Hürriyet

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

***Encyclopædia Britannica*'nın hazırlanmasına katkıda bulunan üniversite danışma komiteleri:**

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Chicago Üniversitesi
Hellmut Fritzsche, *Başkan*
Donald W. Fiske, *Başkan Yardımcısı*
Edward Anders
Jack D. Cowan
Mihaly Csikszentmihalyi
Jack Halpern
Eric P. Hamp
Saunders Mac Lane
Janet D. Rowley

AVRUPA

Leiden Üniversitesi (HOLLANDA)
Hans Daalder, *Başkan*

Floransa Üniversitesi (İTALYA)
Mauro Cappelletti

Madrid Özerk Üniversitesi (İSPANYA)
Pedro Schwartz

Marburg Üniversitesi (ALMANYA)
Otfried Madelung

Max Planck Biyofiziksel Kimya Enstitüsü (ALMANYA)
Manfred Eigen

Ruhr Üniversitesi, Max Planck Kömür Araştırmaları Enstitüsü (ALMANYA)
Günther Wilke

Sosyal Bilimler Yüksek Okulu (FRANSA)
Marc Augé

Yeni Lizbon Üniversitesi (PORTEKİZ)
Fernando Gil

Jacques Bersani, *Sekreter*

AVUSTRALYA

Avustralya Ulusal Üniversitesi
Brian D. O. Anderson, *Başkan*
John Douglas Ritchie

Adelaide Üniversitesi
Robert Eugene Bogner

Melbourne Üniversitesi
Warren A. Bebbington
Geoffrey Blainey
Frank Graham Little

La Trobe Üniversitesi
Eric L. Jones

Sidney Üniversitesi
David R. Fraser
Dame Leonie Judith Kramer

Batı Avustralya Üniversitesi
Charles F. Oxnard

BİRLEŞİK KRALLIK

Cambridge Üniversitesi
Sir Brian Pippard, *Başkan*
Sir Georffrey Elton
Kurt Lipstein
Sir John Lyons

Edinburgh Üniversitesi
Ian G. Stewart
C. Barrie Wilson

Londra Üniversitesi
Maurice Cranston
Donald Gunn MacRae
David Alfred Martin
Donald M. Nicol

Oxford Üniversitesi
Uwe W. Kitzinger
C. Anthony Storr
Sir Keith Thomas

Sussex Üniversitesi
H. Christopher Longuet-Higgins

KANADA

İngiliz Kolumbiyası Üniversitesi
William E. Fredeman, *Eş-Başkan*

Simon Fraser Üniversitesi
J. L. Berggren
Peter Kennedy
Edward McWhinney
Grant Strate

Toronto Üniversitesi
A. Edward Safarian, *Eş-Başkan*
Calvin C. Gotlieb
A. Douglas Tushingham

Montreal Üniversitesi
François Duchesneau

Victoria Üniversitesi
Donovan W. M. Waters

Waterloo Üniversitesi
Frederick R. W. McCourt

York Üniversitesi
John T. Saywell

ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.

IMPRIMATUR

1768

Bu ansiklopedi, büyük bölümüyle *Encyclopædia Britannica* çevirisinden ve editörlerce hazırlanmış ek bilgi ve maddelerden oluşmuştur. İçeriği *Encyclopædia Britannica, Inc.* tarafından incelenmiş, yansız, önyargısız, doğru ve geçerli olduğu ve *Encyclopædia Britannica*'nın geniş ve kapsamlı bir ansiklopedi için koyduğu standartlara uygunluğu onaylanmıştır.

AnaBritannica

GENEL KÜLTÜR ANSİKLOPEDİSİ

Cilt 20

HÜRRİYET'İN OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

ANA YAYINCILIK A.Ş. VE ENCYCLOPAEDIA BRITANNICA, INC.
İŞBİRLİĞİ İLE YAYIMLANMAKTADIR

Encyclopædia Britannica *(Chicago)*

Robert P.Gwinn
Yönetim Kurulu Başkanı

Peter B.Norton
Başkan

Fred H.Figge, Jr.
Başkan Başyardımcısı

AnaBritannica *(İstanbul)*

Nazar Büyüm
Yönetim Kurulu Başkanı

Sadun Sönmez
Genel Müdür

Dr.Cihan Belen
Genel Müdür Yardımcısı

Encyclopædia Britannica

First Edition 1768-1771
Second Edition 1777-1784
Third Edition 1788-1797
Supplement 1801
Fourth Edition 1801-1809
Fifth Edition 1815
Sixth Edition 1820-1823
Supplement 1815-1824
Seventh Edition 1830-1842
Eighth Edition 1852-1860
Ninth Edition 1875-1889
Tenth Edition 1902-1903

Eleventh Edition
© 1911
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Twelfth Edition
© 1922
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Thirteenth Edition
© 1926
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fourteenth Edition
© 1929, 1930, 1932, 1933, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959, 1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972, 1973
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Fifteenth Edition
© 1974, 1975, 1976, 1977, 1978, 1979, 1980, 1981, 1982, 1983, 1984, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1990, 1991, 1992, 1993, 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

© 1994
By Encyclopædia Britannica, Inc.

Copyright under International Copyright Union
All rights reserved under Pan American and
Universal Copyright Conventions
by Encyclopædia Britannica, Inc.

AnaBritannica

© 1986, 1992, 1993, 1994

Her hakkı saklıdır. Yazılar ve görsel malzemeler, izin alınmadan, tümüyle ya da kısmen yayımlanamaz, kullanılamaz. Süreli yayınlarda (günlük, haftalık, onbeş günlük, aylık gazete ve dergiler) kısa alıntılar, kaynak gösterilerek kullanılabilir.

ISBN 975-7760-01-3

93.34.Y.0012.3

Ana Yayıncılık ve Sanat Ürünlerini Pazarlama Sanayi ve Ticaret A.Ş.
Büyükdere Caddesi, Üçyol Mevkii, 57, 80725 Maslak, İstanbul

Yapım ve Baskı: Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik AŞ, İstanbul
Ercan Ofset Yayıncılık ve Matbaacılık Ticaret Limited Şirketi, İst. Tel. 698 58 58

AnaBritannica
Ana Yayıncılık AŞ Adına Sahibi
Nazar Büyüm

EDİTÖRLER KURULU
Philip W. Goetz, *Başkan*
Encyclopædia Britannica Genel Yayın Yönetmeni, Chicago
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı
Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul
Dr.Andrew Mango
BBC Fransa ve Güneydoğu Avrupa Yayınları Eski Müdürü, Londra
Prof Dr.İlhan Tekeli
Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara
Prof Dr.Nur Yalman
Harvard Üniversitesi, Cambridge (ABD)

DANIŞMA KURULU
Prof.Dr.Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Başkan*, Doç.Dr.Murat Belge, Prof.Dr.Şerif Mardin, Prof Dr İlhan Tekeli

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Dr.Gürel Tüzün

GENEL YAYIN KOORDİNATÖRÜ
Cenap Nuhrat

YAYIN KURULU
Dr.Gürel Tüzün, *Başkan*, Mehmet Aközer, Hasan Kuruyazıcı, Cenap Nuhrat, Ayla Ortaç

YAZI KURULU
Aydan Bulutgil, Fahrettin Çiloğlu, Nurettin Elhüseyni, Çiğdem Karabağlı, Muhittin Karkın

YAYIN KURULU SEKRETERİ
Hüsniye Ozdemir

REDAKSİYON KURULU
Atilla Aksel, Engin Alçora, Vesile Buket, Atay Eriş

ARAŞTIRMA
Nalan Barbarosoğlu, Uğur Canbilen, Gülay Eriş, Şevki Evrendilek, Celal Kolay, Sema Köksal, Eray Oral

DİL VE YAZIM DANIŞMANLARI
Ömer Asım Aksoy, Memet Fuat

GÖRSEL MALZEME
Şükran Ayyıldız, Haydar Çalkın, Ferda Erentürk, Mustafa Kaşıkçı, Erol Taşkent

ARŞİV
Yasemin Eraygen, Uygur Erol

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Çiğdem Karabağlı

YÖNETİM SEKRETERİ
Özcan Akkan

SANAT DANIŞMANI
Bülent Erkmen

TEKNİK DANIŞMAN
Yücel Uzmen

TEKNİK KOORDİNATÖR
Sefa Esenyel

BİLGİ İŞLEM
Derya Köroğlu, *Danışman*, Hakan Gönenli

BİLGİ İŞLEM-DİZGİ
Mustafa Balaban, Saliha Bilginer, Ali Türkmen, Demet Yılmaz

DÜZELTİ
Nur Arıkan, Selçuk Onur, Nurettin Pirim, Ecmel Tanyel, Eyüp Yıldırım

TİCARET MÜDÜRLÜĞÜ
Nusret Şumlu, *Müdür*
Mehmet Altuntaş, Gürsel Geyik, Zerin İçli, Alaattin Okurcan, Adnan Saatçi, Gülten Sadef, Aliye Şimşek

MUHASEBE MÜDÜRLÜĞÜ
Rana Rendantiyen, *Müdür*
Nilgün Aydın, Alihan Ereörnek, Olcay Işık, Sema İşçen, Soner Ünlüer

GENEL HİZMETLER
Filiz Erol, Mustafa Turan

ANABRITANNICA'NIN HAZIRLANMASINA VE YAYIMINA KATKIDA BULUNANLAR

DANIŞMANLAR

Dr. Turan Akay, Prof.Dr. Erdem Aksoy, Doç.Dr. Ömür Akyüz, Prof.Dr. Ali Alpaslan, Prof.Dr. Necla Arat, Prof.Dr. Zeki Aslan, Prof.Dr. Ülkü Azrak, Prof.Dr. İsmet Baran, Prof.Dr. Cem Behar, Dr. Halil Berktay, Dr. Kürşat Bozkurt, Prof.Dr. Önder Bilgi, Doç.Dr. Çetin Bolcal, Doç.Dr. Reşit Canbeyli, Prof.Dr. Nezihi Canıtez, Prof.Dr. Cevat Çapan, Doç.Dr. Yavuz Çotuk, Doç.Dr. Jale Erzen, Doç.Dr. Caner Fidaner, Memet Fuat, Doç.Dr. Semra Germaner, Prof. Gönül Gökdoğan, Doç.Dr. Güney Gönenç, Prof.Dr. Dinçer Gülen, Suna Güler, Doç.Dr. Osman Gürel, Prof.Dr. Bozkurt Güvenç, Doç. Özer Kabaş, Fikret Karakaya, Doç.Dr. Dursun Koçer, Hayim Eliyezer Kohen, Mangeli Kiokosky, Doç.Dr. Nurettin Meriç, Atilla Odabaş, Prof.Dr. Eren Omay, Prof.Dr. Oğuz Onaran, Prof.Dr. Oğuz Oyan, Prof.Dr. Ayla Ödekan, Ahmet Özalp, Sarper Özsan, Kevork Pamukciyan, Ali G. Pasiner, Dr. Mehmet Rifat, Prof.Dr. Kemali Saybaşılı, Selim Somçağ, Dr. Sotiri Tataridis, Prof.Dr. Metin Tuncel, Dr. T. Bedirhan Üstün, Doç.Dr. Ayşegül Yüksel

YAZIM VE ARAŞTIRMA

Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu, Erhan Acar, Seyit Ali Ak, M.Nuri Akbayar, Renan Akman, Burçin Aktan, Prof. Filiz Ali, Erdal Alova, Dr. Şahin Alpay, Dr. Üstün Alsaç, İbrahim Altınsay, Çağatay Anadol, Fahri Aral, Emine Özden Arıkan, Prof.Dr. Güven Arsebük, Hilmi Artan, Dr. Oruç Aruoba, Dr. Zeynep Aruoba, Hasan Ataol, Itır Ay, Osman Bahadır, Levon Balıkçıoğlu, Haluk Barışcan, Taciser Belge, Murat Buket, Nurtan Bulutgil, Sema Bulutsuz, Cüneyt Cebenoyan, Doç.Dr. Nur Centel, Doç.Dr. Tankut Centel, Binnur Çakır, Vural Çakır, Vedat Çakmak, Raşit Çavaş, Sevda Çavaş, Besim Çeçener, S. İnci Çelikkıran, Dr. Feride Çiçekoğlu, Yusuf Çotuksöken, Özden Dilek, Prof.Dr. Ali Dinçol, Kemal Doğan, Kemal Durmaz, Ayşe Efe, Peri Efe, Dr. Levent Efe, Alev Er, Oktay Etiman, Sermin Evrendilek, Şevki Evrendilek, Yaşar Gedikoğlu, Ülge Göker, Dr. Ergun Gökten, Dr. Orhan Gölbaşı, Alper Görmüş, Doç.Dr. Adil Güner, Nurdan Gürbilek, Keremcan Gürses, Roza Hakmen, Doç.Dr. Şükrü Hanioğlu, Prof.Dr. Doğan Hasol, Dr. Levent Kayaalp, Zühal Kayaalp, Dr.Mine Kazmaoğlu, Zeynep Kınık, Remzi Hakan Kır, Orhan Koçak, Ahmet Kotil, M. Sabri Koz, Sema Köksal, Yavuz Kösemen, Murat Kural, Turgay Kurtsoy, Prof.Dr. Nilüfer Kuruyazıcı, Dr. Şule Kut, Dr. Gün Kut, Ertuğrul Kürkçü, Ardaş Margos, Doç.Dr. Barış Mater, Tacettin Neciboğlu, Tan Oral, Dr. Baskın Oran, Semih Orcan, Doç.Dr. Sinan Ömeroğlu, Muzaffer Öktem, Metin Övet, Doç.Dr. Mehmet Özdoğan, Ülkü Özen, Dr. Şirin Özesen, Koral Özgül, Rüya Özkalkan, Doç.Dr. Yılmaz Özkan, Sedef Öztürk, Dilek Paksoy, Ayşegül Parmaksızoğlu, Gülin Pazaroğlu, Hilda Hülya Potuoğlu, Doç.Dr. Yavuz Sabuncu, Necdet Sakaoğlu, Yurdanur Salman, Dr. Nail Satlıgan, Şebnem Sayhan, Erhan Sertbaş, Prof.Dr. Veli Sevin, Işık Sirman, Tarık Sipahi, Gün Soysal, Prof.Dr. Sinan Sönmez, M.Halim Spatar, Şen Süer, Doç.Dr. Sabri Sümer, Cemal Süreya, Doç.Dr. Gencay Şaylan, Doç.Dr. Ataman Tangör, Özkan Taner, Doç.Dr. Bülent Tanör, Emin Tanrıyar, Dr. Uğur Tanyeli, Dr. İştar Tarhanlı, Yrd.Doç.Dr. Turgut Tarhanlı, Melek Taylan, Sabri Tekay, Aygen Tezcan, Prof. Dr. Zafer Toprak, Meltem Tulgar, Sevgi Tuncer, Doç.Dr. Mete Tunçay, Kemal Tunusluoğlu, Harun Turgan, Dr. Aydın Uğur, İnci User, Oral Ülkümen, Özer Üstel, Galip Yalman, Füsun Yaraş, Nuran Yavuz, İsmail Yerguz, Ayfer Yıldırım, Doç.Dr. Necmi Yüzbaşıoğlu, Necmi Zeka

DESTEK HİZMETLERİ

Davut Akbayır, Canset Aksel, Huriye Alpdoğan, Mehmet Altun, Ömer Arakon, Mehmet Atay, Mehmet Babacan, Serap Bahadır, Şöhret Baltaş, Ahmet Birsin, Murat Cankoçak, Nazan Ciniç, Bülent Coşkun, Fatma Çaylak, Münevver Çaylak, Hatice Çelebi, Seyhun Çelik, Ergül Çetin, Nuray Çobancaoğlu, Kevser Çoruh, Yavuz Dalar, Rıza Doğan, Canan Duran, Gönül Engin, Sevinç Engin, Elif Erim, Dursun Eser, Hatime Eser, Serpil Eyidoğan, Gül Genç, Erdoğan Geyik, Gürsel Geyik, Levent Geylan, Ercan Güngöroğlu, Kamile Gürgül, Dursun Hatko, Mahmure İleri, Suphi İleri, Derya Yücel İncesağır, Hüseyin Karayılmaz, Kralbi Karden, Kudret Köksal, Ülkü Nugay, Cengiz Okatan, Hakkı Oran, Meltem Öneş, Celal Özcan, Songül Özdemir, Nimet Özdemir, Dilek Özdinç, Şermin Öztürk, Muazzez Pervan, Birol Sancar, Gürhan Sodan, Mustafa Şahin, Nurten Şenay, Elvan Şenlen, Ali Şimşek, Aliye Şimşek, Hilmi Şimşek, İbrahim Şimşek, Gül Şirin, Ayten Targan, Akif Toprak, Şahika Tosuner, K. Tülin Turan, Ali Türkmen, Nihal Uygur, Sermet Ünel, Emre Ünsev, Kadir Ünver, Dalita Yazıcıyan, Ayşe Yetmen, Nuriye Yıldırım, Filiz Yıldız, Gülay Yılmaz

ANSİKLOPEDİNİN DÜZENLENMESİNE İLİŞKİN AÇIKLAMALAR

Madde başlıklarının yazımı

Latin alfabesi kullanan ülkelerdeki kişilerin, doğal oluşumların ve kentlerin adları kural olarak özgün yazımlarıyla verilmiş, bu yazımda Türkçede kullanılmayan ayırt edici işaretler de korunmuştur.

Türkiye'de yaygın biçimde bilinen adın özgün addan farklı olması durumunda (Londra/London, Brüksel/Bruxelles örneklerinde olduğu gibi), yaygın olarak bilinen ad kullanılmıştır.

Latin alfabesi kullanmayan ülkelerdeki kişi, doğal oluşum, kent ve kurumların yazımında kural olarak, sözkonusu alfabelerdeki harflerin Türkçedeki fonetik karşılıklarını temel alan transkripsiyon yöntemi uygulanmıştır.

Kiril alfabesi ile yazılmış özel adların Latin alfabesi ile yazımında, bir alfabedeki harflerin öbüründeki alfabetik karşılıklarını temel alan transliterasyon yöntemine başvurulmuştur.

Çince kökenli sözcüklerin Latin harfleriyle yazımında, günümüzde yaygın bir biçimde kullanılmaya başlanan Pinyin sisteminden yararlanılmış, eskiden kullanılmakta olan Wade-Giles sistemine göre yazımları gönderme maddesi olarak düzenlenmiştir. Örnek:

A-pao-chi *bak.* Abaoji
Abaoji

Çince sözcüklerin okunuşu konusunda okura yardımcı olmak amacıyla, her iki transkripsiyon sistemindeki hecelerin nasıl okunacaklarını gösteren tablo **Çin dilleri** maddesinde verilmiştir.

Kişi adları kural olarak önce soyadı, sonra ilk ad olarak verilmiş, ikisi birbirinden virgülle ayrılmıştır.

Osmanlı döneminin ünlü kişileri ilk adlarına göre sıralanmış, lakapları ayraç içinde büyük harfle verilmiştir. Örnek:

Abdullah Cevdet
Abdullah Efendi (YENİŞEHİRLİ)

Uzakdoğulu (Çinli, Japon, Vietnamlı vb) ünlü kişilerin soyadı önce, ilk adı sonra verilmiş, bunlar virgülle ayrılmamıştır. Örnek:

Abe Isoo
Abe Masahiro

Kişi adlarının kullanılmayan parçaları soyadını izleyen virgülden sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aalto, (Hugo) Alvar (Henrik).

Soyadı soyluluk unvanı ile ilgili olan kişilerde soyluluk unvanı, kural olarak kişinin soyadından sonra ayraç içinde verilmiştir. Örnek:

Aberdeen (4.Kontu), George Hamilton-Gordon
Alba (3.Dükü), Fernando Álvarez de Toledo y Pimentel

Günümüzde varlıklarını başka bir adla sürdüren tarihi yerleşim yerleri bugünkü adlarıyla verilmiş, geçmişteki özgün adları gönderme başlığı olarak düzenlenmiş, bugün var olmayanlar ise geçmişteki adlarında verilmiştir.

Yön belirten sıfatlar özgün adın bir parçası ise özgün yazımıyla verilmiş, değilse Türkçeleştirilmiştir (**East Lansing, East Chicago**, ama East Africa değil **Doğu Afrika**).

Eğitim ve sanat kurumları ile uluslararası kuruluşların adları, çeviri anlam kaybına neden olmuyorsa Türkçeleştirilerek maddeler Türkçe başlık altında verilmiş, özgün yazımlar gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir. Bu tür kurum ve kuruluşlar metin içinde de başlıktaki biçimleriyle yer almış, ayraç içinde bilinen özgün kısaltılmış ad verilmiştir. Örnek:

British Museum
Museo Nacional de Historia *bak.* Ulusal Tarih Müzesi
Ulusal Tarih Müzesi

Şirketler kural olarak özgün adlarında verilmiş, gerektiğinde ayraç içine Türkçe çevirisi konmuştur.

Metinlerde öykü, şiir, makale, resim, heykel, şarkı gibi yapıtlar (" ") işaretleri arasında ve resim, heykel dışında kalanlar özgün yazımlarıyla verilmiş, yayın tarihleri ile Türkçe çevirileri ayraç içine alınmıştır. Yapılar kural olarak Türkçe verilmiştir. Bütün öbür yapıtlar özgün adlarıyla ve italik olarak yazılmış, yayım tarihleri ile Türkçe karşılıkları ayraç içine alınmıştır. Türkçeye çevrilip yayımlanmış yapıtların adı italik olarak, yayım tarihi de ayraç içinde en sonda verilmiştir. Örnek:

Fri Felt (1905; Özgür Çayırlar)
Leyendas de Guatemala (1930; *Guatemala Efsaneleri*, 1967)

Metinlerde, kişilerin doğum ve ölüm yerleri yaşadıkları çağdaki özgün adlarıyla, bütün tarihler miladi takvime göre verilmiştir.

Alfabetik sıralama

Ansiklopedide yer alan kişi, yer, kavram ve kurumlara ilişkin maddelerin başlıkları Türkçe alfabetik sırada verilmiş, Türkçe alfabede bulunmayan harfler Latin alfabesindeki sıralarında alınmıştır. Bu sıralamada kesme işareti ('), aksanlar ve öbür ayırt edici işaretler dikkate alınmamıştır.

İki başlık arasındaki tek fark bir ayırt edici işaret ise, bu işaretin olmadığı başlık sıralamada öne alınmıştır. Tireli (-) sözcükler iki ayrı sözcük olarak alınmış ve ilk sözcüğe göre sıralanmıştır.

Bir sayı ile başlayan başlıklar, sayı açık olarak yazılmış gibi alfabetik sıraya konmuştur. Sayının başlığın sonunda olması durumunda, sıralama küçük sayıdan büyüğe doğru yapılmıştır.

"Mac", "Mc" ya da "M'" ile başlayan özel adlar "Mac" olarak alınmış ve adın "Mac"ı izleyen parçasına göre sıralanmıştır.

McCarey, (Thomas) Leo
MacCarthy Adası
M'Clure Boğazı
McCoy, Sir Frederick

Aynı biçimde yazılan başlıkların sıralanması kişiler, yerler, kavram, kurum ve nesneler biçiminde yapılmıştır. Aynı adı taşıyan kişiler hükümdarlar, papalar, azizler ve öbür kişiler biçiminde sıralanmıştır. Yazımları aynı olan hükümdarlar ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde tahta çıkış sıralarına göre, öbür kişiler ise doğum tarihlerine göre sıralanmıştır.

Yazımı aynı olan yerleşim yerleri ülkelerine göre gruplanmış ve her ülke içinde yönetim birimleri sıralamasındaki yerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır.

Alfabetik sıralama harf değil, sözcük esasına göre yapılmıştır. Bir ya da daha çok harften oluşabilen sözcük kendisinden sonra gelen sözcükten bir boşlukla ayrılmıştır. Bu sıralamada tire (-) ve bölü (/) işaretleri de boşluk olarak değerlendirilmiştir. Nokta (.) sözcüğün parçası sayılmış ve alfabetik sıralamada Z'den ve onu izleyen (&) işaretinden sonra alınmıştır.

a cappella
A-cheng
A-erh-chin Shan
a posteriori bilgi
A vitamini
A&P
A. Kadir
AA
Aachen

Göndermeler

Gönderme maddeleri, okurun herhangi bir madde metnini daha iyi anlamasına, o konuda daha fazla bilgi edinmesine yardımcı olacak biçimde düzenlenmiştir. Bir metinde geçen ve ansiklopedide ayrı bir başlık olarak bulunan sözcük ya da özel ad bu açıdan önem taşıyorsa, arkasına (*) işareti konmuş, tamamlayıcı ve ek bilginin hangi başlıklar altında bulunacağı metin içinde ya da sonunda ayrıca belirtilmiştir. Okurun konuyla ilgili bilgilere kolayca ulaşmasını sağlamak amacıyla, bir sözcüğün ya da özel adın farklı yazımları da gönderme başlığı olarak düzenlenmiştir.

KISALTMALAR

AB Limited Şirket (*İsveçce: aktielbolag, aktielbolaget*)
ABD Amerika Birleşik Devletleri
ADC Alman Demokratik Cumhuriyeti
AFC Almanya Federal Cumhuriyeti
AG Anonim Şirket (*Almanca: Aktiengesellschaft*)
age adı geçen eserde
AM Genlik Modülasyonu
AO Anonim Ortaklık
AŞ Anonim Şirket
ay aynı yerde
BAE Birleşik Arap Emirlikleri
bak. bakınız
bas. baskı, basım
baş. başlangıç tarihi
BG Beygir Gücü
bit. bitiş tarihi
BK Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı
BM Birleşmiş Milletler
Bşk. Başkan
C Celsius
c. cilt
Cia Şirketi (*İspanyolca: Compañia; İtalyanca: Compagnia Portekizce: Companhia*)
Cie Şirketi (*Fransızca: Compagnie*)
Co. Şirketi (*İngilizce: Company*)
cm santimetre
çev. çeviri, çeviren
çiz. çizim için bakınız
d. doğumu
da dakika
D.C. District of Columbia
dB desibel
der. derleyen, derleme
dev/da dakikada devir
Doç. Doçent
Dr. Doktor
emk elektromotor kuvveti
Ens. Enstitü, Enstitüsü
eö evlenmeden önce
es evlendikten sonra
eV elektron Volt
etk. etkin olduğu yıllar
F Fahrenheit
Fak. Fakültesi
FM Frekans Modülasyonu
ft foot, feet
ft-lb foot-libre
gal galon
geç. geçici sonuçlar
GmbH Limited Şirket (*Almanca: Gesellschaft mit beschränkter Haftung*)
gr gram
GSMH Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
H. Hicri
ha hektar
har. harita için bakınız
hd hüküm sürdüğü dönem
Hz. Hazreti
Inc. Şirketi (*İngilizce: Incorporated*)
ıy ışık yılı
İÖ İsa'dan Önce
İS İsa'dan Sonra
Jr. Junior
K Kelvin
karş. karşılaştırınız
kg kilogram
KG Komandit Şirket (*Almanca: Kommandit Gesellschaft*)
kHz kilohertz
KK Limited Şirket (*Japonca: Kabuşiki Kaişa*)
km kilometre
km/saat saatte kilometre
kol. koleksiyon
Kol.Şrt. Kollektif Şirket(*i*)
Kom.Şrt. Komandit Şirket(*i*)
Ktp. Kütüphanesi
kW kilowatt
kW-sa kilowatt saat
Ltd. Limited
lb libre
lt litre
m metre
m. madde
mbH Limited (*Almanca: mit beschränkter Haftung*)
mg miligram
MHz megahertz
MW megawatt
Mij Şirketi (*Hollandaca: Maatschappij*)
ml/sa saatte mil
ml mililitre
mm milimetre
no. numara
NV Limited Şirket (*Hollandaca:Naamloze Vennootschap*)
op. opus
oz ons
ö. ölümü
örn. örnek, örneğin
ös ölümünden sonra
ÖSSC Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
pA Limited (*İtalyanca: per Azioni*)
pH asitlik-alkalilik faktörü
PLC Kamu Limited Şirketi (*İngilizce: Public Limited Company*)
Prof. Profesör
Rev. Reverend
res. resim için bakınız
S. Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, San, Santo, Santa, Sant'*)
s. sayfa
sa saat
SA Anonim Şirket (*Fransızca: Société Anonyme; İtalyanca: Società Anònima; Portekizce: Sociedade Anónima; İspanyolca: Sociedad Anónima*)
SFSC Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
sn saniye
SpA Limited Şirket (*İtalyanca: Società per Azioni*)
SS Azizler, Azizeler, Kutsal (*İtalyanca: Santissimo, Santissima*)
SSC Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
St. Aziz, Azize, Kutsal (*Özgün dilinde: Saint, Sankt, Sint*)
Sta. Azize (*İtalyanca: Santa*)
Ste. Azize (*Fransızca: Sainte*)
sür. sürüyor
Şb. Şubesi
tab. tablo için bakınız
tah. tahmini
TAO Türk Anonim Ortaklığı
TAŞ Türk Anonim Şirketi
TBMM Türkiye Büyük Millet Meclisi
TC Türkiye Cumhuriyeti
ty tarihi yok
ü. ünlendiği, ürün verdiği dönem
v. vaftizi
vb ve benzeri
vd ve devamı
vö ve öbürleri
W watt
y. yaklaşık
Yar.Doç. Yardımcı Doçent
Yar.Prof. Yardımcı Profesör
yay. yayımlayan
yay.haz. yayıma hazırlayan
yazm. elyazması
yb yenilenmiş basım
yık. yıkılmıştır
yük. yükseklik
yy yüzyıl

Daha önce Tripura Prensliği'nin bir parçası olan Kumilla ili 1733'te Hint-Türk İmparatorluğu'na bağlandı. 1765'te ise İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın yönetimine girdi. Nüfus (1981) kent, 184.132; (1981 geç.) 6.879.883.

kumkuşu, *Charadriiformes* takımının *Scolopacidae* familyasının *Calidris* cinsini oluşturan 18, *Eurynorhynchus, Limicola, Micropalama* ve *Trygnites* cinslerini oluşturan birer kıyıkuşu türünün ortak adı. Büyük bölümü Kuzey Kutup Bölgesi ve yakınlarındaki deniz kıyılarında üreyen bu kuşlar

Bayağı kumkuşu (*Calidris alpina*)
Mary M. Tremaine, Root Resources-EB Inc.

kışın karışık sürüler halinde iç sularda da görülür. Avrasya'da çoğunlukla Kuzey Denizi ve Kuzey Buz Denizi kıyılarında ürerler.

Türkiye'de kumkuşu türleri yalnızca göç sırasında ve kışın görülür. 18 cm uzunluğundaki bayağı kumkuşu (*Calidris alpina*), 14 cm uzunluğundaki küçük kumkuşu (*C. minuta*), 14 cm uzunluğundaki göl kumkuşu (*C. temminckii*) ve 18 cm uzunluğundaki akça kumkuşu (*C. alba*) en yaygın türlerdir. Avrupa'nın en kuzey kesimlerinde üreyen 17 cm uzunluğundaki akgerdan kumkuşuna (*Limicola falcinellus*) ise Türkiye'de daha seyrek olarak göç sırasında rastlanır.

Öbür türler arasında en küçük kumkuşu olan 13 cm uzunluğundaki *C. minutilla* Alaska ve Kanada'nın kuzey kesimlerinde yaygındır. Bu tür en çok ABD'nin güney kıyılarından Güney Amerika'ya kadar uzanan bölgede kışlar. Kuzey Amerika'nın ve Avrupa'nın kuzey kesimlerinde, Grönland ve İngiltere'de yaşayan *C. maritima* 20 cm

Kumkuşlarından *Calidris fuscicollis*
Helen Cruickshank - The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

uzunluğundadır. Sibirya'da üreyen 15 cm uzunluğundaki *C. ruficollis* Yeni Zelanda ve Tasmanya'da kışlar. Kuzey Amerika'nın en kuzey kesimlerinde üreyen 17 cm uzunluğundaki *C. fuscicollis* kışlamak üzere Güney Amerika'nın güney kesimlerine göç eder. Asya'da yaşayan *Eurynorhynchus pygmeus* türünün genişleyerek kaşık biçimini alan gagası küçük canlıları çamurdan süzmeye uyarlanmıştır.

kumkuvat, KAMKAT olarak da bilinir, turunçgiller (*Rutaceae*) familyasının, *Fortunella* cinsinden kışın yapraklarını dökmeyen çeşitli çalı ve ağaç türü ile bunların besin olarak yararlanılan meyvelerine verilen ad. Asya'nın doğu kesimlerinin yerlisi olan kumkuvatlar astropik bölgelerde yaygın olarak yetiştirilmektedir. Yükseklikleri 2,4-3,6 m arasında değişen bu küçük ağaçların genellikle dikensiz dalları ve koyu yeşil renkli, parlak yaprakları vardır. Portakal çiçeğini andıran beyaz çiçekleri tek tek ya da yaprakların koltuğunda kümeler halinde bulunur. Yaklaşık 2,5 cm çapında, yuvarlak ya da oval biçimli meyveleri parlak turuncu-sarı bir kabukla örtülüdür; meyvelerin ekşimsi özsulu içinin yanı sıra etli kabukları da yenebilir.

Nagami kumkuvatı ya da oval kumkuvat (*F. margarita*) en yaygın türlerden biridir; olgunlaştığında kırmızımsı bir renk alan 3,8-5 cm uzunluğunda meyveleri vardır. Yuvarlak biçimli meyveleriyle ayırt edilen Marumi kumkuvatı ya da yuvarlak kumkuvat (*F. japonica*) ile yumurta biçimli, tatlı meyveleri olan Meiwa kumkuvatı (*F. crassifolia*) öbür önemli kumkuvat türleridir. Çin'de yaygın olarak yetiştirilen Meiwa kumkuvatının melez bir tür olduğu kabul edilir.

Kumkuvatlar taze olarak yendiği gibi, konserve, reçel, marmelat ve şekerleme

Kumkuvat (*Fortunella*)
Eric Carle-Shostal/EB Inc.

yapımında da kullanılır. Ayrıca, güzel görünümü nedeniyle bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Bunların dışında yapraklı ve meyveli dallarından Noel süsü olarak yararlanılır.

Kumlu, Akdeniz Bölgesi'nde, Hatay iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Reyhanlı'ya bağlı bir bucak olan Kumlu 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Kumlu Belediyesi 1968'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 15.541; kasaba, 6.142.

kumlu göktaşı, KONDRİT olarak da bilinir, gökkumu (kondrül) parçacıkları içeren taşsı göktaşlarının (meteorit) ortak adı. En sık rastlanan göktaşı türüdür ve göktaşı yağmurlarının yüzde 86'sını ve bilinen göktaşlarının yüzde 51'ini oluşturur. Yapıları bazı bakımlardan Yer'deki kimi kayaçlarınkine, örneğin volkanik tüflerinkine benzeyen kumlu göktaşlarının ayırt edici özellikleri, gökkumu parçacıkları içinde liflerin saçaklandığı noktanın dışmerkezliği ve çoğu kez bir gökkumu parçacığının bir başka gökkumu parçacığını içine almasıdır. 4,7 milyar yıl önce kristalleşen ve köken bakımından birincil maddeler olan kumlu göktaşları, kimyasal bileşimlerine göre üç ana gruba ayrılır; bunlar, magnezyum (Mg) atomlarının demir (Fe) atomlarına oranı 2-4 arasında olan hiperstenli kumlu göktaşları, Mg'nin Fe'ye oranı 4-9 arasında olan bronzitli kumlu göktaşları ve Mg'nin Fe'ye oranı 9'un üzerinde olan enstatitli kumlu göktaşlarıdır. Kumlu göktaşları kimyasal olarak birbirlerine ve Güneş atmosferine benzer, tek fark demirin miktarındadır. Kumlu göktaşları susuz silikat minerallerinden olivin, ortopiroksen ve klinopiroksen, plaiyoklaz, ayrıca kamasit, taenit ve troylit içerir. Bazılarında kil benzeri sulu silikatlar ve karbonlu malzemeler bulunur (*bak.* karbonlu kumlu göktaşı).

Kumluca, Akdeniz Bölgesi'nin batı kesiminde, Antalya iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.253 km² olan Kumluca ilçesi doğuda Kemer ilçesi, güneydoğu ve güneyde Akdeniz, batıda Finike ve Elmalı, kuzeyde Korkuteli ilçeleri, kuzeydoğuda da Merkez ilçeyle çevrilidir.

Akdeniz'e dar bir kıyısı olan ilçe topraklarının büyük kesimini kuzeydeki Beydağları engebelendirir. Beydağları'nın en yüksek noktası olan Kızlarsivrisi Tepesi (3.069 m) ilçe sınırları içindedir. İlçenin doğu kesimini engebelendiren Tahtalı Dağının 2.366 m'ye ulaşan doruğu Kemer ilçesinde yer alır. Teke Yarımadasında yer alan ilçe topraklarının sularını Beydağları'ndan kaynaklanan Alakır Çayı toplar. Bu akarsuyun getirdiği alüvyonlarla oluşan Finike Ovasının doğu kesimi ilçe sınırları içindedir. Alakır Çayı üzerinde sulama ve taşkın önleme amaçlı Alakır Barajı kurulmuştur.

İlçe halkının temel geçim kaynağı tarımdır. Seracılık, sebzecilik ve meyvecilik gelişmiştir. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler portakal, buğday, elma, arpa ve limondur. Az miktarda yerfıstığı, çiğit ve pamuk yetiştirilen ilçenin yüksek kesimlerinde küçükbaş hayvancılık yapılır. Kumluca, 1984'te Merkez ilçeden sonra ilin en çok portakal üreten ilçesiydi.

Beydağları (Olimpos) Sahil Milli Parkı'nın(*) bir bölümü ilçe sınırları içindedir. İlçenin doğal plajlarla kaplı Akdeniz kıyıları giderek turizme açılmaktadır.

Likyalıların ve Solym'lerin yaşadığı bilinen yöre, 15. yüzyılda Osmanlı topraklarına katıldı. Eski adı Sarıkavak köyü olan yerleşme, 19. yüzyılda nahiye merkezi, 1958'de de Kumluca adıyla ilçe merkezi yapıldı. Antalya-Muğla karayolu üzerinde yer alan kent, il merkezi Antalya'ya 93 km uzaklıktadır. İlçeye Kumluca Devlet Hastanesi sağlık hizmeti verir.

Kumluca Belediyesi 1958'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 44.834; kent, 17.166.

Kummer, Ernst Eduard (d. 29 Ocak 1810, Sorau, Brandenburg, Prusya - ö. 14 Mayıs 1893, Berlin), bir zincirin özel alt grubu olarak tanımlanan ideal sayıları kullanarak aritmetiğin temel teoremini karmaşık (kompleks) sayı alanlarına yayan Alman matematikçi.

Bir yıl Sorau ve 10 yıl Liegnitz'de (bugün Legnica, Polonya) liselerde matematik öğretmenliğini yapan Kummer, 1842'de Breslau'da (bugün Wrocław, Polonya) matematik profesörü oldu. 1855'te Berlin Üniversitesi matematik kürsüsünde P.G.L. Dirichlet'ten boşalan profesörlüğe getirildi; ayrıca Berlin Harp Akademisi'nde de profesörlük yaptı.

Kummer'in Fermat'nın büyük teoremini(*) kanıtlama girişiminde Dirichlet bir yanlışlık buldu (bu teoreme göre $x^n+y^n=z^n$ denkleminin, n, 2'den büyük bir tamsayı ve x, y, z pozitif tamsayılar olmak üzere, çözümü yoktur). Kummer araştırmalarını sürdürerek ideal sayılar kavramını geliştirdi ve bu kavramı kullanarak, çok küçük bir asal sayı grubu dışında Fermat ilişkisinin çözümsüzlüğünü kanıtladı. Bu konuda daha

sonraki gelişmelerin hemen hemen tümü Kummer'in çalışmalarına dayandırılmıştır. Bu büyük buluşundan dolayı Paris Bilimler Akademisi'nin Büyük Ödülü'nü alan Kummer'in geliştirdiği ideal sayılar kavramı cebirsel sayılar aritmetiğinde yeni gelişmelere olanak sağlamıştır.

William Hamilton'ın optik ışın sistemleri üzerine çalışmasından esinlenen Kummer, kendi adıyla anılan yüzeyi geliştirdi. İkinci derece çizgiler karmaşığının tekil yüzeyi olan dördüncü derece denkleme dayanan bu yüzey, dört boyutlu uzayda dalga yüzüdür.

Kummer ayrıca Carl Gauss'un hipergeometrik serilere ilişkin çalışmasını da genişleterek diferansiyel denklem kuramında önemli gelişmeler sağlamıştır.

Kumo, Nijerya'nın kuzeydoğu kesimindeki Bauchi eyaletinin güneydoğusunda kent. Geleneksel Gombe Emirliği'nin en büyük kentlerinden biri olan Kumo, günümüzde çevrede yetiştirilen yerfıstığı, pamuk ve mısır gibi ürünlerin toplama merkezidir. Tangale, Fulani (Peul) ve Hausa halkları kocadarı, darı, börülce, manyok, yerfıstığı, pamuk gibi tarım ürünleri ile keçi, sığır, koyun, at, eşek ve kümes hayvanlarını kentte pazarlarlar. Bir ikincil yolla Gombe-Biliri ana karayoluna bağlanan kentte devlete ait bir sağlık ocağı vardır. Nüfus (1991 tah.) 130.600.

kumotu, KUMYULAFI olarak da bilinir, buğdaygiller (*Poaceae*) familyasının *Ammophila* cinsini oluşturan çokyıllık otsu bitkilerin ortak adı. Yükseklikleri 1 m'ye ulaşan bu kaba yapılı bitkiler ılıman Avrupa, Kuzey

Amerika kumotu (*Ammophila breviligulata*)
Karlene Schwartz

Amerika ve Kuzey Afrika'nın kıyı kesimlerindeki kumullarda yaygındır.

Amerika kumotu (*A. breviligulata*) ile Avrupa kumotu (*A. arenaria*) demetler halinde büyüyen türlerdir; sivri uçlu, kıvrık yaprakları ile silindir biçimli, uzun ve sık çiçek kümeleri vardır. Sert toprakaltı gövdeleri kum içinde kolayca ilerleyerek bitkiden 10-13 m uzağa kadar yayılabilir ve boğumlarından yeni sürgünler verir. Kumotları bazen kumulların ilerlemesini önlemek amacıyla yetiştirilir.

kumpiresi, *Amphipoda* takımının *Talitridae* familyasından, sıçrama yetenekleriyle dikkati çeken kabuklu kara hayvanlarının ortak adı. Yaklaşık 1,5 cm uzunluğundaki *Talitrus saltator* türü, Avrupa kıyılarındaki kumsallarda yaşar. Kum içinde saklandıkları yerlerden geceleri çıkarak öbür kumpireleri gibi organik artıklarla beslenirler.

Kuzey Amerika'nın doğu kıyılarında yaşayan *T. longicornis* türünün başındaki duyargalar vücudu kadar uzundur. Yaklaşık 2,5 cm'ye kadar büyüyebilen bu türün rengi donuk beyazdır ve davranışları önceki türe benzer.

Amerika'nın doğu kıyılarında ve Avrupa kıyılarında yaşayan *Orchestia agilis* ya da *O. Platensis* türünün uzunluğu yaklaşık 1 cm,

Orchestia cinsinden bir kumpiresi
Larry West-Full Moon Studio

rengi genel olarak koyu kahverengi ya da boz, kuyruğu mavimsi, duyargaları kızıl kahverengidir. Nemli kumlar içinde oldukça yaygın biçimde görülür.

Kumran, Lût Gölünün kuzeybatı kıyısında tarihsel bölge. 1947'de buradaki mağaralarda bulunan Lût Gölü Rulo(lar)ı(*) dolayısıyla arkeolojik açıdan önem taşır. Kumran Vadisinden geçen suyolunun kuzeyinde, denizden 1,5 km kadar içerideki Hırbetü'l-Kumran'da (Arapçada "Kumran Kalıntıları") 1949'dan sonra yapılan kazılarda bir bina topluluğunun kalıntıları ile hemen yanında büyük bir mezarlık ortaya çıkarılmıştır. Bu kalıntıların da Rulolar gibi Essenlilere ait olduğu kabul edilir.

Essenliler, hem dinsel, hem de siyasal iktidar makamı olan başrahipliğin önce Yonatan Makabi, ardından da Şimeon Makabi tarafından ele geçirilmesi üzerine İÖ 2. yüzyılda ayrı bir Yahudi mezhebi (ya da tarikatı) oluşturdular. Başrahip olmasına karşı çıktıkları Şimeon'un baskıları sonucunda, önderleriyle (Doğruluk Öğretmeni) birlikte yurtlarını terk ederek Kumran'a yerleştiler.

Burada İÖ 2. yüzyılın ortalarında, I. Ioannes Hyrkanos'un hüküm sürdüğü dönemden (İÖ 135/134-104) önce, büyük olasılıkla Şimeon döneminde (İÖ 143/142-135/134) çileci topluluklar kurdular. I. Herodes'in (Büyük) yönetimi sırasında (İÖ 37-4) Kumran'dan ayrıldılarsa da kısa bir süre sonra dönerek İS 68'e değin yörede yaşadılar; bu tarihte yerleşim merkezleri, Vespasianus komutasındaki Romalı askerlerce yerle bir edildi.

Yahuda'daki öbür Essenli toplulukları gibi Kumran'daki mezhebin üyeleri de toplumdan uzak yaşar, Kudüs'teki günahkâr rahiplerin devrilip kendi topluluklarının gerçek rahipliğin ve gerçek İsrail'in temsilcisi olacağı günü beklerlerdi. Zamanlarını kutsal metinleri inceleyerek, el emeğine dayalı işler yaparak, dua ve ibadet ederek geçirirlerdi. Yemeklerini meşih şöleninin peygamberlerce kutlanışında olduğu gibi toplu olarak yerlerdi. Sayılarının 4 bin dolayında olduğu sanılan Essenlilerin arasına yeni girecek kişiler için, nedameti ve "Tanrının Seçtiği" topluluğa katılışı simgeleyen bir tören düzenlenirdi.

1950'lerde Kumran'da yapılan kazılarda yaklaşık 80 m²'lik bir alan üzerinde kurulmuş bir grup bina ortaya çıkarıldı. Dikdörtgen planlı büyük ana binanın üst katında kaligrafların çalıştığı bir oda, kuzeybatı köşesinde ise taştan yapılmış iki katlı bir savunma kulesi bulunuyordu. Sonraki yıllarda arkeologlar birkaç sarnıç, bir döküm-hane, buğday değirmeni, yaklaşık 1.200 mezarın bulunduğu bir mezarlık ve toplu yemekler için kullanıldığı sanılan bir salon ortaya çıkardılar.

kumru, *Columbidae* (güvercingiller) familyasından, genellikle güvercinlere göre daha küçük yapılı ve soluk renkli türlerin ortak adı. Güvercin ve kumru adları taksonomik ayrımlarla bağlantılı olarak, kullanılmamaktadır.

Gülen kumru (*Streptopelia decaocto*) 32 cm uzunluğunda ve krem rengindedir. Ensesinde boynun iki yanına doğru uzayan siyah bir bant bulunur. Palearktik bölgede, İngiltere'den Japonya'ya kadar geniş bir dağılım gösteren bu tür daha çok yerleşim birimleri çevresinde, büyük kentlerde park ve bahçelerde görülür. Türkiye'nin her bölgesinde rastlanmakla birlikte Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinde, ayrıca İç Anadolu'da Ankara'da daha yaygındır.

Küçük kumru (*S. senegalensis*) 26 cm uzunluğunda ve kızıl kahverengi tüylüdür. Gerdanında küçük siyah benekler bulunur. Afrika'da, Ortadoğu'da, Asya'nın orta ve güney kesimlerinde yaşar. Türkiye'de İstanbul'da ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki yerleşim birimlerinde görülür.

Türkiye'de yaşayan üçüncü kumru türü olan üveyik(*) (*S. turtur*) bu iki türün tersine yerleşim birimlerinde görülmez, ağaçlıklı açık arazide ve ormanlarda yaşar.

Kumrulardan *Zenaida macroura*
Alvin E. Staffan-The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

Zenaida macroura Kuzey Amerika'daki en yaygın kumru türüdür. Kanada'nın güneyinden Panama'ya kadar uzanan bölgede yaşayan bu tür 30 cm uzunluğunda, boz ve kahverengi tüylüdür.

Kumru, Karadeniz Bölgesi'nde, Ordu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 344 km²'dir. Batıda Akkuş, kuzeyde Ünye, kuzeydoğuda Fatsa ve Çatalpınar, doğuda Korgan ilçeleri, güneyde Tokat iliyle çevrilidir.

İlçe topraklarının özellikle güney kesimini Canik Dağları engebelendirir. Bu dağlık alanı oldukça derin biçimde parçalayan Elekçi Deresi ve kolları, ilçe topraklarının sularını toplar.

İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Başlıca ürünler patates, mısır ve fındıktır. Az miktarda armut, elma, buğday, arpa, fasulye ve kendir de yetiştirilir. Yaygın biçimde koyun besiciliği ve arıcılık yapılır. Ormancılık önem taşıyan bir gelir kaynağıdır.

Eski adı Karacaali ve Karaçalı olan Kumru'nun tarihine ilişkin bilgi yoktur. Eskiden Fatsa'ya bağlıyken, 1960'ta ilçe merkezi yapıldı. Kırsal nitelikli ve küçük bir yerleşme olan Kumru kenti, il merkezi Ordu'ya 89 km uzaklıktadır.

Kumru Belediyesi 1960'ta kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 39.593; kent, 10.774.

kumsal, PLAJ olarak da bilinir, deniz ya da göl kıyıları boyunca biriken tortullardan oluşan, biçimi ve sınırları deniz süreçlerinin etkisine, tortulların türüne ve birikme hızına bağlı olan kumluk bölge. Başlıca üç tür kumsal vardır. Birincisi, kayalık kıyılar boyunca uzanan bir tortul şeritleri biçimindedir; ikincisi, denizin ya da akarsuların

taşıdığı birikintilerden oluşan düzlüklerin dış kenarlarıdır (açık kumsallar); oldukça değişik bir özellik gösteren üçüncü tür kumsallar ise, kıyı boyunca onlarca, hatta bazen yüzlerce kilometre uzanan, dar tortul setleri biçimindedir. Bu setler lagünleri açık denizden ayırır ve gelgitlerin oluşturduğu küçük oyuntularla kesilir. Kıyı oku, burun ucu ve (bir adayı anakaraya bağlayan) tombolo gibi bazı tortul ön bölgeler de (*foreland*) kimi zaman kumsal olarak tanımlanır.

Hareketli bir kumsalın üst sınırı, büyük fırtınalar sırasında denizin ulaştığı en yüksek düzeydir. Kumsalın alt sınırı ise su düzeyinin altındadır ve ancak tortul katman ile kayalık zeminin çıplak yüzeyi arasında belirgin bir sınır varsa saptanabilir. Eğer tortulların kapladığı alan uzaktaki derinliklere kadar uzanıyorsa, kumsalın alt sınırı olarak, en güçlü dalgaların bile kumları sürükleyemediği kesim alınır. Bu sınır, yaklaşık dalga uzunluğunun üçte biri ya da dalga yüksekliğinin on katı kadar derinliktedir.

Hareketli bir kumsalın profili büyük değişiklikler gösterir. Biçimi ve boyutları birçok etmene, örneğin dalga parametrelerine, gelgit yüksekliğine, tortulların bileşimine ve dağılımına bağlıdır. Ama gene de sık rastlanan bazı kumsal biçimleri vardır. Bunların, deniz düzeyinin üstünde kalan arka kesimlerinde bir kıyı sekisi yer alır; arka kesimlerde büyük fırtınalar sırasında oluşan dalgaların neden olduğu bir dizi kıyı sırtı ya da yüksek düzlük de bulunabilir. Bu sekinin yüzeyi denize doğru eğimlidir. Sık rastlanan bir başka profil türü ise, görece dik bir ön yamaç biçimindedir; bu yamacın alt bölümünde ise, alçak gelgitlerin oluşturduğu bir seki bulunabilir. Gelgitler yeterince yüksekse (2 m'nin üzerinde), bol kumlu ve görece sığ tabanlı kumsallarda 1 km'den daha geniş ön yamaçlar oluşabilir. Bir başka kumsal türü de, kumlu kıyı boyunca uzanan ve yer yer çukurlarla kesilen, birbirine paralel, bir ya da birçok denizaltı kıyı seti biçimindedir.

Kumsallarda ikincil düzeyden yüzey biçimlerine de rastlanır. Bunlar salınımlı dalga izleri, gelgit olukları ya da küçük dere oyuntuları ve kumsalın sınırında sık rastlanan (denize doğru içbükey) kancalı oklardır.

Güçlü dalgaların kıyıya dik ve düzenli olarak çarptığı yerlerde, denizaltı setleri (kordon) kimi zaman dağılır ve denize doğru dışbükey, yarımay biçiminde geniş bir yapı kazanır. Bu tür yüzey biçimleri, bölgede, suyun ileri-geri hareketi sonucunda oluşan, dikey eksenli büyük burgaçların bulunduğuna işaret eder. Suyun geri çekilişi çoğunlukla çalkantılı doğrusal akıntılar biçiminde gerçekleşir. Bunlar, denizaltı yamaçlarındaki derin kanalların aşınmasına ve bazen denizaltı setleri sisteminin tamamının dağılmasına yol açacak kadar güçlü olabilir.

Çoğu ülkede rüzgâr, kumsal dinamiklerini güçlü bir biçimde etkiler. Kumsal, deniz rüzgârlarının etkisine açıktır ve rüzgâr tarafından taşınan kumlar kumsalın arka kesiminde tepecikler oluşturur. Bir süre sonra bunlar birleşerek ön kumulları oluştururlar; kumsalda yeterince kum varsa, bu yolla bir dizi kumul oluşur. Kum miktarı çok fazla olduğunda kumullar yer değiştirip bitişerek alçak düzlüklere dönüşür ve verimli toprakları, ormanları, binaları örtebilir (*bak.* çizim).

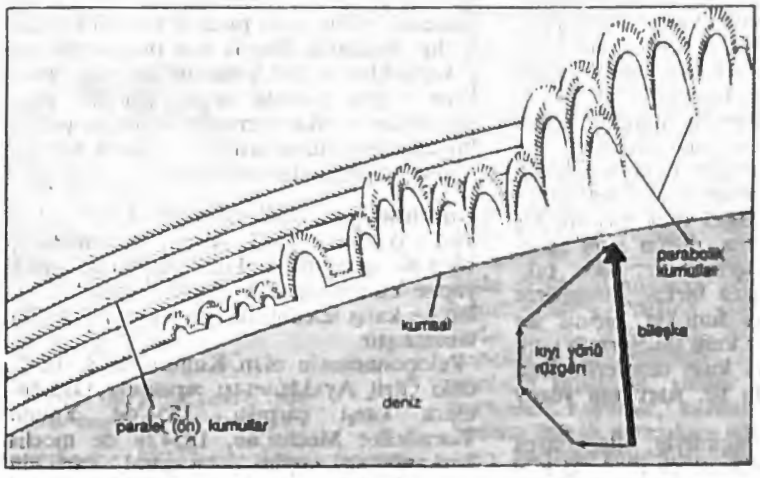

Kumsalın ve kıyı yönü rüzgârı bileşkesinin arkasında oluşan ön kumullar ve parabolik kumullar
E.C.F. Bird, *Coasts*; The Australian National University Press

Kumulların oluştuğu bölgeye kum taşınması durduğunda kıyıya paralel sırtlarda boşluklar oluşur. Böyle bölgelerde, tepeleri kıyıya dönük parabolik kumullar ortaya çıkar. Bunların konumu sabitleştikten uzun bir süre sonra parabollerin tepeleri rüzgâr etkisiyle bozulabilir ve böylece zamanla rüzgârların esme yönüne paralel bir dizi sırt oluşur.

Ilıman enlemlerdeki kumsalların kumu, başlıca kuvars, bazı feldispatlar ve az miktarda ağır mineraller içerir. Tropik bölgelerde ise, deniz canlılarının iskelet artıklarından ve oolitler gibi çökelmiş parçacıklardan oluşan kalkerli kumsallar oldukça yaygındır.

Kimi zaman kumsalın zemin katmanları, yeraltı sularından tortullaşan kalsiyum karbonatla birbirine bağlanır (çimentolanma). Buna genellikle kumsalın arkasındaki bataklıktan buraya tatlı suyun sızması yol açar. Eğer kumsal aşınır ve geriye çekilirse, çimentolanmış katman ortaya çıkar; kayalık kumsal denen bu tür bölgelere tropik bölgelerde, Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi kıyılarında sıkça rastlanır.

Kumsalların pratik önemi, kıyıyı korumaları ya da tatil yerleri olarak kullanılmalarıyla sınırlı değildir. Kıyının açıklarındaki dalgaların ve akıntıların malzemeyi tane büyüklüğüne göre ayırma mekanizması, ağır mineral (özgül ağırlıkları 2,7'nin üstünde) derişkilerinin tortullaşmasını sağlar. Her kumsalda, gözle görülebilen ince, koyu renkli bir kum örtüsü bulunur; bu örtü bazı ağır mineraller, titan, zirkonyum, germanyum, kalay, uranyum ve altın gibi değerli metaller içerir. Birçok bölgede, bu değerli metallerin miktarı sanayi için oldukça önemli bir orandadır. Hindistan, Brezilya, Japonya, Avustralya, Rusya ve Alaska'da bu alüvyon çökelleri işlenerek değerli metaller elde edilir. Ağır mineral derişkileri denizaltı yamaçlarından tarak gemileriyle de çıkartılabilir.

kumsu kayaç *bak.* arenit

kumsuz göktaşı, AKONDRİT olarak da bilinir, yapısında gökkumu (kondrül, kozmik kökenli yuvarlak tanecikler) bulunmayan taşsı göktaşı (meteorit). Bilinen göktaşlarının yaklaşık yüzde 4'ünü oluşturan kumsuz göktaşlarının görünümü, Yer'de rastlanan bazaltlar, peridotitler ve piroksenitler gibi silisyum içeriği düşük korkayaçları andırır. Bazik ve ultrabazik korkayaçları oluşturan Yer magmasına benzer ergimiş bir maddenin kristalleşmesiyle oluşmuş olabilirler. Kumsuz göktaşlarının genel bileşimine sahip ana maddenin eriyip ayrımsal kristalleşmesi sonucunda ortaya çıkmış olmaları da olasıdır. Kumsuz göktaşları, içerdikleri minerallere göre çeşitli gruplara ayrılırlar. *Ayrıca bak.* kumlu göktaşı.

kumtaşı, kum boyutundaki (0,06-2 mm) tanelerin birbirine bağlanarak taşlaşması sonucunda oluşan kayaç türü. Şeyllerden sonra en yaygın tortul kayaç türüdür ve yerkabuğundaki tortul kayaçların yaklaşık yüzde 10-20'sini oluşturur. Bollukları, dokularının çeşitliği ve mineralojik yapıları nedeniyle aşınma (erozyon) ve çökelme süreçlerinin önemli bir göstergesidir.

Kumtaşlarının dokusu, kum boyutundaki tanelerin oluşturduğu ana çatkı ile bu tanelerin arasındaki hacimden oluşur; tanelerin arasındaki hacim, yeni oluşmuş kumtaşlarında boşken, eski kumtaşlarında silis ya da kalsiyum karbonat gibi kimyasal bir bağlayıcıyla ya da ince taneli bir matrisle dolu durumdadır.

Çatkının başlıca mineral bileşenleri kuvars, feldispat ve kayaç kırıntılarıdır. Bunların karşılıklı oranları, kaynak alanının yapısına ve çökelme hızına bağlıdır. Yüzey ufalanması bakımından kararsız minerallerin oranının daha büyük olması, aşınma ve çökelme süreçlerinin daha hızlı gerçekleştiğini gösterir.

Kumtaşları genellikle mineralojik özelliklerine ve dokularına göre sınıflandırılır. Bunların içinde en önemlileri ortokuvarsit (hemen hemen katışkısız kuvars), arkoz (feldispat bakımından zengin, kuvars bakımından fakir ve az miktarda ince taneli bileşenli) ve grovaktır (feldispat ve kuvars bakımından zengin ama önemli ölçüde ince taneli bileşenli). Farklı kumtaşı türlerinden oluşan tortul kayaç dizilerinin düzeni genellikle çökelme koşullarını ve kaynak bölgeyi yansıtır. Örneğin ortokuvarsitler genellikle sığ deniz karbonatlarıyla birlikte bulunurken, grovaklar derin su şeylleriyle bir arada görülür.

Kumtepe, Çanakkale'de Troya'nın 5 km kadar kuzeybatısında, Kara Menderes Çayı sekisinde höyük. Uzunluğu 100 m, eni 80 m, yüksekliği 4 m'dir. 1934'te Troya ekibine bağlı olarak Hamit Zübeyr Koşay ve Jerome Sperling tarafından kazılmıştır. En üstteki katı (Kumtepe II) Troya'nın IV. ve V. katları ile eşzamanlıdır. Höyüğün ilk evresini oluşturan Kumtepe I ise a, b ve c olarak adlandırılan üç döneme ayrılır. Bunlardan Kumtepe Ic, Troya I'in ilk ve orta evreleriyle yakın benzerlik gösterir. Kumtepe Ib ise Troya'nın kurulmasından daha eskidir ve büyük bir olasılıkla Troya I kültüründen hemen önce gelir. Kumtepe'nin en eski evresi olan Kumtepe Ia'dan çıkan açık bezemeli çanak çömlek Troya kültürlerinde olduğundan farklı özellikler gösterir. Kumtepe Ia'nın Geç Kalkolitik Çağ başla-

rından (10 4000) kaldığı ileri sürülür. Ege ve Batı Anadolu kültürlerinin Troya'dan daha eski aşamalarını verdiği için Kumtepe bölgenin kültür tarihi bakımından büyük bir önem taşımaktadır.

Kumukça, KUMUK TÜRKÇESİ olarak da bilinir. Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Kumukların konuştuğu Türk lehçesi. Kıpçakçanın bir koludur ve üç ağzı (Hasavyurt, Buynak, Haydak) vardır. Ayrıca Avar, Çeçen, Lezgi gibi Kafkas kavimlerince de konuşulur. Önceleri Arap alfabesini kullanan Kumuklar 1928'de Latin kökenli bir yazı sistemini benimsemişler, 1938'den sonra da Rus alfabesini kullanmaya başlamışlardır. Balkarca ve Karaçaycayla benzerlik gösteren Kumukçada Arapça, Farsça ve Rusçayla bazı öteki Kafkas dillerinden alınmış sözcükler bulunur.

Kumukçanın Türkiye Türkçesine göre bazı farklılıkları şunlardır: Ünlüyle başlayan çoğu sözcüğün başına *h* ünsüzü getirilir (av/*hav*); sözcük başlarındaki *k*'ler *g* olur (kişi/*gişi*) ve *nlll, zslsz* değişmeleri görülür (kanlı/*kallı*; yazsa/*yassa*); yönelme durumu *-ga, -ge* (*havaga* "havaya"), belirtme durumu *-ni, -ni* (*bulanı* "bunları"), bulunma durumu *-de, -da* ("kitapda"), ayrılma durumu *-den, -dan* (*tawdan* "dağdan") ekleriyle belirtilir; çoğul ekleri *-lar, -ler*, eylemlik ekleri *-uw, iv* (*geluw* "gelmek"), kişi adılları *men, sen, ol, biz, siz, olarlalar*'dır.

Kumuklar, KUMIKLAR olarak da bilinir, Kıpçak Türklerinden bir halk. Kıpçakçanın bir kolu olan Kumukça konuşurlar. Önceleri küçük topluluklar halinde Taşkent Türkleri arasında yaşıyorlardı. Kuzey Dağıstan'da da Çeçen, Balkar, Kabartay topluluklarıyla karışmışlardı. Bu nedenle Kumukların, Hazarların Kafkasya'daki torunları ya da Türkleşmiş bölge yerlileri oldukları öne sürüldü. Rus Doğubilimci Vasili Bartold, Kafkasya Kumuklarının, Türkistan Kumukları ile ilgilerinin bulunmadığını, Türkleşmiş Kazı-Kumuklardan (Laklar) ayrılan bir kol olduklarını savunmuştur.

Kumuklar, 8. yüzyıldaki Arap istilası döneminde Hazar Denizi bölgesinde yoğun bir nüfus oluşturuyorlardı. Bu dönemde Miçik Irmağı havzası da Kumukistan olarak anılmaktaydı. 1578'de son Kazı-Kumuk hanının ölümünden sonra Sultan But'un Sulak ve Terek'te kurduğu Kumuk Beyliği, Kazan ve Astrahan hanlıklarıyla yakın siyasal ilişkiler içindeydi. 1594-1600 arasında, Rus Çarlığı'nın Kuzey Dağıstan'a müdahale etmesi üzerine Sultan But, Rus saldırılarını durdurarak dağınık Kumukları Sulak-Terek arasında toplamaya çalıştı. Önce Çiryurt'u, Rusların bölgeden uzaklaştırılmasından sonra da Tuman'ı başkent yaptı. Onun ardından oğulları Ay Temur ve Kazan Alp başa geçti. Ama geniş ulaşım ve tarım olanaklarına karşın, 17. ve 18. yüzyıllardaki sürekli savaşlar yüzünden Kumukistan gelişemedi. 1813'te Rus Çarlığı'nca ilhak edilen bölge, 1917'de Kuzey Kafkasya'daki karşıdevrimci Türk-Müslüman hareketine katıldı. Günümüzde nüfusları 250 bine yaklaşan Kumukların büyük bölümü Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde, Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Buynaksk, Kaytak ve Mahaçkala gibi yerleşmelerde yaşamaktadır.

kumul, güçlü rüzgârların etkisiyle taşınan gevşek malzemelerin (her zaman kum olmayabilir) oluşturduğu tepe ya da sırt. Kumullar çoğunlukla rüzgârlarca taşınan kumların geniş alanları kapladığı çöl bölgelerinde görülür. Örneğin Sahra Çölündeki kum çökelleri yaklaşık 7 milyon km²'lik bir alanı kaplar. Pleyistosen Dönem (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) buzullaşmaları sırasındaki kuru dönemlerde, çöllük bölgelerin daha geniş olduğu sanılmaktadır. O dönemde Kuzey Amerika, Avrupa ve Asya'da yaygın löss (rüzgârlarca taşınan mil) alanları oluşmuştu.

Teknik açıdan çöl terimi çok soğuk bölgeler için de geçerlidir; bu nedenle Antarktika'nın buzullarla örtülü olmayan kesimlerinde bulunan gevşek malzeme tepeleri de kumul olarak tanımlanır. Kumulların temel bileşeni kum taneleri olmakla birlikte, gerekli koşullar bulunduğunda rüzgâr öteki gevşek malzeme türlerini de taşıyarak belirli bir bölgede biriktirebilir. Afrika'da, Avustralya'da ve ABD'de Texas'taki Corpus Christi yakınlarında, kil tanelerinden oluşan kumullara rastlanmıştır.

Kumul kumu iki biçimde hareket eder. Birincisi, sıçramalı taşınma sürecidir; bu hareket biçiminde rüzgâr kum tanelerini kaldırır ve kısa bir süre taşıdıktan sonra biraz uzağa bırakır. Eğer olay kayalık bir yüzeyde gerçekleşiyorsa, düşen kum taneleri birkaç metre sıçrayabilir; aksi takdirde yüzeyden yalnızca birkaç santimetre yükselebilirler. İkinci hareket biçimi ise sıçramalı yolla taşınan kum tanelerinin yere tekrar çarparak öteki kum tanelerini ileri doğru itmeleridir. Bu tür harekete yüzey sürünmesi denir.

Kumullar en basit biçimiyle, rüzgârlarca taşınan malzemelerin kaya ya da bitki gibi engellere çarparak, engelin rüzgâraltı kesiminde toplanmasıyla oluşur. Zamanla kumul büyür ve giderek kendisi bir engel durumuna gelir, böylece sıçrayarak ilerleyen kum tanelerini yakalayarak rüzgâraltı kesiminde biriktirir.

Kumul büyüdükçe, rüzgâraltı yönünde ilerlemeye başlar ve giderek daha bakışımsız (asimetrik) bir biçime bürünür. Kumul rüzgâra daha açık bir konuma geldikçe ilerleme hızı artar, rüzgârüstü yamacındaki kumlar sıçrayarak rüzgâraltı yamaca taşınır ve sonuçta kumulun rüzgâra bakan (rüzgârüstü) yamacı daha dik bir eğim kazanır. Kumul kumu tanelerinin çapı 1 mm'den daha küçük, yığılma açıları ise 35° kadardır. Kumulun atım (kayma) yüzünün üst bölümlerinin zamanla dikleşmesi (sarplaşma) bu açıya ulaştığında ya da bunu aştığında, yamaç giderek daha kararsız bir duruma gelir. Sonunda kumlar atım yüzünden aşağıya doğru kaymaya başlar ve kumul ilerler.

Kumulların engellere takılarak birikmesi olgusu, bu yapıların düz ve engelsiz alanlarda nasıl oluştuğunu ve düzenli tümseklerden oluşan kum çöllerinin nasıl ortaya çıktığını açıklamaya yetmez. Bir görüşe göre bu tür kumullar, hava ile yer arasındaki sürünmeli sürüklenmenin sonucudur ve tıpkı bir akarsu yatağındaki ya da kumsaldaki kum dalgacıklarının oluşmasına benzer biçimde gelişir.

Barkan(*) ile sif(*) tipi kumullar arasında temel bir farklılık vardır. Barkan, klasik bir çöl yüzey biçimidir. Yarımay biçiminde bir kumul olan barkanın kolları rüzgâraltı doğrultusunda yayılır. Bu tür kumulların yüksekliği 27 m'nin üzerine kadar çıkabilir. Barkanların uzunlukları ile genişlikleri eşitlendiğinde ve yükseklikleri bu uzunluğun yaklaşık onda birine ulaştığında kararlı bir yapıya ulaştıkları düşünülür.

Sif kumulları ise uzun kum sırtlarıdır. Bu tür kumulların atım yüzü, olasılıkla burgaçlanmalar sonucunda oluşmuştur. Sif kumullarının sırtları arasındaki kumlar, rüzgârlarca süpürülmüştür. Sırtların uzunluğu kimi yerlerde kilometreleri bulur. Yükseklikleri ise değişir; İran'daki sif kumulları 180 m'ye kadar ulaşır. Yükseklikleri taban genişliklerinin yaklaşık altıda biri kadardır.

Barkanların ve siflerin yanı sıra başka kumul tipleri de vardır. Bol kumlu bölgelerde barkanlar birleşerek çapraz kumullardan oluşan bir kumul "denizi"ne yol açabilirler; bu kumulların yarımay biçimleri giderek daha az belirgin duruma gelir. Bitki örtüsünün süpürüldüğü ve rüzgârların ovduğu alanlarda ise parabolik kumullar oluşabilir. Bunlar da genel olarak yarımay biçiminde olmakla birlikte kolları rüzgâr yönüne doğru uzanır, atım yüzleri ise yarımayın dış cephesine bakar. Rüzgâraltı doğrultusunda ilerledikçe, giderek "U" biçimi alırlar. Son bir kumul tipi de, Ortadoğu'da ve Sahra'da rastlanan yıldız ya da piramit biçimli kumullardır. Bunlarda birçok kol bulunabilir ve yükseklikleri yıldız kolunun ucundan merkeze doğru giderek artar. Bu tür kum dağlarının hareket etmediği ve çölde yolculuk edenlere yüzyıllardan beri işaret noktası görevi gördüğü bilinmektedir.

Kumundúros, Aléksandros (d. 1814, Sélitsa - ö. Şubat 1883, Atina, Yunanistan), 1865-82 arasında dokuz kez başbakanlık yapan Yunanlı siyaset adamı. Osmanlı Devleti'ne karşı izlediği düşmanca politikalarla tanınmıştır.

Peloponnesoslu olan Kumundúros, 1841'deki Girit Ayaklanması sırasında Osmanlılara karşı çarpıştı. 1851'de Yunan Temsilciler Meclisi'ne, 1854'te de meclis başkanlığına seçildi. Anayasal Parti'nin ılımlı kanadında yer alan Kumundúros, 1856-57 yıllarında ve 1859'da maliye bakanlığı yaptı. Yunanistan'ın ilk kralı Otho'nun devrilmesiyle sonuçlanan 1862'deki ayaklanmaya katıldı ve Kral I. Georgios'un tahta çıkmasına değin yönetimi üstlenen geçici hükümette görev aldı. Ardından Mart 1865-Ocak 1868 arasında üç kez başbakanlık yaptı. 1866'daki Girit Ayaklanması'ndan sonra adaya doğrudan müdahalede bulunmaktan kaçındıysa da, Osmanlı Devleti'ne karşı Romanya, Sırbistan, Karadağ ve Mısır'la ittifak kurmak için çeşitli girişimlerde bulundu. 1867'de Sırbistan'la bir ittifak antlaşması imzalayarak, Balkanlar'daki Hıristiyan kökenli farklı milliyetlerin geleceklerini belirleme hakkını tanıdı.

Kral I. Georgios, Girit'te yeni bir ayaklanmanın patlak vermesi üzerine silahlı kuvvetleri seferber eden Kumundúros'u İngiltere'nin baskısıyla görevden almak zorunda kaldı (Ocak 1868). 1870-77 arasında üç hükümete daha başkanlık eden Kumundúros, bu dönemde Yunanistan'ın 1877 Osmanlı-Rus Savaşı'na katılmasını sağlamak için çaba gösterdi ve Osmanlı işgali altındaki Tesalya ile Makedonya'daki ayaklanmacılara yardım etmek üzere bölgeye birlik gönderdi. Ekim 1880'de son kez başbakanlığa atandı. Epir'in (Epeiros) güneyindeki Arta bölgesiyle Tesalya'nın Mayıs 1881'de Yunanistan'a geri verilmesi, Kumundúros hükümetine halk arasında büyük saygınlık kazandırdı. Yanya (Ioánnina) ve Preveze kentlerini Yunanistan sınırlarına katmayı başaramayan Kumundúros, Tesalyalı yeni milletvekillerinin muhalefeti karşısında Mart 1882'de görevinden istifa etti.

kumyulafı *bak.* kumotu

kumzambağı (*Pancratium maritimum*), nergisgiller (*Amaryllidaceae*) familyasından, Akdeniz bölgesinin kıyı kesimlerindeki kumluklarda yetişen büyük soğanlı bitki. Geniş yaprakları ve ilkbaharda açan beyaz çiçekleri vardır. Boru biçimli çiçeklerin 2-15 tanesi bir arada kümeler oluşturur.

kun (Japoncada "eğitim"). Japoncanın yazımında kullanılan *kanji*(*) karakterlerinin iki farklı okunuşundan biri (öteki *on*). Çince karakterlerden uyarlanmış *kanji*'lerin okunuşundaki belirsizlik, bu karakterlerin iki farklı değeri olmasından kaynaklanır: *Kanji*'ler hem Çince sözlüklerin anlamını, hem de Çince okunuşunu belirtir. *Kun* okunuşunda, *kanji*'lerin temsil ettiği Çince sözcük ya da sözcük öğelerinin Japonca karşılıkları temel alınır. *Ayrıca bak.* on.

Kun, Béla (d. 20 Şubat 1886, Szilágycseh, Transilvanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 30 Kasım 1939 ?, SSCB), III. Enternasyonal'in (Komintern) önde gelen üyelerinden ve kısa süreli Macaristan Sovyet Cumhuriyeti'nin (1919) başkanı

Béla Kun, Béla Uitz'in bir çizimi, 1930
Magyar Munkásmozgalmi Múzeum, Budapeşte

komünist önder. 1920'lerde dünya devrimi için çalışmış, Stalin'in 1930'ların sonlarında başlattığı Büyük Temizlik(*) hareketinin kurbanı olmuştur.

Genç yaşta siyasete atılarak önce Transilvanya'da, ardından Budapeşte'de Sosyal Demokratlar arasında etkinlik gösterdi. I. Dünya Savaşı'nda Avusturya-Macaristan ordusunda çarpıştı. 1916'da savaş esiri olarak bulunduğu Rusya'da Bolşeviklere katıldı. Lenin'in de dikkatini çekerek devrimci taktikler konusunda eğitim gördü. Kasım 1918'de İttifak Devletleri'nin yenilgisinden sonra Macaristan'a dönerek komünist eğilimli bir gazete çıkardı; 20 Aralık 1918'de Macaristan Komünist Partisi'ni kurdu. Mihály Károlyi hükümetince tutuklandıysa da 20 Mart 1919'da serbest bırakıldı. Ertesi gün, Komünist-Sosyal Demokrat koalisyonunda en etkili görev olan dışişleri halk komiserliğini üstlendi. Ardından Kızıl Ordu kuruldu ve halk arasında milliyetçi dalganın yükselmesinden de yararlanarak Çekoslovakya ile Romanya'ya kaptırılmış olan toprakların çoğu kısa sürede geri alındı; hükümet içindeki ılımlı unsurlar tasfiye edildi. Ama Kun'un vaat etmiş olduğu Sovyet yardımı gelmedi; toprakları devletleştirilen köylüler giderek yönetimden uzaklaştı, bu arada gıda maddelerinin dağıtımı aksamaya başladı ve sonunda ordu savaşmayı reddetti. 1 Ağustos 1919'da hükümet dağılınca Kun Viyana'ya kaçtı. III. Enternasyonal'in önderlerinden biri olarak 1920'lerde birkaç kez Almanya ve Avusturya'da devrimci ayaklanmalar örgütlemeye çalıştı. Büyük Temizlik sırasında Troçki yanlısı olmakla suçlanarak idam edilen Kun'a, Kruşçev döneminde itibarı iade edildi.

Kunaksa Savaşı, Anadolu satrabı Kyros'un (Genç), Ahameniş (Pers) tahtını ele geçirmek için kardeşi II. Artakserkses'e karşı giriştiği savaş (İÖ 401). II. Artakserkses'i tahttan indirmek isteyen Kyros, kuvvetlerini topladıktan sonra Sardes'ten Anadolu'nun içlerine doğru ilerlemeye başladı. İki ordu Babil'in kuzeyinde, Fırat Irmağının sol kıyısındaki Kunaksa'da karşılaştı. Kyros 600 süvarisi ile Artakserkses'in merkezdeki kuvvetlerine saldırırken, ordusunun en iyi eğitilmiş ve donatılmış askerleri olan, Klearkhos'un komutasındaki yaklaşık 15 bin Yunanlı paralı asker az bir kayıp vererek Artakserkses'in ordusunun sol kanadını bozguna uğrattı. Kyros kardeşini yaralamayı başardıysa da bu arada öldürüldü. Yunanlı askerler geri döndüklerinde Kyros'un kuvvetlerinin bozguna uğradığını ve karargâhının yağmalandığını gördüler. Yeniden düzenli saflar oluşturarak II. Artakserkses'in kendilerine saldırmasına engel oldular. Ardından, "On Binlerin Dönüşü" olarak anılan, Ksenophon komutasındaki ünlü yürüyüşle düşman topraklarından geçerek Karadeniz'e ulaşmayı başarıdılar.

Kunalar, bugün Panama'nın bulunduğu bölgenin orta kesimi ile komşu San Blas Adalarında yaşamış, Çipça dillerinden birini konuşan Güney Amerika Yerlileri. Günümüzde de ülkenin uzak bölgelerinde, küçük gruplar halinde varlıklarını sürdürmektedirler.

16. yüzyılda güçlü reislerin başkanlığı altında birleşmiş köylerde yaşayan Kunalar hem birbirleriyle, hem de bölgedeki öteki kabilelerle sık sık savaşırlardı. Genelde bitki örtüsünü yakarak açtıkları tarlalarda çeşitli ürünler yetiştirir, kıyı boyunca kanolarla ticaret yaparlardı. Savaş tutsaklarını genellikle köleleştirirler, reislerini tahtırevanlarla taşırlardı; reisler öldükten sonra bedenleri korunur, karıları ve mallarıyla birlikte büyük mezarlara gömülürdü. Metal eşya üretimi gelişmişti. Yapılan kazılarda altın ve deniz kabuklarından yapılmış çok sayıda süs eşyası ile seramikler bulunmuştur.

Avrupalılarla kurulan ilişkilerin sonucunda Kunaların siyasal sistemi parçalandı, toplumsal ve dinsel kurumları da büyük değişikliklere uğradı. Günümüzde küçük köylerde yaşayan Kunalar, balıkçılık ve avcılık da yapmakla birlikte, ekonomileri geçimlik düzeyde yapılan tarıma dayanır. Evlilikte anayerillik kuralının geçirli olması, damadın kayınpederinin otoritesi altında olduğu ve birkaç kuşağın bir arada yaşadığı geniş ailelerin oluşmasına yol açmıştır. Dinsel görevler hastaları iyileştiren ve çeşitli büyüler yapan şamanlar tarafından yürütülür. Eskiden Güneş ve Ay önemli tanrısal varlıklardı; günümüzde ise Kunaların dinsel inançları Avrupalıların dinsel kavramlarından büyük ölçüde etkilenmiş durumdadır. Kunaların yaklaşık yüzde 0,7'sinde albinizm görülür. San Blas'ın beyaz Yerlileri olarak adlandırılan bu grubun üyeleri birbirleriyle evlenemezler.

Kuncewicz(owa), Maria, eö SZCZEPANSKA (d. 30 Ekim 1899, Samara, Rus Çarlığı [bugün Kuybişev, Rusya]), Polonyalı roman, deneme, oyun ve öykü yazarı.

Ocak 1863'teki ayaklanmadan sonra Rusya'ya sürgüne gönderilen Polonyalı bir ailenin kızıydı. İki yaşında ailesiyle birlikte Varşova'ya döndü. Kraków, Varşova ve Nancy üniversitelerinde öğrenim gördü. İnce bir mizah ve şiirsel bir lirizmin ürünü olan ilk romanı *Twarz mężczyzny*'yle (1928; Erkeğin Yüzü) derin psikolojik portreler çizebilen usta bir yazar olarak adından söz ettirdi.

Başyapıtı sayılan *Cudzoziemka* (1936; Yabancı) adlı romanıyla 1937 Varşova Edebiyat Ödülü'nü kazandı. *Dni Powszednie Państwa Kowalskich* (1937; Kowalski'lerin Günlük Yaşamı) adlı romanının bazı bölümleri, II. Dünya Savaşı'ndan önce Polonya'da radyodan yayınlandı.

Kuncewicz 1939'da Varşova'yı terk etmek zorunda kalarak Paris'e gitti. 1940'ta oradan İngiltere'ye geçti. Edebi günlüğü *Kluczyki* (1943; Anahtarlar) orada yazdı. 1946'da ABD'ye yerleşti. Öykü ve denemelerini topladığı *The Modern Polish Mind* (1962; Çağdaş Polonya Düşüncesi) adlı kitabını orada yayınladı. Ayrıca Chicago Üniversitesi'nde Polonya dili ve edebiyatı dersleri verdi (1962-66) ve roman yazmayı sürdürdü. Sonraki romanları arasında *Gra albiny* (1961; Zeyrendik) ve *Don Kichot i niańka* (1965; Don Kişot ve Dadılar) sayılabilir.

Kunckel von Löwenstjerna, Johann, asıl adı olarak da yazılır (d. 1630, Rendsburg - ö. 20 Mart 1703/03, Parnu yakınları, Almanya), Alman kimyacı. Yaklaşık 1678'de Hennig Brand'ın bulusundan bağımsız olarak buharlaştırılmış idrardan kömürle kızdırma yoluyla fosfor elementini elde etti. Saray kimyacısı ve eczacısı olan Kunckel daha sonra Brandenburg dahil cam atölyelerini ve laboratuvarları yönetti. Kral XI. Charles, Stockholm'da 1693'te onu nasip yaparak Madenecilik Konseyi üyeliğine getirdi.

Kunckel ayrıca yakut camı yapma yöntemini buldu, çürümeyi, mayalanmayı, tuzların doğasını ve katışıksız metallerin hazırlanmasını inceledi. Evrensel çözücü (alkahest) düşüncesiyle alay etti, simyacıları şiddetle eleştirmekle birlikte metallerin değiştirilebileceğine inandı.

kundak *bak.* pupa

kundaklama, kendisine, başkasına ya da kamuya ait taşınır ya da taşınmaz bir malı kötü niyetle ve kasıtlı olarak ateşe verme. Malın yanı sıra insan yaşamını da tehlikeye sokan bir eylem niteliğini taşır. Birçok ülkede kundaklamanın ölüme yol açması durumunda kundakçı, öldürme amacı güdülmese bile cinayet iddianıyla suçlanır. Türk Ceza Kanunu bu eylem için ömür boyu hapis cezası öngörmüştür. Kundaklama kavramı geniş bir alanı kapsadığı için kundaklamaya ilişkin yasal düzenlemelerde genellikle iki ya da daha çok derecesi bir sınıflamaya gidilir. İnsan yaşamı için tehlike doğuran kundaklama eylemleri için daha ağır cezalar öngörülür.

Ev, dükkân ya da fabrika gibi yerlerin yanı sıra araç, köprü ya da ağaçların ateşe verilmesi de kundaklama sayılır. Almanya ve ABD'nin bazı eyaletlerinde, bir başka suçun delillerini ortadan kaldırmaya yönelik kundaklamalar daha ağır cezalara çarptırılır. Doğrudan malı yönelik kundaklamalar için genellikle daha hafif cezalar öngörülür. Bir kişinin sigorta şirketini dolandırmak amacıyla taşınır ya da taşınmaz malını ateşe vermesi, kundaklamanın yeni bir türüne örnek oluşturur. Günümüzde yeni icat edilen araçlarla yangına yol açma da ceza kapsamına alınmıştır.

Kaza ya da ihmal sonucunda ortaya çıkan bir yangın, kötü niyet yoksa kundaklama suçunu oluşturmaz. Bununla birlikte tedbirsizce davranarak ve doğurabileceği sonuçları göz ardı ederek yangına yol açan bir kişi kundakçılıktan suçlu bulunabilir. Kundaklamada kışıyı harekete geçiren nedenler genelde göz önüne alınmaz. Bununla birlikte bazı durumlarda sanığın yangın çıkarmak için karşı konmaz bir istek duyması (piromani) bir savunma gerekçesi olarak öne sürülebilir. Bu durumda cezanın hafifletilmesi yoluna gidilebilir.

kundalini, Yoga'nın bazı Tantracı biçimlerinde, her insanın içinde bulunduğuna inanılan kozmik enerji. Belkemiğinin dibinde kıvrılmış bir yılan biçiminde betimlenir.

Laya Yoga (Kaynaşmanın Birliği) ustalarına, Tanrı Şakti'yle özdeşleştirilen *kundalini*'nin nasıl uyandırılacağı öğretilir. Yoga yapan kişi, bir dizi alıştırmanın sonunda *kundalini*'yi gövdesinin içinde doğrultur. *Kundalini* doğrulurken *çakra*'dan(*) (ruhsal merkez) geçer. Başın üstündeki yedinci *çakra*'ya (*sahasrara*) vardığında, en yüce varlıkla, yani Şakti ve Şiva ile birleşir. Böylece tinsel dinginliğe ulaşılır. Bu birleşmeyi sağlamak için uygulanan alıştırmalar arasında, öteki Yoga biçimlerinde de görülen anımma etkinlikleri, duruş biçimleri, soluk alma ve meditasyon yöntemleri de vardır.

Kundera, Milan (d. 1 Nisan 1929, Brno, Çekoslovakya), 1975'ten beri Fransa'da yaşayan Çek romancı, şair, öykü ve oyun yazarı.

Tanınmış konser piyanisti ve müzikolog Ludvik Kundera'nın oğludur. Gençliğinde müzik öğrenimi gördüyse de sonraki yıllarda edebiyata yöneldi. İlk şiir kitabı *Člověk zahrada širá*'yı (İnsan Geniş Bir Bahçedir) 1953'te yayımladı. Bu yapıtının yanı sıra, öbür iki şiir kitabı *Poslední máj* (1955; Son Mayıs) ve *Monology* de (1957; Monologlar) hükümet tarafından erotik ve siyasal açıdan sakıncalı bulunduğu için güçlükle yayımlanabildi. 1948-50 ve 1956-70 arasında Çekoslovakya Komünist Partisi (KSČ) üyesi olan Kundera, ayrıca Prag Sinema Okulu'nda (FAMU) okudu ve aynı okulda ders verdi.

Kundera, birkaç öykü kitabı ve büyük başarı kazanan tek perdelik oyunu *Majetelé Klíčů*'dan (1962; *Anahtar Sahipleri*, 1990) sonra en önemli yapıtlarından biri olan, ilk romanı *Žert*'i (1967; *Şaka*, 1969, 1990) yayımladı. Stalinciliğin egemen olduğu dönemde Çekoslovakya'da yaşayan farklı tipleri komik ve ironik bir bakışla anlatan roman çeşitli dillere çevrilerek dünya çapında başarı kazandı. Komünistlerin 1948'de iktidara geçişini coşkuyla karşılayan romantik ve talihsiz bir karakteri anlatan ikinci romanı *Život je jinde* (1969; *Yaşam Başka Yerde*, 1988) ise yetkililerin suçlamalarına hedef oldu ve Çekoslovakya'da yayımlanması yasaklandı. Sonunda Kundera öğretim üyeliğinden uzaklaştırıldı, KSC'den çıkarıldı ve bütün yapıtları yasaklandı.

1975'te, Kundera'nın Fransa'da Rennes Üniversitesi'nde (1975-78) ders vermek üzere karısı Vera Hrabankova ile birlikte yurtdışına çıkmasına izin verildi. 1979'da Çek hükümeti tarafından yurttaşlıktan çıkarılan Kundera'nın *Valčík na rozloučenou* (1976; *Veda Oyunu*, 1978/*Ayrılık Valsi*, 1988), *Kniha smíchu a zapomnění* (1979; *Gülüşün ve Unutuşun Kitabı*, 1981, 1990) ve *Nesnesitelná lehkost bytí* (1984; *Varolmanın Dayanılmaz Hafifliği*, 1986, 1989) gibi sonraki romanları, Fransa'da ve birçok başka ülkede geniş bir okur kitlesi bulduysa da, kendi ülkesinde ancak 1989'da yayımlanabildi. En başarılı yapıtlarından biri sayılan *Gülüşün ve Unutuşun Kitabı*, modern devletin insan belleğini ve tarihsel gerçekleri yok etme eğilimi üzerine bir dizi ironik gözleme yer verir.

Kundera'nın Türkçede yayımlanan öteki yapıtları *Směšné lásky* (1963, 1966; *Gülünesi Aşklar*, 1988) adlı öykü kitabı, *Nesmrtelnost* (1990; *Ölümsüzlük*, 1990) adlı romanı ile roman türü üzerine denemelerini içeren *L'Art du roman*'dır (1986; *Roman Sanatı*, 1989).

Kundt, August (Adolph Eduard Eberhard) (d. 18 Kasım 1839, Schwerin, Mecklenburg - ö. 21 Mayıs 1894, Israelsdorf, Lübeck yakınları, Almanya), Alman fizikçi. Gazlarda ve katılarda ses hızının belirlenmesini sağlayan bir yöntem geliştirmiştir.

Leipzig ve Berlin üniversitelerinde eğitim gören Kundt, çeşitli görevlerde bulundu. Strassburg Fizik Enstitüsü'nün kurucularındandır (1872). 1888'de Berlin Fizik Enstitüsü'nde deneysel fizik profesörü ve bu enstitünün yöneticisi oldu. Ses konusundaki deneylerinde, bir borunun içindeki durağan ses dalgalarının düğümlerinin yerini belirlemek amacıyla borunun içine ince bir toz serpti, böylece sesin dalgaboyunu ölçmeyi başardı. Ayrıca sıvı, buhar ve metallerde ışığın olağandışı ayrılımı olgusunu da inceledi. Magnetooptik alanındaki çalışmalarında bazı gaz ve buharlarda kutuplanma düzleminin magnetik alan etkisiyle döndüğünü ortaya koydu.

kunduracı göğsü, ÇÖKÜK GÖĞÜS olarak da bilinir, göğüs kemiğinin (sternum), kimi zaman kaburgalarla birlikte içe çökmesiyle ortaya çıkan yapı bozukluğu. Henüz kemikleşmenin tamamlanmadığı yaşta çalışmaya başlayan, bu nedenle göğüslerine bastırarak işledikleri kunduralar göğüs kafeslerinde biçim bozukluğuna neden olan kunduracı çıraklarında sık görüldüğü için bu adla anılır. Genellikle doğumda dikkati çekmez; ameliyatla tedavi edilmezse giderek daha belirginleşir.

Vakaların çoğunda bozukluğun nedeni diyaframın orta kirişinin normalden kısa olmasıdır. Geri kalan vakalarda kalpte hafif bir yer değişikliği vardır ya da diyafram göğüs boşluğundaki yapıları aşağı doğru çeker. Cerrahi girişim bebeklik ya da küçük çocukluk döneminde yapılırsa çok başarılı olur.

Kunduracı göğsü sıklıkla kalp ve akciğerleri etkiler. Kalp sola kaymıştır, çevredeki dokuların bu organa yaptığı basınç artar; akciğerlerin solunum sırasında yaptığı hareketler bozulur. Belirtiler arasında egzersizle ortaya çıkan solunum güçlüğü, kalp çevresinde ağrı, baş dönmesi ve kalp atımının düzensizleşmesi sayılabilir.

kunduz, *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Castoridae* familyasını oluşturan *Castor* cinsinden memelilerin ortak adı. İyi yüzücü olan kunduzlar değerli kürkleri ve yaptıkları bentlerle tanınır. Kunduzların gövdesi tıknaz, kulakları küçük ve yuvarlak, bacakları kısa, arka ayakları iyi gelişmiş ve perdelidir. 30 cm'lik yassı ve pullu kuyruklarıyla birlikte yaklaşık 1,3 m uzunluğa, 27 kg'yi aşan ağırlığa erişebilirler. Hem erkek hem de dişide bulunan koku bezleri parfüm yapımında kullanılan bir sıvı salgılar. Kürkünü oluşturan iç örtü kılları sık ve ince, koruyucu işlev gören dış örtü kılları kaba, uzun ve daha seyrektir. Bu uzun kılların dip bölümlerinin soluk sarı renkli olmasına karşın uç bölümleri parlaktır ve renkleri sarımsı kahverengiden koyu kahverengiye kadar değişir. 19. yüzyılın başlarında Kuzey Amerika'nın batısına yönelik keşif seferlerinin bir bölümü daha çok kunduz kürkü elde edebilmek amacıyla yapılmış, bu dönemde kunduz kürkü standart bir değişim aracına dönüşmüştür.

Yenidünya kunduzu (*Castor canadensis*)
Karl Maslowski

Yenidünya kunduzu (*C. canadensis*) eskiden Meksika'nın kuzeyinden Kuzey Kutbu'na kadar uzanan bölgede yaşıyordu. Ama kapanlarla yaygın bir biçimde avlanmaları sonucu sayıları azaldı. Eskidünya kunduzu (*C. fiber*) günümüzde Avrupa'nın yalnız Elbe ve Rhône ırmak havzaları ile Asya'nın ormanlık orta ve kuzey kuşağında yaşar. Koruma altına alınmış olan bu iki tür birbirine çok benzemesinden ötürü bazı sınıflandırmalarda *C. fiber* adı altında toplanmaktadır.

Kunduzlar yaşama ortamı olarak küçük akarsuları yeğlemekle birlikte orman içi göl kıyılarında da görülür. Ağaç dalı, taş ve çamurdan yaptıkları, sağlam ve bazen yıllarca dayanabilen bentlerin gerisinde biriken sular çok geniş alanlara yayılabilir. Bu göletler akarsuyun getirdiği mille dolarak sonunda çayırlık bir alana dönüşür.

Kunduzlar, çamurla sıvadıkları dallardan kubbe biçimli adacıklar yapar. Bu yuvaların içten yüksekliği 1,8 m'yi aşabilir. Yuva girişi suyun altında kalan bir ya da birkaç tünelle bağlantılıdır. Kazılan tüneller kunduzların yırtıcılardan korunarak güven içinde dolaşmalarını sağlar.

Kunduzların başlıca besini ağaçların ince kabukları ve tomurcuklarıdır. Yalnız fidanları değil, kalın gövdeli ağaçları bile kemirip devirir, bunları taşıyabilecekleri büyüklükte parçalara ayırdıktan sonra sürükleyerek ya da kendi açtıkları kanallardan yüzdürerek gölete taşırlar. Dalların ve kütük parçalarının bir bölümü, kışın tüketilmek üzere derin suların dibindeki çamurlara gömülür.

Koloni halinde yaşayan bu hayvanların yuvalarında bir ya da birkaç aile topluluğu bulunur. Aile genellikle erkek, dişi ve onların son iki kuşak yavrularından oluşur. Çiftleşme kış ortasında gerçekleşir ve dişiler dört ay sonra, 2-8 (genellikle 4) yavru doğurur. Kunduzlar genellikle işbirliği içinde çalışan uysal hayvanlardır. Tehlike karşısında hemen suya atlayarak korunur ve kuyruklarıyla suya vurarak birbirlerini uyarırlar.

Kunduz, Afganistan'ın kuzeydoğusunda il (*vilayet*). Yüzölçümü 7.825 km², merkezi Kunduz kentidir. Kuzeyde Tacikistan, doğuda Tehar, güneyde Bağlan, batıda da Semengan eyaletleriyle çevrilidir. Kunduz Irmağı ve kollarının vadileri dışında kalan kesimi dağlarla kaplıdır. İlin en büyük kenti Hanâbad ile il merkezi Kunduz, pirinç ve pamuk yetiştirilen suluk vahalarda kurulmuştur. İl merkezinde bir havaalanı ile büyük bölümü tarım ürünlerini işleyen fabrikalardan oluşan bazı sanayi tesisleri vardır. Her iki kent de komşu illere ve ülke başkenti Kâbil'e karayoluyla bağlanır. Kunduz kenti Sovyet birliklerinin 1979'da Kâbil'e gitmek için kullandıkları ana karayolunun üzerindedir. Nüfusun çoğunluğunu Özbekler oluşturur. Yerleşik nüfus (1982 tah.) 582.600.

Kunduzlar Barajı, Eskişehir ilinde, Seyitgazi kasabasının 16 km güneybatısında, Seydi Çayının kollarından biri olan Akin Deresi üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 3.788 ha'lık bir alanın sulanması amacıyla yapımına 1976'da başlanan baraj, 1983'te işletmeye açıldı.

Barajın temelden yüksekliği 42,5 m, kret uzunluğu 200 m, su depolama hacmi 18,87 milyon m³ ve göl alanı 2,64 km²'dir. Sağ yamaçta dört radyal kapaklı dolusavak yer alır.

Kunene, Angola'nın güney kesiminde il. 1973'te Hufla ilinin bir bölümü üzerinde (*distrito*) oluşturulmuştur. Yüzölçümü 75.956 km²'dir. Büyük bölümünü Owambo'daki (Namibia) Etoşa Tuzlasına doğru alçalan Bié Platosunun güney kesimi oluşturur. İl topraklarının sularını, güneye doğru akarak Angola-Namibia sınırının bir bölümünü çizen Kunene Irmağı toplar.

Angola-Namibia sınırının hemen kuzeyinde yer alan il merkezi Ngiva (eskiden Pereira de Eça) küçük bir pazar kasabasıdır. Ngiva, 338 km kuzeyinde bulunan Hufla ilinin yönetim merkezi Lubango'ya karayoluyla bağlanır. Ngiva, Zangongo ve Cahama kentleri 1970'lerin sonunda ve 1980'lerin başında, Güney Batı Afrika Halkı Örgütü'nün (SWAPO) yandaşlarını arayan Güney Afrika birliklerinin saldırılarından büyük zarar görmüştür. İlin kuzeyindeki Mupa Ulusal Parkı zürafaların ve başka hayvanların yaşam alanıdır. Nüfus (1987 tah.) 245.000.

Kunene, Mazisi (Raymond) (d. 12 Mayıs 1930, Durban, Güney Afrika), geleneksel Zulu şairlerinin etkisini taşıyan yapıtlarıyla tanınmış şair.

Küçük yaşta Zulu dilinde yazmaya başladı. Şiirleri gazete ve dergilerde yayımlandığında henüz 11 yaşındaydı. Natal Üniversitesi'nde okudu; orada hazırladığı "An Analytical Survey of Zulu Poetry, Both Traditional and Modern" (1959; Geleneksel ve Çağdaş Zulu Şiiri Üzerine Analitik Bir İnceleme) başlıklı lisansüstü tezinde çağdaş Zulu edebiyatındaki farklı eğilimleri ele aldı. Geleneksel anlatım tekniklerini uyarlamak yerine Avrupa edebiyatından alınma teknikleri olduğu gibi kullanan yazarları, çözümlemeye dayanmayan belgesel metinleri, Hıristiyanlığın ve romantizmin ürünü olarak gördüğü duygusal kaçış edebiyatını eleştirdi.

Kunene doktorasını tamamlamak için 1959'da Londra Üniversitesi'ne girdi, ama çok geçmeden kendini siyasetin içinde buldu ve öğrenimini tamamlayamadı. Afrika Ulusal Kongresi'nin (ANC) resmî temsilcisi oldu. Ayrıca Iowa ve Stanford üniversiteleriyle Los Angeles'taki California Üniversitesi'nde ders verdi.

Kunene'nin Zulu dilinde yazıp İngilizceye çevirdiği şiirlerini içeren *Zulu Poems* (1979; Zulu Şiirleri) adlı kitabı, geleneksel Zulu şiirinin yapısını ve imgelerini İngilizceye aktarmadaki başarısıyla eleştirmenlerin övgüsünü topladı. Kunene, gene Zulu dilinde yazıp İngilizceye çevirdiği, Zulu kralı Shaka'yı anlatan *Emperor Shaka the Great* (1979; İmparator Büyük Shaka) ile Zulu dinini ve kozmolojisini konu alan *Anthem of the Decades* (1981; Onyılların Marşı) adlı epik şiirleriyle de tanınır.

Kunene Irmağı, Angola'da ırmak. Ülkenin ortabatı kesimindeki Huambo'nun 32 km kuzeydoğusundan doğar. Toplam uzunluğu 945 km'dir. Güneydeki Chiamelu'dan Matala'ya değin dik yamaçlı bir granit yatak içinde akan ırmak, Kalahari Çölü'nün kuzey kesimine girmeden önce yaklaşık 13 m yükseklikten aşağıya dökülür. Olushandja'da batıya doğru keskin bir dönüş yapar ve bir süre ivintiler oluşturarak aktıktan sonra, 70 m yükseklikten dökülerek Ruacana Çavlanını oluşturur. Bu noktadan sonra batıya dönerek Angola-Namibia sınırını çizen ırmak yaklaşık 80 km sonra Zebra ve Baynes dağları arasındaki dar bir boğaza girer; ırmağın bu kesiminde yüksekliği 30 m'yi aşan Epupa (Montenegro) Çavlanı yer alır. Baynes Boğazından çıktıktan sonra Atlas Okyanusuna dökülür. Lagün biçimli ağzı yağışsız mevsimde bir kıyı dili ile tıkanır. Irmağın üzerinde biri Matala, öteki de Ruacana'da olmak üzere iki hidroelektrik enerji santralı kurulmuştur.

Kuneytire, el-, Suriye'nin güneybatısında valilik (*muhafaza*) ve valilik merkezi kent. El-Kuneytire kenti, Golan Tepelerindeki bir vadide yer alır. Bizans döneminden kalma yıkıntıların bulunduğu kent, 19. yüzyıla değin kervanlar için bir konaklama yeriydi. 20. yüzyılda bölgeye yerleşen Çerkeslerin kültürel merkezi durumuna geldi. Suriye'nin bağımsızlığını kazanmasından sonra zamanla bir Arap kenti kimliği kazandı. 1960'ların ortalarında, 20 bine yaklaşan nüfusuyla önemli bir karayolu kavşağı ve bölgesel bir ticaret merkezi oldu. Suriye'nin askeri üsleri arasında yer alan kent, Altı Gün Savaşı sırasında İsrail birliklerinin eline geçti (10 Haziran 1967). İşgalden sonra nüfusun büyük bölümü Suriye'nin öteki bölgelerine göç ettiğinden, neredeyse tamamen terk edildi. Haziran 1967'den beri boş duran yapılar, kentte yeni bir yerleşme kurmayı tasarlayan İsrailliler tarafından 1970'lerin başında yıkıldı.

Savaştan önce Golan Tepelerini(*) ve Havran(*) bölgesinin batısını kapsayan 1.710 km²'lik bir yüzölçümüne sahip olan el-Kuneytire valiliği, İsrail işgalinden sonra topraklarının yarısından çoğunu yitirdi. Suriye denetiminde kalan Havran bölgesinin verimli topraklarında önemli miktarda buğday yetiştirilmektedir. Nüfus (1981 geç.) Suriye'nin yönetimindeki kesimi, 26.148; (1982 tah.) İsrail işgali altındaki kesimi, 5.700'ü İsrailli olmak üzere 18.200.

kung, Wade-Giles yazımında bu harflerle başlayan Çince sözcükler için *bak.* gong.

K'ung, H.H., tam adı K'UNG HSIANG-HSI (d. 1881, Taigu, Shanxi, Çin - ö. 15 Ağustos 1967, Locust Valley, New York, ABD), 1928-45 arasında Kuomintang yönetiminde etkili rol oynayan Çinli banker ve işadamı. Köklü bir tüccar aileden gelen Kung, Çin'deki misyoner okullarının ardından ABD'de öğrenimini tamamlayarak 1907'de Yale Üniversitesi'nden iktisat dalında lisansüstü derecesi aldı. Çin'e döndükten sonra karısı Soong Ai-ling'in kız kardeşlerinden biriyle evli olan Sun Yat-sen'le yakın dostluk kurdu. Sun Yat-sen'in ölümünü (1925) izleyen dönemde Çan Kay-şek'in Kuomintang içinde önderliğe yükselmesine yardımcı oldu, ayrıca Soong Ai-ling'in bir başka kız kardeşi olan Soong Mei-ling'le evlenmesini sağladı.

1928'de yeni Kuomintang hükümetinde sanayi ve ticaret bakanlığına getirildi. Beş yıl sonra maliye bakanı olarak kayınbiraderi T. V. Soong'un yerini aldı. Çin parasını gümüş standardından ayırarak uluslararası para sistemine bağladı. Bu reform Çin'in bir süre sonra başlayan Çin-Japon Savaşı'nın (1937-45) ilk aşamasını ciddi ekonomik sonuçlarla karşılaşmadan atlatmasını sağladı.

Çan Kay-şek'in doğrudan Japonya'ya karşı yürütülen savaşla ilgilenmek üzere hükümet başkanlığından ayrıldığı 1938'de bir süre yerine geçti. Ertesi yıl bu görevi yeniden Çan Kay-şek'e bıraktıysa da savaş boyunca hükümette yer aldı. Komünistlerin Çin anakarasında üstünlüğü sağlamaya başladığı 1948'de ABD'ye gitti.

kung *bak.* gong

kung fu *bak.* gongfu

Kunguriyen Kat, Rusya'da Geç Permiyen Dönemde (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının en alt katı ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. En gelişkin bölümlerine özellikle Urallar'da rastlanan Kunguriyen Kat, karmaşık fasiyes ilişkileri sergiler. Mugocar Tepelerinde ve Ural bölgesinin güney kesimlerinde yer alan Kunguriyen çökeller temel olarak aşınma ürünüdür ve kırmızı yataklar ile lagün tortulu tiplerinden oluşur; öteki yerlerde ise konglomeralar, kumtaşları ve kırmızı yataklar egemendir.

Doğuya doğru gidildikçe jips (alçıtaşı), halit ve potastan oluşan kalın evaporit dizileri dünyanın en geniş tuz havzası olan Yukarı Kama Platosunu biçimlendirir. Perm bölgesinde deniz kökenli kireçtaşları, Mugocar Tepelerinin batı kesimlerinde ise resif karbonatları egemendir.

Kunikida Doppo, KUNIKIDA KAMEKIÇI olarak da bilinir (d. 30 Ağustos 1871, Çoşi, Çiba ili - ö. 23 Haziran 1908, Çigasaki, Kanagava ili, Japonya), bireyi ele alışıyla Japon edebiyatına yeni bir yaklaşım getiren yazar. Öykülerinde, Wordsworth'ü andıran bir doğa anlayışı görülür.

Çocukluğu Japonya'nın güneyinde geçti. Tokyo Senmon Gakko'ya (sonradan Vaseda Üniversitesi) girmek için Tokyo'ya gitti ve 1889'da Hıristiyan oldu. Turgenyev'in, Thomas Carlyle ve Ralph Waldo Emerson'ın yapıtlarını okumaya başladı. 1893'te, öğretmenlik yapmak üzere Küşü Adasındaki Saeki'ye gitti. Orada okuduğu William Wordsworth'ün de etkisiyle doğaya tutkuyla bağlandı. Tokyo'ya döndü ve Çin-Japon Savaşı (1894-95) sırasında, dönemin etkili eleştirmen ve tarihçilerinden Tokutomi Soho'nun çıkardığı gazete için savaş muhabirliği yaptı. Bu sırada kaleme aldığı yazılar bir araya getirilerek *Aitei tsuşin* (Sevgili Kardeşime Mektuplar) adıyla yayımlandı. *Azamukazaru no ki* (Yalansız Dolansız Günlük) adlı kitabı ise, evlenip karısı tarafından terk edildiği, sıkıntılar içinde geçen 1893-97 arasını kapsar.

Kunikida ülkesinde doğalcılık akımı içinde değerlendirilir. Bununla birlikte, ezilen insanların yaşamındaki trajedileri konu alan şiirsel öyküleri, katı bir gerçekçilikten çok, romantik bir bakışı yansıtır. *Musaşino* (1898; Musaşi Ovası) adlı yapıtı doğa sevgisini, *Gyunikıu to bareişo* (1901; Et ve Patates) idealizm arayışını, *Gen oci* (1897; Yaşlı Gen) ve *Haru no tori* (1904; İlkbahar Kuşları) adlı kitapları ise yoksul insanların yazgıları karşısında duyduğu acıyı dile getirir.

Kuniyoshi, Yasuo (d. 1 Eylül 1893, Okayama, Japonya - ö. 14 Mayıs 1953, Woodstock, New York, ABD), Japon asıllı ABD'li ressam. Sanatçı birliklerine önderlik etmiş etkili bir öğretmendir.

Kuniyoshi, y. 1915
Peter A. Juley & Son

1906'da ABD'ye gitti. Ertesi yıl Los Angeles Sanat ve Tasarım Okulu'nda resim öğrenimine başladı. 1910'da New York kentine yerleşerek Ulusal Tasarım Akademisi'nde ve Sanat Öğrencileri Birliği'nde eğitim gördü. İlk çizim ve resimlerinde bitki ve hayvanları naif bir düşsellik ve hoş bir mizah anlayışı içinde işledi. Jules Pascin'in etkilerini yansıtan "Yorgunum" (1938, Whitney Müzesi, New York) gibi olgunluk dönemi çalışmalarında daha çok duyumsal kadın figürlerine yer verdi. II. Dünya Savaşı'nın başlaması toplumsal ve siyasal açıdan bilinçlenmesine ve bu bilinci, köklerini Japon resim geleneğine dayandırdığı kendine özgü resimsel simgelerle yansıtmasına yol açtı. Renk kullanımında toprak renklerinden ışıltılı pastel tonlara yöneldi.

Kuniyoshi, sağlığında Whitney Müzesi'nde büyük bir toplu sergisi açılan (1948) ilk ressam, Ressam Hakları Derneği'nin de ilk başkanıydı. 1933'ten başlayarak Sanat Öğrencileri Birliği'nde, ayrıca New York'taki New School for Social Research'te ve Woodstock'taki sanatçı kolonisinde ders verdi.

Kunlun Dağları, Wade-Giles yazımında K'UN-LUN SHAN, Pinyin yazımında KUNLUN SHAN, Çin'in batısında Asya'nın en uzun (2.700 km) dağ sistemi. Tacikistan'daki Pamir dağlık bölgesinden başlayarak, Çin'in Sinkiang Uygur ve Tibet özerk bölgeleri arasındaki sınır boyunca Qinghai yönetim bölgesinde bulunan Çin-Tibet Sıradağlarına kadar doğu yönünde uzanır. Birkaç düzineyi bulan yüksek dağ sırasını kapsar ve Tibet Platosunun kuzey kesimini Orta Asya'nın iç ovalarından ayırır. Yapı bakımından tekörneklikten uzak olan sistem iki bölüm olarak ele alınır. Daha kısa ve dar (96 km) olan batı bölümü, dar çöküntülerle birbirinden ayrılan, oldukça sıkışık üç paralel sıradağdan oluşur. Bazı yerlerde 600 km'lik bir genişliğe ulaşan doğu bölümünde dağ sıraları geniş vadileri çevreleyen karmaşık kollara ayrılır. Bu bölüm içinde kalan Arkadağ'da (Prjevalski Sıradağları) sistemin en yüksek noktası olan Wulukomushi Doruğu (7.723 m) yer alır.

En doğudaki uzantılar dışında Kunlun Dağlarından kaynaklanan bütün akarsular, başta Tarım ve Qaidam (Saydam) olmak üzere Orta Asya'daki büyük iç havzalara doğru akar. Hint Okyanusu ve Büyük Okyanustan gelen nem yüklü musonlar bölgeye ulaşamadığından son derece kurak bir iklim görülür. Yıllık yağış miktarı dağ eteklerinde 50 mm'nin altında, yüksek kesimlerde ise 100-125 mm dolayındadır. Karasal hava kütleleri büyük mevsimlik ve günlük sıcaklık dalgalanmalarına neden olur; özellikle sonbahar aylarında şiddetli rüzgârlar eser. İnce ve verimsiz toprak örtüsü, nem miktarının düşüklüğü ve yüksek kesimlerdeki soğuklar nedeniyle bölgenin büyük bir kesiminde bitki ve hayvan yaşamı çok sınırlıdır.

Genelde nüfusun seyrek olduğu Kunlun Dağlarında yalnızca 3.000 m'ye kadar olan büyük ırmak vadilerinde yerleşim alanları kurulmuştur. Derin ve dar koyaklar, sarp yamaçlar, çok yüksek dağ geçitleri ve şiddetli akarsular nedeniyle ulaşım oldukça zordur. Bölgede kömür, petrol ve metal cevheri yataklarının bulunmasına karşın, doğal çevrenin zorlukları, ulaşım olanaklarının sınırlılığı ve nüfusun seyrekliği yüzünden yataklar ancak yerel gereksinimi karşılayacak düzeyde işletilebilmektedir.

Kunming, Wade-Giles yazımında K'UN-MING, Çin'de, Yunnan yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent. Bölgenin ortadoğu kesiminde, Dian Gölünün (*chi*) kuzey kıyısındaki verimli bir havzada yer alır. Kuzey, batı ve doğuda dağlarla çevrilidir.

Tarih boyunca Güneybatı Çin'in önemli bir ulaşım odağı olan kent, 8. ve 9. yüzyıllarda Nanzhao Devleti'ne bağlıydı. Bu dönemde Çinliler arasında Tubdong adıyla anılıyordu. 10. yüzyıldan sonra, Nanzhao'nun yerine kurulan Dali Krallığı'nın sınırları içinde kaldı. Yuan (Moğol) hanedanının 1253'te güneybatıdaki toprakları ele geçirmesiyle Çin yönetimine girdi. 1276'da Kunming ili (*xian*) olarak Yunnan'ın merkezi yapıldı. Marco Polo'nun anılarında birçok tüccar ve zanaatçının yaşadığı bir kent olarak geçen Yachi, birçok araştırmacı tarafından Kunming olarak kabul edilir. Ming (1368-1644) ve Qing (Mançu) (1644-1911/12) dönemlerinde Yunnan üst yöresinin (*fu*) yönetim merkezi olan Kunming, 1912'de il, 1935'te de belediye statüsü kazandı.

Eski çağlarda kentten, biri batı yönünde Dali ve Tengyue (bugün Tengchong) üzerinden Birmanya'ya (bugün Myanmar) giden, öteki de güney yönünde Mengzi'den Çinhindi'ndeki Kızıl Irmağa (Song Hong) kadar uzanan iki önemli ticaret yolu geçiyordu. Kent doğu yönünde de zorlu bir dağ yoluyla Guizhou yönetim bölgesindeki Guiyang'a ve oradan da Hunan yönetim bölgesine bağlanıyordu. Kuzeybatı yönünde ise Sichuan yönetim bölgesinde bulunan Yangtze Irmağı üzerindeki Yibin'e giden işlek bir ticaret yolu vardı. Aşılması çok güç olan bu yollarda yükler katır kervanlarıyla ya da hamalların yardımıyla taşınabiliyordu.

Kunming yöresi dış dünyaya 1906-10 arasında Çinhindi'nde Haiphong'a bağlanan demiryolunun tamamlanmasıyla açıldı. Kunming 1908'de yabancıların ticaret yapmasına izin verilen açık bir liman olduktan sonra hızla gelişerek bir ticaret merkezine dönüştü. 1930'larda yöreyi Sichuan'daki Chongqing'e ve Guizhou'daki Guiyang'a bağlayan karayollarının yapılmasıyla kentin önemi daha da arttı. Bu arada bazı küçük ölçekli sanayiler de kuruldu.

Kunming'in modern bir kente dönüşmesi 1937-45 Çin-Japon Savaşı'yla gerçekleşti. Hızla yaklaşan düşman kuvvetleri karşısında çok sayıda Çinli Güneybatı Çin'e akın ederken, sökülen çok sayıda sanayi tesisi de Japon bombalarının menzili dışında yeniden kurulmak üzere yöreye getirildi. Ayrıca birçok üniversite ve yükseköğretim kurumu buraya taşındı. 1940'ta Japonların Fransız Çinhindi'ni ele geçirmesinden sonra, Kunming'in yeni inşa edilen Birmanya Karayolu'na ve hava ulaşımına dayanan dış bağlantısı yaşamsal önem kazandı. 1950'lerin başlarında Chongqing ve Chengdu (Sichuan) hatlarıyla Guiyang'da (Guizhou) birleşen yeni bir demiryolu yapıldı. Bunu kuzey yönünde ilerleyerek Sichuan'ın batı kesiminden geçen ve Chengdu'ya ulaşan ikinci bir hat izledi. II. Dünya Savaşı'nda sanayiye verilen önem daha da arttı. Hunan'da bulunan Merkez Makine Fabrikası adlı devlet işletmesi Kunming'e taşındı. Öte yandan elektrikli alet, bakır, çimento, çelik, kâğıt ve dokuma üreten sanayi kuruluşları genişletildi.

Kunming, Yunnan yönetim bölgesi, Çin
Roger Duzer

Kunming 1949'dan sonra da hızla büyümeye devam etti. Birbirini izleyen beş yıllık planlarda, kentin Güneybatı Çin'de Chongqin'den sonra ikinci büyük sanayi metropolüne dönüştürülmesi hedef alındı. Günümüzde başlıca sanayi kolları bakır, kurşun ve çinko üretimi olan kentte demir-çelik sanayisinin yanı sıra makine, otomobil, takım tezgâhı, elektrikli makine ve donanımı sanayileri de gelişmiştir. Ayrıca gübre ve kimya maddeleri üreten büyük bir kimya kompleksi, çimento ve dokuma fabrikaları vardır. Tabaklama, ahşap işleme ve kâğıt üretimiyle uğraşan kuruluşlar yerel ürünleri kullanırlar. Kunming günümüzde de çeşitli üniversiteleri, sağlık elemanı, öğretmen ve tekniker yetiştiren okulları ve bilimsel araştırma kurumlarıyla önemli bir kültür merkezidir. Kentin yaklaşık 96 km güneydoğusundaki Taş Orman, çeşitli karstik oluşumları barındırır. Kunming'le Pekin arasında her gün uçak seferleri yapılır. Nüfus (1989 tah.) belediye. 1.085.100.

Kúnos, Ignácz (d. 1860, Hajdusámson, Debrecen - ö. 1945, Budapeşte), Türk dili, halk edebiyatı ve halkbilimi üzerine yapıtlarıyla tanınmış Macar Türkolog.

İlk ve orta öğrenimini Debrecen'de yaptı. Üniversiteyi Budapeşte'de bitirdi. Önce Hungaristik alanında çalışmalar yaptı. Daha sonra A. Vambery, J. Budenz ve B. Munkacsi gibi ünlü Türkologların derslerini izledi. 1885'te bir süre Bulgaristan'daki Türkler arasında yaşadıktan sonra Anadolu'da uzun bir araştırma gezisine çıktı. Bu sırada Macar Bilimler Akademisi'ne gönderdiği veriler, bilim çevrelerinde ilgiyle karşılandı. 1890'da Macaristan'a döndü. Gezi boyunca derlediği türküleri, halk masalları ve öykülerini, ayrıca Karagöz, ortaoyunu, Nasreddin Hoca ve bazı geleneklere ilişkin notlarını yayımlayarak kısa sürede Türk halkbilimi alanındaki en ünlü adlardan biri oldu. Rumeli ve Anadolu Türkleri arasındaki farklılıkları da yansıtarak tanıttığı Türk dili ve edebiyatı ürünlerinden bir bölümü, V.V. Radlov'un 10 ciltlik *Proben der Volkslitteratur der türkischen Stämme* (1866-1907; Türk Kavimlerinin Halk Edebiyatından Örnekler) adlı yapıtının 8. cildi (1899) içinde yayımlandı. Kúnos 1899'da Budapeşte Doğu Ticaret Akademisi müdürlüğüne getirildi. Türk lehçeleri üzerine 1900'den sonra Leiden ve Leipzig'de Almanca yayımlanan yapıtlarıyla ünü daha da yaygınlaştı. 1925-26'da Türk hükümetinin çağrısı olarak Ankara ve İstanbul'a gitti ve konferanslar verdi. B. Munkacsi ile birlikte, dönemin önde gelen Türkoloji yayınlarından *Keleti Szemle* dergisini yönetti. Macar Bilimler Akademisi, Uluslararası Orta ve Doğu Asya Derneği, Paris'teki Asya Derneği gibi kuruluşların da üyesiydi.

Kúnos'un çeşitli dillerde yayımlanmış başlıca yapıtları arasında *Három Karagöz Játék* (1886; Üç Karagöz Oyunu), *Oszmán-Török Népköltési Gyűjtemény I-II* (1887-89; Osmanlı-Türk Halk Edebiyatı Derlemesi, I-II), *Orta-Ojunu* (1888; Ortaoyunu), *Kisázsiai Török Nyelvjárások I. Brussza és Ajdin* (1892; Küçük Asya Türk Ağızları I: Bursa ve Aydın), *Török Népmesék* (1889; Türk Halk Masalları), *Mundarten der Osmanen* (1899; Osmanlı Ağızları), *Naszreddin Hod-*

ja Tréfái (1899; Nasreddin Hoca Fıkraları), *Türkische Volksmärchen aus Stambul* (1905; İstanbul Türk Halk Masalları), *Adakalei Török Népdalok* (1906; Adakale Türk Halk Türküleri), *Forty-four Turkish Fairy Tales* (1913; Kırk Dört Türk Masalı) sayılabilir. Türkiye'de Türkçe olarak yayımlanan yapıtları arasında ise *Maniler* (1924), *Türkçe Ninniler* (1925), *Türk Halk Edebiyatı* (1925, yb 1975), *Adakale Türk Masalları* (1947) ve çeşitli yapıtlarından derlenen *Türk Masalları* (1987) yer alır.

Kunsan, Güney Kore'nin batısındaki Çalla-puk (Kuzey Çalla) ilinde kent. İl merkezi Çancu'nun kuzeybatısında, Kum Irmağının ağzından 12 km içeride yer alır. Yi hanedanı döneminden (1392-1910) beri pirinç yükleme limanı olarak tanınan kentte, eskiden ticari etkinliklerin ağırlığını verimli Kum Irmağı ovasında yetiştirilen pirincin işlenmesi, depolanması ve taşınması oluşturuyordu. 1945'te ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra, kentte bir termik santral kurulmuş, kâğıt, kereste, kauçuk ve plastik sanayileri gelişmeye başlamıştır. Nüfus (1990) 218.216.

Kunst, Jaap (d. 12 Ağustos 1891, Groningen - ö. 7 Aralık 1960, Amsterdam, Hollanda), Hollandalı etnomüzikolog. Modern etnomüzikolojinin kurucularından biridir.

Küçük yaşta keman çalmaya başladı. Yakından ilgilendiği Hollanda halk kültürünün şarkılarını, danslarını ve keman çalma üslubunu öğrendi. 1917'de Groningen Devlet Üniversitesi'nden hukuk diplomasını alarak iki yıl bankacılık ve hukuk alanında çalıştı. Daha sonra Hollanda Doğu Hint Adalarında turneye çıkan bir yaylı çalgılar üçlüsüne katıldı. 1930'ların ortalarına değin Cava'da kaldı; bir yandan devlet görevlisi olarak çalışırken, bir yandan da yerel müzik, özellikle de Cava *gamelan* müziği üzerine derleme ve incelemeler yaptı. Endonezya müziği konusunda uzmanlaşması, 1930'da Hollanda hükümeti tarafından müzikolog olarak görevlendirilmesini sağladı. Bunun üzerine kapsamlı araştırma gezilerine çıkan Kunst pek çok çalgı, kitap, plak ve fotoğraf topladı.

1934'te Hollanda'ya dönerek çeşitli Avrupa kentlerinde konferanslar verdi. 1936'da Amsterdam Kraliyet Tropik Enstitüsü'nün müdürlüğüne atandı ve burada başlattığı çalışmalarla Avrupa'nın en büyük müzikoloji koleksiyonlarından birinin temelini attı. Daha sonra Avrupa ve ABD'de konferanslar verdi. 1942'de Amsterdam Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu. Verimli bir yazar olan Kunst'un Endonezya incelemeleri günümüzde standart başvuru kaynakları olarak kabul edilir.

Kunt, Bekir Sıtkı (d. 1905, Antakya - ö. 8 Mart 1959, İstanbul), gözleme dayalı gerçekçi öyküleriyle tanınan yazar.

1923'te Antakya Lisesi'ni bitirdikten sonra İstanbul Darülfünunu'na girdi. Bir süre Edebiyat Fakültesi'ne devam ettikten sonra geçtiği Hukuk Fakültesi'ni 1928'de bitirdi. Düzce, Uşak, Aydın ve Ankara'da yargıçlık etti. 1934'te Temyiz Mahkemesi başsavcı muavinliğine atandı. 1938'de Antakya milletvekili olarak Hatay Millet Meclisi'ne girdi. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra 1939'da da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Hatay milletvekili seçildi (1939). 1946 seçimlerine de katıldı, kazanamayınca yargıçlık mesleğine döndü. İstanbul'da ceza yargıcı olarak çalıştığı sırada öldü.

İlk yazı ve şiirlerini 1922'de *Yeni Adana* gazetesinde, ilk öyküsünü 1930'da *Vakit*'te yayımladı. Daha sonra *Varlık*, *Adımlar*, *Yurt ve Dünya* gibi dergilerde yazdı. İddiasız ve yalın bir dille, çok iyi tanıdığı çevrelerden kesitler vermeye çalıştı. *Memleket Hikâyeleri* (1933), *Talkımla Salkım* (1937), *Arzu ile Kanber* (1940), *Herkes Kendi Hayatını Yaşar* (1941), *Yataklı Vagon Yolcusu* (1948), *Ayrı Dünya* (1952) başlıca yapıtlarıdır.

Kuntay, Mithat Cemal (d. 1885, İstanbul - ö. 30 Mart 1956, İstanbul), özellikle tek romanı *Üç İstanbul*'la tanınan şair ve yazar.

Vefa İdadisi'ni ve Hukuk Mektebi'ni bitirdi. Hukuk Mektebi'nde idare hukuku dersleri verdi. Adalet Bakanlığı'na bağlı çeşitli kuruluşlarda çalıştı. Beyoğlu 4. Noteri'yken akciğer kanserinden öldü.

İlk şiiri "Elhamra" *Resimli Kitap*'ta yayımlanan Mithat Cemal daha sonra II. Meşrutiyet döneminde çeşitli dergilerdeki şiirlerinde ulusal duyguları ön plana çıkarması ve aruzu ustaca kullanmasıyla dikkati çekti. Milli Edebiyat akımının şiir değerlerini benimsedi. Mehmet Akif Ersoy ve Yahya Kemal Beyatlı'nın etkisinde kaldı. Son şiirleri *Çınaraltı* dergisinde çıktı (1943-44). Basit bir dil kullandığı *Kemal* (1912), *Yirmi Sekiz Kânun-ı Evvel* (1918) gibi oyunlarında yurt sevgisini işledi. *Üç İstanbul*'da II. Abdülhamid, II. Meşrutiyet ve Mütareke dönemlerinin İstanbul yaşamından kesitler yansıttı. 1983'te bu yapıttan çekilen televizyon filmi büyük ilgi uyandırdı. Monografi türünde de *Mehmet Âkif* (1939), *İstiklal Şairi Mehmet Âkif* (1944), *Namık Kemal* (1944-56, 2 cilt), *Sarıklı İhtilalci Ali Suavi* (1946) gibi başarılı örnekler veren Mithat Cemal, inceleme ve araştırmalarını *Hitabet ve Münazara Dersleri* (1913), *Hitabet Dersleri* (1914) adlı kitaplarında toplamıştır. *Türkün Şehnamesinden* (1945) tek şiir kitabıdır.

Kunter, Erman (d. 8 Ekim 1956, İstanbul), 1970'lerin sonu ile 1980'lerin başında Türk basketbolunun en başarılı oyuncularından biri. "Sayı kralı" olarak ünlenmiştir.

Basketbola 14 yaşında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde başladı. Beşiktaş, Yenişehir Meysu ve Eczacıbaşı'nda oynadı. On dokuzu genç milli takımda olmak üzere 200 kez milli oldu; ayrıca milli takımda kaptanlık da yaptı. Boyu 1,89 m olmasına karşın döneminin en iyi "forvet" oyuncuları arasına girdi. Fenerbahçe forması altında Hilalspor'a karşı 153 sayı yaparak erişilmesi güç bir rekor kırdı. 1988-89 sezonunda Fenerbahçe'de, 1989-91 arasında Beşiktaş'ta oynadı. 1991-92 sezonunda Çukurova'da oynadıktan sonra basketbolu bıraktı.

kunzit, spodümen mineralinin yarı değerli taş niteliğindeki bir türü. *Ayrıca bak.* spodümen.

Kuomintang, Wade-Giles yazımında KUOMIN TANG (Milliyetçi Halk Partisi), Pinyin yazımında GUOMINDANG, 1928-49 arasında Çin'de yönetimi elinde tutan, 1949'dan sonra da Tayvan'da (Çin Cumhuriyeti) iktidar partisi olarak varlığını sürdüren siyasal parti.

Çin'de imparatorluk yönetimine son vermek için örgütlü mücadele yürüten Milliyetçiler, Çin Cumhuriyeti'nin (1912) ilan edilmesinin ardından Kuomintang adlı siyasal partiyi kurdular. Kuomintang üyelerinin görev aldıkları ilk Çin parlamentosu, kısa bir süre sonra düzenlenen darbeyle dağıtıldı (1914). Bu olay, partinin lideri Sun Yat-sen'i, önce bir Çin gizli örgütünü (1914), ardından da Bolşevikleri (1923-24) örnek alarak, Kuomintang'ı daha sıkı bir biçimde örgütlemeye yöneltti. Kuomintang'ın elde ettiği ilk başarılarda SSCB'nin yaptığı yardımlar ve Çinli komünistlerle yakın işbirliği (1924-27) önemli rol oynadı. Sun Yat-sen'in 1925'te ölmesinin ardından partinin liderliğini Çan Kay-şek üstlendi. Çan Kay-şek'in önderliği sırasında Kuomintang yönetimi gitgide daha baskıcı bir nitelik kazanmakla birlikte hiçbir zaman totaliter bir rejime dönüşmedi ve Sun Yat-sen'in geliştirdiği Üç Halk İlkesi (milliyetçilik, demokrasi ve halkın refahı) parti programının temel ilkeleri olarak kaldı. Bu ilkelerden milliyetçilik, Çin'in yeniden öteki ülkelerle eşitliğinin sağlanmasını öngörüyordu. Bu amaca, Çin'deki Japon istilasına (1931-45) son verilerek ve Çin'le Batılı ülkeler arasındaki eşitsiz antlaşmalar feshedilerek (1943) ulaşıldı. Buna karşılık, birbirini izleyen anayasalarla (1936, 1946) demokrasiye geçme girişimleri sonuç vermedi. Halkın refah düzeyini yükseltmeye ya da rüşveti önlemeye yönelik çabalar da sonuçsuz kaldı. Partinin söz konusu değişimleri gerçekleştirememesinde, önderliğin zayıflığı kadar, dışarıda Japonlara, içeride komünistlere karşı yürütülen mücadele de etkili oldu.

1945'te Japonya'nın yenilmesinden sonra komünistlerle Kuomintang kuvvetleri arasındaki iç savaş daha da şiddetlenerek yeniden başladı. Komünistlerin Çin'de yönetimi ele geçirmelerinin ardından (1949-50) Çan Kay-şek önderliğindeki Kuomintang askerleri, hükümet görevlileri ve sivil halktan oluşan yaklaşık 2 milyon göçmen Tayvan'a kaçtı. Tayvan ile Çin kıyısı açıklarında yer alan bir dizi adayı Çin Cumhuriyeti'nin toprağı ilan eden Kuomintang, yeni cumhuriyetin yasama, yürütme ve yargı organlarını denetimi altında tutan tek siyasal güç olmayı sürdürdü.

Kuopio, Finlandiya'nın ortagüney kesiminde il (*läänı*) ve il merkezi kent. Kuopio kenti Kalla Gölünün kıyısında yer alır. 1653'te kuruldu. Kral III. Gustaf'ın yeni kent planlarının hazırlanmasını emrettiği 1776'ya değin büyükçe bir köy olarak kaldı.

Kuopio, Finlandiya
Shostal-EB Inc.

1782'de belediye yapıldı. Günümüzde Finlandiya Ortodoks Kilisesi'nin ve bir piskoposluğun merkezi olan kentte bir ilahiyat okulu bulunur. Önemli su ve demir yollarının geçtiği kentin ülkenin öteki bölgeleriyle havayolu bağlantısı da vardır. Ayrıca Kuopio ilinin kültürel ve ekonomik merkezi durumundadır. Sanayisi orman ürünleri, un ve alkollü içki üretimine dayanır. Yakınlardaki Savo Gölü ve ormanlar çok sayıda turist çeker. Gene yakınlarda yer alan Puijo Tepesi ise Finlandiya'nın en ünlü kayak merkezlerinden biridir.

Kuopio ilinin 16.719 km²'lik yüzölçümünün yaklaşık beşte biri göllerle kaplıdır. Büyük Savo Ormanının kuzey kesimleri de il sınırları içinde kalır. Kuopio dışındaki başlıca kentler Iisalmi ve Varkaus'tur. Nüfus (1984 tah.) belediye, 76.792; (1992 tah.) il, 257.495.

kupa arabası (Fransızca *coupé*: "kesik"), atla çekilen dört tekerlekli, yolcu oturma yeri kapalı araba. *Coach* tipi arabanın gövdesinin kısaltılmasıyla ortaya çıkmıştır. Kapalı oturma yeri genellikle iki kişiliktir; arabacı yeri ise dışarıda ve biraz yüksektir. En geniş modeli olan *clarence*'ta kapalı oturma yeri ikişerden dört kişiliktir. 20. yüzyılda *coupé* sözcüğü kapalı, iki kapılı, iki yolcu alan otomobiller için kullanılmaya başlamıştır. *Ayrıca bak.* araba.

Kupang, KOEPANG olarak da yazılır, Endonezya'da, Timor Adasındaki Doğu Nusa Tenggara ilinin (*propinsi*) merkezi kent ve ilçe (*kabupaten*). Adanın güneybatısında, Kupang Körfezinin (*teluk*) kıyısında yer alır. Timor'daki Soe ve Dili kentlerine karayoluyla bağlanan kentte bir de havaalanı vardır. Bir ticaret ve aktarma merkezi olan kentten Cava, Batı Irian ve Avustralya'ya kopra, hayvan derisi, santal, inci ve balık gibi ürünler ihraç edilir. Nüfusun büyük bölümünü Papualar oluşturur. Başlıca ekonomik etkinlikler ahşap oymacılığı, sepet yapımı ve deri tabaklama gibi el sanatları ile balıkçılıktır. Kentin limanında ufak tekneler yapılır. Başlıca yükseköğretim kurumu 1962'de kurulan Nusa Cendana Üniversitesi'dir. 1530'larda kenti işgal eden Portekizliler 1613'te Felemenkliler tarafından adadan sürüldü. Kupang II. Dünya Savaşı sırasında Japon işgali altında kaldı. Nüfus (1980) kent, 403.110; ilçe, 403.167.

kupes (*Boops boops*), *Perciformes* takımının *Sparidae* familyasından deniz balığı türü. Akdeniz ve Akdeniz'e bağlı denizlerin yanı sıra Atlas Okyanusunda Avrupa kıyılarından Afrika'nın ortabatı kıyılarına kadar yaygın biçimde görülen bu tür Türkiye'de kupa ve lapa gibi yerel adlarla da tanınır. Kupesin vücudu öbür familya üyeleri gibi yanlardan basık değil, iğ biçimindedir. Tümü kesici olan dişleri üç-altı uçludur. Uzunluğu ortalama 10-25 cm olmakla birlikte 36 cm'ye ulaşabilir. Sırtı mavimsi ya da yeşilimsi, yanları gümüş renginde ve uzunlamasına üç-beş altın sarısı bantlı, karnı beyazdır. Eti beyaz ve oldukça lezzetli olan bu balıklar ticari amaçla da avlanmaktadır.

Kupffer hücreleri, karaciğerdeki mikroskopik kan damarlarının içini döşeyen zarda yer alan yıldız biçimli hücreler. Kupffer hücrelerinin kandaki yabancı hücre ve parçacıkları sindirebilme (fagositoz) özelliği vardır. Ayrıca, alyuvarlardaki hemoglobinin yapımında rol alır ve hemosiderin depolar. Hemosiderin, parçalanan alyuvarlardaki hemoglobinden oluşan ve demir içeren bir pigmenttir.

Kupka, František, FRANK KUPKA ya da FRANÇOIS KUPKA olarak da bilinir (d. 23 Eylül 1871, Opočno, Bohemya - ö. 24 Haziran 1957, Puteaux, Fransa), soyut resmin öncüsü Çek asıllı Fransız ressam. Olgunluk dönemi yapıtlarıyla 20. yüzyılda salt soyut resmin yerleşmesine büyük katkıda bulunmuştur.

Prag ve Viyana akademileriyle Paris'teki Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. 1895'te Paris'e yerleşti. 1908-11 arasında fovizm ile Fransız ressam Seurat'nın geliştirdiği noktacılık tekniğini denedi. Seurat'nın karşıt renkler kuramının etkisiyle renklerin estetik değerlerini araştırmaya yöneldi.

1912'de "Newton'un Renk Çarkları"nı (Philadelphia Sanat Müzesi) gerçekleştiren Kupka ile "Renk Çarkları" (1912) adlı

"Sanatçı ve Eşi", František Kupka'nın bir çalışması, 1908, Národní Galerisi, Prag
Národní Galerie, Prag

benzer bir çalışma yapan Robert Delaunay eğrisel çizgilerden oluşan salt soyutlamanın ilk temsilcileri oldular. Aynı yıl 1912'de şair ve sanat eleştirmeni Guillaume Apollinaire bu eğilime "müzikal" renk lirizminin sanatı anlamına gelen orfizm(*) adını verdi. Kupka soyut renklerin tıpkı müzik gibi çok derin duygular uyandırabileceğine duyduğu inancı "Kırmızı ve Mavi Füg" (1912, Národní Galerie, Prag) gibi resimlerinde ortaya koydu.

kupol, DÖKÜM OCAĞI ya da KUPOL FIRINI olarak da bilinir, dökme demirin, döküm ya da başka fırınlara beslenmesi amacıyla eritilmesinde kullanılan dikey gövdeli, silindir biçimli fırın.

Bilinen ilk iki kupol fırınını 1720'de Fransız mucit René-Antonio Ferchault de Réaumur geliştirdi. Günümüzde de, özellikle gri

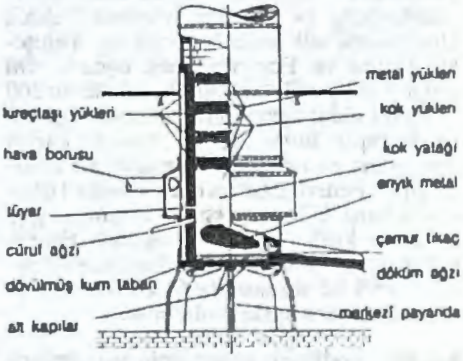

Kupol fırını

dökme demirin eritilmesinde kullanılan kupoller, en ekonomik eritme fırınlarıdır.

Yüksek fırına benzeyen kupollerin, içi tuğlamsılarla örülmüş çelik gövdesi 6-11 m yüksekliğindedir ve dört çelik ayakla dökme demirden bir taban levhası üzerine oturtulmuştur. Fırının altında, açılır kapanır iki kapak vardır; kapaklar, merkezi bir payandayla kapalı konumda tutulur. Kapaklar kapatıldıktan sonra fırının tabanına kalıp kumu boşaltılır ve kum dövülerek sıkıştırılır. Kum tabanın üzerinde kok yatağı ile kireçtaşı metal eriyiği yer alır. Fırının metal, kireçtaşı ve kok yükleri, kok yatağının üzerine birbirini izleyen ardışık sıralar halinde yüklenir. Fırına hava, gövdenin alt bölümünde, gövdeyi çevreleyen bir dizi tüyerden üflenir.

Kok yatağı, metal yükü tüyerlerin üstünde tutacak yüksekliktedir; fırın içinde sıcaklığın en yüksek olduğu yer, tüyer ağızlarıdır. Fırında erime işlemi kesintisiz sürer ve eriyik metal alt bölümdeki döküm ağzından kesintisiz olarak dışarı akar. Kimi zaman da bir tıkaçla döküm ağzı kapatılarak, eriyik metal dışarı çeşitli aralıklarla alınır. Fırındaki cüruf ise başka bir ağızdan dışarı çekilir. İşlem bittiğinde, fırının altındaki payanda alınır, kapaklar açılır ve artık malzeme boşaltılır.

Kuprin, Aleksandr İvanoviç (d. 7 Eylül 1870, Narovçat, Rus Çarlığı - ö. 25 Ağustos 1938, Leningrad [bugün Petersburg], SSCB), Rus edebiyatında eleştirel gerçekçi geleneğin son temsilcilerinden romancı ve öykücü.

Askeri okullarda öğrenim görerek subay oldu. Daha sonra ordudan ayrılarak gazetecilik, avcılık, balıkçılık, oyunculuk gibi çok

Kuprin
Novosti Press Agency

çeşitli işlere girip çıktı, ayrıca sirkte çalıştı. Uzak bir askeri garnizondaki yaşamın boşluğunu gerçekçi bir anlatımla yansıtan *Poyedinok* (1905; Düello) adlı yapıtıyla ünlendi. Rus-Japon Savaşı (1904-05) sırasında yayımlanan yapıt, o yıllarda ülkede gelişen militarizm karşıtlığının daha da güçlenmesinde etkili oldu.

Çok sayıda ürün veren Kuprin, yapıtlarında akıp giden yaşamı ya da en tanınmış öykülerinden *Reka Jizni*'nin (1906; Yaşam Irmağı) adıyla "yaşam ırmağı"nı konu almış, özellikle de fabrika, genelev, taverna, sirk ya da ucuz bir otel gibi kendi başına bir dünya oluşturan ortamları büyük bir ilgiyle gözlemiş, ayrım gözetmeden bütün ayrıntılarıyla aktarmıştır. En tanınmış romanı *Yama*'da (1909-15; *Genelev*, 1965) Japonya'nın güneyindeki bir liman kentinin genelev mahallesini ele almış, fahişelerin ekonomik koşullarını, aralarındaki tabakalaşmayı ve günlük yaşamlarına ilişkin ayrıntıları büyük bir keyifle anlatmıştır. Entelektüel derinliğiyle öne çıkan özgün bir yazar olmamakla birlikte, konularını doğal, renkli ve canlı bir anlatımla ele almış, anlattığı insanların kendi argolarına yer vermiştir.

Kuprin 1917 Devrimi'nden sonra Paris'e yerleşti ve yazmayı sürdürdü. 1937'de ülkesine dönmesine izin verildi.

kupro (*Bos sauveli*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Bovidae* familyasından Asya'nın güneydoğu kesimlerinde yaşayan yabanıl sığır türü. Kupro 1937'ye değin bilim dünyası tarafından tanınmıyordu. Sınıflandırması ise henüz kesinlik kazanmamıştır. Birçok zoolog kupronun ayrı bir yabanıl tür olduğunu kabul etmekle birlikte bazıları da kupronun birkaç yüzyıllık bir evcilleştirme döneminden sonra tekrar yabanıllaşan bir tür olduğunu savunmaktadır.

Kupro gaurdan daha ufak, bantengden daha iri yapılı, ince uzun bacaklı ve sarkık gerdanlıdır. Boynuzların uzunluğu erkekte 80 cm dolayında, dişide bunun yarısı kadardır; biçimi ise yakın boynuzuna benzer. Kuprolar çalılık seyrek ormanlarda ve ağaçlı açık arazide yaşar, sık sık bantenglerle birlikte dolaşırlar. Bantengler gibi ürkek olan bu hayvanların soyu yok olmak üzeredir. Bilim adamları Vietnam, Laos ve

Kamboçya'daki, birbirinden yalıtılmış alanlarda 200'den az kupro bulunduğunu sanmaktadırlar.

kupronikel, BAKIR-NİKEL ALAŞIMI olarak da bilinir, bakır ile nikelin oluşturduğu bir dizi önemli alaşımın ortak adı. Yüzde 25 oranında nikel içeren kupronikel alaşımından, birçok ülkede metal para yapımında yararlanılır. Bakır ile nikel eriyik haldeyken çok kolay karıştığından, kupronikel alaşımlarının belirli bir bileşim sınırı yoktur. Bakıra yüzde 2-45 arasında değişen oranlarda nikel eklendiğinde, katışkısız bakırdan çok daha dayanımlı ve yüksek sıcaklıklarda yükseltgenmeye daha dayanıklı bir dizi alaşım elde edilir. Bu alaşımların en önemlilerinden biri olan yüzde 30 nikelli kupronikel, termik santrallardaki yoğunlaştırıcı (kondansör) borularında kullanılır.

Kupronikel metal para yapımında ilk olarak 1860'ta Belçika'da kullanıldı; daha sonra hızla yaygınlaştı ve örneğin 1947'de İngiltere'de gümüş paraların yerini aldı. ABD'de de 1857-64 arasında, paralar yüzde 12 nikelli kupronikelden yapıldı. Günümüzde, metal paralar kupronikel arasına sıkıştırılmış bakır levhalardan yapılır.

Sıcak ve soğuk halde kolayca işlenebilen kupronikellerden çok değişik alanlarda yararlanılır. Örneğin, yüzde 20 nikelli alaşımlar, otomobillerin dış parçalarında kullanılır. Kupronikellerin elektriksel direnci yüksektir; yüzde 55 bakır ile yüzde 45 nikelden oluşan konstantandan, direnç, ısılçift (termokupl) ve reosta yapımında yararlanılır. *Ayrıca bak.* Monel.

Kuqa, Wade-Giles yazımında K'U-CH'E, Çin'de, Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'nde (*zizhiqu*) vaha kenti. Akesu yöresinin (*diqu*) bir bölümünü oluşturan bir il (*xian*) merkezidir. Tarım Havzasının kuzey kenarındaki Tian Shan'ın (Tanrı Dağları) güney yamacının eteğinde yer alır. Yağmur dönemlerinde Tarım Havzasına akmakla birlikte yılın büyük bir bölümünde Taklamakan Çölünün kuzey kenarında tuzlu bataklıklarda kaybolan Kuqa ve Muzhati ırmaklarıyla sulanır.

Çinlilerin çok eski tarihlerde Kuizi olarak andığı küçük bir bağımsız krallık olan yörede Hint-Avrupa dillerinden Tohar dilinin bir türünü (Tohar B ya da Kuqa) konuşan Ari topluluklar yaşıyordu. Akesu ile Karaşehr arasında bulunan Kuqa Vahası, Tarım Havzasından geçen İpek Yolu'nun kuzey kolu üzerinde önemli bir konaktı. Mincya (Bai) halklarının yönetimine girdikten sonra önemli bir Budacı merkez oldu. Ünlü Kızıl mağaralarında bu dönemin kalıntıları vardır. Yöreden çıkan ve bazıları krallıyet ailesinin soyadını taşıyan keşişler, 3 - 7. yüzyıllar arasında Budacı öğretilerin Çin'de yayılmasında belirleyici rol oynadı. Kuqa, Çin'de müzikçileriyle de ünlüydü. Tang hanedanı (618-907) sarayında Kuqalı müzikçilerden oluşan bir orkestra vardı.

Tang yönetimi sırasında Çin koruması altına giren (658) Kuqa, güneyde Tibetlilerin, kuzeyde de Türklerin sürekli saldırılarına hedef oldu. 8. yüzyıl ortalarından sonra kâğıt üzerinde kalan Çin egemenliği 790'da sona erdi. 9. yüzyılda Uygur İmparatorluğu'nun çökmesi üzerine, Uygurlar Turfan bölgesinde, zamanla Kuqa'yı da kapsayan bir yönetim kurdular. Kentte Çin egemenliği ancak 18. yüzyılda sağlandı.

Uygur egemenliği döneminde çoğunlukla Türk kökenli Müslümanların oturduğu Kuqa günümüzde Müslümanların ve Çinlilerin yaşadığı iki kesime ayrılmıştır. Yoğun olarak sulanan vahada tahıl ve pamuk ekiminin yanı sıra çeşitli meyveler de yetiştirilir. Armuttan sonraki en önemli meyveler üzüm ve kavundur. Kuqa aynı zamanda el yapımı çatal bıçak sanayisiyle de tanınır. Nüfus (1970'lerin ortasındaki tah.) 10.000-50.000.

kur yapma davranışı, çiftleşmeye yönelik hayvan davranışı. Kur yapma davranışı bazı kimyasal maddelerin salgılanması, kalıplaşmış birkaç gösteri ya da özel sesler çıkarmakla sınırlı kalabildiği gibi, iki ya da daha çok bireyin katıldığı, çeşitli iletişim yollarının kullanıldığı, çok karmaşık bir dizi hareketi de içerebilir.

Bazı hayvanlar eş bulabilmek için beslenme güdüsünü kullanır. Birçok böceğin yanı sıra çeşitli hayvanların dişisi uzaklardan erkekleri çekmek için feromon denen kimyasal koku maddeleri salgılar. Boyalı kaplumbağanın (*Chrysemys* cinsi) erkeği dokunarak, kurbağalar ise yeryüzünün birçok yerinde bahar gecelerini dolduran vıraklamalarıyla kur yapar.

Bazı kuş türlerinde karmaşık kur yapma davranışları gözlenmiştir. Törensel danslar, çok çeşitli uçuş gösterileri, tüy düzeltmeden tüy kabartmaya, baş, kuyruk ve gövde hareketlerinden, çıkarılan değişik seslere kadar bir dizi ileşitim yolu kur yapma süreci boyunca uygulanır. Kuşların yanı sıra, böcekler ve memeliler gibi omurgalı ya da omurgasız birçok hayvan belirli bir gösteri yeri belirleyerek üreme mevsiminde burasını türdeşleriyle paylaşır. Erkekler gösteri alanındaki törensel danslarını yaparken dişiler seçtikleri eşleriyle çiftleşmek için kısa bir süre bu alana girerler.

Karmaşık kur yapma davranışları genellikle yavruların ilk gelişme evresi boyunca süren, bazen daha uzun süreli birlikteliklere yol açan güçlü bağların oluşmasına yardımcı olur. Kur yapmanın başka bir önemli yönü de, değişik türler arasında çiftleşmeyi önleyici bir yalıtım işlevi görmesidir.

İnsanlar arasındaki kur yapma davranışı aynı dürtülerden kaynaklanıp, aynı amaca yönelik olmakla birlikte, kültürel yapı içinde içgüdülerden çok, geleneklerin çizdiği bir çerçeve içinde belirlenir. *Ayrıca bak.* gösteri davranışı.

Kura Irmağı, Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nden doğup Azerbaycan topraklarında Aras Irmağı ile birleşerek Hazar Denizine dökülen akarsu. Toplam 1.515 km olan çığırının 189 km'lik bölümü Türkiye sınırları içindedir.

Kura Irmağı, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğu kesimindeki Allahuekber Dağlarının kuzey yamaçlarından doğan Kayınlıkdere, Türkmendere (Sarmi Deresi) ve Kür (Gür) Çayının, Göle Ovasının kuzeybatısında birleşmesiyle oluşur. Kür ya da Gür adı, bazı kaynaklarda ırmağın tümü için kullanılır. Kura, Göle Ovasının kuzeybatısında Yiğitkonağı köyünün eski adıyla anılan dar ve derin Türkeşen Boğazına girer. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda 32 km boyunca uzanan boğaz, birer çökündü alanı olan Göle ile Ardahan ovalarını birbirine bağlar. Irmak, Türkeşen Boğazını geçerken yer yer menderesler oluşturur. Uğurlu Dağı ile Kılıç Dağı arasına sıkışmış olan boğazda, bu dağlardan gelen küçük kolları alır. Ardahan Ovasına ulaştıktan sonra Yalnızçam Dağlarının yamaçlarından ve çevredeki yüksek platolardan gelen pek çok dereyi de alarak, bu çökündü alanının güney kenarı yakınında menderesler oluşturur. Yatağın bu kesiminde kopuk menderesler ve ırmağın eskiden daha kuzeyde aktığını gösteren terk edilmiş yataklar vardır. Ardahan'ın batısında yer alan Dedegül köyünün güneyindeki terk edilmiş yatağın uzunluğu 2 km'yi aşar. Ovanın doğusunda da Ardahan ile Sugöze köyü arasında birçok terk edilmiş yatak ve menderes yeniği vardır. Ardahan Ovasında akarsu eğiminin çok az olması bu yüzey şekillerinin oluşmasına yol açmıştır.

Kura Irmağı, Ardahan Ovasından sonra, kuzeydoğuda gene dar ve derin, ama Türkeşen Boğazından çok daha uzun olan Niyalashor Boğazına girer. Niyalashor Boğazı, genellikle güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda 65 km boyunca Gürcistan sınırına kadar uzanır. Kura Irmağı, daha önceleri olgunluğa erişmiş eski vadisi içerisinde akarken, sonradan derine doğru yatağını şiddetle kazarak bugünkü boğazı oluşturmuş ve geniş bir oluk biçimindeki eski vadilerinin tabanı yukarıda kalmıştır. Bunlar, günümüzdeki vadi tabanından 200-300 m yüksekte yer alan ana kayaç sekileri ve terk edilmiş akarsu yataklarıdır.

Kura'nın, Ardahan Ovasının kuzeydoğusunda Niyalashor Boğazına girerken 1.800 m olan taban yüksekliği, Türkiye topraklarından çıkarken 1.300 m'dir. Boğaz boyunca fazla daralıp genişlemeyen vadi tabanının ortalama eğimi binde 7'dir. Bu eğim, boğazın kuzeydoğu ucuna doğru gidildikçe artar ve özellikle Karaçay'ın Kura Irmağına katıldığı yerden sonra binde 8'i bulur. Yarılmanın en şiddetli olduğu ve vadi tabanının en çok derinleştiği kesim de burasıdır. Bu kesimde Kura Irmağının, vadisine gömülmesini kolaylaştıran bir kırık (fay) çizgisini izlediği anlaşılmaktadır. Çıldır ilçesine bağlı Kuzukaya köyünün doğusunda Kura, birdenbire yön değiştirerek iyice kuzeydoğuya yönelir. Karaçay'ın Kura'ya kavuştuğu yerin yakınındaki Çermik yöresinden çıkan sıcak madensuyu kaynakları da, bu kesimde akarsu vadisinin bir kırık çizgisine uyduğunu kanıtlar. Irmağın, Ardahan'ın doğusunda Karaçay'dan başka aldığı önemli kollar Kısır Dağından Ağıldere adıyla çıkan Ölçek Suyu ve Hanak yönünden gelen sularla beslenen Cot Suyudur.

Kura Irmağı, Akkiraz köyünün doğusundan başlayıp bir süre Türkiye-Gürcistan sınırında aktıktan sonra, Kürtkale yakınındaki Tavşan Sırtı yöresinde Gürcistan topraklarına geçer. Gürcistan topraklarında büyük bir yay çizer ve önce doğudan gelen Ahılkelek (Ahalkalaki) Suyunu, daha sonra da Türkiye'den gelen Posof Çayını alır. Gürcistan'ın Borcomi, Gori ve Tiflis kentlerinden geçtikten sonra Azerbaycan topraklarında akarken, Kafkas Dağları ile Dağlık Karabağ'dan gelen suları toplar. Mugan Boğazından da geçen akarsu Sabir-âbad kenti yakınında Aras Irmağı ile birleşir. Daha sonra Aras ile ortak olarak oluşturduğu deltada Hazar Denizine ulaşır.

Kura Irmağının aşağı kesimi akarsu ulaşımına elverişlidir. Son yıllarda bu kesimde enerji ve sulama amaçlı barajlar da kurulmuştur.

Toplam 188.000 km²'lik bir alanın sularını toplayan Kura Irmağının Türkiye'deki su toplama alanı 4.852 km²'dir. Ortalama debisi ise, Türkiye'deki yukarı çığırında 29 m³/sn'dir. Irmağın suları nisanda en yüksek düzeyine erişir. Yatağında en az suyun bulunduğu ay, genellikle eylül, bazı yıllarda ise ekimdir.

kurabiye, tatlı hamurdan hazırlanan bir tür yiyecek. Genellikle bisküviden daha kalındır ve nem oranı bisküviden yüksek olduğundan saklanabilme süresi daha kısadır (*bak.* bisküvi). Temel malzemeleri un, yağ, şeker ve yumurta olan kurabiye hamuru kıvamlı, kalın ya da sulu olarak hazırlanabilir. Kalın olduğunda hamurdan alınan

küçük topaklar elde biçimlendirilebileceği gibi, hamur açılarak istenen biçimlerde küçük parçalar halinde kesilebilir ya da hamur tepsiye döşenir ve fırından çıkartılır çıkartılmaz kesilir. Sulu hamur kullanıldığında ise pişirmek için genellikle tepsiye kaşıkla lokma gibi dökülür.

Kakao, çikolata parçaları, badem, fındık, ceviz, üzüm, hurma ve hindistancevizi gibi kuruyemişler, tat verici meyve özleri, şekerlemeler ve zencefil, tarçın gibi baharat katkı malzemesi olarak hamura katılabileceği gibi, sade hamurla hazırlanan kurabiyelerin üstüne de serpilebilir.

Türkiye'de kurabiyeye yörelere ve kullanılan malzemeye göre değişik adlar verilir. Acıbadem ve un kurabiyeleri en sevilen ve bilinen çeşitlerdir.

kurak bölge toprağı *bak.* aridisol

kurakçıl bitki, KSEROFİT olarak da bilinir, kurak ortamlarda yaşamaya uyarlanmış bitkilerin ortak adı. Bu bitkiler su kaybını önleyici mekanizmalar geliştirerek ya da su depolayarak yaşamlarını sürdürürler. Örneğin, kaktüslerin su depolayabilen kalın, etli gövdeleri vardır. Yaprakların mumla kaplanması, kurak dönemlerde yaprak dökme özelliği, Güneş ışığının soğrulmasını azaltmak için yaprakların kıvrılması ya da yönünü değiştirme yeteneği ve yaprakların yüzeyinin sık tüylerle örtülmesi bitkilerin kurak koşullara uyarlanabilmek için geliştirdikleri öbür önemli özelliklerdir.

Kurakin, Boris İvanoviç, Prens (d. 30 Temmuz 1676, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 28 Ekim 1727, Paris, Fransa), Çar I. Petro'yu (hd 1682-1725) Batı Avrupa'da temsil eden Rus diplomat. Ülkesinin ilk diplomatlarından biridir.

1691'de Petro'nun ilk karısı Yevdoksiya'nın kız kardeşiyle evlenerek çarın bacanağı oldu. Moskovalı eski bir soylu aileden gelmesine ve Petro'nun geleneklere aykırı yöntemlerini çoğunlukla onaylamamasına karşın, çara bağlılıkla hizmet etti.

Rusya'nın 1700'de İsveç'e karşı girdiği Büyük Kuzey Savaşı'nda beş yıl boyunca çarpıştı. Ardından diplomatik görevler üstlenerek, İsveç yanlısı I. Stanisław Leszczyński'yi Polonya kralı olarak tanıyan Papa XI. Clemens'i bu kararından vazgeçirdi. Rusya'ya döndükten sonra Semyonovski Muhafızları'nın başına getirildi ve İsveçlilerin yenilgisiyle sonuçlanan Poltava Çarpışması'na (1709) katıldı. Savaşın geri kalan bölümünde diplomat olarak görev yaptı. 1709'da Petro'nun oğlu Aleksey'in Braunschweig-Wolfenbüttel prensesi Sophia Charlotte'la evlenmesini sağladı. Ardından Londra (y. 1710) ve Lahey'de (1716) büyükelçi olarak bulundu. Aynı dönemde, Hanover elektörü I. Georg'la (sonradan İngiltere kralı I. George) Petro adına bir savunma ve dostluk antlaşması imzalamak için görüşmelerde bulundu (1710); bunun sonucunda Petro ile Georg'un birbirlerine toprak konusunda güvence verdikleri Greifswald Antlaşması imzalandı (1715). Kurakin ayrıca, Petro'yla birlikte Paris'e gideck, Fransızların İsveç'e yardım etmeyecekleri konusunda güvence vermelerini sağladı. Petro Büyük Kuzey Savaşı'nın sona ermesinin (1721) ardından İran'a bir sefer düzenledi (1722-23). Sefer sırasında bütün Rus diplomatlar arasında eşgüdüm sağlama görevini üstlenen Kurakin, ertesi yıl Paris büyükelçiliğine atandı.

Kurakin'in, döneminin ünlü kişilerini ve başlıca olaylarını anlattığı yazıları *Arhiv knyazya F.A. Kurakina* (1890-1902, 10 cilt; Prens F.A. Kurakin'in Arşivi) adıyla yayımlandı.

kuraklık, herhangi bir bölgenin, uzunca bir süre yeterince ya da hiç yağış almaması. Kuraklık, hidrolojik çevrimde önemli dengesizliklere ve bunun sonucunda da su kıtlığına, ürünlerde zarara, akarsularda akımın azalmasına ve yeraltı suyu ile toprak neminin tükenmesine yol açar. Buharlaşma ve terleme (toprakta hareket halinde bulunan suyun bitkiler aracılığıyla havaya verilmesi) süreçleri uzun bir dönem boyunca yağıştan fazla olduğunda kuraklık görülür. Kuraklık, tarım için en önemli fiziksel tehlikeyi oluşturur. Yağmur yağdırmak için bulut oluşturmak gibi kuraklığı denetim altına almaya yönelik birçok çalışma yapılmakla birlikte bu deneyler henüz sınırlı bir başarı kazanmaktan öteye gidememiştir.

Başlıca dört tür kuraklık vardır:

1) En kuru iklimlerin temel özelliği olan sürekli kuraklık; buralarda kuraklığa uyum sağlamış seyrek bir bitki örtüsü görülür ve sürekli sulama yapmadan ürün yetiştirmek olanaksızdır.

2) Yılın yağmurlu ve kurak mevsimlerinin sınırlarının belirgin olduğu iklimlerdeki mevsimlik kuraklık; buralarda başarılı bir biçimde tarım yapmak için, ürünler yağmur mevsiminde büyüyecek biçimde ekim yapılır.

3) Beklenmedik biçimde aşırı derecede az yağmur düşmesi sonucunda ortaya çıkan kestirilemeyen kuraklık; hemen her yerde görülebilen bu duruma en çok nemli ve yarınemli iklimlerde rastlanır. Genellikle kısa ve düzensiz olan bu kuraklık tipi çoğunlukla görece sınırlı bir bölgede etkili olur.

4) Bunların yanı sıra görülemeyen kuraklıktan da söz edilebilir; yazın sıcaklığın yükselmesi yüksek oranlarda buharlaşma ve terlemeye neden olabilir ve düzenli sağanaklar bile kaybedilen su miktarını karşılamaya yetmeyebilir. Sonuçta belirli bir sınıra kadar düşen su yetersizliği ürün veriminin azalmasına neden olur.

Kuran, KURAN-I KERİM olarak da bilinir, İslam'ın kutsal kitabı. İslamın inanç ilkeleri ile şer'i hükümlerin temel kaynağıdır. Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla 23 yılda (610-632) parça parça ve Arapça olarak indiğine (inzal, tenzil) inanılır. Vahyi bazen Cebrail getirmiş, bazen de Tanrı doğrudan Hz. Muhammed'e bildirmiştir. Bu nedenle Kuran, Allah'ın öncesiz ve sonrasız, yanılmaz sözü olarak kabul edilir. "Kuran" sözcüğü Arapçada toplamak ve okumak anlamına gelir. Gerçeği yalandan, doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden, güzeli çirkinden ayırdığı için Furkan, bütün bilgilerin özünü içerdiği için Ümmü'l-Kitab adıyla da anılır. Kuran için el-Kitab, et-Tenzil, ez-Zikr, el-Hükm, er-Ruh, eş-Şifa, el-Hüda, er-Rahmet, en-Nur, el-Beyan, el-Burhan ve en-Nimet gibi adlar da kullanılır.

Kuran âyet(*) ve surelerden(*) oluşur, inişi de gene âyet ve sureler biçiminde olmuştur. Sure sayısı 114'tür. Âyet sayısı ise 6.200'ün üzerindedir; bu fazlalık (küsurat) kıraat(*) farklarına göre değişir. Kûfe kıraat bilginlerine göre küsurat 36, Mekke bilginlerine göre 20, Şam bilginlerine göre 16, Medine bilginlerine göre 17, Basra bilginlerine göre 4'tür. Halk arasındaki yaygın inanışa göre Kuran 6.666 âyetten oluşmaktadır.

Âyet ve sureler çeşitli açılardan farklı gruplara ayrılır. Örneğin Mekke'de inenlere Mekki, Medine'de inenlere Medeni âyet adı verilir. Âyetler iniş sırasına göre düzenlenmediği için sureler içinde Mekki ve Medeni âyetler birlikte bulunur. Mekki âyetler genellikle kısa, özlü ve coşkuludur. İnsanları Tanrı'ya ve öte dünyaya inanmaya çağırır, inananları Cennet'le müştular, inanmayanları Cehennem'le korkutur. Şirki çürütmeyi, müşriklere karşı direnmeyi, iyi ahlak ve doğruluğu vurgular. Buna karşılık Medeni âyetlere bireysel ve toplumsal yaşama ilişkin düzenlemeleri içeren rahat ve dingin bir üslup egemendir. Bu nedenle Medeni âyetler daha uzundur, ayrıntılı açıklamalar içerir.

Bir başka açıdan âyetler muhkem ve müteşabih olmak üzere ikiye ayrılır. Muhkem âyetler anlamı açık ve kesin olan âyetlerdir; müteşabih âyetler ise örtük anlamlıdır ve değişik biçimlerde anlamlandırılabilir. Âl-i imrân suresine göre muhkem âyetler kitabın aslı, anasıdır; müteşabih âyetlerin anlamını ise ancak Tanrı ya da (bir başka okuyuşun verdiği anlamla) bilgide derinleşenler bilebilir (Al-i imrân 7). Cüveyni'den (ö. 1085) önce yaşayan ve mütekaddimin adı verilen bilginler ilk okuyuşu seçerek müteşabih âyetlerin anlamının bilinemeyeceğini savunmuşlar, ama bu anlayış Kuran âyetlerinin bir bölümünün varlığını anlamsız kıldığı için Cüveyni'den sonraki bilginler (müteahhirin), bilgide derinleşenlerin (rasihun) müteşabih âyetleri anlayabileceği görüşünü kabul etmişlerdir. Bununla birlikte bazı âyetlerin niteliği müteşabih âyetlerin de sınıflandırılması gereğini doğurmuştur. Buna göre müteşabih âyetler üçe ayrılır: Anlamının bütünüyle kavranamayacağı kabul edilen âyetler; insanın ancak çeşitli vasıtalarla anlamına ulaşabileceği âyetler; iki grup arasında yer alan ve ancak bilgide derinleşenlerin anlayabileceği âyetler. Müteşabih âyetlerin anlamlandırılmasında izlenecek temel kural, muhkem âyetlerin ölçü alınmasıdır.

Konuları açısından Kuran âyetleri inanç ilkeleri, bireysel ve toplumsal yaşam ve kıssa olmak üzere başlıca üç grupta toplanabilir. Birinci gruba giren âyetlerde Tanrı, evren, insan, insanın varacağı son nokta ve öte dünya yaşamına ilişkin bilgi ve inanç ilkeleri açıklanır. Bireysel ve toplumsal yaşama ilişkin âyetlerde ibadet, ahlak ve hukukla ilgili emir ve yasaklar (şeriat) üzerinde durulur. Kıssa adı verilen öykülerin yer aldığı âyetlerde ise toplumların, kabilelerin, kralların, peygamberlerin tarihsel deneyim ve serüvenleri, dersler veren yönleriyle gündeme getirilir. Bireysel ve toplumsal yaşama ilişkin âyetlere genel olarak ahkâm âyetleri denir. Bu âyetler kendi içinde ibadetlere, kefaretlere, muamelata, aileye, cezaya, yöneten-yönetilen ilişkisine, Müslümanların Müslüman olmayanlarla ilişkilerine değgin olmak üzere yedi bölüme ayrılır. İbadetlere ilişkin âyetlerde namaz, oruç, hac ve zekât gibi ibadetler ayrıntıya inilmeden, ana hatlarıyla açıklanır. Kefaretlere ilişkin âyetlerde zihar, yemin ve yanlışlıkla adam öldürmenin gerektirdiği kefaretler(*) belirlenir. Muamelata ilişkin âyetlerde bütün mali ve ticari ilişkilere değgin ilke ve kurallar açıklanır. Aileye ilişkin âyetlerde evlenme, boşanma, nafaka ve miras gibi aile yaşamına ilişkin konular düzenlenir. Ceza âyetlerinde bireye ve topluma karşı işlenen suçlara verilmesi gereken cezalar (kısas[*] ve had[*]) saptanır. Yöneten-yönetilen ilişkisine değgin âyetlerde adalet, şûra, maslahat, yardımlaşma ve koruma gibi başlıca ilkeler üzerinde durulur. Son bölümde yer alan âyetlerde ise Müslüman olmayanların zimmi, anlaşmalı, gezgin ya da harbi gibi durumlarda sahip oldukları haklar belirlenir.

Tarih ve hadis kaynaklarının bildirdiğine göre Hz. Muhammed gelen vahyi önce ezberliyor, sonra yerlerini de belirleyerek

vahyi yazmakla görevli kâtiplere yazdırıyordu. Bu dönemde yazı için deri, hurma dalları, yassı taşlar, tahta levhalar, deve ve koyunların kürek kemikleri gibi malzemeler kullanılıyordu. Yazıya geçirilen Kuran parçaları korunuyor, yazmak isteyen Müslümanlara verilerek çoğaltılması sağlanıyordu. Okuma yazma bilenler az olduğu için Kuran daha çok ezberleme yoluyla öğreniliyor, başkalarına da sözlü olarak aktarılıyordu. Vahyedilen her metin Hz. Muhammed tarafından önce erkeklere, sonra da kadınlara okunuyor, ezberlemeleri sağlanıyordu.

Vahiy Hz. Muhammed'in yaşamının son günlerine değin sürdüğü için, parça parça yazıya geçirilmiş olmakla birlikte Kuran bir kitap durumuna getirilmemişti. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra, ilk halife Hz. Ebubekir döneminde Kuran'ın kitaplaştırılması gereği ortaya çıktı. Hz. Ebubekir'in görevlendirdiği hafız ve vahiy kâtiplerinden Zeyd bin Sabit, çeşitli malzemeler üzerine yazılmış bütün metinleri bir araya getirerek Kuran'ı kitaplaştırdı (633). Sayfalar halinde ilk kez bir araya getirilen ve camide okunarak Müslümanlarca onaylanan bu Kuran'a Mushaf adı verildi. Mushaf, Hz. Ebubekir, sonra da Hz. Ömer tarafından korundu. Hz. Ömer'in ölümünden sonra, Hz. Muhammed'in eşlerinden olan kızı Hz. Hafsa'ya geçti. Üçüncü halife Hz. Osman döneminde, İslam topraklarının genişlemesi, hafız sahabilerin sayısının azalması, çeşitli kıraat farklarının ortaya çıkması gibi nedenlerle Mushaf'ın çoğaltılması gereği doğdu. Hz. Osman, Zeyd bin Sabit, Said bin As, Abdurrahman bin Haris ve Abdullah bin Zübeyr'i çoğaltma işi ile görevlendirdi. Hz. Hafsa'dan gelen Mushaf temel alınarak dört (bir rivayete göre yedi) ayrı nüsha yazıldı (645). Bu yeni nüshalar da camide okunarak Müslümanlarca onaylandıktan sonra birisi Medine'de bırakıldı, öbür üçü ise dönemin başlıca merkezleri olan Şam, Kûfe ve Basra'ya gönderildi. Bu nüshaların asıl olarak kabul edilmesini isteyen Hz. Osman, daha önce yazılmış bütün özel nüshaların yakılmasını emretti.

Kuran'ın kitaplaştırılıp çoğaltıldığı bu ilk aşamada, günümüzde görülen ve harflerle okunuş biçimlerini belirleyen nokta ve işaretler kullanılmıyordu. Emevi halifesi Abdülmelik bin Mervan döneminde ilk kez harflerin okunuşunu belirleyen noktalar kullanılmaya başladı (685). Daha sonra gene Abdülmelik döneminde aynı işaretle gösterilen harfleri birbirinden ayırmak için işaret koyma (i'cam) gereği duyuldu. Ama sonradan harekelemede nokta kullanımı bırakılarak bugün kullanılan ötre (zamme), üstün (fetha), esre (kesre), şedde ve tutar (cezm) işaretleri oluşturuldu.

Müslümanlar, yaşamlarında merkezî bir yer tuttuğu için Kuran'ı bütün incelikleriyle tanımak ve kavramak amacıyla yoğun çalışmalara yöneldiler. Kıraat ve tefsir ana dalları çevresinde yürütülen çalışmalar, gece ya da gündüz gelen âyetlerin saptanmasından surelerin başlangıç ve bitiş yerlerinin belirlenmesine, Kuran metninin edebi özelliklerinden tartışma yöntemlerine, harflerinin sayısından yazımına kadar varan ayrıntılar üzerinde yoğunlaştı, çok sayıda inceleme dalının oluşmasına yol açtı. Taşköprüzade, ünlü yapıtı *Mevzuatü'l-Ulûm*'da kıraat ve tefsire bağlı olarak gelişen bu tür yaklaşık 90 dal üzerinde bilgi verir. Kuran bilimleri (ulumü'l-Kuran) genel başlığı altında toplanan bu bilimlerden bazıları şöyle sıralanabilir: Âyetlerin Mekki-Medeni oluşlarını inceleyen ilmü marifeti'l-Mekki ve'l-Medeni, âyetlerin gelişine yol açan olayları inceleyen ilmü marifeti's-sebebi'n-nüzul, âyetlerin anlamlarının açık ya da örtük oluşunu inceleyen ilmü marifeti'l-muhkem ve'l-müteşabih, Kuran'ın mucizevi özelliklerini inceleyen ilmü marifeti'l-icazi'l-Kuran, birbirleriyle çelişir gibi görünen âyetleri inceleyen ve uzlaştıran ilmü marifeti'l-müşkili'l-Kuran, edebi özelliklerini inceleyen ilmü marifeti'l-bedayii'l-Kuran, inanmayanların düşünce ve eleştirilerini çürütme yöntemlerini inceleyen ilmü marifeti'l-cedeli'l-Kuran.

Kuran, Aptullah (d. 4 Aralık 1927, İzmir), Mimar Sinan konusunda yaptığı araştırmalarla tanınan mimarlık tarihçisi. 1948'de Robert Kolej'i bitirdi; 1949-54 arasında ABD'de Yale Üniversitesi'nde mimarlık okudu. Daha sonra aynı okulda

Aptullah Kuran
Ara Güler

lisansüstü çalışması yaptı. Türkiye'ye döndükten sonra 1957'de öğretim üyesi olarak Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'ne girdi. 1962-68 arasında aynı fakültenin dekanlığında bulundu. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yaptığı sanat tarihi doktorasını 1969'da tamamladı. O yıl İstanbul'a giderek Robert Kolej müdür başyardımcılığı görevini üstlendi. 1971'de yeni kurulan Boğaziçi Üniversitesi'nin kurucu rektörlüğüyle görevlendirildi. Beş yıl sürdürdüğü bu göreve 1976'da seçimle bir daha geldi. 1993'te aynı üniversitenin Fen-Edebiyat Fakültesi'nde öğretim üyeliğini sürdürüyordu.

Çalışmalarını daha çok akademik alanda sürdüren Kuran, 1983'teki birinci Ağa Han Mimarlık Ödülü gibi çeşitli uluslararası mimarlık yarışmalarında seçici kurul üyeliği yapmıştır. Birçok ulusal ve uluslararası bilimsel toplantıya bildirileriyle katılmış, çok sayıda makale yayımlamıştır. Yapıtlarından bazısı *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami* (1964), *Anadolu Medreseleri I* (1969), "Anatolian-Seljuk Architecture" (*The Art and Architecture in Turkey*, yay. Ekrem Akurgal, 1980), *Mimar Sinan* (1986) ve *Sinan, The Grand Old Master of Ottoman Architecture*'dır (1987; Sinan, Osmanlı Mimarlığının Büyük Ustası).

Kuran, Üzeyir (d. 1891, Kosova [bugün Yugoslavya'da] - ö. 2 Şubat 1968, İstanbul), sendikacı.

Selanik'te sanat okulunu bitirdikten sonra Budapeşte'de bir süre mesleki eğitim gördü. Ardından İstanbul'a geçerek Zeytinburnu Mühimmat Fabrikası'na teknisyen olarak girdi (1913). Mütareke ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Şark Şimendiferleri Şirketi'nin Yedikule'deki bakım atölyesinde çalıştı. Bu dönemde Anadolu'ya silah ve cephane kaçırılmasında etkin görev aldı. 1923'te Şark Şimendifer grevini düzenleyen Şark Şimendiferleri Müstahdemini Cemiyeti'nde yöneticilik yaptı, grevin örgütlenmesinde rol oynadı.

1926'da tramvay işçisi olarak çalışmaya başladı. Aynı yıl İstanbul Tramvay İşçileri Cemiyeti'nin genel başkanlığını üstlendi. Tramvay işçileri grevini düzenlediği gerekçesiyle işten çıkarıldı. 1932'de İstanbul Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü'nde iş bulana değin işsiz kaldı. 1947'de, yeni kurulan İstanbul Demir ve Madeni Eşya İşçileri Sendikası'na (Maden-İş) üye oldu. 1951'de bu sendikanın genel başkanlığına ve üst sendikal örgütü olan İstanbul İşçi Sendikaları Birliği'nin yönetim kurulu üyeliğine getirildi. Daha sonraki yıllarda sendikal çalışmalarını Maden-İş ve Gıda-İş sendikalarında danışman olarak sürdürdü.

Türkiye'de sendikal hareketin önde gelen adlarından olan Üzeyir Kuran, yoğun sendikal çalışmalarının yanı sıra siyasal etkinliklerde de bulundu. 1950'de Demokrat İşçi Partisi'nin kuruluşuna katıldı. Partide çeşitli kademelerde görev yaptı; genel seçimlerde adaylığını koydu ama seçilemedi. İlerleyen yaşına karşın, 1961'den sonra Türkiye İşçi Partisi'ne (TİP) girdi ve ölünceye değin merkez onur kurulu üyeliği yaptı.

Kuraş *bak.* Kyros

Kuraşiki, Japonya'da, Honşu Adasının Okayama ilinde (*ken*) kent. Takahaşi'nin aşağı çığırında, ırmağın doğu kıyısında yer alır. Tokugava döneminde (1603-1867) pirinç, pamuk ve yağ ticaretinin önemli merkezlerindendi; o dönemde geleneksel üslupta yapılmış ambar ve depoların

Kuraşiki'de Ohara Sanat Galerisi, Japonya
Bob Glaze-Art Street

birçoğu günümüze ulaşmıştır. Kent 19. yüzyıl sonlarından beri reyon (suni ipek) imalatıyla tanınır. II. Dünya Savaşı sırasında kurulan büyük bir uçak fabrikası, savaştan sonra otomobil fabrikasına dönüştürülmüş, 1964'ten sonra kentin sanayi merkezi, Japon İç Denizi (Seto-naikai) kıyısında petrokimya ve ağır kimya tesislerinin bulunduğu güney bölüme kaymıştır.

Aynı zamanda bir kültür merkezi olan Kuraşiki'de, Batılı sanatçıların yapıtlarının sergilendiği Ohara Sanat Galerisi, el sanatları, tarih ve arkeoloji koleksiyonları içeren çeşitli müzeler ve 1949'da Honda Kuyruklu-yıldızı'nın ilk kez görüldüğü gözlemevi bulunmaktadır. Nüfus (1990) 414.692.

Kurat, Akdes Nimet (d. 22 Nisan 1903, Berkete köyü [bugün Novoşeşminsk], Tataristan - ö. 8 Eylül 1971, İstanbul), özellikle Doğu Avrupa Türk kavimleri ve Türk-Rus ilişkileri konusundaki araştırmalarıyla tanınan tarihçi.

İlk ve orta öğrenimini Rusya'da yapan Kurat, 1924'te Türkiye'ye göç etti. 1928'de İstanbul Darülfünunu (sonradan İs-

tanbul Üniversitesi) Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nü bitirdi. Konya Erkek Muallim Mektebi'nde tarih öğretmenliği yaptı. Almanya'da Breslau (bugün Wrocław, Polonya) ve Hamburg üniversitelerinde Doğu Avrupa ve Bizans tarihi üzerinde çalıştı. 1933'te doktorasını tamamlayarak İstanbul'a döndü. Edebiyat Fakültesi'ne ortaçağ tarihi doçent adayı olarak girdi. 1937'de görevinden ayrıldı. İsveç'te Uppsala Üniversitesi'nde, Stockholm'de Devlet Arşivi'nde çalıştı. Berlin, Viyana, Lahey ve Londra'da araştırmalar yaptı. 1938'de Türkiye'ye dönerek Denizli Lisesi'nde, 1939'da Ankara Gazi Terbiye Enstitüsü'nde öğretmenlik etti. 1941'de Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) doçent, 1944'te Rus dili ve edebiyatı profesörü oldu. Daha sonra Ortaçağ Tarihi Kürsüsü'ne geçti. 1953-55 arasında DTCF dekanlığı yaptı. Başlıca yapıtları arasında *Peçenek Tarihi* (1937), *İsveç Kralı XII. Karl'ın Türkiye'de Kalışı ve Bu Sıralarda Osmanlı İmparatorluğu* (1943), *Rusya Tarihi* (1948), *Prut Seferi ve Barışı* (1951-53, 2 cilt), *Türk İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi 1553-1610* (1953), *Türkiye ve İdil Boyu* (1966), *Türkiye ve Rusya, XVIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşı'na Kadar Türk Rus İlişkileri (1798-1919)* (1970), *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri* (ös 1972) sayılabilir.

Kurath, Hans (d. 13 Aralık 1891, Villach, Avusturya), Avusturya asıllı ABD'li dilbilimci. Geniş bir bölgeyi içine alan ilk kapsamlı dil atlası *Linguistic Atlas of New England*'ın (1939-43, cilt; New England Dil Atlası) genel yayın yönetmenliğini yapmıştır.

1907'de Avusturya'dan ABD'ye göç etti ve 1912'de ABD yurttaşı oldu. Texas Üniversitesi'ni bitirdikten (1914) sonra, Chicago Üniversitesi'nden doktora derecesi aldı (1920). Kuzeybatı Üniversitesi'nde (1920-27) Almanca, Ohio Eyalet Üniversitesi'yle (1927-31) Brown Üniversitesi'nde (1931-46) Almanca ve dilbilim, Ann Arbor'daki Michigan Üniversitesi'nde (1946-62) İngilizce ve dilbilim dersleri verdi.

Kurath çalışmalarını Amerikan İngilizcesinin lehçeleri üzerinde yoğunlaştırdı. *Linguistic Atlas of New England*'ın yayın yönetmenliğini yapmanın yanı sıra *Handbook of the Linguistic Geography of New England* (1939; yb 1973; New England Dil Coğrafyası Elkitabı), *A Word Geography of the Eastern United States* (1949; Doğu ABD Sözcük Coğrafyası), *The Pronunciation of English in the Atlantic States* (1961; Atlantik Eyaletleri'nde İngilizce Söyleyiş) ve *Studies in Area Linguistics* (1972; Alan Dilbilimi İncelemeleri) adlı yapıtları yazdı. Ayrıca, 1946'dan 1962'ye değin *Middle English Dictionary*'nin (Orta İngilizce Sözlüğü) genel yayın yönetmenliğini üstlendi.

Kuratsukuri Tori (ü. 7. yy başları, Japonya), Asuka döneminin (552-645) ilk önemli Japon heykelcisi.

522'de Japonya'ya göç ettiği sanılan Koreli saraç (*kuratsukuri*) Taçito'nun torunuydu; Saraçlar Loncası üyeliği de aileden geliyordu. Coşkulu bir Budacı olduğundan, koşum takımlarındaki yaldızlı tunç süslerde kullandığı teknikten yararlanarak tunç Buda heykelleri yaptı. İmparatoriçe Suiko (ö. 628) ile Budacılığın büyük koruyucusu veliaht Şotoku'dan (ö. 621) sayısız sipariş aldı. 588'de Asuka'da yapımına başlanan ve Japonya'daki ilk büyük Budacı tapınak olan Hoko-ci için "Asuka Büyük Budası" adıyla bilinen 5 m yüksekliğindeki heykeli yaptı (606). Nara'daki Horyu-ci'nin Altın Salon olarak bilinen ana bölümünde (*kondo*) yer alan tunç "Şaka Üçlüsü"nde (623) ise Buda Şakyamuni'yi sağında ve solunda birer *bodhisattva* ile betimledi. Tunçtan yapılmış olmalarına karşın Tori ve okulunun ürettiği heykeller, Çin'de Tabgaç (Kuzey Wei) hanedanı döneminde (386-534/535) kayalara oyulan dev Buda heykellerinin etkilerini taşır.

kuravong, *Cracticidae* familyasının *Strepera* cinsinden ötücükuşların ortak adı. Avustralya'da yaşayan bu kuşlar 50 cm'ye ulaşabilen uzunlukta, siyah, boz ya da siyahbeyaz tüylü, sarı gözlü, gür ve metalik seslidir. Kuravonglar meyveleri, böcekleri,

Kuravonglardan *Strepera graculina*
John R. Brownlie-Bruce Coleman Ltd

küçük hayvanları, öbür kuşların yumurtalarını ve yavrularını yiyerek beslenir. Ormanlık yerlerde yaşarlar ve sık sık yerleşim alanlarında sürüler halinde toplanarak kümes hayvanlarına ve meyve bahçelerine zarar verirler. *S. graculina* türünün ötüşü gürleme gibidir. *S. versicolor* ise metalik sesler çıkartır.

kurbağa, *Anura* takımını oluşturan kuyruksuz amfibyumların ortak adı. Uzun arka bacakları, kısa ve kalın gövdeleri, gövdelerine boyun ayrımı olmaksızın doğrudan bağlanan başları ve patlak gözleriyle kolayca tanınan bu hayvanların 2600'ü aşkın türü arasında gene de önemli yapı ve boyut farkları vardır. Küba'da yaşayan ve vücut uzunluğu (bacakları öne çekilmiş biçimde) 12 mm'yi geçmeyen *Sminthillus limbatus* türü, bilinen en küçük kurbağadır. Buna karşılık Afrika'da yaşayan dev kurbağanın (*Conrana goliath*) aynı durumda uzunluğu 30 cm'ye ulaşabilir. Birçoğunun derisi düz ve nemli, öbürlerinin derisi salgı bezleri bakımından çok zengin ve siğil denen kabartılarla örtülüdür. Kurbağaların büyük bölümü sıçrayarak yer değiştirir. Sıçramayı uzun ve güçlü arka bacaklarını çömelme konumundan birden gergin duruma geçirerek sağlar.

Ağaçlarda yaşayan kurbağaların birçoğu, özellikle *Hylidae* familyasının üyeleri parmaklarının ucunda bulunan vantuza benzer

Ağaç kurbağalarından *Agalychnis spurrelli*
Heather Angel

emici diskler sayesinde daldan dala ya da yapraktan yaprağa sıçrayabilir. Bazı ağaç kurbağalarının hem ön hem arka ayaklarındaki parmaklar karşılıklı konuma gelebilecek biçimde özelleştiğinden bu hayvanlar gerektiğinde dalları kavrayarak yürürler. *Bufonidae*, *Rhinophrynidae* ve *Microhylidae* familyalarının üyeleri ile öbür familyalardan bazı kazıcı türlerin arka bacakları görece daha kısadır. Bu kurbağalar uzun sıçrayışlar yerine kısa zıplayışlarla ilerler. *Bufonidae* familyasının bazı türlerinde ise yer değiştirme gerçek bir yürüme hareketine dönüşmüştür. Kurbağaların birçok türünde ayaklar yüzmeye yardımcı olacak biçimde perdelidir. Bu özelleşme sudan hemen hiç çıkmayan *Pipidae* familyasının üyelerinde en uç noktaya ulaşır. Birçok kurbağanın renkleri oldukça soluk olmasına karşın bazı türler parlak renkleriyle dikkat çeker.

Kurbağaların çeşitli türleri çok değişik ortamlara uyarlanabilmiştir. Ama sayıca ve türce en zengin oldukları yerler tropik bölgelerdir. On yedi kurbağa familyasından 7'si yalnız buralarda görülür. Başlıca besinleri böcekler, öbür küçük eklembacaklılar ve solucanlardan oluşursa da dev deniz kurbağası (*Bufo marinus*) ile Güney Amerika'da yaşayan *Ceratophrys varia* gibi iri türler en çok öbür kurbağaları ve küçük kemiricileri yerler. Eskidünya'da yaygın biçimde görülen *Bufo bufo* gibi birçok tür avını, ağza önden yapışık olan dilini dışarı doğru fırlatarak yakalar.

Üreme davranışı *Anura* takımının en ayırt edici özelliklerinden biridir. Yumurtalar yalnız nemli ortamda gelişebildiğinden kurbağaların çoğu yumurtalarını tatlı sulara bırakır. Birçok tür kısa süren üreme mevsimleri boyunca geçici su birikintilerinin çevresinde toplanır. Erkeklerin çıkardığı sesler dişileri ve erkekleri üreme yerine çeker. Dağlık bölgelerde akarsu yakınlarında yaşayan kurbağalar ile karada üreyen türler arasında toplu üreme davranışı gözlenmez. Ama her iki durumda da erkekler çıkardığı seslerle dişiyi çiftleşmeye çağırır.

Kurbağaların oldukça basit ses telleri, ayrıca birçok türde ağzın tabanına bir çift yarıkla açılan ses kesesi vardır. Ses kesesi çıkan sesi hem güçlendirir hem de belirli ses titreşimlerinin oluşmasını sağlar.

Çiftleşme sırasında erkekler dişinin arkasına geçer ve ön bacaklarıyla dişinin gövdesini ya ön bacakları altından ya da belinden sıkıca kavrar. Bu sırada dışkılıklar birbirine yaklaşır ve erkek, dişinin bırakmaya başladığı yumurtaların üstüne spermalarını serper. Döllenme dışta olduğu için bu olay gerçek bir çiftleşme sayılmaz ve genellikle kucaklaşma ya da kavrama (*amplexus*) olarak adlandırılır.

Kurbağaların çoğu yumurtalarını durgun sulara tek tek, şeritler ya da kümeler halinde bırakır. Yumurtalar suyun değişik derinliklerinde serbestçe yüzebilir ya da su içinde bir yere tutunur. Hızlı akan sularda yumurtaların döllenmesi daha büyük sorunlar yarattığı için buralarda üreyen kurbağalarda çeşitli yapısal uyarlanmalar ortaya çıkmıştır. Erkekte dişinin dışkılığına doğrudan spermayı aktarmaya yarayan çiftleşme organı işlevindeki bir dışkılık uzantısı ya da çok sayıda sperma üretmeye, dolayısıyla döllenme oranını yükseltmeye yarayan irileşmiş yumurtalıklar bu uyarlanma biçimleri arasında en sık rastlananlardır.

Kurbağaların çoğu suda serbest yüzen bir larva evresinden geçer. İribaş denen bu larvalar başkalaşma sonucu erişkine dönüşür. Başkalaşma sırasında kuyruk kaybolur ve bacaklar belirmeye başlar. Ama görülen yapısal değişiklikler yalnız bu iki organla

sınırlı değildir. İribaşların iskeleti kemik yerine kıkırdaktan oluşur; ince derisi salgı bezlerinden yoksun, bağırsağı çok uzun ve sarmal biçimde kıvrılmıştır. Çeneleri, akciğerleri ve gözkapakları yoktur. Küçük ağızlarında gerçek dişler yerine keratin yapısında çıkıntılar bulunabilir. Durgun sularda yaşayan iribaşların gövdesi oldukça geniş, kuyruk yüzgeçleri enlidir. Buna karşılık akarsularda yaşayan iribaşların gövdesi basıklaşmış, uzun kaslı kuyruğundaki yüz-

(Üstte) Siğilli kurbağalardan *Bufo americanus*; (altta) Düz derili kurbağalardan *Atelopus zetekl*
(Üst) George Porter-The National Audubon Society Collection/ Photo Researchers; (alt) E.S. Ross

geçler daralmıştır. Bazılarında emici bir organa dönüşmüş olan ağız bölgesi akıntıyla sürüklenmelerini engeller. Başkalaşmanın tamamlanıp erişkin kurbağanın ortaya çıkması genellikle 2-3 ay sürer. Ama su birikintilerinin ancak kısa süren bir yağmur mevsiminde oluştuğu kurak bölgelerde başkalaşma birkaç hafta içinde tamamlanır. Soğuk bölgelerde ise iribaşların gelişme dönemi üç yıla değin uzar. Kurbağaların larva evresinden erişkin evreye geçerken uğradıkları değişiklikler hayvanlar âlemi içinde ancak böceklerle karşılaştırılabilir.

Yumurtalar suyun içine ya da yumurtadan çıkan iribaşların kolayca suya atlayabileceği yaprak ve benzeri yerlerin üstüne bırakıldığı gibi karaya da bırakılabilir. Karaya bırakılan yumurtalardan çıkan iribaşlar birçok türde erişkinlerin, genellikle erkeklerin sırtına yapışır ve bu biçimde suya taşınır. Yavru bakımı bazı türlerde bununla kalmaz; bu açıdan belki de en sıra dışı örneği Darwin kurbağası (*Rhinoderma darwinii*) oluşturur. Bu türün kucaklaşan çiftleri nemli yerlere 20-30 yumurta bırakır. Yumurtaların açılması yaklaştığında erkekler yerdeki yumurtaları dilleriyle toplar ve yumurtalar ağzın tabanındaki yarıklardan ses kesesine geçer. Larvaların gelişimi geniş ses keseleri içinde gerçekleşir ve başkalaşma sonrası genç kurbağalar erkeğin ağzından çıkar. Ebe kurbağanın (*Alytes obstetricans*) üreme davranışı da çok ilginçtir. Kucaklaşma sırasında erkek döllediği yumurta şeritlerini bacaklarına ve beline dolar ve dişiden ayrılır. Yumurtaların açılması yaklaşınca erkek suya girer ve iribaşlar yumurtalardan çıkarak gelişimlerini suda tamamlar.

And Dağlarının yüksek kesimlerinde yaşayan ağaç kurbağalarından *Gastrotheca marsupiata* dişilerin sırtında bulunan kuluçka kesesinden ötürü keseli kurbağa adıyla tanınan türlerden biridir. Kucaklaşma sırasında erkek ersuyunu dişinin kesesine akıtır. Dişinin dışkılığından çıkan yumurtaları erkek arka bacaklarıyla yakalayarak keseye iter ve yumurtalar kese içinde döllenir. İribaşlar bir süre burada geliştikten sonra dişi suya girer ve iribaşların suya dağılmasını sağlar.

Yavru bakımıyla ilgili olarak yukarıda belirtilen örneklerde su ortamından uzaklaşmaya yönelik bir eğilim görülür. Ama yumurtaların kabuksuz oluşu ve embriyonun çevreyle ilişkisini düzenleyen embriyon zarlarının yokluğu suyla olan ilişkinin tümden kesilmesini engeller ve sonuçta yumurtalar için çamurlu yerler ya da erişkinlerin sırtı gibi nemli bir ortam gerekir. Su ve boşaltım maddeleri yumurta zarlarından alınıp verilir.

Kurbağaların yaşam çevriminde bundan sonra ulaşılan evrim basamağı larva evresinin, dolayısıyla su ortamına olan gereksinimin tümüyle ortadan kalkmasıdır. Yedi familyaya (*Leiopelmatidae, Pipidae, Leptodactylidae, Bufonidae, Brachycephalidae, Hylidae* ve *Microhylidae*) dağılmış birçok türde larva evresi yumurta zarları içinde tamamlanır ve yumurtadan erişkine benzer yavrular çıkar. Ama doğrudan gelişim yaşam çevriminin tümünü suda geçiren Surinam kurbağasında da (*Pipa pipa*) görülür. Bu türün dişisi yumurtalarını sırtına gömülmüş bir biçimde taşır.

Kurbağalarda üremenin bilinen en ileri aşaması *Bufonidae* familyasının Afrika'da yaşayan *Nectophrynoides* cinsinde gözlenmiştir. Bu küçük yapılı kurbağalar iç döllenme sonucu canlı yavru doğurarak ürerler.

Kurbağaların tıknaz vücudu gövde bölümündeki omur sayısının azalması ve kuyruk omurlarının çubuk biçimli bir kemik halinde kaynaşması sonucu oluşmuştur. Arka bacaklar tipik yapısını uzamış olan iki bilek kemiğinden alır. Dişiler genellikle erkeklerden daha iridir. Türlerin çoğunda gözlerin gerisinde yer alan belirgin bir çift kulak zarı bulunur. Bütün kurbağaların derisinde zehir salgılayan bezler vardır. Zehir, özellikle *Dendrobatidae* familyasının üyelerinde güçlüdür. Zehiri güçlü birçok türün aynı zamanda parlak renklerle donanmış olmasının saldırganlara karşı bir uyarı işlevi gördüğü sanılmaktadır. Ama kendilerini zehirle korumaya çalışan kurbağaların çoğu gene de yılanlar, kuşlar ve memeliler gibi birçok hayvana yem olmaktan kurtulamaz.

Kurbağalar kurak geçen dönemlerde yaşamlarını sürdürmek için bazı yöntemler ve yapılar geliştirmiştir. Çeşitli familyalardan (örn. *Bufonidae, Ranidae, Hylidae*) birçok cins barınmak için kum, toprak ya da çamuru kazar. Birçok türün arka ayaklarındaki tarak kemiklerinin iç yanında bulunan kürek biçimli bir çıkıntı kazma amacıyla kullanılır. Salgı bezleri derinin geçirgenliğini büyük ölçüde azaltarak suyun vücut içinde saklanmasını sağlar. Avustralya'da yaşayan bazı türlerde salgı sistemi öylesine gelişmiştir ki vücudun çevresinde sertleşen salgı kurbağayı bir kılıf gibi sarar.

Türkiye'de *Discoglossidae* (kızılca kurbağa), *Pelobatidae* (iki tür), *Bufonidae* (iki tür), *Hylidae* (yeşil ağaç kurbağası) ve *Ranidae* (beş tür) familyalarından toplam 11 türün yaşadığı bilinmektedir. Kurbağa grupları ve türleri üstüne daha çok bilgi için *bak.* ağaç kurbağası; Darwin kurbağası; *Discoglossidae;* kuyruklu kurbağa; *Leptodactylidae; Liopelma; Microhylidae; Myobatrachidae;* ok zehiri kurbağası; *Pelobatidae;* pençeli kurbağa; *Ranidae;* Surinam kurbağası.

kurbağaadam, BALIKADAM olarak da bilinir, deniz kuvvetlerinde düşman hedeflerini tahrip etmek amacıyla denizaltında hareket eden tahrip ekibi elemanları. II. Dünya Savaşı'nda asker kayıplarının azalmasında ve düşman kıyılarına asker ve malzeme çıkarılmasında oldukça etkili olan kurbağaadamlar, amfibi harekât yapılmadan önce kıyı bölgesinde keşif yaparlardı. Bu keşifte suyun derinliği ölçülür, sualtındaki doğal ya da insan yapısı engeller saptanır ve düşman savunmasının kıyıya yakın bölgelerdeki konumu belirlenirdi. Kurbağaadamların en önemli görevlerinden biri de sualtındaki tehlikeli engelleri ortadan kaldırmaktı. Gönüllüler arasından titizlikle seçilerek, sıkı bir eğitimden geçirilir ve silahsız olarak görev yaparlardı.

Günümüzde spor, araştırma ya da avlanma amacıyla donanımlı olarak sualtına dalanlar daha çok balıkadam olarak adlandırılır. Türkiye'de spor olarak dalgıçlığın gelişmesi 1954'te Türk Balıkadam Kulübü'nün kurulmasıyla başladı. Bu tarihten önce birkaç amatörün sürdürdüğü çalışmalar kulübün kurulmasıyla örgütlü bir düzeye ulaştı. Türk Balıkadam Kulübü daha sonra adını değiştirerek Caddebostan Balıkadamlar Kulübü Derneği adını aldı. Dernek 1967'de, bu alandaki öteki derneklerle birleşerek, Sualtı Sporları Kulüpleri Birliği adı altında ortak çalışmalar yaptı. 1970'e değin süren bu birlik, 1974'te resmî olmayan Sualtı Sporları Federasyonu'na dönüştü. Federasyon yurtdışında birçok yarışmaya katıldı ve çeşitli dereceler aldı. Bu sırada federasyona bağlı, Adalar Su Sporları Kulübü, Aktif Balıkadamlar Kulübü, Beşiktaş Jimnastik Kulübü Sualtı Sporları Dalı, Kadıköy Balıkadamlar Kulübü ve Türk Balıkadamlar Kulübü ile federasyona bağlı olmayan öteki kuruluşlar bu alandaki çalışmalarını sürdürdüler.

Kurbağaadamlar
U.S. Navy

1980'de Sualtı Sporları Federasyonu, Gençlik ve Spor Bakanlığı'na bağlı resmî bir federasyona dönüştürüldü.

kurbağabalığı, *Perciformes* takımının, *Uranoscopidae* familyasını oluşturan 25 dolayında balık türünün ortak adı. Trakonyalara(*) benzeyen bu balıkların iri vücutları, oldukça basık baş bölümünden kuyruğa doğru giderek incelir. Ağzı yukarıya dönük ve körüklü, başın üstünde yer alan gözleri çıkık, derisi pulsuz ya da küçük pullu, ikinci sırt yüzgeci ile anüs yüzgeci uzundur.

Kurbağabalıklarından *Astroscopus y-graecum*
Richard Ellis'in çizimi

Birinci sırt yüzgeci bazısında hiç gelişmemiş, bazısında da diken ışınlı ve zehirlidir. Karın yüzgeçleri göğüs yüzgeçlerinin önünde bulunur. Göğüs yüzgeçlerinin üstünde, solungaç kapağının gerisinde iki çift (trakonyada solungaç kapağında bir çift) iri zehir dikeni vardır. Bütün familya üyeleri sıcak ya da ılık denizlerin kıyıya yakın sularında kumlu ya da çamurlu diplere gömülerek yaşar.

Bazılarının (*Astroscopus* cinsi) başının üstünde elektrik organları vardır. En iri türler 9 kg ağırlığa ulaşabilir. En çok 35 cm uzunluğa erişen *Uranoscopus scaber*, Akdeniz'de yaşayan ve Türkiye'yi çevreleyen denizlerde de görülen tek kurbağabalığı türüdür. Ayrı bir takım içinde yer alan *Batrachoididae*(*) familyasının üyeleri de bazen kurbağabalığı adı altında toplanır.

kurban, çeşitli dinlerde bir Tanrı'ya ya da bir başka doğaüstü varlığa sunulan can; İslamda Tanrı'ya yakınlaşmak amacıyla kesilen hayvan.

Hemen bütün dinlerde kurban, canlılığın kutlanması, onun tanrısal ve yok edilemez doğasının olumlanması anlamına gelir. Kurbanın doğaüstü varlığa adanarak kutsanan canı, kurbanı sunan ile doğaüstü varlık arasında bağ kuran kutsal bir güce dönüşür. Kurban aracılığıyla canlılık tanrısal kaynağına döner ve o kaynağın gücünü, yani canlılığını yenileyip tazeler; bir başka deyişle, yaşam yaşamla beslenir. Örneğin kurban sunan bir Romalı kendi tanrısına, "Bu sunu seni çoğaltsın" biçiminde seslenir. Kurban sunan kişinin temel özlemi kutsal gücün çoğalmasından yararlanmaktır. Bir anlamda kurban, tanrısal yaşam gücünün, kaynağı ile görünümleri arasındaki karşılıklı akışının itici gücü ve güvencesidir. Kurban olarak sunulan canlıyı yakmak, kesmek ya da bir başka biçimde canını almak, kurban etme, yani o canı kutsama edimiyle genellikle özdeş değildir. Örneğin bir hayvanın kesilmesi, onun önceden Tanrı'ya adanmış yaşamının "özgür kılınarak" Tanrı'ya verilmesidir. Gene canlı bir öğe içeren yiyecek sunularının sunak ateşinde yakılması, sununun tütsü yoluyla Tanrı'ya ulaşmasını sağlar. Kurban ayinleri pek çok değişik biçim ve amaç taşımasına karşın hepsinin temel anlamı kutsal güçle zorunlu ve etkili bir ilişki kurmak, insanın ve dünyasının kutsal düzendeki yerini pekiştirmektir. İnsanın kutsal gerçekliğe ilişkin deneyiminin bir görünümü olarak kurbanın dinsel bilinçte derin kökleri vardır. Bu nedenle kurban geleneğinin olası kökenleriyle ilgili her önerme, dinin kökenleriyle ilgili önermeler gibi büyük ölçüde kurguya dayanmak zorundadır. Özellikle E.B. Taylor, W. Robertson Smith ve J.G. Frazer'ın bu konudaki araştırmaları kurban geleneğinin anlaşılmasına büyük katkılarda bulunmuş, ama doyurucu sonuç vermemiştir.

İnsan kurban etme. Tanrı'yla bütünleşmek ve onun kutsal yaşamına katılmak amacıyla insan kurban edilmesi ya da insan yerine bir hayvan sunulması da dinler tarihinde rastlanan olgulardır. En değerli sunu olarak insan yaşamının kurban edilmesinde kefaret amacının da bulunduğu görülür. Savaşta kazanılan zaferin karşılığı olarak tanrılara kurban sunmak amacıyla savaş tutsaklarının kılıçtan geçirilmesi eski çağların yaygın geleneklerinden biridir. İnsan kurban etmenin toprağın verimliliğini artırma çabasıyla ilişkisi, bu geleneğin avcı ya da çoban halklara göre tarım topluluklarınca daha yaygın biçimde benimsenmesini açıklar. Örneğin bu topluluklarda bereket tanrılarını bedenleştirdiğine inanılan kutsal krallar güçten düştüklerinde, toprağın verimliliğini olumsuz yönde etkilememeleri için kurban edilirlerdi. Bazen de kralların yerine bir süre için başkaları kutsanır ve öldürülürdü.

Afrika'da insan kurban etmenin atalara tapınma ile bağlantılı olduğu çeşitli yerlerde, ölenlerin kölelerinden bazıları da onlarla birlikte canlı olarak gömülür ya da öldürülerek efendilerinin mezarında onların altına konurdu. Fonlar, krallarının ölümü dolayısıyla çok gösterişli insan kurban etme törenleri düzenlerlerdi. Asantiler de Taze Yam Şenliği'nde turfanda adağı olarak genellikle suçluları, bazen de köleleri kurban ederlerdi.

Bugün Meksika'nın bulunduğu bölgede Güneş'in insanlarla beslenmesi gerektiği yolundaki inanç nedeniyle Azteklerle Nahualların mevsimlik mısır ayinlerinde her yıl binlerce kişi kurban edilirdi. İnkalarda ise bu tür toplu kurbanlar kralların tahta çıkışıyla sınırlıydı. Bugünkü Peru'da ve Kuzey Amerika'daki bazı Yerli kabileleri arasında da insan kurban edildiği olurdu.

Mısır'da ve Ortadoğu'da yapılan kazılar, eski çağlarda kraliyet ailesinden biri öldüğünde öbür dünyadaki yaşamını maiyetiyle birlikte geçirmesi için bazen çok sayıda hizmetkârlarının da gömüldüğünü ortaya çıkarmıştır. Asur ve Kenan dinlerinde, bazen de İsrailoğulları arasında çocukların yakıldığı anlaşılmaktadır.

Vedalar dönemindeki Hindistan'da insan kurban etme geleneğini sürdüren Tanrıça Kali'nin müritleri her cuma akşamı bir erkek çocuk kurban ederlerdi. Japonya'da da insan kurban etme geleneği ortaçağların başlarına değin sürdü. Çin'de ise kralı maiyetiyle birlikte gömme uygulaması, 17. yüzyıla değin aralıklarla sürdürüldü.

Eski Yunanlılar ve Romalılar arasında hayvanların öldürüldüğü çeşitli ayinlerde önceleri insanların da kurban edildiği sanılmaktadır. Sonraları Hıristiyanlar da gece şölenlerinde kurban edilmiş insanların etini yemekle suçlanmıştır. Ortaçağlardan başlayarak yakın geçmişe değin Yahudilere, Pesah (Hamursuz) Bayramı'nda Hıristiyan çocuklarını kurban ettikleri yolunda haksız suçlamalar yöneltilmiştir.

İslamda kurban. İslamda gerekli vasıfları taşıyan kişilerin Kurban Bayramı'nda kurban (Arapça *udhiye*) kesmesi vaciptir. Hicret'in ikinci yılında (623) konulan bu yükümlülükte vacip olan, kurbanı kesip kanını akıtmaktır. Kurban kesmekle yükümlü sayılması için kişinin Müslüman, özgür ve zengin olması, ayrıca seferi olmaması gerekir. Zenginliğin ölçüsü fitre verebilecek nisaba, yani 96 gr altın ya da 640 gr gümüşe sahip olmaktır. Bu nisabın üzerinden bir yıl geçmesi gerekmez; bayram günü bu güce ulaşılsa bile kurban kesilmesi gerekir. Bu mali gücü bulunmayan kişinin kestiği kurban nafile sayılır. Vacip olan bu kurbandan başka kefaret, hac, adak ve akika gibi kurbanlar da vardır.

Kurban, bayramın eyyam-ı nahr (kesim günleri) denen ilk üç günü (Zilhicce'nin 10., 11. ve 12. günleri) kesilir. Kesim zamanı kentlerde bayram namazından, bayram namazı kılınmayan köylerde şafak sökümünden sonra başlayarak üç gün sürer. Gece kurban kesilmesi mekruhtur. Deve, sığır ve davar cinsinden hayvanların erkek ya da dişisi kurban olabilir. Kümes hayvanları ile eti yenebilen yabani hayvanlar kurban edilemez. Davar cinsinden olan hayvanları ancak bir kişi kurban edebilir. Bir deve ya da sığıra ise yedi kişi ortak olabilir. Ortaklık durumunda hepsinin kurban kesme niyetinde olması gerekir. Bir kişi başka bir amaçla ortak olmuşsa, ortakların tümünün kurbanı geçersiz olur.

Kurban edilebilmesi için devenin en az beş, sığırın iki, davarın bir yaşında olması gerekir. İki ya da bir gözü kör, dişlerinin çoğu dökülmüş, kulaklarının ya da kuyruğunun yarıdan fazlası olmayan, boynuzlarından biri ya da ikisi kökünden kırılmış, memelerinin başları kopmuş, kulakları ya da kuyruğu doğuştan bulunmayan hayvanlarla, çok zayıf, yürüyemeyecek kadar sakat ve hasta hayvanlar kurban edilemez. Kurban için alınan bir hayvanda sayılan özürlerden birisi sonradan ortaya çıkarsa, başka bir hayvan alınarak kurban edilmesi gerekir. Ancak kendisine kurban vacip olmayan yoksul biri böyle bir hayvanı kurban edebilir.

Kurban sahibi, özellikle ailesi kalabalık ve gereksinim içindeyse, kurbanın etinin tümünü alıkoyabilir. Bununla birlikte etin üçte birinin yoksullara, üçte birinin akraba ve komşulara dağıtılması doğru kabul edilmiş ve böylece gelenekleşmiştir. Kurbanın deri ve bağırsak gibi yararlanılabilir bölümleri sadaka edilmelidir. Kefaret ve adak kurbanlarının ise tümüyle dağıtılması gerekir; sahibi bu tür kurbanların etinden yiyemez.

Kurban Bayramı, İYD-İ EKBER (Büyük Bayram) olarak da bilinir, Müslümanların kurban kesme yükümlülüğünü yerine getirerek kutladıkları bayram. Hicri takvime göre Zilhicce'nin 10. günü başlayarak dört gün sürer. Bayramdan bir önceki gün arefe günü (yevm-i arefe) olarak adlandırılır. Bayram, birinci günü, Güneş'in iki mızrak boyu yükselip kerahet vakti çıktıktan (işrak) sonra kılınan iki rekâtlık bayram namazıyla başlar. Vacip olan bu namaz herhangi bir nedenle ilk gün kılınamazsa, sonraki gün kılınabilir. Bu bayramın en önemli özelliği zengin Müslümanlar için vacip olan kurban(*) kesimidir. Kurban Bayramı'nın bir başka zorunlu gereği de yüksek sesle söylenen teşrik tekbirleridir. *Allahu ekber, Allahu ekber, la ilahe illallahu vallahu ekber, Allahu ekber ve lillahi'l-hamd* sözlerinden oluşan teşrik tekbirinin okunması arefe gününün sabah namazından başlayarak bayramın dördüncü gününün ikindi namazına değin sürdürülür. Arefe ve bayram günleri bu tekbir nedeniyle teşrik günleri (eyyam-ı teşrik) olarak anılır. Bu günler içinde her farz namazdan sonra teşrik tekbirinin bir kez söylenmesi vaciptir. Ramazan Bayramı'nda olduğu gibi Kurban Bayramı'nda da erken kalkmak, temizlen-

mek, güzel giyinmek, güzel koku sürünmek, çocukları sevindirmek, bayramlaşmak, yoksullara sadaka vermek yapılması istenen davranışlardandır.

Kurbanhöyük, Urfa'nın Bozova ilçesinde Geç Kalkolitik Çağ, İlk Tunç Çağı, Selçuklu, Hamdani ve Abbasi yerleşimlerinin bulunduğu höyük. *Ayrıca bak.* Aşağı Fırat Projesi (Urfa).

Kurbanî (d. Diri, Güney Azerbaycan; ü. 16. yy), araştırmacılarca Azerbaycan âşıklarının en eskisi sayılan şair. Kendisinden sonra yetişen Azeri âşıkları üzerinde büyük etkisi olmuştur. Şiirlerinden, İran şahı I. İsmail'in (1501-24) sarayında bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yaşamöyküsü ve şiirleri ile kendisinin düzenlediği ve sonradan başkalarının geliştirdiği *Âşık Kurbanî Hikâyesi*(*) Azerbaycan'da ve Doğu Anadolu'da çok yaygındır. Belli başlı konularını sevgi, doğa ve toplumsal sorunların oluşturduğu şiirleri Azerbaycan'da ilk kez Selman Mümtaz'ın *El Şairleri I* (1927) adlı derlemesiyle yazıya geçirilmiştir. Türkiye'de ise çeşitli dergilerde ve antolojilerde yayımlanmıştır.

Kurbski, Andrey Mihayloviç, Prens (d. 1528 - ö. 1583, Polonya-Litvanya, Rus Çarlığı), 1540'larda ve 1550'lerde Çar IV. İvan'ın (Korkunç) danışmanlığını yapmış Rus komutan.

Smolensk-Yaroslavl prenslerinin soyundan geliyordu. 1547'de İvan'ın gerçekleştirmeyi düşündüğü reformların hazırlanmasında ve dış politika ilkelerinin saptanmasında kendisine yardımcı olmak üzere kurduğu özel danışma kurulu *İzbrannaya Rada*'ya (Seçilmiş Kurul) atandı. Yirmi bir yaşındayken çarın özel görevlisi yapıldı. Aynı yıl Kazan Hanlığı'na karşı düzenlenen sefere katıldı ve 1552'de kente karşı girişilen saldırı sırasında yaralandı. Ertesi yıl ele geçirilen Kazan'da Rus yönetiminin yerleştirilmesi için çalıştı (1553-56). Bu dönemde çarın yakın çevresinde yer aldı; birçok soylunun tersine İvan'ın henüz reşit olmayan oğlu Fyodor'un veliahtlığını desteklemeye söz vererek, o sırada ağır hasta olan çara bağlılığını kanıtladı (1553).

Kurbski'ye 1556'da yönetici prensin maiyetindeki en üst rütbe olan boyarlık verildi. Aynı yıl güneyde Kırım Tatarlarına karşı çarpıştıktan sonra, Livonya seferinin komutanlarından biri olarak ülkenin batı sınırına gönderildi (1557). Askeri başarılarına karşın 1563'ten sonra İvan'ın gözünden düştü ve Derpt'e (bugün Tartu) sürgün edildi. İvan'ın kendisini yeniden göreve çağırmayacağı kesinleşince Derpt'ten kaçarak Polonya-Litvanya kralı II. Zygmunt August'un karargâhına sığındı (Nisan 1564). Zygmunt Kurbski'ye geniş araziler bağışladı ve İvan'a karşı sefere hazırlanan ordusunda görevlendirdi (Eylül 1564).

Sonradan Katolik ve Protestanlardan gelen saldırılara karşı Litvanyalı Ortodoksların çıkarlarını savunan Kurbski, çeşitli dinsel yapıtlar ve İvan'ın hükümdarlığını değerlendirdiği *İstoriya o velikom knyaze moskovskom* (Moskova Büyük Prensinin Öyküsü) adlı bir kitap yazdı.

Kurçatov, İgor Vasilyeviç (d. 12 Ocak 1903, Sim, Rus Çarlığı - ö. 7 Şubat 1960, Moskova, SSCB), ülkesindeki ilk atom bombası yapım çalışmalarını yöneten, dünyadaki ilk termonükleer bombayı geliştiren ve Sovyetler Birliği'ndeki ilk nükleer enerji santralının kurulmasını sağlayan Sovyet nükleer fizikçi.

1923'te Simferopol'daki Kırım Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra, 1927'de Leningrad'daki (bugün Petersburg) Bilimler Akademisi'nin Fiziko-Teknik Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. Önceleri ferroelektrik etki üzerinde araştırmalara girişen Kurçatov, 1933'ten sonra çalışmalarını nükleer fizik üzerinde yoğunlaştırdı. Enstitüdeki fizik laboratuvarının yöneticisi olarak Sovyetler Birliği'ndeki ilk siklotronların yapım çalışmalarını yönetti. 1939'da çalışma arkadaşlarıyla birlikte zincirleme çekirdek tepkimelerine ilişkin çalışmalarını yayımladı ve 1940'ta uranyum çekirdeğinin kendiliğinden bölünmesi (fisyon) olgusunu buldu (aynı olguyu bir yıl önce Almanya'da Otto Hahn ve Fritz Strassman da bulmuşlardı). II. Dünya Savaşı sırasında gemileri magnetik mayınlardan koruma yöntemlerinin geliştirilmesi konusunda çalışan Kurçatov bu nedenle, nükleer araştırmalarına bir süre ara verdi.

Savaştan sonra çalışmalarını tekrar başlattı ve ekibi ile birlikte ABD'den dört yıl sonra, 1949'da ilk Sovyet atom bombasını yapmayı başardı. 1953'te aynı ekip, ABD'den altı ay önce ilk termonükleer (hidrojen füzyonu) bombayı patlattı. Nükleer gücün askeri uygulamaların dışında da kullanımı Kurçatov tarafından bulunup geliştirildi. Bu çalışmalardan en önemlileri, ilki 1954'te işletmeye açılan nükleer enerji santralları ve nükleer güçle çalışan "Lenin" buzkıran gemisidir. Kurçatov ayrıca, "en büyük enerji kaynağı" olan çekirdek kaynaşması (füzyon) enerjisi konusundaki araştırma çalışmalarını da yönetti ve çalışmalarını, çekirdek kaynaşması sürecini gerçekleştirmek için gerekli çok yüksek sıcaklıkların denetim altına alınmasını sağlamaya yönelik donanımlar üzerinde yoğunlaştırdı.

Moskova'daki SSCB Bilimler Akademisi'nin Atom Enerjisi Enstitüsü başkanı olarak ilk kez 1956'da kamuoyuna kimliği açıklandı.

kurçatovyum *bak.* rutherfordyum

Kurdakul, Şükran (d. 1927, İstanbul), toplumsal içerikli şiirleri ve Türk edebiyat tarihi üzerine çalışmalarıyla tanınan şair ve yazar.

Karşıyaka Lisesi'nde okuduğu sırada Türk Ceza Kanunu'nun (TCK) 142. maddesinden yargılandı. Bu sırada 4,5 ay tutuklu kaldığı

Kurdakul
Şükran Kurdakul'un izniyle

için okuldan çıkarıldı (1946). İzmir Belediye Encümen Kalemi'nde daktiloluk (1946), askerlik hizmetinden sonra da T.C. Ziraat Bankası İstanbul Bahçekapı Şubesi'nde depo ve muhasebe memurluğu (1951-53) yaptı. 1953'te bu kez TCK'nın 141. maddesinden yargılanarak 2 yıl hapis yattı. Beraat ettikten sonra (1955) gazete ve dergilerde düzeltmen olarak çalıştı. *Yelken* dergisini yönetti (1958-62), *Ataç* (1962-64) ve *Eylem* (1964-66) dergilerini çıkardı. Ayrıca Ataç Yayınevi'ni kurdu ve yönetti (1958-76) ve 1977'de Türkiye Yazarlar Sendikası Yönetim Kurulu üyeliği yaptı. 1963'te Türkiye İşçi Partisi'ne giren Kurdakul, Balıkesir il başkanlığının (1967-69) yanı sıra, genel yönetim kurulu ve merkez yürütme kurulu üyeliklerinde de bulundu.

1943'te yayımladığı ilk şiirlerinde hece ölçüsüne ve duyarlığına bağlı kalan Kurdakul, sonraki yapıtlarında toplumcu değerlere yöneldi. *Fikirler, Çığır, Genç Nesil, Kaynak, İstanbul* dergilerindeki ürünleriyle dikkati çekti. Ayrıca *Yeryüzü, Beraber, Ataç* ve *Eylem* dergilerinde de adını duyurdu. Şiirin yanı sıra öykü, inceleme ve araştırmalarıyla da tanınan Kurdakul, 1982'de *Bir Yürekten, Bir Yaşamdan* (3. bas. 1988) adlı şiir kitabıyla Nevzat Üstün Şiir Ödülü'nü aldı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI Şiir *Tomurcuk* (1943), *Zevklerin ve Hulyaların Şiirleri* (1944), *Gideraşak* (1956), *Nice Kaygılardan Sonra* (1963), *İzmir'in İçinde Amerikan Neferi* (1965), *Halk Orduları* (1969), *Acılar Dönemi* (1977), *Ölumsüzlerle* (1985, 1990). Öykü. *Tanığın Bırı* (1970), *Beyaz Yakalılar* (1972), *Onların Çocukları* (1975). Oyun. *Zindandaki Şair* (1990). Deneme-inceleme-araştırma. *Sosyalist Açıdan Türk-İş Yargılanıyor* (1966, Ş. Yıldız ile birlikte), *Şairler ve Yazarlar Sözlüğü* (1971, 1989), *Çağdaş Türk Edebiyatı, Meşrutiyet Dönemi* (1976, 1992), *Namık Kemal* (1977, 1991), *Çağdaş Türk Edebiyatı, Cumhuriyet Dönemi* (1987), *Şairce Düşünmek* (1990).

Kurdaş, Kemal (d. 1920, Bursa), maliyeci ve öğretim üyesi. Milli Birlik Komitesi döneminde maliye bakanlığı, ardından Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde (ODTÜ) rektörlük yapmıştır.

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdikten (1943) sonra Maliye Bakanlığı'nda devlet hizmetine girdi. 1947-53 arasında maliye müfettişi olarak çalıştı. 1953'te Hazine genel müdür yardımcılığına, 1956'da Uluslararası Para Fonu (IMF) Türkiye bürosu uzmanlığına getirildi. 1960-61 yıllarında Cemal Gürsel kabinesinde maliye bakanlığı yaptı. Devlet memurlarının aylıklarından zorunlu kesintiler yaparak karşılığında "tasarruf bonoları" dağıtma planını hazırladı. Hamillerince bir an önce paraya çevrilmek istenen tasarruf bonolarının alınıp satılmasıyla geniş bir "ikincil pazar" oluştu.

ODTÜ rektörlüğünden ayrıldıktan (1969) sonra özel kesimde çalışan ve çeşitli platformlarda iktisat politikalarını eleştiren Kurdaş, başta döviz kuru olmak üzere piyasanın her alanda egemen olması gerektiğini savunan, devlet müdahalelerinin ve sübvansiyonlarının her türlüsüne karşı çıkan bir liberal iktisatçıdır. Özgün yanı, bu iktisadi liberalizmini, vergi politikasıyla desteklenen bir sosyal demokrasi anlayışıyla bağdaştırmaya çalışmasıdır. İktisat politikası konusundaki görüş ve değerlendirmelerini *Ekonomik Politikada Bilim ve Sağduyu* (1979) adlı kitapta toplamıştır.

kurdele, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasının *Chlorophytum* cinsini oluşturan türlerin ortak adı. Asya, Afrika ve Amerika kökenli bu türlerin bazıları yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Seyrek olarak küçük beyaz çiçekler açan bu bitkilerin kenarlarında beyaz çizgiler bulunan uzun yeşil yaprakları kurdeleyi andırır. Yaprakların koltuğundan, aşağı doğru sarkan uzun saplar çıkar. Bu bitkiler sapların ucunda oluşan bitkiciklerle çoğalıtılır.

kurdelebalığı, *Perciformes* takımının *Cepolidae* familyasından, yanlardan iyice basık, ince uzun gövdeli deniz balıklarının

ortak adı. Tropik bölgelerden oldukça serin sulara kadar geniş bir coğrafi dağılım gösteren bu familya üyelerinin sırt ve anüs yüzgeçleri çok uzun, yan çizgisi çok belirgin, vücudu küçük pulludur. Avrupa'nın Atlas Okyanusu kıyılarında ve Akdeniz'de rastlanan tek türü olan *Cepola macrophthalma* (ya da *C. rubescens*) Karadeniz dışında Türkiye'yi çevreleyen bütün sularda yaşar. Bu türün uzunluğu ortalama 15-35 cm, en çok 70 cm, vücudu kırmızımsı, yüzgeçleri sarı ve sırt yüzgecinin 5-10. ışınları arası kırmızı lekelidir.

kurdeşen *bak.* ürtiker

Kurdufan *bak.* Kordofan

Kure, Japonya'da, Honşu Adasının güneybatısındaki Hiroşima ilinde (*ken*) kent. Japon İç Denizi (Seto-naikai) kıyısında yer alır. Sıradağlarla iç kesimden, dağlık adalarla da açık denizden korunan kusursuz bir doğal liman görünümündedir. Bu yüzden

Kure'de bir tersane, Japonya
William C Gagnon-Shostal/EB Inc

1886'da burada büyük bir deniz üssünün yapımı kararlaştırılmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında kentin tersane ve dökümhanelerinde yapılan "Yamato", bütün dönemlerin en büyük savaş gemilerinden biridir. Kentte bugün ihracat amacıyla ticaret gemileri ve petrol tankerleri yapılmaktadır. Ama 1973'te petrol fiyatlarının artmasından sonra sanayide büyük bir bunalım yaşanmıştır. Nüfus (1990) 216.717.

Kureyat, el-, Suudi Arabistan'da, Kuzey bölgesinin batısında yönetim bölgesi (*muntaka*). Kuzeydoğusunda Hududü'ş-Şimaliye, doğusunda el-Cevf, güneyinde Tebuk yönetim bölgeleri, kuzeyinde Ürdün, batısında ise Akabe Körfezi yer alır. İl toprakları, büyük ölçüde kaya ve çakıllarla kaplı yüksek bir plato görünümündedir; bitki örtüsü yer yer otlaklar ve çalılıklardan oluşur. Eskiden Akdeniz kıyısı ile Arabistan Yarımadasının orta ve güney kesimleri arasında önemli bir kervan yolu olan Sirhan Vadisi, il toprakları içindedir. Seyrek bir nüfusun yaşadığı el-Kureyat'ın yönetim merkezi en-Nebk kentidir. Nüfus (1974) 31.000.

Kureyş KABİLESİ, Hz. Muhammed'in üyesi olduğu Arap kabilesi. Bir yoruma göre Kureyş adı "köpekbalığı" anlamındaki *kireş*'ten türemiş, çok güçlü bir kişi olduğu için Fihr bin Malik'e san olarak verilmiş ve soyu bu adla anılmıştır. Bir başka yoruma göre "birleştirmek", "toplamak" anlamına gelen *karş*'tan türemiş, dağınık durumdaki kabileyi bir araya getirdiği için Fihr'in torunlarından Kusay bin Kilab'a san olarak verilmiş, daha sonra bütün Fihr soyu bu adla anılmıştır. Üçüncü bir yoruma göre ise "ticaret ve kazanç" anlamındaki *tekarruş*'tan türeyen Kureyş, ticaretle uğraştıkları için kabileye ad olarak verilmiştir.

Kabilenin atası Fihr bin Malik'in soyu Hz. İsmail'in torunlarından Adnan'a bağlanır. Bu soy Galib, Lüey, Kaab, Mürre, Kilab, Kusay, Abdi Menaf, Haşim, Abdulmuttalib ve Abdullah zinciriyle de Hz. Muhammed'e ulaşır. Haşim'den başlayarak Haşimiler olarak anılan bu koldan başka Fihr soyundan daha birçok kabile sürmüştür. Bunların en ünlüleri, Kaab'ın Huseys ve Adiy adlı oğullarından süren Cumah, Sehm ve Adiy; Mürre'nin Teym ve Yakaza adlı oğullarından süren Teym ve Mahzum; Kilab'ın Zühre adlı oğlundan süren Zühre; Kusay'ın Abdü'd-Dar ve Abdü'l-Uzza adlı oğullarından süren Abdü'd-Dar ve Esed; Abdi Menaf'ın Abdü'ş-Şems ve Muttalib adlı oğullarından süren Beni Ümeyye (Emeviler) ve Beni Muttalib kabileleridir. Bu kabileler, Hz. Muhammed döneminde ve ondan sonra İslam tarihinde önemli rol oynamışlardır.

Kureyş kabilesi Kusay bin Kilab'a gelinceye değin Hicaz'da dağınık biçimde yaşıyordu. Kusay bütün Kureyş kabilelerini bir araya getirerek birleştirdi, Huzaalıları yenilgiye uğratarak Kâbe ve çevresini ele geçirdi. Kâbe çevresini Kureyş kabileleri arasında paylaştırarak Mekke kentini ve devletini kurdu. Kureyş kabilesi bütün Hicaz bölgesinde büyük saygınlık kazandı. Ticaretle uğraşan Kureyş, Hz. Muhammed'in büyük dedesi Haşim zamanında Suriye, Irak, İran, Mısır ve Habeşistan'la ticari ilişkiler kurarak Mekke'yi büyük bir ticaret merkezi durumuna getirdi.

İslam geleneğinde, Fil Olayı adıyla bilinen öykünün Kureyş'e büyük nüfuz ve saygınlık kazandırdığına inanılır. Buna göre Yemen bölgesini ele geçiren Habeşistanlı (bugün Etiyopya) komutan Ebrehe, fillerin öncülük ettiği ordusuyla, Kâbe'yi yıkarak dinsel etkisini yok etmek amacıyla Mekke üzerine yürür. Mekke yakınlarında bir kuş sürüsünün attığı taşlar Habeş ordusunu yok eder. Hz. Muhammed'in doğduğu yıla (570) rastlayan bu olay, Tanrı'nın Kureyş kabilesine özel bir bağışı olarak kabul edilmiştir.

Hz. Muhammed peygamberlik görevine başlamadan önce bütün Kureyşliler tam bir birlik ve dayanışma içindeydi. Mekke'nin yönetimi ile Kâbe ziyaretine ilişkin görevler, aralarındaki anlaşma gereğince kabileler arasında paylaşılmıştı. Hz. Muhammed'in peygamberlik görevine başlamasından sonra Kureyşlilerin çoğu ona şiddetle karşı çıktılar. Beni Haşim ve Beni Muttalib kabileleri, yeni inancı benimsememelerine karşın Hz. Muhammed'i korudular. Öbür Kureyş kabileleri ise Hz. Muhammed'e düşman oldular. Bu düşmanlık iyice şiddetlenince Hz. Muhammed Medine'ye göç etmek zorunda kaldı (622). Kureyş'in tutumu Hicret'ten sonra da değişmedi. Ama Mekke'nin Müslümanlarca fethinden (629/630) sonra İslamı kabul etmek zorunda kaldılar. Bu tarihten sonra Kureyşliler arasında birlik sağlandı. Hz. Muhammed'in ölümünden sonra Haşimilerle Beni Ümeyye arasında başlayan liderlik çekişmesi zaman zaman kanlı çatışma ve savaşlar biçiminde Endülüs Emevilerinin tarih sahnesinden silinmesine değin sürdü.

İslam bilginlerinin büyük çoğunluğu "İmamlar Kureyş'tendir" ve benzeri bazı hadislere dayanarak, İslam ümmetinin önderi olan halifenin Kureyş kabilesinden gelmesini zorunlu saymışlardır. Harici, Mutezili ve bazı Sünni bilginlerin muhalefetine karşın bu görüş genel kabul görmüştür. Ama Abbasilerden sonra halifelik Kureyş'in elinden çıkmış, Osmanlıların halifeliği de benimsenmiştir. Bu fiili durumun da etkisiyle çağdaş İslam bilginleri Kureyş soyundan gelmenin halifeliğin zorunlu koşullarından olmadığını kabul etmişlerdir.

Kurfürst *bak.* elektör

Kurgan, Rusya Federasyonu'nun ortabatı kesiminde yönetim birimi (*oblast*). Batı Sibirya Ovasının güney kenarında, Tobol Havzasında yer alır. Yüzölçümü 71.000 km²'dir. Genellikle tuzlu olan çok sayıda küçük ve sığ gölle kaplı düz bir ova görünümündedir. Step tipi bitki örtüsü tarım etkinlikleri sonucu büyük ölçüde yok edilmiş ve aşınıma karşı koruyucu bir ağaç kuşağı oluşturulmuştur. Kuzeyde huşağacı koruları yaygındır. 1950'lerdeki İşlenmemiş Toprakların Tarıma Açılması kampanyasıyla büyük gelişme gösteren tarım, ekonominin temelini oluşturur. Başlıca ürün yazlık buğdaydır; ayrıca çavdar, yulaf, mısır ve sebze yetiştirilir. Kuzeyde mandıracılık, daha kurak olan güneyde ise koyun besiciliği yapılır. Yönetim merkezi Kurgan dışındaki kentler küçüktür ve ekonomileri tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Nüfus (1987 tah.) 1.112.000.

Kurgan, Rusya Federasyonu'nun ortabatı kesimindeki Kurgan yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Tobol Irmağı kıyısında yer alır. Yöredeki ilk yerleşme, 1553'te büyük bir eski tümülüs (kurgan) üzerinde kurulup tahkim edilen Tsaryovo Gorodişçe'ydi. 1782'de kent yapılan yerleşme, 19. yüzyıl sonlarında, özellikle Omsk, Çelyabinsk ve Sverdlovsk'la demiryolu bağlantısı kurulduktan sonra çevredeki tarımsal bölgelerin ekonomik merkezi durumuna gelmiştir. Kasımdan mayısa değin donan Tobol Irmağı yılın geri kalan bölümünde ulaşıma elverişlidir ve Kurgan'ı Obi-İrtiş akarsu sistemine bağlar. Bölgenin başlıca sanayi ürünleri makine (özellikle tarım makineleri), ilaç ve çok çeşitli gıda maddeleridir. Kentte bir yüksek öğretmen okulu ile tarım ve makine mühendisliği eğitimi veren kurumlar vardır. Nüfus (1991) 369.600.

kurgan, bir mezarın üstüne taş ve toprak yığılarak oluşturulan yapay tepe. *Ayrıca bak.* tümülüs.

Kurgan kültürü, Kalkolitik ve Tunç çağlarında doğuda Ural, güneyde Kafkas Dağları sınır olmak üzere Karadeniz'in kuzeyinde yayılan, zaman zaman Avrupa içlerine ve Ege'ye kadar etki yaptığı ileri sürülen ve sayıları on binleri bulan mezar tepeleriyle tanınan bozkır kültürü. Doğu Türkçesinde "kale" anlamına gelen ve Rus diline "yığma mezar tepesi" olarak giren kurgan sözcüğü Türkçede de tümülüsle(*) eşanlamlı olarak bu mezar tepelerini tanımlamak için kullanılır. Kurgan kültürü değişik bölgelerde farklı özellikler gösterse de, hepsinde ölü gömme biçimi aynıdır. Ölü mezara sırtüstü, bacakları hafifçe bükük olarak yatırılmış ve çukurun üstüne taş ya da toprak yığılarak yapay bir tepe oluşturulmuştur. Kurgan topluluklarının, koyun ve sığır sürüleri bulunan göçebe topluluklar

olduğu, konaklamak için ırmak sekilerini yeğledikleri anlaşılmaktadır. İÖ 4. binyılda, atı evcilleştirerek kullananların da onlar olduğu bilinmektedir.

Kurgan kültürünün gelişimi üç evre gösterir. İlk evreyi (Kurgan I) oluşturan Donets kültürü Hazar Denizinin kuzeyindeki dar bir alanda gelişmiş, doğudaki Aral bölgesinden de etkilenmiştir. Genel olarak İÖ 4000'e tarihlenen bu evreyi bazı araştırmacılar İÖ 4500'e değin indirirler. Yayılımcı görüşü benimseyenlere göre Kurgan I kültürü batıya doğru geniş çaplı bir göç dalgası oluşturmuş, Ukrayna'daki Sredni-Stog kültürünü etkiledikten sonra Balkanlar'a inerek, önce Cucuteni-Tripolye, daha sonra da Gumelnjta (Karanovo VI) kültürüne son vermiştir. Bazı araştırmacılar bu göç dalgasının, Trakya üzerinden Anadolu içlerine kadar etkili olduğunu ve Bulgaristan'daki Varna mezarlarının da Kurgan topluluklarına ait olduğunu ileri sürerler.

Kurgan kültürlerinin ikinci evresini (Kurgan II ve III) Yamnaya kültürünün ilk dönemi oluşturur. İÖ 2700-2500 yıllarına tarihlenen bu kültürün son zamanlarda İÖ 3500'e değin indiği ileri sürülmektedir. Yamnaya topluluklarının öküz arabası kullandıkları, ölülerinin üstünü kırmızı boyayla kapladıkları, mezar çukurunun içine ahşaptan bir mezar odası yaptıkları ve mezar tepesinin çeşitli yerlerine bazı kurbanlar gömdükleri bilinmektedir. Yamnaya kültürünün Kurgan III göçü ile yayıldığı, Doğu Karadeniz'deki Maykop ve Orta Anadolu'daki Alacahöyük mezarlarıyla, Orta Avrupa'daki Baden-Boleraz ve Tiszapolgar kültürlerinin bu göç dalgasıyla ilişkisi bulunduğu ileri sürülmektedir.

Kurgan kültürünün üçüncü evresi (Kurgan IV) son Yamnaya olarak adlandırılır. Bu dönemde mezar çukuru içinde katakomp mezar diye adlandırılan taştan mezar odaları da görülür. Bazı araştırmacılara göre İÖ 2300, bazılarına göre İÖ 2800'lerde başlayan bu evrenin sonunda başta Ege ve Trakya olmak üzere Avrupa'nın büyük bir bölümünü etkileyen Kurgan IV göçü olmuştur. Kurgan kültürünün Karadeniz'in kuzeyinde, Kimmer, İskit ve Sarmat kültürlerine kadar varlığını sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Kurgan kültürünün etnik kökeni, Avrupa kültürleri ve dil gruplarının oluşmasındaki yeri üzerinde çok tartışılmıştır. Bazı araştırmacılar Kurgan halklarının Hint-Avrupa ve Ural-Altay dillerini konuşan topluluklardan önce, Eski Avrupa dili konuşan yerel toplulukların artığı, bazıları ise Proto Ural ve Proto Hint-Avrupa dil ailelerinin karışımı olduğunu ileri sürerler. Birçokları ise onları Hint-Avrupa dil grubunun öncü ataları (Proto Hint- Avrupa) sayarlar. Yeni görüşler Kurgan kültürünün tek bir etnik gruptan oluşmadığı, tek bir kültür ve dil grubunu temsil etmediği, üretim süreci içinde step koşullarına uyum sağlamış çeşitli grupları içerdiği biçimindedir.

Önce Gordon Childe'ın ileri sürdüğü, daha sonra Marija Gimbutas'ın geliştirdiği yayılımcılık kuramına göre, Kurgan kültürü büyük göç dalgaları halinde başta Balkanlar olmak üzere Anadolu'nun bir bölümünü ve Avrupa'nın büyük bir kesimini etkilemiş, Doğu ve Orta Avrupa Tunç ve Demir Çağı kültürlerinin oluşmasında belirleyici rol oynamıştır. Aynı görüşe göre Anadolu'da rastlanan tümülüslerin kökeni de kurganlardır. Ama yayılımcılık kuramına karşı çıkanlar araştırmalarında, tek merkezli bir göç yerine, çok yönlü bir kültür alışverişi üzerinde durmaktadır.

Kurgan-Tiube, Tacikistan'ın güneybatısındaki Hatlon yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. 17. yüzyılda kurulmuştur. Duşanbe ile Kulyab arasındaki demiryolunun üzerinde yer alır. Başlıca sanayi kuruluşları gıda işleme tesisleri, giysi atölyeleri, bir çırçır fabrikası ve transformatör fabrikasıdır. Kentte bir tıp okulu ile bir enerji mühendisliği teknik yüksekokulu (*tehnikum*) bulunur. Yörede yetiştirilen başlıca ürün pamuktur, hayvancılıkta da koyun başta gelir. Nüfus (1989) 58.400.

kurgu, MONTAJ olarak da bilinir, sinema sanatında, aralarında tema bağlantısı bulunan ayrı film bölümlerinin bir araya getirilip düzenlenmesi işlemi. Filmin yönetmen, kurgucu, ses ve görüntü teknisyenleri tarafından parça parça ve titizlikle oluşturulmasına olanak verir.

Görsel kurgu, çekimleri bir öyküyü kronolojik sırayla anlatmak üzere birleştirebilir ya da görüntüleri istenen etkiyi yaratmak, düşünce çağrışımlarını görsel olarak ifade etmek amacıyla arka arkaya getirebilir. Çağrışımı aktaran bu tür kurgunun bir örneği Sergey Ayzenştayn'ın *Staçka* (1925; Grev) adlı filminde yer almış, Ayzenştayn, işçilerin askerler tarafından katledildiği sahneyle mezbahada kesilen hayvan görüntülerini art arda kurgulamıştır.

Sanatsal anlatım sağlamak için sesler de kurgulanabilir; diyalog, müzik ve ses efektleri karmaşık biçimlerde birleştirilebilir. Buna bir örnek de Hitchcock'ın *Blackmail* (1929; Şantaj) filmidir. Bu filmde "bıçak" sözcüğü, cinayet işlediğini sanan korku içindeki bir kızın düşüncesinde sürekli yinelenir.

Kurgu tekniği sinema sanatının başlangıç yıllarında Edwin S. Porter ve D.W. Griffith gibi ABD'li yönetmenlerin yapıtlarıyla önem kazanmış, Sovyet sinemacıları tarafından geniş boyutlu olarak ele alınmış, Lev Kuleşov'un başlattığı deneyleri izleyen çalışmalarla, Vsevolod Pudovkin ve özellikle Ayzenştayn tarafından kuramsal düzeyde de geliştirilmiştir.

Kuril Adaları, Rusça KURİLSKİYE OSTROVA, Japonca ÇIŞIMA-RETTO. Rusya Federasyonu'nun doğu ucundaki Sahalin yönetim birimine (*oblast*) bağlı takımada. Kamçatka Yarımadasının (Rusya) güney ucundan Hokkaido Adasının (Japonya) kuzeydoğu ucuna kadar yaklaşık 1.200 km uzanarak Ohotks Denizini Büyük Okyanustan ayırır. Toplam 15.600 km²'lik alan kaplayan 56 adadan oluşur. Adalar zinciri, Büyük Okyanusu çevreleyen, jeolojik açıdan kararsız kuşağın bir parçasıdır. Adalarda, 35 tanesi hâlâ etkin olan en az 100 yanardağ ve çok sayıda sıcak su kaynağı vardır; depremler ve gelgit olayı sık görülür. Okyanus tabanında, adalar zincirinin tam altında, 10.542 m derinliğe ulaşan Kuril Çukuru yer alır. Uzun, soğuk, karlı geçen kışları; serin, yağışlı ve sisli yazlarıyla adaların sert bir iklimi vardır. Eylül-haziran aylarında çoğunlukla kar olarak düşen yağış yılda ortalama 760-1.000 mm'ye ulaşır. Bitki örtüsü kuzeydeki adalarda tundralardan, güneydeki daha büyük adalarda sık ormanlara kadar çeşitlilik gösterir. Tek önemli geçim kaynağı balıkçılık, özellikle de yengeç avcılığıdır; güneyde az miktarda sebze de yetiştirilir. Başlıca yerleşim merkezleri adaların en büyüğü olan İturup'taki Kurilsk ile Paramuşir Adasındaki Severo-Kurilsk kentleridir.

Kuril Adalarını keşfeden ve ilk yerleşen Ruslar oldu (17. ve 18. yy). Ama 1855'te Japonya güneydeki bazı adaları, 1875'te de tüm takımadayı ele geçirdi. 1945'te Yalta Konferansı'nda alınan kararla adalar SSCB'ye devredildi ve Japon nüfus Japonya'ya geri gönderilerek takımadaya Sovyet yurttaşları yerleştirildi. Japonya, en güneyde bulunan dört ada üzerinde hâlâ hak iddia etmektedir ve iki ülke arasındaki ilişkilerin 1956'da normale dönmüş olmasına karşın, Kuril Adaları konusundaki anlaşmazlık barış antlaşması imzalanmasını engellemiştir.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Kuril Çukuru, Büyük Okyanusun batı kesiminde denizaltı çöküntüsü. Kamçatka Yarımadası ve Kuril Adaları (Rusya) ile Hokkaido Adasının (Japonya) doğusunda yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 2.900 km uzanır; en derin yeri 10.542 m, yüzölçümü 264 bin km²'dir. Dik yamaçlarında da yer yer görülen sekiler, çukurun en önemli özelliğidir. Bunların kütleçekimi sonucu zamanla çökmüş dev kaya katmanları olduğu sanılmaktadır. Kuril Çukuru, Bering Denizinin güneybatı sınırından, Filipin (Mindanao) Çukurunun güney ucuna kadar uzanan bir okyanus çukurları zincirinin ilk halkasıdır.

Kurland, Letonca KURZEME. Baltık Denizi kıyısında tarihsel bölge. Batı Dvina Irmağının güneyinde yer alır. Adı, bölgede yaşayan Let kabilesi Kurlardan (Letonca Kursi) gelir. 1561'de kurulan Kurland Düklüğü, bu bölgenin yanı sıra, asıl Kurland'ın doğusundaki Zemgalia'yı da içine alıyordu.

Batı Dvina'nın kuzeyindeki Leton topraklarını ele geçiren Fratres Militiae Christi (Mesih'in Savaşçı Kardeşleri, 1237'den sonra Livonya Şövalyeleri ya da Livonya Tarikatı), 9. yüzyıl sonlarından beri bağımsız bir

Kurland Düklüğü, 13-18. yy.
W. Shepherd, *Historical Atlas*; Barnes & Noble Books, New York

krallık halinde yaşayan Kurlara karşı yaklaşık 1220'lerde bir haçlı seferi düzenledi. Kur kralı Lammekinus (Lamikis), tarikatın egemenliğine girmemek için 1230'da doğrudan papanın elçisiyle barış anlaşması yaptı ve vaftiz edilerek papanın vasalı oldu. Ama bu anlaşmayı tanımayan tarikat, kralın papadan tacını almasını önledi; 1234'te de Kurland piskoposundan ülkenin üçte ikisini aldıktan sonra 1269'da Kurlara boyun eğdirdi ve 300 yıl boyunca onların süzereni oldu.

1561'de tarikatlarını dağıtan şövalyeler, Kurland ile yaklaşık 1290'da fethettikleri Zemgalia'yı Kurland Düklüğü adı altında birleştirdiler; düklük daha sonra Polonya'nın *fief*'i oldu. Tarikatın son önderi Gotthard Kettler ve ardılları için kurulan düklük, 17. yüzyılda özellikle Dük Jakob'un yönetimi altında (1640-82) gelişme gösterdi. Gemi yapımına dayanan sanayi, güçlü bir donanmanın ve büyük ticaret filosunun temelini oluşturdu. Böylece dış ticaret gelişti ve büyük Avrupa devletleriyle de ilişkiye

giren düklük, Batı Hint Adaları (Tobago, 1645-65) ile Batı Afrika'da (Gambia, 1651-65) koloniler kurmaya çalışacak kadar güçlendi.

Ama 1658'de, Polonya'yla savaşmakta olan İsveç'in başkent Jelgava'yı (Mitau) ele geçirip dükü tutsak almasından sonra Kurland gerilemeye başladı. Jakob 1660'ta serbest bırakıldığında ise düklük artık gücünü yitirmişti. Sonraki dükler, saraylarındaki görkemli yaşantıyı koruyup öteki Avrupa hanedanlarıyla akrabalık bağları kurdularsa da (örn. 1710'da Dük Friedrich Wilhelm, I. Petro'nun [Büyük] yeğeni ve geleceğin Rus çariçesi Anna ile evlenmişti), köylüleri yoksullaştırdılar ve Rusya'nın Kurland üzerindeki etkisinin artmasına göz yumdular. 1737'de, Kettler'in soyundan gelen son dük de ölünce, Rusya'nın desteklediği Ernst Johann von Biron başa geçti. Biron'un gözden düşmesi üzerine, düklük bir dönem Rusya destekli Sakson yönetiminde yaşadı (1740-63). 1795'te de Polonya'nın Üçüncü Taksimi ile Rus Çarlığı'na bağlandı.

Rus yönetimi altında Kurland'daki Leton serfler özgürlüklerine kavuştuysa da (1817), kendilerine toprak verilmedi ve Alman soyluları 19. yüzyıl sonlarına değin ayrıcalıklarını korudular. Bu dönemde Çarlık yönetimi, her iki topluluğa karşı da baskıcı bir Ruslaştırma politikası izlemeye başladı. Ama bir yandan da güçlü bir milliyetçi Leton hareketi gelişiyordu ve Sovyet Devrimi'nden sonra 1918'de, Kurland yeni kurulan bağımsız Letonya Devleti'nin bir parçası oldu.

Kurland Lagünü, Rusça KURSKI ZALİV, Litvanca KURŠIU MARIOS, Almanca KURISCHES HAFF, Litvanya ile Rusya Federasyonu'nun Baltık Denizi kıyılarında, Neman Irmağı ağzında lagün. Yüzölçümü 1.619 km²'dir. Kumullarla kaplı, 97 km uzunluğunda ve 2-3 km genişliğindeki dar bir dille Baltık Denizinden ayrılır. Kurskaya Kosa adıyla bilinen bu dil boyunca uzanan karayolunun üzerinde, tatil ve balıkçılık merkezi niteliğindeki bir dizi koy yer alır. Lagünün kuzey ucu, ulaşıma elverişli bir boğazla Baltık Denizine açılır. Litvanya'nın Klaipėda limanı burada bulunmaktadır. Lagünün doğu kıyısı alçak, ağaçlı bir bataklık görünümündedir; bu bataklığın bir bölümü Neman Irmağı deltasını oluşturur. Güneyde ise eskiden Doğu Prusya'ya ait olan Samland Yarımadası yer alır.

Kurliyun *bak.* Corleone

Kurma (Sanskrit dilinde "Kaplumbağa"), Hindu tanrısı Vişnu'nun 10 *avatar*'ından (tanrıların bedene bürünmesi) ikincisi. Tanrı bu *avatar*'ında kozmik okyanusun çalkalanması mitolojisiyle ilişkilendirilir. Buna göre tanrılar ve *asura*'lar (dev) ölümsüzlük iksiri *amrta*'yı elde etmek için okyanusu birlikte çalkalarlar. Büyük yılan Vasuki ip olarak kullanılmak üzere kendisini sunar. Mandara Dağı da karıştırma çubuğu olarak kullanılır. Ama dağın sallanmasını engellemek için sağlam bir dayanak gerektiğinden Vişnu bir kaplumbağa biçimini alır ve karıştırma çubuğunu sırtıyla destekler. Önceki efsanelerde Pracapati (Brahma) üremek amacıyla bu biçimi alır. Kurma resim ve heykelde genellikle insan-hayvan karışımı biçiminde betimlenir. Üst bölümünü oluşturan insan yarısı, Vişnu tasvirlerindeki aynı süsleri takmış ve aynı silahları

Kurma, kumtaşı bir heykelden ayrıntı, Garhval, 11. yy; Uttar Pradesh, Hindistan
Pramod Chandra

kuşanmış olarak betimlenir. Kurma ayrıca kaplumbağa biçiminde de temsil edilir.

Kuroda Kiyotaka, HAKUŞAKU (Kont) (d. 21 Kasım 1840, Satsuma - ö. 25 Ağustos 1900, Tokyo, Japonya), Japonya'da imparatorluk yönetiminin yeniden kurulmasıyla sonuçlanan Meici Restorasyonu'nda (1868) önemli rol oynayan ve Nisan 1888-Ekim 1889 arasında başbakanlık yapan devlet adamı. Meici Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden (1889), 1930'ların başına değin Japon hükümetine egemen olan *genro*'nun(*) ilk üyelerinden biridir.

Meici hükümeti adına ülkenin kuzeyindeki Hokkaido Adasını ele geçiren imparatorluk kuvvetlerine komuta etti. 1870'te bu geri kalmış bölgeyi yerleşime açıp kalkındırmakla görevlendirildi. Adaya Amerikalı tarım uzmanları getirip göçmenlere mali kaynak sağlayan ve yeni sanayilerin kurulmasını özendiren Kuroda'nın çabaları sonucu, 10 yıl içinde nüfus dört katına çıktı ve üretimde önemli artışlar sağlandı. Böylece Hokkaido, Rus yayılmacılığına karşı en iyi korunan Japon adalarından biri durumuna geldi.

Hükümette hızla yükselen Kuroda, 1879'da halkın temsilcilerinden oluşan bir meclis kurulmasını engellemeye çalışmış tek hükümet üyesi olmasına karşın, 1888'de başbakanlığa getirildi. Ama Japonya'nın Avrupa devletlerinin baskıları karşısında 1850'lerde imzalamak zorunda kaldığı "eşitsiz antlaşmalar"ın gözden geçirilmesi konusunda doğan bir anlaşmazlık nedeniyle 18 ay sonra başbakanlıktan istifa etti. Bununla birlikte hükümette başka görevler üstlenmeyi sürdürdü ve *genro*'nun önde gelen bir üyesi olarak ölümüne değin hükümetin izlediği politikalar üzerindeki etkisini korudu.

Kuroda Nagamasa (d. 1568, Himeci - ö. 29 Ağustos 1623, Kyoto, Japonya), Japon savaşçı. Japonya'nın tümüne egemen olmak için yürüttükleri mücadelede Toyotomi Hideyoşi ve Tokugava İeyasu'ya önemli hizmetlerde bulunmuştur.

Babasının ölümünün ardından onun yerine Hideyoşi'nin hizmetine girerek çeşitli çarpışmalarda komutanlık yaptı. Hideyoşi'nin 1592'de Kore'yi istila etmesinden sonra yedi yıl süreyle seferin önde gelen komutanları arasında yer aldı. 1598'de Hideyoşi'nin ölümünden sonra, eskiden ona bağlı olan Tokugava'nın hizmetine girdi. Tokugava'yı Japonya'nın en büyük gücü durumuna getiren Sekigahara Çarpışması'nın (1600) kazanılmasında önemli rol oynadı. Bu hizmetinin karşılığında, 1603'te Tokugava şogunluğunun kurulmasından sonra kendisine, Japonya'nın kuzeyindeki Fukuoka'da geniş araziler bağışlandı. 19. yüzyıl sonuna değin Kuroda ailesinin yönetiminde kalan bu topraklar, 1868'de Meici yönetimince devralınarak il yapıldı.

kuros, Eski Yunan sanatında Arkaik döneme özgü, ayakta duran genç erkek heykeli. Birçok uygarlığın etkilerini yansıtmakla birlikte, bu anıtsal taş figürlerin ilk ortaya çıkışı Yunanistan'la Mısır arasındaki ticaretin yeniden başladığı döneme rastlar (İÖ y. 672).

Büyük taş figürler, Yunanistan'da ilk kez İÖ y. 615-590 arasında görüldü. Bunlarda

"Anavissos Kurosu", mermer heykel, İÖ y. 540-515; Ulusal Arkeoloji Müzesi, Atina
Hirmer Fotoarchiv, Münih

önceleri Mısır heykelinin etkileri izleniyordu, ama kısa süre sonra Yunan sanatının özellikleri öne geçti. Kurosların Mısır heykellerinden farklı yanı dinsel bir işlevleri olmamasıydı. Çoğunlukla mezartaşı ya da anıtsal bir işaret olarak kullanılırlardı. Bazen de Tanrı Apollon'u ya da yerel kahramanları simgelerlerdi.

Yunan ve Mısır heykelleri arasındaki bir başka fark da ikincilerde insan figürünün biçiminin binlerce yıl boyunca değişmemesi, kişisel özelliklerin yalnızca yüz hatlarıyla belirtilmesidir. Oysa Yunan kurosları başlangıçta son derece stilize yapılırken, sonraları sanatçıların anatomi bilgilerinin gelişmesiyle daha doğalcı bir görünüm kazanmıştır. Arkaik dönemin başlarından kalma ilk örnekler cepheden betimlenmiş, geniş omuzlu, ince belli, geometrik çizgilerin egemen olduğu heykellerdir. Kollar yanlara yapışık, yumruklar sıkılı, bacaklar düz ve iki ayak da yere basar durumdadır. Sol ayağın hafifçe öne çıktığı görülür. Saçlar korelerde(*) de olduğu gibi bukleler halinde arkadan sarkar, yüzde arkaik gülümseme(*) görülür.

Arkaik dönemin sonlarında cepheden betimleme geleneği gittikçe yok olmaya, figür hareket kazanmaya, kas yapısı da belirginleşmeye başlamıştır.

Kurosava Akira (d. 23 Mart 1910, Tokyo), ülkesinin sinemasını dünyaya tanıtmış ve sinema sanatının büyük ustaları arasına girmiş Japon yönetmen.

Eski bir subay olan babası daha sonra da öğretmen olarak Japonya'da jimnastik eğitiminin gelişmesine katkıda bulunmuştu. Ortaöğrenimini yarıda bırakan Kurosava bir

Kurosava
ABC Ajansı

sanat okuluna girdi ve Batı tarzında resim yapmaya başladı. Önemli ödüller kazanmasına karşın ressamlıktan vazgeçti ve 1936'da yönetmen yardımcısı olarak sinema dünyasına girdi. 1943'e değin, II. Dünya Savaşı Japonyası'nın önemli yönetmenlerinden Yamamoto Kaciro'ya asistanlık etti. Bu dönemde kusursuz bir senaryo yazarı olarak adını duyurdu. En iyi senaryolarından bazısı filme çekilmeyip yalnızca dergilerde yayımlandıysa da özgünlükleriyle dikkati çekti ve ödüllere değer görüldü.

Kurosava 1943'te yönetmenliğe başladı ve ilk filmi *Sugata Sanşiro*'yu çekti. Senaryosunu da yazdığı ve 1880'lerde bir judo ustasının öyküsünü konu aldığı bu filmiyle büyük başarı kazandı. Ertesi yıl çektiği ikinci filmi *İçiban utsukuşiku*'da (En Güzel) bir silah fabrikasında çalışan kızların yaşamından bir kesit verdi; hemen sonra da filmde başrolü oynayan Yoko Yaguçi ile evlendi. Bir oğulları ve bir kızları oldu. Japonya'nın II. Dünya Savaşı'nda teslim olduğu Ağustos 1945'te Kurosava ünlü bir *Kabuki* oyununun parodisi olan *Tora-no-o fumu otokotaçi* (Kaplanın Kuyruğuna Basanlar) adlı filmi çekiyordu. Ama işgal kuvvetleri Japonya'nın feodal geçmişiyle ilgili filmlerin gösterimini yasaklayınca bu parlak komedi 1952'ye değin izleyiciye ulaşamadı.

Kurosava *Vaga selşun ni kui naşi*'de (1946; Gençliğime Hayıflanmıyorum) savaş sırasında casusluk kuşkusuyla öldürülen birinin öyküsü aracılığıyla 1933'ten savaş sonuna değin Japon militarizminin tarihini ele aldı. Yapıt Japon militarizmini eleştiren birçok savaş sonrası filminin sanatsal ve ticari yönden en başarılısı oldu. 1948 tarihli *Yoidore tenşi* (Sarhoş Melek) ise Kurosava'yı üne kavuşturdu. Savaş sonrasında Tokyo'nun harap olmuş köşelerinde yaşayan veremli bir gangsterle ayyaş bir doktorun öyküsü olan filmde umutsuzlukla umut, melankoliyle şiddet iç içe geçmişti. Gangsteri canlandıran yeni oyuncu Mifune Toşiro bu filmle yıldızlaştı ve daha sonra da Kurosava'nın filmlerinin çoğunda oynadı.

Kurosava için olduğu kadar sinema sanatı için de bir dönüm noktası olan *Raşomon* (1950), gösterildiği 1951 Venedik Film Şenliği'nde Büyük Ödülü kazandı. İlk kez bir Japon filmi uluslararası düzeyde büyük başarı elde ediyor ve bütün dünyanın ilgisini Japon sinemasına çekiyordu. Akutagava Ryunosuke'nin iki öyküsünden uyarlanan film, 10. yüzyılda bir *samurai* (savaşçı), karısı, bir haydut ve bir oduncu arasında geçiyor, dört kişinin bir tecavüz ve cinayet olayını çok farklı biçimlerde anlatmasına dayanıyordu. Aynı olayın farklı kişilerin bakışıyla sunulması izleyicinin hayal gücünü harekete geçiriyor, metafizik bir sorunun incelenmesinde sinemanın bir araç olarak önemini vurguluyordu.

Birçok eleştirmen tarafından sinema tarihinin en iyi yapıtlarından biri sayılan *İkiru* (1952; *Yaşamak*), kansere yakalanan ve altı ay ömrü kaldığını öğrenen, belediyedeki küçük bir memurun öyküsüydü. Yaşlı Vatanabe önce ailesinden beklediği yakınlığı görmüyor, daha sonra eğlence dünyasına dalıp gene düş kırıklığına uğruyor, en sonunda kendini yoksul bir mahalle için çalışmaya adıyordu. Güçlü ahlaksal mesajları olan bu filmde Kurosava, son derece gerçekçi bir tavırla savaş sonrası Japon toplumunda aile düzeninin çöküşünü ve resmî çevrelerin ikiyüzlü yanlarını ele alıyordu. Film, savaş yenilgisinin yol açtığı umutsuzluğu yenme çabasındaki Japon halkının yaşamını ve ruhsal durumunu belgeliyordu.

Bir köy halkı ile yardım istedikleri *samurai*'lerin köyü yağmalayan haydutlara karşı mücadelesini anlatan *Şiçinin no samurai* (1954; *Yedi Samuray*) Kurosava'nın en sürükleyici ve ticari yönden en başarılı filmiydi. Bir Japon dişçisinin ABD ve SSCB'nin yürüttüğü atom denemeleri karşısında kapıldığı dehşeti içtenlikle işleyen *İkimono no kiroku* (1955, Canlı Kayıtlar) ise karamsar sonu yüzünden ticari başarısızlığa uğradı.

Kurosava, Avrupa edebiyatının klasiklerinden yaptığı uyarlamalarla da ünlendi. *Hakuçi* (1951; Budala) filmini Dostoyevski'den, *Kumonosu-co*'yu (1957; Kanlı Taht) Shakespeare'in *Macbeth*'inden, *Donzoko*'yu da (1957; Ayaktakımı) Gorki'den uyarladı. Bütün bu kaynakları büyük bir ustalıkla Japonya'ya taşıdı. *No* tiyatrosunun dekor ve oyunculuk tarzını yansıtan ve özgün metinden tek sözcük kullanmayan *Kumonosu-co*, Shakespeare'den uyarlanan filmlerin en iyisi olarak değerlendirildi. Kurosava 1985'te de Shakespeare'in *King Lear* adlı oyununu *Ran* (*Ran*) adıyla 16. yüzyıl Japonya'sına uyarladı; evreni göklerin üstünden yansıtan, görkemli savaş sahneleriyle dolu film büyük başarı kazandı.

Kurosava'nın filmleri doğalcı bir eğilim gösteren Japon sanatsal sinemasına güçlü bir üslup duygusu kazandırdı. Ticari yanı ağır basan yapıtlarındaki şiddet öğesi de güçlü bir etki yarattı.

Kurosava 1960'ta kurduğu kendi adını taşıyan yapım şirketinin başkanı olarak filmlerinin yapımcılığını da üstlenmeye başladı. Ama yapımcı olarak sürekli ekonomik zorluk içinde kaldı. 1960'larda *Yocimbo* (1961) gibi, *samurai*'lerin başkişi olduğu, yalnızca eğlendirmeyi amaçlayan bir dizi film çekti. 1965 tarihli *Akahige*'de (Kızıl Sakal), eğlence öğesini duygusal bir hümanizmle birleştirdi. Bu yıllarda Japon sineması büyük bir bunalıma girdi ve film şirketleri Kurosava'nın projelerini çok pahalı bulmaya başladı. Kurosava Hollywood yapımcılarıyla çalışma girişiminde bulunduysa da, projelerinin hepsi başarısızlıkla sonuçlandı. 1968'de, 20th Century-Fox için Kyoto'daki stüdyoda Pearl Harbor Baskını'nı konu alan savaş filmi *Tora, Tora, Tora!*'yı (*Hücum, Hücum, Hücum*) çekmeye başladı. Ama çalışmanın yavaş ilerlemesi üzerine maliyetin artmasından korkan yapımcı Kurosava'nın işine son verdi ve filmi başkaları tamamladı.

Kurosava uzun bir aradan sonra ilk renkli filmi olan *Dodes-ka-den*'i (1970) çekti. Gecekondularda yaşayan yoksul halk üzerine fantastik bir komedi olan bu filmde eski başarılı yapıtlarındaki etkiyi yeniden yakaladıysa da ticari başarısızlığa uğradı. Bunu izleyen umutsuzluk ve suskunluk dönemi 1970'lerin ortalarında sona erdi. Sovyet hükümetinin çağrısıyla Sibirya'da çektiği *Dersu Uzala* (1975; *Dersu Uzala*) büyük yankı uyandırdı. Film, insanlardan uzak, doğayla başbaşa yaşayan yaşlı bir adamla bilimsel araştırma gezisindeki bir ekibin şefinin öyküsüydü. 1980'de gösterime giren *Kagemuşa* (*Gölge Samurai*) Kurosava'nın 14 yıldır yaptığı ilk *samurai* filmiydi ve bazı eleştirmenler tarafından en büyük başarısı olarak değerlendirildi.

Raşomon'un öncü başarısının ardından başka Japon sinemacılarının da uluslararası başarılar kazanmasına karşın Kurosava'nın yapıtları dünyada en çok ilgi çeken Japon filmleri olmayı sürdürmüştür. Duygusal ve felsefi incelikleri, görsel düzenlemelerinin parlaklığı, *samurai*'leri ve öteki tarihsel Japon temalarını ele alış biçimleriyle filmleri Japon sanat öğelerini belirgin bir Batılı bakışıyla (çoğu kez Batı kaynaklarına da başvurarak) benzersiz bir biçimde birleştirmiştir.

Kurosava'nın anılarını aktardığı otobiyografisi *Gama no abura* (Kurbağa Yağı Satıcısı) 1982'de yayımlanmıştır. İtalyan sinema tarihçisi Aldo Tassone'nin bir çalışması ise *Akira Kurosawa* (1985) başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Kuroşio (Japoncada "Kara Akıntı"), JAPON AKINTISI olarak da bilinir, Büyük Okyanusta güçlü yüzey akıntısı. Filipinler'deki Luzon ile Japonya'nın doğu kıyıları arasındaki Pasifik Kuzey Ekvator Akıntısının kuzeydoğu uzantısıdır. Derinliği yalnızca 400 m, sıcaklığı (y. 20°C) ve tuzluluk oranı (binde 34,5) bölge ortalamalarına göre yüksek sayılacak düzeylerdedir; hızı saniyede 50-300 cm arasında değişir.

Akıntı Tayvan (Formoza) ve Ryukyu Adalarından sonra Küşü Adasının doğu kıyılarından geçer. Yaz aylarında bu noktadan önce batı, sonra kuzeydoğu doğrultulu kollar oluşturur; bunlardan ikincisi Kore Boğazından geçerek Honşu Adasının batı kıyısına paralel akar ve Japon Denizinde Tsuşima Akıntısı adını alır. Honşu Adasının ortalarında, 35° kuzey enlemi yakınlarında akıntının tümü doğuya yönelir ve güney doğrultulu Oyaşio ile birleşir. Kuroşio Uzantısı olarak bilinen bu akıntı, Kuzey Pasifik (Batı Rüzgârları) Akıntısını oluşturur. Bu akıntı, Hawaii Adalarının batısında gücünü büyük ölçüde yitirerek güneye yönelir; Pasifik Kuzey Ekvator Akıntısı ile birleştikten sonra bir sıcak su akıntısı olarak Filipin Denizine döner. Kuroşio'nun ana kolundan geriye kalan akıntı ise doğuya doğru yoluna devam eder ve Kanada kıyılarında ikiye ayrılarak Alaska ile California akıntılarını oluşturur. Kuroşio mevsimlere göre farklılıklar gösterir. En güçlü olduğu dönem mayıs-ağustos arasıdır; yaz sonları ve sonbaharda biraz zayıflamakla birlikte, ocak-şubat döneminde güçlenmeye başlar, sonra ilkbaharda yeniden zayıflar. Doğuşu ve akış modeli, Atlas Okyanusundaki Gulf Stream'i andırır. Gene benzer biçimde, Japonya'nın güney ve güneydoğu kıyılarında iklimin önemli ölçüde yumuşamasını sağlar; bu etki kuzeyde Tokyo'ya kadar izlenebilir.

Alman coğrafyacı Bernhardus Varen'nin yaptığı bir harita, Kuroşio'nun daha

1650'lerde Avrupalılarca bilindiğini göstermektedir. İngiliz kaptan James Cook önderliğinde bir keşif seferine katılan Kaptan J. King de akıntıdan söz etmiştir. Kuroşio'nun adı, çevresindeki durgun sulara göre renginin daha koyu olmasından kaynaklanır.

Kurozumi-kyo, çağdaş Japonya'daki "yeni dinler"in ilk örneği. Adını, bugün Okayama ili olan bölgede bir Şinto rahibi olan kurucusu Kurozumi Munetada'dan (1780-1850) alır. İnananlar, Şinto dininin Güneş Tanrıçası Amaterasu'yu en yüce tanrı ve evrenin yaratıcısı sayarlar. Sayıları 8 milyonu bulan öteki geleneksel Şinto *kami*'leri (tanrı ya da kutsal güç) ise Amaterasu'nun görünümleri olarak kabul ederler. İbadet etkinlikleri arasında her sabah yinelenen Güneş'e tapınma yer alır. Bu tapınma sırasında, Güneş'le tinsel birleşmeyi ve böylelikle fiziksel esenliği sağlamayı amaçlayan, "Güneş'i yutma" olarak nitelenen nefes alma temrinleri yapılır. Bu kült, 1846'da resmen bir Şinto mezhebi olarak tanınmış ve 1876'da bugünkü adıyla yeniden örgütlenmiştir. Kurozumi-kyo günümüzde de Şinto dininin bir mezhebi sayılmaktadır. Günümüzde 200 bini aşkın izleyicisi olduğu öne sürülmektedir.

kurrâ (Arapçada "okuyanlar"), tekil KÂRİ. Kuran'ı okumanın kurallarında uzmanlaşmış kıraat(*) bilginleri. İslam öncesinde şiirlerin bellekte saklanarak aktarılması gibi Hz. Muhammed'e inen âyetler de önceleri sahabelerce (peygamberin yakın arkadaşları) ezberlenirdi (hıfz). Kuran'ın bugünkü yazılı biçimini almasından sonra da Müslümanlar arasında hıfz geleneği yaygınlığını korudu. Din bilginleri, Kuran'daki sözcüklerin doğru okunuşlarını ve ilk dönemlerdeki Arapça yazımın yetersizliğinden doğan anlam belirsizliklerini açıklığa kavuşturmak için sık sık kârilere başvururlardı. Böylece kâriler Arapça dilbilgisi ile dilbilim ilkelerinin tanımlanmasına önemli katkılarda bulundular.

9. yüzyıla gelindiğinde artık bir uzmanlar zümresi oluşturan çok sayıda kâri, aralarında küçük farklar bulunan çok çeşitli okuma biçimleri geliştirdiler. Bunun sonucunda Abbasi halifesi Kahir (hd 932-934) döneminde yedi kârinin okuyuş biçimlerinin Hz. Muhammed'e dayandığı kabul edildi (Kıraat-ı seb'a). Sonradan üç kârinin daha okuyuş biçimi bunlara eklendi (kıraat-ı aşere). 7. yüzyılda kâriler, Hz. Ali'yle Muaviye 657'de Sıffin'de (*bak.* Sıffin Savaşı) karşı karşıya geldiğinde Hz. Ali'yi hakeme başvurmaya zorlayacak kadar etkiliydi. 9. yüzyıl başlarında Bağdat'ta, kârilerin seçtiği, başlarında şeyhü'l-kurrânın bulunduğu bir kurrâ birliği vardı.

kurs, ilgililere belirli bir konuda bilgi ve beceri kazandırmak ya da tamamlayıcı bilgi edindirmek amacıyla düzenlenen, kısa süreli eğitim ve öğretim programı.

Kurslar merkezî yönetimin çeşitli birimleri, belediyeler ve özel idarelerin yanı sıra gerçek ve tüzel kişiliğe sahip özel kurumlarca da açılabilir. Kurslarda yasa ve yönetmelikler doğrultusunda hazırlanan programlar uygulanır

Osmanlı döneminde ilk kez 1865'te kadınlar için bir biçki-dikiş kursu açılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yılları kursların en yaygın biçimde uygulandığı dönemdir. Millet mektepleri, köy eğitmeni kursları, halkevlerince açılan okuma-yazma, güzel sanat ve mesleki eğitim kursları bunlara örnektir. Günümüzde merkezî olarak planlanan kurslar arasında meslek, çıraklık eğitimi, bilgi ve beceri kursları sayılabilir. Ayrıca merkezî ve yerel yönetimlerin yöneticî, öğretmen ve öteki personelin bilgilerini yenilemek, verimliliklerini artırmak, teknolojik gelişmelere uyumlarını sağlamak amacıyla düzenlediği meslek içi eğitim ve yabancı dil kursları da vardır.

Özel kurumlarca gerçekleştirilen kursların en yaygınları ise yabancı dil, üniversite ve kolejlere hazırlık kurslarıdır. Bu kursların gerçekleştirildiği özel dershaneler günümüzde başlı başına bir sektör durumundadır.

Kursk, Rusya Federasyonu'nun batısında yönetim birimi (*oblast*). Merkezi Kursk kentü, yüzölçümü 29.800 km²'dir. Orta Rusya Platosunun güney ucu boyunca uzanan yönetim birimi, derin olmayan geniş vadilerle kesilmiş dalgalı bir plato görünümündedir. Tarımın çok gelişmiş olduğu bölgede nüfusun yarısı kırsal kesimde yaşamaktadır. Ama step tipi bitkiler ve ormanlardan oluşan doğal bitki örtüsünün tarım etkinlikleriyle yok edilmesi büyük ölçüde aşınıma yol açmıştır. Toprakların yüzde 70'ten fazlası tarıma elverişlidir; tahıl, şeker pancarı, kenevir, patates ve sebze başlıca ürünlerdir. Ayrıca domuz yetiştirilir. Sanayi ağırlıkla tarım ürünlerinin işlenmesine dayanmakla birlikte, Kursk kentinde büyük makine ve kimyasal madde fabrikaları vardır. 1950'lerde Jelezogorsk yakınlarında geniş demir cevheri yatakları işlenmeye başlamış ve bu sanayi de hızla gelişmiştir. Madencilikte büyük ölçüde açık ocak yöntemleri kullanılmaktadır. Nüfus (1985 tah.) 1.339.000.

Kursk, Rusya Federasyonu'nun batısındaki Kursk yönetim biriminin (*oblast*) merkezi kent. Seym Irmağının yukarı kesiminde kuruludur. Rusya'nın en eski kentlerinden biridir; 1032'den kalma tarihsel belgelerde adı geçer. 1240'ta Tatarların tümüyle yıktığı kent ancak 1586'da yeniden kuruldu ve giderek yayılan Rus yerleşimlerini Tatar saldırılarından korumak amacıyla ileri karakol durumuna getirildi. Ama 18. yüzyılın başlarında Rus sınırının çok daha güneye kaymasıyla önemini büyük ölçüde yitirdi. II. Dünya Savaşı'nda yörede şiddetli çarpışmalar oldu ve kent ağır hasar gördü. II. Dünya Savaşı'nın en büyük tank çarpışmalarından olan Kursk Çarpışması (Temmuz-Ağustos 1943), Almanların yenilgisiyle sonuçlandı. Kentteki başlıca sanayi kolları makine yapımı, gıda işleme ve sentetik elyaf imalatıdır. Büyük bir nükleer enerji santralının yapımı 1979'da tamamlanmıştır. Ayrıca tıp, tarım ve yüksek öğretmen okulları vardır. Nüfus (1991) 433.300.

Kursk Çarpışması, II. Dünya Savaşı sırasında Almanların, Kursk kenti (Rusya) çevresindeki Sovyet cephesinin ileri hatlarına düzenlediği başarısız saldırı (5 Temmuz-23 Ağustos 1943). Batıda Alman hatları içine sokulan bu cephe, doğu-batı doğrultusunda 160 km, kuzey-güney doğrultusunda 240 km boyunca uzanıyordu. Doğu Cephesi'nde saldırıya geçmeyi amaçlayan Almanlar, Sovyet kuvvetlerini kuşatıp yok etmek umuduyla hem kuzeyden, hem de güneyden beklenmedik bir saldırı düzenlemeyi tasarlıyordu. Alman saldırı kuvvetleri, toplam 900 bin kişilik 50 kadar tümenden oluşuyordu. Motorize ve zırhlı olan 17 tümende, 2.700 tank ve seyyar saldırı topu vardı. Ama Almanların saldırıya geçeceğini önceden kestiren Sovyet ordusu, açık bir saldırı tehdidi altında olan bu mevzilerdeki ana kuvvetlerini geri çekmişti. Almanlar 5 Temmuz'da saldırıya geçtiler. Ama çok geçmeden güçlü bir tanksavar savunmasıyla ve Sovyet ordusunun saldırı olasılığına karşı önceden döşediği mayınlarla karşılaştılar; Sovyet hatları içinde kuzeyde ancak 16 km, güneyde ise 48 km kadar ilerleyebildiler ve bu sırada tanklarının çoğunu yitirdiler. Asker ve tank sayısı açısından üstünlüğü ele geçiren Sovyet birlikleri, çarpışmanın en şiddetli olduğu 12 Temmuz'da karşı saldırıya geçtiler. Bu sırada elde ettikleri başarıdan cesaret alarak başlattıkları büyük saldırı sonucunda da, yakınlardaki Orel (5 Ağustos) ve Harkov kentlerini (23 Ağustos) geri aldılar. Tarihin en büyük tank çarpışması olan Kursk Çarpışması'na yaklaşık 6 bin tank, 2 milyon asker ve 4 bin uçak katıldı. Çarpışma Almanların Doğu Cephesi'ndeki saldırı olanaklarını ortadan kaldırdı ve 1944-45 yıllarındaki büyük Sovyet saldırılarının yolunu açtı.

kurşun (mermi) *bak.* çekirdek

kurşun (Pb), periyodik tablonun IVa grubunda (karbon grubu) yer alan kimyasal element; gümüşsü beyaz ya da grimsi renkli, yumuşak, çok dövülgen, sünek ve yoğunluğu yüksek bir metaldir. Eski çağlardan beri bilinen ve simyacıların en eski metal olduğunu düşündükleri kurşun, elektriği çok az iletir ve yenime (korozyon) karşı çok dayanıklıdır.

Kurşun eski çağlarda tartı ağırlıklarında, paralarda, süs eşyasında, gümüş arıtımında, lehimlerde, çanak çömlek sırlanmasında

Långban'dan pirokroitli kurşun örneği, İsveç
Illinois State Museum; fotoğraf, John H. Gerard-EB Inc.

kullanılırdı. Fenikelilerin İÖ 2000'lerde İspanya'da kurşun madenleri işlettiği bilinmektedir. Yunanistan'da Laurim'de İÖ 5. yüzyılda kurşun madenleri kuruldu ve Romalılar İspanya'nın Rio Tinto bölgesinde İÖ 3. yüzyılda kurşun madenleri işlettiler. Romalıların kurşundan yaptıkları su boruları günümüzde bile kullanılmaktadır. Ortaçağ simyacıları kurşunu bütün metallerin atası olarak kabul ettiler ve onu öbür temel metalleri altına dönüştürebilecek bir madde haline getirmeye çalıştılar.

Günümüzde dünyanın en büyük kurşun üreticisi olan ABD'de kurşun madenciliği ve metalurjisi önce 1621'de Virginia'da gelişti; Mississippi Vadisindeki kurşun cevherleri ise 1700-1867 arasında işletildi.

Bulunduğu yerler, özellikleri ve kullanım alanları. Doğada serbest halde ender olarak bulunan kurşun, birçok mineralde bileşik halde yer alır. Bunların içinde en önemlisi, bir kurşun sülfür (PbS) minerali olan galendir. Birincil kurşun minerali ve dünyadaki kükürt üretiminin başlıca kaynağı olan galen, çoğunlukla çinko, bakır, kadmiyum, bizmut, arsenik, antimon ve gümüş gibi katışkılar da içerir. Doğal süreçlerle oluşan öbür birincil kurşun mineralleri klosthalit, altayit, jordanit, kobelit, bulanjerit, aikinit, jamestonit ve burnonittir. Ufalanmayla oluşan kurşun karbonatlar ve sülfatlar ikincil kurşun mineralleridir ve bunların içinde en

yaygın olarak bulunanı serüsit (kurşun karbonat) ve anglezittir (kurşun sülfat). Daha az önemli olan oksitli mineralleri ise vulfenit, vanadinit, piromorfittir.

Kurşun kesildiğinde hızla yükseltgenerek, kurşun ve kurşun monoksit (PbO) karışımından oluşan mat gri renkli bir katmanla kaplanır; bu katman metalin daha fazla yenime uğramasını önler. Kurşun seyreltik nitrik asit içinde çözünür, buna karşılık hidroklorik asit ve sülfürik asitten yalnızca yapay olarak etkilenir. Bunun nedeni, malzemenin üstünde tepkimenin ilerlemesini önleyici kurşun klorür ve kurşun sülfat katmanlarının oluşmasıdır. Bu kimyasal direncinden ötürü kurşun çatıların kaplanmasında, yer ve su altındaki kabloların yalıtılmasında, su borularında, yenime uğratan maddelerin taşınması ve işlenmesinde kullanılır.

Kurşunun pek çok başka kullanım alanı da vardır. Pillerde, mermi çekirdeklerinin yapımında, lehim, hurufat alaşımı ve sert kalay gibi erime noktası düşük çeşitli alaşımların hazırlanmasında kurşundan yararlanılır. Ses iletimini önlemek amacıyla büyük yapıların duvarlarında kurşun levhalar, ayrıca trafiğin ve başka kaynakların yol açtığı titreşimi soğurmak amacıyla yapıların temellerinde, kurşun ve asbest yastıklar kullanılır. Kurşun kısa dalgaboylu elektromagnetik ışınımı etkin biçimde soğurduğundan, nükleer reaktörlerin, parçacık hızlandırıcıların, röntgen cihazlarının ve radyoaktif maddelerin taşındığı ve depolandığı kapların çeperlerindeki koruyucu örtüler de kurşundan yapılır.

Kurşun ve bileşikleri zehirlidir; bunlar vücutta birikerek ölüme yol açan zehirlenmeler yaratabilir. Kurşunun çocuklarda birikmesi biliş kusuruna, büyüklerde ise ilerleyici böbrek hastalığına neden olabilir. *Ayrıca bak.* kurşun zehirlenmesi.

Kurşunun dört kararlı izotopu vardır ve hepsi de başka elementlerin radyoaktif bozunması sonucunda oluşan son ürünlerdir; görece bolluk bakımından kurşun-204 yüzde 1,48, kurşun-206 yüzde 23,6, kurşun-207 yüzde 22,6 ve kurşun-208 yüzde 52,3 oranındadır. Kurşunun ayrıca 20'den fazla radyoaktif izotopu da bilinmektedir.

Cevher hazırlama, ergitme ve arıtma. Galen minerali yüzde 86,6 kurşun içerirse de, çoğunlukla başka minerallerle birlikte bulunur. Bazı yerlerde yüzde 3-30 arası gibi düşük oranda kurşun içeren cevherler de çıkarılır. Kurşun, cevherin yansımalı fırınlarda (reverber) kavrulması ya da yüksek fırında kavrulup ergitilmesi yoluyla elde edilir. Cevher kavrulmadan önce öğütülür, yüzdürme yoluyla ayrılır ve deriştirilir. Öğütülen cevher tane büyüklüğüne göre ayrıldıktan sonra, kurşun sülfür ve gang (artık malzeme) karışımı yüzdürme tankına verilir. Suyla karıştırılmış uygun bir ıslatıcı yalnızca gangı ıslatır. Ayrılmış cevher, su ve yağ türü bir ıslatıcıyla karıştırıldığında, kurşun sülfür parçacıkları yağa tutunur ve tankın içinden geçirilen hava kabarcıklarıyla birlikte yüzeyde bir köpük oluşturur. Islanan gang ise dibe çöker. Üstten toplanan küçük kurşun sülfür taneleri kireç ya da şap yardımıyla yığışım haline getirilerek deriştirilir ve süzüldükten sonra ergitmeye verilir. Derişkide yüzde 45-60 arası kurşunla birlikte, yüzde 10-30 arası kükürt, yüzde 15 çinko, yüzde 8 demir, yüzde 3 kalsiyum oksit, yüzde 3 bakır, yüzde 2 antimon ve düşük miktarlarda arsenik, bizmut, altın, gümüş ve başka elementler de bulunur.

Kurşun derişkileri fırınlara yüklenmeden önce içindeki kükürt miktarını düşürmek amacıyla kireçtaşı, silis, kok, demir cevheri gibi maddelerle karıştırılarak kavrulur. Bu maddeler kurşun sülfürün içindeki kükürtle ergiyerek bileşikler oluşturur; kükürt ise kükürt dioksit olarak uzaklaşır ve çoğunlukla sülfürik asit üretiminde kullanılır. Kavurma sonunda başta kurşun oksit, demir oksit ve çinko oksit olmak üzere az miktarda kurşun metali ve kükürt içeren gözenekli sinter (topak) kütlesi oluşur. Büyük parçalar halinde kırılan sinter, kok, kireçtaşı silis ve başka eritici maddelerle belirli oranda karıştırıldıktan sonra yüksek fırına yüklenir ve ergitme yoluyla indirgenerek kurşun metali elde edilir. Cüruf ve mat (kükürtlü külçe), erimiş kurşunun toplandığı potanın üstünden alınır.

Yansımalı fırınlar kurşun arıtma işlemlerinde ender olarak kullanılır. Çünkü bu fırınlarda yüzde 70 ya da bunun üzerinde kurşun içeren cevherler gereklidir.

Yüksek fırından çıkan kurşun, külçe halindedir ve metal ve ametal (oksitler ve sülfürler) halde pek çok çözünmüş katışkı içerir. Bu kütle bir köpüklendirme tankında erime noktasının biraz üstünde bir sıcaklıkta erimiş halde tutularak, metal oksitler, sülfürler, metal bileşikleri gibi katışkılar cürufa (köpük) çekilerek kurşun arıtılır. Bu işlemler sonucunda oldukça katışkısız hale gelen malzeme, sıvı halde ya da dökülmüş bloklar biçiminde arıtma tesisine taşınarak ya elektroliz yöntemiyle ya da potalarda son arıtma işleminden geçirilir. Elektroliz yönteminde külçeler anot halinde hazırlanır ve elektroliz tankına daldırılır. Katışkısız kurşun, katot olarak kullanılan ince kurşun levhaların üzerinde çökelir. Potada arıtma işlemi ise karmaşık bir süreçtir, ama bu işlemle gümüş ve çinko yan ürünlerinin geri kazanılması daha kolay ve hızlı olur. Bütün pota arıtma işlemleri yumuşatma, gümüşün alınması, çinkonun alınması ve bizmutun alınması aşamalarından geçer. Arıtma işlemleri sonucunda, yüzde 99,999 arılıkta kurşun elde edilir.

Alaşımları. Katışkısız kurşunun mekanik özellikleri oldukça zayıftır ve daha dayanıklı olması istendiğinde başka elementlerle alaşımlanır. Bu amaçla en yaygın kullanılan alaşım metali antimondur. Kurşuna yüzde 12'ye kadar antimon katılmasıyla oluşan alaşımın kopma dayanımı katışkısız kurşununkine göre dört kat fazladır ve erime noktası daha düşüktür. Antimonlu kurşun pillerde kullanılır. Yüzde 2-70 arasında değişen oranlarda kalay içeren alaşımlardan ise sanayide lehimleme işlemlerinde yararlanılır. Kalay oranının artmasıyla alaşımın dayanımı artar ve erime noktası düşer. Antimon ve kalay içeren kurşun alaşımlarından, döküm özelliği çok iyi ve erime noktası düşük birçok hurufat alaşımı hazırlanır. Bunlardan linotip, stereotip ve elektrotip metalleri baskı makinelerinde ve yazıcılarda kullanılır. Kurşun temelli yatak metalleri ise, çoğunlukla sıkışma dayanımını artırmak amacıyla bakır, kalay ve arsenik katkılı antimonlu kurşundan yapılır.

Bileşikleri. Kurşun, bileşiklerinde +2 ve +4 değerliklidir. Kurşun (II) oksit (PbO), kurşun (IV) oksit (PbO_2) ve sülüğen (Pb_3O_4) gibi kurşun oksitleri en önemli kurşun bileşikleridir. Kurşun (II) oksit doğada litarj (mürdesenk) ve masiko mineralleri halinde bulunur. Tetragonal kristal yapıda kristalleşen ve kırmızı ya da kırmızımsı sarı renkli olan litarj, kurşun (II) oksitin 488°C'nin altında kararlı olan biçimidir. Masiko ise ortorombik kristal yapıdadır, sarı renklidir ve aynı oksitin 488°C'nin üstünde kararlı olan biçimidir. Her iki biçim de suda çözünmez; asitlerde çözündüğünde ise Pb^{+2} iyonu içeren tuzları ve bazlarda çözündüğünde de PbO_2^{-2} iyonu içeren plumbatları oluşturur.

Litarj, kurşunun havayla yükseltgenmesi sonucunda oluşur ve benzine vuruntuyu önlemek amacıyla katılan organik tetraetil kurşun [$Pb(C_2H_5)_4$] dışında ticari açıdan en önemli kurşun bileşiğidir. Doğrudan ya da öbür kurşun bileşiklerinin elde edilmesinde başlangıç maddesi olarak büyük miktarlarda kullanılır, kurşun-asit pillerinin levhalarının yapımında çok miktarda tüketilir. Üstün nitelikli cam eşyada yüzde 30 oranında bulunan litarj camın kırılma indisini artırır, malzemeye parlaklık, dayanıklılık ve sesi yankılandırma özelliği kazandırır. Litarj ayrıca kurutucu olarak verniklerde ve benzindeki çok kokulu tiyollerin (kükürtlü organik bileşikler) giderilmesinde de kullanılır. Doğada kahverengi siyah arası renkli platnerit minerali biçiminde bulunan kurşun (IV) oksit, sanayide sülüğenin klorla indirgenmesiyle hazırlanır, ısıtıldığında bozunarak oksijen açığa çıkarır ve daha düşük değerlikli kurşun oksitleri verir. Kurşun (IV) oksit boyarmaddelerin ve kibritlerde kullanılan kimyasal maddelerin üretiminde yükseltgeyici olarak, ayrıca çok kükürtlü kauçukların iyileştirilmesinde kullanılır. Sülüğen, kükürt (II) oksitin daha da yükseltgenmesiyle elde edilir; turuncu-kırmızı renkli bir pigment olan bu oksitten, yenime karşı dayanıklılığı artırmak amacıyla demire ve çeliğe sürülen astar boyalarında yararlanılır. Ayrıca demir (III) oksitle tepkimeye girmesi sonucunda, mıknatıs yapımında kullanılan ferriti oluşturur.

Sanayi açısından önemli bir başka kurşun bileşiği de litarjın derişik asetik asitin içinde çözünmesiyle elde edilen ve suda çözünebilen kurşun asetat [$Pb(C_2H_3O_2)_2$] tuzudur. Bu tuzun kurşun şekeri olarak da bilinen üç sulu bileşiği [$Pb(C_2H_3O_2)_2 \cdot 3H_2O$] dokumaların boyanmasında mordan ve bazı boyalarda kurutucu olarak kullanılır. Ayrıca bu tuzdan, başka kurşun bileşiklerinin üretiminde ve altın siyanürleme tesislerinde çözünen sülfürleri çöktürmede yararlanılır.

Bazik kurşun karbonat, bazik kurşun sülfat ve bazik kurşun silikat gibi öbür çeşitli kurşun tuzları ise eskiden beyaz dış cephe boyaları olarak yaygın biçimde kullanılmıştır. Ama bu beyaz kurşun pigmentler insan sağlığına zarar verdiğinden ve zehirli olduklarından 20. yüzyılın ortalarından beri çok az kullanılmaktadır. Kurşun arsenatın böcek ilaçlarında kullanılmasından da aynı nedenle vazgeçilmiştir.

Türkiye'de kurşun çıkarılan yatakların hemen hepsi çinko, bakır ve pirit içerdiğinden, kurşun üretimi genellikle bu metallerin üretimiyle birlikte gerçekleştirilir. Ama potansiyel rezervleri 215.220 ton olan Kütahya-Geriniktepe ve 300.000 ton olan Kütahya-Eğrigöz yataklarından yalnız kurşun çıkartılır. Kamu kesimine ait en önemli işletme Etibank'a ait olan Keban Simli Kurşun İşletmesi'dir. Bu işletme yılda 2.000-2.100 ton kurşun ve 1.700-1.850 ton derişik kurşun cevheri üretmektedir. İşletmede kurşunun yanı sıra çinko ve gümüş üretimi de yapılmaktadır. Türkiye'nin 1970'lere değin yıllık ortalama 30.000 ton olan kurşun üretimi, bu yıllardan sonra giderek düşmüştür. 1975'te 91.570 ton, 1980'de 125.593 ton, 1981'de 171.107 ton kurşunlu çinko tüvenan üretilmiş ve bundan 1975'te 5.993 ton, 1981'de 1.331 ton kurşun konsantresi elde edilmiştir. Ama üretim 1983 sonrasında yeniden yükselmiş ve kurşunlu çinko tüvanan üretimi 1989'da 345.051 tona ulaşmıştır. *Ayrıca bak.* çinko.

atom numarası	82
atom ağırlığı	207,19
erime noktası	327,5°C
kaynama noktası	1.744°C
yoğunluğu	11,29 gr/ml
yükseltgenme durumu	+2, +4
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-18-4 ya da $6s^2 6p^2$ ya da $1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^6 3d^{10} 4s^2 4p^6 4d^{10} 4f^{14} 5s^2 5p^6 5d^{10} 6s^2 6p^2$

kurşun dökme, geleneksel inanışta, eritilmiş kurşunu hastanın başı üzerinde tutulan bir tas suyun içine dökerek aldığı biçimlere göre hastalığın nedenini belirleme ve buna göre iyileştirme önlemleri alma.

Halk arasındaki inanışa göre nazara uğradığı, büyü yapıldığı ya da cin ve perilerce rahatsız edildiği için sık sık bayılan, sürekli sıkıntı duyan ya da bunalıma düşen kişiler ancak kurşun dökülerek iyileştirilebilir. Kurşun dökme işini yalnız "ocaklı" ya da "el almış" yaşlı kadınlar yapabilir. Hastanın evine çağrılan kurşuncu, önce kepçenin içine doldurduğu kurşunu sıvılaşıncaya değin eritir. Hastanın başından aşağıya kadar bir çarşaf ya da yorgan örtüldükten sonra içinde yarıya kadar suyla doldurulmuş bir hamam tası ile bir parça ekmek, ayna, kömür, tuz ve bir baş soğan bulunan bir kalbur hastanın başı üzerinde tutulur. Hastanın yanına gelen kurşuncu kadın, "El benim elim değil, Fadime Ana'mızın eli" diyerek kurşunu tasın içine boşaltır. Suya dökülen kurşunun çıkardığı seslere ve aldığı biçimlere göre hastalığın nedenini yorumladıktan sonra bazı dualar okur ve "amin!" diyerek hastanın yüzüne üfler. Kurşun dökme işlemi hastanın göbeğinin ve dizlerinin üzerinde, sokak kapısının eşiğinde de yinelenir. Daha sonra kalburun içindeki ekmek doğranıp bir köpeğe yedirilir. Ayna açık havaya bırakılır. Tuz hastanın çorbasına katılır. Tastaki su hastanın yüzüne, el ve kollarına sürülür, artanı ise bir kediye içirilir. Hasta kurşunun bir parçasını 3-4 gün cebinde taşır.

Üç gün boyunca bu işlemleri yineleyip işini bitiren kurşuncuya emeğinin karşılığında bir miktar para verilir. Halk arasında kurşun dökme ücreti için pazarlık eden ya da verileni az gören kurşuncuların yaptığı işlemlerin geçersiz olacağına ve duasının kabul olmayacağına inanılır.

kurşun geçirmez yelek, mermi ve şarapnellerden korunmak amacıyla giyilen koruyucu giysi.

I. Dünya Savaşı sırasında, askerlere özel görevler için elyaf ya da çelikten yapılmış gövde zırhları veriliyordu, ama bunlar oldukça ağır olduğundan kullanışlı değildi. II. Dünya Savaşı'nda da yaralanmaları engellemek amacıyla bombardıman uçaklarının mürettebatı ve kara birlikleri için, birbirine reçineyle bağlanmış cam elyafı levhalarından, çelik ve aluminyumdan oluşan oldukça ağır naylon bir giysi geliştirildi.

Uçuş personeli için geliştirilen vücut zırhları ile II. Dünya Savaşı ve Kore Savaşı'nda kara ve deniz piyadeleri tarafından kullanılan şarapnel yelekleri, manganezli çelik levhalar ya da Doron adı verilen birbirine bağlanmış cam elyafı levhalarından oluşuyordu. 1951'de ABD'nin gerek deniz, gerekse kara kuvvetlerinde naylon ya da levhalardan sepet örgüsü biçiminde yapılmış yarı esnek yelekler kullanılıyordu. Bunlar 1967'de geliştirilen titan levhalar sayesinde havan, top ve uçaksavar mermilerinin şarapnellerine karşı yeterli bir koruma sağlamalarına karşın, zırh delici mermilere karşı etkisiz kalıyordu.

Vietnam Savaşı sırasında bir tür seramik olan bor karbür gibi yeni ve sert bileşikler ortaya çıktı. Ayrıca, helikopter mürettebatını yerden açılan yoğun ateşten korumak için kullanılan, çifte su verilmiş çelikten yapılan karma yelekler oldukça etkili oldu. Çok sayıda katmanı olan naylon dokumaların merminin enerjisini dağıtabildiğinin bulunması ise vücut zırhları alanında bir devrim yarattı.

Çelikten ya da sert plastikten yapılan zırhların işlevi mermiyi geçirmemektir. Seramik zırhların işlevi ise, seramiğin sertliği sayesinde merminin hızını aniden kesmek ve çarpma noktasında zırh parçalanırken merminin enerjisini dağıtmaktır. Seramik kurşun geçirmez yelekler seramik levhalardan oluşur ve bir mermiyi durdurduktan sonra parçalandıkları için bunların değiştirilmesi gerekir. Dokuma yelekler ise merminin biçimini bozar ve çok sayıdaki katlarına takılarak enerjisinin dağılmasını sağlar.

Dokuma kurşun geçirmez yelekler, sık dokunmuş ve birbirine yorgan dikişine benzer biçimde dikilmiş 16-24 kat naylon kumaştan oluşur. Böyle bir yeleğin dış katlarına çarpan sıradan bir tabanca ya da yarı otomatik silah mermisi anında yassılaşır ve mantar biçimini alır. Bu çekirdek yeleğin öteki katlarını zorlarken enerjisini yitirir ve kaba bir ağyapı biçiminde dokunmuş olan bu katları delemez.

Bu tip yelekleri giyenlerin vücudunda kurşunun çarpmasından sonra genellikle önemli olmayan ezikler ya da çürükler oluşur. On altı katlı yelekler, tabanca ve yarı otomatik silahların normal mermilerini, 24 katlılar ise aynı silahlardan atılan daha güçlü magnum mermilerini durdurmakta kullanılır. Çok katlı naylon kumaş sıradan bir kumaşa göre daha kalın ve kaba yapılı olmakla birlikte, yelek ya da bütün gövdeyi koruyucu bir giysi biçiminde biçilip dikilerek, günlük elbiselerin altına dışarıdan belli olmayacak biçimde giyilebilir.

kurşun-210'la tarihleme, kurşunun radyoaktif izotopu kurşun-210'un kararlı izotopu kurşun-206'ya oranından yararlanılarak gerçekleştirilen yaş belirleme yöntemi. Yöntem, uranyum cevherlerine uygulanmıştır. Uranyum-238'in radyoaktif bozunumu sonucunda ortaya çıkan kararsız ürünler dizisi arasında kurşun-210, radon-222'nin bozunumu sonucunda oluşur ve kararlı kurşun-206 izotopunun öncüsüdür. Kurşun-210'la tarihleme yöntemi özellikle, eylemsiz (tepkimeye girmeyen) radon-222 gazı kaybı nedeniyle yaşı tam olarak belirlenemeyen minerallere ve kayaçlara uygulanır. Mineral ya da kayaç jeolojik geçmişi sırasında hep aynı oranda radon yitirmişse, bu yöntem doğru sonuç verir. *Ayrıca bak.* uranyum-toryum-kurşunla tarihleme.

kurşun odalar yöntemi, kükürt dioksitin azot oksit gazlarının katalizleyici etkisi altında nemli havayla yükseltgenmesi işlemine dayalı sülfürik asit üretim yöntemi. Bu tepkime kurşun levhalardan yapılmış kutu biçiminde bir dizi kapalı odada gerçekleştirilir. Günümüzde bu yöntemin yerini, daha modern bir üretim tekniği olan değme yöntemi(*) almıştır.

kurşun sırlı seramik, İngiltere'de üretilen ince, beyaz renkli, kurşun ya da krem sırlı seramik. 1730'dan sonra Fransa'ya ihraç edilmiştir. İlk ihraç edilenler Staffordshire'da üretilen tuzlu sırla kaplanmış seramiklerdi; bunları Wedgwood'un Kraliçe seramiği ve Leeds'de yapılan krem renkli seramikler izledi. Fransa'daki kalay sırlı seramiklerden daha ucuz ve dayanıklı olan İngiliz ürünlerine 1741 ve 1749'da ağır gümrük vergileri kondu. İki ülke arasında 1786'da yapılan bir anlaşmayla ithal krem sırlı seramiğin gümrük vergisinin düşürülmesi, Fransa'daki kurşun sırlı seramik sanayisinin yıkılmasına yol açtı ve 19. yüzyılın ilk yarısında İngiliz tipi seramiğin yerli olarak üretilmeye başlamasıyla da bu ürünler yurtiçinde bütünüyle kullanılmaz oldu. Bu imalathanelerden bazısı, Leigh kardeşler gibi Fransa'ya yerleşmiş İngiliz seramikçileri işe almıştı. Leigh kardeşlerin yönettiği Douai'deki imalathanenin ürünleri Leeds'de yapılanlara benzer ve çoğu zaman onlarla karıştırılır.

kurşun zehirlenmesi, kurşun içeren maddelere sürekli maruz kalma sonucunda vücut dokularında zamanla kurşun birikmesiyle ortaya çıkan yapı ve işlev bozuklukları.

Evlerdeki başlıca kurşun kaynakları kurşunlu boyalar ve kurşun borulardan geçen içme suyudur. Kurşunlu boyayla boyanmış oyuncaklar ve eşyalar bunları ağzına alan ve çiğneyen çocuklar için özellikle tehlikelidir. Petrol sanayisi, madencilik ve metalurji, basımevleri, kesici aletler ve pil, havagazı ve su borusu, boya ve boyarmadde, seramik, cam ve mermi üretiminde çalışan işçiler kurşun içeren maddeler, tozlar ve dumanlarla her an karşı karşıyadır. Kurşun zehirlenmesine yol açabilecek öbür kaynaklardan en önemlisi kurşun içeren böcek ilaçlarıdır; ilaçlanmış sebze ve meyveler tarım işçilerini olduğu kadar, tüketicileri de zehirleyebilir. Kurşun tetraetil içeren benzinin kullanıldığı araçların egzoz dumanının sürekli solunması, özellikle çocuklarda zehirlenmeye neden olabilir.

Zehirlenmeye yatkınlık ve ortaya çıkan belirtiler bireyden bireye değişir. Belirtiler aşamalı olarak ya da uzun süre kurşuna maruz kalındıktan sonra birden ortaya çıkabilir. Kurşun bütün vücudu, özellikle sinir sistemini, sindirim sistemini ve kan yapıcı dokuları etkiler. Zehirlenen birey huzursuz, derisi soluktur; dilinde metalik bir tat vardır. Sindirim bozukluğu, iştah kaybı, karın kaslarının spazmıyla ortaya çıkan şiddetli karın ağrısı (kurşun koliği) ve kabızlık görülebilir. Dişetlerinin tabanında siyah bir çizgi oluşur; sıklıkla kansızlık da vardır. Zehirlenmenin sonraki dönemlerinde baş ağrısı, baş dönmesi, zihin bulanıklığı (konfüzyon) ve görme bozuklukları ortaya çıkabilir. Çevrel sinirlerin tutulması parmaklar, eller ve bileklerden başlayan felce neden olur. Çocuklarda beynin örselenmesi bazı vakalarda körlük ve sağırlık gibi kalıcı bozukluklarla sonuçlanabilir ya da ölüme yol açan çırpınma (konvülsiyon) nöbetleri ve koma görülebilir. Aşırı miktarda kurşuna maruz kalan erişkinlerde de beyinde örselenme oluşabilir.

Dokulardaki kurşunu vücuttan atmak için etilen diaminin kalsiyum tuzları, tetraasetik asit ve penisilamin gibi maddeler kullanılır. Tedavi uzun sürebilir; beyin dokusunun ileri derecede örselendiği durumlar dışında genellikle hasta tamamen iyileşir. 20. yüzyılın son yarısına değin kurşun zehirlenmesi nedeniyle beyin dokularının örselendiği vakaların yaklaşık yüzde 25'i ölümle sonuçlanıyor, kurtulanların hemen yarısında ise kalıcı zihinsel bozukluklar görülüyordu.

kurşunkalem, içine grafit gibi iz bırakıcı özelliği olan bir madde yerleştirilmiş metal, ahşap ya da plastikten silindirik ince çubuk. Yazma, çizme ve işaretleme amacıyla kullanılır. Kurşunkalemi ilk kez 1565'te Alman-

İsviçreli doğabilimci Conrad Gesner tanımladı. O zamanlar bir tür kurşun olduğu sanılan grafitin başka bir mineral olduğunu ilk ileri süren de oydu. 1779'da İsveçli kimyacı Carl Wilhelm Scheele grafitin karbonun bir biçimi olduğunu ortaya koydu. Grafitin adı, Yunancada "yazmak" anlamına gelen *graphein* sözcüğünden gelir. Günümüzde kullanılan kurşunkalem, 1564'te, İngiltere'de Borrowdale'de o zamana değin görülmemiş ölçüde saf bir grafit yatağının bulunmasından sonra yapılabildi.

Kurşunkalemlerin sertliği, kurşunun içerdiği kilin oranına bağlıdır. Genellikle bu sertlik, sayı büyüdükçe artmak üzere 1 ile 4 arasındaki sayılarla belirtilir. Sanatçıların ve mimarların kullandığı çizim kalemlerinin sertliği ise B (yumuşak) ve H (sert) harfleriyle gösterilir. Bu sistem içinde kurşunkalemler 8B, 7B,..., 2B, B, HB, 2H,..., 10H biçiminde sıralanır. F ise orta sertlikteki yazı kalemini belirtir.

Kurşunkalemin renginin koyuluğu, içerdiği küçük kurşun parçacıklarının sayısına bağlıdır. Bu parçacıkların rengi, kurşunun sertliğinden bağımsız olarak, eşit siyahlıktadır. Kurşunkalemin çizgisinin görünürdeki siyahlığını belirleyen ise, bu parçacıkların büyüklüğü ve sayısıdır. Kurşunun sertliği, kâğıt elyafına sürtünmeye kurşunun ne ölçüde direnç gösterdiğinin ölçütüdür.

kurşunkalem çizim, grafitli kalemle yapılan her türlü taslak, alıştırma çalışması ya da çizim. Siyah çizgide sağladığı kolaylıklarla kurşunkalem, ortaçağ sonlarıyla Rönesans'ta kâğıt, parşömen ya da ahşap üstünde kullanılan metal uçların yerini aldı.

Grafit 16. yüzyıldan beri biliniyordu, ama sanatçılar tarafından ancak 17. yüzyılda kullanılmaya başladı. O zamanlar henüz kurşunkalem biçimine dönüştürülmediği için, grafit parçası genellikle bir sapa takılarak kullanılıyordu. Kurşunkalem çizimin ilk uygulamalarına Felemenkli David Teniers (Genç) ile Aelbert Cuyp'un manzara taslaklarında rastlanır. Bu örneklerde grafit yalnızca bazı ayrıntıları belirtmek için kullanılmıştır. 17. yüzyıl ile 18. yüzyılın büyük bölümünde de yalnızca taslak çalışmalarında grafitten yararlanıldığı görülür. Bu yüzyılda bütünüyle grafitle yapılmış çizimler sayıca pek azdır. Bunların arasında İngiliz Thomas Gainsborough ile George Romney'nin bazı çizimleri sayılabilir.

Bu dönemde taslak çizimlerinde tebeşir, kömür kalem ve mürekkep daha yaygın olmakla birlikte, ressamların, minyatürcülerin, mimarların ve tasarımcıların yavaş yavaş grafit kullanmaya başladıkları görülür. Bugünkü kurşunkalemin atası sayılan ilk kalemler 18. yüzyılın sonlarında ortaya çıktı. Bunlar genellikle silindirik bir ahşap çubuğun içindeki boşluğa grafit yerleştirilerek yapılıyordu. 1795'e gelindiğinde Fransız mucit Nicolas-Jacques Conté grafitle kili birleştirerek ilk kurşunkalemi (*bak.* conté kalemi) yapmıştı. Conté'nin bu buluşu yumuşak, sert, açık, koyu çizgi çizebilen daha iyi kalemlerin yapılabilmesine olanak verdi. Kurşunkalemin bu kadar gelişmesi 19. yüzyılda özellikle taslak niteliğindeki kurşunkalem çizimin yaygınlaşmasına yol açtı. Kurşunkalem her türlü yüzeyde rahatça kullanılabildiğinden, kısa sürede sanatçı atölyelerinin vazgeçilmez bir aracı oldu.

Kurşunkalem çeşitli değerlerde açık-koyu etkiler elde etmeye ve çizime hacim kazandırmaya uygundu. Ama büyük ustalar kurşunkalem çizimin niteliğinden uzaklaşmayarak yalın çizgisel değerlere bağlı kalmayı ve gölgelemede sınırlı uygulamayı yeğliyorlardı. Genede 18. ve 19. yüzyıllarda bazı sanatçılarla minyatür ustaları grafit tozunu yumuşak bir kâğıt ya da güderiden tamponla ezerek çeşitli değerlerde ışık-gölge karşıtlıkları ve hacimli biçimler elde etti.

Orta sertlikteki kurşunkalemle keskin ve net çizgiler yaratan en büyük ressamlardan biri yeni-klasik Fransız ressam J.-A.-D. Ingres'dı. Ingres ustalıklı dış çizgiler ve hafif gölgelerle zarif, abartısız kurşunkalem figürler ve portreler yaptı. Avrupa'da birçok sanatçı bu yöntemi benimsemişti. Alman çizim ustası Adrian Ludwig Richter en sert kurşunkalemle çalışıyor ve kalemin ucunu her zaman sivri tutarak olağanüstü incelikte figür ve manzaralar çiziyordu. Daha serbest ve kendiliğinden çizgiler elde etmek için yumuşak ve koyu renkli kurşunkalem kullanan sanatçılar da vardı. Romantik ressam E. Delacroix bu tür kalemlerle akıcı ve hareketli çizgiler elde etti, dramatik figürler ve manzaralar oluşturdu. Van Gogh ise güçlü ve kût çizgilerini kalın uçlu marangoz kalemiyle yarattı.

19. yüzyılda kurşunkalemi en duyarlı kullanan sanatçılardan biri E. Degas'ydı. Pasteli, kömür kalemi ve tebeşiri ustaca kullanan Degas, kurşunkalem çizimlerinde Ingres'ın keskin dış çizgili, ağırbaşlı, Delacroix'nın da canlı, hatta vahşi taslaklarına benzemeyen bir incelik ve sıcaklık elde etti. Degas'nın dış çizgileri son derece akıcı, gölgeleriyse yumuşak ve duruydu.

20. yüzyılda H. Matisse, A. Modigliani, P. Picasso ve daha birçok sanatçı, taslaklarında ya da düşüncelerini aktardıkları karalamalarında kurşunkalemden yararlandılar.

Kurşunlu, Karadeniz Bölgesi'nde, Çankırı iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.152 km² (1986) olan Kurşunlu ilçesi doğuda Ilgaz ve Korgun, güneyde Orta, batıda Atkaracalar, kuzeyde Bayramören ilçeleri, kuzeydoğuda da Kastamonu iliyle çevrilidir.

Çankırı ilinin kuzey kesiminde yer alan ilçe toprakları, çok yüksek olmayan dağlık ve engebeli bir alanı kapsar. İlçenin

Kurşunlu'dan bir görünüm
Şemsi Güner

kuzey kesimini Ilgaz Dağının batı uzantıları engebelendirir. İlçe topraklarının sularını Kızılırmak'ın başlıca kollarından Devrez Çayı toplar.

İlçede temel ekonomik etkinlik tarımdır. Ekime elverişli alanı az olan ilçede yetiştirilen başlıca hayvanlar koyun ve Ankara keçisidir. Arıcılık da yapılan ilçenin başlıca bitkisel ürünleri buğday, arpa ve patatestir. Az miktarda elma, erik, ceviz, baklagiller, soğan ve sarmısak yetiştirilir.

Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı üzerinde yer alan ilçe topraklarında birçok şifalı madensuyu kaynağı vardır. Bunların başlıcası Çavundur kaynaklarıdır.

Eski adı Karacaviran olan Kurşunlu'nun tarihine ilişkin fazla bilgi yoktur. 11. yüzyılda çevresine Türkmenlerin yerleştirildiği Kurşunlu, 19. yüzyıl sonlarında Çankırı sancağının Çerkeş kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. Kurşunlu halkı, Kurtuluş Savaşı sırasında çıkan Anzavur ve Çapanoğlu ayaklanmalarının bastırılmasına katıldı.

İlçenin orta kesiminde kurulmuş olan kent, küçük bir yerleşmedir. İl merkezi Çankırı'ya 83 km uzaklıkta olan Kurşunlu kentinden Irmak-Zonguldak demiryolu geçer.

Kurşunlu yöresindeki en eski tarihsel yapı kalıntıları Kurşunlu Kalesi ile çeşitli kaya mezarlarıdır. Kasabadaki başlıca tarihsel yapılar eski bir kiliseden dönüştürüldüğü sanılan Pazar Camisi ile yapım tarihi bilinmeyen Kurşunlu Hamamı'dır.

Kurşunlu Belediyesi 1944'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 25.145; kent, 10.605.

Kurşunlu Cami *bak.* Fatih Paşa Camisi

Kurşunlu depremi, 13 Ağustos 1951'de Çankırı'nın Kurşunlu ilçesinde oluşan ve magnitüdü Richter ölçeğine göre 6,5 olan şiddetli yer sarsıntısı. Deprem sonucunda yörede 50 kişi ölmüş, 678 kişi yaralanmıştır. Depremde ayrıca, 3.354 bina yıkılmış ve 13.373 bina da hasar görmüştür.

Kurşunlu ilçesi Türkiye'nin birinci derece deprem bölgesindedir ve Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı üzerinde yer alır. Bölgede sık sık çeşitli büyüklüklerde depremler oluşmuştur. Çankırı'nın 40 km kadar kuzeybatısında yer alan Kurşunlu ilçesi, hafif dalgalı bir arazi üzerinde kurulmuştur. İlçeden geçen derenin kuzeydoğusunda Neojen Bölümden (y. 26-2,5 milyon yıl önce) kalan killi marnlı katmanlar ve dere çökelleri, güneybatısında ise andezit, tüf ve yığışımlar yer alır.

kurşunlu kalay *bak.* sert kalay

kurşunlu kristal *bak.* flint camı

kurşunlu teneke, kurşun ve kalay alaşımıyla (terne) kaplanmış çelik sac. Kaplama işlemi, sacın eriyik haldeki alaşıma daldırılması yoluyla gerçekleştirilir. Alaşım yüksek oranda kurşun içerdiğinden, malzeme donuk bir görünüm kazanır. Terne metalinin bileşimi, yüzde 50 kalay ve yüzde 50 kurşundan, yüzde 12 kalay ve yüzde 88 kurşuna kadar değişir. Alaşımdaki kalay sacın ıslanmasını sağlar ve böylece kurşun ile demirin birleşmesini olanaklı kılar; bu iki element başka bir yolla alaşım oluşturamaz. Kurşunlu teneke üretimi, galvanizlemeye ya da teneke (kalay kaplı sac) üretimine benzer; sac malzeme önce çinko klorür eritici banyosuna, ardından terne metali banyosuna ve son olarak da palmiye yağı banyosuna daldırılır. Kurşunlu tenekeler, çelikle aynı dayanım ve işlenebilirlik özelliklerine sahiptir; terne metali gibi de yenime (korozyon) dayanıklıdır ve kolayca lehimlenebilir. Kurşunlu tenekelerden çatı kaplamalarının, yağmur oluklarının, kutu ve sandık kaplamalarının, otomobillerin benzin depolarının ve yağ, boya, çözücü, reçine vb kutularının yapımında yararlanılır. Ama günümüzde bu tür uygulamalarda kullanılmak üzere daha dayanıklı ve daha kolay üretilebilen çelik malzemeler geliştirilmiştir.

kurşunotu (*Salicornia herbacea* ya da *S. europea*), DENİZBÖRÜLCESİ olarak da bilinir, ıspanakgiller (*Chenopodiaceae*) familyasından, biryıllık bitki. Yeryüzündeki tuzlu topraklarda yetişir. Sonbaharda kırmızı ya da mora dönen parlak yeşil renkli ve boğumlu dalları sebze olarak yenir. Eskiden,

Kurşunotu (*Salicornia herbacea*)
Ingmar Holmasen

hem kurşunotu hem de buna yakın öbür *Salicornia* türleri cam yapımında kullanılmıştır.

kurt, *Canidae* (köpekgiller) familyasından, köpeğe benzer etçil memeli. Boz kurt ya da bayağı kurt (*Canis lupus*) en iyi bilinen türüdür. Hem açık alanlarda hem de ormanlık bölgelerde yaşayan bu tür eskiden bütün Kuzey Amerika ve Avrasya'da bulunuyordu. Günümüzde ise coğrafi dağılımı oldukça daralmış, kuzey kesimleri dışında Kuzey Amerika'da ve Avrupa'da büyük ölçüde ortadan kalkmıştır.

Boz kurtun iri bir başı, kısa ve kalın bacakları, iri ayakları, uzun ve yanlardan basık bir göğsü vardır. Daha küçük yapılı olan kır kurduna(*) göre kulakları daha kısa, burnu daha geniştir. Ayrıca koşarken kuyruğunu havada tutar. Boz kurt bazı evcil köpek soyları dışında köpekgillerin yaşayan en iri türüdür. Kuzey enlemlerde yaşayan erkeklerin uzunluğu 50 cm'lik kabarık tüylü kuyruklarıyla birlikte yaklaşık 2 m'ye, ağırlıkları yaklaşık 45-55 kg'ye ulaşabilir. Dişiler erkeklerden, güneyde yaşayanlar kuzeydekilerden daha küçük yapılıdır. Postları sık, uzun ve yumuşak tüylü, genellikle boz, bazen kahverengi, kızılımsı, siyah ya da beyazımsı olabilir. İşlenen postu giysileri süslemekte kullanılır.

Zeki hayvanlar olan boz kurtlar genellikle sürü halinde yaşar. Topluluğu oluşturan birey sayısı 20'yi aşabildiği gibi çok daha az olabilir. Erkek ve dişi arasında kurulan bağların yaşam boyu sürdüğü sanılmaktadır. Aralarında sıçan, tavşan ve kuşların da bulunduğu çeşitli hayvanları yemekle birlikte başlıca besinlerini sürek avıyla yakaladıkları karaca, domuz, geyik gibi çifttoynaklılar oluşturur. Yiyecek bulduğunda, avdan geriye yalnızca birkaç kemik ve kıl yığını kalana kadar karnını tıka basa doyurur. İri otçul hayvanların aşırı çoğalmasını engelleyerek ve yaşama şansı zayıf olanların elenmesini sağlayarak önemli bir doğal işlevi yerine getirmelerine karşın evcil hayvanlara da saldırdıklarından insanlar tarafından uzun yıllardan beri kırıma uğratılmışlardır.

Boz kurtlar cinsel olgunluğa eriştikleri 2-3 yaşlarına değin ve çoğu zaman daha sonra da aile grubuyla birlikte kalır. Çiftleşme aralık-nisan ayları arasında gerçekleşir. Dişiler 63 günlük bir gebelik döneminden sonra 4-14 yavru doğurur. Aile grubunun üyeleri birbirleriyle uyum içinde yaşamasına karşın ender olarak yabancı bireyleri aralarına alır. Ailenin tüm üyeleri yavruların bakımına ve korunmasına özen gösterir.

Kızıl kurt (*Canis rufus*, eskiden *C. niger*), ABD'nin ortagüney kesimlerinde yaşar. Postu sarımsı kahverengi, kızılımsı ya da siyahtır. Bazı uzmanlara göre boz kurttan ve kır kurdundan ayrı bir tür olmayan bu kurtların uzunluğu 33-43 cm'lik kuyrukları dışında yaklaşık 105-125 cm, ağırlığı 14-37 kg'dir. 1970'lerde toplam sayısı 100'ün altına inen kızıl kurt, soyu tükenmek üzere olan hayvanlar arasında yer almaktadır.

Kurtların bilinen en iri türü olan *C. dirus*, Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) Kuzey Amerika'nın batı kesimlerinde yaygın bir biçimde yaşamıştı. Bu tür günümüzdeki boz kurttan bir buçuk kez büyüktü.

Kurt adıyla bilinen, ama *Canis* cinsinden olmayan hayvanlar için *bak.* tasmanyakurdu; yelelikurt.

kurt örümceği, *Araneida* takımının *Lycosidae* familyasını oluşturan yaklaşık 2.500 örümcek türünün ortak adı. Çok geniş bir dağılım gösteren bu familya üyeleri avlarını koşarak yakalar. Kuzey Amerika'da 125, Avrupa'da 50 dolayında, Türkiye'de ise 40'a yakın kurt örümceği türünün yaşadığı bilinmektedir. Kuzey Kutup Dairesi'nin

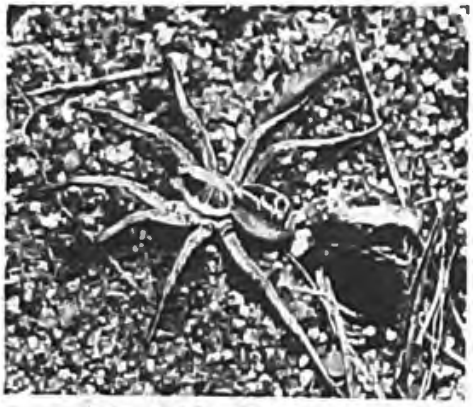

Lycosa cinsinden bir kurt örümceği
Anthony Bannister, Natural History Photographic Agency-EB Inc.

kuzeyinde bile yaşayan birçok türü vardır. Familya üyelerinin en irisinde baş-gövde uzunluğu yaklaşık 2,5 cm'dir ve bacakları da aynı uzunluğa ulaşır.

Kurt örümceklerinin rengi genellikle koyu kahverengi, vücudu kıllı, gövdesi geniş, bacakları uzun ve kalındır. Çok hızlı koşmasıyla dikkat çeken bu örümcekler gözlerinin sayısı ve konumuyla kolayca tanınabilir. Gözler üç sıra halinde dizilmiştir. Alt sırada dört küçük göz, orta sırada iki çok iri göz, üst sırada iki küçük ya da orta büyüklükte göz bulunur. Çeneleri belirgin ve güçlüdür.

Genellikle saman ve otlar arasında ya da taşların, devrilmiş ağaç kütüklerinin ve yaprak döküntülerinin altında rastlanan bu örümcekler en çok geceleri ya da kapalı havalarda etkinlik gösterir. Yumurtalar dişilerin ipekten ördüğü yumurta kesesinde taşınır. İpeğin salgılandığı, meme denen organlara bağlı olan bu boz renkli kese nedeniyle dişiler peşleri sıra büyük bir top sürüklüyormuş gibi görünür. Yumurtadan çıkan yavrular birkaç gün dişinin sırtında kalır.

Türlerin çoğu taşlar altında ağla döşenmiş, genellikle boru biçiminde bir yuva yapar. Bazıları bu yuvanın ağzını çevreden topladıkları çerçöple kapatır. Öbürleri yuvanın üstüne yüksekçe bir bölüm ekler.

En çok ırmak ve göllerin yakınlarında görülen *Pirata* cinsi kurt örümceklerinin sırtlarında "V" biçiminde soluk renkli bir leke vardır. Karın bölümlerinde ise çiftler halinde sarı benekler ve köşeli lekeler bulunur. Yaşamlarının büyük bir bölümünü yuvalarında geçiren kazıcı kurt örümcekleri (*Geolycosa* cinsi) iri ön bacaklarını toprağı kazmakta kullanır. En iri türlerin büyük bölümü *Lycosa* cinsinde yer alır. Bu geniş grup, Avrupa'nın güneyinde yaşayan tarantula(*) (*Lycosa tarentula*) türünü de kapsar.

kurt yeniği bezeme, yapıların dış duvarlarında taşların üstünün süsleme amacıyla kurt yeniğine benzer biçimde işlenmesi. Kurt yeniği bezeme, genellikle yapıların en alt kat duvarlarındaki kaba yonu taşların üstüne uygulanarak üst katlardaki daha ince işlenmiş taşlarla bunlar arasında bir karşıtlık yaratılmaya çalışılır. Paris'teki Louvre Sarayı'nın bazı bölümlerinde duvarlar böyledir. Kurt yeniği bezemenin yer karolarında ve alçı işlerinde kullanıldığı da olmuştur.

kurt yılanı, *Colubridae* familyasından zehirsiz bazı yılan türlerinin ortak adı. Adını çenelerinin önünde bulunan iri dişlerden alan bu yılanların Güneydoğu Asya'da yaşayan türleri *Cercapsis* ve *Lycodon* cinslerinde, Afrika'da yaşayan türleri ise *Lycophidion* cinsinde toplanmaktadır. Mısır'dan Güney Afrika'ya kadar geniş bir coğrafi dağılım gösteren *Lycophidion capense* kelerlerle beslenen kısa ve oldukça parlak renkli bir türdür.

kurtadam, Avrupa folklorunda, geceleri kurta dönüşerek hayvanları, insanları ya da cesetleri yiyen ve gündüzleri yeniden insan biçimini alan adam. İnanışa göre bazı kurtadamlar istedikleri zaman biçim değiştirirler; bazılarında ise bu durum kalıtım yoluyla ya da bir kurtadamın ısırmasıyla ortaya çıktığından, dolunayın etkisiyle istemeyerek kurt olurlar. Kurt biçimindeyken yaralanırlarsa, insan biçimini aldıklarında yara izleri yok olmaz; bu da kurtadamların tanınmasına yol açabilir. Kişinin kendini kurtadam sanması biçiminde ortaya çıkan psikiyatrik soruna kurtadam hastalığı denir.

Lon Chaney, Jr., *Kurt Adam* adlı filmde, 1941
Universal Pictures; fotoğraf, Lincoln Center Library of the Performing Arts, New York Public Library

Kurtadam inancına dünyanın birçok yerinde rastlanır. Kurtların pek sık görülmediği bölgelerde ayı, kaplan ya da sırtlan gibi başka bir tehlikeli hayvan biçimi alan yaratıkların varlığına inanılır. Kurtadam İngiliz-Amerikan folklorunda *werewolf*, Fransız folklorunda *loup-garou* adıyla anılır. 16. yüzyılda kurtadam öyküleri özellikle Fransa'da yaygınlık kazanmış, birçok kişi bu gerekçeyle mahkûm olup idam edilmiştir. Kurtadam inanışı, vampir geleneğinin ardından 20. yüzyıl korku filmlerinin gözde

temalarındandır. Kurtadamlar yalnızca gümüş kurşunla öldürülebilir; bir inanışa göre de öldükten sonra vampire dönüşürler.

kurtadam hastalığı, LİKANTROPİ (Yunanca *lykos*: "kurt" ve *anthropos*: "adam") olarak da bilinir, kişinin, kendini kurt ya da başka bir hayvan sandığı akıl hastalığı. Ruhların beden değiştirmesi biçimindeki inançlarla ilişkili olduğu düşünülür. Çoğu zaman kişi, yaşadığı bölgedeki en tehlikeli yırtıcı hayvanın biçimini aldığına inanır. Bu hayvan, örneğin Avrupa ve Kuzey Asya'da kurt ya da ayı, Afrika'da sırtlan ya da pars, Asya'nın Hindistan, Çin, Japonya gibi bölgelerinde ise kaplandır. Gerek kurtadam inancı, gerekse bu akıl hastalığı, koruyucu hayvan ruhları, vampirler, büyücüler, cadılar ve totemcilik ile de bağlantılıdır. Pek çok ülkenin folklorunda, masal ve efsanelerinde kurtadam inancının izlerine rastlanır.

Canavara dönüşen insanlarla ilgili öykülerin kökeni Antik Çağa değin uzanır. Eski Yunan'ın bazı kesimlerinde, Tarihöncesi dönemden kaynaklandığı sanılan kurtadam efsaneleri Olympos tanrılarıyla iç içe geçmiştir. Örneğin kurtların bol olduğu Arkadia'da bir Kurt-Zeus kültü vardı. Lykaios Dağında, her yıl düzenlenen şölende rahiplerin, içinde insan etinin de bulunduğu bir kurban yemeği sundukları anlatılmaktaydı. Efsaneye göre, bu etten yiyenler kurda dönüşür ve dokuz yıl boyunca insan etinden uzak durmadıkça yeniden insan biçimine dönemezlerdi.

Benzer inançlar Romalılar arasında da yaygındı. Tılsımlı sözcükler ya da otlar aracılığıyla kurda dönüştürülmüş olduğuna inanılan kişilere *versipellis* (derisi ters dönmüş) denirdi.

Avrupa'da Ortaçağ boyunca da kurtadam öyküleri görüldü. Kanun kaçakları ve haydutlar kimi zaman zırhlarının üstüne kurt postu giyerek bu inançtan yararlanıyordu. Günümüzde kurtadam hastalığı diye adlandırılan olgu da bu dönemde çok yaygındı, ama çoğunlukla ruhsal bir bozukluk olarak kabul edilmezdi. Kurtadam olduğundan kuşkulanılan kişiler suçlu bulunduklarında diri diri yakılırdı.

Kurtalan, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Siirt iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 1.085 km² olan Kurtalan ilçesi doğuda Merkez ilçe, güneydoğuda Eruh ilçesi, güneybatı ve kuzeybatıda Batman ili, kuzeyde de Baykan ilçesiyle çevrilidir.

Orta yükseklikteki dalgalı düzlüklerden oluşan ilçe topraklarında önemli bir yükselti yoktur. İlçe topraklarının sularını Dicle Irmağı ile Yanarsu Çayı olarak da bilinen Garzan Çayı ve Bitlis Çayı toplar. Güneyde doğal sınır çizen Dicle Irmağına katılan Garzan Çayı batı ve güneybatıda, Bitlis Çayı doğuda, Bitlis Çayının katıldığı Botan Çayı da güneydoğuda ilçenin doğal sınırlarını oluşturur.

İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca ürünler buğday, mercimek, arpa ve üzümdür. Kurtalan 1984'te ilin en çok buğday ve mercimek üreten ilçesi olmuştur. İlçede ayrıca az miktarda tütün, soğan, nohut, badem ve nar da yetiştirilir. Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Dicle Havzasındaki alt projelerinden Garzan Projesi'nin gerçekleşmesinden sonra ilçe tarımında verim artışı olması beklenmektedir. Hayvancılık da önemli bir geçim kaynağıdır. İlk deneme sondajları 1945'te yapılan Garzan'da (bugün Yanarsu) 1951'de petrol bulunmuş ve yöredeki petrol üretim alanı işletmeye açılarak genişletilmiştir. İlçe topraklarında çimento hammaddesi içeren yataklar vardır.

1517'de Osmanlı topraklarına katılan Kurtalan yöresi, 19. yüzyıl sonlarında Bitlis vilayetinin Siirt sancağına bağlı Garzan kazası sınırları içindeydi. Eski adı Mısırç ya da Mısrıç olan Kurtalan, Osmanlı döneminde Garzan kazasına bağlı bir köydü. 1938'de Garzan ilçesinin merkezi Mısırç'a taşındı. 1944'te demiryolunun ulaşması üzerine ilçenin ve ilçe merkezinin adı Kurtalan olarak değiştirildi ve Garzan da Kurtalan ilçesine bağlı bir bucak merkezi yapıldı.

İlçenin doğu kesiminde ve deniz düzeyinden 675 m yükseklikte kurulmuş olan Kurtalan kenti, küçük bir yerleşmedir. Haydarpaşa-Kurtalan demiryolunun son istasyonunun bulunduğu kent, eskiden Van yöresinin başlıca ulaşım merkeziyken, demiryolunun Tatvan'a da ulaşmasından sonra önemini yitirdi. Mardin-Siirt karayolu üzerindeki kent, bu yolla il merkezi Siirt'e 31 km uzaklıktadır.

Kurtalan Belediyesi 1945'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 47.035; kent, 17.295.

kurtbağrı, LÜKÜSTRÜM olarak da bilinir, zeytingiller (*Oleaceae*) familyasının, *Ligustrum* cinsini oluşturan 50 kadar çalı ya da ağaççık türünün ortak adı. Anayurdu Avrupa, Asya, Avustralya ve Akdeniz bölgesi olan bu bitkilerden büyük ölçüde çit ve süs bitkisi olarak yararlanılır. Karşılıklı olarak dizilen, genellikle oval biçimli ve düz kenarlı yaprakları, hoş kokulu ve sarımsı beyaz renkli çiçeklerin oluşturduğu çiçek salkımları ve 1-4 tohum içeren siyah renkli üzümsü meyveleri vardır.

Adi kurtbağrı (*Ligustrum vulgare*)
A to Z Botanical Collection-EB Inc.

Avrupa'nın kuzeydoğusu ile Kuzey Afrika ve Batı Asya'da yaygın olan adi kurtbağrı (*L. vulgare*) ortalama 4,5 m yüksekliğinde, yaygın bir çit bitkisidir. Anayurdu Japonya ve Kore olan Japon kurtbağrı (*L. japonicum*) 5-6 m yüksekliğinde bir çalıdır. Kışın yapraklarını dökmeyen bu bitkinin piramitsi çiçek salkımları ve parlak yaprakları vardır. Park, bahçe ve yol kenarlarında süs amacıyla yetiştirilir; kimi zaman çit bitkisi olarak da yararlanılır. Yaklaşık 9 m yükseklikte, Doğu Asya kökenli bir ağaç olan *L. lucidum* ile Japonya kökenli *L. ovalifolium* ılıman iklimi seven türlerdir.

kurtbalığı, *Perciformes* takımının *Anarhichadidae* familyasından, Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanusun kuzey kesimlerinde yaşayan dokuz balık türünün ortak adı. Başı çok büyük, kuyruğa doğru incelen gövdesinin üstünde uzun bir sırt yüzgeci olan bu balıkların en iri türü, yaklaşık 2,3 m uzunluğa erişir. Yengeçleri, denizyıldızlarını, denizkestanelerini ve öbür avlarını kolayca parçalayabilmesini sağlayan büyük köpekdişleri, enli azıdişleri ve geniş ağzı balığa korkutucu bir görünüm verir. Eti için avlanan başlıca türleri arasında Atlas Okyanusunda yaşayan *Anarhichas lupus* ve *A. minor*, Büyük Okyanusta yaşayan *Anarhichthys ocellatus* sayılabilir.

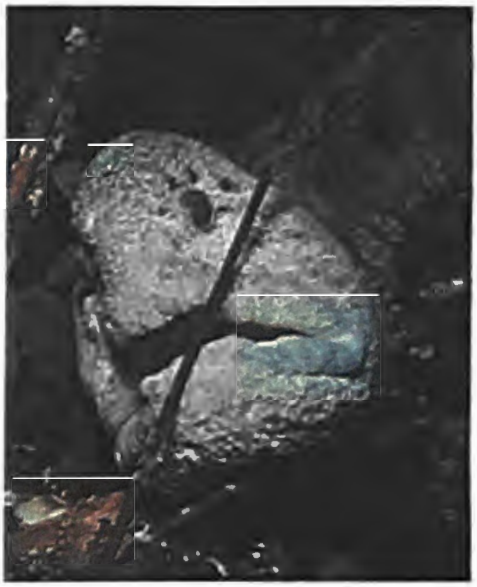

Kurtbalıklarından *Anarhichthys ocellatus*
Douglas Faulkner

kurtboğan, KAPLANBOĞAN ya da BOĞANOTU olarak da bilinir, düğünçiçeğigiller (*Ranunculaceae*) familyasının *Aconitum* cinsini oluşturan 100 kadar zehirli, çokyıllık otsu bitki türünün ortak adı. Kuzey ılıman kuşaktaki zengin topraklı, gölgelik alanlarda yaygındır. Kalın yumrumsu kökleri olan bu bitkiler elsi yapraklara ve başaksı kümeler oluşturan mor, mavi, sarı ya da beyaz renkli çiçeklere sahiptir. Çiçeklerin 5 çanakyaprağı ve 2-5 taçyaprağı vardır.

Bileşimindeki alkaloitler nedeniyle çok zehirli bir özelliğe sahip olan kurtboğan türlerinin bazılarından geçmişte ilaç olarak yararlanılmıştır. Orta Avrupa kökenli *A. napellus*'un akonitin alkaloiti içeren yumruları hâlâ ağrı kesici olarak kullanılırsa da çok tehlikeli bir ilaçtır. *A. henryi*, *A. fischeri* ve *A. uncinatum* gibi bazı türler ise süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Türkiye'de yabanı olarak yetişen üç *Aconitum* türü vardır. Özellikle Kuzeydoğu ve Doğu Anadolu bölgelerinde bulunan bu türlerden *A. cochleare* ile *A. nasutum* mavi-mor, *A. orientale* ise eflatun çiçeklidir.

Kurtboğazı Barajı, Ankara'dan 50 km uzaklıkta, Kurtboğazı Deresi üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. Asıl amacı Ankara'ya içme suyu sağlamak olmasına karşın Mürtet Ovasının(*) sulanmasında da kullanılmaktadır. Yapımına 1963'te başlanan baraj 1967'de işletmeye açıldı.

Baraj ekseni, Neojen Bölümden (y. 26-2,5 milyon yıl önce) kalan büyük bir andezit kütlesinin içinden geçen dar bir vadi üzerinde yer alır. Vadinin tabanı, çok geçirgen kum ve çakıllardan oluşan, en çok 20 m derinliğindeki alüvyonla kaplıdır. Andezit oldukça kırıklı olmasına karşın yamaçlarda ve temelde sağlamdır ve baraj çevresinde ayrışmış olarak görülür. Dolusavak sol yamaçta sağlam bir zemin üzerinde yer alır. Sağ yamacın bir bölümü ve ilerisindeki bölgeler, Pleyistosen Bölümden (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) kalan kumlu ve killi millerden oluşan kalın bir çökelle kaplıdır.

Barajın temelden yüksekliği 53,6 m, kret uzunluğu 332 m, kret genişliği 10 m ve

toplam dolgu hacmi 834.000 m³'tür. Su toplama alanı 300 km², su depolama hacmi 101,5 milyon m³ ve göl alanı, 5,50 km²'dir. Kapaksız ve serbest düşümlü dolusavağı saniyede 292 m³ su boşaltabilme kapasitesine sahiptir. Dairesel kesitli betonarme derivasyon tüneli 339,74 m uzunluğunda ve 4 m çapındadır.

kurtçuk *bak.* larva

Kurtdereli, Mehmet (d. 1864, Selvi köyü, Deliorman [bugün Bulgaristan'da] - ö. 12 Nisan 1939, Balıkesir), Avrupa ve Amerika'da yaptığı güreşlerle ün kazanmış Türk güreşçi.

Osmanlı-Rus Savaşı'ndan (1877-78) sonra ailesiyle birlikte Balıkesir'in Kurtdere köyüne göç etti. Boyu 1,92 m, ağırlığıysa 148 kg'ydi. İlk önemli güreşini dönemin ünlü başpehlivanı Katrancı Halil ile yaptı ve ağır bir yenilgiye uğradı. Bir yıl sonra yeniden güreşmeye başladı ve Koca Yusuf'la karşılaştı. Kurtdereli'nin güreşinden etkilenen ve onun gene ağır bir yenilgiye uğramasını istemeyen Koca Yusuf güreşi yarıda bıraktı. Daha sonra Katrancı Halil'i rövanşta yenmeyi başaran Kurtdereli, güreş organizatörlerince Avrupa'ya götürüldü. Orada Hintli Gulam Rüstem, Britanya şampiyonu Chalve gibi ünlü güreşçileri yendi. Ardından ABD'ye gitti. Son kez 1931'de İstanbul'da güreşti.

Kurtiç, Melike (Abasıyanık) (d. 9 Ağustos 1930, Adapazarı), küre formundan yola çıkarak gerçekleştirdiği seramikleri ve resimleriyle tanınan sanatçı.

1951-55 arasında Güzel Sanatlar Akademisi Dekoratif Sanatlar Bölümü'nde öğrenim gördü. Seramik çalışmalarını 1960-62 arasında Eczacıbaşı Seramik Fabrikaları'nda, 1963-66 arasında da Danimarka'da Royal Copenhagen'de (Kraliyet Porselen Fabrikası) sürdürdü. 1967-68'de de Kopenhag Güzel Sanatlar Akademisi Seramik Bölümü'nde sır çalışmaları yaptı. 1968'de Türkiye'ye döndükten sonra Maden Tetkik Arama Enstitüsü'ne girerek 1972'ye değin çalıştı. 1971-75 arasında zaman zaman AFC'de Heinz-Theo Dietz Seramik Atölyesi'nde çalışmalar yaptı. 1973'te Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti Uygulamalı Güzel Sanatlar Odası'na, gene aynı yıl merkezi Hamburg'da bulunan ve Paris'teki Uluslararası Kadın Dernekleri Federasyonu'na bağlı olan GEDOK Birliği üyeliğine seçildi. 1982'de Milli Savunma Bakanlığı Devlet Mezarlığı Ulusal Proje Yarışması'nda mezartaşları tasarımıyla birincilik ödülünü, 1986'da da I. Uluslararası Asya-Avrupa Sanat Bienali'nde seramik dalında Başbakanlık Dostluk ve Barış Ödülü'nü kazandı.

Melike Kurtiç, daha seramiğe başladığı yıllarda küresel biçimlerle ilgilendi, özellikle Tarihöncesi çanak çömleklerinin etkilerini yansıtan seramikler üretti. 1960'ların ortalarına doğru kürenin izdüşümü olan daire üzerinde durdu, kaplarda daire biçimli ağızla yarım küre biçimli gövde arasındaki ilişkiyi çözmeye çalıştı. Daha sonra kaplarının yüzeylerinde yarıklar, çatlaklar açmaya, buruşuklar oluşturmaya girişti. 1970'lerde denizkestanesinin biçimine ilgi duymaya başladı, yalnız seramiklerinde değil, resimlerinde de denizkestanelerini işledi. Kurtiç hemen bütün yapıtlarında dokusal ayrıntılara önem vermekte, bütün ile parça arasındaki ilişkiler üzerinde durarak evrenin, doğanın, yaşamın ve biçimin özüne inmeyi amaçlamaktadır.

Kurtiz, Tuncel (d. 1 Şubat 1936, Bilecik), tiyatro ve sinema oyuncusu. 1986 Berlin Film Şenliği'nde en iyi erkek oyuncu seçilmiştir.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde öğrenim gördü. Gençlik Tiyatrosu'nda

Kurtiz
Turhan Gürkan Arşivi

sahnelenen Eugene O'Neill'in *Büyük Allah Brown* oyunuyla amatör olarak tiyatroya başladı. 1961'de İstanbul Şehir Tiyatrosu'nda Celâl Esat Arseven'in *Üçüncü Selim* oyunuyla profesyonel oldu. Küçük Sahne, Kent Oyuncuları, Dormen Tiyatrosu, Bulvar Tiyatrosu, Gen-Ar Tiyatrosu ve Gülriz Sururi-Engin Cezzar Tiyatrosu'nda sahneye çıktı. 1967'de bir grup arkadaşıyla birlikte Halk Oyuncuları topluluğunu kurdu.

Kurtiz sinema çalışmalarına 1964'te *Şeytanın Uşakları* filmiyle başladı; *Güzel Bir Gün İçin* (1965) ve özellikle *Umut*'ta (1970) ilginç tipler çizdi. 1974'ten sonra İsveç'e yerleşti. Stockholm'de Halk Oyuncuları adlı topluluğu kurdu. 1986'da Peter Brook'un yönettiği *Mahabharata* oyununda rol aldı. Bu dönemde *Otobüs* (1974), *Kanal* (1978), *Sürü* (1978), *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1979) gibi filmlerde oynadı. 1979'da, rol de aldığı *Gül Hasan* adlı filmi yönetti. Bu filmle 1981 Antalya Altın Portakal Film Şenliği'nde en iyi senaryo ödülünü birlikte çalıştığı Nurettin Sezer'le paylaştı. Shimon Dotan'ın yönettiği *Hiuth Hagdi* (1986; Kuzunun Gülücüğü) adlı İsrail yapımı filmde canlandırdığı köyün bilge delisi Hilmi rolüyle 1986 Berlin Film Şenliği'nde en iyi erkek oyuncu seçildi ve Gümüş Ayı Ödülü'nü aldı.

kurtkıyan, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Sturnidae* familyasından *Buphagus* cinsini oluşturan Afrika'ya özgü iki kuş türünün ortak adı. Hem sarı gagalı kurtkıyan (*S. africanus*), hem de kızıl gagalı kurtkıyan (*B. erythrorhynchus*) 20 cm uzunluğunda, kahverengi tüylü, geniş gagalı, dik kuyruklu ve keskin pençeli kuşlardır. Sığırların ve iri otçul memelilerin üzerine tüneyerek, derilerindeki kene ve kurtçukları yiyen bu kuşlar tehlike karşısında tiz bir ses

Üstünde kurtkıyanlarla bir zebra
Popperfoto Londra

çıkararak konaklarını uyarmasına ve onları asalaklardan kurtarmasına karşın gagaladıkları yaraların kapanmasını geciktirirler.

kurtpençesi *bak.* kibritotu

kurtringa (*Chirocentrus dorab*), *Clupeiformes* takımının *Chirocentridae* familyasında yer alan tek balık türü. Hint Okyanusunda ve Büyük Okyanusun batısında, Japonya ile Avustralya'nın doğu kıyılarına kadar uzanan bölgede yaşayan bu balıklar gerçek ringalara benzemekle birlikte onlar gibi planktonlarla değil, öbür balıkları yiyerek beslenir. Ortalama uzunluklarının 1,5 m dolayında olmasına karşın, bazıları 3 m'yi aşabilir.

kurtsalyangozu, *Aplacophora* sınıfından, solucana benzer deniz yumuşakçalarının ortak adı. Yumuşakçaların çoğundan farklı olarak vücutlarını kabuk değil dikenli kütikula örter. Uzunlukları genellikle 2,5 cm'nin altında kalırsa da en irileri 30 cm'ye kadar gelişebilir. Yaklaşık 150 türü tanımlanmış olan bu sınıf üyeleri, denizlerin 30-1.800 m arasında değişen derinliklerinde yaşar.

Kurtuba *bak.* Córdoba

Kurtuba Camisi, CAMİ'Ü'L-KEBİR (Büyük Cami) olarak da bilinir, İspanya'da Córdoba (Kurtuba) kentinde Endülüs Emevileri döneminden kalma ünlü cami. 784-786 arasında I. Abdurrahman tarafında yaptırıldı. 833-848 arasında güneyine 11 sahın eklenerek uzatıldı; bir de yeni mihrap yapıldı.

Kurtuba Camisi'nin atnalı kemerlere oturan mihrap önü kubbesi
Archivo Mas, Barselona

Yaklaşık 970'te gene aynı yönde bir kez daha büyütüldü ve üçüncü bir mihrap eklendi. 987-990 arasında Hâcib Mansur'un doğu kenarı boyunca eklettiği sekiz sahınla genişletildi. Böylece uzun ekseni kabaca kuzey-güney doğrultusunda 178 m × 125 m boyutlarındaki dikdörtgen planı ve 22.250 m²'lik alanıyla İslam dünyasının en büyük camilerinden biri durumuna geldi. 1236'da bir Hıristiyan katedraline dönüştürüldü. 16. yüzyılda eklenen 100 m yüksekliğindeki çan kulesiyle özgün karakteri büyük ölçüde değişti. Bu arada doğu cephesindeki altı, batı cephesindeki yedi kapının çoğu, örülerek kapatıldı. Merkezine yüksek bir altar kondu; haç biçiminde bir koroyeri oluşturuldu; içine de çok sayıda şapel yerleştirildi.

Kurtuba Camisi, çok ayaklı cami türüne giren bir yapıdır. Sayıları 850'yi bulan ve çatı örtüsünü taşıyan ayaklar ikişer tane at nalı biçimli kemerle birbirlerine bağlanmış, yapı böylece kuzey-güney doğrultusunda 19 sahna bölünmüştür. 970'teki ikinci büyük değişiklik sırasında eklenen at nalı biçimindeki yedi kenarlı büyük mihrap, üstünde üç dilimli bir kemer dizisi bulunan bir dikdörtgenle çevrilmiştir. Mihrap, renkli mermerler ve altın mozaiklerle bezelidir. Gene bu dönemde yapılan minber de İspanya'daki Emevi sanatının başyapıtlarından sayılır. Caminin I. Hişam döneminde yaptırılan minaresi bir yer sarsıntısında yıkılınca III. Abdurrahman 951'de bir kenarı 8,5 m'ye yaklaşan kare planlı büyük bir minare yaptırmıştır.

kurtulma hızı, astronomide, herhangi bir cismin, bir kütleçekimi merkezinin çekim etkisinden, daha fazla ivme kazanmaksızın kurtulabilmesi için ulaşması gereken hız. Kurtulma hızı yüksekliğe bağlı olarak azalır ve aynı yükseklikte dairesel bir yörüngede kalmak için gerekli olan hızın $\sqrt{2}$ (ya da y. 1,414) katına eşittir. Atmosfer direnci dikkate alınmadığında, Yer yüzeyindeki kurtulma hızı saniyede yaklaşık 11,2 km'dir. Kütlesi daha az olan Ay'ın yüzeyinde kurtulma hızı ise saniyede yaklaşık 2,4 km'dir. Herhangi bir gezegenin ya da uydunun bir atmosfere sahip olabilmesi için, bu gezegenin ya da uydunun çekim etkisinden ayrılmak için gerekli olan kurtulma hızının, atmosferi oluşturan gaz moleküllerinin ortalama hızına yakın düşük bir düzeyde olması gerekir.

Kurtuluş, Berlin ve İstanbul'da yayımlanan sosyalist dergi. 1. ve 2. sayısı bir arada 1 Mayıs 1919'da Berlin'de Türkiye İşçi ve Çiftçi Partisi'nin (Eylül 1919'da İstanbul'da resmen kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası) yayın organı olarak çıktı. On beş günde bir yayımlanacağı belirtilen dergi, yayımına bir süre ara verdikten sonra 20 Eylül 1919'da İstanbul'da Mehmed Selahaddin'in yönetiminde yeniden 1. sayıya dönerek bu kez aylık olarak çıkmaya başladı. Şubat 1920'de çıkan 5. sayısından sonra ise kapatıldı. İstanbul'da yayımlanan ilk sayısının başyazısında, I. Dünya Savaşı sonrasında aydınlarla memurların proleterleştiği öne sürülüyor, sosyalizmin uygulanması için "bir takım içtihad ve kanaatlerin gelişmesine ihtiyaç duyulduğu" belirtiliyordu. Toplam yedi sayı yayımlanan *Kurtuluş*'a Ethem Nejat, Vedat Nedim (Tör), Namık İsmail, Şefik Hüsnü (Deymer), Sadrettin Celal (Antel), Hamit Sadi (Selen), Mehmet Vehbi (Sarıdal), Reşat Nuri (Darago) gibi önde gelen sosyalist yazarlar katkıda bulundu. 1975'te, derginin bütün sayıları Latin harfleriyle yeniden basıldı.

Kurtuluş Birliği, Rusça SOYUZ OSVOBOJDENİYA, Rusya'da kurulan ilk önemli liberal siyasal örgüt. Mutlakıyetçi yönetime son vererek meşruti bir krallık yönetimi kurmayı amaçlayan liberal soylular tarafından, Ocak 1904'te Petersburg'da gizli bir örgüt olarak kuruldu. Çok geçmeden örgütü etkileri altına alan orta sınıftan meslek sahibi kişiler birliğe militan bir ruh kazandırdılar.

Kurtuluş Birliği'nin Ekim 1904'te benimsediği üç maddelik program, örgütün büründüğü yeni mücadeleci kimliği ortaya koyuyordu. Programın birinci hedefi Çar II. Aleksandr'ın kurduğu *zemstvo* adlı yerel meclisleri, Çarlık yönetiminden bir anayasa istemeye ikna etmekti. İkinci olarak, II. Aleksandr'ın yargı alanındaki reformlarının 40. yıldönümünü kutlama görüntüsü altında, aslında liberal siyasal görüşleri yaymayı amaçlayan bir dizi şölen düzenlenecekti. Üçüncü olarak yeni birliklerin kurulması ve bunların daha üst bir birimde birleşmesi desteklenecekti. Kurtuluş Birliği'nin çalışmalarından cesaret alan birçok liberal grup, programlarına meşruti bir krallık yönetiminin kurulması yolundaki taleplerini yansıtan maddeler eklediler. Liberal hareketin önderliği zamanla Anayasacı Demokrat Parti'nin (Kadetler) eline geçti.

kurtuluş ilahiyatı, 20. yüzyılda Katolik Kilisesi'nde özellikle Latin Amerika'da siyasal ve toplumsal sorunlarla ilgilenerek yoksullara ve ezilenlere yardımcı olmayı amaçlayan dinsel akım. Hem toplumdaki eşitsizliği yaratan toplumsal ve ekonomik yapılara ilişkin bilinci yükseltmeyi, hem de bu yapıları değiştirme çabasına etkin biçimde katılmayı vurgular.

Kurtuluş ilahiyatçılarına göre, Tanrı özellikle yoksullar aracılığıyla konuşur ve Kitabı Mukaddes ancak yoksullar açısından bakıldığında anlaşılabilir. Latin Amerika'daki Katolik Kilisesi Avrupa'dakinden temelden farklıdır, çünkü Latin Amerika'da kilise yoksulların kilisesidir ve onlar için vardır. Kurtuluş ilahiyatına bağlı din adamlarının, tanımladıkları bu kiliseyi kurabilmek için 10-30'ar üyeyle oluşturduğu yerel Hıristiyan toplulukları (*communidad de base*) bir yandan Kitabı Mukaddes'i incelerken, bir yandan da gıda, su, kanalizasyon ve elektrik gibi ivedi gereksinimleri karşılamaya çalışmaktadır. Bütün Latin Amerika'da genellikle din adamı olmayan cemaat üyelerinin yönettiği çok sayıda *communidad de base* kurulmuştur.

Kurtuluş ilahiyatının doğuşu genellikle 1968'de Kolombiya'daki Medellín'de toplanan II. Latin Amerika Piskoposlar Konferansı'na bağlanır. Bu konferansa katılan piskoposlar, yoksulların haklarını dile getiren ve sanayileşmiş ülkelerin Üçüncü Dünya ülkelerinin sırtından zenginleştiğini savunan bir belge yayımladılar. Hareketin önüne yeni ufuklar açılmasını sağlayan *Teología de la liberación* (1971; Kurtuluş İlahiyatı) adlı belgeyi Perulu papaz ve ilahiyatçı Gustavo Gutiérrez kaleme aldı. Hareketin öteki önderleri arasında El Salvador başpiskoposu Oscar Arnulfo Romero (1980'de öldürüldü), Brezilyalı ilahiyatçı Leonardo Boff, Cizvit araştırmacı Jon Sobrino ve Brezilya başpiskoposu Helder Câmara sayılabilir.

Kurtuluş ilahiyatı Latin Amerika'da 1970'lerde güç kazandı. Din adamlığının yoksulların varlıklı seçkinlere karşı siyasal mücadelesine katılmayı gerektirdiğini ısrarla vurgulaması nedeniyle Katolik Kilisesi içinde hem resmî, hem de gayri resmî biçimde "Marksizmin ekmeğine yağ sürmekle ve sol eylemciliği savunmakla" eleştirildi. Bazı papazların Marksizmi içtenlikle desteklemesine karşın, kurtuluş ilahiyatçılarının çoğu etkinliklerinin özünde bütünüyle Hıristiyanlığın sınırları içinde kaldığını savunmaktadırlar. Papa II. Johannes Paulus'un yönetimindeki Vatikan 1990'lara doğru, bu hareketin etkisini kırmak için Brezilya'ya ve başka Latin Amerika ülkelerine daha tutucu yüksek rütbeli din adamları atama yoluna yönelmiştir.

Kurtuluş Savaşı, Anadolu'da Mustafa Kemal'in (Atatürk) önderlik ettiği ulusal direniş hareketi (1919-22). I. Dünya Savaşı (1914-18) sonunda Osmanlı Devleti'ne ağır koşullar dayatan Mondros Mütarekesi'ne ve ülkedeki yabancı işgaline karşı yürütülmüş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır.

Yenilgi ve Mondros Mütarekesi. I. Dünya Savaşı'nda İtifak Devletleri'nin başını çeken Almanya ve Avusturya'nın Ekim 1918'de ABD'ye başvurarak barış istemesinden sonra, onların yanında savaşan, Suriye ve Irak cephelerinde yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti için de başka çözüm kalmadı. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri'nin temsilcisi İngiltere arasındaki ateşkes görüşmeleri, 27 Ekim 1918'de Limni Adasının Mondros limanında başladı. Osmanlı tarafını Bahriye Nazırı Hüseyin Rauf Bey (Orbay), İngiltere'yi ise Amiral Calthorpe temsil ediyordu. Toplantılar görüşmeden çok, İngiltere'nin önceden hazırlanmış bir metni dikte ettirmesi biçiminde gelişti.

Sonuçta Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de son derece ağır koşullar içeren 24 maddelik Mondros Mütarekesi'ni kabul etmek zorunda kaldı. Mütarekenin başlıca hükümleri şunlardı: Çanakkale ve İstanbul boğazlarındaki istihkâmlar İtilaf Devletleri askerlerince işgal edilecek, sınırların güvenliği ve iç güvenlik için gerekli olanlar dışında bütün askerler terhis olunacak, bütün savaş gemileri teslim edilecek ve gösterilen limanlarda enterne edilecekti. İtilaf Devletleri kendi güvenliklerine yönelik bir tehdit karşısında, Osmanlı topraklarındaki stratejik noktalara asker çıkarabilecekti. İstanbul'da İtilaf Devletleri yüksek komiserlikleri kurulacak, İtilaf donanmasının merkez üssü gene İstanbul olacaktı. Toros tünelleri ve bütün demiryolları İtilaf Devletleri askerlerinin denetimine girecekti. Hicaz, Yemen, Suriye ve Irak'taki bütün Osmanlı orduları en yakın İtilaf komutanına teslim olacaklardı. Vilayat-ı Sitte (Doğu Anadolu'daki altı vilayet: Erzurum, Van, Bitlis, Mamuretü'l-Aziz, Diyarbakır ve Sivas) topraklarında bir olay patlak vermesi durumunda İtilaf Devletleri bu vilayetlerin herhangi bir bölümünü işgal edebileceklerdi.

Mondros Mütarekesi, gerçekte İtilaf Devletleri'nin daha I. Dünya Savaşı öncesinde yaptıkları paylaşıma dönük gizli anlaşmaların uygulanması yolunda ilk adımdı. Osmanlı Devleti'nin silahsızlandırılması bu paylaşımı kolaylaştırma amacını taşıyordu. Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'na göre İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarındaki nüfuz bölgeleri şöyle belirlenmişti: Trabzon, Erzurum, Van, Bitlis, Muş ve Siirt'in kuzeyinden İran sınırına kadar olan bölge Rusya'ya bırakılacaktı; ama Ekim 1917'deki Sovyet Devrimi nedeniyle bu bölüm paylaşma dışı kaldı. Suriye kıyıları, Kilikya, Mardin ve Antep Fransızlara; Mezopotamya, Hayfa ve Akkâ İngilizlere verilecekti. Fransız ve İngiliz nüfuz bölgeleri arasında da bir Arap konfederasyonu kurulacaktı. 1917'de Saint-Jean de Maurienne'de yapılan bir antlaşma ise İzmir vilayeti, Menteşe ve Antalya sancaklarıyla Konya vilayetinin önemli bir bölümünü İtalyanlara bırakıyordu. Sonraki tarihlerde, Yunanistan'ın da İtilaf Devletleri'nin yanında savaşa girmesiyle, İtalya'ya vaat edilen Ege topraklarının önemli bir bölümü bu kez Yunanistan'a ayrıldı.

Mondros Mütarekesi hükümlerinin uygulamaya konduğu ilk günlerde, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinden ve yenilgisinden sorumlu tutulan son İttihat ve Terakki hükümetinin önde gelen adları Enver, Talât ve Cemal paşalar, bir Alman gemisiyle yurtdışına kaçtılar (2 Kasım 1918). Bu gelişmeden sonra İtilaf Devletleri'nin İstanbul üzerindeki baskısı daha da yoğunlaştı.

İşgallerin başlaması. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla birlikte, Anadolu'yu aralarında paylaşan devletler harekete geçtiler. Aynı topraklar farklı tarihlerde birden fazla devlete vaat edildiği için, Paris Barış Konferansı (1919) görüşmeleri sürerken, bir yandan da işgalde öncelik kapma yarışı başladı. Önce İngiltere, Fransa'yı bölgedeki toprak isteklerinden vazgeçirmek için 1 Kasım 1918'de Musul'a girdi. Aynı yılın aralık ayı ortalarında da Antep'e kadar olan bölgeyi işgal etti.

İngiliz işgali 1919'un ilkbahar aylarında Urfa'ya kadar uzanırken, Fransızlar da Mersin ve Adana yöresini işgal ettiler. Daha sonra İngilizler Eylül 1919'da Fransızların Musul üzerindeki nüfuz isteğinden vazgeçmelerini sağladılar, buna karşılık olarak da Anadolu'da işgal ettikleri toprakları Fransızlara bıraktılar.

Bir başka işgal yarışı da Ege'de oldu. Yunanistan, savaşın son yılında kendisine vaat edilen toprakları elde etmek için Mondros'un hemen sonrasında hazırlıklara girişti. Bundan çekinen İtalyanlar, nüfuz bölgelerinin bir bölümünü korumak amacıyla 28 Mart 1919'da Antalya'yı, daha sonra Muğla ve kazalarını, daha kuzeyde ise Burdur yöresini işgal ettiler. Bazı İtalyan birlikleri de Konya istasyonu ve çevresini denetim altına aldı.

Direniş örgütlerinin kurulması. Mondros Mütarekesi'nin ilk uygulamalarıyla birlikte, İtilaf Devletleri'nin ele geçirmeye ve nüfuz altına almaya yöneldikleri yörelerde büyük bir huzursuzluk baş gösterdi. Bu yörelerin aydın ve eşrafı olası müdahalelere karşı önlem alma ve örgütlenme gereğini duydu. İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin ardından Trakya'da, Adana, İçel ve Hatay'ı içine alan bölgede, Trabzon yöresinde, Doğu Anadolu vilayetlerinde yerel direniş örgütleri oluşturuldu.

Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletleri'nin attığı ilk adımlardan biri, İstanbul'da İttihat ve Terakki örgütünün ve onun ardıllarının gücünü kırmaya çalışmak oldu. İtilaf Devletleri'nin bu tutumu Padişah VI. Mehmed'in (Vahideddin) politikasına da uygun düşüyordu. Böylece İttihatçılar hakkında yoğun bir soruşturma, tutuklama kampanyası başlatıldı. IV. Mehmed 21 Aralık 1918'de yayımladığı bir iradeyle, üyeleri İttihat ve Terakki döneminde seçilmiş olan Heyet-i Mebusan'ı feshettiğini açıkladı. Ardından mütareke sonrasında kurulan Tevfik Paşa hükümeti de istifa etti ve yerine, padişahla uyum içinde çalışan Damat Ferid Paşa hükümetlerinin ilki geçti.

Bu sırada İtilaf Devletleri'nin I. Dünya Savaşı sonrasındaki durumu kalıcı kılmak üzere Paris'te sürdürdüğü görüşmeler 1919 sonlarına doğru bazı antlaşmalarla sonuçlandı. Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan imzaladıkları barış antlaşmalarıyla İtilaf Devletleri'nin koşullarını kabul ettiler. Ama Osmanlı Devleti'yle yapılacak antlaşma daha sonraki bir tarihe kaldı. Bunun temel nedeni, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı topraklarını kalıcı olarak nasıl paylaşacakları konusunda tam bir anlaşmaya varamamış olmalarıydı. Ayrıca Mondros Mütarekesi kalıcı bir barış antlaşmasının sonuçlarına benzer sonuçlar doğurmuştu; İtilaf Devletleri bu toprakları zaten ellerinin altında sayıyor, acele etme gereği duymuyorlardı. Paris Barış Konferansı'nda Osmanlı topraklarında yaşayan azınlıkların temsilcileri de hak iddialarını kabul ettirme doğrultusunda yoğun bir çalışma yürüttüler.

Yunan işgali ve direniş. Paris görüşmelerinde düş kırıklığına uğrayan İtalya'nın bir oldubittiyle Batı ve Güney Anadolu'da bazı toprakları işgal etmesinin ardından, Yunanistan da İtilaf Devletleri'ne başvurarak İzmir'e 2-3 tümen asker çıkarma konusunda izin aldı. Aslında Yunanlılar öteden beri İzmir'in işgaline hazırlanıyor, kentte kurdukları örgütlerle İzmir'deki Rumları kendi saflarına çekiyorlardı.

İzmir'in işgali 15 Mayıs 1919'da başladı. İşgale karşı ilk silahlı direniş eylemi de bu sırada oldu. Hasan Tahsin adlı gazeteci, Konak Meydanı'nda ilerleyen Yunan Efzun taburunun üzerine ateş açtı ve bir Yunan askerini öldürdü. Yunanlılar bu olay üzerine paniğe uğradılarsa da, kısa süre içinde toparlanarak üç gün boyunca kentte büyük bir kıyım yaptılar. Bu olay İtilaf Devletleri'nin bile tepkisine yol açtı ve kentteki Yunan komutanı Türklerin üzerine ateş açan Yunan askerlerinden bazılarını cezalandırmak zorunda kaldı.

Yunanlılar İzmir'de gerekli yığınağı yaptıktan sonra Ege içlerine doğru ilerlemeye koyuldular. Ayvalık ve Akhisar yöresinde Miralay Ali Bey'in (Çetinkaya) birliklerini harekete geçirmesiyle işgale karşı toplu bir direniş başladı. Yunan ilerlemesini durdurmak amacıyla Aydın, Nazilli, Akhisar yöresinde Kuva-yı Milliye(*) olarak bilinen ve kendiliğinden oluşan örgütler ortaya çıktı. Direniş hareketi çok geçmeden Balıkesir, Denizli, Nazilli gibi kentlerde kurulan Heyet-i Milliye'lerin denetimine girdi. Ayrıca silahlı direnişi merkezileştirmeye yönelik kongreler düzenlendi. Kentler bir Yunanlıların, bir Kuva-yı Milliyecilerin eline geçtiği için Yunan işgalinin hızı kesildi. Bu direniş sırasında Çerkes Ethem, Demirci Mehmet Efe, Sökeli Ali Efe gibi Kuva-yı Milliye önderleri büyük yararlık gösterdiler ve Yunan harekâtını Aydın'ın az ilerisinde, Köşk Cephesi önünde durdurmayı başardılar.

Ege'deki işgal bütün Osmanlı ülkesinde tepkiyle karşılandı; mitingler, gösteriler düzenlendi, İtilaf Devletleri'nin başkentlerine ve Paris Barış Konferansı'na telgraflar yağdı. Bu durum İstanbul Hükümeti'ni İtilaf Devletleri'ne başvurarak Yunan ileri harekâtının durdurulmasını istemek zorunda bıraktı.

Yunan işgaline karşı silahlı direniş, yaygın olmasına karşın, merkezi bir yönetimden yoksundu. Bu nedenle kalıcı başarılar elde etmesi söz konusu olamazdı. Direnişi tek elden yönetecek ve doğru hedeflere yöneltecek bir komuta merkezinin gerekliliği çok geçmeden kendini duyurdu. İşte bu noktada Mustafa Kemal ve arkadaşları ortaya çıktı.

Mustafa Kemal Anadolu'da. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Mustafa Kemal, Yıldırım Orduları Grubu komutanlığına atanmıştı. Bu askeri gücün dağıtılmasından sonra İstanbul'a gitmiş ve yakın arkadaşı Fethi Bey'le (Okyar) ilişkiye geçerek, ülkenin içinde bulunduğu siyasal koşullara ilişkin görüşlerini *Minber* gazetesinde dile getirmeye başlamıştı. Mustafa Kemal gerek Çanakkale Savaşları'nda (1915-16) kazandığı başarılar, gerekse VI. Mehmed'in şehzadeliği sırasında fahri yaverliğini yapmış olması nedeniyle saygınlığı olan bir askerdi. Bu bakımdan politikaya ağırlığını koymak isteyen bütün çevreler onu kazanmak istiyordu. Ama İstanbul'a gitmesinden kısa bir süre sonra, görüştüğü önemli kişilerden birçoğu tutuklanarak Malta'ya sürüldü. Bunu kendisi için de bir tehlike işareti olarak gören Mustafa Kemal resmi bir gerekçe bularak Anadolu'ya geçmenin yollarını aramaya başladı. Bu gerekçe bir süre sonra bulundu: Mütareke sonrasında Karadeniz yöresinde bir Rum Pontus devleti kurma çalışmaları bölgeyi karıştırmıştı. Ayrıca İtilaf Devletleri Doğu Anadolu'da kurulan şûra hükümetleri nedeniyle huzursuzluk duyuyorlardı. İtilaf Devletleri Mart 1919'da Bâbıâli'ye bir nota vererek Doğu ve Kuzey Anadolu'daki huzursuzluklara son verilmesini, aksi takdirde bölgeyi işgal edeceklerini bildirdiler. Bunun üzerine Doğu Anadolu'da bir ordu müfettişliği kurulması, bu göreve de Mustafa Kemal Paşa'nın getirilmesi kararlaştırıldı. Mustafa Kemal, 16 Mayıs 1919'da, 9. Ordu müfettişi resmî sıfatıyla Samsun'a doğru yola çıktı. Samsun, Havza ve Amasya'daki çeşitli görüşmelerden sonra 21 Haziran'da Amasya Tamimi olarak bilinen bir genelge yayımladı. Bu belgede ülke bütünlüğünün ve bağımsızlığın tehlikede olduğuna dikkat çekiliyor, bu durumun ancak ulusal direnişle aşılabileceği belirtiliyor ve bütün mülki ve askeri yöneticilerin Sivas'ta toplanacak bir kongre için hazırlık yapması isteniyordu.

Erzurum ve Sivas kongreleri. Aynı günlerde Vilayat-ı Şarkiye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi de Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ile ortaklaşa bir kongre toplamak için hazırlık yapıyordu. Mustafa Kemal, bu hazırlığın yoğunlaştığı günlerde, 5 Temmuz'da Erzurum'a giderek kongre hazırlıklarının başına geçti. Anadolu'da yaptığı

Mustafa Kemal, Heyet-i Temsiliye üyeleri ile birlikte, 1919; Sivas
Hayat Yayınları

çalışmalardan haberdar olan İstanbul Hükümeti'nin üç gün sonra resmî görevine son vermesi üzerine askerlikten istifa etti.

Erzurum Kongresi(*) 23 Temmuz 1919'da toplandı. On dört gün süren çalışmalar sonunda ülkenin bütünlük ve bölünmezliğini korumak ve yabancı işgallerini engellemek için ulusal iradeyi egemen kılmanın önemi vurgulanarak Heyet-i Mebusan'ın bir an önce toplanması istendi. Ayrıca Mustafa Kemal'in başkanlığında Heyet-i Temsiliye adıyla bir yürütme organı oluşturuldu. Hazırlık çalışmalarını Heyet-i Temsiliye'nin yürüttüğü Sivas Kongresi(*), İstanbul'daki Damat Ferid Paşa hükümetinin engelleme çabalarına karşın, 4-11 Eylül 1919'da toplandı. Kongrenin en önemli sonucu, İstanbul Hükümeti'nden bağımsız yeni bir yönetimi ortaya çıkarması oldu. Bu yönetim, ülke çapındaki bütün direniş örgütlerini bünyesinde birleştiren Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ydi. On altı kişiden oluşan bu kurulun başkanlığına gene Mustafa Kemal getirildi. Kongre aynı zamanda Amerikan manda yönetimini kesin bir biçimde reddetti. Mondros Mütarekesi sırasında ülke sınırları içinde kalan bölgelerin bölünmez bir bütün olduğunu; işgal ve müdahalelere silahla karşı konacağını belirtti.

Heyet-i Temsiliye bir süre sonra Milli Mücadele'ye karşı açık tavır alan İstanbul Hükümeti'yle bütün ilişkilerini kesti. Damat Ferid Paşa hükümeti İstanbul ve çevresindeki birkaç vilayetle sınırlanan gücüyle, Anadolu'ya sözünü geçiremez oldu ve Ekim 1919 başında istifa etmek zorunda kaldı. Ardından Heyet-i Temsiliye ile daha yakın ilişkiler kuran Ali Rıza Paşa hükümeti kuruldu.

Heyet-i Temsiliye'nin karşılaştığı ilk önemli sorun, iç ayaklanmalar oldu. Özellikle İstanbul Hükümeti'nin Kuva-yı Milliye'yi etkisiz kılmak için desteklediği, bazı yerlerde de doğrudan örgütlediği grup ve kişiler, Mustafa Kemal'in başlattığı hareketi daha başlangıçta durdurmak istediler. Balıkesir-Biga yörelerinde harekete geçen Ahmed Anzavur'un Kuva-yı Milliyecilere karşı kurduğu silahlı birlikler uzun çabalardan sonra dağıtılabildi. Konya'da ve Konya'ya bağlı Bozkır kasabasında patlak veren ayaklanmalar yerel Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin yardımıyla bastırıldı.

Son Osmanlı Heyet-i Mebusanı. Ali Rıza Paşa hükümetinin kurulmasından sonra Heyet-i Temsiliye ile İstanbul arasında belirgin bir yumuşama başladı. 20 Ekim 1919'da, Ali Rıza Paşa hükümetinin temsilcisi Bahriye Nazırı Salih Paşa (Kezrak) ile Mustafa Kemal arasında yapılan ve "Amasya Mülakatı" olarak bilinen görüşmeler sonucunda, İstanbul, Heyet-i Temsiliye'yi tanıdığını ve Heyet-i Mebusan'ın en kısa sürede toplanması isteğine katıldığını açıkladı. Üyelerinin çoğunu Kuva-yı Milliye yanlılarının oluşturduğu son Osmanlı Heyet-i Mebusanı 12 Ocak 1920'de toplandı. Meclisin attığı en önemli adım, bir mücadele programı benimsemek oldu. "Ahd-ı Milli" adı verilen ve daha sonra "Misak-ı Milli" olarak anılan bu program, Sivas Kongresi'nde belirlenen ülke sınırlarını ne pahasına olursa olsun savunmayı öngörüyordu. Ali Rıza Paşa hükümetinin izlediği tutumdan rahatsız olan İtilaf Devletleri Yüksek Komiserliği, doğrudan işgali hedef alan bu programa tepki göstermekte gecikmedi ve Londra Konferansı'nın 4 Mart'ta aldığı İstanbul'u fiilen işgal etme kararını uygulamaya girişti.

İstanbul'un işgali. Boğaz'da demirli İtilaf donanması 15 Mart 1920 gecesi limanı kuşatarak sabaha karşı karaya asker çıkardı. Kentin hemen bütün önemli kavşaklarını denetim altına alan İtilaf askerleri, 16 Mart günü birçok nezaret binasını ve askeri garnizonu işgal ettiler, bu arada eski harbiye nazırı Cemal Paşa'yı da tutukladılar. Bâbıâli'nin bu oldubittiye boyun eğmeyeceğini açıklaması üzerine, Heyet-i Mebusan binasını da basarak Kuva-yı Milliye'nin önde gelen iki mebusu Kara Vasıf ve Hüseyin Rauf beyleri tutukladılar. 16 Mart baskını sonrasında çalışamaz duruma gelen Heyet-i Mebusan, 18 Mart'ta yasama görevi yapmaya elverişli bir ortam sağlanıncaya değin çalışmalarına ara vermeyi kararlaştırdı. Padişah da 11 Nisan 1920 tarihli bir iradeyle meclisi feshettiğini açıkladı.

İstanbul'da bu gelişmeler olurken, Çukurova ve Güneydoğu Anadolu'da silahlı Ermeni çetelerinin saldırılarını destekleyen Fransız işgal kuvvetlerine karşı halkın başlattığı mücadele hızla güçleniyordu. Antep, Maraş ve Urfa'da Ocak 1920'de sokak çatışmaları biçiminde gelişen direnişin toplekün bir nitelik kazanmasıyla Urfa ve Maraş işgalden kurtuldu. Antep ve Adana'daki işgal ise 1921 sonlarına değin sürdü.

Büyük Millet Meclisi'nin toplanması. Sivas Kongresi'nden sonra patlak veren iç ayaklanmalar, direniş merkezinin daha güvenilir bir yere taşınması ve mücadelenin buradan yönetilmesi gereğini daha açık bir biçimde duyurmuştu. Aralık 1919'da Ankara'ya geçerek İtilaf Devletleri'nin Heyet-i Mebusan'a yönelik baskılarını buradan izleyen Mustafa Kemal, bu meclisin uzun süre dayanamayacağını gördüğünden, Amasya Mülakatı'nın gizli metinlerinden birinde de yer alan, Anadolu'da yeni bir meclis toplanması hükmünü uygulama hazırlıklarına girişti. İtilaf askerlerinin Heyet-i Mebusan'ı basmasından sonra, bu adımı atmak zorunlu hale geldi. İstanbul'un işgalinden sonra harekete geçen Heyet-i Temsiliye, Ankara'da toplanacak yeni bir meclis için, bütün askeri ve mülki yöneticilerin gözetiminde yeni bir mebus seçimi yapılmasını istedi. İstanbul'daki Heyet-i Mebusan üyeleri de bu meclise katılabileceklerdi.

Yeni meclis 23 Nisan 1920'de toplandı. Mustafa Kemal Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) olarak adlandırdığı bu meclisin üzerinde hiçbir güç tanımadığını açıklayarak meclisin yasama ve yürütme erklerini kendisinde topladığını duyurdu. Ertesi gün Mustafa Kemal oybirliğiyle TBMM başkanlığına seçildi. Meclis adına yürütme görevini yerine getirmek üzere gene Mustafa Kemal'in başkanlığında bir "İcra Vekilleri Heyeti" oluşturuldu.

Ankara Hükümeti ilk olarak iç ayaklanmalarla uğraşmak zorunda kaldı. Ankara'yı bile tehdit altında bırakan Çapanoğlu Ayaklanması özellikle Çerkes Ethem önderliğindeki Kuva-yı Seyyare'nin büyük çabalarıyla etkisiz hale getirildi. Bir süre sonra patlak veren Zile, İnegöl ve Denizli'deki ayaklanmalar da bastırıldı.

Ankara Hükümeti iç ayaklanmalarla uğraşırken, bir yıldan beri Salihli-Köşk Cephesi gerisinde bekleyen Yunan birlikleri, İtilaf Devletleri'nin de onayıyla 22 Haziran 1920'de saldırıya geçti. Üç koldan harekete geçen Yunan tümenleri önce Balıkesir'i, ardından da Bursa'yı ele geçirdiler. Aynı tarihte Trakya'da başlayan saldırıyla bu bölge de Yunan denetimi altına girdi. Böylece Yunanistan gerek İstanbul, gerekse Ankara üzerinde baskı kurmak için elverişli bir konum elde etti.

Sèvres Antlaşması. Yunan saldırı hazırlıkları, İtilaf Devletleri'ne, işgal koşullarını kalıcı kılma yolunda son adımı atma fırsatını yarattı. Osmanlı Devleti'nin geleceğine ilişkin karar tasarısı 21 Nisan 1920'de San Remo'da son biçimini aldı. Bu tasarıya göre Irak ve Filistin'de İngiliz, Suriye'de Fransız mandası kuruluyor, Güney ve Güneydoğu Anadolu'da İtalyan ve Fransız nüfuz bölgeleri oluşturuluyordu. İzmir, Doğu ve Batı Trakya da Yunanlılara veriliyordu. Boğazlar'da ise uluslararası bir komisyon oluşturulması öngörülüyordu.

Bir süre sonra Fransa'nın Anadolu'yla ilgili paylaşım planını onaylamadığı ortaya çıktı. İtalyanlar da Yunanistan'a bırakılan toprak parçasının büyüklüğü nedeniyle boynutsuz bir tutum takındılar. Bunun üzerine konu Hythe'de yeniden görüşüldü ve 20 Haziran 1920'de yeni bir karar alındı. Bu kararda "barışın zorla sağlanması için Yunan ordusunun harekete geçeceği" belirtiliyordu. Yunanlıların 22 Haziran'daki toplu saldırısı da bu karara dayanarak başlatıldı. Saldırı öncesinde İstanbul Hükümeti San Remo kararlarının bazı değişikliklerle kabul edilmesini kararlaştırmıştı. Ama İtilaf Devletleri bu değişikliklerin hiçbirini kabul etmediler ve İstanbul Hükümeti'ne onay için 27 Temmuz'a değin süre tanıdılar.

Bu baskı karşısında, İstanbul Hükümeti 10 Ağustos 1920'de Sèvres'de antlaşmayı imzaladı. Sèvres Antlaşması, San Remo'da alınan kararlar dışında İstanbul için de şu statüyü getiriyordu: Osmanlı padişahı ve hükümeti İstanbul'da kalabilecek ve İstanbul başkent olmaya devam edecekti. Boğazlar savaşta ve barışta bütün savaş gemilerine açık olacaktı. İstanbul'da bir jandarma alayıyla padişahın muhafız birliği dışında askeri güç bulundurulmayacaktı.

Antlaşmanın yürürlüğe girmesi için tarafların parlamentolarında onaylanması gerekiyordu. Bu sırada Heyet-i Mebusan kapatılmış olduğundan, İtilaf Devletleri Ankara'daki TBMM'nin Sèvres Antlaşması'nı imzalamasını sağlayacak birtakım girişimlerde bulundular, Ankara Hükümeti'ne yakınlaşması için İstanbul'a baskı yaptılar. Ama bu çabalar sonuçsuz kaldı; Ankara Hükümeti Sèvres Antlaşması'nı tanımadı. Öte yandan Yunanistan'da İtilaf yanlısı Venizelos'un devrilmesiyle, duruma Kral Konstantinos egemen oldu. Bu gelişmelere büyük devletlerin bazı hükümlerde değişiklik yapılması istekleri de eklenince, uygulanma şansı büyük ölçüde ortadan kalkan Sèvres Antlaşması bir türlü yürürlüğe giremedi.

Doğu Harekâtı. İstanbul Hükümeti'nin Sèvres Antlaşması gibi bir dayatmayla karşı karşıya olduğu sırada, Ankara'da Doğu Anadolu'da düzenlenecek bir seferin hazırlıkları yapılıyordu. Güney Kafkasya'nın Gürcülerin ve Ermenilerin denetimine girmesinden sonra, 15. Kolordu komutanı Kâzım Karabekir Paşa'nın örgütlediği çete-

Sèvres Antlaşması'nın Osmanlı delegesi tarafından imzalanması, 10 Ağustos 1920; Fransa
Beyazıt Devlet Kütüphanesi

ler işgal altındaki Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) yoğun bir propaganda ve örgütleme çalışması yaparak bu bölgelere yönelik bir askeri harekâtın ön hazırlıklarını tamamlamışlardı. Planlanan harekât, 28 Eylül 1920'de başladı. Hemen ertesi gün Sarıkamış'a giren Türk birlikleri bir süre yığınak yaptıktan sonra, 14 Ekim'de genel bir saldırı başlatarak 30 Ekim'de, zorlu bir çatışmanın ardından Kars'a girdiler. Bunun üzerine Ermenistan hükümeti barış istedi. 2 Aralık 1920'de imzalanan Gümrü Antlaşması'yla bütün Kars sancağı Türklere bırakıldı. Daha sonra Ermenistan ve Gürcistan'da Sovyet yönetimlerinin kurulmasıyla bu kez Moskova (16 Mart 1921) ve Kars (13 Ekim 1921) antlaşmaları yapıldı. Bu antlaşmalarla Kars ve Artvin'in bugünkü sınırları belirlenmiş oldu. Batum ise Türkiye sınırları dışında kaldı.

İnönü Savaşları. Yunanlıların Batı Cephesi'ndeki ileri harekâtı temmuz ortalarında durdu. Bu sırada Ali Fuad (Cebesoy) Paşa'nın yerine cephe komutanlığına getirilen İsmet Bey'le (İnönü) Çerkes Ethem'in kuvvetleri arasında anlaşmazlıklar baş gösterdi. Ankara Hükümeti artık düzenli ordu aşamasına gelindiğine inanıyor, Çerkes Ethem'in Kuva-yı Seyyare'si ile öteki çetelerin Batı Cephesi Komutanlığı'nın denetimi altında olması gerektiğini düşünüyordu. Çerkes Ethem bu doğrultuda bir düzenleme yapılmasına karşı çıkarak Ankara Hükümeti'ne karşı ayaklandı. Ocak 1921 başındaki çatışmalarda Çerkes Ethem kuvvetleri Gediz yöresinde dağıldı. Bundan yararlanan Yunan birlikleri 6 Ocak 1921'de Bursa cephesinden yeni bir saldırı başlattılar. Türk ve Yunan kuvvetleri 10 Ocak'ta İnönü önlerinde karşılaştı. Öncü kol niteliğindeki Yunan birliği, bir gün süren çatışmanın ardından 11 Ocak'ta geri çekildi. Bu, Ankara Hükümeti'nin Yunan saldırısı karşısında kazandığı ilk başarıydı ve Kurtuluş Savaşı tarihine "I. İnönü Zaferi" olarak geçti.

I. İnönü Savaşı sonrasında İtilaf Devletleri, Anadolu'da var olan fiili durumun kabul edilmesi ve silahlı çatışmalara son verilmesi için Londra'da konferans toplanması çağrısında bulundu. Konferansa Ankara Hükümeti adına Hariciye Vekili Bekir Sami Bey katıldı. Uzun görüşmeler sonucunda Bekir Sami Bey İtilaf Devletleri'yle tek tek antlaşmalar imzaladı. Ama Ankara Hükümeti bu antlaşmaları onaylamadı. Antlaşmalar Yunanistan'ı da tatmin etmedi. Yunanlılar, Ankara'nın antlaşmalara ilişkin tutumu belli olmadan yeni bir askeri harekâta giriştiler. Türk ve Yunan birlikleri 27 Mart 1921'de İnönü önünde yeniden karşı karşıya geldi. Çarpışmalar ilerleme ve gerilemelerle 1 Nisan'a değin sürdü. Sonuçta Yunanlılar Türk birliklerinin art arda saldırılar düzenlediği Metristepe'yi boşaltarak geri çekildiler. Bu, sonuçları bakımından, birincisinden de önemli bir Türk askeri başarısı sayıldı ve "II. İnönü Zaferi" olarak adlandırıldı.

Sakarya Savaşı. İnönü Savaşları Türk ordusu açısından kesin zaferler getirmemekle birlikte, üst üste iki saldırıdan sonuç alamayan Yunan kuvvetlerini zor duruma düşürdü. Öte yandan Yunanistan'ın uluslararası destekleri de zayıflamaya başladı. Londra Konferansı'nda (21 Şubat-12 Mart 1921) antlaşma zemini yaratılmışken Yunan hükümeti askeri çözüme yönelmiş, bunda da başarı sağlayamamıştı. Yunanistan bu olumsuz görüntüyü silmek için yeni ve topyekûn bir saldırı düzenlemekten başka yol bulamadı. Bursa ve Uşak'tan harekete geçen (10 Temmuz 1921) Yunan tümenleri Afyon'u da alarak ilerlediler ve 17 Temmuz'da Kütahya'ya girdiler. Batı Cephesi komutanı İsmet Bey güçlü Yunan orduları karşısında tutunamayacağını düşünerek önce Eskişehir'in batısına, daha sonra da Sakarya Irmağının doğusuna çekilmeyi kararlaştırdı. Bu sırada Yunan birlikleri Eskişehir'i de aldılar (20 Temmuz 1921).

Sakarya Savaşı'nda Batı Cephesi, 1921
Hayat Yayınları

Batı Cephesi ordularının Kütahya-Eşkişehir yenilgisi ve karargâhın Ankara'nın çok yakınlarına taşınması büyük heyecan yarattı; bir yandan başkenti boşaltma ve Kayseri'ye taşıma hazırlıkları yapılırken, bir yandan da meclis gizli oturumla toplandı. Uzun ve tartışmalı görüşmelerden sonra başkentin taşınması eğilimine set çekildi ve Mustafa Kemal, tam yetkili olarak, üç ay süreyle başkomutanlığa getirildi. "Tekâlif-i Milliye" adı verilen buyruklarla ülkenin bütün maddi olanakları ordunun emrine verildi.

Eskişehir'e 22 Temmuz'da varan Yunan kralı Konstantinos genel saldırının hemen başlatılmasını istedi. Ama saldırının aceleye getirilmesine karşı çıkan Yunan işgal orduları komutanı Papulas'ın direnişi harekâtı geciktirdi. Sonunda Yunan kralı başkomutanlık görevini kendisi üstlenerek saldırıyı 13 Ağustos'ta başlattı. Yunan ordusunun zaman yitirmesinden yararlanan Türk birlikleri, bu sırada Sakarya'nın doğusunda yığınak yapmaya yetecek kadar zamanı bulmuştu. Buna Yunan ordularının Sakarya'nın doğusuna geçtikten sonraki gecikmesi ve çok geniş bir cepheye yayılıp kuvvetlerini dağıtması eklenince, savaşın seyri giderek Türk ordusunun lehine döndü.

Türk ordusunun İzmir'e girişi, 9 Eylül 1922
Hayat Yayınları

Türk ordusunun 10 Eylül 1921'de başlayan karşı saldırısı sonucunda Yunanlılar Sakarya'nın doğusunda edindikleri yeni mevzileri terk etmek zorunda kaldılar. Ama ırmağın batısına geçme harekâtını iyi gizledikleri için Türk birlikleri onları izlemede gecikti. Bununla birlikte ilerleyen Türk birlikleri, Yunanlıları Eskişehir'e doğru izleyerek 20 Temmuz'daki mevzilere çekilmek zorunda bıraktı. Günlerce süren bu kanlı çarpışmalar Kurtuluş Savaşı tarihinde "Sakarya Meydan Muharebesi" olarak anıldı ve bir dönüm noktası oldu.

Ankara Antlaşması. Sakarya Savaşı'nın ilk önemli sonuçlarından biri İtilaf Devletleri'nin artık "Sèvres'e veda ettiklerini" açıkça ilan etmeleri oldu. İngiltere ile giriştiği nüfuz alanları mücadelesinde sürekli mevzi kaybeden Fransa, Anadolu macerasında ısrar etmekten vazgeçerek, uygun ve ayrı bir barış antlaşması yapmak üzere Ankara Hükümeti ile ilişkiye girdi. 1921 yazında başlayan görüşmeler, gerçekçi bir diplomat olan Franklin Bouillon'un Fransız heyetine atanmasından sonra daha da hızlandı. Sonunda Fransız işgal kuvvetlerinin Adana ve Antep yöresinden çekilmesini sağlayan Ankara Antlaşması imzalandı (20 Ekim 1921).

Büyük Taarruz. Yunan kuvvetlerinin aldığı Sakarya yenilgisiyle birlikte, savaşta inisiyatif Türk ordusunun eline geçti. Böylece Ankara Hükümeti Yunan kuvvetlerine son bir darbe indirmenin hazırlıklarına başladı. 1922'nin ilk ayları bu hazırlıkla geçti. Yunanlılar bu dönemde bir oldubittiyle İstanbul'u işgal etmeyi planladıysa da bu girişim uygulamaya konamadan İtilaf Devletleri'nce engellendi. Ankara Hükümeti, Yunanlıların bu planı gerçekleştirmek amacıyla yararlanmayı düşündükleri Trakya'daki dört tümenin Anadolu'ya geçirilmesinden önce saldırıyı başlatmak istiyordu. Akşehir'deki başkomutanlık karargâhında 27/28 Temmuz'da yapılan bir toplantıda saldırı hazırlıklarının 15 Ağustos'a değin bitirilmesi kararlaştırıldı. Öngörülen tarihte hazırlık-

lar büyük bir gizlilik içinde tamamlandı; başkomutanlık karargâhı da 24 Ağustos'ta Akşehir'den Afyon'un Şuhut kasabasına taşındı. Büyük Taarruz 26 Ağustos'ta başladı. Yoğun bir topçu ateşinin ardından saldırıya geçen dört Türk tümeni iki gün süren çarpışmalardan sonra Yunanlıların Türkmentepe denen bölgedeki direnişini kırdı ve Yunan birlikleri Kütahya yönünde çekilmeye başladı. Yunan karargâhı Dumlupınar'a ulaşıp orada mevzilenmeyi planlıyordu. Batı Cephesi Komutanlığı bu durumu saptayarak, geri çekilme yollarını kesmek üzere bütün kuvvetlerini Dumlupınar'a doğru harekete geçirdi. İki ordu 28-29 Ağustos'ta Aslıhanlar, Başkimse ve Arpagediği denen mevzilerde karşılaştı. Saatlerce süren çarpışmalardan sonra Türk birlikleri Yunan kuvvetlerini kuzey, güney ve batıdan kuşattı. Artık, topyekûn bir saldırı için bütün koşullar oluşmuştu.

Başkomutanlık karargâhı, 30 Ağustos sabahı Büyük ve Küçük Adatepe'lere yoğun bir topçu ateşi başlattı. Ardından 1. Ordu'ya bağlı kuvvetler saldırıya geçti. Uzun süren çarpışmalardan sonra, geri çekilmeyi başaran General Trikopis'in 8 bin kişilik birliği dışında, Yunan ordusu büyük bir yenilgiye uğradı. Kütahya'nın kurtuluşuyla sonuçlanan Başkumandanlık Meydan Savaşı'ndan(*) sonra Yunanlılar Gediz ve Uşak yönünde hızla geri çekilmeye başladılar. 31 Ağustos'ta savaş kurmayıyla Adatepe'ye ulaşan Mustafa Kemal, Yunanlıların İzmir'i savunacak kuvvetleri kalmadığını saptadı. Aynı gün Çalköy'e geçtikten sonra izleme harekâtının sürdürülmesi anlamında "Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir, İleri!" buyruğunu verdi. Türk ordusunun İzmir ve Bursa yönünde sürdürdüğü bu harekât sonucunda 9 Eylül'de İzmir, ardından da Bursa Yunanlılardan geri alındı. Türk ordusu Çanakkale Boğazını denetleyen İngiliz birlikleriyle karşı karşıya geldi. 11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi ile savaş sona erdi. Lozan Antlaşması (24 Temmuz 1923), Kurtuluş Savaşı'yla savunulan sınırlar içinde Türkiye'nin bağımsızlığını onayladı.

kuru *bak*. titreme hastalığı

kuru buz, karbon dioksitin(*), −78,5°C'de süblimleşen (erimeden doğrudan buhar haline geçme) yoğun, kar benzeri katı hali. Çoğunlukla et ya da dondurma gibi kolay bozulan maddelerin taşınmasında soğutucu olarak kullanılır. Kuru buz üretiminde, −57°C'de ya da daha düşük bir sıcaklıkta sıkıştırılarak sıvılaştırılan karbon dioksitin, ani olarak serbest bırakılarak atmosfer basıncına kadar genleştirilmesi durumunda ortaya çıkan hızlı soğuma olgusundan yararlanılır; bu durumda sıvı, çok ince taneler halinde katılaşır, daha sonra bu taneler birleştirilerek yaklaşık 20 kg ağırlığında kuru buz blokları elde edilir.

kuru dok, GEMİ ONARIM HAVUZU olarak da bilinir, bir su kütlesinin kıyısında, kazılarak açılan dikdörtgen bir havuzdan oluşan dok(*) türü. Gemilerin bakımı ve onarımı amacıyla kullanılan kuru dokun, gemilerin içeri girip çıkmasını sağlayan açılır-kapanır bir kapısı vardır. Bir geminin havuzlanması gerektiğinde, dokun kapağı açılarak içeri su doldurulur. Gemi içeri alındıktan ve konumu sabitleştirildikten sonra, su geçirmez kapak kapatılır ve içerideki su dışarı pompalanarak geminin tabandaki destek bloklarına oturması sağlanır.

Havuzları genellikle daha küçük olan eski tür doklarda, kıyılar taş bloklardan ya da kimi zaman sağlam ahşap malzemeden yapılırdı. Daha sonraları bu malzemelerin yerini önce normal beton, ardından da betonarme yapılar aldı. Modern kuru doklar, ilk örneklerine göre oldukça büyük ve karmaşık bir yapı kazanmıştır.

Kuru dokların su geçirmez hareketli kapıları çeşitli biçimlerde yapılır. Bazıları, dokun yan duvarlarına menteşelerle bağlanan ve belirli bir açıyla birleşen iki kanatlı kapılar biçimindedir, bazılarında da dok duvarlarındaki yivler üzerinde dönen kanatlı kapılar vardır. Tek kanatlı kapısı olan öteki dok türlerinde ise kapı, tabandaki eşiğe menteşelerle bağlanır, böylece kapı geminin içeri girebilmesi için indirilebilir. En yaygın kullanılan kapı türü ise, yüzer kapıdır. Bu türde kapı, dok boş olduğunda kendi ağırlığıyla yatağına oturur. Dok suyla dolduğunda ise yüzdürülerek kolayca hareket ettirilebilir.

Gemi onarım işlerinin çoğu sabit kuru doklarda yapılır, ama hareketli ya da yüzer yapılarda gerçekleştirilen benzer bazı hizmetler de vardır. Oluk biçimli kazanlara benzeyen yüzer kuru doklar, gemilerin onarılması ve denetlenmesi amacıyla havuzlanmasında kullanılır. Bu yöntemde gemi, önce dokun kısmen suya batmış bölümündeki kanala sokulur, daha sonra dokun tabanı ve duvarlarındaki deliklerin yardımıyla safra atılarak dokun yüzmesi sağlanır. Geminin dok tabanındaki destek bloklarına oturması için de dokun içindeki su boşaltılır. Yüzer bir kuru dok, bir geminin iskelet sistemine benzer biçimde, çelikten yapılır, ama ahşap malzeme ve betonarmeden de yararlanılabilir. Yüzer kuru doklar çoğunlukla, dalga etkisinin sorun oluşturmadığı, korunaklı limanlarda işletilir.

kuru gaz, yatağında her zaman gaz halinde bulunan ve yüzeye çıkartıldığında çok az miktarda yoğunlaşabilen hidrokarbonlar (bileşiminde başlıca hidrojen ve karbon bulunan bileşikler) oluşturan doğal gaz. Bu nedenle kuru gazlardaki bütan ya da propan gibi metandan daha ağır hidrokarbonların oranı hacimce yüz binde 1'den daha azdır. *Ayrıca bak*. yaş gaz.

kuru kazı *bak*. soğuk kazı

kuru levha, fotoğrafçılıkta, jelatin kıvamında gümüş bromür emülsiyonuyla kaplanmış cam levha. Kuru levhalar kullanılmadan uzun süre saklanabilir ve pozlandıktan sonra da karanlık odada hemen geliştirme banyosuna almak gerekmez. Kuru levhaların geliştirilmesinden önce uygulanan yaş kollodyum işleminde, levhanın pozlamadan hemen önce hazırlanması ve pozlamadan hemen sonra da geliştirme banyosuna daldırılması gerekiyordu. 1871'de R. L. Maddox tarafından geliştirilen kuru levhalar hızla yaygınlaşmış, ama 20. yüzyılın başlarında yerini selüloit filmlere bırakmıştır.

kuru ofset, tipo baskı ile ofset tekniklerinin birlikte uygulanmasına dayalı ofset baskı yöntemi. Bu yöntemde, özel bir levhayla doğrudan ofset baskı merdanesinin gömleği üzerine baskı yapılır ve daha sonra gömlek baskıyı kâğıda geçirir. Bu yöntem klasik ofset tekniğinden, baskı levhasının nemlendirilmeye gereksinim duymamasıyla ayrılır; yöntemin adı da buradan gelir. Kuru ofset yöntemi ABD Klişe ve Baskı Dairesi tarafından damga pulu ve tahvil senetlerinin basımında kullanılmak üzere geliştirilmiştir. *Ayrıca bak*. ofset baskı.

kuru tarım, yıllık yağışın 500 mm'den az olduğu bölgelerde sulama yapılmaksızın gerçekleştirilen tarım. Kuru tarımın temeli toprağın neminin yeterli oranda tutulmasına ve bu neme en uygun ürünün ve yetiştirme yönteminin seçilmesine dayanır. Hasattan kısa bir süre sonra toprağın sürülmesi ve yabancı otlardan arındırılması çok yaygın bir uygulamadır, buna karşılık, bazı bölgelerde kar suyunu tutmak için, ekinler biçildikten sonra sapları (anız) toprakta bırakılır. Ekinlerin yetişmesi sırasında ise nem denetimi yabancı otların temizlenmesi ve suyun emilmeden akıp gitmesinin önlenmesiyle sağlanır. Ancak, suyun yüzeyden akıp gitmesini ve aşınımı önlemek için toprakta yeterince kesek ya da ölü bitki artığı bırakılması gerekir.

Kuru tarımda genellikle kuraklığa dayanıklı ya da kuraklık koşullarına uyum sağlayabilen bitkilerden yararlanılır. Örneğin, kocadarı gibi kuraklığa dayanıklı türler, nem kaybını yani terlemeyi azaltabilir ve toprak neminin düşük olduğu dönemlerde, koşullar uygun hale gelinceye değin büyümeyi durdurabilir. Kuraklık koşullarına uyum sağlayabilen bitkiler ise genellikle yılın sıcaklık ve nem açısından kötü olmayan dönemlerinde büyümelerini sürdürürler. Kuru tarıma uyarlanan ürünler, nemli koşullarda yetişenlere göre daha küçüktür, daha hızlı olgunlaşır ve genellikle daha geniş bir alana gereksinim gösterir.

Kurucaşile, Karadeniz Bölgesi'nde, Bartın iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 159 km² olan Kurucaşile ilçesi doğuda Kastamonu ili, güneyde Merkez ilçe, batıda Amasra ilçesi, kuzeyde de Karadeniz ile çevrilidir.

Alan ve nüfus bakımından ilin en küçük iki ilçesinden biridir. Küre Dağlarının batı uzantılarının engebelendirdiği ilçe topraklarının sularını dağlık alandan kaynaklanan ve Karadeniz'e dökülen küçük dereler toplar. Akarsu ağızlarında düzleşen Karadeniz kıyısı genellikle diktir.

İlçe halkı geçimini ormancılık, tarım ve balıkçılıktan sağlar. İlçede küçük tekne yapım yerleri, orman ürünlerinin işlendiği atölyeler ve sanayide kullanılan kil yatakları da vardır. Başlıca tarım ürünleri az miktarda yetiştirilen mısır, buğday, elma, armut, fındık ve patatestir. Ekonomik olanakların kısıtlılığı nedeniyle dışarıya göç yoğundur.

Yörenin yerleşime açılması çok eski tarihlere uzanır. İÖ 8. yüzyılda kalabalık bir kıyı kenti olan Kromna, İÖ 70'te Roma yönetimine girdi. Bizans döneminde giderek önemini yitirdi ve 14. yüzyılda Moğollar tarafından yağmalanıp yıkıldı. 15. yüzyılda Osmanlı topraklarına katılan ve Cumhuriyet döneminde Bartın'a bağlı bir bucak olan Kurucaşile, 1957'de ilçe yapıldı ve 1991'de de yeni kurulan Bartın iline bağlandı.

Kurucaşile kasabası Dereağzı adıyla anılan koyun kıyısında kurulmuştur. Cide-Amasra kıyı yolu üzerinde yer alır. Bir iskelesi vardır. İl merkezi Bartın'a 60 km uzaklıktadır.

Kurucaşile Belediyesi 1957'de kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.435; kasaba, 2.034.

kurucu iktidar, bir devletin hukuki ana kuruluşunu belirleyen, anayasasını yapan güç. Bu yoldan oluşturulan devlet organlarına "kurulmuş iktidarlar" (yasama, yürütme, yargı vb) denir. Kurucu iktidar kavramı anayasayı yapan "asli kurucu iktidar" ve anayasayı değiştirme yetkisine sahip "tali (türev) kurucu iktidar" biçiminde ikiye ayrılır.

Asli kurucu iktidar bir ülkenin ilk anayasasını ya da yeni anayasasını yapan güç olarak, kendinden önce konmuş hukuk

kurallarıyla bağlı değildir; devletin ana kuruluşunu düzenlerken hukuki bir boşluk ortamındaymış gibi serbestçe davranabilir. Ama kendini doğuran ve kuruculuk yetkisini kullanma durumuna getiren tarihsel-toplumsal olay ve olguların çizdiği felsefi, ideolojik, kültürel ve politik çerçevenin de çok fazla dışına çıkamaz; bu anlamda fiili sınırlarla bağlıdır. Asli kurucu iktidarı ortaya çıkaran olgular çeşitlidir: Yeni bir devletin kurulması, bir ülkenin bağımsızlığını elde etmesi, geleneksel bir monarşiden anayasalı düzene geçilmesi, bir devrim ya da darbe sonucu var olan anayasal düzenin yıkılması ve yerine bir yenisinin kurulması vb.

Asli kurucu iktidar, tarihte anayasalı rejimlere yönelme döneminde, daha çok monokratik karakter göstermiş, hükümdarın (kral, çar, padişah vb) kişiliğinde somutlaşmıştır. Mutlak monarşilerden meşruti monarşilere geçilirken yapılan ilk anayasalar genellikle tek yanlı bir iradenin ürünü olan "ferman" niteliğindedir. Burada asli kurucu organ ve iktidar hükümdardır (örn. 1848 İtalyan Anayasası, 1876 Kanun-ı Esasi'si vb). Demokratik karakter taşımayan kurucu iktidarların günümüzdeki başlıca örneği, Üçüncü Dünya ülkelerinde bazen anayasanın yapımında belirleyici rolü oynayan askeri güç ya da cuntalardır. Demokratik asli kurucu iktidar ise kaynağını halkın ya da ulusun iradesinden alan güçtür. Bunun klasik biçimi, yeni anayasayı yapmak üzere seçilen kurucu meclistir(*). Ama kurucu meclis tek ve zorunlu seçenek değildir; anayasada değişiklik yapma yetkisine sahip olağan meclisler de yeni bir anayasa hazırlayabilir (örn. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu). Anayasanın kesin kabulü için bu gibi temsili organların iradelerini açıklamaları yeterli sayılabilir. Bununla birlikte bazı ülkelerde anayasanın kesin kabulü için halkoylamasına da başvurulur. Bu gibi durumlarda halkın ya da ulusun kendisi kurucu iktidar kimliğini kazanmış olur. Halkın ya da ulusun kurucu organ sayılabilmesi için halkoylamasının göstermelik bir onaylama değil, gerçek ve serbest bir seçim niteliğini taşıması gerekir.

Tali kurucu iktidar yürürlükteki anayasada değişiklik yapma yetkisine sahip olan güçtür, bir "değiştirme iktidarı"dır. Anayasada değişiklik yapma yetkisi kural olarak yasama meclislerine verilmiştir. Ama devlet başkanlarına bu konuda bir rol yükleyen sistemler de vardır. Örneğin 1982 Anayasası'na göre cumhurbaşkanının anayasa değişikliklerini bir kez daha görüşülmek üzere meclise geri gönderme ya da belirli koşullarda halkoylamasına götürme yetkisi vardır.

Anayasaların üstünlüğü ve katılığı ilkesi, tali kurucu iktidarın anayasada değişiklik yapma yetkisine gene anayasayla birtakım koşul ve sınırlar konmasını gerektirir: Özel oy çoğunlukları, ivedilikle görüşme yasağı, değiştirilemeyecek ve değiştirilmesi önerilemeyecek temel anayasa kuralları vb. Bu açıdan "değiştirme iktidarı", var olan hukuk ve anayasa düzeninden türeyen ve onun sınırları içinde iş görebilen bir güçtür. Tali kurucu iktidarın, "kurulmuş bir iktidar" olmasına karşın yeni bir anayasa yapması, yani asli kuruculuk yetkisini kullanması da hukuk dışı bir olay değildir.

kurucu meclis, bir devletin anayasasını hazırlamak ve kabul etmekle görevli meclis. Anayasa yapma ya da kuruculuk yetkisini kullanan "kurucu iktidar"(*) monokratik (hükümdar, diktatör vb), otoriter (cunta vb) ya da demokratik bir karakter taşıyabilir. Kurucu meclis temsili ve demokratik niteliklere sahip olması koşuluyla ilk iki modelden ayrılır, demokratik kurucu organların bir örneğini oluşturur. Ama esas olarak anayasayı hazırlamak ve kabul etmek gibi özel ve çoğu kez de zamanla sınırlı bir görevi yerine getirmek için oluşturulduğundan, olağan yasama meclislerinden de farklıdır. Bu farklılık kurucu meclislerin olağan yasama etkinliğini de yürütmesine engel değildir. Halk ya da ulus tarafından özel görevle seçilmiş olmak, bu meclislere ve yaptıkları anayasaya ayrı bir saygınlık kazandırır. Tarihte özellikle ABD ve bazı Fransız anayasaları bu türden meclislerce yapılmıştır.

Türkiye'de kurucu meclisler askeri müdahalelerin sonrasında ortaya çıkmıştır. Oysa Türk kamu hukukunda yeni anayasanın mutlaka bir kurucu meclis tarafından yapılmasını zorunlu kılan bir ilke ya da kural bulunmamaktadır. Olağan yasama meclisleri de asli kurucu iktidar yetkisini kullanabilir ve yeni bir anayasa yapabilir. Örneğin 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu böyle hazırlanmıştır.

1960-61 Kurucu Meclisi. 27 Mayıs 1960 Hareketi'nden sonra yeni bir anayasa için hazırlıklara girişildi. Müdahaleyi yapan Milli Birlik Komitesi(*) (MBK) bu amaçla üniversite öğretim üyelerinden oluşan ve kısaca "İstanbul Komisyonu" olarak anılan bir komisyon kurdu. Bu kurulca hazırlanan taslağın kamuoyunda yaygın tepkilere yol açması ve yeni anayasayı nispeten daha temsili karakterli bir organa hazırlatmak düşüncesi, Türkiye'de ilk kez bir kurucu meclisin oluşturulması düşüncesini gündeme getirdi. 13 Aralık 1960 tarihli ve 157 sayılı yasayla oluşturulan Kurucu Meclis, MBK ile Temsilciler Meclisi'nden(*) oluşmaktaydı. Asıl görevi yeni anayasa ile seçim yasasını hazırlamak olan bu kurucu organa olağan yasama yetkisi de verilmişti. Yasada yeni anayasa ile seçim yasasının en geç 27 Mayıs 1961'de tamamlanması zorunluluğu da yer alıyordu. Kurucu Meclis üyeleri herhangi bir bölgenin, siyasal zümrenin ya da kendilerini seçen kurum, kurul, makam ya da mercilerin değil, bütün ulusun temsilcileriydiler. Bunlara hiçbir kişi ya da kurum emir veremeyecek, yalnız içtikleri antla ve vicdani tercihleriyle bağlı kalacaklardı.

Kurucu Meclis'te yasa önerme hakkı meclis üyelerinin yanı sıra Bakanlar Kurulu'na da verilmişti. Tasarılar ve anayasa taslağı kabul edilen mekik sistemi uyarınca önce Temsilciler Meclisi'nde, sonra MBK'de görüşülecekti. Anayasa taslağı konusunda MBK ile Temsilciler Meclisi arasında uyuşmazlık çıkması durumunda, metnin tartışmalı noktaları özel bir karma komisyonda görüşülüp sonuca bağlanacak, kesin oylama Kurucu Meclis'in genel kurulunda yapılacaktı. Temsilciler Meclisi'nin sayıca üstün olmasından dolayı, mekik sisteminde ve anayasanın son biçimini almasında bu organ ağır basmaktaydı. Meclisin gerçek anlamda temsili bir nitelik taşımaması ve daha çok seçkinci (elitist) bir yapı göstermesi nedeniyle, anayasa taslağının kesinleşebilmesi için bir halkoylamasına gidilmesi kararlaştırılmıştı. Tasarının halkoylamasında kabul görmemesi durumunda, yeni bir Temsilciler Meclisi'nin oluşturulması öngörülüyordu.

Toplam 272 üyeden oluşan ve ilk toplantısını 6 Ocak 1961 tarihinde yapan Kurucu Meclis, yasada öngörülen süre içinde yeni anayasayı ve seçim yasalarını tamamladı. 27 Mayıs 1961'de kabul edilen yeni anayasa tasarısı, 9 Temmuz'da halkoyuna sunuldu ve yüzde 61,5 evet oyu alarak kesinleştikten sonra yürürlüğe girdi. Böylece 4 Eylül 1961'de çalışmalarını tamamlayan Kurucu Meclis'in hukuki ve fiili varlığı son buldu.

1981-82 Kurucu Meclisi. 12 Eylül 1980 Harekâtı'yla ülke yönetimine el koyan Milli Güvenlik Konseyi(*) (MGK), yasama ve yürütme yetkilerinin yanı sıra kuruculuk yetkisini de üstlendi. Askeri müdahalenin gündeminin başlıca maddelerinden biri olan 1961 Anayasası'nın kaldırılarak yerine bir yenisinin konması düşüncesi doğrultusunda 29 Haziran 1981'de 2485 sayılı Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun çıkarıldı. Bu Kurucu Meclis de bir öncekinde olduğu gibi biri askeri, öbürü sivil görünümlü olmak üzere iki kanattan oluşmaktaydı: MGK ve Danışma Meclisi(*). Ama 1961 Temsilciler Meclisi'nden farklı olarak, Danışma Meclisi'nin üyeleri (160 kişi) MGK tarafından seçilip atanıyordu. 1960-61 Kurucu Meclisi'nden farklı olan bir başka yön de Kurucu Meclis'in siyasal partilere kapalı tutulmasıydı; meclisin açılmasından kısa bir süre önce ülkedeki bütün siyasal partiler kapatılmıştı.

Kurucu Meclis'in asıl görevi yeni anayasayı hazırlamaktı; ama yetkileri içinde olağan yasama etkinliği de bulunuyordu. Kurucu Meclis'in askeri kanadı olan MGK gerek anayasanın, gerekse yasaların son biçimini almasında asıl söz sahibi organ durumundaydı. Adından anlaşılacağı gibi bir "danışmanlar kurulu" sayılan ikinci kanat bu konularda ön çalışma yapmakla yükümlüydü. Anayasa taslağının MGK'de son biçimini almasından sonra kesin kabulü için halkoylamasına sunulması öngörülmekle birlikte, halkoylamasından olumsuz bir sonuç çıkması durumunda ne olacağı yasada gösterilmiş değildi. Dolayısıyla böyle bir durum askeri rejimin bir süre daha devam etmesi anlamına gelecekti.

Danışma Meclisi tarafından hazırlanan anayasa taslağı MGK tarafından önemli ölçüde değiştirildi ve anayasa metnine geçici maddeler de eklendi. 2709 sayılı yasa olarak yayımlanan tasarı, 7 Kasım 1982'de yapılan halkoylamasında yüzde 91,2 evet oyu alarak kesinleşti. Genel seçimlerden sonra oluşan TBMM Başkanlık Divanı'nın görevine başlamasıyla, anayasanın geçici 3. maddesi uyarınca, Kurucu Meclis Teşkili Hakkında Kanun yürürlükten kalktı, Kurucu Meclis'in ve onu oluşturan MGK ile Danışma Meclisi'nin hukuki ve fiili varlıkları son buldu.

kurucu topluluk ilkesi, genetikte, büyük bir topluluktan kopmuş bir göçmen topluluğun gen bileşiminin ana topluluğunkinden değişik olacağı ilkesi. Bu değişiklik, göçmen topluluğun ilk kurucularının ana topluluğun gerçek temsilcileri olmamasından kaynaklanır. Örneğin, halkının bir bölümü mavi, bir bölümü kahverengi gözlü olan bir köyde, hepsi mavi gözlü olan bir grup insan ekecek toprakları olmadığı için başka bir yere göç edip kendilerine yeni bir köy kurduklarında yeni toplulukta doğan bütün çocuklar mavi gözlü olacak ve bu özellikleriyle eski köyün halkından ayrılacaktır.

Kuruç, (Mehmet) Bozkurt (d. 5 Aralık 1935, Ankara), tiyatro oyuncusu ve yönetmeni.

Ankara Devlet Konservatuvarı'nın yüksek devresini bitirdi (1960). Devlet Tiyatroları'nda oyunculuğun yanı sıra 1979-83 arasında genel müdür sanat yardımcılığı ve edebi kurul üyeliği yaptı. Hacettepe Üniversitesi Müzik ve Güzel Sanatlar Enstitüsü'nde öğretim üyeliğinde bulundu. Aynı üniversiteye bağlanan Ankara Devlet Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nde ders vermeyi sürdürdü. 1987'de atandığı İstanbul Devlet Tiyatrosu müdürlüğünü yürütürken Şubat 1988'de Devlet Opera ve Balesi genel

müdürlüğüne getirildi. Aynı yılın aralığında Devlet Tiyatroları genel müdürlüğüne atandı. Bu görevi Ekim 1992'de yerine Yücel Erten'in getirilmesine değin sürdürdü.

Bozkurt Kuruç *Küskünler Kahvesi* oyununda, Büyük Tiyatro, Ankara
Bozkurt Kuruç'un izniyle

Kuruç'un Devlet Tiyatroları sahnelerinde oynadığı oyunlar arasında Güngör Dilmen'den *Midas'ın Kulakları* (1960), Fernando Arrabal'dan *Cephede Piknik* (1960), Musahipzade Celâl'den *Macun Hokkası* (1961), Georg Büchner'den *Woyzeck* (1962), Friedrich Dürrenmatt'tan *Fizikçiler* (1963), August Strindberg'den *Rüya Oyunu* (1965), Turan Oflazoğlu'ndan *Deli İbrahim* (1967), Eugène Ionesco'dan *Amédée* (1968), Orhan Asena'dan *Atçalı Kel Mehmet* (1970), Cahit Atay'dan *Karaların Memetleri* (1973), Dürrenmatt'tan *Strindberg Oyunu* (1973) ve Molière'den *Tartuffe* (1980) sayılabilir.

Başarılı oyunculuğuyla Ankara Sanatsevenler Derneği tarafından 1967-68 sezonunun en iyi tiyatro oyuncusu seçilen Kuruç'un gene Devlet Tiyatroları sahnelerinde yönettiği oyunlardan en önemlileri Ahmet Kutsi Tecer'den *Köroğlu* (1976), Yıldırım Keskin'den *Aklı Başında Bir Adam* (1977), Colin Higgins'den *Harold ve Maude* (1977), Oğuz Atay'dan *Oyunlarla Yaşayanlar* (1979), Turan Oflazoğlu'ndan *Genç Osman* (1980) ve Henrik Ibsen'den *Yaban Ördeği* dir (1982).

Kuruçay Höyüğü, Burdur'un 16 km güneybatısında, Kuruçay köyünün 3 km kadar batısında, tarihi İÖ 7000'e değin inen höyük. 90 m çapında, 8 m yüksekliğinde küçük bir tepedir. 1978-88 arasında Refik Duru'nun yönettiği kazılarda 13 kat ortaya çıkartılmıştır; yukarıdan aşağıya doğru I-II. katların İlk Tunç Çağına, III-V. katlarla VI A katının Geç Kalkolitik Çağa, VII-X. katların Erken Kalkolitik Çağa, XI. katın Geç Neolitik Çağa, XII-XIII. katlarınsa Erken Neolitik Çağa ait olduğu saptanmıştır.

Ana topraktaki Erken Neolitik Çağa ait ilk yerleşimde (XIII. kat) mimarlık kalıntıları ele geçmemişse de, ilkel bir çanak çömlek türü ile bazı araç ve gereçler bulunmuştur. XII. katta çok sağlam taş temelleri olan ve 3-4 evden oluşan küçük bir yerleşimle çoğunluğu seramikten ezgi ve değirmen taşları, ilk kez Kuruçay'da görülen yuvarlak ve yassı kazıma taşları ortaya çıkmıştır. Çanak çömlek XIII. kata göre daha gelişkindir ve kapların bazısı bezemelidir.

XI. kattaki yerleşme dörtgen biçimindedir ve 1 m kalınlığında bir surla çevrilidir. Bu savunma duvarı üzerinde dışa taşan, yarım daire kesitli küçük burçlar yer alır. Bu katta da hiçbir yapı kalıntısı ele geçmemiştir. Ama buluntular arasında seramik ilk sırayı alır. Çok özenli yapılmış yüksek nitelikli çanak çömleğin hem boyasızları, hem de boya bezemeli olanları vardır. Bunlar, Kuruçay'dan 10 km uzaktaki Hacılar'da çıkan, aynı döneme ait seramiklerle eş karakterdedir. Kemik, taş, pişmiş toprak ve obsidiyenden yapılmış küçük buluntular da ele geçmiştir. X. ve IX. katlardan çıkarılan kırmızı bezemeli çanak çömlekler, Hacılar'daki benzerleriyle birlikte, Tarihöncesi'nde Anadolu'nun bütün başka bölgelerinde üretilmiş çanak çömlekten gerek nitelik, gerekse sanat açısından daha yüksektir.

VIII. ve VII. katların kalıntıları höyüğün orta kesimlerinde yoğunlaşmıştır. VIII. kat halkının önceki katlarda oturanlardan biraz değişik nitelikli olduğu, özellikle yapı tekniklerinde ve çanak çömleklerinde açıkça görülmektedir.

VI A katıyla Kuruçay'da yeni bir uygarlık evresi başlamıştır. Erken Neolitik Çağdan beri birbirini izleyen kültürler, VII. katın yıkılmasından sonra tümüyle ortadan kalkmış ve VI A yerleşmesini dışarıdan gelen yeni bir topluluk kurmuş olmalıdır. Bunlar eski topluluklara göre daha geri düzeyde olmakla birlikte, onlardan hiçbir şey almamış, kentlerini kendi geleneklerine göre düzenlemiş ve kendilerine özgü bir tür seramik üretmişlerdir. Kazılan 3.000 m²'lik alanda 30 kadar ev bulunmuştur. Bunların dışta yer alanları, bir zincir gibi kasabayı çevirmekte ve bir tür sur görevi yapmaktadır. Ortada ise bir tapınakla topluluğun önderine ait olabilecek evler yer almaktadır. Dışa açılan kent kapıları, meydanlar, özellikle de dik açılı kırılmalar yaparak yayılan sokaklar çok ilgi çekicidir. Yerleşme alanının önceden planlanıp yapıların buna göre yerleştirildiği söylenebilir.

III. katın sonuna değin değişik zamanlarda yıkılıp, belli plan değişiklikleriyle yeniden kurulan Geç Kalkolitik yerleşmeler İÖ 4500'den İÖ 3500'e değin sürmüş olmalıdır. Eskilere göre daha ilkel olan bu evrenin çanak çömlekleri çok dayanıksız ve çoğunlukla bezemesizdir. Bu kültürlerin en önemli özelliği, ergitme ve dökme yöntemiyle işlenen madenin ilk kez kullanılmasıdır.

I. ve II. yapı katlarının ait olduğu İlk Tunç Çağında Kuruçay'ın öneminin oldukça azaldığı anlaşılmaktadır. Bu katlardaki yapı kalıntıları genellikle bozuk durumdadır.

Kuruçeşme Rum Üniversitesi, resmî adı MİLLET-İ RUM TALİMGÂHI, İstanbul'da yüksekokul (1803-20). Dil, edebiyat ve matematik şubeleri de bulunmakla birlikte tıp öğretimine ağırlık vermiş, Osmanlı döneminde modern tıp eğitiminin temelini oluşturmuştur.

19. yüzyıl başlarına değin, Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne bağlı Fener Rum Okulu, yaz aylarında öğretimi Kuruçeşme'deki binasında sürdürürdü. Bu dönemde, Osmanlı sarayında görevli Fenerli Rum aydınlar ile Rum tüccarlar patrikhaneden görece bağımsız, dolayısıyla bir ölçüde laik bir yüksekokul oluşturmak amacıyla harekete geçtiler. Böylece Kuruçeşme'deki bu okulun geliştirilip düzenlenmesi gündeme geldi. Önde gelen Fenerli Rumlardan Divan-ı Hümayun tercümanı Dimitraşko Morozbeyzade, Kuruçeşme'deki Rum okulu ve hastanesinin bir yüksekokul kapsamında yeniden örgütlenmesi işini üstlendi. Okul 1803'te III. Selim'in bir emr-i âlisiyle Millet-i Rum Talimgâhı adıyla öğretime açıldı. Bâbıâlî, bir mütevelli heyetinin yöneteceği okula Dimitraşko'yu müdür ve nazır olarak atadı.

Okul kısa sürede gelişti. Özellikle tıphanesi, Osmanlı ordusu ile Müslüman halka da

hizmet veren hastanesiyle modern bir eğitim kurumu olma yolunda önemli adımlar attı. Ama ulemanın modern eğitim uygulamalarından duyduğu rahatsızlık ve patrikhanenin, görece laik yapısından kaygılanarak okulu kendi gücünü zayıflatan bir kurum olarak görmesi, okulu sık sık boy hedefi durumuna getirdi. Kuruçeşme Rum Üniversitesi Yunanistan'ın bağımsızlığıyla sonuçlanan Mora Ayaklanması'ndan kısa bir süre önce kapatıldı.

Kurukh dili, Dravid dillerinin Kuzey Dravid alt ailesine bağlı dil. Hindistan'ın ortadoğusundaki Çhota Nagpur Platosunda yaşayan Kurukh (Oraon) kabilelerince konuşulur. Yazı geleneği olmayan ve ancak Hindistan'ın Avrupalılarca sömürgeleştirilmesi üzerine yazıya geçirilen Kurukh dili, yerini birçok bölgede Hintçeye bırakmıştır.

Kurukhlar, ORAONLAR olarak da bilinir, Hindistan'ın Bihar eyaletinde, Çhota Nagpur'da yaşayan halk. Orta Hindistan'da konuşulan Gond diline ve öbür kabile dillerine benzeyen, Dravid dil ailesine bağlı bir dil konuşurlar. Önceleri güneybatıdaki Rohtas Platosunda yaşarken, öteki kabilelerin baskısıyla göç ederek Çhota Nagpur'da Munda dili konuşan kabilelerin yakınına yerleşmişlerdir.

Kurukh dilini konuşanların sayısı 1.900.000'i bulur. Kentsel alanlarda oturan ve özellikle Hıristiyanlaşmış olan Kurukhlar'ın çoğu anadil olarak Hintçeyi benimsemiştir. Kabile yapısını korumuş olan Kurukhlar hayvan, bitki ve maden totemlerine bağlı çok sayıda klana ayrılır. Her köyün bir reisi ve bir rahibi vardır. Rahiplik makamı babadan oğula geçer. Birkaç komşu köyden oluşan konfederasyonların işleri bir temsili kurul aracılığıyla yürütülür.

Bekâr erkeklerin genellikle köy dışında toplu olarak kaldığı gençlik yurtları toplumsal yaşamda önemli bir yer tutar. Bölgenin Ho, Harya ve Gond gibi kabilelerinde de bu kuruma rastlanır. Kızlar için ayrı yurtlar vardır. Bu yurtlar gençleri toplumsal yaşama hazırlamada ve toplumsal görevler, avcılık ve cinsel yaşam konusunda geleneklere uygun olarak eğitmede önemli rol oynar.

Kurukhların geleneksel dininin temelini büyük tanrı Dharmes kültünün yanı sıra atalara, çok sayıda koruyucu tanrıya ve ruhlara tapınma oluşturur. Dinsel ayinleriyle belirli inançlarında Hinduizmin etkisi görülür. Kurukhların, özellikle eğitim görmüş olanlarının çoğu Hıristiyanlığı benimsemiştir.

Kurukshetra, Hindistan'ın kuzeybatı kesimindeki Haryana eyaletinde kent. Günümüzde batıdaki Thanesar'la birleşmiş olan Kurukshetra kenti Hinduların önemli hac merkezlerinden biridir. Kentteki büyük arınma havuzunun, Hinduların epik destanı *Mahabharata*'da (Bharta Hanedanının Büyük Destanı) sözü edilen Kauravalarla Pandavaların atası olan Raca Kuru tarafından yaptırıldığı söylenir. Kurukshetra adı, "Kuru'nun tarlası" anlamına gelir. Güneş tutulması sırasında düzenlenen arınma şenliklerine yarım milyon dolayında hacı katılır. Kentin tarihsel yapıları arasında çok sayıda tapınak, bir Müslüman kalesi ve Şeyh Çilli Celal (ö. 1582) türbesi sayılabilir. Kurukshetra Üniversitesi 1956'da kurulmuştur. Kent kara ve demir yollarıyla güneydeki Delhi ve kuzeydeki Ambala'ya bağlanır.

Kurukshetra eskiden Âri yerleşmesi (İÖ y. 1500) olan bir yörededir. *Mahabharata*'nın altıncı kitabının bir bölümünü oluşturan *Bhagavadgita*'nın ilk dizesinde Kurukshetra'nın adı geçer. Yörede 350'den fazla kutsal ziyaret yeri vardır. Thanesar kenti, Kral Harsha'nın başkenti olmuş (606-647) ve 1011'de Gazneli Mahmud tarafından yağmalanmıştır. Nüfus (1981) kent, 49.052.

kuruluş kuramı, mantıksal olguculukta, belirli kavramların (özellikle bilimsel kavramların) son analizde deneyimler arasındaki ilişkileri belirten başka kavramlarla tanımlandığı yönündeki görüş. Bir kavramın bu tür başka kavramlarla tanımlanması "kuruluş", ortaya çıkan kavramlar dizgesi "kuruluş dizgesi" olarak nitelenir.

Kuruluş kuramını Rudolf Carnap *Der Logische Aufbau der Welt*'te (1928; Dünyanın Mantıksal Yapısı) ayrıntılarıyla işlemiştir. Örneğin atom ya da "gen" gibi bilimsel bir kavramı içeren her cümle, yalnızca deneyimleri belirten ve böylece bilimsel kavramı kuran cümlelere dönüştürülebiliyorsa, o kavram için "indirgenmiş" terimi kullanılır. Bu gibi kuruluşlar ya da kuruluş tanımları, en altta tanımlanmamış bireysel, özel deneyim kavramlarının, daha üst düzeylerde ise giderek karmaşıklaşan kavramların yer aldığı bir hiyerarşi oluşturur. Sonuçta oluşan kuruluş dizgesi de simgesel mantık dilinde ifade edilmelidir. Carnap bu öğretiyi daha sonra "Testability and Meaning" (Sınanabilirlik ve Anlam) adlı yazısında temelden gözden geçirmiştir.

Kuruluş kuramının temellerini daha önce Avusturyalı fizikçi ve düşünür Ernst Mach *Die Analyse der Empfindungen und des Verhältnises des Physischen zum psyshischen* (1886; Duyumların ve Fiziksel Olanın Psişik Olanla İlişkisinin Analizi) adlı yapıtında, daha sonra da Bertrand Russell *Our Knowledge of the External World*'de (1914; *Dış Dünya Üzerine Bilgi*, 1980) atmış sayılabilir.

kurum boyası, ağaç ısının kaynatılmasıyla elde edilen kahverengi boyarmadde. Kurum boyası saydam ve sulu olduğundan, çoğunlukla mürekkep çizimlerde, özellikle gölgelerin verilmesinde suluboya yerine kullanılır. Bu da eski ustaların çizimlerinin tipik bir özelliğidir.

"Süslenen Genç Kadın", Rembrandt'ın çini mürekkebi ve kurum boyası ile bir çalışması; Albertina Müzesi, Viyana
Albertina, Viyana

Sulandırılmış kurum boyasını Rembrandt, Claude Lorrain, Alexander Cozens ve Thomas Gainsborough gibi 17. ve 18. yüzyıl sanatçıları kullanmışlardır.

Kurumbalar, Hindistan'ın güneyinde, Tamil Nadu eyaletindeki Kardamom ve Nilgiri tepelerinde yaşayan kabile. Özgün kültürleri hayvancılığa dayanır. Pallava hanedanının kurucusu ya da onlarla yakın akraba oldukları sanılmaktadır. 8. yüzyılda Pallava hanedanının gücünü yitirmesiyle Hindistan'ın güneyinde geniş bir bölgeye yayıldılar ve zamanla hem coğrafi, hem de kültürel açıdan birbirlerinden uzaklaştılar. Alt gruplar avcılık ve toplayıcılıkla ya da küçük çaplı tarımla varlıklarını sürdürdü; bu arada bazıları köleleştirildi. Günümüzde çoğunlukla birbirinden kopuk durumda yaşayan Kurumbalar, ya tarım işçisi olarak çalışmakta ya da avcılıkla geçinmektedir. Başlarında bir şef ve anlaşmazlıkları çözmekle görevli iki yardımcısı bulunur. Bazıları Hinduizmi benimsemiş ve geleneklerinin çoğunu terk etmişlerdir. Ovalarda yaşayan ve geleneksel uğraşları olan hayvancılığı sürdüren küçük toprak sahibi Kurubalarla tepelerde yaşayan Kurumbalar bugün iki ayrı halk olarak kabul edilmektedir. 1990'ların başlarında Kuruba ve Kurumbaların toplam nüfusu 10 bin dolayındadır.

Kurume, Japonya'da, Küşü Adasındaki Fukuoka ilinde (*ken*) kent. Tsukuşi Ovasının orta kesiminde, Çikugo Irmağı (*gava*) kıyısında yer alır. 17. yüzyıl boyunca bir kale kasabası, 19. yüzyılın sonlarından II. Dünya Savaşı'na değin de askeri bir merkez olan Kurume, 1700'lerden bu yana aile işletmelerinde üretilen desenli pamuk dokumalarıyla tanınır. Ekonomisi kauçuk sanayisine dayanır; başlıca sanayi ürünleri lastik, lastik ayakkabı ve plastik borudur. Aynı zamanda tarımsal ürünler için bir pazar merkezi olan kent, demiryollarının kavşak noktasında yer alır. Yakınlarda Şinto deniz tanrısına adanmış olan 12. yüzyıldan kalma Suiten-gu (Suiten Tapınağı) yer alır. Nüfus (1990) 228.350.

kurumlar vergisi, iktisadi kuruluşların elde ettikleri net kârlar üzerinden alınan genel ve dolaysız vergi. Kurum olmanın mali ve hukuki üstünlükler sağladığı düşüncesiyle gelir vergisine ek olarak uygulanan bir vergi türüdür. Kurumlar vergisinin alınmasından sonra ortaklara dağıtılan kâr payları birçok ülkede ayrıca kişisel gelir vergisine konu olur.

Hemen bütün ülkelerde kurumların net kârları vergilendirilirse de uygulamadaki ayrıntı ve oranlar büyük farklılıklar gösterir. Kurumlar vergisinde artan oranlı basamak sistemi yerine genellikle tek oran uygulanır. Sanayileşmiş ülkelerin çoğunda bu oran yüzde 50 düzeyindedir. Bazı ülkelerde küçük şirketlerden daha düşük oranlı vergi alınır. Kurumlar vergisi mutlak kâr miktarları yerine yatırılan sermayenin getiri oranına göre de basamaklandırılabilir. Bu, kâr fazlası vergisiyle sağlanır. Ama yatırılan sermayenin değerinin doğru olarak saptanmasında ve uygun bir kâr oranının seçilmesinde ciddi güçlükler ortaya çıkar.

Kurumlar vergisinin ekonomi üzerindeki etkileri konusunda oldukça büyük görüş ayrılıkları vardır. Geleneksel görüşe göre bu vergi kısa vadede fiyatlara yansımadığından kârlardan ödenir. Şirketlerin en yüksek kârı elde etmeye çalışmaları ve klasik kurama göre kârın yalnızca fiyatlara bağlı olması nedeniyle, kurumlar vergisi fiyatları değiştirmek için bir gerekçe oluşturmaz. Rekabetçi, daha az rekabetçi ya da bütünüyle tekelci sanayilerin tümünü aynı biçimde ele alan bu kuram, kurumlar vergisinin uzun vadeli etkilerini açıklamada yetersiz kalır. Alternatif bir görüşe göre, birçok sanayi dalında fiyatlar, kısa vadede azami kâr sağlama yerine uzun bir döneme yayılmış bir kâr oranına varmayı amaçlayan birkaç büyük şirket tarafından belirlenir. Dolayısıyla kurumlar vergisi oranı artırıldığında, önde gelen şirketler hedefledikleri getiriyi korumak için fiyatlarını artırma yoluna gidecek, öteki şirketler de onları izleyecektir.

Kurumlar vergisinin yatırım üzerindeki olumsuz etkileri, yeni makine ve bina maliyetini vergilendirilebilir gelirden düşürmeyi sağlayan amortisman oranını artırma yoluyla hafifletilebilir. Uzun bir dönem sonunda getiri sağlaması beklenen araştırma ve geliştirme giderleri de çoğu kez özel bir uygulamaya tabi tutulur. Bu tür özendirici önlemler, bir yıl içinde ortaya çıkan bilanço zararlarının geriye doğru önceki yılların gelirine aktarılmasına ya da ileriye doğru gelecek yıllara aktarılmasına olanak tanınmasıyla güçlendirilebilir.

Sermaye şirketlerinin gerçek kişilerden ayrı olarak vergilendirilmeleri, şirketleşme süreciyle birlikte tekelleşmenin de hızlandığı 19. yüzyıl sonlarında başladı. Bu uygulama I. Dünya Savaşı'ndan sonra gittikçe yaygınlık kazandı. Türkiye'de kurumlar vergisi ilk kez gelir vergisi reformunun yürürlüğe girdiği 1950'de uygulamaya konduğu. Bu dönemde kabul edilen öteki yasalarla da modern dolaysız vergilere geçiş sağlandı.

3 Haziran 1949'da kabul edilerek 1 Ocak 1950'de yürürlüğe giren Kurumlar Vergisi Kanunu'nun (KVK) 1. maddesine göre kurum kavramı içine öncelikle sermaye şirketleri girer. Sermaye şirketleri anonim, limitet ve sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketleri kapsar. Kurumlar vergisi sermaye şirketlerinin yanı sıra kâr dağıtmayan ve sermayesi paylara bölünmemiş olan kamu iktisadi teşebbüsleri ile kooperatif, vakıf ve derneklerin iktisadi işletmelerine ve sayılan kurumların kendi aralarında, şahıs ortaklıkları ya da gerçek kişilerle belli bir işin birlikte yapılmasını ortaklaşa taahhüt etmek ve kazancını paylaşmak amacıyla kurdukları iş ortaklıklarına uygulanır.

Türkiye'de kurumlar vergisi oranları ve uygulama biçimi 1950'lerden günümüze değin önemli değişiklikler geçirmiştir. KVK'nin çıkarılışı sırasında yüzde 10 oranındaki kurumlar vergisine ek olarak yüzde 15 oranında gelir vergisi stopajı da getirilerek dağıtılmayan kârlar üzerindeki vergi yükü yüzde 23,5 olarak belirlendi. Dağıtılan kârlar üzerinden ayrıca gelir vergisi alındığı için, bu verginin matrahından gelir vergisi stopajının düşürülmesine olanak tanındı. Kamu iktisadi teşebbüslerine (KİT) uygulanacak kurumlar vergisi oranı ise yüzde 35 olarak saptandı. Böylece özel sermaye şirketleri lehine 11,5 puanlık bir fark yaratılmış oldu. Bu oran farkı ve kurum statüsünü benimsemiş özel şirket sayısının azlığı nedeniyle, 1950'lerde toplam kurumlar vergisi gelirinin ortalama yüzde 65'i KİT'lerce ödendi. Özellikle yüksek kazanç düzeyindeki girişimciler açısından kurumlar vergisinin gelir vergisine göre daha uygun olması nedeniyle, 1950'lerin sonlarında kurum statüsünü benimseme eğilimi güçlendi. 1951'de ancak 1.041 kişiyi bulan kurumlar vergisi

yükümlü sayısı 1957'de 1.962'ye, 1958'de 2.180'e, 1959'da da 4.073'e çıktı. Gene de bir KİT vergisi görünümü taşıyan kurumlar vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı ortalama yüzde 4 düzeyinde kaldı.

1960'lardaki uygulamalar kurumlar vergisinin mali işlevinden çok ekonomik işlevinin öne çıkmasıyla sonuçlandı. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'yla (1963-67) birlikte yürürlüğe konan yatırım indirimi ve hızlandırılmış amortisman gibi mali özendirme araçları, kamuya kaynak sağlamaktan çok, kaynakların yeniden dağıtımına yön veren bir vergi politikası anlayışına dayanıyordu. Özel ekonomik amaçlı vergisel özendirme araçlarının yanı sıra vergi oranının uzun süre düşük ve sabit tutulması da kurumlar vergisinin ekonomik amaçlı bir vergiye dönüşmesini hızlandırdı.

1961-69 arasında yüzde 20 olan kurumlar vergisi oranı 1970-80 döneminde yüzde 25'e çıkarıldı. Gelir vergisi stopajının 1961-80 arasında yüzde 20 üzerinden alınmasıyla, dağıtılmayan kârlar için fiili vergi yükü 1960-69 döneminde yüzde 36, 1970-80 döneminde ise yüzde 40 düzeyinde gerçekleşti. Ama dağıtılan kâr paylarına gelir vergisi uygulanması sırasında daha önce kurumlar vergisiyle birlikte alınmış olan gelir vergisi stopajı düşürüldüğü için, toplam kurumlar vergisi yükü yüzde 20-25 oranında kaldı. Böylece kurumlaşmayı özendirmeye yönelik doğrudan ve dolaylı önlemlerle sermaye şirketi sayısında önemli artışlar sağlandı. Kurulan anonim ve limitet şirket sayısı 1960'larda yılda ortalama 350 düzeyinde iken, 1970'lerin ilk yarısında 800'e, 1976-80 arasında ise yaklaşık 2.800'e çıktı. KİT'lerin kurumlar vergisi yükümlüsü olarak taşıdıkları önemin belli ölçüde azalmasına karşın, 1961-69 arasında toplam kurumlar vergisi gelirinin yüzde 44'ünü gene KİT'ler sağladı. Zarar eden KİT sayısının arttığı 1970'lerin ilk yarısında bu pay ortalama yüzde 24'e, 1976-80 arasında da yüzde 17'ye düştü. 1980-85 arasında sermaye şirketi sayısının daha da hızlı bir tempoda artmasına karşın KİT'lerin toplam kurumlar vergisi geliri içindeki payı yeniden yükselerek yüzde 35'e çıktı. Bunun temel nedeni, uygulanan yeni fiyat politikaları sonucunda KİT'lerin yüksek kâr elde etmeleri ve KİT'lerde vergi matrahını küçültme eğiliminin yaygın olmamasıydı.

Kurumlar vergisinin toplam vergi gelirleri içindeki payı 1950'lerde yaklaşık yüzde 4 iken, 1960-80 arasında ortalama yüzde 5,5'e çıktı. Bu 1,5 puanlık artış, kurumlar vergisinin mali işlevinin 1960 sonrasında da gelişmediğini göstermektedir. Buna karşılık, 1980'den sonra kurumlar vergisinin payı iki kat artarak 1985'te yüzde 11,7 oranına ulaştı. 1985'ten sonra artışını sürdürerek 1989'da yüzde 14,1'e yükseldi. 1981-85 arasında kurumlar vergisinin vergi gelirleri içindeki göreli payında sağlanan hızlı artışın başlıca nedeni "vergi alacağı" denen tekniğin uygulanmasıydı. Buna göre, kurumu kazançlarından alınan gelir vergisi stopajı kaldırılarak bu bölüm kurumlar vergisi içinde gösterildi. Böylece kâğıt üzerinde kurumlar vergisi miktarı artarken, gelir vergisi toplamı azaldı. Ayrıca sermaye şirketlerinin ortaklarına dağıttıkları kâr paylarının üçte biri vergi alacağı sayılarak gelir vergisi beyanlarında indirim hakkı tanındı. Böylece 1985 sonuna değin toplam gelir vergisi ödemelerinde önemli bir gerileme ortaya çıktı.

1981-82'de yüzde 50, 1983-85'te yüzde 40 olarak belirlenen kurumlar vergisi oranı 1986'da yüzde 46'ya çıkarıldı. Bunun yanı sıra sermaye şirketlerinin dağıttığı kâr payları üzerindeki gelir vergisi yükünün bütünüyle kaldırılmasıyla "vergi alacağı" tekniğinin yürürlükte kalmasına da gerek kalmadı. Böylece kurumlar vergisi, şirket tüzel kişiliğini vergilendiren ek bir dolaysız vergi olmak yerine, gelir vergisinin bir seçeneği durumuna getirildi. Öte yandan, dağıtılan kâr paylarının gelir vergisi dışında bırakılması, gelirlerinin büyük bölümünü şirket paylarından sağlayan büyük şirketlerin ortaklarına önemli miktarlarda gelir aktarmasına yol açarak vergi adaletsizliğinin biraz daha büyümesine neden oldu. Kurumlar vergisi, satış fiyatlarına kolaylıkla yansıtılabilme özelliğinden dolayı gelir vergisinin yerini tam olarak dolduramaz. Ayrıca çok çeşitli teşviklerle donatılmış olması, fiili vergi oranının yüzde 20'nin altına kadar düşmesine yol açmıştır. 1993 başlarında, kurumlar vergisinde 1981 öncesindekine benzer bir sisteme dönülmesi yolunda çalışmalar yürütülmekteydi.

Kurumsal Devrimci Parti, İspanyolca PARTIDO REVOLUCIONARIO INSTITUCIONAL (PRI), kuruluşundan (1929) beri Meksika'nın siyasal yaşamına egemen olmuş parti. Partiden aday gösterilmek seçilmekle eşanlamlı olduğundan, ulusal ve yerel siyaset alanındaki bütün önemli kişileri çatısı altında toplar. Başlangıçta Ulusal Devrimci Parti adını taşırken 1938'de Meksika Devrimci Partisi olmuş, 1946'da da bugünkü adını almıştır.

Ülkede kilise ile çatışmaların, ordu içinde ayaklanmaların ve ABD ile anlaşmazlıkların baş gösterdiği bir dönemde, eski devlet başkanı Plutarco Elías Calles ve yandaşlarınca kuruldu. Çok yönlü ve karışık bir reform döneminden sonra parti, çoğunlukla "devrimci" kisve altında olsa da daha tutucu bir gelişme ve istikrar çizgisi izledi. Yeni parti-devlet sisteminde, partinin denetimi, Ulusal Yürütme Komitesi'ne verildi. Başkanı Meksika devlet başkanınca seçilen komite, başkanlık dışında seçimle gelinen bütün önemli görevler için gösterilecek adayları belirleme görevini üstlenmiştir. Görevdeki devlet başkanı, bu göreve kendinden sonra gelecek kişiyi seçer. Ulusal Yürütme Komitesi, eyalet ve federal düzeydeki görevlilerle parti içindeki değişik gruplar arasında görüş birliğini sağlamakla yükümlü kılınmıştır.

Partinin Calles önderliğindeki bir kadro tarafından kurulmuş olması, iktidarın üst düzeydeki siyasal ve askeri yöneticilerden, devlet partisi birimleriyle, asker, köylü ve işçi sektörlerine kaymasına yol açtı. Başkan Lázaro Cárdenas (1934-40), köylü sektörünün gücünü artırdı. Var olan gruplar da bir halk sektörü ile dengelendi. Halk sektörü, küçük tüccarlar, küçük çiftçiler, zanaatçılar, gençler ve kadınlar gibi farklı grupların temsil gücünü artırma işlevini yüklendiyse de, bundan en kârlı çıkanlar devlet memurları oldu.

1940'ların başında, askeri sektör dağıtıldı ve üyeleri halk sektörüne katılmaya özendirildi. 1943'ten bu yana halk sektörü, Temsilciler Meclisi'ndeki üyeliklerin çoğunluğunu kazanmaktadır. İşçi ve köylü sektörlerinin her biri de 1952'den bu yana alt mecliste yaklaşık yüzde 20'lik bir temsil gücü elde etmiştir. Federal düzeyde her sektörün kendi örgütü vardır. Örgütler partiye mali destek sağlar, parti örgütü için temsilcilerini seçerler. Parti örgütü, bir iletişim kanalı, siyasal karar merkezleriyle kamuoyu arasında bir aracılık kurumu olarak işlev görür.

1970'lerde muhalefet partilerinin Temsilciler Meclisi'nde birkaç sandalye kazanmasıyla, PRI'nin siyasal tekeli ciddi bir rekabetle karşılaştı. PRI çoğunluğu elinde tutmakla birlikte sonraki seçimlerde de sürekli sandalye yitirdi; 500 üyeli Temsilciler Meclisi'ndeki üye sayısı 1988'de 261'e kadar indi. Ama 1991 seçimlerinde bu sayıyı 320'ye çıkardı.

kurumsal iktisat, 1920'lerde ve 1930'larda ABD'de gelişen iktisat okulu. İktisadi kurumların evrimini daha geniş kapsamlı olan kültürel gelişme sürecinin bir parçası olarak görür.

Geleneksel statik iktisat kuramına yöneltiği eleştirilerle okulun temellerini atan ABD'li iktisatçı Thorstein Veblen, iktisadi kararları veren insan kavramının yerine, durmaksızın değişen göreneklerin ve kurumların etkisi altındaki insan biçiminde daha gerçekçi bir kavramı geçirmeye çalıştı. Amerikan iktisadi sisteminde asıl itici gücün teknolojik güdülerden çok parasal güdülere dayandığını ve girişimlerin mal üretiminden çok para yığma amacına yönelik olduğunu savundu. Genellikle kurumsal iktisat okulu içinde sayılan ünlü ABD'li çalışma iktisatçısı John R. Commons ekonomideki çeşitli grupların kolektif davranışlarına ağırlık verdi ve bu grupların işleyişini sürekli evrilen bir kurumlar ve yasalar sistemi çerçevesinde ele aldı. Çoğunlukla kurumcular olarak sınıflandırılan öteki iktisatçılar arasında ABD'den Rexford Tugwell, John M. Clark ve Wesley C. Mitchell ile İngiltere'den Beatrice ve Sidney Webb ile Richard H. Tawney sayılabilir.

Kurumculuk hiçbir zaman önemli bir iktisadi düşünce okulu düzeyine ulaşmamakla birlikte iktisadi sorunları en azından belirli yönleriyle daha geniş boyutlu toplumsal ve kültürel olgular çerçevesinde açıklamaya çalışan iktisatçıları etkiledi. Bu yaklaşım, toplumsal kurumları modernleştirmenin sanayide ilerleme için çoğu kez gerekli bir koşul olarak ortaya çıktığı, gelişmekte olan ülkelerin sorunlarını incelemede yararlıdır.

kuruş, GURUŞ olarak da bilinir, 17. yüzyıl sonlarında kullanılmaya başlayan Osmanlı gümüş para birimi. Almanca *Groschen* sözcüğünden Türkçeleşmiştir.

Karakuruş olarak bilinen Avrupa gümüş paraları, Osmanlı topraklarında uzun süre kullanıldı. II. Süleyman döneminde (1687-91) karakuruşa alternatif olarak ilk Osmanlı kuruşu çıkarıldı (1691). Esedi, zolata adlı karakuruşlar örnek alınarak çıkarılan 6 dirhem (19,24 gr) ve 51 ayarındaki bu para, karakuruşlardan 2,5 gram daha hafifti. II. Mustafa döneminde (1695-1703) nısfiye (yarım) ve rubiye (çeyrek) adı altında yeni kuruşlar çıkarıldı. İstanbul'dan başka, Edirne, İzmir ve Erzurum darphanelerinde de kuruş basımına başlandı. III. Ahmed döneminde (1703-30) 9 dirhemlik (28,8 gr) daha büyük kuruşlar basıldıysa da, III. Mustafa (hd 1757-74) kuruşun ağırlığını 8,5 dirheme (27,2 gr) düşürdü. Gümüş fiyatlarındaki yükselme sonucu III. Selim (hd 1789-1807) döneminde de kuruşun ağırlığı birkaç kez düşürüldü. 19. yüzyılın başında 300 kuruşun değeri 1 İstanbul altınıydı. 1828'de 1 kuruşun değeri 40 para olarak belirlendi ve dörtte birine metelik adı verildi; 1 para 3 akçeye, 1 akçe de 3 pula eşit sayıldı. 1844'te para sistemi yeniden ince 830 ayar ve 1,202 gramlık gümüş basım, 40 para karşılığı olarak kuruş adını aldı. İki buçukluk (2,5 kuruş), beşlik (5 kuruş), onluk (10 kuruş) ve yirmilik ya da mecidiye (20 kuruş) üst

birimleriydi. Bu düzenleme, Osmanlı Devleti'nin sonuna değin korundu.

kurut, uzun süre bozulmadan saklamak üzere, genellikle koyun sütünden yapılan kurutulmuş yoğurt. Kurut yağsız yoğurttan ya da yağı alınmış ayrandan hazırlanır. İlk yöntemde, bez torbalara konarak suyu süzülen yoğurt, içine tuz katıldıktan sonra biçimsiz ya da geometrik parçalar halinde 1-2 hafta süreyle güneşte kurutulur. Öbür yöntemde ise ayran ısıtılarak pıhtılaştırıldıktan (bu aşamada tuz katılabilir) sonra torbalarda süzülür ve parçalar halinde güneşte kurutulur. Kimi yörelerde kuruta baharat da katılır. Kurutma yalnızca bozulmayı önlemekle kalmaz, aynı zamanda ürünün temel besin maddelerinin derişikliğinin, dolayısıyla besleyici değerinin artmasını da sağlar. Neredeyse tümüyle suyundan kurtarılan bu ürün ortalama yüzde 50 oranında protein içerir. Kurut, kırsal yörelerde özellikle kış aylarında yemeklere katılarak, suyla karıştırılıp ayran yapılarak ve yoğurt mayası olarak kullanılır.

kurye, 13. yüzyıl başlarında Almanya'da geliştirilen, satranca benzer bir oyun. Satranç tahtasında bulunan 64 (8×8) kare yerine 96 (8×12) kareli bir tahta üzerinde oynanırdı. Satrançtaki taşların hepsi, bazılarının hareket yetenekleri biraz değiştirilmiş olarak kullanılırdı. Ayrıca, fazladan dört piyon, kurye denen iki, soytarı ve bilge denen birer taş daha bulunurdu. Ağzında boruyla, at sırtında dörtnala giden bir adam biçimindeki kurye, satrançtaki fil gibi çapraz olarak bir ya da birkaç kare hareket ederdi. Takkesi ve çıngırağıyla soytarı, yatay ya da dikey olarak bir kare, uzun sakallı yaşlı bir adam olan bilge ise her yönde bir kare gidebilirdi.

Oyun her iki oyuncunun kalelerinin önündeki iki piyon ile vezirin önündeki piyonu ikişer kare sürmesiyle başlar, ardından vezirler ikişer kare ilerletilirdi. Öteki kurallar satrançtaki gibiydi.

Kuryłowicz, Jerzy (d. 26 Ağustos 1895, Stanislav, Galiçya - ö. 1978, Polonya), tarihsel dilbilim alanındaki çalışmalarıyla tanınan Polonyalı dilbilimci. Hint-Avrupa dilleri araştırmalarının 20. yüzyıldaki en büyük adlarındandır. Hititçede sözcük ortasında görülen *h* sesini tanımlayarak (1927), İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure'ün ortaya atmış olduğu (1879), Hint-Avrupa dillerinde gırtlaksıl seslerin olduğu savını

Kuryłowicz
Muzeum Historyczne Uniwersytetu Jagiellońskiego Kraków Polonya

doğrulamış ve Hint-Avrupa dillerindeki ses değişimleri üzerine karşılaştırmalı çalışmalara öncülük etmiştir.

Kuryłowicz Hint-Avrupa dilleri, özellikle de Roman ve Germen dilleri üzerine araştırmalarına 1924'te başladı. 1928'den sonra Lwów (bugün Lvov) Üniversitesi'nde ders verdi. *Études indo-européennes I* (1935; Hint-Avrupa Dilleri Araştırmaları I) adlı yapıtını da bu sırada yazdı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Polonya'daki Wrocław ve Kraków üniversitelerinde ders verdi. En önemli yapıtları arasında *L'Apophonie en indo-européen* (1956; Hint-Avrupa Dillerinde Ünlü Almaşması) ve *The Inflectional Categories of Indo-European* (1964; Hint-Avrupa Dillerinde Bükün Kategorileri) yer alır.

Kurz, Hermann (d. 30 Kasım 1813, Reutlingen, Württemberg - ö. 10 Ekim 1873, Tübingen, Almanya), Alman yazar. Var olan toplumsal düzeni eleştiren güçlü tarihsel romanları *Schillers Heimatjahre* (1843; Schiller'in Yurdunda Geçirdiği Yıllar) ve *Der Sonnenwirt* (1855; Güneşin

Kurz, Johann Lindner'in aside yedirme baskısı
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

Sahibi) ile Schwaben'deki yaşamı anlatan yergi ve mizah dolu masalları *Erzählungen*'le (1858-63; Masallar) tanınır.

Yapıtlarının değeri anlaşılmadığı için, yaşamını çeviri yaparak kazanmak zorunda kaldı. Ariosto'nun *Orlando furioso* (Çılgın Orlando) adlı epik şiirinin yetkin bir çevirisini yaptı (1840-41), Gottfried von Strassburg'un *Tristan und Isolde* (Tristan ve Isolde) adlı yapıtını da Orta Yüksek Almancadan büyük bir başarıyla çevirdi (1844). 1843-54 arasında gazetelerin siyaset ve edebiyat sayfalarında yazdı, Stuttgart'ta çıkan demokrat eğilimli *Der Beobachter* gazetesinin de yayın yönetmenliğini üstlendi. Daha sonra Tübingen Üniversitesi'nde kütüphanecilik yaptı.

Kurzeme *bak.* Kurland

Kurzéme, Letonya'nın batı kesiminde buzultaş bölgesi. Kabaca, tarihsel Kurland(*) Düklüğü'nün toprakları üzerinde yer alır. Baltık Denizi ile Riga Körfezinin kıyısında, buzultaşların sınırındaki düzlüklerden başlayıp giderek yükselir ve güney kesimde 184 m'ye ulaşır. Kuzeydoğu ve kuzeybatı doğrultusunda akan birçok küçük ırmak bu yöreden kaynaklanır. Bir tarım bölgesi olan Kurzeme'de eskiden beri tahıl, patates, şeker pancarı ve keten yetiştirilir; ayrıca geniş çam ve ladin ormanları vardır. Tarihsel merkezi doğu sınırındaki Jelgava olan bölge, eskiden Letonya'nın bir iliydi.

Kusanagi (Japoncada "Ot Biçici"), Japon mitolojisinde, Güneş Tanrıçası Amaterasu'nun, Japonya'nın hükümdarı olmak ve böylece imparatorluk hanedanı ile Güneş arasındaki tanrısal bağı kurmak amacıyla yeryüzüne inen torunu Ninigi'ye verdiği mucizevi kılıç. Bu kılıç, ayna ve mücevherli gerdanlık ile birlikte günümüzde de Japonya'nın Üç İmparatorluk Alameti'nden biridir. Fırtına Tanrısı Susanoo öldürdüğü sekiz başlı ejderhanın gövdesinde Kusanagi'yi bulur ve onu kız kardeşi Amaterasu'ya sunar. Kusanagi adı, kahraman Yamato Takeru'nun Aynu savaşçılarının saldırısına uğradığı efsanevi bir olaydan gelir. Aynular, çevresindeki otları tutuşturarak Yamato Takeru'yu dört yandan kuşatır, o da otları bu mucizevi kılıçla biçerek kurtulur.

Kusch, Polykarp (d. 26 Ocak 1911, Blankenburg, Almanya - ö. 20 Mart 1993, Dallas, Texas, ABD), elektronun magnetik momentinin, kuramsal olarak belirlenen değerden daha büyük olduğunu kesinlikli bir biçimde göstererek 1955'te Willis E. Lamb Jr. ile birlikte Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan ABD'li fizikçi. Kusch'un bu başarısı kuvantum elektrodinamiğinin yeniden ele alınmasına ve bu alanda yeni bulgulara varılmasına yol açmıştır.

1912'de ailesiyle birlikte ABD'ye göç eden Kusch, 1922'de bu ülkenin yurttaşlığına geçti. 1937'de Columbia Üniversitesi'nde fizikçi Isidor I. Rabi ile birlikte magnetik alanların atom demetleri üzerindeki etkisini inceledi. Savaş yıllarında radar konusunda araştırmalar yürüten Kusch, 1946'da Columbia'ya fizik profesörü olarak döndü ve 1972'ye değin bu görevde kaldı. Columbia'da üstlendiği başka görevler arasında bölüm başkanlığı (1949-52, 1960-63), ışınım laboratuvarının yöneticiliği (1952-60) ve rektör yardımcılığı (1969-72) sayılabilir. 1972'de Dallas'taki Texas Üniversitesi'nde profesör oldu.

1947'de atom demetleri üzerinde gerçekleştirdiği duyarlı deneysel incelemeler sonunda Kusch, elektronun magnetik özelliklerinin o dönemde geçerli olan kuramla bağdaşmadığını gösterdi. Daha sonra, elektronun magnetik momentini ve hidrojen ortamındaki davranışını duyarlı bir biçimde belirledi. Kusch, radyo frekanslı demetlerden yararlanarak atom, molekül ve çekirdeklerin pek çok özelliğini de çok güvenilir ve duyarlı bir biçimde ölçmüştür.

Kushan HANEDANI, KUŞAN olarak da yazılır, KUSHANA olarak da bilinir, Çince GUISHUANG, İsa'dan sonraki ilk 300 yıl boyunca

Kushan Krallığı
Westermann Grosser Atlas zur Weltgeschichte, Georg Westermann Verlag, Braunschweig

Hindistan Yarımadasının kuzey bölümüne, Afganistan'a ve Orta Asya'nın bazı bölgelerine egemen olmuş hanedan; Yüeçilerin

soyundan gelirler. İÖ 2. yüzyılda Baktriane'yi ele geçiren Yüeçiler ülkeyi beş kabile reisliğine böldüler. Bunlardan biri de Kushanlardı. Yüz yıl sonra Kushan reisi Kucula Kadphises (Jiu Jiu Jue), bütün kabileleri kendi yönetimi altında birleştirdi.

I. Kanishka (ü. İS 1. yy) ve ardıllarının yönetiminde gücünün doruğuna ulaşan Kushan Krallığı Çin, Roma ve Parthia ile birlikte döneminin en büyük dört devletinden biri durumuna geldi. Kushanlar, Budacılığın Orta Asya ve Çin'e yayılmasında, ayrıca Mahayana Budacılığı ile sanatta Gandhara ve Mathura okullarının gelişmesinde önemli rol oynadılar.

Özellikle Roma ile yürüttükleri ticaret aracılığıyla giderek zenginleşen Kushanlar, büyük miktarlarda altın sikke bastılar. Sikkelerdeki yazılarda Yunan harflerinin kullanılması ve üzerlerinde Budacı tanrıların yanı sıra Yunan, Roma, İran ve Hindu tanrılarının da betimlenmesi, devletin çok renkliliğe olanak tanıyan hoşgörülü yapısını ortaya koymaktadır. İran'a Sasanilerin, Kuzey Hindistan'a da yerel güçlerin egemen olmasıyla hanedan gücünü yitirmiştir.

Kushan sanatı, Kushan hanedanı döneminde Orta Asya'nın bazı bölümleriyle

Kushan fildişi oyması, 2. yy, Kâbil Müzesi, Afganistan
Smeets Lithographers, Weert, Hollanda

bugünkü Kuzey Hindistan, Pakistan ve Afganistan'ı içine alan bölgeye özgü sanat. Kushanlar karma bir kültür geliştirdiler; örneğin madeni paralarında Yunan, Roma, İran ve Hint kökenli çok çeşitli tanrılara yer verdiler. Üslup açısından ise sanat ürünleri başlıca iki gruba ayrılıyordu. Bunlardan imparatorluk sanatı İran kökenliydi. Buna karşılık Budacı sanat Yunan, Roma ve Hint karışımı kaynaklara dayanıyordu. Birinci grup katı, din ağırlıklı, konularını cepheden işleyen, bireyin güç ve zenginliğini vurgulayan bir üsluptur; en iyi örnekleri yedi Kushan kralının bastırdıkları altın sikkeler, Kushan kral portreleri (örn. Kanishka heykeli) ve Afganistan'daki Surkh Kotal'da bulunan prens portreleridir. Yunan ve Roma kökenli ikinci grup sanat yapıtlarında görülen gerçekçi anatomi ve giysi betimlemelerine bunlarda rastlanmaz. İkinci üslubun önemli örnekleri arasında Gandhara sanatı(*) ürünleri yer alır. *Ayrıca bak.* Mathura okulu.

Kuskova, Yekaterina Dmitriyevna (d. 1869, Rus Çarlığı - ö. 22 Aralık 1958, Cenevre, İsviçre), Bolşevik yönetime karşı muhalefetiyle tanınan Rus siyasetçi ve yazar.

1890'ların ortalarında radikal siyasal etkinliklere katıldı. Toplumsal, siyasal ve tarihsel olayların açıklanmasında ekonomiye ağırlık veren Marksist "ekonomizm" akımının bildirgesi niteliğindeki *Credo*'yu kaleme alanlar arasındaydı. Görüşleri nedeniyle Lenin ve öteki devrimciler tarafından sert bir biçimde eleştirildi. 1906'da kocasıyla birlikte liberal bir gazete çıkardı. Sonraki yıllarda çeşitli sosyalist gazetelere yazılar yazdı. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra Bolşeviklere ve Lenin'in otoriter politikalarına karşı çıktı. 1922'de Tüm Rusya Açlık Çekenlere Yardım Komitesi'ne atandı. Bir süre sonra, komiteyi kullanarak hükümete karşı komplo hazırladığı gerekçesiyle tutuklandı ve hapis cezasına çarptırıldı. 1922'de SSCB'den sürgün edildikten sonra sürgündeki göçmenlerin yayımladıkları gazetelere yazılar yazdı ve SSCB'ye karşı propaganda etkinlikleri yürüttü.

kuskus, *Marsupialia* (keseliler) takımının *Phalangeridae* familyasından birçok keseli memeli türünün ortak adı.

Avustralyen bölgeye yayılmış olan bu hayvanlar ağaçlarda yaşar. Ön ayaklarındaki en içte bulunan tırnaksız parmak, bazılarında ise birinci ve ikinci parmaklar dalları kavramaya yarayacak biçimde öbür parmaklarla karşılıklı konuma gelebilir. Arka ayakların ikinci ve üçüncü parmakları birleşmiştir.

Dişi benekli kuskus (*Phalanger maculatus*)
Root/Okapia

Genellikle kavrama yeteneği olan kuyruğu uzundur. Keseleri öne doğru açılır. Birinci kesicidişleri uzun ve kalın, yan dişleri ise küçüktür. Uzunlukları türlere göre 12-120 cm arasında değişir. Kuskusların tümü bitkiyle beslenmekle birlikte bazıları böcekleri ve küçük omurgalıları da yer. Dişiler genellikle ağaç kovuklarında ve terk edilmiş kuş yuvalarında genellikle iki ya da üç yavru doğurur. Yalnızca birkaçı kendileri için yapraktan yuva hazırlar.

Kuskuslar yılanlara ve bölgeye sonradan sokulan etçillere av olurken, koruyucu önlemlere karşın fırça kuyruklu kuskus (*Trichosurus vulpecula*) gibi bazı türleri de kürkü için avlanmaktadır. Tüm bu etkenler kuskusların sayılarını azaltmış, birçoğunu ise yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bırakmıştır.

Kuskusların *Cercartetus* ve *Eudromicia* cinslerinden üçer türü kuyruklarında yağ depolayarak zaman zaman kış uykusuna

Fırça kuyruklu kuskus (*Trichosurus vulpecula*)
Warren Garst-Tom Stack and Associates

benzer bir dinlenme dönemine girer. *Pseudocheirus* cinsini oluşturan türler halka kuyruklu kuskus adıyla tanınır. Bu keseliler kuyruk uçlarını genellikle halka biçiminde kıvırarak dolaşır. *Dactylonax palpator* türünün ve *Dactylopsila* cinsinden üç türün başlıca dağılım bölgesi Yeni Gine'dir. Bu kuskusların ön ayaklarındaki dördüncü parmak, çürüyen ağaçların içindeki böcekleri yakalamaya uygun bir biçimde uzamıştır. *Phalanger* cinsini oluşturan yedi türün baş-gövde uzunluğu 30-65 cm, kuyruk uzunluğu 25-65 cm arasında değişir. Sarı bir lekenin çevrelediği gözleri iri, burunları sarımsıdır. Yumuşak ve sık tüyleri kulaklarını büyük ölçüde gizler. Ağaçlar arasında oldukça yavaş hareket eden bu türler sessizce yaklaşarak kuş ve kelerleri avlarsa da çoğu kez meyve ve yapraklarla beslenirler. Avustralya ve Yeni Gine'de yaşayan benekli kuskusun (*Phalanger maculatus*) erkeği genellikle kahverengi üstüne açık renk büyük lekeli, dişisi düz renklidir. Öbürleri arasında siyah ya da kirli beyaz postlu türlere rastlanır. Gene ilginç kuskus türlerinden uzun burunlu kuskus ya da bal kuskusu (*Tersipes apenserae*) 22 dişlidir. Bu diş sayısı öbür keseli türlerinden çok daha azdır.

Uçan kuskuslar ön ve arka bacakları arasında gerili uçma derilerini açarak ağaçtan ağaca süzülebilir. Bunların en tanınmışlarından olan *Schoinobates volans* 1 m uzunluğu aşabilir ve havada 100 m'den çok süzülebilir. *Acrobates pygmaeus* türü ise yalnız 15 cm uzunluğundadır.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

---

kuskus, irmik hamurundan yapılan Kuzey Afrika yemeği. İki bölmeli özel bir tencerede pişirilir. Alt bölmeye yahni yapmak üzere kuzu eti, tavuk eti, nohut ve sebze, kevgire benzeyen delikli üst bölmeye ise kuskus konur. Üstüne su dökülen ve topaklanmasını önlemek için karıştırılan kuskus birkaç kez haşlanır. Üst bölmede kuskus haşlanırken alt bölmede de yahni pişer. Hazır olan kuskus ve yahni, acı kırmızı biber sosu (*harissa*) ve başka baharat eklenerek yenir. Kuskus ayrıca meyve ve süt katılıp tatlı yerine yendiği gibi kahvaltıda da lapa olarak yenebilir.

Anadolu'da kuskus un, süt, yumurta ve irmikten hazırlanıp ufak yuvarlak taneler halinde kurutulmuş hamura verilen addır.

Kuskus, et suyu ve nohutla pilav gibi pişirilir. Bazı yörelerde suda haşlandıktan sonra yağla karıştırılıp rendelenmiş peynir ve maydanoz eklenerek yenir. Günümüzde makarna gibi fabrikalarda üretilip paketlenmiş olarak da satılmaktadır.

kusma, midede sindirilmekte olan maddelerin zorlamalı olarak ağızdan dışarı atılması. Bulantı ve iştahsızlık gibi kusmanın da birçok nedeni olabilir. Başlıcaları taşıt tutması, alkol alımı, bağırsak tıkanması, içkulak hastalıkları, kafa travmaları ve apandisittir. Aşırı yorgunluğa neden olan egzersizden sonra da bulantı olmadan kusma görülebilir. Kusmanın başlangıcında önce incebağırsağın üst bölümü, ardından mide kapısı (pilor) ve midenin onikiparmakbağırsağına açılan bölümü şiddetle kasılır. Bunun sonucunda incebağırsağın üst bölümü ve midenin son bölümündeki maddeler midenin içinde yemekborusuna doğru yer değiştirir. Ardından mideyi yemek borusuna bağlayan bölüm ve yemek borusu gevşer, karın kasları ve diyafram kasılarak mideyi sıkıştırır ve maddeler yemek borusuna ve ağza doğru yukarı itilir.

Kustanay, Kazakistan'ın kuzey kesiminde yönetim birimi (*oblast*). Ural Dağlarından Kazak Yaylalarına uzanan ve kuzeydeki Batı Sibirya Ovasını Turgay Düzlüğüne bağlayan Turgay Platosunun bir bölümünü içine alır. Yüzölçümü 114.500 km²'dir. Kuzeyindeki kara topraklardan oluşmuş verimli kuşak, güneye doğru kurak bir stepe dönüşür. Bölgeye kurak kara iklimi egemendir. En önemli akarsu kuzey doğrultusunda akan Tobol Irmağı, en büyük göl Kuşmurun'dur. Bölge ekonomisi tarıma dayanır, ama özellikle 1950'lerden başlayarak madencilik de gelişmiştir. Rudni ve Lisakovsk'ta büyük miktarda demir cevheri çıkarılır. Ayrıca Kaçar'da geniş demir cevheri yatakları, Cetigara'da asbest, Krasno-Oktyabrski'de de düşük dereceli boksit vardır. Bölgede başta buğday olmak üzere önemli miktarda tahıl üretilir. 1950'lerin ortasında başlatılan İşlenmemiş Toprakların Tarıma Açılması kampanyası sonucu ekili alanlar dört katına çıkmıştır. Ayrıca sığır ve koyun yetiştirilir. Başlıca kentler yönetim merkezi Kustanay, Cetigara, Rudni ve Lisakovsk'tur. Yönetim birimi içinde Rus, Kazak, Ukraynalı, Alman, Beyaz Rus ve Tatar toplulukları yaşar. Nüfus (1991 tah.) 1.074.400.

Kustanay, Kazakistan'ın kuzey kesimindeki Kustanay yönetim biriminin (*oblast*) merkezi (1933) kent. Tobol Irmağı kıyısında yer alır. Volga bölgesinden gelen Rus göçmenlerce 1879'da kuruldu. Özellikle tahıl ticaretinde çevredeki steplerin başlıca merkezi haline geldi. 1913'te demiryolunun kente ulaşmasından sonra bu konumu güçlendi. 1950'lerin ortasında başlatılan İşlenmemiş Toprakların Tarıma Açılması kampanyasıyla kent çevresindeki tarım alanları genişledi; ayrıca maden yatakları yaygın biçimde işlenmeye başladı ve yeni demiryolları yapıldı. Bugün, başta gıda işleme olmak üzere hafif sanayi de ekonomide önemli yer tutar. Bunun dışında kentte taşıt ve tarım araçları onarım atölyeleri ile ekskavatör ve maden makineleri için yedek parça üreten sanayi kuruluşları vardır. Başlıca eğitim kurumu bir yüksek öğretmen okuludur. Nüfus (1989) 224.000.

Kusu *bak.* Kuşuh

Kusumi Morikage (d. 1610?, Edo [bugün Tokyo] - ö. 1700, Japonya), erken Tokugava (Edo) dönemi (1603-1867) Japon ressamı. Çiftçileri ve sıradan insanları ustaca betimlediği resimleriyle tanınır.

Yaşamı konusunda pek az bilgi bulunmasına karşılık birçok resmi günümüze ulaşmıştır. Bunların en ünlüleri "Asma Kabağı Çardağında Akşam Serinliğini Tatmak" ve "Uci Köprüsü Görünümü"dür. Kusumi, Çin etkisindeki Kano okulundan(*) Kano

"Ekin Kargası Sürüsü", Kusumi Morikage'nin kâğıt üstüne mürekkeple bir çalışması, y. 1690-1700; Richard P. Gale koleksiyonu, Mound, Minnesota
Richard P. Gale

Tanyu'nun (1602-74) en iyi dört öğrencisinden biridir, ama öğretmeni tarafından okuldan uzaklaştırıldığı söylenir. Kendisini Kano okulunun genellikle biçimsel ve katı üslubuyla sınırlamamış, daha akıcı ve canlı bir üslup geliştirmiştir. Çin tarla görünümlerini konu alma geleneğinden de ayrılarak Japon çiftçilerin günlük yaşamlarını ve geleneklerini betimlemiştir.

Kusunoki Masaşige (d. 1294?, Japonya - ö. 4 Temmuz 1336, Minato-gava, Settsu yöresi, Japonya), Japon tarihinin en büyük askeri stratejistlerinden biri. İmparatora gösterdiği koşulsuz bağlılıkla efsaneleşmiş, imparatorluğun yeniden kurulduğu 1868'den sonra öldüğü yerde görkemli bir kutsal ziyaret yeri yapılmıştır.

Küçük bir *fief*'in başında bulunan Kusunoki, 1192'den beri Japonya'da egemen olan şogunluğa (askeri yönetim) karşı İmparator Go-Daigo'nun 1331'de başlattığı ayaklanmaya katıldı. Şogunluğun sayıca üstün olan birlikleri imparatoru tutsak aldıktan sonra, dağlık kırsal bölgeye kaçarak gerilla yöntemleriyle savaşı sürdürdü. 1332'de Japonya'nın orta kesimindeki Nara yakınlarında bulunan Çihaya Kalesi'ni ele geçirmesi, merkezî yönetim için büyük bir tehdit oluşturdu. Korkuya kapılan şogun, bazı savaşçıların isyancılara katıldığı başka bölgelerde zayıf düşmeyi göze alarak bütün kuvvetlerini Kusunoki'nin üzerine yolladı. Japon tarihinin en ünlü savaşlarından biri olan bu çarpışmada Kusunoki, şogunun çok üstün kuvvetlerine karşı Çihaya Kalesi'ni başarıyla savundu.

Duyduğu zafer haberlerinden cesaret alan imparator, 1333'te muhafızlara rüşvet vererek sürgün edildiği adadan kaçtı. Onu yakalaması için gönderilen Aşikaga Takauci'nin saf değiştirmesi ve imparatora bağlı bir başka önder Nitta Yoşisada'nın Kamakura'daki şogunluk merkezini ele geçirmesi sonucunda Hoco ailesinin şogunluk yönetimi yıkıldı.

Kusunoki imparatorun kısa süren hükümdarlığı sırasında Settsu, Kavaçi ve İzumi gibi önemli yörelerde valilik yaptı. Ayrıca merkezî yönetimin nüfuzlu kişilerinden biri oldu. Bu arada, kırsal bölgede gerçek iktidarı elinde tutan Aşikaga Takauci ile Nitta Yoşisada gibi büyük feodal askeri önderler daha küçük feodal yöneticilerin bağlılığını kazanmak için mücadeleye giriştiler.

1335'te Go-Daigo, Aşikaga Takauci'ye karşı Nitta Yoşisada'nın yanında yer aldı. İmparatorluk kuvvetlerinin başında bulunan Kusunoki, Ocak 1336'da Takauci'nin kuvvetlerini yenilgiye uğratarak onu başkentten kaçmak zorunda bıraktı. Ama birkaç ay sonra Takauci büyük bir kara ve deniz kuvveti toplayarak geri döndü. Kusunoki, Takauci'nin kuvvetleriyle arazinin daha elverişli olduğu bir noktada savaşa girilmesi için geçici olarak geri çekilmeyi önerdi. İmparator, Kusunoki'nin ilerleyişini sürdürmesini ve çok daha üstün durumdaki düşman kuvvetleri başkenti ele geçirmeden onlarla savaşmasını istedi. Bugünkü Kobe yakınlarındaki Minato Irmağı kıyısında yapılan son çarpışmada Kusunoki birkaç saat boyunca kahramanca savaştı. Ama sonuçta birliklerinin yenilgiye uğraması üzerine tutsak olmaktansa intihar etmeyi seçti.

kusur, kasıt, ihmal, tedbirsizlik ya da bir sözleşmenin gereklerinin yerine getirilmemesi sonucunda ortaya çıkan ve tazminat ödemeyi ya da cezalandırılmayı gerektiren davranış. Haksız eylem(*) sorumluluğunun temel öğelerinden biridir. Genel hukuk ilkeleri ve yasalarla korunmuş ya da sözleşmeyle kazanılmış bir hakkın çiğnenmesi anlamına gelir. Kusurlu davranışın doğurduğu zararın giderilmesi yükümü hemen bütün hukuk sistemlerinde yer alır.

Kusur, niteliği ve sorumluluğa etkisi bakımından çeşitli derecelere ayrılır. En ağır sorumluluk, kasıtlı eylemin doğurduğu sorumluluktur. Kasıt failin iradesinin haksız bir sonuca yönelmesi durumudur. Bir kimsenin haksız bir sonuca yönelmemekle birlikte makul bir insandan beklenen davranışı göstermeyerek başkasına zarar vermesi ihmal kapsamına girer. İhmalin derecesinin fazla olması durumunda ağır kusur söz konusu olur. Ağır ihmal durumun ve koşulların gerektirdiği en küçük özenin bile gösterilmemesi biçiminde ortaya çıkar; burada ölçü herkesin görebileceği ve anlayabileceği biçimde davranmamadır. Dikkatli ve ileriyi gören bir kişinin özen göstermeyerek hukuka aykırı bir sonuca yol açması hafif ihmal olarak nitelendirilir. Ağır ihmal için gözlük kullanan bir kimsenin araba sürerken gözlüğünü takmaması, hafif ihmal için ise araba kullanan bir kimsenin yanındaki

yolcuyla konuşmaya dalarak dikkatini dağıtması örnek verilebilir. Belli bir sonucun ortaya çıkmasını önleyecek gerekli önlemleri almayı ihmal etme tedbirsizlik sayılır ve kusurun daha hafif bir türünü oluşturur. Kusur derecesi özellikle tazminatın belirlenmesinde önemli rol oynar.

Başkasının kusurlu eyleminden zarar gören bir kimsenin bu zararın doğumunu ya da ağırlaşmasını etkileyen bir davranışta bulunması durumunda birlikte kusur söz konusu olur. Yargıç bu durumda tazminatı azaltabilir ya da geri çevirebilir. Öte yandan ev reisi, işveren gibi kimseler, hukuki ilişki içinde oldukları kişilerin kusurlu davranışını önleyecek tedbirleri almamışlarsa, bu kişilerin yol açtıkları zarardan sorumlu tutulabilirler.

Sözleşmeye aykırı davranış da sorumluluğa yol açan bir kusur olarak kabul edilir. Bu kusur türü haksız eylemde olduğu gibi çeşitli derecelere ayrılır. Borçlunun yükümlülükleri sözleşme hükümlerine ve objektif iyi niyet kurallarına göre belirlenir. Haksız eylemde kusurlu davranışın, haksız eylemden zarar gören kişi tarafından kanıtlanması gerekir. Sözleşmenin yerine getirilmemesi durumunda ise borçlu kusurlu olmadığını kanıtlamadıkça sorumlu sayılır.

Kusura, Afyon'un 55 km güneybatısında, Sandıklı ilçesinin 13 km güneyinde höyük tipi yerleşme. 1935-37 arasında arkeolog Winifred Lamb tarafından kazılmıştır.

Üç mevsim süren kazılarda üç kültür katı saptanmıştır. Bunlardan en alttaki (A) İÖ 4. binyılın sonlarına, ortadaki (B) İÖ 3. binyıla ve en üstteki (C) İÖ 2. binyıla tarihlenmiştir. Son katta bulunan çanak çömlek önceki katlardakilerden farklı olup, Orta Anadolu'da ele geçen Hitit çanak çömleğine benzemektedir. Özellikle B katı çanak çömleği Batı Anadolu'nun tipik örnekleridir. Troya, Yortan, Beycesultan ve Demircihöyük'teki eşzamanlı katlarda da benzerleri ele geçmiştir. A katında çıkan ve aralarında siyah üzerine beyaz bezekli örneklerin de görüldüğü çanak çömleğin benzerleri Beycesultan'da Geç Kalkolitik Çağın sonlarına tarihlenen katlarda bulunmuştur. Höyüğün dışında 14 mezarın yer aldığı bir mezarlık bulunmuştur. Buradaki taş levhalardan yapılmış lahit benzeri mezarların A katının, tek küpten ya da ağız ağıza getirilmiş çift küpten oluşan mezarların da B katının başlarına ait olduğu saptanmıştır.

Çok sayıdaki ağırşak ve tezgâh ağırlığından Kusura'da dokumacılığın yapıldığı, halkın yaşamını tarım ve hayvancılıkla sürdürdüğü anlaşılmaktadır. A katından başlayarak taş ve kemik aletlerin yanı sıra bakır ve arsenikli bakırdan kesici ve delici aletlerin bulunması, Kusura'da metalin İÖ 4. binyıl sonlarından beri bilindiğini gösterir.

kuş, *Aves* sınıfını oluşturan sıcakkanlı omurgalıların ortak adı. Vücutlarını örten ve başka hiçbir hayvan grubunda rastlanmayan yapıdaki tüyler en ayırt edici özelliklerini oluşturur. Kuşların ön bacakları uçmaya uyarlanarak kanat biçimini, tüylerle örtülü ve dişsiz olan alt ve üst çeneleri uzayarak gaga biçimini almıştır. Kalpleri bütün memelilerde olduğu gibi dört odacıklıdır. Yumurtalarını kalkerli bir kabuk örter. Gözleri çevreyi algılamada kullandıkları en gelişmiş duyu organlarıdır. *Aves* sınıfını yaklaşık 8.700 yaşayan türün yanı sıra *fosil* kalıntılarından tanınan 1.000 dolayında soyu tükenmiş tür oluşturur. Yaşayan en küçük kuş olarak kabul edilen arı kolibrisinin uzunluğu 6 cm'yi, ağırlığı ise 3 gr'yi geçmez. Yaşayan en iri kuş olan devekuşunun ise boyu 2,5 m'yi, ağırlığı 155 kg'yi bulur. Uçan kuşlar arasında en büyük kanat açıklığı 3,5 m ile albatroslara, en ağır vücut 23 kg ile bayağı kuğulara aittir. Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) yaşamış kondora benzeyen *Teratornis incredibilis* türünde ise kanat açıklığının 5 m'ye ulaştığı anlaşılmaktadır. Uçma yetenekleri sayesinde kuşlar tüm yeryüzüne dağılmıştır. Yeryüzünün herhangi bir yerindeki kuş türlerinin sayısı genel olarak uygun yaşama ortamlarının çeşitliliğine ve bölgenin büyüklüğüne bağlıdır.

KUŞ VE İNSAN İLİŞKİLERİ. İnsanlar çok eski zamanlardan beri kuşları ve yumurtalarını besin olarak kullanmış ve tarım toplumuna geçişle birlikte bazı yabanıl türleri evcilleştirmeye başlamıştır. Evcil tavuk, ördek ve kazın ataları, sırasıyla yaban tavuğu, yeşilbaş ördek ve boz kazdır. Yenidünya'da evcilleştirilen hindiyle birlikte bu kümes hayvanları hemen hemen bütün ülkelerin tarımında önemli bir yer tutar.

Kuşlar üstüne yapılan araştırmalar, biyolojinin uygulamaya yönelik olduğu kadar kuramsal birçok sorununa açıklık getirmesi bakımından büyük önem taşır. Darwin'in "Beagle" gemisiyle yaptığı sefer sırasında Galapagos ispinozu ve öbür kuş türlerini incelemesi, türlerin kökenini doğal seçmeye bağlayan görüşünü ortaya koymasında önemli bir kanıt sağladı. Evcil kümes hayvanları üstüne yapılan ilk çalışmalar genetik ve embriyoloji bilimlerinin gelişmesine yardımcı oldu. Etoloji (hayvan davranışlarını inceleyen bilim) Konrad Lorenz, Nikolaas Tinbergen ve ardıllarının büyük ölçüde kuşlara yönelik çalışmalarıyla biçimlendi. Kuşlar ayrıca göç, çevreye uyum, davranış ve fizyoloji üstüne hormonların etkisi gibi konularda inceleme altına alınan en önemli grup olmuştur.

Kuş tüyü bezeme, yalıtım ve yastık gibi eşyaların içini doldurma amacıyla kullanılırken, birçok kuş türü süs hayvanı olarak beslenir. Ama yararlarının yanı sıra birçok kuş türü tohum, ekin ve meyvelere dadanarak önemli zararlara yol açar.

DAVRANIŞ BİÇİMLERİ. Kuşlar büyük ölçüde içgüdülerine bağlı olarak hareket eder ve görsel uyarılara ya da ses uyarılarına doğuştan belirlenmiş yanıtlar verirler. Beslenme ve üreme davranışlarının önemli bir bölümü değişmez kalıplardan oluşur. Kanat ve kuyruk tüyleri uçmayı, öbür tüyler ise yalıtımı sağladığından tüy bakımı yaşamsal bir önem taşır. Bu nedenle gagayla taranma, silkinme, tüyleri kabartma hareketleri iyi gelişmiştir ve düzenli olarak yinelenir. Kuyruğun bir yanını ya da kanatlardan yalnız birini açmak gibi hareketler bütün kuşlarda görülmese bile oldukça yaygındır.

Bölgeyi savunma davranışı üreme mevsimi boyunca sürer. Ötüşleri eş çekmeye, rakiplere gözdağı vermeye, yaklaşan tehlikeye karşı öbür kuşları uyarmaya ve yavruların acıktıklarını erişkinlere duyurmasına yönelik olarak kullanılan iletişim işaretidir.

Kuşlar derin oyukları, kumdaki basit bir çukuru, bir ağaç kovuğunu ya da kaya çatlağını yuva olarak kullanabildiği gibi, yerde, çalı ve ağaç üstünde, bina çatısı ya da kaya çıkıntısı gibi yerlerde ya da bir sapın ucunda asılmış özenli yuvalar yapabilirler. Yuvayı döşemekte kullandıkları malzeme dallar, yapraklar, yosun, kök parçaları, küçük taşlar ve çamurun yanı sıra at kılı, yılan derisi ya da tüy gibi hayvansal maddeleri de içerebilir. Yumurtalarını gömen iriayaklar dışında bütün kuşlar, 11-80 gün arasında değişen bir süre boyunca kuluçkaya yatarlar.

En eski kuşların böcekle beslenenler olduğu sanılmaktadır. Günümüzde de, uzun evrimleri boyunca birçok organı özelleşerek

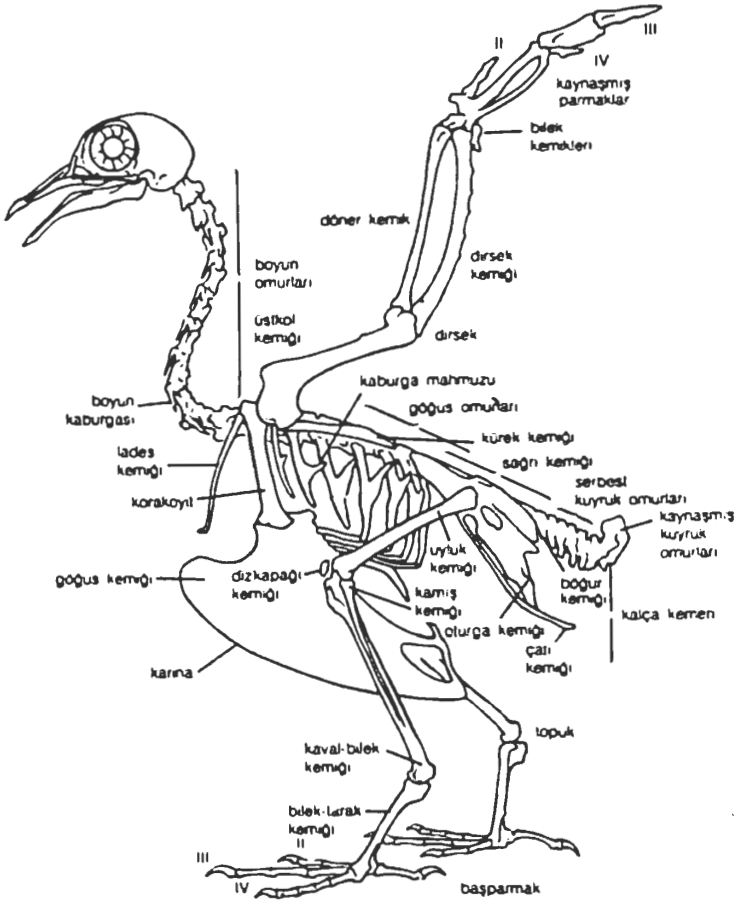

Güvercinin iskeleti
R. Keane'in çizimi

böcekle beslenmeyi sürdüren kuş türleri bulunmaktadır. Yelyutanlar, kırlangıçlar ve çobanaldatanların çok geniş olan ağız açıklığı uçarken böceklerin yakalanmasını kolaylaştırır. Bazı ağaçkakanlar gagalarıyla oydukları ağaç kabuklarının altından böcekleri yakalarken öbürleri uzun yapışkan dilleriyle karıncaları toplarlar. Tırmaşıkkuşları kabuk çatlaklarını özenle araştırır, ötleğenler sık otlar ve çalılar arasında böcekleri tek tek toplar. Öte yandan yırtıcı kuşların pençeleri ve kanca gagaları iri memelilerle beslenmelerini sağlamaya uyarlanmıştır. Akbabaların tüysüz başları ve keskin gagaları leşle beslenmelerine uygundur. Balıkçılların zıpkına benzer gagaları ve kıvrık boyunlarını yaydan boşanmışçasına ileri uzatabilmeleri çok hızlı yüzen balıkları bile yakalayabilmelerini sağlar. Yalıçapkınları, sumrular, sümsükkuşları da balık yakalamak için suya dalar. Uzun gagalı kıyıkuşları sığ suları karıştıra karıştıra dolaşarak solucanları ve öbür omurgasızları arar. Birçok kuş türü ise tohum, meyve, balözü gibi besleyici değeri yüksek bitkisel maddelerle beslenir. Az sayıda tür ise yaprak ve tomurcuk yer. Bazı kuşların yalnız belli bir yiyeceği seçmesine karşın öbürleri çok çeşitli besinleri tüketebilir.

ANATOMİ VE FİZYOLOJİ. Kanatlar ve uçma biçimleri. Kuşlar kanatlarını çırparak ve kuyruklarını genellikle dümen gibi kullanarak uçarlar. Bir kuşun kanadı hem kaldırma, hem itme kuvveti olarak işlev görür. Temel olarak kuş kanadının dip bölümü kaldırma yüzeyini, uç bölümü itme kuvvetini sağlar. Kanat çok değişik biçimlere ve konumlara girebilecek özelliktedir: Kolayca katlanarak kısalabilir ya da uzayabilir, uçta bulunan telekler birbirine yaklaşabilir ya da birbirinden ayrılabilir. Her iki yandaki kanadın tümü ya da bir bölümü birbirinden farklı yöne doğru çevrilebilir. Bütün bu düzenlemeler bir kuş kanadını uçak kanadından çok daha aerodinamik bir yapıya kavuşturduğundan kuşların uçuşu çok daha kusursuz ve manevra yetenekleri yüksektir.

Uçabilmek, kuşların yaşamında son derece önemli bir yer tutar. Çoğu tür deri değiştirme sırasında bile tüylerini tümüyle yitirmez. Kanat ve kuyruk telekleri yavaş yavaş dökülürken yerlerini yenileri aldığından uçma yeteneği kesintisiz sürer. Ama ördekler ve kazlar, bazı yelveler ve dalgıçlar yuva yapma mevsiminden sonra bütün uçma tüylerini birden dökerler. Bu tür kuşlar tüylerin yenileri çıkana değin uçamaz ve genellikle besinlerini yürüyerek ya da yüzerek ararlar. Ayrıca bazı türlerin erkekleri ve dişileri ayrı zamanlarda ve biçimlerde deri değiştirir. Örneğin boynuzgagaların önce dişileri kuyruk ve kanat teleklerini döker. Yeni tüyleri gelişene değin dişiler yuvaya çekilir ve erkekler tarafından beslenirler.

Bazı kuşlar evrim süreci içinde uçma yeteneklerini tümüyle yitirmiştir. Uçabilen ve uçamayan kuşların temel vücut yapıları arasında görülen yakın benzerlik bu iki grup kuşun da aynı uçabilen ortak atadan türediklerini gösterir.

Devekuşu ve penguen gibi bazı türlerin körelmiş kanatları ve uçma yeteneklerini yitirmeleri değişik yaşama ortamlarına uyarlanırken sonradan ortaya çıkmıştır. Bu olayın ikincil niteliği, uçabilen çok sayıda türün yanı sıra uçamayan türleri de içeren familyalarda daha belirgin bir biçimde ortaya çıkar. Örneğin soyu tükenmiş büyük dalıcımartı *Alcidae* familyasının uçamayan tek üyesidir.

Kuşlarda görülen uçma biçimleri de önemli farklılıklar gösterir. Albatroslar ve öbür deniz kuşlarından bazıları uzun ve dar kanatlıdır. Bunlar okyanusun üstünde uçarken zaman zaman kendilerini rüzgâra bırakırlar. Öte yandan, akbabalar, şahinler ve tuygunların geniş kanatlarının aralıklı uçları yükselen hava akımlarından ve dağ rüzgârlarından yararlanmalarını sağlar. Sık ve hızlı kanat çırpışlarıyla yükselen kuşlarda ise kısa ve geniş kanatlar bulunur. Ördek, güvercin ve doğan gibi aralıksız kanat hareketleriyle hızla uçan kuşların kanatları uzunca, uçları sivridir.

Tüyler ve öbür deri türevleri. Tüy kuşların en ayırt edici özelliklerinden biridir. Sürüngenlerin ve kuşların ayaklarındaki pullar ya da saçlar gibi keratin denen protein yapısındaki tüyler biçim ve işlev bakımından üç temel tipe ayrılabilir: Telek, hav ve kıl tüyleri. Genel olarak bir teleğin kök ve gövde bölümlerinden oluşan ekseni, eksenin gövde bölümünden iki yana doğru ayrılan dalları, bunların her birine bağlı yan dalları ve yan dallarda komşu yan dallara tutunan çengelleri vardır. Gövdeden ayrılan bu dallı yapı bayrak adıyla tanınır. Birbirlerinden çıplak deri ya da hav tüyleriyle kaplı alanlarla ayrılmış olan telekler vücudun belirli bölümlerinden ve derideki kıl keseciklerinden çıkar. Telekler kanat ve kuyruktaki uzun uçma tüyleri ile bunların gerisindeki küçük örtü tüylerini, ayrıca vücuttaki örtü tüylerini oluşturur.

Hav tüylerinde dallanma seyrektir ve tümü de kısa eksenin ucundan çıkar. Teleklerin uçma ve örtü işlevine karşın hav tüyleri yalıtım işlevi görür. Yavru kuşların vücudunu örten ilk tüyler de genellikle hav tüyleridir.

Kıl tüyleri uzun ve ince eksenlidir. Bayrak bölümleri körelerek uçta çıkan birkaç dalla sınırlanmıştır. Bu tip tüyler örtü tüyleriyle karışık bir biçimde bulunur. Bayrak bölümünü tümüyle yitirerek kalın kıl biçimini almış olanlar ise ağız, göz ve burun delikleri çevresinden çıkar.

Kuşların renk özellikleri pigmentler, dokularındaki yapısal özellikler ya da her ikisinin etkisiyle biçimlenir.

Kuşların ayaklarında sürüngenlerdekine benzer pullar, parmak uçlarında tırnaklar vardır. Bazen kanat uçlarında körelmiş tırnak kalıntıları bulunur.

Gaga bir keratin katmanıyla örtülmüştür. Kivi ya da çulluk gibi gagasıyla yiyecek arayan kuşların gaga ucunda duyu alıcı gözenekler yer alır.

Kuşların derisinde hemen hiç salgıbezi yoktur. Tek önemli bez, tüylerin yağlanmasını sağlayan kuyruksokumundaki yağ bezidir. Bazı kuşlarda bu bezin salgısının güçlü, kötü bir kokusu vardır. Yağ bezinin çok küçük olduğu ya da hiç bulunmadığı bazı kuşlarda sürekli büyüyen ve toz halinde ufalanan, böylece tüyleri örterek koruduğu düşünülen özelleşmiş bir tüy tipi görülür.

İskelet ve kas sistemi. Dayanıklılık ve hafiflik kuş iskeletinin en önemli iki özelliğidir. Kafatası sürüngenlerdekinden daha iri ve daha gelişmiştir. Kuşları memelilerden ayıran bir özellik de üstçenenin kafatası sabitken hareket edebilmesidir. Ağız açılınca hem alt, hem üst çene hareket eder.

İskeletlerindeki omur sayısı 39 ile 63 arasında değişir. Her biri bir göğüs omuruna bağlı olan kaburgalarda yassı, arkaya doğru uzanan ve yalnız kuşlarda görülen bir çıkıntı vardır (kaburga mahmuzu). Göğüs kemiği, göğüs boşluğunun önünde yer alan iyi gelişmiş yassı bir oluşumdur ve öne doğru geniş bir karina çıkıntısı yapar. Göğüs kemiği ve karın uçma kaslarının başlıca tutunma bölgesidir. İnce uzun kürek kemiği iyi gelişmiş korakoyit çifti ve lades kemiği göğüs kemerini oluşturur. Kürek

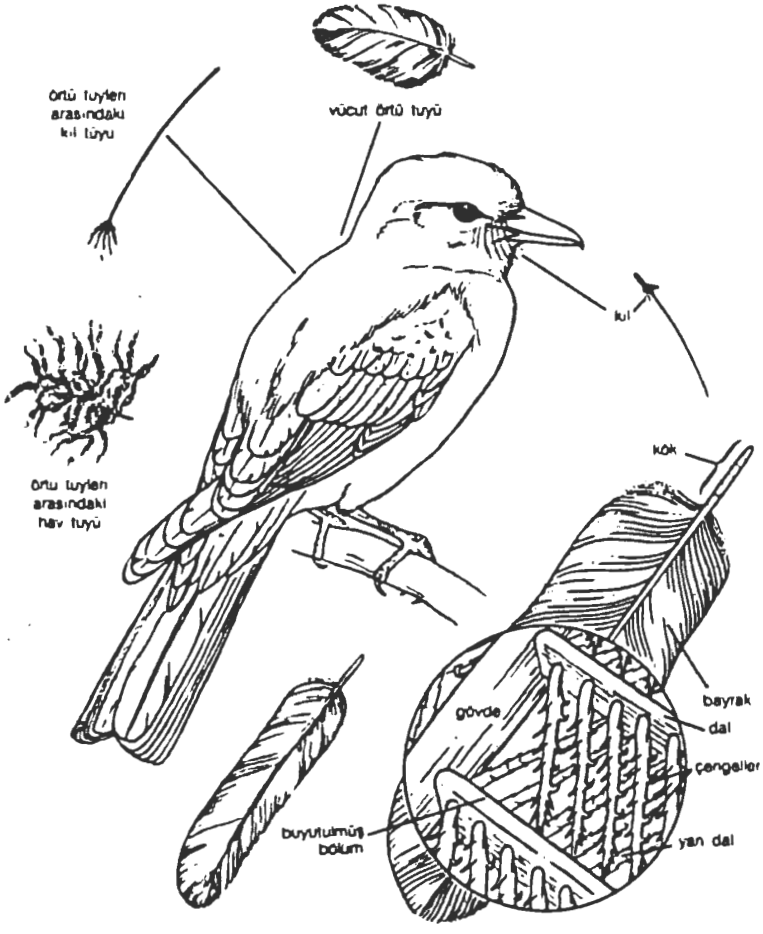

Kuşlarda tüy tipleri ve tüylerin vücuttaki dağılımı
R. Keane'in çizimi

kemiği korakoyit ve üstkol kemikleriyle, korakoyit kemiği ise göğüs, kürek, üstkol ve lades kemikleriyle eklemlidir.

Kanat kemikleri tüylerle birlikte uçmaya uyarlanacak biçimde değişmiştir. Başlıca değişiklikler dirsek ve bilek eklemlerinin hareketlerinin tek düzlemle sınırlanması, parmak sayısının azalması, işlevsel pençelerin ortadan kalkması, "el"deki bazı kemiklerin birbiriyle kaynaşması ve özellikle kanadın ucuna yakın olan yapıların değişerek tüylerin tutunmasına olanak sağlamasıdır. Kanat kemiklerinin içi boştur. Üstkol kemiğindeki boşluk hava keseleri sistemiyle bağlantılıdır.

Kalça kemeri üç çift kemik içerir: Böğür (*ilium*), oturga (*ischium*) ve çatı (*pubis*) kemikleri. Birbirleriyle kaynaşmış olan bu kemiklerin en üstünde yer alan böğür kemiği sağrı kemiğiyle kaynaşmıştır. Bu yapıların üçü de bacak kaslarının tutunmasına yarar. Bacak iskeleti, uyluk kemiği (*femur*), alt bacağın başlıca kemiği olan kaval-bilek kemiği (*tibiotarsus*), kamış kemiği (*fibula*), bilek-tarak kemiği (*tarsometatarsus*) ile parmak kemiklerinden oluşur.

Kuşlarda ayağın temel yapısı kavramaya uyarlanacak biçimde özelleşmiştir. Baş ya da arka parmak öbür üç parmakla karşılıklı konumdadır. Parmakların bükülmesini sağlayan kasların kirişleri bilek ekleminin arkasından geçerek bilek büküldüğünde parmakların da bükülmesini sağlar.

Kuşlarda kalp kası ve iç organlardaki düz kaslar sürüngenler ve memelilerdekilere benzer. Derideki düz kaslardan bazıları tüyleri kabartırken bazıları da tüylerin yatmasını sağlar. Uçuş sırasında kanatları iki çift güçlü kas demeti hareket ettirir.

İç organlar. Kuşlarda dolaşım sistemi birçok yönden sürüngenlerdekinden daha üstündür. Örneğin memelilerde olduğu gibi küçük ve büyük dolaşımlar birbirinden kesin olarak ayrılmış, kalp dört odacıktan oluşmuştur.

Kuşlarda akciğer karada yaşayan omurgalılarınkinden farklıdır. İçinden hava geçen ve duvarlarında gaz alışverişi olan kılcal damarlar akciğer dışındaki birçok hava kesesiyle ve iskelet kemiklerinin hava içeren boşluklarıyla bağlantılıdır. Soluk borusunun bronşlara ayrıldığı noktada yer alan ses kutusu (*syrinx*) ses organı işlevi görür.

Kuşlarda sindirim sistemi yüksek metabolizma etkinliğine ve uçmaya uyarlanacak biçimde özelleşmiştir. Yemek borusunun genişlemiş bölgesi (kursak) sindirimin başlamasından önce besinlerin depolanmasına yarar. Mideyi yumuşak çeperli, salgıbezleriyle kaplı önmide ile kalın duvarlı kaslımide (taşlık) oluşturur. Ağızda diş bulunmamasının ve çene yapısının genellikle öğütücü işlev görmemesinin sakıncasını taşlık giderir.

Sürüngenler gibi kuşlarda da sindirim, boşaltım ve üreme sistemleri dışkılığa (kloak) açılır. Kuşlar yaklaşık 41°C'lik bir vücut sıcaklığını koruyan sıcakkanlı hayvanlardır. Ter bezleri bulunmadığından ısı kaybı hızlı soluk alıp vermeyle sağlanır. Evcil tavuklar dakikada 300 kez soluk alıp verebilir. Kuşlarda kalp atım hızı da oldukça değişkendir. Devekuşunda dakikada 60-70 atım görülürken, kolibrilerde bu sayı binin üstüne çıkabilir.

Erkek kuşların yumurtalıkları sürüngenlerde olduğu gibi, vücudun içindedir. Pek az grupta (kaz, ördek ve kuğunun yer aldığı *Anatidae* familyası, karınasız kuşlar, tinamular) ayrı bir çiftleşme organı görülür. Genellikle bu işlevi ersuyu kanalının üreme mevsiminde genişleyen uç bölümü üstlenir. Benzer biçimde dişilerin cinsel organları da büyür ve küçülür.

EVRİM VE SINIFLANDIRMA. Bavyera'da Üst Jura Dönemi (Jura Dönemi y. 190-136 milyon yıl önce) çökellerinde bulunan *Archaeopteryx lithographica*, bilinen en eski kuş fosilidir. İskelet yapısına bakılırsa *Archaeopteryx* uçmuyor, havada süzülüyordu. Kol ve bacak kemiklerindeki özellikler, bu hayvanın Triyas Döneminde (y. 225-190 milyon yıl önce) yaşamış olan *Thecodontia* takımından sürüngenlerden evrimleştiğini göstermektedir.

Yaşayan çoğu türü tanımlanmış olan *Aves* sınıfı en iyi bilinen hayvan gruplarından biridir. Ama bulunan fosillerin yetersizliği ve değişik gruplardan kuşların bulundukları ortama uygun başkalaşıma uğrayarak birbirlerine yakın özellikler kazanması olgusuyla ortaya çıkan belirsizlikler önemli taksonomik sorunlar yaratmaktadır. Bu nedenle bazı grupların yeri ve birbirleriyle olan ilişkisi yeni bilgilerin ışığında önemli değişikliklere uğrayabilmektedir.

Birçok sınıflandırmada yaşayan kuşlar 28 takım altında toplanmaktadır: *Tinamiformes* (*bak.* tinamu), *Rheiformes* (*bak.* rea), *Struthioniformes* (*bak.* devekuşu), *Casuariiformes* (*bak.* emu, tepelidevekuşu), *Apterygiformes* (*bak.* kivi), *Podicipediformes* (*bak.* batağan), *Gaviiformes* (*bak.* dalgıç), *Procellariiformes*(*) (albatroslar, yelkovanlar vb), *Sphenisciformes* (*bak.* penguen), *Pelecaniformes*(*) (kutanlar, sümsükkuşları, karabataklar vb), *Anseriformes*(*) (anhimalar, kazlar, ördekler, kuğular vb), *Phoenicopteriformes* (*bak.* flamingo), *Ciconiiformes*(*) (balıkçıllar, leylekler, aynaklar, kaşıkgagalar vb), *Falconiformes*(*) (kartallar, şahinler, atmacalar, akbabalar vb), *Galliformes*(*) (tavuklar, sülünler, bıldırcınlar, hindiler vb), *Gruiformes*(*) (turnalar, yelveler, mekeler, toylar vb), *Charadriiformes*(*) (yağmurcunlar, düdükçünler, martılar vb), *Columbiformes*(*) (bağırtlaklar, güvercinler vb), *Psittaciformes* (*bak.* papağan), *Cuculiformes*(*) (muzcullar, guguklar vb), *Strigiformes* (*bak.* baykuş), *Caprimulgiformes*(*) (çobanaldatanlar, yağkuşları vb), *Apodiformes*(*) (yelyutanlar, kolibriler vb), *Coliiformes* (*bak.* farekuşu), *Trogoniformes* (*bak.* trogon), *Coraciiformes*(*) (yalıçapkınları vb) *Piciformes*(*) (ağaçkakanlar, tukanlar vb), *Passeriformes* (*bak.* ötücükuşlar).

kuş biti, *Mallophaga* (ısırıcı bitler) alttakımından, kuşların üstünde asalak yaşayan bitlerin ortak adı. Kuşlarda son derece yaygın olarak görülen bu asalaklar tüy, deri ve bazen kanla beslenir. Genellikle konağa önemli bir zarar vermezler. Ama kuşlar gagalarıyla vücutlarını temizlerken kendilerini yaralayabilir. Kuş bitleri ayrıca kümes hayvanlarının semirmesini engelleyebilir ve yumurta veriminin düşmesine neden olabilirler. Tavuk biti (*Menopon pallidum*) ve güvercin biti (*Lipeurus baculus*) bilinen en önemli türlerdir.

Kuş Cenneti Milli Parkı, Marmara Bölgesi'nin Güney Marmara Bölümü'nde, kuş topluluklarının korunması amacıyla oluşturulmuş park. Balıkesir ilinin Bandırma ilçesinde, Manyas Gölünün(*) kuzey kıyısındaki 64 hektarlık bir alanda, 27 Temmuz 1959'da kurulmuştur.

1 Nisan 1938'de göle balık tutmaya giden İÜ Fen Fakültesi Zooloji Kürsüsü başkanı Curt Kosswig(*) ile karısı Leonore Kosswig, Eskisığırcı köyünün batısındaki söğüt korusunda yuvalanan kuş topluluklarını görerek buraya Kuş Cenneti adını verdiler. Kosswig'in çabalarıyla dünya çapında tanınarak ornitologların ilgisini çeken Kuş Cenneti'nde, müdürlüğünü yaptığı İÜ Fen Fakültesi Zooloji ve Hidrobiyoloji Araştırma Enstitüsü tarafından 1952'de bir istasyon kuruldu ve istasyon bekçisine yöreyi koruma görevi verildi.

Sığ bir göl olan Manyas'ın Kuş Cenneti kesiminde çok zengin bir doğal bitki ve hayvan varlığı görülür. Bol plankton içeren göl suları dalga hareketlerinin dibe ulaşması nedeniyle sürekli bulanıktır. Başlıca ağaç ve bitki türleri söğüt, ılgın, saz, kamış, ayakotu ve hasırotudur. Gölde yaşayan başlıca balıklar sazan, yayınbalığı, turnabalığı ve tatlı su kefalidir; ayrıca bol miktarda kerevit bulunur. Çamçak, kavinne, acıbalık, kızılkanat gibi küçük balıkların, kuşların beslenmesinde önemli bir yeri vardır. Göl kenarında yeşil ağaç kurbağası ile gece kurbağasına sıkça rastlanır.

Yaz ve sonbaharda göl sularının çekilmesi, kıyıdaki köklerinin hava almasını sağlayarak ağaç yaşamının sürekliliğine, ilkbaharda yükselmesi de sularla kaplanan ağaç altlarında kuşların yuvalanmasına olanak verir. Binlerce kuşun gübresiyle zenginleşen topraklar, yazın gür ve yüksek otlarla kaplanarak sayısız küçük canlının üreyip geliştiği bir ortam oluşturur. Göl yükselince suya geçen bu organizmalarla beslenen balıklar, genellikle ulusal park kıyısına yumurtlar. Göl yüzeyindeki bu ritmik hareket, özellikle ulusal park alanında çok canlı olan yaşam ortamının sürekliliğini sağlar.

Kuş Cenneti Milli Parkı'nda kaşıkçı kuşları
Nusret Nurdan Eren

Marmara Bölgesi'nin ılıman iklimli bir yöresinde yer alan ulusal park alanı, pek çok kuşun göç yolu üzerindedir. Kuş Cenneti, bir bölümü sürekli olarak burada yaşayan, bir bölümü de göç sırasında konaklayan kuşlar için barınma, beslenme ve üreme alanıdır. İlkbaharda suların yükselmesi, yırtıcı hayvanların, ulusal parkta yuvalanan kuşlara ulaşmasını engellediğinden güvenli bir ortam oluşturur. Sık bitki örtüsü ise kuşlara barınma olanağı sağlar. Bunun yanı sıra böcek, solucan, kurbağa ve balığın bol olması, kuşlara ve yumurtadan çıkan yavrulara protein bakımından zengin besin kaynakları sunar.

Bölgenin ulusal park olarak korumaya alınmasından sonra bu kusursuz ekolojik koşullardan yararlanan kuşların sayısı giderek artmıştır. Ulusal park alanı bazı kuşlar için üreme, bazıları için de uğrak yeridir. Kuş Cenneti'nde sürekli olarak yaşayan ya da göç sırasında buraya uğrayarak kuluçkaya yatan başlıca kuşlar şunlardır: Batağan, küçük batağan, tepeli kutan (pelikan), karabatak, cüce karabatak, balaban, küçük balaban, balıkçıl, mor balıkçıl, ak balıkçıl, alaca balıkçıl, gece balıkçılı, kaşıkçı, guguk, tepeli guguk, aynak, boz kaz, yeşilbaş, çamurcun, çıkrıkçın, pasbaş patka, angıt, yelve, cüce yelve, benekli yelve, saztavuğu, sakar meke, gülen kumru, üveyik, orman baykuşu, puhu, kukumav, ishakkuşu, peçeli baykuş, çobanaldatan, ibibik, gök karga, kır kırlangıcı, alaca ağaçkakan, küçük alaca ağaçkakan, ortanca alaca ağaçkakan, kuyruksallayan, sarı kuyruksallayan, kamışçın, büyük kamışçın, çalı ötleğeni, çıvgın, bülbül, büyük baştankara, gökçe baştankara, çulhakuşu, söğüt serçesi, serçe, sarısasma, karga, saka, küçük akgerdan, ispinoz, sarı benekli sinekkapan, kızılgöğüs sinekkapan, kuyrukkakan, çıtkuşu, kızılgerdan, karabakal, sığırcık, leş kargası, kuzgun ve saksağan. Kuluçkaya yatan kuşlar genellikle mart-temmuz arasında ulusal park alanında kalır.

Kuluçkaya yatmayıp yalnızca göç sırasında Kuş Cenneti'ne uğrayarak beslenen ve dinlenen kuşların başlıcaları ise şunlardır: Kutan (pelikan), ıstıkçın, kaşıkgaga, tarakdiş, büyük ak balıkçıl, leylek, kara leylek, turna, kuğu, sakarca, kılkuyruk, boz ördek, çamurcun, elmabaş, Macar ördeği, suna, şahin, arı şahini, atmaca, saz tuygunu, kerkenez, delice, büyük orman kartalı, balık kartalı, tahtalı, çulluk, su çulluğu, uzunbacak, kılıçgaga, kızkuşu, bayağı donka, dövüşkenkuş, bataklık kırlangıcı, martı, cüce martı, karabaş martı, bıldırcın, yalıçapkını, arı kuşu, ibibik, tepeli toygar, ardıç bülbülü, kum kırlangıcı ile kızılgerdanlar, baştankaralar, karabakallar, ağaçkakanlar, düdükçünler.

1975'e değin yapılan gözlemlerde 239 kuş türü saptanan ulusal park alanına her yıl 2-3 milyon kuşun geldiği sanılmaktadır. Her yıl 66 kuş türü parkta kuluçkaya yatmakta, 173 tür buraya uğramaktadır. Sürekli üreyenlerden başka 21 tür de bazı yıllar Kuş Cenneti'nde kuluçkaya yatar.

Kuzeyden gelip Manyas Gölüne dökülen Sığırcı Deresinin ikiye böldüğü ulusal park, Bandırma-Balıkesir karayolunun yaklaşık 2 km batısındadır. Alan bakımından Türkiye'nin en küçük ulusal parkı olan Kuş Cenneti Milli Parkı'na, başta ornitolojiyle ilgilenenler olmak üzere çok sayıda ziyaretçi gelmektedir. Kuşların ürkebileceği düşüncesiyle piknik yapmak yasaklanmıştır. Gözlem ve bilimsel araştırma yapan ornitologlar ile öteki ziyaretçilerin yararlanması amacıyla yapılan ve 40 kişi alabilen 15 m yüksekliğindeki gözetleme kulesi, 1972'den beri hizmet vermektedir. Parkta ayrıca, burada yaşayan kuşların doldurulmasıyla oluşturulmuş bir sergi yer alır.

Eşsiz bir güzelliğe ve iyi korunan çok zengin bir kuş varlığına sahip olan Kuş Cenneti Milli Parkı'na 15 Mart 1976'da Avrupa Konseyi tarafından A sınıfı diploma verildi. Bu diploma daha sonra üç kez yenilendi. Ancak son yıllarda çevredeki sanayi kuruluşlarının zehirli atıkları ile tarım alanlarında kullanılan çeşitli tarım ilaçları, akarsu ve yağışlarla göle ulaşarak suları hızlı bir biçimde zehirlemektedir. Bunun yanı sıra kurulan akaçlama kanalları da göl düzeyindeki doğal ritmik hareketleri bozmaktadır. Manyas Gölünde doğal dengenin bozulmaya başlaması, Kuş Cenneti'nde sürekli yaşayan ya da buraya uğrayan bazı kuş türlerinin başka yerlere gitmesine ve burada konaklamaktan vazgeçmesine neden olmaktadır. Gerekli önlemlerin alınmaması durumunda Manyas Gölü ile Kuş Cenneti Milli Parkı'ndaki doğal yaşam yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

kuş evi, yapı cephelerinin yüksek yerlerinde kuşların barınması için yapılan yuva. En eski örnekleri Osmanlı mimarlığında 16. yüzyılda görülür.

Genellikle yapıların en çok güneş alan, rüzgârdan korunmalı cephelerinde, insan elinin ya da kedi, köpek gibi hayvanların erişemeyeceği yükseklikte bulunur. İşlevsel amacının dışında bazen dekoratif bir detay olarak yapının değişik yerlerine yerleştirildiği de görülür.

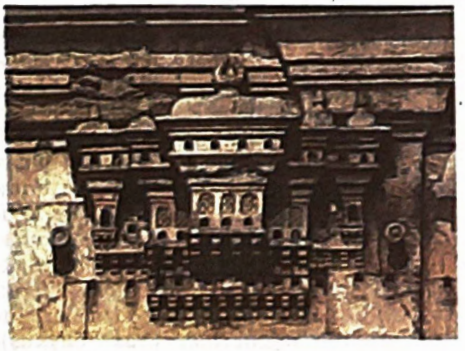

Ayazma Camisi'nde bir kuş evi, Üsküdar, İstanbul
Firdevs Sayılan

Cami, mescit gibi dinsel yapıların yanı sıra çeşme, kütüphane, köprü ve her çeşit sivil yapıda ve evlerde örnekleri görülen kuş evleri iki grupta toplanabilir. Birinci gruptakiler bulundukları kâgir yapıların cephe kaplamaları arasında özel olarak bırakılmış bir ya da yan yana birkaç küçük delik halindedir. Genellikle cephe yüzeyinden dışa taşmazlar ya da çok az bir çıkıntı yaparlar. Önlerinde kuşların konması için konsol biçiminde sahanlıklar bulunur. Bu türden kuş evlerine İstanbul'da Süleymaniye Camisi'nde, Yeni Cami'de, Büyükçekmece Köprüsü'nde rastlanır.

İkinci grup kuş evleri bulundukları yüzeyden iyice çıkıntı yapar. Bunlar bazen konsollar üstünde cumba gibi ileriye doğru uzanan, cepheleri kemerli kapılar ve kafesli pencerelerle süslü, üzerleri çatı ya da kubbeciklerle örtülü köşklere benzer. Önlerindeki revakları, birbiri üstünde yükselen balkonlarıyla çok katlı sarayları andıranları da vardır. Bu tür kuş evlerinin en güzel örneklerinden bazısı İstanbul'da Üsküdar'daki Yeni Valide, Ayazma, Selimiye camilerindedir. Bunlar kubbeleri, minareleri ve alemleriyle kuşlar için yapılmış camiler gibidir.

Ahşap kuş evleri de yapılmış, ama bunların çoğu yer aldıkları yapılarla birlikte yanarak yok olmuştur.

kuş gözlemi, kuşların doğal yaşama ortamlarında gözlenmesi. Boş zamanı değerlendirme ve bilimsel bir spor olarak hemen hemen bütünüyle 20. yüzyılda gelişti. 19. yüzyılda kuşlar üstüne yapılan araştırmaların büyük bölümünde önce kuşlar tüfekle vurulur ve tür tanımı ancak kuşun ölüsü incelenerek yapılırdı. Yabanıl kuşlara zarar vermeksizin iyi bir inceleme olanağı sağlayan optik aletlerin (özellikle dürbün) geliştirilmesi kuş gözleme etkinliğine geniş boyutlar kazandırdı.

Kuş gözlemine ilginin artışı 1880'lerde İngiltere'de başladı ve çok geçmeden öbür Avrupa ülkeleriyle ABD'ye yayıldı. Bu ilgi artışında yalnız teknik gelişmeler değil, birbiri ardına yayımlanan ve kuş gözlemi için gerekli kılavuz bilgileri içeren resimli kitaplar da etkili oldu. Örneğin H.F. Witherby'nin beş ciltlik *Handbook of British Birds* (1938-41; İngiltere Kuşları Elkitabı) ile Roger Tory Peterson'ın Kayalık Dağların doğusunda yaşayan bütün Kuzey Amerika kuşlarının tanınmalarına yarayan işaretleri veren *A Field Guide to the Birds* (1934; Kuşlar İçin Arazi Kılavuzu) adlı kitapları kuş gözlemcilerinin temel başvuru kaynakları haline geldi.

Kitle iletişim araçlarının yanı sıra, *Audubon Magazine* (ABD), *British Birds* (İngiltere) ve *La Terre et la vie* (Fransa) gibi gazete ve dergiler de konuya duyulan ilginin artmasına yardımcı oldular.

Kuş gözlemenin en çekici yönlerinden biri, görece ucuz bir etkinlik olmasıdır. Temel donanım için bir dürbün, kuşların tanınmasına yardımcı bir kılavuz kitap, gözlem yeri ve zamanının yazıldığı bir defter yeterlidir. Birçok kuş gözlemcisi çeşitli yörelere gitmek yerine tek bir yörenin kuşlarıyla ilgilenir ve kuşları çekmek için yemlikler hazırlar. Yerel kuş gözleme derneklerinin üyelerince toplanan kuş gözlem listeleri, birçok türün dağılımı, yaşama ortamı ve göç yolları hakkında, bilim adamlarına değerli bilgiler verir.

İngiliz Ornitoloji Vakfı üreme döneminde balıkçıl ve batağanların, kışın martıların sayımı gibi çok sayıda amatör kuş gözlemcisinin katıldığı ortak çalışmalar düzenler. Uluslararası Su Kuşları Araştırma Bürosu'nun su kuşu sayımları, birçok Avrupa ülkesinin eşgüdüm içinde çalışmasıyla yürütülmektedir.

kuş yuvası çorbası, Çin mutfağına özgü bir çorba. Ebabil kuşu olarak bilinen yelyutanın(*) bazı türlerinin tükürük salgısıyla yaptıkları fincan biçimli yuvalarla hazırlanır. Protein açısından zengin olan parlak, beyazımsı ve kırılgan yuvalar et suyunda haşlanır ya da meyaneli tavuk suyuna karıştırılır. En iyi kuş yuvası çorbası, içinde hiç bitki parçası bulunmayan pahalı yuvalardan hazırlanır.

Kuşa, Çince JUSHE. Nara döneminde (710-784) Çin'den Japonya'ya yayılan Budacı felsefe okulu. Adını 4. ya da 5. yüzyılda Hint filozofu Vasubandhu'nun yazdığı *Abidatsuma-kuşa-ron*'dan (Sanskrit dilinde *Abhidharmakoşa*: "Yüksek Adaletin Bilgi Dağarcığı") alır. Bu metinde bütün zamanlar için geçerli evrensel doğrular (*dharma*) bulunduğunu ve yalnızca benliğin bir yanılsama olduğunu savunan Sarvastivada (Her Şey Gerçektir) öğretisi yer alır.

Metnin Xuanzang tarafından yapılan Çince çevirisi (651-654), Çin'de Jushe okulunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. 19.

yüzyıla gelindiğinde hem Çin'de hem Japonya'da bu okul etkisini yitirmiş, Japonya'da Hosso okuluna katılmıştır.

Kuşadası, Ege Bölgesi'nde, Aydın iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Yüzölçümü 264 km² olan Kuşadası ilçesi kuzeydoğuda Germencik, doğu ve güneyde Söke ilçeleri, batıda Ege Denizi, kuzeyde gene Ege Denizi ve İzmir iliyle çevrilidir.

Aydın ilinin batı kesiminde yer alan ilçe topraklarının kuzeydoğu kesimini Durmuş Dağının batı uzantısı, güney kesimini ise Dilek Dağı da denen Samsun Dağı (1.237 m) engebelendirir. Aydın Dağlarının batı uzantısı durumundaki Samsun Dağı, ilçenin güneybatısında Dilek Yarımadasını oluşturarak Sisam (Sámos) Adasına geçer. Kuşadası Körfezinin(*) güney kesimindeki düz kıyıların ardında ovalık bir alan uzanır.

İlçe halkı geçimini turizm, turistik ticaret ve tarımdan sağlar. Kuşadası Körfezinin ilçe sınırları içindeki güney kıyıları doğal kumsallarla kaplıdır. Turizmin ülke ekonomisindeki öneminin anlaşılmasından sonra çeşitli yatırımların yöneldiği Kuşadası kıyıları kısa sürede tatil konut ve siteleri, biri Fransızlarca işletilen tatil köyleri, otel, motel ve pansiyonlarla doldu. Bu yoğun yapılaşma doğal ve tarihsel çevrenin hızla tahrip olmasına yol açtı. Dilek Yarımadasındaki 10.985 ha'lık alan 19 Mayıs 1966'da ulusal park alanı olarak ayrıldığından ilçenin güneybatı kesimi yapılaşmanın tahribatından korundu. Dilek Yarımadası Milli Parkı kıyıdaki plaj kabinleri, çeşitli piknik alanları, İÖ 8. yüzyılda kurulmuş Panionion adlı birliğin belediye meclisi binasının kalıntıları, bitki ve hayvan topluluklarıyla ilçenin ve hatta Ege Bölgesi'nin yazın en çok ilgi gören mesire yerlerindendir.

Eskiden önemli bir sebzecilik ve meyvecilik alanı olan ilçede turizmin önem kazanmasıyla verimli tarım alanlarının bir bölümünün turistik tesis yapımına ayrılması, bitkisel üretimin gerilemesine yol açtı. Yetiştirilen başlıca ürünler zeytin, buğday, mısır, incir, turunçgiller ve arpadır. Az miktarda üzüm, yerfıstığı, baklagiller ve pamuk yetiştirilir. Şeftali üreticiliği de gelişmektedir.

İlçenin Davutlar bucağına bağlı Güzelçamlı köyü yakınından başlayarak Kuşadası kenti yakınına kadar birkaç yerden çıkan şifalı madensuları tuzlu ve radyoaktiftir. İlçe topraklarında zımparataşı yatakları vardır.

Yörede ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmeyen yerleşmelerin Anaea, Ania, Neopolis, Marathesion ve Scalanova adlarıyla anıldığı sanılmaktadır. Bazı kaynaklara göre Scalanova, bugünkü Kuşadası kentine en yakın yerleşmeydi. Önemini yitiren Ephesos (Efes) kentinin işlevlerini üstlenmesi amacıyla kurulan bu yerleşmenin "Yeni İskele" anlamına gelen adı, daha çok Batılılar tarafından Scalanova biçiminde kullanıldı. İÖ 5. yüzyıl başlarında Pers, İÖ 448'de Atina, daha sonra da Makedonya ve Selevkos egemenliğine giren yöre, İÖ 64'te Roma'ya bağlandı. Küçükada ya da Kuş Adası olarak da bilinen Güvercin Adası Bizans döneminde bu kıyıları koruyan önemli bir ileri karakol durumundaydı. Kentin günümüzdeki adının kaynağı bu adadır. 1413'te Osmanlı topraklarına katılan Kuşadası, önemli bir askeri üs olarak kullanıldı. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayetinin İzmir sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. Kurtuluş Savaşı sırasında İtalyan ve Yunan işgalinde kaldı. Eskiden beri İzmir iline bağlı bir ilçe merkeziyken 1954'te Aydın'a bağlandı.

Kuşadası'ndan bir görünüm
Şemsi Güner

Türkiye'nin başlıca turistik merkezlerinden biri olan Kuşadası'nda modern bir yat limanı vardır. Kadınlar Denizi ya da Kadınlar Plajı adıyla anılan kumsal, kent çevresindeki pek çok plajdan en ünlüsüdür. Kuşadası iskelesine özellikle yazın Yunan adalarından gemilerle gelen turistler Ephesos kenti kalıntıları ile Meryemana Evi'ni gezer; kentteki turistik eşya mağazalarından alışveriş yaparlar. Kentte ve kentin yakın çevresinde çok sayıda turistik konaklama tesisi vardır. Yazın nüfusu birkaç kat artan kent kıyılarında deniz kirlenmesi gözlenmektedir. Kent, il merkezi Aydın'a 69 km uzaklıktadır.

Çevresinde antik kale kalıntılarına da rastlanan kent surlarının 17. yüzyılda Öküz Mehmed Paşa tarafından yaptırıldığı sanılmaktadır. Güvercin Adasındaki kale 1834'te yapılmıştır. Bugün dalgakıran ve bir yol ile karaya bağlanmış bulunan Güvercin Adası Kalesi'nin bahçesi gazino haline getirilmiştir. Kentteki başlıca tarihsel yapılar Hanım Camisi, Kale Camisi olarak da bilinen Öküz Mehmed Paşa Camisi (17. yy), Yeni Belediye Hamamı (1881) ve Öküz Mehmed Paşa Kervansarayı'dır(*). Tümüyle onarılan bu kervansaray günümüzde otel olarak işletilmektedir.

Kuşadası Belediyesi 1879'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 43.636; kent, 31.911.

Kuşadası Körfezi, Ege Bölgesi kıyılarında, kara içine pek sokulmayan ve geniş bir yayı andıran körfez. Kuzeyde Urla Yarımadasının güney kıyılarındaki Doğanbey Burnundan başlar; güneyde, Dilek Yarımadasının Sisam (Sámos) Adasına doğru en çok yaklaştığı Dil Burnuna kadar uzanır. Yunanistan'a ait olan Sisam Adasının doğu ucu körfezin güney kesimine doğru sokulur. Körfezin Türkiye kıyıları yakınında da bazı küçük adalar vardır. Bunların en önemlileri Kuşadası kenti yakınında yer alan ve Kuş Adası olarak da bilinen Güvercin Adası ile bu adanın güneyindeki Karga Adasıdır. Kıyıya 800 m uzaklıkta olan Güvercin Adası, sonradan yapay olarak karaya bağlanmıştır.

Kuşadası Körfezi kıyılarında çok belirgin olmayan çıkıntılar da vardır. Kuzeyden güneye doğru Yarcık Burnu, Karaağaç Burnu, Yalancıburun, Aslan Burnu ve Kavaklı Burnu (eskiden Kalamaki Burnu) bunların en önemlileridir. Körfezin doğu kıyıları, Yalancıburun ile Aslan Burnu arasında, batıya doğru hafif bir çıkıntı oluşturur. Kuşadası kenti bu çıkıntının kuzeyinde kurulmuştur.

Kuşadası Körfezinin kuzey kesimine Küçük Menderes Irmağı dökülür. Bu kesimde bugünkü kıyı çizgisine koşut olarak uzanan kıyı kordonu, çatlayan dalgaların sürükleyip yığdığı kum ve küçük çakıllardan oluşmuştur. Bu kıyı kordonunun gerisindeki ovada bulunan eski kordonların yerleri ve doğrultuları, eski çağlarda kıyı çizgisinin nerelerde durakladığını gösterir. Eski çağlarda körfezin kıyı çizgisi, bugünkü Selçuk kentindeki Ayasuluğ Tepesinin önünden geçiyordu. Küçük Menderes'in getirdiği alüvyonlarla önceleri hızla ilerleyen kıyı çizgisinin gelişimi, açık denize varılmasından sonra alüvyon birikmesinin yavaşlamasıyla duraklamıştır.

Zengin doğal ve tarihsel değerlere sahip olan ve çeşitli tesislerle donatılan Kuşadası Körfezi kıyıları Ege Bölgesi'nin başlıca turistik alanlarındandır.

Kuşadaviye, İBRAHİMİYE olarak da bilinir, Kuşadalı İbrahim bin Mustafa eş-Şabani el-Halveti'nin (ö. 1846) kurduğu Halvetiye kolu.

Kuşadalı İbrahim, tasavvuf eğitimini Çerkeşiyenin kurucusu Çerkeşli Mustafa Efendi'nin halifelerinden Beypazarlı Şeyh Ali Efendi'nin yanında tamamladığı için Kuşadaviye, Çerkeşiyenin bir kolu sayılır. Biçimden çok öze, davranıştan çok bilgiye önem veren, bu nedenle Ahmed Cevdet Paşa gibi birçok bilim ve devlet adamını kendisine bağlayan Kuşadalı İbrahim Efendi tarikat uygulamalarında büyük yenilikler gerçekleştirdi. Tac ve hırka giymek, kemer kuşanmak gibi törensel uygulamalara önem vermedi. Bu tutumuyla yenileyici (müceddid) sayılan Kuşadalı İbrahim Efendi'nin tarikatı aynı çizgi üzerinde Bosnalı Muhammed Tevfik, Kaşgarlı Yakup Han, Muhammed Kâmil Efendi, Seyyid Mahmud Celaleddin Efendi ve Şeyh Ahmed Amiş Efendi tarafından sürdürüldü. Şeyh Amiş Efendi, halvet ve riyazet gibi çile yöntemlerini kaldırarak müridlerinin ruhsal eğitimini sağlamayı yeğledi. "Çile yöntemlerinin bir bölümünü Kuşadalı kaldırdı, kalanını da ben kaldırdım" diyen Amiş Efendi'den sonra Kuşadaviye daha da yalınlaştı.

kuşak, aynı dönem içinde aynı tür olayları yaşamış bireyler topluluğu. Örneğin aynı dönemde doğanlar için yaş kuşağı, aynı dönemde evlenenler için evlilik kuşağı terimi kullanılır. Çeşitli davranış biçimlerinin sıklığı genellikle kuşağı tanımlayan olayı izleyen sürenin uzunluğundan etkilendiği için, demografide özellikle doğurganlık araştırmalarında kuşak kavramından yarar-

lanılır. Örneğin doğurganlık oranı evlilik kuşaklarıyla ilişkilendirilir. Belli bir dönemdeki toplam doğurganlık oranında yükselme görüldüğünde, bu artış, kuşağın toplam doğurganlık oranındaki yalın bir artıştan çok, kuşağın ortalama doğurganlık yaşındaki düşüşten kaynaklanabilir. Bazı yazarlar yol açtığı başka çağrışımlar nedeniyle kuşak terimini kullanmaktan kaçınırlar.

kuşak kuyruklu keler, *Cordylidae* familyasından Afrika'nın güney ve doğu kesimleri ile Madagaskar'da yaşayan keler türlerinin ortak adı. Adlarını bazen vücutlarını da kuşatan ama genellikle kuyruk bölümleriyle sınırlı kalan, dikenli pullardan oluşmuş bir dizi kuşaktan alan bu hayvanlar canlı yavru doğurarak ürer. Dişilerin her üreme döneminde doğurduğu yavru sayısı 1-4 arasında değişir. Bazı türlerde dikenler saldırganlara karşı etkin bir korunma sağlar. Bu türler tehlike anında kuyruk ucunu ağızlarına alarak keskin dikenleri dışa yönelecek biçimde bir halka oluştururlar.

kuşak yazısı, cami, mescit, türbe gibi dinsel yapıların içinde duvarları bir bant halinde çepeçevre dolanacak biçimde düzenlenen ve Kuran surelerinden seçilen yazı. Kuşak yazısında istif yapmaya ve yerin büyüklüğüne göre az ya da çok söz yazmaya elverişli olması nedeniyle en çok celi sülüs kullanılmıştır. İstanbul'daki Nusretiye Camisi'nin Mustafa Rakım tarafından yazılmış kuşak yazısı, kompozisyon bakımından en başarılı örneklerdendir. Halim Özyazıcı'nın Ankara'da Maltepe Camisi'ne yazdığı 41 m uzunluğundaki kuşak yazısı da 20. yüzyıldaki son güzel uygulamalardandır. Ender olarak kuşak yazısında kûfi de kullanılmıştır. Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin camisiyle İstanbul'daki Zühdü Paşa ve Yıldız camilerinin kuşak yazıları bunun örnekleridir.

On yedinci yüzyıla değin daha çok çini levhalar üstüne yazılan kuşak yazıları, teknik zorluklar yüzünden daha sonra terk edilmiştir.

Kuşak yazısında kullanılan başka yöntemler, yazının mermer levhalara oyulduktan sonra yerine yerleştirilmesi ve doğrudan duvar yüzeyine boya ve varak altınla işlenmesidir. İstanbul'da Beyoğlu'ndaki Ağa Camisi'nde bu ikinci uygulamanın güzel bir örneği bulunmaktadır.

kuşbilim *bak.* ornitoloji

kuşburnu, GÜLELMASI ya da İTBURNU olarak da bilinir, gülgiller (*Rosaceae*) familyasından, orman açıklıkları ve yol kenarlarında sıklıkla rastlanan yabani gülün (*Rosa canina*) meyvelerine verilen ad. Yüksekliği 1,5 ile 3,5 m arasında değişen bu çalımsı görünüşlü bitkinin dikenli, sarkık dalları ve beyaz ya da pembe renkli yalınkat çiçekleri vardır. Kuşburnu tüylü çekirdekler içeren, ortalama 2 cm uzunluğunda, yumurta biçimli bir meyvedir. C vitaminince zengin olan bu meyve ayrıca şeker, organik asitler ve tanenle birlikte az miktarda A vitamini de içerir. Yaygın biçimde marmelat yapılarak tüketilir; halk arasında ishal tedavisinde yararlanılır.

Anadolu'da *Rosa canina*'nın yanı sıra, yabani olarak yetişen başka pek çok gül türünün meyvesine de ayırt edilmeksizin kuşburnu denir.

kuşdili *bak.* biberiye

kuşdili, daha çok ilkokul çağındaki çocukların, kuşların ötüşlerine öykünerek uydurduğu, bir tür yarı açık konuşma dili. Söylenenlerin seslenilen kişi dışındakilerce anlaşılmaması için, sözcüklerin biçimleri değiştirilerek başlarına, ortalarına ya da sonlarına başka ses ya da heceler eklenir. "Sen gitmiyor musun? Ben gelmeyeceğim" yerine "Seben gibitmibiyobor mubusubun? Beben gebelmebeyebecebeğibim"; "Bunu nereden aldın?" yerine "Bugunugu negeregedegen agaldıgın?"; "Ben seni dün gördüm" yerine "Besgen sesgenisgi düsgün gösgördüsgüm" gibi kullanımlar, en yaygın ve kolay olanlarıdır.

kuşhane, kuşları barındırmak için yapılan yapı. Kuşhaneler genellikle bakıcıların içine girebileceği kadar büyük yapılır. Küçük bir kafes biçiminde olanları bulunduğu gibi, uzunluğu 30 m'ye, yüksekliği 15 m'ye ulaşanları da vardır. Az uçan ya da hiç uçamayan sutavuğu, sülün gibi kuşlar için yapılan kuşhanelerin yüksekliği 1 m kadar olabilir. Özel kuş bakıcıları bu işi evlerinde ayırdıkları bir oda ile de çözerler. Soğuk yörelerdeki kuşhaneler kapalı yapılır ve içinde beslenen kuşların türüne göre ısıtılır. Bazen de kuşlar akşamları daha küçük ve sıcak bölmelere alınır. Kuşhaneleri telle kapatmak cama göre çirkin bir görünüm verir. Ama kuşların cama çarparak yaralanması tehlikesine karşı bu yapıların yanları ve üstleri gene de telle kapatılır.

Kuş bakıcılarının çoğu kuşları, içinde bitkilerin de bulunduğu doğal bir ortamda beslemek isterler. Seçilecek bitkiler kuşların türüne ve sayısına göre belirlenir. Büyük kuşlar ağırlıklarıyla bitkileri kırabilir, küçükler de yaprakları yer. Ayrıca kuşların gübresi de bitkilere zarar verebilir. Gübrenin yapraklar üstüne gelip iz bırakmaması, bir ölçüye kadar, tüneklerin uygun yerlere konmasıyla sağlanabilir.

Kuşhanelerin çoğu kuş sevenler tarafından kurulan özel yapılardır. Hayvanat bahçelerinde de büyük kuşhaneler vardır. Bunlar, kuşları barındırmanın yanı sıra izlenmelerini sağlar. Bu konularda çalışma yapan araştırma kuruluşlarında da kuşhaneler bulunur. Ankara'daki Atatürk Orman Çiftliği Hayvanat Bahçesi'nin kuşhaneleri vardır. İstanbul'da da Dolmabahçe Sarayı'nda bir kuşhane bulunmaktadır.

Kuşi dilleri, Hami-Sami dil ailesinin beş kolundan biri. Etiyopya ile güney ve doğusundaki komşu bölgelerde konuşulur. Dilbilimcilerce beş alt öbeğe ayrılır: 1) Buce, 2) Agau, 3) Doğu Kuşi (Galla ve Somali dillerini içerir), 4) Batı Kuşi (Etiyopya'nın güneybatısındaki Kepa'da konuşulan Keffe dilini içerir), 5) Güney Kuşi (Tanzanya'da konuşulan Mbugu ve Mbulunge [Burungi] dillerini içerir). Bunların en yaygın olanları Galla, Somali ve Buce dilleridir. Batı Kuşi dilleri sözcük dağarcığı bakımından öbür Kuşi dilleriyle çok az benzerlik gösterdiğinden, bazı dilbilimcilerce Omo öbeği adı altında, Hami-Sami ailesinin altıncı kolu olarak sınıflandırılır.

Kuşiler, NAPATALILAR ya da ETİYOPYALILAR olarak da bilinir, Mısır'ın 25. sülalesi (İÖ y. 750-656). Sülalenin kurucusu Şabaka başa geçmeden önce babası Kaşta Yukarı Mısır'ı, kardeşi Piye ise Mısır'ın geri kalan bölümünü ele geçirmişti. Sülalenin adı Nübye(*) olarak bilinen bölgenin güney kesimini oluşturan Kuş'tan gelir.

Kuşiro, Japonya'da, Hokkaido Adasının doğu kesimindeki Hokkaido ilinde (*ken*) kent. Kuşiro Irmağının (*gava*) Büyük Okyanusa döküldüğü yerde, ırmağın her iki kıyısı üzerinde kurulmuştur. Yöreye ilk olarak 1870'te 537 Japon göçmen yerleşti. Irmak

Kuşiro'nun merkezinden bir görünüm, Japonya
Tokyo Photo-FPG/EB Inc

ağzının oluşturduğu doğal liman, zamanla Hokkaido'nun doğusundaki en önemli ticaret ve balıkçılık limanı durumuna geldi. Kent yakınlarında Kuşiro kömür yatakları yer alır. Kuşiro, Akan Ulusal Parkı'nın güney girişindedir. Nüfus (1990) 205.640.

Kuşka Irmağı, Peştu dilinde DERYA-YI KÖŞK. Afganistan ve Türkmenistan topraklarında akan ırmak. Afganistan'ın kuzey kesiminden doğan Ak Robat ve Galle Çagar adlı akarsuların birleşmesiyle oluşur. Kuzeybatı doğrultusunda akarak Köşk-i Köhne (Köşk) kentini geçtikten sonra kuzeye yönelir ve Mokor'u (Cuyi Darab) alır. Daha sonra Türkmenistan-Afganistan sınırının 16 km'lik bir bölümünü oluşturur; ardından kuzeydoğuya kıvrılarak Türkmenistan topraklarına girer. Burada Egriyok'u alır ve Taşköprü yakınlarında Murgab Irmağıyla birleşir. Toplam çığırı 277 km, su toplama alanı 10.700 km²'dir. Yaz aylarında yer yer tümüyle kuruyan ırmağın orta ve aşağı çığırından çevredeki çiftlikleri sulamada yararlanılır.

kuşkonmaz, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasının, *Asparagus* cinsini oluşturan 300 kadar türün ortak adı. Sibirya'dan Afrika'nın güney kesimlerine kadar uzanan bölgelere yayılmış bu türlerden bazıları ekonomik açıdan önemlidir. Bunların başında sebze olarak yenen *Asparagus officinalis* gelir; ayrıca bazı Afrika türleri güzel görünümleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Dik olarak büyüyen ya da tırmanıcı özellik gösteren kuşkonmazlar köksapları olan bitkilerdir. Köksaplardan çıkan sürgünler dallanarak, çoğu kez yaprak sanılan iğnemsi

Kuşkonmaz (*Asparagus officinalis*)
Walter Chandoha

kısa sürgünlere ayrılır. Oysa gerçek yapraklar küçük pulcuklar halinde sürgünler üzerinde yer alır. Bu nedenle de yaprakların işlevini kısa sürgünler üstlenmiştir. İlkbahar döneminde küçük, yeşilimsi sarı çiçekler açan bu bitkilerin olgunlukta kırmızıya dönen yuvarlak, etli meyveleri vardır.

Dünyanın ılıman ve astropik bölgelerinde tarımı yapılan *A. officinalis*'in sebze olarak

yenen bölümü toprak yüzeyine çıkmamış beyaz etli sürgünleridir. Tohum ya da çelikle çoğaltılan bu bitki en iyi organik maddelerce zengin, hafif killi ve kumlu, derin, gevşek topraklarda yetişir. Açılan çukurlar içine yerleştirilerek üzerleri kapanan fideler ya da çelikler genellikle ekimden üç yıl sonra hasat edilmeye başlanır; sürgünlerin kesilme dönemi iklime ve tarlanın yaşına bağlı olarak 2-12 hafta arasında değişir. Uygun iklim koşullarında ve iyi bir bakım yapıldığında bir kuşkonmaz tarlasından 10-15 yıl ya da daha uzun süre ürün elde edilebilir. Vitamince zengin bir ürün olan kuşkonmaz B_1, B_2, A ve C vitaminlerinin yanı sıra protein, şeker, yağ ve çeşitli mineralleri de içerir. Taze ya da konserve yapılarak tüketilir; taze olarak genellikle pişirilerek, kimi zaman da salatalara katılarak yenir. Ayrıca, idrar söktürücü ve kum düşürücü olarak da kullanılır. Önde gelen kuşkonmaz üreticileri Fransa, İtalya ve ABD'dir. Türkiye'de ise ticari olarak yalnızca Balıkesir yöresinde oldukça düşük miktarlarda (yılda 10 ton dolayında) üretilmektedir.

İnce ve zarif yapraklarından ötürü evlerde süs bitkisi olarak yetiştirilen, ayrıca çiçek düzenlemelerinde ve buketlerde yeşillik olarak yararlanılan kuşkonmaz türleri de vardır; bunların arasında başlıca tül kuşkonmaz (*A. plumosus*), batıcı kuşkonmaz (*A. sprengeri*) ve *A. asparagoides* sayılabilir.

kuşkuculuk *bak.* şüphecilik

kuşotu (*Stellaria media*), SERÇEDİLI ya da SERÇEOTU olarak da bilinir, karanfilgiller (*Caryophyllaceae*) familyasından biryıllık otsu bitki. Anayurdu Avrupa'ysa da, geniş alanlara yayılarak yerlileşmiştir. Yüksekliği 10-40 cm arasında değişen bitkinin karşılıklı olarak dizilen, hemen hemen sapsız oval yaprakları ve küçük, beyaz çiçekleri vardır. Yaprakları kuşlar için iyi bir besin kaynağı oluşturan bu bitki, sebze olarak yendiği gibi idrar artırıcı ve balgam söktürücü ilaç olarak da kullanılır.

kuşpalazı *bak.* difteri

Kuştiya, Bangladeş'te, Khulna yönetim birimine bağlı kent. Padma (Ganj) Irmağının hemen güneyinde yer alır. Saidpur ve Kalküta kentlerine demiryoluyla bağlanır. Pamuklu dokuma, şeker ve aile işletmelerinde yapılan çömlek ürünleriyle tanınmış bir ticaret merkezidir. 1869'da belediye olan kentte Racşahi Üniversitesi'ne bağlı üç yüksekokul bulunur.

Kentin yöresi Ganj Deltasının ağzındaki geniş ve verimli alüvyon ovasını içine alır. Bhagirathi ve Matabhanga ırmaklarını da içeren suyolları ağında yoğun bir ticari taşımacılık yapılır. En önemli ürünler pirinç, jüt, yağlı tohumlar ve baklagillerdir. Nüfus (1981) kent, 74.892.

Kuşuh, KUSU olarak da bilinir, Hurrilerin Ay tanrısı. Hurri tanrıları arasında Güneş Tanrısı Şimegi'nin üzerinde yer alıyordu. Karısı Niggal'dı (Sümer-Akad dilinde Ningal). Yurdunun Kuzina kenti (yeri saptanamamıştır) olduğuna inanılırdı. Kuşuh kültü daha sonra Hititlerce benimsendi. Yemin tanrısı olarak yalan yere yemin edenleri cezalandırmak gibi özel bir işlevi vardı. Başlığında hilal bulunan kanatlı bir adam olarak, bazen bir aslanın sırtında ayakta betimlenirdi. Boğazköy yakınlarındaki Yazılıkaya'da resimlenmiş Hitit tanrıları arasında bu biçimiyle yer alır.

kuşyemi (*Phalaris canariensis*), buğdaygiller (*Poaceae*) familyasından biryıllık bitki. Taneleri (meyveleri), kanarya gibi bazı küçük kuşların beslenmesinde yaygın biçimde kullanıldığı için pek çok yörede tarımı yapılır. Yüksekliği 20-60 cm arasında değişen bitkinin silindir biçimli bir gövdesi, uca doğru incelen tüysüz yaprakları ve sık başakları vardır.

Kuta, bugün TEL İBRAHİM. Mezopotamya'da antik kent. Irak'ta, el-Hile ilindeki (*muhafaza*) Kiş yöresinin kuzeyinde yer alıyordu. Yeraltı dünyasının efendisi sayılan Tanrı Nergal'a adanmıştı. Kutsallığı sayesinde, İsa'dan birkaç yüzyıl öncesine değin bütün Sümer ve Sami hükümdarlarınca sürekli olarak onarılıp korundu.

Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacib'in 1069/70'te tamamlayarak Kaşgar'da Karahanlı hakanı Ebu Ali Hasan bin Süleyman Arslan'a sunduğu manzum didaktik yapıt. Karahanlıca (Hakaniye Türkçesi) kaleme alınmıştır ve Türklerin İslamı kabulünden sonra yazılan ilk yapıtlardan biridir. Klasik mesnevi tarzında tevhid ve na'tlar ile başlar. Aruz ölçüsünün "feûlün/feûlün/feûlün/feul" kalıbıyla ve 88 bölümde toplam 6.645 beyit halinde düzenlenmiştir.

Yazıldığı dönemin günlük yaşamından, yaşama biçiminden, toplumsal kurumlarından kesitlerin de verildiği *Kutadgu Bilig*'in sözcük anlamı konusunda farklı görüşler vardır. Bazı araştırmacılar kutadgu bilig sözcüklerinin "mutlu olma bilgisi" bazıları da "mutluluk veren bilgi", "kişileri her iki dünyada mutluluğa eriştirmeye yarayan bilgi" anlamına geldiğini ileri sürerler. İnsanların gerek bu dünyada, gerekse öbür dünyada mutluluğa (*kut*) nasıl erişebileceklerinin anlatıldığı yapıtta dört kişi konuşarak birbirlerine görüşlerini aktarırlar. Bu konuşmalarla İslam dünyasında geçerli ahlak öğretisine ilişkin dört temel ilke ortaya konur: Kün Toğdı adlı hükümdar "doğru yasa"yı, Ay Toldı adındaki vezir "mutluluk"u, vezirin oğlu Ögdülmiş "akıl ve anlayış"ı (*ukuş*), Ögdülmiş'in kardeşi ya da akrabası *Odgurmış* da "yaşamın ve dünyanın sonunu, ahret"i simgelerler. Ay Toldı akıllı ve bilge bir kişidir; kendi ülkesinde pek yararlı olamadığını anlayınca, adil bir insan olan Hükümdar Kün Toğdı'nın ülkesine giderek onun veziri olur. Hükümdara mutluluk, adalet, dilin erdemi, sözün yararları gibi konularda öğütler verir, değerlendirmeler yapar. Ay Toldı'nın ölümü üzerine yerine oğlu Ögdülmiş vezir olur. Ögdülmiş Kün Toğdı'ya aklı ve anlayışı tanımlar, onların gücünü anlatır; devlet örgütü üzerine çeşitli öğütler verir; devlet görevlilerinin nitelikleri ve ödevleri, hakanla memurların birbirleri üzerindeki hakları gibi konuları ele alır. Ögdülmiş yaşlanınca hükümdara kendi yerine akrabası Odgurmış'ı salık verir. Ama Ögdülmiş ile Odgurmış arasında görüş ayrılığı çıkar. Ögdülmiş, dünyada yapılacak iyi işlerle ahiretin kazanılabileceğini, hükümdarlara hizmet edilmesi gerektiğini söyler. Odgurmış ise, dünya işlerinden vazgeçerek ahiret için çalışmanın gerekli olduğunu ileri sürer. Odgurmış saraya alındıktan sonra Kün Toğdı yaşamın geçiciliği ve ahiret konusunda derin düşünceye dalar, hükümdarlıkla bağları zayıflar. Ögdülmiş ona hükümdarlığın insana Tanrı tarafından verildiğini, halka adalet dağıtmak için hizmet etmenin de bir tür ibadet sayılacağını söyler. Odgurmış öldükten sonra hakan ile Ögdülmiş birlikte yas tutarlar.

Devlet yönetme anlayışının öykü biçiminde anlatıldığı *Kutadgu Bilig* her ne kadar İslamın etkisinde kaleme alınmışsa da, içinde yer yer eski Türk toplumunun din, aile düzeni ve ahlak anlayışı, devlet ve saray örgütü, ordu, gelenek ve görenekleri, tarım, el sanatları vb gibi konularda ilginç bilgiler de yer alır.

Kutadgu Bilig'in bugün bilinen üç yazma nüshası vardır. Bunlardan Viyana nüshası olarak bilineni 1439'da Herat'ta bulunmuştur. Uygur yazısıyla kaleme alınan bu yazma önce Tokat'a, oradan İstanbul'a götürülmüş, Avusturyalı Doğubilimci Hammer tarafından İstanbul'da sahaflarda satın alınıp Viyana Ulusal Kütüphanesi'ne verilmiştir. Arap harfleriyle yazılmış olan Kahire nüshası, 1896'da Kahire Hıdivlik Kütüphanesi'nin Alman müdürü Dr. Moritz tarafından ortaya çıkarılmıştır. Gene Arap harfleriyle yazılan Fergana nüshası Zeki Velidi Togan tarafından Türkistan'ın Fergana ilinin Nemengâh kentinde bulunmuştur. Bu yazma bugün Taşkent'tedir. Türk Dil Kurumu 1942 ve 1943'te her üç nüshanın tıpkıbasımını gerçekleştirmiş, 1947'de de Reşid Rahmeti Arat'ın hazırladığı çevriyazı ve eleştirili metnini yayımlamıştır. Yapıtın gene Arat'ın yaptığı çevirisi 1959'da, dizini de 1979'da basılmıştır.

Kutaisi, Gürcistan'da kent. Rioni Irmağı kıyısında, ırmağın Kafkaslar'ın yamaçlarından indiği noktada kuruludur. Transkafkasya'nın en eski kentlerinden biridir ve Kolhis İberia, Abhaziya ve İmereti gibi, Gürcistan'da kurulmuş birçok devlete başkentlik etmiştir. Rus istilasından sonra bir eyalet merkezi oldu. Tarihi boyunca birçok kez yağmalandı; bunlardan en önemlisi 1691'de Osmanlıların giriştiği harekâttı. 11. yüzyılda Bagratlıların yaptırdığı Kutaisi Katedrali'nin kalıntıları, dar ve dolambaçlı yolların bulunduğu kent merkezine egemen bir tepenin üstünde yer alır. Kentin hemen dışında 12. yüzyıldan kalma Gelati Katedrali ve Manastırı; gene dış mahallelerde, kireçtaşı mağaraları ile dinozor fosillerini içeren Sataplia Doğa Koruma Alanı bulunur. Günümüzde önemli bir sanayi merkezi olan Kutaisi'nin en önemli ürünleri ağır taşıt, pompa, madencilik makineleri, dokuma (özellikle ipekliler) ve gıda maddeleridir. Rioni üzerinde bir hidroelektrik enerji santralı vardır. Başlıca eğitim kurumu bir yüksek öğretmen okuludur. Nüfus (1991) 238.200.

kutak, dinde, dünyevi yaşamın dışında tutulan etkinliklere ayrılan kutsal yer. İlk kutaklar, bir mağara ya da tepe gibi, kutsal varlığın bulunduğuna inanılan doğal yerlerdi. Bu düşünce sonraları insanlar tarafından yapılmış yapıları da kapsayacak biçimde yaygınlaştı. Örneğin eski İbranilerin *Tabernaculum*'u(*), daha sonra Kudüs Tapınağı, Algonkin ve Dakota Yerlilerinin kutsal mekânları gibi yerler ya da dinsel yapıların belli bölümleri kutak sayılmaya başladı. Kutaklar özel dinsel törenlerin yapıldığı yerlerdi; törene katılanların da tinsel temizlik ve inanç içinde olmaları beklenirdi. Kutakların dünyevileştirilmesi özel tabular ve kurallarla engellendi. Ama kutakların böyle kutsal sayılması ve korunması, suçluların buralara sığınmasına yol açıyordu. Bunların yetkililere teslim edilmemesinin nedenlerinden biri, kutsal bir yerde kan dökülmesinden endişe edilmesi, bir başkası ise böyle bir durumda ortaya çıkacağı ve hem insanlara, hem de tanrılara karşı tehlikeli olacağı düşünülen kötü tinsel güçlerin lanetini çekme korkusuydu.

4. yüzyılda Roma yasalarının da tanıdığı Hıristiyan kutakları, kardinallerin başkaları

adına şefaat isteyen kişi konumuna gelmesiyle gelişmeye başladı. Kutaklara özgü dokunulmazlık bir süre sonra kiliselerin çevresindeki yerleri de kapsayacak biçimde genişletildi. Bizans imparatoru İustinianos dokunulmazlığı olanların, ciddi bir suç işlememiş kimseler arasından seçilmesi sınırlamasını getirmişti. Germen krallıklarında kutaklara sığınan suçlular, ancak öldürülmeyeceklerine ilişkin yemin alındıktan sonra yetkililere teslim edilirdi.

İngiliz yasalarına göre, suç işleyip de bir kutağa sığınmış olan birinin önünde iki seçenek bulunurdu: Ya teslim olup yargı önüne çıkmak ya da bu olayı incelemekle yükümlü memurun önünde suçunu itiraf edip krallık topraklarını terk edeceğine ve kralın izni olmadan bir daha geri dönmeyeceğine yemin etmek. Eğer 40 gün içinde bunlardan birini seçmezse aç bırakılma tehlikesiyle karşı karşıya kalırdı.

İngiltere'de insanlara geçici sığınma hakkı tanıyan kiliseye ait kutakların yanı sıra, krallık bildirgeleriyle kurulmuş kutaklar da vardı. Hangi nedenle kurulduğu kesinlikle bilinmeyen bu yerlerin sayısı en az 22 idi. Buralarda krallık yasaları geçmez, soruşturmacılar içeri giremez, sığınma isteminde bulunanlar da yaşamlarının sonuna değin kalabilirlerdi. Yerel yöneticiler sığınanların çalışma koşullarını düzenler ve onlardan bağlılık yemini alırlardı.

VIII. Henry pek çok kutağı kaldırmış, bunların yerine yedi tane "sığınma kenti" oluşturmuştu. I. James'in 1623'te çıkardığı bir yasa da ağır suçlular için sığınma hakkını kaldırmıştı. Ama bu dokunulmazlıklar bazı yerlerde bir süre daha geçerli kalmış ve buraları tutuklanmak istemeyen sığınmacılarla dolmuştu. Kutakların tümüyle kaldırılması ancak 18. yüzyılda gerçekleşti. Öteki Avrupa ülkelerinde sığınma hakkı, 16. yüzyılda çok kısıtlanmış olmakla birlikte, Fransız Devrimi'ne değin sürdü.

Anlamı ve kökeni ne olursa olsun, kurum olarak kutak toplumsal bir işlev yerine getirmiştir. Çoğu kez kötüye kullanılmış olsa da, ölüm cezasının aşırı biçimde uygulanmasını engellemiş, insanların yargı önüne çıkarılmadan bir anlık öfke ya da öç duygusuyla cezalandırılmasına karşı bir önlem oluşturmuştur. Kutak kavramı, milletvekillerine tanınan dokunulmazlık ile elçiliklere sığınanlara tanınan dokunulmazlığın da kaynağıdır.

kutan, PELİKAN olarak da bilinir, *Pelecaniformes* takımının, *Pelecanidae* familyasını oluşturan yedi kuş türünün ortak adı. Anadolu'da yaygın biçimde kutan adıyla tanınırken, Batı dillerinden çeviri yoluyla giren pelikan adı da geniş bir çevrede benimsenmiştir. Uzun gagalarının altındaki büyük ve esnek kese en belirgin özellikleridir. Göl, ırmak ve deniz kıyılarında yaşayan bu türler geniş bir coğrafi dağılım gösterir. Bazı türleri 180 cm uzunluğa, 3 m kanat açıklığına ve 13 kg ağırlığa ulaşabilir. Bu boyutlarıyla kutanlar yaşayan en iri kuşlar arasında yer alır. Gaga altındaki kese suda genişleyerek balıkları yakalamaya yarayan bir kepçe işlevi görür. Bu kese genel kanının tersine balıkları saklamakta kullanılmaz ve yakalanan balıklar hemen yutulur. Kutanlar çırpıdan yaptıkları yuvaya mavimsi beyaz 1-4 yumurta bırakır. Yumurtalar yaklaşık bir ayda açılır. Yavrular gagalarını erişkinlerin boğazına sokarak ağza geri gelen yarı sindirilmiş besinleri alır. Yavrular 3-4 yılda cinsel olgunluğa erişir. Kutanlar karada güçlükle yürümelerine karşılık çok iyi uçarlar. Uçarken genellikle küçük sürüler oluşturur, döne döne yükselir ve kanatlarını uyum içinde çırparlar. Erkekler dişilerden daha iri olmasıyla ayırt edilebilir.

Kahverengi kutan (*Pelecanus occidentalis*)
Norman Tomalin-Bruce Coleman Inc.

En iyi bilinen türlerden Yenidünya ak kutanı (*Pelecanus erythrorhynchos*) Kuzey Amerika'da, Eskidünya ak kutanı ya da bayağı kutan (*P. onocrotalus*) Avrasya'da yaşar. Yenidünya'da deniz kıyılarında yaşayan kahverengi kutan (*P. occidentalis*), daha küçük yapılıdır ve uzunluğu 107-137 cm dolayında değişir. ABD'de sayıları, DDT ve benzeri tarım ilaçları yüzünden çok hızlı bir biçimde azalmıştır. Bu kimyasal maddeler kalsiyum metabolizmasını etkileyerek, yumurta kabuklarının kuluçka sırasında kuşun ağırlığıyla kırılacak ölçüde incelmesine neden olmaktadır. DDT yasaklandıktan sonra sayıları yeniden artmaya başlamıştır.

Kutanlar genellikle koloniler halinde adalarda çoğalır. Tek bir adada birçok küçük koloni bulunabilir. Toplu halde yaşayan Yenidünya ak kutanı Kuzey Amerika'nın ortakuzey ve batı bölümlerindeki göl adalarında ürer. Başka bazı türler gibi Yenidünya ak kutanı da göçmendir. Kahverengi kutan hem Atlas Okyanusunun, hem de Büyük Okyanusun tropik ve astropik kıyılarında ürer. Eskidünya'da ak kutanlar gibi sayıları giderek azalan tepeli kutan (*P. crispus*) Eskidünya ak kutanından daha iri olması, tepe ve ensesinde kıvırcık tüylerin bulunması, erişkinlerde kanat uçma tüylerinin beyaz, örtü tüylerinin siyah olmasıyla ayırt edilebilir. Her iki tür de göç ederken geniş sürüler oluşturur. Türkiye'deki başlıca üreme alanları Manyas Gölü, Konya ilinde Ereğli yakınlarındaki bataklıklar ve Kayseri ilindeki Sultansazlığı'dır.

Kutani porseleni, 17. yüzyılın ikinci yarısında, Japonya'nın Kaga yöresindeki (bugün İşikava ilinde) küçük bir dağ köyü olan Kutani'de yapılan, sır üstü mine işiyle bezenmiş porselen. Canlı ve keskin çizgilerle gerçekleştirilmiş zengin resimsel bezemeleriyle ünlüdür. Kırmızı, çivit mavisi, mor, yeşil ve sarı renklerde uygulanabilen kalın sır güçlü bir ana renk duygusu yaratır. Kazı buluntularına göre Kutani fırınlarında beyaz hamurlu seramik, mavi ve beyaz porselen ve demir sırlı seramik de üretilmiştir. 17. yüzyılda porselen üreten birkaç fırından birinin bulunduğu Kutani'de üretim

Kutani porseleni şişe, y. 1685; Edo dönemi; Gerald Reitlinger koleksiyonu
Gerald Reitlinger; fotoğraf, Wilfred Walter

büyük olasılıkla 1655'te başladı. Güçlü bir feodal ailenin mülkü olan, tarım ve taşımacılık olanaklarıyla zenginleşen ve yüksek düzeyde bir kültürle beslenen Kaga yöresinde Çin porselenlerine ve başka lüks seramik ürünlerine büyük talep vardı. 18. yüzyıl başlarında ise hem parasal sorunlar, hem de mine işleri ve renkli sırlar için gerekli boyarmaddelerin bulunmasındaki güçlükler yüzünden Kutani'de üretimin sona erdiği anlaşılmaktadır.

Kutay, Cemal (d. 1912, Konya), tarihçi ve yazar. İstanbul'da Kadıköy Sultanisi'ni bitirdi. Anadolu Ajansı'nda muhabirlik yaptı. *Hakimiyet-i Milliye* gazetesinde istihbarat şefi ve fıkra yazarı olarak çalıştı. Konya'da *Yeni Anadolu* (1932-34), İstanbul'da *Halk* (1941-42) gazetelerini çıkardı. Sahibi olduğu *Millet* ve *Hakka Doğru* dergilerinin başyazarlığını yaptı (1944-51). Pek çok gazete ve dergide, daha çok tarihsel konularda yazılar yazdı. Başlıca yapıtları arasında *Türkiye İstiklal ve Hürriyet Mücadeleleri Tarihi* (1957-62, 20 cilt), *Tarih Sohbetleri* (1966-68, 9 cilt), *Bilinmiyen Tarihimiz* (1975, 4 cilt), *Örtülü Tarihimiz* (1975, 2 cilt), *Sisli Tarihimiz* (1975, 2 cilt), *Çağımızda Bir Asr-ı Saadet Müslümanı Said Nursi, Kuran Ahlakına Dayalı Yaşama Düzeni* (1980), *Etniki Eterya'dan Günümüze Ege'nin Türk Kalma Savaşı* (1980), *Ege'nin Kurtuluşu* (1981), *Şehit Sadrazam Mıdhat Paşa'nın Gurbet Hatıraları* (1983, 3 cilt), *Çerkez Ethem Dosyası* (1989) sayılabilir.

kutb, tasavvufta en büyük veliye (çoğul evliya[*]) verilen ad. Evrenin tinsel yönetimini üstlenen evliya topluluğunun birçok bölümü ve her bölümün bir kutbu olduğu için kutbların başkanına kutbü'l-aktab (kutblar kutbu) denir. Bununla birlikte, başka türlü nitelenmediği takdirde kutb sözcüğüyle kutbü'l-aktab anlaşılır. Bütün evrenin yönetiminden sorumlu sayılan kutba, kendisine sığınanlara yardım ettiği için gavs adı da verilir. İnanışa göre hakikat-ı Muhammediyeyi temsil eden kutb, bu makama kendi çabasıyla değil, ancak Tanrı'nın bağışıyla gelebilir. Bir başka yoruma göre kutbluk makamının iki bölümü vardır. Birinci bölüme kutbü'l-irşad, ikinci bölüme kutbü'l-aktab ya da kutbü'l-vücud denir.

Kutbü'l-irşad makamı peygamberliğin iç gerçekliğini (batın-ı nübüvvet), kutbü'l-aktab ise son peygamberin iç gerçekliğini (batın-ı hatem-i nübüvvet) temsil eder. Peygamberlerin sayısı kadar kutbü'l-irşad olabilir, ama kutbü'l-aktab her dönemde ancak bir tane olabilir.

Veliler düzeninde kutbdan sonra iki imam (imaman) gelir. Sağdaki imama imam-ı yemin, soldaki imama imam-ı yesar denir. Sağdaki imam kutbun hükümlerine, soldaki imam ise kutbun gerçekliğine mazhardır. Bu nedenle kutb ölünce yerine soldaki imam geçer. Kutb ve imamandan sonra, görev ve sayıları değişen, kutb ve imaman ile birlikte ricalü'l-gaybı oluşturan evtad-ı erbaa, nüceba, nükeba gibi veliler gelir. Tasavvuf düşüncesi içinde önemli bir yeri olan bu inancın İslam'ın temel ilkeleriyle bağdaştırılması güçtür. Bu nedenle fıkıh bilginleri kutbun varlığını ve bununla bağlantılı inançları onaylamamışlardır.

Kutb Minar, Delhi'de 1198'de tamamlanan Kuvvetü'l-İslam Camisi'nin minaresi. Delhi sultanı Kutbeddin Aybeg tarafından başlatılmış, 1211'de tahta çıkan İltutmuş tarafından tamamlatılmıştır. Tepesi yıldırım düştüğü için yıkılmış ve 1368'de Firuz Şah tarafından onartılmıştır. Hint-Türk (Babürlü) mimarlık üslubunda, kırmızı kumtaşı ile beyaz mermerden yapılmış minarenin çapı tabanda 12 m, tepede 3 m, yüksekliği 69,5 m'dir. Gövdesi, birbirinden beş şerefeyle ayrılan beş bölümden oluşur. Firuz Şah'ın onarımından kalan son iki bölümü düzdür. Alttaki üç bölüm ise boydan boya düşey yivlerle kaplıdır. İlk bölümdeki yivler şaşırtmalı olarak yarım daire ve üçgen, ikinci

Kutb Minar ve Kuvvetü'l-İslam Camisi, Delhi
P. Chandra

bölümdekiler yarım daire, üçüncü bölümdekiler ise üçgen kesitlidir. Yivlerin üstünde belirli aralıklarla dolanan yatay yazı kuşakları, Hint taş oymacılığının göz alıcı örneklerindendir.

Kutbeddin Aybeg (ö. 1210, Lahor), Gurlu hükümdarı Muizzeddin Muhammed ile birlikte Hindistan'daki Müslüman Delhi Sultanlığı'nın kurucularından.

Çocukluğunda köle olarak satıldı ve Nişabur'da büyüdü. Muizzeddin Muhammed tarafından has ahırların yöneticisi (imrahor) yapıldı. Daha sonra ordu komutanı (sipehsalar) oldu. Muhammed'in 1193'te Delhi'yi ele geçirip Horasan'a dönmesinin ardından, Hindistan'ın kuzeybatısında ele geçirilen topraklar üzerinde denetim sağlamakla görevlendirildi. Delhi'de karargâh kurarak Ganj ve Yamuna ırmakları arasında kalan bölgeleri denetimi altına aldı. 1195-1203 arasında, Gurluların egemenliğine boyun eğmeyen Racputların kalelerine saldırılar düzenledi. Aynı dönemde komutanı Bahtiyar Halaci, Bihar ile Bengal'i ele geçirdi.

1206'da Muhammed öldürülünce yerine Kutbeddin geçti. Bu sırada resmen hâlâ köle olduğundan, ilk işi kendisini azat ettirmek oldu. Muhammed'in tahtında hak iddia eden Gazne hâkimi Taceddin Yıldız'ın kızı ile evlendi ve yasal olarak düzenlediği başka evlilikler yoluyla hükümdarlığını sağlamlaştırdı. En yetenekli komutanı ve ardılı olan damadı İltutmuş (hd 1211-36) iktidarını Kutbeddin'in fetihlerine dayandırarak Delhi Sultanlığı'nın bağımsızlığını ilan etti.

Çevgân oynarken aldığı yaralar sonucu ölen Kutbeddin o dönemden kalan yazıtlarda melik olarak betimlenmiştir. Zaferlerinin anısına Delhi'de yapılmış bulunan Kutb Minar adlı minare bugün de ayaktadır. *Ayrıca bak.* Delhi Sultanlığı.

Kutbeddin İzniki, asıl adı MUHAMMED BİN MUHAMMED ER-RUMİ (d. İznik - ö. 1418, İznik), İslam bilgini ve mutasavvıf. İslam bilimlerini Mevlânâ Hasan Paşa'dan öğrendi. Özellikle fıkıh alanında uzmanlaştı. Daha sonra tasavvufi yaşama yöneldi. İslam bilimleri ile tasavvuftaki yetkinliği nedeniyle "Kutbeddin" sanıyla ünlendi. Timur ile görüştüğü ve onu şiddetle eleştirdiği halde büyük saygı gördüğü söylenir. Türkçe yazdığı *Rahatü'l-Kulub* ile *Mukaddimetü's-Salah* ve Arapça yazdığı *el-Ikdü's-Semin ve'l-Abdü'l-Yemin* ile *Zadü'l-Mead fi'l-Füru ve'l-Ahlak* başlıca yapıtlarıdır.

Kutbeddin Muhammed (ö. 1128, Harezm), 1097-1128 arasında Harezmşahlar hükümdarı. Harezm'i Büyük Selçuklulara bağlı bir vali olarak yönetmiştir.

Harezmşahların kurucusu Anuştigin'in büyük oğluydu. Merv'de eğitim gördü. Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'ın 1092'de ölmesinden sonra başlayan taht mücadelesinde Berkyaruk'u destekledi. 1097'de onun tarafından "harezmşah" unvanıyla Horasan'a vali olarak atandı ve bölgedeki karışıklıkları bastırmakla görevlendirildi. Bozkır Türklerinin bölgeye girmesini önledikten sonra, 1118'de Tuğrultigin komutasında Harezm'e yürüyen Kıpçakları yendi. Aynı yıl Büyük Selçuklu sultanı Sencer ile yeğeni Gıyaseddin Muhammed arasında Save yakınında yapılan savaşta Sencer'in kuvvetlerine katıldı.

Adil bir yönetici ve usta bir siyaset adamı olarak tanınan Kutbeddin Muhammed, bilginlerin de koruyucusuydu. Dönemin ünlü hekimlerinden İsmail Cürcani, *Zahire-i Harizmşahi* adlı tıp kitabını ona ithaf etmişti.

Kutbşahiler, Hindistan'da, Dekkan'daki Behmeni Sultanlığı'nın yıkılmasından sonra kurulan beş devletten biri olan Golkonda'yı 1512-1687 arasında yöneten Müslüman hanedan. Hanedanın kurucusu, Behmeni Sultanlığı'nın doğu bölgesinin valisi olan Kulı Kutbşah'tır. 1512'de bağımsızlığını ilan eden Kutbşah, başkenti Golkonda'ya taşıdı. Onun yerine geçen, Muhammed Kulı Kutbşah 16. yüzyılın sonlarında birkaç kilometre doğudaki Haydarâbad'da yeni bir başkent kurdu.

Altın ve elmaslarıyla tanınan sultanlığın yönetim biçimi askeri aristokrasiye dayanıyordu. Sultanlıkta İran etkisi güçlüydü ve sultanlar Şii mezhebine bağlıydı. Kutbşahiler, Hindu Telugularla dostça ilişkiler kurmuş olmalarına karşın, 1565'te Dekkan'ın öteki Müslüman devletleriyle (Bicapur, Bidâr ve Ahmednagar) ittifak kurarak Hindu Vicayanagar İmparatorluğu'na son verdiler. Ardından Karnataka kıyıları boyunca topraklarını genişletmeye başladılar. 1687'de Hint-Türk hükümdarı Evrengzib, sultanlığı kendi topraklarına kattı.

Kutenaylar, İngiliz Kolumbiyası'nın güneydoğu kesimiyle Kuzey Idaho ve Montana'nın kuzeybatısında yaşayan Kuzey Amerika Yerlileri. Dillerinin hangi gruba girdiği konusunda görüş birliğine varılamamıştır. Bazı uzmanlar Kutenayların Vakaş dil ailesine bağlı bir dil konuştuğunu savunurken, bazıları da dillerinin herhangi bir dil ailesine girmediğini öne sürmektedir. Kutenayların eski Karaayak kabilesi soyundan gelmiş oldukları ve Büyük Ovalardan batıya, Yukarı Columbia Irmağının bir kolu olan Kootenaí Irmağı vadisine göç ettikleri sanılır. Bu bölge verimli toprakları, uygun iklimi, avcılık ve balıkçılık olanaklarıyla Kayalık Dağlar ile Kıyı Sıradağları arasındaki platonun yerleşime en elverişli bölümüydü.

Hem Ova, hem de Yayla kültürlerine özgü özellikler taşıyan Kutenaylar atlara sahip olduktan sonra her yıl düşman kabilelerin topraklarından geçerek Kayalık Dağların ötesindeki düzlüklerde bizon avına çıkmaya başladılar. Savaşta kazanılan başarının kişinin toplumdaki yerini yükseltmesi ve savaş tutsaklarının köleleştirilmesi nedeniyle savaşın Kutenayların yaşamında önemli bir yeri vardı.

Kutenaylar deriden yapılmış koni biçimindeki çadırlarda yaşar, Ova Yerlileri gibi çadırlarını, giysilerini ve bedenlerini boyarlardı. Erkekleri bellerine deri peştamal sarar, kadınlar ise deri tünikler giyerlerdi. Ayrıca Yayla Yerlileri gibi toplu balık avlarına çıkar, kütükten oyulmuş ya da ağaç kabuklarından yapılma büyük kanolar kullanır ve yalnızca sefere çıkacakları dönemlerde bir büyük reis seçerlerdi.

Bir reis ya da yaşlılar kurulunun yönetimindeki takımlara (*band*) ayrılmış olan Kutenayların arasında klan ve sınıf farklılıkları yoktu. Güneş'e tapar ve ruhlara inanırlardı. Büyücüler ya da şamanlar büyük nüfuza sahipti.

Günümüzde geçimlerini sığır çobanlığı, avcılara kılavuzluk ya da işçilik yaparak sağlayan Kutenayların sayısı 1.000 dolayındadır.

Kuteybe bin Müslim (d. y. 670 - ö. 715, Üsrine yakınları, Fergana), Arap komutan. Afganistan ve Orta Asya'da yaptığı fetihlerle Emevi topraklarının sınırlarını genişletmiştir.

704'te Abdülmelik bin Mervan tarafından Horasan valiliğine getirilen Kuteybe, yaklaşık 50 bin kişilik bir ordunun da komutanı oldu. Kuzeye ve doğuya düzenlediği seferlerin ilkinde (705) Toharistan'a girerek başkent Belh'i ele geçirdi. Ardından o tarihte Oxus olarak bilinen Ceyhun'u (Amu Derya) aşarak Buhara (bugün Özbekistan'da)

ve çevresindeki Sogdiana topraklarını fethetti (706-709). Daha sonra Semerkand'ı (710-712), Harezm ve başkenti Hive'yi ele geçirdi. 715'te Orta Asya'nın iç kesimlerine doğru ilerleyerek Fergana'yı (bugün Özbekistan ve Kırgızistan'da) Arap egemenliği altına aldı. Çin sınırına kadar ulaştığı söylenmekle birlikte bunu kanıtlayan herhangi bir belge yoktur. Halife I. Velid'in ölümünden sonra yerine geçen kardeşi Süleyman'a bağlılık yemini etmeyi reddeden Kuteybe, askerleri arasında bu nedenle çıkan ayaklanma sırasında öldürüldü.

Kuteybe'nin fethettiği toprakların çoğu yönetsel bakımdan Maveraünnehir'e (Ceyhun'un ötesindeki topraklar) bağlandı. Kuteybe'nin, ele geçirdiği bölgelerde daha çok askeri yönetimle ilgilenmesine karşın, ardılları o güne değin çoğunluğu Budacı olan bölge halklarını Müslümanlaştırmayı başardılar. Kuteybe'nin fethettiği Semerkand ve Buhara zamanla İslam kültürünün en önemli kentleri ve Orta Asya halklarının eğitim merkezi durumuna geldi.

Kutlar, Onat (d. 25 Ocak 1936, Alanya), yazar ve sinemacı. Gaziantep Lisesi'ni bitirdi (1954). İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki öğrenimini yarıda bırakarak 1961'de felsefe okumak üzere Paris'e gitti. 1963'te Türkiye'ye döndü. *Doğan Kardeş* dergisinde sekreterlik yaptı. 1956'da *a* dergisinin kuruluşuna katıldı. Reklam şirketlerinde çalıştı. Kuruluş çalışmalarına katıldığı (1965) Türk Sinematek Derneği'nin 1976'ya değin yöneticiliğini üstlendi. 1978'de Kültür Bakanlığı Sinema Yapım ve Gösterim Merkezi'nin kuruluş çalışmaları içinde yer aldı. Başlangıcından günümüze değin Uluslararası İstanbul Sinema Günleri'nin (bugün Uluslararası İstanbul Film Festivali) Düzen-

Kutlar
İletişim Yayıncılık Arşivi

leme Kurulu'nda bulundu. 1981'den beri İstanbul Kültür ve Sanat Vakfı Yönetim ve İcra Kurulu üyesidir.

1952'den başlayarak *Hisar*, *Küçük Dergi*, *İlke*, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi* ve *a* dergisinde yer alan öyküleriyle dikkati çeken Kutlar, kendisine Türk edebiyatında özgün bir yer sağlayan *İshak* (1959) adlı öykü kitabıyla 1960 Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazandı. Gerçeğin derin ve açıklanamaz ilişkilerde arandığı bu öykülerde, renkli ve şiirli bir anlatımla tedirgin insanların içinde bulunduğu ruhsal karmaşayı dile getirdi. Denemelerini *Yeter ki Kararmasın* (1984, 1989) ve *Bahar İsyancıdır* (1986, 1992), şiirlerini *Pera'lı Bir Aşk İçin Divan* (1981) ve *Unutulmuş Kent* (1986) adlı kitaplarda, 1960'tan başlayarak aralıklarla *Meydan*, *Yeni Sinema*, *Milliyet Sanat Dergisi*, *Papirüs*, *Hürriyet Gösteri* gibi dergilerde yazdığı sinema yazılarından bazılarını da *Sinema Bir Şenliktir* (1985, 1992) adlı kitapta topladı. Ayrıca Ömer Kavur ile *Yusuf ile Kenan* (1979), Ali Özgentürk ile *Hazal* (1979) ve Erden Kıral ile *Hakkâri'de Bir Mevsim* (1982) adlı filmlerin senaryolarını yazdı.

Kutlu, Haydar *bak.* Yağcı, Nabi

Kutluğ Kağan *bak.* İlteriş Kağan

Kutluluk Akımı, ABD'de 19. yüzyılda Protestan kiliseler arasında gelişen fundamentalist akım. Akımın temelini oluşturan kutluluk öğretisi, tövbe ederek dine bağlanan inananların günahtan arınmış, yetkin ve kutlu bir Hıristiyan yaşamı sürmesini öngörür.

18. yüzyılda Metodizmin kurucusu John Wesley Hıristiyanları manevi yetkinleşmeye çağırdı. Wesley'ye göre yetkin yaşam öğretisi kutsal metinlere dayanıyordu. Yetkinlik, Hıristiyanlığı eksiksiz yaşamak isteyen herkesin amacı olmalıydı. Günahları bağışlayacak kadar iyi olan Tanrı kuşkusuz günahkârları kutluluk düzeyine yükseltecek kadar da yüceydi. Ama 19. yüzyılın ilk 10 yılında bu öğreti ABD'li Metodistler arasında çok yankı uyandırmadı. 1830'larda *Guide to Christian Perfection* adlı aylık derginin yayımlanması yetkinlik öğretisine yeni bir ivme kazandırdı. 1843'te Metodist Episkopal Kilise'den ayrılan 20'yi aşkın din adamıyla 6 bin kadar cemaat üyesi Amerika Wesleyci Metodist Kilisesi'ni kurdular. Yetkinlik öğretisi ve piskoposluk kurumu üzerinde doğan anlaşmazlıklar sonucunda 1860'ta New York'ta Genessee Konferansı'ndan ayrılan Metodistler de Kuzey Amerika Özgür Metodist Kilisesi'nde birleştiler. Ama yetkinlik öğretisini benimseyen pek çok Protestan kendi kiliselerinde kalmayı ve bağımsız kuruluşlar içinde benzer düşünceleri paylaşan Hıristiyanlarla bağ kurmayı yeğlediler. 1867'de Kutluluğu Yayma Kampları Ulusal Birliği kuruldu. Bu örgüt sonraki yıllarda akımın yaygınlaşmasında etkili oldu.

Öte yandan Ortabatı ve Güney'deki kırsal kesimlerde çok sayıda Protestan Kutluluk Akımı'na katıldı. Kırsal yörelerin halkı giyim ve davranış biçimlerinde Püriten kuralları benimsemeye yatkındı. Varlıklı, toplumsal saygınlığı olan, dinsel biçimciliğe bağlı "yüzeysel, yapmacık ve gösteriş düşkünü" Hıristiyanları tepkiyle karşılıyorlardı. Bu topluluklar ayrılıkçı bir politika izlemeye başladılar. Bu arada değişik kiliselerin önderleri ile cemaatlerinin kutluluk yanlısı üyeleri arasındaki ayrılıklar da gitgide derinleşti.

1880'den I. Dünya Savaşı'na değin yeni Kutluluk grupları ortaya çıktı. Bunların bazıları (örn. Tanrı'nın Kilisesi) bürokratik cemaat yönetimine tepki olarak kurulmuştu. Bazılarıysa (örn. Hıristiyanlar ve Misyonerler Birliği, Nasıralı Kilisesi) kentlerdeki yoksulların manevi ve toplumsal gereksinmelerini karşılamayı amaçlıyordu. Kutluluk Akımı'nın bu yeni kuşağına bağlı kiliseler günümüze değin düzenli bir gelişme gösterdi. Bugün Nasıralı Kilisesi akımın yaklaşık üçte birini içine almaktadır. Eski kuşaktan Wesleyci Kilise ve Özgür Metodist Kilise de varlığını korumaktadır.

Metodist inançları sürdüren Kutluluk kiliselerinin çoğu kader ve lanetlenme gibi konularda Kalvenciliğin katı öğretilerinden uzak durur; tövbe, iman, kutluluk gibi konularda da Arminiusçuluğun ılımlı yaklaşımını benimser. Wesley'nin yetkinlik öğretisinin 20. yüzyıl Metodistlerinin çoğunun gözünde eski önemini yitirmesine karşın, Kutluluk kiliselerinin önemli bölümü bu öğretiye bağlıdır. 19. yüzyılın Pietizminden ve canlanma akımlarından etkilenmiş olan çağdaş Kutluluk kiliseleri öğreti bakımından Metodist kökenlerinden çok, fundamentalizme yakındır.

Kutluşahlar, AMASYA BEYLERİ olarak da bilinir, 1340-93 arasında Amasya ve yöresine egemen olan Türk hanedanı. Anadolu Selçuklularından Taceddin Altunbaş'ın kölesi ve manevi oğlu Hacı Kutluşah Bey tarafından kurulmuştur. Onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Hacı Şadgeldi Bey (hd 1361-81), Eretna Devleti'ne bağlı kaldı ve komşu beyliklerle siyasal ilişkiler kurdu. Candaroğulları beyi Celaleddin Bayezid'in (Kötürüm Bayezid) kızıyla evlendi. 1381'de hükümdarlığını ilan eden Kadı Burhaneddin'e karşı savaş açan beylerin önderliğini yaptı, ama ilk çarpışmada yenilerek öldürüldü. Oğlu Ahmed Bey (Paşa) (hd 1381-93) Kadı Burhaneddin'in egemenliğini tanıdı. 1393'te Amasya'yı alan I. Bayezid (Yıldırım) Kutluşahların egemenliğine son verdi.

Kutluşahların Amasya'daki yarım yüzyıllık beylikleri, bu kentin önemli bir dönemini oluşturur. Kente Türk-İslam mimarlığının güzel örnekleri olan yapılar kazandıran Kutluşahlar, Amasya'ya gelen ozan ve yazarları da korudular. Bu nedenle dönemin yazılı kaynaklarında kendilerinden büyük hükümdarlar gibi söz edilir.

Kutna Hora, Almanca KUTTENBERG. Çek Cumhuriyeti'nde, Orta Bohemya (Středočeský) ilinde (*kraj*) kent. Vrchlice Irmağının yukarısındaki yüksek düzlükte yer alır. 13. yüzyılda bir gümüş madenciliği kasabası olarak kuruldu. 14. yüzyıldan sonra Çek sikkeleri (*groš*) Kutná Hora'da basılmaya

Kutná Hora'da Svaté Barbory Katedrali, Çek Cumhuriyeti
Czechoslovak News Agency

başladı. Kral II. Václav döneminde Jihlava'da bulunan kraliyet darphanesi, kentteki İtalyan Sarayı'na (Vlašský dvůr) taşındı. Alman asıllı madenciler ile çevredeki Çekler arasında süren bölgesel çatışmalar, 15. yüzyıldaki köylü ayaklanmaları (Husçuluk Savaşları) ve Otuz Yıl Savaşları (1618-48) kente büyük zarar verdi; 18. yüzyılın sonlarına gelindiğinde çevredeki madenler neredeyse tümüyle terk edilmiş durumdaydı.

Kentin tarihsel yapıları arasında 13. yüzyıldan kalma, gotik üsluptaki Svaté Barbory Katedrali, günümüzde sikke müzesi olan İtalyan Sarayı ve 14. yüzyıldan kalma Svatého Gakuba Kilisesi sayılabilir. Vocel Müzesi'nde Kutná Hora İncili (1489) ve kentte basılmış sikkeleri içeren bir koleksiyon sergilenmektedir.

Günümüzde Çek Cumhuriyeti Eski Anıtları Koruma Ulusal Vakfı'nın denetiminde bulunan kent, önemli bir turizm merkezi olmanın yanı sıra çevredeki kırsal bölge için bir pazar merkezidir. Nüfus (1983 tah.) 21.316.

kutnohorit, kalsiyum manganez karbonat [$CaMn(CO_3)_2$] yapısında, bir karbonat minerali. İlk olarak 1955'te Bohemya'daki Kutná Hora'da rastlanan kutnohoritin elde edildiği öteki yerler Çekoslovakya'daki Chvaletice ile ABD'de New Jersey'deki Franklin'dir. Dolomitin manganezli benzeri olan kutnohorit, bu mineralle, kristal yapısındaki manganezin yerini magnezyumun aldığı katı çözeltiler dizisi oluşturur. Kutnohoritin, kalsit ($CaCO_3$) ile rodokrozit ($MnCO_3$) arasındaki kesintili (normal sıcaklıklarda) katı çözeltiler dizisinde bir ara aşama olduğu sanılır. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* karbonat mineralleri (tablo).

kutnu, giysi yapımında ve döşemecilikte kullanılan ipekle karışık pamuklu kumaş. İpek yalnızca çözgülerinde, pamuk ise hem çözgü, hem de atkılarında kullanılırdı. Çoğunlukla enine yollu ve renkli olarak dokunurdu. Bağdat ve Şam işi kutnular bu yolların kalınlık ve renk farkına göre ayrılırdı. Çiçekli kutnular da olurdu. Kutnular dokunduktan sonra pişirilir ve yumuşatılırdı. Ama bazen daha tok görünmesi için az pişirildiği ya da ham olarak satışa sunulduğu da olurdu.

Çoğu ipekli kumaş gibi kutnular da önceleri doğu ülkelerinden ithal edilirdi. Bazı miras bölüm defterlerinde Hindî kutnu ya da Hint kutnusu tanımları geçmektedir. Bursa'da ilk dönemlerde satılan kutnular Bağdat ve Şam'dan gelirdi. Sonraları Bursa'da da dokundu ve Şehrî kutnu adıyla anıldı.

Kuts, Vladimir (d. 7 Şubat 1927, Aleksino, Ukrayna SSC - ö. 16 Ağustos 1975, Moskova, SSCB), SSCB'li uzun mesafe koşucusu. 5.000 m (1954-55, 1957-65), 10.000 m (1956) ve 3 mil (1954) yarışlarında dünya rekorunu kırmıştır.

SSCB ordusunda subaydı. 1955'te Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) üyesi oldu. 1956 Melbourne Olimpiyat Oyunları'nda hem 5.000, hem 10.000 m'de altın madalya kazanarak aynı Olimpiyat Oyunları'nda bu yarışların ikisinde birden altın madalya alan ikinci koşucu oldu. 1954'te Avrupa 5.000 m birincisi, 1953-57 arasındaysa 5.000 m ve 10.000 m'de SSCB şampiyonuydu. 1957'den sonra sağlık nedenleriyle yarışlardan çekildi ve antrenörlük yapmaya başladı.

Kutsal Ada *bak.* Lindisfarne Adası

Kutsal Aile, İtalyanca SACRA FAMIGLIA, Hıristiyan sanatında, Çocuk İsa'nın ya Meryem Ana ve Yusuf'la ya da Meryem Ana ve onun annesi Azize Anna'yla birlikte betimlendiği sahne. Kutsal Konuşma (*Sacra Conversazione*) sahnelerinden farklı olarak genellikle sıcak bir aile atmosferini yansıtır.

Hz. İsa'nın ve Meryem Ana'nın yaşamlarını konu alan öbür temalar gibi ortaçağın sonlarına doğru önem kazanmış, en çok resimlerde işlenmiş ve özellikle Rönesans'ta altar panolarının gözde konusu olmuştur. 14. yüzyılda Almanya'da ortaya çıkan Azize Anna'lı Kutsal Aile en çok bu ülkede yaygınlaşmış ve 15. yüzyıl boyunca çok sık kullanılmıştır. 15. ve 16. yüzyıllarda İtalya ve İspanya'da da yaygınlaşan Azize Anna'lı sahnelerin iki türü vardır. Birinde Azize Anna kucağında hem Meryem Ana'yı, hem de Çocuk İsa'yı tutar; öbüründe Çocuk İsa iki kadının arasında yerde oturur. Azize Anna'lı kompozisyon duygusal içeriği kadar Günahsız Doğum öğretisini dile getirmesi açısından da önemlidir.

İsa'nın Doğumu(*) temasının bir çeşitlemesi sayılan Yusuf'lu Kutsal Aile sahneleri 14. yüzyıldan 17. yüzyıla değin Batı Avrupa'nın her yanında yaygındı. 16. ve 17. yüzyıllarda bu sahneye Çocuk Vaftizci Yahya ile annesi Elizabeth (Meryem Ana'nın kuzeni) de eklendi. Yusuf'lu kompozisyon 16. yüzyıl sonlarında özellikle Karşı-Reform hareketinin Yusuf, İsa ve Meryem üçlüsünü

"Kutsal Aile", Giorgione'nin yağlıboya çalışması, y. 1508; Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.
National Gallery of Art, Washington, D.C., Samuel H. Kress Collection

Baba, Oğul ve Kutsal Ruh'un dünyasal yansıması sayan "dünyasal üçleme" görüşüyle Katolik ülkelerde önem kazandı. 17. yüzyılda Fransa, İspanya ve Felemenk'te dünyasal ve göksel üçleme teması bir arada kullanıldı.

Kutsal Aile Yortusu, Katolik Kilisesi'nde, Noel'den sonraki ilk pazar günü kutlanan yortu. Kutsal Aile'nin her üyesinin (Hz. İsa, Meryem Ana ve kocası Yusuf) adına ayrıca kutlanan büyük yortular olmakla birlikte, Kutsal Aile Yortusu onların beraberliğini ve dine adanmış aile yaşamını vurgular.

Kutsal Aile'nin Mısır'a kaçması dolayısıyla Koptlar çok eski dönemlerden beri bir Kutsal Aile Yortusu kutlarlardı. Batı Kilisesi'nde Kutsal Aile'yi bireyler olarak değil topluca yüceltme kavramı 17. yüzyılda gelişti. Yortu günü ise resmen 1921'de belirlendi. Başlangıçta 6 Ocak'tan (Epifanya Yortusu) sonraki pazar günü kutlanan yortu, 1969'da Noel'den sonraki pazara alındı.

Kutsal Birlik, 15. yüzyılın sonlarıyla 16. yüzyılın başlarında, İtalya'nın Fransız egemenliği altına girmesini önlemek için papalığın desteğiyle kurulan iki ayrı birlik.

Birinci Kutsal Birlik 1495'te Papa VI. Alexander, Kutsal Roma-Germen İmparatoru I. Maximilian, Aragon kralı II. Fernando ile Venedik ve Milano arasında, 1494'te İtalya'yı istila etmiş olan Fransa kralı VIII. Charles'a karşı kuruldu.

Kuruluşuna Papa II. Julius'un öncülük ettiği ikinci Kutsal Birlik ise VIII. Charles'ın ardılı XII. Louis'yi hedef alıyordu. 1511'de kurulan bu birliğe 1512 ilkbaharına değin İspanya, Venedik, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, İngiltere ve İsviçre de katıldı. Mayıs ayında Milano'dan püskürtülen Fransızlar bölgeye yeni bir sefer düzenledilerse de 6 Haziran 1513'te Novara'da İsviçreliler tarafından yenilgiye uğratıldılar. Bu savaştan sonra müttefikler arasında strateji konusunda anlaşmazlık çıktı ve Eylül 1513'te İsviçre ile başlayarak, her ülke Fransa'yla ayrı ayrı barış anlaşmaları imzaladı.

Kutsal Birlik, Fransızca LA SAINTE LIGUE, Fransa'da 16. yüzyılın sonlarındaki Din Savaşları sırasında Katoliklerin kurduğu birlik. 1576'da Guise 3. dükü Henri I de Lorraine'in önderliğinde, Kral II. Henri'nin Huguenot'larla (Fransız Protestanları) bir barış antlaşması imzalamasına tepki olarak kuruldu. Katolikliği savunmak amacıyla kurulan birliğin, başta kralın yetkilerinin sınırlandırılması olmak üzere çeşitli siyasal hedefleri de bulunuyordu. Katoliklerin güvenini kazanmayı başaramayan III. Henri, Eylül 1577'de birliğin dağıtılmasını emretti. 1584'te bir Protestan olan Navarre'lı Henri'nin (sonradan IV. Henri) tahtın vârisi ilan edilmesi üzerine yeniden canlanan birlik, tahta başka birini aday gösterdi. Birliğin hem Katolik İspanya'nın, hem de halkın büyük bölümünün desteğini kazanması üzerine III. Henri Katolikleri yatıştırmak için Protestanlığı yasakladığını ilan etmek zorunda kaldı (Temmuz 1585). Verdiği bütün ödünlere karşın Fransa'nın büyük bir bölümünü denetimi altında bulunduran ve iktidarını tehdit eden birliğin gücünü kırmayı başaramayınca Guise dükünü öldürttü (Aralık 1588). Ama birliği dağıtmayı başaramadı ve sonunda kendisi de bir suikast sonucu öldürüldü (Ağustos 1589). İspanya tarafından etkin bir biçimde desteklenen Kutsal Birlik, IV. Henri'nin tahta geçmesine karşı çıktı. Henri 1593'te iç barışı sağlamak amacıyla Katolikliği kabul edince birliğin gücü yavaş yavaş azaldı.

Kutsal Birlik, İngilizlerle İskoçlar arasında 1643'te varılan, İskoçların İngiliz Parlamento yanlılarını kralcılarla anlaşmazlıklarında desteklemesini, her ikisinin de Presbiteryen bir parlamento sistemi içinde İngil-

tere, İskoçya ve Irlanda arasında yönetsel ve dinsel bir birlik oluşturmaya çalışmasını öngören antlaşma. 17 Ağustos 1643'te İskoçya Kilisesi, 25 Eylül 1643'te de İngiliz Parlamentosu ve Westminster Meclisi tarafından kabul edilmiştir.

Alexander Henderson'ın yazdığı metin İngiliz Parlamento yanlılarınca daha çok yönetsel bir antlaşma olarak değerlendirilirken, 1638 tarihli Ulusal Ant(*) ile İngiliz ayin sistemine uymayı reddeden İskoçya Kilisesi'nce Presbiteryenliğin garantisi olarak görüldü. İngiltere ve İskoçya'da birçok kişi metni imzalayarak birliğe katıldı. Ocak 1644'te İskoçlar Ulusal Ant ve Kutsal Birlik yanlısı bir orduyu İngiliz İç Savaşı'na katılmak üzere İngiltere'ye gönderdiler ve 1646'da Kral I. Charles teslim oldu. Ama Oliver Cromwell ve bağımsız kilise yanlıları İngiltere'ye egemen olunca Presbiteryenlere kötü davranmaya başladılar; antlaşmayı da yok saydılar. I. Charles 1647'de antlaşmayı gizlice kabul ederek İskoçlardan askeri destek gördüyse de sonunda Bağımsızlar tarafından 1649'da idam edildi. II. Charles 1650 ve 1651'de hem 1638 tarihli Ulusal Ant'ı hem de Kutsal Birlik Antlaşmasını imzaladı. Ama hem Cromwell Cumhuriyeti döneminde, hem de II. Charles'ın tahta çıkmasıyla başlayan Restorasyon'dan (1660) sonra Ulusal Ant ve Kutsal Birlik yanlıları çeşitli biçimlerde cezalandırıldılar ve antlarının yasadışı olduğu ilan edildi. Yirmi beş yıl boyunca kıyıma uğrayan Ulusal Ant yanlılarının üç isyanı (1666, 1679, 1685) acımasızca bastırıldı. İngiltere'deki 1688 Devrimi'nden sonra kiliseler arasında varılan bir anlaşmayla İskoçya'da Presbiteryen kilise yönetimine dönüldüyse de Ulusal Ant ve Kutsal Birlik antlaşması yenilenmedi.

Kutsal Cuma, Hıristiyan yortu takviminde, Paskalya'dan önceki cuma günü. *Ayrıca bak.* Büyük Perhiz.

Kutsal Cumartesi, Hıristiyan yortu takviminde Büyük Perhiz döneminin son günü, Paskalya'nın arife günü. *Ayrıca bak.* Büyük Perhiz.

Kutsal Çocuklar Yortusu, Hıristiyanlıkta, Kral Herodes'in yeni doğmuş olan Hz. İsa'yı ortadan kaldırabilmek için öldürttüğü çocukların (Matta 2: 16-18) anısına Batı'da 28 Aralık'ta, Doğu'da 29 Aralık'ta düzenlenen yortu. Herodes'in öldürttüğü çocuklar Hıristiyanlığın başlangıcında ilk din şehitleri olarak kabul ediliyordu. Ama bu nedenle ilk kez ne zaman bir azizler yortusunun kutlandığı bilinmemektedir. Önceleri Epifanya Yortusu ile birlikte kutlandığı sanılmaktadır. 5. yüzyıla gelindiğinde ayrı olarak kutlanmaya başladığı, Roma'da bir oruç ve yas günü olarak kabul edildiği bilinmektedir.

Kutsal Çocuklar Yortusu ortaçağda Soytarılar Bayramı'nı oluşturan günlerden biriydi. Bu bayram dolayısıyla piskopos kılığına bürünen çocukların biçimsel yetkisi yortu günüyle sona ererdi. Ana babalar da bugün geçici bir süre için çocukları üzerindeki yetkilerini kullanmazlardı. Manastırlarda en genç rahibe ya da keşişin başrahibe ya da başkeşiş görevini üstlenmesine izin verilirdi. Dini küçük düşüren bu uygulamalar Basel Konsili'nde (1431-37) mahkûm edildi. Ortaçağda İngiltere'de bu yortunun bir yas günü olduğunu anımsatmak amacıyla çocuklar sabah yatakta kırbaçlanırdı. Bu gelenek 17. yüzyıla değin sürdü.

Kutsal Çocuklar Yortusu günümüzde Katolik ülkelerde bir çocuk şenliğine dönüşmüştür.

kutsal emanetler *bak.* emanat-ı mukaddese

Kutsal Gün Ateşkesi, Latince TREUGA DEI ya da TREVA DEI, ortaçağda Katolik Kilisesi'nde, haftanın belirli günlerinde, belirli yortularda ve Büyük Perhiz döneminde savaşa ara verilmesi.

Bu uygulamanın kökleri, cumartesi gecesinden pazartesi gün ağarıncaya değin savaşa ara verme kararının alındığı Elne Sinodu'na (1027) uzanıyordu. Bu ateşkes 1042'de her hafta çarşamba akşamından pazartesi sabahına değin uzatılmıştı. Ayrıca birçok yerde Büyük Perhiz ve Advent (Noel Öncesi) dönemlerinde, Meryem Ana yortularında ve 12 Havari ile başka bazı azizlerin yortularında savaşa ara veriliyordu. Kutsal Gün Ateşkesi Thérouanne Sinodu'nda (1063) alınan bir kararla Flandre'da ve büyük olasılıkla Norman etkisiyle 1089'da Güney İtalya'da kurumlaştı. Liège piskoposu bu uygulamayı 1082'de Almanya'ya aktardı; üç yıl sonra İmparator IV. Heinrich'in huzurunda Mainz'ta toplanan bir sinodun kararıyla tüm imparatorluğa yayıldı. İngiltere'de ise krallığın gücü böyle bir uygulamayı gereksiz kılıyordu. 11. yüzyılın sonlarına doğru ateşkesi papalar düzenlemeye başladı ve Clermont Konsili'nin (1095) ilk kararıyla bütün Hıristiyanlık dünyasında bir hafta süreyle ateşkes ilan edildi. Kutsal gün ateşkesi 1119'da Reims Konsili ile 1123, 1139 ve 1179 Lateran konsillerinde yeniden onaylandı. Clermont Konsili'nde soylu, kasabalı, köylü ya da serf olduğuna bakılmaksızın 12 yaşın üzerindeki bütün erkeklerin her üç yılda bir Kutsal Gün Ateşkesi'ne bağlılık yemini etmeleri hükme bağlandı. Bütün bu barış çabaları umulmadık ölçüde az sonuç verdi. Kaldı ki piskoposluk bölgelerindeki askeri örgütlenme her zaman yetersizdi; ayrıca kara Avrupa'sında feodalizm siyasal iktidarını koruduğu sürece Kutsal Gün Ateşkesi'ne ve özel barış girişimlerine her zaman karşı olmuştu. 12. yüzyılda daha etkili olan Kutsal Gün Ateşkesi, 13. yüzyılda kralların soylular üzerinde egemenlik kurmasıyla ve kilise barışının yerini kralların barışının almasıyla yavaş yavaş tarihe karıştı.

Kutsal Haç Yortusu, Hz. İsa'nın gerildiği çarmıhı saygıyla anmak amacıyla 14 Eylül'de kutlanan yortu. Doğu kiliselerinde, Kudüs'teki Kutsal Kabir (İsa'nın Kabri) Kilisesi'nin ibadete açıldığı yaklaşık 335-336'dan beri kutlanır. Katolik Kilisesi'nde ise 7. yüzyılda kabul edilmiştir.

Kutsal Hafta, Hıristiyan yortu takviminde Hurma Pazarı (Paskalya Yortusu'ndan önceki pazar) ile Paskalya Yortusu arasındaki hafta. *Ayrıca bak.* Büyük Perhiz.

Kutsal İttifak, Rus çarı I. Aleksandr, Avusturya imparatoru I. Franz ve Prusya kralı III. Friedrich Wilhelm'in, Napoléon'un yenilgisinin ardından başlayan II. Paris Antlaşması görüşmeleri sırasında kurdukları ittifak (26 Eylül 1815). Siyasal ve toplumsal yaşamda Hıristiyan ilkelere bağlılığı güçlendirmeyi amaçladığı ilan edilen Kutsal İttifak'ın kuruluşuna Çar Aleksandr önderlik etti. Sonradan İngiltere veliaht prensi, Osmanlı padişahı ve papa dışında bütün Avrupa hükümdarlarının katıldıkları ittifak, fazla etkili olmamakla birlikte, liberaller ve sonraki tarihçiler tarafından Orta ve Doğu Avrupa ülkelerindeki tutucu ve baskıcı yönetimlerin aracı ve simgesi olarak kabul edildi. Napoléon sonrası dönemin önde gelen diplomatlarından Avusturya dışişleri bakanı Prens Klemens von Metternich ve İngiltere dışişleri bakanı Vikont Castlereagh ise Kutsal İttifak'ı önemsiz ve geçici bir birlik olarak değerlendirmişlerdir.

Kutsal Kabir, İSA'NIN KABRİ olarak da bilinir, Hz. İsa'nın çarmıha gerildikten sonra gömüldüğü kabul edilen yer ve buradaki kilisenin adı. Kitabı Mukaddes'e göre Hz. İsa'nın mezarı, çarmıha gerildiği yere yakın olduğu için (Yuhanna 19: 41-42) kilise,

Kutsal Kabir'in girişi, Kudüs
AP/Wide World Photos

her iki yeri de içine aldığı düşünülerek inşa edilmiştir.

Kutsal Kabir Kilisesi, Kudüs'te Eski Kent'in kuzeybatı kesiminde yer alır. Buradaki ilk kiliseyi, Hıristiyanlığı benimseyen Roma imparatoru I. Constantinus (Büyük) yaptırdı. 614'te Sasanilerin yaktığı bu kilise 616-626 arasında Başkeşiş Modestos tarafından onarıldı. Yaklaşık 1009'da Halife Hâkim'in bir kez daha yıktırdığı yapıyı Bizans imparatoru IX. Konstantinos (Monomakhos) onarttı. 12. yüzyılda Haçlılar da kilisede genel bir onarım yaptılar. O tarihten sonra sık sık onarımdan geçen kilise bugünkü biçimini 1810'da aldı.

Kilisenin bulunduğu alan 4. yüzyıldan bu yana Hz. İsa'nın öldüğü, gömüldüğü ve dirildiği yer olarak kabul edildi. Ama bu kabul her zaman hararetli tartışmalara yol açtı. 4. yüzyıldan önceki 300 yıl boyunca Hıristiyanların Hz. İsa'nın öldüğü ve gömüldüğü yerler konusunda gerçeği yansıtan bir gelenek oluşturabilmeleri çok güçtü. Kudüs'teki Hıristiyanlar yaklaşık 66'da Pella'ya kaçmışlar, 70'te de Kudüs Romalılarca yıkılmıştı. Bunu izleyen yüzyıllardaki savaşlar, yıkımlar ve karışıklıklar büyük olasılıkla doğru bilgilerin korunmasını önlemişti.

Bir başka sorun da Eski Kent'in ikinci kuzey surunun yönüyle ilgilidir. Kutsal Kabir Kilisesi'nin doğu ve güney yanlarında bulunan bazı arkeolojik kalıntıların ikinci surun yönünü gösterdiği kabul edilir. Bu varsayım doğruysa, bugünkü kilisenin bulunduğu alan Hz. İsa döneminde kent surunun hemen dışında olmalıdır; dolayısıyla Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği ve gömüldüğü yer burası olabilir. Geçerli kanıtlar temelinde Hz. İsa'nın mezarı olduğu öne sürülen başka yer yoktur. Kilise günümüzde Rumlar, Katolikler, Ermeniler ve Koptlar gibi değişik Hıristiyan grupların denetiminde farklı bölümlere ayrılmıştır ve düzenli olarak ibadete açıktır.

Kutsal Kâse, Arthur efsanesini(*) oluşturan öykü ve romanslarda Kral Arthur ile şövalyelerinin aradığı kâse. Kâse için kullanılan Fransızca *graal* ve İngilizce *grail*

sözcüklerinin kökeni tam bilinmemekle birlikte, bunların geniş ağızlı, yayvan bir kabı belirttiği anlaşılmaktadır. Eski Yunan, Roma ve Kelt mitolojilerinde sık rastlanan bereket simgesi boynuz, yaşam tazeleyen büyülü kazan gibi kapların, Kutsal Kâse'nin esin kaynağı olduğu sanılmaktadır. Kâse'yi, Hıristiyanlar açısından kutsal, gizemli bir nesne olarak ele alan, günümüze ulaşmış en eski metin, Chrétien de Troyes'nın 12. yüzyıl sonlarında yazdığı *Perceval ou Le Conte du Graal*'dir (Perceval ya da Kutsal Kâse Öyküsü). Köylü kökenli, saf ve temiz şövalye Perceval'in anlatıldığı bu tamamlanmamış romansta, dinsel ve fantastik öğeler iç içe geçmiştir. 13. yüzyıl başlarında Robert de Borron, *Joseph d'Arimathie* (Arimateali Yusuf) ya da *Roman de l'estoire dou Graal* (Kutsal Kâse Öyküsünün Romansı) adlı manzum yapıtıyla efsanenin Hıristiyanlar için daha çok önem kazanmasını sağladı. Aynı dönemde Wolfram von Eschenbach da, Kâse'yi Cennet'ten düşen değerli bir taş olarak betimlediği *Parzival* adlı destanıyla öyküye daha derin bir mistik anlam kazandırdı. Sonraları, Robert de Borron'un manzum yapıtına dayanan düzyazı metinlerde, Kutsal Kâse öyküsü ile Arthur efsanesi arasında daha yakın bir ilişki kuruldu. 13. yüzyıl Alman romansı *Diu Krône*'de Sir Gawain öykünün baş kahramanı durumuna gelirken, Vulgata ya da *Lancelot* (y. 1225) çevriminin bir bölümü olan *Queste del Saint Graal*'de (Kutsal Kâse'yi Arayış) Sir Galahad öne çıktı. Yaygınlığı büyük ölçüde Vulgata çevrimine dayanan efsane, Sir Thomas Malory'nin 15. yüzyıl sonlarında yazdığı *Le Morte Darthur* (1485; *Arthur'un Ölümü*, 1948) ile İngiliz okura ulaştı.

Robert de Borron'un yapıtında Kâse, İsa'nın Son Yemek'te kullandığı, daha sonra da Arimateali Yusuf'un, çarmıhtaki İsa'nın yaralarından akan kanı içinde topladığı kap ile özdeşleştirilmişti. *Queste del Saint Graal*'de ise yeni bir kahraman, kusursuz şövalyeliğin temsilcisi Sir Galahad ortaya çıkarken, Kâse'yi ele geçirme çabası da Tanrı ile mistik bir birlik arayışına dönüştü. Kâse'ye doğrudan bakabilen ve kimsenin dile getiremeyeceği tanrısal sırları gören tek kişi Galahad'dı. Clairvaux'lu Aziz Bernard'ın mistik öğretilerinin etkisini taşıyan yapıtta, Tanrı'nın kayrasına erişme yolları ile Aziz Bernard'ın, insanın mistik yaşam içinde kusursuzluğa doğru yükselişi için öngördüğü aşamalar birbirine koşuttur. Ayrıca Galahad Lancelot'nun oğlu olarak sunulmuş, böylece Lancelot ve Guinevere arasındaki bedensel aşka dayanan şövalye öyküsü ile Galahad'ın Tanrı sevgisi arasındaki karşıtlık ortaya konmuştur. Vulgata çevriminin son bölümünde, dünyanın sonunu getirecek felaketler, kayranın simgesi olan Kutsal Kâse'nin bir daha hiç görülmemek üzere kaybolmasına bağlanır.

Bu gelişme içinde Arthur romansının doruk noktasını oluşturan Kutsal Kâse teması, 20. yüzyıla değin edebiyatta sık sık kullanılmıştır.

Kutsal Kefen *bak.* Torino Kefeni

Kutsal Konuşma, İtalyanca SACRA CONVERSAZIONE, Hıristiyan sanatında, özellikle de İtalyan Rönesansı'nda Meryem Ana ile Çocuk İsa'nın azizler arasında betimlendiği sahne. 15. yüzyılda, Madonna ve Çocuk İsa'yı azizlerle birlikte işleyen görece basit kompozisyonlardan geliştirilmiştir. Birbirleriyle konuşuyormuş izlenimi veren azizler aynı dönemde yaşamış kişiler olmayabilir. Kutsal Konuşma teması 16. yüzyıl boyunca bütün İtalya'da, özellikle de Venedik'te çok sık işlenmiştir. Sahnede genellikle beş figüre yer verilir. Kompozisyon aşırı denebilecek ölçüde simetrik ve daha sıcak atmosferli Kutsal Aile(*) sahnelerinden farklı olarak çok ciddidir.

kutsal krallık, hükümdarı kutsal, aşkın ya da doğaüstü bir varlığın ya da alanın bedenleşmesi, görünümü, aracısı ya da temsilcisi olarak tanımlayan dinsel-siyasal kavram. Tarihöncesi çağlarda ortaya çıkan kavram, modern çağlara değin etkisini sürdürmüştür.

İlkel denen kültürlerin yanı sıra Ortadoğu ve Uzakdoğu ile Eski Yunan ve Avrupa kültürlerinde, ayrıca Kolomb öncesi Orta ve Güney Amerika'da çeşitli kutsal krallık türleri ortaya çıkmıştır. Bu geleneklerin biçim, işlev ve törenler bakımından bazı önemli ortak yanları vardır. Ama her biri ancak kendi toplumsal, tarihsel ve dinsel bağlamında gereğince anlaşılabilir.

Değişik kültürlerde rastlanan kutsal krallar üç ana gruba ayrılabilir: 1) Doğaüstü ya da tanrısal gücün taşıyıcısı olanlar, 2) tanrısal ya da yarı tanrısal hükümdarlar, 3) kutsal varlığın temsilcisi ya da aracı olanlar. Birinci tür, hükümdarlarını ya da şeflerini topluluğun büyü gücünün mirasçısı olarak gören, yazılı kültüre geçmemiş toplumlarda daha sık görülür. Hükümdarın gücü hem iyiliğe hem de kötülüğe yönelik olabilir, ama bu gücün topluluk yaşamının bütünlüğü için gerekli olduğu düşünülür. Özellikle hükümdarın hava koşulları ve toprağın verimliliği üzerindeki etkisinin, yaşamı sürdürebilmek için gerekli olan hasadı sağladığına inanılır. Ayrıca şefin doğaüstü güçleri topluluğu düşmanlardan ve afetlerden koruyabilir, böylece de güvenliği ve huzuru sağlar. Ama kutsal krallığın bu türünde hükümdarın doğaüstü gücü kendi yaşam gücüyle sınırlı olduğu için, yaşlandıkça bu güç de azalır. Bu nedenle hükümdar, topluluğun esenliği için yerini genç bir ardılına bırakmak zorundadır.

Özellikle eski Çin, Ortadoğu ve Güney Amerika toplumlarında hükümdar belirli bir tanrıyla özdeşleştirilir ya da kendisi bir tanrı sayılır. Eski Mısır ve İran kralları ile Hitit hükümdarları, Güneş Tanrısı'nın bedenleşmesidir. Çin imparatoru gibi Mısır firavunu da aynı zamanda Gök Tanrısı'yla özdeşleştirilir. Ama tanrı-kral çoğunlukla öteki tanrılardan bağımsız bir tanrı sayılır. Japonya, Peru (İnkalar) ve Mezopotamya kültürleriyle Yunan-Roma dünyasında ise kral, tanrının oğludur. Bu durumda ana kraliçeden tanrının annesi olarak söz edilebilir, ama bazı durumlarda kral evlat edinilmiş de olabilir. Ölümünden sonra tanrılaştırılmış krallar da vardır. Ama bu uygulama kutsal kral kavramından çok, atalara tapınmayla ilişkilidir.

Kutsal krallığın üçüncü biçimi, hükümdarın bir tanrının aracısı ya da uygulayıcısı olmasıdır. Bu durumda kutsal sayılan, belirli bir hükümdardan çok, hükümdarlık kurumunun kendisidir. Gerçek güç asıl tanrısal varlığın elindedir; kral yalnızca o tanrının topluluk içindeki iradesini yerine getirmekle görevlidir ve tanrı ile insan, tinsel ile maddi olan arasındaki bağdır.

Bütün kutsal krallık türlerinde hükümdarlar, topluma ve kültüre göre değişen ölçülerde, bazı ortak işlevlerle yükümlüdür. Tarihöncesi kültürlerde, kralın büyü gücünün taşıyıcılığı ile hava koşulları, verimlilik ve sağlık üzerindeki etkisi vurgulanır. Öte yandan birçok başka kültürde kral, sürüsünü besleyen ve koruyan iyi bir çoban olarak görülür. Topluluğu düşmanlarından korumak, birçok kutsal kralın önemli işlevleri arasındadır. Bunlar, önemli kararları alıp başarıyla uygulamakta kutsal bilgi ve güçlerinden yararlanırlar. Kutsal krallığa çoğunlukla bazı dinsel görevler de bağlanmıştır; kral birçok durumda rahip ve kâhin görevini de üstlenir. Rahiplik işlevi, kralı kutsal bir aracı ya da uygulayıcı sayan topluluklarda özellikle önemlidir; bu kültürlerde kralın kehanet ve düşlerinin tanrısal buyrukları ilettiğine inanılır. Birçok kültürde rahiplik işlevleri özel bir sınıfa verilmişse de kral bu sınıfın bütünüyle dışında değildir. Kralın kutsal varlıkla ilişkide olduğuna inanıldığından, onun hukuksal yetkisi de topluluk tarafından kabul edilir. Kral anlaşmazlıklarda arabuluculuk eder, bireylerin haklarını korur, topluluk içinde dengeli bir güç dağılımını sağlayacak yasaları koyar. Kralın toplumsal düzeni koruma gücü bazen bütün evreni de içine alır ve kralın dünyevi eylemleriyle evreni dengede tuttuğuna inanılır. Öte yandan kral, evrenin düzenini bozmaktan ve felaket ya da afetlere yol açmaktan da sorumlu tutulabilir. Kutsal kralın işlevlerinden biri de belirli bir kültün odağını oluşturmasıdır. "Hükümdar kültü" kralın halkının birliğini sağlamasını ve gücünü artırmasını sağlar. Bu tür kültlerin siyasal dürtülerden doğduğu sanılmaktadır. Hükümdar kültleri özellikle Eski Mısır'da ve Yunan-Roma dünyasında yaygındı.

Kutsal krallıkla ilgili önemli törenler arasında yeni kralın belirlenmesi, meşru kılınması ve tahta çıkması sayılabilir. Yeni kral, soyu, evlat edinilmiş olması, kutsal alametler ve kehanet gibi birden çok ölçüye dayanılarak seçilebilir. Yeni kral, eskisinin ölmesinden önce ya da sonra tahta çıkabilir. Yeni kralın meşruluğu genellikle bu konuma seçilmiş olmasına, tac ve asa gibi krallık simgelerini elinde bulundurmasına ve tahta çıkış törenine dayandırılır. Yeni kralın bir hükümdarlık adı alarak yeni bir çağ açtığını ilan etmesine de sık rastlanır. Kutsal krallar topluluğun öteki dinsel törenlerine, özellikle büyük festivallere ve kült oyunlarına da katılırlar. Kutsal kralın bu törenlerdeki işlevi bazen topluluğun günahları için kefarette bulunmak, ama çoğunlukla toplumda ve evrende verimlilik, uyum ve düzeni sağlamaktır.

Kutsal krallık kavramı günümüz dünyasında büyük ölçüde geçerliliğini yitirmişse de, yaşayan krallıklar ile bazı kilise ve devlet törenlerinde bu kavramın kalıntılarına rastlanabilir.

kutsal metinler, kutsal ya da tanrısal bir varlığı ya da gerçekliği açımladığı inancıyla değişik dinlerce temel alınan metinler.

Dünya edebiyatının önemli bir bölümünü oluşturan kutsal metinlerin çoğu başlangıçta kuşaktan kuşağa sözlü olarak aktarıldıktan sonra yazıya geçirilmiştir. Bazıları günümüzde de sözlü olarak korunmaktadır; Amerika Yerlilerinin antropologlarca yakın zamanda kaydedilen ilahileri bunlar arasındadır. Birçok kutsal metin sözlü kökeninin açık izlerini taşır ve bu tür metinlerin gereğince anlaşılabilmesi için yüksek sesle okunması gerekir. Pek çok Hinduya ve Budacıya göre kutsal metinler sessiz okunduğu zaman yüksek sesle okumanın ilettiği anlam ve önemi yitirir. Çünkü inanışa göre, insan sesi bu metinlere, içinden okuyan kimsenin kolay kavrayamayacağı bir doğruluk ve güç katar.

Bütün kutsal metinlerin başlangıçta sözlü doğduğu da söylenemez. Ayrıca bu metinlerin bütün bölümleri, büyüsel ve tinsel güçler elde etmek amacıyla düzenlenen ayinlerde doğrudan kullanılmamıştır. Kutsal metinlerin büyük bölümü anlatı ya da açıklama

niteliğindedir. Kutsal ve yarı kutsal metinlerin türleri arasında büyülü rünik yazıtlar, eski çağlardan aktarılan tılsımlı sözler, ilahiler, dualar, şarkılar, efsaneler, tanrılara ve kahramanlara ilişkin öyküler, destanlar, fabllar, kutsal yasalar, ayin yönergeleri, büyük din adamlarının özgün öğretilerini içeren ya da aktaran metinler, kıssalar, kâhin ve bilgelerin söyleşileri sayılabilir.

Tam ve yarı bağlayıcı kutsal metinler arasındaki ayrımın çarpıcı bir örneğine Hinduizmde rastlanır. Hindu kutsal metinlerinin en eskileri olan dört Veda'nın, İÖ 2. binyılda Kuzeybatı Hindistan'daki Hint-Âri ailelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bunlar ve bunların İÖ 1000'den sonra yazılan ekleri olan *Brahmana*'lar(*), *Aranyaka*'lar(*) ve *Upanishad*'lar(*) daha sonra kaleme alınmış metinlerden çok daha kutsal sayılır. Eski metinler için topluca *Şruti* ("duyulan", yani vahiy yoluyla iletilen) adı kullanılırken, sonrakiler *Smrti* ("anımsanan", yani özgün vahiylerin üzerinden belirli bir süre geçtikten sonra ele alınan ve yeniden yorumlanan) adıyla anılır. Tam bağlayıcı olan ilk grup değiştirilemez ve bu metinlere ek yapılamaz.

Gautama Buda'nın yaşamını ve öğretisini aktaran Budacı kutsal metinler Pali dilinde yazılmıştı. Budacılık Hindistan'ın sınırlarını aştıkça, Pali'nin yerini klasik Hint dili Sanskrit aldı. Pali dilinde yazılan ve bağlayıcı sayılan Theravada (İhtiyarlar Yolu) metinleri ile müritlerinin Mahayana (Büyük Taşıyıcı) adıyla andığı yaygın Budacı akım çerçevesinde Sanskrit dilinde kaleme alınan yapıtlar arasında zamanla bir ayrım doğdu. Mahayana metinleri daha sonra Tibetçe, Çince ve Japoncaya da çevrildi.

Çin'in yerli dininin temel metinlerinin ne ölçüde kutsal sayıldığı tartışmalıdır. Klasik Taoculuğun ve Konfüçyüsçülüğün vahye dayandığı söylenemez. Bu inançları dile getiren metinler de başlangıçta insan bilgeliğinin ürünü olan, insanlar için insanların yazdığı kitaplar olarak görülmüş, ama zamanla edindiği saygınlıkla bağlayıcı nitelik kazanarak kutsal sayılmaya başlamıştır. Bu durum özellikle Taoculuğun kutsal kitabı *Daode Jing* (İktidar Yolu Klasiği) ve Konfüçyüsçülüğün *Wu Jing* (Beş Temel Kitap) ve *Si Shu* (Dört Kitap) adlı kitapları için geçerlidir.

Yahudiliğin kutsal kitabı Tevrat'ın(*) bağlayıcı içeriği İS 90 dolayında Filistin'de Yavne'de toplanan bir haham meclisince belirlenmiştir. Protestanlar Tevrat'ın dışında kaldığı için yarı kutsal saydıkları Eski Ahit(*) metinlerini apokrifa(*) olarak adlandırırlar. Katolikler ise bu metinleri deuterokanonik (Yunanca *deuterokanonikos:* "sonradan eklenmiş") adıyla kutsal metinler arasında sayarlar. Hıristiyanlığın kurucusu Hz. İsa yazılı bir yapıt bırakmamış, ama izleyicilerinin onun sözlerini ve yaşamına ilişkin ayrıntıları yazıya geçirmesiyle İncil(*) ortaya çıkmıştır. Bunlara Aziz Paulus ile başka yazarların mektupları ve Yuhanna'nın Vahyi'nin eklenmesiyle Yeni Ahit oluşmuştur. Hıristiyanlığın kutsal kitabı Kitabı Mukaddes(*) Eski ve Yeni Ahit'teki kutsal metinlerin toplamından oluşur. Fundamentalist Hıristiyanlara göre Kitabı Mukaddes başından sonuna kadar her sözcüğüyle Tanrı'dan esinlenerek yazılmıştır.

İslamın kutsal kitabı Kuran(*) Hz. Muhammed'e melek Cebrail aracılığıyla ya da doğrudan Tanrı tarafından vahyedildiğine inanılan âyetlerden oluşur. Hz. Muhammed Kuran âyetlerini sahabeye yazdırarak günümüze değin ulaşan 114 surelik kesin biçimini almasını sağlamıştır. İslam inancı, Kuran'dan önce Hz. Musa, Hz. Davud ve Hz. İsa'ya vahyedilen Tevrat, Zebur ve İncil'i de kutsal kitaplar arasında saymakla birlikte bunların gerçek metinlerinin tahrif edildiğini ve günümüze ulaşamadan yok olduğunu kabul eder.

Tanrısal gerçeğe ve buyruklara ilişkin yorumlar ya da çeşitli bireylerin tanrısal bir dürtü karşısındaki davranışlarını anlatan öyküler öteki kutsal metinler kadar olmasa da çoğu dinde ağırlık taşırlar. Bunun önemli bir örneği birçok Yahudiye göre Tora'ya yakın bir bağlayıcılık taşıyan şeriat, inanç ve yorum kitabı Talmud'dur. Öte yandan Hıristiyanlıkta kilisenin amentüleri çeşitli dönemlerde yanılmaz inanç metinleri olarak kabul edilmiş, bunlardan ayrılmak heretiklik sayılmıştır. Havariler Amentüsü ile Nikaia (İznik, 325), Nikaia-Konstantinopolis (İstanbul, 381) ve Khalkedon (Kadıköy, 451) "ekumenik (bütün piskoposların katıldığı) amentüleri" için bu, özellikle geçerlidir. Katolikler kutsama ayinleri, töz dönüşümü (Komünyon sırasında kutsanan ekmek ve şarabın İsa'nın bedenine ve kanına dönüşmesi), günah çıkarma, Meryem'in günahsız doğumu, papanın yanılmazlığı ve Meryem Ana'nın göğe çıkışı gibi dogma konularında Katolik konsillerce alınan kararları amentü biçiminde özetleyen papalık belgelerini de bunlara ekler. Protestanlar için de 1530 Augsburg İtikatnamesi (Luther), 1563 Heidelberg Kateşizmi (Reform), 1646 Westminster İtikatnamesi, 1647'deki Küçük Westminster Kateşizmi (Presbiteryen) gibi metinler değişik ölçülerde bağlayıcıdır.

Son yedi yüzyıl boyunca Batı'da bazı dinsel yapıtlar tam olmasa bile yarı kutsal bir nitelik kazanmıştır. Thomas à Kempis'e ait olduğu sanılan *Imitatio Christi*(*), John Bunyan'ın *The Pilgrim's Progress*'i (1678; *Hac Yolunda*, 1932, 1967/*Müminin Yolculuğu*, 1961), Mary Baker Eddy'nin *Science and Health With Key to the Scriptures*'ı (Kutsal Metinler'in Işığı Altında Bilim ve Sağlık) ve J. Smith'in bulduğu öne sürülen *Book of Mormon* (Mormon Kitabı) bunlar arasındadır.

Kutsal Mızrak, I. Haçlı Seferi sırasında Haziran 1098'de Hıristiyanların Antiokheia'da (Antakya) ortaya çıkardığı buluntu.

Çarmıha gerilişi sırasında Hz. İsa'nın böğrünü delen mızrak olduğuna inanılan buluntunun ele geçirilmesi Müslümanlara karşı saldırıya geçme konusunda Haçlıları yüreklendirdi ve Antiokheia'nın Hıristiyanların elinde kalmasını kolaylaştırdı. Ama mızrağın Hz. İsa'nın çarmıha gerilişinde gerçekten kullanılıp kullanılmadığı konusunda başlayan tartışmalar Haçlılar arasında sürtüşmeye yol açtı.

Pierre Barthélémy adlı bir köylü düşlerinde Aziz Andreas'ın kendisine görünerek mızrağın yerini gösterdiğini öne sürdü. I. Haçlı Seferi'nin önderlerinden Le Puy piskoposu Adhémar'ın bu düşlerin gerçekliğinden kuşku duymasına karşın Toulouse kontu Raymond, Pierre'in sözlerinden etkilenerek mızrağın bulunması için ciddi bir araştırma yapılmasını buyurdu. Pierre onları Antiokheia'daki Aziz Petrus Katedrali'ne götürerek mızrağın bulunması gereken yeri gösterdi. Bir gün süren sonuçsuz kazılardan sonra Pierre'in çukura atlayarak çıkardığı bir demir parçasının mızrak olduğu kabul edildi. Haçlıların çoğu buluntuyu gerçek sayarak Müslümanlara karşı girişilen çarpışmalarda onu da yanlarında taşıdılar.

Mızrağın bulunmasından sonra Pierre, Aziz Andreas'ın kendisine birkaç kez daha göründüğünü ve Haçlı seferinin sürdürülmesi konusunda yönergeler verdiğini öne sürdü. Pierre'in düşlerinin çoğalması ve 1098'de ölen Piskopos Adhémar'ın anısına dil uzatması üzerine halk düşlerden kuşkulanmaya başladı ve Kutsal Mızrak'ın gerçekliğine karşı çıktı.

Savlarının doğruluğunun sınanması için ateş üzerinde yürümeyi kabul eden Pierre aldığı yaralar yüzünden ölünce Kutsal Mızrak'a inanan kalmadı. Pierre'in düşlerini kabul ettiği için Raymond'un saygınlığı da azaldı.

Kutsal Perşembe, Hıristiyan yortu takviminde Paskalya'dan önceki perşembe günü. *Ayrıca bak.* Büyük Perhiz.

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Almanca HEILIGES RÖMISCHES REICH, Latince SACRUM ROMANUM IMPERIUM, Avrupa'da 8. yüzyıldan 1806'ya değin korunan imparatorluk kurumu.

Batı Avrupa'da 5. yüzyılda Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla ortadan kalkan imparatorluk unvanı 800'de Papa III. Leo tarafından canlandırılarak Frank kralı Charlemagne'a verildi. Karolenj soyunun tükenmesinin yol açtığı yeni bir aradan sonra ise 10. yüzyıl ortalarından imparatorluğun yıkılışına değin hemen hemen kesintisiz olarak Alman kraliyet hanedanlarınca kullanıldı.

1157'de kutsal imparatorluktan (*sacrum imperium*) söz edilmekle birlikte *sacrum Romanum imperium* deyimi ancak 1254'ten sonra kullanılmaya başladı. 1034'te İmparator II. Konrad'ın egemenliğindeki topraklar Roma İmparatorluğu olarak biliniyor, II. Otto (ö. 983) Roma imparatoru adıyla anılmakla birlikte, öncüllerine yalnızca "august imparator" deniyordu. Kutsal Roma İmparatoru unvanı hiçbir zaman resmen kullanılmadı, ama tarih metinlerinde hükümdarlar bu adla anıldı. Veliahtlara ise "Romalıların kralı" dendi.

İmparatorluk toprakları başlangıçta bugünkü Almanya, Avusturya, Çek ve Slovak cumhuriyetlerinin batısı, İsviçre, Fransa'nın doğusu ve Felemenk'in yanı sıra İtalya'nın kuzey ve orta kesimlerini kapsıyordu. Buna karşılık hükümdar genellikle Alman kralıydı; imparatorluğun temelini de her zaman Alman toprakları oluşturuyordu. İmparatorluk, 15. yüzyıl ortalarından sonra Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu olarak anılmaya başladı.

Önceleri papalıkla ittifak içinde olan imparatorluk, 11. yüzyıl ortalarından 13. yüzyıl ortalarına değin Hıristiyan Avrupa'nın önderliğini ele geçirmek için papalarla uzun bir mücadeleye girdi. Bu çatışmanın etkisiyle azalan gücü 16. yüzyıldaki Reform hareketi sırasında Katolik imparator ile Protestanlığı benimsemiş Alman prensleri arasındaki uyuşmazlık yüzünden daha da sarsıldı. İzleyen çatışmalar sonunda, Almanya'yı büyük yıkıma uğratan Otuz Yıl Savaşları'na (1618-48) yol açtı. 1648'den sonra imparatorluk imparatorun kâğıt üstünde kalan otoritesi altında, yarı-bağımsız devletlerin oluşturduğu gevşek bir birliğe dönüştü. Bu dönemde Fransız yazar Voltaire bu kurumun "ne kutsal, ne Romalı, ne de bir imparatorluk" olduğunu söyledi.

Bütün şiddetli çekişmelere karşın, imparatorlukla papalık ortaçağ boyunca yakın bir ilişki içinde kaldı. 16. yüzyıl başlarına değin Alman elektör prenslerince imparator seçilen Alman kralı papanın elinden taç giydi. I. Maximilian (hd 1493-1519), papanın taç giydirmediği ilk imparator oldu. Ardılı V. Karl (Şarlken) 1530'da papanın elinden taç giydiyse de bunu izleyen savaş ve yıkım döneminde terk edilen bu geleneğe bir daha dönülmedi.

15. yüzyıl başlarında seçimlerden resmen vazgeçilmemekle birlikte hem imparatorluk unvanı, hem Alman Krallığı fiilen Habsburg (1740'tan sonra Habsburg-Lorraine) hanedanının tekeline geçti. Napoléon Bonaparte, Kutsal Roma-Germen imparatorunun Avrupalı hükümdarlar arasındaki geleneksel üstünlüğünü ele geçirmek amacıyla 10 Ağustos 1804'te kendini Fransa imparatoru ilan edince, imparatorluk soyunun son temsilcisi II. Franz "Avusturya imparatoru" unvanını aldı. 6 Ağustos 1806'da II. Franz'ın Kutsal Roma-Germen imparatoru unvanını bırakmasıyla Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu resmen sona erdi.

1871-1918 arasındaki Alman İmparatorluğu, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nun mirasçısı olduğunu vurgulamak için çoğu zaman İkinci Reich (Almanca *Reich*: "imparatorluk") diye anıldı. Aynı mantıkla Adolf Hitler de Nazi Almanyası'na Üçüncü Reich dedi.

Kutsal Roma-Germen İmparatorları

Karolenj hanedanı	
Charlemagne (I. Karl)	800-814
I. Ludwig (Sofu)	814-840
İç Savaş	840-843
I. Lothar	843-855
II. Ludwig	855-875
II. Karl	875-877
Ara dönem	877-881
III. Karl (Şişman)	881-887
Ara dönem	887-891
Spoleto hanedanı	
II. Guido	891-892
II. Guido ve Lamberto	892-894
Lamberto	894-898
Karolenj hanedanı	
Arnulf	896-899
III. Ludwig	901-905
Franken hanedanı	
I. Konrad	911-918
Karolenj hanedanı	
Berengario	915-924
Sakson hanedanı (Ludolfingler)	
I. Heinrich	919-936
I. Otto	936-973
II. Otto	973-983
III. Otto	983-1002
II. Heinrich	1002-24
Sal hanedanı	
II. Konrad	1024-39
III. Heinrich	1039-56
IV. Heinrich	1056-1105/06 (taç giymesi 1084)
Tahta hak iddia edenler	
Rudolf	1077-80
Hermann	1081-93
Konrad	1093-1101
V. Heinrich	1105/06-25 (taç giymesi 1111)
Supplinburg hanedanı	
II. Lothar	1125-37
Hohenstaufen hanedanı	
III. Konrad	1138-52
I. Friedrich (Barbarossa)	1152-90
VI. Heinrich	1191-97
Philipp	1198-1208
Welf hanedanı	
IV. Otto	1198-1214
Hohenstaufen hanedanı	
II. Friedrich	1212-50
Tahta hak iddia edenler	
(VII.) Heinrich	1220-35
Heinrich Raspe	1246-47
Wilhelm von Holland	1247-56
IV. Konrad	1250-54
Büyük ara dönem	
Richard	1257-72
Alfonso (Kastilya Kralı X. Alfonso)	1257-75
Habsburg hanedanı	
I. Rudolf	1273-91
Nassau hanedanı	
Adolf	1292-98
Habsburg hanedanı	
I. Albrecht	1298-1308
Luxembourg hanedanı	
VII. Heinrich	1308-13
Habsburg hanedanı	
(III.) Friedrich	1314-26
Wittelsbach hanedanı	
IV. Ludwig	1314-46
Luxembourg hanedanı	
IV. Karl	1346-78
I. Wenzel (Václav)	1378-1400
Wittelsbach hanedanı	
Rupert	1400-10
Luxembourg hanedanı	
Jobst	1410-11
Sigismund (Zsigmond)	1411-37
Habsburg hanedanı	
II. Albrecht	1438-39
III. Friedrich	1440-93
I. Maximilian	1493-1519
V. Karl (Şarlken)	1519-56
I. Ferdinand	1558-64
II. Maximilian	1564-76
II. Rudolf	1576-1612
Matthias	1612-19
II. Ferdinand	1619-37
III. Ferdinand	1637-57
I. Leopold	1658-1705
I. Joseph	1705-11
VI. Karl	1711-40
Wittelsbach hanedanı	
VII. Karl	1742-45
Habsburg hanedanı	
I. Franz	1745-65
II. Joseph	1765-90
II. Leopold	1790-92
II. Franz	1792-1806

Kutsal Ruh, RUHÜLKUDÜS olarak da bilinir, Hıristiyanlıkta, Baba ve Oğul'la birlikte Kutsal Üçleme'nin üçüncü kişisi. Yeni Ahit'in Resullerin İşleri Kitabı'nda Kutsal Ruh'un çeşitli belirişlerinden söz edilir. Özellikle hastaların şifa bulması, kehanet, cinlerin kovulması ve vecd anında söylenen anlaşılmaz sözcükler (*glossolalia*[*]) Kutsal Ruh'la ilişkilendirilir.

Bazı Hıristiyan yazarlar, Kutsal Ruh öğretisini, Eski Ahit'te Yehova'nın ruhundan söz eden ifadelere dayandırır. Tevrat'ta İbranice *ruah* sözcüğü çoğunlukla Tanrı'nın yaratma ya da yaratılışı yeniden canlandırma gibi özgür ve kısıtsız etkinliklerinden söz eden metinlerde, özellikle peygamber sözleriyle ya da kurtarıcı bekleyişiyle ilgili olarak kullanılır. Ama Eski Ahit'te ayrı bir tanrısal kişilikle ilgili belirgin bir inanç yoktur. Yeni Ahit de bu konuda açık değildir. Yuhanna İncili'nde Hz. İsa'nın kendisinden sonra gelecek bir Tesellici ya da Yardımcı'dan (Yunanca *Parakletos*) söz etmesi Kutsal Ruh inancına dayanak gösterilir.

Kutsal Ruh'un tanrılığı üzerindeki tartışmaların ardından ilk kez Konstantinopolis (İstanbul) Konsili 381'de Kutsal Ruh'u Baba ve Oğul ile töz bakımından eşit konumda, onlarla aynı düzeyde bulunan ayrı bir tanrısal kişi olarak tanımladı. O tarihten bu yana Doğu ve Batı kiliseleri Kutsal Ruh'u Baba ile Oğul arasındaki bağ, dostluk ya da karşılıklı sevgi olarak yorumladılar. Buna göre Baba ve Oğul, Kutsal Ruh'ta mutlak olarak bütünleşiyordu. Batı (Katolik) Kilisesi'ne göre Kutsal Ruh hem Baba'dan hem de Oğul'dan, Doğu (Ortodoks) Kilisesi'ne göre ise yalnızca Baba'dan kaynaklanıyordu.

Katolik ve Ortodoks Hıristiyanlar Kutsal Ruh'u genellikle soyut düşüncenin bir konusu olarak değil, kilisenin kutsama işlevi çerçevesinde ele almışlardır. Havariler döneminden bu yana vaftiz ayininde Tanrı'nın üç kişiliğinin de adı anılır. Birçok Protestan kilisesinin kutsama ayini olarak kabul etmediği konfirmasyon(*), Kutsal Ruh'un kilise içindeki etkinliğiyle ilişkilendirilir. Ortodoks Kilisesi'nde *epiklesis* adıyla anılan dua, kilisede toplananların ve şarap ile ekmeğin üzerine Kutsal Ruh'un inişini vurgular.

Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarından bu yana kurumlaşmış kilisede özgürlük, etkin yardımlaşma ya da canlılık eksikliğinden yakınan çeşitli gruplar, taleplerini Kutsal Ruh'un etkinliğine duyarlılık çağrısıyla dile getirmişlerdir. Bu hareketlerden biri 20. yüzyılda ortaya çıkan Pentekostal harekettir.

Kuran'da geçen Kutsal Ruh (Ruhülkudüs) terimi genellikle peygamberlere Tanrı vahyini ileten Cebrail anlamında yorumlanır. Tanrı'nın Hz. İsa'yı Ruhülkudüs'le doğruladığı (Bakara 253) ve desteklediği (Maide 110) bildirilir. Öte yandan bazı Müslüman yazarlar, Hz. İsa'nın kendisinden sonra bir Tesellici ya da Yardımcı'nın geleceğini haber vererek gerçekte son peygamber Hz. Muhammed'i müjdelediğini öne sürmüşlerdir.

kutsal sandık, ARK olarak da bilinir, İbranice ARON HA-KODEŞ, sinagoglarda toplu ibadette kullanılan kutsal Tora rulolarının bulunduğu bezemeli sandık. Eski Kudüs Tapınağı'ndaki Kudüsülakdes bölümünü simgelediği için, sinagogun en kutsal yeri ve ibadetin odağıdır. Basamaklarla çıkılan sandığa yüzünü dönen duacının Kudüs'e yöneleceği biçimde yerleştirilir. Rulolar ayin için sandıktan çıkarıldığında cemaat ayağa kalkar; sandık kapaklarının her açılış ve kapanışı için bir tören yapılır.

Alman Yahudileri (Aşkenaziler) sandığın kapaklarını zengin işlemeli bir kumaşla (*parohet*) örterler; İspanyol Yahudileri (Sefardiler) ise kumaşı sandığın içine koyarlar. Sandığın önünde ya da yanında *ner tamid* (ebedi ışık) adı verilen bir lamba asılıdır; kapakların üzerinde ise On Emir'e ya da ilgili bir başka kutsal metne ait (çoğu zaman kısaltılmış) bir yazıt yer alır.

kutsal soytarı, dünyanın çeşitli yörelerindeki Tarihöncesi ve eski kültürlerde, özellikle Yeni Yıl şenliklerindeki ayin ya da törenlerde evrenin olağan düzeninin tersine dönmesini, yaratılıştan önceki kaosa dönüşü temsil eden figür.

Kutsal soytarıyı temsil eden maskeli Yak Yerlisi, Pascola, Meksika
Museo Nacional de Antropología, México

Olağan düzenin tersine dönüşü kutsal soytarıyı geçmişte var olan güçlü dünyayla ilişkilendirir.

Bazı geleneklerde soytarılık, ağırbaşlı dinsel etkinliklerden şeytanı uzak tutmayı amaçlayan bir ayin türüdür. Başka geleneklerde ise, adayın kendisine yöneltilen çeşitli alay ve hakaretlere katlanmak zorunda olduğu bir tür eriştirme sınavı işlevi görür.

Dinsel işlev taşımayan soytarılık, maskaralık ve palyaçoluk uygulamalarının dinsel kökenlerini ortaya çıkarmak amacıyla çeşitli çalışmalar yapılmıştır. En çok ilgi uyandıran konulardan biri ise, örneğin Amerika Yerlileri arasındaki maskeli soytarı toplulukları-

nın ayinlerinde rastlanan karmaşık rol bölüşümüdür. Bunlar arasında en ünlüleri, Pueblo Yerlilerinin dansçı soytarıları Koyemşilerdir. Koyemşilerin en önemli dinsel törenlerini süsleyen kutsallığa aykırı, açık saçık hareketler, hem evrenin başlangıcındaki bazı güçlü varlıkları simgeler, hem de belirli bireylerin aykırı davranışlarını yererek bir tür toplumsal denetim aracı işlevi görür.

Kutsal Üçleme Yortusu, Hıristiyan kiliselerinde, Kutsal Üçleme onuruna Pentekostes'ten (Paskalya'yı izleyen 50. gün) sonraki pazar günü kutlanan yortu. Yortunun en geç 10. yüzyıldan beri bu günde kutlandığı bilinmektedir. Yortu zamanla Kuzey Avrupa kiliselerinde de yayılmış, 1334'te Papa XXII. Johannes tarafından bütün kilise için geçerli kılınmıştır. Anglikan ve Lutherci kiliseler Kutsal Üçleme Yortusunu izleyen pazar günlerini "Üçleme sonrası", Katolik Kilisesi ise "Pentekostes sonrası" biçiminde anar.

Kutsal Yıl *bak.* Jübile Yılı

Kutsal Yürek, Fransızca SACRÉ CŒUR, Katolik ibadetinde kutsal sayılan Hz. İsa'nın yüreği.

Hz. İsa'nın yüreğinin insanlara duyduğu sevginin simgesi olarak anılmasına İncil'de değil, ama bazı ortaçağ mistiklerinin yazılarında rastlanır. Kutsal Yürek inancı Cizvit ve Chartreuse tarikatlarına bağlı papazlarca, ayrıca Aziz François de Sales tarafından geliştirildi. 17. yüzyılın sonlarında Visitandine rahibesi Azize Marguerite-Marie Alacoque'a geldiği öne sürülen vahiylerin açıklanmasından sonra daha da yaygınlaştı. Claude de la Colombière'den de yardım gören Alacoque, Kutsal Yürek onuruna bir yortu düzenlenmesi ve özellikle Komünyon'a karşı işlenen günahların affedilmesi için dua edilmesi çağrısında bulundu. 1856'da Papa IX. Pius'un Katolik Kilisesi'nin genel ibadet takvimine aldığı Kutsal Yürek Yortusu bugün Pentekostes'ten sonraki üçüncü haftanın cuma günü kutlanır. Ayrıca kilise yaşamında yüceltilen Kutsal Yürek imgesi, çoğunlukla çevresinde dikenli bir taç bulunan ve ışık saçan yaralı bir yürek biçiminde betimlenir.

Kutsal Yürek Tarikatı, Fransızca SOCIÉTÉ DU SACRÉ CŒUR DE JÉSUS, genç kızların eğitimine yönelik Katolik tarikatı. 1880'de Fransa'da Azize Madeleine-Sophie Barat tarafından kurulmuştur.

Fransız Devrimi'ni izleyen yıllarda Fransa'daki dinsel yenilenmenin önderlerinden Joseph Varin Hz. İsa'nın Kutsal Yüreği'ne (Sacré Cœur) adanmış ve Cizvitleri örnek alan bir eğitim tarikatına başkanlık etmek üzere Barat'yı seçti. 21 Kasım 1800'de Paris'te Barat ile üç yardımcısı dinsel yeminlerini ettiler. 1801'de Amiens'de ilk manastır kuruldu. İlk kez yoksul çocuklar için parasız bir okul açıldı ve yoksul çocukların eğitimi tarikatın temel hizmetlerinden biri olarak sürdürüldü. Ama Kutsal Yürek Tarikatı daha çok zengin ve seçkin ailelerin kızları için açtığı okullar, akademiler ve yüksekokullarla tanındı. Barat 1865'te öldüğünde tarikat Fransa'dan Avrupa'nın 11 başka ülkesi ile Cezayir, Kuzey ve Güney Amerika'ya yayılmıştı. Tarikatın ilk misyoneri 1818'de ABD'ye giden Rose Philippine Duchesne'di.

kutsama, TAKDİS olarak da bilinir, belirli sözler, simgeler ya da nesneler aracılığıyla kişilere ya da nesnelere kutsal bir güç ilettiğine ya da onları Tanrı hizmetine adadığına inanılan dinsel eylem. Sözle kutsama genellikle bir din adamının ibadet töreni sonunda Tanrı'nın adını anmasıyla yapılır. Hıristiyanların insanları kutsamak amacıyla kullandığı başlıca iki deyiş Sayılar Kitabı'ndan (6:24-26) ve Paulus'un Korinthoslulara I. Mektup'undan (13:14) alınmıştır. Hıristiyanlıkta, kutsama ayinlerinde kullanılan simge ve nesneler Tanrı kayrasının inananlara ulaşmasının aracı sayılır.

Eski tarımcı ve otlatıcı topluluklarda kutsama uygulaması toprağın verimliliğini, hava koşullarını ve mevsimlerin düzenini koruma çabasıyla doğrudan ilişkiliydi. Bireysel yaşam çevriminin doğanın düzenini yansıttığına inanıldığı için kişilerin bir aşamadan öbürüne başarıyla geçebilmesi için de kutsama törenleri düzenlenirdi. Hıristiyanlığın doğuşuyla birlikte kutsama yepyeni ve belirleyici bir önem kazandı. Kutsama ayinleri, Hz. İsa'nın kişiliğindeki Tanrı-insan birliğini kilisenin görünür örgütlenmesinde sürdürmenin temelini oluşturdu.

Yeni Ahit'e göre Hz. İsa'nın kurumlaştırdığı ve müritlerine buyurduğu başlıca kutsama eylemleri vaftiz, bir sofrayı paylaşma, birbirinin ayağını yıkama, kutsal yağ sürme ve cin kovmaydı. İlk Hıristiyanlar bunlardan yalnızca bazılarını sürdürürken, başka bazı uygulamaları da kutsama sayarak Hz. İsa'ya dayandırdılar. Kilise yaşamının odağını oluşturan kutsama ayini kavramı zamanla biçimlendi; kutsama ayinlerinin tanımı ve sayısı ise bin yılı aşkın bir süre boyunca belirsizliğini korudu. Katolik Kilisesi'nde Pierre Lombard ve Aquinolu Aziz Tommaso'nun çalışmalarına dayanarak kutsama ayinleriyle ilgili bağlayıcı son kararı veren Trento Konsili (1545-63) bunları vaftiz, konfirmasyon, Komünyon, günah çıkarma, hastaya yağ sürme, nikâh ve papazlık yetkisi verme olarak belirledi. Reform hareketi hem skolastik ilahiyatın kutsama ayinlerinin tanımına ve sayısına ilişkin kuramını, hem de bunların kilise yaşamındaki yerini temelden sorguladı.

Platoncu geleneğe bağlı ilahiyatçılar, dış dünyadaki bütün nesneleri tinsel dünyanın "simgesi" saydıkları için, kutsama ayinlerini Tanrı'nın etkin varoluşunun belirişi olarak yorumlarlar. Ama bu belirişi, kutsama ayinlerini kuşatan simgeler ağından ayırt etmekte güçlükle karşılaşırlar. Kutsama ayinlerinin bir kayra aracı olduğunu yadsıyan köktenci Protestanlar ise bu ayinlerle örneğin haç gibi öteki simgeler arasındaki nitel ayrımı belirlemekte zorluk çekerler. Platoncu eğilimleri aşmaya çalışan Aziz Augustinus kutsama ayinlerini "görünmez bir kayranın görünür biçimleri" olarak tanımlamıştır. Reform sonrası Katolik ilahiyatının başlıca çabası da kutsama ayinlerinin kayraya dayalı tanımını "büyüsel" yorumlarından ayırt etme yönünde olmuştur. Hıristiyanlar arasında bu konudaki derin görüş ayrılıkları günümüzde de varlığını korumaktadır.

Katolik ve Ortodoks kiliselerince benimsenen yedi kutsama ayininden ancak vaftiz ve Komünyon'u tartışmasız biçimde Hz. İsa'ya dayandırmak olanaklıdır. 16. ve 17. yüzyıllardaki tartışmalar boyunca öteki kutsama ayinlerinin de Hz. İsa tarafından gerçekten kurumlaştırıldığını ya da kurumlaştırılmış olmayacağını kanıtlayabilmek amacıyla Yeni Ahit metinlerinden sonuç çıkarmak için olağanüstü çaba harcanmıştır. Günümüzde Protestan Kitabı Mukaddes araştırmacıları, en azından bugünkü biçimiyle Komünyon ayininin bile bütünüyle Hz. İsa'nın ağzından çıkmış sözlere dayandırılamayacağını, ancak ilk Hıristiyanların bellerginde yaşayan bir öğretinin ürünü olabileceğini kabul etmişlerdir. Buna karşılık Katolik ilahiyatçılar da yedi ayinin her biri için Hz. İsa'nın sözlerinde apaçık tarihsel kanıtlar bulma çabasından vazgeçmiş, kilisenin kurulmasının örtük anlamı üzerinde yoğunlaşmışlardır.

kutsanmış su, Doğu kiliseleri ile Katolik Kilisesi'nde kiliseleri, evleri ve ibadet nesnelerini kutsamak amacıyla kullanılan özel su. Arınmanın doğal simgelerinden biri olan su pek çok toplumda ya törensel ya da ahlaki temizliğin aracı olarak kullanılmıştır. İlk Hıristiyan topluluklarında vaftiz için ırmaklarla derelerin "akar" suları yeğleniyor, bu sular ayrıca kutsanmıyordu. 4. yüzyıla doğru vaftiz kurnasındaki su haç işaretiyle cinlerden arındırılarak kutsanmaya başlamıştı. İnananların kötü ruhlardan arınması ve hastalıklardan korunması amacıyla başka su kutsama gelenekleri de oluştu. Daha sonra kutsal su, vaftiz anısı olarak inananlar tarafından kiliseye giriş sırasında, pazar ayininden önce de rahip tarafından cemaatin üzerine serpilerek kullanılmaya başladı.

kutu çerçeve, bağımsız hücre ya da odaların yatay ve düşey doğrultuda sıralanmasından oluşan betonarme yapım yöntemi. Yapının ağırlığı betonarme perdelere, yani hücrelerin duvarlarına bindiğinden, bunların hem kendi ağırlıklarını, hem de üstlerine gelen öteki yükleri taşıyabilecek kadar kalın olması gerekir. Bu da böyle bir yapının yüksekliğini sınırlayıcı bir etkendir. Kutu çerçevenin en yaygın kullanım alanı, betonarme döşeme ve duvarlı, fazla yüksek olmayan konut bloklarıdır.

1880'lerin sonunda duvar ve döşemeleri önceden dökülen elemanlarla oluşturulan ya da doğrudan tek parça olarak dökülen büyük beton yapılar kurulmaya başladı. Bunun en tanınmış örneklerinden biri ABD'de Florida eyaletindeki St. Augustine'de bulunan Ponce de Leon Oteli'ydi (1886-88). Önceleri yalnız beton kullanılırken bir süre sonra betonarmeye geçildi. Kutu çerçeveli taşıyıcılar da yerlerini, duvarların taşıma değil, yalnızca bölme işlevi gördüğü açık çerçeveli sistemlere bıraktı.

kutu kaplumbağası, *Emydidae* familyasının *Terrapene* cinsini oluşturan, Kuzey Amerika'ya özgü karada yaşayan kaplumbağaların ortak adı. ABD'den Meksika'ya kadar uzanan bölgede yaşayan bu kaplumbağaların uzunluğu en çok 18 cm, kabuklarının üst bölümü yuvarlak ve yüksektir.

Kutu kaplumbağalarından *Terrapene carolina*
John H. Gerard-EB Inc

Ortadan eklemli olan kabuğun alt bölümü, yanlardan üst bölüme sıkıca çekildiğinde kaplumbağayı koruyucu bir "kutu" içine alır. Ev hayvanı olarak da beslenen bu hepçil hayvanlar solucan, böcek, mantar, sulu meyve gibi besinleri yer. Av köpekleri kutu kaplumbağalarının başlıca düşmanlarındandır.

kutu sahne dekoru, Batı tiyatrosunda, ayrıntıları gerçeğe uygun olarak düzenlenmiş, üç duvarlı, üstü kapalı, dördüncü duvarı (seyirciye yakın olanı) kaldırılmış bir oda izlenimi veren dekor. Asıl biçimiyle üç

Thomas William Robertson'ın *Bizimki* adlı oyunundan bir kutu sahne dekoru, Galler Prensi Tiyatrosu, 1866
Illustrated London News, fotoğraf, John Freeman & Co

boyutlu pervazları olan kapılar, dış manzaralarıyla pencereler, merdivenler gibi ayrıntılara yer verir; bazen de önemli ayrıntılar ve gölgeler boyayla belirginleştirilir.

Kutu sahne dekoru ilk kez 1832'de, Madame Vestris'in Londra'da sahnelediği, William Bayle Bernard'ın *The Conquering Game* (Fetih Oyunu) adlı oyununda kullanılmıştır. 19. yüzyıl sonlarına doğru gittikçe yaygınlaşmış, çağdaş tiyatronun da ayrılmaz parçası olmuştur.

kutubalığı, *Ostraciontidae* (bazı sınıflandırmalarda *Ostraciidae*) familyasını oluşturan 30 dolayında tropik deniz balığı türünün ortak adı. Sığ kıyı sularının diplerinde yaşayan bu balıkların vücudunu büyük ölçüde sıkıca birleşmiş plakalardan oluşan koruyucu bir kabuk örter. Balığın enine

Kutubalığı (*Ostracion*)
Gene Wolfsheimer

kesiti türlere göre üçgen, kare ya da beşgen olabilir. Başında boynuza benzer çıkıntılar bulunan bazı türler yerel olarak inekbalığı olarak da bilinir. Gözler, ağız, yüzgeçler ve kuyruk dışında vücutları hareket edemeyecek biçimde plakalarla örtülmüş olan bu balıkların çoğu parlak renklerle bezelidir.

Familya üyeleri yenmesinin yanı sıra kurutulup biblo olarak da kullanılır. Kutubalıkları genellikle küçük yapılıdır. En büyüklerinin uzunluğu 50 cm'yi geçmez. Yakalandıklarında ya da elle tutulduklarında çıkardıkları zehirli madde aynı yerde bulunan öbür balıkların ölümüne neden olur.

kutup antisiklonu, Kuzey Kutup Bölgesi'ne yakın kara kütlelerinin, kışın üzerinde yüksek atmosfer basıncı oluşan kesimlerinde görülen rüzgâr sistemi. Sibirya antisiklonu ile kışın Kanada ve Alaska'da görülen daha zayıf yüksek basınç alanı, birer kutup antisiklonudur.

Kutup antisiklonları, kara kütleleri üzerindeki hava örtüsünün yüzeye yakın katmanlarının soğuk mevsimlerde soğuması sonucunda oluşur. Bu soğumanın etkisiyle yüzeye yakın hava kütleleri yoğunlaşır ve bu da, yükseklerdeki havanın yoğunlaşarak alçalan havanın yerini alacak biçimde akmasına neden olur. Bu süreçler, yüzeye yakın kesimlerde hava kütlesinin artmasına yol açar ve böylece antisiklon oluşur. Bu antisiklonların merkez bölgelerinde hava genel olarak açık ve oldukça soğuktur.

Kutup antisiklonları kış mevsiminde çoğunlukla güneye ve doğuya doğru kayarak, güney enlemlerindeki bölgelere soğuk hava dalgaları taşır. Soğuk kutup havası ile daha güneydeki sıcak hava kütlesinden ayrılan sınıra kutup cephesi denir; bu cephe yüzeyi boyunca pek çok orta enlem ekstratropik siklonu (dalga siklonu) oluşur.

kutup ayısı (*Ursus maritimus*, eskiden *Thalarctos maritimus*), BEYAZ AYI olarak da bilinir, *Ursidae* (ayıgiller) familyasından Kuzey Kutup Bölgesi'nde yaşayan ve sık sık yüzer buz kütleleri üstünde rastlanan ayı türü. Kutup ayısı özellikle Eskimolar tarafından postu, yağı ve eti için avlanır. A vitamini bakımından zengin olan karaciğeri zehirleyici etkisinden ötürü yenmez. Kutup

Kutup ayısı (*Ursus maritimus*)
Sven Gilsater-TIO

ayısı 1973'ten bu yana uluslararası bir anlaşmayla koruma altına alınmıştır. Anlaşma uyarınca yalnızca yöre halkı tarafından, geleneksel silahlar kullanılarak avlanabilmektedir. Beyazımsı kürküyle kar ve buzun egemen olduğu çevre koşullarına uyum sağlayan kutup ayısı, buzlar üstünde hızla yürüyerek geniş bir bölge içinde dolaşır. Temel besin kaynağını oluşturan fokları sessizce yaklaşıp avlar ve bu hayvanların güneye doğru yaptığı göçü izleyebilir. Ayrıca balık ve ren geyiği gibi hem karada, hem suda bulabildiği hayvanları avlarken günlük besinini karşılamak için ot ve yosun da yer.

Genellikle dişiden daha iri olan erkeğin ağırlığı 410-720 kg dolayındadır. Omuz yüksekliği yaklaşık 1,6 m'ye, uzunluğu 2,2-2,5 m'ye ulaşabilir. Kuyruğu 5-10 cm kadardır. Geniş ayak tabanlarını örten uzun tüyler soğuktan korunmasını sağlarken buz üzerinde hareket etmesini de kolaylaştırır. Görece küçük kafasını, uzunca bir boyun destekler.

Dişiler kışın 240-270 gün süren gebelik döneminin ardından buz ya da kar içindeki bir oyukta, 1-4 (genellikle 2) yavru doğurur. Yavrular 10 ay ile iki yıl arasında değişen bir süre boyunca annelerinin yanından ayrılmaz.

kutup bölgeleri, Kuzey ve Güney kutuplarının çevresindeki alanlar. Kuzey Kutup Bölgesi, çoğunlukla Kuzey Buz Denizinde yüzer durumda bulunan 2-3 m kalınlığında kütlesel buzlardan oluşur. Bunlar kara parçaları ile çevrilidir. Güney Kutup Bölgesi'nin ortalama 2.042 m kalınlığındaki buz örtüsü ise kara alanlarının üstünde yer alır ve okyanusla çevrilidir. Kutup bölgelerine 20. yüzyıl başlarında ulaşılmış, Kuzey Kutbu'na ilk kez ABD'den Robert Peary (1909), Güney Kutbu'na da Norveçli Roald Amundsen (1911) gitmiştir.

kutup cephesi, kutup hava kütlelerini, tropik hava kütlelerinden ayıran ve her ıkı yarıkürede de 30°-60° enlemleri arasında yer alan yarı sürekli ve yarı kalıcı sınır bölgesi. Orta enlemlerde iki ana tıp hava kütlesi vardır; bunlar, yüksek enlemlerde oluşan soğuk ve kuru kutup hava kütleleri ile alçak enlemlerde oluşan ılık ve nemli tropik hava kütleleridir. Bu ıkı ana hava kütlesinin birbirine değme sınırına kutup cephesi denir; kutup cephesi bölgesi yaklaşık 160 km genişliğindedir. Cephenin 10-12 km kadar üstünde sık sık, soğuk ve kuru kutup hava kütleleri ile ılık ve nemli tropik hava kütleleri arasındaki sıcaklık farklılıkları nedeniyle oluşan şiddetli batı rüzgârları görülür. Cephe içindeki ısıl farklılıklar, cephe boyunca, merkezinde bir alçak basınç bolgesi yer alan siklon fırtınalarının oluşmasında potansiyel enerji kaynağı görevini görür. Orta enlemlere özgü değişken hava koşulları, büyük oranda kutup cephesinin konumunun ve yeğinliğinin değişmesinden kaynaklanır.

kutup hareketi, Yer'in dönme ekseninin, bir ortalama eksenin çevresinde periyodik olarak dolanması. Kutup hareketi, dönmekte olan bir topacın yalpalamasına ya da salınmasına benzetilebilir. Enlem ve boylamlarda görülen değişmeler bu salınımdan kaynaklanır, çünkü kutup hareketi sonucunda kutuplar, ortalama konumlarına göre yer değiştirir.

Kutup hareketi, iki ayrı periyodik salınımdan oluşur; bunlardan Chandler salınımı olarak bilineninin periyodu 14 ay, ötekinin ise 12 aydır. Bu iki salınımın birleşmesi sonucunda kutuplar, sarmal yollar izleyerek ortalama konumlarından uzaklaşırlar ve belirli bir süre sonra tekrar bu konumlarına ulaşırlar. Kutupların bu yer değiştirme çevrimi 6,5 yılda tamamlanır. Gerçek ve ortalama kutup noktaları arasındaki en büyük uzaklığa (12 m ya da 0,37 yay saniye) 1952'de ulaşılmıştı. 6,5 yıllık periyot sırasında ortalama en büyük uzaklık, yaklaşık 0,25 yay saniyedir.

Kutup hareketini ilk olarak 1765'te İsviçreli fizikçi Leonhard Euler belirledi; dinamik kuramından yararlanarak Yer'in sert (rijit) bir modeli üzerinde deneyler yapan Euler, salınımın periyodunu 10 ay olarak hesapladı. Enlem değişmelerine ilişkin varsayımların ilk gözlemsel kanıtı 1880'lerde elde edildi; aynı dönemde ABD'li astronom S.C. Chandler, bu verileri inceleyerek 14 ve 12 aylık periyotları belirledi. Euler'in öngördüğü periyot ile Chandler salınımının süresi arasındaki dört aylık fark, Yermantosunun esnekliğinden ve okyanusların hareketliliğinden kaynaklanıyordu; bu iki olgu birlikte, Yer yüzeyinin dönmeye karşı direnmesine yol açıyordu. Euler, hesaplarına bunu katmamıştı.

Evrensel zamanı belirlemek üzere Yer'in uzaydaki dönme konumuna ilişkin olarak gerçekleştirilen astronomi gözlemlerinin, kutup hareketinin yol açtığı küçük boylam değişikliklerine göre düzeltilmesi gerekir.

kutup hava kütlesi, Kuzey ya da Güney kutup bölgelerinin çevresinde denizlerin ya da karaların üzerinde oluşan büyük hava kütlesi. *Ayrıca bak.* hava kütlesi; kutup cephesi.

kutup ışığı, her iki yarıkürenin yüksek enlemlerinde, üst atmosferde gözlenen ışık olayı. Kuzey Yarıküre'deki kutup ışıklarına kuzey ışığı, Güney Yarıküre'dekilere ise güney ışığı denir.

Kutup ışıkları, atmosfer dışından gelen hızlı parçacıklar (elektronlar ve protonlar) ile üst atmosferdeki atomlar arasındaki etkileşimlerin sonucunda oluşur. Bu tür etkileşimler, jeomagnetik kutupları çevreleyen ve bazılarının çapı 2.000 km'ye kadar ulaşan bölgelerde oluşur. Büyük Güneş etkinliği dönemlerinde, kuzey ışığı güneyde Meksika'ya, güney ışığı ise kuzeyde Samoa'ya kadar görülmüştür.

Kutup ışıkları perde, yay, ışın, şerit ve yelpaze biçimindeki taç gibi pek çok biçimlerde ortaya çıkar. Düzenli yay, kutup ışığının en kararlı biçimidir; bunlar kimi zaman fark edilebilir bir değişme olmaksızın saatlerce kalır. Ama kutup ışığı altfırtınası denen büyük ışık gösterileri sırasında, çoğu zaman büyük değişmelere uğrayan başka biçimler de ortaya çıkar. Yayların ve kıvrımların alt kenarları, üst kenarlarına göre çok keskin hatlara sahiptir. Manyetik başucunun (zenit) kutup tarafında gökyüzünün büyük bölümü yeşilimsi ışınlarla örtülebilir; bu ışınlar alt kenarı kırmızı, bir kumaş gibi dalgalı, çoğunlukla katlanmış bir yay biçiminde son bulur. Işıklı oluşumların kutba doğru çekilmesi ve ışınların giderek dağınık beyaz ışık bölgelerine dönüşmesiyle olay son bulur.

Kutup ışığına yol açan süreç tam olarak anlaşılamamıştır; ama öte yandan, Güneş rüzgârlarınca uzaya salınıp Yer'in yakınlarına kadar ulaşan yüklü parçacıkların, Yer'in magnetik alanı tarafından yakalanıp magnetik kutuplara doğru iletildikleri bilinmektedir. Bu parçacıklar, birkaç yüz kilometrelik yüksekliklerde ya da daha aşağılarda oksijen ve azot atomlarıyla çarpışır ve elektronları uzaklaştırarak uyarılmış düzeylerde iyon oluştururlar. Bu iyonlar çeşitli dalgaboylarında ışınım salıp kutup ışığına özgü renkler oluştururlar.

kutup tilkisi (*Alopex lagopus*), *Canidae* (köpekgiller) familyasından, Kuzey Kutup Bölgesi'nde, genellikle tundralarda ya da denize yakın dağlarda yaşayan tilki türü. Kısa ve yuvarlak kulakları, kısa burun çıkıntısı, kürkle örtülü ayak tabanları iklim koşullarına gösterdiği uyarlanma biçimleridir. Uzunluğu 30 cm'lik kuyruk dışında 50-60 cm, ağırlığı 3-8 kg'dir. Kutup tilkilerinin postlarına bağlı olarak "beyaz" ve "mavi" olarak nitelenen iki renk formu vardır. Beyaz renk formunda olanlar yazın grimsi kahverengi, kışın beyaz; mavi renk formunda olanlar (kürk ticaretinde mavi tilki olarak bilinenler) yazın grimsi, kışın gri mavidir.

Kutup tilkisi oyuklarda barınır ve gündüz ya da gece dışarı çıkabilir. Bulabildiği çeşitli hayvansal ve bitkisel besinlerin yanı sıra sık sık kutup ayılarını izleyerek onların bıraktığı artıkları yer. Dişiler yaklaşık 52 gün süren gebelik döneminin ardından nisan-haziran ayları arasında sayıları 14'ü bulabilen yavru doğurur. Kürk ticaretinde her iki renk formunun postları da değerli sayılır.

"Beyaz" renk formundan bir kutup tilkisi, kış postundan yaz postuna geçiş döneminde
Russ Kinne-Photo Researchers

Kutup Yıldızı, KUZEY YILDIZI olarak da bilinir, kuzey gök kutbuna en yakın durumdaki, Yer'den çıplak gözle görülebilen yıldız. Ilım noktalarının yalpalaması nedeniyle, binlerce yıllık dönem içinde pek çok yıldız bu noktanın çevresinden geçmiş ve Kuzey Yıldızı ya da Kutup Yıldızı olarak anılmıştır. Günümüzde Kutup Yıldızı, Küçükayı takımyıldızının alfa yıldızı olan Polaris'tir.

Alpha Ursae Minoris (Küçükayı'nın alfa yıldızı) ya da Demirkazık olarak da bilinen Polaris, kepçe biçimindeki Küçükayı takımyıldızında, kepçenin sapının en ucundaki yıldızdır. Aslında üçlü bir yıldız sistemi olan Polaris, yaklaşık 30 yıllık bir periyoda sahip spektroskopik bir çiftyıldız ile bunlardan daha sönük olan yaklaşık dört yıl periyotlu sefeitten oluşur. Parlaklığındaki değişim çıplak gözle görülemeyecek kadar zayıftır. Polaris'in görünür parlaklığı 2,04 kadirdir.

kutuplanma, POLARILMA ya da POLARİZASYON olarak da bilinir, bazı elektromagnetik ışınımların, içlerinde titreşen elektrik alanının büyüklüğü ile doğrultusunun belirli bir biçimde birbirine bağlı olması özelliği.

Işık dalgaları enine dalgalardır(*); yani bu dalgaların titreşen elektrik vektörü, dalganın ilerleme yönüne diktir. Kutuplanmamış bir ışık demeti, aynı doğrultuda ilerleyen ama elektrik vektörleri ilerleme ekseninin çevresinde rasgele doğrultulara yönelmiş dalgalardan oluşur. Düzlemsel kutuplanmış ışık dalgalarının titreşim yönü bütün dalgalar için aynıdır. Dairesel kutuplanmada elektrik vektörü, dalga yol alırken ilerleme ekseni çevresinde döner. Işık, yansıtma yoluyla ya da titreşimi yalnızca bir yönde ileten ve öbür yönlerde hiç iletmeyen belirli kristallerden oluşan filtrelerden geçirilerek kutuplanabilir.

kutuplayıcı mikroskop, kutuplayıcı filtrelerle (polarizör) donatılmış mikroskop. Kristal yapılı minerallerin optik özelliklerinin incelenmesinde kullanılır. *Ayrıca bak.* mikroskop.

kutupsal koordinatlar, iki boyutlu uzayda (düzlemde) bir noktanın konumunun, sabit bir başlangıç noktası ile bu noktadan geçen bir eksene göre belirlenmesi sistemi. Kutupsal koordinatlar (r, θ) biçiminde gösterilir; burada r, başlangıç noktasına olan uzaklığı, θ ise, r vektörünün eksen ile yaptığı açıyı gösterir. İki eksenli (x, y) kartezyen koordinatlar ile kutupsal koordinatlar (r, θ) arasındaki ilişki, $x=r\cos\theta$ ve $y=r\sin\theta$ biçimindedir.

Bir noktanın üç boyutlu uzaydaki konumunu göstermek için, kartezyen koordinatlardan olduğu gibi kutupsal koordinatlardan da yararlanılabilir. Böyle bir sistemde, yarıçap vektörü r, başlangıç noktasından uzaklığı; θ açısı, r ile z ekseni arasındaki açıyı; φ açısı ise, x ekseni ile r'nin x, y düzlemi üzerindeki izdüşümü arasındaki açıyı verir. Bu sistem temel olarak küresel koordinatlar sistemiyle aynıdır; örneğin, Yer üzerindeki bir noktanın gösterilmesinde yararlanılan enlem ve boylamlar, Yer'in dönme ekseninden ve Greenwich meridyeninden olan açısal uzaklıkları gösterir. Üç boyutlu uzayda, kartezyen ve kutupsal koordinatlar arasındaki bağıntı, $x=r\sin\theta\cos\varphi$, $y=r\sin\theta\sin\varphi$ ve $z=r\cos\theta$ biçimindedir.

Kutuzov (Prens), Mihail İllaryonoviç, asıl adı MİHAİL İLLARİONOVİÇ GOLENİŞÇEV-KUTUZOV (d. 16 Eylül 1745, Petersburg - ö. 28 Nisan 1813, Bunzlau, Silezya), 1812'de Rusya'yı istila eden Napoléon komutasındaki Fransız ordusunu püskürten Rus komutan.

Henüz 14 yaşındayken onbaşı rütbesiyle Rus ordusuna girdi. Önce Polonyalılara (1764-69), ardından da Osmanlılara karşı

Kutuzov, G. Dawe'in bir portre çalışmasından ayrıntı, 1829; Ermitaj, Petersburg
Gosudarstvenni Ermitaj, Petersburg

(1770-74) çarpışarak savaş deneyimi kazandı. Kırım'da altı yıl boyunca hizmetinde çalıştığı General Aleksandr Suvorov'dan strateji ve taktik tekniklerini öğrendi. 1784'te tümgeneral oldu.

Başından aldığı ağır yara sonucu (1774) bir gözünü kaybetmiş olmasına karşın, 1787-91 Osmanlı-Rus Savaşı'nda önemli görevler üstlendi. Savaştan sonra çeşitli dışişleri ve yönetim görevlerinde bulundu. 1802'de gözden düşünce görevinden ayrılarak malikânesine çekildi. Rusya'nın Napoléon'a karşı oluşturulan koalisyona katılması üzerine, üç yıl sonra, Çar I. Aleksandr tarafından yeniden göreve çağrıldı. 11 Kasım 1805'te Dürrenstein'da Fransız birliklerine karşı büyük bir zafer kazandı. Ama Aleksandr'ın baskısı sonucu katıldığı Austerlitz Savaşı'nda (2 Aralık 1805) ağır bir yenilgiye uğrayınca komutanlık görevinden alındı. Sonradan Aleksandr tarafından yeniden etkin göreve çağrılarak Boğdan'daki bir Rus ordusunun komutanı yapıldı. Bu görevi sırasında Osmanlıları birkaç kez ağır biçimde yenilgiye uğrattı ve Mayıs 1812'de Osmanlı Devleti'yle, Rusya'nın yararına hükümler içeren Bükreş Antlaşması'nı imzaladı.

Napoléon ordusunun Rusya'ya girdiği Haziran 1812'de mareşal rütbesini taşımakta olan Kutuzov, 9 Ağustos'ta Rus ordularının başkomutanı, ertesi gün de prens (*knyaz*) yapıldı. Ordularına olabildiğince az kayıp verdirmek amacıyla Fransız kuvvetleri karşısında geri çekilirken yalnızca küçük çarpışmalara girmesi, kamuoyunda tepki yarattı. Baskılar karşısında 7 Eylül'de Borodino'da Fransızlarla büyük bir çarpışmaya girmek zorunda kaldı. Sonuçsuz kalan bu çarpışmada birliklerinin yarısından fazlasını yitirdi. Ardından güneydoğuya çekilerek Fransızların Moskova'ya girmesine izin verdi. Ruslarla barış yapmayı başaramayan Napoléon, kışı Moskova'da geçirmek istemediğinden ekimde kentten ayrıldı. Kutuzov 24 Ekim'deki Maloyaroslavets Çarpışması'yla Napoléon'un verimli topraklar arasından geçen güney yoluna yönelmesini engelledi ve dağılan Fransız birliklerini Rusya'ya girerken yakıp yıktıkları yoldan çekilmeye zorlayarak, başka büyük bir çarpışmaya girmeksizin Fransızları yenilgiye uğrattı. Berezina Irmağını geçen (26-28 Kasım) Napoléon kuvvetlerini Polonya ve Prusya'ya kadar izleyen Kutuzov, Prusya'da öldü.

Kutü'l-Amare, EL-KUT olarak da bilinir, Irak'ın doğu kesiminde, Dicle Irmağı kıyı-

sında, Vasıt ilinin (*muhafaza*) merkezi kent. Bir su dağıtım kanalı olan Şattü'l-Gerraf'ın Dicle'den ayrıldığı noktada yer alır. Tarım ürünlerinin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Kent yakınındaki Kut Barajı, Dicle'den sulama kanallarına su sağlar.

Kutü'l-Amare'nin gelişimi eskiden beri Dicle'nin yatak değişikliklerine bağlı oldu. Bir çöküş döneminden sonra kent, ırmağın bugünkü durumunu alması üzerine bir ırmak limanı haline geldi ve yeniden canlandı. I. Dünya Savaşı'nda bölgeye saldıran İngilizlerle Osmanlılar arasındaki çarpışmışlarda büyük ölçüde harap oldu. Sonraki yıllarda yeniden inşa edildi. Nüfus (1985 tah.) 73.022.

Kuujjuaq, eskiden FORT-CHIMO, Kanada'da, Québec eyaletinin kuzeydoğu kesimindeki Nouveau Québec'te (Yeni Québec) Eskimo yerleşmesi. Koksoak Irmağı kıyısında, akarsuyun Ungava Körfezine döküldüğü yerin yaklaşık 30 km yukarısında, demir cevheri bakımından zengin bir bölgede yer alır. 1830'da Hudson Körfezi Kumpanyası tarafından kurulan ve 1842-66 arasında kapalı kalan bir ticaret merkezinin çevresinde gelişti. Günümüzde Kuujjuaq'ta çeşitli kuşlarla fok gibi hayvanların içini doldurup süs eşyası olarak satan bir kooperatif, Kanada Kraliyet Atlı Polis karakolu, bir sağlık merkezi, meteoroloji istasyonu ve bir uçak pisti ile Katolik ve Anglikan misyonları vardır. Ayrıca bir deneme çiftliği işletilmekte ve koyun besiciliği yapılmaktadır. Nüfus (1986) 1.066.

Kuusankoski, Finlandiya'nın güneydoğu kesiminde, Kymen ilinde (*lääni*) kent. Kymi Irmağı kıyısında, Kouvola'nın hemen kuzeybatısında yer alır. İskandinavya'nın en büyük selüloz ve kâğıt üreticilerinden Kymi Company'ye ait fabrikaların bulunduğu önemli bir sanayi bölgesinde olan kentte bir de hidroelektrik santral vardır. Kuusankoski ve yakınındaki Voikka özel bir demiryolu hattıyla Kouvola'ya, oradan da ülkenin başkenti Helsinki'ye ve Kotka'ya bağlanır. Nüfus (1991 tah.) belediye, 21.782.

Kuusinen, Otto V(ilhelm) (d. 4 Ekim 1881, Laukaa, Finlandiya - ö. 17 Mayıs 1964, Moskova, SSCB), Finlandiya Komünist Partisi'nin (SKP) kurucuları arasında yer alan siyaset adamı. Komintern'in (III. Enternasyonal) genel sekreterliğini yapmış ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) içinde önemli görevler üstlenmiştir.

1905'te Sosyal Demokrat Parti'ye üye olduktan sonra parti içinde önemli yönetim görevlerinde bulundu. Finlandiya'da 1918 başlarında kurulan kısa süreli sosyalist yönetim sırasında eğitim bakanlığı yaptı. Sosyalistlerin, Finlandiya Bağımsızlık Savaşı sonucunda iktidardan uzaklaştırılmaları üzerine Rusya'ya kaçtı (1918) ve SKP'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Bu tarihten II. Dünya Savaşı'na değin sürgünde yaşayan Kuusinen, bu dönemde Komintern genel sekreterliği görevini yürüttü.

SSCB ve Almanya Ağustos 1939'da Finlandiya'nın Sovyet nüfuz alanına bırakılması konusunda anlaştılar. Aynı yıl SSCB ile Finlandiya arasında "Kış Savaşı"nın (1939-40) başlamasının ardından Finlandiya'da kukla bir sosyalist hükümet kuruldu. Başkanlığını Kuusinen'in üstlendiği bu hükümet, SSCB'nin 1940 başlarında Finlandiya'yla anlaşması üzerine dağıtıldı. Kuusinen 1940-56 arasında, SSCB'ye bağlı Doğu Karelya ile Finlandiya'ya bağlı Batı Karelya'nın birleşmesi sonucu oluşturulan (1940) Karelya-Finlandiya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin başkanlığını yürüttü. 1946-53 ve 1957-64 arasında da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreterliği ve Prezidyum üyeliği yaptı.

Kuva-yı İnzibatiye, HİLAFET ORDUSU olarak da bilinir, İstanbul Hükümeti'nin Kurtuluş Savaşı'nda TBMM Hükümeti'ne karşı kurduğu, yarı resmî askeri örgüt.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas Kongresi'nde (4-11 Eylül 1919) kurulduktan sonra hızla güçlenmesi ve yeni bir siyasal güç odağı olarak ortaya çıkması İstanbul'u ve Damat Ferid Paşa hükümetini telaşlandırmıştı. El altından desteklenen yerel ayaklanmaların sonuç getirmeyeceği ve Kuva-yı Milliye'yi bastıramayacağı anlaşılınca, düzenli bir askeri gücün oluşturulmasına girişildi. Bu askeri gücün adı 18 Nisan 1920 tarihli kararnamede "Kuva-yı İnzibatiye" olarak belirtiliyordu. Aynı kararname, Kuva-yı İnzibatiye'nin görevinin "Kuva-yı Milliye'yi tepelemek" olduğunu açıkça ortaya koyuyordu. Örgüt Harbiye ve Dahiliye vekâletlerine bağlı olacak, kolluk kuvvetlerine de yardım edecekti. Kuva-yı İnzibatiye, üç piyade alayı ve bir topçu taburundan oluşan bir tümendi. Dört bin kişilik bir askeri güce dayanan tümenin komutanlığına Süleyman Şefik Paşa atandı.

Kuva-yı İnzibatiye, daha kuruluş aşamasında zaafa uğradı. Nisan 1920 sonunda karargâhıyla birlikte İzmit'e giden Süleyman Şefik Paşa, İstanbul Hükümeti'yle birlikte hareket eden ve Adapazarı-Düzce yöresinin önde gelen Abaza beylerinden Ahmet Anzavur'la anlaşmazlığa düştü. İstanbul Hükümeti bu çatışmada açık tutum belirlemedi. Bunun üzerine Süleyman Şefik Paşa zaten derme çatma bir birlik olan Kuva-yı İnzibatiye'nin başından ayrılarak İstanbul'a döndü.

Kuva-yı İnzibatiye, Kuva-yı Milliye'ye yönelik ilk harekâtını Ahmet Anzavur komutasında Adapazarı'nda düzenledi. 10 Mayıs 1920'de kenti işgal eden Anzavur kuvvetleri iki gün sonra da Kandıra'ya girdi. Amaç Geyve Boğazını aşarak Eskişehir yolunu açmaktı. 15 ve 17 Mayıs'ta Geyve'ye üst üste iki saldırı düzenleyen Anzavur, Ali Fuad Paşa'nın komutasındaki 20. Kolordu birlikleri karşısında yenilgiye uğradı ve Adapazarı'na çekilmek zorunda kaldı; ardından kuvvetlerinin başından ayrılarak İstanbul'a gitti. 20. Kolordu birlikleri 23 Mayıs'ta bir karşı saldırı düzenleyerek Adapazarı ve Sapanca'yı Kuva-yı İnzibatiye'nin elinden aldı. 14 Haziran'da yeni bir saldırı düzenleyen Kuva-yı İnzibatiye gene yenilgiye uğradı. Bunun üzerine İstanbul Hükümeti Kuva-yı İnzibatiye'nin başarısızlığını kabul ederek İstanbul'a çekilmesini kararlaştırdı. 25 Haziran 1920'de de Kuva-yı İnzibatiye'nin kaldırıldığı, birliğe bağlı askerlerin terhis edildiği açıklandı.

Kuva-yı Milliye, Kurtuluş Savaşı'nı (1919-23) yürüten ulusal direniş kuvvetlerinin genel adı. Dar anlamda düzenli ordunun oluşmasından önceki direniş kuvvetlerini belirtmek için de kullanılır.

Kuva-yı Milliye, Ege'de Yunan işgalinin başlamasıyla (15 Mayıs 1919) birlikte çoğu kendiliğinden harekete geçen çeteleri, milis kuvvetlerini, Müdafaa-i Hukuk, Redd-i İlhak, Heyet-i Milliye gibi direniş örgütlerini, yerel ve bölgesel kongreleri kapsıyordu. 1919 ortalarından 1920 sonlarına değin geçen sürede bazı Osmanlı ordu birlikleri de siyasal ve askeri nedenlerle resmî kimliklerini kullanmadan Kuva-yı Milliye saflarında direnişe katıldılar.

Önceleri gerilla taktiğiyle savaşan Kuva-yı Milliye, Yunan birliklerinin Haziran ve Temmuz 1919'da Bergama, Ayvalık, Aydın yöresine yönelik harekâtları sırasında büyük yararlıklar gösterdi. Zamanla düzenli bir yapıya yönelerek çeşitli cepheler oluşturdu. Köşk Cephesi Yunan ilerleyişinin hızını kesmede önemli rol oynadı.

Kuva-yı Milliye'nin değişik kesimlerden gelme insanlardan oluşan karmaşık bir yapısı vardı. Saflarında ulusal duygularla çarpışmalara katılan gönüllülerin yanı sıra Kurtuluş Savaşı öncesinde ve savaş sırasında askerlikten, adaletten kaçanlar da yer alıyordu. Komutanlar da Demirci Mehmet, Yörük Ali gibi ünlü efelerden İpsiz Recep gibi eşkıya reislerine; Kuşçubaşı Eşref, Parti Pehlivan gibi komitacılardan emekli, muvazzaf, ordudan ayrılmış subaylara; yedeksubaylardan, aydın ve eşraf kesiminden insanlara kadar oldukça farklı bir yapı gösteriyordu. Kuva-yı Milliye'ye katılmak ve ayrılmak serbest olduğundan, mevcutların sayısı da sürekli değişiyordu.

Kuva-yı Milliye çeteleri düzenli ordunun kurulması için gerekli zamanı ve ortamı sağladı. Ayrıca Müdafaa-i Hukuk örgütlerinin oluşumuna yardımcı olarak, Kurtuluş Savaşı karşıtlarını sindirdi. İstanbul-Ankara yolunun güvenliğini sağlayarak Ankara'ya kaçışı ve silah, cephane, erzak gönderilmesini kolaylaştırdı. İstanbul yanlısı iç ayaklanmaların bastırılmasında yer yer belirleyici rol oynadı. Türk köylerini Rum ve Ermeni çetelerinden korudu.

Aralık 1920'de Miralay İsmet Bey'in Batı Cephesi komutanlığını üstlenmesinden sonra, merkezî denetimden yoksun, başına buyruk Kuva-yı Milliye çetelerinin Yunan ordusunu yenemeyeceği düşünülerek düzenli ordu aşamasına geçilmesi kararlaştırıldı. Bu karara direnen Kuva-yı Seyyare komutanı Çerkes Ethem'in yenilgiye uğratılmasından sonra öteki Kuva-yı Milliye güçleri merkezî yönetimin denetimine girdiler ve düzenli ordu birliklerine dönüştürüldüler.

Kuva-yı Seyyare, Kurtuluş Savaşı (1919-23) sırasında Yunan işgaline ve iç ayaklanmalara karşı yararlıkları görülen direniş örgütü.

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında İtilaf Devletleri'nin de onayıyla İzmir'i işgal eden (15 Mayıs 1919) Yunan birlikleri Ege içlerine doğru ilerlemeye başladı. Bu harekâta, sonradan Kuva-yı Milliye olarak anılan bazı silahlı çeteler ve yerel gruplar karşı koydu. Poyraz Ağa ve Alaşehirli Mustafa Bey gibi çete reisleriyle direnişe katılan Çerkes Ethem, kısa bir süre sonra çetenin başına geçerek Salihli'de bir direniş cephesi oluşturdu. Zamanla Kuva-yı Seyyare (Gezici Güçler) adını verdiği çetesini güçlendirerek Kütahya'yı merkez edindi.

Çerkes Ethem ve Kuva-yı Seyyare 1919-20 yıllarında patlak veren Düzce, Adapazarı ve Yozgat ayaklanmalarının bastırılmasında belirleyici rol oynadı. Çerkes Ethem gerek bu harekâtlardaki başarısının getirdiği saygınlıkla, gerekse ağabeyleri Reşit ve Tevfik beylerin Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) içindeki etkinliğiyle bir güç odağı durumuna geldi. Bu nedenle TBMM Hükümeti'nin denetiminden uzak, başına buyruk bir tutum izledi. Ethem'in Ankara'nın otoritesini zayıflatıcı tutumları ve Sovyet Devrimi'nden etkilenen Yeşil Ordu örgütündeki etkin rolü TBMM Hükümeti'ni giderek daha fazla rahatsız etmeye başladı.

İsmet Bey'in Batı Cephesi komutanlığına getirilmesinden sonra Ankara ile ilişkileri daha da gerginleşen Çerkes Ethem İstiklal Mahkemeleri'ne ve bütün milis kuvvetleri-

nin düzenli ordu birliklerine dönüştürülmesine karşı çıktı. TBMM'de Mustafa Kemal'e muhalif grup da Yunanlılara karşı Kuva-yı Milliye'nin daha başarılı olacağını ileri sürerek Ethem'i destekledi. 1920 sonlarında kardeşleri ve bir grup çeteci arkadaşıyla birlikte Ankara Hükümeti'ne karşı ayaklanarak kendisini "Umum Kuva-yı Seyyare ve Kütahya Havalisi Komutanı" ilan etti. Başlangıçta Ethem'le uzlaşmaya çalışan Ankara Hükümeti bundan sonuç alamayınca zora başvurdu. Kütahya'dan Gediz'e çekilmek zorunda kalan Çerkes Ethem Şubat 1921'de Yunanlılara sığınınca Kuva-yı Seyyare dağıldı, başındaki çete reisleri düzenli orduya teslim oldu.

kuvad *bak.* erkek loğusalığı

kuvadratik denklem *bak.* ikinci dereceden denklem

kuvadratür *bak.* dörtlük

Kuvakiyutllar, Büyük Okyanusun kuzey kıyılarında yaşamış Kuzey Amerika Yerlileri. Vakaş öbeğine bağlı Kuvakiyutl dilinin üç ana lehçesini konuşurlardı. Bunlar, Gardner Kanalı ve Douglas Boğazı çevresinde konuşulan Haisla, Gardner Kanalı'yla Rivers Koyu arasındaki bölgede konuşulan Heiltsuk ve Rivers Koyu ile Mudge Burnu arasındaki bölgede ve Vancouver Adasının kuzey kesiminde konuşulan Kuzey Kuvakiyutl idi. Nutkalarla kültürel açıdan bağlantılı olan Kuvakiyutlların güney kolu hakkında daha çok bilgi bulunmaktadır.

Bölgedeki öteki halklar gibi geçimleri balıkçılığa dayanan Kuvakiyutllar, ahşap işçiliğinde ustalaşmışlardı. Topluluklar hiyerarşik biçimde örgütlenmişti ve en üstte belirli şarkıları söyleyebilme, belli başlıkları ya da bazı tören maskelerini takabilme ve belli adları taşıyabilme gibi soydan gelen hakları olan ayrıcalıklı bir grup vardı.

Doğum, evlilik gibi önemli olayları kutlamak ve onurun korunması gibi nedenlerle, törenlerle ilgili tabulara uyulmadığında ceza olarak ve belirli konumlar ya da ayrıcalıklar için rekabet söz konusu olduğunda, çok ayrıntılı potlaç(*) törenleri düzenlenirdi. Törenlerde çoğunlukla toplulukların dans gösterileri de yer alırdı. Her topluluğun, atalarının yaşamlarını doğaüstü varlıklarla simgeleştirdiği bir dizi dansı vardı. Dans sırasında bu doğaüstü varlıklar, şarkı söylemek, dans etmek, bazı adları kullanabilmek gibi törensel ayrıcalıkları belirli gruplara verirlerdi.

Kuvana, Japonya'da, Honşu Adasındaki Mie ilinde (*ken*) kent. İbi Nagara ve Kiso ırmaklarının oluşturduğu deltanın üzerindedir. Adı kayıtlara ilk kez 10. yüzyılda bir köy olarak geçen Kuvana, Muromaçi döneminde (1338-1573) İse Körfezinin başlıca ticaret limanı durumuna geldi. 16. yüzyıldan 19. yüzyıla değin birkaç güçlü ailenin denetiminde kalan kent, bu dönemde Tokaido (Doğu Denizi Karayolu) üzerindeki en önemli ulaşım merkezlerinden biriydi. 1899'da kentin içinden geçen Kansai demiryolunun hizmete girmesinden sonra limanın önemi azaldı.

Günümüzde Kuzey İse Sanayi Bölgesi'nin merkezi olan kentte, dökme demir, dokuma ve makine üretilir, gıda maddeleri işlenir, midye ve deniz yosunu ticareti yapılır. Kentin yakınlarında yer alan ve 30 tunç aynasıyla tanınan 5. yüzyıldan kalma Tado Tapınağı'nın bulunduğu Suigo İl Parkı turizm açısından büyük önem taşır. Nüfus (1985) 94.731.

kuvantum, fizikte, enerji, yük, açısal momentum ya da başka fiziksel niteliklere ilişkin doğal kesikli (ayrık) birim ya da paket. Örneğin, bazı bakımlardan sürekli bir elektromagnetik dalga görünümünde olan ışık, mikroskopik düzeyin altındaki düzeylerde kesikli birimler (kuvantumlar) biçiminde salınır ve soğurulur; belirli bir dalgaboyundaki ışık için salınan ya da soğurulan bütün kuvantumların enerjileri ve momentumları özdeştir. Işığın bu parçacık benzeri paketleri foton(*) olarak adlandırılır; foton terimi başka elektromagnetik enerji biçimleri, örneğin X ışınları ve gamma ışınları için de kullanılan bir terimdir. Kristalleri oluşturan atom katmanlarında mikroskopik düzeyin altında ortaya çıkan mekanik titreşimler de enerjiyi ve momentumu kuvantumlar biçiminde alırlar ya da verirler, bu kuvantumlar fonon(*) olarak adlandırılır.

Mikroskopik düzeyin altındaki sistemlerde (kuvantum mekaniğinin inceleme alanı) yer alan bütün olaylar kuvantalanmış durumdadır. Olanaklı değerler sabit bir en küçük değerin katları ise, bu sabit değer gözlenen büyüklüğün kuvantumu olarak tanımlanır. Bu anlamda, Planck sabiti h eylem kuvantumudur, $\hbar$ ($\hbar=h/2\pi$) ise açısal momentum ya da spin kuvantumudur.

kuvantum alanlar kuramı, atomaltı ölçekteki olguları açıklamak amacıyla geliştirilen fizik ilkeleri bütünü. Fiziğin başka dallarında da uygulama alanı bulan kuvantum alanlar kuramı, parçacıkların yaratılıp yok edilebildiği yüksek enerjili çarpışmaları ve buna benzer başka süreçleri betimleyebilmek amacıyla kuvantum mekaniği ve görelilik ilkelerini birleştirme çabalarının sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Kuvantum alan kuramlarının ilk örneği olan kuvantum elektrodinamiği, elektrik yükü taşıyan parçacıkların elektromagnetik alanlar aracılığıyla etkileşimini betimler. Bu kuramda elektriksel ve magnetik kuvvetlerin karşılıklı alınıp verilen parçacıkların (fotonlar) salımı ve soğurulmasından kaynaklandığı kabul edilir. Bunlar, elektromagnetik alanlarda, bir gölün yüzeyindeki dalgalanmalar olarak ortaya çıkan sudaki tedirginliklere benzer biçimde gelişen tedirginlikler olarak açıklanabilir. Fotonlar, uygun koşullar altında, yüklü parçacıklardan tümüyle bağımsız duruma gelebilirler; bu durumdaki fotonlar ışık ya da başka elektromagnetik ışınımlar olarak algılanır. Elektronlar ve benzer parçacıklar da kendi kuvantumlanmış alanlarındaki tedirginlikler olarak düşünülebilir. Kuvantum elektrodinamiğinin öngördüğü sayısal değerler deney sonuçlarıyla çok yüksek (kimi durumlarda 100 milyonda 1'e varan) düzeyde bir uyum içindedir.

Doğadaki öbür kuvvetlerin de kuvantum elektrodinamiğine benzer kuramlarla betimlenebileceğine inanılmaktadır (bu kuvvetler radyoaktif beta bozunumuna yol açan zayıf etkileşim, atom çekirdeğini oluşturan parçacıkları bir arada tutan kuvvetli etkileşim ve kütleçekimi kuvvetleridir). Bu kuramlara toplu olarak, ayar kuramları(*) denir. Bu kuvvetlerin her birine o kuvvete özgü bir değiştokuş parçacıkları takımı aracılık eder; kuvvetler arasındaki farklılıklar bu parçacıklar arasındaki nitelik farklarından kaynaklanır. Örneğin elektromagnetik ve kütleçekimsel kuvvetler uzak mesafelerde de etkili olur ve bunlara aracılık eden değiştokuş parçacıkları (foton ve graviton) kütlesiz parçacıklardır. Zayıf ve kuvvetli etkileşimler ise ancak atom çekirdeği boyutundan daha kısa erimlerde etkili olabilirler; bu etkileşimlere aracılık eden parçacıkların kütleleri büyüktür, bu parçacıklar değiştokuş sürecinde ancak çok kısa mesafeleri aşabilirler.

Bütün kuvvetlerin tek bir ayar kuramı çerçevesinde toplanmasının olanaklı olacağına inanılmaktadır. Böyle bir birleşik alan kuramında(*) bütün kuvvetler ortak bir kökene bağlanabilecek ve bu kuvvetler arasında matematiksel bakışım (simetri) ilişkileri bulunacaktır. Bu kuramın en yalın sonucu, bütün kuvvetlerin özdeş niteliklere sahip olması biçiminde ortaya çıkacaktır. Kuvvetler arasında gözlenen nitelik farklılıkları "kendiliğinden bakışım bozulması" denen bir mekanizmayla açıklanmaktadır.

Elektromagnetik kuvvet ile zayıf etkileşimi birleştiren bir kuram, deneylerle şimdiden önemli ölçüde doğrulanmış durumdadır; bu kuramın kuvvetli etkileşimi de içerecek biçimde genişletilmesi olanaklı görünmektedir. Kütleçekimi kuvvetini içeren kuramlar da geliştirilmiştir, ama bunlar henüz kurgu aşamasındadır.

kuvantum elektrodinamiği, yüklü parçacıklar ile elektromagnetik alan arasındaki etkileşimlerin kuvantum kuramı. Kuvantum elektrodinamiği, ışık ile madde arasındaki bütün etkileşimleri olduğu kadar parçacıkların birbirleriyle etkileşimlerini de matematiksel olarak tanımlar. Bütün eşitlikleri Einstein'ın özel görelilik kuramına uygun biçimde oluşturulduğundan bu kuram göreli bir kuramdır. Atomların ve moleküllerin davranışları temel olarak elektromagnetik nitelikli olduğundan atom fiziğinin tümü kuvantum elektrodinamiği için bir sınama alanı oluşturur; bu tür sınamalar arasında en kesinlikli sonuç verenler mü-mezon olarak da adlandırılan müonların niteliklerine ilişkin deneylerdir. Bu temel (atomaltı) parçacığın magnetik momentinin, kuramın öngördüğü değerle altı anlamlı basamağa kadar uygunluk içinde olduğu belirlenmiştir. Deneysel sonuçlarla böylesine yüksek uygunluk göstermesi kuvantum elektrodinamiğini bugüne değin ortaya konan fizik kuramlarının arasında en başarılılarından biri konumuna yükseltmiştir.

1931'de İngiliz fizikçi P.A.M. Dirac, elektronların devinimini ve spinini (fırıl) betimleyen ve hem kuvantum kuramını, hem de özel görelilik kuramını yapısında birleştiren bir denklem bularak kuvantum elektrodinamiğinin temellerini attı. Bu kuram, araştırmalarını birbirlerinden bağımsız olarak sürdüren Richard P. Feynman, Julian S. Schwinger ve Şiniçiro Tomonaga tarafından 1940'ların ikinci yarısında geliştirildi ve yetkinleştirildi. Bu üç yaklaşım arasında en etkili yöntem olarak belirginleşen Feynman yaklaşımı, yüklü parçacıklar (örn. elektronlar ve pozitronlar) arasındaki etkileşimin foton (elektromagnetik kuvvetleri ileten ışık parçacığı) salımı ve soğurulması yoluyla gerçekleştiği görüşüne dayanır. Bu fotonlar sanaldır (virtüel), bir başka deyişle bunların gözlenmesi ya da herhangi bir biçimde algılanması olanaksızdır, çünkü bunların varlığı enerjinin ve momentumun korunumu ilkelerine aykırıdır. Parçacık alışverişi, etkileşimde yalnızca "kuvvet" rolünü oynar: Etkileşime giren parçacıklar hızlarını ve devinim doğrultularını foton salarak ya da soğurarak değiştirirler. Foton salımı serbest durumda da gerçekleşebilir, böyle salınan fotonların gözlenmesi olanaklıdır. Yüklü iki parçacık arasındaki etkileşim, giderek karmaşıklaşan bir dizi süreç biçiminde gerçekleşir. En yalın süreçte yalnızca bir tane sanal foton yer alır; ikinci basamaktan süreç iki foton içerir vb. Bu süreçler parçacıkların sanal fotonlar alışverişi yoluyla etkileşime girmelerinin olanaklı bütün biçimlerine kar-

şılık gelir ve her süreç, grafik olarak, bir Feynman diyagramıyla betimlenebilir. Bu diyagramlar, ele alınan sürece sezgisel bir açıklama getirmenin yanı sıra, süreçte yer alan değişkenin nasıl hesaplanacağını da kesin bir biçimde belirler. Her süreç kendinden bir önceki sürece oranla, hesaplanabilirlik açısından, daha büyük zorluk gösterir; üstelik süreçlerin sayısı sonsuzdur. Ama kuvantum elektrodinamiği, süreç karmaşıklaştıkça (bir başka deyişle, sanal fotonların sayısı arttıkça) sürecin ortaya çıkma olasılığının azalacağını ifade eder. Karmaşıklık düzeylerinin sürece katkısı $(1/137)^2$ katsayısıyla azalır, bu nedenle birkaç düzeyin ötesinde katkının değeri önemini tümüyle yitirir. İnce yapı sabiti olarak adlandırılan ve *a* simgesiyle gösterilen bu katsayı, elektromagnetik etkileşim şiddetinin bir ölçüsüdür ve değeri $e^2/\hbar c$'ye eşittir, burada *e* elektron yükü, $\hbar$ Planck sabitinin(*) 2π|'ye bölünmesiyle bulunan sayı, *c* ise ışık hızıdır.

Kuvantum elektrodinamiğinin yalınlığı ve kazandığı başarı, bu kuramın başka kuvantum alan kuramlarının oluşturulmasında bir model olarak kullanılması sonucunu doğurdu. Elektromagnetik etkileşimlerin sanal parçacıkların alışverişi olarak betimlenmesi yöntemi kuvvetli ve zayıf etkileşimler ile kütleçekimsel etkileşime de uygulandı. *Ayrıca bak.* ayar kuramı.

kuvantum mekaniği, matematiksel fiziğin, madde ile ışınım arasındaki etkileşimleri, gözlenebilen nicelikler cinsinden inceleyen dalı. Kuvantum mekaniği, her türden enerjinin, kuvantum denen kesikli (ayrık) birimler (paketler) biçiminde salındığı görüşünün geliştirilmesi sonucunda ortaya çıkmıştır.

Kuvantum mekaniğinin ilgi alanı, klasik mekaniğin açıklamakta yetersiz kaldığı çok küçük ölçekli olgulardır. Newton'un dinamik yasaları 19. yüzyıl boyunca kutsal ve dokunulmaz olarak kalmıştı; ama 20. yüzyılın ilk yıllarında birçok olguyu, özellikle ışınıma ilişkin olguları Newton fiziğiyle açıklamanın olanaksızlığı giderek daha iyi anlaşılmaya başladı. Atom ve moleküllerdeki çekirdeğin ve elektronların davranışlarının incelenmesinde klasik mekaniğin ilkeleri yerine kuvantum mekaniğinin ilkelerinin uygulanması gerektiği anlaşıldı. Gerçi geleneksel kuvantum mekaniği atom çekirdeğinde yer alan olayları tümüyle betimlemek iddiasında değildi ama birçok sürecin, örneğin alfa parçacıkları salımı ya da ışıldönüşüm gibi süreçlerin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlıyordu. Ayrıca, kuvantum mekaniğinin alan kuramı, mezonların ve çekirdek olaylarında yer alan öteki parçacıkların niteliklerinin kavranıp anlaşılmasına yardımcı olmuştu.

Max Planck'ın belirlediği eylem sabiti, kuvantum mekaniğindeki eşitliklerde temel önemde rol oynar. Fiziğin en önemli sabitlerinden biri olan Planck sabiti(*), kütle × uzunluk²/zaman boyutundadır, değeri de $h=6{,}625 \times 10^{-34}$ joule-saniyeye eşittir. Kuvantum mekaniğinin geçerlilik bölgesini tanımlamakta kullanılan "küçük ölçekli" terimi, olay ya da cisimlerin uzayda kapladığı yere ilişkin bir terim olarak anlaşılmamalıdır. Newton yasalarında kuvantum kavramına dayanan değişikliklerin gerekli olup olmadığının daha kesin bir ölçütü, incelenen olguyu niteleyen "eylem"in (kinetik enerjinin zaman integrali) Planck sabitine oranla ne kadar büyük olduğudur. Bu nedenle, pek çok sayıda kuvantumun yer aldığı bir olguda enerjinin kesikli, bölünmez kuvantum birimleri biçiminde olduğu gerçeği önemini yitirir. Olağan fiziksel süreçlerin Newton yasalarına tam olarak uymasının nedeni budur. Kuvantum mekaniği, Newton'un belirlenimci (deterministik) yasalarının değil, klasik istatistiksel mekaniğin bir uzantısıdır. Bu nedenledir ki, kuvantum mekaniğinin en önemli felsefi sonuçlarından birini atom ölçeğindeki olgularda nedensellik ilkesinin ortadan kalkması oluşturur.

Kuvantum mekaniğinin tarihi üç döneme ayrılabilir. Birinci dönem, Planck'ın kara cisim ışımasına ilişkin kuramıyla 1900'de başlar; bu dönem Planck sabitinin geçerliliğinin kanıtlandığı ama gerçek anlamının tam olarak kavranamadığı dönem olarak tanımlanabilir. İkinci dönem, Niels Bohr'un 1913'te tayf çizgilerinin kuvantum kuramını ortaya koymasıyla başlamıştır. Bohr'un geliştirdiği görüşler tayf çizgilerinin frekanslarının çoğu durumlar için kesinlikle belirlenmesine olanak sağlamış, tayfların açıklanması ve bir sisteme bağlanması açısından çok büyük bir gelişmeyi simgelemiştir. Bununla birlikte bu görüşler tutarlı, birleştirici bir kuram oluşturmaktan uzaktı ve kuvantum koşulları olarak adlandırılan ve integral sabitlerini yalnızca belirli değerler alabilecek biçimde sınırlayan bazı koşulların klasik mekaniğe uygulanmasından ibaretti, bu yapısıyla da biraz derme çatma bir görünüm sergiliyordu. Gerçek kuvantum mekaniği 1926'da ortaya çıktı ve Max Born ile Werner Heisenberg'in matris kuramı, Louis V. de Broglie ile Erwin Schrödinger'in dalga mekaniği, P.A.M. Dirac ile Pascual Jordan'ın dönüşüm kuramı gibi değişik biçimlerde ve hemen hemen eşzamanlı olarak gelişti. Bu değişik biçimler birbirlerini dışlayan kuramlar değil, tersine, tutarlı bir fizik yasaları bütününün farklı görünümleridir.

kuvantum sayısı, atom, çekirdek ya da temel (atomaltı) parçacık gibi bir fiziksel sistemin durumunu belirleyen ve değeri tamsayı ya da buçuklu sayı olan nicelik. Kuvantum sayıları genellikle kesikli (ayrık) ve korunumlu olan özelliklere (örn. enerji, momentum, yük, baryon sayısı, lepton sayısı) ilişkindir.

Atomlara bağlı durumdaki elektronların ana kuvantum sayısı enerji durumunu ve elektronların çekirdekten belirli uzaklıklarda bulunması olasılığını gösterir. 1'den başlayarak tamsayı değerler alabilen ana kuvantum sayısı ne kadar büyükse enerji düzeyi o kadar yüksek ve elektronun çekirdekten daha uzakta bulunması olasılığı da o kadar büyüktür. Ana kuvantum sayısı ile üç ek kuvantum sayısı atomdaki her elektronu tek tek nitelendirmeye yeterlidir. Bir başka kuvantum sayıları takımı da atomun çekirdeğini nitelendirir.

kuvantum sıçraması *bak.* geçiş

Kuvapolar *bak.* Kuapolar

kuvark, maddeyi oluşturan temel bileşenler arasında olduğu kabul edilen temel (atomaltı) parçacıkların ortak adı. Protonlar ve nötronların atom çekirdeğini oluşturmasına benzer biçimde, kuvarkların da proton ve nötronları oluşturduğu kabul edilir. Proton ve nötronların yanı sıra öteki baryonlar ve kuvvetli etkileşime (çekirdeği oluşturan parçacıkları bir arada tutan kuvvet) giren bütün parçacıklar kuvarklardan oluşmuştur.

Günümüzde geçerli olan kurama göre kuvarklar kütleye sahip parçacıklardır ve spinleri (fırıl; parçacığın kendi ekseni çevresinde dönmesinden kaynaklanan açısal momentum) kuvantum mekaniğinin temel açısal momentum biriminin yarısına eşittir. Bu spin özelliği kuvarkların Pauli dışlama ilkesine(*) uyduğunu gösterir; Pauli dışlama ilkesi buçuklu spine sahip iki parçacığın aynı kuvantum durumunda bulunamayacağını ifade eder. Kuvarklar en temel parçacıklar olarak ortaya çıkmaktadır; kuvarklarda belirli bir yapı yoktur, yani bunlar daha küçük parçacıklara ayrılamazlar. Kuvarklara hiçbir zaman tek başına rastlanmaz, bir kuvark her zaman başka kuvarklarla bir arada bulunur. Bir kuvarkı parçacık hızlandırıcılarında baryonundan çıkartıp serbest durumda gözlemek amacına yönelik bütün çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1960'larda kuramsal fizikçiler deneylerde gözlenen temel parçacıkların sayısındaki sürekli artışı açıklayabilmek amacıyla proton ve nötronların daha küçük parçacıklardan oluşmuş olabileceğini düşünmeye başladılar. 1961'de ABD'li fizikçi Murray Gell-Mann ve İsrailli fizikçi Yuval Ne'eman, parçacıkların sınıflandırılmasına ilişkin ve sekizli sınıflama ya da SU(3) denen bir sınıflama şeması önerdiler; bu şema kuvvetli etkileşime giren parçacıkların daha temel parçacıklardan oluştuğunu öngörüyordu. 1964'te Gell-Mann bu şemanın fiziksel temeli olarak kuvark kavramını ortaya attı; Gell-Mann'ın bu yeni parçacığa verdiği "kuvark" adı, James Joyce'un *Finnegans Wake* (1939) romanında geçen uydurma bir sözcüktü (aynı yıl Gell-Mann'dan bağımsız olarak benzer bir kuram geliştiren ABD'li fizikçi George Zweig bu temel parçacıklara "as" adını vermişti). Gell-Mann'ın yalın modeline göre bütün mezonlar(*) bir kuvark ile bir karşıt kuvarktan, bütün baryonlar da üç kuvarktan oluşuyordu. Gell-Mann, birbirlerinden "koku" denen bir fiziksel özellikle ayrılan üç kuvark türünün varlığını öne sürdü. Bu kuvark türleri "yukarı" (İng. *up*, simgesi *u*), "aşağı" (*down*, simgesi *d*) ve "acayip" (*strange*, simgesi *s*) olarak adlandırılır. Bunlar kesirli elektrik yükü (yani, bir elektronun sahip olduğu yükten daha küçük değerde olan yük) taşırlar. Yukarı ve aşağı kuvarkların protonlar ile nötronları oluşturdukları, bu nedenle de olağan maddede gözlenen kuvark türleri oldukları kabul edilmektedir. Acayip kuvarklar ise omega-eksi (Ω^-) parçacığını ve olağan maddede yer almayan çok kısa ömürlü öteki temel parçacıkları oluştururlar.

Kuvarkların gerçek fiziksel varlıklar olarak yorumlanması iki önemli sorun ortaya çıkardı. Birinci olarak, modelin geçerli olabilmesi için, kuvarkların spinlerinin buçuklu olması gerekmekteydi ama bunlar Pauli dışlama ilkesine de uymayan bir görünüm içindeydiler. Baryon ve mezonların kuvarklardan kurulan modellerinin çoğunda, iki hatta üç özdeş kuvarkın aynı kuvantum durumunda bulunması gerekmekteydi, bu da dışlama ilkesine aykırı düşüyordu. İkinci olarak, kuvarkları, oluşturdukları parçacıklardan ayırmak olanaksızdı. Kuvarkları bir arada tutan kuvvet çok güçlüydü ama bu kuvvetin parçacık hızlandırıcılarında elde edilen yüksek enerjili elektron ve nötrinoların bombardımanına dayanacak kadar güçlü olması olanak dışı görünüyordu.

Bu sorunlar kuvantum kromodinamiğinin "renk" kavramını ortaya koyması sonucunda çözüldü. Kuvvetli etkileşimlere ilişkin bir kuram olarak 1977'de geliştirilen kuvantum kromodinamiğinde renk kavramının günlük yaşamdaki renk kavramıyla ilişkisi yoktur; bu kavram, kuvarkların özel bir kuvantum niteliğini betimler. Kuvarklar kırmızı, yeşil ve mavi renklerde; karşıt

kuvarklar ise eksi kırmızı, eksi yeşil ve eksi mavi renklerde olabilirler. Kuvantum kromodinamiğine göre kuvarklar her renkten eşit sayıda olmak üzere bir araya gelirler; bunun sonucu olarak da bu renkler birbirini götürür ve kuvarkların oluşturduğu parçacıkta renk özelliği bulunmaz. Örneğin bir baryon her zaman bir kırmızı, bir yeşil bir de mavi kuvarktan oluşur. Kuvvetli etkileşimde renk, elektromagnetik etkileşimde elektrik yükünün oynadığı role benzer bir rol üstlenir. Yük, yüklü parçacıklar arasında foton alışverişi anlamına gelir; benzer biçimde, renk, kuvarklar arasında glüon denen kütlesiz parçacığın alışverişini içerir. Fotonlar elektromagnetik kuvvetin taşıyıcısıdır; benzer biçimde, glüonlar da kuvarkları bir arada tutan kuvvetleri taşır. Kuvarklar glüon salarak ve soğurarak renk değiştirir; kuvark renklerinin uygun dağılımı glüon alışverişi süreciyle sağlanır.

Glüonlar tarafından iletilen bağlanma kuvveti, kuvarklar birbirine yakınken zayıftır. Yaklaşık 10^{-13} cm'lik (bir protonun çapı kadar) bir uzaklık içinde kuvarklar hemen hemen serbestmiş gibi davranırlar; bu duruma asimtotik serbestlik denir. Kuvarklar birbirlerinden uzaklaştırılmaya çalışılırsa (örn. bir protondan bir kuvarkı ayırma çabasında) bu kuvvet büyür. Bu özellik, elektromagnetik kuvvetin etkileşen cisimler arasındaki uzaklığın karesiyle orantılı olarak zayıflaması özelliğinin tam karşıtıdır. Kuvantum kromodinamiği, kuvarklar arasındaki devinimlerinde, glüonların yeni glüonlar yaratma yeteneğine sahip olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle, bir kuvarkın hızlandırılmış bir parçacığın çarpması sonucunda eşlerinden uzaklaşmaya başlaması üzerine glüonlar kuvarkın deviniminden aldıkları enerjiyi kullanarak yeni glüonlar ortaya çıkarırlar. Kuvarklar arasında alınıp verilen glüonların sayısı arttıkça kuvarkları birbirine bağlayan kuvvet de büyür. Kuvarkı çekip ayırmak için daha fazla enerji verilmesi, bu enerjinin yeni kuvarklar ve karşıt kuvarklara dönüşmesine ve ilk kuvarkın bu yeni kuvarklarla birleşmesine yol açar.

Kuvantum kromodinamiği, kuvarkların davranışlarının açıklanması ve temel niteliklerinin hesaplanmasındaki başarısına karşın 1970'lerin sonlarında bulunan iki ağır kuvark türüne ilişkin koku özellikleri olan "büyü" (*charm*, simgesi *c*) ve "alt" (*bottom*, simgesi *b*) özelliklerini açıklayamamaktadır. Büyülü ve alt kuvarklar ile bunların karşıt kuvarklarının mezon yaratılması sürecinde keşfedilmesi, kuvarkların çiftler halinde var olduğu görüşünü ortaya çıkardı. Bu görüşten hareketle altıncı tür bir kuvarkın, koku özelliği açısından "üst" (*top*, simgesi *t*) olarak adlandırılan kuvarkın varlığını belirlemeye yönelik çalışmalar başlatıldı ve Avrupa Nükleer Araştırma Konseyi'nin (CERN) Cenevre'deki laboratuvarlarında üst kuvarkın varlığı deneysel olarak belirlendi (1984). Üst kuvark, öngörülere uygun olarak, + ⅔'lük elektrik yüküne sahiptir; bu kuvarkın eşi olan alt kuvarkın yükü ise − ⅓'tür. Üst kuvarkın kütlesinin 30 ile 50 milyar elektronvolt (GeV) arasında olduğu tahmin edilmektedir, böylece bu kuvarkın en büyük kütleye sahip kuvark olduğu ortaya çıkmaktadır. Üst kuvarkın keşfi büyük önemde bir başarıdır, çünkü bu keşifle doğanın temel yapıtaşlarına ilişkin geçerli kuramsal şema tamamlanmış olmaktadır.

kuvars, temel olarak silisten (silisyum dioksit, SiO_2) oluşan ve çok çeşitli türlerde yaygın halde bulunan mineral. Eser miktarlarda lityum, sodyum, potasyum ve titan gibi katışkılar içerebilir. Kuvars çok eski zamanlardan beri insanların ilgisini çekmiştir. Su berraklığındaki kuvars kristallerine Eski Yunanlılar *krystallos* derlerdi; kristal ya da kayaç kristali tanımı da buradan kaynaklanır. Kuvars adı, kökeni bilinmeyen eski bir Almanca sözcükten gelir ve ilk olarak 1530'da Georgius Agricola tarafından kullanılmıştır.

Kuvarsın oldukça büyük ekonomik önemi vardır. Çeşitli türlerinden değerli taş olarak yararlanılır; bunlardan bazıları ametist, sitrin, dumanlı kuvars ve pembe kuvarstır. Temel olarak kuvarstan oluşan kumtaşı, önemli bir inşaat malzemesidir. Kuvars kumu, cam ve porselen üretiminde ve metal döküm kalıplarının hazırlanmasında kullanılır. Kuvarstan, zımpara kâğıdı, değirmentaşı ve öğütme taşlarında aşındırıcı olarak

Aydın yöresinden bir kuvars örneği
Hamdi Mengi

yararlanılır. Son derece dayanıklı bir tuğlamsı malzeme olan kuvars tuğlası, kireçtaşlı cevherlerin ergitilmesinde eritici olarak kullanılır. Kuvars ve silis camı ise optikte, morötesi ışığın iletimi işlemlerinde uygulanır. Optik aletlerin yapımında kullanılan kuvarsın çoğu alkali bileşiklerden, basınç tanklarında, orta derecedeki sıcaklık ve basınç koşullarında kristallendirme yoluyla yapay olarak üretilir. Eritilmiş kuvarstan yapılan tüplerin ve değişik kapların laboratuvar uygulamalarında önemli bir yeri vardır; kuvars liflerinden ise duyarlı tartı aygıtlarının yapımında yararlanılır.

Kuvars, feldispattan sonra yerkabuğunda en bol bulunan ikinci mineraldir. Hemen hemen tüm asidik korkayaçlarda, başkalaşım kayaçlarında ve tortul kayaçlarda yer alır. Granit, granodiyorit ve riyolit gibi silis bakımından zengin felsik kayaçların önemli bir bileşenidir. Ufalanmaya karşı oldukça dayanıklı olan kuvars, kumtaşı ve öteki döküntü kayaçlarında yoğunlaşma eğilimindedir. Bu türden tortul kayaçlardaki ikincil kuvars ise, döküntü tanelerinin üzerinde büyüyerek bağlayıcı malzeme işlevi görür. Mikrokristalin yapılı silis türleri olan çakmaktaşı, akik ve jasp, ince bir kuvars örgüsüne sahiptir. Kuvars içeren korkayaçların ve tortul kayaçların başkalaşıma (metamorfizma) uğraması durumunda, bu kayaçlardaki kuvars miktarı artar ve tane boyutu büyür.

Kuvars iki ayrı biçimde bulunur: Bunlardan alfa kuvars (ya da düşük kuvars) 573°C'ye kadar, beta kuvars (ya da yüksek kuvars) 573°C'nin üstünde kararlıdır. Alfa kuvarsın kristal yapısı trigonaldir (romboedral) ve ya sağ ya da sol bakışım (simetri) grubu içerir. Beta kuvarsın kristal yapısı ise heksagonaldir ve kristallerinde, yaklaşık aynı miktarlarda yer alan, sağ ya da sol bakışım grubu vardır. Geçiş sıcaklığında, beta kuvarsın dörtyüzlü (tetraedral) yapısı döner ve böylece alfa kuvarsın bakışımı ortaya çıkar; atomlar özel grup konumlarından, daha genel konumlara doğru hareket eder. 867°C'nin üstündeki sıcaklıklarda beta kuvars tiridimite dönüşür ama bağ kopması daha açık bir yapı oluşturacak biçimde geliştiğinden, bu dönüşüm oldukça yavaş gerçekleşir. Çok yüksek basınçlarda alfa kuvars koezite(*) ve daha da yüksek basınçlarda sitishovite(*) dönüşür. Bu tür fazlara çarpma kraterlerinde rastlanmıştır.

Kuvars piezoelektriktir; yani basınç ya da gerilim altında, kuvars kristalinin zıt prizma uçlarında artı ve eksi yükler oluşur. Bu yükler uygulanan basınçtaki değişimle orantılıdır. Bu özelliklerinden ötürü kuvars levhalarından basınç ölçme aygıtlarının (manometre) yapımında yararlanılır.

Sıkıştırma ve germenin zıt yükler oluşturması gibi, zıt yüklerin uygulanması da büzülmeye ya da genleşmeye neden olur. Kuvars kristalinden belirli bir yönelimde ve boyutta kesilen bir parça, bu genleşme ve büzülmenin (titreşim) doğal frekansına sahiptir; bu frekans, saniyede milyonlarca titreşim gibi çok yüksek bir değerdedir. Uygun biçimde kesilmiş ve tıraşlanmış kuvars levhaları, radyo, televizyon gibi elektronik araçlarda frekans denetiminde ve kristal denetimli saatlerde kullanılır.

Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* silis mineralleri (tablo).

kuvarsit, kumtaşının dönüşümü sonucunda ortaya çıkan sert ve pekişik yapılı kuvars kayacı. Kuvarsit, kumtaşının tersine, gözeneksiz ve pürüzsüz kırıklıdır; darbe altında, kum tanelerinin çevresinden değil, taneler boyunca kırılır ve bunun sonucunda pürtüklü olmayan, düzgün ve pürüzsüz bir yüzey verir. Kumtaşının kuvarsite dönüşümü, yeraltı sularındaki silisin çökelmesiyle gelişe-

İstanbul yöresinden bir kuvarsit örneği
Hamdi Mengi

bilir; bu tür kayaçlara ortakuvarsit denir. Yüksek sıcaklık ve basınç koşulları altında gerçekleşen yeniden kristallenme sonucunda oluşan kuvarsite ise metakuvarsit denir.

Kuvarsitler kar beyazı, ender olarak pembe ya da gri renklidir. Genellikle ince açılı biçimde çatlarlar ve don etkisiyle ayrışarak molozlaşırlar. Kuvarsitli topraklar oldukça kıraç ve çıplaktır; ufalanmaya karşı dayanıklı olduklarından, tepeler ya da çıkıntılar biçiminde büyüyebilirler.

Kuvarsitleri tanımlayan özellikleri yalnızca sert ve pekişik yapılı olmuları değil, aynı zamanda zengin kuvars içerikli olmalarıdır. Yapıları benzer olmakla birlikte önemli miktarlarda başlıca mineraller ve kayaç parçaları içeren kuvarsitlere katışıklı kuvarsit denir; bunlardan bazıları grovak, litarenit ve kumtaşıdır. Kuvarsitlerin çoğu yüzde 90 oranında ya da daha çok kuvars içerir; hatta bazılarında bu oran yüzde 99'a kadar çıkabilir; bu nedenle kuvarsitler yerkabuğundaki en katışıksız ve en iri silis yığışımlarıdır. Katışıksız kuvarsitler, metalurji sanayisinde ve silis tuğlası yapımında kullanılan, başlıca silis kaynağıdır. Kuvarsitten ayrıca, döşeme taşı, karayolu ve demiryolu mıcın ve çatı malzemesi olarak yararlanılır.

Mikroskop altında bazı kuvarsitlerin kırıntılı (klastik) yapısı ayırt edilebilir; bunlarda, yuvarlaklaşmış kum tanelerinin üzerinde büyüyen kuvars, malzemeye bir kristal sürekliliği kazandırır ve tanelerin optik özellikleri, bu taneleri çevreleyen malzemeyle aynı duruma gelir. Ama kuvarsitlerin büyük bölümü parçalanmış haldedir; kuvars ise kayacın içinde küçük, düzensiz kristal döküntüleri halinde, mozaik biçiminde dağılmış durumdadır. Eğer bu kayma düzlemlerine ayrılmış kuvarsitler, paralel kristal levhaları halinde beyaz mika içeriyorlarsa çok daha kolayca parçalanırlar ve kuvarslı şistlere dönüşürler.

kuvarslı monzonit, ADAMELLİT olarak da bilinir, plajiyoklaz feldispat, ortoklaz feldispat ve kuvars içeren derinlik korkayacı. Dünyadaki belli başlı dağ kuşaklarında yer alan büyük batolitlerde (Yer yüzeyinin derinliklerine doğru uzanan büyük volkanik kütle) bol miktarlarda bulunur. Kuvarslı monzonitin granodiyoritten başlıca farkı, daha fazla alkali feldispat ve biyotit ve daha az hornblend, ayrıca plajiyoklaz mineral olarak andezin yerine oligoklaz içermesidir.

Kuvaterner Dönem, DÖRDÜNCÜ DÖNEM olarak da bilinir, Yer'in jeolojik tarihinin ayrıldığı 11 dönem içinde en genç olanı. Birkaç jeolojik bölüm dönemi, birkaç dönem de daha büyük bir jeolojik birim olan zamanı oluşturur. Senozoyik (Yakın) Zamanın (y. 65 milyon yıl öncesinden günümüze) bir dönemi olan Kuvaterner Dönem, Tersiyer (Üçüncü) Dönemden (y. 65-2,5 milyon yıl önce) sonra gelir. Buna göre Kuvaterner Dönem, yaklaşık 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze değin olan jeolojik zaman aralığını kapsar ve kendi içinde Pleyistosen Bölüm (y. 2,5 milyon - 10 bin yıl önce) ile Holosen Bölüme (y. 10 bin yıl öncesinden günümüze) ayrılır.

Kuvaterner Dönemde, tüm dünya ölçeğinde büyük çevrimsel iklim değişiklikleri gerçekleşmiştir. Bu değişiklikler Kuzey Amerika'nın orta enlemlerinde ve Avrasya'nın kuzeybatı kesimlerinde büyük ölçekli buz örtüsü baskınlarına yol açtığından, bu döneme kimi zaman Kuvaterner Buz Çağı da denir. Bu buz örtüsü baskınlarına, Kuvaterner'den hemen önce yer alan Tersiyer Dönemin Pliyosen Bölümünde (y. 7-2,5 milyon yıl önce) iklimin büyük bir soğuma süreci içine girmesi yol açmıştır.

Kuvaterner Döneme ilişkin en gelişkin bulgular, derin okyanuslardan elde edilir. Derin deniz tortulları üzerinde yürütülen izotop ve paleontoloji araştırmaları sayesinde, Kuvaterner Dönem boyunca deniz yüzeyinin sıcaklık kayıtları çıkartılmış ve buzlaşmalar sırasında denizlerden çekilen ve erimeler sırasında gene denizlere karışan su miktarları belirlenmiştir. Buna göre buzulların genişleme dönemleri sırasında deniz düzeylerinin 100 m kadar alçaldığı saptanmıştır. Ayrıca, son 1,7 milyon yıl içinde sıcak ve soğuk iklim koşulları arasında gerçekleşen ve tüm gezegeni etkileyen önemli salınımlar dizisi açığa çıkartılmıştır.

Bu salınımlar karalar üzerinde birbirini izleyen buzularası ve buzul katı çevrimleri biçiminde gerçekleşmiş ve orta enlemlerdeki yerkabuğu katmanlaşması buna göre belirlenmiştir. Bu çevrimlerdeki buzularası katlar görece kısa sürmüş (10-30 bin yıl) ve bu dönemlerde iklim koşulları ılımanlaşmış, bitki örtüsü ise günümüzdekine benzer bir yapı kazanmıştır. Kuvaterner'in en son buzularası dönemi olarak Holosen Bölüm kabul edilir. Buzullaşma dönemleri ise çok daha uzun sürmüş (70-80 bin yıl) ve bu dönemlerde Kuzey Amerika ve Avrasya'nın geniş kesimleri ile Güney Amerika'nın güney bölümleri ve Yeni Zelanda geniş ölçekli buzul ve buz örtüsü baskınlarının ya da günümüzde Sibirya'da ve Kanada'nın Kuzey Kutup Bölgesi'nde görülen kuru ama son derece soğuk buzulöncesi iklim koşullarından etkilenmiştir. İklim koşullarındaki bu büyük değişimlerin sonucunda bitki kuşakları ve bunlara bağlı faunalar özellikle Kuzey Yarıküre'de sık sık ve geniş ölçekli biçimde yer değiştirmiştir. En son buzul genişlemesi (y. 10-30 bin yıl önce) Kuzey Amerika ile Avrupa'nın kuzeyini ağır biçimde etkilemiştir.

Tropik ve astropik kuşaklarda buzullaşma ve ılımanlaşma çevrimleri, yüksek dağlar üzerindeki buzulların genişlemesine ve daralmasına yol açmış, bunun sonucunda da bitki kuşaklarında yükselti kaymaları gerçekleşmiştir. Ama bu enlemlerdeki en önemli iklim ve çevre koşulları değişimleri yağışlarda ortaya çıkan değişmelere bağlı olarak gelişmiştir. Nemli ve yağışlı iklim aralıklarını kuru ve yağışsız iklim dönemleri izlerken, buna bağlı olarak tropik ormanlar, savanlar ve daha çorak bitki kuşakları arasındaki sınırlar da değişmiştir. Yağış miktarındaki değişmeler, yalnızca tropik kuşaklarda değil, ama Avustralya, Orta Asya ve ABD'nin batısındaki Büyük Havza gibi başka alanlarda da göl düzeylerinin alçalıp yükselmesine neden olmuştur. Ama yağış rejimindeki bu değişimler, orta enlemlerdeki buzul-buzularası çevrimleriyle eşzamanlı değildir. Kuvaterner Dönemdeki iklim değişikliklerinin nedenleri son derece karmaşıktır ve henüz tam olarak çözümlenememiştir. Kıtaların kaymasının okyanus ve atmosfer akıntıları üzerindeki etkileri, Güneş ışınımındaki değişmeler ve yanardağ püskürmeleri gibi olayların pek çok rolü olmuştur, ama derin deniz tortullarında saptanan büyük salınımların periyodikliğinin daha çok Yer'in Güneş çevresindeki yörüngesinde ortaya çıkan uzun dönemli geometrik değişikliklere bağlı olduğu sanılmaktadır.

İnsanın evrimi ve yayılımı Kuvaterner Dönemin en önemli biyolojik özelliğidir. Bu nedenle Sovyet bilim adamları Kuvaterner'i Antropojen Dönem olarak adlandırırlar. Alt ve Orta Pleyistosen dönemlerde ilk insangillerden *Homo erectus*, Afrika'dan Asya ve Avrupa'ya yayıldı. Günümüz insanı (*Homo sapiens*) Amerika ve Avustralya'ya son buzullaşma döneminde, Yeni Zelanda'ya ise ancak İS 1000'de ulaştı. Büyük iklim ve çevre değişiklikleri özellikle memeliler arasında, bazı soyların yok olmasını ve evrim sürecini hızlandırdı. Son buzullaşma dönemi biterken Amerika ve Avrasya'da iri memelilerin soylarının tükenmesi ile insanın hızlı bir biçimde yayılması arasında ilişki olduğu sanılmaktadır.

kuvaterniyon *bak.* dördey

kuvazar, YILDIZIMSI olarak da bilinir, aşırı uzaklıklardan gözlemlenebilen parlak, ender rastlanan gökcisimlerinin ortak adı. İngilizce *Quasi Stellar Astronomical Radiosource* (Yarı Yıldızımsı Astronomi Radyo Kaynağı) sözcüklerinin baş harfleriyle *Quasar* olarak adlandırılmış, kısaca QSO (Yarı Yıldızımsı Cisim) olarak da gösterilir.

Kuvazarlar, büyüklük olarak 1 ışık yılından daha küçük olmakla birlikte, çapları yaklaşık 100 bin ışık yılı olan dev gökadalardan binlerce kez daha parlaktır. Bu olağanüstü parlaklıkları nedeniyle kuvazarların 10 milyar ışık yılından daha büyük uzaklıklardan gözlemlenebilmesi olanaklıdır. Bu devasa ışınım, kuvazarın merkezindeki küçük bir bölgeden salınır. Birçok araştırmacıya göre merkezdeki bu enerji kaynağının kökeni, çok büyük kütleli bir kara delik(*) haline gelen sarmal biçimli gazdır. Kuvazarların tayfında, hafif gazlardan oluşan bir atmosfer tarafından üretilen salım çizgileri gözlenir. Bu salım çizgileri, sürekli olarak kırmızıya kaymaktadır, bu da Doppler etkisi uyarınca, bu cisimlerin hızla uzaklaşmakta olduğunu gösterir. Hubble'ın evrenin genişlemesi yasasına göre, bu büyük uzaklaşma hızları, kuvazarların uzaklıklarının da çok büyük olduğunu gösterir. Tayflardaki kaymaların büyüklüğünden kalkılarak yapılan hesaplar, kuvazarların neredeyse ışık hızına yakın hızlarla uzaklaştıklarını göstermektedir. Bu durum astronomlar arasında hâlâ tartışılmakta olan bir sorundur. Kuvazarlar 10 milyar yıl önce, şimdikine göre çok daha fazla ve parlaktılar. En parlak kuvazar Yer'den 2 milyar ışık yılı kadar uzaklıkta bulunan 3C 273'tür. Radyo girişimölçerleriyle yapılan gözlemler 3C 273'ün radyo çekirdeğinin, hemen hemen ışık hızına yakın bir hızla uzaklaştığını göstermektedir.

Kuveniyen Kat, Belçika'da Orta Devoniyen Dönemde (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Özellikle Fransız jeologlar tarafından, daha yaygın bir tanım olan Eyfeliyen Katın yerine kullanılan Kuveniyen Kat, adını Belçika'da Couvin yakınlarında saptanan yüzey oluşumlarından alır. Kuveniyen'in sınırları Eyfeliyen'inki ile aynı değildir; Kuveniyen'in alt sınırı, Alt Devoniyen Dönemde oluşan deniz kökenli çökellerin en üst katı olan Emsiyen Katın içinde yer alır.

Kuveyt, resmî adı KUVEYT DEVLETİ, Arapça DEVLETÜ'L-KUVEYT. Basra Körfezinin kuzeybatı ucunda ülke. 17.818 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey-güney doğrultusunda 170 km, doğu-batı doğrultusunda 145 km boyunca uzanır. Batı ve kuzeyde Irak, güneyde Suudi Arabistan, doğuda Basra Körfeziyle çevrilidir. Başkenti Kuveyt, 1992 tahmini nüfusu 1.190.000'dir.

Doğal yapı. Kuveyt toprakları Basra Körfezinden batıya doğru gittikçe yükselen, hafif engebeli bir düzlükten oluşur. Ülkenin en yüksek noktası, batıda Irak-Suudi Arabistan sınırının kesiştiği noktanın yakınlarında yer alan Şakaya'dır (290 m). Basra Körfezinin bir girintisi olan Kuveyt Koyu yaklaşık 50 km içeriye sokulur. Koyun kuzeybatı kıyısında yüksekliği 145 m'yi bulan Calü'z-Zevr Kayalıkları, güney kıyısında ise doğal bir liman ile başkent Kuveyt yer alır. Kıyıların öteki kesimlerinde tuzlu bataklıklarla kaplı araziler uzanır. Vahalar ve birkaç verimli toprak parçası dışında, ülkenin tamamına yakın bölümü çöllerle kaplıdır.

Yarı tropik bir iklimin hüküm sürdüğü Kuveyt'te yaz (nisan-ekim) ve kış (kasım-mart) mevsimleri arasında büyük sıcaklık farkı vardır. Yazları hemen hiç yağmur yağmaz. Nisan ve eylül aylarında yaklaşık 44°C olan günlük ortalama sıcaklık 54°C'ye kadar yükselir. Ortalama yıllık yağış miktarı 25-180 mm arasında değişir. Bu miktarın büyük bölümü ekim-nisan arasında düşer ve ülkenin kuzey, batı ve orta bölgelerindeki çöl havzalarını yörede yaşayan göçebe çobanlar için büyük önem taşıyan tatlı suyla doldurur. Yumuşak geçen kış mevsiminin en soğuk aylarında bile ortalama sıcaklık 16°C'nin altına düşmez.

Kuveyt genelde tarıma elverişsiz bir ülkedir. Son yıllarda sulu tarım yapılan bazı sınırlı alanlar dışında bütün topraklar, çalılar ve fundalıklarla kaplıdır. Ülkenin başlıca doğal kaynakları petrol ve doğal gazdır. 1980'lerin başında yaklaşık 9 milyar ton olarak tahmin edilen petrol rezervleri dünya petrol rezervlerinin yaklaşık yüzde 10'unu oluşturmaktadır. Kuveyt dünya petrol üretimi sıralamasında Suudi Arabistan'ın hemen arkasından İran ve eski SSCB ile birlikte ikinci sırada yer alır. Aynı dönemde 864 milyar m³ olarak tahmin edilen doğal gaz rezervleri ise dünyadaki toplam doğal gaz rezervlerinin yaklaşık yüzde 1'i düzeyindedir.

Nüfus. Kuveyt nüfusunun yaklaşık yüzde 98'i Araptır. Toplam nüfusun beşte üçünü oluşturan yabancılar Kuveytli olmayan Arapları (yüzde 45,3), İranlıları, Hintlileri ve Pakistanlıları kapsar. Nüfus yoğunluğu (1992) km² başına 66,8 kişidir. Nüfusun yaklaşık yüzde 95'i kentlerde yaşar (1990). Erkek nüfusun toplam nüfusa oranı (1990) yüzde 56,5'tir. 1990 verilerine göre nüfusun yüzde 35,5'i 15 yaşın altındadır. Yüzde 90'ı Müslüman, yüzde 8'i Hıristiyan olan Kuveyt halkının çoğunluğu resmî dil olan Arapçayı konuşur. Öteki başlıca diller Farsça ve İngilizcedir. Doğum ve ölüm oranları (1989) sırasıyla binde 25,9 ve binde 2,3'tür. 1989 verilerine göre binde 23,6 olan doğal nüfus artış hızı dünya ortalamasının çok üzerindedir. Nüfus artışında göçler önemli rol oynamaktadır.

1985 verilerine göre ülkenin en büyük kentleri Salimiye (153.369), Havelli (145.126), Cehre (111.222), Fervaniye (68.701) ve Kuveyt'tir (44.335).

Ekonomi. Kuveyt'te madenciliğe dayanan, gelişme yolunda karma bir ekonomi yürürlüktedir. 1989 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) 33 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 16.150 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1989) yüzde 0,7 olan tarım sektöründe toplam işgücünün (1988) yüzde 1,3'ü çalışır. Hayvan yemi ve bahçe bitkileri yetiştirmeye ayrılmış olan tarıma elverişli az miktarda toprak, arıtılan atık sular ve tuzlu yeraltı sularıyla sulanır. Ömeriye'de ticari amaçlı seracılık ve topraksız bitki yetiştirme yöntemlerinin geliştirildiği bir devlet deneme çiftliği vardır. Tarım arazilerinin beşte üçünü oluşturan otlaklarda koyun, keçi ve sığır yetiştirilir.

Çok sayıda balık türünün yaşadığı Basra Körfezinde yürütülen balıkçılık, petrolün bulunmasından önceki dönemde Kuveyt halkının başlıca geçim kaynağıydı. Son yıllarda ekonomiyi çeşitlendirmek amacıyla balıkçılığa yeniden önem verilmeye başlamıştır. Basra Körfezinde ihracat amacıyla avlanan karidesler, aşırı avlanma ve kirlenme nedeniyle giderek azalmaktadır.

Ülkede petrol ve doğal gazın yanı sıra başta kil, alçıtaşı, kireç ve petrolden elde edilen sülfür olmak üzere çeşitli mineraller de üretilmektedir.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1989) yüzde 14,4 olan imalat sektöründe toplam işgücünün (1988) yüzde 7,2'si çalışır. Petrol ürünleri dışındaki başlıca sanayi ürünleri plastik eşya, çimento, seramik ve asbest ürünleri, demir ve çelik borular, elektrik kabloları, pil ve yünlü battaniyelerdir. Sanayi tesisleri Şuaybe ve Mina Abdullah sanayi bölgelerinde yoğunlaşmıştır. 20,6 milyon kW-sa olan yıllık elektrik üretiminin (1990) tamamı termik santrallardan sağlanır.

Kuveyt'teki bütün petrol ve doğal gaz tesisleriyle bunlara bağlı yan sanayi kuruluşları devlet mülkiyetindedir. Yapı malzemeleri, inşaat ve ticaret şirketleriyle finans kuruluşları ise özel sektöre aittir. Hükümet ülkedeki yabancı işçi sayısını azaltmak amacıyla 1970'lerin sonuyla 1980'lerin başında sermaye yoğun petrol ve doğal gaz yan sanayilerine ve aşırı bir çevre kirlenmesi sorunu yaratmayan öteki sanayilere ağırlık vermeye başlamıştır. Büyük petrol gelirleri ülkenin bütçe açığı vermeksizin sanayileşmesine ve geniş kapsamlı bir toplumsal refah programı uygulamasına olanak sağlamıştır. Günümüzde ülkenin iş kapasitesi toplam nüfusun üçte birine yetecek düzeydedir. Ama çalışanların üçte ikisini yabancılar oluşturmaktadır. En çok işgücü istihdam eden sektörlerin başında inşaat, kamu yönetimi, savunma ve ticaret sektörleri gelmekte, bunları hizmet sektörü izlemektedir.

Bir Kuveyt Dinarı (KD) 10 dirhem ve 1.000 file eşittir. Bütçe gelirlerinin büyük bölümü petrol ve doğal gazdan elde edilir. Bütçe harcamalarının yarıdan fazlası yatırımlara, özel fonlara ve dış yardımlara, beşte biri kalkınma, geri kalanı da eğitim, savunma ve sağlık harcamalarına gider.

Kuveyt'te, demiryolu yoktur. Toplam uzunluğu 4.27 km'yi bulan (1990) karayollarının tamamı asfalt kaplıdır. En önemli limanlar Şuveyh ve Şuaybe'dir. Başlıca petrol limanı olan Minaü'l-Ahmedi, kıyı açıklarında inşa edilmiştir. Kuveyt'in 100 gros tondan büyük 200'e yakın gemiden oluşan bir ticaret filosu vardır. Devlet ihraç edilen bütün petrolün Kuveyt tankerleriyle taşınmasını zorunlu kılmıştır. Başkent Kuveyt'te uluslararası bir havalimanı vardır. Ülkedeki boru hatlarının altıda beşi ham petrol, yaklaşık onda biri doğal gaz, kalan bölümü de petrol ürünlerinin taşınmasına ayrılmıştır.

1970'lerin başından beri sürekli yüksek bir dış ticaret fazlası veren Kuveyt'in başlıca ihraç ürünleri ham petrol, doğal gaz ve işlenmiş petrol ürünleri, ihracat yaptığı başlıca ülkeler Japonya, Hollanda, ABD, İtalya, Pakistan ve Singapur'dur. İthal ürünlerinin ağırlığını makine ve ulaşım araçları, çeşitli mamul mallar, gıda ürünleri ve canlı hayvan ile kimyasal maddeler oluşturur. İthalat yapılan ülkelerin başında ise Japonya, ABD, Almanya, İngiltere, İtalya ve Fransa gelir.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Kuveyt Sabah ailesinin Mübarek kolundan gelen bir emir tarafından yönetilen anayasal bir monarşidir. 1962'de kabul edilen anayasaya göre yönetimdeki aile devlet başkanlığı görevini yürütecek emiri seçer. Emir yürütme yetkisini, kendi atadığı başbakan ve Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanır. Kuveyt doğumlu, 21 yaşın üzerinde okuryazar erkek yurttaşların oylarıyla seçilen ve sınırlı yasama yetkileri bulunan Ulusal Meclis 50 üyeden oluşur. Kuveyt yasalarına göre siyasal parti kurmak yasaktır. En yüksek yargı organları Yüksek İstinaf Mahkemesi ve Yargıtay'dır. Ülke yönetsel açıdan dört valiliğe bölünmüştür.

Kapsamlı bir sosyal refah sisteminin yürürlükte olduğu Kuveyt'te, muhtaç durumda olanlara para yardımı yapılır ve konforlu konutlar verilir. Ayrıca bütün çalışanlar iş kazası, yaşlılık ve sakatlık sigortasından yararlanır. Ülkede yaşayan herkese parasız sağlık hizmeti verilir.

Kuveyt'te sağlık koşullarının düzeyi genelde yüksektir. Kişi başına düşen hekim sayısı öteki bütün Ortadoğu ülkelerinden fazladır. Bölgedeki ortalama düzeyin üzerinde olan ortalama ömür (1989) erkeklerde 72 yıl, kadınlarda 76 yıldır. Bebek ölüm oranı (1988) binde 14'tür.

Eğitim ilkokul öncesinden üniversiteye kadar parasız ve 6-14 yaş arası çocuklar için zorunludur. Bütün öğrencilerin yemek, forma, kitap, ulaşım ve sağlık gereksinmeleri devlet tarafından parasız olarak karşılanır. Ülkenin tek önemli yükseköğretim kurumu 1962'de kurulan Kuveyt Üniversitesi'dir.

Kuveyt'te özel sektörün denetiminde olan basına genelde sansür uygulanmaz. Ama Bakanlar Kurulu'nun emiri ya da Kuveyt ekonomisini eleştiren gazeteleri kapatma yetkisi vardır. Radyo ve televizyon yayınlarıyla resmî yayınlar Haberleşme Bakanlığı'nın denetimindedir. Aynı bakanlık Arapça yazılmış önemli edebiyat yapıtlarını "Arap Mirası" adını taşıyan bir dizi olarak yayımlamaktadır.

İslami bir kültür mirası olan Kuveyt, Mekke'ye hacca giden Müslümanların uğrak noktalarından biridir. Çöl avcılığı ve deve yarışları gibi geleneksel eğlenceler bazı yerlerde hâlâ varlığını korumaktadır.

Tarih. Kuveyt Koyundaki Feyleke Adasında elde edilen arkeolojik bulgular, Kuveyt'in Sümer ve İndus Vadisi uygarlıklarıyla (İÖ 3. binyıl) aynı dönemde ortaya çıkmış eski bir uygarlığın parçası olduğunu göstermektedir. Mezopotamya kentleriyle ve bugünkü Bahreyn olduğu sanılan Dilmun adlı ticaret merkeziyle sıkı ilişkileri bulunan Feyleke Adasının gelişmesi İÖ y. 1200'e değin sürdü. Sonraki tarihsel kayıtlarda uzun bir dönem adanın adına rastlanmaz. Büyük İskender döneminde İÖ y. 323"te adaya yerleşen Yunanlılar burada Artemis'e adadıkları bir tapınak kurdular. Sonradan Selevkosların eline geçen ada, Roma döneminde önemini yitirdi.

Arabistan Yarımadasının iç kesimlerinde yaşayan ve 18. yüzyılın başında iyi otlaklar ve su bulmak üzere doğuya doğru ilerlemeye başlayan Aneze kabilesine bağlı birkaç aile 1710'da eski Kuveyt kentinin temellerini attı. Hâlâ ülkeyi yönetmekte olan Sabah ailesinden Abd Rahim'in şeyh olmasıyla özerk Kuveyt Şeyhliği kurulmuş oldu.

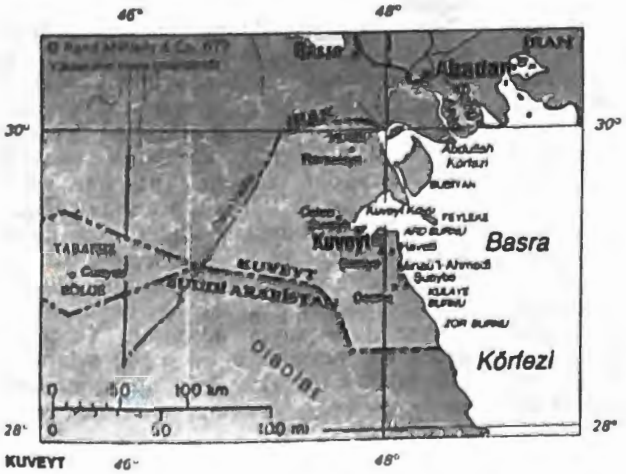

KUVEYT

Kuveyt, Avrupa devletlerinin ilgisini ilk kez, Almanların Berlin-Bağdat Demiryolu'nu Kuveyt limanına kadar uzatmak için harekete geçtikleri 19. yüzyılın sonlarında çekti. Almanların tasarılarını engellemeyi amaçlayan İngiltere ile Osmanlılara karşı güvence arayan Kuveyt şeyhi, 1899'da ülkenin dışişlerini İngilizlerin denetimine bırakan bir antlaşma imzaladılar. 1914'te Osmanlılarla savaşa giren İngiltere, savaşın başlamasının hemen ardından Kuveyt'te protektora yönetimi kurdu.

Savaşın ardından 1922'de imzalanan Ukayr Antlaşması'yla Necd (sonradan Suudi Arabistan) ile Kuveyt Şeyhliği arasındaki ilişkiler düzenlendi ve Tarafsız Bölge oluşturuldu. 1923'te de Kuveyt'in Irak'la olan kuzey sınırı çizildi.

İngiltere'nin 19 Haziran 1961'de Kuveyt'in bağımsızlığını tanımasından altı gün sonra, Irak yönetimi ülkenin etnik, coğrafi ve toplumsal özellikleriyle Irak'ın parçası olduğunu ileri sürerek Kuveyt topraklarının Irak'a bağlanması talebinde bulundu. İşgal tehlikesi karşısında emir İngiltere'den askeri yardım istedi. Temmuz başında İngiliz birlikleri Kuveyt'e çıkarma yaptılar. Bunu Arap Birliği'nin 20 Temmuz'da Kuveyt Şeyhliği'ni üyeliğe kabul etmesi izledi. Böylece Kuveyt'in bağımsızlığı Arap ülkelerince tanınırken Irak'ın toprak talebi reddedilmiş oldu. 14 Mayıs 1963'te Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilen Kuveyt'le Irak arasındaki ilişkiler zamanla düzeldi ve Irak Ekim 1963'te Kuveyt'i resmen tanıdı.

Kuveyt uzun yıllar Arap devletleri arasında tarafsızlığa dayalı bir arabuluculuk politikası izledi. Ama 1980'de başlayan İran-Irak Savaşı Kuveyt'in güvenliği için önemli bir tehdit oluşturdu. Kuveyt savaş sırasında Irak'ı destekledi ve Irak'ın savaş malzemelerinin nakli için topraklarını kullanmasına izin verdi. Bu durum İran'ın 1981'de Kuveyt'teki bir rafineri kompleksine bir saldırı düzenlemesine yol açtı. 1985'te de İran yanlısı Irak yeraltı örgütü el-Dava'nın bir üyesi Kuveyt emiri Şeyh Cabir el-Ahmed es-Sabah'ı öldürme girişiminde bulundu. İran Eylül 1986'da Basra Körfezindeki Kuveyt tankerlerine saldırılar düzenlemeye başladı. Kuveyt bunun üzerine tankerlerine koruma sağlamaları için 1987 başlarında SSCB ve ABD'ye başvurdu. 1988'de İran-Irak Savaşı'nın sona ermesinin ardından ülke içindeki sınırlamalar yumuşatıldı, Haziran 1990'da da Ulusal Meclis seçimleri yapıldı.

Temmuz 1990'da Kuveyt'i anlaşmazlık konusu olan bir bölgeden petrol çalmakla suçlayarak sınıra asker yığmaya başlayan Irak, 2 Ağustos'ta Kuveyt'i işgal ettı. Birkaç gün sonra da bu ülkeyi 19. ili olarak ilhak ettiğini açıkladı. Bunun üzerine ABD ve müttefikleri Suudi Arabistan-Irak sınırına asker yığmaya başladılar. 16 Ocak 1991'de de Irak'a hava saldırıları başlattılar. Körfez Savaşı(*) olarak bilinen bu harekât Irak'ın Kuveyt'ten tümüyle çekilerek 28 Şubat'ta ateşkesi kabul etmesine değin sürdü. Ateşkesin ardından, savaş sırasında Suudi Arabistan'a kaçarak orada bir sürgün hükümeti kurmuş olan es-Sabah ailesi Kuveyt'e döndü.

İşgal sırasında Kuveyt büyük hasar gördü ve çok sayıda Kuveytli öldü. Savaşın ardından Kuveyt'in imarı için çalışmalara başlandı. Ekim 1992'de de Ulusal Meclis seçimleri yapıldı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak*. ANAYILLIK.

Kuveyt, Arapça EL-KUVEYT, Kuveyt'in doğu kesiminde valilik (*muhafaza*) ve valilik merkezi kent. Basra Körfezindeki Kuveyt Koyunun güney kıyısında yer alır. Valilikle sınırları aynı olan kent, aynı zamanda ülkenin başkentidir. Adı, Arapça *kut*'tan (kale) gelir.

Kuveyt kenti, 18. yüzyıl başlarında Arabistan Yarımadasının iç kesimlerinden göç edenlerce kuruldu. Yüzölçümü yalnızca 13 km² olan, balçık surlarla çevrili eski kentin ekonomisi balıkçılık ve inci avcılığına dayanıyordu; ayrıca Hindistan Yarımadası ve Doğu Afrika'yla geniş ölçekli ticaret yapılırdı. Kent, uzun süre ülkenin başlıca yerleşmesi oldu.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra petrol sanayisinin gelişmesiyle, Kuveyt kenti ve çevresindeki bölge hızla gelişmeye başladı. 1957'de yıkılan balçık surlardan geriye yalnızca üç kapı kalmıştır. Günümüze kent, modern otelleri ve gökdelenleriyle gelişmesini sürdüren bir yönetim, ticaret ve Ortadoğu'nun en büyük bankalarının yer aldığı bir bankacılık merkezidir. Çok sayıda lüks yerleşim bölgesi, park ve bahçenin bulunduğu kentin iki yanı ağaçlı bulvarlarında yoğun bir trafik görülür. Kuveyt Üniversitesi 1966'da burada açılmıştır. Kentteki tarih müzesinde Feyleke Adasından getirilmiş buluntular sergilenir. Kent, Ağustos 1990-Şubat 1991 arasındaki Irak işgali sırasında büyük hasar gördü ve çok sayıda Kuveytli ülke dışına kaçmak zorunda kaldı. Nüfus (1985) kent, 44.224; valilik, 241.356.

Kuveyt'te Abdullah el-Mübarek es-Sabah Camisi
Tor Eigeland-Black Star/EB Inc

kuvvet, mekanikte, bir cismin konumunu değiştirmeye, korumaya ya da biçimini değiştirmeye yönelik etki ya da eylemlerin ortak adı. Kuvvet kavramı, genellikle, Newton'un *Philosophiae naturalis principia mathematica* (1687; Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri) adlı yapıtında ortaya koyduğu üç hareket yasası çerçevesinde açıklanır. Newton'un birinci ilkesine göre, durmakta ya da düz bir hat üzerinde sabit hızla hareket etmekte olan bir cisim, üzerine dışarıdan herhangi bir kuvvet etkimediği sürece bu durumunu korur. İkinci yasaya göre, üzerine dışarıdan kuvvet etkiyen bir cisim, kuvvet doğrultusunda bir ivme (hız değişimi) kazanır. İvmenin büyüklüğü, dış kuvvetin büyüklüğüyle doğru, cisimdeki madde miktarıyla (kütle) ters orantılıdır. Newton'un üçüncü yasasına göre, herhangi bir cisim bir başka cisim üzerinde kuvvet uyguladığında, ikinci cisim de birincisi üzerinde eşit ve zıt yönlü bir kuvvet uygular. Bu etki ve tepki ilkesi, herhangi bir kuvvetin, üzerinde etkidiği cismi hareket ettirsin ya da ettirmesin, neden o cismin biçiminde değişiklik yaratma eğiliminde olduğunu açıklar. Cismin hareketi incelendiğinde, bu biçim bozulması genellikle dikkate alınmaz.

Hem büyüklüğü, hem de doğrultusu olduğundan kuvvet bir vektör niceliğidir ve grafik olarak belirli bir doğrultuya yönelmiş bir doğru parçası olarak gösterilebilir; bu çizginin uzunluğu belirli bir ölçeğe göre kuvvetin büyüklüğünü, ok uçlu başı da kuvvetin doğrultusunu gösterir. Kuvvetlerin vektörlerle gösterilmesi, bunların belirli bir nokta ya da tek bir çizgi üzerinde yoğunlaştırılabileceği anlamına gelir. Ama bu fiziksel olarak olanaksızdır. Örneğin, belirli bir yapının yük alan bir bileşeni üzerinde etkiyen kuvvet, bileşenin enkesiti boyunca bir iç kuvvet, yani gerilim oluşturur. Yerçekimi kuvveti de herhangi bir cisim içinde eşit olarak dağılmış durumdadır. Ama gene de, eğer esas dikkate alınan cismin dengesiyse, kuvvetlerin tek bir noktada yoğunlaştığı kabul edilebilir. Yerçekimi kuvveti örneğinde, cismin toplam ağırlığının, ağırlık merkezinde(*) yoğunlaştığı düşünülebilir.

Uluslararası Birimler Sistemi'nde (SI) kuvvet birimi newton olarak kabul edilmiştir. Bir newton, bir kilogram ağırlığındaki bir cismi, bir saniye karede bir metre ivmelendirebilmek için gerekli olan kuvvet miktarıdır. Belirli bir cismin hızını artırmak ya da azaltmak için ne kadar newton kuvvete gereksinim olduğunu hesaplamak için, $F=ma$ formülünden yararlanılır.

kuvvet çifti, mekanikte, doğrultuları birbirine zıt, büyüklükleri eşit, paralel kuvvet çifti. Kuvvet çiftinin tek etkisi, etkidiği cismi döndürmek ya da dönmesini engellemektir. Bir kuvvet çiftinin döndürme etkisi ya da momenti, bu kuvvetlerden herhangi biri ile bunların etki çizgileri arasındaki dik uzaklığın çarpımına eşittir.

Otomobil direksiyonu kullanılırken, iki elle uygulanan kuvvet direksiyon üzerinde bir kuvvet çifti oluşturur; benzer bir kuvvet çifti de, tornavidayla döndürülen vidada oluşur. Buna karşılık tek yönden uygulanan döndürme kuvvetleri, uygulandıkları cisim üzerinde dengesiz kuvvetlere neden olur.

kuvvet çizgisi, fizikte, bir elektrik alanı içinde serbestçe hareket edebilen bir elektrik yükünün, bir kütleçekimi alanında serbestçe hareket edebilen bir kütlenin ya da genel olarak, bir kuvvet alanındaki uygun bir deney parçacığının izlediği yol. Kuvvet çizgileri, herhangi bir kuvvet alanında, belirli bir noktadaki teğeti, alanın o noktadaki doğrultusunu veren; yoğunluğu da alanın şiddetine eşit olan çizgiler olarak da tanımlanabilir. Kuvvet çizgisi kavramını

1830'larda İngiliz bilim adamı Michael Faraday ortaya attı; Faraday bir mıknatısı ya da elektrik yükünü çevreleyen ortamda gözlenen magnetik ve elektriksel etkilerin bir nedenden kaynaklanan uzaktan etki biçiminde değil, ortamın bir özelliği olarak ele alınması görüşündeydi.

Uzaydaki bir artı elektrik yükünün oluşturduğu elektrik alanını simgeleyen elektrik kuvvet çizgileri, bu yükten çıkarak her doğrultuda yayılan doğrular biçimindedir. Böyle bir alana yerleştirilen ikinci bir artı elektrik yükü, birinci yükten, böyle bir doğru üzerinde yol alarak (yani yarıçapsal olarak) uzaklaşacak biçimde hareket eder.

Magnetik alanlarda ise, yalıtılmış tek bir magnetik kutup var olmadığından, magnetik alan çizgileri, alana yerleştirilen küçük bir mıknatısın yönlenmeye zorlandığı doğrultuları gösterdiği için kuvvet çizgileri olarak anılır. Bir magnetik alan çizgisi üzerinde yol alan elektrik yükleri biçbir magnetik kuvvet etkisinde kalmaz.

kuvvet kullanma, uluslararası ilişkilerde, silah ya da fiziksel gücün araç olarak kullanılması.

Milletler Cemiyeti'nin kurulmasından önceki dönemde, devletlerin kuvvete başvurmaları, o dönemde geçerli olan klasik uluslararası hukukun kavramları bağlamında varlık bulabilen ve meşru sayılan bir eylemdi. Bu anlayış ancak 20. yüzyılda ve aşamalı bir gelişmeyle değişti. Milletler Cemiyeti Sözleşmesi (1919) doğrudan kuvvet kullanmayı yasaklama yerine savaşa başvurmayı geciktirmeye yönelik bir mekanizma oluşturdu. Ardından Kellog-Briand Paktı'nı (1928) imzalayan devletler, uluslararası uyuşmazlıkları savaşa başvurmaksızın çözme yükümlülüğünü üstlendi. II. Dünya Savaşı sonunda Birleşmiş Milletler Antlaşması'yla bütün üye devletler için, öteki devletlerin ülke bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına yönelik olan ve BM amaçlarıyla bağdaşmayan kuvvet kullanma eylemlerinden ya da bu yönde tehditte bulunmaktan kaçınma yükümlülüğü getirildi. Daha sonra değişik BM belgelerinde kuvvet kullanmanın ve kuvvet kullanma tehdidinin yanı sıra saldırı savaşları için propaganda yapmaktan kaçınma da devletler bakımından bir yükümlülük olarak kabul edildi. Uzun yıllar süren çalışmalarını 1974'te tamamlayan Saldırının Tanımlanması Sorununa İlişkin Özel Komite, saldırıyı, bir devletin başka bir devletin egemenliğine, ülke bütünlüğüne ya da siyasal bağımsızlığına karşı ya da BM Antlaşması'yla bağdaşmayan başka herhangi bir biçimde silahlı kuvvet kullanması biçiminde tanımladı.

BM düzeni içinde kuvvet kullanma, hukuken yalnızca bu uluslararası örgütün yetkisi içindedir. Güvenlik Konseyi'nin barışa yönelik bir tehdidi ya da bir saldırı eyleminin varlığını saptamasından sonra, BM Antlaşması'nda öngörülen öteki yollarla sorun çözülemezse, üye devletlerin silahlı kuvvetleri aracılığıyla zorlama önlemlerine başvurulur. Bu durumda söz konusu silahlı kuvvetler Güvenlik Konseyi'nin sürekli üyesi olan devletlerin genelkurmay başkanlarından oluşan Askeri Kurmay Komitesi'nin yönetimine verilir. Bu komite de Güvenlik Konseyi'nin sürekli denetim ve gözetimi altında tutulur.

BM üyelerinin zorlama önlemleri dışında kuvvet kullanma, silahlı saldırıya hedef olan üye bir devletin bireysel ya da ortak meşru savunma hakkı çerçevesinde de söz konusu olabilir. Üye devlet bu hakkını ancak Güvenlik Konseyi'nin uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri almasına değin kullanabilir.

kuvvet momenti *bak.* moment

kuvvet serisi, genel biçimi $a_0+a_1x+a_2x^2+\ldots+a_nx^n+\ldots$ olan sonsuz seri. Burada a_i (a_0, a_1, a_2,...) katsayıları sabit sayılardır. Bir kuvvet serisi sonsuz sayıda terimden oluşan bir çokterimli olarak düşünülebilir. Örneğin $1+x+x^2+x^3+\ldots$ serisi bütün katsayıları 1'e eşit olan bir kuvvet serisidir. Bir kuvvet serisi, genel olarak, x'in belli bir sabitten küçük değerleri için yakınsaktır (bir başka deyişle sonlu bir toplama yakınsar), bu sabitten büyük değerleri için ise ıraksaktır (*Ayrıca bak.* yakınsaklık). Bu sabit, sonsuz seriler(*) için uygulanan yakınsaklık sınavlarından (test) biri olan oran sınavı ile belirlenebilir: $a_0+a_1x+a_2x^2+\ldots$ serisi x'in,

$$|x| < \lim_{n\to\infty} |a_n/a_{n+1}| = r$$

eşitsizliğini sağlayan bütün x değerleri için yakınsaktır, r değerine yakınsaklık yarıçapı denir. Örneğin geometrik seri denen $1+x+x^2+x^3+\ldots$ serisi için yakınsaklık yarıçapı 1'e eşittir ve bu serinin toplamı, $1/(1-x)$'e eşittir. $1+x/1!+x^2/2!+x^3/3!+\ldots$ serisi ise $|x|$,

$$\lim_{n\to\infty} |(1/n!)/(1/(n+1)!)| =$$

$$\lim_{n\to\infty} |n+1| = \infty,$$

değerinden küçük ise yakınsaktır; demek ki bu seri x'in bütün değerleri için yakınsaktır.

Fonksiyonların çoğu belirli bir aralık için bir kuvvet serisiyle ifade edilebilir. Böyle bir serinin katsayıları, belirsiz katsayılar yöntemiyle şöyle bulunabilir: $f(x)=a_0+a_1x+a_2x^2+\ldots$ olduğuna göre, buradan, $f(0)=a_0$, $f'(0)=a_1$, $f''(0)=2a_2$ elde edilir ve genel olarak fonksiyonun i'nci türevi, $f^{(i)}(0)=i!a_i$ eşitliğini sağlar. Örneğin $f(x)=\sin x$ ise, $f(0)=\sin 0=0$, $f'(0)=\cos 0=1$, $f''(0)=-\sin 0=0$, $f'''(0)=-\cos 0=-1$ vb olur ve sonuçta $\sin x$ için $x-x^3/3!+x^5/5!-\ldots$ serisi elde edilir; bu seri x'in bütün değerleri için yakınsaktır.

Bir seri x'in bütün değerleri için yakınsak olduğu halde, x'in bazı değerleri için yakınsama çok yavaş olabilir; bu nedenle de bir fonksiyonun yaklaşık değerini bulabilmek için, o fonksiyonu temsil eden serinin çok sayıda terimini hesaba katmak gerekir. Böyle durumlarda fonksiyonun hesaplanmak istendiği değere yakın bir c değeri göz önüne alınır (fonksiyonun türevlerinin c için değerleri bulunabilmelidir) ve x'in kuvvetleri yerine $(x-c)$'nin kuvvetlerinden yararlanılır. Bu durumda kuvvet serisinin katsayıları $a_i=f^{(i)}(c)/i!$ olur. Örneğin 65°'nin sinüsünü bu yöntemle hesaplamak için $c=\pi/3$ radyan (=60°) alınabilir; böylece $x-c=\pi/36$ radyan (=5°) olur ve $\sin 65° = 3/2 + (1/2)(\pi/36) - (3/2)(\pi/36)^2 - \ldots$ elde edilir.

Kuvvet serileri, fonksiyonların yaklaşık değerlerinin (yukarıdaki örneklerde görülen biçimde) bulunması, π ve e gibi sabitlerin hesaplanması ve diferansiyel denklemlerin belirsiz katsayılar yöntemiyle çözülmesinde özellikle yararlıdır.

kuvvetler ayrılığı *bak.* güçler ayrılığı

Kuvvetli, Şükrü el- (d. 1891, Şam - ö. 30 Haziran 1967, Beyrut), ülkesinin bağımsızlık mücadelesine önderlik eden Suriyeli devlet adamı. Suriye'nin ilk devlet başkanı olarak görev yapmıştır.

1930'larda Fransız yönetimine karşı sürdürülen mücadeleye önderlik eden Ulusal Blok'a girdi. 1940'ta hareketin önderliğini üstlendi. 1943'te Suriye bağımsızlığını kazanınca devlet başkanı seçildi. İngiltere'nin yardımıyla, Suriye'yi 20 yılı aşkın bir süre egemenliği altında tutmuş olan Fransa'yla bir antlaşma imzalayarak 1946'da bütün yabancı birliklerin ülkeyi terk etmesini sağladı. 1947'de anayasada bir değişiklik yaparak devlet başkanlığı için bir dönem görev sınırını kaldırdı ve 1948'de yeniden bu göreve seçildi.

Şükrü el-Kuvvetli
Camera Press

1948'de Arapların İsrail karşısında yenilgiye uğraması ve yönetiminin bekleneni vermemesi Mart 1949'da bir askeri darbeyle görevden uzaklaştırılmasına yol açtı. Kısa bir süre tutuklu kaldıktan sonra Mısır'a giden Kuvvetli, Şubat 1954'te askeri yönetimin devrilmesinden sonra ülkesine döndü. 1955'te yapılan seçimlerde Ulusal Blok'un yerini alan Milliyetçi Parti'nin başkanı olarak yeniden devlet başkanlığına seçildi. Gerek ülkesi gerek kendisi için belli ölçülerde hareket serbestisi sağlayacak bir federasyondan yana olmakla birlikte, 1958'de Mısır lideri Cemal Nâsır ve bazı Suriyeli solcuların baskısıyla 1961'e değin varlığını koruyan Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasını, dolayısıyla tam birleşmeyi kabul etmek zorunda kaldı.

kuvvetölçer *bak.* dinamometre

Kuybışev (Rusya Federasyonu) *bak.* Samara

Kuyper, Abraham (d. 29 Ekim 1837, Maassluis - ö. 8 Aralık 1920, Lahey, Hollanda), Hollandalı ilahiyatçı ve devlet adamı. Ortodoks Kalvenci grup Karşıdevrimci Parti'ye (ARP) önderlik etmiş, bu

Kuyper, H.J. Haverman'ın portre çalışması; Lahey Belediye Müzesi, Lahey
Collection Haags Gemeentemuseum, Lahey

partinin iktidara gelmesinde büyük rol oynamış ve 1901-05 arasında başbakanlık yapmıştır.

1863-70 arasında Beesd, Utrecht ve Amsterdam'da rahiplik yaptıktan sonra Guillaume Groen van Prinsterer'in tutucu Kalvenci görüşlerini benimsedi. 1872'de yayımlamaya başladığı *De Standaard* adlı gazete Groen'in düşüncelerinin savunulduğu bir yayın organı durumuna geldi. 1874'te Genel Meclis'e (*Staten-Generaal*) seçilen Kuyper, Groen yanlısı siyasal grubun önderi oldu ve bu grubu genişleterek 1878'de Hollanda'nın ilk

örgütlü siyasal partisi olan Karşıdevrimci Parti'yi kurdu. Groen'den çok daha pratik bir siyaset adamı olan Kuyper, tutucu dinsel görüşlerle ilerici toplumsal hedefleri kaynaştıran bir siyasal programla orta sınıf içinden geniş bir yandaş kitlesi topladı.

Kuyper, rahipler için daha kapsamlı bir Kalvenci eğitim sağlamak amacıyla 1880'de Amsterdam'da Bağımsız Üniversite'yi oluşturdu. Aşırı aristokrat bulduğu Hollanda Reform Kilisesi'nden ayrıldıktan (1886) sonra 1892'de Hollanda Reform Kiliseleri'ni kurdu. Dinsel düşüncelerini açıkladığı altı konferansı 1899'da yayımlandı.

Kuyper, 1888'de Karşıdevrimci Parti ile Hermanus Schaepman'ın önderlik ettiği Katolik grup arasında bir koalisyon kurdu. Bu koalisyon iktidara gelerek Liberallerin yönetimine son verdi. Koalisyonun 1889'da kabul ettiği bir eğitim yasasıyla devlet, kilise okullarına mali yardım yapmaya başladı. 1894'te Genel Meclis'e yeniden seçilen Kuyper, 1897'de Katolik, Karşıdevrimci ve Tarihsel Hıristiyan adını taşıyan üç "kilise" grubunu bir koalisyonda birleştirdi. Bu gruplardan sonuncusu, Karşıdevrimci gruptan ayrılan aristokratlardan oluşuyordu. 1901'de başbakan ve içişleri bakanı olan Kuyper, Güney Afrika Savaşı (1899-1902) sırasında İngiltere ile Boerler arasında arabuluculuk yaptı.

Kuyper 1903'te demiryolu ve liman işçileri grevini bastırdı. Ama oy hakkının genişletilmesini ve bir sosyal yardım programını savundu. Mezheplere bağlı "özel" üniversiteler, Kuyper'in yönetim döneminde resmen tanındı. 1905 seçimlerinde Liberal koalisyonun zafer kazanmasından sonra Kuyper'in siyasal nüfuzu azalmaya başladı. 1908-12 arasında İkinci Meclis'te (*Tweede Kamer*), ardından da yaşamının sonuna değin Birinci Meclis'te (*Erste Kamer*) görev yaptı.

kuyruk, zoolojide, vücudun arka ucunda bulunan çıkıntı ya da omurganın gövde dışında uzayan bölümü. Omurgalıların kuyrukları kemik ve etten oluşur; ama iç organ içermez. Balıkların ve birçok amfibyum larvasının temel yer değiştirme organı kuyruktur. Karada yaşayan dörtayaklıların çoğunda kuyruk bu işlevini yitirmekle birlikte timsah, susamuru ve balina gibi evrim sonucu su ortamına geri dönen hayvanlarda yeniden önem kazanmıştır. Sincap gibi ağaçta yaşayan hayvanlar kuyruklarını denge organı olarak ya da sıçrarken dümen gibi kullanır. Örümcek maymunu ve bukalemun gibi hayvanların ise sarılıcı kuyrukları ayakları destekleyerek ağaç üstünde dengeyi ve hareket yeteneğini artırıcı bir işlev görür. Kuyruk, savunma (örn. oklukirpi), iletişim (örn. köpek), uyarı işaretleri (örn. çıngıraklı yılan) ve avlanma (timsah) gibi değişik işlevlere uyarlanmış olabilir. Kuşların çoğunda, kuyruk omurları kaynaşmıştır. Bu uzantı uçuş sırasında manevra yeteneğini artıran kuyruk tüylerini destekler.

kuyruk takımı, uçak ya da gemilerde, istenmeyen dönme hareketlerini engelleyerek aracın dengesini ve kararlılığını artıran küçük kanat ya da kanatçık. Terim, bomba, top mermisi ve roketlerde uçuş sırasında cismin dengesini sağlayan kuyruk çıkıntıları için de kullanılır. Kuyruk takımının konumu genellikle sabittir, ama bazı durumlarda hareketli kuyruk takımlarından da yararlanılır. Örneğin bir gemideki dengeleme kanatçıkları, dalgaların neden olduğu yatmanın karşı yönünde hareket edecek biçimde yerleştirilmiştir. Bu hareket genellikle bir cayroskopla denetlenir.

kuyrukkakan, *Turdidae* familyasının, *Oenanthe* cinsini oluşturan 19 kuş türünün ortak adı. Tüyleri alacalı, uzunlukları 15 cm dolayında olan bu kuşlar hareketli kuyruklarıyla dikkat çeker. Çoğunda kuyruk ucu ve ortası bir "T" oluşturacak biçimde koyu renkli, kuyruğun öbür bölümleri ve kuyruksokumu beyazdır. Vücutları türlere göre değişen, genellikle boz, sarımsı boz, kahverengi, siyah ve beyaz renklerle ya da bu

Bayağı kuyrukkakan (*Oenanthe oenanthe*)
Eric Hosking

renklerin birkaçıyla alacalanır. Kuyrukkakanlar Avrasya ve Afrika'nın açık, genellikle kurak ve kayalık bölgelerinde yaşar. Bayağı kuyrukkakan (*O. oenanthe*) ayrıca Grönland, Alaska ve Kanada'nın kuzeyinde de ürer. Kuyrukkakanların dişileri daha soluk renklidir ve özellikle dişilerden tür tanımı yapmak çok daha zordur.

Türkiye'de bulunan türlerden bayağı kuyrukkakan ve karakulak kuyrukkakan (*O. hispanica*) yazın her bölgede, aksırt kuyrukkakan (*O. finschii*) yazın İç, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde, bozca kuyrukkakan (*O. isabellina*) yazın iç kesimlerde, karasırt kuyrukkakan (*O. pleschanka*) ve öbür türlerden kuyruksomunun kırmızı renk olmasıyla ayrılan kızılca kuyrukkakan (*O.xanthoprymna*) Doğu Anadolu Bölgesi'nde görülür.

kuyruklu kayaç, aşağı çığır yönünde uzanan ve buzul sürüntülerinden oluşan sırtları bulunan hörgüçlü kayaç (*roche moutonée*) türü. *Ayrıca bak.* hörgüçlü kayaç.

kuyruklu kelebek, *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının *Papilionidae* familyasının

Kuyruklu kelebeklerden *Iphiclides marcellus*
E. R. Degginger

Papilioninae altfamilyasından gündüz kelebeklerinin ortak adı. Kutup bölgeleri dışında yeryüzünün hemen her yerinde görülebilen bu kelebeklerin arka kanat uçları genellikle kuyruk gibi uzamıştır. Birçok tür siyah, mavi ya da yeşil renkte menevişli zemin üstüne sarı, turuncu, kırmızı, yeşil ya da mavi desenlerle bezelidir. Renklerinde mevsimlere ya da erkek-dişi ayrımına göre farklar oluşur. Kuyruklu kelebeklerin birçoğu, lezzetsiz olmalarından ötürü saldırganların ilgisini çekmeyen kelebeklerin renk ve desen özelliklerini taklit ederek korunmuştur (*bak.* benzeşme).

Tırtıllar parlak renkli, bazıları siyah ve sarı beneklidir. Başlıca besinlerini yapraklar oluşturur. Birçoğunda koku bezleri vardır. Tehlike karşısında bu bezlerden kötü kokulu bir madde salgılanır.

kuyruklu kurbağa (*Ascaphus truei*), *Anura* takımının *Leiopelmatidae* familyasından, Kuzey Amerika'nın kuzey batısındaki orman içi akarsularda yaşayan kurbağa türü.

Kuyruklu kurbağa (*Ascaphus truei*)
George Porter-The National Audubon Society Collection/Photo Researchers

Gerçekte erkeğin dışkılık uzantısı olan "kuyruk", dişinin dışkılığına spermaların doğrudan aktarılmasını sağlar. Bu uyarlanma biçimi hızlı akan sularda spermaların dağılmasını önemli ölçüde önler. ABD'li uzmanların çoğu bu türü ayrı bir familya (*Ascaphidae*) içine alırlar.

kuyrukluyıldız, Güneş çevresindeki bir yörüngede dolanan, Güneş'e yaklaştığında yayınık gaz durumunda bir zarf ve çoğu kez uzun parlak bir kuyruk oluşturan küçük gökcismi. Kuyrukluyıldızlar Güneş sistemindeki öteki gökcisimlerinden, bulutumsu görünüşleriyle ve yörüngelerinin çok uzun olmasıyla ayrılırlar.

Kuyrukluyıldızın Güneş'ten uzakta iken büyük bir teleskopla görülebilen tek bileşeni çekirdeğidir. Kuyrukluyıldız çekirdeği buz (genellikle donmuş su) ile karışmış durumda kuruma benzer bir maddeden (büyük olasılıkla ince toz halinde karbon) oluşan düzensiz biçimli bir kütledir. Bir kuyrukluyıldız çekirdeğinin ilk yakın çekim fotoğrafları Halley Kuyrukluyıldızı'na ilişkindir ve "Giotto" uzay aracı tarafından 1986'da çekilmiştir. Bu fotoğraflar çekirdeğin iyice kara renkli olduğunu ve yüzeyinin yüzde 90'a yakın bölümünün toz parçacıklarından oluşan bir "kabuk"la kaplı bulunduğunu ortaya koymuştur. Kuyrukluyıldız çekirdekleri genellikle küçük boyutludur. Örneğin Halley Kuyrukluyıldızı'nın çekirdeği yalnızca 15 × 8 km boyutlarında

uzunca bir cisimdir, kütlesi ise tahminen 10^{17} gram dolayındadır. Kuyrukluyıldız çekirdeği Güneş'e yaklaştıkça, tozdan oluşan yüzeyin sıcaklığı giderek yükselir, kabuk aracılığıyla aktarılan ısı da artar ve yüzeyin altındaki buz süblimleşmeye başlar. Böylece ortaya çıkan gaz kuyrukluyıldızdan ayrılırken gevşek bağlı toz parçacıklarının bir bölümünü de beraberinde götürür. Süblimleşme, kuyrukluyıldızın Güneş'e uzaklığı 3 gök biriminin altına düştüğünde başlar (1 gök birimi yaklaşık olarak 150 milyon km'ye eşittir). Buharlaşma sonucunda ortaya çıkan gazların yaklaşık yüzde 80'i su buharıdır; bunu, sırasıyla, karbon monoksit, karbon dioksit, metan, amonyak ve karbon sülfür izler. Çekirdekten ayrılan birincil (ana) moleküller hızla ikincil (yavru) moleküllere, köklere ve iyonlara ayrışır. Bunlar Güneş ışınımını soğurur ve farklı bir dalgaboyunda yeniden salarlar. Toz parçacıkları Güneş ışığını saçılıma da uğratır. Güneş'e uzaklık 1 gök birimine indiğinde tipik bir kuyrukluyıldızın çekirdeği gaz ve tozdan oluşan ve kuyrukluyıldız saçı olarak adlandırılan küresel bir zarfla çevrelenir; bu zarfın çapı 100.000 km'ye ulaşabilir.

Güneş'e yaklaştıkça bir kuyrukluyıldızda iki kuyruk oluşabilir. Yüksek hızlı proton ve elektronlardan oluşan Güneş rüzgârı kuyrukluyıldızdan kaynaklanan iyonları Güneş'ten öteye doğru sürükler, böylece düz bir plazma kuyruk oluşur. Çapları 1 mikrometre dolayındaki toz parçacıklarından oluşan ikinci bir kuyruk daha ortaya çıkabilir. Bu toz kuyruğu plazma kuyruğa oranla daha eğri ve daha kısadır. Bu kuyruk da Güneş'ten öteye doğrudur; bunun nedeni, Güneş ışınım basıncının çok ince toz parçacıklarına uyguladığı itme kuvvetidir. Çekirdekten ayrılan daha büyük parçacıklar kuyrukluyıldızın yörüngesiyle hemen hemen aynı yörüngelere yerleşir. Bunların bir bölümü kuyrukluyıldızın önüne geçer, bir bölümü ise geride kalır, böylece kuyrukluyıldız yörüngesinin çevresinde bir toz halkası oluşur. Yer, bu halkanın içinden geçtiğinde, üst atmosferde meteor (akanyıldız) akımları ortaya çıkar.

Kuyrukluyıldızların kökenine ilişkin birkaç kuram öne sürülmüştür. Yaygın olarak kabul gören bir görüşe göre kuyrukluyıldızlar Güneş kadar yaşlıdır ve dış gezegenleri (Uranus ile Neptün) oluşturan yapıtaşlarının kalıntılarıdır. Bunlar yapılaşma durumundaki dış gezegenler tarafından kütleçekimsel tedirginliğe uğratılmış ve sonuçta çok uzun yörüngelere oturmuşlardır. Güneş sistemini çevreleyen ve Oort Bulutu olarak adlandırılan küresel bölgede yüz milyonlarca kuyrukluyıldız çekirdeği yer alır. Bu çekirdekler yakındaki bir yıldızın kütleçekimi kuvvetinden kaynaklanan tedirginlik sonucunda iç Güneş sistemine girebilirler.

Ortalama olarak yılda beş yeni kuyrukluyıldız keşfedilmektedir. Bunların çoğu çok zayıftır ve ancak teleskopla gözlenebilir. 20. yüzyıl başından bu yana gözlenen olağanüstü birkaç kuyrukluyıldız arasında Halley Kuyrukluyıldızı(*), Arend-Roland Kuyrukluyıldızı(*) ve İkeya-Seki Kuyrukluyıldızı(*) anılabilir.

Kuyrukluyıldızların uzay araçları aracılığıyla incelenmesi 1980'lerin ortalarında başlatılmıştır. 1985'te Uluslararası Kuyrukluyıldız Araştırıcısı (*International Cometary Explorer*-ICE) adı verilen ABD uzay sondası, Giacobini-Zinner Kuyrukluyıldızı'nın toz kuyruğunun içinden geçti. Ertesi yıl ise Japonya ve SSCB'nin fırlatmış olduğu uzay aracı ile Avrupa Uzay Ajansı'nın "Giotto" adlı uzay sondası Halley Kuyrukluyıldızı'nın yakınından geçtiler ve yararlı birçok bilgi ile kuyrukluyıldız çekirdeğinin ve saçının fotoğraflarını Yer'e ilettiler.

Önemli kuyrukluyıldızlar*

adı	ilk kez görüldüğü yıl	yörüngede dolanım peryodu (yıl)	mutlak kadir†	günberi‡	günöte§
				(gök birimi olarak)	
Halley	İÖ 240	76,09	4,6	0,857	35,33
Tycho Brahe	1577	...	−1,8	...	...
Kirch	1680	8 814	4,0	...	...
De Chéseaux	1744	...	0,5	...	...
Lexell	1770	5,60	7,7	0,674	5,63
Biela	1772	6,62‖	7,5	0,861	6,19
Encke	1786	3,30	9,0	0,338	4,09
Flaugergues	1811	3 094	0,0	1,035	423,66
Pons-Winnecke	1819	6,34	8,8	1,247	5,61
Büyük 1843 Kuyrukluyıldızı	1843	512,57	4,9	0,006	128,09
Donati	1858	1.950	3,3	0,578	311,55
Tebbutt	1861	409,11	3,9	0,822	109,40
Cruls	1882	758,37	0,8	0,008	166,32
Wolf	1884	8,43	6,2	2,506	5,78
Morehouse	1908	...	4,2	0,945	...
Schwassmann-Wachmann I	1925	15,03	5,0-0,0	5,448	6,73
Mrkos	1957	...	4,5	0,316	...
Arend-Roland	1957	...	5,0	0,355	...
Humason	1962	3.000	1,5	2,133	406,91
Seki-Lines	1962	...	6,5	0,031	...
İkeya-Seki	1965	879,88	6,0	0,008	183,64
Tago-Sato-Kosaka	1969	420 000	...	0,473	...
Bennett	1970	1.680	5,0	0,538	281,86
Kohoutek	1973	75.000	6,5	0,142	...
West	1976	500.000	5,9	0,20	...

... Bilinmiyor. * Büyüklüğü, parlaklığı ya da başka özellikleri nedeniyle ünlenmiş kuyrukluyıldızlar. † Kuyrukluyıldızların hem Yer'den hem Güneş'ten 1 gök birimi (149 600 000 km) uzaklıkta bulunması durumunda sahip olacağı varsayımsal parlaklık (kadir), ilk gözlem peryodunda elde edilen değerlerden hesaplanmıştır. Kadir olarak verilen bu sayıların küçük olması kuyrukluyıldızın daha parlak olduğu anlamına gelir. ‡ Kuyrukluyıldızın Güneş'e en yakın olduğu nokta. § Kuyrukluyıldızın Güneş'e en uzak olduğu nokta. ‖ 1845'te ikiye ayrıldıktan sonra 1852'de dönmesi gereken zamanda çift kuyrukluyıldız olarak görünmüş ama ondan sonra bir daha görünmemiştir.

kuyruksallayan, *Motacillidae* familyasının *Motacilla* cinsini oluşturan yedi, *Dendronanthus* cinsini oluşturan bir kuş türünün ortak adı. *Motacilla* cinsinin tür sayısı, bazı alttürlerini tür düzeyine yükselten sınıflandırmalarda 10'a kadar çıkar. En çok su kıyılarında ve bataklıklarda rastlanan bu kuşlar genellikle yere yuva yapmakla birlikte ağaçlara tüner. Kuyrukları uzun ve sürekli olarak yukarı-aşağı yönde hareketlidir. Avrasya'da yaygın biçimde görülen ak kuyruksallayanın (*M. alba*) erkeği siyah ve beyaz ya da siyah, boz ve beyaz renklerde alacalıdır. Sarı kuyruksallayan (*M. flava*) yalnız Eskidünya'da değil Yenidünya'ya göç ederek Alaska'da da ürer.

Türkiye'de ak kuyruksallayan her mevsim, her yerde, sarı kuyruksallayan yazın her yerde, özellikle su kıyılarında görülür. Dağ kuyruksallayanı (*M. cinerea*) ise dağlık yüksek bölgelerde ürer. Kışın daha yaygın biçimde, özellikle batı ve güney kesimlerde rastlanır.

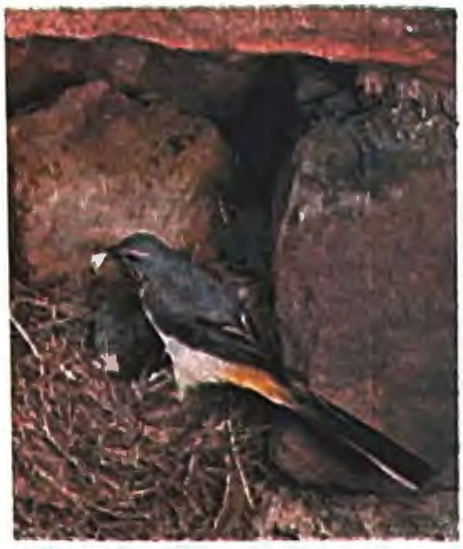

Dağ kuyruksallayanı (*Motacilla cinerea*)
H. Reinhard-Bruce Coleman Inc.

Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuzeybatı kesimleri ve Kore Yarımadasında yaşayan orman kuyruksallayanı (*D. indicus*) öbür türler gibi kuyruğunu yukarı-aşağı değil gövdesiyle birlikte yanlara doğru sallar.

kuyruksokumu kası, bir yanda oturga kemiğine ve omurga ile sağrı kemiğini birbirine bağlayan yapılara, öbür yanda sağrı kemiğinin alt ucu ile kuyruksokumu kemiğine yapışan kas demeti. İnsanda, özellikle kadınlarda başlıca işlevi leğen bölgesindeki iç organlara destek olmak ve kuyruksokumu kemiğini yukarı kaldırmaktır.

kuyruksokumu kemiği, insanda ve insansı maymunlarda omurganın alt ucunda yer alan kıvrık, yarı esnek kemik. Körelmiş bir kuyruğun kalıntısı olduğu söylenebilir. Aşağı doğru küçülen 3-5 omurun birleşmesiyle oluşur. Bu kemiklerin ilki, oldukça belirgin bir omurdur ve sağrı kemiğiyle eklemleşir. En alttaki parça ise küçük bir kemik taneciğidir. Omurga boyunca kemiğin ortasındaki kanalda yer alan omurilik, kuyruksokumu kemiğinin üstünde sonlanır. Erişkinliğin ilk yıllarında kuyruksokumu omurları birbirleriyle kaynaşır, yaşlılıkla birlikte sağrı kemiğiyle de birleşebilir. Kuşlar gibi başka omurgalılarda bu kemiğe karşılık gelen yapılar da kuyruksokumu kemiği olarak adlandırılabilir.

kuyruksüren, *Viverridae* familyasından küçük yapılı 40 dolayında etçil memeli türünün ortak adı. Genellikle 15 cins altında toplanan bu hayvanlar Avrupa'nın güney kesimleri, Afrika ve Asya'da yaşar. Yaklaşık 10 türün oluşturduğu *Herpestes* cinsi en yaygın ve en iyi bilinen kuyruksürenleri kapsar. Bunlar arasında bayağı kuyruksürene (*H. ichneumon*) Avrupa'nın güney kesimleri ve Afrika'nın yanı sıra Türkiye'nin Ege, Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde de rastlanır. Boz kuyruksüren (*H. edwardsi*) Asya'nın güneyinde geniş bir coğrafi dağılım gösterir.

Kuyruksürenlerin bacakları kısa, burunları sivri, kulakları küçük, uzun kuyrukları sık ve kabarık tüylüdür. Post rengi bozdan kahverengiye kadar değişirken genellikle daha açık renkte kırçıllanmıştır. Bazı türle-

rin kuyruğu soluk ya da halkalı, gövdesi çizgilidir. Ayrıca ayakları koyu renk olabilir. Erişkinlerin uzunluğu türlere göre değişirken en küçük tür olan cüce kuyruksürenden (*Helogale parvula*) 15-20 cm'lik kuyruk dışında 17-24 cm; en iri tür olan *Eupleres major*'da ise 20-30 cm'lik kuyruk dışında 80-90 cm'dir.

Kuyruksürenlerden *Mungos mungo*
Leonard Lee Rue III-Annan Photo Features

Kuyruksürenler oyuklarda barınan, genellikle gündüzleri etkinlik gösteren, çok çevik ve hareketli hayvanlardır. Besinlerini küçük memeliler, kuşlar, sürüngenler, yumurtalar ve bazı meyveler oluşturur. Çoğu karada yaşamasına ve iyi birer tırmanıcı olmasına karşın *Atilax paludinosus* gibi birkaç tür su ortamına da uyarlanmıştır. Cüce kuyruksüren gibi bazı türler geniş topluluklar oluştururken öbürleri yalnız ya da çiftler halinde yaşar. Dişiler bir batında 2-4 yavru doğurur.

Bayağı kuyruksürenin yanı sıra birçok tür zehirli yılanları bile öldürebilir. Bu hayvanlar büyük bir çeviklik ve hızla yılanların başına saldırır ve kafataslarını ısırarak parçalar. Yaygın inanışın tersine zehire bağışıklıkları olmadığı gibi yılan soktuktan sonra bazı otları yiyerek iyileşemezler.

Benekli kuyruksürenin (*H. auropunctatus*), kemiricileri ve yılanları yok etmesi için Hawaii ve Batı Hint Adalarına sonradan götürüldüğü sanılmaktadır. Ama buralarda hızla çoğalan kuyruksürenler çeşitli hayvan topluluklarına önemli ölçüde zarar vererek doğal dengeyi bozmuştur.

kuyruktan dolma silah *bak.* kama düzenekli silah

kuyu kütüğü *bak.* sondaj logu

Kuyu Mezarlar, Peloponnesos Yarımadasının kuzeydoğusundaki antik Mykenai kentinde, Girit uygarlığının Yunanistan anakarasında etkili olduğu Geç Tunç Çağından (İÖ y. 1600-1500) kalma mezarlar. Kraliyet ailesi üyelerine ya da önemli kişilere ait olduğu sanılır. H. Schliemann'ın 1876'da ünlü Aslanlı Kapı'nın hemen arkasında yaptığı kazıda, çember biçiminde bir çevre duvarının içinde, hiç el değmemiş ve bozulmamış olarak bulundu. Toprağın içinde, duvarları taştan örülmüş altı tane (biri daha sonra kazılan) mezar odası ortaya çıkarıldı. Bunlara dikdörtgen kesitli kuyu gibi birer bacadan iniliyordu. Mezarlarda ele geçen toplam 15 iskeletin üstünde çeşitli mücevherler, altın ve gümüş takılar, maskeler vardı. Ayrıca birçok değerli mezar armağanıyla silahlar da bulunmuştu. Schliemann maskelerden birinin mitolojideki Argos ya da Mykenai kralı Agamemnon'a ait olduğunu sandıysa da, daha sonra mezarların tam tarihlemesi yapıldığında bunun doğru olmadığı (Agamemnon ancak Troya Savaşı sırasında, İÖ 13. yüzyılda yaşamış olabilir) anlaşıldı.

1951'de kentin hemen dışında gene çember biçimli bir duvar içinde başka bir dizi kuyu mezar bulundu. Bunlar daha eski tarihliydi ve içlerindeki buluntular ilk mezarlardaki kadar değerli değildi.

Kuyucak, Ege Bölgesi'nde, Aydın iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 589 km² (1986) olan Kuyucak ilçesi doğuda Buharkent ilçesi ve Denizli ili, güneyde Karacasu, güneybatıda Bozdoğan, batıda Nazilli ilçeleri, kuzeyde gene Nazilli ilçesi ve Manisa ili, kuzeydoğuda da gene Denizli iliyle çevrilidir.

Aydın ilinin doğu kesiminde yer alan ilçe topraklarının kuzey bölümünü Aydın Dağları, güney bölümünü de Akdağ ile Karıncalı Dağının kuzey uzantıları engebelendirir. İlçe topraklarının sularını, ilçenin güney kesiminde doğu-batı doğrultusunda akan Büyük Menderes Irmağı toplar. Büyük Menderes Ovasının(*) ilçe alanındaki genişliği, Kuyucak kasabası yakınında 5 km'ye erişir. Irmağa bu kesimde güneyden gelen Dandalaz (Vandalas) Çayı katılır.

İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler çiğit, pamuk, incir, zeytin, buğday ve üzümdür. Az miktarda tütün, arpa ve mısır da yetiştirilir. İlçede tarım ürünlerini işleyen zeytinyağı, sabun ve çırçır atölyeleri vardır. 1968'de Çubukdağ'ın doğusundaki Kızıldere köyü yakınında keşfedilen jeotermal alanda kurulan Türkiye'nin ilk jeotermal santralında (*bak.* jeotermal enerji) 1984'ten beri elektrik enerjisi ve kuru buz üretilmektedir. Bu nedenle gelişen Çubukdağ bucağı 1987'de adı Buharkent biçiminde değiştirilerek ilçe yapıldı.

12. yüzyıl sonlarında yöreye Selçuklular yerleşti. 19. yüzyıl sonlarında Aydın vilayeti Aydın sancağının Nazilli kazasına bağlı bir nahiye olan Kuyucak, 1953'te ilçe yapıldı.

İlçenin batı kesiminde kurulmuş olan kasabanın güneyinden Aydın-Denizli demir ve kara yolları geçer. Nazilli'ye yakınlığı nedeniyle gelişemeyen kasaba, il merkezi Aydın'a 60 km uzaklıktadır.

İlçedeki başlıca tarihsel yapı Başaran köyü yakınında, Selevkos kralı I. Antiokhos Soter'in antik Ephesos-Aphrodisias yolu üzerindeki iki kenti birleştirerek kurdurduğu Antiokheia kentinin günümüze ulaşan kalıntılarıdır. Kasabadaki tarihsel yapılar Çarşı Camisi ve Çarşı Camisi Çeşmesi'dir (1836).

Kuyucak Belediyesi 1903'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 32.583; kasaba, 7.779.

Kuyucu Murad Paşa Külliyesi, İstanbul'da Vezneciler semtinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin arkasında medrese, dükkânlar, türbe, sıbyan mektebi ve sebilden oluşan külliye. Kuyucu Murad Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yazıtı yoktur, 1607-09 arasında yaptırıldığı sanılır.

Planı düzgün olmayan bir yamuğa benzer. Bunun, yapıldığı dönemdeki sokak dokusuna uyma kaygısından kaynaklandığı açıktır. Yamuğun tabanını, Vezneciler Caddesi boyunca dizilmiş beşik tonozla örtülü dükkân sırası oluşturur. Dükkânların arasındaki kapıdan arkadaki avluya geçilir. Gene yamuk biçimli avlunun iki kısa ve bir uzun yanı, kubbeli revaklarla çevrilidir. Dükkânların sağır arka duvarının oluşturduğu dördüncü kenarda revak yoktur. Girişin karşısında ve sağ yandaki revakların arkasında gene kubbeli medrese hücreleri dizilidir. Avlunun sol kenarı çok kısa olduğu için buradaki revakların arkasına sadece dershane sığmıştır, hücre yoktur.

Medrese kütlesinin dışında, dükkânların bittiği sol uçta türbe yer alır. İçeride de dershane aynı uçta olduğu için, bu iki mekân sırt sırta gelmiştir. Ön cephede türbenin sol kenarından Edebiyat Fakültesi'nin duvarı başlar. Bu nedenle türbenin yan cephesine bitişik olan sebil bugün fakülte bahçesindedir.

Ön cephedeki dükkânların sağ ucunda, gene cadde üzerinde sıbyan mektebi vardır. Mektebin zemin katında da iki dükkân bulunduğu için, üst kattaki dershaneye içerideki bir merdivenle çıkılır.

Medrese onarılmış ve avlusunun üzeri bir çatıyla kapatılmıştır; bugün İstanbul Üniversitesi Güzel Sanatlar Bölümü'nün etkinlikleri için kullanılmaktadır.

kuyumcu boraksı *bak.* tinkalkonit

kuyumculuk, değerli metal ve taşlardan süs eşyası yapma sanatı.

Tarihi. Eskiçağ uygarlıklarında ilk kuyumculuk örneklerine İÖ 3000'lerden sonra Mezopotamya'da rastlanır. Ur kenti mezarlığındaki hükümdar mezarlarında, değerli taşlarla işlenmiş müzik aleti, mobilya, araba gibi çeşitli eşyanın yanında saç tokası, gerdanlık, küpe vb gibi takılar da bulunmuştur.

Eski Mısır'da kuyumculuğun parlak dönemi İÖ 16-14. yüzyıllar arasında yaşandı. En önemli örnekler Tutanhamon'un mezarında ele geçti. Buradan çıkartılan değerli taşlarla kakmalı kaplama ya da dövme altından gerdanlık ve bilezikler, kuyumculuk alanında yeryüzünün en değerli hazinesini oluşturuyordu. H. Z. Koşay ve R. O. Arık'ın Alacahöyük kazılarında buldukları, H. Schliemann'ın Troya kazılarında ele geçirdiği altından yapılmış çeşitli takılardan ve günlük kullanım eşyasından oluşan iki ayrı hazine Anadolu'da kuyumculuğun Tarihöncesinde ne kadar ilerlemiş olduğunu gösteriyordu.

Alacahöyük'te bulunmuş altın taç, İÖ 3. binyılın ikinci yarısı; Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara
Nezih Başgelen Arşivi

İspanya ve Sardinya'daki buluntular, Fenikelilerde de kuyumculuğa dayanan değerli eşya ticaretinin yoğun olduğunu ortaya çıkardı H. Schliemann'ın 1876'da Mykenai'deki kazılarda çıkardığı ve içinde Agamemnon'un Maskesi olarak tanınan maskelerin de bulunduğu hazine, değerli metal ağırlıklı Miken kuyumculuğunun yüksek düzeyini gösteriyordu. Daha sonra Yunanistan Yarımadasında ve Ege Adalarında gelişen ve Arkaik dönemden başlayarak yaygınlaşan Eski Yunan kuyumculuğu da önemliydi. Roma uygarlığında kuyumculuk Pers ve Helenizm etkisinde kaldı.

İlkçağdan bu yana İran'da yaygın olan metal ağırlıklı zengin kuyumculuk sanatı Pers, Part ve Sasani uygarlıklarından sonra İslam uygarlığına geçti. Bu gelenekten bir ölçüde etkilenen Bizans kuyumculuğu için kilise ayinleri geniş bir uygulama alanı oluşturuyordu. İkonlardan, kiliselerde bunların asıldığı *ikonostasis*'ten ve çeşitli kilise eşyasından başka, saraylıların giysi ve takıları da bu sanatın yardımıyla zengin bir biçimde bezeniyordu. Sasani, Helenistik

dönem ve Hıristiyan sanatlarının ilginç bir bireşimini yaratan Bizans kuyumculuğu, bunu Venedik yoluyla Batı'ya da taşıdı.

Avrupa'da ortaçağ başlarında Kavimler Göçü ve Hunların bıraktığı hazinelerle gelişen kuyumculuğun ilk örnekleri Orta ve Kuzey Almanya'da görüldü. Bu dönemde

Altından yapılmış bir çift Bizans küpesi, 7. yy; İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Nazih Başgelen Arşivi

Avrupa kuyumculuğunda Asya etkisi taşıyan girift hayvan kompozisyonları (Avrasya hayvan üslubu) egemendi.

Romanesk dönemde Almanya, Fransa ve İspanya'da büyük sanat merkezlerinde kuyumculuk gelişti. 12. yüzyılda yapıtlarıyla ün yapan Nicholas de Verdun, kendinden sonraki dönemi de etkiledi. Fransa'da Saint-Denis okulu, özellikle bir din adamı olan Suger'nin öncülüğünde gelişme gösterdi.

Mimari bezeme ve figürasyondan esinlenerek gelişen gotik kuyumculuğun merkezleri papalık, Fransa ve İngiltere saray çevreleri, Alman ve İtalyan prenslerinin sarayları oldu. Değerli taş ve metallerden başka sedef ve mercan da kullanan kuyumcular ürettikleri ince ve ayrıntılı yapıtlarla resim sanatının gelişimini bile etkilediler.

Rönesans'ın en önde gelen kuyumcusu Benvenuto Cellini idi. Cellini yalnız İtalya'da değil, Fransa kralı I. François'nın sarayında da çalıştı ve İtalyan Rönesans kuyumculuğunu geniş bir alana yaydı. Mitolojik konuları işlediği figüratif yapıtlarıyla heykel sanatını da etkiledi. Saatçiliğin kuyumculuğun bir dalı olmaya başlaması da Rönesans kuyumculuğunun başka bir özelliğiydi. Bir süre Londra'da yaşayan ve değerli eşya resimleri çizen Alman Rönesans ressamı Holbein (Genç), İngiltere'de kuyumculuğun gotik döneminin sona ermesinde rol oynadı.

Barok dönem ve sonrası Avrupa kuyumculuğu Fransa merkez olmak üzere zengin örnekler verdi. Yeni-klasik dönemde makineleşmenin bu sanata da girmesine karşın Fransız kuyumcular el işi değerli yapıtlar ürettiler.

Uzakdoğu'da İÖ 3000-2000'den sonra dikkate değer kuyumculuk merkezleri Hindistan'da gelişti. Çin'de ise bu alanda önemli bir etkinlik yoktu. Bu ülkede ancak İÖ 6. yüzyılda bir hareket başladı. İÖ 3. yüzyıldan sonra başlayan Hint etkisi geniş bir alana yayıldı ve uzun süre kendini duyurdu.

Orta Asya'nın göçebe devleti olan Hunların kültüründe çadır ve at önemli bir yer tutuyordu. Kaynağını bunlarda ve totemik inanç sisteminde bulan simgesel bir figür anlayışı bu toplumun sanatına yön vermişti. O dönemden kalma kurganlardan çıkartılan koşum takımları, çadır, kolan parçaları, Macaristan'da ve Güney Rusya'da bulunan metal kap kacak, kabartma tekniğinin çok kullanıldığı zengin bir kuyumculuğu ortaya koyuyordu. Avrasya hayvan üslubu da denen bu üslupta girift hayvan figürleri, doğalcı biçimler ve mücadele sahneleri, ortaçağ Batı kuyumculuğunu etkileyecek kadar yaygın kullanılmıştı.

Türklerin İslam dinini kabul etmelerinden hemen sonra ve Selçuklu döneminde kuyumculuk, metalden yapılmış günlük kap kacağın bezenmesi çerçevesinde kaldı.

Osmanlı Döneminde ise kuyumculuk yeniden gelişmeye başladı. II. Mehmed (Fatih), I. Süleyman (Kanuni) gibi padişahlar bile kuyumculukla uğraşıp çeşitli yapıtlar üretmişlerdi. Hem Doğu'dan, hem de Batı'dan mücevher ithal edilmesi ve ülkenin tümünde metal işçiliğinin gelişmesi, İstanbul başta olmak üzere Van, Diyarbakır, Sivas ve Mardin gibi kentlerde kuyumculuk geleneğinin yaygınlaşmasında rol oynadı. İstanbul'da Kapalıçarşı'da lonca örgütlenmesi içinde çalışan kuyumcular, Hz. Davud'u pirleri kabul ederlerdi. Kuyumcu ustaları daha çok Ermeniler arasından çıkardı. Süryaniler de altın kuyumculuğunda ünlüydüler. Balkanlar'da Prizmen, Suriye'de Şam ve Halep telkâride önemli kentlerdi. Telkâri bugün de Sivas, Diyarbakır, Mardin ve Midyat'ta yaygındır. Van'ın ise savat işleri ünlüydü. Günümüzde aynı yerlerden başka Mersin de önemli bir kuyumculuk merkezidir.

Malzemeler ve yöntemler. Kuyumculukta en yaygın malzeme kolay biçimlendirilmesi, değeri ve rengi nedeniyle altındır. Altın levhalar kabartma, kazıma, basma ve delme gibi yöntemlerle işlenir; altın teller montürlerde mücevherleri tespit etmek için olduğu kadar, zincir yapımında da kullanılır. Kuyumculuktaki öbür yaygın malzemeler arasında gene kolay biçimlendirilebilen ve altından daha ucuz olan gümüşle, 19. yüzyılda kullanılmaya başlayan platin sayılabilir. Bakır ve çelik gibi değerli olmayan malzemeler de, özellikle 20. yüzyılda modern kuyumcular tarafından kullanılmaktadır.

Elmas, eskiden beri en çok tutulan değerli taştır. Rengi sarıdan soluk maviye kadar değişen çeşitleriyle elmas bazen çok büyük boyutlarda olabilir. 17. yüzyılda geliştirilen çok fasetalı pırlanta kesimiyle elmasın pırıltısı daha da artırıldı. 18. yüzyılda ise elmas o kadar yaygın bir kuyumculuk malzemesi haline geldi ki, taklidi yapılmaya başladı.

Kuyumculukta kullanılan başka değerli taşlar arasında yakut, zümrüt, safir ve daha ucuz olan krizoberil, topaz ve zirkon sayılabilir. Yarıdeğerli taşların başlıcaları mor yakut (ametist), grena, panzehir taşı (opal), akvamarin, yeşim, firuze, laciverttaşı (*lapis lazuli*) ve bakırtaşıdır (malakit). Fosil ağaç reçinesi olan kehribar da çok değerli bir malzemedir. Hayvan kökenli inci ve mercan da değerli taşlar arasında sayılır. İkisinin de rengi siyah, pembe ya da beyaz olabilir.

Geleneksel Türk kuyumculuğunda kuyumcu daha çok, gümüş avaniyi külçe halinden satılacak eşya duruma gelinceye kadar kendi atölyesinde işler. Külçenin ayarını ve rengini ayarcı ustası düzenler. Ocakçı metali potada eritir, silindir ya da yuvarlak haddeden geçirerek levha ya da tel halinde çeker. Eskiden levha, külçe balyozla dövülerek elde edilirdi. Sadekâr, konacak taşa göre delikleri açar, motifleri işler; zümrüt, yakut, elmas gibi değerli taşlar üzerinde de çalışır. Kalemkâr minenin motiflerini, mineci ise minelerini hazırlar. Daha sonra cilacının cilaladığı eşyanın üstüne kuyumcu ustası değerli taşları dizer, mıhlayıcı bu taşları tutturur, cilacı tekrar cilalar. Kakmacı ise bu avaniyi karasakız, horasan tozu, içyağı, zeytinyağından yapılan ve esnemeyi önleyen bir karışımla doldurarak çelik kalemle işler. Elmastıraş, mühürcü, zarfçı ve minyatürcü de kuyumculuğun yardımcı ustalarıdır.

Günümüzde kuyumculuğa el işçiliğinin yanında basma makinesi, hadde makinesi, elektrokimyasal altın ve gümüş kaplama yöntemleri de girmiştir.

Kuzaa, İslam öncesinde Arabistan'ın güneyinde yaşayan bir grup Hıristiyan kabilesi. İS 4. yüzyılda Hicaz, Mısır, Suriye ve Mezopotamya'ya doğru göç etmeye başlayan Kuzaa kabileleri ilk kez bu dönemde önem kazandı. Genellikle göçebe yaşamı sürmelerine karşın, Suriye'deki Salihler gibi bazı kabileler birkaç küçük göçebe grubu üzerinde denetim kurmayı başardı. İslamın yayılmasından sonra önem kazanan Kuzaa kabilelerinden biri de Kelblerdi. İslamı benimseyen bu kabile Emevilerin başlıca yandaşları arasında yer aldı.

Kuzey *bak.* Amerika Birleşik Devletleri Kuzey eyaletleri

Kuzey Adası, Büyük Okyanusun güney kesimindeki Yeni Zelanda'yı oluşturan iki ana adadan küçük olanı. Yüzölçümü 114.489 km²'dir. Güney Adasından Cook Boğazı ile ayrılır. Adanın orta kesiminde Güney Adasındaki sıradağların devamı olan dağlar yer alır; kıyıya koşut uzanan bu dağlar en yüksek noktasına volkanik Ruapehu Dağında (2.797 m) ulaşır. Yağışlar Güney Adasına göre daha düzenli bir dağılım göstermekle birlikte, en fazla yağış kış aylarında düşer. Ülke nüfusunun büyük bölümünün yaşadığı adanın nüfusu hızla artmaktadır; nüfus Wellington (ulusal başkent) ve Auckland gibi büyük kentlerin çevresinde yoğunlaşmıştır. Nüfus (1991 geç.) 2.549.707.

Kuzey Afrika, Afrika'nın kuzeyinde, Akdeniz kıyısında yer alan bölge. Bölgeyi oluşturan ülkeler doğudan batıya sırasıyla Libya, Tunus, Cezayir ve Fas'tır.

Kuzey Afrika'yı oluşturan dört ülke yaklaşık 4.770.000 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey Afrika batıdan doğuya doğru birkaç geniş coğrafi bölgeye ayrılabilir: Fas'ın Atlas Okyanusu kıyıları, güneybatı-kuzeydoğu doğrultusunda uzanan Atlas Dağları(*) ile Libya'nın büyük bölümünü kaplayan doğudaki alçak plato. Bu bölgelerin güneyinde Sahra Çölünün geniş kayalık ve kumluk alanları uzanır.

Kuzey Afrika ülkelerinin tümünde nüfusun büyük bölümünü Araplar oluşturur. Bölgede ayrıca Berberi, Bedevi ve daha küçük başka etnik gruplarla bunların karışımından oluşan halklar da yaşar. Nüfus (1990 tah.) 63.541.000. *Ayrıca bak.* Afrika.

Kuzey Almanya Konfederasyonu, Almanca NORDDEUTSCHER BUND. Prusya'nın Yedi Hafta Savaşı'nda (1866) Avusturya karşısında kazandığı zaferin ardından, Main Irmağının kuzeyindeki Alman devletlerinin Prusya önderliğinde kurdukları birlik (1867). Başkenti Berlin, devlet başkanı Prusya kralı, başbakanı ise Prusya şansölyesiydi. 1871'de Alman İmparatorluğu'na katılan konfederasyonun anayasası imparatorluk anayasasına örnek alındı.

Kuzey Almanya Ovası, Almanya'nın kuzey kıyılarından (Kuzey Denizi ve Baltık Denizi) güneyde Orta Almanya Yükseltilerine kadar uzanan düzlükler. Belçika kıyıları ile Rusya'nın iç kesimindeki düzlükler arasında yer alan Büyük Avrupa Ovasının bir parçasıdır. Büyük bölümünün deniz düzeyinden yüksekliği 100 m'den daha azdır. Ovanın sularını kuzey yönünde akan Ren, Ems, Weser, Elbe ve Oder ırmakları toplar;

ulaşım kanalları ve suyollarından oluşan bir ağ ırmakları doğu-batı doğrultusunda birbirine bağlar. Kuzey Almanya Ovasında buzul hareketleri sonucunda üç ayrı yüzey şekli oluşmuştur: Aşağı Rheinland'daki alüvyon tortulları, Aşağı Saksonya'nın Elbe Irmağının batısında kalan kesimindeki buzul kumları ve çakıllar, Schleswig-Holstein'dan Baltık Denizi boyunca doğuya doğru uzanan buzultaşı platolar ve çukurlar. Ovaya yazların serin, kışların ılıman geçtiği bir iklim egemendir; sert kuzeybatı rüzgârlarına açık olan bölgede yağış miktarı da fazladır.

Kuzey Altı İklim Aralığı, yaklaşık 10.000 yıl kadar önce başlayıp bugüne değin süren Holosen Bölümün başlıca zaman dilimlerinden biri. Kuzey Altı İklim Aralığı, Holosen Bölüm içinde Atlantik Aralığından sonra ve Kuzey Altı İklim Aralığından önce gelir. Radyoaktif karbonla tarihlendirme yöntemiyle yapılan hesaplara göre, Kuzey Altı İklim Aralığı 5.100 yıl kadar önce başlamış ve yaklaşık 2.200 yıl önce sona ermiştir. Kuru ve ılıman iklim koşullarının egemen olduğu bu zaman diliminin çoğunlukla meşe ve dişbudak ağaçlarından oluşan ormanları, insanların orman yakarak tarım alanı açma çabalarının da ilk kanıtlarıdır. Bu zaman diliminde, doğal faunanın yanı sıra evcilleştirilmiş hayvan türleri de çoğunluktadır.

Kuzey Amerika, yeryüzünün üçüncü büyük kıtası. Batı Yarıküre'deki Amerika kara kütlesinin kuzey bölümünü oluşturur. *Ayrıca bak.* Amerika.

Kuzey Amerika Bulutsusu (katalog numarası NGC 7000), Kuğu (Cygnus) takımyıldızında yer alan iyonlaşmış hidrojen bölgesi. Bulutsu, genç ve sıcak yıldızlardan gelen iyonlaşmış yıldızlararası gaz bulutudur. Bu bulutun içinde bulunan yıldızlararası toz parçacıkları, yeniden birleşen atomlar tarafından salınan ışığı soğurur. Bulutsunun şekli, tozlu bölgesi Meksika Körfezi olmak üzere, kabaca Kuzey Amerika'ya benzer. Kuzey Amerika Bulutsusu, Güneş'ten yaklaşık 700 parsek (2.300 ışık yılı) uzaklıktadır. Bulutsunun çapı 20 parsek (65 ışık yılı) ve toplam kütlesi Güneş'in kütlesinin 8.000 katı kadardır.

Kuzey Amerika Çölü, Kuzey Amerika'nın batısında, Meksika'nın kuzeyinden Oregon ve Idaho'nun güneyine kadar yaklaşık 3.200 km boyunca uzanan çöl alanı. Ekolojik açıdan büyük bir çeşitlilik gösteren bölgenin yüzölçümü 1.300.000-1.900.000 km² olarak tahmin edilmektedir.

Enlem derecesi, yükseklik, iklim, topografya, bitki örtüsü, toprak cinsi ve beşeri coğrafya alanındaki farklılıklar göz önüne alınarak bölge sıcak orta enlem (güney) ve soğuk orta enlem (kuzey) olmak üzere iki ana bölgeye ayrılabilir. Büyük Havza Çölü, soğuk orta enlem çölü olarak kabul edilir. Soğuk orta enlem bölgesi Oregon'un güneydoğusundaki Büyük Kum Çölünü, Idaho'nun güneyindeki Snake Irmağı düzlüklerini, Nevada'nın hemen tümünü, Utah'ın büyük bölümünü, Büyük Havza Çölünün uzantıları olan kuzeydoğu Arizona'daki Painted Desert ile Wyoming'in güney kesimindeki Red Desert'ı içine alır. Nevada Büyük Havza Çölü Sierra Nevada'nın güney ucunda sıcak orta enlem bölgesi ile birleşir. Bu bölgeye egemen olan Mojave (Mohave) Çölü doğuda Colorado Irmağı, güneybatıda kıraç Colorado Çölü ve kumlu Yuma Çölü ile çevrilidir. Meksika'ya kadar uzanan Yuma Çölü Baja California'da Vizcaíno Çölüyle birleşir. Doğuda, Sonora Çölünün dalgalı ovaları ve tepeleri Arizona Platosu Çölüne karışır; daha doğuda, Chihuahua Çölüne kadar uzanan Sonora Çölü Meksika'nın Chihuahua, Coahuila ve San Luis Potosí eyaletlerinden geçer.

Uzun süren aşınmalar yüzünden yüzey şekilleri genelde keskin ve köşeli olan Kuzey Amerika Çölünde yer yer güzel manzaralara rastlanır. Genelde kuru olan toprakları bazı yerlerde tuz ve mineral bileşimlerine ya da organik maddeler içerip içermemesine göre farklılıklar gösterir. Çölün bitki örtüsü kurakçıl bitkiler, yavşan, avizeağacı ve kreozotlardan oluşur. Arizona Platosu dev kaktüsleriyle ünlüdür. Kır kurdu, doru vaşak, tilki, Amerika kokarcası, çeşitli kertenkeleler, yılanlar ve çeşitli böcek türleri çölde yaşayan başlıca hayvanlardır.

Kuzey Anadolu Dağları, Karadeniz Bölgesi boyunca uzanan dağlara verilen genel ad. Doğuda Gürcistan sınırından batıda Marmara Bölgesi sınırına kadar birbirine koşut olarak uzanır ve bazı yerlerde süreklilik gösteren çukur alanlarla birbirinden ayrılırlar. Kıyının gerisinde yükselen sıralara kıyı dağları, daha geride yer alanlara da iç sıralar adı verilir. Bu dağlar ya tümüyle yükselir ya da alçalır. Örneğin doğuda dar ve yüksek olan dağlık kenar, orta bölümde genel olarak alçalır. Doğudaki gibi olmasa da batıda yeniden yükselen dağlık kenar, içerilere doğru genişler. Kuzey Anadolu Dağları doğuda genellikle içbükey, batıda ise dışbükey yaylar oluşturur.

Kuzey Anadolu Dağları
Ahmet Ertek

Doğu ve Orta Karadeniz bölümlerinde birbirine koşut iki sıra oluşturan dağlar, Batı Karadeniz Bölümü'nde üç sıra halinde uzanır. Doğu Karadeniz Bölümü'ndeki iki sırayı Çoruh-Kelkit Vadi Oluğu(*) birbirinden ayırır. Bu bölümde doğuya gidildikçe yükselen kıyı dağları Kaçkar Dağı(*) doruğunda 3.932 m'ye, iç sıralar ise Mescit Dağında(*) 3.239 m'ye ulaşır (*bak.* Doğu Karadeniz Sıradağları).

Orta Karadeniz Bölümü'nde kıyı dağlarını Canik Dağları oluşturur. Canik Dağlarını iç sıralardan Kelkit Vadisi ile onun batı uzantısı durumundaki çukur alanlar ayırır. İç Anadolu Bölgesi'nin yüksek düzlüklerinde birbirinden ayrılma eğilimi gösteren iç sıralar, Bozok Platosunda kaybolur.

Batı Karadeniz Bölümü'nde ise ilk sırayı Küre (İsfendiyar) Dağları oluşturur. Küre Dağlarını, ikinci sırayı oluşturan ve Ilgaz-Bolu Dağları genel adıyla da anılan Ilgaz Dağı(*) ile Bolu Dağlarından(*) Gökırmak Vadisi ayırır. Ilgaz-Bolu Dağları da üçüncü sırayı oluşturan Köroğlu Dağlarından(*) Devrez Çayı vadisiyle ayrılır. Devrez Çayı vadisi adıyla anılan bu çukur alan, batıya doğru Çerkeş Suyu ve Gerede Çayı vadileriyle uzanıp Çağa Gölü çukuru üzerinden Bolu Ovası-Düzce Ovası-Adapazarı Ovası-Sapanca Gölü çukuru-İzmit Körfezi çizgisini izleyerek Karadeniz Bölgesi sınırları dışında da sürer. Sık sık depremlerle sarsılan bu çizgi, Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı(*) üstünde yer alır.

Kıyı dağları, doğal bitki örtüsü bakımından zengin, gür ormanlarla kaplı olmasına karşılık iç sıralar daha kıraçtır.

Kuzey Anadolu Dağları, Karadeniz kıyıları ile iç bölgelerde kurulu yerleşmeler arasındaki ulaşıma önemli bir engel oluşturur. Bu dağlardaki başlıca yollar Hopa-Artvin arasında Cankurtaran, Rize-İspir arasında Ovit Dağı (2.600 m), Of-Bayburt arasında Soğanlı (2.330 m), Trabzon-Gümüşhane arasında Zigana (2.010 m), Ordu-Koyulhisar arasında Gürgentepe (1.275 m) ve Harçbeli (1.940 m), İnebolu-Kastamonu arasında Ecevit, Zonguldak-Gerede arasında da Dorukhan geçitlerini aşar.

Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı, Anadolu'nun kuzeyinde, batıda Biga Yarımadasından doğuda Varto'ya kadar 1.000 km boyunca uzanan sağ doğrultu atımlı kırık (fay) kuşağı. Birçok kırıktan oluşan kuşak, Bursa üzerinden Sakarya Irmağına, buradan da Bolu'nun güneyinden geçerek Kelkit Vadisine ulaşır. Bu vadi boyunca uzanarak Refahiye'nin kuzeyine, oradan da Erzincan Ovasına varır, daha sonra Elmalı Deresini izleyerek Karlıova'nın kuzeyinden Varto kırığıyla birleşir. Karadeniz Dağlarına koşut bir bölgede yer alan Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı ortalama 40 km genişliğindedir. Kuşağın kuzeyinde kalan blok doğuya, güneyinde kalan blok ise batıya doğru kaymıştır. Kırık boyunca sağ doğrultulu yer değiştirmenin en büyük değeri 85-90 km kadardır; bu kaymanın yaklaşık 9 milyon yılda gerçekleşmiş olduğu sanılmaktadır. Buradan da hattın Orta-Üst Miyosen'de (Miyosen Bölüm y. 26-7 milyon yıl önce) oluşmaya başladığı hesaplanır.

Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı'nı oluşturan parçalar kademeli ya da birbirlerine az çok koşut olarak sıralanır. Kırık hattının kenarında ve içinde çok sayıda ötelenmiş dere yatağına, tepeciğe, sırta, graben biçiminde çukura, gölcüğe, sıcak su kaynağına, traverten oluşuğuna ve sönmüş yanardağ konisine rastlanır. Kuzey Anadolu'da oluşan her şiddetli depremde bu kırık parçalarından bir bölümü harekete geçmiş ve kırığın her iki tarafındaki bloklar birbirlerine göre bir miktar yer değiştirmiştir. Bu kayma örneğin 1939'daki Erzincan depreminde Kelkit Vadisinde 3,7 m, 1944'teki Bolu depreminde ise 3,5 m olarak gerçekleşmiştir.

Kuzey Atlantik Akıntısı, Kuzey Atlas Okyanusunda saat yönünde hareket eden

akıntı sisteminin bir parçası. Newfoundland'daki (Kanada) Grand Sığlığının güneydoğu açıklarından Avrupa'nın kuzeybatısındaki Norveç Denizine uzanır. Hızı 0,2 deniz mili dolayında birkaç geniş akıntıdan oluşur. Bu özelliğiyle, Meksika Körfezinden başlayan ve saatte 1-6 deniz mili arasında değişen hızlarda, dar bir akıntı oluşturan Gulf Stream'den ayırt edilebilir. Suları ılık, tuzluluk oranı yüksektir. Bazen, rüzgârın neden olduğu sığ ve değişken yüzey akıntılarının altında kalır. Özellikle adalar çevresinde ve Avrupa'nın kuzeybatı kıyılarında Kuzey Kutbu'ndan gelen soğuk sulara karışarak son derece elverişli balıkçılık alanları oluşturur. Akıntının ılık suları, batı rüzgârlarıyla birleşerek Avrupa'nın kuzeybatı kesiminde ılıman bir iklim sağlar. Başlıca kolları Irminger, Norveç ve Kanarya Adaları akıntılarıdır.

Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı, İngilizce NORTH ATLANTIC TREATY ORGANIZATION (NATO), II. Dünya Savaşı sonrasında, Avrupa'daki Sovyet askeri varlığını dengelemek amacıyla, 4 Nisan 1949 tarihli Kuzey Atlantik Antlaşması (yürürlüğe giriş tarihi 24 Ağustos 1949) çerçevesinde kurulan örgüt. Soğuk Savaş boyunca Batılı devletlerin Doğu Bloku'na karşı en önemli ortak savunma ittifakı olmuştur. Üyeleri ABD, Almanya (1955-90 arasında yalnızca Batı Almanya), Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Hollanda, İspanya, İtalya, İzlanda, Kanada, Lüksemburg, Norveç, Portekiz, Türkiye ve Yunanistan'dır. NATO'ya Şubat 1952'de katılan Yunanistan ve Türkiye, Mayıs 1955'te katılan Batı Almanya ve Mayıs 1982'de katılan İspanya dışındaki devletler örgütün ilk kurucularıdır. Fransa 1966'da NATO'nun askeri kanadından ayrılmasına karşın örgüt üyeliğini sürdürmüştür.

Antlaşmanın içeriği. Kuzey Atlantik Antlaşması'nın özü 5. maddede yer alır. Buna göre üye devletler "Avrupa ya da Kuzey Amerika'da aralarından bir ya da birkaçına karşı girişilecek silahlı bir saldırıyı bütün üye devletlere karşı bir saldırı sayacak ve böyle bir saldırı gerçekleştiğinde de Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın 51. maddesiyle tanınan tek başına ya da toplu olarak kendini savunma hakkı uyarınca, tek tek ve öteki üye devletlerle birlikte, silahlı kuvvet kullanma da dahil, gerekli gördüğü bütün önlemleri alarak saldırıya uğrayan üye devlete ya da devletlere yardım edecektir."

Antlaşmanın coğrafi çerçevesi 6. maddede "üye devletlerden herhangi birinin Avrupa ve Kuzey Amerika'daki topraklarına, Fransa'nın Cezayir iline, üye devletlerin Avrupa'daki askeri birliklerine, Yengeç Dönencesi'nin kuzeyindeki Kuzey Atlantik bölgesindeki üye devletlerden herhangi birinin egemenliğindeki adalara yönelik bir silahlı saldırıyı" kapsayacak biçimde tanımlanmıştır. (15 Şubat 1952'de bu alan Türkiye'yi, Yunanistan'ı ve Akdeniz'deki Müttefik kuvvetlerini kapsayacak biçimde genişletilmiştir. Cezayir'in 3 Temmuz 1962'de bağımsızlığına kavuşmasından sonra, Fransa 1963'te Cezayir'in antlaşmanın kapsamından çıkarıldığını açıklamıştır.)

Antlaşmanın 3. maddesinde üye devletlerin "Silahlı saldırıya tek başına ve toplu olarak karşı koyabilmek için sürekli ve etkili çabalarla ve karşılıklı yardımlaşma yoluyla savunma güçlerini korumaları ve geliştirmeleri" öngörülmüştür. Bu madde uyarınca ABD, Avrupa'daki NATO üyelerine örgütün ilk 20 yılında 25 milyar ABD Doları'nın üzerinde askeri yardım sağlamıştır.

Antlaşmanın "istendiğinde hemen toplanabilecek... bir konsey" oluşturulmasını öngören 9. maddesi, aynı zamanda bu konseye gerekli yardımcı organları kurma yetkisi vermiştir. Bu yetkiye dayanarak ve 3. maddede de belirtilen yükümlülükler uyarınca kısa sürede birçok sivil kurumla askeri komutanlıklar ve karargâhlar oluşturularak çeşitli etkinlikler geliştirilmiştir.

Antlaşmanın geçerli olacağı süreyle ilgili olan 13. maddede, 20 yılın sonunda (Ağustos 1969) isteyen devletin bir yıl önceden haber vermek koşuluyla üyelikten çekilebileceği, böyle bir bildirimin yapılmaması durumunda antlaşmanın ve üyelerin yükümlülüklerinin süresiz olarak devam edeceği belirtilmektedir.

Antlaşmanın 2. maddesinde ayrıca "istikrar ve refahın" geliştirilmesi amacıyla işbirliği yapılması ve "ekonomik işbirliğinin" güçlendirilmesi öngörülmüştür. Ama savunma dışındaki alanlarda NATO çerçevesinde dikkate değer bir etkinlik görülmemiştir.

NATO'nun örgütlenmesi. Antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra Avrupa'daki NATO ülkelerinin askeri gücünü artırmaya yönelik adımlar atan ABD, Marshall Planı'nda olduğu gibi, yapacağı askeri yardımları Avrupa'daki ortak savunma girişimlerinin gerçekleştirilmesi koşuluna dayandırmaya çalıştı. Buna bağlı olarak Kuzey Atlantik Konseyi Ocak 1950'de Avrupa için genel bir "strateji kavramı" (strateji konsepti) üzerinde anlaşmaya vardı. Bir ilkeler bildirisinin pek ötesine gitmeyen bu belge, ABD başkanının 27 Ocak 1950'de askeri yardımın ilk bölümünü oluşturan 1 milyar ABD Doları'nı serbest bırakması için hukuki bir temel sağladı.

ABD, Kuzey Kore'nin Haziran 1950'de Güney Kore'yi işgal etmesi üzerine SSCB'nin herhangi bir askeri yayılma ya da Avrupa üzerinde baskı uygulama girişimine karşı koyacağını göstermeye yönelik yeni önlemler aldı. II. Dünya Savaşı'nda Müttefik kuvvetlerin komutanı olan General Dwight D. Eisenhower, Aralık 1950'de Kuzey Atlantik Konseyi'nce Avrupa Yüksek Müttefik Komutanlığı'na (SACEUR) getirildi. Eisenhower'dan sonra da aynı görev ABD'li generallere verildi. Bu generaller bu görevin yanı sıra Avrupa'daki ABD kuvvetlerinin komutanlığını da (CINCEUR) üstlendiler.

Antlaşmanın yürürlüğe girmesinden hemen sonra kurulan NATO Konseyi, üye devletlerin bakanlık düzeyindeki temsilcilerinden oluşur ve yılda en az iki kez toplanır. Üye devletler arasından dönüşümlü olarak seçilen konsey başkanı, temelde örgütün sivil bir organı olan Uluslararası Sekreterlik'in başkanlığını da yürütür.

NATO'nun askeri örgütlenmesi olası bir savaş durumunda kullanılmak üzere oluşturulan bütünsel (entegre) bir komuta sistemine dayanır. Üye devletlerin genelkurmay başkanları ya da bunların temsilcilerinden oluşan Askeri Komite'nin denetiminde üç büyük komutanlık kurulmuştur: 1) Genel karargâhı Casteau'da (Belçika) bulunan ve resmi adı Avrupa Müttefik Kuvvetler Yüksek Komutanlığı (SHAPE) olan, SACEUR'ün komutasındaki Avrupa Komutanlığı; 2) genel karargâhı ABD'de Norfolk'ta (Virginia) bulunan, Atlantik Yüksek Müttefik Komutanı'nın (SACLANT) komutasındaki Atlas Okyanusu Komutanlığı ve 3) genel karargâhı İngiltere'de Northwood'da (Middlesex) bulunan, Manş Başkomutanı'nın (CINCHAN) komutasındaki Manş Komutanlığı. CINCHAN'lık görevini İngiliz, SACEUR ve SACLANT'lıkları da ABD'li generaller üstlenmişlerdir. Her komutanlık olağan askeri düzen içinde alt bölümlere ayrılmış ve bütünsel bir uluslararası hazır komuta sistemi oluşturulmuştur. Bu komutanlıkların barış zamanındaki işlevi müttefik kuvvetleri fiilen yönetmekten çok, kendi bölgelerinin savunma planlarını hazırlamak, ayrıca üye devletlerin kuvvetlerini denetlemek ve tatbikatlar düzenlemektir. Örgütün ilk 20 yılında NATO kuvvetleri için üsler, havaalanları, boru hatları, haberleşme şebekeleri ve depolar biçiminde 3 milyar ABD Doları değerinde altyapı tesisi inşa edilmiştir. Ortaklaşa finanse edilen bu yatırımların yaklaşık üçte biri ABD tarafından karşılanmıştır.

ABD askeri yardımının Avrupa'ya akmasından sonra NATO üyesi ülkelerin askeri gücü arttı. 1955'te kendi kuvvetlerini kurmaya başlayan Batı Almanya da NATO'ya önemli bir katkı sağladı. 1960'ların ortalarına doğru Avrupa'da askeri denge yeniden oluştu. Ama, Sovyet askeri kuvvetlerinin daha üstün olduğu ve bu üstünlüğü yıkmak için nükleer silahların gerekli olduğu biçimindeki yaygın kanı Avrupa'da ve ABD'de uzun bir dönem varlığını sürdürdü. Bu kanı NATO'da stratejik sorunlarla ilgili tartışmaları etkileyerek "nükleer caydırıcılığın güvenilirliği" biçiminde bir görüşün doğmasına yol açtı.

Fransa'nın rolü. Fransa cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün 1958'den sonra ABD'nin NATO'daki egemen konumunu eleştirerek NATO'nun uluslararası alanda oluşturduğu birçok karargâhın ve yürüttüğü etkinliklerin Fransa'nın egemenliğini çiğnediğini öne sürmesi, Fransa'nın NATO içindeki durumuyla ilgili belirli bir gerginlik yarattı. De Gaulle bu karargâh ve etkinliklerin antlaşmanın bir gereği olarak doğmadığını, ayrıca örgütün amaçları bakımından da zorunlu olmadıkları görüşünü savunarak NATO'yla "bütünleşmenin" Fransa'yı başkalarının kararıyla başlayacak bir savaşa "otomatik" olarak sürükleyebileceğini öne sürdü. 1 Temmuz 1966'da Fransa NATO'nun askeri kanadından resmen çekilerek NATO'ya bağlı kuvvetlerle askeri karargâhların Fransa topraklarının dışına çıkarılmasını istedi. Ama De Gaulle "kışkırtılmamış bir saldırı" durumunda Fransa'nın antlaşmaya bağlı kalacağını açıkladı.

Fransa'nın bu kararı üzerine aralarındaki dayanışmayı güçlendiren NATO'nun öteki 14 üyesi, bütünleştirilmiş savunma kurumlarının önemini vurgulayarak NATO'nun genel karargâhını Paris'ten Belçika'ya taşıdı. Örgütün işleyişi Fransa dışında eskisi gibi sürdü. Çekildiği alanlarda, özellikle de bütünleştirilmiş askeri komutanlıklar ve örgütün öbür harekâtlarıyla ilgili konularda karar süreçlerine katılmayan Fransa, bu alanlarda NATO'yla ilişkisini yalnızca "bilgi alışverişi" düzeyinde yürüttü. Konsey üyeliğini sürdürmekle birlikte katılım düzeyini "bütünleşme" dışında kalan konularla sınırladı. Batı Almanya'da ve Berlin'de bulunan kara birliklerini de NATO çerçevesi yerine, Batı Almanya'yla imzaladığı yeni ikili anlaşmalar uyarınca tutma yoluna gitti.

Son gelişmeler. Başlangıçtan beri NATO'nun birinci amacı, SSCB'nin ve Varşova Paktı'ndaki müttefiklerinin komünizmi yayma amacıyla Batı Avrupa'yı işgal etmesi durumunda Batılı müttefiklerin buna karşı göstereceği askeri tepkiyi bütünleştirip güçlendirmek biçiminde tanımlanıyordu. 1950'lerin başlarında, SSCB'nin çok daha fazla olan kara kuvvetleri karşısında NATO'nun başlıca güvencesi, ABD'nin Sovyet saldırısını caydırmak için topyekûn nükleer misillemede bulunabilecek olma-

sıydı. 1957'den sonra Batı Avrupa'ya ABD nükleer silahlarının konuşlandırılmasıyla bu politikada bir adım daha atıldı. (İttifakın nükleer silahları ABD denetimindeydi.) 1950'ler ve 1960'lar boyunca NATO kuvvetleri sistemli bir biçimde güçlendirildi; Varşova Paktı'nın büyük boyutlardaki kara kuvvetleri karşısında sayıca hep zayıf kalmasına karşın, NATO birliklerinin donanım ve eğitim üstünlüğü kabaca bir güç eşitliği sağlıyordu.

Bu durum 1980'lere değin sürdü. Bu arada NATO, ABD denetimindeki nükleer başlıklı ve orta menzilli füzelerle donanmış, konvansiyonel güçlerini de büyük ölçüde genişletmişti. Batı Almanya'da ve Batı Avrupa'nın başka yerlerinde NATO kuvveti olarak yaklaşık 300 bin ABD askeri bulunuyordu. Soğuk Savaş daha on yıllar boyunca sürecek gibi gözüküyordu. Ama 1980'lerin sonlarında Sovyet lideri Mihail Gorbaçov'un getirdiği geniş kapsamlı yenilikler hem Soğuk Savaş'ı hem de NATO'yu temelden etkiledi. SSCB 1989'da bütün Batı Avrupa'da komünist yönetimlerin çökmesini sessizce kabullendi ve yerlerine özgür seçimlerle işbaşına gelmiş (komünist olmayan) hükümetlerin geçmesini onayladı. SSCB, yeniden birleşecek Almanya'nın NATO üyesi olarak kalmasını da kabul etti ve bu birleşme 1990 sonunda gerçekleşti. SSCB'nin Doğu Avrupa üzerindeki denetimini bırakması, daha önce Varşova Paktı'ndan NATO'ya yönelen tehdidin büyük ölçüde ortadan kalkması anlamına geliyordu. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın (AGİK) Kasım 1990'daki Paris doruğunda Soğuk Savaş'ın sona erdiği resmen ilan edildi. 1 Nisan 1991'de Varşova Paktı resmen feshedildi, yılın sonuna gelindiğinde de SSCB dağıldı.

Bütün bu gelişmeler NATO'nun askeri bir örgüt olarak varlığını sürdürmesini tartışmalı duruma getirdi. İttifakın Avrupa'da uluslararası istikrarı korumakla görevli siyasal bir kuruluşa dönüşmesi yönünde bir eğilim baş gösterdi.

Türkiye ve NATO. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk dış politikasının temel doğrultularından biri, Batı Bloku'nun bütün örgütlenmelerinde yer almak biçiminde belirlendi. Ama NATO'ya üyelik için ilk başvurusunu Nisan 1949'da yapan Türkiye'nin bu istemi, 11 Mayıs 1950'de toplanan ABD, İngiltere ve Fransa dışişleri bakanları tarafından karara bağlanamadı. Türkiye'nin üyelik istemi yalnızca İtalya tarafından desteklenirken, İngiltere Türkiye'nin Ortadoğu çerçevesindeki bir askeri antlaşmada yer almasında ısrar etti. Başta Danimarka, Norveç ve Belçika olmak üzere öteki üyeler de Türkiye'nin Batı uygarlığının bir parçası olmadığı gerekçesiyle üyelik istemine karşı çıktılar.

Türkiye'nin ikinci başvurusu da Eylül 1950'deki NATO Konseyi'nce geri çevrildi. Daha sonra konseyin 21 Eylül 1951 tarihli bildirisiyle Türkiye ve Yunanistan NATO'ya katılmaya davet edildi. 17 Ekim 1951'de Londra'da imzalanan bir protokolle Türkiye ve Yunanistan'ın NATO'ya üyeliği kabul edildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi 19 Şubat 1952'de Türkiye'nin NATO'ya katılmasına karar verdi. Bundan sonra Türkiye ve ABD arasında NATO çerçevesinde yoğun bir ikili anlaşmalar ağı oluşturuldu. Türkiye topraklarında çok sayıda üs ve tesis kuruldu, ayrıca "Jüpiter" nükleer füzeleri, toplar ve mayınlar yerleştirildi. Türk Silahlı Kuvvetleri de ABD askeri normlarına uyduruldu. Türkiye'nin NATO'yla ilişkileri 1960'lara değin hemen hiçbir anlaşmazlık doğmadan sürdü.

1960'ların ortalarından sonra Türkiye'de ABD'ye yönelik tepkilerin gelişmesi, ABD başkanı Johnson'ın Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini önlemek için Haziran 1964'te Başbakan İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup, Küba bunalımında Türkiye'nin konumunun gündeme gelmesi, "Jüpiter" füzelerinin ABD'nin tek yanlı kararıyla sökülmesi, U-2 bunalımı ve başka gelişmeler Türkiye'nin NATO'ya üyeliğinin tartışma konusu olmasına yol açtı. Türkiye'nin NATO'dan sağladığı yararlar ile üstlendiği yükümlülüklerin dengelenmesi hükümetlerin de benimsediği bir politika durumuna geldi. NATO içinde ABD ile Avrupa kanadı arasında daha dengeli bir tutum izlenmeye başladı. Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinden (1974) sonra ABD'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı silah ambargosu Türkiye'nin NATO'yla ilişkilerinin yeniden sorgulanmasına yol açtı. Türkiye, savunma giderlerine büyük kaynaklar ayırdığı halde yeterince yardım alamadığından ve ordunun modernizasyon gereksinmelerinin karşılanamadığından yakındı. Örgütün sorumluluk alanının genişletilmesine, Ortadoğu ve Körfez bölgesinin de bu alana katılmasına karşı çıkarak Avrupa kanadıyla birlikte hareket etti.

Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi nedeniyle 1974'te NATO'nun askeri kanadından çekilen Yunanistan, NATO Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı General Rogers'ın adını taşıyan plan doğrultusunda Türkiye'nin veto kullanmaması üzerine, Ekim 1980'de yeniden askeri kanada döndü. Bu arada Yunanistan'a ait Limni Adasını savunma planlarına katmaya yanaşmayarak Türkiye'ye yakın bir tutum alan NATO, daha sonra en azından savaş senaryolarında bu tutumunda bir değişikliğe yöneldi.

Türkiye'nin NATO'yla ilişkileri 1980'den sonra yeniden düzelme yoluna girdi. Ama Türkiye ile Yunanistan arasındaki gerginlikler örgütün güney kanadının işlerliği konusunda kuşkulara ve tartışmalara yol açtı. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle NATO'nun güney kanadının ve Türkiye'nin stratejik öneminin azalabileceği düşünülürken, Sovyet blokunun ve SSCB'nin dağılmasıyla Balkanlar'da ve Kafkaslar'da baş gösteren istikrarsızlık ortamı NATO müttefiklerinin Türkiye'ye eskisinden daha çok ilgi göstermesine yol açtı. 1990'ların başlarında NATO'nun bütünleşmiş askeri yapısındaki personelin yüzde 15'i, tank toplamının yüzde 11'i, jet uçaklarının da yüzde 3,2'si Türkiye'de bulunmaktadır.

Kuzey balinası (*Balaenoptera borealis*), *Balaenopteridae* familyasından çubuklu balina türü. Uzunluğu genellikle 13-15 m olan bu deniz memelilerinin üst bölümleri mavimsi boz ya da siyahımsı, alt bölümleri daha açık renktir. Yüzgeç ayakları küçüktür. Başın altında göğüs boyunca uzanan 50 dolayında oyuk vardır. Ağzındaki çubukların (balin) rengi koyu, ama iç yanında bulunan ince saçaklar daha açık renktir. Her iki kutup arasındaki bütün okyanuslarda göçmen yaşayan bu balinalar kışın soğuk ve serin sulardan daha sıcak bölgelere giderek ürer.

Kuzey Bohemya, Çekçe SEVEROČESKÝ ya da SEVERNÍ ČECHY). Çek Cumhuriyeti'nin kuzeyinde il (*kraj*). 7.810 km²'lik yüzölçümüyle Çek Cumhuriyeti'nin en küçük ilidir. Kuzeyde Almanya ve Polonya, doğuda Doğu Bohemya (Východočeský), güneyde Orta Bohemya (Středočeský), batıda Batı Bohemya (Západočeský) illeriyle çevrilidir. İl topraklarının kuzey kesiminde Krušné hory (Erzgebirge), České Středohoří, Lužické (Lausitz) Dağları ve Jizera (Jizerské) Dağları yer alır. Bu sıradağların arasından geçerek kuzeyde Almanya'ya doğru akan Labe (Elbe), bölgenin en önemli ırmağıdır. Labe'nin kolları da Kuzey Bohemya ilinin belli başlı ovalık alanlarını sular. Yörede hayvan yemi olarak kullanılmak üzere mısır, şeker pancarı, buğday, arpa, yonca, patates ve çeşitli yem bitkileri yetiştirilir. Louny, Litoměřice ve Chomutov ilçelerinde (*okres*) ülkedeki şerbetçiotu üretiminin yaklaşık üçte biri gerçekleştirilir. Jirkov ve Litoměřice ilçelerinde elma, erik, armut, kayısı ve kiraz yetiştirilir; Litoměřice'de ayrıca üzüm bağları vardır. İlin kuzeyinde sığır, koyun ve kümes hayvanları, güneydeki ovalarda ise domuz yetiştirilir. Sığırların yaklaşık beşte ikisi sütü için beslenen soylardan oluşur; mandıralar Chomutov, Teplice, Lovosice ve Liberec'de yoğunlaşmıştır. İl topraklarının yaklaşık üçte biri, büyük bölümü dağlık kesimlerde yer alan ormanlarla kaplıdır. Ladin ve çam ağaçlarının ağırlıkta olduğu ormanlarda, daha az sayıda meşe, melez ve kayına da rastlanır. Yönetim merkezi Ústí nad Labem kentinde, ilin en büyük kâğıt fabrikası vardır. České Kamenice, Mimoň, Liberec ve Albrechtice de kereste ve kâğıt üretim merkezleridir.

Ohře Irmağı vadisi ve Mostecká Havzası (*pánev*) ülkenin en zengin linyit alanları, Most-Záluží Duchcov, Tušimice, Ledvice ve Užín ise önemli madencilik merkezleridir. Kuzeydoğuda, Žitavska (Çavdar) Havzasındaki Hrádek nad Nisou'da da az miktarda linyit çıkarılır. Ayrıca Cínovec'de kalay ve tungsten; Moldava, Jílové ve Klášterec nad Ohří'de flüorit; Měděnec ve Chomutov'da demir cevheri; Kadaň ve Buškovice'de kaolin (arıkil) çıkarılmaktadır. Litoměřice çevresinde kireçtaşı, kum ve çakıl; Provodín'de yapı taşı ve cam kumu, Třebívlice'de yarı değerli taş ve Krušné hory'de turba yatakları vardır. Kuzey Bohemya ülkenin en eski sanayi bölgesidir. Geçmişi 18. yüzyıla uzanan geleneksel cam, seramik, mücevher ve tekstil sanayileri dağlık alanlarda toplanmıştır. Jablonec nad Nisou, Dubí, Teplice, Ústí nad Labem ve Nový Bor ile çevrelerindeki alanlar, başlıca kentsel merkezlerdir. Tekstil sanayisi, özellikle Liberec, Litvínov ve Varnsdorf'ta gelişmiş durumdadır. Linyit bölgesinde Ohře Irmağı boyunca modern ağır sanayi kuruluşları yer alır. Çelik ve kimyasal madde fabrikaları ile bir petrol rafinerisinin bulunduğu Most-Záluží-Litvínov en büyük sanayi merkezidir. İkinci büyük sanayi merkezi olan Ústí nad Labem'de kimyasal madde fabrikaları, maden arıtma tesisleri ile makine, ulaşım araçları, cam ve deri fabrikaları vardır. Öteki sanayi merkezleri Děčín (makine yapımı, maden arıtma, elektronik aygıt üretimi, gıda işleme), Teplice (çinko arıtma, makine ve elektronik aygıt üretimi, gıda işleme), Liberec (makine imalatı, maden arıtma, otobüs montajı, halı, ipek duvar halısı dokumacılığı, gıda işleme), Jablonec nad Nisou (otomobil yapımı, cam ve değerli taş işleme) ve Chomutov'dur (çelik işçiliği, vagon imalatı, gıda işleme).

Turizm Kuzey Bohemya ilinin ekonomisinde önemli yer tutar. Dağlardaki sıcak su ve madensuyu kaynakları yörede kaplıca turizminin gelişmesini sağlamıştır. Teplice'de yaklaşık 1160'ta kurulan kaplıca, ülkenin en eski ve ünlü kaplıcasıdır. Öteki turistik bölgeler, alkali içeren su kaynaklarıyla ünlü

Korunní, kaplıcalarının yanı sıra porselen ürünleriyle de ilgi gören Klášterec nad Ohří (yörede 1793'te kurulan porselen fabrikası ile şato bugün Bohemya Porselen Müzesi olmuştur), ortaçağdan beri karbondioksitli suları ve çamur banyolarıyla tanınan Lázně Libverda ve Bílina'dır. Bílina'nın doğusunda, uzun süre Bohemya'yı yönetmiş Přemysl hanedanının kurulduğu yer olarak efsaneleşen Stadice vardır. Kuzeydoğudaki Jizera Dağları, su sporları, kamp, ve yürüyüş olanaklarıyla bir tatil beldesidir. Dağların Hejnice yakınlarındaki güney yamaçlarında, Černý Potok'ta bulunan Štolpich Çavları, Karl Maria von Weber'in *Der Freischütz* (Nişancı) adlı operasını bestelediği yerdir. Děčín yakınlarında, kumtaşı oluşumlu bir kanyon olan Nové Zámky'de su kuşları için ayrılmış bir doğal koruma alanı, Lysá Skála'da ender madenler içeren yataklar, Panská Skála'da siyah mermerden altıgen sütunlar vardır. Elbe Irmağında bir ada olan Tiské Skály'deki labirent kaya oluşumları ve adanın yakınında, ırmağın sol yakasında yer alan Děčínský Sněžník adlı kumtaşı tepe (725 m), ilin öteki doğal güzellikleridir. Bu kesimde Elbe Irmağı, Lužické Dağları ve Krušné hory arasındaki bir boğazdan akar.

Liberec, Kuzey Bohemya ilinin en önemli kültürel merkezidir. Kentte Makine Mühendisliği ve Tekstil Yüksekokulu, Madencilik Yüksekokulu, Bilim ve Halk Kütüphanesi; Kuzey Bohemya, Güzel Sanatlar ve Nazi Barbarlığı müzeleri; opera, bale ve müzik yapıtlarına yer veren tiyatrolar ile 30 bin kişilik büyük bir açık hava tiyatrosu; bir hayvanat bahçesi; tropik ve Kuzey Bohemya bitkilerine ayrılmış bir botanik bahçesi vardır. Ústí nad Labem'de bir yüksek öğretmen okulu ve Maksim Gorki Devlet Bilim Kütüphanesi bulunmaktadır. Onun güneyindeki Terezín'de kurulmuş toplama kampı Theresienstadt günümüzde Nazi kurbanlarının anısına olduğu gibi korunmaktadır. Most'un kuzeyindeki Duchcov Şatosu, şatonun sahibi olan dükün kütüphane müdürlüğünü yapan (1785-98) Casanova'nın son oturduğu yerdir. Liberec'in batısında, Rönesans üslubunda yapılmış Lemberk Şatosu'nda, Prag Uygulamalı Sanatlar Müzesi'nin 15. ve 19. yüzyıl koleksiyonları sergilenir. İlin doğusundaki Jablonec nad Nisou'da, ender cam işi örneklerinin bulunduğu Cam ve Mücevher Müzesi yer alır.

Kuzey Bohemya ilinde, II. Dünya Savaşı öncesi bölgede yaşayan Südet Alman nüfusundan artakalan bir Alman azınlık da vardır. Nüfus (1991 geç.) 1.173.681.

Kuzey Bölgesi, Sri Lanka'nın (eskiden Seylan) kuzey ucunda bölge. Büyük bölümü çangıllarla kaplı alçak bir bölgeyi, Jaffna Yarımadasını ve yakındaki adaları kapsar. Yüzölçümü 8.881 km²'dir. Doğuda Bengal Körfezi, batıda ise Palk ve Mannar körfezleriyle çevrilidir. Jaffna, Mannar ve Vavuniya illerinden oluşur. Yönetim merkezi Jaffna kentidir.

Mercan oluşumlu kireçtaşı yapısındaki Jaffna Yarımadasında çok sayıda lagün vardır. Bölgenin tümünde şiddetli yağışlarla aşırı kurak mevsimler birbirini izler.

Eski çağlarda adaya yerleşmiş olan halklardan günümüze pek çok sulama tesisi ve yazıt kalmıştır. Yarımadaya ilk yerleşenler Sinhaliler oldu. İÖ 2. yüzyıldan sonra Hintli Tamiller de bölgeye yerleşmeye başladılar. Günümüzde nüfusun çoğunluğunu Seylan Tamilleri oluşturur. Sinhalilerle Müslümanların sayısı oldukça azdır.

İl ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayalıdır. Yetiştirilen başlıca ürünler pirinç, hindistancevizi ve tütündür. Jaffna Lagününde ve Mannar Adası açıklarında balıkçılık yapılır. Ayrıca Mannar Körfezinde inci çıkarılır. Nüfus (1981 geç.) 1.034.007.

Kuzey Brabant *bak.* Noordbrabant

Kuzey Buganda, Uganda'nın orta kesiminde il. Güneyde Orta ve Güney Buganda, doğuda Busoga, batı ve kuzeybatıda Batı, kuzeyde de Kuzey illeriyle çevrilidir. Güneydoğu kesimi Victoria Gölüne bakar. Eski Buganda ilinin bir bölümünü oluşturan 27.000 km²'lik bir alanı kaplar.

14. yüzyılda, bölgeye çanak çömlekleriyle tanınan Bigo kültüründen bir halk egemendi. 16. yüzyıla gelindiğinde Bigo kültürünün yerini Nil-Hami halklarının yeni kurdukları Buganda Krallığı almıştı. Almanya 1890'da Uganda'nın İngiliz nüfuz alanı içinde kalmasını onayladı. İngilizler Bunyoro şefini yenip Bunyoro topraklarını Uganda sınırlarına kattıktan sonra ülkede protektora yönetimi kurdular (1894). II. Dünya Savaşı'ndan sonra Kenya, Uganda ve Tanganika'yı federasyon çatısı altında birleştirme tasarılarına karşı bölgede önemli bir direniş oldu. Kuzey Buganda 1962'de ülkenin bağımsızlığını kazanmasının ardından, yeni kurulan Uganda Devleti'ne bağlandı.

Kuzey Buganda'nın büyük bölümü, yüksekliği 1.300-1.350 m arasında değişen yassı tepeler ve kuzey sınırını çizen Victoria Nili'nin geniş bataklık vadisiyle kaplıdır. Bataklıklar kurak mevsimde kurur ve otlak olarak kullanılır. Victoria Nili, ilin kuzey sınırındaki Kyoga Gölüne dökülmeden önce 405 km boyunca kuzeye doğru akar. İldeki ıslah edilmemiş 5.200 km²'lik bataklık arazinin büyük bölümü Victoria Nili'ni çevreleyen düzlüklerde uzanır. Güneybatıdaki yüksek bölgelerde yer alan bataklıkların çoğu kurutulmuştur. Victoria Nili vadisinin büyük bölümü, kumlu ve kumla kilin karışımından oluşmuş verimli topraklarla kaplıdır. Bitki örtüsünün ağırlığını aralarında tek tük ağaç öbeklerine rastlanan savanlar oluşturur. Bölgenin başlıca tarım ürünü pamuktur. Tütün, kahve, çay, muz, manyok, kocadarı, tatlıpatates, yerfıstığı ve mısır da yetiştirilir. Wamala Gölünde ve Kafu Irmağının kollarında yapılan tarla balıkçılığı da önemli bir uğraştır. Bölgedeki sanayi tesislerinde çay, kahve, şeker ve mandıra ürünleri işlenir; dokuma, yemeklik sıvı yağlar, deri eşya, içki, sabun ve kauçuk ürünleri üretilir. Ayrıca beril taşı çıkarılır. İl merkezi Bombo ile Mebende ilçesinin merkezi Mubande, başkent Kampala'ya karayoluyla bağlanır.

Başlıca etnik gruplar Bagandaların alt gruplarını oluşturan ve Bantu dilleri konuşan Bonyorolar ve Batorolardır. Tarihsel bakımdan önem taşıyan yerler arasında Raymond, Grant, Kaduma ve Lugard kaleleri, Kabale'deki kral mezarları ve Kakumiro yakınındaki İlk Demir Çağı yerleşmeleri sayılabilir. Nüfus (1980) 1.546.794.

Kuzey Burnu Akıntısı, Gulf Stream'in bir bölümü olan Norveç Akıntısının Kuzey uzantısı, Norveç, Finlandiya ve Kola Yarımadasının (Rusya) kuzey kıyılarından geçer. Akıntının hızı 0,3-0,4 m/sn dolayındadır. Suları ılık (4°C-12°C), tuzluluk oranı okyanus ortalaması (binde 34-35) kadardır; ama birçok kola ayrılarak Barents Denizine girerken suları soğur ve tuzluluk oranı düşer. Su tuzluluğuyla sıcaklığındaki bu farklı bileşim ve sık görülen fırtınalar bölge iklimine kararsız bir özellik verir; sıcaklığın yüksek olduğu alanlarda kışlar daha ılıman ve yağışlar ortalamanın üzerindedir.

Kuzey Buz Denizi, dünyanın en küçük okyanusu. Merkezi kabaca Kuzey Kutbu'na rastlar. Yüzölçümü 12.257.000 km², ortalama derinliği yaklaşık 990 metredir. En derin yeri Lena çukurunda 5.502 m olarak ölçülmüştür.

Coğrafi ve jeolojik yapı. Kuzey Buz Denizi birbirine koşut üç deniz altı sırtıyla dört büyük havzaya bölünmüştür: 1) Sibirya anakarasının tam kuzeyindeki Nansen Havzası, Nansen Cordillerası ile Avrasya kıta sınırı arasında; 2) daha kuzeydeki Fram Havzası, Nansen Cordillerası ile Lomonosov Sırtı arasında; 3) Makarov Havzası, Lomonosov Sırtıyla Alfa Cordillerası arasında; 4) en genişleri olan Kanada Havzasıysa Kuzey Amerika'daki Beaufort Denizi Sahanlığından Alfa Cordillerası'na kadar uzanan bölgede yer alır. Avrasya, Kuzey Amerika ve Grönland kara kütleleri okyanusu neredeyse tümüyle çevreler. Kuzey Buz Denizinin Atlas Okyanusunun bir uzantısı olduğu söylenebilir; en önemli bağlantısı da Spitsbergen ile Grönland arasındaki derin kanaldır. Atlas Okyanusundan gelen yoğun dip akıntısı genellikle bu geçidin doğu yanında kalır ve Kuzey Buz Denizine akan suların yaklaşık yüzde 78'ini taşır. Karşı akıntıyı oluşturan Doğu Grönland Akıntısı ise daha soğuk ve daha az tuzlu bir yüzey akıntısıdır. Kesin veri bulunmamakla birlikte bu akıntının Kuzey Buz Denizinden dışarı akan toplam su hacminin yüzde 83'ünü taşıdığı sanılmaktadır. Geri kalan yüzde 17'siyse Kuzey Kutup Takımadaları arasından dışarıya akar. Kuzey Buz Denizine akan toplam su hacminin yüzde 20 kadarı Bering Boğazından, yaklaşık yüzde 2'si de tatlı su kaynaklarından gelir.

Kuzey Buz Denizinin suları üçü büyük, biri küçük dört tabakaya ayrılabilir: 1) Yüzeyden 200 m derinliğe kadar inen en değişken tabakada su sıcaklığı 4°C, tuzluluk oranıysa binde 28-34 dolayındadır. 2) 200 m'den 9.00 m'ye kadarki daha sıcak Atlantik suları tabakası Kuzey Kutup Denizi havzasına girdiği sırada 1°C ile 3°C arasındadır, ama gittikçe soğur ve Beaufort Denizinde sıcaklığı 0,5°-0,6°C'yi aşmaz. Bu tabakanın tuzluluk oranı binde 35 dolayındadır. 3) Dip suları Atlantik suları tabakasının altında uzanır. Daha soğuk (0°C'nin altında) olmakla birlikte tuzluluk oranı, üzerindeki tabakayla aynıdır. 4) Amerasya Havzasında gözlenen Pasifik Akıntısı Çukçi Denizinde görece tuzlu ve soğuk sularla karışır. Kanada Havzasına ulaşmadan önce sıcaklığı −0,5°C ile −0,7°C, tuzluluk oranıysa binde 31,5 ile binde 33 arasındadır.

Kuzey Buz Denizi suları hem rüzgârın etkisi, hem yoğunluk farkı yüzünden hareketlidir. Rüzgârın etkisini ve buharlaşmayı sınırlayan yüzeydeki buz örtüsü Güneş ışınlarının büyük bölümünü de yansıtır. Ayrıca büyük miktarlarda soğuk su oluşmasına yol açarak okyanuslar arası su dolaşımının sürmesini sağlar. Donma sürecinde deniz suyundaki tuz dışarı atılır. Yeni oluşmuş deniz buzunun tuzluluk oranı binde 4 ile 6 arasındadır. Bir yıllık buz ise eritilerek içilebilecek derecede az tuzludur. Tabanındaki tortullar üzerinde yapılan araştırmalar Kuzey Buz Denizinde en az 3 milyon yıldır deniz buzu bulunduğunu göstermiştir.

Bitki ve hayvan varlığı. Denizlerdeki beslenme zinciri bitkisel planktonlara dayanır. Kuzey Buz Denizi havzasında bu bitkisel plankton üretimi öteki okyanus bölgelerindekinin yüzde 10'unu bulmaz. Bunun temel nedeni buz örtüsünün fotosentez için gerekli Güneş enerjisinin suya geçişini engellemesidir. Beslenme zincirinin ikinci halkası, bitkisel planktonlarla beslenen ve sürekli buz kütlesinin altında bulunan zooplank-

Renklendirme, deniz tabanındaki çeşitli kaya ve tortukların renklerini yansıtmaktadır. Farklılıklar taramayla gösterilmiştir

KUZEY BUZ DENİZİ

Derinlikler metre cinsindendir

tonlardır. Kuzey Buz Denizindeki zooplanktonların (ve balıkların) pek çoğu, daha sıcak denizlerdeki yakın türlerinden büyüktür. Bunun nedeninin de soğuk sularda erişkin evreye daha geç ulaşmaları olduğu sanılmaktadır. Kuzey Buz Denizindeki en önemli balık türü, üremek için tatlı sulara giren kutup alabalığıdır (*Salvelinus alpinus*). Orta kesimde rastlanan tek balık türüyse morinadır (*Boreogadus*).

Kutuplardaki yabanıl yaşamın en belirgin örneği büyük deniz memelileridir. Bu hayvanların hepsi yörenin avcı halkları açısından önemlidir; ayrıca bazıları ticari değer taşır. Kutup memelileri arasında fok, mors, balina ve denizgergedanına; kutup kuşları arasındaysa dalıcı martılara, ayrıca pufla ördeği ve düdükçüne rastlanır.

Tarih. On binlerce yıldır temelde Eskimoların ve Aleutların yaşadığı Kuzey Buz Denizi havzası, 18. yüzyılda Batılı bilim adamlarının ilgisini çekmeye başladı. Ruslanın giriştiği Kuzey Seferi (1733-42) Rusya'nın Kuzey Buz Denizi kıyılarını keşfetmesini sağladı. 19. yüzyılın sonlarında çeşitli keşif gezilerine çıkan Norveçli Fridtjof Nansen, buzlu denizde batmaması için özel olarak yapılmış "Fram" adlı teknesiyle üç yıl (1893-95) Kuzey Buz Denizinde dolaştı. 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında ABD'li kâşif Robert E. Peary, Kuzey Buz Denizinin çeşitli kesimlerine seferler düzenledi ve Kuzey Kutbu'na ulaştı. Kuzey Buz Denizi sularına pek çok ortak bilimsel keşif gezisi de yapıldı. 1882-83'te düzenlenen I. Uluslararası Kutup Yılı çalışmalarına 11, 1932-33'teki II. Uluslararası Kutup Yılı Programı'na ise 34 ülke katıldı. 1957-58 Uluslararası Jeofizik Yılı'nda da çeşitli araştırmalar yapıldı. 1958 ve 1959'da ABD'nin "Nautilus" ve "Skate" adlı denizaltıları Kuzey Kutbu buzul takkesinin altından geçti. 1969 ve 1970'te ABD'nin "Manhattan" adlı buzkıran tankeriyle bir Sovyet nükleer buzkıranı Sibirya açıklarında bir güney geçidi açtılar. Petrol ve maden araştırmaları nedeniyle Kuzey Buz Denizine duyulan ilgi gün geçtikçe artmaktadır.

Kuzey Carolina, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin güneydoğusunda, Atlas Okyanusu kıyısında yer alır. Kuzeyde Virginia, güneyde Güney Carolina ve Georgia, batıda da Tennessee eyaletleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 136.413 km², başkenti Raleigh'dir.

Bölgedeki ilk kalıcı beyaz yerleşmesi, 1650'lerde Virginia'dan gelen göçmenlerce Albemarle Koyu çevresinde kuruldu. Carolina 1663'te İngiltere kralı II. Charles'ın verdiği bir beratla koloni statüsü kazandı. 1691'e değin Albemarle olarak anılan Kuzey Carolina o tarihte bugünkü adını alarak Charleston'da oturan bir vali yardımcısı tarafından yönetilmeye başladı. 1712'de Carolina kolonisinin resmen ikiye ayrılması üzerine Kuzey Carolina'ya ayrı bir vali atandı. 1729'da yeniden İngiltere Krallığı'na bağlanan Kuzey Carolina'nın Güney Carolina ile olan sınırı 1735'te kesinlik kazandı. Bağımsızlık Savaşı sırasında Kuzey Carolina sınırları içinde kalan Guilford Court House'da yapılan çarpışmada (1781) Amerikalılar büyük bir zafer kazandılar. 1861'de Birlik'ten isteksiz olarak ayrılan Kuzey Carolina 1868'de Birlik'e yeniden kabul edildi.

Eyaletin yüzde 45'ini kaplayan kıyı ovası Atlas Okyanusu kıyısı yakınlarındaki hafif engebeli bir düzlükle gelgit olaylarından etkilenen bataklık bir alanı içine alır. Kıyı ovasının batısında yer alan ve eyalet topraklarının yaklaşık yüzde 45'ini kaplayan Piedmont Platosunda ormanlarla kaplı tepeler yükselir. Apalaş Dağlarının eyaletin batı ucundaki güney uzantısı kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda birbirine koşut olarak uzanan Blue Ridge (Mavi Sırt) ve Büyük Smoky dağlarıyla bu dağlar arasında yer alan yüksek platoları kapsar.

Yıllık sıcaklık ortalamaları eyaletin doğu bölgesinde 19°C, orta kesimlerde 16°C, dağlık bölgelerde ise 13°C'dir. Temmuz ve ağustos en yağışlı aylardır. Yıllık yağış ortalaması kıyı bölgelerinde 1.170-1.370 mm, Piedmont'ta 1.109-1.260 mm, dağlık bögelerde 1.008-2.016 mm arasında değişir.

Kuzey Carolina'ya ilk yerleşenler çoğunlukla Çeroki Yerlileriydi. Çerokilerin büyük bölümünün 1830'larda eyalet topraklarından sürülmesine karşın, Kuzey Carolina 1980'de 64 binin üzerindeki Çeroki nüfusuyla Mississippi'nin doğusundaki eyaletlerin en yüksek Yerli nüfusuna sahip olanıydı. Avrupa'dan gelen ilk göçmenler arasında çok çeşitli dinsel inançlardan ve milliyetlerden kişiler vardı. 1790'da toplam nüfusun yüzde 33'ünü oluşturan Siyah nüfus sürekli göçler yüzünden 1990'da yüzde 22'ye düştü. Nüfus artış hızı ülke ortalamasının üzerinde gerçekleşti. Kuzey Carolina 1980'lerin sonlarında nüfus büyüklüğü bakımından ABD'nin 10. eyaletiydi. Günümüzde nüfusun yaklaşık yarısı kırsal kesimde yaşamaktadır.

Tarım eyalet ekonomisindeki önemini günümüzde de korumaktadır. Başlıca ürünler tütün, mısır, soya fasulyesi ve yerfıstığıdır. Orman ürünlerinden mobilya, kâğıt hamuru ve kâğıt üretiminde yararlanılır. Eyalet, ülkenin en geniş fosfat yataklarından birine sahiptir. Öbür önemli mineraller arasında kaolin, mika, feldispat, granit, bakır, kireçtaşı ve kireçli toprak sayılabilir. Turizmin ekonomiye katkısı önemlidir. Kuzey Carolina 1980'lerin sonunda sanayi üretimi bakımından ABD eyaletleri arasında 8. sırada yer almaktaydı. Başlıca sanayi dalları metal ve elektronik eşya, kimyasal madde, kâğıt ve kâğıt ürünleri, plastik eşya üretimi ile gıda işlemedir.

Atlas Okyanusu kıyısında iki limanı bulunan eyaletin büyük bir yük taşıma filosu vardır.

Kuzey Carolina'da halk kültürünün ve geleneksel törenlerin korunmasına büyük önem verilir. Batıdaki dağlık kesimler, aile işletmelerinde üretilen ürünler, kıyı bölgeleri ise geleneksel el sanatlarıyla ünlüdür. Kuzey Carolina Sanat Müzesi ve Kuzey Carolina Senfoni Orkestrası ABD'de eyaletçe desteklenen ilk sanat kuruluşlarıdır. Başlıca yükseköğretim kurumları 1795'te Chapel Hill'de kurulan Kuzey Carolina Üniversitesi ile Durham'daki Duke Üniversitesi'dir. Nüfus (1992 tah.) 6.843.000.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Kuzey Cotabato, Filipinler'de, Mindanao Adasının ortagüneyinde il. Eski Cotabato ilinin bölünmesiyle 1973'te oluşturulan üç ilden biridir. Kuzeyde Lanao del Sur ve Bukidnon, kuzeybatıda Davao del Norte, doğuda Davao del Sur, güneyde Sultan Kudarat, batıda Maguindanao illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 6.566 km²'dir. Sularını Mindanao Irmağının kuzey kolları olan Kabacan ve Pulangi ırmaklarının topladığı verimli düzlükleri kapsar. İlin kuzeybatısında dağlık bir bölge, doğusundaysa, Davao del Norte-Davao del Sur sınırının iki yanında uzanan Apo Yanardağı (2.954 m) yer alır. Etkin bir yanardağ olan Apo Yanardağı aynı zamanda Filipinler'in en yüksek noktasıdır. Apo Yanardağı Ulusal Parkı 1936'da kurulmuştur. Dağlık bölgeler kerestesi değerli ağaçlarla kaplı olmakla birlikte bunlar ulaşım güçlükleri nedeniyle 1960'ların sonlarına değin yeterince değerlendirilememiştir. Düzlüklerde pirinç, mısır ve hindistancevizi yetiştirilir. İlin güneydoğusunda kalan Alip Dağları Filipinler'de kauçuk üretimi yapılan birkaç bölgeden biridir. Nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar (Morolar) ve Katolik Visayalar oluşturur. İl merkezi Kidapawan ile Pagalungan ve Kabacan kentleri, ilin doğusunda yer alan Davao del Sur eyaletindeki Davao'ya uzanan ana karayolunun üzerindedir. Kabacan kentinde Mindanao Teknoloji Enstitüsü yer alır. Nüfus (1980) 564.599.

Kuzey Çalla *bak.* Çalla-puk

Kuzey Çin Ovası, Çince HUABEI PINGYUAN, Wade-Giles yazımında HUA-PEI P'ING-YÜAN, SARI OVA olarak da bilinir, Asya'nın doğu-

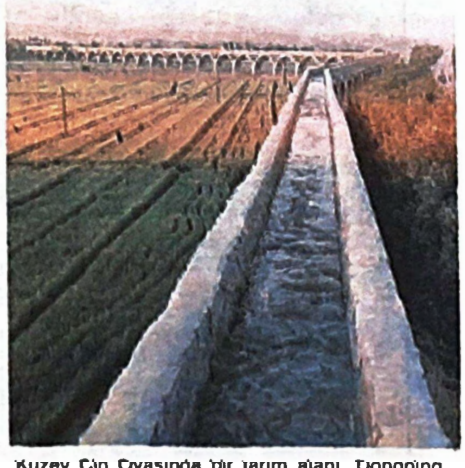

Kuzey Çin Ovasında bir tarım alanı, Dongping, Shandong Yönetim Bölgesi
Xinhua Haber Ajansı

sunda büyük taşkın ovası. Huang Irmağı (*he*) ve Çin'in doğusundaki küçük ırmakların Sarı Denize (Huang Denizi) taşıdığı tortullarla oluşmuştur. Yüzölçümü 409.500 km²'dir. Deniz düzeyinden yüksekliği büyük bölümünde 50 m'den azdır. Dünyada nüfus yoğunluğu en yüksek bölgelerden biri olan ovanın, Çin (Han) kültüründe eski çağlardan beri önemli bir yeri vardır. Kuzeyde Yan Dağları (*shan*), batıda Taihang Dağları ve Henan Yükseltileri, güneybatıda Tongbai ve Dabie dağlarıyla çevrilidir. Güneyde Yangtze Ovasıyla birleşir. Doğusunda Hai Körfezi, Shandong Yarımadası tepeleri ve Sarı Deniz bulunur. Ovadaki ırmakların çoğu çevredeki topraklara göre daha yüksekte yer alan yataklarda akar. 1949'a değin ova, her 2-3 yılda bir taşkına uğrardı. Bu tarihte taşkın önleme ve sulama amaçlı büyük projeler gerçekleştirildi. Ovada buğday, pamuk, susam, tohum, yerfıstığı ve tütün yetiştirilir. Kıyılarda deniz suyu güneş altında buharlaştırılarak tuz elde edilir. Ovanın kuzeybatı kenarında başkent Pekin, kuzeydoğu kıyısı yakınında ise önemli bir sanayi kenti ve ticaret limanı olan Tianjin yer alır. Pekin'den başlayan Büyük Kanal, güneydoğu doğrultusunda ovanın doğu kesiminden geçer

Kuzey Çungçang *bak.* Çungçang-puk

Kuzey Dakota, ABD'yi oluşturan eyaletlerden biri. Ülkenin ortakuzey kesiminde yer alır. Doğuda Minnesota, güneyde Güney Dakota, batıda Montana, kuzeyde Kanada'nın Saskatchewan ve Manitoba eyaletleriyle çevrilidir. Adını Amerika Yerli halkı Dakotalardan alır. Yüzölçümü 183.119 km², başkenti Bismarck'tır.

Bugün Kuzey Dakota'yı oluşturan topraklarda eskiden Mandanalar ve Hidatsalar gibi Ova Yerlileri yaşıyordu. Bölgeye ulaşan ilk Avrupalı kâşif Fransız Pierre Gaultier de Varennes'di. 1790'larda, Hudson Körfezi ve Montreal'den bölgeye düzenli olarak tüccarlar gelmeye başladı. Bugünkü Kuzey Dakota'nın büyük bölümü, 1803'teki Louisiana Alımı'yla ABD'ye katıldı. Meriwether Lewis ve William Clark adlı kâşifler 1804-05 kışını Mandanalar arasında geçirdiler. Eyaletin kuzeydoğu bölümü, 1818'de İngiltere'yle imzalanan bir antlaşma sonucunda ABD'ye verildi.

1860'larda kürk ticaretinde bir düşüş görüldü. 1871'de Red Irmağı bölgesine demiryolu geldikten sonra beyazlar gerçek anlamda Kuzey Dakota'ya yerleşmeye başladı. Çiftlik Yasası'yla toprak sahibi olan çok sayıdaki öncü göçmen bu dönemde yörede buğday yetiştiriyordu. Dakota Patlaması (1878-86) sırasında nüfus yaklaşık altı katına çıktı. 1889'da Kuzey Dakota ABD'nin 39. eyaleti oldu.

Eyalet toprakları yüzey şekilleri açısından iki ana bölgeye ayrılır. Red Irmağı Vadisi ve buzul sürüntüleriyle kaplı dalgalı bir düzlük görünümündeki Orta Alçak Bölge, doğu kesimini oluşturur. Batıdaki Büyük Ovalar'ın eyalet içinde kalan bölümüne Missouri Platosu adı verilir. Hızlı akışlı ırmakların biçimlendirdiği batı kesiminde görkemli kayalıklar, tepeler ve vadiler yer alır.

Kuzey Dakota'da yazların sıcak, kışların soğuk geçtiği bir kara iklimi egemendir. Temmuz ayı en yüksek sıcaklık ortalaması güneyde 31°C, kuzeyde 28°C'dir. Ocak ayı ortalaması ise güneybatıda –3°C, kuzeydoğuda –12°C'dir; yıllık yağış ortalaması 430 mm'dir.

Nüfusun çoğunluğu Kuzey Avrupa kökenli beyazlardan oluşur. Amerika Yerlilerinin oranı 1990'larda ancak yüzde 3'tü; Siyahların oranı ise yüzde 0,5'in altındaydı. İlk beyaz göçmenlerin çoğu Norveçli, Kanadalı ve Almandı. 1920'de beyaz nüfusun yalnızca üçte birinin ana babası Amerika'da doğmuştu. Bugün Lutherci Protestanlar en kalabalık dinsel topluluktur; ardından Katolikler gelir. 20. yüzyılın önemli bir bölümünde eyaletin nüfusu düzenli olarak gerilemiş, ama 1970'ten sonra eyalet dışına göç birdenbire kesilmiştir. Kentlerde yaşayanların sayısı, toplam nüfusun yarısını bulmaz ve tüm eyalette nüfus yoğunluğu oldukça düşüktür.

Önemli miktarda kesimlik sığır yetiştirilen eyalet, arpa, ayçiçeği ve keten tohumu üretiminde ülke çapında birinci sıradadır. Öteki önemli ürünler buğday, çavdar, yulaf, şeker pancarı ve patatestir. Petrol en önemli doğal kaynaktır; bunu linyit kömürü izler. İmalat sanayisi eyalet gelirinin yüzde 10'dan azını oluşturur.

Kuzey Dakota'nın ulaşım ağı, gelişmiş bir demiryolları sistemini, ayrıca doğu-batı ve güneydoğu-kuzeybatı yönündeki karayollarını içerir.

Eyalette büyük bir metropoliten merkez bulunmaz. Yüksekokul ve üniversitelerin bulunduğu kentler, başlıca kültürel merkezlerdir. Fargo, Minot ve Grand Forks'ta orkestralar bulunur. Kuzey Dakota Balesi de Grand Forks'tadır. Siu, Ocibua, Arikara, Hidatsa ve Mandana kabileleri özgün geleneklerini korumuştur. Nüfus (1992 tah.) 711.000.

Kuzey Darfur *bak.* Darfurü'ş-Şimaliye

Kuzey Denizi, Atlas Okyanusunun kuzeydoğu uzantısı sığ deniz. Norveç ile Britanya Adaları arasındaki Norveç Denizinden güneye doğru uzanır. Norveç ve Danimarka arasındaki Skagerrak Kanalı ile Fransa ve İngiltere arasındaki Manş Denizini birbirine bağlar.

Kuzeyde Shetland Adaları, batıda İngiltere ve Orkney Adaları, doğuda Norveç ve Danimarka, güneyde ise Fransa, Belçika, Hollanda ve Almanya ile çevrilidir. Yüzölçümü yaklaşık 570.000 km²'dir. Derinliği çok az yerinde 90 m'yi geçer. Tabanı, kuzeye eğimli ve genel olarak engebelidir. Güneyde, derinliği 36 m'den daha azdır. Deniz dibindeki birçok sığ, buzul kökenli bölge, gelgit akıntıları ve yakın zamandaki deniz kazalarının etkisiyle yeniden harekete geçmeye başlamıştır. Kuzey İngiltere açıklarında deniz düzeyinden yalnızca 15-30 m aşağıda yer alan ve Dogger Sığlası diye bilinen geniş moren (buzultaş), Kuzey Denizinin en verimli balıkçılık bölgelerinden biridir. Buna karşılık, Norveç'in güney kıyısına koşut olarak Bergen'den Oslo yakınlarına kadar uzanan Norveç Çukurunda derinlik artar. Kuzey Denizinin batı bölümünde de birkaç derin çukur vardır. Bunlar arasında Edinburgh'un doğusundaki Şeytan Deliğinde derinlik 450 m'yi bulur. Kuzey Denizi, Baltık Denizinden gelen daha soğuk ve daha az tuzlu sular ile Thames, Ren, Elbe gibi ırmaklardan gelen büyük miktarda tatlı suyun etkisiyle görece az tuzludur. Norveç Denizi üzerinden kuzeye doğru giden Kuzey Atlantik Akıntısı da sularının ısınmasını sağlar. Norveç, Danimarka, Almanya, Hollanda ve Birleşik Krallık Kuzey Denizinde 1970'lerin sonlarında işletilmeye başlayan zengin petrol ve doğal gaz yataklarından yararlanan başlıca ülkelerdir.

Kuzey Denizi Kanalı, Felemenkçe NOORDZEEKANAAL, Hollanda'nın Kuzey Denizi kıyılarında, IJmuiden ile Amsterdam arasında doğu-batı doğrultusunda uzanan suyolu. Okyanusa açılan gemilerce kullanılır. Uzunluğu 24 km, derinliği 15 m, genişliği ise 235 m'dir. 1865-76 arasında yapılan kanal Amsterdam'ın büyük bir liman olmasını sağlamıştır. IJmuiden'de denize açılan kapaklar II. Dünya Savaşı sırasında yıkılmış, daha sonra yeniden yapılmıştır.

Kuzey disiplini, KLASİK KAYAKÇILIK olarak da bilinir, Norveç ve öteki İskandinav ülkelerinin dağlık arazisinde gelişen kayak tekniği ve yarışmaları. Günümüzde Kuzey disiplini yarışmaları kayakla kros ve kayakla atlamadan oluşur. Kombine Kuzey disiplini yarışmaları, 15 km kayakla kros yarışmasını ve özel kayakla atlama yarışmasını içeren ayrı bir daldır. Bu dalın birincisi her iki yarışmadaki puanlara göre belirlenir. Kayakla krosa kimi zaman Kuzey yarışması denir. Kuzey disiplini yarışmaları 1924'teki ilk Kış Olimpiyat Oyunları'nda yer aldı. Alp disiplini yarışmalarıysa (iniş ve slalom) Olimpiyat Oyunları'na 1936'da alındı. 1979'dan bu yana Kuzey Disiplini Dünya Kupası, kros kategorisindeki en iyi kayakçıya verilmektedir. Kuzey disiplini yarışmaları Uluslararası Kayak Federasyonu'nca (FIS) düzenlenir. Dünya şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (kayak). *Ayrıca bak.* Olimpiyat Oyunları.

Kuzey Dvina Irmağı, Rusça SEVERNAYA DVINA. Rusya Federasyonu'nun Vologodskaya yönetim biriminde (*oblast*) akarsu. Velikiy Ustyug kentinde, Suhona ve Yug ırmaklarının birleşmesiyle oluşur. Rusya'nın Kuzey Avrupa topraklarındaki en büyük ve en önemli suyollarından biridir. Genellikle kuzeybatı doğrultusunda 744 km aktıktan sonra Arhangelsk kentinin aşağısında, Beyaz Denizdeki Dvina Koyuna dökülür. Su toplama alanı 357.000 km²'dir.

Kuzey Dvina Irmağı, kollarından Viçegda ile birleştiği yere kadar, bazen Küçük Kuzey Dvina (Malaya Severnaya Dvina), geri kalan bölümünde de Büyük Kuzey Dvina (Bolşaya Severnaya Dvina) olarak anılır. Viçegda dışındaki önemli kolları Vaga ve Pinega ırmaklarıdır. Yüzölçümü 1.100 km² olan Kuzey Dvina Deltası, her ikisi de Arhangelsk'ten denize dökülen Nikolski ve Korabelini ile Kuzneçiha, Maymaksi, Murmanski gibi çok sayıda kanal ve kolla dantel gibi örülmüştür.

Kuzey Dvina Havzası, Beyaz Denize doğru gerileyen, alçak ve engebeli ovalardan oluşur. Doğuda Viçegda Irmağı ve kollarının kaynağı olan alçak Timanski Sırtı (*kryaj*), güneyde de Volga Havzası ile arasına sokulan Severnye Uvali Tepeleriyle çevrilidir. Havzanın kuzey ve orta kesimleri iğneyapraklı ağaçların oluşturduğu sık bir orman örtüsüyle kaplıdır. Güney kesiminde ise karma ormanlar yer alır. Ormanlar, havzanın yarısından fazlasını kaplar. Havzadaki topraklar geçirgen niteliktedir. Irmağın sol kıyısının ötesinde, ırmak kollarının kaynağı olan alçak bataklıklar ve Kubena gibi büyük göller yer alır. Irmağın soldan aldığı Yemtsa ve sağdan aldığı Pinega gibi kolların havzalarına karst görünümü egemendir; suların aşındırmasıyla oluşmuş birçok mağara, kurumuş akarsu yatağı ve kireçtaşı kayalık görülür. Düzensiz bir akışı olan Şeleksa Irmağı, aslında başka birçok ırmağın da koludur.

Havzanın güney kesiminde egemen olan ılıman kara iklimi kuzeye gittikçe sertleşir. Yıllık yağış miktarı güneyde yaklaşık 500 mm iken, kuzeyde bunun yarısı kadardır.

Kuzey Dvina'nın her iki kıyısı da büyük ölçüde orman ve fundalıklarla örtülüdür. Seyrek nüfuslu yerleşim bölgelerinde ise akaçlama kanallarıyla kesilen ekili alanlar vardır. Bataklıkların kurutulmasıyla kazanılmış taşkın ovası genellikle çayır tipi bitkilerle kaplıdır. Irmak ağzı balıkçılık bakımından zengindir; burada yaklaşık 30 balık türü yaşar.

Eriyen karlarla beslenen Kuzey Dvina'nın su düzeyi, ilkbahar taşkınları yüzünden yıl içinde büyük değişiklik gösterir. Mayısta en yüksek düzeyine ulaşan su miktarı yaz ve sonbaharda en düşük düzeye iner. Irmağın ağız kesimleri Beyaz Denizdeki gelgit olayından etkilenir. Irmağın debisi de çok değişkendir; ortalama su miktarı orta kesimlerde saniyede 2.000 m³ olduğu halde, taşkın döneminde 19.810 m³'e çıkar.

Kuzey Dvina'nın yukarı çığırında kasım sonuna doğru don başlar ve nisan sonunda buzlar erir. Aşağı çığırında ise don biraz daha uzun sürer. İlkbaharda sık sık buz birikintileri oluşur ve Pinega yakınlarında, özellikle Kotlas ile Arhangelsk'te ırmak boyunca taşkınlar görülür.

Kuzey Dvina, Volga-Baltık suyolu ve Pinega Irmağı aracılığıyla Kuloy ve Mezen ırmakları ile bağlantılıdır.

Kuzey Friz Adaları, Almanca NORDFRIESISCHE INSELN, Danca NORDFRISISKE ØER, Friz Adalarının(*) bir bölümü. Kuzey Avrupa kıyıları açığında, Kuzey Denizinde yer alır. Siyasal açıdan Almanya ve Danimarka arasında bölünmüştür.

Kuzey Hamgyang *bak.* Hamgyang-puk

Kuzey Hindistan Kilisesi, 1970'te altı Hıristiyan mezhebinin birleşmesiyle oluşan kilise. Birlikte Kuzey Hindistan Birleşik Kilisesi, Hindistan, Pakistan, Myanmar ve Sri Lanka Anglikan Kilisesi, İngiliz ve Avustralya Metodist kiliseleri, Kuzey Hindistan Baptist Kiliseleri Konseyi, Kardeşlik Kilisesi ve İsa'nın İzleyicileri yer almıştır. Hindistan'ın 1947'de bağımsızlığına kavuşmasıyla 1929'da başlatılan birleşme görüşmeleri yeniden canlandı. 1951'de hazırlanan birlik taslağı delegelerden oluşan bir komiteye sunuldu. Taslak 1965'te kesin biçimini alarak onaylandı. Kuzey Hindistan Kilisesi'nin etkinlikleri dinsel eğitimin ötesinde, öğretim, sağlık, yetimler, dullar, yaşlılar ve özürlüler için sosyal çalışma planlarını içerir. Merkezi Yeni Delhi'dedir.

Kuzey Hindistan tapınak mimarlığı, bütün Kuzey Hindistan'da ve güneyde Bicapur'a kadar yayılan mimarlık üslubu. En belirgin öğesi *şikhara* adı verilen kulesidir. *Şilpa-şastra*'da (geleneksel mimarlık kuralları) sözü edilen Nagara tapınakları düşünülerek bu adla da anıldığı olur. Ama *Şilpa-şastra*'daki terimlerle günümüze kalan mimarlık yapıtları arasında ilişki kurulabilmiş değildir.

Kuzey Hindistan'da tipik bir Hindu tapınağındaki *garbhagrha* (rahim evi) denen kare planlı kutsal odanın içinde tanrının heykeli bulunur. Kutsal odayı sütunlu *mandapa*'lar (saçaklık) izler. Bunlar kutsal odaya *antarala* denen açık ya da kapalı bir sahanlıkla bağlanır. Kutsal odanın girişi ırmak tanrılarının heykelleriyle, bitkisel, hayvansal ve geometrik figürlerle zengin bir biçimde bezenmiştir. Kutsal yer bazen bir koridorla çevrili olur. Yapının üstünde dışbükey çizgileriyle *şikhara* yükselir. *Mandapa*'ların üstünde de *phamsana* türünden düz çizgili daha küçük *şikhara*'lar yer alır. Bazen bütün bu bölümler köşelerinde ibadet mekânlarının bulunduğu bir terasın (*cagati*) üstünde yer alır. Tanrı Şiva'ya adanmış tapınaklarda kutsal odanın karşısına boğa Nandi'nin heykeli yerleştirilir. Eğer tapınak Tanrı Vişnu'ya adanmışsa, önüne yüksek sütunlar (*dhvaca-stambha*) konur.

Kutsal oda, dört duvarının ortasındaki çıkıntılar nedeniyle haç biçimindedir. Dış duvarlar ise mitoloji ve yarı tanrı figürleriyle bezenmiştir. Bu figürlerin en önemlileri çıkıntılardaki nişlerin içinde yerleştirilmiştir. Kutsal odanın içi, özellikle de kaset tavanı taşıyan çeşitli biçimlerdeki sütunların üstü zengin kabartmalarla doludur.

Kuzey Hindistan tapınaklarının ilk örneklerinin 6. yüzyıla değin indiği, Bihar eyaletinde Deogarh'daki tapınaktan anlaşılmaktadır. Bu tapınağın kutsal odasının üstünde basık bir *şikhara* vardır. Üslup 8. yüzyılda en olgun dönemine ulaşmış ve Orissa, Orta Hindistan, Racasthan ve Gucerat gibi yerlerde yerel çeşitlemelerle gelişmiştir. Kuzey Hindistan tapınaklarının sınıflandırılması genellikle *şikhara* türlerine göre yapılır. Bunlar düz çizgilerin egemen olduğu *phamsana* ile eğri çizgilerin kullanıldığı *latina* olmak üzere iki türdür. *Latina*'nın da iki çeşitlemesi (*şekhari* ve *bhumica*) vardır (*bak.* şikhara).

Kuzey Hindistan tapınak üslubunun en tipik türlerinden birinin örnekleri Orissa'daki ilk dönem tapınaklarıdır. Önemli bir tapınak merkezi olan Bhubanesvar kentindeki 8. yüzyıldan kalma Paraşurameşvara Tapınağı bunlardan biridir. 10. yüzyılda gelişmeye başlayan Uriya üslubunda daha yüksek duvarlar yapılmış, kule daha çok bezenmiştir. Bhubanesvar'daki 11. yüzyıldan kalma Lingaraca Tapınağı bu üslubun en olgun örneğidir. Kutsal odası bugün harap durumda olan Konarak'taki Güneş Tapınağı ise Oriya tapınaklarının en büyüğü ve belki de en ünlüsüdür.

Pattadakal'da Galaganatha Tapınağı, 8. yy; Karnataka, Hindistan
P. Chandra

Hindistan'ın orta kesimlerinde, yalın biçimlerden daha karmaşık ve zengin biçimlere doğru bir geçiş izlenir. Yapıların gerek içlerindeki, gerekse sütunlarındaki bezemeler Orissa'dakilerden daha zengindir. Orta Hindistan üslubunun en olgun örneği Khacuraho'daki Kandarya Mahadeva Tapınağı'dır (y. 11. yy). Yapının dış duvarlarındaki kabartmaların hareketliliğine karşın bütününde bir ağırbaşlılık ve uyum egemendir. Çok sayıdaki küçük boyutlu ibadet mekânı, *şekhari* kulesinin daha da yüksek görünmesine yol açar.

Gucerat bölgesinde de pek çok tapınak vardır ama bunların büyük bir bölümü çok hasar görmüştür. Modhera'da 11. yüzyılın başlarından kalma Güneş Tapınağı bunların en güzellerinden biridir.

Kuzey Hollanda *bak.* Noordholland

Kuzey Hvanghe *bak.* Hvanghe-puk

kuzey ışığı, KUZEY KUTUP IŞIĞI olarak da bilinir, Kuzey Yarıküre'de görülen atmosfer ışıması. *Ayrıca bak.* kutup ışığı.

Kuzey İklim Aralığı, BOREAL İKLİM ARALIĞI olarak da bilinir, Holosen Bölüm (y. 10 bin yıl öncesinden günümüze) iklim dönemi. Karbon-14'le (radyokarbon) gerçekleştirilen tarihlendirme çalışmaları, Kuzey İklim Aralığının yaklaşık 9.500 yıl önce başlayıp 7.500 yıl önce sona erdiğini göstermektedir. Ön-Kuzey İklim Aralığını izleyen Kuzey İklim Aralığı daha sonra yerini Atlantik İklim Aralığına bırakmıştır.

Kuzey İklim Aralığının başlıca özelliği sıcak ve kurak olmasıydı. Avrupa'da, Erken Kuzey İklim Aralığının en belirgin özellikleri fındık ve çam karışımının egemen olduğu ormanlar ve deniz düzeyindeki gerilemedir. Geç Kuzey İklim Aralığında, fındık ve meşe ormanları egemen olmuş ve denizler yeniden karalara doğru ilerlemiştir. Her iki dönemde de iklimler sıcak ve kurak olarak kalmıştır.

Kuzey ili (Gana), Gana'da il. Kuzeyde Yukarı ili ile güneyde Brong-Ahafo ve Volta illeri arasında yer alır. Yüzölçümü 70.383 km²'dir. 1960'ta kurulan il, eskiden Kuzey Toprakları Protektorası'nın bir parçasıydı. İl topraklarının büyük bölümü Volta Irmağı ile başlıca kolları olan Kara Volta, Beyaz Volta ve Oti ırmaklarının havzası içinde kalır. Kuzeyde Gambaga, batıda ise Konkori ile son bulan havza, bu bayırlık alanlar dışında ortalama 300 m yükseklikte hafif eğimli bir düzlüktür. İklim son derece serttir; yedi ay süren yağmur mevsiminin (yağış miktarı 1.000-1.270 mm) ardından beş ay boyunca şiddetli bir kuraklık yaşanır. Egemen bitki örtüsü Gine savan ormanlarıdır.

Ekonomisi tarıma dayanan ilde yetiştirilen ürünlerin başında tahıl, manyok ve Hint yerelması gelir. Karite yağı önemli bir besin kaynağı ve ihraç ürünüdür. İli kalkındırmak amacıyla kesimlik sığır besiciliğini geliştirmek, ileri tarım teknikleri kullanmak, yerleşmeleri yeniden düzenlemek ve ticari amaçla tütün ekimine geçmek için çalışmalar yürütülmektedir. Sanayi büyük ölçüde tarım ürünlerinin işlenmesine dayanır. Buipe yakınlarında dolomit yatakları bulunmuştur. Mole Ulusal Parkı, Tamale'nin 154 km batısındadır. Nüfus yoğunluğunun düşük olduğu ilde büyük yerleşmelerin sayısı azdır. Yoğun nüfuslu yerleşmeler ilin en büyük kenti ve yönetim merkezi olan Tamale'nin(*) kuzeyindeki birleşik köylerdir. Yendi ve Savelugu da önemli merkezlerdir. Kuzey ilinin ulaşım olanakları genelde yetersizdir. Nüfus (1988 tah.) 1.285.900.

Kuzey ili (Papua Yeni Gine), Papua Yeni Gine'nin güneybatısında il. Yüzölçümü 22.800 km²'dir. İl toprakları kıyıdan iç kesimlere doğru gidildikçe keskin biçimde yükselir ve kıyıdan 100-115 km içerideki Owen Stanley Sıradağlarının doruklarında 4.000 m'ye ulaşır. Yüksek bölgelerin sularını toplayan Gira, Mambare, Kumusi ve Musa gibi hızlı ırmaklar, geniş Holnicote, Dyke Ackland ve Collingwood körfezlerinden Solomon Denizine dökülür. 1979'da kurulan ilin yönetim merkezi Popondetta'dır. Öteki önemli merkezler güneydoğudaki Tufi ve iç kesimlerdeki Kokoda'dır. Kokoda, karayoluyla Popondetta'ya ve kıyı bölgesine bağlanır. Oldukça kalkınmış ve büyük bölümü yerleşime açılmış durumdaki ilden, kauçuk, kakao ve kahve ihraç edilir. Avrupalılar bölgeye ilk kez 1890'larda, alüvyonlu topraklarda altın aramak için geldiler. 20. yüzyılın başlarında Yodda ve Gira'daki yataklarda altın çıkarılıyordu. Merkezi Gona'da olan Anglikan misyonuna bağlı ilk okul 1910'da kuruldu. 1906-42 arasında ülkeye egemen olan Avustralyalıların yönetim merkezi Buna'ydı. 1942-43 yıllarında Japon işgali altında kalan bölge, Japonların Moresby limanını işgal etmesini önlemek üzere düzenlenen başarılı bir harekât sonucunda Müttefiklerce kurtarıldı. 1951'de, Popondetta'nın 24 km güneyindeki Lamington Dağının püskürttüğü lavlar, eski il merkezi Higaturu'nun yıkılmasına ve 3 bine yakın kişinin ölümüne yol açtı. Nüfus (1990 geç.) 96.762.

Kuzey ili (Uganda), Uganda'nın ortakuzey kesiminde il. Kuzeyde Sudan, güneydoğuda Kyoga Gölü, kuzeybatıda Nil Irmağı, doğuda Karamoja, güneydoğuda Doğu Buganda, güneyde Kuzey Buganda, güneybatıda

Batı illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü yaklaşık 41.500 km²'dir.

İldeki Lango bölgesinde, Victoria Nili'nin doğu yakasında Mezolitik ve Neolitik çağlardan kalma yerleşmeler bulunmuştur. Yörede, yaklaşık 1300-1400 arasında özgün çanak çömlek ürünleriyle tanınan Bigo kültürü gelişti. 16. yüzyılda, Nil kökenli Luoların (Kavirondollar) bölgeye göç etmelerinin ardından çeşitli krallıklar kuruldu. Akoliler 17. yüzyılın ortalarında üstünlüğü ele geçirerek Lango bölgesine yerleştiler. Akoli topraklarına giren ilk Avrupalı, Amabile adında Maltalı bir tüccardı. Onu, köle ticareti yapabilmek için yerel şeflerle gizlice anlaşma yolları arayan Arap serüvenciler izledi. Mısırlılar da sınırlarını güneye doğru genişleterek Akoli topraklarının merkezinde bir karakol kurmuştu. Akolilerin Mısırlılara karşı başlattıkları direniş Mısır kuvvetlerinin bölgeden çekilmesiyle sonuçlandı. Uganda'yı İngiltere'nin nüfuz alanına bırakan 1890 Alman-İngiliz Antlaşması'nın imzalanmasından dört yıl sonra Uganda'da İngiliz protektora yönetimi kuruldu. İngiltere'nin 1962'de ülkenin bağımsızlığını tanımasının ardından bölge Uganda Devleti'nin bir parçası oldu.

İl topraklarının büyük bölümü, deniz düzeyinden yüksekliği 915-1.220 m arasında değişen düzlüklerden oluşur. Başlıca yükseltiler Lalak (1.760 m), Madi Opei (1.715 m), Lamwa (1.927 m) ve Ogile (1.993 m) adlı tepelerdir. Güneyde oldukça verimli, alüvyonlu gri topraklar uzanır. Büyük bölümü savanlarla kaplı olan ilin kuzeyindeki Imatong Dağlarında kurak dağ ormanları bulunur. Yörenin fil, aslan, zürafa, yabanıl sığır, çalı domuzu, zebra, gergedan ve antilop türlerini içeren zengin bir hayvan varlığı vardır. Fil Koruma Alanı, Kabarega (eskiden Murchison) Çavlanları Ulusal Parkı ve Aswa-Lolim Av Hayvanları Koruma Alanı'nın bazı bölümleri il sınırları içinde kalır. Başlıca topluluklar Nil-Sahra ailesinin batı öbeğinden diller konuşan ve aralarında tarihsel bir düşmanlık olan Akoliler ile Langolardır. Ekonomi tarıma ve Albert Nili'nde yapılan balıkçılığa dayanır. Başlıca tarım ürünleri pamuk, tütün, manyok, darı, kocadarı, tatlıpatates, yerfıstığı ve susamdır. Çeşitli sanayi kuruluşlarında mobilya, ayakkabı, işlenmiş kahve, un, sabun, meşrubat, tarımsal araç gereç, çanak çömlek ve inşaatlarda kullanılan kil ile sıvı ve katı yağlar üretilir. İl merkezi Gulu, demir ve hava yoluyla Lira'ya, karayoluyla da Kitgum, Atura ve Atiak'a bağlanır. Farajok, Fadibek, Fajuli, Fabbo, Foda ve Koki'de tarihsel kaleler vardır. Nüfus (1985 tah.) 1.459.200.

Kuzey İli (Zambia), Zambia'nın kuzeyinde il. Kuzeyde Zaire ve Tanzanya, doğuda Doğu ili ve Malavi, güneydoğuda Orta, batıda Luapula illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 147.826 km²'dir. Genellikle düz olan il topraklarının deniz düzeyinden yüksekliği 1.218 m dolayındadır. Chambeshi Irmağı, ilin güneybatısının büyük bölümünün sularını toplayarak Bangweulu Gölünün çevresindeki bataklıklara karışır. Genellikle kavisler çizerek durgun biçimde akan ırmaklar, kurak mevsimde çoğunlukla kurur. Platolar çalılar, orta boy ağaçlar ve yüksek otlarla kaplıdır. İlde birbirinden uzak geniş araziler, av hayvanları için koruma alanı olarak ayrılmıştır. Zengin bir yabanıl hayvan varlığı bulunan Kuzey ilindeki başlıca hayvanlar, bir genon türü olan savan maymunu, babuin, sırtlan, pars, fil, gergedan, zürafa, suaygırı, timsah ve antilop türleridir. Ayrıca kutan (pelikan), balıkçıl ve flamingo gibi kuşlar yaşar.

Tanganika Gölünün güney kıyıları ile Luangwa Irmağı vadisinde Alt, Orta ve Üst Paleolitik Çağ ile İlk Demir Çağından kalma yerleşmeler vardır. Ishiba Ngandu (Genç Göl) çevresinde ise İS y. 500-1750 arasında, doğal bir üslupla yapılmış resimler bulunmuştur. Kalambo Çavlanları ise Afrika'nın en önemli Alt Paleolitik yerleşme alanlarındandır.

17. yüzyılın sonlarında yörede, Çitilerin timsah klanının Bemba topraklarında kurduğu bir krallık vardı. 19. yüzyılda yönetim İngiliz Güney Afrika Kumpanyası'nın eline geçti; 1924'te de İngiliz Sömürgeler Bakanlığı, o sırada Kuzey Rodezya olarak adlandırılan bölgenin yönetimini üstlendi. Sömürge yönetimine karşı ilk örgütlü direnişi, 1912 başlarında Mwenzo'daki bir misyonun öğrencileri başlattı. Avrupalıların Kuzey ve Güney Rodezya'yı bir federasyon çatısı altında birleştirme tasarıları Siyahlar arasında sert tepkilere neden oldu. Zambia bağımsızlık mücadelesinin önderi Kenneth Kaunda'nın doğum yeri olan Kuzey ili, 1964'te bağımsızlığın kazanılmasının ardından Zambia Devleti'ne bağlandı.

İlde yaşayan başlıca topluluklar, Svahili, Şila, Tebve, Bemba, Lungu, Mambve, Mukulu, Bisa, İva ve İnamvangalar; en yaygın dil, ülkenin *lingua franca*'sı Bembadır. Geçimlik tarım ürünlerinin başında mısır, manyok, kocadarı, darı, yerfıstığı, pamuk ve tütün gelir. Tarımın yanı sıra mandıracılık ve balıkçılık da yapılır. Başlıca sanayi ürünleri ise tütün, içki, kâğıt, mobilya ve kumaştır. İl merkezi Kasama kara, demir ve hava yollarıyla ülkenin başlıca kentlerine bağlanır. Nüfus (1990) 867.795.

Kuzey İrlanda, İngilizce NORTHERN IRELAND, Birleşik Krallık'a bağlı ülke. İrlanda Adasının kuzeydoğusunda yer alır. Güneyinde ve batısında İrlanda Cumhuriyeti, doğusunda İrlanda Denizi ile Kuzey Kanalı, kuzeyinde Atlas Okyanusu vardır. Kuzey İrlanda, eski bir İrlanda eyaleti olan Ulster'ın yalnızca bir bölümünü kapsamasına karşın genellikle Ulster bölgesi adıyla anılır. Başkenti Belfast'tır. Yüzölçümü 14.121 km², 1990 tahmini nüfusu 1.594.000'dir.

Doğal yapı. Topografik açıdan Kuzey İrlanda, ortasında Neagh Gölünün yer aldığı bir çanağı andırır; çanağın kenarları ise ülkenin yükseltilerini oluşturur. Eski altı ilden beşi olan Antrim, Down, Armagh, Tyrone ve Londonderry, Neagh Gölünün çevresinde yer alır. Kuzeyde ve doğuda Antrim Platosunun yüksekliği kıyıya yaklaştıkça artarak 300-450 m'ye ulaşır. Güneydoğuda buzullanmayla oluşmuş düzgün, yuvarlak tepeciklerin (drumlin) arasında 585 m yüksekliğindeki Slieve Crook uzanır. Drumlinler, en yüksek noktasına Slieve Donard'da (852 m) ulaşan Mourne Dağlarında son bulur.

Kuzey İrlanda'ya ılıman bir deniz iklimi egemendir. Güneybatı yönünden gelen alçak basınç dalgaları, havanın genellikle yağmurlu ve bulutlu olmasına yol açar. Yağış miktarı batıdan güneye gidildikçe azalır. Görece kurak ilkbahar aylarını yağışlı yazlar izler; kış aylarında yağış miktarı artar. Hava koşullarının çok değişken olmasına karşın, aşırı sıcak ya da soğuklar görülmez. Normal sıcaklık ortalamaları 5°C-10°C arasında değişir.

Ekonomi. Kuzey İrlanda ekonomik olarak Birleşik Krallık'la bütünleşmiştir. En büyük ticaret ortağı, ithalatının yüzde 73'ünü, ihracatının ise yüzde 86'sını gerçekleştirdiği Birleşik Krallık'tır. Güney komşusuna göre sanayileşmiş bir ülke olan Kuzey İrlanda'da işgücünün çoğunluğu imalat sanayisinde çalışır. İhracatta sanayi ürünleri ağırlıktadır. Makine ve gemi yapımı, motorlu araç imalatı, tekstil, gıda işleme ve meşrubat yapımı başlıca sanayi dallarıdır. Londonderry'de gömlek ve pijama üretimi yaygındır. Bu kentte ayrıca kimyasal madde ve halat üretilir. Britanya Adalarının başlıca limanlarından olan Belfast'taki tersaneler dünyaca ünlüdür. Larne ve Londonderry'de de önemli limanlar vardır.

Kuzey İrlanda'nın mineral kaynakları yetersizdir. Kireç, tuğla ve çimento üretiminde, ülkede çıkarılan tebeşir, kil, kireçtaşı ve çakıltaşı kullanılmakla birlikte, ülke enerji bakımından ithal kömür ve petrole bağımlıdır. Tarımsal üretim ekonomide önemli yer tutar. 1970'lerden beri tarım işletmelerinin sayısı azalmış, çiftçilerin de nüfusu azalırken yaşam düzeyleri yükselmiştir. Genelde karma tarım egemendir. Tarım gelirinin yaklaşık yüzde 85'i çiftlik hayvanlarından sağlanır. Neagh Gölünün güneyini zengin meyve bahçeleri ve bağlar kaplar.

Kültür. Sanat ve kültür yaşamında yerli ve yabancı öğeleri birbirinden ayırmak güçtür. 16. yüzyılda Tudor istilalarına uğrayan, 17. yüzyıl başlarında da İskoçların zorla yerleştirildikleri bölgede, önceki dönemlerde gelişmiş kültürlere ait izler fazla belirgin değildir. Gaelce, artık yalnızca *caley* denen geleneksel törenlerde kullanılır. Özgün kültürde önemli bir yeri olan gezgin oyuncular ve eski halk ozanları da ortadan kalkmıştır. Geleneksel halk kültürü, yalnızca renkli dinsel törenler ve geçit törenlerinde yaşatılır. Kültürel ortam başka yönlerden Britanya Adalarının geri kalan bölümünden pek farklı değildir. Bölgesel özelliklerden biri de halkın İngilizce aksanıdır.

Coleraine'deki Yeni Ulster Üniversitesi en önemli yükseköğretim kurumudur. Ülkede sanatın çok yönlü biçimde gelişmesini sağlamak amacıyla oluşturulan Sanat Konseyi'nin etkinlikleri Belfast'ta yoğunlaşmıştır. Belfast'ta bale ve opera topluluğunun yanı sıra iki tiyatro, Yeni Ulster Üniversitesi'ne bağlı bir gezici tiyatro topluluğu, bir senfoni orkestrası ve bir gençlik orkestrası etkinlik gösterir. Ayrıca hem Belfast hem de Lon-

Devler Yolu'nun yakınındaki Dunluce Şatosu, Kuzey İrlanda
Tim Thompson

donderry'de sürekli bir sanat galerisi vardır. Yerel televizyon programları Ulster Television Ltd. tarafından yayınlanır. Ulster Müzesi ulusal bir müze niteliğindedir. Ulster Halk ve Ulaşım Müzesi ise Kuzey İrlanda'daki köy yaşamının geçmişini yansıtır.

Tarih. 1922'de Serbest İrlanda Devleti kurulduğunda Kuzey İrlanda merkezi Birleşik Krallık hükümeti ile sıkı bağlarını korudu. Bu bağlar 1949'da Serbest İrlanda Devleti'nin İngiliz Uluslar Topluluğu'ndan ayrılması üzerine daha da güçlendi. Ülkenin kuruluşundan beri birlik ya da ayrılma sorunu siyasal yaşamın ana konusu oldu. Toplam nüfus içindeki sayıları Katoliklerin yaklaşık iki katı olan Protestanlar, Birleşik Krallık'la birliği, Katolikler ise Birleşik Krallık'tan ayrılarak İrlanda Cumhuriyeti ile birleşilmesini savunmaktadır.

Ülkede göreli istikrar 1960'ların ortalarında bozulmaya başladı. Katoliklerin 1968'de medeni haklar için gösteriler düzenlemeleri iki grup arasında silahlı çatışmalara yol açtı. 1970'lerin başlarında barışı sağlamak üzere ülkeye İngiliz askerleri gönderildi. 1972'de İngiltere başbakanı Edward Heath Kuzey İrlanda Anayasası'nı askıya aldı ve parlamentonun etkinliğini durdurdu. İç karışıklıklar ve silahlı eylemler sürdü ve 1970'lerin ortasında en yüksek düzeyine ulaştı. 1980'lerde ise azaldı.

Ülkede etkinlik gösteren militan Protestan grupların en büyüğü Ulster Savunma Birliği (UDA) adlı paramiliter örgüttür. 1971'de Andy Tyrie tarafından kurulan UDA, Yönetsel Özerklik Yasası'na şiddetle karşı çıkmaktadır. Hapisteki İrlanda Cumhuriyet Ordusu(*) (IRA) üyelerinin adi suçlu değil siyasal hükümlü sayılmaları için kampanya yürüten dört İrlanda milliyetçisinin 29 Ekim 1980'de öldürülmesinin sorumluluğunu, UDA üyeleri üstlenmiştir. Militan Protestanların bir başka paramiliter örgütü, 1966'da kurulan Ulster Gönüllüleri'dir (UVF). Bu örgüt özellikle IRA üyelerine karşı eylemler düzenlemektedir. 28 Haziran 1966'da Kuzey İrlanda yönetimince yasaklanan UVF bir dizi bombalama, suikast, cinayet ve misilleme eylemi gerçekleştirmiştir. 20 Şubat 1979'da çoğu UVF üyesi olan 11 kişi İRA'dan intikam almak amacıyla 19 Katoliği öldürmek suçundan toplam 906 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Merkezi İrlanda Cumhuriyeti'nde bulunan IRA ise Ulster'lı Katolikler arasında hücreler oluşturarak özellikle 1960'ların sonlarından beri eylemlerini sürdürmektedir.

Kuzey Kanalı, İrlanda Denizini Atlas Okyanusunun kuzey bölümüne bağlayan dar boğaz. En dar yeri, Kintrye Burnu (İskoçya) ile Torr Burnu (İrlanda) arasında 21 km'dir. Kanal, İskoçya ile Kuzey İrlanda arasında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır. Her birinde bir deniz feneri bulunan Arran, Gigha ve daha küçük Ailsa Craig adaları kanal üzerinde yer alır. Kanalın İskoçya kıyısı Jura Boğazı, Kibrannan Boğazı ve Clyde Halici, İrlanda kıyısı ise Belfast Halici ile derin biçimde oyulmuştur. Avrupa kıta sahanlığında yer alan ve çoğu yerinde düz olan kanal tabanı çamur, kum ve denizkabuğu çökeltilerinden oluşur.

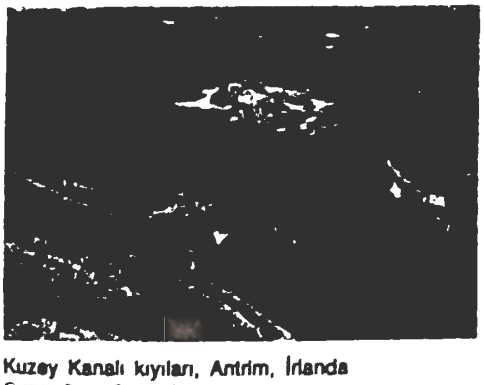

Kuzey Kanalı kıyıları, Antrim, İrlanda
George Brown-Shostal/EB Inc

Kuzey Kanara *bak.* Uttar Kannad

Kuzey Kanto, Japonca KITA-KANTO, Japonya'nın ortadoğu kesiminde sanayi bölgesi. Gumma, Saitama ve Toçigi illerinin (*ken*) bazı bölümlerinden oluşur. Kuzeyde Keihin (Tokyo-Yokohama) Sanayi Bölgesi'ne bitişiktir. Büyük bölümü düzlüklerden oluşan bölge topraklarında, Kanto ve Eçigo sıradağları uzanır. Kuzey Kanto'nun yönetsel ya da siyasal bir statüsü yoktur. Başlıca sanayi ürünleri makine, metal eşya ve ulaşım araçlarıdır. Öteki ekonomik etkinlikler bakır, çinko ve demir madenciliği ile ormancılık ve ipekböcekçiliğidir. İpek ve kâğıt sanayilerinde makineli üretime ilk kez 1912 ve 1914'te Gumma ilinde geçildi. 1939'da Koyuma'da bir demir-çelik fabrikası açıldı. Ardından Niza'da duyarlı aygıtlar (1946), Ageo'da dizel motorları, kamyon ve otobüs (1950), II. Dünya Savaşı sırasında bir uçak üretim merkezi olan Ota'da motorlu taşıt araçları, Ora'da elektrikli araç gereç üretimi (1959), Aşikaga ve Kiryu'da dokumacılık başladı. 1960'larda sanayi üretimi hızlı bir gelişme gösterdi. Sanayi kuruluşlarının Keihin'den buraya taşınması bölgenin önemini daha da artırdı. Kuzey Kanto bugün Japonya'nın öteki sanayi bölgeleriyle karşılaştırıldığında önemli bir ağır sanayi merkezi olmamakla birlikte, hafif sanayi alanında başta gelir. Keihin'de üretilen fotoğraf makinesi, kamera ve elektrikli araç gereç parçaları, Kuzey Kanto'da montajı yapıldıktan sonra piyasaya sürülmek üzere Keihin'e geri gönderilir. Ayrıca bölgede pirinç, dut, armut, kestane gibi tarım ürünleri ile çiftlik hayvanları da yetiştirilir.

Kuzey Kazakistan, Rusça SEVERO-KAZAHSTAN, Kazakistan'da yönetim birimi (*oblast*). Kazakistan'ın en kuzeyinde yer alır. 44.300 km²'lik yüzölçümüyle cumhuriyetin en küçük yönetim birimidir. Batı Sibirya Ovasının güney ucunda yer alan Kuzey Kazakistan topraklarının sularını İşim Irmağı toplar. Bölgede çok sayıda sığ tatlı ve tuzlu su gölü vardır. Kışlar uzun, sert ve karlı, yazlar ise sıcak geçer. Yıllık ortalama yağış miktarı 350 mm'yi bulursa da yıllara göre büyük farklılıklar gösterir. Çernozom topraklar üzerinde kuzeyde ağaçlı, güneyde ise çıplak stepler uzanır.

Ekonomisi tarıma dayanan Kuzey Kazakistan, Kazakistan'ın en büyük tahıl üreticisidir. Tahılın yanı sıra hayvan yemi, sebze, keten ve ayçiçeği de yetiştirilir. Çiftlik hayvanlarının çoğunluğunu koyun, sığır ve domuz oluşturur. Hemen hepsi yönetim merkezi Petropavlovsk'ta toplanmış olan sanayi tesislerinde ağırlıklı olarak tarım ürünleri işlenir. Nüfusun yaklaşık üçte ikisi Ruslardan, geri kalan bölümü Kazak, Ukraynalı ve Almanlardan oluşur. Nüfus (1991 tah.) 810.400.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti *bak.* Kıbrıs

Kuzey Kordofan *bak.* Kordofanü'ş-Şimaliye

Kuzey Kore *bak.* Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti

Kuzey Kutbu, Yer ekseninin kuzey ucu. Grönland'ın yaklaşık 725 km kuzeyinde, Kuzey Buz Denizinde yer alır. 1980 ölçümüne göre Boothia Yarımadasının kuzeybatısında bulunan magnetik Kuzey Kutbu (y. 77° 19′ kuzey, 101° 49′ batı) ve jeomagnetik Kuzey Kutbu ile (y. 78° 30′ kuzey, 69° 00′ batı) çakışmaz. Okyanusun 4.087 m derinliğe ulaştığı bir noktada yer alan Kuzey Kutbu, akıntıların sürüklediği buz kütleleriyle kaplıdır. Yılda altı ayın gündüz, altı ayın gece olduğu Kuzey Kutbu'na ilk kez, Robert E. Peary ve Matthew Henson adlı ABD'li kâşifler köpeklerin çektiği bir kızakla ulaştılar (1909). 1926'da Roald Amundsen, Lincoln Ellsworth ve Umberto Nobile'den oluşan uluslararası bir ekip balonla, 1929'da da ABD'li kâşif Richard E. Byrd uçakla kutba gitti. Daha sonra birçok kez Kuzey Kutbu'na gidildi. ABD'nin "Nautilus" ve "Skate" adındaki nükleer denizaltıları sırasıyla 1958 ve 1959'da kutba ulaştılar.

Kuzey Kutup Bölgesi, ARKTİKA olarak da bilinir, yeryüzünün en kuzeyinde, iklim, bitki örtüsü, hayvan varlığı ve öteki fiziksel özellikleri bakımından kutup koşullarının egemen olduğu, Kuzey Kutbu'yla çevresini kapsayan bölge. Arktika adı Küçükayı takımyıldızının ucunda yer alan Kutup Yıldızı'nın Yunanca karşılığı olan *arktos* (dişi ayı) sözcüğünden gelir. Okyanusla çevrili Antarktika kıtasının tersine, tamamına yakın bölümü karalarla çevrili büyük bir okyanus havzasıdır. Grönland, Svalbard ve öteki kutup bölgesi adalarını, Rusya, Norveç, Alaska ve Kanada'nın kuzey kesimlerini, İzlanda'nın büyük bölümünü ve Bering Denizi ile Atlas Okyanusunun kuzeyini kapsar. 66° 30′ kuzey enleminden geçtiği varsayılan Kuzey Kutup Dairesi(*) gerçek anlamda coğrafi bir sınır oluşturmadığından, bölgenin sınırı genellikle Asya, Amerika ve Avrupa kıtalarında ağaç kuşaklarının bittiği yer olarak kabul edilir.

Bölgenin ayırt edici özellikleri yaz ve kış sıcaklıkları arasındaki aşırı farklılık, yüksek kesimlerin sürekli kar ve buzla, alçak kesimlerin ise çalı ve fundalıklarla kaplı olması ve toprağın yazları eriyen üst katmanlar dışında sürekli donmuş durumda bulunmasıdır.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri ve jeolojik yapı. Kuzey Kutup Bölgesi toprakları jeolojik bakımdan dört eski kristalin kayaç çekirdeğinin çevresinde oluşmuştur. Bunların en büyüğü, Kraliçe Elizabeth Adalarının bir bölümü dışında, bölge sınırları içinde kalan bütün Kanada topraklarının tabanını oluşturan Kanada Kalkanıdır. Kanada Kalkanı, Baffin Körfezinin altından doğuya doğru uzanarak Grönland'ın büyük bölümünü kapsar. Merkezi Finlandiya olan Baltık Kalkanı, Norveç kıyıları dışında İskandinavya'nın kuzeyini ve Rusya'nın kuzeybatısını içine alır. Daha küçük olan öteki iki kalkandan Angara (Anabar) Kalkanı Sibirya'nın ortakuzeyindeki Hatanga ve Lena ırmakları arasında, Aldan ise Sibirya'nın doğusunda yer alır.

Kalkanların arasında, özellikle de kenarlarında uzun yıllar süren tortullaşma, kalkanların bir ölçüde gömülmesine yol açmıştır. Bazı yerlerde kalın tortullar sonradan kıvrılarak dağlara dönüşmüş, ama bu dağların çoğu aşınmayla yok olmuştur. Kuzey Kutup Bölgesi'nde iki dağoluşumu dönemi saptanmıştır. Bunlardan Paleozoyik (Birinci) Zamanda (y. 570-225 milyon yıl önce) oluşan karmaşık dağ sistemi Kraliçe Elizabeth Adalarından başlar ve Peary Toprakları üzerinden Grönland'ın doğu kıyılarına iner. Mezozoyik (İkinci) ve Senozoyik (Yakın) zamanlarda (y. 225 milyon yıl öncesinden günümüze) oluşan dağlar ise Sibirya'nın kuzeydoğusuyla Alaska'da yer alır. Erken

Paleozoyik ile Kuvaterner (Dördüncü) Dönem (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) arasında oluşan yatay ya da hafif eğik tortul kayaçlar Kanada Kalkanının kuzeyinin bir bölümünü kaplar; bu kayaçlar Rusya'nın kuzeyiyle Sibirya'nın batısı ve orta kesiminde daha geniş alanlara yayılmıştır.

Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-2,5 milyon yıl önce) Kuzey Kutup Bölgesi'nin iki ayrı yöresinde yanardağ etkinliği olmuştur. Bunlardan ilki Büyük Okyanusun kuzeyindeki dağoluşumu sürecine rastlar; Kamçatka, Aleut Adaları ve Alaska'da bugün de etkin olan yanardağlar vardır. Atlas Okyanusunun kuzeyi boyunca uzanan ikinci yöre ise İzlanda'nın tamamını, Jan Mayen Adasını ve Grönland'ın Scoresby Körfezinin güneyinde kalan doğu topraklarını kapsar. İzlanda ve Jan Mayen adalarında yanardağ etkinlikleri sürmektedir. Grönland'da da kaynarcalara rastlanır.

Bölgenin Geç Tersiyer Dönemdeki iklim koşullarına ilişkin çok az bilgi vardır. Bu dönemde orman kuşağının bugünkünden 1.600 km kadar kuzeyden geçtiği sanılmaktadır. Kabaca 1 milyon yıl önce kutup bölgelerinin iklimi değişmeye ve Pleyistosen (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) buz örtüleri oluşmaya başladı. Bu örtülerin birkaç kez genişlediği bilinmekle birlikte, yalnızca son buzullaşmaya ilişkin ayrıntılı bilgi vardır. Bu dönemde Baffin Adasında oluşan Kuzey Amerika'daki ana buz örtüsü Kanada üzerinden güney ve batıya yayılarak daha küçük buzullarla birleşti ve Laurentide Buz Örtüsünü(*) meydana getirdi. Batı Cordilleralar'da daha küçük bir buz takkesi, kuzeydeki Kraliçe Elizabeth Adalarında ise küçük ve ince olduğu sanılan buz takkeleri oluştu. Bu dönemde Atlas Okyanusunda bulunan Kuzey Kutup Adaları, İzlanda dışında buzla kaplıydı. Avrupa'da İskandinavya Buz Örtüsü kıtanın kuzeyinde geniş bir alana yayılırken, Sibirya'nın kuzeydoğusunda büyük bir buzullaşma olmadı.

Buzların erimesinin ardından özgün yüzey şekilleri ortaya çıktı. Kanada Kalkanının kuzeyi ve Finlandiya gibi kristalin kayaç bölgelerinde akışı düzensiz akarsular ve çok sayıda göl belirirken, zayıf kayaçları kaplayan alçak bölgelerde biriken kalın buzul tortulları, gevşek görünümlü bir arazi yapısı oluşturdu. Yüksek bölgelerde ortaya çıkan U biçimli vadilerin, kıyıya yakın yerlerde deniz sularıyla dolmasıyla Alaska'nın güneyinde, Kanada'nın doğusunda, Grönland'ın çevresinde, İzlanda'nın doğu ve batı kıyılarında, Norveç'te ve birçok Kuzey Kutup Bölgesi adasında görülen fiyortlar oluştu. Öte yandan buzların erimesiyle alçalan arazilerin deniz sularıyla kaplanması, yüksekliği 150-270 m arasında değişen oldukça yüksek kumsalların oluşmasına neden oldu. Bu tür kumsallara Kanada ve Avrasya'nın Kuzey Kutup Bölgesi sınırları içinde kalan kesimlerinde, Svalbard, Grönland, Uralar'ın kuzeyi ve Franz Josef Toprakları'nda rastlanır. Günümüzde de süren kıyı kesimlerindeki yükselme Kanada ve İsveç'in kuzeyinde 100 yılda 60-90 cm'yi bulmaktadır.

Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki ana jeomorfolojik bölümler jeolojik yapıyla ilintilidir. Kanada ve Baltık kalkanlarında yüzey şekilleri büyük benzerlik gösterir. Hudson Körfezinin batısında, Baffin Adasının güneyinde ve Karelya'da bulunan alçak ve kayalık yüzeyler, sayısız gölü ve birbirine karışmayan akarsuları barındırır. Yüksekliği 300-600 m arasında değişen ve bir bölümü buzul tortullarıyla kaplı olan yüksek bölgeler daha geniş bir alana yayılır. Québec-Labrador'un iç kesimleri, Kanada'nın Kuzeybatı Toprakları ve İskandinavya'nın kuzeyindeki Laponya Platosu bu tür bölgelerdir. Kanada Kalkanının Labrador'dan Ellesmere Adasına kadar uzanan doğu kena-

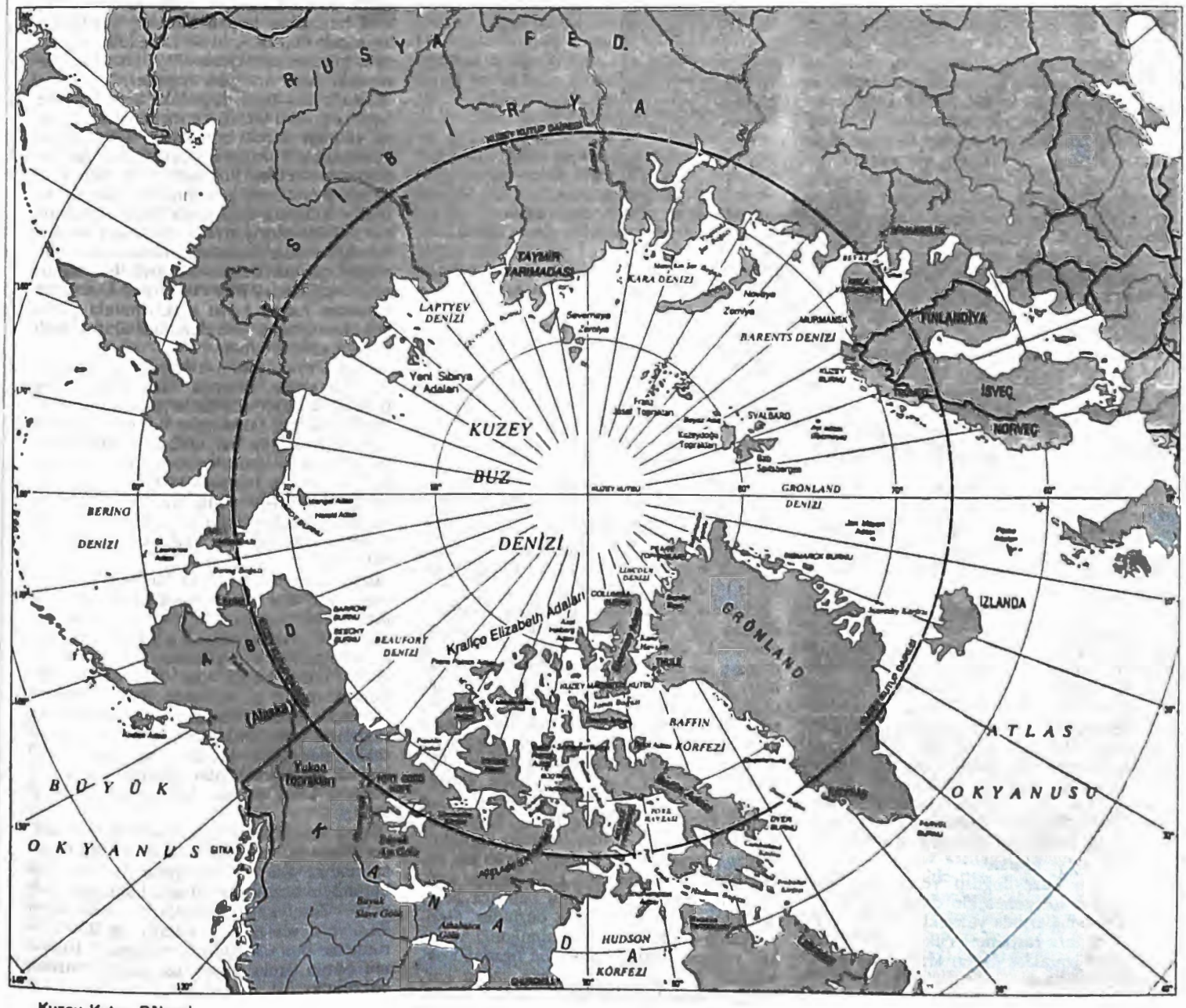

Kuzey Kutup Bölgesi

rının buzlarla derinlemesine yarılması sonucu fiyortlar ve yüksekliği 1.800 m'yi aşan dağlar oluşmuştur. Grönland'daki kalkan da benzer özellikler gösterir. Tortul kayaçların kalkanları örttüğü Sibirya'nın ortakuzeyi ve Hudson Körfezinin kuzeyi gibi bölgelerde ise düzlükler, çoğu dar vadilerle yarılmış platolar ve tepeler ortaya çıkmıştır. Kanada'da düzlükler ve platolar, Angara Kalkanının çevresinde ise tepeler, hatta sıradağlar egemendir.

Kalkan kenarlarından dışa doğru gidildikçe gevşek tortul kayaçlardan oluşmuş geniş düzlükler öne çıkar. Kuzey Amerika'daki Mackenzie Düzlükleri, Banks ve Prens Patrick adaları ve Alaska'nın kuzeyinde yer alan düzlükler, Avrupa'nın kuzeyindeki Kuzey Dvina ve Peçora düzlükleri, Sibirya'daki Obi Irmağının deltası ve kuzeydoğu uzantısı, Sibirya'nın kuzeyindeki düzlükler ve daha doğudaki Lena-Kolıma düzlükleri bu tür oluşumlardır. Bütün bu düzlüklerin ortak özellikleri engebesiz ve çok sayıda sığ gölle kaplı olmalarıdır.

Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki iki dağoluşumu süreci sonucunda ortaya çıkan sert kıvrımlı kayaçlar iki ayrı jeomorfolojik bölge oluşturur. Paleozoyik Zamanda oluşan ilk dağlar uzun zaman önce aşınma (erozyon) sonucu yok olmuş, sonradan yükselen kayaçların da aşınmasıyla platolar, tepeler ve dağlarla kaplı bir arazi yapısı ortaya çıkmıştır. Ellesmere Adasında dağların yüksekliği yaklaşık 3.000 m, Peary Toprakları ve Batı Spitsbergen'de ise 1.800 m'dir. Svalbard'ın doğusunda, Novaya Zemlya ve Severnaya Zemlya'da platoların çoğu 600 m'yi aşmaz.

Sibirya'nın kuzeydoğusu ve Alaska'daki genç dağlar ise genellikle daha yüksektir. Çerski Sıradağlarında yüksekliği 3.000 m'yi aşan doruklara rastlanır. Yukon ve Kolıma gibi büyük ırmaklar dağlar arasındaki geniş havzalardan akar.

Aşırı kış soğukları nedeniyle, birkaç kıyı şeridi dışında bütün Kuzey Kutup Bölgesi toprakları yıl boyunca don altında kalır. İnce üst katmanı yazın çözülen bu sürekli donmuş topraklar (permafrost) dünya yüzeyinin yüzde 25'ini kaplar. Kanada ve Alaska'nın kuzeyinde yapılan ölçümler sürekli donmuş toprakların kalınlığının 250-450 m arasında değiştiğini ortaya koymuştur. Sibirya'nın kuzeyinde 610 m olarak ölçülen kalınlık kutupaltına inildikçe azalır; ama bu kesimde de kalınlığın 60-120 m'yi bulduğu yerler vardır. Sürekli donmuş toprakların güney sınırında turbalıklar başlar.

Akaçlama ve toprak dokusu. Toprağın sürekli donmuş olması yeraltı sularının toplanmasını engeller. Bu nedenle bölgenin hemen her yerinde çok sayıda sığ göle rastlanır. Yaz başında toprağın suya doymuş üst katmanının kurumasından önce her yerde nemli bir dönem yaşanır. Yaz aylarında, özellikle toprağın ince taneli ya da yağışların bol olduğu bölgelerde suya doymuş üst katmanların tepelerden aşağıya yuvarlanmasıyla engebeler düzleşir. Toprak hareketinin çok hızlı olduğu yerlerde bitki örtüsü yok olur.

Bölgenin kuzeyindeki topraklar karmaşık donma ve çözülme süreçlerinden dolayı genellikle farklı özellikler taşır. Toprak dokusu ile bitki örtüsü arasında yakın bir ilinti görülür. Bölgenin her yerine dağılmış olan tundra topraklarının temel özellikleri, sularını iyi boşaltamaması, çok asitli olması ve maden tabakalarının üzerinde değişken ve çözülmemiş bir organik katmanın bulunmasıdır. Üst katmanları koyu kahverengi, alt katmanları gri ve sarıya çalan kahverengi olan kahverengi topraklar, çorak arazi ve çayır tundralarıyla kaplıdır.

Buzullaşma. Kuzey Kutup Bölgesi'nin büyük bölümünün buzlarla kaplı olduğu sanılır. Oysa toprak yüzeyinin yalnızca beşte ikisinden azı sürekli olarak buzludur. Geriye kalan bölgeler iklimin ılımanlığı ya da kar yağışının azlığı nedeniyle buzdan yoksundur. Buzullar yıl boyunca yağan kar, kırağı vb katı yağışlar sonucu biriken kütlenin yazın eriyen buz miktarını aştığı durumlarda oluşur. Erimeyen karlar sıcaklığa ve yıllık birikim oranına bağlı olarak yavaş yavaş buzula dönüşür. Buzulların sıcaklığı genellikle donma noktasının çok altında olduğundan, karın buza dönüşmesi çok yavaş olur. Grönland'ın kuzeybatısında buz katmanında açılan 425 m'lik delik boyunca buzula rastlanmamış ve her biri ayrı yıllara ait 800'ü aşkın kar katmanı saptanmıştır.

Buzun belli bir dönemde ulaştığı yüksekliğe buzullaşma sınırı denir. Baffin Adasının güneydoğusunda deniz düzeyinden yüksekliği 600 m'yi biraz geçen bu sınır, 480 km kuzeydeki Penny Takke Buzulunda 1.370 m'ye ulaşır. Grönland'ın güneyinde 1.828 m'lik, kuzeyinde ise 910 m'lik buzullaşma sınırı saptanmıştır. Bölgenin hiçbir yerinde buzullaşma sınırı deniz düzeyinden geçmez. Denize yakın yerlerde rastlanan buzulların hepsi daha yüksek yerlerden buralara kaymıştır.

Kuzey Kutup Bölgesi buzulları karın kaynağına göre iki gruba ayrılabilir. Büyük grup Atlas Okyanusunun çevresinde, küçüğü ise Büyük Okyanus çevresinde yer alır. Kuzey Yarıküre'deki en büyük buzul olan Grönland Buz Örtüsü ilk gruba girer. Kuzey-güney doğrultusunda uzunluğu 2.526 km, genişliği 965 km, ortalama kalınlığı 1.525 m olan bu örtü, Grönland'ın yaklaşık yüzde 85'ini kaplar. Birçok yerde denize inen buzlardan kopan kütleler buzdağları biçiminde denize açılır ve Labrador Akıntısıyla güneye sürüklenerek Atlas Okyanusundaki deniz trafiğini engeller.

Kanada'da, kuzeydoğudaki birkaç bölge dışında sürekli buzullara rastlanmaz. Ülkenin en güneyindeki buz kütlesi Labrador'un kuzeyindeki Torngat Boğazındadır. Hudson Boğazının hemen kuzeyinde yer alan Frobisher Körfezinin güneyindeki platoda ve Baffin Adasının doğusuyla Bylot Adasında pek büyük olmayan buz takkeleri vardır. Batıda buzullar bulunmaz. Kanada buzullarından çok azı denize ulaşarak buzdağları oluşturur. Kuzey Buz Denizinde Ellesmere Adasının kuzey kıyısı açıklarındaki yüzer buz katmanının eskiden buzullara bağlı olduğu sanılmaktadır.

Atlas Okyanusunun kuzey ve doğusu ile bu okyanusun uzantısı olan Norveç ve Barents denizlerinde de buzullara rastlanır. Beş büyük buz takkesinin bulunduğu İzlanda'daki en büyük buz takkesi 8.300 km²'lik bir alanı kaplayan Vatna Buzuludur (*jökull*). Buzulun batısındaki Grímsvötn Yanardağı her 6-10 yılda bir lav püskürtür. Lavların ısısıyla oluşan geniş buzulaltı gölü, buzulun kenarlarında büyük taşkınlara neden olur.

İzlanda'nın kuzeyindeki Jan Mayen Adasında yer alan Beerenberg Yanardağının üstünde bir buzul vardır. Svalbard'ın yüzde 90'ı buzullarla kaplıdır. En büyük ada olan Batı Spitsbergen'in platoları buzlarla örtülüdür. İkinci büyük ada olan Kuzeydoğu Toprakları'nın platolarında iki buz takkesi bulunur. Atlas Okyanusunun doğusunda yağışların çok olmasına karşın, yüksek sıcaklık nedeniyle buzullar yalnızca 5.200 km²'lik bir alanı kaplar. Bunun küçük bir bölümü İsveç'te, geri kalanı ise Norveç'tedir.

Daha kuzeydeki Franz Josef Toprakları'nın yüzde 90'ının buzla kaplı olduğu sanılmaktadır. Küçük adalardan bazıları ise bütünüyle buzulların altında kalmıştır. Novaya Zemlya'da buzullara, Severnaya Zemlya'yı oluşturan adaların en büyüklerinde ise buz takkelerine rastlanır. Rusya'nın bütün öteki kuzey toprakları buzdan yoksundur.

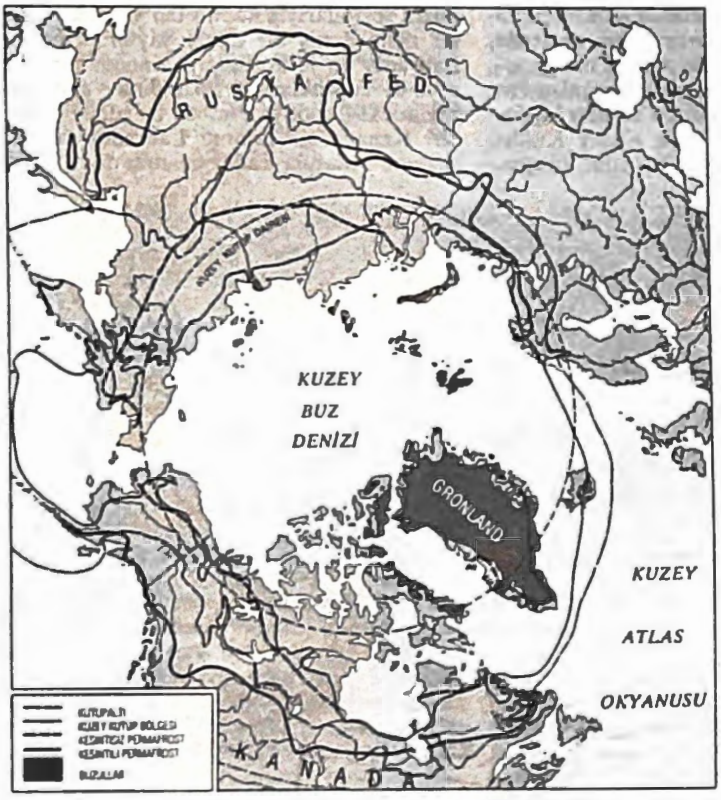

Kuzey Kutup ve kutupaltı bölgelerinde sürekli donmuş topraklarla buzulların dağılımı

Büyük Okyanusun kuzeyindeki buzullar Alaska'da yoğunlaşmıştır. Alaska'nın güneyinde dünyanın en güzel dağ buzulları bulunur. En önemli buz merkezleri Fairweather Sıradağları ile St. Elias ve Chugach dağlarıdır. Bu bölgelerdeki başlıca buzullar arasında Hubbard, Seward ve Malaspina sayılabilir. İç kesimlerdeki Alaska Sıradağları ile kuzeydeki Brooks Dağlarında daha

Kamçatka Yarımadasındaki etkin Karym Yanardağı
ABC Ajansı

küçük buzullar vardır. Aleut Adalarında buzullara ender olarak rastlanır.

Grönland Buz Örtüsü dışında Kuzey Kutup Bölgesi buzullarının tamamına yakın bölümü geri çekilmektedir.

İklim. Kuzey Kutup Bölgesi'nde iklim bölgelere göre büyük farklılıklar gösterir. Kış sıcaklıklarının ender olarak çok düşük, kar yağışının ise bol olduğu Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanus çevresinde kutup deniz iklimi, kışların çok soğuk, kar yağışının genellikle az olduğu Alaska'nın kuzeyi, Kanada ve Sibirya'da ise kutup kara iklimi hüküm sürer. Kalın buz örtüsü nedeniyle kışları denizden çok az etkilenen Kuzey Kutup Takımadalarının iklimi de ikinci türe girer.

Kutup kara ikliminde kışlar soğuk olmakla birlikte sıcaklık kutupaltı ikliminin egemen olduğu bölgelerdeki kadar düşük değildir. Kuzey Yarıküre'de en düşük sıcaklık Sibirya'nın kuzeydoğusundaki kutupaltı bölgede ölçülmüştür. Kuzey Amerika'da Yukon Toprakları'ndaki Snag'da −63°C'lik, Grönland Buz Takkesinde ise −62°C'nin altında sıcaklık ölçümleri saptanmıştır. Genellikle daha çok rüzgâr alan tundra bölgelerinde daha düşük sıcaklıklara rastlanmamıştır.

Kış mevsimi en kuzeyde ağustos sonunda, ağaç kuşağının yakınlarındaysa bir ay sonra başlar. Sıcaklık aralığa değin hızla düşmeye devam eder. Ocak, şubat ve martta ortalama sıcaklık Sibirya'nın orta kesimlerinde yaklaşık −37°C, Kuzey Amerika'da ise −34°C ile −29°C arasındadır. İklim koşulları güçlü ve sürekli kuzeybatı rüzgârlarının estiği ve hava sıcaklığının düşük olduğu Hudson Körfezinin kuzeyinde çok sertleşir. Kışları fırtınalı olan bu bölgede kar yağışı da oldukça fazladır (1.300-2.500 mm). Kutup kara ikliminin egemen olduğu bütün öteki bölgelerde kar yağışı az ve hava uzun süre açıktır. En az kar yağışı alan bölgeler yıllık toplam yağış miktarının sık sık 100 mm'nin altına düştüğü Kanada'nın kuzeyindeki adalar ve Grönland'ın kuzeyidir.

Kutup deniz ikliminin egemen olduğu Aleut Adalarında, Grönland'ın güneybatı kıyılarında ve İzlanda ile Avrupa'nın Kuzey Kutup Bölgesi içinde kalan kesimlerinde kışları fırtınalar ve sert rüzgârlar eser; kar ya da yağmur biçiminde bol yağış düşer ve hava çok soğuk olmaz. En soğuk ayda sıcaklık ender olarak −7°C'nin altına iner ve aşırı düşük sıcaklıklara rastlanmaz.

Kuzey Kutup Bölgesi'nin değişik bölgelerinde yaz sıcaklıkları birbirine daha yakındır. Bölgenin güney sınırında aylık ortalama sıcaklık 10°C'ye kadar çıkar. Kara ikliminin egemen olduğu bölgelerde sıcaklığın sık sık 26,5°C'ye yükseldiği, havanın güneşli ve sakin olduğu kısa, ama sıcak dönemler yaşanır. Ama bu tür havaların ardından sık sık fırtınalar patlak verir. Deniz ikliminin egemen olduğu kıyılarda ve kuzey adalarında ise yazlar daha serindir. Güneyde yaklaşık 7°C olan sıcaklık, kuzeyde 4°C ve altına düşer. Yaz aylarında, bu bölgeler dünyanın en sisli ve bulutlu kesimlerini oluşturur. Karasal kışların yaşandığı yerlerde, en çok yağış yaz aylarında düşer. Yaz, bölgenin her yerinde havanın ansızın değiştiği bir mevsimdir. Havanın sakin ve açık, sıcaklığın ise 10°C dolaylarında olduğu günlerin ardından birdenbire esmeye başlayan rüzgârlar, sıcaklığın sık sık −6,5°C'ye kadar düşmesine ve havanın bulutlanmasıyla sise neden olur.

Kutup havzasının soğuk, uzun ve açık kışları Alaska'nın kuzeyi ile Sibirya'nın kışlarına benzer. Arada bir çıkan fırtınalarla birlikte hava kısa süreyle ısınır. Bulutlu ve sisli yaz aylarında kışın birikmiş olan karlar erir ve ortalama sıcaklık 2°C'ye kadar yükselir. Svalbard ve Novaya Zemlya kara ve deniz iklimleri arasında yer alan geçiş bölgeleridir. Bu bölgelerde kış ortalama sıcaklığı −18°C'dir.

Kuzey Yarıküre'de buzul ikliminin egemen olduğu en geniş bölge Grönland'dadır. Buz takkesinin güneyinde iklim kutup deniz iklimi özellikleri gösterir; bölge çoğunlukla kar biçiminde yoğun yağış alır. Kuzeyde ise iklim koşulları daha yumuşak, bu nedenle de kar yağışı daha azdır. Sıcaklık zaman zaman 0°C'ye yükselirse de, ortalama sıcaklık bunun çok altındadır.

Buzulların çekilmesi sonucunda iklim koşullarında belirgin bir düzelmenin gözlendiği 20. yüzyılda, Kuzey Kutup Bölgesi iklimleri önemli ölçüde değişmiştir. İzlanda'da, Svalbard'da ve Grönland'ın güneybatısında deniz buzları küçülmüş, Atlas Okyanusundaki birikmiş buzlar incelmiştir. Eskiye göre çok daha kuzeyde kuşların, hayvanların ve balıkların görülmesi bu değişimlerin sonucudur.

İklimdeki temel değişimler hava ve su sıcaklıklarındaki artıştan kaynaklanmaktadır. 20. yüzyılla birlikte başlayan ısınma, 1930'larda en yüksek düzeye ulaşmış, 1940'ların başında birçok bölgede bir süre azaldıktan sonra yeniden artmaya başlamıştır. Isınmanın temel nedeni bilinmemekle birlikte, güney rüzgârlarının giderek kutup bölgelerinin daha da içlerine sokulmasının doğrudan bir etmen olduğu saptanmıştır.

Bitki örtüsü. Kuzey Kutup Bölgesi'nde iki ana bitki örtüsü kuşağı vardır: Bölgeyi çevreleyen ağaç kuşağının güneyinde kalan kutupaltı bitki örtüsü ve ağaç kuşağının kuzeyinde kalan tundralar. İki bitki örtüsünü birbirinden ayıran ağaç kuşağı, Alaska'da ve Kanada'nın kuzeybatısında ağırlıklı olarak beyaz ladinden, Québec-Labrador'da kara ladin ve az sayıda melezden, Avrupa'nın kuzeyi ve Sibirya'da ise melez, çam ve göknardan oluşur. Kuzey Amerika'da ağaç kuşağı Bering Boğazı kıyılarından Mackenzie Deltasına kadar uzandıktan sonra, güneydoğuya dönerek Kuzeybatı Toprakları üzerinden Churchill ve James Koyuna doğru devam eder. Hudson Körfezinin doğusunda, Québec'in güneyinden geçerek Ungava Körfezine ulaşır ve oradan Labrador'un içlerine doğru sokulur. İskandinavya'nın batısında kıyıdan birkaç kilometre içeriden geçen kuşak, doğuya döndükten sonra Kuzey Buz Denizi kıyılarını 100-250 km içeriden izleyerek Sibirya'nın kuzeyini boydan boya aşar.

Kuzey Kutup Bölgesi bitkileri düşük sıcaklık, yazın güneşin hiç batmaması, toprağın fakir ve sürekli donmuş olması, birçok bölgede etkili olan güçlü ayazlar ve kar fırtınaları gibi zorlu çevre koşullarına uyum sağlamak zorundadır. Bu koşullara direnebilen bitki türleri sayıca az ve kavruktur. Büyüme mevsiminin çok kısa olması nedeniyle biryıllık bitki sayısı çok azdır. Çokyıllık bitkiler ise sürgünlerle eşeysiz olarak çoğalırlar. Hızlı bir mevsimlik yaşam çevrimi olan bölge bitkileri, ilkbaharda, henüz toprağın karla kaplı ve donmuş olduğu bir sırada büyümeye başlarlar. Çiçeklenme ve tomurcuklanma evreleri altı hafta gibi kısa bir sürede tamamlanır. Özellikle tundranın güneyinde kalan topraklarda ve temmuz ayında Barren Grounds'da birdenbire çiçeklenen bitkiler çok güzel bir görünüm oluşturur. Bölgenin Amerika kıtasının kuzeyinde kalan kesimine özgü bitkilerin başında acıbakla, yabanıl çiğdem ve taşkıran gelir. Yaşam çevrimi ağustos sonunda tamamlanır.

Kuzey Kutup Bölgesi'nin sürekli donmuş topraklarında bile sık sık alglere (suyosunları) rastlanır. Çıplak kayaların üzerinde ıslanınca yumuşayan kahverengi, siyah ya da gri renkli sert likenler, kaya yarıklarında ise daha uzun bitkiler yetişir. Bölgenin güney sınırının yakınlarında korunaklı kesimlerde bodur çalılara rastlanır.

Tundralarla kaplı bölgelerde bitki örtüsü süreklidir. Tundranın daha kuru ve iyi akaçlanan kesimlerinde aralarında çiçekli bitkiler yetişen liken ve suyosunları ağırlıktadır. Hudson Körfezinin batısında da benzer bir bitki örtüsü vardır. Nem arttıkça çalılıklar ve çayırlar çoğalır; tekil tepeciklerin arasında söğüt ve bodur huşağaçları görülmeye başlar. Bu tür tundranın en geniş olduğu bölge, Alaska'nın kuzeyindeki kıyı düzlükleridir.

Kuzey Kutup Bölgesi'nin daha ılıman kesimlerinde bodur çalılar, söğüt, huşağacı, ardıç ve yer yer kızılağaç yetişir. Bölgenin güneyinde çalılık ormanlar bazı yerlerde oldukça geniş alanları kaplar. Güneye bakan korunaklı yamaçlarda söğüt, huşağacı ve kızılağaç kümeleri yer alır. Ağaç kuşağının yakınlarındaki bütün kutup çevresi topraklarında görülen bu bitki örtüsü, Grön-

land'ın güneybatısı ile İzlanda'nın kuzeyindeki fiyortların iç kesimlerinde de bulunur.

Otçul memelilerin besin kaynağı olan tundra, insan için yeterli bir besin kaynağı oluşturmaz. Bölgenin güneyinde yetişen etli meyveli bitkiler ile mantarlar bölge sakinlerince yaygın olarak tüketilir. Ağaç kuşağının güneyinde, kutupaltı ağaçlık tundraları uzanır. Buralardaki ağaçlar, ağaç kuşağındakilerle aynı türdendir. Ama aralarında başta huşağacı olmak üzere geniş yapraklı ağaçlara da rastlanır.

Hayvan varlığı. Kuzey Kutup Bölgesi ılıman bölgelerle karşılaştırıldığında hayvan türleri bakımından yoksul olmakla birlikte, hayvan sayısı bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Bölgeye özgü kara memelileri ve kuşlar, Pleyistosen buzullaşması sırasında varlıklarını koruyabilmiş türlerdendir. Bunların başında kutup ayısı, ren geyiği, kurt, kutup tilkisi, gelincik, tavşan, kara lemming, kartavuğu, ak sungur ve kar baykuşu gelir. Bu fauna lemming, kartavuğu ve ren geyiğini besleyen bitki örtüsüyle birlikte kendine yeterli, güçlü bir ekolojik sistem oluşturur. Kış aylarında ve lemming sayısının azaldığı dönemlerde, etçiller balık ve fok avlamak üzere deniz kıyılarına inerler. Kıtlık zamanlarında, kar baykuşları ve aksungurlar kışın güneye göç ederler; tilkiler ve kurtlar ise leş yerler.

Göçmen bir hayvan olan ren geyiği, Kuzey Kutup Bölgesi tundrasıyla güneydeki kutupaltı bölgesi arasında göç eder. Eskiden çok daha geniş bir alana yayılmış olan miskökü'nüne bugün yalnızca Kuzey Amerika'da rastlanmaktadır.

Kuzey Kutup Bölgesi'nde buz tutmayan barınaklar olmadığı için hayvanlar kış uykusuna yatmaz. Göçmen olmayan bütün sıcakkanlı hayvanlar kış boyunca yaşamlarını etkin biçimde sürdürmek zorunda kalır.

Kuzey Kutup Bölgesi kuşlarının çoğu kış mevsimini ABD'nin güneyi, Orta Amerika, Brezilya ve hatta Alt-Antarktika'da geçirdikten sonra, uzun yaz günlerinden yararlanmak ve kısa, ama hızlı bir gelişme süreci gösteren bitkilerle beslenmek üzere bölgeye dönerler. Bölgeye özgü kara ve kıyı kuşlarının başında kenevirkuşu, kara gözlü junko, kuyrukkakan, incirkuşu, bazı yağmurcun ve düdükçün türleri, dalgıç, kartavuğu, ördek ve kaz gelir.

Toprağın sürekli donmuş olduğu bölgede sürüngenler yaşamaz. Ama orman kurbağası Kanada'da ağaç kuşağının kuzeyine kadar sokulur. Temmuz-ağustos aylarında küçük göl ve göletlerde beslenen bu hayvan, yılın geri kalan bölümünü don tutmayan dipteki çamurun içinde geçirir.

Kuzey Kutup Bölgesi'nin balıkları tatlı su balıkları, bazı alabalık ve dikence türleri ile göl balığı gibi az sayıda türle sınırlıdır. Bazı bölgelerde tatlı su gelinciği, turnabalığı ve Atlantik somu ağaç kuşağının kuzeyine geçer.

Bölgede yaşayan kara ve tatlı su omurgasızlarının ağırlığını, başta sivrisinek ve titreksinek olmak üzere, böcekler oluşturur. En kuzeyde bazı örümcek türlerine rastlanır. Başlıca kabuklu türleri *Branchiopoda* ve kürekayaklılardır. Bunlara ek olarak bölgede çok sayıda küçük yapılı canlı yaşar.

NÜFUS. Kuzey Kutup Bölgesi'nin batısında, Amerika kıtasında yaşayan en önemli etnik grup Eskimolardır(*). Geçimlerini balıkçılık ve avcılıkla sağlayan Eskimo toplulukları, Kuzey Kutup Bölgesi'nin güneyinde yaşayan Amerika Yerlilerinin tersine tek bir kültür bölgesi oluştururlar. Uzmanlar Eskimo kültür bölgesinin, Kanada'nın kuzeyindeki takımadalar, Grönland ve Labrador kıyısını kapsayan orta ve doğu altkültür bölgesi ile Alaska'yı kapsayan batı altkültür bölgesi biçiminde ikiye ayrıldığı konusunda büyük ölçüde görüş birliği içindedir. Bazı araştırmacılar orta ve doğu altkültür bölgesini de kendi içinde ayrı kategorilere ayırır. Orta bölgede yaşayan Eskimoların çoğu iglularda(*) yaşayan göçerlerdir. Doğudaki, özellikle de Grönland'daki Eskimolar ise, bir bölümü toprağın altında kalan evlerin oluşturduğu oldukça büyük köylerde yaşarlar. Yerleşik kanının tersine, hem doğuda, hem de batıda Eskimo topluluklarının çoğu kışı kardan yapılma evlerde geçiren göçebelerden oluşmaz. Eskimoların büyük bölümü toprağın altına yapılmış evlerden oluşan köylerde yerleşik bir yaşam sürer. Geçimlerini avcılıkla sağlayan bu topluluklar kışları köpeklerin çektiği kızakların, yazları ise deriden yaptıkları botların (kayak ve umiak) yardımıyla köylerinden uzakta avlanarak, yerleşik köy yaşamını sürdürebilmek için gerekli yiyeceği sağlarlar.

Alaska'da Hubbard Buzulu
ABC Ajansı

Kuzey Kutup Bölgesi'nin doğusunda, Asya ve Avrupa kıtalarında yaşayan etnik grupların ayırt edici özelliği, avcılık ve balıkçılığın yanı sıra evcil ren geyiği besiciliğiyle de uğraşmalarıdır. Bölgedeki başlıca etnik gruplar Laplar, Komiler, Mansiler (Vogullar), Hantılar (Ostyaklar), Selkuplar, Enetsler, Nganasanlar, Nenetsler, Yakutlar, Dolganlar, Evenler, Tunguzlar (Evenkler), Yukagirler, Koryaklar, Çukçiler, Kamçadallar, Yuitler, Aleutlar ve Ketlerdir.

Urallar'ın batısında yaşayan ve Fin-Ugor dillerini konuşan halklardan yalnızca Laplar ve Komiler soyları tükenmeden 20. yüzyıla ulaşabilmişlerdir. İsveç, Norveç ve Finlandiya'nın kuzeyinde ve Rusya'daki Kola Yarımadasında küçük topluluklar halinde yaşayan Lapların başlıca geçim kaynağı balıkçılık ve ren geyiği besiciliğidir. Komiler ise Rusya'nın kuzeyinde, Peçora ve Viçegda ırmakları arasındaki bölgede yoğunlaşmışlardır. Ağırlıklı olarak tarımla uğraşan Komiler arasında, avcılık ve ren geyiği besiciliği yapan topluluklara da rastlanır. Komi Özerk Cumhuriyeti 1936'da kurulmuştur.

Komilerin topraklarının doğusuna ve Ural Dağlarının iki yakasına yayılmış olan Samoyedler Ural dil öbeğinden bir dil konuşurlar. Samoyedlerin çoğunluğu kıyılarda ve Beyaz Deniz ile Taymır Yarımadası arasındaki ırmakların aşağı çığırlarındaki tundralarda, ren geyiği besiciliği, avcılık ve balıkçılık yaparak geçinir. Rusya'da Nenets, Enets ve Nganasan olarak bilinen Samoyed topluluklarının güneyinde ve Obi Irmağının yukarı çığırında, gene bir Samoyed topluluğu olan Selkuplar yaşar. Selkupların Rus olmayan en yakın komşuları, Urallar'ın doğusuna göç etmiş olan ve Fin-Ugor dillerini konuşan Hantılar ile Mansilerdir. Eskiden yalnızca avcılık ve balıkçılık yapan bu halklar sonradan kürkçülükle de uğraşmaya başlamışlardır.

Bir Mançu-Tunguz dili konuşan Tunguzların Sibirya'daki toprakları Yenisey ve Lena ırmakları arasındaki geniş bölgeden, Samoyedlerin yaşadığı bölgenin doğusuna ve güneyine kadar uzanır. Rusya'da Evenk adıyla anılan bu topluluklar, Nenetsler gibi ren geyiği besler, avcılık ve balıkçılıkla uğraşır. Küçük bir Tunguz topluluğu olan Dolganlar (toplam nüfus 5.100) Evenklerin yerleştiği bölgenin kuzeyinde ve Taymır Yarımadasının güney kesiminde yaşarlar ve günümüzde Yakutça konuşurlar. Yenisey-Lena bölgesinin doğusunda toplanmış olan Lamutların (bugün Evenler) kültürü ve dilleri Evenklerinkiyle büyük benzerlikler gösterir. Lena Irmağının ötesine, Ohotsk Denizi ve Amur Irmağına doğru yayılmış olan Tunguz topluluklarının kültürü ise Yakutlarınkiyle iç içe geçmiştir.

Altay dil ailesinden bir Türk dili konuşan Yakutlar, Lena Irmağının orta havzasının her iki yakasına ve Sibirya'nın kuzeydoğusundaki Kolıma Irmağının çevresine dağılmış durumdadırlar. Genellikle sığır ve at besiciliğiyle uğraşan Yakutlar arasında ren geyiği besicileri azınlıktadır. Tarım ve avcılık da geleneksel ekonomik uğraşlardır. Yakutların bugün yaşadıkları topraklara, Rusların 17. yüzyılda bölgeye gelmelerinden kısa bir süre önce, güneyden göç ettikleri sanılmaktadır. Bölgede yürütülen ticarette önemli rol oynayan Yakutlar, öteki birçok etnik grubu özümsemişlerdir. Yakut Özerk Cumhuriyeti 1922'de kurulmuştur.

Sibirya'nın doğusunda yaşayan Paleo-Sibirya halkları güneydeki dillerle hiçbir yakınlığı bulunmayan bir dil konuşurlar. Öteki bölge halklarından çok önce Sibirya'da yaşadıkları sanılan bu halklardan Yukagirler tundrada ilkel yöntemlerle avcılık yaparak geçinirler. Ağır yaşam koşulları, hastalıklar ve özümseme sonucunda bugün sayıları 800'e kadar düşmüştür. Yukagirlerin doğusunda yaşayan Koryaklar ve Çukçiler hem avcılık, hem balıkçılık yaparak geçinirler.

Bölgenin öteki halkları Bering Boğazı boyunca, Çukçi yerleşmelerinin arasına da-

ğılmış olan Eskimolar, Kamçatka Yarımadasının batı kıyısında yaşayan Kamçadallar, Kamçatka açıklarındaki Komandor Adalarında (*ostrova*) yaşayan Aleutlar ve daha batıda, Yenisey Irmağının orta çığırlarında yaşayan Ketlerdir.

Kuzey Kutup Bölgesi'ne yerleşen yabancılar arasında en kalabalık grubu Ruslar oluşturur. Rusları Norveçliler, İsveçliler ve Finler izler. Alaska ve Kanada'da İngilizce konuşan küçük gruplar yaşar. Grönland'a yerleşen Danimarkalılar ise adanın yerli halkı Eskimolarla karışmışlardır.

Günümüzde Rusya'nın 60° kuzey enleminin kuzeyinde kalan topraklarında çoğunluğunu Rusların oluşturduğu 5 milyondan fazla kişi yaşamaktadır. Bölgedeki kentlerin çoğunun nüfusu 100 binin üzerindedir. Başta Komiler olmak üzere yerli halklar arasında kentlere yerleşme eğilimi güçlenmektedir.

Kuzey Kutup Bölgesi'nin Amerika kıtasındaki topraklarında nüfus çok daha düşüktür. Kanada ve Alaska'da nüfusun büyük bölümü kutupaltı bölgelerde yaşar. Eskimolar eski dağınık yerleşmelerini terk ederek çalışma ve yaşam koşullarının daha iyi olduğu az sayıda kentte toplanmaya başlamışlardır. Nüfusu hızla artmakta olan Grönland ile Svalbard'da kentlerin çoğunun nüfusu 10 binin altındadır.

EKONOMİ. Tarımsal üretimin olanaksız olduğu Kuzey Kutup Bölgesi'nin bütün yerli halkları, kapalı bir ekonomik düzen içinde, geçimlerini daha çok denizden sağlarlar. Bununla birlikte bölgenin doğal zenginliklerinden yararlanmak amacıyla yürütülen etkinlikler, bazı değişikliklere yol açmıştır. Kuzey Amerika, Avrupa, Rus ve Japon şirketleri bölgede başta petrol olmak üzere çeşitli madenler çıkarmaktadır. Daha eski bir geçmişe dayanan balina ve fok avcılığıyla kürk elde etmeye yönelik kara avcılığı günümüzde de yoğun olarak sürdürülmektedir.

Rusya, Danimarka, ABD ve Kanada hükümetlerinin bölgede uyguladıkları iktisat politikaları arasında belirgin farklılıklar vardır. Ruslar büyük ölçekli yatırımlarla desteklenen, uzun dönemli planlama yöntemini benimsemişlerdir. Bölgede planlı bir ekonomik etkinlik yürütmeyen Kuzey Amerika hükümetleri ise, altyapı yatırımlarına ancak ekonomik açıdan gerekli olduğunda girişmektedir. Grönland'a yabancıların yatırım yapmasını engelleyen Danimarkalılar, böylece adanın doğal kaynaklarının tükenmesinin önüne geçmiş ve önemli altyapı çalışmalarını gerçekleştirme olanağını bulmuşlardır.

Kuzey Kutup Bölgesi'nde yatırımcıların karşı karşıya kaldıkları başlıca güçlük sabit sermaye yatırımlarıyla, işgücü ve ulaşım giderlerinin çok yüksek olmasıdır. İşçilerin göçmen olması da kalıcı yerleşmelerin kurulmasını güçleştirmektedir. Bölgedeki yerli halkların ekonomik kalkınma etkinliklerine katılımı düşük bir düzeydedir. Öte yandan topraklarını ve öteki doğal kaynaklarını yitirmeleri, geleneksel yaşam biçimlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Kuzey Kutup Bölgesi'nde toprağı olan ülkeler Rusya, ABD (Alaska), Kanada, Norveç, İzlanda ve Danimarka'dır (Grönland).

Sağlık hizmetlerinin götürülmesinde karşılaşılan güçlüklere karşın, bölgenin sağlık koşulları oldukça gelişmiş bir düzeydedir. 1980'lerin başında bölgenin Kuzey Amerika kesiminde yaygın olan vereme karşı geniş çaplı bir kampanya başlatılmıştır. Beslenme standartlarının son derece yüksek olduğu bölgede, kişi başına düşen yiyecek miktarı Birleşmiş Milletler'in saptadığı düzeyin çok üzerindedir. Ortalama ömür 65 yılla (Grönland) 76 yıl (Norveç) arasında değişir.

TARİH. Tarihöncesi. Kuzey Kutup Bölgesi insanın evrimi açısından büyük önem taşıyan Pleyistosen Dönemin büyük bölümünde, insan yerleşiminden yoksun alanlardan biri olarak kaldı. Bununla birlikte bölgenin hemen güneyindeki insan toplulukları önemli bir gelişme sürecine girdiler. Yukarı Yenisey Irmağı, Baykal Gölü ve Rusya steplerinde yapılan arkeolojik kazılar, dünyanın bilinen en eski evlerini ortaya çıkarmıştır. Buralarda ele geçirilen buluntular arasında çakmaktaşından yapılma uçlar ve kazıyıcılar, delgi aletleri, kemik, fildişi ve geyik boynuzundan yapılma araçlar sayılabilir. Baykal Gölü çevresinde İÖ 5-3. binyıllar arasına tarihlenen, daha ileri kültürlere ait araç ve gereçlere rastlanmıştır.

Kuzey Kutup Bölgesi'nin Avrasya kesiminde yaşayan halkların kökenine ve göç hareketlerine ilişkin bilgiler karışık ve tartışmalıdır. Bununla birlikte Çukçi, Koryak ve Kamçadalların 2.000 yıl kadar önce Kuzeydoğu Sibirya topraklarına girdikleri, Baykal bölgesinden yola çıkan Yakutların ve Tunguzların ise kuzeye, güneye ve batıya yayıldıkları sanılmaktadır. Lapların ve bölgenin öteki halklarının kökenine ilişkin bilgiler ise tutarsızdır. Laplar konusundaki en güçlü varsayım, Pleyistosen buzullarının çekilmesinin ardından kuzeye ve batıya yayıldıkları doğrultusundadır.

Bölgenin Kuzey Amerika kesiminde insan yerleşimine ilişkin az sayıdaki dağınık izler İÖ 8-5. binyıllara tarihlenir. Seward Yarımadası ve Alaska'daki Brooks Dağlarında İÖ 5-3. binyıllar arasında kara avcılığıyla geçinen bir insan topluluğunun yaşadığı anlaşılmıştır. Ren geyiği ve öteki tundra hayvanlarının avcılığına dayanan Kuzey Kutup Bölgesi Küçük Alet Kültürü İÖ 3. ve 2. binyıllarda Alaska'nın kuzeybatısında gelişti ve zamanla geniş bir bölgeye yayıldı. Birçok uzmanın bu kültürden ayrı tuttuğu Eskimo kültürünün bilinen en eski örneği olan Aleut ve Güney kültürü İÖ 2000'lerde, Bering Boğazı çevresindeki Batı ve Doğu Alaska Eskimo kültürleri ise İÖ 1800'lerde gelişti. Amerika kıtasının doğusunda İÖ 1000'lerde ortaya çıkan eski kültürlerden Dorset kültürü varlığını İS 1000-1200'lere değin korudu. En iyi tanınan eski Eskimo kültürü olan Kuzey Deniz kültürü Bering Boğazı ile Barrow Burnu arasında İÖ 500'e doğru ortaya çıktı.

İlk keşifler. Kuzey Kutup Bölgesi'ne ilk yolculuğu İÖ 4. yüzyılda Yunanlı Pytheas'ın yaptığı sanılmaktadır. Akdeniz'den çıktıktan sonra Britanya Adalarının çevresini dolaşarak Thule (bugün Dundas) adını verdiği bir yere ulaşan Pytheas'ın ayak bastığı toprakların Norveç, Shetland Adaları ya da İzlanda olduğu öne sürülmüştür.

İrlandalı keşişlerin 8. ve 9. yüzyıllarda ziyaret ettiği İzlanda'ya ilk kez 9. yüzyılın sonunda Norveç'ten gelen Vikingler yerleştiler. Vikingler bunu izleyen 400 yıllık dönemde Beyaz Deniz bölgesiyle ticareti geliştirdiler, Grönland'a uğrayarak (y. 982) adanın güneybatı kıyısında iki yerleşme kurdular, Kuzey Amerika kıyılarına, bir olasılıkla da Spitsbergen ve Novaya Zemlya'ya kadar gittiler.

Kuzeydoğu Geçidi. Uzakdoğu'ya giden yeni ticaret yolları bulmayı amaçlayan Felemenkliler ve İngilizler 16. yüzyıl başlarında Kuzey Kutup Bölgesi'ne keşif seferleri düzenlemeye başladılar. Bilinen deniz yollarının İspanyolların ve Portekizlilerin tekelinde, tehlikelerle dolu ve uzun yollar olması, İngiliz ve Felemenkli tüccarları, Büyük Okyanusun kuzeydoğusundan ya da kuzeybatısından Uzakdoğu'ya geçişi sağlayacak bir geçit aramaya yönelterek, bölgenin keşfinde önemli bir etken oldu.

1553'te iki gemiyle İngiltere'den kuzeydoğu yönünde denize açılan Sir Hugh Willoughby, kışı geçirdiği Kola Yarımadasında bütün mürettebatıyla birlikte öldü. Aynı sefere başka bir gemiyle katılmış olan Richard Chancellor ise, bugünkü Arhangelsk'e ulaştıktan sonra karayoluyla Moskova'ya geçerek İngiltere'ye dönmeyi başardı. Chancellor'ın seferinin ardından Moskova Kumpanyası'nın kurulmasıyla Rusya'yla İngiltere arasında kârlı bir ticaret gelişti. 1556'da Obi Irmağını keşfetmek üzere denize açılan Stephen Borough, buz ve sis nedeniyle Kara Denizine girmeden seferini yarıda kesmek zorunda kaldı. Arthur Pet ve Charles Jackman'ın 1580'de bölgeye düzenledikleri seferin de başarısızlıkla sonuçlanması, İngilizlerin Kuzeydoğu Geçidini aramaktan vazgeçmesine yol açtı.

Felemenkliler ise aynı dönemde geçidi bulma girişimlerini sürdürdüler. 1565'te Arhangelsk'te bir ticaret merkezi kurmuş olan Oliver Brunel, 1584'te Obi Irmağına denizden ulaşmayı denediyse de Yugorski Şar Boğazından öteye geçemedi. 1594'te Novaya Zemlya'yı keşfederek, adanın kuzey ucuna kadar giden Willem Barents, 1596'daki seferinde, yanlışlıkla Grönland sandığı Spitsbergen ile Ayı Adasını (Bjørnøya) keşfetti. 1609'da Hollanda Doğu Hindistan Kumpanyası'na ait bir gemiyle Barents Denizine doğru yola çıkan İngiliz denizci Henry Hudson, tayfalarının ayaklanması üzerine yolculuk planlarından vazgeçerek batıya yönelmek zorunda kaldı. Bu sefer sırasında Kuzey Amerika'nın Virginia'nın kuzeyinde kalan kıyılarını keşfetti ve Hudson Irmağının içlerine kadar girdi.

Aynı dönemde Ruslar, Urallar'dan doğuya doğru yayılmakta olan Kazakların yardımıyla yavaş yavaş Sibirya'yı ilhak ettiler. 17. yüzyılın ortalarına doğru Büyük Okyanus kıyılarına kadar yayılan Kazaklar, küçük teknelerle kuzey kıyılarında dolaşmaya başladılar. S. I. Dejnyov adlı bir Kazak denizcinin 1648'de bu tür bir tekneyle Bering Boğazını geçtiği sanılmaktadır. Rus çarı I. Petro (Büyük) doğudaki deniz yolunun bulunması ve haritasının çıkarılması için, bölgeye başta Kuzey Seferi (1733-42) olmak üzere birçok sefer düzenletti. Sonraki çarların döneminde, Rus donanmasında görevli Danımarkalı denizci Vitus Bering'in planlarını yaptığı seferler sonunda, Kuzey Kutup Bölgesi kıyılarının, doğuda Kolıma Irmağına kadar olan bölümünün haritası çıkarıldı. 1728'deki bir seferde güneyden Bering Boğazını geçmeyi başaran Bering, 1741'de de Büyük Okyanusun kuzeyini aşarak Alaska kıyısına ayak bastı. Aynı tarihte Semyon İ. Çelyuskin Sibirya'nın en kuzey noktasına ulaşmayı başardı. Laptev, Dimitri ve Hariton kardeşler ise Taymır Yarımadasıyla Kolıma Irmağı arasındaki kıyının haritasını çıkardılar.

İngiliz kâşif James Cook'un Bering Boğazını geçerek Sibirya'daki Kuzey Burnuna (bugün Schmidt Burnu) ulaşmasıyla (1778), Asya ve Amerika kıtalarını birbirinden ayıran boğazın varlığı kesinlik kazanmış oldu. Kuzey kıyılarının haritasını çıkarma çalışmalarını Rus tüccar Nikita P. Şalaurov (1760-62) ile İngiliz denizci Joseph Billings (1787) sürdürdü ve İsveç asıllı Rus kâşif Baron Ferdinand von Wrangel tamamladı (1820-24). Tüccar İvan Lyahov'un 1770'te

keşfettiği Yeni Sibirya Adalarındaki keşif ve harita çıkarma çalışmaları, sonradan Matvey M. Hedenström önderliğindeki resmî bir ekip tarafından sürdürüldü.

Avusturyalı Julius Payer ve Karl Weyprecht Kuzeydoğu Geçidinden geçmek amacıyla düzenledikleri sefer sırasında (1872-74) rastlantı sonucu Franz Josef Toprakları'nı keşfettiler. Geçidi geçmeyi başaran ilk kâşif İsveçli A. E. Nordenskiöld oldu (1878-79). Onu Rus donanmasından B. A. Vilkitski izledi. Vilkitski Çelyuskin Burnunu aşmaya çalıştığı bir sefer sırasında (1913) kuzeye sürüklenerek II. Nikolay Toprakları'nı (bugün Severnaya Zemlya) keşfetti. 1912'de geçidin batı yakasından doğu yakasına geçmeye yönelik iki girişim de başarısızlıkla sonuçlandı. 1932'de "Sıbiryakov" adlı buzkıran, geçidi bir mevsimde geçmeyi başaran ilk gemi oldu. Günümüzde Sovyet buzkıranları geçidi sürekli olarak ulaşıma açık tutmaktadır.

Kuzeybatı Geçidi. Cartier ve izleyicilerinin Amerika'nın kuzeyine düzenledikleri bütün seferler Kuzeybatı Geçidini bulma amacını taşıdığından, geçidi bulmaya yönelik ilk girişimlerin Avrupalıların Amerika'yı keşfetmesiyle başladığı söylenebilir. Bununla birlikte Kuzey Kutup Bölgesi'ne girmeyi başaran ilk kâşif Sir Martin Frobisher oldu (1576). O dönemde Labrador'un güneyi ile Grönland arasındaki bölgenin haritası henüz çıkarılmamıştı. Üstelik Niccolò Zeno'nun 1380'de çıkardığı haritada, İzlanda ve Grönland arasında aslında var olmayan Friesland adlı bir kara parçası görünüyordu. Bu haritanın yarattığı karışıklıklar, bölgenin doğru haritasını çıkarma çalışmalarının 200 yıl kadar sürmesine neden oldu.

İki tekneyle denize açılan Frobisher, gemilerden birinin tayfalarıyla birlikte yok olduğu çok güç bir yolculuktan sonra Baffin Adasının güneydoğu kıyısını gördü. Bugün kendi adını taşıyan körfezde 100 km kadar ilerledikten sonra, içinde altın olduğunu sandığı kaya örnekleriyle geri döndü. Daha sonra altın madeni açmak amacıyla bölgeye iki sefer daha düzenledi, ama sonunda bulduğu taşlarda altın olmadığı anlaşıldı.

Geçidi bulmak üzere sefere çıkan ikinci denizci John Davis, 1585-87 arasında düzenlediği üç sefer sırasında Grönland'ı keşfetti; adanın güneydoğu kıyısını izleyerek 72° kuzey enlemindeki Qeqertarsuaq Adasının (Disko Adası) ötesine kadar ilerledi. Ayrıca Baffin Adası kıyılarında ve Labrador'un Dyer Burnunun güneyinde kalan kesimlerinde dolaştı.

George Weymouth'un 1602'de Hudson Boğazına girmesinin ardından, Henry Hudson, Hudson Körfezi ile James Koyuna son yolculuğunu yaptı (1610). Hudson Körfezinin keşfini, bu büyük iç denizin batıdan çıkışı olup olmadığını saptamak üzere düzenlenen çok sayıda sefer izledi. Körfezin batı kıyısına ulaşmayı başaran ilk denizci olan Sir Thomas Button (1612-13) Roes Welcome Boğazını buldu.

1615'te Southampton Adasının kuzeydoğu kıyısında dolaşan William Baffin, ertesi yıl Baffin Körfezini keşfetti. Ama yaptığı keşfin önemi 200 yıl boyunca anlaşılmadı. Grönland'ın batı kıyılarını izleyerek körfeze giren Baffin, Smith, Jones ve Lancaster boğazlarını bulduysa da, bunların koy olduklarını sanarak Baffin Körfezinden çıkış olmadığı sonucuna vardı. Öte yandan çıkardığı haritaları yayımlamaması, Baffin Körfezinin varlığının uzun yıllar kuşkulu kalmasına neden oldu. Hudson Körfezindeki araştırma çalışmaları 18. yüzyılın sonuna değin sürmekle birlikte, bölgeye ilgi giderek azaldı.

Kuzeybatı Geçidini bulmaya yönelik çabalar 19. yüzyılda yeniden canlılık kazandı. İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nin geçidin bulunması için bir dizi büyük sefer düzenleme kararı almasının ardından, 1818'de denize açılan Kaptan John Ross, Baffin Körfezine girdikten sonra, tıpkı Baffin gibi boğazları çıkışı olmayan koylar sanma yanılgısına düştü. Yardımcısı William Edward Parry 1819-20'de Lancaster Boğazını geçerek Melville Adasına ulaştı. 1821-23 arasında ise Foxe Kanalını aşmaya çalıştı. 1824-25 yıllarındaki üçüncü yolculuğunda Prince Regent Körfezini buldu. G. F. Lyon ve George Back'in Repulse Koyuna ulaşma girişimleri ise başarısızlıkla sonuçlandı. Kaptan John Ross 1829-33 arasındaki seferinde Prince Regent Körfezinden Boothia Körfezine geçmeyi başararak Kuzeybatı Geçidinin bulunması yolunda önemli bir adım attı. Bir sonraki seferde de Boothia Yarımadasının güneybatısındaki Kuzey Magnetik Kutbu'nun yerini saptayarak bölgenin haritasının çıkarılmasına önemli katkılarda bulundu.

Aynı dönemde İngilizler geçidi bulmaya yönelik girişimlerini batıdan da sürdürüyorlardı. Kaptan John Franklin 1819-22 ve 1825-27 arasında düzenlediği iki sefer sırasında hem kara, hem de deniz yolunu kullanarak Coppermine Irmağının 320 km kadar doğusundaki Turnagain Burnundan, Alaska'daki Beechy Burnuna kadar olan kıyıyı inceledi ve 1825-26 yıllarında batıdan Barrow Burnuna kadar ilerlemiş olan F. W. Beechey'nin ulaştığı noktanın yakınlarına vardı. Kaptan George Back 1833-35 arasında Back Irmağını keşfederek, ırmağın Chantrey Körfezindeki ağzına kadar olan bölümünün haritasını çıkardı. Hudson Körfezi Kumpanyası'nda görevli P. W. Dease ve Thomas Simpson 1837-39 arasında çıktıkları üç yolculuk sonunda, Alaska kıyılarının, Franklin ve Back'in ulaştıkları noktalar arasında kalan bölümünü aştılar. Gene Hudson Körfezi Kumpanyası'nda görevli olan John Rae, 1847'de çıktığı seferle, Parry'nin Fury ve Hecla Boğazında ulaşmış olduğu noktayla Ross'un Boothia Körfezinde ulaştığı noktayı birleştirdi.

Bu seferler sonucunda Amerika kıtasının kuzey kıyıları ile Kuzey Kutup Takımadaları kıyılarının büyük bölümünün haritası çıkarıldı. Ama Kuzeybatı Geçidi hâlâ bulunamamıştı. İngiliz hükümeti 1845'te geçidin bulunması için son bir sefer düzenlemeye karar verdi. 1845'te Lancaster Boğazına doğru yola çıkan Sir John Franklin komutasındaki iki gemiden bir daha haber alınamadı. On iki yıl boyunca süren arama çalışmaları sırasında Somerset ve Cornwallis adalarının kıyı haritaları çıkarıldı; 1850-54 arasında Galler Prensi Boğazını bularak batıdan Banks Adasının çevresini dolaşmış olan Robert McClure, bir bölümü karayoluyla da olsa Kuzeybatı Geçidinden geçmeyi başaran ilk kişi oldu. 1852'de Franklin'in dul eşinin düzenlettiği sefer sırasında Bellot Boğazı bulundu. Aynı yıl başlayan ve iki yıl süren bir başka sefer sırasında ise Lancaster Boğazının kuzeyindeki kıyıların haritaları çıkarıldı. Gene Franklin'in mali desteğiyle düzenlenen, F. L. McClintock komutasındaki son sefer, Kral William Adası çevresinde, Franklin'in seferine katılmış denizcilerin cesetlerinin ve gemi enkazlarının bulunmasıyla sonuçlandı. Böylece Kuzeybatı Geçidinin varlığı kesinlik kazanmış oldu.

Allen Young'ın 1875'te denizyoluyla geçidi aşma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Norveçli kâşif Roald Amundsen 1903'te küçük bir tekneyle Peel Boğazından aşağı indikten sonra Kral William Adasının doğu kıyısı açıklarından geçti. Bölgede üç kış geçirdikten sonra, 1906'da Bering Boğazını aşarak Kuzeybatı Geçidinden gemiyle geçen ilk kişi oldu. Henry A. Larsen, 1940-42 arasında ve 1944'te Bellot Boğazı yoluyla batı-doğu yönünde, Galler Prensi Boğazı yoluyla da doğu-batı yönünde geçitten geçmeyi başardı. Kuzeybatı Geçidi 1954'te "Labrador" adlı bir Kanada buzkıranı, 1969'da ise "Manhattan" adlı bir ABD şilebi tarafından iki kez daha aşıldı.

Balina avcılığı ve kürk ticareti. Balina avcılığı Kuzey Kutup Bölgesi'nin keşfinde hem doğrudan, hem de dolaylı olarak önemli rol oynadı. 1607'de bölgeye ilk seferini düzenleyen Henry Hudson'dan, kuzeydeki denizlerde çok sayıda balinanın yaşadığını öğrenen İngiliz, Felemenk, Danimarka ve Fransız şirketleri, balinaların soylarının tükenmesine değin süren kârlı bir balina avcılığı işine giriştiler. Balina avcılığının merkezi, 18. yüzyılda Doğu Grönland sularına, 19. yüzyılda Baffin ve Hudson

Avladıkları kutup ayısının postunu kurutan Eskimolar
ABC Ajansı

körfezlerine, 1850'den sonra ise Beaufort Denizine kaydı. 1920'ye gelindiğinde balina avcılığı sona ermişti.

Spitsbergen kıyılarının haritasını ilk çıkaranlar Felemenkli ve İngiliz balina avcıları oldu. Felemenkli Cornelis Giles Spitsbergen'in doğusunda, Giles Toprakları (bugün Beyaz Ada) adını verdiği bir ada buldu. Başka balina avcıları Baffin Adası ile Hudson Körfezinin haritalarının çıkarılmasına önemli katkılarda bulundular; William Adams Bylot'un bir ada olduğunu saptarken, George Comer ilk kez Southampton Adasının eksiksiz bir haritasını çıkardı. Thomas Long ise Vrangel Adasını buldu. Baba oğul Scoresby'ler 1806'da Spitsbergen'in kuzeyinde 81° 12' kuzey enlemine ulaştılar. Oğul Scoresby 1822'de Grönland'ın doğu kıyısının 75° ile 69° kuzey enlemleri arasında kalan kesiminin ayrıntılı bir haritasını çıkardı.

Balina avcılığı Kuzey Kutup Bölgesi kıyılarının haritasının çıkarılmasında önemli rol oynarken, kürk ticareti de bölgenin iç kesimlerine doğru ilerlemede etkili oldu. Sibirya'ya yerleşen Kazakların başlıca ekonomik etkinliği kürk ticaretiydi. Spitsbergen'in iç kesimlerine giren Rus avcıları, 18. yüzyılda bölgede yaşayan kürklü hayvanların soyunu neredeyse tükettiler. Kürk tüccarlarının Kuzey Amerika'da da önemli etkileri oldu.

17. yüzyılda Kuzeybatı Geçidini bulmak amacıyla Hudson Körfezine düzenlenen seferler sırasında kurulan Hudson Körfezi Kumpanyası (1670), çok geçmeden James Koyunun ucunda bir ticaret merkezi açtı. Bunu koyun batı kıyısında açılan yeni merkezler izledi. Bu merkezler yeni keşif gezileri için üs olarak kullanıldıysa da, kumpanya iç kesimlerin keşfi için 100 yıl boyunca ciddi bir girişimde bulunmadı. Kıyıda ticaret yapan Yerlilerden yörede bir bakır madeni olduğunu öğrenen Samuel Herne 1770-71 yıllarında bir grup Yerliyle birlikte Coppermine Irmağının ağzına kadar gitti ve Büyük Slave Gölü üzerinden geri döndü. Rakip Montreal Kuzeybatı Kumpanyası'ndan Alexander Mackenzie 1789'da kanoyla Athabasca Gölünden yola çıktı ve Mackenzie Irmağını izleyerek denize ulaşmayı başardı. 1821'de iki şirket birleştiğinde Büyük Slave Gölü ile Mackenzie Irmağının kıyısında birçok ticaret merkezi açılmıştı. Bu merkezler, başta Franklin olmak üzere birçok kâşifin karadan düzenlediği keşif seferlerinde önemli rol oynadı.

Mackenzie'den batıya, Alaska'nın içlerine doğru ilerleyen Hudson Körfezi Kumpanyası görevlileri, bir süre sonra kıyıyı izleyerek batıdan ilerlemekte olan Rus tüccarlarıyla karşılaştılar. 18. yüzyılın sonlarına doğru Alaska'da bir koloni kurmuş olan Ruslar, o sırada Kodiak, Sitka ve öteki yerleşmelerde canlı bir ticaret yürütmeye başlamışlardı. 1829-34 arasında koloninin valiliğini yapan F. P. Vrangel, 1831'de St. Michael Adasında bir merkez kurdurarak Yukon Irmağının aşağı çığırının keşfedilmesi için bir sefer düzenledi. Rus ve İngiliz tüccarlar arasındaki rekabet ve çekişme, Alaska'nın 1867'de ABD tarafından satın alınmasıyla sonuçlandı.

Kuzey Kutbu. Kuzey Kutbu'nun keşfi uzun süre kimsenin ilgisini çekmedi. Bölgeye düzenlenen ilk seferlerin asıl amacı Kuzey Kutbu üzerinden Doğu'ya ulaşan bir yol bulmaktı. 1607'de kutba ulaşmayı deneyen Hudson'dan sonra, ilk sefer 1773'te İngiliz hükümeti tarafından düzenlendi. Sefere komuta eden C. J. Phipps ancak Spitsbergen'in kuzeyine kadar ilerleyebildi. Kaptan David Buchan'ın 1818'deki girişimi de benzer biçimde sonuçlandı. 1827'de, Scoresby'ın önerisi doğrultusunda, ilk kez kızakla bölgeye ulaşmayı deneyen Parry, 82° 45' kuzey enlemine kadar ilerlemeyi başardı.

Grönland ile Spitsbergen arasındaki bölgeden Kuzey Kutbu'na ulaşmanın olanaksız olduğunu gösteren bu girişimlerin ardından, Franklin'i aramak için düzenlenen seferler sırasında Grönland'ın batısından bölgeye ulaşan yeni bir yol açıldı. 1860'ta bu yoldan Kuzey Kutbu'na gitmeyi deneyen I. I. Hayes, umduğunun tersine kalın buzlarla karşılaşınca Smith Körfezi kıyısındaki Etah'tan öteye geçemedi. Aynı yolu kullanan Charles Francis Hall, 1871'de 82° 11' kuzey enlemine kadar ilerlemeyi başararak boğazın kıyılarının haritasını çıkardı. 1875-76 yıllarında G. S. Nares komutasındaki bir İngiliz sefer heyeti gemiyle Lincoln Denizine girdi. Bu sefer sırasında 83° 20' kuzey enlemine ulaşılarak yeni bir rekor kırıldı.

Bu sırada Spitsbergen yolunu kullanarak kutba ulaşma girişimleri sürüyordu. Alman kâşif Karl Koldewey 1869-70 yıllarında Grönland'ın doğu kıyılarını izleyerek 72° 30' kuzey enlemine kadar çıktı ve kızakla Bismarck Burnuna ulaştı. A. E. Nordenskiöld 1868'de gemiyle, 1873'te de ren geyiği kızağıyla aynı yoldan kutba ulaşmayı denedi.

ABD'li denizci G. W. De Long 1879'da, o sırada kuzeye uzanan geniş bir kara kütlesi olduğu sanılan Vrangel Adası kıyılarını izledikten sonra, karanın bittiği yerden kızakla yoluna devam ederek kutba ulaşmayı denedi. Ama gemisinin Yeni Sibirya Adaları yakınlarında buzlara sıkışması nedeniyle, amacına ulaşamadan mürettebatıyla birlikte yaşamını yitirdi. Gemisinin enkazı birkaç yıl sonra Grönland'ın güneybatı kıyılarında bulundu. Enkazın buraya Kuzey Buz Denizi akıntılarıyla sürüklenmiş olması, Fridtjof Nansen'de aynı akıntılardan yararlanarak benzer bir sefer düzenleme düşüncesini uyandırdı. 1893'te Norveç'ten denize açılan Nansen, Kara Denizine girdikten sonra, De Long'un gemisinin buzlara sıkıştığı yerde tekneyi akıntıya bırakıp üç yıl kadar sonra Spitsbergen'in kuzeyine ulaştı. Aynı seferde kızakla 86° 13' kuzey enlemini geçerek yeni bir rekor kırdı. Çok değerli bilimsel verilerin elde edilmesiyle sonuçlanan bu seferle kutup havzasının orta kesiminin buzlarla kaplı bir deniz olduğu da anlaşıldı. Bu tarihten sonra kutba ulaşma girişimleri uluslararası bir spor yarışması niteliğine büründü. Walter Wellman (1898-99), Baldwin-Ziegler (1901-02) ve Fiala-Ziegler (1903-06) Franz Josef Toprakları'ndan kutba ulaşmayı denediler. Abruzzi dükü önderliğindeki İtalyan keşif heyeti, Kaptan U. Cagni'nin 1900'de 86° 34' kuzey enlemini geçmesiyle yeni bir rekor kırdı.

1891-92 yıllarında ve 1893-95 arasında Grönland'ın kuzeybatısından Kuzey Kutbu'na doğru iki uzun yolculuğa çıkan Robert E. Peary, seferleri sırasında büyük bölümü buzla kaplı olmayan Peary Toprakları'nı keşfetti. 1898-1902 arasında Lady Franklin Körfezine büyük miktarda yiyecek ve malzeme yığdıktan sonra Grönland'ın doğu kıyısını kızakla dolaşarak Ellesmere Adasındaki Hecla Burnundan 84° 17' kuzey, 1905'te ise 87° 6' kuzey enlemine ulaşmayı başardı. Ayrıca Ellesmere Adasının kuzey kıyısını kızakla dolaşarak kıyının Nares'in bıraktığı yerden sonraki kesiminin haritasını çıkardı. 1909'da ise Columbia Burnundan kızakla yola çıkarak kutba varmayı başardı.

Peary'nin Eylül 1909'da ABD'ye dönmesinden kısa bir süre önce, 1907-09 arasını Kuzey Kutup Bölgesi'nde geçirmiş olan ABD'li Frederick A. Cook, kendisinin bir yıl önce iki Eskimoyla birlikte Axel Heiberg Adasının en kuzey noktasından kutba ayak bastığını açıkladı. Açıklama büyük tartışmalara yol açtı. Kuzey Kutbu'na Peary'nin mi yoksa Cook'un mu daha önce vardığı konusu günümüzde de kesin olarak kanıtlanamamıştır. Bununla birlikte ABD Kongresi ve birçok ülkedeki coğrafya kuruluşları Peary'yi kutba ulaşan ilk kâşif olarak kabul etmektedir.

Kutba havayolundan ulaşmayı deneyen ilk bilim adamı İsveçli S. A. Andrée oldu (1897). Spitsbergen'den balonla ayrılan Andrée ve iki yol arkadaşından bir daha hiç haber alınamadı; cesetleri ve günlükleri 1930'da Beyaz Adada bulundu. Walter Wellman'ın 1909'daki girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı. Roald Amundsen 1925'te ancak 87° 44' kuzey enlemine ulaşabildi. Havayoluyla kutba ulaşmayı başaran ilk kişi pilot Floyd Bennett'le birlikte Spitsbergen'den havalanarak 9 Mayıs 1926'da geri dönen Richard E. Byrd oldu. İki gün sonra Amundsen, Lincoln Ellsworth ve Umberto Nobile aynı üsten havalanarak kutbun üzerinden geçti ve Alaska'ya indi.

Bilimsel keşifler. Kuzey Kutup Bölgesi'ne düzenlenen keşif seferlerinde zamanla bilimsel kaygılar daha ağır basmaya başladı. Karl Weyprecht'in 1875'te bölgeyle ilgili bilimsel verilerin toplanmasında uluslararası düzeyde işbirliği yapılmasını önermesinin ardından, 1882-83 I. Uluslararası Kutup Yılı ilan edildi. Yıl boyunca bölgedeki 11 istasyonda gözlemler yapılarak sonuçlar bir araya getirildi. Benzer bir çalışma 1932-33'teki II. Uluslararası Kutup Yılı'nda gerçekleştirildi.

1827'den başlayarak, çoğunu İsveçlilerin düzenlediği bir dizi sefer sırasında Spitsbergen'in jeolojik yapısı ve doğa tarihi incelendi. Sir Martin Conway'in 1896-97 yıllarında Batı Spitsbergen'in iç kesimlerini aşmasının ardından, A. G. Nathorst 1898'de adanın doğu kıyılarını ve komşu adaları keşfetti. 1878-1914 arasında bölgede okyanusbilim araştırmaları yapıldı. 20. yüzyılın başında Isfjord'da kömür madeni çıkarılmasının başlamasından sonra başta Norveç olmak üzere, çeşitli ülkelerin bölgedeki araştırma çalışmaları yoğunluk kazandı.

1821-24 arasında Rus F. P. Litke, Novaya Zemlya'ya dört sefer yaparak batı kıyısını inceledi ve Matoçkin Şar Boğazı ile Beyaz Deniz kıyısının haritalarını düzeltti. 1832-35 arasında P. K. Pakhtusov Novaya Zemlya'nın doğu kıyısının büyük bölümünü inceledi. 1880'de Franz Josef Toprakları'na ilk yolculuğunu yapan Leigh Smith, bölgede gemiyle dolaşan ilk kişi oldu. İkinci yolculuğunda güney kıyısını inceleyerek bilimsel veriler topladı. Rus kâşif Baron E. von Toll 1886 ve 1893 yıllarıyla 1900-02 arasında Yeni Sibirya Adalarında çalıştı ve adaların kuzeyinde olduğuna inandığı, ama gerçekte var olmayan Sannikov Toprakları'nı bulmaya çalışırken öldü. Ruslar 1898-1908 arasında Barents Denizinde, 1894-1904 arasında Kara Denizinde, 1910-15 arasında da Çelyuskin Burnunun doğusunda hidrografik çalışmalar yürüttüler.

1917 Sovyet Devrimi'nden sonra Sovyet yönetimi, kuzey denizyolunu geliştirmek amacıyla Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki keşif çalışmalarını yoğunlaştırdı. Gözlem ve radyo istasyonlarının sayısı 1932'de 24'e, 1948'de 80'e, 1970'lerde ise 100'e ulaştı. Bilimsel çalışmalarda önce buzkıranlar, ardından da uçaklar kullanılmaya başladı. 1929 ve 1930'da "Sedov" adlı buzkıranın

yardımıyla Severnaya Zemlya ve Franz Josef Toprakları'nın incelenmesi tamamlandı ve Severnaya Zemlya'nın haritasına son biçimi verildi (1930-32). "Sıbiryakov" adlı buzkıranın 1932'de ilk kez Severnaya Zemlya'nın kuzeyinden geçen yolu kullanarak bir mevsimde kutup bölgesini geçmesinin ardından, deniz ve buz incelemeleri yapmak üzere her yıl seferler düzenlenmeye başladı. 1935 ve 1936'da Kara Denizinin kuzeyindeki keşfedilmemiş son bölgeler de incelendi ve küçük Uşakova Adası keşfedildi.

1721'de Grönland'a bir keşif seferi düzenleyerek eski Viking kolonilerini bulmaya çalışan Hans Egede, adanın batı kıyısı boyunca hiçbir eski yerleşmeye rastlamadı ve Godthåb'da yeni bir yerleşme kurdu. Sonradan çok sayıda kâşifin ilgisini çeken adanın batı ve kuzey kıyılarında 19. yüzyılda önemli keşifler yapıldıysa da, buzullar nedeniyle gemiyle yaklaşılamayan doğu kıyılarını keşfetmek kolay olmadı. Karl Ludwig Giesecke (1806-13) ve W. A. Graah (1829-30) Yerlilerin umiak tipi teknelerini kullanarak adanın güneydoğu kıyılarını incelediler. 1876'da Danimarka'da Grönland Coğrafi ve Jeolojik Araştırma Komitesi'nin kurulmasıyla, araştırma çalışmaları düzenli olarak yürütülmeye başladı. Güneydoğu kıyısına ilişkin bilgi boşlukları 1879-1908 arasında dolduruldu. J. P. Koch ve Mylius-Erichsen 1906-08 arasındaki seferde Grönland'ın kuzeydoğudaki uzantısını kızakla geçtiler. Bölgeye ilişkin ayrıntı niteliğindeki son bilgiler 1901-12 arasında Ejnar Mikkelsen tarafından derlendi. Öte yandan Thule Seferleri olarak bilinen 1912-21 arasındaki bir dizi sefer sırasında Grönland'ın kuzeyinde önemli çalışmalar yürütüldü.

Bilim adamlarının büyük ilgisini çeken Grönland Buz Takkesinin batısından içerilere doğru ilerlemeyi ilk deneyenler E. Whymper (1867), Nordenskiöld (1870 ve 1883), J. A. D. Jensen (1878) ve Peary (1886) oldu. Peary, takkenin içinde 160 km kadar ilerlemeyi başardı. 1888'de takkenin doğu kıyısından yola çıkan Fridtjof Nansen, buzulu aşarak batıdaki Godthåb'a ulaştı. Bu tarihten sonra takke birçok kez çeşitli kâşifler tarafından aşıldı.

1930-31 yıllarında birbirinden bağımsız olarak düzenlenen üç sefer sırasında, takkede kurulan istasyonlarda kış boyunca gözlemler yapılarak yeryüzündeki hava dolaşımının incelenmesinde büyük önem taşıyan meteorolojik veriler toplandı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu tür çalışmalar daha kapsamlı olarak yürütülmeye başladı.

1882'ye gelindiğinde Ellesmere Adasının batısındaki adalarla Ellesmere'in güney ve batı kıyıları dışında, Kuzey Kutup Bölgesi'nin Kuzey Amerika kıyılarının büyük bölümü keşfedilmişti. ABD'liler 1882'de Lady Franklin Körfezinde kurdukları istasyon aracılığıyla, Ellesmere Adasında önemli miktarda yeni toprak keşfettiler ve Grönland'ın kuzey kıyısında 83° 24′ kuzey enlemine ulaşarak yeni bir rekor kırdılar. Bu arada Franklin'in sefer kayıtlarını bulmaya yönelik girişimlerin hepsi sonuçsuz kaldı. Bölgenin iç kesimlerine düzenlenen keşif seferlerine Kanada Jeolojik Araştırma Kurumu önderlik etti. Kanada hükümetinin 1884-97 arasında düzenlediği dört sefer sırasında Hudson Boğazı ile Hudson Körfezinde deniz ulaşımına uygun bir rota saptamaya yönelik incelemeler yapıldı. 1903'ten sonra Kuzey Kutup Adalarına düzenlenen yolculuklarda adaların çoğuna uğrandı ve jeolojik incelemeler yapıldı.

Otto Sverdrup önderliğindeki Norveç keşif heyeti, 1898-1902 arasında Ellesmere Adasının güney ve batısıyla Devon Adasının kuzeyinde önemli çalışmalar yürüterek batıdaki Axel Heiberg ve Ringnes adalarını keşfetti. Sverdrup'un gemiyle Grönland'ın çevresini dolaşma tasarısı Kane Havzasındaki büyük buzullar nedeniyle gerçekleşmedi. Ellesmere Adasına ilişkin son bilgiler W. E. Ekblaw tarafından derlendi (1913-17). Sefer sırasında Peary'nin, Axel Heiberg Adasının kuzeyinde olduğunu sandığı Crocker Toprakları'nın aslında var olmadığı anlaşıldı.

Kuzey Kutup Bölgesi'nin Kuzey Amerika kıyılarına düzenlenen son büyük sefer Kanada Kuzey Kutup Bölgesi Seferi (1913-18) oldu. İki gruba ayrılan sefer heyetinin güney kolu Alaska'dan Coronation Körfezine kadar uzanan kıyılarda bilimsel incelemeler yaptı. Kuzey kolu ise kuzeybatıda ilerleyerek bölgedeki son adaları da keşfetti. Rasmussen 1921-24 arasındaki beşinci Danimarka Thule Seferi sırasında Melville Yarımadası ile Baffin Adasında çalışmalar yaptı. Ardından karadan Kral William Adasına ve Alaska'ya geçti. İngilizler 1930'larda aynı bölgelerde çalıştılar. Bu seferlerden birine komuta eden T. H. Manning, Baffin Adasının batı kıyılarının haritasını çıkararak Kanada haritasını tamamladı. Bölgede keşfedilen son topraklar, Kanada Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne bağlı bir uçak tarafından fotoğrafla saptanan Foxe Havzasındaki üç ada oldu (1948). Bu adalardan biri 9.000 km²'den büyük bir kara parçası olan Prens Charles Adasıydı.

ABD'nin 1867'de satın aldığı Alaska'da başlangıçta yavaş bir biçimde ilerleyen keşif çalışmaları sonradan hız kazandı. 1880-85 arasında bölgenin iç kesimlerine dört sefer düzenlendi. Bu seferlerin sonuncusunda (1883-85) Alaska ilk kez karadan aşıldı. 1897'de Yukon'da altın bulunmasının ardından Jeolojik Araştırma Kurumu bütün Alaska topraklarında geniş çaplı bir inceleme çalışması başlattı. Bu incelemeler doğa bilimlerinin öteki alanlarıyla ilgili çalışmalarla birlikte yürütüldü.

Bugün Kuzey Kutup Bölgesi'nin keşfi tamamlanmıştır. Bölgede yeni toprak bulma olasılığı yoktur. Havadan çekilen fotoğraflarla daha doğru haritalar elde edilmekte, havayolu şirketleri Kuzey Kutbu üzerinden seferler düzenlemektedir.

Kuzey Kutup Dairesi, 66°30′ kuzey enleminde Yer'i çevreleyen paralel. Yer'in dönme ekseni düşey doğrultuya göre 23,5° kadar eğimli olduğundan, bu paralel ile kutup noktası arasında kalan bölgelerde, yaz ve kış gündönümlerinde bazı günler Güneş batmaz (21 Haziran dolayında) ve doğmaz (21 Aralık dolayında). Kuzey Kutup Dairesi'nde bir gün olan sürekli gündüz ve gece süresi, kuzeye gidildikçe artar ve Kuzey Kutbu'nda altı aya ulaşır. Kuzey Kutup Dairesi'nin güneydeki karşılığı olan Güney Kutup Dairesi'nde, gündüzün ya da gecenin uzunluğu, kuzeydekinin tam tersine eşittir.

Kuzey Kutup dizisi, kuzey gök kutbu çevresinde yer alan ve 96 yıldızdan oluşan yıldız grubu. 1900-50 arasında diziden, öteki yıldızların ölçümünde kadir ve renk standartları olarak yararlanılmıştır. İlk olarak ABD'li astronom Edward Charles Pickering tarafından önerilen bu sistemin yerini daha sonraları UBV sistemi(*) almıştır.

Kuzey Kutup Havzası, Kuzey Buz Denizinde büyük denizaltı çöküntüsü. Avrasya ve Kuzey Amerika kıta sahanlıklarıyla çevrelenir. Grönland'ın kuzey kesimi ile Norveç'in Svalbard Takımadaları arasında uzanan dar bir sualtı sırtı ile, Orta Kutup ve Norveç havzaları olarak ikiye ayrılır. Daha büyük olan Orta Kutup Havzası Kuzey Kutbu boyunca Mackenzie Irmağı deltasından (Kanada) Svalbard Takımadalarına ve Taymir Yarımadasına (Sibirya) kadar uzanan üçgen biçiminde bir alanı kaplar; en derin yeri 5.180 m'dir. Kabaca dikdörtgen biçiminde bir çöküntü olan görece sığ Norveç Havzası ise İskandinavya, Grönland ve İzlanda arasında yer alır. İki havzayı birbirinden ayıran sırtın ortasındaki bir çatlak, havzalar arasında dip akıntılarının oluşmasına yol açmıştır. Havza tabanının yaklaşık beşte ikisini, çevredeki kıta sahanlıklarının alışılmadık ölçüde geniş uzantıları kaplar.

Kuzey Kutup ışığı *bak.* kuzey ışığı

Kuzey Kutup Takımadaları, KANADA KUTUP TAKIMADALARI olarak da bilinir, Kanada anakarasının kuzeyinde adalar grubu. Dünyanın en büyük takımadalarından biridir. Doğudan batıya 2.400 km boyunca uzanır. En kuzey noktasını oluşturan Ellesmere Adasındaki Aldrich Burnunun Kanada anakarasına uzaklığı 1.920 km'yi bulur. Toplam yüzölçümü 1.280.000 km²'yi aşar.

Kuzey Kutup Takımadaları temmuz ortalama sıcaklığının 10°C olduğu eşsıcaklık çizgisinin oldukça kuzeyinde yer alır. Genellikle Kuzey Kutup Bölgesi'nin güney sınırını tanımlamada kullanılan bu çizgi anakaradaki orman kuşağının da sınırıdır. Kuzey Kutup Takımadalarının en belirgin özelliği sürekli donmuş durumda olan topraklardır (permafrost). Yaz aylarında bu toprakların 30 cm'lik üst katmanı çözülür. Geniş bir alana dağılmış olan sürekli yerleşmeler daha çok güneydeki adalarda toplanmıştır. Bölgeye yıl boyunca havayoluyla ulaşılabilir. Binlerce yıl yalnız Eskimoların (İnuitler) yaşadığı adalara Kuzeyli gemicilerin 10. ve 11. yüzyılda ulaştığı sanılmaktadır.

Doğal yapı. Kuzey Kutup Takımadaları ova, plato ve dağ gibi değişik yüzey şekilleriyle kaplıdır. Genellikle engebeli olan yüksek kesimler derin boğazlar ve vadilerle parçalanmıştır. Tekil dağ ve yükseltiler son derece dayanıklı granit ve gnays kayaçlardan, sıradağlar kıvrımlı tortul kayaçlardan, geniş plato ve düzlükler ise hafif kıvrılmış ya da düz kireçtaşı katmanlarından oluşmuştur. Ova ve düzlüklerin altında gevşek yapılı kumtaşı ve şeyl katmanları yer alır.

Baffin, Devon ve Ellesmere adalarının doğu kıyılarındaki dağlar, takımadaların yüksek doğu sınırını oluşturur. Genelde batıya doğru alçalan yüzey, takımadaların kuzeybatısı ucundaki kıyı ovasında deniz düzeyine kadar iner. Takımadaların en yüksek noktası, Ellesmere Adasının kuzeyindeki Barbeau Doruğudur (2.604 m). Orta kesimdeki platoların yüksekliği 240-600 m arasında değişir.

Kuzey Kutup Takımadaları iki jeolojik bölgeyi kapsar: Kararlı bir yapı gösteren güneydeki merkezi bölge, Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) oluşmuş Kanada Kalkanını ve Geç Prekambriyen ile Paleozoyik (Birinci) (y. 570-225 milyon yıl önce) zamanların tortul kayaçlarıyla kaplı geniş arazileri içine alır. Bir zamanlar hareketli olan kuzeydeki İnnuitiyen dağoluşumu bölgesi kavisli bir kuşaktır. Yaşları Geç Prekambriyen Zamanla Tersiyer (Üçüncü) Dönem (y. 65-2,5 milyon yıl önce) arasında değişen sert biçimde kıvrılmış kayaçlardan oluşur. İnnuitiyen dağoluşumu bölgesinde iki büyük tortul havza olan

Frankliniyen Jeosenklinal ve Sverdrup Havzası yer alır. Takımadalar Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) genellikle buzlarla kaplıydı. Yaklaşık 20 bin yıl önce doruğuna ulaşan son buzul baskınının etkilerini yansıtan çok sayıda yeni ize rastlanır. Ayrıca eski buzul baskınlarının ve buzularası dönemdeki olayların izleri de saptanmıştır. Karbon-14'le tarihleme yöntemiyle gerçekleştirilen yaş belirleme çalışmalarına göre 30 bin yıl öncesinden kaldığı anlaşılan organik maddeler arasında çeşitli otsu bitkilerin ve ağaçların (kızılağaç, söğüt, ladin) polenlerinin bulunması buzularası dönemde iklimin günümüzdekinden daha elverişli olduğunu göstermektedir. Kuzey Kutup Takımadalarında buzulların gerileyişi, en yüksekteki kumsallarda bulunan denizkabuklularından elde edilen verilere göre 9 bin yıl kadar önce başlamıştır.

İklim. Kuzey Kutup Takımadalarına özgü iklimin güney sınırı genellikle, Kanada anakarasında bulunan orman kuşağı sınırı olarak kabul edilir. Bu belirgin doğal sınırın kuzeyinde büyüme mevsimi ağaç yetişmesine izin vermeyecek ölçüde kısa ve soğuktur.

Kuzey Kutup Takımadalarında, Kanada'nın daha güney kesimlerindekinden daha uzun kışlar ve daha soğuk yazlar görülür; ama iklim koşulları sanıldığı kadar şiddetli değildir. Takımadalar yılın yarısında kar ve buzla kaplıdır. En soğuk üç ayın günlük ortalama sıcaklığı güneyde −29°C, kuzeyde ise −34°C'dir. Altı ay süren kış boyunca ortalama sıcaklık −18°C'nin altında kalır. Haziran, temmuz ve ağustos aylarında sıcaklık 0°C'nin üzerine çıkar. Yaz sıcaklıkları genellikle 7°C'nin altındadır. Kısa süreli güneşli günlerde 18°C-21°C arasında sıcaklığa da rastlanır. Kalınlığı 1,5-2 m'ye ulaşan deniz buzlarının çözülmesi, donmuş toprağın erimesinden çok sonra başlar. Deniz ağustos ve eylülde ulaşıma elverişli duruma gelir.

Bitki ve hayvan varlığı. Kuzey Kutup Takımadalarındaki bazı canlı varlıklar aşırı soğuk iklim koşullarına uyum sağlamak üzere metabolizma etkinliklerini neredeyse tümüyle durdurma ve elverişli sıcaklıklarda yeniden harekete geçirme yeteneği kazanmışlardır. Eğreltiotu, atkuyruğu, liken ve mantar gibi bitkilerin yanı sıra bazı ilkel eklembacaklılar da (örümcek, kene) bu özelliği gösterir.

Kuzey Kutup Takımadalarının en yaygın memelileri kutup tilkisi, kurt, ermin, kutup ayısı, kutup tavşanı, yakalı lemming, ren geyiği ve miskökküzüdür. Pek çok kuş türü kış başlamadan takımadaları terk eder, ama az sayıda kartavuğu, kar baykuşu ve kuzgun bölgede kalır. Kraliçe Elizabeth Adalarının yaygın kuşları dalgıç, kar kazı ve martıdır. Ayrıca 35 kadar kuş türü de güneydeki adalarda düzenli olarak üremektedir.

Takımadalardaki en önemli balık, Eskimoların başlıca besini olan kutup alabalığıdır (*Salvelinus alpinus*). Bazı gece kelebekleri, sinekler ve yabanarılarının da yaşadığı bölgede 325 kadar çiçekli bitki türü görülürse de birçeneklilerin çoğuna rastlanmaz. Güneydeki adalarda bodur huşağacı ve söğüt yetişir. Bitki örtüsü genelde yaz iklimiyle toprak ve kaya türüne göre belirlenir.

Tarih. 19. yüzyılda İngilizlerin Kuzeybatı Geçidini bulma girişimleri sonucunda Sir John Ross (1818) ve Sir William Edward Parry (1820) Kuzey Kutup Takımadalarına ulaştılar. Sir James Ross, Boothia Yarımadasındaki magnetik kutbu keşfetti (1831). 20. yüzyıl ortalarına değin bölgede yaşayan beyazların sayısı 50-70 dolayındaydı. Hava ulaşımının, bilimsel ve teknik araştırmaların gelişmesiyle bu sayı önemli ölçüde arttı. Çeşitli keşif seferleri sonunda bölgedeki adaların hepsi saptandı ve ABD-Kanada işbirliğiyle birçok adada hava ve radar istasyonları kuruldu.

Kuzey Küşü, Japonca KITA-KÜŞÜ. Japonya'nın güneybatısındaki Küşü Adasında sanayi bölgesi. Kita-Küşü kentinin ve limanının çevresinde yer alır. Kuzeybatıda Genkai Denizi, doğuda da Japon İç Deniziyle (Seto-naikai) çevrilidir. Sularını Onga, Çikugo ve Yamakuni ırmakları (*gava*) toplar. Fukuoka, Saga, Oita ve Nagasaki illerinin (*ken*) çeşitli kesimlerini içine alan bölge kimya sanayisi ve başta demir-çelik olmak üzere, ağır sanayi dallarında uzmanlaşmıştır. Bölgede ayrıca ulaşım araçları, makineler, elektrikli araç ve gereçlerle çeşitli dokumalar üretilir. Başlıca tarım ürünleri portakal ve pirinçtir. Balıkçılık da önem taşır. Kita-Küşü kenti 1963'te eski Vakamatsu, Yamata, Tobata, Kokura ve Moci kentlerinin birleştirilmesiyle oluşturuldu. Bölge, Tokugava döneminde (1603-1867), gübre ve çimento sanayilerinin hammadde gereksinimini karşılayan kireçtaşı ocaklarının ve küçük çaplı bitümlü kömür madenlerinin işletmeye açılmasıyla sanayi merkezi olarak gelişmeye başladı. Kömür üretimi Meici döneminde (1868-1912) artış gösterdi. 1901'de Yahata'da devlete ait demir atölyeleri ve buna bağlı kimya tesisleri kuruldu. Japonya'nın güneybatısındaki Küşü Adası üzerinde yer alan bölge, stratejik konumu nedeniyle Çin'le yapılan demir cevheri ticaretinde ve Rus-Japon Savaşı (1904-05) sırasında ülke savunmasında önemli rol oynadı. Minamita'daki kimya sanayisi ile Omuta ve Oita kentlerinde toplanmış olan ağır sanayi Şova döneminin (1925'ten sonra) başlarında gelişme gösterdi. 1932'de Yahuta'daki demir atölyeleri çelik fabrikalarına dönüştürüldü. Çin-Japon Savaşı (1937-45) ve II. Dünya Savaşı sırasında askeri siparişlerdeki artışın neden olduğu ekonomik canlılık, savaştan sonra yerini durgunluğa bıraktı. Toprak yetersizliği, kömür madenlerindeki azalma ve Japon sanayisinin enerji kaynağı olarak petrole yönelmesi, bölgenin gerilemesini hızlandırdı. Birçok sanayi tesisi Keihin (Tokyo-Yokohama) ve Keihanşin (Kyoto-Osaka-Kobe) sanayi bölgelerine taşındı. Bölgenin gerilemesini durdurmak amacıyla Fukuoka kentinde tüketim malları üreten fabrikalar açıldı; Oita kentinde denizden kazanılmış topraklar üzerinde bir petrokimya kompleksi kuruldu ve 1970'lerde Kita-Küşü kenti ve Tokyo arasında tren ve uçak seferleri başlatıldı.

Kuzey Kyangsang *bak.* Kyangsang-puk

Kuzey Mariana Adaları, KUZEY MARIANALAR olarak da bilinir, resmî adı KUZEY MARIANA ADALARI TOPLULUĞU, Büyük Okyanusun batı kesiminde, Guam'ın kuzeyindeki 22 adadan oluşan ABD toprakları. Kuzey-güney doğrultusunda bir yay biçiminde 720 km boyunca yayılan adalar, toplam 477 km²'lik bir alanı kaplar. Başlıca adalar Saipan (122 km²), Tinian (101 km²) ve Rota'dır (83 km²). Bu adaların yanı sıra Alamagan ve Agrihan adaları yerleşime açıktır. Guam'ın dışında en yakın komşuları kuzeydeki Bonin Adaları ile güneydoğudaki Mikronezya'dır. Başkenti Saipan'daki Chalan Kanoa'dır. Nüfusu (1991 tah.) 45.200'dür.

Doğal yapı. En güneyde yer alan Rota Adasının mercanlı kireçtaşıyla örtülmüş volkanik bir yapısı vardır. Kireçtaşı örtüsü adaya taraçalı bir görünüm kazandırır. Güneye düşen kireçtaşı oluşumlu öteki dört adada (Farallon de Medinilla, Saipan, Tinian ve Agiguan) hafif engebeli tepeler ve birkaç dağ bulunur. Daha kuzeydeki adalar volkanik kökenlidir. Bu kesimde yer alan Pagan Dağında 1980'lerde çok sayıda patlama olmuş ve yerleşime açık olan ada 1981'de terk edilmiştir. Farallon de Pajaros en son 1969'da, Asuncion 1906'da, en yüksek yanardağ olan Agrihan (965 m) ise 1917'de püskürmüştür.

İklim tropiktir. Saipan'da hava sıcaklığı 26°C-28°C arasında değişir; ortalama yıllık yağış miktarı ise 1.800 mm'dir. En kuzeydeki adalarda yağış miktarı önemli ölçüde azalır. Kıraç bir yapısı olan Farallon de Medinilla dışında güneydeki kireçtaşı adalarının yüksek kesimleri tropik ya da bodur ağaçlı ormanlarla kaplıdır. Kıyılarda hindistancevizi ve demirağacı (*Casuarina*) bulunur. Düzlük ya da az eğimli alanlarda sığır otlatılır. Guguan'dan kuzeye doğru uzanan dik eğimli volkanik adalar çoğunlukla kıraçtır. Bu adaların kıyı boylarında kaba otlar, hindistancevizi, ekmek ve demir ağaçları yetişir. Genelde ince bir katman oluşturan toprakların verimliliği düşüktür.

Nüfus. Kuzey Mariana Adalarının yerli halkı Mikronezyalılardır. Yerli halk ile Avrupalı ve Asyalı toplulukların karışmasıyla ortaya çıkan Çamoroların toplam nüfus içindeki oranı dörtte üçü bulur. Nüfusun geri kalan bölümü 19. yüzyılda Doğu Caroline Adalarından göç edenlerin soyundan gelir. Özgün kültürel kimliklerini yitirerek zamanla İspanyol Katoliklerinin yaşam biçimini benimseyen, 1947'den sonra da ABD kültürünün etkisi altına giren Kuzey Marianalılar genelde köylerde oturur ve sebze üretimiyle uğraşırlar. Önemli bir kesim de çoğu Saipan'da bulunan devlet dairelerinde çalışarak geçimini sağlar. Saipan toplam nüfusun yüzde 85'inden fazlasını barındırır. Endonezya diline akraba olan Çamoro dili ve İngilizce konuşulan başlıca dillerdir.

Ekonomi. Başlıca ekonomik etkinlik olan geçimlik tarım gövelez, manyok, yerelması, ekmekağacı ve muz gibi ürünleri kapsar. Turizm, kopra üretimi, balıkçılık, domuz ve sığır yetiştiriciliğiyle el sanatları öteki gelir kaynaklarını oluşturur. Adalardan çeşitli sebzeler, sığır ve domuz eti ihraç edilir. Dışarıdan alınan gıda ürünleriyle mamul malların büyük bölümü ABD'den gelir.

Adalar arasında ulaşım gemi ya da uçakla sağlanır. Tinian ve Saipan başlıca limanlardır. Saipan'da uluslararası bir havalimanı, kaplanmış yollar, bir televizyon istasyonu ile birçok radyo istasyonu vardır. Rota'da da bir uluslararası havalimanı bulunur.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Birleşmiş Milletler'in 1947'den 1986'ya değin ABD yönetimine bıraktığı Pasifik Adaları Vesayet Bölgesi'nin bir parçasını oluşturan Kuzey Mariana Adaları, 1975'te bir ABD topluluğu olma kararı aldı. Bu amaçla hazırlanan anayasanın 1977'de onaylanmasının ardından vali, vali yardımcısı ve iki meclisli yasama organı için seçimler yapıldı. 1978'de iç işlerinde kendi kendini yönetmeye başlayan adalar, 3 Kasım 1986'da resmen ABD topluluğu toprağı oldu. Aynı tarihte bölge halkı da ABD yurttaşı statüsü kazandı.

Yerleşime açılmış adaların hepsinde halk sağlığı dispanserleri bulunur. Saipan'da bir devlet hastanesi, Rota ve Tinian'da ise birer küçük hastane hizmet verir. Saipan'da devlete ve kiliseye bağlı ortaokullar vardır. 1976'da da bir *community college*

açılmıştır. İngilizce yayımlanan *Guam* gazetesi, iki de yerel haftalık gazete çıkarır. Adalarda radyo ve televizyon istasyonları da vardır.

Tarih. Fernão de Magalhães'in 1521'de keşfettiği adalara sonraki yıllarda sık sık uğranmasına karşın, ilk kalıcı İspanyol yerleşmesi ancak 1668'de kuruldu. Başlangıçta Landrones (Hırsızlar) Adaları olarak anılan adalara kral naibi olan Kraliçe Mariana'nın onuruna Mariana Adaları adı verildi. Kuzey Marianalar (İspanyol-Amerikan Savaşı'ndan sonra ABD'nin eline geçen Guam dışındaki Mariana Adaları) 1899'da Almanya'ya satıldı. 1914'te Japonlarca işgal edildi, savaş sonrasında da Milletler Cemiyeti tarafından Japon mandasına bırakıldı. II. Dünya Savaşı'nda ABD tarafından ele geçirilinceye değin Japonya'nın yönetiminde kaldı.

Kuzey Moravya, Çekçe SEVEROMORAVSKÝ, SEVERNÍ MORAVA olarak da bilinir, Çek Cumhuriyeti'nin kuzeydoğu kesiminde il (*kraj*). Güneyde Güney Moravya (Jihomoravský), batıda Doğu Bohemya (Východočeský) illeri, doğuda Slovakya, kuzeyde de Polonya'yla çevrilidir. Yüzölçümü 11.067 km²'dir.

İlin kuzeyinde Yukarı ve Aşağı Jeseník Dağları, kuzeybatı kesiminde Orlické Dağları (*hory*), Slovakya sınırı boyunca da Moravya-Silezya Beskidleri uzanır. Başlıca akarsular kuzey yönünde akan Oder (Odra) ile güney yönünde akan Morava-Bečva ırmaklarıdır. Irmak vadilerinin oluşturduğu düzlüklerin en büyüğü Morava ve Bečva ırmaklarının birleştikleri noktada yer alan verimli ovadır. Vadilerde şeker pancarı, buğday, arpa, patates, yulaf, hayvan yemi ve kolza, güneydeki Brodek u Přerova çevresinde ise şerbetçiotu ekimi yapılır. Yörede sığır, domuz ve kümes hayvanları beslenir. Ostrava, Přerov, Olomouc ve Šumperk çevresindeki alçak tepelerde başta elma, armut ve erik olmak üzere çeşitli meyveler yetiştirilir.

Ülkenin en geniş taşkömürü yatağı Polonya sınırından güneydeki Stramberk ve Frenštát pod Radhoštěm'e kadar Oder Vadisi boyunca uzanır. Başlıca kömür madenciliği merkezleri il merkezi Ostrava ile Karviná, Havířov ve Frýek-Místek'tir. Aynı bölgede doğal gaz yatakları da vardır. Ayrıca kuzeybatıdaki Zlaté Hory'de bakır, kurşun ve çinko, Malé Vrbno'da grafit, Vápenná, Opava, Nový Jičín, Hranice-Černotín, Přerov, Předmostí, Šternberk, Vitošov ve Sněžník çevresinde kireçtaşı, alçıtaşı ve granit çıkarılır.

Kuzey Moravya topraklarının yaklaşık beşte ikisi ormanlarla kaplıdır. Ladin, kayın, meşe, akçaağaç ve dişbudak ağaçları Vratimov, Frýdek-Místek, Šternberk, Olšany, Jindřichov, Vrbno pod Pradědem, Krnov ve Žimrovice'deki büyük bıçkıhanelerle kâğıt fabrikalarının hammadde gereksinimini karşılar.

Ostrava, ülkenin Prag'dan sonraki ikinci büyük sanayi merkezidir. 1830'da Ostrava ile komşu Třinec, Frýdek-Místek, Nový Bohumín kentlerinde kurulan demir ve çelik tesisleri ülkenin bu alandaki en büyük kuruluşlarıdır. Ostrava'da ayrıca bir petrol rafinerisi ile makine, çeşitli araç ve gereç, kimyasal madde, elektronik araç, ulaşım araçları donanımı, çimento, deri eşya, giyim eşyası, bira, un, süt ürünleri ve paketlenmiş et üreten fabrikalar vardır. Öteki sanayi kentlerinden Kopřivnice'de motorlu kara taşıtları, Studénka'da vagon, Odry'de sentetik kauçuk, Vsetín'de makine, elektronik araç ve cam, Přerov'da çimento fabrikası donanımı, kimyasal maddeler, deri eşya, dokuma, işlenmiş et ve bira, Olomouc ve Opava'da makine, kimyasal maddeler, gıda ürünleri ve giyim eşyası üretilir. Kış sporları ve uzun kır yürüyüşleri yapma olanağı veren Moravya-Silezya Beskidleri ve Jeseník Dağları, Jeseníký-Rejvíz Doğa Koruma Alanı ile Lázně Jeseník, Dolní Lipová ve Karlova Studánka'daki madensuyu kaplıcaları bölgeye çok sayıda turist çeker.

Kuzey Moravya ilinin kültür merkezi olan Ostrava'da bir orkestra ile opera, bale ve çeşitli tiyatro toplulukları etkinlik gösterir. Kentte ayrıca 1716'da kurulan Devlet Madencilik ve Metalurji Yüksekokulu ve Kütüphanesi ile bir öğretmen yüksekokulu, belediye müzesi ve kış sporları tesisi vardır. Ostrava'nın güneybatısındaki Kopřivnice kenti Tatra Motorlu Taşıtlar Teknik Müzesi'yle ünlüdür. Sigmund Freud 1856'da yakınlardaki Příbor'da doğmuştur. Olomouc bir tarım bölgesi olan Haná Vadisinin merkezidir. Olomouc'ta Haná kültür ve sanatından örneklerin sergilendiği bölge müzesi, Palacký Üniversitesi ve Devlet Bilim Kütüphanesi yer alır. Olomouc'un kuzeybatısında yer alan Litovel'deki bölge müzesinde Haná giysi ve işlemeleriyle, Mladeč Mağaralarında bulunan Tarihöncesinden kalma yapıtlar sergilenir. İlin güneydoğu kesiminde kültürel bir bölge olan Eflâk bulunur. Bugün bir açık hava müzesi olan eski Rožnov pod Radhoštěm kentinde gobelen kumaş dokunur. 14 km batıdaki Valašské Meziříčí'de özgün ahşap yapıların ve çeşitli etnografik ürünlerin sergilendiği Eflâk Açık Hava Müzesi bulunur. Ostrava'nın kuzeybatısında yer alan Opava, nüfusun yaklaşık üçte birinin Polonyalı olduğu Silezya bölgesinin kültür merkezidir. Çek şairi Petr Bezruč'un doğum yeri olan kentte şairin adını taşıyan bir müze vardır. Silezya Müzesi ile Çek Bilim Akademisi Silezya Enstitüsü Özel Kütüphanesi de kent merkezindedir. Frýdek-Místek ilçesinde (*okres*) nüfusun yüzde 10-25'ini Polonyalılar, Bruntal ve Opava ilçelerinde yüzde 5-10'unu Almanlar, ilin bütününde ise nüfusun yüzde 5-10'unu Slovaklar oluşturur. Nüfus (1990 geç.) 1.961.508.

Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyeti, Rusça SEVERO-OSETINSKAYA AVTONOMNAYA RESPUBLIKA, Rusya Federasyonu'nda özerk cumhuriyet. Büyük Kafkaslar'ın kuzey yamaçlarında yer alır. Yüzölçümü 8 bin km²'dir. Güneyinde Gürcistan'a bağlı Güney Osetya (Yugo-Osetinskaya) özerk yönetim birimi (*oblast*), kuzeyinde ise birbirine koşut Sunja ve Terek sıradağları yer alır.

Dağlık bir bölge olan Kuzey Osetya'da yükseklik, Glavni Sıradağlarındaki Cimara Dağında 4.780 m'ye ulaşır. Uilpata ve Tepli, 2.500 m'den daha yüksek olan öteki doruklardır. Glavni Sıradağlarına paralel uzanan daha alçak dağların ırmaklarla yarılması sonucu derin boğazlar oluşmuştur. Bu dağlar içinde en yükseği, kuzeydeki Peredovoy'dur. Cumhuriyet topraklarının tümü, Yukarı Terek ve Ardon, Gizeldon, Uruh, Fiagdon gibi kolların havzasında yer alır. Yöredeki dağlardan doğan bütün bu akarsular, derin bir boğazda birleştikten sonra kuzeydeki Sunja Sıradağlarından geçer. Sunja ve Terek sıradağları boyunca cumhuriyetin kuzey uzantısı olan bir bölge uzanır. Mozdok yakınlarındaki Orta Terek Ovasının bir bölümü de bu bölgededir.

İklim, toprak yapısı ve bitki örtüsü, yüzey şekillerine bağlı olarak büyük değişiklikler gösterir. Alçak bölgelerdeki verimli kara topraklar üzerinde step tipi bitki örtüsü gelişmiştir. Yukarı doğru çıkıldıkça meşe ve kayın gibi yaprakdöken ağaçlardan oluşmuş sık ormanlar görülür. Daha yükseklerde ladin, göknar ve çam gibi iğneyaprak ağaçlar, ardından alp tipi çayırlar, en yüksek kesimde de çıplak kayalar ve buz örtüsü yer alır. Yükseklikle birlikte yağış miktarı da artar ve iklim sertleşir. Havzalarda ortalama yağış miktarı yılda 600 mm ya da daha azken yüksek bölgelerde 850 mm'ye kadar çıkar.

Bir Kafkasya halkı olan Osetler, Hint-Avrupa ailesinin İran öbeğine bağlı bir dil konuşurlar. Osetya, İÖ 7. yüzyıldan İS 1. yüzyıla değin İskit-Sarmat etkisinde kaldı. Ardından günümüz Osetlerinin doğrudan atası olduğu sanılan savaşçı Alanlar bölgeye egemen oldu. 13. yüzyıldaki Tatar istilası sırasında Alanlar, dağlık bölgelere çekilmek zorunda kaldılar. Kuzey Osetya bölgesindeki Rus yerleşimi, özellikle 1784'te Vladikavkaz Kalesi'nin inşa edilmesinden sonra hızlandı.

Nüfus, Osetler ve Rusların yanı sıra, İnguşlar, Ermeniler, Gürcüler ve Ukraynalılardan oluşur. Cumhuriyette altı kent ve yedi kentsel yerleşim yeri bulunur. Bunların en büyüğü başkent Vladikavkaz'dır. Vladikavkaz'da yoğunlaşmış olan sanayi inşaat malzemeleri üretimi, metalurji ve gıda işlemeye dayanır; ayrıca kurşun, çinko ve bor madenciliği yapılır. Kafkaslar'ın her iki yanındaki ormanlardan, başta kayın olmak üzere bol miktarda kereste elde edilir. Gizeldon Irmağı ve Vladikavkaz'da Terek Irmağı üzerinde, hidroelektrik enerji santralları inşa edilmiştir.

Özellikle alçak yamaçlarda ve Mozdok yakınlarında, tarımsal sulama ile buğday, mısır, patates, kenevir ve meyve yetiştirilir. Daha yüksek yamaçlarda ise koyun ve sığır besiciliği yapılır.

19. yüzyıldaki Rus istilası sırasında Kafkaslar'da inşa edilen Gürcistan ve Osetya askeri karayolları cumhuriyetin içinden geçer. 1980'lerin başlarında, her iklim koşulunda ulaşıma açık olacak bir karayolunun yapımına başlanmıştır. Ordzonikidze'nin, Grozni, Hazar ve Rostov-na-Donu ile de karayolu bağlantısı bulunmaktadır. Rostov ile Bakû arasında işletilen demiryolu da Kuzey Osetya'dan geçer. Nüfus (1991 tah.) 642.500.

Kuzey Platte Irmağı, ABD'deki Platte Irmağının iki ana kolundan biri. Colorado'nun ortakuzey kesiminde Medicine Bow ve Park sıradağları ile Rabbit Ears Sıradağlarındaki birçok kaynak suyunun birleşmesiyle oluşur. Kuzey doğrultusunda akarak Wyoming'e ulaşır; Casper'da güneydoğuya kıvrılır ve Nebraska'nın batısında akarak Scottsbluff'ı geçip Platte kentine girer. 1.094 km'lik çığırının ardından burada, Güney Platte Irmağı ile birleşerek Platte Irmağını oluşturur. Wyoming'in doğu kesiminde Kuzey Platte Vadisi, 1,6-16 km genişliğindedir ve iki yanındaki yükseltilerden 30-90 m aşağıda yer alır. Ama Wyoming-Nebraska sınırında ırmak Goshen Çukurunun içinden akarken, vadinin genişliği yer yer 80 km'ye, çevredeki yarların yüksekliği de 130 m'ye ulaşır. Kuzey Platte Irmağı sulama, enerji üretimi, taşkın önleme gibi çeşitli amaçlarla Missouri Irmağı havzasında başlatılan büyük bir projenin kapsamındadır. Üzerindeki büyük göletler ve barajlar arasında Pathfinder (1909), Guernsey (1927), Seminoe (1939), Alcova (1938), Kingsley (1941), Kortes (1951) ve Glendo (1958) sayılabilir. Irmağın başlıca kolları ise Sweetwater, Laramie ve Medicine Bow'dur.

Kuzey Pyangan (Kuzey Kore) *bak.* Pyangan-puk

Kuzey Ren-Vestfalya, Almanca NORDRHEIN-WESTFALEN, Almanya'nın ortabatı kesiminde eyalet (*Land*). Batıda Hollanda ve Belçika, kuzeyde Aşağı Saksonya (Niedersachsen), doğuda Hessen, güneyde de Rheinland-Pfalz eyaletleriyle çevrilidir. Ülkenin en zengin ve en kalabalık eyaleti olan Kuzey Ren-Vestfalya, aynı zamanda dünyanın en sık nüfuslu bölgelerinden biridir. Yüzölçümü 34.070 km², nüfusu (1991 tah.) 17.349.700, yönetim merkezi Düsseldorf'tur. Almanya'nın eski başkenti Bonn da eyalet sınırları içinde yer alır.

Doğal yapı. Kuzey Ren-Vestfalya güneydeki yüksek Kuzey Eifel bölgesi ile güneydoğuda Sauerland Dağlarını da içine alır. Dik vadilerle yarılmış olan platolar, şist, grovak ve kumtaşı tabakalarıyla örtülüdür. Kireçtaşından oluşmuş bölgelerde mağaralar ve yarıklar görülür. Ren Irmağının doğu kıyısındaki Siebengebirge (Yedi Tepe) bölgesinde volkanik kayaçlar bulunur. Weser Irmağı ile sınırlanan doğudaki dağlık Weser Platosu (Weserbergland) kireçtaşı, kil ve kumtaşı tabakalarından oluşmuş bir bölgedir; bu bölgede dik kayalıklar ile Wiehen Dağları (Wiehengebirge), Teutoburg Ormanı (Teutoburger Wald) ve Egge Dağlarının (Eggegebirge) sırtları yer alır.

Eyaletin kuzeybatı kesimi yavaş yavaş yükselen düzlüklerden oluşur. Aşağı Ren bölgesi çakıl ve kum ile kumlu ve özlü topraklarla kaplıdır; taraçalanmış bir yüzey yapısına sahip olan bu bölgede buzul hareketleri sonucunda oluşmuş tepeler yer alır. Güneydeki löslü topraklarla kaplı düzlükler, koya benzer bir oluşum içinde, Bonn yakınlarına kadar uzanır. Vestfalya'nın doğu uzantısını oluşturan ve Weser Platosu ile Sauerland arasındaki bölgeye doğru uzanan toprakların bir bölümü kireçtaşı, marn ve kum, bazı bölümleri de buzul oluşumlarıyla örtülüdür. Güneyde, Hellweg çevresinde löslü topraklarla kaplı bir bölge yer alır.

Eyaletin en önemli akarsuyu Ren Irmağıdır. Öteki akarsular arasında batıdaki Meuse (Maas), kuzeydeki Ems ve kuzeydoğudaki Weser ırmakları sayılabilir.

Kuzey Ren-Vestfalya'nın iklimi büyük ölçüde Gulf Stream etkisi altındadır. Alçak bölgelerde kışlar ılık geçer; bu bölgelerde ortalama sıcaklık ocak ayında yaklaşık 1°C, temmuzda ise 17°C'dir. Ren Vadisinde yıllık yağış miktarı genellikle 762 mm'den azdır. Dağlık bölgeler ise soğuktur ve daha fazla yağış alır. Sauerland'daki Kahler Asten Dağında kış aylarının ısı ortalaması 0°C'nin üzerine çıkmaz; temmuz ayı sıcaklık ortalaması ise yalnızca 13°C dolayındadır. Yıllık yağış miktarı 1.400 mm'yi aşar. Kahler Asten Dağı yılın yaklaşık 110 günü karlarla örtülüdür.

Dağların yüksek kesimleri çam ormanlarıyla kaplıdır. Geniş ormanlık bölgelerde geyik ve yabandomuzunun yanı sıra bol miktarda karaca da bulunur. Vestfalya bölgesinde hâlâ vahşi atlar görülür. Altwässer Göleti ve Staubecken Gölcüğü gibi büyük su kütlelerinin bulunduğu bölgelerde başta ördek ve kaz olmak üzere çeşitli kuş türleri yaşar.

Eyaletin yerleşme dokusu hem yüzey şekillerinin hem de tarihsel gelişiminin etkisini yansıtır. Tarihsel bölgelerin büyük bölümü kırsal yapısını günümüzde de korumaktadır. Vestfalya'daki kalkan duvarlı ön cephelerindeki geniş kapılarıyla dikkat çeken büyük çiftlik evlerinin çoğu bugün de ayaktadır. Münsterland'da ise meşe korulukları, ormanlar ve çitlerle çevrili dağınık çiftlik evleri yer alır. Ren düzlüklerinin güney kesiminde, bir avlunun çevresinde dik açı oluşturacak biçimde gruplaşmış yapılarıyla dikkat çeken Frank çiftlikleri çoğunluktadır.

Sanayi, demir cevherinin bol miktarda bulunduğu dağlık kesimlerde yoğunlaşmıştır. Ülkenin en önemli sanayi bölgesi olan ve eyaletin merkezinde bulunan Ren-Ruhr bölgesinde birçok büyük kent ve metropoliten alan yer alır.

Nüfus. Eyalet içinde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru uzanan Ren-Vestfalya sınırı, eskiden Saksonlarla Frankların yaşadıkları toprakları ayıran sınır çizgisi üzerinden geçtiğinden, sınırın iki yakasında büyük lehçe farklılıkları görülür.

Kuzey Ren-Vestfalya bölgesindeki prenslikler, Reform hareketi sırasında Katolik Kilisesi ile Protestan Kilisesi arasında paylaşılmış ve bu dinsel farklılıklar günümüze değin varlığını korumuştur. Nüfusunun yarısından fazlası Katolik olmakla birlikte, eyaletin bazı kesimlerinde Protestanların sayısı daha fazladır.

Dil, din ve kültür farklılıkları kırsal bölgelerde çok daha belirgindir. Kent merkezlerinde, göçler sonucu farklı bölge halklarının birbirine karışmasıyla özgün kültürel kimliğin önemi azalmıştır. 1970'lerden sonra Polonyalı, İtalyan, Türk, Yunan, Yugoslav ve Hollandalıların bölgeye göçü kentlerde kozmopolit bir yapı yaratmıştır.

Ekonomi. Eyalet topraklarının yarıdan fazlası çiftliklerle sebze ve meyve bahçelerine ayrılmıştır. Güneydeki verimli topraklarla kaplı düzlüklerde buğday ve şeker pancarı yetiştirilir. Bonn, Köln ve Düsseldorf yakınlarından geçen Ren Irmağı çevresinde meyve ve sebze ekimi yapılır. Münsterland ve Aşağı Ren bölgesindeki başlıca ekonomik etkinlik ise sığır ve domuz besiciliğidir. Ladin ve çam ormanlarıyla kaplı bölgelerde ise ormancılık önem kazanır. Eyalet topraklarının yaklaşık dörtte biri ormanlarla kaplı olmakla birlikte tarım ve ormancılığın gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı çok düşüktür.

Kuzey Ren-Vestfalya madencilik ve enerji üretimi bakımından ülkenin en önemli bölgesidir. Ruhr ve Aachen bölgelerinde taşkömürü yatakları bulunur. Köln'de linyit çıkarılır. Ruhr-Ren bölgesinde, Wilhemshaven ve Rotterdam gibi Kuzey Denizi kıyısındaki limanlarla boru hattı bağlantısı olan petrol rafinerileri yer alır. Ağır sanayi ve kentlerdeki yoğun nüfus için gereken su, daha çok Sauerland, Bergisches Land ve Kuzey Eifel bölgesindeki dağlarda bulunan barajlardan sağlanır.

Sanayi, madencilik ve enerji üretimi, GSYİH içinde en büyük paya sahip olan sektörlerdir. Ruhr bölgesinde, özellikle de Duisburg ve Dortmund'da, maden eritme ocakları, çelik fabrikaları ve haddehaneler yer alır. Almanya'nın ham çelik üretiminin büyük bölümü Kuzey Ren-Vestfalya'da gerçekleştirilir. Eyaletin güney sınırındaki Berg-Mark'ta demir ve metal eşya sanayileriyle dokumacılık önemlidir. Tekstil sanayisi Krefeld, Mönchengladbach ve Münsterland çevresinde yoğunlaşmıştır. Leverkusen, Marl ve Ren Irmağı kıyısındaki bazı yerleşmeler kimya sanayisi alanında uzmanlaşmıştır. Lippe bölgesi ise, kereste ve mobilya sanayisi ile tanınır. Düsseldorf, Köln, Aachen ve Bielefeld çevresindeki bölgeler oldukça çeşitlenmiş bir sanayi yapısına sahiptir.

Hizmet sektörü de eyalet ekonomisinde önemli bir rol oynar. Eyalette çok sayıda ticaret ve bankacılık kuruluşu vardır. Tasarruf bankacılığı sistemi, eyaletin her yanına yayılmıştır.

Kuzey Ren-Vestfalya gelişmiş bir kara ve demir yolları ağına sahiptir. Birkaç yüz kilometrelik otoyolların yanı sıra, birkaç bin kilometre uzunluğundaki federal ve eyalet karayolları eyaletin çeşitli kesimlerini birbirine bağlar. Ren Irmağı dünyanın en yoğun trafiğe sahip suyollarından biridir. Ruhr Irmağının ağzındaki Duisburg-Ruhrort, Avrupa'nın en büyük iç limanıdır. Eyaletin en işlek iki havalimanı, Düsseldorf'taki Lohausen ve Köln'deki Wahn'dadır.

Yönetim biçimi ve toplumsal koşullar. Kuzey Ren-Vestfalya 1950 tarihli eyalet anayasasına göre, üyeleri doğrudan seçimle belirlenen bir *Landtag* (eyalet meclisi) tarafından yönetilir. Kabineyi atama yetkisi başbakandadır. Eyalet Düsseldorf, Köln, Münster, Detmold ve Arnsberg adlı beş ile (*Regierungsbezirk*) ayrılmıştır. Düsseldorf, Hamm ve Köln'de üç yüksek mahkeme bulunur; bölgede ayrıca 19 eyalet mahkemeleri ve sulh mahkemeleri görev yapar. Eyalette ilk ve orta öğretim düzeyinde eğitim veren parasız devlet okullarının yanı sıra, öğrenme özürlü kimseler için özel okullar ve çalışanların eğitimlerini tamamlayarak diploma alabilmelerini sağlayan gece okulları vardır. Bonn, Münster, Aachen, Köln, Bochum, Düsseldorf, Dortmund ve Bielefeld'de çeşitli yükseköğretim kurumları bulunur. 20. yüzyılın sonlarında birçok yeni hastane inşa edilmiş ya da var olanlar genişletilmiştir. Sosyal sigorta sistemi hastalık, kaza ve işsizlik yardımlarını kapsar. Bu yardımlar için gereken fonlar, sigortalılardan ve işverenlerinden toplanan kesintilerle sağlanır.

Kültürel yaşam. Eyalette çok sayıda tiyatro, konser salonu müze ve kütüphane vardır. Birçok kentte belediye ve eyalet tiyatrolarının yanı sıra özel tiyatrolar da etkinlik gösterir. Essen'deki Folkwang Okulu ile Köln ve Detmold'daki devlet konservatuvarları müzik alanındaki etkinlikleri desteklemektedir. Eyaletin birçok kentinde son derece değerli sanat ürünlerinin sergilendiği müzeler vardır. 1963'te sanatsal çabaların geliştirilmesi amacıyla Kuzey Ren-Vestfalya Eyaleti Sanat Ödülü oluşturulmuştur. Düsseldorf, Münster, Detmold ve Brühl'de devlet arşivleri bulunur.

II. Dünya Savaşı sırasındaki hasarın da etkisiyle günümüzde mimari ve kültürel bakımdan önem taşıyan yapıların korunmasına büyük önem verilmektedir. Bazı eski sanayi tesisleri de anıt olarak korunmaktadır. Eyalette toplam tirajları 4 milyona ulaşan yaklaşık 100 tane günlük gazete yayımlanır. Köln'deki Westdeutscher Rundfunk (Batı Alman Radyosu) günlük müzik programlarının yanı sıra bölgesel yayınlar da yapar.

Kuzey Rodezya *bak.* Zambia

Kuzey Samar, Filipinler'de, Samar Adasının kuzeyinde il. Yüzölçümü 3.498 km²'dir. Kıyı açığındaki pek çok adayı kapsar. Bu adaların en büyükleri kuzeydeki Balicuarto ile batıdaki Capul, Dalupiri ve Sogod adalarıdır. İlde yetişen başlıca ürünler hindistancevizi ile pirinçtir. Önemli kentler ilin kuzey kıyısında yer alır. Catarman Irmağının ağzındaki Catarman kenti ilin yönetim ve ticaret merkezidir. Catarman'da 1964'te Doğu Filipinler Üniversitesi kurulmuştur. Catarman aynı zamanda, yakınındaki Bobon'la birlikte önemli bir abaka yükleme limanıdır. Verimli Catubig Vadisinin ticaret merkezi olan ve Catubig Irmağının ağzında yer alan Laoang, Laoang Adasının başlıca

limanıdır. Öteki yerleşim merkezleri arasında Pambujan ile Lavezares sayılabilir. Nüfus (1980) 378.516.

Kuzey Sami alfabesi, tümüyle gelişmiş en eski alfabetik yazı sistemi. İÖ 11. yüzyılda Suriye'de kullanılmıştır. Güney Sami alfabesi (örn. Etiyopya ve Seba yazıları) adı altında sınıflandırılan yazı sistemleri dışında, sonraki bütün alfabelerin atası sayılabilir. Kenan ve Sina yazıtlarında kullanılmış ilk yazı sistemleriyle de yakınlığı olduğu sanılmaktadır. Fenike ve Arami alfabelerine kaynaklık etmiş, bunların gelişmesiyle de Avrupa, Sami ve Hint alfabeleri ortaya çıkmıştır. Kuzey Sami alfabesi hepsi ünsüz 22 harften oluşur ve sağdan sola doğru yazılır. Sonraki Sami alfabelerinin (örn. çağdaş İbrani alfabesi) çoğu da aynı özellikleri taşır. *Ayrıca bak.* Güney Sami alfabesi.

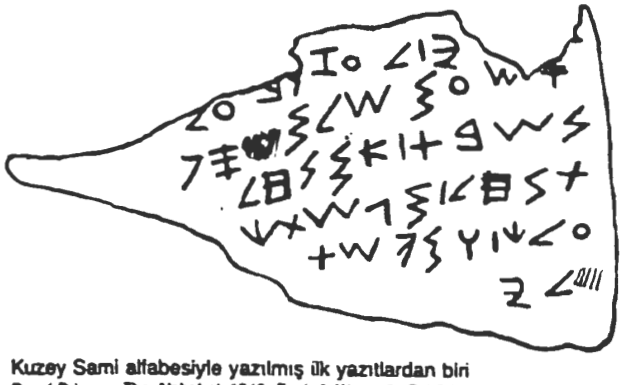

Kuzey Sami alfabesiyle yazılmış ilk yazıtlardan biri
David Diringer, *The Alphabet*, 1948; Funk & Wagnalls Publishing Company, Inc. ve Hutchinson Publishing Group Ltd.

Kuzey Savaşı (BİRİNCİ). Polonya'yla İsveç arasındaki veraset mücadelesinin son aşaması (1655-60). Asıl amacı Baltık bölgesinde yeni topraklar ele geçirmek olan İsveç kralı X. Karl Gustaf'ın, Polonya kralı II. Jan Kazimierz Waza'nın kendisini tanımadığı gerekçesiyle 1655'te Polonya'ya savaş açmasıyla başladı. Brandenburg'la ittifak kuran İsveçliler Polonya'yı istila ederek başlangıçta bazı başarı sağladılar. Ama bir süre sonra Rusya, Danimarka ve Avusturya İsveç'e savaş açtı ve Brandenburg bu devletlerin yanına geçerek İsveç'le olan ittifakını bozdu. Polonya topraklarından çıkarılan İsveç orduları Danimarka'yı iki kez istila etti. Savaş Polonya hükümdarlarının İsveç tahtı üzerindeki hak iddialarından vazgeçmeleri ve İsveç'in Skåne'yi Danimarka'dan almasıyla sonuçlandı.

Kuzey Savaşı (İKİNCİ), BÜYÜK KUZEY SAVAŞI olarak da bilinir, Rusya, Danimarka-Norveç ve Saksonya-Polonya'nın, İsveç'in Baltık bölgesindeki üstünlüğüne son vermek amacıyla başlattıkları savaş (1700-21). İsveç'in bölgedeki nüfuzunun zayıflaması ve Rusya'nın Baltık bölgesinde büyük bir güç durumuna gelmesiyle sonuçlanmıştır.

İsveç'in 16. ve 17. yüzyıllarda Baltık kıyılarında yayılması, komşu devletler arasında bu ülkeye karşı güçlü bir düşmanlığın doğmasına neden olmuştu. Karelya, Ingria, Estonya ve Livonya İsveçlilerin elinde olduğundan Ruslar Baltık Denizine giremiyordu. Danimarka-Norveç Krallığı'nın duyduğu düşmanlığın nedeni ise, İsveç'in başta Skåne olmak üzere İskandinavya Yarımadasındaki Danimarka topraklarını ele geçirmiş ve Holstein-Gottorp dükleriyle bir ittifak kurmuş olmasıydı; Danimarka topraklarını güneyden kuşatmış durumda olan Holstein-Gottorp dükleri, Danimarka'nın Schleswig ve Holstein'ı yeniden ele geçirmesine engel oluyorlardı. Öte yandan Alman prensleri İsveç'in Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu içindeki gücünden kaygı duyuyor, Brandenburg İsveç Pomeranyası'nı ele geçirmek için uygun fırsat kolluyor, Polonya toplumunun önde gelen kesimleri ise İsveç Livonyası'nın aslında Polonya'nın doğal parçası olduğuna inanıyordu. Bu koşullar altında, İsveç kralı XI. Karl'ın 1697'de, ardında vâris olarak henüz 14 yaşındaki oğlu XII. Karl'ı bırakarak ölmesi, Danimarka-Norveç'i İsveç karşıtı bir koalisyon oluşturmak üzere harekete geçirdi.

İsveç karşıtı koalisyonun kurulmasının ardından (1698-99), Polonya kralı ve Saksonya elektörü II. August (Güçlü), Şubat 1700'de Livonya'ya saldırdı. Ardından Danimarka ve Norveç kralı IV. Frederik Schleswig ve Holstein üzerine yürüyüşe geçti (Mart 1700). Ekim 1700'de ise Rus çarı I. Petro (Büyük) Narva'yı kuşattı. Saldırılar karşısında başlangıçta bütün gücünü Danimarka üzerinde yoğunlaştıran İsveç kralı XII. Karl, Kopenhag'ın birkaç kilometre ötesinde karaya çıkarak, Frederik'i İsveç'e karşı kurulan koalisyondan ayrılmak ve Traventhal Antlaşması'nı imzalayarak savaş öncesi koşulları kabul etmek zorunda bıraktı (Ağustos 1700). Ardından Narva'da Ruslar karşısında büyük bir zafer kazandı (30 Kasım 1700). Sonra da Polonya-Saksonya üzerine yürüyüp Kurland'ı işgal etti ve August'u Polonya'ya çekilmeye zorladı. August'u tahttan indirmeye kararlı olan Karl, Polonya'yla savaşı altı yıl boyunca sürdürdü. August Polonya tahtından vazgeçmeyi ve Rusya'yla arasındaki ittifakı bozmayı ancak İsveçlilerin Saksonya'yı istila etmelerinden sonra kabul etti (Altranstädt Antlaşması, Eylül 1706).

Ruslar ise aynı dönemde ordularını yeniden örgütlemişler ve I. Petro'nun 1703'te Petersburg kentiyle Kronştadt limanını kurduğu Baltık Denizinin doğu kıyısında konumlarını güçlendirmişlerdi. Petro, 1707 sonlarında Rusya'ya karşı yeni bir saldırıya geçmiş olan Karl'ın yedek kuvvetlerini Lesnaya'da yendikten (Ekim 1708) sonra, Poltava Çarpışması'nda İsveç ordusunu tam bir bozguna uğrattı (8 Temmuz 1709). Yenilgiden sonra Osmanlı topraklarına sığınan Karl, Osmanlıları Rusya'ya savaş açmaya ikna etti (1710). Ama Osmanlılar 1711'de Prut Irmağı kıyısında kazandıkları zaferin ardından Ruslarla barış masasına oturarak, Azak Denizinin denetimini kendilerine bırakan bir antlaşma imzaladılar ve savaştan çekildiler. Koalisyon güçleri ise Poltava Çarpışması'ndan sonra İsveç'e karşı yeniden harekete geçmiş ve 1709 sonbaharında Baltık kıyısındaki İsveç topraklarını ele geçirmeye başlamışlardı. İsveçlilerin bölgeyi savunmak için kurdukları (1712) ordu, Mayıs 1713'te Holstein'daki Tönning'de koalisyon orduları karşısında yenilgiye uğradı. 1714'te Han Ko'da İsveç donanmasını yenen Rusların, Åland Adalarını ele geçirerek Stockholm'ü tehdit etmeye başlamaları üzerine, Karl Kasım 1714'te İsveç topraklarına döndü.

Bu sırada Baltık kıyısındaki İsveç topraklarının büyük bölümü, İsveç karşıtı koalisyon güçlerinin işgali ya da işgal tehdidi altındaydı. Prusya kralı Friedrich Wilhelm ile Hannover elektörü ve İngiltere kralı I. George, savaşta tarafsızlıklarını sürdürme karşılığında toprak talebinde bulundukları Karl'ın bu öneriyi reddetmesi üzerine koalisyona katıldılar. Karl Aralık 1715'te İsveç'in güneyine ayak bastıktan sonra yeniden savaş hazırlıklarına başladı. 1717-18 arasında barış görüşmelerini başlattıysa da, aynı dönemde yeniden saldırıya geçmek üzere ordudaki asker sayısını 60 bine yükseltti ve Eylül 1718'de Norveç'in güneydoğusunu istila etti. Bir ay sonra, Fredrikshald Kuşatması sırasında ölen Karl, ardında çocuk bırakmadığından yerine hayatta kalan tek kardeşi olan Ulrika Eleonora ve kocası Hessen-Kassel kontu Friedrich (İsveç kralı I. Fredrik) geçti. Fredrik'in 1719-21 arasında yürüttüğü barış görüşmeleri sonucunda imzalanan Stockholm Antlaşmaları'yla (1719-20) İsveç, Saksonya ve Polonya, savaş öncesi sınırlarına geri çekilmeyi kabul ettiler. Danimarka ele geçirdiği toprakları büyük bir tazminat karşılığında İsveç'e geri verdi. Bremen'i Hannover'e, Stettin (bugün Szczecin) ve İsveç Pomeranyası'nın bir bölümünü de Prusya'ya bırakan İsveç ise Rusya'yla arasındaki savaşı sona erdiren Nystad (Uusikaupunki) Antlaşması'yla da (10 Eylül 1721) İngria, Estonya, Livonya ve Finlandiya Karelyası'nın bir bölümünden Rusya lehine vazgeçti.

Kuzey Seferi, BÜYÜK KUZEY SEFERİ olarak da bilinir, Rus tarihinde, Doğu'ya giden kuzey denizyolunun haritasını çıkarmak amacıyla düzenlenen sefer (1733-42). İlk kez Çar I. Petro'nun (Büyük) gündeme getirdiği sefer tasarısı, Sibirya'nın Kuzey Buz Denizi kıyılarının büyük bölümünün haritasının çıkarılmasında ve Sibiryalı tüccarların Alaska yakınlarındaki adalarla Rusya arasında yürüttükleri kürk ticaretinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Seferi Rus donanmasında görevli bir Danimarkalı olan ve Petersburg Deniz Harp Okulu tarafından desteklenen Albay Vitus Bering planladı. Bering Büyük Okyanusun kuzeyini geçerek Alaska kıyısında karaya çıktı (1741). Sefere katılan başka bir gemiye komuta eden Albay A.İ. Çirikov, Alaska kıyısı açıklarındaki bazı adalara, Yüzbaşı S.İ. Çelyuskin ise Sibirya'nın en kuzey noktasını oluşturan, sonradan kendi adıyla anılacak burunu ulaştı. Hariton ve Dmitri Laptyev ise, Sibirya kıyılarının Taymir Yarımadasından Kolıma Irmağına kadar uzanan kesiminin haritasını çıkardılar.

Kuzey Selebes, Endonezya dilinde SULAWESI UTARA, Endonezya'da, Selebes Adasının kuzeydoğusunda il (*propinsi*). Batıda Orta Selebes, kuzeyde Selebes Denizi, doğuda Maluku Denizi, güneyde de Tomini Körfeziyle çevrilidir. Selebes Denizindeki Talaud ile Sangihe adalarını da içine alır. Yüzölçümü 19.023 km²'dir.

Uzun yıllar merkezi Palembang'da (Sumatra) bulunan Budacı Şrivicaya İmparatorluğu'na bağlı kalan Selebes, 14. yüzyılda Cava'nın doğusundaki Hindu Macapahit İmparatorluğu'nun egemenliği altına girdi. Macapahitlerin 15. yüzyıl sonlarına doğru gittikçe zayıflaması ve parçalanması üzerine, adada Gorontolo ve Limboto gibi krallıklar ile Minahasa'da kurulu bir dizi

küçük devlet ortaya çıktı. Selebes'in güneyinde bulunan, Makassarlıların egemenliğindeki Gowa Devleti 1605'te Müslümanlığı benimsedi ve bölgedeki devletleri egemenliği altına aldı. Selebes'e ilk kez 1609'da ulaşan ve 1658'de Menado'da bir kale inşa eden Hollandalılar, Bone'deki (bugün Watampone) Bugilerin desteğiyle Gowa'ya saldırarak 1669'da Gowa kuvvetlerini yenilgiye uğrattılar. Ardından Selebes'in kuzeyinde başka ticaret merkezleri ve ileri karakollar kurdular. 18. yüzyılda Makassarlılarla Bugiler arasındaki savaşlar sırasında, Selebes'in kuzeyindeki devletler birer Hollanda protektorası olarak varlıklarını sürdürdüler. Avrupa'daki savaşlar nedeniyle 1810-16 arasında İngilizlerin elinde kalan ada 1817'de Hollanda'ya geri verildi. Selebes'in güneyindeki devletlerin Hollanda sömürge yönetimine başkaldırması üzerine patlak veren uzun süreli savaş 1860'ta Hollanda'nın zaferiyle sonuçlandı. Hollanda'nın kesin denetimi sağladığı 1905'e değin yerel direnişler aralıklı olarak sürdü. Selebes II. Dünya Savaşı sırasında Japonların işgaline uğradı. Ardından Hollanda'nın desteğinde kurulan Doğu Endonezya Devleti içinde yer aldı. 1950'de de Endonezya Cumhuriyeti'ne katıldı.

Kuzey Selebes genelde yaygın yükselme ve kırılmalarla oluşmuş dağlık bir alanı kaplar. Bölgedeki sayısız etkin yanardağların en önemlisi Saputan Dağıdır. Minahasa Yarımadasındaki Klabat Dağı 2.022 m'ye ulaşır. Verimli topraklarla kaplı dar kıyı ovalarının açıklarında mercan kayalıkları vardır. İl topraklarından doğan suları Milango ve Masa gibi hızlı akışlı birçok ırmak toplar. Dağlık bölgeler meşe, kestane ve iğneyapraklı ağaçları kapsayan yağmur ormanlarıyla kaplıdır. Dağ yamaçlarında tikağaçları, ayrıca sık otsu bitkiler ve çalılıklar görülür. Başlıca ekonomik etkinlik olan tarım pirinç, kahve, şekerkamışı, küçükhindistancevizi ve hindistancevizi gibi ürünlere dayanır. Irmaklarda avlanan balıklar kurutulup tuzlandıktan sonra ihraç edilir. İlde deri eşya, ahşap oyma, hasır, sepet ve palmiye yağı imalatının yanı sıra gıda, içecek ve pirinç işleme sanayileri de gelişmiştir. Karayolları genellikle kuzeydeki kıyı şeridine paraleldir. İl merkezi Manado; Amurang, Tondano, Kotamobagh, Limboto ve Gorontalo'ya karayoluyla bağlanır. Nüfusun çoğunluğunu Hıristiyan Minahasalılar (Manadolular) oluşturur. Nüfus (1990 geç.) 2.479.000.

Kuzey Sıkkım, Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Sıkkım eyaletine bağlı il. Güneyde Güney Sıkkım ve Doğu Sıkkım, batıda Batı Sıkkım illeriyle, kuzeybatıda Tibet'le çevrilidir. Büyük ve Küçük Himalayalar'ın 5.200-7.900 m arasında değişen sıraları doğal sınırlarını oluşturur. Yüzölçümü yaklaşık 4.200 km²'dir.

Ortalama yüksekliği 5.000 m'yi aşan Kuzey Sıkkım, eyaletin en yüksek bölgesidir. Dünyanın en yüksek üçüncü dağı Kançencunga (8.586 m) ile Jongsong Dağı (7.483 m) batı kesiminde yer alır. Kuzeydeki Küçük Himalayalar Lumgma (5.850 m), Naku (5.553 m) ve Say Say (5.460 m) gibi yüksek geçitlerle (*la*) aşılır. Kuzeydeki Laçen Gompha'nın (manastır) yukarısındaki Zemu Buzulundan doğan Tista Irmağı güneye doğru akarak Lhonk ve Lachung ırmaklarıyla (*çu*) birleşir. Yüksek kesimlerde alp tipi bitkiler, ormangülü, ardıç, servi ve sedir ağaçları, güneydeki daha alçak bölgelerde meşe, kestane, manolya, kiraz, akçaağaç, çam ve göknar yetişir. Göçebeler yaz aylarında yak ve koyun sürülerini kuzeydeki dağlık bölgede otlatırlar. Hafif eğimli yamaçlarda teraslama yöntemiyle tarım yapılır. Başlıca ürünler darı, karabuğday, mısır, arpa, turunçgiller, elma ve kakuledir. Ayrıca kümes hayvanları ve büyükbaş hayvan yetiştirilir. Kumaş ve halı dokumacılığı, bambu ve kamış işleri, oyuncak ve seramik yapımı başlıca el sanatlarını oluşturur. İlin güney ve orta kesimlerine Kuzey Sıkkım Karayolu'yla ulaşılır. İl merkezi Mangang'da bir kakule fidanlığı, Lagyap'ta meyve fidanlığı, Laçen'de bir koyun çiftliği, Laçung'da elma bahçeleri vardır. Nüfus (1981) 26.455.

Kuzey Sibirya Ovası, Rusça SEVERO-SIBIRSKAYA NIZMENNOST, Rusya Federasyonu'nun ortadoğu kesiminde düzlük. Batıda Aşağı Yenisey Irmağı, doğuda ise Aşağı Kolıma Irmağı ile çevrilidir. Güneyinde Orta Sibirya Platosu, kuzeyinde Taymir Yarımadasındaki Bırranga Dağları, daha doğusunda da Laptyev Denizi yer alır. Batı kesimi Taymir Ovası, Lena Irmağının doğusundaki kesimi ise Yana-İndigirka ve Kolıma ovaları olarak da anılır. Doğu-batı doğrultusunda 3.000 km uzanan ovanın en geniş yeri 600 km dolayındadır; deniz düzeyinden yüksekliği 50-70 m arasında değişir. Deniz çökelleri, buz sürüntüleri ve deniz tortullarından oluşan ovanın birçok yerinde alçak sırtlar ve tepeler yükselir. Büyük bölümü bataklıktır. Bitki örtüsü genelde tundralardan oluşur.

Kuzey Solomon Adaları, Papua Yeni Gine'de il. Yeni Gine Adasının güneydoğu ucundan 640 km kuzeydoğuda yer alır. Yüzölçümü 9.300 km²'dir. 1976'da oluşturulan il, Solomon Adalarının kuzey ucundaki Bougainville ve Buka ile Kilinailau, Tauu, Nukumanu, Nuguria, Nissan atol gruplarını içine alır. Bougainville ve Buka, birkaç limanı bulunan, ormanlarla kaplı volkanik adalardır. Alçak atol grupları, sayıları üç ile (Nissan) 50 arasında (Nuguria) değişen küçük mercan adalarından oluşur. İl merkezi Arawa ile Kieta yakınlarındaki ticaret merkezi, Bougainville Adasındadır. Adaların birçoğunda temel ticari ürün hindistancevizidir. Bougainville'de ayrıca kakao üretimi, sığır besiciliği ve kerestecilik yapılır; Panguna'da bakır çıkarılır. Nüfusu Polinezyalılardan oluşan Kilinailau, Tauu ve Nuguria dışında, Kuzey Solomon Adalarında Melanezyalı topluluklar çoğunluktadır. Bougainville ve Buka'da havaalanları, Nissan'da bir uçak pisti vardır. Nüfus (1990 tah.) 159.500.

Kuzey Sumatra, Endonezya dilinde SUMATERA UTARA, Endonezya'da, Sumatra'nın kuzeyinde il (*propinsi*). Batıda Hint Okyanusu, doğuda Malakka Boğazı, kuzey ve kuzeybatıda Aceh ayrıcalıklı özerk ili (*daerah istimewa*), güneyde Batı Sumatra (Sumatera Barat), güney ve güneydoğuda Riau illeriyle çevrilidir. Hint Okyanusundaki Nias, Mursala, Pini ve Batu adalarını da kapsayan ilin yüzölçümü 70.787 km²'dir.

Bölge, 7. yüzyılda merkezi Palembang olan Budacı Şrivicaya İmparatorluğu'nun, ardından da 16. yüzyılın başlarına değin varlığını koruyan Hindu Macapahit İmparatorluğu'nun egemenliğinde kaldı. 16. yüzyılın ikinci yarısında Müslümanlığın yayıldığı bölge, aynı dönemde kurulan Açe Sultanlığı'na katıldı; ardından Açe ve Güney Sumatra sultanları arasındaki çok sayıda çarpışmaya sahne oldu. 17. yüzyılda Felemenklilerle İngilizler arasında Sumatra'nın denetimi konusunda rekabet başladı. 1871'de İngilizlerin çekilmesinin ardından, 1903'te bölgenin tümü Felemenk egemenliğine girdi. II. Dünya Savaşı sırasında Japon işgali altında kalan Kuzey Sumatra, 1950'de Endonezya Cumhuriyeti'ne katıldı. Daha geniş özerklik tanınması için yürütülen mücadele, 1956'da Endonezya hükümetince bastırıldı.

İl topraklarının yaklaşık üçte ikisini, Barisan Dağlarında kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Batak Platosu kaplar Sinabung (2.451 m), Sıbayak (2.093 m) ve Sorikmerapi (2.145 m) dağları (*gunung*) gibi birçok sönmüş ya da etkin yanardağla çevrili olan platonun merkezinde, Toba Gölü (*danau*) yer alır. Bulunduğu yörenin yükseltisi 912 m olan gölün ortasında, 44 km uzunluğunda, 19 km genişliğinde Samosir Adası (*pulau*) vardır; ada, gölün batı kıyısına dar bir yapay kıstakla bağlanmıştır. Platonun güneybatısı boyunca uzanan kıyı düzlükleri, kuzeyde ve güneyde bataklıklarla kaplıdır. Düzlükteki yerleşmeler, haliçlerle yarılmış kıyı bögelerinde yoğunlaşmıştır. Toba Gölünün sularını toplayan Asahan Irmağı (*sungai*) dışındaki başlıca akarsular, platonun doğu yamaçlarından inerek Malakka Boğazına dökülen Barumun, Bila ve Kuala ile batı yamaçlarının sularını Hint Okyanusuna ulaştıran Gadis Irmağıdır (*batang*). Batak Platosu astropik karma ormanlarla kaplıdır. İlin ekonomisi dönüşümlü tarıma dayanır. Başlıca ürünler pirinç, manyok, tütün, kauçuk, palmiye yağı, sisal, çay, kahve ve biberdir. Meyve ve sebze de yetiştirilir. Sanayi ürünleri arasında işlenmiş gıda ve tütün, içki, dokuma, oyma tahta, deri ve kauçuk eşya, kimyasal ürünler, madeni eşya, makine ve ulaşım araçları sayılabilir. Başlıca kentler, yönetim merkezi Medan ile Tanjungbalai, Tebingtinggi, Binjai, Pematangsiantar ve Sibolga'dır. Nüfusun büyük bölümünü Açeler, Bataklar ve Malaylar oluşturur. Ayrıca Çinliler ve Hintliler vardır. Nüfus (1990 geç.) 10.256.000.

Kuzey Toprakları, Avustralya'nın ortakuzey kesiminde özerk bölge. Kuzeyde Timor ve Arafura denizleri, doğuda Queensland ve Carpentaria Körfezi, güneyde Güney Avustralya, batıda da Batı Avustralya'yla çevrilidir. Yüzölçümü 1.346.200 km²'dir. Yeni Güney Galler kolonisinin 129. doğu meridyeninden batıya doğru genişletildiği 1825'te Avustralya topraklarına katıldı. 1863'te Güney Avustralya'ya, 1911'de de Avustralya Uluslar Topluluğu'na bağlandı. 1978'de ülkenin öteki eyaletlerine eşit bir statüyle özerk bölge yapıldı.

Kuzey Toprakları'nın kıyı açıklarındaki adalarının çoğu ve kıyı şeridi mangrov bataklıklarıyla çevrili düz bir yapı gösterir. Kıyı kuşağından iç kesimlere doğru yükselen arazi, güney ve batıdaki komşu eyaletlere taşan geniş Prekambriyen (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) platoda kurulu Tennant Creek kentinde 375 m'ye ulaşır. Arnhem Bölgesi'nde Hindistan-Malezya bitki örtüsünün özelliklerini yansıtan ormanlar bulunur. Alçak yamaçlarla vadilerdeki gevşek dokulu topraklarda bir akasya türüyle (*mulga*) birlikte yetişen kısa otsu bitkiler değerli bir yem kaynağı oluşturur. MacDonnell Sıradağlarına özgü bitkiler arasında ise *Macrozamia macdonnelli*, bir zamanlar Orta Avustralya'yı kaplayan bitki örtüsünün günümüze ulaşmış örneği olan bir palmiye (*Livistona mariae*) ve bazı akasya türleri sayılabilir. Geniş yapraklı bir akasya türü, Avustralya Yerlilerinin çok sevdikleri bir yiyeceği (*Cossus* cinsinden gece kelebeklerinin larvası) barındırır. Boyları 10 m'ye ulaşan baobab ağaçlarına Victoria Irmağı yakınlarında rastlanır.

Başlıca kuş türlerini oluşturan prenses papağanı iç kesimdeki kayalıklarda, dok

güvercini Barkly Platosunda, *lorikeet*, papağan ve kaya güvercini ise kuzeydeki engebeli alanlarda yaşar. Arnhem Bölgesi'nde siyah kuşaklı güvercine rastlanır.

Kuzey Toprakları'nın hayvancılık potansiyeli ilk kez Overland Telgraf Hattı'nın yapımı sırasında fark edildi. 1872'de hattın tamamlanmasından sonra Alice Springs ile Darwin yakınındaki topraklarda çok sayıda sığır yetiştirilmeye başladı. 1880'lerde Barkly Platosunda da sığır yetiştirme istasyonları kuruldu.

Ticari tarım ürünlerinin başında 1969'da Japonya'ya ihraç edilmeye başlayan kocadarı gelir. Sığır eti (ABD'ye) ve karides ihracatı da gelişmiştir. İhraç edilen madenler arasında demir, manganez, bakır, alümina ve boksit yer alır. İmalat sanayisi ancak yerel gereksinimleri karşılayacak düzeydedir.

Geçmişte bölge nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Çinliler ilk kez Pine Creek'teki altına hücum sırasında (1872) ortaya çıkan işgücü açığı üzerine Singapur'dan getirildi. 1881'e gelindiğinde bölgede 670 Avrupalıya karşılık 2.781 Çinli yaşıyordu. Göçün sınırlandığı 1888 yılında Çinlilerin sayısı 6.000'i bulmuştu. Bugün ise nüfusun yüzde 75'ini Avrupalılar, yüzde 20'sini Yerliler, geri kalanını da 70 farklı ülkeden gelen gruplar oluşturur. 1976'da çıkarılan Toprak Hakkı Yasası'yla Yerliler Kuzey Toprakları'nda geniş alanlara sahip olmuş; akrabalık ve sosyal ilişkilerini, dinsel törenlerini korumuştur. Çok çeşitli müzik aletleri kullanan Yerlilerin zengin bir dinsel şarkı ve dans repertuvarı vardır. Kuzeydeki Yerli dilleri, güneydeki Aranda dillerinden yapı ve sözcük bakımından temelde farklıdır.

1978 tarihli Kuzey Toprakları Yasası'na göre, Kuzey Toprakları'nın bir bölge yöneticisi ve üyeleri dört yıllık dönem için seçilen bir yasama meclisi vardır. Avustralya Kraliyet Uçan Sağlık Servisi'nin tıbbi yardım ve personel gereksinimini merkezî hükümet karşılar. Eğitim ve Bilim Bakanlığı, nüfusun çok geniş bir alana yayılmış olması nedeniyle, öğrencilerin telsizle öğrenime katılabildiği Radyo Okulu yayınlarının desteğinde mektupla açık öğretimi yürütür.

Kuzey Toprakları'nda, özellikle Arnhem Bölgesi'nde Yerli sanatının ilginç örnekleri görülebilir. Bunlar arasında heykeller, kaya kabartmaları, ağaç kabuğu ve kaya üzerine yapılmış resimler, ayrıca hayvanların kemik yapıları ile iç organlarını gösteren ve röntgen filmini andıran resimler sayılabilir. Nüfus (1992 tah.) 168.600.

Kuzey Ülkeleri Bakanlar Konseyi, Danimarka, Finlandiya, İzlanda, Norveç ve İsveç'in ortak çıkarlarını ilgilendiren konularda görüş alışverişinde bulunmak ve işbirliği yapmak amacıyla kurdukları örgüt. Kuzey Ülkeleri arasındaki Helsinki Sözleşmesi'nde (1962) değişiklik yapılarak Şubat 1971'de kurulan konsey, üye ülkelerin devlet bakanları ile tartışılan konudan sorumlu öteki bakanlardan oluşur. Konseyin aldığı resmî kararlar, genellikle üye ülkelerin hükümetlerini bağlar. Konsey, yatırım finansmanı, bilimsel araştırma ve geliştirme, kültür, eğitim, refah ve sağlık gibi alanlarda kuzey ülkelerinin kurduğu çok sayıda ortak kuruluş ve projeye fon sağlar. Bu örgütle bağlantılı Kuzey Ülkeleri Konseyi danışma organı olarak çalışır.

Kuzey Vezirlıstan, Pakistan'da, Kuzeybatı Sınır Eyaleti'nde yönetim birimi. Federal yönetime bağlı bir aşiret bölgesidir. Geniş ve verimli dört vadiyi içine alır: Kuzeydeki Kurram Vadisinin bir bölümü, Kaitu, Daur ve Khaisora. Dört vadinin en verimlisi olan Vezir Dağlarıyla çevrili Daur, Toşi Irmağı boyunca 56 km uzanır. Başlıca tarım ürünleri mısır, pirinç, darı, şekerkamışı, buğday ve arpadır. Keçi ve koyun besiciliğinin yaygın olduğu bölgede dokumacılık önemli bir uğraştır. Vezir Dağlarında yetiştirilen koyunların yünü Bannu'daki fabrikalarda işlenir. Bölgede birkaç koyun kırkma merkezi ile veterinerlik hizmetleri veren hastaneler de açılmıştır. Kuzey Veziristan'ın başlıca akarsuyu olan Toşi batıdan Kurram Irmağına karıştıktan sonra vekillik merkezi Miram Şah'a doğru akar. Gazne'ye giden karayolu, ırmak vadisindeki Toşi Geçidinden geçer. Yamaçları kaplayan ufalanmış topraklar, taşkınlarla aşağıya sürüklenerek ırmak vadisini verimli bir mille doldurur. Nüfus (1981) 235.000.

Kuzey Wei HANEDANI *bak.* Tabgaçlar

Kuzey Yıldızı *bak.* Kutup Yıldızı

Kuzeybatı, KUZEYBATI PASİFİK olarak da bilinir, ABD'nin kuzeybatısında, Oregon, Washington ve Idaho'nun bir bölümünü kapsayan coğrafi bölge.

Önceleri İspanya, İngiltere ve Rusya'nın hak iddiasında bulunduğu bölge bir süre İngiltere ile ABD'nin ortak işgalinde kaldı. 49. paralelin İngilizlerin elindeki Kanada ile ABD arasındaki sınır olarak belirlenmesiyle 1846'da ABD'ye geçti. 1804-06'da Lewis ve Clark'ın keşfettiği bölgeye 1840'larda Oregon yoluyla akın eden göçmenlerin yanı sıra avcılar ve kürk tüccarları da geldi. Önceleri çiftçilik ve kürk hayvanı avcılığı, sonraki yıllarda ise kerestecilik, balıkçılık ve madencilik yöre halkının geçim kaynağı oldu. Bölge ekonomisi büyük ölçüde Washington'daki kerestecilik ve aeronotik gibi birkaç büyük sanayiye dayanır.

Kuzeybatı bölgesi, Sri Lanka'nın (eskiden Seylan) batısında bölge. Mannar Körfezi kıyısındadır. Yüzölçümü 7.811 km², yönetim merkezi Kurunegala'dır. Bölgenin güneydoğu ucuna sokulan tepeler dışında arazi genellikle alçak ve düzdür. İklim çeşitlilik gösterir; kuzey kesimi güneye göre oldukça kuraktır. Bölgenin sularını Deduru ve Mi ırmakları toplar.

Bölgenin iç kesimlerinde, merkezi Anuradhapura olan eski Seylan uygarlığından kalma sulama kanalları ve kalıntılar vardır. Bu kanallar günümüzdeki sulama sisteminin temelini oluşturmuştur. Bölgedeki yerleşmelerden Puttalam, Sinhali Krallığı döneminde önemli bir liman kentiydi. Bölge ekonomisi tarıma dayanır; başlıca bitkisel ürün kuzeyde sulama yöntemiyle yetiştirilen pirinçtir. Bölgede ayrıca bir miktar grafit çıkarılır. Nüfusun çoğunluğunu Sinhaliler ve Tamiller oluşturur. Nüfus (1981 geç.) 1.962.769.

Kuzeybatı eyaleti (Kamerun), Fransızca NORD-OUEST, Kamerun'da eyalet. Yüzölçümü 17.409 km²'dir. Menchum, Mezam, Momo, Donga-Mantung ve Bui illerini (*département*) içine alır. Merkezi Bamenda'dır. Nijerya'daki Benue Irmağına doğru kuzeybatı yönünde akan ırmaklarca akaçlanan yüksek bir savan bölgesidir. Geleneksel olarak "Çayırlar" (Grassfields) adıyla anılan bölge de eyalet sınırları içinde kalır.

1961'e değin İngiliz Kamerunu'nun sınırları içinde kalan eyalet 1961-72 arasında Batı Kamerun Devleti'nin kuzey yarısını oluşturuyordu. 1976'da nüfusun yüzde 85'i kırsal kesimde yaşıyordu. 1970'lerde karayolu ağının gelişkinliği ve kalkınma düzeyi bakımından Kamerun'un öteki birçok bölgesinin gerisindeydi. Yoğun nüfuslu kırsal kesimde, km²'ye 50-100 kişi düşer. Buralarda halk yerleşik tarımla uğraşır. Başlıca ticari ürün kahvedir. Geçimlik tarım ürünlerinin başında mısır, sinirotu, yerfıstığı, pirinç ve fasulye gelir. Ayrıca sığır, koyun, keçi ve domuz yetiştirilir. 1980'lerde eyaletin büyük bölümü modern hayvan yetiştiriciliği için pilot bölge olarak ayrılmıştır. Nüfus (1987) 1.237.400.

Kuzeybatı Geçidi, Kuzey Amerika'da, Büyük Okyanusu Atlas Okyanusuna bağlayan tarihsel denizyolu. Atlas Okyanusundan Büyük Okyanusa ulaşmak için Kuzey Kutup Takımadaları arasından bir yol bulmak amacıyla yüzyıllar boyu süren araştırmaların sonucunda ortaya çıkarılmış ve bulunması dünya denizcilik tarihinin en zorlu uğraşlarından biri olmuştur. Kuzey Kutup Dairesi'nin 800 km kuzeyinde ve Kuzey Kutbu'ndan yaklaşık 2.000 km uzaklıkta yer alır. Kanada'ya bağlı Kuzey Kutup Takımadaları arasındaki bir dizi derin kanaldan oluşan geçit, Baffin Adasının kuzeyinden Alaska'nın yukarısındaki Beaufort Denizine kadar 1.500 km boyunca doğubatı doğrultusunda uzanır. Atlas Okyanusundan Kuzeybatı Geçidine ulaşmak için Grönland ile Baffin Adası arasında, güneye doğru hareket eden ve yükseklikleri 90 m'ye ulaşan 50 bin dev buzdağının arasından geçerek tehlikeli bir yolculuk yapmak gerekir. Kutup buz takkesi yılın büyük bir bölümünde Alaska'nın sığ kuzey kıyılarına doğru ilerleyerek Alaska ve Sibirya arasındaki Bering Boğazına buz kütleleri yığdığından Büyük Okyanus girişi de aynı derecede tehlikelidir.

Doğuya uzanan yeni ticaret yolları bulmak üzere yola çıkan Kristof Kolomb'un 15. yüzyılın sonlarında Yenidünya'yı keşfinden sonra, Amerika kıtasının kuzey ve batısından dolanan bir denizyolu bulmak, Avrupalıların en büyük amaçlarından biri durumuna geldi. Aynı dönemde Vasco da Gama Afrika'nın çevresini dolanarak Hindistan'a ulaşmış Fernão de Magalhães (Macellan) Güney Amerika'nın çevresini dolaşarak Doğu Hint Adalarına varmış. Felemenkli kâşifler Rusya'nın çevresinde boş yere bir kuzeydoğu geçidi bulmaya çalışmışlardı. Sonraki yıllarda Jacques Cartier, Sir Francis Drake, Sir Martin Frobisher ve Kaptan James Cook gibi ünlü kâşifler Kuzeybatı Geçidini bulmak için keşif seferlerine çıktılar. Geçit üzerine yazdığı yazılarla pek çok keşif seferine esin kaynağı olan Sir Humphrey Gilbert 1583'te geçidi ararken boğuldu; aynı amaçla oğluyla birlikte yola çıkan Henry Hudson ve yedi arkadaşı ise, 1611'de ayaklanan mürettebat tarafından Hudson Körfezinde bir sandalla denize bırakılarak ölüme terk edildi. Kuzey Kutup Bölgesi'nde bir geçidin varlığı ile ilgili bilgiler John Davis, William Baffin, Sir John Ross, Sir William Parry, Frederick William Beechey, Sir George Back, Henry Kelsey, Samuel Hearne ve Sir Alexander Mackenzie gibi kâşiflerin seferleri sonucunda, yüzyıllar boyunca yavaş yavaş toplandı. Kuzeybatı Geçidini aramak üzere 1845'te "Erebus" ve "Terror" adlı iki gemiyle İngiltere'den yola çıkan Sir John Franklin ve 129 adamı sefer sırasında kayboldu. Franklin'i aramak üzere geçide batıdan giren Robert McClure iki kış boyunca buzlar arasında sıkışıp kaldıysa da kendisini kurtarmak için gönderilen ve geçide doğudan giren gemiye karadan kızaklarla ulaşmayı başararak, Kuzeybatı Geçidini aşan ilk kâşif oldu (1854). Geçidi denizden gemiyle geç-

meyi ise, üç yıl süren zorlu bir yolculuğun sonunda Norveçli kâşif Roald Amundsen başardı (1906). Geçidi tek bir mevsimde aşmayı başaran ilk kişi Kanada Kraliyet Atlı Polisi'nden Çavuş Henry A. Larsen oldu (1944).

Kuzeybatı Geçidinin düzenli deniz ticaret trafiğine açılması doğal kaynaklar, taşımacılık ve uluslararası ticaret bakımından büyük önem taşımaktadır. Bunun gerçekleşmesi durumunda Londra-Tokyo arasındaki denizyolu büyük ölçüde kısalacak ve bu durumdan yalnızca ABD ve Kanada değil, Şili'den İskandinavya'ya, Basra Körfezinden Panama'ya kadar bütün ülkeler etkilenecektir. Kuzeybatı Geçidi, Süveyş ve Panama kanallarından geçebilen gemilerin çok daha büyüklerinin ulaşımına elverişli olmakla birlikte, buzkıran gemilerinin maliyetinin ve Kuzey Kutup Bölgesi'ne sefer yapan gemilerin sigorta ücretlerinin yüksek olması geçidin bir ticaret yolu olarak kullanıma elverişli olmadığını düşündürmektedir. Kuzey Kutup Takımadalarının 1880'den bu yana Kanada'nın egemenliğinde bulunmasına karşın, bazı çevreler Kuzeybatı Geçidinin büyük bölümünün uluslararası sulara girdiğini ileri sürmektedirler. Öte yandan Kanada, çevre koruma yasalarına uyulması koşuluyla, geçit üzerinden uluslararası ticarete izin vereceğini açıklamıştır.

Kuzeybatı Geçidi

Kuzeybatı ili (Zambia), Zambia'nın kuzeybatısında il. Batıda Angola, kuzeyde Zaire, güneyde Batı ve Orta, doğuda Copperbelt illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 125.826 km²'dir. Kuzey sınırı, güneydeki Zambezi Irmağıyla kuzeydeki Kongo (Zaire) Irmağının akaçlama havzalarını birbirinden ayıran su bölümü çizgisini izler. Zambezi Irmağına karışan Batı Lunga, Kabompo ve Mwombezhi ırmaklarıyla büyük ırmakları besleyen başka birçok akarsu il topraklarından doğar. Zaire sınırı yakınında, Kabompo Irmağının doğduğu noktanın çevresindeki küçük bölgede yükseklik 1.500 m'yi geçer. Ana havzanın daha alçak kesimlerinin deniz düzeyinden ortalama yüksekliği 1.200 m kadardır. Kafue Irmağının kollarından Lufupa boyunca, başta Busanga olmak üzere geniş bataklıklar uzanır. İlin batı kesiminde yapraklarını dökmeyen ağaçlardan oluşan kurak orman kuşakları, kuzeyinde ise değerli tik ve maun ağaçlarının yetiştiği küçük ormanlar vardır. Zengin bir hayvan varlığı olan ilde yetişen hayvanların başında fil, zebra, çalı domuzu, sıtatunga, boğa antilopu, kaya antilopu, timsah ve miğferli beçtavuğu gelir. Bu hayvanlar il sınırları içindeki Kafue Ulusal Parkı'nın kuzeyinde ve Lungi Ulusal Parkı'nda koruma altına alınmıştır.

Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik çağlara ait yerleşme kalıntıları bulunan il topraklarında ilk örgütlü topluluklar 16. yüzyıla doğru ortaya çıkmaya başladı. Bölge önce Lundalar ile akraba şefliklerin yönetimi altına girdi. İngiliz Güney Afrika Kumpanyası'nın yerel şeflerle imzaladığı antlaşmaların ardından İngiltere'ye bağlanan Kuzeybatı ili 1911'de İngilizlerce işgal edildi. İngiltere Sömürgeler Bakanlığı, yerli halkın tepkilerine karşın 1953'te Kuzey ve Güney Rodezya'yı birleştirdi. 1960'ta Kenneth Kaunda'nın önderliğinde başlayan pasif direniş eylemleri, İngiltere'nin Kuzey Rodezya'nın (bugün Zambia) bağımsızlığını tanımasıyla sonuçlandı.

Kuzeybatı ilinde yaşayan en büyük etnik gruplar Bakaondeler, Bandembular ve Luenalardır. Bunları Baçokue, Luçazi, Mbvela, Lamba, Maşaşa ve Mbunda gibi daha küçük topluluklar izler. Kaonde, Ndembu ve Luena en çok konuşulan dillerdir. Balıkçılık ve ticaretle uğraşan Luenalar dışında il halkının tamamı geçimini tarımdan sağlar. Başlıca tarım ürünleri mısır, kocadarı, darı ve manyoktur. Sınırlı sayıdaki sanayi ürünleri arasında kereste, tahta ve demir tarım araçları, un ve işlenmiş balık sayılabilir. İl merkezi, Solwezi karayoluyla Kawana, Mwinilunga ve Chingola'ya bağlıdır. Kentte bir de havaalanı vardır. Nüfus (1990) 383,146.

Kuzeybatı Kafkas dilleri *bak.* Abhaz-Adıge dilleri

Kuzeybatı Kıyısı Yerlileri, Alaska sınırı yakınlarındaki Yakutat Körfezinden güneyde California'nın Mendocino Burnuna kadar uzanan dar kıyı şeridinde yaşamış Kuzey Amerika Yerlileri. Konuştukları dil temelinde kuzeyden güneye doğru Tlingit, Hayda, Çimmesyan, Kuzey Kuvakiyutl, Bella Coola, Güney Kuvakiyutl, Nutka, Kıyı Selişleri, Kuileyut-Çimakam, Kualhiokua ve Şinuk topluluklarına ayrılırlardı. Ayrıca Oregon kıyılarında ve California'nın kuzeybatısında Tilamuk, Alse, Siuslo, Umpkua, Kus, Tututni-Tolava, Yurok, Viyot, Karok ve Hupa gibi küçük topluluklar yaşardı. *Ayrıca bak.* Amerika Yerlileri.

Kuzeybatı Kumpanyası, 18. yüzyıl sonlarında Kanada'da kurulan ve Hudson Körfezi Kumpanyası'nın en büyük rakibi olan kürk ticareti kumpanyası.

Kuruluşundan (1783) başlayarak hızla gelişti. Önceleri Superior Gölü bölgesi, Red, Assiniboine ve Saskatchewan ırmaklarının vadileriyle sınırlı olan etkinlik alanını Kuzey Buz Denizi ve Büyük Okyanus kıyılarına doğru yaydı. Daha sonra Oregon Bölgesi'ne sızarak bugün ABD'nin Washington ve Idaho eyaletlerinin bulunduğu yerlerde ticaret merkezleri kurdu.

Hudson Körfezi Kumpanyası'nın Red Irmağı kıyısında, Kuzeybatı Kumpanyası'nın ulaşım hattını kesen Assiniboia'yı (Red Irmağı Yerleşmesi) kurmasıyla (1811-12) iki kumpanya arasındaki rekabet şiddetlendi. Birkaç yıl sonra başlayan açık çatışma sırasında, Kuzeybatı Kumpanyası'nın adamları Assiniboia'yı yakıp yıktılar (*bak.* Seven Oaks Katliamı). Bunun üzerine Hudson Körfezi Kumpanyası'nın adamları da Kuzeybatı Kumpanyası'nın bugünkü Winnipeg'in (Manitoba) bulunduğu yerde kurduğu Fort Gibraltar ticaret merkezini yakıp yıkarak Fort William'ı ele geçirdiler. İngiliz hükümetinin baskısıyla Kuzeybatı Kumpanyası ile Hudson Körfezi Kumpanyası 1821'de Hudson Körfezi Kumpanyası adı altında birleşti.

Yeni Kuzeybatı Kumpanyası (XY Kumpanyası) adıyla 1798'de kurulan bir başka kumpanya 1804'te asıl Kuzeybatı Kumpanyası'na bağlanmıştı.

Kuzeybatı Sınır Eyaleti, Pakistan'ın en kuzeydeki eyaleti. Batı ve kuzeyde Afganistan, kuzeydoğuda Cemmu ve Keşmir bölgesi, güneydoğuda Pencap, güneybatıda Belucistan eyaletleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 74.521 km²'dir. Peşaver Vadisi ile çevresindeki bölgeleri kapsayan eski Gandhara eyaleti, İÖ 6. yüzyılda Perslerin eline geçti ve İÖ 327'ye değin bir Pers satraplığı olarak kaldı. Bu tarihten sonra sırasıyla Yunan, Hint, Hint-Baktria, Sakan, Part, Kaşan, Müslüman Afgan, Babürlü, Sih ve İngiliz egemenliği altına girdi. Bugünkü sınırları 1970'te çizilen eyaletin merkezi Peşaver, eyalet topraklarının orta kesiminde yer alır.

Eyalet toprakları sıradağlar, dağ etekleri ve tepelerle çevrili düzlüklerden oluşur. Sıradağlar kuzeyde genellikle kuzey-güney

doğrultusunda; eyaleti ikiye bölen Kâbil Irmağının güneyinde ise genellikle doğu-batı doğrultusunda uzanır. Kuzeydeki Hindukuş bölgesinden geçen Kunar Irmağı,

Hindukuş Dağları, Kuzeybatı Sınır Eyaleti, Pakistan
© Diane Rawson-Photo Researchers

kuzey Hindukuş ve Hindurac sıradağlarını birbirinden ayırır. Hindurac'ın güneyinde Panckora, Svat ve Kandia ırmaklarının havzaları yer alır. Küçük Himalayalar ile Aşağı Himalayalar eyaletin güney kesiminde, doğu-batı doğrultusunda uzanan Sefid Sıradağları (*kuh*) Kâbil Irmağının güneyinde kalır. Peşaver'in batısındaki tarihi Hayber Geçidi, Afganistan ve Hindistan Yarımadası arasındaki en kolay geçit veren yol olduğundan stratejik önem taşır. Kurram, Toşi ve Gumal ırmakları eyaletin güneyini akaçlar. İndus Irmağı ise eyaletin doğu sınırının bir bölümünü çizer. İklim yükseltiye göre değişir. Yağışlar düzensizdir ve yaz kış kuraklık olur.

Eyalet nüfusunun çoğunluğunu, bağımsızlığına düşkünlüğü ve ulusal gururuyla ünlü bir halk olan Peştular oluşturur. Afganistan sınırı boyunca uzanan en batıdaki kabile topraklarında yaşayanlara Pakistan ceza yasaları uygulanmaz. Pencap dilinin ağırlıkta olduğu birkaç bölge dışında, başlıca dil Peştucadır.

Dağlık arazi yaygın tarıma elverişli değildir. Başlıca ürünler buğday, mısır, şekerkamışı ve tütündür. Sanayi şeker üretimi, meyve ve sebze konserveciliği, tütün işleme ve silah üretimiyle sınırlıdır.

Peşaver'deki başlıca eğitim ve kültür kuruluşları Peşaver Univesitesi ve Gandhara döneminden kalma Budacı sanat yapıtlarından oluşan geniş bir koleksiyonun sergilendiği Peşaver Müzesi ile öteki yüksekokullardır. Nüfus (1983 tah.) 11.658.000.

Kuzeybatı Spitsbergen Ulusal Parkı, Norveç dilinde NORDVEST-SPITSBERGEN NASJONALPARK, Kuzey Buz Denizindeki Svalbard Takımadalarına bağlı Spitsbergen Adasının kuzeybatı köşesinde 1973'te kurulan ulusal park ve kuş sığınağı. I. Albert ve VII. Hâkon topraklarındaki buzulla kaplı yükseltilerin yanı sıra açıktaki küçük adaları da kapsar. Yüzölçümü 3.283 km²'dir. En yüksek noktası 1.314 m'dir; bazı yerlerde deniz düzeyine kadar iner. Kuzey Kutbu'na en yakın kesimlere özgü hayvanları barındırır. Özellikle kuş varlığı bakımından zengindir. Güneyinde ve batısında beş ayrı kuş sığınağı vardır: Kongsfjorden, Blomstrandhamna, Guissezholmen, Skorpa ve Moseøya. Başlıca memeli hayvanlar kutup tilkisi ve ren geyiğidir. Parkın en kuzeyindeki Moffen Adasında bir mors topluluğu yaşar.

Kuzeybatı Toprakları, ABD Kongresi'nin 1787'de oluşturduğu bölge. Pennsylvania'nın batısı, Ohio Irmağının kuzeyi, Mississippi'nin doğusu ve Büyük Göller'in güneyi bölge sınırları içinde kalır. Virginia, New York, Connecticut ve Massachusetts eyaletleri daha önce hak iddia ettikleri bu bölgeyi 1780-1800 arasında merkezî hükümete devrettiler. Bölgedeki toprak politikası ve yönetim biçimi 1785 ve 1787 Kuzeybatı Yasaları uyarınca belirlendi. Daha sonra bölgede Ohio, Indiana, Illinois, Michigan ve Wisconsin olmak üzere beş eyalet kuruldu. St. Croix ile Mississippi ırmakları arasındaki küçük bir bölge Minnesota'ya bağlandı.

Kuzeybatı Toprakları, Kanada'nın kuzeyinde Franklin, Keewatin ve Mackenzie yönetim bölgelerini içine alan bölge.

Kuzeybatı Toprakları 3.426.320 km²'lik bir alan kaplar. Kuzey Amerika kıtasının yukarı bölgelerine doğru uzanır. Kuzey Kutup Dairesi'ne kadar ulaşır ve binlerce adadan oluşur. Bu adaların en büyükleri, batıda Victoria Adası, doğuda da Baffin Adasıdır. Nüfusun yarısından çoğunu Eskimolar (İnuit) ve Yerli halk oluşturur.

Kuzeybatı Toprakları'nda madencilik ana sanayi koludur ve Büyük Slave Gölünün güney kıyısında, Pine Point'teki kurşun ve çinko madenleri çevresinde yoğunlaşmıştır. Bölgenin yönetim merkezi Yellowknife'ta altın çıkarılır. Hükümet, özel şirketlerle bir konsorsiyum oluşturarak, Kuzey Kutup Bölgesi'ndeki petrol ve doğal gaz aramalarına katılmaktadır. Yerli halk geçimini tuzak avcılığıyla sağlar. Tarımın ekonomide önemli bir yeri yoktur. Yerel tüketim için bazı tarım ürünleri yetiştirilirse de, gıda maddelerinin çoğu ithal edilir.

Bölgedeki doğal denge ciddi tehditler altındadır. Gemilerden denize dökülen petrol, ayıbalığı, mors ve balinalar için tehlike yaratmaktadır. Kanada, kirlenmeyi denetlemek için, kıyıdan 160 km açığa kadar Kuzey Kutup Bölgesi karasuları üzerinde yetki iddia etmiştir. Ateşli silahların kullanılmasıyla ren geyiklerinin soyu tükenince, iç kesimlerde Keewatin ilinde yaşayan bir grup Eskimo, açlıktan ölmüştür. 1927'de yok olma tehlikesiyle karşılaşan miskökü-zü korumaya alınmıştır. Yerleşim bölgeleri yakınlarındaki yakacak ve av kaynakları tükendiği için nüfus, ticaret merkezleri ve misyoner yerleşmeleri çevresinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Bugün nüfusun büyük bölümü, Mackenzie Irmağı ve Kuzey Kutbu kıyısındaki küçük yerleşim birimlerinde yaşamaktadır.

Geçmişte bölgede yaşayan Yerliler Atabask ailesine bağlı dilleri konuşuyorlar ve küçük avcı toplulukları halinde yaşıyorlardı. Kürk ticareti 18. yüzyılda Mackenzie bölgesine ulaşınca bu işe girdiler. 20. yüzyılda kürk ticaretinin gerilemesi, birçok Yerlinin işsiz kalmasına yol açtı. Günümüzde bölgedeki Yerliler için bir yerleştirme kampı da kurulmuştur.

Bölgede yaşayan 11 bin Eskimonun soyu, Thule kültürü olarak bilinen Tarihöncesi bir deniz kültürüne değin iner. 19. yüzyılda Avrupa'dan gelen salgın hastalıklarla sayıları azaldı. Eskimolar da 20. yüzyılda kürk ticaretine başladılar ve gereksinimleri için dış kaynaklara bağımlı duruma geldiler. Otellerin inşa edilmesi ve büyük Wood Buffalo, Nahanni ve Auyuittug ulusal parklarının kurulması ile turizm gelirlerinde bir artış sağlandı. Devlet geleneksel Eskimo sanat ve zanaatlarının yeniden canlandırılmasını özendirmektedir.

16. ve 17. yüzyıllarda kâşifler, Asya kıtasına kuzeybatıdan bir geçit arıyorlardı. 18. yüzyılda Hudson Körfezi Kumpanyası adına Samuel Hearne, Kuzeybatı Kumpanyası'ndan da Alexander Mackenzie bölgesinin iç kesimlerini gezdiler. Avrupalıların yaşadığı yerleşim birimleri ilk kez balina avlayan filolara hizmet vermek amacıyla kuruldu. 1920'lere değin Kuzeybatı Toprakları'na kürk tüccarları, misyonerler ve polis örgütü egemendi. Petrolün bulunmasından sonra Kanada hükümeti burada bölgesel bir yönetim kurdu.

1969'da yeniden düzenlenen bölgesel yönetim genel oyla seçilen bir yasama meclisinden oluşur. Yürütme erkinin başında, Kanada federal hükümetinin atadığı hem Yerli İşleri ve Kuzey Bölgesinin Geliştirilmesi Bakanlığı'na, hem de bu meclise karşı sorumlu bir vali bulunur. 1963'te kurulan bölgesel yargı organları, bir yüksek mahkeme ile yerel mahkemelerden oluşur. Bölgesel hükümet, eyalet hükümetiyle aynı yetkileri taşır.

Konut, sağlık, toplum ve eğitim hizmetleri federal hükümetten büyük yardım gören bölgesel hükümet tarafından sağlanır. Zorunlu ilk, orta ve mesleki eğitim devlet okullarında 12. sınıfa kadar parasızdır. Ayrıca özel gereksinimleri karşılamak amacıyla kapsamlı özel ve yetişkin eğitimi programları geliştirilmiştir. Bölgede üniversite olmadığından başarılı öğrenciler yükseköğrenim için eyalet üniversitelerine gönderilir; bu öğrencilerin bütün giderleri hükümet tarafından karşılanır. Nüfus (1991) 57.649.

Kuzeybatı Yasaları, ABD Kongresi'nin doğuda Pennsylvania, güneyde Ohio Irmağı, batıda Mississippi Irmağı, kuzeyde de Büyük Göllerle çevrili Kuzeybatı Toprakları'nın yerleşime açılmasını ve yönetimini düzenlemek üzere 1784, 1785 ve 1787'de çıkardığı yasalar.

Yaklaşık 1780'e değin Kuzeybatı Toprakları üzerinde egemenlik iddiasında bulunan New York ve Virginia gibi eyaletler, ellerinde tuttukları Kuzeybatı Toprakları'ndaki arazileri merkezî yönetime devrettiler. Daha sonra Thomas Jefferson'ın hazırladığı ve Kongre'nin onayladığı 1784 Yasası'yla Kuzeybatı Toprakları az sayıda özerk bölgeye bölündü. Yasaya göre nüfusu 20 bine ulaşan her bölge Kongre'ye bir temsilci gönderebilecek, en az nüfuslu eyaletin düzeyine yetişen her bölge eyalet statüsü kazanacaktı. Bunu izleyen 1785 Yasası'yla arazilerin yaklaşık 92 km²'lik bir alanı kaplayan karelerden oluşan ilçe düzeyinde yönetim birimlerine ayrılması öngörüldü. 1787 Yasası'yla her bölgenin, Kongre'nin atayacağı vali ve yargıçlarca yönetilmesi, 5 bin yetişkin ve özgür erkek nüfusuna ulaştıktan sonra da toprak statüsü kazanarak kendi yasama meclisini oluşturması kararlaştırıldı. Yasa

uyarınca bu topraklar 60 bin nüfusa ulaştığında eyalet statüsüne yükseltilecekti. Yasayla, Kuzeybatı Toprakları'nda kölelik bütünüyle yasaklandı, din özgürlüğü ve öteki temel haklar güvence altına alındı, Yerlilere iyi davranılması ve eğitimin geliştirilmesi öngörüldü. Ayrıca yeni kurulacak eyaletlerin var olan eyaletlerle eşit statüye sahip olması ilkesi kesin olarak benimsendi.

Kuzeydoğu Geçidi, Rusça SEVERNİ MORSKOY PUT, Avrasya kara kütlesinin kuzey kıyısı boyunca uzanan denizyolu. En büyük bölümü, Sibirya'nın kuzeyinde yer alır. Willem Barents ve Henry Hudson bölgeyi araştıran önemli kâşifler arasındadır. Bering Boğazından ilk kez Semyon Dejnyov adlı bir Rus gezginin geçtiği (1648) sanılmaktadır. Boğazdan geçtiği kesin olarak bilinen ilk kişi ise, Çar I. Petro'nun (Büyük) emriyle bölgeyi keşfe çıkan (1728) Vitus Bering'dir. Ama boğazın her iki yakasını da ilk gören (1778) ve Asya ile Kuzey Amerika'nın iki ayrı kıta olduğunu kanıtlayan Kaptan James Cook'tur. Pek çok başarısız girişimden sonra geçidi enlemesine geçmeyi ilk kez İsveçli kâşif Baron Adolf Erik Nordenskiöld (1878-79) başarmıştır. 1960'ların sonlarından bu yana Rus buzkıran gemileri hava gözlemlerinin yanı sıra radar ve sonar yardımıyla geçidi yaz aylarında açık tutmaktadır.

Kuzeydoğu ili (Kenya), Kenya'da, Kenya-Somali sınırı boyunca uzanan yarı kurak bölgede il. Yüzölçümü 126.902 km²'dir. İlin seyrek nüfusunun çoğunluğunu oluşturan Somalililer geçimlerini sığır, kıl koyunu ve keçi yetiştiriciliğiyle sağlarlar. 1960'ların başında Somali hükümetinin, Büyük Somali'nin parçası olduğu gerekçesiyle bölge üzerinde hak iddia etmesinin ardından patlak veren sınır çatışmaları ve ilde yaşayan Somalililerin başlattığı direniş hareketi, Somali'nin bu iddiadan vazgeçtiği 1968'e değin sürmüştür. Güneybatı sınırında yer alan il merkezi Garissa, iç bölgelerden kıyıya uzanan anayolun üzerindedir. Nüfus (1990 tah.) 640.600.

Kuzeydoğu Kafkas dilleri *bak.* Nah-Dağıstan dilleri

Kuzeydoğu Svalbard Doğa Koruma Alanı, Norveç dilinde NORDAUST-SVALBARD NATURRESERVAT, Kuzey Buz Denizindeki Svalbard Takımadalarında 1973'te kurulan doğa koruma alanı. Yüzölçümü 15.550 km²'dir. Deniz düzeyinden yüksekliği 835 m'yi bulur. Kuzeydoğu Toprakları (Nordauslandet), Beyaz Ada (Kvitoya), Kral Karl Toprakları ve komşu küçük adaların yanı sıra çevredeki deniz sularını kapsar. Kuzeybatı Svalbard'daki en geniş bölge olan Kuzeydoğu Toprakları buzullar ve buz takkeleriyle kaplıdır. Koruma alanının jeolojik yapısı tortul ve başkalaşım kayaçlarına dayanır.

Kuzeydoğu Toprakları'nda deniz, kıyı, bataklık, uçurum ve tundra ekolojik toplulukları bulunur. Parktaki başlıca hayvanlar arasında kutup tilkisi, kutup ayısı, mors, halkalı ve sakallı fok sayılabilir. Ren geyiğine de rastlanır.

kuzgun, *Corvidae* (kargagiller) familyasının *Corvus* cinsinden, kargadan daha iri, büyük gagalı, koyu renkli birkaç kuşun ortak adı. En iyi bilinen ve en yaygın tür olan bayağı kuzgun (*C. corax*) Kuzey Yarıküre'de geniş bir dağılım gösterir. Uzunluğu 66 cm'yi bulan bu tür *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının en iri üyesidir. Bazı saksağanların ve kirkuşlarının uzunluğu bayağı kuzgunu geçse bile gövdeleri daha küçüktür. Kuzgun boğuk gaklamaların yanı sıra gıdaklamaya benzer çeşitli sesler çıkartır. Yaşama ortamı deniz kıyılarından dağlara, açık alanlardan ormanlara kadar değişir. Ayrıca küçük yerleşim birimlerinde de görülür. Çiftler arasındaki bağ, yaşam boyu

Bayağı kuzgun (*Corvus corax*)
E. Breeze-Jones—Bruce Coleman Ltd

sürmekle birlikte kuzgunlar üreme mevsimi dışında genellikle yalnız yaşarlar ve beslenirken küçük sürüler halinde bir araya gelirler. Besinlerini leşlerin yanı sıra her çeşit hayvansal yiyecek oluşturur. Havada şahin gibi döne döne yükselir ve yuvasını genellikle kaya çıkıntılarına yapar. Eğitildiklerinde bazı sözcükleri söyleyebilen bu kuşlar çok uzun ömürlüdür. Bir bayağı kuzgunun 69 yıl yaşadığı kayıtlara geçmiştir. Öbür kuzgun türleri Afrika'da, Asya'nın güneyinde ve Kuzey Amerika'da yaşar. Bu türlerden bazıları beyaz ya da kahverengi lekelidir.

kuzgunkılıcı *bak.* glayöl

Kuzistan *bak.* Huzistan

Kuznets, Simon (Smith) (d. 30 Nisan 1901, Harkov, Ukrayna, Rus Çarlığı - ö. 8 Temmuz 1985, Cambridge, Massachusetts, ABD), 1971 Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan Rus asıllı ABD'li iktisatçı ve istatistikçi.

Babasından 15 yıl sonra 1922'de ABD'ye göç etti. Babası aile adını Smith'e çevirdiyse de genç Kuznets asıl adını yeğledi. Columbia Üniversitesi'nde öğrenim görerek 1926'da doktora çalışmasını tamamladı. 1927'de Ulusal Ekonomik Araştırmalar Bürosu'na girerek büronun kurucusu Wesley Mitchell'la çalıştı. ABD'nin ulusal geliriyle ilgili öncü incelemelerini ve iktisadi zaman dizilerini konu alan daha genel çalışmalarını orada gerçekleştirdi. Bu çalışmalar, iktisadi büyümeye ilişkin geniş kapsamlı incelemelerle sonuçlandı. Daha sonra Pennsylvania (1930-54), Johns Hopkins (1954-60) ve Harvard (1960-71) üniversitelerinde ders verdi. Yapıtlarında, çok sayıda gözlem yapmanın önemini, tarihsel deneyimin tek bir evresine dayalı basit modellerin sınırlılığını ve temelde yatan iktisadi verilerin karmaşıklığını vurguladı.

Kuznets'e göre iktisadi verilerin sağlıklı bir model sağlayabilmesi için bunların nüfus yapısı, teknoloji, emeğin niteliği, devlet yapısı, ticaret ve piyasalar üzerine bilgi içermesi gerekir. Kuznets özellikle, derlediği istatistik dizilerine dayanarak, iktisadi büyümenin alışılmış biçimde emek ve sermaye birikimiyle açıklanabilecek bölümünün çok küçük olduğunu öne sürdü. Ayrıca bugün "Kuznets çevrimleri" adı verilen büyüme oranlarındaki çevrimsel değişmeleri ve bunların nüfus gibi temel etkenlerle olan bağlarını betimledi.

Kuznetsk Kömür Havzası, Rusça KUZNETSKİ UGOLNİ BASSEYN, KUZBASS olarak da bilinir. Rusya Federasyonu'nun ortagüneyindeki Kemerovo yönetim biriminde (*oblast*) yer alan kömür havzası. Eski Sovyetler Birliği'ndeki en büyük ikinci kömür yatağıdır. Tom Irmağının, Kuznetsk Aladağları'ndan Salair Sırtına kadar uzanan havzasında yer alır. İlk olarak 1721'de keşfedilen kömür yatağı, 26 bin km²'lik bir alanı kaplar ve 725 milyon tonluk işlenebilir kanıtlanmış rezerve sahiptir. Kalın ve yoğun damarlarla örülü durumdaki yatakta başlıca üç dizi vardır. Bunlardan en eski olanı Balahonka Dizisidir; bu dizide ortalama 50 m kalınlığında, kimi yerlerde 130 m kalınlığa ulaşan 30-35 kadar işlenebilir damar vardır. Kuznetsk Havzasının en zengin koklaştırılabilir ve buhar üretiminde kullanılabilir kömürlerini içeren bu damarlarda antrasit de bulunur. Havzanın kömürleri genellikle yüksek niteliklidir ve yüzde 1'in altında kükürt içerir, ama bazı alanlardan çıkarılan kömürler yüksek düzeyde kül içerdiğinden, bunların çeşitli zenginleştirme işlemlerinden geçirilmesi gerekir. Havzadan elde edilen kömürün yaklaşık dortte biri, özellikle kuzeyde açık ocaklardan çıkartılır. Bu nedenle üretim maliyetleri, özellikle Donets Havzası kömür yataklarındakine oranla oldukça düşüktür.

Bölgedeki ilk ocaklar 1721'de Kondoma Irmağı boyunca açılmıştı. Buralarda üretim uzunca bir dönem önemsiz bir düzeyde kaldı, ama I. Beş Yıllık Plan (1928-32) döneminde hızla yeni kuyular açılmaya başladı ve üretim sürekli olarak arttı. Ayrıca bölgede yeni ağır sanayi tesisleri kuruldu. II. Dünya Savaşı'ndan önce bölgede Urallar-Kuznetsk Havzası demir-çelik kompleksi (*kombinat*) kuruldu. Urallar'daki Magnitogorsk'ta ve Kuznetsk Havzasındaki Stalinsk'te (bugün Novokuznetsk) de, dev demir-çelik tesisleri işletmeye açıldı. 1960'larda Novokuznetsk'te ikinci bir demir-çelik kompleksi daha kuruldu. Havzada, özellikle Novokuznetsk'te, demir dışı metaller üreten büyük tesisler de vardır; bu tesisler Salair Sırtından çıkartılan boksit cevherleri ile Altay bölgesinden (*Kray*) elde edilen kurşun, çinko, kalay, bakır ve civa cevherlerini işlemektedir. Bölgedeki bütün büyük kentlerde, metal işleme ve makine üretim fabrikaları vardır. Novokuznetsk, Kemerovo ve Anjero-Sudjensk'te, kok kömürü temelli kimya sanayisi de gelişmiştir; buralarda plastik malzemeler, gübre ve ilaç üretilmektedir. Kömür madenciliğinin merkezleri ise Anjero-Sudjensk, Kemerovo, Leninsk-Kuznetski, Prokopyevski, Osinniki ve Kiselyovsk'tur.

Kuznetsov, Anatoli Vasilyeviç, takma adı A. ANATOLİ (d. 18 Ağustos 1929, Kiev, SSCB - ö. 13 Haziran 1979, Londra, İngiltere), SSCB'li yazar. II. Dünya Savaşı'nın etkisiyle yazılmış en önemli edebiyat yapıtlarından sayılan otobiyografik romanı *Babi Yar: Dokumentalni Roman*'la (1966; Babi Yar: Roman Biçiminde Bir Belgesel) tanınır.

Nazi orduları, doğduğu Kiev kentini işgal ettiğinde (1941) 11 yaşındaydı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, şantiyelerde işçi olarak çalıştı ve 1960'ta Gorki Edebiyat Enstitüsü'nü bitirdi. İlk başarılı yapıtı, *Prodoljeniye legendi*'ydi (1957; Bir Efsanenin Devamı). Sibirya'da çeşitlik yaptığı sırada edindiği deneyimlere dayanan yapıt, SSCB'de giderek yaygınlaşan "gençlik öyküleri" türünün ilk örneğiydi. Tartışmalar yaratan kitabı

Babi Yar ise, 1966'da büyük ölçüde sansür edilmiş, bazı bölümleri çıkarılmış olarak yayımlandı. Kuznetsov bu yapıtında, Kiev'deki Nazi işgali (1941 - 44) sırasında tanık olduğu dehşeti ve haksızlıkları anlatır. Roman adını, Nazilerin öldürdüğü 100 bini aşkın kişinin toplu mezarının bulunduğu, Kiev'deki Babi Yar'dan almıştır.

Kuznetsov 1969'da Londra'ya yaptığı bir gezi sırasında Batı'ya sığındı. *Babi Yar*'ın tamamını 1970'te İngiltere'de yayımlayınca, SSCB hükümetince vatan haini ilan edildi. *Babi Yar*'ın eksiksiz basımı, hem Almanların, hem de SSCB'nin 1930'larda ve 1940'larda Ukrayna'da izlediği politikaların sert bir eleştirisini içerir. Tarafsız mizahı ve ironik anlatımıyla dikkat çeken roman, yazarın Alman işgali sırasında ayakta kalmak için gösterdiği çabayı da son derece canlı ve etkileyici bir tarzda yansıtır.

Kuznetsov, Vasili Vasilyeviç (d. 13 Şubat 1901, Sofilovka, Rus Çarlığı - ö. 5 Haziran 1990, Moskova), Sovyet mühendis, diplomat ve siyaset adamı.

Leningrad (bugün Petersburg) Politeknik Enstitüsü'nde metalurji mühendisliği öğrenimi gördü. 1927'de Tüm Birlik Komünist Partisi'ne girdi. Mühendislik görevi sırasında (1927-44) incelemelerde bulunmak üzere bir süre ABD'de kaldı (1931-33). Daha sonra 1944'te Tüm Birlik Merkezi İşçi Sendikaları Konseyi başkanı oldu. 1952'de Sovyetler Birliği Komünist Partisi (KPSS) Merkez Komitesi üyeliğine getirildi; 1952-53 yıllarında Prezidyum (bugün Politbüro) üyeliği yaptı. 1953'te büyükelçi olarak Çin'e gönderildi. 1955'te dışişleri bakanı birinci yardımcısı oldu. 1977'de Politbüro aday üyesi oldu ve Sovyetler Birliği Prezidyumu birinci başkan yardımcılığına atandı. Leonid Brejnev'in ölümü (10 Kasım 1982) üzerine, Yuri Andropov'un başa geçtiği 16 Haziran 1983'e değin devlet başkanlığına vekâlet etti.

kuzukulağı, kuzukulağıgiller (*Polygonaceae*) familyasından çeşitli *Rumex* türlerine, özellikle de *Rumex acetosella*'ya verilen ad. Yöresel olarak ekşikulak ya da ebemekşisi adlarıyla da anılan *Rumex acetosella* 20-50 cm boyunda, kırmızı gövdeli çokyıllık bir bitkidir; ok biçimli tüysüz yaprakları ve pembe renkli çiçekleri vardır. Bol miktarda oksalik asit içeren ekşi yaprakları sebze olarak yenir. Ayrıca, halk arasında yapraklarından hazırlanan lapalar çıban tedavisinde kullanılır.

R. scutatus ve *R. tuberosus* gibi öbür kuzukulağı türlerinden de benzer biçimde yararlanılır.

Küba, resmî adı KÚBA CUMHURİYETİ. İspanyolca REPÚBLICA DE CUBA. Atlas Okyanusunda ada ülkesi. Yengeç Dönencesi'nin hemen başında ve Meksika Körfezinin girişinde yer alır. Aynı adı taşıyan asıl büyük adanın yanı sıra 3.715'ten fazla ada ve adacığı kapsar. Toplam kara yüzölçümü 110.861 km²'dir. Önce doğuya, daha sonra güneye yönelerek bir yay biçiminde Antil Denizini çevreleyen Antiller ada zincirinin önemli bir bölümünü oluşturur. En yakın komşusu olan doğudaki Haiti'den Rüzgâr Üstü Boğazıyla (yaklaşık 77 km) ayrılır. Güneyindeki Jamaika'ya uzaklığı 140 km, kuzeyindeki ABD'ye uzaklığı ise 217 km'dir. "Antiller'in incisi" olarak bilinen Küba Adası kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda yaklaşık 1.250 km boyunca uzanır; kuzeybatıdaki en dar kesiminde 31 km olan genişliği güneydoğuda 191 km'ye ulaşır. Ülkenin ikinci büyük adası güneybatıda yer alan Juventud Adasıdır. Küba Adası kıyılarının açıklarında sıralanan başlıca ada toplulukları arasında Colorados (kuzeybatıda), Sabana-Camagüey (ortakuzeyde), Jardines de la Reina (güneydoğuda) ve Canarreos (güneybatıda) sayılabilir. Coğrafi konumu ve zengin doğal kaynakları nedeniyle uzun yıllar yabancı güçlerin çekişmesine sahne olduktan sonra 20. yüzyıl başında bağımsızlığına kavuşan Küba, Batı Yarıküresi'nde sosyalizme geçen ilk ülke olmuştur. Başkenti Havana, 1992 tahmini nüfusu 10.848.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. Ülke topraklarının yaklaşık dörtte birini kaplayan dağlık alanlar genelde doğu-batı doğrultusunda uzanan üç sisteme ayrılır. Doğu sistemini oluşturan Maestra Dağları (*sierra*) geniş bir alana yayılmış karmaşık bir kütle görünümündedir. Ülkenin en yüksek noktası olan Turquino Doruğu (1.974 m) burada yer alır. Orta sistem bir dizi sıradağın yanı sıra eski yüksek yüzeylerin aşınmasıyla oluşmuş tepeleri (*altura*) kapsar. Bu bölgede bulunan Trinidad Dağlarındaki San Juan Doruğunun yüksekliği 1.156 m'yi bulur. Batı sistemi olarak bilinen Guaniguanico Sıradağları iki sarp sıradağı içine alır: Çeşitli karstik oluşumları barındıran Organos ile El Pan de Guajaibón'da 699 m'ye ulaşan Rosario Dağları.

Ülkenin geri kalan kesimini oluşturan geniş ova ve havzalar birçok yerde dağların arasına sokulur. Adanın doğu ucunda Santiago de Cuba ve Guantánamo kıyı havzaları yer alır. Aynı bölgede başlayan büyük merkezî vadi bir peneplenle birleştikten sonra ada boyunca batıya doğru uzanır.

Oldukça girintili çıkıntılı olan ve toplam uzunluğu 5.746 km'yi bulan kıyı şeridini çok sayıda koy, kumsal, mangrov örtüsü, mercan resifi ve sarp uçurum süsler. Ülkenin iç kesiminde de bazı görkemli mağaralar vardır. Bunların en ünlüsü yaklaşık 26 km boyunca düzgün uzanan Quemado Sırtındaki Santo Tomás Mağarasıdır. Küba Adasını denizin altında kalmış bir platform çevreler. Derinliği hiçbir yerde 200 m'yi geçmeyen bu platform, dış eşiğinde birdenbire alçalarak okyanusun derinliklerine dalar.

Akarsular, göller ve toprak dokusu. Başta La Habana ilinde olmak üzere adanın hemen her yanında zengin yeraltı su kaynakları bulunur. Genelde kısa olan akarsular ise çok az miktarda su taşır. Bu akarsuların çoğu güneye doğru akar. En büyük akarsular en çok yağış alan güneydoğudadır. Salado ve öteki kollarıyla birlikte Maestra Dağlarının ve kuzeydeki platoların sularını toplayan Cauto Irmağı (370 km) ülkenin en uzun akarsuyudur. Bölgenin öteki önemli ırmakları Guantánamo ve Toa'dır. Daha batıdaki başlıca ırmaklar arasında Najasa, San Pedro, Jatibonico del Sur, Zaza ve Caonao sayılabilir.

Küçük olan göller genellikle lagün özelliği taşır. Denize bazı doğal kanallarla bağlanan Leche Lagününün süt beyazı bir görünümü vardır. Bunun nedeni deniz hareketlerinin lagünün tabanındaki kalsiyum karbonat birikintilerini karıştırarak yüzeye çıkarmasıdır.

Karmaşık jeolojik yapı nedeniyle çok değişik türlere ayrılan topraklar genelde verimlidir. Elverişli koşullar yıl boyunca ekim yapılmasına olanak verir.

İklim. Küba Kuzey Atlantik yüksek basınç kuşağının güneybatı ucunda yer aldığından, kışın kuzeydoğu alize rüzgârlarının, yazın da doğu ve kuzeydoğudan esen rüzgârların etkisinde kalır. Gulf Stream'i oluşturan sıcak akıntılar da kıyı şeridi boyunca yumuşatıcı bir etki yaratır. İklim kurak (kasım-nisan) ve yağışlı (mayıs-ekim) iki mevsimle belirlenen yarı tropik bir yapı gösterir. Yıllık ortalama sıcaklık 26°C düzeyindedir; ocak (23°C) ve ağustos (28°C) ortalamaları arasında az bir fark vardır. Büyük bölümü tropik fırtınalar sırasında düşen yıllık yağış miktarı ülke genelinde 1.380 mm'dir. Dağlık yörelerde 1.750 mm'nin üzerine çıkan bu miktar, düzlüklerde 1.000 mm'ye kadar iner. Haziran-ekim arasında görülen ve saatte 265 km'ye varan bir hıza ulaşabilen kasırgalar bazen büyük yıkımlara yol açar.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Küba'nın zengin tropik bitki örtüsü şekerkamışı, kahve ve pirinç plantasyonlarının açılmasıyla büyük ölçüde daralmış olmasına karşın, hâlâ birçok değişik türü kapsar. Çam, maun, abanoz, kral palmiyesi ve kapok ormanları çok değerli bir kereste kaynağı oluşturur. Bir tür ulusal simge olan ve hemen bütün kırsal yörelerde yetişen kral palmiyesi ağaçlarının boyu 15-23 m'ye ulaşır. Ülkenin batı bölgelerine özgü palmiye benzeri ender bir ağaç olan *Microcycas calocoma* Kretase (Tebeşir) Dönemine (y. 136-65 milyon yıl önce) uzanan geçmişiyle bir tür "canlı fosil" sayılır. Çok geniş bir alanı kaplayan turunçgiller arasında limon,

Küba'da tropik ağaçlar ve başka bitkilerle kaplı bir ova
TASS-Sovfoto

A B D
MEKSIKA
KORFEZI
FLORIDA KEYLERI
Key West
Florida Boğazı
ANDROS ADASI
Nassau
ELEUTHERA
BAHAMALAR
ATLAS
OKYANUSU
HAVANA
Guanabacoa
Marianao
LA HABANA
Matanzas
Cárdenas
San Antonio de los Baños
Güines
Jovellanos
Colón
VILLA CLARA
Sagua la Grande
Camajuaní
Santa Clara
Placetas
Cienfuegos
Trinidad
Sancti-Spiritus
Cabaiguán
Morón
Ciego de Ávila
Florida
Camagüey
Nuevitas
Puerto Manatí
Puerto Padre
LAS TUNAS
Holguín
Banes
Victoria de las Tunas
Bayamo
Manzanillo
GRANMA
Palma Soriano
Guantánamo
Santiago de Cuba
Niquero
Pinar del Río
Consolación del Sur
Nueva Gerona
Santa Fe
JUVENTUD ADASI
KÜBA
JARDINES DE LA REINA
ANTIL
DENIZI
CAYMAN ADALARI
(Ingiltere)
JAMAÍKA
Montego Bay
HAÍTÍ

portakal ve greyfurt sayılabilir. Öteki yaygın meyve ağaçları avokado, kavunağacı ve guanabanadır. Muz plantasyonları ve mangrov örtüsü de önemli bir alanı kaplar. Ülkenin orta ve batı kesimindeki savanlar hayvan otlatma açısından önem taşır.

Özellikle omurgasız hayvan varlığı bakımından çok zengin olan Küba'da 7 bini aşkın böcek türü ile 4 bin kadar kara ve su yumuşakçası türü yaşar. Güneybatı kıyılarının açığındaki süngerlerin yanı sıra yenebilir kabuklular da bol miktarda bulunur. Büyük bir örümcek türü olan tarantula ve akrep sık rastlanan eklembacaklılardandır. Denizlerde 500'den fazla yenebilir balık türünün dışında 35 kadar köpekbalığı türü yaşar.

Küba'ya çok sayıda göçmen kuş uğrar. Adaya özgü koşullar arasında flamingo, alaycıkuş ve kolibri sayılabilir. Başlıca kara sürüngenleri iguana ve Küba'nın en iri yılan türü olan zehirsiz *majá de Santa María*'dır (*Epicrates angulifer*). Bataklıklarda iki timsah türü yaşar. Kara ve deniz kaplumbağaları birçok türü kapsar. Adada daha çok küçük memeli hayvanlara rastlanır. Fareyi andıran ender bir böcekçil türü olan ve yalnızca doğudaki ıssız yörelerde bulunan solenodonun soyu tükenmek üzeredir. Öteki önemli memeliler yenebilir bir kemirici olan hutya ile ırmak ağızlarında yaşayan manatidir. Sivrisinekleri ve zararlı böcekleri yok eden tropik yarasaların biriktirdiği guano gübre olarak değerlendirilir.

Yerleşme dokusu. Küba'da daha çok doğal yapıya ve geçim kaynaklarına dayalı bir bölgesel farklılaşma görülür. En geniş alanı kaplayan Batı bölgesi ülke nüfusunun yarıya yakınını barındıran zengin bir tarım bölgesidir. Yer yer ovalar ve bataklıklarla kesintiye uğrayan yükseltilerin egemen olduğu Orta bölge tütün üretimi, madencilik ve sanayide önemli bir gelişme sağlamıştır. Camagüey-Maniabón bölgesi hayvancılığın öne çıktığı eski bir penepleni kaplar. Sarp yüzey şekilleri ve öteki bölgelerden kopukluğuyla ayırt edilen Doğu bölgesi ormanları, su kaynakları ve maden yatakları açısından önem taşır. Doğal güzellikleriyle tanınan ve son yıllarda turunçgil üretimine koşut olarak hızla yerleşime açılan Juventud Adası da Pinera olarak bilinen başlı başına bir bölge oluşturur.

NÜFUS. Etnik ve dinsel yapı. Küba'nın oldukça karmaşık bir yapı gösteren nüfusu, geçmiş yüzyıllarda adaya değişik etnik toplulukların yerleşmesinin bir ürünüdür. İspanyol istilasından önce sayıları 80-100 bin dolayında olan Yerliler yarım yüzyıla varmadan büyük ölçüde ortadan kalktığından ve sonraları öteki topluluklara karışarak eridiğinden, günümüzde yalnızca adanın doğu ucunda Yerli özelliğini koruyan birkaç aile kalmıştır. Şeker plantasyonlarında çalıştırılmak üzere Afrika'dan getirilen kölelerin soyundan gelen Siyahlar toplam nüfusun yüzde 12'sini oluşturur. Büyük çoğunluğu İspanyol kökenli olan Avrupalı göçmenlerin 19. yüzyıl başlarındaki yoğun akını, beyazları adanın en kalabalık topluluğu durumuna getirmiştir. Günümüzde beyazların toplam nüfus içindeki oranı üçte ikiye yakındır. Avrupalılarla Afrikalıların karışmasıyla ortaya çıkan ve özellikle 20. yüzyılda sayıları artan Mulattoların oranı yüzde 22'ye ulaşmıştır. Köleliğin kaldırılmasından sonra tarım işçisi olarak getirilen Çinlilerden yalnızca küçük bir topluluk etnik kimliğini korumuştur. Beyazların ve Mulattoların ekonomi, siyaset ve kültür alanında uzun yıllar süren üstünlüğüne karşın, son yıllarda giderek artan karşılıklı evlilikler sonucunda etnik kaynaşma yönündeki eğilim giderek güçlenmektedir.

Bütün ülkede resmî dil olan İspanyolca konuşulur. Etnik çeşitlilikten kaynaklanan ağız farklılıklarına karşın, yerel lehçeler gelişmemiştir. Konuşma dilinde bazı Yerli ve Afrika kökenli sözcüklere rastlanır. Kübalıların konuşma biçimini ayırt eden yumuşak genizsel aksan ve ritmik tonlama Afrika etkisini yansıtır.

Geçmişte Küba toplumunda büyük ağırlığı olan Katoliklik, sosyalist yönetimden sonra etkisini yitirmiş olmakla birlikte yüzde 40'a varan bir oranla en yaygın din olma özelliğini korumaktadır. 1960'ların başında kilise ile devlet arasında çıkan çatışma nedeniyle birçok din adamının ülkeden ayrılmasından ya da sınırdışı edilmesinden sonra, ilişkilerde belirli bir düzelme sağlanmıştır. Katolik azizlerle özdeşleştirilmiş belirli Afrika tanrılarına tapınmaya dayanan Santería dinine bağlı olanlar ve Protestanlar başlıca dinsel azınlıkları oluşturur.

Başkent Havana'dan bir görünüm, Küba
ABC Ajansı

Demografik özellikler. Nüfus yoğunluğu (1992) kilometrekare başına 97,9 kişidir. Kentlerde oturanların toplam nüfus içindeki oranı (1990) yüzde 72,8'dir. Kırsal kesimden kentlere, özellikle de Havana'nın dış mahallelerine yönelik yoğun göçler, 1970'lerde devletin aldığı önlemlerle büyük ölçüde durmuştur. 1950 öncesinde dışarıdan büyük miktarda göç alan Küba'da bu eğilim yakın dönemde tersine dönmüştür.

Geçmişte oldukça yüksek olan doğal nüfus artış hızı günümüzde dünya ortalamasının altında bir düzeye inmiş durumdadır. 1962'de binde 36,9 olan doğum oranının 1991'de binde 18'e kadar düşmesi bu çarpıcı gelişmeyi açıkça gösterir. Öte yandan ölüm oranı da aynı hızda olmamakla birlikte düzelen sağlık koşullarına bağlı olarak 1991'de binde 7 gibi düşük sayılabilecek bir düzeye inmiştir. En yoğun nüfuslu il olan La Habana, aynı zamanda doğum oranının da en düşük olduğu bölgedir. Bu oran ülkenin kuzeybatı ucu ile güneydoğu kesimlerinde ülke ortalamasının oldukça üzerine çıkar. Yaşam istatistiklerindeki köklü değişiklikler, nüfusun yaş gruplarına göre dağılımında da görülür. Toplam nüfus içinde 15 yaşın altındaki grubun oranı (1989) yüzde 23,3'e yaklaşır; 60 yaş üzeri grubun oranı ise yüzde 11,8'dir.

EKONOMİ. Küba'da büyük ölçüde şeker, tütün ve nikel üretimiyle ihracatına dayanan ve merkezî planlamaya göre yönlendirilen bir ekonomi yürürlüktedir. Geri ve dışa bağımlı bir ekonomiyi devralan sosyalist yönetim, eski SSCB'den alınan geniş çaplı yardımlarla kapsamlı bir kalkınma programı uygulayarak özellikle tarımda önemli bir dönüşüm sağlamıştır. Buna karşılık sanayide yapısal bir değişimi hedef alan planlardan alınan sonuçlar hâlâ sınırlı sayılabilecek bir düzeydedir. Tüketim mallarında sık sık ortaya çıkan tıkanıklıklar bir başka ekonomik sıkıntıyı oluşturur. 1990 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 20,9 milyar ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir ise 2.000 ABD Doları'dır.

Toplam işgücünün yaklaşık beşte birine iş olanağı sağlayan tarım sektörünün ekonomiye katkısı yüzde 16 düzeyindedir. Devrim sonrasında uygulanan iki toprak reformuyla (1959, 1963) kamulaştırılan eski *latifundio* (büyük çiftlik) topraklarında makineleşme, sulama ve üretimi modernleştirme yoluyla verimlilik düzeyi önemli ölçüde artırılmıştır. Öte yandan küçük çiftçilerin arazileri ellerinde bırakılırken, birçok kiracıya da işlediği araziyi mülk edinme olanağı tanınmıştır. Böylece tarımda özel mülkiyetin sürmesine izin verilmekle birlikte, kişi başına arazi 66 hektarla sınırlanmıştır.

Temel gıda ürünlerini oluşturan pirinç ve fasulye üretimi iç gereksinimi karşılamaktan uzaktır. Ayrıca mısır, tatlıpatates, patates, domates ve manyok yetiştirilir. Birçok gıda ürününün yanı sıra yağlı tohumlar ve pamuk da ithal edilir. En önemli ticari ürün daha çok devlet çiftliklerinde yetiştirilen şekerkamışıdır. İhracat gelirleri içinde şekerkamışının payı dörtte üçe yaklaşır. İkinci önemli ürün olan tütünün büyük bölümü ihracata dönük puro üretiminde kullanılır. Turunçgil ve kahve üretiminde de küçümsenmeyecek bir ilerleme sağlanmıştır. Öteki önemli ürünler arasında muz, ananas ve kakao sayılabilir.

Ülkenin orta ve batı kesimlerinde yaygın hayvancılık yapılır. Sığır varlığı 6,4 milyon başı bulur. Domuz ve at yetiştiriciliği de önemlidir. Devletin yaptığı geniş çaplı yatırımlarla balıkçılık son derece gelişmiştir. Önemli deniz ürünlerinin başında ıstakoz ve tonbalığı gelir. Ormanlar ülke topraklarının yalnızca altıda birini kaplar. Bununla birlikte kereste üretimi ekonomiye önemli bir katkıda bulunur.

Küba maden kaynakları bakımından orta düzeyde ülkeler arasında yer alır. Madenciliğin temelini ihracat gelirleri içinde önemli bir payı bulunan nikel oluşturur. Ayrıca demir cevheri, kobalt, kromit, manganez ve bakır ile az miktarda kurşun, çinko, altın, gümüş ve tungsten çıkarılır. Kireçtaşı, alçı, kayatuzu, dolomit, kaolin ve mermer rezervleri de yüksektir. Sınırlı bir düzeyde olan petrol yatakları ülkenin kuzeybatısında, kuzey kıyılarında ve Jatibonico del Sur Irmağı çevresinde bulunur. Petrol gereksiniminin büyük bölümü dışarıdan sağlanır.

ABD şirketlerinden kalma rafinerilerde işlenen petrol ürünlerinin ihracata katkısı önemli bir düzeydedir.

Geleneksel sanayi dalları olan şeker üretimi ve gıda işlemeciliği imalat sektöründeki ağırlığını korumaktadır. Sanayiyi çeşitlendirme çabaları özellikle dünya şeker fiyatlarının düştüğü 1970'lerin sonlarında hızlanmaya başlamıştır. Başlıca sanayi ürünleri arasında çelik, çimento, gübre, dokuma, dayanıklı tüketim malları, tarım makineleri, lastik, puro, sigara ve kâğıt sayılabilir. Yıllık elektrik üretimi (1990) 16,2 milyar kW-sa düzeyindedir. Bunun büyük bölümü ithal yakıtla çalışan termik santrallardan elde edilir. Hidroelektrik santralların katkısı çok sınırlıdır. 1980'lerin sonlarında alınan yardımla nükleer enerji üretimine başlanmıştır.

Hükümete bağlı Merkezî Planlama Kurulu ekonomiye yön veren en önemli organdır. Bu kurulda ekonomiyle ilgili bakanların ve genel müdürlerin yanı sıra iktisadi devlet kuruluşlarının yöneticileri ve yerel işletme temsilcileri yer alır. Fiyat ve ücret denetimiyle kota sistemi sıkı bir biçimde uygulanır. Bütün işyerlerinde üretimle ilgili yönetim kurulları, parti hücreleri ve sendika şubeleri kolektif bir örgütlenme içinde çalışır. Ülkenin tek sendikal kuruluşu olan Küba İşçi Konfederasyonu (CTC) partinin denetimindedir. Kalifiye işçi açığı önemli bir sorun oluşturur.

1991'e değin Küba'nın başlıca ticari ortağı SSCB'ydi. SSCB yardımlar, krediler ve ticaret antlaşmalarıyla Küba'ya mali destek sağlamaktaydı. Küba'nın ticari ilişki içinde olduğu öteki ülkelerin başında Çin, Japonya ve İspanya gelir. En önemli ithalat kalemleri madeni yakıt ve yağlar, makine ve ulaşım araçları, temel mamul mallar ve gıda ürünleridir. Turizm son yıllarda yeniden eski canlılığını kazanmıştır. Özellikle Kanada, İspanya ve Meksika'dan gelen turistler adaya önemli miktarda döviz bırakır.

Küba'nın uzak ülkelerle deniz ulaşımını sağlayan büyük bir ticaret filosu vardır. Adanın hemen her yanında bulunan limanların en önemlileri Havana, Cienfuegos, Santiago de Cuba ve Guayabal'dır. Demiryolu ağının büyük bölümü şeker sanayisine hizmet verir. En önemli karayolu, adayı boydan boya geçen Merkezî Karayolu'dur. Havana bütün önemli merkezlere karayoluyla bağlanır. Havana, Santiago de Cuba ve Camagüey havalimanları uluslararası seferlere de açıktır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Küba'nın tek parti egemenliğine dayalı sosyalist bir devlet yapısı vardır. Küba Komünist Partisi'nin (PCC) devlet yönetimindeki ağırlığı 1976 Anayasası'nda açıkça belirlenmiştir. Demokratik merkeziyetçiliğe dayalı bir örgütlenme yapısı olan PCC'nin 16 üyeli Politbüro'su yönetimle ilgili karar ve politikaları saptayan en üst organdır. Politbüro bütün resmî kurum ve kuruluşları denetler. Küba İşçi Konfederasyonu, Devrim Savunma Komiteleri (CDR), Küba Kadın Federasyonu (FMC), Küçük Çiftçiler Ulusal Birliği (ANAP) ve Genç Komünistler Örgütü gibi kitle örgütleri partinin toplumun değişik kesimleriyle ilişkilerini sağlayan önemli araçlardır.

Devrim sonrasında uzun yıllar yönetimin hukuki çerçevesini belirleyen Temel Yasa'nın yerine geçmek üzere 1965'te hazırlanmaya başlayan ve 1976'da halkoyuna sunularak yürürlüğe giren anayasaya göre yasama yetkisini Halk İktidarı Ulusal Meclisi kullanır. Sayıları 169'a varan belediye meclislerinin beş yıllık bir dönem için seçtiği 510 üyeden oluşan bu meclis yılda iki kez toplanır. Bu oturumlar arasında meclisin kendi üyeleri arasından seçtiği Devlet Konseyi daimi organ olarak görev yapar. Üyeleri atamayla göreve gelen Bakanlar Konseyi yürütme organı olarak günlük devlet ve idare işlerini yürütür. Devlet ve hükümet başkanı konumunda olan Devlet Konseyi başkanı aynı zamanda Bakanlar Kurulu'na başkanlık eder.

Yargı sisteminin başında 1973'teki düzenlemeyle kurulan ve dört daireden oluşan Yüksek Halk Mahkemesi bulunur. Mahkemenin yargı yetkisi ceza, hukuk ve idare davalarının yanı sıra devlet güvenliğine karşı işlenen suçları ve askeri suçları kapsar. Altı yıla kadar hapis cezasının öngörüldüğü davalara il halk mahkemeleri bakar. Devrim Silahlı Kuvvetleri (FAR) dört orduya ayrılmış kara kuvvetlerinin yanı sıra savaş gücü yüksek hava ve deniz kuvvetlerinden oluşur.

Santiago de Cuba Katedrali
ABC Ajansı

Küba'nın gelişmiş sosyal sigorta sistemi emekli, dul ve yetim aylığının yanı sıra hastalık, annelik, iş kazası ve işgörmezlik yardımı gibi çeşitli hizmetleri kapsar. Tıbbi bakım ve tedavi bütün yurttaşlar için parasızdır. Personel ve araç bakımından tam donanımlı modern sağlık kuruluşları ülkenin hemen her yanında bulunur. Sağlık koşulları genelde yüksek bir düzeye ulaşmıştır. Ortalama ömür (1991) kadınlarda 78 yıl, erkeklerde 73 yıldır. 1989'da binde 11,1 olan bebek ölüm oranı öteki Latin Amerika ülkelerine göre düşük düzeydedir. Devrim sonrasında uygulanan programlarla barınma koşullarında büyük bir düzelme sağlanmış ve ailelerin çoğu konut sahibi durumuna gelmiştir.

Eğitim bütün kademelerde parasız ve 6-11 yaşlar arasında zorunludur. Marksist ilkelere dayandırılmış olan eğitim sisteminde ders programlarını pratik uygulama ve çalışmayla birleştiren bir yöntem izlenir. Yetişkinlere yönelik eğitim programlarına da önem verilmektedir. Yüzde 96'yı bulan okuryazar oranıyla, bu alandaki hedefler büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir.

Kitle iletişim araçları devletin denetimindedir. En yüksek tirajlı günlük gazete PCC'nin yayın organı *Granma*'dır. Eğitim alanında radyo ve televizyon yayınlarından geniş biçimde yararlanılır.

KÜLTÜREL YAŞAM. Küba devrimle birlikte ekonomik ve toplumsal hedeflere ulaşma açısından büyük önem verilen kültürel alanda hızlı bir dönüşüm içine girmiştir. Bu amaçla çeşitli sanat dallarında yürütülen çalışmaları Ulusal Kültür Konseyi (CNC) yönlendirir.

CNC'nin gözetiminde etkinlik gösteren ulusal tiyatro toplulukları sahneye koydukları nitelikli oyunlarla ülke dışında da adlarını duyurmuşlardır. Küba müziği köken bakımından İspanyol ve Afrika etkisinin belirgin izlerini taşır. Müzik şenliklerinde her tarzda müzik parçalarına yer verilir. Konser veren müzik toplulukları geleneksel *charanga*'lardan popüler orkestralara kadar uzanır. Ulusal Senfoni Orkestrası'nın başkent dışında da turneler düzenleyen çeşitli bölümleri vardır. Opera, operet ve bale gibi dallarda da önemli bir gelişme sağlanmıştır. Küba'nın bu alanda yetiştirdiği en büyük sanatçı, dünya çapında ünlü Küba Ulusal Balesi'nin kurucularından ve klasik balenin tanınmış yorumcularından olan Alicia Alonso'dur.

1959'da Küba Bilimler Akademisi çerçevesinde oluşturulan Etnoloji ve Folklor Enstitüsü, Küba'nın kültürel mirasının derlenmesinde önemli çalışmalar yapmıştır. Enstitüye bağlı Ulusal Folklor Topluluğu özgün Afrika-Küba dans gösterileriyle yurtdışında da ün kazanmıştır. Öteki önemli çalışmalar arasında Siyah gelenekleri üzerine öncü araştırmalarıyla tanınan Fernando Ortiz'in yapıtları ve Las Villas Üniversitesi'nin halk kültürüyle ilgili araştırmaları sayılabilir.

Küba edebiyatının özellikle şiir alanında zengin ve nitelikli bir mirası vardır. 19. yüzyılda yaşamış şair José Martí'nin yapıtları bugün de ilgiyle okunmaktadır. 20. yüzyılın önde gelen yazarları arasında Nicolás Guillén, Alejo Carpentier ve José Lezoma Lima sayılabilir. Çağdaş yazarların yapıtlarında genellikle devrimle ilgili konular ağır basar. Son yıllarda devletin desteğiyle sinema alanında önemli adımlar atılmıştır.

TARİH. Küba Yerlileri. Küba'nın ilk sakinleri Güney Amerika'dan adaya gelen Guanahatabey ve Kiboni Yerlileriydi. Guanahatabeyler adanın batı ucunda otururken, Kiboniler adanın değişik yerlerine dağılmış durumdaydı. Her iki halk da avcılık ve toplayıcılıkla geçiniyordu. Adaya daha sonra yerleşen Taynolar (Antil Aravakları) çömlek ve alet yapımında belirli bir düzeye ulaşmış tarımcı ve barışçıl bir halktı. Taynoların oturduğu bazı köylerin nüfusu 3 bine ulaşıyordu. İspanyolların adada ilk koloniyi kurduğu sırada çoğunluğunu Taynoların oluşturduğu Yerlilerin sayısı 80-100 bin dolayındaydı.

İspanyol sömürge yönetimi. Kristof Kolomb'un birinci yolculuğunda keşfederek (Ekim 1492) İspanyol toprağı ilan ettiği Küba'da ilk kalıcı yerleşim Diego Velázquez'in 1511'de kuzeydoğu kıyısında Baracoa'yı kurmasıyla başladı. Çok geçmeden ada *cabildo*(*) adlı kent meclisleri bulunan yedi belediyeye ayrıldı. Bu belediyelerin en önemlileri Havana, Puerto Príncipe, Santiago de Cuba ve Sancti Spíritus'tu. 1515'te kraliyet meclisi önünde yerel çıkarları savunmak üzere her *cabildo*'dan seçilmiş temsilcilerin yer aldığı bir organ oluşturuldu. Bu organın üzerinde durduğu konuların başında köle ticareti ve Yerlilerin çalıştırıldığı emanet mülklere dönüşen *encomien-*

da'ların(*) sorunları geliyordu. 1518'de Santo Domingo'ya bağlı ilk piskoposluk kuruldu.

Adanın altın yatakları sınırlı olduğundan ilk yerleşmeler pek gelişemedi. Adadaki koloni daha çok Orta Amerika'ya yönelik seferlerin yürütülmesinde kullanılan bir üs durumuna geldi. Hernan Cortés'in Meksika seferine (1519-21) adada bulunan birçok İspanyol ve Yerli katıldı. Kolonicilerin acımasız baskı ve sömürüsü, salgın hastalıklar, açlık ve göçler Yerli nüfusun hızla yok olmasına yol açtığından, 1550'lere doğru *encomienda* sistemi ekonomik olmaktan çıkarak zamanla çöktü. Bu tarihte Yerlilerin sayısı 5 bine kadar inmiş bulunuyordu. Rakip Avrupa devletlerine ait gemilerin adaya karşı giriştiği saldırı ve yağmalar 17. yüzyılda koloninin durumunu daha da güçleştirdi.

18. yüzyıla girilirken bölgede sağlanan barış ve düzenle birlikte koloninin nüfusu 50 bine ulaştı. İspanya'dan düzenli gemi seferlerinin başlaması Havana'nın ticari ve stratejik önemini artırdı. Bu arada hayvancılığın ve tütün üretiminin yanı sıra şekerkamışı plantasyonlarının açılması ve bu plantasyonlarda çalıştırılmak üzere Afrika'dan çok sayıda köle getirilmesi adada köklü bir değişim yarattı. Köle ticaretini geliştirmek ve şeker ihracatını yürütmek üzere 1740'ta oluşturulan Havana Kumpanyası bu alanda fazla başarı sağlayamadı. İspanya kralı III. Carlos'un (hd 1759-88) sömürge yönetiminde gerçekleştirdiği reformlar, şeker üretiminde hızlı bir gelişmeyi başlattı.

Küba'nın 1763'te ancak 150 bine yaklaşan nüfusu 1860'a değin sürekli artarak 1,3 milyonun üzerine kadar çıktı. Bu çarpıcı büyümenin temelinde adaya getirilen Siyah köle sayısındaki hızlı artış yatıyordu. 1770'lerde 39 bin olan köle nüfusu 1840'larda 400 bine ulaşmış bulunuyordu. Sonraki yıllarda yoğunlaşan işgücü talebiyle Küba'daki Siyahların sayısı 800 bini buldu. 1838'den başlayarak şeker üretiminde makineleşmeye geçilmesi ve demiryollarının açılması, Küba'yı dünyanın en büyük şeker üreticisi durumuna getirdi. Bu dönemde *ingenio* denen şeker imalathaneleri adanın birçok yerine yayıldı. 1850'ye gelindiğinde adanın dışarıya sattığı ürünlerin yüzde 83'ünü şeker oluşturuyordu. 1860'ta Küba'nın dünya şeker üretimindeki payı üçte bire vardı. 1865'te köle ticaretinin sona ermesiyle ortaya çıkan işgücü açığını kapatmak için adaya sözleşmeli işçi olarak Meksika Yerlileri ve Çinliler getirilmeye başladı. Köle ticaretinin yasaklanmasına karşın, kölelik ancak 1886'da kalktı.

Şeker plantasyonlarının genişlemesinin bir sonucu da adada malikâne sahiplerinden oluşan zengin ve güçlü bir sınıfın ortaya çıkmasıydı. Öte yandan İspanya'nın şeker üretimi ve ihracatı için gerekli işgücü, sermaye, makine, teknik beceri ve pazarları sağlamada yetersiz kalması, sömürgeyle siyasal ve ekonomik bağların giderek zayıflamasına yol açtı. Katı sömürge yönetiminin yolsuzlukları ve hantallığı durumu daha da ağırlaştırıyordu. Bu ortamda Küba'da yatırımlara girişen ABD'li işadamları şeker üretiminde ve ticaretinde önemli bir güç kazanmaya başladı. ABD'nin Güney eyaletindeki bazı çevreler, 1849'dan başlayarak gönüllü birliklere dayalı askeri harekâtlarla birkaç kez adayı ele geçirmeye çalıştı. 1860'tan sonra adayı satın alma yönünde girişimler başladı.

İspanyolların adada gelişen siyasal özerklik talebi doğrultusunda hiçbir ödün vermemesi ve vergileri daha da artırması, Küba Bağımsızlık Hareketi'nin(*) ilk evresi sayılan On Yıl Savaşı'nın (1868-78) başlamasına neden oldu. Savaş boyunca iki taraf da birbirine üstünlük sağlayamadı. Kölelik, tam bağımsızlık ve ABD'ye ilhak gibi konularda anlaşmazlık içine giren Kübalı milliyetçiler, zengin şeker üreticilerinin ve küçük bir bölümünün dışında kölelerin desteğini kazanamadılar. Sonunda İspanya, Zanjón Sözleşmesi'yle (1878) siyasal ve ekonomik reformlar yapmaya söz verdi. Ama Antonio Maceo gibi birçok Kübalı milliyetçi önder İspanyolların koşullarını reddetti.

Adada sağlanan geçici barış ekonomik bunalımın derinleşmesi nedeniyle fazla uzun sürmedi. Bu arada ABD'nin adadaki yatırımları 50 milyon ABD Doları, yıllık ticaret hacmi de 100 milyon ABD Doları düzeyine ulaştı. Kübalı şair ve gazeteci José Martí'nin sürgündeki siyasal örgütleri bir araya getirmesiyle Şubat 1895'te gerilla taktiklerine dayalı yeni bir bağımsızlık mücadelesi başladı. İspanya adaya 200 bin kadar asker çıkardı. Adada süren kanlı ve yıkıcı çarpışmalar şeker ticaretini durma noktasına getirdi. ABD basınında çıkan sansasyonel haberler ve Havana limanında demirli olan "Maine" gemisindeki esrarengiz bir patlama, ABD yönetiminin Nisan 1898'de İspanya'ya savaş açmasına yol açtı (*bak.* İspanyol-Amerikan Savaşı).

ABD işgali (1899-1901). İspanya'nın bir barış protokolü imzalayarak ABD ile çatışmaya son vermesinin ardından imzalanan Paris Antlaşması (10 Aralık 1898) çerçevesinde öngörülen Küba'nın bağımsızlığı, 1 Ocak 1899'da ABD işgali altında yürürlüğe girdi. Küba ordusunu terhis ederek genel düzeni sağlama görevini üstlenen ABD işgal yönetiminin gözetiminde yapılan seçimler sonunda Tomás Estrada Palma Küba'nın ilk cumhurbaşkanı oldu. Liman, yol, köprü ve okul yapımı gibi işlerin yanı sıra yeni devletin siyasal ve ekonomik çerçevesini belirleyici önlemleri de alan ABD, Küba'nın iç ve dış ilişkilerinde söz sahibi olma ve Guantánamo Koyunda bir deniz üssü kurma hakkını aldıktan (1901) sonra birliklerini adadan çekti.

Cumhuriyet dönemi (1902-58). Estrada Palma'nın 20 Mayıs 1902'de resmen yönetimi ele almasından sonra da ABD nüfuzu bütün ağırlığıyla sürdü. 1905 seçimlerinde Muhafazakârlara dayanarak iktidarda kalmayı başaran Estrada Palma, ertesi yıl Liberallerin başlattığı ayaklanmayı izleyen ABD müdahalesiyle cumhurbaşkanlığından çekildi. İkinci ABD işgal yönetiminin ardından seçimleri kazanan (1909) Liberallerin adayı José Miguel Gómez, rüşvet, yolsuzluk ve sosyal adaletsizlik üzerine kurulu bir yönetim biçiminin yolunu açtı. Baskıcı ve ayrımcı politikalardan en çok etkilenen Afrika kökenli Kübalıların siyasal haklar ve daha iyi iş olanakları için giriştiği eylemler sert biçimde bastırıldı. Gómez'den sonra benzer yönetim biçimini sürdüren cumhurbaşkanları birbirini izledi. Örtülü bir diktatörlüğe dönüşen cumhurbaşkanlığı çoğu kez hileli seçimler ve askeri baskı yoluyla ele geçirilen bir makam durumuna geldi. 1933'te ABD'nin desteğiyle Gerardo Machado'yu deviren Fulgencio Batista, en ünlü diktatör olarak uzun yıllar ülke yönetimine damgasını vurdu.

Küba'nın şeker üretimine dayanan ekonomisi dünya piyasasındaki sürekli fiyat artışlarının da etkisiyle 1920'lere değin düzenli bir büyüme gösterdi. Bu arada turizm ve kumarhane işletmeciliği de önemli bir gelir kaynağı durumuna geldi. Ama gelir dağılımındaki büyük dengesizlik nedeniyle nüfusun büyük çoğunluğu yoksulluk içinde kaldı. İşsizlik yüksek oranlara vardı. Ekonominin dışa bağımlılığı daha da pekişti. 1950'lere gelindiğinde ekilebilir alanların yüzde 75'i, hizmet sektörünün yüzde 90'ı ve şeker üretiminin yüzde 40'ı başta ABD olmak üzere yabancı sermayenin elindeydi.

Castro yönetimi. Batista rejiminin çürümüşlüğü, 1950'lerin başlarında iç ve dış desteğini büyük ölçüde yitirmesine neden oldu. Bu dönemde gençler ve aydınlar arasında diktatörlüğü hedef alan çeşitli gruplar ortaya çıktı. Bu gruplardan birine önderlik eden Fidel Castro, Santiago'daki Moncada kışlasına yönelik başarısız baskından (26 Temmuz 1953) dolayı bir süre hapis yattıktan sonra, 1955'te Meksika'ya geçerek 26 Temmuz Hareketi adlı yeni bir örgüt kurdu. Arjantinli devrimci Che Guevara'nın da yer aldığı örgütün Aralık 1956'da Küba'da başlattığı gerilla hareketi, zamanla öteki gruplardan da destek alarak Batista'ya bağlı birliklere önemli darbeler indirdi. Batista'nın 1 Ocak 1959'da Dominik Cumhuriyeti'ne kaçmasından ve Castro'ya bağlı bin kişilik kuvvetin Havana'ya girmesinden sonra, yeni bir yönetim kuruldu.

Diktatörlük kurumlarının dağıtılması, enflasyona ve rüşvete karşı mücadele, köklü toprak reformu gibi adımlarla geniş bir kesimin desteğini kazanan Castro, ittifak kurduğu Küba Sosyalist Halk Partisi (PSP) ile birlikte yönetime ağırlığını koydu. Toprakların kamulaştırılmasından zarar gören ABD şirketlerinin baskısıyla ABD yönetiminin uygulamaya başladığı ekonomik ambargo ve bunu izleyen Domuzlar Körfezi Çıkarması(*), Castro'nun 1961'de SSCB ile yakın bir ilişkiye girerek sosyalist bir çizgiye yönelmesini hızlandırdı. Ertesi yıl Küba'ya yerleştirilen Sovyet füzeleri nedeniyle patlak veren bunalımda Kruşçev'in geri adım atması Küba'nın SSCB ile ilişkilerini bir ölçüde bozdu. Bununla birlikte siyasal ve ekonomik alanlardaki sosyalist uygulamalar sürdü. 1960'ların ilk yarısında ABD baskısından kaynaklanan askeri harcamalar, önemli ekonomik sıkıntılar doğurdu. Aynı dönemde yönetim düzeyinde de çeşitli sorunlar yaşayan Küba, Latin Amerika'daki devrimci hareketlere destek verdiği için diplomatik bir yalnızlıkla karşılaştı. 1965'ten sonra konumunu sağlamlaştırarak içeride daha radikal bir çizgi benimseyen Castro, geniş çaplı devletleştirmelerin yanı sıra bürokraside de kapsamlı düzenlemelere girişti. 1970'te ekonomide başlayan düzelmeyle birlikte parti ve devlet yapısında da kurumlaşma evresine geçildi. 1961'de 26 Temmuz Hareketi'nin PSP ve öteki bazı gruplarla birleşmesiyle ortaya çıkan Küba Komünist Partisi (1965'e değin Birleşmiş Sosyalist Devrim Partisi), örgütsel bir bütünlük kazandı. 1976'da yeni anayasının kabul edilmesiyle devlet organlarının işleyişi istikrarlı bir yapıya kavuşturuldu. Bu arada Castro'nun yönetimdeki ağırlığı da pekişti.

Küba'nın 1968'den sonra SSCB ile düzelen ilişkileri askeri ve ekonomik alanda da sıkı bir yakınlaşmayı getirdi. Küba'nın şeker ürününün büyük bölümünü genellikle dünya fiyatlarının üzerinde satın alan SSCB, yeni yatırımlar için geniş krediler açtığı gibi Küba'nın dış ticaret açığını kapatmaya da önemli katkıda bulunmaya başladı. Üçüncü Dünya içinde daha etkin bir rol üstlenerek başka ülkelerle de ilişkilerini geliştiren Küba, 1979-82 arasında Bağlantısızlar Konferansı'nın dönem başkanlığını yürüttü. Bununla birlikte SSCB'nin dış politikası doğ-

rultusunda Angola ve Etiyopya'da olduğu gibi dünyanın çeşitli yerlerine asker gönderilmesi, Küba'nın Üçüncü Dünya'da bazı

Gorbaçov'un Küba'yı ziyareti sırasında havalimanında karşılama töreni, 1989; Havana, Küba
ABC Aansı

tepkilerle karşılaşmasına yol açtı. Aynı dönemde Küba'daki Sovyet askeri varlığından dolayı ABD ile de yeni gerginlikler ortaya çıktı. ABD'nin uyguladığı ekonomik ambargoyu kaldırması yönündeki girişimler, bu sorun nedeniyle sonuçsuz kaldı. Öte yandan 1980'de Kübalı muhaliflere ABD'ye gitme izninin verilmesinden sonra göç eden 120 bin Kübalı arasında adi suçluların ve akıl hastalarının bulunması bir başka sorun yarattı. ABD'nin 1983'teki Grenada müdahalesi de iki ülkeyi karşı karşıya getirdi.

Kalkınma planlarında birçok alanda hedeflerin gerisinde kalan Küba, 1980'lerde de Sovyet ekonomik ve mali yardımına dayanmaya devam etti. Bununla birlikte Castro 1989 başlarında, SSCB ve öteki Doğu Avrupa ülkelerinin liberalleşme yönündeki politikalarını izlemeyeceğini açıkladı. 1990'da Doğu Avrupa'yı saran reform dalgası da Küba'yı etkilemedi. 1991'de SSCB'nin dağılmasından sonra bu ülkeyle Küba arasındaki özel ilişkilere son verilmesi ekonomik sorunların ciddi boyutlara ulaşmasına yol açtı. 1991'de yıllardır ilk kez bazı temel gıda maddeleri karneye bağlandı. Sovyet desteğinin son bulmasından kaynaklanan ekonomik sorunlar 1992'de de sürerken, yaşam standardındaki düşüş Castro yönetimine yönelik muhalefetin güçlenmesine neden oldu. 1992'de yapılan anayasa değişikliğiyle Halk İktidarı Ulusal Meclisi üyelerinin doğrudan ve gizli oyla seçilmesi karara bağlandı. Ayrıca bazı alanlarda özel yatırıma izin verildi. 1993'te ABD ile ilişkilerde sınırlı bir iyileşme görüldü.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Küba Bağımsızlık Hareketi, Küba'da İspanyol egemenliğine karşı sürdürülen direniş. On Yıl Savaşı (1868-78) ile başlamış, Amerika kıtasındaki İspanyol sömürgeciliğini sona erdiren İspanyol-Amerikan Savaşı ile noktalanmıştır.

Siyasal temsil haklarının bulunmayışından, yoz ve yeteneksiz İspanyol yönetiminden ve yüksek vergilerden giderek daha çok hoşnutsuzluk duyan Kübalılar, zengin toprak sahibi Carlos Manuel de Céspedes önderliğinde doğu eyaletlerinde birleştiler. Céspedes'in Ekim 1868'de kaleme aldığı bağımsızlık bildirisi *El Grito de Yara* (Yara'nın Çığlığı), 200 bin kişinin ölümüyle sonuçlanan On Yıl Savaşı'nın başlangıcını simgeliyordu. Köleliğin derhal kaldırılmasını ve halkın daha çok siyasal güç elde etmesini isteyen küçük çiftçilerle emekçilerin yanı sıra, ekonomik ve siyasal bağımsızlıkta çıkarları olan toprak sahipleri de Céspedes'i destekliyordu.

İspanya, 1876'da ayaklanmayı bastırması için General Arsenio Martínez Campos'u Küba'ya yolladı. Sağlam bir örgütlenmeden ve dış destekten yoksun olan ayaklanmacılar, Şubat 1878'de imzalanan Zanjón Sözleşmesi ile ateşkesi kabul etmek zorunda kaldılar; sözleşmeye göre İspanyollar genel af çıkartacak ve siyasal reformlar yapacaktı. Ağustos 1879'da Calixto García önderliğinde başlayan Küçük Savaş da (La Guerra Chiquita), 1880 sonbaharında İspanyol kuvvetlerince bastırıldı. İspanya, Küba'ya *Cortes*'te (Parlamento) temsil hakkı tanıyıp 1886'da köleliği kaldırdıysa da öteki vaatler yerine getirilmedi.

1894'te İspanya, Küba ve ABD arasındaki ticaret antlaşmasını iptal etti. Yeni vergiler ve ticari kısıtlamalar, zaten ekonomik sıkıntı içinde olan Kübalılara daha da ağır bir yük getirdi. Böylece 1895'te, önceki mücadelenin devamı niteliğindeki Küba Bağımsızlık Savaşı başladı. Bağımsızlık hareketinin ideolojik sözcülüğünü üstlenen şair ve gazeteci José Martí, hareketin destek bulmasında ve örgütlenmesinde önemli rol oynadı. Máximo Gómez ve Antonio Maceo önderliğinde karmaşık gerilla taktikleri uygulayan devrim ordusu, doğu bölgesini denetim altına alarak Eylül 1895'te Küba Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etti. Ardından Maceo'nun kuvvetleri batı eyaletlerini ele geçirmek üzere bu bölgeye yöneldi.

1896 başlarında adanın büyük bölümü bağımsızlık yanlısı güçlerin denetimine girmiş, bu arada İspanyol hükümeti, Martínez Campos'un yerine General Valeriano Weyler y Nicolau'yu atamıştı. Kısa sürede El Carnicero (Kasap) adıyla ün salan Weyler y Nicolau, bağımsızlık ordusunu, en büyük dayanağı olan kırsal bölgelerin desteğinden yoksun bırakmak amacıyla, yüz binlerce Kübalıyı kasaba ve kentlerdeki kamplarda toplamaya başladı; on binlerce kişi, zorla götürüldükleri bu kamplarda açlık ve hastalıktan öldü.

İspanya, 1897'de Weyler y Nicolau'yu geri çağırarak Küba'ya içişlerinde özerklik tanıdı; ertesi yıl da toplama kampları boşaltıldı. Ama bu önlemler, İspanyol-Amerikan Savaşı'nın çıkmasını engelleyemedi. Nisan 1898'deki ABD müdahalesinden önce bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden Martí ve Maceo öldürülmüş, İspanya kentlerin büyük bölümünü yeniden ele geçirmişti. Ama adanın yaklaşık dörtte üçü, hâlâ bağımsızlık ordusunun denetimindeydi ve Kübalılar, ülke çapında İspanyol yönetimine karşı direniyorlardı. Savaş, ABD ile İspanya'nın 12 Ağustos'ta bir ön barış antlaşması imzalamasıyla sona erdi. 10 Aralık 1898'de imzalanan Paris Antlaşması ile İspanya Küba'dan çekildi. 20 Mayıs 1902'de Küba Cumhuriyeti kurulana değin, üç yılı aşkın bir süre Amerikan işgal ordusu adada kaldı.

Küba Bunalımı, Küba'daki Sovyet füzelerinin varlığından kaynaklanan ve Ekim 1962'de ABD ile SSCB'yi savaşın eşiğine getiren uluslararası siyasal bunalım.

Küba Devrimi'nden sonra Mayıs 1960'ta Küba'yı gerektiğinde Sovyet silahlarıyla savunma konusunda güvence veren SSCB başbakanı Nikita Kruşçev, ABD'nin Küba'ya Sovyet orta menzilli balistik füzelerinin yerleştirilmesine tepki göstermeyeceğini varsaymıştı. ABD yönetimi SSCB'nin Küba'ya füze taşıdığını Temmuz 1962'de öğrendi. 29 Ağustos'ta ada üzerinde uçan Amerikan "U-2" casus uçakları Küba'da yeni füze rampalarının inşa edildiğini ve Sovyet teknisyenlerinin bulunduğunu rapor etti. 14 Ekim'de ise bir fırlatma alanında bir balistik füzenin bulunduğu bildirildi.

ABD yönetimi Küba'ya hemen saldırma ya da yeni diplomatik manevralara girme seçeneklerini görüştükten sonra Küba'yı denizden abluka altına almayı kararlaştırdı; ama harekât için "karantina" terimini kullanmaya özen gösterdi. ABD başkanı John F. Kennedy'nin 22 Ekim'de açıkladığı karar Amerikan Devletleri Örgütü'nce (OAS) ertesi gün onaylandı. Kennedy, Sovyet gemilerinin Küba'ya sokmaya çalışacağı "saldırı silahlarına ve bu silahlarla ilgili malzemeye" ABD tarafından el konacağı konusunda uyarıda bulundu. Ayrıca nükleer güçleri alarma geçirerek Küba'ya olası bir askeri müdahale amacıyla Florida kıyılarına yığınak yaptı. Bu sırada asker malzeme taşıyan ve Küba'ya doğru yol alan Sovyet gemileri abluka altına alınmış bölgeye girmekten kaçındı. Kruşçev ABD'nin Küba'yı işgal etmeyeceği konusunda güvence vermesi koşuluyla füzelerin sökülebileceği yolunda bir mesaj gönderdi. Ama bu mesajın içeriği henüz açıklanmadan kamuoyuna SSCB'nin de Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) kararıyla Türkiye'ye yerleştirilmiş olan ABD denetimindeki "Jüpiter" füzelerinin tehdidi altında olduğunu ve Küba sorununun Türkiye'deki füzelerin sökülmesi karşılığında çözüleceğini ima eden bir açıklama yaptı. ABD yönetimi Küba'nın işgali karşısında SSCB'nin de Türkiye ve Batı Berlin'e saldırması olasılığını düşünerek modernleştirme programı çerçevesinde "Polaris" füzeleriyle değiştirilmek üzere zaten sökülmesi planlanan "Jüpiter"leri Türkiye'den kaldırma seçeneği üzerinde tartışırken, Küba üzerinde uçan bir "U-2" uçağı karadan havaya fırlatılan SAM füzeleriyle düşürüldü. Kennedy Washington'daki Sovyet büyükelçisiyle temasa geçerek "Jüpiter"lerin planlanan tarihten önce kaldırılabileceği mesajını verdi. Mesaj alışverişinin yanı sıra savaş hazırlıklarının da hızla sürdüğü gergin bir haftanın sonunda, Kruşçev 28 Ekim'de Kennedy'ye "silahların yerleştirildiği alandaki inşaat çalışmaları"nın durdurulacağını ve o sırada Küba'da bulunan füzelerin Sovyetler Birliği'ne geri götürüleceğini bildirdi. Ayrıca bir Birleşmiş Milletler görevlisinin güvencenin yerine getirilip getirilmediğini incelemek üzere olay yerinde gözlem yapmasına izin verileceği sözünü verdi. Bu gözlem hiçbir zaman yapılmadıysa da, "U-2"

uçaklarının gözlemlerinden istediği sonucu alan ABD yönetimi 20 Kasım'da ablukayı kaldırdı. Bu arada Kruşçev, Küba hava sahasına giren Amerikan uçaklarının düşürüleceği tehdidinde bulunan Castro'ya böyle bir davranıştan kaçınması için baskı yaptı.

Küba Bunalımı'nın çözülmesiyle birlikte, ABD ile SSCB arasındaki çelişkilerin keskin bir boyutta sürdüğü dönem de sona erdi. Sovyet yönetimi içindeki gücünü yitiren Kruşçev Ekim 1964'te iktidardan düşürüldü. Bu gelişmede, Kruşçev'in Küba olayındaki başarısızlığının büyük rol oynadığı düşünülmektedir.

Küba Komünist Partisi, İspanyolca PARTIDO COMUNISTA DE CUBA (PCC), 1923'te gelişmeye başlayan komünist harekete dayanmakla birlikte, resmen Fidel Castro'nun öncülüğünde 1965'te kurulan siyasal parti. 1976 Anayasası'na göre Küba'nın tek siyasal partisidir.

III. Enternasyonel'e (Komintern) bağlı Kübalı Marksistlerce 1925'te kurulan Küba Komünist Partisi, 1940'larla 1950'lerin başlarında Fulgencio Batista yönetimiyle uzlaştı. Bu dönemde parti üyeleri hükümette ve işçi hareketi içinde çeşitli görevlere getirildi. Sonradan Castro yönetiminde Küba Komünist Partisi'nin Politbüro üyeliğine seçilen Carlos Rafael Rodríguez daha 1944'te Batista hükümetinde devlet bakanı oldu. Komünistler 1954-59 arasındaki dönemde yeniden yoğun baskılara uğradı.

1944'te adını Küba Sosyalist Halk Partisi (PSP) olarak değiştirmiş olan parti, Batista'nın düşürülmesinden ve devrimin zafere ulaşmasından sonra, 1961'de Castro'nun 26 Temmuz Hareketi ve öteki bazı sol gruplarla birleşerek Birleşik Devrimci Örgütler'i (ORI) oluşturdu. Ertesi yıl üyeleri arasında geniş bir temizlik harekâtı gerçekleştiren ORI, Birleşmiş Sosyalist Devrim Partisi adı altında yeniden örgütlendi. 5 Ekim 1965'te de kendini fesheden Birleşmiş Sosyalist Devrim Partisi'nin yerine bugünkü Küba Komünist Partisi kuruldu. Daha belirgin bir Sovyet çizgisi izleyen partinin ilk kongresi, 1975'te Havana'da toplandı. PCC'nin kuruluşundan başlayarak partiye Fidel Castro ve kardeşi Raúl Castro egemen oldu.

kübanit, bakır ve demir sülfür ($CuFe_2S_3$) yapısında, yüksek sıcaklıklarda oluşan yataklarda çoğunlukla kalkopirit ve pirotit ile birlikte görülen sülfür minerali. Elde edildiği başlıca yerler Küba'daki Barracanao, ABD'de Ontario'daki Sudbury ve New Mexico'daki Fierro'dur. Kübanit, ortorombik sistemde, mat, pirinç ya da tunç sarısı renkli kristaller halinde oluşur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* sülfür mineralleri (tablo).

kübik gelecekçilik, KÜBO-FÜTÜRİZM (İngilizce Cubo-Futurism) olarak da bilinir, 1910'larda Rusya'da gelecekçiliğin etkisiyle gelişen akım. Resim alanında öncülüğünü Maleviç'in(*) yaptığı akım edebiyat alanında daha etkili olmuştur.

Maleviç 1910-11 yıllarında Larionov ve Goncharova'nın öncüsü olduğu gelişmiş bir "ilkelcilik"le Léger'nin "tüpsü" biçimlerinden etkilenerek ilk kübik gelecekçi yapıtlarını üretti. Köylüleri işlediği "Tahta Rendeleyen Adam" (1912, Belediye Müzesi, Amsterdam) ve "Kovalarla Kadın" (1912, Modern Sanat Müzesi, New York) gibi bu tür resimlerinde biçimleri dinamik renk bloklarına dönüştürdü. Ayrıca arka planı da silindir parçalarıyla doldurarak figürle bütünleşmesini sağladı ve resme dinamik bir ritim kazandırdı. Bu yaklaşımıyla kübizmin parçalanmış düzlemler, gelecekçiliğin de dinamizm ilkelerini birleştirmişti. Larionov ve Goncharova'dan başka Olga Rozanova (1886-1918), İvan Kliun (1873-1943), Vasili Ermilov (1894-1968) ve İvan Puni (Jean Pougny; 1894-1956) gibi ressamlar da 1910'ların başlarında kübik gelecekçi anlatımdan yararlandılar.

Edebiyat alanında Rus gelecekçiliği diye anılan bu akımın öncülüğünü Vladimir Mayakovski yaptı. 1912'de yayımlanan *Poşçyoçine obşçestvennomuvkusu* (Yaygın Beğeniye Bir Şamar) adlı bildirgeyi Mayakovski'nin yanı sıra ressam ve şair David Burlyuk, Velimir Hlebnikov, Aleksey Kruçyenik ve Vasili Kamenski imzalamıştı (*bak.* gelecekçilik).

kübik gerçekçilik, KÜBO-REALİZM olarak da bilinir, ABD'de yaklaşık 1920'lerde Charles Sheeler ve Charles Demuth gibi presizyonistlerin uyguladığı kübizm temelli soyutlama. *Ayrıca bak.* presizyonizm.

kübik sistem *bak.* izometrik sistem

kübizm, görsel sanatlarda Pablo Picasso ile Georges Braque'ın 1907-14 arasında Paris'te geliştirdiği yenilikçi akım. 20. yüzyılın en etkili akımlarından biridir. Resim yüzeyinin derinliksiz, iki boyutlu imgelerle değerlendirilmesini öngörür. Geleneksel perspektif, kısaltım (*rakursi*), hacimlendirme, ışık-gölge kullanımlarına ve sanatı doğanın taklit edilmesi olarak gören kuramlara karşı çıkar. Doğayı temel almakla birlikte, doğadaki biçim, doku, renk ve mekânları taklit etmek yerine, parçalara ayrılmış nesneleri çeşitli yönlerden aynı anda algılanabilecek biçimde yan yana getirerek yeni bir gerçeklik yaratır.

H. Matisse ile eleştirmen Louis Vauxcelles, Braque'ın "L'Estaque'ta Evler" (1908, Hermann Rupf Koleksiyonu, Bern) adlı yapıtının küplerden oluştuğunu söylemişler ve akım adını bu alaylı benzetmeden almıştır. Braque'ın bu yapıtındaki evlerin hacimleri, ağaçların silindirik biçimleri ve tabayeşil tonlar, kübizmin 1909'a değin süren ilk evresini etkileyen Paul Cézanne'ın yapıtlarını anımsatır. Yeni üslubun habercisi ise Picasso'nun 1907'de yaptığı "Avignonlu Kızlar"dır (Modern Sanat Müzesi, New York); resimdeki beş kız figürü kırık çizgili, köşeli biçimlere dönüşmüştür. Cézanne'da olduğu gibi derinlik duygusu renklerle sağlanmış, kırmızımsı kahverengi gibi sıcak renkler yakını, soğuk mavi tonlar uzağı belirtmek için kullanılmıştır.

Kübizmin 1910-12 arasındaki evresi çözümsel (analitik) kübizm olarak bilinir. Bu dönem resimlerinde biçimlerin parçalandığı, çözümlendiği görülür. Daha çok dik açılı ve düz çizgili düzenlemeler yeğlenir, ama Picasso'nun "Mandolinli Kız"ında (1910, Özel Koleksiyon, New York) görüldüğü gibi bazen resmin bazı bölümleri heykeli andırır. Yapıtta öncelikle biçimlerin yapısına önem verildiğinden, izleyicinin dikkatini bu yapıdan uzaklaştırmamak için renk kullanımı basitleştirilmiş, taba, kahverengi, gri, krem, yeşil ya da mavinin tonları yeğlenmiştir. Tek renkliliğe yaklaşan bu tutum nesnenin birçok görünümünü birden, karmaşık bir düzen içinde vermeye de uygun düşer; üst üste bindirilen saydam ve saydam olmayan renk alanları resmin gerilerinde kalmak yerine yüzeyine çıkar gibi görünür. Resmin ortasında küçük ve sıkışık olan biçimler, tuvalin kenarlarına doğru büyüyüp serbestleşir; Picasso'nun "Ambroise Vollard Portresi" (1909-10, Puşkin Güzel Sanatlar Müzesi, Moskova) buna örnektir. Temsili öğelerle birlikte kullanılan harfler sanatçının soyutlamaya verdiği önemi gösterir. En çok çalgı, şişe, sürahi, bardak ve gazete gibi nesnelere yer verilir; ölüdoğalarla insan figür ve portreleri yapılır.

1912'den sonraki bireşimsel (sentetik) kübizm döneminde de gene aynı konular işlenir, ama bu dönemdeki yapıtlarda biçimlerin bireşimi önem kazanır. Rengin önemi büyük ölçüde artar; biçimler parçalanmış ve iki boyutlu olmakla birlikte daha büyük ve bezemeseldir. Düzgün ve kabı yüzeyler karşıtlık oluşturacak biçimde kullanılır ve sık sık kolaj(*) yöntemine başvurulur. Kolaj hem bu karşıtlık duygusunu pekiştirmeye, hem de doğada ve resimde

"Keman ve Testi", Georges Braque'ın bir yapıtı, 1910; Sanat Müzesi, Basel, İsviçre
Anadolu Yayıncılık Arşivi

dikkati gerçekle yanılsama ayrımına çekmeye yarar.

Picasso ve Braque'ın yarattığı bu yeni görsel dil, Fernand Léger, Robert ve Sonia Delaunay, Juan Gris, Roger de la Fresnaye, Marcel Duchamp, Albert Gleizes ve Jean Metzinger tarafından da benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Temelde bir resim üslubu olmasına karşın, 20. yüzyıl heykelciliğini ve mimarlığını da büyük ölçüde etkilemiştir. Kübizmi benimseyen başlıca heykelciler Alexander Archipenko, Raymond Duchamp-Villon ve Jacques Lipchitz olmuştur. Le Corbusier'nin 1920'lerde yaptığı konut tasarımları da bu akımın etkilerini yansıtır.

kübo-fütürizm *bak.* kübik gelecekçilik

kübo-realizm *bak.* kübik gerçekçilik

Kübreviye, Necmeddin Kübra'nın kurduğu tarikat. Tarikat silsilesi Ammar bin Yasir, Ruzbihan Mısri ve İsmail Kasri aracılığıyla Ebu'n-Necib Sühreverdi'ye bağlanır. Sühreverdi'den sonra Ebu Bekr Nessac, Ebu Kasım Kürkani, Ebu Osman Magribi, Ebu Ali Ruzbari, Cüneyd-i Bağdadi, Seri Sakati ve Maruf Kerhi ile yedinci ehl-i beyt (Hz. Muhammed'in ev halkı) imamı Ali er-Rıza'ya ulaşan silsilesi imamlar aracılığıyla Hz. Ali ve Hz. Muhammed'e dayandırılır.

Necmeddin Kübra'ya göre şeriat gemiye, tarikat denize, hakikat inciye benzetilebilir. İnciyi elde etmek isteyen gemiye binerek

denize açılır; hakikate ulaşmak isteyen için gerekli olan ilk şey şeriat, yani Tanrı ve Hz. Muhammed'in buyruklarıdır. Tarikat bütün dünyevi menzil ve makamlardan uzaklaşarak Tanrı'ya yaklaştıracak takvaya tutunmak, hakikat ise amaca ulaşmak, tanrısal tecelliyi görmek demektir. Tanrı'ya ulaşan yollar (tarikat) insanların "nefsleri sayısınca" çoktur, ama bunlar üç ana yola indirgenebilir. Birinci yol, yoğun biçimde ibadet ve iyi edimlerle uğraşanların girdiği tarik-i ahyardır. İkincisi, mücahede ve riyazete dayanan tarik-i ebrardır. Üçüncüsü ise Necmeddin Kübra'nın seçtiği, aşk, cezbe ve muhabbetle gidilen tarik-i şuttardır.

Tarik-i şuttar, isteme bağlı ölüm üzerine kuruludur. Ölümün çeşitli biçimleri vardır. Kırmızı ölüm (mevt-i ahmer), nefsin isteklerini yerine getirmemektir. Beyaz ölüm (mevt-i ebyaz) aç kalarak mideyi öldürmektir. Yeşil ölüm (mevt-i ahdar) değersiz bez parçalarıyla dikilmiş giysiler giymek, siyah ölüm (mevt-i esved) halkın eziyetlerine dayanmaktır. Tarik-i şuttarın on temel ilkesi (usul-i aşere) vardır: Tövbe, züht, tevekkül, kanaat, uzlet, devamlı zikir, teveccüh, sabır, murakabe ve rıza. Tövbe, kişinin kendi istenciyle Tanrı'ya yönelmesi; tevekkül, Tanrı'ya güvenerek bütün neden ve önlemlerden uzak kalması; kanaat, zorunlu gereksinimler dışında bütün nefsi ve hayvani isteklerden uzak durması; uzlet, inziva ve halvet yoluyla halktan uzaklaşmasıdır. Her şeyi unutarak Tanrı'yı anmak zikir, başka bir varlığa çağıran her şeyden yüz çevirerek Tanrı'ya yönelmek teveccüh, nefsin zevk duyduğu şeylerden uzak kalmak sabır, kişinin bütün güç ve eylemlerden soyutlanması murakabe, nefsin hoşnutluğundan ayrılarak tanrısal yargılara tartışmasız boyun eğmek ise rıza olarak adlandırılır.

Kübreviye tarikatı çeşitli İslam ülkelerinde yayılmış, buna karşılık Anadolu'da yayılma olanağı bulamamıştır. Ama Necmeddin Kübra'nın düşünceleri öğrencileri ve yapıtları aracılığıyla Anadolu'da gelişen tasavvuf düşüncesini yoğun biçimde etkilemiştir. Kübreviye etkinliğini Baherziye, Nuriye, Hemedaniye, Rükniye, İğtişaşiye, Aydarusiye ve Firdevsiye gibi çeşitli kollara ayrılarak günümüze değin sürdürmüştür.

küçük, yaşının küçüklüğü nedeniyle medeni hakları kullanma ehliyeti bulunmayan kişi. Yasaya göre erginlik yaşı olan 18 yaşın tamamlanmasıyla küçüklük sona erer. Bazı durumlarda küçük 18 yaşını doldurmadan da ergin sayılabilir. Bu durumlardan biri küçüğün evlenmesidir. Türk Medeni Kanunu'na göre evlenme ehliyeti erkekler için 17, kızlar için 15 yaştır. Olağandışı durumlarda yargıç kararıyla 15 yaşını dolduran erkeğin ve 14 yaşını dolduran kızın evlenmesine izin verilebilir. Öte yandan 15 yaşını bitiren küçüğün kendi isteği ve anne babasının onayıyla da asliye mahkemesinden erginlik kararı alınabilir. Küçük vesayet altındaysa vasinin de dinlenmesi gerekir. Ayrıca küçüğün ergin sayılmaktan önemli bir çıkarının bulunması koşulu aranır.

Yaş küçüklüğü, sezginliği (temyiz kudreti) ortadan kaldıran nedenlerden biridir. Bununla birlikte bir küçük erginlik yaşına varmadan da sezgin sayılabilir. Sezgin küçükler yasal temsilcilerinin, yani veli ya da vasilerinin onayıyla hukuki işlem yapabilirler. Karşılıksız edinimde ve kişiye sıkı olarak bağlı hakların kullanımında bu onay gerekli değildir. Sezgin küçük belirli haksız eylemlerinden sorumlu tutulur. Bu durumda küçüklerin sezginlik yaş sınırı haksız eylemin niteliğine göre değişebilir. Küçüğün haksız eylemi işlediği sırada sezgin olmadığını öne süren yasal temsilcinin, bu savını kanıtlaması gerekir.

Küçük, Fazıl, tam adı MUSTAFA FAZIL KÜÇÜK (d. 1906, Lefkoşa, Kıbrıs - ö. 15 Ocak 1984, Londra, İngiltere), Kıbrıslı Türk siyaset ve devlet adamı. Kıbrıs Cumhuriyeti'nde cumhurbaşkanı yardımcılığı yapmıştır.

Kıbrıs ve İstanbul'da öğrenim gördü. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde başladığı tıp öğrenimini İsviçre'nin Lozan Üniversitesi'nde tamamladı. Paris'te beş yıl uzmanlık öğrenimi gördükten sonra 1938'de Kıbrıs'a döndü.

Siyasal yaşamı, İngilizlerin *énosis* hareketini bastırmaya çalıştığı dönemde başladı. Kıbrıs Türk toplumunun örgütlenmesi için çalışmalar yapan Küçük, 1943'te Lefkoşa Belediye Meclisi'ne üye seçildi. Aynı yıl Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu'na üye oldu ve *Halkın Sesi* gazetesini çıkarmaya başladı. 1945'te Kıbrıs Türk Milli Partisi'ni (1955'ten sonra Kıbrıs Türktür Partisi) kurdu. 1954'ten sonra Rumların *énosis* çabalarına karşı mücadeleyi yoğunlaştırdı. 1958'de Türkiye'de yapılan Kıbrıs mitinglerine katıldı.

Şubat 1959'da Kıbrıs'la ilgili tarafların katıldığı Londra görüşmeleri sonucunda bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulması konusunda anlaşmaya varıldı. Böylece, Küçük'ün Kıbrıs Türkleri adına yürüttüğü Londra ve Zürich antlaşmalarından sonra 16 Ağustos 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti ilan edildi; Makarios cumhurbaşkanı, Küçük de cumhurbaşkanı yardımcısı seçildi.

1963'te Kıbrıs'ta başlayan Rum saldırılarından sonra Rum ve Türk toplumları karşı karşıya gelince Küçük'ün cumhurbaşkanı yardımcılığı da kâğıt üzerinde kaldı. 28 Aralık 1967'de Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi başkanlığına getirilen Küçük, 1973 seçiminde adaylığını koymayarak cumhurbaşkanlığı yardımcılığından ayrıldı; Rauf Denktaş bu makama seçildi. Küçük, son yıllarında gazetecilik yaptı.

Küçük, M. Kemal (d. 1901, Girit - ö. 23 Nisan 1936, İstanbul), tiyatro, sinema oyuncusu ve oyun yazarı. Özellikle komedi oyunculuğunda ustalaşmış, tiyatro yazılarıyla da dikkati çekmiştir.

Vefa İdadisi ve İtalyan Okulu'nda öğrenim gördü. İlk kez Beyazıt'taki Türk Ocağı'nda amatör olarak sahneye çıktı. Başka amatör

Kemal Küçük
İsa Çelik Arşivi

topluluklarda da çalıştıktan sonra Darülbedayi'ye girdi ve ilk kez Robert Flers'in *Kalbin Gençliği* (1920) oyununda rol aldı. 1923'te Darülbedayi'de karışıklıklar çıkınca Sahir Opereti ve Raşit Rıza'nın Türk Tiyatrosu'nda çalıştı. Şadi Fikret'in Milli Sahne'siyle Anadolu turnesine çıktı. Dönüşünde Kemal Film'de çalıştı. Bir süre Muhsin Ertuğrul'un Ferah Tiyatrosu'nda da oynayan Küçük, 1926'da Darülbedayi'ye döndü.

Darülbedayi'de oynadığı oyunlar arasında Musahipzade Celâl'den *Bir Kavuk Devrildi* (1930), *Fermanlı Deli Hazretleri* (1931), *Mum Söndü* (1931), Schiller'den *Hile ve Sevgi* (1933), Dostoyevski'den *Cürüm ve Ceza* (1934), Shakespeare'den *Ölçüye Ölçü* (1935) sayılabilir. Küçük, 1935'te İstanbul Şehir Tiyatroları'nda çocuk oyunlarının başlatılmasına ön ayak oldu ve burada oynanan *Çocuklara Tiyatro Dersi* (1935) ve *Gülmeyen Çocuk* (1936) gibi ilk çocuk oyunlarını yazdı.

Zaman zaman çeşitli gazete ve dergilerde tiyatro yazıları yayımlanan Küçük, Alay Köşkü'nde açılan tiyatro kursunda verdiği derslerin notlarını *Tiyatro* (1933) adlı kitabında topladı. Ayrıca *İç Acısı*, *İnkılap Sembolü* (pantomim) ve *Çınar* adlı oyunlar, çeşitli yazarlardan uyarlama ve çeviriler yaptı. M. Ertuğrul'un *Boğaziçi Esrarı* (1922) ve *Leblebici Horhor* (1923) filmlerinde de oynadı.

Küçük, Yalçın (d. 17 Şubat 1938, İstanbul), iktisatçı ve yazar. Siyasal kişiliğinin yanı sıra toplumsal mücadelelerin ve sosyalizmin sorunlarına ilişkin özgün görüşleriyle de tanınır.

Kabataş Lisesi'ni bitirdikten sonra 1955'te Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne girdi. Öğrenciliği sırasında Ankara Üniversitesi Talebe Birliği'nin yönetiminde görev aldı ve dönemin öğrenci hareketlerine etkin biçimde katıldı. Yükseköğrenimini tamamladıktan sonra Devlet Planlama Teşkilatı'nda (DPT) uzman yardımcısı olarak çalışmaya başladı (1960). Ardından ABD'ye giderek Yale Üniversitesi'nde lisansüstü öğrenimi gördü. Türkiye'ye dönüşünde DPT'nin Uzun Vadeli Planlar Şubesi müdürlüğüne getirildi (1963). 1966'dan başlayarak Ortadoğu Teknik Üniversitesi'nde öğretim üyeliği yaptı. 1967'de doktora çalışmasını tamamladı. *Ant* ve *Emek* dergilerinde yazıları yayımlandı. 1971'de doçent oldu. 1972'de üniversitedeki görevinden uzaklaştırıldıktan sonra, 1973-76 arasında *Cumhuriyet* gazetesinde iktisat yorumları yazdı ve gazetenin ekonomi servisini yönetti. 1975'ten sonra, Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) destekleyen haftalık *Yürüyüş* dergisinde başyazarlık yaptı. Parti içindeki görüş ayrılığı nedeniyle 1978'de TİP'ten ihraç edildi. 1979'da Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi'nde (bugün Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi) öğretim üyesi olarak göreve başladı. 12 Eylül 1980 harekâtının ardından, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na dayanılarak 1983'te bu görevinden uzaklaştırıldı. *Bir Yeni Cumhuriyet İçin* (1980) adlı yapıtı nedeniyle tutuklandı, 11 ay tutuklu kaldıktan sonra aklandı. 1987'de aylık *Toplumsal Kurtuluş* dergisinin kuruluşuna katıldı, bir süre derginin yayın danışmanlığını yürüttü. Öbür yapıtları arasında *100 Soruda Planlama, Kalkınma ve Türkiye* (1971), *Türkiye Üzerine Tezler* (1978-91, 5 cilt), *Aydın Üzerine Tezler: 1830-1980* (1984-88, 5 cilt), *Bilim ve Edebiyat* (1985), *Küfür Romanları* (1986), *Estetik Hesaplaşma* (1987), *İtirafçıların İtirafları* (1987), *Fatih Sultan Mehmet* (1987), *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Kuruluşu 1925-1940* (1988), *Davalarım* (1990), *Ermeni Rahiple Mektuplaşmalar* (1990) ve *Sovyetler Birliği'nde Sosyalizmin Çözülüşü* (1991) sayılabilir.

Küçük Ağrı Dağı, Doğu Anadolu Bölgesi'nde sönmüş yanardağ. Aynı taban üstünde yer alan Büyük Ağrı'dan Serdarbulak Geçidiyle (2.700 m) ayrılır. Türkiye-İran sınırına 6 km, güneydoğusundaki Büyük Ağrı'nın doruğuna (5.137 m) ise 11 km uzaklıktadır. Gelişen ölçüm yöntemleriyle

son yıllarda daha sağlıklı biçimde saptanan doruğun yüksekliği 3.896 m'ye ulaşır. Bu yükseklik, eski kaynaklarda 3.925 m olarak geçer.

Küçük Ağrı Dağı, Ağrı
Nezih Başgelen

Çevresinde bazı küçük parazit koniler bulunan Küçük Ağrı Dağı, düzgün bir koni biçimindedir. Doğal bitki örtüsü açısından Büyük Ağrı Dağına step görünümü egemenken, Küçük Ağrı'da huş topluluklarına rastlanır. Bazı ortaçağ kaynaklarında Küçük Ağrı'nın ormanlarla kaplı olduğu belirtilir.

Berlin Antlaşması'na (1878) göre Osmanlı-Rus sınırı Ağrı Dağından geçiyordu. 1921'de Türkiye-SSCB sınırı Aras Irmağından geçirilince, Büyük Ağrı bütünüyle Türkiye topraklarında kaldı, ama Küçük Ağrı'nın doğu yamacı İran sınırları içindeydi. 1932'de İran ile yapılan bir sınır düzenlemesi sonucunda Küçük Ağrı'nın tümü Türkiye topraklarına katıldı. *Ayrıca bak*. Ağrı Dağı.

Küçük Ali (HAYALİ), asıl adı MEHMED MUHİDDİN SEVİLEN (d. 1886, İstanbul - ö. 7 Aralık 1974, Ankara), Karagöz oynatıcısı ve yazar. Karagöz sanatının son büyük ustasıdır.

İstanbul Davut Paşa Rüştiyesi'ni bitirdi (1909). Posta İdaresi'nde çalıştı. I. Dünya Savaşı sırasında askere alındı. Daha sonra eski görevine döndü ve Ankara Paket Postanesi'ndeki görevinden emekli oldu (1944).

Muhiddin Sevilen daha sekiz yaşındayken Karagöz oynatmaya heves etti. Döneminin usta Karagöz oynatıcıları Hayali Ömer Fahri Efendi, Hayali Memduh Bey, Hayali Arap Cemal Efendi, Hayali Sobacı Ömer Efendi, Nazif Bey, Serçe Mehmed Efendi, Hayali Kâtip Salih Efendi ve Hayali Arap Ömer Ağa gibi ustalardan bu sanatı öğrendi. Fatih'te Draman mahallesinde 1900'de verdiği ilk Karagöz temsilinden sonra Hayali Küçük Ali adını aldı. Altmış yıla yakın bir süre Karagöz oynattı.

Karagöz oyunlarında, eski metinlerdeki açık saçık sözleri edep dışı sayarak ayıkladı. Yalın ve yapmacıksız bir üslup benimsedi. Kendi yaptığı Karagöz tasvirlerini de kullandı. Radyoda 20 yılı aşkın bir süre Karagöz oynattı ve kaybolmakta olan bu sanatın günümüze ses olarak aktarılmasını sağladı. 19 ses bandında toplanan Karagöz kayıtları Ankara'da Milli Kütüphane'de saklanmaktadır.

Muhiddin Sevilen, *Karagöz'ün Hamam Eğlencesi* (1928) ve *Karagöz'ün Kâğıthane Sefası* (1928) adlı Karagöz oyunlarıyla 15 klasik oyun metnini (*Karagöz*, 1969, 1989) yayımlamış ve *Hayal Perdesi* (1931) adıyla bir de kitap yazmıştır.

Küçük Amerika, ABD'nin Antarktika'daki en önemli üssü. Kainan Koyu yakınındaki Ross Buzlasının kuzeydoğu kıyısında yer alır. 1928'de Richard E. Byrd'ün kutup araştırmaları merkezi olarak kurduğu üs, 1933-35 arasında gene Byrd tarafından genişletildi. Byrd, 1940'ta 11 km kuzeydoğuda, sonradan Küçük Amerika III adı verilen bir istasyon kurdu. Burası II. Dünya Savaşı öncesinde devlet desteğiyle Marie Byrd Toprakları'na yapılan keşif gezisi sırasında batı üssü olarak kullanıldı. Savaştan sonra da küçük bir uçak pisti ve 60 çadırdan oluşan Küçük Amerika IV kuruldu. Bu istasyon, Antarktika'nın kıyı şeridinde araştırmalar yapma ve kıtadaki ABD egemenliğini genişletme amacına yönelik Yüksek Atlama Harekâtı (1946-47) sırasında üs olarak kullanıldı. 1956'da, Uluslararası Jeofizik Yılı'na (1957-58) hazırlık olarak bölgeye yeniden araştırma gezisi düzenlendiğinde, buzulların parçalanması sonucu bütün Küçük Amerika istasyonlarının yok olduğu görüldü. Bunun üzerine birkaç kilometre kuzeydoğudaki Kainan Koyu yakınında, iç kesimlerdeki Byrd İstasyonu'na giden 990 km uzunluğundaki yolun başlangıç noktası ve ikmal üssü işlevi görecek Küçük Amerika V kuruldu.

Küçük Antant, iki dünya savaşı arası dönemde Çekoslovakya, Yugoslavya ve Romanya arasında yapılan karşılıklı savunma anlaşması. 1920-21 yıllarında imzalanmış çeşitli antlaşmalara dayanan Küçük Antant, Almanya ve Macaristan'ın Tuna bölgesindeki egemenliklerine karşı, üye ülkelerin toprak bütünlüğünün ve siyasal bağımsızlığının korunmasını amaçlamaktaydı. 1920'lerde bu üç ülke, Fransa ile ekonomik ve siyasal işbirliği yapma ve ittifak kurma yolunda girişimlerde de bulundu.

Hitler'in 1933'te Almanya'da iktidara gelmesinin ardından Küçük Antant'a bağlı devletler, bir Daimi Sekreterlik ile Daimi Kurul oluşturdular. Üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşan bu organlar yılda üç kez toplanarak ortak bir politika saptıyordu. Ama 1930'larda, özellikle Almanya'nın Ren Bölgesi'ni işgal etmesi (1936) ve Fransız desteğinin antant için önemini büyük ölçüde yitirmesinden sonra, üyeler giderek birbirinden bağımsız politikalar izlemeye başladılar.

Çekoslovakya, Alman tehdidiyle karşı karşıya kaldığında, antanta göre üye ülkelerin, böyle bir durumda tüm güçleriyle askeri yardımda bulunmakla yükümlü olduğunu öne sürerek yardım istedi. Yugoslavya ve Romanya'nın bu isteği reddetmesi (Nisan 1937) üzerine, antant işlerliğini tümüyle yitirdi. Almanya'nın Eylül 1938'de Çekoslovakya'nın Südet bölgesini ilhak etmesiyle de varlığı resmen sona ermiş oldu.

Küçük Antiller, Antil Denizinde uzun bir yay oluşturan küçük adalar topluluğu. Kuzey-güney doğrultusunda Virgin Adalarından Trinidad'a, oradan da doğu-batı doğrultusunda Margarita'dan Venezuela'nın kuzey kıyısı açıklarındaki Aruba'ya uzanır. Batı Hint Adalarının toplam kara alanının yüzde 6'sını oluşturur.

Küçük Antiller, yörenin İspanyol kolonisi olduğu ilk zamanlardan başlayarak iki gruba ayrıldı. Bu ayrım Fransızlar, Felemenkliler ve Almanlarca da benimsendi. Ada gruplarına verilen İspanyolca Barlavento (Rüzgârüstü) ve Sotovento (Rüzgâraltı) adları, düzenli esen doğu alizelerinin bölge için taşıdığı önemi yansıtmaktadır. Rüzgârüstü Adaları Dominika'dan Grenada'ya kadar güney doğrultusunda uzanır. Rüzgâraltı Adaları ise Guadeloupe'tan Virgin Adalarına genellikle batı doğrultulu bir yay çizer. Alizeler taşıdıkları nemi Rüzgârüstü Adalarında bıraktığından, Güney Amerika kıyıları yakınında yer alan doğu-batı doğrultulu adalar zincirinin iklimi kuraktır. Küçük Antiller'deki üç küçük ada (Margarita, Coche ve Cubagua) Venezuela'nın Nueva Esparta(*) eyaletini oluşturur. Çoğunda yerleşim olmayan 70 kadar ada da Venezuela'ya aittir. *Ayrıca bak*. Hollanda Antilleri; Rüzgâraltı Adaları; Rüzgârüstü Adaları.

Küçük Ayasofya Camisi, eskiden SERGİOS VE BAKKHOS KİLİSESİ. 16. yüzyıl başında camiye çevrilen erken Bizans dönemi kilisesi. İstanbul'da Kadırga semtinde, Marmara surlarının hemen içindedir.

I. İustinianos tarafından 531-536 arasında yaptırıldı. II. Bayezid'in bâbü's-saade ağası Küçük Hüseyin Ağa tarafından 1506'da

Küçük Ayasofya Camisi'nin içinden bir görünüm
Fikret Adanır

camiye çevrildi ve narteksinin önüne beş kubbeli bir son cemaat yeri eklendi. Yapım çalışmaları Hüseyin Ağa'nın ölümünden sonra da sürdürüldü ve 1513'te bitirildi. Bu arada caminin hemen doğusuna Hüseyin Ağa için bir türbe, kuzeydeki avluya bir zaviye yapıldı. Bu zaviye avluyu üç yandan çeviren revaklarla, onların arkasındaki oda sıralarından oluşuyordu. 1762/63'te narteksin kuzeybatı köşesine bir minare eklendi. 1956'da minare, bir süre sonra da bütün yapı onarımdan geçirildi.

Yapının planı, kenarları yaklaşık 25-28 m arasında değişen, düzgün olmayan bir kare biçimindedir. Karenin içinde, bir sekizgenin köşelerine gelecek biçimde yerleştirilmiş sekiz büyük ayak, çapı 15 m'yi aşan kubbeyi taşır. Ayaklarla kareyi oluşturan beden duvarları arasında bir çevre koridoru dolanır. Koridorun üst katı da ortadaki sekizgeni üç yandan (doğu, kuzey ve batı) saran bir galeri biçimindedir. Güney duvarından dışarıya taşan apsis nişi yarım altıgen planlıdır; üzerini bir yarım kubbe örter. Apsis yönü dışında, ayakların arası hem yer katında, hem de galeride ikişer sütunla üç açıklığa bölünmüştür. Ayaklar kubbe eteği hizasında beşik kemerlerle birbirine bağlanır. Sekizgenin dört köşesinde kemerlerin arkasına birer yarım kubbe getirilmiştir. Merkezi kubbe içeride, ayaklara basan sekiz kemerle bunların arasındaki küçük pandantiflere oturur. Kubbe 16 dilimlidir ve her kemerin ortasına rastlayan dilime bir pencere getirilmiştir. Dışarıda ise kubbenin

alt bölümü, bu pencerelerin üstüne kadar yükselen bir kasnak içine alınmış, dışa doğru açma kuvveti böyle karşılanmaya çalışılmıştır. Bunun sonucunda da kubbe dışarıdan çok basık görünür.

Bir karenin ya da bir sekizgenin içindeki sekiz ayağa oturan kubbeyle örtülü merkezî planlı yapılara, Suriye yöresinde ve Bizans mimarlığında sık sık rastlanır. Benzer plan çözümleriyle Kudüs'te 4. yüzyılın ilk yarısında yapılmış Kutsal Kabir Kilisesi'nde, Ravenna'da Sergios ve Bakkhos'la hemen hemen aynı tarihli San Vitale Bazilikası'nda da karşılaşılır. Gene Kudüs'teki 7. yüzyıl sonu yapısı Kubbetü's-Sahra ve Aachen'daki 9. yüzyıldan kalma Palatine Şapeli de bu şemanın tekrarlandığı yapılardır.

Kaynaklar Sergios ve Bakkhos Kilisesi'nin duvarlarının renkli mermer levhalarla, kubbesinin içinin mozaiklerle kaplı olduğunu yazar. Ama günümüze yalnızca, galerinin oturduğu baştabanı çepeçevre dolanan kuşak yazısıyla, onu alttan ve üstten çeviren kornişlerin bezemeleri ve her iki kattaki sütunların İustinianos'la karısı Theodora'nın monogramlarını taşıyan, dantel gibi oyularak yapılmış başlıkları kalmıştır.

Küçük Buzul Çağı, 13. yüzyılda başlayıp belirli aralıklarla yedi yüz yıl kadar süren buzullaşma dönemi. *Ayrıca bak.* Buzul Çağı.

Küçük Çekmece Gölü, Marmara Bölgesi'nde kıyı gölü. İstanbul'un 15 km kadar batısında yer alır. Yüzölçümü 16 km²'dir. Kuzey-güney doğrultusunda 10 km boyunca uzanır; genişliği en çok 6 km kadardır. En derin yeri güney kıyısı yakınında 20 m'yi bulur.

Kuzeyden dökülen Sazlıdere ve bunun doğusundaki Nakkaş (Menekşe) Deresi ile kuzeybatıdan gelen Eşkinoz (Nazlı) Deresinin birleştiği ortak ağzın, yükselen deniz sularının altında kalmasıyla, gölden önce bir körfez oluşmuştur. Göl ise lodos dalgalarının taşıdığı kumların yığılmasıyla körfez ağzının bir kıyı kordonuyla kapanarak bir lagüne dönüşmesi sonucunda oluşmuştur. Lagünü oluşturan kordon, batıdaki Soğuksu Burnundan doğuya doğru gelişmiştir. Kordonun sonundaki sığ bir geçit, göl ile deniz arasındaki ilişkiyi sağlar.

Küçük Çekmece Gölünün biçimi, dere ağızlarında oluşan koylarla belirlenmiştir. En belirgin girinti, kuzeye doğru ilerler ve Sazlıdere'nin ağzına rastlar. Kurt Burnu ile batıdaki Köşk Burnu arasına sokulan bu girintinin en derin yeri 14 m'yi bulur.

Küçük Çekmece Gölünün denizle ilişkisi tam olarak kesilmediğinden suları biraz tuzludur. İstanbul'u Edirne'ye ve Avrupa'ya bağlayan D-100 Karayolu gölü denizden ayıran kordondan geçer. Sirkeci-Edirne demiryolu ise gölün doğu ve kuzey kıyılarını, Kınalı-Sakarya otoyolu da kuzey kıyıyı izler.

Son yıllarda Küçük Çekmece Gölü kıyılarında yoğun bir kentleşme hareketi gözlenmektedir.

küçük dolaşım, taşıdığı oksijeni dokulara verdikten sonra kalbe geri dönen karbon dioksit yüklü kanın akciğer atardamarıyla akciğerlere gittikten ve burada karbon dioksiti bırakıp oksijen yüklendikten sonra akciğer toplardamarıyla kalbe taşınması. *Ayrıca bak.* kan dolaşımı.

Küçük Efendi Külliyesi, FEVZİYE KÜLLİYESİ olarak da bilinir, İstanbul'da Kocamustafapaşa semtinde, Merdivenli Çeşme Sokağı üzerinde, cami, kütüphane, çeşme ve tekke odalarından oluşan külliye. Ayasofya valizi Feyzullah Efendi tarafından Nakşibendi tarikatı için yaptırılmış, onun oğlu olduğu sanılan Şeyh Raşid Efendi tarafından yenilenmiştir. Çeşmenin yazıtında bitim tarihi olarak 1825/26 verilmiştir.

Osmanlı baroğunun yalnız bezeme düzeyinde kalmayıp yapının biçimlenişine de yansıdığı çok az sayıdaki örneklerden biri olan Küçük Efendi Külliyesi, duvarla çevrili düzgün olmayan kare biçiminde bir avlu içindedir. Merdivenli Çeşme Sokağı boyunca uzanan avlu duvarının batı ucu, üç tane dışbükey ve bunların arasındaki iki tane içbükey kıvrımla hareketlendirilmiştir. Dışbükey kıvrımlardan ortadakine çeşme, iki yanlardakine de birer avlu kapısı getirilmiştir. Üç yalaklı mermer çeşme asma çelenkler, akantus yaprakları gibi kabartma örgeler ve dalgalı silmelerle bezenmiştir. Aynı duvarda, daha doğuya yakın üçüncü bir kapıdan cami avlusuna girilir. Solda, avlunun kuzey ve batı duvarları boyunca "L" biçiminde sıralandığı bilinen tekke odalarının yerinde bugün kötü bir biçimde yapılmış tek katlı imam evi vardır.

Eskiden semahane olarak da kullanılan kâgir duvarlı caminin planı, enine bir elips biçimindedir. Önünde bu elipsi izleyen kapalı bir son cemaat yeri vardır. İç mekân, 10 tane ahşap sütunun taşıdığı, oval biçimli ahşap bir kubbeyle örtülüdür. Bu kubbe, bütün yapıyı kaplayan ahşap kırma çatının altında kaldığı için dışarıdan görülmez. Sütunlarla caminin beden duvarı arasında, orta mekânı bir koridor dolanır. Bu koridorun üstü de bir galeri biçimindedir. Son cemaat yerindeki iki merdivenle çıkılan galerinin ortasında, girişin üstüne gelen yerde, dönemin padişahı II. Mahmud için bir hünkâr mahfili düzenlenmiştir. Eski fotoğraflarda, burasının güzel bir ahşap kafesle iç mekândan ayrıldığı görülmektedir. Mihrap eliptik plandan dışa doğru taşan enlemesine bir dikdörtgenin içinde yer alır. Mihrap nişinin içindeki kapıdan, hemen arkadaki küçük bir çilehaneye geçilir.

Dikdörtgen planlı kütüphane kuzeybatıda cami kütlesine bitişir. İç içe iki odadan oluşan kâgir duvarlı kütüphane bir kapıyla camiye açılır. Öbür yanında bulunan asıl girişine ise, çeşmenin iki yanındaki avlu kapılarından geçilerek ulaşılır. Caminin batı duvarına bitişik ve oldukça kısa olan minare sivri uçlu soğan biçimindeki külahıyla dönemin barok beğenisini yansıtır.

Avluda caminin doğusundaki hazire, cami girişi ile hazire arasında bir merdivenle inilen çukurun içindeki Hatice Hanım Çeşmesi (1835/36), güney avlu duvarına bitişik su haznesi, külliyenin öbür bölümleridir.

Küçük Efendi Camisi 1957'deki yangında harap olduktan sonra çok kötü bir onarım geçirmiştir. Ama planının temel özellikleri korunmuş olduğu için, Osmanlı baroğunun günümüzdeki en önemli dinsel yapı örneklerinden birini oluşturmaktadır.

küçük gelgit, Ay'ın ilkdördün ya da sondördün evrelerinde Yer'de oluşan en düşük genlikli gelgit. Dördün evrelerinde Güneş ile Ay, Yer'e göre aralarında dik açı yapar. Bu nedenle Güneş'in ve Ay'ın gelgit oluşturma etkisi birbirini götürür; bu dönemde gelgit genliği, ortalama gelgit genliğinden yüzde 10-30 daha azdır. *Ayrıca bak.* gelgit.

küçük gezegen, ASTEROİT ya da PLANETOİT olarak da bilinir, önemli bölümü Mars ve Jüpiter'in yörüngeleri arasında yer alan çok sayıdaki kayaç yapılı, küçük gökcismi. Güneş sisteminde bugüne değin 2 bin kadar küçük gezegen keşfedilmiştir; bunların bazıları çiftler halinde dolanırlar.

Küçük gezegenler Güneş sistemindeki dokuz gezegenin hepsinden küçüktür; çapı 300 km'den büyük olanların sayısı büyük olasılıkla yedi tanedir. Bilinen küçük gezegenlerin en büyüğü olan Ceres'in çapı 1.020 km, ikinci büyük Pallas'ın çapı ise 585 km kadardır. Çapı 100 km'nin üstünde olan küçük gezegen sayısı 250 kadardır. Güneş sisteminde iri kaya parçası büyüklüğünde milyonlarca küçük gezegen bulunduğu sanılmaktadır. Bunlar büyük olasılıkla daha büyük boydaki küçük gezegenlerin çarpışmasıyla oluşmuşlardır. Bu küçük gökcisimlerinin çok küçük bir bölümü göktaşı (meteorit) biçiminde Yer yüzeyine düşmektedir.

Küçük gezegenlerin en büyüklerinin kütleleri, yapılaşmaları sırasında küresel bir biçim almaya yeterli kütleçekimini sağlayabilecek büyüklüktedir. Bu varsayım, bunların biçimlerinin bakışımsız (asimetrik) olmasından kayanaklanacak düzenli parlaklık değişimi göstermemeleriyle desteklenmektedir. Küçük gezegenlerin daha küçük boyutlu olanları ise çok değişik biçimlerde olabilmektedir. Örneğin İkaros, yalnızca 2 km çapında olmakla birlikte, hemen hemen küreseldir. Oysa yaklaşık 10×15×30 km boyutlarında olan Eros'un biçimi çok basıktır.

İkaros ve Eros gibi dolanımları sırasında Güneş'e Yer'den daha fazla yaklaşan küçük gezegenler Apollon küçük gezegenleri olarak adlandırılır. Bu tür küçük gezegenlerden yalnızca iki düzine kadarı belirlenebilmiştir, ama bu türden 1.000 kadar küçük gezegenin bulunduğu sanılmaktadır. Apollon küçük gezegenlerine ilişkin kapsamlı araştırmaların gerekli olduğu görüşünü savunanlar, bunu iki nedene dayandırırlar. Birinci neden bunların Yer'e çarpabilecekleri korkusudur. Yer'e çarpabilecek küçük gezegenlerin bilinmesi ve yörüngelerinin hesaplanması, hareketlerinin değiştirilerek çarpışma olasılığının ortadan kaldırılmasını olanaklı kılabilir. Büyük kütleli bir küçük gezegenin Yer'e çarpma olasılığı, küçük kütlelilere oranla çok zayıftır. Yapılan hesaplara göre, 1 milyon yıllık bir sürede 1 km çaplı küçük gezegenlerden üç tanesi Yer'e çarpabilecektir. Bu boyutta bir küçük gezegenin Yer'e çarpması birkaç hidrojen bombasına eşdeğerde bir etki yapacak, bu çarpışma sonucu 13 km çaplı bir krater oluşacaktır. Yer'in ikliminde kısa dönemli değişmeler ortaya çıkacak, çarpışmanın okyanuslarda olması ise büyük felaketlere neden olabilecektir. Bazı araştırmacılar 65 milyon yıl kadar önce, dinozorların neslinin tükendiği çağda, 10 km çaplı bir küçük gezegen ya da bir kuyrukluyıldızın Yer'e çarpması sonucunda karalarda ve denizlerde yaşayan birçok canlı türünün birkaç yıl gibi kısa bir süre içinde yok olduğu kanısındadırlar.

Apollon küçük gezegenlerine duyulan ilginin ikinci nedeni bunların demir, nikel, magnezyum gibi önemli metaller bakımından zengin olmalarıdır. Bir Apollon küçük gezegenine gitmek için gerekli enerji ve zaman, Mars ve Jüpiter'in yörüngeleri arasındaki küçük gezegen kuşağındakilere ulaşmak için gerekenden çok daha azdır.

Göktaşlarının bileşimine ilişkin laboratuvar çözümlemelerini bütünlemek amacıyla, 1970'lerde küçük gezegenlerin yansıma tayfları gelişmiş tekniklerle incelenmeye başladı. Böylece küçük gezegenlerin bileşimi daha iyi bir biçimde belirlenebildi. Bu gökcisimlerinin değişik oranlarda taşsı ve başta demir olmak üzere metalik maddelerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Temel olarak taşsı madde içerenlerin çoğunda olivin ve

piroksenden (silikatlarla bağlanmış demir ya da magnezyum) oluşan ince gökkumu (kondrül) parçacıkları bulunur; fazla miktarda karbon da içerdiklerinden koyu renkli olan bu gökcisimlerinin aklık dereceleri 0,03-0,04 dolayındadır. Karbonlu kumlu göktaşı(*) olarak adlandırılan bu gökcisimlerinin Güneş sistemini oluşturduğu kabul edilen ilk bulutsudan ortaya çıkan ilk maddeler olduğuna inanılmaktadır. Bunlar genç küçük gezegenlerde radyoaktifliğin yol açtığı ısıdan kaynaklanan erime ya da meteor çarpmasıyla oluşan yapısal başkalaşım gibi daha sonraki değişimlerden etkilenmemişlerdir. Karbonlu kumlu göktaşlarına ilişkin son laboratuvar araştırmaları, birkaç süpernova patlamasının ilk bulutsunun sıkışmasını başlattığı, sıkışan bulutsunun kendi kütleçekimi etkisiyle çökerek Güneş'i ve gezegenleri oluşturduğu görüşünü güçlendirmiştir.

Bir gezegenden çok yıldızı andıran ve Güneş sisteminin en büyük gezegeni olan Jüpiter'in kütleçekimi etkisi nedeniyle, Mars ve Jüpiter arasındaki bölgede başka bir gezegen oluşamazdı. Jüpiter'in etkisi, Güneş sisteminin biçimlenmesi sırasında küçük gezegen kuşağındaki ilkgezegen maddesinin kaynaşmasını önlemiş ve bu maddenin yoğunlaşarak gezegen boyutunda gökcisimleri oluşturması yerine, parçalanıp dağılması sonucunu doğurmuş olmalıdır. Küçük gezegenlerin tümü tek bir cisim halinde toplansaydı bunların ancak Güneş sistemindeki büyük uydular (örn. Ay ya da Jüpiter'in Galilei uyduları) irliğinde bir gökcismi oluşturabilecekleri öne sürülmektedir.

Küçük gezegenler ile Güneş arasında Jüpiter'in kütleçekimi etkisinden kaynaklanan aralıklar (küçük gezegen yoğunluğunda azalmalar) vardır. Kirkwood aralıkları olarak bilinen bu aralıklar, Jüpiter'in yörünge periyodunun 1/2 ya da 1/3 gibi basit kesirli katlarına karşılık gelen yörünge bölgelerindedir. Böyle bir yörüngede bulunan bir küçük gezegen her tam dolanımında, bulunduğu aralığa göre, iki ya da üç kez Jüpiter'in yakınından geçecektir ve Jüpiter'in yinelenen ve hep aynı yönde olan çekme etkisinden dolayı daha geniş, Jüpiter'e daha yakın bir yörüngeye oturacaktır. Bu nedenle küçük gezegenler Jüpiter ile rezonansa girmelerine yol açan böyle yörüngelerde yer alamazlar ve ortaya Kirkwood aralıkları çıkar.

Jüpiter'in kütleçekimi kuvvetinin başka bir etkisi daha vardır. Küçük gezegenlerin bir bölümü, bu etki nedeniyle, iki grup halinde kümelenirler, bu kümeler Troyalılar(*) olarak adlandırılır. Troyalılar, kümelerden biri Jüpiter'den 60° ileride, öbürü 60° geride olmak üzere Jüpiter yörüngesinin üzerinde dolanırlar.

İlk küçük gezegenin keşfi (Ceres, 1801) gezegenlerin Güneş'ten uzaklıklarına bir sayı dizisi karşılık getiren Bode yasası(*) nedeniyle pek şaşırtıcı olmadı (ama bu dizi sonradan keşfedilen dış gezegenlere uymamaktadır). Bu dizideki sayılardan biri Mars ile Jüpiter arasında hiçbir gezegenin bulunmadığı bir yere karşılık geliyordu. Tam bu sayının belirlediği uzaklıktaki bir yörüngede dolandığı gözlenen Ceres, böylece, Bode yasasını doğrulamış oluyordu. Ama Pallas (1802), Juno (1804) ve Vesta'nın (1807) keşfi durumu biraz karıştırdı. Astronomlar küçük gezegenlerin bir büyük gezegenin parçalanıp dağılmasıyla oluştuğu sonucuna varmışlardı, ama bu görüş üç nedenden ötürü geçerliğini yitirmiş durumdadır. Bu nedenlerden birincisi, yukarıda da belirtildiği gibi, küçük gezegenlerin tümünün bir araya gelmesiyle bile büyük gezegen ölçeğinde bir cismin oluşamamasıdır. İkinci neden, Jüpiter'in kütleçekimi etkisinin bu büyüklükte bir gezegenin oluşmasını engelleyecek düzeyde olmasıdır. Üçüncü olarak, Güneş'ten değişik uzaklıklarda yer alan küçük gezegenlerin bileşim ve yoğunluklarının farklı oldukları anlaşılmıştır. Güneş sisteminin merkezinden uzaklaşıldıkça taşsı-metalik yapıdan sulu ve karbonlu kumlu yapıya doğru bir geçiş gözlenmekte ve yoğunluk gittikçe azalmaktadır. Böyle bir durum bir gezegenin parçalanması ya da patlamasıyla oluşamaz, çünkü bu tür bir olayda kimyasal bileşim ve yoğunluk dağılımının rasgele olması gerekirdi. Tersine, bu durum, günümüzde geçerli olan kurama göre Güneş sisteminin oluşumuna yol açan süreçle uyuşmaktadır.

küçük harf, MİNÜSKÜL olarak da bilinir, kaligrafide, birçok alfabedeki büyük harflerin (majiskül) karşıtı olan küçük boyutlu harf. Küçük harfler, büyük harfler gibi gerçek ya da varsayımsal iki yatay çizgi arasında sınırlı kalmaz; b, d, f, h, k, l gibi yukarıya doğru yükselen harfler üst çizginin üstüne taşarken, g, p ve y gibi aşağı sarkan harfler alt çizginin aşağısına uzanır.

İlk küçük harf Karolenj yazısında ortaya çıktı. Bu okunaklı ve işlek yazıyı Yorklu Alcuin ile Tours'daki (Fransa) St. Martin Manastırı'nda bulunan İngiliz keşişler geliştirdiler. 781-790 arasında Charlemagne'ın eğitim reformlarını düzenlemeyi üstlenen Alcuin'in, bu büyük görevi yerine getirebilmek için, Aziz Hieronymus'un Vulgata'sının çoğaltılmasında kullanılacak kolay okunabilen bir yazıya gereksinimi vardı.

Güzel ve okunaklı Karolenj yazısı küçük harflerin ortaya çıkmasının yolunu açtı; cümlelere büyük harfle başlanıp nokta ile bitirilmesi de metnin cümle ve paragraflara bölünmesini getirdi. Başlangıçta yuvarlak ve geniş aralıklıyken gittikçe daha sıkışık bir hale geldi ve çizgileri kalınlaşarak gotik özellikler kazandı. Kuzey Avrupa'da ortaya çıkan köşeli ve derli toplu gotik küçük harfler 9. yüzyıldan başlayarak 15. yüzyıla değin bütün Avrupa'da yaygın olarak kullanıldı. *Ayrıca bak.* gotik yazı.

Küçük Himalayalar, İÇ. AŞAĞI ya da ORTA HİMALAYALAR olarak da bilinir, Himalaya Sıradağlarının orta bölümü. Pakistan'ın kuzey kesiminden başlayıp güneydoğu doğrultusunda Kuzey Hindistan, Nepal ve Sikkim'dan (Hindistan) geçerek Bhutan'ın içlerine ulaşır. Kuzeyde Büyük Himalayalar ile güneyde Sivalik Tepeleri ya da Dış Himalayalar arasında kalır. Yüksekliği 3.700-4.500 m arasında değişir. Pencap, Kumaun, Nepal ve Assam Himalayaları'nın bazı kesimleri de Küçük Himalayalar'a bağlıdır.

Küçük Hinggan Sıradağları, Çince XIAO XINGAN LING, Wade-Giles yazımında HSIAO HSING-AN LING, Çin'de, Heilongjiang yönetim bölgesinin kuzeydoğu kesiminde dağ sırası. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 600 km boyunca uzanan Yilohuli Dağları aracılığıyla Büyük Hinggan Sıradağlarına(*) bağlanır.

Aynı adı taşımakla birlikte jeolojik bakımdan Büyük Hinggan Sıradağlarından tümüyle farklıdır. Korkayaçlardan ve başkalaşım kayaçlarından oluşan Büyük Hinggan Sıradağları Jura Döneminde (y. 190-136 milyon yıl önce) ortaya çıkmıştır. Kuvaterner (Dördüncü) Döneme (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) değin Mançurya ve Zeya-Bureya Çöküntü Alanının oluşturduğu büyük dağ arası çukurunun bir parçası olan Küçük Hinggan Sıradağları ise görece genç tortul kayaçlarının oldukça yakın jeolojik zamanlarda yükselmesi sonucu oluşmuştur. Topografyasının en belirgin özelliği genelde yuvarlak ve yumuşak yüzey şekilleridir. Amur Vadisi boyunca uzanan kırık çizgisi, dağların kuzeydoğu yamaçlarına, Songhua Ovasına yumuşak bir biçimde inen güneybatı yamaçlarına göre daha keskin bir görünüm kazandırmıştır. Dağlar, Amur Irmağı ile Songhua ve Nenj ırmak sistemleri arasında bir set oluşturur. Büyük Hinggan-lar'dan daha alçak olan Küçük Hinggan-lar'ın yüksekliği 500-1.000 m arasında değişmekle birlikte, büyük bölümünün yüksekliği 610 m'nin altındadır. İklim Büyük Hinggan-lar'a göre daha ılık ve çok daha nemlidir. Bununla birlikte kışlar uzun ve çok soğuk geçer. Topraklarının büyük bölümü sürekli donmuş durumdadır.

Bölgenin hemen tümü kerestelik ormanlarla kaplıdır. Kuzeyde melez ve huşağacı ormanları, güneyde ise geniş yapraklı ve iğneyapraklı ağaçlardan (sedir, ladin, porsuk, huşağacı, karaağaç ve melez) oluşan karışık ormanlar görülür. Bölge ekonomisi ormancılığa dayanır. Güneydeki Nancha ve Yichun'da yoğunlaşan demiryolları kereste taşımak üzere yapılmıştır. Songhua Irmağı vadisi boyunca uzanan kırık hattı, dağların güney sınırını oluşturur. Rusya'da, Amur Irmağının kuzeyinde, Birobican bölgesinde bulunan dağlar da Çinliler tarafından Küçük ya da Dış Hinggan (Wai Xingan Shan) olarak adlandırılır.

küçük jüri, DURUŞMA JÜRİSİ olarak da bilinir, özellikle Angloamerikan hukuk sisteminde, bir davanın dayandığı olaylara ilişkin sorunları çözmek üzere bölge sakinleri arasından seçilen kurul. Hukuk davalarında taraflardan herhangi birinin, ceza davalarında ise yalnızca sanığın talebi üzerine oluşturulur. İddianameyi hazırlamakla görevli olan büyük jüriden(*) farklı olarak, ileri sürülen iddiaların doğruluğunu araştırır.

Küçük jürinin görevi genelde davanın dayandığı olaylara ilişkin sorunları görüşmektir; hukuka ilişkin sorunlar duruşma yargıcına bırakılır. Ama bu ayrım çok kez bulanık kalır. Küçük jürinin takdir yetkisi sanıldığından daha azdır. Jürinin çalışmalarını denetleyen, göz önüne alınacak kanıtlar ve uygulanabilecek hukuk kuralları konusunda kararlar veren ve bazı durumlarda jürinin kararlarını yönlendiren duruşma yargıcının rolü çok önemlidir. Yargıç, jürinin bir kanıtın önemini büyük ölçüde gözden kaçırdığını saptadığında jürinin verdiği kararı kabul etmeyebilir. İngiltere ve ABD'de küçük jüri üye sayısının aynı (12) olmasına karşın, bu konuda birörnek bir uygulama yoktur. Karar için geçerli çoğunluk sayısı da ülkeden ülkeye değişir. Örneğin ABD'de oybirliği, İskoçya ve İtalya'da oyçokluğu, Portekiz'de ise üçte iki çoğunluk aranır. Küçük jürinin ele alabileceği davalar konusunda da farklı uygulamalar görülür. ABD'de ergin olmayan sanıklar jürili bir yargılama talebinde bulunamaz. İngiltere'de hukuk yargılamasında küçük jüri kaldırılmıştır. İngiltere ve ABD dışında küçük jüri sistemi büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Roma hukukunu temel almakla birlikte jüri sistemini de benimsemiş olan ülkelerde, bu uygulama ceza davalarıyla sınırlıdır. Almanya ve Fransa'da yargıçlardan ve jüri üyelerinden oluşan karma mahkeme kurulları vardır. Japonya'da hukuk davalarında küçük jüri sistemi kısa bir deneme süresinden sonra 1943'te kaldırılmıştır.

Araştırmacılar arasında jürinin ilk ortaya çıktığı tarih ve yer konusunda görüş ayrılığı vardır. Bazıları bu kurumu İngiltere'nin Wessex kralı Alfred'in (Büyük) (hd 871-899) geliştirdiğini ileri sürer. Başkaları ise kurumun geçmişini İngiltere'de Norman İstilası (1066) ile başlatır. Büyük jüri ve küçük jüri ayrımının başlangıcı, jüri uygulamasının soruşturma ve yargılama aşamalarında iki ayrı kurul biçiminde yürütülmeye başladığı 1194'e değin iner.

Küçük Kafkaslar, Rusça MALI KAVKAZ, Kafkas Dağlarını oluşturan sıradağlardan biri. Rioni ve Kura havzaları arasındaki su bölümü çizgisini oluşturan Lihski Dağları aracılığıyla Kafkas Dağlarına bağlanır. Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ın bazı kesimlerini içine alır. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Küçük Kafkaslar, güneyde, Ermenistan'ın büyük bir bölümüyle Türkiye ve İran'daki komşu bölgeleri kapsayan dağlık bölgeyle birleşir. Yanardağ hareketlerinden etkilenmiş olan batı kesimi çok kıvrımlıdır; orta ve doğu kesimlerinde ise kıvrım daha azdır. Sıradağların yüksekliği 2.400 m'yi aşan çok az doruğu vardır.

Küçük Kaplumbağa (d. y. 1752, Fort Wayne yakınları - ö. 14 Temmuz 1812, Fort Wayne, Indiana, ABD), ABD Kongresi'nin Kuzeybatı Toprakları'na yönelik Yerli saldırılarına karşı misillemeye giriştiği dönemde ün kazanmış Miami şefi. 1790'da

Küçük Kaplumbağa, Gilbert Stuart'ın bir portresinden Ralph Dille'in yaptığı resim, 1797; Chicago Tarih Derneği Koleksiyonu
Chicago Historical Society

General Josiah Harmar komutasındaki milisleri bozguna uğrattı. Ertesi yıl, Ohio Irmağı ile Erie Gölü arasında bir dizi kale inşa etmek amacıyla yöreye gelen General Arthur St. Clair'in birliklerini geri püskürttü. Ama 1793'te St. Clair'in yenilgiye uğradığı yerde inşa edilen Recovery Kalesi'nde ve bugünkü Maumee yakınlarında (Ohio) bulunan Fallen Timbers'da, General Anthony Wayne komutasındaki birliklere yenildi. Ağustos 1795'te Greenville Antlaşması'nı imzalayarak Ohio'nun büyük bölümü ile Illinois, Indiana ve Michigan'ın bazı bölgelerini ABD'ye vermek zorunda kaldı. Bu tarihten sonra barışı savundu ve Miamilerin, Şavnilerin oluşturduğu Tecumseh Konfederasyonu'na katılmasını engelledi.

Küçük Karoo, Afrikaner dilinde KLEIN KAROO ya da SUIDERLIK KAROO, Güney Afrika'daki Kaaprovinsie'de (Cape Yönetim Bölgesi) dağlarla çevrili plato havzası. Kuzeyinde, doğu-batı doğrultusunda uzanan Büyük Swart Dağları, güneybatısında Lange Dağları, güneydoğusunda da Outeniqua Dağları yer alır; bu sıradağların arasında da kesintili Kammanassie Dağı uzanır. Büyük Karoo(*) ile Karoo'nun(*) güneyinde bulunan Küçük Karoo'nun uzunluğu 245 km, kuzeyden güneye genişliği de 48 km'dir. Gouritz, Groot, Touws, Olifants ve Kammanassie ırmaklarının havzalarını içine alır; yerleşmeler yalnızca bu ırmakların vadilerinde kurulmuştur. Yıllık ortalama yağış miktarı dağlık kesimlerde 400 mm iken vadilerde 125 mm'ye düşer. Bölgede sulamayla yonca yetiştirilir, merinos koyunu ile Ankara keçisi beslenir. Vadilerde tahılın yanı sıra kayısı, elma ve armut gibi meyveler yetiştirilir. Bölgenin en büyük kasabası olan Oudtshoorn'un 27 km kuzeyinde, içinde sarkıtların bulunduğu Cango Mağaraları ve devekuşu çiftlikleri yer alır.

Küçük Kaynarca Antlaşması, 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda Bulgaristan'daki Küçük Kaynarca'da imzalanan ve Karadeniz'de Osmanlı denetimini sona erdiren antlaşma (21 Temmuz 1774). Sonradan, Rusların Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışabilmesine diplomatik bir temel sağlamıştır.

Bu antlaşmayla Rus sınırı güneyde Bug Irmağına kadar genişledi. Böylece Azak limanı, Kırım Yarımadasının doğu ucundaki Kerç ve Yenikale kaleleri, Kuban'ın bir bölümü, ayrıca Bug ve Dinyeper ırmaklarının oluşturduğu ve Kılburun Kalesi'nin de içinde yer aldığı haliç Rus topraklarına katıldı. Kırım Hanlığı'nın Osmanlılara yalnızca dinsel konularda bağlı kalması, siyasal bakımdan bağımsız bir devlet olması kararlaştırıldı.

Antlaşmanın ticari koşulları Rusya'ya, Osmanlı kentlerinde konsolosluk kurma, İstanbul ve Çanakkale boğazlarından serbest geçiş ve Osmanlı sularında serbest dolaşma hakkının yanı sıra, ülke içinde ticari ayrıcalıklar da tanıyordu.

Antlaşmanın ileride çok önemli sonuçlar doğuracak bir maddesine göre, Ege Adalarıyla Osmanlılara bırakılan Eflâk ve Boğdan'daki Rum Ortodoksların haklarının korunması Rusya'ya veriliyordu. Sonraları Rusya, Osmanlı Devleti'nin her yerindeki Rum Ortodoksların koruyucusu olduğu savını bu maddeye dayandırmıştır.

Küçük Macaristan Ovası, Macarca KISALFÖLD, Macaristan'ın kuzeybatı kesiminde geniş havza. Bir bölümü Avusturya'ya ve Podunajská nížina olarak bilindiği Slovakya'ya taşar. Yüzölçümü yaklaşık 8.000 km²'dir. Güney ve doğuda Dunántúl Yükseltileri (Bakony ve Vértes), batıda Avusturya Alpleri'nin etekleri, kuzeyde de Slovakya Karpatları'yla çevrilidir. Başlıca akarsuları, batı-doğu doğrultusunu izleyerek Tuna'ya dökülür. Győr'den geçen Rába Irmağı kollarıyla birlikte ovanın Macaristan kesimindeki sularını toplar. Slovakya kesimindeki Váh Irmağı sistemi Tuna'yla Komárom'da birleşir.

Küçük Macaristan Ovası buğday, mısır, çavdar, arpa, şeker pancarı, patates, yem ürünleri, sebze ve tütün yetiştirilen olağanüstü verimli tarım alanlarını barındırır. Havzada ayrıca meyve bahçeleri ve bağlar bulunur. İnek, domuz, at ve kümes hayvanı besiciliği de önemlidir.

Yalnız orta ve ortakuzey kesimlerinde gerçek bir ova niteliğini taşıyan Küçük Macaristan Ovası, öteki kesimlerinde, ırmak ve rüzgârların taşıdığı düzensiz çökellerin yer aldığı alüvyonlu yelpazeler ve alçak tepelerle kaplıdır. Yağışlı ortakuzey kesimi değişik özellikler gösteren birkaç yöreden oluşur. Bölgedeki en büyük yerleşim merkezi Győr'dür.

Küçük Macaristan Ovasının alçalarak havza biçimini alması Üst Tersiyer (Üçüncü) Döneme (y. 65-2,5 milyon yıl önce) değin iner. Alçalmanın sona erişiyle aynı zamana rastlayan güney ve doğu kenarlarındaki bazalt püskürmesi, Tuna Irmağının Drava Irmağına doğru olan akışından saparak Dunántúl Yükseltilerinin orta kesimindeki zayıf bir noktadan Büyük Macaristan Ovasına girmesine yol açarak bölgenin akaçlama yapısını değiştirmiştir. Çökelme ve alçalma olayının küçük çapta sürdüğü Küçük Macaristan Ovası, günümüzde çok yavaş bir biçimde çökmektedir.

Küçük Mecmua, Diyarbakır'da yayımlanan haftalık sanat ve düşün dergisi (5 Haziran 1922-5 Mart 1923; 33 sayı). Sahibi ve sorumlu yazı işleri müdürü olan Ziya Gökalp, yazıların da hemen tümünü kaleme alıyordu. *Küçük Mecmua*'da düşün ve felsefe yazılarının yanında toplumsal ve siyasal çözümlemelere, halk masallarına ve şiirlere de yer veren dergi büyük etki yarattı. Ziya Gökalp'in *Küçük Mecmua*'da yayımlanan pek çok yazısı İstanbul ve Ankara'nın önemli yayın organlarınca aktarıldı. Ali Canib (Yöntem), Yahya Saim (Ozanoğlu), Kesriyeli Sıdkı'nın şiirleriyle, Hamid Zülfü (Tigrel), İhsan Hamid (Tigrel), Bimbaşı Halis Bey, Said Nazif (Ozankan), Gafur Nüzhet, İbrahim Bey, Cahide (Üçok), Recep Ferdi ve Reşad Hayreddin'in yazılarının da çıktığı *Küçük Mecmua*'nın yayımı Ziya Gökalp'in Telif ve Tercüme Heyeti reisliğine atanmasıyla son buldu.

Küçük Mehmed Ağa *bak.* Mehmed Ağa (Küçük)

Küçük Menderes Irmağı, Ege Bölgesi'nde akarsu. Uzunluğu 175 km'dir. Bozdağlar'ın doğu kesiminde 1.500 m yükseklikteki Karakoyun Yaylasından doğan Kadın Deresi, Küçük Menderes'in başlangıç kolu kabul edilir. Kadın Deresi Karakoyun Yaylasından doğduktan çok kısa bir süre sonra deniz düzeyinden 300 m yükseklikteki Kiraz Ovasına iner. Burada gene Bozdağlar'dan doğan Çatak, Sulu, Ulu ve Sırımlı dereleriyle birleşir ve Küçük Menderes adıyla

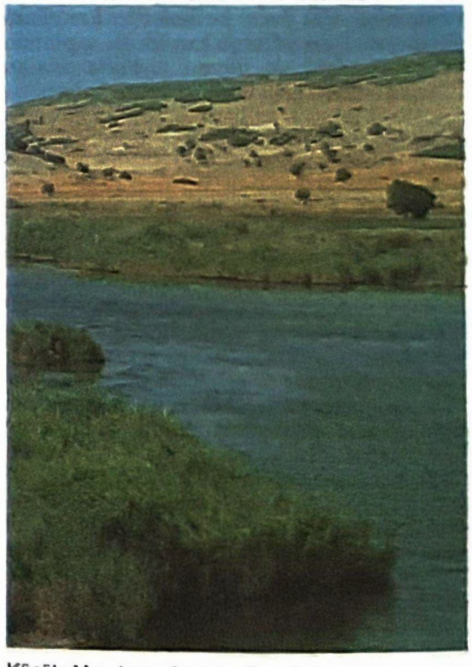

Küçük Menderes Irmağı, Ege Bölgesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

anılmaya başlar. Önceleri kuzey-güney doğrultusunda akan Küçük Menderes Irmağı, ovanın Aydın Dağlarının kuzey eteklerine dayandığı kesimde yer alan Beydağ ilçe merkezi önünde dik açılı bir dirsek çizerek kuzeybatıya döner. İlkkurşun köyü yakınlarına kadar bu doğrultuda akan ırmak,

güneyden Bademiye ve Gökçen, kuzeyden de Üzümlü ve Aktaş derelerini alır. İlkkurşun köyü önlerinden sonra doğu-batı doğrultusunda ve ovanın kuzey kenarına daha yakın olarak akmaya başlar. Doğu-batı doğrultulu bu çığırında Torbalı-Ödemiş demiryolu tarafından izlenir ve geniş yaylı menderesler çizer. Kuzeyden gelen Falaka ve Ergenli dereleri ırmağa bu kesimde kavuşur. Küçük Menderes, Ergenli Çayını aldıktan hemen sonra, ovanın orta kesimindeki Tokatbaşı ile Mahmutlar köyleri arasında iki kola ayrılır. Bunlardan kuzey kolu, ovanın kuzey kenarını izleyerek batıya doğru ilerler ve bu arada Ulaldı Çayı kolunu alır; daha sonra güneye yönelir ve Dağkızılca yönünden gelen Fertek Çayını alarak güneydeki kolla birleşir. Güney kolu ise güneybatıya doğru akışı sırasında tepelik bir alanın kuzey kenarını izler ve sonunda bu tepelik alanın batı ucunu parçalayarak kuzey koluyla birleşir. Irmak daha sonra Selçuk Boğazı olarak da bilinen Alaman Boğazına girer. Vadinin kuzeyinde Alaman Dağının yer alması nedeniyle boğaza bu ad verilmiştir. Bazı Batı kaynaklarının demiryolu yapımı sırasında burada çalışan Alman mühendislerden geldiğini belirttikleri bu dağın adı Evliya Çelebi'nin *Seyahatname*'sinde "el-Aman" olarak geçer.

Uzunluğu 4 km olan Alaman Boğazını yapay bir kanal içinde akarak geçen ırmak, daha sonra gene iki kola ayrılır. Kuzey kolu kanala alınmış olan ırmak, Ege kıyısında delta oluşturarak denize dökülür. Yüzyıllar boyunca ırmağın yığdığı alüvyonlar nedeniyle önemini yitiren, ama eskiden önemli bir liman kenti olan Ephesos (Efes), günümüze ulaşan kalıntılarıyla Türkiye'nin başlıca turistik merkezlerindendir. Delta ovasının kuzey kenarında bazı küçük göller vardır.

Sel nitelikli bir akarsu olan Küçük Menderes, oluşturduğu taşkınların çevresine zarar vermemesi için bazı kesimlerde kanallara alınmıştır. Bazı yıllarda kuruduğu saptanan ve yatağındaki su düzeyi eylülde azalan ırmağın suları genellikle martta kabarır.

Küçük Menderes Ovası, Ege Bölgesi'nde, doğu-batı doğrultulu, tektonik kökenli ova. Kuzeyini kuşatan Bozdağlar'la Gediz Ovasından, güneyinde yer alan Aydın Dağlarıyla da Büyük Menderes Ovasından ayrılır. Kiraz Ovasından Cumaovası'na kadar doğu-batı doğrultusunda 100 km boyunca uzanır. Ödemiş çevresinde genişliği 20 km'yi bulan ovanın taban yüksekliği doğudaki Kiraz Ovasında 300 m iken, batıdaki Selçuk yakınında 8 m'ye iner.

Küçük Menderes Ovasının kuzeyindeki Bozdağlar'la güneydeki Aydın Dağları iç kesimlere doğru birbiriyle birleşerek ovayı doğudan kapatır. Tersiyer (Üçüncü) Dönem (y. 65-2,5 milyon yıl önce) sonunda oluşan yer hareketleri sonucunda Küçük Menderes Ovasının ortaya çıkması, bu iki dağ kütlesini birbirinden ayırmıştır. Bozdağlar'ın kuzey yamacındaki Gediz Vadisi kenarı ile Aydın Dağlarının güney yamacındaki Büyük Menderes Vadisi kenarında görülen ve yabancıların "Tmolosschutt" olarak andıkları "Bozdağ molozları" adlı kalın aşınım birikintilerine Küçük Menderes Ovası yamaçlarında rastlanmaması, bu iki dağ kütlesinin köken birliğini ortaya koyan bir kanıttır. Ayrıca, Bozdağlar'ın sırtındaki dalgalı düzlüklerin Küçük Menderes Ovasında kesintiye uğrayarak güneydeki Aydın Dağları üstünde de uzandığı görülür. Bu dalgalı düzlükler içinde açılmış kuzey-güney doğrultulu vadiler, aradaki Küçük Menderes Ovasında kesintiye uğrayarak her iki dağlık kütlede birbirinin devamı olarak izlenebilir. Bu gözlemler, Küçük Menderes Ovasının çok genç bir ova olduğunu ve Aydın Dağları ile Bozdağlar'dan çok daha sonra oluştuğunu gösterir.

Ovanın pek çok yerinde alüvyon altında kalmış kırıklar (faylar) saptanmıştır. Güney kesimi kırıklarla parçalanmış durumdadır. Küçük Menderes Ovası, Türkiye'nin en etkin deprem alanlarından biridir. Bunun yanı sıra, bazı kesimlerdeki sıcak madensuyu kaynakları da ovanın henüz oluşum aşamasında olduğunu gösterir.

Küçük Menderes Ovasıyla çevresi Akdeniz ikliminin etki alanındadır. Ovanın tabanındaki alüvyonlu topraklar tarlalarla, kumlu ve çakıllı kesimler ise makilerle kaplıdır. Ovada yazlar çok sıcak geçtiğinden yöre halkı serinlemek için, ova tabanından 1.000 m kadar yüksekteki doğal bir alüvyal set gölü olan Gölcük'ün adıyla anılan yaylaya ve onun doğusunda yer alan 1.100 m yüksekteki Bozdağ Yaylasına çıkar.

Küçük Menderes Ovasındaki genel yerleşme düzeni, dağ eteklerinde kent, kasaba ve büyük köy dizileri, ova tabanının kuru kesimlerinde de küçük köyler biçimindedir. Küçük Menderes Ovasının kırsal nüfus yoğunluğu Türkiye ortalamasının çok üstündedir. Ova, tarım ekonomisinin çeşitliliğiyle Gediz ve Büyük Menderes ovalarına benzer. Ovada yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler patates, pamuk, zeytin, üzüm, tahıl ve çeşitli sebzelerdir.

Anadolu içlerine uzanan doğal yolların bulunmaması ve eskiden büyük bölümünün bataklıklarla kaplı olması nedeniyle ovada çok az ilkçağ yerleşmesi vardır. Ovadaki en eski yerleşmelerin Tire (1990'da nüfusu 37.855) ve Birgi (1990'da nüfusu 4.406) olduğu sanılmaktadır. Ovadaki bataklıklar Cumhuriyet döneminde kurutulmaya başlamıştır. Bunların başlıcaları Çavuşgölü, Karagöl, Belevi Gölü, Kuyumcu bataklıklarıdır. Delta alanında ise günümüzde de bazı göl ve bataklıklar vardır. Bunlardan en önemlisi, deltanın kuzey kenarındaki Çakalboğazı Gölüdür.

Günümüzde Küçük Menderes Ovasındaki yerleşmeler karayollarıyla İzmir'e ve öteki yerleşme merkezlerine bağlanır. İzmir-Aydın Demiryolu'ndan Torbalı'da ayrılan bir hat doğuya doğru uzanarak Tire ve Ödemiş'e ulaşır.

küçük mücennep aralığı, Türk müziğinde Arel-Ezgi Sistemi'ne göre beş komalık aralık. Terimin eski karşılığı olan mücenneb-i sagir (küçük mücennep) tamlamasındaki sagirin "S"si ile gösterilir (sekiz komalık aralık olan büyük mücennep [mücenneb-i kebir] aralığı ise "K" ile gösterilir). Hüseyin Saadettin Arel ve Suphi Ezgi, Batı notalama sistemindeki bemolü (♭) küçük mücennep bemolü olarak kabul ederken, küçük mücennep diyezi olarak yeni bir diyez türü (♯) önermişlerdir. Arel-Ezgi Sistemi'ni köktenci bir yaklaşımla eleştiren Yalçın Tura'ya göre ise, geleneksel Türk ses sisteminde, büyük ve küçük diye iki ayrı mücennep aralığı yoktur. Çünkü, müzik kuramıyla ilgili pek çok eski kitapta da, küçük mücennep aralığı, kendisinden bir koma küçük olan bakiye aralığından, büyük mücennep aralığı da kendisinden bir koma büyük olan tanînî artığından ayırt edilemez. Ama icra sırasında bu aralıklar kullanılır. Tura'ya göre, örneğin bakiye diyezli *sol* ile *la* arası, "mücennep bölgesi"ni oluşturur.

Müziğin her şeyden önce yorum (icra) olduğunu, hiçbir hesabın yorumcuyu yönlendiremeyeceğini savunan belli başlı yorumcular ise, gerçekte bir komalık aralığın hiç önemsiz olmadığını, ama pek çok makamda (özellikle de uşşak perdesinin bulunduğu makamlarla saba, bestenigâr, hüzzam, karcığar, hicaz gibi makamlarda), natürel sesler dışındaki seslerin, melodik hareketin yönüne ya da asma kalış yapılan perdenin çekim gücüne göre 1-2 koma tizleşip pesleşmesi gerektiğini belirtirler. Ayrıca, perdeli çalgıların saplarına, ne Arel'in dediği gibi bir sekizlide 25 perde, ne de Tura'nın dediği gibi (bazıları çalınacak makama göre değiştirilecek de olsa) 18 perde bağlanmasını kabul ederler. Aralarında Necdet Yaşar, Niyazi Sayın, Erol Deran, İhsan Özgen gibi geleneksel perdeleri iyi bilen ünlü virtüözlerin bulunduğu titiz yorumcular, perde sayısı ne kadar çok olursa, yorumun (hele şeddin, yani makamları başka karar perdeleri üzerine göçürmenin) o kadar sağlıklı olacağını ileri sürerler.

Küçük Oolite Dizisi, İngiltere'de, Orta Jura Döneminde (Jura Dönemi y. 190-136 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları. Dizinin kayaçları, killerden, kumtaşlarından ve yaygın Küçük Oolite kireçtaşlarından oluşur. Kireçtaşları içinde, Jura Dönemine özgü bol miktarda fosil (özellikle karındanayaklılar ve denizkestaneleri) bulunur; ammonitlere ise ender rastlanır ve bunlar, katmanların daha kısa zaman aralıklarına göre ayrılmasını güçleştirir. Küçük Oolite Dizisi, Üst Lias'ın üstünde ve Büyük Oolite Dizisinin altında yer alır.

Küçük Polonya Yaylaları, Lehçe WYŻYNA MAŁOPOLSKA. Polonya'nın güney kesiminde bölge. Yüzölçümü 25.000 km²'dir. Orta Polonya Ovalarının güneyinde yer alır ve Częstochowa-Kraków tabaka basamaklarından (Polonya Jurası) Vistül Irmağına kadar uzanan bölgeyi kapsar. Silezya Yaylaları, Nida Havzası ve Świętokrzyskie (Kutsal Haç) Dağlarını (612 m) içine alır. Bölge topraklarının sularını kuzey ve orta kesiminde Vistül Irmağı, doğu kesiminde ise Vistül'ün bir kolu olan San Irmağı toplar.

Bölgenin yüzey şekilleri, kuzeyden gelen kara buz örtüleri ile dağ buzullarının etkisiyle oluşmuştur. Kuzey Polonya Yaylalarının bir bölümü kumlu ve löslü topraklar, bir bölümü de buz artıklarıyla kaplıdır. Özellikle Karpat eteklerinde ve Lublin Platosunda geniş lös çökellerine rastlanır. Lös tabanı üzerindeki verimli kahverengi ve siyah topraklarda çavdar, patates ve yulaf yetiştirilir. Vistül ile San ırmaklarının birleştiği yerde arazi kumlu ve bataklıktır. Küçük Polonya Yaylalarının her yanında çayır ve ormanlar görülür. Batı kesiminde (Silezya Yaylaları) geniş kömür yatakları vardır. Bölgede ayrıca demir, çinko ve kurşun cevheri yatakları bulunur.

Bölgenin en önemli kentleri Katowice ve Kraków'dur. Kraków'daki Nowa Huta demir-çelik işletmelerinde Silezya'dan gelen kömür ve Rusya'dan gelen demir cevheri işlenir. Bölgedeki öteki önemli kentler Kielce, Częstochowa, Piotrków Tribunalski ve Lublin'dir.

Küçük Sahne, 1951'de İstanbul'da Muhsin Ertuğrul tarafından kurulan tiyatro ve topluluk.

M. Ertuğrul, Devlet Tiyatroları genel müdürlüğünden istifa ettikten sonra İstanbul'da Yapı ve Kredi Bankası'nın desteğiyle İstiklal Caddesi'nde, Atlas Sineması'nın girişinin üstünde bir tiyatro salonu açtı. Koltuk sayısı 300'e ulaşmayan bu küçük salona ve burada oynamak için oluşturduğu

topluluğa Küçük Sahne adını verdi. Geleceğin birçok ünlü oyuncusu burada bilgi ve becerilerini geliştirdiler; bazısı daha sonra kendi tiyatrolarını kurdu, bir bölümü sinemada sivrildi. Küçük Sahne'de görev alan oyuncular arasında Sadri Alışık, Heyecan Başaran, Haldun Dormen, Orhan Elmas, Mümtaz Ener, Şükran Güngör, Cahit Irgat, Çolpan İlhan, Altan Karındaş, Asuman Korad, Pekcan Koşar, Mücap Ofluoğlu, Lale Oraloğlu, Münir Özkul, Nur Sabuncu, Şahin Tek ve Kâmuran Yüce sayılabilir. Lorca'dan *Kanlı Düğün* (1951), Vedat Nedim Tör'den *Aşağıdan Yukarı* (1952), Agatha Christie'den *Ön Büyük Yaramaz* (1952), John Millington Synge'den *Babayiğit* (1953), Samuel Beckett'ten *Godot'yu Beklerken* (1954), George Axelrod'dan *Yaz Bekârı* (1954) sahnelenen ilk oyunlardı.

M. Ertuğrul'un 1954'te yeniden Devlet Tiyatroları genel müdürlüğüne atanması, ertesi yıl da bankanın ödeneği kesmesi üzerine kendi olanaklarıyla çalışmak zorunda kalan tiyatro bir yıl içinde dağıldı. Ama Küçük Sahne adı bundan sonra salonun adı olarak kullanılageldi.

1957-58 mevsiminde Dormen Tiyatrosu'nun oyunlar sahnelemeye başladığı Küçük Sahne'yi 1962-64 arasında Gülriz Sururi-Engin Cezzar, 1964'ten sonra da Ulvi Uraz toplulukları kullandı. 1970'lerde Dostlar ve Ali Poyrazoğlu tiyatroları oyunlarını burada sahnelediler. Salonu 1980-92 arasında Ferhan Şensoy'un yönetimindeki Ortaoyuncular topluluğu kullanmıştır. Küçük Sahne'nin bulunduğu yapı 1987'de Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından satın alınmıştır.

Küçük Saint Bernard Geçidi, İtalyanca COLLE DEL PICCOLO SAN BERNARDO, Fransızca COL DU PETIT-SAINT-BERNARD, Fransa'nın güneydoğu kesimindeki Savoie ilinde (*département*), İtalya sınırının hemen güneybatısında geçit (2.188 m). Kuzeydeki Mont Blanc ile güneydoğudaki Graie Alpleri arasında yer alır. Geçitteki bir yol, 11 km güneybatısına düşen Isère Irmağı vadisindeki Bourg-Saint-Maurice (Fransa) ile 16 km kuzeydoğusuna düşen Valle d'Aosta'daki (İtalya) Morgex'i birbirine bağlar. Geçit, 1947'deki Paris Antlaşması'na değin Fransa-İtalya sınırı üzerinde bulunuyordu.

Geçidin hemen güneybatısında, dağların koruyucu azizi sayılan Aostalı Bernard tarafından 11. yüzyılda kurulan bir konukevi yer alır.

Bazı tarihçilere göre, Hannibal İÖ 218'deki Roma seferinde Küçük Saint Bernard Geçidinden geçmiştir. Küçük Saint Bernard Geçidi İÖ 77'de Montgenèvre Geçidi açılıncaya değin, Alpler üzerinden bir Galya eyaleti olan Gallia Comata'ya uzanan en önemli yol olarak kaldı. Herakles'in üç gövdeli dev Geryoneus'un sığırlarıyla birlikte İspanya'dan dönüşünde Alpleri nasıl aştığını anlatan efsaneye dayanılarak, geçidin eski adı olan Alpis Graia'nın "Yunan geçidi" anlamına geldiği sonucuna varılmıştır; ama bu efsanede sözü edilen geçidin Deniz Alpleri'nde bulunma olasılığı daha yüksektir.

küçük sanat yapıtı, arkeolojide doğal nesnelerin tersine, biçimlenişine insan elinin de katkıda bulunduğu nesneye verilen ad. Doğada oluşmuş nesnelerden ayırt edilemeyecek kadar kaba işlenmiş olanların yanı sıra, boya ezmeye ya da karıştırmaya yarayan, üstü oymalı küçük arduvaz levhalar ve tılsımlar gibi son derece zarif olanları da vardır. Her türlü malzemeden yapılır ve Tarihöncesi kültürlerine ilişkin çok değerli ipuçları taşır.

küçük sanayi işletmeleri, belirli bir sayıdan az işçi çalıştıran, makine ve donanımı görece düşük düzeyde bulunan sanayi işyerleri. Küçük sanayi işletmelerinin tanımı sanayileşme sürecindeki ve üretim tekniklerindeki gelişmelere bağlı olarak zamanla değişikliğe uğrar. Ayrıca bu tanım ülkelerin ekonomik yapısına ve sanayileşme düzeyine göre de önemli farklılıklar gösterir. Örneğin, Japonya'da 300'den, Almanya ve İtalya'da ise 100'den az işçi çalıştıran işyerleri küçük sanayi işletmeleri sayılır.

Türkiye'de Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) istatistik derleme çalışmalarında 10'dan az işçi çalıştıran sanayi işyerlerini küçük olarak nitelemektedir. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın tanımına göre ise 50'den az işçi çalıştıran işyerleri küçük sanayi işletmeleri olarak kabul edilir. Bu işletmelere sahip olan esnaf, sanatkâr ya da sanayi siciline kayıtlı gerçek kişiler de küçük sanayici olarak adlandırılır. KOSGEB'in (Küçük ve Orta Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) kuruluş yasasında, 1-50 kişi çalıştıran sanayi işyerleri küçük, 51-150 kişi çalıştıranlar ise orta ölçekli işletme olarak tanımlanmıştır.

Küçük sanayi işletmeleri işyeri koşulları, finansman, pazarlama, teknoloji ve mesleki eğitim gibi alanlarda önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Ama, az yatırımla çok istihdam olanağı yaratma, iktisadi dalgalanmalar karşısında esneklik gösterme, değişimlere, ürün çeşitliliğine ve teknolojik yeniliklere yatkınlık gibi nedenlerle ekonomik, siyasal ve toplumsal yapılaşmada denge unsuru olarak görülür ve özellikle bölgesel kalkınmada önemli bir rol oynarlar. Bu önemleri nedeniyle hem gelişmiş ülkeler, hem de gelişmekte olan ülkelerde bu tür işletmelerin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi amacıyla çeşitli yöntemlere başvurulur.

Türkiye'de küçük işletmelerin örgütlenmesi ve desteklenmesi amacıyla esnaf ve sanatkâr dernekleri ile kefalet kooperatifleri kurulmuştur. Ayrıca kurulan küçük sanayi siteleri(*) de bu tür işletmelerin örgütlenmesinde önemli işlevler üstlenmiştir. Küçük sanayi işletmelerine üretim ve pazarlama alanlarında yardımcı olmak üzere 1983'te Küçük Sanayi Geliştirme Teşkilatı Genel Müdürlüğü (*bak.* KÜSGET) kurulmuş, bu birim 1990'da KOSGEB'e(*) devredilmiştir. Küçük sanayi işletmelerine kredi sağlama işi Türkiye Halk Bankası (1987'den sonra Halkbank) tarafından yürütülmektedir. Ayrıca, küçük sanayiyi geliştirmek amacıyla Küçük Sanayinin Geliştirilmesi Fonu, Küçük Sanat Siteleri Tesis ve İşletme Kredisi Fonu ve Küçük Sanat Kooperatiflerini Geliştirme Fonu oluşturulmuştur.

1985 Genel Sanayi ve İşyerleri Sayımı'na göre Türkiye imalat sanayisinde 50'den az sayıda işçi çalıştıran işletmelerin toplam işletmeler içindeki payı yüzde 98,6'dır. Buna karşılık, bu tür işletmelerin imalat sanayisi istihdamı içindeki payı yüzde 41,8'dir. Küçük sanayi işletmelerinin imalat sanayisi üretimi içindeki payı zaman içinde sürekli düşerek günümüzde yaklaşık 1/4'e inmiştir. Bu düşüş gıda, içecek, dokuma, ağaç ürünleri, kâğıt ürünleri, kimyasal maddeler üreten sanayi kollarında çok belirgindir.

küçük sanayi siteleri, küçük sanayi işletmelerinin sağlıklı işyeri koşullarına kavuşturulması ve teknik, ekonomik ve toplumsal yönden yeterli düzeye getirilmesi amacıyla kurulan toplu işyeri merkezleri.

Küçük sanayi siteleri kent ve kasabalarda genellikle dağınık olarak etkinlikte bulunan küçük sanayici, zanaatçı ve imalatçının günün koşullarına uygun modern işyerlerine taşınarak daha verimli çalışabilmelerini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Öte yandan, küçük sanayici ve zanaatçılar küçük sanayi sitelerinde birlikte etkinlikte bulunarak aralarındaki dayanışma, işbölümü ve aynı dalda ortak üretim olanaklarını geliştirebilirler. Ortak üretim parça başına maliyetin azalmasına ve üretim artışına yol açar. Böylece küçük sanayinin, büyük sanayiye yardımcı bir yan sanayi olarak ülke kalkınmasına katkıda bulunması sağlanır. Küçük sanayi sitelerinde işyerlerinden başka, yönetim binası, toplantı salonu, mal teşhir salonu, lokantalar, ilk yardım merkezi, banka şubesi, PTT, karakol ve yedek parça satış dükkânları ile çıraklık okulu gibi sosyal amaçlı kuruluşlar da bulunmaktadır. Küçük sanayi sitelerindeki işyerlerinden yurtdışında çalışan işçilerin de yararlanmaları özendirilmektedir.

Türkiye'de geçmişi 1950'lere uzanan küçük sanayi sitelerine 1960 sonrasındaki planlı dönemde yoğun devlet desteği sağlanmıştır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük Sanatlar ve Sanayi Bölgeleri ve Siteleri Genel Müdürlüğü, küçük sanayi sitelerinin çeşitli illerde imar planlarına uygun olarak kurulmasını sağlamak, sitelerin üstyapılarını kredilendirmek, inşaatları denetlemek, küçük sanayici, zanaatçı ve imalatçı esnafa örgütlenme, finansman, eğitim, hammadde, pazarlama gibi teknik ve ekonomik konularda gereksinim duyduğu hizmetleri vermekle görevlendirilmiştir. 25 Haziran 1987'de yürürlüğe giren 3385 sayılı yasa küçük sanayi bölgelerindeki hazineye ait arsa ya da arazi üzerinde devletçe inşa edilen örnek sanayi siteleri işyerlerinin mülkiyetinin bu yerleri en az beş yıl süre ile kiracı olarak kullanan küçük sanayicilere rayiç bedel üzerinden devrini öngörmüştür. Küçük sanayici devir işleminden sonra işyeriyle üzerindeki yapı ve tesisleri, yasa ve yönetmelikler uyarınca örnek oluşturacak biçimde işletmediği takdirde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın talebi ile tapu kaydı hazine adına düzeltilecektir.

1965'ten 1992'ye değin tamamlanan 250'ye yakın küçük sanayi sitesinde açılan işyerlerinin sayısı 60 binı aşmıştır. Küçük sanayi sitelerinde Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından verilen krediler, sitelerin bulunduğu bölgeler ve site kuruluşunu yürüten kooperatiflerin ekonomik durumları göz önünde bulundurularak farklılaştırılmakta, kredi faizi de illere göre değişiklikler göstermektedir.

Küçük Slave Gölü, LESSER SLAVE GOLO olarak da bilinir, Kanada'da, Alberta eyaletinin orta kesiminde göl. Edmonton'un 209 km kuzeybatısında ve Kuzeybatı Toprakları'ndaki Büyük Slave Gölünün 640 km güneyinde yer alır. 96 km uzunluğunda, 19 km genişliğindeki göl 1.168 km²'lik bir alan kaplar. Sularını doğuya doğru Küçük Slave Irmağı aracılığıyla Athabasca Irmağına boşaltır. İlk kez Kri Yerlilerinin kullandığı Slave (Esir) adı eskiden gölün kıyısında yaşayan Avokanakları belirtir. Göl, 1910'dan 1916'ya değin Peace Irmağı Bölgesi'ne bağlanan önemli bir ulaşım hattıydı. Bu tarihte güney kıyısı boyunca Kuzey Alberta Demiryolu yapılınca önemi azaldı. Göl ve çevresi günümüzde kerestecilik, çiftçilik ve ticari balıkçılık bakımından önemlidir. Küçük Slave Gölü Eyalet Parkı (73 km²) Slave Lake kasabasının 6,4 km kuzeyindeki kuzeydoğu kıyısına bitişiktir.

küçük tiyatro hareketi, ABD'de küçük deneysel tiyatro merkezleri kurarak oyun türle-

rini ve sahneleme yöntemlerini büyük ticari tiyatroların sınırlamalarından kurtarmayı amaçlayan hareket. 20. yüzyılın başında genç oyun yazarları, sahne tasarımcıları ve oyuncular tarafından başlatıldı. Bu sanatçılar, 19. yüzyıl sonlarının canlı Avrupa tiyatrosundan, Alman yönetmen Max Reinhardt'ın devrimci tiyatro kuramlarından, Adolphe Appia ve Gordon Craig'in tasarım anlayışlarından ve Paris'teki Théâtre-Libre(*), Berlin'deki Freie Bühne(*) ve Moskova Sanat Tiyatrosu gibi tiyatroların sahneleme deneylerinden etkilenmişlerdi. Boston'daki Oyuncak Tiyatro (1912), Chicago'daki Küçük Tiyatro (1912) ve New York kentindeki Küçük Tiyatro (1912), hareketin deneysel etkinlik merkezleriydi. Bazı topluluklar kendi tiyatrolarını satın alıyor ya da kiralıyor, Theatre Guild'in(*) önceli Washington Square Oyuncuları (1915) gibi birkaçı ticari yönden de önem kazanıyordu. Anlatım özgürlüğüne ortam hazırlayan, yetenekli genç yazarların yapıtlarını sahneleyen, oyun seçiminde yalnızca sanatsal kaygı güden küçük tiyatrolar, Eugene O'Neill, George S. Kaufman, Elmer Rice, Maxwell Anderson ve Robert E. Sherwood gibi genç oyun yazarlarına önemli olanaklar sağladı.

Küçükandoniadis, Lefter, lakabı ORDINARYÜS (d. 22 Aralık 1925, İstanbul), üstün tekniği ve kıvrak stiliyle ünlü futbolcu. Türkiye'de futbolun en büyük adlarından biri olarak kabul edilir.

Bir Rum ailesinden geliyordu. Küçük yaşta Büyükada'da futbola başladı. 1941'de İstanbul'da Taksim Kulübü'nde, 1947'de Fenerbahçe'de oynadıktan sonra, önce İtalya'nın Fiorentina, ardından Fransa'nın Nice takımlarına transfer oldu (1951-53). Yurda döndükten sonra 1964'e değin Fenerbahçe'de oynadı. Bu süre içinde 400'den fazla gol attı. 1948'den 1963'e değin 50 kez milli forma giyerek Futbol Federasyonu'nun Altın Şeref Madalyası'nı alan ilk futbolcu oldu. Milli maçlarda 22 gol attı, ayrıca sekiz kez de takım kaptanlığı yaptı. 1953-54 sezonunda 12 golle İstanbul Profesyonel Ligi'nin gol kralı oldu. 1964'te jübilesini yaptıktan sonra futbol yaşamını antrenör-futbolcu olarak sürdürdü. Boluspor, Mersin İdmanyurdu, Samsunspor, Konyaspor ve Maltepe takımlarının antrenörlüğünü yaptı.

Lefter Küçükandoniadis
İsmet Gümüşdere/Ana Yayıncılık Arşivi

Küçükayı, Latince URSA MINOR, kuzey gökkürede, yaklaşık 15 saat açılımda (Yer'deki boylama karşılık gelen gökküre koordinatı) ve 80° kuzey yükseliminde (gök ekvatorundan açısal uzaklığı) yer alan ve Küçük Cezve'nin yedi yıldızından oluşan takımyıldız. Cezvenin sapının ucunda bulunan Kutup Yıldızı (Polaris), kabaca kuzey gök kutbuna işaret eder.

Küçükçekmece, Marmara Bölgesi'nde, İstanbul iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kent. Eskiden Bakırköy ilçesi sınırları içinde bulunan 28 mahalle birleştirilerek ilçe yapılmıştır.

Küçükçekmece Belediyesi 1989'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 479.419; kent, 469.431.

küçükevren, MIKROKOZMOS (Yunanca *mikros kosmos*: "küçük evren") olarak da bilinir, insanı büyükevrenin (makrokozmos) bir tür özeti olarak tanımlayan felsefe terimi. İlkçağ düşünürlerinin evrene canlılık veren "dünya ruhu" kavramının sonuçlarından biri insan bedeninin de kendi ruhundan can kazanan bir küçükevren olarak görülmesiydi. Batı felsefesindeki küçükevren kavramı İÖ y. 5. yüzyılda Sokrates döneminde ortaya çıktı. Demokritos özellikle bu kavramı işledi. Yeni-Platoncuların savunduğu bu görüş gnostikler, skolastikler, Yahudi Kabalacıları ve Paracelsus gibi Rönesans filozoflarınca da kullanıldı. Bütün ile parçaları arasında varsayılan benzerlik, bireyin gerçekliğinin gereğince dikkate alındığı bir kozmoloji geliştirilmesine yardımcı olduğu gibi, insanla doğa arasında metafizik bir ilişki öngören inançlara dayalı astroloji gibi alanlar için de bir temel oluşturdu. G.W. Leibniz'in monadolojisinin, insan ve evren anlayışı da benzer bir yaklaşıma dayanıyordu. 19. yüzyılda Rudolf Lotze'nin gerçeklik ve bilgi kuramı üzerine en önemli yapıtı *Mikrokosmus* (1864; Küçükevren) başlığını taşıyordu.

küçükhindistancevizi (*Myristica fragrans*), *Myristicaceae* familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen tropik bir ağaca ve bu ağacın tohumlarına verilen ad. Anayurdu Endonezya'nın Maluku Adalarıdır (Baharat Adaları). Yakıcı kokusu ve keskin baharlı tadı nedeniyle yaygın biçimde baharat olarak kullanılan küçükhindistancevizi Romalılarca tütsü olarak kullanılmış, 1600'lerde de Batı dünyasının en değerli baharatlarından biri haline gelmiştir. Günümüzde en çok gene Maluku Adalarında ve Batı Hint Adalarında yetiştirilmektedir.

Küçükhindistancevizi (*Myristica fragrans*)
G.R. Roberts

Ortalama 20 m yüksekliğe ulaşabilen küçükhindistancevizi ağaçları dikildikten 8 yıl sonra meyve vermeye başlar, en verimli dönemine 25 yaşında ulaşır ve yaklaşık 60 yıl boyunca meyve verir. Kayısıyı andıran, sarkık ve etli meyveleri tümüyle olgunlaştığında ikiye yarılarak, besbase(*) adı verilen kırmızımsı turuncu renkli bir kabukla örtülü tohumlarını ortaya çıkarır; her meyvede tek bir tohum bulunur. Tohumlar, üzerindeki bu kırmızı renkli kabuktan ayrıldıktan sonra güneşte kurutulur, daha sonra sert kabuğu kırılarak içindeki küçükhindistancevizi çekirdeği çıkarılır. Kuru küçükhindistancevizi 3 cm uzunluğunda, üzeri oluklu, grimsi kahverengi ve oval biçimli taneler halindedir.

Küçükhindistancevizi yüzde 7-14 oranında uçucu yağ, yüzde 20-30 oranında da sabit yağ içerir. Temel olarak pinen, kamfen ve dipenten bileşiklerini içeren uçucu yağ gaz söktürücü olarak kullanıldığı gibi, sabun ve parfümlerin bileşimine de girer; sıkılarak çıkarılan ve başlıca bileşeni trimiristin olan sabit yağ ise merhem halinde romatizma tedavisinde kullanılır. Uçucu yağ gibi, taneler de halk arasında gaz söktürücü ilaç olarak kullanılır, ancak bunlar yüksek miktarlarda kullanıldığında baş ağrısı ve sersemletici etkilerle ortaya çıkan zehirlenmelere yol açar.

Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu, 18 yaşından küçük olanların zararlı yayınlardan korunması gerekçesiyle çıkarılan 21 Haziran 1927 tarihli ve 1117 sayılı yasa. 6 Mart 1986 tarihli ve 3266 sayılı yasayla önemli değişikliklere uğrayan ve kamuoyuyla basında "Muzır Yasası" olarak anılan yeni metni tepkiyle karşılanmıştır.

Yasanın son biçimi uyarınca yayınları izleme görevi Başbakanlık bünyesinde oluşturulan 11 kişilik bir kurula verilmiştir. Bu kurulun "muzır bulduğu", bir aydan az süreli olmayan basılı yapıtların sahip ya da sorumlu müdürlerinin elinde kalan nüshalarının ön kapakları üzerine "küçüklere zararlıdır" damgasının vurulması zorunludur. Damgalanan yayınlar açık sergilerde ya da seyyar gazeteciler tarafından satılamaz, dükkân ve vitrinlerde sergilenemez, reklamla tanıtılamaz, küçüklere gösterilemez, okul vb yerlere sokulamaz. Bu tür yayınlar ancak 18 yaşından büyük olanlara içi görünmeyen zarf ya da poşetler içinde satılabilir. Daha önceden dağıtılmış ve satışa sunulmuş olan nüshalar ile kurulun üç kez "muzır" bulduğu bir süreli yayının sonraki bütün sayıları için de bu sınırlamalar geçerlidir. Söz konusu yükümlülük ve yasaklara uymayanlara sulh ceza mahkemelerince 2 milyon liradan 10 milyon liraya kadar para cezası verilir. Yasaya dayanarak verilen cezalar çok kısa bir sürede astronomik rakamlara ulaşmıştır. Yasanın getirdiği bir başka hüküm, sınırlamaları kendiliğinden uygulayan yayın sahiplerinin toplam satış bedeli üzerinden yüzde 25 oranında bir tutarı, kurul kararıyla sınırlamaya tabi tutulan yayın sahiplerinin de yüzde 40 oranında bir tutarı maliyeye yatırmalarını öngörmektedir.

Bilim ve sanat yapıtları yasanın kapsamı dışındadır. Bir aydan az süreli yayınlardan küçükler için zararlı görülenler ise Türk Ceza Kanunu gereğince kovuşturulur.

Küçükömer, İdris (d. 1 Haziran 1925, Giresun - ö. 5 Temmuz 1987, İstanbul), Osmanlı-Türk tarihine getirdiği değişik yorumlarla tanınan iktisatçı ve düşünür.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde öğrenim gördü. Aynı fakültede doktorasını tamamladı, daha sonra da doçent oldu. Fakülte kurulunun profesörlüğe yükseltilmesi için aldığı karar, Üniversite Senatosu'nca onaylanmadı. Bunun üzerine Danıştay'da açtığı davayı kazanmasına karşın, profesörlüğüne ilişkin kararname 10 yıllık bir gecikmeyle ancak 1976'da yürürlüğe girdi. 27 Mayıs 1960'tan sonra özellikle *Yön* dergisindeki yazılarıyla tanındı. Daha sonra *Ant* dergisi ve *Milliyet* gazetesinde güncel ve genel siyasal konulara ilişkin yazıları ve tartışmaları yayımlandı. En önemli yapıtlarından biri olan *Düzenin Yabancılaşması*:

Batılaşma'da (1969, 2. bas. 1989) 19. yüzyıldan başlayarak Osmanlı toplumunda ortaya çıkan yapısal değişiklikleri, Batı'yla ilişkileri, üstyapı kurumlarının geçirdiği evrimi inceledi, Türkiye'deki kapitalizmin gelişimindeki çarpıklıkları göstermeye çalıştı. Devletin "despotik" karakterinin Türkiye'de "sivil toplum"un gelişmesinin önündeki en büyük engellerden biri olduğunu savundu. Bu görüşleriyle, Osmanlı-Türk tarihini Asya tipi üretim tarzı (ATÜT) çerçevesinde ele alan kuramcılar arasında yer aldı. 1960'ların ikinci yarısında dönemin Türkiye İşçi Partisi (TİP) genel başkanı M. A. Aybar'ın ortaya attığı, "ceberut, tepeden inmeci devlet"in yarattığı bürokrasinin, sosyalizmi önleyen başlıca toplumsal güç olduğu yolundaki görüşlerde de Küçükömer'in yaklaşımının derin izleri görülür. Küçükömer'in *Düzenin Yabancılaşması*'nda kurduğu ve geleneksel ilericilik kavramını tersyüz ettiği şemada İttihat ve Terakki ile Kemalizm bürokratik ve antidemokratik devleti kurup koruyan, bu anlamda da "sağ" olarak nitelendirilmesi gereken bir çizgiyi temsil eder. Kitlelerin "İslamcı-Doğucu" eğilimleri ise, bu tepeden inmeciliğe bir tepki olarak anlaşılmalı ve seçkinci bir tavırla reddedilmemelidir.

Küçükömer'in öteki yapıtları arasında *Gelişmiş ve Az Gelişmiş Ülkelerin İlişkileri Üzerine* (1966), *İktisat İlkeleri Üzerine* (1964, 1. cilt, 1967, 2. cilt) ve *İktisat İlkelerine Yeniden Bakış* (1972) sayılabilir. Ölümünden kısa süre önce Sosyal Demokrasi Partisi'ne (SODEP) giren Küçükömer'in bu dönemde yazdığı son yazılar *İktisat Dergisi*'nin 274. (Eylül 1987) sayısında yayımlanmıştır.

Küçüksu Kasrı, GÖKSU KASRI olarak da bilinir, İstanbul'un ünlü mesire yeri Küçüksu'da, Göksu Deresinin Boğaz'a döküldüğü noktanın hemen yakınında, deniz kıyısında kasır. Abdülmecid tarafından Nigoğos Balyan'a yaptırılmış, 1856'da tamamlanmıştır.

Uzun kenarı denize paralel, dikdörtgen planlı bir yapıdır. Yerden 3 m kadar yüksekteki bir alt bölüme oturan iki

Küçüksu Kasrı, 1856; Küçüksu, İstanbul
Ertan Hakaraz

kattan oluşur. Deniz cephesi üç düşey parçaya ayrılmıştır; bunlardan ortadaki düz, yanlardakiler dışbükeydir. Orta bölümde bulunan kapıya, at nalı biçimli, iki kollu görkemli bir mermer merdivenle ulaşılır. At nalının iki kolu arasında fıskıyeli mermer bir havuz yer alır. Giriş bölümü dört sütunun taşıdığı kemerli bir sahanlığın gerisine doğru çekilmiştir. Her iki katta da pencerelerin çoğu yere kadar indirilmiş, önleri mermer şebekeler ya da sütunlu parmaklıklarla kapatılmıştır. Bütün cepheler yüksek kabartma yaprak ve çiçek örgeleri, asma çelenkler, rozetler, nişler içine yerleştirilmiş vazolarla kaplıdır. Özellikle deniz cephesi, bu barok-rokoko bezemelere iki yandaki dışbükey bölümler ve ortadaki geri çekilmiş sahanlığın da eklenmesiyle olağanüstü bir hareketlilik kazanır. Yan cephelerde üst katta ortada, zemin katta da boydan boya ikişer balkon vardır. Üst kattaki konsollara taşıtılmış, zemin kattaki ayaklara oturtulmuştur. Yapının bütün cepheleri, en tepede konsollar üstünde ileri taşan ve çatıyı gizleyen bir parapet duvarıyla sona erer.

Plan düzeni her iki katta, dikdörtgenin ortasındaki bir salonla dört köşesindeki birer odadan oluşan Küçüksu Kasrı'nın iç dekorasyonu da dönemin Avrupa'dan etkilenen barok-rokoko beğenisini yansıtır. Kasrın bahçesi çok güzel dökům demir parmaklıklarla çevrilidir.

Küçümen, (Hüseyin) Zihni (d. 16 Şubat 1929, İstanbul), tiyatro oyuncusu ve yönetmeni. Sahne etkinliklerinin yanı sıra radyo oyunları ve çok sayıda çevirisiyle tanınır.

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü 1950'de bitirdi. 1950'lerde İstanbul Şehir Tiyatroları'nda görevliyken *Yeni İstanbul* ve *Dünya* gazetelerinde gece sekreterliği ve Haydarpaşa Lisesi'nde edebiyat öğretmenliği yaptı. Fransa'da tiyatro çalışmalarında bulundu; Roger Planchon ile Jean-Louis Barrault'ya asistanlık etti.

Küçümen, 1946'da stajyer olarak girdiği İstanbul Şehir Tiyatroları'nda aralıklı olarak 1981'e değin çalıştı. Burada oyunculuğun yanı sıra yönetmenlik ve dramaturgluk da yaptı. Şehir Tiyatroları'nın dışında Ülvi Uraz, Dostlar, Gönül Ülkü-Gazanfer Özcan tiyatrolarında sahneye çıktı. Shakespeare'den *Julius Caesar* (1946) ve A. Kutsi Tecer'den *Köşe Başı* (1947), Cevat Fehmi Başkut'tan *Harput'ta Bir Amerikalı* (1955), Reşat Nuri Güntekin'den *Tanrıdağı Ziyafeti* (1957), Shakespeare'den *Hamlet* (1959), Goldoni'den *İki Efendinin Uşağı* (1961), Refik Erduran'dan *Aman Avcı* (1962) ve *Otelci Kadın* (1963), Reşat Nuri Güntekin'den *Hülleci* (1964) ile Rıfat Ilgaz'dan *Hababam Sınıfı* (1965) gibi oyunlarda oynadı.

Küçümen'in sahneye koyduğu çok sayıda oyun arasında Çetin Altan'dan *Islıkçı* (1976), Haldun Taner'den *Ay Işığında Şamata* (1977), Adnan Giz'den *Babanın Gorilleri* (1978) ve Eugène Labiche'ten *Açgözlüler* (1980) sayılabilir. 1981'de 1402 sayılı yasaya dayanılarak İstanbul Şehir Tiyatroları'ndaki görevine son verilen ve 1981-87 arasında çeşitli reklam şirketlerinde çalışan Küçümen, 1988 başında Danıştay kararıyla görevine döndü. Bu dönemde Erkan Akın'ın *Deli Eder İnsanı Bu Dünya* (1989), Ülker Köksal'ın *Bir Garip Oyun* (1990) ve Refik Erduran'ın *Deli* (1993) adlı oyunlarında oynadı. 1990-92 arasında Repertuvar Kurulu üyeliği de yapan Küçümen, Luigi Pirandello'nun *İnsan, Hayvan ve Erdem* adlı oyununu sahneye koydu (1991). Ayrıca, Erden Kıral'ın *Av Zamanı* (1988) ile Başar Sabuncu'nun *Kupa Kızı* (1986) ve *Asılacak Kadın* (1987) adlı filmlerinde oynadı.

Küçümen'in verimli bir yazarlık yaşamı vardır. Gazete ve dergilerde tiyatro ve çeşitli sanat konularında çok sayıda yazısı yayımlanmış, *Milliyet Sanat* dergisinin açtığı deneme yarışmasında birinci olmuştur (1975). Yazdığı ya da çevirdiği radyo oyunları Türkiye radyolarında yayımlanmış, çevirdiği yüze yakın oyunun hepsi özel ya da ödenekli tiyatrolarda sahnelenmiştir. Küçümen birçok roman ve Georges Michel'in *Sartre Yılları* (1985) adlı anı kitabını çevirmiştir.

küela (*Quelea quelea*), *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının *Ploceidae* familyasından Afrika'da yaşayan küçük, kahverengimsi kuş türü. Son derece kalabalık sürüler halinde yaşayan bu kuşlar sık sık ekin tarlalarını yağmalayarak önemli ölçüde zarar vermektedir. Küelaların aşırı çoğalması zehir, napalm, hastalık yapıcı mikroorganizmalar ve elektronik aletlerle engellenmeye çalışılmışsa da sonuç başarılı değildir. Bazen 50 hektarı geçmeyen bir alan içinde toplanan 2 milyon çifti aşkın kalabalık koloniler dinamitlenerek bir ölçüde yerel denetim sağlanabilmektedir.

Küelalar çalılık açık arazide yaşar. Kilometreler boyunca uzanan her çalı kümesi ve ağaçta, erkeklerin yaptığı yüzlerce küre biçimli yuva bulunur. Erkeklerin üreme mevsiminde pembemsi tüyleri çıkar. Yuvaya bırakılan 2-3 yumurtadan çıkan yavrular

Erkek küela (*Quelea quelea*)
Bruce Coleman Ltd.

bazen çok uzak yerlere gidip döndükten sonra ürer. Bu kuşların çekirge sürülerini andırır biçimde aşırı çoğalması verimsiz toprakların geniş ölçekli tahıl tarımına açılmasının ve otlaklar biçiminde kullanılmaya başlamasının dolaylı bir sonucudur.

küf, çeşitli mantarların organik maddeler üzerinde üreyerek oluşturdukları genellikle renkli katman. En önemli küf mantarları arasında *Aspergillus, Penicillium* ve *Rhizopus* cinsleri sayılabilir. Küf mantarları besinlerin çürümelerine neden olduğu gibi, bitki hastalıklarına da yol açar; ayrıca kâğıt, deri, kumaş gibi eşyalara zarar verir. Buna karşılık, yeşilimsi bir küf oluşturan *Penicillium roquefortii*'den bazı peynirlerin hazırlanmasında yararlanılır.

Bu mantarlar büyümek ve üreyebilmek için bitkisel ve hayvansal maddeleri besin kaynağı olarak kullanırlar.

küfür (Arapçada *kufr*: "örtme, gizleme"), İslamda Tanrı'nın varlığına ve birliğine inanmama, Kuran'ı ve Hz. Muhammed'i yadsıma. Küfre düşen kişiye kâfir denir. Öteki dinlerde de kutsallığa ve kutsal nesnelere saygısızlık anlamında benzer kavramlara rastlanır.

Küfür sözcüğü Kuran'da nankörlük, isyan, inkâr, tekzip (yalanlama) ve istikbar (büyüklenme) gibi anlamlarda da kullanılır. İnanç bağlamında küfrün iki derecesi vardır. Birinci dereceyi, Tanrı'yı yok sayma ve onun evren üzerindeki egemenlik hakkını tanımama, peygamberlik kurumunu ve ahireti yadsıma oluşturur. İkinci derecede kanıtları (âyet) yadsımak yer alır. Bu, inanç

ilkelerinden birini, örneğin bir peygamberi, bir kitabı ya da bir haramın haramlığını, helalin helalliğini yadsımaktır.

Kelam bilginleri küfür kavramının tanımında, ortak bir görüşe ulaşamamışlardır. Eş'ariye ve Maturidiyeye bağlı bilginlerin büyük çoğunluğuna göre küfür, kesin olarak dinsel zorunluluklar arasında yer alan şeylerin tamamını ya da bir bölümünü içten onaylamamaktır. Dinsel zorunluluklar inanç temellerinden ayrı olarak namaz, zekât, oruç ve haccın farz olduğu, zinanın, adam öldürmenin, içki içmenin haramlığı gibi emir ve yasakları da içine alır. Kerrâmiye ve Mürcieye göre Tanrı'yı, peygamberleri ve peygamberlerin getirdiklerini içten onaylamakla birlikte sözlü olarak açıklamamak, küfür tanımına girer. Haricilere göre içten onaylamamak, sözlü olarak açıklamamak, emir ve yasakları yerine getirmemek küfürdür. Mutezile bilginleri, Tanrı'yı ve peygamberi bilmemek anlamına gelen günahları işlemeyi küfür saymışlar, büyük günah işleyenlerin imandan çıkmakla birlikte küfre düşmediklerini söylemişlerdir.

İslam bilginleri küfrü oluşma biçimi, nedeni ve yeri bakımından dörde ayırmışlardır. Buna göre Tanrı'yı, peygamberi ve onun getirmiş olduklarını içten onaylamamak, sözle yadsımak küfr-i inkâridir. Tanrı'yı içten bilip kabul etmekle birlikte sözle yadsımak küfr-i cühudu oluşturur. Gerçeği içten bilip bazen de açıklamakla birlikte çeşitli nedenlerle İslamı din olarak benimsememek küfr-i inadi olarak tanımlanır. İnanılması gereken şeylere inanıldığı, sözle açıklandığı halde içten inanmamak da küfr-i nifakiyi oluşturur.

Hıristiyanlıkta, Tanrı'ya ve genel olarak kutsallığa saygısızlık anlamındaki küfür (Yunanca *blasphemia*) ile resmî öğretiye aykırı bir inanç beslemek anlamındaki heretiklik(*) (Yunanca *hairesis*) arasında fark gözetilir. Tanrı'nın varlığını yadsımak ya da Hıristiyan inancının yerleşik ilkelerini sorgulamak, ancak küçültücü ve alaycı bir biçim alırsa küfür sayılır. Aquino'lu Aziz Tommaso'ya göre küfür, inanca karşı işlenmiş bir günahtır. Eski Ahit'te yer alan yasalara göre küfrün cezası taşlanarak ölümdür. Örneğin İmparator I. İustinianos döneminde (527-565) bu ceza uygulanmıştır. ABD'nin birçok eyaletinde kutsallığa saygısızlığı hedef alan yasalar günümüzde de yürürlüktedir. İskoçya'da 18. yüzyıla değin kutsallığa saygısızlığın cezası ölümdü. İngiltere'de ise kutsallığa saygısızlık hem yasaların, hem de (17. yy'dan bu yana) gelenek hukukunun çiğnenmesi anlamına gelir. Bunun temelinde, dine yönelik bir saldırının devlete yöneldiği düşüncesi yatar. Bazı laik yasa sistemlerinde de kutsallığa saygısızlığın cezai hükme bağlanmış olmasının nedeni büyük olasılıkla budur.

Kutsal sayılan nesnelerin çalınması ya da bunlara zarar verilmesi de dinsel yasalarda genellikle hükme bağlanmıştır. Eski İsrail'de Levi yasaları bu tür eylemlere karşı cezalar öngörüyordu. İsrailoğulları, kutsal ya da kutsanmış nesneleri korumak amacıyla kapsamlı kurallar geliştirmişti. Bu kuralların, özellikle Tapınak'la ilgili yasaların ihlali çoğu zaman linçle cezalandırılırdı.

Kutsal nesnelere zarar verilmesi Eski Yunan'da ihanetle ilişkilendirilirdi. Tapınak malını çalmak, devlete karşı işlenmiş bir suç sayılırdı. Roma kültleri ise çeşitli tabularla korunurdu, ama Roma hukukunda kutsal nesnelere saygısızlığın belirgin bir cezai karşılığı yoktu. Doğu Roma İmparatorluğu'nda 438'de çıkarılan Theodosius Yasaları'nda kutsallığa saygısızlık kavramının, Hıristiyanlıktan çıkmak, heretiklik, mezhepçilik, Yahudilik, putperestlik, kiliselerle din adamlarının dokunulmazlığına ya da kilise mahkemelerinin ayrıcalıklarına karşı işlenen suçlar, kutsama ayinlerine ve Sebt gününe saygısızlık gibi çok çeşitli biçimleri vardı. Ortaçağda Frank kilise meclisleri, kilise malını gasp etme suçu üzerinde önemle durdu. Kutsal nesnelere saygısızlık suçlarının en ağırı, Komünyon için kutsanmış ekmeğin kirletilmesiydi; bu suçu işleyenler genellikle işkence ve ölümle cezalandırılırlardı. Günümüzde Protestanlar, nesnelerin içkin bir kutsallık taşıyabileceğini genellikle yadsırlar. Katolik Kilisesi'nde yürürlükte olan *Codex Iuris Canonici* (Kilise Hukuku Yasası) kutsallığa saygısızlık suçunun kapsamını hem nesneleri, hem de kişileri içine alacak biçimde düzenlemiştir.

Kühlmann, Richard von (d. 17 Mayıs 1873, İstanbul - ö. 16 Şubat 1948, Ohlstadt, Batı Almanya), Alman diplomat ve devlet adamı. I. Dünya Savaşı sırasında bir süre dışişleri genel sekreterliği yapmıştır.

Anadolu Demiryolları Şirketi genel müdürünün oğluydu. 1899'da Almanya Dışişleri Bakanlığı'na girdi. 1914'e değin Petersburg, Tahran, Tanca, Washington, Lahey ve Londra'da görev yaptı. Bu tarihte I. Dünya Savaşı başlayınca Lahey'e ortaelçi, ardından İstanbul'a büyükelçi olarak atandı. Ağustos 1917'de dışişleri genel sekreterliğine getirildi. Mart 1918'de Rusya ile Brest-Litovsk, mayısta Romanya ile Bükreş antlaşmalarını imzalayan Alman heyetlerine başkanlık etti. Haziranda, *Reichstag*'da (Parlamento) yaptığı konuşmada savaşı sonuçlandırmak için yalnızca askeri önlemlerin yeterli olmadığını belirtince, ordudan gelen baskılar karşısında görevinden ayrılmak zorunda kaldı.

Kühnel, Ernst (d. 26 Ekim 1882, Neubrandenburg, Almanya - ö. 5 Ağustos 1964, Berlin, Batı Almanya), İslam sanatı konusundaki çalışmalarıyla tanınmış Alman sanat tarihçisi.

Paris, Viyana ve Münih'te bir süre hukuk okuduktan sonra 1902'de Münih Üniversitesi'nde arkeoloji öğrenimine başladı. 1906'da Heidelberg Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. 1909'da Berlin Devlet Müzeleri'nde sanat tarihçisi Sarre ile birlikte bir İslam sanat yapıtları sergisi düzenledi. Bu müzenin İslam Sanatı Bölümü'nde çalıştı. 1912'de Sarre'nin Irak'ta Samarra'da yaptığı kazıya katıldı. 1915'te hükümeti tarafından özel görevle gönderildiği Fas'ta I. Dünya Savaşı bitene değin kaldı. Bir süre İspanya'da İslam kültürünü inceledi ve üniversitelerde ders verdi. 1920'lerin sonunda Amerikalıların yürüttüğü Ksetiphon kazılarına katıldı. 1930'da Berlin Üniversitesi'nde ders verdi. 1931'de Berlin Devlet Müzeleri İslam Sanatı Bölümü'nün başına getirildi. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bu müzenin Doğu Berlin'de kalması üzerine Batı Berlin'de yeni bir müzenin kurulması için çaba harcadı. 1952'de Washington'daki Tekstil Müzesi'nde çalışarak İslam halı ve kumaşlarının sınıflandırmasını yaptı. Daha sonra İslam Sanatları Müzesi adını alan bu kurumun yöneticiliğine getirildi.

Yapıtlarından bazısı *Maurische Kunst* (1909; Magrip Sanatı), *Islamische Kleinkunst* (1925; İslam El Sanatları), *Islamische Schriftkunst* (1942; İslam Hat Sanatı), *Die Moschee* (1949; Cami), *Cairene Rugs and Others Technically Related, 15th-17th Century* (1957; 15-17. Yüzyıl Kahire Halıları ve Teknik Açıdan Benzerleri), *Arte de Oriente Islamico*'dur (1963; Doğu İslam Sanatı).

kükürt (S), periyodik tablonun VIa grubunda (oksijen grubu) yer alan kimyasal element; son derece tepkin bir ametaldir. Eski çağlardan beri bilinen (Tekvin Kitabı'nda "ateş taşı" olarak geçer) kükürdü bir element olarak ilk kez 1777'de Antoine-Laurent Lavoisier tanımladı. Bolluk bakımından evrendeki elementler arasında dokuzuncu sırada bulunan kükürt sülfürler, sülfatlar ve doğal kükürt halinde yerkabuğunun yaklaşık yüzde 0,06'sını oluşturur. Oksijen ve silisyumdan sonra minerallerde en çok bulunan elementtir.

Bulunduğu yerler, özellikleri ve kullanım alanları. Doğada serbest halde kükürde en çok volkanik ya da tortul çökellerde rastlanır. Volkanik kökenli kükürt bütün dünyada yaygın olarak bulunur. Tortul çökellerde bulunan kükürde ise özellikle ABD'nin Teksas ve Louisiana kıyı bölgelerinde çok rastlanır. Kömür, petrol ve doğal gaz, kükürt bileşikleri içerir. Pirit (demir disülfür), galen (kurşun sülfür), zincifre (cıva sülfür), sfalerit (çinko sülfür) ve kalkopirit (bakır-demir sülfür) gibi sülfürler ile jips (kalsiyum sülfat) ve barit gibi sülfatlar da kükürt içeren önemli mineraller arasındadır.

Kükürt tuz domlarında (kubbeleri) bulunan kükürt çökellerinden Frasch yöntemiyle(*) çıkarılır. Bu işlem yüzde 99,9 arılıkta çok miktarda kükürt elde edilmesini olanaklı kılmış ve böylece kükürt ticari açıdan en önemli dört temel kimyasal maddeden biri durumuna gelmiştir. Bu yöntemde, kükürt yatağının içine 60-600 m'lik kuyular açılır ve bunlara içine daha küçük çaplarda hava ve su boruları yerleştirilmiş, 15 cm çapında borular daldırılır. Daha sonra dibe aşırı ısıtılmış su pompalanır; su takke kayaca işleyerek yatağa girer ve buradaki kükürdü eritir. Eriyen kükürt, tortulun dibine doğru çöker ve merkezdeki borudan basılan basınçlı havanın yardımıyla yüzeye çıkarılır. Meksika Körfezinde deniz tabanının altında çok sayıda kuyu çalışmakta ve elde edilen sıvı kükürt okyanus tabanındaki yalıtılmış borularla kilometrelerce ötedeki kükürt depolarına basılmaktadır Sıvı kükürt buradan da depolama amacıyla katılaştırıldığı teknelere ve haznelere taşınır.

ABD'de doğal gazdan, petrol arıtım gazlarından, piritlerden ve bakır, çinko, kurşun cevherlerinin ergitilmesinde açığa çıkan gazlardan her yıl 4 milyon ton kükürt elde edilir. Kükürt öbür gazlardan çoğunlukla hidrojen sülfür halinde ayrılır ve Claus yöntemiyle element halindeki kükürde dönüştürülür. Claus işleminde, hidrojen sülfürün kısmi olarak yanmasıyla oluşan kükürt dioksidin gene hidrojen sülfürle tepkimeye sokulması sonucunda kükürt elde edilir. Bir başka önemli kükürt kaynağı da termik santrallardan ve çok miktarda kömür tüketen öbür büyük tesislerden atmosfere atılan kükürt dioksittir. 1970'lerin başında bu yolla atılan kükürt dioksidi tutup kükürde çevirecek teknikler geliştirilmiştir.

Arı kükürt açık sarı renkli, tatsız, kokusuz, gevrek bir katıdır, elektriği iyi iletmez ve suda çözünmez. Element, birkaç değişik kristal biçiminde bulunur. Bunların arasında en önemli olanları ortorombik ve monoklinal yapıdaki kristal biçimleridir. Oda sıcaklığında kararlı olan rombik yapıdaki kükürt, çubuk kükürtte, kükürt çiçeğinde (kükürt buharlarının süblimleşmesiyle oluşan çok ince taneli kükürt) ve çoğu doğal kükürtte görülür. Sıvı kükürdün yavaşça soğutulmasıyla elde edilen ve uzun iğne benzeri kristaller oluşturan monoklinal yapıdaki kükürt ise 96°C-119°C arasında kararlı olmakla birlikte oda sıcaklığında

yavaşça rombik yapıya dönüşür. Sıcak erimiş kükürt aniden soğutulduğunda (örneğin, soğuk suya döküldüğünde) yumuşak, yapışkan, esnek, kristal yapıda olmayan biçimsiz (amorf) ya da plastik kükürt oluşur. Rombik ve monoklinal biçimlerin karbon sülfürde çözünürlüklerinin yüksek olmasına karşılık biçimsiz kükürt çözünmez.

Bileşikleri. Kükürt, bileşiklerinde −2 (sülfür, S^{-2}), +4 (sülfit, SO_3^{-2}), ve +6 (sülfat, SO_4^{-2}) değerliklidir. Hemen hemen bütün elementlerle bileşik oluşturur. Kükürt atomlarının birbirine bağlanmasıyla halkalı ya da zincir yapıda oluşan bileşikler de vardır. Kükürt, karbondan sonra bu tür zincir bileşikler oluşturan ikinci elementtir.

En çok tanınan kükürt bileşiklerinden biri hidrojen sülfürdür (kükürtlü hidrojen, H_2S). Hidrojen sülfür renksiz, çok zehirli ve çürük yumurta kokusu veren bir gazdır. Doğal kükürt içeren organik maddelerin bozunmasıyla oluşur. Yanardağların ve mineral sularının buharlarında sıkça rastlanan hidrojen sülfür petrolden kükürt giderme yoluyla da elde edilir. Kimyasal maddelerin çözümlenmesinde laboratuvarlarda ayıraç olarak yaygın biçimde kullanılır.

Kükürdün platin ve altın dışında kalan tüm metallerle birleşmesiyle inorganik sülfürler oluşur. Bu tür sülfürler eksi yüklü sülfür iyonları (S^{-2}) içeren iyon bileşikleridir. Bu bileşikler hidrojen sülfürün tuzları olarak düşünülebilir. Demir, nikel, bakır, kobalt, çinko ve kurşun gibi metallerin bazı önemli cevherleri inorganik sülfürlerdir.

Kükürt ile oksijenin birleşmesiyle çeşitli oksitler oluşur. En önemli kükürt oksit, ağır, renksiz ve zehirli bir gaz olan kükürt dioksittir (SO_2). Bu oksit kükürt trioksitin (SO_3) başlangıç maddesi olduğundan sülfürik asit (H_2SO_4) üretiminde kullanılır. Ayrıca kükürt dioksitten sanayide ağartıcı ve indirgeyici madde olarak yararlanılır. Gıdaların korunması ve meyvelerin olgunlaştırılması da öbür kullanım alanları arasındadır. *Ayrıca bak.* kükürt oksit.

Kükürt, halojenlerle çok çeşitli bileşikler oluşturur, klorla birleştirilerek de kükürt klorürler elde edilir. Bunlardan kükürt monoklorür (S_2Cl_2) yenime uğratıcı, altın sarısı renkli bir sıvıdır ve çeşitli kimyasal maddelerin elde edilmesinde kullanılır. Kükürdün etilenle tepkimeye girmesiyle hardalgazı, doymamış yağ asitleriyle tepkimeye girmesiyle de yağlayıcıların başlıca bileşeni olan yağlı maddeler elde edilir. Kükürdün flüorla birleşmesiyle kükürt flüorürler oluşur. Bunlardan kükürt heksaflüorür (SF_6), çeşitli elektrikli aygıtlarda yalıtkan olarak kullanılan bir gazdır. Kükürt hem oksijen hem halojen atomlarına bağlı olduğu oksihalojenürleri de oluşturur. Bu bileşiklerin adlandırılmasında, SO grubu içerenlerde tiyonil, SO_2 grubu içerenlerde sülfüril adı kullanılır. Yoğunluğu yüksek, zehirli ve uçucu bir sıvı olan Tiyonil klorürden ($SOCl_2$) organik kimyada karboksilli asitlerden ve alkollerden klorlu bileşiklerin elde edilmesinde yararlanılır. Sülfüril klorür (SO_2Cl_2), tiyonil klorüre benzer fiziksel özellikleri olan bir sıvıdır ve kükürt, klor ya da her ikisini de içeren bazı bileşiklerin hazırlanmasında kullanılır.

Kükürt, oksijen ile 16 çeşit asit oluşturur. Bunların dört ya da beş tanesi arı olarak üretilebilmiştir. Bu asitlerden özellikle sülfüröz asitin (H_2SO_3) ve sülfürik asitin (H_2SO_4) kimya sanayisinde önemli bir yeri vardır. Sülfüröz asit kükürt dioksitin suya katılmasıyla oluşur. En önemli tuzu olan sodyum sülfit (Na_2SO_3), kâğıt hamuru üretiminde, fotoğrafçılıkta ve kazan besi sularından oksijen gidermede indirgeyici olarak kullanılır. Sülfürik asit ise en değerli kimyasal maddelerden biridir. Sanayide kükürt trioksitin suyla tepkimeye girmesiyle üretilen sülfürik asit gübrelerin, pigmentlerin, boyaların, ilaçların, patlayıcıların, deterjanların ve inorganik tuzlar ile esterlerin üretiminde kullanılır.

Organik kükürt bileşikleri organik kimyasal bileşiklerin önemli bir sınıfını oluşturur. Doğada yaygın biçimde rastlanan bu bileşikler keskin kokularıyla tanınırlar (ham petrol, bazı bitkiler ve hayvan salgılarında olduğu gibi). Sistein, sistin, metiyonin ve taurin gibi kükürtlü aminoasitler, hormonlar, enzimler ve koenzimleri de içine alan önemli biyolojik maddelerin başlıca bileşenleridir. Çeşitli böcek ilaçları (insektisit), eczacılık ürünleri, boyalar, çözücüler ve cevherlerin arıtılmasındaki yüzdürme işlemlerinde, yağlayıcı yağların iyileştirilmesinde, rayon (yapay ipek) üretiminde ve kauçukların elde edilmesinde kullanılan maddeler ise yapay olarak üretilen organik kükürt bileşikleri arasındadır.

Kükürt atomundaki değerlik elektronlarının yerleşimi oksijen atomunun değerlik elektronlarıyla aynı olduğundan, her iki elementin kimyasal davranışları birbirine çok benzer.

Merkaptanlar olarak da bilinen tiyoller(*) merkapto işlevsel grubu (−SH) içeren organik kükürt bileşikleridir ve bazı tiyoller ham petrolde doğal olarak bulunur. Sülfürlerde(*) ise, kükürt atomuna alkil ya da aril grubu gibi iki grup bağlanır. Bazı sülfürler doğal halde bulunur; örneğin sarmısak dialil sülfür, çoğu proteinler de bir sülfür olan metiyonin aminoasit içerir.

Disülfürler, R—S—S—R′ molekül yapısında organik kükürt bileşikleridir R ve R′ herhangi bir organik grup olabilir. Tiyollerin yükseltgenmesi ya da kükürt monoklorürün olefinlerle tepkimeye girmesi sonucunda elde edilirler. Soğan, sarmısak ve şaytantersinden bazı disülfürler ayrıştırılabilmiştir. Çoğu proteinlerin önemli bir bileşeni olan sistin aminoasidi ve bazı mikroorganizmaların büyümesi için gerekli olan lipoik asit koenzimi de bir disülfür bileşiğidir.

Üç, dört ya da daha çok kükürt atomunun zincir biçiminde birbirine bağlandığı organik kükürt bileşiklerine polisülfürler(*) denir. Ticari adı Tiyokol olan ve polimer yapısındaki bazı organik polisülfürler kauçuk yapımında ve roketlerde katı yakıt olarak kullanılır. Tiyokarbonil ($>C=S$) işlevsel grubu içeren tiyokarbonil bileşikleri ise tiyoaldehitlerin ve tiyoketonların yapısında yer alır ve çok kötü kokuludur.

Sülfoksitler(*) çift bağlı sülfinil ($>SO$) grubu, sülfonlar(*) ise çift bağlı sülfonil ($>SO_2$) grubu içeren organik kükürt bileşikleridir. Bazı sülfoksitler şalgam, sarmısak ve bazı hardal türlerinde doğal halde bulunur. Bir başka sülfoksit ise hamamböceğinden ayrıştırılabilmiştir. Polimer yapıdaki polisülfonların bir sınıfından tellerin kaplanmasında yararlanılır. Yapılarında SO_3H, SO_2H ve SOH işlevsel grupları içeren bileşikler asitlik özelliği gösterir. Örneğin yapısında SO_3H grubu bulunan sülfonik asit(*) kuvvetli bir asittir ve kükürt içeren asitler arasında en yaygın olanıdır; sülfonik asit tuzları deterjan yapımında, dokuma boyalarında kullanılır. Yapısında SO_2H grubu bulunan sülfinik asitler zayıf ve daha az kararlıdır; SOH grubu içeren sülfenik asitler ise kararsız bileşiklerdir. Sülfürik asit (H_2SO_4) ve sülfüröz asit (H_2SO_3) gibi kükürtlü inorganik asitler ve karbonik asit, fosforik asit gibi öbür asitler, ester ya da amit gibi organik kükürt bileşikleri oluştururlar. Karbonik asitlerin kükürtlü türevi olan ksantat oluşumu tepkimesinden rayon ve selofan yapımında yararlanılır. Küçük molekülü alkollerin ksantatları ise cevher yüzdürme işlemlerinde toplayıcı olarak kullanılır. Tiyokarbonik asitin diamiti olan tiyoüre, fotokopi kâğıtlarının ve gümüş parlatıcılarının bir bileşenidir. Fosforik asitin kükürtlü türevleri de böcek öldürücülerde, yağlayıcılarda ve cevher yüzdürme maddelerinde kullanılır. Kükürt atomunun bir halka yapısında yer aldığı tiyofen, tiyazol gibi heterosiklik kükürt bileşikleri de vardır.

Türkiye'de başlıca kükürt üreticisi Etibank'tır. En büyük kükürt işletmesi olan Isparta'daki Keçiborlu Kükürt İşletmeleri Müessesesi, Keçiborlu'daki 600-650 bin ton rezervli kükürt yataklarını işletmektedir. Bu işletme yılda 72 bin ton cevher üretecek kapasitededir. Keçiborlu'dan başka, Diyadin (Ağrı), Van, Hakkâri, Nevşehir, Balıkesir ve Batı Anadolu'da da düşük tenörlü 500 bin ton kükürt rezervi vardır. Türkiye'de üretilen kükürdün yüzde 85'i sülfürik asit üretiminde, yüzde 15'i de kâğıt, kauçuk, boya, rayon, deterjan üretiminde ve tarımsal ilaçlamada kullanılır. Türkiye'nin kükürt üretimi, 1931'de yalnızca 74 ton iken bu miktar giderek artmış ve 1940'ta 3.651, 1950'de 6.002, 1960'ta 17.100, 1970'te 26.800, 1975'te 19.500, 1980'de 23.000 ve 1990'da 20.000 tona yükselmiştir. Ama bu üretim yurtiçi talebi karşılamaya yeterli olmadığından, yurtdışından kükürt alımı yapılmaktadır.

atom numarası	16
atom ağırlığı	32,064
erime noktası	
rombik	112,8°C
monoklinal	119°C
kaynama noktası	444,6°C
yoğunluğu	
rombik	2,07 gr/cm³ (20°C'de)
monoklinal	1,96 gr/cm³ (20°C'de)
yükseltgenme durumları	-2, +4, +6
elektronların yerleşimi	2-8-6 ya da $1s^2 2s^2 2p^6 3s^2 3p^4$

kükürt bakterileri, kükürdü ve kükürt bileşiklerini dönüşüme uğratarak doğadaki kükürt çevriminde(*) önemli rol oynayan mikroorganizmalar.

Deniz ve kara ortamlarında yaygın olarak bulunan *Thiobacillus*, kükürdü yükseltgeyerek bitkilerce kullanılabilen sülfatlara dönüştürür. Toprakaltı derinliklerinde oluşturduğu sülfürik asit maden yataklarındaki metalleri çözdüğü gibi, beton ve çeliği de aşındırır. *Desulfovibrio desulficans* adlı bakteri suyla doymuş topraklarda ve lağımlarda bulunan sülfatı, çürük yumurta kokulu bir gaz olan hidrojen sülfüre indirger. Kükürtlü su kaynaklarında ve lağımlarda yaşayan *Thiothrix* ile yalnızca kükürtlü kaplıcalarda bulunan *Sulfolobus* ise hidrojen sülfürü, element halindeki kükürde dönüştürür.

Chromatiaceae (mor renkli kükürt bakterileri) ve *Chlorobiaceae* (yeşil renkli kükürt bakterileri) familyalarının pek çok üyesi de oksijensiz ortamda ışık enerjisini kullanarak kükürdü ve kükürt bileşiklerini sülfatlara çevirir.

kükürt çevrimi, kükürdün değişik biçimlere dönüşerek doğada dolaşımı. Toprakta ve proteinlerin bileşiminde bol miktarda bulunan kükürt bir dizi biyolojik dönüşüm sonucunda sülfatlara çevrilerek bitkiler tarafından kullanılabilir hale gelir.

Kükürt içeren proteinler, önce topraktaki çeşitli organizmalar aracılığıyla kendilerini

oluşturan aminoasitlere parçalanır, ardından aminoasitlerdeki kükürt başka bir dizi toprak mikroorganizması yardımıyla hidrojen sülfüre (H_2S) dönüşür. Hidrojen sülfür oksijenli ortamda, kükürt bakterileri aracılığıyla önce kükürde, sonra sülfata çevrilir; sülfatlar da başka bakteriler aracılığıyla yeniden H_2S'e dönüşür.

Hidrojen sülfür hızla yükseltgenerek gaz haline geçer ve havada, suyla birleşip sülfürik ve sülfüröz asitleri oluşturur. Suda yaşayan canlıları öldürebilen, mermer anıtlara ve taş binalara zarar verebilen asit yağmuru adlı atmosfer olayı bu asitlerden kaynaklanır.

kükürt oksit, kükürdün oksijenle oluşturduğu çeşitli bileşiklerin ortak adı. Bu bileşiklerin en önemli olanları sülfürik asit üretiminin ara aşamalarında büyük miktarlarda elde edilen kükürt dioksit (SO_2) ve kükürt trioksittir (SO_3). Kükürt dioksit sülfüröz asidin, kükürt trioksit ise sülfürik asidin asit anhidritleridir, yani suyla birleştiklerinde asitleri oluştururlar.

Kükürt dioksit keskin kokulu, ağır, renksiz ve zehirli bir gazdır. Doğada yanardağ gazlarında ve bazı sıcak su kaynaklarında çözünmüş olarak bulunur. Sanayide kükürdün ya da demirli pirit, bakırlı pirit gibi kükürt bileşiklerinin havayla ya da oksijenle yakılmasıyla üretilir. Kükürt içeren yakıtların yanması sonucunda büyük miktarda kükürt dioksit oluşur. 20. yüzyılın ikinci yarısından beri bu bileşiğin yarattığı hava kirliliğini denetim altına almak amacıyla çeşitli önlemler geliştirilmiştir. Kükürt dioksit gazı laboratuvarlarda sülfürik asidin (H_2SO_4) indirgenmesiyle oluşan sülfüröz asidin (H_2SO_3) bozunmasıyla ya da sülfit tuzlarının (sülfüröz asidin tuzları) hidroklorik asit gibi kuvvetli bir asitle tepkimeye girerek gene sülfüröz asidi oluşturmasıyla elde edilir.

Kükürt dioksit oda sıcaklığında çok yüksek olmayan basınçlarda sıvılaştırılabilir. Sıvı kükürt dioksit atmosfer basıncında, −73°C'de donar, −10°C'de de kaynar. Kükürt dioksit başlıca, sülfürik asit, kükürt trioksit ve sülfitlerin üretiminde kullanılmakla birlikte, dezenfektan, soğutucu, ağartıcı ve gıda koruyucu (özellikle kurutulmuş meyvelerin korunmasında) olarak da kullanılır.

Kükürt trioksit oda sıcaklığında uçucu bir sıvı halinde ya da üç ayrı biçimden (alotrop) birinde katı halde bulunan renksiz bir bileşiktir. Sıvı kükürt trioksit 44,6°C'de kaynar ve 16,83°C'de katılaşır. En kararlı katı biçimi 62°C'de erir. Kükürt dioksitin bir katalizör eşliğinde oksijenle tepkimesi sonucunda oluşan kükürt trioksit, nemli havayla temas ettiğinde şiddetli bir biçimde duman çıkarır ve suda çok fazla ısı açığa çıkararak çözünür, sülfürik asidi oluşturur. Kükürt trioksitin sülfürik asitteki çözeltisi dumanlı sülfürik asit ya da oleum olarak bilinir. Sülfürik asit gibi kükürt trioksit de çok kuvvetli su çekici, çok yenime uğratıcı ve çok tepkin bir maddedir.

Kükürdün öbür önemli oksitleri kükürt monoksit (SO) kükürt seskioksit (S_2O_3) kükürt heptaoksit (S_2O_7) ve kükürt tetraoksittir (SO_4). Kükürt monoksit, kükürt dioksitle kükürt buharları karışımında düşük basınçta bir elektrik yükünün boşalmasıyla renksiz ve kararsız bir gaz olarak oluşur ve soğutulduğunda yavaşça kükürt ve kükürt dioksite bozunan turuncu-kırmızı renkli bir katı halinde yoğunlaşır. Kükürdün sıvı kükürt trioksit içinde çözünmesiyle oluşan ve yalnızca 15°C'nin altında kararlı olan kükürt seskioksit mavi-yeşil renkli bir katıdır. Kararsız bileşikler olan ve yaklaşık 0°C'de eriyen kükürt heptaoksit ve tetraoksit, kükürt dioksit ya da kükürt trioksit ile oksijen karışımında elektrik yükü boşalmasıyla oluşturulur.

kükürtle sertleştirme, VULKANİZASYON olarak da bilinir, doğal ya da yapay kauçuğun fiziksel özelliklerinin iyileştirilmesinde uygulanan kimyasal işlem. Bu yöntemle elde edilen kauçuğun çekme dayanımı ile şişmeye ve aşınmaya karşı direnci daha yüksektir ve daha geniş bir sıcaklık aralığında esnekliğini korur. En basit kükürtle sertleştirme işlemi kauçuğun kükürtle ısıtılmasıdır.

ABD'li mucit Charles Goodyear bu işlemi 1839'da buldu ve bazı katkı maddelerinin bu süreçteki önemli işlevlerini de belirledi. Hızlandırıcı denen bu katkı maddeleri kükürtle sertleştirme işleminin daha düşük sıcaklıklarda ve daha hızlı yürümesini olanaklı kılar. Kauçukla kükürt arasındaki tepkimeler çok iyi anlaşılmamakla birlikte, son üründe kükürdün kauçuk içinde basit bir biçimde çözünmediği ya da dağılmadığı bilinmektedir. Kükürt kauçukla, çoğunlukla uzun zincirli moleküller arasında köprü ya da çapraz bağlar oluşturarak birleşir.

Modern sertleştirme işlemlerinde 140°C-180°C arasında değişen sıcaklıklar uygulanır ve kükürt ile hızlandırıcıların yanı sıra karışıma, kauçuğun niteliklerini daha da iyileştirmek amacıyla çoğunlukla karbon karası ve çinko oksit katılır. Oksijen ile ozonun neden olduğu bozunmayı geciktirmek amacıyla pas önleyici maddelerden de yararlanılır. Bazı yapay kauçuklar kükürtle sertleştirilemezler, ama bunlar, metal oksitleri ya da organik peroksitler ile benzer biçimde işlendiğinde uygun nitelikli ürünler elde edilir.

kükürtlü boya, kükürt içeren karmaşık yapay organik boyaların ortak adı. Bu boyalar, alkali sodyum sülfür çözeltisi içinde çözünmüş halde selüloza uygulanır ve elyafa kalıcı biçimde tutunurlar. Elyaftaki boya havayla temas ettiğinde yeniden yükseltgenerek başlangıçtaki çözünmez haline dönüşür. Kükürtlü boyalar yıkanmaya, tere ve ışığa karşı dayanıklı olmakla birlikte klorun ağartmasına karşı dirençli değildir. Özellikle yumuşak ve koyu gölgeli, koyu siyah, lacivert renkte türleri bulunan kükürtlü boyaların parlak kırmızı ve turuncu renkleri yoktur.

kükürtlü hidrojen *bak.* hidrojen sülfür

kükürtlü külçe *bak.* mat

kül konisi *bak.* dışık konisi

külah, KEÇE KÜLAH olarak da bilinir, keçeden erkek başlığı. Daha çok küçük rütbeli subaylar, askerler ve esnaf kullanırdı. Kavuktan farkı dikişsiz ve tek parça keçeden yapılmış olmasıydı. Ayrıca üstüne sarık sarılmadan da (dal külah) kullanılırdı. Zülüflü ağaların ve Mevlevi dervişlerininkiler dışında bütün külahların tepesi sivri olurdu.

Külah giymek de fesle birlikte, 28 Kasım 1925'te yürürlüğe giren Şapka İhdası Hakkında Kanun'la (Şapka Kanunu) yasaklandı.

külbastı, sıcak kül içinde ve odun közü üzerinde pişirilen et yemeği. Gelişmiş pişirme yöntemlerinin ve araçlarının yerine közle ısıtılan taş ya da sıcak külün kullanıldığı geçmiş dönemlerden kalma bir yemektir. Günümüzde daha çok ateş üzerindeki ızgarada pişirilmektedir.

Külbastılık et kasaplık hayvanların döşünün uç bölümünden çıkarılır. Bu kemiksiz et tokmakla dövüldükten sonra pişirilir. Ayrıca etin sahan ya da tencerede kendi suyuyla pişirilmesine dayanan "sahan (tencere) külbastısı" bu yemeğin bir başka çeşididir.

Eski yemek kitaplarında "tavuk", "haşlama balık", "kılıç, palamut, lüfer, uskumru", "tarak ve istiridye", "karaciğer, yürek ve böbrek", "sucuk ve pastırma", "peynir" külbastısı gibi değişik külbastı çeşitleri de yer alır.

külçe, INGOT olarak da bilinir, depolanmaya, taşınmaya ve işlenmeye elverişli biçimde ve boyutlarda kütük, levha ya da sac halinde dökülmüş metal kütlesi. Kimi zaman metalin bu biçimde dökülmesi için hazırlanan kalıplar için de aynı terimden yararlanılır. Öncelikle işlenmek üzere hazırlanan altın, gümüş ve çelik malzemeler külçe biçiminde dökülür.

Çelik külçelerinin boyutları, birkaç kilogram ağırlığındaki küçük dikdörtgen bloklardan, 500 ton ağırlığındaki dev sekizgen kütlelere kadar değişir.

külçecilik, bir ülkede "lehte bilanço" sağlamak için döviz ve değerli maden alışverişinin ulusal düzeyde düzenlenmesini öngören merkantilist para politikası. Bu politikayı en sıkı biçimde uygulayan İspanya, bir sömürge imparatorluğu oluşturmada başı çekerek 16. ve 17. yüzyıllarda Yenidünya'dan büyük miktarda altın ve gümüş çekti. Öteki devletler İspanya'nın büyüklüğünün kaynağını bu ülkeye neredeyse sınırsız miktarda değerli maden akmasına bağladığından, değerli madenlerin ticareti artıracağı ve savaş için gerekli para ve donanımı sağlayacağı düşüncesi yaygın bir kabul görmeye başladı. Bu durum, devletin altın ve gümüş para arzını artıracak lehte bir ticaret bilançosu oluşturma hedefinin hem kuramsal düzeyde, hem uygulamada benimsenmesine yol açtı. Ama sömürgelerinden gelen değerli madenlerle, başka ülkelerden mal ve hizmet satın alan İspanya, kendi hazinesini tüketti ve yerli sanayisini geliştirme fırsatını kaçırdı. Böylece Avrupa'nın en zengin ülkesiyken, en yoksul ülkelerinden biri durumuna geldi.

Külebi, Cahit (d. 20 Aralık 1917, Zile, Tokat), halk şiiri geleneğinden yararlanarak özgün, duyarlı ürünler veren şair.

Sivas Lisesi'ni (1936), İstanbul'da Yüksek Öğretmen Okulu Türk Dili ve Edebiyatı

Külebi
Adam Yayınları Arşivi

Bölümü'nü (1940) bitirdi. Antalya Lisesi'nde (1942-45), Ankara Devlet Konservatuvarı'nda (1945-54) ve Ankara Gazi Lisesi'nde (1954-56) edebiyat öğretmenliği yaptı. 1956'da Milli Eğitim Bakanlığı'nda milli eğitim müfettişi oldu. İsviçre'de kültür ataşesi ve öğrenci müfettişi olarak çalıştı (1960-64). Milli Eğitim Bakanlığı başmüfettişliğinden (1964-69) sonra kültür müsteşar yardımcılığından (1969-72) emekliye ayrıldı. 1983'e değin Türk Dil Kurumu'nda

çalıştı. Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Sosyaldemokrat Halkçı Parti'nin (SHP) kurucuları arasında yer aldı.

İlk şiirleri Nazmi Cahit imzasıyla 1938'de *Gençlik* dergisinde yayımlanan Külebi, daha sonra *Varlık*'ta da aynı imzayı kullandı. 1940-54 arasında *Sokak*, *İnsan*, *Türk Dili*, *Yarınlar*, *Kültür Dünyası* gibi dergilerde çıkan şiirleriyle ünlenerek yeni Türk şiirinin özgün şairleri arasına girdi. 1946'da müzik ve lirizmin iç içe geçtiği şiirlerden oluşan ilk kitabı *Adamın Biri*'ni yayımladı. 1949'da çıkan *Rüzgâr*'da Orhan Veli'ye yaklaştığı görüldü. *Atatürk Kurtuluş Savaşı'nda* (1952) adlı yapıtı Nevit Kodallı'nın *Atatürk Oratoryosu*'na temel oluşturdu. *Yeşeren Otlar*'la (1955) 1955 Türk Dil Kurumu Sanat Ödülü'nü alan Cahit Külebi *Yangın* (1980) adlı yapıtıyla da 1981 Yeditepe Şiir Armağanı'nı kazandı. 1982'de *Bütün Şiirleri*, 1986'da da *İçi Sevda Dolu Yolculuk* adlı anıları yayımlandı.

Küley, Müfide (d. 1904, İstanbul), sindirim sistemi hastalıkları alanındaki çalışmalarıyla tanınan hekim.

Askeri hekim Kâzım Ali Bey'in kızıydı. 1928'de İstanbul Darülfünunu (sonradan İstanbul Üniversitesi) Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Tıp Fakültesi I. İç Hastalıkları Kliniği'nde asistan olarak göreve başladı ve iç hastalıkları uzmanı oldu. Bir süre başasistanlık yaptı. 1936'da Haydarpaşa Numune

Küley
Ana Yayıncılık Arşivi

Hastanesi Dahiliye Kliniği şef yardımcılığına, daha sonra da şefliğine getirildi. Burada çalıştığı süre içinde *Zehirlenmeler, Teşhis ve Tedavi* (1937) ve *Sağlık Koruma Bilgisi*'nin (1938) yanı sıra yemeklerin kalori değerlerini ve pişirme biçimini konu alan *İç Hastalıklarında Diyet ve Tedavi*'yi (1942) yazdı. Özgün bir diyet kitabı olan bu yapıt, konusunda Türkiye'de yazılan ilk kitaptı. Küley, 1943'te İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi III. İç Hastalıkları Kliniği'nde doçent olarak çalışmaya başladı. Tevfik Sağlam ve başkalarının hazırladığı *İç Hastalıkları Ders Kitabı*'nın (1944) mide-bağırsak ve karın zarı (periton) hastalıkları bölümünü yazdı. Daha sonra *Sağlığı Koruma ve Çocuk Bakımı Bilgileri* (1949) adlı yapıtını yayımladı. 1952'de profesörlüğe yükseldi. 1960'ta Milli Birlik Komitesi kararı uyarınca 147 öğretim üyesiyle birlikte uzaklaştırıldığı görevine, 1962'de döndü. I. İç Hastalıkları Kliniği'nde gastroenteroloji bölümünü kurdu (1963). Ayrıca alerji bölümünün gelişmesine katkıda bulundu. 1973'te emekli oldu. *Hazım Sistemi Hastalıkları* (1962-66, 2 cilt) bir başka yapıtıdır.

külhan, Türk hamamının ocak bölümü. *Ayrıca bak.* hamam.

külhanbeyi, Osmanlı döneminde İstanbul'daki sokak serserilerine verilen ad. Hamam külhanlarında barındıkları için bu adla anılmışlardır. En saygın olanına destebaşı denirdi.

Soygun ve haraç külhanbeylerinin başlıca kazanç yollarıydı. Her külhanbeyi, kopuk takımı denen serserilerle dolaşır, bunların kaba gücünden yararlanırdı. Bunlara it alayları da denirdi. Külhanbeyi önderliğindeki it alayları ile kabadayıların başkanlığındaki tulumbacıların sokak kavgaları İstanbul'un günlük olaylarındandı.

Külhanbeyleri aralarında kendilerine özgü bir argoyla konuşurlardı. Beyoğlu fesi, siyah ceket, paçası geniş üstü dar pantolon ve yelek giyer, gömlek yakasını göğüs ayrımına kadar açık bırakır, yüksek topuklu iskarpinlerinin ökçesine basarlardı. Silah ve bıçak taşırlardı. Her külhanbeyi bir lakapla tanınırdı. 20. yüzyılın başında etkisini yitirmeye başlayan külhanbeylik, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ortadan kalktı.

Külkedisi, Fransızca CENDRILLON, İngilizce CINDERELLA, Almanca ASCHENBRÖDEL, Rusça ZOLUŞKA, ünlü bir Avrupa halk masalının kahramanı genç kız. Masalda, kıskanç üvey annesi, üvey ablaları ya da zalim babası tarafından kötü davranılan bir genç kızla ona yardım eden doğaüstü bir varlık ve kıza âşık olup onunla evlenerek yazgısını değiştiren bir prens yer alır. Dünyanın birçok yerinde sayısız kez işlenen öykünün yalnızca Avrupa'da 500'ü aşkın değişik biçimine rastlanır. Bilinen en eski Külkedisi öyküsü, 9. yüzyıla ait bir Çin masalıdır. Avrupa edebiyatında bu konuyu işleyen en tanınmış yapıtlardan biri ise, Charles Perrault'nun *Contes de ma mère l'oye* (1967; Kaz Anamın Öyküleri) adlı kitabı içinde yer alan "Cendrillon"dur. Perrault'nun yapıtında yer alan bazı özelliklere ya da kişilere (örn. vaftizanne) öteki masallarda rastlanmaz. Külkedisi'nin yardımına koşan doğaüstü varlık, çoğu öyküde kızın ölen annesi ya da onun kızına yardım etmek üzere gönderdiği hayvanlardır. Prensin Külkedisi'ni, bırakıp gittiği cam ayakkabısı sayesinde arayıp bulması da Perrault'ya özgüdür. Başka masallarda cam ayakkabının yerini, genellikle altın ya da gümüş bir ayakkabı ya da yüzük alır.

külleme, *Erysiphe*, *Microsphaera*, *Phyllactinia*, *Podosphaera*, *Sphaerotheca* ve *Uncinula* cinslerinden bazı mantar ırklarının yol açtığı yaygın bitki hastalığı. Ağaç, çalı, tırmanıcı bitki, süs bitkisi, sebze, meyve, tahıl bitkileri ve yabani otlarda sıklıkla rastlanan bu hastalık bitkilerin yaprak, tomurcuk, sürgün, meyve ve hatta çiçeklerinin yüzeyinde beyaz ya da açık gri renkli, tozlu ya da tüylü bir katman oluşumuna neden olur.

Zinya yapraklarında *Erysiphe cichoracearum*'un yol açtığı külleme hastalığı
M B Cook

Bu beyaz ve tozlu görünüm zincir biçiminde yan yana dizilen çok sayıda sporlar kaynaklanır. Rüzgârla taşınan sporlar suya gereksinim duymaksızın çimlenerek, gelişmeye başlar. Her 3-14 günde bir yeni bir spor neslı üretir. Hastalığın ciddi boyutlara ulaşması durumunda bitkinin hastalıklı bölümlerinin gelişmesi durur. Örneğin, yapraklar genellikle sararıp solarken, çiçeklerin biçimi bozulur; meyve verimi ve kalitesi ne düşer. Küllemenin özellikle ağaçlar üzerinde zararlı olmaktan çok, görünüşü bozucu bir etkisi vardır. Bu hastalık en çok sık bitki örtüsüyle kaplı, gölgelik, havalanmanın az, gecelerin soğuk, gündüzlerin ise sıcak olduğu yerlerde görülür. Sonbaharda bitkinin küllemeye uğramış bölümlerinde siyah, yuvarlak lekeler oluşur; üreme organları olan bu lekeler ilkbaharda çatlayarak içlerindeki spor keseleri çevreye saçılır. Serbest kalan sporlar rüzgârlar aracılığıyla bitkilere taşınır ve hastalığı bulaştırır. Hastalık mantar öldürücü ilaçların zamanında uygulanmasıyla denetim altına alınabilir.

Küllenme Çarşambası, Hıristiyan yortu takviminde Büyük Perhiz'in ilk günü. Paskalya Yortusu'ndan altı buçuk hafta öncesine, Paskalya'nın tarihine bağlı olarak 4 Şubat-11 Mart arasına rastlar. *Ayrıca bak.* Büyük Perhiz.

külliye, İslam toplumlarında genellikle bir camiin çevresinde yapılan ve medrese, kütüphane, sıbyan mektebi gibi eğitim; darüşşifa, bimarhane gibi sağlık; aşhane, darüzziyafe, hamam, çeşme, sebil gibi toplumsal hizmet; arasta, han, kervansaray gibi ticaret işlevlerine yönelik yapılardan oluşan bütün. Her külliyede bu yapıların hepsinin bulunması zorunlu değildir.

İslamın ilk yıllarında dinsel, kültürel, siyasal vb etkinlikler için camı yapısı yeterli oluyordu. Toplumsal örgütlenmenin ilerlemesi çeşitli işlevleri karşılamak için ayrı yapılar gerektirince ilk külliyeler ortaya çıktı. Bunlar önceleri az sayıda yapıdan oluşuyordu. Örneğin Anadolu Selçuklıları döneminde bir camiye bir medresenin ya da bir darüşşifanın eklendiği pek çok küçük ölçekli külliye yapıldı. Çoğu zaman bunlara yapının dışında, bazen de içinde yer alan bir de kümbet eklendi. Divriği Ulucamisi ve Darüşşifası, Kayseri Huand Hatun Külliyesi, Kayseri Hacı Kılıç Camisi ve Medresesi bu tür külliyelerdir.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde yapılan külliyelerde tek tek yapıların oldukça dağınık yerleştirildiği, bir bütün oluşturma çabasının bulunmadığı göze çarpar. İznik'te Orhan Gazi Camisi (yalnız döşemesi kalmıştır) İmareti ve Medresesi'nden (kaynaklardan bilinmektedir) oluşan külliye ile Bursa'da Orhan Camisi çevresindeki medrese, mektep, şifahane ve hamamdan oluşan külliye bu türün ilk örnekleridir. Bunları gene Bursa'daki Yıldırım, Yeşil, Hüdavendigâr ve Muradiye külliyeleri izler.

II. Mehmed'in (Fatih) İstanbul'u aldıktan sonra bugünkü Fatih semtinde yaptırdığı külliyede hem yapı sayısının arttığı, hem de bu yapıların artık büyük bir düzen içinde, neredeyse çağdaş anlamda bir konum planı çalışmasıyla yerleştirildiği gözlenir. Osmanlı mimarlığının en büyük külliyelerinden biri olan Fatih Külliyesi'nde(*) gene ortaya cami getirilmiş, bir duvarla çevrili büyük dış avlunun doğu ve batı kenarları boyunca çeşitli düzeyde eğitim veren tam

16 medrese ikişer sıra halinde dizilmiştir. Kuzey duvarı üzerinde bir sıbyan mektebi ile kütüphane, kıble duvarı dışında da bir darüşşifa, tabhane, imaret ve kervansaray yer alır. II. Bayezid de Edirne'de, Amasya'da ve İstanbul'da külliyeler yaptırmıştır. 16. yüzyılda I. Süleyman'ın (Kanuni) Mimar Sinan'a yaptırdığı Süleymaniye Külliyesi(*) Osmanlı mimarlığındaki en görkemli yapılar topluluğudur. Bu külliye 60 dönümlük bir alana yayılarak camiden başka I. Süleyman'la Hurrem Sultan'ın ve Sinan'ın türbelerini, bir bimarhaneyi, bir darüzziyafeyi, bir tabhaneyi, beş medreseyi, bir darülkurra ve bir darülhadisi, bir sıbyan mektebini ve bir hamamı içerir. İstanbul'da Üsküdar'daki Atik Valide, Kadırga'daki Sokollu Mehmed Paşa, Haseki'deki Haseki Hurrem Sultan, Edirne'deki Selimiye, Halep'teki Hüsrev Paşa, Gebze'deki Çoban Mustafa Paşa 16. yüzyılın; İstanbul'daki Sultan Ahmed, Yeni Cami 17. yüzyılın; Nuruosmaniye, Laleli, I. Abdülhamid, Hekimoğlu Ali Paşa, Halep'teki Osman Paşa 18. yüzyılın önemli külliyelerindendir.

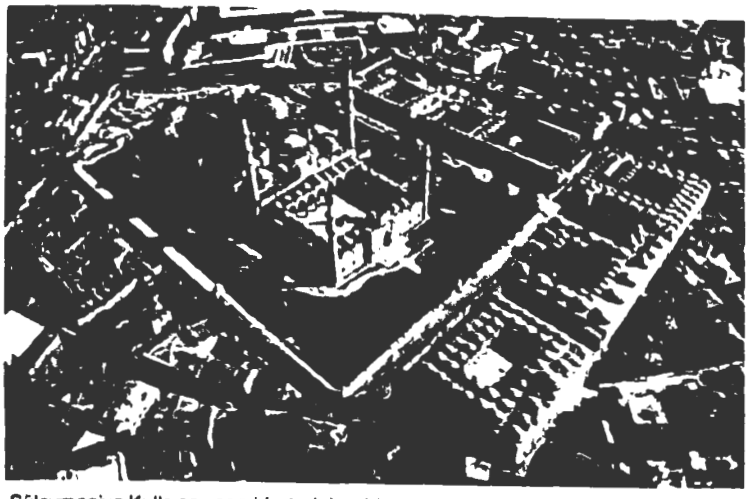

Süleymaniye Kulliyesi, cami (ortada), rabi ve salıs medreseleri (sol ortada), tabhane, darüzziyafe, bimarhane, tıp, sani ve evvel medreseleri (sağ aşağıdan yukarıya doğru sırayla), 16 yy, İstanbul
Ara Güler

Bu arada 16. yüzyılın sonunda ve 17. yüzyılda, bazısında hiç cami bulunmayan, bazısında da tek kubbeli bir mekânın hem dershane, hem mescit olarak kullanıldığı ve bundan başka genellikle bir medrese, türbe, sebil ve çeşmeden oluşan daha küçük boyutlu külliyeler yaygınlaşmıştır. Bunların İstanbul'daki örnekleri arasında Koca Sinan Paşa, Gazanfer Ağa, Kuyucu Murad Paşa, Bayrampaşa, Köprülü Mehmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Amcazade Hüseyin Paşa, Mihrişah Valide Sultan, Şah Sultan külliyeleri sayılabilir.

16. yüzyıldan başlayarak uygulanan bir külliye türü de kentlerin dışında, kervan yolları üzerinde gerçekleştirilen menzil külliyesidir. Merkezini caminin oluşturduğu büyük kent külliyelerinin tersine, menzil külliyelerinin ana yapısı, geniş bir avlusu olan han ya da kervansaraydır. Cami ise genellikle tek kubbeli küçük bir yapıdır. Ayrıca gene işlevine uygun olarak, bir menzil külliyesinde çoğu zaman hamam ve arasta da yer alır. Kayseri'de Ilgın'daki Lala Mustafa Paşa, Lüleburgaz ve Havsa'daki Sokollu Mehmed Paşa ve Şam'daki Süleymaniye külliyeleri belli başlı menzil külliyesi örnekleridir.

küllü su, odun küllerinin suyla özütlenmesiyle elde edilen alkali sıvı. Çoğunlukla çamaşır yıkamada ve sabun yapımında kullanılır. Genel olarak katı sodyum hidroksit ve potasyum hidroksit ya da bunların kuvvetli bazik çözeltileri küllü su olarak bilinir.

Külpe, Oswald (d. 3 Ağustos 1862, Kandau [bugün Kandava, Letonya], Rus Çarlığı - ö. 30 Aralık 1915, Münih, Almanya), Würzburg psikoloji okulunun kurucusu Alman psikolog ve filozof. Düşünce süreçleri üzerine deneysel çalışmaların öncülerindendir.

1887'de Leipzig Üniversitesi'nde, deneysel psikolojinin kurucusu Wilhelm Wundt yönetiminde duyum deneyimi üzerine bir tez hazırladı. Ardından sekiz yıl boyunca üniversitenin laboratuvarında çalıştı; bu dönemin büyük bölümünde Wundt'un yardımcılığını yaptı. 1888'de aynı üniversitede doçent oldu. Deneysel psikolojinin bulgularını özetlediği *Grundriss der Psychologie* (1893; Psikolojinin Temeli) adlı yapıtında psikolojiyi, yaşantıları, yaşayan kişiye bağlı olarak ele alan bir bilim biçiminde tanımladı.

1894'te profesör olarak Würzburg Üniversitesi'ne atandı. Orada bir psikoloji laboratuvarı kurdu ve onun yönetiminde üniversitede 50 dolayında deneysel çalışma yayımlandı. Ardından, 1909'dan 1913'e değin Bonn Üniversitesi'nde çalışan Külpe, bu tarihte Münih Üniversitesi'ne geçti. Öldüğünde, deneysel psikoloji üzerine kapsamlı bir çalışma hazırlıyordu.

Özellikle tutumların etkisi, algının işlevleri, anımsama ve düşünce süreçleri üzerine araştırmalarıyla tanınan Külpe'nin bir başka kitabı da *Die Realisierung, Ein Beitrag zur Grundlegung der Realwissenschaften*'dır (1912-23, 3 cilt; Gerçekleştirme: Doğa Bilimlerinin Temellendirilmesine Katkı). Yapıt, bilgi kuramına değerli bir katkı olarak kabul edilir.

Külte pe, Kayseri'nin 20 km kadar kuzeydoğusunda, Karaev olarak da bilinen Karahöyük köyünün yakınında höyük tipi yerleşme. Kayseri Ovasında yer alan ve eski adı Kaniş olan elips biçimli (450 m × 550 m) höyüğün yüksekliği 19 m kadardır.

Kültepe, Kapadokya tabletleri adıyla bilinen pişmiş toprak belgelerin kaynağı olarak 19. yüzyılın sonlarından beri arkeoloji dünyasında tanınıyordu. Burada ilk kazıları tablet aramaya yönelik olarak 1893-94 yıllarında E. Chantre başlatmıştı. 1906'da önce H. Winckler, daha sonra da H. Grothe kazı yaptılar. Bu bilim adamlarının sonuç getirmeyen araştırmalarından sonra 1925'te B. Hrozny kazıya başladı ve tabletlerin höyüğü doğudan çevreleyen tarlalardan çıktığını saptadı. İlk bilimsel ve sistemli kazılar 1948'de Kemal Balkan'ın da yer aldığı bir Türk ekibi tarafından Türk Tarih Kurumu adına başlatıldı. Daha sonra Tahsin Özgüç'ün başkanlığında ve Kutlu Emre'nin katılımıyla sürdürüldü.

Türk ekibinin kazıları sonucunda Kültepe'nin Roma döneminde, Helenistik dönemde, Demir ve Tunç çağlarında yoğun olarak iskân edildiği ortaya çıkmıştır. Orta Tunç Çağı sonu ile Son Tunç Çağında yer alan Eski Hitit ve Büyük Hitit İmparatorluğu dönemlerinde de önemli bir merkez olan Kültepe'ye Hititler Neşa adını vermişlerdi. Höyüğün doğusunda, tabletlerin bulunduğu düzlükteki kazılarda beş tane ana yapı katı (IV, III, II, Ib ve Ia) saptanmıştır. İÖ 2. binyılın ilk çeyreğine giren bu katlardan ilk ikisinde (IV ve III) yazılı belge bulunamamış, ama Hitit çanak çömleğinin ilk örnekleri ile Alişar III adı verilen hızlı çarkta biçimlendirilmiş, boya bezekli çanak çömlek ele geçirilmiştir. Bu çanak çömleğin benzerlerine höyükteki eşzamanlı katlarda da (IX ve X) rastlanmıştır. Höyükte bunların altında yer alan ve İlk Tunç Çağının III. evresine ait olan XI., XII. ve XIII. katlarda Orta Anadolu'ya özgü, boya bezekli çanak çömlekler de bulunmuştur. Gene aynı katlardaki taş temelli, kerpiç duvarlı anıtsal yapı kalıntılarında Kuzey Suriye'den ithal edilmiş alabastron biçimli pişmiş toprak şişeler ele geçirilmiştir.

Höyükteki kazılarda henüz ana toprağa ulaşılmamıştır. XIV., XV., XVI. ve XVII. katların İlk Tunç Çağının II. evresine ait olduğu anlaşılmıştır. Bu katlardaki taş sanduka mezarlarda bulunan değerli metallerden yapılmış takılar, Mezopotamya'da Ur kentindekilerin benzerleridir.

Kültepe'de bulunmuş bir tablet ve zarfı, İÖ 1900; İstanbul Arkeoloji Müzeleri
Nezih Başgelen

Höyüğün doğusundaki düzlükte yer alan II ve Ib katlarında bulunan çanak çömlekle küçük parçalardan ve yazılı belgelerden, Asurların Kültepe'de, Kaniş kentinin hemen yanında karum adını verdikleri ticaret kolonilerinden birini kurdukları saptanmıştır. Bir surla çevrili Kaniş Karumu'nda birkaç odayla bir avludan oluşan taş temelli, kerpiç duvarlı ve büyük olasılıkla düz damlı basit evler vardır. Eski Asur dilinde ve çiviyazısıyla yazılmış, pişmiş topraktan ünlü tabletler bu evlerde ele geçirilmiştir. Bazısı gene pişmiş topraktan zarflar içinde bulunan, genellikle bir silindir mühürle mühürlenmiş bu tabletler, kente ticaret için gelmiş tüccarların Asur'la bağlantılarını sağlayan ticari ve özel mektuplardır. Anadolu'nun ilk yazılı belgeleri olan kredi, borç, faiz, yatırım, gümrük, vergi, alım satım, evlenme boşanma, köle satışı, büyü, anlaşma vb gibi konulardaki bu mektuplar yörenin İÖ 2. binyılın ilk çeyreğindeki sosyoekonomik yapısını ortaya koymaktadır.

Sayıları 14 bini bulan tabletlerden bir bölümü de höyüğün (Kaniş) VIII. ve VII. katlarında bulunan, surlar içine alınmış anıtsal yapılarda, yani saraylarda ele geçirilmiştir. Bu tabletlerden, Kaniş kralının izniyle kentin çevresine yerleşen ve yaşamlarını kendi geleneklerine göre sürdüren Asurların, Asur'la Kaniş arasında 15-20 merkepten oluşan kervanlarla ticaret yaptıkları, siyah merkep, takı, kumaş ve kalay getirip karşılığında Anadolu'dan kendi ülkelerine işlenmemiş altın, gümüş, bakır gibi metallerle kıl ve palamut götürdükleri saptanmıştır.

Asurlar Anadolu'ya çiviyazısının yanı sıra silindir mührü ve Mezopotamya ikonografisini de getirmişlerdir. Kanişliler bu ikonografiyi stilize ederek hem kendi geleneksel damga mühürlerinde, hem de yeni silindir mühürlerde kullanmışlardır.

Gene Asurların etkisiyle bu dönemde Anadolu'da çok zengin bir çanak çömlek üretimi gerçekleşmiştir. Boyayla, yivlerle ya da kabartma olarak bezenen bu çanak çömlek arasında kulpsuz ya da tek ve çift kulplu bardaklar, çok değişik biçimlerde çanaklar, çeşitli büyüklüklerde çömlekler, kapaklı ve kapaksız vazolar, gaga ağızlı testiler, matara biçimli kaplar, çaydanlık, ibrik ve meyvelikler bulunmaktadır. Ayrıca, gene pişmiş topraktan yapılmış ritonlar da vardır. Bunlar libasyon (içki sunma) için kullanılan hayvan biçimli kaplardır. Yalnızca VII. kata özgü ilginç bir pişmiş toprak buluntu grubu da taşınabilir banyo küvetleridir. Karum'daki evlerde ortaya çıkartılan taş sanduka mezarlarda değerli taş ve metallerden yapılmış takılar, mızrak ucu, balta gibi tunç silahlar, terazi ağırlıkları ele geçirilmiştir.

Asurların etkisi, taş kalıplara dökülerek yapılmış kurşun tanrı figürlerinde de görülür. Bu yapıtlar, yassı ve arka yüzleri işlenmemiş olmasına karşın, höyükteki Tunç Çağı III yapı katlarında (VIII ve XII) bulunan üç boyutlu oturan kadın figürleriyle albatrdan yapılmış idollerden çok daha doğal görünümdedir. Bu idoller soyut insan tasvirleridir; yassı kurs biçimli vücutları eş merkezli dairelerle bezenmiştir, uzun boyunları ve üçgen biçiminde birden fazla başları vardır.

Asurların oturduğu Kaniş Karumu'ndaki son yapı katı olan Ia'da ne yazılı belge, ne de Mezopotamya kökenli başka buluntu ele geçmiştir. Bu da o dönemde Asurların Anadolu'yu terk ettiklerini, böylece Orta Anadolu'daki Asur ticaret kolonilerinin sona erdiğini gösterir. Ia katında Hitit çanak çömleği çok gelişmiş, Alişar III boyalı kapları ise tümüyle ortadan kalkmıştır. Karum bölgesi bu kattan sonra Roma dönemine değin iskân edilmemiştir. Ama Kaniş'te (Karum'daki Ia katının karşılığı olan) VI. kattan sonra da iskân kesintisiz sürmüştür. Buradaki V. katın Büyük Hitit İmparatorluğu dönemine, IV. ile III. katların Demir Çağına, II. katın Helenistik döneme, I. katın da Roma dönemine denk geldiği saptanmıştır.

Yoğun bir iskânın görüldüğü Demir Çağı katlarında boyalı geometrik örgelerle bezenmiş çok sayıda Frig çanak çömleği ele geçmiştir. Ayrıca, geç Hitit sanatı özelliklerini gösteren, kabartma figürlerle bezeli ortostat parçaları da bulunmuştur.

Helenistik dönemden önemli bir buluntu çıkmayan Kültepe'de, Roma katında yerel çanak çömleğin yanı sıra *terra sigillata* türü ithal kaplar ele geçmiştir. Gerek Kaniş'te, gerekse Karum'da bulunan Roma sikkelerinden Kültepe'nin İS 4. yüzyıldan, Karahöyük köyünün kuruluşuna değin terk edildiği saptanmıştır.

Kültepe Barajı, Aksaray ilinde, Köşkerli-özü Deresi üzerinde kurulu toprak dolgu baraj. 3.040 ha'lık bir alanın sulanması amacıyla 1975'te yapımına başlanan baraj 1983'te işletmeye açıldı.

Barajın dolgu hacmi 1,15 milyon m^3, kret kotu 992,20 m, temelden yüksekliği 42,70 m, normal su seviyesi kotu 988 m, normal su kotunda depolama hacmi 30,04 milyon m^3 ve normal su kotunda göl alanı 2,40 km^2'dir.

Kültigin, KÜLTEGİN olarak da yazılır, GÜLTEKİN olarak da bilinir (d. 684 - ö. 27 Şubat 731, Maga Kurgan), Göktürk komutanı. Ölümünden sonra adına dikilen yazıt Türk tarihi ve dili açısından önemli bir kaynak olmuştur.

Kültigin, İlteriş Kağan'ın oğlu, Bilge Kağan'ın kardeşiydi. Küçük yaşta babasını yitirdi. 698'den sonra ağabeyi Bilge ile birlikte Kapağan Kağan'ın (hd 692-716) savaşlarına katıldı. 704-705'te Göktürk-Çin ilişkileri gerginleşince iki kardeş Çin üzerine sefer yaptılar. 710'da da Kögmen Dağını aşarak Songa Ormanı'nda Kırgızları bozguna uğrattılar. Ardından Bayırkuları yenip Türgişlerin ayaklanmasını bastırdılar (711). Kültigin, 713'te ayaklanarak Göktürk başkenti Ötüken'e kadar ilerleyen Karluklara karşı yapılan savaşlarda, ordu komutanlarından biriydi. Kapağan Kağan'ın 716'da Bayırkular tarafından öldürülmesinden sonra başa geçen İnel Kağan'ı, yönetimde başarılı olamaması üzerine tahttan indirip öldürttü ve yerine kardeşi Bilge'yi kağanlığa getirdi. Sol şad (doğu yöneticisi) olan Kültigin, Bilge Kağan'ın isteği üzerine bütün askeri yetkileri de üstlendi. Tonyukuk da aygucılığa (başdanışman) getirildi.

Kültigin ve Tonyukuk yönetiminde Göktürk Devleti eski gücünü yeniden kazanmaya başladı. 717'de Uygur, 718'de Karluk ayaklanmaları bastırıldı. 720 sonlarında Göktürklere karşı Kitanlar, Tatabılar ve Basmıllarla ittifak yapan Çinliler bozguna uğratıldı ve Beşbalıg ele geçirildi. Ardından Göktürk ordusu Liang-çu, Kan-çu ve Yü-an-çu bölgelerine girdi. 725'te Çin'le barış yapıldı. Kültigin, askeri başarıların sürdüğü bir dönemde, Dokuz Oğuzlara karşı savaşırken Maga Kurgan'da öldürüldü.

Ölümünden sonra adına Bilge Kağan tarafından Koşo-Çaydam'da bir anıt-kurgan yaptırılarak başına Türkçe ve Çince bir yazıt dikildi. Orhun Yazıtları içinde yer alan ve Kültigin Yazıtı olarak bilinen bu yazıt, Türk tarihi ve dili açısından en önemli kaynaklardan biridir.

kültivatör, tarladaki ürünün büyümesini hızlandırmak ve yabani otları öldürmek amacıyla toprağı karıştırmakta kullanılan tarım aleti.

19. yüzyılın ortalarında geliştirilen ilk kültivatörler atla çekiliyordu. 1870'lerde iki atı olan bir çiftçi, ayakları (diş) ürün sıralarının arasına giren bir makine kullanarak günde yaklaşık 6 hektarlık bir alanı işleyebiliyordu. 20. yüzyılda atların yerini traktörlerin almasıyla birlikte, tek bir makine, birçok sırada ekim yapabilen makinelerle aynı kapasiteye ulaştı. Kültivatörün ayakları ya da dişleri kısa, dar ve hafif kıvrıktır; bastırıldığında toprağın içine girerek toprağı işleyen sivri çelik ucunun ön yüzeyi parlaktır. Ayakların türü ve sayısı ürünün ve toprağın özelliklerine bağlıdır. Eskiden mısır, pamuk, soya fasulyesi, patates ve tahıl gibi ürünlerde kullanılan döner çapaların 12 ayağı bulunuyordu. Her ayağa çok sayıda döner çapa bağlanıyordu ve böylece makinenin genişliği 12 m'ye kadar çıkıyordu. Döner çapa geriye doğru sürüldüğünde çiğneme görevi yaparak, toprak kesteklerinin ve sapların parçalanmasını sağlıyordu.

Yabani otları ayıklayan yaylı ayaklı kültivatörler, gelişmekte olan ürüne zarar vermeden, yüzeysel kök yayılımı gösteren yabani otları söken hafif yaylı ayaklardan oluşur. Bu aygıtlar ekili alanlarda yabani otları henüz fazlaca büyümemişken ayıklar. Çubuklu kültivatörler ise, ekilmemiş açık alanlardaki yabani otların ayıklanmasında kullanılan ve kesiti kare biçiminde olan bir çubuğun toprak yüzeyinin birkaç santimetre altında ekseni etrafında dönmesiyle çalışan makinelerdir. Aslında hafif pulluklar olan tarla kültivatörleri, yaylı ayaklar, taraklar ya da bıçaklarla donatılmışlardır.

kültür, insan türüne özgü bilgi, inanç ve davranışlar bütünü ile bu bütünün parçası olan maddi nesneler. Toplumsal yaşamın dil, düşünce, gelenek, işaret sistemleri, kurumlar, yasalar, aletler, teknikler, sanat yapıtları gibi her türlü maddi ve tinsel ürününü kapsamına alır. Temelinde, yalnızca insanda bulunan bir yetenek yatar. Bu yetenek bazı yazarlarca soyut ya da akılcı düşünme yetisi olarak tanımlanmışsa da bu terimlerin anlamı pek açık değildir. Bazı kuramcılara göre de kültür insanın simgeleştirme yeteneğinin ürünüdür. Yalnızca insana özgü bir zihinsel edim olan simgeleştirme, nesnelere ve olaylara duyuları aşan bazı anlamlar verilmesini sağlar; dil ya da konuşma bunun en iyi örneğidir. Ama simgeleştirme kültürün tanımında çok önemli bir öğe olsa da tek başına kültürü açıklamaya yetmez. Kültür toplumsal yaşamın ürünüdür; işlevi toplumsal pratikleri anlamlandırmaktır ve kendisi de ancak toplumsal yaşamın başka yönleriyle ilişkisi içinde anlam kazanır.

Kavramlaştırma ve tanım sorunları. Günlük dilde "kültürlü olmak" bilgili, görgülü, incelikli olmak anlamına gelir; kültürlü kişi uygarlığın nimetlerinden bilinçli olarak yararlanan, eğitimli kişidir. Kültür bu kullanımda, bilgi ve görgünün bireşimidir; insanın uygarlığın dışsal olanaklarını, bilgiyi ve tekniği içselleştirmesi, özümlemesi, kendi kişiliğinin bir parçası haline getirmesi demektir. Dışsal-içsel karşıtlığı uygarlık ve kültür karşıtlığının da temelinde yatar.

Bu tanım kültür ve kültürlü terimlerine bir değer yargısının yüklenmesine, bazı insan

davranışlarının kültür kapsamı dışında kalmasına yol açar. Bazı toplumların töreleri başka toplumlara kültürsüzlük olarak görünür. Örneğin yabancı düşmanlığı ya da aşırı tüketim tutkusu, bu tanıma göre "kültürlü" davranış sayılmayabilir. Oysa daha geniş, daha kapsayıcı bir bakış açısından bunlar da belirli kültürlerin ifadeleridir.

Kültürün ilk pozitif tanımına antropolojinin kurucularından Edward Burnett Tylor'ın yapıtlarında rastlanır. Tylor, *Primitive Culture*'da (1871; İlkel Kültür) kültürü, "bilgilerden, inançlardan, sanattan, ahlaktan ve insanın toplumda yaşayan bir varlık olması nedeniyle edindiği bütün öbür yetenekler ve alışkanlıklardan oluşan karmaşık bütün" olarak tanımlar; *Anthropology, an Introduction to the Study of Man and Civilization*'da da (1881; Antropoloji, İnsan ve Uygarlığın İncelenmesine Giriş) bu anlamda kültürün yalnızca insanlara özgü olduğunu söyler. Antropoloji ve etnoloji disiplinleri geliştikçe kültür olgusunun karmaşıklığı daha belirginleşmiş, kültür tanımları da çeşitlenmiştir. ABD'li antropologlar A. L. Kroeber ve Clyde Kluckhohn, *Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions* (1952; Kültür Kavramlarına ve Tanımlarına Eleştirel Bir Bakış) adlı çalışmalarında, kültürün 164 farklı tanımını verirler. Bunlardan biri olan "öğrenilmiş davranış" yeterli bir tanım değildir, çünkü hayvan türlerinin yaşamında da doğal davranışların dışında, sonradan edinilmiş ya da öğrenilmiş davranışların payı vardır. Bir başka tanıma göre, kültür "zihindeki düşünceler"den oluşur. Bu da yeterli değildir, çünkü düşünceler toplumda ancak dilde, eylemde ve yaratılmış ürünlerde cisimlendikleri sürece bir işlev ve anlam kazanırlar. Gene bir başka tanıma göre, kültür bir soyutlamadır ya da davranışların soyutlanmasıyla elde edilen zihinsel bir üründür. Bu yaklaşıma göre davranışlar psikoloji biliminin konusudur; psikolojinin alanını aşan kültür de somut davranışların kendileri değil, bu davranışların soyutlanmasıyla elde edilen bir ürün olmalıdır. Ama bu tanımın da karşılıksız bıraktığı sorular vardır. Örneğin, bir evlilik töreni ya da bir vazo, neyin soyutlanmasıdır? Somut davranışlarla bunların soyutlaması olan anlamları birbirinden ayırmak her zaman kolay olmayabilir.

Davranışçı okuldan bazı ABD'li sosyologlar, kültürün tanımındaki belirsizliği aşmak amacıyla yöntemsel bir ayrım önermişlerdir. Buna göre olaylar ya da insan eylemleri, salt insan organizmasıyla ilişkileri açısından ele alındıkları zaman birer davranış olarak görülebilirler. Birbirleriyle ilişkileri içindeyse bu olay ya da eylemler kültürü oluştururlar. Örneğin konuşma, gırtlağın, ses tellerinin ve ağzın bir eylemi olarak alındığı sürece yalnızca bir davranıştır; organizmanın bir edimidir. Ama sözcükler birbirleriyle ilişkileri içinde, bütün bir anlam dünyası olan dili oluşturur; bu da kültürdür. Gene de sorunun çözümü doğuştan gelen davranışlarla sonradan öğrenilmiş davranışlar arasında ayrım yapılmasını gerektirir. Örneğin, yakın akrabayla cinsel ilişki tabusu da bir davranıştır, ama doğuştan gelen, içgüdüsel bir davranış değildir. İnsanların toplum içinde yaşamasının sonucu olan, öğrenilmiş bir davranıştır. Bazı insan eylemleri ve doğal olaylar, hem davranışsal hem de kültürel açılardan ele alınabilir. Ama bazı eylem ya da olayların, doğal, biyolojik bir temeli yoktur; bunlar yalnızca kültürel olgulardır.

İnsanın evrimi, toplum ve kültür. Kültürün yalnızca insana özgü bir yetinin ürünü olduğunu söylemek bu yetinin de tartışılmasını gerektirir: Kültür yaratma yeteneği, insan türünün bazı biyolojik özelliklerinin mi sonucudur, yoksa insanların toplum halinde örgütlenmiş olmasına mı bağlıdır? İnsanın toplumsal yaşantısıyla biyolojik evrimi arasındaki ilişki nedir? İnsan zihniyle başka hayvan türlerinin beyinsel süreçleri arasında yalnızca bir derece farkı mı vardır, yoksa bir nitelik farkı mı söz konusudur?

Soruna "beyin" ve "zihin" sözcükleri arasındaki ayrım temel alınarak yaklaşılabilir. Yalnızca biyo-kimyasal düzeyde bakıldığında daha alt hayvan türlerinin beyinleriyle insan beyni arasında yalnızca bir derece farkı olduğu söylenebilir; bir iletişim mekanizması olarak, insan beyni hayvanların beyinlerinden daha karmaşık ve daha çok bilgi taşımaya elverişli bir organdır. Ama bu derece farkı, insan beynini bir "zihin" haline getirmeye yetecek kadar büyüktür. Hiçbir hayvan türünde oruç tutma, akrabaları sınıflandırma ve yakınlık derecelerine göre birbirinden ayırma ya da yakın akrabalarla cinsel ilişki yasağı gibi davranışlara rastlanmamıştır. Çeşitli hayvan türlerinin kullandığı işaretleşme sistemleri konusunda henüz yeterli araştırma yapılmamışsa da bunların çevreye uyumu ve türün devamını sağlamaya yönelik işlevsel davranışlar olduğu söylenebilir. Oysa insanın işaretleşme, "simgeleştirme" yeteneği çok daha karmaşık ve zengindir. İnsan simgeleri çoğunlukla farklı yorumlara açık, kendi işlevlerinin dışına taşabilen işaretlerdir; geliştirilebilmelerinin nedeni de budur. Buna karşılık hayvanların işaretleri o kadar kesin ve katıdır ki, bir kez öğrenildikten sonra unutulmaları olanaksız gibidir. Hayvanların ve çocukların bebeklik süreleri arasındaki farklılık da bu açıdan anlamlıdır. Hayvanların yaşamında öğrenilmiş davranışların payı çok daha azdır; annelerinden öğrenecekleri pek az davranış vardır. Buna karşılık insan yavrusunun insanlaşabilmesi, doğada ve toplumda kendi başına hareket edebilecek bir kişi haline gelebilmesi için bütün bir anlamlar ve aletler dünyasını öğrenmesi, kullanabilmesi gerekir. Bu kültürdür ve kültürün aileden çocuğa aktarılması da hayvanlarınkinden çok daha uzun bir bebeklik ve çocukluk süresini gerektirir. Tylor'ın dediği gibi, "en az gelişmiş vahşiyle en gelişmiş maymun arasında bile bir zihinsel uçurum vardır."

İnsan beyni başka hayvanlarınkine göre çok büyük ve karmaşıktır. İnsanın simgeleştirme yetisinin organik temelinin de ön beyin olduğu sanılmaktadır. Dolayısıyla insansımaymunların bir türünün ya da bazı türlerinin evriminde, beynin simgeleştirme yetisini kazanmasını sağlayan bir aşamanın yaşandığı düşünülebilir. Ama bu noktada yeni bir soru belirir: Bu biyolojik evrim mutlak mıdır, yoksa kendisi de kültürün ve toplumsallaşmanın gelişmesinden etkilenmiş midir?

Biyolojik evrimin mutlak olduğunu düşündüren bazı deney ve örnekler vardır. Bunlardan biri 19 aylıkken sağır ve kör olan Helen Keller'in yaşamıdır. Keller 7 yaşına değin insanların dünyasından, kültürden kopuk yaşamış, ama daha sonra öğretmeni Anne Sullivan Macy'nin yardımıyla bu kopukluğu aşarak kısa sürede bütün bir anlamlar evrenine "giriş" yapabilmiştir.

Tarihte bunun tersini kanıtlayabilecek olaylar da görülmüştür. Fizyolojik gelişmenin kültürün doğuşunda tek belirleyici olmadığını gösteren en iyi örnek, 18. yüzyılın sonunda Fransa'da bir ormanda bulunan ve Jean-Marc-Gaspard Itard'ın *Rapports sur le sauvage de l'Aveyron* (1801; Aveyron'lu Vahşi Çocuk Üzerine Gözlemler) adlı çalışmasına konu olan vahşi çocuktur. Hekimler, fizyolojik açıdan yaşıtlarından hiç farklı olmadığı halde 11 yaşındaki çocuğun konuşamadığını, iki ayağı üzerinde rahatça yürüyemediğini, genel olarak insan gibi davranamadığını görmüşler ve bütün çabalarına karşın çocuğa konuşmayı öğretememişler, onu toplumsallaştıramamışlardır. Büyük olasılıkla doğduktan hemen sonra ormanda bir dişi hayvan tarafından bulunmuş ve beslenip büyütülmüş olan bu çocuk, ömrünün sonuna değin aynı durumda kalmış, Tylor'ın söz ettiği "uçurumu" aşamamıştır.

Bu iki örnek birlikte incelendiğinde türün evrimiyle bireyin evriminin tümüyle koşut ya da özdeş olmadığı sonucuna varılabilir. Fizyolojik evrim ve özellikle beynin büyümesi insan türünün toplumu ve kültürü oluşturmasını sağlamışsa da, aynı sonucun tek tek bireylerde de otomatik olarak gerçekleşeceğini düşünmek yanlış olur. Kültür bireylerin değil, bir bütün olarak insan türünün ya da toplumun yarattığı bir olgudur. Eğer beyninde bir sakatlık yoksa, her bireyde "kültüre geçişi" olanaklı kılacak biyolojik donanım doğuştan vardır, ama doğum anında kültür bireyler için henüz dışsal, yabancı bir gerçekliktir. Bu donanımın harekete geçirilmesini, kültürün türden bireye geçmesini, içselleştirilmesini sağlayan, bireye simgeleştirme yetisini kazandıran asıl etken, bireyi bebeklikten çocukluğa geçirerek onu bir "kişi" haline getiren ailedir. Kültür ailenin çocuğa karşı davranışlarında, aile içindeki rol dağılımında cisimlenir. Aile, bireyle tür ya da bireyle toplum arasındaki dolayımdır ve bu işlevini yerine getirebilmek için mutlaka öz ana babadan oluşan çekirdek aile biçimini alması gerekmez. Ailenin işlevini bir bakımevi de yerine getirebilir; toplumsal davranış biçimlerini, değerleri, simgeleri bebeğe devrederek ona bir rol, bir kimlik kazandıran aracı bir büyükbaba ya da bir okul olabilir. Helen Keller de, duyusal engellerine karşın, böyle bir kültürel aracının öğretiminden geçmiştir. Emzirilme tarzından kucaklanma biçimine, ellerin kullanımının öğretilmesinden dokunma duyusunun geliştirilmesine kadar insan davranışlarının çok büyük bölümünü, yaşamının ilk 19 ayında devralmıştır. Bu ilk anlam dünyası ve anne okşayışıyla gelişen, insansılaşan dokunma duyusu, Keller'in daha sonraki gelişmesinin temelini hazırlamıştır. Görmediği ve işitmediği halde, çıplaklıktan utanmayı, giyinmeyi ve farklı giysileri dokunma duyusunun yardımıyla ayırt etmeyi öğrenmiş bir insan, en temel simgesel ayrımları yapabilecek düzeyi aşmıştır. Bu da nesneleri adlandırmanın ya da kültürün ilk adımıdır.

Davranışçı okuldan antropologlara göre kültür maddi davranışlardan türetilen bir soyutlamadır. Toplum ise bu maddi davranışları gerçekleştiren insan topluluğudur. Bir soyutlamanın yapılabilmesi için önce ortada soyutlanacak bir maddi temelin bulunması gerekir. Öyleyse toplum, kültürden önce ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşımı savunanlar, insanın atalarının da zaten toplu halde yaşayan insansımaymunlar olduğunu, toplum yaşamının insana atalarından geçtiğini öne sürmektedirler.

Paleontolojik araştırmalardan ve bugünkü insansımaymunların davranışlarının incelenmesinden çıkarılan sonuçlar bu görüşü doğrular gibidir. Bu sonuçlar şöyle özetlenebilir: İnsanın ataları evrimin bir noktasında çevre koşulları yüzünden ağaçlarda yaşamaya başlamışlardır. Daldan dala tutunarak yaşamanın gerektirdiği el-göz eşgüdümü ve dikkatin artışı, merkez sinir sistemine

giden uyarımları artırarak beynin ve özellikle de ön beynin gelişmesini hızlandırmıştır. Giderek ellerle ayaklar arasında bir işbölümü oluşmuş, eller daha çok beslenmeye, ayaklar da dallara tutunarak hareket işlevine ayrılmaya başlamıştır. Bu işbölümü toprağa inince de sürmüş, uzun bir evrim içinde insanın ataları iki ayakları üzerinde yürümeye ve dik durmaya alışmışlardır. Ellerin serbest kalması alet kullanımını getirmiş, bu da beynin gelişmesini asıl hızlandıran etken olmuştur. Gelişmenin bir aşamasında, beynin simgeleştirme işlevini yerine getirebilmesini sağlayan eşik aşılmış ve böylece konuşma doğmuştur. Simgeleştirme topluluk yaşamının her alanına yayılınca davranışlar da simgesel anlamlar kazanmış, örneğin çiftleşme evliliğe dönüşmüş, balta ise kesmeye, parçalamaya yarayan bir alet olmanın ötesinde bir otorite simgesi haline gelmiştir. Böylece, kültürel gelişmenin ilk evresi tamamlanmıştır. Bu şemada dil ve kültür maddi ve fizyolojik gelişmeyi izler; insanın ataları zaten topluluk ya da sürü halinde yaşadığından toplumun kuruluşu da belirleyici önem taşımaz.

Gene maddi gelişmeye ağırlık tanımakla birlikte kültürel koşulların da maddi gelişmeyi etkilediğini ve toplumun basit sürüden farklı bir yapısı bulunduğunu savunan bir başka açıklama Friedrich Engels tarafından ortaya konmuştur. Engels'e göre insansımaymunların insana dönüşümünde belirleyici etken emek ya da çalışmadır. Ellerin serbest kalmasıyla alet kullanma ve sonra da alet yapma süreci başlamış, bu da insan öncesi maymunun elinin gelişip incelerek insan eline dönüşmesine yol açmıştır. Ona göre insan eli "yalnızca emek organı değildir, aynı zamanda kendisi de emek ürünüdür." Başka bir deyişle, toplumsal gelişme (emek) biyolojik ve maddi gelişmeye (insanın dik durması ve ellerin serbest kalması) bağlı olduğu kadar, biyolojik evrim de toplumsal ve kültürel gelişmeye bağlıdır. Engels, emek sürecinin gelişip karmaşıklaşmasıyla yalnızca ellerin değil, beynin ve konuşma yetisinin de geliştiğini söyler. Emeğin gelişmesi, bireylere yardımlaşmanın yararlarını göstererek topluluğun üyelerini birbirine yaklaştırmış, insanları ortaklaşa çalışmaya özendirmiştir. Böylece "oluşum halindeki insanlar, birbirlerine söyleyecek sözleri olan, konuşma gereksinimi duyan varlıklara dönüşmüşlerdir. Gereksinim de kendi organını yaratmış, maymunun gelişmemiş gırtlağı, çok farklı ses perdelerini çıkarabilecek bir organa dönüşürken, ağız da tek tek sesleri ayrıştırarak seslendirmeyi öğrenmiştir." Bu şemada belirleyici olan, emek ya da üretimdir. Toplumun ortaya çıkışını olanaklı kılan işbölümü, dilden ve kültürden bağımsızdır; maddi ya da doğal zorunlulukların (doğada sağ kalma) bir sonucudur. Dil ve kültür bu işbölümü ve çalışmanın yalnızca ifadesidir. Dilin, beynin gelişmesine katkıda bulunma dışında, toplumun ve kültürün ortaya çıkışında kurucu bir rolü yoktur.

Buna karşılık Fransa'da Durkheim okuluna bağlı antropologlar, özellikle de Marcel Mauss ve Claude Lévi-Strauss, dili ve kültürü doğal zorunlulukların bir uzantısı olarak görmek yerine, tümüyle toplumsal bir olgu olarak ele almışlardır. Ferdinand de Saussure'ün yapısal dilbiliminin yöntemlerini antropolojiye uygulayan Lévi-Strauss'a göre, Tylor'ın kültür tanımındaki temel yanlışlık, dili kültürün bir parçası olarak görmesidir. Oysa dil bir anlamda kültürün parçası olsa bile, geniş anlamıyla kültürün kendisidir. Kültürün dilsel bir yapısı vardır; o da dil gibi terimler arasındaki farklılık ve karşıtlıklardan oluşmaktadır. Lévi-Strauss *Les Structures élémentaires de la parenté*'de (1949; Akrabalığın Temel Yapıları) gerek dil ve kültürün, gerekse toplumun temelinde yakın akrabayla cinsel ilişki yasağının yattığını savunur. Doğal hayvanlar dünyasında en genel dişi-erkek ayrımı dışında, "bireyler" arasında bir rol dağılımı yoktur; bu yüzden hayvanların adları, sıfatları, birbirlerini tanımlamakta kullandıkları farklı sözcükleri de yoktur. Yakın akraba birleşmesinin ya da Lévi-Strauss'un terimleriyle, "kanbağı ilişkileriyle evlilik ilişkileri arasındaki özdeşliğin" yasaklanmasıyla, insan sürüsü içinde baba, anne ve çocuk rolleri birbirinden ayrılır. Böylece aile ortaya çıkarken bu rolleri belirtmek için ayrı sözcükler (baba, anne, çocuk) geliştirilir. Aile tümüyle toplumsal bir oluşumdur; hatta toplumun kurulması ailenin kurulmasıyla eşanlamlıdır. Farklı ailelerin ya da kanbağına göre bir araya gelen kabilelerin belirginleşmesi, aralarında değişimi de olanaklı kılar. Ayrı kanbağı grupları, birbirlerine kız alıp verebildikleri gibi, mal alışverişine de girerler. Bu işbölümü ya da birlik içinde farklılık, toplumun ve kültürün daha da gelişmesini sağlar. Böylece bütün bir farklılıklar, simgeler, anlamlar ve özdeşlikler dünyası ortaya çıkar.

Lévi-Strauss toplumun ve kültürün maddi, doğal önkoşullarını yadsımamakla birlikte, bunları çözümlemenin dışında bırakır. Bu modelde doğal evrim kültürün en genel temelidir, ama kültürün ortaya çıkışını açıklayamaz. Kültür ve toplum, doğal durumun ve zorunluğun aşılması ve her şeyin simgesel bir anlam kazanmasıdır. Doğal durumda birey sürünün herhangi bir üyesidir; kanbağı ve akrabalık ilişkilerinin ayrılmasıyla ölmüş bir ataya (toteme) yakınlık derecesine, aile içindeki yerine, yani bir başka varlığa göre tanımlanan kişi durumuna gelir. Bir şeyin bir başka şeye oranla kimlik ve anlam kazanması da dilin ve simgeleştirmenin temelidir. Lévi-Strauss toplumu ve kültürü simgesel bir düzen olarak tanımlar.

Bütün bu açıklamalar tek bir sürecin (insanın evriminin) farklı yönlerini vurgulamakta, bu arada önemli yöntemsel farklılıklar göstermektedir. Bu vurgu ve yöntem farklılıkları da birbiriyle çelişen kültür, hatta siyaset kuramları doğurur. Bununla birlikte hepsi bir noktada birleşir. Kültür birikerek gelişen, karmaşıklaşma ve yayılma eğilimi taşıyan bir süreçtir. İnsan türüne özgü bir sistem olarak ortaya çıkar ve bir kez ortaya çıktıktan sonra, doğan her yeni birey aracılığıyla kendini sürdürür ve karmaşıklaştırır.

Kültür ve uygarlık. Çağdaş eleştirmenlerden Raymond Williams kültürün, "bir terim olarak kendi içinde değişme ve karmaşıklaşma yoluyla yalnızca kendi çıkış noktalarını kapsamakla kalmadığını, üstelik içeriğini daha da zenginleştiren çelişkiler de barındırdığını" belirtir. 18. yüzyıla değin kültür görece sorunsuz bir kavramdır; kökeninde tahıl ve hayvan yetiştiriciliği anlamına gelir ve zamanla insan yeteneklerinin geliştirilmesi, inceltilmesi, iyileştirilmesi anlamına da kullanılmaya başlar. 18. yüzyılda ise karşısına rakip bir kavram çıkar: Uygarlık (*civilization*). Barbarlığın karşıtını, insanın edindiği teknik ve toplumsal becerileri anlatmak için kullanılan uygarlık sözcüğü de yeni değildir; Latincede, "düzenli", "eğitilmiş" ya da "kibar" gibi anlamlar taşıyan *civil* sözcüğünden türemiştir. Ama 18. yüzyılın Aydınlanma felsefesi uygarlık ya da uygarlaşma sözcüğüne kaçınılmaz bir tarihsel ilerleme anlamını da kazandırır. Bu dönemde kültür ve uygarlık henüz birbirinin yerine kullanılabilen terimlerdir, ama kültür kavramı inançları ve dini de içerirken uygarlık sözcüğü, Aydınlanma düşüncesi doğrultusunda yalnızca dindışı ilerlemeyi anlatır.

18. yüzyılın sonuna doğru iki kavram arasında bir farklılık, giderek bir karşıtlık ortaya çıkar. Fransa'da Rousseau ve Almanya'da romantik felsefe, uygarlığın yüzeyselleşme, doğal durumdan uzaklaşarak yapaylaşma demek olduğunu öne sürerler. Kültür insanın "içsel" olgunlaşmasını, uygarlıksa "dışsal" gelişmesini, doğa üzerindeki egemenliğini belirtmek için kullanılmaya başlar. Gerçekte bu "iç" ve "dış" ayrımı Yunan ve Latin toplumlarında, stoacı filozofların yapıtlarında da vardır. Örneğin Poseidonios'a göre maddi gelişme ve yaşam standartlarının yükselişi, aynı zamanda ahlaki çöküntüyü de getirecektir. Cicero da dışsal teknik ile saf *theoria*'yı (gözleme dayalı kavrayış, kuram) birbirinden ayırır; ikincinin içselleştirilmesi, *cultura animi*'yi (ruh kültürü) oluşturur. Gene de asıl çatışma 18. yüzyıl sonunda Aydınlanma felsefesi ve mutlakıyetçi monarşilere karşı gösterilen romantik ve ulusçu tepkilerle birlikte ortaya çıkmıştır. Romantikler, uygarlığa karşı çıkarak kültürü savunurken iki farklı olguyu eleştirirler. Bunların biri Sanayi Devrimi'ni izleyen hızlı nüfus artışı, eski doğal yaşama dengelerinin bozulması ve bütün bunların getirdiği altüst oluşlardır. İkincisi ise özellikle Fransa'da, bir ölçüde de Almanya'da "aydın despotizmi" de denen mutlakıyetçi monarşilerin "akla ve uygarlaşma ilkesine" dayandığı öne sürülen keyfi tutumlarıdır. Rousseau, kendisine Dijon Akademisi'nin ödülünü getiren Birinci Konuşma'sında (1750) yasaların, bilimin, edebiyat ve sanatların, insanları zincirlerinden kurtarmadığını, yalnızca bu "zincirlerin üzerini çiçek demetleriyle örttüğünü" öne sürer. Ona göre uygarlık, yönetimin despotizmini azaltmış, ama gücünü de artırmıştır; uygarlaşan insan, kendisine sunulan maddi rahatlıkla eski özgürlük duygusunu yitirmiş, kendi köleliğini sevmeye başlamıştır.

Bu süreçte uygarlığa karşı kültür, "dış" yerine "iç" zenginliği savunanların sloganı haline gelir. Mekanik uygarlığa karşı doğal kültür, bedensel hazlara karşı ruhsal olgunlaşma, Avrupa saraylarının savurgan ve gösterişçi yaşamına karşı kırsal yaşamın sadeliği, aristokrasinin çokuluslluğuna ve kozmopolitliğine karşı halkın ulusallığı öne çıkar. Kültür kavramının çevresinde de geniş bir siyasal ittifak oluşur.

Bu dönemde aralarındaki bütün gerilime karşın kültür ve uygarlık kavramlarının birbirine bağlı olduğunu kabul eden düşünürlere de rastlanır. Örneğin Kant'a göre, o gün için aralarında bir çatışma olmakla birlikte uygarlık ve kültürü birbirinden ayırmak olanaksızdır. Eleştirilmesi gereken, birinin ötekini silmek, yok etmek pahasına geliştirilmiş olmasıdır. Schiller de *Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen*'de (1795; *İnsanın Estetik Terbiyesi Üzerine Mektuplar*, 1943, 1965) "İnsanın yetişmesi (*Kultur*) iki yönlüdür," der. Buna göre ruhsal, içsel, kültürel gelişme ile fiziksel, dışsal ve teknik gelişme birbirini tamamlamalıdır. Bu bütünlük düşüncesi 19. yüzyılda Marx'ın, bir ölçüde de Auguste Comte'un yapıtlarında dile gelir, ama 18. yüzyılın sonlarından 20. yüzyılın başlarına değin asıl güçlü eğilim, kültür ve uygarlık kavramlarının çatışmasıdır.

Bu çatışma kültür kavramının içeriğini de etkilemiştir. Başlangıçta din, ahlak, sanat ve felsefe gibi "manevi" disiplinlerle birlikte kültürün bir parçası sayılan bilim, 19. yüz-

yılda karşı safa itilmiş, uygarlığın en önemli öğelerinden biri sayılır olmuştur. Buna karşılık din de kültür içindeki ayrıcalıklı yerini sanata bırakmıştır. Bilimsel dünya görüşünün ve laik gündelik yaşamın gelişmesi dinselliğin temellerini zayıflatırken, cemaat yaşamı çözülmeye başlamış, toplum yalnız kalmış bireylerin toplamından oluşan yapay bir birlik görüntüsü kazanmıştır. Bu koşullarda cemaat duygularının ve dinsel inançların yerini, Raymond Williams'ın deyişiyle, "saf öznelliğin metafiziği ve hayal gücünün yüceltilmesi" almıştır. Avrupa'da bu geçişin en belirgin örneği, Fransız şiirinde görülür. 1848 Devrimleri sırasında olgunluk çağına gelen Baudelaire gibi bir şair için din hâlâ önemli ve büyüleyici bir düşmandır. Onun izleyicileri olan Mallarmé ve Rimbaud ise artık ateist bile değildir; yalnız öznelliğin yaratıcı gücüne, dilin olanaklarına inanırlar. Sanat, tek din haline gelmiştir.

Sanayileşmenin, ticaretin ve kentleşmenin yıkıcı etkileri 19. yüzyılın ikinci yarısında uygarlığın daha çok olumsuz yanlarını öne çıkarır. 20. yüzyılın başlarına değin siyasal açıdan birbirinden çok farklı kesimler uygarlığın "yıkıcılığına, soğukluğuna" karşı kültürün "sıcaklığını, doğallığını, besleyiciliğini" savunmayı sürdürür. Kültür kavramı besteci Richard Wagner ve şair William Butler Yeats gibi milliyetçilerle sosyalist Ferdinand Tönnies ve liberal Lewis Mumford gibi düşünürleri birleştirir. 20. yüzyılın başlarında da ırkçı, faşist ya da yenimonarşist akımlar aynı uygarlık karşıtı düşünceleri kullanacaklardır. Buna karşılık, uygarlığın açmazlarını göstermeyi ilke edinmiş Sigmund Freud gibi bir düşünür kültürle uygarlık arasında bir ayrım yapmayı reddeder; uygarlık kadar kültürün de doğanın ve içgüdülerin bastırılması üzerine kurulduğunu, bütün çelişkilerine, bütün olumsuzluklarına karşın ikisinin de kendi kendilerini düzeltme gizilgücünü taşıdığını savunur.

20. yüzyılın ilk yarısında Avrupa'da, bir ölçüde de ABD'de kültürle uygarlık arasındaki çatışmayı aşmayı deneyen ve daha çok görsel sanatlarda ve mimarlıkta etkili olan bir akım ortaya çıktı. Mimarlıkta ve endüstri tasarımında Bauhaus Okulu'nu, Gropius ve Le Corbusier'yi, Tatlin'i, resimde Kandinsky, Picasso ve Maleviç'i, edebiyatta Apollinaire'i, James Joyce'u, Mayakovski'yi ve gelecekçiliği öne çıkaran bu akım, genel olarak modernizm adıyla anılır. Akımın özgünlüğü, ruhsallık ve öznellikle teknik gelişmeyi, başka bir deyişle kültürle uygarlığı birleştirerek hem bireye, hem de topluma seslenebilecek, hem duyarlığı, hem de dış dünyayı yenileyebilecek saf biçimlerin yaratılabileceği inancıdır. Ama Nazizm ve II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri bu akımın gelişmesini durdurmuştur. Felsefe düzleminde 20. yüzyıl modernizmini sürdüren belki de tek yöneliş, Marksizm içinde eleştirel konumunu korumaya çalışan Frankfurt okuludur. Okulun kurucuları Horkheimer ve Adorno'nun gözetiminde hazırlanan *Soziologische Exkurse*'de (1956; Sosyolojik Denemeler), Frankfurt kuramcılarının temel görüşleri özetlenir: "Ruhsallığın bir ürünü olarak kültürü uygarlığın dışsallığından ayırma, kültürü uygarlığın karşısına dikme ve mutlaklaştırma noktasına gelenler, gerçekte insanca bir dünyayı özgürce ve bilinçli olarak yaratmaktan umut kesen ve bu yüzden de dünyayı bitkisel gelişme modelleriyle betimlemeye çalışanlardır. Bugün uygarlığa karşı kültürü yüceltenlerin asıl amacı, insanlığı savunmak değil, kültürel ayrıcalık bölgelerini savunmaktır... Uygarlığın bu dünyada açlık kalmayacak kadar yaygınlaştığı ve kendini özgürleştirdiği zaman, kültürün bugüne değin hep boşuna vaat ettiklerini, uygarlığın kendisi gerçekleştirecektir."

Kültürün yeni tanımı ve "kültürler". Aydınlanmanın kültür ve uygarlık kavramlarına yöneltilen romantik eleştiri, yalnızca bu iki kavramı karşı karşıya getirmekle kalmamış, asıl etkisi 20. yüzyılın ikinci yarısında duyulacak yeni bir kültür tanımı doğurmuştur. Aydınlanma düşüncesi, kültürü de uygarlığı da, her toplum için geçerli olan kaçınılmaz bir gelişme modeli olarak görür. Bütün ülkeler Batı Avrupa'nın izlediği yolu izlemeli, onunla aynı yere varmalıdır. Bu yönüyle uygarlık, "uygarlaştırma" olarak da adlandırılmıştır.

Bu düşünceye ilk karşı çıkanlardan biri olan romantik düşünür Herder'e göre insanlığın gelişimi tek bir ilkeye, özellikle de "akıl" gibi çok soyut bir ilkeye indirgenemeyecek kadar karmaşık ve çok yönlüdür. Kültür yerine kültürlerden söz edilmeli, kültürleri biçimlendiren ilkelerin farkına varılmalıdır. 19. yüzyılın sonuna doğru daha çok Anglosakson toplumlarında antropoloji ve etnoloji bilimlerinin gelişmesi de bu düşünceleri doğrulamaktadır. Günümüzde antropologlar bir Seneka kültüründen, bir Eskimo kültüründen ya da bir Kuzey Amerika ovaları kültüründen söz edebilmektedir. Bunlar gerçekte farklı sosyokültürel sınıflandırmalardır. Seneka kültürü dendiğinde belli bir dönemde belli bir yörede yaşamış bir toplumun, Eskimo kültürü dendiğinde çok farklı yerlerde yaşayan çok sayıda toplumun ve Kuzey Amerika ovaları kültürü dendiğinde de belirli coğrafi alanın kültürü anlaşılır. Bu durumda her grubu kültürel yönden birleştiren ve başka kültürlerden ayıran belirli özelliklerin bulunduğu kabul edilmektedir. Grönland'da yaşayan bir Eskimo topluluğu ile Rusya'nın kuzeyinde yaşayan başka bir Eskimo topluluğunu hem Kanadalı beyazlardan, hem de Ruslardan ayıran belirli özellikler bulunmalıdır.

Kültürlerin farklılığını kabul edenler arasında, bu farklılığın nedenlerinin açıklanması konusunda belirli ayrılıklar vardır. Bazı düşünürler bu farklılığı bir "ulusal ruh"la açıklarlar; bir "Alman ruhu"nun, bir "Çin ruhu"nun varlığını öne sürerler. Felsefeden çok çağdaş insan bilimlerinden kaynaklanan başka bir yaklaşıma göre, her sosyokültürel sistem insan kültürünün öğelerini (teknolojik, sosyolojik ve ideolojik) içerir, ama bunları farklı bir tarzda, farklı oranlarda, farklı bir hiyerarşi içinde bir araya getirir. Amerikan davranışçı okulundan araştırmacılara göre bu farklılıklar fiziksel çevre koşullarıyla bunların insanlara sunduğu farklı beslenme ve yaşama olanaklarından, çeşitli etkinliklerin, örneğin dilin ve teknik beceri düzeyinin sunduğu farklı olanaklardan ve farklı ekonomik gelişme düzeylerinden kaynaklanır. İnsanın biyolojik yapısı ise kültürel farklar açısından değişmez bir faktör olarak kabul edilebilir.

Tek bir kültür modelinin geçerli olamayacağı görüşü Bronisław Malinowski'den Lévy-Bruhl ve Lévi-Strauss'a kadar çok geniş bir antropologlar yelpazesi tarafından kabul edilmektedir. Bu konuda en kesin tutum alanlardan biri olan Lévi-Strauss, *Myth and Meaning*'de (1977; *Mit ve Anlam*, 1986) görüşünü şöyle özetlemiştir: "İnsanlığın ayrı ayrı bölümleri arasında kültürel farklılıklar vardır, ama antropolojik araştırmaların sonuçlarından biri de insan zihninin her yerde bir ve aynı olduğu ve aynı yetilere sahip bulunduğudur... İnsanlığa ait bütün yetiler bir kerede geliştirilemez. Yalnızca küçük bir bölümü kullanılabilir ve bu bölüm her kültürde farklıdır. Hepsi bu." Lévi-Strauss kültürleri, akrabalık ilişkilerinin düzenlenişine göre sınıflandırır. Ama bunlar görünür gerçeklikteki tekil olgular değil, onun gerisinde yatan bilinçdışı ilişkiler ya da yapılardır. Her kültür bazı evrensel öğeleri farklı bir düzenleme içinde bir araya getirmesiyle öbürlerinden ayrılır. Bu öğeler temelde zihinseldir ve her yerde aynıdır. İnsanlığın büyük mitleri, her zaman aynı yasaklama, ayırma ve sınıflandırma çabasının ürünüdür.

Kültürlerin ayrılmasında maddi etkenlere ve gözlenebilir olguların karşılaştırılmasına daha büyük ağırlık tanıyan bir başka yaklaşımda sosyokültürel sistemler yapısal ve işlevsel açıdan ele alınır ve sistemi oluşturan öğeler beş başlık altında incelenir. Bunlardan toplumsal örgütlenme toplumun sosyal sınıflara, tabakalara, kesimlere ayrılış biçimi ve toplumdaki işbölümünün gelişme düzeyiyle ilgilidir. Ekonomik sistem başlığı altında mülkiyet biçimleri ve anlayışları arasındaki farklılık, çeşitli mesleklerin ve zanaatların varlığı ya da yokluğu, pazar için üretimle doğrudan tüketim için üretimin karşılıklı ağırlıkları ve toplumsal ürünün paylaşılma biçimi incelenir. Eğitimde en genel anlamıyla insan yavrusunun bir kişi haline getirilme, toplumsallaştırılma biçimleri, yetişmede annenin, babanın ve başka bireylerin etkileri arasındaki farklılıklar, aile ve okulun karşılıklı ağırlıkları dikkate alınır. Din ve inançlar kapsamında toplumun doğaüstü ve olağandışıyla ilişkileri ele alınır. Töreler ve yasalar ise toplumun kendi kendini yönetmek ve sürdürmek için başvurduğu yöntemlerin, yönetim biçimleri arasındaki farklılıkların, hukukun dinsel ya da laik karakterinin ve otoritenin kaynağının anlaşılmasına olanak verir.

Çağdaş antropologların büyük çoğunluğuna göre bu öğelerin farklı bileşimleri, farklı kültürler yaratır. Ayrıca kentsel kültürlerle kentsel olmayan kültürler arasında genel bir ayrım yapılır. Kentsel olmayan kültürlerin altıpleri olarak da göçebe toplulukların kültürü, yerleşik avcılık ve toplayıcılık kültürleri, ilkel tarım ya da bahçecilik kültürleri, çobanıl kültürler ve tarım toplumları sayılır. Tarım toplumları da kendi içinde sayısız farklı tipe ayrılır. Tarım kültürlerinin bittiği yerde kentsel kültürlerin başladığı kabul edilir.

Bu sınıflandırma araştırmacıyı yönlendirmeye yaramakla birlikte ele alınan konunun özgüllüğünü kaçırma tehlikesini de içerir. Bir göçebe toplumu, bir başka göçebe toplumundan çok farklı olabilir; göçebe toplumların dinsel inançları da birçok tarım toplumununkine özdeş denecek kadar yaklaşabilir. Araştırma ilerledikçe, çoğu zaman kültürel alanın tümüyle terk edilerek saf ekonomik ve sosyolojik araştırmaya kayıldığı görülür. Bu sınıflandırmaya bir başka karşı çıkış da başlangıçta eleştirilen Avrupa-merkezci evrensel gelişme modelinin gizlice kabul edilmesinden kaynaklanır. Çünkü göçebelikten kentselliğe doğru giden sınıflandırma, Aydınlanmanın "evrensel uygarlaşma" modelini andırmaktadır. Bununla birlikte, kapitalist dünya ekonomisinin kurulmasıyla, kültürler arasındaki farklılıkların yavaş da olsa azaldığı ve bütün kültürlerin egemen bir modele öykünmeye başladığı söylenebilir.

kültür alanı, toplumsal ya da kültürel açıdan belirlenebilir bir nüfusu, "doğal" bir çevreyi ve bu ikisi arasında olduğu varsayılan, ifade edilen ya da varlığı saptanan etkileşimi belirtmekte kullanılan antropolojik kavram. Bu üç öğeden hangisinin ağırlıklı olduğu; her birinin gerçek yapısı ve bileşimi değişiklik gösterir. Kültürel olguları bölgeselleştirme çabasında temel sorun, iki temel bölge tipinin saptanmasıdır; bunlar, coğrafyacıların merkezli ve birörnek olarak adlandırdığı bölgelerdir. Merkezli bölgeler, merkezi bir noktanın çevresinde oluştuğu düşünülen alanlardır; söz konusu merkez, bu alanda gerçekleştirilen etkinliklerin odağını oluşturur. Bölgenin sınırları, çeşitli dolaşım kanallarıyla merkeze bağlanan etkinliklerin de sınırlarıdır. Birörnek bölgeler ise, bir alan içinde bir ya da birkaç özelliğin ya da özellik kümesinin varlığıyla tanımlanır. Tümüyle bir akrabalık grubunun üyelerinden oluşmuş, üzerinde yaşayanların tümünün ya da büyük çoğunluğunun aynı soyadını taşıdığı bölgeler buna örnektir. Bu anlamda bütün ulusal devletler, ortak bir yasalar bütünü, çoğu kez de ortak dil ve din dolayısıyla birörnek bölgelerdir. İlk örnekte bölgenin, bir akrabalık ya da soyadı grubunu kapsadığı varsayılmıştır. İkinci örnekte ise birörnek bölgenin sınırlarını, hukuki olarak tanınmış siyasal sınırlar oluşturur.

İster merkezli, ister birörnek olsun bu bölgeleri saptamak için, özelliklerinin dikkatle tanımlanması gerekir. Öncelikle, tanımlayıcı değişkenler olarak kullanılacak ölçütler titizlikle belirlenmelidir. Kültürel özellikler açısından bu, insanların en az yüzde 50'sinin okuma yazma bildiği bir alan örneğindeki gibi görece basit bir tanım ya da oy hakkı, parlamento vb bir dizi koşulun aynı anda bulunmasını gerektiren daha karmaşık toplumsal ve siyasal bir tanım olabilir. İkinci olarak, saptanan ayırıcı özelliklerin derecesini belirlemek gerekir. Örneğin okuryazarlık bir insanın adını yazabilmesiyle mi, eylem ya da durum bildiren basit tümceleri okuyup yazabilmesiyle mi, yoksa bir gazete makalesini okuyup özetleyebilmesiyle mi tanımlanacaktır? Bir alanı belirlemekte kullanılan çok sayıda ölçüt varsa, bunların eşit ağırlıkta olup olmadığına, ayrıca değerlendirmeye tümünün aynı anda ve eşit derecede katılmasının gerekip gerekmediğine karar verilmelidir. Örneğin bir bölgeyi tanımlarken akrabalık gruplarının, ekonomi ya da maddi kültür gibi öteki değişkenlere göre taşıdığı önem ve bütün bu değişkenlerin karışımının göz önüne alınıp alınmayacağını bilmek gerekir. Son olarak da bir zaman dilimi saptanmalıdır. Özellikle Avrupalıların Yenidünya'ya ilk yerleştiği zamanlardaki "Amerikan sınırı" gibi geçici bölgeler söz konusu olduğunda daha da titizlikle uyulması gereken bu koşul, "Çin uygarlığı" ya da "dünyanın kurak bölgeleri" gibi görece kalıcı tanımlar söz konusu olduğunda da önem taşır. Dolayısıyla yapay ve geçici bir nitelik taşıyan bölgeler, yalnızca araştırmacıların sınıflandırma yapmasını kolaylaştıran birer kategoridir.

20. yüzyıl başlarında genel olarak kültür alanları konusunu ele alan yazarların etkisi gitgide arttı. En önemlileri İngiliz Sir Halford John Mackinder ile Fransız Paul Vidal de La Blache olan bu yazarlar, insan-doğa etkileşimi sonucu yeryüzünde oluşan ve çözümleme yoluyla saptanabilen alanlarla ilgileniyorlardı.

Birörnek bölgelerden çok, merkezli bölgeleri ele alan Mackinder'a göre, "dünya siyasetinin eksenini oluşturan bölge, gemilerin ulaşamadığı, ama ilkçağda at sırtındaki göçebelerin girebildiği, günümüzde de demiryolu ağlarıyla kaplanmak üzere olan uçsuz bucaksız Avrasya" idi. Bu ekseni oluşturan bölgeler artık demiryollarıyla birbirine bağlanarak yeniden biçimlenmekte, burada yaşayan halklar da gittikçe daha güneye ve doğuya göç etmekteydiler. Mackinder, buradaki kaynakların deniz ulaşımı ve bir deniz gücüyle birleşmesi durumunda bölgenin, dünya çapında bir siyasal sistemin odağı olacağını öne sürdü.

Vidal de La Blache ise toplumların süreç içinde, toplumsal amaçların birer yansıması olan bölgeler kurduklarını öne sürerek çevrenin insana önceden belirlenmiş, sabit tek bir yol yerine çok çeşitli olanaklar sunduğunu vurgulamıştır. Kuşkusuz insan üzerinde kısıtlamalar vardır; ama bunlar kültürel değerler, toplumsal örgütlenme, teknoloji gibi kültürel kısıtlamalardır. Vidal'in, bütün bu özelliklerin karışımı için kullandığı *genre de vie* ya da "yaşam tarzı" terimi, kabaca günümüz antropologlarının "kültür" terimine denk düşer. Uzun dönemler boyunca insan ve çevre arasındaki etkileşim sonucu ve insanın çeşitli çevre koşulları arasında seçim yapmasıyla birbirinden farklı çevreler gelişmiştir; bu çevrelerin her biri, hem kendinden önceki çevre koşullarını, hem de bu çevre koşulları arasında seçim yapılmasında rol oynayan kültürel araçların etkisini yansıtır.

Antropolojide dört temel kavram geliştirilmiştir; bunlar kültür alanı, yaş-alan varsayımı, alan ortak geleneği ve *Kulturkreis*'tir(*) (kültür çevresi). Bu kavramlar, temel amaçları açısından mantıksal olarak ilintili, ama temel yöntem ve sonuçları açısından yorum gerektirecek kadar birbirlerinden farklıdır.

20. yüzyıl başlarında, arkeologlarla antropologlar, sanat yapıtları ve alan araştırmalarından elde edilmiş bilgileri yansıtan alan gruplandırmaları yapmanın gereğini kavramışlardı. Böylece müzelerde sergilenen bazı eşya ve yapıtlar kültür alanlarına göre düzenlendi ve Amerika Yerlilerini kültür alanı komplekslerine ayırma girişimleri görüldü. Ancak bunların maddi bir gerçeğe denk düşen nesnel ayrımlar mı, yoksa yalnızca çözümleme amacıyla oluşturulmuş kurgusal ayrımlar mı olduğu tartışma konusuydu. ABD'li antropolog Alfred Kroeber mekâna dayalı ayrımların gerçek olduğunu ve "sistemli biyolojinin temelini oluşturan doğal hayvan ve bitki sınıflandırmasına benzer bir biçimde, felsefi olmayan, tümevarıma dayalı, temelde çürütülemez bir düzenleniş"i temsil ettiğini ileri sürdü.

Bir başka ABD'li antropolog Clark Wissler'ın geliştirdiği yaş-alan varsayımına göre de, kültürel öğeler başlangıçtaki merkezi bir noktadan dışarıya doğru yayılır. Bu merkezi nokta rastlantısal ya da "tarihsel" olarak gelişir ama bir kez yerleştikten sonra kültür-çevre etkileşimi başlar. Bu etkileşimde ağırlık, görece değişmez niteliğinden ötürü doğal çevrededir. Wissler'a göre kültürel öğeler, bu merkezden bütün yönlere doğru eşit biçimde yayılma eğilimindedir. Dolayısıyla eşit koşullar altında en geniş dağılımı gösteren öğelerin en eski, yani en uzun süreden beri yayılma süreci içinde bulunan öğeler olduğu çıkarsanabilir. Böylece yaş-alan varsayımına göre dağılım alanının genişliği, kültürel öğenin yaşını gösterir.

Kültür alanları kavramında kültürel öğeler, zamanın tek bir anında dondurulmuş bir mekân çerçevesinde düzenlenirken, yaş-alan varsayımı çıkarsama yoluyla bu kavrama bir zaman boyutu katmıştır. Yenidünya'nın bazı bölgelerinde, özellikle de Güney Amerika'da, kültür alanları kronolojik bir sırayı izlemekteydi. Etkileşim içinde olduğu gösterilebilen ya da çıkarsanabilen birden çok kültür alanı için aynı anda böyle bir sıranın bulunması, alan ortak geleneği olarak adlandırıldı. Ancak bu kavramın uygulama alanı Yenidünya ile sınırlı kaldı.

Tipolojik kurgulara dayanak sağlayacak arkeolojik ve tarihsel kanıtların bol bulunduğu Avrupa'da, mekân yönelimli kültür alanı kavramı fazla ilgi görmedi. Öte yandan zaman yönelimli *Kulturkreis* kavramı, bir dönem özellikle Almanya'da antropoloji çalışmalarına damgasını vurdu. Her iki yaklaşım da kültürel özelliklerin dağılımını açıklamayı amaçlamakla birlikte, olgulara bakışları felsefe ve yöntem açısından çok farklıydı. Kültür alanı kavramını savunanların öne sürdüğü görüşlerden biri de, birbiriyle ilişkili kültürel öğelerden oluşan bir bütün bulunduğu, bu bütünün çevreyle etkileşimi sonucu bir kültür kompleksinin geliştiği, bazen tümüyle kendine özgü ve benzersiz olabilen bu kültür komplekslerinin mutlaka *in situ* (asıl yerinde) ortaya çıktığıdır. *Kulturkreis* kuramına göre ise, kültürel öğelerin çoğu göç ve yayılma sonucu yeryüzüne dağılmıştır; dolayısıyla bağımsız yaratıcılığa son derece ender rastlanır. Zaten yeryüzünde çok sınırlı sayıda *Kulturkreis* vardır.

20. yüzyılın sonlarında kültür alanı, *Kulturkreis* gibi kavramlar daha çok, antropoloji öğretiminde verileri düzenlemek için kullanılan basit birer tipolojik yapı olarak görülmektedir. Bu açıdan, çözümleme yapmak için hâlâ yararlı birer kavram durumundadırlar. Temel alan varsayımları öğretim programlarına yansımış, coğrafya ve antropoloji bilginlerinin çoğu bir ya da iki kültür alanında uzmanlaşmıştır. Ama tipolojik kavramların yerini sistematik kavramlar aldıkça her iki disiplinde de bu durum geçerliliğini yitirmektedir.

Kültür Devrimi *bak.* Çin Kültür Devrimi

kültür incisi, bir deniz yumuşakçasının kabuğu içine yabancı bir maddenin yerleştirilmesi sonucunda doğal olarak üreyen inci(*). Bu yumuşakçalar gerçek midye ve istiridye olmadıkları halde, genel olarak inci elde edilen bütün çiftçenetliler istiridye adıyla bilinir. Tatlı su istiridyelerinde bu tür incilerin kültürünün yapılabileceğinin 13. yüzyılda Çin'de keşfedildiği söylenir. Çinliler yüzyıllardan beri, istiridyenin kabuğunu açıp içine küçük çamur topakları, ince tahta kıymıkları, kemik ya da maden parçacıkları koyduktan sonra yeniden yatağına yerleştiriyorlardı. Bundan sonra incinin oluşması için yaklaşık üç yıl beklemek gerekiyordu. Çin'de üretilen kültür incileri genellikle istiridyeyle kabuğu arasında oluşan, yarım küre biçiminde kabarcık incileriydi. Birleşik bir inci elde etmek için bu tür incilere sedeften bir yarım kürenin eklenmesi gerekiyordu.

Kültür incisinin bütün olarak üretilmesini Japonlar yetkinleştirdi. Bu konuda bir sanayi oluşmasına yol açan araştırmaları 1890'larda Mikimoto Kokiçi başlattı. Kokiçi uzun deneylerden sonra inci üretmek için en başarılı yolun istiridyenin dokusuna çok ufak bir sedef tanesi eklemek olduğunu buldu. Böylece bütünüyle sedeften oluşan bir inci oluşturulabiliyordu.

Kültür incisinin görünümü doğal inciye çok benzer. Ama çevresindeki sedef katmanı çok ince ise, insan vücuduyla uzun süre temas halinde kalması durumunda, salgılanan asitlerin etkisiyle, oluşmasına yol açan sedef tanesi açığa çıkar. Japonya'da kültür incisi üretilen yaklaşık 2.140 deniz çiftliği vardır. 1960'larda, daha çok Japonların

işbirliğiyle Avustralya'nın kuzey kıyıları açıklarında da birkaç çiftlik oluşturulmuş, bunlar 1970'lerin ortalarında inciden başka inci kabuğu da üreten bir sanayiye dönüşmüştür.

kültür ortamı *bak.* besi yeri

kültür tarihi okulu, antropolojide, her kültürün kendi bütünselliği içinde ele alınması gerektiğini vurgulayan görüş. Alman asıllı ABD'li antropolog Franz Boas ile öğrencileri Ruth Benedict, Margaret Mead ve A. L. Kroeber tarafından geliştirilmiştir. Kültür tarihi okulu, genel kültür yasalarının varlığı konusundaki yaklaşımlarıyla aynı dönemde etkili olmuş kültürel evrimcilik, kültür yayılması kuramı ve coğrafi belirlenimcilik gibi akımlardan farklı bir çizgi izler.

Çalışmalarında her kültürü kendi tarihi temelinde, ötekilerden bağımsız olarak ele almaya özen gösteren Boas'a göre bir antropologun görevi, bir kültüre bugünkü yapısını kazandıran tarihsel olaylar arasındaki bağlantıları yeniden kurarak, o kültüre özgü nitelikleri ortaya koymaktır. Bu yaklaşımın temelinde, belli bir toplum incelenirken, evrimsel gelişme ve bir kültürün başka bir kültür üzerindeki etkisinin ikinci derecede önem taşıdığı varsayımı yatar. Boas, topladıkları verileri kültürleri yapay bir başarı hiyerarşisine göre sıralamak için kullanan kültürel evrimcilerin karşılaştırmalı yöntemine karşı, kültürel öğelerle özelliklerin tanımlanmasını temel alan tarihsel yöntemi savunmuştur.

20. yüzyılın son çeyreğine değin ABD antropolojisine egemen olan kültür tarihi okulu, her toplumun tarihinin farklı bir evrim gösterdiğini vurgulayarak çağdaş kültürlerin tek tek incelenmesi yaklaşımını getirdi. Antropolojide alan çalışmalarına önem veren Boas, kültürel öğelerin zihinsel yaşama da yansıdığını savunuyordu. Dolayısıyla kültürler arasında karşılaştırma yapmaya temel olacak standart bir ussal yasanın varlığını reddetti.

Sonraki çalışmalarında Boas, kültür bağlamında tek tek bireyleri incelemeye yöneldi. Bireyi sınırlayan, etkin ve her şeyi kuşatan bir çevre olarak bu kültür modeli, antropolojide kültürel belirlenimcilik yaklaşımının gelişmesine yol açtı. Kültür tarihi okuluna bağlı bazı antropologlar da, kültürel etkileşim ve değişimin öznesi olarak bireyi ele aldılar; bu yaklaşımın ürünü olan kültür ve kişilik araştırmaları sonraki dönemlerde ABD antropolojisini önemli ölçüde etkiledi.

Psikolojik antropoloji adıyla da bilinen kültür ve kişilik okulu, bireyle içinde yaşadığı kültür arasındaki etkileşimin yapısını açıklamayı amaçlar. Aynı kültür içinde yaşayan bireylerin farklı davranış biçimlerini çözümlemek için, karşılıklı görüşme, rol oynama, Rorschach mürekkep lekesi testi, ayrıntılı yaşam öyküleri elde etme, ailenin rolünü inceleme ve rüya yorumu gibi psikolojik yöntemlere başvurulur. Bu yaklaşım, antropologları, önceleri yalnızca biçimsel düzeyde ele alınan kültürel özelliklerin simgesel ve duygusal anlamlarıyla ilgilenmeye yöneltirken, psikologların da algı, güdülenim ve öğrenme süreçlerindeki kültürel öğeleri göz önüne almasını sağlamıştır.

Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu, Türkiye'deki korunması gerekli taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile ilgili hizmetlerin bilimsel esaslara göre yürütülmesini sağlamak üzere Kültür Bakanlığı'na bağlı olarak 21 Temmuz 1983 tarihli ve 2863 sayılı yasayla kurulan organ. Kendinden önce 1951-83 arasında aynı alanda etkinlik göstermiş olan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun yetki ve görevlerini devralmıştır.

Koruma Yüksek Kurulu ile eski Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu arasındaki en önemli farklardan biri, yeni Yüksek Kurul'a bağlı olarak (bakanlıkça belirlenecek bölgelerde) çalışacak "bölge kurulları"nın kurulmasıdır. Böylece koruma kararlarının, ait oldukları yerdeki bölge kurulunca yerinde incelenerek alınabilmesi ve işlerin çok sayıdaki kurul arasında dağılmasıyla karar alma sürecinin hızlandırılması öngörülmüştür. "Bölge kurulları" adı 17 Haziran 1987 tarihli ve 3386 sayılı yasanın 16. maddesiyle "koruma kurulları" olarak değiştirilmiştir.

Yasa gereği yılda en az iki kez salt çoğunlukla toplanan Koruma Yüksek Kurulu, toplantıya katılan üyelerin en az dörtte üçünün oylarıyla karar verir. Kültür Bakanlığı müsteşarı ve ilgili müsteşar yardımcısı, Başbakanlık müsteşar yardımcısı, eski eserler ve müzeler genel müdürü, turizm genel müdürü, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı ilgili genel müdürü ya da yardımcısı, orman genel müdürü ya da yardımcısı, vakıflar genel müdürü ya da yardımcısı, ayrıca koruma kurulları başkanlarından bakanlıkça seçilecek altı üye Koruma Yüksek Kurulu'nu oluştururlar. Koruma kurulları ise, arkeoloji, sanat tarihi, müzecilik, mimarlık ve kent planlaması alanlarında uzmanlaşmış kişiler arasından bakanlıkça seçilecek üç temsilci ve üniversitelerin arkeoloji, sanat tarihi, mimarlık ve kent planlaması dallarından Yükseköğretim Kurulu'nca seçilecek iki öğretim üyesi ile kurulur. Ayrıca, görüşülecek konuya göre ilgili belediye başkanı ya da teknik temsilcisi, ilgili valilikçe seçilecek teknik temsilci, Bayındırlık ve İskân Müdürlüğü'nden iki teknik temsilci, vakıflar bölge müdürü ya da teknik temsilcisi, Orman Genel Müdürlüğü'nden teknik bir temsilci de koruma kuruluna katılır.

Gerek Koruma Yüksek Kurulu, gerekse koruma kurullarının seçilen üyelerinin görev süresi 5 yıldır ve bir üye iki dönemi aşmamak koşuluyla yeniden seçilebilir. Devlet kuruluşlarından gelen tabii üyelerin görevleri ise kendi kurumlarındaki görevleri süresince devam eder.

kültürel evrimcilik, kültürlerin, kesintisiz bir süreç içinde basit biçimlerden daha karmaşık biçimlere doğru geliştiği yolundaki kuram. Bu kuramda kültürel evrim tek doğrultulu biçimde, bütün insanlığın evrimi anlamında ele alınabileceği gibi, tek tek kültürlerin ya da toplumların (ya da bunların bir parçasının) evrimi olarak çok doğrultulu biçimde de düşünülebilir.

Kültürel evrim düşüncesinin kökeni. Kolomb'un gezilerinin ardından başlayan Keşifler Çağı, Avrupalıların dünyadaki başka halkları tanımasını sağladı. Bu kültürlerin varlığını açıklamaya çalışan birçok düşünür, Avrupalıların da, bu topluluklara çok benzediği varsayılan bir halktan evrim yoluyla türediği biçiminde kuramlar geliştirdi. Bu çalışmalar, modern antropolojinin temelini oluşturdu. 17. yüzyıl İngiliz düşünürü Thomas Hobbes'un, ilk insanların, "sanatın, edebiyatın, toplumun" olmadığı koşullarda "yalnız, yoksul, çirkin, kaba ve güdük" bir yaşam sürdüğü biçimindeki sözleri, popüler "vahşi" kavramının ifadesiydi. Buna göre iyi ve uygar olan ne varsa, insanın uzun bir gelişme süreci içinde bu alt düzeydeki yaşamdan kurtulmasıyla gerçekleşmişti. Sonunda insanın ilerlemesi ya da yetkinleşebilirliği düşüncesi oluştu. 18. yüzyılda yaşamış Alman ilahiyatçı Johann Gottfried von Herder, ilahi bir yaratık olan insanın yeryüzünde bir amacının bulunması gerektiğini, bunun da ancak gittikçe daha çok yetkinleşmek olabileceğini savundu. Voltaire gibi uşçuluğa daha yakın "filozoflar" bile, açıkça olmasa da, Aydınlanmanın yavaş yavaş insanlığın yukarıya doğru ilerlemesiyle sonuçlandığını kabul ettiler. Fransız iktisatçı A. R. J. Turgot, *Réflexions sur la formation et la distribution des richesses* (1766; Servetin Oluşumu ve Bölüşümü Üzerine Düşünceler) adlı yapıtında şöyle diyordu: "Dünya tarihinde davranış tarzları zamanla incelmekte, insan zihni aydınlanmakta, aynı uluslar birbirine yaklaşmakta, ticaret ve politika en sonunda yeryüzünün bütün parçalarını birleştirmektedir; insan soyu dinginlik ile çalkantıların, iyi koşullarla kötü koşulların yer değiştirmesiyle, yavaş da olsa hep daha yüksek bir yetkinliğe doğru ilerler."

İlerleme düşüncesiyle birlikte insanlığın bu süreç boyunca geçirdiği değişmez "aşamalar" kavramı da oluştu. Bu aşamalar genellikle vahşilik, barbarlık ve uygarlık olarak adlandırılmakla birlikte, zaman zaman daha çok sayıda aşamadan söz ediliyordu. Condorcet markisi 10 aşama ya da "dönem" saymıştı. Bunlardan sonuncusu, yazara göre amacı insan hakları ve insan soyunun yetkinleşmesi için yol göstermek olan Fransız Devrimi ile başlamıştı. Özgürlük ve eşitlik ülküleriyle Fransız Devrimi, ilerleme kavramını 19. yüzyıl düşünce yaşamında egemen kılan başlıca güçlerden biriydi. 18. yüzyılda ve 19. yüzyılın başlarında, insanlık tarihine tümüyle farklı bir yorum getiren bir başka görüş de kısa süre kabul gördü. *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes* (1755; *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temelleri Üzerine Konuşma*, 1968) adlı yapıtında Jean-Jacques Rousseau, "doğal durum"da insanın "özgür, sağlıklı, dürüst ve mutlu" olduğunu, ama toplumsal kurumların gelişmesiyle yozlaşıp köleleştiğini öne sürdü. Özünde ilerleme düşüncesinin baş aşağı çevrilmiş biçimi olan bu görüş, "soylu vahşi" temasına dayalı geniş bir romantik edebiyata kaynaklık etti. Bu tür yapıtların belki de en tanınmış örnekleri, kendisi de Fransız Devrimi'nden kaçmış olan Chateaubriand'ın romanlarıdır. İnsanın doğası ile yazgısına şüpheci (kynik) bir bakışla yaklaşan Chateaubriand, yapıtlarında "insan ilerlemez, çürür" düşüncesini işlemiştir.

19. yüzyılın tek doğrultulu kuramı. İngiltere'de E. B. Tylor, ABD'de de Lewis H. Morgan adlı antropologlar, insanlığın evriminde kültür basamakları ya da kültürel aşamalar görüşünün başta gelen savunucuları oldular. (Morgan, farklı olarak aşama yerine etnik dönem terimini kullanmıştı.) Bu antropologlar tek tek kültürleri ele almak yerine, genel anlamda kültür olgusunu incelediler ve belirli bir kültürle yalnızca insanın ve uygarlığın genel evrimine ilişkin kuramları için örnek oluşturduğu ölçüde ilgilendiler. Tylor kadar ünlü ve etkili olmamasına karşın Morgan, çalışmalarında aşamalar yaklaşımını çok iyi özetledi. New York eyaletinde avukatlık yaparken Amerika Yerli topluluklarından İrokualarla ilgilenmeye başlayan Morgan, giderek yeryüzündeki kültürleri, özellikle de akrabalık sistemlerini araştırmaya yöneldi. Bu sistemleri incelerken, daha eski çağlara ait olan bazı görenek ve uygulamaların çeşitli biçim-

lerde modern toplumlarda da varlığını sürdürdüğü sonucuna ulaştı. Buradan yola çıkarak toplumsal insanın yedi evrim aşamasından geçip "aşağı vahşilik"ten uygarlığa doğru ilerlediğini öne sürdü. Bu görüşe "kanıt" olarak en alttaki dışında her bir aşamaya kendi çağındaki çeşitli toplumlardan örnekler verdi. *Ancient Society* (1877; *Eski Toplum*, 1986, 2 cilt) adlı yapıtında, bütün insanlar aynı kökenden türediğine göre yaşam süreçlerinin de özünde aynı olacağını söylüyordu. Yani bu süreç başka başka, ama tek tip kanallarla bütün kıtalara yayılmış, ilerleme içinde aynı aşamaya gelinceye değin bütün kabile ve uluslarda büyük benzerlik göstermişti. Dolayısıyla Morgan'a göre Amerika Yerli kabilelerinin tarihi ve deneyimleri, Batılıların atalarının benzer koşullardayken yaşadıklarını temsil ediyordu. Morgan'ın görüşleri günümüz antropologlarından genellikle kabul görmemektedir.

19. yüzyıl ortalarında biyolojik evrim kuramlarının yaygın biçimde benimsenmesi, özellikle de Charles Darwin'in *On the Origin of Species* (1859; *Türlerin Kökeni*, 1970) adlı yapıtının yayımlanması, ilerleme ve kültürel evrim kavramlarının gelişimini de önemli ölçüde etkiledi. Böylece sosyal bilimciler de, toplumsal davranışın kökenlerine ve gelişimine ilişkin benzer sorunlar karşısında biyolojik evrim görüşünü uygun bir çözüm olarak benimsediler. Gerçekten de toplumun evrim halinde bir organizma olduğu görüşü, birçok antropolog ve sosyologdan destek bulan biyolojik bir analojiydi. Bu görüş bazı çevrelerde bugün de benimsenmektedir.

Organik evrim görüşü, kuşkusuz Darwin'in özgün buluşu değildi. O dönemde, İngiliz filozof Herbert Spencer'ın da aralarında bulunduğu birçok kişi, birbirinden bağımsız olarak benzer görüşler geliştirmişti. Spencer önceleri evrimin, kazanılmış yeteneklerin kalıtım yoluyla aktarılmasının sonucu olduğuna inanıyordu ve Darwinciliğin yaygınlaşmasına değin, doğal seçmenin biyolojik evrimde rol oynadığı görüşünü benimsememişti. Çevreye en iyi uyum sağlayanın varlığını sürdüreceği yolundaki ilkeyi ortaya atan ilk kişi de Spencer'dı. Sonunda, insan toplumlarını da kapsayan bir genel evrim şeması geliştirdi. Bilinmeyen ve bilinemeyecek olan mutlak bir gücün maddi dünyayı sürekli etkileyerek çeşitlilik, uyum, bütünleşme, özelleşme ve bireyleşme yarattığını savundu. Gazların yoğunlaşmasıyla gezegenler oluşmuş, Yer gittikçe çeşitlenerek amip gibi basit canlıların gelişmesine olanak sağlamış, daha az karmaşık türlerin evrimiyle ortaya çıkan insan, önceleri farklılaşmamış sürüler halinde yaşarken çeşitli toplumsal işlevlerin gelişmesiyle rahipler, krallar, bilginler, işçiler gibi kategorilere ayrılmıştı; bu arada bilginin de ayrışmasıyla değişik bilimler doğuyordu. Kısaca, öteki bütün değişimlerle birlikte, insan toplumları da, işbölümünün artmasıyla farklılaşmamış sürülerden karmaşık uygarlıklara doğru evrim geçirmişti.

Bazı yazarlar, çağdaş toplumsal ve iktisadî felsefeleri savunmak için sosyal Darwincilikten(*) (ya da sosyal evrimcilik) yararlandılar. Örneğin Amerikalı sosyolog ve iktisatçı William Graham Sumner, "bırakınız yapsınlar" (*laissez-faire*) ilkesine, bireysel özgürlüğe ve insanlar arasında doğuştan var olan eşitsizliğe kesin biçimde inanıyordu. Bir sosyal Darwinci olarak mülkiyet ve toplumsal statü için rekabetin, uyumsuzların saf dışı edilmesi ve ırkın "sağlamlığı" ile kültürel gücün korunması gibi yararlı sonuçları olduğunu savundu. Devletin bu duruma müdahale ederek refah önlemleri almasının ilerlemeyi engelleyeceğini öne sürdü.

20. yüzyılın çok doğrultulu kuramı. 20. yüzyıl başlarında Avrupa ve ABD'de, kültürel evrim konusundaki genellemelere karşı sonradan yaygınlaşacak bir tepki başladı. Özellikle evrim "aşamaları"na ilişkin kuramlar, birer yanılsama oldukları gerekçesiyle eleştiriye uğradı. Buna göre bütün kültürler, kendi zaman ve mekânları içinde benzersiz, özgün birer olgu biçiminde ele alınmalıydı. ABD'de bu hareketin başını Alman asıllı antropolog Franz Boas çekiyordu. Boas ve aralarında Ruth Benedict ile Margaret Mead'in de bulunduğu öğrencileri, genellemelere yönelik yorumlardan bütünüyle uzaklaşarak yoğun alan çalışmaları yürüttüler. Derledikleri olgu ve maddi kültür ürünlerinin tümünü, yaşayan kültürler içindeki süreçlerin somut kanıtları olarak değerlendiriyorlardı. Boas ve öğrencilerinin kurduğu kültür tarihi okulu(*), 20. yüzyılın ilk yarısı boyunca ABD antropolojisine egemen oldu; ayrıca başka ülkelerde de antropoloji çalışmalarını etkileyerek genellemeler yapma ve "sistem kurma" gibi yaklaşımların yaygınlığını yitirmesine yol açtı.

20. yüzyılın ortalarından sonra kültürel evrim kuramı, özellikle bazı ABD'li araştırmacılar arasında yeniden kabul görmeye başladı. Zaman zaman bu araştırmacılar yeni evrimci olarak adlandırılsa da, felsefe, tarih ve bilimin yeni bilgilerle donanması, dolayısıyla da madde, yaşam, toplum gibi kavramlara yeni tutumlar ve yöntemlerle yaklaşılması sonucu, Spencer tarzı bir evrimciliğe dönüş söz konusu olmamıştır.

Leslie A. White, Julian H. Steward, Marshall D. Sahlins ve Elman R. Service gibi yeni evrimci antropologlar, kuramlarını tek bir evrim sürecine ya da modeline dayandırmazlar. İlerleme ya da evrimi ne "bırakınız yapsınlar" ya da "en iyi uyum sağlayanın varlığını sürdürmesi" gibi terimlerle, ne de "yazgı" ile açıklamaya girişirler. Ayrıca bu kuramda evrimi harekete geçiren güç olarak amaçlı, ussal, bilinçli değişim görüşüne de yer verilmemiştir. Modern evrimciler, evrimin karma süreçlerin ürünü olduğunu, değişik toplumlarda ve değişik zamanlarda planlama ile rastlantının değişen oranlarda rol oynadığını ileri sürerler. Buna göre evrim keşiflerle buluşların, tarihsel rastlantıların, kültürlerin kaynaşmasının ya da başka kültürlerden belli öğeleri almasının, yani her türlü kaynaktan gelen değişimlerin oluşturduğu çeşitli bileşimlerin sonucudur.

Yeni evrimcilikte, evrensel aşamalar baştan reddedilmiştir. Evrim, değişik tarz ve uzunluklarda ileriye uzanan bir dizi yoldan oluşmuş çok doğrultulu bir süreçtir. Bununla birlikte bazı bilginler, "özel" ve "genel" evrim arasında bugün de ayrım yapmaktadır. Belli halklar için özel bir evrim süreci söz konusu olsa da, genel evrim ya da ilerleme, belli halkların gerçekleştirdiği atılımlarla bütün insanlığı çevreye daha uyumlu ve egemen kılmaya, daha karmaşık toplumsal örgütlenmeler geliştirmeye yönelmiştir. Dünya uygarlığı, ancak bu anlamda birleşik bir sürecin ürünü olarak görülebilir.

kültürfizik, halka ve değnek gibi hafif aletlerle ya da aletsiz olarak yapılan değişik yoğunluk ve ritimdeki serbest beden hareketleri. Kültürfizik, eğilme, gerilme, gövdeyi çevirme, bacakların gergin biçimde öne kaldırılması ve sıçramanın yanı sıra mekik ve barfiks gibi özel hareketleri kapsar.

Bedensel güç, dayanıklılık, esneklik ve eşgüdümün gelişmesini sağlayan kültürfizik, kalp-damar sistemini denetimli ve düzenli biçimde çalıştırarak genel sağlığa katkıda bulunur. Kültürfizik egzersizleri, vücut geliştirme amacıyla olduğu gibi daha ağır sporlar ya da büyük bedensel çaba isteyen işler öncesinde bedenin ısınması amacıyla da yapılabilir.

Kültürfizik egzersizleri 19. yüzyılda Alman Friedrich Jahn ve Adolf Spiess'in jimnastiği yaygınlaştırma çalışmalarından doğdu. Özellikle İsveçli Per Henrik Ling bu egzersizlerin kadınların eğitiminde önemli olduğunu belirtti. ABD'de, kültürfizikin ilk savunucularından Catharine Beecher da *Physiology and Calisthenics for Schools and Families* (1857; Okullar ve Aileler için Fizyoloji ve Kültürfizik) adlı bir kitap yazdı. Beecher'ın yaygınlaşmasına katkıda bulunduğu kültürfizik yalnızca kadınlara yönelikti, ama kısa zamanda hem erkekler hem kadınlar tarafından yapılmaya başladı.

20. yüzyılın başlarında kültürfizikin sağlık için yararlı olduğu düşüncesi geniş kabul gördü. Bunun sonucunda kültürfizik egzersizleri Batı ülkelerinde ilk ve orta dereceli okullarda düzenli biçimde uygulanmaya başlamıştır. Kültürfizik ayrıca askeri eğitimin de bir parçasıdır.

kültürleşme, toplumların değişik kültür gelenekleriyle ilişkisi sonucunda ürünlerinin, göreneklerinin ve inançlarının değişmesi. Bireylerin üyesi oldukları toplumun kültürünü edindikleri öğrenme süreci için de bu terim kullanılır.

Toplumda kültürel değişmenin gerçekleştiği koşullara göre başlıca iki tür kültürleşme ayırt edilebilir. Farklı kültürlerden halkların birbirleri üzerinde askeri ya da siyasal egemenlik kurmaksızın bir alışveriş içinde bulunması durumunda kültür öğelerinin serbestçe "ödünç alınması" ve başkalaşması söz konusu olabilir; bu yeni öğeler var olan kültürle bütünleştirilebilir. Örneğin İspanyolların fethine karşı direnebilen Navaho Yerlileri 18. yüzyılda sömürgecilerle sık sık ve değişik biçimlerde kurdukları ilişkiler sonucunda İspanyol kültürünün giyim ve metal işleme teknikleri gibi öğelerini seçerek almışlar, bunları özgün bir biçimde kendi kültürleriyle bütünleştirmişlerdir.

Kültürleşmenin ikinci türü olan güdümlü değişme, askeri fetih ya da siyasal denetim yoluyla bir halkın bir başka halk üzerinde egemenlik kurmasıyla gerçekleşir. Romalıların Akdeniz bölgesini ve Batı Avrupa'yı ele geçirmesi ABD'lilerin Kuzey Amerika Yerlilerine boyun eğdirmesi, Avrupalıların Afrika üzerindeki egemenliği ve birçok başka siyasal yayılma, güdümlü değişmeye örnek verilebilir.

Güdümlü kültür değişmesinde de kültür öğelerinin seçimi ve başkalaşması söz konusudur. Ama bu bir kültürel sisteme başka bir sistemin üyelerinin müdahalesinden kaynaklandığı için bu süreçler daha çeşitli, sonuçlar daha karmaşıktır. Güdümlü değişme koşullarında etkili olan süreçler arasında, bir kültürün yerini hemen bütünüyle bir başkasının alması anlamında özümseme, ilişki öncesindeki her iki kültürden de farklı yeni bir bireşim anlamında kültürel kaynaşım ve başat kültürün çeşitli yönlerine tepki gösterilmesi sayılabilir.

Bireylerde kültürleşme süreci bebeklikte başlar. Bu aşamada birey genellikle bilinçdışı düzeyde yemeyi, uyumayı ve konuşmayı öğrenir; böylece yaşamı boyunca sürecek davranış örüntülerini edinir. Yetişkinlerde ise bu süreç, yeni buluşlar ve düşünceleri de kapsayacak biçimde yeni davranış biçimlerinin bilinçli olarak benimsenmesi ya da

yadsınmasıyla birlikte gelişir. Dolayısıyla bebeklikte ve çocuklukta kültürel kararlılığa katkıda bulunan kültürleşme olgun bireyde kültürel değişme açısından önem taşır. Terim bazen toplumsallaşmayla eşanlamlı olarak kullanılır.

kümbet, Büyük Selçuklularla Anadolu Selçuklularında mezar yapısı. *Ayrıca bak.* türbe.

Kümbet-i Kabus, Kuzey İran'da Gürgân kenti yakınında, aynı adı taşıyan bir köyün kuzeyinde anıtmezar. Ziyari hükümdarı Kabus bin Vaşmgir tarafından 1006-07'de yaptırılmıştır.

Kümbet-i Kabus bir yığma tepenin üstündedir. Tuğladan yapılmış, silindirik gövdeli bir yapıdır. En alttaki oturtmalık bölümü pahlı bir biçimde gövdeden dışa doğru taşar ve çapı 14,50 m'yi bulur. Gövdenin çevresinde, tepe açısı 90 derece olan, üçgen prizma biçimli on tane çıkıntı eşit aralıklarla sıralanır. Üçgen çıkıntıların alt uçları, pahlı oturtmalık çıkıntısına saplanır. Biri 8 m yükseklikte, ikincisi daha yukarıda, iki tane kûfi yazılı kuşağın sardığı gövde, en yukarıda gene pahlı bir biçimde dışa doğru açılarak üçgen çıkıntıların tepe noktasında son bulur. Buradan yukarıda kümbetin külahı yer alır. Tuğladan yapılmış konik külahın eğimi 65 dereceden fazladır; tepe noktasının yerden yüksekliği 51 m'yi bulur. Külahın içi kubbe biçimindedir. Çapı 9,60 m'yi geçen bu kubbe iç mekânın üzerini örter.

kümbet yapı *bak.* dom

kümeler kuramı, matematiğin nesnelerden oluşan iyi tanımlanmış toplulukların özelliklerini inceleyen dalı. Söz konusu nesneler matematiksel nitelikli (örn. sayılar ya da fonksiyonlar) olabileceği gibi bu niteliği taşımıyor da olabilirler. Kümeler kuramı olağan yaşamdaki doğrudan uygulamalarda da yararlı olmakla birlikte, bu kuramın asıl önemi karmaşık ve gelişkin matematiksel kavramların tanımlanmasında değişik konulara uyarlanabilen ve kesin bir araç olmasından kaynaklanır.

Kümeler sonlu ya da sonsuz olabilir. Sonlu bir kümenin belirli sayıda öğesi (kümeyi oluşturan nesneler) vardır; örneğin 1'den 1.000'e kadar bütün tamsayıların kümesi ya da belirli bir otobüs hattındaki bütün durakların kümesi sonlu kümelerdir. Buna karşılık sonsuz kümenin sonsuz öğesi bulunur; örneğin bütün pozitif tamsayıların kümesi ya da verilen bir doğru üzerindeki bütün noktaların kümesi sonsuz kümelerdir. Kümeler, genellikle, öğeleri "{ }" ayraçları içinde gösterilerek belirlenir. Örneğin A olarak adlandırılan bir kümenin 1, 2 ve 3 sayılarından oluştuğu, $A=\{1, 2, 3\}$ biçiminde ifade edilir. Hiç öğesi bulunmayan küme boş küme olarak adlandırılır ve $\emptyset$ simgesiyle gösterilir. Örneğin tek sayı ya da çift sayı olmayan tamsayılar kümesi boş kümedir.

Kümeler üzerinde işlemler arasında $\cup$ simgesiyle gösterilen birleşim işlemi ile $\cap$ simgesiyle gösterilen kesişim (arakesit) işlemi yer alır. A ve B kümelerinin birleşimi $A \cup B$ olarak gösterilir; bu küme, A kümesinde ya da B kümesinde yer alan bütün öğelerin oluşturduğu kümedir. A ile B'nin kesişimi ise $(A \cap B)$, hem A hem de B kümelerinde yer alan öğelerin oluşturduğu küme olarak tanımlanır. Örneğin $A=\{1, 2, 3\}$ ve $B=\{3, 4, 5\}$ ise $A \cup B=\{1, 2, 3, 4, 5\}$ ve $A \cap B=\{3\}$ olur; benzer biçimde, $Ç$, bütün pozitif çift sayıların kümesi ve T, bütün pozitif tek sayıların kümesi ise, $Ç \cup T$ pozitif tamsayılar kümesidir; $Ç \cap T$ ise boş kümedir. Kesişimi boş küme olan kümeler ayrık küme olarak adlandırılır. Kümeler üzerinde tanımlanan bir başka işlem de kartezyen çarpımdır(*).

Kümeler arasında çeşitli bağıntılar tanımlanabilir. Eşsayılı kümeler aynı sayıda öğe içeren kümelerdir. Örneğin $A=\{j, k, l, m\}$ ve $B=\{1, 2, 3, 4\}$ kümeleri eşsayılıdır $(A \sim B)$. Aynı öğelerden oluşan kümelere eşit kümeler denir. Örneğin $A=\{o, p, q\}$ ve $B=\{p, q, o\}$ kümeleri eşittir $(A=B)$. Bir A kümesinin her öğesi bir B kümesinin de öğesi ise, A kümesi B kümesinin altkümesidir $(A \subseteq B)$; örneğin $A=\{1, 2, 3\}$ ve $B=\{1, 2, 3, 4, 5\}$ ise $A \subseteq B$'dir. A kümesi B kümesinin altkümesi ise ve $A \neq B$ ise, A kümesi B kümesinin öz altkümesidir $(A \subset B)$. A ve B kümeleri verilmişken, A kümesinin öğesi olup B kümesinin öğesi olmayan öğelerin oluşturduğu kümeye B'nin A'dan farkı denir; bu küme $A-B$ ya da $A \setminus B$ simgesiyle gösterilir, örneğin $A=\{a, b, c, d, e\}$ ve $B=\{b, e\}$ ise $A-B=\{a, c, d\}$ olur. Bir problemde ya da göz önüne alınan bir durumda ele alınan bütün öğelerin kümesi evrensel küme olarak adlandırılır (E ya da U); $E-A$ kümesine ise A kümesinin tümleyeni denir ve A' simgesiyle gösterilir.

Kümeler kuramının asıl önemi matematikte ve mantıkta karmaşık kavramların çözümlenmesinde sağladığı kolaylıktır. Küme kavramı, sezgisel olarak, büyük olasılıkla sayı kavramından daha önce gelişmiştir. Bir sürüdeki hayvanların, hiçbir sayma işlemi yapmaksızın, bir torbadaki taş parçalarıyla ya da bir çubuğa açılan çentiklerle eşleştirilmesi buna bir örnek oluşturur. Matematik geliştikçe küme kavramı da, matematikçilerin, belirli bir sistematik içinde olmasa bile, giderek daha çok yararlandıkları bir kavram olmuştu. 19. yüzyılda İngiliz matematikçi George Boole(*) ve Alman matematikçi Georg Cantor(*) simgesel mantıkta ve sayılar kuramında küme kavramının önemini ve yararını ortaya koydular.

Kümeler kuramının kurucusu olarak kabul edilen Georg Cantor sonluötesi sayılara(*) ilişkin genel kuramı geliştirmiştir. Gerçek bir sonsuz kavramı üzerinde ısrarla duran, bir başka deyişle, sonsuz kümeleri matematiğin öğeleri olarak sayılarla ve sonlu kümelerle aynı önem ve düzeyde ele alan Cantor, matematiğin felsefi temellerinde bir devrim gerçekleştirmiştir. Cantor, kuramını, özel aksiyomlara dayanmaksızın, bazı varsayımlardan yola çıkarak geliştirmişti.

Kümeler kuramında ortaya konan ilk aksiyomların çelişkilere yol açtığı, 1900 dolaylarında Bertrand Russell ve başka matematikçiler tarafından ileri sürüldü. Bu aksaklıkların giderilmesi, modern kümeler kuramının temeli olarak iki farklı sistemin ortaya çıkmasına yol açtı. Bunlardan birincisi 1908'de Ernst Zermelo tarafından ortaya kondu ve 1920'lerin başlarında Abraham Fraenkel ve Thoralf Skolem tarafından geliştirildi. İkinci sistemi, 1920'lerin sonlarında, John von Neumann ortaya attı; bu sistem daha sonra Paul Bernays ve Kurt Gödel(*) tarafından geliştirildi. Bu sistemlerin ikisi de kümeler kuramının başlangıçta içerdiği çelişkileri ortadan kaldırmayı başarmış, ama matematiğin tümüne eksiksiz bir temel oluşturma amacına erişmekten uzak kalmıştır. *Ayrıca bak.* Boole cebiri; Cantor köşegen yöntemi; Cantor paradoksu.

kümes hayvanları, eti, yumurtası ve tüyü için yetiştirilen evcil, kanatlı hayvanlar. Tavuk, ördek, hindi ve kaz, birçok ülke hayvancılığında önemli bir yer tutarken, beçtavuğu ve güvercin yetiştiriciliği genellikle yerel olarak önem taşır.

En azından 4 bin yıl önce horoz dövüşünde kullanılmak üzere yaban tavuğundan geliştirildiği sanılan evcil tavuk ancak, et ve yumurta veriminin yükseltilmeye başladığı 1880'lerden sonra ticari önem kazanmaya başladı. Isı, ışık ve nemin denetlenebildiği kümesler sayesinde yüksek üretim kapasitesine ulaşan tavuk çiftlikleri İngiltere'de 1920'lerde, ABD'de II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaygınlaştı. Erişkin dişiler (tavuk) eti ve yumurtası için yetiştirilirken kısırlaştırılan erişkin erkekler de (horoz) eti için beslenmektedir. Günümüzde ticari standartlara uygun et ya da yumurta verimi yüksek birçok soy ve tip geliştirilmiştir. Eskiden tavuk eti yumurta üretimine göre ikincil bir üründü ve yalnızca yeterince yumurta veremeyen kartlaşmış tavuklar kesilerek satılırdı. Ama 20. yüzyılın ortalarında et üretimi, özelleşmiş bir sanayi dalı olarak yumurta üretimini geride bıraktı.

Yeşilbaş ördek ve miskördeğinin evcil ördeklerin tümünün atası olduğu sanılmaktadır. Miskördeği Kolombiya ve Peru'da Kolomb öncesi dönemde Yerliler tarafından evcilleştirilmiştir. Yeşilbaş ördek ise 2 bin yıl kadar önce Çin'de evcilleştirilerek, birçok çapraz döllenmeye ve değişinime (mutasyon) uğratılmıştır. İngiltere, Hollanda ve ABD'nin bazı bölgelerinde büyük ördek sürüleri yetiştirilmekle birlikte ördek yetiştiriciliği, genellikle küçük çaplı girişimlerle sınırlıdır. Ördekler yumurtası ve eti için ya da süs hayvanı olarak yetiştirilmektedir. Çin kökenli olan beyaz Pekin ördeği hızlı büyümesi, et ve yumurta veriminin yüksekliği nedeniyle en yaygın olarak yetiştirilen soydur. Yapay malzemelerin büyük ölçüde kuştüyünün yerini almasına karşın özellikle pufla ördeğinin hav tüylerinden yapılan yorgan ve yastıkların ticari değeri günümüzde de çok yüksektir.

Hindiler, Kuzey Amerika'da doğal olarak bulunan, en iri av kuşlarıdır. Aztekler ve Zuniler hindiyi eti için ve kurban hayvanı olarak evcilleştirmiş, tüylerini süs amacıyla kullanmışlardır. 1519'da İspanyollar Amerika'dan dönüşlerinde Güney Meksika hindisini de Avrupa'ya getirdiler. II. Dünya Savaşı'nın ardından hindi eti üretimi büyük bir artış gösterdi.

Avrasya'nın çeşitli bölgelerinde yaşayan boz kaz en yaygın biçimde yetiştirilen evcil kaz soylarının atasıdır. Tekeşli olan boz kazın tersine evcil kaz çokeşli olduğundan ticari bakımdan çok daha üretkendir. Eti ve Avrupa'da yaygın biçimde tüketilen karaciğeri değerli besin maddeleridir. Bunun yanı sıra tüyü uyku tulumu ve koruyucu dış giysilerin yapımında kullanılan üstün nitelikli bir yalıtım malzemesidir.

Tavuğun yakın akrabası olan ve Afrika'da evcilleştirilen beçtavuğunun et verimi düşük olmakla birlikte bakımı çok daha kolaydır.

Eskiden uzak yerler arasında yapılan haberleşmede yaygın biçimde kullanılan güvercinler günümüzde zevk için beslenmesinin yanı sıra eti için de sınırlı ölçüde yetiştirilmektedir. *Ayrıca bak.* beçtavuğu; güvercin; hindi; kaz; ördek; tavuk.

kümingtonit, başkalaşım kayaçlarında görülen, demir ve magnezyum silikatlı bir tür amfibol minerali. Kimyasal formülü ve ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* amfibol (tablo).

Amosit, Güney Afrika'da bulunan uzun lifli, yeşilimsi renkli bir kumingtonit türüdür ve asbest olarak ekonomik öneme sahiptir. Asbest, krizotilden daha gevrek olmakla birlikte, asitlerin etkisine karşı daha dayanıklıdır; bu özelliği nedeniyle özel kullanım alanlarında uygulanır.

kündekâri, geometrik biçimlerde kesilmiş küçük ahşap parçaların büyük bir yüzey oluşturmak üzere birbirleriyle geçmeli olarak birleştirilmesi tekniği. Bu teknikle yapılmış işlere de aynı ad verilir. 12. yüzyıldan sonra Fatımi ve Memlûk sanatlarında uygulanmıştır, ama en zengin örnekleri Anadolu Selçuklularıyla Osmanlılarda görülür. En çok kullanıldığı yerler kapı kanatları, pencere kapakları, vaaz kürsüleri ve özellikle minber aynalıklarıdır (yanlardaki üçgen biçimli bölümler).

Kündekâride ana desen, birbirini keserek uzanan çizgilerin yarattığı geometrik bir doku ile bunların arasında ortaya çıkan çeşitli biçimlerdeki çokgen ve yıldızlardan oluşur. Uygulamada bu ara alanlara gelen parçaların içi oyma tekniği ile yapılan kıvrıkdal örgeleriyle doldurulur. Çokgen ve yıldızların her biri ayrı bir ahşap parçadan, bunların arasındaki kırık çizgiler de ayrı ayrı çıtalardan yapılır. Parçaların her biri birbirine, yanlarında lamba-zıvana açılarak geçme olarak tutturulur; çivi ya da tutkal kullanılmaz. Yan yana gelen her parçada ahşabın suyunun ters yönde olmasına dikkat edilir. Böylece kündekâri tekniğiyle yapılmış bir levhada, boyutlar ne kadar büyük olursa olsun, ahşabın kurumasından ötürü hiçbir ayrılma ya da dönme ortaya çıkmaz. Kündekâri levha pek çok sayıda küçük geçme parçadan oluştuğundan, kendini tutmasını sağlamak için arka yüzüne taşıyıcı ahşap bir iskelet yapılır.

Kündekâri çok zor ve zahmetli bir işçilik gerektirdiği için, aynı görünümü veren, ama yapılışı daha kolay bazı taklit kündekâri teknikleri geliştirilmiş ve pek çok yerde de kullanılmıştır. Bunlardan çakma ve oyma kündekâride önce düz tahtaların yan yana getirilmesiyle bir alt levha hazırlanır. Sonra bunun üstüne desen çizilip çokgen ve yıldızların içindeki kıvrıkdal örgeleri oyma tekniği ile yapılır. Ardından bu çokgen ve yıldızların aralarına oyulan kanallara, hazırlanmış çıtalar çakılır. Gerçek kündekâriye en yakın olan bu tekniğin sakıncası, ahşabın zamanla kuruyarak küçülmesi nedeniyle levhayı oluşturan tahtaların ek yerlerinde ayrılmaların ortaya çıkmasıdır.

Tümüyle çakma ya da yapıştırma kündekâride yan yana yapıştırılmış tahtalardan yapılan alt levhanın üstüne desenin bütün parçaları, yani hem geometrik dokuyu oluşturan çıtalar, hem de oyma kıvrıkdal örgeli çokgen ve yıldızlar çakılarak ya da yapıştırılarak tutturulur. Alt levhanın kurumasıyla tahtaların ek yerlerinin ayrılması sakıncası bu teknikte de vardır.

Tümüyle oyma kündekâride hem geometrik dokuyu oluşturan çıtalar, hem de bunların arasındaki çokgen ve yıldızlar aynı ahşap levhanın üstüne oyulur. Aslında bu ayrı bir teknik değil, gerçek kündekârideki örgelerin oyma tekniği ile taklit edilmesidir.

Siirt Ulucamisi, Konya Alaeddin Camisi, Manisa Ulucamisi minberleri Anadolu Selçuklu ve Beylikler dönemlerinden, Bursa Ulucamisi minberi Osmanlı Döneminden günümüze ulaşmış çok önemli ve ileri düzeyde kündekâri örnekleridir.

künefe, Şanlıurfa, Diyarbakır ve Gaziantep yöresine özgü sıcak olarak yenen bir tür tel kadayıf. Çok ince kıyılmış tel kadayıf bastırarak tepsiye döşenir. Üstüne dövülmüş ceviz içi, tuzsuz özel peynir serildikten sonra ikinci bir sıra kadayıf daha döşenir. Kabarmaması için üstüne ağırlık konup birkaç saat bekletilir. Ateşte altüst edilerek kızartılır. Sıcakken üstüne daha önce hazırlanmış soğuk ya da ılık şerbet dökülür.

Künstlerroman (Almancada "sanatçı romanı"), bir bireyin gençlik yıllarını ve sanatçı kimliği edinmesini konu alan oluşum romanı. Türün en klasik örneği, James Joyce'un *Portrait of the Artist as a Young Man*'idir (1916; *Sanatçının Bir Genç Adam Olarak Portresi*, 1966). Bu türde yazılmış ilk roman ise, Alman romantizminin geliştiği dönemde Ludwig Tieck'in kaleme aldığı *Franz Sternbalds Wanderungen*'dir (1798; Franz Sternbald'ın Gezintileri). Sonraki örnekler arasında Knut Hamsun'un *Sult* (1890; *Açlık*, 1934) ve Thomas Wolfe'un *Look Homeward, Angel* (1929; *Bu Melek Satılık Değil*, 1960) adlı yapıtları sayılabilir. Oluşum romanlarının çoğu, büyük bir sanatçı olmayı düşleyen, ama sonunda günlük yaşamın sıradan gerçeklerini kabul eden bir kahramanı konu alır. *Künstlerroman*'ların sonunda ise, kahraman sıradan yaşamı genellikle mağrur bir tavırla reddeder. *Ayrıca bak.* oluşum romanı.

Küntay, İsmet (d. 1923, Artvin - ö. 25 Temmuz 1974, İstanbul), oyun yazarı. Özellikle Ankara Sanat Tiyatrosu'nda (AST) sahnelenen oyunlarıyla dikkati çekmiştir.

Feyziati Lisesi'ni bitirdi. 1967'de Sümerbank'tan emekli olduktan sonra bazı özel kuruluşlarda yöneticilik yaptı.

Küntay'ın ilk oyun denemesi Devekuşu Kabare Tiyatrosu'nda oynanan *Bu Şehr-i Stanbul ki* (1968) oyununda yer alan *Pompa* adlı skeciydi. İlk uzun oyunu *Tozlu Çizmeler* (1970) AST'ta sahnelendi. 1971'de İstanbul'da bir grup amatörle denediği kabare tiyatrosu başarısızlığa uğradı. Gene Devekuşu Kabare Tiyatrosu'nda oynanan *Ha Bu Diyar*'a (1971) *Osman Kongo'da* adlı skeciyle katıldı. Küntay'ın *Evler Evler* (1972) ve *403. Kilometre* (1973) adlı oyunları da gene AST'ta oynandı. *403. Kilometre*, döneminin en önemli tiyatro olayı oldu ve yılın oyunu seçildi. Ölümünden sonra adına İsmet Küntay Ödülü oluşturuldu.

küp, kilden yapılan, ağzı ve tabanı dar, gövdesi geniş toprak kap.

Ayrıca fayans, porselen, hatta mermerden küpler de vardır. Bunlar boyutları dikkate alınmadan, yalnızca içlerine konan yiyecek ve içeceğin türüne göre su, şarap, turşu, peynir, çökelek, pekmez, reçel ve bal küpü gibi adlarla anılır.

Şarap küpü çok büyük ve geniş olur. Su küpünün özelliği, içi sırlı olmadığı için dışarıya sürekli su sızdırması, bu yüzden de suyu soğuk tutmasıdır.

Osmanlılarda devlete ait altın ve gümüş sikkeler de küpe konarak Topkapı Sarayı Divanhanesi'ndeki İç Hazine'de (Hazine-i Hassa) saklanırdı.

küp peyniri, Anadolu'nun farklı yörelerinde üretilen bir peynir türü. Çankırı dolaylarında küpecik peyniri denir. Genellikle Orta ve Kuzey Anadolu'da koyun, keçi ve inek sütünden değişik yöntemlerle üretilir. Yörelere göre yağlı ya da yağsız süt, kendi haline bırakılarak ekşitilmek yoluyla ya da maya eklenerek pıhtılaştırılır. Ekşitilerek elde edilen asidik pıhtının ve telemenin işlenmesi, Doğu Anadolu'da daha çok tel (çivil-çeçil) peynirinin yapımındaki gibidir. Kuzey Anadolu'da ise pazardan alınan yağlı, taze köy peynirleri, bez içinde üstlerine ağırlık konarak baskıya alınır ve böylece peyniraltı suyunun iyice uzaklaşması sağlanır. Bir süre beklenir ve oluşan teleme elle ufalanır. Maya kullanılarak elde edilen pıhtıda ise kesimden sonra oluşan teleme biraz ısıtılır, bez torbalarda süzülür, baskıya alınır ve ardından elle ufalanır. Böyle farklı yöntemlerle üretilen teleme tuz eklenerek karıştırılır, geniş ağızlı sırsız küplere sıkıca bastırılarak doldurulur. Bazı yörelerde, yağsız sütten elde edilen teleme küpe doldurulurken krema eklenir. Küpün ağzı üç dört kat temiz bezle örtülür. Bunun üstüne de, torba haline getirilerek içine birkaç avuç toprak doldurulmuş bez yerleştirilir ve peynirin havayla temas edip küflenmesi engellenir. Bazı yörelerde ise tersine, peynirin küflenip özel bir lezzet kazanması için üst yüzeyin hava ile temas etmesi sağlanır. Küp, kiler gibi serince bir yerde, ağzı aşağıya gelecek biçimde toprağa gömülür ya da içinde toprak olan ahşap kasalara yerleştirilir.

Küp peyniri genellikle ilkbahar ve yaz başlarında hazırlanır. Olgunlaşma süresi iki ay kadardır. Sonbaharda küpler açılarak peynir yenebilir. Yıl boyunca peynir küpten günlük olarak çıkartılır. Zamanla sırsız küp içindeki peynirin yapısı nem kaybından dolayı, biraz sertleşir. Bu durumda küpten peyniri almak için kaşık ya da bıçakla parçalamak gerekir.

küpe, kulağa takılan süs eşyası. Kulakmemesine açılan bir delikten geçirilen bir halka ya da kancaya bağlı olarak aşağı sarkar. Günümüzde daha çok bir klipsle kulakmemesine tutturulur. Kulağı bezeme ya da görünümünü değiştirme güdüsünün evrensel bir özellik gösterdiği anlaşılmaktadır. Alışılagelmiş uygulamanın birbirinin eşi bir çift küpe kullanma yönünde olmasına karşın, bazen tek küpe takıldığı da görülür (tek küpe Avrupa'da, özellikle Rönesans ve Barok dönemlerde yaygındı).

İlkel topluluklarda kulakmemelerine takılan süsler, bugünkü küpelerin ilk örneklerini oluşturur. Japonya'daki Aynular paçavradan yapılma küpeler kullanırdı. Yeni-dünya'da Mayalar ince yeşimtaşı, taş, kemik, istiridye, ağaç ve metalden değişik büyüklükte küpeler yapıyorlardı. Öteki ilginç küpe örnekleri arasında Borneo'daki Beravaların kullandığı 9,5 cm çaplı küpeler ve Masailerin ağırlığı 1,3 kg'yi bulan 11,4 cm çaplı taş küpeleri sayılabilir.

Geçmişte Doğu'da her iki cins tarafından kullanılan küpe, Batı'da, ayrıca Filistin ve Mısır'da kural olarak kadınlara özgü bir takı sayılırdı. Eski Yunanlılar ve Romalılar arasında yalnızca kadınlar küpe takardı. Klasik edebiyatta erkeğin küpe takmasından çoğunlukla Doğu'ya (daha doğrusu, Ortadoğu'ya) özgü bir alışkanlık olarak söz edilir.

Kırım'a yerleşen (İÖ 4. yy) Eski Yunanlıların mezarlarında şaşırtıcı incelikte süslemeler taşıyan çok güzel küpeler bulunmuştur. Antik Çağa ait Etruria mezarlarında da mücevherden yapılmış olağanüstü güzellik ve işçilikte küpeler ele geçirilmiştir. Eski Roma'da görece basit biçimleri olan, inci ve başka taşlarla bezeli küpeler modaydı.

Avrupa'da peruk, saç biçimi ya da başlığın kulağı örttüğü 17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyılda küpe yaygınlığını yitirdi. Avrupa ve Amerika kıtasında 19. yüzyıl boyunca pek moda olmayan küpe, 20. yüzyılda, özellikle de klips ayrıntısının geliştirilmesiyle birlikte yeniden gözde bir süs eşyası durumuna geldi. Öte yandan basitleştirilmiş, ağrısız kulak delme yöntemleri delik kulaklara takılan küpelerin yeniden yaygınlaşmasını sağladı.

küpeçiçeği, *Onagraceae* familyasının *Fuchsia* cinsini oluşturan 100 kadar çalı ya da

ağaççık türünün ortak adı. Anayurdu Orta ve Güney Amerika, Yeni Zelanda ve Tahiti'dir. Adını küpeyi andıran sarkık çiçeklerden alan bu bitkiler bahçelerde, seralarda ve evlerde yaygın olarak yetiştirilirler. Renkleri kırmızı ve mor tonlarından beyaza kadar çeşitlilik gösteren, tüp ya da çan biçimli çiçekleri son derece göz alıcıdır. Cinsin adı 16. yüzyılda yaşamış botanikçi ve fizikçi Leonhard Fuchs'tan gelir.

Turuncu ve menekşe renkli çiçekleri olan, tırmanıcı *Fuchsia procumbens* türü ile *F.* × *hybrida* (*F. fulgens* ve *F. magellanica*'dan türetildiği sanılır) gibi bazı melezlerin bodur ve sürünücü çeşitleri saksılarda yetiştirilir. *F. fungens*, *F. magellanica* ve *F. corymbiflora* türlerinden türetildiği sanılan bahçe

Küpeçiçeği (*Fuchsia*)
Malak-Annan Photo Features

küpeçiçekleri ise yaygın olarak bahçelerin gölgelik kıyılarında yetiştirilir. Anayurdu Yeni Zelanda olan *F. excorticata* 15 m yüksekliğinde bir ağaçtır; donuk kırmızı renkli, mumsu çiçekleri ve kâğıtsı bir kabuğu vardır. Meksika kökenli *F. arborescens* ise 10 m'ye kadar büyüyebilen, eflatun ve mor çiçekli bir türdür.

küpmezar, İÖ 3. ve 2. binyıllarda özellikle Anadolu'daki bazı topluluklar tarafından benimsenmiş mezar türü. Kil küpler çoğunlukla düz dipli, oval gövdeli ve dar ağızlı olarak elde biçimlendirilir, iyi pişirilirdi. Ölülerin içine kıvrılarak yerleştirildiği küpler, ağızları yukarı gelecek gibi önceden açılan çukurlara yerleştirilir, üstleri taş bir levhayla kapatılırdı. Kapak taşının bir bölümü toprağın dışında bırakılarak mezarın yeri belli edilirdi.

Anadolu'da, içine birden fazla ölünün gömüldüğü küpler de bulunmuştur. İki küpün ağız ağıza getirilerek tek bir ölü için kullanıldığı örnekler de vardır. Ölü armağanlarının küpün içine ya da dışına bırakıldığı görülür.

Yortan'da (İÖ 3. bin), Karataş-Semayük'te (İÖ 3. bin), Yanarlar'da (İÖ 2. bin) Gordion'da (İÖ 2. bin), Boğazköy'de (İÖ 2. bin) küpmezarların bulunduğu mezarlıklar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca hemen hemen bütün Anadolu yerleşmelerinde evlerin içinde tek küpmezarlara rastlanır.

küprit, önemli bir bakır cevheri olan, ağır, yumuşak ve kırmızı renkli bakır oksit minerali (Cu_2O). Çoğunlukla bakır sülfür minerallerinin ufalanması sonucunda ikincil mineral olarak ortaya çıkan küprit, bakır yataklarının yükseltgenmiş bölümlerinde parlak kristaller, taneler ya da topraksı kütleler halinde bulunur. Elde edildiği başlıca yerler, Fransa'daki Chessy, İngiltere'de-

Bisbee'den küprit örneği, Arizona
Floyd R. Getsinger - EB Inc

ki Cornwall, Avustralya'daki Broken Hill, Namibia'daki Tsumeb, ABD'nin güneybatı bölgeleri ve Türkiye'deki Ergani ve Murgul'dur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* oksit mineralleri (tablo).

Küpritin iki ayrı ilginç türü vardır. Bunlardan kalkotrikit, kırmızı renkli ve ipek parlaklığında, gevşek örgülü kılcal kristallerden oluşan bir mineraldir. Kiremit cevheri ise, yumuşak, topraksı, kiremit kırmızısından kahverengimsi kırmızıya kadar değişen renklerde bir cevherdir; çoğunlukla karışmış halde hematit ve limonit içerir ve kalkopiritin ayrışıp değişmesi sonucunda oluşur.

Kür, Pınar (d. 15 Nisan 1943, Bursa), roman ve öykü yazarı. Yapıtlarında bireysel ve toplumsal gerçekleri iç içe vermeye çalışmıştır.

Lise öğrenimini ABD'de New York'ta tamamladı. Robert Kolej Yüksek Dil Bölümü'nü bitirdikten sonra Fransa'ya gitti.

Pınar Kür
Ara Güler

Sorbonne Üniversitesi'nde "Yirminci Yüzyıl Tiyatrosunda Yanılsama ve Gerçekçilik" konulu tezle doktorasını tamamladı (1969). Ankara Devlet Tiyatrosu'nda dramaturgluk yaptı (1971-73). İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Okulu'nda öğretim görevlisi olarak çalıştı (1979-85).

Genç yaşta şiir ve tiyatroyla ilgilenmeye başlayan Kür'ün ilk öyküleri 1971'de *Dost* dergisinde yayımlandı. Daha sonra *Cumhuriyet*, *Yazko-Edebiyat*, *Hürriyet Gösteri*, *Milliyet Sanat Dergisi* gibi dergi ve gazetelerde göründü. 12 Mart dönemine eğilen ilk romanı *Yarın Yarın*'la (1976) dikkati çekti. *Küçük Oyuncu* (1977) ve *Asılacak Kadın* (1979) adlı romanlarının ardından, kişilerin iç dünyalarını yansıtmaya çalışan *Bir Deli Ağaç* (1981) adlı öykü kitabını yayımladı. Romanlarında olduğu gibi öykülerinde de biçim arayışlarını sürdüren Kür, *Akışı Olmayan Sular*'la (1983) 1984 Sait Faik Hikâye Armağanı'nı kazandı. Son romanı *Bir Cinayet Romanı*'nda (1989) polisiye türünün tekniklerinden yararlandı. Kür'ün ayrıca *Bitmeyen Aşk* (1986) adlı bir romanı ve çeşitli yazarlardan çevirileri vardır.

kürar, felç yapıcı bir etkiye sahip bitkisel zehir. Güney Amerika Yerlilerince ok zehiri olarak kullanılan ve adını Yerli dilinde "zehir" anlamına gelen *urari* ya da *woorari* sözcüğünden alan bu zehir başlıca *Chondodendron* (*Menispermaceae* familyası) ve *Strychnos* (*Loganiaceae* familyası) cinsi bitkilerden elde edilir; ayrıca içine bazı hayvansal zehirler de katılır. Kürar koyu kahverengi ile siyah arasında değişen renklerde, yapışkan ya da sert kıvamlı ve katran kokulu reçinemsi bir maddedir. Kürar hazırlandıktan sonra konduğu kaba göre değişik adlar alır. Toprak kaplardaki kürara pota kürarı, bambular içine yerleştirilene tüp kürarı, kalabaşağacının meyvelerine konan kürara ise kalabaş kürarı denir.

Bir kas-sinir ketleyicisi olan kürar vücuda şırınga edildiğinde çizgili kasların gevşemesine yol açar, buna karşılık ağızdan etki etmez. İlk olarak ayak parmakları, kulak ve göz kaslarını etkileyen, daha sonra boyun, bacak ve kollarda felç oluşturan bu madde en sonunda solunum felci yaparak ölüme yol açar. Kürarın bileşiminde yer alan ve farmakolojik etkisinden sorumlu olan çok sayıdaki benzer yapılı alkaloitten en önemlisi tübokürarindir. Tıpta yaygın olarak kullanılan bu bileşik ilk kez 1897'de tüp kürarından çıkarılmış, 1935'te ise kristal halde elde edilmiştir. Kürar alkaloitleri kas gevşemesini sağlamak amacıyla karın ameliyatları başta olmak üzere çeşitli cerrahi girişimlerde öbür anesteziklerle birlikte kullanılır. Bu uygulama anestezik maddenin daha düşük dozlarda verilmesini sağlar. Ayrıca düzbağırsak ve siyek (üretra) gibi içi boş organların incelenmesinde bu organları açık tutmak, çeşitli kas kasılmalarını ve çırpınmaları tedavi etmek ve sırt, bel ve sağrı bölgelerindeki girişimlerde gevşemeyi sağlamak amacıyla kullanılır. Bunlara ek olarak elektroşok tedavisinde sarsılma sonucu oluşabilecek omur kırıklarının önlenmesinde, spazmlı felçlerde ve kasların ileri derecede gevşemesinin, hatta hastanın hareketsiz kalmasının istendiği durumlarda da yararlanılır.

kürdi, Türk müziğinde bir perdenin ve bir basit makamın ortak adı. Kürdi perdesi, orta sekizlideki küçük mücennep bemollü *si* sesidir. Tiz sekizlideki *si* ♭, sünbüle adını taşır. Arel-Ezgi Sistemi'ne göre kürdi makamı, kürdi dörtlüsüne, neva (*re*) perdesi

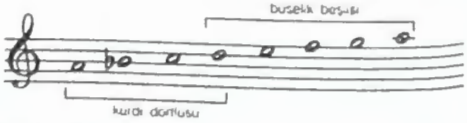

Kürdi makamının dizisi

üzerindeki buselik beşlisi eklenerek oluşturulmuştur. Kürdi makamından çok az yapıt bulunmasına karşılık, bileşiminde kürdi makamı ya da kürdi dörtlüsü bulunan muhay-

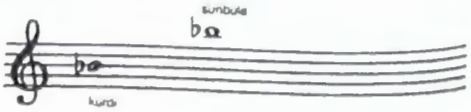

Kürdi ve onun bir sekizli yukarıdaki karşılığı olan sünbüle perdeleri

yerkürdi, acemkürdi ve kürdilihicazkâr gibi bileşik makamlar daha çok kullanılmıştır. Sabazemzeme ve muhayyersünbüle makamlarının bileşiminde de kürdi dörtlüsü vardır. Kürdi makamı 19. ve 20. yüzyıllarda pek az kullanılmıştır.

kürdilihicazkâr, Türk müziğinde bir bileşik makam. Besteci Hacı Arif Bey tarafından düzenlenmiştir. Hicazkâr makamının, kürdi beşlisiyle sona eren biçimidir. Ama gelenekçi müzikçiler buna, çargâh (*do*)

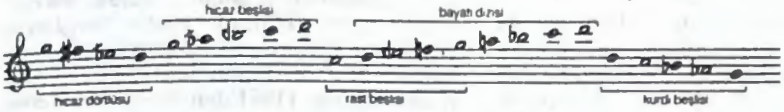

Kürdilihicazkâr makamının bileşimi
Ana Yayıncılık Arşivi

üzerindeki rast beşlisiyle, neva (*re*) üzerindeki bayati makamının da mutlaka eklenmesi gerektiğini savunurlar. Hacı Arif Bey'in kendisi de, icat ettiği bu makamı çeşitli biçimlerde kullanmıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısındaki birçok besteci ise kürdilihicazkârı, kürdi makamının rast (*sol*) perdesi üzerindeki inici şeddi gibi işlemiştir. Hüseyin Saadettin Arel de kürdilihicazkâr makamını böyle tanımlar.

Kürdistan, İran'ın kuzeybatısında coğrafi bölge. Kuzeyde Batı Azerbaycan, doğuda Zencan ve Hemedan, güneyde Bahteran bölgeleri, batıda ise Irak'la çevrilidir.

Urmiye Gölü yakınındaki Miyanduab'ın 98 km güneyinde bulunan Sekkez'de yakın tarihte yapılan kazılar, bugün Kürdistan olarak adlandırılan bölgenin, İÖ 7. yüzyılda, başkenti Sekkez olan İskit Krallığı'nın bir parçası olduğunu gösterdi. İÖ 9. yüzyılda Asur kralı V. Şamşi-Adad, Urmiye Gölünün kuzeyinden gelen Persleri yendi. Urmiye Gölünün güneyinde, günümüzdeki Kürdistan'ın büyük bölümünü oluşturan Manna Krallığı bulunuyordu. Yörenin İS 11. yüzyılda Selçuklular tarafından istilasından sonra, Kürdistan adı Zagros Dağlarının kuzeybatı bölümünü kapsayan bölge için kullanılmaya başladı.

Bölgenin batı bölümü Zagros Dağlarındadır, doğusu ise bir platodur. Zagroslar'ın alçak havzalarla ayrılan paralel sırtları doğuya doğru, plato ile birleştikleri noktaya kadar yükselir. Bazısı 3.700 m yüksekliğe ulaşan sönmüş volkan konileri platonun belirgin özelliğidir. Platonun büyük bölümü, tepelerin ve parlak renkli, pürüzlü kayaların da bulunduğu kum ya da taş kaplı çöl niteliğindeki çıplak araziden oluşur. Zagros Dağlarının meşe, kayın ve çınar ormanlarıyla kaplı yüksek yamaçlarında çok çeşitli alp tipi çiçekler bulunur. Daha alçaklarda ve vadilerde ceviz, incir ve badem ağaçlarına rastlanır. Zaman zaman toz fırtınalarının görüldüğü platonun kışları oldukça ılıman, yazları da sıcaktır. Senendec Havzasının bir parçası olan su toplama sistemi Basra Körfezine dökülen Karun Irmağı ile kollarından oluşur.

Nüfusun büyük çoğunluğunu Sünni Kürtler oluşturur. 20. yüzyılın ikinci yarısında Kürtler genel olarak, kırsal yaşamı terk ederek kasaba ve kentlere göç etmekle birlikte, aşiret temeline dayalı bir sosyal örgütlenmeyi sürdürmektedirler. Bölgedeki azınlıklar arasında Farsça konuşan İranlılar, Yahudiler, Süryaniler ve Azeriler sayılabilir. Toprak sahipleri ile köylüler arasındaki ilişkileri değiştirerek daha büyük ölçekli ve makine kullanımına dayalı işletmeler kurulmasına olanak sağlayan toprak reformlarına ek olarak sulama tesislerinin gelişmesi tarımda verimliliğin artmasına yol açtı. Buğday, arpa, pirinç, mısır, tütün, yağlı tohumlar, sebze ve meyve başlıca ürünlerdir. Hâlâ en ağırlıklı ekonomik etkinlik olmakla birlikte, tarımın önemi azalmıştır. Eskiden yalnızca pamuk çırçırlama, un ve çeltik fabrikaları gibi tarıma dayalı sanayi kuruluşları bulunmaktaydı. 1960'lar ve 1970'ler boyunca İran hükümeti yol yapımına ve enerji üretimine ağırlık vererek sanayileşmeyi hızlandırmayı amaçlayan bir politika izledi. Şeker, işlenmiş gıda maddeleri, alkol, çeşitli aletler ve elektrik donanımı üreten büyük ölçekli işletmeler kuruldu. 1979'daki İran Devrimi'nden sonra bölge karışıklıklara sahne oldu ve il ekonomisi büyük ölçüde sarsıldı. Bölgedeki başlıca kent olan Senendec karayoluyla Marivan, Bane, Bicar, Korve, Hemedan ve Bahteran'a, Sekkez üzerinden de Tebriz ve Mehâbad'a bağlıdır. Kentte bir de havalimanı vardır. Nüfus (1986) 1.078.415. *Ayrıca bak.* Kürtler.

Kürdistan Teali Cemiyeti, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında İstanbul'da kurulan ve bağımsız bir Kürt devleti kurmayı amaçlayan örgüt.

Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı devlet yönetimini etkisiz kılması, öteden beri gizli ya da açık çalışma yürüten bazı çevrelere daha geniş hareket alanı sağlamıştı. Mayıs 1919'da Seyyit Abdülkadir Efendi başkanlığında kurulan Kürdistan Teali (Yükseliş) Cemiyeti de bunlardan biriydi. Başlangıçta kendisini 1908'de kurulan Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin ardılı gibi göstermek ve bir hayır cemiyeti izlenimi uyandırmak istediyse de Kürdistan Teali Cemiyeti'nin asıl amacı, Mütareke'nin yarattığı elverişli koşullardan yararlanarak, bağımsız bir Kürt devleti kurmaktı. Cemiyetin bu çalışmalarını Doğu Anadolu'nun güçlü aşiretlerinden Bedirhanoğulları destekliyordu. Örgütün İstanbul'daki devlet yöneticileri arasında da üye ve yandaşları vardı. Örneğin cemiyet başkanı Seyyit Abdülkadir Efendi Şura-yı Devlet reisiydi.

Cemiyet, bazı İngiliz subaylarının özerk bir Kürdistan'dan yana olmalarından cesaret alarak, İngiltere'nin desteğini sağlamaya çalıştı. Damat Ferid Paşa tarafından iletilen bu isteği reddeden İngilizler, yerel Kürt önderlerinden Şeyh Mahmud Barzenci'yi Süleymaniye valisi olarak atadılar. Ama Şeyh Barzenci bağımsızlığını ilan etti. Çıkan olaylarda bazı İngiliz subayları öldürüldü. Bunun üzerine İngilizler Barzenci'yi görevden aldılar. Bu durumdan kaygılanan İstanbul Hükümeti de Kürdistan Teali Cemiyeti'ne karşı önlem almaya yöneldi; cemiyetin Doğu Anadolu'nun bazı vilayetlerindeki şubeleri kapatıldı. Damat Ferid Paşa hükümetinin istifasından sonra daha da etkisizleşen Kürdistan Teali Cemiyeti'nin çalışmaları, Ankara Hükümeti'nin Anadolu'ya egemen olmasıyla birlikte sona erdi.

Küre, Karadeniz Bölgesi'nde, Kastamonu iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 729 km² (1989) olan Küre ilçesi doğuda Bozkurt ve Devrekâni, güneydoğuda gene Devrekâni, güneyde Seydiler ve Ağlı, batıda Azdavay, kuzeybatıda Doğanyurt, kuzeyde de İnebolu ilçeleriyle çevrilidir.

Kastamonu İlinin kuzey kesiminde yer alan ve Karadeniz'e kıyısı olmayan ilçe topraklarını batıya doğru alçalan Küre (İsfendiyar) Dağları(*) engebelendirir. Bu dağlık ve yer yer plato görünümündeki alan, ilçe topraklarının sularını toplayan Kayaaltı, Uzunöz ve Kadıoğlu dereleri gibi küçük akarsular tarafından parçalanmıştır. Küre Dağları zengin bir orman örtüsüyle kaplıdır.

İlçe halkı geçimini tarım, ormancılık ve madencilikten sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa ve patatestir. Ayrıca az miktarda şeker pancarı, armut, elma, erik ve baklagiller yetiştirilir, küçükbaş hayvancılık yapılır. Ormancılık önemli bir geçim kaynağıdır. İlçe topraklarındaki bakır yatakları Etibank'a bağlı Küre Bakırlı Pirit İşletmesi Müessesesi ile gene Etibank'a bağlı ortaklıklardan Karadeniz Bakır İşletmeleri (KBİ) AŞ'nin Küre İşletmesi tarafından işletilir. Küre ilçesindeki bakırlı pirit cevheri yataklarının toplam görünür rezervinin yaklaşık 13.893.000 ton olduğu hesaplanmıştır.

İlçedeki başlıca mesire yerleri Masruf Deposu ve Çiftlik adıyla anılan orman içi dinlenme yerleridir.

Çevresindeki bakırlı pirit yatakları Bizans döneminden beri işletilen ve Osmanlı döneminde Küre-i Nuhas ("Bakır Küresi") adıyla anılan yerleşme, 19. yüzyıl sonlarında Kastamonu vilayeti Merkez sancağının İnebolu kazasına bağlı bir nahiye merkeziydi. Küre kasabası, 1926'da ilçe merkezi yapıldı.

İlçenin orta kesiminde, deniz düzeyinden 950 m yükseklikte kurulmuş olan Küre kasabasının 3 km doğusundan Kastamonu-İnebolu karayolu geçer. Kasaba, Oyrak Geçidini (1.210 m) aşan bu yolla il merkezi Kastamonu'ya 59 km uzaklıktadır. Kasabadaki başlıca tarihsel yapı Hoca Şemseddin Camisi'dir (1473).

Küre Belediyesi 1926'da kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 14.026; kasaba, 3.749.

küre, üç boyutlu Eukleides uzayında, sabit bir noktadan sabit uzaklıktaki noktaların geometrik konumu. Sabit nokta kürenin merkezi; sabit uzaklık ise kürenin yarıçapı olarak tanımlanır. *n* boyutlu bir küre, *n* boyutlu uzayda benzer biçimde tanımlanır. Daire, iki boyutlu bir küredir.

küre, YERYUVARI olarak da bilinir, bir eksen çevresinde dönebilen, üzerine Yer'in haritası çıkartılmış top. Yer'in yuvarlak olduğunu düşünen Eski Yunanlılar Yer yüzeyini betimlemek için ilk kez kürelerden yararlandılar. Söylendiğine göre Krates İÖ 150'de bir küre yapmıştı. Günümüze ulaşan en eski küre, Kristof Kolomb'un Doğu'ya gitmek için batıya doğru denize açılmasında etkili olan Martin Behaim tarafından 1492'de Nürnberg'de yapıldı. Eski çağlarda yıldız kümelerini göstermek amacıyla da küre kullanılırdı. Günümüze ulaşan en eski gökyuvarı(*) İÖ 3. yüzyılda yapıldığı sanılan mermer Farnese Küresi'dir.

Günümüzde kullanılan küreler karton, plastik ya da metal gibi hafif ve dayanıklı gereçlerden, genellikle içi boş olarak yapılır. Bazıları yarısaydamdır, şişme olanları da vardır. Küreler genellikle, Yer'in Güneş'e göre eğimini gösterecek biçimde 23,5° eğimli bir eksen üzerine yerleştirilir. Bazıları yüzey şekillerini, bazıları da ülke, kent gibi siyasal birimleri gösterir. Yüzey şekillerini kabartma olarak veren üç boyutlu küreler de vardır; bazılarında deniz dibi de gösterilir. Ay gibi öteki küresel gökcisimlerinin yüzeylerini göstermek amacıyla yapılmış küreler de vardır.

Küre Dağları, İSFENDİYAR DAĞLARI olarak da bilinir. Karadeniz Bölgesi'nde dağ sırası. Bu bölgenin Batı Karadeniz Bölümü'nde üç sıra halinde uzanan Kuzey Anadolu Dağlarının kıyı yakınındaki ilk sırasını oluşturur. Ilgaz-Bolu Dağları genel adıyla anılan ikinci sıradan Gökırmak Vadisiyle ayrılır. Orta yükseklikte bir dağ sırası olan Küre Dağları, doğuda Kızılırmak Vadisinden başlayarak batıda Kocaçay Vadisine, hatta yüksekliğini oldukça yitirerek Bartın Çayı vadisine kadar uzanır.

Küre Dağları, Karadeniz Bölgesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Ayancık-İnebolu gerisinde 1.500 m'yi aşan Küre Dağları üstündeki geniş sırtların yüksekliği, yalnızca Yaralıgöz Dağının doruğunda (2.019 m) 2.000 m'yi geçer.

Mezozoyik (İkinci) Zamana (y. 225-65 milyon yıl önce) ait şist ve kalkerlerin egemen olduğu yapısında yer yer Paleozoyik (Birinci) Zamana (y. 570-225 milyon yıl önce) ait katmanlara da rastlanır.

Orman örtüsü bakımından zenginliğini korumuş olan bu dağlarda kereste hammaddesi üretiminde önemli bir yer tutan ünlü Zindan ve Çangal ormanları vardır. Küre Dağlarının 450-800 m arasındaki kesiminde meşe, gürgen ve şimşir topluluklarına rastlanır. Küre, İnebolu ve Cide çevresinde yer yer saf olarak, yer yer de göknar ve gürgenle karışmış biçimde kayın ormanları görülür. Kayın ormanlarının en çok yayıldığı kat, 800-1.100 m arasıdır. Kayın ormanlarının yaygın ormanaltı bitki örtüsü ormangülleridir. Dağların 1.500 m'ye kadar olan yüksek kesimlerinde de göknar, karaçam ve sarıçamlara rastlanır.

Küre Dağlarının kuzey eteğini, doğu-batı doğrultulu Ayancık-Türkeli-Çatalzeytin-Abana-İnebolu-Cide-Kurucaşile kıyı yolu izler. Güney kenarından ise Kastamonu'yu Taşköprü ve Boyabat üzerinden Samsun'a bağlayan karayolu geçer. Dağı aşan en önemli yol, Ecevit Belinden geçerek İnebolu'yu Kastamonu'ya bağlar. Boyabat-Sinop yolu bu dağların doğu kesiminden, Kastamonu-Daday-Azdavay-Cide yolu ise batı kesiminden geçer.

Bu dağlara, orta kesimde yer alan ve eskiden beri işletilen bakırlı pirit yataklarıyla ünlü olan kasabadan dolayı Küre, eskiden bu yöreye egemen olmuş Candaroğullarının Sinop kolunun başına geçen İsfendiyar Bey'den dolayı da İsfendiyar adı verilmiştir.

kürek kemiği, SKAPULA olarak da bilinir. omurgalılarda omuz kemerinde yer alan büyük kemik. İnsanda üçgen biçimindedir; sırtta, omurganın iki yanında 2-8. kaburgalar düzeyindedir. Arka yüzündeki çapraz dikensi tümsek, kemiği iki çukur bölgeye ayırır. Kolun kendi ekseni çevresinde dönmesini sağlayan kaslar bu tümseğe ve çukurlara yapışıktır. Dikensi tümsek önde köprücük kemiğiyle eklemleşen ve omuz eleminin üst parçasını oluşturan omuz çıkıntısıyla (akromiyon) sonlanır. Kemiğin dış yan köşesinde üstkol kemiğiyle eklemleşen genişçe bir oyuk vardır. Bu oyuğun üstündeki gagamsı çıkıntı da omuz ekleminin bir parçasıdır. Üstkol hareket ederken omzun hareket etmesini ya da sabit kalmasını sağlayan kaslar kürek kemiğinin kenarlarına yapışıktır.

kürek sporu, bir tekneyi kürekle hareket ettirmeye dayanan su sporu. Daha çok ırmak ya da göllerde, tek ve çifte olarak bilinen iki ana kategoride düzenlenir.

Bir ucunda yuvarlak sapı, öbür ucunda yassı palası bulunan kürek, hafiflik ve esneklik sağlama açısından, genellikle içi oyularak birbirine yapıştırılmış iki parçadan yapılır. İnce ve geniş yüzeyli palaya, daha güçlü bir itiş sağlamak amacıyla kaşık biçimi verilir. Küreğin sap bölümü dirseğe monte edilmiş, genellikle plastikten yapılma ay üzerine, geniş tip teknelerde ise küpeşte üstündeki iskarmozlar arasına yerleştirilir. Kürek sapının sürtünme dolayısıyla aşınmaması için kısa bir plastik ya da deri kol kullanılır. Küreğin ay içinde ekseni doğrultusunda kaymasını önlemek için kürek sapı üzerinde bilezik denen bir durdurucu bulunur. Çifte yarışmalarda her kürekçi bir çift küreği çeker. Küreklerde uzunluk kısıtlaması yoktur, ama teklerde küreklerin uzunluğu genellikle 3,6-3,9 m, çiftlerdeyse 2,9 m'dir.

Önceleri tahtadan yapılan ve ağır olan yarış tekneleri sonraları hafif gereçlerden

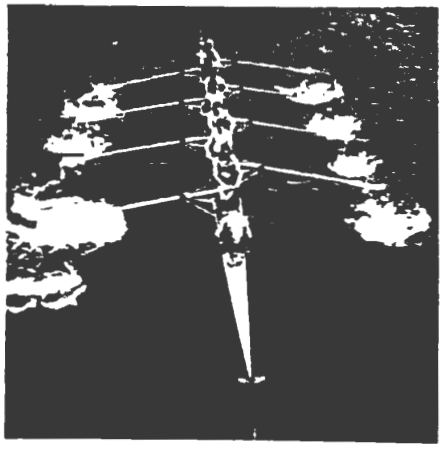

Sekiz tek dümencili bir tekne
Ewing Galloway

yapılmaya başlamıştır. Ayrıca soğuk kalıplama işlemi sayesinde 3,1 mm kalınlığındaki metallerle daha da hafif tekneler üretilmiştir. Gençler kategorisi yarışmaları dışında tekne büyüklüğünde hiçbir kısıtlama yoktur. Teklerde kullanılan tekneler, tek çiftede 8 m, iki çifte ve iki tek dümencisizde 10 m, dört tek dümencisiz ve dört çiftede 12,5 m ve sekiz tekte 17 m kadardır. Her iki tekne türü de su içinde kayarak, kolayca hareket eder.

İÖ 25-İS 4. yüzyıllar arasında Nil Irmağı ile Akdeniz'de Mısırlılarla Romalıların savaş ve başka amaçlarla kullandığı kadırgaları çok sayıda kürekçi kullanıyordu. Romalılar, Anglosaksonlar, Danlar ve Norveçliler, çeşitli dönemlerde Britanya Adasına düzenledikleri seferlerde ve öteki askeri seferlerinde kürekli teknelerden büyük ölçüde yararlandılar. İngiltere'de Thames Irmağında kürekli kayık ve mavnaların kullanılması 13. yüzyılda başladı. Bunun sonucunda Londra'da ve çevresinde, ırmak boyunca yolcu taşıyan bir kayıkçılar topluluğu oluştu. 16. yüzyılda farklı kayıklardaki yolcuların bahse tutuşmaları önce kendiliğinden, daha sonra örgütlü biçimde kürek yarışmalarına yol açtı. 18. yüzyıl başlarında İngiltere'de 40 bini aşkın özel giysili kayıkçı vardı. 1715'ten sonra her yıl kayıkçılar arasında Doggett's Coat and Badge adlı bir yarış düzenlenmeye başladı. Bu kayıkçılar ve 19. yüzyıl boyunca düzenlenen *regatta*'lar (lüks yancada "kürek" ya da "yelkenli yarışı") profesyonel nitelikteydi. ABD'de ferbot kürekçileri de 19. yüzyıl başlarında benzer bir yarışma düzenliyorlardı.

Gene 19. yüzyıl başlarında İngiltere'de ve daha sonra ABD'de, bir kulüp ve okul etkinliği olarak altı ve sekiz kürekli teklerle düzenlenen amatör kürek yarışları ortaya çıktı. Düzenli kürek yarışları 1820'lerde Oxford ve Cambridge üniversitelerinde başladı. Sonunda 1839'da Henley Kürek Yarışı (1851'den bu yana Henley Kraliyet Kürek Yarışı[*]) kurumlaştı. Kürek sporu 1830-60 arasında Büyük Okyanus'un ortasındaki ve güneyindeki adalarda, Kanada'da gelişti. Aynı dönemde bütün Avrupa'da ve ABD'de yaygınlaştı. ABD'de Harvard ve Yale üniversiteleri ilk kez 1851'de yarıştılar. İlk amatör kürek yarışları 1872'de düzenlendi. 19. yüzyıl boyunca çeşitli kategoride profesyonel kürek yarışları popüler bir spordu. Zamanla, çoğunluğun kendiliğinden, her türlü kürekli teknesi kapsayan yarışlar ortaya çıktı.

Amatör ve profesyonel nitelikteki bölgesel ve ulusal kürek kuruluşları bu dönemde oluştu. 1892'de Uluslararası Kürek Dernekleri Federasyonu (FISA) kuruldu. Sekiz, dört ve iki kişilik takımlar için tekli (her kürekçinin iki eliyle kavradığı tek bir küreği kullandığı) kürek yarışları ve çifte (her kürekçinin aynı anda iki küreği kullandığı) yarışmaları düzenlendi. Sekiz tek, dört tek ve iki tekte ayrıca bir dümenci vardır. Dümenci teknenin kıçında oturur, dümen kullanır, kürek darbelerinin temposunu ayarlar ve genellikle takımın yarış stratejisini yönlendirir. Erkeklerde 1900'den, bayanlarda 1976'dan bu yana kürek sporu Olimpiyat Oyunları'nda yer almaktadır.

FISA kurallarına göre bütün yarışlar durgun suda 2.000 m'lik düz bir parkurda yapılır. Her yarışmacı ekip ya da (tek çiftede olduğu gibi) tek kürekçi şamandıralarla işaretlenmiş ayrı bir kulvarda yarışır. Teknelerin ağırlığıyla ilgili kısıtlama yoktur. Kullanılan malzemeye göre ağırlık değişir. Tek çifte teknesi 9 kg kadar hafif olabilirken, sekiz tekte tekne ağırlığı 109 kg ya da daha fazladır. Küreklerin büyüklüğü, biçimi ve ağırlıkları da kısıtlanmamıştır, ama genellikle uzunlukları 3,6-3,9 m, ağırlıkları da 3,6 kg dolayındadır.

Yarışta kürek darbesi küreğin palasının suya girişiyle başlar. Ardından, suyun içinde deyken kürek çekilir ve bunu palanın sudan çıkışı izler. Küreğin başlangıçtaki durumuna getirilmesi sırasında bilek hareketiyle palanın yana yatırılarak sudan çıkarılması havanın direncini azaltır ve küreğin dalgalara değmesini önler. Küreğin çekilmesinden sonra palanın sudan çıkarılmasına "kürek sonu" adı verilir. Küreği yeniden suya daldırmadan önce bilek hareketiyle palanın dikey duruma getirilmesine "dikleştirme" denir.

İlk dönemlerde sabit oturaklı düzenek kullanılan İngiliz kürek darbesinde kollar temelde gövdenin ağırlığını küreğe aktarıyor, gücün büyük bölümü gövdenin ileri geri gidip gelmesiyle sağlanıyordu. Kızaklı oturakların kullanılmaya başlaması (1857'de ABD'de, 1871'de İngiltere'de) bacakların itişinin sağladığı güçten de yararlanmayı olanaklı kıldı. 1881'de Steve Fairbairn'in getirdiği stil değişiklikleri bacakların itişine ve kolların çekişine daha fazla ağırlık veriyordu. 1950'lerde Alman çalıştırıcı Karl Adam, aslında koşucuları çalıştırmak için kullanılan "hız oyunu" (*Fahrtspiel*)

ile bir uzun koşunun ardından bir kısa hız koşusuna, sonra yeniden uzun koşuya vb dayanan yeni çalışma yöntemleri geliştirdi ve başarılı sonuçlar elde etti. Dünya ve Olimpiyat şampiyonları için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (kürek). *Ayrıca bak.* Olimpiyat Oyunları.

Türkiye'de ilk resmî kürek yarışı 7 Eylül 1913'te Donanma-i Osman-i Muaveneti Milliye Cemiyeti'nce İstanbul'da düzenlendi. Cumhuriyet'ten önce Fenerbahçe, Galatasaray, Anadolu, Altınordu ve Haliç İdman kulüpleri kürek dalında etkinlik gösteren başlıca kulüplerdi. Kürek sporu 1923'te Deniz Sporları Federasyonu'na bağlandıktan sonra daha da gelişti. Cumhuriyet döneminde, İstanbul Kürek Şampiyonluğu adı altında düzenli yarışmalar yapılmaya başladı. Galatasaray kürek sporundaki üstünlüğünü 1926'dan 1953'e değin sürdürdü.

Günümüzde İstanbul, Kocaeli, Ankara ve Sakarya'da olmak üzere dört bölgede kürek birincilikleri düzenlenmektedir. İstanbul bölgesinde Galatasaray, Fenerbahçe, Anadolu Hisarı, Beşiktaş, Tekel, Deniz Kuvvetleri Gücü, Yeniköy, Kocaeli bölgesinde Çayırova Yelken İhtisas ve Sümerbank Herekespor, Ankara bölgesindeyse ODTÜ, Mogan Su Sporları ve Hacettepe Üniversitesi, Sakarya bölgesinde Sakarya Kürek İhtisas takımları yer almaktadır. Bölgesel yarışmaların yanı sıra bölgelerarası ve uluslararası yarışmalar düzenlenmektedir. Türk kürekçileri Balkanlar'da başarılı dereceler elde etmişlerdir.

kürekayaklılar (*Copepoda*), *Arthropoda* (eklembacaklılar) filumunun *Crustacea* (kabuklular) sınıfından geniş bir coğrafi dağılım gösteren omurgasızlar altsınıfı. Birçok balık türünün besin kaynağı olarak büyük bir ekolojik önem taşıyan bu altsınıfın 7.500 dolayında bilinen türü vardır. Bunların çoğu denizlerin hemen her derinliğinde, bazıları tatlı sularda serbest olarak yaşar.

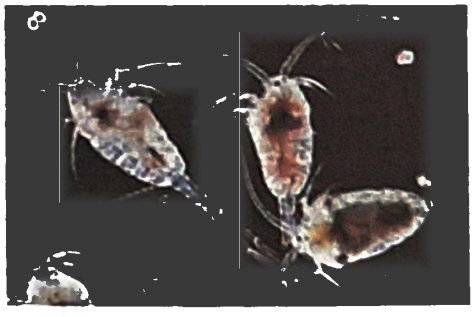

Kürekayaklılardan *Temora*
Douglas P. Wilson

Birkaçı humus ve yosunlar arasında ya da nemli yaprak koltuklarında bulunur. Bazıları da asalaktır. Örneğin *Cyclops* cinsinden mikroskopik tatlı su türleri insanlara medinekurdunun bulaşmasına neden olur. Kürekayaklıların çoğu 0,5-2 mm uzunluğundadır. En iri tür olan ve uzunluğu 32 cm'ye ulaşabilen *Pennella balaenopterae*, çatalkuyruk balinanın üstünde asalak yaşar. Asalak yaşayan bazı başka türlerin uzunluğu milimetrenin onda birini geçmez. Kürekayaklıların bileşik gözleri yoktur. Öbür sınıf üyelerinin çoğundan farklı olarak vücutları kabukla örtülü değildir. Bazı türler mikroskopik bitki ve hayvanlarla beslenirken, öbürleri kendi büyüklüklerindeki hayvanları avlarlar. Asalak türlerse konaklarının dokularını emer. Bütün türler ayrı eşeyli olmakla birlikte bazılarında döllenmesiz üreme de görülür.

Kürenberger, Der, DER VON KÜRENBERG olarak da bilinir (ö. 1160), *Minnesinger* adlı Alman şair-müzikçilerin adı bilinen ilk temsilcilerinden.

Yaşamı üzerine bilinen tek şey, Linz yöresinden Avusturyalı bir soylu olduğudur. Kendinden sonraki *Minnesinger*'lerden ve onlara örnek oluşturan Fransız ya da Provanslı şairlerden farklı olarak, aşk şarkılarında gururlu ve sert bir tonu benimsemiş, kadınlara bağlılık temasına yer vermemiştir. Şiirleri, ilk iki ve son iki dizenin uyaklı olduğu, her dizenin bir durakla bölündüğü dört dizeli kıtalardan oluşur. Üslubunun epik ve dramatik özellikler taşımasına ve şiirlerinin Alman kahramanlık destanı *Nibelungenlied*'le aynı biçimde yazılmış olmasına dayanarak, Kürenberger'in *Nibelungenlied*'in yazarına örnek oluşturmuş, ama günümüze ulaşamamış bir destan yazmış olabileceği ileri sürülmüştür.

küresel bingi *bak.* pandantif

küresel yıldız kümesi, küre biçiminde bakışımlı olarak bir araya gelmiş eski yıldızlardan oluşan kümelerin ortak adı. *Ayrıca bak.* yıldız kümesi.

küri *bak.* curie

küriyum (Cm), periyodik tablonun IIIb grubundaki aktinitler dizisinde yer alan, yapay olarak elde edilen kimyasal element. Doğada henüz saptanamamıştır. Küriyum-242 izotopunu, 1944'te Chicago Üniversitesi'nden Glenn T. Seaborg, Ralph A. James ve Albert Ghiorso, plütonyum-239 izotopunu Berkeley'deki California Üniversitesi'nde 152 cm'lik bir siklotronda helyum iyonlarıyla (alfa parçacıkları) bombardıman ederek elde ettiler. Küriyum, bulunan üçüncü uranyumötesi elementtir.

Küriyum gümüşsü bir metaldir ve bütün izotopları radyoaktiftir. Günümüzde kimyasal araştırmalarda küriyum-242'nin (yarı ömrü 163 gün) yerini küriyum-244 (yarı ömrü 17,6 yıl) almıştır ve plütonyum-239'un nötronlarla ışınlanmasıyla küriyum-245'ten küriyum-248'e değin daha uzun ömürlü olan izotopları elde edilmiştir. Küriyumun en çok bulunduğu +3 yükseltgenme durumu küriyum seski oksitte (Cm_2O_3) ve küriyum trihalojenürlerde görülür ve bunların sulu çözeltileri Cm^{+3} iyonları nedeniyle çok açık sarı renklidir. +3 değerlikli küriyumun kimyasal özellikleri +3 değerlikli aktinit ve lantanit elementlerinin kimyasal özelliklerine benzer. Küriyum siyah renkli küriyum dioksitte (CmO_2) ve Cm^{+4} iyonunun flüorür iyonuyla oluşturduğu karmaşıkta ise +4 değerliklidir. Küriyum-242 ve küriyum-244 izotoplarının radyoaktif bozunmaları sonucunda açığa çıkan ısı termoelektrik (ısılelektrik) ve termiyonik (ısıliyonik) aygıtlarla elektriğe dönüştürülebildiğinden bu izotoplar uzay çalışmalarında uzun ömürlü ve şiddetli elektrik kaynağı olarak kullanılabilir.

atom numarası	96
en kararlı izotopu	247
erime noktası	1.340°C (yaklaşık)
özgül ağırlığı	13,51 (yaklaşık)
değerliği	3,4
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-25-9-2 ya da $(Rn)5f^7 6d^1 7s^2$

kürk, ince ve yumuşak kıllı memeli hayvan postlarının işlenmiş biçimi. Tarih boyunca soğuktan korunmaya yönelik bir giysi malzemesi olarak büyük önem taşımış, ayrıca süsleme ve başka amaçlarla da kullanılmıştır.

Bir hayvan postunun işlendikten sonra gerçek kürk sayılabilmesi için ısı yalıtımı sağlayan yumuşak ve kısa iç örtü kıllarının ve bu katmanı koruyan, genellikle su geçirmez yapıdaki daha uzun ve kalın dış örtü kıllarının bulunması gerekir. İç örtü kıllarının ana işlevi, hayvanın gövde ısısını sabit tutmaktır. Koruyucu kılların işlevi ise altta-ki kürkü ve deriyi korumak, yağmur ve karı geçirmemektir. Bu ikisinden birinin bulunmadığı postlar, ticari kürk olarak kullanılsalar da, gerçek kürk sayılmazlar. Örneğin karakul koyunu yavruyken dış örtü kılları yoktur; oğlak ve mıdıllıların de iç örtü kılları bulunmaz.

Kürkler çoğunlukla sokak giysilerinin yapımında kullanılagelmiştir. Bu, modern kürk sanayisi için de geçerlidir. Postları için yetiştirilen ya da tuzakla yakalanan birçok değişik kürk hayvanından bazılarının (samur, çinçilla, sansar ve mink) kürkleri pahalı, bazılarınınki (örn. tavşan ve sıncap) ise daha az değerlidir. Ticari açıdan önemli öteki kürk hayvanları arasında değişik tilki ve kuzu türleri, kunduz, sansar, rakun, Amerika kokarcası, susamuru ve fokun yanı sıra pars, vaşak, oselo ve kurt sayılabilir.

Eskiden hayvanlar etleri için vurulur ya da tuzaklarla yakalanırdı. Postlarından ise koruyucu giysi olarak yararlanılırdı. Uygarlık ilerledikçe, kürkler bir gereksinme olmaktan çıkarak bir lüks durumuna geldi. Alımlı ve alışılmamış kürkler eski Çin, Yunan ve Roma toplumlarında zenginliğin ve saygınlığın simgesiydi. Kürk yüzyıllar boyunca çok değerli, ticari önemi yüksek bir mal olma niteliğini korudu. Kuzey Amerika'ya ilk yerleşenler arasında kürk hayvanı avcılığı ve ticareti başlıca uğraşlardan biri oldu. ABD'nin kuzeyi ile Kanada'nın çoğu bölgesini ilk keşfedenler, bu işle uğraşanlar arasından çıktı.

Zamanla geniş ve kârlı bir uluslararası kürk piyasası oluştu. Rusya, ABD, Kanada ve İskandinav ülkeleri önde gelen kürk üreticileridir. Kürk çiftliklerinde yetiştirilen kürk hayvanları arasında mink, tilki, sansar ve çinçilla sayılabilir. Her yıl üretilen kürklerin yüzde 70 kadarı mink postlarından oluşur.

Genellikle kürkleri için tuzakla avlanan hayvanlar arasında rakun, kunduz, Amerika kokarcası ve misk sıçanı sayılabilir. Bu hayvanları yakalamak için kullanılan en yaygın yöntem, genellikle postlarının en sık ve uzun olduğu mevsimde (çoğu hayvan için bu, kış başıdır) kurulan, içine yem konmuş, gizli tuzaklardır. Çoğu ülkede, değişik hayvan türlerinin soylarını korumak için hükümetlerce tuzak yöntemleri belirlenmiş ve avlanacak hayvan sayısı sınırlanmıştır. Kulaklı fok ve Grönland foku gibi suda yaşayan bazı memeliler de kürkleri için avlanır.

Ham postları işlemenin ilk basamağı sepilemedir. Kürklerin sepilenmesinde de çeşitli aşamalar vardır; bu aşamaların sayısı kürkün niteliğine göre değişir. Genelde, kürk temizlenir, yumuşatılır, üstündeki etlerden arındırılır ve gerilir. Deri tabaklandıktan sonra kürklerin çoğu çeşitli yapay bileşiklerle boyanır, ağartılır ya da renklendirilir (yalnızca koruyucu kıllar). Bu kimyasal bileşikler birçok zengin ve uyumlu renk elde edilmesini sağlar.

Sepilenmiş kürklerden palto, etol, atkı, şapka ve yaka gibi giysilerin yapılmasına kürkçülük denir. Giysiler hemen hemen bütünüyle elde dikilir. Postların renk ve desenlerine göre eşleştirilmesinden sonra modelcinin öngördüğü biçimde kesilen deriler parçalara ayrılır, nemlendirilir ve gerilerek kalıba göre ahşap bir panoya çakılır. Kuruduktan sonra birbirlerine dikilerek

tutturulur. Motorlu makinelerde yapılan dikme işlemi büyük ustalık ister. Ismarlama çalışan kürkçülerin çoğu, doğrudan müşterilerin isteklerine göre modeller hazırlar, diker ve satarlar.

Kürk manto yapımında bitiştirme ya da üst üste dikme yöntemi kullanılır. Bitiştirme işleminde dar ve çapraz deri şeritleri manto boyunda, uzunlamasına bir parça oluşturacak biçimde birbirine dikilir. Üst üste dikme işlemi tam boy bir derinin bir başkasına tutturulmasından oluşur. Dikimden sonra, kürk nemlendirilir, tüyler istenen yönde yatırılır ve bu yöne yatık kalmalarını sağlayacak biçimde yavaş yavaş kurumaya bırakılır. Bu işleme apreleme denir.

Kürşad (ö. 639), Çin egemenliğine karşı mücadele eden Göktürk prensi. Göktürk hükümdarı Çuluk Kağan'ın (Çince Chulo) (hd 619-621) Çin prensesi İ-çeng (Yicheng) Hatun'dan doğan oğluydu. Amcası Kie-li Kağan'ın (hd 621-630) Çinlilere karşı giriştiği savaşta tutsak düştü (630). Çin imparatorunun saray muhafız bölüğünde görevlendirildi. Kendisi gibi tutsak olan 40 kadar Göktürk soylusuyla birlikte Göktürk Devleti'ni yeniden canlandırmak amacıyla harekete geçti. İmparator Li Shimin'i (Tai Zong) kaçırma planının uygulanacağı gece fırtına yüzünden imparator saraydan çıkmayınca, Kürşad ve yanındakiler saraya baskın düzenledi. Ama baskın başarısızlıkla sonuçlandı. Kent dışına kaçan Kürşad ve adamları peşlerine düşen birlik tarafından Wei Irmağı kıyısında yakalanarak öldürüldü.

kürtaj (Fransızca *curetage*: "kazıma"), vücutta bir boşluğu döşeyen zar ya da katmanın cerrahi yöntemlerle kazınarak hastalıklı ya da istenmeyen dokulardan temizlenmesi. Kimi zaman da hastalıklara tanı koymak için kürtaj yapılarak alınan doku örneği mikroskop altında incelenir. İşlemin türüne ve uygulanacak dokuya göre keskin ya da kör olabilen kaşık biçimli özel aletler kullanılır.

Kürtaj terimi sıklıkla istenmeyen gebeliklerde gebeliğin sonlandırılması için dölyatağı iç zarının kazınması işlemi için kullanılır. *Ayrıca bak.* doğum kontrolü.

Kürtçe, Hint-Avrupa ailesine giren İran dillerinin batı koluna bağlı dil. İran dilleri içinde, Farsça ve Peştucadan sonra üçüncü büyük öbeği oluşturan Kürtçenin birçok lehçesi vardır. Kuzey lehçelerine Kurmanci, orta lehçelerine Sorani adı verilir. Güney lehçelerinin belirli bir adı yoktur. Bazı dilbilimciler bunlara ek olarak, farklı bölgelerde konuşulan Zazaca ve Goraniyi de Kürtçenin lehçeleri arasında saymaktadır. Sorani bir edebiyat dili olarak gelişmiştir. Kürtçe, Türkçe ve Farsçadan pek çok sözcük almıştır. Kürtlerin bir bölümü fonetik Latin alfabesini kullanırken, İran ve Irak'takiler Arap alfabesini, Ermenistan'dakiler ise Kiril alfabesini benimsemişlerdir.

Kürt edebiyatı sözlü halk edebiyatına dayanır. Öykülerin konuları genellikle Ön Asya'daki toplulukların ortak efsanelerinden alınmıştır. Çoğunlukla halk kahramanlarının aşklarına, aşiretler arasındaki savaşlara ilişkin öykülere rastlanır. Kürtçe bir divançe yazan Hariri Ali (1009-1078) ve bir divanı olan Şeyh Ahmed (Cizreli) (1145-1160?) bilinen ilk Kürt şairlerdir. Faki Teyran (1302-75) Şeyh Sena öyküsünü işleyen şiiriyle tanınır. Molla Ahmed (1417-94) bir divan ile bir mevlidin yazarıdır. *Memû Zin* mesnevisinin yazarı Hakkârili Ahmedi Xani (1591-1652) Arapça ve Türkçe şiirler de yazmıştır. Kürt şairleri arasında Bayezidli İsmail (1654-1709), Şerif Han (1689-1748) ve Bayezidli Murad Han da (1737-84) sayılabilir. 20. yüzyıl Kürt edebiyatında konuların değiştiği ve toplumsal sorunların ön plana çıktığı görülür. Abdullah Ziver (1875-1948), Bikes (1905-48), Piremerd (1867-1950) ve Goran (1904-62) gibi şairler Kürtçe edebiyatın büyük gelişme gösterdiği bu yeni dönemin temsilcileridir.

İlk Kürtçe gazete 1898'de Kahire'de çıkmaya başladı ve yayımını aralıklarla 1902'ye değin Cenevre, Folkstone ve Londra'da sürdürdü. II. Meşrutiyet döneminde ve I. Dünya Savaşı sırasında İstanbul'da çeşitli Kürtçe dergiler yayımlandı. Günümüzde Türkiye, İran ve Irak'ta Kürtçe gazete ve dergiler yayımlanmaktadır.

Kürtler, İran'ın batısındaki Zagros Dağları yöresinde, Irak'ın kuzeyinde ve Doğu Anadolu'da yaşayan bir halk. Farsça ve Peştucayla ilişkili bir Batı İran dili konuşan Kürtlerin sayısının, Ermenistan ve Suriye'deki topluluklarla birlikte 20-25 milyon dolayında olduğu tahmin edilmektedir.

Geniş bir bölgeye dağılmış aşiretler halinde yaşayan ve farklı lehçeler konuşan Kürtlerin büyük bölümü Sünni Müslümandır. Geleneksel olarak hayvancılıkla, sınırlı ölçüde de tarımla uğraşıyorlardı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra belirlenen ulusal sınırlar, koyun ve keçi sürülerinin mevsimlik göçünü engelleyerek Kürtlerin çoğunu yerleşik tarıma zorladı. Tarım teknolojilerinin kullanılmaya başlamasıyla, bu alandaki etkinlikler tahıl, pamuk ve meyve üretimini kapsayacak biçimde genişledi. Nüfusun bir bölümü de geleneksel olmayan işlere yöneldi. Bu gelişmenin bir sonucu olarak, kentleşme yaygınlaştı. Kürtler kentlerdeki eğitim ve çalışma olanaklarından yararlanmaya başladılar. Aşiret bağları giderek zayıfladı, aşiret örgütlenmesi çözülmeye başladı. Bununla birlikte, bu bağlar göçebe Kürtler için hâlâ önem taşımakta, köylerde şeyhlerin ve ağaların geleneksel egemenliği sürmektedir.

Kürtlerin etnik kökeni konusunda tarihçiler arasında görüş birliği yoktur. Kürt adı, Sümer yazıtlarındaki "Kar-da-ka", Asur tarihindeki (İÖ y. 1000) "Kur-ti-e" gibi aşiret adlarıyla ya da Helenistik dönemdeki "Korduene", Roma dönemindeki "Gordoya" gibi bölge adlarıyla ilişkilendirilmiştir. Bazı tarihçiler, İÖ 401'de Irak'ın bugünkü Zaho kenti yakınında Ksenophon'a ve "On Binler"e saldıran Karduklardan geldikleri görüşündedir. Doğubilimci Vladimir Minorski Kürtlerin İran asıllı olduğu ve Urmiye Gölü çevresinden güneye göç ettiği görüşünü ileri sürmüştür. Bir başka Doğubilimci N. J. Marr ise Kürtlerin kökenini Gürcülere bağlamıştır. Bazı tarihçiler de Kürtlerin Orta Asya'dan Batı'ya göç etmiş bir Türk boyu olduğu görüşündedir.

Irak'ın kuzeyinde, Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu dağlık bölgeden bir görünüm
Tom Weir-Camera Press, Pictorial Parade/EB Inc.

Kökenleriyle ilgili bu farklı görüşlere koşut olarak Kürtlerin tarihlerinin başlangıcına ilişkin çok az bilgi vardır. Kürt (Arapça *Kurd*; çoğul *Ekrad*) adının, aşiretlerin Müslümanlığı kabul ettiği 7. yüzyıldan beri kullanıldığı bilinmektedir. Bu ad genellikle, Mezopotamya'nın kuzey ve doğusundaki dağlık kesimlerde yaşayan göçebe aşiretleri tanımlamak için kullanılıyordu. 7-10. yüzyıllar arasındaki Arap kaynaklarında Kürtlere ilişkin geniş bilgi vardır. Bu kaynaklardan Kürtlerle Arapların sık sık çatıştığı ve 10. yüzyılda Şeddadiler, Hasanveyhiler, Mervaniler gibi Kürt hanedanlarının ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Selçukluların 11. yüzyılda Anadolu'ya gelmesiyle yöredeki Kürt aşiretlerin etkisi azaldı. 12. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Eyyubiler, Irak, Suriye, Mısır ve Yemen'de egemenlik kurdular. Moğol istilasından sonra yöre Moğol emirler tarafından yönetilmeye başladı. Daha sonra yörede egemen olan Karakoyunlular ve Akkoyunlular Kürt hanedanlarının gücünü kırmayı amaçlayan bir politika izlediler. Kürt aşiretleri arasında, büyük nüfus hareketleriyle sonuçlanan siyasal ve dinsel mücadeleler baş gösterdi.

Safevi hanedanının kurucusu I. İsmail (Şah), mezhep ayrılığının da etkisiyle Sünni Kürtlere karşı katı ve acımasız bir politika izledi. 16-18. yüzyıllar arasında Kürtlerin yaşadığı bölgeler Osmanlılar ile Safeviler arasında çatışma ve savaş konusu oldu. Bu çekişme ortamında Kürt beyleri yeniden güçlendiler. Çaldıran Savaşı (1514) sonrasında bu beylerden 25'i İdris Bitlisi'nin çabaları sonucunda, Osmanlı egemenliğini kabul ederek Safevilere karşı mücadeleye katıldı. Bölgede, miri toprak düzeni yerine yerel beylere özerklik tanıyan bir yönetim yapısı kuruldu. Bitlis emiri Şerafeddin'in 1596'da yazdığı Farsça *Şerefname* (*Şerefname*, 1962, 1990) Kürtlerin bu dönemine ilişkin ayrıntılı bilgi vermektedir. İran'daki Kürtler Safevi hükümdarı I. Abbas döneminde (1588-1629) yeniden önem kazandılar. Abbas 17. yüzyılın başlarında doğudan gelen Özbeklerin saldırılarını püskürtmek için Kürtleri ordusuna alarak Horasan'a gönderdi.

18. ve 19. yüzyıllarda, özellikle de Tanzimat sonrasında merkezi yönetimi güçlendirme girişimlerine tepki olarak, Osmanlı yönetimi altındaki Kürtler arasında karışıklıklar çıktı, ayaklanmalar oldu. Aşiret beylerinin gücü giderek azalırken, Nakşibendi ve Kadiri gibi tarikatların şeyhleri önem kazanmaya başladı. Kırım Savaşı'nda Ruslar iki Kürt alayı kurdular. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Hakkâri, Bahdinan, Bohtan ve Şeyh Ubeydullah ayaklanmaları çıktı. II. Abdülhamid yörede düzeni sağlamak ve aşiretleri devlete bağlamak amacıyla Hamidiye Alayları(*) adıyla askeri birlikler kurduysa da bu uygulamaya II. Meşrutiyet'le birlikte son verildi. Kürtler zaman zaman yöredeki Ermenilere ve Nas-

turilere yönelik şiddet hareketlerine de giriştiler. Aynı zamanda Şura-yı Devlet reisi olan Seyyit Abdülkadir 1908'de İstanbul'da Kürd Teavün ve Terakki Cemiyeti'ni kurdu. Kürtler arasında başlayan ayrılıkçı hareketler ve özerk Kürdistan kurma girişimleri I. Dünya Savaşı sonrasında hız kazandı. Gene Seyyit Abdülkadir'in önderlik ettiği bir grup tarafından kurulan Kürdistan Teali Cemiyeti (1919) Doğu Anadolu'da bir Kürt devleti kurmayı amaçlıyordu. Kürtlere özerk bir devlet kurma olanağı sağlayan Sèvres Antlaşması (1920) hiçbir zaman onaylanmadı. Lozan barış görüşmelerinde ise İsmet Paşa (İnönü), "Kürtler Türklerden hiçbir şekilde farklı değildir ve ayrı diller konuşmakla beraber ırk, inanış ve âdetler bakımından, tek bir bütün teşkil etmektedirler," görüşünü savundu.

Cumhuriyet döneminde Türk vatandaşlarının eşitliği temeline dayandırılan, Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün olduğu ilkesi uyarınca, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki ayrılıkçı hareketlerin gücünü kırmaya yönelik bir politika izlendi. Çeşitli sosyal etkenler yanında dinci ve Kürtçü akımların da rol oynadığı Şeyh Said (1925), Ağrı (1930) ve Dersim (1937) ayaklanmaları bastırıldı. II. Dünya Savaşı'nın ardından çok partili yaşamla birlikte Kürtçülük akımı da zaman zaman kendini gösterdi. Geçmişi 1972'ye uzanan, ama eyleme geçtiğini 1978'de ilan eden Kürdistan İşçi Partisi (PKK) bu doğrultuda terörist etkinliklerde bulunan örgütlerden biridir. PKK'nin eylemleri günümüzde de sürmektedir.

Kürtçe yayın ve ifadede bulunmayı yasaklayan Ekim 1983 tarihli yasa Nisan 1991'de yürürlükten kaldırılmış, Ekim 1991'deki seçimlerden sonra kurulan hükümet "Kürt realitesinin tanındığını" açıklamıştır. Türkiye'nin resmî devlet politikası, Kürtlerin "azınlık" sayılmasının eşit yurttaşlık konumundan geriye gidiş anlamına geleceği ve üniter devlet ilkesinden vazgeçilemeyeceği yönündedir.

İran'da Pehlevi hanedanının merkezî yönetimi güçlendirmek amacıyla Kürt aşiret reislerinin gücünü kırmaya yönelmesi Kürtlerle sürtüşmelere neden oldu. İsmail Simko'nun önderliğinde başlayan ayaklanma 1922'de bastırıldı. İngiliz ve Sovyet birliklerinin 1941'de İran'a girmesi Kürtlerin özerklik girişimlerinin yoğunluk kazanmasına yol açtı. Mehâbad'da(*) 1946'da kurulan Kürt Cumhuriyeti kısa ömürlü oldu. Cumhurbaşkanı Kadı Muhammed ve başka önderler bölgeye giren İran ordusu tarafından yakalanarak asıldılar. İran hükümeti ayaklanmacı Kürtler, Bahtiyariler ve Kaşkaylarla görüşmeler yaptı. İran'ın 1960 sonrasında Irak'ta ayaklanan Kürtlere yardım etmesi hükümetle aşiretler arasındaki ilişkilerin düzelmesine katkıda bulundu. 1979'daki İran Devrimi'nden sonra ayaklanan Kürtler özerklik tanınıncaya değin savaşı sürdüreceklerini açıkladılar. Irak hükümetince desteklenmelerine karşın kentlerde tutunamayarak etkinliklerini kırsal alanda sürdürdüler. İran-Irak Savaşı sırasında her iki ülke de öteki ülkedeki Kürtlere yardımda bulundu.

Irak'taki Kürtler, İngilizlerin I. Dünya Savaşı sırasındaki vaatleri gerçekleşmeyince, Şeyh Mahmud Barzenci'nin önderliğinde ayaklandı. İngiliz ve Irak kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayan Barzenci 1930'da teslim oldu. Eylül 1945'e değin çarpışmayı sürdüren Molla Mustafa Barzani ise aşiretiyle birlikte önce Mehâbad'daki Kürt Cumhuriyeti'ne, sonra da SSCB'ye sığındı. Krallık yönetiminin 1958'de devrilmesinden sonra Irak'a döndü. Kürtler, kendilerine bazı yönetsel yetkiler verilmesini, dillerini geliştirme olanağı tanınmasını ve kalkınma projeleriyle sosyal hizmetlerden daha fazla yararlanmayı istiyorlardı. Bu istekler gerçekleşmeyince, 1961'de Barzani önderliğinde örgütlü ve silahlı direniş başladı. Barzani ve Baas hükümeti 1970'te, Kürdistan'a, dört yıllık bir süre içinde geliştirilecek bir özerklik statüsü tanınması konusunda anlaştılar. Hükümet 1974'te sınırlı özerklik tanıyan bir planı açıkladığında, Kürtler bunun yetersiz olduğunu ve iyi niyetle bağdaşmadığını ileri sürdüler. Çatışmalar yeniden başladı. Basra Körfezi bölgesindeki sınır konusunda Irak'la anlaşmazlığa düşmüş olan İran ayaklanmacılara askeri destek sağladı. Aralarındaki anlaşmazlığın 1975'te geçici olarak çözülmesi üzerine, İran, Irak'tan gelen Kürt göçmenlerin özgürce İran'a geçmesine izin vermekle birlikte, ayaklanmacı Kürtlere yardımı durdurdu. Irak hükümetinin Kürtleri ülkenin güneyine yerleştirme girişimleri üzerine ayaklanma 1976'da yeniden başladı. Celal Talabani yönetimindeki Kürdistan Yurtsever Birliği (YNK) ile Mesud Barzani yönetimindeki Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) 1986'da Irak hükümetine karşı güçlerini birleştirdiler. İran-Irak Savaşı'nda 1988 ortalarında ateşkes ilanı üzerine Irak kuvvetleri Türkiye sınırı yakınındaki Kürtlere karşı büyük bir saldırıya geçti. Irak'ın kimyasal silah kullanmakla suçlandığı çatışmalar sırasında 60 bin dolayında Kürt Türkiye'ye sığındı. 1991 başındaki Körfez Savaşı'nın ardından 2 milyona yakın Kuzey Iraklı Kürt soykırım korkusuyla İran ve Türkiye'nin sınır bölgelerine sığındı. Birleşmiş Milletler'in, Kürtlerin yoğun olarak bulunduğu 36. paralelin kuzeyinde Irak ordusunun harekâtta bulunmasını yasaklamasından sonra sığınmacıların büyük bölümü yurtlarına döndü. Böylece bölgenin siyasal denetimini ele geçiren YNK ve KDP 1992'de yerel bir parlamento ve hükümet kurarak, Irak'ta oluşturulmasını önerdikleri federal bir yapılanmanın ilk adımını attılar. Türkiye'nin yanı sıra Batılı büyük devletler de bölgede bağımsız bir Kürdistan devleti kurulmasına karşı olduklarını açıkladılar.

Kürtün, Karadeniz Bölgesi'nde, Gümüşhane iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Torul'a bağlı bir bucak olan Kürtün, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasa uyarınca Giresun ilinin Tirebolu ilçesinden de iki köy katılarak ilçe yapılmıştır. Nüfus (1990) ilçe, 15.892; kasaba, 2.809.

KÜSGET, tam adı KÜÇÜK SANAYİ GELİŞTİRME TEŞKİLATI GENEL MÜDÜRLÜĞÜ. küçük sanayi işletmelerine teknik yardım ve başka hizmetler sağlayarak onları küçük ölçekli modern işletmelere dönüştürmek ve bu sektördeki potansiyelin tam olarak gerçekleşmesini sağlamak amacıyla kurulan kamu kurumu. 1990'da, o yıl yeni kurulan KOSGEB'in (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı) bir parçası olmuştur.

KÜSGET'in geçmişi, 1970'lerde Gaziantep'te kurulan Küçük Sanayi Geliştirme Merkezi'ne (KÜSGEM) dayanır. Burada elde edilen deneyimin ışığında ülke çapında benzer bir örgütün kurulmasına karar verilmiş ve Bakanlar Kurulu'nun 17 Haziran 1983 tarihli ve 83/6744 sayılı kararıyla onaylanan uluslararası bir anlaşma çerçevesinde KÜSGET kurulmuştur. Tüzel kişiliği bulunan KÜSGET bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine bağlıydı. Yönetsel ve mali bakımdan yarı özerk bir statüye sahip olup harcamalarını karşılayacak bütçe Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından karşılanıyordu.

KÜSGET küçük ve orta ölçekli işletmelere malzeme seçimi, kalıp makine ve aygıtların tasarımı, işletme yönetimi, pazarlama ve tanıtım, uygulamalı ışbaşı eğitimi, yeni teknolojilerin kullanımı, yeni ürün geliştirilmesi, kalite geliştirilmesi, bilgi ve uzman sağlanması gibi konularda hizmet veriyordu. Çalışmalarını sanayinin yoğun olduğu bölgelerdeki küçük sanayi sitelerinde kurulan bölge müdürlükleri ya da merkezleri aracılığıyla yürüten KÜSGET, küçük sanayicilerin pazarlama olanaklarını artırmak amacıyla yurtiçi ve yurtdışı fuar ve sergilere de katılmaktaydı.

küsküt *bak.* cınsaçı

küspe, başta yağlı tohumlar ve meyveler olmak üzere çeşitli bitkisel ürünlerin yağı ya da özsuyu alındıktan sonra geriye kalan artığına verilen ad. Genellikle hayvan yemi, gübre ya da yakıt olarak değerlendirilen bu artıklardan yöreden yöreye değişen başka amaçlarla da yararlanılır.

Soya, yerfıstığı, ayçiçeği, haşhaş, keten ve pamuk tohumları gibi yağlı tohumların protein ve mineralce zengin küspeleri ile yüksek enerjili şeker pancarı küspesi önemli hayvan yemi kaynağıdır. Hintyağı tohumu gibi zehirli bileşenler içeren bazı tohumların küspelerinden gübre olarak yararlanılır. Yaygın biçimde yakıt olarak kullanılan şekerkamışı küspesi (bagas) ise bazı Latin Amerika ve Ortadoğu ülkelerinde kâğıt üretiminde ve çeşitli yapı malzemelerinin hazırlanmasında kullanılır.

Küstendil, KOSTENDIL olarak da bilinir. Bulgaristan'ın güneybatı kesiminde il (*okrüg*) ve il merkezi kent. Küstendil kenti Osogov Dağları eteğinde, Struma Irmak vadisindeki küçük alüvyonlu havzanın ucunda yer alır. Roma döneminde Pautalia ya da Ulpia Pautalia olarak anılan Küstendil, Traianus döneminde bölgenin ikinci önemli yerleşmesiydi. Birinci Bulgar İmparatorluğu sırasında Velbujd adını aldı. Barbar işgalleri sırasında büyük hasar gördü.

Eskiden bölgenin pazar kasabası olan Küstendil günümüzde bir sanayi merkezidir. Halıcılık alanında uzmanlaşmış olan kentte yünlü dokuma, meyve konservesi, bitkisel yağ ve paketleme tesisleri vardır. Seralarda turfanda sebze yetiştirilir. Yerel kaplıca suları, seralarda ve yöredeki sanatoryumlarda kullanılır. "Bulgaristan'ın meyve bahçesi" olarak bilinen bölgenin merkezinde bulunan kentin çevresinde geniş meyve bahçeleri ve üzüm bağları yer alır. Kentte meyvecilik alanında araştırmalar yapan bir enstitü vardır. Nüfus (1986 tah.) kent, 54.098; il, 190.410.

küstümotu (*Mimosa pudica*), baklagiller (*Fabaceae*) familyasından dokunulduğunda yapraklarını kapayarak sarkan dikenli, çalımsı bitki. Dokunmaya karşı bu olağanüstü tepkiye bitkinin yaprakçıklarının ve yaprak saplarının altındaki özelleşmiş hücrelerden kolaylıkla su kaybetmesi yol açar. Tropik bölgelerde yaygın olan bitki bu ilginç özelliğinden ötürü seralarda sıklıkla yetiştirilir. Yaklaşık 1 m'ye kadar boylanabilen küstümotunun eğreltiyi andıran parçalı yaprakları ve ponponsu, küçük, leylak renkli çiçekleri vardır.

Küşü Adası, Japonya'yı oluşturan dört büyük adadan en güneyde olanı. Doğu Çin Denizi ve Büyük Okyanusla çevrilidir. "Do-

kuz eyalet" anlamına gelen Küşû adı, feodal dönemdeki parçalanmış toprak yapısını yansıtır. Ada, Honşu Adasından Şimonoseki Boğazı (*kaikyo*), Kore'den ise Tsuşima Boğazı ile ayrılır. Yüzölçümü 42.130 km²'dir. Volkanik bir yapıya sahip olan adanın güneyinde astropik iklim hüküm sürer. Küşû tropik bitkileri ve kömür yataklarıyla tanınır. Adada, dünyanın en büyük etkin kraterine sahip olan Aso Dağının (*san*) yanı sıra Aso, Kirişima-Yaku ve Unzen-Amakusa ulusal parkları ile ünlü bir kaplıca olan Beppu yer alır.

Küşû yönetsel bakımdan Fukuoka, Kagoşima, Kumamoto, Miyazaki, Nagasaki, Oita ve Saga adlı yedi ile (*ken*) bölünmüştür. Başlıca kentler Fukuoka, Kita-Küşû ve Nagasaki'dir.

Kütahya, topraklarının küçük bir bölümü Marmara Bölgesi, daha büyük bölümü Ege Bölgesi sınırları içinde kalan il ve il merkezi kent. Yüzölçümü 11.874 km² olan Kütahya ili doğuda Eskişehir, güneydoğuda Afyonkarahisar, güneyde Uşak, güneybatıda Manisa, batıda Balıkesir, kuzeyde de Bursa ve Bilecik illeriyle çevrilidir.

Doğal yapı. Oldukça yüksek dalgalı düzlüklerden oluşan il toprakların genellikle güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan dağlar engebelendirir. Doğuda doruğu il sınırları dışında kalan Türkmen Dağı, güney kesiminde Murat Dağı (Kartaltepe'de 2.309 m), güneybatı kesiminde Şaphane Dağı (Ulugedik Tepesinde 2.120 m) ve Demirci-Simav Dağlarından(*) Simav Dağı (Damrık Ziyaret Tepesinde 1.800 m), batı kesiminde Alaçam Dağlarından(*) Akdağ (2.089 m) ve Eğrigöz Dağı(*) (1.931 m), kuzey kesiminde Domaniç Dağıyla (Darıtepe'de 1.845 m) doruğu il sınırı dışında kalan Yirce Dağı, Kütahya kenti yakınında da Yellice Dağı (İncebel Tepesinde 1.764 m) ve Yeşildağ (Kiraz Oymağı Tepesinde 1.496 m) yükselir. İl topraklarından çıkan sular çeşitli akarsular aracılığıyla üç ayrı denize ulaşır. Bu akarsulardan Porsuk Çayı(*) Sakarya aracılığıyla Karadeniz'e, Adırnaz ve Emet çaylarının il sınırları dışında birleşerek oluşturdukları Kirmastı Suyu(*) ve ana kolu Simav Çayı olan Susurluk (Susurlu) Çayı(*) Marmara Denizine, Gediz Irmağı(*) ise Ege Denizine dökülür. Tek doğal göl olan Simav Gölü kurutulmuş durumdadır. İlde dört küçük yapay göl vardır; bunlar, Kayaboğazı, Söğüt ve Çavdarhisar baraj gölleridir. Porsuk Baraj Gölünün batı kesimi il sınırları içindedir.

İl sınırları içindeki alçak düzlükler, tektonik kökenli çöküntü alanlarından oluşur. Bunlardan en önemlisi Kütahya Ovası(*); ötekiler ise Altıntaş, Tavşanlı, Simav ve Gediz ovalarıdır. Kütahya ili bazı kırık çizgileriyle kesilen bir deprem kuşağı üstündedir. Bu nedenle başta Gediz depremi(*) olmak üzere çeşitli depremlerde önemli can kaybı ve hasara uğramıştır.

Kütahya, İç Anadolu Bölgesi'ndeki komşu topraklardan daha çok yağış alır. İl sınırları içindeki dağlar orman açısından oldukça zengindir. Alçak kesimlerde meşe ve ardıç, yüksek kesimlerde ise kızıl çam, sarı çam ve kara çam ormanları vardır. Domaniç ormanlarında kayınlara da rastlanır.

Ekonomi. Osmanlı döneminde geleneksel bir seramikçilik ve çinicilik merkezi olan Kütahya yöresinde günümüzün başlıca ekonomik etkinlikleri tarım ve madencilik ile genellikle tarım ve madenciliğe dayalı sanayidir.

İl ekonomisi büyük ölçüde tarıma dayanır. İlde yetiştirilen başlıca bitkisel ürünlerin 1989'daki üretim miktarları şöyleydi: 259.136 ton buğday, 202.991 ton şeker pancarı, 86.776 ton arpa, 23.945 ton patates, 23.320 ton domates, 26.073 ton baklagiller. Aynı yıl il tarımında kullanılan traktör sayısı ise 9.025'ti. İlde çok sayıda koyun, sığır ve kıl keçisi de beslenir. Ankara keçisine dayanan tiftik üretimi 1984'te 225 ton düzeyindeydi.

İlde şeker, un, konserve, yem, porselen, çini, tuğla ve kiremit, kalorifer kazanı, akaryakıt tankı, inşaat ve tarım makineleri ve gübre üreten, ayrıca orman ürünlerini işleyen fabrikalar vardır. Bu fabrikalardan büyük çaplı olanları kamu kuruluşlarına aittir. İl sanayisinde önemli yeri olan bazı tesisler madenciliğe dayalıdır. Yeraltı kaynakları bakımından zengin olan ilin Merkez ilçe yöresinde gümüş, kaolin, magnezit, linyit ve bitümlü şist, Emet yöresinde kurşun, demir, bor mineralleri, çimento hammaddesi ve kaolin, Simav yöresinde antimon, demir, feldispat, magnezit ve krom, Gediz yöresinde antimon, alünit ve linyit, Tavşanlı yöresinde çimento hammaddesi, flüorit, magnezit ve linyit, Altıntaş

Kütahya'dan bir görünüm
Nazlı Başgelen

yöresinde kaolin ve mermer, Domaniç yöresinde de linyit yatakları vardır. Bu linyit yataklarının büyük bölümü Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu'na (TKİ) bağlı Garp Linyitleri Müessesesi tarafından işletilir. Maden işletmeciliği yapan özel kuruluşlar da vardır. İl topraklarından çıkarılan madenleri işleyen başlıca tesisler Emet Kolemanit İşletmesi Müessesesi, 100. Yıl Gümüş Madeni İşletmesi Müessesesi, Kütahya Magnezit İşletmeleri AŞ (KÜMAŞ), Dostel Alüminyum Sülfat AŞ'dir.

Seramikçilik ve çinicilik gibi geleneksel uğraşlardan olan dokumacılık ve halıcılık önemli bir gelir kaynağıdır. İlin çeşitli yörelerinde iplik, dokuma ve halı fabrikaları vardır. Dokumacılık ve halıcılık il küçük sanayisinin de önemli dallarındandır. Küçük sanayinin öteki önemli dalları oto onarımı, karoser yapımı, kerestecilik, mobilyacılık ve leblebiciliktir. Kütahya ilinde elektrik üreten kuruluşlar Kayaköy Hidroelektrik Santralı ve Seyitömer ile Tunçbilek termik santrallarıdır. Termik santrallarda il topraklarından çıkarılan linyitler kullanılır.

İl topraklarında yaşayan geyikler için Türkmenbaba ile Şaphane Dağında av koruma ve üretme alanları kurulmuştur. Merkez ilçedeki Çamlıca, Gediz ilçesindeki Murat Dağı, Emet'teki Hisarlıktepe, Domaniç'teki Ebem Çamlığı, Simav ilçesindeki Gölcük Yaylası ve Nafia Pınarı orman içi dinlenme yerleri ilin başlıca mesire yerleridir. İl topraklarından çıkan sıcak şifalı madensuları kaplıca turizmi açısından önem taşır. Bunlardan başlıcaları Merkez ilçedeki Harlek ve Yoncalı, Simav ilçesindeki Naşa ve Eynal, Tavşanlı ilçesindeki Göbel ile Gediz ilçesindeki Gediz ve Murat Dağı kaplıcalarıdır.

Tarih. İlkçağda batıdaki Assuva ile doğudaki Hitit toprakları arasında yer alan yöre, İÖ 12. yüzyılda Frigya Krallığı'na bağlandı. İÖ 7. yüzyılda Kimmerlerin istilasına uğradı. Lidya, Pers ve Makedonya egemenliğinin ardından Bitinya ve Pergamon (Bergama) krallıklarının sınırları içinde kaldı. İÖ 2. yüzyılın ikinci yarısında Pergamon Krallığı'nın çöküşüyle Roma yönetimine girdi. Yöre, Roma döneminde Galatya Eyaleti'nin, Bizans döneminde de Anatolikon Theması'nın sınırları içindeydi. Malazgirt Savaşı'nda (1071) yenilen IV. Romanos Diogenes daha sonra Kotyaion'a getirilerek cezalandırıldı. 1078'de Kutalmışoğlu I. Süleymanşah'ın aldığı Kotyaion, 1097'de Haçlılar tarafından yağmalandı. Daha sonra Anadolu Selçukluları ile Bizanslılar arasında birkaç kez el değiştirdi. Ardından 1300-1429 arasında yöreye egemen olan Germiyanoğullarınca(*) merkez seçildi. Yerini Ankara'ya

Kütahya İli
Arta Yayıncılık Arşivi

bıraktığı 1542-66 arası dışında, 1470'ten 1867'ye değin Osmanlıların Anadolu Eyaleti'nin merkeziydi. 16. ve 17. yüzyıllarda Celali Ayaklanmaları'ndan(*) önemli ölçüde etkilendi. 1833'te, Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanan Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından işgal edildi. Aynı yıl imzalanan Kütahya Antlaşması'yla(*) yeniden Osmanlı topraklarına katıldı. 1849'da Osmanlı Devleti'ne sığınan Lajos Kossuth önderliğindeki

Kütahya'da bir sokak
Nazlı Başgelen

bazı Macar devrimciler yerleştirildikleri Kütahya kentinde 1851'e değin konuk edildiler. 1867'de Hüdavendigâr vilayetine bağlı Kütahya sancağının sınırları içinde olan yöre, II. Meşrutiyet'ten sonra bağımsız Kütahya sancağına bağlandı.

Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) sonrasında demiryolunu koruma gerekçesiyle Kütahya'ya gönderilen İngiliz askerleri, Kuva-yı Milliye kuvvetlerinin Kutahya'ya girmesi üzerine Eskişehir'e çekildi. Kurtuluş Savaşı sırasında Ethem Bey (Çerkes) kuvvetleri ile düzenli ordu birlikleri Kütahya çevresinde çatıştı. 17 Temmuz 1921'de Yunanlılar tarafından işgal edilen Kütahya'ya 28 Temmuz 1921'de gelen Yunanistan kralı I. Konstantinos, burada toplanan Savaş Konseyi'nin başkanlığını yaptı. Kurtuluş Savaşı tarihinde önemli yeri olan bazı savaşlar, günümüzde ilçe merkezi olan Dumlupınar kasabasının çevresinde yapıldı. 30 Ağustos 1922'de işgalden kurtulan kent, 1924'te kurulan Kütahya vilayetinin merkezi yapıldı.

Kentin yapısı. Roma döneminde kurulduğu sanılan Kotyaion kentinin adı, Strabon'a göre "Kotysler'in kenti" anlamına gelir. Bazı kaynaklarda Cotyaeum olarak geçen kent Roma, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde önemli bir yönetsel merkezdi.

Çiniciliğin gelenekselleştiği bir merkez olan Kütahya, ilin doğu kesiminde yer alan aynı adlı ovanın güney kenarında kurulmuştur. İçbatı Anadolu Bölümü'nün nüfus bakımından en büyük kenti olan Kütahya'nın 1950'deki nüfusu, o sırada Kütahya iline bağlı bir ilçe merkezi olan ve 1953'te il merkezi yapılan Uşak'tan azdı. Kurtuluş Savaşı'nın yapıldığı alanda yer alan ve işgalden harap biçimde çıkan kentin 1950'de 19.448 olan nüfusu bazı sanayi yatırımlarının da etkisiyle 1960'ta 39.663'e, 1970'te 62.222'ye, 1980'de 99.436'ya ulaştı ve 1990'da da 130 bini aştı. Türkiye'nin her kesimiyle kara ve demir yolu bağlantısı olan kentten geçen en önemli yol, İstanbul'u Antalya'ya bağlayan karayoludur. Kütahya, Ankara'ya 310 km, İstanbul'a ise 360 km uzaklıktadır.

Kent ile yakın çevresine Devlet, SSK ve Şeker Fabrikası hastaneleri sağlık hizmeti verir. Kentteki yükseköğretim kurumları ise Anadolu Üniversitesi'ne bağlı Kütahya İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi ile Kütahya Meslek Yüksekokulu'dur.

Tarihsel yapılar. Kütahya, tarihsel yapılar açısından zengin bir kenttir. Bizans döneminde yapılmış olan Kutahya Kalesi, Selçuklular, Germıyanoğulları ve Osmanlılar tarafından onarılmıştır. Molla Bey Kulliyesi (19. yy), Kütahya Ulucamisi'nden(*) başka Balıklı Camisi 13., Vacıdıye Medresesi ve Kurşunlu Camı 14., II. Yakub Bey Kulliyesi, İshak Fakıh Kulliyesi, Dönenler Camisi, Meydan Camisi olarak da bilinen Arslan Bey Camisi, Saray Camisi olarak da bilinen Hisar Bey Oğlu Mustafa Camisi 15., Takvacılar Camisi, Karagöz Ahmed Paşa Camisi, Lala Hüseyin Paşa Camisi 16., Ali (Alo) Paşa Camisi 18. yüzyıldan kalmıştır. Başka tarihsel yapılar arasında 13. yuzyılda yapılmış Hezar Dinarı Mescidi ve Hıdırlık Tepesindeki Hıdırlık Mescidi, 14. yuzyılda yapılmış Pekmezpazarı ve Süleyman Bey mescitleriyle Küçük Bedesten Hamamı, 15. yüzyıl yapısı Büyük Bedesten, 16. yüzyıldan kalma Ahi Evran Mescidi, Küçük Hamam ve Lala Hüseyin Paşa Hamamı sayılabilir.

1965'te Vacidiye Medresesi'nde açılan Kutahya Müzesi'nde, yöredeki kazılarda bulunan çeşitli dönemlere ait tarihsel yapıtlar, Seydi köyü definesi adıyla anılan 687 sikke ve Kütahya çinileri sergilenmektedir.

Kütahya Belediyesi 1857'de kurulmuştur. Nüfus (1990) il, 578.020; kent, 130.944.

Kütahya Antlaşması, Osmanlı hükümeti ile merkezi yönetime karşı ayaklanan Mısır valisi Mehmed Ali Paşa arasında yapılan protokol (14 Mayıs 1833).

Yunanistan'ın bağımsızlığının tanınmasıyla sonuçlanan Edirne Antlaşması'ndan (1829) sonra Osmanlı Devleti ile Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa arasında büyük bir sürtüşme çıktı. Mora Ayaklanması sırasında merkezi yönetime yardım eden Mehmed Ali Paşa, bu yardım karşılığında kendisine vaat edilmiş olan Girit, Suriye ve Trablusşam'ı II. Mahmud'dan istedi. Olumsuz yanıt alması üzerine de 1831'de Lübnan ve Suriye'yi işgal etti. Oğlu İbrahim Paşa, Belen ve Konya'da Osmanlı güçlerini yenerek Kütahya'ya kadar ilerledi. II. Mahmud'un bu durum karşısında Rusya'dan yardım istemesi üzerine İstanbul'a bir Rus filosu ile bir tümen asker gönderildi. Bu gelişmeden kaygılanan İngiltere ve Fransa diplomatik girişimlerde bulundular. Fransa, Rus filosunun geri dönmesi ve Suriye valiliğinin Kavalalılara bırakılması koşullarını içeren bir antlaşma taslağını taraflara benimsetti. İngiltere de Mehmed Ali Paşa'ya baskı yaptı. Mustafa Reşid Bey (Paşa) Fransa işgüderi ile birlikte Kütahya'ya giderek İbrahim Paşa ile görüşmelerde bulundu. 8 Nisan 1833'te sonuçlanan görüşmelerde hazırlanan protokol 14 Mayıs'ta Mehmed Ali Paşa tarafından da onaylanarak yürürlüğe girdi. Antlaşma uyarınca Mısır ve Girit valiliklerine ek olarak Suriye valiliği Mehmed Ali Paşa'ya, Cidde valiliğine ek olarak Adana valiliği de İbrahim Paşa'ya verildi.

Antlaşmadan sonra Anadolu'daki Mısır ordusu önce Sultan Dağlarının, ardından da Toroslar'ın güneyine çekildi. Osmanlı Devleti, Mehmed Ali Paşa'nın yapılan antlaşmayla yetinmek istemeyeceği inancıyla, iki ay sonra Ruslarla Hünkâr İskelesi Antlaşması'nı imzaladı (8 Temmuz 1833).

Kütahya çinisi, 14. yüzyılın ortalarından günümüze değin Kütahya'da üretilen çinilere verilen ad. İznik çiniciliğinin başkente ve saraya yönelik üstün nitelikli üretimine karşılık Kütahya çinisi halkın gereksinimleri doğrultusunda üretilmiş ve Anadolu çini geleneğini sürdürmüştür. Teknik olarak İznik çinisinden küçük farklarla ayrılır.

Kütahya çinisinin ilk örnekleri 14. ve 15. yüzyıllarda yapılan ve Milet işi(*) denen çinilerdir. Aynı dönemde İznik'te de rastlanan kırmızı hamurlu, saydam sırlı mavi beyaz bezemeli bu çiniler, yakın zamana değin Milet'te üretildikleri sanıldığından, bu adla anılagelmiştir.

15. yüzyıl sonlarında çeşitli kanallarla başkente ve saraya giren Çin porselenlerinin de etkisiyle İznik'te olduğu gibi Kutahya'da da beyaz hamurlu çoğunlukla astarsız, renksiz sırlı, mavi beyaz çini üretimine geçilmiştir. Önceleri Ming porselenlerindeki koyu kobalt mavisi renk ve doğalcı çiçek örgeleri kullanılmıştır. Sonra giderek İznik çinilerinde tonlar turkuvaz mavisine kadar çeşitlenirken, Kutahya mavi beyaz çinilerinde kobalt mavisi korunmuştur. Bu Kutahya örneklerinin sırı ince ve yer yer çatlaktır. Gene aynı dönemde İznik'te olduğu gibi Kutahya'da da Haliç işi(*) çinilere rastlanır. 16. yuzyıl ortalarından sonra İznik'te üretilen Şam işi(*) çiniler Kutahya'da görülmez. İznik'te gelişen ve 16. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı çini sanatına damgasını vuran çokrenkli Rodos işi çiniler ise Kutahya'da da üretilmiştir.

17. yüzyılda İznik'te çini üretiminin hızla genleyip yüzyıl sonlarında durması, Kutahya'yı Osmanlı çiniciliğinin tek merkezi durumuna getirmiştir. Daha 16. yüzyıl ortalarında sır altı tekniğinde çokrenkli uygulamaların yapılmaya başlamasıyla İstanbul camilerinde İznik çinilerinin yanında Kutahya çinileri de görülmüştü. Sultanahmet Camisi, Çinili Camı ve Topkapı Sarayı'nda önemli örnekleri bulunan 17. yüzyıl Kütahya çinileri teknik ve desen bakımından bir önceki yüzyılın İznik çinileri düzeyine ulaşamamışsa da, kendine özgü bir uslup oluşturabilmiştir. Mavi ve yeşil tonlarındaki bitkisel örgelerle yaratılan çok parçalı ve tekduze desenlerdeki sürekliliik 17. yüzyıl Kutahya çinilerinin tıpık özelliğidir; ayrıca yer yer kahverengi, sarı ve siyah gibi renkler de görülür.

18. yüzyılda Anadolu'nun halk beğenisine yönelik, serbest bir üslubun gelişmiş beyaz hamurlu Kütahya çinilerinde sır altı tekniğiyle yapılmış mavi, kırmızı, sarı, mor, yeşil, eflatun, lacivert renklerde küçük çiçekli bitki örgeleri, damla ve madalyonlar egemendir. Ayrıca küçük boyda zarif günlük kullanım eşyası da çok üretilmiştir. Gene bu dönemde Kütahya'da kiliseler için, üstünde Kitabı Mukaddes'ten sahnelere ve yazılara yer verilen levha çiniler ile adak yumurtaları, buhurdanlık, kandil, tütsülük gibi çeşitli dinsel eşya da yapılmıştır.

19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında 1. Ulusal Mimarlık akımı doğrultusundaki yapılarda yeni-klasik bir anlayışla yeniden çini kullanılmasıyla birlikte, Kütahya çiniciliğinin son başarılı aşaması başlamıştır. İstanbul'da (örn. Sultan Reşad Türbesi) ve Anadolu'nun birçok kentinde bu usluptaki yapılarda kullanılan Kütahya çinilerinde 16. yüzyıl ve öncesi çinilerine başarılı bir dönüş izlenir.

Geçmişindeki zengin gelenekle bugün Kütahya, Türk çini sanatının canlandırılması yolundaki çabaların en önemli merkezi durumundadır. *Ayrıca bak.* çini; İznik çinisi.

Kütahya Ovası, Ege Bölgesi'nin İçbatı Anadolu Bölümü'nde ova. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultulu dağ dizileri arasında 93 km²'lik bir alanı kaplar. Aynı doğrultuda uzanan Afyonkarahisar-Altıntaş-Kütahya-Tavşanlı-Orhaneli alçak düzlükleri üstündeki ovalardan birini oluşturur. Deniz düzeyinden ortalama yüksekliği 930 m'dir. Güneyde kalker ve başkalaşmış şistlerden oluşan Yellice ve Gümüş dağları, kuzeyde yapısına serpantinlerin egemen olduğu

Yeşildağ, doğuda da Türkmen Dağının batı eteklerinin uzantısı olan tepelik bir alanla çevrilidir. Batısında bulunan Yoncalı'daki çöküntü alanından hafif tepelik bir eşikle ayrılır.

Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzunluğu 25 km olan ovanın genişliği, Kütahya kenti ile Porsuk Çayının ovadan çıkış yeri arasında 5,5 km'yi bulur. İkizüyük ve Siner köyleri arasında 1 km'ye kadar daralan ova, Alayunt ile Ağaç köyleri arasında 3 km'lik bir genişliğe ulaşır. Ovanın kuzeybatı ucundaki topraklar genellikle eski alüvyonlardan oluşur. Porsuk'un kollarından Felent Çayı, eski alüvyonları parçalayarak kenarlarda yüksekliği yer yer 50 m'yi bulan sekilerin oluşmasına yol açmıştır. Ovanın büyük kesimi genellikle kum ve çakıllardan oluşan yeni alüvyonlarla kaplıdır. Yeni alüvyonların kalınlığı ovanın kenarında 5 m iken, orta kesimde 40 m'yi bulur.

Kütahya Ovasının suları Porsuk Çayında ve kollarında toplanarak Sakarya aracılığıyla Karadeniz'e ulaşır. Felent Çayı ovanın batı yarısında kabaca batı-doğu doğrultusunda akar; Enne ve Civli köyleri arasındaki dar Enne Boğazından geçerek ovaya çıkar. Burada kurulan Enne Barajı'ndan Kütahya kentinin içme suyu gereksinmesi karşılanır. Ovanın doğu yarısının sularını Porsuk Çayı toplar. Güneydoğudaki dar bir boğazdan Kütahya Ovasına giren Porsuk, kuzeyde gene dar bir boğazla ovadan çıkar.

Kütahya Ovasının bitkisel üretime elverişli tabanında doğal bitki örtüsü step görünümündedir. Ekimi yapılan başlıca tarla bitkileri çeşitli tahıl türlerinin yanı sıra şeker pancarı, patates ve soğandır. Ayrıca çok sayıda Ankara keçisi yetiştirilir.

Haydarpaşa-Konya demiryolu 19. yüzyılın sonlarında, demiryolu ulaşımı olanağına erken bir tarihte kavuşan ovanın doğu kesiminden geçerek Kütahya'nın doğusundaki Alayunt istasyonuna uğruyordu. Cumhuriyet döneminde inşa edilen Kütahya-Balıkesir demiryolu, bu hattı Kütahya üzerinden Ege Bölgesi'ne bağlayarak, ulaşım bakımından ovanın önemini artırdı. Günümüzde Kütahya Ovası aynı zamanda Türkiye'nin batı kesimindeki önemli karayolu kavşaklarından biridir.

Kütahya Ulucamisi, Kütahya'da, kent merkezinde, I. Bayezid'in (Yıldırım) başlatıp oğlu Musa Çelebi'nin tamamlattığı (1410) ahşap çok ayaklı caminin yerine 1889-91 arasında yapılan cami. Kesme taştan yapının planı 26 m×46 m boyutlarında bir dikdörtgen biçimindedir. Dikdörtgenin üzeri, ortada uzun eksen boyunca yerleştirilmiş iki kubbeyle, yanlarda ikişer, önde ve arkada da birer olmak üzere toplam altı yarım kubbeyle örtülmüştür. Dikdörtgenin köşelerinde kalan boşlukların üzerine de birer küçük kubbe getirilmiştir. Böylece ortaya, Şehzade, Sultanahmet vb Osmanlı klasik dönem camilerindeki dört yandan birer yarım kubbeyle desteklenmiş tek kubbeli merkezi plan şemasının, iki kubbeyle uzatılan ilginç bir çeşitlemesi çıkmıştır. İç mekânda arkadaki kubbenin tam altında altı köşeli şadırvan havuzu vardır. Havuzun köşelerindeki küçük ayaklara müezzin mahfili oturur. Kubbelerle yarım kubbeleri taşıyan altı zarif sütun, kemerlerle birbirlerine ve beden duvarlarına bağlıdır. İki yan duvarın dışında, bu kemerlerin hizasına gelecek biçimde düzenlenmiş kare kesitli payandalar cepheye hareket kazandırır. Kıble duvarından dışarıya taşan yarım sekizgen planlı mihrap nişi, yarım kubbeye benzeyen bir tonozla örtülüdür.

Kuzey cephesindeki beş gözlü son cemaat yerine basamakları yarım daire planlı alçak bir merdivenle çıkılır. Bu gözlerden ortadaki kubbeyle, yanlardakiler aynalı tonozla örtülüdür. En bandaki göz duvarla kapatılarak Vahit Paşa Kütüphanesi oluşturulmuştur. Tek şerefeli minare de son cemaat yerinin doğu köşesindedir.

Kütahya Ulucamisi, 1889-91; Kütahya
Emin Hakaral

kütikula, üstün yapılı bitkilerin ve omurgasız hayvanların çoğunun, dış çevreyle karşı karşıya olan çeşitli organlarını örten en dış katman. Bazı bitkilerin özellikle yapraklarındaki üstderi hücrelerini kaplayan kütikula su kaybını azaltıcı bir rol oynar. Kütikulanın yapısında suberin benzeri mumsu bir madde olan kütin bulunur. Kütin özellikle elma ve kiraz gibi bazı meyvelere parlak bir görünüm verir.

Omurgasızların pek çoğunda üstderi hücrelerince salgılanan ölü bir kütikula bulunur. Eklembacaklılarda olduğu gibi bu katman çeşitli pigmentler ve kitin içerebilir.

kütle, fizikte, maddenin temel özelliklerinden biri olan eylemsizliğin nicel ölçüsü. Eylemsizlik, kuvvet uygulanan cisimlerin hız ya da konum değişimlerine gösterdiği dirençtir; cismin kütlesi ne kadar büyükse, uygulanan kuvvetin yol açtığı değişim o kadar küçük olur. Kütle, tanımı eylemsizlik kavramına dayandığı halde, genellikle ağırlık gibi ifade edilir. Platin-iridyum alaşımından yapılmış 1 kg'lik bir silindir, uluslararası anlaşmalar uyarınca, standart kütle birimi olarak kabul edilmiştir; bu birim uluslararası prototip kilogram olarak adlandırılır. İngiliz ölçü ve ağırlık sisteminde ise metre sisteminin günümüzde geçerli biçimi olan Uluslararası Birimler Sistemi'ndeki (SI) kilogram birimi yerine *avoirdupois* libresi (*pound*) kullanılmaktadır; bu sistemde 32,17 libreye eşit olan *slug* birimi de kullanılır.

Kütle ile ilişkili olmasına karşın tümüyle farklı bir kavram olan ağırlık, cisme Yer'in kütleçekimi nedeniyle uyguladığı kuvvettir, bu nedenle de yeryüzünde bulunulan yere göre değişir; oysa kütle, olağan koşullarda, böyle bir değişme göstermez, her yerde aynı kalır. Örneğin uzaya fırlatılan bir uydunun ağırlığı Yer'den uzaklaştıkça azalır, ama kütlesi değişmez.

20. yüzyılın başlarına değin bir cismin kütlesinin hiç değişmeyeceği varsayılıyordu. Kütlenin korunumu ilkesi olarak ifade edilen bu görüşe göre bir cismin ya da cisimler topluluğunun kütlesi, kendisini oluşturan bileşenlerin birbirlerine göre konumları nasıl olursa olsun, sabit kalır. Bir cisim parçalara ayrıldığında, kütle de bu parçalara dağılır ve parçaların kütlelerinin toplamı cismin parçalanmadan önceki kütlesine eşittir; parçacıkların bir araya gelmesiyle oluşan bir cismin kütlesi ise, parçacıkların kütlelerinin toplamına eşittir. Günümüzde bütün bunların doğru olmadığı anlaşılmıştır.

Einstein'ın 1905'te özel görelilik kuramını ortaya koymasıyla kütle kavramı temelinden değişti, kütle mutlak bir kavram olmaktan çıktı. Kütlenin enerjiye eşdeğer olduğu kütle ile enerjinin birbirine dönüşebileceği bir cismin kütlesinin ışık hızına (300.000 km/s) yakın hızlarda önemli ölçüde artığı anlaşıldı. Bir cismin toplam enerjisinin, durgun kütlesi ile sahip olduğu yüksek hızdan ötürü ortaya çıkan kütle artışının toplamına eşit olduğu belirlendi. Bir atom çekirdeğinin kütlesinin, çekirdeği oluşturan nötron ve protonların kütleleri toplamından, ölçülebilir miktarda daha küçük olduğu ortaya çıkarıldı. Böylece, kütle, sabit ya da değiştirilemez olarak kabul edilme özelliğini yitirdi.

Kimyasal tepkimelerde ve çekirdek tepkimelerinde kütle ile enerji arasında belirli bir dönüşüm söz konusudur, bu nedenle de tepkimeye giren ve tepkime sonucu ortaya çıkan maddelerin kütleleri arasında fark vardır. Olağan kimyasal tepkimelerde bu fark çok küçüktür, bu nedenle kütlenin korunumu ilkesinden pratikte yararlanmak olanaklıdır. Ama bu ilke, Güneş'te ve yıldızlarda gerçekleşen termonükleer (ısılçekirdek) tepkimelerde ya da nükleer reaktörlerdeki ve parçacık hızlandırıcılarındaki tepkimelerde yer alan kütleler için ise tümüyle geçersizdir. Kütlenin korunumu ilkesinin yerini günümüzde kütle-enerji korunumu ilkesi almıştır. *Ayrıca bak.* enerjinin korunumu.

kütle akımı, bitkilerde, organik bileşiklerin, başka bir deyişle besin maddelerinin soymukdokudaki (floem) taşınma mekanizmasına ilişkin varsayım. Bu varsayım genellikle yapraklarda oluşan fotosentez ürünü organik bileşiklerin bulundukları yerlerden (kaynak bölge) kullanılacakları ya da depolanacakları (hedef bölge) yerlere nasıl taşındıklarını açıklar.

Kütle akımı varsayımına göre, çözünmüş besinler (özellikle şekerler) enerjiye gereksinim gösteren aktif taşınmayla yapraklardan kalburluborulara geçer. Bu akış kalburluboru elementlerinin hipertonik hale gelmesine yol açtığı için bu hücrelere geçişme yoluyla sürekli bir su akışı başlar. Bu da kalburluboru elementlerindeki geçişme basıncını artırarak hücrelerin içindeki sıvının besin maddeleriyle birlikte komşu kalburluboru hücrelerine akmasına neden olur; bu kez de komşu hücreler hipertonik hale geldiği için, sıvı bir sonraki hücrelere iletilir ve olay kalburluborular boyunca hedef bölgeye kadar yinelenir. Bu noktada besin molekülleri aktif taşınmayla kalburluborulardan hedef bölge dokularına geçer ve bu hücrelerde yol açtığı hipertoni sonucu su, geçişmeyle soymukdokudan hedef bölgeye akar. Özetle, bu varsayıma göre besinler başında ve sonunda aktif taşınmanın gerçekleştiği kalburluborular boyunca geçişme basıncı yardımıyla yer değiştirerek taşınır.

Birçok bilim adamı kütle akımı varsayımının bazı yönlerine karşı çıkarak bu varsayımın tümüyle benimsenemeyeceğini öne sürmüşlerdir. Bu bilim adamları özellikle, kalburluborularda oluşabilecek turgor basıncının (bitki hücrelerinde geçişmenin neden olduğu iç basınç) belirtildiğinden çok daha yüksek olduğu, kaynak bölge ile hedef bölge arasında doğan basınç farklılaşmalarının çok daha kesin olması gerektiği, taşınma oranlarının daha yüksek olduğu ve düşük sıcaklık ile yetersiz oksijenin taşınmayı azalttığı noktaları üzerinde durdular

Bütün bu karşıt savlar kalburluboru elementlerindeki maddelerin hareketinin, kütle akımının ilkelerinden çok hücre sitoplazmalarınca denetlendiği düşüncesini doğurmuştur. Bütün bu tartışmalara karşın bitkilerde besinlerin taşınmasını açıklayan en geçerli varsayım, günümüzde de kütle akımı varsayımıdır.

kütle sayısı, nükleer fizikte, bir atom çekirdeğinde bulunan protonlar ile nötronların toplam sayısı. Herhangi bir elementin izotoplarının ayırt edilmesinde kütle sayısı gösteriminden yararlanılır; bir elementin izotoplarının atom numarası (protonlarının sayısı) aynı ama kütle sayısı farklıdır. Örneğin, uranyumun en çok tanınan iki izotopu (kütle sayısı 235 ve 238 olanlar), uranyum-235 (^{235}U) ve uranyum-238 (^{238}U) olarak gösterilir.

kütle spektrografisi, hareketli iyonların elektrik ve magnetik alanlarda saptırılarak türlerine göre ayrılması yoluyla kimyasal maddelerin belirlenmesi yöntemine dayalı çözümleme tekniği. Birbirinden ayrılan iyonları elektriksel yöntemlerle algılayan aygıtlara kütle spektrometresi, fotoğraf ya da elektriksel olmayan başka yöntemlerle algılayan aygıtlara ise kütle spektrografi denir. Bu aygıtların tümü kütle spektroskopu ortak adıyla anılır.

Kütle spektrografisi yardımıyla, uygun deney koşulları altında, iyonların kütleleri kesinlikli biçimde ölçülebilir, değişik izotopların(*) varlığı belirlenebilir ve bir karışımda iyonların göreli bollukları saptanabilir. Organik maddelerde ana molekül parçalanarak oluşturulan iyonların kütleleri ile göreli bollukları kütle spektrografisi yöntemleriyle belirlenerek ana molekülün yapısı ortaya çıkarılabilir.

Alman fizikçi Wilhelm Wien, 1898'de yüklü parçacıklardan oluşan bir demetin magnetik alan içinde sapmaya uğradığını buldu; bu buluş kütle spektroskopisinin temelini oluşturdu. Elektronu ve elektronun bir elektrik alanında saptığım da bulmuş olan İngiliz fizikçi J. J. Thomson, 1907-13 arasında gerçekleştirdiği deneylerde artı yüklü iyonların elektrik ve magnetik alanlardaki hareketini inceledi ve kütle/yük oranları farklı iyonların değişik miktarlarda sapmaya uğrayarak birbirlerinden ayrılmasını olanaklı kılan ilk kütle spektrografini geliştirmiş oldu. Thomson'un parabol spektrografı adını verdiği bu aygıtın ilk uygulamalarından biri atmosferdeki soy gazların belirlenmesine ilişkindi. Bir başka İngiliz fizikçi F. W. Aston, havadaki soy gazlar arasında yer alan ve bilinen gazların hiçbiriyle özdeşleştirilemeyen 22 kütle sayılı atomun aslında kararlı bir ağır neon izotopu olduğunu parabol spektrografı kullanarak gösterdi ve böylece izotopların varlığını kanıtlamış oldu.

Kütle spektroskopları yüksek vakumda çalışır ve dört ana bölümden oluşur: İncelenecek örneğin aygıta verildiği giriş bölümü, örneğe özgü yüklü parçacıklardan oluşan parçacık demetinin elde edildiği iyonlaşma odası, demeti oluşturan parçacıkların kütle/yük oranlarına göre birbirlerinden ayrılmalarını sağlayan çözümleyici ve bu iyon demetlerinin gözlendiği, niteliklerinin belirlendiği algılayıcı (detektör). İyonlaşma odasında elde edilen iyonlar bir elektrik alanından geçirilerek hızlandırıldıktan sonra bir magnetik alana girer. Bir magnetik alan içinde, alana dik doğrultuda yüksek hızla yol alan yüklü parçacıklar, dairesel bir yol izler. İzlenen dairesel yörüngenin yarıçapı parçacığın hızı ve kütle/yük oranı (*m/e*) ile doğru orantılı, magnetik alan şiddeti ile ters orantılıdır. Parçacıkları hızlandıran gerilimin ya da magnetik alan şiddetinin değeri değiştirilerek iyonlar kütle/yük oranlarına göre gruplanır ve sayılır, böylece değişik kütle değerlerindeki iyon sayıları (bir başka deyişle kütle tayfı) belirlenir. Kütle tayfı, çok küçük miktarda (örn. 2×10^{-13} gram) malzemeden elde edilebilir, ama izlenen yöntem, malzemenin bu sırada yok olmasına neden olan bir süreçtir. Metaller ve öteki inorganik maddeler radyo frekanslı yüksek gerilimle oluşturulan kıvılcımların yardımıyla iyonlaştırılabilir, böylece moleküllerin hemen hemen tümüyle ayrışması sağlanır. Elde edilen iyon gazında birden fazla atomdan oluşmuş çok az sayıda parçacık yer alır; böylece malzemeyi oluşturan bütün elementlerin milyarda bir gibi çok küçük oranlardaki varlıkları bile, tek bir ölçümde belirlenebilir. Bileşenleri bilinmeyen bir karışımın çözümlenmesinde uygulanan çok etkili bir yöntem, bileşenleri gaz kromatografisi(*) yoluyla ayırdıktan sonra bu bileşenlerin kütle spektrometrisi tekniğiyle belirlenmesidir.

Kütle spektrometrisi, doğal ya da zenginleştirilmiş madde örneklerindeki farklı izotopların kütlelerinin ve bağıl bolluklarının belirlenmesi amacıyla yaygın olarak kullanılır. Belirli bir izotopu, özellikle ^{2}H, ^{13}C, ^{15}N, ^{17}O, ^{18}O gibi ağır izotopları, artırılmış oranlarda içeren moleküllerden oluşmuş birçok bileşik vardır. Bu bileşikler, biyolojik süreçlerde yer alan maddelerin çözümlemede tanınabilmesi amacıyla bu maddelere katıştırılır, böylece metabolizma, fotosentez, bitki solunumu, enzim tepkimeleri, fosfat aktarım tepkimeleri ve fizyolojik yükseltgenmede doğrudan oksijen uygulanması gibi karmaşık tepkimelerin kimyasal açıdan duyarlı bir biçimde incelenmesi olanaklı olur. Bu süreçlerde ortaya çıkan ürünler kütle spektrometrisiyle çözümlenir ve ağır izotopların oluşan moleküllere dağılımı incelenerek süreçte izlenen metabolik yollara ilişkin ayrıntılı bilgiler elde edilebilir.

Kütle spektroskopisi gazların, özellikle hidrokarbon türünden gazların çözümlenmesinde yaygın olarak kullanılır. Kimya sanayisinde, otomatik kaydedici aygıtlardan da yararlanarak işlem denetimi amacıyla sürekli gaz çözümlemesi yapmak olanaklıdır. Yüksek vakumlu aygıtlarda sızdırmazlık testleri de kütle spektrometrisi yoluyla duyarlı olarak gerçekleştirilebilir. Belirli bir izleyici gazı algılamak üzere ayarlanmış olan kütle spektrometresi sınanacak aygıta bağlanır ve aygıta bu gaz (genellikle helyum) verilir; spektrometreden alınan ölçü sonuçları gaz kaçaklarının varlığını ve yerini ortaya çıkarır. Kütle spektroskopisinden yararlanılarak mineraller jeolojik olarak tarihlendirilebilir. Uranyum ve toryumun radyoaktif bozunumu farklı kurşun izotoplarının oluşmasına neden olduğundan, bu izotopların oranlarının ölçülmesiyle bozunum sürecinin yer almış olduğu mineralin yaşını duyarlı bir biçimde belirlemek olanaklıdır.

kütleçekimi, GRAVİTASYON ya da YERÇEKİMİ olarak da bilinir, klasik mekanikte, bütün cisimleri etkileyen evrensel çekim kuvveti. Dört temel fiziksel kuvvetin en zayıfıdır; ama Yer'in ya da gökcisimlerinin yakınlarında bulunan alışılmış boyutlardaki cisimlere etkiyen kuvvetlerin en büyüğü kütleçekimi kuvvetidir. Yüksekten bırakılan cisimlerin Yer'in yüzeyine düşmesi ve yeryüzünde ya da Yer'e yakın bir konumda bulunan bir cismin ağırlığı, kütleçekiminin en alışılmış belirtileridir; ama Yer'in Güneş çevresindeki, Güneş'in Samanyolu Gökadası'nın merkezi çevresindeki dolanımları ile bütün evrenin geometrik yapısı da kütleçekimi kuvvetinin sonucudur.

Kütleçekiminin ilk nicel kuramını, Galilei ve Kepler'in çalışmalarından yararlanarak, Newton ortaya koydu, bu kuram Newton'un *Philosophiae naturalis principia mathematica* (Doğa Felsefesinin Matematik İlkeleri) adlı yapıtında 1687'de yayımlandı. Buna göre, evrendeki her cisim öteki bütün cisimleri bu iki kütlenin çarpımıyla doğru orantılı, aralarındaki uzaklığın karesiyle ters orantılı bir kuvvetle çeker. Bu olgu matematiksel olarak,

$$F = \frac{Gm_1m_2}{d^2}$$

eşitliğiyle ifade edilir; burada F çekme kuvveti, m_1 ve m_2 cisimlerin kütleleri, d cisimler arasındaki uzaklık, G ise, değeri eşitlikteki büyüklüklerin birimlerine bağlı olan evrensel kütleçekimi sabitidir. Newton, Kepler'in deneysel yolla bulduğu gezegenlerin devinimine ilişkin üç yasanın, kendisinin ortaya koyduğu üç genel hareket yasası ile kütleçekimi yasasının sonucu olduğunu gösterdi. Kütleçekimi yasasının olguları açıklama ve öngörme gücü, birbirlerinden bağımsız olarak çalışan J. C. Adams ile U.-J.-J. Le Verrier'nin Uranus gezegeninin yörüngesinde gözlenen tedirginliklerden yola çıkarak bunlara neden olduğu varsayılan ve henüz keşfedilmemiş bir gezegenin varlığını ve konumunu belirlemeleriyle kesin bir biçimde kanıtlandı. Bu iki astronomun belirlediği yerin çok yakınında bir yerde 1846'da keşfedilen bu gezegene Neptün adı verildi. (Adams'ın ve Le Verrier'nin hesaplarında geçersiz bazı varsayımlara dayanmış oldukları, bu nedenle Neptün'ün keşfinde şansın önemli rolü bulunduğu sonradan anlaşılmıştır; bu iki astronom tahminlerini 20-30 yıl önce ya da 20-30 yıl sonra yapmış olsalardı yeni gezegenin keşfine yönelik araştırmalar belki de sonuçsuz kalacaktı.)

Evrensel kütleçekimi sabitinin değeri birçok kez ölçülmüştür. İlk güvenilir ölçümü (1798) gerçekleştiren Cavendish, bu amaçla iki büyük kurşun kürenin çekim kuvveti uyguladığı ve bir burulma terazisine bağlanmış iki küçük küreden yararlanmıştır. Cavendish'in G için bulduğu değer $6,754 \times 10^{-11}$ $Nm^2 kg^{-2}$ (kilogramkare başına Newtonmetrekare) idi; günümüzde kabul edilen değer $6,670 \times 10^{-11}$ Nm^2kg^{-2}'dir. Bazı kozmoloji kuramları G'nin yılda yaklaşık $1/10^{10}$ oranında azalmakta olabileceğini ve uzayın değişik bölgelerinde az çok değişik değerler alabileceğini öngörmektedir. Ölçüm sonuçları G'nin değerinin yılda $4/10^{10}$'dan fazla değişmediğini göstermiştir. *Ayrıca bak.* Cavendish deneyi.

Newton'un ortaya koyduğu kütleçekimi kavramı 200 yılı aşkın bir süre geçerliliğini korudu; ama 20. yüzyılın ilk yıllarına gelindiğinde, Newtoncu kütleçekiminin bir gereği olan uzaktan ani etki kavramının özellikle görelilik(*) açısından kabul edilemez niteliği, giderek ağırlık kazanmaya başladı.

Einstein geliştirdiği genel görelilik kuramında tümüyle yeni bir kütleçekimi anlayışı ortaya koydu. Buna göre dört boyutlu uzay-zaman süreyi maddenin varlığıyla eğrilir, böylece Eukleides geometrisine değil Riemann geometrisine uyan bir evren ortaya çıkar; böyle bir evrende cisimler, eğrisel jeodezikler (en kısa yol) üzerinde yol alırlar. Newton'un bir çekim kuvvetinin etkisiyle açıklamış olduğu eğrisel yörüngeler, bu jeodezikler dir. Einstein düzgün hızlanan bir cisim ile bir kütleçekimi alanında durağan

kalan bir cismi birbirinden ayırmanın, ilkesel olarak olanaksız olduğunu da gösterdi. Göreli kütleçekimi kuramı, Newton kuramına aykırı düşen bazı olgular da öngörüyordu; bu öngörüler, gözlem duyarlığının sınırları içinde, tümüyle doğrulanmıştır. Bu olgular arasında ışık ışınlarının Güneş gibi kütlesi çok büyük bir cismin yakınından geçerken doğrultu değiştirmesi, kütlesi çok büyük bir cisimden salınan ışığın renginin kırmızıya kayması, Yer'den yüksekte tutulan bir saatin yeryüzündeki saate göre geri kalması sayılabilir. Yeni kuram, eskiden beri bilinen ama Newton kuramıyla çözümlenememiş olan bir olguyu, Merkür'ün yörüngesinin Güneş çevresindeki yalpalamasını da açıklamayı başarmıştır.

Göreli kütleçekimi kuramının öngördüğü bir başka olgu da kütleçekimi dalgalarıdır. Bazı deneysel fizikçiler, kuramın bir kütleçekimi alanı içinde devinen cisimlerden yayılacağını öngördüğü bu dalgaların varlığını belirlediklerini öne sürmüşlerse de bu sonuçlar henüz doğrulanmamıştır. Göreli kütleçekimi kuramı, kütleçekimi alanlarının taşıyıcısı olan bir parçacığın varlığını gerektirmektedir; graviton(*) olarak adlandırılan ve kütlesi ile elektrik yükünün sıfır, hızının ise ışık hızına eşit olduğu varsayılan bu parçacıkların varlığı da deneysel olarak henüz saptanamamıştır.

kütleçekimi sapması, GRAVITY ANOMALY olarak da bilinir, normal kütleçekimi (yerçekimi) değerinde görülen değişmeler. Eğer Yer homojen bir küre olsaydı, gravimetreyle (yerçekimölçer) ölçümler yapan bir gözlemci, Yer'in her noktasında kütleçekimine ilişkin olarak aynı değeri bulurdu. Ama, Yer'in yoğunluğu her yerde aynı olmadığından, Yer yüzeyinin farklı yerlerinde farklı kütleçekimi değerleri bulunur. Örneğin, mineral yataklarının, tuz domlarının ya da içinde kütle bulunmayan boşlukların ya da mağaraların üzerinde kütleçekimi sapmaları olur.

Herhangi bir noktada, yatay yüzey yoğunluğu değişmelerinden kaynaklanan kütleçekimi sapmasını belirleyebilmek için, önce o noktada elde edilen kütleçekimi değerlerinin, yükselti farklarına, Yer'in o bölgedeki biçimine ve çevredeki topografik değişimlere bağlı olarak düzeltilmesi gerekir. Gözlemci Yer'in merkezinden uzaklaştıkça kütleçekimi azalır; buna serbest hava etkisi denir. Serbest hava kütleçekimi düzeltmesi, yüzeyden yüksekliğe bağlı olarak ortaya çıkan değişmeleri giderir; serbest hava sapması, Yer yüzeyinin herhangi bir noktasındaki kütleçekimi değerinin, o noktada yalnızca serbest hava düzeltmesi yapılarak bulunan kuramsal kütleçekimi değerinden gösterdiği farklılıktır. Böylece serbest hava sapmasının değeri, gözlemlenen kütleçekimi değeri ile serbest hava düzeltmesinin toplanması ve bu toplamdan kuramsal kütleçekimi değerinin çıkarılması yoluyla bulunur.

Yüzey şekilleri de kütleçekimi değeri üzerinde sapmalara yol açabilir; örneğin, dağların ya da vadilerin konumu, topografya etkisi denen bir etkiye yol açar. Topografya düzeltmesi, ölçümün yapıldığı noktanın çevresinde, altında ya da üstünde yer alan kütlelerin ölçüm aygıtı üzerinde uyguladığı çekim etkisini gidermeye yöneliktir.

Bouguer sapması ise, gözlem noktası ile deniz düzeyi arasında kalan kütlelerin çekim etkisini dikkate alarak yapılan düzeltmelerden (Bouguer düzeltmesi) sonra bulunan kütleçekimi sapmasıdır. Bouguer sapmasından yüzeyaltı jeolojisi incelemelerinde yararlanılır.

kütleçekimi yarıçapı, SCHWARZSCHILD YARIÇAPI olarak da bilinir, bir cismin, parçacıkları arasındaki çekim kuvvetlerinin etkisiyle geri dönüşsüz biçimde çökmeye uğrayacağı yarıçap sınırı. Bu yarıçapın altında cisim kendi üzerine çöker. Kütleçekimi çökmesi olayının, çok büyük kütleli yıldızların kaçınılmaz sonu olduğu düşünülmektedir (*bak.* kara delik).

M kütleli bir cismin kütleçekimi yarıçapı (R_g). $R_g = 2GM/c^2$ formülüyle bulunur; burada G evrensel kütle çekimi sabiti, c ise ışık hızıdır.

İnsan boyutunda küçük kütleli bir cisim için kütleçekimi yarıçapı 10^{-23} cm düzeyindedir; bu, atom çekirdeğinden daha küçüktür. Güneş gibi tipik bir yıldız için ise bu değer yaklaşık 3 km dolayındadır.

Konuyu 20. yüzyılın başlarında ilk inceleyenlerden biri, Alman fizikçi ve astronom Karl Schwarzschild olmuştur; bu nedenle kütleçekimi yarıçapı kimi zaman onun adıyla anılır.

kütlenin etkisi yasası, 1864-79 arasında Norveçli kimyacılar Cato M. Guldberg ve Peter Waage tarafından geliştirilen temel kimyasal kinetik yasası. Yasaya göre basit bir kimyasal tepkimenin hızı, tepkimeye giren maddelerin belirli kuvvetlere yükseltilmiş kütlelerinin çarpımıyla orantılıdır. Her kütlenin üssü o maddenin tepkimede yer alan molekül sayısını gösterir. X, Y, Z bileşiklerinin tepkimeye girmesi sonucunda P bileşiğinin oluşumu $\alpha X + \beta Y + \gamma Z \rightarrow P$ denge eşitliğiyle gösterilir; burada α, β ve γ, tepkimeye giren molekül sayısını gösterir. Bu tepkimenin hızı $r = k(C_X)^\alpha (C_Y)^\beta (C_Z)^\gamma$ denkleminden bulunur; burada, k özgül tepkime hızı ya da hız sabitini ve C'ler tepkenlerin derişikliklerini (örn. sırasıyla X, Y ve Z'nin litredeki mol sayısı) gösterir. Kimyasal tepkime hızlarının bütün nicel ifadeleri kütlenin etkisi yasasına dayanır.

Kütletü'l-Ameli'l-Vatani *bak.* Ulusal Eylem Birliği

kütüb-i sitte (Arapçada "altı kitap"), en sağlam ve güvenilir sayılan altı hadis kitabına verilen ad. Bunlar Buhari'nin *Camiu's-Sahih*'i, Müslim bin el-Haccac'ın *Camiu's-Sahih*'i, Ebu Davud'un *Kitabü's-Sünen*'i, Tirmizi'nin *Camiu's-Sahih*'i, Nesai'nin *Sünen*'i ve İbn Mace'nin *Sünen*'idir. Bazı hadis bilginleri son yapıta itiraz ederek yerine Malik bin Enes'in *Muvatta*, bazıları da Abdullah bin Abdurrahman bin el-Fadl bin Behram bin Abdussamed et-Temimi ed-Darimi'nin (797-870) *Müsned* adlı yapıtını koymuşlardır.

Buhari'nin *Camiu's-Sahih*'i 97 bölümden oluşur ve 7.275 hadis içerir. Birçok hadis değişik bölümlerde yinelendiği için hadis sayısı gerçekte daha azdır. Kâtip Çelebi'nin saptamasına göre bu kitaba 82 yorum yazılmıştır. Müslim bin el-Haccac'ın *Camiu's-Sahih*'i ise 4 bine yakın hadis içerir. Yapıt, düzenleniş biçimi bakımından Buhari'ninkinden daha üstün kabul edilir. En güvenilir hadisleri toplayan bu iki yapıta "Sahihan" ya da "Sahiheyn" adı verilir. Kütüb-i sitteye ilişkin klasik değerlendirmeye göre fıkıh bilgisine ağırlık verenler *Sahih-i Buhari*'ye, az açıklama (ta'likat) isteyenler *Sahih-i Müslim*'e, hadis rivayeti konusunda geniş bilgi arayanlar Tirmizi'nin *Camiu's-Sahih*'ine, yalnızca ahkâm hadisleriyle ilgilenenler Ebu Davud'un *Sünen*'ine, fıkıh bakımından babların kusursuz sıralanışını görmek isteyenler İbn Mace'nin *Sünen*'ine başvurmalıdır. Nesai'nin *Sünen*'inde ise bu özelliklerin çoğu bir arada bulunmaktadır. En güvenilir yapıtlar sayılması kütüb-i sittede zayıf ya da uydurma hadis bulunmadığı anlamına gelmeyeceği gibi, öbür yapıtlarda doğru hadis olmadığı anlamına da gelmez.

kütüphane, okur ve araştırmacılar tarafından kullanılmak üzere oluşturulmuş kitap koleksiyonu ve bu tür bir koleksiyonu barındıran mekân ya da yapı. Bugün kütüphanelerde kitapların yanı sıra süreli yayın, film, dia, ses kaydı, teyp bandı vb gibi düşünce ve sanat ürünlerine de yer verilmektedir.

Tarihçe. Kütüphanelerin kökeni kayıt tutma uygulamasına dayanır. Daha İÖ 3. binyılda, Babil kenti Nippur'da kil tabletlerdeki kayıtların bir tapınakta saklandığı bilinmektedir. İÖ 7. yüzyılda Asur kralı Asurbanipal'in toplayıp düzenlediği kayıt koleksiyonundan günümüze, tam ya da parça halinde, yaklaşık 20 bin tablet kalmıştır. İlk kütüphaneler, Eski Yunan'da İÖ 4. yüzyılda tapınaklarda ve felsefe okullarında oluşturulan kitap depolarıydı. Aristoteles'in kütüphanesi, binlerce parşömen ruloyla papirüsü barındıran İskenderiye Kütüphanesi, daha çok parşömen üstüne yazılmış yapıtların saklandığı Pergamon (Bergama) Kütüphanesi, Roma'daki Bibliotheca Ulpia ve I. Constantinus'un (Büyük) İS 4. yüzyılda Konstantinopolis'te (İstanbul) kurduğu İmparatorluk Kütüphanesi ilk çağların en önemli kütüphaneleriydi. Çin'de de kayıt tutma ve hem özel, hem de devlete ait merkezi kütüphanelerde kitap derleme köklü bir gelenekti.

Viyana Üniversitesi Kütüphanesi'nde okuma salonu
Cetal Kolay

Eski Yunan ve Roma dönemlerine ait edebiyat yapıtlarının günümüze ulaşan örnekleri, Constantinus'un kurduğu kütüphanede, 2. yüzyıldan sonra da ilk Hıristiyan yapıtlarıyla birlikte çeşitli manastırların kütüphanelerinde korunmuş olanlardır. Ortaçağ sonlarında Avrupa'da bu kütüphanelere, birer eğitim merkezi olan üniversite kütüphaneleri katılmıştır.

Rönesans'la birlikte başlayan bazı toplumsal değişmeler, kütüphanelerin büyüklük ve işlevlerini önemli ölçüde etkiledi. Merkantilizmin güçlenmesi ve burjuva sınıfının gelişmeye başlaması, Antik Çağda yazılmış metinlerin yeniden keşfedilmesiyle bilime karşı ilginin artması, matbaanın icadı ve okuryazarlığın yaygınlaşması bu gelişmelerden bazısıydı.

Öte yandan din savaşları, siyaset, hatta düşünce alanındaki devrimler zaman zaman kütüphanelerin gelişmesini engelledi. Örneğin İngiltere'de VIII. Henry'nin çıkardığı ve ortaçağa özgü bilgilenme biçimine karşı hümanist yaklaşımı yansıtan bir ferman, manastır kütüphanelerindeki koleksiyonların dağılmasına ve çok sayıda yazmanın yok edilmesine yol açtı.

17. ve 18. yüzyıllarda gelişen büyük özel koleksiyonlar Fransa'daki Ulusal Kütüp-

hane ve İngiltere'deki British Museum Kütüphanesi (sonradan British Library'nin[*] bir bölümü) gibi çağdaş ulusal kütüphanelerin temelini oluşturdu. 1800'de Washington, D.C.'de Kongre Kütüphanesi, 1917'de Moskova'da Lenin Kütüphanesi açıldı. Pekin'deki Ulusal Kütüphane ile Tokyo'daki Japonya Ulusal Parlamento Kütüphanesi de dünyanın en büyük kütüphaneleri arasında yer alır. 1602'de Oxford'da, 1683'te de Harvard'da, ulusal kütüphanelerle boy ölçüşecek çapta üniversite kütüphaneleri kuruldu. Ayrıca kent ve okul kütüphaneleri de hızla gelişmeye başladı. 18. yüzyıl sonlarında ise üyelerine kitap ödünç veren ve başvuru hizmetleri sağlayan kütüphaneler yaygınlaştı.

20. yüzyılda çeşitli bilim dalları, mühendislik, tıp, işletme, hukuk gibi alanlardaki gelişmelerin yakından izlenebilmesi amacıyla, özellikle süreli yayınların derlendiği çok sayıda uzmanlık kütüphanesi kuruldu. Çoğunlukla sanayi ya da meslek kuruluşlarının mali desteğiyle çalışan bu kütüphaneler, kitap ve dergi koleksiyonlarının yanı sıra, okurlara başvuru kaynakları ile kaynakçalara ulaşma olanağı sağlayarak bilgi verme hizmetini de yerine getirirler.

Kütüphane mimarlığı. Kütüphanelerin işlevi ve kullanımlarındaki değişimlere bağlı olarak kütüphane mimarlığında da değişiklikler oldu. İlk manastırlardaki gömme kitap dolaplarının (*armarium*) ve ortaçağ manastırlarıyla katedrallerindeki raflı masaların konumu, ışığın geldiği yere göre belirlenirdi; ayrıca kütüphane düzenlenirken göz önüne alınan bir başka konu da ender yazmaların korunmasıydı. İkiye ya da dörde katlanmış tek yaprak halindeki yazmalar raflara zincirle bağlanır ya da mengeneyle sıkıştırılır, bu nedenle de yalnızca rafın bitişik olduğu masada okunabilirdi. Daha küçük ve ucuz olan basılı kitapların ortaya çıkmasıyla birlikte, uzun odalara yerleştirilen sıralar ve raflı masaların yerini duvar rafları almaya başladı. Okuma salonlarıyla kitapların korunduğu mekânlar birbirinden ayrıldı ve kitaplar, duvarları tavana kadar raflarla kaplı odalarda saklanmaya başladı. İtalyan asıllı İngiliz kütüphaneci Anthony Panizzi'nin British Museum'da yaptığı salon, 19. yüzyılın en işlevsel okuma salonlarından biriydi. Okuma masalarıyla başvuru koleksiyonunu barındıran büyük bir rafın yer aldığı bu geniş, daire planlı mekâna çepeçevre demir kitap rafları yerleştirilmişti. 19. yüzyılın sonlarında kitapların, okurların kullanımına açılmasıyla birlikte, daha alçak raflara yerleştirilmeleri ve daha basit bir sisteme göre düzenlenmeleri gerekti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra çoğu kütüphane, okur sayısı arttıkça kitap raflarının ve okuma mekânlarının da kolayca genişletilmesini sağlayan modüler sistemleri benimsedi.

Gezici kütüphaneler. Öte yandan, yerleşik bir kütüphane kurmak için çok küçük olan kırsal ve kentsel bölgelere kütüphane hizmetlerinin götürülmesi amacıyla gezici kütüphaneler geliştirildi. Bu tür kütüphanelerin ilk örnekleri 19. yüzyılda İngiltere'de görüldü. O dönemde, içine kitap rafları yerleştirilen atlı arabalarla hem köy merkezlerine, hem de tek tek evlere kütüphane hizmeti götürüldü. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bu amaç için özel olarak tasarlanmış motorlu taşıtlar kullanılmaya başladı. Bunlar, özellikle Fransa, Almanya, SSCB ve İskandinav ülkelerinde yaygınlaştı.

Gezici kütüphaneler okul bölgelerine hizmet götürmek, görsel eğitim araçları sağlamak ve eğitici sergiler taşımak amacıyla da kullanılır. Bazı ülkelerde telefonla sipariş alınarak ya da gemilerle kitap taşınarak gezici kütüphane hizmetleri daha da yaygınlaştırılmıştır. Örneğin Kanada'da Eskimolarla ilişki kurma amacıyla bu yol denenmiştir. Türkiye'de de kütüphane kurulamayacak kadar dağınık olan yerleşim merkezlerine hizmet götüren 40 tane gezici kütüphane vardır.

Kütüphanelerin çalışması. Olanakları ve bütçeleri bütün basılı malzemeleri toplamaya yetmeyeceğinden, her kütüphanenin belli bir seçme yapması gerekir. Halk kütüphanelerinin bu açıdan en önemli sorunu, okur çoğunluğuna yönelik malzemeler ile uzman araştırmacıların özel istekleri arasında denge sağlamaktır. Ayrıca çeşitli biçimlerdeki sansür uygulamaları da kütüphanelerin malzeme seçimini etkiler.

Malzeme toplandıktan sonra kütüphanecilerce kataloglanır. Kataloglama işlemi, malzemelerin, genellikle yazara, kitap adına, konuya ya da bunların belli bir bileşimine göre sınıflandırılarak kataloglara kaydedilmesini içerir. Günümüzde en yaygın sınıflandırma sistemleri, Dewey Ondalık, Ondalık ve Kolon Sınıflandırma sistemleridir. *Ayrıca bak.* kütüphane katalogu; kütüphane sınıflandırma sistemleri; kütüphanecilik.

Türklerde kütüphane. Türklerde ilk kez Orta Asya'da Uygurların bir kütüphane oluşturduğu bilinmektedir. Karahoça ve Turfan kazılarında da 30 bin kadar yazma ortaya çıkarılmıştır. Türklerin İslam dinini kabul ettikten sonra kurdukları ilk devlet olan Gaznelilerde de Gazneli Mahmud'un büyük saray kütüphanesi ünlüydü.

Büyük Selçuklular döneminde başkent Merv'de cami içinde yer alan Aziziye ve Kemaliye kütüphaneleri, Medrese-i Amidiye içindeki Medrese ve Hatuniye kütüphaneleri gibi 10 tane kütüphane kuruldu.

Nizamülmülk'ün Bağdat ve Nişapur'da açtığı Nizamiye medreselerinin kütüphanelerindeki değerli yazma koleksiyonlar günümüze değin korundu. Anadolu Selçuklularında kütüphaneler daha çok Konya'da toplanmıştı. Altun Abanın İplikçi Medresesi'nde kurduğu iki kütüphanenin işleyiş düzeni 1201 tarihli vakfiyesinde anlatılmıştı. Birçok İslam bilgininin yararlandığı Sadreddin Konevi Kütüphanesi'nden de 61 tane yazma günümüze ulaştı.

Osmanlılarda genellikle bir medrese bünyesinde yer alan kütüphanelerin ilki Osman Bey döneminde İznik'te, ikincisi Lala Şahin Paşa tarafından Bursa'da kuruldu. İstanbul'un alınışından sonra kentteki ilk medrese Ayasofya yakınlarında açıldı. Bu medresenin kütüphanesi de 1464'te kuruldu. Bunu Zeyrek Camisi'ndeki, Eyüpsultan ve Fatih külliyelerindeki medrese ve kütüphaneler izledi. Eyüpsultan Camisi'ndeki kütüphane halka açık ilk vakıf kütüphanesiydi. İstanbul'dan başka Amasya'da, Edirne'de, Bursa'da, Taşköprü'de, Yozgat'ta, Manisa'da ve Trabzon'da medrese kütüphaneleri kuruldu.

Osmanlılarda ikinci bir kütüphane türü cami kütüphaneleriydi. Yazma kitaplar caminin bir köşesindeki birkaç dolapta ya da ayrı bir odada korunurdu. Daha çok hadis, akaid, fıkıh konularındaki yapıtlardan ve Kuran'lardan oluşan bu koleksiyonlar herkesin yararlanmasına açık bulundurulurdu. İstanbul'da Fatih, Şehzade, Eyüpsultan, Süleymaniye, Beyazıd başta olmak üzere birçok camide, Anadolu'da da Bursa, Sivas, Van, Kütahya, Edirne, Safranbolu, Lapseki gibi kentlerde cami kütüphaneleri kurulmuştu.

Osmanlı döneminde tekke kütüphaneleri de yaygındı. Bunlarda daha çok tasavvufa ilişkin dinsel yapıtlar bulunurdu. Murat Molla'nın 1775'te Çarşamba'daki Nakşibendi Dergâhı'nda, Halet Efendi'nin 1828'de Galata (Kulekapısı) Mevlevihanesi'nde kurdukları kütüphaneler bu tür kütüphanelerin örnekleri arasındadır.

I. Mehmed (Çelebi) döneminde başlayan saray kütüphanesi kurma geleneği II. Mehmed'in (Fatih) hükümdarlığında da sürdü. Ünlü bilgin Molla Lütfi, II. Mehmed'in özel kütüphanecisi olmuştu. Sarayın kütüphanesi III. Ahmed (1703-30) ve II. Abdülhamid (1876-1909) dönemlerinde çok zenginleşti.

Osmanlılarda ulemanın ileri gelenleri de pek çok vakıf kütüphanesi kurmuştu. Bunların, en küçük ayrıntılar bile düşünülerek hazırlanmış iç yönetmelikleri vardır. Vakıf kütüphanelerinin ilki 1661'de Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın kurduğu Köprülü Kütüphanesi'ydi. 1741'de Atıf Efendi, 1755'te Nuruosmaniye, 1916'da Millet kütüphaneleri kuruldu.

1869'da çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle(*) kütüphanelerin denetimi Maarif Nezareti'ne verildi. Böylece kütüphaneler ilk kez devletin eğitim politikası içinde ele alınmış oluyordu. Komisyonlar kurularak İstanbul'daki 69 vakıf kütüphanesi için 40 ciltlik bir katalog basıldı. 1882'de kütüphanelerin Maarif Nezareti'nce denetlenmesini öngören bir yönetmelik çıkarıldı ve ilk büyük devlet kütüphanesi olan Kütüphane-i Umumi-i Osmani (bugün Beyazıt Devlet Kütüphanesi[*]) açıldı.

1912'de İzmir ve Kayseri'de, 1917'de Eskişehir ve Konya'da, 1918'de Diyarbakır'da, 1920'de de Bursa'da Milli Kütüphane adıyla yeni kütüphaneler kuruldu.

1925'te Maarif Vekâleti Hars Dairesi müdürü Hamit Zübeyr Koşay mevcut kütüphanelerle ilgili geniş bir rapor hazırladı. Aynı yıl, Paris'te kütüphanecilik öğrenimi görmüş olan Fehmi Ethem Karatay, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde bir kütüphanecilik kursu açtı.

1934'te çıkarılan 2527 sayılı yasa Türkiye'de basılan her yapıttan beş nüshanın Ankara İl Halk Kütüphanesi'nde, Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde, İzmir Milli Kütüphane'de ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde toplanması hükmünü getirdi. 1976'da çıkarılan bir yasayla TBMM Kütüphanesi de bu kütüphaneler arasına katıldı.

Adnan Ötüken'in girişimiyle 16 Ağustos 1948'de Ankara'da Milli Kütüphane açıldı.

Devletin özel olarak kurdurduğu kütüphane sayısı 1987'de 72'ye ulaşmıştır. Günümüzde etkinlik gösteren toplam kütüphane sayısı 812'dir. Bunlardaki toplam kitap sayısı ise yaklaşık 6,5 milyondur. Çeşitli illerdeki halk ve çocuk kütüphaneleri, Kültür Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü'nün yönetimindedir.

Türkiye'deki kütüphanelerin önemli bir bölümünü oluşturan üniversite kütüphaneleri ise oldukça plansız bir örgütlenme ve gelişme göstermiştir. En önemli üniversite merkez kütüphaneleri İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Boğaziçi Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi'ninkilerdir. Boğaziçi, Orta Doğu Teknik ve Hacettepe üniversiteleri kuruluşlarından bu yana merkezî kütüphane sistemini benimsemişlerdir.

Türkiye'de hızlı gelişme gösteren başka bir kütüphane türü de banka, fabrika, şirket, yayın ve meslek kuruluşlarının özel araştırma kütüphaneleridir. *Ayrıca bak.* bilişim; kütüphane katalogu.

kütüphane katalogu, bir kütüphanede bulunan kitap, süreli yayın vb belgelerin belirli bir sınıflandırma sistemine ve kataloglama ilkelerine göre düzenlenmiş kaydı.

Bu kayıtlar kitap, kart, film ya da teyp bandı halinde korunabilir. Geniş kullanıma açık halk kütüphanelerinin çoğalmasıyla, kart sistemi ve standart kataloglama kodları gittikçe yaygınlık kazanmıştır.

Avrupa kütüphanelerinde eskiden çoğunlukla kitap biçiminde kataloglar kullanılırdı. Bunlarda, ender olarak yararlanılan kitaplara öncelik verilmişti. İlk kitap katalogları demirbaş listelerinden, kişisel kataloglardan ve kurum kütüphanelerinin kataloglarından oluşuyordu. Ayrıca *Publishers' Trade List Annual* (Yıllık Yayın Satış Listesi) ve *Books in Print* (Baskıdaki Kitaplar) gibi, bir bölümü günümüzde de kullanılan kitapçı ve yayımcı katalogları vardı. Bugün İsveç, İngiltere, Hollanda, Almanya gibi ülkelerde, antika değeri taşıyan yapıtlar için hâlâ kitap biçimindeki kataloglar kullanılmaktadır. Birçok kütüphanede hem kitap, hem de kart katalogları bulunur. Kitap katalogları daha seyrek olarak ve özel amaçlarla kullanıldığından, başvuru kaynakları bölümünde korunur.

Kart katalogu yazara, konuya ya da başlığa göre (sözlük gibi) alfabetik sırayla düzenlenebilir; her biri yazar, başlık ve konuya göre üç kataloga ya da biri yazar ve başlığa göre, öbürü konuya göre düzenlenen iki kataloga bölünebilir. Ayrıca Dewey Ondalık Sınıflandırma Sistemi gibi bir sisteme ya da konu sıralamasına göre düzenlenerek sınıflandırılabilir. Sözlük kataloglarda bazen birden çok sınıflandırma yöntemi kullanıldığı da olur. Genellikle, halk kütüphaneleri sözlük katalogunu, üniversiteler Kongre Kütüphanesi Sınıflandırma Sistemi'ni, araştırma kütüphaneleriyse sınıflandırılmış katalogları yeğlerler. Teknolojik gelişmeler sonucu bilgisayarlarda hazırlanan kitap katalogları ve yerel, ulusal ya da uluslararası bilgi alışverişini sağlayan Makinelerce Okunabilir Katalog (MARC) teypleri kullanılmaya başlamıştır. Koleksiyonları kolaylıkla korunabilir boyutlara indiren mikroform araçları, ayrıca koleksiyonların depolanmasını sağlayan magnetik tel, teyp ve diskler de kütüphanecilikteki başka teknolojik yeniliklerdir. Bir kitabın, film, plak, kaset gibi kitap dışı bir belgenin ya da özel koleksiyonun nerede bulunabileceğini gösteren *National Union Catalog* (Ulusal Toplu Katalog) ve *British Museum General Catalogue* (British Museum Genel Katalogu) gibi genel kataloglar da geliştirilmiştir.

Kütüphane kataloglaması, ciltleri bazı kurallara göre betimleyerek bir kataloga kaydetme işlemidir. Kitap ya da kitap dışı bir belgenin fiziksel niteliklerini belirten öğelerin seçimi ile düzenlenmesini kapsayan bu süreç, kataloglama, betimleme ve konu analizi işlemlerine ayrılabilir. Kitap ya da kitap dışı belgenin tam bir kaydını içeren betimleme işleminde, bir yapıtın tanımlanması ve benzer özellikler taşıyan başka yapıtlardan ayırt edilmesi gerekir. Konu analizi ise, bir yapıta konu başlığı verilmesini içerir. Yapıtın içeriğini belirten sözcüklerden oluşmuş konu başlıkları, yazar adı ya da başlığın bilinmediği durumlarda istenen malzemeye ulaşılmasını sağlar.

Katalog kayıtlarıyla bir yapıta yazar, başlık ya da konu aracılığıyla ulaşılabilir. Ortak bir çalışmanın ürünü olan ya da farklı kişilere ait yapıtların derlenmesiyle oluşmuş (yani birden çok yazar, çevirmen vb adı taşıyan) yapıtlar söz konusuysa ek kayıtlar gerekebilir. En yaygın bilgi kayıt aracı katalog kartıdır. Kayıt ilkeleri ve kuralları ise her kütüphanenin benimsediği kataloglama sisteminde tanımlanmıştır. Ayrıca pek çok kütüphane birim kart sistemi olarak bilinen yöntemle bir asal bir de ikincil kayıt kartı hazırlar. Asal kayıtlar yazara göre, yazar bilinmiyorsa başlığa göre yapılır.

Kataloglama süreci altı aşamaya ayrılabilir: Kaydın belirlenmesi, betimleme, sınıflandırma, bir ya da birkaç konu başlığının verilmesi, kitap ve kartın etiketlenip işaretlenmesi, sıraya koyma. Kaynakça betimlemesi genellikle yazar adı, başlık, baskı sayısı, yayım yeri, yayımcı ve sayfa sayısı gibi bilgileri içerir.

Katalog kartlarının merkezî olarak işlenip dağıtılması düşüncesini 1850'de ABD'li Charles Jewett ortaya attı. ABD'de Kongre Kütüphanesi ile kütüphane malzemeleri üreten H. W. Wilson Company adlı özel kuruluşun hazırladıkları ticari amaçlı kartlar, bu yöntemin uygulamaya konmasını sağladı. Günümüzde de kartlar, üye kütüphanelerin katılımıyla oluşturulan sistemler ya da ağlar aracılığıyla tek merkezden hazırlanır. Ortak kataloglama, merkezî kataloglama sisteminin bir parçası olabilir; böylece sisteme üye bir kütüphane öbürleri adına kataloglama sorumluluğunu üstlenir. Angloamerikan ve Alman kataloglama kuralları arasındaki farklardan ötürü uluslararası alanda merkezîleşme ve işbirliği sağlanamamaktadır.

kütüphane sınıflandırma sistemleri, kütüphanelerde kitap ya da başka malzemelerin çabuk ve kolayca bulunmasını sağlamak amacıyla uygulanan düzenleme sistemleri. Kataloglama, kitabın (ya da başka malzemenin) fiziksel özellikleri ve başlığına ilişkin bilgi sağlamak için kullanılırken, sınıflandırma sisteminde her malzemeye türü ve yazarıyla ilgili bir yer numarası verilir; böylece malzeme, bilgi dalına göre sınıflandırılarak kütüphanede belli bir yere yerleştirilmiş olur. Benzer malzemeleri belli bir ilkeye göre belli bir biçimde düzenlemek, çeşitli kaynaklardan bilgileri birleştirme ve denetleme olanağı sağlar.

Sınıflandırma sistemlerinin doğal ya da temel sistem (örn. konulara göre sınıflandırma), rastlantısal sistem (örn. kronolojik ya da coğrafi sınıflandırma) ve yapay sistem (örn. alfabeye, dile, biçim, boyut ya da sayısal düzene göre sınıflandırma) olmak üzere farklı türleri vardır. Ayrıca sınıflandırmanın derecesi de (örn. çok ayrıntılı alt bölümlere dayalı kapalı sınıflandırma ya da alt bölümlerin bulunmadığı geniş sınıflandırma) sisteme göre değişebilir. Belli bir kütüphanenin ve bu kütüphaneden yararlananların gereksinmeleri doğrultusunda, malzemeye ulaşmak ve malzemeyi denetim altında tutmak için değişik yollar sağlayan çeşitli sınıflandırma sistemleri geliştirilmiştir. Genel olarak her sistem, bilgilerin belli ilkelere göre sınıflara, bölümlere ve alt bölümlere ayrıldığı bir düzenlemeden oluşur.

Her sınıflandırma sisteminde ya yalnızca başlıkları veren özel bir dizin ya da başlıkların başka başlıklarla karşılıklı bağlantılarını veren bir dizin bulunmalıdır. Ayrıca teknik ya da herkesin anlayabileceği düzeyde özel terimlerle sınıflandırmayı gösteren simgeler düzeni kullanılır. Simgeler saf (yani ya bütünüyle sayısal ya da bütünüyle alfabetik) ya da alfabetik, sayısal ve öbür simgelerin bir karışımı olabilir; ayrıca anımsamayı kolaylaştırıcı bir ilkeyi de içerebilir.

Günümüzde en yaygın sistemler Dewey Ondalık Sınıflandırma Sistemi(*), Kongre Kütüphanesi Sınıflandırma Sistemi(*) ve kütüphane sınıflandırma sisteminden çok, kaynakça sistemi niteliğinde olan Bliss Sınıflandırma Sistemi(*) ile Kolon Sınıflandırma Sistemi'dir(*). Ayrıca özel kütüphanelerle araştırma kütüphaneleri, belli ölçüde var olan sınıflandırma sistemlerini temel almakla birlikte, kendi koleksiyonlarının özel niteliğini de göz önünde bulundurarak özgün sistemler geliştirebilirler. ABD ve Kanada'daki halk kütüphanelerinin çoğunda Dewey Ondalık Sınıflandırma Sistemi kullanılır. Üniversite kütüphaneleri ile özel kütüphaneler ise, uzmanlaşma olanağını artıran ve özel koleksiyonların daha etkili biçimde düzenlenmesini sağlayan Kongre Kütüphanesi Sınıflandırma Sistemi'ni yeğler.

kütüphanecilik, kütüphane işletmesine ve yönetimine ilişkin ilke ve uygulamaları araştıran uzmanlık dalı. Kütüphanelerin Antik Çağdan beri var olmasına karşın, kütüphaneciliğin geçmişi ancak 19. yüzyılın ikinci yarısına değin uzanır. Bu yüzyılda, kütüphane malzemelerinin derlenmesi, düzenlenmesi ve kullanıma sunulmasındaki gelişmelerle birlikte belgebilim (dokümantasyon) ve bilgibilim (enformasyon) adıyla birbirine bağlı iki disiplin ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da kitap sayısında görülen hızlı artış, kütüphanecilerin görevlerinde köklü değişikliklere yol açtı. Bu iş için eskiden çok kitap okumak yeterli olurken, yeni yetişen kütüphanecilerin örgütsel ve yönetsel beceriler edinmeleri, ayrıca kitaplara kolay ve hızlı ulaşılmasını sağlayan bazı yöntemlerin geliştirilmesi gerekli oldu. Böylece bu konuda uzmanlık eğitimine gereksinme duyuldu. ABD'de kütüphanecilik eğitiminin öncülerinden Melvil Dewey(*), 1887'de kütüphaneciler için ilk eğitim programını hazırladı.

Türkiye'de kütüphanecilik eğitimi 1925'te İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde Fehmi Ethem Karatay(*) yönetiminde düzenlenen kurslarla başladı. Dört ay süren bu kurslardan sonra 1936'da Ankara Ziraat Enstitüsü Kütüphanesi'nin kurucusu J. Stummvol benzer kurslar düzenledi. 1942-52 arasında da Adnan Ötüken, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde uzun süreli bir kurs programı gerçekleştirdi.

Yüksek kütüphanecilik öğretimi ise ilk kez Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde başladı. 1954-55 ders yılı başında fakültede, Amerikan Ford Vakfı'nın mali yardım ve öğretim kadrosu katkısıyla Kütüphanecilik Bölümü açıldı. 1964-65 ders yılında da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, Köln Üniversitesi Kütüphanecilik Okulu'nun yöneticisi Rudolf Juchhof'un başkanlığındaki Kütüphanecilik Bölümü öğretime başladı. Hacettepe Üniversitesi'nde 1972'de açılan Kütüphanecilik ve Dokümantasyon Enstitüsü ise lisansüstü öğretim vermektedir.

Birçok ülkede kütüphanecilerin yetiştirilmesinde ve kütüphane sistemlerinin geliştirilmesinde ulusal ya da bölgesel düzeydeki kütüphane birlikleri etkin rol oynar. Örneğin 1876'da kurulan Amerikan Kütüphane Birliği (ALA), bir yandan kütüphaneci yetiştirmek ve kütüphane hizmetlerini geliştirmek için çalışmalar yürütürken, bir yandan da çok sayıda yayın yapar ve her yıl ulusal konferanslar düzenler. Bütün dünyada benzer nitelikte meslek birlikleri vardır; bunların bazısı belli konularda uzmanlaşmış kütüphaneleri desteklemek amacıyla kurulmuştur.

1927'de kurulan Uluslararası Kütüphane Birlikleri ve Kurumları Federasyonu'na (IFLA) 1976'da bugünkü adı ve statüsü verildi. IFLA, kuruluşunun ilk yıllarında uluslararası alanda kütüphaneler arası ödünç verme sistemiyle ilgili bir anlaşma

yapılmasını, süreli yayınların daha kolay ve ucuz biçimde elde edilmesini, uluslararası kütüphanecilik sorunları konusunda UNESCO ve başka uluslararası kuruluşlarla işbirliği oluşturulmasını sağladı. 1973'te federasyona bağlı Evrensel Kaynakça Denetimi Uluslararası Dairesi kuruldu.

Bir başka önemli uluslararası kuruluş 1895'te Uluslararası Kaynakça Enstitüsü adıyla kurulan Uluslararası Dokümantasyon Federasyonu'dur (FID). Başlangıçta dünyadaki büyük kütüphanelerin genel bir kart katalogunu hazırlamak amacıyla kurulan örgüt, sonradan daha çok belge sağlama, sınıflandırma (özellikle Ondalık Sınıflandırma Sistemi), belge çoğaltma ve bilgi sağlama gibi hizmetlere yönelmiş, ayrıca bilgilerin mekanik ya da elektronik yöntemlerle depolanarak yeniden kullanılması gibi sorunlarla ilgilenmeye başlamıştır. Gerek IFLA, gerekse FID, uluslararası kitap alışverişini kolaylaştırmak amacıyla kaynakça başvuru malzemelerinde, süreli yayın başlıkları için kullanılacak kısaltmalarda, harf çevirisinde (transliterasyon) ve başka teknik konularda uluslararası standartlaşma sağlamak amacıyla 1946'da kurulan Uluslararası Standartlar Örgütü'yle (ISO) işbirliği içindedir. Ayrıca tarım kütüphanelerinde, belgebilim merkezlerinde, hukuk ve müzik kütüphanelerinde çalışan görevlilerin oluşturduğu uzmanlaşmış, uluslararası düzeyde birlikler vardır.

Milletler Cemiyeti'nce kurulan Uluslararası Düşünsel İşbirliği Enstitüsü'nün yürüttüğü çalışmalar, enstitü kapatıldıktan sonra bir ölçüde UNESCO tarafından sürdürüldü. UNESCO'nun bu alanda dört ana hedefi vardı: Kaynakça hizmetlerinin iyileştirilmesini sağlamak, halk kütüphanelerini geliştirmek, her türlü bilginin serbestçe akışını kolaylaştıracak uluslararası anlaşmalar yapmak ve uluslararası yayın alışverişini geliştirmek. Kaynakça hizmetlerinin iyileştirilmesine yönelik çabalar sonucu ulusal kütüphaneler ve kaynakça merkezleri kuruldu; eğitimde, doğa bilimleri ile sosyal bilimlerde ve başka uzmanlık alanlarında kaynakça ve belge düzeni giderek gelişti; ISO ve FID'le işbirliği yapılarak uluslararası kaynakça standartları oluşturuldu; birçok ülkede telif hakkı yasaları çıkarıldı ve kataloglama uygulamaları iyileştirildi.

Ayrıca bölgesel seminerler düzenlenmesi ve UNESCO ya da ülke yönetimleri tarafından örnek halk kütüphaneleri kurulması (ilki 1951'de Delhi'de açıldı), halk kütüphanelerinin geliştirilmesi yolunda önemli adımlar oldu. Bu gelişmeler, çeşitli ülkelerde kütüphanelerle ilgili yeni yasal düzenlemeler yapılmasını ve kütüphanelerde danışma hizmetlerinin oluşturulmasını sağladı. UNESCO çok sayıda ulusal, bilimsel, teknik ve eğitsel belgebilim merkezinin kurulmasına yardımcı oldu; terminoloji ve çeviri gibi özel konularda araştırmalar yapılmasını destekledi. Bazı çalışmaları doğrudan kendi örgütüyle yürüten UNESCO, ayrıca üye ülkelere ya da ülke gruplarına yardımcı olmakta, Birleşmiş Milletler ve bağlı kuruluşlarıyla IFLA, FID ve başka uluslararası örgütlerle işbirliği yapmakta, belli projelerin gerçekleştirilmesi için çeşitli örgüt, birlik ve kurumlara para yardımı sağlamaktadır. Bu etkinliklerde kullanılan yöntemler arasında, uzmanların katıldığı uluslararası konferans ve toplantılar düzenlemek, bölgesel seminerler yapmak ve çalışma grupları oluşturmak, üye ülkelere uzman ve danışman sağlamak, burs vermek, pilot projeler oluşturmak, uluslararası anlaşmalar önermek, yayın çıkarma ya da çıkarılmakta olan yayınlara destek verme de içinde olmak üzere bilgi derlemek ve yaymak sayılabilir.

Çok sayıda uluslararası örgütün kütüphaneleri ise 1963'te kurulan Uluslararası Kütüphaneler Birliği'ne (AIL) bağlıdır.

Kvangcu, GVANGCU olarak da bilinir. Güney Kore'nin güneybatı kesimindeki Çalla-nam (Güney Çalla) ilinin merkezi kent. İlin dağlık bölgesinin ucunda yer alır. Eski bir kent olan Kvangcu, Üç Krallık döneminden (İÖ y. 57 - İS 668) bu yana yörenin ticaret ve yönetim merkezidir. 1914'te Seul'e uzanan demiryolu hattının tamamlanmasından sonra kentte pamuklu kumaş, bira ve çeltik fabrikaları kuruldu. Kore Savaşı (1950-53) sırasında kentin varoşları askeri eğitim merkezi oldu. 1967'de bir otomobil fabrikasının çevresinde kümelenen sanayi bölgesinin yapımına başlanmasıyla kent hızla gelişti. Yapılan tesisler arasında tarım ürünlerini depolama ve işleme tesisleri de bulunuyordu. Kentsel planlama da bu dönemde başladı. Kore'nin güneybatı kesiminin ulaşım merkezi olan kent, kuzeyde Seul'e ve doğuda Pusan'a hava, kara ve demir yoluyla bağlanır. Çosan Üniversitesi ile iki yüksekokulun bulunduğu kentin çevresindeki tepelerde eski tapınaklar ve mezarlar vardır. Nüfus (1990) 1.145.000.

Kvaran, Einar Hjörleifsson (d. 6 Aralık 1859, Vallanes - ö. 21 Mayıs 1938, Reykjavík, İzlanda), İzlandalı gazeteci, romancı, öykücü, şair ve oyun yazarı. 19. yüzyıl sonunun etkili eleştirmenlerinden Danimarkalı Georg Brandes'in radikal görüşlerinden esinlenmiş, o dönemde İzlanda edebiyatı ve düşüncesinde yaşanan canlanmada büyük rol oynamıştır.

Bir din adamının oğluydu. Kopenhag Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra, İzlandalı genç radikallerden oluşan bir topluluğa katıldı. 1885'te Kanada'daki Winnipeg'e gitti ve 10 yıl boyunca oradaki İzlandalı göçmenler arasında önde gelen bir gazeteci ve yayımcı olarak tanındı. Yaşamının geri kalan bölümünü Reykjavík'te gazetecilik ve yazarlık yaparak geçirdi.

Kvaran halkın sevdiği bir yazardı. Yapıtlarında siyasal bağımsızlığa, daha iyi bir toplumsal düzene ve eğitime duyulan özlemleri dile getirdi. Kanada'da bulunduğu dönemde tinselciliği benimsedi ve yaşamının sonuna değin bu akımı savundu. 1906'ya değin gazetecilik yaparak, 1910'dan sonra da hükümetin verdiği bağış sayesinde yazarlığı sürdürdü. Romanlarının çoğunda bir tezi savunmak isteği ağır basar. Roman karakterleri de çeşitli düşüncelerin sözcüleri olmaktan öteye geçmez. En iyi yapıtları, ustaca bir anlatımın ürünü olan öyküleridir.

Kvasir, İskandinav mitolojisinde bütün insanların en bilgesi olan şair. Kanının Suttung adlı dev tarafından balla karıştırılmasıyla elde edilen likör, içenlere bilgelik ve esin veriyordu. Kvasir İskandinav mitolojisinde iki rakip grubu oluşturan Aesir ve Vanir tanrılarının eski bir barış töreni uyarınca bir kaba attıkları tükürüklerden doğdu. Her yeri dolaşarak insanlara bilgisini aktardı ve öğütler verdi; sorulan her soruyu her zaman doğru yanıtladı. Eğitimden ve bilgiden usanmış Fjalar ve Galar adlı iki cüce, Kvasir'i öldürerek kanını Odhrörir adlı tılsımlı kazana akıttılar. Kvasir'in öldürülüşünün öyküsü, *Edda*'ların bir bölümünü oluşturan *Braga Raedur*'da (Bragi'nin Sohbetleri) yer alır.

kvaşiyorkor, temel aminoasitleri içeren proteinlerin yeterince alınamadığı durumlarda ortaya çıkan beslenme bozukluğu. Sıklıkla nişastalı beslenmeye ağırlık verilen ve az miktarda protein tüketilen tropik ve astropik bölgelerde görülür. Özellikle sütten kesildikten sonra tahıl, manyok, muz ve tatlıpatates gibi nişastalı besinler verilen bebekler ve küçük çocuklarda yaygın olarak rastlanır.

İlk kez 1932'de tanımlanan bozukluğa Gana lehçesinde "yeni kardeşin doğumuyla bakımsız kalan çocuk", başka bir lehçede de "kırmızı çocuk" anlamına gelen kvaşiyorkor adı verilmiştir. Kırmızı çocuk terimi, hastalıkta saçların ve derinin kırmızımsı renk almasından kaynaklanır. Öbür belirtiler deride kuruma ve dökuntu, karında şişkinlik, ödem, halsizlik ve huzursuzluk, ishal gibi sindirim sistemi bozuklukları, kansızlık ve karaciğerde büyüme ve yağlanmadır.

Kaymağı alınmış sütten hazırlanan süt tozunun kvaşiyorkor tedavisinde etkili olduğu kanıtlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ile Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) gibi uluslararası örgütler hastava yaşadığı bölgede kolayca ve bol bulunan yüksek proteinli bitkisel besinler verilmesini önerir. Yaşamın ilk yıllarında ortaya çıkan hastalığın erişkinlik döneminde karaciğer sirozuna, hatta beynin gelişmesinde kalıcı bozukluklara yol açabileceği saptanmıştır. Ayrıca besinlerle yeterince protein alınırsa vücudun savunma mekanizmalarının enfeksiyonlarla daha kolay başa çıkabildiği bilinmektedir.

Protein yetersizliği dışındaki kvaşiyorkor nedenleri arasında bağırsakta emilim bozukluğu, böbrek hastalıkları, yanıklar ve vücutta aşırı miktarda protein kaybına yol açan travmalar sayılabilir. Genellikle başka besinlerin yetersizliği ve yiyeceklerle alınan kalori miktarının düşüklüğü de hastalığa yol açar. Besinlerle alınan protein yeterli olsa da kalori miktarı düşükse, proteinlerin bir bölümü vücudun enerji gereksinimini karşılamak için yıkılacağından beslenme yetersizliği ortaya çıkar. Protein ve kalori yetersizliğinin birlikte olduğu durumlarda çocukta zayıflama ve büyüme geriliği vardır. Çocuğa kalori ve temel aminoasitleri içeren proteinler bulunan besinlerin verilmesiyle kısa sürede iyileşme görülür.

Kwahu Platosu, Gana'nın güney kesiminde plato. Volta Irmağı havzasının güney ucunu oluşturur ve Wenchi'den Koforidua'ya kadar 190 km boyunca kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanır. Gana'daki ana su bölümü çizgisini oluşturan plato Atlas Okyanusuna dökülen ırmakları (Birim, Pra, Ankobra) Volta sisteminden (Afram, Pru, Sene) ayırır. Ortalama yüksekliği 460 m'dir. Kuzey ve güney sınırını aşınıma (erozyon) uğramış çıplak basamaklar oluşturur. Derin vadilerle yarılmış olan platoda Akwawa (790 m) ve Ejuanema (743 m) gibi doruklar yükselir. Plato güney sınırındaki sık ormanlarla kaplı bölgeyi iç kesimlerden gelen harmattan rüzgârlarından korur. Atlas Okyanusuna uzanan geleneksel ticaret yolunun geçtiği batı kesiminde kakao ekimi yapılır. Doğu kesiminde ise sebzecilik önemlidir. Platodaki başlıca kasabalar Wenchi, Mampong, Mpraeso ve Abetifi'dir.

Kwajalein Atolü, KWAJALONG olarak da bilinir. Büyük Okyanusta, Marshall Adalarının batısındaki Ralik (Sunset) Takımadalarında atol. Yönetsel bakımdan Pasifik Adaları Vesayet Bölgesi'nin bir parçasıdır. Dünyanın en büyük lagününü (1.697 km²) çevreleyen bir dizi mercan adacığından oluşur. Adaların toplam yüzölçümü 16 km²'dir. II. Dünya Savaşı sırasında ABD

birlikleri tarafından ele geçirilen ilk Marshall Adalarındandır. Liman ve havayolu durağı olarak hizmet veren adalarda ABD'nin füzesavar ve füze deneme tesisleri vardır. Nüfus (1988) 9.311.

KwaNdebele, Güney Afrika'da, Transvaal'ın orta kesiminde, Bandebele halkına ayrılmış yurtluk (*bantustan*). Yüzölçümü 920 km²'dir. Johannesburg'un 160 km kuzeydoğusunda, 1.060 m yükseklikteki kuru bir savan bölgesinde yer alır. Transvaal Bandebelelerinin Bophuthatswana yurtluğundan çıkarıldıkları 1979'da kurulmuş, 1981'de de özerklik kazanmıştır. Yerleştirme programı uyarınca 12 ayrı kamp oluşturulan KwaNdebele'de 1982'nin sonuna gelindiğinde ülkedeki Bandebelelerin yaklaşık yüzde 40'ı yaşıyordu. KwaNdebele'nin yasama meclisi yeni kurulan Siyabuswa kasabasında toplanır; kasabada bir de öğretmen okulu vardır.

17. yüzyılda bugünkü adı Natal olan bölgeden üç ayrı topluluk halinde Transvaal'e göç eden Bandebeleler, uzun süre hem birbirlerinden, hem de Zimbabveli Bandebelelerden kopuk olarak yaşadılar. Eskiden geçimlerini sığır besiciliğinden sağlayan Transvaal Bandebelelerinin çoğu günümüzde sözleşmeli işçi olarak çalışmaktadır. Bölgede yeterli su bulunmayışı, gelişmeyi engellemektedir.

Transvaal Bandebeleleri el sanatları, özellikle de renkli boncuk işleriyle tanınırlar. Nüfus (1991) 298.790.

Kwara, Nijerya'nın ortabatı kesiminde eyalet. Yüzölçümü 66.869 km²'dir. Büyük bölümü savanlarla kaplı olmakla birlikte, güneyinde ormanlık bölgeler de yer alır. Savanlık bölgenin hemen tamamı 19. yüzyılın başlarında Fulaniler (Peuller) tarafından fethedildi ve 1897'ye değin Fulani İmparatorluğu'nun bir parçası olarak kaldı. 1900'de Kuzey Nijerya Protektorası topraklarına, 1914'te birleşik Nijerya Kolonisi ve Protektorası'na, 1954'te de Kuzey Bölgesi topraklarına bağlanan bölge, 1967'deki yönetsel düzenleme sırasında eyalet statüsü kazandı. 1976'da eyalet sayısı 12'den 19'a çıkarılınca eyalet sınırları içinde yer alan üç İgala yerleşmesi Benue eyaletine bağlandı.

Kwara, ülkenin en seyrek nüfuslu eyaletlerinden biridir. Yoruba, Nupe, Bunu (Kabba), İgbira, İgala, Bargu (Bariba), Busa (Bussangi) ve Fulani (Peul) halklarından oluşan nüfusun büyük bir bölümü Müslümandır. Eyaletin en önemli tarım ürünleri yam, manyok, mısır, kocadarı, kumdarı, soğan ve baklagillerdir. Ayrıca pirinç, şekerkamışı, pamuk ve tütün yetiştirilir. Başlıca el sanatları ürünleri pamuklu dokuma, çanak çömlek ve hasır işleridir.

Eyaletin merkezi ve en büyük kenti olan Ilorin, bir sanayi ve eğitim merkezidir. Kentte gıda ve demir işleme sanayilerinin yanı sıra bir üniversite ile bir yüksekokul vardır. Öteki sanayi kasabaları Ajaokuta ve Jebba'dır. Ajaokuta'da büyük bir demir-çelik fabrikası, Jebba'da ise kâğıt hamuru, kâğıt ve şeker fabrikaları vardır. Jebba'daki hidroelektrik enerji santralı ile Kanji'deki hidroelektrik santral Nijer Barajları Projesi kapsamındadır.

Udi-Nsukka Platosunun kuzey kesimindeki Okaba'dan çıkarılan kömür bütün ülkeye dağıtılır. Lokoja'nın kuzeyindeki Agbaja Platosunda Nijerya'nın bilinen en büyük demir cevheri yatağı yer alır. Kabba Tepelerindeki Okene'nin yakınlarında başka bir demir cevheri yatağı vardır. Lokoja'nın 32 km kuzeybatısındaki Jakura'da mermer çıkarılır, kireçtaşı işlenir. Ilorin'in kuzeybatısında başka mermer yatakları, Nijer Irmağı yakınlarındaki Pategi'nin güneybatısında da tantalit yatakları vardır. Kabba, Lokoja, Offa, Okene ve Pategi önemli pazar kasabaları ve geleneksel sanayi ürünleri merkezleridir.

Kainji Barajı'nın arkasındaki Kainji Gölü Ulusal Parkı içinde Borgu Av Hayvanları Koruma Alanı yer alır. Esie'deki müzede (1966) gerçek insan boyutlarının yarısı kadar olan taş figürler sergilenir. Nijer Irmağındaki Jebba Adasında Nüpe Krallığı'na ait 16. yüzyıldan kalma tunç figürler vardır.

Eyaletin başlıca ulaşım yolu, Kainji Barajı'na yapılan havuzlar sayesinde Sokoto eyaletindeki Yelwa'ya kadar ulaşıma elverişli hale gelen Nijer Irmağıdır. Lagos'tan gelen ana karayolu, Ilorin ve Jebba'dan geçer; bu yol eyaletin büyük bir kesiminde, Lagos'tan başlayan ana demiryolu hattına paralel olarak uzanır. Eyalette ayrıca kasabaları birbirine bağlayan karayolları vardır. Nüfus (1991) 1.566.469.

KwaZulu, Güney Afrika'da, Natal'de Zulu halkına ayrılmış yurtluk. Natal'in üçte birini oluşturan birbirinden kopuk 10 bölgeyi kapsar. Yüzölçümü 30.151 km²'dir. Eskiden Nongoma'da olan başkenti 1980'de Ulundi'ye taşınmıştır. Shaka'nın 1816'da kurduğu Zulu İmparatorluğu'nun son tarihsel başkenti olan Ulundi, İngilizlerle Zulular arasındaki uzun savaşta Zulunun son yenilgiyi aldığı yerdir.

KwaZulu'nun ekonomisi mısır ve kocadarı ekimiyle sığır yetiştiriciliğine dayanır. Bununla birlikte daha geniş bir ürün desenine açık bir tarım potansiyeli vardır. Tugela ve öteki ırmaklara dayalı sulama sistemi giderek gelişmektedir. Öte yandan toprak dokusu ve astropik iklimi meyve, şekerkamışı ve pamuk üretimine elverişlidir. Başlıca maden rezervleri kömür, alçıtaşı, kireçtaşı, kaolin ve bazalttır. Sanayisi içki, dokuma, ahşap işleri, kâğıt, kimyasal maddeler, plastik eşya ve makine gibi ürünleri kapsar. Isithebe yeni bir sanayi merkezi olarak seçilmiştir.

Güney Afrika'da Siyahların yaşadığı en kalabalık yurtluk olan KwaZulu, 1978'de Zulunun yüzde 56'sını barındırıyordu. Nüfus (1991) 4.507.038.

Kwekwe, eskiden QUE QUE, Zimbabve'nin orta kesiminde kent. 1894'te eski altın madeni ocaklarının keşfedildiği yörede 1902'de kuruldu. 1904'te köy, 1928'de kasaba, 1934'te de belediye statüsü kazandı. Adını Kwekwe ("kurbağa sesi") ya da "kalabalık") Irmağından alır. Günümüzde Harare (eskiden Salisbury) ile Bulawayo'nun tam ortasında, ana kara ve demir yolları üzerinde hareketli bir sanayi ve ticaret merkezidir. Redcliff'teki demir-çelik fabrikalarının yakınında bulunan kentte ray, çelik ve krom üretilir. Ayrıca tütün, hayvan ve genel tarım ürünleri ticareti de gelişmiştir. Nüfus (1982) 47.976.

Kyaikkami, eskiden AMHERST, Aşağı Myanmar'ın güneydoğu kesiminde, Mon ilinde sayfiye kasabası. İl merkezi Moulmein'in yaklaşık 48 km güneyindeki bir yarımadada yer alır. Eski bir Mon yerleşmesi üzerinde, I. Birmanya Savaşı'ndan (1824-26) sonra Tenasserim ve Arakan'ı ilhak eden İngilizler tarafından kuruldu. İlk adını, o tarihte Hindistan genel valisi (1823-28) olan Kont William Pitt Amherst'ten (1773-1857) aldı. Yörede pirinç, çay, durian ve mango yetiştirilir. Başlıca el sanatı tik ve bambu ağacı oymacılığıdır. Moulmein ve Ye kentlerine kara ve demir yoluyla bağlanır.

Kyaksares (d. İÖ 585), İÖ 625 - 585 arasında hüküm süren Med kralı. Herodotos'a göre, babası Phraortes'in savaş sırasında öldürülmesinden sonra Asurlara karşı yeniden savaş açtı. Ninive'yi kuşatma altında tutarken, büyük bir İskit ordusunun saldırısına uğradı ve yenik düştü. Bu yenilgiden sonra Media ülkesine egemen olan (İÖ 653-625) İskitlerin komutanlarını bir şölen sırasında öldürdü. Eski İran'da yaşayan kabileleri de Herodotos'un yazdığı gibi babası değil, büyük olasılıkla Kyaksares birleştirdi. Ayrıca Med ordusunu yeniden düzenleyerek, birliklerini mızrakçılar, okçular ve atlılar olarak bölümlere ayırdı ve askerlerin giyim ve silahlarında değişiklikler yaptı.

Kyaksares, Asurlarla bir kez daha savaşa girdi. Medler, İÖ 614'te Asur'u aldılar; İÖ 612'de de Ninive'yi ele geçirerek yağmaladılar. Günümüzde İran Azerbaycanı sınırları içinde kalan topraklarda kurulu Manna Krallığı'nı fethettikten sonra İÖ 609'da Urartu Krallığı'nı da istila ederek egemenlikleri altına aldılar. Med ordusu, Mezopotamya'nın kuzeyinde Asurların kesin yenilgisiyle sonuçlanan savaşa (İÖ 612-609) katıldı. Asur topraklarını Babil ile paylaşırken, Medler, Asur ile Harran'ı aldılar. Medlerin Anadolu'da Lidya'yla giriştikleri savaş (İÖ 590-585) iki ülkenin Halys'i (Kızılırmak) sınır kabul etmeleriyle sona erdi. Kyaksares, bu anlaşmadan kısa süre sonra öldü.

Kyangcu, Güney Kore'nin güneydoğu kesimindeki Kyangsang-puk (Kuzey Kyangsang) ilinde kent. Japon Denizi kıyısından 28 km içeride, il merkezi Tegu'nun

Kyangcu yakınlarında Çumsungde Gözlemevi, 7. yy, Güney Kore
S.E. Hahn-Alpha

58 km doğusunda yer alır. Silla Krallığı'nın (İÖ y. 57-İS 935) başkenti olduğu için çok eskiden "başkent" anlamına gelen Sarabal adını taşıyordu. İki tepe ve dağ dizisiyle çevrili olan Kyangcu Ovası kent için doğal bir istihkâm oluşturuyordu. Kyangcu'da tapınaklar, taş pagodalar, imparatorların anıt mezarları, tümülüs ve kale gibi yüzlerce tarihsel kalıntı vardır. Pulguksa yakınında, Toham Dağının (*san*) doruğunda (745 m) bulunan mağara tapınağı Sakkuram (8. yy) Budacı sanat açısından dünyanın en görkemli tapınaklarından sayılır. Kore'nin en önemli turizm merkezlerinden biri olan Kyangcu, her yıl bir milyonu aşkın ziyaretçiyi ağırlar. Kent Seul ve Pusan'a demir ve kara yoluyla bağlıdır. Nüfus (1990) 141.895.

Kyanggi, Güney Kore'nin kuzeybatı kesiminde il. Kuzeyde Kuzey Kore'yle olan ateşkes sınırıyla, doğuda Kangvan, güneyde Kyangsang-puk (Kuzey Kyangsang) ve Çungçang-nam (Güney Çungçang) illeri,

batıda da Sarı Denizle (Huang Denizi) çevrilidir. Yüzölçümü 10.855 km²'dir. Başkent Seul, ilin orta kesiminde yer almasına karşın 1946'da özel bir kent olarak yönetsel bakımdan ilden ayrılmıştır. Kyanggi ili eskiden Seul'ün tahıl ambarıydı. Han Irmağı (*gang*) ve kollarının sağladığı sulamayla Kyanggi Ovasında pirinç, arpa ve buğday yetiştirilirdi. Mandıracılık, sebzecilik ve öbür bahçecilik türleri günümüzde de sürmektedir. Seul'ün sanayi bölgesinin Kyanggi iline sıçraması ve 1960'ların başında karayollarının yapımıyla ilin büyük bir bölümü Seul'ün dış sanayi bölgesi haline gelmiştir. Gemi yapımı, demir-çelik ve düz cam üretimi gibi çeşitli sanayiler barındıran Anyang, Buçan, Sangnam ve Uicangbu kentleri Seul'ün uyduları olarak gelişmiştir. İnçan kenti Seul'ün deniz limanı, Suvan ise ilin merkezidir. Kyanggi Körfezindeki (*man*) Pengyang ve Yanpyang adaları çevresinde zengin balıkçılık alanları vardır. Nüfus (1990) 6.154.000.

Kyangsang-nam, Kore dilinde GÜNEY KYANGSANG, Güney Kore'nin güneydoğu-

Kyangsang-nam'da Hein-sa, Güney Kore
Kim-Bavaria Verlag

sunda il. Doğuda Japon Denizi, güneyde Kore Boğazı, batıda Çalla-nam (Güney Çalla) ve Çalla-puk (Kuzey Çalla) illeri, kuzeyde ise Kyangsang-puk (Kuzey Kyangsang) iliyle çevrilidir. Yönetim merkezi Pusan 1963'te özel kent olarak ilden ayrılmıştır. Naktong Irmağı (*gang*) kollarıyla birlikte ilin 11.855 km²'lik alanının büyük bölümünün sularını toplar. Kuzeyden güneye 15 km, doğudan batıya da 7 km uzanan Kimhe delta ovası ülkenin en önemli tahıl ambarlarındandır. İlde pirinç, arpa, fasulye ve patatesin yanı sıra pamuk, keten, susam gibi özel bitkiler ile güney kıyılarında armut ve portakal gibi meyveler yetişir. Uzunluğu 2.240 km olan düzensiz kıyıları boyunca 400 ada uzanır. Sıcak ve soğuk su akıntılarının karışması zengin bir deniz yaşamı yaratmıştır. Bu sulardan elde edilen 40'ı aşkın değişik su ürünü nedeniyle il ülkenin önde gelen balıkçılık merkezlerinden biridir. Çincu, Çungmo ve Samçanpo'da hafif sanayi kuruluşları, Ulsan, Masan ve Çinhe'de ise ağır sanayi ve kimya tesisleri vardır. Çalla-puk sınırındaki Çii Dağı (*san*) (1.915 m) ulusal parktır. Budacı edebiyatın 80 bin parça ürününü (Palman-Tecanggyang) barındıran Heinsa (Hein Tapınağı) 802'de yapılmıştır. Nüfus (1990) 3.679.000.

Kyangsang-puk, Kore dilinde KUZEY KYANGSANG, Güney Kore'nin doğu kesiminde il. Doğuda Japon Denizi, güneyde Kyangsang-nam (Güney Kyangsang), batıda Çalla-puk (Kuzey Çalla) illeri ile Çungçang-puk (Kuzey Çungçang) ili ve kuzeyde de Kangvan iliyle çevrilidir. Yüzölçümü 19.427 km²'dir. Silla Krallığı'nın (İÖ y. 57-İS 935) kalıntıları günümüzde de ayaktadır. Krallığın kültürel geleneği bölgede hâlâ yaşamaktadır. İlde çok sayıda bilgin, sanatçı ve siyasal önder yetişmiştir. 1896'ya değin Kyangsang ilinin kuzey yarısını oluşturan il Tebek ve Sobek dağları (*sanmek*) ve uzantılarıyla çevrilidir. Yaz aylarında Güney Kore'deki en sıcak yer burasıdır. Az yağmur alır; Tegu'ya düşen yıllık ortalama yağış miktarı 940 mm'dir. Kore'nin ikinci en uzun ırmağı olan ve güney yönünde akan Naktong Irmağı (*gang*) ile kollarının yanında uzanan ovalar dardır. Pirinç, arpa, baklagiller ve patatesin yanı sıra ilin özel tarım ürünü, Tegu çevresinde yetiştirilen elmadır. 1960'ların sonunda birkaç bölgede mandıracılık ve hayvancılık başlamıştır. Deniz kıyısından ve Ullung Adasından (*do*) elde edilen deniz ürünleri arasında deniz yosunu, mürekkepbalığı ve kabuklular yer alır. Ulaşımın gelişkin olduğu ilde dokuma, makine ve kimyasal madde imalatı Pohang ve Kumi kentlerinde yapılır. 1970'te Kumi'de özel bir sanayi bölgesi kurulmuştur. Nüfus (1990) 2.866.000.

Kybele, BÜYÜK ANA TANRIÇA ya da KIBELE olarak da bilinir, Yakındoğu kökenli tanrıça. Luvi dilinde ve Kültepe tabletlerinde Kubaba olarak da geçer. Frigler bu adı Kubile (Matar Kubile) ve Kibebe (Kybebe) biçiminde kullanmışlardır. Sözcük bu sonuncu biçimde Lidya diline de geçmiştir. Ephesoslıların Artemis'i(*) ve Romalıların Mater Deum Magna Idea'sı da (kısaca Magna Mater; Tanrıların İda Dağlı Yüce Anası) aynı ana tanrıçadır. Bu ana tanrıçaya Anadolu'da 6. binyıldan beri tapınıldığı bilinmektedir. Çatalhöyük ve Hacılar'da bulunan pişmiş topraktan heykelciklerde ana tanrıça geniş kalçalı, göbekli

Kybele heykeli, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ankara
Anadolu Yayıncılık Arşivi

ve dolgun göğüslü bir kadın olarak betimlenmiştir. Bazen hayvanlara hükmederken, bazen de tarih dönemlerinde Attis(*) adını alacak olan sevgilisiyle birlikte gösterilmiştir.

Ana Tanrıça kültü İÖ 14-13. yüzyıllarda Kuzey Suriye'de, Karkamış çevresinde Kubaba(*) adıyla yaygındı. İÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında Friglerin de benimsediği bu tanrıçanın başında kuleye benzeyen bir taç vardı. Taç onun kentlere ve tarıma hükmetmesini simgeliyordu. Friglerin Kybele'ye gösterdiği büyük ilgi en iyi biçimde kaya anıtlarında görülür. Eskişehir ile Afyon arasındaki bölgede, çoğu ormanlık ya da yeşillik bir çevrede, bir kayaya oyularak yapılmış olan bu anıtlardan en tanınanı, Yazılıkaya da denen Midas Anıtı'dır. Üçgen bir çatı alınlığı, süslü bir cephe ve kapı biçiminde bir nişten oluşan, bazısında tanrıça heykelinin de yer aldığı kaya anıtları, büyük bir olasılıkla ana tanrıçanın simgesel tapınaklarıydı.

Kybele'ye adanmış tapınma yerlerinden en büyüğü Gordion'un güneybatısında Dindymos (Agdistis) Dağı eteğindeki Pessinus' taydı (bugün Ballıhisar). Dağın adından türetilerek tanrıçaya Dindymene ve Agdistis de denirdi. Buradaki siyah renkli taşın, tanrıçanın gökten inmiş bir idolü olduğu kabul edilirdi. Büyük olasılıkla bu bir göktaşıydı.

Kybele'nin en önemli özelliği evrensel analığı simgelemesiydi. O yalnızca tanrıların değil, insanların, hayvanların, yabanıl doğanın da yüce anası sayılır, Dağların Anası adıyla anılırdı. Kybele'nin efsanevi hizmetkârları vahşi, yarı canavar Korybantlardı. Kendilerini Kybele'nin hizmetine adayan rahiplere *gallos* (Latince *gallus*) denirdi. Bunlar rahipliğe başladıkları zaman kendi kendilerini hadım ederlerdi. Bu davranış Kybele'nin âşığı Attis'in bir çam ağacı altında kendi erkeklik organını kesmesini ve kanını akıtarak ölmesini anlatan efsanenin bir uzantısıydı.

Frigler Kybele'yi o kadar benimsemişlerdi ki, ülkelerinin tümünün Pessinus'taki ana tanrıçanın mülkü olduğunu kabul etmişlerdi. Bunun sonucunda, aslında çok daha eski bir Anadolu tanrıçası olduğu halde, Kybele tarihe bir Frig tanrıçası olarak geçti. Ünlü Frigya kralı Midas, tanrıçanın oğlu ve Pessinus'taki tapınağın kurucusu sayıldı. Frigya Krallığı yıkılıp (İÖ 696) bu bölgede Lidya egemenliği başladıktan sonra da tanrıça ulusal karakterini korudu. Metragyrtoi denen Frig dilenci rahipleri bir misyoner gibi köyden köye, kentten kente gezerek bu gizemli dini halk arasında yaymaya başladılar. Böylece ana tanrıça kültü Anadolu'da uzun süre yaşadı.

İÖ 204'te Hannibal İtalya'yı istila edince Romalılar ana tanrıçanın Roma'ya getirilmesi durumunda düşmanın yenilebileceği yolundaki bir kehanete uyarak, gökyüzünden indiği söylenen siyah taşı Pessinus'tan kentlerine taşıdılar. Taş, Palatium Tepesinde kurulan bir tapınağa yerleştirildi ve her yıl ana tanrıçanın onuruna Megalensia denen bayramlar düzenlenmeye başladı. Romalıların Kybele'yi Maia, Ops, Rheia, Tellus ve Ceres gibi tanrıçalarla özdeşleştirmesi, bu kültün sağlam bir biçimde yerleşmesini sağladı.

Ana tanrıça figürleri hemen hemen bütün eski dinlerde görülür. Ama onlar genellikle yalnızca bereket ve çoğalma tanrıçalarıdır. Bu figürleri, tanrılara, insanlara ve hayvanlara can verdiğine inanılan Kybele ile karıştırmamak gerekir.

Kyburg, ortaçağ İsviçre tarihinde ünlü bir kontluk. Winterthur'un (bugün Zürich kantonunda) güneydoğusundaki Kyburg Şatosu'nda oturan ilk Kyburg kontlarının soyu, 1020'lerden sonra Alman politikasında etkili olmaya başladı. Bu soy 1078'de sona erdi, malları Dillingen'deki Schwaben kontlarının bir koluna geçti. Bu yeni Kyburg soyu 1218'de bugünkü Almanya'nın Baden-Württemberg eyaletindeki Zahringen düklerinin geniş topraklarının büyük bölümünü miras yoluyla elde etti. 1264'te bu soy da sona erdi. Geniş toprakları Habsburg haneda-

nının iki kolu arasında paylaşıldı. İsviçre'deki Aare Irmağının doğusundaki topraklar daha sonra Alman kralı olan I. Rudolf'un ve onun aracılığıyla Avusturya düklerinin oldu. Aare'nin batısında kalan topraklar ise Rudolf'un Habsburg-Laufenburg hanedanından gelen yeğenlerine geçti. Kyburgların mirasının Avusturya bölümü 1452'den sonra Zürich'in oldu. Kyburg'daki Laufenburg kontları 14. yüzyılda Bern ve Solothurn'a karşı Aargau'daki öteki soylularla birleştiler; İsviçre 15. yüzyıl başında Aargau'daki Habsburg yönetimini yıkmak üzereyken bu kol da sona erdi.

Kyd, Thomas (v. 6 Kasım 1558, Londra - ö. y. Aralık 1594, Londra, İngiltere), *The Spanish Tragedie* (y. 1590; İspanyol Trajedisi) adlı yapıtıyla, döneminde çok yaygın olan intikam trajedisinin ilk örneğini veren İngiliz oyun yazarı. Oyunun başkahramanının adıyla *Hieronimo* ya da *Jeronimo* olarak da bilinen bu yapıtıyla, sonraki yıllarda yazılmış pek çok oyunu öncelemiş, ortada ve sonda iki doruğu olan trajedi türünü başlatmıştır. Çizdiği Hieronimo tipiyle de, Shakespeare'in psikolojik özellikleriyle dikkati çeken Hamlet'ine örnek oluşturmuştur.

Bir noterin oğluydu. Londra'daki Merchant Taylors Okulu'nda öğrenim gördü. Yazarlığa başlamadan önce üniversiteye gittiğine ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Birkaç yıl bir lordun, büyük olasılıkla da, bir tiyatro topluluğunun koruyucusu olan Lord Strange'in hizmetinde çalışmıştır. *The Spanish Tragedie* yayın kataloglarına ilk kez Ekim 1592'de girmiş, ilk basımı da büyük olasılıkla aynı yıl yapılmıştır. Oyunu ilk kez hangi topluluğun, ne zaman sahnelediği bilinmemektedir. Ama yapıt, Strange'in topluluğu tarafından *Hieronimo* adıyla 1592'de 16 kez oynanmış, Amiral'in Oyuncuları ve Chamberlain Topluluğu tarafından 1597'de yeniden sahnelenmiş, ayrıca birçok kez yeni basımı yapılarak dönemin en sevilen oyunları arasına girmiştir.

Kyd tarafından yazıldığı kesin olan ikinci oyun *Cornelia* (1594) ise, Seneca'nın trajedilerini andıran bir denemedir ve Fransız yazar Robert Garnier'nin *Cornélie* adlı oyunundan uyarlanmıştır. Kyd'in ayrıca, edebiyat tarihçilerinin *Ur-Hamlet* (İlk Hamlet) olarak adlandırdığı, *Hamlet*'in eski bir versiyonunu yazmış olduğu sanılmaktadır. Bazı araştırmacılar da, orta sınıf trajedilerinin ilk örneklerinden, yazarı belli olmayan *Arden of Feversham* ve birkaç başka oyunun Kyd'in kaleminden çıkmış olabileceği görüşündedir.

Kyd'in, evinde İsa'nın tanrısal niteliğini reddeden bazı metinler bulunduğu için, dine karşı suç işlediği gerekçesiyle 1593'te tutuklanarak işkence gördüğü bilinmektedir. Ama Kyd sonradan, bu metinlerin bir süre aynı evde kaldığı oyun yazarı Christopher Marlowe'a ait olduğunu iddia etmiştir. Bu iddiaların yer aldığı mektup, Kyd'in yaşamıyla ilgili hemen bütün bilgilerin de kaynağıdır.

Kydones, Demetrios (d. y. 1324, Thessalonike [Selanik], Bizans İmparatorluğu - ö. y. 1398, Girit), Bizanslı hümanist bilgin, devlet adamı ve ilahiyatçı. Bizans'la Batı arasında siyasal bir ittifak kurulmasına çalışmış, Ortodoks ve Katolik kiliselerinin birleştirilmelerini savunmuştur.

Bizanslı bilgin ve filozof Nilos Kabasilas'ın öğrencisiydi. 1354'te İtalya'ya giderek ortaçağın önde gelen ilahiyat felsefecilerinin yapıtlarını inceledi. Hippolu Aziz Augustinus'un (5. yy) risaleleri ile Aquino'lu Tommaso'nun *Summa theologica*'sı (1265-73; İlahiyat Toplu Yapıtı) gibi Batılı yazarların önemli yapıtlarını Yunancaya çevirdi. 1365'te Katolik oldu.

Konstantinopolis'e (İstanbul) döndükten sonra İmparator V. Ioannes Palaiologos tarafından başbakanlığa atandı (1369). Bizans'ın Arap saldırılarına direncinin zayıflaması üzerine yaklaşık 1383'te devlet görevinden çekildi. 1390'da İtalya'ya dönerek Venedik'te bir Yunan kültürü akademisi açtı. Venedikli ve Floransalı öğrencileri çevresinde toplayan Kydones, Yunan dilini ve düşüncesini bütün İtalya'ya yayarak İtalyan rönesansı için itici güç oluşturan bir kültürel etkileşim sağladı. Ayrıca Doğu ve Batı Hıristiyanlarının birliği için çalışan bir Bizanslı aydınlar grubunun çekirdeğini oluşturdu. Eski öğrencisi İmparator II. Manuel Palaiologos'un çağrısı üzerine geri dönerek başbakanlık görevini yeniden üstlendiyse de 1396'da istifa etti. Katolikliğe karşı duyulan düşmanlık yüzünden Girit Adasına çekilerek yaşamının sonuna değin orada kaldı.

Kydones, kardeşi Prokhoros'un da desteğiyle *hesykhia*(*) akımına karşı çıktı. Hesykhia akımının Yeni-Platonculuğuna Aristoteles'in mantığını uygulayan Kydones kardeşler, Palamas'ı panteistlikle suçladılar. Ama 1368'de toplanan Konstantinopolis Sinodu Palamas'ı azizler listesine alırken Kydones kardeşleri mahkûm etti.

14. yüzyılın en parlak Bizans yazarı sayılan Kydones, ahlak felsefesi üzerine bir deneme olan *de contemnenda morte*'nin (Ölümü Hor Görmek Üzerine) yazarıdır. Katolik oluşunu savunduğu bu yapıtın yanı sıra 447 mektuptan oluşan ve Bizans-Batı ilişkilerinin tarihi bakımından önem taşıyan bir yapıtı daha vardır. Bizans'ın yavaş yavaş Osmanlılara boyun eğişinin bir belgesi niteliğindeki *Symbouleutikoi*'de (Vaazlar), Bizans halkının Latinlerle birleşerek Osmanlı saldırısına direnmesi yönünde yanıtsız kalacak çağrılarda bulunur. Bu ateşli çağrılar Bizans İmparatorluğu'nun yaklaşık 1370'teki umutsuz durumu hakkında açık bir fikir verir.

Kydones, Prokhoros (d. y. 1330, Thessalonike [Selanik], Bizans İmparatorluğu - ö. y. 1369, Aynaroz [Athos] Dağı), Ortodoks keşiş, ilahiyatçı ve dilbilimci. Aristotelesçi Batı düşüncesinin sözcülüğünü yapmıştır.

Aynaroz Dağında papaz-keşiş olan Prokhoros Kydones, kardeşi Demetrios'la birlikte Aquino'lu Tommaso'nun anıtsal yapıtı *Summa theologica*'yı (1265-73; İlahiyat Toplu Yapıtı) ve 5. yüzyıl Kilise Babaları'ndan Hippolu Aziz Augustinus'un yapıtlarını Yunancaya çevirdi. 6. yüzyıl filozofu Boethius'tan yaptığı çeviriler arasında *De consolatione philosophiae* (Felsefenin Avuntusu Üzerine) özellikle önem taşıyordu.

Prokhoros *De essentia et operatione Dei* (Tanrı'nın Özü ve İşleri Üzerine) adlı kendi yapıtında gene Aynaroz Dağı keşişlerinden Aziz Gregorios Palamas'ın mistik ilahiyatına şiddetle karşı çıktı. 1368'de Palamas yanlısı Patrik Philotheos Kokkinos tarafından Konstantinopolis (İstanbul) Sinodu'na çağrılan Kydones kardeşler heretiklikle suçlandı. Prokhoros papazlıktan çıkarıldı, Palamas ise azizler listesine alındı. Demetrios'un ardından Prokhoros da Katolikliği benimsemiş olabilir. Prokhoros'un yaşamıyla ilgili temel kaynak, Demetrios'un, kardeşini öven ve Patrik Philotheos'u suçlayan polemik niteliğindeki iki söylevidir.

Kydonia *bak.* Ayvalık

Kyklad Adaları, Çağdaş Yunancada KIKLÁDHES. Yunanistan'da Kyklad ilini (*nomós*) oluşturan yaklaşık 30 ada. Ege Denizinde Attika (Attikí) Yarımadası açıklarında yer alır. Toplam kara alanı 2.523 km²'dir. İl merkezi Ermúpolis, Syros (Sífros) Adasındadır.

Kyklad Adaları jeolojik bakımdan Yunanistan'daki dağ dizilerinin su altında kalmış tepeleridir. Tunç Çağı kültürünün merkezi olan adalar beyaz mermer tanrı heykelleriyle ünlüydü. "Kuşatan adalar" anlamına gelen Kyklad adı, Artemis ve kardeşi Apollon'un doğum yeri olduğuna inanılan kutsal Delos (Dhílos) Adasının yakınlarında olarak bu adaların merkezinde bulunmasına dayanır. Adaların tümü, özellikle de Delos ve Thera (Thíra) arkeolojik önem taşır.

En büyük, en verimli ve en yüksek ada olan Naksos'ta meyve, fındık ve buğday üretilir, zımpara ihraç edilir. Kéa ve Íos'ta

Kyklad Adaları'nda Mykonos'tan bir görünüm
Erkun Emıroğlu

meyveleri sepicilikte kullanılan Anadolu palamut meşesi (*Quercus aegilops*) yetiştirilir. Syros'ta sepicilik, gemi yapımı ve dokumacılık ağırlıktadır. Kímolos'ta çamaşırcı kili ve çakmaktaşı, Tínos'ta mermer çıkarılır. Sérifos'tan demir cevheri, Melos'tan (Mílos) manganez ve kükürt, Thera'dan çimento yapımında kullanılan süngertaşı, Mykonos'tan da (Míkonos) manganez ihraç edilir. Adalardan dışarıya ayrıca şarap, *brandy*, tütün, hayvan derisi, çanak çömlek ve el ürünleri satılır. Adaların hızla azalan nüfusu ancak turizmin gelişmesinden sonra yeniden artmaya başlamıştır. Nüfus (1981) il, 88.458.

Kyklad uygarlığı, Kyklad (Çağdaş Yunancada Kikládhes) Adalarındaki Tunç Çağı kültürü. Girit Adasındaki Minos ve Yunanistan Yarımadasındaki Miken uygarlığıyla benzerlikleri vardır. *Ayrıca bak.* Yunan uygarlığı.

Kyklopler, Yunan mitolojisinde birçok öyküde çok çeşitli olaylara karışan tek gözlü devler. Homeros'ta uzak bir ülkede (efsaneye göre Sicilya) yabanıl kır yaşamı sürdüren yamyamlardır; *Odysseia* destanının çok bilinen bir bölümünde Odysseus'un Kyklopları kör ederek ölümden kurtuluşu anlatılır. Hesiodos'a göre Kyklopler, Uranos (Gök) ile Gaia'nın (Yer) Arges (Işık Saçan), Brontes (Gürleyen) ve Steropes (Parlayan) adlı, Zeus'un yıldırımlarını yağdıran üç oğludur. Sonraki yazarlara göre ise Hephaistos'un işçileridirler ve Asklepios'un canını alan yıldırımı hazırladıkları için Apollon tarafından öldürülürler.

Birçok eski Miken kentinin (örn. Tiryns) surlarını Kyklopların yaptığının söylenmesi çağdaş arkeolojide kiklop sözcüğünün çok büyük boyutlu düzgün olmayan taşlarla yapılmış duvarlar için kullanılmasına yol açmıştır.

Kyle-Carrick, CARRICK olarak da bilinir, İskoçya'nın güneybatı kesimindeki Strathclyde ilinde ilçe. Eski Ayr ilinin

parçası olan Kyle-Carrick 1975'teki yönetsel düzenleme sırasında oluşturulmuştur. 1.290 km²'lik bir alan kaplayan ilçe, Clyde Halici (*firth*) kıyıları boyunca uzanır ve ağız kesimindeki sarp Alisa Craig Adasını da içine alır. Kyle Ovasında sığır, güneyde geniş bir ormanlık olan Carrick Yükseltilerinde sığır ve koyun yetiştirilir. Ilıman iklimi bahçe tarımına elverişlidir. Ayr, Prestwick ve Troon bazı sanayi tesisleri de bulunan sayfiye yerleşmeleridir. Buralardaki golf sahaları ünlüdür. Prestwick İskoçya'nın uluslararası havalimanıdır. Ayr'da İskoçya'nın en iyi hipodromu yer alır. İskoçya'nın ulusal ozanı Robert Burns ilçe merkezi Ayr'ın hemen güneyinde bulunan Alloway'de doğmuştur. Nüfus (1982 tah.) 112.852.

kyliks, Eski Yunan'da kullanılan iki yatay kulplu yayvan içki kabı. Miken döneminden Klasik dönemin sonuna değin çok yaygındı. Dış yüzünde genellikle mitolojiden ya da günlük yaşamdan bir konunun işlendiği resimli bir friz, içinde ise bir dans ya da içki sahnesi bulunurdu.

Epiktetos'un resimlediği, Herakles'in Busiris'i öldürmesini gösteren kırmızı figürlü bir kyliks, İÖ 520; British Museum, Londra
British Museum, Londra

Kyme, bugün NEMRUT LİMANI, Batı Anadolu'da Eolis (Aiolis) bölgesinde antik kent. İzmir'in kuzeyinde, Aliağa'dan 8 km uzaklıktadır. 1925'te Çek arkeolog A. Salac'ın, 1952-53 yıllarında da Ekrem Akurgal'ın kazdığı kentte araştırmalar halen Sebastiana Lagona ve Vedat İdil'in başkanlığında yürütülmektedir.

Daha önce Pelasgların oturduğu Kyme'ye İÖ 1000'lerde Orta ve Kuzey Yunanistan'dan gelen ve Eol (Aiol) lehçesi konuşan göçmenler yerleşti. Buraya önceleri, Orta Yunanistan'da Phrikios Dağının eteğinde yaşayan halka atfen Phrikonis denirdi. Geçimlerini tarımdan sağlamakla birlikte zaman zaman denizcilikle de ilgilenen Kymeliler, İÖ 7. yüzyılda Pamfilya kentlerinden Side'yi ve Meriç Irmağının denize döküldüğü yerdeki Trakya kenti Ainos'u (Enez) kurdular. Bu yüzyılın sonlarına değin krallıkla yönetilen kentin başına, İÖ 545'te başlayan Pers egemenliği döneminde Pers yanlısı tiranlar geçti. İÖ 478'de Persler'e karşı oluşturulan Delos Birliği'ne Kyme de katıldı. Perslerle Yunan kentleri arasında imzalanan Antialkidas Antlaşması'ndan (İÖ 392) sonra işe kesinlikle Pers egemenliği altına girdi. İÖ 334'te Büyük İskender'in eline geçti. Onun ölümünden (İÖ 323) sonra I. Antigonos Monophtalmos'un (İÖ 319/318), Lysimakhos'un (İÖ 301), sonra da Selevkosların (İÖ 281) yönetimine girdi. İÖ 263'te Pergamon (Bergama) Krallığı'nın kurulması üzerine bu devletin sınırları içinde kaldı. İÖ 168'de Roma egemenliğini tanıdı ve Roma'nın Asya Eyaleti kentleri arasında yer aldı. İS 17'de büyük bir deprem felaketine uğradı.

Edebiyat ve tarih gibi alanlarda birçok ünlü kişinin yetiştiği Kyme'nin önde gelen adları arasında İÖ 4. yüzyılın büyük tarihçisi Ephoros vardır.

Kyme kenti iki tepe üstünde kuruludur. Kuzeydeki akropoliste Mısır tanrıçası İsis'in İon düzeninde bir tapınağı yer alır. Bu tepenin eteklerinde de tiyatro vardır. Asıl yerleşme güneydeki tepededir. Burada Roma dönemine ait bir de agora bulunur.

Kymi, tam adı KYMEN LÄÄNI, İsveçce KYMENE LÄN, Finlandiya'nın güneydoğu kesiminde il (*läänl*). Güneyde Finlandiya Körfezi, doğuda Rusya ile çevrilidir. Yüzölçümü 10.736 km²'dir. Sularını Kymi ve Vuoksi ırmaklarının topladığı Saimaa göl sisteminin güney kesimini içine alır. Kymi Vadisinde ağaç işleme, demir-çelik ve kumaş fabrikaları bulunur, granit ve kireçtaşı çıkarılır. Kâğıt ve kâğıt hamuru fabrikalarının bulunduğu yönetim merkezi Kouvola büyük bir demiryolu kavşağıdır. Kotka ve Hamina Finlandiya Körfezindeki en önemli limanlardan ikisidir. 1944'te oluşturulan il Rusya'ya bırakılmayan eski Viipuri (bugün Vyborg) ilinin bir bölümünü içine alır. Nüfus (1992 tah.) 335.174.

Kynaston, Edward, lakabı NED (d. y. 1640, Londra - ö. Ocak 1706), İngiliz tiyatro oyuncusu. Kadın rollerine çıkan erkek çocuk oyuncuların son ve en iyi temsilcisi kabul edilir.

Son kadın rolüne 1661'de Thomas Killigrew'nun topluluğunda, Beaumont ve Fletcher'ın *The Maides Tragedy* (1609-12; Genç Kızın Trajedisi) adlı oyununda çıktı. Aynı yılın başlarında onu Ben Jonson'ın *The Silent Woman* (Sessiz Kadın) adlı komedisinde canlandırdığı birkaç rolde izleyen İngiliz günlük yazarı Samuel Pepys, hayranlıkla, onun şık giysiler içinde gösterişli bir kadını canlandırdığında topluluktaki kadınların en güzeli, erkek rolünde gözüktüğünde de erkeklerin en yakışıklısı olduğunu yazmıştı.

Kynaston 1660'ta Londra'da Covent Garden Tiyatrosu'nda çalışmaya başladı. Kısa süre içinde erkek rolleriyle topluluğun önde gelen oyuncularından biri oldu. 1695'te Londra'daki Lincoln's Inn Fields'de Thomas Betterton'la birlikte çalışmaya başladı. Belleğinin zayıflaması üzerine 1699'da oyunculuğu bıraktı.

Kynewulf *bak.* Cynewulf

Kynikler, İÖ 4. yüzyıldan başlayarak Hıristiyanlığın ilk dönemlerine değin etkili olan felsefe okulu. Genellikle Sinoplu Diogenes'in kurduğu varsayılan okulun gerçek kurucusu, Sokrates'in öğrencilerinden Atinalı filozof Antisthenes'tir (İÖ y. 445 - İÖ y. 365). Yunanca *Kynikos* ("köpeksi") adının, okulun uygarlık değerlerine karşı çıkması ve üyelerinin her türlü kuralın dışında yaşamaya yönelmesi nedeniyle *kyon* (köpek) sözcüğünden türetildiği sanılır. Ama aynı adın, okulun kurulduğu Kynosarges *gymnasion*'undan geldiği de öne sürülür. Kynikler hiçbir zaman stoacılık, Epikurosçuluk ya da gezimcilik gibi sistematik bir okul ve bir felsefe sistemi oluşturmadılar. Özellikle Diogenes'in ölümünden sonra Kynikler arasında çok çeşitli görüşler doğdu. Diogenes'in en yakın müritlerinden bir bölümü yalınlığı ve bağımsızlığı savunurken, bazıları da çilecilerle kendi görüşleri arasında bağ kurdular. Menippos, Kynik düşünce ve yaşam biçimi ile hazcılık (hedonizm) arasında ilk bağlantıyı kurdu.

En canlı dönemini İÖ 3. yüzyılda yaşayan Kynik okulun etkisi sonraki yüzyıllarda gitgide azaldıysa da İS 1. yüzyıldan sonra yeniden canlandı. Vespasianus ve ardılları döneminde hem Doğu'da, hem de Roma'da Kynik filozofların sayısında büyük artış görüldü. İS 1. ve 2. yüzyıllarda tanınan Kynik filozoflardan en ünlüleri arasında Demetrius, Di Sostratus ve Theagenes sayılabilir. Bilinen son Kynik filozof 5. yüzyılda yaşamış olan Sallustius'tur. 6. yüzyılda bazı edebiyat yapıtlarında Kynik filozoflardan söz edilmiştir.

Kynoskephalai (Yunancada "Köpek Kafaları"), Eski Yunan'da, Tesalya'daki bir dizi tepeye verilen ad. Günümüzdeki Vólos'un 11 km batısında yer alır. Flamininus (*bak.* Flamininus, Titus Quinctius) komutasındaki Romalıların Makedonyalı V. Philippos'u yenilgiye uğratarak II. Makedonya Savaşı'nı sona erdirdikleri (İÖ 197) yer burasıydı. Çarpışmaya her iki taraftan yaklaşık 26 biner kişi katıldı. İki tarafın da kendi sağ kanadında üstün geldiği çarpışma kimliği bilinmeyen bir Roma *tribunus*'u komutasındaki bir müfrezenin Makedonyalıların sağ kanadının yan ve arkasını yarmasıyla sonuçlandı. Philippos geride 8 bin ölü ve 5 bin tutsak bırakarak kaçtı. Burada daha önce yapılan ve daha az bilinen bir çarpışma, Thebai komutanı Pelopidas'ın(*) Pherai tiranı Aleksandros karşısındaki zaferiyle sonuçlanmıştır (İÖ 364).

Kyo-yaki, 17. yüzyıl ortalarından beri Kyoto'da üretilen bezemeli Japon seramiği. Küşü'de mineli porselen üretiminin başlamasından sonra geliştirildi; Sakaida Kakiemon'un Arita'da sırüstü mine tekniğini başarıyla uygulamasından kısa süre sonra, Nonomura Ninsei de Kyoto'da üretime başladı. *Kyo-yaki*, Çin örneklerinin yoğun etkisi altında, ihraç edilmek üzere yapılan Arita işi mineli seramiklerden farklı olarak büyük ölçüde geleneksel saray beğenisini koruyan, klasik Japon üslubunda seramiklerdi.

Kyoto'da çok çeşitli sofra ve çay takımları ile süs eşyaları üretildi. Klasik ölçülere uygun bu ince işlerin çoğu çarkta yapılıyordu. Üstlerindeki resimsel örgelerde hem Kano okulunun, hem de *Yamato-e* (Japon Resmi) geleneğinin üslubu kullanılır. Karmaşık renk uyumları yaratmak için çok geniş bir renk yelpazesinden (kırmızı, mavi, sarı, yeşil, mor, siyah, gümüş ve altın) yararlanılır.

Kyodo tsuşinşa *bak.* Japon Birleşik Haber Ajansı

Kyoga Gölü, KIOOA olarak da yazılır, Uganda'nın orta kesiminde göl. Victoria Gölünün kuzeyinde, Victoria Nili'nin orta çığırı üzerinde yer alır. Sığ ve bataklık bir yapısı vardır. Son derece girintili çıkıntılı olan kıyıları papirüslerle kaplıdır. Şiddetli rüzgârların kökünden kopardığı papirüsler bazen ırmağın tıkanmasına neden olur. Gölün, Namasagali ile Masindi limanları arasındaki bölümü, su hattı alçak teknelerle ulaşıma elverişlidir. Uzunluğu 129 km'yi

bulur. Deniz düzeyinden yüksekliği 1.033 m'dir.

kyogen, Japon *No* tiyatrosu(*) programlarında, oyunların arasında sahnelenen kısa farslara ya da ara oyunlara verilen ad. 16. yüzyılın ikinci yarısına özgü konuşma diliyle sahnelenen *kyogen*'ler, oyunların yarattığı gerginliği düşürür. *Kyogen*'ler sıradan giysilerle ve parodiler dışında maskesiz olarak sahnelenir. *No* programlarındaki oyunların çoğunda yer alır.

Kyoha Şinto (Japoncada "Mezhep Şintosu"), Japonya'da 1882'de çıkarılan bir hükümet kararnamesiyle, resmî din Kokka Şinto'dan (Devlet Şintosu) ayrılan dinsel akımlar. Bu akımlara kamu desteği verilmediği gibi, birer devlet kurumu sayılan *cinca* adlı resmî tapınaklardan ayırmak için bunların oluşturduğu topluluklara *kyokai* (cemaat) ya da *kyoha* (mezhep) adı verilirdi.

Araştırmacılar, 1908'de hükümetçe tanınmış bulunan 13 mezhebi dinsel inançlarına göre şöyle sınıflandırmışlardır: 1) Yeniden Doğuşçu Şinto: Şinto Tai-kyo (Büyük Şinto Öğretisi), Şinri-kyo (Tanrısal Gerçek Dini), Taişa-kyo olarak da bilinen İzumo-oyaşiro-kyo (Görkemli İzumo Tapınağı Dini), 2) Konfüçyüsçü mezhepler: Şinto Şusei-ha (Şinto'nun Düzeltim ve Pekiştirme Okulu), Şinto Taisei-ha (Şinto'nun Büyük Başarı Okulu), 3) dağa tapınma mezhepleri: Cikko-kyo (Pratik Davranış Dini), Fuso-kyo (Fuji Dağı Dini), Mitake-kyo ya da Ontake-kyo (Ontake Dağı Dini), 4) anınma mezhepleri: Şinsu-kyo (Tanrısal Bilgi Dini), Misogi-kyo (Arınma Dini), 5) Ütopya ya da Şifa kültleri: Kurozumi-kyo (Kurozumi'nin Dini), Konko-kyo (Konko [*Kami*'nin özel adı] Dini), Tenri-kyo (Tanrısal Bilgelik Dini).

Bu mezheplerin de her biri birçok kola bölünmüştür. II. Dünya Savaşı'nın sonunda ayrılmalarına izin verilince sayıları 13'ten 75'e yükselmiştir. Karmaşık öğretilerini ve inançlarını yayma çabasıyla bazı Kyoha Şinto kolları çağdaş Japonya'da ortaya çıkan "yeni dinler"in ilk örneklerini oluşturmuştur. Kyoha Şinto içindeki en etkili mezhep Tenri-kyo'dur.

Kyoto, Japonya'nın, Honşu Adasında kentsel il (*fu*). Doğuda Fukui ve Şiga, güneyde Nara, kuzeybatıda Hyogo illeri

Vasaka Körfezinde Miyazu limanı, Maizuru yakınları, Kyoto, Japonya
Fishery Aviation Manufacturing Co., Japonya

(*ken*), güneybatıda Osaka kentsel ili, kuzeyde de Japon Deniziyle çevrilidir. Yüzölçümü 4.613 km²'dir. Büyük bölümünü Çugoku Dağlarının (*sançi*) doğu uzantısı olarak da kabul edilen Tamba Platosu (*koçi*) kaplar. 1874'ten II. Dünya Savaşı'na değin Japonya'nın en sanayileşmiş ili olan Kyoto daha sonra Kinki Sanayi Bölgesi'nin bir parçası oldu. İl merkezi eski başkent Kyoto'dur. Öteki önemli kentler arasında Uci, Fukuçiyama ve Maizuru sayılabilir. Nüfus (1990 geç.) 2.602.520.

Kyoto, Japonya'da, Honşu Adasının ortabatı kesiminde, Kyoto kentsel ilinin (*fu*) merkezi kent. Osaka'nın yaklaşık 45 km kuzeydoğusunda yer alır. Japon kültürünün ve Japon Budacılığının en önemli merkezlerinden biridir. Bin yıldan uzun bir süre (794-1868) Japonya'nın başkenti olmuştur.

Kyoto (Yamaşiro) kırık havzasının kuzey bölümünde 611 km²'lik bir alanı kaplayan kentin üç yanı alçak dağlarla çevrilidir. Kamo ve Katsura gibi, dağlardan gelen birkaç çay, kentten geçerek güneydeki Yodo Irmağıyla (*gava*) birleşir. Kyoto, Japonya'nın iç bölgelerine özgü bir iklime sahiptir. Yazlar sıcak, kışlar ise soğuk geçer. Yıllık ortalama yağış miktarı 1.575 mm dolayındadır. En fazla yağış yaz aylarında düşer.

Kent merkezi, ilk kurulduğu günlerden başlayarak hep kuzeydoğu yönüne doğru gelişti. Eski kentin büyük bölümü, birbirine bitişik küçük dükkânlar, işyerleri ve evlerden oluşur. Kentin her yerinde ve yakınlarındaki tepelerde, Higaşihongan-ci ve beş katlı pagodasıyla tanınan Toci gibi Budacı tapınaklarıyla Heian-cingu ve Yasaka-cinca gibi Şinto tapınakları vardır. Kent dokuz bölgeye (*ku*) bölünmüştür. Ama kentin genelde Kyoto olarak bilinen kesimi beş bölgeyi kapsar: Orta kesimindeki Rakuçu, doğudaki Rakuto, kuzeydeki Rakuhoku, batıdaki Rakusei ve güneydeki Rakunan.

Kyoto, Japonya'nın geleneksel sanat, bilim ve eğitim merkezlerinden biridir. Kentte çok sayıda resmî ya da özel yükseköğretim kurumu vardır; bunların en önemlisi Kyoto Üniversitesi'dir. Kyoto'da ayrıca kiliseye ait bir yükseköğretim merkezi olan Doşişa Üniversitesi (1875) ile birkaç Budacı üniversite de bulunur.

Kentin belli başlı kültür kurumları arasında Kyoto Belediye Sanat Müzesi ile Kyoto Ulusal Müzesi (1897) sayılabilir. Ayrıca hemen her Budacı tapınağının bir müzesi vardır. Kyoto'da *No* ve *Kabuki* tiyatroları da etkinlik gösterir. Başlıca tarihsel yapılar Japon mimarisinin en iyi örneklerinden biri olan eski Kyoto İmparatorluk Sarayı ile Tokugava döneminden (1603-1867) kalma Nico Şatosu'dur (1603). Kyoto'nun tarihsel ve kültürel zenginlikleri ile belirli dönemlerde düzenlenen gösteriler her yıl milyonlarca turisti kente çeker.

Kyoto'daki sanayi işletmelerinin çoğu küçük atölyelerden oluşur. Başlıca sanayi dalları başta ipekli kumaş olmak üzere dokuma, gıda maddesi, porselen eşya ve içki üretimidir. Geleneksel el sanatları da büyük önem taşır. Toptan tekstil ticaretinin merkezi olan Kyoto'da pek çok banka ve şirketin de merkezleri vardır.

Kyoto öteden beri, Japonya'nın ulaşım sisteminde önemli bir rol oynamıştır. Kent içi ulaşım metro ve otobüslerle sağlanır. Ekspres demiryolu hattı Şinkansen Kyoto'dan geçerek Tokyo'yu Osaka'ya bağlar. Kyoto'nun öteki kentlerle de karayolu bağlantısı vardır. Nüfus (1990) 1.461.140.

Kyoto Üniversitesi, Japonca KYOTO DAIGAKU, eskiden KYOTO İMPARATORLUK ÜNİVERSİTESİ, Kyoto'da karma eğitim uygulanan devlete ait yükseköğretim kurumu. 1897'de, bilim adamları ve imparatorluk görevlileri yetiştirmek üzere imparatorluk üniversitelerinin kurulmasını öngören yasaya (1872) dayanarak kuruldu. Çok geçmeden ülkenin Tokyo Üniversitesi'nden sonraki en saygın yükseköğretim kurumu durumuna geldi.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, ABD işgal kuvvetlerinin özendirmesiyle, Japon yükseköğretim sistemine daha demokratik bir yapı kazandırma yolunda bazı önlemler alındı. Aynı dönemde üniversitenin adındaki "imparatorluk" sözcüğü çıkarıldı. Günümüzde büyük şirketler ve devlet dairelerindeki önemli görevler için Tokyo ya da Kyoto üniversiteleri mezunları tercih edildiğinden bu üniversitelere giriş büyük bir rekabete konu olmaktadır

Kypsela *bak.* İpsala

Kyrenaika *bak.* Berka

Kyrene, Yunan mitolojisinde bir su perisi (*nympha*). Lapithlerin kralı Hypseus ile pınar su perisi (*naiades*) Klidanope'nin kızıdır. Babasının sürülerine saldıran bir aslanla boğuşmasını izleyen Apollon, Kyrene'ye âşık olur ve onu Tesalya'daki Pelion Dağından alıp Libya'ya götürür. Orada Kyrene kentini kurar, onu kentin kraliçesi yapar. Kyrene, Apollon'dan Aristaios ile kâhin İdmon'u, Ares'ten de Trakyalı Diomedes'i doğurmuştur.

Kyrene, İÖ y. 631'de Ege Denizindeki Thera Adasından gelen göçmenlerin bugünkü Libya topraklarında, Bingazi kentinin kuzeydoğusunda kurduğu Yunan kolonisi. Göçmenlerin ilk kralı Battos'un başlattığı Battoslular hanedanından gelen krallar sekiz kuşak boyunca sırasıyla Battos ya da Arkesilaos adlarını alarak İÖ y. 440'a değin Kyrene'de hüküm sürdüler. Bu dönemde kent ekonomik bakımdan gelişip genişledi. Bunun sonucunda Apollonia (Mersa Susa) adlı liman kentinin yanı sıra Barke (el-Merc) ile Euesperides (Berenike [Bingazi]) kentleri kuruldu.

Kyrene'de Apollon Tapınağı
Josephine Powell, Roma

Kolonici akınının sürmesi üzerine İÖ y. 570'te Yunanlılarla Libyalıların ilişkisi bozuldu. III. Battos döneminde yürürlüğe giren yeni anayasa rakip yerel partiler arasındaki anlaşmazlıkları yatıştırmaya yetmedi. İÖ 525'te Kyrene kısa süren bir Pers işgaline uğradı. Bundan sonra Kyrene önemsiz bir devlete dönüştü. İÖ 323'ten başlayarak Ptolemaios hanedanının egemenliğindeki Mısır'ın koruması altına giren Kyrene ilkçağın büyük kültür merkezlerinden biri oldu. Bir tıp okulunun kurulduğu Kyrene'de coğrafyacı Eratosthenes gibi bilginler ve Aristippos gibi filozoflar yetişti. İÖ 96'da Berka (Kyrenaika) Roma egemenliğine girdi, İÖ 67'de de Girit'le birlikte bir eyalet oluşturdu. Kyrene bu eyaletin yerel başkentiydi. Yaklaşık iki yüzyıl süren Roma yönetimindeki göreli refah dönemi İS 115'te Kyreneli Yahudilerin ayaklanmasıyla sona

erdi ve kentin ekonomisi sürekli bir gerileme içine girdi. İS 642'de Araplarca fethedilen kent bir süre sonra tarihten silindi.

Günümüzde eski Kyrene kentinin bir bölümünde, Mersa Susa'nın 13 km güneybatısında, Cebelü'l-Ahdar'ın Şehhat köyü yer almaktadır. Kentin üç ana bölgesi kazılmıştır: Kyrene Venüsü ile Apollon'un dev bir heykelinin bulunduğu çeşme ve Apollon Tapınağı; İskenderiye'deki Kaisareion örnek alınarak yapılmış bir bazilika ve forum ile 2. yüzyıldan kalma geniş, zarif mozaiklerle kaplı bir evin bulunduğu yukarı kesim; İÖ 6. yüzyıl sonlarından kalma ve Dor üslubunda yapılmış dev Zeus Tapınağı'nın varlığını belgeleyen dev bir Dor sütununun bulunduğu Roma dönemi Kyrene'sinin merkezi.

Kyrene felsefe okulu, Eski Yunan'da hazzı bir eylem ilkesi sayan etik okulu. Özellikle İS 4. yüzyılda etkin olan okulun temel ilkesi, anlık hazların iyinin ölçütü olduğu ve iyi bir yaşamın, haz sağlamak amacıyla koşulların akıllıca düzenlenmesi anlamına geldiğidir. Hem etkinliklerinin Kuzey Afrika'daki Kyrene'de(*) yoğunlaşması hem de üyelerinin çoğunun Kyrene doğumlu olması nedeniyle bu adla anılır.

Hazcılığın(*) kurucusu sayılan, Sokrates'in öğrencilerinden Aristippos aynı zamanda Kyrene felsefe okulunun da kurucusu olarak kabul edilir. Ama okul daha çok 4. yüzyıl sonlarında etkili olmaya başlamıştır. Kyrene okuluna göre, insan kendi dışındaki nesnelerin var olduğunu kendisi üzerindeki etkileriyle anlar, ama onların doğasını bilemez. Algılayabildiği yalnızca kendisinin bunlardan nasıl etkilendiğidir; başkalarının nasıl etkilendiği bilinemez. İki kişinin deneyimlerine aynı adı vermeleri bunların özdeşliği anlamına gelmez. Eylemin, kabul edilebilir tek amacı etkilenimlerinin insana haz vermesinin sağlanmasıdır. İnsanın durumunda gözlenebilecek üç olasılık sarsıntılı değişme, yumuşak değişme ve dengedir. Birincisine acı, ikincisine haz eşlik eder; sonuncusuna eşlik eden herhangi bir duygu yoktur. İnsan birinciden kaçınmalı, ikinciye ulaşmaya çalışmalıdır. Üçüncünün hoş ya da arzulanabilir olduğunu düşünmek yanlıştır. Ayrıca, elde edilmeye çalışılması gereken haz anlıktır; belirli bir anda ancak o andaki deneyimler hazlar verebilir. Hazların toplamı olan mutluluğu oluşturan anlık hazlar türce birbirine benzer, göreli değerleri yalnızca yeğinliklerine bağlıdır. Bedensel hazlar ve acılar zihinsel olanlardan daha yeğindir. Bununla birlikte, ikinciler daha üstün tutulur ve özgecil bir yanları olduğu düşünülür; insanın kendi ülkesinin gelişmesinden duyduğu sevinç buna örnek gösterilebilir. Hazları aşabilmek Sokratesçi bir ülküdür ve Kyrene okulunu yalnız haz düşkünlerinden ayırt eder.

Kyrene okuluna bağlı üç düşünür, bu alandaki yenilikleriyle sonrakilere önderlik ettiler. Theodoros, hazların iyi, acıların da kötü olduğunu reddetti. Mutluluk için zihinsel neşenin ve bilgeliğin yeterli olduğunu savundu. Theodoros gibi Hegesias da usun haz sağlama gücünü kuşkuyla karşıladı ve acıdan kaçınmayı öğütledi; zihinsel acılardan, yoksullukla zenginlik, kölelikle özgürlük, ölümle yaşam gibi olguları görmezlikten gelerek sakınılabileceğini savundu. Anikeris ise kendi düşüncelerini de katarak özgün öğretileri yeniden canlandırdı. Sonraki dönemlerde Kyrene okulunun etik öğretileri zamanla Epikuros'un görüşleriyle kaynaştı.

Kyrillos (İSKENDERİYELİ AZİZ) (d. y. 375 - ö. 27 Haziran 444; yortu günü, Batı Kilisesi'nde 27 Haziran; Doğu Kilisesi'nde, 9 Haziran), 5. yüzyılın karmaşık öğreti mücadelelerinde etkili olan ilahiyatçı ve piskopos. Nasturiliğin kurucusu Konstantinopolis (İstanbul) piskoposu Nestorios'a karşı yürüttüğü mücadeleyle tanınır. 1882'de kilise bilgini unvanıyla onurlandırılmıştır.

412'de amcası Theophilos'un ardından İskenderiye piskoposu oldu. Geleneksel kilise öğretisini savunduğu için yönetimle çatışmaya girdi. Kilisenin, Hıristiyanlığa karşı girişilen kıyım döneminde putperestliğe düşmüş olanları bağışlama yetkisini yadsıyan Novatianusçuların kiliselerini kapattı. Hıristiyanlara karşı saldırıya girişen Yahudilerin İskenderiye'den kovulmasında da etkili oldu. Kyrillos, bu olay üzerine patlak veren ayaklanmalardan doğrudan sorumlu olmasa bile bunları engellemek amacıyla hiçbir önlem almadığı için siyasal yönetimin otoritesini kabullenmek zorunda kaldı.

Mısır'da Nestorios'a karşı mücadelesinde hem dinsel, hem de siyasal bir önder olarak davrandı. Çatışma yalnızca öğreti sorunlarıyla sınırlı değildi; Mısırlıların Konstantinopolis'in olası egemenliğinden duyduğu korkuyu da yansıtıyordu. Kyrillos'un Bedenleşme sırasında Hz. İsa'nın tanrısal ve insani doğalarının ayrılmaz biçimde birleşmesini tanımlamak üzere Meryem Ana'nın Theotokos (Tanrı anası) olarak adlandırılması üzerinde ısrar etmesiyle çatışma dinsel boyutuyla su yüzüne çıktı. Anlaşmazlık 431 Ephesos (Efes) Konsili'nde ele alındı. Kyrillos, Papa I. Celestinus'u da temsil yetkisini taşıdığı konsilde Nestorios'u mahkûm etti. Ama Doğu'dan, özellikle de Nestorios'un Konstantinopolis piskoposluğundan önce bulunduğu Antiokheia (Antakya) bölgesinden gelen piskoposlar Ephesos'a varınca konsili yeniden topladılar ve Kyrillos'u mahkûm ettiler. Kyrillos'un topladığı konsilin yasal olduğu papalık tarafından onaylanınca Nestorios heretiklikle suçlanarak görevinden uzaklaştırıldı. Buna karşın çatışma sürdü. Kilisede barış ancak Kyrillos'un 433'te Antiokheia'yla uzlaşma anlamına gelen ve Hz. İsa'nın kişiliğinde farklı iki doğanın varlığını vurgulayan bir bildiriyi kabul etmesiyle yeniden kurulabildi.

Kyrillos'un başlıca yapıtları, Eski Ahit'in ilk beş kitabından seçme bölümler ve İşaya Kitabı ile Yuhanna ve Luka İncil'lerine ilişkin yorumlardır. Öte yandan, Hıristiyan olarak yetiştirildiği halde tahta çıkınca putperestliğe döndüğünü açıklayan İmparator Iulianus'un (Kâfir) (hd 361-363) Celilelilere Karşı adlı yazısına bir yanıt kaleme almıştır. İlk Hıristiyanların putperestlere karşı yazdığı apoloji yapıtlarının sonuncusu olan bu yanıt, Iulianus'un yapıtlarından önemli alıntıları da günümüze ulaştırmıştır.

Kyrillos (KUDÜSLÜ AZİZ) (d. y. 315, Kudüs - ö. 386?, Kudüs; yortu günü, 18 Mart), Kudüs piskoposu ve kilise bilgini. Kudüs'ün bütün Hıristiyan dünyası için bir hac merkezi olarak gelişmesine öncülük etmiştir.

Maksimos'un ardından yaklaşık 350'de Kudüs piskoposu oldu. Yaklaşık 357'de sürgüne gönderildi. Daha sonra Ariusçular tarafından iki kez piskoposluktan uzaklaştırıldı. Uzun yıllar sonra I. Konstantinopolis (İstanbul) Konsili'nde (381) ortaya çıkan göstergelere göre, Seleukeia Konsili'nde (359) piskoposluğa yeniden atanmasını sağlayan Homoiosçularla(*) işbirliği yaptığı kaygısıyla katı din adamlarınca da kuşkuyla karşılanmış olabilir. Ama İmparator Iulianus dönemi (361-363) boyunca piskoposluğu elinde tuttu.

Kyrillos'un günümüze ulaşan başlıca yapıtı, vaftiz adaylarına yönelik bir kateşizm niteliğindeki 23 metinlik *Katekhesis* (Temel Din Bilgisi) adlı derlemedir. Komünyon'la ilgili görüşleri önceki yazarların ilerisindedir. Ekmek ve şarapta Hz. İsa'nın varlığını gelecekteki tözdönüşümü dogmasına yakın biçimde açıklar ve bu ayini belirgin biçimde bir tür kurban olarak yorumlar. Kyrillos 1883'te kilise bilgini ilan edilmiştir.

Kyrillos ile Methodios (AZİZLER) (sırasıyla, d. y. 827, Thessalonike [Selanik], Makedonya - ö. 14 Şubat 869, Roma; d. y. 825, Thessalonike - ö. 6 Nisan 884, Moravya; yortu günleri, Batı Kilisesi'nde 14 Şubat; Doğu Kilisesi'nde 11 Mayıs), Tuna Slavlarını Hıristiyanlaştırdıkları, Slav halklarının dinsel ve kültürel gelişmesine katkıda bulundukları için "Slavların havarileri" olarak anılan iki kardeş. Her ikisi de seçkin birer ilahiyatçı ve dil bilginidir.

Araplar arasında misyonerlik çalışması yapan ve Kostantinopolis (İstanbul) patrikhanesine bağlı okulda felsefe dersleri veren Kyrillos (asıl adı Konstantinos) ile bir Yunan manastırının başkeşişi olan Methodios, Karadeniz'in kuzeydoğusunda yaşayan Hazarları Hıristiyanlaştırmak üzere 860'ta birlikte çalışmaya başladılar. 862'de Büyük Moravya prensi Rostislav Konstantinopolis'ten misyonerler gönderilmesini isteyince, İmparator III. Mikhail ve Patrik Photios tarafından bu işle görevlendirildiler ve 863'te Slavlar arasında çalışmaya başladılar. Dinsel ayinlerde Eski Slavca kullandılar, Kutsal metinleri de sonradan Eski Kilise Slavcası (ya da Eski Bulgarca) olarak adlandırılan bu dile çevirdiler. Ayrıca, Yunan harflerini temel alarak bir Slav alfabesi geliştirdiler. Bu alfabenin geliştirilmiş biçimi olan Kiril alfabesi, bugün de Rusça ve öteki bazı Slav dillerinin yazımında kullanılmaktadır.

Kyrillos ile Methodios, Slavların oturduğu bölge üzerinde hak iddia eden ve bu bölgedeki dinsel ayinlerde yalnızca Latince kullanılmasını isteyen Salzburg'un Alman başpiskoposu ve Passau piskoposuyla aralarındaki anlaşmazlığı görüşmek amacıyla Papa Aziz I. Nicholaus'un çağrısı üzerine 867'de Roma'ya doğru yola çıktılar. 868'de Roma'ya vardıklarında, yeni papa II. Hadrianus onlardan yana tutum alarak, dinsel ayinlerde Slavca kullanmaları için yetki verdi. Kyrillos öldükten sonra, Hadrianus Methodios'u kendi özel temsilciliğine (*legatus*) ve Sirmium (Sremska Mitrovica) başpiskoposluğuna atayarak yeniden Slavlar arasında çalışmakla görevlendirdi.

Methodios'un görev bölgesi, Moravya'nın tümünü içine alıyordu. Methodios, Rostislav'dan sonra Moravya prensi olan yeğeni Svatopluk'un desteğini alamayınca 870'te Alman din adamları tarafından yargılandı, işkence gördü ve Papa VIII. Johannes'in müdahalesiyle serbest bırakılıncaya değin hapis yattı. 880'de gene Roma'ya çağrılarak, dinsel ayinlerde yerel dili kullanabilmek için bir kez daha papanın onayını aldı. Ama piskopos Wiching'le arasındaki anlaşmazlığın sürmesi üzerine, 882'de Konstantinopolis'i ziyaret ederek Doğu Kilisesi içinde durumunu güçlendirmeye çalıştı. Methodios'un ölümünden sonra, Papa V. Stephanus dinsel ayinlerde Slavca kullanılmasını yasakladı. Methodios'un yerine başpiskopos olan Wiching de Kyrillos ile Methodios'un izleyicilerini sürgüne gönderdi. Ama Kyrillos ve Methodios'un etkisi Rusya'nın içlerine, Kiev'e kadar ulaştığı gibi, Hırvatistan, Bohemya ve Polonya Slavları arasında da birçok iz bıraktı. Bir süre sonra Doğu Kilisesi'nce aziz ilan edilen iki kardeş, 1880'de Katolik Kilisesi'nce de kutsandı.

Kyriotes, Ioannes, IOANNES GEOMETRES olarak da bilinir (ö. 10. yy), klasik ölçüyle yazdığı kısa şiirleriyle tanınan Bizanslı şair, yönetici ve rahip.

Bir süre Bizans sarayında *protospatharios* (muhafız alayı komutanı) görevinde bulunduktan sonra rahipliğe atandı, daha sonra da Doğu Anadolu'daki Melitene'nin (Malatya) metropoliti oldu. Dönemin siyasal sorunlarını ve dinsel temaları işleyen şiirleri, etkileyici anlatımları ve doğal güzellikleri övmeleriyle benzerlerinden ayrılır. Çoğu yayımlanmamış düzyazı yapıtları arasında, Meryem Ana'nın bir yaşamöyküsüyle, Havva'nın elmasını konu alan bir övgü yer alır.

Kyros I, Persçe KURAŞ (ö. İÖ 7. yy sonları), Ahameniş hükümdarı. Teispes'in oğlu, II. Kyros'un (Büyük) dedesidir. 7. yüzyılın ikinci yarısında, Elam'daki Susa'nın kuzeydoğusunda yer alan Anşan'ı ve büyük olasılıkla doğudaki Parsumaş'ı egemenliği altında tutuyordu. İÖ 651'de Asur'a karşı ayaklanan Babilli Şamaş-şum-ukin'e yardım ettiyse de Asurbanipal'in Elam'ı fethetmesinin ardından Asurlara boyun eğmek zorunda kaldı (İÖ y. 639). Bağlılığını gösteren bir miktar vergiyle birlikte en büyük oğlu Arukku'yu Ninive'ye gönderdi.

Kyros II, BÜYÜK KYROS olarak da bilinir, Persçe KURAŞ (d. İÖ 590/580, Media ya da Persis [bugün Fars] - ö. İÖ y. 529, Asya), ünlü Pers hükümdarı. Merkezi İran olmak üzere Ege Denizinden İndus Irmağına kadar Yakındoğu'yu içine alan Ahameniş İmparatorluğu'nu kurmuştur.

Kyros'un yaşamıyla ilgili en önemli kaynak Yunanlı tarihçi Herodotos'tur. Ksenophon'un Kyros'tan övgüyle söz eden *Kyropaidia* adlı yaşamöyküsü tarihsel bir inceleme olmaktan çok, ideal bir yöneticinin nasıl olması gerektiğini anlatmaya yönelik bir yapıttır. Herodotos Perslerin Kyros'u baba olarak adlandırdığını, sonraki Ahameniş hükümdarlarına bu adın verilmediğini belirtir. Herodotos'un anlattığı ve Ksenophon ile Yunanlı tarihçi Ktesias'ın yapıtlarında da yer yer aktarılan Kyros'un çocukluk öyküsü, bir hanedan kurucusunun insanüstü nitelikleriyle ilgili halk inançlarına dayandığından Kyros efsanesi olarak adlandırılabilir. İran tarihinde sonraki hanedanların kurucularıyla ilgili olarak da benzer efsaneler yaratılmıştır. Kyros efsanesine göre Persleri egemenlik altına alan Med hükümdarı Astyages, kızını Medlere bağlı olarak Persis'i yöneten Kambyses'le evlendirir. Bu evlilikten Kyros doğar. Rüyasında bebeğin büyüdükten sonra kendisini devireceğini gören Astyages, Kyros'un öldürülmesini emreder. Ama başdanışmanı bebeği öldürmeyerek büyütmesi için bir çobana verir. Astyages 10 yaşına gelen ve olağanüstü yetenekleri bulunan Kyros'un yaşadığını öğrenirse de çocuğun yaşamasına izin verir. Kyros büyüyünce Astyages'e karşı ayaklanır. İsyancıların üzerine yürüyen Astyages ordusunun kendisini terk etmesi üzerine İÖ 550'de Kyros'a teslim olur.

Med topraklarına egemen olan Kyros, İran Platosundaki kabileler üzerinde denetimini pekiştirdikten sonra Anadolu'ya yürüyerek Lidya kralı Kroisos'u yenilgiye uğrattı ve Lidya başkenti Sardes'i ele geçirdi (İÖ 547/546). Daha önce Kroisos'un yönetimini tanıyan Ege kıyısındaki İon-Yunan kentlerini genellikle barışçıl yöntemlerle kendine bağladı. Yunan kentlerinde sonradan çıkan çeşitli ayaklanmaları ise sert biçimde bastırdı. Ardından Kral Nabunaid'e karşı yaygın hoşnutsuzluklardan yararlanarak Babil topraklarına yöneldi. Tanrı Marduk'un rahiplerinden bile destek görmeyen Nabunaid'i kolayca yenerek, dönemin en büyük kenti olan Babil'i ele geçirmeyi başardı (İÖ Ekim 539).

Kitabı Mukaddes'te (Ezra 1: 1-4) Kyros'un Babil'de tutsak olan Yahudileri özgürlüğüne kavuşturarak anayurtlarına dönmelerini sağlayan kişi olduğu belirtilir. Kyros başka halklara olduğu gibi Babillilere de hoşgörülü davrandı. Tanrı Marduk'a saygı gösterdi. Ayrıca yerel geleneklerin sürdürülmesine izin vererek ve hatta yerel tanrılara kurbanlar sunarak halkın desteğini kazandı. Babil'in fethiyle yalnızca Mezopotamya'yı değil, aynı zamanda Suriye ile Filistin'i de ele geçirmiş oldu. Öte yandan Anadolu'daki Kilikya krallığıyla ittifak kurarak Kilikya'yı özel bir statüyle imparatorluğuna kattı.

Kyros'un birkaç yeri başkent olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri önceleri Medlerin başkenti olan Ekbatana'ydı (bugün Hemedan). Bir başkası Kyros'un Astyages'e karşı zafer kazandığı yer olduğu söylenen Persis'teki Pasargad idi. Buradaki kalıntılar günümüzde de ziyaretçilerin hayranlığını uyandırır. Kışlık başkent olarak zaman zaman Babil'de de kalan Kyros, geniş imparatorluğa Pers damgasını vurmak yerine egemenlik altına aldığı uygarlıklarla kaynaşma yoluna gitti. Medlerle Perslerin bir tür ikili monarşi altında birleşmesini sağladı. Daha önce bir imparatorluk yönetmiş olan Medlerden krallık geleneklerini aldı. Ahameniş hükümdarlarının Kyros'tan başlayarak başdanışmanlarını hep Medler arasından seçtiği sanılmaktadır. Dareios döneminden sonra Ahameniş hükümdarlarının başkenti olan Persepolis'teki kabartmalarda hükümdarın yanında genellikle bir Med görülür. Persepolis'teki taş kabartmalarda görülen Elam giysi ve eşyalarından Persis'in eski halkı Elamlıların da birçok bakımdan Persleri etkilediği anlaşılmaktadır. Yönetim alanında da eski uygulamaları bazı uyarlamalar dışında pek değiştirmeden sürdüren Kyros, büyük bir imparatorluğu kurmakla kalmayarak Ahameniş kültürünün ve uygarlığının da yaratıcısı oldu.

Kyros'un aile yaşamıyla ilgili pek az bilgi vardır. İki oğlundan yerine geçen Kambyses'in, kardeşi Smerdis'i (Bardiya) gizlice öldürdüğü sanılmaktadır. Kızı Atossa ise kardeşi Kambyses'le evlenmiştir.

Kyros, Astyages'i yenilgiye uğrattıktan sonra İran'ın doğusundaki Med topraklarının da yöneticisi durumuna gelmekle birlikte, bu bölgede egemenliğini pekiştirmek için birçok savaş yapmak zorunda kaldı. Babil'in ele geçirilmesinin ardından yeniden doğuya döndü. Herodotos, Kyros'un Hazar Denizinin doğusunda giriştiği seferler sırasında Massagetler olarak bilinen göçebe halkların kadın hükümdarını yenilgiye uğrattığını ve oğlunu tutsak aldığını anlatır. Oğlunun intihar etmesi üzerine Massaget hükümdarının Kyros'u öldürerek intikamını aldığını aktaran Herodotos'un öyküsü uydurma olabilir. Bununla birlikte Kyros'un Orta Asya'da da fetihlere girişmiş olması gerçeğe yakın görünmektedir. Sogdiane'nin en uç kesimindeki bir kentin Yunanlılarca Kyreskhata ya da Kyropolis olarak adlandırılması Kyros'un Doğu seferlerinin kanıtı sayılabilir.

Ahameniş İmparatorluğu'nun Kyros'un ölümünden sonra da yayılmaya devam etmesi ve 200 yıldan daha uzun süre varlığını koruması onun üstün yeteneklerinin bir kanıtıdır. Kyros, Perslerin bilincinde, Romus ile Romulus'un Romalılar, Hz. Musa'nın da İsrailoğulları arasında kazandığı anlama benzer bir yer edinmiştir. Yaşamıyla ilgili öyküler birçok bakımdan antik dünyanın kahraman ve fatihlerinin efsanelerine benzer.

20. yüzyılda İran'ı yöneten Pehlevi hanedanı bile Kyros'u İran'ın kurucusu kabul ederek 1971'de şahlığın 2.500. yıldönümünü kutlamaya yönelik görkemli törenler düzenlemiştir.

Kyros (GENÇ). Eski Farsça KURAŞ (d. İÖ 423'ten sonra - ö. İÖ 401, Kunaksa, Babil), Ahameniş hükümdarı II. Dareios ile Parysatis'in küçük oğlu.

Büyük oğlu Arsakes'in yerine Kyros'un tahta çıkmasını isteyen Parysatis, Atinalılara karşı savaşı sürdürmeye ve Spartalıları desteklemeye karar veren Dareios'u ikna ederek Kyros'un Lidya, Frigya ve Kapadokya satraplığına, ayrıca Anadolu'daki Ahameniş kuvvetlerinin başkomutanlığına atanmasını sağladı (407). Sparta filosunun komutanı Lysandros'la yakın bir işbirliğine girerek Sparta'nın zaferinde önemli rol oynayan Kyros, babasının ağır hastalanması üzerine İÖ 405'te geri çağrıldı. Arsakes'in II. Artakserkses adıyla başa geçtiği İÖ 404'te Karya satrabı Tissaphernes tarafından kardeşini öldürtmeyi planlamakla suçlandı. Parysatis'in araya girmesiyle bağışlandı. Anadolu'ya döndükten sonra tahtı ele geçirme hazırlıklarına başladı. İonya kentleri konusunda Tissaphernes'le çıkan bir çatışmadan yararlanarak büyük bir ordu topladı ve Toros Dağlarındaki Pisidya'ya bir sefer düzenleyeceği izlenimini vermeye çalıştı. İÖ 401 ilkbaharında çoğunluğunu Yunanlı paralı askerlerin oluşturduğu yaklaşık 20 bin kişilik bir orduyla yola çıktı. Fırat Irmağı kıyısındaki Thapsakos'a ulaştığında, Artakserkses'e karşı harekete geçtiğini açıkça ilan etti. Bir engelle karşılaşmadan Babil'e kadar ilerledi. Ama Tissaphernes'in son anda uyarmış olduğu Artakserkses zaman geçirmeden bir ordu kurdu. İki ordu Kunaksa'da karşılaştı ve Kyros çarpışma sırasında öldürüldü. Yunanlı paralı askerler, komutanlarının Tissaphernes'in tuzağına düşerek ele geçmesinden sonra Karadeniz'e yönelmek zorunda kaldılar.

Yunan kaynakları, özellikle de *Anabasis* adlı yapıtında Yunanlıların geri çekilişini anlatan tarihçi Ksenophon, Kyros'un cesaret ve yeteneğinden övgüyle söz eder. Buna karşılık Ahameniş kaynaklarında Kyros, kendi amaçlarına ulaşmak için düşmanlarla işbirliği yapan bir hain olarak gösterilir.

kyudo (Japoncada "yay yolu"), KYUCUTSU (okçuluk) olarak da bilinir, geleneksel Japon okçuluğu. Zen Budacılıkla yakından ilişkilidir. Savaşta ok ile yayın yerini ateşli silahlar alınca, okçuluk sanatı düşünsel ve bedensel disiplin sağlamak amacıyla Zen keşişleri ve bazı üst sınıf üyeleri tarafından sürdürülmüştür.

Kyudo'da temel amaç, Batı okçuluğundaki gibi hedefi vurmak değil, ruhsal ve bedensel eğitimle ok atma edimi üzerinde yoğunlaşarak kusursuz bir dinginliği dışa vuran üsluba ulaşmaktır. *Kyucutsuşi* (okçu) 2,3 m uzunluğunda geleneksel asimetrik bir yay kullanır ve yayı ortanın biraz aşağısından kavrar. Yay bambu ve dut şeritlerinden, kirişiyse kenevirden yapılır. Tutuş Doğu (Moğol) tarzındadır; kiriş, öbür parmaklarla desteklenen başparmakla tutulur ve okçu, başparmağın girdiği kısmı kemik ya da tahtayla kuvvetlendirilmiş özel bir eldiven giyer. Oku salmadan önceki hareketler kesintisiz tek bir hareketi andırır. Bu hareket sekiz

Kyudo okçusu
Haruo Satake

belirgin aşamaya ayrılmıştır ve okçu hareketi akıcı bir biçimde yapabilinceye değin her aşamayı çalışmalı, öğrenmelidir. Japonya'da birçok *kyudo* okulu vardır ve her yıl Kyoto ve Tokyo'da turnuvalar düzenlenir. 20. yüzyılın ikinci yarısında Japonya'da 70 binden fazla kayıtlı *kyudo* okçusu vardı. *Ayrıca bak.* dövüş sanatı.

Kyzikos, bugün BELKIS Kapıdağ (Arktonnesos) Yarımadasındaki, Erdek yakınında, Marmara Denizi kıyısında antik kent. 1952-53 yıllarında ve 1957'de Ekrem Akurgal tarafından kazılmıştır.

Coğrafyacı Strabon burasının bir ada olduğunu ve iki köprüyle karaya bağlandığını yazar. Toprakları verimli ve geniştir. İÖ 1200'lerden sonra bir Trak boyu olan Dolionlar tarafından ele geçirildi. Eski adı olan Dolionis buradan gelir. Kyzikos'un ise, burada krallık yaptığına inanılan bir Trak prensinin adından geldiği sanılmaktadır. İÖ 7. yüzyılın ilk yarısında Miletosluların kolonize ettiği kent, bu tarihten sonra büyük bir gelişme gösterdi; Marmara Denizi kıyılarından güneye uzanan yolların başlangıç noktasındaki konumunun sağladığı olanaklarla büyük bir ekonomik refaha ulaştı. Altıngümüş alaşımından yapılan ve *Kyzikene* adıyla bilinen sikkeleri, dönemin en tanınan paraları arasındaydı. İÖ 6. yüzyılın sonlarında, Dareios'un hükümdarlığı sırasında kendi isteğiyle Pers egemenliğine giren kent, Perslerin Daskyleion satraplığına katıldı. İÖ 334'te Büyük İskender'in eline geçtiyse de, onun ölümünden sonra bağımsızlığına kavuştu. Helenistik dönemde Pergamon (Bergama) krallarıyla iyi ilişkiler kurdu. Romalılara karşı da özgürlüğünü zaman zaman korudu. Roma döneminde iyice gelişti ve en parlak günlerini yaşadı. Roma imparatoru Hadrianus kentte büyük bir tapınak yaptırdı ve buraya *metropolis* ve *neokoros* unvanlarını verdi. Bizans İmparatorluğu sırasında da canlılığını koruyan Kyzikos İS 943'teki bir depremde hemen hemen tümüyle yıkıldı ve bundan sonra bir daha eski önemine kavuşamadı.

Küçük Asya'nın en güçlü ve güzel kentlerinden biri olan Kyzikos'un üstünde yer aldığı Kapıdağ Yarımadası anakaraya dar bir boyunla bağlıdır. Kentin bu boynun iki yanında, toplam 200 gemi alabilen birer limanı vardır; güney tarafı ise surla çevrilerek korunmuştur. Kuzeyinde yükselen Kapıdağ, kenti ve limanlarını kuzey rüzgârlarından korur. Bugün yoğun bir bitki örtüsü altında kalmış olan eski Kyzikos'ta yalnızca güneybatıdaki Hadrianus Tapınağı'nın kalıntıları görülebilmektedir. Bu tapınak geç Roma döneminde dünyanın yedi harikasından biri kabul edilirdi.

L-D işlemi *bak.* bazik oksijen işlemi

la (özel adlarda), aşağıdaki başlıklar dışındaki özel adlar için "la"dan sonra gelen asıl sözcüğe bakınız (örn. Vega, Garcilaso de la).

La Bruyère, Jean de (d. Ağustos 1645, Paris - ö. 10/11 Mayıs 1696, Versailles, Fransa), Fransız edebiyatının başyapıtlarından *Les Caractères de Théophraste traduits du grec avec les caractères ou les moeurs de ce siècle* (1688; *Karakterler*, 1982) ile tanınan Fransız yergici.

Orléans'da hukuk öğrenimi gördü. Dönemin seçkin hümanist ve ilahiyatçılarından Jacques-Bénigne Bossuet'nin aracılığıyla,

La Bruyère, *Les Caractères*'in kapağı için Pierre Drevet'nin yaptığı oymabaskıdan ayrıntı, 1697
Bibliothèque Nationale, Paris

Condé prensinin torunu olan Bourbon dükünün özel öğretmeni oldu ve Condé'lerin Chantilly'deki malikânesinde kütüphanecilik yaptı. Oradaki yılları oldukça mutsuz geçti; orta sınıf kökeninden gurur duymasına karşın, toplumsal konumu, keskin dili, kaba görünümü ve davranışları yüzünden sürekli alay konusuydu. Ama bu durum, ahlakın çöktüğü bir toplumda paranın kazandığı büyük gücü, toplumsal göreneklerin baskısını, soyluların tembelliğini, geçici heveslerini ve yaşam biçimlerini yakından gözlemesine olanak sağladı.

Karakterler, La Bruyère'in İÖ 4. yüzyılda yaşamış Eski Yunanlı filozof Theophrastos'un *Kharakteres* (Karakterler) adlı yapıtının çevirisine yaptığı eklerden oluşuyordu. Theophrastos gibi La Bruyère de önce ikiyüzlülük, dalkavukluk ve kabalık gibi karakter özelliklerini tanımlıyor, sonra da bu özelliklere sahip kişilerden örnekler veriyor, insanların kusurlarını düzeltmek amacıyla çağın "karakteristik" özelliklerini ele alıyordu. Çok geniş bir sözcük dağarcığı, sağlam bir tekniği vardı.

Zengin kavrayışı sayesinde yergilerine keskin bir anlatım kazandırabilmiş, Gustave Flaubert ve Goncourt kardeşler gibi 19. yüzyılın seçkin yazarlarının hayranlık duyduğu canlı bir üslup geliştirmeyi başarmıştı. *Karakterler*, La Bruyère'in sağlığında sekiz kez basıldı. Büyük ilgi görmesi üzerine, yazar kitaptaki portrelerin sayısını artırdı. Okurlar bu portrelerle gerçek kişiler arasında bağlantılar kurdularsa da, La Bruyère hiçbir portrenin tek bir kişiye ait olmadığını ileri sürdü.

La Bruyère *Karakterler*'de dönemin gerçek kişilerine yaptığı anıştırmalar yüzünden uzun süre, Académie Française'e seçilemedi. Ama sonunda, 1693'te akademiye kabul edildi.

La Calprenède (Senyörü), Gaultier de Coste (d. y. 1610, Toulgon Şatosu, Sarlat yakınları - ö. 1663, Grand-Andely, Fransa), 17. yüzyılda Fransa'da büyük ilgi gören duygusal serüven romanlarıyla tanınmış yazar. Dönemin gevşek yapılı, konudan konuya atlayan sözde tarihsel romanlarına sürükleyici bir olay örgüsü ve akıcı bir anlatım kazandırmıştır.

Toulouse'da öğrenim gördükten sonra, muhafız alayına girdi ve Almanya'da savaştı. Askerlik ve yazarlığı birlikte sürdürerek 1635-41 arasında birçok trajedi ve trajikomedi yazdı. Bunlardan *Jeanne Reyne d'Angleterre* (1636; İngiltereli Jeanne Reyne) ve *Le Comte d'Essex* (1638; Essex Kontu) konularını İngiltere tarihinden alıyordu. La Calprenède 1642'de, aşkı ve savaşı yücelten dizi romanlar yazmaya başladı. Bunlardan *Cassandre* (1642-45, 10 cilt) Pers İmparatorluğu'nun çöküşünü, *Cléopâtre* (1647-58, 12 cilt) Kleopatra'nın Antonius'tan olduğu söylenen kızının öyküsünü, son beş cildini Pierre d'Ortigue de Vaumorière'in tamamladığı *Faramond* (1661-70, 12 cilt) ise Merovenj tarihini konu alıyordu. Sağlam olay örgüleri olan bu romanlar yayımlanır yayımlanmaz büyük ilgi gördü, 18. yüzyıl sonuna değin de yaygınlıkla okundu.

La Chalotais, Louis-René de Caradeuc de (d. 6 Mart 1701, Rennes - ö. 12 Temmuz 1785, Rennes, Fransa), Fransız yüksek yargı ve yönetim görevlisi. Kral XV. Louis hükümetine karşı uzun süren bir hukuk mücadelesinde Breton Yüksek Mahkemesi'ne (*Parlement*) başkanlık etmiştir.

La Chalotais 1730'da Rennes'deki Breton Yüksek Mahkemesi'nde savcı, 1752'de de başsavcı oldu. 1761'de Fransız ortaöğretim kurumlarındaki Cizvit denetimini hedef alan saldırısıyla Cizvitlere karşı gittikçe büyüyen bir hareketin önderi durumuna geldi. Ertesi yıl Paris Yüksek Mahkemesi XV. Louis'nin isteğinin tersine, Cizvitlerin bastırılmasını emretti. La Chalotais, *Essai d'éducation nationale* (1763; Ulusal Eğitim Üzerine Deneme) adlı makalesinde, hükümetin ortaya çıkan eğitim bunalımının üstesinden gelmesine yardımcı olan öneriler ileri sürdü. Cizvit karşıtı etkinliklerinden ötürü "filozoflar"ın (Fransız Aydınlanma yazarları) gözünde bir kahraman haline gelirken, Bretanya valisi d'Aiguillon dükünün nefretini kazandı. 1763'te hükümetin Bretanya'da *corvée* (bedensel hizmet yükümlülüğü) uygulamaya hakkı olmadığı kararına varan Breton Yüksek Mahkemesi'ne önderlik etti. Aiguillon da buna karşılık, La Chalotais'nin oğlunu babasının görevini devralma hakkından yoksun bıraktı. 1765'te Breton yüksek yargıçlarının adli grev başlatmaları üzerine çatışma doruğuna çıktı. La Chalotais tutuklanarak hapse atıldı (Kasım 1765); serbest bırakılınca da Saintes'e sürgün edildi (1767). 1771'de kralın başnazırı René-Nicolas de Maupeou *Parlement*'ların siyasal yetkilerini ellerinden aldı. Ama 1774'te Kral XVI. Louis tahta çıkınca bunların yetkileri geri verildi; La Chalotais de görevine iade edildi.

La Chaussée, Pierre-Claude Nivelle de (d. 1692, Paris - ö. 14 Mart 1754, Paris, Fransa), acıklı ve dokunaklı sahneler içeren, mutlu sonla biten manzum acıklı komedi(*) türünün yaratıcısı Fransız oyun yazarı. Denis Diderot'nun geliştirdiği burjuva oyununun(*) habercisi olan duygusal komedileri psikolojik derinlikten yoksundu ve halkı eğitmek amacıyla abartılı bir dille yazılmıştı. La Chaussée'nin bu türde, aralarında *L'École des Mères* (1744; Analar Okulu), *Mélanide* (1741) ve *Le Préjugé à la mode*'un da (1735; Modaya Uygun Önyargı) bulunduğu dokuz oyunu vardır.

La Chaussée varlıklı bir burjuva aileden geliyordu. Yazmaya orta yaşlarında başladı. İlk oyunu *La Fausse Antipathie*'yi (Sözde Nefret) yazdığında 41 yaşındaydı. Ama sonraki yıllarda aralıksız yazmayı sürdürdü. Acıklı komedilerinin yanı sıra başka tür komediler ve birkaç trajedi yazdı. 1736'da Académie Française üyeliğine kabul edildi.

La Chétardie (Markisi), Joachim-Jacques Trotti (d. 3 Ekim 1705 - ö. 1 Ocak 1759, Hanau), Rus çariçesi Yelizaveta üzerinde büyük nüfuzu olan Fransız diplomat.

1727'de büyükelçi olarak İngiltere'ye gönderildi. Gösterdiği başarı nedeniyle, daha sonra Felemenk ve Prusya'da görevlendirildi. 1740'ta da Rusya'nın başkenti Petersburg'a atandı. Fransız çıkarlarını koruyacak bir hükümetin kurulmasını sağlamak amacıyla Çar I. Petro'nun (Büyük) en küçük kızı Yelizaveta'nın yandaşlarını destekledi ve prensesin Fransız hekimi Lestocq kontu Jean-Hermann'ın (1692-1767) yardımıyla onu tahta çıkarmayı başardı. 1742'de Rusya'dan ayrılmasından sonra Almanlar ve İngilizler Rus sarayında eski nüfuzlarını yeniden kazandılar.

Yelizaveta La Chétardie ve Lestocq'un etkisiyle Avusturya Veraset Yasası'na (*Pragmatische Sanktion*) bağlılığını göstermekte gecikmiş ve Avusturya Veraset Savaşı'na girmemişti. Oysa savaşın gidişini etkileyecek güçte bir orduya sahipti ve taraflar Rusya'nın desteğini sağlamak için birbirleriyle açıktan açığa yarışıyordu. La Chétardie'nin yerine Petersburg'a gönderilen Fransız temsilcinin beceriksizce yürüttüğü görüşmeler, Rusya'nın 1746'da hiç de önemli bir rol oynamayacağı savaşa girmesine değin sürdü. La Chétardie görüşmelerin sonuna doğru Yelizaveta tarafından yeniden Petersburg'a çağrıldıysa da, Avusturya yanlılarının entrikaları karşısında etkili olamadı.

La Condamine, Charles-Marie de (d. 28 Ocak 1701, Paris - ö. 4 Şubat 1774, Paris, Fransa), Amazon Irmağına yapılan ilk bilimsel amaçlı keşif gezisini yöneten Fransız doğabilimci ve matematikçi. 1735'te, Ekvator yakınlarında bir meridyen derecesinin

La Condamine, d'Huez'nün bir bustu, 18. yy
J. E. Bulloz

uzunluğunu ölçmek amacıyla Peru'ya gönderilen bir keşif grubuna katıldı. 1743'te gruptan ayrılarak, günümüzde Ekvador sınırları içinde kalan Quito'dan yola çıktı ve salla Amazon'un ağzına doğru dört ay süren yolculuğuna başladı. Yolculuk sırasında geçtiği bölgelerde etnografik gözlemler yaptı. Yolculuğunun bilimsel değerlendirmesinin yanı sıra *Journal du Voyage fait par ordre du roi à l'équateur* (1751; Kralın Buyruğuyla Ekvator'a Yapılan Bir Yolculuğun Günlüğü) adlı bir kitap yayımladı.

La Curne de Sainte-Pelaye, Jean-Baptiste de (d. 6 Haziran 1697, Auxerre - ö. 1 Mart 1781, Paris, Fransa), yayımını başlattığı kapsamlı Fransızca sözlükle tanınan

Fransız sözlük yazarı ve ortaçağ tarihi uzmanı.

Orléans dükünün maiyetinde bulunan bir soylunun oğluydu. İlk yapıtları sayesinde 1724'te Yazıtlar Akademisi üyeliğine kabul edildi. Sonraki yıllarda daha çok tarihle ilgilendi. 1726'da Paris'e giderek Livius ve Halikarnassoslu Dionysios üzerine yazdığı monografileri akademiye sundu. 1754'te Yazıtlar Akademisi'nin müdürlüğüne getirildi. 1756'da, üzerinde çalıştığı kapsamlı Eski Fransızca sözlüğün taslağını yayımlamasının ardından 1758'de Académie Française üyeliğine seçildi. Sözlüğünün ilk cildi 1780'de baskıya hazırdı. Sözlüğün tamamı, *Dictionnaire historique de l'ancien langage françois, ou glossaire de la langue françoise depuis son origine jusqu'au siècle de Louis XIV* (1875-92, 10 cilt, der. L. Favre ve M. Pajot; Eski Fransızcanın Tarihsel Sözlüğü ya da Başlangıcından XIV. Louis Dönemine Değin Fransız Dili Sözlüğü) adıyla yayımlandı ve 10. ciltte La Curne'ün yaşamöyküsüne yer verildi.

La Farge, John (d. 31 Mart 1835, New York kenti - ö. 14 Kasım 1910, Providence, Rhode Island, ABD), ABD'deki ilk önemli duvar ressamlarından biri. Yapıtlarında 19. yüzyıl ortalarında Fransa'da gelişen yenilikçi manzara resiminin üslup özelliklerine yer vermiştir.

İlk sanat eğitimini bir minyatür ustası olan dedesinden aldı. Bir süre hukuk öğrenimi gördükten sonra 1856'da sanat öğrenimi

"Kırmızı ve Beyaz Şakayıklar", John La Farge'ın bir vitray çalışması, 1886; Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston

için Avrupa'ya gitti. Birkaç hafta ressam Thomas Couture'dan ders aldıysa da daha çok kendi kendine çalıştı. Ülkesine dönünce William Morris Hunt'tan etkilendi. 1866'da geçirdiği ciddi bir hastalıktan sonra bir daha tümüyle sağlığına kavuşamadı. Karmaşık düşünce yapısı ve sorgulayıcı tavrının etkisiyle yeni uğraş alanlarına yöneldi.

1870'lerde duvar resmine başlayan La Farge'ın bu türdeki en güzel yapıtı New York kentindeki Göğe Çıkış Kilisesi'nde bulunan "İsa'nın Göğe Çıkışı"dır (1887). Aynı yıllarda vitrayla da ilgilenerek sedefimsi cam kullandığı "Kırmızı ve Beyaz Şakayıklar" (1886, Boston Güzel Sanatlar Müzesi) gibi yaratıcı çalışmalarıyla bu sanatın canlanmasına katkıda bulundu. Son döneminde dış ülkelere bir dizi gezi yaptı. Güney Pasifik ve Japonya gezilerini 1890'larda bir dizi suluboya ile betimledi. Başlıca kitapları arasında *Considerations on Painting* (1895; Resim Üzerine Düşünceler), *An Artist's Letters from Japan* (1897; Sanatçının Japonya Mektupları) ve Japon ressam Hokusai üzerine bir çalışma (1897) sayılabilir.

La Farge, Oliver (Hazard Perry) (d. 19 Aralık 1901, New York kenti - ö. 2 Ağustos 1963, Albuquerque, New Mexico, ABD), yapıtları ve siyasal eylemleriyle Amerika Yerlilerinin sözcülüğünü üstlenen ABD'li antropolog, romancı ve öykü yazarı.

Benjamin Franklin, Komodor Oliver Hazard Perry, ressam ve vitraycı John La Farge gibi ünlü kişilerle aynı aileden geliyordu. Harvard Üniversitesi'nde okuduğu sırada Amerikan Yerli kültürüyle ilgilendi, antropoloji ve arkeoloji alanlarında uzmanlaştı. Çalışmalarında önemli başarılar kazanmasına karşın, araştırmalarını bir yana bırakarak Yerlilerin içinde bulunduğu çıkmazı kamuoyuna duyurmak için çalıştı. 1937-42 arasında Ulusal Yerli Sorunları Derneği'nin, 1946-63 arasında da Amerika Yerli Sorunları Derneği'nin başkanlığını yaptı. Çağdaş edebiyatta Yerlilerin duygusal ve popüler bir duyarlıkla ele alınmasına karşı çıktı. 1934'te filme çekilen ilk romanı *Laughing Boy*'da (1929; Gülen Çocuk) iki kültür arasındaki çatışmayı şiirsel ama gerçekçi bir anlatımla ele aldı ve bu yapıtıyla 1929'da Pulitzer Edebiyat Ödülü'nü kazandı. Yapıtları lirik olarak nitelenmişse de, hemen hepsi toplumsal sorunlara ağırlık verir. Otobiyografisi *Raw Material* (Hammadde) 1945'te yayımlanmıştır.

La Farina, Giuseppe (d. 20 Temmuz 1815, Messina, Sicilya - ö. 5 Eylül 1863, Torino, İtalya), Risorgimento'nun (Yeniden Yükseliş) önderi ve tarihçisi olan İtalyan devrimci ve yazar.

Sicilyalı bir yüksek memur ve bilginin oğluydu. 1835'te hukuk diplomasını aldı ve çok geçmeden İtalyan birliğini sağlamaya yönelik gizli bir komiteye katıldı. Komite 1837'de ayaklanma girişiminde bulununca sürgüne gönderildi. 1838'de bağışlanarak Messina'ya döndü ve yazarlığa başladı. Bu arada Napoli ve Palermo'da devrimci etkinliklere katıldı.

1841'den sonra Floransa'ya yerleşen La Farina geçimini yazarlıkla sağladı. 1847'de *L'Alba* adlı siyasal dergiyi kurdu. 1848'de devrim başlayınca Messina'ya dönerek, sırasıyla Palermo'da komünler meclisi temsilciliği ve sekreterliği, halk eğitimi ve bayındırlık bakanlığı, savaş ve donanma bakanlığı görevlerinde bulundu. Ama devrim başarısızlığa uğrayınca nisanda yeniden sürgüne gönderildi. 1853'te Torino'ya dönene değin Paris'te kaldı. 1857'de İtalyan Ulusal Derneği adlı milliyetçi örgütün kurucuları arasına katıldı.

1857'den sonra birleşme hareketinin önderi Kont Cavour ile sık sık gizli temasta bulundu. İlhak edilecek yerlerin ve politikaların saptanması, askeri harekâtın örgütlenmesi konularında çalıştı. Giuseppe Garibaldi'nin 1860'ta Sicilya ile Napoli'yi ele geçirmesi için Sicilya'dan para desteği sağladı. Ama Palermo'da ilhak yanlısı *L'Annessione* adlı bir gazete çıkarmaya başlayınca, Garibaldi'nin gözünden düştü. Temmuz 1860'ta tutuklanarak Cenova'ya sürüldü. Aynı yılın başlarında Millet Meclisi'ne seçilmişti; daha sonra da devlet şurası üyeliğine getirildi.

La Farina'nın en büyük edebi çalışması olan *Storia d'Italia dal 1815 al 1850*'de (1851-52; 1815-50 Dönemi İtalya Tarihi) İtalyan ulusunun geleceği konusunu ele aldı. Ausonio Franchi'nin derlediği mektupları *Epistolario di Giuseppe La Farina* (1869, 2 cilt) başlığıyla yayımlandı. Öbür yapıtları arasında *Studi sul secolo XIII* (1841, 2 cilt; 13. Yüzyılın İncelenmesi), *Storia d'Italia* (1846, 10 cilt; İtalya Tarihi) ve *Rivoluzione siciliana nel 1848 e 49* (1851; 1848-49 Sicilya Devrimi) yer alır.

La Fayette, Gilbert Motier de (d. y. 1380, Auvergne - ö. 23 Şubat 1462, Auvergne, Fransa), Yüz Yıl Savaşları sırasında Fransa mareşali ve Kral VII. Charles'ın ünlü danışmanı.

1409'da Mareşal Jean le Meingre Boucicaut'nun emrinde İtalya'da görev yaptıktan sonra, Bourbonnais bölgesinin krallık kâhyası oldu. İngiltere'yle yapılan savaşlar sırasında, Bourbon dükü I. Jean tarafından Languedoc ve Guyenne'de tuğgeneral olarak görevlendirildi. Loire'da İngilizler ve Burgonyalılar karşısında kazandığı zaferlerden sonra 1420'de Dauphiné valisi ve Fransa mareşali yapıldı. 1424'te İngilizlere tutsak düştüyse de kısa süre sonra serbest bırakıldı. 1429'da Orléans ve Patay'da Jeanne d'Arc'la birlikte çarpıştı. VII. Charles başkanlığındaki Büyük Konsey'in üyesi olarak, Charles'ın Burgonya'yla olan ilişkilerinin düzelmesine yardımcı olan Nevers ve Arras konferanslarına (1435) katıldı. 1445-48 arasında ordunun yeniden düzenlenmesine yönelik çalışmalarda bulundu. 1449'da Normandiya'da İngilizlere karşı düzenlenen sefere katılmak üzere bir kez daha göreve çağrılan La Fayette, yaşamı boyunca kralın yakın dostu ve danışmanı olarak kaldı.

La Fayette (Kontesi), Marie-Madeleine (Pioche de La Vergne), lakabı MADAME DE LA FAYETTE (v. 18 Mart 1634, Paris - ö. 25 Mart 1693, Paris, Fransa), Fransız yazar. *La Princesse de Clèves* (1678; *Prenses de Clèves*, 1944) adlı yapıtı Fransız romanının gelişiminde önemli yer tutar.

Fronde ayaklanmaları sırasında bulunduğu Paris'te ünlü mektup yazarı Madame de

La Fayette Kontesi Marie-Madeleine, E.-J. Desroches'un bir oymabaskısından ayrıntı
Bibliothèque Nationale, Paris

Sévigné ile tanıştı. Dönemin siyasal önderlerinden olan geleceğin Retz kardinalini de tanıma fırsatını buldu. 1655'te, La Fayette kontu (1616-83) François Motier ile evlenerek bir süre onun Auvergne'deki malikânesinde yaşadı. Ama 1659'da kocasından ayrılarak Paris'e döndü.

1660'larda Orléans düşesi İngiliz Henrietta-Anne'in gözdesi olan La Fayette, *Maximes*'in (*Özdeyişler*) yazarı La Rochefoucauld dükü'yle uzun süren yakın dostluğunu da bu yıllarda kurdu. Onunla birlikte seçkin bir edebiyat topluluğu oluşturdu. Geleneksel kalıplarda yazdığı iki romanstan

sonra başyapıtı *Prenses de Clèves*'i 1678'de imzasız olarak yayımladı. 16. yüzyılın ortalarında geçen roman, yazarın yaşadığı dönemin davranış biçimlerini yansıtmakla birlikte kahramanlık romanslarından kesin olarak ayrılan ilk ciddi Fransız tarihsel romanıydı.

La Ferassie İskeletleri, Fransa'da Dordogne ilinde (*département*) Bugue'ün kuzeyindeki kaya mezarlarından çıkan insangil (*Hominidae*) fosilleri. 1909-21 arasında R. Capitan ve D. Peyrony tarafından bulunmuş, ama 1934'e değin tam olarak açıklanmamıştır. Fosillerin 60 bin yıl öncesine, Mousterien kültür dönemine ait olduğu sanılmaktadır. Kalıntılar bir erkek, bir kadın, 10 yaşlarında bir çocuk ve üç bebek olmak üzere altı iskeletten oluşur. Kafataslarına göre yüzleri geniş ve düz, alınları eğimli, çeneleri çıkık ve dişleri küçüktür. Beyinlerinin oldukça büyük olması ve mezarlarda ele geçen aletler, bu kalıntıların kesinlikle Neanderthal insanına ait olduğunu ortaya koymaktadır.

İskeletlerin bulunduğu alan, Neanderthal insanının ölülerini gömmekte büyük zorluklar çektiğini gösterir. Bütün mezar çukurları yarım küre biçiminde kazılmış, ölülerin üstü siyah toprak ve çakıl yığılarak kapatılmıştır. Bu da Neanderthal insanının oldukça karmaşık bir inanç sistemi olduğunu gösterir. Kalıntılar bugün Paris'teki İnsanlık Müzesi'nde ve Dordogne'daki Les Eyzies-de-Tayac-Sireuil kasabasındaki Eyzies Müzesi'nde sergilenmektedir.

La Flesche, Francis (d. 25 Aralık 1857, Omaha Yerleştirme Kampı, Nebraska - ö. 5 Eylül 1932, Macy yakınları, Nebraska, ABD), ABD'li etnolog ve Yerli hakları savunucusu. 1860'larda bir misyoner okulundaki öğrencilik yıllarını anlattığı *The Middle Five* (1900, yb 1963; Ortadaki Beşli) adlı anı kitabı, bir Amerika Yerlisinin beyaz kültürüne dayalı eğitimi nasıl değerlendirdiğini yansıtan çok az yapıttan biridir.

Bir Fransız tüccar ile Omaha kabilesinden bir kadının oğlu olmasına karşın Yerliler arasında kalan ve reisliğe yükselen babası, Yerlilerin beyazlarla uzlaşması gerektiğine inandığından, çocuklarını Thurston ilinde (Nebraska) Presbiteryenlerce Yerli çocuklar için açılan bir İngilizce dil okuluna yolladı. Francis La Flesche'in kız kardeşlerinden Susette bir yazar ve Yerli hakları savunucusu, Susan ise Omaha kabilesinin doktoru olarak ün kazandılar.

La Flesche 1881-1910 arasında Washington, D.C.'de Yerli Dairesi'nde çalıştı. Bu arada hukuk diploması aldı. 1910'dan 1929'da emekli oluncaya değin Amerikan Etnoloji Dairesi'nde etnolog olarak görev yaptı. Alice Cunningham Fletcher'la birlikte *The Omaha Tribe* (1911; Omaha Kabilesi) adlı bir inceleme hazırladı. Ozaç kabilesi üzerine yazdığı *A Dictionary of the Osage Language* (1932; Ozaç Dilinin Sözlüğü) ve *War Ceremony and Peace Ceremony of the Osage Indian* (1938; Ozaç Yerlilerinin Savaş ve Barış Törenleri) adlı yapıtları ölümünden sonra yayımlandı.

La Flesche, Susette, Yerli adı PARLAK GÖZLER (d. 1854, Omaha Yerleştirme Kampı, Nebraska - ö. 26 Mayıs 1903, Bancroft yakınları, Nebraska, ABD), Amerikalı Yerli yazar ve Yerli hakları savunucusu.

Bir Fransız tüccar ile Omaha kabilesinden bir kadının oğlu olan babası her iki kültürü de yakından tanıyan bir Omaha şefiydi. Kendisi Yerli yaşam biçimini seçmekle birlikte, çocuklarını İngilizce öğrenmeleri için bir Presbiteryen misyoner okuluna gönderdi. Susette'in kız kardeşi Susan hekim, erkek kardeşi Francis ise etnolog oldu.

New Jersey'deki Elizabeth kentinde öğrenim gören Susette, daha sonra Omaha Yerleştirme Kampı'na dönerek bir devlet okulunda öğretmenliğe başladı. Yerli adı Parlak Gözler'i kullanarak, Yerli haklarını savunma hareketine katıldı. Omahalarla akraba bir kabile olan Ponka Yerlilerinin hakları için babasıyla birlikte etkili bir mücadele yürüttü. Sonradan Susette La Flesche'le evlenen (1881), *Omaha Herald*'ın yayımcılarından Thomas H. Tibbles da Ponkaların davasını destekledi. Yerlilerin topraklarından keyfi olarak uzaklaştırılmalarına karşı mücadelesini sürdüren La Flesche, bu amaçla ABD'de ve İskoçya'da birçok konferans verdi. Kocasıyla birlikte Omaha Yerleştirme Kampı'na yerleşti, resimli Yerli öyküleri kaleme aldı ve kocasının çalışmalarına yardımcı oldu. Yazarı bilinmeyen *Ploughed Under: The Story of an Indian Chief* (1881; Sabanla Gömülen: Bir Yerli Reisinin Öyküsü) adlı kitabı yayıma hazırladı ve sunuş bölümünü yazdı.

La Follette, Robert M(arion) (d. 14 Haziran 1855, Primrose, Wisconsin - ö. 18 Haziran 1925, Washington, D.C., ABD), Cumhuriyetçi Parti içindeki ilerici kanada önderlik eden ABD'li siyaset adamı.

La Follette, 1906
Library of Congress, Washington, D.C.

1924'te İlerici Parti'nin (*bak.* Bull Moose Partisi) adayı olarak başkanlık seçimlerine katıldıysa da seçilmeyi başaramamıştır.

Wisconsin Üniversitesi'ni bitirdikten (1879) sonra bölge savcılığı yaptı (1880-84). Ardından Cumhuriyetçi Parti'den Kongre üyeliğine seçildi. Kongre üyeliği yaptığı üç dönem boyunca savurgan politikalara karşı çıktı ve bölgesindeki çiftçilerin korunması için mücadele etti.

Demokratların büyük çoğunluğu kazandığı 1890 seçimlerinde Kongre'ye yeniden seçilmeyi başaramayınca Madison'a dönerek avukat olarak çalışmaya başladı. Bu dönemde kurduğu ilişkiler 10 yıl sonra vali seçilmesinde ve yaşamı boyunca eyaletin önde gelen siyaset edamları arasında yer almasında önemli rol oynadı. Sonraki yıllarda Cumhuriyetçi Parti'nin yönetimine egemen olan tutucu hizbe tepki duyan ilerici kanadın önderliğini üstlendi.

1900'de Wisconsin valisi seçilen La Follette, 1902 ve 1904 seçimlerini de kazanarak bu görevi 1906'ya değin sürdürdü. Bu görevi sırasında reformcu yasalar hazırlamak ve bu yasaları yürürlüğe koymak için Wisconsin Üniversitesi öğretim üyeleriyle işbirliği yaptı.

1906'da valilikten istifa ettikten sonra Senato'ya seçildi. Senatörlüğünün ilk üç yılında navlun oranları, çalışma koşulları, ücret politikaları ve demiryollarına mali kaynak sağlama yöntemlerine ilişkin yasaların çıkarılmasını sağladı.

1909'da *La Follette's Weekly* adlı haftalık dergiyi çıkarmaya başladı. Bir süre sonra aylık yayımlanan bu dergi daha sonra da *The Progressive* (İlerici) adını aldı. 1901-11 arasında Kongre'deki "ilerici" üyelerin önderi durumuna gelen La Follette, Başkan William Howard Taft'ın iktisadi politikasına karşı yürütülen muhalefete önderlik etti. 1911'de, Ulusal İlerici Birlik'i kurdu ve 1912 başkanlık seçimleri öncesinde partinin en güçlü başkan adayı olarak görülmeye başladı. Ama 1912 başlarında Roosevelt seçimlere katılmaya karar verince İlericiler La Follette yerine onu desteklemeye başladılar ve aynı yıl Ulusal İlerici Birlik'i İlerici Parti adı altında yeniden örgütlediler. La Follette bu durum karşısında Roosevelt'e sert eleştiriler yöneltti ve başkanlık seçimlerinde Demokrat Parti'nin adayı Woodrow Wilson'ı destekledi. Ama Wilson'ın başkanlığı sırasında, başta Federal Rezerv Kurulu yasası olmak üzere büyük sermaye lehine olduğuna inandığı yasalara karşı çıktı.

I. Dünya Savaşı'na katılıp katılmama konusunda çıkan tartışmalar sırasında yeniden adını duyuran La Follette bu kez savaş karşıtı hareketin sözcüsü durumuna geldi. ABD'nin savaşa girmesinden sonra da zorunlu askerliğe karşı çıktı ve savaş harcamalarının savaştan en çok çıkar sağlayacak olan varlıklı kesimlerce karşılanmasını istedi. Savaş yanlısı gruplar vatana ihanet ettiği gerekçesiyle Senato'dan atılmasını talep ettilerse de, Senato soruşturma komisyonu tarafından aklandı ve sonunda milyonlarca ABD'linin gözünde bir kez daha kahraman durumuna geldi.

Savaşa ilişkin düş kırıklığı ve iki büyük partinin birbirine benzeyen tutucu politikalarının yarattığı hoşnutsuzluk I. Dünya Savaşı'ndan sonra yeni partilerin kurulmasına yol açtı. 1920'de Çiftçi-İşçi Partisi'nin adaylık önerisini reddeden La Follette, 1924'te yeniden örgütlenmiş olan İlerici Parti'nin adaylık önerisini kabul etti. Ama yalnızca Wisconsin'de çoğunluğu sağlayabildi ve ertesi yıl öldü.

La Fontaine (d. 1655 - ö. 1738), Fransız balerin. İlk profesyonel kadın bale dansçısıdır.

İlk kez 1681'de Paris Operası'nda, Jean Baptiste Lully'nin *Le Triomphe de l'amour* (Aşkın Zaferi) balesinde başdansçı olarak sahneye çıktı. O güne değin halka açık gösterilerde kız rollerine genç erkekler çıkıyordu. La Fontaine her yanını saran uzun giysilerinin yarattığı güçlüğe ve zamanın sınırlı bale tekniğine karşın sahnede çok zarif ve çekici olmayı başardı ve dansın kraliçesi olarak anıldı. Paris Operası'nda 10 yıl kadar *Persée, Amadis, Didon* ve *Le Temple de la paix* (Huzur Tapınağı) gibi yapıtlarda dans ettikten sonra bir manastıra çekildi.

La Fontaine, Jean de (d. 8? Temmuz 1621, Château-Thierry - ö. 13 Nisan 1695, Paris, Fransa), Fransız edebiyatının başyapıtları arasında yer alan fabllarıyla ünlü şair.

Yaşamı. Champagne bölgesinde oturan burjuva bir ailenin oğluydu. 1647'de, zengin bir ailenin kızı olan Marie Héricart'la evlendi ama 1658'de ayrıldılar. Babasının işini devralan La Fontaine, 1652'den 1671'e değin orman ve suyolları müfettişliği yaptı.

Ama yazar olarak en verimli yıllarını Paris'te geçirdi. 1657'de zengin maliye başmüfettişi Nicolas Fouquet'nin korumasına girdi. 1664-72 arasında Lüksemburg'da Orléans düşesinin maiyetinde bulundu. 1673'ten sonra 20 yıl boyunca evini bilim adamlarına, filozof ve yazarlara açan Madame de La Sabliere'in korumasında kaldı. Kral, dine

Jean de La Fontaine,
François De Troy'nın yağlıboya çalışması;
Halk ve Üniversite Kütüphanesi, Cenevre
Bibliothèque Publique et Universitaire, Cenevre
fotoğraf: Jean Arlaud

ve geleneklere bağlı olmadığı gerekçesiyle La Fontaine'in Académie Française'e üye seçilmesine karşı çıktıysa da, sonunda (1683) akademiye kabul edildi.

Fabllları. La Fontaine fabllarını 12 kitaplık *Fables choisies, mises en vers*'de (Seçme Manzum Fabllar) topladı. Altı kitaptan oluşan ilk derleme 1668'de, beş kitaptan oluşan ikincisi 1678-79 yıllarında, sonuncu kitap da 1692-94 arasında yayımlandı.

La Fontaine fabllarında genellikle Aisopos geleneğinden, ikinci derlemede ise daha çok Doğu edebiyatından yararlandı. Daha önceki fabl yazarlarının kendilerini öğreticilikle sınırlayıp gelişigüzel anlattıkları basit öyküleri zenginleştirerek, büyük keyifle okunabilecek küçük komedi ve dramlar yarattı. Özellikle de, görünüşleri, davranışları ve konuşmalarıyla son derece canlı masal kişileri yaratmadaki ustalığıyla dikkati çekti. Sayıları 240'ı bulan bu manzum masallarda büyük konu ve anlatım zenginliği görülür. Çoğu kırda geçen bu yapıtlar, kırın kendine özgü çekiciliğini okura iletmede de çok başarılıdır. La Fontaine fabllarında ayrıca, dönemin toplumsal hiyerarşisini de yansıtır. Zaman zaman yergiye yönelmiş, hatta oldukça sert dokundurmalar yapmışsa da, eleştirilerini sonuna kadar götürecek öfkesi olmadığından, bir yergici tavrını benimsememiştir. Dönemin siyasal olaylarını ve düşünsel etkinliklerini ele alan bazı fabllları da vardır. Ama bunların birçoğu gerçekte eleji, idil ya da mektup özellikleri gösterir. La Fontaine'in fabllarının başlıca teması bütün fabllların geleneksel teması olan, insanoğlunun yüzyıllardır günlük yaşamında edinegeldiği temel ahlaki deneyimlerdir.

Eleştirmenler La Fontaine'in fabllarının içerdiği ahlak derslerini sınıflandırmış ve bu yapıtların, atasözlerinde rastlanan türden bir bilgeliğe dayandığı, genellikle sağgörüye seslenmekle birlikte, ikinci derlemede daha neşeli ve keyif düşkünü bir yaklaşımdan beslendiği sonucuna varmıştır. La Fontaine, yarattığı komedi dünyasında fabllarn alışılmış hayvan kahramanlarının yanı sıra, sıradan köylülerle Yunan mitoloji ve efsane kahramanlarına da yer vermiştir. Fabllarının büyük yankı yapmasında, hem her çağa ait olan, hem de hiçbir çağa ait olmayan, zamanın ötesine geçebilen bu masal kişilerinin rolü büyüktür.

La Fontaine'in *Fables*'ının pek çok okuru ve eleştirmeni şaşırtan yönü, derin konuları son derece hafif bir anlatımla ifade edebilmesidir. Bu özellik, en çok fabllarn hayvan karakterlerinde belirgindir. Değişik insan tiplerini temsil eden bu hayvanlar, insan ve hayvan doğasının pek çok ortak yönü olduğunu düşündürür. Ama bunlar aynı zamanda, gerçek hayvanlarla yalnızca uzaktan benzerliği olan düş ürünü yaratıklardır. Eğlendiriciliklerini, La Fontaine'in hayvan ve insan özellikleri arasındaki uyuşmazlığı ustaca kullanmasından alırlar. Ayrıca bu fabllarda, tıpkı *Contes et nouvelles en vers*'de (Manzum Masal ve Öyküler) olduğu gibi, ama çok daha lirik ve ince bir tonda, La Fontaine'in kendi sesini duymak mümkündür. Ama bu ses, en duygu yüklü olduğu zamanlarda bile mesafeli ve denetimlidir. Tonu, neredeyse fark edilmeden hızla değişebilir; alaycı, küstah, kaba, hüzünlü, sevecen, düşünceli, incelikli ya da bilgece olabilir. Ama bütün fabllara, La Fontaine'in ilk derlemenin önsözünde yaratmak istediğini söylediği neşeli hava (*la gaieté*) egemendir. La Fontaine'e göre neşe, insanda gülme duygusu uyandıran şey değil, "en ciddi konulara bile kazandırılabilecek bir tür çekiciliktir". La Fontaine'in fablları, insanı gülümsetir; ama bu, yalnızca fablların eğlendirici olmalarından değil, şairin insanlık komedisi anlayışını ve sanattan aldığı keyfi paylaşmaktan kaynaklanan bir gülümsemedir.

En yakın okumalar bile La Fontaine'in çoğu fablının zarif, doğal, incelikli ve kusursuz yapısını yeterince yansıtmaz. Bu fabllar, Fransa'da prozodi ve şiirsel söyleyiş alanında yüz yıldır yaşanan birikime dayanır. Bunların büyük çoğunluğu sürekli değişen bir ölçü düzeniyle yazılmış, uyakların ve değişen ritimlerin beklenmedik etkileşimi sayesinde zengin ve kusursuz bir etki yaratılabilmiştir. La Fontaine ayrıca, birbirinden çok farklı sözcüklere yer vermiş, alışılagelmiş sözcüklerle çok eski ya da ender kullanılanları, kır kökenli ya da komik sözcüklerle incelikli olanları, mesleki ve ticari terimlerle felsefi ve mitolojik kavramları yan yana, büyük bir uyum içinde kullanmıştır. Ama bütün bu zenginliğe ve 17. yüzyıl Fransızcasının çağrışımlarıyla yüklü olmasına karşın, son derece ekonomik ve hafif bir üslup yaratmayı başarmıştır.

Öbür yapıtları. La Fontaine ayrıca çok çeşitli türlerde şiirler, ilk yapıtı *L'Eunuque* (1654; Hadım) ve *Climène* (1671) gibi dramatik ya da yarı dramatik metinler, çok çeşitli konuları ele alan *Adonis* (1658; yb 1669), *La Captivité de saint Malc* (1673) ve *Le Quinquina* (1682) gibi şiirler de yazmıştır. Ama fabllarla karşılaştırıldığında, bu yapıtlar yalnızca birer şiir alıştırması ya da denemesi gibidir. Bunlardan yalnızca *Les Amours de Psiché et de Cupidon* (1669; Psykhe ve Cupido'nun Aşkları) yalın ve zarif düzyazı üslubu, ince bir duyarlıkla zeki bir alaycılığı birleştirmesi ve kadın psikolojisiyle ilgili şakacı gözlemleriyle dikkati çeker.

La Fontaine'in ilki 1664'te, ikincisi ölümünden sonra yayımlanan *Contes et nouvelles en vers*'i *Fables*'dan daha hacimlidir. La Fontaine bu başlık altında toplanan masallarının çoğunu İtalyan kaynaklarından, özellikle de Boccaccio'dan almışsa da 14. yüzyıl İtalyan şiirinin zengin gerçeklik duygusunu koruyamamıştır. Bu masalların hemen tumunun başlıca teması şehvet duşkunluğudur, ama bu, Rabelais'de olduğu gibi açık sözlü ve coşkulu bir anlatımla değil, örtük ama saydam bir uslupla işlenir. Kişi ve olaylar yalnızca eğlendirmek uzere ele alınmışlarsa da, uzun sure eğlendiremeyecek kadar tekdüzedirler. *Contes* bir şairden çok, yetenekli bir uslupçunun yapıtıdır. Bu masallarda La Fontaine, anlattığı öykuyle keyfince oynar, yer yer konudan uzaklaşıp yorumlar yaparak oykuye canlılık kazandırır.

Ünü. La Fontaine hiçbir zaman XIV. Louis'nin gozune gırememesine karşın, krala yakın kişiler ve soylular arasında pek çok hayran kazanmıştı. Ayrıca dın adamları, hekim, sanatçı, müzikçi ve oyunculardan oluşan geniş bir çevreye sahıptı. Molière, Nicholas Boileau ve Jean Racine'le olan dostluğu abartılmışsa da onlarla, ayrıca La Rochefoucauld, Madame de Sévigné, Madame de La Fayette ve daha az tanınmış başka birçok yazarla arkadaş olduğu kesindir.

La Fontaine sevdiği yazarların konu ve üsluplarını büyuk bir ustalıkla taklit etmiş, başta Rabelais, Clément Marot, François de Malherbe, Honoré d'Urfé ve Vincent Voiture olmak üzere birçok 16. ve 17. yüzyıl Fransız yazarından etkilenmıştır. En iyi bildiği klasik yazarlar Homeros, Platon ve Plutarkhos'la (bunları çevirilerinden okuduğu kesindir) Terentius, Vergilius, Horatius ve Ovidius'tur. İtalyan yazarlar arasında en beğendikleri ise Boccaccio, Machiavelli, Ariosto ve Tasso'dur. La Fontaine, romantik bir yazar değildir; yapıtları gücünü ve güzelliğini, kendi deneyimlerinden çok, severek okuduğu ve sürekli olarak yararlandığı zengin ve karmaşık bir edebiyat mirasından alır.

Ahlaki doğruların hiçbir zaman basit olamayacağından yola çıkan La Fontaine, okura ahlak dersini kaba biçimiyle sunmaktansa, incelikli bir yorumla vermeyi yeğlemiştir. Hatta bazen, bu dersleri ancak saf kişilerin olduğu gibi kabul edeceğini okura hissettirmeye çalışmıştır. Bu yüzden La Fontaine'in fablları, içerdikleri ahlak dersinden çok, bunların ardında yatan olgun, derin ve bilgece bakışla önem kazanır. Çok çeşitli düzeylerde okunabilen bu yapıtlar, küçük çocuklardan La Fontaine'in ununu yeniden canlandıran André Gide, Paul Valéry ve Jean Giraudoux gibi edebiyatçılara kadar çağımızda da Fransız kültürünün önemli bir parçası olmayı sürdürmektedir.

La Fontaine'in toplu yapıtlarının en güvenilir basımı, Henri Régnier'nin yayıma hazırladığı *Oeuvres*'dür (1883-92, 11 cilt; Yapıtlar).

La Fontaine'in birçok fablı Türkçede *Ağustos Böceği ile Karınca, Öküz Olmak İsteyen Kurbağa, Tavşan ile Kaplumbağa, Arslan ile Fare, Karga ile Tilki, Kurt ile Kuzu, Leylek ile Tilki, Değirmenci, Oğlu ve Eşeği, Çiftçi ile Çocukları, Ayının Postu* ve başka adlarla birçok kez basılmıştır. Çok sayıda fabl da *La Fontaine'in Masalları* (1948, 1989), *Hikâyeler* (1960), *Çocuklar İçin Masallar* (1967), *Masallar* (1969) ve *La Fontaine'den Seçmeler* (1983, 1989) gibi derlemeler içinde yayımlanmıştır.

La Fosse, Charles de, DELAFOSSE olarak da yazılır (d. 15 Haziran 1636, Paris - ö. 13 Aralık 1716, Paris, Fransa), tarihsel ve alegorik duvar resimleriyle tanınan ressam. Yapıtlarında hem 17. yüzyılın ağır Fransız barok üslubunun bir çeşidini sürdürmüş, hem de 18. yüzyıl rokoko resminin öncüsü

sayılan görece hafif ve parlak renkli bir üslup geliştirmiştir.

Kral XIV. Louis'nin hükümdarlığı sırasında Fransa'daki sanat anlayışını belirleyen öğretmeni Charles Le Brun'un etkisinde kaldı. Ayrıca 16. yüzyılın ünlü İtalyan ressamlarından Francesco Primaticcio ile 1658-63 arasında kaldığı Roma ve Venedik'te yakından incelediği Tiziano ve Veronese'nin çalışmalarından da etkilendi. 1689-91 arasında Londra'daki Montagu Evi'nin bezemelerini yaptı. En büyük yapıtı Paris'teki Saint-Louis-des-Invalides Kilisesi'nin kubbe bezemeleridir (1705). Charles La Brun'un üslubundaki en önemli çalışmaları ise Versailles Sarayı'nın Diane Salonu'ndaki "Iphigenia'nın Kurban Edilmesi" ve Apollon Salonu'ndaki "Gündoğuşu"dur. Daha çok geç dönem küçük boyutlu resimleriyle sonraki ressamları etkileyen La Fosse'un bu tür çalışmalarından "Musa'nın Bulunuşu" (1675-80, Louvre Müzesi, Paris) ışık kullanımı ve renklerin canlılığıyla dikkati çeker. La Fosse 1673'te Kraliyet Akademisi'nin üyesi oldu ve 1715'te saray sekreterliğine getirildi.

La Fresnaye, Roger de (d. 11 Temmuz 1885, Le Mans - ö. 27 Kasım 1925, Grasse, Fransa), kübizmin katı biçimciliğiyle şiirsel renk kullanımını birleştirmeye çalışan Fransız ressam. Resimleriyle kübizmin yaygınlaşmasına katkıda bulunmuşsa da, I. Dünya Savaşı'ndan sonra *avant-garde* sanattan uzaklaşarak Fransa'da geleneksel gerçekçiliğin en etkili savunucularından olmuştur.

Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda ve Ranson Akademisi'nde öğrenim gördü. 1909'a değin Maurice Denis'nin simgeci resimlerinin etkilerini yansıtan yapıtlar verdi. 1910-13 arasında kübizme ilgi duydu ve ressam Jacques Villon'un öncülüğündeki Altın Kesit grubuna katıldı. Ama daha bu dönemde

"Sanatçının Portresi", Roger de La Fresnaye'in yağlıboya çalışması, 1907; Ulusal Modern Sanat Müzesi, Paris
Cliché Musées Nationaux Paris

bile kübizmin biçimselliğini duygusal bir yaklaşımla yumuşattı. 1917'de ordudan çürüğe çıkartıldıktan sonra sağlık nedenleriyle Güney Fransa'ya yerleşti. Burada yaptığı suluboya ve çizimlerde gerek duygu, gerekse biçim açısından Picasso ve Braque'ın kübizminden ayrılarak canlı renkleri ve hatta romantik duyguları öne çıkardı. Son yıllarında "Guynemer'in Portresi" (1921-23, Ulusal Modern Sanat Müzesi, Paris) gibi gerçekçi resimler yaptı.

La Galissonière (Markisi), Roland-Michel Barrin, BARRIN olarak da yazılır (d. 10 Kasım 1693, Rochefort - ö. 26 Ekim 1756, Montereau, Fransa), 1747-49 arasında, Nouvelle France (Yeni Fransa) olarak adlandırılan Kanada'daki Fransız topraklarının genel valiliğini yapan Fransız denizci.

Bir koramiralin oğluydu. Öğrenimini Paris'teki Collège de Beauvais'de tamamladı. 1710'da asteğmen rütbesiyle donanmaya katıldı. Birçok kez Kanada'ya gitti.

Atlas Okyanusunda sefer yapan çeşitli gemilerde komutanlık görevinde bulunduktan sonra, 1747'de o sırada Nouvelle France olarak adlandırılan Kanada'daki Fransız topraklarının genel valiliğine atandı. Kuzey Amerika'da üstünlüğü ele geçirmek için mücadele eden Fransızlarla İngilizler arasındaki Kral George Savaşı'nın (1744-48) üçüncü yılında göreve başlayan La Galissonière, kendisinden önceki genel valiler gibi Yerlilerle iyi niyete dayalı ilişkiler kurmaya ve bu ilişkileri korumaya çalıştı. Detroit ve Illinois bölgelerinde Fransız yerleşmeleri kurmaya yönelik çabaları Kanada'daki Fransız nüfusunun azlığı nedeniyle sonuçsuz kaldı.

La Guardia, Fiorello H(enry) (d. 11 Aralık 1882, New York kenti - ö. 20 Eylül 1947, New York kenti, ABD), ABD'li Kongre üyesi. Üç dönem art arda (1933-45) New York kenti belediye başkanı olarak görev yapmıştır.

La Guardia, 1941
UPI Compix/EB Inc

Çocukluk yıllarını Arizona'da geçirdikten sonra, 16 yaşındayken annesi ile birlikte Budapeşte'ye yerleşti. Sırasıyla ABD'nin Budapeşte, Trieste ve Fiume konsolosluklarında çalıştı. 1906'da ABD'ye döndükten sonra bir yandan Ellis Adasındaki ABD Göçmen Dairesi'nde tercüman olarak çalışırken öte yandan da New York Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1910'da baroya kabul edildi.

1916'da Kongre'ye seçildi. Ama kısa bir süre sonra ABD I. Dünya Savaşı'na girince pilot olarak savaşa katılmak üzere Kongre üyeliğinden ayrıldı. 1918'de Kongre'ye geri dönen La Guardia askeri harcamalara karşı çıktı ve kadınlara oy hakkı verilmesini savundu. 1922'de yeniden Kongre üyeliğine seçildi. Bu dönemde sendika yasalarını destekledi, grev, boykot ve grev gözcülüğünün mahkemece kısıtlanmasını yasaklayan Norris-LaGuardia Yasası'nı (1932) hazırlayanlar arasında yer aldı.

1933'te Cumhuriyetçi ve Liberal partilerin ortak adayı olarak katıldığı seçimleri kazanarak New York belediye başkanı oldu. Belediye başkanlığı sırasında "Küçük Çiçek" lakabıyla anılan La Guardia yolsuzluklara karşı savaş açtı, çalışan kesimlerden yana tavır aldı, kent beratını yeniden düzenledi ve belediye hizmetlerinin geliştirilmesi için çaba harcadı. Renkli kişiliği ve şaşırtıcı davranışlarıyla da dikkat çeken La Guardia kenti ziyaret eden Nazi delegelerine eşlik etmesi için Yahudilerden oluşan bir polis müfrezesi görevlendirdi; kömür işçilerinin grevi sırasında, görüşmecilerin tartıştıkları odanın kaloriferini kapattırdı.

1941'de ABD Sivil Savunma Dairesi başkanlığına, 1946'da da Birleşmiş Milletler Yardım ve Rehabilitasyon İdaresi'nin (UNRRA) genel başkanlığına getirildi.

La Guma, Alex (d. 20 Şubat 1925, Cape Town, Güney Afrika - ö. 11 Ekim 1985, Havana, Küba), Güney Afrikalı Siyah romancı. *A Walk in the Night* (1962; Gece Yürüyüşü), *The Stone-Country* (1965; Taş Ülkesi), *In the Fog of the Season's End* (1972; *Sisler Dağılırken*, 1974) gibi yapıtlarında, ayrıntıları büyük bir ustalıkla yakalayarak olayların içindeki mizahı, acıyı ve dehşeti ortaya çıkarmıştır.

Siyahların bağımsızlık hareketinde etkin rol almış bir aileden geliyordu. 1960'ta ilerici *New Age* gazetesinde yazmaya başladı. Sonraki birkaç yıl boyunca, Renkli Halklar Kongresi'ndeki çalışmaları yüzünden ve yasak yayın bulundurduğu gerekçesiyle birkaç kez gözaltına alındı ve hapsedildi. 1962'den sonra yaklaşık beş yıl boyunca evinde göz hapsinde tutuldu. Yazılarını yayımlaması ve konuşma yapması yasaklandı. 1966'da ailesiyle birlikte Londra'ya giden La Guma, 1979'a değin orada kaldı. Sonraki yıllarda Küba'da, Afrika Ulusal Kongresi'nin (ANC) temsilciliğini yaptı.

İlk romanı *A Walk in the Night*, haksız yere işinden atılan bir gencin ahlak değerlerini yitirmesi etrafında, Cape Town'ın kenar mahallesinde yaşayan bir grup insanın baskıya karşı mücadelesini anlatır. *Apartheid*'in gettoda yaşayan bir aile üzerindeki alçaltıcı etkisini anlatan *And a Threefold Cord* (1964) ve La Guma'nın hapishane deneyimlerine dayanan *The Stone-Country* de gene başkaldırı teması etrafında gelişir. *Time of the Butcherbird* (Kasapkuşunun Zamanı) adlı romanı 1979'da yayımlanan La Guma, ayrıca birçok antoloji ve dergide çıkmış öyküleriyle de tanınır. Yaygın ünü, canlı üslubuna, renkli diyaloglarına ve baskı altında yaşayan insanları sevecen ve gerçekçi bir üslupla anlatmasına dayanır.

La Guma'nın Türkçede ayrıca *Güney Afrika Kurtuluş Mücadelesi* (1977) adlı yapıtı yayımlanmıştır.

La Habana, Küba'nın ortabatı kesiminde il. Kuzeyde Florida Boğazı ve Ciudad de la Habana ili, güneyde Antil Denizinin bir girintisi olan Batabanó Körfezi, doğuda Matanzas, batıda da Pinar del Río illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü 5.731 km², yönetim merkezi başkent Havana'dır. Kuzey kıyısı kumsalları ve güzel manzaralı La Habana koyu ile dikkat çeker. Güney kıyısı ise bataklıklar ve mangrov ormanlarıyla kaplıdır. İlde önemli miktarda şekerkamışı, tütün, meyve, sebze yetiştirilir ve Havana için süt üretilir. Başkent ve çevresinde çok sayıda sanayi kuruluşu yer alır. Havana'nın güneybatısındaki büyük karides avlama limanı Mariel'de bir termik santral vardır. La Habana, modern kara, demir ve hava yollarıyla gelişmiş bir ulaşım ağına sahiptir. Nüfus (1989 tah.) 636.889.

La Harpe, Frédéric-César de (d. 6 Nisan 1754, Rolle, Vaud - ö. 30 Mart 1838, Lozan, İsviçre), Rus çarı I. Aleksandr'ın özel öğretmeni ve yakın dostu olan İsviçreli siyasal lider. Helvetia Cumhuriyeti'nin kurulmasında (1798) önemli rol oynamıştır.

Doğum yeri olan Vaud'daki Bern yönetiminden duyduğu hoşnutsuzluk nedeniyle ülkesinden ayrılarak Petersburg'da-

ki Rus sarayında, Çareviç Aleksandr'la kardeşi Konstantin'in özel öğretmeni olarak çalışmaya başladı (1784). Fransız Devrimi'nin patlak vermesinin ardından, Vaud'da bir ayaklanma başlatmak üzere harekete geçti. 1797'de, Bern yönetimine karşı görüşlerini ortaya koyduğu *Essai sur la constitution du pays de Vaud* (Vaud Anayasası Üzerine Deneme) adlı broşürü yayımladı. 9 Aralık 1797'de Fransız Direktuvar yönetimine bir dilekçe sunarak, Fransızlardan Vaud'nun bağımsızlığını sağlamak üzere İsviçre'ye hemen askeri müdahalede bulunmalarını istedi. Bu dilekçe Fransız ordularının Mart 1798'de İsviçre'yi işgal etmelerine resmi gerekçe sağladı. İşgalden sonra Peter Ochs'la birlikte, İsviçre'yi merkezi bir yönetim altında birleştirmeyi başaran La Harpe, 29 Haziran 1798'de yeni ilan edilen Helvetia Cumhuriyeti'nin yürütme organı olan Direktuvar'a girdi. Haziran 1799'da Ochs'un yönetimden uzaklaştırılmasını sağladıktan sonra bütün yetkileri elinde toplamak üzere harekete geçti. Ama 7 Ocak 1800'de bir darbeyle yönetimden uzaklaştırıldı. Devlete ve Fransızlara karşı entrikalara girişmekle suçlanınca İsviçre'den kaçmak zorunda kaldı. Napoléon'un devrilmesinden sonra, koruyucusu ve eski öğrencisi Çar I. Aleksandr'dan Vaud'nun bağımsızlığı konusunda resmen güvence alan (1814) La Harpe, Viyana Kongresi'nde (1814-15) İsviçre'yi ve Vaud kantonunu temsil etti. Ertesi yıl Vaud'ya döndü ve 1828'e değin kantonun yasama meclisinde görev yaptı.

La Harpe, Jean-François de (d. 20 Kasım 1739, Paris - ö. 11 Şubat 1803, Paris, Fransa), kışkırtıcı eleştirileri ve Fransız edebiyatı tarihi üzerine yapıtlarıyla tanınmış eleştirmen ve oyun yazarı.

Dokuz yaşında öksüz kaldı. On dokuz yaşında, okuduğu okulun yöneticilerine karşı yazdığı bir yergi yüzünden hapse atıldı. Bu olay, çevresine karşı sert ve alaycı bir tutumu benimsemesine yol açtı. Yazdığı oyunların çoğu sönük ve başarısızdı. Bunların en iyileri, ilk trajedisi *Warwick* (1763) ile hiçbir zaman sahneye konmayan dokunaklı oyunu *Mélanie*'ydi (1778). La Harpe ayrıca *Mercure de France*'ın yayın yönetmenliğini yaptı, eleştiri yazılarını da bu dergide yayımladı. Acımasız eleştirileriyle saygınlık kazanmasına karşın sevilmeyen bir eleştirmen oldu. 1786'da Académie Française'e kabul edildikten sonra, yeni kurulan lisede ders vermeye başladı. Ders notlarından oluşan *Cours de littérature* (1799-1805, 16 cilt; Edebiyat Dersleri) en başarılı yapıtıdır. *Commentaire sur Racine* (1807; Racine Üzerine Açıklamalar) adlı yapıtında da 17. yüzyıl edebiyatını zengin bir kavrayış ve açık bir üslupla ele almıştır.

La Harpe Fransız Devrimi'nin ateşli savunucularından biri olmakla birlikte, Nisan 1794'te hapse atıldı. Devrim sonrasında karşılaştığı dehşetin de etkisiyle koyu bir Katolik ve gerici oldu. Toplu yapıtları 1821'de *Oeuvres* (Yapıtlar) adıyla yayımlanmıştır.

La Hire, Laurent de, LA HYRE olarak da yazılır (d. 27 Şubat 1606, Paris - ö. 28 Aralık 1656, Paris, Fransa), Fransız barok ressam. Ağırbaşlı ve sade bir hava taşıyan yapıtlarıyla ünlenmiştir.

Ressam Etienne de La Hire'in (y. 1583-1643) oğluydu, ama babasından çok Georges Lallemont ve Orazio Gentileschi'nin çalışmalarından etkilendi. 1630'da Kapuçinler için yaptığı "Papa V. Nicolaus Aziz Francesco'nun Mezarında" (Louvre Müzesi, Paris) adlı resmi gene aynı tarikat için başka resimler izledi. Kuyumcular loncası için 1635'te "Aziz Petrus'un Hastaları İyileştirmesi" (Louvre Müzesi, Paris), 1637'de de "Aziz Paulus'un Hıristiyan Oluşu" adlı resimleri yaptı. 1648'de 11 ressamla birlikte Kraliyet Akademisi'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. Yaklaşık 1640'ta Kardinal Richelieu'nün çağrısı üzerine Palais Royal'de (Kraliyet Sarayı) mitolojik sahnelerden oluşan bezemesel resimler yapan La Hire, daha sonra Gobelin imalathaneleri için bir dizi duvar halısı tasarladı.

La Hontan (Baronu) Louis-Armand de Lom d'Arce, LAHONTAN olarak da yazılır (d. 9 Haziran 1666, Mont-de-Marsan, Fransa - ö. 1715, Hannover), günümüzde Kanada ve ABD sınırları içinde kalan bölgelerde keşifler yapan Fransız asker ve yazar. Yeni Dünya'ya yaptığı yolculukları ve Amerika'daki ilkel yaşam biçimini anlatan kitaplarıyla tanınır.

1683'te deniz yüzbaşısı rütbesiyle Kanada'ya gönderildi. İrokua Yerlilerine karşı başarısız bir sefere ve çeşitli keşif gezilerine katıldı. Büyük Göllerde bir Fransız filosu kurulmasını sağlamak amacıyla 1692'de Fransa'ya gitmek üzere yola çıktı. Yolculuk sırasında Newfoundland'de mola vererek Plaisance'daki Fransız kolonicileri İngilizlere karşı savundu. Bu hareketi nedeniyle Plaisance'da kral vekili yapıldıysa da, bölge valisi tarafından itaatsizlikle suçlanınca Portekiz'e kaçmak zorunda kaldı (1693) ve bu tarihten sonra bir daha Amerika'ya dönmedi.

La Hontan'ın 1703'te yayımladığı *Nouveaux Voyages de Mr. le Baron de Lahontan dans l'Amérique Septentrionale* (2 cilt; Baron Lahontan'ın Kuzey Amerika'ya Yeni Yolculukları), 17. yüzyılda Nouvelle France (Yeni Fransa) üzerine yazılmış en iyi kitap olarak kabul edilir. Kitaptaki ilkel yaşam felsefesini ortaya koyan diyaloglar, başta Montesquieu, Voltaire ve Swift olmak üzere çok sayıda Fransız ve İngiliz düşünürün görüşlerini etkilemiş ve bu ülkelerde ilkelci görüşün gelişmesinde etkili olmuştur.

La Kara, KARA olarak da bilinir, Batı Afrika'da, Togo'nun kuzey kesiminde ekonomik planlama bölgesi (*région*). Kuzeyde Savanes, güneyde Centre bölgeleri, batıda Gana, doğuda da Benin ile çevrilidir. Batısında düzlükler, doğusunda ise sarp dağlık alanlar yer alır. Yüzölçümü 11.630 km²'dir. Bassar, Kéran, Doufelgou, Binah, Kozah ve Assoli illerini (*préfecture*) içine alır. İklim oldukça sıcak ve nemlidir. Her yıl bir yağmurlu, bir de kuru mevsim görülür. Bölgenin batısında Volta dillerini konuşan Konkombalar ve Basarıler, doğusunda ise Lambalar, Naudebalar (Losolar), Kabreler ve Temler (Kotokoliler) yaşar. Başlıca ekonomik etkinlik tarımdır. Bölgedeki en önemli yerleşme, kuzeydeki Savanes ekonomik planlama bölgesinde yer alan ve Mango ile güneydeki başkent Lomé'ye karayoluyla bağlanan Kara'dır (eskiden Lama-Kara). Kéran Ulusal Parkı'nın güney kesimi La Kara'nın kuzeybatısına düşer. Nüfus (1981) 432.626.

La Libertad, El Salvador'un ortabatı kesiminde il. 1865'te oluşturulmuştur. Büyük Okyanustan Lempa Vadisine kadar uzanan il toprakları 1.653 km²'lik bir alanı kaplar. Fasulye, şeker, kahve, meyve, sebze ve mısır üretimi bakımından ülkenin onde gelen bölgeleri arasında yer alır. Kıyılarındaki düzlükler ülkenin balsam üretiminin üçte birinden fazlasını sağlar. İl merkezi Nueva San Salvador ile La Libertad liman kentinde şeker ve ispirto ile deri ve ahşap eşya üretilir. Nüfus (1987 tah.) 464.724.

La Libertad, El Salvador'un ortabatı kesimindeki La Libertad ilinde kent. Açık limanı ve San Salvador'un yakınlarında yer alması nedeniyle 19. yüzyılda balsam ihraç limanı olarak gelişti. 20. yüzyıl başlarında ülkenin en büyük limanlarından biri durumuna geldiyse de 1976'da uluslararası ticari trafiğe kapatıldı. Bir balıkçılık limanı olarak önemini günümüzde de koruyan kentte şekerkamışı ve pamuk yetiştirilir, hayvancılık yapılır. Balıkçılık ve tarımın yanı sıra turizm de kent ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Nüfus (1985 tah.) 12.675.

La Libertad, LIBERTAD olarak da bilinir, Peru'nun kuzey kesiminde yönetim bölgesi. 1821'de oluşturulmuştur. Büyük Okyanus kıyılarından And Dağlarının bir bölümünü oluşturan doğudaki Orta Cordillera'ya kadar uzanır. Yüzölçümü 23.241 km²'dir. Kuzeye doğru akan Marañón Irmağı, Batı ve Orta Cordillera arasında dar bir kanyon oluşturur.

Eskiden Moçıka ve Çımuların yaşadığı bölge daha sonra İnka İmparatorluğu'nun yönetimi altına girdi. Sömürge döneminde (1533-1821) siyasal, ticari ve dinsel açıdan önem kazandı ve ülkenin İspanya'dan ayrılarak bağımsızlığını ilan eden ilk bölgesi oldu.

Nüfus, kıyıdaki ırmak vadilerinde, özellikle de yönetim merkezi Trujillo ve limanı Salaverry'de yoğunlaşmıştır. Başlıca ürünler pamuk, pirinç ve kahve olmakla birlikte La Libertad en çok şekerkamışı üretimiyle tanınır. Gelişmiş bir ulaşım ağına sahip olan bölgede tarımsal alanlar içerilere kadar giren kara ve demir yollarıyla rafineri ve limanlara bağlanır. Kıyı boyunca Pan-Amerikan Karayolu uzanır. Nüfus (1991 tah.) 1.211.800.

La Línea, tam adı LA LINEA DE LA CONCEPCIÓN. İspanya'nın güneybatı kesiminde, Andalucia özerk bölgesine (*comunidad autonoma*) bağlı Cádiz ilinde kent. San Roque ile İngiliz kolonisi Cebelitarık arasında, Cebelitarık Koyunda yer alır. İspanyol topraklarını Cebelitarık bölgesinden ayırdığı için sınır anlamına gelen La Linea adını almıştır. Kentte Cebelitarık pazarına yönelik olarak meyve ve sebze işlenir; şişe mantarı, içki ve balık ezmesi üretilir. La Linea'da bir asker garnizon ile Cebelitarık'taki İspanyol sınır komutanlığının karargâhı yer alır. Nüfus (1981) 56.282.

La Louvière, Belçika'nın güneybatı kesimindeki Hainaut ilinde kent. Centre Kanalı kıyısında, Mons'un 17 km kadar doğusunda yer alır. 14. yüzyıldan bu yana kömür madenciliği merkezi, günümüzde de önemli bir çelik üretim merkezi olan kentte metal levha, mobilya ve seramik üretilir. Kentin yakınlarında, 1554'te bölgede bir saray yaptırmış olan, I. Carlos'un (Kutsal Roma-Germen İmparatoru V. Karl) kız kardeşi ve Felemenk kraliçesi Maria'nın adını taşıyan Mariemont Parkı yer alır. Parktaki bir müzede (1962-67) Galya-Roma ve Merovenj döneminden kalma yapıtlarla Tournai porselenleri ve Uzakdoğu yapıtları sergilenir; müzede ayrıca 70 bin kitaplık bir kütüphane vardır. Nüfus (1983) belediye, 76.534.

La Mancha, İspanya'nın orta kesiminde kıraç, yüksek plato (610 m). Toledo ve Cuenca dağlarının (*cerro*) batı uzantıları arasında yer alır. Güneyde Morena Dağları (*sierra*), kuzeyde de La Alcarria bölgesiyle çevrilidir. Castilla-La Mancha özerk bölge-

sinin güney kesimini oluşturan plato, Cuenca, Toledo ve Albacete illerinin bir bölümü ile Ciudad Real ilinin büyük bölümünü içine alır. Arapların el- Manşa (Kuru Diyar ya da Sahra) olarak adlandırdıkları plato, ortaçağda Hıristiyan ve Magrip kuvvetleri arasında bir tampon bölge oluşturdu. 16. yüzyıla değin platonun doğu kesimi La Mancha de Montearagón ya da La Mancha de Aragon, batı kesimi ise yalnızca La Mancha olarak adlandırıldı. Daha sonraları, kuzeydoğu kesimi Alta (yukarı), güneybatı kesimi de Baja (aşağı) sıfatlarıyla anılmaya başladı. Miguel de Cervantes'in 17. yüzyılda yazdığı *Don Kişot* adlı yapıtında ayrıntılı bir biçimde betimlenen plato o günden bu yana hemen hiç değişmemiştir. Bölgedeki başlıca ekonomik etkinlik tarım olmakla birlikte olumsuz çevre koşulları bitkisel üretimi sınırlamaktadır. Kuzeydeki avlanma ve balıkçılık alanları gitgide daha çok turisti bölgeye çekmektedir.

La Marche, Olivier de (d. y. 1425, Villegaudin, Burgonya - ö. 1 Şubat 1502, Brüksel), Burgonyalı vakayiname yazarı ve şair. Düklük sarayının tarihçisi olarak yazılarında şövalyelik geleneğini yansıtmıştır.

Burgonya dükü III. Philippe'ten (İyi) sonra onun oğlu Charolais kontunun (sonradan

La Marche, bir oymabaskıdan ayrıntı
British Museum, Londra; fotoğraf, J. R. Freeman & Co. Ltd

Charles [Cesur]) hizmetine girdi. Önce sekreteri olduğu Charles'ı Avrupa'da birçok diplomatik görevde temsil etti. Charles'ın 1477'de ölümünden sonra da Burgonya Düklüğü'nün hizmetinde kaldı.

La Marche yazılarında genellikle Burgonya hanedanını yüceltti. Bunlardan en önemlisi *L'État de la maison du duc Charles de Bourgogne* (1474; Burgonya Dükü Charles Hanedanının Durumu) idi. Yaklaşık 1490'da tamamlanan iki ciltlik anıları (*Mémoires*) 1435-67 ve 1467-88 dönemlerini kapsıyordu. Bu yapıtlar çekici ve canlı üsluplarına karşın tarih kayıtları açısından güvenilir değildir.

La Marmora, Alfonso Ferrero (d. 18 Kasım 1804, Torino, Piemonte - ö. 5 Ocak 1878, Floransa), Sardinya-Piemonte'nin hizmetinde olduğu dönemde Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketi içinde önemli rol oynayan İtalyan general ve devlet adamı.

Torino Askeri Akademisi'ni bitirdikten sonra orduya girdi (1823). İtalya'nın Avusturya'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesinde, özellikle de Borghetto ve Pischiera' daki çarpışmalarda (Mayıs 1848) kendini gösterdi. 1855'te Kırım'da Sardinya kuvvetlerine komuta etti. Avusturya'yla imzaladığı ateşkes nedeniyle Milanolu devrimcilerin sert tepkilerine hedef olan Sardinya kralı Carlo Alberto'yu 5 Ağustos 1848'de devrimcilerin elinden kurtardı. Ekimde gene-

La Marmora, Masutti'nin bir taş baskısından ayrıntı
Museo Centrale del Risorgimento, Roma

ralliğe yükseldi ve kasıma değin savaş bakanı olarak görev yaptı. 4 Nisan 1849'da Cenova'da patlak veren bir ayaklanmayı bastırdı. Ardından yeniden savaş bakanlığına getirildi ve 1860'a değin sürdürdüğü bu görevi sırasında İtalyan ordusunu yeniden örgütledi.

Temmuz 1859 - Ocak 1860 arasında Piemonte başbakanlığı, Milano valiliği ve Napoli kral vekilliği görevlerini yürüttü. Eylül 1864'te bir kez daha Piemonte başbakanlığına atandı. Nisan 1866'da dışişleri bakanı sıfatıyla Avusturya'ya karşı Prusya'yla bir ittifak antlaşması imzaladı. Antlaşmanın imzalanmasını izleyen savaş sırasında İtalyan ordularının kurmay başkanlığını üstlendi. Ama İtalyanların 24 Haziran 1866'da Custoza'da Avusturyalılar karşısında uğradıkları ağır yenilgiden sorumlu tutulunca köşesine çekildi. Roma'nın 1870'te İtalya Krallığı topraklarına katılmasından sonra, kral vekili olarak Roma'ya atandı. Çok sayıda kitabın yazarı olan La Marmora'nın, Custoza'daki tutumunu haklı çıkarmak amacıyla yazdığı *Un po'più di luce sugli eventi politici e militari dell'anno 1866* (1866 Yılının Siyasal ve Askeri Olayları Üzerine Bir Parça Daha Işık) adlı kitabı 1873'te yayımlandı.

La Matanza, Arjantin'de Buenos Aires eyaletindeki Buenos Aires metropoliten alanında (Gran Buenos Aires) yönetim birimi (*partido*). Buenos Aires kentinin hemen güneybatısında yer alır. 17. ve 18. yüzyıllarda Pago de las Conchas'ın bir parçasıydı. 1730'da Pago de las Conchas'ın dört kırsal yerleşmeye bölünmesiyle oluştu. 1784'te yönetim birimi statüsü kazandı ve bölgeye bir sulh yargıcı atandı. Sonraki yıllarda, bölgede çeşitli kasabalar oluştu. La Matanza'nın bugünkü yönetim merkezi (*cabecera*) San Justo ise 1856'da kuruldu.

Yüzölçümü 323 km² olan La Matanza güneydoğuda Lomas de Zamora ve Esteban Echeverría, güneybatıda Marcos Paz, kuzeybatıda Merlo, Morón ve Tres de Febrero, güneyde de Cañuelas yönetim birimleriyle çevrilidir. Güneydoğu sınırını La Matanza (Riachuelo) Irmağı çizer. San Justo'nun dışındaki önemli yerleşmeler arasında Ciudad General Belgrano, Villa Madero, Villa Luzuriaga, Laferrere, Ramos Mejía ve Tablada sayılabilir.

Başlıca sanayi dalları otomobil aksamı, saban, kâğıt ve kauçuk eşya üretimidir. Bölgede mısır, buğday, arpa ve yonca yetiştirilir, çiftlik hayvanları beslenir.

Başkent Buenos Aires'in büyümesiyle, La Matanza, Buenos Aires metropoliten alanının güneybatı uzantılarıyla birleşmiştir. Günümüzde topraklarının yaklaşık yarısı Buenos Aires metropoliten alanı içinde yer alır. La Matanza'nın nüfusu 1960'larda ve 1970'lerde Buenos Aires metropoliten alanındaki öteki yönetim birimlerinden daha hızlı artmıştır. Nüfus (1980) 949.566.

La Mettrie, Julien Offroy de (d. 25 Aralık 1709, Saint-Malo, Fransa - ö. 11 Kasım 1751, Berlin), Fransız hekim ve filozof. Ruhsal olguları maddeci bir yaklaşımla yorumlayarak davranışçılığın temelini atmış ve çağdaş maddeciliğin tarihinde önemli rol oynamıştır.

Reims'de tıp öğrenimi gördükten sonra Leiden'de bazı yapıtlarını Fransızcaya çevirdiği Herman Boerhaave'nin yanında eğitimini sürdürdü ve Fransız ordusunda görev yaptı. Geçirdiği bir hastalıktan yola çıkarak ruhsal olguların dolaysız biçimde beyin ve sinir sistemindeki organik değişmelere bağlı olduğunu ileri sürdü. *Histoire naturelle de l'âme*'da (1745; Ruhun Doğal Tarihi) dile getirdiği bu görüşlerinin yol açtığı tepkiler sonucunda Paris'ten ayrılmak zorunda kaldı; kitabı yaktırıldı. La Mettrie maddeci ve ateist görüşlerini daha cüretli ve eksiksiz bir dille anlattığı *L'Homme Machine*'i (1747; *İnsan Bir Makine*, 1980) Felemenk'te yayımladı. Görüşlerinin etik boyutunu *Discours sur le bonheur ou l'anti-Sénèque*'te (Mutluluk Üzerine Söylev ya da Seneca'ya Karşı) işledi. Daha sonra Felemenk'ten ayrılmak zorunda kaldı. Prusya kralı II. Freidrich (Büyük) tarafından Berlin'e çağrıldı ve burada bilimler akademisi üyeliğine seçildi, ayrıca saray danışmanı oldu. Ateizmin mutluluğa götüren tek yol, duyusal hazların ise yaşamın amacı olduğu inancı doğrultusunda *Le Petit Homme à longue queue*'de (1751; Uzun Bir Kuyruktaki Küçük Adam) dile getirdiği görüşlerini bir hazcı olarak yaşamı boyunca korudu. Sonunda ptomain zehirlenmesinden öldü. Toplu yapıtları *Oeuvres philosophiques* (Felsefe Yapıtları) 1751'de yayımlandı.

La Mothe Le Vayer, François de, takma adı OROSIUS TUBERO (d. 1588, Paris - ö. 1672, Paris, Fransa), Fransız şüpheci düşünür ve yazar.

Babasının ardından Paris Yüksek Mahkemesi'nde (*Parlement*) avukat oldu. Ama kısa süre sonra edebiyatın çekiciliğine kapılarak bu görevden ayrıldı. *La Contrariété d'humeur entre la nation française et espagnole* (1636; Fransız ve İspanyol Ulusları Arasındaki Mizaç Karşıtlığı) ve *Considérations sur l'éloquence française* (1638; Fransız Belagati Üzerine Düşünceler) adlı kitaplarıyla 1639'da Académie Française'e kabul edildi. Nüfuzlu bir kişi olan Kardinal Richelieu'nün takdirini kazandı, birçok soylu gencin öğretmeni oldu. 1652-57 arasında ders verdiği XIV. Louis için bir dizi metin kaleme aldı. Kral tarafından devletin tarih yazıcılığına ve danıştay üyeliğine atandı.

Çok sayıda felsefe çalışması arasında *De la vertu des païens* (1642; Putperestlerin

La Mothe Le Vayer, Jacques Lubin'in bir oymabaskısı
Giraudon-Art Resource/EB Inc

Erdemi Üzerine) ve Fransa'da tarihsel eleştirinin başlangıcı sayılan *Du peu de certitude qu'il y a dans l'histoire* (1668; Tarihte Kesinliğin Yokluğu Üzerine) en önemlileridir. Ölümünden sonra Orosius Tubero takma adıyla yayımlanan beş *Dialogue*'u (Diyaloglar) sırasıyla görüş farklılığı, göreneklerin ve cinsel rollerin çeşitliliği, yalnızlığın değeri, budalalığın erdemi ve dinsel farklılıklar gibi konuları işler.

La Noue, François de (d. 1531, Nantes - ö. 4 Ağustos 1591, Moncontour, Fransa), Fransa'da Din Savaşları (1562-98) sırasında Huguenot'ların(*) safında çarpışan komutan. Bir asker olarak kazandığı başarıların yanı sıra askerlik ve tarih üzerine yazdığı kitaplarla da tanınır.

1558'de Protestanlığı benimsedi ve Huguenot davası için savaşmaya başladı. Fontenay'de (1570) yaralanan La Noue, kaybettiği kolunun yerine demir bir protez taktırdı ve bundan sonra "Demir Kol" lakabıyla anıldı. Çarpışmaları geçici olarak durduran Saint-Germain Antlaşması'ndan (1570) sonra, Felemenk'te İspanya'ya karşı savaştı. 1572'de Huguenot'lara karşı düzenlenen Aziz Bartolomeus Yortusu Kıyımı'ndan(*) sonra Kral IX. Charles tarafından La Rochelle halkıyla saray arasında uzlaşma sağlamakla görevlendirildi. Ama çok geçmeden bu görevden istifa etti ve 1574-78 arasında La Rochelle'deki Huguenot birliklerinin komutanlığını üstlendi. 1580'de yeniden Felemenk'te savaştı. Ardından İspanyollar tarafından yakalanarak hapsedilen La Noue, tutuklu kaldığı beş yıl içinde Fransa'nın durumuna ve Din Savaşları'nın ilk yıllarına ilişkin gözlemlerinin yanı sıra askeri konularda bir dizi makaleyi içeren *Discours Politiques et Militaires* (1587; Politik ve Askeri Tartışmalar) adlı kitabını yazdı. Serbest bırakıldıktan sonra Fransa'ya döndü ve Lamballe kuşatmasında aldığı bir yaradan ölene değin Kral IV. Henri'nin hizmetinde çalıştı.

La Noue'nin öteki yapıtları arasında *Observations sur Guicciardini* (ös 1592, 2 cilt; Guicciardini Üzerine Gözlemler) adlı kitabı ile Plutarkhos'un *Biol parallèloi* (*Hayatlar*, 1945) adlı yapıtı üzerine yazdığı notlar sayılabilir.

La Oroya, OROYA olarak da bilinir, Peru'da, Junín yönetim bölgesine bağlı Yauli ilinin merkezi kent. Andlar'ın orta kesimindeki bir platoda, Mantaro ve Yauli ırmaklarının birleşme noktasında yer alır. Deniz düzeyinden 3.717 m yükseklikte kuruludur. Yauli ili 1906'da çıkarılan bir yasa uyarınca Tarma ilinin bölünmesiyle oluşturulmuştur. Cerro de Pasco, Morococha ve Casapalca maden ocaklarını barındıran zengin bir madencilik bölgesinde yer alan La Oroya bakır, çinko, gümüş ve kurşun cevherlerinin ergitildiği ve arıtıldığı bir merkezdir. Ayrıca 32 km güneybatıdaki Pomacocha Baraj Gölünden beslenen bir hidroelektrik santral vardır. Gümüş üretimini özendirmek için inşa edilen yörenin ilk demiryolu hattı 1893'te, ilk karayolu ise 1943'te hizmete açılmıştır. La Oroya günümüzde Lima ile iç kesimler arasında bir kavşak noktasıdır. İlde tahıl ve patates yetiştirilir, çiftlik hayvanları beslenir. Nüfus (1981) kent, 34.940; il, 73.651.

La Palma, tam adı SAN MIGUEL DE LA PALMA, İspanya'ya ait Kanarya Adalarında, Santa Cruz de Tenerife iline bağlı ada. Atlas Okyanusunun kuzey kesiminde, Afrika'nın kuzeybatı kıyısı açıklarında yer alır. Yüzölçümü 728 km²'dir. 10 km çaplı Taburiente Kalderası ulusal bir parka dönüştürülmüştür. Kalderanın yalnızca batıda bir kanyonla kesintiye uğrayan kenarları 2.423 m'ye ulaşan bir sırt oluşturur. Sırtın bol yağış alan ve sık ormanlarla kaplı olan yamaçları derin koyaklarla parçalanmıştır. Yakın dönemdeki lav akıntılarının bulunduğu yerler çıplaktır. Adanın merkezi ve limanı Santa Cruz de la Palma'dan muz, domates, tütün ve nakış işleri ihraç edilir. Adada sınırlı bir karayolu ve bir uçak pisti vardır. Nüfus (1981) 72.665.

La Pampa, Arjantin'in orta kesiminde eyalet. Buenos Aires eyaletinin hemen batısında yer alır. Pampa'nın kurak kesimleriyle (kuzeydoğu) Patagonya Çölünün yarı kıraç kesimlerini (güneybatı) içine alır. Yüzölçümü 143.440 km²'dir. Batı ve güney kesimleri yer yer tepecikler, tuzlu bataklık ve göller, mevsimlik çaylarla kaplı alçak platolardan oluşur. Ortabatı kesiminde büyük bir çöküntü yer alır. Özellikle batı kesiminin seyrek bir yerleşme dokusu vardır. Daha verimli olan kuzeydoğu ovalarında sığır ve koyun otlatılır, buğday ve mısır ekilir. Zaman zaman görülen şiddetli kuraklıklar tarımı olumsuz yönde etkiler.

1884'te ulusal toprak olduktan sonra yerleşime açılan ve Avrupa'dan göç almaya başlayan bölge, 1952'de eyalet statüsü kazandı. Başkan Juan Perón'un devrildiği 1955'e değin karısı Eva Perón'un adını taşıdı.

Bölgede darı, kocadarı ve ayçiçeği de yetiştirilir. Buenos Aires eyaletindeki Bahía Blanca limanı bölgeye ihracat kapısı olarak hizmet verir. Kentsel alanlar eyalet merkezi Santa Rosa ve General Pico'yla sınırlıdır. Eyaletin güneybatı ucunda petrol çıkarılır. Nüfus (1991 geç.) 260.041.

La Paz, Bolivya'nın kuzeybatı kesiminde yönetim bölgesi. Batıda Peru ve Şili ile çevrilidir. 1826'da kurulan La Paz'ın yüzölçümü 133.985 km²'dir. Toprakları, yüzey şekilleri ve iklim bakımından değişkenlik gösterir. Güneybatıdaki kıraç Altiplano'nun (Yüksek Plato) bazı kesimleri, orta ve güneydoğu kesimlerinde yüksekliği 6.400 m'yi aşan doruklarıyla Andlar'ın Cordillera Real'i, kuzeydoğuda Cordillera Real'e bitişik engebeli astropik Yungas kuşağı ve kuzeyde Amazon Havzasının çevresindeki yağmur ormanları La Paz'ın sınırları içine girer. Yönetim bölgesindeki pek çok ırmaktan en önemlisi olan Desaguadero Irmağı (*río*) Titicaca Gölünden çıktıktan sonra Altiplano'yu baştan başa geçip güneybatıya doğru akar. Yönetim bölgesinin merkezi ve başkent La Paz aynı zamanda bölgenin ekonomik merkezidir. Başlıca ekonomik etkinlikler madencilik, hayvancılık ve tarımdır. Ürün türleri yükseltiye bağlı olarak değişir. Titicaca Gölü bölgesinde yoğun biçimde patates yetiştirilir. Kalay, altın, antimon, kurşun, bakır ve tungsten önemli yeraltı ürünleridir. Altiplano'da Titicaca Gölü yöresinde bulunan eski Tiahuanaco uygarlığı kalıntıları, turizm yoluyla bölgeye ek gelir sağlar. Yönetim bölgesinin karayolları Bolivya'nın en iyi karayolları arasındadır. Büyük Okyanustaki Arica limanı (Şili) ve Titicaca Gölü üzerinden Peru limanlarıyla demiryolu bağlantısı vardır. La Paz kentinde büyük bir uluslararası havalimanı bulunur. Aymara Yerlileri başlıca nüfus grubunu oluşturur. Nüfus (1990 tah.) 2.409.000.

La Paz, Bolivya'nın başkenti, La Paz yönetim bölgesinin merkezi ve ülkenin en büyük kenti. Deniz düzeyinden 3.250-4.100 m yükseklikte bulunan La Paz dünyanın en yüksek başkentidir. Yüksekliğin yol açtığı basınç düşüklüğü nedeniyle, kente gelenler başlangıçta halsizlik çeker. Kent merkezi, Titicaca Gölünün 68 km güneydoğusundaki La Paz (Choqueyapu) Irmağının (*río*) oluşturduğu derin, geniş bir kanyonun içindedir. Altiplano'nun (Yüksek Plato) 434 m aşağısında bulunması, kenti soğuk dağ rüzgârlarından bir ölçüde korur. Son dönemlerdeki nüfus artışı, kentin Altiplano'nun ucundaki kanyon duvarlarına kadar yayılmasına yol açmıştır.

Conquistator (Fatih) Yüzbaşı Alonso de Mendoza'nın 1548'de bir İnka köyünün yerinde Nuestra Señora de La Paz adıyla kurduğu kent, bağımsızlık savaşlarındaki

La Paz'da Hükümet Sarayı, Bolivya
Art Resource/EB Inc

son kesin çarpışmanın anısına (*bak.* Ayacucho Savaşı) 1825'te La Paz de Ayacucho adını aldı. Ulusal hükümetin merkezi 1898'de burada kuruldu, ama Sucre(*) Bolivya'nın yargısal başkenti olarak kaldı. Irmağın kuzeydoğu yakasında kentin odak noktası olan Murillo Meydanı'nda dev boyutlardaki modern katedralle meclis ve hükümet binaları bulunur. Koloni döneminden günümüze pek az bina kalmıştır. Ama dar ve dik eski sokaklar, kırmızı kiremitli çatılar, çok sayıda gökdelenler, renkli giysileriyle dağlı Yerliler, arka plandaki Illimani Doruğu (*nevado*) (6.462 m) ve Cordillera Real'in karlı tepeleri La Paz'a apayrı bir görünüm verir. Kentin başlıca sanayileri gıda işleme ve tüketim malları imalatıdır. Bolivya San Andrés Üniversitesi (1830) ve Bolivya Katolik Üniversitesi (1966) adlı üniversiteler ile Aymara Dili Akademisi ve ulusal sanat ve arkeoloji müzeleri kentin önemli kültür odaklarını oluşturur.

La Paz, Şili limanlarına, Titicaca Gölü üzerinden Peru limanlarına ve Arjantin ile Brezilya'ya kara ve demir yoluyla bağlanır. Nüfus (1989) 669.400.

La Paz, El Salvador'un güney kesiminde il. Yüzölçümü 1.224 km²'dir. Genellikle tepelik ve dağlık olan il toprakları güneyde Büyük Okyanus kıyı ovasına doğru eğimlidir. 1833'te oluşturulan il, 1834'te Nonualko Yerli Ayaklanması'nın bastırılmasına sahne olmuştur. La Paz, El Salvador'un pamuk, meyve (muz, ananas) ve pirinç üretiminde ön sıralarda yer alır. Volkanik dağ yamaçlarında kahve yetiştirilir. Ayrıca mısır, fasulye, sebze, susam ekilir, çiftlik hayvanları beslenir, kereste ve tuz elde edilir. Ticaret, il merkezi Zacatecoluca'da toplanmıştır. Nüfus (1987 tah.) 292.009.

La Paz, Honduras'ın güneybatı kesiminde il. Güneyde El Salvador ve Valle iliyle çevrilidir. 2.331 km²'lik alanı çoğunlukla dağlıktır. Büyük bölümü Yerlilerden oluşan kırsal nüfus dağ vadilerindeki küçük ve yalıtılmış köylerde yaşar. Özellikle Marcala kenti çevresinde temel ürün olan kahvenin

yanı sıra kerestecilik de önemlidir. İl merkezi ve en büyük kent La Paz her mevsim açık bulunan bir karayolu üzerindedir. İkincil bir yol Marcala'yı La Esperanza'ya bağlar; ilin geri kalan bölümünde ulaşım at arabalarıyla sağlanır. Nüfus (1991 tah.) 112.000.

La Paz, Honduras'ın güneybatı kesiminde, La Paz ilinin merkezi kent. Comayagua Vadisinde, denizden 750 m yükseklikte Montecillos Sıradağlarının doğu yamaçlarında yer alır. 1792'de kurulan kent 1861'de La Paz adını almıştır. Yönetim işlevlerinin yanı sıra, çevresindeki bölgeye bir ticaret merkezi olarak hizmet verir. Bu bölgede kereviz ve kahve ekilir, sığır yetiştirilir. Kentte bir bıçkıhane, bir tabakhane ve bir içki fabrikası vardır. Yörede bir miktar maden çıkarılır. Başkent Tegucigalpa ve öteki merkezlerle karayolu bağlantısı vardır. Nüfus (1983 tah.) 17.507.

La Paz, Meksika'nın kuzeybatı kesiminde, Baja California Sur eyaletinin merkezi kent. California Körfezinin La Paz Koyunda deniz düzeyinden yalnızca 10 m yükseklikte bulunan kentin iklimi sıcak ve kurudur. La Paz Koyu 1596'da İspanyollarca keşfedildi. 18. yüzyıl başlarında buraya bir süre bir Cizvit misyonu yerleşti. Kent 1800'lerin başlarında kuruldu. 1828'den sonra Baja California'nın merkezi oldu. 1887'de yarımadanın ABD ile Meksika arasında bölünmesi üzerine Meksika'ya verilen bölgenin merkezi yapıldı. Balıkçılık (köpekbalığı, karides), tarım (mısır, pamuk, hurma), sığır besiciliği ve turizm kentin başlıca gelir kaynaklarıdır. Yeni eyaletteki en büyük kentsel merkez ve gözde bir sayfiye olan La Paz'da açık deniz balıkçılığı, yelken, su kayağı, öteki su sporları ve yöredeki dağlarda avcılık yapılır. La Paz'a kuzeydeki Tijuana ve Mexicali'den karayoluyla ya da Meksika anakarasındaki Mazatlán'dan feribotla ulaşılabilir. Nüfus (1980) 130.427.

La Pérouse (Kontu), Jean-François de Galaup (d. 22 Ağustos 1741, Albi yakınları, Fransa - ö. y. 1788), Büyük Okyanusta keşif seferlerine çıkan Fransız denizci.

1 Ağustos 1785'te komutasındaki "La Boussole" adlı gemiyle Fransa'dan denize açıldı. Horn Burnunu döndükten sonra,

La Pérouse, mezzotint bir çalışmadan ayrıntı
H. Roger-Viollet

Büyük Okyanustaki duraklarından biri olan Paskalya Adasına uğradı (9 Nisan 1786). Büyük Okyanusun tropik sularını incelerken Sandwich Adalarını (bugün Hawaii) ziyaret etti. Ardından Büyük Okyanustaki Kuzey Geçidinin yerini saptamak amacıyla, Kuzey Amerika'ya yöneldi. Haziran 1786'da Alaska'nın güney kıyısındaki St. Elias Dağı yakınlarına ulaştı ve güneye yönelerek kıyının San Francisco'nun ötesinden Monterey'e kadar uzanan kesimini inceledi. Ardından Büyük Okyanusu aşarak 3 Ocak 1787'de Çin'in güney kıyılarındaki Macau'ya vardı. 9 Nisan'da Manila'dan ayrıldıktan sonra Asya kıyılarında araştırmalar yaptı. Çin'in Kuzeydoğu bölgesini Sahalin Adasından ayıran Tatar Boğazına ulaşıncaya değin Japon Denizinde dolaştı. Ayrıca bugün adını taşıyan ve Sahalin Adasını Japonya'nın Hokkaido Adasından ayıran boğaza da uğradı. Daha sonra Avustralya'nın doğusundaki Botany Körfezine doğru yola çıkan La Pérouse, bu yolculuğu sırasında yolu üzerindeki Friendly (bugün Tonga) ve Norfolk adalarına uğradı. 10 Mart 1788'de Botany Körfezinden ayrıldı. Daha sonra La Pérouse'dan bir haber alınamadı.

1828'de Fransız kâşif Dumont d'Urville, La Pérouse'un gemilerinin enkazlarını gördü ve adalılardan 30 kadar gemicinin kıyıda öldürüldüğünü, daha iyi silahlanmış olan bazılarının ise kaçmayı başardıklarını öğrendi. La Pérouse'un daha önce Fransa'ya yollamış olduğu gezi notları 1797'de L. A. Milet-Mureau tarafından *Voyage de La Pérouse autour du monde* (4 cilt; La Pérouse'un Dünya Çevresinde Yolculuğu) adıyla yayımlandı.

La Pérouse Boğazı, Rusça PROLİV LAPERUZA, Japonca SOYA-KAIKYO, Sahalin (Rusya) ve Hokkaido (Japonya) adaları arasında uluslararası suyolu. Adını Fransız kâşif La Pérouse kontu Jean François de Galaup'dan alan boğaz, Ohotsk Denizini Japon Denizinden ayırır. En dar noktası (43 km) Krilon Burnu (Sahalin) ile Soya Burnu (Hokkaido) arasındadır; derinliği 51 -118 m arasında değişir. Güçlü okyanus akıntılarının görüldüğü boğaz kışın buzlarla kapanır.

La Plata, Arjantin'de, Buenos Aires eyaletinin merkezi kent. Río de la Plata halicinin güney kıyısından 9 km içeride yer alır. Buenos Aires kentinin federal başkent olmasından sonra, Buenos Aires eyaleti valisi Dardo Rocha tarafından eyalet merkezi olarak seçildi (1882). Kent Planı Washington, D.C. örnek alınarak hazırlandı;

La Plata Katedrali, Arjantin
Art Resource/EB Inc

özgün plana sonradan belediye kütüphanesi, gözlemevi, gotik üsluptaki katedral ve müze de eklendi. La Plata Ulusal Üniversitesi'ne (1897) bağlı olan müzede Güney Amerika'nın en önemli paleontolojik ve antropolojik yapıtları sergilenir.

La Plata ile Río de la Plata arasında et paketlemę, petrokimya ve demir-çelik tesislerinin kurulması 1957'de Ensenada ve Berisso adlı iki yerleşmenin oluşmasına yol açtı. Ensenada'da derinsu liman tesisleri ile ulusal deniz akademisi yer alır. La Plata'nın adı, 1952'de Başkan Juan Perón'un eşinin anısına Eva Perón olarak değiştirilmiş, ama 1955'te Perón'un düşürülmesinden sonra yeniden eski adını almıştır. Nüfus (1991) kent, 542.567; (1980) metropoliten alan, 560.341.

La Révellière-Lépeaux, Louis-Marie de (d. 25 Ağustos 1753, Montaigu - ö. 27 Mart 1824, Paris, Fransa), Fransız Devrimi sırasında Direktuvar'ın beş üyesinden biri.

1789'da *Tiers-État* temsilcisi olarak *États Généraux*'da yer aldı. 1792'de Konvansiyon'a girdi. Terör Dönemi (1793-94)

La Révellière-Lépeaux, F.-S. Delpch'in bir taş baskısı
Bibliothèque Nationale, Paris

sırasında gizlenmek zorunda kaldı. Robespierre'in iktadardan düşürülmesinden sonra Konvansiyon'a döndü ve 1795 Anayasası'nı hazırlamakla görevlendirilen komisyona atandı. Bir süre Konvansiyon başkanlığı yaptıktan sonra Direktuvar'a seçildi ve 1799'a değin bu görevde kaldı. Hıristiyanlığa şiddetle karşı çıkarak yaradancılığa dayalı bir sistemin benimsenmesini savundu. 18 Haziran 1799'da Direktuvar'dan çekilmek zorunda bırakıldı. Bu tarihten sonra etkin siyasetten uzaklaştı ve Napoléon'a bağlılık yemini etmeyi reddetti. 1793'te Konvansiyon üyesiyken XVI. Louis'nin idamından yana oy kullanmış olmasına karşın Napoléon'un düşürülmesinden (1814) sonra kurulan kralcı yönetim tarafından cezalandırılmadı. Anıları ölümünden sonra 1873'te yayımlandı.

La Rioja, Arjantin'in kuzeybatı kesiminde eyalet. Yüzölçümü 89.680 km²'dir. Güneydoğu kesimini kurak ve yarı kurak düzlükler kaplar. Kuzeybatı kesiminde ise, And sistemine bağlı kuzey-güney doğrultulu dağlar ve yarı kurak vadiler bulunur.

15. yüzyıl sonlarında İnka egemenliğine giren bölgeye, altın ve gümüş arayan İspanyollar 16. yüzyıl sonlarında yerleşti. La Rioja kenti 1591'de Tucumán valisinin girişimiyle altın ve gümüş arayıcıları tarafından kuruldu. Tucumán ilinin bir parçası olarak Peru genel valiliği içinde yer alan bölge, 1782'de Córdoba merkezi yönetim bölgesinin bir parçası olarak Río de la Plata genel valiliğine bağlandı, 1816'da Córdoba'dan ayrıldıktan ve 1820'de eyalet yapıldıktan sonra 50 yıl süren iç savaşa ve karışıklıklara sahne oldu. 1860'larda Buenos Aires'te etkili ulusal hükümetin kurulmasıyla istikrara kavuştu.

La Rioja'nın başlıca sorunu su kıtlığıdır. Akarsuların cılız olması hem tarımı, hem de madenciliği olumsuz yönde etkilemektedir. Anzulón ve La Rioja suyolları üzerinde kurulu barajlar yalnızca çevredeki yerleşim alanlarının sulama ve elektrik enerjisi gereksinimini karşılar. Yukarı Andlar'daki Brava Gölü (*laguna*) yakınında azalmakta olan vicuña sürüleri için 1980'de bir koruma bölgesi oluşturulmuştur. Nüfus (1991 geç.) 220.910.

La Rioja, Arjantin'in kuzeybatı kesiminde, La Rioja eyaletinin merkezi kent. Velasco Dağlarının (*sierra*) eteklerinde, Rioja Irmağı (*río*) kıyısında yer alır. Altın ve gümüş arayıcıları tarafından 1591'de kuruldu. Uzun bir süre, batıdaki yüksek And Dağlarında aralıklarla işletilen bakır, gümüş ve kurşun yataklarına yakın, küçük bir ticaret ve yönetim merkezi olarak kaldı. 1894'teki depremde yıkılınca, modern bir planla yeniden inşa edildi. Günümüzdeki ticari etkinlikleri tarıma (üzüm, zeytin, elma ve armut), şarap üretimine ve basit sanayilere dayanır. 16. yüzyıldan kalma Cizvit kilisesinin yıkıntıları ile yerel arkeoloji ve folklor müzeleri önemli ziyaret yerleridir. Nüfus (1980) 67.043.

La Rioja, İspanya'nın ortakuzey kesiminde özerk bölge (*communidad autónoma*). Kabaca eski La Rioja ilinin (1833-1980 arasında Logroño) sınırları içinde kalan 5.034 km²'lik bir alanı kaplar. Tarihte Eski Kastilya'nın (Castilla ve Vieja) bir parçası olmuştur.

Bölgenin Burgos iliyle olan sınırını, kuzeybatı köşesinde yükselen Obarenes Dağlarının (*montes*) kıvrımları çizer. Ebro Irmağı Navarra'yla olan sınırı izleyerek kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda akar. Irmak havzası güneydeki tepelere doğru yükselir. Daha güneyde yer alan, İber Dağları sistemine bağlı Demanda Dağları (*sierra*) ve Urbión Tepeleri (*picos*) Soria ili topraklarına da sokulur. Bölgenin Cameros olarak bilinen dağlık bölümünden Glera (Oja), Najerilla, Iregua, Leza, Cidacos ve Alhama ırmakları geçer. Bölgede Atlas Okyanusundan gelen hava kütlelerinin yumuşattığı karasal bir iklim hüküm sürer. Sıcaklık Ebro çevresinde en yüksek noktaya ulaşır; yağışlar doğudan batıya ve güneyden kuzeye artış gösterir. Yıllık yağış miktarı 400-700 mm arasında değişir.

Nüfus Ebro ve kolları boyunca uzanan tarım (üzüm, tahıl, bahçecilik) alanlarında yoğunlaşmıştır. Bu akarsular üzerindeki set ve kanallar geleneksel sulamaya olanak verir. 1930'da tamamlanan Lodosa Kanalı, sulama kapasitesini büyük ölçüde genişletmiştir. Bölgenin güneyinde küçük kasabalara dayalı bir yerleşme dokusu ağır basar. Göçler bölgenin yönetim merkezi Logroño'nun yanı sıra Vizcaya, Guipúzcoa, Zaragoza, Barselona ve Madrid'e yöneliktir.

Bölgenin kuzeyindeki bağlar İspanya'nın en kaliteli kırmızı şaraplarının üretildiği alanlardan biridir. Bölgenin güneyindeki bağlar, buralardan elde edilen hafif tatlı kırmızı sofra şaraplarıyla tanınır. Ekimine yeni başlanan ürünler arasında turşuluk hıyar, havuç, pırasa ve kuşkonmaz sayılabilir.

Sanayi devriminden önce Cameros, Ortigosa, Munilla, Enciso ve Cervera del Río Alhama kasabalarında kümelenen küçük dokuma atölyeleri bulunuyordu. 19. yüzyıl ortalarında bölgenin önde gelen sanayisi durumuna gelen gıda işleme, İspanya İç Savaşı'ndan (1936-39) bu yana durgunluk içine girmiştir.

Bilbao, Zaragoza ve Barselona'yı birleştiren işlek karayolu bölgenin güneyinden geçer. Nájera'yı Navarrete'ye ve Haro'yu Fuenmayor'a bağlayan karayollarında da yoğun bir trafik görülür. Başlıca ticari merkezler Logroño, Haro, Santo Domingo de la Calzada, Arnedo ve Calahorra'dır.

Bölgenin her yerinde şarap şenlikleri yapılır. Logroño kentinde eylülün üçüncü haftasında bağbozumunu kutlamak için düzenlenen *Vendimia Riojana* adlı şenlik, kağnılı bir geçit törenini ve boğa güreşlerini de kapsar. Haro'da haziranın son haftasında San Felices de Bilibio Manastırı ziyaret edilir, Haro ile Miranda de Ebro arasındaki eski sınır çekişmeleri canlandırılır. Nüfus (1991 geç.) bölge, 261.634.

La Rive, Auguste-Arthur de (d. 9 Ekim 1801, Cenevre, İsviçre - ö. 27 Kasım 1873, Marsilya, Fransa), elektrodinamik pil kuramının kurucularından olan İsviçreli fizikçi.

1823'te Cenevre Akademisi'nde doğa felsefesi kürsüsü başkanlığına seçilen La Rive

La Rive, François Artus'nün bir taş baskısı
Bibliotheque Nationale Suisse, Bern

yedi yıl boyunca çeşitli gazların özgül ısılarına ve yerkabuğunun sıcaklığına ilişkin deneyler yürüttü. 1836'da ilk pil türlerinden Volta pili üzerinde gerçekleştirdiği deneylerle elektrik kuramının gelişmesine katkıda bulundu. İngiliz fizikçi Michael Faraday'ın, Volta pili elektriğinin kimyasal etkiyle oluştuğu yolundaki düşüncesini destekledi. 1840'ta gümüş ve pirinç üzerine galvanizleme yöntemiyle altın kaplama işlemini geliştirdi ve 1841'de Fransız Bilimler Akademisi'nden bu buluşu için 3 bin franklık bir ödül kazandı. *Traité d'électricité théorique et appliquée* (1854-58; Kuramsal ve Uygulamalı Elektrik Üzerine İnceleme) adlı yapıtı çeşitli dillere çevrildi. Daha sonra, gazlarda elektrik boşalması olayını incelediği sırada, oksijenden elektrik kıvılcımları geçerken ozon oluştuğunu buldu.

La Roche, Sophie von, eö GUTERMANN (d. 6 Aralık 1731, Kaufbeuern, Bavyera - ö. 18 Şubat 1807, Offenbach, Hessen), ilk ve en önemli yapıtı *Geschichte des Fräuleins von Sternheim*'la (1771; Bayan Sternheim'ın Öyküsü) Alman edebiyatının ilk kadın romancısı sayılan yazar. Bu yapıtı, İngiliz

Sophie von La Roche, G.M. Kraus'un yağlıboya çalışması, 1799
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

romanının, özellikle de Samuel Richardson'ın etkisinde gelişen Alman edebiyatının en başarılı örnekleri arasında yer alır.

1754'te G. M. Franck von La Roche'la evlendi. 1771'de Ehrenbreitstein'daki evini edebiyat çevrelerine açtı; buradaki toplantılara katılanlar arasında genç Goethe de vardı. İlk romanı aynı yıl kuzeni ve tanınmış yazar Christoph Martin Wieland tarafından yayımlandı. Yapıtın didaktik üslubu ve bazı bölümlerinin mektup biçiminde olması, La Roche'un hem o dönem İngiliz romancılarının, hem de Jean-Jacques Rousseau'nun *Julie, ou la nouvelle Héloïse* (1761; *Julie Yahut Yeni Héloïse*, 1943) adlı yapıtıyla başlattığı yeni roman türünün etkisinde olduğunu gösterir. La Roche bu romanında akılcı ahlakın ve erdemin yanı sıra tutkuya da yer vermiş, romanın başkişisi Bayan Sternheim'ın hüzünlü ruh hali ve yapıtın mektup biçiminden kaynaklanan "itiraf" havası kitabın büyük ilgi görmesini sağlamıştır. La Roche'un bütün yapıtları gibi bu roman da, Aydınlanma döneminin akılcı ruhunu ve yazarın ekonomik, toplumsal sorunlara (örneğin kadınların eğitimine) duyduğu ilgiyi yansıtır.

La Roche, Alman romantizminin öncülerinden Bettina von Arnim ve Clemens Brentano'nun büyükanneleridir.

La Rochefoucauld AİLESİ. Fransa'nın soylu ailelerinden biri. Angoumois kökenli olan ailenin tarihi 1019'a değin uzanır. La Rochefoucauld'lar, La Rochefoucauld (1622), La Roche-Guyon (1679), Anville (1732), Estissac, Liancourt (1747) ve Doudeauville (1780) düklüklerinin yanı sıra, Napoli'de verilen Bisaccia dükü (1851) ile İspanya'da verilen Estrées dükü (1892) unvanlarına da sahiptirler. Ailenin en tanınmış iki üyesi La Rochefoucauld dükü VI. François(*) ile La Rochefoucauld-Liancourt dükü François-Alexandre-Frédéric'tir(*). La Rochefoucauld'ların 17. yüzyıl ortalarında, Fransa'da prenslik ayrıcalıkları elde etmeye yönelik girişimleri başarısızlıkla sonuçlanmış, ama Bisaccia dükü unvanını taşıyan aile üyeleri 1855'te Bavyera'da prens unvanını elde etmeyi başarmışlardır.

La Rochefoucauld (Dükü), François VI, MARCILLAC PRENSİ (1650'ye değin) olarak da bilinir (d. 15 Eylül 1613, Paris - ö. 16/17 Mart 1680, Paris, Fransa), katı ya da aykırı

La Rochefoucauld, 17. yüzyılda yapılmış bir portreden ayrıntı; Versailles Sarayı
Lauros-Giraudon, Art Resource-EB Inc

görünen gerçekleri dile getiren özdeyişleriyle (*maxime*) tanınmış klasikçi Fransız yazar. Yazarlığa başlamadan önce, krallığa karşı patlak veren Fronde ayaklanmalarında etkin bir rol oynamıştır.

Siyasal etkinlikleri. La Rochefoucauld kontu François ile Gabrielle du Plessis-Liancourt'un oğluydu. 1628'de Andrée de Vivonne'la evlendi. Çocuk yaştaki kralın

başbakanı Kardinal Mazarin tarafından 1646'da valiliğe getirildi. Ama Verteuil'deki şatosu 1650'de kralın askerleri tarafından yıkıldı.

La Rochefoucauld birçok kez krallığa karşı entrikalara karıştı, krallık karşıtı hareket içinde yer aldı. İspanya'nın Fransız soylularına sağlayacağı yardımın koşullarını belirleyen Madrid Antlaşması'na (1651) imza attı, hatta bir araştırmacıya göre antlaşma metninin taslağını da o hazırladı. *Mémoires* (Anılar) adlı kitabı, soyluların Fronde ayaklanmaları sırasındaki etkinlikleri ve çevirdikleri entrikalarla ilgili izlenimlerine yer verir.

La Rochefoucauld, dönemin tanınmış kişiliklerinden Madame de Sablé ve Madame de La Fayette'le kurduğu kalıcı, entelektüel açıdan uyarıcı dostluklar sayesinde bir süre siyasetten uzak kaldı. Yeniden sarayın gözüne girmeyi başararak 1661'de Saint-Esprit şövalyelik unvanını aldı. Zamanını okuyarak ve entelektüel çevrelerde geçirmeye başladı. Edebiyatla ilgilenen bir çevrenin düzenlediği, Pierre Corneille'in klasik trajedileriyle Nicolas Boileau'nun *L'Art poétique* (Şiir Sanatı) adlı didaktik yapıtının okunduğu toplantılara katıldı. Bu toplantılarda oynanan gözde oyunlardan biri de, insanların tutum ve davranışlarıyla ilgili, olabildiğince özlü ve vurucu bir üslupla yazılmış epigramlar üzerine tartışmaktı. Bu toplantılarda aldığı ayrıntılı notlarla ahlaki ve entelektüel konular üzerine yazdığı epigramların bazıları Hollanda'da gizlice basılınca, La Rochefoucauld epigramlarını kendi adıyla yayımlamak zorunda kaldı. Kısa sürede büyük ilgi toplayan *Maximes*'in (1665; *Özdeyişler*, 1959, 1969) La Rochefoucauld'nun sağlığında (1665-78 arasında) her biri gözden geçirilmiş ve genişletilmiş beş basımı yapıldı.

Maximes. Kitabın 1665'te *Réflexions ou sentences et maximes morales* (Düşünceler ya da Ahlaki Özdeyiş ve Özlü Sözler) başlığıyla yayımlanan ilk basımı, epigramların dışında bazı başka metinlere de yer veriyordu. Bunlar içinde en güzeli, insanların bütün davranışlarına egemen olduğuna inandığı bencillik üzerine kaleme aldığı ve sonraki basımlardan çıkaracağı üç sayfalık şiirsel betimlemeydi. La Rochefoucauld'nun elyazmalarında ayrıca, epigramların ardında yatan düşünce sürecini, birbiriyle bağlantılı bir dizi cümlenin giderek en özlü biçimine ulaşırken geçirdiği aşamaları görmek ve genel ifadelerin ardında yazarın Fronde ayaklanmalarına ya da siyasete karşı duyduğu şiddetli kişisel tepkiyi sezmek mümkündür. Bugün çağdaş okura anlaşılmaz gelen birçok ifade, o dönem okurunun kolayca fark edebileceği, zamanın siyasal olaylarına göndermelerle doludur. La Rochefoucauld, tepki toplayacağı ya da siyasal tavrını açığa vuracağı korkusuyla sonradan bu tür epigramlar yazmaktan vazgeçmiş ya da 185. epigramında ("İyilik gibi kötülüğün de kahramanları vardır") olduğu gibi daha örtük ifadeler kullanmıştır.

La Rochefoucauld için Fronde, insanların en kötü dürtülerini ortaya seren tarihsel anlardan biriydi. Ahlaka bağlılığın ardında yatan kişisel çıkar arayışını ortaya koyması, La Rochefoucauld'nun bir sinik olarak tanınmasına yol açtı. O dönemde yazılmış birçok anı kitabında benzer ifadelere rastlanmakla birlikte, daha özlü ve vurucu bir anlatımı olan epigram türünde yazması, çağdaşlarından daha alaycı görünmesine neden olmuştur. Ama, "Irmakların denizde kaybolmaları gibi, erdemler de bencillik içinde kaybolur" gibi ifadelerinin ardında, aslında bir erdem arayışının ve kendi benliğini koruma arzusunun saklı olduğu söylenebilir.

Bir Epikurosçu olarak değerlendirilmişse de, zengin düş gücü La Rochefoucauld'nun herhangi bir öğretiye bağlanmasını engellemiştir. Montaigne ve Pascal gibi o da insanın, çabalarını güdük bırakan ve bilgisini boşa çıkaran bir gizemle kuşatılmış olduğunun ve düşünceyle varlığın, insanın ne olduğuyla ne yaptığı arasındaki uçurumun farkındadır. Bazı epigramlarında edilgenliği, bazılarındaysa adeta Nietzsche'yi andırır biçimde güçlü olana duyduğu büyük saygıyı dile getirir. Fransız klasik yazarlarının hemen hepsinde görülen bu derin kavrayış gücüyle de, İngiltere'de hatip ve edebiyatçı Lord Chesterfield'le romancı ve şair Thomas Hardy'yi, Almanya'da Nietzsche ve Georg Christoph Lichtenberg gibi filozof ve yazarları, Fransa'da Stendhal, Sainte-Beuve ve André Gide gibi yazar ve eleştirmenleri etkilemiştir. Ama asıl başarısını bir düşünür olarak değil, bir sanatçı olarak kazanmıştır. Özdeyişlerini bir mücevher gibi işlemiş, sözcükleri büyük bir zenginlik ve incelikle kullanmıştır. Özdeyişlerinin çarpıcılığı, dile getirdikleri gerçekten çok, okura gerçeğin yeni bir yönünü şaşırtıcı ve abartılı bir biçimde göstermelerinde yatar.

La Rochefoucauld bütün yaşamı boyunca yazmasına karşın, yalnızca iki kitap yayımlamıştır: *Özdeyişler* ve *Mémoires*. Bunların dışında 150 kadar mektubu bir kitapta toplanmış, 19 kısa metni de sonradan *Réflexions diverses* (Çeşitli Düşünceler) adıyla yayımlanmıştır.

La Rochefoucauld-Liancourt (Dükü), François-Alexandre-Frédéric (d. 11 Ocak 1747, La Roche-Guyon - ö. 27 Mart 1827, Paris, Fransa), Châlons'daki Ulusal Yüksek Sanat ve Meslek Okulu'nu kuran ve Liancourt'daki örnek çiftliğiyle Fransız tarımının gelişmesine katkıda bulunan Fransız soylu.

La Estissac dükü François-Armand de La Rochefoucauld'nun oğluydu. Orduda görev aldı. 1769'da çiftçilik yöntemlerini öğrenmek üzere İngiltere'ye gitti. Fransa'ya dönüşünde, İngiliz ve İsviçre ırkı sığırlar yetiştirip toprak ve yem bitkileri üzerine deneyler yapmak üzere örnek bir çiftlik kurdu. Yoksul asker çocuklarına güzel sanatlar ve zanaat eğitimi vermek amacıyla açtığı okul, 1778'de Kral XIV. Louis'nin koruması altına girdi ve Vatan Evlatları Okulu adını aldı. 1789'da Clermont ve Beauvais soylularının temsilcisi olarak *États Généraux*'ya giren La Rochefoucauld, 18 Temmuz'da Ulusal Meclis başkanı seçildikten sonra mecliste kralcıların sözcülüğünü üstlendi.

Ağustos 1792'de Paris'teki kraliyet sarayının ele geçirilmesi üzerine, önce İngiltere'ye, oradan da ABD'ye kaçtı ve 1799'a değin Fransa'ya dönmedi. İmparatorluk döneminde, sağlık, imalat, ve cezaevleriyle ilgili devlet komisyonlarında görev aldı ve ülkeye çiçek aşısının getirilmesi gibi yenilikçi çabalara mali destek sağlamayı sürdürdü. 1814'te XVIII. Louis tarafından Soylular Meclisi üyesi yapıldı. 1825'te Liancourt'a döndükten sonra ilk tasarruf bankalarından birini kurdu.

La Romana, Dominik Cumhuriyeti'nin güneydoğu kesiminde il. Yüzölçümü 541 km²'dir. 1961'de komşu La Altagracia ilinin bazı kesimlerinden oluşturulmuştur. Verimli ovalarında şekerkamışı yetiştirilir, hayvancılık yapılır. Başlıca sanayi dalı gıda işlemedir. İl merkezi La Romana kentidir. Nüfus (1990 tah.) 169.223.

La Romana, Dominik Cumhuriyeti'nin güneydoğusundaki La Romana ilinin merkezi ve başlıca limanı. Antil Denizi kıyısında yer alır. 19. yüzyılın sonlarında kurulan kent 1911'de büyük bir şeker fabrikasının işletmeye açılmasından sonra, hızla gelişti. 1961'de yeni oluşturulan La Romana ilinin merkezi oldu. Kentin çevresinde şekerkamışı, kahve, tütün gibi tarım ürünleri yetiştirilir, sığır beslenir, balmumu ve post üretilir. Kentte gıda işleme, sabun, ayakkabı ve mobilya imalathaneleri vardır. Kentin limanından başta şeker olmak üzere çeşitli ürünler ihraç edilir; balıkçılık da önemlidir. La Romana, San Pedro de Macorís'ten El Seibo'ya uzanan karayolunun üzerinde yer alır. Nüfus (1986) 101.350.

La Ruche (Fransızcada "Arı Kovanı"), Paris'te, Montparnasse'ın hemen dışında sanatçı yerleşmesi. 20. yüzyıl başlarında *avant-garde* sanat etkinliklerinin merkeziydi. Yerleşmede Marc Chagall, Fernand Léger, Robert Delaunay, Chaim Soutine, Jacques Lipchitz, Henri Laurens, Alexander Archipenko, Albert Gleizes, Jean Metzinger ve André Lhote gibi pek çok ressam ve heykelcinin evleri ve atölyeleri vardı. Koloniye Guillaume Apollinaire, Max Jacob, Blaise Cendrars ve Pierre Reverdy gibi şairler de katılmıştı.

La Rue, Pierre de, Almanca PETER VAN STRATEN, PIERCHON, PERCHON ya da PIERSON DE LA RUE olarak da bilinir (d. y. 1460, Tournai - ö. 20 Kasım 1518, Courtrai, Flandre), Rönesans müziğine egemen olan Flaman ya da Felemenk üslubundaki dinsel yapıtlarıyla tanınan besteci.

1492'den sonra çalışmalarını Brüksel'de sürdürdü. Orada I. Felipe'nin, 1508'den sonra da Felemenk kraliçesi Margueret'in hizmetinde bulundu. Onlarla birlikte Fransa'ya ve İspanya'ya gitti. 1516'da Courtrai'de katedral heyeti üyesi oldu. Derli toplu üslupları ve ustaca kurulmuş yapılarıyla dikkati çeken 30'dan fazla missa ve 45 kadar motet yazdı. Günümüze ulaşan 32 dindışı parçası arasında vokal çoksesli şarkılarla çalgı eşlikli şarkılar vardır.

La-sa (Tibet) *bak.* Lhasa

La Sale, Antoine de, LA SALLE olarak da yazılır (d. y. 1386, Arles yakınları, Provence - ö. y. 1460), saray âdetleri üzerine keskin gözlemler içeren, komik durum ve diyalogların ustalıkla işlendiği *Le Petit Jehan de Saintré* (1456; Saintré'li Küçük Jehan) adlı romansıyla tanınan Fransız yazar.

1400'den 1448'e değin Anjou dükleri II. Louis, III. Louis ve René'nin hizmetinde askerlik ve yöneticilik yaptı. II. Louis'nin 1409-11 arasında Durazzo'lu Ladislao'ya karşı düzenlediği İtalya seferine, 1415'te de Septe Magriplilerine karşı düzenlenen Portekiz seferine katıldı. Sonradan Almanya'ya mal edilerek Tannhäuser'in adıyla anılan efsanenin beşiği olan, Norcia yakınlarındaki Sibylle Dağını ziyaret etti. *Paradis de la reine Sibylle* (Kraliçe Sibylle'in Cenneti) adlı yapıtında, bu efsaneyi ayrıntılı olarak anlattı.

1448'de, St. Pol kontu Luxembourg'lu Louis'nin oğullarının özel öğretmeni oldu. Ahlaki anekdotlardan oluşan *La Salle* (1451) ile *Le Petit Jehan de Saintré*, *Du Réconfort à Madame de Fresne* (1457; Madame de Fresne'ye Teselli) ve *Lettre sur les tournois* (1459; Yarışmalar Üzerine Mektup) adlı yapıtlarını bu dönemde yazdı.

Jehan de Saintré, 14. yüzyıl ortalarında büyük ün kazanmış, Anjou sarayının hizmetindeki bir şövalyeyi konu alır. Günümüz eleştirmenleri yapıtın Fransız düzyazı edebiyatının gelişiminde önemli bir rol oynadığına değinmişler ve La Sale'ın ince, zeki, duyarlı ve gerçekçi üslubunu övmüşlerdir.

La Salle, Kanada'da, Québec eyaletinin güney kesiminde, Montreal bölgesinde kent Montreal Adasının güney kıyısında, St. Lawrence Irmağı üzerindeki Lachine Çavlanının başında yer alır. René-Robert Cavelier de La Salle tarafından 1668'de kuruldu. Saint-Sulpice olan ilk adı sonradan Petite Chine ve Lachine olarak değiştirildi. Kuzeye doğru büyüyen Montreal'e Saint-Louis Gölünden su taşımak için 1850'lerde inşa edilen Montreal Sukemeri buradan geçirildi. 1912'de bazı kasaba sakinlerinin taşındığı yeni yerleşmeye de Lachine adı verilince kent tüzel kimliği kazanan eski yerleşme La Salle adını aldı. II. Dünya Savaşı'nı izleyen kentsel genişleme sonunda 1959'da Montreal metropoliten alanına bağlanan La Salle, zamanla bir konut banliyösüne dönüştü. Günümüzde kentte alkollü içkiler, gıda ürünleri, çatı malzemesi, plastik maddeler, kimyasal maddeler, işlenmiş çelik, ilaç, kutu ve ısıtma-soğutma donanımı üreten sanayi kuruluşları da vardır. 1816'dan kalma dört katlı ve koni biçimli Fleming Değirmeni kentin ilginç yapılarındandır. St. Lawrence üzerinde 1912'de inşa edilen Honoré-Mercier Köprüsü kenti ırmağın güney kıyısındaki Caughnawaga'ya bağlar. Nüfus (1981) 76.299.

La Salle, Jean-Baptiste de (AZİZ) (d. 30 Nisan 1651, Reims - ö. 7 Nisan 1719, Rouen, Fransa; azizler listesine kabulü 1900; yortu günü 15 Mayıs), Hıristiyan Kardeşler Okulları'nın kurucusu Fransız hayırsever ve eğitimci. Hıristiyan Kardeşler(*) yalnızca öğrenim ve öğretimle ilgilenmek üzere kurulmuş din adamı olmayan erkeklerden oluşan ilk Katolik cemaatidir.

Soylu bir aileden gelen La Salle 1678'de rahipliğe atandı ve kendini yoksulların eğitimine adadı. Reims'de hayır okullarının kurulmasına yardımcı oldu ve bu okullardaki öğretmenleri zamanla bir tarikat biçiminde örgütledi (1680). Ayrıca orta sınıftan erkek çocukları için yatılı okullarla, tarihte ilk kez kilise dışı öğretmen okulları açtı. Papa XIII. Benedictus 1725'te La Salle'ın cemaatine papalık kurumu statüsü tanıdı. Yapıtları arasında *Les Devoirs d'un chrétien* (1703; Bir Hıristiyan'ın Görevleri), ıkı dizi halindeki *Méditations* (1730-31; Düşünceler) ve *La Conduite des écoles chrétiennes* (1720; Hıristiyan Okullarının Yönetimi) vardır.

La Salle, René-Robert Cavelier, de (d. 22 Kasım 1643, Rouen, Fransa - ö. 19 Mart 1687, Brazos Irmağı yakınları [Texas]), Kuzey Amerika'da keşifler yapmış Fransız kâşif. Illinois ve Mississippi ırmakları boyunca bir yolculuk düzenleyerek Mississippi Irmağı ile kollarının suladığı bölge üzerinde Fransa'nın egemenliğini sağlamaya çalışmış, bu topraklara Kral XIV. Louis onuruna Louisiana adını vermiştir.

Gençliği. Cizvit papazı olmak üzere yetiştirilmesine karşın 1666'da, 22 yaşındayken serüven ve keşif tutkusuna kapılarak Kanada'ya gitti. Montreal Adasının batı ucunda elde ettiği toprak sayesinde çok kısa sürede hem senyör statüsüne hem de bir sınır görevlisinin yetkilerine kavuştu.

Lachine Çavlanı yakınlarındaki toprağını işlerken bir yandan da kürk ticaretine başladı. Yerlilerin anlattığı çeşitli öykülerin etkisiyle, Batı sınırındaki ırmakların ve göllerin arasından Doğu'ya bir yol bulmak için toprağını satarak 1669'da Ohio bölgesinde keşif çalışmalarına başladı.

1672-82 arasında Kanada'daki Fransız topraklarının (Nouvelle France) yöneticisi Frontenac kontuyla birlikte Fransa'nın askeri gücünü genişletmeye çalıştı.

Ticari çıkarları zedelenen Montreal tuccarlarıyla iç bölgelerdeki Yerliler üzerinde

René-Robert Cavelier de La Salle, bir oymabaskı
Bibliothèque Municipale Rouen Fransa fotoğraf Erebe

etkilerini yitirmekten korkan misyonerler (özellikle Cizvitler), La Salle ve Frontenac'ın bu girişimlerine karşı koydularsa da, sonunda Frontenac Kalesi'nin yapımı tamamlandı. La Salle 1675'te Frontenac'ın temsilcisi olarak Fransa'ya gitti ve XIV. Louis'den soyluluk unvanı aldı. Daha sonra da senyör olarak Frontenac Kalesi'ne yerleşti.

1678'de, sonradan en yakın dostu olan Henri de Tonty ile birlikte Kanada'ya döndü. Ertesi yılın başlarında Mississippi'nin içlerine düzenlenecek bir yolculuğun giderlerini karşılamak üzere, Erie Gölünde ticari amaçlı taşımacılıkta kullanılan ilk yelkenli gemi olan "Griffon"u yaptırdı. Çok sert bir kışta, Niyagara'dan Frontenac Kalesi'ne zorlu bir yolculuk yaptı.

La Salle'ın göllerde ve Mississippi üzerinde yelkenli gemilerle yük taşımacılığı yapma projesi, "Griffon"un batması ve ikinci bir geminin yapıldığı Illinois Irmağı üzerindeki Creve Coeur Kalesi'nin 1680'de yıkılması üzerine suya düştü.

Birçok güçlüğün ardından Tonty ile birlikte Mississippi Irmağını kano ile aşarak Meksika Körfezine ulaşmayı başardı. 9 Nisan 1682'de tüm Mississippi Havzası üzerinde Fransız egemenliğini ilan ederek bölgeye Louisiana adını verdi.

Ertesi yıl Illinois Irmağı üzerindeki Starved Rock'ta Saint-Louis Kalesi'ni (bugün bir eyalet parkı) inşa ederek burada birkaç bin Yerlinin katıldığı bir koloni oluşturdu.

La Salle ayrıca Mississippi Irmağının ağzında müstahkem bir mevki inşa etmeyi ve Meksika'daki İspanyol topraklarının bir bölümünü ele geçirmeyi tasarlıyordu. Bu girişim için Fransa kralından destek aldıysa da başarısızlığa uğradı.

La Scala, tam adı TEATRO ALLA SCALA (İtalyancada "Merdivendeki Tiyatro"), İtalya'nın Milano kentinde opera binası. Dünyanın başlıca opera binalarından biri, İtalya'nın başta gelen opera binasıdır. Milano'nun Avusturya yönetiminde bulunduğu 1776'da İmparatoriçe Maria Theresia tarafından, yanan önceki tiyatronun yerine yaptırıldı. 1872'de Milano kentinin malı oldu. I. Dünya Savaşı sırasında kapandıktan sonra 1920'de şef Arturo Toscanini'nin girişimiyle oluşturulan kurulun topladığı parayla yeniden açıldı ve bu kez özerk bir kuruluş durumuna getirildi. II. Dünya Savaşı sırasında bombalanan opera 1946'da Toscanini'nin fon sağlamak için verdiği konserler sonucunda yeniden açıldı.

La Scala'nın repertuvarı dünyanın başta gelen ünlü operalarından daha çeşitlidir. Çok sayıda tanınmış yapıtı, seyircinin çok tuttuğu, sınırlı sayıda yapıtla dengeleyerek repertuvarına alır. Orkestra şeflerine rol dağıtımı ve provaları denetleme hakkı tanınmıştır. 19. yüzyılda besteci Guiseppe Verdi opera ile yakın işbirliği içinde çalışmış, Toscanini'nin sanat yönetmenliği sırasında ise La Scala en parlak dönemlerinden birini yaşamıştır.

Ana tiyatroya bağlı La Piccola Scala adlı küçük bir tiyatro, bir bale topluluğu ile bale okulu ve bir şan okulu vardır. La Scala'nın giderleri bilet satışları, belediye vergisi ve devlet sübvansiyonu ile karşılanır.

La Serena, Şili'nin kuzey kesimindeki Coquimbo yönetim bölgesinin merkezi kent. Coquimbo Koyuna (*bahía*) bakan bir deniz sekisinin üstünde, Elqui Irmağının (*río*) tam güneyinde kurulmuştur. Coquimbo kentinin doğusunda yer alır. Yaklaşık 1543'te ırmağın kuzey kıyısında kurulan kent, İspanyol fatih (*conquistador*) Pedro de Valdivia'nın İspanya'da doğduğu yerin adını aldı. 1549'da Diaguytalarca yakılıp yıkıldı ve ertesi yıl bugünkü yerinde yeniden kuruldu. 1552'de kent statüsü kazandı. Bir başpiskoposluk bölgesi olan kentte bir katedral, çok sayıda kilise ve birkaç rahibe manastırı bulunur. Santiago ile doğrudan demir, kara ve hava yolu bağlantısı vardır. 50 km doğusundaki Vicuña, 1945'te Nobel Edebiyat Ödülü alan şair Gabriela Mistral'in doğum yeridir. Nüfus (1990 tah.) belediye, 116.738.

La Spezia, eskiden SPEZIA. İtalya'nın kuzey kesiminde, Liguria yönetim bölgesindeki La Spezia ilinin merkezi kent. Cenova'nın güneydoğusunda, Spezia Körfezinin (*golfo*) ağzında kurulmuş önemli bir deniz üssüdür. Roma döneminden bu yana yerleşim yeri olduğu bilinmekle birlikte, 1276'dan önceki tarihi konusunda fazla bilgi yoktur. Bu tarihte Fieschi ailesince Cenova'ya satılan kent, Napoléon döneminde Fransa'nın eyaleti yapıldı; ardından Sardinya Krallığı'na bağlı Cenova Düklüğü'nün bir parçası oldu. 1857'de donanma Cenova'dan buraya taşındı. 1923'te il merkezi olan kent, II. Dünya Savaşı'nda bombardımandan ağır hasar gördü. Kentin önemli tarihsel yapıları arasında ortaçağdan kalma S. Giorgio Şatosu ve 15. yüzyılda yapılmış katedral sayılabilir. Arkeoloji Müzesi'nde, yakınlardaki antik Luni kentinden getirilen Roma yapıtları ile insan biçimindeki Tarihöncesi menhirlerden oluşan bir koleksiyon vardır.

La Spezia'daki başlıca sanayi dalları gemi yapımı, demir dökümcülüğü, petrol arıtma ve makine yapımıdır. Limandan kömür ve petrol ithalatı yapılır, ayrıca Libya'dan gelen doğal gaz buradan dağıtılır. Kent gelirinin küçük bir bölümünü de turizm oluşturur. Nüfus (1991) 230.835; (1990 tah.) belediye, 104.511.

La Taille, Jean de (d. y. 1540, Bondaroy - ö. y. 1607, Bondaroy, Fransa), oyunları ve trajedi sanatını konu alan incelemesiyle, Fransız tiyatrosunun yerli oyunlardan klasik trajedilere geçişine katkıda bulunmuş oyun yazarı ve şair.

Paris'te okuduğu yıllarda Pierre de Ronsard ve Joachim du Bellay'den etkilendi. İncelikten yoksun ama güçlü şiirleri arasında en önemlileri, *Courtisan retiré* (Emekli Saraylı) adlı yergiyle ideal bir hükümdarı

anlatan *Le Prince nécessaire*'dir (Gerekli Prens).

Eğitim görmüş soylulardan oluşan dar bir okur çevresi için yazan La Taille, yerli tiyatroyu önemsiz buluyor, Seneca'nın oyunlarının örnek alınması gerektiğini savunuyordu. *Saül le Furieux* (1562; Öfkeli Saül) adlı trajedisini, o dönem Fransız tiyatro eleştirisinin en önemli yapıtı sayılan *De l'art de la tragédie*'yi (Trajedi Sanatı Üzerine) ve bazı başka yapıtlarını 1572'de bir kitapta topladı. Kitabın önsözünde, mekân, zaman ve eylem birliğini ele alarak, her perdenin kendi içinde bir bütünlüğü olması, sahnelerin de birbirine bağlanması gerektiğini savundu. Sahnede ölümün gösterilmesine, inandırıcı olmadığı için karşı çıktı. Trajedinin etkileyici bir olaya ve ustaca işlenmiş bir entrikaya dayanması gerektiğini ileri sürdü. Bu görüşlerini bütünüyle uygulamadıysa da *Saül le Furieux*'yü etkileyici bir olay ekseninde geliştirmiş, oyunun baş kahramanını da ustaca çizebilmiştir.

La Taille 1573'te, konusunu Seneca'nın *Troades*'inden (Troyalı Kadınlar) olduğu gibi aldığı trajedisi *La Famine, ou les Gabéonites*, Ariosto'dan serbestçe çevirdiği *Le Négromant* ve günlük konuşma diliyle yazdığı *Les Corrivaux* adlı yapıtlarını içeren ikinci toplu kitabını yayımladı. Sonraki yıllarda da sıradan düzyazı yapıtlar yazmayı sürdürdü. Genellikle *Satire Ménippée*'yle birlikte yayımlanan *Histoire abrégée des singeries de la Ligue* (Birlik Soytarılarının Kısa Tarihi) adlı siyasal broşürün ona ait olup olmadığı tartışmalıdır.

La Tène (Fransızcada "Sığlık"), İsviçre'de, Neuchâtel Gölünün doğu kıyısında arkeolojik yerleşme. Bu ad geniş anlamda, Avrupa Keltlerinin Son Demir Çağı kültürünü belirtmek için kullanılır. La Tène kültürü İÖ 5. yüzyılın ortalarında, Keltlerin, Alpler'in güneyinden gelen Yunanlılar ve Etrüsklerle ilişkiye girmelerinden sonra

La Tène A döneminden, Auvers'de bulunmuş altın bir disk, İÖ 5. yy
Bibliothèque Nationale, Paris

gelişti. Sonraki 400 yıl boyunca, Keltlerin Kuzey Avrupa'nın büyük bölümüne ve Britanya Adalarına yayılmasıyla birlikte çeşitli evreler ve bölgesel değişimler geçirdi. Çoğu Kelt topluluğunun artık Roma egemenliğine girmiş olduğu İS 1. yüzyıl ortalarında ise etkisini yitirdi.

Kültürün, La Tène A olarak bilinen ilk evresi (İÖ 450-İÖ 400/390), Kelt geleneğinin Yunan-Etrüsk etkisiyle karşılaştığı dönemdi. Kısa ömürlü olmasına karşın bu dönemde tipik bir La Tène üslubu oluştu. Üslubun ayırıcı özelliği, her türlü süs eşyasının "S" biçimli örgeler, sarmallar ve yuvarlak biçimlerle simetrik bir kompozisyon düzeni içinde bezenmesiydi.

La Tène B döneminde (İÖ y. 400/390-İÖ y.300), göçler sonucu La Tène A'nın üslup birliği bozulmaya başladı. Ama uzun demir kılıçlar, mızrak başları ve ağır bıçaklar gibi aletlerin yanı sıra, ölüyü tabuta uzun yatırma ya da üstünü taşlarla örtme gelenekleri de yaygınlığını korudu. La Tène C döneminde (İÖ y. 300-İÖ y. 100), B evresinin çeşitli özellikleri varlığını sürdürmekle birlikte Keltler, göç ettikleri bölgelerin yerli kabileleriyle kültürel bir kaynaşma içine girdiler. Bu döneme özgü metal eşya arasında kınları bezeli demir kılıçlar, savaşçıların kılıç kayışı olarak kullandıkları demir zincirler, enli ağır mızrak uçları, demir kabaralı ve demir askılı ahşap kalkanlar, demir makaslar ve halkalar sayılabilir.

La Tène D döneminde ise (İÖ y. 100-İÖ 50/15), kuzeyden gelen Germen istilacılarla güneydeki Romalıların sürekli baskısı sonucu Keltlerin bölgedeki gücü sona ermiştir. Bu dönemden kalma yerleşmelerde demir orak, tırpan, balta, testere, saban demiri ve çekiç gibi, çoğu Roma etkileri taşıyan basit tarım aletleri bulunmuştur. La Tène C döneminde kullanılmaya başlayan Yunan-Roma kaynaklı gümüş sikkelere bu dönemde daha bol rastlanır; bu sikkeler Kelt adları konusunda değerli bir bilgi kaynağıdır.

La Tour, Georges de (d. 19 Mart 1593, Vic-sur-Seille, Lorraine - ö. 30 Ocak 1652, Lunéville, Fransa), konularını daha çok mum ışığıyla aydınlatılmış iç mekânlarda betimleyen ressam. Yaşadığı dönemde ünlü

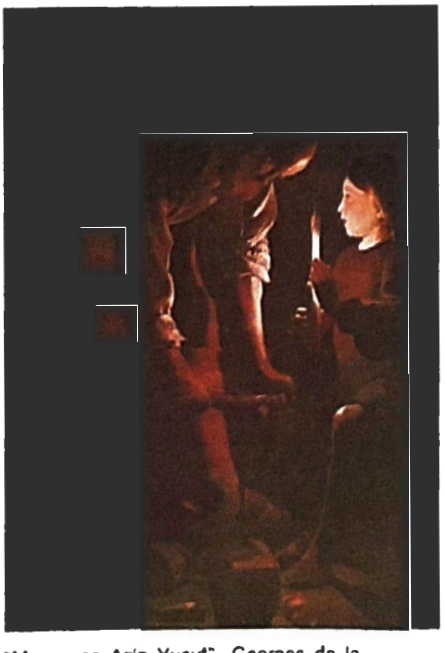

"Marangoz Aziz Yusuf", Georges de la Tour'un bir yağlıboya çalışması, y. 1645; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon/Art Resource/EB Inc

olmakla birlikte sonraları unutulmuş, 20. yüzyılın başlarında ise daha önce başkalarına atfedilen resimleri onun yaptığının anlaşılmasıyla Fransız resminin büyük ustalarından biri olarak kabul edilmiştir.

La Tour ustalığa yükseldikten sonra Lunéville'e yerleşti. Yapıtları Kral XIII. Louis, Lorraine'li II. Henri ve Ferté dükü gibi önemli kişilerin koleksiyonlarında yer aldı. Resimlerinin tarih sırası saptanamamakla birlikte başlangıçta gerçekçi bir üslupta çalışmış ve Caravaggio'nun ışık-gölge kullanımından etkilenmişti. Olgunluk dönemi resimlerindeyse insan figürünü geometrik bir anlatımla şaşılacak ölçüde yalınlaştırdı ve yalnızca mum ya da ateşle aydınlatılmış iç mekân betimlemelerine yer verdi. Bu tarzda yaptığı dinsel resimlerinde anıtsal bir yalınlığa ve dinginliğe ulaştı.

Yapıtları Alman sanat tarihçisi Hermann Voss ve başka uzmanlar tarafından ancak 1915'ten sonra kesin olarak belirlenen La Tour'un resimleri renk ve kompozisyon açısından da son derece özgündür. Biçimlerindeki yalınlık yapıtlarına aldatıcı bir çağdaş görünüm kazandırır. En etkili mum ışığı sahneleri arasında "Yenidoğan" (Ren Müzesi, Fransa), "Marangoz Aziz Yusuf" (Louvre Müzesi, Paris) ve "Aziz Sebastianus'a Ağıt" (Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Batı Berlin) sayılabilir. "Laternacı" (Güzel Sanatlar Müzesi, Nantes) ve "Dolandırıcı" (P. Landry Koleksiyonu, Paris) görece az yaptığı gün ışığı kompozisyonlarındandır.

La Tour, Maurice-Quentin de, MAURICE QUENTIN DE LATOUR olarak da yazılır (d. 5 Eylül 1704, Saint-Quentin - ö. 17 Şubat 1788, Saint-Quentin, Fransa), canlı portreleriyle 18. yüzyıl Fransa'sında büyük başarıya ulaşan ve sık sık taklit edilen pastel ressamı.

İlk gençlik yıllarında Paris'te Felemenkli ressam Jacques Spoede'nin atölyesinde

"Kendi Portresi", Maurice-Quentin de La Tour'un pastel çalışması, y. 1760; Picardie Müzesi, Amiens, Fransa
Telarci-Giraudon/Art Resource/EB Inc

çalıştı. Reims, Cambrai (1724) ve İngiltere'ye (1725) yaptığı gezilerin ardından yaklaşık 1727'de Paris'e döndü.

Toplam 150 kadar portre gerçekleştiren La Tour resmî Salon Sergisi'ne ilk kez 1737'de katıldı ve büyük bir başarı kazandı. İzleyen 37 yıl boyunca da portreleri serginin en gözde yapıtları arasında yer aldı. Jean-Jacques Rousseau ve Voltaire gibi yazarların XV. Louis'nin, Mme. de Pompadour'un (1756, Louvre Müzesi, Paris) portrelerini yaptı. 1746'da Kraliyet Akademisi'ne kabul edildi; 1751'de de akademi başkanlığına getirildi. 1750'de kralın portre ressamı oldu ve bu konumunu 1773'e değin korudu. Bu tarihte geçirdiği bir bunalımdan sonra 80 yaşında resmi bırakarak Saint-Quentin'e çekildi.

La Unión, El Salvador'un doğu kesiminde il. Kuzeyde Honduras, doğuda Goascorán Irmağı (*rio*) ve güneydoğuda Fonseca Körfeziyle çevrili olan ilin yüzölçümü 2.074 km²'dir. Dağlık batı bölümü kıyı düzlüklerine doğru yumuşak eğimli arazilere dönüşür. 1865'te oluşturulan ilde çiftlik hayvancılığı

önem taşır. Domuz ve sığır besiciliği ile kümes hayvancılığında, ayrıca peynir üretiminde La Unión ülke ölçeğinde ön sıralarda yer alır. Öteki önemli ürünler susam ve pamuktur. San Sebastián yakınlarında yapılan altın ve gümüş madenciliği, il merkezi La Unión yakınlarındaki kıyı dinlenme tesislerine dayalı turizm ve Cutuco'daki liman etkinlikleri ekonomik açıdan önem taşır. Nüfus (1987 tah.) 361.737.

La Unión, El Salvador'un doğu kesimindeki, La Unión ilinin merkezi kent. Conchagua Yanardağının (1.250 m) kuzey eteklerinde, Fonseca Körfezinin bir girintisi olan La Unión Koyunda yer alır. Ekonomik etkinliklerin temelini bağa işleme sanayisi, kıyı dinlenme tesisleri ve ülkenin ikinci büyük limanı olan Cutuco oluşturur. Pan-Amerikan Karayolu'nun parçası olan Amerika Kıtası Karayolu'nun bir yan hattı üzerinde yer alan kent, Orta Amerika Uluslararası Demiryolları'nın da son durağıdır. Bu demiryolu, kenti Guatemala'nın Antil Denizindeki limanı Puerto Barrios'a bağlar. 1980'lerin başında La Unión hükümet kuvvetleriyle solcu gerillalar arasındaki çarpışmalara sahne olmuştur. Nüfus (1985 tah.) belediye, 50.063.

La Union, Filipinler'de, Luzon Adasının kuzeybatısında il. Güney Çin Denizindeki Lingayen Körfezinin doğu kıyısında yer alır. Yüzölçümü 1.493 km²'dir. Demir cevheri ve kireçtaşı çıkarılan ilde başlıca tarım ürünleri tütün ve pirinçtir. İl merkezi San Fernando'da tütün depoları ve pirinç unu tesisleri bulunur. Kentin 5 km batısındaki dış liman Poro'da büyük petrol depolama tesisleri bulunur. Luzon'un iç kesimlerindeki yaylalardan çıkarılan bakır ve altın cevheri La Union'dan yüklenir. Öteki kıyı kentleri Luna, San Juan, Bauang, Aringay ve Agoo'dur. Demortis'teki ulusal parkta, dünyanın en büyük tropik orman bitkileri koleksiyonlarından biri bulunur. Agoo-Demortis Ulusal Kıyı Parkı turistlerin gözde bir uğrağıdır. İlokanlar il nüfusunun çoğunluğunu oluşturur; en büyük etnik azınlık Kankanaylardır. Nüfus (1980) 452.578.

La Vega, Dominik Cumhuriyeti'nin ortabatı kesiminde il. 1845'te oluşturulan ilin yüzölçümü 2,373 km²'dir. Orta Cordillera'nın parçası olan güney kesiminde dağlar deniz düzeyinden 3,175 m'ye kadar yükselir. Kuzey kesimi ise verimli La Vega Real

La Vega ilindeki Bonao'da bir maden ve metalurji tesisi, Orta Cordillera, Dominik Cumhuriyeti
John Donald

bölgesinde yer alır. Başlıca ürünleri kakao, pirinç, kahve, tütün ve yerfıstığıdır. Boksit çıkarılan Bonao'da bölgeden elde edilen madenleri işleyen büyük bir demir-nikel eritme ve arıtma tesisi (1971) vardır. Jarabacoa yakınlarında krom yatakları bulunur. Bir karayolu üzerinde yer alan il merkezi La Vega aynı zamanda Sánchez limanından gelen demiryolunun son durağıdır. Nüfus (1990 tah.) 303.047.

La Vega, tam adı CONCEPCIÓN DE LA VEGA. Dominik Cumhuriyeti'nin ortabatı kesimindeki La Vega ilinin merkezi kent. 1495'te Bartolomeo Colombo tarafından, Kristof Kolomb'un 1494'te yaptırdığı Concepción Kalesi'nin çevresinde kuruldu 1564'teki bir depremin ardından Camú Irmağı kıyısına taşındı. Bugün verimli La Vega Real bölgesinde zengin bir ticaret, imalat ve taşımacılık merkezidir. Samaná Körfezindeki Sánchez'den batı yönüne giden demiryolu La Vega'da son bulur. Kent ayrıca ülkenin başkenti Santo Domingo'yu Montecristi'ye bağlayan karayolunun da üzerindedir. La Vega'da bir havaalanı vardır. Nüfus (1983 tah.) 56.000.

La Vérendrye, Pierre Gaultier de Varennes (d. 17 Kasım 1685, Trois-Rivières - ö. 5 Aralık 1749, Montreal, Nouvelle France [Yeni Fransa]), Fransız-Kanadalı asker, kürk tüccarı ve kâşif. Oğullarıyla birlikte kara üzerinden "batı denizi"ne giden bir yol ararken kurduğu ticaret karakolları, merkezi Londra'da bulunan Hudson Körfezi Kumpanyası'nın Kuzey Amerika'daki tekelini kırmış ve Fransızların bölgedeki konumunu bir süre için güçlendirmiştir. Bununla birlikte La Vérendrye'nin Batı Kanada'da yaptığı keşiflerin önemi zamanında yeterince değerlendirilememiştir.

1726'da Superior Gölünün 56 km kuzeyindeki Nipigon Gölünde kürk ticareti yapmaya başladı. Yerlilerin Büyük Okyanusa ve böylece Doğu'nun zenginliklerine ulaşmayı olanaklı kılacak büyük bir ırmağın varlığından söz ettiklerini duydu. Batının sırlarını açığa çıkarmak amacıyla oğullarıyla birlikte 1731-38 arasında, Ontario'daki Rainy Gölünden (Saint Pierre Kalesi), bugün Manitoba'da bulunan Winnipeg'e (Rouge Kalesi) ulaşan bir ticaret karakolları zinciri oluşturdu.

La Victoria, Peru'da, Lima-Callao metropoliten alanında ilçe. Lima kent merkezinin güneyinde yer alır. Temelde bir konut bölgesi olan La Victoria'nın kuzeyinde gecekondular, doğusunda "genç kentler" (*pueblos jóvenes*) diye anılan yoksul mahalleler, güneyinde ise gelir düzeyi daha yüksek kişilerin yaşadığı konut alanları bulunur. Peru'nun en büyük toptan ve perakende pazarı olan ilçenin çevresinde çok sayıda hafif sanayi tesisi kurulmuştur. Çalışmak için her yıl dağlık bölgelerden Lima'ya akın eden binlerce kişi La Victoria'da barınır. İlçede İşçi Hastanesi, Temel Politeknik Okulu ve Ulusal Psikopedagoji Enstitüsü vardır. Nüfus (1981) ilçe, 269.542.

Laatste Nieuws, Het (Flamancada "En Son Haberler"), Brüksel'de yayımlanan günlük gazete. Belçika'nın en büyük günlük gazetesidir.

1888'de Flamanca konuşanlara yönelik olarak kurulmuştur, Ulusal ve uluslararası haberlere ciddi yaklaşımıyla tanınan liberal eğilimli bir sabah gazetesidir. Çizgi romanlar, bulmacalar ve karikatürler de yayımlar. 1960'larda birkaç sayfalık geniş ve çekici bir spor bölümü de eklenmiştir. Sayfaları yedi sütundan oluşur; sütunları değil haberleri birbirinden ayırmayı amaçlayan ağırbaşlı bir sayfa düzeni vardır. 1980'lerde tirajı 300 binin üzerindeydi.

labada, kuzukulağıgiller (*Polygonaceae*) familyasından bazı *Rumex* türlerine, özellikle de *Rumex patientia*'ya verilen ad. Ortalama 1-2 m'ye kadar büyüyebilen bu çokyıllık bitkinin (*R. patientia*) köklerinden kuvvet verici ve müshil olarak, taze yapraklarından ise çıban ve egzama tedavisinde yararlanılır. Ayrıca yapraklar sebze olarak yenir.

Bilinen öbür labada türleri arasında dağ labadası (*R. alpinus*), çayır labadası (*R. conglomeratus*), kıvırcık labada (*R. crispus*), yabani labada (*R. obtusifolius*) ve güzel labada (*R. pulcher*) sayılabilir. Bu türlerin kökleri de benzer amaçlarla kullanılır.

Labadie, Jean de (d. 13 Şubat 1610, Bourg, Fransa - ö. 13 Şubat 1674, Altona, Hamburg yakınları), Katoliklikten Protestanlığa dönen ve Pietist topluluk Labadistleri kuran Fransız ilahiyatçı.

Bordeaux kentinde Cizvit tarikatına bağlı bir papaz adayı iken, Tanrı'nın kendisini kilisede reform yapmakla görevlendirdiğini

Labadie, Johannes Tangena'nın bir oymabaskısı
J.P. Zioto

iddia etti. 1639'da Cizvit tarikatından ayrılma izni aldı. 1644'te kutsal yaşama yönelmiş çok sayıda küçük topluluk kurdu. Dindarlığı aşırı vurgulayan bu topluluklar, daha sonra Alman Pietist hareketinin kurucusu P. J. Spener'in (1635-1705) öncülük ettiği benzer topluluklar üzerinde etkili oldu. Jean Calvin'in *Christianae religionis institutio* (1536; Hıristiyan Dininin Bağlayıcı İlkeleri) adlı kitabını okuduktan sonra Ekim 1650'de Montauban'da Reform Kilisesi'ne katıldığını resmen açıkladı. Aynı yıl burada ilahiyat profesörü oldu. 1666'da Middleburg'daki Fransız Kilisesi'ndeki görevinden alındıktan sonra Amsterdam'a kaçtı. Burada ayrılıkçı bir Pietist grup kurdu. 1670'te Reform Kilisesi'nden aforoz edilen Labadie, grubuyla birlikte Herford'a, iki yıl sonra da Mennonitlerin sığındığı Altona'ya gitti.

O güne değin oluşan ilkeler uyarınca Labadistler eşya ve yiyeceklerin ortaklaşa kullanıldığı bir yaşamı temel alıyordu. Labadie'ye göre kilise yalnızca Kutsal Ruh'la yenilenmiş kimselerden oluşmalı ve kutsama ayinlerine yalnızca onlar katılmalıydı. Labadie son yıllarında gitgide daha ayrılıkçı görüşler benimsedi. Cemaati hiçbir zaman birkaç yüz üyeyi aşamadı. Batı Yarıküre'de göçmenlerce Labadist koloniler kuruldu, ama bunlar ancak 1730'a değin varlığını koruyabildi. Topluluğun Avrupa'da, Batı Friesland'daki (bugün Hollanda'da) Wiewert'te kalan bölümü 1732'de dağıldı. Labadie'nin 70'i aşkın yazısı arasında *La Réforme de l'église par le pastorat* (1667; Din Adamları Aracılığıyla Kilisede Reform) vardır.

Laban, Rudolf (d. 15 Aralık 1879, Bratislava, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 1 Temmuz 1958, Weybridge, Surrey, İngiltere), Macar dans kuramcısı ve öğretmen. İnsan hareketlerine ilişkin incelemeleri Orta Avrupa'da modern dansın düşünsel temellerini oluşturmuş, geliştirdiği Laban işaretleme sistemi(*) günümüze değin yaygınlığını korumuştur.

Önce resim ve mimarlıkla ilgilendikten sonra Paris'te dans eğitimi gördü. Bir süre bale koreografileri yaptı ve çeşitli sanat

Laban, kendi adıyla anılan işaretleme sisteminin örnekleriyle
Laban Art of Movement Centre, Woburn Hill, Addlestone, Surrey, İngiltere

şenliklerini yönetti. 1915'te Zürich'te Koreografi Enstitüsü'nü, daha sonra da bu enstitünün İtalya, Fransa ve Orta Avrupa bölümlerini kurdu. 1926'da yayımladığı *Choreographie*'nin ardından 1928'de *Kinetographie Laban* adlı yapıtında bugün Laban işaretleme sistemi olarak bilinen ve insan hareketlerinin bütün biçimlerini kaydetmeye yarayan pratik dansyazım yöntemini açıkladı. 1930'da Berlin'deki Prusya Devlet Tiyatroları'nın yöneticisi oldu; burada "hareket koroları" (*Bewegungschor*) adını verdiği ve temelde amatörlerden oluşan büyük topluluklar için koreografiler yaptı.

Laban'ın kuram ve öğretisi Orta Avrupa dansını derinden etkiledi. Koreutik adıyla bilinen hareket biçimleri çözümlemesi de tıpkı Laban işaretleme sistemi gibi her türlü insan hareketi için geçerli, nesnel ve bilimsel bir sistemdi; sistem bireyin çevresindeki uzamla ilişkisine dayanıyor ve karmaşık geometrik figürlerden geliştirilmiş 12 temel hareket yönü belirliyordu. Laban'ın bir başka kuramsal sistemi olan eukinetik ise dansçının dinamik ve anlatımsal hareket kontrolünü artırmaya yönelikti. Orta Avrupa'da modern dansın yaratıcılarından sayılan öğrencisi Mary Wigman dramatik koreografilerinin çoğunu Laban'ın koreutik kuramını andıran birey-uzam ilişkisine dayandırdı. Sigurd Leeder ve Kurt Jooss gibi öğrencileri de eukinetik kuramını öğreti ve koreografilerinde geliştirerek yaygın olarak kullandılar.

1938'de Laban, Jooss ve Leeder'ın Dartington Hall'daki (Devon, İngiltere) okuluna katıldı. II. Dünya Savaşı sırasında sanayideki verim konusunda çeşitli çalışmalar yaptı; fabrikalarda çalışanlar için düzeltici egzersizler geliştirdi ve *Effort*'u (1947; Çaba) yayımladı. 1953'te Surrey'de Addlestone'a yerleşerek öğretmenliği ve araştırmalarını burada sürdürdü. Ayrıca Lisa Ullmann ile birlikte Hareket Sanatı Stüdyosu'nu yönetti.

Laban işaretleme sistemi, LABANOTASYON ya da LABAN YAZIMI olarak da bilinir, insan hareketlerini kayda geçirme sistemi. Rudolf Laban'ın buluşu olarak ilk kez 1928'de *Kinetographie Laban* adıyla yayımlanmıştır.

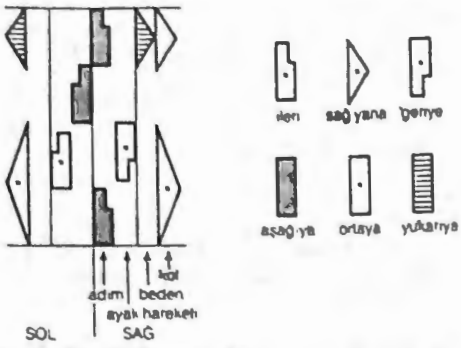

Laban işaretleme sistemi

Yazımında kullanılan temel simge dikdörtgendir. Bu dikdörtgenin biçimi hareketin yönünü, boyu hareketin süresini (ritmi) ve koyuluğu vücudun ya da ait olduğu organın yükseklik düzeyini göstermek üzere değişir. Yazımda üç çizgili dikey bir porte kullanılır. Orta çizgi vücudun sağ ve sol yanlarını ayırmak içindir; iki yanda kalan sütunlarda ise ağırlığın taşınma biçimi ile sağ ve sol ayak hareketlerini gösteren simgelere yer verilir. Beden, kol, el ve baş duruşları gene simgelerle ek sütunlarda gösterilir. Porte aşağıdan yukarıya doğru okunur ve kayıtlar seyircinin değil, yorumcunun bakış açısındandır.

Laban işaretleme sistemi, en çok kullanılan hareket yazım sistemidir, çünkü gerekli bütün komutları tek bir simgeler dizisi içinde bir araya getirir ve her hareketin önceki ve sonraki hareketlerle ilişkisini açıkça gösterir. Antropoloji, fizikoterapi, tiyatro ve endüstriyel üretim araştırmalarında, ayrıca dalma ve buz kayağı gibi sporların kayıtlarında da kullanılmakla birlikte en sık yararlanıldığı yer, dans koreografilerinin yazımıdır. Önceki dansyazım sistemlerinden farklı olarak belli bir dans için ya da danstan geliştirilmediğinden bale, modern dans, İspanyol, Afrika ve Hindu dansları da içinde olmak üzere çok çeşitli tarzların kaydedilmesinde kullanılmıştır. Birçok ünlü koreografın bu sistemi yeğlemesinin nedeni ise örneğin, gene kayıt yöntemlerinden biri olan dansın filme alınmasında yalnızca belli bir yorumun ortaya çıkmasına karşılık Laban işaretleme sisteminde koreografın belirttiği özgün tanımların kesin biçimiyle kaydedilebilmesidir. Laban işaretleme sisteminin gittikçe daha çok kullanılması özellikle ABD ve Büyük Britanya'da dansyazım merkezlerinin kurulmasına yol açmış, bu sistemin kullanıldığı yazımlar telif hakları kapsamına alınmıştır. *Ayrıca bak.* dansyazım.

Labarna I (ü. İÖ 17. yy), Eski Hitit Krallığı dönemi öncesinde hüküm süren (İÖ y. 1680-1650) kral. Büyük olasılıkla soyunun ilk hükümdarı olmamakla birlikte, Eski Hitit Krallığı'nın (İÖ 1650-1450) kurucusu sayılır. Labarna'nın ve karısı Tavannanna'nın adlarının sonraki hükümdarlarca hanedan unvanı ya da hükümdarlık adı olarak kullanılması bu varsayımı pekiştirmiştir. Labarna'yla ilgili bilgiler, sonraki dönemlerde kaleme alınmış Telipinu Karamamesi adlı bir Hitit metnine dayanır. Buna göre Labarna Orta Anadolu'daki başkenti Kuşşara'dan güneyde Akdeniz kıyılarına kadar topraklarını genişletmiş ve ele geçirdiği Tuvanuva, Hupişna, Landa ve Luşna (büyük olasılıkla eski Tyana, Cybistra, Laranda ve Lystra) gibi kentlere oğullarını yönetici olarak göndermiştir. Sonraki kaynaklara göre ayrıca Hitit topraklarının güneybatısındaki Arzava Krallığı'nı da fethetmiştir. Böylece oğlu I. Hattuşili'ye çekirdek halinde bir imparatorluk bırakmıştır.

Labarna II *bak.* Hattuşili I

labarum, Hıristiyan Roma imparatorlarının kutsal sancağı. İlk kez İS 4. yüzyıl başlarında I. Constantinus'un hükümdarlığında kullanılmıştır. Roma İmparatorluğu'nda daha önce kullanılan *vexillum*'un (sancak) Hıristiyanlığa uyarlanmış bir biçimi olan *labarum*'un üzerinde Hz. İsa'nın Mesih (Yunanca *Hristos*) adını simgeleyen *khi-rho* (XP) harfleri bulunuyordu.

4. yüzyılda yaşamış tarihçi Caesarealı Eusebios'un *Eiston bion tu makariu Konstantinu* (Constantinus'un Yaşamı) adlı yapıtındaki betimlemeye göre *labarum* altın kaplamalı uzun bir mızrak ile bu mızrağın kol demirine bağlı kare biçiminde, mücevherlerle işlenmiş mor bir kumaştan oluşur. Mızrağın üzerinde altın bir çelenk içinde *khi-rho* simgeleri yer alır. Eusebios'a göre, Maxentius'a karşı kazandığı zaferden önce (312) Constantinus gökyüzünde bir haç işareti ve "bu işaretle fethedeceksin" sözcüklerini görmüş, bunu savaşta tılsım olarak kullanmıştır. Constantinus'un 324'te Licinius'u yendikten sonra Konstantinopolis'te (İstanbul) çıkarılan sikkeler *labarum*'un tarihlenmesine olanak vermektedir.

Labé, Gine'nin ortabatı kesiminde, Orta Gine bölgesinde il ve il merkezi kent. Labé kenti, Gambia Irmağı kaynağının yakınlarında, Fouta Djallon'da (1.050 m) yer alır. Mamou'dan Senegal sınırına giden ve Mali, Tougué ve Télimélé adlı Gine kentlerinden gelen yolların kesişme noktasında kuruludur.

1720'lerde bir Dialonke yerleşmesi olarak kuruldu. 18. ve 19. yüzyıllarda Fulanilerin Fouta Djallon'da kurduğu devletin önemli bir yönetim ve alışveriş merkeziydi. Günümüzde çoğunluğunu Müslüman Fulanilerin oluşturduğu yoğun bir nüfusu barındıran Labé ilinin (2.520 km²) başlıca ticaret (sığır, darı, pirinç ve turunçgiller) merkezidir. Yörede yetiştirilen portakal buradan karayoluyla Dakar'a, Senegal'e ve meyve suyu konservesi tesislerinin bulunduğu Mamou'ya taşınır. Sabun ve parfüm yapımında kullanılan yasemin yağı ile portakal ve limon gibi ürünleri işleyen tesislerin de açıldığı kentte bir hastane, birkaç ortaöğretim kurumu, bir merkez camisi ve bir Katolik misyonu (1954) vardır. Nüfus (1983) kent, 65.439; il, 253.214.

Labé, Louise, asıl adı LOUISE CHARLY, lakabı LA BELLE CORDIÈRE (Fransızcada "Güzel Halatçı") (d. y. 1524, Lyon - ö. 1566, Parcieux-en-Dombes, Fransa), Fransız şair. Bir halat imalatçısının kızı olan Louise Labé, Maurice Scève'in etkisindeki Lyon'lu

Louise Labé, bir oymabaskıdan ayrıntı, 1555
Giraudon-Art Resource/EB Inc

hümanist şairler okulunun üyesiydi. Zekâsı, çekiciliği, başarıları ve serbest davranışları nedeniyle, adı doğrulanması olanaksız pek çok söylentiye karıştı. Örneğin savaşa katıldığı ve kültürlü bir fahişe olduğu bu söylentiler arasındaydı. 1555'te yoğun bir duygusallık taşıyan, sade bir üslupla yazılmış ve büyük olasılıkla şair Olivier de Magny'ye yönelik duygularını yansıtan aşk sonelerinin toplandığı bir kitap yayımladı. Bu kitapta aşk ile deliliğin birbirinden ayrılamayacağının savunulduğu *Débat de Folie et d'Amour* (Aşkla Deliliğin Tartışması) adlı düzyazı bir diyalog da bulunuyordu.

Labeo, *Cyprinidae* (sazangiller) familyasından Afrika ve Asya'daki ırmaklarda yaşayan çok sayıda türü içeren balık cinsi. Başlarının altında kalın dudaklı emici ağızları, ağız yanlarında iki ya da dört tane küçük telden oluşan bıyıkları olan bu balıklar dipte yaşar ve alglerin yanı sıra küçük hayvanları da yiyerek beslenirler. Hindistan'da yaşayan *L. rohita* türünün oltayla avcılığı yapılmakta ve göletlerde üretilmektedir. Afrika'da yaşayan birkaç tür de değerli olta balıklarıdır. Bunlardan, Afrika'nın orta ve güney bölümlerinde yaşayan *L. altivelis* türü 3 kg ağırlığına ulaşabilir.

Labeo bicolor
Karen Altan'ın çizimi

Asya'da yaşayan iki *Labeo* türü akvaryum meraklılarının yakından tanıdığı balıklar arasındadır. Bunlardan *L. bicolor*, kırmızı kuyruğu dışında siyah, *L. chrysophekadion* tümüyle siyahtır. Akvaryumlarda ilki 12 cm'ye, ikincisi yaklaşık 30 cm'ye kadar büyüyebilir. Hiçbir yakınlıkları olmadığı halde, genel görünüşlerine bakılarak "tatlı su köpekbalığı" adıyla anılan bu türlerden başka, *L. erythrurus*, *L. forskali*, *L. frenatus*, *L. variegatus* ve *L. wecksi* türleri de akvaryumlarda yetiştirilmektedir.

Labeo, Marcus Antistius (ö. İS 10/11), Samnit kökenli Romalı hukukçu. Hukuk bilimi tarihinin en yenilikçi düşünürlerinden biri olarak kabul edilir. Dört yüz dolayında olduğu söylenen yapıtlarından günümüze ulaşan parçalar ve sonraki hukukçuların yaptığı alıntılar, ilerici bir hukuk yorumcusu ve yaratıcısı olduğunu ortaya koymaktadır.

Labeo, Caesar suikastının önderlerinden Brutus'un destekçisi hukukçu Pacuvius Labeo'nun oğluydu. Gençliğinde babası gibi artık son dönemlerini yaşamakta olan cumhuriyetçiliğe destek vermekle birlikte, Caesar Augustus döneminde *praetor*'luk (yüksek yöneticilik) elde etti; ama imparatorun kendisine yaptığı konsül olma önerisini geri çevirdi.

Roma hukukunu sistemli biçimde açıklayan yapıtı, ölümünden sonra yayımlandığı için *Libri posteriores* (Sonraki Kitaplar) adını taşır. Kitabın, yazarın ölümünden sonra yayımlanması Labeo'ya duyulan saygının bir ifadesidir ve Roma hukuk tarihinde bu olayın bilinen başka örneği yoktur. Aynı zamanda bir hukuk öğretmeni olan Labeo, izinden giden Sempronius Proculus'tan ötürü Proculianus adıyla bilinen hukuk okulunun da kurucusu sayılır.

Labiatae *bak.* Lamiaceae

Labiche, Eugène-Marin (d. 5 Mayıs 1815, Paris - ö. 23 Ocak 1888, Paris, Fransa), 19. yüzyıl Fransız tiyatrosunun en sevilen ve en eğlendirici hafif komedilerinden birçoğunun yazarı.

Burjuva bir aileden geliyordu, çoğu yaptında içinde yetiştiği burjuva çevreleri konu aldı. Hukuk eğitimi gördü ve kısa bir süre gazetecilik yaptıktan sonra edebiyata yöneldi. 1838'de *La Clef des champs* (Tarlaların Anahtarı) adlı romanını yayımladı. İlk oyunlarından, Marc Michel ile birlikte yazdığı *Monsieur de Coislin*'le ilk büyük başarısını kazandı. Bunu, son derece komik bir dizi uzun ve tek perdelik oyun izledi. Başkalarıyla birlikte kaleme aldığı bu oyunlar, hafif komedinin beşiği sayılan Palais-Royal'de (Kraliyet Sarayı) sahnelendi. Bu komedilerin çoğu, olmayacak olaylar üzerine kuruluydu; olayların giderek gelişmesiyle de karakterlerin budalalık ve zaaflarını belli eden karmaşık bir durum ortaya çıkıyordu. Labiche'in en iyi yapıtları arasında, René Clair'in aynı adlı filmine (1927) konu olan *Le Chapeau de paille d'Italie*'yle (1851; *Hasır Şapka*, 1952), *Le Misanthrope et l'Auvergnat* (1852; Yabani ve Auvergne'li), *Le Voyage de M. Perrichon* (1860; *M. Perrichon'un Seyahati*, 1953) ve *La Poudre aux yeux* (1861; *Gösteriş Budalaları*, 1949) vardır. Çeşitli tiyatro teknikleriyle dolu bu oyunlar, insan doğasına ışık tutmada oldukça başarılıdır. İlk sahneye konduklarında, Jean Geoffroy (Labiche birçok rolü onun için yazmıştı) gibi oyuncuların abartılı yorumları, Labiche'in ustalıkla işlediği karakterleri gölgede bırakmıştır. Labiche, yaşamının sonlarına doğru yayımladığı *Théâtre complet*'yle (1878-83, 10 cilt; Bütün Oyunları) yeniden övgü toplamış ve Académie Française üyeliğine kabul edilmiştir. Hem sağlam yapılı, hem eğlendirici olan yapıtları, dönemin basit farslarının edebi değer kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Labiche'in *Les deux timides* (1860; *İki Sıkılgan*, 1954), *Célimare le bien-aimé* (1863; *Sevgili Célimare*, 1955), *La cagnotte* (1864; *Kumbara*, 1952) gibi birçok oyunu Türkçeye çevrilmiş, birçoğu da sahnelenmiştir.

Labiche
J. P. Zolo

Labinsk, Rusya Federasyonu'nun batısında, Krasnodar bölgesindeki (*kray*) Labinsk ilçesinin (*rayon*) merkezi kent. Laba Irmağının kıyısında yer alır. 1840'ta bir kale olarak kurulan Labinsk, 1947'de kent statüsü kazanıncaya değin Labinskaya Stanitsa ("Kazak köyü") adıyla anıldı. Bir tarım merkezi olan kentte konserve fabrikaları ve bıçkı atölyelerinin yanı sıra bir teknik yüksekokul vardır. Nüfus (1983 tah.) 57.000.

labirent, birbiri içine geçmiş yol ve çıkmaz yollardan oluşan sistem. Eski Yunanlılar ve Romalılar, içindeki oda ve koridorlar kolay kolay dolaşılamayacak ve dışarıya çıkılamayacak biçimde düzenlenmiş, bir bölümü ya da tümü yeraltında yapılmış yapılara bu adı vermişlerdi. Sonraları, özellikle de Rönesans'tan başlayarak Avrupa'da iç içe geçmiş yol ve çıkmaz yolları birbirinden yüksek çitlerle ayrılmış bahçeler düzenlendi.

Plinius eski çağdaki dört ünlü labirenti şöyle sıralar.

1) Mısır'daki labirent Arsinoe ya da Krokodilopolis kentinin karşısında, Moiris Gölünün doğusundaydı. Bu labirentten hem Herodotos, hem de Strabon söz eder. Eski Mısır uygarlığı uzmanlarına göre sözcük anlamı "gölün ağzındaki tapınak" demekti. Herodotos'a göre bir duvarla çevrilmiş olan bu yapının içinde 12 avlu ve 3 bin oda bulunuyordu; bunların 1.500'ü yerin üstünde, 1.500'ü de yerin altındaydı. Bütün odaların tavanları taştandı, duvarlarında kabartmalar vardı. Labirentin bir yanında kabaca 74 m yüksekliğinde bir piramit bulunuyordu. Herodotos yerüstündeki odaları gezmiş, ama labirenti yaptıran kralların ve kutsal timsahların mezarlarının bulunduğu ileri sürülerek yeraltındakilere girmesine izin verilmemişti. Bazı bilim adamları burasının Mısır'daki siyasal örgütlerin buluşma yeri olarak yapıldığını ileri sürmüşlerse de, mezarlık olması daha büyük bir olasılıktır. Eski Mısır uygarlığı uzmanı Karl R. Lepsius, 12. sülaleden III. Amenemhet'in (İÖ 1842-1797) yaptırdığı bu labirentin yerinin Havara bölgesinin kuzeyindeki el-Feyyum'da olduğunu saptamıştır. 1888'de de Flinders Petrie 244 m × 305 m boyutlarında bir alana oturan yapının temellerini ortaya çıkarmıştır.

Hampton Sarayı'nın bahçesindeki labirent, Londra
Crown Copyright

2) Girit'teki labirenti Mısır'dakini örnek alarak Daidalos'un yaptırdığı söylenir. Minotauros söylencesiyle bağlantısı nedeniyle ün kazanan bu labirentin gerçekten var olduğu biraz kuşkuludur. Eski yazarlara göre Knossos yakınlarındaydı. Bazı sikkelerde de resimlerine rastlanır. Ama çağdaş arkeolojik çalışmalar bu labirentin varlığına ilişkin bir bulgu ortaya koyamamıştır. Efsanede geçen belki de Knossos Sarayı'dır. Claudius gibi daha sonraki yazarlar labirentin Gortyna (Gortyn) yakınlarında olduğunu söylerlerse de, burada eski taşocaklarından başka bir kalıntıya rastlanmamıştır.

3) Lemnos'taki labirent, Mısır'dakine benziyordu ve 150 sütunu vardı.

4) İtalya'daki labirent, Clusium'daki Porsena mezarının alt bölümündeki iç içe geçmiş bir dizi odadan oluşuyordu. Chiusi yakınlarındaki Gajella Tepesinden (*poggio*) bakıldığında bu mezarın seçilebildiği söylenir.

Fransa'da ortaçağda yapılmış katedrallerin döşemesinde çizgiyle oluşturulmuş bir labirent deseni olurdu. Yapının mimarlarının adları da bu desenlerin içine yazılırdı. 19. yüzyılda yıkılmış, ama yerine bir kopyası yapılmış olan Amiens Katedrali'ndeki labirentin içindeki şiirde yapıda çalışan usta-

ların adları da vardı. Tam ortada katedrali yaptıran piskoposla uç mimarın resimleri beyaz mermer zemine kakma olarak işlenmişti. Ortaçağda bu tür labirentlerinin neden yapıldığı henüz yeterince açıklığa kavuşmuş değildir.

Bahçe mimarlığında labirent, birbirinden yüksek çitlerle ayrılan karmaşık yol düzenlemeleri anlamına gelir. Bunların içine girip merkeze ulaşmak da, dışarıya çıkmak da zordur. Bahçe labirentleri eski geometrik bahçe düzenlemelerinin bir kalıntısıdır. Yollarını çoğu kez arkasını göstermeyecek kadar sık çalılar sınırlandırır. London ve Wise tarafından 1706'da yayımlanan kitapta gösterildiği gibi, bazı labirentlerin yalnız yolları yapılmıştır. 1742'de Switzer tarafından yayımlanan kitapta da, yalnız bir merkeze ulaşan altı girişli bir labirent gösterilmiştir. Ayrıca burada merkeze ulaşmayı zorlaştıran başka öğeler de kullanılmıştır.

İngiltere'deki en iyi örneklerden biri olan Hampton Sarayı'nın bahçesindeki labirent, III. William döneminde yapılmıştır. Yolları ayıran çitler gürgen ağaçlarıyla oluşturulmuş, bunların arasına da porsukağacı, çobanpuskülü gibi sık dallı bitkiler dikilmiştir.

İngiltere'de, East Suffolk'ta Lowestoft yakınlarında bulunan Somerleyton Binası'nın bahçesinde, porsukağacından oluşan çitleri 1880 dolaylarında dikilmiş bir labirent vardır. Fransa'da Versailles Sarayı'nın bahçesinde de oldukça büyük bir labirent yer almaktadır.

labirentbalığı, *Perciformes* takımının *Anabantoidei* alttakımını oluşturan küçük yapılı balık türlerinin ortak adı. Bu gruba adını veren, solungaçlarının üstündeki, kılcal damarlarla kaplı girintili çıkıntılı bir çift boşluk yardımcı bir solunum organı olarak işlev görür. Bu yapı sayesinde yuttukları havayla soluyabilir, böylece oksijeni yetersiz sularda yaşamlarını sürdürebilirler.

Labirentbalıkları Asya ve Afrika'daki tatlı sularda yaşar. Birçok türünün erkekleri ağızlarından saldıkları, sümüksü bir sıvıyla sarılmış hava kabarcıklarından su yüzeyinde sabun köpüğü görünümünde bir yuva hazırlar.

Yaklaşık 70 türden oluşan bu grubun çoğu yaygın bir biçimde akvaryumlarda beslenmektedir. Önceleri *Anabantidae* familyasında toplanan çeşitli türler günümüzde genellikle beş familyaya ayrılır: *Badidae*, *Anabantidae*, *Belontiidae*, *Helostomatidae* ve *Osphronemidae*.

Labirentbalığı türleri ve grupları üstüne daha çok bilgi için *bak.* beta; guramı, tırmananbalık.

Labori, Fernand-Gustave-Gaston (d. 18 Nisan 1860, Reims - ö. 14 Mart 1917, Paris, Fransa), Yüzbaşı Alfred Dreyfus'un savunmasını üstlenen Fransız avukat.

Labori

Reims ve Paris'te öğrenim gördü. İngiltere ve Almanya'da birkaç yıl kaldıktan sonra 1884'te baroya kabul edildi. Kısa sürede parlak bir hukukçu olarak ün kazandı. Yaklaşık 30 yıl boyunca döneminin önemli siyasal davalarının çoğunda savunma avukatlığı yaptı. Dreyfus Davası'ndaki başarısıyla mesleğinin doruğuna ulaştı. Bu davanın 1898'de birinci ve 1899'da ikinci kez yeniden görülmesi sırasında Dreyfus'u savundu. Savcılık makamının tanıklarını sorgulayacağı günden bir gün önce Rennes'te kurşunlanarak yaralandı. Dreyfus'un suçsuzluğunu kanıtlama çabalarını 1906'da aklanmasına değin sürdürdü.

Katıldığı öbür ünlü davalar arasında Dreyfus'u savunan Émile Zola'nın resmî makamlara hakaret ettiği iddiasıyla yargılanması (1898) ve Humbert Davası (1902) sayılabilir. Bir başka ünlü davası *Le Figaro* gazetesi yayın yönetmeni Gaston Calmette'i 16 Mart 1914'te öldüren, Maliye Bakanı Joseph Caillaux'nun(*) eşinin yargılanmasıydı. Calmette'i, kocasıyla özel yazışmalarını yayımlama tehdidinde bulunduğu için öldüren ve cinayet suçundan yargılanan Madame Caillaux, Labori'nin savunması sonucunda aklandı.

Labouchere, Henry Du Pré, lakabı LABBY (d. 9 Kasım 1831, Londra, İngiltere - ö. 15 Ocak 1912, Floransa yakınları, İtalya), İngiliz siyaset adamı ve yayımcı. Fransız-Alman Savaşı (1870-71) sırasında kuşatma altındaki Paris'ten, ortak olduğu Londra gazetesi *Daily News*'a gönderdiği haberlerle gazetecilik alanında ün kazandı. Ayrıca, İrlandalı milliyetçi önder Charles Stewart Parnell'in yazdığı iddia edilen suçlayıcı bir mektubun İrlandalı gazeteci Richard Pigott tarafından hazırlanmış düzmece bir mektup olduğunun ortaya çıkarılmasına (1889) katkıda bulundu.

Banker olan dedesinden Labouchere'e büyük bir servet miras kalmıştı. 1854-64 arasında İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nda görev yaptı. Ardından önce Liberal Parti'nin (1865, 1867-68) sonra da Radikallerin (1880-1906) temsilcisi olarak Avam Kamarası'na girdi. Lordlar Kamarası'nın kaldırılmasını savundu. Joseph Chamberlain'le yayılmacılık yanlısı öteki Liberallerin Güney Afrika Savaşı'na (1899-1902) yol açan politikasına karşı çıktı. 1877'de çıkarmaya başladığı *Truth* adlı dergi sahtekârlık örgütlerinin ortaya çıkarılması için çaba harcadı.

Laboulbeniomycetes, askılımantarlardan, 1 500'den çok tür içeren mantar grubu. Örümceğimsilerin ve böceklerin üzerinde yaşayan bu mantarlarda eşeysiz üreme görülmez.

Labrador, Kanada anakarasının kuzeydoğu bölümü. Kuzey Québec ve Newfoundland büyük yarımadasını içine alan bölgenin yüzölçümü 1 620 000 km²'dir. Kuzeyde Hudson Boğazı, doğuda Atlas Okyanusu, güneyde St. Lawrence Körfezi ve Eastmain Irmağı, batıda da Hudson Körfeziyle çevrilidir.

Bir coğrafi birim olarak Labrador, Kanada Kalkanının en doğu kesimini içine alır. Kanada'nın kuzeyindeki kayalık ve buzullarla kaplı bu bölgedeki çok sayıda gölün sularını Atlas Okyanusuna akan Hamilton ve Naskaupi ırmakları toplar. Rüzgâra açık girintili çıkıntılı kıyılardan soğuk Labrador Akıntısı geçer. Siyasal birim olarak Labrador, Atlas Okyanusu kıyıları ile yarımadanın Newfoundland kesimini de içine alır. Yarımadanın Québec'in bulunduğu bölümü ise Ungava adıyla bilinir. Labrador sözcüğünün kökeni bilinmemekle birlikte, başlangıçta denizcilerin Grönland'a Labrador Ülkesi dedikleri, sonradan haritacıların Kuzey Amerika anakarasının kuzeydoğu bölümüne bu adı verdikleri sanılmaktadır. 1927'de Québec-Newfoundland sınırlarının çizilmesine değin yarımadanın siyasal denetimi Québec'le Newfoundland arasında birkaç kez el değiştirmiş ve Labrador adının belirttiği coğrafi bölge konusunda karışıklıklar olmuştur. İktisadi etkinlikler, eyalet sınırı boyunca geniş demir cevheri yataklarının bulunduğu ve Labrador Çukuru olarak bilinen bölgede yoğunlaşmıştır. Bölgenin en büyük kentleri olan Schefferville (Québec), Labrador ve Wabush (Newfoundland) 1950'lerde Menihek ve Churchill çağlayanlarındaki hidroelektrik santrallarıyla desteklenen demir cevheri madenciliğinin başlamasıyla gelişmiştir. Öteki yerlerde balıkçılık ve kerestecilik bölgesel düzeyde önem taşır.

Labrador Akıntısı, Labrador Denizinin batı kıyısı boyunca güney yönünde akan okyanus yüzey akıntısı. Davis Boğazından çıkan akıntı Batı Grönland ve Baffin Adası akıntılarıyla Hudson Körfezinden gelen akıntının birleşmesiyle oluşur. Hidrografik açıdan Baffin Adası Akıntısına benzer. Akıntının sıcaklığı her zaman 0°C'nin altındadır, tuzluluk oranı ise binde 30-34 arasında değişir. Kıta sahanlığıyla sınırlı olan Labrador Akıntısının derinliği 600 m'nin biraz üzerindedir. Taşıdığı suyun hacmi saniyede 3 500 000-5 400 000 m³ arasında değişir ve yılda birkaç bin buzdağını güneye taşır.

Labrador Denizi, Atlas Okyanusunun kuzey kesiminin kuzeybatı kolu. Güneybatısında Labrador (Kanada), kuzeydoğusunda da Grönland yer alır. Kuzeyde Davis Boğazıyla Baffin Körfezine, batıda da Hudson Boğazıyla Hudson Körfezine bağlanır.

Labrador Denizinin kayalık sahilleri

Soğuk ve az tuzlu Labrador Akıntısı Kanada kıyılarını izleyerek güney yönünde, daha sıcak ve tuzlu olan Batı Grönland Akıntısı ise Grönland kıyısı boyunca kuzey yönünde akar. Labrador Akıntısı buzdağları taşıdığı için ana taşımacılık yolu denizin doğu kesiminden geçer, burada ulaşım mevsimi yaz ortasından sonbaharın sonlarına değin uzanır. Grönland limanlarındaki başlıca etkinlik morina avcılığıdır. Atlas Okyanusuyla Büyük Okyanus arasında bir deniz yolu (Kuzeybatı Geçidi) arayan eski kâşiflerin çoğu Labrador Denizinden geçmişlerdir.

labradorçayı (*Ledum groenlandicum*), fundagiller (*Ericaceae*) familyasından, Kuzey Amerika'nın doğusundaki soğuk bataklık alanlarda yetişen alçak boylu, çokyıllık çalı. Kışın yapraklarını dökmeyen bu bitki yaklaşık 1 m yüksekliğe kadar büyüyebilir.

Kırmızımsı sürgünleri ve hoş kokulu yaprakları vardır. Kımı zaman çay yapılarak değerlendirilen elips biçimli kıvrık yapraklarının alt yüzü pas renginde yünsü tüylerle

Labradorçayı (*Ledum groenlandicum*)
Kanada Ent. Nat. Resources

kaplıdır. Beşer tane taçyaprak ve çanakyaprak içeren, ortalama 2 cm çapındaki beyaz ya da krem renkli çiçekleri dalların ucunda demetler oluşturur.

labradorit, plajıyoklaz(*) dizisinden, yanardöner kırmızı, mavi ya da yeşil rengi nedeniyle değerli taş ya da mücevher olarak değerlendirilen feldispat mineralı. Mineral çoğunlukla gri ya da kahverengi ile siyah

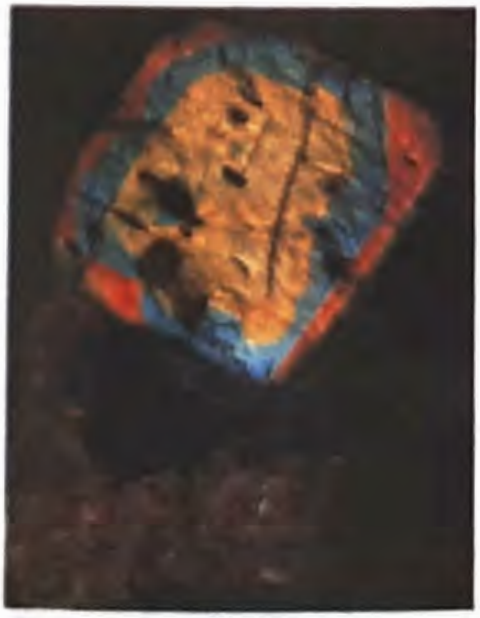

Almanya'dan bir labradorit örneği
IGO Hüttenheim Verlag AG, Almanya

arasında değişen renklerde bulunur ve aslında pek yanardöner değildir; bu nedenle değerli taş olarak kullanılacağında fasetasız (yuvarlak dışbükey yüzeyli) tıraşlanır. Labradorit sık rastlanan plajıyoklaz türlerinden biridir ve gabrolarda, dolerıtlerde, noritlerde ve bazaltlarda bulunur. İki metreye kadar ulaşan büyüklüklerdeki yanardöner labradorit kristallerinden oluşan bir kayaç türü olan anortozite dünyadaki çoğu dağlık bölgede rastlanır. Labradorit ilk kez Kanada'da, Labrador kıyısında kurulu olan Main yakınlarında bulunmuş, adını da buradan almıştır. Bu bölgeden çıkan labradorit yanardöner özelliklidir ve kımı zaman inşaat taşı olarak kullanılır.

Labranda, Anadolu'nun güneybatı kesiminde, Milas'ın 15 km kadar kuzeyinde antik Karya kentı, 1948-53 arasında İsveçli bir bilim kurulu tarafından kazılmıştır.

Labranda İÖ 545'e değin Karya Krallığı'na bağlı özgür bir kentti. Bu tarihte Pers komutanı Harpagos tarafından ele geçirilerek Pers İmparatorluğu'na bağlandı. İÖ 499'da Perslere karşı ayaklanan İon kentleri arasına katıldı. Bu ayaklanmanın başarısızlığa uğramasından sonra İskender'in (Büyük) Anadolu'ya gelişine (İÖ 334) değin Perslere bağlı Karyalı satraplarca yönetildi. Mausolos döneminde güzel yapılarla donatıldı. Daha sonra Helenistik krallıklar arasında çekişme konusu oldu. İÖ 2. yüzyılda

Labranda'da Zeus Tapınağı
Sa Çam

kutsal bir yolla Mylasa'ya (Milas) bağlanmıştı ve bu kentin bir parçası sayılıyordu. Zeus Labrandeos (Zeus Stratios) Tapınağı'yla ünlüydü.

Sarp bir tepeyle yamaçlarındaki teraslar üstünde kurulu olan kentin akropolisini, İskender'in Karya satrabı olarak görevlendirdiği Ada'nın kurduğu sanılır. Tepenin eteğindeki Zeus Tapınağı İon düzenindedir. Tapınağın doğusundaki açık alanın kuzeyinde bir *stoa*, kuzeydoğusunda da Doğu Evi denen bir konut yer alır. Yerleşim alanının daha alçaktaki güneydoğu köşesinde, ıkı tane anıtsal kapısı bulunan bir avlu vardır. Karya satraplarından İdrieus döneminde yapılan bu kapılardan günümüze fazla bir ız kalmamıştır. *Studion* tapınağın kuzeyindedir. Hamam, *stoa* ve çeşme İS 1. yüzyıldan kalmadır. Kentin batı kesimi 4. yüzyıldaki büyük bir yangınla hemen hemen yok olmuştur. Doğudaki hamam ve anıtsal giriş yapısı arasındaki kilise Bizans dönemi başlarında yapılmıştır.

Labridae, *Perciformes* takımından, 300'ü aşkın tür içeren deniz balıkları familyası. Ilıman ve tropik denizlerin kıyıya yakın sularında yaygın biçimde bulunmalarına karşın genellikle ekonomik değer taşımayan bu balıkların çırçır, lapina ve kıkla gibi adlarla tanınan türleri vardır. Uzunlukları türlere göre yaklaşık 5 cm'den başlayarak 2 m'ye ulaşır ve bazen geçer. Çoğu uzun ve ince yapılıdır. En belirgin özellikleri arasında kalın dudaklar, ırı pullar, uzun sırt ve anus yüzgeçleri, çenenin önünde bulunan sıvrı ve genellikle fırlak dişler sayılabilir.

Tropik bölgelerde yaşayan *Labroides* cinsinin bazı türleri ve *Thalassoma bifasciatum* turunun yavruları gibi birçok familya üyesi ırı balıklara yapışan asalakları temizleyerek beslenirler.

Atlas Okyanusunun batısında yaşayan *Tautoga onitis* gibi bazı türler soluk renkli olmakla birlikte, Akdeniz'de yaşayan güneşbalığı (*Coris julis*) gibi birçok tür parlak renklerle bezenmiştir. Aynı tür içindeki renk ve desen özellikleri balığın yaşına, erkek ya da dişi olmasına göre şaşırtıcı ölçüde değişir. Bazı türlerde değişim renkle sınırlı kalmaz ve dişilerin erkeğe dönüşmesi biçiminde ortaya çıkan eşey değişimine bile rastlanır. Atlas Okyanusunun batı kıyılarında yaşayan ve ağırlığı 7 kg'ye ulaşabilen *Lachnolaimus maximus* eti için avlanan az sayıdaki *Labridae* türünden biridir.

Labridae familyasının Türkiye'yi çevreleyen denizlerde 18 türü yaşar. Bu türler arasında ağız yapısı ıskaroza benzeyen papağanbalığının (*Xyrichthys novacula*) uzunluğu en çok 30 cm, ortalama 10-20 cm, dişileri ve yavruları kızılımsı pembe ya da soluk kahverengi, erkekleri donuk yeşildir. Ayrıca erkeklerin yanları turuncu renkte alacalı, başı mavi ve kırmızı çizgili, pulları

Tropik denizlerde asalak temizleyici olarak yaşayan bir *Labroides* türü
Douglas Faulner

mavi lekelidir. Papağanbalığı gibi Ege ve özellikle Akdeniz kıyılarında görülen günbalığı (*Thalassoma pavo*) en çok 25, ortalama 10-20 cm uzunluğundadır. Yavrularda düz olan kuyruklar erişkinlerde iki uçtan geriye doğru uzar.

Labridae familyasının tanınmış öbür türleri için *bak.* çırçır; kikla; lapina.

Labriola, Antonio (d. 2 Temmuz 1843, Cassino, İki Sicilya Krallığı - ö. 12 Şubat 1904, Roma, İtalya), İtalyan Marksist düşünür. Değişik siyasal eğilimlerden çağdaşlarını derinden etkilemiştir.

Hegelci felsefeci Bertrando Spaventa'nın öğrencisi olan Labriola 1874'te Roma Üniversitesi'nde felsefe profesörlüğüne getirildi. Bağımsız ve eleştirel yaklaşımının yanı sıra güçlü anlatım yeteneğiyle hem çok başarılı bir öğretmen, hem de parlak bir bilim adamı oldu. Önceleri sağda yer aldığı halde, İtalya'nın siyasal yaşamındaki yozlaşmadan gitgide daha çok etkilenerek 1885'ten sonra radikal sosyalist bir felsefeyi benimsedi. 1889'da tarih felsefesi derslerinde İtalya'da ilk kez Marksizmi anlatmaya başladı.

1890'da Friedrich Engels'le yazışmaya başlayan Labriola tarihsel maddeciliğe eleştirel, çözümleyici bir açıdan yaklaşarak Marx ve Engels'in yapıtlarını sistematik biçimde inceledi. Daha sonra *Manifest der Kommunistischen Partei*'ın (1848; *Komünist Manifesto*, 1920, 1979) ilk İtalyanca çevirisini yaptı. Felsefi düşüncelerin pratikte uygulanması gerektiğine inandığından, bir işçi partisi kurulması için de çalıştı.

Labriola'nın yapıtları arasında *In memoria del Manifesto dei Communisti* (1895; Komünist Manifesto'nun Anısına), *La concezione materialistica della storia* (1896; Maddeci Tarih Anlayışı) ve *Discorrendo di socialismo e di filosofia* (1897; Sosyalizm ve Felsefe Üzerine Konuşmalar) sayılabilir.

Labrouste, Henri (d. 11 Mayıs 1801, Paris - ö. 24 Haziran 1875, Fontainebleau, Fransa), mimarlıkta demir konstrüksiyonu ilk uygulayan mimar. 1819'da Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na girdi. 1824'te Roma Ödülü'nü kazandı ve 1825'ten 1830'a değin İtalya'da kaldı. Daha sonra Paris'te mimarlık yapmaya başladı.

En önemli yapıları Paris'te yaptığı iki kütüphanedir. Bunlardan 1843-50 arasında gerçekleştirdiği Ste. Geneviève Kütüphanesi gizlenmeden kullanılan demir taşıyıcıları (kolon ve kemerler) ve güzelliğinden bugün bile hiçbir şey kaybetmeyen dekorasyonu ile hayranlık toplayan bir yapıdır. Labrouste'ün ikinci kütüphane projesi Ulusal Kütüphane'nin okuma salonudur. 1862-68 arasında tamamlanan bu çok ünlü salonun çatısı dökme demirden zarif kolonların taşıdığı dokuz tane demir konstrüksiyon kubbeyle oluşturulmuştur.

Tasarımını Henri Labrouste'ün yaptığı Paris'teki Ulusal Kütüphane'nin okuma salonu, 1862-68

S.P.A.D.E.M. 1972. French Reproduction Rights, Inc

Labuan Adası, Doğu Malezya'da, Sabah eyaletinde ada. Güney Çin Denizinde, Borneo'nun kuzeybatı kıyısının 10 km açığında yer alır. Brunei Koyunun girişine egemen bir konumdadır. Bir üçgeni andıran 98 km²'lik bir alanı kaplar. Güneydoğu kıyısında bir serbest liman olan en büyük kasabası Victoria, derin ve korunaklı limanıyla Brunei'nin, Sarawak'ın kuzey kesiminin ve Sabah'ın batı kesiminin başlıca aktarma noktasıdır. Ekime elverişli alçak düzlüklerinde kauçuk, kopra ve sagu gibi ürünler elde edilir. Ada içinde ulaşım yaygın bir karayolu ağıyla sağlanır. Bir de havalimanı vardır.

Brunei sultanının 1846'da korsanlara karşı kullanılmak üzere İngilizlere bıraktığı Labuan, 1848'de bir kraliyet kolonisi oldu. 1890-1906 arası Kuzey Borneo'nun yönetiminde kaldıktan sonra Boğaz Kolonileri'ne bağlandı. 1946'da bugünkü Sabah eyaletinin bir parçası oldu. Bu arada II. Dünya Savaşı sırasında yıkılan Victoria kasabası yeniden inşa edildi.

Geniş ve beyaz kumsalları olan adayı mercan kayalıkları çevreler. Adanın ilginç tarihsel yerleri arasında savaş mezarlığı ve Japonların 1945'te Avustralya birliklerine teslim olduğu Teslim Noktası sayılabilir. Nüfus (1980) 12.216.

Labyrinthodontia, soyu tükenmiş amfibyum takımı. Bazı sınıflandırmalarda üsttakım olarak alınan ve ilk kez Üst Devoniyen Dönemde (Devoniyen Dönem y. 395-345 milyon yıl önce) ortaya çıkan bu grubun üyeleri, Paleozoyik (Birinci) Zamanın (y. 570-225 milyon yıl önce) son iki dönemi ile Triyas Döneminin (y. 225-190 milyon yıl önce) egemen hayvanlarıydı. Grup üyeleri arasında bütün kara omurgalılarının atası olduğu sanılan ve yapısı büyük ölçüde sürüngenlere benzeyen amfibyumlar yer alır. Bazıları alligatorlar kadar iri, bazıları ise çöreller kadar küçüktür. Bazı cinslerinin Permiyen Dönemde (y. 280-225 milyon yıl önce) karada yaşamasına karşın, grubun ilk üyeleri suda yaşıyordu ve sonraki birçok türü yeniden su ortamına uyarlanmıştı. Vücutları dolgun, bacakları kısa, kafatasları iri ve sağlam çatılı olan bu hayvanlar genellikle amfibyumların bilinen en eski öbür gruplarıyla birlikte "çatıkafalılar" anlamına gelen *Stegocephalia* adı altında toplanmaktadır.

Lacaille, Nicolas Louis de (d. 15 Mayıs 1713, Rumigny - ö. 21 Mart 1762, Paris, Fransa), Güney Yarıküre'den gözlenebilen takımyıldızların haritasını yapan ve pek çoğunu adlandıran Fransız astronom. 1739'da Paris'teki Collège Mazarin'e matematik profesörü olarak atandı, iki yıl sonra

Lacaille, bir oymabaskıdan ayrıntı
Boyer–H. Roger-Viollet

da aynı kentteki Fransız Bilimler Akademisi'nin üyeliğine seçildi.

1750-54 arasında Ümit Burnuna düzenlenen araştırma seferini yöneten Lacaille, iki yıl içinde yaklaşık 10 bin yıldızın konumunu belirledi. Bu yıldızlardan pek çoğu hâlâ Lacaille'ın verdiği katalog numaralarıyla anılır. Güney Afrika'da gerçekleştirdiği Ay, Venüs ve Mars'a ilişkin gözlemlerini, Kuzey Yarıküre'de sürdürdüğü benzer çalışmalarla birleştirerek, bu gökcisimlerinin Yer'den uzaklıklarının daha duyarlı olarak hesaplanmasını olanaklı kıldı.

Ümit Burnundan ayrılmadan önce, Güney Afrika'daki ilk meridyen yayı ölçümünü yaptı. 1754'te Fransa'ya döndükten sonra gözlemlerinden elde ettiği veriler üzerinde tek başına çalışmaya başladı. Aşırı çalışmanın ölümünü çabuklaştırdığı sanılmaktadır. *Coelum Australe Stelliferum* (Güney Gökkürenin Yıldız Katalogu) adlı yapıtı 1763'te yayımlanmıştır.

Lacaita, Giacomo Filippo, SIR JAMES LACAITA olarak da bilinir (d. 4 Ekim 1814, Manduria, Puglia, Napoli Krallığı - ö. 4 Ocak 1895, Posillipo, İtalya), İtalyan politikacı ve edebiyatçı. Diplomatik girişimleriyle, Garibaldi'nin 1860'ta Napoli ve Sicilya'ya düzenlediği seferlerin başarısına katkıda bulunmuştur.

Napoli'de avukatlık yapan Lacaita sonradan İngiltere başbakanı olan W. E. Gladstone'a 1851'deki Napoli gezisi sırasında Bourbonların kötü yönetimine ilişkin bilgi verdi. Ertesi yıl Gladstone bu bilgileri açıklayınca, İtalya'dan ayrılmak zorunda kaldı. Önce Edinburgh'a, sonra da Londra'ya yerleşti ve 1853-56 arasında Queen's College'da görev aldı. İon Adalarına (Yedi Adalar) yapılan bir yolculukta Gladstone'un sekreterliğini yaptı ve bu hizmetinden dolayı 1859'da "sir" unvanı aldı.

1860'ta İtalyan önder Kont Cavour'un isteği üzerine İngiliz dışişleri bakanı Lord Russell'ı, Garibaldi'ye karşı savaşan Fransa-Napoli güçlerini desteklememesi için ikna etmeye çalıştı. Lacaita sonradan başarılı

olduğunu savunduysa da Russell büyük olasılıkla bu koalisyona katılmayı hiç düşünmemişti. Bourbonların yenilgisi üzerine Napoli'ye dönen Lacaita önce milletvekili ardından da senatör oldu.

Lacan, Jacques (Marie Émile) (d. 13 Nisan 1901, Paris - ö. 9 Eylül 1981, Paris, Fransa), yapısalcı Fransız psikiyatr ve psikanalist. Psikanalizin Freud'dan sonra, özellikle ABD'de geçirdiği dönüşüme karşı çıkmış, Freud'a dönüş sloganı altında yapısalcı dilbilimi psikanalize uygulamıştır.

Tıp öğrenimini bitirdikten sonra, 1932'de psikiyatr oldu. Sainte-Anne Hastanesi, Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu ve Yüksek Öğretmen Okulu'nda (École Normale Supérieure) seminerler verdi. 1951'de Paris Psikanaliz Derneği'ni kurdu.

Lacan, bilinçdışına ve onun belirleyici rolüne çalışmalarında çok önemli bir yer vermiştir. Ona göre psikanaliz "bilinçdışının bilimi"dir ve bu bilimin nesnesi de dildir; dil olmadan bilinçdışı olamaz. Dolayısıyla bilinçdışı, dilbilim aracılığıyla çözümlenebilir. Bilinçdışı da dil gibi yapılaşmıştır ve dilbilimdeki eğretileme (metafor) ile düzdeğişmece (metonomi) kavramları, Freud'a göre bilinçdışının temel mekanizmaları olan yer değiştirme (bir imgenin bir başkasının yerini tutarak onu simgelemesi) ve yoğunlaştırmaya (birden çok imgenin birleşerek tek bir imge oluşturması) denk düşer. Lacan, dil ile bilinçdışının gelişiminde, imgesel ve simgesel olmak üzere iki dönem belirlemiştir. Buna göre, çocuk 6-18. aylar arasında ilk kez kendisini aynada gördüğünde imgesel döneme girer. Böylece kendini annesinden farklı bir özne olarak algılar ve anneyle bütünleşmek ister. Bundan sonraki Oidipus döneminde ise baba simgesi devreye girer; kültürün ve başta ensest olmak üzere çeşitli yasakların birey üzerindeki etkisi başlar. Çocuk böylece anneyle bağlarından kurtularak simgesel bir dünyaya girer. Benliği (ego) içi boş bir maske olarak gören Lacan, dilin, imgeden simgeye doğru olan gelişmeleri simgelediğini ileri sürer. Bilinçdışına ancak dildeki simgesel anlamlarla ulaşılabilir. Psikanaliz, dili çözümleyerek bilinçdışına ulaşmayı ve gerekli düzenlemeleri orada yapmayı amaçlamalıdır.

Bu görüşlerini *Écrits* (1966; Yazılar) ve *Les Quatre concepts fondamentaux de la psychanalyse, le Séminaire livre XI* (1973; Psikanalizin Dört Temel Kavramı, Seminer Kitabı XI) adlı yapıtlarında açıklayan Lacan, insanın gelişiminde bilinçdışının belirleyiciliğini vurgulayan ve dilin çözümlenmesinde nesnel etkenleri göz önüne almak yerine biçimsel görüntüleri mutlaklaştıran yaklaşımından ötürü eleştirilmiştir. Lacan'ın psikanaliz kuramını tanıtan Türkçe kaynaklar arasında Saffet Murat Tura'nın *Freud'dan Lacan'a Psikanaliz* (1989) adlı yapıtı sayılabilir.

Lacépède (Kontu), (Bernard-Germain-) Étienne de La Ville-sur-Illon (d. 26 Aralık 1756, Agen - ö. 6 Ekim 1825, Épinay-sur-Seine, Fransa), Fransız doğabilimci ve siyaset adamı. Balıklar ve sürüngenler üzerine yeni bilgiler sağlayan çalışmalarıyla tanınır.

Essai sur l'électricité naturelle et artificielle (1781; Doğal ve Yapay Elektrik Üzerine Deneme) ve *Physique générale et particulière* (1782-84; Genel ve Özel Fizik) adlı yapıtlarından etkilenen doğa bilimci Buffon tarafından 1785'te Paris Botanik Bahçesi'ne bağlı Kral Serası'nda görevlendirildi. Ayrıca, Buffon'un *Histoire naturelle* (Doğa Tarihi) adlı geniş kapsamlı yapıtına katkı olarak *Histoire naturelle des quadrupèdes ovipares*'ı (1788; Yumurtlayan Dörtayaklıların Biyolojisi), ardından da *Histoire naturelle des serpents*'ı (1789; Yılanların Biyolojisi) hazırladı. Fransız Devrimi sırasında atandığı Botanik Bahçesi'nde, balıklar ve sürüngenler üzerine çalışmalarını sürdürdü. Bu dönemde tamamladığı *Histoire naturelle des poissons* (1798-1803, 5 cilt; Balıkların Biyolojisi) adlı yapıtı, araştırma olanaklarının yetersizliğinden kaynaklanan bazı yanlışlar içermekle birlikte dönemin balıklarla

Lacépède, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışmasından ayrıntı
H. Roger-Viollet

ilgili en özgün araştırması olarak kabul edildi. Lacépède daha sonra *Histoire naturelle des cétacés* (1804; Balinaların Biyolojisi) adlı yapıtını yayımladı.

Napoléon'un iktidara gelişinden sonra yalnızca siyasetle ilgilenmeye başladı. 1799'da Senato üyeliğine seçildi ve 1801'de Senato başkanı oldu. 1803'te en yüksek Légion d'honneur nişanını aldı. 1809'da Bourbon eyalet bakanı oldu. Restorasyon'un ardından 1819'da Soylular Meclisi'ne girerek yeniden yönetim görevi üstlendi.

Lacerta, *Lacertidae* (kertenkeleler) familyasından, Eskidünya'ya dağılmış 50'yi aşkın türü içeren sürüngen cinsi. *Lacerta* türlerinin bacakları iyi gelişmiş, dilleri derin çatallı, sırt pulları küçüktür. Boğazını çevreleyen geniş levhalar belirgin bir yaka oluşturur. Türkiye'de *Lacerta* cinsinin cüce kertenkele (*L. parva*) ve kaya kertenkelesi (*L. saxicola*) gibi yaygın biçimde görülen türlerinin yanı sıra toplam 16 türü ve çok sayıda alttürünün yaşadığı saptanmıştır.

Lachaise, Gaston (d. 19 Mart 1882, Paris, Fransa - ö. 18 Ekim 1935, New York kenti, ABD), Fransız asıllı ABD'li figüratif heykelci. Büyük boyutlu çıplak kadın heykelleriyle tanınır.

Bir marangozun oğluydu. On üç yaşındayken girdiği zanaat okulunda çeşitli dekoratif sanat tekniklerini öğrendi. 1898'de Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na girdi ve kendisi gibi heykelcilik öğrenimi gören Charles Despiau'yla tanıştı. Başlangıçta René Lalique için *art nouveau* üslubunda dekoratif eşya tasarımları yaptı. Karısı Amerikalı olduğundan 1906'da ABD'ye göç etti. Bir süre Boston'da askeri anıtlar yapan akademik heykelci H. H. Kitson'ın yanında çalıştıktan sonra 1912'de New York'a giderek heykelci Paul Manship ile birlikte çalışmaya başladı.

En ünlü yapıtı olan "Ayakta Duran Kadın" (1912-27, Albright-Knox Sanat Galerisi, Buffalo), Lachaise'in iri göğüslü ve kalçalı çıplak kadın tipinin tipik bir örneğidir. ABD'deki birçok müzede bu heykelin tunç dökümleri bulunur; New York kentindeki Modern Sanat Müzesi'nde de 1932 tarihli bir uyarlaması vardır. Lachaise ayrıca iyi bir portre heykelcisi olarak tanınır. John Marin, Marianne Moore ve

"Ayakta Duran Kadın",
Gaston Lachaise'in tunç heykeli, 1932;
Modern Sanat Müzesi, New York kenti
Museum of Modern Art, New York

e.e. cummings gibi birçok ünlünün büstünü yapmıştır.

Lachlan Irmağı, Avustralya'da, Yeni Güney Galler eyaletindeki Murrumbidgee Irmağının ana kolu. Gunning'in 13 km doğusunda, Avustralya Cordillerası'ndan doğarak kuzeybatı doğrultusunda akar. Cowra'nın 48 km yukarısında bir barajla akışı kesilen ırmağın suları, burada Wyangala Baraj Gölünü oluşturur. Forbes ve Condobolin'i geçtikten sonra, Cargelligo Gölünden ve Hillston'dan sonra güneybatıya yönelir; Murrumbidgee ve Murray ırmaklarının birleştiği noktadan yaklaşık 210 km ileride Murrumbidgee'ye karışır. Lachlan Irmağının ana çığırı (2.388 km) ile başlıca kolları olan Abercrombie, Willandra Billabong, Eagle ve Goobang 84.690 km²'lik bir alanın sularını toplar. Genellikle bütün yıl akan ırmak şiddetli kuraklık yıllarında kuruyabilmektedir. 1815'te George William Evans'ın keşfettiği ırmağın adı, Yeni Güney Galler valisi (1810-21) Lachlan Macquarie'den gelir.

Lachmann, Karl (Konrad Friedrich Wilhelm) (d. 14 Mart 1793, Braunschweig - ö. 13 Mart 1851, Berlin), çağdaş metin incelemesinin kurucusu sayılan, yazılı yapıtların özgün metnini belirleyecek bir yöntem geliştirmiş Alman bilgin. En başarılı yapıtı sayılan, Lucretius'un *De rerum natura*'sı (*Evrenin Yapısı*, 1974) üzerine yorumu (1850), Latin bilimi konusunda yazılmış en önemli çalışmalardan biri kabul edilir.

1825-51 arasında Berlin'deki Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nde (bugün Berlin Üniversitesi) ders veren Lachmann, bütün zamanını dil (özellikle de Eski ve Orta Yüksek Almanca) ve edebiyat araştırmalarına ayırdı. 1816-17 yıllarında yayımlanan ilk yapıtlarında, metin incelemesinin ilkelerini ortaya koydu ve Orta Yüksek Almancanın ölçü ve sesbilgisi kurallarını tanımladı. Geliştirdiği yöntemle ilgili ayrıntılı açıklamalara yer veren bir dizi yapıtıyla da (1820-36) birçok yandaş kazanan bir metin incelemesi okulunun kurulmasına yol açtı.

Lachmann, klasik edebiyat alanında da çalışmalar yaptı. Catullus ile Tibullus'un şiirleri (1829) ve Babrius'un manzum masalları (1845) gibi birçok klasik yapıtı yayıma hazırladı. *Betrachtungen über Homers Ilias* (1847; Homeros'un İlyadası Üzerine Saptamalar) adlı yapıtında, *İlyada*'nın başlangıçta 16 ayrı manzum öyküden oluştuğunu, sonradan yeni bölümler eklenerek birkaç kez genişletildiğini kanıtlamaya çalıştı. Lachmann'ın görüşleri günümüzde pek kabul görmüyorsa da, Homeros eleştirisi alanında önemli etkiler bırakmıştır. Lachmann ayrıca, Yeni Ahit'in bir küçük (1831), bir de geniş basımını (1842-50) hazırlamış, Latince üzerine de çalışmalar yapmıştır.

lacivert boya, *lapis lazuli* (laciverttaşı) taşından elde edilen pigment (renkveren). Pigmenti içeren cevher öğütülür ve toz halindeki *lapis lazuli* öbür minerallerden ayrılır. Ressamların ortaçağdan beri kullandığı lacivert boya, ilk kez 1820'lerin sonlarında Fransa ve Almanya'da yapay olarak üretildi. Hemen hemen eşit miktarlarda kaolin (arıkil), kükürt ve sodyum karbonat ile daha az miktarlarda silis ve kolofan ya da zift karıştırıldıktan sonra bu karışım 750°C'ye kadar yavaşça pişirilir ve hava sızdırmayan bir fırında soğumaya bırakılır. Karışımdaki bileşenlerin oranlarına göre yeşilimsi mavi ile kırmızımsı mavi arasında değişen çeşitli renkler elde edilir.

Lacivert boya boyalarda, lakelerde ve süsleme malzemelerinde kullanılır. Oldukça parlak bir mavi rengi vardır; ışığa karşı çok dayanıklıdır, ama dış hava koşullarında ufalanarak donuk mavi bir toz oluşturur ve bu nedenle dışarıda kullanılmaz.

lacivert vazo, Ebu'l-Kasım'ın 1301'de yazdığı risalede İran'ın Kâşan kentinde yapıldığından söz ettiği bir vazo türü. Turkuvaz ya da koyu mavi sır üstüne kırmızı, beyaz, siyah ve altın rengi yaprak örgeleriyle bezeli olurdu. Adını sırının renginden alan ve ilk örnekleri 12. yüzyılın sonlarında görülen lacivert vazoların üretimi 14. yüzyıl ortalarında artmıştır.

laciverttaşı *bak.* lapis lazuli

Lack, David Lambert (d. 16 Temmuz 1910, Londra - ö. 12 Mart 1973, Oxford, Oxfordshire, İngiltere), İngiliz ornitolog. Halkın doğa bilimine ilgi duymasını sağlayan *The Life of the Robin* (1943; Kızılgerdanın Yaşamı) ve öteki yapıtlarıyla tanınır.

Cambridge'deki Magdalene College'da öğrenim gördü ve 1936'da lisansüstü diploma aldı. Bir süre Devon'da zooloji öğretmenliği yaptıktan (1933-38) sonra, Galápagos Adasına giden bir inceleme ekibine katıldı. II. Dünya Savaşı sırasında İngiliz ordusunda görev yaptı. 1945'te Oxford'daki Edward Grey Alan Ornitolojisi Enstitüsü'nün müdürlüğüne atandı. 1963'ten sonra Oxford Üniversitesi'ne bağlı Trinity College'da öğretim üyeliği görevinde bulundu.

Lack'in ornitoloji alanındaki en önemli katkısı *The Natural Regulation of Animal Numbers* (1954; Hayvan Sayılarının Doğal Düzeni) adlı yapıtında ortaya koyduğu savdır. Hayvanların dağılım ve sayısının belirlenmesinde hayvan topluluklarının yoğunluğunun iklim gibi öteki etkenlerden daha önemli olduğunu savunmuştur. Öteki yapıtları arasında *Darwin's Finches: An Essay on the General Biological Theory of Evolution* (1947, yb 1983; Darwin'in İspinozları: Biyolojide Genel Evrim Kuramı Üzerine Bir Deneme), *Ecological Isolation in Birds* (1971; Kuşlarda Tecrit) ve Jamaika'daki kara kuşlarını ele alan *Island Biology* (1976; Ada Biyolojisi) sayılabilir.

Laclau, Ernesto (d. 1935, Buenos Aires, Arjantin), Arjantinli siyaset bilimci. Azgelişmişlik, faşizm ve ideoloji konularındaki kuramlarıyla tanınmıştır.

Buenos Aires ve Oxford üniversitelerinde siyaset bilim öğrenimi gördü. 1970'lerde çeşitli Arjantin üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptıktan sonra, İngiltere'ye giderek Essex Üniversitesi'nde siyaset bilimi dersleri vermeye başladı. Ayrıca Londra'da yayımlanan *Economy and Society* ile Berkeley'de (ABD) yayımlanan *Latin American Perspectives* dergilerinin yazı kurullarında görev aldı.

A. G. Frank'ın azgelişmişlik kuramına karşı çıkan Laclau, kapitalizmin işçinin artı emeğine değişim alanında değil, üretim alanında el konması temelinde tanımlanabileceğini savundu. Latin Amerika ülkelerinde, toplumsal yapının kırsal bölgelerdeki kapitalizm öncesi ilişkilerle öteki alanlardaki kapitalist üretim ilişkilerinin eklemlenmesiyle belirlendiğini ve dünya pazarlarıyla bütünleşme sürecinde kırsal bölgelerde yarı feodal ilişkilerin güçlendiğini öne sürdü. 1980'den sonra Chantal Meuffe ile birlikte, işçi sınıfıyla Marksizmin öncelikli konumunun bulunmadığı bir sosyalizm anlayışını geliştirdi; böyle bir yaklaşımın A. Gramsci'nin "hegemonya" kavramının modern koşullara uyarlanması olduğunu savundu. Laclau'nun gelişmiş kapitalist ülkelerde devletin yapısını, faşizm olgusunu, Arjantin ve Brezilya'da popülizmle faşizm arasındaki ilişkileri irdeleyen çalışmaları da vardır. Başlıca yapıtları arasında *Politics and Ideology in Marxist Theory* (1977; *İdeoloji ve Politika*, 1985) ve Chantal Meuffe ile birlikte yazdığı *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (1985; Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Siyasete Doğru) sayılabilir.

Laclos, Pierre (-Ambroise-François) Choderlos de (d. 18 Ekim 1741, Amiens, Fransa - ö. 5 Kasım 1803, Taranto, Partenopea Cumhuriyeti), Fransız yazar ve asker. Psikolojik romanın ilk örnekleri arasında

Laclos, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yağlıboya çalışması; özel koleksiyon
Giraudon-Art Resource

klasikleşen, sinemaya da uyarlanan *Les Liaisons dangereuses*'ün (1782; *Tehlikeli Alâkalar*, 1944/*Tehlikeli İlişkiler*, 1960, 1989) yazarıdır.

Laclos, orduda görev aldıktan kısa süre sonra yazarlığa başladı. İlk romanı *Tehlikeli İlişkiler* yayımlanmasından hemen sonra büyük ilgi uyandırdı. Laclos'un ikinci romanı *De l'éducation des femmes* (1785; Kadınların Eğitimi Üzerine) önceki romanın psikolojik ortamına ışık tutmak dışında önem taşımaz. *Lettre à MM. de l'Académie Française sur l'éloge de M. le Maréchal de Vauban*'ı (1786, Fransız Akademisi Üyelerine Mareşal de Vauban İçin Övgü Mektubu) adlı yapıtı Fransız ordusuyla ve çoktan eskimiş savunma yöntemleriyle alay eder. Laclos bu roman yüzünden ordudaki görevinden olmuştur.

Daha sonra siyasete atılan Laclos bir süre Orléans dükünün sekreteri olarak çalıştı. 1792'de yeniden orduya girdi ve Napoléon döneminde generalliğe kadar yükseldi. Ren ve İtalya seferlerine katıldı. Türkçede *En Güzel Aşk Mektupları* (1974) adlı bir yapıtı daha vardır.

Lacordaire, (Jean-Baptiste-) Henri (d. 12 Mayıs 1802, Recey-sur-Ource - ö. 21 Kasım 1861, Sorèze, Fransa), Fransa'da Napoléon döneminden sonra Katolikliğin canlanmasına katkıda bulunan kilise adamı.

Bunalımlı bir dönemde yetişen Lacordaire önce dini reddetti ve Fransa'nın Dijon kentinde hukuk öğrenimi gördü. Ardından Paris'te avukatlığa başladı. Ama dinsel bir uyanış geçirerek rahiplik eğitimine başladı ve 1827'de rahipliğe atandı. 1830'da o dönemde Fransız Kilisesi'nin en tartışmalı ve en etkili kişilerinden olan Hugues Félicité Robert de Lamennais'nin yönetimindeki küçük bir Katolik yazarlar grubuna katıldı. Onlarla birlikte kilise ve devletin birbirinden ayrılmasını savunan *L'Avenir* adlı dergiyi çıkarmaya başladı. Lamennais'nin öğretileri 1832'de Papa XVI. Gregorius tarafından mahkûm edilince dergi kapatıldı.

1835'te Paris başpiskoposunun çağrısıyla Notre Dame Katedrali'nde verdiği vaazlar Büyük Perhiz Konferansları olarak ün kazandı. Kendilerini ibadet ve eğitime adadıkları için Dominikenlere yakınlık duyan Lacordaire 1838'de Roma'da bu tarikata girdi. 1840'ta Paris'e döndü ve Notre Dame Katedrali'ndeki vaazlarını sürdürdü.

Locordaire'in Fransa'da yeniden dine yönelişe en büyük katkısı, 1843'te Nancy'deki rahibe okulunun yeniden açılmasını sağladıktan sonra Dominiken tarikatını yeniden kurması oldu.

Cumhuriyet yönetimini savunan Lacordaire, Paris'te verdiği bir vaazda (1853) İmparator III. Napoléon'a açıkça saldırdı. İmparatora karşı kararlı muhalefeti yüzünden 1854'te Sorèze'e çekilmek zorunda kaldı. 1860'ta Académie Française'e seçildi. Aziz Domingo de Guzman'ın yaşamöyküsünü de içeren yapıtları dört cilt olarak 1912'de P. Lethielleux tarafından yayımlandı.

Lacoste, (Jean-) René, lakabı TİMSAH (d. 2 Temmuz 1904, Paris), 1920'lerin en başarılı Fransız tenisçilerinden biri. "Dört Silahşörler" denen tenisçilerden (öbürleri Jean Borotra, Henri Cochet ve Jacques Brugnon) biri olarak 1927'de, Fransa'nın, Davis Kupası'nda altı yıl sürecek üstünlüğünü başlatmıştır. Ayrıca, tenisi bıraktıktan sonra kurduğu spor giyim şirketiyle de tanınır.

1925 ve 1928'de Wimbledon tekler, 1925, 1927 ve 1929'da Fransa tekler birinciliğini kazandı; ayrıca 1926 ve 1927'de ABD şampiyonluğunu iki kez kazanan ilk yabancı tenisçi oldu. Borotra ile birlikte, 1925'te İngiltere çiftler, 1924, 1925 ve 1929'da da Fransa çiftler şampiyonluğunu elde etti.

En ünlü oyunlarından biri, 1927'de ABD şampiyonasında Bill Tilden ile yaptığı karşılaşmadır. Lacoste, iki buçuk saat süren bu final karşılaşmasında rakibini yorgunluktan kıpırdayamaz duruma düşürmüştü. 1929 Fransa şampiyonasını kazandıktan sonra tenisi bıraktı. Sonraları ürettiği "timsah" amblemli spor gömlekler ve öteki spor giysileri de kendisi kadar ünlü oldu. Lacoste

ve öteki "silahşör"ler 1976'da Uluslararası Tenis Ünlüler Evi'ne seçildiler.

Lacpat Rai, Lala (d. 1865, Cagraon - ö. 17 Kasım 1928, Lahor, Hindistan), Hintli yazar ve siyaset adamı. Hindistan Ulusal Kongresi'nde (INC) İngiliz karşıtı milliyetçi hareketin etkin bir savunucu olarak tanınmış ve Hinduların üstünlüğü hareketinin önderliğini yapmıştır.

Lahor'daki Devlet Yüksekokulu'nda hukuk öğrenimi gördükten sonra Hissar ve Lahor'da avukatlık yaptı. Lahor'da milliyetçi eğilimli Dayananda İngiliz-Veda Okulu'nun kurucuları arasında yer aldı ve tutucu bir Hindu derneği olan Arya Samac'ın (Soylular Derneği) kurucusu Dayananda Sarasvati'nin izleyicilerinden biri oldu. Ardından Hindistan Ulusal Kongresi'ne katıldı ve Pencap'ta çeşitli siyasal etkinliklerde bulundu.

I. Dünya Savaşı sırasında ABD'de yaşayan Lacpat Rai, 1919'da Hindistan'a döndü. Ertesi yıl, Hindistan Ulusal Kongresi'nin pasif direniş kararının alındığı olağanüstü kurultayına başkanlık etti. 1921-23 arasında tutuklu kaldı. Serbest bırakıldıktan sonra yasama meclisine seçildi. 1928'de anayasa reformu üzerinde çalışan İngiliz Simon Komisyonu'nun yasama meclisince boykot edilmesini sağladı. Bundan kısa süre sonra bir gösteri sırasında polislerin saldırısı sonucunda öldü.

En önemli yapıtları arasında *The Story of My Deportation* (1908; Sürgün Edilmemin Öyküsü), *Arya Samaj* (1915; Soylular Derneği), *The United States of America: A Hindu's Impression* (1916; Amerika Birleşik Devletleri: Bir Hindu'nun İzlenimleri) ve *Unhappy India* (1928; Mutsuz Hindistan) sayılabilir.

Lacq, Fransa'nın güneybatısında Pyrénées-Atlantiques ilindeki (*département*) Béarn bölgesinde kurulu sanayi kompleksinin merkezi olan köy. Pau'nun kuzeybatısındadır. Lacq'taki sanayi kompleksi, bölgede önce petrolün, 1951'de de dünyanın en büyük doğal gaz yataklarından birinin bulunmasından sonra kuruldu. Buradaki tesislerde doğal gazın yapısındaki hidrojen sülfürün işlenmesiyle yılda yaklaşık 1,8 milyon ton kükürt elde edilir. Lacq böylece dünyanın en büyük kükürt üreticisi ve ihracatçısı durumuna gelmiştir. Bölgede ayrıca yan ürünler olarak benzin ve Lacq'ın güneydoğusundaki kimya tesislerinde kullanılan propan, bütan ve etilen üretilmektedir. Lacq'taki sanayi kompleksinde çalışan işçiler için Moureux'de yeni bir yerleşim birimi kurulmuştur. Nüfus (1982) 330.

Lacretelle, Jacques de (d. 14 Temmuz 1888, Cormatin, Fransa), Fransız romancı. Aynı ailenin Académie Française'e seçilen (1936) üçüncü üyesidir.

Kendi gençliğini konu aldığı *La Vie inquiète de Jean Hermelin* (1920; *Evham*, 1954) adlı ilk romanını 1914'te yazdı. İkinci romanı olan *Silbermann*'da (1922), Dreyfus Olayı sırasında bir Yahudi gencinin uğradığı baskıları anlattı. Taşra yaşamını ayrıntılarıyla incelediği *La Bonifas*'tan (1925) sonra romandan uzaklaşarak öykü, makale ve deneme çalışmalarına yöneldi. *La Nouvelle Revue Française* dergisine tiyatro eleştirileri, denemeler ve öyküler yazdı. 1929'da *Amour Nuptiale* (Evlilik Aşkı) ile yeniden romana döndü. Bir evliliği psikolojik açıdan incelediği bu romanıyla Académie Française'in Roman Ödülü'nü kazandı.

1930-35 arasında Lacretelle, 19. yüzyılda Vendée ilinde geçen ve bir ailenin öyküsünü anlatan *Les Hauts-Ponts* (Yüksek Köprüler) adlı dört ciltlik dizi romanını yazdı. Dizinin ilk kitabı olan *Sabine* (1932) bir başyapıt olarak nitelendiyse de öteki üç kitap aynı ilgiyi görmedi. Lacretelle, savaş yıllarında *Le Figaro*'da gazetecilik ve yöneticilik yaptı. Savaş sonrası yapıtları arasında otobiyografik bir roman olan *Le Pour et le contre* (1946; Yanında ve Karşısında), *Le Tiroir Secret* (1959; Gizli Çekmece) adlı anı kitabı ve *Les Vivants et leur ombre* (1977; Yaşayanlar ve Gölgeleri) adlı "yeni roman"ı yer alır.

Lacretelle, Jean Charles Dominique de (GENÇ) (d. 3 Eylül 1766, Metz - ö. 26 Mart 1855, Mâcon, Fransa), Fransız tarihçi ve gazeteci. Fransız Devrimi'nin tarihiyle ilgili araştırmalara öncülük etmiştir.

1787'de Paris'e gitti. Orada, meşruti monarşiyi savunan Feuillant'lar Kulübü'ne (Club des Feuillants) katıldı; *Journal des Débats* ve *Journal de Paris* adlı dergilerde çalıştı. 1792-93 yıllarında, XVI. Louis'nin yargılanması ve giyotine gönderilmesiyle ilgili yazılarında monarşiyi savunduğu için yaşamı tehlikeye girdi. Kralcı 13 Vendémiaire (5 Ekim 1795) hareketinde yer aldı. 18. Fructidor'da (4 Eylül 1797) meşruti monarşi yanlılarına karşı gerçekleştirilen darbenin ardından tutuklandı. 9 Kasım 1799'da Napoléon yönetiminde konsüllüğün kurulmasından sonra serbest bırakıldı. İmparatorluk döneminde tarih çalışmalarına başlayarak Paris'teki Edebiyat Fakültesi'nde ders verdi. 1827'de *censeur royal* (kraliyet sansürcüsü) olarak basına getirilmek istenen kısıtlamaları engellemeyi başardıysa da sonuçta görevinden uzaklaştırıldı.

Yapıtları doğru bilgiler içermekle birlikte güçlü bir öngörü ve üsluptan yoksundur. Başlıca kitapları, *Précis historique de la Révolution française* (1801-06, 5 cilt; Fransız Devrimi'nin Kısa Tarihi), *Histoire de France pendant le XVIIIe siècle* (1808, 6 cilt; 18. Yüzyıl Fransız Tarihi) ve *Histoire de France depuis la restauration*'dur (1829-35; Restorasyon Sonrası Fransa Tarihi).

Lacroix, (François-Antonie-) Alfred (d. 4 Şubat 1863, Mâcon - ö. 12 Mart 1948, Paris, Fransa), jeolog Auguste Michel-Lévy ile birlikte yazdığı *Minéraux des roches* (1888; Kayaçlardaki Mineraller) adlı

Lacroix
Harlingue-H. Roger-Viollet

yapıtıyla, kayaç oluşturan minerallerin optik özelliklerinin incelenmesi çalışmalarına öncülük eden Fransız mineralog.

1893-1936 arasında Paris'teki Ulusal Doğa Tarihi Müzesi'nde mineraloji profesörlüğü yaptı. *Minéralogie de la France et de ses colonies* (1893-1913; Fransa ve Sömürgelerinin Mineralojisi) ve *Minéralogie de Madagascar* (1922-23; Madagaskar'ın Mineralojisi) adlı yapıtlarıyla bölgesel mineraloji dalına önemli katkılarda bulundu. Martinique'teki Pelée Dağının yanardağ etkinlikleri üzerindeki araştırmalarını *La Montagne Pelée et ses éruptions* (1904; Pelée Dağı ve Püskürmeleri) adlı yapıtında topladı, ayrıca Vezüv Yanardağının 1906'daki püskürmesini inceledi. 1920'de Paris'teki Fransız Bilimler Akademisi'nin daimi sekreteri oldu ve daha sonra bilim tarihinin pek çok değerli kişisinin biyografisini yazdı.

lacrosse (Kanada Fransızcasında "piskopos asası"), oyuncuların *crosse* (haç) denen, rakete benzer, uzun saplı bir sopayı kullanarak topu kaleye sokmasına dayanan takım oyunu. Uluslararası karşılaşmalarda bayanlar 12'şer, erkekler 10'ar kişilik takımlarla oynarlar. Futbolda olduğu gibi her takımda bir kaleci, ayrıca savunma ve hücum oyuncuları bulunur. Saha 100 m uzunluğunda, 54 m genişliğindedir. İki kale arasında 72 m'lik bir mesafe bulunur. Kalenin hem yüksekliği, hem de genişliği 1,8 m'dir. Kullanılan kauçuk topun çevresi 19,6-20,3 cm kadardır. Uzunluğu 0,9 m-1,8 m arasında değişen *crosse*'un ucu iki dallı bir çatal biçimindedir. İki dal arasındaki üçgen file topu yakalayıp fırlatmaya yarar.

Lacrosse'ta amaç gol atmak ve rakibin gol atmasını önlemektir. Oyun sırasında bir takımın en az dört oyuncusunun kendi yarı alanında, üçten fazla oyuncusunun da rakip yarı alanda bulunması gerekir. Oyun 15'er dakikadan dört devre olarak oynanır.

Lactantius, tam adı LUCIUS CAECILIUS FIRMIANUS LACTANTIUS, CAELIUS olarak da yazılır (d. y. 240, Kuzey Afrika - ö. y. 320, Augusta Treverorum, Belgica [bugün Trier, Almanya]), yapıtları en çok basılan Latin Kilise Babaları'ndan biri, apolojist. 4. yüzyıl başlarında Hıristiyanlığa karşı yazılmış risalelere felsefi bir reddiye olarak klasik üslupla kaleme aldığı *Divinae institutiones* (Tanrı Buyrukları) adlı yapıtı Hıristiyanlığın yaşam karşısındaki tutumunun Latin dilindeki ilk sistemli açıklamasını içerir. Rönesans hümanistleri, edebiyatçılara Hıristiyanlığı öğütlediği için Lactantius'u "Hıristiyan Cicero" olarak anmışlardır.

Lactantius, Roma imparatoru Diocletianus tarafından Nikomedeia'da (bugün İzmit) retorik öğretmenliğine atandı. Ama imparator Hıristiyanlara baskı uygulamaya başlayınca yaklaşık 305'te görevinden istifa ederek Batı'ya döndü. Daha sonra yaklaşık 317'de Trier'de İmparator Constantinus'un oğlu Crispus'un özel öğretmenliğini üstlendi.

Lactantius'un yalnızca Hıristiyanlıkla ilgili yazıları günümüze ulaşmıştır. Temel yapıtı *Divinae institutiones*, kutsal metinlerden çok klasik yazarların anlattıklarına dayanıyordu. Putperest kültlerde yanıltıcı batıl inançlar olarak gördüğü düşüncelere karşı çıktı. Hıristiyanlığı, her şeyin yaratıcı kaynağı olan tek bir Yüce Varlık'a duyulan akılcı bir inanç olarak savundu. Temel yapıtını tamamlayıcı nitelikteki Zalimlerin Ölümü Üzerine adlı kitabında, stoacılığın uzak ve kayıtsız Tanrı'sının tersine Hıristiyanlığın Tanrı'sının insanlar arasında adaletsizliği düzeltmek için müdahale edebileceğini ileri sürdü. Roma adaletinin, Latinlerin *aequitas* (hakkaniyet) kavramına değil, Hz. İsa aracılığıyla insanlığı evrensel kardeşlikte birleştiren Hıristiyan ilahi öğretisine dayandırılması durumunda daha da yetkinleşeceğini savundu.

Dini halkın ahlakı olarak değerlendiren sınırlı bir görüşün ötesine geçemeyen Lactantius, Hıristiyan öğretisini yerleştirmekten çok putperest çoktanrıcılığın tutarsızlığını göstermekte başarılı olmuştur.

Lactobacillus, *Lactobacillaceae* familyasından, çomak biçimindeki bakterileri içe-

ren cins. Hayvan yemi, gübre, süt ve süt ürünlerinde bulunur. Cinsin en tipik üyelerinden olan *Lactobacillus delbrueckii* spor oluşturmayan, grampozitif bir bakteridir; uzunluğu 2-9 mikron (1 mikron ya da mikrometre = 10^{-6} metre), eni 0,5-0,8 mikron kadardır. Çeşitli *Lactobacillus* türlerinden yoğurt ve kefir gibi süt ürünlerinin üretiminde maya olarak yararlanılır. *L. lactis*, *L. bulgaricus* ve *L. helveticus* peynir yapımında kullanılan bakterilerden bazılarıdır. *L. bulgaricus* ayrıca peynir suyundan laktik asit üretiminde önemlidir. *Lactobacillus*'lar tıpta antibiyotik tedavisi sırasında dengesi bozulan bağırsak florasının düzeltilmesi amacıyla kullanılır.

Laçin, topraklarının bir bölümü İç Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Karadeniz Bölgesi sınırları içinde kalan ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Eskiden Merkez ilçeye bağlı bir bucak olan Laçin, 9 Mayıs 1990 tarihli ve 3644 sayılı yasayla ilçe yapılmıştır.

Nüfus (1990) ilçe, 12.584; kasaba, 1.570.

Ladakh, Hindistan Yarımadasının kuzeyinde, Cemmu ve Keşmir eyaletine bağlı bölge. Ladakh Dağlarının batı bölümünü, Karakurum Dağlarını ve Indus Irmağının yukarı vadisini içine alır. Yüzölçümü 117.000 km² dolayındadır.

Ladakh, dünyanın en yüksek bölgelerinden biridir. Güneydoğusunda büyük acısu gölleri içeren ve yüksekliği hemen hemen her yerinde yaklaşık 4.100 m olan Rupşu bölgesi yer alır. Rupşu'nun kuzeybatısındaki Zaskar'ın sularını, kuzey doğrultusunda akarak Leh'in aşağısında İndus Irmağıyla birleşen Zaskar Irmağı toplar. Soğuk ve ulaşılması güç bir bölge olan Zaskar'da halk, yılın altı ayında evlerinden dışarı çıkamaz. Halk, ekim yapılamayacak kadar yüksek yörelerde hayvancılıkla, vadi köylerinde ise tarımla geçinir. Srinagar'ın 264 km doğusunda bulunan Leh önemli bir ticaret merkezidir.

Ladakh'ın kuru, sağlık için yararlı bir iklimi vardır. Yıllık ortalama yağış miktarı 825 mm'dir. Bitki örtüsüne yalnızca vadilerde ve öteki korunaklı alanlarda rastlanır. Buralardaki ılgın, karaçalı ve öteki bitkiler, yakacak odun elde etmekte kullanılır. Sedir, kavak, söğüt, elma, dut, kayısı ve ceviz bölgede bulunan öteki ağaçlardır. Tarımsal sulamanın gelişkin olduğu bölgede başlıca tarım ürünleri buğday, arpa, darı, karabuğday, baklagiller ve şalgamdır. Tek imalat ürünü ise yünlü dokumadır.

Hem Hindistan hem de Pakistan'ın üzerinde hak iddia ettiği Ladakh'ın, 1949'daki ateşkes anlaşmasıyla güney kesimi Hindistan'a, geri kalan bölümü ise Pakistan'a verildi. 1960'ların başlarında Çin kuvvetleri, Hindistan'a ait kesimin kuzeydoğusunu ele geçirdikten bir süre sonra kendiliklerinden geri çekildiler.

Ladakh Dağları, Karakurum Dağlarının güneydoğu uzantısı. Pakistan'ın kuzeyindeki Shyok Irmağının ağzından başlayıp Hindistan'ın kuzeyinden geçerek Tibet sınırına kadar 370 km boyunca güneydoğu doğrultusunda uzanır. Doruk çizgisi 6.100 m yüksekliktedir. Dağlar, İndus Irmağının kuzeydoğu kıyısına paralel uzanır. Pakistan'ın kuzeyinde, İndus Irmağının güneydoğusunda bulunan Deosai Dağları bazı coğrafyacılarca Ladakhlar'ın uzantısı kabul edilir.

Ladd, George Trumbull (d. 19 Ocak 1842, Painesville, Ohio - ö. 8 Ağustos 1921, New Haven, Connecticut, ABD), ABD'li felsefeci ve psikolog. Yazdığı ders kitaplarıyla ABD'de deneysel psikolojinin kurulmasında etkili olmuştur. Psikolojinin bilimsel temellere oturtulması gerektiğini, ama asıl işlevinin felsefeye ek bilgi sağlamak olduğunu ileri sürmüştür.

Papazlık eğitiminin ardından sekiz yıl Milwaukee'deki Kongregasyon Kilisesi'nde papazlık yaptı. Daha sonra Brunswick'teki Bowdoin College'da psikoloji, mantık ve metafiziği tek bir alan olarak ele alan zihin felsefesi ile ahlak felsefesi dersleri verdi (1879-81). Burada sinir sistemiyle zihinsel fenomenler arasındaki ilişkiyi incelemeye başladı ve ABD'deki ilk deneysel psikoloji araştırmasına girişti. 1881-1905 arasında profesörlük yaptığı Yale Üniversitesi'nde ABD'nin ilk deneysel psikoloji laboratuvarını kurdu. Zamanının önemli bölümünü ise *Elements of Physiological Psychology* (1887; Fizyolojik Psikolojinin Öğeleri) adlı elkitabını yazmaya ayırdı. Konusunda ilk

Ladd
Archives of the History of American Psychology
The University of Akron, Ohio

İngilizce çalışma olan yapıt, nörofizyolojiye verdiği önem nedeniyle uzun süre bir başvuru kitabı olarak kullanıldı. İnsanı bilinçli olarak sorun çözen ve kendini çevresine uyarlayan zihne sahip bir canlı olarak değerlendiren *Psychology, Descriptive and Explanatory* (1894; Betimleyici ve Açıklayıcı Psikoloji) adlı geniş kapsamlı yapıtı ise işlevsel psikolojiye kuramsal bir çerçeve kazandırması açısından önem taşır. Ladd psikoloji konusundaki çeşitli yapıtlarının yanı sıra felsefe ve din üzerine de yazdı.

Ladd-Franklin, Christine, eö LADD (d. 1 Aralık 1847, Windsor, Connecticut - ö. 5 Mart 1930, New York kenti, ABD), renk görme kuramına katkılarıyla tanınan ABD'li mantıkçı ve bilgin.

1869'da New York'taki Poughkeepsie'de Vassar College'ı bitirdikten sonra, Baltimore'da Johns Hopkins Üniversitesi'nde matematik öğrenimi gördü. Burslu olmasına (1879-82) ve doktorası için gerekli bütün çalışmaları tamamlamasına karşın, mezun olduğu tarihte üniversitenin kadın doktora adayı kabul etmemesi nedeniyle 1926'ya değin doktor unvanını alamadı. 1904-09 arasında Johns Hopkins Üniversitesi'nde, 1910-30 arasında Columbia Üniversitesi'nde mantık ve felsefe dersleri verdi.

Çalışmalarını Almanya'da sürdürdüğü 1891-92 yıllarında kendi adıyla anılan görme kuramını geliştirdi ve evrim sürecinde görme duyusunun gitgide daha çok rengi ayırt edecek biçimde geliştiğini vurguladı. Ayrıca görme sisteminin fotokimyasal bir modelle betimlenebileceğini öne sürdü. Hermann von Helmholtz ve Ewald Hering'in görüşlerine karşı çıkan bu kuramı geniş bilim çevrelerinde benimsendi. Ladd-Franklin daha önce de simgesel mantıkla ilgili çalışmaları sırasında tümdengelimin sınanmasını kolaylaştıran terstasımdan yararlanarak her türlü tasımı bir "tutarsız üçlü"ye indirgedi.

Ladd-Franklin'in başlıca yapıtları arasında "The Algebra of Logic" (1883; Mantık Cebiri), "The Nature of Color Sensation" (1925; Renk Duyumunun Doğası), *Colour and Colour Theories* (1929; Renk ve Renk Kuramları) sayılabilir.

laden, ladengiller (*Cistaceae*) familyasının, *Cistus* cinsini oluşturan 17 çalı türünün ortak adı. Anayurdu Akdeniz bölgesi olan bu bitkiler özellikle kaya bahçelerinde çok eskiden beri süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Karşılıklı olarak dizilen tüylü ve saplı yaprakları kışın dökülmez. Dalların üzerinde tek tek açan beyaz, pembe ya da pembemsi mor renkli çiçekleri ve kapsül yapısında meyveleri vardır.

Yaklaşık 1 m'ye kadar boylanabilen *Cistus creticus* sık dallı bodur bir çalıdır. Ters yumurta biçimli, tüylü yapraklar ile 4-5 cm çapında, pembemsi mor renkli çiçekler taşır. Taçyaprakların dibi sarı lekelidir. Bu tür ile kırmızı lekeli, beyaz çiçekleri olan *C. ladanifer*'in sürgün ve yapraklarından parfümeri sanayisinde kullanılan bir reçine elde edilir. Ortalama 60 cm yüksekliğindeki *C. parviflorus*'un 2-3 cm çapında küçük pembe çiçekleri vardır. Kimi zaman yüksekliği 2 m'ye varan *C. albidus* leylak renkli çiçekler taşır. *C. palhinhae* ve *C. salviifolius* gibi beyaz çiçekli bir tür olan *C. laurifolius*'un yaprakları yerel olarak yün boyamakta kullanılır.

Türkiye'de yetişen laden türleri *C. creticus*, *C. parviflorus*, *C. salviifolius*, *C. laurifolius*, *C. monspeliensis*'tir.

lades, kümes hayvanlarının göğsündeki iki köprücük kemiğinin alt uçlarının birleşmesiyle oluşmuş "V" biçimli kemik parçasıyla oynanan aldatmaca oyunu. Aralarında bahis olarak bir armağan kararlaştıran iki kişinin iki ucundan serçe parmaklarıyla tuttukları lades kemiğini kırarak ikiye ayırmasıyla başlar. Bundan sonra oyuncuların birbirlerinden herhangi bir şey alırken "aklımda" demesi gerekir. Lades tutuştuğu kişiden "aklımda" demeden herhangi bir şey alan oyuncu, karşısındakinin "lades" demesiyle oyunu kaybeder. Lades tutuşulurken yörelere göre değişen karşılıklı bazı tekerlemeler söylenir. Bunların en yaygını "Ladesin lades olsun mu? Olsun. Vermeyen gâvur olsun mu? Olsun" biçimindedir.

Ladies' Home Journal, ABD'de yayımlanan aylık dergi. Ülkenin en eski dergilerinden biridir ve kadın dergilerine uzun süre öncülük etmiştir. Cyrus H. K. Curtis'in yayımladığı *The Tribune and Farmer*'ın (1879-85) kadın eki olarak 1883'te çıkarılmaya başladı. Curtis'in karısı Louisa Knapp'in yönetiminde yayımlanan *Journal*, 1884'te bağımsız bir dergi oldu. Dindar ve tutucu bir politika izleyen ve duygusal edebi metinlere yer veren derginin tirajı 20 bin dolayındaydı. Curtis, yeni bir "abone kulübü" uygulaması ve geniş bir reklam kampanyası ile tirajı 100 binin üzerine çıkarmayı başardı. 1889'da Edward W. Bok derginin yayın yönetmeni oldu. Bok'un yönetiminde dergi, Avrupa ve ABD'den birçok büyük yazarı kendine çekti. 20. yüzyılın başlarında derginin tirajı, ABD'de yayımlanan bütün öteki dergilerin tirajını aşmıştı. Toplumsal sorunlara ilgi duymasıyla da tanınan *Journal*, okurların aldatılmasını önlemek amacıyla, yayımlanacak reklamları bazı kurallara bağladı. Örneğin reçetesiz satılan ilaçların reklamını yayımlamayı reddetti. Bu ürünlere karşı başlattığı kampanya ile 1938'de Federal Gıda, İlaç ve Kozmetik Yasası'nın çıkarılmasında rol oynadı. İç mimari, güzel sanatlar gibi konularda da yazılar yayımlayan dergi, "How America Lives" (Ameri-

kan Yaşamı) başlıklı köşesiyle büyük ilgi uyandırdı. ABD'deki kadın dergileri arasında uzun süre başı çekmesine ve öteki dergilerce taklit edilmesine karşın, 20. yüzyılın ikinci yarısında, daha eski bir yayın olan rakibi *McCall's*'un (1870) gerisinde kaldı.

Lâdik, Karadeniz Bölgesi'nde, Samsun iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 558 km² olan Lâdik ilçesi doğu ve güneyde Amasya ili, batı ve kuzeybatıda Havza, kuzeyde de Kavak ilçeleriyle çevrilidir.

Samsun ilinin güney kesiminde yer alan ilçe topraklarının kuzey ve doğusunu Canik Dağlarının batı uzantıları, güneyini ise dorukları ilçe sınırları dışında kalan Karaömer Dağı ile Amasya Akdağı'nın kuzey uzantıları engebelendirir. Birbirine koşut uzanan bu dağlar arasında tektonik kökenli bir çöküntü alanı bulunur. Bu çöküntü alanının en çukur kesiminde Lâdik Gölü(*) yer alır. İlçe topraklarının sularını bu gölden çıkan ve ilçe sınırları dışında Yeşilırmak'a katılan Tersakan Çayı toplar.

İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler şeker pancarı, buğday, arpa ve mısırdır. Az miktarda baklagiller, ayçiçeği, elma ve şeftali yetiştirilen ilçede hayvancılık da yapılır. Şeker pancarı üreticiliğine bağlı olarak sığırcılık gelişmektedir. İlçede bir yapay tohumlama istasyonu ve bir boğa deposu vardır. Bol miktarda turna ve alabalığın yaşadığı Lâdik Gölünde tatlı su balıkçılığı yapılır. İlçede halı ve kilim dokumacılığı yaygındır. Şifalı madensularıyla ünlü olan ilçedeki Lâdik Kaplıcası'ndan çıkan madensularının sıcaklığı 36°C'dir.

Lâdik Ovasında bulunan höyüklerde yapılan araştırmalar, ilçe alanındaki ilk yerleşmelerin Tunç Çağında (İÖ 3500-1000) kurulduğunu gösterir. İÖ 3. yüzyılda Ilgaz Dağı yöresinde kurulan Pontus Krallığı'nın sınırları içinde kalan Lâdik yöresinde, öteki Laodikeia'lardan ayırmak için Laodikeia Pontika adıyla anılan antik bir kent vardı. Kent, Pontus Krallığı'nın yıkılmasından sonra Roma, 395'ten sonra da Bizans yönetimine girdi. Bir süre Kubadoğulları tarafından yönetildi, 1418'de Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında Sivas vilayetinin Amasya sancağına bağlı bir kaza merkeziydi. Bu dönemde de Anadolu'daki öteki Lâdik'lerle karışmaması için Amasya Lâdiki adıyla anılıyordu.

İlçenin orta kesiminde kurulmuş olan kasaba, küçük bir yerleşmedir. Lâdik, il merkezi Samsun'a 77 km, Sivas-Samsun demiryolu üzerindeki İstasyona da 16 km uzaklıktadır. İlçedeki başlıca tarihsel yapılar kasabadaki saat kulesi ile Lâdik Gölü kıyısındaki İkizari Kalesi ve bir saray kalıntısıdır.

Lâdik Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 26.697; kasaba, 8.061.

Lâdik Beyliği *bak.* İnançoğulları

Lâdik depremi, Samsun'un Lâdik ilçesi yakınlarında 26 Kasım 1943'te oluşan şiddetli yer sarsıntısı. Dışmerkezi 41° 05' kuzey enlemi, 33° 72' doğu boylamı olan depremin şiddeti Richter ölçeğine göre 7,6'dır. Deprem geniş bir alanı etkilemiş ve doğuda Taşova'dan, batıda Ilgaz'a kadar uzanan kasaba ve köylerde hissedilmiştir. Bölgede büyük hasara ve can kaybına yol açan depremde 2.824 kişi yaşamını kaybetmiş, 5 bin kişi yaralanmış ve konutların yüzde 75'ini oluşturan 40 bin bina yıkılmıştır.

Depremin oluştuğu bölge, birinci derece deprem bölgesi olan Kuzey Anadolu Kırık Kuşağındaki Lâdik çöküntü ovasının güney kenarındadır.

Deprem sonucunda, doğuda Destek Boğazından başlayarak batıda Filyos Çayının keskin bir dönüş yaptığı yere kadar uzanan 280 km boyunca yeni bir kırık oluşmuştur. Kırık boyunca 90-100 cm'lik bir hareket oluşmuş ve kuzey blok güneye göre alçalmıştır.

Bölgede 27 Kasım 1943'te birincisi Richter ölçeğine göre 4,7, ikincisi 5 şiddetinde iki deprem ve 15 Temmuz 1975'te de Richter ölçeğine göre 4,6 şiddetinde başka bir deprem olmuştur.

Lâdik Gölü, Karadeniz Bölgesi'nde, Orta Karadeniz Bölümü'nün iç kesiminde göl. Lâdik kasabasının yaklaşık 10 km kadar doğusundaki göl, deniz düzeyinden 890 m yüksekliktedir. Kuzey Anadolu Kırık Kuşağı(*) üstünde yer alan, Kelkit Irmağının aşağı kesimiyle aynı doğrultuda bulunan ve Lâdik Ovası adıyla anılan tektonik kökenli çöküntü alanının en çukur yerinde oluşmuştur. Bu nedenle tektonik kökenli göller kategorisine girmekle birlikte, tektonik kökenli çukur alanın önünü kapatarak gölün oluşmasına yol açan doğal set nedeniyle doğal set gölü olarak da sınıflandırılabilir. Gölün yer aldığı çöküntü alanının kuzeyini Canik Dağları, güneyini ise Karaömer Dağı kuşatır. Güneybatıda ise Amasya Akdağı'nın uzantıları çukurluğun kenarına kadar uzanır.

Lâdik Gölünün suları ilkbaharda kabarır ve geniş alanları kaplar. Genellikle 2,2 km² kadar bir alan kaplayan göl yüzeyi, taşkınlar sırasında 5 km²'yi bulur. Gölün çevresi bataklıklarla kaplıdır. Lâdik Gölünün fazla suları, gölün kuzeyinden çıkan bir gideğenle Yeşilırmak'ın kolu olan Tersakan Çayına ulaşır. Dışa akışı olması nedeniyle suyu tatlı olan gölde bol miktarda balık yaşar.

Lâdik Gölü, suları Tersakan Çayı tarafından boşaltılmaya başlamadan önce, Lâdik Ovasındaki çöküntü alanının daha geniş bir kesimini kaplıyordu.

Lâdik Gölünün güney kenarından Erbaa-Taşova-Lâdik-Samsun karayolu geçer. Göl kıyısındaki sazlıklar, sepet ve hasır yapımında kullanılmak üzere, Lâdik kasabasında değerlendirilir.

Lâdik halısı, Konya'nın Lâdik kasabası ve çevresinde yapılan, genellikle seccade türünde el dokuması döşeme yaygısı. Lâdik seccadelerinde ya kemeri basamaklı tek bir mihrap ya da ortadaki daha geniş olmak üzere üç tane mihrap bulunur. Mihrabın üstündeki âyetlik ya da altındaki tabanlık denen dikdörtgen bölümlerde turuncu bir kuşaktan çıkan çiçek sapı desenleri yer alır.

Üstünde 18. yüzyıl sonuna denk gelen Hicri tarih dokunmuş birkaç örnek varsa da, Lâdik halılarının çoğu 19. yüzyılda yapılmıştır. 16. yüzyıl Osmanlı saray halılarının desenlerinden türemiş sütun örgesinin yer aldığı bütün seccadelere, nerede dokunmuş olursa olsun, sütunlu Lâdik denir. Bu halılarda, kemerleri ince sütunçelere oturan üç tane mihrap bulunur. Avrupa'da da birçok sütunlu Lâdik halısı vardır. Bunlar 17. ve 18. yüzyıllarda Balkanlar'da üretilmiş olmalıdır. Konya yöresinde daha yakın tarihlerde dokunmuş çarpıcı renkli, ama çok özenli olmayan Lâdik halıları vardır.

İstanbul'daki Şehzade Camisi'nden getirilmiş bir Lâdik halısı, 18. yy; Türk İslam Eserleri Müzesi, İstanbul
İsa Çalık

ladin, çamgiller (*Pinaceae*) familyasının *Picea* cinsini oluşturan, 40 kadar iğne yapraklı ağaç türünün ortak adı. Kışın yapraklarını dökmeyen bu ağaçların anayurdu Kuzey Yarıküre'nin soğuk ve ılıman bölgeleridir. Ladinlerin tacı genellikle piramitsi, dalları çevrel dizilişlidir. Gövdeleri ince, pulsu ve çatlaklı kabukla örtülüdür. Uzun

Kara ladin (*Picea mariana*)
Grant Heilman-EB Inc

sürgünlere sarmal olarak dizilmiş iğnemsi yapraklar, döküldüklerinde sürgün üzerinde törpü gibi bir çıkıntı bırakır. Yapraklar genellikle dört köşeli, bazılarında ise yassıdır. Olgunlaştığında açılmayan, başka bir deyişle pulları dökülmeyen silindir ya da yumurta biçimli kozalakları vardır. İnşaatlarda ve mobilyacılıkta kullanılan odunundan ayrıca müzik aleti, sandal, fıçı ve kâğıt yapımında yararlanılır.

Avrupa'da çok geniş bir coğrafi yayılışı olan Avrupa ladini (*Picea abies*) önemli bir kereste ve süs ağacıdır. Ortalama 40-50 m yüksekliğe ve 2 m'lik bir çapa ulaşabilen bu ağaç bin yıl kadar yaşayabilmektedir. Kuraklığa ve zehirli gazlara karşı çok duyarlıdır. Kafkasya ve Anadolu'nun en önemli ağaç türlerinden olan Doğu ladini (*P. orientalis*) sınırlı bir yayılış gösterir. Yaklaşık 30-40 m'ye kadar büyüyebilen bu ağaç bilinen ladin türleri içinde en kısa yapraklısıdır. Yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilir. Avrupa ladinine yakın benzerliği nedeniyle bazı uzmanlarca ayrı bir tür değil, çeşit olarak kabul edilen Sibirya ladini (*P. obovata*) hafif sarkık dallı bir ağaçtır. İskandinavya'nın kuzeydoğusundan başlayıp doğuya doğru yayılarak Sibirya ve Kuzey Asya

üzerinden Mançurya ve Kamçatka'ya uzanır. Yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilen Himalaya ladini (*P. smithiana*) anayurdu olan Himalayalar'da 2.000 ile 3.000 m arasındaki yüksekliklerde bulunur. Yaklaşık 50 m'ye kadar boylanabilen düzgün gövdeli bir ağaçtır. Anayurdu Balkanlar olan Balkan ladini (*P. omorica*) sivri piramit biçimindeki tacıyla serviyi andıran bir türdür. Zehirli gazlara karşı çok duyarlı olmadığı için özellikle sanayi bölgelerinde yetiştirilebilmektedir. Kuzey Amerika kökenli ladin türleri arasında en iyi bilinenler kara ladin (*P. mariana*), ak ladin (*P. glauca*) ve mavi ladindir (*P. pungens*). Kara ve ak ladin önemli bir kâğıt kaynağıdır; mavi ladin ise gümüşsü mavi renkli yapraklarından ve güzel biçiminden ötürü bütün ladinler içinde süs bitkisi olarak en değerli olanıdır; yaygın biçimde maviçam adıyla tanınan bu türün parkçılıkta değerli pek çok çeşidi vardır.

Türkiye'de, kendiliğinden yetişen tek ladin türü Doğu ladinidir; Anadolu'nun kuzeydoğusunda saf ve karışık ormanlar oluşturan bu ağaçlar genellikle 1.200 ile 2.000-2.400 m'ler arasında denize bakan yamaçlarda yetişir (saf toplam alan 135 bin ha).

Ladiniyen Kat, Triyas Döneminde (y. 225-190 milyon yıl önce) oluşan deniz kayaçlarının dünyanın her yerinde rastlanan standart bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Anisiyen Katın üstünde ve Karniyen Katın altında yer alan Ladiniyen Kat, Orta Triyas Dizisinin en üst katıdır. Ayrı bir kat olarak ilk kez Alpler'in Akdeniz bölümünde saptanmıştır. Ladiniyen kayaçlar, derin deniz ortamında çökelen şeyllerden, kireçtaşlarından ve dolomitlerden oluşur. Kattaki kireçtaşları, özgün kafadanayaklı fosilleri içerir.

Ladino dili, YAHUDİ İSPANYOLCASI ya da SEFARDİ DİLİ olarak da bilinir, Balkanlar, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Yunanistan ve Türkiye'deki Sefardi Yahudilerinin konuştuğu Roman dili. Bu bölgelerin çoğunda ortadan kalkmak üzeredir. Kastilya İspanyolcasının İbraniceden öğeler almış çok eski bir biçimi olan Ladino İspanya'da ortaya çıkmış, Yahudilerin 1492'de İspanya'dan sürülmesiyle birlikte bugün konuşulduğu bölgelere yayılmıştır.

Ladino, çağdaş İspanyolcada artık görülmeyen birçok sözcük ve dilbilgisi öğesini korur. Ses sistemi de çağdaş İspanyolcaya oranla çok az değişim geçirmiştir. Örneğin, İspanyolcadaki *h* (okunmaz) yerine Ladinoda hâlâ *f* ve *g* sesleri kullanılır; örneğin İspanyolca *hijo* ("çocuk") ve *hablar* ("konuşmak") sözcüklerinin Ladino dilindeki karşılıkları *fijo* ve *fablar*. İspanyolcadaki *ahora*'nın ("şimdi") Ladino dilindeki karşılığı ise *agora*'dır. Genellikle İbrani harfleriyle yazılan Ladinonun birçok çeviri yapıtı da içeren kendine özgü bir edebiyatı vardır.

Ladinolar, çoğunluğunu İspanyol kökenlilerin oluşturduğu Avrupalılaşmış Orta Amerikalılar. Bazı bölgesel farklılıklara karşın, İspanyol kökenli olmalarından ve İspanyolca konuşmalarından kaynaklanan kültürel benzerlikler taşırlar. Kentlerde yaşayan Ladinoların yanı sıra tarım işçisi ve köylü Ladinolar da vardır. Fiziksel görünümleriyle Orta Amerika Yerlilerinden her zaman ayırt edilemeyen Ladinolar, yalnızca İspanyolca konuşmaları, Batılı giysileri ve Ladino topluluğu içinde bulunmalarıyla tanınabilirler.

Kırsal kesimdeki Ladinolar genellikle Yerli komşuları gibi geçimlik tarımla uğraşırlar. Ama ticari ürünlere ve yerel pazar ekonomisine daha açıktırlar. Çelik saban, sulama kanalları ve gübreleme gibi ileri tarım araç ve yöntemlerini daha çok kullanmalarıyla da Yerlilerden ayrılırlar. Birçok Ladino, yanında mevsimlik işçi olarak birkaç Yerli ya da topraksız köylü çalıştırır. Küçük kasabalarda oturan Ladinolar, genellikle, tarımsal etkinliklerin yanı sıra küçük çaplı ticaretle de uğraşırlar.

Ladipo, Duro (d. 18 Aralık 1931, Ilobu - ö. 11 Mart 1978, Osogbo, Nijerya), Nijeryalı oyun yazarı. Yerel çalgılar eşliğindeki geleneksel ezgilerle dinsel ayinlerde okunan şiirleri bir araya getiren, Yoruba tarihine dayalı yenilikçi halk operalarıyla tanınır.

1961'de Osogbo'daki bir kilise okulunda öğretmenlik yaptığı sırada bestelediği bir Noel kantatında yerel *bàtá* davullarını kullanarak kilisenin büyük tepkisini topladı. Bunun üzerine, müzik çalışmalarını dindışı kanallardan sürdürmek zorunda kaldı. 1962'de Mbari Mbayọ Kulübü'nü kurdu. Kulübün açılışında, yeni kurduğu Duro Ladipọ adlı tiyatro topluluğu ilk operası *Ọba M'Ọrọ̀*'yu (Hayalet Avcısı Kral) sahneye koydu. 1963'te, kulübün kuruluşunun birinci yıldönümünde *Ọba Kò So*'nun (Kral Asılmadı) galası yapıldı, ertesi yıl da *Ọbá W'Ajà* (Kral Öldü) sahnelendi. Bu oyunların hepsi de konularını Yorubaların kurduğu Ọyọ İmparatorluğu'nun tarihinden alıyordu.

Ladipọ'nun yapıtlarından önce yazılmış Yoruba operaları, daha çok Kitabı Mukaddes'e ya da halk öykülerine dayanan ahlaki yapıtlardı. Kilise ilahilerini andıran koro parçalarına, yerel danslara ve bakır üfleme çalgılarla çalınan halk müziğine yer veriyorlardı. Ladipọ, güvenilir kültürel ve tarihsel belgeler ortaya koyabilmek amacıyla, operalarında Yoruba kültürüne olabildiğince bağlı kalmaya büyük özen gösterdi. Daha ağırbaşlı bir anlatım ve daha dramatik bir etki yaratmak amacıyla da geleneksel dansları ve genellikle operaların başında ve sonunda yer alan, erkek sesi için yazılmış çoklu vokal parçalarını kullanmadı. En başarılı yapıtı olan *Ọba Kò So*, 1963'te Nijerya hükümetince övgüye değer bulundu. Ayrıca Avrupa ve ABD'de de büyük ilgiyle karşılandı.

Ladislao (d. 11 Şubat 1377 - ö. 6 Ağustos 1414, Napoli), 1386-1414 arasında Napoli kralı, 1406-14 arasında Taranto prensi. 1390'dan sonra Macaristan tahtı üzerinde hak iddia etmiştir. Siyaset ve askerlikteki ustalığıyla İtalya'daki iktidar mücadelelerinden yararlanarak krallığını genişletmiş, gücünü artırmıştır.

Babası III. Carlo'nun ölümü üzerine 1386'da annesi Dıraçlı Margherita'nın naipliği altında dokuz yaşında tahta çıktı. 1387'de, taht üzerinde hak iddia eden Anjou'lu II. Luigi (Louis) tarafından Napoli'den uzaklaştırıldı. Ama kendine karşı olan Napolili baronlara boyun eğdirdikten sonra artık Fransa'nın desteğini yitirmiş olan Luigi'yi 1399'da Napoli'den sürdü. Babasının Macaristan'la ilgili tasarılarını gerçekleştirmek amacıyla Dalmaçya'ya bir sefer düzenledi. Çok küçük bir bölgeyi denetimi altına almasına karşın Ağustos 1404'te Zara'da (bugün Zadar) kendisini Macaristan kralı ilan etti. Ardından Napoli'ye dönerek, başkaldıran baronları bir kez daha sindirdi. Papa IX. Bonifatius'un 1404'te ölmesi üzerine, Louis'nin müttefiki olan karşı-papa XIII. Benedictus'a karşı yeni papa VII. Innocentius'u destekledi. Roma'yı ele geçirdikten sonra, Innocentius tarafından kilisenin koruyucusu ve Campagna ile Marittima'nın yöneticisi ilan edildi. Güçlü düşmanı Taranto prensi Raimondo del Balzo-Orsini'nin ölümünden sonra, onun karısı Marie d'Enghien ile evlenerek Taranto prensliğini elde etti.

Innocentius'tan sonra papa olan XII. Gregorius (1406), Büyük Bölünme'ye (*Skhisma*) son vermek amacıyla XIII. Benedictus ile uzlaşmayı kabul edince Ladislao Roma, Lazio (Latium) ve Umbria'yı (1408 ilkbaharı) işgal etti; ayrıca Piza Konsili'nin (1409) her iki papayı da görevden alma kararını engellemeye çalıştı. Ama konsil 1409'da Gregorius ve Benedictus'u görevden alarak V. Alexander'i papa seçti. Ladislao, Gregorius'u desteklemeyi sürdürürken, Alexander'ın ölümü üzerine yerine geçen karşı-papa XXIII. Johannes, 1411'de Anjou'lu II. Luigi'yi Napoli kralı ilan etti. Roccasecca'da Luigi'nin kuvvetleri karşısında yenilgiye uğrayan Ladislao, kısa sürede ordusunu yeniden toparladı. Floransa ile barış yaptı ve *condottiere*(*) Muzio Attendolo Sforza'nın yardımını sağladı. Papa Johannes son derece güçlü bir konuma ulaşmış olan Ladislao'ya, Gregorius'u reddetmesine karşılık para ve toprak bağışlamaya karar verdi.

Macar tahtında hak iddia eden yeni Alman kralı Sigismund ile Papa Johannes'in anlaşmasından çekinen Ladislao, Haziran 1413'te Roma'yı işgal edip yağmaladı. Johannes'in Sigismund ile birleşmesini engellemek için Bologna'ya kadar ilerledi. Floransa ve Siena ile barış yaptıktan sonra hastalanınca Napoli'ye geri götürüldü ve orada öldü.

Ladislav Pohrobek *bak.* Laszlo V

Lado Bölgesi, Orta Afrika'da bölge. Yukarı Nil'in batı yakasında, Albert Gölü kıyısında yer alır. 1894'te Kongo Bağımsız Devleti'nin yönetimine girmiş, 1909'dan sonra İngiltere ve Mısır'ın denetimindeki Sudan'a katılmıştır.

Avrupalılar Lado'ya ilk kez 1841-42 yıllarında, Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'nın (Kavalalı) bölgenin kuzeyine düzenlediği bir keşif seferi sırasında geldiler. Kısa süre sonra Lado, Nil'in doğu yakasındaki Gondokoro ile birlikte Hartum'dan gelen fildişi ve köle tüccarlarının uğrak yeri oldu. İngiliz kâşif Sir Samuel Baker'ın 1864'te Albert Gölünü bulmasından sonra, çeşitli uluslardan köle tüccarları bölgeye akın etti. Mısır Sudanı'nın Lado üzerinde hak iddia etmesine karşın, Baker 1870'te Ekvator valisi olarak Gondokoro'ya gelene değin, köle ticaretini denetim altına almaya yönelik herhangi bir girişim görülmedi. Baker'dan sonraki vali General C. G. Gordon, Bahrü'l-Gazal'ı yönetim açısından bölgeden ayırdı. 1878'de Ekvator bölgesine vali atanan Alman kâşif Mehmed Emin Paşa (Eduard Schitzer), Mehdi ayaklanmaları nedeniyle 1884'te Lado'yu yönetim merkezi yaptı. Ardından daha güneydeki Vadelay'a geçti, ama 1889'da doğu kıyılarına çekilmek zorunda kaldı. Şubat 1894'te İngiltere, Yukarı Nil bölgesi üzerinde hak iddia etti. Aynı yılın mayısında ise, Kongo Devleti'nin hükümdarı olarak Belçika kralı II. Léopold Yukarı Nil'in batısında, Bahrü'l-Gazal ve Faşoda'yı da içine alan geniş bir bölgeyi kiraladı. Ancak Fransa'nın baskısı karşısında Léopold, yalnızca 30° doğu boylamının doğusu ile 5° 30′ kuzey enleminin güneyinde kalan toprakları alabildi. Böylece daha sonra Lado olarak anılacak bölgenin kesin sınırları belirlenmiş oldu.

Fransa'nın 1898'de Faşoda'dan çekilmesinden sonra II. Léopold, İngiltere'den kiraladığı bölgenin tamamı üzerinde yeniden hak iddia etti. Bu iddiasının kabul edilmemesine ve İngiltere ile yapılan yeni bir anlaşma

uyarınca kira sözleşmesinin feshedilmiş olmasına karşın, bölgenin saltanatının bitiminden altı ay sonra İngiltere ve Mısır denetimindeki Sudan'a verilmesi koşulu ile Lado'yu elinde tuttu. Böylece 1909'da Léopold öldükten sonra bölge, 1910'da Sudan'a bağlandı.

Ladoga Gölü, Rusça LADOJSKOYE OZERO, Avrupa'nın en büyük gölü. Rusya'nın Avrupa kesiminde, Petersburg'un (eskiden Leningrad) yaklaşık 40 km doğusunda yer alır. Adaları dışında yüzölçümü 17.678 km²'dir. Uzunluğu 219 km, ortalama genişliği 81,6 km, ortalama derinliği 51 m'dir. En derin yeri ise Vaam Adasının batısında 251 m'dir.

Buzul hareketleriyle oluşmuş bir çöküntüyü dolduran gölün taban alanı 258.900 km²'dir. Çoğunlukla yüksek ve sarp olan kuzey kıyıları, buzlarla kaplı, fiyort benzeri derin girintilerle yarılmıştır. Bu kesimde, çoğu ormanlık olan, kıyıları yarlı çok sayıda ada bulunur. Güney kıyıları ise alçak ve daha az girintili çıkıntılıdır; birçok kumluk ya da kayalık plajın bulunduğu bu kıyılarda söğüt ve kızılağaç toplulukları yer alır. Bazı yerlerde çam ağaçlarıyla kaplı eski kıyı setleri vardır. Ladoga Gölü havzasında, 50 bin dolayında göl ve uzunluğu 9,5 km'yi aşan 3.500 ırmak bulunur. En büyük akarsular, güneyden gelen Volhov, güneydoğudan gelen Svir ve batıdan gelen Vuoksa'dır.

Gölde ayrıca 660 dolayında ada bulunur; her biri 1 hektardan daha büyük olan bu adaların toplam yüzölçümü 457,6 km²'dir. Riyekkalan-Sari, Mantsinsari, Kilpola, Tulolansari ve Valaam, en büyük adalardır.

Ladoga Gölü bölgesinde iklim fazla soğuk değildir. Yıllık ortalama yağış miktarı 610 mm'dir. Gölün suları en yüksek düzeyine haziran ve temmuzda ulaşır; aralık ve ocakta ise en düşük düzeye iner. Sulardaki yıllık ortalama yükselme yaklaşık 79 cm, en fazla yıllık mutlak değişme ise 299 cm'dir. Su düzeyinde geçici, ama bazen çok büyük değişiklikler görülebilir.

Su sıcaklığı, derin orta kesim ile sığ kıyı bölgeleri arasında farklılık gösterir. Korunaklı kıyı bölgeleri ile küçük girintiler aralık ayı başlarında donarken, dış etkilere açık orta kesim ocak ya da şubat aylarında donar. Ortalama buz kalınlığı 51-58 cm'dir. Gölün orta kesiminde buzlar mart sonlarında ya da nisan başlarında çözülür; kuzey kesimde ise mayıs başlarına değin don devam eder.

Bir tatlı su gölü olan Ladoga'nın suları, kahverengiye çalan sarı renktedir. Ortalama mineralleşme yaklaşık milyonda 56 oranında kalsiyum karbonattır. Gölde bol miktarda balık bulunur; en çok avlananlar sombalığı, iki alabalık türü, turnabalığı, sudak, tatlı su levreği ve çamçaktır. Ulaştırma ve balıkçılık Ladoga Gölünün ticari önem taşıyan başlıca kullanım alanlarıdır. Volga-Baltık Suyoluna bağlı Beyaz Deniz-Baltık Kanalı sisteminin içinde yer alan gölden, bu yollarla, Rusya'nın çeşitli bölgelerine, Finlandiya, Almanya ve öteki ülkelere, aktarma yapmaya gerek kalmaksızın yük taşınabilmektedir.

II. Dünya Savaşı sırasında, Eylül 1941'den Mart 1943'e değin Alman kuşatmasında kalan Leningrad ile ülkenin öteki bölgeleri arasında, Ladoga Gölü aracılığıyla ulaşım sağlanabildi. Yiyecek ve askeri malzeme gölün suları ve buzları üzerinden Leningrad'a ulaştırılıyor; hastalarla yaralılar da aynı yoldan kentten dışarı taşınıyordu.

Ladoga kıyısındaki başlıca kentler Priozyorsk, Petrokrepost ve Sortavala'dır.

lady, İngiltere'de, düşeslerin altında yer alan soylu kadınlara ve baronetlerle şövalyelerin eşlerine verilen genel unvan. Günlük konuşmalarda markiz, kontes ya da vikonteslere çoğunlukla *lady* diye hitap edilir. Soyluluk unvanının belirli bir bölgenin adıyla birlikte kullanıldığı durumlarda, örneğin "A. markizi" yerine "Lady A." denir. Dük, marki ya da kont kızlarının ad ve soyadlarının önüne de nezaket gereği *lady* unvanı eklenir (örn. Lady Jane Grey).

"The Lady A." ifadesi yalnızca soyluların eşleri için kullanılır; baronet ve şövalyelerin eşlerine ise yalnızca "Lady" unvanıyla hitap edilir. *Ayrıca bak.* lord.

Lady Lever Sanat Galerisi *bak.* Lever Sanat Galerisi

Laelia, salepgiller (*Orchidaceae*) familyasından, gösterişli çiçekler taşıyan 75 kadar türün oluşturduğu cins. Bu cinsin birçok türü başta *Cattleya* olmak üzere öbür orkide

Laelia
Joyce R. Wilson

türleriyle çaprazlanarak çiçekçilikte değerli melezler türetilmiştir.

Tümü epifit bitki olan, yani yalnızca destek sağlamak amacıyla başka bitkilerin üzerinde yaşayan bu türlerin havanın neminden yararlanmak için geliştirdikleri hava kökleri ve uzun, oval ya da yuvarlak biçimli yalancısoğanları (şişkin gövdeleri) vardır.

Laelius Sapiens Gaius (GENÇ) (ö. İÖ 2. yy), Romalı asker, politikacı ve hatip. Cicero'nun *De senectute* (*İhtiyarlık*, 1951, 1963), *Laelius* olarak da bilinen *De amicitia* (*Dostluk*, 1947, 1963) ve *De republica* (İÖ 54-52; Cumhuriyet Üzerine) adlı yapıtlarındaki hatiplerden biridir.

İÖ 147'de, yakın dostu Scipio Aemilianus'un yanında Kartaca kuşatmasına katıldı ve kentteki askeri limanın ele geçirilmesinde rol oynadı. İki yıl sonra İspanya'da *praetor* (yüksek yönetici), İÖ 140'ta ise konsül oldu. Tiberius Sempronius Gracchus'un (İÖ 133'te *tribunus*) toprak reformlarını destekleyenlerin yargılanmasını sağladı. İÖ 131'de Gaius Papirius Carbo'nun, *tribunus*'ların yeniden seçilebilmesini öngören yasa tasarısına karşı çıktı. Cicero'nun kitaplarında, Roma'daki güçlü Scipio ailesinin çevresindeki yüksek kültür ortamında yaşamış bir şair ve Roma ile Yunan yaşamlarının en iyi yönlerini kaynaştırmaya çalışmış bir filozof olarak anılır.

Laënnec, René-Théophile-Hyacinthe (d. 17 Şubat 1781, Quimper - ö. 13 Ağustos 1826, Kerlouanec, Fransa), stetoskopu bulan Fransız hekim. Göğüs hastalıkları bilim dalının kurucusu olarak kabul edilir.

Hastanın göğsüne dayadığı yaklaşık 30 cm uzunluğunda tahta bir boruyla çeşitli akciğer ve kalp seslerini dinlemeyi başardı. Üç yıl boyunca hastalarda duyduğu farklı göğüs seslerini araştırdı ve bu seslerle otopside saptadığı hastalıklar arasında bağlantı kurdu. Kullandığı yöntemi ve bulgularını *De l'auscultation médiate* (1819; Dolaylı Dinleme Üzerine) adlı klasik yapıtında tanımladı. Solunum ve kalp hastalıkları alanında önemli katkılarda bulundu. 1822'de Collège de France'ta profesörlüğe atandı. Ayrıca 1823'te Paris'teki Charité Hastanesi'nde hocası Jean-Nicolas Corvisart'ın ardından hekim oldu. Türkçede 1963'te yayımlanmış *Tabii Bir Buluşun Hikâyesi* adlı bir yapıtı vardır.

Laetare Pazarı, Batı kiliselerinde Büyük Perhiz'in dördüncü pazarı. Adını, ayının başında okunan ilahinin ilk sözcüğü olan *laetari*'den (mutlu ol) alır. Ortaçağda İngiltere'de bu gün için özel meyveli kekler hazırlanırdı.

Laetolil kalıntıları, 1974-75'te Tanzanya'nın kuzeyindeki Serengeti Ovasının güneyinde, Olduvai Boğazından 40 km kadar uzaklıkta Mary Leakey ve çalışma arkadaşları tarafından bulunan insangillere ait fosiller. 1938'de buranın yakınlarında L. Kohl-Larsen de bazı fosiller bulmuştu. Leakey ve birlikte çalıştığı arkadaşlarının ortaya çıkardığı 13 çene kemiği parçası Afrika'da bulunan en eski insangil fosilleri arasındadır ve yaklaşık 3.590.000 yıl öncesinden kalmıştır.

Laetolil kalıntıları 1973'te D. C. Johanson'un Etiyopya'da bulduğu *Australopithecus afarensis* türüne aittir. Bu türden yaratıkların oluşturduğu bir ailenin ayak izleri ise *A. afarensis*'in büyük ölçüde ağaçlarda yaşadığını göstermektedir.

Laetus, Julius Pomponius, İtalyanca GIULIO POMPONIO LETO (d. 1428, Diano, Napoli Krallığı - ö. 1497, Roma), İtalyan hümanist ve Academia Romana (Roma Akademisi) adlı yarı gizli derneğin kurucusu.

Laetus, daha gençliğinde yaşamını eski kültürlerin araştırılmasına adamaya karar verdi. 1450 dolayında Roma'ya gitti. 1457'de Gymnasium Romanum'da, eski öğretmeni Lorenzo Valla'nın ardından belagat profesörü oldu. Kısa süre içinde birçok hümanisti Academia Romana'da topladı. Hıristiyan adlarının yerine putperest adlar alan dernek üyeleri, bir yandan Antik Çağ ve arkeoloji sorunları üzerinde tartışıyor, bir yandan da *pontifex maximus* (başrahip) olan Laetus'un yönetiminde putperest Roma ayinleri (örn. Romulus'un doğumu ve Palilia Şenliği) gözenliyorlardı. İlkçağa duydukları hayranlık, Hıristiyan ülkülerine bilinçli bir karşı çıkışa ve maddeci bir yaşam görüşüne dönüştü. Derneğin devrimci siyasal reformlar yapılması gibi bir amacı da vardı. Bu yüzden Academia Romana'dan kuşkulanan Papa II. Paulus'un Şubat 1468'de derneği dağıtarak üyelerini tutuklattı. Yaklaşık bir yıldan beri Venedik'te oturan Laetus Roma'ya getirilerek hapsedildi. Ama, Mayıs 1469'da arkadaşlarıyla birlikte affa uğrayarak serbest bırakıldı. 1471'de II. Paulus'un yerine geçen IV. Sixtus, Laetus'u profesörlüğe iade ettiği gibi, Academia Romana'nın da yeniden kurulmasına izin verdi.

Laetus, serbest bırakıldıktan ölünceye değin olağanüstü bir tutkuyla araştırmalarını sürdürdü. Bu arada Kuzey Avrupa'ya iki gezi (1472-73, 1479-83) yaptı. Bu dönemde kaleme aldığı yapıtlar arasında Roma kalıntıları üzerine denemeler ve Latin yazarları üzerine yorumlar yer alır. Ama bu dönemdeki en önemli ürünleri, Varro, Plinius ve Sallustius gibi Romalı yazarların yapıtlarının ilk basımlarıdır. Derin bilgisine karşın, yöntemindeki yetersizlikler ve eleştirel yaklaşımdan yoksunluğu nedeniyle, günümüzde araştırmacılar Laetus'un felsefi çalışmalarını ihtiyatla ele alırlar.

Lafayette, ABD'de, Indiana eyaletinin ortabatı kesimindeki Tippecanoe ilçesinin

unty) merkezi (1826) kent. Wabash Irmağı kıyısında, Indianapolis'in 101 km kuzeybatısında bulunur. Planını 1825'te William Digby'nin hazırladığı kente, o sırada ABD'yi ziyaret etmekte olan Lafayette markisinin adı verildi. Kent, Fransızların Yerlilerle kürk ticareti yapmak amacıyla 1719'da inşa ettikleri ve Indiana'daki ilk beyaz yerleşimi olan Ouiatanon Kalesi'nin 6,5 km kuzeydoğusunda kurulmuştu. Tippecanoe ili, adını Kasım 1811'de yapılan bir savaştan aldı. Günümüzde bir eyalet parkı olan savaş alanı, kentin 11 km kuzeyindedir. Bir sanayi kenti olan Lafayette'te alüminyum, elektronik aygıt, kauçuk türevli eşya, prefabrik konut ve ilaç üretilir. Irmağın karşı yakasındaki West Lafayette'te, 1869'da kurulan Purdue Üniversitesi yer alır. Kent, 1853'te tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 43.764; Lafayette-West Lafayette metropoliten alanı, 130.598.

Lafayette, ABD'de, Louisiana eyaletinin ortagüney kesiminde Lafayette ilinin (*parish*) merkezi (1824) kent. Vermilion Irmağı kıyısında yer alır. Yöreye ilk yerleşenler 18. yüzyılın sonlarında Nova Scotia'dan sürülen Acadialılar oldu. 1824'te Vermilionville adıyla kurulan köy, 1884'te Lafayette markisinin adını aldı. II. Dünya Savaşı'na değin

Güneybatı Louisiana Üniversitesi Kampusu'ndan bir görünüm, Lafayette
Charles May-Shostal/EB Inc

ekonomisi tarıma dayalı olan Lafayette'te yoğun biçimde şekerkamışı, pamuk ve mısır üretiliyordu. Savaştan sonra kent, Louisiana'nın güneyinde hızla gelişen petrol ve doğal gaz sanayisinin gereksinimlerini karşılayan bir ticaret merkezi haline geldi. Petrolün sağladığı hızlı gelişmeden önce kentte, Acadialıların soyundan gelen Cajunlar çoğunluktaydı. Günümüzde de Fransızcanın ve yerel Cajun lehçesinin yaygın olarak konuşulması, Cajun kültürünün etkisini yansıtmaktadır. Bir Katolik piskoposluk merkezi olan Lafayette'te, Güneybatı Louisiana Üniversitesi (1898) bulunur. Kent, 1836'da tüzel kimlik kazanmıştır. Nüfus (1990) kent, 94.440; metropoliten alan, 208.740.

Lafayette (Markisi), Marie-Joseph-Paul-Yves-Roch-Gilbert du Motier, LA FAYETTE olarak da yazılır (d. 6 Eylül 1757, Chavaniac - ö. 20 Mayıs 1834, Paris, Fransa), Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında İngilizlere karşı Amerikalıların yanında savaşan Fransız aristokrat. Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında, devrimci burjuvazinin saflarında yer alarak Fransa'nın en güçlü kişilerinden biri olmuştur.

Köklü bir ailenin oğlu olan Lafayette miras yoluyla büyük bir servet edindikten sonra nüfuzlu Ayen dükünün kızıyla evlendi. Kral XVI. Louis'nin genç saraylılar çevresine girdi, ama kısa süre sonra asker olarak ün kazanmaya karar verdi. Ameri-

Lafayette, Maurin'in bir portresinden François-Séraphin'in yaptığı taş baskı
British Museum, Londra; fotoğraf: J. R. Freeman & Co. Ltd

kan Bağımsızlık Savaşı'nın patlak vermesinden 27 ay sonra, Temmuz 1777'de Philadelphia'ya gitti ve koloni sakinlerince generalliğe atandı. Kısa zamanda, Başkomutan George Washington'la yıllar sürecek bir dostluk kurdu. 1779'un başlarında Fransa'ya döndü. XVI. Louis yönetimini, ayaklanan İngiliz sömürgelerine yardım amacıyla altı bin Fransız askerini Amerika'ya göndermeye ikna etti. Nisan 1780'de yeniden Amerika'ya döndü ve hemen Virginia'daki bir ordunun komutanlığına getirildi. İngiliz komutan Lord Charles Cornwallis'in kuvvetlerini Virginia'dan geri çekilmek zorunda bıraktıktan sonra, temmuz sonlarında da Cornwallis'i Yorktown'da kıstırmayı başardı. Lafayette "İki Dünyanın Kahramanı" olarak göklere çıkarılıyordu. 1782'de Fransa'ya döndüğünde *maréchal de camp* (tuğgeneral) rütbesine yükseltildi. 1784'te Amerika'ya yaptığı bir gezi sırasında birçok eyalet kendisine yurttaşlık hakkı tanıdı.

Bundan sonraki beş yıl içinde Lafayette, liberal aristokratların önderi, dinsel hoşgörünün ve köle ticaretinin kaldırılmasının hararetli bir yandaşı oldu. Mayıs 1789'da toplanan *États-Généraux*'ya soyluların temsilcisi olarak seçildi. 11 Temmuz'da İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi tasarısını meclise sundu. Bildiri büyük değişikliklerden sonra 27 Ağustos'ta meclis tarafından kabul edildi. Bu arada kalabalık bir halk topluluğunun Bastille'i basmasından bir gün sonra 15 Temmuz'da Lafayette, Paris'te yeni oluşturulan ulusal muhafızların komutanlığına seçilmişti. Lafayette'in askerleri, XVI. Louis ve Kraliçe Marie-Antoinette'i 6 Ekim'de Versailles'ı işgal eden öfkeli halkın elinden kurtararak Paris'e götürdü. Kraliyet ailesi Paris'te Devrim'in rehinesi oldu.

Lafayette'in ünü ve etkinliği ertesi yıl doruğuna ulaştı. İktidarı aristokrasiden burjuvaziye aktaran yasa tasarılarını destekledi. Ama daha çok demokratikleşmenin alt sınıfları mülkiyet haklarına saldırmaya özendirmesinden çekiniyordu. Bu nedenle, cumhuriyetçiler yeni meşruti krallık sistemine saldırmaya başlayınca telaşlandı. 17 Temmuz 1791'de Paris'te Champ de Mars'da kralın tahttan çekilmesini isteyen bir kalabalığın toplanması üzerine, Lafayette'e bağlı muhafızlar halka ateş açarak 50 kadar göstericinin ölmesine ya da yaralanmasına yol açtılar. Bu olay Lafayette'in saygınlığını yok etti. Ekim ayında, muhafız birliğinin komutanlığından istifa etti.

Aralık 1791'de Metz'deki ordunun komutanlığına atandı. Fransa Nisan 1792'de Avusturya'yla savaşa girince, radikal demokratları bastırmayı ve belki de kral adına yönetimi ele almayı umdu. Ama planları gerçekleşmedi ve 10 Ağustos 1792'de bir halk ayaklanmasıyla monarşi yıkıldı. Lafayette 19 Ağustos'ta Avusturyalılara sığınmasaydı, ihanet suçuyla yargılanacaktı. Avusturyalılar 1797'ye değin Lafayette'i tutsak olarak tuttu. Lafayette 1799'da Napoléon Bonaparte'ın iktidara gelmesi üzerine Fransa'ya döndü ve çiftçiliğe başladı. XVIII. Louis döneminin (1814-24) büyük bölümünde Temsilciler Meclisi üyeliği yaptı. 1824-25'te ABD'ye gitti, orada büyük coşkuyla karşılandı. Temmuz 1830'da Fransa'da Kral X. Charles'ı tahttan indirerek yerine Louis-Phillipe'i geçiren ulusal muhafızlara komuta etti. Altı ay sonra da köşesine çekildi.

Laffite, Jean, LAFITTE olarak da yazılır (d. 1780 ?, Fransa - ö. 1825 ?), 1812 Savaşı sırasındaki New Orleans savunmasında kahramanlık gösteren ABD'li korsan ve kaçakçı.

Cartagena Cumhuriyeti (bugün Kolombiya'da) adına korsanlık yapan Laffite, İspanyol ticaret gemilerine saldırıp ele geçirdiği

Jean Laffite
The Bettmann Archive

malları anakaradaki tüccarlarla kurduğu bağlantılar sayesinde yasadışı yollardan satıyordu.

Barataria Körfezi, New Orleans'ın girişinde çok önemli bir yerde olduğu için, 1812 Savaşı'nda İngilizler, 30 bin dolar ve İngiliz Kraliyet Deniz Kuvvetleri'nde kaptanlık rütbesi karşılığında Laffite'in kendileri için çalışmasını önerdiler. Laffite, İngilizlerle işbirliği yapar görünmesine karşın, Louisiana yetkililerini New Orleans'a yönelik tehlikeye karşı uyardı. Ama ona inanmayan Vali W. C. C. Claiborne, koloniyi ortadan kaldırmak üzere ABD Kara ve Deniz Kuvvetleri'ni çağırdı. Laffite'in bazı gemileri ele geçirildiyse de koloni tümüyle dağılmadı. Gene de ABD'ye bağlılığını sürdüren Laffite, zor durumda bulunan General Andrew Jackson ve kuvvetlerine New Orleans savunmasında yardım etmeyi önerdi; buna karşılık kendisi ve adamları için koşulsuz bir af çıkartılacaktı. Jackson'ın önerisi kabul etmesi üzerine Baratarialılar, New Orleans Çarpışması'nda (Aralık 1814-Ocak 1815) başarı kazandı. Jackson, Laffite'in savaştaki "en yetkin adamlardan biri" olduğunu söyledi ve Başkan James Madison çete için bir af yasası çıkardı.

Savaştan sonra korsanlığa dönen Laffite, 1817'de 1.000 adamıyla Texas açıklarındaki Galveston Adasına giderek Campeche adlı bir komün kurdu. (Bu komün günümüzdeki Galveston kentinin çekirdeğini oluşturmuştur.) 1819'da burada kısa bir süre valilik yapan Laffite, İspanyol tüccarları soymayı sürdürdü.

Laffitte, Jacques (d. 24 Ekim 1767, Bayonne - ö. 26 Mayıs 1844, Maisons-sur-Seine, Fransa), Fransız banker ve politikacı.

Bir marangozun oğluydu. Paris'te Perregaux'nun bankerlik şirketinde kâtip olarak çalışmaya başladı. 1800'de işe ortak oldu, 1804'te de şirketin başına geçti. Perregaux, Laffitte ve Ortakları, Avrupa'nın en büyük şirketlerinden biri haline geldi. 1809'da

Jacques Laffitte, A. Devéria'nın bir çizimi; Ulusal Kütüphane, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris

Fransa Merkez Bankası'nın yönetim kuruluna giren Laffitte, 1814'te müdürlüğe yükseldi. Aynı yıl Ticaret Odası'nın başkanlığına getirildi ve 1814'te geçici hükümet için, Yüz Gün döneminde de XVIII. Louis için büyük miktarda para buldu. 1816'da Temsilciler Meclisi'ne seçilerek sol kanatta yer aldı ve mali sorunlarla ilgilendi. 1818'de çok sayıda hisse senedi satın alarak Paris'i mali krizden korudu. Basın özgürlüğünü savunması ve seçim yasasında değişikliği öngören tasarıya (1819) karşı çıkması nedeniyle ertesi yıl görevinden alındı. Orléans dükü Louis-Philippe'in çevresinde toplanan meşruti monarşi yanlılarının en eski ve kararlılarından olan Laffitte, Temmuz 1830'da Bayonne temsilcisi olarak meclise seçildi. O dönemde Paris'teki evi muhaliflerin merkezi olmuştu. Tepki gören yasaları geri çeken X. Charles kendisine bakanlık önerdiyse de Laffitte kabul etmedi.

Temsilciler Meclisi'nin başkanlığına seçilen Laffitte, cumhuriyet kurulmasını önlemek ve Louis-Philippe'in tahta çıkmasını sağlamak için çok çalıştı. Yeni kral onu önce devlet bakanı, Kasım 1830'da da başbakan yaptı. Laffitte yurtdışındaki devrimci hareketlere (özellikle İtalya'dakilere) yardım etmeye çalıştı ama Belçika dışında, Fransa'nın bunlara karışmamasını sağladı. Belçika'ya müdahale edilmesi sağ ve sol kanattan eleştiriler almasına neden oldu. 13 Mart 1831'de görevinden çekildi.

Laffitte, Pierre (d. 21 Şubat 1823, Béguey - ö. 4 Ocak 1903, Paris, Fransa), Auguste Comte'un en yakın izleyicisi olarak tanınan Fransız düşünür.

Laffitte 1857'de Comte'un ölümünden sonra Olgucular Komitesi'nin başına geçti. 1892'de Collège de France'ta genel bilim tarihi profesörlüğüne atandı. Yapıtları arasında *Leçons de cosmographie* (1853; Kozmografi Dersleri), *Cours philosophique sur l'histoire générale de l'humanité* (1859; Genel İnsanlık Tarihi Üzerine Felsefe Dersi), *Considération générales sur l'ensemble de la civilisation chinoise* (1861; Çin Uygarlığının Bütünü Üzerine Genel Görüşler), *Les Grands types de l'humanité* (1874; İnsanlığın Büyük Simgeleri), *De la morale positive* (1880; Pozitivist Ahlak Üzerine) ve *Le "Faust" de Goethe* (1899; Goethe'nin 'Faust'u) sayılabilir.

Lafia, eskiden LAFIA BERI-BERI, Nijerya'nın orta kesiminde, Plateau eyaletinde kent. Eskiden Anane adını taşıyan kent, o dönemde Arago halkının yaşadığı küçük bir kasabaydı. 19. yüzyıl başlarında bölgenin önemli kabile şefliklerinden birinin merkezi oldu. Mohamman Agwe'nin hükümdarlığı sırasında (1881-1903), Benue Vadisindeki başlıca pazarlardan biri durumuna geldi ve kenti Benue Irmağı kıyısında bir liman kenti olan 90 km güneybatısındaki Loko'ya bağlayan bir ticaret yolu açıldı. 1903'te Kuzey Nijerya'nın yönetimini elinde tutan İngilizler, kabilenin o dönemdeki şefi Musa'yı Lafia'nın ilk emiri olarak tanıdılar. 1967'de Benue-Plateau eyaletinin bir parçası haline gelen kent 1976'daki düzenleme sırasında Plateau eyaletine bağlandı.

Günümüzde Lafia susam ve soya gibi ürünler için bir toplama ve dağıtım merkezi olmanın yanı sıra yam, kocadarı, darı ve pamuk gibi ürünlerin pazarlandığı bir ticaret merkezidir. Kentte yaşayan Arago, Tiv ve Kanuri halklarının geleneksel uğraşlarından olan pamuklu kumaş dokumacılığı ve boyamacılığı da kent ekonomisinde önemli yere sahiptir. Kentin yakınlarında kalay ve kolumbit çıkarılır; güneydoğuda kömür yatakları vardır. Nüfus (1983 tah.) 88.510.

Lafontaine, Henri-Marie (d. 22 Nisan 1854, Brüksel - ö. 14 Mayıs 1943, Brüksel, Belçika), Belçikalı hukukçu ve Uluslararası Barış Dairesi'nin başkanı (1907-43). 1913 Nobel Barış Ödülü'nü kazanmıştır.

Brüksel Bağımsız Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördü. 1877'de baroya kabul edildikten sonra uluslararası hukuk alanında

Henri-Marie Lafontaine, 1924
H. Roger-Viollet

otorite olarak ün kazandı. 1893'te Brüksel'deki Yeni Üniversite'de uluslararası hukuk profesörü oldu ve iki yıl sonra Sosyalist Parti'den Senato'ya seçildi. 1919-32 arasında Senato başkan yardımcılığı görevini yürüttü.

Uluslararası Barış Dairesi'nin (1882) etkinlikleriyle kuruluşundan başlayarak yakından ilgilenen Lafontaine, örgütün 1899 ve 1907 Lahey Barış Konferansları'nın toplanması için yürüttüğü çalışmalarda etkin rol oynadı. Paris Barış Konferansı'nda (1919) ve Milletler Cemiyeti Kurulu'nda (1920-21) Belçika'yı temsil eden delegeler arasında yer aldı. Dünya barışını güçlendirmek amacıyla yürüttüğü öteki etkinlikler çerçevesinde, sonradan Milletler Cemiyeti Aydınlar Arası İşbirliği Enstitüsü'ne katılan Dünya Aydınlar Merkezi'ni kurdu, bir dünya okulu ve üniversitesi ile dünya parlamentosu ve uluslararası adalet mahkemesinin kurulması için çaba gösterdi.

Birçok temel hukuk kitabıyla, uluslararası hakemliğin tarihi üzerine belgesel bir kitap yazan Lafontaine, *La Vie Internationale* adlı derginin de kurucusudur.

LaFontaine, Sir Louis Hippolyte, BARONET (d. 4 Ekim 1807, Boucherville, Aşağı Kanada - ö. 26 Şubat 1864, Montreal, Doğu Kanada), iki kez (1842-43; 1848-51) Robert Baldwin ile birlikte başbakanlık yapan

Sir Louis Hippolyte LaFontaine
Public Archives of Canada

Kanadalı devlet adamı. İkinci başbakanlık döneminde "sorumlu hükümet" ilkesinin yerleşmesini sağlamıştır.

1829'da Aşağı Kanada barosuna kabul edildi. Ertesi yıl Terrebonne temsilcisi olarak Aşağı Kanada Yasama Meclisi'ne seçildi. İngiliz genel valiye karşı büyük bir hoşnutsuzluk duyan Fransız asıllı Kanadalılardan yana tavır aldıysa da 1837 Ayaklanması'na katılmadı. 1838'de ikinci bir ayaklanma patlak verince hapse atıldı, ama yargılanmadan serbest bırakıldı.

1840'ta Yukarı ve Aşağı Kanada'nın Batı Kanada ve Doğu Kanada adıyla birleşmesinden sonra Fransız asıllı Kanadalıların önderi durumuna geldi. İngiliz vali Lord Sydenham'ın kendisine önerdiği başsavcı yardımcılığı görevini geri çevirdi. Ama sonraki vali Sir Charles Bagot'un önerisini kabul ederek Robert Baldwin ile birlikte bir hükümet kurdu (1842). Ertesi yıl bakanların çoğu, Bagot'un yerine atanan vali Lord Metcalfe'ın uygulamalarını protesto etmek için görevlerinden istifa edince hükümet dağıldı. LaFontaine dört yıllık muhalefet döneminden sonra 1848'de Baldwin ile birlikte yeni bir hükümet kurdu. Elgin 8. kontu James Bruce'un valiliğine rastlayan bu dönemde, Baldwin ve LaFontaine "sorumlu hükümet" uygulamasını başlattılar. Ama 1837 Ayaklanması sırasında zarar görenlerin zararlarını karşılamak üzere çıkardıkları Ayaklanma Zararları Yasası (1848), Montreal'de yeni ayaklanmalara yol açtı.

1851'de görevinden istifa eden LaFontaine 1853'te Doğu Kanada başyargıçlığına getirildi. 1854'te de baronet yapıldı.

Laforet (Díaz), Carmen (d. 6 Eylül 1921, Barselona), *Nada* (1945) adlı romanıyla ilk Nadal Ödülü'nü kazanan ve uluslararası üne kavuşan İspanyol romancı ve öykü yazarı. Romanlarındaki kadın kahramanları yaratırken, büyük ölçüde kendi deneyimlerinden yola çıkmıştır.

İlk ve en başarılı romanı *Nada*, İspanyol İç Savaşı'nın ardından Barselona'ya dönen, orada herkesin çıkar peşinde koştuğu karmakarışık bir ortam ve entelektüel bir boşlukla karşılaşan bir genç kızın izlenimlerini aktarır. Savaş sonrasında gelişen ve o yılların sefaletini grotesk imgelerle anlatan *tremendismo* üslubuyla yazılmış olan roman, yalnızca tutkulu, içten ve dolaysız anlatımıyla değil, siyasal ve varoluşçu özellikleriyle de dikkati çeker.

Kurgularının daha sağlam olmasına karşın, Laforet'nin sonraki yapıtları ilk romanıyla

karşılaştırıldığında duygusal ve daha az yoğundur. 1952'de yayımladığı *La isla y los demonios* (Ada ve Cinler), ilk romanı gibi otobiyografik bir yapıttır. Yeniden dine dönen inançsız bir kadını konu alan *La mujer nueva* (1955; Yeni Kadın) adlı romanı da Katolikliği benimsemesinin (1951) derin izlerini taşır. Roman 1955'te Menorca Ödülü'nü, ertesi yıl da Miguel de Cervantes Ödülü'nü almışsa da, birçok eleştirmen romanın başkişisini gerçekdışı bulmuş ve Laforet'nin mesajının ancak yazarın inançlarını paylaşanlar

"İskelede Gemiler", Mehmet Ali Lâga'nın bir yapıtı, özel koleksiyon
Mustafa Tevfioğlu'nun izniyle

için anlamlı olduğunu ileri sürmüştür. Laforet'nin ayrıca, doğup büyüdüğü Las Palmas'ı (Büyük Kanarya Adası) anlatan *Gran Canaria* (1964; Büyük Kanarya) adlı bir yapıtı vardır.

Laforgue, Jules (d. 16 Ağustos 1860, Montevideo, Uruguay - ö. 20 Ağustos 1887, Paris, Fransa), ironik şiir ustası ve *vers libre*'in(*) yaratıcılarından, simgeci Fransız şair. Gerçeküstücülerin yanı sıra Ezra Pound, T. S. Eliot ve Hart Crane gibi 20. yüzyıl şairlerini etkilemiştir.

Paris'te Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda edebiyat eleştirmeni ve tarihçi Hippolyte Taine'in derslerini izledi. Yazar Paul Bourget'nin aracılığıyla sanat koleksiyoncusu ve *Gazette des Beaux-Arts*'ın yayın yönetmeni Charles Ephrussi'nin sekreteri oldu. Ephrussi'nin etkisiyle izlenimci resimle ilgilenmeye başladı. 1881'de Berlin'e giderek İmparatoriçe Augusta'nın özel öğretmeni oldu ve yaklaşık beş yıl Almanya'da kaldı. Yapıtlarının çoğunu da bu dönemde yazdı.

Laforgue, *Les Complaintes* (1885; Yakınmalar), *L'Imitation de Notre-Dame la Lune* (1886; Ay Meryemi'ne Öykünme) ve *Le Concile féerique* (1886; Perili Toplantı) adlı şiir kitaplarında ölüm saplantısını, yalnızlığını ve günlük yaşamın tekdüzeliğinden duyduğu sıkıntıyı ironik bir üslupla işledi. Budacılıktan ve Alman felsefesinden, özellikle de Schopenhauer'un kötümser düşüncesiyle Edward von Hartmann'ın bilinçaltı kuramından etkilendi. Tristan Corbière ve Rimbaud'dan esinlenerek yeni sözcükler yarattı, günlük konuşma dilini deneysel bir yaklaşımla kullandı, popüler şarkıların klişeleşmiş sözlerini felsefi ve bilimsel terimlerle kaynaştırarak bugün bile son derece modern sayılabilecek imgeler yarattı. Yeni bir ritim arayışının sonucunda, arkadaşı Gustave Kahn'la hemen hemen aynı zamanda *vers libre*'i geliştirdi. *Moralités légendaires* (1887; Efsanevi Ahlaklılık) adlı kitapta topladığı öyküleriyle de Shakespeare, Wagner, Flaubert ve Mallarmé'yi yeniden yorumladı. Simgeci edebiyat dergilerinde yayımladığı, ölümünden sonra *Mélanges posthumes*'de (1923) toplanan sanat eleştirileri, izlenimci anlayışı ne kadar iyi özümsediğini gösterir.

Lâga, Mehmet Ali (d. 1878, Trablusgarp - ö. 1947, İstanbul), dördüncü kuşak asker ressamlar arasında yer alan manzara ressamı.

Kuleli Askeri İdadisi'ni bitirdikten sonra Mekteb-i Harbiye'de öğrenim gördü. 1898-1907 arasında Trablusgarp'ta görev yaptı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra 1914'e değin Kuleli Askeri İdadisi'nde, daha sonra da Bursa ve İstanbul'daki çeşitli okullarda resim dersleri verdi. I. Dünya Savaşı sırasında Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Şişli'de kurduğu atölyede 1914 Kuşağı sanatçılarıyla birlikte savaş resimleri yaptı. 1927'deki 11. Galatasaray Sergisi'nde bu sanatçılarla birlikte yer aldı.

Resim çalışmalarına Mekteb-i Harbiye'de Hoca Ali Rıza ile başlayan Lâga, Şişli'deki atölyede çalıştığı sıralarda başta Nazmi Ziya Güran olmak üzere izlenimci üslupta çalışan ressamlardan etkilenmiş, özellikle karlı sahnelere ilgi duymuştur. "Karlı Peyzaj" (İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) ve "Bursa'dan Peyzaj" gibi manzaraların yanı sıra "Bursa Yeşil Cami Şadırvanı" ve "Bursa'da Çelebi Mehmed Türbesi" gibi çeşitli yapıları konu alan resimler de yapmıştır. "Karaköy Köprüsü" (y. 1940) gibi son dönem resimlerinde izlenimci anlatımının ustalaştığı görülür.

Lagaş, bugün TELLOH, Irak'ta Dicle ve Fırat ırmakları arasındaki Meysan ilinde (*muhafaza*) yer alan, Sümerlerin en önemli başkentlerinden biri. Höyüğün adı eskiden Girsu'ydu. Buna karşılık güneydoğudaki bir yerleşme Lagaş olarak anılırdı. Sonradan Girsu'yu da kapsayan bütün bölgeye Lagaş denmeye başladı. 1877-1933 arasında Telloh'ta kazı yapan Fransızlar, Sümerler konusunda en önemli kaynaklardan birini oluşturan, İÖ 3. binyıla ait 50 binden fazla çiviyazılı metin buldular. Taş ve tuğlaya yazılmış bu metinler Sümer sanatının zamandizinsel gelişimini belirlemede çok değerli ipuçları sağladı.

Tarihöncesi'nde Obeyt döneminde (İÖ y. 5200 - İÖ y. 3500) kurulan kentte Part egemenliğinde de (İÖ 247 - İS 224) yerleşim sürdü. Lagaş, Sümerlerin resmî krallık düzenine hiç katılmadı, ama Eski Sülale döneminde yöneticileri kendilerini "kral" (*lugal*) olarak adlandırıyorlardı. Kral Eannatum'un komşu Umma Devleti karşısında kazandığı zaferi kutlamak için dikilen Akbabalar Steli, Lagaş'ta bu dönemden kalma en önemli anıtlardan biridir. Eannatum'dan sonraki krallardan Entemena'nın kabartmalı gümüş vazosu da önemli bir yapıttır. Lagaş daha sonra Akad kralı Şarrukin'in

Lagaş'ta bulunan Kral Entemena'nın gümüş vazosu, Eski Sülale dönemi; Louvre Müzesi, Paris
Archives Photographiques

(Sargon) (hd İÖ y. 2334 - İÖ 2279) eline geçti. Büyük bir olasılıkla bağımsız bir kraldan çok İÖ y. 2230 - İÖ y. 2130 arasında Babil'in büyük bölümünü ellerinde tutan savaşçı Gütilerin valisi olan Gudea'nın döneminde ise büyük bir zenginliğe kavuştu.

Lagaş'ta, Sümer tanrılarından Enlil'e (Bel) adanmış Eninnu (Elliler Evi) başta olmak üzere, birçok tapınak bulunur. Göletlerde su tutmak için yapılmış olan bent, mimarlık bakımından ilginç bir yapıdır.

Lagerkvist, Pär (Fabian) (d. 23 Mayıs 1891, Växjö - ö. 11 Temmuz 1974, Stockholm, İsveç), 1951 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan İsveçli romancı, şair ve oyun

Lagerkvist, 1951
Nobel Foundation, Stockholm

yazarı. 20. yüzyılın ilk yarısı İsveç edebiyatının en önemli ve dünya çapında en çok tanınmış yazarıdır.

Köy kökenli bir demiryolu işçisinin oğlu olmakla birlikte, üniversite öğrenimi görme olanağı bulabildi. Çağdaş bilimsel düşüncelerin etkisiyle dinden koptu. Bir süre sosyalist radikal görüşlere yakınlık duyduktan sonra, edebiyatta radikal bir tutumu savunarak *Ordkonst och bildkonst* (1913; Edebiyat ve Resim Sanatı) adlı bildirgeyi kaleme aldı. *Teater* (1918; Tiyatro) ve tek perdelik üç oyundan oluşan *Den Svåra Stunden* (Zor An) adlı yapıtları da benzer bir anlayışın, modernist bir bakış açısının ürünüydü.

Lagerkvist'in I. Dünya Savaşı sırasında yazdığı *Ångest* (1916; Elem) gibi yapıtlarına egemen olan aşırı kötümserlik, *Det evliga leendet* (1920; Ebedi Gülümseme) ve otobiyografik romanı *Gäst hos verkligheten*'le (1925; Gerçekliğin Konuğu) giderek dağıldı. Sonraki yapıtlarından *Det besegrade livet* (1927; Yaşama Karşı Zafer) adlı düzyazı monolog, insana duyulan inancı dile getiriyordu. Bu kitap, Lagerkvist'in sonraki yapıtlarının çoğu için de bir çıkış noktası oldu.

1930'ların başlarında şiddet yanlısı eğilimler yeniden canlandığında Lagerkvist tehlikeyi görmekte gecikmedi. Sonradan oyunlaştırılan düzyazı yapıtı *Bödeln*'de (1933; Cellat) dünyanın sonu gelmeyen acımasızlığına karşı çıktı. *Mannen utan själ* (1936; Ruhsuz Adam) adlı oyununda da faşizme duyduğu öfkeyi dile getirdi. 1940'larda yazdığı, bazılarınca bir "sahne oratoryosu" olarak adlandırılan en ilginç oyunu *Låt människan leva*'daysa (1949; Bırakın İnsanlar Yaşasın) insanların tarih boyunca birbirlerini yargılamaya, hatta ölümle cezalandırmaya ne kadar hazır olduklarını tartıştı.

Lagerkvist'in İsveçli eleştirmenlerin gözünde tam bir başarı sağlaması, *Dvärgen* (1944; *Cüce*) adlı romanıyla oldu. Çok satan kitaplar listesine giren bu ilk yapıtının ardından, *Barabbas* (1950) adlı romanı Lagerkvist'e dünya çapında ün kazandırdı.

Barabbas ve *Dvärgen*'in Türkçe çevirileri birlikte *Barabbas ve Cüce* (1965) adıyla yayımlanmış, *Cüce* ayrı kitap olarak 1988'de yeniden basılmıştır. Lagerkvist'in Türkçeye çevrilen bir başka yapıtı *Sibyllan*'dır (1956; *Tanrı Gelini Sibyl*, 1969).

Lagerlöf, Selma (Ottiliana Lovisa) (d. 20 Kasım 1858, Mårbacka - ö. 16 Mart 1940, Mårbacka, İsveç), efsane ve sagalara dayanan yapıtlarıyla tanınmış yazar. Nobel Edebiyat Ödülü'nü alan hem ilk kadın, hem de ilk İsveçli yazardır.

Çocukken geçirdiği bir hastalık yüzünden bir süre sakat kaldı. Bunun dışında mutlu bir çocukluğu oldu. Evde özel eğitim gördü,

Lagerlöf, 1909
Nobel Foundation, Stockholm

daha sonra Stockholm'de öğretmen okuluna gitti. 1885'te Landskrona'da öğretmenliğe başladı. İki ciltlik ilk romanı *Gösta Berlings saga*'yı (1891; *Gösta Berling*, 1949) bu sırada yazdı. 1924'te Mauritz Stiller'in sinemaya uyarladığı roman, Lagerlöf'ün doğup büyüdüğü Värmland bölgesinin en parlak dönemini, bölgenin demir döküm atölyeleri ve küçük malikânelerle dolup taştığı yıllardaki yaşamı anlatıyordu. Romanın kahramanları, zayıf kişilikli ama çok etkileyici biri olan, dinden dönen papaz Gösta Berling'le onun peşinden giden 12 şövalyeydi. Thomas Carlyle'ın etkisiyle, lirik ve duygulu bir üslupla kaleme alınan roman, 1890'larda İsveç'te romantizmin canlanışında önemli bir rol oynadı. Lagerlöf 1894'te *Osynliga länkar* (Görünmez Bağlar) adlı öykü kitabını yayımladı. 1895'te bir burs kazanınca, öğretmenliği bırakarak yurtdışına gezilere çıktı ve kendini tamamen yazmaya verdi. İtalya'yı ziyaretinden sonra, Sicilya'yı konu alan sosyalist içerikli romanı *Antikrists mirakler*'i (1897; Deccal'ın Mucizeleri) yayımladı. Bunu, en iyi yapıtlarından biri sayılan öykü kitabı *En herrgårdssägen*'le (Malikâne Öyküleri) Mısır ve Filistin'de geçirdiği kışın (1899-1900) etkisiyle yazdığı ve kendisine İsveç'in en önde gelen romancısı unvanını sağlayan *Jerusalem* (1901-02; *Kudüs*, 1953-54, 2 cilt) izledi. Öteki önemli yapıtları arasında, özlü ve güçlü bir anlatımı olan tarihsel öyküsü *Herr Arnes Penningar*'la (1904; Bay Arnes'in Hazinesi) çocuklar için bir coğrafya kitabı niteliğindeki *Nils Holgerssons underbara resa genom Sverige* (1906-07, 2 cilt; *Nils Holgersson'un İsveç Gezisi*, 1951, 3 cilt/ *Nils Holgersson'un Serüvenleri*, 1951, 1983) yer alır.

I. Dünya Savaşı başlayınca çok sarsılan Lagerlöf, birkaç yıl süreyle pek ürün vermedi. Daha sonra *Mårbacka* (1922; *Marbacka*, 1952), *Ett barns memoarer* (1930; Bir Çocuğun Anıları) ve *Dagbok för Selma Lagerlöf* (1932; Selma Lagerlöf'ün Günlüğü) adlı kitaplarında, incelikli bir üslupla çocukluğunu anlattı. 18. yüzyılda geçen *Löwensköldska ringen* (1925; Löwensköldler Çetesi), *Charlotte Löwensköld* (1925) ve *Anna Svärd* (1928) adlı romanlarından oluşan, gene Värmland'ı konu alan üçlemesiyle de tanınan Lagerlöf, çağdaş öykü yazarlarının en yeteneklilerinden biri sayılır.

Lagerlöf'ün çocuklar için yazdığı *Nils Holgersson'un İsveç Gezisi*'nden yola çıkılarak hazırlanan çizgi film dizisi, Türkiye'de televizyonda *Uçan Kaz* adıyla gösterilmiştir. Lagerlöf'ün Türkçede ayrıca *Kurtlar* (1987) ve *Uçan Kazlar* (1989) adlı çocuk kitapları vardır.

Laghouat (Berberi dilinde "bahçeler"), EL-AGVAT olarak da bilinir, Cezayir'in orta kesiminde il (*vilaye*). 1974'te oluşturulmuştur. Yüzölçümü, 112.052 km²'dir. Kuzeyde Tihert (Tiaret) ve Celfe, batıda Sayda ve Adrar, güneyde Temanrasit (Tamanrasset), doğuda da Vargla illeriyle çevrilidir. Büyük bölümünü Sahra içinde kalan kum çölleri kaplar. Kuzey kesiminde Sahra Atlasları'na bağlı Amur Dağının 1.700 m'yi aşan dorukları bulunur. Nüfusun en yoğun olduğu yerler yarı göçebelerin pazar kenti olan Sahra Atlasları'ndaki Aflu ile ilin yönetim merkezini barındıran Laghouat, M'zab ve el-Kolea (el-Menia) vahalarıdır. 1956'da keşfedilen büyük bir doğal gaz alanı olan Hasi R'Mel, M'zab'ın 16 km kuzeybatısına düşer. Hurma korularının bulunduğu M'zab Vahasında Hariciliğin kollarından İbadiye'ye bağlı M'zablılar yaşar. Laghouat ve Aflu'da satılan siyah ve kırmızı renkli el dokuması yün halılar önemli bir gelir kaynağıdır. Kuzeyden güneye uzanan Trans-Sahra Otoyolu 1974'te el-Kolea'dan Ayn Salah'a, 1978'de de daha güneydeki Temanrasit'e kadar uzatılmıştır. Nüfus (1987) 212.388.

Laghouat, EL-AGVAT olarak da bilinir, Cezayir'de, Laghouat ilinin (*vilaye*) yönetim merkezi kent ve vaha. Sahra Atlasları'nın güney eteğinde, Cezayir kentini Orta Afrika'ya bağlayan yol üzerinde yer alır. Yaklaşık 253 hektarlık bir alanı kaplayan vaha, Fatımilerin desteklediği Benu Hilal kabilelerinin bölgeye ulaştığı 11. yüzyılda yerleşime açıldı. Daha sonraları Fas kökenli hanedanların, ardından Osmanlıların yönetimine girdi. Birbiriyle savaşan Ulad Sergin ve Hallef toplulukları arasında bölündüyse de Fransız yönetimi altında 1852'de yeniden birleştirildi.

Aşağı çığırında Cedi Irmağı olarak bilinen Mzi Irmağı kıyısında yer alan Laghouat kenti, Tizigarine Dağının kuzey uzantılarını oluşturan iki tepe üstünde kuruludur. Kuzeydeki tepede bulunan eski bölüm Sahra'ya özgü mimarisini günümüzde de korumaktadır; Sahra piskoposunun katedrali buradadır. Laghouat duvar kilimleri ve el dokuması yün halılarıyla ünlüdür. Nüfus (1977) 40.156.

Lagman, Afganistan'ın kuzeydoğu kesiminde il (*vilayet*). Yüzölçümü 7.209 km²'dir. Merkezi Mehtar Lam kentidir. Hindukuş Dağlarının üzerinde yer alır. Kuzeyde Bedehşan, doğuda Konarha, güneyde Nangarhar, batıda Kapisa ve Kâbil illeriyle çevrilidir. Kâbil Irmağı ile ırmağın kollarından biri ili boydan boya geçer. Başlıca tarımsal ürün pirinçtir. Nüfusun büyük bölümü Nuristanlılar ile Tacıklerden oluşur. Yerleşik nüfus (1982 tah.) 325.100.

Lagomorpha, 52 tavşan ve adatavşanı türüyle 14 pika türünü içeren memeli takımı. Tavşanlar ve adatavşanlarının uzun kulakları, kısa kuyrukları ve zıplayabilmelerini sağlayan güçlü arka bacakları vardır. Buna karşılık pikaların kulakları daha kısa, arka bacakları daha az gelişmiştir. Kuyrukları ise yoktur.

Lagomorpha takımının varlığını sürdüren üyeleri iki familya altında toplanır. Bunlardan *Leporidae* familyası tavşanlarla adatavşanlarını, *Ochotonidae* familyası pikaları kapsar. Yeryüzünün hemen hemen her yerine dağılmış olan bu hayvanların en küçükleri 15 cm uzunluğunda ve 100 gr ağırlığındaki pikalar, en irileri ise 70 cm uzunluğunda ve 4,5 kg ağırlığındaki tavşanlardır. *Lagomorpha* üyeleri eskiden beri spor amacıyla ya da eti ve kürkü için avlanmaktadır. Eskidünya adatavşanından (*Oryctolagus cuniculus*) türetilen evcil tavşan ise eti ve derisi için yetiştirilir, biyoloji ve tıp araştırmalarında deney hayvanı olarak kullanılır. Tavşanlar ve adatavşanları özellikle doğal düşmanlarının insanlar tarafından ortadan kaldırıldığı yerlerde aşırı çoğalarak tarım alanlarına önemli ölçüde zarar verirler. Genellikle insanlardan uzak yerlerde yaşayan pikalar ise az tanınan ve insanlara zararı ya da yararı pek dokunmayan hayvanlardır.

Tavşanlar ve adatavşanlarının çoğunda kürkün üst bölümü boz ya da kızılımsı kahverengi, alt bölümü daha açık bir renk ya da beyazdır. Ama post rengi türe, yöreye ve mevsime göre büyük çeşitlilik gösterir. Bu hayvanlar çayır, çöl, orman, otlu ve ağaçlı bataklık, fundalık ve tundralarda yaşarlar. Adatavşanları ya kendilerinin kazdığı yuvalarda ya da başka hayvanlardan kalan yuvalarda barınırken tavşanlar yerde, sık çalılar ve uzun otlar arasında dinlenir ve yavrularlar. Pikalar Asya'nın kuzey kesimlerinde steplerde, çöllerde, ormanlık ya da çalılık yerlerde; Kuzey Amerika'da ise dağlık bölgelerin kayalık kesimlerinde yaşar. Yaşama ortamlarına göre yuva kazar ya da doğal barınakları kullanırlar.

Tavşanlarla adatavşanları yalnız korktuklarında ya da yaralandıklarında ses çıkarır. Pikalar ise yaklaşan tehlikeyi haber vermek ya da bölgelerini savunmak için ıslığa, mırıltıya ya da havlamaya benzer sesler çıkarır. Büyük ölçüde akşam alacasından sabah alacasına değin etkinlik gösteren tavşanlarla adatavşanlarının tersine pikalar etkinliklerini gün boyu sürdürür.

Lagomorpha takımının bütün üyeleri otçuldur. İyi gelişmiş kesicidişleri, bitki saplarını parçalamaya ya da ağaç kabuklarını kemirmeye yarar. Yaşamları boyunca sürekli uzayan bu dişler, otla beslenme alışkanlığının neden olduğu aşındırıcı etkileri dengeler. Tavşanlarla adatavşanlarının yi-

yecek depoladıklarını gösteren bir bilgi yoktur. Buna karşılık pikalar yalnız yiyecek depolamakla kalmaz, besinlerini kurutarak kış için de saklar. *Lagomorpha* takımının bazı üyeleri, nem ve besin açısından zengin dışkı taneciklerini yiyerek yeniden sindirebilir. Bu beslenme süreci bir bakıma çifttoynaklıların geviş getirmesine benzer. *Lagomorpha* takımının üyeleri kurt, tilki, vaşak, sansar, atmaca ve baykuş gibi yırtıcı hayvanların başlıca besin kaynakları arasındadır.

Uzun kulaklı tavşanlar açık alanlardan oluşan yaşama ortamlarında, keskin işitme duyuları ve sıçrayarak saatte 80 km'ye varan bir hızla koşabilmeleri sayesinde düşmanlarından kurtulurlar. Kulakları daha kısa, arka bacakları daha güçsüz olan adatavşanları aynı şansa sahip olmadıklarından ender durumlarda açıklığa çıkarlar. Kulakları çok daha kısa, bacakları güçsüz olan pikalar ise bir hamlede kendilerini güvence altına alabilecekleri yerlerde dolaşır.

Son derece doğurgan olan tavşan ve adatavşanları, her üreme mevsiminde birkaç batın yavru doğurur. Bu sayı genel olarak tavşanlarda 2-3, adatavşanlarında 3-6'dır. Gebelik dönemi adatavşanlarında yaklaşık 28, tavşanlarda yaklaşık 47 gündür. Bir batında doğan yavru sayısı genellikle 2-8 arasında değişir. Adatavşanlarının yavrusu tüysüz ve gözleri kapalı olarak, tavşanların yavrusu ise gözleri açık ve tüylü olarak doğar. Adatavşanı yavrularının yuvada uzunca bir süre bakım görmesine karşılık tavşan yavruları doğdukları açık alanlarda kısa sürede koşmaya başlayabilir. Üreme çevrimleri yeterince bilinmeyen pikaların yaklaşık 30 günlük bir gebelik dönemi vardır. Yılda 2-3 batın, bir batında 2-6 yavru doğururlar. Bazı pikaların yavruları az tüylü, sağır ve gözleri kapalı olarak doğmasına karşın yaklaşık sekiz gün içinde hareketlenir.

Lagomorpha takımı, yaklaşık 55 milyon yıl önce, Paleosen Bölümün (y. 65-54 milyon yıl önce) sonlarında, Asya'nın kuzeyinde ortaya çıkmıştır. Tavşan ve adatavşanlarını içeren familya Eosen Bölümde (y. 54-38 milyon yıl önce) Kuzey Amerika'da, Pliyosen Bölüme gelindiğinde (y. 7-2,5 milyon yıl önce) Avrupa'da görülmeye başlamış ve Asya'ya yeniden yayılmıştır. Günümüzde *Leporidae* familyasının üyeleri bu bölgelerin yanı sıra Eskidünya'da Güney Afrika'ya, Yenidünya'da Arjantin'in kuzey kesimlerine kadar dağılım göstermektedir. Pikaları içeren familya, yaklaşık 1 milyon yıl önce Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon yıl - 10 bin yıl önce) Asya'dan Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'nın doğu kesimlerine yayılmıştır.

Lagos, Nijerya'nın güneybatı kesiminde eyalet. Benin Körfezi kıyısındadır. Eski Ikeja ili ve Lagos Federal Toprakları'nı içine alır. Yüzölçümü 3.345 km²'dir. 1914-54 arasında Lagos Kolonisi adıyla İngiltere'nin yönetiminde kaldı. 1954 Anayasası uyarınca Lagos Fedaral Toprakları ve hinterlandı Batı Nijerya'ya bırakıldı. 1967'de askeri yönetim tarafından Lagos eyaleti oluşturuldu ve hinterlandın denetiminin Lagos kentine bırakılmasıyla eyalet bugünkü sınırlarına kavuştu.

Eskiden ağırlıklı olarak Yorubaların yaşadığı eyaletin nüfusu sonraki yıllarda göçler sonucu heterojen bir yapı kazandı. Günümüzde manyok, palmiye yağı ve tohumu, hindistancevizi, mısır, sebze, meyve ve balık gibi ürünler. Badagry, Epe ve Ikorodu gibi lagün limanlarında toplandıktan sonra Lagos kentine gönderilir.

Sanayi federal toprakların içindeki Apapa, Ijora ve Yaba kentleri ile bu alanın dışında kalan Ikeja ve Mushin'de yoğunlaşmış, kent merkezi ise bir ticaret, maliye, ulaşım ve hizmet merkezi durumuna gelmiştir. Lagos kentinin nüfusunun aşırı kalabalıklaşması karşısında federal hükümet 1975'te Abuja'da yeni bir başkentin kurulmasına karar verdi. Eyalet yönetim meclisinin merkezi de 1975'te Ikeja'ya taşındı. Ayrıca yığılımı azaltmak için kent merkezini anakaraya bağlayan ek yollar ve köprüler yapıldı; Apapa ve Tin Can Adasındaki limanlar metropoliten alana katıldı.

Eyalet içi ulaşım, Nijerya demiryollarının ana hatlarından biriyle ve ana otoyol sistemiyle sağlanır. Ikorodu, Mushin ve Ikeja bu

Lagos Adası (solda), Lagos, Nijerya
Camera Press-Pictorial Parade EB Inc

yollarla Lagos kentine bağlanır. Eyaletin ikinci büyük yerleşmesi ve bir liman kenti olan Epe'ye ikincil önemde karayolları ulaşır. Ikeja'nın yakınlarında uluslararası bir havalimanı vardır. Nüfus (1991) 5.685.781.

Lagos, Nijerya'nın fiili başkenti ve Lagos eyaletinin başlıca limanı. Nüfusunun aşırı kalabalıklaşması karşısında yeni bir başkentin kurulmasına karar verilmiş ve 1975'te ülkenin yeni başkenti olarak tasarlanan Abuja'nın yapımına başlanmıştır. 1990'ların başlarında merkezî hükümet kuruluşlarından birçoğu hâlâ Lagos'ta bulunuyordu. 1975'e değin Lagos eyaletinin yönetim merkezi olarak hizmet veren kent, Benin Körfezinde, Lagos Lagünündeki Lagos Adasının üzerinde yer alır. 1975'te Ikeja yeni eyalet merkezi olarak belirlenmiştir.

Komşu krallıkların olası saldırılarına karşı çevresindeki lagünler, bataklıklar ve ormanlarla korunan Lagos Adasına 15. yüzyılın sonlarında Yorubalar yerleşti. O dönemde Benin Krallığı'na bağlı olan bu bölgede, Benin krallarıyla (*oba*) iyi ilişkiler içinde olan Portekizli köle tüccarları da yaşıyordu. Köle ticaretine son vermek amacıyla 1851'de bölgeye denizden bir saldırı düzenleyen İngiltere 1861'de Lagos'u tümüyle denetimi altına aldı. Başlangıçta bir kraliyet kolonisi olarak yönetilen Lagos 1874'te Altın Kıyısı Kolonisi'ne bağlandı. 1886'da yeniden bir İngiliz vali tarafından yönetilmeye başladı; 1906'da da Güney Nijerya Protektorası'yla birleştirildi. 1914'te Güney ve Kuzey Nijerya, Nijerya Protektorası adıyla tek bir yönetim altında birleştirilince, Lagos, Nijerya Kolonisi ve Protektorası'nın başkenti yapıldı. 1954'te hinterlandın büyük bölümü Batı Nijerya bölgesine katıldı. Lagos, 1960'ta Nijerya'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra ülkenin başkenti oldu. 1967'de Lagos eyaleti oluşturulunca hinterlandın denetimi kente bırakıldı. 1975'ten sonra da ülkenin orta kesiminde yer alan yeni başkent Abuja'nın yapımına başlandı.

Başlıca sanayi dalları, otomobil ve radyo montajı, gıda ve metal işleme ile boya ve sabun üretimidir. Dokuma, kozmetik ve ilaç üretimi de önem taşır. Trol balıkçılığının da yapıldığı kentte, balıkçılık alanında etkinlik gösteren bir laboratuvar ile bir araştırma kitaplığı vardır.

Lagos limanı, Lagos Adasındaki Gümrük Limanı ile ülkenin başlıca ihraç limanı olan anakaradaki Apapa limanından oluşur.

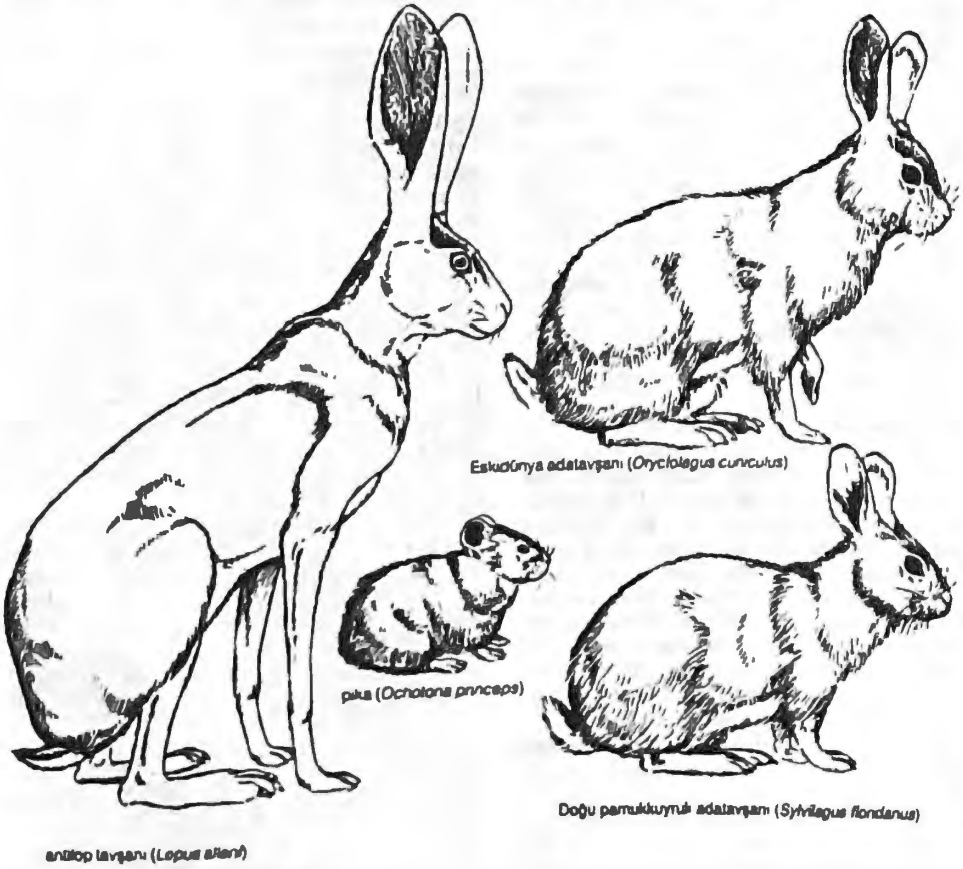

Lagomorpha takımının temsili üyeleri

Koylarda ve kıyı göllerinde küçük deniz taşıtları çalışır. Kent, ülkenin karayolu ve demiryolu ağının batıdaki son durağıdır. Ikeja'da uluslararası bir havalimanı vardır.

Kentteki başlıca kültür kuruluşları Nijerya sanatının tarihsel gelişimini gösteren yapıtların sergilendiği Ulusal Müze ve Ulusal Kütüphane'dir. En önemli yükseköğretim kurumu Lagos Üniversitesi'dir. Ülkedeki radyo ve televizyon kuruluşlarının merkezi de Lagos'tadır. Nüfus (1992) 1.347.000.

Lagrange, Joseph-Louis, COMTE DE L'EMPIRE İtalyanca özgün adı GIUSEPPE LUIGI LAGRANGIA (d. 25 Ocak 1736, Torino, Sardinya-Piemonte Krallığı - ö. 10 Nisan 1813, Paris, Fransa), sayılar kuramına, analitik mekaniğe ve gök mekaniğine önemli katkılarda bulunan Fransız matematikçi. En önemli yapıtı olan *Mécanique analytique* (1788; Analitik Mekanik) bu alanda sonradan yazılan bütün yapıtların temelini oluşturmuştur.

Varlıklı bir aileden gelen Lagrange'ın Fransız kökenli babası Sardinya kralının hazinedarı idi ve tüm servetini borsa oyunlarında kaybetmişti. İngiliz astronom Edmond Halley'in bir yapıtını bir rastlantı

Joseph-Louis Lagrange, Robert Hart'ın bir oymabaskısı
British Museum, Londra; fotoğraf, J.R. Freeman & Co. Ltd.

sonucu okuyunca matematiğe ilgi duymaya başlayan Lagrange 19 yaşında (kimi kaynaklara göre 16) Torino'daki topçu okulunda matematik dersleri vermeye başladı. Torino Bilimler Akademisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Sesin yayılması ve maksimumlar-minimumlar kavramı üzerindeki ilk makaleleri ilgiyle karşılandı; Berlin'de bulunan ünlü matematikçi Leonhard Euler, Lagrange'ın geliştirdiği değişimler hesabından övgüyle söz etti.

Lagrange 25 yaşına geldiğinde yaşayan matematikçilerin en büyüklerinden biri sayılacak kadar ünlenmişti. Ay'ın görünen yüzündeki oluşumların görünürdeki konumlarında küçük değişimlere neden olan optik sallantıları (librasyon) konu alan bir çalışması 1764'te Paris Bilimler Akademisi'nin ödülünü kazandı. Bu çalışmasında Lagrange, günümüzde Lagrange denklemleri olarak bilinen denklemlerden yararlanmıştı. Lagrange'ın bu başarısı üzerine Bilimler Akademisi Jüpiter'in uydularının devinimlerine ilişkin bir kuramın geliştirilmesi konusunda bir yarışma açtı. 1766'da açılan bu yarışmayı da kazanan Lagrange, akademinin 1772,1774 ve 1778'de açtığı yarışmalarda da büyük ödülü kazanan matematikçi oldu. Fransız matematikçi Jean d'Alembert'in ve Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'ne dönmeye karar veren Euler'in önerisiyle Berlin Bilimler Akademisi'nde 1776'da Euler'den boşalan yere getirildi. Lagrange'a bu görevi önerirken, Prusya kralı II. Friedrich (Büyük), "Avrupa'nın en büyük kralı"nın, "Avrupa'nın en büyük matematikçisi"ni sarayında görmekten onur duyacağını belirtmişti.

Berlin'de 1787'ye değin kalan Lagrange'ın bu yıllar boyunca gerçekleştirdiği çalışmalar olağanüstü boyutlardadır. Üç cisim problemi(*), diferansiyel denklemler, asal sayılar kuramı, sayılar kuramında temel önemde bir denklem olan ve Euler'in yanlış olarak John Pell'in adıyla özdeşleştirdiği denklem, olasılık kuramı, mekanik ve Güneş sisteminin kararlılığı konularında pek çok makale yayımladı. "Réflexions sur la résolution algébrique des équations" (1770; Denklemlerin Cebirsel Çözümü Üzerinde Düşünceler) başlıklı uzun makalesi cebirde yeni bir dönemin başlangıcını simgeledi ve Galois'ya gruplar kuramını geliştirirken esin kaynağı oldu.

Kendini tümüyle bilime adamış, kendi halinde ve sakin bir insan olan Lagrange'ın kralın çevresinde yer alan gruplarla ve dönen entrikalarla hiçbir ilişkisi yoktu. Friedrich 1787'de ölünce XVI. Louis'nin çağrısına uyarak Paris'e gitti. Paris'te büyük saygı gördü, kendisine Louvre'da bir daire ayrıldı; bu saygı Fransız Devrimi boyunca da sürdü. 1788'de yayımladığı *Mécanique analytique* adlı ünlü yapıtı Newton'u izleyen yüz yıl içinde mekanikte yer alan gelişmelerin yetkin ve duru bir sentezi niteliğindedir. Lagrange'ın geliştirdiği değişimler hesabı yardımıyla bir mekanik sistemin gerçekte izlediği yola göre kavramsal olarak olanaklı (virtüel) sapmalardan kaynaklanan değişimleri bir toplam (ya da integral) biçiminde göz önüne alarak bu sisteme ilişkin kimi özellikler belirlenebilir. Bu yöntem sonlu sayıda parçacıktan oluşan bir sistemin belirtilmesi için gerekli olan ve "genelleştirilmiş koordinatlar" denen bağımsız koordinatların kullanılmasına yol açtı. Bir mekanik sistemde sistemin kinetik enerjisini, genelleştirilmiş koordinatlar, bunlara karşılık gelen genelleştirilmiş kuvvetler ve zaman cinsinden veren Lagrange denklemleri de bu yöntemin bir sonucudur. *Mécanique analytique*, geometriden hiç yararlanmayan, tümüyle matematiksel çözümlemeye dayanan bir yapıttır; kitabın önsözünde Lagrange, kitapta tek bir çizime bile yer vermediğini özellikle belirtir.

1789'da başlayan Fransız Devrimi Lagrange'ı metre sisteminde gerçekleştirilmesi amaçlanan reform için kurulan komitede çalışmak ve öğretim üyeliği yapmak zorunda bıraktı. Büyük kimyacı Antoine-Laurent Lavoisier'nin giyotinle idamı üzerine Lagrange tepkisini şöyle dile getirmişti: "Onun kafasını düşürmek için bir saniye yeterli oldu, ama o kafanın bir benzerini ortaya çıkarabilmek için belki de bir yüzyılı aşkın süre yetmeyecektir". 1795'te Politeknik Okulu açıldığında Lagrange ve Gaspard Monge bu okulun önde gelen matematik profesörleri oldular. Lagrange'ın verdiği dersler *Théorie des fonctions analytiques* (1797; Analitik Fonksiyonlar Kuramı) ve *Leçons sur le calcul des fonctions* (1804; Fonksiyonlar Hesabı Dersleri) adlı yapıtlarda yayımlandı; bunlar analitik gerçek fonksiyonlar kuramındaki ilk ders kitaplarıdır. Lagrange bu yapıtlarında çok küçük niceliklerin oranlarına ve bu oranların limitlerine (bir başka deyişle, türev kavramına) dayanan diferansiyel ve integral hesabın temellerinin zayıflığından duyduğu kaygıyı dile getirir. Diferansiyel ve integral hesabı cebire dayandırmayı ve böylece sonsuzküçük kavramından tümüyle kurtulmayı amaçlamış, ama bu çabasında başarılı olamamıştır. Bu yıllarda *Mécanique analytique* üzerindeki çalışmalarını da sürdürmüş, ama kitabın yeni baskısı ancak ölümünden sonra yayımlanabilmiştir.

Lagrange Napoléon'dan da büyük saygı gördü. Napoléon döneminde senatörlüğe seçildi ve kendisine kont unvanı verildi; ama o matematikçi kimliğini ve sakin, alçakgönüllü, saygıdeğer kişiliğini ölümüne değin korudu. Lagrange'ın tüm yapıtları *Oeuvres* (1867-92; Yapıtlar) adıyla 14 cilt olarak yayımlanmıştır.

Lagrange, Marie-Joseph (d. 7 Mart 1855, Bourg-en-Bresse - ö. 10 Mart 1938, Marsilya, Fransa), Fransız Katolik ilahiyatçı ve Kitabı Mukaddes araştırmacısı.

1879'da Dominiken tarikatına giren Lagrange, 1883'te rahipliğe atandı. Toulouse'da kilise tarihi öğretmenliği yaptıktan sonra (1884-88) Viyana Üniversitesi'nde Doğu dilleri üzerine çalıştı. Daha sonra Uygulamalı Kitabı Mukaddes Araştırmaları Okulu'nu kurmak üzere 1890'da Kudüs'e gönderildi. Orada *Revue Biblique* (1892) adlı bir dergi yayımlamaya başladı. 1903'te Kitabı Mukaddes üzerine yorumlar içeren *Études bibliques* adlı diziyi başlattı. Bu diziye Eski Ahit eleştirisinde tarihsel yöntem, Hakimler Kitabı ve Sami dinleri üzerine üç kitap yazarak katkıda bulundu.

O dönemde Avrupa, geleneksel Katolik öğretisini yeniden yorumlamaya çalıştığı için papalığın sansürüne uğrayan Modernizmin etkilerini yaşıyordu. Lagrange, papalığın modernizme karşı aldığı tutumu onayladığı halde, Tekvin Kitabı'yla ilgili yorumunda (1906) modernist görüşün açıkça belirmesi yüzünden büyük eleştirilere uğradı. 1912'de bazı araştırma yöntemlerinin tepki uyandırması üzerine üstleri tarafından Fransa'ya geri çağrıldı. Daha sonra yeniden Kudüs'e gönderildi ve I. Dünya Savaşı yılları dışında yaşamının sonuna değin orada öğretmenlik yaptı.

Lagrange, *Études bibliques* dizisi için Markos İncili (1911), Romalılara Mektup (1916) ve Galatyalılara Mektup (1918) ile Luka (1921), Matta (1923) ve Yuhanna (1925) İncil'leri üzerine önemli yorumlar yazmıştır. Başlıca kitapları arasında *Le Judaïsme avant Jésus-Christ* (1931; İsa Mesih'ten Önce Yahudilik), *Histoire ancienne du canon du Nouveau Testament* (1933; Yeni Ahit'in Eski Tarihi) ile başyapıtı sayılan *Critique textuelle-La Critique rationelle* (1935; Metin Eleştirisi-Ussal Eleştiri) sayılabilir. R. T. Murphy'nin *The Work of Père Lagrange* (Peder Lagrange'ın Yapıtı) adlı kitabı 1963'te yayımlanmıştır.

Lagrange fonksiyonu, bir fiziksel sistemin durumuna ilişkin belirleyici özellikteki nicelik. Lagrange fonksiyonu, mekanikte, kinetik enerji (devinim enerjisi) ile potansiyel enerjinin (konumla ilgili enerji) farkına eşittir.

Zaman içinde bir durumdan ötekine geçerek değişmekte olan ve böylece belirli bir değişim yolu izleyen bir fiziksel sistemin, bu süreç içinde, olanaklı bütün yollar arasından bu yolu nasıl seçtiği sorulabilir. Bu sorunun yanıtı, sistemin izlenmesi olanaklı her yol için Lagrange fonksiyonu değerlerinin toplamını bulup bu toplamın en küçük olduğu yolu seçtiğidir. Buradan, Lagrange fonksiyonunun alınan yoldaki artışlara benzer bir niceliğin ölçüsü olduğu ve fiziksel sistemlerin olanaklı yollar arasında daima en kısa olanını seçtikleri söylenebilir.

Işık ışınları söz konusu olduğunda sistem biçimlenimlerinin izlediği yol, ışının uzayda izlediği yoldan ibarettir; bu durumda Lagrange fonksiyonu bu yolun izlenmesi sırasında geçen süreye indirgenir. Işık ışınları-

nın, örneğin bir mercekten kırılarak geçmesi sırasında izlediği yol, en kısa zamanda izlenebilecek olan yoldur.

Bu ilke, yukarıda verilen örnekten çok daha genel bir ilkedir ve örneğin, Ay'a yollanan bir roketin hareketinden çarpışan temel parçacıkların birbirlerini belirli bir doğrultuda saçılıma uğratması olasılığına kadar bütün fiziksel olguların betimlenmesi açısından aynı ölçüde geçerlidir.

Lagrange noktası, astronomide, iki büyük gökcisminin kütleçekimi etkisi altındaki küçük bir gökcisminin, onlara göre hareketsiz durumda kaldığı nokta. Uzayda bu tür noktaların var olabileceğini ilk kez 1772'de Fransız matematikçi ve astronom Joseph-Louis Lagrange ileri sürdü. 1906'da, Jüpiter ile Güneş'in etkisi altında Jüpiter'in yörüngesinde dolanan küçük gezegenler, bu olgunun keşfedilen ilk örnekleri oldu (*bak.* Troyalılar). Güneş ile Jüpiter ya da Yer ile Ay gibi iki ağır cisimden oluşan her sistemde kuramsal olarak beş Lagrange noktası vardır; ama bunlardan yalnızca ikisi kararlıdır. Bu iki nokta, kütleçekimi etkisi dışındaki öteki hafif tedirginliklere karşın küçük cisimleri burada tutar. Her kararlı nokta, iki köşesinde iki büyük kütlenin yer aldığı bir eşkenar üçgenin üçüncü köşesini oluşturur.

Laguna Bölgesi, Meksika'nın kuzeyinde tarım bölgesi. Coahuila eyaletinin batı kesimi ile komşu Durango eyaletinin doğu kesimini içine alır. Yaklaşık 126 bin hektar genişliğindeki bölge Mayrán Havzasının batı kesimini kapsar. Adını ovadaki sığ göllerden (*laguna*) almıştır. Bir zamanlar, yalnızca otlak olarak kullanılan bölge 1850'lere değin büyük bir çiftliğin (*hacienda*) parçasıydı. 1936'da Başkan Lázaro Cárdenas'ın uygulamaya koyduğu tarım reformu uyarınca, mülkiyeti devletin elinde kalmak üzere Yerli toplulukları arasında bölüştürüldü ve Nazas ve Aguanaval ırmaklarından sağlanan suyla bölgede tarım yapılmaya başladı. Sonraki yıllarda pamuk üretimi çarpıcı bir biçimde arttıysa da 1950'lerin başlarındaki kuraklıktan sonra şiddetli bir düşüş gösterdi. Bunun üzerine birçok çiftçi ailesi başka bölgelere yerleştirildi ve hükümet yeni sulama projeleri geliştirdi. Bölgenin başlıca kentleri, Torréon ve Gómez Palacio'dur.

lagün, DENİZKULAĞI olarak da bilinir, denizden dar ve basık bir kıyı kordonuyla, ada setleriyle ya da mercan resifleriyle ayrılmış kıyı gölü. Başlıca iki tip lagün vardır. Bunlar, hemen hemen bütün kıyılarda görülen kıyı lagünleri ile sıcak su mercanlarının gelişebildiği okyanus bölgelerinde rastlanan mercan resifi lagünlerdir.

Kıyı lagünleri, deniz ilerlemesi (transgresyon) ile körfez haline gelen bir akarsu ağzının kıyı kordunuyla kapanması sonucunda oluşur. Lagünü denizden ayıran kıyı kordonu ise, dalgaların ve kıyı akıntılarının taşıdığı kum ve çakılların sürekli olarak birikmesiyle oluşur. Bu kordon, bazen koyun bir kenarındaki burundan başlayarak uzanan kıyı okunun karşı buruna ulaşması sonucunda, bazen de koyun iki kenarındaki burunlardan başlayarak birbirine doğru ilerleyen iki kıyı okunun birleşmesiyle oluşur. Gölü denizden ayıran kıyı kordonunun denize bakan kesiminin düzgün olmasına karşılık, lagüne bakan kesimi düzensizdir. Bunun nedeni, dalgaların dış tarafı sürekli olarak aşındırması ve yeniden düzenlemesidir.

Kıyı lagünleri denize çoğu zaman dar bir geçit aracılığıyla bağlanır. Bu nedenle lagünlerin suları az tuzludur. Lagünün denize yakın olan kesimleri ile dip kesimlerindeki tuzluluk oranı farklıdır. Bunlar, eski akarsu ağızlarındaki koy ya da körfezlerin önünün kapanmasıyla oluştuğu gibi, delta alanlarının kenarlarındaki girinti önlerinin kapanmasıyla da oluşabilir.

Kıyı lagünlerindeki su çevrimi, lagünü denizden ayıran setteki boğazlar yardımıyla lagünü dolduran ve boşaltan gelgitler aracılığıyla sağlanır. Gelgitin her kabarma ve çekilmesinde bu dar açıklıklardan büyük miktarda su geçtiğinden, lagün girişi yakınlarındaki akıntılar şiddetli olabilir. Buna karşın bu akıntılar lagünün büyük bir kesiminde ancak tortul çökellerinin ve gelgit duzlüklerinin oluşmasını sağlayabilir.

Yüzey alanlarının derinliklerine oranı açık denizinkinden daha büyük olduğu için, lagünler atmosferle etkileşimlerine bağlı olarak aşırı derecede farklı özellikler gösterebilir. Örneğin lagün suyunun sıcaklığı denize oranla kışın daha az, yazın daha fazladır. Sıcak bölgelerde buharlaşma, lagünü besleyen tatlı suyun dengeleyemeyeceği kadar yüksek olabilir ve lagünü denize bağlayan boğazların sayısı azalırsa, sudaki tuz oranı aşırı derecede artabilir hatta tuz kristalleri oluşumu görülebilir. Bu oluşum jeolojik çökelmeyle birlikte gerçekleştiğinde kalın tuz katmanlarının oluşmasına neden olabilir.

Çok sayıda kıyı lagünü bulunan kıyılara kordonlu kıyı ya da lagünlü kıyı denir. Bu tip kıyılara, Avrupa'da Baltık Denizinin güney kıyılarında, Adriyatik'te Trieste'den Ravenna'ya kadar uzanan bölgede, Kuzey Amerika'nın Meksika Körfezinde Veracruz'dan Florida'ya kadar uzanan kıyının büyük bölümünde, Afrika'nın Liberya'dan Kamerun'a kadar uzanan Gine Körfezi kıyısında, Asya'da Hindistan (Dekkan) Yarımadasının doğu kıyılarında çok rastlanır. Venedik ve yakın çevresindeki lagünlü kıyılara lidolu kıyı denir. Bunun nedeni, Venedik kıyılarındaki kıyı kordonlarının lido adıyla anılmasıdır. Türkiye'de İstanbul yakınlarındaki Büyük Çekmece ve Küçük Çekmece gölleri de tipik birer lagündür.

Lagünler zamanla akarsuların getirdiği çakıl, kum ve kil ile dolarak bataklık ya da birikinti (alüvyon) ovası haline gelir. Eski bir lagünün dolmasıyla oluşmuş bir kıyı ovası olan Bakırköy yakınındaki Çırpıcı Çayırı buna örnektir.

Mercan resifi lagünleri ise, Avustralya'daki Büyük Set Resifi'nde olduğu gibi kıyı resiflerinde oluşabilir; ama bu lagünlerin en ilgi çekici örnekleri Büyük Okyanustaki, bazılarının uzunluğu 50 km'yi geçen atollerdir. Bazı atoller, alçak mercan resifleriyle çevrelenmiş ve çoğunlukla hemen hemen her yeri aynı derinlikte olan yalnızca tek bir lagünden oluşur. Bazıları ise bir ya da daha çok, yüksek ve kayalık volkanik adalardan oluşmuştur. Bunlardan başka, büyük bir mercan resifinin içinde yer alan lagünlerle çevrili küçük resiflerden oluşan karmaşık yapılı atoller de vardır. Mercan resiflerindeki bütün lagünlerin, deniz düzeyinde görece yükselme ve alçalmaya neden olan östatik değişme sırasında mercanların yukarı doğru büyümesiyle oluştuğu sanılmaktadır.

Lagün Bulutsusu (katalog numaraları NGC 6523 ve M8), Yay takımyıldızında, Güneş sisteminden 1.200 parsek (3.900 ışık yılı) uzaklıkta yer alan iyonlaşmış hidrojen bölgesi. Bulutsu, yaklaşık 10 parsek (33 ışık yılı) çapında, yıldızlararası gaz ve toz parçacıklarından oluşan bir bulut biçimindedir. Bulutsunun içinde yer alan sıcak, genç yıldızlar kümesi, çevresindeki gazı iyonlaştırır. Bulutsunun yaydığı ışık gazdaki atomların tekrar birleşmesi süreci sırasında oluşur. Bulutsudaki yıldızlararası toz parçacıkları bu ışığın bir bölümünü soğurarak bulutsuyu böler; bulutsunun laguna benzeyen biçimi de bu olgudan kaynaklanır.

lağımcı (Yunanca *lakkos*: "oyuk", "çukur"), askerlikte, siper ve tünel kazmak, yeraltında tahkimat yapmak üzere eğitilmiş istihkâm eri. 17. yüzyılda Avrupa'da kuşatma altındaki kalelerin duvarlarına yaklaşmak için üstü kapalı siperler kazılması lağımcılığa önem kazandırdı. Lağımcılar ayrıca kale duvarlarının altına kazdıkları tünelleri çökerterek duvarların yıkılmasını sağlıyorlardı. Bu işlev çok uzun süre başlıca istihkâm hizmeti olarak kaldı.

Günümüzde ise istihkâm(*) birliklerinin görevleri çok daha çeşitlenmiştir. Bu birlikler savaş alanında sökülebilir köprüler, tank tuzakları ve başka yapılar kurarak taktik destek sağlarlar. Havaalanları, destek yolları, yakıt depoları ve kışla gibi temel destek birimlerini kurarlar. Ayrıca patlamamış bomba ve mermileri etkisiz duruma getirerek ortadan kaldırmak ve haritalar hazırlayıp dağıtmak gibi ek görevler üstlenirler.

Lağımcı Ocağı, Osmanlı ordusunda lağımcı sınıfının bağlı olduğu ocak. Tımarlı ve ulufeli olan lağımcılar, kuşatmalarda lağım (Yunanca *lakkos*: "oyuk", "çukur") açarak kaleleri yıkmak, siper kazmak gibi görevler üstlenirlerdi.

Kapıkulu ocakları arasında yer alan lağımcı sınıfının ne zaman kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir. II. Murad döneminde Rumeli fetihlerinde, 1453'te İstanbul'un fethinde büyük yararlıklar gösteren lağımcıların ulufeli olanları II. Mehmed (Fatih) döneminde kurulan Cebeci Ocağı'na bağlandı. Ocağın amiri cebecibaşıydı. Eyalet askerlerini oluşturan tımarlılar arasında da ayrı bir lağımcı birliği kuruldu. Bunların komutanı ise lağımcıbaşıydı.

Lağımcılık 17. yüzyılın ortalarına değin önemini korudu. Ama daha sonra kuşatma savaşlarının azalmasıyla birlikte bu sınıf da önemini yitirdi. Disiplini bozulan Lağımcı Ocağı'na, lağımcılıktan anlamayan kişiler alınmaya başladı. Lağımcı kadrosu da giderek daraltıldı. Bu nedenle büyük seferlerde tımarlı ve ulufeli lağımcılar yetersiz kaldığı için dışarıdan paralı lağımcılar tutuluyordu. Bunlar, sefer bitince terhis edilen Hıristiyanlardı. 1792'de Lağımcı Ocağı ıslah edilerek modern bir örgüte dönüştürülmeye çalışıldı ve Lağımcı Ocağı Kanunnamesi yürürlüğe kondu. Bu kanunname, lağımcıların teknik düzeyde yetiştirilmelerini, ocağın yeniden örgütlenmesini öngörüyordu. Genel bir yoklama yapılıp kesin sayıları belirlendikten sonra lağımcıların lağımcı ağasının komutasında kışla eğitimi görmeleri koşulu kondu. Örgüt, "lağım bağlayıcı" ve "köprücü" sınıflarına ayrıldı. Köprü, kale ve tabya yapımları da öğretilen bu sınıfa aday yazımını teşvik için verimli topraklardan yeni tımarlar ayrıldı. 1826'da kapıkulu ocakları kaldırılırken lağımcılar öbür teknik sınıflarla birlikte köklü reformlarla yeniden örgütlendi.

Lahaina, Hawaii dilinde "zalim güneş". ABD'nin Hawaii eyaletine bağlı Maui ilinde kent. Maui Adasının kuzeybatı kıyısında 3 km'lik bir kumsal boyunca uzanır. Gerisinde, Puu Kukui'de 1.764 m'ye ulaşan bir dizi yanardağ yükselir. 1820'den 1845'te yerini Honolulu'ya bırakana değin başkenti. Hawaii hükümdarlarının gömüldüğü Wainee Kilise Mezarlığı adalılar için kutsal

Lahaina'dan bir görünüm, Maui Adası, Hawaii
Ray Atkeson-EB Inc

bir yerdir. Misyonerlerin sarhoş ve başıboş denizcileri hapsetmek için inşa ettiği Hale Paahao adlı taş hapishane 1851'den kalmadır.

Kentin merkezine 1873'te dikilmiş olan banyan ağacının adalardaki en büyük ağaç olduğu iddia edilir. Turizm, ananas konserveciliği ve şeker işlemeciliği başlıca gelir kaynaklarıdır. Nüfus (1990) 9.073.

lahana, hem Avrupa'nın kıyı kesimlerinde bulunan yabanı lahanadan (*Brassica oleracea*) türetilmiş çeşitli sebze ve yem bitkileri grubuna, hem de bu grupta yer alan bitkilerden özellikle baş lahanaya (*B. oleracea*'nın, *capitata* çeşidi) verilen ad. Turpgiller (*Brassicaceae*) familyasının üyesi olan bu bitkiler sebze olarak kullanılan bölümlerine göre bir sınıflandırmaya sokulabilir: 1) Yaprak; yaprakları üst üste kapanarak sık bir baş oluşturanlar (baş lahana ve Brüksel lahanası[*]) ya da gevşek ve açık yapraklılar kara lahana[*]), 2) çiçek; çiçekleri ve çiçek sapları kalınlaşarak değişime uğramış olanlar (karnabahar[*] ve brokkoli[*]), 3) gövde; gövdeleri etlenerek yumru biçimini almış olanlar (alabaş lahana[*]).

Lahana (*Brassica oleracea*'nın *capitata* çeşidi)
Osterk. Fest

Çoğu kez kısaca lahana olarak adlandırılan baş lahananın beyaz ve kırmızı olmak üzere iki tipi vardır. Tepe sürgününün uzamasının kısıtlanmasıyla, uzunca bir gövde geliştiremeyen bu bitki kısa saplı yapraklarının üst üste binişmesi sonucu baş oluşturur. Sivri, yuvarlak ya da yassı yapıda olabilen başların renkleri yeşil, grimsi yeşil, sarı ya da kırmızı arasında değişir. Kış sebzeleri arasında yer alan lahana en iyi serin iklimli yerlerde yetişir; dona karşı dayanıklıdır. Lahana düşük kalorili bir sebzedir. C vitamininin yanı sıra kalsiyum, fosfor ve potasyum gibi çeşitli mineralleri de içeren bu sebze başlıca pişirilerek ve turşu yapılarak tüketildiği gibi salata olarak da yenir.

Türkiye'de yıllık toplam üretimi 500 bin ton dolayında gerçekleşen baş lahana hemen hemen bütün illerde yetiştirilmektedir.

lahana güvesi (*Plutella maculipennis*), *Lepidoptera* (pulkanatlılar) takımının *Plutellidae* familyasından böcek türü. Erişkinlerin kanat açıklığı 15 mm'dir. Kanatlar katlandığında, ön kanatlarındaki sarı ışınsal çizgiler baklava dilimini andıran biçimler oluşturur. Larvalar pupa evrelerini, çeşitli tarım bitkilerinin yapraklarında ördükleri ipek bir koza içinde geçirirler. Çok geniş bir coğrafi dağılım gösteren bu gece kelebekleri lahanaların yanı sıra turpgiller familyasının öbür üyelerinin de önemli zararlıları arasındadır.

lahana kelebeği, *Pieridae* (akkelebekler) familyasından, lahana başta olmak üzere birçok tarım bitkisine zarar veren birkaç gündüz kelebeği türünün ortak adı. *P. brassicae* türünün kanatları çok açık sarı

Lahana kelebeği (*Pieris brassicae*)
Chr. Lederer-Bavaria-Verlag

renkte ve kanat uçları siyah lekelidir. Tırtılları sebze bahçelerinde, özellikle lahanalarda büyük zararlara yol açar. Şalgam kelebeği olarak da bilinen *P. napi* ve turp kelebeği olarak da bilinen *P. rapae* türlerinin tırtılları benzer beslenme davranışlarıyla sebze tarlalarına önemli ölçüde zarar verir.

lahana kök uru, *Plasmodiophora brassicae* mantarının başta lahana olmak üzere turpgiller familyasının çeşitli bitkilerinde yol açtığı hastalık. Hastalığa duyarlı öbür bitkiler arasında brokkoli, karnabahar, alabaş lahana, hardal, turp, şalgam, şebboy ve kuduzotu sayılabilir. Bodurlaşma ve sararmaya yol açan bu hastalığın ilk evrelerinde bitkilerin kökleri biçimsel bozukluğa uğrayarak iğsi oluşumlar haline döner. Mantar bulaştığı toprakta 10 yıldan daha uzun bir süre yaşayabilir. Hastalık, hastalıklı bitkiler ve artıkları, gübre ya da tarım aletleri aracılığıyla yayılır. Soğuk yerlerde, özellikle akaçlaması iyi olmayan asitli topraklarda hızla çoğalır.

Bulaşık olmayan topraklarda sağlıklı fideler ve dayanıklı çeşitler yetiştirilerek, dikimden önce toprağa uzunca bir süre yanmış kireç uygulayarak ve mantar öldürücü ilaçlar kullanılarak hastalık önlenebilir.

lahar, yanardağlarda kalıntı malzemelerinden oluşan çamur akıntısı. Laharlar, külden büyük kocataşlara kadar değişen biçim ve boyutlarda çok çeşitli malzemeler taşır ve çökellerin oluşmasına yol açar. Bu tür akıntılara, kızgın bulut benzeri gevşek malzemeleri kopararak sürükleyen sağnak yağmurlar, dışıkları toplayarak sürükleyen ırmak suları, püskürme sırasında eriyerek kül akıntılarına neden olan buzlar ya da gevşek bölgelerden dışarı akarak malzemeleri aşağıya sürükleyen krater gölü suları yol açabilir. Laharlar yamaçlardan aşağıya hızla akar ve kimi zaman onlarca kilometre yol alır. Lahar çökelleri çoğunlukla engebelidir. Bu tür akıntılar çevreye büyük zararlar verebilir ve ölümlere yol açabilir, böyle bir felaket, İS 79'da Vezuv Yanardağının püskürmesi sırasında Herculaneum'da yaşanmıştı.

Lahbabi, Muhammed Aziz (d. 25 Aralık 1922, Fez - ö. 23 Ağustos 1993, Rabat, Fas), Faslı romancı, şair ve düşünür. Yapıtlarında hümanist bir yaklaşımla diyalogun ve evrenselliğin önemini vurgulamıştır.

Edebiyat fakültesi dekanı olduğu Rabat Üniversitesi'nde ve Cezayir Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi. Ayrıca Magrıpli Arap Yazarlar Birliği'ni kurdu ve birliğin başkanlığını yaptı; *Afak* dergisini yönetti.

Lahbabi Paris'teki felsefe öğrenimini doktora derecesiyle tamamladı; doktora tezi iki bölüm halinde *De l'être à la personne* (1955, Varlıktan Kişiye) ve *Liberté ou libération* (1956; Özgürlük ya da Özgürleşme) başlıklarıyla yayımlandı. Henri Bergson ve Emmanuel Mounier'nin yapıtlarından esinlenen kişiselci bir yöntemle İslam hümanizmi üzerine kurulu bir felsefe geliştirmeye çalıştı. Kuran'dan ve geleneksel İslam metinlerinden yola çıkarak kişinin özerkliği, kişisel bilinç, sorumluluk, benlik duygusu ve vicdan gibi konuları çözümledi. Bu çalışmalarından İslam düşünce tarihinin bir özeti olan *Le personalisme musulman* (1964; *İslam Şahsiyetçiliği*, 1972) ile kültür ve uygarlık üzerine bir inceleme olan *Du Clos à l'ouvert* (1961; *Kapalıdan Açığa Millî Kültürler ve Medeniyet*, 1980) adlı kitapları doğdu. Edebiyat ve felsefe konularındaki sayısız denemesinin yanı sıra birkaç şiir kitabı ile *Espoir vagabond* (1972; Gezgin Umut) başlıklı hem Arapça, hem de Fransızca yayımlanan bir roman yazdı. Öteki yapıtları arasında *Les fondements de l'économie marocaine* (1977; Fas Ekonomisinin Temelleri), *L'économie marocaine: notion essentielles* (1977; Fas Ekonomisi: Temel Öğeler) ve *Le Monde de demain: Le Tiers-Monde accuse* (1980; Yarının Dünyası: Üçüncü Dünya Suçluyor) sayılabilir.

Lahey, Hollanda dilinde 'S-GRAVENHAGE ya da DEN HAAG, Fransızca LA HAYE, İngilizce THE HAGUE, Hollanda'da Zuidholland ilinin merkezi kent. Aynı zamanda hükümet merkezidir. Kuzey Denizi kıyısından 6 km içeride yer alır. Kentin adı, Holland kontlarının, Haghe (çit) denen ormanlık bir arazide kurulu av köşkünden ve sürekli konutundan gelir. "Kontların özel arazisi" anlamına gelen 's-Gravenhage adının kökeni de Haghe sözcüğüdür. Kont II. Willem'in 1248'de yaptırdığı şatonun çevresinde, zamanla Şövalye Binası (1280) ve daha birçok bina inşa edildi. Bu yapılar günümüzde kent merkezindeki Binnenhof'u (İç Avlu) oluşturur. 1350'lerde kuzey tarafında oluşturulan Hofvijver adlı yapay göl bugün de kentin ilgi çeken yerlerinden biridir. Kentin batı yakasında Buitenhof (Dış Avlu) yer alır. Bu bölgenin bir zamanlar hapishane olarak kullanılan ana kapısı *gevangenpoort* (hapishane kapısı) eski kentin girişini oluşturmaktaydı.

13. ve 14. yüzyıllarda avluların çevresinde bir alışveriş merkezi gelişti. 1585'te merkezi yönetimin öteki kuruluşlarıyla birlikte Genel Meclis de (*Staten-Generaal*) Binnenhof'a yerleşti. 1616'da Holland eyalet yönetiminin buraya taşınmasıyla Oranje prensi Maurits kentte oturmaya başladı. Maurits'in isteği üzerine Lahey'in korunması için çevresinde bir kanal ağı inşa edildi; bu kanallar 19. yüzyıl ortalarına değin kentin sınırlarını oluşturdu.

Felemenk Cumhuriyeti'nin Avrupa'da ön planda bir rol oynadığı 17. yüzyılda, Lahey bir diplomasi merkeziydi. Ama Fransız yönetimi (1795-1813) altında gerileyerek yoksul bir taşra kentine dönüştü. Bağımsızlığın ardından Hollanda Krallığı'nın başkenti oldu. 1850'lerde Hollanda Doğu Hint Adalarından elde edilen yüksek kazançların sağladığı zenginlikle yeniden büyüme sürecine girdi. Güzel sanatlar gelişti; Lahey okulu manzara ressamları dünya çapında ün kazandı. İki önemli barış konferansına (1899 ve 1907) ev sahipliği yapan Lahey, uluslararası hukuk toplantılarının daimi bir merkezi durumuna geldi. Amerikalı çelik kralı Andrew Carnegie'nin yaptırdığı Barış Tapınağı 1913'te tamamlandı.

20. yüzyıl başlarında sanayinin gelişmesine bağlı olarak liman tesisleri yapıldı. II. Dünya Savaşı sırasında Alman işgalinden büyük zarar gören kent, savaş sonrasında geniş çaplı bir yeniden inşaya ve genişlemeye sahne oldu.

Lahey'in ağır sanayisi birkaç tesisle sınırlıdır. Kentteki şirketlerin çoğu ticaret, bankacılık, sigorta ve hizmet sektörlerinde çalışır. Kent aynı zamanda uluslararası konferansların düzenlendiği önemli bir merkezdir. Birkaç büyük petrol şirketinin yönetim merkezleri de buradadır.

Kentteki müzelerde çok çeşitli koleksiyonlar bulunur. Mauritshuis, başta Rembrandt, Vermeer ve Jan Steen olmak üzere Felemenkli ustaların yapıtlarından oluşan değerli bir koleksiyonu barındırır. Lahey Belediye Müzesi'nde dünyanın en büyük Piet Mondrian tabloları koleksiyonu yer alır. Kentin öteki önemli müzeleri Hollanda Kostüm Müzesi, Mesdag Müzesi, Mesdag Panorama, Sikke ve Madalya Salonu ve Posta Müzesi'dir. İki sanat akademisinin bulunduğu kentte müzik yaşamının odak noktasını Lahey Filarmoni Orkestrası oluşturur.

Önemli tarihsel yapılar arasında St. Jacobs Büyük Kilisesi (1399), Protestan Yeni Kilise (1654), Noordeinde Sarayı (bugün Uluslararası Toplumsal Araştırmalar Enstitüsü) ve 16. yüzyıldan kalma belediye binası sayılabilir. Savaş sonrası yapıların en dikkat çekici olanları ABD Büyükelçiliği (1961) ve Hollanda Kongre Merkezi'dir (1969). Nüfus (1991 tah.) kent, 444.242; (1989 tah.) metropoliten alan, 683.631.

Lahey Antlaşması, YUVARLAK MASA KONFERANSI ANTLAŞMASI olarak da bilinir, Hollanda'yla Endonezya'nın, 1945'te Endonezya Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinin ardından aralarında baş gösteren anlaşmazlıklara son vermek amacıyla imzaladıkları antlaşma (2 Kasım 1949). Maddeleri üzerindeki anlaşmazlıklar nedeniyle 1956'da feshedilmiştir.

Hollandalılar bu antlaşmayla Batı İrian dışındaki bütün eski Hollanda Doğu Hint Adaları toprakları üzerindeki egemenlik haklarını 30 Aralık 1949'a değin Endonezya Cumhuriyeti ile Hollandalıların kurduğu 15 özerk eyaletin birleşmesinden oluşacak federal Endonezya Birleşik Devletleri Cumhuriyeti'ne devretmeyi kabul ettiler. Yeni cumhuriyetin kurulmasının ardından iki ülkenin ortak çıkarları doğrultusunda çalışması öngörülen Hollanda-Endonezya Birliği oluşturuldu. Yeni Endonezya hükümeti, Hollandalıların verdikleri siyasal ödünler karşılığında, bölgede yatırım yapacak Hollandalı işadamlarına çeşitli kolaylıklar tanıdı ve 4,3 milyar gulden tutarındaki borcu üstlendi. Batı Yeni Gine'nin statüsünün ise ertesi yıl yapılacak görüşmeler sonucunda belirlenmesine karar verildi.

Belirgin biçimde Hollanda'nın lehine olan Lahey Antlaşması'nın, özellikle devletin yapısı, özerk Hollanda eyaletlerine tanınan ayrıcalıklı konum, borçlar ve Batı Yeni Gine sorununu ilgilendiren maddeleri, Endonezyalı milliyetçiler arasında büyük hoşnutsuzluk yarattı. Milliyetçilerin 1950'de geçici bir anayasa taslağı hazırlayarak ülkenin federal yapısına son vermelerinden sonra Hollandalılarla Endonezya milliyetçileri arasındaki anlaşmazlıklar sürdü ve Endonezya parlamentosu 21 Nisan 1956'da Lahey Antlaşması'nı feshetti.

Lahey Kuralları, deniz hukukunda, taşıyanın haklarını ve sorumluluklarını tanımlayan uluslararası düzenleme. 1921'de Brüksel'de toplanan Uluslararası Hukuk Birliği'nce konşimento koşulları olarak benimsenen bu hükümler, daha sonra 1923 tarihli Sorumluluğun Sınırlandırılmasına İlişkin Brüksel Sözleşmesi'nde yer almıştır.

Lahey okulu, 1860-1900 arasında Lahey'de etkinlik gösteren gerçekçi Hollandalı manzara ressamlarının oluşturduğu grup. Jozef Israëls(*); Hendrik Willem Mesdag; Hendrik Weissenbruch; Jacob, Matthijs ve Willem Maris(*); Johannes Basboom; Anton Mauve(*) grupta yer alan sanatçılardı.

Lahey Sözleşmesi, 1899 ve 1907'de Lahey'de (Hollanda) toplanan uluslararası konferanslarda kabul edilen bir dizi uluslararası antlaşmaya verilen ortak ad.

I. Lahey Barış Konferansı Rusya dışişleri bakanı Kont Mihail Nikolayeviç'in girişimiyle toplandı. Kont Mihail 11 Ocak 1899 tarihli açıklamasında şu konuların görüşülmesini önerdi: 1) Asker sayısındaki artışların sınırlandırılması ve yeni kullanılan silahlarda indirime gidilmesi, 2) 1864 Cenevre Sözleşmesi'nde kabul edilen ilkelerin deniz savaşlarına da uygulanması, 3) kara savaşları hukukuyla ilgili, onaylanmamış 1874 Brüksel Bildirgesi'nin yeniden düzenlenmesi. 18 Mayıs-29 Temmuz 1899 arasında 26 ülkenin katılımıyla toplanan konferansta Amerika kıtasından yalnızca ABD ile Meksika'nın temsilcileri yer aldı.

Konferans en önemli amacı olan silah indirimini gerçekleştiremediyse de kara ve deniz savaşlarında savaş hali koşullarını tanımlayan ve çeşitli kuralları düzenleyen sözleşmelerin kabul edilmesini sağladı. Ayrıca boğucu gazlarla domdom kurşunlarının kullanılmasını ve balonlardan gülle ya da patlayıcı maddeler atılmasını yasaklayan üç bildiriyi kabul etti. Konferansın benimsediği en önemli belge ise Daimi Hakemlik Divanı'nın kurulmasını öngören Uluslararası Anlaşmazlıkların Barışçı Yollardan Çözümü İçin Sözleşme'ydi.

II. Lahey Barış Konferansı için ilk çağrı ABD başkanı Theodore Roosevelt'ten geldi. Ama konferans resmî olarak II. Nikolay'ın girişimiyle toplandı. 15 Haziran - 18 Ekim 1907 arasında toplanan konferansa 44 ülkenin temsilcileri katıldı. Konferansta silahların sınırlandırılması önerisi gene reddedildi. Buna karşılık borçların ödenmesini sağlamak amacıyla kuvvete başvurulması, kara ve deniz savaşlarında tarafsız devletlerin ve kişilerin hak ve ödevleri, otomatik sualtı mayınlarının yerleştirilmesi, düşman ticaret gemilerinin statüsü, savaş sırasında deniz kuvvetlerince girişilen bombalama eylemleri ve uluslararası savaş ganimetleri mahkemesinin kurulması gibi konularda çeşitli sözleşmeler kabul edildi. Balonlardan gülle atılmasını yasaklayan bildiriyi yeniden onaylayan konferans, boğucu gazların ve domdom kurşunlarının kullanılmasını yasaklayan bildirileri ise ele almadı. Ayrıca zorunlu hakemlik ilkesiyle bir dizi tavsiye kararı bütün delegelerce oybirliğiyle kabul edildi. Bu tavsiye kararlarının birincisinde sekiz yıl sonra yeni bir konferansın toplanması öngörüldü. Böylece uluslararası sorunların çözümünde en iyi yolun düzenli biçimde yapılacak konferanslar olduğu anlayışı geliştirildi. I. Dünya Savaşı'nın çıkması nedeniyle sonraki konferans, planlandığı tarih olan 1915'te toplanamadı. Ama savaşın ardından uluslararası bir örgüt olarak Milletler Cemiyeti'nin oluşturulmasında konferans düşüncesinin büyük etkisi oldu.

Lahic, Yemen Cumhuriyeti'nin güneybatı kesiminde kent. Kıyı düzlüğündeki Tibban Vadisinde yer alır. Bir tarım bölgesinin merkezidir. Daha çok kış aylarında olmak üzere çok az miktarda yağış alır. İngiliz egemenliğindeki eski Aden Protektorası'nın yönetimindeyken, Abdali Sultanlığı'nın başkentiydi. Bu sultanlık Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1967'de kaldırıldı. Lahic 1960'larda kısa bir süre el-Hute olarak anıldı. Nüfus (1971 tah.) 11.000.

lahit, SANDUKA ve SARKOFAG (Yunanca *sarkophagos*) olarak da bilinir, içine ölünün ya da yakıldıktan sonra küllerinin konduğu, taştan, pişmiş topraktan, metalden ya da ahşaptan yapılan mahfaza. İnsanların öbür dünyada da bu dünyadaki gibi yaşayacağı inancının getirdiği bir uygulamadır. Ölülerin yeniden yaşamaya başlayacağı zamana değin iyi korunabilmesi için kullanılmıştır.

İlk Tunç Çağındaki çevresi ve üzeri taş levhalarla kaplı sanduka mezarlar, lahitlerin ilk biçimi sayılabilir. Gerçek anlamdaki ilk

Herakles Lahdi, Sidamara lahitlerinden bir örnek, Konya Arkeoloji Müzesi
Şemsi Göner

lahitler Mezopotamya ve Mısır'da ortaya çıktı. Başlangıçta daha çok pişmiş topraktan basit tekneler halinde yapılan bu lahitlerin üstü gene aynı malzemeden düz levhalarla örtülüyordu.

Mısır'da 3. sülale döneminde (İÖ y. 2686 - y. 2613) kullanılan ilk taştan lahitler sarayları simgeleyecek biçimde tasarlanmış, üstlerine de kapı, pencere tasvirleri ve süslemeler yapılmıştı. 11. sülale döneminden (İÖ y. 2133-1991) başlamak üzere Mısır'da ve Lübnan kıyılarındaki Byblos'ta ahşap ya da kireçtaşından kutu biçiminde lahitler kullanıldı. 17. sülale döneminde (İÖ 1650 - y. 1570) önceleri birbirine yapıştırılmış papirüs yapraklarından, daha sonra da ahşaptan, pişmiş topraktan ya da taştan insan biçimini andıran lahitler yapıldı. Firavun ailesinden olanların lahitleri bazen som altından (Tutanhamon'un lahti) ya da gümüşten (Psassenes'in lahti) oluyordu. 18., 19. ve 20. sülaleler döneminde (İÖ y. 1570-1085) üst sınıftan kişiler önce ahşap ya da madenden yapılmış bir iç lahde konur, sonra bu bir dış lahdin içine yerleştirilirdi. Bu uygulama Ptolemaioslar döneminde de sürdü.

İÖ 9. yüzyılın ilk yarısında Asur'da teknesi ve kapağı taştan lahitler yapılmaya başladı. Bu geleneği İÖ 8. yüzyılın ortalarında Urartular da benimsediler.

Anadolu'da Likya bölgesinde İÖ 6. yüzyılda ahşap evlere benzetilerek son derece süslü taş lahitler yapıldı. Aynı yüzyılda İtalya'da da Etrüskler, kapaklarının üstünde ölüyü karısı ya da kocasıyla birlikte yatar durumda canlandıran heykeller bulunan pişmiş topraktan lahitler yapmaya başladılar. Bu uygulama daha sonra antik dünyanın hemen her yerine yayıldı. Osman Hamdi Bey Sayda'daki (Sidon) kazılarda Helenistik dönemde yapılmış lahitler ortaya çıkardı. Bunların en ünlüleri bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan İskender Lahti(*), Ağlayan Kadınlar Lahti(*) ve Satrap Lahti'dir. Teknesinin dört yanı kabartma figürlerle bezeli lahitler Roma ve Bizans dönemlerinde de yapıldı. Bu tür lahitlerin değerli örneklerinden olan ve ilk bulundukları yerin (bugün Karaman ilinin Ayrancı ilçesine bağlı Ambar köyü) Antik Çağdaki adıyla anılan Sidamara lahitleri bugün İstanbul ve Konya Arkeoloji müzelerinde sergilenmektedir.

Anadolu'da Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde de kümbet ve türbelerde lahit kullanıldı. Bunlar ahşaptan ya da taştan yapılır, üstleri kabartma yazılarla bezenirdi. I. Mehmed'in (Çelebi) Bursa'da Yeşil Türbe'deki sandukası gibi çini kaplama olanları da vardı. Ama ölü, döşeme üstündeki bu lahitlere konmaz, daha aşağıda toprağa gömülürdü.

lahmacun, Arapça LAHM-I ACİN (*lahm*: "et" ve *acîn*: "yoğurulmuş"), üstüne baharatlı kıyma konarak pişirilen bir tür pide. Gaziantep ve Şanlıurfa gibi Güneydoğu illerine Arap mutfağından geçen lahmacun, günümüzde hemen her bölgede yenen, özellikle de büyük kentlerde ve turistik kıyı kentlerinde çok tutulan, tüketimi yaygın ve pratik bir yiyecek durumuna gelmiştir.

Lahmacun için hazırlanan ince çekilmiş kıyma ya da çift satırla kıyılmış et, ince doğranmış maydanoz, yeşil soğan, domates, kırmızı pul biber ve tuz katıldıktan sonra iyice yoğurulur. Mardin ve bazı yörelerde ete sarmısak da katılır. Acılığı sağlayan kırmızıbiber isteğe göre az ya da çok konur. Yoğurulan et ince açılmış pidelerin üstüne yayılır ve pişirilmek üzere fırına verilir. Pidenin kurumadan hızla pişmesi için fırının harlı olması gerekir. Pişen lahmacun kıvırcık, marul, maydanoz ve sumakla karıştırılmış kuru soğan eklendikten ve limon sıkıldıktan sonra dürüm yapılarak yenir. Özellikle Gaziantep'te bazen lahmacunun içine "söğülme" denen patlıcan ezmesi konur. Lahmacunun yanında şalgam suyu ya da ayran içilir. Ayrıca fındık lahmacun denen 1-2 lokmalık küçük lahmacunlar da vardır. Bunlar genellikle karışık kebapların yanında verilir.

Lahmiler, İslam öncesinde Arabistan'ın kuzeyinde hüküm sürmüş hanedan. Bizans İmparatorluğu'na karşı mücadele eden Sasanilerin yanında yer alan Lahmiler, ilk dönem Arap şiirinin gelişmesine de destek olmuşlardır. 3. yüzyıl sonlarında kurulan Lahmi Krallığı'nın başkenti, günümüzde Irak'ın güneyindeki Kûfe yakınlarında bulunan Hıristiyan kenti Hire'ydi. İran'a bağlı bir hanedan olarak gelişen Lahmiler, V. Behram'ı Sasani tahtına çıkaran I. Munzir'in (y. 418-462) hükümdarlığı sırasında İran'ın içişlerinde söz sahibi oldular. Güçlerinin doruğuna ulaştıkları 6. yüzyılda III. Munzir (503-554) Bizans egemenliğindeki Suriye'ye akınlar düzenledi ve Bizans yanlısı Arap Gassani Krallığı'yla çatışmaya girdi. Onun oğlu Amr bin Hind (554-569), şair Tarafa ile öteki *Muallakatü's-Seba* (*Yedi Askı*, 1943, 1985) şairlerinin koruyuculuğunu yaptı. Nasturi III. Numan'ın ölümüyle (602) birlikte hanedan da sona erdi.

Lahmu ve Lahamu, Mezopotamya mitolojisinde, ikiz tanrılar. Apsu (yeryüzünün altındaki derin sular) ve Tiamat'ın (tuzlu suların kişileşmesi) birbirine karışmasıyla oluşan kaostan doğan ilk tanrılar bunlardır. Genellikle, suların bıraktığı kum ve çamuru temsil ederler. Bazı metinlerde ise yılan biçiminde betimlenirler. Sürünen bir yılanın dalgalı izleri su yüzeyindeki kıvrımları andırdığı için, bazı bilginler Lahmu ve Lahamu'nun aslında Tiamat ile eşanlamlı olabileceğine inanırlar. Lahmu ve Lahamu, Anşar ve Kişar'ın kökeni sayılabilirler. Ama sonraki mitlerde önemli rolü olmayan oldukça silik birer tanrıdırlar.

Lahnda dili, CATKI ya da BATI PENCAP DİLİ olarak da bilinir, Hint-Âri dillerinin Batı öbeğine bağlı dil. Pakistan'da, Pencap'ın batı kesimlerinde konuşulur. Farsça ve Arapçadan alınma birçok sözcük içeren Lahnda dilinin Keşmir ve Sindhi dilleriyle de ortak özellikleri vardır. Çok sayıda lehçesi arasında en önemlilerinden biri Multanidir. Lahnda dilinde yazılmış edebiyat yapıtlarının sayısı çok azdır. Bu dilin yazımında, Müslümanlar Arap alfabesinin Farsçaya uyarlanmış biçimini, Hindular ise Lahnda yazısını kullanır.

Lahor, Pakistan'ın ikinci büyük kenti ve Pencap eyaletinin merkezi. İndus Ovasının yukarı kesiminde, İndus Irmağının bir kolu olan Ravi Irmağı kıyısında yer alır.

Müslümanların yönetimi altına girdiği dönemden önceki tarihine ilişkin fazla bilgi yoktur. Bir Hindu efsanesine göre Rama'nın oğlu Lava (Loh) tarafından kurulmuş ve bu nedenle Lohavar adını almıştır.

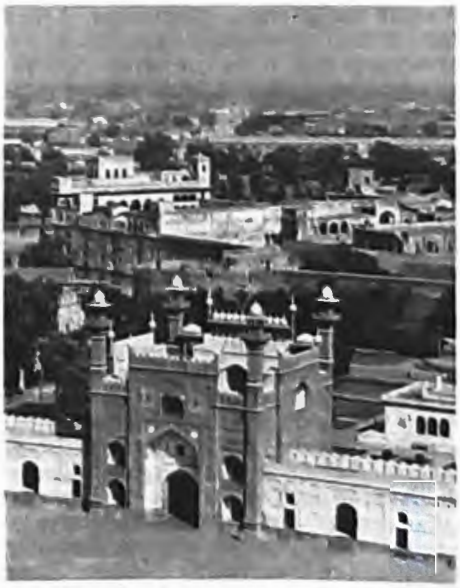

Lahor Kalesi, Pakistan
Frederic Chringer-Nancy Palmer Agency

1152'den 1186'ya değin Gaznelilerin başkenti olan kent, 14. yüzyılda sık sık Moğol saldırılarına uğradı. 1524'te Babür'ün ordularınca ele geçirildikten sonra en parlak dönemini yaşadı. Şah Cihan döneminde (1628-57/58) büyük ölçüde genişlediyse de Evrengzib'in döneminde önemini yitirdi.

Evrengzib'in ölümünden (1707) Rancit Singh'in tahta çıkışına değin Sih ayaklanmalarına sahne olan kent, Nadir Şah'ın bölgeyi işgalinden sonra imparatorluğun ileri karakolu durumuna geldi. Rancit Singh döneminde (1799-1839) güçlü bir yönetim merkezi durumuna geldiyse de sonraki hükümdarların yönetimi sırasında önemini yitirdi. 1849'da İngiliz egemenliğine girdi. 1947'de ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra Batı Pencap eyaletine bağlandı; 1955'te Batı Pakistan eyaleti oluşturulunca sonradan (1970) Pencap adını alacak olan bu eyaletin merkezi oldu.

Eskiden kenti çevreleyen sur ve hendeklerin yerini günümüzde kuzey kesimi dışında bahçeler almıştır. Kentin başlıca yapılarından olan Vezir Han Camisi (1634) ile Lahor Kalesi'nin kuzey duvarı, levha biçimindeki çinilerle (kâşi) kaplıdır. Kentteki öteki önemli yapılar arasında Evrengzib tarafından yaptırılan Badşahi Camisi, Rancit Singh'in türbesi, Hint-Türk hükümdarı Cihangir'in mezarının bulunduğu Şahdara Bahçeleri ve 1641'de Şah Cihan tarafından yaptırılan görkemli Şalemar Bahçeleri sayılabilir. Önemli bir eğitim merkezi olan Lahor'da, Pakistan'ın en eski üniversitesi olan Pencap Üniversitesi'nin (1882) yanı sıra bir teknik üniversite ile çok sayıda yüksekokul ve enstitü vardır.

Pakistan'daki sanayi kuruluşlarının beşte biri Lahor'da yer alır. Başlıca sanayi dalı dokumacılık olan kentte demir-çelik ve lastik fabrikaları da vardır. Altın ve gümüş işleriyle de tanınan Lahor, Pakistan'ın öbür kentlerine demir ve hava yoluyla bağlanır. Nüfus (1981) 2.952.689.

Lahor Müzesi, MERKEZ MÜZESİ olarak da bilinir, Pakistan'ın Lahor kentinde 1894'te açılan arkeoloji müzesi. Pencap eyaletinden toplanmış sanat ve el sanatı örneklerini içerir. Bunlar arasında çeşitli heykeller, sikkeler, Paharı ve Babür okullarına ait minyatürler ile dokumalar bulunur. Peşaver'deki kazılarda çıkarılan Eski Yunan etkisindeki Budacı heykelleri de sergilenmektedir. Arkeolojik buluntuların yer aldığı salonun ortasında, Buda'nın yaşamından sahnelerin betimlendiği kabartmalarla bezeli bir Sikri stupasının kasnak bölümü vardır. İndus Vadisinin ötesindeki bölgeden derlenmiş mücevher koleksiyonu da önem taşır. Ayrıca müzede, büyük bir çalgı koleksiyonu ile incelikle bezenmiş silah ve zırhlardan oluşan bir koleksiyon daha bulunmaktadır. Tibet bölümünde, Budacı tapınakların duvarlarını süsleyen boyalı örtülerin çarpıcı örnekleri sergilenmektedir.

lahoz (*Epinephelus aeneus*), GİRİDA, KAYA HANİSİ, LAGOS ya da LAHOS olarak da bilinir, *Serranidae* familyasından balık türü. Akdeniz'in yanı sıra Atlas Okyanusunun doğusunda Portekiz'den Angola kıyılarına kadar dağılım gösteren bu tür 20-200 m derinliklerde ve daha çok kumlu ya da çamurlu diplerde yaşar. Genellikle 80 cm'ye kadar, seyrek olarak 100 cm'yi aşan uzunluğuyla iri hani türleri arasında yer alır. Kuyruğu yuvarlak, altçenesi çıkıktır. Solungaç kapağında üç, birinci solungaç yayında 12-15 keskin diken vardır. Başın yanlarında eğik olarak 2-3 beyazımsı bant görülür. Kızılkahverengi ya da grimsi yeşil renkte olan vücudunda enine ve daha açık renk bantlar bulunabilir. Başlıca besinlerini kafadanayaklılar ve kabuklular gibi dipte avladıkları omurgasız hayvanlar oluşturur. Lahozlar erdişi olmalarıyla dikkat çeker. Bireylerin dişi üreme organları daha önce gelişir. Beş yılda 50 cm uzunluğa ve eşeysel olgunluğa erişen bireyler 95 cm'yi geçtikten sonra eşey değişimine uğrar.

Lahsa *bak.* Ahsa, el-

Lahsa Eyaleti, Arabistan Yarımadasında, Necd ile Basra Körfezi arasında bugünkü el-Ahsa bölgesini kapsayan Osmanlı eyaleti.

I. Süleyman'ın (Kanuni) Bağdat'ı almasından bir süre sonra Osmanlı topraklarına katılan (1535) Lahsa, önce merkezi Hofuf olmak üzere Basra Eyaleti'ne bağlı bir sancak yapıldı. 16. yüzyılın sonlarına doğru salyaneli eyalete dönüştürüldü. Salyanesi 890 bin akçeydi. Kuveyt-Katar arasında uzanan kıyı kesimi dışında ıssız çöllerle kaplı olduğundan sancak ve kazaları yoktu. Hac yolu üzerinde bulunduğu için imarına önem verilen eyalet merkezi Hofuf'ta klasik Osmanlı üslubunda bir cami, çevresinde de çarşı ve pazar kuruldu. 17. yüzyıl başlarında Bedevilerin bölgedeki eylemleri artarken, merkezi denetim de ortadan kalktı. Bağdat beylerbeylerinin gözetimine bırakılan eyalet, IV. Murad'ın Bağdat Seferi'nden (1638) sonra kısa süre yeniden merkeze bağlandıysa da, 18. yüzyıl başlarında kabile reislerinin nüfuzu altına girdi. 19. yüzyılda da Vehhabi ayaklanmacıların denetimine geçti. Osmanlı kuvvetleri el- Katif'i kurtarmakla birlikte Hofuf'u geri alamadı. Kavalalı İbrahim Paşa 1818'de Lahsa'yı işgal etti. Ama Mısır birlikleri çekilince bölgeye yeniden Vehhabiler egemen oldu. Bu durum, Midhat Paşa'nın Bağdat valiliğine değin sürdü. 1870'te Osmanlı kuvvetleri, Lahsa'yı denetim altına aldı ve bölge bir sancak olarak Bağdat'a bağlandı. 19. yüzyıl sonlarında da Bağdat'tan ayrılarak Basra vilayetine katıldı. Bu sırada adı Necd sancağı oldu. Osmanlı yönetimi bu değişiklikle bütün Necd bölgesini kendi sınırları içinde göstermeyi amaçlamıştı. Necd vilayetinin oluşturulduğu 1914'te II. Abdülaziz tarafından işgal edilen Lahsa, daha sonra Suudi Arabistan sınırları içinde kaldı.

Lahti, Finlandiya'nın güney kesimindeki Häme ilinde (*lääni*) kent. Helsinki'nin kuzeydoğusunda, Vesi Gölünün kuzey ucunda yer alır. 1878'de kuruldu, 1905'te de tüzel kimlik kazandı. Günümüzde bir sanayi merkezi olarak gelişen kent Finlandiya'

Lahti, Finlandiya
Ernst A. Jahn

nın mobilya üretiminin büyük bölümünü sağlar; kentte ayrıca bira, giyim eşyası, torna tezgâhı, cam ve ahşap eşya üretilir. Finlandiya'nın başlıca radyo ve televizyon istasyonlarının bulunduğu kent, aynı zamanda Salpausellkä'nın buzul sırtlarında düzenlenen kayak yarışlarıyla uluslararası ün kazanmış bir turizm merkezidir. Kentteki en önemli yapı, tasarımını Eliel Saarinen'in yaptığı Belediye Binası'dır (1912). Kentte bir sanat müzesi ile bir tarih müzesi vardır. Nüfus (1986 tah.) belediye, 94.447.

Lahumu *bak.* Lahmu ve Lahumu

Lahun, el-, Mısır'ın el-Feyyum ilinde (*muhafaza*) eski yerleşme. Bahr Yusuf Kanalı'nın Feyyum'a doğru döndüğü noktanın hemen kuzeyinde yer alır. Burada Orta Krallık döneminden (İÖ y. 2040-İÖ 1786) kalma bir piramit, bir de piramidin yapımında çalışan işçilere ait bir köyün kalıntısı bulunmaktadır. 12. sülalenin dördüncü hükümdarı olan II. Sesostris'in (hd İÖ 1897 - İÖ 1878) yaptırdığı piramit başka piramitlerden, mezar odası girişinin kuzeyde değil de güneyde bulunmasıyla ayrılır. Piramit eski çağlarda mezar hırsızları tarafından soyulmuşsa da, çevre duvarının içindeki prenses mezarlarında mücevherlerden oluşan bir hazine bulunmuştur. Bu koleksiyon teknik üstünlük ve sanatsal ustalık bakımından bu üslupta yapılmış bütün öteki Orta Krallık eşyalarıyla hemen hemen aynı düzeydedir.

İkinci ara dönem (İÖ 1786 - İÖ y. 1567) boyunca da yerleşimin sürdüğü köyde yapılan kazılarla dikkate değer bir kent planlamasının varlığı ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca Orta Krallık dönemindeki gündelik yaşam konusunda bilgi veren çok sayıda mobilya, ev eşyası ve çeşitli konularda yazılmış papirüsler bulunmuştur.

El-Lahun'da bulunan II. Sesostris'in gerdanlığı
Metropolitan Museum of Art, New York

Bir demiryolunun geçtiği bugünkü yerleşimde tahıl, pamuk, şekerkamışı ve meyve üretilir.

Lahuti, Ebulkasım (d. 1885, Kirmanşah - ö. 16 Mart 1957, Moskova), İranlı şair, gazeteci. İlk şiiri 16 yaşındayken, Kalküta'da çıkan *Hablü'l-Metin* gazetesinde yayımlandı. Kum'da devlet hizmetinde çalışırken, sabotajcılıkla suçlanarak ölüm cezasına çarptırıldı. Bunun üzerine İstanbul'a kaçtı ve bir süre Farsça öğretmenliği yaptı. İran'a döndükten sonra Kirmanşah'ta *Bisutun* gazetesini çıkardı (1914-15). Yeniden İstanbul'a giderek *Pars* (1921) dergisini yayımladı. Aynı yıl İran'a döndüyse de Tebriz'de çıkan bir ayaklanmadan sonra Rusya'ya kaçtı. Başlıca yapıtları arasında *İranname* (1910), *Çekâme* (1919), *Hezar Mısra* (1935), *Ceng-i Ademizad ba Div* (1944), *Surudha-yı Azadiyu Solh* (1954) sayılabilir.

lai, ortaçağ şiir ve müzik biçimi. Özellikle 12. ve 13. yüzyıllarda Fransa'nın kuzey kesiminde truverler tarafından geliştirilmiş, ama onların hemen öncesinde Provans dilinde şiir söyleyen trubadurlar tarafından da kullanılmıştır. Almanya'da *Minnesinger* denen saray şairlerinin *Leich* adını verdiği *lai*, farklı uzunluktaki kıtalardan oluşan uzun bir şiirdi; dizedeki hece sayısı 4-8, kıtadaki dize sayısı da genellikle 6-16 arasında değişirdi. Her kıtada bir ya da iki uyak kullanılırdı. Meryem Ana'ya ya da başka bir kadına hitaben söylenebildiği gibi öğretici de olabilirdi. Marie de France'ın (12. yy sonları) manzum öykü biçimindeki romantik ve büyülü temaları işleyen *lai*'leri müziksel anlamda *lai* değildi.

Müzik biçimi olarak *lai* Katolik ayininde kullanılan melodi yürüyüşünün *x aa bb cc...y* biçimindeki genel kalıbının etkisinde kalmıştı; ama bu uzun ilahilerde yinelemeler ikiliyken *lai*'lerde üçlü ve dörtlü yinelemeler ile yinelenmeyen dizeler bulunurdu. Bazen parçanın ilk ve son dizeleri de yinelenirdi. Her kıtanın melodisi ayrıydı.

Bu temel biçimin birçok çeşitlemeleri vardı. Birkaç ikili yineleme dizi halinde yinelenebilir, böylece uzun şiirde müzik bütünlüğü sağlanırdı. Ezginin son birkaç notası yinelemede değişebilir, ilk bitişe *ouvert* (açık), ikincisine ise *clos* (kapalı) denirdi. Bazen de yinelemede melodinin bir çeşitlemesi kullanılırdı. Görece kısa *lai*'ler ise kısa şiirlerin *aabb* düzeninde seslendirilirdi. Her kıtada aynı melodinin kullanıldığı *abbc* biçiminde ilerleyen şarkılar da vardı.

Lai, armonize edilmemiş bir tek melodi çizgisinden oluşan teksesli bir müzik biçimidir. Ama 14. yüzyılda yaşayan şair ve besteci Guillaume de Machaut, *chace* denen üç sesli kanon türünü kullanarak yazdığı 19 *lai*'den ikisini çoksesli hale getirdi. *Lai*'leri genellikle 12 kıtadan oluşuyor, ilk ve son kıtalar aynı melodi ve şiir biçimini paylaşıyordu. Her kıtada ikili ya da dörtlü yinelemeler kullanılmıştı.

Lai Chau, Vietnam'ın kuzeybatı ucunda, il (*tinh*) ve il merkezi kent. Kara Irmak (Song Da) kıyısında ve karayoluyla Hanoi'nin 470 km kadar kuzeybatısında yer alan kent, yüzyıllar boyunca bir kervan yolları merkezi olmuştur.

Daha önce Tay Bac özerk bölgesine bağlı olan Lai Chau, 1976'da ayrı bir ile dönüştürülmüştür. Kuzeyde Çin'in Yunnan yönetim bölgesi, doğuda Hoang Lien Son ve Son La illeri, batıda da Laos'la çevrilidir. Dağlık bir yapı gösteren 17.068 km²'lik bir alanı kaplar. Xam Xan Dağı (*pu*) (1.897 m) Laos sınırı yakınında doğal bir engel oluşturur. İlden geçen Ma, Nam Muc ve Nam Nua ırmakları taşkın mevsimi dışında Kızıl Irmak (Song Hong) deltasına ve Louangphrabang'a (Laos) kadar ulaşıma elverişlidir. Viet Minh'in Fransızları 1954'te kesin yenilgiye uğrattığı Dien Bien Phu kasabasının da yer aldığı Dien Bien yöresi, Muong Thanh Vadisinde önemli bir pirinç ambarıdır. Ayrıca karayollarıyla Çin, Myanmar ve Laos'a bağlanır. Nüfus (1991 tah.) il, 467.600.

Laibach *bak.* Ljubljana

Laibach Kongresi, İngiltere, Osmanlı Devleti ve Papalık dışındaki bütün Avrupa devletlerini kapsayan Kutsal İttifak'ın Laibach'ta (bugün Ljubljana, Slovenya) düzenlediği toplantı (26 Ocak-12 Mayıs 1821). Napoli'de Temmuz 1820'de başlayan devrimci ayaklanmaya karşı önlemleri ele alan kongre, Avusturya'nın İki Sicilya Krallığı'na müdahale ederek gerekirse işgal yoluna gitmesini karara bağladı. Kısa vadede Avusturya'nın liberalizm karşıtı politikası için bir zafer anlamı taşıyan bu karar, İngiltere ve Fransa'nın tepkisine yol açarak kongre sisteminin çöküşünde önemli bir adım oldu.

Kongreye Rusya, Avusturya ve Prusya hükümdarları ve başbakanları, İki Sicilya ve Sardinya-Piemonte kralları, Modena ve Toscana dükleri ile İngiliz ve Fransız gözlemciler katıldı. Devrimci rejimlere düş-

manlığını ortaya koyan kongre, Napoli Anayasası'nı yürürlükten kaldırma kararını onayladı ve Avusturya ordusunu mutlak monarşiyi yeniden kurmakla görevlendirdi. Kararı protesto eden İngiltere ve Fransa Napolililerin başarısızlıkla sonuçlanan direnişini destekledi. Piemonte'de başlayan benzer bir ayaklanma da Avusturya birlikleri tarafından 8 Nisan 1821'de Novara'da bastırdı.

Laidoner, Johan (d. 12 Şubat 1884, Viiratsi, Viljandi yakınları, Estonya, Rus Çarlığı - ö. 13 Mart 1953, Penza, Rus SFSC), 1918'de Estonya kurtuluş ordusuna komuta eden Estonyalı asker ve yurtsever.

Rusya'da askerlik öğrenimi gören Laidoner Rus ordusunda yarbaylığa yükseldi. I. Dünya Savaşı'nda (1914-18) istihbarat subaylığı, sonra da tümen kurmay başkanlığı yaptı. 1918'de yeni Estonya ordusunun başkomutanlığına getirildi. 1918-19 yıllarında Almanlar ve Kızıl Ordu Estonya'dan çıkarıldı. Laidoner 1920'de ordudan ayrıldıysa da komünist darbe girişimini bastırmak üzere 1924'te göreve döndü. 1925'te İngiltere ile Türkiye arasındaki Musul anlaşmazlığını ele alan Milletler Cemiyeti komisyonuna başkanlık etti.

1934'te Özgürlük Savaşçıları Birliği (Vap) adlı faşist örgütün darbe girişimini bastırmak üzere yeniden Estonya ordusunun başına geçti. Ülkede olağanüstü durum ilan edildi. Laidoner, Cumhurbaşkanı Konstantin Päts'ın otoriter rejimine askeri destek sağladı. Haziran 1940'ta SSCB, Estonya'yı işgal etti. Sovyetler Birliği'ne sürgüne gönderilen Laidoner orada öldü.

laiklik, din ile devlet ve yönetim işlerinin birbirinden ayrılması. Türkçeye Fransızcadan aktarılan laik terimi Yunancadaki *laikos* ve Latincedeki *laicus* sözcüklerinin kökünü oluşturan *laos*'tan (Yunancada "halk") türetilmiştir. Eski çağlardan bu yana din adamı olmayan, ruhani bir sıfatı ve dinsel bir işlevi bulunmayan kişi, kurum ve nesneleri, kısacası dinin dışında kalan alanı belirtmek için kullanılır. Laiklik de özünde din alanı ile dünya ve kamu işleri alanının birbirinden ayrılmaları, birbirine karışmamaları anlamına gelir. Bir yönetim ilkesi ya da devletin niteliklerinden biri olarak kişileri ilgilendiren yönüyle bir dokunulmazlık alanı da çizer; kişilerin dinsel inanç ya da inançsızlıktan, din buyruklarını yerine getirip getirmemekten dolayı kınanmamasını, ayrım görmemesini, serbestçe ibadet edebilmesini, ibadete zorlanmamasını vb öngörür.

Tarihsel gelişimi ve niteliği. Başta Fransa olmak üzere Batı dünyasında gelişen laiklik, dinsel dogmaların bilim, sanat, felsefe ve siyaset üzerindeki baskılarını gerileten Rönesans ve Aydınlanma çağı düşüncesinden kaynaklandı; özellikle Katolik Kilisesi'nin merkezî ve baskıcı yapısına karşı duyulan tepkiden doğdu. Kilise ile ruhbanın katı disiplin ve ahlak kurallarıyla toplum ve bireyler üzerinde kurduğu sıkı denetim, kendi karşıtlarını da yarattı; uşçuluk ve olguculuğun yanında siyasal liberalizm gibi akımların gelişmesine yol açtı. Bu düşünsel kaynaklardan beslenen laikliğin sınıfsal bir anlamı ve işlevi de vardı. Feodal-aristokratik toplum ve siyaset yapılarına karşı çıkarak iktidara yükselen burjuvazinin ideolojik, siyasal ve kültürel özlemlerini dile getiriyordu. Özellikle tanrısal egemenlik anlayışına dayalı mutlak monarşilere karşı çıkarı ve kapitalist değerlerin yaygınlaşmasında somut çıkarı bulunan bu orta sınıflar, egemenliğin kaynağının ve kullanılışının dünyevileştirilmesi (milli egemenlik ilkesi) ve toplumdaki değer yargılarının dinsel temellerinden uzaklaştırılarak laikleştirilmesi sürecini de başlattı. Laiklik ilkesine yöneliş özellikle Fransa'da (1793) militan bir nitelik kazandı; İspanya (1868-76), Portekiz (1908-17), Fransa etkisindeki Meksika (19. yy) ile Türkiye (1920 sonrası) gibi cumhuriyetçi rejimlerde oldukça köklü değişmelerle uygulamaya kondu.

Batı toplumlarının ve devlet düzenlerinin laiklik doğrultusundaki evriminin özü, devletin belli bir dini temsil etmekten çıkarılması, din ve devlet ayrılığının sağlanması ve devletin her türlü inanç karşısında tarafsız ve eşit davranmasıdır. Bu, öncelikle, devletin belli bir din ya da mezhebe bağlı olmaması; herhangi bir din ya da mezhebin savunuculuğunu ve yayıcılığını yapmaması ve belli bir din ya da mezhebin örgütlenmesine karışmaması demektir. Başta Fransa ve ABD olmak üzere, laik devlet sistemleri kamu kurumlarının din ve mezheplere ve bunlara bağlı kuruluşlara mali yardımda bulunmalarını yasaklamıştır. Örneğin, ABD Yüksek Mahkemesi kamunun din ve mezheplere bağlı okullara mali yardımda bulunmasını, Kongre'nin din kurumlarıyla ilgili yasa çıkarmasını yasaklayan Anayasa'nın I. Ek Maddesi'ne aykırı bulmaktadır.

Devlet nasıl dinsel alana karışmamak yükümlülüğünde ise, din kurumu ve örgütleri de dünyevi ve siyasal alana müdahale edemezler. Örneğin bazı dinlerin kabul ettiği çokkarılık, toplumsal alanın laik otorite tarafından düzenlenmesi ilkesine aykırı düşer ve koruma görmez.

Laik devlet düzeni din ve ibadet, inanma ve inanmama özgürlüklerini de güvence altına alır. Kişilerin dinsel inançlarını seçmek, bunların gerektirdiği bireysel ve toplu ibadetleri yerine getirmek ya da hiçbir dinsel inanç beslememek ve bundan ötürü de kınanmamak konusunda mutlak dokunulmazlığı ve özgürlüğü vardır. İbadet özgürlüklerinin çerçevesi kamu düzeni anlayışıyla çizilmiştir.

Çağımızdaki liberal devletler, bazen anayasalarında açıkça ifade etmiş olmasalar bile, laik niteliktedir. Birleşik Krallık ve Norveç gibi bazı devletlerin kurumsal düzeyde belli bir din ya da mezheple geleneksel bağlılıklarını sürdürüyor görünmesi gerçekte laik olmalarını engellemez.

Türkiye'de laiklik. Halifelikle sultanlığı birleştiren teokratik Osmanlı monarşisi, Tanzimat döneminde değişik din ve mezheplerden uyruklarına yasa önünde eşitlik hakkı tanımakla birlikte yıkılana değin din kurumu ve ideolojisiyle iç içe geçmiş bir devlet olma niteliğini korudu. Bununla birlikte, II. Abdülhamid döneminde eğitimin, II. Meşrutiyet'te de ulusçuluk akımının ve pozitif bilim düşüncesinin gelişmesi laiklik yolundaki arayışların serpilmesine zemin hazırladı. Bir bölümüyle Balkan ülkesi olmanın ve Batı Avrupa'ya yakınlığın sağladığı temas olanakları da, özellikle büyük kentlerin sosyal ve kültürel yaşamında laik değerlerin yerleşmesine yardımcı oldu. Öte yandan, şer'i hukuk dışında dünyevi kaynaklı örfi hukukun geniş bir uygulama alanı bulduğu Osmanlı topraklarında özellikle Tanzimat'tan sonra laik temelli yeni yasaların çıkarılmasına hız verilmişti. Bu süreç II. Meşrutiyet'te daha da gelişti. Türkiye'de ulusal devlet ve Cumhuriyet dönemindeki laiklik atılımları bu tarihsel mirastan da yararlandı. Ama yeni atılımlar eskileri çok aşan bir sıçrayış niteliğini kazandı. Bir yandan bağımsızlık savaşının ulusal irade ve ulusal egemenlik temelinde oluşan demokratik karakteri, bir yandan da teokratik Osmanlı monarşisinin başı olan halife sultanın olumsuz tutumu, yeni Türk devletinin laik (ulusal) egemenlik anlayışına dayanması için elverişli bir zemin hazırladı. Kurtuluş Savaşı'nın ve yeni rejimin önderi Mustafa Kemal de (Atatürk) gerek yetişme biçimi, gerekse geleceğe dönük tasarıları bakımından köklü bir laikleşmenin temsilcisiydi. Öte yandan, kurtuluş sonrasında siyasal iktidarı ellerinde tutan Kemalist güçlerin, özellikle de Mustafa Kemal'in toplumsal saygınlığı başka konularda olduğu gibi laikleşme alanında da ileri adımlar atılabilmesine yardım ediyordu. Bütün bunların yanı sıra, İslam dininin Batı'da görülen devletten ayrı, bağımsız, kurumlaşmış bir din örgütüne yer vermeyişi, laikleştirme hareketinin örgütlü ve güçlü bir engelle karşılaşması olasılığını azaltıyordu. Sonuç olarak ulusal bağımsızlık ve çağdaşlaşma ekseninde gelişen yeni politikalar devlet, hukuk ve kültürle ilgili alanlarda laikleştirici reformlarla uygulamaya kondu.

Devlet yapısının laikleştirilmesi egemenlik hakkının sahibi ve kullanılışıyla ilgiliydi. Kurtuluş Savaşı günlerinde Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas kongreleri, TBMM'nin kuruluşu ve 1921 Anayasası'nın kabulü gibi gelişmeler egemenlik hakkının kayıtsız şartsız tek sahibi olarak "millet"i ortaya çıkarmıştı. Bu durum, tanrısal kökenli teokratik egemenlik anlayışının büyük bir darbe yediğini gösteriyordu. Savaşın kazanılmasından sonra saltanatın kaldırılması (1922), cumhuriyetin ilanı (1923), siyasal-dinsel varlığı anlamsızlaşan halifelik kurumuna son verilmesi (1924), aynı yıl Şeriye ve Evkaf Vekâleti'nin kaldırılması devletin temel yapısının laikleştirilmesi anlamına da geliyordu. 1924 Anayasası'nda devletin dininin İslam olduğunu belirten hükmün anayasadan çıkarılması (1928), daha sonra da CHP programındaki laiklik ilkesinin anayasaya konması (1937) bu gelişmeleri tamamlayan halkalar oldu. (Batı'da laikleşmeye öncülük eden Fransa'da bile laiklik ancak 1945'te anayasa ilkesi olacaktı.)

Türkiye'de laiklik klasik Batı modelinden ayrılan önemli bir özellik göstererek devlet dışında özerk bir din örgütlenmesine izin vermedi. Cumhuriyet yönetimi din ve devlet ayrımını benimsemekle birlikte din işlerinin yürütülmesini kendi denetimi altında tuttu. İslam dininde Hıristiyanlıktaki gibi özerk örgütlenme geleneğinin bulunmaması, genellikle siyasal otoriteye yapışık ve hatta Osmanlı örneğinde görüldüğü gibi ona bağımlı kalması Türk laikliğinde devletin dini denetimi altına almasını kolaylaştırdı. Ama asıl önemli etken yalnız devleti değil toplumu da laikleştirmeyi amaçlayan Cumhuriyet yönetiminin, dinin, yenileşme atılımları önüne dikilmesine engel olmak konusunda gösterdiği kararlılıktı. Diyanet İşleri Başkanlığı'na devlet örgütü içinde yer verilmesi gibi (1924) Batı'nın klasik laiklik anlayışına ters düşen bir tercih, dini toplum işlerini düzenleyen bir güç olmaktan çıkarma, onu inanç ve ibadete indirgeme ve bireysellik alanına itme programının da parçasıydı.

Türkiye'de laikleşmenin bir başka önemli boyutunu da hukuk alanında gerçekleştirilen köklü değişiklikler oluşturdu. Dinsel buyruklara uygun kural koyma yükümlülüğünden kurtarılan TBMM'nin kabul ettiği yeni yasalarla (Türk Medeni Kanunu, Türk Borçlar Kanunu, Türk Ceza Kanunu vb) kamu hukuku ve özel hukuk tümüyle laik temellere oturtuldu. Bu arada yargı birliğini bozan Şeriye mahkemeleri de kaldırılarak (1924) gerek hukuk sistemi, gerekse adli örgütlenme alanında laik bir hukuk düzenine geçildi. Kültürel konularda ise temel hedef dinsel dogma ve önyargılardan arındırılmış "laik" yurttaş yetiştirilmesiydi. Laiklik temelinde birleştirilen bir milli eğitim politikası (Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 1924) bunun en önemli aracı oldu. Medreselerin, tekke ve

zaviyelerin kapatılması ve tarikatların yasaklanması (1924-25), giyim kuşamla ilgili değişiklikler ve özendirmeler, kadın hakları, dil ve alfabe yenileştirmeleri de toplumsal kültürü ulusallaştırma ve laikleştirme çabalarının birer parçasını oluşturdu.

Türkiye'deki laiklik uygulaması kendi özünde birtakım zorlukları taşıyordu. Birincisi İslam dini, din ve devlet ya da din ve dünya işleri ayrımına yabancıydı. Yalnız inanç ve ibadeti değil, toplumsal ve dünyevi ilişkileri de ayrıntılı kurallara bağlayan bir dinin dünyevi alandan uzaklaştırılarak bireylerin vicdanlarına itilmesi kolay değildi. Ayrıca Batı'da Sanayi Devrimi, kentleşme ve burjuvazinin yükselişi gibi olgularla birlikte yürüyen laikliğin, azgelişmiş bir tarım toplumunda kökleşebilmesinin büyük zorlukları vardı. Bu olumsuz etkenlere karşılık kilise benzeri bir kurumun ve Batı'daki gibi bir ruhban tabakasının bulunmayışı, ayrıca radikal laikleştirme programını uygulayan genç rejimin hiç değilse ulusallığı konusunda kamuoyunda bir kuşkunun olmayışı ise kolaylık sağlıyordu. Türk laikliğinin zorluğu kadar sürekliliği de bu olumlu-olumsuz etkenlerce belirlendi.

Çok partili düzene geçilince laiklik uygulamasında yeni verilerle karşılaşıldı. Siyasal alandaki liberalleşmenin yol açtığı esnekliklerin yanında genel oy mekanizması da dinin siyasal alana geri dönmesine ve siyasal amaçlarla kullanılmasına olanak verdi. 27 Mayıs 1960 hareketine giden yolda 1950'lerde laiklikten verilen ödünler önemli rol oynadı. Buna tepki olarak, laikliği Cumhuriyet'in temel nitelikleri arasında sayan 1961 Anayasası dinin kişiler ve partiler tarafından siyasal amaçlarla kullanılmasını ve devletin temel düzeninin dinselleştirilmesini önleyici kural ve yasaklar getirdi. Bu arada, laiklikle de yakından ilgisi bulunan devrim yasalarının anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği de hükme bağlandı.

Laikliği Cumhuriyet'in temel ve değiştirilemez niteliklerinden sayan 1982 Anayasası'nda da benzer düzenlemeler yer aldı. Örneğin, kimsenin devletin temel düzenini din kurallarına dayandırma ya da çıkar sağlama amacıyla dini ve dinsel duyguları kötüye kullanamayacağı (m. 24), siyasi partilerin tüzük ve programlarının laik cumhuriyet ilkelerine aykırı olamayacağı (m. 68) belirtildi. Bunların laikliğe aykırı faaliyette bulunmaları ve din duygularını sömürmeleri Siyasi Partiler Kanunu'ndaki ayrıntılı hükümlerle de yasaklandı. Bu kurallara uymayan partilerin Anayasa Mahkemesi'nce temelli kapatılması benimsendi. Öte yandan, devrim yasalarının anayasaya aykırılığının ileri sürülemeyeceği (m. 174), siyasi partilerin bunlara aykırı etkinlikte bulunamayacağı kabul edildi. Genel idare içinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı ise görevlerini laiklik ilkesi doğrultusunda yerine getirecekti (m. 136).

Anayasa laikliğin bireysel özgürlüğü ilgilendiren yönünü de din, vicdan ve ibadet özgürlükleri biçiminde güvence altına aldı. Kimsenin ibadete, dinsel törenlere katılmaya, inançlarını açıklamaya zorlanamayacağını, bunlardan ötürü kınanamayacağını ve suçlanamayacağını hükme bağlarken dinsel tören ve ibadetleri 14. maddede gösterilen çerçeve içinde serbest bıraktı. 1982 Anayasası'nın din kültürü ve ahlak öğretimini ilk ve orta öğretim düzeyinde zorunlu dersler arasında sayması ve bu derslerin uygulamada aldığı biçimler ise, laikliğin özünü oluşturan "devletin herhangi bir dinin savunucusu ve yayıcısı olmaması" ilkesiyle kişilerin vicdan özgürlüğünü zedeler nitelikte görülerek eleştiri ve tepkilere yol açtı. Bu hükmü, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın "milletçe dayanışma ve bütünleşme"ye hizmet etme görevine değinen anayasa hükmü ile (m. 136) birlikte ele alan bazıları ise, 1980 askeri rejiminin ve 1982 Anayasası'nın din kurumundan ve dinsel inançlardan toplumu birleştirici bir güç olarak yararlanma politikası güttüğü görüşünü ileri sürdüler.

Türk Ceza Kanunu'nun, devletin sosyal, ekonomik, siyasi ya da hukuki temel düzeninin kısmen de olsa dini inançlara uydurulması amacıyla örgütlenme ve propagandayı yasaklayan 163. maddesi, 12 Nisan 1991 tarihli ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile, düşünce özgürlüğünü kısıtlayan öteki maddelerle birlikte yürürlükten kaldırıldı.

Laima, LAIMA-DALIA olarak da bilinir (Litvanya dilinde *laimė*: "mutluluk", "talih"), Baltık halklarının dininde, genellikle ıhlamur ağacıyla ilişkilendirilen yazgı tanrıçası. Laima, Gökyüzü Tanrısı Dievs ve Güneş Tanrıçası Saule'yle birlikte insan yaşamının süresini ve geleceğini belirler; evlilikleri düzenler, hamileleri korur ve yeni doğan bebeklerin yazgısını açıklamak üzere doğumlarda ortaya çıkar.

İneklerin ve atların koruyucusu da olan Laima bitkilerle hayvanların yaşam sürelerini ve günlerin uzunluğunu belirler.

Leton mitolojisinde benzer işlevleri olan üç yarı tanrıça daha vardır: Bebeklerin koruyucusu Dekla, yaşam ipini eğiren Kārta ve Bereket Tanrıçası Māra.

Laing, Alexander Gordon (d. 27 Aralık 1793, Edinburg - ö. 26 Eylül 1826, Timbuktu yakınları, Fulani [Peul] İmparatorluğu), Afrika'nın batısında araştırmalarda bulunan İskoç kâşif. Eski Timbuktu (Tombouctou) kentine ulaşan ilk Avrupalıdır.

1822'de Sierra Leone'de İngiliz ordusuyla birlikte çalışan Laing, Vali Charles M'Carthy tarafından Mandeler arasına gönderilerek ticareti geliştirmek ve köle ticaretini ortadan kaldırmakla görevlendirildi. 1823-24'te İngilizlerle Asanti İmparatorluğu arasındaki savaşa katıldı ve M'Carthy'nin savaş sırasında öldüğü haberiyle İngiltere'ye döndü.

Alexander Gordon Laing, bir oymabaskı
Hulton Picture Library

Temmuz 1825'te Sahra'yı geçmek üzere Kuzey Afrika kıyısındaki Trablusgarp'tan yola çıktı. Timbuktu'ya ulaşana (18 Ağustos 1826) değin birkaç kez saldırıya uğrayarak yaralandı. 24 Eylül'de Timbuktu'dan ayrıldı ve iki gün sonra öldürüldü. Önceki keşiflerinde tuttuğu günlük, *Travels in the Timannee, Kooranko, and Soolima Countries in Western Africa* (Batı Afrika'da Timannee, Kooranko ve Soolima'ya Yolculuk) adıyla 1825'te yayımlandı.

Laing, R(onald) D(avid) (d. 7 Ekim 1927, Glasgow, İskoçya - ö. 23 Ağustos 1989, St. Tropez, Fransa), karşı-psikiyatrinin öncülerinden Büyük Britanyalı psikiyatr. Şizofreni konusundaki çalışmalarıyla tanınmıştır. Bir işçi ailesinin çocuğuydu. 1951'de Glasgow Üniversitesi'nden tıp doktoru derecesi aldı. 1951-52 yıllarında orduda psikiyatr olarak askerlik yaptı. 1953-56 arasında Glasgow Üniversitesi'nde ders verdi. Araştırmalarını 1956-60 arasında Tavistock Kliniği'nde, 1960'tan sonra da Tavistock İnsan İlişkileri Enstitüsü'nde yürüttü.

Çalışmalarını şizofreninin nedenleri üzerinde yoğunlaştıran Laing, ilk kitabı *The Divided Self*'te (1960; Bölünmüş Benlik) şizofrenide görülen psikoz belirtilerinin, insanın varoluşundan duyduğu güvensizlik sonucu ortaya çıkan bir savunma tepkisinden kaynaklandığını öne sürdü; bu tepki, benliğin çeşitli bileşenlere bölünmesi biçiminde gerçekleşiyordu.

The Self and Others'da (1961; Benlik ve Başkaları) Laing, gene şizofreninin iç dinamiğini çözümlemeye çalıştı. Aaron Esterson'la birlikte yayımladığı *Sanity, Madness, and the Family*'de (1965; Akıllılık, Delilik ve Aile), bir grup akıl hastası üzerinde yaptığı çalışmaları bir araya getirerek bu kişilerin hastalıklarının aileleriyle ilişkilerinden kaynaklandığını belirtti. Yapıtta ayrıca "deliliğin", kişinin katlanmak zorunda olduğu bir durumu yaşayabilmek için geliştirdiği özel bir strateji olduğunu, ailenin cinsel ve ruhsal baskılama işlevinin bu durumun yaratılmasında önemli rol oynadığını ileri sürdü. *The Politics of Experience*'ta (1967; Yaşantının Politikası) deliliği, normal durumdaki yabancılaşmanın aşılması olarak ele aldı. 1962-65 arasında Langham Psikoterapi Kliniği'nde yöneticilik yaparken karşı-psikiyatri akımının öbür temsilcileri D. Cooper ve A. Esterson'la "delilik" üzerine araştırmalarını sürdürdü; 1965'te onlarla birlikte Philadelphia Birliği'ni kurdu. Karşı-psikiyatrinin gelişmesini sağlamayı amaçlayan birlik, deliliğin, özellikle şizofreninin bir hastalık değil, bir iyileşme süreci olduğunu, bu nedenle geleneksel yöntemlerle tedavi edilmesinin doğru olmadığını savunuyordu. Birliğin kurduğu toplu yaşam evlerinde şizofrenlerle, yeniden doğuş adını verdiği birlikte yaşama deneyimleri uygulayan Laing, psikoz belirtilerinin bu yöntemle kayboldığunu gösterdi. Şizofreninin biyolojik ve kimyasal temelleri olduğunu reddederek psikiyatr ve psikanalistlerin, özellikle hastalık sınıflandırması, hastane ve tedavi aracılığıyla bireyi damgaladığını, böylece de içinden çıkılmaz bir duruma yol açtığını savundu. Öbür önemli yapıtı *The Politics of the Family*'dir (1971; Ailenin Politikası).

Laird, Macgregor (d. 1808, Greenock, Renfrewshire, İskoçya - ö. 9 Ocak 1861, Londra, İngiltere), Nijer Irmağının keşfine katkıda bulunan İskoç kâşif, gemi yapımcısı ve tüccar.

Liverpool'daki şirketinin, 1832'de Nijer Irmağı deltasına düzenlediği sefere katıldı. İngiliz kâşif, Richard Lander'ın komuta ettiği bu seferde görev alan üç gemiden biri tasarımını Laird'in yaptığı 55 tonluk yandan çarklı bir gemiydi. "Alburkah" adını taşıyan bu gemi, aynı zamanda okyanus yolculuğuna çıkan ilk demir tekneydi. Seferin en önemli sonuçlarından biri Nijer Irmağının aşağı çığırında okyanus gemileriyle yolculuk yapılabileceğinin kanıtlanması oldu. Nijer'in ağzından yukarı doğru 880 km kadar ilerleyen Laird, ırmağın doğudaki başlıca kolu olan Benue'nin Nijer'e karıştığı noktadan içeri girerek 130 km kadar yol aldı. Böylece ırmağın akış yönü ve kaynağı

konusunda da kesin bir görüş edindi. Laird, 1834'te Liverpool'a dondükten sonra R.A.K Oldfield'le birlikte *Narrative of an Expedition into the Interior of Africa by the River Niger... in 1832, 1833, 1834* (1837; Nijer Irmağı Yoluyla Afrika'nın İçlerine Yapılan Bir Yolculuğun Öyküsü 1832, 1833, 1834) adlı kitabı yayımladı. Ardından Nijer bölgesiyle yapılan ticaretin geliştirilmesi için çeşitli girişimlerde bulundu ve 1854'te bölgeye yeni bir sefer düzenledi. Sefere komuta eden İskoç kâşif William Balfour Baikie, Benue'ye girdikten sonra, önceki seferler sırasında ulaşılan noktanın 400 km ötesine geçmeyi başardı. Afrika'nın batısıyla yapılan ticaretin gelişmesinde dönüm noktası olan bu seferi, başka tüccarların düzenledikleri yeni seferler izledi. Okyanusaşırı buharlı gemi seferlerini de başlatan Laird'in şirketine ait "Sirius" adlı gemi, 1838'de Atlas Okyanusunu aşarak Avrupa'dan Amerika'ya ulaşan ilk buharlı tekne oldu.

laissez-faire *bak.* bırakınız yapsınlar

Lajes, Brezilya'nın güneyindeki Santa Catarina eyaletinin ortadoğu kesiminde kent. Paraná Dağlarının üzerinde, Caveiras Irmağının (*rio*) kuzeyinde, deniz düzeyinden 900 m yükseklikte yer alır. 1800'de bir belediye

Lajes yakınlarında arokarya ağaçları, Brezilya
Ernst Jahn

olarak kuruldu. O dönemde daha çok Almanların yaşadığı Lajes 1866'da kent statüsü kazandı. Günümüzde kentteki başlıca ekonomik etkinlikler çiftlik hayvanları besiciliği ve sanayidir. Nüfus (1980 geç.) 108.768.

Lajes, Atlas Okyanusunda, Portekiz'e bağlı Asor Adalarından biri olan Terceira Adasının kuzeydoğu kesiminde kasaba. Angra do Heroísmo kentinin 16 km kuzeydoğusunda yer alır. 1941'de Portekiz hükümetinin bir hava üssü kurduğu Lajes, II. Dünya Savaşı sırasında Müttefiklerin önemli hava üslerinden biri durumuna geldi. Günümüzde kasabada Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı'na (NATO) bağlı bir Amerikan-Portekiz üssü vardır. Kasabadaki üs aynı zamanda Kuzey Atlantik'in başlıca hava tahmin merkezidir. Nüfus (1981) 2.863.

Lajos I, lakabı BÜYÜK LAJOS, Macarca LAJOS NAGY, Lehçe LUDWIK WIELKI (d. 5 Mart 1326 - ö. 10 Eylül 1382, Nagyszombat, Macaristan), 1342-82 arasında Macaristan, 1370-82 arasında Polonya kralı. Uzun hükümdarlık döneminin büyük bölümü Venedik ve Napoli'ye karşı savaşlarla geçmiştir.

Babası I. Károly'nin ölümünden sonra 21 Temmuz 1342'de Macaristan kralı olarak taç giydi. 1346'da Macaristan'ın denetiminde bulunan Adriyatik kıyısındaki liman kentı Zara'da (bugün Zadar, Hırvatistan) Venediklilere yenildi. Napoli kraliçesi I. Giovanna'nın kocası olan küçük kardeşi András'ın öcünü almak amacıyla 1347'de Napoli Krallığı'na bir sefer düzenledi.

1351'de 1222 tarihli Altın Ferman'ı onayladı. Ama bunda yaptığı bir değişiklikle soyluların mülklerinin parçalanmadan ve başkalarına devredilmeden erkek mirasçılarına geçmesini sağladı. Bir soyun tümüyle yok olması halinde mülkleri krala kalacaktı. Serfler de ürünlerinin dokuzda birini efendilerine verecekti. Bu önlemler Lajos'u mali olarak *Diet*'ten (meclis) bağımsız duruma getirdi.

Lajos'un Venedik'e ikinci seferi (1357-58) ilk girişimlerinden daha başarılı oldu. Zara Antlaşması (Şubat 1358) uyarınca Dalmaçya kıyılarındaki Venedik kentlerinin çoğu Macaristan'a geçti. Doğuda ise Lajos Bulgaristan'da Osmanlıları yenilgiye uğratarak topraklarını korudu.

Oğlu olmayan Polonya kralı III. Kazimierz'in vâris ilan ettiği Lajos, 17 Kasım 1370'te Polonya kralı olarak taç giydi. Polonyalılar Lajos'un gerçek bir egemenlik kurmasına hiçbir zaman fırsat tanımamakla birlikte, 1374'te kızı Maria ile nişanlısı Lüksemburglu Sigismund'u geleceğin kral ve kraliçesi olarak tanıdılar.

1378'de kilisede Büyük Bölünme'nin(*) (*Skhisma*) başlamasıyla Lajos'un dikkati İtalya'ya yöneldi. Himayesi altındaki Carlo'nun karşı-papa VII. Clemens yanlısı olduğunu ilan eden Napoli kraliçesinin yerine geçmesine yardım etti. Bu arada Venedik'e karşı üçüncü bir savaşa girişti ve 18 Ağustos 1381'de Torino Barışı'yla Dalmaçya'nın hemen tümünü ele geçirdi.

Lajos ertesi yıl öldü. Polonya'yı yönetmesini istediği Maria, Sigismund ile birlikte Macaristan tahtına çıktı. Öbür kızı Hedvig ise Jadwiga adıyla Polonya kraliçesi oldu.

Lajos II (d. 1 Temmuz 1506 - ö. 29 Ağustos 1526, Mohaç, Macaristan), 1516-26 arasında Macaristan ve Bohemya kralı. Jagiełło hanedanının bu ülkelerde hüküm süren son üyesi ve Macaristan'ın büyük bölümünün Osmanlılara geçmesinden önce tüm ülkeyi yöneten son kraldır.

Macaristan ve Bohemya kralı II. Vladislav'ın tek oğlu olan Lajos zeki ama hastalıklı bir çocuktu. 4 Haziran 1508'de Macaristan, 11 Mayıs 1509'da da Bohemya kralı olarak taç giydi; böylece vârisliği güvence altına alındı. Babasının ölümü (Mart 1516) üzerine kral oldu. 11 Aralık 1521'de hükümdarlık yaşına geldiği ilan edildi. 13 Ocak 1522'de Avusturyalı Maria ile evlendi. Karısıyla birlikte zevk ve eğlenceye dalan genç kral kısa sürede devlet işleriyle ilgisini kesti.

1526 yazında Osmanlılar Macaristan'a girdi. Yetersiz bir orduyla Osmanlıların üzerine yürüyen Lajos 29 Ağustos 1526'da Tuna kıyısındaki Mohaç'ta bozguna uğradı. Lajos'un savaş alanından kaçarken boğulduğu söylenir. Yenilgiden sonra Macaristan, Osmanlılar ile Avusturyalı Habsburglar arasında paylaşıldı.

lak, lakböceğinin (*Laccifer lacca*) reçinemsi salgısı. Japonya'da yetişen bir ağacın (*Rhus vernicifera*) özsuyundan elde edilen bir vernik de lak olarak bilinir. Başta Hindistan, Tayland ve Myanmar olmak üzere Güneydoğu Asya'nın hemen her yerinde yaygın olan lakböceği, *Ficus religiosa*'nın, akasyanın ve sabunağaçlarının üstünde yaşar ve salgılarını ağaçların genç dallarında biriktirir. Laktan özellikle gomalak(*) ve Asya ülkelerinde yaygın kırmızı bir boyarmadde olan lak boyası elde edilir. Lak ticari değeri olan tek hayvansal reçinedir.

10 1200'lerde bile oldukça iyi bilinen bu ürün Hindistan'da bezeme malzemesi olarak kullanılıyordu. 17. yüzyılda tüccarların önce lak boyasını, ardından gomalakı Avrupa'ya tanıtmasından sonra lakın ticari önemi giderek arttı. Sonunda lak ürünleri dünyanın sanayileşmiş ülkelerinin çoğunda yaygın bir kullanım alanı kazandı.

Lak sözcüğü Farsça ve Hintçe "yüz bin" anlamına gelen ve lak üretmek için gerekli böcek sayısının çokluğunu belirten bir sözcükten kaynaklanır. Gerçekten de bir kilogram gomalak yaklaşık 35-200 bin böcekten çıkarılır.

En yüksek ürün ince dallar üzerinde biriken lakın (çubuk lak) haziran ve kasım ayları arasında toplanmasıyla sağlanır. Lak boyası, çubuk lakın sıcak su ya da sıcak sodyum karbonat çözeltisiyle özütlenmesi sonucu elde edilir.

Tohum lak, lak boyasından elde edilen bir reçinedir. Ticari gomalak, tohum lakın eritilip süzüldükten sonra yayılıp soğutularak pul haline getirilmesiyle hazırlanır.

Lak-Dargva dilleri, Kafkasya'da Dağıstan'ın iç kesimlerinde konuşulan iki akraba dil. İkisi de yazılı dillerdir. Dargva dilinin lehçeleri birbirinden oldukça farklıdır ve bazı dilbilimcilerce ayrı diller olarak değerlendirilir. Lak-Dargva dilleri genellikle, Avar-Andi-Dido ve Lezgi öbekleriyle birlikte Nah-Dağıstan (Kuzeydoğu Kafkas) dillerinin Dağıstan öbeği içinde sınıflandırılır. *Ayrıca bak.* Dağıstan dilleri.

Lakanal, Joseph (d. 14 Temmuz 1762, Serres - ö. 14 Şubat 1845, Paris, Fransa), Fransız Devrimi sırasında eğitim sistemini yeniden düzenleyen eğitimci.

Bir demircinin oğlu olan Lakanal, 1789'da devrim patlak verdiği sırada öğretmendi.

Lakanal, Pierre-Jean David'in bir madalyonundan yapılmış portre
Bibliothèque Nationale, Paris

1792'de Konvansiyon adıyla bilinen yasama meclisine seçildi. Kral XVI. Louis'nin idamından (Ocak 1793) yana oy kullandı.

Konvansiyon'un Kamu Eğitimi Komitesi'nin üyesi olarak Haziran 1793'te meclise devletin kız ve erkek çocuklara parasız temel eğitim sağlamasını öneren bir yasa tasarısı sundu. Bu tasarı reddedildiyse de Robespierre'in Jakoben rejiminin devrilmesinden sonra (1794) Lakanal eğitim komitesi başkanı oldu. Ekim ayında tasarısının ilkokullarla ilgili bir bölümünü yeniden meclise sundu. Tasarı kabul edilerek yaklaşık bir yıl uygulandı. Lakanal orta dereceli okullar (*école centrale*) için de bir tasarı sundu. 1802'de liselerin (*lycée*) kurulmasına değin bu tasarıya uyuldu. Lakanal 1795'te, öğretmen okullarını (*école normale*) açtı. 1815'te monarşi ikinci kez yeniden kurulunca (İkinci Restorasyon) kral katili ilan edildi. Bunun üzerine ABD'ye kaçan Lakanal 1834'te ülkesine döndü.

Lakandonlar, Meksika-Guatemala sınırındaki topraklarda yaşayan Maya Yerlileri. Bir başka Lakandon topluluğunun da Guatemala-Belize sınırında yaşadığı sanılmaktadır. Günümüzde iki ana gruba ayrılan

Lakandonların 600'den az olan toplam nüfusu her yıl biraz daha azalmaktadır. Balık ve av hayvanlarının bol miktarda bulunduğu, zengin tropik yağmur ormanları ve verimli topraklarla kaplı bir bölgede yaşarlar. Kısa süre öncesine değin dış dünyadan kopuk bir yaşam süren Lakandonlar günümüzde çiftçilikle geçinirler, yabani meyve toplayıcılığı ve avcılık yaparlar.

Lakandonlar
J. Berner-Atlas Photo

Lakandonlar direklerin üzerine oturtulmuş, saz damlı kulübelerde yaşarlar. Eşyalarını saz damlarda saklar, yiyeceklerini de sepetler içinde dama asarlar. Başlıca el sanatları ağaç kütüğünden kano yapımı, iplik eğirme ve kumaş dokuma, deri tabaklama, ağaç kabuğundan kumaş, ağ, hamak, çanak çömlek, flüt, yay ve taş uçlu ok yapımıdır. Her iki cins de saçlarını uzatır ve serbest bırakır.

Orta Amerika Yerlileri arasında Katolikleşmeye karşı direnen az sayıda gruptan biri olan Lakandonlar geleneksel inançlarını büyük ölçüde korumuşlardır. Hastalıklar ve nüfus azalması sonucu bazı kültürel ve dinsel geleneklerini yitirmiş olmakla birlikte, toplumsal ve dinsel törenlerinin çoğunu bugün de sürdürmektedirler.

lakap, bir kimseye adının ve soyadının yanında, belirli fiziksel özellikleri, davranışları, tepkileri nedeniyle, başkaları tarafından keyfi olarak takılan ad. Bazı durumlarda geçmişte benimsendiği için aynı aileden gelen bütün bireyleri kapsayan bir ad biçimini alabilir. Türkiye'de lakap kullanma alışkanlığının bir kaynağı da Soyadı Kanunu'ndan önce aileleri belirli lakaplarla nitelendirme geleneğinin güçlü olmasıdır. Lakabın hukuken kazanılabilmesi için, lakap sahibinin bu lakapla tanınmayı benimsemesi ve lakabın toplum içinde söz konusu kişiyi belirleyen bir niteliğe ulaşmış olması gerekir. Lakabın hukuka, kamu düzenine, ahlak ve adaba aykırı olmaması, ayrıca taşıyan kişinin ya da başkalarının çıkarlarına zarar vermemesi gerekir. Türk Medeni Kanunu'nda düzenlenmemiş olmasına karşın, öğretide kazanılmış lakap kişilik hakları içinde sayılır.

lake, LAK işi olarak da bilinir, lak adı verilen renkli, çok parlak, saydam olmayan bir tür vernikle kaplanmış süs ve kullanma eşyası. 18. ve 19. yüzyıllarda Avrupalı sanatçılarca taklit edilmişse de, gerçek lake işi Çin ya da Japon kökenlidir.

Uzakdoğu'da kullanıldığı biçimiyle gerçek lak Çin kökenli olup yüzyıllardır Japonya'da yetiştirilen bir ağacın (*Rhus vernicifera*) arıtılmış ve suyundan ayrıştırılmış özsuyudur. Gerçek lakın bulunmadığı Avrupa'da değişik formüllere göre çeşitli taklit maddeler geliştirilmişse de, bunların hiçbiri özgün Doğu lakının sertliğine ve parlaklığına sahip değildi.

Lak genellikle ahşap zemin üstüne uygulanır. Bazen porselen ve metal de kullanılır. Masif lak bloklardan oyularak yapılmış eşya da vardır. Lake eşya çoğunlukla çam ağacından yapılır. Lak doğal durumunda koyu şurup kıvamında beyazımsı ya da grimsi bir sıvıdır; hava ile karşılaştığında koyu kahverengiye ya da siyaha dönüşür. Kullanılması için özel bir işlemden geçirilmesi gerekir. Önce arıtılır, sonra karıştırılarak sıvılaştırılır ve ısıtılır, daha sonra da kullanılıncaya değin hava geçirmez bir kapta saklanır. Lakın özelliği, hava ile karşılaştığında son derece sert, ama kırılgan olmayan bir nitelik kazanmasıdır. Bir başka özelliği de çok iyi cilalanması ve parlatılabilmesidir.

İyi sertleşmesi için lakın nem oranı yüksek bir ortamda kuruması gerekir. Lak, ahşap yüzeyin üstüne, sayısı 20-30'u bulan ince katlar halinde uygulanır. Lak işlerinin bezenmeye hazır olması için aradan uzun bir süre geçmelidir.

Değişik lak renkleri elde etmek için laka çeşitli maddeler eklenir. Örneğin kırmızı için zincifre kullanılır. Yeşil, güderi rengi, kahverengi, siyah ve mor renkler de vardır. Bezeme teknikleri çok çeşitlidir. Oyma gibi teknikler Çin lakelerine özgüdür; altının kullanıldığı başka teknikler ise daha çok Japon işlerinde görülür. Gerek Çinli, gerek Japon sanatçılar sedef kakmalı lakeyi çok uygulamışlardır. Ayrıca Çin'de yeşim, fildişi, porselen ve mercan da kakma malzemesi olarak kullanılmaktadır.

Lake bir cilt kapağı
Hayati Tezel Koleksiyonu

Çin'de lakenin tarihi en eski Çin efsaneleri döneminde başlar. Üstün nitelikli lake yapımı 19. yüzyıla değin sürmüştür. Bu sanat Çin'den Japonya'ya 6. yüzyılın ortalarında Kore üzerinden, lak ağacı ve Budacılık ile birlikte geçti. 8. yüzyılda oldukça farklı bir Japon geleneği gelişmeye başladı ve bu 19. yüzyıla değin sürdü. En güzel lak işleri Genroku döneminde (1688-1704) yapıldı. 17. ve 18. yüzyılın en büyük Japon lake sanatçısı Ogata Korin'di. Başka önemli sanatçılar arasında Yamamoto, Şunşo ve Kacikava aileleri sayılabilir.

1600'den sonra Asya'dan Avrupa'ya bol miktarda lake eşya ithal edilmeye başladı. İngiltere, Fransa ve Venedik başta olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerinde sanatçılar taklit lak işleri ürettiler. Birçok zarif lake eşya, özellikle de lake mobilya yapıldı; bunların çoğu rokoko dönemine özgü biçimde bezenmişti. Avrupa'da Doğu üslubundaki lak işlerine karşı duyulan merak, "Çin tarzı" diye bilinen Çin işi mallara yönelik genel tutkunun bir parçasıydı. Lake eşya "Japon işi" adıyla anıldı.

Osmanlılar da özellikle lake cilt kapakları yaptılar. Rugani diye de bilinen bu ciltlerin en güzelleri Diyarbakır, Bursa, İstanbul ve Edirne'de üretildi. Edirne kutu, mahfaza gibi ahşap eşyaya uygulanan lak işinde de ünlüydü. *Ayrıca bak.* Edirnekâri.

Lake, Simon (d. 4 Eylül 1866, Pleasantville, New Jersey - ö. 23 Haziran 1945, Bridgeport, Connecticut, ABD), açık denizde başarıyla kullanılan ilk denizaltı olan "Argonaut"u geliştiren ABD'li mucit.

Lake yaklaşık 4 m uzunluğundaki ahşap tekneli ilk deney denizaltısı olan, "Argonaut, Jr."ı 1894'te yaptı. Bu tekne deniz tabanında elle döndürülen tekerlekler üzerinde hareket ediyordu. 1897'de 11 m uzunluğunda ve 30 BG'lik bir benzin motoruyla donatılmış "Argonaut"u yaptı. Bu teknede motor ve mürettebat için gerekli olan hava, su yüzeyinde yüzen bir hortumla sağlanıyordu; sonraları bu hortumların yerine bükülmez borular kullanılmaya başladı. "Argonaut" da deniz tabanında tekerleklerle hareket ediyordu. 1898'de "Argonaut"la, Virginia'daki Norfolk'tan New York kentine kadar süren yaklaşık 500 km'lik bir yolculuk gerçekleştirildi.

ABD Kongresi, Lake'in 1906'da yaptığı yaklaşık 18 m uzunluğundaki "Protector" adlı denizaltının ABD Deniz Kuvvetleri'nce satın alınmasını reddetti. Bunun üzerine Lake bu denizaltıyı Rusya'ya sattı. Lake, başta Rusya ve I. Dünya Savaşı sırasında da 55 tanesi ABD'ye olmak üzere çeşitli ülke hükümetleri için toplam 100 denizaltı yaptı. Ayrıca denizaltı periskopunun gerçekleştirilmesine katkıda bulundu ve sualtı pervanesini geliştirdi.

Lake Charles, ABD'de, Louisiana eyaletini güneybatı kesiminde kent. Calcasieu Irmağı kıyısında, Sulphur kasabasının bitişiğinde yer alır. 32 km uzunluğundaki Calcasieu Gölü üzerinden Meksika Körfezine bağlanan 51 km'lik derinsu kanalı (1926) üzerinde bir gümrük limanıdır. Yaklaşık 1780'de yerleşime açılan kent, göl kenarına ilk yerleşenlerden Charles Sallier'in adını aldı. 1880'lerde kuzey ve batısındaki sık çam ormanlarının işletmeye açılmasından sonra bir kerestecilik merkezi olarak gelişti. Kentin yakınlarında ABD'nin en geniş pirinç ekim alanları bulunur. Bölgedeki kükürt, petrol ve doğal gaz yataklarının işletmeye açılmasından sonra Lake Charles ülkenin önde gelen petrokimya üretim merkezlerinden biri durumuna geldi. Kentteki başlıca yükseköğretim kurumu 1939'da kurulmuş olan McNeese Eyalet Üniversitesi'dir. Nüfus (1990) kent, 70.580; metropoliten alan, 168.134.

Lake poets *bak.* Göl şairleri

Lakedaimon *bak.* Sparta

Lakeland, ABD'de, Florida eyaletinin orta kesimindeki Polk ilinde (*county*) kent. Tampa'nın 51 km doğusunda yer alır. 1883'te kurulmuştur. Göller ülkesi anlamındaki adı, bölgede bulunan ve birkaçı da kent sınırları içinde kalan çok sayıda gölden gelir. Fosfat madenciliği ile turunçgiller üretimi kent ekonomisinde önemli yere

sahiptir. Başlıca öğretim kurumları Florida Baptist Okulları (1954) ve tasarımını mimar Frank Lloyd Wright'ın yaptığı Florida Güney Yüksekokulu'dur (1885). Nüfus (1990) kent, 705.576; Lakeland-Winter Haven metropoliten alanı, 405.382.

lakerda, palamut, torik, orkinos gibi balıkların, dilimlenip tuzlanmasıyla yapılan bir tür salamura. Balık etini bozulmadan uzun süre saklama yöntemlerinden biri olan lakerdanın en iyisi torikten yapılandır.

Lakerda yapılacak balığın zedelenmemiş ve taze olması gerekir. İç organları çıkartılıp başı, kuyruğu ve yüzgeçleri kesilen balık, deniz suyunda ya da tuzlu suda yıkandıktan sonra üç parmak eninde dilimlenir. Omurgasının ortasındaki ilik boşaltılıp temizlenir. Yeniden yıkanır, ince tuza bulanır, fıçıya ya da uygun başka bir kaba sıralanır. Her sıra balıktan sonra tuz ve limon yaprağı konur. Limon yaprağı yerine defne yaprağı da kullanılabilir. En üste bir baskı tahtası ve ağırlık yerleştirilerek balıkların hava ile ilişkisi kesilir. Zaman zaman balıkların istifi bozulmadan koyverdiği su ve yağ temiz bir bez, sünger ya da kaşıkla alınır. 10-15 günde yenecek duruma gelen lakerda, kabından çıkarıldığında bir süre tatlı suda bekletilip tuzundan arındırılır, sonra üstüne zeytinyağı ve limon dökülerek servis yapılır.

Lakewood, ABD'de Ohio eyaletinin kuzeydoğu kesimindeki Cuyahoga ilinde (*county*) kent. Erie Gölü kıyısında, Cleveland'ın hemen batısında yer alır. Sırasıyla Rockport (1819) ve East Rockport (1871) olarak anıldıktan sonra, 1889'da Erie Gölünün ormanlarla kaplı kıyılarından dolayı bugünkü adını (İngilizce *lake*: "göl" ve *wood*: "koru") aldı. Büyük bölümü konut alanından oluşan kentte bazı hafif sanayi kuruluşları vardır. Her yıl yaz aylarında Büyük Göller Shakespeare Festivali'nin düzenlendiği kentte Lakewood Küçük Tiyatrosu etkinlik gösterir. Nüfus (1990) 45.048.

Lakhimpur, Hindistan'ın kuzey kesiminde, Uttar Pradesh eyaletindeki Kheri ilinin merkezi kent. Kuzey-Doğu Demiryolu'nun üzerinde, Kheri kentinin hemen kuzeyinde yer alır. Lakhimpur'da Kanpur Üniversitesi'ne bağlı üç yüksekokul vardır. Nüfus (1981) 61.003.

Laki, İzlanda'nın güney kesiminde, adanın buzla örtülü en geniş alanı olan Vatna Buzulunun hemen güneybatısında yer alan volkanik çatlak ve dağ. Günümüzde Lakagigar (Laki Kraterleri) olarak bilinen belirgin çatlak boyunca 1783-84 yıllarında meydana gelen dev püskürmenin yolu üzerindeki tek topografik yüzey şekli Laki Dağıydı.

Kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan çatlak, 818 m yüksekliğindeki dağla hemen hemen eşit iki bölüme ayrılır. Çevresindeki alanın 200 m kadar yukarısında kalan dağ, çatlak üzerinde yer almakla birlikte, bütünüyle yarılmamıştır. Dağın yamaçlarındaki çatlak kesikleri arasında yalnızca çok küçük birkaç krater vardır; bunların geçmişte püskürttüğü lav miktarı da çok azdır. Çatlakta 8 Haziran 1783'te başlayan püskürme önceleri dağın güneybatısına düşen bölümle sınırlıydı. Dağın kuzeydoğusuna düşen bölüm de 29 Temmuz'da harekete geçti ve izleyen dönemde volkanik etkinlik neredeyse bütünüyle bu bölüme kaydı. Tarihsel çağlarda yeryüzünde görülmüş en büyük lav püskürmesi olduğu sanılan bu olay Şubat 1784 başlarına değin sürdü. Genel kabul gören tahminlere göre püsküren lav miktarı 12,3 km³, lavlarla kaplanan alan da 565 km² dolayındaydı. Olağanüstü miktara ulaşan volkanik gazlar kara Avrupa'sının büyük bölümü üzerinde gözle görülebilir bir duman katmanı yarattı. Kaynaklara göre duman Suriye'ye, Sibirya'nın batı kesimindeki Altay Dağlarına ve Kuzey Afrika'ya kadar yayıldı. Açığa çıkan bol miktardaki kükürtlü gazlar İzlanda'da tarımsal bitkilerin ve otların gelişmesini durdurdu ve evcil hayvanların büyük bölümünün telef olmasına yol açtı. Bunun sonucunda ortaya çıkan Duman Kıtlığı ada halkının beşte birinin ölümüne neden oldu.

Lakkadiv, Minikoy ve Amindivi Adaları *bak.* Lakshadvip

Laknov *bak.* Lucknow

lakolit, iki katmanın arasına sokularak bunları birbirinden ayıran ve üste dom (kubbe) benzeri bir yapılanmaya yol açan derinlik korkayaçlarının ortak adı. Yapının zemini çoğunlukla yataydır. Lakolitler genellikle, bir başka magma sokulum kayacı olan stoklardan daha küçüktür ve çapları 16 km'yi ender olarak aşar. Kalınlıkları ise yüzlerce metre ile birkaç bin metre arasında değişir. Lakolitleri, kayaç katmanlarının arasına paralel olarak sokulan örtü benzeri korkayaçlar olan sillerden (yaygı) ayıran başlıca özellik, çaplarının kalınlıklarına oranının 10'dan küçük olmasıdır; bu oran 10'dan büyük olduğunda yapı sil olarak adlandırılır. Lakolitlerde asidik kayaçlar, bazik kayaçlara göre daha yaygındır. Lakolitlerin dip bölümlerine çok ender olarak ulaşılabilmiştir; bununla birlikte, bu yapıların altında görece küçük bir magma besleme kaynağının bulunduğu düşünülmektedir. En tanınmış lakolit örneklerinden biri, ABD'de Utah'taki Henry Dağlarında bulunmuştur.

Lakonía, Yunanistan'da, Peloponnesos'un (Peloponnísos) güneydoğusunda il (*nomós*). Kuzeyde Arkadia ve Argolis, batıda da Messenia'yla çevrilidir. Yüzölçümü 3.636 km²'dir. Kabaca aynı adlı tarihsel bölgeyle çakışır. Peloponnesos'un güneyindeki üç yarımadadan ikisini içine alır. Kuzeyden güneye üç coğrafi kesime ayrılır. Peloponnesos'un en yüksek noktası Ayios Ilías'ın (2.404 m) bulunduğu Taíyetos (Antik Çağda Taygetos) Dağları (*óros*), kuzeydeki Arkadia Dağları ile ıssız Maní Yarımadasının ucundaki Taínaron Burnu arasında uzanır ve Messenia Ovasını Evrótas Vadisinden ayırır. İlin orta kesimini Evrótas Irmağı vadisi kaplar. Kuzeyde Pármon Dağında 1.904 m'ye yükselen ve Maléas'ta sona eren doğudaki parçalanmış tepeler, iki yarımadanın oluşturduğu Lakonía Körfezini (*kólpos*) kısmen kuşatan Elafónisos ve Kíthira adalarında yeniden ortaya çıkar. Başlıca akarsular Evrótas ve onun kolu Oinús'tur. Kıyılar özellikle doğuda engebeli olduğundan, doğal demirleme yerleri azdır.

Evrótas Vadisinde, Maléas Yarımadasında ve başka bazı yerlerde İÖ 2500'den öncesine tarihlenen Neolitik yerleşmelerin kalıntıları bulunmuştur. Spartí'nin (Sparta) güneydoğusundaki Yeráki (Gerakion) adlı köyde değişik dönemleri yansıtan tarihsel kalıntılar vardır. Miken döneminde (İÖ y. 1400-İÖ y. 1100) çok sayıda yerleşmenin kurulduğu Lakonía'da, Homeros'un aktardığına göre başında Menelaos'un bulunduğu güçlü bir krallık vardı. Dor istilalarıyla (İÖ y. 1100 - İÖ y. 1000) büyük yıkıma uğrayan bölge, ancak birkaç yüzyıl sonra Sparta'nın(*) güçlenmesiyle düzene kavuştu. Bölgedeki kıyı kentleri, zamanla bütün Lakonía'yı kapsayan Akhaia Birliği'ne(*) İÖ 195'te katıldılar. Vizigot akınları (267 ve 395) ve yaklaşık 587'de başlayan Slav saldırılarıyla yeniden karışıklığa sürüklenen bölge, 805'te Bizans İmparatorluğu'na bağlandı ve ortaçağ boyunca Slavlar, Bizanslılar, Osmanlılar ve Venedikliler arasındaki mücadelelere sahne oldu. Son Bizans imparatoru XI. Konstantinos Palaiologos'un Spartí'nin hemen güneybatısındaki Mistrás'ta, günümüze de ulaşan Aziz Demetrios Kilisesi'nde taç giydiğine inanılır. Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda (1821-32) Máni Yarımadası halkı önemli bir rol oynadı.

Bölgede Spartí, Gytheion ve Vapheion dışında gerçekleştirilen en önemli arkeolojik araştırma, 1904'te Atina'daki İngiliz Okulu'nca başlatılan ve aralıklarla sürdürülen sistemli kazılardır. Bu araştırmalarda Antik Çağda Taíyetos Dağlarında demir cevheri ve mermer yataklarının işletildiği, Krokeai'de yeşil porfiri (*lapis lacedaemonius*) çıkarıldığı saptanmıştır. Günümüzde ilin ekonomisi daha çok hayvancılığa dayanır. Nüfus (1981) il, 93.218.

Lakonía Körfezi, Çağdaş Yunancada LAKONIKÓS KÓLPOS. Yunanistan'da, İon Denizinin güney kesiminde geniş ve derin girinti. Peloponnesos Yarımadasının en güneydeki iki burnu arasında yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda 56 km boyunca uzanır; genişliği 48 km'yi bulur. Eksiden Gytheion limanında bulunan bir adacıktan (eski Kranai) dolayı Marathonísi olarak anılırdı. Lakonía Körfezini Ege Denizinden ayıran Maléas Burnu (*ákra*) tehlikeli rüzgârları ve limansız kıyıları nedeniyle geçmişte denizcilerin uğramaya çekindiği bir yerdi. Körfezi çevreleyen bölge bütünüyle Lakonía ilinin (*nomós*) sınırları içinde kalır. Körfeze dökülen başlıca akarsu Taíyetos Dağlarından (*óros*) doğan, ulaşıma elverişsiz Evrótas Irmağıdır (*potamós*). Batı kıyısındaki iki dağlık burun, Skútari ve Kolokithiás girintilerini oluşturur. Kolokithiás'ta Kótronas limanı bulunur. Küçük Elafónisos Adası güneyde bir kanalla İon Denizindeki Kíthira (Kythera) Adasından ayrılır.

laksatif *bak.* müshil

Lakshadvip (Sanskrit dilinde *Laksha-dvipa*: "Talih Adası"), eskiden LAKKADİV, MİNİKOY VE AMİNDİVİ ADALARI. Hindistan'da, Hindistan kıyılarından 320 km açıkta, Umman Denizinde yer alan 20 ada ve mercan resifinden oluşur. Toplam 32 km²'lik bir alanı kaplar. Adaların 10'unda yerleşim vardır. Yönetim merkezi Lakkadiv Adalarındaki Kavaratti'dir. Minikoy, en kuzeydeki Amindivi'den ve Lakkadiv Adalarından Dokuzuncu Derece Boğazıyla ayrılır. Müslüman olan halk Hint ve Arap karışımı bir soydan gelen Moplahlardan oluşur.

Portekizliler Mayıs 1498'de keşfettikleri adalarda bir dizi kale inşa ettiler. Ama yaklaşık 1545'te yerli halkın ayaklanması üzerine çekilmek zorunda kaldılar. Daha sonra adalar Kananor racasının egemenliğine girdi. Seringapatam Antlaşması'yla (1792) güneydeki ada topluluğu yıllık bir vergi karşılığında Moplah şefinin yönetimine bırakıldı. Vergi ödemelerinin sık sık aksaması üzerine, İngilizler 1877'de söz konusu adalara da el koydu. 1956'da Hindistan yönetimine giren adalar 1973'te Lakshadvip adını aldı.

Adalarda tahıl, baklagiller, muz ve sebze yetiştirilir. Anakaradan gelen pirince karşılık kopra satılır. Bir başka geçim kaynağı balıkçılıktır. Nüfus (1981) 40.249.

Lakshmi, ŞRI olarak da bilinir. Hinduizmde servet ve iyi talih tanrıçası. Vişnu'nun karısı olan Lakshmi'nin her bedenleşmesinde Vişnu'yla birlikte olabilmek için değişik biçimlere büründüğüne inanılır. Bu nedenle, Vişnu örneğin cüce Vamana biçiminde dünyaya geldiğinde, Lakshmi de bir nilüfer çiçeğinden çıkarak Padma ya da Kamala adını alır. Vişnu savaşçılar kastını yok eden

Lakshmi. Sançi'deki 1 numaralı stupanın kuzey kapısından ayrıntı, İÖ 1. yy; Madhya Pradesh, Hindistan
P. Chandra

baltacı Paraşurama kimliğinde ortaya çıktığında Lakshmi onun karısı Dharani olur. Vişnu Kral Rama iken, Lakshmi de kraliçesi Sita'nın kimliğine bürünür. Lakshmi'nin doğumuyla ilgili en yaygın öyküye göre, süt okyanusunun köpükleri arasından, bir nilüfer çiçeği üzerine oturmuş durumda ve elinde bir bahar çiçeği tutarak doğmuştur. Bunun üzerine tanrılar ve cinler ona sahip olmak için savaşa tutuşmuşlardır. Heykellerde genellikle bir nilüfer çiçeği üzerine oturmuş, dolgun göğüslü, geniş kalçalı biçimde, yüzünde iyilik dolu bir gülümsemeyle, bazen de iki fil tarafından yağlanırken betimlenir. Beyaz baykuşa binerek uçar. Günümüzde de Hindular özellikle evlerinde (her perşembe) ve yıl boyunca belirli bayram günlerinde ona tapınmaktadırlar. Caynacılar da ona büyük saygı gösterir. Büyük Tanrıça Sakti'nin bir görünümü sayılan Lakshmi yalnızca zenginliği simgeler ve asla öfkeli görülmez.

laktaz, memelilerde incebağırsak, karaciğer ve böbrekte bulunan ve laktozun (süt şekeri) parçalanarak glikoz ve galaktoz gibi basit şekerlerin açığa çıkmasını katalizleyen enzimlerin ortak adı. Laktaz özellikle bebeklerde bol miktarda bulunur. Enzimin bağırsakların içini döşeyen mukoza hücrelerinde yapıldığı düşünülmektedir.

laktik asit, SÜT ASİTİ, 2-HİDROKSİPROPİYONİK ASİT ya da 2-HİDROKSİPROPANOYİK ASİT olarak da bilinir, karboksilli asitler sınıfından organik bileşik. Bazı bitkilerin özsuyunda, toprakta, hayvanların kanında ve kaslarında bulunan bu asit peynir, yoğurt gibi mayalanmış süt ürünlerinin başlıca bileşenlerinden biridir.

İlk kez 1780'de İsveçli kimyacı Carl Wilhelm Scheele tarafından elde edilen laktik asit melas, nişasta ya da peynir suyunun, kireç ya da kalsiyum karbonat gibi bir alkali eşliğinde mayalanmasıyla üretilir. Çoğunlukla değişik arılık derecesinde, yüzde 22-85'lik sulu çözeltiler halinde hazırlanır. Laktik asit, sepicilikte ve yün boyama işlemlerinde olduğu kadar, sos, turşu ve karbonatlı içeceklerde tat verici ve koruyucu madde olarak, çeşitli kimyasal süreçlerde de katalizör ya da hammadde olarak kullanılır. Arı laktik asit, havanın nemini kolaylıkla emen ve 18°C'de eriyen, renksiz, kristal yapıda bir maddedir.

Glikojenin kaslarda parçalanması sonucunda laktik asit oluşur ve kana karışarak karaciğerde yeniden glikojene dönüşebilir. Bazı bakterilerin yol açtığı mayalanmalar sonucunda da laktatlar oluşur.

lakton, çoğunlukla, aynı moleküldeki bir karboksil grubu ile bir hidroksil grubunun ya da halojen atomunun molekül içi tepkimesiyle oluşan halkalı yapıdaki organik esterlerin ortak adı. Diketen (asetoasetik asit türevlerinin bireşiminde kullanılır), β-propiyolaktan, γ-bütirolakton, C vitamini, parfüm bileşenleri olan pentadekanolit ve ambertolit ile metimisin, eritromisin ve karbomisin antibiyotikleri ticari açıdan önemli laktonlardır.

Sırasıyla beş ve altı üyeli halkaları olan γ- ve δ-laktonlar en yaygın lakton bileşikleridir; bunlar karşılık gelen hidroksi asitlerin su kaybetmesiyle oluşur. Diketen ve β-propiyolakton ketenin sırasıyla ikinci bir keten molekülüyle ya da formaldehitle tepkimesi sonucu elde edilir. Halkasındaki atom sayısı 7 ile 24 arasında değişen laktonlar uygun hidroksi asitlerin çok alçak basınçta yavaş olarak damıtılmasıyla hazırlanır.

lal cam, rengini altın klorürden alan koyu kırmızı cam. Antik Çağda bilinirken sonra unutuldu. Şifa verici nitelikleri olduğuna inanan Avrupalı simyacı ve cam yapımcıları onu yeniden keşfetmek için uzun araştırmalar yaptılar. 1676'da Hamburglu fizikçi Andreas Cassius, kırmızı renk verme özelliği bulunan bir altın klorür eriyiği keşfettiğini açıkladı. Bu buluşa Cassius moru adı verildi. Yaklaşık 1679'da da Potsdamlı kimyacı ve cam uzmanı Johann Kunckel von Löwenstern lal camı ürettiyse de formülünü saklı tuttu. Bu rengin elde edilmesi çok zordu, çünkü cam başlangıçta griyken, ancak yeniden ısıtıldığında kırmızıya dönüşüyordu. Lal camının sırrı 19. yüzyılın sonlarında Ehrenfeld'deki cam atölyelerinde yeniden keşfedildi. Bu arada, Bohemyalı cam ustaları bakır kullanarak yakut kırmızısı bir ton elde ettiler ve cam eşyanın ince bir lal cam katmanıyla kaplanması, 19. yüzyıl Bohemya ürünlerinin özelliği oldu.

lala, Osmanlı şehzadelerini eğitmekle görevli devlet adamı. Selçuklularda bu görevi atabeyler(*) yapardı.

Osmanlı şehzadelerinin sancakbeyi ve beylerbeyi olarak görev yaptıkları 16. yüzyıl sonlarına değin, lalaların önemli konumları vardı. Şehzadeyi geleceğin hükümdarı olarak yetiştiren lalaların siyasal ve askeri olaylara katıldıkları da olurdu. Tahta geçen yeni padişah, lalalarının en kıdemlisi olan "lalapaşa"yı vezirliğe, bazen de sadrazamlığa getirirdi. III. Mehmed'den (hd 1595-1603) sonra, taşra yöneticiliğine gönderilmeyerek sarayda "kafes" hapsine alınan şehzadelere hasodalılardan üçer lala atanır, bunların kıdemlisine de "başlala" sanı verilirdi.

Saray ve konaklarda, hizmete yeni alınanlara genel kuralları ve hizmetin özelliklerini öğretenlere de lala denirdi.

Lala Mustafa Paşa Külliyesi, Konya'nın Ilgın ilçesinde, Konya-Akseki yolu üzerinde cami, kervansaray, imaret ve arastadan oluşan menzil külliyesi. II. Selim ve III. Murad dönemi vezirlerinden Kıbrıs fatihi Lala Mustafa Paşa tarafından Mimar Sinan'a yaptırılmış, 1584'te tamamlanmıştır.

Doğu-batı doğrultusunda uzanan arasta kütlesinin batı ucundaki imaretle doğu ucundaki kervansarayın güneye doğru yayılmasıyla aralarında küçük bir avlu oluşur. Kare planlı bu avlunun dördüncü (güney) kenarını da cami kapatır. Yazıtına göre 1576/77'de yapılan bu küçük cami üç kubbeli bir son cemaat yeriyle avluya bağlanır. Kuzeybatı köşesinde tek şerefeli bir minaresi vardır. Son cemaat yerindeki sütun başlıklarının ve şerefe korkuluklarının taş işçiliği ilgi çekicidir. Avlunun batısındaki imaret bir sıra üzerine dizilmiş kubbeli üç odayla dikdörtgen planlı ve aynalı tonozlu dördüncü bir odadan oluşur. Bunların arasında avlu girişlerinden biri yer alır.

Kervansaray yaklaşık 50 m×36 m boyutlarında, düzgün olmayan dikdörtgen planlı bir yapıdır. İçi iki duvar sırasıyla enine üç bölmeye ayrılmıştır. Ortadaki bölme yanlardakinden daha dardır; doğusunda dışarıya, batısında cami avlusuna açılan birer kapısı vardır. İki yandaki bölmeler, ortalarındaki birer ayak sırasıyla gene enlemesine ikişer sahna ayrılır. Duvarları boyunca sekiler, her kemer açıklığında da ocaklar yer alır. Batı duvarının dışında sıralanan ve cami avlusuna bakan kubbeli ve tonozlu küçük bölmelerin yolcu odaları olduğu sanılmaktadır.

Arasta, üzeri tonozla örtülü bir orta yol ile bunun iki yanında sıralanan dükkânlardan oluşur. Orta yolun doğu ve batı uçları birer kapıyla biter; güneydeki dükkânların arasındaki üçüncü bir kapıdan da cami avlusuna geçilir. Arastanın doğu ucundaki, kervansaraya bitişik dükkânlar Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce 1970'lerin sonunda onarılarak yenilenmiştir.

Lala Şahin Paşa Medresesi, Bursa'da Kaleiçi semtinde Kavaklı Caddesi üzerinde erken dönem Osmanlı medresesi. Lala Şahin Paşa tarafından yaptırılmıştır. Yazıtı yoktur; 1339/40'ta tamamlandığı sanılmaktadır. Duvarları taş ve tuğlayla almaşık olarak örülmüş, planı kabaca dikdörtgen biçiminde, kapalı avlulu bir yapıdır. Dikdörtgenin kısa kenarlarından birindeki kapıdan kare planlı avluya girilir. Ortasında bir havuzu bulunan, üzeri kubbeyle örtülü bu avluya kapının karşısında, tonozla örtülü, döşemesi 60 cm kadar daha yüksek bir eyvan açılır. Avluyla eyvanı ayıran kemer yanlarda Bizans başlıklı birer sütuna oturur. Bu iki mekânın iki yanında, girişe göre solda üç, sağda dört tane olmak üzere, yedi medrese hücresi sıralanır.

Lala Şahin Paşa Medresesi, hem Anadolu'daki Selçuklu dönemi kapalı avlulu medreselerinin izlerini taşıması, hem de Osmanlı döneminde az sayıda yapılmış bu tür medreselerin ilk örneğini oluşturması bakımından ilginçtir.

Lalalar, Nijerya'nın kuzeydoğusunda yaşayan bir halk. Coğrafi olarak birbirine yakın ve dil bakımından birbirine akraba Ga-Anda, Yungur, Handa ve Mboi halklarının oluşturduğu küçük bir dil grubu içinde yer alır.

Nijerya-Kamerun sınır bölgesinde yaşayan Lalaların ve öteki toplulukların göçebe halklarla, özellikle de Hausa seyyar satıcıları ve Fulani (Peul) hayvan besicileriyle ilişkileri oldukça karmaşık bir gelişme göstermiştir. Lalalar bazı dönemlerde Fulani akınlarından tepe, plato ve çalılıkların oluşturduğu doğal savunma engelleriyle korunmaya çalışmış, bazı dönemlerde de ücret karşılığında Fulani çobanlarına hayvanlarını otlatma izni verme yoluna gitmişlerdir.

Ga-Andalar bu konuda daha da ileri giderek sürülerini gütmek üzere Fulani çobanlar tutma yöntemine başvurdular. Ama 20. yüzyıla doğru Lalalar, siyasal açıdan Fulanilerin kurmuş olduğu Adamawa Emirliği'nin yönetimi altına girmekten kurtulamadılar.

Lalaların geçimi temelde mısır ve darı gibi ürünlerin yetiştirilmesine dayanır. Yungurların geçmişte bölgedeki ırmak yataklarında bulunan demir cevherini ergiterek işledikleri bilinmektedir. Bu etkinlik İngiliz sömürge yönetiminin kurulmasıyla son bulmuştur. Daha önceleri sınırlı bir otoriteleri olan kabile reislerinin etkili bir konum kazanması da sömürge yönetimi dönemine rastlar.

Lalande, Joseph-Jérôme Le Français de (d. 11 Temmuz 1732, Bourg-en-Bresse - ö. 4 Nisan 1807, Paris, Fransa), hazırladığı gezegen konum tablolarıyla tanınan Fransız astronom. Lalande'ın tabloları, 18. yüzyılın sonlarına değin yararlanılan en güvenilir kaynak olarak kalmıştır.

Paris'te hukuk öğrenimi gördüğü dönemde, Fransız astronom Joseph-Nicolas Delisle'nin etkisinde kalarak astronomiyle ilgilenmeye başladı. 1751'de Berlin'e geçerek, Ümit Burnunda Ay gözlemleri yapmak üzere sefere çıkmaya hazırlanan Nicolas-Louis de Lacaille'ın ekibine katıldı. Bu sefer sırasında gösterdiği başarı ve ardından Ay'ın uzaklığını hesaplaması, Lalande'a, daha 21 yaşına gelmeden, önce Berlin'deki ardından da Paris'teki bilim akademilerinin üyeliğini kazandırdı. Daha sonra çalışmalarını gezegenler kuramı üzerinde yoğunlaştırarak, 1759'da Halley Kuyrukluyıldızı'nın düzeltilmiş tablolarını yayımladı. Venüs'ün, 1761 ve 1769'daki geçişleri sırasında gözlemlenebilmesi için uluslararası bir işbirliğinin kurulmasını sağladı ve bu gözlemler sonucunda elde edilen verilerin yardımıyla Güneş ile Yer arasındaki uzaklığı duyarlı biçimde hesapladı. 1762'de Paris'teki Collège de France'ın astronomi bölüm başkanlığına atanan Lalande, bu görevini 46 yıl boyunca sürdürdü. Astronominin geniş halk kitlelerince anlaşılmasına ve sevilmesine yönelik çalışmalar yaptı ve bu amaçla 1802'de, her yıl astronomi alanında en büyük katkıyı yapanlara verilmek üzere kendi adına bir ödül koydu.

Başlıca yapıtları, *Traité d'astronomie* (1764; Astronomi İncelemeleri), *Histoire céleste française* (1801; Fransız Gök Tarihi) ve *Bibliographie astronomique*'dir (1803; Astronomi Kaynakçası).

Lalande, Michel-Richard de *bak.* Delalande, Michel-Richard

Lalapaşa, Marmara Bölgesi'nin Trakya kesiminde, Edirne iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 554 km² olan Lalapaşa ilçesi doğuda Kırklareli ili, güneyde Süloğlu ilçesi ve Merkez ilçe, batı ve kuzeyde de Bulgaristan ile çevrilidir.

İlçe toprak'larını Istranca (Yıldız) Dağlarının batıya doğru alçalan uzantıları engebelendirir. Alçak dağlardan oluşan ilçe toprakları akarsular tarafından parçalanmıştır. İlçe topraklarının sularını bir süre batıdaki Bulgaristan sınırı boyunca akan Tunca Irmağı ve kollarından Sinanpaşa Deresi ile Ergene Irmağının kollarından Süloğlu Deresi toplar.

İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. İlin en az nüfuslu ilçesi olan Lalapaşa'da yetiştirilen başlıca bitkisel ürünler buğday, ayçiçeği ve arpadır. Ayrıca az miktarda üzüm, elma, armut ve şeker pancarı yetiştirilir. Kıl keçisi ve koyun yetiştiriciliği de önemli bir geçim kaynağıdır.

Büyüköğünlü köyündeki altı dolmen, yöreye çok eskiden yerleşildiğini gösterir. Tarihine ilişkin fazla bilgi olmayan ve eskiden Çöke adıyla anılan yöre, 1361'de Lala Şahin Paşa tarafından Osmanlı topraklarına katıldıktan sonra Lalapaşa adıyla anılmaya başladı. 20. yüzyıl başlarında kaza merkezi, Cumhuriyet döneminde ise bucak merkezi olan Lalapaşa kasabası, 1945'te ilçe merkezi yapıldı.

Gelişmemiş bir yerleşme olan kasaba, ilin en az nüfuslu ilçe merkezidir. Lalapaşa, il merkezi Edirne'ye 26 km uzaklıktadır.

Lalapaşa Belediyesi 1945'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 11.297; kasaba, 1.248.

lale, zambakgiller (*Liliaceae*) familyasının *Tulipa* cinsini oluşturan 100 kadar soğanlı bitki türünün ortak adı. Anayurdu Eskidünya'dır, ama gösterişli çiçekleri nedeniyle pek çok ülkede özellikle de Hollanda'da yaygın olarak yetiştirilir. Kendiliğinden yetişen türleri Batı Asya ülkelerinde yaygın-

Lale (*Tulipa*)
Mistak

dır. Bu ülkelerde lale kilim, halı ve çini gibi yerel el sanatlarına girmiştir. Türkiye'de de 14 kadar lale türü vardır.

Tek tek açan çan biçimli çiçekleri, genellikle tabanda demetler oluşturan mavimsi yeşil renkli, kalın yaprakları ve çok tohumlu, kapsül yapısında meyveleri vardır. Soğanlardan üretilen bu bitkilerin rengârenk çiçekli, pek çok kültür çeşidi geliştirilmiştir. Eskiden genellikle *T. gesneriana* ve *T. suaveolens* türlerinin çaprazlanmasıyla elde edilen melezler, şimdi daha çok *T. greigi*, *T. kaufmanniana* ya da *T. fosteriana*'dan üretilmektedir.

Lale Devri, Osmanlı tarihinde 1718-30 arasında yaşanan çelişkili, geçişsel ve yenilikçi dönem. Belirli bir popüler tarihçilik akımı tarafından çok sonradan konmuş olan adı, bu dönemde saray çevresinde ve İstanbul'un varlıklı kesimleri arasında başlayan lale yetiştirme merakına bir göndermeyi ifade eder. İlk kez Yahya Kemal Beyatlı'nın kullandığı Lale Devri adı, Ahmet Refik Altınay'ın dönemi inceleyen yapıtına aynı adı vermesiyle tarih literatürüne de yerleşmiştir.

Bu dönem, örneğin yenilenme arayışı gibi tek bir dinamiğin değil, birbiriyle iç içe geçen en az üç farklı sürecin karmaşık ürünü sayılmalıdır. Gelişen kapitalizm temelinde modernleşen Avrupa devletlerine karşı bir süre geleneksel yöntemlerinde belirgin bir değişiklik yapmaksızın direnmeye çalışan Osmanlı Devleti, 17. yüzyılda içine çekildiği askeri ve siyasal rekabet girdabından ağır yenilgilerle çıkmaya başlayınca, şiddetli bir özgüven bunalımına uğramıştı. Bu, ilk kez Batı'nın açıkça örnek alınması eğilimini doğururken, egemen sınıfın kendi içinde reformcu ve tutucu kanatlara ayrışmasına da yol açtı. Öte yandan, aynı yenilgi ve başarısızlıklar zinciri, hanedanın ve büyük ricalin artık savaş

Lale Devri eğlenceleri, Levni'nin bir minyatürü, 18. yy; Topkapı Sarayı Müzesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

meydanlarında zafer ve kahramanlıklar yoluyla meşruiyet arayışından daha özel ve kişisel bir ruh âlemine çekilmesinin de nedeni oldu. Toplumsal temelde ise, timar sisteminin çözülüşü, nüfus artışı ve kırsal alanlarda yoksullaşma eğilimlerine bağlı olarak bazı kentlere, özellikle İstanbul'a göçte ve durumu sarsılan kesimlerin yaşadığı huzursuzlukta tırmanış görüldü. Bu olgu egemen sınıf içinde mücadelenin kaderini etkileyerek bu ilk yenilikçi soluklanmanın ömrünü kısaltan bir rol oynadı. Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa(*), Pasarofça Antlaşması'nı (1718) fırsat bilerek Osmanlı Devleti'ni belirli bir barış dönemine soktuktan sonra, öncelikle orduda düzenlemeler yaptı, devlet kadrolarında kısıntıya gitti ve yeni vergiler koydu. Ardından Paris'ten ve Viyana'dan getirttiği projelerden esinlenerek İstanbul'un imarına el attı. Haliç'in ıslahı için önce Kâğıthane'de padişah için bir köşk (Sâdâbad Kasrı) yaptırdı. Renkli saray yaşamından hoşlanan III. Ahmed'in(*) de onayladığı Kâğıthane Deresi ve Haliç çevresi yeni bir görünüm aldı. Sâdâbad Kasrı çevresindeki lale bahçeleri, İstanbul halkının varlıklı kesimleri arasında hızla yayılan lale yetiştirme modasının doğmasına yol açtı. Geniş ve özenli gezinti yerleri açılarak savaş yıllarının getirdiği karamsar ve durgun ortamın yerini, hareketli ve eğlenceli bir kentsel seçkinler yaşamının almasına çalışıldı. Eski yangın semtleri temizletilerek buralarda modern mahalleler kuruldu. Kırsal bölgelerden göçün kalabalıklaştırdığı tarihsel yarımadayı giderek terk eden seçkinlerin yöneldiği Üsküdar, Beylerbeyi, Bebek, Fındıklı, Ahlibeyköyü, Ortaköy semtlerine köşkler ve bahçeler yapıldı. Kentin yangından korunması için Yeniçeri Ocağı'ndan ayrılan bir birliğe itfaiye eğitimi verildi.

Öte yandan ticaretin gelişmesi için ihracatı kolaylaştırıcı önlemler alındı. Çinicilik, çu-

ha ve kumaş üretimi için imalathaneler açıldı. Yalova Kâğıt Fabrikası, 1727'de de İbrahim Müteferrika tarafından ilk Osmanlı basımevi kuruldu. Sanat ve kültür yaşamını etkileyen girişimlerle, tarih yazıcılığı, şiir anlayışı ve temel bilimlere bakış değişmeye başladı. Batı'dan ve Doğu'dan önemli yapıtlar Türkçeye çevrildi. Bilginler, sanatçılar ve şairler devletten geniş destek gördü. Yabancı ülkelere karşı uzlaşma ve dostlığa dayalı bir dış politika izlendi. İngiltere, Fransa ve Felemenk ile diplomatik ilişki kuruldu.

Lale Devri'ndeki yenilikler özellikle tutucu çevrelerin büyük tepkisine yol açtı. Bu arada saray çevresiyle İstanbul'un varlıklı kesiminin eğlence ve tüketim harcamaları savurganlık boyutuna ulaşırken, halkın gittikçe yoksullaşması, Anadolu'daki aşiretlerin iskân edilememesi, sürüp giden haydutluk olayları, yeni vergilerin uyandırdığı tepkiler, İran'la süregelen sürtüşmeler ve özellikle de gayrimüslimlere tanınan ayrıcalıklar, egemen sınıfın tutucu kesiminin el altından kışkırtıp örgütlediği Patrona Ayaklanması(*) için uygun ortamı hazırladı. Lale Devri 1730'da bu ayaklanmayla sona erdi.

laleağacı (*Liriodendron tulipifera*), manolyagiller (*Magnoliaceae*) familyasından, Kuzey Amerika'da yetişen süs ve kereste ağacı.

Kuzey Amerika'nın doğusundaki geniş yapraklı ormanlarda bulunan bu ağaç 2 m'ye varan çapı, 60 m'ye ulaşan yüksekliğiyle yöredeki ağaçların en uzunudur. Uzun saplı, parlak yeşil yapraklarının iki yanlı bakışımlı iki ya da dört lobu vardır; ucu düz ya da geniş çentiklidir. Sonbaharda altın sarısı bir renk alır. Yaprak sapının tabanında büyük kulakçıklar bulunur. Laleyi andıran büyük çiçekleri parlak yeşil renkli üç

Laleağacı (*Liriodendron tulipifera*)
Karl Maslowski

çanakyaprak ve tabanları turuncu lekeli olan sarımsı yeşil renkli altı taçyapraktan oluşur. Dal uçlarında kozalaksı demetler oluşturan kanatlı meyveler ağacın ayırt edici özelliklerinden biridir. Laleağacı büyümesini 200 yaşına değin sürdürür.

Rengi açık sarı ile sarımsı yeşil arasında değişen odunu mobilya, kontrplak, kâğıt, kutu ve sandık üretiminde kullanılır. Zararlılara ve hastalıklara karşı çok duyarlı olmayan bu ağaç geniş alanlar için iyi bir gölge ağacıdır.

Laleli Külliyesi, İstanbul'un Laleli semtinde Ordu Caddesi üzerinde cami, çarşı, han, imaret, türbe, sebil ve mumhaneden oluşan Osmanlı baroğu üslubunda külliye. III. Mustafa tarafından 1759-63 arasında Mehmed Tahir Ağa'ya yaptırılmıştır.

Külliyenin ana yapısı olan cami, ayak ve tonozlarla zeminden yükseltilmiş bir teras-avlunun üstünde yer alır. İçleri dükkân olarak düşünülmüş tonozlar bugün de bu amaçla kullanılmaktadır. Teras-avluya köşelerindeki merdiven ve rampalarla ulaşılır.

Laleli Camisi, batıdan görünüş, 1759-63, Laleli, İstanbul
Erkan Emiroğlu

Caminin tek kubbesi 12,50 m çapındadır ve oturduğu sekiz ayaktan altısı beden duvarlarına bitişiktir. Kuzey yönündeki iki ayak ise açıktadır ve iç mekân bunların arkasında giriş cephesine doğru genişletilmiştir. Bu iki katlı bölümün üst katında doğuda hünkâr, batıda müezzin mahfilleri yer alır. Kubbe dört köşede dört trompla desteklenmiştir. Kıble yönündeki dışa taşan mihrap nişi ile kuzeydeki mahfillerin orta bölümü de birer yarım kubbeyle örtülüdür. Bu yarım kubbeler trompların hizasına getirildiğinden yapı önden ve arkadan yarım kubbelerle sarılmış düzgün bir kompozisyon gösterir. Kubbe, pencerelerle delinmiş, yüksekçe ve hafifçe dışbükey bir kasnağa oturur. Renkli mermerlerle yapılmış mihrap ve minber barok örgelerle bezelidir. Birer şerefeli, taş külahlı minareler beş kubbeli son cemaat yerinin iki ucunda yer alır. İç avlunun, bu minarelerin hemen yanındaki ve kuzey duvarındaki üç kapısına çıkan merdivenler birer yelpaze gibi açılan planlarıyla barok dönemden önce görülmeyen bir düzendedir. Cami kütlesinin doğusundaki üzeri kapalı rampa, padişahın üst kattaki hünkâr mahfiline atla ulaşmasını sağlar.

Türbe ve sebil avlunun güneybatı köşesindeki giriş kapısının hemen yanında, Ordu Caddesi üzerindedir. Ongen planlı türbenin önünde mermer sütunlara oturan, barok örgelerle bezenmiş bir sahanlık vardır. Türbenin içi de duvarların üst bölümüyle kubbedeki barok kalem işleri ve pencere aralarındaki 16. yüzyıl çinileriyle kaplıdır. Dörtte üç daire biçiminde duvardan dışarıya doğru taşan sebilin mermer sütunlarının arası madeni şebekelerle örtülüdür.

Küçük bir revaklı avlu çevresinde düzenlenmiş imaret teras-avlunun kuzeyinde, mumhane ise caminin doğu kapısının karşısındadır. Kuzeydeki iki katlı han Sipahiler Hanı adıyla da anılır. Biri büyük, ikisi küçük olmak üzere revaklı üç avlusu vardır. Alt kattaki hacimler depo, üst kattakiler yolcu odalarıdır.

1766'daki depremde cami çok zarar görmüştür. Sağlamlaştırmak için, teras-avluyu taşıyan, dolayısıyla caminin temelini oluşturan tonozların içi toprakla doldurulmuştur. Burası 1956-57 yıllarında boşaltılıp onarılarak yeniden çarşı haline getirilmiştir. Ordu Caddesi boyunca uzanan tonozlu dükkânlar da bu onarım sırasında eklenmiştir.

Lalibela, eskiden ROHA. Etiyopya'nın ortakuzey kesimindeki Velo ilinde din ve hac merkezi. Üç yüz yıl boyunca Zague hanedanının başkenti olan Roha, inanışa göre buradaki 11 kaya kilisesini yaptıran ünlü hükümdar Lalibela'nın (12. yy sonu - 13. yy başı) adını almıştır.

Kiliseler, yeraltındaki sert kayaların değişik üsluplarda oyulmasıyla yapılmıştır. Hendekler genellikle dikdörtgen biçiminde kazılmış, böylece ortada kalan sağlam granit blok içten ve dıştan oymalarla bezenmiştir. Kiliseler, yeraltı geçitleriyle birbirine bağlanan iki ana grup biçiminde düzenlenmiştir. 11 m derinliğinde bir hendekle çevrilen ve Amanuel Evi (*beyt*), Merkurios Evi, Abba Libanos ve Gabriel Evi'nden oluşan ilk grup tek bir kaya kütlesinden oyulmuştur. Mezene Âlem (Dünyanın Kurtarıcısı) Evi 24 m genişliği ve 10,5 m derinliğiyle en büyükleridir. Hac biçimindeki Giyorgis Evi taraçalar biçiminde alçalan bir kayadan oyulmuştur. Golgota Evi'nde Lalibela'nın mezarı bulunur. Maryam Evi freskleriyle önem taşır. İç kesimler neflere ayrılarak oyulmuş, tavanlar tonoz biçiminde yapılmıştır.

Usta zanaatçıların elinden çıkmış olan Lalibela kiliseleri, Aksum yakınında daha erken tarihlerde yapılmış Debre Damo Kilisesi'yle birlikte düşünüldüğünde, Etiyopya'da yeterince gelişmiş bir mimari gelenek olduğu savını destekler. İmparator Lalibela kiliselerin çoğunu, Etiyopya'nın görkemini vurgulamak üzere eski Aksum'un yerini alması umuduyla, kendi başkenti Roha'da yaptırmıştır. Son onarımlar bu kiliselerin çoğunun başlangıçta birer istihkâm ve kraliyet ikametgâhı biçiminde kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Kiliselerin ünü Roha'nın adının zamanla Lalibela olarak değişmesine yol açmıştır.

Kayalara oyulmuş Lalibela kiliselerinden Giyorgis Evi, Etiyopya
Richard Abeles

Büyük yortularda binlerce hacının ziyaret ettiği bu kiliselerde bini aşkın Kopt rahibi hizmet verir. Kasaba ayrıca Amhara halkının kullandığı bir ticaret merkezidir. Nüfus (1986 tah.) 5.604.

Lalique, René (d. 6 Nisan 1860, Ay - ö. 5 Mayıs 1945, Paris, Fransa), Fransız kuyumcu. 20. yüzyıl başında mücevher ve cam tasarımlarıyla *art nouveau* akımına önemli katkılarda bulunmuştur.

Paris'teki Dekoratif Sanatlar Okulu'nda ve Londra'da (1878-80) eğitim gördü. 1885'te Paris'te kendi şirketini kurdu. *Art nouveau* üslubundaki broş ve taraklarının 1900'de

Lalique'in tasarımını yaptığı cam, topaz ve mine işi bezemeli bir saç tokası, 1900; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum, Londra

Paris'teki uluslararası sergide büyük ilgi görmesinden sonra tanınmış bir kuyumcu oldu. En güzel tasarımlarından bazısını sürekli müşterileri arasında bulunan ünlü Fransız oyuncu Sarah Bernhardt için yaptı. Teknik açıdan da çeşitli yenilikler denedi; boynuz gibi yeni malzemeleri, o zamana değin gözden kaçmış olan görsel ve dokunsal niteliklerini vurgulayarak başarıyla kullandı.

Necef taşına ve mimarlıkta cam kullanımına duyduğu ilgiyle Lalique bu alanlarda da sanatsal denemelere yöneldi. 1910'da Combs-la-Ville'de bir cam fabrikası kurmuştu. 1918'de ise Wingen-sur Moder'de daha büyük bir fabrika satın aldı. Aldığı bir parfüm şişesi siparişi, kalıpla biçimlendirilmiş camda özgün bir üslup geliştirmesine yol açtı. Bu üslubun temel özellikleri buzlu yüzeylere, ayrıntılı ya da bir ölçüde gerçekçi kabartma desenlere ve zaman zaman da renk kullanımına yer vermesiydi. Lalique'in 1925 Paris Sergisi'ne sunduğu yeni tasarımları ününün büyük ölçüde yaygınlaşmasını sağladı. Mimarlıkta cam kullanımının önde gelen savunucularından olan Lalique'in ürünlerinin çoğu aydınlatma öğeleri ve başka iç dekorasyon ayrıntıları türündeydi. Fabrikası ölümünden sonra da oğlu Marc'ın yönetiminde aynı üslupta cam üretimini sürdürdü.

Lalitavistara (Sanskrit dilinde "Buda'nın Etkinliklerinin Anlatımı"), Gautama Buda'nın efsanevi yaşamöyküsü. Sanskrit ve yerel bir dilin karışımıyla yazılmış olan metnin, Sarvastivada (Her Şey Gerçektir Öğretisi) okulunda doğmuş bir yapıtın Mahayana (Büyük Taşıyıcı) geleneğinde yeniden düzenlenmiş biçimi olduğu anlaşılmaktadır. Aynı konuyu işleyen *Mahavastu* (Büyük Öykü) gibi *Lalitavistara* da geç dönemlere ait malzeme kullanmakla birlikte çok eski bazı parçalar da içerir. Gerek üslubu, gerek tanrısal bir varlığın dünyadaki etkinliklerini "oyun" olarak nitelemesi bakımından Hinduların *Purana*'larıyla (Eski Bilgi) benzerlik gösterir. Mahayana geleneğine uygun olarak giriş bölümünde, derin bir meditasyona dalmış ve çevresi tanrısal bir görkemle çevrilmiş olan Buda'nın, 12 bin keşişe ve 32 bin *Bodhisattva*'ya (geleceğin Budası) yaşamöyküsünü anlatmaya hazırlanışı işlenir. Sonraki bölümlerde, özellikle Buda'nın ana rahmine düşüşü ve doğumu konularında önceki yapıtlarda yer almayan mucizevi ve mitolojik unsurlar yer alır.

Lalitavistara metninden esinlenilerek yapılmış, Buda'yı Siddhartha Gautama olarak bir okçuluk yarışmasında gösteren alçak kabartma, 750-850, Borobudur, Endonezya
J. Powell, Roma

Lalitavistara özellikle Mahayana çevrelerinde kutsal sayılır ve Budacı sanat ürünlerine büyük ölçüde esin kaynağı olmuştur. Metnin bir biçiminin İÖ 308'de Çinceye çevrildiği anlaşılmaktadır.

Lalitpur, Hindistan'ın kuzey kesiminde, Uttar Pradesh eyaletinde kent. Cihansi kentinin 90 km güneyinde yer alır. Bir efsaneye göre, kurucusu olan Hint kralı buraya karısı Lalita'nın adını vermiştir. Başlıca sanayi ürünleri aile işletmelerinde üretilen sabun ve ayakkabıdır; bıçkıcılık, sepicilik ve demircilik de önemlidir. Kentteki başlıca yükseköğretim kurumu Cihansi'deki Bundelkhand Üniversitesi'ne bağlı Nehru College'dır. Kentin yaklaşık 800 m güneyinde Govind Sagar Barajı yer alır. *Bansa* olarak bilinen 1360'tan kalma Müslüman vergi toplama noktası da kentin yakınlarındadır. Kara ve demir yollarıyla ülkenin öteki kesimlerine bağlanan kentin 8 km dışında bir havaalanı vardır. Nüfus (1981) 55.756.

Lalitpur, PATAN olarak da bilinir, Nepal'in orta kesiminde kent. Katmandu'nun 5 km güneydoğusunda, Baghmati Irmağı yakınında, Katmandu Vadisinde yer alır. Nepal vakayinamelerine göre 299'da Varadeva tarafından kurulmuştur. Bazı uzmanlarca Liçchavi, Thakuri ve Malla hanedanlarının başkenti olduğu öne sürülen Lalitpur, 1769'da vadiyi ele geçiren Prithvi Narayan Şah tarafından yağmalandı.

Nevar halkının bağlı olduğu Banra mezhebinin merkezi olan kentin ekonomisi tarıma dayanır. Kentte başta Durbar Meydanı'ndaki Machendranath Tapınağı olmak üzere çok sayıda Budacı tapınak yer alır. Lalitpur'da ayrıca *vihara* olarak bilinen bir dizi Budacı manastır vardır. Bir efsaneye göre, günümüzde kentin dört bir yanında yükselen dört büyük *stupa*'yı (kutsal eşyaların saklandığı yapı) İÖ y. 250'de kenti ziyaret eden Hint imparatoru Aşoka yaptırmıştır. Nüfus (1981) 79.875.

Lalo, Édouard (Victor-Antoine) (d. 27 Ocak 1823, Lille - ö. 22 Nisan 1892, Paris, Fransa), Fransız besteci. En çok *İspanyol Senfonisi* ile tanınmış, orkestra düzenlemelerinin duruluğu ile dikkati çekmiştir.

İspanyol kökenli bir asker ailesinin oğluydu. 1839'da beş parasız olarak Paris'e gitti. Paris Konservatuvarı'nda François Habeneck'ten keman, ayrıca Julius Schulhoff ve Crèvecoeur'den özel kompozisyon dersleri aldı. 1848'de ilk şarkılarını yayımladı. 1855'te viyolacı olarak Armingaud Dörtlüsü'ne katıldı. Keman ve orkestra için *İspanyol Senfonisi* ilk kez 1875'te Pablo de Sarasate tarafından çalındı ve büyük başarıya ulaştı. Daha sonra viyolonsel konçertosu (1876) ve *Namouna* (1882) balesiyle de Lalo başarısını sürdürdü. *Namouna*, koreografisinden çok müziğiyle dikkat çekmesi bakımından Diaghilev'in balelerinin habercisi niteliğindeydi. 1887'de *Sol Minör Senfoni*'sini yazan ve 1888'de *Le Roi d'Ys* operasına (Ys Kralı) son biçimini veren Lalo, oda müziği yapıtlarıyla da etkili oldu; bunların başlıcaları bir adet yaylı çalgılar dörtlüsü, üç adet üçlü ile piyano ve keman sonatlarıydı. Ayrıca keman ve piyano konçertoları da yazdı. Müziği bir ölçüde Robert Schumann ve Carl Weber'inkini andırmakla birlikte son derece özgün bir yeteneğin ürünüdür.

Lalo
J. P. Zolo

Lalor, Peter (d. 5 Şubat 1827, Tinakill, Queen's County, İrlanda - ö. 9 Şubat 1889, Melbourne, Avustralya), Avustralya'daki Ballarat'ta (Victoria) altın arayıcılarının 1854'te başlattığı Eureka Ayaklanması'nın İrlanda asıllı Avustralyalı önderi. Altın arayıcılarının meclise seçilen ilk temsilcilerindendir.

İrlanda'da mühendislik öğrenimi gördü. 1852'de Victoria'ya göç etti. Önce Melbourne demiryolunda, 1853'te de Eureka altın madeninde çalıştı. Arama ruhsatları için istenen harçların yüksekliğine, polisin kaba davranışlarına, mecliste temsil hakkının tanınmamasına ve bazı bölgelerde maden aramanın yasaklanmasına tepki gösteren madencilerin 11 Kasım 1854'te kurduğu Ballarat Reform Birliği'ne katıldı. Birliğin reform taleplerine hükümetten olumlu yanıt alamayan madenciler 30 Kasım'da savaşmak üzere örgütlenerek Lalor'u önder seçtiler. 3 Aralık'ta isyancılar Eureka madeninden çıkarıldılar; kaçıp saklanan Lalor af ilan edilince geri döndü. Eureka Ayaklanması'ndan sonra madencilerin sorunlarının çoğu çözüldü.

Lalor, L. Becker'ın bir taş baskısından ayrıntı, 1858
National Library of Australia

Lam Giang *bak.* Ca Irmağı

lama (*Lama glama*), *Artiodactyla* (çifttoynaklılar) takımının *Camelidae* (devegiller) familyasından memeli türü. *Lama* cinsi altında toplanan yakın akrabaları alpaka, guanako ve vikunya gibi Güney Amerika

da yaşayan bu türde de develerin tipik özelliği olan hörgüç bulunmaz. İnce yapılı hayvanlar olan lamaların bacakları ve boyunları uzun, kuyrukları kısa, başları küçük, kulakları iri ve sivri uçludur. Ot ve otsu bitkilerle beslenir, rahatsız edildiklerinde tükürürler. Lamalar aynı cinsten öbür türlerle çiftleşebilir ve kısır olmayan döller verir.

Lama özellikle bir yük hayvanı olmasına karşın etinden, yününden, derisinden, mum yapımı için yağından ve tezek olarak dışkısından yararlanılır. Ortalama 120 cm'lik omuz yüksekliğiyle *Lama* cinsinin en iri üyesi olan bu tür 45-60 kg yük taşıyabilir; ama aşırı yüklendiğinde ya da yorulduğunda yere yatıp tıslar, tükürür ve debelenerek zorlamaya karşı koyar. Postu beyaz, bazen tümüyle siyah, kahverengi ya da beyaz üstüne siyah ya da kahverengi lekelidir. Kaba yapağısı alpakanın verdiği yün kadar değerli değildir. Alpaka gibi lama da doğada yabanıl örnekleri bulunmayan evcil bir hayvandır. Her iki türün de İnka uygarlığı sırasında ya da daha önce evcilleştirilmiş olduğu sanılmaktadır.

Bazı uzmanlar lama, alpaka ve guanakoyu ayrı türler, bazıları ise *Lama glama* türünün alttürleri olarak sınıflandırırlar.

lama, Tibet dilinde BLA-MA ("üstün olan"). Tibet Budacılığında dinsel önder. Önceleri "guru"yla(*) eşanlamlı olarak ve yalnızca manastır yöneticileriyle büyük öğretmenler için kullanılan terimin kapsamı bugün bir saygı ifadesi olarak bütün rahip ya da keşişleri kapsayacak biçimde genişletilmiştir.

Bazı lamaların, öncellerinin yeniden bedenleşmesi olduklarına inanılır. Bunlar *sprul-sku* lamalar olarak adlandırılır ve yalnızca ulaştıkları yüksek ruhani düzey nedeniyle saygı gösterilen "gelişmiş" lamalardan ayırt edilir. Geçmiştekilerin bedenleşmesi sayılan lamalar arasında en üstün tutulan ardıllık çizgisi, 1959'da sürgüne gönderilmesine değin Tibet'in siyasal yöneticiliğini de yürüten Dalay Lama soyudur. Tibet Budacıları arasında en güçlü tarikat olan Dgelugs-pa'nın (Sarı Şapka) başkanı bu unvanı taşır ve merhamet *bodhisattva*'sı (geleceğin Budası) Avalokiteşvara'nın bedenleşmesi sayılır. Tashilhunpa Manastırı'nın başkeşişi olan ve kendi kendini doğurmuş Buda Amitabha'nın bedenleşmesi kabul edilen Pançen Lama'lar ikinci sırada yer alır. Sıralamada onları izleyen *sprul-sku* lamaların büyük azizlerle bilgelerin bedenleşmesi olduğuna inanılır ve Dalay Lama tarafından büyük, orta ve küçük olarak sınıflandırılır. Bu inanç büyük olasılıkla çoğu önceki bilgelerin bedenleşmesi olarak kabul edilen 84 *mahasiddha* (usta yogi, yani mucizeler gerçekleştiren çileci) geleneğinden kaynaklanmış ve Budacıların yeniden doğuş inancıyla birleşmiştir.

Yeniden bedenleşmiş bir lamanın doğduğunu saptama süreci, özellikle siyasal sonuçları olan Dalay Lama seçiminde büyük bir titizlik gerektirir. Yeniden doğuş bir önceki lamanın ölümünü izleyen herhangi bir zaman aralığında, bir gün içinde ya da yıllarca sonra gerçekleşebilir. Yeni doğan Dalay Lama'nın nerede olduğunu öğrenmek için Neçung'daki devlet kâhinine danışılır. Dalay Lama'nın ölümünden önce söylediklerinin, ölümü sırasında ya da sonraki bir doğum sırasında dikkat çeken olağandışı işaretlerin genellikle yeniden doğuş için seçilen yeri gösterdiği kabul edilir. Genellikle iki ya da daha çok aday, bir önceki lamanın kullandığı kişisel eşyaların tanınmasını da kapsayan bedensel ve zihinsel sınavlardan geçirilir. Karar verilemeyen durumlarda kura çekilebilir. Seçimden sonra çocuk, çok küçük yaştan başlayarak yoğun bir manastır eğitiminden geçirilir. Yeni lamanın aranması ve eğitimi süresinde onun yerine bir vekil atanır.

lama yünü, lamadan elde edilen ve dokuma elyafı grubuna giren yün. Güney Amerika'nın yüksek And bölgesinde yaşayan lamalar, İnkalardan bu yana öncelikle yük hayvanı ve besin kaynağı olarak önem taşımıştır.

Lama sürüleri daha çok Bolivya, Peru, Ekvador, Şili ve Arjantin'deki Yerlilerce beslenir. Genelde iki yılda bir kırkılan bir lamadan her seferinde yaklaşık 3,2-3,6 kg yün elyafı elde edilir. Bir kırkımın yaklaşık yüzde 20'sini kalın yapılı koruyucu dış örtü kılları, geri kalanını yalıtım işlevi gören kısa ve kıvırcık iç örtü kılları oluşturur. Düz siyah ya da beyaz olanlarına da rastlanmakla birlikte, lama yünü genellikle alacalı kahverengi tonlarda olur. Temizleme işlemi sonucunda kırkılmış yün elyaf ilk ağırlığının yaklaşık yüzde 66-84'üne kadar iner.

Kıl tutamları dalgalı görünümdedir. Kıvırcık kıllarda santimetrede yaklaşık 2-4 kıvrım bulunur. Kaba kıllar ise oldukça düzdür. Elyafın uzunluğu 8-25 cm arasında değişir; kaba kıllar daha uzundur. Kaba kıllarla kıvırcık kılların çapları arasındaki fark kaşmirde olduğu kadar büyük değildir. Çap büyüklüğü 10-150 mikron (1 mikron = 10^{-6}m) arasında değişir; iç örtü kıllarının çapı genellikle 10-20 mikron arasındadır.

Dış örtü kıllarındaki pullar belirgin değildir; kabuk katmanın içerdiği değişen miktar ve dağılımdaki pigmentler çeşitli renk ve tonların ortaya çıkmasına yol açar. En ince olanlar dışında, kılların ortasında bir iç boşluk (*medulla*) bulunur. Bu özellik yoğunluğu azaltarak, kılın oldukça hafif olmasını sağlar.

Lama yünü tek başına ya da başka yünlerle karıştırılarak örgü işlerinde ve giysi yapılan dokuma kumaşlarda, ayrıca yerel düzeyde kilim, ip ve kumaş yapımında kullanılır.

Lamalar *bak.* Lambalar

Lamar, Joseph R(ucker) (d. 14 Ekim 1857, Elbert, Georgia - ö. 2 Ocak 1916, Washington, D.C., ABD), ABD Yüksek Mahkemesi yargıcı (1911-16).

1878'de baroya kabul edildi, 1880'de Georgia eyaletinin yönetim merkezi Augusta'da avukatlık yapmaya başladı. 1893'te Georgia yasalarının yeniden yazımıyla görevlendirilen üç kişilik komisyona atandı. *The Code of State of Georgia* (1896; Georgia Eyaleti Yasaları) adlı derlemesi, 1904'te eyalet yüksek mahkemesine atanmasında önemli rol oynadı. 1911'de Başkan William Howard Taft tarafından ABD Yüksek Mahkemesi'ne atandı.

İki önemli davada mahkemenin görüşünü kaleme aldı. Bunlardan biri, mahkemelerin yargısal emirlere uymayanları cezalandırma hakkını onaylayan, ama Samuel Gompers ve öteki işçi önderlerin mahkûmiyetlerini usul yönünden iptal eden Gompers-Bucks Stove and Range Company Davası'ydı (1911). Öteki dava ise, ABD başkanının özel kişilerin kamuya ait petrol arazilerine girmelerini yasaklama hakkının mahkemece onaylandığı ABD-Midwest Oil Company Davası'ydı (1914).

Başkan Woodrow Wilson'ın Meksika başkanı Victoriano Huerta'yı tanımayı reddetmesi üzerine iki ülke arasında ortaya çıkan anlaşmazlıkları gidermek için 1914'te düzenlenen konferansta Wilson'ı temsil etti.

Lamar, Lucius Q(uintus) C(incinnatus) (d. 17 Eylül 1825, Putnam, Georgia - ö. 23 Ocak 1893, Vineland, Georgia, ABD), Amerikan İç Savaşı (1861-65) sırasında Konfederasyon yanlısı siyasetçi, hukukçu ve avukat. Sonradan ABD Yüksek Mahkemesi üyeliğine getirilmiştir.

1847'de Georgia'da baroya kabul edildi, 1853'te Georgia Temsilciler Meclisi'ne girdi. 1856'da ABD Temsilciler Meclisi'ne seçildi. Mississippi ayrılık kararnamesini (9 Ocak 1861) kaleme aldı. Savaş boyunca Konfederasyon Ordusu'nda görev yaptı.

Yeniden İnşa dönemindeki politikaların yumuşatılmasında oynadığı rolden dolayı "Büyük Yatıştırıcı" lakabıyla anıldı. Başkan Grover Cleveland tarafından 1885'te içişleri bakanlığına, 1888'de ABD Yüksek Mahkemesi üyeliğine atandı. Yargıçlık görevi sırasındaki en önemli içtihadı *In re Neagle* davasında (1890) federal yürütmenin yetkilerinin anayasa ve yasalarla sınırlı olduğu yolundaki muhalefet şerhidir.

Lamar, Mirabeau Buonaparte (d. 16 Ağustos 1798, Louisville, Georgia - ö. 19 Aralık 1859, Richmond, Texas, ABD), Texas Cumhuriyeti'nin ikinci başkanı.

Nisan 1836'daki San Jacinto Çarpışması'nda süvari komutanı olarak kendini gösterdi. Kısa süre sonra geçici Texas hükümetinde savaş bakanlığına getirildi. Aynı yıl Texas cumhurbaşkanı Sam Houston'ın yardımcısı seçildi. 1838'de cumhurbaşkanı oldu.

Üç yıllık başkanlığı döneminde ABD'ye ilhakı engellemek amacıyla Texas'ın bağımsızlığını güçlendirmeye çalıştı. Ama sonradan köleliğin sürekliliğini güvence altına alacağı düşüncesiyle 1844'te Texas'ın ABD'ye katılmasını savundu.

Lamarck (Şövalyesi), Jean-Baptiste (-Pierre-Antoine) de Monet (d. 1 Ağustos 1744, Bazentin-le-Petit, Picardy ö. 18 Aralık 1829, Paris, Fransa), Fransız biyoloji bilgini. Lamarckçılık olarak bilinen ve yaşam boyu edinilmiş özelliklerin kalıtımla kuşaktan kuşağa geçtiği ilkesine dayanan

Lamarck, W. H. Lizars'ın bir oymabaskısından ayrıntı
Museum National D'Histoire Naturelle, Paris

evrim görüşü, Charles Darwin'in kuramıyla aşılmıştır.

İlk dönemi. 1761-68 arasında orduda görev yaptı. Riviera'da bulunduğu sırada bitkilerle ilgilenmeye başladı. Böylece ordudan ayrılıp önce tıp, ardından botanik öğrenimi gördü. Daha sonra tümüyle botaniğe yönelerek Paris'teki Kral Bahçesi'nde (Jardin du Roi) Fransız botanikçi Bernard de Jussieu ile birlikte çalıştı. Dokuz yıllık alan çalışma-

sı sonucunda topladığı bilgileri 1778'de üç ciltlik *Flore française* (Fransa Florası) adlı yapıtında yayımladı. İsveçli botanikçi Carolus Linnaeus'un sınıflandırma sistemine körü körüne bağlı kalmayan yapıt, Lamarck'ın o dönemde yalnız 42 üyesi olan Fransız Bilimler Akademisi'ne kabul edilmesini sağladı. Sonraki yıllarda Diderot'nun ünlü *L'Encyclopédie*'sinin (Ansiklopedi) devamı olan *Encyclopédie méthodique ou par ordre de matières*'in (Sistematik ya da Konulara Göre Düzenlenmiş Ansiklopedi) kapsamlı botanik maddelerini yazan Lamarck, bir yandan da kraliyet herbaryumunun yöneticiliğini yaptı.

Sınıflandırma çalışmalarına katkısı. Lamarck, bitki ve hayvan örneklerinin bilgili uzmanların denetiminde sınıflandırılmasını öngören çağdaş müze koleksiyonculuğu kavramını ilk ortaya atanlardandı. Bir doğa tarihi koleksiyonundaki parçalar rasgele değil, belirli bir sisteme göre sınıflandırılarak sergilenmeli, doğadaki nesnelerin her biri (hayvan, bitki ya da mineral) sınıflara, takımlara ve cinslere ayrılmalıydı; bunların yazılı olduğu kataloglar da sistemli bilginin temelini oluşturacaktı. 1793'te kurulan Ulusal Doğa Tarihi Müzesi'nde omurgasızlar bölümünün yöneticiliğini üstlendi; önceden de bu alanda büyük bir kişisel koleksiyon oluşturmuştu. Fosillerle canlılar arasında bağlantı kuran ilk kişinin de Lamarck olduğu sanılmaktadır.

18. yüzyılın sonunda kimya ve fizyoloji bilimlerinin ulaştığı nokta, temel bağlantılara ilişkin ipuçlarının sabırla aranmasıyla, önemli sonuçlar doğuracak yeni gelişmeler sağlanabileceğini ortaya koyuyordu. Lamarck ise, o dönem yazarlarının doğal ritim ve kozmik birimlere ilişkin daha az eleştirel görüşlerini yeterli buluyordu. Ona göre, Antoine Lavoisier'nin geliştirdiği yeni kimya, önemli gerçeklerden uzaklaşarak ayrıntılara saplanmıştı. Bilimin, bütün insanların dünyayı ve dünyadaki kendi yerlerini kavramasını sağlayan tutarlı bir sistem olmak yerine, birkaç uzmanın sınırlı alanı durumuna düşmesinden korkan Lamarck, fiziksel süreçler ile kimya, jeoloji, iklim ve yaşama birleştirici bir açıyla yaklaşan incelemeler yazmaya girişti. Bunların ilki madde ve enerjiye ilişkin spekülatif bir yapıt olan *Recherches sur les causes des principaux faits physiques, et particulièrement sur celles de la combustion*'du (1794, 2 cilt; Temel Fiziksel Olguların ve Özellikle Yanmanın Nedenleri Üzerine Araştırma). Ardından yazdığı *Réfutation de la théorie pneumatique, ou de la nouvelle doctrine des chimistes modernes*'de (1796; Pnömatik Kuramın ya da Çağdaş Kimyacıların Geliştirdiği Yeni Doktrinin Reddi), Lavoisier ve Kont Antoine de Fourcroy'nın kuramlarına karşı kendi yanma kuramını savundu.

Hydrogéologie (1802; Hidrojeoloji) adlı yapıtında ise Yer'in, bütün yüzeyini kaplayan bir denizin art arda taşması sonucunda biçimlendiğini, taşkınlarla ortaya çıkan organik çökellerin birikerek kıtaları oluşturduğunu öne sürdü. Ayrıca, çökel katmanı içindeki fosillerin türüne bakarak söz konusu katmanın kökeninin belirlenebileceğini gösterdi. Jeolojik zaman dilimlerinin ne kadar geniş olduğunu o döneme göre şaşırtıcı ölçüde iyi kavramıştı.

Omurgasızlar üzerine çalışmaları. 1800'de, Linnaeus'un basit yapılı hayvanlar üzerine giriştiği, ama karışık bir durumda kalmış olan sınıflandırmayı gözden geçirmeye başladı. Temel organların işlevleriyle yapısını inceleyerek çeşitli solucanlar ve yumuşakçalar arasındaki yüzeysel benzerliklerin derinine inip farkları bulmayı başardı. *Système des animaux sans vertèbres, ou table général des classes* (Omurgasızların Sistemi ya da Sınıfların Genel Çizelgesi) adıyla yayımlanan ve omurgasızlara ilişkin ilk büyük yapıtı olan bu çalışma, özellikle Cuvier'nin anatomi araştırmaları gibi, dönemin önde gelen incelemelerinin sonuçlarını yansıtıyordu. Lamarck'ın, 30 yıllık koleksiyon çalışmalarının ürünü olduğunu söylediği bu kitap, 19. yüzyılda omurgasızlarla ilgili araştırmalara yol göstermiş olmasının yanında bugün de geniş ölçüde kabul görmektedir. Sistemli çalışmalarının en yetkin ürünü olan *Histoire naturelle des animaux sans vertèbres* (1815-22; Omurgasızlar Biyolojisi), Lamarck'ın, sistemli biyoloji çalışmalarının gözden geçirilmesini sağlamak amacıyla müze koleksiyonları oluşturulması yolundaki önerisini tümüyle doğrulamıştır.

Lamarck bütün canlıların, bir merdivenin basamakları gibi en basitten en karmaşığa doğru ilerlediğini ileri sürmüştü. Buna göre organlar, "uyarımlar" ve "sürekli hareket eden sıvılar"ın etkisiyle gittikçe daha fazla karmaşıklaşarak bir üst basamakta yer alıyordu. Lamarck bu görüşünü *Recherches sur l'organisation des corps vivants* (1802; Canlıların Yapısı Üstüne Araştırma) ve *Philosophie zoologique* (1809; Zooloji Felsefesi) adlı yapıtlarında açıkladı. *Philosophie zoologique*'te ayrıca, yaşamın daha üst aşamalara doğru gelişmesini yöneten iki yasa ortaya attı. İlk yasa, organların kullandıkça geliştiği, kullanılmayanlarınsa köreldiği yolundaydı. İkinci yasaya göre de organın çevre koşullarının etkisiyle farklılaşmış olması üreme sürecine de yansıyor ve sonraki kuşaklara aktarılıyordu. Bu konuda ünlü bir örnek, zürafaların önbacakları ile boyunlarının, ağaç yapraklarını yemek için yukarı doğru uzanma alışkanlıkları yüzünden uzamış olduğu savıydı. Elli yıl kadar sonra Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* adlı yapıtı yayımlandığında, Lamarck'ın görüşleri bir ilgi ve tartışma odağı oluşturdu. Darwin'in evrim sürecinin işleyişini açıklayan doğal seçme kavramı zürafa örneğine uyarlandığında, bu hayvanların boyunlarının zamanla uzamadığı, yalnızca kısa boyunlu zürafa türlerinin beslenemeyerek yok olduğu görüşü ağırlık kazanıyordu. Lamarckçılık 1930'lardan sonra geçerliliğini yitirdiyse de SSCB'de Lisenkoculuk adı altında 1960'lara değin etkisini sürdürdü. Biyoloji sözcüğünü ilk kullanan (1802) Lamarck'tır.

Lamartine, Alphonse de (d. 21 Ekim 1790, Mâcon - ö. 28 Şubat 1869, Paris, Fransa), Fransız şair ve devlet adamı. *Méditations poétiques*'teki (1820; Şiirsel Düşünceler) şiirleriyle Fransız romantizminin en önemli adlarından biri olmuştur.

Lamartine, François Gérard'ın bir yağlıboya çalışması; Versailles ve Trianon Ulusal Müzesi
Giraudon-Art Resource/EB Inc

Terör Dönemi sırasında giyotinden kılpayı kurtulan bir soylunun oğluydu. Belley'deki bir Cizvit okulunda öğrenim gördü. Orduda ya da dışişlerinde görev almak istediyse de, kral yanlısı anne ve babası Napoléon'a hizmet etmesine razı olmadılar. Bu yüzden Lamartine, uzun süre hıçbir işe giremedi. 1814'te Bourbon hanedanı yeniden başa geçince, XVIII. Louis'nin muhafız alayına girdi. Ama ertesi yıl sürgünden dönen Napoléon imparatorluğunu yeniden kurmaya girişince, Lamartine İsviçre'ye gitmek zorunda kaldı. Napoléon'un Waterloo'da yenilmesinden ve İkinci Bourbon Restorasyonu'ndan sonra, askerlik mesleğini terk etti.

Lamartine, zamanla edebiyata ilgi duyarak manzum trajediler ve birkaç ağıt kaleme aldı. 1816'da sağlığının kötüleşmesi üzerine tedavi amacıyla gittiği Aix-les-Bains'de, ölümcül bir hastalığa yakalanmış olan Julie Charles'la tanıştı. Daha önce, 1812 başlarında Antoniella adlı bir işçi kıza âşık olmuş, 1815'te kızın öldüğünü öğrenmişti. Daha sonra kaleme alacağı *Graziella* (1852; *Graziella*, 1934, 1991) adlı "anektod"unda onu anlatacaktı. 1816'da, bu kez tutkuyla Charles'a bağlandı. Charles'ın 1817'de ölmesi üzerine, onun anısına "Le Crucifix" (Haç) gibi birçok şiir kaleme aldı. Daha önce de onun için, başta "Le Lac" (Göl) olmak üzere birçok şiir yazmıştı.

Lamartine 1820'de, İngiliz Maria Ann Birch'le evlendi. Aynı yıl ilk şiir kitabı *Méditations poétiques*'i yayımladı ve Napoli'deki Fransız elçisinin sekreteri oldu. *Méditations*, romantik tonu ve içten anlatımıyla kısa sürede büyük başarı kazandı. Lamartine hem dinsel, hem de son derece kişisel temaları işleyen bu şiirleriyle Fransız şiirine yeni bir müzik getirdi. Sözcük dağarcığı bakımından bir önceki yüzyılın dil ve üslubuna bağlı kaldıysa da, cümlelerinin yankılanması, yarattığı güçlü ritim ve yansıttığı yaşam tutkusuyla 18. yüzyılın kuru şiirinden tümüyle farklı bir şiir yarattı. *Méditations* o kadar başarılı oldu ki, Lamartine yapıtın kapsamını genişleterek iki yıl sonra *Nouvelles méditations poétiques* (1823; Yeni Şiirsel Düşünceler) ve metafiziğe duyduğu ilginin kendini ilk kez belli ettiği *La Mort de Socrates* (1823; Sokrates'in Ölümü) adlı kitaplarını yayımladı. 1825'te yayımladığı *Le Dernier Chant du pèlerinage d'Harold* (1825; Harold'un Kutsal Yolculuğunun Son Şarkısı) adlı kitapta topladığı şiirlerini ise, İngiliz şair Lord Byron'dan etkilenerek kaleme aldı. 1829'da Académie Française üyeliğine seçilen Lamartine, ertesi yıl iki ciltlik *Harmonies poétiques et religieuses* (1830; Şiirsel ve Dinsel Uyum) adlı yapıtını yayımladı. Bu yapıt yaradancı, hatta "L'Hymne au Christ" (İsa'ya İlahi) gibi şiirlerde olduğu gibi, Hıristiyanlıktan beslenen bir coşkuyu yansıtıyordu.

Temmuz Devrimi'nin ardından Louis-Philippe meşruti kral olarak tahta çıkınca (1830) Lamartine diplomatlığı bırakarak politikaya atıldı. Ama Temmuz Devrimi'ne bağlanmak yerine bağımsız tavrını korudu ve toplumsal sorunlara dikkat çekmeye çalıştı. İki başarısız girişimden sonra, 1833'te parlamentoya seçildi. Bir yandan da, 1821'den beri yazmayı tasarladığı şiiri *Les Visions* üzerinde çalışmaya başladı. Önce son bölümünü yazdı ve 1836'da *Jocelyn* adıyla yayımladı. Lamartine'in "ruhun destanı" olarak nitelediği bu yapıt, bir

kadının aşkını Tanrı'nın aşkına tercih ettiği için Cennet'ten kovulan ve yeniden Tanrı'yı seçtiği güne değin, ruhu bir bedenden bir başkasına göç etmeye mahkûm edilen bir meleğin öyküsüydü. Bu simgesel öykünün ardında ise, din adamı olmak isteyen, ama devrim sırasında ilahiyat okulundan atılınca genç bir kıza âşık olan, sonunda aşkından vazgeçip yeniden Tanrı'ya ve kiliseye dönen bir adamın öyküsü anlatılıyordu. Bu uzun metafizik şiirin ilk bölümü de 1838'de *La Chute d'un ange* (Bir Meleğin Düşüşü) adıyla yayımlandı. 1832-33'te Lübnan, Suriye ve Kutsal Topraklar'ı ziyaret eden Lamartine, artık bu yıllarda Katolikliğe olan inancını tümüyle yitirmişti.

Lamartine, 1839'da *Recueillements poétiques* (Şiirsel Tefekkürler) adlı yeni bir şiir kitabı yayımladıktan sonra, siyaset alanında daha etkin olmak amacıyla edebiyat çalışmalarına ara verdi. Dönemin başlıca toplumsal sorununun "proletarya sorunu" olduğuna inanıyor, işçilerin içinde bulunduğu insanlık dışı koşullara büyük tepki duyuyordu. Tröstlere ve hükümet politikasını belirlemelerine karşıydı. Tröstlere karşı 1838 ve 1846'da kaleme aldığı yazılarında işçi sınıfı devriminin kaçınılmaz olduğunu savundu. 1847'de, Fransız Devrimi'nin ılımlı cumhuriyetçileri Jirondenlerin tarihini konu alan 8 ciltlik *Histoire des Girondins* (Jirondenlerin Tarihi) adlı yapıtıyla sol çevrelerin övgüsünü topladı.

24 Şubat 1848 Devrimi'nden sonra Paris'te İkinci Cumhuriyet ilan edilince, Lamartine geçici hükümetin sözcüsü oldu. Nisan 1848'de de 10 ilde temsilci seçilerek Ulusal Meclis'e girdi. İşçilerin silahlanmasından ürken mülk sahibi sınıflar ve onları temsil eden sağcı partiler, Lamartine'in işçileri yatıştıracağını umuyordu. Ama Lamartine, önceden açıkladığı gibi proletaryanın sözcüsü olmayı sürdürünce burjuvazinin büyük öfkesini çekti. 24 Haziran 1848'de meclisteki görevinden atıldı ve ayaklanma bastırıldı.

Lamartine'in sonraki yılları borç içinde geçti. Ayakta kalabilmek için, 20 yıl boyunca kitap üstüne kitap yayımladı. Bunlar arasında Julie Charles'a aşkını anlatan *Raphaël, pages de le vingtième année* (1849; *Raphael*, 1935, 1968), gerçek ve düşsel öğeleri kaynaştıran *Les Confidences* (1849; İtiraflar) ve *Nouvelles Confidences* (1851; Yeni İtiraflar; *Graziella* bu yapıtın bir bölümüydü), *Geneviève* (1851) ve *Antoniella* adlı romanlar, büyük tarihsel önemi olan *Mémoires politiques* (1863; Siyasal Anılar), *Cours familiers de littérature* (1856-1868/69) adlı dergide yayımladığı "La Vigne et la maison" (Bağ ve Ev) ve "Le Désert" (Çöl) gibi şiirleriyle günümüzde de değerini koruyan *Histoire des Constituants* (1854; Kurucu Meclis Tarihi), *Histoire de la Restauration* (1851-52; Restorasyon Tarihi), *Histoire de la Russie* (Rusya Tarihi) ve *Histoire de la Turquie* (*Türkiye Tarihi*, 1974) gibi tarihsel konulu yapıtlar yer alır.

Lamartine, çağdaşlarınca neredeyse unutulmuş bir durumda, mülk sahibi sınıfların nefreti hâlâ üzerindeyken öldü. Ama sonradan cesur ve sağduyulu bir siyaset adamı ve büyük bir şair olarak nitelendirilmiş, Arthur Rimbaud'nun sözleriyle "eski prozodiye bağlı bir kâhin" olarak övgü toplamıştır.

Lamartine'in yaşamını konu alan başlıca yapıtlar arasında, Jean des Cognets'in *La Vie intérieure de Lamartine* (1913; Lamartine'in İç Dünyası), Louis Barthou'nun *Lamartine orateur* (1916; Hatip Lamartine) ve C. Latreille'in *Les dernières années de Lamartine, 1852-1869* (1925; Lamartine'in Son yılları, 1852-1869) sayılabilir. Lamartine'in Türkçede yayımlanmış bir başka yapıtı da *Osmanlı Tarihi*'dir (1992).

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Tarihsel ve siyasal yazı. *Histoire de la Révolution de 1848* (1849, 2 cilt; 1848 Devrimi Tarihi), *La France parlementaire (1834-1851), oeuvres oratoires et écrits politiques* (1864-65; Parlamenter Fransa (1834-1851), Konuşmalar ve Siyasal Yazılar). Öykü. *Le Tailleur de pierres de Saint-Point* (1851; Saint-Point'li Taş Ustası). Gezi yazısı ve anı. *Souvenirs, impressions, pensées et paysages, pendant un voyage en Orient, 1832-33* (1835; Bir Doğu Yolculuğundan İzlenimler, Düşünceler ve Görüntüler, 1832-33), *Mémoires inédits* (1790-1813; Yayımlanmamış Anılar).

Lamaştu (Akadca), Sümerce DIMME, Mezopotamya dininde dişi şeytanların en korkuncu, Gök Tanrısı Anu'nun (Sümerce An) kızı. Çocukları öldüren, erkeklerin kanını içip etlerini yiyen kötü bir kadındır. Yedi adı vardır; büyülerde çoğunlukla "yedi cadı" olarak anılır. Lamaştu pek çok kötülüğün kaynağıdır: İnsanın uykusunu bozar, karabasanlar gösterir. Bitkileri öldürür, ırmakları ve çayları kurutur. Erkeklerin kaslarını bağlar, felaket ve hastalık getirir. Lamaştu muskalar üzerinde, genellikle bir eşeğin üzerinde çömelmiş, aslan ya da kuş başlı bir kadın olarak betimlenir. İki elinde, ikişer başlı birer yılan tutar; sağ göğsüyle bir köpeği, sol göğsüyle de bir domuzu ya da başka bir köpeği emzirir.

Lamaze, doğum sancılarını azaltmak ve ilaç kullanmaksızın doğumu kolaylaştırmak amacıyla annenin ruhsal ve fiziksel olarak doğuma hazırlanmasına dayanan doğum yöntemi.

En yaygın doğuma hazırlık yöntemlerinden biri olan Lamaze yöntemi, doğum sırasında ağrıları artıran gerginliği ve bunaltıyı azaltmaya yönelik bir deneme olarak Fernand Lamaze tarafından 1950'lerde geliştirildi. Lamaze doğum süreci konusundaki bilgisizlikten kaynaklanan korkunun yarattığı gerginliği azaltma açısından doğum ağrılarına ve evrelerine ilişkin eğitimin büyük önem taşıdığını savunuyordu. Bu görüşü doğrultusunda doğum ağrıları sırasında istençli kasları gevşetmeyi sağlayacak fiziksel ve ruhsal yöntemleri öğretme yoluna gitti. Pavlov'un koşullu refleks kuramını uygulayarak, kadınların doğum sırasındaki kas gerilmelerinden duydukları rahatsızlığı hafifletmek üzere ilgilerini başka yöne çekmeye yarayacak teknikleri öğretti. Bu teknikler arasında derin ve kısa soluk alma, ritmik ve hafif karın masajı, gözleri sürekli belirli bir dış noktaya dikme, kafada canlandırılan tatlı bir hayale dalma sayılabilir. Bütün bu tekniklerin amacı dikkati doğum süreciyle ilgili ağrılardan uzaklaştırmaktır.

Lamaze ve öteki hazırlıklı ya da "doğal" doğum yöntemleri doğumdan önceki haftalarda gevşeme teknikleri konusunda yürütülen eğitim ve alıştırmaya dayanır. Bu dönemde hem anne adayı, hem de anne adayına doğum sırasında destek olacak kişi Lamaze tekniklerini uygulamak üzere yetiştirilir. Ayrıca, anne adayı karın kaslarını güçlendirecek ve doğum kanalı çevresindeki kasları gevşetecek egzersizler yapar. Bu hazırlık doğum sırasında daha rahat ıkınmayı sağlar. Bir başka teknik, sancının en şiddetli evrelerinde derin soluk alma ile çabuk, kısa soluk alma alıştırmasıdır. Dölyatağındaki basıncı azaltmaya yarayan bu tekniğin sık sık yinelenmesiyle soluk alma tekniği yarı otomatikleşir. Lamaze eğitimi sırasında doğum ağrıları ve doğumla ilgili açıklayıcı bilgiler de verilir.

Lamb, Charles (d. 10 Şubat 1775, Londra-ö. 27 Aralık 1834, Edmonton, Middlesex, İngiltere), çeşitli konuları ele alan "Essays of Elia" (Elia'nın Denemeleri) dizisiyle ünlü İngiliz denemeci ve eleştirmen. Konularını derinlemesine ele alan bir edebiyat eleştirmeni olarak tanınan Lamb, aynı

Charles Lamb, Henry Meyer tarzında yapılmış bir yağlıboya çalışmadan ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

zamanda İngiliz edebiyatının en önemli mektup yazarlarındandır.

İlköğrenimini Christ's Hospital'da gördü; yazar Leigh Hunt ve ömür boyu arkadaşlık yapacağı şair Samuel Taylor Coleridge'le hemen hemen aynı yıllarda orada bulundu. On beş yaşına gelmeden okulu bırakarak Hindistan Meclisi'nde bir kâtiplik işine girdi. 1825'te emekli oluncaya değin de orada çalıştı. 1796'da, ruh sağlığı bozulan kız kardeşi Mary (d. 3 Aralık 1764 - ö. 20 Mayıs 1847) geçirdiği bir nöbet sırasında annesini öldürdü. Bunun üzerine Lamb, Mary'nin bakımını üstlendi ve onun sevgisini, bağlılığını kazandı.

Lamb'in basılan ilk yapıtları, Coleridge (1796) ve Charles Lloyd'un (1798) kitapları içinde yer alan şiirleriydi. *A Tale of Rosamund Gray* (Rosamund Gray'in Öyküsü) adlı düzyazı romansı 1798'de, manzum trajedisi *John Woodvil* 1802'de yayımlandı. Ama bunların hiçbiri ona ün ya da para kazandırmadı. En tanınmış şiiri "The Old Familiar Faces" (1789; Eski Tanıdık Yüzler), en başarılısı ise "On an Infant Dying As Soon As It Was Born"dur (1828; Doğar Doğmaz Ölen Bebek Üzerine).

Lamb ve kız kardeşi, 1807'de yazar William Godwin'in isteği üzerine, Shakespeare'in oyunlarını çocuklar için öyküleştirdikleri *Tales from Shakespear*'i (*Shakespeare'den Hikâyeler*, 1938) yayımladılar. Bunu, gene çocuklar için bu kez *Odysseia*'dan uyarladıkları *The Adventures of Ulysses* (1808; Ulysses'in Serüvenleri) ve Hertfordshire'daki bir okulun öğrencilerinin ağzından anlatılan *Mrs. Leicester's School* (1809; Mrs Leicester'in Okulu) adlı öykü kitapları izledi.

Lamb, Mary'yle ortak ürünleri olan bu yapıtların yanı sıra, Elizabeth dönemi tiyatrosundan seçilmiş bazı sahneleri içeren *Specimens of English Dramatic Poets Who Lived About the Time of Shakespear*'i (Shakespeare Zamanında Yaşamış İngiliz Tiyatrocu Şairlerden Örnekler) yayımladı. Yapıt, bazı örtük eleştirilere de yer veriyordu. Lamb ayrıca, Leigh Hunt'ın çıkardığı *Reflector* adlı dergiye de Shakespeare ve Hogarth üzerine eleştiri yazıları yolladı. Tek uzun eleştirisi, Wordsworth'ün *Excursion* (Gezinti) adlı yapıtı üzerineydi ve *Quarterly Review* dergisinin yayın yönetmeni William Gifford tarafından bazı bölümleri çıkartılarak yayımlandı. Lamb'ın kişisel beğenisini yansıtan, en derin eleştiri-

lerinin birçoğu da mektupları içinde yer alır. Eleştirilerinin çoğu ise, incelikle söze dökülmüş ama uzun uzadıya tartışılmadan kaleme alınmış kısa yorumlardan ya da kenar notlarından oluşur.

Lamb'in düzyazı alanındaki en büyük başarısı, 1820'de çıkmaya başlayan *The London Magazine*'e Elia takma adıyla yazdığı denemelerdir. Lamb, bunların neredeyse tamamında kendi deneyimlerini aktarır, ama bazen başkalarının deneyimlerini de kendi başından geçmiş gibi anlatır. Bu denemelerin hemen hepsinde Elia'nın kişiliği egemendir. Bu kişiliği işlemek amacıyla Lamb, son derece kişisel, hatta üslupçu bir dil kullanmıştır. Bu yüzden de dili, genellikle kolay anlaşılır olmakla birlikte, asla yalın değildir. Lamb bu denemelerinde bazen mizah dolu, bazen de çok duygulu bir anlatımla eskiden tanıdığı kişileri anlatır, çocukluğundan ve sonraki yıllardan anımsadığı sahneleri canlandırır. Ama, düşten beslenen eğlenceli bir üslupla yazdığı bu yazılarda siyaset, cinsellik, din gibi konulara pek girmez. Lamb'in ilk deneme kitabı *Essays of Elia* 1823'te, ikincisi *The Last Essays of Elia* (Elia'nın Son Denemeleri) ise 1833'te yayımlanmıştır.

Lamb Hindistan Meclisi'nden emekli olduktan sonra, kız kardeşinin durumunun kötüleşmesi üzerine onunla birlikte Edmonton'a taşındı. Ama arkadaşlarından ayrılması ona iyi gelmedi. İçkiye olan bağımlılığı daha da arttı. Edmonton'da, kaza sonucu düşüp yaralandı ve yarasının kötüleşmesi üzerine öldü. Kız kardeşi ise ondan 13 yıl sonra öldü.

Charles ve Mary Lamb'in yapıtlarının E.V. Lucas'ın hazırladığı güvenilir basımı 1903-05 arasında yedi cilt olarak yayımlanmıştır. Lamb'in mektuplarının gene Lucas'ın yayıma hazırladığı basımı 1935'te üç cilt olarak yapılmış, Edwin W. Marrs, Jr.'ın altı cilt olarak tasarladığı basımın ise yalnızca üç cildi yayımlanmıştır (1975-78). Lucas'ın Lamb üzerine yazdığı güvenilir yaşamöyküsü, ilk kez 1905'te (yb 1921) basılmıştır.

Lamb, Sir Horace (d. 27 Kasım 1849, Stockport, Manchester yakınları - ö. 4 Aralık 1934, Cambridge, İngiltere), matematiksel fizik alanına katkılarıyla tanınan İngiliz fizikçi.

1872'de Cambridge'deki Trinity College'da öğretim görevlisi yardımcısı olarak çalışmaya başlayan Lamb, üç yıl sonra Avustralya'daki Adelaide Üniversitesi'nde matematik profesörü oldu. 1885'te İngiltere'ye dönerek Lancashire'daki Victoria Üniversitesi'nde dersler verdi. Hidrodinamik alanında otorite durumuna gelen Lamb, *Mathematical Theory of the Motion of Fluids* (1878; Akışkanlar Hareketinin Matematik Kuramı) ve *Hydrodynamics* (1895; Hidrodinamik) adlı yapıtlarını yayımladı. Hidrodinamik üzerine kitabı uzun yıllar bu konudaki başlıca başvuru kaynağı olarak kaldı. Dalga yayılımı, elektriksel indükleme, deprem titreşimleri, gelgit ve dalga kuramları üzerine gerçekleştirdiği araştırmalarını çeşitli makalelerinde, özellikle de uygulamalı matematik üzerine yazdığı yazılarında ayrıntılı olarak sergiledi.

1921-27 arasında Aeronotik Araştırma Komitesi için, uçan cisimlerin yüzeyinde hava akışı konusunda değerli araştırmalar yaptı. 1884'te Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine kabul edildi; 1931'de "sir" unvanı aldı. Yayımlanan öbür yapıtları arasında *Infinitesimal Calculus* (1897; Sonsuzküçükler Hesabı), *Dynamical Theory of Sound* (1910; Sesin Dinamik Kuramı) ve *Higher Mechanics* (1920; Yüksek Mekanik) sayılabilir.

Lamb, Sydney M(acDonald) (d. 4 Mayıs 1929, Denver, Colorado, ABD), katmansal dilbilgisi(*) kuramını geliştiren ABD'li dilbilimci.

Doktora çalışmasını 1958'de Berkeley'deki California Üniversitesi'nde tamamladı. 1956-64 arasında aynı okulda ders verdi ve 1958-64 arasında Bilgisayarla Çeviri Projesi'nin yöneticiliğini yaptı. 1964'te Yale Üniversitesi'ne geçti.

Lamb, çığır açan çalışması *Outline of Stratificational Grammar*'da (1966; Katmansal Dilbilgisinin Ana Çizgileri) tümcelerin anlambirim, sözlükbirim, biçimbirim ve sesbirim olmak üzere dört düzeyde çözümlenmesi gerektiğini ileri sürer. Lamb'e göre, bu düzeyler arasında aşamalı bir ilişki vardır; her düzey, yapısal olarak kendi altında yer alan düzey sayesinde "gerçekleşir". Bu yaklaşımıyla Lamb, L. Bloomfield'in dağılımsal dilbilim kuramına egemen olan çizgisellik anlayışından ayrılır. Ama dilin her katmanının kendi sözdizimi olduğunu ve dildeki değişimlerin dönüşümlerden değil, sözdizimden kaynaklandığını savunduğu için, üretici-dönüşümsel dilbilgisi(*) içinde değerlendirilemez.

Lamb, Willis Eugene, Jr. (d 12 Temmuz 1913, Los Angeles, ABD), elektromagnetik olguların kuvantum kuramında çeşitli düzeltmelere ve geliştirmelere yol açan deneysel çalışmalarıyla 1955 Nobel Fizik Ödülü'nü Polykarp Kusch ile birlikte kazanan ABD'li fizikçi.

1938'de Columbia Üniversitesi'nde dersler vermeye başlayan Lamb, II. Dünya Savaşı

Willis Lamb, 1955
Stanford University News Service

sırasında buradaki ışınım laboratuvarında çalıştı.

Tayf çizgilerinin aşırı ince yapıda olduğunu, yani bu çizgilerin birkaç bileşene ayrıldığını daha önceleri Paul A. M. Dirac kuvantum mekaniği temelinde öngörmüştü; Lamb ise bu çizgileri ölçmek için yeni yöntemler geliştirdi ve 1947'de bunların konumlarının daha önceden öngörülenden biraz daha farklı olduğunu buldu.

1951-56 arasında California'daki Stanford Üniversitesi'nde fizik profesörlüğü yapan Lamb, bu dönemde helyumun tayf çizgilerinin aşırı ince yapısının incelenmesine yönelik olarak mikrodalga teknikleri geliştirdi. 1956-62 arasında Oxford Üniversitesi'nde kuramsal fizik dersleri verdi, daha sonra Yale Üniversitesi'ne fizik profesörü olarak atandı, 1974'te de fizik ve optik bilimleri profesörü olarak Arizona Üniversitesi'ne geçti.

lamba, aydınlatma aracı. Önceleri yanıcı madde emdirilmiş bir fitilin konduğu taşıyıcı bir kaptan oluşurdu; sonraları gaz ve elektrik lambaları gibi ışık üreten başka aygıtlar geliştirilmiştir.

Lambanın İÖ 70 binlerden beri kullanıldığı sanılır. İlk lambalar, kayaların içi oyularak yapılmıştı. Bu oyuklara hayvan yağı emdirilmiş yosun ya da başka emici maddeler doldurularak ateşlenirdi.

Akdeniz bölgesi ve Doğu'da önceleri lamba olarak deniz kabukları kullanılmıştı, daha sonra bunların yerini pişmiş toprak, albatr ya da metalden deniz kabuğuna benzetilerek yapılan lambalar aldı. Bu tür pişmiş toprak lambalar dünyanın çeşitli yerlerinde bulunmakla birlikte, özellikle İran ve Filistin ile Akdeniz ve Adriya Denizindeki adalarda yaygındı. İlkel lambanın bir başka temel biçimi, Eski Mısır ve

Iullanus Hamamı'nda bulunmuş aslan ve yunus figürleriyle bezeli bir tunç kandil, 1. yy, British Museum, Londra
British Museum, Londra

Çin'deki tabak biçimli lambaydı. Bu tür pişmiş toprak ya da tunç lambaların çukur bölümlerinin ortasında bazen fitili desteklemek için bir çıkıntı bulunurdu. Tabak biçimli lambanın bir başka tipinde, fitilin yanan ucunun tabağın kenarından sarkmasını sağlayan bir kanal vardı. Bu lambalar Afrika ve Asya'da yayıldıktan sonra Büyük Okyanusun öte yanına da geçmiş olabilir; çünkü Alaska ve New Mexico'daki arkeolojik kazılarda bunların örnekleri bulunmuştur.

Eski Yunan'da İÖ 7. yüzyıldan sonra lamba, meşale ve ocak ateşinin yerini almaya başladı. Aslında lamba sözcüğü, Yunancada "meşale" anlamına gelen *lampas* sözcüğünden türemiştir. Kullanılan en yaygın model Mısır'dan alınmış kandildi(*). Yunanlılar tunçtan yapılan asma lambalar da kullanıyorlardı.

Romalılar, kalıba döktükleri iki parçayı sonradan birleştirerek yeni bir pişmiş toprak kandil yapma yöntemi geliştirdiler. Metal kandillerin de biçimleri daha karmaşıklaştı; hayvan ya da sebze biçimlerinde kandiller yapıldı. İS 1. yüzyılda amfitiyatrolarda ve başka kamu yapılarında çok büyük lambalar kullanılıyordu.

Ortaçağ lambalarına ilişkin çok az bilgi bulunmakla birlikte, bunların üstü açık, tabak biçiminde ve kapalı Roma kandillerine göre oldukça geri olduğu düşünülmektedir. Bu dönemde genel olarak mantar ya da tahtadan şamandıraların üstünde yüzen fitilleri bulunan lambaların kullanıldığı sanılmaktadır. Süslü pirinç çerçevelere oturan kırmızı camdan kilise lambaları bu türdendir. Günümüzde de bazı kiliselerde altarın önünde böyle lambalar asılıdır. Eski çağlardan günümüze ulaşan bir başka ayin lambası türü, Yahudilerin Hanukka lambasıdır; bunlar, duvar şamdanına benzer bir levhayla arkadan desteklenen kaşık biçiminde sekiz küçük birimden oluşur. Bu tip lambalara Hint tapınaklarında da rastlanır.

18. yüzyılda, kapalı bir haznenin ortasındaki metal bir borudan çıkan ve bir vidayla alçaltılıp yükseltilebilen fitilin geliştirilmesi, lambanın evriminde büyük bir adım oldu. Ayrıca, alevin hava verilerek ya da cam bir şişe kullanılarak daha iyi yanabildiği de fark

edildi. 1859'da ilk petrol kuyusunun açılmasından sonra kerozen (İngiltere'de parafin) lambaları kullanılmaya başladı. Ama aynı dönemde havagazı lambası da yaygınlaşıyordu. Havagazının lambada yakılması 1784'te başladı. 1799'da odunun damıtılmasıyla elde edilen gazla çalışan bir "ısılamba" patenti alınmıştı. Bu yeni aydınlatma yönteminin tehlikeli olduğunun açıklanmasına karşın, sokak lambalarında havagazı kullanılması yaygınlaştı. 19. yüzyılın başlarında ABD ve Avrupa kentlerinin çoğunda sokaklar havagazı lambasıyla aydınlatılıyor ve havagazı lambasının evlerde kullanılması da gittikçe daha çok benimseniyordu. Yağ lambaları da gaz yakabilecek biçimde değiştirildi.

19. yüzyılın sonlarında elektrik lambasının geliştirilmesiyle havagazı lambası gözden düştü; 1911'e gelindiğinde havagazı donanımları elektrikle çalışabilecek biçimde değiştirilmeye başladı. Kısa sürede elektrik, genel aydınlatma amaçları için kullanımda havagazının yerini aldı. Ama gene de Avrupa'da birkaç yıl daha havagazı yaygın biçimde kullanıldı.

Elektrik lambaları. 1650'de Magdeburglu Otto von Guericke elektrikle ışık üretilebildiğini buldu. Kükürtten yapılmış bir küreyi ekseni çevresinde hızla döndürüp üstüne eliyle bastırınca, sürtünmeyle kürenin ışık çıkardığını gösterdi. Yaklaşık 1706'da İngiliz Francis Hauksbee (Hawksbee) bu küreyle gene Guericke'nin buluşu olan, içi vakum pompasıyla boşaltılmış cam bir küreyi birlikte kullanarak ilk elektrik ışığını üretti. 1802'de Sir Humphry Davy, platin ya da başka metalden şeritlerin, elektrikle akkor derecesine kadar ısıtıldıklarında bir süre ışık verdiğini gösterdi (*bak*. akkor lamba). 1809'da, 2 bin pilden oluşan bir batarya kullanarak, 10 cm arayla yerleştirilmiş iki kömür çubuktan elektrik akımı geçirdi ve çubukların arasında parlak, yay biçimli bir alev elde etti. Bu aygıta ark lambası(*) adı verildi.

19. yüzyıl boyunca ark lambası ile akkor lamba koşut biçimde gelişti. Bilinen ilk akkor lamba yapma girişimi, 1820'de Warren De la Rue'nün içi boşaltılmış kapalı bir cam boruya bir platin bobin yerleştirmesiydi. 1840'ta İngiliz Sir William Robert Grove, akkor derecesine kadar ısıtılan platin sargıyla çalışan zayıf ve kullanışsız lambalarla bir konferans salonununu aydınlatmayı başardı. Bu lambalardaki platin sargı, kısmen suyla doldurulmuş cam tabaklarda bulunuyordu, üstüne de ters çevrilmiş bardaklar kapatılmıştı.

1841'de Cheltenhamlı Frederick de Moleyns adlı bir İngiliz ilk akkor lambanın patentini aldı. Moleyns, havası boşaltılmış cam bir kürenin içinde iki platin tel ya da filaman arasındaki boşluğu odun kömürü tozuyla köprülemişti. Tellerden geçen akımın kömür tozunu akkor derecesine kadar ısıtmasıyla ışık ortaya çıkıyordu. Ama küre çabuk kararıyordu ve bu nedenle lamba kısa ömürlüydü.

1845'te Londralı Thomas Wright ilk ark lambasının patentini aldı. Aynı yıl Ohiolu genç mucit J.W.Starr, İngiltere'de iki akkor lamba patenti aldı. 1850'de Edward G.Shepard, akkor haline getirilen kömürle çalışan bir lamba yaptı. Aynı yıl İngiliz fizikçi Sir Joseph Wilson Swan, kâğıttan karbon filamanlar üretti.

19. yüzyılın ikinci yarısında birçok bilim adamı ticari şansı olan, kullanılabilir elektrikli aydınlatma araçları üretmeye girişti. Bu dönemde bazı elektrik lambalarının kullanıldığı bilinmektedir. 1856'da Fransız mühendis C. de Chagny, madenlerde kullanılmak üzere geliştirdiği platin filamanlı yeni bir lambanın patentini aldı. 1857'de İngiltere'de Dungeness'deki deniz fenerinde ilk kez bir elektrikli ark lambası ticari kullanıma girdi.

1872'de Alexandre de Lodyguine adlı Rus hekim filaman olarak "V" biçimli bir grafit parçasının kullanıldığı ve azot gazı doldurulmuş cam bir küreden oluşan bir lamba yaptı. Bu lambalardan 200 tanesi Petersburg'daki donanma tersanesi çevresine yerleştirildi. Ama güvenilir biçimde çalışmayan ve maliyetleri yüksek olan bu lambalar yaygınlaşmadı.

1876'da Rus elektrik mühendisi Paul Yabloçkov, yapay aydınlatmada çığır açan Yabloçkov mumunu yaptı. Yabloçkov mumu, koşut karbon çubuklardan oluşan bir ark lambasıydı. Porselen kiliyle birbirinden ayrılan ve arkın yanmasıyla buharlaşan çubukların her ikisinin de uçlarının aynı hızla aşınmasını sağlamak amacıyla alternatif akım kullanılıyordu. Bu lamba yaygın biçimde ticari kullanıma girdi. ABD'de ark lambasıyla aydınlatılan kamuya açık ilk yer Cleveland'daki bir meydan oldu. Charles F. Brush 1879'da burayı 12 tane karbon ark lambasından oluşan bir sistem kullanarak aydınlattı.

1880'de Edison'un karbon filamanlı akkor lambasının patentini almasından önce sayısız bilim adamı yetkin bir akkorlu aydınlatma sistemi geliştirmek için çalıştı. 1875'te Sir Joseph Swan, havası boşaltılmış cam ampullerin içine sülfürik asitle işlem görmüş pamuk iplikler yerleştirdi. Elektrik parıltı lambası adını verdiği bu tip lambalar kullanarak İngiltere'de New Castle'da, Aralık 1878'de büyük çaplı bir ışık gösterisi yaptı.

Akkor lambanın gelişmesindeki son aşama, Swan ile Thomas A. Edison'un birbirlerinden ayrı olarak aynı zamanda gerçekleştirdikleri ve Hermann Sprengel ile Sir William Crookes'un vakum pompasını kullandıkları çalışmalar oldu. İlk kullanılabilir lambayı, sorunu 1877'de incelemeye başlayan ve bir buçuk yıl içinde 1.200'den fazla deney yapan Edison'un icat ettiği kabul edilir. Ark lambalarında o zamanlar kullanılan seri bağlanmış filaman sistemlerinin akkor lambası için yeterli olmayacağını anlayan Edison, çabalarını çoklu elektrik devreleri için gerekli olan dinamolar ve başka donanımlar üzerinde yoğunlaştırdı.

Edison, 21 Ekim 1879'da filaman olarak karbonlaştırılmış iplik kullanarak bir lambayı yakmayı başardı. Lamba iki gün sürekli yandı. Edison daha sonra, karbonlaştırılmış kartvizit kâğıtlarının yüzlerce saatlik ömrü olacağını anladı. Bundan bir süre sonra karbonlaştırılmış bambu, filaman malzemesi olarak kullanıldı. 1883'te Swan selüloz filamanlar üretmeye başladı. Edison lambası ticari olarak ilk kez Mayıs 1880'de "Columbia" adlı buharlı gemide kullanıldı. 115 lambadan oluşan bu sistem 15 yıl başarıyla çalıştı. 1881'de New York kentinde bir fabrika Edison'un sistemiyle aydınlatıldı ve akkor lamba kısa sürede ticari başarı kazandı. İki yıl içinde 150'den fazla sistem kuruldu.

Akkor lambaların yaygın olarak kullanılmaya başlamasıyla birlikte, özellikle kapalı yerlerde çalışanların uzun süre bu ışıkta kalmasının, görmelerine zarar verebileceği korkusu yayıldı. 1898'de Londralı göz doktorları, siperliksiz lambaların kullanılmasını engelleyecek yasaların çıkartılması için parlamentoya başvurdular. Bunun sonucunda siperlik ve yansıtıcılar üzerinde araştırmalar başlatıldı.

1904'te, New Yorklu Willis R. Whitney, verimi daha önceki bütün akkor lambalarından daha yüksek olan, ısı uygulanmış ya da metalleştirilmiş karbon filamanlı lambayı üretti. Ama bilim adamları, elektrik enerjisini daha verimli biçimde ışığa dönüştürmek için çalışmalarını sürdürüyorlardı. Tungstenin filaman malzemesi olarak kullanılabileceğinin keşfedilmesiyle bu amaca ulaşıldı. Tungsten filamanlı lamba, akkor aydınlatmada nitelik ve verimlilik bakımından gerçekleştirilen en büyük ilerlemeydi; tungsten filamanlar kısa sürede ticari kullanımdaki karbon, tantal ve metalleştirilmiş karbon filamanların yerini aldı. ABD'de ilk kez 1907'de kullanılan bu tür lambanın filamanı Viyanalı Alexander Just ve Franz Hanaman'ın geliştirdikleri bir üretim tekniğiyle sıkıştırılmış tungstenden yapılıyordu. 1910'da New Yorklu William D. Coolidge haddelenmiş tungsten üretiminde, lambanın dayanıklılığını büyük ölçüde artıran bir işlem geliştirdi, 1913'te de bu buluşunun patentini aldı.

1913'te New Yorklu Irving Langmuir, akkor lambanın ampulüne eylemsiz gazlar konması yöntemini geliştirdi. Eylemsiz gazlar, filamanın buharlaşmasını geciktirerek lambanın verimliliğini artırıyordu. Önce yalnız azot, daha sonra lambanın gücüne bağlı olarak değişen oranlarda argon ile azot gazları birlikte kullanıldı. İlk maliyetin düşüklüğü, sağlanmasının kolaylığı ve uyarlanabilirliği, gaz doldurulmuş lambaya aydınlatma alanında büyük bir üstünlük sağladı ve öteki akkor lambalar ortadan kalktı.

Elektrik boşalmalı lambalar. 1675'te Jean Picard ve yaklaşık 1700'de Johann Bernoulli, uyarılmış cıvayla ışık üretilebileceğini gözlemlemişlerdi. Bu alanda araştırmalar yapan Alman fizikçi Julius Plücker'in yönlendirdiği Heinrich Geissler, seyreltilmiş gazda elektrik boşalması gerçekleştirildiğinde ortamın ışıdığını saptadı ve bu olgudan yararlanarak kendi adıyla anılan lambayı geliştirdi. İlk cıva arkını 1860'ta İngiliz John T.Way elde etti; 1879'da Londralı John Rapieff, 1882'de de Fransız bilim adamı J.-C. Jamin bu alandaki çalışmalara katkıda bulundular.

1901'de Peter Cooper Hewitt, o zamanlar kullanılmakta olan akkor lambadan iki ya da üç kez daha verimli olduğu kanıtlanan cıvalı ark lambasını pazarlamaya başladı. Neredeyse tümüyle gölgesiz ışık sağlayan bu lamba kısa sürede ABD'de sanayi aydınlatmasında yaygın biçimde kullanılmaya başladı.

Aydınlatmada eylemsiz gazların kullanılmasına yönelik araştırmalar hiç kesintisiz sürdürüldü. 1910'da Fransa'da Georges Claude neon, argon, helyum, kripton ve ksenon içeren elektrik boşalmalı lambalarla deneyler yaptı; 10 yıl içinde neon ışığı sanayisi gelişti. Neon lambasının ışık üretiminin verimliliği genel aydınlatmada kullanılmayacak kadar düşüktü, renkleri ise iç aydınlatma için uygun değildi.

1931'de Avrupa'da sodyum buharıyla çalışan bir elektrik boşalmalı lamba geliştirildi. Şiddetli ışık vermesine karşılık ışığının rengi sarı olduğundan bu lamba kapalı mekânların aydınlatılmasında kullanılmaya pek uygun değildi. Ama 20. yüzyılın ortalarına doğru sodyum buharlı lambalar karayolu, köprü ve tünellerin aydınlatılmasında yaygın biçimde kullanılmaya başladı.

Modern elektrikli ışık kaynakları. 20. yüzyılın ortalarına değin, ışıldaklardaki yüksek güçlü birimlerde, yüksek yoğunlukta bir kaynak gerektiren projektörlerde ve küçük, ama güçlü mavi ve morötesi enerji kaynağı gerektiren başka özel uygulamalarda, açık ortamda çalışan ark lambaları kullanılmıştır. Akkor lambalardan ise konutların aydınlatmasında ve taşınabilir lambalarda ya-

rarlanılmaktadır. Bunlar ucuz, güvenli ve kolay sağlanabilir olmakla birlikte, enerji açısından verimsizdir.

Elektrik boşalmalı lambalar, yarıiletken lambalar ve kimyasal lambalar akkor lambalara oranla daha az ısınan ışıldamalı lamba türleridir. Günümüzde genellikle oda aydınlatmasında kullanılan flüoresan lamba(*) ile mavi-yeşil bir ışık veren cıva buharı lambası ve sodyum buharı lambası, elektrik boşalmalı lambalardır.

Neon lambaları, neon gazının içine yerleştirilmiş iki elektrottan oluşan, zayıf elektrik boşalmalı lambalardır. Neon gazı, negatif elektrotun yakınlarında turuncu renkte ve gösterge lambalarında kullanılmaya uygun yumuşak bir ışık verir. Tabelalarda kullanılan neon lambaları da elektrik boşalmalı lambalardır. Işık salar diyot (light emitting diode-LED) lambası da bir tür ışıldamalı lambadır. Aygıt, yarıiletken bir diyot kristalinden oluşur. Akımın diyotun içinden geçmesiyle elektronlar "delikler"le (bölgesel pozitif yükler) birleşir ve daha düşük bir enerji düzeyine iner. Serbest kalan enerjinin bir bölümü bir foton olarak salınır. Salınan ışığın rengi, kullanılan kristal malzemeye bağlıdır. Örneğin yeşil LED'ler, azotla işlenmiş galyum fosfordan yapılır. LED'ler aydınlatma için yeterli ışık üretemez ama gösterge lambalarında ve sayısal göstergelerde kullanılabilir.

Bir başka yarıiletken lamba türü olan elektriksel ışıldamalı lamba, düz bir levha sığaç ile fosfordan yapılmış bir dielektrikten (yalıtkan) oluşur ve alternatif akımla çalışır. Bu tür lambalar, çeşitli aygıtların ışıklı göstergelerinde ve gece lambalarında kullanılır.

Lambalar, LAMALAR ya da NAMBALAR olarak da bilinir, Togo'nun kuzeydoğu kesimindeki Kéran Irmağı vadisi ve Togo Dağları ile Benin'in komşu bölgelerinde yaşayan ve bir Bantu dili konuşan halk. Komşuları ve akrabaları Kabreler gibi, bölgenin yerli halkı Lamalardan geldiklerini iddia ederler. Taş anıtlar ve eski çanak çömlek örnekleri, Lambaların "paleonigritik" bir topluluk olduğu görüşünü doğrular niteliktedir.

Adları "orman halkı" anlamına gelen Lambalar, orman yakarak tarla açma yöntemini uygulayagelmişlerdir. Bu nedenle topraklarında az miktarda baobab, mango ve yağ palmiyesi dışında ağaç kalmamıştır.

Lambalar kendi küçük pazarlarının yanı sıra toprakları içinde kalan ya da komşu olan Niamtougou ve Lama-Kara gibi kasabaların pazarlarında alışveriş yaparlar. Dokumacılık, sepetçilik, çömlekçilik ve demircilik oldukça gelişmiştir; bazı Lamba el sanatı ürünleri ihraç edilir. Lama-Kara'nın hızla kentleşmesinde Lambaların da önemli katkısı olmuştur. Güneyde Lomé'ye, batıda Benin'e iş bulmaya giden Lambaların bir bölümü de çalıştıkları kentlere yerleşmektedir.

Kırsal kesimdeki Lambalar tarlalarla ayrılan çiftlik evlerinde yaşarlar. Soy çizgisi babayanlıdır. Her evin reisi yanında yaşayanlara yol gösterici yapar. Sömürge yönetiminden önceki dönemde aile reisleri tek otoriteydi. Bununla birlikte komşu topluluklar savunma ya da saldırı amacıyla zaman zaman bir tür gevşek birlik (*tegu*) oluşturma yoluna giderlerdi. Yaş grupları sistemi Lamba toplumunun eşitlikçi doğasını güçlendirici bir rol oynar. Lambalar ve Kabreler Togo'da birinci yaş grubundan erkek çocuklar arasında yapılan güreş karşılaşmalarıyla tanınırlar. Almanların getirdiği ve Fransız sömürgecilerin geliştirdiği şef hiyerarşisi Lamba topluluklarını Togo ulusal hükümetiyle kaynaştırmıştır.

Lamballe (Prensesi), Marie-Thérèse-Louise de Savoie-Carignan (d. 8 Eylül 1749, Torino, Piemonte - ö. 3 Eylül 1792, Paris, Fransa), Fransa kraliçesi Marie-Antoinette'in yakın dostu. Fransız Devrimi sırasında, kraliçenin giriştiği karşıdevrimci entrikalara katıldığı gerekçesiyle linç edilmiştir.

Prens Louis-Victor de Savoie-Carignan'ın kızıydı. 1767'de Lamballe prensi Louis-Alexandre-Stanislas de Bourbon'la evlendi, ama kocası ertesi yıl öldü. 1770'te Marie-Antoinette veliaht Louis ile evlenince Lamballe Versailles'daki kraliyet sarayına yerleşti. Louis'nin 1774'te Kral XVI. Louis

Prenses Lamballe, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışmasından ayrıntı; 18. yy; Versailles Sarayı
Giraudon-Art Resource/EB Inc

adıyla tahta çıkmasının ardından Marie-Antoinette'in sırdaşı oldu. Ertesi yıl kraliçenin saray işlerine nezaret etmekle görevlendirildi.

Devrimin patlak vermesinden birkaç ay sonra Ekim 1789'da kraliyet ailesiyle birlikte Paris'e gitti. Oradaki evinde Marie-Antoinette, devrimci Ulusal Meclis içindeki kral sempatizanlarıyla gizli planlarını görüştü. Halk Lamballe'in, kraliçenin Avusturyalı düşmanlarla kurduğu özel ilişkilere de bulaştığından kuşkulanıyordu. 10 Ağustos 1792'de monarşinin kaldırılmasından sonra Lamballe de kraliçeyle birlikte Temple Cezaevi'ne hapsedildi, 19 Ağustos'ta La Force Cezaevi'ne nakledildi. Monarşiye karşı yemin etmeyi reddetmesi üzerine 3 Eylül'de öfkeli bir kalabalığın eline teslim edildi. Lamballe'in kesik başı bir mızrağın ucuna takılarak kraliçenin pencerelerinin önünde dolaştırıldı. Albert Sorel'in *La Princesse de Lamballe* (Lamballe Prensesi) adlı yapıtı 1933'te yayımlanmıştır.

Lambaréné, Gabon'un batısında, Moyen-Ogooué ilinin ve Des Lacs yönetim bölgesinin (*département*) merkezi kent. Ogove (Ogooué) Irmağının genişliğinin bir kilometreye yaklaştığı noktada bulunan adada yer alır. Bir ticaret ve kerestecilik merkezidir. Buharlı gemilerin yanaştığı bir iskelesi ve bir havalimanı bulunan kentin Kango, Ndjolé ve Mouila'yla karayolu bağlantısı vardır. Lambaréné, misyoner hekim Albert Schweitzer'in 1913'te kentte kurduğu hastaneyle tanınır. 1876'da Paris Misyoner Derneği kentte bir misyon kurmuş ve Lambaréné zamanla eski Fransız Ekvator Afrikası'ndaki Protestan misyonlarının merkezi durumuna gelmiştir. Kentte bir öğretmen okulu, sağlık merkezi ve ortaokul bulunur. Kauçuk plantasyonlarının bulunduğu yörenin kuzeybatısında petrol çıkarılır. Lambaréné'de büyük bir palmiye yağı fabrikası vardır; kereste ve palmiye ürünleri Ogove Irmağı yoluyla kentin 160 km batısındaki Port-Gentil'e gönderilir. Nüfus (1978 tah.) 26.257.

Lambayeque, Peru'nun kuzey kesiminde yönetim bölgesi. 1874'te oluşturulmuştur. Doğudaki And Dağlarına doğru yavaş yavaş yükselen çorak stepte yer alır. Yüzölçümü 13.250 km²'dir. Büyük sulama projelerinin yürürlüğe konmasından sonra Peru'nun başlıca tarım bölgelerinden biri durumuna gelmiş, özellikle pirinç ve şekerkamışı üretiminde önde gelen yönetim bölgeleri arasına girmiştir. Bölgede ayrıca pamuk, meyve ve mısır da yetiştirilir. Demiryolları tarımsal alanları bölgenin yönetim merkezi Chiclayo'ya ve Pan-Amerikan Karayolu üzerindeki Pimentel ve Eten limanlarına bağlar. Nüfus (1991 tah.) 902.900.

Lambert (HERSFELD'LI) (d. 1025 - ö. y. 1088), 11. yüzyıl Almanya'sının tarihi üzerine önemli bir kaynak derlemiş tarihçi.

Bamberg'de öğrenim gördükten sonra Mart 1058'de Hersfeld'deki Benedikten manastırına girdi. Aynı yıl papazlığa atanarak Kutsal Topraklar'ı ziyaret etti. 1077'de Hasungen Manastırı'na geçti ve bu manastırın 1081'de Benedikten Cluny tarikatının reformlarını benimsemesine öncülük etti.

Yaratılıştan 1077'ye değin geçen dönemi kapsayan *Annales Hersveldenses* (Hersfeld Vakayinameleri) adlı yapıtını 1077-79 arasında yazdı. Çalışmalarında Livius, Sallustius ve Suetonius gibi Romalı tarihçileri örnek aldı. Yapıtın 1040'tan önceki dönemi ele alan bölümü genelde başka kaynakların bir derlemesi niteliğindedir ve oldukça kısadır. 1040-77 arasını kapsayan bölüm ise çok ayrıntılıdır; hem Hersfeld Manastırı'nın kayıtlarına, hem de başka kaynaklardan edinilen bilgilere ve kişisel deneyimlere dayanır. İlk kez 1525'te yayımlanan *Annales*, papalığı tutan önyargılı bir yaklaşım içermekle birlikte 11. yüzyıl Almanya'sındaki dinsel ve siyasal gelişmeleri, özellikle de devletle papalık arasındaki ilişkileri yansıtan son derece önemli bir belge sayılır. Öte yandan İmparator IV. Heinrich'le Papa VII. Gregorius'un ilişkileri üzerine temel bir kaynak olması ve yüksek edebi niteliği açısından da önem taşır.

lambert, santimetre-gram-saniye (CGS) sisteminde, ışık şiddeti (parlaklık) ölçüsü. Santimetrekare başına bir lümen ışık ışıyan ya da yansıtan bir kusursuz yayınım (difüzyon) yüzeyinin parlaklığı olarak tanımlanır. Adını Alman fizikçi Johann Heinrich Lambert'ten alır. Lambert birimi astronomların yanı sıra fizikçiler, mühendisler ve fotoğrafçılar tarafından da kullanılır.

Lambert, Constant (d. 23 Ağustos 1905, Londra - ö. 21 Ağustos 1951, Londra, İngiltere), İngiliz besteci, orkestra şefi ve eleştirmen. İngiltere'de bale sanatının yerleşmesinde önemli rol oynamıştır.

1926'da Diaghilev'in siparişi üzerine *Romeo ve Juliet* balesini besteledi. 1929'da Camargo Topluluğu'nun orkestra şefi oldu; 1947'ye değin de bu topluluktan doğan Sadler's Wells Balesi'ni yönetti. Başlıca yapıtları arasında ilk kez 1938'de sahnelenen *Horoscope* (Yıldız Falı) balesi ile *Eight Chinese Songs* (1926; Sekiz Çin Şarkısı) sayılabilir. Konusunu kavramada çok başa-

rılı bir eleştirmen olan Lambert'in *Music Ho! A Study of Music in Decline* (1934; Müzik Hey! Gerileyen Müzik Üzerine Bir İnceleme) adlı kitabı, 20. yüzyıl müziği konusunda aydınlatıcı bir araştırmadır.

Lambert, Franz, FRANÇOIS LAMBERT D'AVIGNON olarak da bilinir (d. 1486, Avignon, Fransa - ö. 18 Nisan 1530, Frankenberg-Eder, Hessen, Almanya), Katoliklikten Protestanlığa dönerek Hessen'de Reform hareketine önderlik eden din adamı.

On beş yaşında Avignon'daki Fransisken manastırına girdi. 1517'den sonra gezgin bir rahip olarak Fransa, İtalya ve İsviçre'yi dolaştı. Martin Luther'in ve İsviçreli Reformcu Huldrych Zwingli'nin (1484-1531) düşüncelerinden etkilendi. 1522'de Luther'in yazılarından bir bölümünü okuduktan sonra manastırdan temelli ayrıldı ve Protestanlığı benimsedi.

Ders vermeye gittiği Wittenberg'de Luther'le karşılaşmasının ardından 1524'te Strassburg'a (Strasbourg) dönerek Fransızca konuşan halka Reform öğretisi üzerine vaazlar verdi. Burada karşılaştığı Reformcu önder Jakob Sturm, onu Alman prensleri arasında Reforma en çok ilgi gösteren Hessen kontu Philippe'e tavsiye etti. Lambert Philipp'in Homberg Sinodu'na (1526) sunduğu *Reformatio ecclesiarum Hassiae*'yi (Hessen'deki Kiliselerde Reform Hareketi) kaleme aldı. Lambert'in hazırladığı metinde kilise yönetiminde cemaatlerin kendi seçtikleri rahip tarafından temsil edilmesine yönelik demokratik ilkeler yer alıyordu. Lambert, piskoposlukların kaldırılmasını da içeren görüşlerini Luther'in onaylayacağına inanıyordu. Ama Luther ve yandaşları onun görüşlerini gereğinden çok demokratik bulunca Lambert, Philipp'in desteğini yitirdi. Buna karşın cemaat yönetimi ilkesini uzlaşmaz biçimde savunan Anabaptistlerin Philipp'in de onayıyla güç kazanmaya başladığı Hessen'de Lambert'in nüfuzu sürdü. Philipp 1527'de Marburg Üniversitesi'ni kurdu ve Lambert'i ilahiyat fakültesinin başkanlığına getirerek hizmetlerinden dolayı ödüllendirdi.

Lambert, Gerard Barnes (d. 15 Mayıs 1886, St. Louis, Missouri - ö. 25 Şubat 1967, Princeton, New Jersey, ABD), ABD'li reklamcı ve tüccar. Ağız kokusunu toplumsal bir ayıp gibi sunarak babasının buluşu olan Listerine adlı antiseptik ağız yıkama sıvısını başarıyla pazarlamıştır.

Princeton Üniversitesi'ni bitirdi, Columbia Üniversitesi'nde mimarlık öğrenimi gördü. I. Dünya Savaşı'nda çarpıştı. Ardından babasının Lambert Pharmacal Company adlı ilaç şirketinde çalışmaya başladı. Şirket daha sonra Warner-Lambert Pharmaceutical Company adını aldı. 1923'te şirketin başkanı olarak babasının bulduğu Listerine adlı antiseptik sıvının reklamıyla uğraştı. Reklamcılıkla ilgili düşüncelerini gerçekleştirmek amacıyla Lambert & Feasley adlı reklam ajansını kurdu. Yönettiği ilaç şirketinin kârını 60 kat artırmayı başardı.

1928'de şirketteki hissesini sattı. Üç yıllık bir aradan sonra, işleri bozulan ve yeniden örgütlenmesi planlanan Gillette Safety Razor Company'de görev aldı. Gillette Blue Blade adlı jilet markasını geliştirerek üç yılda şirketin durumunu düzeltti.

1938'de mimarlık bilgisine dayanarak New Brunswick ve Princeton'da (New Jersey) ilk kez uygulanan ucuz, kredili konut programını geliştirdi. Aynı zamanda usta bir yatçı, amatör bir arkeolog, sanat yapıtları toplayıcısı ve yazardı. Kitapları arasında *Murder in Newport* (1938; New Port'ta Cinayet) adlı polisiye bir roman, *Yankee in England* (1937; İngiltere'de Bir Amerikalı) adlı yatçılık anıları ve *All out of Step: A Personel Chronicle* (1956; Farklı Bir Yaklaşım: Kişisel Bir Öykü) adlı yaşamöyküsü sayılabilir.

Lambert, Johann Heinrich (d. 26 Ağustos 1728, Mülhausen, Alsace - ö. 25 Eylül 1777, Berlin, Almanya), π'nin (daire çevresinin daire çapına oranı) irrasyonel bir sayı olduğuna, yani iki tam sayının kesri olarak ifade edilemeyeceğine ilişkin ilk güçlü kanıtı ortaya koyan İsviçre asıllı Alman matematikçi, astronom, fizikçi ve filozof.

Bir terzinin oğlu olan Lambert, kendi kendini yetiştirdi. Daha küçük yaşlarda kendi tasarımlayıp yaptığı aletlerle geometri ve astronomi araştırmalarına yöneldi. Bir süre kitaplık memuru, sekreter ve yayımcı olarak çalıştı. 1764'te Berlin'e giderek II. Friedrich'in (Büyük) koruması altına girdi. π'nin irrasyonel bir sayı olduğuna ilişkin kanıtlar içeren anılarını 1768'de yayımladı. 1774'te Berlin'de *Astronomisches Jahrbuch oder Ephemeriden* adlı astronomi yıllığının yayımcılığını üstlendi.

Lambert hiperbolik fonksiyonları sistematik olarak geliştiren ilk matematikçiydi. Ayrıca ısı ve ışık konularında da birçok yeni inceleme yaptı. Daha sonraları adı, ışık şiddeti birimi olarak kabul edildi. En önemli yapıtları arasında *Photometria* (1760; Fotometri), *Die Theorie der Parallellinien* (1766; Paralel Çizgiler Teorisi) ve *Pyrometrie* (1779; Pirometri) sayılabilir. En önemli felsefe yapıtı olan *Neues Organon*'da (1764; Yeni Organon), başta formel mantık, olasılık ve bilimin temel ilkeleri olmak üzere çok sayıda sorunu inceledi.

Lambert, John (d. Sonbahar 1619, Calton, West Riding, Yorkshire - ö. Mart 1684, St. Nicolas Adası, Plymouth açıkları, Devon, İngiltere), İngiliz İç Savaşları sırasında Parlamento Ordusu'nun önde gelen komutanlarından. 1653-60 arasındaki Protektora adlı cumhuriyetçi yönetimin oluşturulmasına büyük katkılarda bulunmuştur.

Varlıklı bir aileden geliyordu. Kral I. Charles ile Parlamento yanlıları arasında İç Savaş patlak verince yüzbaşı rütbesiyle Parlamento Ordusu'na katıldı. Temmuz 1644'te Marston Moor'da (Yorkshire) Parlamento yanlılarının önemli bir zafer kazanmasına katkıda bulundu. Yirmi sekiz yaşında generalliğe yükseltildi. Ordu, Parlamento ve kral arasında uzlaşma sağlamaya yönelik "Öneri Başlıkları" adlı anayasa tasarısını hazırlamasında Henry Ireton'a yardımcı oldu.

1648'de İç Savaş'ın ikinci evresinin başlangıcında İngiltere'nin kuzeyindeki kuvvetlerin komutanlığını üstlendi. Ağustos 1648'de Oliver Cromwell'le birlikte Preston'da (Lancashire) İskoçyalı Kralcıları yenilgiye uğrattı. 22 Mart 1649'da Kralcıların İngiltere'deki son kalesi olan Pontefract'ı (Yorkshire) ele geçirdi.

1650 ve 1651'de İskoçya'ya düzenlenen seferlere Cromwell'in yardımcısı olarak katıldı. 3 Eylül 1651'de Worcester'da yapılan ve I. Charles'ın oğlu II. Charles'ın yenilgisiyle sonuçlanan İç Savaş'ın son çarpışmasında Cromwell'in yanında görev aldı.

Sonraki yıllarda Cromwell'in başkanlığındaki değişik yönetimlerde önemli görevler üstlendi. 1653'te Cromwell'i Artık Parlamento'yu dağıtmaya ikna etti. Ama Cromwell'in daha sonra atamayla oluşturduğu parlamentoya karşı çıktı. Bu parlamentonun da dağıtılmasının ardından Cromwell'i kral vekili (*lord protector*) olarak atayan Yönetim Belgesi'ni hazırlayarak Protektora denen yönetimin kurulmasını sağladı. Devlet Konseyi'nde Cromwell'in sağ kolu olarak görev yaptı. 1657'de Cromwell'in kral unvanını almasına kesin biçimde karşı çıktı. Yeni anayasanın kabulünden sonra bağlılık yemininde bulunmayı reddetmesi üzerine Cromwell tarafından oldukça yüksek bir emeklilik aylığı bağlanarak görevlerinden uzaklaştırıldı.

Cromwell'in ölümünden sonra (Eylül 1658) siyasal yaşama döndü. Mayıs 1659'da Cromwell'in oğlu ve ardılı Richard'ı deviren subaylarla açık bir işbirliğine yanaşmadı, ama iktidar mücadelesine etkin biçimde katıldı. Mayıs 1659'da Artık Parlamento'nun yeniden toplanmasına yardımcı olduysa da kısa bir süre sonra anlaşmazlığa düştüğü parlamentoyu zor kullanarak dağıttı. Ardından Artık Parlamento'yu yeniden toplamak için İskoçya'dan yürüyüşe geçen General George Monck'un ordusu karşısında yenilgiye uğradı. Monck'un II. Charles'ı tahta çıkarmasından (1660) sonra İç Savaş'ta üstlendiği görevlerden dolayı ölüme mahkûm edildi. Cezasının ömür boyu hapse çevrilmesi üzerine yaşamının geri kalan bölümünü hapiste geçirdi. Yaşamına ilişkin başlıca kaynak W. H. Dawson'ın *Cromwell's Understudy* (1938; Cromwell'in Dublörü) adlı yapıtıdır.

Lambert izdüşümü, haritacılıkta uygulanan bir tür konik izdüşüm yöntemi. Bu yöntemde yerküre, tepe noktası Kuzey Kutup noktasının tam üstüne gelen bir koninin içine yerleştirilir. Koninin kenarları belirli bir paralelden yerkürenin içine girer ve güneye doğru gene belirli bir paralelden çıkar; bu paraleller, haritası çıkartılacak bölgenin sınırlarına göre belirlenir, yani haritası çıkartılacak bölge, koninin kenarlarının yerküreye girip çıktığı paraleller arasında kalan alandır. Daha sonra Yer üzerindeki noktalar, yerkürenin merkezden dışarı radyal olarak uzanan doğrular boyunca koninin üzerine düşürülür. Koni bir kenarı boyunca kesilip açıldığında, bölgenin haritası elde edilmiş olur.

Lamberto DI SPOLETO (ö. 15 Ekim 898, Marengo, Lombardiya), Karolenj hanedanının son dönemindeki karışıklıklar sırasında imparatorluk üzerinde hak iddia eden Spoleto dükü, İtalya kralı ve Kutsal Roma-Germen imparatoru (892-898).

892'de Ravenna'da yapılan bir törende taç giyerek babası Spoletolu Guido'yla (II. Guido) birlikte Kutsal Roma-Germen imparatoru oldu. Babasının 894'te ölmesinden sonra tek başına hüküm sürmeye başladı. Ama ertesi yıl, Almanya kralı Arnulf (Kärntenli Arnulf), İtalya'yı istila ederek, uzun bir kuşatmadan sonra Roma'yı ele geçirince (Şubat 896) Papa Formosus, Lamberto'nun tahttan indirildiğini ilan ederek Arnulf'a imparatorluk tacını giydirdi. Arnulf kısa bir süre sonra Spoleto üzerine yürüyüşe geçtiyse de birdenbire hastalanarak Almanya'ya dönmek zorunda kaldı. Böylece Lamberto imparatorluk unvanını yitirme tehlikesinden kurtuldu.

Lamberto, Formosus'un ölümünden (896) bir yıl sonra, ondan öcünü almak için yeni Papa VI. (ya da VII.) Stephanus'a Formosus'un cesedini mezarından çıkarttırıp cesede papalık cüppesini giydirtti ve San Pietro Bazilikası'nda yargılatarak birçok suçtan mahkûm ettirdi. Formosus'un çıplak ve parçalanmış cesedi önce bir yoksullar mezarlığına, ardından da Tiber Irmağına atıldı. Stephanus ise 897'de öldürüldü.

Lamberto 898'de Pavia'ya doğru yürüyüşe geçen babasının eski rakibi Friuli markisi Berengario'yu (I. Berengario) yenilgiye uğrattıktan sonra bir suikast sonucu ya da atından düşerek öldü.

Lambessa *bak.* Tazult-Lambèse

Lambeth, Londra metropoliten alanında kent merkezini oluşturan ilçelerden (*boro-*

ugh) biri. Yüzölçümü 27 km²'dir. Thames Irmağının güneyinde yer alır. Vauxhall ve Brixton ilçeleri (*district*) ile Norwood, Clapham ve Streatham'ın büyük bölümünü kapsar.

Lambeth, 18. yüzyıla değin oldukça seyrek nüfuslu bir yerleşmeydi. Yöre halkı çoğunlukla Thames Irmağı yakınlarında oturur ve geçimini ırmaktan sağlardı. Westminster Köprüsü'nün inşa edildiği 1750'ye değin Thames'den sığ yerlerde yürüyerek, atla ya da sandalla geçilirdi.

Günümüzde ağırlıklı olarak bir konut alanı olan Lambeth'te, aralarında Greater London Council'ın da (Büyük Londra Meclisi) bulunduğu birçok resmî daire ve işyeri vardır. Waterloo İstasyonu da Lambeth sınırları içinde yer alır. Irmak kıyısında Kraliyet Festival Binası, Kraliçe Elizabeth Binası, yeni Kraliyet Ulusal Tiyatrosu ve Ulusal Film Tiyatrosu'nu barındıran modern bir kültür merkezi vardır. İlçedeki en ünlü hastaneler, her ikisi de birer tıp okuluna sahip olan Thomas ve King's College'dır.

St. Mary Kilisesi'nin yanında Canterbury başpiskoposunun Londra'daki konutu olan Lambeth Sarayı yer alır. Karşı kıyıya Thames üzerindeki beş köprüyle bağlanan Lambeth'te Oval adlı bir kriket sahası ile Clapham, Tooting Bec ve Streatham parkları gibi geniş açık alanlar vardır. Nüfus (1982 tah.) 247.700.

Lambeth Dörtlüsü, Anglikan Kiliseler Topluluğu'nun öteki Hıristiyan gruplarla birleşmesine yönelik tartışmalara temel olan dört nokta. Bunlar, inanç ölçüsü olarak Kitabı Mukaddes'in kabul edilmesi; Havariler ve Nikaia (İznik) amentüleri; vaftiz ve Komünyon'un kutsama ayini olarak benimsenmesi ve piskoposluğun tarihsel yetkisinin onaylanmasıdır. Protestan Episkopal Kilisesi'nin 1886'da Chicago'da toplanan genel meclisinde ilan edilen dört nokta Anglikan Kiliseler Topluluğu'nun 1888'deki Lambeth Konferansı'nda değiştirilerek kabul edilmiştir. İlk üç nokta yaygın biçimde benimsenmiştir. Dördüncü nokta ise Anglikan ve Protestan kiliselerinin birleşmesi önündeki başlıca engeldir.

Lambeth Konferansı, Anglikan Kiliseler Topluluğu piskoposlarının, Canterbury başpiskoposunun Londra'daki konutu Lambeth Sarayı'nda kural olarak 10 yılda bir gerçekleştirdikleri toplantı. *Ayrıca bak.* Anglikan Kiliseler Topluluğu.

Lambeth walk (İngilizcede "Lambeth adımı"), 1930'ların sonlarında İngiltere'de ortaya çıkan salon dansı. Adı, Londra'nın Lambeth ilçesinde yaşayan ve Cockney olarak bilinen Londralıların çalımlı yürüyüşünü temsil ettiği varsayımından kaynaklanır. Noel Gay'in *Me and My Girl* (1937; Ben ve Sevgilim) adlı müzikalinin koreografisinden uyarlanan dans, marş temposunda yürür adımlarla yapılırdı. Eller omuz hizasında başparmaklar dışa dönük olmak üzere açık tutulurdu. Çiftler yan yana ya da yüz yüze yürür, dönerken kol kola girer ya da dizlerine el vurup "hoy" diye bağırırdı. *Lambeth walk* özellikle yorucu *jitterbug*(*) dansının ardından dinlenmek için yapılırdı.

Lambeth walk
Culver Pictures

Lambing Flat Olayları, Avustralya'da, Yeni Güney Galler'deki altın madenlerinde çalışan beyazların Çinli madencilere yönelik saldırılarıyla başlayan bir dizi olay (1860-61). Olaylar hükümetin Çinlilerin bölgeye göçüne sınırlamalar getirmesiyle sonuçlanmıştır.

1860 yazında bölgede altın bulunmasının ardından çok sayıda beyaz ve Çinli madenci Lambing Flat'e (bugün Young) akın etti. İlk olay 12 Aralık 1860'ta, beyaz madencilerin fuhuş, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklarla mücadele amacıyla kurdukları komitenin düzenlediği gösteriyle başladı. Bunun ardından en kanlısı 30 Haziran 1861'de olmak üzere Çinlilere karşı bir dizi saldırı yapıldı. Olayların temelinde yatan en önemli etken ırkçılıktı.

lamellimantarlar (*Agaricales*), bazitlimantarlardan(*), 16 familya ve 4 bin kadar tür içeren geniş takım. Bu takımın üyeleri genellikle, alt yanında lamel adı verilen ince levhaların bulunduğu şapka biçimindeki üreme organlarıyla ayırt edilir; lamellerin

Mycena leaiana
William Cibula

yüzeyinde bazitler (spor taşıyıcı organ) bulunur. Takımın en önemli familyası olan *Agaricaceae*'nin üyeleri tipik olarak bir sap ve bir şapkadan oluşur. Yaklaşık 60 kadar tür içeren *Agaricus* (*Psalliota*) cinsinden *A. campestris* ve *A. bisporus* yenebilen, bu nedenle de özel olarak yetiştirilen mantar türleridir. *Amanitaceae* familyası ise birçok zehirli mantar türünü içerir (*bak. Amanita*).

Öbür familyalarda da önemli bazı cinslere rastlanır. Hemen her yere dağılmış bir cins olan *Clitocybe*'nin *C. illudens* türü karanlıkta ışıldayan zehirli bir mantardır; odun ve kütüklerin üstlerinde bulunan bu turuncusarı renkli mantar, *Cantharellus* cinsinin yenebilen türlerine benzerliğinden ötürü kimi zaman zehirlenmelere yol açar. *Russu-*

(Üstte) *Pleurotus ostreatus*, (ortada) *Russula mariae*, (altta) *Cortinarius cinnamomeus*
(Üst) Hal H. Harrison, Grant Heilman-EB Inc.
(Ortalar) Larry C. Moon-Tom Stack & Associates

(Üstte) *Lepiota rhacodes*, (ortada) *Lactarius*, (altta) *Psilocybe*

(Üst) G. E. Hyde, Natural History Photographic Society-EB Inc. (orta) Erwin Hillhouse, (alt) Ellen Trubiood

la cinsinin kırmızı, turuncu, yeşil ve sarı şapkalı 275 türü vardır. Adını mavimsi renkli, sütümsü özsuyundan alan *Lactarius* cinsi birçok zehirli türün yanı sıra yenebilir bir tür olan *L. deliciosis*'i de kapsar. Yaşlı ağaç kütüklerinin diplerinde ve çürümüş orman artıklarında yetişen *Coprinus* türleri mermi biçimli şapkalarıyla ve lamellere siyah bir renk veren sporlarıyla ayırt edilir. Olgunlaştıklarında mürekkepsi bir sıvı salan bu türlerin çoğu yenebilirse de bazıları oldukça zehirlidir; bazıları ise yalnızca alkollü içkilerle birlikte yendiklerinde hafif bir zehirleyici etki gösterirler.

Armillaria cinsi, yeryüzünün hemen her yerine dağılmış 40 kadar türü içerir. Ağaçlarda kök çürüklüğüne yol açan, *A. mellea* sarımsı kümeler halinde büyüyen, yenebilir bir mantardır. ABD'nin Northwest kıyılarındaki ormanlarda yetişen *A. ponderosa* sevilerek yenen, tarçın kokulu bir türdür. *Tricholoma* cinsi, başta çok zehirli *T. pardinium* türü olmak üzere yenmeyen pek çok mantar türünü içerir. Hemen hemen yalnız-

Pholiota squarrosa

Stephen Dalton Natural History Photographic Agency-EB Inc

ca odunların üstünde yetişen *Pholiota* türlerinden bazıları ağaçların özodununda çürümeye yol açar. Üzeri kuru pullarla kaplı *Pholiota squarrosa* ile ağaç gövdelerinde hevenkler oluşturan, istiridye biçimindeki *Pleurotus ostreatus* da yenebilir türlerdir. Hevenklerinin ağırlığı kimi zaman 500 gr'ye ulaşan *P. ostreatus* yaşlandıkça kartlaşıp sertleştiği için yalnızca körpeyken yenebilir.

lamellofon, MBIRA, LIKEMBE, KALIMBA ya da BAŞPARMAK PİYANOSU olarak da bilinir, Afrika'ya özgü çalgı. Bir ucundan ses tahtasına bağlı bir dizi metal ya da bambu dilden

Bir tür lamellofon olan bambu dilli bir *mbira*, Orta Afrika

James Blades

(*lamellae*) oluşur. Ses tahtasında genellikle sukabağından ya da ağaçtan bir tını kutusu bulunur. Ses tahtasına bağlı lamellofonlar, tınının artması için çoğunlukla bir sukabağının ya da kâsenin içinde çalınır. Çalgının tınısını değiştirmek için ses kutusuna zırıltılı ses çıkaran aygıtlar ya da dillerin alt tarafına metal kelepçeler bağlanabilir.

Lamellofon çoğunlukla parmaklarla çekilerek çalınan bir idyofon (ses verici bölümleri tınlayıcı katı cisimden oluşan çalgı) sınıfına sokulabilir. Ama bu terim tam yerinde değildir, çünkü diller parmakla çekilecek yerde, başparmak ve parmaklarla bastırıp serbest bırakarak çalınır. Lamellofon genellikle şarkı eşliğinde kullanılan bir çalgıdır.

Avrupalı gezginlerin 1586 gibi erken bir tarihte sözünü ettikleri lamellofon, ksilofonla birlikte aynı bölgelere, Orta ve Güney Afrika'ya yayılmıştır. Buralarda ses düzeni ksilofonla aynı olduğu gibi, onunla aynı yerel adı taşımaktadır. Bu çalgıyı 19. yüzyılda Afrikalı köleler Latin Amerika'ya getirmişlerdir. Afrika-Küba marimbası bu çalgıdan doğmuştur.

Lamennais, (Hugues-) Félicité (-Robert de), LA MENNAIS olarak da yazılır (d. 19 Haziran 1782, Saint-Malo - ö. 27 Şubat 1854, Paris, Fransa), Fransız rahip, felsefeci ve siyaset yazarı. Fransız Devrimi'nden sonra siyasal liberalizm ile Katolikliğin ilkelerini birleştirmeyi denemiştir.

Fransız Devrimi yüzünden liberalizmden soğumuş bir burjuva ailesinden geliyordu. Ağabeyi Jean'la birlikte, toplumsal canlanmanın yolunun Katolikliğin canlanmasından geçtiği görüşünü genç yaşta benimsedi. Napoléon'un Fransız Kilisesi'ndeki düzenlemelerinden sonra iki kardeş *Réflexions sur l'état de l'église en France pendant le 18e siècle et sur sa situation actuelle*'de (1808; 18. Yüzyılda Fransa'da Kilisenin Durumu ve Bugünkü Konumu Üzerine Düşünceler) bir reform programının anahatlarını sundular. Beş yıl sonra, imparatorun papalıkla çatışmasının doruk noktasına ulaştığı bir dönemde, papalığın gücünün sınırlanmasını öneren Gallikanizme(*) karşı papalık otoritesini ve kilisenin merkezileştirilmesini destekleyen Ultramontanizmi savundular. 1816'da papazlığa atanan Lamennais, ertesi yıl *Essai sur l'indifférence en matière de religion*'u (Dine Karşı Kayıtsızlık Üzerine Deneme) yayımladı. Kişisel yargıdan çok geleneği vurgulayan yapıt kısa sürede ün kazandı. Ama bu arada Lamennais'nin konumu değişmeye başladı. *Des Progrès de la révolution et de la guerre contre l'Église* (1829; Devrimin Gelişmesi ve Kiliseye Karşı Savaş Üzerine) adlı kitabında Gallikanizme ve monarşiye saldırmasına karşın, yapıt Lamennais'nin Fransa'da Katolikliğin ilkeleri ile siyasal liberalizmi birleştirmeye hazır olduğunu gösteriyordu.

Lamennais 1830 Temmuz Devrimi'nden sonra Henri Lacordaire, Charles de Montalembert ve heyecanlı bir grup liberal Katolik yazarla birlikte *L'Avenir*'i kurdu. Ama Fransa'da hem kilise hem de devlet yetkilileri demokratik ilkeleri ve kilise-devlet ayrılığını savunan gazeteye karşı tavır aldı. Ultramontanizmi savunmasına karşın Papa XVI. Gregorius da kendisine yakıştırılan devrimci konumu benimsemeye yanaşmadığı için, gazete Roma'da çok az ilgi gördü. Gazetenin yayını Kasım 1831'de durduruldu. Papaya yapılan bir başvurunun sonuçsuz kalmasının ardından papalığın *Mirari Vos* genelgesiyle *L'Avenir*'in ilkeleri mahkûm edildi (Ağustos 1832). Daha sonra *Paroles d'un croyant*'da (1834; Bir Müminin Sözleri) papalığa ve Avrupa monarşilerine saldıran Lamennais'ye bu eylemine, kiliseden ayrılmasına neden olan *Singulari Nos* adlı papalık genelgesiyle yanıt verildi.

Lamennais bundan sonra örneğin *Le Livre du peuple* (1838; Halkın Kitabı) gibi felsefi ve edebi yapıtlar yazmayı sürdürdü. 1848 Devrimi'nden sonra kurucu mecliste görev aldı. Ama Louis-Napoléon'un hükümet darbesi yüzünden yeniden umutsuzluğa düştü. Kiliseyle uzlaşmayı reddettiği için, öldüğünde bir yoksul mezarlığına gömül-

dü. Lamennais'nin *Une Voix de prison* adlı yapıtı 1948'de *Zindandan Bir Ses* başlığıyla Türkçede yayımlanmıştır.

Lamerie, Paul de (d. 9 Nisan 1688, s'Hertogenbosch, Felemenk - ö. 1 Ağustos 1751, Londra, İngiltere), Felemenk asıllı ünlü İngiliz gümüş ustası.

Dinsel baskı yüzünden 1680'lerin başında Fransa'dan ayrıldıkları sanılan ve 1691'de Westminster'a yerleşen Huguenot bir ailenin oğluydu. Bir süre Pierre Platel adlı Londralı bir kuyumcunun yanında çıraklık yaptıktan sonra 1712'de damgasını tescil ettirerek kendi dükkânını açtı. Önceleri içki kupası ve çaydanlık gibi Kraliçe Anne üslubunda süssüz, basit kaplar ve Gower

Lamerie'nin tasarımını yaptığı gümüş bir süs eşyası, 1743; Victoria ve Albert Müzesi, Londra
Victoria and Albert Museum Londra

1. kontu için yaptığı büyük şarap kovası (1719, Minneapolis Sanat Enstitüsü, Minnesota) gibi Fransız Huguenot ustalarının süslü üslubunu çağrıştıran gösterişli ürünler gerçekleştirdi. 1730'larda ise kendine özgü bir rokoko üslubu geliştirerek başta kapaklı kupalar olmak üzere çeşitli kaplar üretti. 1737'de yaptığı bir kupanın (Balıkçılar Loncası, Londra) saplarına gerçekçi bir yaklaşımla yılan biçimi verdi. Rokoko üslubundaki zengin bezemelerinin başka bir örneği de sapında Triton figürünü (balık kuyruklu erkek) kullandığı bir sürahiydi (1741, Kuyumcular Loncası, Londra). De Lamerie kara Avrupa'sındaki gümüş ustalarından farklı olarak yalnızca sipariş üzerine değil, daha sonra satmak amacıyla da gümüş işleri yaptı.

Lameth (Kontu), Alexandre (-Theodore-Victor) (d. 28 Ekim 1760, Paris - ö. 18 Mart 1829, Paris, Fransa), 1789 Fransız Devrimi'nin ilk yıllarında meşruti monarşinin önde gelen destekleyicilerinden olan Fransız soylu.

Kardeşleri Charles ve Théodore'la birlikte Amerikan Bağımsızlık Savaşı (1775-83) sırasında koloni birliklerinin saflarında çarpıştı. Fransa'ya döndükten sonra albay rütbesiyle bir süvari alayına atandı (1785). 5 Mayıs 1789'da toplanan *États-Généraux*'ya soylıların temsilcisi olarak girdi. Ama 25 Haziran'da, kendini Ulusal Meclis ilan eden *Tiers État*'ya katıldı. Ağustos 1789'da kabul edilen İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nin hazırlanmasına katkıda bulundu. Feodalizmi yok etmeye ve Kral XVI. Louis'nin yetkilerini sınırlamaya yönelik girişimleri destekledi. Eylülde, iki yakın arkadaşı Antoine Barnave ve Adrien Duport ile birlikte soylular için ayrı bir yasama meclisi oluşturmaya yönelik girişimleri engelledi.

Ama 1791 ilkbaharında Lameth ve iki arkadaşı devrimin sürmesi halinde monarşinin ve özel mülkiyetin tehlikeye gireceği kanısına vardılar. Bunun üzerine gazeteleri *Logographe*'ı destekleyen kraliyet ailesinin gizlice danışmanlığını yapmaya başladılar. Haziran 1791'de XVI. Louis'nin başarısızlıkla sonuçlanan Fransa'dan kaçma girişimi yeni kurulan meşruti monarşi sistemine olan güveni sarstı. Lameth ve arkadaşları bu durum karşısında Jakobenlerden ayrılarak Club des Feuillants'i(*) kurdular. 1 Ekim 1791'de toplanan Yasama Meclisi'ne seçilemedilerse de meclisteki Club des Feuillants üyeleri aracılığıyla Jakobenlere yönelik mücadelelerini sürdürdüler. Ama Jakobenlerin giderek güçlenmesi karşısında başarılı olamadılar.

Nisan 1792'de Fransa Avusturya'ya savaş açınca Lameth subay olarak Kuzey Ordusu'na katıldı. 10 Ağustos 1792'de monarşinin yıkılmasından sonra, Lafayette markisi ile birlikte ülkeyi terk etti. Üç yıldan fazla Avusturya'da alıkonduktan sonra 1796'da Hamburg'a yerleşti. Napoléon'un iktidara gelmesinden sonra ülkesine döndü (1800) ve 1802-15 arasında vali olarak görev yaptı. XVIII. Louis ve X. Charles'ın hükümdarlıkları döneminde parlamentoda liberal muhalefet içinde yer aldı.

Lamia, klasik mitolojide, çocukları yıyıp yutan dişi şeytan. Daha yakın tarihli efsanelerde, Zeus'un âşık olduğu bir Libya kraliçesi olarak anılır. Hera çocuklarını elinden alınca, eline geçirebildiği bütün çocukları öldürmüştür. Güzel bir kadın biçimine bürünerek genç erkekleri baştan çıkarıp sonra da yutan bir şeytan olarak da tanınır.

Lamía, Yunanistan'ın orta kesiminde, Ftiótis ilinin (*nomós*) merkezi kent. Sperhiós Irmağı (*potamós*) vadisinde, Otris Dağlarının (*óros*) eteğinde ve Eğriboz (Évvoia) Körfezinin (*kólpos*) yakınında yer alır. Kuzeybatıda Tesalya'ya doğru açılan stratejik Fürka Geçidine egemen bir konumdadır. Aynı zamanda Rum Ortodoks Kilisesi'ne bağlı bir piskoposluk merkezidir.

Delphoi'de bir tapınağın yapımına katkıda bulunmuş yarı yerli bir Dor halkı olan Malis kabilelerinin merkezi olarak İÖ 5. yüzyılda kurulmuştur. Sparta ve Thebai'nin İÖ 4. yüzyılın ikinci yarısında zayıflaması üzerine, Makedonya ve Tesalya'nın etkisi altına girdi. Makedonya hegemonyasını yıkmak için girişilen başarısız Lamía Savaşı (İÖ 323-322) sırasında İkinci Atina Birliği kuvvetlerince kuşatıldı. İÖ 3. yüzyılda genişletilmiş Aitolia Birliği'nin nüfuzu altına girdi. Aitolia Birliği'nin İÖ 192'de Suriye kralı III. Antiokhos'u Lamía'ya çağırması, Romalıların kenti yıkmasına yol açtı. Ortaçağda Gipton adını alan kent, müstahkem bir mevki olarak bir süre Atina'daki Frank düklerinin elinde kaldı. Bunu izleyen Katalan yönetiminde El Cito, Osmanlı yönetiminde ise Zituni (Zeytun) adlarıyla anıldı. Bugünkü kente egemen konumda olan akropoliste, klasik dönemden kalma duvarlar, Roma, Katalan ve Osmanlı siperleri gibi kalıntılar vardır.

Kentin ekonomisi sabun, pamuklu dokuma ve tütün sanayisinin yanı sıra buğday, zeytin ve Sperhiós Irmağı Vadisinden gelen turunçgil ticaretine dayanır. Kent, Vólos ve Lárisa'ya Atina-Selanik Otoyolu'yla bağlanır. Atina-Selanik demiryoluna bağlı kısa bir hat Lamía'ya ve limanı Stilís'e uzanır. Yörede demir ve manganez yatakları vardır. Nüfus (1981) 41.846.

Lamia Savaşı, YUNAN SAVAŞI olarak da bilinir, Atina'nın bağımsızlığını yitirmesiyle sonuçlanan savaş (İÖ 323-322). Büyük İskender'in ölümünden sonra Atina ve Aitolialı müttefikleri Makedonya'nın egemenliğinden kurtulmak için harekete geçti. Atinalı demokrat önderlerin Aitolia Birliği'nin yardımıyla kurduğu 30 bin kişilik ordu, Thermopylai'yi ele geçirdikten sonra Antipatros'un komutasındaki bir Makedonya ordusunu Lamia kentinde kuşattı. İÖ 322 ilkbaharında Asya'dan yedek düşman kuvvetlerinin gelmesi üzerine kuşatmaya son verildi. Müttefiklerince yalnız bırakılan ve sayıca daha az olan Atinalılar Krannon Çarpışması'nda (İÖ Eylül 322) yenilgiye uğrayarak koşulsuz teslim oldu. Büyük İskender'in tersine katı bir politika izleyen Antipatros, Atina'yı oligarşik bir yönetimi kabule zorladı ve Makedonya karşıtlarına önderlik eden Hyperides ve Demosthenes'in ölüm cezasına çarptırılmasını sağladı.

Lamiaceae (ballıbabagiller), LABIATAE olarak da bilinir, *Lamiales* takımından, yaklaşık 180 cins ile 3.500 kadar bıryıllık ve çokyıllık tür içeren familya. Baharat, ilaç ve parfüm hammaddesi olarak değerli pek çok

(Üstte) ballıbaba (*Lamium*),
(altta) ateşçeçeği (*Salvia splendens*)
Vesile Bukat

bitkiyi kapsadığından önemli bir familyadır. Dört köşeli gövdeleriyle ayırt edilen bu familya üyelerinin birbirlerine dik konumda, karşılıklı çiftler halinde bulunan basit ya da parçalı yaprakları ve iki dudaklı, tüpsü bir tacı (korolla) ile beş loplu, çansı bir çanağı (kaliks) olan erdişi çiçekleri vardır. Familyaya adını veren ballıbaba(*) (*Lamium*) cinsi 40-50 kadar kısa boylu, yabanı bitki türünü içerir. Avrasya kökenli 300-400 kadar türün oluşturduğu kekik(*) (*Thymus*) cinsinin bazı üyelerinden, özellikle de *T. vulgaris*'ten baharat ve ilaç olarak yararlanılır. Gene bir Avrasya cinsi olan *Phlomis*'in 100 kadar türü vardır; bu cinsin balhkotu, çalba ya da şalba adıyla anılan çeşitli türleri adaçayı gibi kullanılır. Yaygın biçimde kekik adıyla satılan çeşitli *Origanum* türlerinden de kekiğe benzer biçimde yararlanılır. Yaklaşık 150 kadar türün oluşturduğu *Ocimum* cinsinin en iyi bilinen üyelerinden bir i olan fesleğen(*) (*O. basilicum*) Hindulaın kutsal bitkisidir; pek çok yörede yaygın olarak yetiştirilir.

Her ikisi de Akdeniz bitkisi olan biberiye(*) (*Rosmarinus officinalis*) ve lavantadan(*) (*Lavandula officinalis*) parfümeri sanayisinde yararlanılan uçucu yağ elde edilir. Anayurdu Afrika olan *Leonotis* cinsinin 40 kadar türü bulunur; bunlardan *L. nepetaefolia* 1-2 m yüksekliğinde bir bitki olup kırmızımsı turuncu çiçekler açar. Çokyıllık bir Avrasya türü olan kedinanesinin(*) (*Nepeta cataria*) ince tüylü, yüreksi yaprakları kedileri çeken bir koku salar. Dağçayı adı verilen çeşitli *Stachys* ve *Sideritis* türleri ile *Prunella vulgaris* ve zufaotu (*Hyssopus officinalis*) *Lamiaceae* familyasının halk arasında ilaç olarak kullanılan öbür türleridir. Ateşçiçeği (*Salvia splendens*) ise parlak kırmızı çiçekleriyle sevilen bir süs bitkisidir. *Ayrıca bak.* adaçayı; kolyoz; nane.

Lamiales, ikiçeneklilerden, dört familya (*Lamiaceae*, *Verbenaceae*, *Phrymaceae* ve *Callitrichaceae*), 262 cins ve 6.100'den çok tür içeren takım. Ballıbabagiller (*Lamiaceae*) ve mineçiçeğigiller (*Verbenaceae*) çok sayıda türü kapsayan büyük familyalardır. Asya'nın ve Kuzey Amerika'nın doğu kesimlerinde yetişen *Phrymaceae* familyası üyelerinin dışında takımın öbür üyeleri dünyanın hemen her yerine dağılmıştır. Genellikle kısa boylu, otsu bitki türlerini içeren bu takımın yalnızca *Verbenaceae* familyasında ağaç türlerine rastlanır.

Bazı ayrıksı örnekler dışında *Lamiales* takımının üyeleri karşılıklı dizilen basit yapraklarıyla ve iki yanlı bakışımlı ya da düzensiz erdişi çiçekleriyle ayırt edilir. Daha çok *Lamiaceae*, daha az olarak da *Verbenaceae*'nin üyelerinin gövdeleri dört köşeli bir özellik gösterir.

Lamiaceae familyasının üyelerinin çoğu biryıllık ya da çokyıllık otsu bitkilerdir. Eskidünya'da başlıca Kanarya Adalarından Himalayalar'a kadar uzanan kesimlerde, Yenidünya'da ise Orta Meksika'daki dağlık kesimden Arjantin ve Şili'ye kadar uzanan bölgelerde yaygındır.

Gıda ve parfüm sanayisi ile tıpta yaygın olarak kullanılan uçucu yağların büyük bir bölümü ballıbabagiller familyasının bitkilerinden sağlanır. Bunların en önemlilerinden biri nanedir (*Mentha*); ticari amaçla yetiştirilen *M. arvensis* önemli bir mentol kaynağıdır. Mercanköşk (*Origanum majorana*), keklikotu (*O. vulgare*), fesleğen (*Ocimum basilicum*), adaçayı (*Salvia officinalis*), sater (*Satureja hortensis*), kekik (*Thymus vulgaris*) ve melisa (*Melissa officinalis*) baharat olarak kullanılan başlıca türlerdir. Başta ateşçiçeği (*Salvia splendens*) olmak üzere, rengârenk yapraklarıyla gösterişli bir bitki olan kolyoz (*Coleus*), *Monarda* ve bazı lavanta türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir.

En yaygın olarak Güney Amerika'nın ve Afrika'nın tropik ve astropik bölgelerinde görülen mineçiçeğigiller (*Verbenaceae*) familyası 100 cins ve 2.600 tür içerir; Orta Asya, Japonya, Hindistan yakınındaki adalar, Avrupa, Anadolu ve Kuzey Amerika'nın yerlisi olan türleri de vardır. *Verbenaceae*'nin ticari açıdan en önemli türü olan tikağacının (*Tectona grandis*) anayurdu Hindistan, Birmanya ve Malezya'dır. Değerli odunundan ötürü öbür ılıman bölgelerde de yetiştirilir. Gene Asya kökenli bir ağaç olan *Vitex altissima*'dan da ticari açıdan değerli bir kereste elde edilir; *V. divaricata*'nın gövde kabuklarından sepicilikte yararlanılır. Çalı ya da küçük ağaç özelliğindeki hayıt (*V. agnus-castus*) ise ılıman bölgelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir; Anadolu'nun ise yerli bitkisidir. Batı Hint Adalarının yerlisi olan *Citharexylum fruticosum* dış görünüşüyle kiraz ağacını andıran değerli bir kereste ağacıdır. Tropik bölgelerin kıyı kesimlerindeki mangrov ormanlarında yetişen *Avicennia* türlerinin iri tohumları henüz ağaç üzerindeyken çimlenir; daha sonra oluşan fide toprağa düştüğünde hızla büyüyerek yeni bir bitki verir.

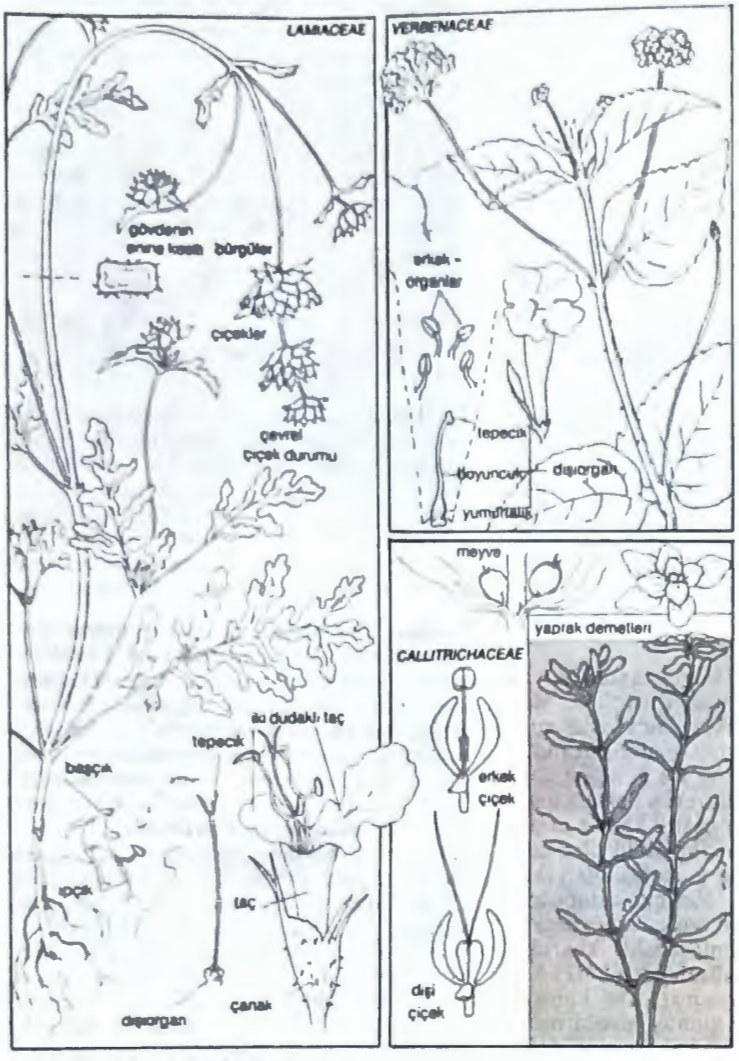

Lamiales takımından bitki örnekleri
M. Pahl'ın çizimi; Duncker & Humblot

Lamiales'in öbür önemli bitkileri arasında *Callicarpa americana*, *Aloysia triphylla*, mineağacı (*Lantana camara*) ve mineçiçeği (*Verbena officinalis*) sayılabilir.

Bazı ayrıksı örnekler (örn. *Ajuga pyramidalis* gibi köksaplarıyla çoğalan kimi türler) dışında *Lamiales*'te üreme tohumlarla olur. Erdişi çiçeklerin oluşturduğu salkımlarda önce en alttaki çiçekler açmaya başlar. Çiçeklerin çoğunlukla dört ya da beş parçalı, kısmen kaynaşmış çanakyaprakların oluşturduğu çan biçimli bir çanağı ve taçyaprakların oluşturduğu iki dudaklı, tüpsü bir tacı vardır. İki bileşik meyve yaprağından oluşan dişiorgan bir yumurtalık, ince bir boyuncuk ve çiçektozlarının konduğu tepecik bölümlerini kapsar.

Çiçektozlarının su yoluyla taşındığı *Callitrichaceae* familyası dışında, öbür familyalarda tozlaşma genellikle böcekler ya da kuşlar aracılığıyla olur.

Tozlaşma ve döllenmenin ardından tohumtaslağı tohuma, yumurtalık da meyveye dönüşür. *Lamiaceae*'de dört fındıkçığa ayrılan kuru meyve tipine karşılık *Verbenaceae*'de çoğunlukla üzümsü ya da eriksi özellikteki etli meyve tipine rastlanır.

Lâmiî Çelebi, asıl adı MAHMUD (d. 1472, Bursa - ö. 1531/32, Bursa), çevirileriyle ünlü Osmanlı divan şairi.

Medrese öğrenimi gördü. Genç yaşta Gülşeni tarikatına girdi, daha sonra Nakşibendi tarikatına bağlanarak şeyhliğe kadar yükseldi. Geçimini çevirileriyle ve ailesinin kurduğu vakfın geliriyle sağladı. Fettah-ı Nişaburî'nin aynı adlı yapıtının çevirisi olan *Hüsn ü Dil*'i sunduğu I. Selim'den (Yavuz), daha sonra da I. Süleyman (Kanuni) ve Makbul İbrahim Paşa'dan maddi ve manevi büyük destek gördü. Bilgisi, görgüsü, kültürü ve yaşam biçimiyle döneminde çok sayılan ve sevilen bir insandı. Siyer, evliya tezkiresi, maktel, menakıp, münazara, münşaat, lügat, divan ve mesnevi türünde 30'a yakın çevirisi vardı. En önemli özelliği çevirilerine eklemeler yapmış olmasıdır. Çevirilerinin önemli bir bölümünü İranlı şair Câmi'nin yapıtları oluşturduğundan kendisine Câmi-i Rum (Anadolu'nun Câmi'si) adı verilmiştir.

Lâmiî'nin Türkçeye çevirdiği ilk düzyazı yapıt (1510), Câmi'nin Hz. Muhammed'in yaşamöyküsünü anlatan *Şevahidü'n-Nübüvve*'sidir (1876; yb 1958). Gene aynı şairin mutasavvıfların yaşamöykülerini menkıbe biçiminde anlatan *Nefahatü'l-Üns min Hazdarati'l-Kuds* (1872, yb 1971) adlı yapıtını bazı eklemelerle *Fütuhü'l-Mücahidin li-Tervihi Kulubi'l-Müşâhidin* adıyla çevirmiştir (1521). Yapıt *Tercüme-i Nefahatü'l-Üns* adıyla da bilinir. Lâmiî'nin, insanla hayvan arasındaki bir münazarayı konu alan *Şerefü'l-İnsan*'ı, Arapça *Resailü İhvanü's-Safa* adlı 51 ciltlik felsefe ansiklopedisi-

nin 21. cildinin Türkçe çevirisidir. İlkbaharla kış arasındaki çekişmeyi ele alan ve yer yer manzum parçaların da bulunduğu *Münâzara-i Sultan-ı Bahar bâ Şehriyar-ı Şita* (1873) ve *İbretname* (1857) ya da *İbretnüma* Lâmiî'nin düzyazı türündeki iki özgün yapıdır. Manzum çevirileri arasında Câmî'den felsefe ve tasavvuf içerikli *Salaman ü Absal* (1859), Unsurî'den *Vamık ü Azra*, Ehlî-i Şirazî'den *Şem ü Pervane*, Fahreddin Cürcanî'den *Vîs ü Ramin*, Arifî'den *Gûy u Çevgân*, Nizamî'den *Heft Peyker* sayılabilir. I. Süleyman'ın Bursa'yı ziyareti dolayısıyla yazdığı *Şehrengiz-i Bursa* (1871), Lâmiî'nin bu türdeki en özgün yapıtlarından biridir. Düzenlemesini 1529'da bitirdiği *Divan*'ı beş defterden oluşur. 1978'de *Latîfeler* adıyla yayımlanan *Letâif-i Lâmiî* ya da *Mecmaû'l-Letâif* adlı fıkralar derlemesi büyük olasılıkla Lem'î mahlasıyla şiirler yazan oğlu Mahmud Çelebi tarafından düzenlenmiş ve tamamlanmıştır. Lâmiî Çelebi ayrıca *Manzume-i Lugat* ya da *Tuhfe-i Lâmiî* adıyla bilinen bir Türkçe sözlük hazırlamıştır.

Laminariales, esmer alglerden (*Phaeophyta*), soğuk denizlerde yaşayan 30 kadar büyük alg cinsinin oluşturduğu takım. 19. yüzyıl başlarına değin en önemli potasyum ve iyot kaynağı olan bu alglerden günümüzde de başta gıda sanayisi olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılan aljinatlar elde edilir.

Bu grubun en önemli üyelerinden olan *Laminaria* cinsi Büyük Okyanus kıyılarında ve Britanya Adalarında bol olarak bulunan 1-3 m yüksekliğindeki türleri içerir. Bir sap

Laminaria
Douglas P. Wilson

ve bir aya bölümünden oluşan türlerin yassı ve uzamış ayalarının ömrü bir yıldır, buna karşılık karasal bitkilerin gövdesini andıran sapları daha uzun ömürlüdür. Büyüme, bütün öbür üyelerde olduğu gibi sapla aya arasındaki sürgendoku bölgesinde gerçekleşir. Ticari iyot kaynağı olan *Laminaria* türlerinden, mayalanma yoluyla asetik asit de elde edilir.

Yaklaşık 65 m'ye varan boylarıyla, dev yapılı algler olan *Macrocystis* türleri yalnızca 18°C-20°C'nin altındaki sıcaklıklarda üreyebildiğinden yayılışları oldukça sınırlıdır. Genel görünüşleri üstün yapılı bitkileri andıran bu türlerin okyanus tabanına tutunmalarını sağlayan büyük kök benzeri organları, organik maddelerin iletildiği borumsu sapları ve üzerinde su yüzeyinde durabilmelerini sağlayan hava baloncuklarının bulunduğu, şeritsi ayaları vardır.

Daha çok derin sularda ve hızlı gelgit kanallarında bulunan, uzunluğu 40 m'ye ulaşabilen *Nereocystis* türleri biryıllık alglerdir. İç yapısı *Macrocystis*'e benzerse de dış görünümü farklıdır; kamçı benzeri, sert bir sapın ucunda algin yüzmesini sağlayan büyük bir hava balonu ve saptan demetler halinde çıkan, fotosentez ve üreme olaylarından sorumlu yapraksı uzantıları vardır.

laminer akış *bak.* katmanlı akış

Lamington Platosu, Avustralya'nın Queensland eyaletinin güneydoğusunda McPherson Sıradağlarının bölümü. Yeni Güney Galler sınırı yakınında yer alır. Ortalama yüksekliği 600 m'yi bulur. Kapladığı alan 195 km²'dir. Nerang, Coomera, Albert ve Kogan ırmakları buradan doğar. Adını eyaletin eski valilerinden Baron Lamington'dan (Charles W. Baillie) alır. Lamington Ulusal Parkı'nda, aralarında Wanugara Dağı'nın da (1.196 m) yer aldığı güzel manzaralı ormanlık doruklar, 500'ün üzerinde çağlayan, Antarktika ak gürgen ağaçlıkları, ender kuş ve bitki türleri bulunur. Platoya 110 km kuzeydeki Brisbane'den Lindesay Dağı Karayolu ile ulaşılır.

Lamium *bak.* ballıbaba

Lamont, Johann von (d. 13 Aralık 1805, Braemar, Aberdeenshire, İskoçya - ö. 6 Ağustos 1879, Münih, Almanya), Yer'in magnetik alanının 10 yılı biraz aşkın periyotlarla değişime uğradığını bulan, İskoçya asıllı Alman astronom.

1827'de Münih yakınlarındaki Bogenhausen'de kurulu olan Kraliyet Gözlemevi'nde çalışmaya başlayan Lamont, daha sonra Alman uyruğuna geçti ve yaşamının sonuna değin burada çalıştı. 1835'te gözlemevinin yöneticiliğine getirildi, bu görevinin yanı sıra Münih Üniversitesi'nde astronomi profesörlüğü yaptı. Lamont, Satürn'ün uyduları Enkelados ile Tetis'in yörüngelerini, Uranüs'ün uyduları Ariel ile Titan'ın dolanım periyotlarını ve Uranüs'ün kütlesini saptadı. Ayrıca 34 binden çok yıldızı içeren bir katalog hazırladı. 1840'ta Bogenhausen'de bir magnetik gözlemevi kurdu, 10 yıl sonra da Yer'in magnetik alanındaki değişmeleri ortaya çıkardı. 1862'de yerkabuğunda büyük ölçekli elektrik yükü kabarmalarının gerçekleştiğini ve bunun iyonosferdeki tedirginliklerle ilişkili olduğunu buldu. Lamont'un en önemli çalışması *Handbuch des Erdmagnetismus*'tur (1849; Yer Magnetizması Elkitabı). Lamont 1852'de Londra'daki Royal Society'ye yabancı üye olarak kabul edildi.

Lamont, Thomas William (d. 30 Eylül 1870, Claverack, New York - ö. 2 Şubat 1948, Boca Grande, Florida, ABD), ABD'li bankacı ve maliyeci.

1892'de Harvard Üniversitesi'ni bitirdi. *New York Tribune* adlı gazetenin mali haberlerle ilgili bölümünde kısa bir süre çalıştıktan sonra New York'ta gıda malları ithalat ve ihracatıyla uğraşan Cushman Bros. & Company adlı şirkete girdi. Mali sıkıntıları bulunan şirketi yeni bir örgütlenme modeli ve yeni sermaye kaynaklarıyla kurtardıktan sonra, bu işletmeyi yönetmek üzere 1894'te kayınbiraderiyle birlikte Lamont, Corlis & Company adlı şirketi kurdu. 1903'te Bankers Trust Company adlı bankanın sekreteri ve mali yöneticisi oldu. 1909'da bankadaki görevinden ayrılmadan önce, Amerikan Bankacılar Birliği adına Avrupa'ya giderek seyahat çeki sisteminin uygulamaya konmasını sağladı. İki yıl sonra J. P. Morgan'ın bankasındaki en genç ortak oldu ve ölümüne değin bu ortaklığını sürdürdü. Ömrünün son beş yılında bankanın yönetim kurulu başkanıydı. 1918'de, *New York Evening Post* gazetesini satın aldı ancak önemli ölçüde zarara girince dört yıl sonra gazeteyi satmak zorunda kaldı.

I. Dünya Savaşı sırasında Fransa ve İngiltere'ye gönderilecek malzemelerin finansmanı ve satın alınması işiyle uğraştı. Savaşın ardından, ABD heyetinin üyesi olarak katıldığı 1919'daki Paris Barış Konferansı'nda yeniden inşa programının finansmanıyla ilgili görüşmeleri yürüttü ve Almanya'nın savaş tazminatları sorununu çözüme bağlayan Dawes (1924) ve Young (1929) planlarının hazırlanmasına katkıda bulundu.

1920'lerin ortasında 100 milyon ABD Doları tutarında bir kredi sözleşmesine aracılık ederek Fransız Frangı'nın ve İtalyan Lireti'nin istikrara kavuşturulmasını sağladı. 1923'te Japonya'daki yıkıcı depremin ardından bu ülkeye 250 milyon ABD Doları tutarında kredi sağlanmasında etkili rol oynadı.

Lamontagne-Beauregard, Blanche (d. 1889, Les Escoumains, Québec - ö. 1958, Kanada), Kanada'daki Fransızca edebiyatın ilk önemli kadın şairi.

Montreal Üniversitesi'nde edebiyat öğrenimi gördü. İlk yapıtlarında tarihsel konuları işledi. Sonraki yapıtlarında bölgeciliğe yönelerek, doğup büyüdüğü Gaspé Yarımadasını güçlü ve duygulu bir üslupla yücelten şiirler yazdı. Lirik şiirlerini topladığı kitapları arasında, *Visions Gaspésiennes* (1913; Gaspé Görüntüleri), *Par nos champs et nos rives* (1917; Tarlalarımız ve Kıyılarımız Boyunca), *Ma Gaspésie* (1928; Gaspé'm) ve *Moisson nouvelle* (1926; Yeni Hasat) yer alır.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır

Lamoricière, Christophe-Louis-Léon, Juchault de (d. 5 Şubat 1806, Nantes - ö. 11 Eylül 1865, Prouzel, Fransa), Cezayir'in sömürgeleştirilmesinde önemli rol oynayan Fransız general ve devlet adamı.

1829'da istihkâm subayı olarak orduya girdikten sonra Cezayir'e gönderildi (1830).

Lamoricière, bir taş baskı, y. 1848
Bibliothèque Nationale, Paris

Fransız sömürgeleri arasında haberleşmeyi sağlamak için oluşturulan Arap Dairesi'nin kurulmasında önemli rol oynadı (1833). Konstantin'de elde ettiği askeri başarı nedeniyle 1837'de albaylığa yükseltildi. Bu tarihten sonra hızla yükselerek 1840'ta mareşal, 1843'te de vali oldu. 1845'te genel valinin yokluğu sırasında Cezayir genel valiliği görevini yürüttü.

1846'da Sarthe milletvekili olarak meclise girdikten sonra, Cezayir'in askeri olmayan yollardan sömürgeleştirilmesini öngören bir plan hazırladı. Planında Araplara karşı girişilecek bir soykırımın, Cezayir'i zengin ve verimli bir sömürge yerine çorak ve boş bir araziye dönüştürmesinden duyduğu kaygıları dile getirdi. 1848'de savaş bakanı olarak görev yaptıktan sonra, siyasal ve askeri konularla, sömürgelerle ilgili işleri görüşmek üzere Rusya'ya gönderildi (1850-51). Louis-Napoléon'un gitgide güçlenmesine karşı çıkanlar arasında yer aldığından 1851'de tutuklanıp sürgüne yollandıysa da, 1857'de Fransa'ya dönmesine izin verildi. 1860'ta Piemonte'ye saldıran papalık birlik-

lerine komuta etti. Castelfidardo'da aldığı yenilginin ardından ülkesine döndü.

Lampang, Tayland'ın Kuzey bölgesinde il (*changwat*) ve il merkezi kent. Ormanlık Khun Tan Sıradağları üzerinde yer alır. Lampang (ya da Lakhon) kenti, Wang Irmağı kıyısında kurulmuş bir ticaret merkezidir. Tayland'ın en büyük taşra kentlerinden biri olan Lampang bir zamanlar bağımsız bir prensliğin merkeziydi. Surlarla çevrili olan eski kent bugünkü kentin çekirdeğini oluşturur. Kentin yakınındaki Ko Kha'da büyük bir şeker plantasyonu vardır. Bangkok-Chiang Mai demiryolu üzerinde ve Chiang Mai ile Chai Rai karayollarının kavşak noktasında yer alan Lampang'dan ülkenin öteki kentlerine tarifeli uçak seferleri düzenlenir.

Yüzölçümü 12.534 km² olan Lampang ilinin büyük bölümü ormanlarla kaplıdır. Linyit, antimon, kurşun ve tungsten yataklarının bulunduğu ilde tütün, pirinç, baklagiller, pamuk ve şekerkamışı yetiştirilir. Nüfus (1980) kent, 42.301; il, 649.006.

Lampedusa, Giuseppe Tomasi di *bak.* Tomasi di Lampedusa, Giuseppe

Lampedusa Adası, İtalyanca ISOLA DI LAMPEDUSA, Latince LOPADUSSA, Akdeniz'de İtalya'ya bağlı Pelagie Adalarını (*isole*) oluşturan üç adadan biri. 21 km²'lik yüzölçümüyle grubun en büyük adasıdır. Malta ile Tunus arasında, Licata'nın (Sicilya) 170 km güneybatısında yer alır. Yönetsel bakımdan İtalya'nın Agrigento iline bağlıdır. En uzun yeri yaklaşık 11 km, en geniş yeri 3,2 km'dir; deniz düzeyinden yüksekliği 133 m'ye kadar ulaşır. Adı Yunan coğrafyacı Strabon'un yapıtlarında Lopadusa, ozan Ludovico Ariosto'nun *Orlando furioso*'sunda da (Çılgın Orlando) Lipadosa olarak geçen adada Tarihöncesinden kalma ev temelleri, Kartaca mezarları ve Roma dönemine ait çeşitli yapıların kalıntıları vardır. Lampedusa 1436'da Aragonlu Alfonso tarafından Montechiaro baronu Don Giovanni de Caro'ya bağışlandı. Osmanlılar 1553'te ada halkından yaklaşık bin kişiyi tutsak aldılar. 1661'de adanın o dönemdeki sahibi Ferdinand Tommasi'ye İspanya kralı II. Carlos tarafından prens unvanı verildi. Sandwich 4. kontu John Montagu 1737'de adaya geldiğinde burada yalnızca bir kişinin yaşadığını gördü. 1760'ta bir grup Fransız göçmenin yerleştiği adada Napoli kralı II. Ferdinando 1843'te bir koloni kurdu. II. Dünya Savaşı'nda Müttefiklerin Kuzey Afrika'daki zaferinden sonra, İngiliz ve Amerikan uçakları adayı bombaladı. 12 Haziran 1943'te Lampedusa, 13 Haziran'da da grubun öteki iki adası olan Linosa ve Lampione teslim oldu.

Adanın güney kesimindeki Lampedusa köyü, Linosa ve Lampione'yi de içine alan Lampedusa bucağının merkezidir. Köyde, bir de liman vardır. Lampedusa'nın yaklaşık 49 km kuzeydoğusunda yer alan Linosa Adası 5 km²'lik bir alanı kaplar. Lampedusa ve Linosa adaları aynı belediyenin yönetimi altındadır. Nüfus (1981 geç.) belediye 4.792.

Lamphun, LAMPOON olarak da yazılır, Tayland'ın Kuzey bölgesinde il (*changwat*) ve il merkezi kent. Lamphun kenti Chiang Mai'nin 26 km güneyinde, Kuang Irmağı (*mae nam*) kıyısında yer alır. Surlarla çevrili eski bir kent olan Lamphun, Bangkok-Chiang Mai demiryolu üzerinde bulunmasına karşın 1921'den sonra Chiang Mai karşısında ticari önemini yitirdi. Kentin en önemli tapınağı olan Wat Phra That Haripunjaya'nın kutağının kapıları altın varakla kaplıdır. Komşu Pa Sang kasabası aile işletmelerinde üretilen renkli pamuklu dokumalarıyla tanınır.

Yüzölçümü 4.506 km²'olan ilde 6. yüzyılda Monlar bir krallık kurdular. 13. yüzyılda Tay güçlerince ele geçirilen krallık, 19. yüzyılın sonlarına değin Lanno Tay Krallığı'nın bir parçası olarak kaldı. Günümüzde ilin batısındaki dağlardan flüorit çıkarılır ve tikağacı kerestesi elde edilir. Başlıca tarımsal ürünler pirinç ve tütündür. Nüfus (1980) kent, 11.684; (1980) il, 335.039.

Lampman, Archibald (d. 17 Kasım 1861, Morpeth, Ontario - ö. 10 Şubat 1899, Ottawa, Kanada), doğa görüntülerini büyük bir duyarlılıkla betimleyen Kanadalı

Lampman, 1891
Public Archives of Canada

şair. Konfederasyon şairleri(*) adıyla bilinen grubun üyesidir.

Toronto Üniversitesi'ndeki Trinity College'da öğrenim gördü. 1883'ten ölümüne değin Ottawa'da, posta idaresinde çalıştı. İki Ottawa'lı şairle birlikte, Toronto'da çıkan *The Globe* gazetesinin "At the Mermaid Inn" (Denizkızı Hanında) başlıklı haftalık köşesinde yazdı (1892-93).

Makineleşmiş kent yaşamına tepki duyan Lampman, daha çok kırda yaşadı. Klasik şiirin ustalığından ve biçimsel yetkinliğinden, ayrıca Wordsworth, Shelley, Tennyson ve Keats gibi İngiliz romantiklerinin lirik şiirlerinden etkilenerek Ottawa ve çevresiyle Québec'in Gatineau yöresinin doğal güzelliklerini öven şiirler yazdı. Parti politikasına ve örgütlü dine karşı çıkan bir sosyalist olmasına karşın, siyaset ve ekonomi üzerine radikal görüşlerini yalnızca birkaç kısa şiirinde yansıttı.

Lampman sağlığında iki şiir kitabı yayımladı: *Among the Millet and Other Poems* (1888; Darı Tarlasında ve Başka Şiirler) ve *Lyrics of Earth* (1893; Yeryüzü Lirikleri). Ölümünden sonra, arkadaşı Duncan Campbell Scott *The Poems of Archibald Lampman* (1900; Archibald Lampman'ın Şiirleri) ve *Lyrics of Earth: Poems and Ballads* (1925; Yeryüzü Lirikleri: Şiirler ve Baladlar) adlı kitapları yayıma hazırladı. Lampman'ın bu derlemeler içinde yer almayan bazı şiirleri ise 1943'te yayımlandı.

Lamponlar, ABUNGLAR olarak da bilinir, Endonezya'ya ait Sumatra Adasının güney kesiminde, Sunda Boğazına bakan Lampong ilinin Yerli halkı. Malezya-Polinezya dil ailesine bağlı olan ve Hint alfabesine yakın bir yazıyla yazılan Lampon dilini konuşurlar. 1550'den sonra Batı Cava'daki Banten Sultanlığı'na bağlanan bölgede, ataları soyluluk unvanı almış çok sayıda Lampon yaşar. Günümüzde de büyük önem taşıyan soyluluk unvanları genellikle kabile şeflerinden satın alınır. Sömürge yönetimi Lampon köylerindeki klan örgütlenmesini güçlendirmiştir. Köylerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmış daha büyük bir kabile birimi olan *marga*'ların başında birer şef bulunur. Lamponların babayanlı bir örgütlenmesi vardır; miras babanın ölümünden sonra aileye bakmakla yükümlü olan en büyük erkek çocuğa kalır. Yalnızca kadınların mal sahibi olabildiği anayanlı düzenleme az sayıda soylu ya da zengin Lampon ailesi arasında geçerlidir. Evlilikler klan dışından yapılır. Tarımla uğraşan Lamponlar pirinç, kahve ve yakın kentlerde satmak üzere biber yetiştirirler. Çoğunlukla İslamı kabul etmiş olmalarına karşın, geleneksel animist inançlarını ve görenek hukuklarını sürdürürler.

Lamprecht, Karl Gottfried (d. 25 Şubat 1856, Jessen, Saksonya - ö. 10 Mayıs 1915, Leipzig), tarihte psikolojik etmenlerin önemi üzerine sistematik bir kuram geliştiren ilk araştırmacılardan olan Alman tarihçi.

1874-79 arasında Göttingen, Leipzig ve Münih üniversitelerinde tarih, siyaset bilimi, iktisat ve güzel sanatlar dallarında öğrenim gördü. 1878'de Leipzig Üniversitesi'nde, 11. yüzyıl Fransız ekonomisini konu alan doktora tezini tamamladı. Jacob Burckhardt'ın, bazı tarihsel dönemlerin psikolojik özelliklerini vurgulayan, *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860; *İtalya'da Rönesans Kültürü*, 1957-58) adlı yapıtından etkilendi. Bu etki, Lamprecht'in 1878'de yayımlanan "Bireysellik ve Ortaçağ Almanya'sında Ele Alınışı" adlı denemesinde açıkça görülüyordu. Lamprecht ilk denemelerinden biri olan bu çalışmada, bilimsel tarih araştırmalarının dışsal olgulara dayandırılmasına yönelik eleştirisini dile getirdi. *Initialornamentik* (1882) adlı çalışmasında 8-13. yüzyıllar arasındaki sanatsal bezeme ve simgeciliğin psikolojik boyutlarını ele aldı.

1885'te Bonn Üniversitesi'nde profesörlüğe atandı. En önemli çalışmalarından biri olan *Deutsches Wirtschaftsleben im Mittelalter* (1885-86; Ortaçağda Alman İktisadi Yaşamı) başlıklı yapıtı Bonn'da bulunduğu sırada üç cilt olarak yayımlandı. 1890'da Marburg Üniversitesi'nde dersler verdi. Bir yıl sonra da Leipzig Üniversitesi'nde tarih profesörlüğüne getirildi.

Lamprecht'in en büyük yapıtı olan 12 ciltlik *Deutsche Geschichte* (1891-1901; Alman Tarihi), Almanya'da Alman Kültür Tarihi (*Kulturgeschichte*) okulunun gelişmesine önemli katkıda bulundu ve "bilimsel tarih" kavramının anlamı üzerindeki yoğun tartışmaların odağını oluşturdu. Toplumsal tarihte iktisadi gruplarla kitle hareketlerine özel önem veren Lamprecht'in temel tezine göre, tarihin bilimsel nitelik kazanabilmesi için, özel olayların gerçeğe en uygun biçimde ayrıntılandırılmasına değil, belirli dönemlerde egemen olan toplum psikolojisinin karşılaştırmalı bir biçimde araştırılmasından elde edilecek genel ve felsefi bir senteze gereksinim vardı.

Lamprecht'in tarihe yaklaşımı büyük tartışmalara yol açtı ve indirgemeci çözümlemesi, *a priori* sistemi ve yeterli ölçüde belgelenemeyen genellemeleri nedeniyle büyük eleştirilere uğradı. Ama bu yaklaşım, tarihsel yöntemin yeniden gözden geçirilmesine, toplumsal ve kültürel tarihin meşru bir bilimsel araştırma alanı olarak kabul edilmesine katkıda bulundu.

lamprofir, dayklarda (yarıkların arasına sokulmuş tablamsı magma kütlesi) sık rastlanan, koyu gri ile siyah arasında değişen renklerdeki derinlik korkayaçlarının ortak adı. Lamprofirlerin ayırt edici özelliği porfirik yapıya sahip olmalarıdır; bunlarda, koyu renkli iri demir-magnezyum (mafik) mineral kristalleri, ince taneli ile pekişik arasında değişen yapılardaki bir matrisin (kayaç tabanı) içine gömülü durumdadır. Yapının

bol miktarda iri ve iyi gelişmiş kristale sahip olması ve mafik iri kristallerin dilinim yüzeylerinin ışığı parlak biçimde yansıtması, kayaca çarpıcı bir görünüm kazandırır. Porfirik (iri kristalli) mineraller biyolit, hornblend, ojit ya da olivindir; bu minerallerin de yer aldığı kayaç tabanını ise temel olarak potaslı feldispat, plajiyoklaz ya da feldispatoit oluşturur.

Petrografik açıdan lamprofirleri öteki korkayaçlardan ayırt eden başlıca özellik mafik mineraller ile alkali bakımından zengin feldispat içermeleri, buna karşılık feldispat fenokristalleri içermemeleridir. Lamprofirler kimyasal açıdan silis oranı düşük olmakla birlikte yüksek oranlarda demir, magnezyum ve alkali içeren tek korkayaç türüdür. Lamprofirlere en çok büyük granit ve diyorit kütlelerinde rastlanır.

Lamprofirler kolayca ufalanırlar ve ayrışırlar. Yer yüzeyinin alt kesimlerinde yer alanlarının çoğu değişime uğramış durumdadır. Lamprofirlerin değişimi sonucunda ortaya çıkan başlıca mineraller, karbonatit, klorit, serpantin ve limonittir.

Lampsakos *bak.* Lâpseki

Lampung, Endonezya'da, Sumatra Adasının güneyinde il (*propinsi*). Doğuda Cava Denizi, güneyde Sunda Boğazı, batıda Hint Okyanusu, kuzey ve kuzeybatıda da Güney Sumatra iliyle çevrilidir. Yüzölçümü 33.307 km²'dir. Sunda Boğazındaki Sebuku, Sebesi, Sertung ve Rakata adalarını da içine alır. 6. yüzyılın başında Sumatra'nın güneyindeki Kantoli Krallığı'nın bir parçası olan Lampung, 14. yüzyılda Cava'nın doğu kesimindeki Hindu Macapahit İmparatorluğu'na bağlandı. Palas, Talangpadang, Liwa ve Besar Dağında (*gunung*) Hindu ve Budacı uygarlıklara ait kalıntılar bulunmuştur. Hasanuddin'in hükümdarlığı sırasında (1552-70) Müslüman Banten Devleti'nin bir parçası oldu. 1860'ta Hollanda'nın yönetimi altına girdi; 1950'de de Endonezya Cumhuriyeti'ne bağlandı.

Lampung'daki başlıca yükseltiler Barisan Dağlarının (*pegunungan*) bir bölümünü oluşturan ve kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Bengkulen Dağlarıdır (*banjaran*). Bu dağların üzerinde Batai (1.682 m) ve Tebak (2.115 m) gibi yanardağlar vardır. Dağların güneybatısında ince bir kıyı şeridi, kuzeydoğusunda ise hızla alçalan yaylalar uzanır. İlin doğu kesiminde, Bengkulen Dağlarının yamaçlarından doğu kıyısındaki bataklıklara kadar uzanan düzlükler yer alır. Sekampung ve Seputih ırmakları ile Tulangbewang Çayı Bengkulen'in doğu yamaçlarından doğar ve doğuya akarak Cava Denizine dökülür. Kıyı boyunca mangrov ve bataklık ormanları uzanır. Kıyı bataklıkları ile dağlar arasında da yaprakdökmeyen tropik ağaçların oluşturduğu yağmur ormanları yer alır.

Nüfusun büyük bölümü tarımla uğraşır. Başlıca tarımsal ürünler kauçuk, çay, kahve, soya, tatlıpatates, mısır, yerfıstığı, hindistancevizi ve palmiye yağıdır. Açık deniz balıkçılığı da önemlidir. Sanayi dalları arasında tahta oymacılığı, gıda işleme, kumaş dokuma, hasır, sepet ve el yapımı kâğıt üretimi sayılabilir. Bengkulen Dağlarının eteklerinden geçen kara ve demir yolları il merkezi Tanjung Karang'ı Kotabumi, Panjang ve Telukbetung'a bağlar. İlin doğu kesiminde ulaşım daha çok ırmaklarla sağlanır. Nüfusun büyük bölümünü 20. yüzyıl başlarında adaya göç eden Cavalılar oluşturur; ilde ayrıca Malaylar ve Minangkabaular da yaşar. Nüfus (1990 geç.) 6.006.000.

Lamutlar *bak.* Evenler

Lan Caihe, Wade-Giles yazımında LAN TS'AI-HO. Çin mitolojisinde Taocu Sekiz Ölümsüz'den (Ba Xian) biri. Gerçek kimliği çok tartışmalıdır. Sanatçılar La Caihe'yi bir flüt ya da bir çift çan tokmağı taşıyan, bazen tek ayakkabı giyen genç bir erkek

Lan Caihe, ahşap heykel, 18. yy; Guimet Müzesi, Paris
Musée Guimet, Paris

ya da kız olarak betimlerler. Resme bazen bir sepet meyve eklenir. Çin tiyatrosunda kadın giysileriyle görünen, ama erkek sesiyle konuşan Lan'ın sokaklarda dolaşarak söylediğine inanılan şarkılar bugün de bilinmektedir. Lan daha sonra Çinlilerin ölümsüzlük simgelerinden biri olan leylek tarafından sarhoş bir halde göğe taşınmıştır. *Ayrıca bak.* Sekiz Ölümsüz.

Lan-chou *bak.* Lanzhou

Lan Ts'ai-ho *bak.* Lan Caihe

Lanai Adası, ABD'de, Hawaii eyaletindeki Maui iline (*county*) bağlı ada. Maui Adasından Auau Boğazıyla ayrılır. Palawai (1.027 m) adlı sönmüş yanardağın oluşturduğu 363 km²'lik bir alanı kaplar. Mormonların 1854'te adada kurduğu bir koloni 10 yıl sonra dağıldı. 1922'de adayı satın alan Dole Corporation eski otlakları bir ananas plantasyonuna dönüştürdü. 1961'de bu şirketle birleşen Castle and Cook, Inc. adanın yönetimini de üstlendi. Hawaii'nin en büyük özel adası olan Lanai'de şirkete ait başlıca yerleşmeler Lanai kenti ve batı kıyısındaki Kaumalapau limanıdır. Nüfus (1990) 2.426.

Lanao del Norte, Filipinler'de Mindanao Adasının kuzey kesiminde il. Kuzeydeki Iligan ve Panguil koyları ile güneydeki Pagadian Koyu arasında bulunan bir kıstakta yer alır. Yüzölçümü 3.092 km²'dir. Sularını Agus Irmağı toplar. Visaya Adalarından gelerek yöreye yerleşen Hıristiyanların sayısı kıyı ovalarında yaşayan Müslümanların sayısını aşar. Bölge 1972'de bir Müslüman ayaklanmasına sahne olmuştur. Halkın ana geçim kaynağı çiftçilik, hayvancılık ve ormancılıktır. Maria Cristina Çavlanında bir hidroelektrik santralının kurulması ve bunun sonucunda ilin batısında yeni yerleşmelerin oluşması göçleri artırmıştır. İl merkezi Iligan santralın kurulmasından sonra hızla gelişmiştir. Öteki önemli yerleşmeler birbirine kıyıyı izleyen karayoluyla bağlanan Kapatagan ve Kolambugan'dır. Nüfus (1980) 461.049.

Lanao del Sur, Filipinler'de, Mindanao Adasının ortakuzey kesiminde il. Illana Koyunun çevrelediği 3.873 km²'lik alanı kaplar. Volkanik bir platoda bulunan Lanao Gölü sularını kuzeydeki Agus Irmağı aracılığıyla boşaltır ve Ramain, Taraka, Lalabuan, Gata, Masui ve Malong ırmaklarıyla beslenir. Güneydeki Makaturing ve Ragang adlı etkin yanardağlar en son, sırasıyla 1891'de ve 1916'da puskürmüştür.

15. ve 16. yüzyıllarda kıyıdan iç kesimlere göç eden ve İranonlar (Göl Çevresi Halkı) ya da Maranao Müslümanları olarak bilinen yöre halkı, kuzeydeki Hıristiyan yerleşmelerine aralıklı akınlar düzenlediler. İspanyol ve Amerikan yönetimlerine karşı da 1913'e değin militan bir mücadele yürütüler. 1972'de Marawi'de yeniden çatışmalar meydana geldi.

İlde pirinç, mısır, hindistancevizi ve kok bitkilere dayalı tarım ekonomisinin temelini oluşturur. Lanao Gölünün kuzey kıyısında, 1.100 m yükseklikte kurulu olan il merkezi Marawi (eskiden Dansalan) Filipinler'de Müslümanların (Morolar) en kalabalık olduğu kentlerden biri ve el sanatlarıyla ünlü bir ticaret merkezidir. Mindanao Üniversitesi (1961) kentin içinde, eskiden Mindanao'daki Amerikan askeri karargâhı olan Camp Keithley yakınlardadır. Balindong (Watu), Molundo, Bayang ve Poona Bayabao (Gata) gibi kentler Lanao Gölü çevresinde toplanmıştır. İlin batı kesiminde Marawi'den Illana Koyundaki Malabang'a giden karayolu kopra, abaka ve manyok plantasyonlarına ulaşımı sağlar. Güneydoğudaki Wao'da geniş çaplı bir iskân projesi başlatılmıştır. İlde Kutsal Dağ, Panturwaraya Gölü, Tongonan, Dapao Gölü, Sahkata ve Butig Gölü adlı altı ulusal park yer alır. Nüfus (1980) 404.971.

Lancashire, İngiltere'nin kuzeybatı kesiminde il (*county*). Kuzeyde Cumbria, doğuda North Yorkshire ve West Yorkshire, güneyde de Manchester metropoliten alanı ve Merseyside ile çevrilidir. Yüzölçümü 3.064 km² olan il 14 ilçeye bölünmüştür: Blackburn, Blackpool, Burnley, Chorley, Fylde, Hyndburn, Lancaster, Pendle, Preston, Ribble Valley, Rossendale, South Ribble, West Lancashire ve Wyre.

İlin doğu kesiminde Pennine Sıradağlarının oluşturduğu yüksek platolar yer alır; bu

Lancashire'da Downham köyü
Authenticated News International

kesimdeki en yüksek noktalar Ward's Stone (560 m), Pendle (550 m) ve Fair Snape'tir (510 m). Güneydeki Rossendale kırlıkları alçak platolar oluşturan kömür katmanlarıyla çevrilidir. Kuzeyde güzel manzaralı Bowland Ormanı uzanır. Bölgedeki başlıca akarsu Ribble Irmağıdır. İlin alçak ve girintili çıkıntılı kıyı şeridi çok sayıda liman ve sayfiyenin gelişmesine olanak vermiştir. Yağışlar batıya doğru azalır; ortalama yıllık yağış miktarı yüksek yerlerde 1.500 mm iken, kıyı düzlüklerinde 750 mm'ye düşer.

Tarihöncesine ait kalıntılar ildeki platoların çok eski tarihlerde yerleşime açıldığını gösterir. Wimmarleigh, Colne ve Pilling'de taş aletler bulunmuştur. Stratejik öneme sahip olan Ribchester, Lancaster ve Kirkham Romalılar tarafından işgal edilmiştir. Bölgeye doğudan ve güneyden giren Anglo-saksonlar burayı Northumbria Krallığı'na bağlamışlardır. İlin batı kesiminde bulunan Fylde ilçesindeki yer adları, yörede eskiden önemli Viking yerleşmelerinin kurulduğunu gösterir.

Yörenin gelişmesinde tekstil sanayisi önemli rol oynadı. Ortaçağda küçük aile işletmelerinde sürdürülen dokumacılık zamanla daha da yaygınlaşarak temel ekonomik uğraş durumuna geldi. 16. ve 17. yüzyıllarda batıda keten, doğuda da yünlü üretimi önem kazandı. 18. yüzyıl sonlarında iplik eğirme makinelerinin kullanılmaya başlaması ve su enerjisine dayalı fabrikaların kurulmasıyla pamuklu sanayisi ekonominin temel direği durumuna geldi. 1789 sonrasında buhar enerjisi kullanımı yaygınlaştı ve kömür madenleri işletmeye açıldı. Sanayinin gelişmesi imalatçı kasabaların hızla büyümesine yol açtı.

İlin en önemli sanayi dalları olan tekstil ve madencilik son yıllarda gerilemeye başlamıştır. Buna karşılık kuzey ve batı kesiminde ekonominin daha istikrarlı olduğu söylenebilir. İlin bu kesimindeki düzlükler önemli tarım bölgeleridir. Fylde'de mandıracılık ve hayvancılık büyük önem taşır. Ribble Halicinin kuzeyinde ve güneyinde bostancılık gelişmiştir. İlin başlıca kentleri birer ticaret ve sanayi merkezi olan Lancaster ve Preston'dır. Blackpool, Lytham, St. Anne's, Morecombe ve Fleetwood gibi kıyı kentleri ise birer turizm merkezi olarak gelişmiştir. Nüfus (1991 geç.) 1.365.100.

Lancaster, ABD'de, California eyaletinin güneybatı kesiminde, Los Angeles iline (*county*) bağlı kent. Mojave Çölünün batı ucundaki Antilop Vadisinde yer alır. 1882'de M. L. Wicks tarafından bir İskoç yerleşmesi olarak kuruldu. Lancaster ve güneyindeki Palmdale'de uçak, roket ve elektronik araç gereç üreten sanayi tesisleri vardır. Edwards Hava Kuvvetleri Üssü, Lancaster'ın hemen kuzeydoğusundadır. Bölgeden çıkarılan boraks ekonomik bakımdan önemlidir. Nüfus (1990) 97.291.

Lancaster, ABD'de Ohio eyaletinin ortagüney kesiminde, Fairfield ilinin (*county*) merkezi (1800) kent. Hocking Irmağı kıyısında, Columbus'un 48 km güneydoğusunda yer alır. 1800'de Ebenezer Zane tarafından kuruldu; kent ve çevresindeki topraklar Batı Virginia'daki Wheeling'den Kentucky'deki Limestone'a kadar uzanan 428 km'lik yola işaret taşları dikmesinin karşılığında Zane'e bağışlanmıştı. 1808'de Ohio ve Erie kanallarını birleştiren Lancaster Ara Kanalı'nın tamamlanması ve 1851'de Muskingum Vadisi Demiryolu'nun Lancaster'a ulaşması kentin ekonomik gelişmesini olumlu yönde etkiledi. Yörede doğal gazın bulunması (1887) bu gelişmeyi daha da hızlandırdı. Kentte Ohio Üniversitesi'nin bir kampusu (1954) vardır.

Kentin yakınlarında bulunan, haç biçimindeki Tariton Cross Mound Eyalet Anıtı, bugüne değin ortaya çıkarılan topraktan yapılmış tek Yerli yapıtıdır. Nüfus (1990) 34.507.

Lancaster, ABD'de, Pennsylvania eyaletinin güneydoğusunda, Lancaster ilinin (*county*) merkezi kent. Philadelphia'nın 114 km batısında yer alır. Birçok küçük kasaba ve ilçeyi kapsayan bir metropoliten alanın merkezidir. Conestoga Çayı kıyısında Gibson's Pasture ya da Hickory Town adıyla kuruldu. 1729'da il merkezi oldu ve bugünkü adını aldı. Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında, Philadelphia'yı terk etmek zorunda kalan Kıta Kongresi burada bir günlük bir oturum yaptı (27 Eylül 1777).

Lancaster'da James Buchanan'ın evi, Pennsylvania Bond

1790'da Lancaster'ın federal başkent olması yolunda görüşler ortaya atıldı. Lancaster, 1799'dan 1812'ye değin Pennsylvania eyaletinin merkeziydi.

Lancaster'dan Philadelphia'ya uzanan taş kaplama yol 1794'te tamamlandı. Batı'ya göçün simgesi olan *conestoga* arabalarıyla Pennsylvania (Kentucky) tüfeği Lancaster'da yapılıyordu. Lancaster, bağımsızlıktan sonra bir demir döküm merkezi olarak ün kazandı F. W. Woolworth ilk ucuzluk mağazasını burada açtı (1879-80). Günümüzde kentin büyük çeşitlilik gösteren ekonomisi tarıma olduğu kadar ticaret ve sanayiye de dayanır. Kentte siyah, düğmesiz giysileriyle dikkat çeken ve modern aletlerin kullanımına karşı çıkan Amish, Mennonit ve Dunkard mezheplerinin üyeleri de yaşar. Uzun yıllar Mennonitlerin toplantı merkezi olarak kullanılan Hans Herr Evi (1719), ABD'deki ortaçağ Alman mimari örneklerinin en eskilerindendir. Kuzey Müzesi ile Joseph R. Grundy Gözlemevi, Franklin ve Marshall College'ın (1853) yönetimi altındadır. Lancaster Kitabı Mukaddes Yüksekokulu 1933'te kurulmuştur. 1730'larda kurulan ve bir süre etkinlik gösterdikten sonra dağılan bir Alman dinsel topluluğuna ait olan Ephrata Manastırı kentin yakınlarındadır. Nüfus (1990) kent, 55.551; metropoliten alan, 422.822.

Lancaster, İngiltere'de, Lancashire ilinde (*county*) ilçe ve kent. Lune Irmağı halicinin ucunda, İrlanda Denizinden 11 km içeride yer alır. Yüzölçümü 577 km²'dir.

Bir Roma karakolunun bulunduğu yerde kuruldu; Roma istihkâm duvarlarının kalıntıları hâlâ ayaktadır. 11. yüzyılda Poitou'lu Roger adlı bir feodal bey kentteki bir tepenin üzerine bir şato yaptırdı ve Benedikten manastırına bağlı St. Mary Manastırı'nı kurdu. Kent bu yapıların çevresinde gelişti ve 1193'te berat aldı. İskoçların 1322 ve 1389'daki saldırılarından büyük zarar gören kent, zamanla bir ticaret merkezi durumuna geldi. 18. yüzyılın sonlarında önemli bir liman kenti olarak ün kazandıysa da halicin mil ve çamurla dolması nedeniyle çok geçmeden bu özelliğini yitirdi.

Kentte başta mobilya ve linolyum olmak üzere çeşitli sanayi malları üreten fabrikalar vardır. Öteden beri İngiltere'nin kuzeybatı kesiminin en büyük çiftlik hayvanı pazarlarından biri olan kent bu özelliğini günümüzde de korumaktadır.

Kentteki önemli yapılar arasında Roma *castrum*'unun yerine yapılmış olan şato, büyük bölümü 15. yüzyılda tamamlanmış olan St. Mary Kilisesi ve Katolik St. Peter Katedrali (1859) sayılabilir. Lancaster'da 1964'te kurulmuş bir üniversite vardır. Storey Enstitüsü teknik ve sanat okulları ile bir sanat galerisi ve müzeyi barındırır. Pazar Meydanı'nda bir belediye müzesi ile bir askeri müze vardır. Nüfus (1981) kent, 44.447; (1986 tah.) ilçe, 130.000.

Lancaster HANEDANI, İngiliz krallık hanedanı. İngiltere'de 1154-1485 arasında hüküm süren Plantagenet hanedanının(*) kollarından biridir. 15. yüzyılda İngiltere tahtına IV. Henry, V. Henry ve VI. Henry adlı üç kral veren hanedan, York hanedanı(*) tarafından yenilgiye uğratıldıktan sonra yerini Tudor hanedanına bırakmıştır.

Aile adını kullanan ilk kişi 1267'de Lancaster kontu unvanını alan, III. Henry'nin en küçük oğlu Edmund (1245-96) oldu. Unvan daha sonra Edmund'un ikinci karısı Artois'lı Blanche'tan olan Thomas (ö. 1322) ve Henry (ö. 1345) adlı oğullarına geçti. Henry'nin oğlu Lancaster 1. dükü Henry'nin Maud ve Blanche adlı iki kızı oldu. Bavyera dükü Wilhelm'le evlenen büyük kızı Maud, babasından bir yıl sonra çocuğu olmadan öldü. Böylece Lancaster'ların mülkleri Henry'nin küçük kızı Blanche'la, III. Edward'ın hayatta kalan üçüncü oğlu olan kocası John of Gaunt'a (ö. 1399) kaldı. John'un oğlu Lancaster'lı Henry, babasının ölümünden sonra II. Richard'ı devirip IV. Henry adıyla tahta çıktı. Böylece Lancaster'lar, IV. Henry'nin ardından oğlu V. Henry'nin, ondan sonra da torunu VI. Henry'nin tahta çıkmasıyla 60 yılı aşkın bir süre İngiltere'yi yönettiler.

Babası IV. Henry'nin tersine güçlü bir hükümdar olan V. Henry'nin, Fransa kralı VI. Charles'ın kızıyla yaptığı evlilikten doğan oğlu VI. Henry hükümdarlığı sırasında ciddi sorunlarla karşı karşıya kaldı. Ağabeyi Clarence dükü Lionel'in mirasçılarının taht üzerindeki hak iddialarını geçersiz kılabilmek için III. Henry'nin soyundan geldiğini iddia eden VI. Henry'nin hükümdarlığı sırasında Lancaster ve York hanedanları arasındaki taht mücadelesinin neden olduğu Güller Savaşları(*) patlak verdi. Bu savaş sırasında hem Clarence'ın hem de John'un küçük kardeşi York dükü Edmund'un mirasçısı olan York hanedanından Edward, VI. Henry'yi yenilgiye uğratarak IV. Edward adıyla İngiltere tahtına çıkmayı başardı.

Lancaster unvanını taşıyan son kişi, bu unvanı John'un sonradan meşru ilan edilen evlilik dışı çocuklarının soyundan gelen Beaufort ailesinden alan, VII. Henry oldu. VII. Henry Tudor hanedanını kurduğunda Lancaster toprakları kesin olarak İngiltere tahtının eline geçmişti.

Lancaster, Burt, tam adı BURTON STEPHEN LANCASTER (d. 2 Kasım 1913, New York kenti), fiziksel açıdan güçlü, duygusal açıdan hassas karakterlerdeki başarılı tiplemeleriyle tanınan ABD'li sinema oyuncusu.

1930'ların ortalarında kısa bir süre New York Üniversitesi'nde okuduktan sonra akrobatlardan oluşan bir vodvil topluluğuna katıldı. II. Dünya Savaşı'na değin toplulukla turnelere çıktı ve daha sonra sinemada cesaret ve hüner gerektiren roller üstlenmesini sağlayacak deneyimi bu dönemde edindi. Savaş sırasında İtalya'da askerlik yaptı. Daha sonra bir tiyatro yapımcısı tarafından keşfedildi ve kısa ömürlü bir oyun olan *The Sound of Hunting*'de (1945;

Avın Sesi) rol aldı. Bir yıldız avcısının dikkatini çekerek Hollywood'a gitti ve *The Killers* (1946; *Boksörün Ölümü*) filmiyle sinema dünyasına başarılı bir giriş yaptı. *The Crimson Pirate* (1952; *Korsanlar Kralı*) gibi serüven filmlerindeki parlak başarılarının yanında *Come Back, Little Sheba*

Burt Lancaster
ABC Ajansı

(1952; *Dön Bana/Geri Dön Küçük Sheba*), *From Here to Eternity* (1953; *İnsanlar Yaşadıkça*), *The Rose Tattoo* (1955; *Kırmızı Gül*) ve *Separate Tables* (1958; *Ayrı Masalar*) gibi nitelikli filmlerde içten ve duyarlı yanı öne çıktı. 1960'ta *Elmer Gantry* filmiyle Oscar aldı. İki yıl sonra da *The Birdman of Alcatraz* (*Alcatraz Kuşçusu*) filmiyle Venedik Film Şenliği'nde ödül kazandı. Luchino Visconti'nin *Il Gattopardo* (1963; *Leopar*) filminde başrolde oynadı ve İtalyan Birliği'nin kuruluş döneminde geçen öyküde yaşlı Prens Salina'yı canlandırdı. Daha sonra rol aldığı filmler arasında *The Swimmer* (1968; *Aşıklar/Yüzücü*), *Airport* (1970; *Havaalanı*), *1900* (1976), *The Cassandra Crossing* (1977; *Cassandra Geçidi*), *Atlantic City* (1981) ve *Local Hero* (1983; Yerel Kahraman) sayılabilir.

Lancaster (1. Kontu), Edmund, lakabı KAMBUR (d. 16 Ocak 1245 - ö. y. 5 Haziran 1296, Bayonne, Fransa), İngiltere kralı III. Henry ile Provence'lı Eleanor'un dördüncü ve hayatta kalan ikinci oğlu. Lancaster hanedanının kurucusudur.

On yaşındayken, Sicilya'yı elinde tutan Kutsal Roma-Germen imparatoruyla çatışma içindeki Papa IV. Alexander tarafından Sicilya kralı ilan edildi (1254). Ama krallığı yalnızca bir unvan olarak kaldı ve gene Papa IV. Alexander Aralık 1258'de kral unvanını Edmund'dan geri aldı.

1265'te Leicester Kontluğu'nun başına getirilen Edmund, iki yıl sonra da Lancaster kontu yapıldı. 1271-72 yıllarında ağabeyi Lord Edward'la birlikte VIII. Haçlı Seferi'ne katıldı. Kardeşinin I. Edward adıyla tahta çıkmasının ardından onun sadık bir destekçisi oldu. İlk karısının ölümünden iki yıl sonra, Navarre ve Champagne kontu III. Henri'nin dul karısı Artois'lı Blanche'la evlenerek (1275) "Champagne ve Brie palatin kontu" unvanını aldı. Fransa kralı IV. Philippe'in Edward'ın Gaskonya üzerindeki haklarını yitirdiğini açıklaması üzerine Philippe'e ettiği bağlılık yeminini bozarak, karısıyla birlikte İngiltere'ye yerleşti. 1296'da Gaskonya kral vekilliğine atanan Edmund, İngiltere'deki mülklerini Thomas adlı büyük oğluna miras bıraktıktan sonra aynı yıl içinde öldü.

Edmund'un soyundan gelen İngiltere kralı IV. Henry'nin, Edmund'un aslında III. Henry'nin en büyük oğlu olduğu halde kamburluğu nedeniyle veraset hakkından yoksun bırakıldığı yolundaki iddiasını kanıtlayabilmek ve bu yolla İngiltere tahtına çıkabilmek için, Edmund'un "Crossback" ya da "Crusader" (Haçlı) biçimindeki lakabını kasıtlı olarak "Crouchback" (Kambur) biçiminde çarpıttığı sanılır.

Lancaster (3. Kontu), Henry (d. y. 1281 - ö. 22 Eylül 1345), Lancaster 1. kontu Edmund'un (Kambur) ikinci oğlu ve Lancaster 2. kontu Thomas'ın kardeşi.

Kral II. Edward'ın birliklerince öldürülen ağabeyinin tersine, tehlikeli bir kişi olarak görülmediğinden 1324'te aile unvanlarından Leicester kontluğunu üstlenmesine izin verildi. II. Edward'ın gözdeleri olan Despenser'ların Güney Galler'deki geniş topraklarının hemen yanındaki arazilerin sahibi olan Henry, Eylül 1326'da kralı devirmek üzere Fransa'dan dönen Kraliçe Isabella ve Roger Mortimer'a katıldı. II. Edward'ı Neath Manastırı'nda yakalayarak, gözetimi altında tutacağı Kenilworth'a götürdü ve krala tahttan indirildiğini bildiren temsilciler arasında yer aldı. 1327'de Naipler Konseyi'nin başkanlığına getirildi. Öte yandan parlamentoya yaptığı başvurunun sonucunda Lancaster'lara ait mülklerin büyük bölümünü ve Lancaster kontu unvanını kullanma hakkını geri almayı başardı.

Çok geçmeden Mortimer'la arası açılan Henry, Naipler Konseyi'nin yeterince önemsenmediğini ileri sürerek Ekim 1328'de toplanan Salisbury Parlamentosu'na katılmayı reddetti. Ardından Winchester'da birliklerini topladıysa da, kısa bir süre sonra Mortimer'la barış yapmak zorunda kaldı. III. Edward'ın onayıyla düzenlenen ve Mortimer'ın devrilmesiyle sonuçlanan 1330'daki komplo girişiminde önemli rol oynadı. Ama gözleri iyice zayıfladığından Mortimer'ın devrilmesinden sonra köşesine çekilmek zorunda kaldı.

Lancaster (1. Dükü ve 4. Kontu), Henry (d. y. 1300, Grosmont Kalesi ?, Monmouthshire, Galler - ö. 24 Mart 1361, Leicester, İngiltere), İngiltere kralı III. Edward'ın (hd 1327-77) en yakın danışmanı olan asker ve diplomat. Dönemin en güçlü İngiliz soylusuydu.

Lancaster 3. kontu Henry'nin oğlu, İngiltere kralı III. Henry'nin torununun oğlu ve Kral IV. Henry'nin dedesiydi. 1337'de Derby kontu, 1345'te ise babasının yerine Lancaster ve Leicester kontu oldu. Ardından Lincoln kontu (1349) unvanını aldı ve topraklarında krallık yetkilerini kullanma hakkı tanınarak Lancaster dükü (1351) yapıldı.

Fransa ve İngiltere arasındaki Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında, 1340'ta Sluis (bugün Hollanda'da), 1350'de ise Winchelsea ve Sussex açıklarındaki deniz savaşlarına katıldı. 1345-47 arasında Fransa'nın güneybatısında Edward'ın vekili olarak görev yaptı. Ekim 1345'te Périgord'daki Auberoche'da üstün Fransız kuvvetleri karşısında önemli bir zafer kazandı ve Ekim 1346'da Poitiers'yi yağmaladı. 1349'da Gaskonya ve Poitou askeri valiliğine ve naip vekilliğine getirildi. Edward'ın Fransa'daki temsilcisi olarak, savaşın ilk evresini sona erdiren geçici Brétigny Antlaşması'nın imzalanmasında önemli rol oynadı (Mayıs 1360). Birçok Avrupa sarayında elçi olarak da görev yapan Lancaster, vebadan öldü.

Lancaster'ın büyük kızı Maud'un 1362'de ölmesinin ardından Lancaster'lara ait unvanlar ve mülkler küçük kızı Blanche'la kocası John of Gaunt'a geçti. Blanche'la John'un oğlu Henry, 1399'da IV. Henry adıyla tahta çıkarak Lancaster hanedanından gelen ilk İngiltere kralı oldu.

Lancaster, Sir James (d. y. 1554, Basingstoke, Hampshire - ö. 6 Haziran 1618, Londra, İngiltere), Doğu Hint Adalarına ulaşan ilk İngiliz gemisine komuta eden ve Güneydoğu Asya'daki ilk İngiliz ticaret merkezini kuran tüccar.

1588'de Sir Francis Drake'in komutasındaki "Edward Bonaventure" adlı gemide İspanyol Armadası'na karşı çarpıştı. 10 Nisan 1591'de aynı gemiyle komutanı olarak Plymouth'tan Doğu Hint Adalarına doğru denize açıldı. Haziran 1592'de Malakka Yarımadasının batısındaki Penang (bugün Pinang) Adasına ulaştı. Karşısına çıkan bütün gemileri yağmalayarak evlüle değin orada kaldı. Mayıs 1594'te İngiltere'ye döndü.

Nisan 1601'de komutasındaki "Red Dragon" adlı gemiyle İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nın düzenlediği ticari amaçlı ilk sefere çıktı. Cava Adasındaki Bantam'da, şirketin ilk ticaret merkezini kurdu. 1603'te İngiltere'ye dönüşünde "sir" unvanıyla ödüllendirildi. Bu tarihten sonra İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'nda yönetici olarak görev yaptı ve Atlas Okyanusuyla Büyük Okyanusu Amerika'nın Kuzey Kutup Bölgesi üzerinden birbirine bağlayan Kuzeybatı Geçidini bulmak amacıyla düzenlenen birçok sefere mali destek sağladı.

Lancaster, Joseph (d. 25 Kasım 1778, Londra, İngiltere - ö. 24 Ekim 1838, New York kenti, ABD), kendi adıyla anılan toplu eğitim sistemini geliştiren İngiliz eğitimci. Daha parlak ya da yetenekli öğrencilerin, bir yetişkinin yönetiminde öteki

Joseph Lancaster, J. Hazlitt'in bir portre çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

çocukları eğitmeleri temeline dayanan Lancaster sistemi(*) Avrupa ve Kuzey Amerika'da çok sayıda yoksul çocuğun asgari düzeyde eğitilebilmesi amacıyla yaygın biçimde kullanılmıştır.

Lancaster 1789'da bazı yoksul çocuklara babasının izniyle evinde okuma öğretmeye başladı. Kısa sürede çok sayıda öğrencisi oldu. Başka öğretmen ya da yardımcı çalıştıracak parası olmadığı için, daha yetenekli öğrencilerin ötekilere ders vermesi düşüncesini geliştirdi ve bunu uygulanabilir kılacak bir sistem tasarladı. Kurduğu okul, verdiği dersler ve *Improvement in Education as It Respects the Industrious Classes of the Community* (1803; Toplumun Çalışan Sınıflarının Eğitimini Geliştirme) başlıklı kitabı hayırsever insanlardan ilgi görünce okulunu genişletti ve yeni okullar açtı. Ama kibirli, aceleci ve savurgan davranışlarıyla çok geçmeden ağır bir borç yükü altına girdi. Okulun destekçileri Lancaster'ın borçlarını ödeyip bir mütevelli heyet oluşturdular, daha sonra İngiliz ve Yabancı Okullar Derneği (1810) adıyla tanınan Lancaster Kraliyet Enstitüsü'nü kurdular.

Lancaster'ın toplu öğretim teknikleri hızla yayıldı ve çok geçmeden 95 Lancaster okulunda yaklaşık 30 bin öğrenci okumaya başladı.

Bu arada Lancaster ilk kurduğu okulla bağlarını kesti ve ortaöğretim düzeyinde yeni bir yatılı okul açtı. Ama bu okul çok geçmeden iflas ederek kapandı. 1818'de çalışmalarıyla yakından tanındığı ABD'ye göç etti, ama buradaki projeleri de sonuç vermedi. Bunun üzerine 1825'te Simón Bolivar'ın davetini kabul ederek Venezuela'ya gitti. Latin Amerikalı önderle anlaşmazlığa düşünce 1827'de Kuzey Amerika'ya döndü. Yaşamının geri kalan 10 yılını Kanada ve ABD'de kendi sistemi üzerinde çeşitli deneyler yaparak geçirdi.

Lancaster, Sir Osbert (d. 4 Ağustos 1908, Londra - ö. 27 Temmuz 1986, Londra, İngiltere), İngiliz karikatürcü, sahne tasarımcısı ve yazar. 1939'dan başlayarak *Daily Express*'te (Londra) yayımlanan ve İngiliz yüksek sınıfını, özellikle de bu sınıfın toplumsal değişime gösterdiği tepkiyi hicveden karikatürleriyle tanınmıştır. Mimarlıkla ilgili yazılarıyla ve anılarıyla da dikkati çekmiştir.

1930'da Oxford'daki Lincoln College'dan mezun oldu. Avukatlık öğrenimi yapma girişimi başarısız kalınca Londra Üniversitesi Slade Sanat Okulu'na girerek resim ve sahne tasarımı bölümlerini bitirdi. Daha sonra *Architectural Review* adlı derginin sürekli yazarlarından biri oldu ve köşesinde çizimlere yer verdi. Bu çizimlerini topladığı ilk kitabı *Progress at Pelvis Bay*'de (1936; Pelvis Bay'de Gelişim) bir İngiliz kıyı kasabasının uzak geçmişten "planlı" geleceğe doğru mimari gelişiminin iğneleyici bir kesitini verdi. Bundan sonraki *Pillar to Post* (1938; Oradan Oraya) adlı kitabında İngiliz mimarlık tarihini, *Homes, Sweet Homes*'da da (1939; Evler, Güzel Evler) İngiliz iç mimarlığını nükteli bir biçimde anlattı. Bu çalışmalarını daha sonra, Amerikan mimarlığıyla ilgili bilgiler de eklediği *Here, of All Places* (1958; Başka Yer Yokmuş Gibi) adlı kitapta birleştirildi.

1951'de sahne tasarımına yönelen Lancaster, sonraki 20 yıl boyunca sayısız oyun, bale ve opera için dekor ve kostüm hazırladı. *All Done from Memory* (1953; Hepsi Akıldan Yapıldı) ve *With an Eye to the Future* (1967; Geleceği Düşünerek) adlı iki kitapta topladığı anılarından sonra *Sailing to Byzantium: An Architectural Companion* (1969; Bizans'a Yolculuk: Bir Mimarlık Rehberi), *Noblesse Oblige: An Enquiry into the Identifiable Characteristics of the English Aristocracy* (1973; Soyluluğa Yakışan: İngiliz Aristokrasisinin Saptanabilir Özellikleri Üzerine Bir Araştırma), *The Pleasure Garden: An Illustrated History of British Gardening* (1977; Zevk Bahçesi: İngiliz Bahçeciliğinin Resimli Tarihi) ve *Scene Changes* (1978; Sahne Değişiyor) gibi kitaplar yayımladı. 1982'de klasik karakteri Maudie Littlehampton'ın gelişimini gösteren seçme karikatürlerini *The Life and Times of Maudie Littlehampton* (Maudie Littlehampton'ın Yaşamı ve Çağı) başlığıyla derleyen Lancaster 1975'te "sir" unvanı aldı.

Lancaster (2. Kontu), Thomas (d. y. 1278 - ö. 22 Mart 1322, Pontefract, Yorkshire, İngiltere), İngiltere kralı III. Henry'nin torunlarından. Baronların II. Edward'a karşı yürüttükleri mücadelenin ön saflarında yer almıştır.

Lancaster 1. kontu Edmund'un (Kambur) oğluydu. Babasının ölümüyle Lancaster, Derby ve Leicester kontluklarının başına geçti. Lincoln kontu Henry de Lacy'nin vârisi ve kızı Alice'le yaptığı evlilik yoluyla da Lincoln (1311) ve Salisbury (1306-10) kontluklarını ele geçirdi. II. Edward'ın başdanışmanı Piers Gaveston'la kral arasındaki yakınlığın baronlar arasında sert tepkiler doğurduğu bir dönemde siyasetle ilgilenmeye başladı. 1308'de Edward'dan Gaveston'ı sürgüne göndermesini, 1310'da da yönetmelikler çıkarma yetkisine sahip 21 barondan (*lord ornainer*) oluşan bir komite atamasını isteyen baronlar arasında yer aldı. Gaveston'ın Aralık 1311'de İngiltere'ye dönmesinden sonra, komitenin Edward'a kabul ettirdiği "Yönetmelikler"i savunmak amacıyla başka baronlarla ittifak kurdu. Bunu izleyen savaşta yenik düşen Gaveston, Lancaster'ın topraklarında idam edildi (1312).

Lancaster 1313'te II. Edward tarafından bağışlandıktan sonra, kralı saray görevlileri arasında görev değişiklikleri yapmaya zorlayarak 1315'te İngiltere'nin yönetimini fiilen ele geçirdi. Ama hırslı kişiliği ve devlet adamlığındaki başarısızlığı baronları yeniden harekete geçirdi ve baronların araya girmesiyle imzalanan Leake Antlaşması'yla (1318) kralla uzlaştı. Ama bir süre sonra baronların büyük bir düşmanlık beslediği Despenser'ların Edward'ın en yakın danışmanları durumuna gelmeleri kralla arasının bir kez daha açılmasına neden oldu. Despenser'ların baronların baskısıyla sürgüne gönderilmelerinin (1321) ardından, onlar adına harekete geçen Edward, Lancaster'ı Boroughbridge'de yenilgiye uğrattı. Pontefract Şatosu yakınlarında idam edilen Lancaster'ın mezarı sonradan bir hac yeri oldu.

Lancaster Boğazı, Kanada'da, Kuzeybatı Toprakları'na bağlı Franklin ilinin doğu kesiminde Baffin Körfezinin batı kolu. Uzunluğu 320 km, genişliği 64 km'dir. Kuzeydeki Devon Adası ile güneydeki Baffin Adası arasında uzanır. Somerset Adasının kuzeydoğusunda Barrow Boğazıyla birleşir. Atlas Okyanusunu Kuzey Kutup Takımadaları üzerinden Büyük Okyanusa bağlayan bütün açık yollar bu boğazdan geçer. İngiliz denizci William Baffin'in 1616'da keşfettiği boğaza, bu keşif seferini destekleyen Sir James Lancester'ın adı verilmiştir.

Lancaster sistemi, yaşça büyük ya da başarılı öğrencilerin kendilerinden küçük ya da başarısız öğrencilere ders vermesine dayalı öğretim yöntemi.

İngiliz eğitimci Joseph Lancaster'ın(*) geliştirdiği yöntem, başarılı öğrencilerin okul öğretmeninden dinledikleri dersleri zayıf öğrencilere aktarmalarını öngörüyordu. Bunun için 200-1.000 öğrenci büyük bir mekânda toplanıyor ve genellikle 10'ar kişilik sıralarda oturuyordu. Ders verenler dışında bazı öğrenciler de devam cetveli tutuyor, sınavları uyguluyor, yazı tahtalarını ve kitapları hazırlayıp dağıtıyordu. Dersanedeki çalışma, Lancaster'ın yönergeleri doğrultusunda askeri bir düzen içinde yürütülüyor, en küçük bir ihmale bile izin verilmiyordu. Bu sistemin kusuru, çok sayıda öğrenciyi en ekonomik biçimde eğitmek gerekçesiyle öğretmeni bir seyirci konumuna indirmesi, öğrenmenin tekrar ve ezbere, müfredatın da parçalanmış bir bilgi toplamına ve birtakım kalıplara indirgenmesiydi.

Sistem 19. yüzyılda birçok Avrupa ülkesinde, özellikle de Fransa ve İngiltere'de uygulandı. Öncelikle yetişkin öğretmen gereksinimini azalttığı ve öğretmenlerin başarılı öğrencilere daha çok zaman ayırabilmesini sağladığı için hızla yaygınlaştı. Buna karşılık, ders veren öğrencilerin çoğuna az da olsa belli bir haftalık ödenmesine karşın, bu öğrencilerin aileleri çocuklarının öğrenim saatlerinin boşa harcandığı gerekçesiyle sisteme karşı çıktılar. Ayrıca, ders veren öğrencilerin öğretim yöntemleri konusunda da eğitilmesinin gerektiği anlaşıldı. İngiltere'de 1840'tan sonra, okul öğrenimlerini sürdüren kız ve erkeklerin 13 yaşından sonra beş yıllık bir öğretmenlik stajı gördüğü "öğrenci-öğretmen" sistemine geçildi.

Lancelot, Kral Arthur efsanesinin en büyük şövalyelerinden biri ve Kraliçe Guinevere'in sevgilisi. Saf şövalyelik örneği Sir Galahad'ın babasıdır.

İlk kez Chrétien de Troyes'ın 12. yüzyıl kahramanlık öyküsü *Erec*'te Arthur'un şövalyelerinden biri olarak sözü edilen Lancelot aynı yazarın Guinevere'in kaçırılışını konu alan *Lancelot, ou Le Chevalier à la charette* (Lancelot ya da Arabalı Şövalye) başlıklı daha sonraki öyküsünde de Guinevere'in kurtarıcısı ve âşığı olarak geçiyordu. Gölde bir peri tarafından yetiştirilmişti. "Lancelot of the Lake" (Göllü Lancelot) olarak anılmasına yol açan bu tema Almancadaki *Lanzelet* şiirinde ayrıntılı olarak işlendi. Her iki tema, 13. yüzyılda Vulgata ya da *Lancelot* (y. 1225) çevriminde daha da geliştirildi. Buna göre Lancelot, babası Benoic kralı Ban'ın ölümünden sonra Göl Kraliçesi büyücü Vivien tarafından kaçırıldı ve özenle eğitilerek Kral Arthur'un sarayına gönderildi. Eğitiminin yanında Guinevere'e duyduğu aşkın da gücüyle Lancelot, şövalyeliğin timsali haline geldi.

Daha sonra çeşitli yönlerde geliştirilen efsanede bu dünyaya özgü şövalyelikle tinsel aşktan esinlenen şövalyelik karşı karşıya getirildi. Lancelot, kusursuz şövalye olarak yerini, Kutsal Kâse'nin koruyucusu Kral Pelles'in kızı Elaine'den doğma oğlu Sir Galahad'a bıraktı. Ayrıca kraliçeye olan yasak aşkı, Kutsal Kâse'yi bulmasını engellediği gibi, Yuvarlak Masa şövalyeleri arasındaki dayanışmanın yıkılmasına yol açan olaylar zincirini de başlattı.

Lancelot, 14. yüzyıl sonu İngiliz kahramanlık öyküsü *Le Morte Darthur*'un başkahramanlarından biriydi. Öyküde Astolatlı Elaine'in, Lancelot için duyduğu ölümcül tutku ile Lancelot'un Guinevere'e aşkının acıklı sonu anlatılıyordu. Malory'nin 15. yüzyıl düzyazı yapıtı *Le Morte Darthur* (1469; *Arthur'un Ölümü*, 1948) ise Lancelot'un Guinevere'e aşkı ile efendisine bağlılığı arasındaki çatışma üzerine kurulmuştu; Arthur'un keder içinde ölmesi de buna bağlanmıştı.

Lancet, 1823'te yayımlanmaya başlayan İngiliz tıp dergisi. Derginin kurucusu ve ilk yayın yönetmeni o dönemde radikal bir reformcu olarak bilinen Thomas Wakley'di. Wakley yeni derginin amacını kent hastanesinde verilen konferansları aktarma ve önemli güncel vakaları tanıtma biçiminde belirledi. İngiltere'de tıp ve hastanelerle ilgili reform hareketlerinde önemli rol oynayan *Lancet*, İngiltere dışında da son derece saygın bir yer edinmiştir.

Lanchester, Frederick William (d. 23 Ekim 1868, Londra - ö. 8 Mart 1946, Birmingham, Warwickshire, İngiltere), İngiliz mühendis. İngiltere'de otomobil ve havacılık sanayisinin gelişmesine öncülük etmiş ve ilk İngiliz otomobilini üretmiştir.

1891'de Hartley University College (bugün Southampton Üniversitesi) ve Ulusal Bilim Okulu'nda öğrenim gördükten sonra, Birmingham'da bir gaz motoru fabrikasında çalışmaya başladı. Burada sarkaçlı bir gaz ayarlayıcısı ile ateşleyici geliştirdi. Beş yıl sonra bu fabrikadan ayrılarak kendi otomobil şirketini kurdu. Lanchester Engine

Company adlı şirket 1896'da tek silindirli ve beş beygir gücündeki ilk otomobilini üretti. İki silindirli olarak üretilen ikinci model Kraliyet Otomobil Kulübü'nün Altın Madalya'sını kazandı. Üçüncü modeliyle hızlı bir gelişme gösteren şirket birkaç yıl içinde yüzlerce otomobil imal etti. Lanchester'ın ürettiği otomobillerin en önemli özellikleri motor vuruntusunun oldukça az olması, daha az kumanda kolunun bulunması, daha zarif görünümlü olması ve araca bagaj bölümünün eklenmiş olmasıydı.

Lanchester 1897'de yazdığı bir makaleyle havacılığa duyduğu ilgi ve uçuş ilkelerini kavrayışı açısından döneminin ilerisinde olduğunu gösterdi. 1907-08'de aerodinamik üzerine belirgin biçimde ileri görüşler içeren iki ciltlik çalışmasını yayımladı. 1909'da Havacılık Danışma Komitesi'nin üyesi ve daha sonra Daimler Motoren-Gesellschaft'ın danışmanı olarak yöneylem araştırmasının gelişmesine de katkıda bulundu.

Lanciani, Rodolfo Amadeo (d. 1 Ocak 1847, Roma, Papalık Devletleri - ö. 21 Mayıs 1929, Roma, İtalya), İtalyan arkeolog, topograf ve Eski Roma uzmanı. Roma, Tivoli ve Ostia'da Antik Çağa ait birçok kalıntı bulmuş, *Forma Urbis Romae*'de (1893-1901) Roma'nın klasik, ortaçağ ve modern dönemlerine ait 1:1.000 ölçekli bir haritasını yayımlamıştır.

Yirmi yaşındayken İmparator Traianus döneminden kalma Porto limanının kazılarına katıldı. Ertesi yıl bu konuda günümüzde de temel kaynak sayılan bir çalışma yayımladı. 1878'de Roma Üniversitesi'nde kazı işleri yöneticiliğine ve topografya profesörlüğüne atandı. 1886-87 yıllarında ABD ve İngiltere'deki üniversitelerde ders verdi. En önemli yapıtları arasında *Ancient Rome in the Light of Modern Discoveries* (1888; Çağdaş Buluşların Işığında Antik Roma), *Storia degli scavi di Roma* (1902-12, 4 cilt; Roma Kazısının Tarihi) ve *Wanderings in the Roman Campagna* (1909; Campagna di Roma'da Gezintiler) sayılabilir.

Lanciano, İtalya'nın ortagüney kesiminde, Abruzzi yönetim bölgesine bağlı Chieti ilinde kent. Anxonum adını taşıyan bir Roma kenti olarak kurulan Lanciano günümüzde bir başpiskoposluk ve tarım merkezidir. Kentte dokuma, makine ve mobilya üreten sanayi kuruluşları vardır. En önemli tarihsel yapı 1227'den kalma, Cistercium üslubundaki Sta. Maria Maggiore Kilisesi'dir; kilisenin katedralinin 13. yüzyıl sonlarından kalma bir çan kulesi vardır. Lanciano'da 17. yüzyıla değin İtalya, Fransa ve Balkanlar'dan gelen tüccarların katıldığı fuarlar düzenlenmiştir. Nüfus (1989 tah.) belediye, 34.541.

Lancret, Nicolas (d. 22 Ocak 1690, Paris - ö. 14 Eylül 1743, Paris, Fransa), kır sefaları (*fête galante*) betimlemeleriyle döneminin toplumunu yansıtan Fransız tür ressamı.

Hem Antonie Watteau, hem de Claude Gillot'dan etkilendi. Çok beğenilen bir dekoratör olduğundan pek çok önemli koleksiyoncunun malikânesi için resimler yaptı. Çoğunlukla balo, panayır ve köy düğünleri gibi konuları işledi. 1719'da Kraliyet Akademisi'ne kabul edildi ve 1735'te akademi başkanlığına getirildi. En ünlü yapıtı La Fontaine'in *Contes* (Masallar) adlı yapıtı için gerçekleştirdiği kitap resimleridir.

Land, Edwin Herbert (d. 7 Mayıs 1909, Bridgeport, Connecticut - ö. 1 Mart 1991, Cambridge, Massachusetts, ABD), fotoğrafların banyo ve baskı işlemlerinin tek aşamada yapılmasını sağlayan yöntemi geliştirerek fotoğrafçılık alanında yeni bir çığır başlatan ABD'li mucit ve fizikçi.

Harvard Üniversitesi'ndeki öğrencilik yıllarında ışığın kutuplanması (tüm ışık ışınlarının aynı doğrultuda dizilmesi) olayıyla ilgilenmeye başlayan Land, okuldan bir süre izin alarak çeşitli deneyler yapmaya başladı. 1932'de, mikroskopaltı boyutlardaki iyodokinin sülfat kristallerini belirli bir doğrultuda yönelmiş halde dizmeyi ve bu dizileri ince bir plastik katman üzerine aktarmayı başardı. Bu çalışmaları sonucunda Land'ın geliştirdiği ve Polaroid 3 kâğıdı olarak adlandırdığı kutuplayıcı, kısa sürede yaygın kullanım alanı buldu. Land'ın, hemen her boyuttan kutuplayıcının kullanılmasını olanaklı duruma getiren buluşu, aynı zamanda maliyetleri de büyük çapta düşürdü.

1932'de Boston'daki Harvard Üniversitesi'nde fizik öğretmenliği yapan George Wheelwright III ile birlikte Land-Wheelwright Laboratuvarları'nı kuran Land, 1936'da geliştirdiği Polaroid malzemeleri güneş gözlüğü ve öteki optik aygıtlarda kullanmaya başladı. Polaroid malzemelerden daha sonraları fotoğraf makinesi filtrelerinde ve optik donanımlarda da yararlanılmaya başladı.

1937'de Massachusetts'taki Cambridge'de Polaroid Corporation'ı kuran Land, dört yıl sonra da gene ışığın kutuplanması olgusundan yararlanarak üç boyutlu sinema filmi tekniğini geliştirdi. II. Dünya Savaşı sırasında ışığın kutuplanması ilkesini, kızılötesi filtreler, kısa erimli tarayıcılar, uçaksavarlarda ve öteki silahlarda hedefi görmeyi kolaylaştıran düzenekler ve karanlıkta kullanılabilen gözlükler gibi askeri donanımlara da uyguladı.

Savaştan sonra Land, çok kısa bir süre içinde geliştirilebilen (banyo ve baskı) bir film üzerinde çalışmaya başladı. 1947'de Polaroid Land Fotoğraf Makinesi denen ve 60 saniye içinde basılmış fotoğraf verebilen bir fotoğraf makinesi geliştirdi. Bu yöntem ticari, askeri ve bilimsel alanlarda yaygın bir kullanım alanı buldu. Bu yöntemin ardından fotoğrafçılık alanında, renkli fotoğrafı da içeren birçok yenilik ortaya çıktı.

Land'ın ışık ve renk üzerine yaptığı çalışmalar, yeni bir renk algılama kuramının ortaya çıkmasına yol açtı. Bir dizi deney yaparak, o dönemde kabul gören renk algılama kuramında bazı çelişkiler olduğunu ortaya çıkardı. Rengi algılamanın, göze giren mavi, yeşil ve kırmızı ışıkların görece miktarına bağlı olmadığını buldu. Ayrıca gözde, *retinex* olarak adlandırdığı, farklı renklere duyarlı en az üç bağımsız görüntü oluşturucu mekanizmanın olduğunu ve bunların rengin görülmesini sağlayacak biçimde aynı anda çalıştığını ileri sürdü.

Land, ışık ve plastik konusunda gerçekleştirdiği 500'ü aşkın buluşun patentini aldı. 1980'de Polaroid'in yönetim kurulu başkanlığından emekliye ayrıldı, ama Rowland Bilim Enstitüsü ile birlikte yürüttüğü ışık ve renk araştırmalarını sürdürdü. Kâr amacı gütmeyen ve Rowland Foundation, Inc. tarafından desteklenen bu enstitü 1960'ta Land tarafından kurulmuştur. Land'ın yönetimi altında Rowland'daki araştırıcılar, renk ve ışık algılama sürecinin, daha önceden sanıldığı gibi gözün retina katmanındaki bir tayf sisteminin aracılığıyla değil, beyin tarafından düzenlendiğini ortaya çıkardılar.

Landa, Diego de (d. 1524 ?, Cifuentes, İspanya - ö. 1579, Yucatán, Meksika), İspanyol Fransisken papaz ve Yucatán piskoposu. Maya kültürüne ilişkin klasik yapıtıyla tanınır. Soylu bir aileden gelen Landa genç yaşta Fransiskenlere katıldı (1541). Gönüllü misyoner olarak gittiği Meksika'da hastalık ve açlık nedeniyle sayıları çok azalmış olan Amerika Yerlilerine yardım etmeye çalıştı ve onları İspanyol yetkililerden elinden geldiği kadar korudu. 1561'de Yucatán'ın Fransisken temsilcisi oldu.

Mayaların yaşam biçimi ve din üzerine keskin ve zekice gözlemlerini *Relación de las cosas de Yucatán* (1566) adlı yapıtta topladı. Mayalara sempati duymakla birlikte, onların bazı geleneklerine, özellikle insanları kurban etmelerine karşı çıktı. Kutsal Maya heykellerinin bulunduğu bir mağarada insanların kurban edildiklerine ilişkin izler saptayınca, bütün Maya putlarının ve Maya kitaplarının yok edilmesini emretti. Böylece yapıtında canlı bir biçimde betimlediği bir uygarlığın bazı izlerinin ortadan kalkmasına yol açtı. Bu olay sırasında 157 Yerlinin öldüğü bildirildiyse de kraliyetçe yaptırılan soruşturma sonunda aklandı ve 1572'de Yucatán piskoposluğuna getirildi.

Landa'nın ancak 1864'te basılabilen yapıtında yer alan fonetik alfabe, Maya hiyerogliflerinin yaklaşık üçte birinin okunmasına olanak vermiş, geri kalan hiyerogliflerin birçoğu da sonradan çözülmüştür. Bununla birlikte Maya uygarlığına verdiği zarar, bu alandaki katkısına gölge düşüren bir nitelik taşımaktadır.

Landau, tam adı LANDAU IN DER PFALZ, Almanya'nın güneybatı kesiminde, Rheinland-Pfalz eyaletinde (*Land*) kent. Queich Irmağı kıyısında, Haardt Dağlarının yamacında güzel manzaralı bir yerde kuruludur. Tarihsel kayıtlara adı ilk kez 1106'da geçen kentte, 1276'da bir Augustinusçu manastır kuruldu. 1291'de özgür imparatorluk kenti statüsü aldı. Fransız işgalinin (1680-1815) ardından 1816'da Bavyera'ya verildi. Gotik üsluptaki Protestan kilisesi 1333'ten, St Katherina Şapeli 1344'ten, eski manastırın kilisesi de 1405'ten kalmadır. Fransız askeri mühendis Sébastien de Le Prestre Vauban tarafından inşa edilen (1688-91) kalenin kalıntıları ve ilk yapılan istihkâmlardan Deutsches Tor (Alman Kapısı) hâlâ ayaktadır. Kent, hayvanat bahçesinin yanı sıra geniş bahçe ve parklarıyla tanınır. Körüğü açılabilen dört tekerlekli ünlü "landon"a (17-18. yy) adını vermiş olan kentin başlıca sanayilen arasında demir döküm ile tütün, ayakkabı, mobilya ve makine imalatı sayılabilir. Sığır pazarları kurulan kentte şarap ticareti de canlıdır. Nüfus (1989 tah.) 36.297.

Landau, Ezekiel (d. 8 Ekim 1713, Opatów, Polonya - ö. 29 Nisan 1793, Prag, Çekoslovakya), Polonyalı haham. Yahudi sözlü şeriatı (Halaha) üzerine pek çok baskısı yapılan bir kitabın yazarıdır.

Derin bilgisiyle edindiği ün sayesinde 1734'te Brody'deki hahamlık mahkemesi başkanlığına atandı. 1745'te, o sırada Polonya sınırları içinde bulunan Podolya'daki Jampol kentinin hahamlığına getirildi. Gelenekçiliğin ateşli bir savunucusu olan Haham Yaakob Emden'in, Haham Jonathan Eybeschütz'ü dine aykırı biçimde muskalar dağıtmakla suçladığı anlaşmazlıkta üstlendiği uzlaştırıcı rolle ün kazandı. 1755'te haham olarak gittiği Prag'da yaşamının sonuna değin kaldı. *Noda be-Yehuda* (Yehuda'da Bilinen) başlığı altında derlediği Halaha hükümleri (*responsa*), Landau'nun çözümleme gücünü ve kaynak incelemekte gösterdiği büyük titizliği ortaya koyar.

Landau, yetiştiği kuşağın içinden çıkan iki büyük Yahudi akımının, Hasidilik (Dindarlar) ile Haskala'nın (Aydınlanma) amansız bir düşmanıydı. Tanrı hizmetinde şevk ve

ibadeti bilgiden üstün tutan mistik akım Hasidiliğe günahkâr bir cehalet olarak karşı çıktı. Önyargıların son bulması ve Yahudilerin temel haklarına kavuşması için özümlenmeyi savunan Haskala'yı da Yahudi kimliğini tehdit etmesi nedeniyle eleştirdi. Polonnoyeli Hasidi Yaakov Yosef'in (ö. y. 1782) ünlü polemik yapıtı *Toledot Yaakov Yosef*'in (Yaakov Yosef Tarihi) halk önünde yakılmasını emredecek kadar ileri gitti.

Landau, Lev Davidoviç (d. 22 Ocak 1908, Bakû, Azerbaycan, Rus Çarlığı - ö. 1 Nisan 1968, Moskova, SSCB), düşük sıcaklıklar fiziği, atom ve çekirdek fiziği, katılar fiziği, yıldız enerjisi ve plazma fiziği alanla-

Lev Davidoviç Landau
USSR Magazine-Sovfoto

rındaki çalışmalarıyla tanınan SSCB'li fizikçi. Fizikte birçok kavram ve terim onun adını taşır; 1962 Nobel Fizik Ödülü Landau'ya verilmiştir.

On üç yaşında liseyi bitiren Landau, üniversiteye girmek için yaşı küçük olduğundan, öğrenimini bir süre Bakû Teknik Okulu'nda sürdürdü. 1922'de Bakû Üniversitesi'ne girdi, burada iki yıl fizik ve kimya öğrenimi gördükten sonra o dönem Sovyet fiziğinin merkezi durumunda olan Leningrad Devlet Üniversitesi'ne geçti. 1927'de bu üniversiteyi bitirdi ve Leningrad Fizikoteknik Enstitüsü'nde araştırmacı olarak çalışmaya başladı. 1929'da Göttingen ve Leipzig'de kısa sürelerle kaldıktan sonra Kopenhag'a, Niels Bohr Kuramsal Fizik Enstitüsü'ne gitti. Modern kuramsal fiziğin gelişmesinde çok önemli bir yeri olan bu enstitü, dünyanın her yanından tanınmış fizikçilerin uğrak yeriydi. Landau da kendisini hep Bohr'un öğrencisi olarak görmüş, ondan önemli ölçüde etkilenmiştir. Kopenhag'dan sonra Cambridge ve Zürich'te de bir süre kalarak SSCB'ye dönen Landau, 1933 ve 1934'te Kopenhag'daki kısa süreli çalışmaları dışında, tüm yaşamını ülkesinde geçirmiştir.

1932'de Harkov'daki Ukrayna Fizikoteknik Enstitüsü'nde kuramsal bölümün başkanlığına getirilen Landau, 1935'te aynı kentteki Harkov A. M. Gorki Devlet Üniversitesi'nde Genel Fizik Bölümü başkanlığı görevini de üstlendi. Landau'nun çalışmalarıyla bir Sovyet kuramsal fizik okulu oluştu ve Harkov SSCB'de kuramsal fiziğin merkezi durumuna geldi. Landau, eski öğrencisi ve arkadaşı E. M. Lifşits ile birlikte kuramsal fiziğin tümünü kapsayan ve dokuz ciltten oluşan ünlü Kuramsal Fizik Dersleri dizisini yazmaya da Harkov'da başladı. Bu diziyi oluşturan kitaplar pek çok dile çevrilmiş ve temel başvuru kaynağı olmuştur.

1937'de SSCB Bilimler Akademisi'nde Pyotr Leonidoviç Kapitsa'nın başkanlığını yaptığı S. I. Vavilov Fiziksel Problemler Enstitüsü'nün Kuramsal Fizik Bölümü başkanlığına getirilince Moskova'ya yerleşen Landau, burada gerçekleştirdiği deneysel çalışmalar sonucunda sıvı helyumun kuvantum kuramını geliştirdi. Kapitsa sıvı helyumun üstünakışkanlık(*) özelliği gösterdiğini bulmuştu, Landau'nun kimi sıvılarda çok düşük sıcaklıklarda görülen bu ilginç özelliğe ilişkin kuramı onun 1962'de Nobel Fizik Ödülü'nü almasını sağladı.

1938'de casusluk suçlamasıyla tutuklanan Landau, 1 yıl kadar hapiste yattıktan sonra, Kapitsa'nın araya girmesi ve yoğun çabaları sonucunda serbest bırakıldı. Moskova'daki görevine dönerek fiziğin hemen hemen her dalına önemli katkılarda bulundu. Çalışma alanları arasında düşük sıcaklıklar fiziği, çekirdek fiziği, metaller kuramı, yıldızlarda enerji oluşumu, kozmik ışınlar, plazma fiziği ve hidrodinamik sayılabilir. Landau diyamagnetizması, katı hal fiziğindeki Landau düzeyleri, plazma fiziğindeki Landau sönümü, yüksek enerji fiziğindeki Landau kesimleri, düşük sıcaklıklar fiziğindeki Landau enerji tayfı terimleri onun fiziğe katkılarının bir bölümünü simgeleyen terimlerdir.

7 Ocak 1962'de bir otomobil kazası geçirerek çok ağır yaralanan Landau birkaç kez ölümün eşiğinden döndü, uzun süren bir bitkisel yaşam döneminden sonra zihinsel yetilerini zamanla yeniden kazandı. Ama sağlığına tam olarak kavuşamadı, yaşamının bundan sonraki yıllarında bilime önemli bir katkısı da olmadı.

Landau, Nobel Ödülü'nün yanı sıra daha birçok ödül aldı. SSCB Bilimler Akademisi'ne doğrudan üye seçilen Landau'ya Sosyalist Emek Kahramanı unvanı, üç kez Devlet Ödülü, bir kez de Lenin Ödülü verildi. Londra'daki Royal Society'nin; Hollanda, Danimarka ve ABD akademilerinin yabancı üyeliğine seçilmiş, Max Planck Madalyası ve Fritz London Ödülü'nü almıştır.

Landen, John (d. 23 Ocak 1719, Peakirk, Northamptonshire - ö. 15 Ocak 1790, Milton, Northamptonshire, İngiltere), eliptik integraller konusundaki önemli katkılarıyla tanınan İngiliz matematikçi.

1744'te *The Ladies' Diary*'de çıkan deneme yazılarıyla matematikçi olarak tanınan Landen 1766'da Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine seçildi. Eliptik integraller konusuna, Landen noktası ve Landen dönüşümleri olarak adlandırılan katkılar yaptı. Kendi adıyla anılan teoremi 1775'te günlüğünde ve daha sonra *Mathematical Memoirs* (1780-89, 2 cilt; Matematik Anıları) adlı yapıtında yayımlandı. Bu teoremde, bir hiperbol yayını, iki elips yayıyla tanımladı.

Landen, başta astronomi ve fizik olmak üzere, başka konular üzerinde de yazılar yazdı. Dönme hareketinin incelenmesine katkıda bulundu; Newton'un, yalpalamanın (dönen bir cismin ekseninin yavaş dönüşü) etkilerini hesaplarken yaptığı küçük bir hatayı açıkladı. *A Discourse Concerning the Residual Analysis*'te (1758; Kalıntı Çözümlemesine İlişkin Bir Söylev) yüksek matematiği, cebir ve geometrinin kabul görmüş ilkelerinden yararlanarak, sonsuzküçükler gibi zor bir kavramdan kurtarmaya çalıştı.

Lander, Harald (d. 25 Şubat 1905, Kopenhag - ö. 14 Eylül 1971, Kopenhag, Danimarka), Danimarka Kraliyet Balesi'nin yeniden canlanmasında önemli rol oynayan Danimarkalı dansçı ve koreograf.

1926-27 yıllarında büyük bale ustası Michel Fokine'in yönetiminde çalıştı ve 1945'e değin başrollerde dans etti. 1932-51 arasında Danimarka Kraliyet Balesi'nin bale yönetmeni olarak topluluğun repertuvarını zenginleştirdi; Fokine'in *Les Sylphides*, *Petruşka* ve *Prens İgor* gibi başyapıtları ile 19. yüzyılın büyük Danimarkalı koreografı August Bournonville'in yapıtlarının sahnelenmesini sağladı. Kendi kompozisyonlarından *Études* (1948; Alıştırmalar) bir dans stüdyosundaki barda geleneksel ısınma hareketleriyle başlayan ve üst düzeydeki öğrencilerin olağanüstü gösterileriyle sona eren tek perdelik bir baleydi ve çeşitli topluluklarca sık sık sahnelendi.

1953'te Paris Operası'nın bale yönetmeni olan Lander 1956'da Fransız yurttaşlığına geçti ve 1964'te Paris'te bir stüdyo açtı. Modern baleye katkılarından ötürü Danimarka, Belçika ve Fransa hükümetlerince madalya ile onurlandırıldı. Ölümünden kısa bir süre önce Kopenhag'a geri döndü. Danimarka'nın tanınmış balerinlerinden Margot Lander ile 1931-50, Toni Lander ile de 1950-65 arasında evli kaldı.

Lander, Richard Lemon (d. 8 Şubat 1804, Truro, Cornwall, İngiltere - ö. 6 Şubat 1834, Bioko, Batı Afrika), Aşağı Nijer Irmağını deltasına kadar izleyen İngiliz kâşif.

İskoçyalı kâşif Hugh Clapperton'ın Nijerya'nın kuzeyine yaptığı ikinci keşif gezisine katıldı. Clapperton'ın Sokoto yakınında

Richard Lander, W. Brockedow'un bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, y. 1835; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

ölümünden (Nisan 1827) sonra güneydoğu yönünde Kano'ya kadar ilerledi, daha sonra Yorubaların topraklarından geçerek kıyıya döndü. Clapperton'ın günlüğüne dayanarak *Journal of Richard Lander from Kano to the Sea Coast* (1829, Richard Lander'in Kano'dan Deniz Kıyısına Yolculuğunun Günlüğü) ve *Records of Captain Clapperton's Last Expedition to Africa, with the Subsequent Adventures of the Author*'ı (1830; Kaptan Clapperton'ın Afrika'ya yaptığı Son Keşif Gezisinin Notları ve Yazarın Sonraki Serüvenleri) yayımladı.

İngiliz hükümetinin isteği üzerine Batı Afrika'ya yeni bir yolculuk yaptı. Kardeşi John'la birlikte 22 Mart 1830'da Badagri'de (Nijerya) karaya çıkarak iç kesimdeki Bussa'ya gitti. Nijer Irmağı boyunca yukarı doğru 160 km kadar ilerledikten sonra kanoyla ırmağın deltası yönünde tehlikeli bir yolculuğa çıktı. Deltada Yerliler tarafından yakalanan iki kardeş, yüksek bir fidye ödenip Bioko (Fernando Po) Adasına gitmeleri sağlanana değin tutsak kaldı. Bu keşif gezisiyle ilgili anıları *Journal of an Expedition to Explore the Course and Termination of the Niger* (1832; Nijer Irmağının Çığırını ve Ağzını Keşif İçin Yapılan Gezinin Günlüğü) adlı yapıtta yer aldı. Lander Nijer Irmağında kanosuyla bir ticaret gezisi yaparken Yerlilerin saldırısına uğrayarak yaralandı ve kısa süre sonra öldü.

Landes, Fransa'nın güneybatı kesiminde Akitanya planlama bölgesinde (*région de*

programme) il (*département*). Guyenne, Gaskonya ve Béarn adlı tarihsel bölgelerin çeşitli kesimlerinden oluşturulmuştur. Yüzölçümü 9.243 km²'dir. Biskay Körfezi kıyısında yaklaşık 110 km boyunca uzanan ilin güney sınırını Adour Irmağı çizer. Les Landes olarak bilinen ormanlık bölgenin yaklaşık dörtte üçü il sınırları içinde kalır. İl merkezi Mont-de-Marsan ile tarihsel Dax kenti ilin verimli topraklarla kaplı, ağaçlık ve tepelik güneybatı kesiminde yer alır. Bölgeye okyanus iklimi egemendir.

Landes ülkenin kaz ciğeri patesi ve kuşkonmaz üretiminin büyük bölümünü karşılar. Saint-Vincent-de-Paul (eskiden Pouy), aynı adı taşıyan azizin doğum yeridir. Biscarrosse Lagünü yakınlarında bir füze üssü, Parentis-en-Born'da da petrol kuyuları vardır. Mont-de-Marsan ve Dax adlı iki ilçeye (*arrondissement*) bölünmüş olan Landes, Bordeaux eğitim bölgesi (*académie*) içindedir. Nüfus (1990) 311.473.

Landes, LES LANDES olarak da bilinir. Fransa'nın güneybatı kesimindeki Akitanya Havzasında ormanlık bölge. Biskay Körfezine bakan bölgenin kuzey sınırını Gironde Halici, güney sınırını da Adour Irmağı çizer. Yüzölçümü 14.000 km²'dir. Landes ilinin (*département*) dörtte üçünü, Gironde'un yarısını, Lot-et-Garonne ilinin de 70 bin hektarlık kesimini kaplar. Eskiden bataklık ve bozkırla kaplı olan Landes'da günümüzde Fransa'nın en geniş ormanı bulunmaktadır. 1801'de bölgedeki kumulların hareketini engellemek için çam ağaçları dikildi; 19. yüzyılın ortalarında da kanallar açılarak bataklıklar kurutuldu. Bu çalışmalar sonucunda oluşturulan ormanlık arazinin dörtte üçü, 1937 ve 1950'de çıkan büyük yangınlarda yok olduysa da, yanan arazinin büyük bölümü yeniden ağaçlandırıldı. Sonraki yıllarda bölgede kâğıt fabrikaları kuruldu ve geniş topraklar tarıma açıldı. Yörenin bir sayfiye bölgesi olarak gelişen kıyılarına Côte d'Argent (Gümüş Kıyısı) adı verildi.

Landgraf (Almancada "eyalet kontu"), kadınlar için LANDGRÄFIN. Almanya ve İskandinavya'da kullanılan soyluluk unvanı. 12. yüzyılda Alman krallarının dükler (*Herzog*) karşısında konumlarını güçlendirmeye çalıştıkları dönemde ortaya çıkmıştır. *Ayrıca bak.* soyluluk unvanları.

Landini, Francesco, LANDINO olarak da yazılır (d. y. 1335, Fiesole, Floransa yakınları - ö. 2 Eylül 1397, Floransa), 14. yüzyılın başta gelen İtalyan bestecisi. Yaşadığı dönemde besteleri kadar müzik belleği, doğaçlama ustalığı ve *organetto* (taşınabilir org) virtüözlüğü ile de ünlüydü. Ayrıca flüt ve rebek çalardı.

Ressam Jacopo'nun oğluydu. Küçük yaşta çiçek hastalığına yakalanarak kör oldu. Gençliğinde felsefe, astroloji ve müzik bilgisiyle tanındı. 1364'te Venedik'te yapılan bir müzik yarışmasını kazandı.

Günümüze ulaşan yapıtları arasında önemli yer tutan şarkılarında en çok *ballata* biçimini kullandı. Bunlar Fransız şiirinin geleneksel değişmez formularından *virelai*'yi ya da İtalyan *lauda*'sını (övgü ilahisi) örnek alan şarkılardı. En üst partinin ağır bastığı melodileri vokal nitelikli ve son derece süslüydü. O dönemin öbür şarkılarında olduğu gibi bunlarda da iyi işlenmiş kalıplara, senkoplara ve *roulade*'lara (bir hecede birkaç sesin yer aldığı hızlı, kıvrak geçiş) yer verilmiş, sözcüklerle müzik arasında duygusal bağ kurulmamıştı. Şarkılar insan sesi ya da çalgılarla seslendirilir, ama genellikle ikisi bir arada kullanılırdı. Landini'nin bütün şarkılarında stilize bir zariflik, neşe ve süslülük, duru bir müzik dokusu vardı. Günümüze ulaşan yapıtları arasında 140 *ballate* bestesinden (91'i iki, 49'u üç ses için) başka 12 madrigal, bir *virelai* ile bir *caccia* yer alır.

14. yüzyıl müziğinde, özellikle de Landini'nin müziğinde görülen özgün bir kadans formülü, Landini kadansı olarak bilinir. Bu kadansta yeden (sansibl), eksene (tonik) çıkmadan önce, dizinin altıncı derecesine iner.

Ländler, Bavyera'da ve Avusturya Alpleri'nde çiftler halinde yapılan geleneksel halk dansı. Dansçılar ¾'lük ölçülü canlı müziğin eşliğinde karmaşık kol ve el tutuşları yaparak birbirlerinin kolları altından geçerler, sırt sırta dans ederler ve birbirlerini sıkıca kavrayarak durmadan dönerler. Bu figürlere ve üçlü ritme, ortaçağdan bu yana tipik Alman köylü danslarından olan

Ländler
Culver Pictures

dönüşlü danslarda rastlanır. 18. ve 19. yüzyıllarda ezgileri Viyana'da moda olan *Ländler* valsin evrimini büyük ölçüde etkilemiştir.

Ländler'in birçok çeşidi vardır. Bunlardan Steyr çevresine özgü *Steyrischer*'de taşlamalı doğaçlama şiirlere ve senkoplu (aksatımlı) el çırpmalarına yer verilir. Yukarı Bavyera'da gelişmiş *Schuhplattler*'de (Almanca *Schuh*: "ayakkabı" ve *platteln*: "şaplatmak") ise erkekler coşkun akrobasi gösterileri yapar, elleriyle topuklarına, dizlerine ve baldırlarına vurur ve kadınları havaya kaldırarak dansı bitirirler. *Schuhplattler*, Bask *aurresku*'su, Norveç *halling*'i ve Ukrayna *hopak*'ı gibi halk danslarında erkeklerin eşlerine gösteriş yaptığı Avrupa kır danslarından biridir.

Landnámabók (İzlanda dilinde "Yerleşmeler Kitabı"), LANDNÁMA olarak da bilinir, İzlanda'nın tek soyağacı kütüğü. Daha geç tarihli birkaç metnin bulunmasına karşın, ilk kez Alim Ari Thorgilsson tarafından 12. yüzyıl başlarında derlendiği sanılır. Kütükte İzlanda'ya ilk yerleşen 400 kişinin adları, Norveç'teki kökenleri ve soylarından gelenlerin listesi yer alır. Bu göçmenlerin taşınmaz malları büyük bir topografik titizlikle aktarılmıştır. Bazı adların yanında bulunan evlenme ya da kan davası öyküleri, kısa ama canlı karakter çizimleri metne ayrı bir ilginçlik katar. *Landnámabók* birçok İzlanda efsanesine kaynak olmuştur.

landon, LANDO olarak da bilinir, ilk kez Almanya'da Landau kentinde yapılmış dört tekerlekli atlı araba. Karşılıklı yerleştirilmiş iki oturma yerinde dört kişi oturabilir; öndeki sürücü yeri daha yüksektedir. Tavanı, öne ve arkaya doğru katlanarak açılabilen körük biçiminde iki parçadan oluşur. Bu tavan kapatıldığında, yanları pencereli bir

Landon, 1890
Suffolk Museum and Carriage House, Stony Brook, Long Island, N.Y.

kutuya benzer. Genellikle dört at tarafından çekilen ağır bir taşıttır. 18. yüzyıldan sonra İngiltere'de yaygın olarak kullanılmıştır.

Landolet, önü kesilerek çıkarılmış bir landona benzeyen, iki kişinin yüzleri öne dönük olarak yan yana oturabildikleri daha küçük bir arabadır. Sürücü için yükseltilmiş bir oturma yeri vardır. Tavanı da katlanarak ya da arkaya doğru kaydırılarak açılabilir.

Landon, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra İstanbul'da da görülmüştür. Ama daha çok saltanat ve resmi hizmet arabası olarak kullanılmış, halk arasında yaygınlık kazanmamıştır.

Landon, Letitia Elizabeth, L.E.L. olarak da bilinir (d. 14 Ağustos 1802, Londra, İngiltere - ö. 15 Ekim 1838, Altın Kıyısı [bugün Gana]), İngiliz şair ve romancı. Kadın yazarların konularının geleneklerle

Letitia Landon, D. Maclise'in bir çiziminden ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

sınırlandığı bir dönemde tutkulu aşk temasını işlemiş, hareketli sosyal yaşamı ve esrarengiz ölümü kadar canlı bir zekâyı ve yoğun bir duygu dünyasını ortaya koyan şiirleriyle tanınmıştır.

İlk şiir kitabı 1821'de yayımlandı. Bu ve bunu izleyen sekiz şiir kitabı büyük ilgi gördü. Landon dergilerin ve 1820'lerle 1830'larda hanımlara hediye edilmek üzere basılan yıllıkların çok tutulan bir yazarı oldu. 1831-42 arasında yayımlanan dört romanı da başarılıydı. Gazeteci ve yazar John Forster'la nişanı mutsuzlukla sonuçlandıktan sonra 1838'de Cape Coast valisi George Maclean'le evlendi. Afrika'ya gelmesinden kısa bir süre sonra, büyük olasılıkla bir kaza sonucu zehirlenerek öldü.

Landor, Walter Savage (d. 30 Ocak 1775, Warwick, İngiltere - ö. 17 Eylül 1864, Floransa, İtalya), İngiliz yazar. Tarihsel kişiler arasındaki diyaloglardan oluşan *Imaginary Conversations* (1824-29;

Düşsel Konuşmalar) adlı düzyazı yapıtıyla ünlüdür.

Rugby Okulu'nda ve Oxford'da öğrenim gördü; her ikisinden de yöneticilerle anlaşamadığı için ayrıldı. Ömrünü babası, komşuları, eşi ve kendisine karşı çıkan her yetkiliyle tartışarak geçirdi. Buna karşın cömert ve sıcak bir kişiliği vardı. Romantiklerden Southey, Coleridge ve Lamb'den Charles Dickens ve Robert Browning'e kadar birçok edebiyatçının dostluğunu kazandı. Çocukluğundan başlayarak klasik edebiyatta uzmanlaştı; İngilizce yapıtlarından birçoğunu önce Latince yazdı. Lirik şiirler, oyunlar ve kahramanlık şiirleri de yazmakla birlikte en önemli yapıtı *Imaginary Conversations*'dır.

Landowska, Wanda (Louise) (d. 5 Temmuz 1879, Varşova - ö. 16 Ağustos 1959, Lakeville, Connecticut, ABD), Polonya asıllı klavsenci. 20. yüzyılda klavsene yeniden ilgi duyulmasını sağlamıştır.

1896'da Berlin'de kompozisyon öğrenimi gördü. 1900'de Paris'e giderek bir folklor uzmanı olan kocası Henry Lew'ın etkisiyle

Landowska, 1953
UPI-EB Inc

eski müziği ve klavyeli çalgıları inceledi. Schola Cantorum'da (Şarkıcılar Okulu) öğretmenlik yaptı. İlk kez 1903'te halka açık bir konserde klavsen çaldı. 1909'da kocasıyla birlikte 17. ve 18. yüzyıl müziğine ilişkin bir inceleme olan *Musique ancienne*'i (Eski Müzik) yayımladı. II. Dünya Savaşı'nın başına değin 17. ve 18. yüzyıl klavsen müziğinin başlıca sözcüsü oldu; özellikle Bach ve Couperin'in klavsen müziğini tanıtmaya çalıştı ve onların yapıtları üzerine incelemeler yazdı. 1925'te Paris yakınlarındaki Saint-Leu-La Forêt'de eski müzik eğitimi veren bir okul kurdu. 1941'de de ABD'ye yerleşti. Çalışmaları Manuel de Falla'nın *Klavsen Konçertosu* (1926) ile Francis Poulenc'in *Concert champêtre* (1928; Kır Konseri) adlı klavsen konçertosu gibi çağdaş yapıtlara esin kaynağı oldu. Klavsen çalma tekniğine ilişkin kuramları da çağdaş klavsen çalışının temelini oluşturdu.

Landsat, ERTS (İngilizce *Earth Resources Technology Satellite* [Yer Kaynakları Teknoloji Uydusu]) olarak da bilinir, bilimsel amaçlarla uzaya gönderilen insansız ABD uydularının ortak adı. 1972, 1975 ve 1978'de fırlatılan ilk üç uyduyla Yer'in doğal kaynakları hakkında bilgi toplanmış, maden yataklarının yerleri belirlenmiş ve ormanlarla tarım alanlarının durumuna ilişkin bilgiler elde edilmiştir. Uydular ayrıca, atmosfer ve okyanus koşullarını incelemiş ve kirlilik düzeyi ile öteki ekolojik değişimlere ilişkin ölçümler yapmıştır. Her üç uyduya da kızılötesi ışınları algılayabilen çeşitli türde kameralar yerleştirilmişti. "Landsat"lardaki kameralar, 184 km²'lik bir alanı izleyebiliyor, 18 günlük aralarla bu alanların fotoğrafı çekilebiliyordu. Bu da uçaklarla yapılabilenden çok daha ayrıntılı yüzey araştırmalarının gerçekleştirilmesine olanak sağlıyordu. Dördüncü "Landsat" 1982'de, beşincisi ise 1984'te uzaya gönderilmiştir. Landsat 1985'te EOSAT (Earth Observation Satellite Company) adlı özel bir şirkete devredilmiştir. "Landsat"ların yeni modellerinde, iki algı aygıtı, bir çoktayflı tarayıcı ve bir adet tematik harita çıkarma aygıtı bulunmaktadır. "Landsat 6"daki aygıtlar daha da üstün bir ayırma gücü sağlayacak biçimde tasarımlanmıştır.

Landseer, Sir Edwin (Henry) (d. 7 Mart 1802, Londra - ö. 1 Ekim 1873, Londra, İngiltere), İngiliz ressam ve heykelci. En çok hayvan resimleriyle tanınır. Resim yapmayı bir oymabaskı ustası ve yazar olan babasından öğrendi. Ayrıca Kraliyet Akademisi'nde öğrenim gördü. Hayvan resimlerinde sağlam bir anatomi bilgisi olduğunu ortaya koydu. Önceleri canlı bir hava taşıyan bu resimleri daha sonra kullandığı antropomorfik öğelerle aşırı duygusallaştı. Her ikisi de Londra'daki Tate Galerisi'nde bulunan "Shoeing" (1844, Nallamak) ve "The Rout of Comus" (1843, Komos'un Yenilgisi) üslup açısından en iyi yapıtlarıydı. Trafalgar Meydanı'ndaki Nelson Sütunu'nun (açılışı 1867) kaidesindeki dört tunç aslanı yapan Landseer 1831'de Kraliyet Akademisi'ne seçildi ve 1850'de "sir" unvanı aldı.

Landshut, Almanya'nın güneydoğu kesiminde, Bavyera eyaletinde (*Land*) kent. Isar Irmağı kıyısında yer alır. 1204'te Bavyera dükünün yaptırdığı kalenin çevresinde gelişti. 1279'da berat aldı. 1503'e değin düklük merkezi olarak kaldı. Münih Üniversitesi 1802'den 1826'ya değin kentte etkinlik gösterdi. Günümüzde Landshut'un çevresinde modern banliyöler bulunmakla birlikte, kent merkezi ortaçağa özgü görünümünü korumaktadır. Kentteki başlıca yapılar düklük şatosu Trausnitz (13-16. yy) ile dünyanın en yüksek tuğla çan kulesine (133 m) sahip kilisesi olan gotik üsluptaki St. Martin Kilisesi'dir (1389-1450). Öteki önemli yapılar arasında Rönesans üslubundaki düklük sarayı (1536-43); Cistercium üslubundaki Seligenthal Rahibe Manastırı (kuruluşu, 1232), daha önceleri üniversite merkezi olarak kullanılan eski Dominiken manastırı ve rokoko üslubundaki kilise sayılabilir. Belediye binasında, Dük Georg (Zengin) ile Polonya prensesi Jadwiga'nın

Landshut'taki St. Martin Kilisesi ve Trausnitz Şatosu, Almanya
Malak-Shostal/EB Inc

1475'teki düğününü betimleyen duvar resimleri bulunur.

Önemli bir demiryolu kavşağında yer alan Landshut'ta II. Dünya Savaşı sonrasında elektronik ve makine gibi bazı yeni sanayi dalları gelişti. Kentin daha eski sanayileri arasında biracılık, değirmencilik, çikolata üretimi, tütün işleme, tekstil, mobilya ve kimyasal madde üretimi sayılabilir. Nüfus (1989 tah.) 57.194.

landskap, İsveç'te, Viking öncesi ve Viking dönemlerinde oluşturulan yönetim bölgelerine verilen ad. Açık havada toplanan meclislerce yönetilen ve sayıları 25'i bulan *landskap*'ların siyasal ve yönetsel bir işlevi kalmamıştır. Bununla birlikte günlük kullanımda varlığını sürdüren *landskap* adlarına resmî verilerle ilgili tablolarda da yer verilmektedir. Ortaçağ sonlarında kurulan 26 ilin (*län*) sınırları genellikle eski *landskap* topraklarıyla örtüşür. Bugünkü biçimiyle 17. yüzyılda yerleşen *län* sistemi, günümüzde de İsveç'teki yönetsel bölünmenin temelini oluşturmaktadır.

Landstad, Magnus Brostrup (d. 7 Ekim 1802, Måsøy - ö. 8 Ekim 1880, Kristiania [bugün Oslo], Norveç), Norveçli papaz ve şair. Geleneksel Norveç baladlarının ilk özgün derlemesini yayımlamıştır (1853).

Çeşitli bölge kiliselerinde papazlık yaptıktan sonra Christiania'ya (1877-1925 arasında Kristiania) gitti ve yaşamının sonuna değin orada kaldı. Ortaçağdan kalma malzemeyi değerlendirdiği *Norske folkeviser*'in (Norveç Halk Baladı) çerçevesini *troll*ların(*), kahramanların, şövalyelerin ve tanrıların serüvenleri oluşturuyordu; ekinde de L. M. Lindeman'ın derlediği halk ezgileri yer alıyordu. Sonradan daha güvenilir bir derlemenin yayımlanmasına karşın Landstad'ın kitabı en etkili çalışma olarak kaldı. Henrik Ibsen ilk oyunlarındaki temaların pek çoğunu onun derlemesinden aldı.

Landstad daha sonraları ulusal bir ilahi kitabı hazırlamakla görevlendirildi. Yazdığı yaklaşık 50 ilahiyi de içeren kitabı 1861'de tamamladı.

Landsteiner, Karl (d. 14 Haziran 1868, Viyana, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 26 Haziran 1943, New York kenti, ABD), Avusturya kökenli ABD'li immünolog ve patolog. Başlıca kan gruplarını bulması ve kan naklinin tıpta basit bir işlem

Landsteiner
World Health Organization

haline gelmesini sağlayan ABO kan grupları sistemini geliştirmesiyle 1930 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almıştır.

1898-1908 arasında Viyana Patoloji Enstitüsü'nde araştırmacı olarak çalışırken insanlarda kanın yapısındaki farklılıkları bularak uygun olmayan kan nakillerinin tehlikelerini ortaya çıkardı. 1901'de, alyuvarlarda hücre zarının dış katmanına yapışan aglütinen adlı maddelerin türüne göre insanda en az üç temel kan grubu olduğunu gösterdi; bu

grupları A, B ve O olarak adlandırdı. Bir yıl sonra, A ve B antijenlerinin ikisini birden taşıyan ve AB antikorları içermeyen AB grubu bulundu. Landsteiner, 1927'de M ve N gruplarını, 1940'ta ilk kez bulunduğu maymun türünün adını taşıyan Rhesus (Rh) faktörünü saptadı. Rh faktörü, anne ve dölütün kanında ortaya çıkabilen ve düşük, ölü doğum ya da yenidoğanda ölümcül bir hastalığa yol açan bir dizi tepkimenin temelini oluşturuyordu.

Landsteiner'in çalışmaları adli tıbbın gelişmesine önemli katkılarda bulundu; babalık ve cinayet davalarında kan gruplarının güvenilir birer kanıt olarak kullanılmasını sağladı. Kan gruplarının belirli genler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarıldığının kanıtlanması, kalıtım ve antropoloji araştırmaları için de etkili bir yöntem sağladı.

Landsteiner 1909-19 arasında Viyana Üniversitesi'nde, 1922-43 arasında New York kentindeki Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde patoloji dersleri verdi. Başlıca yapıtı, bağışıklık kimyasının kurulmasına katkı niteliğindeki *The Specificity of Serological Reactions*'dır (1936; Serolojik Tepkimelerin Özgünlüğü).

Landumalar, Gine'de, Bissau sınırı boyunca, 50-100 km içeride yaşayan halk. Nijer-Kongo dil ailesinin Batı Atlantik kolundan ve Baga diliyle akraba bir dil konuşurlar. Genelde tarımla uğraşırlar; başlıca ürünleri mısır, darı, yerfıstığı ve pirinçtir. Toplumsal örgütlenmelerinin merkezinde bir büyük şef ve ona bağlı olarak köyleri yöneten şefler bulunur. Genellikle çokeşliliğe dayanan evliliklerde miras anasoyundan akrabalara geçer. Dinsel inançlar, ata ruhlarına tapınma üzerine kuruludur.

Lane, Alfred Church (d. 29 Ocak 1863, Boston - ö. 15 Nisan 1948, New York kenti, ABD), Yer'in yaşının belirlenmesi araştırmalarını başlatan, tanıtan ve yöneten ABD'li jeolog ve eğitimci. 1889-1909 arasında Michigan Eyaleti Jeolojik Araştırma Kurumu'nda petrograf yardımcısı, jeolog yardımcısı ve eyalet jeologu olarak çalıştı. 1909'da Massachusetts'ta Medford'daki Tufts Üniversitesi'ne jeoloji ve mineraloji profesörü olarak atandı, ama 1936'da eyaletteki öğretmenlere yemin ettirilmesini protesto etmek amacıyla istifa etti.

1922-46 arasında Ulusal Araştırma Kurulu'nun jeolojik zamanın ölçümü komitesinin başkanlığını yapan Lane, bu alanda dünya çapında araştırmaların gerçekleştirilmesini sağladı. Nötronların incelenmesine girişen ilk bilginlerden biri olan Lane, 1926'da Alman fizikçi Otto Hahn ile birlikte, çekirdek bölünmesi konusunda bilimsel bilgi değiş tokuşu için uluslararası bir plan hazırladı. 1938'de Hahn'ın uranyumu parçaladığı haberini alan ilk ABD'liydi.

Lane, Sir Allen, asıl adı ALLEN LANE WILLIAMS (d. 21 Eylül 1902, Bristol, Gloucestershire - ö. 7 Temmuz 1970, Northwood, Middlesex, İngiltere), İngiltere'de karton kapaklı kitap uygulamasına öncülük eden yayımcı. Nitelikli kitapları ucuza mal ederek yeni bir okuyucu kitlesinin doğmasını, baskı ve ciltleme tekniklerinin gelişmesini sağlamıştır.

1919'da Londra'ya giderek The Bodley Head adlı yayınevinde amcası John Lane'in yanında çırak olarak çalışmaya başladı. Altı yıl sonra, amcasının ölümü üzerine yayın yönetmeni oldu. 1935'te Bodley'den ayrıldıktan sonra Penguin Books, Ltd.'i kurarak 6 peni fiyatla satılan Penguin kitaplarını yayımladı. Penguin girişiminin başarıya ulaşmasının verdiği cesaretle, kurgusal olmayan ciddi yapıtlardan oluşan Pelican Dizisi ve belirli konularla ilgili kitapları içeren Penguin Özel Dizisi gibi değişik dizileri başlattı. 1937'de Penguin Shakespeare Dizisi'ni yayımladı. 1941'de Puffin Öykü Kitapları Dizisi'yle çocuk edebiyatında çığır açtı. Penguin kitapları arasında 1960'ta çıkan D. H. Lawrence'ın *Lady Chatterley's Lover*'ı (*Lady Chatterley'in Âşığı*, 1943, 1985), kamuoyunda büyük yankı uyandıran bir davaya konu oldu ve mahkemenin romanın zararlı ya da müstehcen olmadığına karar vermesinden sonra 3,5 milyonun üzerinde satıldı.

1952'de "sir" unvanı alan Lane, 3 bininci Penguin kitabı olan James Joyce'un *Ulysses* adlı yapıtının yayımlanmasından sonra 1969'da emekliye ayrıldı.

Lane, Franklin K(night) (d. 15 Temmuz 1864, Charlottetown yakınları, Prens Edward Adası, Kanada - ö. 18 Mayıs 1921, Rochester, Minnesota, ABD), ABD'li avukat ve siyaset adamı. İçişleri bakanı olarak (1913-20) doğanın korunmasına önemli katkılarda bulunmuştur.

1888'de San Francisco'da avukatlığa başladı. 1891'de *Tacoma Daily News* adlı gazetenin hissedarı ve yayın yönetmeni oldu. 1898'de seçildiği kent savcılığı görevini iki dönem daha üstlendi. 1905'te Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu'na (ICC) atandı; 1913'te kısa bir süre bu komisyonun başkanlığını yaptı. Aynı yıl Başkan Woodrow Wilson tarafından içişleri bakanlığına getirildi. Yedi yıl süren bu görevinde Amerika Yerlilerine daha fazla özerklik verilmesi ve Batı'yla Alaska'nın kalkındırılması için çalıştı. 1916'da Kongre kararıyla Ulusal Parklar İdaresi'nin kurulmasını sağlayarak bu dairenin ilk müdürlüğüne ünlü doğa korumacısı Stephen Tyng Mather'ı atadı.

Lane, Sir Hugh Percy (d. 9 Kasım 1875, Ballybrack, Cork ili, İrlanda - ö. 7 Mayıs 1915, denizde), izlenimcilerin yapıtlarından oluşan koleksiyonuyla tanınan İrlandalı sanat koleksiyoncusu.

Çocukken Avrupa'nın pek çok yerini dolaştı. 1893'te Londra'da sanat galerilerinde çalışmaya başladı ve 1898'de kendi galerisini açtı. İrlanda resminin ilerlemesi için Dublin'de bir modern sanatlar galerisi kurdu. Johannesburg ve Cape Town'daki (Güney Afrika) galerilere danışmanlık yaptı ve 1914'te Dublin'deki İrlanda Ulusal Galerisi'nin yöneticiliğine atandı. 1909'da "sir" unvanı aldı. İçinde bulunduğu "Lusitania" gemisinin batmasıyla yaşamını yitirdi. Koleksiyonunu kime bıraktığı konusunda anlaşmaya varılamadığından yapıtlar Londra ve Dublin'deki müzeler arasında bölüştürüldü.

Lane, Jonathan Homer (d. 9 Ağustos 1819, Geneseo, New York - ö. 3 Mayıs 1880, Washington, D.C., ABD), Güneş'i bir gaz kütlesi olarak matematiksel açıdan inceleyen ilk bilim adamı olan ABD'li astrofizikçi. Güneş'in içindeki basınç, sıcaklık ve yoğunluk arasındaki karşılıklı ilişkileri belirlemiş ve bu çalışmalarıyla yıldızların evrimine ilişkin çağdaş kuramların geliştirilmesine temel hazırlamıştır.

1848'de ABD Patent Dairesi'nde çalışmaya başlayan Lane, üç yıl sonra kurumun yöneticiliğine getirildi. 1857'den başlayarak patent davalarında uzman danışman olarak görev yaptı. Güneş üzerine yaptığı araştırmalar sonucunda, gaz kütlelerinin kütleçekimi etkisiyle büzülmesi sonucunda ısı yaydıklarına ilişkin, kendi adıyla anılan yasayı geliştirdi. Güneş'in milyonlarca yıldan beri ısı salmasını da bu yasaya dayanarak açıkladı. En önemli yapıtı *On the Theoretical Temperature of the Sun*'dır (1870; Güneş'in Kuramsal Sıcaklığı Üzerine).

Lane elektrik üzerine de çalıştı ve matematiksel kökleri hesaplamak için bir makine geliştirdi. Ayrıca, elektromekanik bir regülatör, bir "görsel telgraf" ve hava pompası geliştirdi. Mekanik soğutma konusunda da deneyler yaptı.

Lane-Poole, Stanley Edward (d. 18 Aralık 1854, Londra - ö. 29 Aralık 1931, Londra, İngiltere), İngiliz Doğubilimci ve nümizmat. 1877'de Oxford'da Corpus Christi College'ı bitirdi. 1892'ye değin British Museum'un İslam Nümizmatiği Bölümü'nü yönetti. 1895-97 arasında Mısır hükümeti adına Kahire'de arkeoloji araştırmaları yaptı. Dublin'de Trinity College'da Arap dili ve edebiyatı profesörü olarak çalıştı (1898-1904). 1876'da ölen Edward William Lane'in yarım kalan Arapça-İngilizce sözlüğünü, üzerinde uzun yıllar çalışarak tamamladı. En önemli yapıtı *Catalogue of Oriental and Indian Coins*'dir (1875-92, 14 cilt; Doğu ve Hint Sikkeleri Katalogu). Öbür yapıtları arasında *The Mohammadan Dynasties* (1898; *Düvel-i İslamiye*, 1927), *Turkey* (1888; Türkiye), *Egypt in the Middle Age* (1901; Ortaçağda Mısır) sayılabilir.

lanetli şair, Fransızca POÈTE MAUDIT, şairleri, çağdaş toplumun dışına itilmiş, burjuva kültürünün sığlığına nüfuz edebildikleri için bu sınıfın nefretini çekmiş kişiler olarak kavramlaştıran deyim. İlk kez Paul Verlaine tarafından, o dönemde pek tanınmayan Tristan Corbière, Marceline Desbordes-Valmore, Villiers de l'Isle-Adam, Stéphane Mallarmé ve Arthur Rimbaud gibi simgeci şairlerin trajik yaşamlarını konu alan *Les Poètes maudits* (1884; Lanetli Şairler) adlı yapıtta kullanıldı. Verlaine ise kavramı olasılıkla Baudelaire'in, acıya ve aşağılanmaya göğüs geren bir şairi anlatan "Bénediction" (Kutsama) adlı şiirinden almıştı. Lanetli şair kavramı, bir zamanlar kâhin ve peygamber olarak görülen şairin artık bu konumunu yitirdiğini, aşağı bir konuma itildiğini ima eder.

Lanetli Yahudi, Hıristiyanlıkta Hz. İsa çarmıha giderken onu aşağıladığı için lanetlenerek dünyanın sonuna değin yaşamaya mahkûm edilen efsanevi kişi. Yuhanna İncili'nde Hanna'nın önünde suçlanan Hz. İsa'ya vuran bir görevliden söz edilmesi (18:20-22) bazen bu efsanenin kaynağı olarak gösterilir. Ortaçağda İngiltere'de Wendover'lı Roger, *Flores Historiarum* adlı vakayinamesinde 1228'de İngiltere'yi ziyaret eden bir Ermeni başpiskoposun anlattıklarına dayanarak, Pontius Pilate'nin kapıcısı olduğunu ve çarmıha götürülürken daha hızlı yürümesi için Hz. İsa'ya vurduğunu söyleyen Cartaphilus'un öyküsünü aktarır. Hz. İsa'nın Cartaphilus'a, "Ben gidiyorum, ama sen ben dönünceye değin bekleyeceksin", dediği söylenir. Aynı öyküye göre, daha sonra Yusuf adıyla vaftiz edilen Cartaphilus, sonunda kurtuluşa ulaşmak umuduyla din adamları arasında dindar bir yaşam sürer. Öykünün İtalya'daki benzerinde ise Hz. İsa'ya vuran Giovanni Buttadeo'dur (Buttadeo: "Tanrı'ya Vuran").

1602'de Almanya'da "Kurze Beschreibung und Erzählung von einem Juden mit Namen Ahasverus" (Ahasverus Adlı Bir Yahudi ile İlgili Olarak Anlatılanlar) adlı bir kitapçık yayımlandı. 1542'de Hamburg'da, Schleswigli Lutherci piskopos Pauhus von Eitzen'in (ö. 1598), çarmıha giderken Hz. İsa'ya

vurduğunu iddia eden yaşlı bir Yahudi ile karşılaşmasını anlatan kitapçık büyük ilgi uyandırdı. Deccal'ın 1600'de ortaya çıkacağına ve Yahudilerden yardım göreceğine inanılmasının yol açtığı Yahudi düşmanlığının da olası etkisiyle kısa zamanda öteki Protestan Avrupa ülkelerinin dillerine çevrildi. Lanetli Yahudi'nin çeşitli Avrupa

Lanetli Yahudi, Gustav Doré'nin bir illüstrasyonu
British Museum, Londra; fotoğraf, J. R. Freeman & Co. Ltd

kentlerinde görüldüğü iddia edildi. Hatta 1868'de ABD'deki Salt Lake kentinde görüldüğü ileri sürüldü.

Lanetli Yahudi efsanesi çeşitli oyun, şiir, roman ile görsel sanatlara da konu oldu. Eugène Sue'nün *Le Juif errant* (1844-45; *Serseri Yahudi*, 1884) adlı romantik romanı, bu konuyu işleyen en ünlü edebiyat yapıtlarından olmakla birlikte, Cizvitlere karşı yazılmıştı ve efsanenin ilk biçimiyle pek ilgisi yoktu. 1856'da Gustave Doré bu konuda 12 resimlik bir ağaç baskı dizisi hazırladı.

Lanfranc (d. y. 1005, Pavia, Lombardiya - ö. 28 Mayıs 1089, Canterbury, Kent, İngiltere), Canterbury başpiskoposu (1070-89) ve I. William'ın (Fatih) danışmanı olan İtalyan Benedikten. I. William'ın Norman İstilası'nı (1066) izleyen hükümdarlığı döneminde kilise-devlet ilişkilerinin kusursuz yürümesinde büyük rol oynamıştır.

Hukukçu olan Lanfranc, Normandiya'daki Avranches'ta kurduğu okulda (1039-42) verdiği derslerle ün saldı. Daha sonra Bec'teki Benedikten manastırına girdi. Üç yıl inzivada kaldıktan sonra başkeşiş oldu ve yeniden öğretmenliğe başladı. Normandiya dükü William'ın Flandre'lı Matilda'yla evlenmesine önce karşı çıktı (1053). Ama daha sonra William'la uzlaştı ve karşılıklı saygıya dayalı bir ilişki sürdürdü. William, Lanfranc'ı önce Caen'deki St. Stephen Manastırı'nın başkeşişliğine atadı (y. 1063). İngiltere'yi fethettikten sonra da Stigand'ın bu görevden uzaklaştırılmasının hemen ardından Canterbury piskoposluğuna getirdi.

Lanfranc, İngiliz Kilisesi'nde başarılı bir reform hareketine girişti. Papalık yetkisini kararlılıkla savunmasına karşın, İngiltere Kilisesi'ne tanınabilecek en geniş bağımsızlığın sağlanması konusunda William'a yardımcı oldu. Aynı zamanda kiliseyi krallığın etkisinden ve öteki dış etkilerden korudu. Devletle kilisenin birbirinden ayrı öncelikler ve sorumluluklar taşıdığı konusundaki duyarlılığı kilise mahkemeleri ile laik mahkemeleri birbirinden ayıran kalıcı bir düzenlemeye (y. 1076) temel oldu.

Lanfranco, Giovanni, GIOVANNI DI STEFFANO ya da IL CAVALIERE GIOVANNI LANFRANCHI olarak da bilinir (d. 26 Ocak 1582, Parma - ö. 30 Kasım 1647, Roma), yüksek barok dönemin ilk önemli yanılsama ustalarından sayılan İtalyan ressam. 1600-02 arasında Parma'da Agostino Carracci'nin, daha sonra Roma'da Annibale Carracci'nin yanında eğitim gördü. Ama Carracci'nin barok klasikçiliğinden çok Correggio'nun Parma'daki kubbe resimlerinde görülen dinamik yanılsamacılığından etkilendi. Roma'daki S. Andrea della Valle Kilisesi'nin kubbesinde yer alan resimlerinde (1621-25) bulutlar arasında yüzer gibi duran hareketli figürleri ustaca betimlemesi doğrudan Correggio'dan kaynaklanıyordu. 1633/34'ten 1646'ya değin Napoli'de çalıştı. Buradaki en ünlü yapıtı katedralin içindeki S. Gennaro Şapeli'nin kubbesidir (1641-46). Lanfranco hem Roma'da, hem de daha sonra Napoli'de Domenichino'nun güçlü bir rakibi oldu.

Lang, Andrew (d. 31 Mart 1844, Selkirk - ö. 20 Temmuz 1912, Banchory, Aberdeenshire, İskoçya), masal derlemeleri ve Homeros'tan yaptığı çevirilerle tanınan İskoçyalı edebiyatçı.

St. Andrews Üniversitesi ve Oxford, Balliol College'da öğrenim gördükten sonra, bir araştırma bursu kazanarak Merton College'a girdi. 1875'te Londra'ya taşındı. *Daily News* ve başka gazetelerde yayımlanan eleştiri yazılarıyla kısa zamanda ün kazandı. *Ballads and Lyrics of Old France* (1872; Eski Fransa'nın Balad ve Şiirleri), *Helen of Troy* (1882; Troyalı Helena) ve *Grass of Parnassus* (1888; Parnassos'un Çimenleri) adlı kitaplarında şiir alanındaki ustalığını, *Mark of Cain* (1886; Kabil'in Alameti) ve *The Disentanglers* (1902; Kurtarıcılar) adlı romanlarında da yazarlık yeteneğini ortaya koydu. İlk cildi *The Blue Fairy Book* (1889; Mavi Peri Kitabı), sonuncusu *The Lilac Fairy Book* (1910; Eflatun Peri Kitabı) adlarıyla yayımlanan 12 ciltlik masal derlemesiyle büyük övgü topladı. Kendi kaleme aldığı *The Gold of Fairnilee* (1888; Fairnilee Altını), *Prince Prigio* (1889; Prens Prigio) ve *Prince Ricardo of Pantouflia* (1893; Pantouflia Prensi Ricardo) adlı masal kitapları da çocuk edebiyatının klasikleri arasına girdi.

Lang, *Custom and Myth* (1884; Gelenek ve Mitos) ve *Myth, Ritual and Religion* (1887; Mitos, Tören ve Din) gibi kitaplarıyla da bu alanlarda öncü çalışmalar yaptı. Daha sonra *Pickle the Spy* (1897; Afacan Casus), *A History of Scotland from the Roman Occupation* (1900-07, 4 cilt; Roma İstilası Sonrası İskoçya Tarihi), *Historical Mysteries* (1904; Tarihi Gizler) ve *The Maid of France* (1908; Fransız Nedime) gibi kitaplarla tarihsel konulara yöneldi. Homeros üzerine yaşamı boyunca sürdürdüğü çalışmalar, Homeros'un destanlarının İngilizce düzyazı çevirileri *Odyssey* (1879; S.H. Butcher ile birlikte) ve *Iliad*'la (1883; Walter Leaf ve Ernest Myers ile birlikte) ürünlerini verdi. Lang'in *World of Homer* (1910; Homeros'un Dünyası) adlı yapıtı da önemli bir çalışmadır.

Lang (Lambeth), (William) Cosmo Gordon Lang, Baron (d. 31 Ekim 1864, Fyvie Manse, Aberdeen, İskoçya - ö. 5 Aralık 1945, Kew Gardens, Surrey, İngiltere), Canterbury başpiskoposu sıfatıyla Kral VI. George'un yakın dostu ve danışmanı olan Anglikan rahip. 1936'da ABD'li

Baron Lang, 1929
Hulton Picture Library

Wallis Warfield Simpson'la evlenen Kral VIII. Edward'ın tahttan çekilmesi için çaba harcadığı yönünde bazı kuşkular doğmuştur.

Baroya kabul edileceği günlerde birdenbire hukuk mesleğini bırakarak Cuddesdon İlahiyat Yüksekokulu'na girdi. Bir süre Leeds'in yoksul bölgelerinde rahip yardımcılığı yaptıktan sonra, Oxford'da Magdalen College'da ilahiyat bölümü başkanı (1893-96) ve üniversite kilisesi rahibi oldu (1894-96). 1928'de Canterbury başpiskoposluğuna seçildi. 1942'de bu görevinden emekliye ayrılırken Kral VI. George tarafından Lang'e Lambeth baronu unvanı verildi.

Lordlar Kamarası'nın önde gelen üyelerinden olan Lang, Hıristiyan kiliselerinin evrensel birliğini heyecanla savundu. Kentin yoksul kesiminde ve sanayi bölgelerinde etkin bir rahip olarak çalıştı. 1936'da bazı kamu görevlilerinin, VIII. Edward'ın Bayan Simpson'la ilişkisinin ülkeyi bölmesini önlemek amacıyla kralın tahttan çekilmesi için giriştiği entrikalara Lang'in da katıldığı yönünde kamuoyunda beliren kuşkular zamanla dağıldı.

Lang, Fritz (d. 5 Aralık 1890, Viyana, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 2 Ağustos 1976, Los Angeles, ABD), Avusturya asıllı ABD'li sinema yönetmeni. Dışavurumculuğun önemli adlarındandır. Yaz-

Fritz Lang, *Cellatlar da Ölür* filmi için hazırlanan cadde maketini incelerken, 1943
Fritz Lang

gıyı ve insanın alınyazısı karşısındaki çaresizliğini işleyen filmleri, görsel düzenlemenin başyapıtları olarak kabul edilir.

Bir mimarın oğluydu. Viyana Teknik Üniversitesi'nde kısa bir süre mimarlık öğre-

nimi gördü. Çeşitli ülkeleri gezdikten sonra bir süre Paris'te kalarak ressamlık yaptı. I. Dünya Savaşı'na katıldı ve yaralandı. İyileşme döneminde senaryo yazmaya başladı. Savaştan sonra Alman film yapımcısı Erich Pommer'le çalışmak üzere Berlin'e gitti.

Yönetmenlikte ilk başarısını *Der müde Tod* (1921; Yorgun Ölüm) adlı filmiyle kazandı. *Dr. Mabuse, der Spieler*'de (1922; Kumarbaz Dr. Mabuse), bir çete reisinin öyküsünün gerisinde dönemin toplumsal atmosferini yansıttı. *Die Nibelungen* (1924) adlı filmi 13. yüzyıl başından kalma Germen destanına dayanıyordu. Geleceğe dışavurumcu bir bakış olan *Metropolis* (1926) adlı yapıtı bilimkurgu sinemasının klasikleri arasına girdi. Lang, Almanya'da çektiği filmlerin en ünlüsü sayılan *M* (1931) adlı ilk sesli filminde cinayet tutkusunu irdeledi. *Das Testament des Dr. Mabuse* (1932; Dr. Mabuse'nin Vasiyetnamesi) adlı yapıtındaki demagog akıl hastası tipinin Hitler'le açık paralellikler taşıması Nazi propaganda bakanı Joseph Goebbels'in dikkatini çekti. Goebbels'in bürosuna çağrılarak uyarılan, ama Naziler için propaganda filmleri yapması da önerilen Lang aynı gece Almanya'dan ayrıldı. Önce Paris'e, daha sonra da ABD'ye gitti.

Bir linç güruhunu ele alan *Fury* (1936; Öfke) ABD'de çektiği filmler arasında en çok tutulanı oldu. Öteki filmlerinden bazıları *You Only Live Once* (1937; *Günahsız Katiller*), *Western Union* (1941; *Çöl Devleri*), senaryosunu Bertolt Brecht'le birlikte yazdığı *Hangmen Also Die* (1943; *Cellatlar da Ölür*), *Scarlet Street* (1945; *Kırmızı Fener*), *Rancho Notorious* (1952; *Yaylalar Fahişesi/Kulübe*), *The Big Heat* (1953; *Ölüm Korkusu/Yeraltı Dünyası*), *Human Desire* (1954; *Şeytan Ruhlu Kadın*) ve *Beyond a Reasonable Doubt*'tur (1956; Kuşku Götürmez Karar). Paul M. Jensen'in *The Cinema of Fritz Lang* (Fritz Lang'ın Sineması) adlı çalışması 1969'da yayımlanmıştır.

Lang, Jack, tam adı JOHN THOMAS LANG (d. 21 Aralık 1876, Sidney - ö. 27 Eylül 1975, Sidney, Avustralya), Avustralya'nın Yeni Güney Galler eyaleti başbakanı (1925-27, 1930-32).

1913'te İşçi Partisi'nden Yeni Güney Galler Parlamentosu'na girdi. Daha sonra parti

Jack Lang
Camera Press

sekreterliğine ve eyalet hazine bakanlığına (1920-22) getirildi. 1925'te eyalet başbakanı ve hazine bakanı oldu. 1927-30 arasında parlamentoda İşçi Partisi muhalefetinin önderliğini üstlendi.

1930'da federal İşçi Partisi hükümetinin deflasyonist politikalarına karşı çıkan bir program temelinde başbakan seçildi. İzlediği politikalarla İşçi Partisi'ndeki bölünmeyi derinleştirdi. Böylece J. H. Scullin'in düşmesine ve parti içinde sağ kanadı oluşturan Yeni Muhafızlar hareketinin güçlenmesine yol açtı. Şubat 1932'de eyalet gelirlerinin ülke düzeyinde ortak bir fonda toplanmasını öngören yeni federal yasayı reddetmesi üzerine Vali Philip Game tarafından görevden alındı. 1943'te İşçi Partisi'nden çıkarıldıysa da 1943-49 arasında Yeni Güney Galler Parlamentosu'nda üyeliğini sürdürdü. Kısa süreli federal parlamento üyeliğinin ardından, uzun yıllar etkin siyasetin dışında kaldı. 1972'de yeniden parti üyeliğine kabul edildi.

Lang, (Alexander) Matheson (d. 15 Mayıs 1879, Montreal - ö. 11 Nisan 1948, Bridgetown, Barbados), romantik rolleriyle ünlü İngiliz oyuncu ve oyun yazarı. Heybetli ve etkileyici görünümü, kusursuz güzel-

Matheson Lang, 1936
National Film Archive, Londra

likte sesiyle Othello'dan Mr. Wu ve Lanetli Yahudi gibi popüler ve pitoresk karakterlere kadar birçok başarılı tiplemesiyle tanınmıştır.

Sahne yaşamına 1897'de Shakespeare oyunlarıyla başladı. Londra'da ilk kez 1900'de sahneye çıktı. Üç yıl sonra, Beatrice'i canlandıran Ellen Terry'nin karşısında Benedick'i oynadı. Coşku ve tutku dolu Othello kompozisyonuyla ilk kez 1907'de Manchester'da izleyici karşısına çıktı. Romantik Romeo yorumuyla Londra'da 1908 tiyatro sezonunun yıldızlarından oldu. İzleyen 30 yıl boyunca İngilizce konuşulan ülkeleri dolaştı; Temple Thurston, Rafael Sabatini ve başka birçok yazarın gösterişli oyunlarında rol aldı. 1914'te, karısı oyuncu Hutin Britton (1876-1965) ile birlikte Londra'da, Old Vic Tiyatrosu'nda Shakespeare sezonlarını başlattı. Birçok yapıtı sahneye uyarlayan Lang sinema oyunculuğu da yaptı; *The Merchant of Venice* (1916; Venedik Taciri), *Mr. Wu* (1919), *The Wandering Jew* (1923; Lanetli Yahudi), *The Cardinal* (1935; Kardinal) gibi filmlerde oynadı.

Lang, Matthäus (d. 1468, Augsburg, Almanya - ö. 30 Mart 1540, Salzburg, Avusturya), Alman devlet adamı ve kardinal. İmparator I. Maximilian'ın danışmanlığını yapmıştır.

Burjuva kökenli olan Lang, Maximilian'ın hizmetine yaklaşık 1494'te girdi ve zamanla onun vazgeçilmez danışmanlarından biri

Matthäus Lang, Daniel Hopfer'in bir oymabaskısından ayrıntı
Bildarchiv, Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

durumuna geldi. Bu arada çok sayıda kilise mülkü elde etti ve ruhani görev aldı. Dünyevi işlerle ilgilenerek asıl görevlerini bir yana bıraktıkları için reformcu Martin Luther'in eleştirilerine hedef olan din adamlarının tipik bir örneği oldu.

Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu, Fransa, İspanya ve Felemenk'in Venedik'e karşı oluşturduğu Cambrai Birliği'nin (1508) mimarları arasında yer aldı. Ertesi yıl birliğe katılan Papa II. Julius'un daha sonra Venedik'le ilişkilerini düzeltmesi ve Fransızları İtalya'dan çıkarmak için Maximilian'ın yardımını istemesi üzerine, papalık ile Fransa arasında bir uzlaşma sağlama ve Venedik'i yalnız bırakma göreviyle Bologna'ya gönderildi (1511). Birinci girişiminden sonuç alamamasına karşın, İtalya'ya ikinci kez giderek Julius'u Venedik'e karşı Maximilian'la birleşmeye ikna etti. V. Laterano Konsili'ni toplamak isteyen papanın imparator tarafından desteklenmesini öngören bu anlaşmanın açıklanmasından bir gün önce Lang'ın kardinalliğe yükseltildiği duyuruldu (25 Kasım 1512).

Bohemya ve Macaristan tahtlarının kesin olarak Habsburglara geçmesinde de (1515) önemli rol oynayan Lang, Salzburg prens-piskoposu olduktan (1519) sonra saraydaki görevinden ayrıldı. 1520'lerde Salzburg soylularının ve yurttaşlarının ayaklanmalarına son verdi ve Schwaben Birliği'nin desteğiyle güçlü bir köylü isyanını bastırdı. Din ve yönetim alanındaki otoriter tutuculuğunu ölümüne değin sürdürdü.

Lang, Pearl (d. 29 Mayıs 1922, Chicago, ABD), ABD'li dansçı, koreograf ve öğretmen. Martha Graham, Louis Horst ve Muriel Stuart'ın öğrencisi oldu. 1942'de Martha Graham'ın topluluğuna katıldı. Zamanla baş kadın dansçılardan biri olduğu bu toplulukta 1952'ye değin kaldı; daha sonra da zaman zaman topluluğun gösterilerinde rol aldı. Bunların başlıcaları *Diversion of Angels* (1948; Meleklerin Eğlencesi), *Canticle for Innocent Comedians* (1952; Masum Komedyenler İçin İlahi) ve *Ardent Song*'daki (1954; Coşkun Şarkı) rolleriydi. 1952'de kendi topluluğunu oluşturan Lang *And Joy is My Witness* (Neşe Şahidimdir), *Shirah* (1960), *Apasionada* (1962) ve *Possessed-Dybbuk* (1975; Ecinni-Dibbuk) gibi yapıtlarının koreografilerini hazırladı. Ayrıca birkaç müzikalde de rol aldı. Hollanda Ulusal Balesi ve Batsheva Dans Topluluğu gibi topluluklarda konuk koreograf olarak çalıştı. Çeşitli üniversite ve yüksekokullarda da ders verdi.

Lang Buzulu (İzlanda dilinde "En Büyük Buzul"), İzlanda'nın ortabatı kesiminde buzul. Uzunluğu 64 km, genişliği 24 km'dir; 1.021 km²'lik bir alanı kaplar. Orta bölümünde 1.450 m'ye ulaşır. Hvítá ve Ölfusá gibi ırmaklar buradan doğar.

Lang Dağları, Noveçce LANGFJELLET. Norveç'in ortabatı kesiminde, Dovre Dağlarının oluşturduğu platonun güney ve batısında uzanan dağlık alan. Jotunheimen, Jostedal Buzulu, Hardanger Buzulu, Hardanger Platosu, Bykleheiane ve daha birçok küçük yüzey şeklini kapsar. Başta Galdhøpiggen (2.469 m) ve Glittertinden (2.472 m) olmak üzere İskandinavya'nın en yüksek dorukları bu bölgede yer alır. Bokna, Hardanger ve Sogna gibi fiyortlar bölgenin içlerine sokulur. Kuzeybatıda bulunan Jostedal Buzulu kara Avrupa'sındaki en büyük buz alanıdır. Norveç'in güney kesiminin başlıca ırmakları Lang Dağlarından doğar. Genelde seyrek

bir nüfusu olan bölge görkemli dağ ve fiyort manzaralarıyla hem kış, hem de yaz turizmi açısından büyük önem taşır.

Lang Son, Vietnam'ın kuzeybatı kesiminde il (*tinh*). 1979'a değin Cao Lang ilinin, ondan önce de Viet Bac özerk bölgesinin bir parçasıydı. Doğuda Çin'in Guangxi yönetim bölgesiyle çevrilidir. Sularını Ky Cung Irmağının (*song*) topladığı 8.167 km²'lik dağlık bir alanı kaplar. Başlıca yeraltı zenginlikleri fosfor ve kömürdür. Topraklarının üçte biri ormanlarla kaplı olduğu için ekonomisinde kerestecilik önemli bir yer tutar. Tarım sığır yetiştiriciliğiyle mısır, çay ve ipek üretimine dayanır. İl merkezi Lang Son kenti demiryoluyla Hanoi'ye bağlanır. İl nüfusunun neredeyse tamamı Zao, Nung ve Man halklarından oluşur. 1979'daki sınır çarpışmalarında Lang Son kentinin büyük bölümünü yıkan Çin birlikleri çekilmeden önce ilin iç kesiminde yaklaşık 40 km kadar ilerlediler. Nüfus (1991 tah.) 643.600.

Langbaurgh, İngiltere'de, Cleveland ilinde (*county*) ilçe (*borough*). Tees Halicinin güney kıyısında, Middlesbrough ile kayalık kıyı şeridi arasında uzanır. Yüzölçümü 240 km²'dir. Kuzey Denizine bakan Boulby yöresindeki kayalıkların yüksekliği 180 m'yi geçer.

Langbaurgh, adını 2 bin yıl önce Danların bölgeye yerleşmesi sırasında oluşturulan bir yönetim biriminden alır. İlçede modern çelik (Lackenby ve Redcar) ve petrokimya (Wilton) fabrikalarının yanı sıra haliç kıyısı boyunca sıralanan ve demir eşya üreten Grangetown ve South Bank gibi kasabalar da bulunur. Redcar demiryolunun kıyıdan geçirildiği 1846'dan sonra halicin çevresindeki çamur düzlükler ıslah edilmiş ve buraya bir petrol rafinerisi, Teesport limanı, büyük sanayi kuruluşları ve liman tesisleri inşa edilmiştir.

Kıyı sayfiyesi Saltburn ve iç kesimdeki Guisborough pazar kasabası gözde yerleşim merkezleridir. İlçe toprakları güneyde Kuzey York Kırlıkları Ulusal Parkı'na kadar uzanır. Nüfus (1986 tah.) 146.800.

Langdell, Christopher Columbus (d. 22 Mayıs 1826, New Boston, New Hampshire - ö. 6 Temmuz 1906, Cambridge, Massachusetts, ABD), ABD'li hukukçu ve eğitimci.

Harvard'da hukuk öğrenimi gördü (1851-54). Uzun yıllar New York kentinde avukatlık yaptıktan sonra Harvard Hukuk Okulu'nda hukuk profesörü ve dekan oldu (1870). Zorunlu ders ve sınavlara dayalı sınıf geçme sistemini getirerek hukuk öğrenimini üniversite standartlarına çıkardı. Öğrencilerin yargı uygulamalarını öğrenerek tartışmalarını ve hukukun ilkelerini bu temelde kavramalarını sağlamak amacıyla örnek olay incelemeleri yöntemini geliştirdi. *Selection of Cases on the Law of Contracts* (1871; Sözleşme Hukuku Alanında Seçilmiş Davalar) adıyla bu yöntemi temel alan ilk ders kitabını yazdı. 1873'te profesör olarak okula giren ve Langdell'in ardından (1895) dekanlık yapan James Barr Ames (1846-1910), öteki hukuk dallarında da benzer ders kitapları hazırladı. Örnek olay yöntemi zamanla ABD'deki bütün hukuk okullarında uygulanmaya başladı.

Lange, Antoni (d. y. 1861, Varşova - ö. 17 Mart 1929, Varşova, Polonya), Polonyalı şair, edebiyat eleştirmeni ve çevirmen.

Paris'te dilbilim, felsefe ve edebiyat öğrenimi gördü (1886-90). Varşova'ya dönüşünden kısa bir süre sonra, edebiyat çevrelerinin önde gelen adlarından biri oldu. Hint felsefesi ve edebiyatının Polonya'da tanınmasında önemli bir rol oynadı. *Studia z literatury francuskiej* (1897; Fransız Edebiyatı Üzerine İncelemeler) adlı yapıtında, Parnasçı ve simgeci şairleri inceledi ve onların yapıtlarını kusursuz çevirilerle Polonyalı okura sundu. Kendi şiirleri ise fazla ilgi görmedi.

Lange, Christian Lous (d. 17 Eylül 1869, Stavanger - ö. 11 Aralık 1938, Oslo, Norveç), Norveçli barış savunucusu. Parlamentolararası Birlik'in genel sekreterliğini (1909-33) yapmış, 1921 Nobel Barış Ödülü'nü Karl Branting'le paylaşmıştır.

1893'te Oslo Üniversitesi filoloji bölümünü bitirdi. 1919'da enternasyonalizmin

Christian Lous Lange
Norsk Telegrambyra, Oslo

tarihi üzerine hazırladığı tezle doktorasını tamamladı. 1900-09 arasında Oslo'da Nobel Komitesi sekreterliğini yaptı. 1904'te Nobel Enstitüsü Kütüphanesi'nin kurulmasını sağladı. 1907'de II. Lahey Barış Konferansı'na delege olarak katıldı. Genel sekreterliği döneminde Parlamentolararası Birlik'in, özellikle de I. Dünya Savaşı sırasında büyük güçlüklere göğüs gererek gelişmesini sağladı. Norveç delegesi olarak görev aldığı Milletler Cemiyeti'nde özellikle silahsızlanma konuları üzerinde durdu. 1932'de Hollanda Grotius Madalyası'yla ödüllendirildi.

Lange, David (Russell) (d. 4 Ağustos 1942, Otahuhu, Yeni Zelanda), Yeni Zelandalı avukat ve siyaset adamı. Siyasal yaşamda hızla yükseldikten sonra ülkenin en genç başbakanı olarak 1984'te iktidara gelmiştir.

Solcu bir doktorun oğlu olan Lange, Auckland'ın bir işçi banliyösünde büyüdü. Auckland Üniversitesi'nde hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra daha çok düşük ücretle yoksulların davalarını aldı. Yirmi beş yaşında bir yıllığına gittiği Londra'da yoksullar için kurulmuş bir misyonda dinlediği Metodist vaizden çok etkilendi.

1977'de Yeni Zelanda Parlamentosu'na girmeyi başardı. Kısa sürede seçkin bir konuşmacı olarak ün yaptı. 1983'te muhalefetteki İşçi Partisi'nin liderliğine seçildi. Ertesi yıl partisinin kazandığı ezici zaferin ardından başbakan oldu.

Başbakanlığı sırasında kişisel gelir vergisi oranlarını düşürdü, harcamalar üzerine yeni vergiler koydu ve bir önceki hükümetten devraldığı iktisadi sorunlarla başa çıkacak başka önlemleri aldı. Seçim kampanyasında söz verdiği gibi, nükleer silah taşıyan ya da nükleer enerjiyle çalışan gemilerin Yeni Zelanda limanlarından yararlanmasını yasakladı. Bu yasak daha çok ABD savaş gemilerini etkilediğinden, ABD yönetimince Batı'nın global nükleer stratejisine yardımcı olmada isteksiz davranmakla suçlandı. İzlediği politikalarla, Avustralya, Yeni Zelanda ve ABD'nin yer aldığı ANZUS Paktı'nı fiilen sona erdirdi. Fransa'nın Güney Pasifik'te yapmayı planladığı nükleer bir denemeyi protesto etmek isteyen Yeşil Barış Örgütü'ne ait geminin Fransız ajanlarınca Auckland limanında havaya uçurulmasına sert bir tepki gösterdi. Fransa'nın özür dilemesini ve tazminat ödemesini istedi.

Lange 1987 seçimlerinde de kesin bir çoğunluk elde ederek iktidarda kaldı. 1989'da sağlığının bozulması nedeniyle başbakanlıktan çekildi.

Lange, Dorothea (d. 26 Mayıs 1895, Hoboken, New Jersey - ö. 11 Ekim 1965, San Francisco, ABD), ABD'li fotoğrafçı. 1929'daki Büyük Bunalım'ın kurbanlarını

"Göçmen Anne, Nipomo, California", Dorothea Lange'ın bir fotoğrafı, 1936
Library of Congress, Washington D.C.

görüntüleyen yapıtlarıyla hem belgesel fotoğrafçılığı, hem de gazete fotoğrafçılığını büyük ölçüde etkilemiştir.

Photo-Secession Grubu'nun(*) üyelerinden Clarence White'ın yanında yetişti. Yirmi yaşındayken dünyayı dolaşmaya karar verdi. Gittiği yerlerde fotoğraflarını satarak geçindi. San Francisco'ya vardığında parası tükenmişti. Oraya yerleşti ve 1916'da bir portre stüdyosu açtı.

Büyük Bunalım yıllarında sokaklarda dolaşan evsiz barksız insanları fotoğraflayarak çalışmalarının boyutlarını genişletti. Bu insanların içinde bulunduğu umutsuz durumu yansıtan "Beyaz Melek Yemek Kuyruğu" (1932) gibi fotoğrafları Grup *f*.64(*) fotoğrafçılarınca büyük ilgiyle karşılandı. Gene bu çalışmalarından sonra resmi kurumlarca yoksul insanların durumuna kamunun dikkatini çekmekle görevlendirildi. Göçmen işçileri konu aldığı ve başlıklarını da onların kendi sözcükleriyle oluşturduğu "Göçmen Anne, Nipomo, California" (1936) gibi fotoğrafları büyük yankı uyandırdı; devlet bunun üzerine göçmenler için kamplar kurdu.

Lange 1939'da fotoğraflarından bir bölümünü topladığı *An American Exodus: A Record of Human Erosion* (Bir Amerikan Göçü: İnsan Erozyonu Üzerine Bir Belge) adlı kitabı yayımladı. İki yıl sonra bir Guggenheim bursu kazandıysa da Pearl Harbor Baskını üzerine burstan vazgeçti ve savaşı görüntülemeye başladı. II. Dünya Savaşı'ndan sonra *Life* dergisine aralarında "Mormon Köyleri" ve "Taşralı İrlandalı"nın da bulunduğu çeşitli fotoğraf dizileri hazırladı. Hastalığından ötürü zaman zaman çalışmalarına uzun süre ara vermesine karşın ünü sürekli arttı. Büyük fotoğraf sanatçısı Edward Steichen onu ABD'nin en büyük belge fotoğrafçısı olarak değerlendirmişti.

Lange, Friedrich Albert (d. 28 Eylül 1828, Wald, Solingen yakınları, Prusya - ö. 21 Kasım 1875, Marburg, Almanya), Alman sosyalist düşünür. Maddeciliği reddeden tezleri ve Marburg Üniversitesi'nde Yeni-Kantçı geleneği kurmasıyla tanınır.

İlahiyatçı Johann Peter Lange'nin oğluydu. Köln, Bonn ve Duisburg'da öğrenim gördü. 1861'de siyasetle ilgilenmeye başladı. Bu dönemdeki en ünlü yapıtları arasında *Die Leibesübungen* (1863; Fiziksel Egzersizler), *Die Arbeiterfrage* (1865; İşçi Sorunu), *Die Grundlagen der mathematischen Psychologie* (1865; Matematiksel Psikolojinin Temeli), *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* (1866; *Materyalizmin Tarihi ve Günümüzdeki Anlamının Eleştirisi*, Cilt I, 1982/ *Materyalizmin Tarihi*, 1990), *J. St. Mill's Ansichten über die soziale Frage* (1866; J. St. Mill'in Toplumsal Sorunlar Üzerine Görüşleri) sayılabilir.

Lange 1866'da Almanya'dan ayrıldı ve demokratik eğilimli bir gazetede yazmak üzere Zürich yakınlarındaki Winterthur'a yerleşti. *Neue Beiträge zur Geschichte des Materialismus*'u (1867; Maddeciliğin Tarihine Yeni Bir Katkı) yazdıktan sonra 1870'te Zürich Üniversitesi'nde felsefe profesörü oldu. İsviçrelilerin Fransız-Alman Savaşı'nda Fransızlara yakınlık göstermesi nedeniyle 1872'de görevinden ayrıldı. Daha sonra felsefe kürsüsünde ders vermek üzere Marburg'a gitti ve burada Kantçılığın canlanmasına büyük katkıda bulundu. *Logische Studien* (Mantık İncelemeleri) adlı kitabı ölümünden sonra 1877'de yayımlandı.

Lange, Oskar (d. 27 Temmuz 1904, Tomaszow Mazowiecki, Polonya - ö. 2 Ocak 1965, Londra, İngiltere), Polonyalı iktisatçı. Sosyalizmin iktisadi sorunlarını incelemiş, genel denge ve iktisatta yöntem konularında çalışmalar yapmıştır.

Bir dokuma sanayicisinin oğluydu. Kraków'daki Jagiello Üniversitesi'nde hukuk, iktisat ve tarih öğrenimi gördü. Bu yıllarda sosyalist harekete yakınlık duyarak 1927'de Polonya Sosyalist Partisi'ne girdi. 1928'de üniversiteyi bitirdikten sonra aynı okulda asistan olarak çalışmaya başladı. 1931'de istatistik kürsüsüne doçent oldu. 1934-36 arasında Rockefeller Bursu alarak İngiltere ve ABD'de çeşitli konularda araştırmalar yaptı. 1937'de Polonya'ya dönüşünde siyasal nedenlerle üniversitedeki eski görevine kabul edilmedi. Bunun üzerine ülkesinden ayrılarak ABD'ye yerleşti. Birçok ABD üniversitesinde ders verdikten sonra Chicago Üniversitesi'nde iktisat profesörü oldu.

Polonya'nın Alman işgali altında olduğu yıllarda Polonyalı direnişçileri destekledi. II. Dünya Savaşı'nın sonunda Polonya'nın ABD büyükelçiliğine ve Birleşmiş Milletler daimi temsilciliğine getirildi. 1947'de Polonya'ya dönerek önce Sosyalist Parti'nin, daha sonra da bu partinin Polonya İşçi Partisi'yle birleşmesiyle oluşan, yönetimdeki Polonya Birleşik İşçi Partisi'nin Merkez Komitesi'ne seçildi. Parlamento üyeliği, Yüksek İktisadi Konsey başkanlığı, Planlama ve İstatistik Yüksekokulu rektörlüğü, Varşova Üniversitesi'nde profesörlük gibi görevlerde bulundu. Hindistan, Sri Lanka, Irak ve Mısır hükümetlerine planlama konularında kısa sürelerle danışmanlık yaptı.

Oskar Lange'nin bir iktisatçı olarak gelişimi üç döneme ayrılarak incelenebilir. Lange 1929-33 arasını kapsayan dönemde sosyalizmin ve Marksist kuramın sorunları üstünde durdu ve istatistiksel iktisat araştırmalarına ağırlık verdi. Batı üniversitelerinde çalıştığı 1934-45 arasını kapsayan ikinci dönemde ise sosyalist görüşlerini korumakla birlikte yaklaşımlarında neo-klasik genel denge kuramını temel aldı. *On the Economic Theory of Socialism* (1937) adlı kitapta yer alan ve Türkçede *Sosyalizmin Ekonomi Teorisi* (1966) başlığıyla tek bir kitap halinde yayımlanan makalesinde Mises ve Hayek gibi neo-klasik iktisatçıların sosyalist bir ekonomide rasyonel hesaplamanın yapılamayacağı, dolayısıyla sosyalizmin ekonomik olarak işleyemeyeceği yolundaki savlarını çürütmeye çalıştı. Aynı yıllarda iktisat biliminin yöntem sorunları üzerine yazdığı yazılarda kaynak dağılımı konusunda Marksist değer kuramının neo-klasik yaklaşımın yanında yetersiz kaldığını, tarihsel maddeciliğin iktisat dışı bir tarih ve toplum öğretisi olduğunu öne sürdü. 1944'te yayımlanan *Price Flexibility and Full Employment* (Fiyat Esnekliği ve Tam İstihdam) adlı kitabında tam istihdam konusundaki Keynesçi görüşlere karşı çıkarak konuyu tekelci-oligopolcü piyasa yapılarıyla açıklamaya çalıştı.

1952-65 arasını kapsayan üçüncü dönemde sosyalist ekonomi üzerindeki incelemelerini daha önce olduğu gibi kuramsal bir sosyalist modele değil, var olan sosyalist toplumların somut gerçeğine dayandırdı. Merkezi planlama ile piyasa göstergelerinin belli bir sentezine dayanan bir iktisadi reform modeli geliştirmeye çalışarak rekabetçi piyasa ekonomisindeki verimlilik ölçütlerinin planlı bir ekonomide de sağlanabileceğini öne sürdü. Ölümünden hemen önce yazdığı "Bilgisayar ve Piyasa" başlıklı makalesindeyse bilgisayar çağında piyasa yoluyla kaynak dağılımının modası geçmiş bir mekanizma durumuna geleceğini belirtti. 1959'da yayımlanan ve en önemli yapıtı olarak kabul edilen *Ekonomia Polityczna I*'de (*Ekonomi Politik*; 1965, 1975) siyasal iktisadın yasalarını, yöntemlerini ve temel sorunlarını inceledi. Ayrıca istatistik, ekonometri, optimum karar almı, sibernetik, birikim ve yeniden üretim modelleri konularını kapsayan çalışmalarıyla Doğu Avrupa'da matematiksel ve sayısal teknikleri geniş bir biçimde kullanan ilk iktisatçı oldu.

Lange'nin yapıtlarından bazıları Türkçede *Kalkınma Yöntemleri* (1965), *Sosyalizmin Yeni Meseleleri* (1965) ve *Tekelci Kapitalizm ve Devlet* (1976) başlığıyla yayımlanmıştır.

Langeland, Danimarka'da, Fyn iline (*amtskommune*) bağlı ada. Yüzölçümü 284 km²'dir. Baltık Denizinde, Fyn (Funen) ile Lolland adaları arasında yer alır. Engebeli ve ormanlık arazisi verimli topraklarla kaplıdır, başlıca ürünleri tahıl ve şeker pancarıdır. Adadaki başlıca yerleşme 1257'de berat almış olan Rudkøbing kasabasıdır. Rudkøbing ortaçağdan kalma kiliseleri ve evleriyle dikkat çeker. 1231'den bu yana kraliyet konutu olarak kullanılan Tranekær Şatosu 1550'de yeniden inşa edilmiştir. Adanın güney kesiminde Paleolitik Çağdan kalma bir tümülüs vardır. Nüfus (1981 tah.) 16.092.

Langen, Eugen (d. 9 Ekim 1833, Köln - ö. 2 Ekim 1895, Köln, Almanya), içten yanmalı motorların geliştirilmesine öncülük eden Alman mühendis.

1894'te, yaşamı boyunca işbirliğini sürdürdüğü Nikolaus A. Otto ile ortaklık kuran Langen, 1867'de ilk içten yanmalı motoru onunla birlikte tasarımladı. Daha sonra dört zamanlı motorların kuramsal üstünlüklerinin farkına varan Langen ve Otto, 1877'de patentini aldıkları, günümüzdeki otomobil motorunun ilk başarılı örneği olan dört zamanlı "sessiz motor"u yaptılar. Langen ayrıca, yukarıdan asılı tek raylı ulaşım sistemini de tasarımlayarak 1901'de Wuppertal'de gerçekleştirdi.

Langer, František (d. 3 Mart 1888, Prag - ö. 2 Ağustos 1965, Prag, Çekoslovakya), Çek hekim ve yazar. İki savaş arası dönemin Karel Čapek'ten sonraki başlıca oyun yazarıdır.

Prag'da tıp öğrenimi gördü. Askeri hekim olarak Avusturya ordusuna katılmadan önce öyküler ve iki başarısız oyun yazdı. I. Dünya Savaşı'nda gönderildiği Galiçya cephesinde Ruslara tutsak düştü (1916) ve Rusya'daki İç Savaş sırasında komünistlere karşı savaşan Çekoslovak Lejyonu'na katıldı. Savaş bitince Çek ordusuna bağlı sıhhiye birliklerinde hizmet etti. Bir yandan da yazmayı sürdürdü.

Langer en büyük başarısını, alt sınıf yaşamını konu alan *Velbloud uchem jehly* (1923, İğne Deliğinden Deve Geçirmek) adlı komedisiyle kazandı. *Periferie* (1925, Merkezin Dışında) adlı psikolojik oyununda ise yasalar önünde mahkûm edilmek için boşuna çabalayan bir katili işledi. Daha sonraki yapıtları arasında yalnızca lejyondaki deneyimlerine dayanan *Jízdní hlídka* (1935; Altı Devriye) aynı ölçüde başarılı oldu.

Langer 1939'da İngiltere'ye gitti ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna değin ülkesine dönmedi. General rütbesiyle ordudan emekli oldu. Savaş sonrası komünist yönetimi 1950'lerin sonlarına değin yeni yapıt yayımlamasını yasakladı.

Langer, Susanne K(nauth) (d. 20 Aralık 1895, New York kenti - ö. 17 Temmuz 1985, Old Lyme, Connecticut, ABD), dilbilim ve estetik üzerine çok sayıda yapıtı olan ABD'li felsefeci ve eğitimci.

Cambridge'de (Massachusetts) Radcliffe College'da Alfred North Whitehead'in yanında öğrenim gördü. 1926'da Harvard Üniversitesi'nde felsefe doktorasını tamamladı. 1927-42 arasında Radcliffe'te, 1945-50 arasında da New York kentindeki Columbia Üniversitesi'nde felsefe dersleri verdi. 1945-61 arasında New London'daki Connecticut College'da felsefe profesörü (1961'den sonra kadrosuz profesör) olarak görev yaptı.

En ünlü kitabı *Philosophy in a New Key: A Study in the Symbolism of Reason, Rite and Art*'ta (1942; Felsefeye Yeni Bir Bakış: Usun, Dinsel Törenlerin ve Sanatın Simgeciliği Üzerine Bir İnceleme) Whitehead'in simgesel kiplerin analiziyle bilime verdiği anlamı sanata da kazandırmayı denedi. Sanatın sezgisel simgeleriyle bilim dilinin ilkelerden sonuca götüren simgeleri arasındaki ayrımı belirlediği *Feeling and Form*'da (1953; Duygu ve Biçim) sanatın, özellikle de müziğin gündelik dilin aktaramadığı yaşam örüntülerinin doğrudan ya da sezgisel bilgisini simgeleyen yüksek düzeyde eklemlenmiş bir dışavurum biçimi olduğunu savundu. Üç ciltlik yapıtı *Mind: An Essay on Human Feeling*'de (1967, 1972 ve 1982; Zihin: İnsan Duyguları Üzerine Bir Deneme) zihnin kökenini ve gelişmesini sergilemeye çalıştı.

Langerhans adacıkları, omurgalıların çoğunda pankreasta yer alan iç salgı dokusu. İlk kez 1869'da Alman hekim Paul Langerhans tarafından tanımlanmıştır. Normal olarak insanda pankreasta yaklaşık bir milyon Langerhans adacığı vardır. Adacıklar dört ayrı hücre türünü kapsar; bunlardan alfa, beta ve delta hücreleri hormon üretir, dördüncü hücre türünün (C hücreleri) işlevi bilinmemektedir.

Sayıca en fazla olan beta hücreleri, karbonhidrat, yağ ve protein metabolizmasının düzenlenmesinde görev alan insülini üretir. İnsülin glikozun vücut hücrelerine girmesini ve metabolizmasını denetler; glikojenin karaciğerde parçalanarak glikozun açığa çıkmasını ve kana verilmesini önler, aminoasitlerin kas hücrelerine girmesini sağlar, yağların parçalanıp kana verilmesini engeller. Büyüme hormonu (somatotropin) ve glükagon beta hücrelerinden insülin salınmasını uyarabilirse de, insülin salgısını denetleyen en önemli etken kandaki şeker (glikoz) düzeyidir. Langerhans adacıklarında insülin yapılamaması ya da şeker üretiminin kandaki şeker düzeyini yeterince denetleyememesi şeker hastalığına (*diabetes mellitus*) neden olur.

Alfa hücrelerinde karaciğerden glikoz salgılanmasına ve yağ dokusundan yağ asitlerinin serbestlenmesine yol açan glükagon adlı hormon yapılır. Delta hücreleri ise büyüme hormonu, insülin ve glükagonu ketleyen somatostatini üretir; somatostatinin metabolizma işlevlerinin düzenlenmesindeki rolü henüz tam olarak anlaşılamamıştır. Hipotalamusta da üretilen somatostatinin başlıca işlevi, hipofizden salgılanan büyüme hormonunun salgısını ve kandaki miktarını bir dizi geribesleme mekanizmasıyla denetlemektir.

Langiewicz, Marian (Melchior) (d. 5 Ağustos 1827, Krotoszyn, Poznań yakınları, Polonya, Prusya - ö. 11 Mayıs 1887, İstanbul), Polonyalı asker ve yurtsever. 1863 Ocak Ayaklanması'nda önemli bir rol oynamış ve ayaklanmadan sonra oluşturulan devrimci hükümete kısa bir süre başkanlık etmiştir.

Prusya ordusunda topçu yüzbaşısı olarak bir yıl görev yaptıktan sonra, 1860'ta Paris'teki Polonya askeri okulunda ders vermeye başladı. Aynı yıl Garibaldi'nin Napoli

Langiewicz, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması
Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, Varşova

seferine katıldı. 1861'de Piemonte'deki Cuneo'da kısa bir süre için etkinlik gösterebilen Polonya askeri okulunda öğretmenlik yaptı.

1862'de Polonya'yı Rusya'nın egemenliğinden kurtarmayı amaçlayan ayaklanmanın hazırlıklarına katıldı. 1863'te başlayan ayaklanmada Polonya'nın güneyindeki Sandomierz (Sandomir) bölgesinde yoksul insanlardan oluşan bir birliğin komutasını üstlendi. Ayaklanmanın başlangıcında Rus kuvvetlerine karşı kazandığı başarılar sonucunda, Mart 1863'te ayaklanmanın önderliğini Varşova'daki daha radikal gruplara kaptırmamaya çalışan tutucu çevrelerce devrimci yönetimin başına getirildi. Varşova'daki önderlerin belli ölçüde desteğini almayı başardıysa da birkaç gün sonra Ruslar karşısında ağır bir yenilgiye uğradı. Bu yenilginin yanı sıra ordusunda çıkan bölünmeler yüzünden 10 gün süren yöneticiliğinin ardından 21 Mart'ta Avusturya'ya kaçmak zorunda kaldı.

Avusturyalılarca 1865'e değin hapiste tutulduktan sonra İsviçre'ye giderek bir süre orada yaşadı. Ardından Osmanlı nin hizmetine girdi. Langiewicz'in *Relacya o kampanii własney 1863 r.* (1905; 1863 Ayaklanması Üzerine) ve *Pisma wojskowe* (1920; Askeri Yazılar) adlı yapıtları vardır.

Langkawi Adası, Batı Malezya'da, Kedah eyaletinin kuzeybatı kıyısı açığında ada. Malakka Boğazındaki Langkawi grubunun başlıca adasıdır. Tayland'a ait Tarutao Adasının (*ko*) hemen güneyinde yer alır. Uzunluğu 29 km, genişliği 16 km'dir; 526 km²'lik bir alanı kaplar. Raya Dağında (*gunung*) 880 m'ye ulaşır. Nüfusun büyük bölümü balıkçılıkla uğraşır; hindistancevizi ve kauçuk gibi ürünlere dayalı tarım da gelişmiştir. Güney kıyısında bulunan en büyük köyü Kaub, Air Hangat ve Padang Masirat adlı kıyı yerleşmelerine karayoluyla bağlanır. Langkawi kumsalları, çavlanları, kaplıcaları, ilginç kayalıkları, mağaraları ve balık avlama alanlarıyla çok sayıda turist çeker. Nüfus (1980 geç.) 29.084.

Langland, William (d. y. 1330 - ö. y. 1400), Orta İngilizceyle yazılmış aliterasyonlu şiirin en önemli örneklerinden *The Vision Concerning Piers the Plowman*'ı (Rençper Piers'le İlgili Hayal) kaleme aldığı sanılan yazar. Çok çeşitli dinsel temaları alegorik bir anlatımla işleyen *Piers the Plowman*'ın en önemli özelliği, kiliseye ait dil ve kavramları halkın anlayabileceği simge ve imgelerle anlatmasıdır. Günlük konuşma dilinden beslenen yalın bir dille yazılmışsa da, yazarın kullandığı birçok imge güçlü ve dolaysızdır.

Piers Plowman'ın üç ayrı versiyonu vardır. Bunların en eskisi A metni olarak bilinir. Bu metinde işlenen başlıca temaların yeniden gözden geçirilip geliştirilmesiyle oluşan sonraki versiyonlar ise B ve C metinleri olarak adlandırılır. Bazı araştırmacılar, C metninin tamamının Langland'a ait olmadığı görüşündedir. Burada temel alınan B metni, 1) bir öndeyişin ardından insanın toplum içindeki yaşamını, Meed (Ödül) adlı alegorik karakterin temsil ettiği kazanma hırsının tehlikelerini ve yedi büyük günahı konu alan yedi bölüm ile 2) Do-wel (İyi Davranan), Do-bet (Daha İyi Davranan) ve Do-best (En İyi Davranan) adlı alegorik kişilerin yaşamları aracılığıyla Hıristiyan bireyin kendini tanıyan, erdemli ve hayırsever bir kişi olarak gelişimini konu alan 13 bölümden oluşur.

Şiirin genel yapısı, işlenen temaların karmaşıklığını yansıtır. Bu, şiir boyunca sürekli yinelenen ve şiirin sonunda Hz. İsa'nın kişiliğinde bütünleşen Do-wel, Do-bet ve Do-best kavramlarında oldukça belirgindir. Şiirin temaları genellikle dönemin canlı ve "karışık" dinsel yaşamıyla ilişkilendirilmişse de şiirin alegorik yapısı birden fazla yoruma izin verir. Bazı eleştirmenler şiirin bu özelliğini, kutsal metinleri birden fazla düzeyde (tarihsel, alegorik, içrek ve topolojik) açıklayan geleneksel tefsir yöntemine bağlarlar.

Langland'ın yaşamı üzerine çok az şey bilinmektedir. Worcestershire'da, Malvern Tepeleri bölgesinde doğduğu sanılmaktadır. *Piers Plowman*'daki "hayal kuran" kişi olduğu varsayılırsa, Great Malvern'daki Benedikten okulunda öğrenim görmüş olabilir. Gene şiirden alınma bilgiler Londra'yı, Westminster ve Shropshire'ı iyi bildiğini ve Londra'daki küçük tarikatlarla ilişkisi olabileceğini göstermektedir.

Langland'ın ortaçağ ilahiyatını çok iyi bildiği ve Hıristiyan öğretisine tümüyle bağlı olduğu açıktır. Clairvaux'lu Aziz Bernard'ın çileciliğine yakınlık duymuş, kilisenin ve din adamlarının kusurlarını eleştirmesine karşın öğretiye olan bağlılığını korumuştur.

Langley, Samuel Pierpont (d. 22 Ağustos 1834, Roxbury, Massachusetts - ö. 27 Şubat 1906, Aiken, Güney Carolina, ABD), Güneş olayları ile hava koşulları arasındaki ilişkileri inceleyen ve ilk başarılı havadan ağır motorlu uçağı geliştiren ABD'li astronom, fizikçi ve havacılık mühendisi.

Chicago ve St. Louis'de inşaat mühendisliği ve mimarlık yaptı. 1867'de Pittsburgh Üniversitesi'nde fizik ve astronomi profesörlüğüne atandı. Ayrıca Allegheny Gözlemevi'nin yöneticiliğini üstlendi.

Çalışmalarını Güneş etkinlikleri ve bunların hava koşulları üzerindeki etkilerinin

Langley
Smithsonian Institution, Washington, D.C.

araştırılması konusunda yoğunlaştıran Langley, 1878'de sıcaklıktaki yüz binde bir derecelik değişimleri tespit edebilen son derece duyarlı bir ışınım ısısı algılayıcısı olan bolometreyi geliştirdi. Bu aygıtla Güneş tayfını kızılötesi bölgesine kadar inceledi ve değişik dalgaboylarındaki Güneş ışınlarının şiddetini ölçtü.

Allegheny Gözlemevi'nde belirli hızlarda hareket eden uçakların havada yükselme ve sürüklenme özellikleri üzerine önemli deneyler yaptı. Bu deneylerden elde ettiği bulgulara dayanarak, kuşların kanat çırpmadan süzülerek yükselme ve alçalma hareketlerini açıkladı.

1896'da Langley, başarıyla uçan ilk insansız motorlu uçağı yaptı. Bir buhar motoruyla hareket eden 9,7 kg ağırlığındaki uçak havada 1.280 m kadar yol almayı başardı. Langley bundan sonra insanlı uçuş için yeni bir uçak geliştirdi; yardımcısı Charles M. Manly'nin tasarımladığı beş silindirli, hava soğutmalı bir benzin motoruyla çalışan ve gene Manly tarafından kullanılan uçak kalkış sistemindeki yetersizlikten ötürü başarısızlığa uğradı ve 8 Aralık 1903'te, yani Wright Kardeşlerin Kitty Hawk'ta gerçekleştirdikleri ilk başarılı insanlı uçuştan yalnızca dokuz gün önce girişilen ikinci denemede, mancınıktan fırlatıldıktan bir saniye sonra Potomac Irmağına düşerek sulara gömüldü. Kimi tarihçilere göre hata uçakta değil mancınıktaydı ve eğer mancınık arızalanmasaydı Manly, ağırlığı 385 kg ve kanat açıklığı 14,6 m olan bu uçakla tarihe, motorlu bir uçakla uçan ilk insan olarak geçecekti.

Langlois, Charles-Victor (d. 26 Mayıs 1863, Rouen - ö. 25 Haziran 1929, Paris, Fransa), 19. yüzyıl sonlarının önde gelen Fransız bilim adamlarından. Ortaçağ Fransa'sına ilişkin kaynakça ve tarih çalışmalarıyla tanınır.

1887'de doktorasını tamamladıktan sonra Douai'deki Edebiyat Fakültesi'nde ders vermeye başladı. 1909'da Paris Üniversitesi'nde profesör oldu ve aynı üniversitede paleografi, kaynakça ve ortaçağ tarihi dersleri verdi.

13. yüzyıl Fransa'sının siyasal koşullarını ele aldığı *La Règne de Philippe III le Hardi* (1887; III. Philippe'in [Cesur] Hükümdarlığı) adlı yapıtı tek bir hükümdarla ilgili en iyi tarih çalışmalarından biridir. Kaynakça hazırlama yöntemlerine ilişkin değerli bilgiler içeren *Manuel de bibliographie historique* (1896-1904, 2 cilt; Tarihsel Kaynakça Üzerine Elkitabı) adlı yapıtı ise tarih araştırmacılığı alanında temel çalışmalardan biri olarak kabul edilir. Öbür yapıtları arasında Charles Seignobos ile birlikte yazdığı *l'Introduction aux études historiques* (1897; *Tarih Tetkiklerine Giriş*, 1937) ve belirli ortaçağ metinlerinden yola çıkarak Fransa'da ortaçağdaki yaşam biçimini anlattığı *La Vie en France au Moyen âge de la fin du XIIe au milieu du XIVe siècle* (1925-27, 3 cilt; Ortaçağda 12. Yüzyıl Sonundan 14. Yüzyıl Ortasına Değin Fransa'da Yaşam) ile Fransa'nın çeşitli bölgelerindeki arşivlerin bir kaynakçası olan *Les Archives de l'histoire de France* (1891-93; Fransa Tarihinin Arşivleri) sayılabilir. 1913'te Devlet Arşivi'nin müdürlüğüne getirilen Langlois 1917'de Edebiyat ve Yazıtlar Akademisi'nde görevlendirilmiştir. Langlois'nın 1947'de, Türkçede yayımlanan *Eski Kilikya* adlı bir yapıtı daha vardır.

Langlois, Henri (d. 13 Kasım 1914, İzmir - ö. 13 Ocak 1977, Paris), dünyanın en zengin sinema arşivi olan Fransız Sinemateki'ni ve buraya bağlı sinema müzesini kuran Fransız sinema adamı.

Beş yaşındayken ailesiyle birlikte Fransa'ya gitti. Daha çocukluğunda eski sinema filmlerini toplamaya başladı. 1935'te yönetmen Georges Franju ile birlikte oluşturduğu Sinema Çevresi adlı sinema kulübünde sessiz film gösterileri düzenledi. Ertesi yıl arkadaşlarıyla birlikte Fransız Sinemateki'ni kurdu ve kurumun yöneticiliğini üstlendi.

Henri Langlois
Ara Güler

II. Dünya Savaşı sırasında sinematek arşivini işgalcilerden korumayı başardı ve film koleksiyonunu giderek büyüttü. 1964'te sinemaya katkılarından ötürü özel bir Oscar ödülü aldı. 1968'de Kültür Bakanı André Malraux tarafından görevden alınması dünya çapında tepkilere yol açtı ve bunun üzerine hükümet kararını geri almak zorunda kaldı. Fransız Sinemateki zengin arşivi ve gösteri programlarıyla birçok sinemacı için bir okul işlevi gördü ve Yeni Dalga akımının gelişimine katkıda bulundu.

Langlois'nın çabalarıyla 1972'de Paris'teki Chaillot Sarayı'nda sinemateke bağlı bir sinema müzesi açıldı. Bu müzede ilk sinema aygıtlarından ünlü oyuncuların eşyalarına, afiş ve fotoğraflardan senaryo taslaklarına kadar sinema tarihine ilişkin çeşitli örnekler yer almaktadır. Langlois 1960'larda Türk Sinematek Derneği'nin kuruluşuna ve gelişmesine de yardımcı olmuştur.

Langmuir, Irving (d. 31 Ocak 1881, Brooklyn, New York - ö. 16 Ağustos 1957, Falmouth, Massachusetts, ABD), katı ve sıvı yüzeyler üzerindeki ince molekül katmanlarını inceleyen koloit (asıltı) araştırmaları ve biyokimya alanlarına önemli katkılarda bulunan ve bu çalışmalarıyla 1932'de Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan ABD'li fiziksel kimyacı.

Columbia Üniversitesi'nde metalurji mühendisliği öğrenimi gören Langmuir, Göttingen Üniversitesi'nde fiziksel kimyanın öncülerinden Walther H. Nernst ile birlikte çalıştı ve 1906'da bu üniversiteden doktor unvanı aldı. Daha sonra ABD'ye dönerek New York'ta General Electric Company için araştırmalar yapmaya başladı.

Gazlarda elektrik boşalması, elektron salımı ve tungstenin yüksek sıcaklıklardaki yüzey kimyasını inceleyen Langmuir, tungsten filamanlı ampullerin ömrünü önemli ölçüde uzatmayı başardı. Ayrıca bir vakum pompası, radyo yayınında kullanılan yüksek vakumlu lambalar ve 3000°C'nin üzerinde sıcaklık üretebilen bir hidrojen hamlacı geliştirdi.

ABD'li atom kimyacısı Gilbert N. Lewis'in çalışmalarından bağımsız olarak atomun yapısı ve kimyasal bağ oluşumu konularında kuramlar geliştiren Langmuir, ortaklaşım (kovalans) terimini ortaya attı. 1949'da yardımcılarıyla birlikte bulutlara gümüş iyot ve katılaştırılmış karbon dioksit yükleme yoluyla yağmur yağdırma olasılıklarını araştırmaya girişti.

Langolar, Uganda'nın kuzey kesiminde, Kwania ve Kyoga göllerinin kuzeydoğusundaki bataklık düzlüklerde yaşayan halk Nil-Sahra dil ailesinin Çarı-Nil koluna bağlı bir Doğu Sudan dili konuşurlar. Tarımsal işlerde hem kadınlar, hem erkekler çalışır.

Langolar geçmişte bir dizi babayanlı klana bölünmüştü. Bu klanlar sınırları belirli topraklar içinde genellikle çitle çevrilmiş toplu köylerde oturuyordu. Evlilikte gelinin ailesine başlık olarak önemli miktarda hayvan verilirdi. Babadan oğula geçen klan şefliğinin otoritesi klan topraklarında yaşayan herkesi kapsardı. Buna karşılık soya bağlı bir aristokrasi yoktu. Şeflerin üzerinde *rwot* denen büyük şefler yer alırdı. Bu konuma kişisel yetenekleriyle ulaşan büyük şeflerin her biri 3-6 klan şefini denetim altında tutardı. Erkekler de çeşitli yaş gruplarına ayrılmıştı.

Lango geleneklerine göre, her insana yaşamı boyunca eşlik eden koruyucu ruhun (*winyo* ya da "kuş"), ölümden sonra belli törenlerle cesetten çıkarılması gerekirdi. Langolar ayrıca ölümden sonra Jok adlı tanrı ya da üstün güçle birleşen bir gölge benliğe de (*tipo*) inanırlardı. Jok'un yanı sıra en yüce biçimini Jok'ta bulan atalara da kutsal ağaçların altında ve tapınaklarda dua ederek ve kurban keserek tapılırdı.

Langston, John Mercer (d. 14 Aralık 1829, Louisa ili, Virginia - ö. 15 Kasım 1897, Washington, D.C., ABD), Siyah önder, eğitimci ve diplomat. ABD'de önemli yönetim görevlerine getirilen ilk Siyah olduğu sanılmaktadır.

Virginia'lı bir çiftçi ile bir köle kadının oğluydu. Beş yaşında özgürlüğüne kavuştu. 1849'da Oberlin College'ı bitirdi. Çok geçmeden azatlı kölelerin önderi durumuna geldi ve Ohio'daki Brownhelm yönetim birimi (1855) ile Oberlin'de (1865-67) çeşitli yerel yönetim görevlerine getirildi. 1864'te Eşit Haklar Ulusal Birliği'nin kurulmasına yardımcı oldu ve bu kuruluşun ilk başkanı seçildi.

İç Savaş'tan sonra Washington, D.C.'ye taşındı. Bir süre avukat olarak çalıştıktan sonra Howard Üniversitesi'nde hukuk profesörü oldu. Ardından aynı üniversitenin hukuk bölümü dekanı (1869-77) ve rektör yardımcısı (1872-76) olarak görev yaptı. Haiti'de ABD ortaelçisi, Santo Domingo'da ABD maslahatgüzarı (1877-85) olarak bulundu. 1885'te Virginia'daki bir eğitim enstitüsünün yöneticiliğine seçildi. 1888'deki Temsilciler Meclisi seçimlerine Virginia'dan Cumhuriyetçi Parti'nin adayı olarak katılan Langston, seçimleri Demokrat Parti adayının kazanması üzerine seçim sonuçlarına itiraz etti. Neredeyse iki yıl süren bir araştırmanın ardından haklılığı kanıtlanınca 23 Eylül 1890'da Temsilciler Meclisi'ne girdi ve bu görevi 3 Mart 1891'e değin sürdürdü.

Langtoft, Peter (ö. y. 1307), aleksandren ölçüsüyle kaleme alınmış bir Anglonorman vakayinamesinin yazarı. Bridlington'daki Augustinusçu manastırda özel kurul üyesiyken 1271-86 arasında başrahip vekilliği yaptıysa da daha sonra gözden düşmüştür. Adı East Yorkshire'daki Langtoft köyünden gelir.

I. Edward'ı yüceltmek amacıyla yazdığı sanılan *Chronicle* (Vakayiname) en eski çağlardan Edward'ın ölümüne değin İngiltere'nin tarihini konu alır. İlk bölümü bütünüyle Geoffrey'le (Monmouth'lu) başka yazarlara dayanarak kaleme alan Langtoft, I. Edward'ın hükümdarlık dönemiyle ilgili özgün ve değerli bilgiler verir. Belirgin bir İskoç düşmanlığı içeren *Chronicle*'ın son

bölümünün Robert Mannyng of Brunne'un yaptığı İngilizce manzum çevirisi 1328'de tamamlanmıştır. *Chronicle*'ın tamamı Thomas Wright tarafından 1866-68 arasında yayına hazırlanmıştır.

Langton, Stephen (ö. 9 Temmuz 1228, Slindon, Sussex, İngiltere), Canterbury başpiskoposluğuna atanmasıyla Kral John ile Papa III. Innocentius arasındaki çatışmayı başlatan ve Magna Carta bunalımında önemli rol oynayan İngiliz kardinal.

Lincolnshire'da malikâne sahibi bir soylunun oğluydu. Rahiplik yaşamının başlarında, York Katedrali'nden kendisine gelir bağlandı. Daha sonra Paris'e gitti (y. 1181). Paris Üniversitesi'ni bitirerek bu okulun en ünlü ilahiyatçıları arasına girdi, burada 25 yıl görev yaptı. Daha sonra Papa III. Innocentius tarafından Roma'ya çağrıldı ve 1206'da St. Chrysogonus'ta kardinal papazlığa getirildi.

Hubert Walter'ın ölümünden (1205) hemen sonra yeni Canterbury başpiskoposunun belirlenmesi dolayısıyla anlaşmazlık çıktı. Kralı ve din adamlarını iki yıl uğraştıran siyasal çalkantıların ardından papa, Langton'un seçilmesini önerdi. Langton 17 Haziran 1207'de Viterbo'da takdis edildi. Ama Kral John yeni başpiskoposun görev bölgesine girmesine izin vermedi, Canterbury'nin gelirlerine el koydu ve keşişleri uzaklaştırdı. Innocentius ise buna, İngiltere'de ibadet yasağı koyarak (Mart 1208) yanıt verdi. Langton kralla görüşebilmek umuduyla Dover'a geçti (Ekim 1209). Ama Kral John, Chilham'dan (Kent) öteye geçmeyi kabul etmeyince başpiskopos bir hafta bekledikten sonra ülkeyi terk etti. Kasım 1209'da kralın aforoz edildiği açıklandı.

1212'de John, 1204'te II. Philippe'e kaptırılmış olan Fransa topraklarını geri almayı ciddi biçimde düşünmeye başlamıştı. Bu tasarıyı kilise tarafından engellenmeksizin gerçekleştirme gereği, Papa Innocentius'un kralı azletme tehdidi ve Philippe'in İngiltere'yi işgal etmeyi tasarladığına ilişkin haberler (Nisan 1213), sonunda John'un boyun eğmesine yol açtı. Kral, başpiskoposu kabul etmeye karar verdi. Günlerinin çoğunu Pontigny'deki Cistercium manastırında geçirmekte olan Langton, İngiltere'ye geçerek kralın günahlarını bağışladı (Temmuz 1213).

Langton baronların Kral John'a karşı muhalefetini desteklediği gibi, onlara yol da gösterdi. Ama daha sonra şiddet kullanılmasını doğru bulmadığı için geri çekildi ve kralın Magna Carta'yı onayladığı Runnymede'de (Haziran 1215) John'un temsilcilerinden biri oldu. Bu nedenle, Magna Carta'nın kilise özgürlüklerini destekleyen ve baronları ilgilendirmeyen maddeleri üzerinde etkili olduğu sanılmaktadır. 1218-28 arasında III. Henry'yi destekleyen Langton 1225'te Magna Carta'nın yeniden yayımlanmasını sağladı. Aynı yıl bir din adamları meclisi toplayarak krala bir bağış yapılması kararını aldırdı. Papalık elçisinin geri çağrılmasını sağladı. Yaşadığı sürece İngiltere'ye başka bir papalık elçisinin gelmeyişi, Canterbury başpiskoposunun *legatus natus* (elçi yetkisinde) olduğu savına güç kazandırdı. Langton 1222'de bazı önemli fermanlar yayımladı.

Langtry, Lillie, eö EMILIE CHARLOTTE LE BRETON, LADY DE BATHE (1907'den sonra) olarak da bilinir (d. 13 Ekim 1853, Jersey Adası, Channel Adaları - ö. 12 Şubat 1929, Monte-Carlo), güzelliğiyle ünlü İngiliz tiyatro oyuncusu.

Jersey başrahibinin kızıydı. 1874'te evlendiği Edward Langtry üç yıl sonra öldü. 1899'da ikinci evliliğini yaptığı Hugo de

Langtry, 1885
Mander and Mitchenson Theatre Collection

Bathe 1907'de baron oldu. Langtry 1881'de, sahneye çıkan ilk sosyete kadını olarak sansasyon yaratmıştı. İlk önemli rolü, Londra'da Haymarket Tiyatrosu'nda sahnelenen Oliver Goldsmith'in *She Stoops to Conquer* (*Yanlışlıklar Gecesi*) oyunundaki Kate Hardcastle tipi olmuştu. Başlangıçta eleştirmenler onu ciddiye almamış ama Langtry kısa sürede oyunculuğunu yetkinleştirerek başta *As You Like It* (*Nasıl Hoşunuza Giderse*) oyunundaki Rosalind olmak üzere birçok başarılı kompozisyon çizmişti. İngiltere'nin çeşitli kentleriyle ABD turnelerine de çıkan Langtry, Londra'daki Aquarium Tiyatrosu'nu bir Yunan tapınağını model alarak yeniletti ve İmparatorluk Tiyatrosu'na dönüştürdü. 1901'de açılan tiyatronun yöneticiliğini de üstlendi. Son olarak 1917'de sahneye çıktı.

Languedoc, Fransa'nın Hérault, Gard ve Ardèche illeriyle (*département*) Haute-Loire, Lozère, Tarn, Tarn-et-Garonne, Haute-Garronne ve Ariège illerinin bazı kesimlerini kapsayan ve eski Languedoc iliyle aynı sınırlara sahip olan tarihsel ve kültürel bölge.

Fransa'nın güneyinde özgün bir uygarlığa beşiklik eden Languedoc'un adı, Fransa'nın kuzeyinde "evet" anlamında kullanılan *oil* ya da *oui* yerine *oc* sözcüğünün kullanıldığı, Fransa'nın güneyine özgü dilden *langue d'oc* gelir. 13. yüzyıldan sonra bu dilin konuşulduğu bütün bölgeyi nitelendiren Languedoc, zamanla Toulouse Kontluğu toprakları için kullanılmaya başladı.

1789'da Languedoc III

Languedoc'u oluşturan topraklar, İtalya'yı İspanya'ya bağlayan Roma eyaleti Narbonensis'e İÖ 121'de katıldı. Daha sonra Roma İmparatorluğu'nun parçalanmasıyla 5. yüzyılda Vizigotların istilasına uğradı. Bölgenin bir bölümü Franklarca 6. yüzyılda fethedildi. Arapların denetimindeki kıyı şeridi Septimania ise Frank egemenliğine ancak 759'da girdi ve Karolenjlerin yönetiminde Akitanya'nın korunması amacıyla bir sınır bölgesine dönüştürüldü. Toulouse dolaylarındaki toprakların (Toulousain) 924'te bu sınır bölgesiyle birleştirilmesinden sonra Toulouse Kontluğu ortaya çıktı.

12. yüzyıl ortalarından sonra Maniciliğin bir kolu olan Katharosçular Languedoc halkı ve soyluları arasında yaygın bir destek buldu. Özellikle Albi kenti çevresinde güçlü olan Katharosçular bazen Albi heretikleri olarak da anılıyordu. Papa III. Innocentius heretiklikle suçlanan bu harekete karşı bir haçlı seferi başlattı. Bunun sonucunda Fransa'nın kuzeyinden gelen bir ordu 1209'da Languedoc'u istila etti. Bu istilayı izleyen ve 13. yüzyıl ortasına değin süren savaşlar, Languedoc'un siyasal bağımsızlığının sona ermesiyle noktalandı. Toulouse Kontluğu'nun doğu kesimi 1229'da Fransa tahtına bağlanarak Carcassonne ve Beaucaire adlarıyla iki yargı bölgesine (*sénéchaussée*) ayrıldı. Öteki toprakları elinde tutan Kont VII. Raimond (hd 1222-49), kızı ve vârisi Jeanne'ın Kral IX. Louis'nin kardeşi Poitiers'li Alphonse'la evlenmesine rıza gösterdi. Alphonse ile Jeanne'ın vâris bırakmadan ölmeleri üzerine, Languedoc'un geri kalan kesimi de Fransa tahtının mülkleri arasına katıldı.

15. yüzyılda bir valilik (*gouvernement*) olarak düzenlenen Languedoc, 16. yüzyıldan sonra Montpellier ve Toulouse malı yönetim birimlerine (*généralité*) ayrıldı. Bölgenin yerel ayrıcalıklarını korumasını sağlayan kurumlardan Languedoc Meclisi, Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında Fransa'nın güneyinde vergi koyma yetkisiyle önemli bir güç elde etti ve Fransız Devrimi'ne değin işlevini sürdürdü. Öte yandan 1443'te kurulan Toulouse *Parlement*'ı (Yüksek Mahkeme) Paris *Parlement*'ından sonra en etkili yargı mercii oldu.

Languedoc 16. yüzyılda Fransız Protestan hareketinin bir merkezi durumuna geldi. Hükümetin bu yörede Katolikliği zorla benimsetme girişimi 18. yüzyıl başlarında Protestan Camisard'ların önderliğindeki köylü ayaklanmasına yol açtı. Fransız Devrimi'yle birlikte kendine özgü kurumları yitiren Languedoc illere (*département*) ayrıldı.

Fiziksel coğrafya açısından bölge, Fransa'nın Akdeniz düzlüklerini kapsar. Güneybatıdaki Pireneler'den doğuya doğru Rhône Irmağının sağ yakasına kadar 200 km boyunca uzanan bu düzlükler, kuzeyde de Rhône'un Isère Irmağıyla birleştiği noktaya kadar yayılır. Rhône Irmağı deltasındaki geniş kıyı bataklıklarında (Camargue[*]) sıtmanın yaygın olması nedeniyle kıyı bölgesi ancak 19. yüzyılda yerleşime açılabilmiştir.

Günümüzde Languedoc Ovasının yukarısındaki Cévennes dışında egemen mezhebi Katoliklik oluşturur. Lozère'daki Florac'da ve Gard'daki Vigan, Nîmes ve Alès'de Protestan bölgeleri vardır. Gard'da çok sayıda mason yaşar. Cezayir'den geri gelen göçmenler ve İspanya ile İtalya'dan gelenler Haute-Garonne, Hérault, Gard ve Tarn'da yerleşmişlerdir. Languedoc'ta Fransız Komünist Partisi'nin geniş bir kitle desteği vardır.

Ovalardaki üzüm bağlarından güzel *muscatel* şarabı elde edilir. Fermantasyonu

yapay olarak durdurulan *Blistelle* adlı tatlı şarap, yeni kültürler eklendikten sonra yıllanmaya bırakılır. Bölgenin çorbaları arasında sarmısakla yapılan *aigo bouillido*, patatesle yapılan ve çeşitli otların yanı sıra salamura domuz etiyle çeşnilendirilen *oulade* ünlüdür. Bir patates ve peynir püresi olan *aligot* sarmısakla çeşnilendirilir. Nîmes ve Uzès dolaylarında ve Haute-Loire ile Ardèche'te Oksitan dili hâlâ yaygın biçimde konuşulmaktadır.

Languedoc dili *bak.* Oksitan dili

Languedoc-Roussillon, Fransa'da planlama bölgesi (*région de programme*). Lozère, Gard, Hérault, Aude ve Pyrénées-Orientales illerini (*département*) kapsar. Yönetim merkezi Montpellier, yüzölçümü 27.376 km²'dir. Batıda Ariège, kuzeybatıda Haute-Garonne, Tarn, Aveyron ve Cantal, kuzeyde Haute-Loire, kuzeydoğuda Ardèche, doğuda da Vaucluse ve Bouches-du-Rhône illeriyle çevrilidir. Gard, Hérault, Aude ve Pyrénées-Orientales illeri Akdeniz kıyıları boyunca uzanır; Pyrénées-Orientales'in güneyde İspanya'yla sınırı vardır. Lozère ili topraklarına sokulan Massif Central, Gard, Hérault ve Aude illerinin kuzeybatı sınırlarını çizer. Akdeniz kıyısındaki Languedoc Ovası, güneybatıdaki Roussillon Ovasından Corbières Dağlarıyla ayrılır. Bölgenin güneyinde Pireneler yükselir. Kıyılarda Akdeniz iklimi, Lozère ve Pireneler'de dağ iklimi egemendir.

1900-54 arasında yaklaşık yüzde 10'luk bir düşüş gösteren bölge nüfusu, sonraki yıllarda İspanya, İtalya ve Kuzey Afrika'dan gelen göçmenlerin etkisiyle yüzde 25'i geçen bir artışa ulaşmıştır. Buna karşılık Lozère ve Aude illerindeki düşüş eğilimi sürmektedir. Bölge kentsel nüfus oranı ülke ortalamasına yakındır.

Ülkedeki toplam üzüm üretiminin yarısı Aude, Hérault ve Gard ovalarındaki bağlardan elde edilir. Hayvancılık Causses bölgesinde yaygındır. Son yıllarda tarımsal ürünlerde çeşitliliği sağlamak amacıyla yaklaşık 200 bin hektarlık bir alanı kapsayan bir sulama projesi gerçekleştirilmiştir. Marcoule'de (Gard) plütonyum işlenir; Ardoise'da (Gard) Ugine-Kuhlmann'ın elektrometalurji merkezi vardır. Akdeniz kıyılarında turizm gelişmektedir. Nüfus (1990) 2.116.015.

langur, *Cercopithecidae* familyasının *Presbytis* cinsini oluşturan 13, *Rhinopithecus* cinsini oluşturan iki, *Pygathrix* ve *Simias* cinslerini oluşturan birer maymun türünün ortak adı. Güney Asya'ya özgü olan langurların, Afrika'da yaşayan akrabaları gerezalarınki gibi, yaprak, meyve ve öbür bitkisel besinlerden oluşan yiyeceklerini sindirmeye uyarlanmış iri ve karmaşık mideleri vardır.

Presbytis cinsinin üyeleri arasında, Hindistan'da yaşayan kutsal langur ya da Hanuman languru (*P. entellus*) en iyi bilinen türdür. Sürüler halinde yaşayan bu cins üyeleri gündüzleri etkinlik gösteren ve ağaçlarda yaşayan türlerden oluşur. Vücut yapıları ince, kuyruk ve bacakları uzundur. Türe bağlı olarak baş-gövde uzunluğu yaklaşık 40-80 cm, kuyruk uzunluğu yaklaşık 50-110 cm'dir. Uzun tüylü olan bu maymunların birçok türünün başında hotoz biçiminde tüyler görülür. Erişkinlerin yüzü genellikle siyah, postları türlere göre değişmekle birlikte genellikle boz, kahverengi ya da siyahtır. Dişi yaklaşık 168 gün süren gebelik döneminin ardından tek bir yavru doğurur. Yavrunun erişkinlerden değişik renkte olmasının annede koruma duygusunu uyandırmaya yaradığı sanılmaktadır.

Bu cinsin tipik bir örneği olan kutsal langur, doğduğunda hemen hemen tümüyle siyah, erişkin evrede boz, kahverengimsi sarı ya da kahverengidir. Hindistan'da kutsal sayıldıklarından, köylerde ve tapınaklarda serbestçe dolaşmalarına, ekinleri yağmalamalarına ve dükkânlara girmelerine izin

Kutsal langur (*Presbytis entellus*)
Phyllis Dolhinow

verilir. Kutsal langurlar yaklaşık 20-30 bireyden oluşan sürüler halinde yaşar. Erkeklerin sürü içinde belirgin bir egemenlikleri olmasına karşın dişilerin kesinlik kazanmış görev ve sorumlulukları yoktur. Anneler yavrularının korunmasına özen göstermekle birlikte, öbür dişiler de yavruların bakımına yardım eder. Güneydoğu Asya ormanlarında yaşayan iri yapılı *Pygathrix nemaeus* türünün kırmızı ve beyaz lekelerle bezenmiş, kısa tüylü ve boz renkli bir postu vardır. *Rhinopithecus roxellanae* ve *R. avunculus* türleri Vietnam'ın kuzeyi ve Çin'deki ormanlarda yaşayan, küçük yapılı, tıknaz kalkık burunlu, uzun ve uçları sarılaşmış boz, siyah ya da kahverengi tüylü maymunlardır. Kalkık burunlu, kahverengimsi, makaklara benzeyen bir tür olan domuz kuyruklu langur (*Simias concolor*), nemli Endonezya ormanlarında yaşar. Bu üç cinsin davranışları üstüne bilgiler yok denecek kadar azdır.

Red Data Book listelerine göre *P. nemaeus* ve domuz kuyruklu langur, soyları yok olma tehlikesi gösteren türlerdir. Bazı öbür türlerin de sayıları önemli ölçüde azalmıştır.

Languriidae, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımından yaklaşık 400 türü kapsayan böcek familyası. Büyük bölümü Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan bu familya üyelerinin vücudu ince, uzunluğu 5-10 mm'dir.

Gövdesi kırmızı, kanat örtüleri (elitra ya da kınkanat) koyu renk olan erişkinler, larvalar gibi bitkiyle beslenir. Birçok türün başının üstünde öngöğüs bölütüne sürtülerek tiz sesler çıkartan iyi gelişmiş çıkıntılar vardır. *Languria mozardi* türü Kuzey Amerika'daki özellikle üçgül tarlalarında önemli zararlara yol açar.

Lanier, Sidney (d. 3 Şubat 1842, Macon, Georgia - ö. 7 Eylül 1881, Lynn, Kuzey Carolina, ABD), ABD'li müzikçi ve şair. Müzikteki tematik gelişimi ve ritimleri çağrıştıran şiirler yazmıştır.

1867'de yayımladığı *Tiger-Lilies* (Kaplanzambakları) adlı ilk romanında Alman felsefesini, Güney'in geleneklerini ve kendi savaş deneyimlerini birleştirdi. 1873'te Baltimore'da Peabody Orkestrası'nın birinci flütçüsü oldu. İç Savaş sırasında hapisteyken yakalandığı verem hastalığına karşın dergilerde yayımlanan çok sayıdaki şiiriyle ailesini geçindirmeye çalıştı. Özel konserlerde çaldı ve küçük gruplara konferanslar verdi.

Lanier Güney'deki tarım koşullarını ele aldığı "Corn" (1875; Mısır) ve Kuzey'deki sanayi koşullarını anlattığı "The Symphony" (1875; Senfoni) adlı şiirleriyle ülke çapında tanındı. 1876'da "Centennial Meditation" (Yüzüncü Yıl Düşünceleri) adlı şiirinin aldığı olumsuz eleştiriler ölümüne değin şiir tekniğiyle ilgili araştırmalar yapmasına yol açtı. 1877'de *The Song of the Chattahoochee* (Chattahoochee'nin Şarkısı) adlı şiir kitabı yayımlandı. 1879'da İngiliz edebiyatı dersleri vermeye başladığı Johns Hopkins Üniversitesi'nde nazım tekniği, ilk İngiliz şairleri ve İngiliz romanı üzerine bir

Lanier
Library of Congress, Washington, D.C.

dizi konferans verdi. Bu konferansları sonradan *The Science of English Verse* (1880; İngiliz Nazım Bilimi), *Shakspere and his Forerunners* (1902; Shakespeare ve Öncüleri) ve *The English Novel* (1883, yb 1897; İngiliz Romanı) adlı kitaplarda toplandı. Yapıtlarının eksiksiz baskısı (10 cilt) 1945'te yayımlandı.

Lankavatara-sutra, tam adı SADDHARMA-LANKAVATARA-SUTRA (Sanskrit dilinde "İyi Öğretinin Lanka'da Ortaya Çıkışı Özdeyişleri"), Mahayana geleneğinde, Buda'nın Lanka (genellikle Sri Lanka olarak yorumlanır) halkına okuduğuna inanılan felsefe metni. Bazı bölümleri daha eski olmakla birlikte büyük olasılıkla 4. yüzyılda ortaya çıkan bu söylev metni Vicnanavada'nın (Bilinç Öğretisi) ya da öznel idealizmin başlıca bağlayıcı belgesi sayılır. Dünyanın, sonul ve farklılaşmamış zihnin yanıltıcı bir yansıması olduğunu ve bu gerçeğin, yoğun meditasyon durumunda ansızın kavrandığını öğretir.

Lankavatara düşüncesi, Yogaçara (Yoga Uygulaması) okulunun öğretilerinde anlatımını bulur ve bir ölçüde Zen düşüncesinin felsefi dayanağını oluşturur. Mahayana'nın öteki iki ana eğilimi olan *Pracnaparamita*'nın (Bilgeliğin Yetkinleşmesi) vurgulanmasından ve Sonsuz Işık Budası Amitabha'ya tapınmadan ayrılır. *Sutra*'lar (özdeyişler) Çinceye ilk kez 5. yüzyılda çevrilmiş, çok sayıda yorum ve makaleye konu olmuştur.

Lankester, Sir Edwin Ray (d. 15 Mayıs 1847, Londra - ö. 15 Ağustos 1929, Londra,

İngiltere), 20. yüzyıl başlarında etkili olmuş İngiliz zoolog. Karşılaştırmalı anatomi, embriyoloji, parazitoloji ve antropolojiye önemli katkılarda bulunmuştur.

1871'de Oxford Üniversitesi'nde öğrenim gördüğü sırada omurgalıların kanında bulunan tekhücreli asalakları tanımladı. Aynı dönemdeki başka bilim adamlarının çalışmalarıyla birlikte bu bulgusu, sıtma gibi asalak hastalıklarının tanı ve tedavisinde önemli bir gelişme sağladı. 1874-90 arasında Londra Üniversitesi'nde zooloji ve karşılaştırmalı anatomi dersleri veren Lankester, omurgasızların morfolojisi ve embriyolojisi konusunda yaptığı araştırmalarla, evrim ve doğal seçme kuramlarına önemli kanıtlar sağladı; kendisi de bu kuramları bütün gücüyle savunuyordu. Oxford Üniversitesi'nde (1890-98), Londra'daki Kraliyet Enstitüsü'nde (1898-1900) ve British Museum'a bağlı Doğa Tarihi Müzesi'nde çalıştığı dönemlerde de antropoloji alanında öncü çalışmalar yaparak bu düşünceleri destekleyen yeni kanıtlar buldu. 1907'de "sir" unvanı aldı.

"The Significance of the Increased Size of the Cerebrum in Recent as Compared with Extinct Animals" (1899; Soyu Tükenmiş Hayvanlarla Karşılaştırıldığında Yaşayan Hayvanların Beyin Boyutlarındaki Büyümenin Anlamı) adlı makalesinde, kültürel gelişmelerin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan kalıtsal öğrenme yeteneğinin, insanın evriminde önemli bir etken olduğunu vurguladı. Ayrıca Suffolk yöresinde bulduğu çakmaktaşı aletler, daha Pliyosen Dönemde (y. 7-2,5 milyon yıl önce) insanın el becerilerinin geliştiğini ortaya çıkardı.

İki yüz dolayında bilimsel makale yazan Lankester, babasının kurduğu *Quarterly Journal of Microscopical Science*'ın yayın yönetmenliğini yaptı (1869-1920). Başlıca kitapları, *Comparative Longevity in Man and the Lower Animals* (1870; İnsanda ve Basit Yapılı Hayvanlarda Karşılaştırmalı Yaşam Süresi), *Degeneration* (1880; Yozlaşma) ve *Great and Small Things*'dir (1923; Büyük ve Küçük Şeyler).

Lannes, Jean, MONTEBELLO DÜKÜ (d. 11 Nisan 1769, Lectoure, Fransa - ö. 31 Mayıs 1809, Viyana), Fransız general. Yoksul bir aileden gelmesine karşın Birinci İmparatorluk döneminde mareşalliğe yükselmeyi başarmıştır.

Lannes, François Gérard'ın portre çalışması; özel koleksiyon
Laurios-Giraudon, Art Resource/EB Inc

Bir seyis yamağının oğluydu. Köy papazından okuma ve yazma öğrendi. 1792'de Gers'deki gönüllüler birliğine katıldı ve Pyrénées-Orientales Ordusu'nda İspanyollara karşı başçavuş rütbesiyle çarpıştı. 1796 İtalya seferindeki Dego Çarpışması'nda gösterdiği cesaretle Napoléon'un dikkatini çekti ve aynı yıl generalliğe yükseltildi. 1798-99 yıllarında Kahire'nin işgaline katıldı; tümen komutanı olarak görev aldığı Suriye seferinde Gazze ve Akka kuşatmalarını yönetti. Abukir Savaşı'nda (1799) ciddi biçimde yaralandı. Fransa'ya döndükten sonra 9. ve 10. tümenlerin komutanlığını üstlendi. Napoléon'u iktidara getiren 18 Brumaire Darbesi'ne (9 Kasım 1799) katıldı. Mayıs 1800'de Alpler'i aşarak İtalya'ya giren öncü müfrezenin komutanı olarak 9 Haziran'da Montebello'da Avusturyalıları yenilgiye uğrattı. Böylece Napoléon'un beş gün sonra Marengo'da kazanacağı zafere büyük bir katkıda bulunmuş oldu.

Mayıs 1804'te imparatorluğun 18 mareşalinden biri oldu. Ulm (Ekim 1805), Austerlitz (Aralık 1805) ve Jena (Ekim 1806) çarpışmalarında görev aldı. 26 Aralık 1806'da Polonya'daki Pultusk Çarpışması'nda kendisinden çok üstün durumdaki Rus kuvvetlerini yenilgiye uğratarak Haziran 1807'de Friedland'da Ruslara karşı ikinci bir zaferin elde edilmesini sağladı. Bu başarı karşılığında 1808'de Montebello dükü yapıldı. Ardından İspanya'daki Zaragoza kuşatmasını yönetti ve 20 Şubat 1809'da kenti ele geçirdi. Aspern-Esseling Çarpışması'nda bacaklarından yaralandı ve dokuz gün sonra iki bacağının da kesilmesinin ardından öldü.

lanolin, koyun yapağısından elde edilen yağı ya da mumsu madde. Deriden kolaylıkla emildiği için tek başına ya da sıvı parafin ve domuz yağı gibi yağlarla birlikte merhem, krem ve sabun sıvağı olarak kullanılır. Lanolinden ayrıca kürkçülükte de yararlanılır. Sarımsı beyaz renkli, yarısaydam, yumuşak, yağlı ve yapışkan bir maddedir. Bileşiminde çeşitli steroller, yağ asitleri ve esterler bulunur.

Lanolin, yapağının kaynar suyla yıkanması ya da uygun bir organik çözücüyle özütlenmesi sonucu elde edilir; elde edilen ürün arıtılıp, rengi ve kokusu giderildikten sonra kurutulur.

Lansbury, George (d. 21 Şubat 1859, Halesworth yakınları, Suffolk - ö. 7 Mayıs 1940, Londra, İngiltere), İngiliz İşçi Partisi lideri (1931-35). Aşırı savaş karşıtı tutumundan dolayı parti liderliğinden ayrılmak zorunda kalmıştır.

Lansbury, Sylvia Gosse'un yağlıboya çalışması; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

On dört yaşında demiryolu işçisi olarak çalışmaya başladı. Daha sonra kereste ticareti yaptı. 1892'de Henry Mayers Hyndman'ın önderliğindeki Sosyal Demokrat Federasyon'a (SDF) katıldıysa da daha sonra örgütü katı Marksist görüşlere bağlı olmakla suçladı. 1912'de işçi sorunlarını ele alan ilk İngiliz gazetesi olan *Daily Herald*'ın kurulmasına katkıda bulundu ve bir süre de gazetenin yayın yönetmenliğini yaptı. I. Dünya Savaşı'nda inançlarından dolayı askerlik yapmayı reddedenlerin haklarını savundu.

İşçi Partisi üyesi olarak 1910-12 ve 1922-40 arasında Avam Kamarası üyeliğinde bulundu. 1929-31 arasındaki İşçi Partisi hükümetinde işyerleriyle ilgili bakanlığa getirildi. Daha sonra parlamentoda muhalefet lideri oldu. Etiyopya'ya saldıran İtalya'ya karşı ekonomik yaptırımlar uygulanmasına karşı çıkarak bunun İtalya ile savaşa yol açabileceğini ileri sürdü. Bu görüşleri partide tepkilere yol açınca 1935'te parti liderliğinden istifa etti ve yerine yardımcısı Clement Attlee geçti. 1937'de kişisel etkisini kullanarak savaşı durdurabileceği inancıyla Adolf Hitler ile Benito Mussolini'yi ziyaret etti.

Lansdowne (5. Markisi), Henry Charles Keith Petty-Fitzmaurice, CLANMAURICE VİKONTU (1866'ya değin) olarak da bilinir (d. 14 Ocak 1845, Londra - ö. 3 Haziran 1927, Clonmel, Tipperary, İrlanda), İrlandalı soylu ve diplomat. Kanada ile Hindistan genel valiliği, savaş bakanlığı ve dışişleri bakanlığı yapmıştır.

Lansdowne 5. Markisi, P. A. de László'nun portre çalışmasından ayrıntı, 1920; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Eton'da öğrenim gördü. Babasının ölümü üzerine 21 yaşında marki unvanıyla birlikte bir servetin sahibi oldu. Liberal Parti'ye katıldıktan sonra Hazine'de görev aldı (1868). Ardından Savaş Bakanlığı'nda (1872-74) ve Hindistan Bakanlığı'nda (1880) müsteşarlık yaptı. Kanada genel valiliği (1883-88) sırasında ayaklanan Yerlilerle anlaşmaya varılmasını sağladı. Muhafazakâr başbakan Salisbury tarafından atandığı Hindistan genel valiliği de (1888-94) kısa süreli bir ayaklanma dışında barış içinde geçti. Ayrıca bir imparatorluk kütüphanesi ile arşiv kurdu, eyalet ordular sistemini kaldırdı, darphanelerin serbestçe gümüş para basmasını yasakladı, kolluk kuvvetini yeniden örgütledi, yasama kurullarına mali konularda söz hakkı tanıdı, demiryollarını ve sulama projelerini genişletti. 1888'de bağımsız Sikkım Krallığı'na İngiliz korumasını kabul ettirerek Tibet'le sınırını çizdi. 1892'de Afgan sınırındaki Hunza ile Nagar'ı Hindistan'a bağladı.

1895'te savaş bakanlığına getirilen Lansdowne, Güney Afrika Savaşı (1899-1902)

öncesinde gerekli hazırlıkları yapmadığı gerekçesiyle yargı yoluyla görevden alınmak istendi. 1900 seçimlerinin ardından Muhafaznkâr hükümette yapılan değişiklik sırasında dışişleri bakanlığına (1900-06) getirilmesi protestolara yol açtı. Daha sonra Lordlar Kamarası'nda Muhafazakâr azınlığın liderliğini üstlendi (1906-10). I. Dünya Savaşı sırasında Asquith hükümetinde devlet bakanlığı (1915-16) yaptı. İtilaf Devletleri'ni niyetlerini açıklamaya çağıran "Lansdowne Mektubu" (1917) devlet politikasına aykırı bulunarak eleştirilere uğradı.

Lansdowne (1. Markisi), William Petty-Fitzmaurice, SHELBURNE 2. KONTU (1761-84) olarak da bilinir (d. 13 Mayıs 1737, Dublin, İrlanda - ö. 7 Mayıs 1805, Londra, İngiltere), III. George döneminde başbakanlık yapan (Temmuz 1782-Nisan 1783) İngiliz devlet adamı.

Orduya girerek Yedi Yıl Savaşı'na (1756-63) katıldı. Yurtdışında bulunduğu sırada, Chipping Wycombe'dan parlamentoya seçildi (1760). Ertesi yıl ölen babasının unvanını devralarak Lordlar Kamarası'na girdi. Lord Bute hükümetinde görev almayı reddetmesine karşın, Grenville hükümetinde ticaret bakanı oldu (1763). Birkaç ay sonra bu görevden ayrılarak William Pitt'in yakın çalışma arkadaşları arasına katıldı. Pitt'in başbakanlığı sırasında güney bölgelerinden sorumlu devlet bakanı olarak görev yaptı. Sömürgeler konusunda öteki hükümet üyeleriyle görüş ayrılığına düşünce 1768'de istifa etti. 1782'de Lord Rockingham hükümetinde içişleri bakanı oldu. Rockingham'ın ölmesi üzerine başbakanlığa atandı. Ama kurduğu hükümette görev almayı reddeden Fox yanlısı Whig'lerin Lord North'la kurduğu işbirliği sonucunda düşürüldü.

Lansel, Peider (d. 15 Ağustos 1863, Piza, İtalya - ö. 9 Aralık 1943, Cenevre, İsviçre), Romanş dilinin en başarılı lirik şairlerinden biri. Raetia lehçelerinin ve kültürünün canlandırılmasına öncülük etmiştir.

Ailesi Engadin'in Sent köyündendi. Her yıl yaz aylarını orada geçiren Lansel bütün zamanını son 400 yıl içinde Raetia lehçeleriyle yazılmış metinleri toplamaya ve incelemeye ayırdı. Çalışmalarını 1910'da *La musa ladina* (2. bas. 1918; Ladin Dilinde Şiir) adlı antolojide topladı ve 1950'de yayımladığı *Musa rumantscha* (Romanş Dilinde Şiir) ile genişletti. *Ils retoromans* (1935; Raeto-Roman) adlı incelemesi İngilizce, Almanca, İtalyanca, Fransızca ve Esperanto dillerine çevrildi. *Il vegl chalamer* (1920) adıyla eksiksiz baskısı yapılan inceden inceye denetimli, nostaljik şiirlerinde topraklarında yılların kültürünü barındıran Alp Vadisinin güzelliğini överken gençliğinin acıklı bir aşk macerasını da yüceltmeyi başardı. Şiirleri kadar *Grusaldas albas* (1931) başlığıyla yayımlanan öykülerivle de Raetia-Roman edebiyatının yeniden doğuşunun habercisi olan Lansel bu edebiyatın saflığını bozan öğeleri ayıklayarak 16. yüzyıldaki başlangıç dönemine dönülmesini sağladı.

Lansfildiyen Kat, Avustralya ve Yeni Zelanda'da Ordovisiyen Dönemde (y. 500-430 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. En eski Ordovisiyen kat olan Lansfildiyen, Bendigoniyen Katın altında yer alır. Daha kısa zaman dilimlerine işaret eden bir dizi kuşağa ayrılan Lansfildiyen katın tanıtıcı fosil faunası belirli graptolit (soyu tükenmiş küçük su hayvanları) türleridir. Bunların arasında *Tetragraptus*, *Adelograptus*, *Staurograptus* ve *Dictyonema* cinsleri özellikle önem taşır; bu fosillerin yardımıyla Lansfildiyen kayaçlar ile aynı tür fosilleri içeren Kuzey Amerika ve Avrupa kayaçları arasındaki bağıntılar belirlenir.

Lansing, ABD'de, Michigan eyaletinin merkezi kent. Ingham ili (*county*) sınırları içindedir. Grand Irmağının Red Cedar Irmağıyla birleştiği noktada yer alır. Eyalet merkezi 137 km güneydoğudaki Detroit'ten buraya taşındığında (1847) Lansing el değmemiş bir bölgeydi. Önceleri Michigan

Eyalet Meclisi Binası, Lansing, Michigan
Milt ve Joan Mann, CameraMann

adıyla anılan kent 1848'de içinde yer aldığı ilçe düzeyindeki yönetim biriminin adını aldı. Eyalet Meclis Binası (1873-78) kent merkezindeki 4 hektarlık bir parkın içinde yer alır. Kent, 1852'de karayoluyla Detroit'e, 1870'lerde de demiryoluyla eyalet dışındaki bölgelere bağlandı. Ransom Eli Olds'un 1887'den sonra Olds Motor Works ve Reo Motor Car Company şirketlerini kurmasıyla sanayi gelişti; günümüzde önemli bir otomobil üretim merkezi olan kentte başka sanayi dalları da etkinlik gösterir. Kentte Lansing Community College (1957) ve Michigan Körler Okulu (1879) gibi eğitim kuruluşları vardır. Michigan Eyalet Üniversitesi (1855) kentin bitişiğindeki East Lansing'dedir. Nüfus (1990) kent, 127.321; Lansing-East Lansing metropoliten alanı, 432.674.

Lansing, Robert (d. 17 Ekim 1864, Watertown, New York - ö. 30 Ekim 1928, Washington, D.C., ABD), uluslararası hukuk uzmanı ve ABD dışişleri bakanı (1915-20). Japonya'yla Lansing-İşii Anlaşması'nı (1917) imzalamış, Milletler Cemiyeti'ne

Lansing, 1915
Library of Congress, Washington, D.C.

yaklaşım farklılığından ötürü Başkan Woodrow Wilson'la anlaşmazlığa düşmüştür.

Bering Denizi görüşmelerinde (1892-93) danışmanlık yaptı. Daha sonra, aralarında Alaska Sınır Mahkemesi (1903) ve Kuzey Atlantik Balıkçılığı Davası'nın da (1910) bulunduğu birçok uluslararası mahkemede ABD yönetimini temsil etti. 1914'te Başkan Wilson tarafından Dışişleri Bakanlığı danışmanlığına getirildi. Ertesi yıl, William Jennings Bryan'ın istifasından sonra dışişleri bakanı oldu. I. Dünya Savaşı sırasında ABD'nin denizlerdeki haklarını korumak için çeşitli ülkelere verdiği notaları kaleme aldı. Bu arada İngiltere'nin Avrupa'ya yönelik abluka uygulamasına karşı çıktı. Danimarka hükümetini Batı Hint Adalarından biri olan Virgin Adalarını, bu adaların Almanlarca işgal edilmesini önlemek amacıyla ABD'ye satmaya ikna etti. ABD'nin I. Dünya Savaşı'na girmesinden sonra Lansing-İşii Anlaşması'nı (1917) imzaladı. Bu anlaşmayla ABD, Çin'le ticaret yapan ülkeler arasında eşit ayrıcalıklar öngören Açık Kapı Politikası'na uyması karşılığında Japonya'nın Çin'deki özel çıkarlarını tanıdı.

Lansing'in Kasım 1918'deki ateşkesin ardından, Wilson'ın barış konferansına katılmaması gerektiği yolunda görüş bildirmesi Wilson'la arasının açılmasına neden oldu. Bu görüşü dikkate almayarak konferansa katılan Wilson Paris'te Lansing'e önemsiz bir görev verdi ve hemen hiçbir konuda görüşünü sormadı. Wilson'la Lansing arasındaki görüş ayrılıklarının temelinde Milletler Cemiyeti konusu yatıyordu. Wilson Milletler Cemiyeti'nin hemen kurulmasını savunurken Lansing, önceliğin barış antlaşmasına tanınması gerektiğini, cemiyetin kuruluşunun ise ertelenebileceğini düşünüyordu. Wilson'ın hasta olduğu yaklaşık beş ay boyunca dış politikaya yön veren ve kabine toplantılarını yöneten Lansing, bağımsız bir tutum izlemesinden hoşlanmayan Wilson'ın isteği üzerine 13 Şubat 1920'de dışişleri bakanlığından istifa etti.

Daha sonra Washington'da avukatlık yapmaya başladı. Lansing'in *The Peace Negotiations* (1921; Barış Görüşmeleri) ve *The Big Four and Others of the Peace Conference*'ı (1921; Barış Konferansı'nın Dört Büyüğü ve Öbürleri) adlı kitapları vardır.

Lansing-İşii Anlaşması, I. Dünya Savaşı sırasında, ABD ile Japonya arasında Çin konusunda ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözmek için imzalanan antlaşma (2 Kasım 1917). ABD dışişleri bakanı Robert Lansing ile Japon hükümetinin özel elçi olarak Washington'a gönderdiği İşii Kikuciro arasında imzalanan bu anlaşmayla Japonya, Çin'in bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceği konusunda güvence veriyor, ABD de Açık Kapı Politikası'na uyması karşılığında Japonya'nın Çin'deki özel çıkarlarını tanıyordu. İşii'nin daha sonra, ABD'nin bu anlaşmayla Japonya'nın Mançurya'daki özel çıkarlarını tanıdığını ileri sürmesi, ABD'yi güç durumda bıraktı. Belirsiz ifadeler taşıyan Lansing-İşii Anlaşması 30 Mart 1923'teki karşılıklı nota alışverişiyle sona erdi.

Lansky, Meyer, asıl adı MAIER SUCHOWLJANSKY (d. 4 Temmuz 1902, Grodno, Rus Çarlığı - ö. 15 Ocak 1983, Miami Beach, Florida, ABD), ABD'de yeraltı dünyasının en zengin ve en güçlü patronlarından biri. Özellikle Florida, Las Vegas ve Bahamalar ile Castro öncesindeki Küba'da büyük kumar şebekelerini yönetmiştir.

Rusya'da doğmuş bir Polonya Yahudisi olan Lansky 1911'de ailesiyle birlikte New York'a, Manhattan'ın Doğu Yakası'nın aşağı kesimine göç etti. Daha 1918'de Bugsy Siegel'le birlikte kumar oynatıyordu. Bunun ardından, çok kârlı bir iş olan çalıntı oto satışına başladı. 1920'lerde Lansky'nin çetesi hırsızlık, içki kaçakçılığı ve başka vurgun işlerine el attı ve yeraltı patronlarından Giuseppe Masseria'nın himayesine girdi. Lansky ile Siegel ayrıca bir kirahk katiller çetesi kurdular. Bu örgüt, sonradan Louis Buchalter ile Albert Anastasia'nın başını çektikleri Cinayet Şirketi'nin(*)

prototipi oldu. Lansky 1928'de ABD yurttaşlığına alındı.

Lucky Luciano'yu 1931'de Masseria'yı öldürtmeye ikna edip bunun için Bugsy Siegel'ı ödünç vererek New York'un belli başlı gruplarını temsil eden dört kişilik bir vurucu ekip kurulmasını sağlayanın Lansky olduğu söyleniyordu. 1932-34 arasında Lansky, ülke çapındaki suç şebekesinin oluşturulmasında Luciano'ya katılarak şebekenin başlıca yönetici ve bankerlerinden biri durumuna geldi. Bu yollarla elde edilen paraları yabancı ülkelerdeki hesaplara yatırarak yasallaşmasını sağladı.

Lansky 1936'da Florida, New Orleans ve Küba'da kumar işine girdi, Küba diktatörü Fulgencio Batista'ya da rüşvet verdi. Ayrıca Bugsy Siegel'ın Las Vegas'taki kumarhanelerini finanse etti (1947'de Bugsy'nin şebekeyi atlatması üzerine de onun öldürülmesi emrini verdi). 1959'da Küba'da Fidel Castro iktidara gelince Lansky işlerini Bahamalar'a aktardı. Kumar imparatorluğunu Antillerin öbür bölgelerine, hatta Atlantik'in ötesinde Londra'ya kadar genişletti. Uyuşturucu kaçakçılığı, pornografi, fuhuş, işçi sendikalarının haraca bağlanması ve şantaj türünden işlere girdiği gibi otel, golf alanı ve mezbaha gibi yasal girişimleri de denetledi. Paralar gizlice İsviçre bankalarına yatırılıyordu. 1970'te Lansky'nin toplam varlığı 300 milyon dolar olarak tahmin ediliyordu. Lansky hem büyük jüri önüne çıkmamak, hem de gelir vergisi kaçırma suçundan hüküm giymemek için 1970'te İsrail'e kaçtı. Dönüş Yasası uyarınca burada kalabileceğini umuyordu. Ama sonunda İsrail'den sürüldü ve ABD'ye dönmek zorunda kaldı. 1973'te hem büyük jüriye saygısızlıktan, hem de gelir vergisi kaçırmaktan suçlu bulundu. Temyiz başvuruları dolayısıyla hapse girmekten kurtuldu, öteki suçlamalar ise müzmin hastalığının da etkisiyle rafa kaldırıldı. 1979'da Warren Komisyonu raporuna ilişkin iki yıllık soruşturmasını sona erdiren Temsilciler Meclisi Cinayetler Komitesi, Başkan John F. Kennedy'nin katili Lee Harvey Oswald'ı öldüren gece kulübü sahibi Jack Ruby ile Lansky arasında ilişki olduğunu saptadı.

Lansky akciğer kanserinden öldü ve Miami'de Gelenekçi Yahudi töreniyle gömüldü.

lantan (La), periyodik tablonun IIIb grubunda yer alan ve azrak toprak metalleri (lantanitler) dizisinin ilk örneği olan kimyasal element. Lantan sünek, dövülgen ve gümüşsü beyaz renkli bir metaldir, bıçakla kesilebilecek kadar yumuşaktır. Lantanı ilk olarak 1839'da Carl Gustaf Mosander seryum oksitten ayırarak lantan oksit halinde buldu.

Lantan doğada azrak toprak minerallerinden monazitte ve bastnaezitte bulunur ve sanayide amonyum lantan nitratın kristallendirilmesiyle deriştirilir. Yüksek arılık istendiğinde, iyon değişimi ve çözücüyle özütleme yöntemleri kullanılır. Lantan metali ise ergitilmiş susuz lantan halojenürlerin elektroliziyle ya da alkali ve toprak alkali metalleriyle indirgenmesiyle (örn. lantan flüorürün kalsiyumla indirgenmesi) hazırlanır. Dörtte bir oranında lantan içeren mişmetal, sigara çakmaklarında çakmak taşı, elektron tüplerinde eser miktarlardaki oksijeni uzaklaştırmada getter olarak ve metalurjide kullanılır.

Lantanın üç ayrı biçimi (alotrop) vardır. Doğada lantan, kararlı lantan-139 (yüzde 99,911) ile çok uzun ömürlü radyoaktif lantan-138 (yüzde 0,089) izotoplarının bir karışımı halinde bulunur. Lantan-140 izotopuna ise nükleer deneme patlamalarından sonraki karda bir çekirdek kaynaşması (füzyon) ürünü olarak rastlanmıştır. Lantan en tepkin azrak toprak metalleri arasında evropiyumdan sonra ikinci sırayı alır. Kuru havada hızla donuklaşır, havada 440°C'de yanar ve sıcak suyla şiddetle tepkimeye girer. Bütün bileşiklerinde üç değerlikli olan lantan, üç değerlikli azrak toprak metali iyonları arasında iyon yarıçapı en büyük olandır ve bu nedenle beyaz renkli lantan oksit (La_2O_3) en bazik azrak toprak oksitidir.

Çok arı lantan oksitten, lenslerde kullanılan ayırma gücü düşük, kırma gücü yüksek camların üretiminde bir katkı maddesi olarak yararlanılır. Teknik nitelikli lantan flüorür ise ark lambalarındaki karbonların gövde malzemesi olarak kullanılır.

atom numarası	57
atom ağırlığı	138,91
erime noktası	920°C
kaynama noktası	3.454°C
özgül ağırlığı	6,166 (25°C)
değerliği	3
elektronların yerleşimi	2-8-18-18-9-2 ya da $(Xe)5d^1 6s^2$

lantanit büzülmesi, kimyada, azrak toprak elementlerinin lantandan (atom numarası 57) lütesyuma (atom numarası 71) doğru atom ağırlıklarının artmasıyla, atom ve iyon yarıçaplarının düzenli olarak küçülmesi olgusu. Bu dizideki bir atomun çekirdeği bir önceki atomun çekirdek yükünden bir birim fazla artı yük içerirken çekirdeğin çevresindeki *4f* yörüngemsileri de bir fazla elektron içerir. *4f* yörüngemsilerindeki elektronlar, çekirdekteki artan artı yüke karşı hemen hemen birbirlerini hiç koruyamazlar; bu nedenle her elektronu çeken etkin çekirdek yükü lantanitler dizisi elementlerinin atom ağırlığı arttıkça düzenli bir biçimde artar ve bunun sonucunda da atom ve iyon yarıçapları küçülür. Lantan iyonunun (La^{+3}) yarıçapının 1,061 angström (1 Å = 10^{-10} m) olmasına karşılık, daha ağır olan lütesyum iyonunun (Lu^{+3}) yarıçapı 0,850 angströmdür. Lantanit büzülmesi sonucunda azrak toprak elementi iyonlarının yarıçapı hemen hemen aynı olduğundan ve çoğunlukla artı üç değerlikli bulunduğundan, azrak toprak elementlerinin kimyasal özellikleri birbirine çok benzer ve çoğunlukla her biri az miktarda da olsa her azrak toprak mineralinde bulunur.

Lantanit büzülmesi, periyodik tablonun IVb grubunda yer alan zirkonyum (atom numarası 40) ile hafniyumun (atom numarası 72) kimyasal özelliklerinin birbirine çok benzer olmasının da en önemli etkenidir. Lantanitlerden sonra gelen ağır hafniyum atomunun yarıçapı ile lantanit büzülmesi nedeniyle daha hafif olan zirkonyum atomunun yarıçapı hemen hemen aynıdır.

lantanitler, atom numaraları 57 ile 71 arasında değişen azrak toprak elementleri. *Ayrıca bak.* azrak toprak metalleri.

Lantian insanı, Wade-Giles yazımında LAN-T'IEN, 1963-64'te Çin'in Shaanxi yönetim bölgesinin Lantian ilçesindeki iki kazı yerinde Çinli arkeologların buldukları bir çene kemiği ve bir kafatası çatısına dayanılarak tanımlanan insangil (*Hominidae*) türü. Yaklaşık 600 bin yıl öncesinden kaldığı sanılan bu fosiller Pekin insanından önce yaşamış olan ve *Homo erectus* türünün ilkel bir örneği sanılan Cava insanı ile aynı döneme aittir. Yaklaşık 780 cm^3'lük kafatası boşluğu da küçük beyinli Cava insanına olan benzerliğini göstermektedir. Bu fosilleri bulanların *Sinanthropus lantianensis* adını verdiği Lantian insanı birçok bilim adamı tarafından *Homo erectus* olarak sınıflandırılmaktadır. Lantian'deki başka bir kazı yerinde ise Lantian insanının yaşadığı dönemden kaldığı sanılan taş aletler bulunmuştur.

Lantz, Walter (d. 27 Nisan 1900, New Rochelle, New York, ABD), ABD'li çizgi film yapımcısı, canlandırma ustası ve çizgi film kahramanı "Woody Woodpecker"ın yaratıcısı. 1930'da *King of Jazz*'ın (Caz Kralı) giriş bölümü için ilk Technicolor çizgi film dizisini yapmıştır.

Meslek yaşamına bir gazetede karikatürcü olarak başladı. 1916'da canlandırma denemelerine girişti. 1922'de Bray Stüdyoları'nda çalışmak üzere New York'a giderek *The Katzenjammer Kids* (Kaptan ve Edi Büdü), *Happy Hooligan, Mutt and Jeff* ve *Colonel Heeza Liar* gibi çizgi filmlerin yapımında çalıştı. Ayrıca *Pete the Pup* ve *Dinky Doodle* dizilerini yarattı.

1927'de California'ya giderek Mack Sennett ve Hal Roach'un yanında komik durum ve nükte yazarı olarak iş buldu. 1928'den 1938'e değin çalıştığı Universal Stüdyoları'nda *Oswald the Rabbit* (Tavşan Oswald) dizisini sürdürdü; ayrıca *Andy Panda, Li'l Eight Ball* ve *Winchester the Tortoise* (Kaplumbağa Winchester) dizilerini geliştirdi. 1938'de kısa bir süre Walt Disney'le çalıştıktan sonra gene Universal'a döndü. Burada yarattığı "Woody Woodpecker" adlı ağaçkakana 1940'ta kısa çizgi film *Knock Knock*'ta küçük bir rol verdi. 1941'de bir yıldız olan "Woody Woodpecker" Lantz'ın eşi Grace Stafford tarafından seslendirildi.

Lantz II. Dünya savaşı'nda ABD Kara ve Deniz kuvvetleri için eğitici çizgi filmler yaptı. Savaştan sonra film çalışmalarının yanı sıra televizyon için "Woody Woodpecker Show"u hazırladı. 1979'da Lantz'a eşsiz çizgi filmlerinin anısına özel bir Oscar verildi.

Lanús, Arjantin'de, Buenos Aires eyaletindeki Buenos Aires metropoliten alanında yönetim birimi (*partido*). Buenos Aires kentinin hemen güneyindedir. 1944'te Avellaneda yönetim biriminin bir bölümünden oluşturulmuştur.

1888'de kurulan Villa General Paz adlı çiftliğin çevresinde gelişen yerleşmeye, Juan ve Anacarsis Lanús'un bağışladığı topraklar üzerinde kurulan Lanús Demiryolu İstasyonu'nun adı verildi. Birleşik Subaylar Grubu'nun 4 Haziran 1943'te gerçekleştirdiği darbeden sonra adı Cuatro de Junio (4 Haziran) olarak değiştirildiyse de Başkan Juan Perón'un devrilmesinden sonra yeniden Lanús adını aldı.

Lanús yönetim birimi 45 km^2'lik bir alanı kaplar. Kuzeydoğuda Avellaneda, güneydoğuda Quilmes, güneybatıda Lomas de Zamora yönetim birimleri, kuzeydoğuda da başkent Buenos Aires ve Matanza Irmağıyla çevrilidir. Yönetim biriminin merkezi (*cabecera*) olan Lanús dışındaki önemli yerleşmeler Remedios de Escalada, Villa Caraza, Villa Diamante, Monte Chingolo ve Villa Alsina'dır.

Başlıca sanayi dalları kâğıt, elektrik kablosu, silah, dokuma, deri eşya ve kauçuk üretimi ile et işlemedir. Lanús, başkent Buenos Aires'in büyümesiyle metropoliten alanının güney uzantılarıyla birleşmiştir. Günümüzde topraklarının tümü Buenos Aires kentsel alanı içinde yer alır. Lanús, Buenos Aires metropoliten alanındaki en sık nüfuslu yönetim birimidir. Nüfus (1980) 466.980.

Lanza, Giovanni (d. 15 Şubat 1810, Casale Monferrato, Piemonte, Fransız İm-

paratorluğu - ö. 9 Mart 1882, Roma, İtalya), Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketinde önemli rol oynayan İtalyan devlet adamı. Başbakanlığı sırasında İtalyan birliği tamamlanmıştır.

Torino Üniversitesi'nde sürdürdüğü tıp öğrenimini tamamladıktan sonra, Piemonte'de tarımın geliştirilmesi için çalışmaya başladı. 1848'de Avusturyalılara karşı savaşan Lombardiyalılara yardım etmek üzere bölgeye gönderilen Piemonte kuvvetlerine gönüllü yazıldı. Ardından Piemonte Meclisi'ne seçildi. Avusturya'yla imzalanan barış antlaşmasına (9 Ağustos 1849) karşı çıkarak, meclisin merkez sol kanadının en önemli önderlerinden biri durumuna geldi. 1853'te meclis başkan yardımcılığına getirildi. Mayıs 1855'te atandığı eğitim bakanlığı sırasında birçok önemli reform başlattı. Ocak 1858'de Piemonte içişleri bakanlığına getirilen Lanza, Mart 1861'de II. Vittorio Emanuele'yi İtalya kralı ilan eden meclise başkanlık etti. 1864-65 yıllarında bir kez daha içişleri bakanlığı ve İtalyan Meclisi başkanlığı görevlerinde bulundu. 14 Aralık 1869'da hükümeti kurmakla görevlendirildi. Başbakanlığı sırasında Roma'nın ele geçirilmesiyle (20 Eylül 1870) İtalyan birliği tamamlanmış oldu.

Lanzarote Adası, İspanya'da, Las Palmas ilinde ada. Kanarya Adalarının en doğusunda yer alır. Çok sayıda küçük kraterin ve lav akıntısının bulunduğu 795 km²'lik bir alanı kaplar. Yaklaşık 1730'daki yanardağ patlamaları adanın yarısının görünümünü değiştirmiştir. Son şiddetli patlama 1824'te görül-

Lanzarote'de balık tuzlamada kullanılmak üzere deniz suyundan tuz elde etme
Robert Davis-Photo Researchers

müştür. Fuego (Ateş) Dağlarındaki (*montaña*) çatlaklardan yayılan ısı, yumurta pişirmeye yetecek düzeydedir. 1974'te kurulan Timanfaya Ulusal Parkı'nın yüzölçümü 52 km²'dir. Yanardağların dik yamaçlarında açılan sekilerde kuru tarım yöntemleriyle tahıl, sebze, şaraplık üzüm ve başka ürünler yetiştirilir. İnce kumlu kumsallar ve balık avlama olanakları adaya çok sayıda turist çeker. Yönetim merkezi ve başlıca liman olan Arrecife'de balıkçılığa dayalı sanayi kuruluşları vardır. Büyük Kanarya Adasındaki Las Palmas'la ulaşım düzenli deniz ve hava seferleriyle sağlanır. Lanzarote'nin 1,6 km kuzeyinde, 25 km²'lik bir alanı kaplayan Graciosa adlı volkanik adacıkta çoğu balıkçı birkaç yüz kişi yaşar. Nüfus (1981) 53.452.

Lanzhou, Wade-Giles yazımında LAN-CHOU, Çin'de, Gansu yönetim bölgesinin (*sheng*) merkezi kent. Yöre düzeyinde bir belediye (*shi*), ayrıca Qinghai, Gansu ve Shaanxi yönetim bölgeleriyle Ningxia Hui özerk bölgesini (*zhou*) içine alan Lanzhou Askeri Bölgesi'nin merkezidir. Huang Irmağının (*he*) yukarı çığırında, ırmağın dağlık bölgeden ayrıldığı noktada yer alır. Yukarı Huang Irmağıyla Çin'in batı kesimi arasında uzanan Gansu Koridorunun güney ucundaki konumuyla tarih boyunca önemli

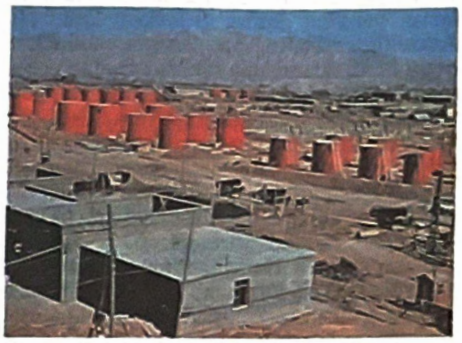

Lanzhou'da bir petrol rafinerisi, Gansu, Çin
Marc Riboud-Magnum

bir merkez olmuştur. Shaanxi yönetim bölgesindeki eski başkent Changan'a (Xi'an) giden yollara da egemen konumdadır.

Batı Qiang halklarının toprakları içinde yer alan Lanzhou, İÖ 6. yüzyılda Qin topraklarına katıldı. Han hanedanı döneminde (İÖ 206-İS 220) önce Jincheng ilinin (*xian*) (İÖ 81), daha sonra Jincheng komutanlığının (*jun*) merkezi yapıldı ve adı Yunwu Xian olarak değiştirildi. 4. yüzyılda kısa bir süre bağımsız Liang Devleti'nin merkezi oldu. Tabgaç (Kuzey Wei) hanedanının (386-534/535) Jincheng komutanlığını yeniden kurmasıyla Zicheng adını aldı. Sui hanedanı döneminde (581-618) ilk kez Lanzhou yöresinin merkezi oldu ve bu adını Tang hanedanı (618-907) dönemine değin korudu. 763'te Tibetlilerce istila edildi, 843'te yeniden Tang hanedanına geçti. Daha sonra Qinghai'da hüküm süren Xi Xia (Tangut) hanedanının yönetimine girdi. 1041'de Kuzey Song hanedanınca (960-1127) ele geçirildi. 1127'den sonra Jin (Ruzhen) hanedanının, 1235'ten sonra Moğolların yönetimi altına girdi. Ming hanedanı (1368-1644) döneminde il düzeyine indirilerek Lintao üstyöresine (*fu*) bağlanan yöre, 1477'de yeniden yönetsel bir birim olarak düzenlendi. 1739'da Lintao'nun merkezi Lanzhou'ya taşındı; bu merkeze daha sonra Lanzhou adıyla üstyöre statüsü verildi. 1666'da ayrı bir yönetim bölgesine dönüştürülen Gansu'nun merkezi yapıldı.

Gansu Müslümanlarının 1864-75 arasındaki ayaklanmalarında büyük yıkıma uğrayan Lanzhou, 1920 ve 1930'larda Kuzeybatı Çin'deki Sovyet nüfuzunun merkezi durumuna geldi. 1935'te karayoluyla Xi'an'a bağlandı ve Çin-Japon Savaşı (1937-45) sırasında Sovyet yardımının Xi'an bölgesine ulaştırılmasında kullanılan 3.200 km'lik Çin-Sovyet Karayolu'nun son durağı oldu. Bu karayolu, Lanzhou'dan Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Urumçi'ye (Wulumuchi) giden demiryolunun tamamlanmasına değin Kuzeybatı Çin'deki ana ulaşım yolu olarak kaldı. Japonlar savaş boyunca Lanzhou'ya hava akınları düzenledi.

Lanzhou 1949'dan sonra önemli bir sanayi bölgesinin merkezi olarak hızla gelişti. Demiryoluyla 1953'te Tianshui'e, ardından İç Moğolistan'daki Baotou üzerinden Pekin'e bağlandı. Ayrıca kuzeybatıda Urumçi'ye, batıda Koko Nor kıyısındaki Haiyan üzerinden Geermu'ya (Qinghai) giden demiryolu hatları açıldı. Qinghai'daki yataklardan elde edilen kömürle çalışan termik santralın yanı sıra Zhulama Boğazında (*xia*) bir hidroelektrik santralı, Lanzhou'un yukarısındaki Liujia Boğazında da çok amaçlı büyük bir baraj inşa edildi.

Petrokimya sanayisi merkezi olan kentte Yumen'deki yataklara boru hattıyla bağlı büyük bir rafineri ve petrol sanayisi için gerekli donanımları üreten fabrikalar vardır. Öteki sanayi ürünleri arasında lokomotif ve vagonlar, takım tezgâhları, madencilik donanımları, alüminyum eşya, kimyasal maddeler, yapay gübre ve kauçuk sayılabilir. Dokumacılık (özellikle yünlü kumaş) ve deri eşya yapımı da önemli sanayilerdir. Yakınlardaki Gaolan'da bakır çıkarılır. Bölgenin tarım ve hayvancılık ürünleri günümüzde de kentte toplanır. Lanzhou 1960'larda Çin'in atom enerjisi merkezi olarak seçilmiştir.

Gansu'nun kültür merkezi olan kentte Lanzhou Üniversitesi, Lanzhou Ulusal Azınlıklar Enstitüsü ve birkaç bilimsel kuruluş daha vardır. Nüfus (1989 tah.) 1.151.700.

Lao dili, LAOS DİLİ olarak da bilinir, Güneydoğu Asya'da konuşulan Day dillerine bağlı dil. Laos'un resmî dilidir. Öteki Day dilleri gibi Lao dili de genellikle tekheceli sözcüklerden oluşur ve okunuşu aynı olan sözcükler titremleriyle (ton) ayırt edilir. Bazı çokheceli sözcükler barındırsa da, bunların çoğu Pali ve Khmer dillerinden aktarmadır. Lao dili, Khmer ve ona kaynaklık eden Devanagari yazısından türetilmiş bir alfabeyle yazılır.

Lao Issara (Lao dilinde: "Özgür Laos"), Laos'ta Fransız sömürge yönetimine karşı 1945'te kurulan siyasal hareket. Japonların Laos'tan çekilmelerinin ardından, yönetici çevreler Fransız yönetiminin yeniden kurulmasını isteyenler ve buna karşı çıkanlar biçiminde ikiye bölündü. Kral Fransızların dönüşünü hoşnutlukla karşılarken, kral naibi Prens Phetsarath'la kardeşleri Souvanna Phouma ve Souphanouvong tam bağımsızlık yanlısı Lao Issara hareketine öncülük etti. 1949'da Fransız Birliği çerçevesinde Laos'a sınırlı bağımsızlık tanınmasından sonra, Lao Issara ikiye bölündü. Hareketten ayrılan radikal grup Pathet Lao(*) (Lao Ülkesi) adlı yeni bir örgüt kurdu.

Lao She, asıl adı SHU SHEYU (Wade-Giles yazımında SHU-SHE-YÜ) ya da SHU QINGCHUN (Wade-Giles yazımında SHU CH'ING-CH'UN) (d. 3 Şubat 1899, Pekin - ö. Ekim 1966, Çin?), Çinli roman, öykü ve oyun yazarı. İlk dönem roman ve öykülerinde mizah ve yergiye yer vermiş, Çin-Japon Savaşı'nın başlamasından sonra yurtseverlik temasını işleyen propaganda amaçlı oyun ve romanlar yazmıştır.

On yedi yaşında ilkokul müdürlüğü yaptı ve kısa sürede bölge müfettişliğine yükseldi. 1924'te İngiltere'ye gitti. Geçimini sağlamak için Mandarın dersleri verirken Ming hanedanı döneminin (1368-1644) büyük romanı *Jin ping mei*'in (Altın Erik Kâsesi) çeviri çalışmalarına katıldı. İngilizcesini geliştirmek için okuduğu Dickens'ın romanlarının etkisiyle ilk romanını yazdı. Çin'de *Xiaoshuo yuebao*'da (Öykü Dergisi) yayımlanan ve bir ölçüde başarı kazanan bu ilk denemesinden sonra yazdığı iki romanda güçlü ve çalışkan kişilerin Çin'i saran durgunluk ve çöküntü dalgasını tersine çevirebileceğini vurguladı. 1931'de Çin'e döndüğünde mizah yazarı olarak ünlenmişti. Dolayısıyla da mizahla dolu, hareketli romanlar yazmayı sürdürdü.

Niu Tianci zhuan (1934; Niu Tianci'nın Yaşamı) adlı romanında Lao She bireyci yaklaşımından vazgeçerek toplumsal çevrenin önemini ve bireyin böyle bir çevreye

karşı mücadelesinin boşluğunu vurguladı. Bu yeni temasını en açık biçimiyle dile getirdiği *Lotuo Xiangzi* (1936; Deve Xiangzi) adlı başyapıtında Pekin'de bir çekçek arabası çekicisinin acıklı öyküsünü anlattı. Romanın *Rickshaw Boy* (1945) adıyla İngilizceye yapılan izinsiz çevirisi aslına bağlı kalmayan, hatta mutlu sona varan biçimiyle ABD'de en çok satan kitaplar listesine girdi.

Savaş sırasında Tüm Çin Japon Karşıtı Yazarlar Birliği'nin başkanı olan Lao She yazarları yurtsever propaganda yapıtları yazmaya çağırdı. Kendi yapıtları ise önemsiz ve aşırı propagandayla yüklüydü.

1946-47 yıllarında bir kültür bursuyla ABD'ye giderek çeşitli konferanslar verdi. Ayrıca *The Yellow Storm* (1951; Sarı Kasırga) ve Çincede yayımlanmamış *The Drum Singers* (1952; Trampet Şarkıcıları) gibi birkaç romanının çeviri çalışmalarını denetledi. Çin'e döndükten sonra çeşitli kültürel etkinliklerde bulundu ve edebiyat komitelerinde çalıştı. Bir yandan da propaganda amaçlı oyunlar yazmayı sürdürdü. Pekin lehçesini ustalıkla kullandığı ve ince dil yeteneğini ortaya koyduğu bu oyunları arasında *Longxu gou* (1951; Ejderha Sakalı Hendeği) adlı popüler oyunu ve *Chaguan* (1957; Çayevi) sayılabilir.

Lao-tzu *bak.* Laozi

Laoag, Filipinler'de, Luzon Adasının kuzeybatı kesiminde kent. Ulaşıma elverişli olmayan Laoag Irmağının kuzey kıyısında, ırmağın ağzından birkaç kilometre içeride yer alır. 1572'de İspanyolların işgal ettiği Laoag, günümüzde Luzon'un kuzey kesimindeki en büyük kent ve önemli bir balık işleme merkezidir. Mısır, pirinç, tütün gibi ürünlerin yetiştirildiği bir tarım bölgesinin ticaret merkezi olan kentte depolar, toptan satış mağazaları ve birkaç sigara fabrikası vardır. Kente Gaang ve Salomaque koylarındaki limanlar hizmet verir. Pan-Filipin Karayolu'nun kuzeydeki son durağı olan kentte bir de havalimanı vardır. Nüfus (1990 geç.) 84.000.

Laodikeia, Antik Çağda Anadolu, Yakındoğu ve Ortadoğu'da kurulmuş çeşitli kentlerin ortak adı.

Bu adı taşıyan kentlerden, İran'da, bugünkü Nihavend'in yanındaki Laodikeia İÖ 3. yüzyılın ilk yarısında kurulmuştu. Plinius'a göre kentin kurucusu Selevkos kralı I. Antiokhos idi.

Suriye'nin kuzeybatısında, Türkiye sınırına yaklaşık 40 km uzaklıkta, Akdeniz kıyısındaki Laodikeia ad Mare İÖ 3. yüzyılın başlarında, Selevkos kralı Selevkos I Nikator tarafından kurulmuştu.

Karadeniz Bölgesi'ndeki bugünkü Lâdik(*) kasabasının yerinde bulunan kent Antik Çağda Laodikeia Pontika adıyla anılırdı.

Konya'nın Sarayönü ilçesine bağlı Halıcı (eskiden Lâdik) köyünün bulunduğu yerdeki antik yerleşmenin adı da Laodikeia idi.

İÖ 3. yüzyıl ortalarında Selevkos kralı II. Antiokhos da Batı Anadolu'da bugünkü Denizli ilinde, antik Hieropolis'e 10 km uzaklıkta Laodikeia(*) adıyla bir kent kurmuştu.

Laodikeia, bugün GONCALI, Denizli ilinde Hierapolis'e 10 km uzaklıkta antik kent. Frigya bölgesindeki kentlerin en büyüklerinden biriydi. Lykos (Çürüksu) Çayının Malandros Irmağına (Büyük Menderes) karıştığı yerde kurulmuş olması yüzünden Roma döneminde Laodicea ad Lycum (Lykos kıyısındaki Laodikeia) diye anılırdı. 1961-63 arasında Kanadalı Jean des Gagniers tarafından kazılmıştır.

Laodikeia'nın daha önceki adları Diospolis ve Rhous idi. İÖ 3. yüzyılın ortalarında kenti yeniden kuran Selevkos kralı II. Antiokhos (Theos) ona karısı Laodike'nin adını verdi. Laodikeia İÖ 2. yüzyılda Pergamon (Bergama) Krallığı'nın, İÖ 133'ten sonra da Roma'nın denetimi altına girdi. İÖ 1. yüzyılda Pontos kralı Mithradates'in kuşatmasına Roma'ya bağlılığını sürdürerek şiddetle direndiyse de sonunda teslim olmak zorunda kaldı. İS 60'taki büyük bir depremde oldukça zarar gördü. 129'da Roma imparatoru Hadrianus'un ziyaret ettiği kent Caracalla döneminde (211-217) büyük bir bayındırlık etkinliğine sahne oldu. Bizans egemenliği sırasında daha da gelişti ve Küçük Asya'nın metropolü durumuna yükseldi. 494'teki ikinci bir deprem felaketinde yıkıldıktan sonra önemini büyük ölçüde yitirdi. Burada yetiştirilen bir cins koyun değerli yünüyle ünlüydü.

Düzleşmiş tepeler üstünde kurulu olan Laodikeia bir surla çevriliydi. Günümüze çok az izi kalmış bu sur üzerinde Hierapolis, Ephesos (Efes) ve Suriye kapıları yer alırdı. Kuzeydeki Roma tiyatrosu bugün oldukça harap durumdadır. Kentin orta yerindeki çeşme yapısı İmparator Caracalla dönemine aittir. Günümüze en iyi durumda ulaşabilmiş yapı, güneybatıdaki 1. yüzyılda zengin bir kentlinin yaptırdığı *stadium* 370 m uzunluğundadır ve İmparator Vespasianus'a adanmıştır. 3. yüzyıl başlarında yapılan ve sonra çeşitli onarımlar geçiren *nymphaeum* bugün kentteki kazı yapılmış tek yapıdır.

Laohekou *bak.* Guanghua

Laoighis, LAOIS ya da LEIX olarak da bilinir, İrlanda'da, Leinster bölgesinde il (*county*). Kuzeyde ve batıda Offaly ili, doğuda Kildare, güneyde Carlow ve Kilkenny, güneybatıda Tipperary ile çevrilidir. Yüzölçümü 1.719 km²'dir. Büyük bölümüyle Nore ve Barrow ırmaklarının yukarı kesimlerinin vadilerinden oluşur. Arderin'de 529 m'ye ulaşan Slieve Bloom Dağlarının büyük bölümü ve Castlecomer Platosunun kuzey bölümü il sınırları içinde kalır. İl merkezi Portlaoighise'dir. İlin büyük bölümü Slieve Bloom ile Castlecomer Platosu arasında kalan alçak ovalardan oluşur. Plato üzerindeki sırtlar uç bölümlerde 300 m'yi aşmakla birlikte Kilkenny'deki Castlecomer yöresinde merkezî bir havzaya doğru alçalır.

Nüfusunun üçte biri küçük yerleşmelerde yaşayan ilin meclisi Portlaoighise'de toplanır. Çiftlikler genellikle 28-32 ha büyüklüğündedir. Buğday ve arpa ile Carlow'daki şeker fabrikasına gönderilen şeker pancarı başlıca ürünlerdir. Yöredeki çiftliklerde sığır besiciliği yapılır. Ormancılık yapılan Slieve Bloom'da koyun da yetiştirilir. Sanayi tesisleri arasında Portarlington'daki ağaç işleme, Mountmellick'teki beykın, Portlaoighise'deki yün ve Abbeyleix'teki ilaç fabrikaları sayılabilir. Büyük Kanalın Portarlington üzerinden Mountmellick'e ulaşan bir kolu 19. yüzyıl başlarında inşa edilmiştir. Dublin'den Cork'a giden ana demiryolu Portarlington'dan geçer. Nüfus (1991) 52.325.

Laokoon, Yunan mitolojisinde, Tanrı Apollon'un rahibi ve kâhini. Troyalı Agenor'un oğlu, bazı kaynaklara göre de kahraman Aieneias'ın babası Ankhises'in kardeşidir. Laokoon, bekârlık andını bozarak çocuk sahibi olunca Apollon'u kızdırır. Bu yüzden, kendisine kura sonucu çıkan bir

"Laokoon", Agesandros, Polydoros ve Athanodoros'un yaptıkları mermer heykel, İÖ 2-1. yy; Vatikan Müzeleri
Alinari-Art Resource

görevi yerine getirmek üzere Tanrı Poseidon'un sunağında boğa kurban etmeye hazırlanırken, ikiz oğulları Antiphas ve Thymbraios'la (Melantheus olarak da bilinir) birlikte Apollon'un gönderdiği Porkes ve Khariboia adlı (ya da Kurissia ve Periboia) iki dev deniz yılanı tarafından ezilerek öldürülür. Cezalandırılmasının bir başka nedeni de Troyalıları, Yunanlıların tahta atları konusunda uyarmasıdır. Efsanenin en ünlü anlatımları, Vergilius'un *Aeneis* adlı yapıtı ile üç Rodoslu heykelcinin (Agesandros, Polydoros ve Athanodoros) İÖ 2. yüzyılda yaptıkları tahmin edilen ve bugün Vatikan Müzeleri'nde bulunan Laokoon heykelidir.

Laomedon, Yunan mitolojisinde Troya kralı ve Podarkes'in (sonradan Troyalı Priamos) babası. Laomedon, Troya'nın surlarını yaptırttığı Apollon ve Poseidon'a ücretlerini ödemekten kaçınınca, tanrılar kente bir salgın hastalık ve bir deniz canavarı gönderirler. Deniz canavarı ülkede her şeyi yemeye başlar ve ondan kurtulmanın tek yolu da kralın kızı Hesione'nin kurban edilmesidir. O sıralarda Troya'da bulunan kahraman Herakles, Laomedon ile bir anlaşma yapar; ondan tanrısal atlarını verme sözünü alarak canavarı öldürür ve Hesione'yi kurtarır. Laomedon sözünde durmayınca Herakles savaşçılarıyla Troya'ya saldırır, kenti ele geçirir, Laomedon ve Priamos dışındaki bütün oğullarını öldürür. Laomedon kent surlarının Skaianos Kapısı'nda gömülür ve efsaneye göre, onun mezarı yerinde kaldıkça Troya'nın surları aşılamaz.

Laon, Fransa'nın kuzey kesiminde, Picardie planlama bölgesindeki (*region de programme*) Aisne ilinin (*département*) merkezi kent. Reims'in kuzeybatısında, Paris'in kuzeydoğusunda yer alır. Dik bir tepenin üzerinde bulunan eski kent, yaklaşık 100 m aşağıdaki bir düzlükte kurulmuş olan yeni kente egemen konumdadır. Laon Katedrali'nin yapımına 12. yüzyılın ikinci yarısında başlanmış ve 1235'te bitirilmiştir. Katedralin yanında 13. yüzyıldan kalma bir manastır bulunur. Bugün adliye binası olarak kullanılan Piskoposluk Sarayı'nda 12. yüzyıldan kalma küçük bir kilise vardır. Katedralin öbür yanındaki 13. yüzyıldan kalma manastır bugün hastane olarak kullanılmaktadır. Laon Müzesi'nde Roma döneminden ve ortaçağdan kalma mücevherlerle

17. yüzyılda Laon'da doğmuş Le Nain kardeşlerin tabloları sergilenir. Müzenin bahçesindeki Templier Şövalyeleri Şapeli 12. yüzyıldan kalmadır. Eski kentte, Laon'da doğmuş Cizvit kâşif Jacques Marquette'in bir heykeli vardır.

Stratejik açıdan büyük önem taşıyan Laon (Latince Laudunum) Romalılar tarafından tahkim edildi. 5. yüzyılın sonunda Reims başpiskoposu Saint-Rémi'nin bir piskoposluk kurduğu kent Rönesans'a değin bir din ve kültür merkezi olarak kaldı. Laon, ortaçağda Karolenjlerin merkeziydi. 987'de kral olan Hugues Capet, yerel piskoposun da yardımıyla kenti kuşattı ve yönetim merkezini Paris'e taşıdı. 12. yüzyılda kentte piskoposların egemenliğine karşı başlayan ayaklanma VI. Louis tarafından bastırıldı. Yüz Yıl Savaşları sırasında (1337-1453) birkaç kez el değiştiren kent sonunda Fransa'nın yönetimi altına girdi. Piskoposluk Fransız Devrimi sırasında 1790'da kaldırıldı. 1870'teki Alman işgali sırasında bir mühendisin baruthaneyi havaya uçurması 500 kişinin ölümüne ve katedralin zarar görmesine yol açtı. Kent I. ve II. Dünya savaşlarında işgal altında kaldı. Günümüzde küçük bir sanayi merkezi olan kentte plastik ve ısıtma aletleri üreten fabrikalarla haddehaneler ve basımevleri vardır. Nüfus (1990) 28.670.

Laos, resmî adı LAOS DEMOKRATİK HALK CUMHURİYETİ, Lao dilinde SATHALANALAT PAXATHIPATAI PAXAXÔN LAO, Güneydoğu Asya'da, Çinhindi Yarımadasının orta kesiminde denize kıyısı olmayan ülke. Yüzölçümü 236.800 km²'dir. Kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 1.040 km kadar uzanır; doğudan batıya en geniş yeri 440 km'yi bulur. Kuzeyde Çin, kuzeydoğu ve doğuda Vietnam, güneyde Kamboçya, batıda da Tayland ve Myanmar ile çevrilidir. Mekong Irmağı (Menam Khong) Myanmar sınırını ve Tayland sınırının büyük bölümünü çizer. Nüfusun büyük çoğunluğu da bu ırmak sistemindeki vadilerde yaşar. Tarih boyunca birbiriyle çekişen güçlü komşuların ortasında stratejik bir konumda bulunan Laos, doğal savunma engellerinden yoksunluğu ve iç bölünmelerin yarattığı zayıflık nedeniyle uzun yıllar dolaylı ya da dolaysız olarak bu komşulara bağımlı kalmıştır. Başkenti Vientiane, 1992 tahmini nüfusu 4.409.000'dir.

DOĞAL YAPI. Genelde dağlık bir yapı gösteren Laos topraklarının yüzde 90'ından fazlasında yükseklik 180 m'yi geçer. Ülke yüzey şekilleri bakımından iki ana bölgeye ayrılır. Daha dağlık bir yüzeyi olan Yukarı Laos dar ve derin ırmak vadileriyle parçalanmıştır. Bölgenin en önemli sıradağı kuzeybatı-güneydoğu eksenini izler. Ayrıca kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda uzanan ve 1500 m'ye kadar ulaşan ikincil sıradağlar vardır. Ülkenin en yüksek noktası olan Bia Dağı da (*phou*) (2.820 m) bu sıradağlar üzerinde yer alır. Ortalama yüksekliği 1.100 m'ye yaklaşan Xiangkhoang Platosundaki Jarres Ovası siyasal ve stratejik açıdan önem taşır.

Alçak bir bölge olan Aşağı Laos'un doğu kesiminde yer alan dağlar Mekong Irmağına koşut bir doğrultuda uzanır. Annam Sıradağları (Truong-Son) Vietnam sınırı boyunca birkaç geçitle aşılabilen ve yüksekliği 1.500-2.400 m arasında değişen görkemli bir set oluşturur. Ülkenin güneyinde Mekong Irmağı ile Annam Sıradağlarının batı etekleri arasında yaklaşık 1.100 m yüksekliğindeki Boloven Platosu yayılır. Düzlük alanlar yalnızca Mekong Irmağı havzasında bulunur. Buradaki verimli taşkın ovaları sulu pirinç tarımı yapılan başlıca bölgedir.

Çin'den gelerek Laos topraklarında genellikle güney yönünde akan Mekong Irmağı doğudan çeşitli kollar alır. Irmağın geniş su toplama havzası aynı zamanda ülkenin ekonomik can damarını oluşturur. Dağların doğu yamaçlarından doğan ırmaklar Vietnam'dan geçerek Güney Çin Denizine dökülür.

İklimi belirleyen temel etkenler Ekvator kuşağına yakınlık ve muson rüzgârlarıdır. Yağış mevsiminde (mayıs-ekim) güneybatıdan esen nem yüklü rüzgârlar, kurak mevsimde (kasım-nisan) ise kuzeydoğudan esen rüzgârlar etkili olur. Düzlüklerde 1.500-1.700 mm arasında değişen yıllık yağış miktarı dağlık alanlarda 3.000 mm'ye kadar çıkar. Boloven Platosunun bazı kesimleri 4.100 mm yağış alır. Aralıktan şubata değin süren serin aylarda 16°C-21°C arasında değişen ortalama sıcaklık, mart ve nisan aylarında 32°C'yi geçer, yağış mevsiminde ise 27°C düzeyine iner.

Ormanlar ülke topraklarının yaklaşık yüzde 55'ini kaplar. Kuzeydeki genişyapraklı yağmur ormanları daha çok meşe, manolya ve defne gibi yaprakdökmeyen türlerden oluşur. Güneyde ise bu türlerin tik, gülağacı, abanoz ve sandalağacı gibi yaprakdöken türlerle karıştığı muson ormanları bulunur. *Tranh* denen iri otlarla kaplı ikinci orman bölgesinde bol miktarda bambu, çalı ve yabanıl muz yetişir. Hayvan varlığı kaplan, gibon, fil, pars ve manda gibi büyük memelileri kapsar.

YERLEŞME DOKUSU. Nüfusunun yarıdan fazlası düzlüklerde yaşar. Birbirinden kopuk vadi toplulukları arasında lehçe, kültür ve gelenek farklılıkları vardır. Genellikle ırmakların ve yolların yakınında kurulu olan köylerin nüfusu 50-2.000 kişi arasında değişir. Bir anayolu ya da meydanı çevreleyen evlerin hemen dışında tarlalar başlar. Her köyde çoğu zaman okul ve toplantı yeri olarak kullanılan bir yapının da yer aldığı birer pagoda bulunur.

Genelde kabile örgütlenmesine dayanan dağ halkları daha küçük topluluklar biçiminde yaşar. Dönüşümlü tarımın uygulanması kalıcı köylerin gelişmesini önlemiştir. Geçmişten kalma toplumsal ve siyasal yapılar kabilelere göre oldukça büyük değişiklikler gösterir.

Laos'ta kentsel yaşam başkent Vientiane, eski kraliyet başkenti Louangphrabang ve birkaç büyük kentle sınırlıdır. Louangphrabang dışındaki kentsel yerleşmeler Mekong Irmağının çevresindeki taşkın ovalarında kurulmuştur. Kentlerde daha çok Laolar ile Çinli, Vietnamlı ve Avrupalı azınlık topluluklar oturur.

NÜFUS. Laos'ta yaşayan halklar dil ve kültür özelliklerine göre dört grup altında toplanır: Lao-Lular (Vadi Laoları), Lao-Daylar (Kabile Dayları), Lao-Thengler (Dağlı Mon-Khmerler) ve Lao-Sounglar. Dağ halkları bazen aşağılayıcı bir biçimde Kha (Köle) olarak anılır.

Düzlüklerde, Mekong Irmağı kıyılarında ve kentlerde yaşayan Lao-Lular, Laos Day dilini konuşurlar. Bu dil yerel Day kabilelerinin dilinden çok Tayland'da konuşulan Tay diline yakındır. Başta dağlık yöreler olmak üzere ülkenin hemen her yanına yayılmış olan Lao-Daylar, kadınlarının giydikleri elbiselerin renginden dolayı Siyah Daylar ve Kızıl Daylar olarak bilinen iki topluluğun dışında Day Neua (Kuzeyli Day), Day Phuan ve Phon Day gibi topluluklara ayrılır. Bölgenin en eski sakinlerinin soyundan geldiklerine inanılan Lao-Thengler, dağınık bir biçimde yaşayan 25-30 kadar topluluğu kapsar. Çin, Myanmar ve Tayland'da kalmış Lao-Theng toplulukları da vardır. Meolar (Miaolar ya da Hmong-lar) ile Yaolardan (Manlar) oluşan Lao-Soungların 18. yüzyıl sonlarında Güney Çin'den göç ettikleri sanılmaktadır. Büyük kentlerdeki Çinli, Vietnamlı ve Avrupalı azınlıkların yanı sıra ülkenin kuzey ve kuzeybatısında Tibetli ve Birmanyalı azınlıklar bulunur.

Resmî dilin Lao dili olmasına karşın, kentlerdeki seçkin tabaka içinde Fransızca, İngilizce ve Vietnam dili de yaygın olarak konuşulur. Toplam nüfusun beşte üçe yakın bölümü Theravada Budacılığına inanır. Özellikle dağ halkları arasında animizme ve ruhlara tapınmaya dayalı kabile dinleri yaygındır. Vietnamlılar ve Çinliler arasında Mahayana Budacılığı ve Konfüçyüsçülük karışımı tapınma biçimleri görülür. Hıristiyanlar ve Müslümanlar küçük birer azınlık oluşturur.

Nüfus yoğunluğu (1992) kilometrekare başına 18,6 kişi gibi oldukça düşük bir düzeydedir. Kentlerde oturanların oranı da (1990) ancak yüzde 19'dur. Devrim sonrasında yeni yönetim nüfus artışını özendirme yönünde politikalar benimsemiş ve 1976'da bütün doğum kontrol önlemlerini yasaklamıştır. Bununla birlikte siyasal karışıklıklar, Çin, Vietnam ve Tayland'a yönelik yoğun dış göçler ve yüksek ölüm oranı gibi etkenler doğal nüfus artış hızını yavaşlatıcı bir rol oynamıştır. 1991 verilerine göre doğum ve ölüm oranları sırasıyla binde 37 ve binde 15'tir. Toplam nüfus içinde 15 yaş altındaki grubun oranı (1990) yüzde 44 gibi çok yüksek bir düzeydedir. Aynı yılın verilerine göre doğal nüfus artış hızı ise binde 22'dir.

EKONOMİ. Dünyanın en yoksul ülkeleri arasında yer alan Laos'ta büyük ölçüde tarıma dayanan ve merkezi planlamaya göre yönlendirilen bir ekonomi yürürlüktedir. Uluslararası yardımlar ekonomiye önemli katkıda bulunur. 1990 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) 848 milyon ABD Doları, kişi başına düşen milli gelir 200 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1989) yüzde 57 olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 72'si çalışır. Devrim sonrasında bütün topraklar resmen kamulaştırılmış olmasına karşın, kırsal kesimde toprak kiralama, intifa hakkı ve mirasla ilgili geleneksel kurallar hâlâ varlığını sürdürmektedir. Hükümet son yıllarda aile çiftliklerinin kurulmasına ve yabancı sermayenin tarım alanına yatırımlar yapmasına izin vermiştir. Dağ halklarını ovalara yerleştirerek sulu pirinç ekimine geçmelerini sağlamaya yönelik kampanyalar güçlü bir direnişle karşılaşmıştır. Çiftçilerin yetiştirdikleri pirinci serbest piyasada da satmasına izin verilmektedir. Ama resmî alımlarda uygulanan yüksek fiyatlar nedeniyle devlete satılan pirinç miktarı büyük bir hızla artmıştır.

Ekime elverişli alanların büyük bölümünde pirinç tarımı yapılır. Bununla birlikte aşırı yağışlar ya da kuraklıklar sık sık pirinç üretiminin ülke gereksinimini gerisinde kalmasına yol açar. Bu açık genellikle Tayland'dan yapılan ithalatla giderilir. Pirincin yanı sıra önemli miktarda mısır, baharat, kahve, ilaç yapımında kullanılan yağlı tohumlar, tütün ve pamuk da yetiştirilir. Yukarı Laos'un "Altın Üçgen" içinde kalan kesiminde genellikle yasadışı yollardan satılan afyon önemli bir gelir kaynağı oluşturur. İç savaş sırasında büyük yıkıma uğrayan ormanlar devrim sonrasında devletleştirilmiştir. Kereste üretimi ve orman ürünlerinin ekonomiye katkısı önemli bir

LAOS İşaretlerin büyüdüğü kentlerin görece büyüdüğünü gösteri

Yükseklikler metre cinsindendir

0 50 100 200 300 km

0 50 100 200 mi

düzeydedir. Küçük göllerde, Mekong Irmağında ve yeni inşa edilen Nam Ngum Baraj Gölünde bir miktar balık avlanır. Çiftçi ailelerin hemen hepsi sığır, manda ve kümes hayvanları yetiştirir.

Laos çeşitli maden kaynaklarına sahipse de, ticari düzeyde işletilen tek maden kalaydır; üretimin büyük bölümü Phôntiou ve Nong Sun ocaklarından elde edilir. Öteki yeraltı zenginlikleri arasında kömür, demir cevheri, bakır, altın, alçı, silvit, kurşun, çinko ve değerli taşlar sayılabilir. Petrol ve petrol ürünleri Vietnam ve Tayland aracılığıyla ithal edilir. Pek gelişmemiş olan imalat sektörü yerli hammaddelerin işlenmesine dayanır. Sanayi kuruluşlarının çoğu başkent Vientiane'de toplanmıştır. Başlıca sanayi ürünleri yapı malzemeleri, kibrit, sigara, içecekler, dokuma, giyim eşyası, plastik ve kauçuk ürünleridir. Yıllık elektrik üretimi (1990) 870 milyon kW-sa düzeyindedir; bunun hemen hemen tamamı başta Nam Ngum Barajı olmak üzere hidroelektrik enerji santrallarından elde edilir. Tayland'a satılan elektrik önemli bir döviz kaynağıdır. Zengin hidroelektrik enerji potansiyeli henüz tam anlamıyla işletilmekten uzaktır.

Laos'un başlıca ihraç ürünleri kereste, kalay, kahve ve elektriktir. İthalatın büyük bölümü tahıl, öteki gıda ürünleri, petrol ve makineden oluşur. Dış ticaret içinde en önemli yeri Tayland, Japonya, Singapur, ABD, Vietnam ve Avrupa ülkeleri tutar. Dış ticaretin büyük bölümü Tayland üzerinden yapılır. 1980'lerin başında Laos'u Vietnam'a bağlayan bir demiryolunun yapımına başlanmıştır. Kalifiye işgücü açığını kapatmak için yakın dönemde komşu ülkelere göç edenleri geri getirme çalışmalarına girilmiştir.

Genelde yetersiz olan ulaşım sistemi ırmak taşımacılığına ve karayollarına dayanır. Mekong Irmağı kuzey-güney doğrultusundaki ana ticaret yolunu oluşturur. Başkenti öteki merkezlere ve Vietnam'a bağlayan karayolları yakın dönemde açılmıştır. Son yıllarda önem kazanan bir ulaşım biçimi de havayoludur. Vientiane'deki Wattay Uluslararası Havalimanı'ndan Bangkok, Phnom Penh ve Hong Kong'a seferler düzenlenir.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Laos tek partili bir cumhuriyettir. Ülkenin siyasal yaşamına yön veren Laos Devrimci Halk Partisi 1980'lerin sonlarıyla 1990'ların başlarında Vietnam örneğini izleyerek bazı reformlar yapmıştır. 1989'da 79 üyeli Yüksek Halk Meclisi için ilk seçimler yapılmıştır. 1991'de kabul edilen yeni anayasayla tek parti sistemi korunurken Yüksek Halk Meclisi'nin adı Ulusal Meclis olarak değiştirilmiş ve üye sayısı 85'e çıkarılmıştır. Ülkede resmî bir yargı sistemi yoktur. Devrimden sonra Laos Kraliyet Ordusu'nun bir bölümü Laos Halk Kurtuluş Ordusu'na bağlanmış, geri kalan birlikler dağıtılmıştır. Silahlı kuvvetlerin küçük deniz ve hava kuvvetleri birimleri de vardır. Devrimden bu yana ülkede Vietnam birlikleri de bulunmaktadır. Yönetim karşıtı silahlı grupların etkinlikleri sürmektedir.

Sağlık koşulları yetersiz bir düzeydedir. Yeni yönetim sağlık hizmetlerini en uzak yörelere ulaştırmaya çalışmaktadır. Günümüzde bütün illere hizmet veren hastane, sağlık ocağı ve kır dispanserleri vardır. Sağlık personeli sayısındaki artışa karşın, bu konuda hâlâ sıkıntı çekilmektedir. Başlıca sağlık sorunlarını sıtma ile mide ve bağırsak iltihapları oluşturur. Beslenme yetersizliği oldukça yaygındır. Ortalama ömür (1990) kadınlarda 51,3 yıl, erkeklerde 48,3 yıldır. Son derece yüksek olan bebek ölüm oranı (1989) binde 106'yı bulur.

Devrim sonrasında yeniden düzenlenen eğitim sistemi beş yıllık ilköğretimi, altı yıllık ortaöğretimi ve teknik okulları kapsar. Yükseköğretim tek bir üniversitede verilir. Yetişkinlere yönelik eğitim programlarıyla bir ölçüde yükselmiş olan okuryazarlık oranı (1985) yüzde 84 düzeyindedir. Bütün kitle iletişim araçları devletin denetimindedir.

KÜLTÜREL YAŞAM. Laos kültürünün temelini din ve gelenekler oluşturur. 14. yüzyılda ülkeye giren Theravada Budacılığı Hinduizmle birlikte kültürel ve düşünsel yaşama damgasını vurmuştur. Bütün dinsel yapılarda bulunan oymaların ve heykellerin konusu Buda ve Hindu efsanelerine dayanır. Güneyde Khmer etkisi ağır basarken, kuzeyde belirgin bir Birman ve Tay etkisi görülür. Öteki Güneydoğu Asya ülkelerinde olduğu gibi Laos'ta da dinsel semboller, öyküler ve temalar değiştirilerek yerel koşullara uydurulmuştur. Örneğin tapınakları ve sarayları süsleyen yılan tasvirleri, suyun iyiliksever özünü ve kral vekilini temsil eder.

Laos'un zengin geleneksel halk sanatları arasında dokumacılık, sepet yapımı, ahşap ve fildişi oymacılığı, altın ve gümüş işleme sayılabilir. Ülkeye özgü müzik aletlerinin en ünlüsü bambudan yapılma üflemeli bir çalgı olan *khene*'dir. Temaları dinle bağlantılı olan müzik parçaları yazılı bir biçim olmadan kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Profesyonel dans topluluklarının oyunlarındaki ana temalar Hint destanlarından alınmadır. Oyuncuların hepsi erkektir; kadın rollerini de genç delikanlılar ve erkek çocuklar oynar.

Budacı geleneğe bağlı olan Laos edebiyatında dinsel konular ağır basar. Ayrıca Hindu destan şiirlerinin temalarına dayanan dindışı bir edebiyat geleneği de vardır. Belli ölçülerde değiştirilerek günlük dile uyarlanmış olan bu ürünlerin tipik örneği *Sin Xay* adlı Laos destanıdır. Halk şiirleri ve şarkıları genellikle alaycı bir hava taşır.

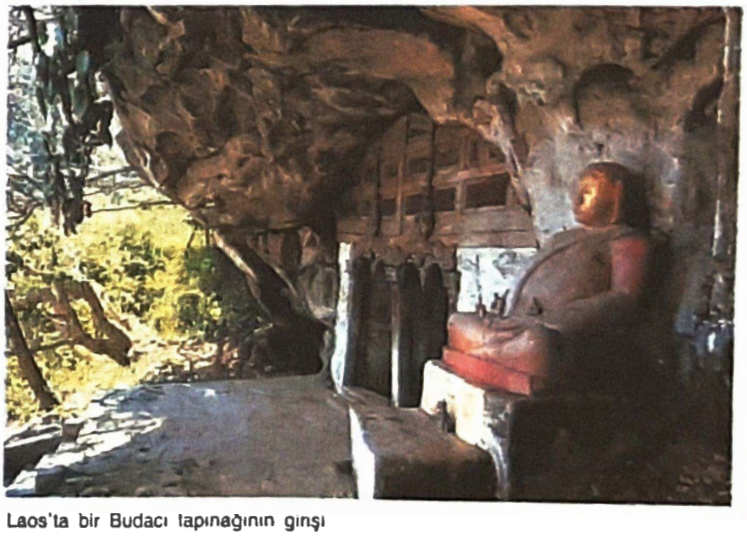

Laos'ta bir Budacı tapınağının girişi
ABC Ajansı

TARİH. İlkçağ. Çin'in güneybatısında Nan Zhao adlı güçlü bir devlet kuran Day halklarının bir kolunu oluşturan Laolar bugünkü Laos topraklarına 8. yüzyıldan sonra göç etmeye başladılar. Khmerlerin egemenliği altında 5. yüzyıldan beri bölgede oturan çeşitli dağ kabilelerinin yerinden olmasına yol açan bu göçler, özellikle Çin'e yönelik Moğol akınları sırasında hızlandı. Laolar 12. ve 13. yüzyıllarda başkenti Muong Swa (sonradan Luang Prabang, bugün Louangphrabang) olan bir prenslik kurdular. Bu prensliğe ilişkin bilgiler efsanelerde yer almaktadır.

Lan Xang. Laos'un yazılı tarihi Angkor'da oturan Khmer hanedanının yardımıyla ilk Laos devleti Lan Xang (Bir Milyon Fil) Krallığı'nı kuran Fa Ngum'la başlar. Büyük bir savaşçı olan Fa Ngum 1353-71 arasında bugünkü Laos topraklarıyla bugünkü Tayland'ın kuzey ve doğu kesimlerini fethederek egemenlik altına aldı. Ayrıca Hint-Khmer uygarlığının etkisini Aşağı Mekong Irmağına kadar genişleterek, Angkor'dan gelen Khmer keşişleri aracılığıyla Theravada Budacılığını yaydı.

Fa Ngum'un yerine geçen (1373) oğlu Phya Sam Sene Thai, yönetim yapısının ve savunma sisteminin düzenlenmesinde önemli rol oynadı. Onun ölümünü (1416) yalnızca bir Vietnam saldırısıyla (1478) kesintiye uğrayan uzun bir barış ve istikrar dönemi izledi. Komşularına karşı yayılmacı bir politikaya yönelen Phothisan (hd 1521-47) Siyam'a (bugün Tayland) karşı üç savaş yürüterek sonunda oğlu Sethathirath'ı Day devletlerinden Chiang Mai'nin (Chiengmai) başına geçirdi. Bu dönemde Lan Xang en geniş sınırlarına ulaştı. Babasının yerini alan Sethathirath, Chiang Mai'yi Birmanlara kaptırdı ve başkenti Luang Prabang'dan Vientiane'ye taşımak zorunda kaldı. Bu arada iki Birman saldırısını (y. 1565 ve 1570) püskürttü. Onun ölümünden (1571) sonra Vientiane'yi ele geçiren (1574) Birmanlar Laos topraklarını yağmalayarak ülkeyi bir kargaşa ortamına sürüklediler. 1637'de tahta geçerek düzeni sağlayan Souligna-Vongsa, antlaşmalarla Vietnam ve Siyam sınırlarını yeniden belirledi. Güneydeki Chieng Khouang'a karşı iki başarılı sefer düzenledi. Budacılığın ve sanatların koruyucusu olarak Vientiane'yi güzel yapılarla süsledi ve parlak bir düşünsel merkez durumuna getirdi. Onun dönemi Laos tarihinde Altın Çağ olarak bilinir.

Souligna-Vongsa'nın ölümünden (1694) sonra yeğenlerinden biri Vietnamlılardan destek alarak zorla tahtı ele geçirdi. Vietnam egemenliğine karşı çıkan öteki hanedan üyeleri ülkenin kuzeyinde bağımsızlıklarını ilan ederek (1707) Luang Prabang ve Vientiane krallıklarını oluşturdular. Güneydeki topraklar da 1713'te Champasak adıyla ayrı bir krallığa dönüştü. Böylece Lan Xang Krallığı parçalanmış oldu.

Yabancı egemenliği. Sürekli çekişmelerle zayıflayan Laos krallıkları çok geçmeden Birmanya (bugün Myanmar) ve Siyam arasındaki nüfuz mücadelesinin yörüngesi-

ne girerek adım adım bağımsızlıklarını yitirdiler. Siyam'ı desteklediği için 1752'de Birmanya'nın saldırısına uğrayan Luang Prabang, bu krallığın egemenliğini tanımak zorunda kaldı. Bir süre sonra bölgede üstünlüğü ele geçiren Siyam, Luang Prabang'ın ardından Vientiane ve Champasak'ı da kendisine bağladı (1778-82). Siyam hükümdarına bağlılık bildirmek koşuluyla başta kalmalarına izin verilen Laos krallarını atama yetkisi de Bangkok'a geçti. Her üç krallık da birer Siyamlı yöneticinin denetimine girdi.

Siyam boyunduruğuna son vermeye çalışan Vientiane kralı Chao Anu (hd 1804-28) öncelikle bölgede yeni bir güç odağı durumuna gelen Vietnam'la bağlarını güçlendirme yoluna gitti (1806). Daha sonra oğlunun Champasak valiliğine getirilmesini sağlayarak topraklarını Lan Xang'ın eski güney sınırlarına kadar genişletti. Birmanya'yı ele geçirmiş olan İngilizlerin Siyam'a da saldıracağı düşüncesiyle yaklaşık 1816'da üç orduyla Bangkok'a karşı harekete geçti. Ama yenilgiye uğrayarak Vietnam'a kaçmak zorunda kaldı. 1819'daki ikinci ayaklanma girişimi de sonuçsuz kalınca, Vientiane bir Siyam eyaletine dönüştürüldü (1828).

Mekong Irmağının sol yakasındaki egemenliğini pekiştirmeye yönelen Siyam, olası bir Vietnam yayılmasını önlemek amacıyla 1846'da Champasak'da, 1885'te de Luang Prabang'da birer garnizon kurdu. Askeri işgali Annam Sıradağlarına kadar genişleten Siyam birliklerinin kuzeydoğuya doğru ilerlemesi, Vietnam üzerinde protektora yönetimi kurmuş olan Fransızların tepkisiyle karşılaştı. Bunu izleyen görüşmeler sonunda (1886) Siyam-Vietnam sınırı belirlendi, ayrıca Fransızlara Luang Prabang'da bir konsolos yardımcısı bulundurma hakkı tanındı. Mekong Vadisindeki bir dizi Fransız-Siyam çatışmasının ardından Fransız gemileri Bangkok açıklarına kadar giderek bir güç gösterisine girişti. İngilizlerin tavsiyesine uyan Siyam kralı Mekong Irmağının sol yakasındaki bütün topraklardan çekilerek bölgeyi Fransızlara bıraktı (1893). Siyam'la 1904 ve 1907'de imzalanan antlaşmalarla bölgedeki Fransız ilhakı tamamlandı.

Fransızların oluşturduğu Laos Protektorası'nda Luang Prabang Krallığı'nın varlığını sürdürmesine karşın, öteki bölgeler doğrudan bir Fransız görevlinin yönetimine verildi. Uzun yıllar protektoraya pek az ilgi gösteren Fransızlar, Japon baskısının artığı 1941'de Laos'u Tayland'a bırakma yoluna gittiler. Mart 1945'te Çinhindi'ndeki Fransız işgaline son veren Japonlar, Laos'un bağımsızlığını ilan ettiler. Bu sırada Luang Prabang sarayının ve Champasak prensi Boun Oum'un temsil ettiği Japon karşıtı bir hareket gelişirken, Vientiane'de Prens Petsarath'ın öncülüğünde Fransız karşıtı Lao Issara (Özgür Laos) hareketi kuruldu. Japon yenilgisinin ardından Laos'a dönen Fransız kuvvetleri Lao Issara yandaşlarını Tayland'a sürdü. 1946'da geçici bir anlaşmayla Luang Prabang kralı Sisavang Vong'un yönetimine giren Laos, daha sonra hazırlanan anayasa uyarınca Temmuz 1949'da Fransız Birliği içinde sınırlı bir özerklik kazandı.

Yeni düzenleme çerçevesinde Fransızlarla işbirliğini kabul eden Lao Issara önderlerine karşı çıkan radikal ve sol gruplar, 1950'de Prens Souphanouvong'un yönetiminde Pathet Lao (Lao Ülkesi) adıyla yeni bir örgütlenmeye gitti. Vietnam'da Fransız yönetimine karşı silahlı mücadele yürüten Viet Minh'le birleşen Pathet Lao kuvvetleri, Fransızların aşamalı bağımsızlık programına karşın, herhangi bir uzlaşmaya varmayı reddettiler. I. Çinhindi Savaşı'nı sona erdirmek üzere Cenevre Konferansı'nın (1954) toplandığı sırada, ülkenin kuzeydoğusundaki iki il Pathet Lao kuvvetlerinin denetimi altında bulunuyordu.

Bağımsızlık ve sonrası. Cenevre Konferansı'nda benimsenen kararlardan biri de anayasal monarşiye dayalı birleşik ve tarafsız bir devlet olarak Laos'un bağımsızlığının tanınmasıydı. Tayland ve Kuzey Vietnam arasında bir tür tampon devlet olması öngörülen Laos, bu sırada derin siyasal ayrılıklar içindeydi. Ülkede komünist ve sol güçleri barındıran Pathet Lao dışında Ulusal İlericiler ve Bağımsızlar olarak bilinen iki büyük parti ile bunlardan kopan çeşitli siyasal grupların oluşturduğu karmaşık bir siyasal yapı vardı. Bununla birlikte Cenevre'de varılan uzlaşmaya uygun olarak Pathet Lao temsilcilerinin de yer aldığı geniş bir ulusal birlik hükümeti kurulabildi. 1958'de yapılan seçimlerde Pathet Lao'nun desteklediği Laos Yurtsever Cephesi önemli bir başarı gösterdi. Bu gelişmeden çekinen sağcı güçler tarafsız başbakan Prens Souvanna Phouma'yı uzaklaştırarak kendi adayları Phoui Sananikone'yi başa geçirdiler. Ardından ABD desteğine dayanarak sola karşı bir sindirme kampanyası başlattılar. Temmuz 1959'da tutuklanan Pathet Lao başkanı Prens Souphanouvong ertesi yıl kaçmayı başardı. Bu arada Pathet Lao, denetimindeki bölgelerde yeniden silahlı mücadeleyi başlattı. Bir süre sonra tarafsız bir politikaya yönelen Phoui'nin bir darbe sonucunda devrilmesiyle, ülke istikrarsız askeri yönetimler dönemine girdi.

Laos'taki iç karışıklıklar ABD-SSCB ilişkilerinde de gerginliğe yol açtı. Cenevre Konferansı'nın Mayıs 1961'de bu sorunu da görüşmek üzere ikinci kez toplanmasının ardından, Haziran 1962'de Prens Souvanna Phouma başkanlığında yeni bir koalisyon hükümeti oluşturuldu. Ama içerideki siyasal partilerin çekişmeleri ve Vietnam'da süren savaş kalıcı bir uzlaşmayı güçleştirdi. Vietnam kuvvetlerinin ikmal hattı olarak kullandığı Ho Şi Minh Yolu'nun Laos'un doğu kesiminden geçmesi nedeniyle, Pathet Lao'nun eylemleri ve ABD'nin Laos'a askeri müdahalesi yoğunlaştı. Ülkenin fiilen bölünmesini izleyen çarpışmalarda iki taraf da belirgin bir üstünlük sağlayamadı.

Bölgede başlayan yumuşamayla birlikte 1972'de görüşmelere oturan Vientiane hükümeti ile Pathet Lao Şubat 1973'te bir ateşkes antlaşması imzaladı. Nisan 1974'te iki tarafın eşit üyelerle temsil edildiği Ulusal Birlik Geçici Hükümeti kuruldu. Sağcı partiler arasındaki bölünmelerden yararlanan Pathet Lao, Nisan 1975'te Saygon'un ve Phnom Penh'in komünist kuvvetlerin eline geçmesinin de etkisiyle hızla güç kazandı. Birçok sağ eğilimli siyasetçi ve asker Tayland'a kaçtı. Pathet Lao'nun denetimi ele geçirmesinden sonra bu hareketin çekirdeğini oluşturan komünist eğilimli Laos Devrimci Halk Partisi'nin varlığı açıklandı. 1955'te Laos Halk Partisi adıyla kurulmuş olan bu partinin öncülüğünde toplanan Halk Temsilcileri Ulusal Kongresi Aralık 1975'te Laos Demokratik Halk Cumhuriyeti'ni ilan etti. Prens Souphanouvong cumhurbaşkanlığına getirilirken, Kaysone Phomvihane de başbakan oldu.

Sonraki yıllarda Vietnam'la sıkı işbirliğini sürdüren Laos, SSCB ve öteki Doğu Bloku ülkelerinden de önemli ölçüde yardım gördü. Vietnam'ın Kampuçya'ya (bugün Kamboçya) karşı giriştiği müdahalenin desteklenmesi, 1980'lerde Çin ve Tayland'la bazı sınır çatışmalarına yol açtı. 1986'da Souphanouvong cumhurbaşkanlığından istifa etti ve bu görevi vekâleten Phoumi Vongvichit üstlendi.

1980'lerin sonlarında ekonomiyi liberalleştirmeye yönelik bazı adımlar atıldı. 1988'de yabancı yatırımlara izin verildi. Tarımda kooperatif ve devlet çiftliklerinden aile çiftliklerine dönüş üretimin artmasını sağladı. 1991'de yeni anayasanın kabul edilmesinden sonra Kaysone cumhurbaşkanı oldu. Kasım 1992'de Kaysone ölünce cumhurbaşkanlığı görevini Nouhak Phoumsavan üstlendi. 1993'te özelleştirme konusunda önemli adımlar atıldı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Laozi, Wade-Giles yazımında LAO-TZU (Çincede "Üstat Lao" ya da "Yaşlı Üstat"), asıl adı LI ER, Wade-Giles yazımında LI ERH, kutsal adları LAOJUN, TAISHANG LAOJUN ya da TAISHANG XUANYUAN HUANGDI, LAO DUN ya da LAO DAN olarak da bilinir (ü. İÖ y. 6. yy, Çin), Çin'de Taoculuğun ilk filozofu.

Laozi (ortada), bir Taocu tapınak freskinden ayrıntı, Yuan hanedanı (1206-1468). Güney Shanxi, Çin; Kraliyet Ontario Müzesi, Toronto
Royal Ontario Museum, Toronto

Taoculuğun en önemli metni olan *Tao-te Ching*'in (*Taoizm*, 1946, 1978/ *Yüce Aklın Erdemi*, 1980, 1985) yazarı olarak kabul edilir. Tang hanedanı döneminde (618-907) imparatorların atası sayılan Laozi'ya tapınılmıştır.

Yaşamı. Tarihteki önemine karşın Laozi'nın kişiliğiyle ilgili çok bilgi yoktur. Başlıca bilgi kaynağı Sima Qian'in *Shiji* (İÖ y. 85; Tarihsel Kayıtlar) adlı yapıtında yer alan bir yaşamöyküsüdür. Buna göre Laozi, Chu Devleti'nin Hu bölgesindeki Quren köyünde doğmuştur. Burası Henan eyaletinin doğu bölümünde bugün Luyi olarak bilinen yerdir. Laozi, Zhou hanedanının (İÖ y. 1111-İÖ 255) krallık sarayında *shi* görevine atanmıştır. Bugün "tarihçi" anlamına gelen *shi*, eski Çin'de astroloji ve falcılık gibi konularda uzmanlaşmış, kutsal kitaplardan sorumlu bilginleri belirtir. *Shiji*'de Laozi ile genç Konfüçyüs (İÖ 551-479) arasındaki bir görüşmeye ilişkin ünlü ama tartışmalı bir öykü de yer alır. Başka kaynaklarda da bu buluşmadan söz edilir, ama kaynaklardaki tutarsızlıklar ve çelişkiler nedeniyle bu öykü ancak bir efsane sayılabilir. Öyküde Laozi, Konfüçyüs'ü gururu ve hırsı yüzünden suçlar. Ama Konfüçyüs Laozi'dan çok etkilenir ve onu rüzgârla bulutlar üzerinde dolaşan, gökyüzüne yükselmiş bir ejderhaya benzetir.

Laozi'nın batıya yaptığı yolculuğun öyküsü de pek gerçekçi değildir. Zhou hanedanının gerilemekte olduğunu gören filozof yola çıkar ve Qin Devleti'nin girişindeki Xiangu Geçidine gelir. Geçidin efsanevi bekçisi (*guanling*) Yin Xi, kendisine bir kitap yazması için Laozi'ya yalvarır. Bunun üzerine Laozi 5 bin karakter içeren iki bölümlü bir kitap yazar. Burada *Tao* (sözcük anlamıyla "Yol", "Yüksek İlke") ve *te* (bunun "erdem"i), yani *Yüce Aklın Erdemi* üzerine görüşlerini ortaya koyar. Daha sonra oradan ayrılır ve Sima Qian'e göre başına ne geldiğini hiç kimse öğrenemez.

Yolculuk ve kitaba ilişkin bilgilerden sonra Sima Qian, Laozi'nın özdeşleştirildiği öteki kişilerden söz eder. Biri Konfüçyüs'ün Taocu çağdaşı Lao-Laizi'dır; bir başkası da Qin sarayının astroloğuyla görüşen büyük astrolog Dan'dır. Sima Qian, Laozi'nın 150 yıl, belki de 200 yıldan çok yaşadığını ekler. Eski Çinliler, üstün insanların çok uzun yaşayabildiğine inandıkları için, Taocuların üstatlarına alışılmamış bir yaşam süresi yakıştırmaları doğaldır. Ama İÖ 4. yüzyılda Taocu düşünür Zhuangzi'nın Laozi'nın ölümünden söz ederken çok uzun bir ömür sürdüğünü vurgulamamasına bakılırsa, bu daha yakın geçmişten kaynaklanan bir inanış da olabilir.

Sima Qian, Laozi'nın yaşamının bu denli karanlıkta kalmasını, eylemsizliğe, iç huzurun geliştirilmesine ve zihnin arındırılmasına dayalı bir öğretiyi benimsemiş münzevi bir soylu olmasıyla açıklar. Gerçekten de Çin tarihi boyunca her zaman dünyevi yaşamdan uzak kalan münzeviler olmuştur. *Yüce Aklın Erdemi*'nin yazarı (ya da yazarları) büyük olasılıkla yaşamıyla ilgili hiçbir iz bırakmayan bu tür bir kişidir.

Laozi'nın gerçekten yaşayıp yaşamadığı sorusu çok anlamlı değildir. Bugüne ulaşmış biçimiyle *Yüce Aklın Erdemi* tek bir kişinin ürünü olamaz. Bazı bölümlerinin Konfüçyüs döneminde kaleme alındığı sanılmaktadır; öteki bölümler kesinlikle daha sonra yazılmıştır; kitabın bütünü İÖ y. 300'de tamamlanmıştır. Bu olgulara dayanarak bazı araştırmacılar Laozi'nın yazarlığını *taishi* (astrolog) Dan'a dayandırmışlardır. Başka bazı araştırmacılar ise Sima Qian'ın yaşamöyküsünden yola çıkarak kitabı Laozi'nın soyundan gelenlerin yazdığını öne sürmüşler ve filozofun İÖ 4. yüzyıl sonlarında yaşadığını kanıtlamaya çalışmışlardır. Ama bu soyağacının gerçekliği tartışmalıdır; yalnızca Sima Qian döneminde Li ailesinin, Laozi'nın soyundan geldiğini öne sürdüğünü kanıtlamaktadır. Buna karşılık Laozi adının bir bireyden çok, belli bir bilge tipini simgelediği anlaşılmaktadır.

Efsaneleri. Shiji'deki yaşamöyküsü ile öteki eski kitaplardaki değinilerin ötesinde, İS 2. yüzyıldan sonra bilge kişilere ilişkin birçok yaşamöyküsü yazılmıştır. Bunlar Dinsel Taoculuğun (Taojiao) oluşum tarihi açısından ilgi çekicidir. Doğu (Yeni) Han hanedanı döneminde (İS 25-220) Laozi halkın, bazen imparatorun da tapındığı efsanevi bir kişilik olmuştur. Daha sonra dindar çevrelerde, kutsal metinleri dünyaya indiren ve insanlığı kurtaran Tanrı Lao (Laojun) durumuna gelmiştir. Doğumuna ilişkin birkaç farklı öykü vardır. Bunlardan biri Buda'nın mucizevi doğum efsanesinin izlerini taşır. Laozi'nın annesinin rahminde 72 yıl kaldığı ve annesinin sol böğründen doğduğu söylenir. Aile adı Li'ye ilişkin bir efsaneye göre bebek bir erik ağacının (*li*) altında dünyaya gelmiş ve soyadının *li* (erik) olmasına karar verilmiştir. İki efsane de Taocuların inançları açısından özellikle önem taşır. İlkine göre Laojun tarih boyunca farklı kişilikler edinmiş ve yöneticileri Taocu öğretiye uygun olarak eğitmek üzere yeryüzüne birçok kez inmiştir. Buda'yı Laozi'yla özdeşleştiren ikinci efsane ise Laozi'nın Batı yolculuğu öyküsünden gelişmiştir. İS 3. yüzyılda Budacı propagandayla mücadele etmek amacıyla yazılan kaynağı belirsiz bir kitapta bu tema işlenir. Budacılığı Taoculuğun düşük bir türü olarak gösteren *Laozi Huahu Jing* (Laozi'nın Barbarlığı Benimsemesi) adlı bu kitap imparatorluk otoritelerince sık sık mahkûm edilmiştir.

Laozi, Konfüçyüsçüler için kutsal bir filozof, halkın gözünde bir ermiş ya da tanrı, Taoculara göre de Tao'nun ortaya çıktığı bir biçim ve en büyük tanrılardan biridir.

Lapai, Nijerya'nın ortabatı kesimindeki Nijer Eyaleti'nin güneydoğusunda kent ve geleneksel emirlik. Nijer Irmağının kollarından Gurara Irmağının yakınındadır. Başlangıçta Hausaların Zaria (Zazzau) Krallığı'na bağlı olan Gbarilerin (Gvari) yaşadığı Lapai 1804'ten sonra kuzeydeki Fulanilerin (Peuller) Zaria emirliğine bağlandı. 1825'te Lapai'de Zaria kralı Mahamman Makau'yu yenen Fubriler daha sonra batıdaki Fulani emirliklerinin beyi Gwandu (Gando) emirinden, batıdaki Zaria ya da Agaie emirliklerinden bağımsız yeni bir emirlik kurmasını istedi. Böylece 1825'te Gbarilerin Payi Devleti'nin bulunduğu bölgede kurulan Lapai emirliği Emir Jantabu'nun hüküm sürdüğü dönemde (1838-74) Nijer Irmağının kuzey kıyısı boyunca genişledi.

Yapai kenti, 80 km batısında yer alan Bida Emirliği'ne Nijer Kraliyet Kumpanyası'yla yaptığı savaşta (1897) askeri yardımda bulunması üzerine yakıldı. Emirliğin 3.566 km²'lik bir bölümü 1908'de Nijer eyaletine bağlandı. 1938'de emirliğin geleneksel başkenti 14 km batıdaki Badeggi-Lapai'ye taşındı. 1976'dan bu yana emirlik Agaie/Lapai Yerel Yönetim Meclisi'ne bağlıdır.

Lapai günümüzde bölgedeki Gbari ve Nupe halklarının kocadarı, yerelması, pirinç, darı, yerfıstığı ve pamuk gereksinimini karşılayan bir pazar merkezidir. Gurara ve Nijer ırmaklarının taşkın ovalarında bataklık pirinci yetiştirilir. Lapai'de Abuja ve Agaie arasındaki yol üstünde bir devlet dispanseri vardır. Nüfus (son sayım tah.) kent, 6.039.

lapilli, yanardağ etkinliği sırasında dışarı püsküren, 4-32 mm çapındaki pekişmemiş kırıntı. Lapilliler, taze magmadan, bir önceki püskürmeden arta kalan katılaşmış magmadan ya da püskürme sırasında magmanın arasından fışkırdığı zemin kayaçlarından oluşabilir. Yanardağ küllerinin ya da toz parçacıklarının nem damlacıkları çevresinde yığışmasıyla da lapilliler gelişebilir; sudan oluşan dolu taneleri gibi bu tür volkanik "dolu taneleri" de, püskürme bulutlarının hava çalkantılarıyla yükseklere ve uzaklara sürüklenmesi durumunda, bazıları 10 cm'ye ulaşan eşmerkezli halkalar halinde büyüyebilir.

lapina, LAPİN olarak da bilinir, *Labridae* familyasının kiklayı da içeren *Labrus* cinsinden balıkların ortak adı. Vücutları yanlardan az basık, uzun elips biçiminde, kuyrukları yuvarlak, pulları iri, dudakları çok kalın, dişleri bir ya da birkaç sıralı ve batıcıdır. Tek sırt yüzgeci göğüs yüzgeci hizasından başlayarak kuyruk yüzgecine doğru uzar. Sırt yüzgecindeki diken ışın sayısı 10'dan çok, anüs yüzgecindeki diken ışın sayısı üçtür. Solungaç kapaklarının öndeki kemiği düz kenarlıdır. Canlı ve çok çeşitli olan renkleri, bulundukları çevreye, erkek ve dişi olmalarına ya da yaşa göre değişebilir. Ilıman ve tropik denizlerin kıyılarında yaşayan bu balıklar genellikle yosunluk ve taşlık yerlerde görülür. Kılçıklı ve lezzetsiz olan eti nedeniyle ekonomik bir değer taşımazlar.

Lapinaların Türkiye'yi çevreleyen sularda üç türü vardır. Bunlardan yeşil lapinanın (*L. viridis*) baş uzunluğu vücut yüksekliğini aşar. Beyaz benekli vücudunun yanlarında gümüş parlaklığında bir bant vardır. Yanları ve karnı yeşilimsi sarı, bazen turuncu alacalıdır. Uzunluğu 47 cm'ye ulaşabilen bu tür Türkiye'yi çevreleyen bütün denizlerde yaşar. Çilbalığı olarak da bilinen *L. merula* türünün baş uzunluğu vücut yüksekliğine eşit ya da vücut yüksekliğinden kısa, yüzgeçlerinin kenarları mavi, uzunluğu en çok 45 cm'dir. Önceki tür gibi Akdeniz, Ege ve Marmara denizlerinde görülen *L. bimaculatus*, ördekbalığı adıyla da tanınır. Erkeklerin vücudu kahverengimsi sarı, yanları, sırtı ve yüzgeçleri mavi renkte menevişlidir. Dişilerin ve yavruların ise rengi turuncu pembe ya da kırmızımsıdır. Ayrıca sırt yüzgecindeki yumuşak ışınlı bölümün dibinde 2-3 siyah leke bulunur. Uzunlukları, ortalama 10-25 cm, en çok 40 cm'dir.

Akdeniz ve Ege Denizinde oldukça seyrek rastlanan *Acantholabrus palloni* türü lapinalara benzerse de anüs yüzgecinin 4-6 diken ışınlı, solungaç kapaklarının dikenli olması ve kuyruk sapında kahverengi bir leke bulunmasıyla ayırt edilebilir. Kayalık, kumlu ve çamurlu diplerde yaşayan bu türün uzunluğu en çok 30 cm'dir.

lapis lazuli, LACİVERTTAŞI olarak da bilinir, koyu mavi ya da lacivert renkli bir tür yarıdeğerli taş. Lacivert boya(*) pigmentinin (renkveren) başlıca kaynağı olan *lapis lazuli* aslında bir mineral değil bir kayaç türüdür ve rengini içerdiği lazurit (*bak.* sodalit) mineralinden alır. *Lapis lazuli*'de sodalit minerallerinin yanı sıra, az miktarlarda beyaz kalsit ve pirit kristalleri de bulunur, diyopsit, amfibol, feldispat, mika, apatit, titanit (sfen) ve zirkon minerallerine de rastlanabilir. *Lapis lazuli*, değişen bileşimlere sahip olduğundan fiziksel özellikleri de oldukça değişkendir. Çoğunlukla kristal yapılı kireçtaşlarında değme başkalaşımı (kontak metamorfizma) sonucunda gelişir. Elde edildiği başlıca yerler, Afganistan'ın kuzeydoğusundaki Bedehşan ve Şili'deki Ovalle yakınlarındaki madenlerdir (Şili'den elde edilenler daha soluk renklidir). Günümüzde *lapis* adıyla piyasaya sürülen taşların büyük bölümü, Almanya'dan elde edilen ve yapay olarak boyanmış jasptır. Bunlar, renksiz ve berrak kuvars kristali tanecikleri

Almanya'dan *lapis lazuli* örneği
KHD Humboldt Werlag AG, Almanya

içerir, ama gerçek lapis'in benekleri, gökteki yıldızları andırır biçimde mavi zemin üzerine dağılmış altın benzeri pirit taneciklerinden oluşur.

Lapita kültürü, Melanezya'da, Polinezya'nın büyük bölümünde ve Mikronezya'nın bazı kesimlerinde yaşamış ilk insan topluluklarına ait olduğu sanılan ve İÖ 1600-İÖ 500 arasındaki döneme tarihlenen kültür. Adını Yeni Kaledonya'daki Lapita sit alanından almıştır; burada bulunan bir tür pişirilmiş çömlek, kültürün kapsamlı biçimde incelenen ilk örneğidir.

Yeni Gine'den ya da Avustronezya'nın başka bir bölgesinden geldikleri sanılan Lapita toplulukları deniz yolculuğuna yatkın, kâşif ve kolonici bir halk olarak son derece hareketliydi. İÖ 2000'lere gelindiğinde Yeni Gine'nin kuzeydoğusuna düşen Bismarck Takımadalarını ellerine geçirmiş bulunuyorlardı. İÖ 1600'lerde Solomon Adalarına yayılmaya başladılar. İÖ 1000 dolayında Fiji, Tonga ve Polinezya'nın batı kesimindeki öteki adalara ulaştılar. İÖ 500'e doğru da Mikronezya'ya dağıldılar.

Lapita halkıyla ilgili bilgiler daha çok kap kacak gibi mutfak eşyasından oluşan pişirilmiş çömlek kalıntılarına dayanır. Bulunan kırık çömlek parçalarının birçoğu, dişe benzeyen bir aletin pişirilmemiş kile bastırılmasıyla yapılmış geometrik desenlerle süslüdür. Figürlü desenleri olan az sayıda parça da bulunmuştur. Lapita çömleklerinin ortaya çıkarıldığı bölge Yeni Gine'den başlayarak doğu yönünde Samoa'ya kadar uzanmaktadır. Oltalar, obsidiyenden ve çakmaktaşından yapılmış aletler, denizkabuklarından kolye ve yüzükler Lapita kültüründen günümüze ulaşan başka önemli kalıntılardır.

Lapitaların gemicilikte ve denizcilikte çok usta oldukları ve daha çok yaşadıkları adaların kıyılarında balıkçılık yaparak geçindikleri anlaşılmaktadır. Eldeki verilerin eksik ve birbirinden kopuk olmasına karşın, sınırlı bir düzeyde yerleşik tarım ve hayvancılıkla uğraştıklarını gösteren belirtiler de vardır.

Laplace (Markisi), Pierre-Simon, KONT DE LAPLACE (1806-17) olarak da bilinir (d. 23 Mart 1749, Beaumont-en-Auge, Normandiya - ö. 5 Mart 1827, Paris, Fransa), Güneş sisteminin kararlılığına ilişkin araştırmalarıyla tanınan Fransız matematikçi, astronom ve fizikçi. Newton'un kütleçekimi kuramını, gezegenlerin kuramsal yörüngelerinde gözlenen sapmaların tümünü hesaba katarak Güneş sistemine başarıyla uygulamış ve evrenin gelişimine ilişkin kavramsal bir görüş geliştirmiştir.

Yoksul bir çiftçinin oğlu olan Laplace'ın yaşamının ilk yıllarına ilişkin fazla bilgi yoktur, ama Beaumont'daki askeri okulda okurken matematikteki üstün yeteneğinin ortaya çıktığı bilinmektedir. Laplace 18 yaşında köyünden ayrılıp Paris'e gitti. Jean d'Alembert'e gönderdiği ve mekaniğin ilkelerini ele alan bir yazı d'Alembert'in ilgisini çekti ve Laplace onun tavsiyesiyle Paris'teki Askeri Okul'da matematik profesörlüğüne atandı.

Bütün yaşamı boyunca kütleçekimi yasalarının Güneş sistemine uygulanması sorunuyla ilgilenen Laplace, bu konudaki çalışmalarına çok zor bir problemi ele alarak başladı. O güne değin Jüpiter'in yörüngesinin sürekli olarak küçüldüğü, Satürn'ün yörüngesinin ise genişlediği gözlenmiş, bunun nedeni anlaşılamamıştı. Güneş sistemini oluşturan gökcisimleri arasındaki karşılıklı kütleçekimi etkileşimleri öylesine karmaşıktı ki, bu problemin matematiksel çözümü olanaksız gözüküyordu; Newton bu konuda, sistemin dengede kalabilmesi için Tanrı'nın periyodik bir biçimde işe karışması gerektiği sonucuna varmıştı. Laplace, yörüngelerin dışmerkezlik ve eğikliklerinin küplerinden yararlanarak gezegenlerin Güneş'ten uzaklıklarının ortalamasının değişmediğini kanıtladı (1773). Güneş sisteminin kararlı olduğunun belirlenmesinde ilk ve en önemli adımı oluşturan bu buluş, fiziksel astronomide Newton'dan sonraki en önemli gelişme idi. Bu başarısı üzerine Laplace, Fransız Bilimler Akademisi'nin sınırlı üyeliğine seçildi.

1780'de Laplace ve kimyacı Antoine Lavoisier, canlı ve cansız sistemleri nicel yöntemlerle karşılaştırarak ve bu amaçla kendi buluşları olan bir buzlu ısıölçer kullanarak, solunumun bir yanma olayı olduğunu gösterdiler. Astronomi konusuna yeniden dönen ve gezegenlerin karşılıklı kütleçekimi etkilerinden kaynaklanan tedirginlikleri ele alan Laplace, 1786'da, gezegen yörüngelerinin dışmerkezliklerinin ve birbirlerine göre eğikliklerinin her zaman çok küçük kalacağını kanıtladı. Bunun sonucu olarak, tedirginliklerin etkisinin, yığışımlı (gittikçe artan) ve sistemin kararlılığını bozmaya yönelen bir nitelikte değil, tersine, korunumlu ve periyodik olduğu ortaya çıkıyordu. Örneğin, Jüpiter ile Satürn'de gözlenen ve sürekli olduğu sanılan değişimler (Jüpiter'in hızlanması, Satürn'ün yavaşlaması) periyodu 929 yıl olan olgulardır; bir başka deyişle bunlar yığışımlı değil, periyodik değişimlerdir.

1784-85'te, iki küremsi (sferoit) kütle ya da bir yuvarsı ile bir noktasal kütle arasındaki çekim kuvvetinin tek bir fonksiyonun (potansiyel fonksiyonu) kısmi türevleri yardımıyla hesaplanabileceğini gösteren Laplace, böylece, fiziğin pek çok dalında, özellikle ısı, magnetizma ve elektrikte, büyük bir önem taşıyan potansiyel kuramının temellerini atmış oldu.

Laplace 1787'de Ay'ın ivmesinin Yer yörüngesinin dışmerkezliğine bağlı olduğunu belirleyerek Güneş sisteminin kuramsal yapısındaki son problemi de çözümledi. Ay'ın Yer çevresinde dolanımındaki ortalama açısal hız, temel olarak bu iki gökcismi arasındaki kütleçekimi kuvvetine bağlıdır, ama bu hız Güneş'in Ay'a etkilediği çekim nedeniyle biraz azalır. Güneş'in bu çekimi ise, Yer yörüngesinin dışmerkezliğinin öteki gezegenlerin etkisiyle değişmesine bağlı olarak değişir. Sonuçta Yer yörüngesinin daireselliği arttıkça Ay'ın hızı da artar; daireselliğ azalırsa Ay'ın hızı da azalır. Bu nedenle, Ay'ın hızındaki değişim de yığışımlı değil periyodiktir, ama bu değişimin periyodu milyonlarca yıla uzanır. Laplace'ın bu buluşuyla Güneş sisteminin kararlılığına ilişkin son kuşkular da ortadan kalkmış oluyordu.

Laplace 1796'da *Exposition du système du monde* (Dünya Sisteminin Açıklanması) adlı yapıtını yayımladı. Geniş bir okuyucu kitlesine ulaşacak biçimde kaleme aldığı bu yapıtında Laplace, evrenin yapısına ve oluşumuna ilişkin "bulutsu varsayımı"na da yer vermişti. Güneş sisteminin soğuyarak sıkışan bir bulutsudan ortaya çıktığını öne süren bu varsayım gezegenlerin oluşumuna ilişkin sonraki bütün görüşleri derinden etkilemiştir. 1798-1827 arasında beş cilt olarak yayımlanan *Traité de mécanique céleste* (Gök Mekaniği) ise temel olarak kütleçekimi yasasının uygulanmasını ve matematiksel olarak geliştirilmesini içerir. Gezegenlerin ve uydularının devinimlerinin ve bu devinimleri etkileyen tedirginliklerin (gelgit etkilerini de içermek üzere) hesaplanmasına ilişkin yöntemlerin ve sonuçta Güneş sisteminin eksiksiz bir mekanik modelinin ortaya konduğu bu yapıt Laplace'ın büyük ün kazanmasına neden oldu.

Laplace'ın 1814'te yayımladığı ve geniş kitlelere ulaşmayı amaçlayan *Essai philosophique sur les probabilités* (Olasılıklar Üzerine Felsefi Deneme) adlı yapıt, birinci baskısı 1812'de yayımlanmış olan çok daha kapsamlı ve önemli bir başka yapıtın, *Théorie analytique des probabilités*'nin (Olasılıkların Analitik Kuramı) ikinci baskısına bir önsöz niteliğindedir. *Théorie analytique des probabilités*'de Laplace, doğada ortaya çıkan belirli olayların gerçekleşme olasılıklarının matematiksel olarak hesaplanmasına ilişkin çeşitli yöntemler ortaya koydu. Olasılıklar kuramını yalnızca kimi olayların olasılıklarının hesaplanması problemine değil, olguların nedenlerinin belirlenmesine, yaşam istatistiklerine ve gelecekteki olaylara uygulayan Laplace, bu kuramın fizik ve astronomideki önemi üzerinde özellikle durdu.

Laplace, büyük olasılıkla politik görüşlerindeki esneklik nedeniyle 1789 Devrimi sırasında suçlanmaktan ve idam edilmekten kurtuldu. Bu dönemde Boylam Bürosu'nun başkanlığına getirildi, ayrıca metre sisteminin oluşturulması çalışmalarına katıldı. Napoléon'dan da büyük saygı görmeyi başaran Laplace kısa bir süre içişleri bakanlığı görevinde bulundu, sonra bu görevden alınarak senato üyeliğine atandı, 1803'te senato başkan yardımcısı oldu; 1806'da kendisine Napoléon tarafından "Comte de l'Empire" (Imparatorluk Kontu) unvanı verildi. 1814'te Napoléon'un düşürülmesi yönünde oy kullandı ve XVIII. Louis'yi destekledi, kral da ona marki unvanı verdi.

Hem matematiğe hem astronomiye büyük katkılarından dolayı "Fransa'nın Newton'u" olarak da anılan Laplace'ın tüm yapıtları *Oeuvres de Laplace* (1878-1912, 15 cilt; Laplace'ın Yapıtları) adıyla yayımlanmıştır.

Laplace denklemi, fizikte yaygın olarak yararlanılan ikinci dereceden kısmi diferansiyel denklem. Laplace denkleminin, harmonik fonksiyonlar olarak da adlandırılan R çözümleriyle elektriksel, magnetik ve kütleçekimsel potansiyel problemlerinde, hidrodinamikte, durağan hal sıcaklıklarının bulunmasında karşılaşılır. Denklem, adını Fransız matematikçi ve astronom Pierre-Simon Laplace'tan (1749-1827) almıştır.

Laplace denklemi, bilinmeyen fonksiyon R'nin kartezyen koordinatlara göre ikinci kısmi türevleri toplamının sıfıra eşit olduğunu ifade eder:

$$\frac{\partial^2 R}{\partial x^2} + \frac{\partial^2 R}{\partial y^2} + \frac{\partial^2 R}{\partial z^2} = 0$$

Denklemin sol yanı genellikle $\nabla^2 R$ biçiminde yazılır, ∇^2 simgesi Laplace işleci (Laplace operatörü) olarak adlandırılır.

Fiziksel sistemlerin birçoğu, küresel ya da silindirik koordinat sistemlerinde daha yalın bir biçimde betimlenebilir. Laplace denklemi bu koordinat sistemlerine uygun biçimlerde de ifade edilebilir; örneğin silindirik koordinatlarda Laplace denklemi

$$\nabla^2 R = \frac{\partial^2 R}{\partial r^2} + \frac{1}{r}\frac{\partial R}{\partial r} + \frac{1}{r^2}\frac{\partial^2 R}{\partial \theta^2} + \frac{\partial^2 R}{\partial z^2} = 0$$

biçimindedir.

Laplace dönüşümü, matematikte özel bir integral dönüşümü. Bir $F(t)$ fonksiyonunun Laplace dönüşümü $f(p)$,

$$f(p) = \int_0^\infty e^{pt} F(t)\, dt$$

olarak tanımlanır ve genellikle $L^{-1}\{F(t)\}$ simgesiyle gösterilir; burada $K = e^{pt}$, dönüşümün çekirdek fonksiyonudur. Laplace işleci (Laplace operatörü) olarak adlandırılan L işleci, belirli bir fonksiyon kümesinde yer alan her $F(t)$ fonksiyonunu $f(p)$ fonksiyonuna dönüştüren doğrusal bir işleçtir. $F(t)$ ters dönüşümü $L^{-1}\{f(p)\}$ biçiminde gösterilir. Laplace dönüşümünün birçok uygulama alanı vardır, bunlar arasında sabit katsayılı doğrusal diferansiyel denklemlerin ve sınır değer problemlerinin çözümü anılabilir. Bu problemlerle genellikle fiziksel sistemlerin çözümlenmesinde ve çözümünde karşılaşılır. Bu türden problemlerin çözümünde ilk başarılı tekniği işlemsel hesap olarak adlandırılan yöntemi geliştiren İngiliz fizikçi Oliver Heaviside (1850-1925) ortaya koymuştur. *Ayrıca bak.* Fourier dönüşümü; integral dönüşümü.

Laplandski Doğa Koruma Alanı, Rusya Federasyonu'nun kuzeybatı kesiminde doğa araştırmaları için ayrılmış alan. Kola Yarımadasının batı kesiminde, İmandra Gölünün batısındadır.

161.300 hektarlık bir alan kaplar. Özellikle ren geyiklerinin doğal yaşama ortamını korumak amacıyla 1930'da kurulmuştur. Ovalardan ve alçak dağlardan oluşur. Buzulların biçimlendirdiği yüzey oluşumları, bataklıklar, göller ve Baltık Kalkanının çıplak billur kayaçları bölgenin yaygın özellikleridir. Bitki örtüsü büyük ölçüde çam, ren likeni ve göknar ağaçlarından oluşur. Ayrıca liken tundrasının (söğüt ve ormangülüyle birlikte) egemen olduğu bölgeler ve huşağacından oluşan açık ormanlar da vardır. Kunduz, geyik, boz ayı, ağaç sansarı, susamuru ve volverin, ayrıca kartavuğu, kaya kartalı, balık kartalı, ormantavuğu, Sibirya baştankarası ve alakargası alandaki başlıca yabanıl hayvanlardır. Bunlara 1931'de misk sıçanı, 1958'de de Amerika minki eklenmiştir. Koruma alanı ren geyiği, postu değerli hayvanlar ve balıklar üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar için kullanılmaktadır.

Laplar, LAPONLAR olarak da bilinir, Norveç, İsveç ve Finlandiya'nın kuzey kesimleriyle Rusya Federasyonu'na ait Kola Yarımadasında yaşayan halk. Ural dil ailesinin Fin-Ugor koluna bağlı Laponcanın dışında, yaşadıkları ülkenin dilini de bilirler. Birçoğu günümüzde anadilini konuşmaz.

Lapların bölgedeki tarihi en az 2 bin yıl öncesine gider. Fin göçünün başladığı İS y. 100'de bütün ülkeye yayılmış olarak yaşadıkları sanılır. Finlandiya, İsveç ve Norveç'te kuzeye doğru itilmeleri sonraki tarihlere rastlar. Fiziksel bakımdan farklılıklar gösteren Lapların kökeni tam olarak bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar Paleo-Sibirya halklarından olduklarını, bazıları ise Orta Avrupa'dan geldiklerini öne sürmektedir.

Tana Irmağında bir Lap balıkçı, Utsjoki, Finlandiya
National Geographic Society; fotoğraf, Jean ve Franc Shor

Rus Ortodoks Kilisesi'ne bağlı olan Finlandiya'daki Skolt Lapları ve Rus Lapları dışında çoğu Protestandır. Hıristiyanlıktan önce Lap toplumunda şamanların önemli bir konumunun olduğu bilinmektedir. Özellikle kuzeydeki Lap topluluklarında, kişisel çileciliği ve açık günah çıkarmayı öngören güçlü bir evanjelik kongregasyonalizm görülür. Yerel cemaatler özerktir.

Norveçli Lapların yaklaşık üçte ikisi (kabaca Lapların yarısı) kıyılarda balıkçılıkla uğraşır. Öteki Lap toplulukları geçimlerini çiftçilik, ormancılık, tatlı su balıkçılığı, işçilik ve ren geyiği yetiştiriciliğiyle sağlar. Lapların ren geyiklerini avlayarak yük ve tuzak hayvanı olarak kullanması çok eski zamanlara dayanır. Büyük sürülerle yürütülen göçebelik ise birkaç yüzyıl önce ortaya çıkmış bir yaşam biçimidir. Son yıllarda hemen hemen ortadan kalkmıştır. Günümüzde aileler sabit kışlık ya da yazlık yerleşmelerde kalırken çobanlar sürüleri yaylağa ya da kışlağa çıkarmaktadır.

Laplar arasındaki en güçlü geleneksel akrabalık bağı genellikle erkek ve kız kardeşlerle bunların eşleri arasındadır. Ren geyiği sürüsü güden birimler bu akrabalardan oluşur. Bu birime "yarı kardeş" adı verilen kuzenler de katılabilir. Kuzenlik ayrı sürü birimleri arasındaki bağı oluşturur. Ren geyiklerinin ortak güdülmesine karşın, birim içinde mülkiyet ayrılığı vardır.

Parayla alışveriş yapan mevsimlik göçebelerin gelir düzeyi balıkçılara ve çiftçilere göre daha yüksektir. Ama bu kazanç zor çalışma koşullarına katlanarak elde edilir. Laplar çeşitli mesleklere girmenin yanı sıra güzel sanatlarda ve akademik dünyada da adlarını duyurmuşlardır. Son yıllarda Lap azınlığının sorunlarına gösterilen ilgi çerçevesinde, Lap kültürünün yaşatılması, okullarda ulusal dilin yanı sıra Laponca okutulması, ren geyiği otlaklarının korunması gibi talepler gündeme getirilmiştir. Lapların yaşadığı bütün ülkelerde birer Lap derneği, ayrıca az sayıda Laponca gazete ve radyo yayını vardır.

Laponca, LAP DİLİ olarak da bilinir, Ural dil ailesinin Fin-Ugor öbeğine bağlı dil. Finlandiya, İsveç ve Norveç'in kuzey kesimleriyle Rusya Federasyonu'na ait Kola Yarımadasında konuşulur. Üç ana lehçesi vardır, ama aralarında anlam ortaklığı bulunmadığından bu lehçelerin ayrı diller olarak ele alınmaları gerekir. Bunların en yaygını olan ve bütün Lapların üçte ikisince konuşulan Kuzey Laponca Finlandiya, İsveç ve Norveç'in en kuzeydeki kesimlerine yayılmıştır. Doğu Laponca, Kola Yarımadasında ve Finlandiya'nın doğusunda oturan Inari ve Skolt Laplarınca konuşulur. Güney Laponca ise, Norveç'in iç kesimleriyle İsveç'in ortakuzey bölgelerinde oturan az sayıda Lap tarafından konuşulur.

Hemen hemen bütün Laplar ikidillidir; Laponcanın yanı sıra, yaşadıkları ülkenin resmî dilini de bilirler. Az sayıda da olsa, Laponca yazılmış bazı edebiyat yapıtlarına rastlanır. Laponca çıkan gazeteler de vardır. Ama eğitimde ya da resmî yazışmalarda Laponca pek kullanılmaz. Standart yazım kurallarının ve edebiyat dilinin olmaması da Laponcanın yaygınlaşmasının önünde bir engeldir.

Baltık-Fin dilleriyle (Fince, Estonca, Karelya dili) pek çok ortak özelliği olmasına karşın, Laponcanın bu dillerden herhangi biriyle yakınlığı yoktur. Dilbilgisi yapısı bakımından Finceyle benzerlik gösterir. Sözdizimi ise İskandinav dillerinden etkilenmiştir. Güney Laponcanın ses sistemi, öbür komşu dillerden oldukça farklıdır. Sözcüklerin gövdesindeki ünlü ve ünsüzler arasında bir tür denge söz konusudur; biri ne kadar uzunsa, öbürü de o kadar kısa olur. Laponca İskandinav dillerinden pek çok, Rusçadan az sayıda sözcük almıştır.

Laponya, Fince LAPI ya da LAPPI, İsveçce LAPPLAND, Avrupa'nın kuzeyinde, büyük bölümü Kuzey Kutup Dairesi'nin içinde yer alan bölge. Norveç, İsveç ve Finlandiya'nın kuzey kesimleri boyunca, Rusya'nın en kuzeybatı bölümüne kadar uzanır. Batıda Norveç Denizi, kuzeyde Barents Denizi, doğuda da Beyaz Denizle çevrilidir. Batıda İskandinav Dağlarının kuzey kesimini içine alır. Norveç tarafında bu dağların derin bir aşınıma uğramasıyla fiyortlar ve burunlar, parçalara ayrılmalarıyla da takımadalar oluşur. Norveç'in en kuzey kesiminde ise genişleyerek yükselip alçalan yaylalara (*viddar*) dönüşürler. İsveç'in en yüksek dorukları Laponya'dadır. Bu doruklardan doğuya doğru, Botni Körfezine dökülen ırmakları besleyen göllerin bulunduğu geniş bir dağ eteği uzanır. Finlandiya kesimi daha alçaktır. Laponya'nın yerli halkı Laplar en azından 2 bin yıldır Laponya'da dağınık bir biçimde yaşamaktadır.

Ren geyiği derisinden çadırlarının önünde Laplar, Laponya
The National Geographic Society; fotoğraf, Jean ve Franc Shor

Lappeenranta, İsveçce VILLMANSTRAND, Finlandiya'nın güneydoğu kesimindeki Kymi ilinde (*lääni*) kent. Kotka'nın kuzeydoğusunda, Saimaa Gölünün güney ucunda yer alır. Ortaçağda büyük bir ticaret merkeziydi. Belediyelik beratı 1649'da Finlandiya'nın İsveçli genel valisi Per Brahe tarafından verildi. 1721'de yapılan Nystad (Uusikaupunki) Antlaşması'ndan sonra Kymin-

Saimaa Gölünde Lappeenranta limanı, Finlandiya
Embassy of Finland, Washington, D.C.

kartano yönetim bölgesinin merkezi olan Lappeenranta 1741'de Ruslar tarafından yıkıldı. 1743'te yapılan Åbo (Turku) Antlaşması'ndan sonra 1812'ye değin Rusya'nın elinde kaldı. 1824'te kurulan kaplıcalar, 1791'de yapıldıktan sonra 1929'da restore edilen ahşap Lappee Kilisesi ve 1785'te kurulan bir Rum Ortodoks kilisesi kentin önemli yerleridir. Eski kentin kalıntıları ve surları limana egemen konumdaki bir burunda bulunur. Lappeenranta, Finlandiya'nın doğu kesimindeki birçok kent ile Rusya'nın Viborg ve Petersburg (eskiden Leningrad) kentleri arasında bir demiryolu kavşak noktasıdır. Ayrıca Saimaa Gölü üzerindeki birçok taşımacılık hattı için önemli bir limandır. Kereste fabrikaları, kireç ve çimento fabrikaları ile torna işliklerinin yanı sıra Ulusal Sülfürik Asit Fabrikası da buradadır. Göl kıyısındaki elverişli konumu ve kaplıcaları sayesinde bir sağlık ve tatil merkezi olarak ünlüdür. Nüfus (1983 tah.) belediye, 53.803.

Lappi, tam adı LAPIN LÄÄNI, İsveçce LAPPLANDS LÄN, LAPONYA olarak da bilinir, Finlandiya'nın kuzeyinde il (*lääni*). Laponya'nın(*) Finlandiya kesiminden oluşur. Kuzeyde Norveç, doğuda Rusya Federasyonu, batıda da İsveç'le çevrilidir. 1938'de Oulu ilinin ikiye bölünmesiyle kurulmuştur. 93.933 km²'lik kara alanının büyük bölümü Kuzey Kutup Dairesi'nin kuzeyindedir. Finlandiya'nın toplam yüzölçümünün dörtte birinden çoğunu oluşturur. Sularını güneybatı yönünde Botni Körfezine doğru akan Kemi Irmağı ve kuzey yönünde Kuzey Buz Denizine doğru akan Paats Irmağı toplar. Seyrek nüfusuyla Finlandiya'nın en az gelişmiş bölgesidir. Başlıca gelir kaynakları ormancılık, su enerjisi, ren geyiği yetiştiriciliği ve yaz turizmidir. Finlandiya'nın en büyük iki ulusal parkı olan Pallas-Ounastunturi ve Lemmenjoki buradadır. Botni Körfezinde birer liman olan Tornio ile Kemi önemli kentleridir. Rovaniemi ise ilin yönetim merkezidir. Nüfus (1992 tah.) 201.590.

Lappland, İsveç'in kuzeyinde yönetim bölgesi (*landskap*). Laponya'nın(*) İsveç kesiminden oluşur. Batıda Norveç, kuzeyde Finlandiya, doğuda Norrbotten ve Västerbotten, güneyde de Ångermanland ve Jämtland yönetim bölgeleriyle çevrilidir. Yönetsel bakımdan Västerbotten ve Norrbotten illerinin (*län*) içinde yer alır. 109.729 km²'lik kara alanıyla İsveç'in toplam yüzölçümünün dörtte birini kaplamasına karşın yerleşim seyrektir. İsveç'in en yüksek dağları, özellikle Kebnekaise ve Sarek Dağı (*tjåkko*), engebeli tepeler, ovalar, ladin, çam ve kayın ormanları, uzun ve kıvrımlı ırmaklar, çavlanlar ve buzullar bölgenin fiziksel yapısını belirler. Tipik kutup iklimi yılın ancak kısa bir süresinde tarım yapmaya elverişlidir.

Lappland'da ren geyiği besleyen Lapların yazlık kulübesi
Gunnar Ronn-Ostman Agency

Arkeolojik buluntular bölgede insan yerleşiminin Paleolitik Çağa değin uzandığını gösterir. Ortaçağın başlarında bölgeye, ren geyiği yetiştiren Laplar yerleşti. Lapların ürettiği değerli kürkler nedeniyle, çok daha güneydeki İsveçliler bölgeyi egemenlikleri altına aldılar. Kürk ticaretinin düzenlenmesi ve vergilendirilmesi amacıyla *lappmark* adı verilen bölgesel alt birimler oluşturuldu. İsveçli çiftçiler kıyıdaki yönetim bölgelerine (Västerbotten ve Norrbotten) yerleşerek ırmaklar boyunca iç kesimlere uzanmaya başlayınca bölgenin yerli halkı Laplar ile aralarında çatışma çıktı. İç kesimlerde İsveçlilerin göçünü sınırlandırmak amacıyla kararnamelerle iki kez "ekim sınırları" belirlendi. Bunlar, Lappland'ın Västerbotten ve Norrbotten'le sınırlarını oluşturdu. 1630'larda madenciliğin gelişmeye başlamasıyla bölgede yerleşim yoğunlaştı. 1860'lara gelindiğinde Lappland'ın kuzeyinde nüfus yaklaşık 6 bine ulaşmıştı. Demiryolunun bölgeye ulaşması ve büyük madencilik işletmeleri büyümeyi hızlandırdı. Günümüzde bölgede birkaç bin Lap bulunmasına karşın, halkın büyük çoğunluğu madenlerde ya da orman sanayisinde çalışmak üzere İsveç'in öteki bölgelerinden buraya yerleşenlerin soyundan gelir.

Kiruna, Gällivare ve Malmberget'teki madenler dünyanın en zengin demir yatakları arasındadır. Hızlı akışlı ırmaklardan özellikle Porjus ve Harsprånget'ten hidroelektrik enerji üretiminde yararlanılır. Tarım etkinliği sınırlıdır; başlıca ürünler patates, arpa ve çavdardır. Sarek ve Stora Sjö Çağlayanı ulusal parkları gibi çekici yerlerin katkısıyla turizm giderek önem kazanmaktadır. Abisko, Björkliden ve Riksgränsen tanınmış kış sporları merkezleridir. Bölgeye kara, hava ve demir yoluyla ulaşılabilir. Nüfus (1984 tah.) 118.819.

Lâpseki, Marmara Bölgesi'nde, Çanakkale iline bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 955 km² olan Lâpseki ilçesi doğuda Biga ilçesi, güneyde Çan ilçesi ve Merkez ilçe, güneybatıda gene Merkez ilçe, batıda Çanakkale Boğazı, kuzeyde de Marmara Deniziyle çevrilidir.

Biga Yarımadasının kuzey kesiminde yer alan ilçe topraklarının büyük bölümü fazla yüksek olmayan dalgalı düzlüklerden oluşur. Başlıcası Umurbey Deresi olan küçük akarsuların parçaladığı ilçe topraklarının iç kesimlerinde Dede Dağı (721 m) ve Kocakırtepe (815 m) yükselir. Umurbey Deresi deltası ile Çardak kasabası yakınında sisli havalarda deniz trafiği açısından tehlike oluşturan bazı kıyı okları vardır.

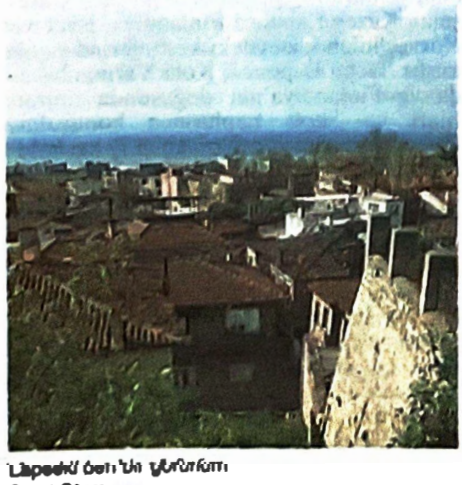

Lâpseki'den bir görünüm
Semsi Güner

İlçe halkı geçimini tarım ve balıkçılıktan sağlar. Eskiden yaygın olarak bağcılık ve şarapçılık yapılan ilçede buğday, üzüm, elma, baklagiller, yulaf ve zeytin, az miktarda da arpa ve ayçiçeği yetiştirilir. Hayvancılık mandıracılık yapılabilecek düzeydedir. Yazın doğal kumsallarıyla ilgi gören Çardak kasabası, aynı zamanda bir balıkçılık merkezidir. İlçe topraklarında barit yatakları vardır.

İÖ 7. yüzyılda Troas adıyla anılan yörede Korfulu (Kérkiralı) korsanlarca kurulduğu sanılan ve adını Bebrik kralının kızı Lampsake'den alan Lampsakos'a daha sonra Phokaialılar (Foçalılar) yerleşti. İÖ 5. yüzyılın başında öteki İon kentleriyle birlikte Perslere karşı başkaldıran Lampsakos, daha sonra Perslere boyun eğmek zorunda kaldı. Pers egemenliği kentin Delos Birliği'ne katıldığı ve Sparta'ya bağlandığı ara dönemler dışında İÖ 362'ye değin sürdü. İÖ 334'te İskender'in eline geçen Lampsakos, Roma ve Bizans dönemlerinde liman kenti, aynı zamanda bir piskoposluk merkezi olarak önem kazandı. 14. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı topraklarına katıldı. 19. yüzyıl sonlarında müstakil Biga mutasarrıflığına bağlı bir kaza merkezi olan Lâpseki, Kurtuluş Savaşı sırasında 4 Temmuz 1920'den 23 Eylül 1922'ye değin Yunanlıların işgalinde kaldı.

Lâpseki kasabası il merkezi Çanakkale'ye 40 km uzaklıkta gelişmemiş, küçük bir yerleşmedir. Çanakkale Boğazı'nın karşı yakasındaki Gelibolu'ya 1972'den beri feribot seferleri düzenlenen bir iskelesi vardır.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar Lampsakos kenti surları ve nekropolünün kalıntıları, Umurbey kasabasının kuzeydoğusundaki Perkote kenti kalıntıları, Süleyman Paşa Camisi, Umurbey Hüdavendigâr Camisi (14. yy), Çardak kasabasındaki Yakub Bey Külliyesi (15. yy) ve Abdullah bin Hacı Yakub Türbesi'dir.

Lâpseki Belediyesi Cumhuriyet'ten önce kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 24.545; kasaba, 5.789.

Laptyev Denizi, Rusça MORE LAPTYEVIH, Kuzey Sibirya kıyılarının açığında, Kuzey Buz Denizine komşu deniz. Batıda Taymır Yarımadası (*poluostrov*) ve Severnaya Zemlya Adaları, doğuda da Yeni Sibirya Adalarıyla çevrilidir. Batıda Karı Deniziyle, doğuda Doğu Sibirya Deniziyle bağlantısı vardır. Eskiden Sibirya Denizi olan adı, ilk kez kıyılarının haritasını çıkaran (1735-40) Hariton ve Dmitri Laptyev kardeşlerin anısına 1935'te Laptyev'e dönüştürülmüştür. Yüzölçümü yaklaşık 714 bin km², ortalama derinliği 578 m, en derin yeri 2.980 m'dir.

Karaya geniş körfezlerle sokulan Laptyev Denizine, en büyüğü Lena olmak üzere çok sayıda ırmak dökülür. Bu ırmakların bir bölümü geniş deltalar oluşturur. Özellikle batıda, yüzey şekilleri ve oluşumu farklı düzinelerce ada yer alır. Denizdeki yükseltilerin ve kıyı çizgisinin biçimlenmesinde eski ırmaklar ve buzullar önemli rol oynamıştır. Kuzey Buz Denizine doğru birdenbire derinleşen hafif eğimli bir düzlük biçiminde olan deniz tabanı derin bölümlerde mil, sığ bölümlerde ise kum ve mille kaplıdır. Doğuda çok eski bir buz tabakasını ince bir çökel tabakası örter. Çözülen buzların ve akarsuların taşıdığı sular nedeniyle tatlı su tabakasının kalınlığı 135 cm'yi bulur. Kış aylarında güneydoğuda binde 20-25 olan tuzluluk oranı, kuzeyde binde 34'e kadar çıkar. Yaz aylarında bu oranlar

sırasıyla binde 5-10 ve binde 30-32'ye kadar düşer.

Sıcaklık kuzeyde 11 ay, güneyde ise 9 ay 0°C'nin altında kalır. Ortalama sıcaklığın −31°C ile −34°C arasında değiştiği ocak ayında saptanmış en düşük sıcaklık −50°C'dir. Temmuz ayında ortalama sıcaklık kuzeyde donma noktasının biraz üzerinde, güneyde 6°C dolayındadır. Güneyde en çok 10°C'ye ulaşan sıcaklık kıyılarda 24°C'ye kadar ulaşır. Kış aylarında fırtına, tipi ve kar fırtınaları, yaz aylarında ise kar yağışı ve sis görülür.

Laptyev Denizi, yılın büyük bölümünde buzla kaplıdır. Kış aylarında buzun altındaki suyun sıcaklığı güneydoğuda −0,8°C, kuzeyde −1,8°C'dir. Derin bölgelerde ise −1,6°C ile −1,7°C arasında değişir. Yaz aylarında buz bulunmayan bölümlerde ince bir su tabakasının sıcaklığı donma noktasının üzerine çıkar.

Irmak ağızlarında yaşayan topluluklar sombalığı ve öteki balık türlerini yakalayarak geçinirler. Bölgede yaşayan memeliler arasında fok, deniztavşanı, mors ve kutup ayısı sayılabilir. Kuzey Denizi Yolu üzerindeki Tiksi limanında kereste, inşaat malzemeleri ve kürk taşınır.

Lapu-Lapu, Filipinler'de, Mactan Adasının kuzeybatı kesimindeki Cebu eyaletinde beratlı kent. Bohol Boğazının oluşturduğu dar bir kanalın kıyısında Cebu kentinin tam karşısında yer alır. Önceleri Opon adıyla anılan kente sonradan Portekizli denizci Fernão de Magalhaes'ı (Macellan) öldüren (Nisan 1521) Şef Lapulapu'nun anısına bugünkü adı verildi. Kent ekonomisi hindistancevizi üretimi ve balıkçılığa dayanır. Kentin yakınlarında uluslararası bir havaalanı ile liman tesisleri vardır. Nüfus (1990) 146.000.

Lapua Hareketi, Finlandiya'da, genç cumhuriyetin demokratik kurumlarını tehdit eden ve bir süre için hükümet politikalarını yönlendiren faşist hareket (1929-32). Adını, faşist bir grubun 1929 sonlarında komünistlerce düzenlenen bir toplantıyı dağıttığı Lapua bölgesinden almıştır.

Büyük Bunalım döneminde güçlenen hareket İtalyan faşizminden etkilenmişti. Antikomünist ve Sovyet düşmanı tutumuyla 1930 yılı boyunca geniş bir kitlenin desteğini kazandı. 1930-31 yıllarında hükümet üzerinde gayri resmî bir ağırlık kurarak Finlandiya Komünist Partisi'nin (SKP) yasadışı ilan edilmesini, radikal işçi sendikalarının yasaklanmasını ve basının sindirilmesini sağlayacak kadar güçlendi. Çeşitli kitle gösterileri düzenleyen hareket ayrıca adam kaçırmak, gazete bürolarına saldırmak gibi terör eylemlerine de başvuruyordu. Lapua Hareketi'nin askeri birimleri bir hükümet darbesi gerçekleştirmek amacıyla 1932'de General K. M. Wallenius'un komutası altında toplandı. Ama hükümet boyun eğmedi ve birliklerin silahlarını teslim etmesini emretti. Bu emre boyun eğen Wallenius'la hareketin öbür üyeleri hafif hapis cezalarına çarptırıldılar. Parlamento 1932'nin başlarında Lapua Hareketi'ni yasakladı. Kitle desteğini ve mali kaynaklarını kısa sürede yitiren hareket çöküntüye uğradı.

Lapworth, Charles (d. 30 Eylül 1842, Faringdon, Berkshire - ö. 13 Mart 1920, Birmingham, İngiltere), jeolojik çağlardan Ordovisiyen Dönemi (y. 500-430 milyon yıl önce) ayırt eden İngiliz jeolog.

1864'te Galashiels'te öğretmenliğe başlayan Lapworth, bu dönemde Güney Uplands'deki Alt Paleozoyik (Paleozoyik [Birinci] Zaman y. 570-225 milyon yıl önce) kayaç katmanlarını incelemeye girişti. Graptolit (soyu tükenmiş küçük su hayvanları) fosillerinden yararlanarak bu katmanları çeşitli dizilere ayırdı ve 1873'te bulgularını bir makaleyle yayımlayarak stratigrafi çalışmalarını özendirdi. 1879'da, Sir Roderick I. Murchison tarafından Alt Silüriyen (Silüriyen Dönem y. 430-395 milyon yıl önce) ve Adam Sedgwick tarafından Üst Kambriyen (Kambriyen Dönem y. 570-500 milyon yıl önce) olarak tanımlanan karmaşık katman dizisinin aslında ayrı bir sistem olduğunu ileri sürdü ve bu kayaç dizilerinin Ordovisiyen Sistem olarak adlandırılmasını önerdi.

1881-1913 arasında Birmingham Üniversitesi'ndeki Mason College'da yeni kurulan jeoloji ve fizyografi kürsüsünün başkanlığını üstlenen Lapworth 1882'de, Durness-Eireboll bölgesinin jeolojik yapısının incelenmesi çalışmalarını başlattı. 1888'de Royal Society'nin üyeliğine kabul edildi.

lapya, karstik bölgelerde rastlanan ufalanmış kireçtaşı yüzeyi. Lapyalar oyulmuş, delinmiş ve derin yarıntılarla bölünmüş sivri kayaçlardan oluşur. Bu engebeli yüzey, karbonik ve hümik asitler bakımından zengin suların, kolayca eriyebilen alanlardan ve kayaçların birleşme noktalarından akması sonucunda ortaya çıkar. Lapyanın çıplak kayaç üzerinde mi oluştuğu, yoksa toprak katmanının altında oluşup sonra mı yüzeye çıktığı tam olarak bilinmemektedir. Lapya oyuklarının derinlikleri birkaç milimetreden birkaç metreye kadar değişebilir. Lapya genellikle belirli bir eğimi olan kayaçlar üzerinde gelişir ve tabanı oluşturan kireçtaşı aşırı derecede sertleşir.

L'Aquila, İtalya'nın orta kesimindeki Abruzzi yönetim bölgesinde il ve il merkezi kent. L'Aquila kenti Roma'nın kuzeydoğusunda, Aterno Irmağının yukarısındaki bir tepede yer alır.

Bugünkü kent yaklaşık 1240'ta Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich tarafından kuruldu ve 1257'de piskoposluk bölgesi durumuna geldi. Ortaçağda büyük önem kazanan kent Anjou hanedanıyla Aragonlular arasında çekişme konusu oldu. Daha sonra Napoli Krallığı'nın yönetimi altına girdi; 1798-99 yıllarında işgalci Fransız birliklerine karşı sürdürülen mücadeleye, 19. yüzyılda da Napoli Krallığı'na karşı başlatılan ayaklanmalara katıldı. 1860'ta İtalya Krallığı'nın bir parçası oldu.

Kentteki önemli yapılar arasında Abruzzi Ulusal Müzesi'nin bulunduğu görkemli şato (1535), Sienalı Aziz Bernardino ile Azize Maria di Collemaggio'nun (1283-88) mezarlarının yer aldığı St. Bernardino kiliseleri (1454-72; ön cephe 1527) ve 1703'teki depremden sonra yeniden inşa edilen 14. yüzyıl katedrali sayılabilir. Kentin ortaçağdan kalan surlarının büyük bölümü ayaktadır. Kentte ayrıca birçok saray, büyük bir il kütüphanesi ve eski bir belediye hastanesi vardır.

Yakınlardaki Gran Sasso d'Italia Dağlarına giden turistlerin uğrak yeri olan kent bir kayak merkezi ve yazlık sayfiyedir. Başlıca sanayi ürünleri yünlü kumaş, radyo donanımı, tuğla ve mobilyadır; ayrıca başta dantel olmak üzere çeşitli el işleri de üretilir. Kenti Roma'ya bağlayan otoyolun Adriya Denizi kıyılarına kadar uzatılması için başlatılan çalışmalar sürmektedir. Nüfus (1981 geç.) belediye, 65.620; (1991) il, 301.296.

Lara, Venezuela'nın kuzeybatı kesiminde eyalet. Kuzeyde Falcón, doğuda Yaracuy, güneyde Portuguesa ve Trujillo, batıda da Zulia eyaletleriyle çevrilidir. Yüzölçümü 19.800 km²'dir. Sık sık kuraklıkların görüldüğü Segovia Yaylalarında yer alır. Bölgede kakao, mısır, patates, tütün, sisal ve kahve yetiştirilir. Kuzeyde keçi, Carora yöresinde ise sığır beslenir. Yörede sınırlı ölçüde madencilik de yapılmakla birlikte bir zamanlar Simón Bolívar'a ait olan Aroa Bakır Madenleri günümüzde terk edilmiştir. Ülkenin sisal üretiminin hemen tümünü Lara karşılar, kenevirden çanta, tor ve halat yapımı önemli bir geçim kaynağıdır. Eyalet merkezi Barquisimeto ile kuzeydoğudaki kentleri birbirine bağlayan karayolları eyaletin içinden geçer. Nüfus (1990) 1.270.196.

Larache, Arapça EL-ARAİŞ. Fas'ın kuzeyinde liman kenti. Atlas Okyanusu kıyısında, Lukkos Irmağının ağzında yer alır. Sırasıyla Fenike, Kartaca ve Roma yönetimi altına giren antik Liksos kentinin kalıntıları kentin 3 km kuzeydoğusundadır. Larache 1610-89 ve 1912-56 arasında İspanyol yönetiminde kalmıştır. Surlarla çevrili eski kent kuzey ve güneydeki iki kaleye doğru basamaklar halinde yükselir. Kentteki başlıca yapılar arasında günümüzde hastane olarak kullanılan eski Kebitat Kalesi ile yaklaşık 1700'de İspanyollar tarafından inşa edilmiş olan La Cigogne Kalesi sayılabilir. Günümüzde bir tarım merkezi ve işlek bir balıkçılık limanı olan Larache kereste ve yün ihraç eder. Nüfus (1971) 45.710.

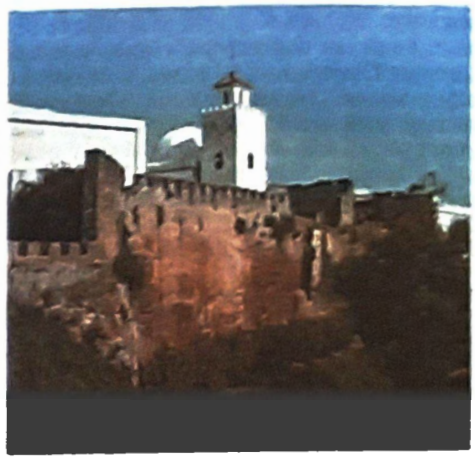

Larache'taki La Cigogne Kalesi, Fas
Samer-Plessner International

Laramide dağoluşumu, Kuzey Amerika'nın batısında Üst Kretase (Kretase [Tebeşir] Dönemi y. 136-65 milyon yıl önce) ve Alt Tersiyer (Tersiyer [Üçüncü] Dönem y. 65-2,5 milyon yıl önce) dönemlerde gelişen bir dizi dağoluşumu olayı. Sürecin izlerine Meksika'dan Alaska'ya kadar olan bölümde rastlanmakla birlikte, olayın en şiddetli etkilediği yerler Kordileryen Jeosenklinalin Nevada'nın güneyinden Kuzey Kayalık Dağlara kadar olan doğu kesimi, Kanada'nın batısındaki Kuzey Cordillerası, Kayalık Dağların Montana ve Wyoming'deki orta kesimleri ile Colorado ve New Mexico'daki güney kesimleri, Arizona'nın güneyi, New Mexico'nun güneybatısı ve Meksika'nın kuzeyidir.

Laramide dağoluşumunun en belirgin kanıtları, Kordileryen Jeosenklinalin Nevada'dan kuzeye doğru İngiliz Kolumbiyası'na kadar uzanan doğu kesiminde görülen doğu yönelimli itme kırıkları ve kıvrımları ile hafif taban kaymalarıdır. Başlangıçtaki dikey yükselmeye kanatların, kaba klastik (kırıntılı) havza tortullarının ve Kayalık

Dağların orta ve güney kesimlerindeki düzensizliklerin oluşumu eşlik etti; ayrıca, 50-70 milyon yıl öncesine tarihlenen asidik derinlik kayaçları oluştu.

Önceleri Laramide dağoluşumunun Kretase-Tersiyer sınırında geliştiği sanılmaktaydı; ama bugün, olayın çok aşamalı biçimde, Üst Kretase'den başlayarak Oligosen Bölümün (y. 38-26 milyon yıl önce) başlarına kadar sürmüş olduğu bilinmektedir.

Laramie Dağları, ABD'de, Wyoming eyaletinin güneydoğusunda, Kayalık Dağların orta kesiminde dağ sırası. Colorado'daki Front Sıradağlarının kuzey uzantısını oluşturan Laramie Dağları Wyoming-Colorado sınırından başlar ve yaklaşık 200 km boyunca kuzey-kuzeybatı doğrultusunda uzanarak Casper dolayındaki Kuzey Platte Irmağında son bulur. Kabaca 40-80 km genişliğinde bir alan kaplayan dağların en yüksek noktası Laramie Doruğudur (3.131 m). Güneydeki alçak kesimi, Birleşik Pasifik Demiryolu hattının yanı sıra ülkeyi bir uçtan öbür uca geçen otoyol için de görece kolay bir geçiş sağlamaktadır. Medicine Bow Ulusal Ormanı iki bölüm halinde dağları kaplamıştır. Dağlara Kanadalı bürk avcısı Jacques La Ramie'nin adı verilmiştir.

Larbaud, Valery-Nicolas (d. 29 Ağustos 1881, Vichy - ö. 2 Şubat 1957, Vichy, Fransa), Fransız romancı ve eleştirmen. Geniş bilgisi ve kozmopolit kişiliğiyle Fransa'nın öteki Avrupa ülkeleri, özellikle İngiltere ve İspanyolca konuşulan ülkelerle edebiyat alanında yakınlaşmasına yardımcı olmuştur.

Kişisel serveti sayesinde yolculuklarla geçen, rahat bir yaşam sürdü. Roman ve öykülerinin konularını da genellikle kişisel deneyimlerinden çıkardı. İlk gençlik dönemiyle ilgili bir roman olan *Fermina Marquez*'de (1911; *Kolej Yılları*, 1955) Güney Amerikalı güzel bir kızın erkekler okulunu ziyareti ile gelişen olayları konu aldı. Her zaman yataklı vagonlarda yolculuk edip lüks otellerde kalan, incelikli, duyarlı ve serüven düşkünü bir Güney Amerikalı milyonerin günlük ve şiirlerinden oluşan *A. O. Barnabooth*'un (1913) kahramanı gerçekte kendi öbür benliğiydi. *Enfantines*'de (1918) özlemle yüklü çocukluk anılarına yer verirken *Amants, heureux amants*'da (1923; Aşıklar, Mutlu Aşıklar) James Joyce'un geliştirdiği iç monolog tekniğini kullandı. Öbür yazıları arasında yer alan *Jaune, bleu, blanc* (1927; Sarı, Mavi, Beyaz) ve *Aux couleurs de Rome* (1938; Roma'nın Renklerine) gibi deneme ve düşünsel notlarında da yolculuklarından esinlendi. Ayrıca Sir Thomas Browne ve Samuel Butler gibi İngiliz yazarlardan, ABD'li şair Walt Whitman'dan ve İrlandalı romancı James Joyce'un yapıtlarından çeviriler yaptı. İngiliz ve Fransız edebiyatı üstüne *Ce Vice impuni, la lecture* (1925; Ceza Görmeyen Kusur: Okuma) ve *Ce Vice impuni, domaine français* (1941; Ceza Görmeyen Kusur: Fransız Alanı) adlı iki eleştiri kitabı yazan Larbaud 1952'de Büyük Ulusal Edebiyat Ödülü'nü kazandı.

Lardner, Ring, asıl adı RINGGOLD WILMER LARDNER (d. 6 Mart 1885, Niles, Michigan - ö. 25 Eylül 1933, East Hampton, New York, ABD), ABD'li yergi ve öykü yazarı. Yerel dili gerçekten kapabilmiş, olağanüstü yeteneği kadar keskin üslubuyla da tanınmıştır.

Varlıklı bir ailenin oğluydu, ama ortaöğreniminin son yılında babası servetinin büyük bölümünü kaybedince bir dönem Chicago'daki Armour Teknoloji Enstitüsü'ne gitti; ardından çeşitli işlerde çalıştı. 1905'te İndiana'da yayımlanan *South Bend Times*'ın muhabiri olarak yazarlık yaşamına başladı. Daha sonra Chicago gazetelerine geçerek özellikle beyzbol üzerine spor yazılarıyla ünlendi. 1913'ten 1919'a değin *Chicago Tribune*'da "In the Wake of the News" (Haber Doğarken) başlıklı günlük köşe yazıları yazdı. 1919'dan 1927'ye değin Bell Ajansı için haftalık mizah köşesi hazırladı. 1914'te öyküleri de yayımlanmaya başlayan Lardner komik beyzbol oyuncusu Jack Keefe öyküleriyle başarı kazandı ve bunların bazısını *You Know Me Al* (1916; Sen Beni Tanırsın Al) adlı kitapta topladı.

1919'da New York'a yerleştikten sonra beyzboldan başka konuları da işlemeye başladı. *How to Write Short Stories* (1924; Öykü Nasıl Yazılır) adlı yapıtı eleştirmenlerce ilgiyle karşılandı. En güzel öykülerinden sayılan "Champion" (*Şampiyon*, 1960), "The Golden Honeymoon" ("Altınca Balayı") ve "Some Like Them Cold" ("Bazıları Soğuk Sever") bu kitapta yer aldı. Aynı ölçüde başarılı olduğu *The Love Nest and Other Stories*'de (1926; Aşk Yuvası ve Başka Öyküler) yer alan "The Love Nest" 1927'de Robert E. Sherwood tarafından oyunlaştırıldı. Gene bu kitaptaki "Haircut" (Saç Tıraşı) adlı öyküsü bir önceki kitabından seçilmiş olanlarla birlikte Türkçede *Bir Derdi Ki* (1955) başlığıyla yayımlandı.

Son yedi yılının büyük bölümünü yakalandığı veremi hastalığı yüzünden hastanelerde geçiren Lardner ailesini geçindirmek için her tür yapıt verdi. George M. Cohan ile birlikte yazdığı *Elmer the Great* (1928; Büyük Elmer) ve George S. Kaufman ile yazdığı *June Moon* (1929; Haziranda Mehtap) Broadway'de sahnelendi. Şakacı bir üslupla yazdığı otobiyografisi *The Story of a Wonder Man* (Bir Mucize Adamın Öyküsü) 1927'de yayımlandı.

Laredo, ABD'de, Texas'ın güneyindeki Webb ilinin (*county*) merkezi kent. Rio Grande kıyısında, San Antonio'nun 246 km güneybatısında yer alır. Tomás Sánchez tarafından ırmak üzerinde uygun bir geçit sağlamak amacıyla 1755'te kuruldu. Texas'ın Meksika'dan bağımsızlığını kazanmak için giriştiği ayaklanmanın (1836) ardından kısa ömürlü Rio Grande Cumhuriyeti'nin (1839-41) başkenti oldu. Laredo kerpiç evleri, kilise binaları, misyonerlerin çan kuleleri ve meydanlarıyla sınır boyları ruhunu büyük ölçüde korumuştur. Ayrıca İspanya ve Meksika kültürünün etkisi açıkça görülür. Kentin çeşitlilik gösteren ekonomisi turizmin yanı sıra önemli miktarda ihracat ve ithalata dayanır. Büyük çiftlikler ile gaz ve petrol sanayileri açısından canlı bir merkez olan kentte tuğla, dokuma ve elektronik aksam imalatını da kapsayan çeşitli sanayiler vardır. Laredo Junior College 1947'de, Laredo Eyalet Üniversitesi ise 1970'te kurulmuştur. Nüfus (1990) kent, 122.899; metropoliten alan, 133.239.

Larende *bak.* Karaman

larenjit, GIRTLAK İLTİHABI olarak da bilinir, gırtlağın kimyasal ya da mekanik etkenlerle örselenerek ya da bakteri enfeksiyonları sonucunda iltihaplanması. Nedenlerine göre dört farklı türü olabilir.

Basit larenjit çoğunlukla basit bir nezleye ya da benzer enfeksiyonlara bağlıdır. Klor gazı ve buharı ya da kükürt dioksit gibi maddeler de şiddetli iltihaba neden olabilir. İltihap genellikle gırtlağın içini döşeyen mukozada başlar; mukoza kanlanarak şişer, koyu sümüksü bir madde salgılar, iltihap hücreleri içerir. Yutma sırasında gırtlağı kapatan epiglot aşırı derecede şişerse gırtlak tıkanarak hastanın soluksuz kalmasına neden olabilir. Çok sigara içenlerde, alkoliklerde ya da ses tellerini çok fazla kullananlarda kronik larenjit görülebilir. Bu durumda mukoza kurur, yüzeyi polip adı verilen küçük doku üremeleriyle kaplanır. Gırtlak duvarı kalınlaşır ve iltihaplanır.

Difteri etkeninin bademcik ya da yutaktan aşağıya doğru yayılmasıyla da larenjit oluşabilir. Akyuvarlar, fibrin ve iltihaplı deri hücrelerinden oluşan zarsı bir katman mukozaya yapışarak yüzeyi bütünüyle örter. Bu katmanın gevşek bölümleri yerinden ayrılırsa bu doku parçaları ses tellerini çevreleyerek soluk borusunun tıkanmasına neden olur. Streptokok cinsi bakterilerin neden olduğu enfeksiyonlarda da buna benzer zarsı bir katman oluşabilir.

Verem larenjiti akciğerlerdeki birincil enfeksiyon odağındaki mikropların yayılmasıyla ortaya çıkar. Gırtlakta silindir biçimli yumrular oluşur. Bakteriler enfeksiyonu dokuya bulaştırdıktan sonra yüzeyde ülserler bırakarak ölür. Hastalık genellikle ses tellerinin çevresinde başlar ve bütün gırtlağa yayılır. Epiglot ve gırtlak kıkırdağı önemli ölçüde örselenebilir.

Frengi larenjiti, bu hastalıkta görülen önemli komplikasyonlardan biridir. Frengini ikinci evresinde gırtlakta yaralar ya da mukoza dokusundan oluşan yamalar ortaya çıkar. Hastalık üçüncü evreye ilerlerken doku yıkımı, ardından iyileşme ve nedbe oluşumu görülür. İyileşen alanlarda polipler ortaya çıkabilir. Nedbeli iyileşme gırtlağın yerleşimini bozabilir, ses tellerinin kısalmasına ve kalıcı ses kısıklığına yol açabilir.

larenks *bak.* gırtlak

Largillière, Nicolas de (v. 10 Ekim 1656, Paris - ö. 20 Mart 1746, Paris, Fransa), zengin orta sınıfı betimlediği resimleriyle tanınan Fransız ressam. Tarihsel konuları işlemiş ve portreler yapmıştır. O dönemin

"Kendi Portresi", Largillière'in yağlıboya çalışması, Versailles ve Trianon Ulusal Müzesi, Fransa
Cliche Musées Nationaux

sanatçılarının çoğu klasik örneklere bağlı kalıp çizgiye ağırlık vermiş, bazıları da Rubens'in üslubunu benimsemiş ve daha çok renk üzerinde durmuştu. Anvers'de eğitim gören ve Flaman ustalara büyük hayranlık besleyen Largillière, sonraları çok daha modern eğilimleri izleyen 18. yüzyıl sanatçıları tarafından bir öncü olarak kabul edildi. Yaşamı süresince büyük saygı gördü.

1743'te Kraliyet Akademisi başkanlığına getirildi.

Largo Caballero, Francisco (d. 15 Ekim 1869, Madrid, İspanya - ö. 23 Mart 1946, Paris, Fransa), İspanyol sosyalist önder. İspanya İç Savaşı'nın (1936-39) patlak vermesinden kısa süre sonra İkinci Cumhuriyet'in başbakanlığına getirilmiştir.

Madrid'de sıvacı olarak çalıştığı sırada 1894'te Sosyalist İşçi Partisi'ne (PSOE) girdi. Kısa sürede parti yanlısı bir federasyon olan Genel İşçi Sendikası'nda (UGT) görev alarak sendika başkanı Pablo Iglesias'ın başyardımcısı oldu. Ağustos 1917 genel grevine katıldığı için ömür boyu hapse mahkûm edildi. 1918'de parlamentoya seçilmesi üzerine serbest bırakıldı. 1925'te Iglesias'ın ardından UGT'nin başkanı oldu. Sosyalistlerin gücünü ve saygınlığını artırma umuduyla diktatör Primo de Rivera'nın hükümetiyle (1923-30) işbirliği yaptı. İkinci Cumhuriyet'in (1931-39) çalışma bakanı olarak görev yaptığı sırada (1931-33) ilerici çalışma yasaları çıkardı. Merkez-sağ bir hükümetin iktidara geldiği 1933 genel seçimlerinden sonra daha sola kayan Largo Caballero Ekim 1934'teki başarısız ayaklanmayı destekledi. Halk Cephesi'nin seçimleri kazanmasının ardından Eylül 1936'da başbakan ve savunma bakanı oldu. Ordu içinde disiplini güçlendirmeye ve Cumhuriyetçilerin savaş bölgesinde hükümet otoritesini kurmaya çalıştı. Ama Barselona'da çıkan aşırı sol bir ayaklanma (3-10 Mayıs 1937) komünistlerin de kışkırtmasıyla bir hükümet bunalımına yol açınca Largo Caballero istifa etmek zorunda kaldı.

İktidardan düştükten sonra Juan Negrín'in yeni hükümetince siyasetten uzaklaştırıldı. 1939'da Fransa'ya sürgüne gönderildi. II. Dünya Savaşı sırasında Almanlar tarafından Dachau toplama kampında tutuldu. 1946'da sürgünde öldü.

larinks *bak.* gırtlak

Larionov, Mikhail Fyodorovich (d. 3 Haziran 1881, Trispol, Odessa yakınları, Rus Çarlığı - ö. 11 Mayıs 1964, Paris, Fransa), soyut resmin öncülerinden sayılan Rus asıllı ressam ve sahne tasarımcısı. Sonradan evleneceği ressam Natalia Goncharova'yla(*) birlikte ışıncılık(*) akımını oluşturmuştur.

Önceleri izlenimciliğin ve simgeciliğin etkisi altında kalan Larionov 1909'da gerçekleştirdiği "Cam" (Guggenheim Müzesi, New York) adlı resmiyle soyuta yöneldi. Geliştirdiği yeni üslup kübizmin, gelecekçiliğin ve orfizmin bir bireşimiydi. Larionov 1913'te yayımladığı ışıncılık bildirgesinde, figür ve manzara düzenlemelerinde biçimin, çeşitli nesnelerden yansıyan ışınların kesişmesiyle oluşturulabileceğini öne sürdü.

"Cam", Mikhail Larionov'un yağlıboya çalışması, 1909; Guggenheim Müzesi, New York kenti
Solomon R. Guggenheim Museum, New York kenti

Hem Larionov, hem de Goncharova 1910'da, *avant-garde* Rus ressamlar grubu Karo Oğlanı'nın(*) Moskova'da açılan ilk sergisine katıldılar. 1914'te yerleştikleri Paris'te Sergey Diaghilev'in Rus Balesi için sahne tasarımları yaptılar.

Larisa, LARISSA olarak da bilinir, Anadolu'nun batı kesiminde, Eolis (Aiolia) bölgesinde antik kent. İzmir-Bergama karayolunun 28. km'sinde, 70-80 m yüksekliğindeki bir tepenin üstündedir. 1902'de İsveçli, 1932-34 arasında da Alman ve İsveçli arkeologlar burada kazı yapmışlardır.

Önceleri Phrikonis olan Larisa'nın adı Homeros'un *İlyada*'sında Troya'nın müttefikleri arasında geçer. Kentte ilk oturanlar, Anadolulu bir halk olan Pelasglardı. İÖ 1000'lerde kent Yunanistan'ın kuzey ve orta bölümünden gelen Aiolialıların eline geçti. İÖ 547/546'dan sonra Pers egemenliği altına girdi. Perslere karşı kurulan Delos Birliği'ne katıldı. İÖ 334'te Büyük İskender'in Batı Anadolu'daki fetihleriyle Pers egemenliğinden kurtuldu. Sonraları Pergamon (Bergama) Krallığı'nın yönetimi altına girdiyse de önemini giderek yitirdi.

Aiol mimarlığının ilginç kalıntılarının bulunduğu Larisa Akropolisi bir surla çevrilidir. İçinde iki tapınak, bir saray ve evler yer alır. Kentin doğusundaki nekropolde daha çok tümülüs türü mezarlar bulunur.

Anadolu'da Larisa adını taşıyan iki antik kent daha vardır. Biri bugünkü Biga Yarımadasındaki Troas bölgesindedir. İÖ 310'lardan sonra Neandreialı göçmenler tarafından kurulmuştur. Kalıntıları günümüzde Kösedere'de, Limantepe denen alçak bir tepe ile önündeki yüksekçe arazinin üstündedir.

Lidya bölgesindeki üçüncü Larisa ise Kaystros (Küçük Menderes) Ovasında, Ephesos (Efes) kenti sınırları içinde kalan bir köydü ve Larisa Apollonu'na adanmış tapınağıyla tanınırdı.

Lárisa, eskiden LARISSA, Yunanistan'da, Tesalya'nın başlıca kenti ve Lárisa ilinin (*nomós*) merkezi. Pinios Irmağı (*potamós*) kıyısında yer alan kent 9. yüzyıldan bu yana piskoposluk merkezidir.

Eski çağlarda, Herakles'in soyundan geldiğini ileri süren Aleuas'ın kurduğu klanın merkeziydi. Şair Pindaros ve hekim Hippokrates burada öldü. Peloponnesos Savaşı sırasında (İÖ 431-404) Atinalıları destekleyen kent daha sonra iç çekişmeler yüzünden zayıfladı. İÖ 357'de Pherai tiranlarına karşı Makedonya kralı II. Philippos'un yardımına başvurdu. İÖ 344'ten İÖ 196'ya değin Makedonya'nın yönetiminde kalan kent daha sonra Tesalya Birliği'nin merkezi oldu.

İmparator Justinianos'un tahkim ettirdiği kent İS 985'te Bulgarların eline geçti. 1204'te, IV. Haçlı Seferi (1198-1204) sırasında Franklar tarafından işgal edildi. 1348'de Sırpların eline geçti; 1393-1881 arasında da Osmanlıların yönetiminde kaldı. 1881'de Tesalya Yunan Krallığı'na katılınca, bölgedeki Türkler topluca Lárisa'yı terk etmeye başladılar; 1920'lere gelindiğinde bölgede hemen hiç Türk kalmamıştı. 1941'deki depremde yerle bir olan Lárisa Alman işgali sırasında da (1941-44) büyük hasar gördü.

Tesalya Ovasının ortasında yer alan Lárisa Tesalya'nın tarım merkezidir. Kentte *uzo* (Yunan *brandy*'si), ipekli kumaş, şeker, kâğıt ve kâğıt hamuru üretilir. Vólos ve Atina'yla demiryolu bağlantısı bulunan kentte bir de havalimanı vardır. Nüfus (1981) kent, 102.426; il, 254.295.

Larissa kültürü, Yunanistan'ın Tesalya bölgesinde, adını Larissa Höyüğü'nden alan, Ege-Balkan kültürlerine göre Orta Neolitik, Anadolu'ya göre Orta Kalkolitik Çağa ait tarihöncesi kültürü. Tesalya Ovasındaki Otsaki, Arapi, Dimini, Tsangli, Sesklo, Pevkaika, Plateia ve Servia höyüklerinde yapılan kazılardan tanınmaktadır. Ama buralarda çıkan çanak çömleğin benzerlerine Makedonya'dan Güney Yunanistan'a ve Batı Anadolu'ya kadar yayılan geniş bir alanda rastlanır. Önceleri Dimini ile Rahmani kültürleri arasına, yani Yunanistan Geç Neolitik Çağı içine yerleştirilmişse de, daha sonraki çalışmalarla çok daha eski olduğu, Sesklo kültüründen hemen sonra geldiği ve Tsangli kültürüyle eşzamanlı bulunduğu anlaşılmıştır.

Larissa kültürünün çok özenli yapılmış, siyah renkli ve açıklı çanak çömleği, hiçbir öncüsü olmadan, daha önceki boya bezekli Erken Neolitik Çağ çanak çömleğinin üzerine gelmiştir. Balkan Yarımadasında bu siyah renkli çanak çömleğin öncüsünün bulunmaması, bu kültürün Anadolu'dan geldiğini düşündürmektedir. Larissa çanak çömleği daha çok keskin omurgalı ve uzun zarif boyunlu kaplarla küçük kâselerden oluşur. Bunların üstünde genellikle ya hiç bezeme yoktur ya da kazıma ile yapılmış içleri beyaz dolgulu geometrik örgeler görülür. Larissa kültüründe mimarlık ve ekonomik yaşam konusunda pek az bilgi vardır.

Laristan, İran'da, Fars ilinin (*ostan*) güneydoğu kesiminde geniş bölge. Basra Körfezi kıyısı ile ana su bölümü çizgisi arasında sıradağlar, parçalanmış platolar ve çöküntülerle belirlenen bir alanı kaplar. Nüfusun seyrek olduğu bölgede Türk, Arap ve İran kökenli göçebe Hamse halkları yaşar.

Bölgenin adı ilk kez, Kirmanlı Muzafferi hanedanının başta olduğu 14. yüzyılda İranlı gezgin Müstevfi'nin yazdığı bir vakayinamede geçer. 1300'lerin sonlarında Muzafferilerin topraklarını ele geçiren Timur'un ölümünden (1405) sonra, Laristan'ı Safevi hanedanına (1501-1736) bağlı yerel hanlar yönetti. I. Abbas'ın (Büyük) (hd 1588-1629) hanı idam ettirmesiyle bölgenin yarı bağımsız konumu sona erdi.

Laristan ekonomik bakımdan İran'ın en geri bölgelerinden biridir. Bu nedenle Meşhed, Tahran ve Hurremşehr'e göçler yoğundur. 1960'lardaki toprak reformu göçebeleri yerleşik yaşama yönelterek tarımda verimi artırmıştır. Yetiştirilen başlıca ürünler tahıl ve meyvedir. Sanayi halı dokumacılığıyla tuğla ve kiremit imalatını kapsar.

Dağlarla çevrili bir ovada, Şiraz'dan Bender Abbas'a giden karayolu üzerinde ve 900 m yükseklikte yer alan Lar bölgenin en önemli kentidir. Lar'ın tarihsel yapıları arasında Safevi döneminde yapılmış Kayseriye adlı yolcu hanı ve Mescid-i Cuma sayılabilir.

Larivey, Pierre de (d. y. 1540, Champagne, Fransa - ö. 12 Şubat 1619, Troyes), 16. yüzyılın önde gelen Fransız komedi yazarı. İtalyan komedilerinden yaptığı serbest çeviriler Molière ve başka yazarlar için önemli bir kaynak olmuştur.

İtalyanca asıl soyadı olan Giunti'nin (Erişmiş) Fransızcadaki karşılığı L'Arrivé'den geliştirilen Larivey soyadını benimsedi. Bir süre Paris'te yaşadıktan sonra doğduğu Troyes'a dönerek kilise meclisi üyesi oldu.

Burada kehanet ile ilgili kitaplar ve almanaklar hazırladı.

Larivey'nin en başarılı yapıtı *Comédies facétieuses* (1579, 1611; Eğlendirici Komediler), İtalyan oyun yazarlarından yapılmış serbest uyarlamalardı. Bu entrika komedileri beklenmedik olay örgüleri, kahramanlarının talihlerindeki dönüşler ve gerçekçi, canlı dilleriyle çok tutuldu. Molière *L'Avare* (*Cimri*) ve *Les Femmes savantes* (*Bilgiç Kadınlar*) adlı yapıtlarında Larivey'nin *Les Esprits* (Zihinler) ile *Le Fidèle* (Sadık Erkek) oyunlarından aldığı olayları kullandı.

Larix *bak.* melez

Larka Koiler *bak.* Holar

Larkana, Pakistan'ın Sind eyaletine bağlı Sukkur ilinde ilçe ve ilçe merkezi kent. İndus Irmağının hemen batısındaki Ghar Kanalı kıyısında kurulu olan kent, adını komşu Larak kabilesinden alır. İçinden geçen demiryolu hattının doğusunda eski kent, batısında Lahori köyü ve resmî binalar bulunur. Kalhora döneminde Sind'in başkenti olan ve 1855'te belediye tüzel kimliği kazanan Larkana, önemli bir tahıl ticareti merkezidir. Ayrıca pirinç ve metal eşyalarıyla da ünlüdür. Kentte birçok tarihsel yapı, eski mezarlar, yıkık bir kale, bir belediye parkı ve Sind Üniversitesi'ne bağlı çeşitli yüksekokullar vardır.

1901'de oluşturulan Larkana ilçesinin yüzölçümü 7.423 km²'dir. Dağlık batı kesimi (Kirthar Dağları) dışında "Sind Bahçesi" olarak bilinen verimli bir ovayı kapsar. Kanallarla sulanan ovada şekerkamışı, buğday, pirinç, nohut, kolza ve meyve (mango, hurma ve guava) yetiştirilir. Deve besiciliği yaygındır. İlçede birçok çeltik, un ve boya fabrikası vardır. İlçe topraklarından kaba tuz ve güherçile çıkarılır. İndus Vadisi uygarlığının (İÖ y. 2500) en önemli arkeolojik sitlerinden Mohenco-daro (Ölüler Höyüğü) Larkana'nın 24 km güneyindedir. Nüfus (1981 geç.) kent, 123.890; ilçe, 1.140.000.

Larkin, Philip (Arthur) (d. 9 Ağustos 1922, Coventry, Warwickshire - ö. 2 Aralık 1985, Kingston upon Hull, Humberside, İngiltere), İngiliz şair. 1950'lerde İngiliz şiirinde görülen romantiklikten uzak, ayrıntılara karşı duyarlı anlatımın en önemli temsilcisidir.

Oxford Üniversitesi'nde burslu öğrenim gördü ve buradaki deneyimleriyle *Jill* (1946, yb 1964) adlı ilk romanını yazdı. Bir yıl önce ise ilk şiir kitabı *North Ship*'i (Kuzey Gemisi) kendi parasıyla yayımlamıştı. İkinci romanı *A Girl in Winter*'dan (1947; Kışta Bir Kız) sonra yayımlanan *The Less Deceived* (1955; Az Aldananlar) adlı şiir kitabıyla üne kavuştu. Kitabın başlığı Larkin ile Kingsley Amis ve John Wain gibi başka yazarların 1930'ların siyasal coşkusuna ve 1940'ların şiirindeki aşırı duygusallığa karşı tepkisini yansıtıyordu. Larkin'in de şiirleri tümüyle duygudan yoksun değildi, ama duygular genellikle olduğundan hafif gösteriliyordu.

Larkin 1955'te Yorkshire'daki Hull Üniversitesi'nin kütüphanecisi oldu. 1961-71 arasında *The Daily Telegraph*'a caz eleştirileri yazdı. *All What Jazz: A Record Diary 1961-68* (1970; Caz Denince: Plak Günlüğü 1961-68) adlı kitabında topladığı denemeler de bu dönemin ürünüydü. *Whitsun Weddings* (1964; Whitsun Düğünleri) ve *High Windows* (1974; Yüksek Pencereler) adlı iki şiir kitabı daha yayımlayan Larkin *Oxford Book of Twentieth-Century English Verse*'ü (1973; Oxford Yirminci Yüzyıl İngiliz Şiiri Antolojisi) yayına hazırladı. Çeşitli konulardaki denemelerini de *Required Writing* (1982; Gerekli Yazılar) adlı kitabında topladı.

Larkin'in şiirlerinden yapılmış bir derleme Türkçede *Seçilmiş Şiirler: Larkin* (1990) adıyla yayımlanmıştır.

Larlar, Latince LARES, tekil LAR. Roma dininde koruyucu tanrılar. Başlangıçta ekili tarlaların tanrıları olan Larlara, her aile arazisinin komşu arazilerle birleştiği yol kavşaklarında tapınılırdı. Sonraları kilerin (*penus*), dolayısıyla aile refahının tanrıları Penatlarla bağlantılı olarak, bu tapınma işlemi evlerde yapılmaya başladı. Aile ocağının Ları (Familiaris) zamanla ailenin ve aile kültünün odağı olarak benimsendi.

Başlangıçta her ailenin yalnızca bir Ları bulunuyordu. Larlar genellikle kısa bir tunik giyen, bir elinde içki boynuzu, ötekinde kupa tutan bir genç olarak betimleniyordu. İmparatorluk döneminde *genius*'un (koruyucu ruh) ana figürünün, Vesta'nın ya da bir başka tanrının iki yanına birer Lar tasviri konmaya başladı. Bu tasvirlerin hepsine ayrım yapılmaksızın Larlar ya da Penatlar denirdi. Her sabah Lara dua edilir, aile şenliklerinde de özel armağanlar sunulurdu.

Devlet dinine ait kamu Larları arasında, yol kavşaklarını (*compita*) ve bütün çevre bölgeyi denetleyen kavşak Larları da (*Lares compitales*) bulunurdu. Bunların *Compitalia* denen ve her yıl düzenlenen özel şenlikleri vardı.

Devletin *praestites* denen kendi Larları kent koruyucuları ve bekçileri sayılırdı. Kutsal Yol (*Via Sacra*) üzerinde tapınak ve altarları bulunan bu tanrılar askeri pelerin (*chlamys*) giyen, ayaklarının dibinde uyanıklığın simgesi bir köpek bulunan, mızrak taşıyan adamlar olarak betimlenirdi.

Larmor, Sir Joseph (d. 11 Temmuz 1857, Magheragall, Antrim ili - ö. 19 Mayıs 1942, Holywood, Down ili, İrlanda), ivmelendirilmiş bir elektronun ışıdığı enerjinin yayım hızını ölçmeyi başaran ve tayf çizgilerinin magnetik alan etkisi altında ayrılması olayını açıklayan İrlandalı fizikçi. Kuramlarını, maddenin tümüyle esir (eter) içinde hareket eden elektrik parçacıklarından oluştuğu varsayımına dayalı olarak geliştirmiştir.

Belfast ve Cambridge'de öğrenim gören Larmor, 1880-85 arasıda Galway'deki Queens College'da ve 1885-1932 arasında Cambridge'de dersler verdi. 1909'da "sir" unvanı alan Larmor, 1911-22 arasında İngiliz Parlamentosu'nda üniversiteyi temsil etti.

Larnaka, ISKELE olarak da bilinir, Yunanca LARNAKS, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin (Kıbrıs Rum Yönetimi) güneydoğu kesiminde liman kenti ve il. Kition ve Pyla burunları arasındaki koyda yer alan bugünkü kent, İÖ 13. yüzyılda Mykenai'lilerin kurduğu ve Bizanslıların yeniden inşa ettiği eski Kition kentinin büyük bir bölümünü kapsar. Stoacılığın kurucusu, Yunanlı filozof Zenon burada doğmuştur. Kentin "ölü külü kabı" anlamına gelen bugünkü Yunanca adı, topraklarındaki çok sayıda mezardan gelir. Osmanlı yönetimi (1570-1878) sırasında kurulan bugünkü liman, Türkiye'nin 1974'teki müdahalesinden sonra Gazimağusa'daki (Famagusta) ana limanının kapanması üzerine genişletilmiştir. Liman doklarına yalnızca küçük gemiler yanaşabilir; büyük gemiler liman açığında demir atarak boşaltma için mavnalardan ve 1977'de tamamlanan iki dubadan yararlanır. Limandan ihraç edilen başlıca ürünler patates ve çimentodur. Bir tabakhane, petrol rafinerisi ve peynir fabrikasının bulunduğu kentte sofra tuzu, süpürge, işlenmiş gıda ve kimyasal maddeler de üretilir. Lefkoşa'daki uluslararası havalimanının kapatılmasından sonra, 1974'te geçici olarak açılan uçuş pisti genişletilerek Larnaka Uluslararası Havalimanı'na dönüştürülmüştür.

Larnaka aynı zamanda Amerikan Akademisi (1908) ve başka okulları barındıran bir öğretim merkezidir. İnanışa göre Beytanyalı Lazarus dirildikten sonra yöreye yerleşerek kentin ilk piskoposu olmuştur; en önemli kilise onun adını taşır. Yöredeki arkeolojik kazılarda bulunan yapıtlar, eski bir Osmanlı kalesinde (1625) düzenlenen bölge müzesinde sergilenir.

Larnaka ili batıda Limasol, kuzeyde Lefkoşa ve Gazimağusa illeri, doğuda Dhekélia İngiliz Bağımsız Üs Bölgesi, güneyde de Akdeniz'le çevrilidir. Yüzölçümü 1.229 km²'dir. İlin kuzeydoğu kesimi 1974'ten bu yana Kıbrıs Türk yönetimi altındadır. Batı kesiminin büyük bölümünü kaplayan Troodos Dağları (Karlıdağ), Lefkoşa ili sınırında 1.404 m'ye ulaşır. Mesarya (Mesaoria) olarak da bilinen düz ve alçak içova okaliptus, akasya, servi ve çam ağaçlarından oluşan korularla kaplıdır. Vasilikos, Syrkatis, Kserapotamos, Puzi ve Tremithios ırmakları güneydoğu yönünde kıyı ovasından geçerek Akdeniz'e dökülür.

İl topraklarında buğday, arpa, patates, meyve, sebze ve fındık yetiştirilir. Sanayi tesislerinde un, konserve meyve ve sebze, alkollü içki, ahşap ve mobilya, kâğıt ürünleri, dokuma ve margarin üretilir. Madenler arasında tuz ile Kalavasos'ta çıkarılan bakır ve alçıtaşı sayılabilir. İl merkezi Larnaka kenti Dhekélia, Pano Kophinu ve Mazotos'a karayoluyla bağlanır. İlin güneybatı köşesindeki kısa demiryolu hattı Vasilikos ile Kalavasas'ı birleştirir. Nüfus (1982) kent, 35.823; il, 83.151.

Larne, İrlanda dilinde LATHARNA, Kuzey İrlanda'da ilçe (1973) ve ilçe merkezi kent. Larne kenti Belfast'ın kuzeyinde, İrlanda Denizi kıyısında yer alır. İskoçyalı Edward Bruce İrlanda'yı İngiliz egemenliğinden kurtarmaya çalıştığı sırada 1315'te bugünkü kentin bulunduğu yerin yakınlarında karaya çıktı. Bağımsızlık yanlısı Katoliklere karşı mücadele eden Ulster Birlikçileri 1914'te ülkeye silah sokmak için kentin limanını kullandı. 1900'den sonra bir sayfiye olarak gelişen Larne kenti günümüzde modern yükleme tesisleriyle önemli bir liman durumuna gelmiştir. Yerel sanayi ürünleri arasında elektrik donanımı ve dokuma sayılabilir.

Larne ilçesi 340 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzey kesimi kıyı yakınlarında güzel manzaralı ağaçlık vadilerle yarılmış tepelik kırlardan oluşur. Güney kesiminde ise yüksek kırlık alanlar alçalarak yerini önce tepelere ve düzlüklere, ardından Larne Koyunun (*lough*) düz kıyılarına bırakır. Koyları, burunları ve sarp kayalıklarıyla Kuzey İrlanda'daki turistik yerlerden biri olan Antrim Kıyı Yolu Larne kentinde başlar. Nüfus (1971) kent, 18.291; (1981 geç.) ilçe, 29.475.

Laromiguière, Pierre (d. 3 Kasım 1756, Livignac - ö. 12 Ağustos 1837, Paris, Fransa), vergilendirmeyi keyfi ve yasadışı bulan, mülkiyet haklarına ilişkin tezleriyle ünlü Fransız düşünür. Fransız *Parlement*'i (Yüksek Mahkeme) bu görüşleri nedeniyle yapıtlarını yasaklamıştır.

Fransız Devrimi'nden sonra Yüksek Öğretmen Okulu'nda mantık profesörlüğü-

ne getirildi. Sonraki yıllarda çeşitli öğretim üyeliği görevlerinde bulundu. 1833'te Manevi ve Siyasal Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi.

Görüşlerinde, bilginin kaynağının duyu algıları olduğunu savunan Étienne Bonnot de Condillac'ın izleri görülmekle birlikte, ondan farklı olarak zihnin bazı işlevlerinin zihinden kaynaklandığını savunmuştur. Başlıca yapıtları arasında *Projet d'éléments de métaphysique* (1793; Metafiziğin Unsurları), *Les Paradoxes de Condillac* (1805; Condillac'ın Paradoksları) ve döneminde çok tutulan *Leçons de philosophie* (1815-18; Felsefe Dersleri) sayılabilir. Ayrıca Condillac'ın yapıtlarını yayıma hazırlamıştır (1795).

Larousse, tam adı LIBRAIRIE LAROUSSE ("Larousse Kitabevi"), Paris'te, ansiklopedi ve sözlük yayıncılığında uzmanlaşmış yayınevi. 1852'de Pierre Larousse'la Augustin Boyer tarafından kurulmuştur.

Larousse'un yönetiminde yayımlanan *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle* (1866-76, 15 cilt; 2 ek, 1878 ve 1890; 19. Yüzyılın Evrensel Büyük Sözlüğü) *vulgariser sans abaisser* (bayağılaştırmadan halkın anlayacağı dille anlatma) ilkesiyle hazırlanmıştı. Etimolojik bilgiler ve kullanım örnekleri de içeren, alfabetik olarak sıralanmış özlü maddeleriyle *Grand Dictionnaire* kısa maddeli genel ansiklopedilerle sözlüklerin özelliklerini birleştiriyordu. 20. yüzyılın başında Larousse'un yeğeni Claude Augé'nin yönetiminde *Grand Dictionnaire*'in çağdaşlaştırılmasıyla yayımlanan *Nouveau Larousse illustré* (1897-1904, 7 cilt; ek 1907; Yeni Resimli Larousse) Larousse'un kısa maddeli yöntemini sürdürdü. Bu takım, özellikle tekil sanat yapıtlarını konu alan maddeleriyle önem taşıyordu. Augé 1907'de Larousse yayınlarına, *Larousse mensuel illustré: revue encyclopédique universelle* (1907-40 ve 1947-57; Aylık Resimli Larousse: Evrensel Ansiklopedik Dergi) adlı, görece uzun makalelerden oluşan aylık bir dizi ekledi.

Paul Augé'nin yayımladığı *Larousse du XXe siècle* (1927- 33, 6 cilt; gözden geçirilmiş basım, 1948-50, ek 1954; 20. Yüzyılın Larousse'u), özellikle I. Dünya Savaşı'na geniş yer verdi. Daha halka dönük bir yaklaşımı benimseyen ve Pierre un *Grand Dictionnaire*'ine göre daha da kısa maddeler içeren bu ansiklopedi *Nouveau Larousse illustré*'yi andırıyordu. Gene Paul Augé'nin yayımladığı *Grand Larousse encyclopédique*(*) (1960-64, 10 cilt; Ansiklopedik Büyük Larousse) önceki üç büyük ansiklopedinin ilkelerini izlemekle birlikte, çok sayıda resim ve ayrıntılı biyografiler içeren ilk Larousse ansiklopedisiydi. *Grand Larousse encyclopédique*'in ansiklopedi maddelerini temel alarak bunları Türk okurunu ilgilendiren bilgilerle zenginleştiren, ayrıca bütünüyle telif maddeler ile Türkçe sözlük maddelerine yer veren 12 ciltlik bir ansiklopedi 1969-73 arasında *Meydan-Larousse Büyük Lûgat ve Ansiklopedi* adıyla yayımlandı. 1982-85 arasında 15 cilt olarak yayımlanan *Grand Dictionnaire encyclopédique Larousse*'u(*) (Büyük Larousse Ansiklopedik Sözlüğü) temel alan *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* de 1986-89 arasında 20 cilt olarak çıktı.

Öteki Larousse yayınları arasında şunlar sayılabilir: *Larousse pour tous: dictionnaire encyclopédique* (1908, 2 cilt; Herkes İçin Larousse: Ansiklopedik Sözlük) ile 1922'de bunun yerine geçmek üzere yayımlanan iki ciltlik *Larousse universel: dictionnaire encyclopédique* (Evrensel Larousse: Ansiklopedik Sözlük); Pierre Larousse'un yayımladığı *Dictionnaire de la langue française* (1856; Fransız Dilinin Sözlüğü) ve bunun yerini almak üzere Claude Augé'nin yönetiminde hazırlanan *Petit Larousse illustré* (1906; Küçük Resimli Larousse) gibi sözlükler; çocuk ansiklopedileri arasında, konulara göre düzenlenmiş *Encyclopédie pour la jeunesse* (1958-62, 5 cilt; Gençler İçin Ansiklopedi) ile gene aynı biçimde düzenlenmiş ve sonradan *Encyclopédie Larousse méthodique* (1955; Sistematik Larousse Ansiklopedisi) başlığıyla yeniden basılan *Grand Mémento encyclopédique* (1936-37, 2 cilt; Büyük Ansiklopedik Andaç). *Petit Larousse illustré*'nin İspanyolcaya uyarlanmış basımı *Pequeño Larousse ilustrado* (1912; Resimli Küçük Larousse), sonraki basımlarında *Nuevo Pequeño Larousse ilustrado* (Yeni Resimli Küçük Larousse) adıyla yayımlanmıştır.

Larousse, Pierre(-Athanase) (d. 23 Ekim 1817, Toucy - ö. 3 Ocak 1875, Paris, Fransa), yayımladığı birçok eğitim ve başvuru yapıtıyla tanınan Fransız dilbilgisi uzmanı, sözlük ve ansiklopedi yazarı.

Bir demircinin oğlu olan Larousse, Versailles'da öğrenim görmesini sağlayan bir burs kazandı. Daha sonra Toucy'ye dönerek öğretmenliğe başladı. 1840'ta Paris'e yerleşti. Araştırmalarına başladığı sırada güçlükle geçiniyordu. Sözcük bilgisiyle ilgili temel bir ders kitabı olan ilk yapıtı 1849'da basıldı. Bunu 1852'de Augustin Boyer ile birlikte kurduğu Larousse(*) yayınevince basılan çok sayıda sözlük, dilbilgisi ve ders kitapları izledi. Yayınevinin kısa sürede kazandığı başarının sağladığı mali birikime dayanarak en kalıcı yapıtı olan *Grand Dictionnaire universel du XIXe siècle*'i (1866-76, 15 cilt; 2 ek, 1878 ve 1890; 19. Yüzyılın Evrensel Büyük Sözlüğü) 11 yılı aşkın bir süre boyunca 15 günlük fasiküller biçiminde yayımladı. Bu kapsamlı ansiklopedi Larousse'un bilimsel ilerlemeye duyduğu inancı ortaya koyuyordu. Henüz yeterince benimsenmiş olmasa da yeni gelişen bütün bilimsel yaklaşımların yapıtta yer almasına özen gösterdi.

Larra (y Sánchez de Castro), Mariano José de (d. 24 Mart 1809, Madrid - ö. 13 Şubat 1837, Madrid, İspanya), İspanyol gazeteci ve yergi yazarı. Toplumsal alışkanlıkları, edebi zevkleri ve siyasal patavatsızlıkları hedef alan eleştirileriyle tanınmıştır.

Napoléon'un İspanya'yı istilası sırasında Fransızlarla işbirliği yapan babasına karşı

Larra, F. de Madrazo'nun bir çizimi, 1834; İspanya Çağdaş Sanatlar Müzesi, Madrid
Archivo Mas, Barselona

duyulan öfke yüzünden ailesi 1814'te Fransa'ya göç etti. 1818'de geri dönen babası VII. Fernando'nun kardeşinin özel hekimliğine atandı. Larra ilk denemelerini yayımladığı *El duende satírico del día*'yı 1828'de çıkarmaya başladı. 1832-33 yıllarında *El pobrecito hablador* adıyla bir başka gazete yayımladı, ardından ülkenin en yetkin gazetesi *La revista española*'da Figaro takma adıyla tiyatro eleştirileri yazdı. 1834'te *Macías* adlı oyunu sahnelendi ve tek romanı *El doncel de Don Enrique el doliente* (Kederli Don Enrique'nin Oğlu) yayımlandı.

Larra'nın yapıtlarındaki hüzünlü ve karamsar havanın temelinde özel yaşamında karşılaştığı mutsuzluklar yatar. On altı yaşındayken daha sonra babasının metresi olduğunu öğrendiği bir kadına âşık oldu. 1829'da mutsuz bir evlilik yaptı; üçüncü kızının (sonradan Kral Amedeo'nun gözdesi) babası söylentilere göre bir başkasıydı. Uzun süre ilişkide bulunduğu bir kadının kendisini reddetmesine dayanamayarak intihar etti.

Günlük yaşamı ve yerleşik gelenekleri işleyen öteki *costumbrismo*(*) yazarlarının tersine nostaljik bir yaklaşımı benimseyen Larra iğneleyici ve son derece acı bir üslupla yazdığı öykülerinde dönemin İspanyol toplumunun gülünçlüğünü ve gösterişçiliğini sergiler. *Artículos* (1835-37; Makaleler) adlı yapıtında yer alan yazılarında nükteli ve yergili anlatımıyla İspanya'nın siyasal, toplumsal ve düşünsel yaşamının bütün yönlerini ele alarak çürümüşlük, tutuculuk, bağnazlık, uyuşukluk, kayıtsızlık, düşünsel boşluk ve ikiyüzlülük gibi özellikleri ortaya koyar. Larra'nın en belirgin yönü, yenileşme isteğini ve ahlaksal yapıcılığını yansıtan eleştirilerindeki çözümleyici derinlik ve kavrayıştır. Bu niteliklerinden dolayı '98 Kuşağı(*) olarak tanınan yazarlar tarafından bir öncü olarak kabul edilmiştir.

Larreta, Enrique Rodríguez (d. 4 Mart 1875, Buenos Aires - ö. 7 Temmuz 1961, Buenos Aires, Arjantin), İspanyol-Amerikan edebiyatının en iyi tarihsel romanlarından *La gloria de Don Ramiro* (1908; *Don Ramiro*, 1954) ile tanınan Arjantinli yazar.

Buenos Aires Üniversitesi'nde hukuk öğrenimi gördükten sonra Madrid'e gitti. Orada Fransız romancı Maurice Barrès ile tanıştı ve onun etkisiyle ünlü romanı üzerinde çalışmaya başladı. Romanı için gerekli araştırmaları yapmak üzere beş yıl İspanya'da kaldı. 1910'da Fransa'ya elçi olarak atandı. Sonraki yıllarını daha çok Madrid'de geçirdi. Başlıca yapıtları arasında, *Zogoibi* (1926; Talihsiz), 1956'da *El gerardo* adıyla tek kitap olarak yayımlanan *Gerardo o la torre de las damas* (1953; Gerardo ya da Hanımlar Kulesi) ve onun devamı *En la pampa* (1955; Pampalarda) ile anı ve denemelerden oluşan *La naranja* (1948; Portakal) sayılabilir.

Larsa, bugün TEL SANKARA. Eski Babil'in başkentlerinden biri. Irak'ın güneyindeki Uruk'un (bugün Tel el-Varka) 32 km kadar güneydoğusundadır. Tarihöncesi dönemlerde kurulduğu sanılmaktadır; en parlak dönemi ise Kral Naplanum'la (hd İÖ y. 2025 - y. 2005) başlayan bağımsız bir hanedanın yönetiminde yaşanmıştır. Rakip İsin kentinde bir hanedan kuran Kral İşbi-Erra'nın çağdaşı Naplanum'dan sonra 13 kral daha başa geçti. Babil'de büyük bir otorite kuran bu krallar bölgede Sümerlerin yerini almakta olan Sami kökenli Akadlıların egemenliğini temsil ediyordu.

İsin ile Larsa'nın, egemenliklerini pekiştirdikleri 100 yılı aşkın bir süre boyunca savaşa hazır, ama tarafsız bir konumda kaldıkları anlaşılmaktadır. Önceleri Ur'da İsin'in egemen olduğu sanılıyordu ama Larsa'da bulunan ve ticaret yaşamına ilişkin bilgiler içeren kil tabletler, beşinci ve altıncı Larsa kralları Gungunum (hd İÖ y. 1932- y. 1906) ile Abisare (hd İÖ 1905-1895) dönemlerinde, bu kentin daha güçlü olduğunu göstermektedir. Hanedanın 12. kralı Silli-

Adad, yaklaşık 1835'te tahta çıktı, ama aynı yıl güçlü Elam kralı Kutur-Mabuk onu devirerek yerine kendi oğlu Varad-Sin'i (hd İÖ 1834-23) geçirdi. Bu olay kentin ekonomik yaşamını pek etkilemedi. Hatta o dönemden kalma ticari belgelerin gösterdiği gibi Larsa'nın en zengin dönemi bu sıralarda yaşanıyordu: Tarım ve hayvancılık ilerlemiş, tarımsal sulama büyük ölçüde gelişmişti ve Fırat Irmağından başlayan uzun bir ticaret yolu üzerinden İndus Vadisine post, yün, bitkisel yağ, fildişi gibi mallar gönderiliyordu. Varad-Sin'in oğlu Rim-Sin döneminde (İÖ 1822-1763) başta Sümer yazı sanatı olmak üzere kültür ve sanat desteklendi. Ama Babil kralı Hammurabi'nin, en tehlikeli rakibi olarak gördüğü Rim-Sin'i İÖ 1763'te yenilgiye uğratmasıyla, Mezopotamya'nın güneyine yayılmış Larsa egemenliği sona erdi.

Larsa'da 1933'te André Parrot yönetiminde gerçekleştirilen kazılarda, çok sayıda mezar ve Yeni-Babil ile Selevkos dönemlerine ait kalıntıların yanı sıra bir ziggurat, bir güneş tanrısı tapınağı ve Kral Nur-Adad'ın (hd İÖ y. 1865 - y. 1850) sarayı ortaya çıkarılmıştır.

Larsen Buzlası, Weddell Denizinin kuzeybatı kesiminde, Antarktika Yarımadasının doğu kıyısına bitişik buzla. Adını 1893'te gemisiyle bölgeden geçen Kaptan Carl A. Larsen'den alır. Barındırdığı sayısız küçük ada dışında 86.000 km²'lik bir alanı kaplar. Güney yarısı oldukça dardır; Güney Kutup Dairesi'ne doğru genişledikten sonra yeniden daralır. Weddell Denizindeki güneybatı rüzgârlarının batıda Antarktika Yarımadasına doğru sürükleyerek yığdığı buz kütlelerinin sıkışmasıyla oluşmuştur.

Buzla içindeki adalarda ve yarımadalarda iki etkin yanardağ vardır. Bunlardan biri Anvers Adasındaki ABD üssü Palmer İstasyonu'nun 210 km doğusunda, öbürü ise bunun da yaklaşık 48 km doğusundadır.

Lartet, Édouard Armand Isidore Hippolyte (d. Nisan 1801, Saint Guiraud, Castelnau-Barbarens yakınları - ö. Ocak 1871, Seissan, Fransa), insanın ilk sanat yapıtlarından sayılan el aletlerini ve mağara duvar resimlerini bulan ve Üst Paleolitik Çağı (y. 45-15 bin yıl önce) tarihlendiren Fransız jeolog, arkeolog ve paleontolojinin kurucusu.

Gers ilinde yargıçlık yapan Lartet'nin ilk keşfi, 1834'te Fransa'nın güneybatısında Auch yakınında açığa çıkardığı fosil kalıntılarıydı. Daha sonra Fransa'daki mağaralarda sistemli kazı çalışmalarını başlattı. 1852'de Aurignac'ta, insanların soyu tükenmiş hayvanlarla aynı çağda yaşamış olduğunu gösteren kanıtlar buldu; 1860'ta Massat'da insan yapısı bir dizi alet keşfetti. *Sur l'ancienneté géologique de l'espèce humaine dans l'Europe occidentale*'ın (1860; Kara Avrupa'sında İnsan Türünün Jeolojik Geçmişi Üzerine) ardından 1861'de *New Researches on the Coexistence of Man and of the Great Fossil Mammifers Characteristic of the Last Geological Period*'u (İnsanın ve Son Jeolojik Dönemin Özelliği Olan Büyük Fosil Memelilerin Bir Arada Varoluşu Üzerine Yeni Araştırmalar) yayımladı.

1863'ten sonra İngiliz banker-etnolog Henry Christy'nin desteğiyle araştırmalarını Dordogne bölgesi üzerinde yoğunlaştırdı ve Les Eyzies ve La Madeleine gibi Tarihöncesi'ne ilişkin kaynak kabul edilen bazı verilerden iyi tanınan tarihsel yerlerde kazılara girişti. Özellikle La Madeleine'de daha önce dokunulmamış bir Buzul Çağı yatağında soyu tükenmiş bir hayvanın mamut kemiğine kazınmış resmini buldu.

Christy ile birlikte Paleolitik Çağda insan kültürünün çeşitli aşamalar geçirdiğini gösterdi. Bu incelemelerin ilk bölümü 1865'te Christy'nin ölümünden sonra *Reliquiae Aquitanicae* (Aquitaine Kalıntıları) başlığıyla yayımlandı. Bu anıtsal yapıtın yayımlanması 1875'te tamamlandı ve *Reliquiae Aquitanicae; Being Contributions to the Archaeology and Paleontology of Périgord and the Adjoining Provinces of Southern France* (Akitanya Kalıntıları; Périgord ve Güney Fransa'nın Komşu İllerinin Arkeoloji ve Paleontolojisine Katkılar) başlığını aldı. Lartet, 1869'dan ölümüne değin Paris'te Botanik Bahçesi Müzesi'nde paleontoloji profesörlüğü yaptı.

Lartigue, Jacques-Henri (-Charles-Auguste) (d. 13 Haziran 1894, Courbevoie, Paris yakınları - ö. 12 Eylül 1986, Nice, Fransa), Fransız ressam ve fotoğrafçı. Daha çocukken çekmeye başladığı fotoğraflarında gizlice yakalanmış bir doğallık, canlılık ve neşeli, mizah dolu bir hava egemendir.

Varlıklı bir ailenin çocuğuydu. İlk fotoğraf makinesine yedi yaşında sahip olmuştu. Çocukluk dönemindeki ilk fotoğraflarının

Lartigue annesi ve büyükannesiyle birlikte Boulogne Ormanlarında, 1905, Paris
Henri Lartigue-Rapho/Photo Researchers

çoğunda ailesini ve arkadaşlarını, onlara haber vermeden görüntüledi.

Lartigue bunu izleyen 10 yıl boyunca büyük bir hevesle otomobil yarışlarının, deniz kıyısında ve parklardaki kibar hanımların, uçurtma uçuranların resimlerini çekti. Gündelik konulara dolaysız bir yaklaşımın izlerini taşıyan bu fotoğraflar Lartigue'in fotoğraf tekniğine ve sanatına ilgisinden çok, özgür ruhunu ve yaşama sevgisini yansıtıyordu. Bunların 1960'ların başlarında keşfedilip yayımlandığında büyük ilgi görmesinin bir nedeni de, daha önceki fotoğrafçıların tipik biçimde poz verdirerek çektikleri portrelerden çok farklı olmalarıydı. Lartigue'in gerek fotoğraflar, gerek çizimlerden oluşan çocukluk günlüğü, gerekse I. Dünya Savaşı'nı belgeleyen fotoğrafları ustalıkla gerçekleştirilmiş bir çekiciliği ortaya koyuyordu.

Savaş sonrasında fotoğrafa ilgisi azalan Lartigue resim yapmaya başladı; ama yaşamının sonuna değin fotoğraf çekmeyi de sürdürdü. Légion d'honneur nişanının "chevalier" derecesiyle onurlandırıldı. 1970'te yapıtlarının bir bölümünü *Diary of a Century* (Bir Yüzyılın Günlüğü) adıyla yayımladı. Daha sonra yayımlanan çalışmaları arasında *Les femmes aux cigarettes* (1980; Sigara İçen Kadınlar) ve *Les autochromes de J.-H. Lartigue, 1912-1927* (1980) sayılabilir.

larva, KURTÇUK olarak da bilinir, birçok hayvanın doğduktan ya da yumurtadan çıktıktan sonra ve erişkin biçimini almadan önce geçirdiği gelişim evresi. Eşeysel bakımdan gelişmemiş olan bu hareketli canlıların yapısı erişkinlerden önemli ölçüde ayrılırken yaşama ortamları da çoğu kez değişiktir. Bazı türlerin larvaları serbest olarak hareket edebilmesine karşın erişkinleri bir yere bağlı yaşar. Bazılarının larvaları su ortamına, erişkinleri ise karada yaşamaya uyarlanmıştır. Erişkinleri bir yere bağlı yaşayan hayvanların hareketli larvaları söz konusu türlerin coğrafi dağılımını genişletir. Bu larvaların yer değiştirmelerini sağlayan organları iyi gelişmiştir. Besin toplama işlevini üstlenen larvaların sindirim sistemi gelişmiştir ve birçok türün larva evresi besinin bol olarak bulunduğu döneme rastlar. Larvaların biriktirdiği besinler erişkin evreye geçiş sırasında ve bazen yaşamlarının geri kalan bölümünde de kullanılır. Bazı larvalar hem beslenme hem yayılma işlevini üstlenir.

Yaşam çevriminde larva döneminin süresi türlere göre değişir. Larva dönemi uzun olan türler genellikle yumurtadan erken çıkıp daha geç başkalaşmaya uğrar. Embriyon evresi uzayan türlerde ise larva evresi ya hiç bulunmaz ya da çok kısa sürer. Larvalar çok çeşitli biçimlerde olabilir. Birçok omurgasızın (örn. knidliler) planula denen kirpikli larvaları vardır. *Nemertea* filumundan çoğu omurgasızın serbest yüzen larvalarına pilidyum denir. Yapraksolucanlar değişik tipte birkaç larva evresinden geçer. Halkalısolucanlar ve yumuşakçalarda görülen trokofor larvası karındanayaklılar gibi bazı yumuşakçalarda veliger denen ikinci bir larva tipine dönüşür. Kabuklularda *nauplius* ve *cypris* gibi çeşitli larva tiplerinin oluşturduğu gelişim evreleri birbirini izler ya da bu gelişim evrelerinin ilk aşamaları yumurta içinde tamamlanır. Kelebeklerin larvasına genellikle tırtıl, yarıbaşkalaşmalı böceklerin erişkine benzeyen yavrularına nemf adı verilir. Omurgalılardan kurbağaların larvaları ise yaygın olarak iribaş adıyla tanınır.

Larvacea *bak.* ekliceler

Las Alpujarras, İspanya'nın güney kesimindeki Granada ve Almería illerinde dağlık bölge. Kuzey yönünde Motril ve Almería kentlerinden Sierra Nevada'nın eteklerine kadar uzanır ve Sierra Nevada ile kıyı dağları arasında bir oluk oluşturur. Verimli ve kapalı derin vadiler batıda Guadalfeo, doğuda da Andarax Irmağı ve daha küçük çaylarla kesilmiştir. Köyler genellikle vadilere doğru sarkan düz çıkıntılar üzerinde kurulmuştur. Alpujarras adı bazen yalnızca bu köyleri belirtmek için kullanılır.

Granada'nın 1492'de Katoliklerce fethinden sonra yenik Magripli önder XI. Muhammed ve yandaşlarına bırakılan bölge Magriplilerin ayaklanma merkezi durumuna geldi. Sonunda 1570'te, Hıristiyanlığı benimsemiş görünen Magrip kökenli *Morisco*'lar İspanya'dan atıldılar; yerlerine Extremadura ve Galicia'dan gelenler yerleştirildi.

Bölgede Avrupa'da benzeri olmayan bir bitki örtüsü görülür: Kıyıda şekerkamışı ve palmiye, yüksekliklerde ise limon, asma, zeytin, kestane ve meşeden dağ otlilerine varıncaya kadar her türlü bitki yetişir. Günümüzde modern yolların yapımı gelişmeyi kamçılamakta, demir, kurşun ve civa

üretimi artmaktadır. Bölgenin başlıca kentleri Orjiva ve Ugíjar'dır. Lanjarón ise önemli bir kaplıcadır.

Las Bela, Pakistan'ın Belucistan eyaletinde, Kalat iline bağlı ilçe. Yüzölçümü 18.254 km²'dir. Kuzeyde Huzdar ilçesi, doğuda Kirthar Dağları, güneyde Umman Denizi, batıda da Hala Dağlarıyla çevrilidir. Su kaynakları değerlendirilemediğinden tarımsal bakımdan pek gelişmemiştir. Doğu kesimi dağlıktır. Orta kesimindeki alüvyonlu düzlükten Porali ve Kud ırmakları geçer. Batısında yer yer mangrov bataklıklarının kapladığı dar bir kıyı şeridi bulunur.

Taşkın sulamasına bağımlı olan tarım, kocadarı ve yağlı tohumlara dayanır. Koyun, deve ve keçi yaygın biçimde beslenir. Kıyı boyunca balıkçılık yapılır. Sonmiani ilçenin başlıca limanıdır.

Yerini Uthal'a bırakmış olan eski ilçe merkezi Bela (eskiden Armabel, Armel), Las Bela Ovasının en yüksek noktasında ve Porali'nin hemen doğusunda yer alır. Kalat ve Mastung üzerinden karayoluyla Karaçi ve Kuetta'ya bağlanır. Yerel el sanatlarını tığ danteli, nakış işi ve kilim oluşturur. Bela'nın kuzeyinde bulunan, tek parça kayadan yontulmuş Gondrani mağaralarının eski bir Budacı tapınak olduğu sanılmaktadır.

Sind ile İran arasındaki Mekran kıyı ticaret yolu üzerinde yer alan Las Bela'nın stratejik bir konumu vardır. Büyük İskender'in ordusu İÖ 325'te bu yolun güney kesiminden geçerek İran'a çekilmiş, Arap komutan Muhammed bin el-Kasım ise y. 711'de aynı yolu izlemiştir. Bela'nın 16 km batısında, Kud Irmağı kıyısındaki Gondakeha'da bulunan taş örenler, Arapların (bir olasılıkla Himyeri) eski çağlarda yöreye yerleştiğini gösterir.

Eskiden aynı adlı küçük bir hükümdarlığa ait olan Las Bela toprakları Pakistan'a 1948'de geçti. 1955'te Kalat ilinin, 1961'de de Karaçi ilinin ilçesi yapıldı. 1972'de yeniden Kalat'a bağlandı. İlçe halkı Müslümandır. Yöreye adını veren Lasiler (Lumriler) başlıca kabile gruplarını oluşturur. Öteki kabileler ise Beluci ve Brahui kökenlidir. Nüfus (1981 geç.) kent, 11.000; ilçe, 187.000.

Las Casas, Bartolomé de (d. Ağustos 1474, Sevilla? - ö. 17 Temmuz 1566, Madrid, İspanya), İspanyol tarihçi ve Dominiken misyoner. Avrupalıların Latin Amerika Yerlileri üzerindeki baskı politikasına karşı çıkan ve köleliğin kaldırılması talebinde bulunan ilk kişidir.

Bir küçük tüccarın oğluydu. Bir olasılıkla 1497'de asker olarak gittiği Granada'da Latince öğrenmek amacıyla Sevilla Katedrali'ndeki akademiye kaydolduğu sanılmaktadır. 1502'de akademiden ayrılarak Vali Nicolás de Ovando'yla birlikte Batı Hint Adalarındaki Hispaniolla'ya gitti. Çeşitli seferlere katılmasının ödülü olarak kendisine toprak (*encomienda*[*]) bağışlandı. Las Casas toprakla birlikte kendisine bağışlanan Yerlileri Hıristiyanlaştırmaya ve *doctrinero* (kilise görevlisi olmaksızın Hıristiyanlığı yayan misyoner) olarak hizmet vermeye başladı. 1512 ya da 1513'te, bir olasılıkla Amerika kıtasında papazlığa atanan ilk kişi oldu. 1513'te Küba'nın fethiyle sonuçlanan kanlı sefere katıldı. *Encomienda* sahibi bir papaz olarak kendisine belirli sayıda Yerli serf verildi.

Las Casas Amerika'daki ilk 12 yılında Antiller'in fethine gönüllü katılmakla birlikte, Yerlilerin kaderine karşı da kayıtsız kalmadı. 15 Ağustos 1514 tarihindeki ünlü vaazında Yerli kölelerini valiye geri vereceğini açıkladı. Yerlilerin haklarını Amerika'da uzaktan savunmaya çalışmanın yararsız olduğunu kavrayarak 1515'te İspanya'ya döndü. Las Casas'a en önemli desteği sonradan İspanya kral naibi olan Toledo başpiskoposu Francisco Jiménez de Cisneros verdi. Las Casas başpıskoposun yardımıyla Batı Hint Adaları İçin Reform Planı'nı hazırladı. Batı Hint Adalarına rahip-vekil olarak atandı ve Yerlilerin durumunu araştırmak üzere kurulan bir komisyonda görev aldı. Kasım 1516'da Amerika'daki görevine başlamak üzere yola çıktı.

Ertesi yıl İspanya'ya geri döndü. Batı Hint Adalarındaki yasal sorunları incelemenin yanı sıra, Amerika'ya yerleşecek çiftçilerin kuracağı kolonilerde Yerlilerin barışçıl yollardan Hıristiyanlaştırılmasını öngören bir plan hazırlamaya başladı. Aralık 1519'da Barselona'daki İspanyol Parlamentosu'nda Yerlileri coşkuyla savunmasından etkilenen Kral I. Carlos (İmparator V. Karl [Şarlken]), Las Casas'ın "özgür Yerli kentleri" kurma projesini kabul etti. Bu kentler İspanyollarla Yerlilerin Amerika'da birlikte yaratacakları yeni bir uygarlığın temelini oluşturacaktı. Yeni koloninin yeri olarak bugünkü Venezuela'nın kuzeyinde yer alan Paria Körfezi seçildi. Las Casas ile bir grup tarım işçisi Aralık 1520'de Amerika'ya doğru yola çıktı. Yeterli sayıda çiftçi toplanamaması, Santo Domingolu *encomienda* sahiplerinin muhalefeti ve son olarak da Yerlilerin saldırısı denemenin Ocak 1522'de başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açtı. Din adamı ve siyasal reformcu olarak başarısız kalan Las Casas, Santo Domingo'ya döndükten sonra 1523'te Dominiken tarikatına girdi. Dört yıl sonra, Santo Domingo'nun kuzeyindeki Puerto de Plata kasabasındaki manastırın birinci keşişi olarak görev yaparken en ünlü yapıtı *Historia de las Indias*'a (Batı Hint Adaları Tarihi) giriş niteliğindeki *Historia apologética*'yı (Özür Dileyen Tarih) yazmaya başladı. Ölümünden önce yayımlanmasına izin vermediği *Historia* bir vakayiname olmaktan çok olayların peygamberce bir yorumuydu. Aktardığı olayların tümü Avrupalıların Yerlilere dayattığı baskıcı ve adaletsiz uygulamaların günahını sergilemeye yönelikti. Las Casas'ın amacı, Tanrı'nın cezasına hedef olduğunda başına gelecek kaçınılmaz felaketin nedenini İspanya'ya göstermekti.

Kitap üzerindeki çalışmalarına yalnızca Madrid'deki Hint Adaları Konseyi'ne 1531, 1534 ve 1535'te gönderdiği üç uzun mektubu kaleme almak için ara verdi. Bu mektuplarda belirli kişi ve kurumları özellikle *encomienda* sistemi aracılığıyla Yerlileri ezerek günah işlemekle suçladı. Orta Amerika'daki çeşitli gezileri sırasında Yerlilere uygulanan baskılara ilişkin düşüncelerinden dolayı İspanyol yetkililerle sürekli çatışı. Daha sonra yazdığı *De único modo* (1537; Tek Yol) adlı yapıtında Yerlilerin barışçıl yollardan Hıristiyanlaştırılmasını öngören öğretisini açıkladı. Henüz fethedilmemiş ve "savaş alanı" olarak adlandırılan bölgeler arasında yer alan Dulce Körfezi yakınlarındaki Tuzutları'da (bugün Kosta Rika'da) Dominikenlerle birlikte yeni Hıristiyanlaştırma yöntemini uygulamaya koydu. Bu deneyin başarılı sonuçlarından cesaret alarak 1539'un sonlarında yola çıktı ve 1540'ta İspanya'ya ulaştı.

Las Casas, V. Karl'ın huzuruna kabul edilmeyi beklerken *Brevísima relación de la destrucción de las Indias* (1542; Yerlilerin Yok Edilişi Üzerine Kısa Bir Rapor) adlı başka bir yapıtın hazırlığına başladı. Bu yapıtında, altın özlemi ve çok kısa bir sürede zenginleşme isteği yüzünden Hıristiyanların sayısız insanı öldürüp yok ettiğini savundu.

Las Casas'ın çabaları, sonunda Kral V. Karl'ın Hint Adaları Yeni Yasası'nı (*Leyes Nuevas*) imzalamasıyla başarıya ulaşmış gibi göründü. Bu yasalar uyarınca, *encomienda* babadan oğula geçen bir bağış sayılmayacak, *encomienda* sahipleri aradan bir kuşak geçtikten sonra zorunlu olarak Yerlilerini serbest bırakacaklardı. Las Casas yasaların uygulanmasını sağlamak için Guatemala'daki Chiapas piskoposluğuna getirildi ve Temmuz 1544'te 44 Dominikenle birlikte Amerika'ya doğru denize açıldı. Ocak 1545'te Amerika'ya varınca yazdığı *Avisos y reglas para confesores de españoles*'i (Günah Çıkartan İspanyol Papazları İçin Öğütler ve Kurallar) yayımladı. Bu kitapta Yerlileri *encomienda*'da tutanların günahlarının bağışlanmasını yasakladı. Kuralların katı bir biçimde uygulanması, 1545 Büyük Perhiz'inde dindar İspanyolların şiddetli tepkisine yol açınca Las Casas kendisine yardımcı olacak bir piskoposlar meclisi kurmak zorunda kaldı. Ama kısa süre sonra öbür piskoposlar da Yerli yanlısı tutumundan ödün vermeyen Las Casas'a karşı tavır aldılar. 1547'de İspanya'ya dönen Las Casas yaşamının en verimli dönemine girdi. Sarayda ve Hint Adaları Konseyi'nde nüfuzlu bir kişi oldu. Konseye ve krala çok sayıda dilekçe yazdı. Bu arada, *Democrates II* adlı yapıtıyla saray üzerinde büyük nüfuz kazanan Juan Ginés de Sepúlveda ile yüz yüze tartıştı. Ginés de Sepúlveda bu yapıtında kuramsal olarak Aristotelesçi ilkelere uygun biçimde "tıpkı çocukların yetişkinlerden, kadınların erkeklerden, hatta, denebilir ki maymunların insanlardan aşağı olması gibi" Yerlilerin de İspanyollardan aşağı olduğunu ileri sürüyordu. Las Casas ile Ginés de Sepúlveda 1550'de Valladolid Konseyi'nde ünlü ilahiyatçıların başkanlığında tartıştılar. 1551'de de süren tartışma büyük yankı uyandırdı.

Ama Yerlilerin serfleştirilmesi uygulaması geri dönülmez biçimde yerleşmişti ve resmen onaylanmamasına karşın Batı Hint Adalarında Sepúlveda'nın öğretileri uygulanıyordu. Las Casas, Amerika Yerlilerini savunmak için kitaplar, broşürler, dilekçeler yazmayı sürdürdü. Yaşamının son yıllarında Yerlilerle ilgili birçok konuda Hint Adaları Konseyi'nin ve kralın vazgeçilmez danışmanı oldu. 1559'da yazdığı bir metinde *Historia de Las Indias*'ın 40 yıl geçmeden yayımlanmamasını istediği halde, yapıtın sunuşu niteliğindeki *Prólogo*'nun son biçimini 1562'de yayımlattı. Doksan yaşında İspanyolların Amerika kıtasındaki fetihlerine ilişkin iki yapıtını daha tamamladı. İki yıl sonra Nuestra Señora de Atocha de Madrid adlı Dominiken manastırında öldü.

Peru genel valisi Francisco de Toledo'nun önerisi üzerine kral, Las Casas'ın yayımlanmış ve yayımlanmamış tüm yapıtlarının toplatılmasını emretti. Las Casas'ın İspanya ve Batı Hint Adalarındaki etkisi büyük ölçüde azaldıysa da *Destrucción*'un kısa sürede çeşitli dillerde yayımlanması Avrupa'nın birçok ülkesinde tanınmasını sağladı. 19. yüzyılın başlarında Meksika'nın bağımsızlık mücadelesinin bazı kahramanları gibi Latin Amerikalı devrimci Simón Bolívar da İspanya'ya karşı mücadelesinde Las Casas'ın bazı yazılarından esinlendi. 20. yüzyılın ikinci yarısında Peru ve Meksika'da gelişen Indigenismo(*) hareketiyle birlikte Las Casas'ın adı yeniden ön plana çıktı. Las Casas'ın günümüzdeki önemi, Avrupa ülkelerinin 15. yüzyıldan başlayarak Latin Amerika, Afrika ve Asya'da uyguladığı sömürge sisteminin ekonomik, siyasal ve kültürel

adaletsizliğini eleştiren ilk Avrupalı olmasıdır.

Las Cruces, ABD'de, New Mexico'nun güneyindeki Dona Ana ilinin (*county*) merkezi (1852) kent. Rio Grande kıyısında, Mesilla'nın karşısındadır. 1848'de kurulmuştur. Eski öykülerde, bugün kentin bulunduğu alanda Apaşların, öküz arabalarından oluşan bir İspanyol kervanını pusuya düşürdükleri ve kervandakileri öldürerek cesetleri ortada bıraktıkları anlatılır. Arkadan gelen bir başka kervandakiler bu cesetleri gömerler ve mezarlara birer haç dikerler. Kentin adı bu haçlardan (İspanyolca *Las Cruces*: "haçlar") gelir. Elephant Butte Barajı'ndan sağlanan suyla bölgede pamuk ve pekancevizi yetiştirilir. New Mexico Eyalet Üniversitesi (1888) kentin yakınındaki Üniversite Parkı'ndadır. Kuzeydoğuda White Sands Füze Tesisi ve White Sands Ulusal Anıtı yer alır. Tarihsel Mesilla kenti ile Tohtuga adlı Yerli yerleşmesi kentin yakınındadır. Nüfus (1990) kent, 62.126; metropoliten alan, 135.510.

Las Navas de Tolosa Çarpışması, EL-UKAB ÇARPIŞMASI olarak da bilinir, İspanya'yı geri almak isteyen Hıristiyan León, Kastilya, Navarra ve Portekiz karma ordularının Müslüman Muvahhidleri ağır bir yenilgiye uğrattığı çarpışma (16 Temmuz 1212). Çarpışma güney İspanya'da, Andalucia'da (Endülüs) Jaén kentinin 64 km kuzeyinde olmuştur.

Muvahhidlere Alarcos'ta yenildikten (1195) sonra birkaç yıl toparlanamayan Kastilya ve Leon kralı VIII. Alfonso, Müslümanların Hıristiyanları yenilgiye uğratmasından, dinsel öfkeyi uyandırmak için yararlanmaya çalışan Toledo başpiskoposu Rodrigo Jiménez de Rada'nın sempatisini kazandı. Papa III. Innocentius'un Haçlı seferi ilan etmesiyle birkaç Fransız papazın da desteği sağlandı. 1212 ilkbaharında Fransız şövalyeler ile Templier şövalyeleri Toledo'da toplanmaya başladılar. Aragon, Kastilya ve Leon ordularının da katılmasıyla büyüyen Haçlı orduları kısa bir gecikmeyle 21 Haziran'da güneye doğru yürüyüşe geçti. İki Müslüman kalesini almalarına karşın, sefere İspanya dışından katılan birlikler kendilerine ters gelen iklim ve yaşam koşulları morallerini bozunca, kısa süre sonra ülkelerine geri döndüler. Buna karşılık Navarra orduları yardıma geldi.

Olaylar gelişirken Muvahhid hükümdarı Muhammed en-Nâsır Hıristiyanları Las Navas de Tolosa Ovasında kuşatmak üzere 22 Haziran'da Jaén'e, sonra da Baeza dolaylarındaki dağlık bölgeye yöneldi. 12 Temmuz'da bölgeye gelen Hıristiyanlar La Llosa'yı aşarak Müslümanların ordugâhına ulaşmayı umuyorlardı. Geçit çok iyi korunuyordu ama yörede yaşayan çobanlardan biri Müslüman ordusuna ulaşmak için geçidin dışında başka bir yol gösterdi. Hıristiyan ordusuna komuta eden Alfonso 16 Temmuz'daki savaşta Muvahhid kuvvetlerini yendi. Nâsır kaçtı. Alfonso hemen Baeza ve Ubeda'yı ele geçirdi. Müslümanların bu yenilgisinin uzun vadedeki etkileri, 1233'te Muvahhid devleti hanedan kavgalarıyla dağılana değin anlaşılmadı. Müslümanlar Hıristiyanların ülkeyi geri alan orduları karşısında, birleştirici bir önderden yoksun kaldıkları için fazla tutunamadılar.

Las Palmas, tam adı LAS PALMAS DE GRAN CANARIA, İspanya'nın Kanarya Adalarında, Büyük Kanarya Adasının en büyük kenti ve Las Palmas ilinin başkenti. Büyük Kanarya Adasının kuzeydoğusunda yer alır. 1478'de bir dere ağzında kurulan Las Palmas'ın adı yörede bol miktarda bulunan palmiye ağaçlarından gelir.

Kent, İspanyolların Tenerife ve La Palma adalarını ele geçirmeleri sırasında karargâh

Las Palmas kentinin modern kıyı kesiminden bir görünüm, Büyük Kanarya Adası
Charles Bear-Shostal/EB Inc

olarak kullanıldı. Daha sonra İspanyol sömürgelerine giden gemiler için başlıca ikmal limanı oldu. Sömürge dönemi mahallesinde (Vegueta) 15. yüzyıl sonlarından kalma eski yapılar arasında Santa Ana Katedrali (yapımına 1497'de başlandı) ile Kristof Kolomb'un evi de bulunur. Öteki önemli yapılardan Kanarya Müzesi'nde soyu tükenmiş Guançe Yerlilerinden kalanlar sergilenir. Bir sanat galerisini barındıran Pueblo Kanarya ise eski Kanarya mimari üslubunda inşa edilmiş bir grup binadan oluşur.

Las Palmas, limanın yapımına başlanan 1883'e değin yavaş gelişti. Kentin modern kesiminin büyük bölümü denizden en çok 30 m yükseklikte ve kıyıdan 800 m içeridedir. Çağdaş Las Palmas'ın büyük ölçüde yabancı (özellikle İngiliz) tüccarlar sayesinde geliştiği söylenebilir. Kentin eski kesiminin 6 km kuzeyinde yer alan La Luz, iyi donanımlı bir limandır ve batıda kayalık bir burun olan La Isleta tarafından korunur. Petrol boşaltma tesisleri bulunan liman, Avrupa ile Güney Amerika arasındaki ana denizyolları üzerindedir ve yıl boyunca binlerce geminin uğrağıdır. Muz, domates ve öteki tarım ürünleri belli başlı ihraç ürünleridir. Ilıman kış ikliminin, güzel kumsalların ve tatil tesislerinin çekici kıldığı turizm, ekonomik bakımdan önemlidir. Nüfus (1986 tah.) kent, 379,693; il, 747.515.

Las Piedras, Uruguay'ın güney kesimindeki Canelones ilinin güneybatısında kent. Montevideo'nun hemen kuzeyinde üzüm üretilen bir bölgede yer alır. Bağımsızlık yanlıları 1811'de kentin yakınlarında İspanyol kuvvetlerini büyük bir yenilgiye uğrattılar. Günümüzde Uruguay'ın en büyük kentlerinden biri olan Las Piedras devekuşu yetiştiriciliği ve at yarışlarıyla tanınır. Montevideo'dan Tacuarembó ve Rivera'ya uzanan ana kara ve demir yollarının üzerindedir. Nüfus (1985) 58.288.

Las Tunas, Küba'nın ortagüney kesiminde il. Kuzeyde Atlas Okyanusu, batıda Camagüey ili, güneybatıda Antil Denizi, güneydoğuda Granma, doğuda da Holguín illeriyle çevrilidir. 1976'da eski Oriente ilinin bir bölümünden oluşturulmuştur. Yüzölçümü 6.589 km²'dir. Büyük bölümü engebeli düzlüklerden oluşur; güneybatıdaki Guacanayabo Körfezi kıyısında bataklıklar uzanır. Başlıca ekonomik etkinlikler sığır besiciliği ve şekerkamışı tarımıdır. Bölgede ayrıca tütün, mısır, fasulye, pirinç, yerfıstığı ve manyok ile başta muz ve portakal olmak üzere çeşitli meyveler yetiştirilir. İl merkezi Victoria de las Tunas'ın yakınında sedir ağacı plantasyonları vardır. Puerto Padre Koyu kıyısında bir liman kenti olan Puerto Padre yakınlarında şeker fabrikaları bulunur. Küba'nın ana kara ve demir yolu hatları il topraklarından geçer. Nüfus (1989 tah.) 485.136.

Las Vegas, ABD'de, Nevada eyaletinin güneydoğu kesimindeki Clark ilinin merkezi (1909) kent. Yöreye ilk kez Utah'dan gelerek yerleşen (1855) Mormonlar 1857'de buradan ayrıldılar. ABD Kara Kuvvetleri 1864'te burada Baker Kalesi'ni kurdu. 1905'te San Pedro, Los Angeles ve Salt Lake Demiryolu'nun gelişiyle birlikte Las Vegas bir demiryolu kenti oldu. 1911'de tüzel kimlik kazandı. Kumarın yasallaşması (1931) ve 1930'larda 47 km doğuda Hoover Barajı'nın yapılması kentin gelişmesini hızlandırdı. Mead Gölü, yakınındaki Charleston Dağı Dinlence Alanı ve Ölüm Vadisi Ulusal Anıtı turizm merkezleri durumuna geldi.

Las Vegas'ın nüfusu 1940'tan sonra hızla arttı. Özellikle Henderson ve Kuzey Las Vegas kesimleri büyük gelişme gösterdi. Kent, "The Strip" (Şerit) olarak anılan lüks oteller dizisi, gazinoları ve egzotik eğlence yerleriyle ünlü, yıl boyunca turist çeken bir dinlence yeridir. Ayrıca bir ticaret ve madencilik merkezidir. Nellis Hava Kuvvetleri Üssü, Kuzey Las Vegas'ın bitişiğindedir. II. Dünya Savaşı sırasında kurulan Nükleer Deneme Alanı ise kentin 96 km kuzeybatısındadır. Las Vegas'ta Nevada Üniversitesi'nin bir kolu kurulmuştur (1951). Nüfus (1990) kent, 258.295; metropoliten alan, 741.459.

Lascaux Mağarası, Fransa'nın Dordogne bölgesinde, Montignac yakınlarındaki Vézère Vadisinde içindeki çok önemli Tarihöncesi duvar resimleriyle ünlü mağara Eylül 1940'ta dört genç tarafından bulunmuştur. Bir ana bölüm ve çeşitli galerilerden oluşur. Bunların hepsi de kazıma, çizi ya da boya ile yapılmış hayvan resimleriyle bezenmiştir. Resimler açık bir zemin üstüne sarı, kırmızı, kahverengi ve siyahın çeşitli tonlarıyla yapılmıştır. En çarpıcı örnekler arasında, boynuzları abartılı biçimde canlandırılmış üç tane dev Avrasya yaban sığırı, efsanevi bir yaratık olduğu sanılan tek boynuzlu bir hayvan, öküzler, belki de bir ırmakta yüzerken betimlendikleri için yalnız başları ve boyunları görülen at ve geyikler vardır. Ama hiçbir sahnede öyküsel bir anlatıma rastlanmaz.

Mağaranın çok uzun bir süre, av öncesinde yapılan büyü törenleri için kullanıldığı sanılmaktadır. Resimlerde canlandırılmış kapanların ve saplanmış okların çokluğu da bu görüşü destekler. Gerek hayvanların türleri

"Küçük Atlar Frizi",
Lascaux Mağarasından bir resim, Fransa
Jean Vertut

ve resimlerin üslubu, gerekse karbon-14 yöntemiyle yapılan tarihleme, Lascaux resimlerinin Aurignacien (Perigordien) Dönemden (İÖ y. 15000-13000) kaldığını göstermektedir. Bulunduğu sırada çok iyi durumda olan resimlerin, ziyarete açıldıktan hemen sonra canlı renklerini kaybetmeye ve yeşil mantarla kaplanmaya başlaması üzerine mağara 1963'te yeniden kapatılmıştır.

laser, LAZER olarak da bilinir, çok güçlü ve tek renkli bir ışık demeti oluşturan aygıt. Bu ışık demeti en sert ve ısıya dayanıklı maddeleri bile buharlaştırabilecek kadar güçlü olabilir. "Laser" sözcüğü, İngilizce *light amplification by stimulated emission of radiation* (uyarılmış ışınım yayımıyla ışık yükseltilmesi) sözcüklerinin başharflerinden oluşturulmuştur.

Temel ilkeler. Atomlar ve moleküller alçak ve yüksek enerji düzeylerinde bulunabilirler. Alçak enerji düzeyinde bulunanları, genellikle ısı etkisiyle uyararak daha yüksek düzeylere geçirmek olanaklıdır; yüksek düzeylere geçen atomlar ve moleküller daha alçak bir düzeye geri dönerken ışık salarlar. Adi ışık kaynaklarında, uyarılmış durumdaki çok sayıda atom ve molekül birbirlerinden bağımsız olarak ve birçok değişik renkte (bir başka deyişle, dalgaboyunda) ışık yayarlar. Ama, bir atomun uyarılmış durumda bulunduğu kısa zaman aralığında üzerine belirli bir dalgaboyunda ışık düşürülecek olursa, atom kendisini uyaran bu dalga ile aynı fazda ışınım salar. Bu ışınım, böylece, uyaran dalgaya eklenmiş ve onu güçlendirmiş olur; eğer bu olgu yeterince yoğun bir biçimde gerçekleştirilirse sonuçta çok güçlü ve tümüyle eşfazlı bir ışık demeti elde edilir ("eşfazlı" terimi, demeti oluşturan dalgaların tümünün aynı frekansta [aynı renkte] olduğunu ve aynı fazda titreştiklerini ifade eder).

Uyarılmış yayım ilkesini Einstein 1917'de ortaya koymuş ama 1950'lere gelinceye değin bu ilke uygulamaya geçirilememişti. 1953'te ABD'li fizikçiler C. H. Townes ve A. L. Schawlow bu ilkeden yararlanarak mikrodalga frekanslarında çalışan maseri(*) gerçekleştirdiler. SSCB'li fizikçiler A. Prohorov ve N. Basov da, bağımsız olarak, benzer çalışmalar yürüttüler. ABD'li fizikçi T. H. Maiman tarafından 1960'ta gerçekleştirilen ilk laserde yakuttan bir çubuk kullanılıyordu; sonradan çok çeşitli laser türleri geliştirildi.

Yapılış ve kullanım alanları açısından değişik türlerde laserler geliştirilmiştir, bunların en önemlileri aşağıda sıralanmıştır.

Optik pompalamalı katı laserler. Laser etkisinin oluşması için atomları uyararak yüksek enerji düzeylerine çıkmalarını sağlamanın yollarından biri laserde kullanılan maddeye, bu maddenin yayacağı ışığın frekansından daha yüksek frekanslı ışık düşürmektir. Optik pompalama olarak adlandırılan bu sürecin verimi düşük olduğundan güçlü bir pompalama gerçekleştirilmesi gerekir.

Optik pompalamalı laserde uygun malzemeden yapılmış bir çubuk bulunur; bu çubuğun uçları düz ve birbirine paralel olacak biçimde parlatılmış ve laser ışığının yansıyabilmesi için ayna ile kaplanmıştır. Çubuğun yan çeperi saydamdır, böylece pompalayıcı lambadan gelen ışığın çubuğun içine girmesi sağlanır. Pompalayıcı lamba darbeli çalışan bir gaz boşalmalı lamba (fotoğrafçılıkta kullanılan elektronik flaş lambasının benzeri) olabilir; bu lamba çubuğun çevresine sarılmış olabileceği gibi, çubuğun yanına boylamasına yerleştirilmiş ya da ışığının bir ayna aracılığıyla çubuğa odaklanması sağlanmış olabilir (*bak.* çizim).

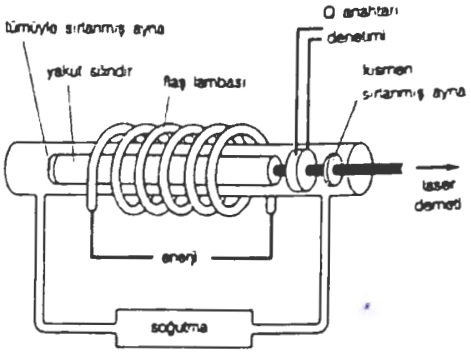

Q anahtarlamalı yakut laser

İlk laserde yapay bir gökyakut kristali (safir, aluminyum oksit) olan pembe yakut kullanılmıştı. Sonraları birçok azrak toprak elementleri kullanıldı; en yaygın kullanılan element neodimdir. Bu tür laserden çok güçlü ışık çakımları biçiminde binlerce wattlık güçler elde edilebilir.

Sıvı laserler. Katı laserlerin bir sakıncası yüksek güçte çalışırken malzeme içinde oluşan ya da pompalama lambasından kaynaklanan çok büyük ısının etkisiyle zaman zaman kırılma ve hasar ortaya çıkmasıdır. Sıvı laserlerde, kristal ya da camsı çubuk yerine saydam bir bölme içine konmuş uygun bir sıvı (örn. neodim oksit ya da neodim klorürün selenyum oksiklorürdeki eriyiği) kullanılır. Sıvının içine konduğu bölme istenildiği kadar büyük yapılabilir, böylece yüksek güçlerin elde edilmesi olanaklı olur. Ne var ki inorganik sıvıların pek azı laserlerde kullanılmaya elverişlidir.

Boyarmaddeli laserler. Bazı organik boyarmaddeler flüorışıma özelliği gösterir, bir başka deyişle üzerlerine düşen ışığı farklı bir renkte yeniden yayımlarlar. Atomlarının uyarılmış durumda bulunma süresinin çok kısa (saniyenin kesri kadar) olmasına ve yayımlanan ışığın dar bir bantta toplanmasının olanaklı olmamasına karşılık, boyarmaddelerin laserlerde kullanılmasının nedeni bunların geniş bir frekans bölgesi içinde ayarlanabilme özelliği göstermesidir.

Rodamin 6G gibi boyarmaddeler başka bir laserle uyarılma sonucunda laser etkisi gösterir. Turuncu-sarı bir ışık yayan rodamin 6G, sürekli olarak çalışan (ışığı darbeler biçiminde değil sürekli bir demet olarak veren) ilk laserin gerçekleştirilmesinde yararlanılan boyarmaddedir; böylece frekansı ayarlanabilen sürekli bir laser demetinin elde edilmesi olanaklı olmuştur. Bir başka boyarmadde olan metilumbelliferon, hidroklorik asitle karıştırıldığında ışık tayfının morötesinden sarıya kadar uzanan bölgesinde laser etkisi gösterir, böylece tayfın bu bölgesinde istenen dalgaboyunda laser ışığı elde edilebilir.

Gaz laserleri. Gazlı boşalmada atomlar uyarılmış düzeylere geçerler ve ışık yayımlarlar; bu olgunun en yaygın örneği ışıklı neon lambalarıdır. Bu süreçte bazen çok sayıda atom, belirli bir enerji düzeyinde birikebilir; boşalmalı lambanın iki ucuna aynalar yerleştirilecek olursa laser etkisi ortaya çıkar. Bu olguya yol açan koşullar seyrek ortaya çıkar ve boşalmanın saldığı ışınımdaki dalgaboylarının pek azı için geçerlidir; ama birçok gazda laser etkisi oluşturulabilmektedir. Elde edilen laser demeti ideal doğru çizgiye çok yakındır; bu nedenle inşaat işlerinde hizalama amacıyla kullanılır.

Dinamik gaz laserleri. Sıcak bir gaz hızla soğutulursa, alçak enerji düzeylerinin birindeki moleküllerin sayısı daha hızlı azalıp yüksek bir düzeydeki moleküllerin sayısının altına düşebilir; bu durumda laser etkisi ortaya çıkar. Bu koşul, yanmakta olan ve azotla karıştırılmış karbon monoksitin bir jet (fışkırma) memesinden çıkarken birden genleşmesi sırasında sağlanabilir. Böyle bir laserden 30 bin watt'ın üstünde yüksek güçler elde edilebilmiştir.

Kimyasal laserler. Bazı kimyasal tepkimelerde laser etkisinin oluşmasına yeterli olacak sayıda yüksek enerjili atomlar ortaya çıkar. Örneğin, hidrojen ve flüor elementleri hidrojen flüorür oluşturmak üzere tepkimeye girdiğinde ortamda bulunan karbon dioksit gazında laser etkisi oluşur. Bu tür laserlerde az miktarda kimyasal madde kullanılarak yüksek enerjiler elde etmek olanaklıdır.

Yariletken laserler. Yariletken laserde farklı türden katkılanmış iki yariletken madde düz bir bitişim oluşturacak biçimde yan yana getirilmiştir. Böyle bir aygıttan yüksek şiddette bir elektrik akımı geçirilirse eklem bölgesinde laser ışığı ortaya çıkar. Çıkış güçleri sınırlı olan yariletken laserler, maliyetlerinin düşüklüğü, boyutlarının küçük olması ve verimliliklerinin yüksekliği nedeniyle kısa erimli iletişimde (telefon, televizyon vb) ve uzaklık ölçme aygıtlarında kullanılır.

Laserlerin yükselteç ve osilatör olarak kullanılması. Laserlerin çoğunda etkin malzeme uzun ve dar bir sütun biçimindedir, bunun iki ucuna birbirine bakan birer ayna yerleştirilmiştir. Aynalar kaldırılırsa, bu aygıt, güçlü bir laser demetini yükselterek daha da güçlü bir laser demeti oluşturmak amacıyla kullanılabilir. Aynaların varlığı ise aygıtın bir osilatör (titreşim üreteci) olarak çalışması sonucunu doğurur; bu durumda üretilen laser demetinin dalgaboyu, başlıca iki etmene bağlıdır: Aynalar arasındaki uzaklık ve laser ortamının nitelikleri.

Kısa, güçlü darbeler üreten laserler. Yükselteç olarak çalışan sütun ile iki uçtaki aynalar arasına yerleştirilen bir engelleyici (obtüratör) kapalıyken laser etkisi oluşamaz. Laser etkisinin ortaya çıkması için gerekli koşullar sağlanmışken engelleyici birden açılırsa, sütunda depolanmış durumdaki enerji, saniyenin çok küçük bir kesri kadar süren ve tepe gücü birkaç yüz bin kilowatt olabilen çok güçlü bir ışık darbesi biçiminde açığa çıkar. Bu işleme "Q anahtarlaması" denir. Q anahtarı mekanik bir engelleyici olabilir; ama genellikle normal durumda ışık geçirmeyen, bir elektrik darbesi uygulandığında ise saydam duruma geçen sıvı ya da katı bir optik engelleyici kullanılır. Engelleyici olarak, normal durumda ışık geçirmeyen, ama üzerine laser ışığı düşürüldüğünde saydamlaşan bir boyarmaddeden de yararlanılabilir.

Bir laser genellikle birkaç kipte birden (bir başka deyişle, değişik frekanslarda) titreşim yapar. Bu kipler kip kilitlenmesi denen bir yöntemle eşzamanlanabilir; bu durumda daha da güçlü ve kısa süreli darbeler elde edilir. Böyle darbelerden çok hızlı delik açma işlemlerinde yararlanılır; deliğin açılması o kadar kısa sürede gerçekleşir ki, çevredeki malzeme bu işlemden etkilenmez. Bu tür ışık darbeleri bilimsel araştırmalarda da kullanılır.

Ayarlanabilir laserler. Laserin değişik frekanslara ayarlanabilmesi bilimsel araştırmalar açısından önemli bir özelliktir; bu olanağı sağlayan laser türleri arasında geniş bir frekans bandında çalışabilen boyarmaddeli laserler başta gelir. Aynalardan biri yerine yalnızca belirli bir frekanstaki ışığı yansıtan bir ayna (örn. bir kırınım ağı) konarak istenen dalgaboyu seçilir. Bazı katı laserler de, sıcaklık ve kristalin yönlenişi değiştirile-

rek, dar bir frekans bölgesi içinde ayarlanabilir. Kimi laserler ise, harmonikler (gelen laser demeti frekansının tamsayı katları frekanslı demetler) üretebilir; lityum iyodat kristalinin bu özelliğinden yararlanılarak, kızılötesi ışınımdan sudan daha kolay geçebilen yeşil laser ışığı elde edilir.

Laserin uygulama alanları. Laser ışığı, başka kaynaklardan elde edilen ışığa oranla çok daha güçlü, tek renkli ve eşfazlıdır; dağılmadan yayılan çok ince bir demet oluşturur. Farklı türden laserler bu niteliklere değişik oranlarda uyan demetler üretirler; ayrıca laserler arasında büyüklük, verim ve dalgaboyu açılarından da farklılıklar vardır. Her uygulama alanı için en uygun laser türü seçilerek laserin bulunuşundan önce çok zor gerçekleştirilebilen ya da hiç gerçekleştirilemeyen birçok işlem yapılabilmektedir.

Gaz (örn. helyum-neon) laseriyle üretilen ve görünür ışıktan oluşan sürekli bir demet, ideal doğru çizgiye çok yakındır ve bu niteliği nedeniyle her tür hizalama işinde kullanılır. Böyle bir laserden çıkan demetin ıraksaması (demeti oluşturan ışınların birbirlerinden uzaklaşmaları) 1/1000 dolayındadır, bu da kuramsal sınıra yakın bir değerdir. Büyük inşaatlarda, örneğin delerek tünel açan makinelerin denetiminde ya da boru hatlarının döşenmesinde laserden yaygın bir biçimde yararlanılır. Büyük jet uçaklarının yapımında kullanılan tezgâhlarda hizalama amacıyla laser kullanılarak 60 m'lik uzaklıklarda 0,25 mm duyarlıkla çalışmak olanaklıdır.

Darbeli laser, ışıklı radarlarda kullanılır; "lidar" olarak adlandırılan bu radar, ışık demetinin çok ince olması nedeniyle, hedeflerin keskin bir biçimde belirlenmesine olanak sağlar. Radarda olduğu gibi, lidarda da bir cismin uzaklığı, ışığın o cisme ulaşması ve yansıyıp geri gelmesi için gereken zaman ölçülerek bulunur. Ay yüzeyine yerleştirilmiş bir aynadan yansıyıp Yer'e geri dönen lidar yankıları yardımıyla cisimlerin uzaklığı 30 cm'lik hata payıyla ölçülebilmektedir; Ay'a ilk inen astronotlar, Ay'ın yüzeyine, bu ölçümlerde kullanılmak üzere çokprizmalı bir yansıtıcı yerleştirmişlerdir. Yer yüzeyindeki iki gözlemevinden bu aynanın uzaklığı ve doğrultusu aynı anda ölçülürse, bulunan sonuçlardan gözlemevleri arasındaki uzaklık büyük doğrulukla hesaplanabilir. Bu türden bir dizi ölçüm yaparak kıtaların birbirlerine göre kayma hızlarını belirlemek olanaklıdır.

Bir uçağa düşey doğrultuda yerleştirilen laserli bir radar aracılığıyla, uçağın yerden yüksekliği ölçülebilir ya da örneğin, bir stadyumdaki yarış pistlerinin ya da bir evin çatısının biçimi gibi ince ayrıntılar belirlenebilir. Darbeli laserli radarla toz parçacıklarından, hatta yükseklerdeki hava moleküllerinden yankı almak olanaklıdır. Böylece hava yoğunluklarının ölçülmesi ve hava akımlarının izlenmesi olanaklı olur. Havaalanları üzerindeki bulut örtüsünün yüksekliği basit bir lidar aygıtıyla ölçülebilir.

Laser demetinin çok yüksek bir eşfazlılık özelliği göstermesi, ışık demetlerinin girişimine dayanan ölçmeler ve uygulamalar bakımından önemli bir üstünlüktür. İkiye ayrılan ve farklı yollar izledikten sonra yeniden bir araya getirilen iki demetin arasında bir faz farkı ortaya çıkabilir. Demetler aynı fazdaysa birbirlerini güçlendirir, zıt fazdaysa zayıflatırlar. İki dalganın toplamı olan dalga, dalgaların izledikleri yolların uzunlukları arasındaki fark yarım dalgaboyu (görünen ışık için yaklaşık 0,00003 cm) kadar değiştiğinde aydınlık çizgiden karanlık çizgiye geçen girişim saçakları oluşturur. Bu olgudan yararlanan ölçme aygıtlarına girişimölçer (interferometre) denir. Laserli girişimölçerlerle çok küçük yer değiştirmeleri saptanabilir, uzaklıklar büyük kesinlikle ölçülebilir. Laser ışınlarının ıraksamaksızın yol almaları, bu tür ölçümlerin çok büyük uzaklıklar için yapılmasını olanaklı kılar; örneğin yerkabuğundaki kırıkların (fay) ikı yanında ortaya çıkan yer değiştirmeler bu yöntemle izlenebilir. İmalat sanayisinde laserli girişimölçerlerin çok ince tellerin çaplarının ölçülmesi, otomatik takım tezgâhlarından çıkan ürünlerin denetimi, üretilen optik parçaların sınanması gibi uygulama alanları vardır.

Laser ışınları çok yüksek bir tekrenklilik özelliği gösterir, bu nedenle ışığın frekansındaki çok küçük kaymaların saptanmasını olanaklı kılar. Lasere doğru yaklaşmakta olan bir cisimden yansıyan ışığın frekansı, cismin hızına bağlı olarak yükselir (*bak.* Doppler etkisi); uzaklaşan bir cisimden yansıyan ışığın frekansı ise alçalır. Cisme gönderilen ve yansıyarak geri gelen laser demetleri bir fotodetektörde bir araya getirilirse iki demetin frekanslarından farklı frekansta bir sinyal elde edilir; bu yolla çok küçük hızların ölçülmesi olanaklıdır.

Laserden çıkan ışığın kare ya da daire biçimindeki bir halkada dolanması sağlanabilir. Halkanın içinde saat yönünde ve saat yönünün tersinde dolanacak biçimde iki ayrı dalga üretilir. Halka sabitse bu iki dalganın frekansları birbirine eşittir; ama halka da dönüyorsa dalgaların frekansları arasında bir fark belirir, bu fark halkanın dönüş hızı ile orantılıdır. Bu nedenle böyle halka biçimli bir laser, kendisinde hiçbir hareketli parça bulunmadığı halde, dönmeye duyarlı bir cayroskop(*) işlevi görür.

Laser ışığının çok parlak ve eşfazlı olmasından görsel etkiler oluşturmakta yararlanılır. Laserler üç boyutluluk (derinlik) etkisi veren fotoğrafçılıkta da (örn. holografi[*]) yaygın olarak kullanılır.

Bazı laserlerin verdiği ışık çok güçlüdür; bu ışık mercekler yardımıyla bir noktaya odaklanabilir, böylece elde edilen daha da güçlü ışıkla az miktarda herhangi bir madde buharlaştırılabilir, en sert malzemede küçük delikler açılabilir. Örneğin yakutlu laserlerle elmasta delik açılabilir, böylece tel çekme işleminde kullanılan kalıplar elde edilir; ya da saatlerde yatak olarak kullanılmak üzere gökyakutta delik açılabilir. Laser ışığı canlı hücrenin yalnızca bir bölümünü buharlaştıracak kadar keskin odaklanabilir, böylece kromozomlar üzerinde mikroşirürji olanaklı duruma gelmiştir. Işık geçirmeyen bir film üzerindeki çok küçük ve birbirlerine çok yakın noktaların buharlaştırılması tekniğiyle çok büyük miktarda bilgi saklayabilen bilgisayar bellekleri yapılabilmektedir.

Darbeli laser demetinin ısıtma etkisi seçici ve çok hızlı bir biçimde kendisini gösterir. Bu etkiden yararlanarak mürekkebi kâğıt üzerinden silen bir aygıt geliştirilmiştir; mürekkep laser ışığını soğurarak buharlaşır ve yanar, bu sırada kâğıt etkilenmemiş olarak kalır.

Mekanik olarak ulaşılması olanaksız noktaların ısıtılması da laserle gerçekleştirilebilmektedir. Laserin ilk uygulama alanlarından biri olan ağtabaka (retina) cerrahisinde bu özellikten yararlanılır. Daha güçlü laserlerle başka cerrahi dallarında denemeler yapılmaktadır.

Laserler küçük ölçekli kesme ve kaynak işlerinde de kullanılmaktadır. Bir maddenin laserle üretilen güçlü ışık darbesiyle buharlaştırılması ve bu buharın uygun aygıtlarla çözümlenmesi yoluyla çok küçük miktardaki örneklerin çözümlenmesi olanaklı olmaktadır.

Güçlü, tekrenkli ve ıraksamaz oluşu nedeniyle laser ışığı, ışık saçılımının söz konusu olduğu deney ve uygulamalar açısından büyük önem taşır. Saçılıma uğrayarak dalgaboyu ya da doğrultusu değişen ışık, çok zayıf bile olsa, kolaylıkla ayırt edilebilir. Raman etkisi(*) denen saçılım olgusunda, molekül türleri, yol açtıkları kendilerine özgü dalgaboyu değişimleri aracılığıyla belirlenebilir. Laserler ve duyarlı spektroskopi aygıtları kullanılarak çok küçük miktardaki saydam sıvı, gaz ya da katıyı çözümlemek olanaklıdır. Raman saçılımına uğramış laser ışığından yararlanılarak atmosferdeki kirleticiler uzak mesafelerden belirlenip ölçülebilir.

Laser demetlerinden iletişimde de yararlanılır. Işığın frekansı çok yüksek olduğundan (görünen ışık için 5×10^{14} hertz dolayında) çok karmaşık ve yüksek frekanslı sinyallerle modüle edilebilir. Tek bir laser demetiyle, kuramsal olarak, mevcut bütün radyo kanallarının taşıdığı bilgiyi taşımak olanaklıdır; pratikte, aynı anda yedi televizyon kanalı iletilebilmektedir. Laser ışığı yağmur, sis, kar gibi doğa olaylarından etkilendiğinden, güvenilir bir iletişim sağlayabilmek için laser demetinin koruyucu borular içinden geçirilmesi gerekir. Laserler özel amaçlı iletişim sistemlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. Laser demetinin ıraksamazlık özelliği, uzayda gerçekleştirilen uzak mesafe iletişiminde düşük güçlü vericiler kullanılmasını olanaklı kılmaktadır.

Optik disk kayıt ve bellek sistemleri de lasere dayalı olarak çalışır. Bu tip bir sistemde sayısal (dijital) veriler, küçük çaplı bir diskin yüzeyindeki ince bir metal filmin üzerine bir laser demetiyle bir dizi deliğin (çukur) açılmasıyla aktarılır. Bu yolla bilgi magnetik şeritten bir master disk üzerine kodlanmış olur; daha sonra master diskten baskı yoluyla veri diskleri üretilir. Okuma sırasında, düşük şiddetli bir laser ışığı diskin yüzeyinden yansıtılır ve ışığa duyarlı diyotlarca "okunur". Diyotlarca alınan ışığın miktarı, çukurların varlığına ya da yokluğuna bağlı olarak değişir ve bu girdi diyot devrelerince sayısallaştırılır. Daha sonra sayısal sinyaller bir video ekranı üzerinde örneksel (analog) bilgiye çevrilir. Kompakt diskçalarlar da aynı ilkeye dayalı olarak çalışır, ama bunlarda sayısal sinyaller ses vuruluarına dönüştürülür.

Laserden bilgisayar yazıcılarında da yararlanılır. Bu yazıcılarda bir laser demeti ile bir dizi optik aygıttan yararlanılarak, görüntüler bir ışıldıetken merdanenin üzerine dağlanır. Merdane üzerindeki görüntüler daha sonra elektrostatik fotokopi işlemiyle kâğıt üzerine aktarılır.

Lashley, Karl S(pencer) (d. 7 Haziran 1890, Davis, Batı Virginia, ABD - ö. 7 Ağustos 1958, Paris, Fransa), ABD'li psikolog. Öğrenme yeteneğiyle beyin kütlesi arasındaki ilişkiyi sayısal olarak ifade etmeye yönelik araştırmalarıyla tanınır.

Johns Hopkins Üniversitesi'nde genetik alanında doktora çalışması yaparken John B. Watson'la tanıştı. Doktorasını tamamladıktan sonra üç yıl boyunca (1914-17) omurgalıların davranışları üzerine çalıştı; bu sırada yaşamının sonuna değin yürüteceği bir araştırma programını düzenlemeye başladı. Hayvan davranışları konusundaki çalışmalarında Watson'la işbirliği yaptı; öğrenmenin sinirsel temelini araştırabilmek için gerekli cerrahi ve mikroskopik doku inceleme tekniklerini geliştirdi. 1920'de Minneapolis'teki Minnesota Üniversitesi'nde psikoloji dersleri vermeye başladı. Bu-

rada beynin işlevleri üzerine yaptığı çalışmalar sonucunda profesör oldu. *Brain Mechanisms and Intelligence* (1929; Beyindeki Mekanizmalar ve Zekâ) adlı yapıtında iki önemli ilkeyi ortaya koydu: Kütlesel etkinlik ve eşgüçlülük. Kütlesel etkinlik ilkesinde, her psikolojik işlevin beyin kabuğunun özel bir bölgesinden kaynaklandığı görüşüne karşı, öğrenmenin belirli tiplerinde beyin kabuğunun bir bütün olarak görev yaptığı ileri sürülür. Öncelikle görme gibi duyularla ilgili olan eşgüçlülüğe göreyse, bir sistemin bazı parçaları, aynı sistemin başka parçalarının işlevlerinin önüne geçmektedir.

Chicago Üniversitesi ve Harvard Üniversitesi'nde dersler veren Lashley, 1942'den sonra Florida'daki Yerkes Primat Biyoloji Laboratuvarları'nda yöneticilik yaptı. Burada, duyu alıcıları ve hareket işlevlerinin beyin kabuğundan kaynaklandığını açıklayan araştırmalar yürüttü. Aynı zamanda maymunlar ve başka birçok hayvan türü üzerinde araştırmalar yaptıysa da, en önemli çalışması farelerin beyninin laboratuvar koşullarında örselenerek, bu durumdan önce ve sonraki davranışların saptandığı deneyi oldu.

Laskaris, İoannes, IANOS LASKARIS olarak da bilinir (d. y. 1445, Konstantinopolis [İstanbul] - ö. y. 1535, Roma), Yunanlı bilim adamı ve diplomat.

Lorenzo de Medici'nin kütüphanecisi olarak Akdeniz'in doğu kıyılarını dolaştı (1489-92). Araştırdığı, incelediği ve satın aldığı elyazmalarıyla ilgili kayıtları bilim tarihi için büyük değer taşıyordu. Bu arada Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili bilgiler topladı. *Hellas Anthologia*'nın (Yunan Antolojisi) yanı sıra Kallimakhos, Musaios ve Lukianos gibi yazarların yapıtlarının ilk basımlarını gerçekleştirdi. Medici'nin iktidardan uzaklaştırılmasından sonra Fransa kralının hizmetine girerek çeşitli diplomatik görevler üstlendi. Genç Yunanlıların eğitimi amacıyla Papa X. Leo'nun Roma'da açmasını sağladığı Quirinal adlı okul bir süre sonra kapandı. 1525'te Papa VII. Clemens'in Haçlı seferi çağrısını İmparator V. Karl'a sunmakla görevlendirildi. 1503'te Fransa'nın Venedik büyükelçiliğini yürütürken, Aldo Manuzio'ya *Rhetores Graeci* (Yunanlı Hatipler) adlı yapıtını hazırlamasında yardımcı oldu. Dostça ilişkiler kurduğu Jacques Lefèvre d'Étaples ve Guillaume Budé'la birlikte Fransız rönesansının ilk dönemlerinde etkin rol oynadı.

Lasker, Albert (Davis) (d. 1 Mayıs 1880, Freiburg, Almanya - ö. 30 Mayıs 1952, New York kenti, ABD), ABD'li reklam ajansı yöneticisi. Reklam metninin yalnızca bilgilendirme değil, doğrudan bir satış işlevi de taşıdığı yönündeki görüşüyle "reklamcılığın babası" olarak adlandırılır.

Çocukluğunda ailesiyle birlikte Almanya'dan ABD'ye göç eden Lasker ortaöğrenimini Galveston'da (Texas) tamamladı. 1898'de Chicago'ya giderek Lord & Thomas reklam ajansında çalışmaya başladı. O dönemde reklam ajanslarının başlıca işlevi, müşterilerin önceden hazırladığı metinlerin çeşitli yayınlarda yayımlanmasını sağlamaktı. Lasker 1904'te tanıştığı John E. Kennedy'nin, reklamcılığı "basın yoluyla satış" biçiminde tanımlayan görüşlerinden esinlendi. Kennedy ile birlikte, reklam ajansınca işe alınmalarını sağladığı dokuz gazeteciyi metin yazarı olarak eğitti. Böylece Lord & Thomas, ülkede metin yazarı çalıştıran ilk ajans oldu.

1906'da ajansın ortağı olan Lasker 1912'de tek sahibi durumuna geldi. 1908'de işe aldığı Claude C. Hopkins'le birlikte düzenlediği kampanyalar reklamcılık alanına önemli yenilikler getirdi, Lord & Thomas da dünyanın en büyük reklam ajansı oldu. "Sağlık için portakal, varlık için California" sloganıyla yürütülen kampanyası hem portakal suyunun hem de California eyaletinin yaygın biçimde tanıtılmasını sağladı. Quaker tahıl gevreğini "Namludan çıkan buğday fişeği" sözleriyle tanıtan reklam da büyük başarı kazandı.

Lasker kadın bağı (Kotex, 1921) ve kâğıt mendil (Kleenex, 1924) gibi ürünlerin tanıtımını gerçekleştirdi. Sinema ve opera sanatçılarını Lucky Strikes içerken gösterdiği "Şekeri bırak, Lucky'ye bak" reklamıyla kadınların sigara içmesi konusundaki tabuyu sarstı. Bu slogan 1931'de Lucky Strikes'ı ABD'nin en çok satan sigarası durumuna getirdi.

Lasker 44 yılda 750 milyon dolarlık reklam gerçekleştiren ajansını 1942'de dağıtarak Foote, Cone, and Belding adıyla yeniden düzenledi. Aynı yıl tıp alanındaki araştırmalara bağış ve ödül veren Albert ve Mary Lasker Vakfı'nı kurdu. 1945'te üçüncü karısı Mary Lasker'la (eö Woodard) birlikte Amerikan Kanser Derneği'nce ilk kez düzenlenen bağış kampanyasını destekledi. Toplanan paranın yüzde 25'inin kanser araştırmalarına ayrılmasını, ayrıca kanser araştırmalarının ABD yönetimince de desteklenmesini sağladı. Sanat yapıtlarının alım satımıyla uğraşan Mary Lasker, kocasının ölümünden sonra tıp ve kamu sağlığı alanındaki insancıl etkinliklerini sürdürdü.

Lasker, Eduard (d. 14 Ekim 1829, Jarotschin, Posen, Prusya - ö. 5 Ocak 1884, New York kenti, ABD), Bismarck'a muhalefetiyle tanınan Prusyalı liberal siyaset adamı.

Hukuk öğrenimi gördükten sonra Prusya'da yargıç oldu. 1865-79 arasında Prusya Meclisi'nde (*Diet*), 1867-83 arasında önce Kuzey Alman Konfederasyonu Parlamentosu'nda (*Reichstag*), ardından da Alman İmparatorluğu Parlamentosu'nda görev yaptı. 1866'da Ulusal Liberal Partı'yi kurarak Bismarck'ın Almanya'yı birleştirme politikasını destekledi. İmparatorluğun hukuki ve iktisadi yapısının bütünleştirilmesi için etkin görevler üstlendi.

Bismarck'ın parlamentoyu kendi amaçları için kullanmasına karşı çıktı. Serbest ticaretin inançlı bir savunucusu olarak 1878'de anayasa reformu ile koruyucu gümrük tarifesi konularında anlaşmazlığa düştüğü Ulusal Liberal Partı'den ayrıldı. Yandaşları 1884'te Alman İlerici Partisi ile birleşerek Alman Radikal Partisi'ni kurdu. Lasker, ABD'ye yaptığı bir gezi sırasında öldü.

Lasker, Emanuel (d. 24 Aralık 1868, Berlinchen, Prusya - ö. 11 Ocak 1941, New York kenti, ABD), 1894-1920 arasında dünya şampiyonu olan Alman satranç ustası. Bütün zamanların en büyük satranç oyuncularından biri sayılır.

Çeşitli üniversitelerde felsefe ve matematik öğrenimi gördü. Uluslararası satranç turnuvalarına ilk kez 1889'da katıldı. 1894'te Wilhelm Steinitz'i yenerek Dünya satranç şampiyonu oldu. Petersburg, Nürnberg, Londra ve Paris'te bir dizi turnuvada büyük başarı kazandıktan sonra, Heidelberg Üniversitesi'nde, soyut cebirsel sistemler üzerine yaptığı araştırmayla 1902'de doktorasını tamamladı.

1904'te satranca dönerek dört yıl boyunca *Lasker's Chess Magazine* adlı dergiyi çıkardı. Bu arada büyük satranç ustalarıyla yaptığı bütün karşılaşmaları kazandı. 1921'de José Raúl Capablanca'ya yenilerek şampiyonluk unvanını yitirdi.

Oyun stratejisine önemli yenilikler getiren Lasker, mali sıkıntıya düştüğü 1929 Büyük Bunalımı'ndan sonra turnuvalara katılmak için yüksek ücret isteyerek profesyonel satranç oyuncularının malı durumlarını güçlendiren bir uygulamaya önculuk etti. Ayrıca mat kuramları geliştirdi. Daha sonra felsefeyle ilgilenmek, öğretmenlik yapmak ve kitap yazmak amacıyla birkaç yıl satranca ara verdi. Hitler'in iktidara gelmesi üzerine önce İngiltere'ye, oradan da ABD'ye gitti. Altmış altı yaşında yeniden satranç turnuvalarına katıldı, güçlü ve genç oyuncular karşısında gösterdiği başarıyla dikkat çekti. Lasker'ın *Common Sense in Chess* (1896; Satrançta Sağduyu) adlı yapıtı bir satranç klasiği sayılır.

Lasker-Schüler, Else, eö SCHÜLER (d. 11 Şubat 1869, Elberfeld, Almanya - ö. 22 Ocak 1945, Kudüs, Filistin), Yahudi asıllı Alman şair, öykü, oyun ve roman yazarı.

Hekim Berthold Lasker'le 1894'te evlendikten sonra Berlin'e yerleşti. Berlin'de öncü edebiyat çevrelerine girdi ve dergilerde lirik şiirleri ile öyküleri çıkmaya başladı. Kocasından resmen 1903'te boşanmadan önce, tanınmış bir dışavurumcu derginin yayın yönetmeni olan Herwarth Walden'le yaptığı ikinci evlilik 1901'den 1911'e değin sürdü. Bir şiir derlemesi olan *Styx* (1902) adlı ilk kitabının ardından lirik şiirlerinin yer aldığı *Meine Wunder* (1911; Mucizelerim) ve *Hebräische Balladen* (1913; İbrani Baladları) gibi birkaç kitap daha yayımladı. Öteki önemli yapıtları *Die Wupper* (1909) adlı oyunu, otobiyografik nitelikteki romanı *Mein Herz* (1912; Gönlüm) ile öykü kitapları *Der Prinz von Theben* (1914; Teb Hükümdarı) ve *Der Wunderrabbiner von Barcelona*'dır (1921; Barselonalı Garip Haham). Nazilerin 1933'te Almanya'da iktidara gelmesinden sonra İsviçre'ye göç etti ve 1940'ta Filistin'e giderek Kudüs'e yerleşti. Hep egzantrik ve geleceği belirsiz bir çizgide sürdürdüğü bir yaşamın ardından son yıllarını yoksulluk içinde geçirdi.

Lasker-Schüler'in çocukluğuna ve aile ortamına, romantik tutkularına, dine, sanata ve öteki temalara ilişkin yoğun kişisel çağrışımlar taşıyan şiirleri zengin bir fantezi öğesi ile simgecilikten beslenir ve kendine acındırma duygusu ile aşırı sevinç arasında gidip gelir. Öykülerinin birçoğu görsel imgeler açısından zengin bir çağdaş fantezi üslubuyla Arap masallarını yeniden yorumlar. Zengin bir atmosfer ve simgecilik taşımakla birlikte, öyküleri anlattıyı bir odak noktasında toplamada yetersiz ve çoğu zaman olay örgüsünden yoksundur. Ama 20. yüzyıl başlarının önemli bir Alman lirik şairi olarak kazandığı ün sağlam bir temele dayanmaktadır.

Laski, Harold J(oseph) (d. 30 Haziran 1893, Manchester - ö. 24 Mart 1950, Londra, İngiltere), İşçi Partisi'nin başkanlığını yapmış İngiliz siyaset bilimci ve eğitimci.

Oxford'daki New College'da öğrenim gördü. 1914-16 arasında Montreal'deki McGill Üniversitesi'nde ders verdi. Harvard Üniversitesi'nde çalıştığı dönemde (1916-20) *Authority in the Modern State* (1919; Çağdaş Devlette Otorite) ve *The Foundations of Sovereignty, and Other Essays* (1921; Egemenliğin Temelleri ve Başka Denemeler) adlı yapıtlarını yazdı. Bu yapıtlarında güçlü egemen devlet anlayışına karşı çıkarak siyasal çoğulculuk öğretisini savundu. *Grammar of Politics* (1925; Siyasetin Temel İlkeleri) adlı yapıtında ise devletin "toplumun en temel kurumu" olduğu görüşünü ileri sürdü.

İngiltere'ye 1920'de döndü. 1923 seçimlerinde İşçi Partisi'ni etkin biçimde destekledi. 1926'dan başlayarak London School of Economics and Political Science'ta siyaset bilimi dersleri verdi; bu görevini ölümüne değin sürdürdü. Yönetici sınıfların top-

Laski, 1948
The Press Association, Ltd

lumsal reformlar yapmaktan kaçınacağı yönündeki düşünceleri, Büyük Bunalım'ın etkilerinin sürdüğü 1930'larda Marksizmi benimsemesine yol açtı. *The State in Theory and Practice* (1935; *Devlet*, 1966), *The Rise of European Liberalism: An Essay in Interpretation* (1936; Avrupa Liberalizminin Yükselişi: Bir Yorum Denemesi) ve *Parliamentary Government in England: A Commentary* (1938; İngiltere'de Parlamenter Yönetim: Bir Görüş) adlı yapıtlarında kapitalizmin ekonomik çelişkilerinin siyasal demokrasinin sonunu getirebileceğini ileri sürdü. Zamanla sosyalizmin tı manan faşizme karşı tek seçenek olduğu sonucuna vardı. II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin çeşitli kentlerinde konferanslar verdi ve Başbakan Winston Churchill'in yardımcısı Clement Attlee'nin danışmanlığını yaptı. *Reflections on the Revolution of Our Time* (1943; Günümüzün Devrimi Üzerine Düşünceler) ile *Faith, Reason, and Civilization: An Essay in Historical Analysis*'te (1944; İnanç, Akıl ve Uygarlık: Bir Tarihsel Çözümleme Denemesi) adlı yapıtlarında geniş kapsamlı reform çağrısını yineledi. 1945'te İşçi Partisi'nin başkanlığına seçildi. Aynı yıl İşçi Partisi'nin seçim zaferiyle davasının kısmen de olsa onaylandığını düşündü. Öbür yapıtları arasında *The American Presidency: An Interpretation* (1940; Amerikan Başkanlık Sistemi: Bir Yorum) ve *The American Democracy: A Commentary and Interpretation* (1948; Amerikan Demokrasisi: Bir Görüş ve Yorum) sayılabilir. Laski'nin yapıtlarından bazıları *Sosyalizm ve Demokrasi* (1962), *Düşünce Özgürlüğü* (1966), *Politikaya Giriş; Sosyalist Siyaset Anlayışı* (1966) başlığıyla Türkçede yayımlanmıştır.

Laspeyres indeksi, Alman iktisatçı Étienne Laspeyres'in (1834-1913), cari fiyatları ya da miktarları seçilmiş bir temel dönemin verileriyle orantılı olarak ölçmek için önerdiği indeks. Laspeyres fiyat indeksi, bir grup tanımlanmış malın cari fiyatlar üzerinden toplam satın alma maliyetinin aynı mal grubunun temel dönem fiyatları üzerinden maliyetine oranlanması ve 100'le çarpılmasıyla hesaplanır. Böylece temel dönem indeks sayısı 100, fiyat düzeyleri daha yüksek dönemlerin indeks sayısı ise 100'den büyük olur. Laspeyres indeksinin ayırt edici özelliği, karşılaştırmanın temeli olarak, temel dönemde satın alınan bir grup malı kullanmasıdır. Bir başka deyişle, indeks hesaplanırken, bir malın görece fiyatı (cari fiyatın temel dönem fiyatına oranı), malın, temel dönemde yapılan bütün alımlar içindeki önemine göre ağırlıklanır. *Karş.* Paasche indeksi.

Bazı gözlemciler Laspeyres fiyat indeksinin fiyat artışlarını olduğundan yüksek gösterdiği kanısındadır. Çünkü fiyatlar değiştikçe tüketicilerin, tüketim kalıplarını, fiyatları çok artan malları daha az miktarlarda, fiyatları az artan ya da hiç artmayan malları ise daha çok miktarlarda kapsayacak biçimde değiştirmeleri olağandır. Eğer bunu toplam doyumlarını azaltmaksızın gerçekleştirebilirlerse, temel dönem mal bileşimlerinin kullanılması, yaşam düzeyindeki düşüşleri abartma eğilimi gösterir. Laspeyres miktar indeksinin de benzer bir işleyişi vardır: İki dönemin toplam üretim düzeylerini karşılaştırmak için temel dönem fiyatları kullanılır.

Lassalle, Ferdinand (d. 11 Nisan 1825, Breslau [bugün Wrocław], Prusya - ö. 31 Ağustos 1864, Cenevre yakınları, İsviçre), sosyalist düşünür, siyaset ve eylem adamı. Alman işçi hareketinin kurucularındandır.

Lassalle, y. 1860
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

Karl Marx'ın görüşlerinden etkilenmesine karşın, sonraları reformcu bir çizgiye yönelmiştir.

Yahudi olan babası Heymann Lasal (Loslauer) toptancı bir ipek tüccarı ve belediye meclisi üyesiydi. Breslau'da okuduğu liseden, bir okul raporuna sahte imza attığı için atıldı. 1840'ta Leipzig'de bir ticaret okuluna devam etti. 1841'de Breslau'ya döndü ve 1843'te mezuniyet sınavlarını verdi. 1843-44'te Breslau Üniversitesi'nde felsefe, tarih, filoloji ve arkeoloji öğrenimine başladı. 1844-45'te öğrenimini sürdürdüğü Berlin'de, G. W. F. Hegel ve Ludwig Feuerbach gibi Alman filozofların ve Fransız ütopyacı düşünürlerin yapıtlarını inceleme olanağını buldu. Üniversitede öğretim görevlisi olmak amacıyla Herakleitos üzerine bir doktora tezi hazırlamaya başladı. 1845-47 arasında sık sık Paris'e giderek teziyle ilgili araştırmalar yaptı. Orada Fransız sosyalist kuramcı Pierre-Joseph Proudhon ve Alman şair Heinrich Heine'yle tanıştı. Soyadını Lassalle biçiminde yazmaya başlaması da bu döneme rastlar.

Meslekten bir avukat olmamasına karşın, 1846'da Düsseldorf'ta Kontes Sophie Hatzfeld'in boşanma davasını üstlendi. Otuz beş duruşma süren dava 1854'te mahkemenin kontesin boşanma talebini benimsemesiyle sonuçlandı. Bu hizmeti karşılığında kontes, Lassalle'a yılda 4 bin *Taler* tutarında bir gelir bağladı. Böylece Lassalle, mali bakımdan bağımsız duruma geldi. Ama kontesle yaşam boyunca süren ve dostluktan öteye gitmeyen ilişkisi dedikodulara yol açtı ve siyasal yaşamını da olumsuz yönde etkiledi.

1847-57 arasında Düsseldorf'ta yaşayan Lassalle, toplantı ve basın özgürlüğü gibi medeni hakları güvence altına alacak meşruti bir monarşi kurmayı hedef alan 1848-49 Devrimi'ne etkin biçimde katıldı. Karl Marx ve Friedrich Engels'le bu dönemde ilişki kurdu. Kasım 1848'de miliş kuvvetlerine ayaklanma çağrısında bulunduğu için tutuklandı ve mahkeme önüne çıkarıldığı Temmuz 1849'a değin hapiste kaldı. Devrim sırasında ve devrimin yenilgiye uğramasından sonra yurtdışına kaçmayan sayılı radikal önderler arasında yer aldı. Sık sık tutuklanmasına, sorguya çekilmesine ve hapis cezasına çarptırılmasına karşın Düsseldorf'ta bir yazar ve işçi hareketi örgütleyicisi olarak çalışmalarını sürdürdü. Erken doğmuş devrimin yenilgisini izleyen gericilik döneminde İsviçre'yi, 1. Paris Dünya Sergisi'nin düzenlendiği Fransa'yı (1855) ve bazı Doğu ülkelerini (1856) kapsayan dış geziler yaptı. Bu arada Herakleitos üzerine hazırladığı tezi tamamladı ve insan kişiliğinin tarihin akışını belirlemedeki rolünü vurgulayan *Franz von Sickingen* (1859) adlı trajedisini yazdı.

1857'de döndüğü Berlin'e yerleşerek siyasal gazeteciliğe başladı. 1861'de Marx'la buluştu. İlişkilerini mektuplaşma düzeyinde sürdüren iki düşünür zamanla birbirinden uzaklaştı. Marx'ın tersine devrim aşamasının sona erdiğine, ancak yasal ve evrimci mücadele biçimleriyle başarıya ulaşılabileceğine inanan Lassalle, bu doğrultuda Prusya başbakanı Otto von Bismarck'la diyaloga girdi (1863-64). O sırada Bismarck çoğunlukta olan liberal muhalefet karşısında kendisine müttefikler arıyordu. Lassalle ise üst sınıfların çıkarını gözeten yürürlükteki seçim sistemi yerine genel oy hakkına dayanan monarşik bir refah devleti kurulmasını savunuyordu. Ona göre işçi sınıfının siyasal ve toplumsal yaşama katılması, özel mülkiyete dayalı burjuva devletinin demokratik ve anayasal bir devlete dönüşmesini sağlayacaktı.

İtalya'da Garibaldi'nin önderliğinde başlayan devrimci ayaklanmanın beklentilerin tersine öteki ülkelere yayılmaması ve Berlin'deki hükümetin reform önerilerine yanaşmaması, Lassalle'ın düşüncelerini önemli ölçüde sarstı. Zanaatçı birlikleri ve yurttaş derneklerinde konferanslar vererek ve broşür dağıtarak bir sonuç alınamayacağını gören Lassalle, siyasal amaçlarını kitlelere duyurmak için işçi örgütlerinde ajitasyon çalışmalarına başladı. Öte yandan Bismarck ile Prusya Parlamentosu arasında ortaya çıkan anlaşmazlık da liberal düşüncelerini gözden geçirmesine yol açtı. Bu dönemde siyasal iktisatla ilgilenmeye ve anayasal sorunların iktidarla ilişkisini vurgulamaya başladı.

Kasım 1862'de, Alman İşçileri Genel Kongresini Toplamakla Görevli Merkez Komite Lassalle'dan bir program yazmasını istedi. Lassalle 1863-64 yıllarında özellikle Ren Bölgesi'nde yoğunlaşan işçi hakları mücadelesini desteklemek için hemen öne atıldı. "Benim için yalnızca işçi sınıfı önemlidir" diyerek yeni tavrını açıkça ortaya koydu. 23 Mayıs 1863'te Leipzig'de Alman Genel İşçi Derneği (ADAV) kurulduğunda, beş yıllık bir dönem için örgütün başkanlığına seçildi. Bu dönemde Köln'de bulunan sosyalist yazar Moses Hess'le yakın bir işbirliğine girdi.

Alman Genel İşçi Derneği'nde yürüttüğü propaganda çalışmalarının elle tutulur sonuçlar vermemesi üzerine umudunu yitiren Lassalle, yorgunluğunu öne sürerek siyaseti bıraktığını açıkladı. Temmuz 1864'te dinlenmek üzere İsviçre'ye gitti. Orada tanıştığı Helene von Dönniges'e âşık oldu. Genç kızın eski nişanlısı Yanko von Racowitza'yla 28 Ağustos'ta Cenevre yakınındaki küçük bir ormanda yaptığı anlamsız düelloda karnından yaralanarak üç gün sonra öldü. Breslau'daki Yahudi mezarlığına gömüldü.

Lassalle uzun yıllar Marksist işçi hareketi içinde reformist bir sapmanın temsilcisi olarak değerlendirildi. Bazı çevrelerde ise sosyalizmin öncülerinden biri olarak roman-

tik biçimde yüceltildi. Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) Eduard Bernstein'ın önderliği altında bir kitle partisine dönüşme, parlamenter demokrasiyi geliştirme ve yönetime katılma hedeflerini benimsediği 20. yüzyıl başlarında, daha olumlu bir yaklaşımla ele alınmaya başladı. Bu dönemde kuramcı ve örgütçü yanlarından çok, insanın yabancılaşmadan kurtulmasına ilişkin görüşleri öne çıkarıldı.

Lassalle'ın yaşamı ve kişiliğiyle ilgili başlıca yapıtlar arasında Gustav Mayer'in *Bismarck und Lassalle*'ı (1928), Eduard Bernstein'ın *Ferdinand Lassalle und seine Bedeutung für die Arbeiterklasse*'si (2. bas. 1919; Ferdinand Lassalle ve İşçi Sınıfı İçin Önemi), Shlomo Na'aman'ın *Lassalle*'ı (1970) ve Georg M.C. Brandes'in *Ferdinand Lassalle*'ı (1911, yb 1970) sayılabilir.

Lassell, William (d. 18 Haziran 1799, Bolton, Lancashire - ö. 5 Ekim 1880, Maidenhead, Berkshire, İngiltere), Satürn'ün uydusu Hiperion'u, Uranüs'ün uyduları Ariel ve Umbriel'i ve Neptün'ün uydusu Triton'u keşfeden amatör İngiliz astronom.

1825'te bir bira imalathanesi kuran Lassell, daha sonraları astronomiyle ilgilenmeye başladı ve 1844'te, kendi geliştirdiği bir sırlama makinesiyle hazırladığı aynalarla, 61 cm'lik yansıtıcı bir teleskop yaptı. İki ekseninden birini Yer eksenine paralel olacak şekilde yerleştirdiği teleskopuyla, Neptün'ün keşfinden yalnızca 17 gün sonra 10 Ekim 1846'da Triton'u buldu. 1848'de ABD'li astronom George P. Bond ile aynı gecede Hiperion'u keşfetti. İki yıl sonra Satürn'ün krep halka denen karanlık iç halkasını ilk kez gözlemledi; bütün geceyi bulgusunu doğrulamakla geçirdikten sonra ertesi sabah gazetelerde Bond'un aynı olguyu keşfettiğini ilan eden makaleleri okudu.

1851-52 arasında Malta'da Ariel ve Umbriel'i keşfetti. Aynı yerde 1861'de kurduğu 121 cm'lik yansıtıcıyla yeni bulutsular gözlemleyerek bunların bir katalogunu hazırladı. 1849'da Londra'daki Royal Society'nin üyeliğine kabul edildi. 1870-72 arasında Kraliyet Astronomi Derneği'nin başkanlığını yaptı.

Lassen Doruğu, LASSEN DAĞI olarak da bilinir, ABD'de, California'nın kuzeyindeki Cascade Sıradağlarının güney ucunda doruk. Redding'in 80 km doğusunda yer alır. Yüksekliği 3.187 m'dir. 1914-15 yıllarında iki kez lav püskürttü; daha şiddetli olan ikinci patlamada sıcak lavlar doruktan 300 m aşağıya kadar olan karları eriterek çamur

Lassen Doruğu, Lassen Volkanik Ulusal Parkı, California
Rey Atkeson-EB Inc.

sellerine yol açtı. Birkaç gün sonra meydana gelen sıcak gaz patlamaları da birçok ağacı yok etti. Püskürmeler 1921'de durmuş olmasına karşın, araştırmalar bölgedeki volkanik etkinliğin 65 yıllık bir çevrimle gerçekleştiğini göstermiştir. Yörede, 1916'da kurulan Lassen Volkanik Ulusal Parkı yer alır.

Doruğu ilk gören Avrupalı (1821), Luis Argüello adındaki İspanyol subaydır. Lassen adı ise çevredeki yerleşimlere öncülük eden kâşif Peter Lassen'den gelir.

Lasso, Orlando di, Latince ORLANDUS LASSUS, ROLAND DE LASSUS olarak da bilinir (d. 1530/32, Mons, İspanyol Hainaut'su [bugün Belçika'da] - ö. 14 Haziran 1594, Münih), Flaman besteci. Rönesans'ta Avrupa müziğine egemen olan Fransız-Felemenk üslubunun doruk noktasını oluşturan yapıtlar vermiştir.

Çocukken Mons'daki St. Nicholas Kilisesi'nde koro üyesiydi. V. Karl'ın (Şarlken) komutanlarından Ferdinando Gonzaga'nın hizmetine alındı ve 1544 Fransa seferinde imparatorluk ordusuyla birlikte dolaştı. 1544'te Gonzaga'yla gittiği İtalya'da 10 yıl kaldı. 1553-54 arasında Roma'daki San Giovanni in Laterano Kilisesi'nin müzik yönetmenliği (*maestro di cappella*) görevine getirildi. Anvers'de geçirdiği bir yıldan (1555-56) sonra Münih'te Bavyera dükü V. Albrecht'in saray şapeline alındı; bazı kısa yolculuklar dışında yaşamının sonuna değin burada kaldı. 1570'te İmparator Maximilian'ın soyluluğa yükseltiği Lasso, missalar derlemesini (1574) adadığı Papa XIII. Gregorius'tan da Altın Mahmuz Şövalyesi nişanını aldı.

Lasso'nun 2 bini aşkın kompozisyonundan çoğu 1555 ile 1604 arasında basıldı. İlk motet derlemesiyle (1556) yaşamı boyunca katkıda bulunduğu bu türdeki ustalığını kabul ettirdi. 1570'te yayımlanan geniş şansonlar (Fransızca şarkılar) antolojisi, bu türün önde gelen bestecisi olarak yerini pekiştirmesini sağladı. Madrigal (İtalyanca koro parçaları) ve şansonlarının yanında yedi *Lied* (Almanca şarkı) derlemesi yayımladı. Ölümünden sonra oğulları 516 Latince motetini *Magnum Opus Musicum* (1604; Büyük Müzik Yapıtı) adlı derlemede topladı. En tanınmış yapıtı olan *Psalmi Davidis Poenitentiales*'in (1584; Davud'un Tövbe Mezmurları) S.W.Dehn tarafından gün ışığına çıkarılarak basılması ise (1838) yapıtlarına yeniden ilgi uyanmasına yol açtı.

Hem dinsel, hem dindışı müzikte usta olan Lasso, sözlerin anlamını müziğe yansıtmaya büyük özen göstermiş, bu özelliğiyle de 17. yüzyıl başlarının barok üslubunun habercisi olmuştur.

Lassols Tepesi, Fransa'da Côte-d'Or ilindeki (*département*) Châtillon-sur-Seine yakınında, Keltlerden kalma istihkâmların bulunduğu tarihsel alan. Tepe üzerindeki Vix Kalesi, özellikle İÖ 6. yüzyıl boyunca geniş bir çevrenin ticari ve siyasal merkezi olmuştur. Tepede ve yakınlardaki Colombe-sur-Seine ile Vix köylerinde bulunan tümülüslerle zengin Kelt ve Yunan yapıtları, Keltlerin hem kendi aralarında, hem de Yunanlılarla yoğun ticaret ilişkileri geliştirdiğini ortaya koymaktadır.

Lasswell, Harold D(wight) (d. 13 Şubat 1902, Donnellson, Illinois - ö. 18 Aralık 1978, New York kenti, ABD), ABD'li siyaset bilimci. Davranışçılık akımının siyaset bilimindeki öncüsüdür.

Chicago Üniversitesi'nde 1922'de lisans, 1926'da doktora öğrenimini tamamladı. 1923, 1924 ve 1925'in yaz aylarında Londra, Cenevre, Paris ve Berlin üniversitelerine devam etti. 1922-38 arasında Chicago Üniversitesi'nde siyaset bilimi dersleri verdi. Daha sonra Yale Üniversitesi'ndeki Hukuk Okulu'nda konuk okutman (1938), hukuk profesörü (1946-70) ve siyaset bilimi profesörü (1952-70) olarak görev yaptı. Emekli olduktan sonra Bramford College'da ders verdi (1970-76). Ford Vakfı'nda hukuk ve sosyal bilimler profesörü olarak çalıştı. Ayrıca Washington Psikiyatri Okulu'nda görev yaptı (1938-39). Savaş sırasında Kongre Kitaplığı'nda muhabere araştırmalarını yönetti (1939-45). New York Kent Üniversitesi'ne (CUNY) bağlı John Jay College'da (1970-73) ve Temple Üniversitesi'nde (1973-76) hukuk profesörlüğü görevini yürüttü.

Lasswell'e göre siyaset bilimi, toplumdaki değer örüntülerinin dağılımındaki değişmelerin incelenmesi anlamına geliyordu. İktidar kavramı Lasswell'in yaklaşımının odak noktasıydı. Değerleri istenilen amaçlar, iktidarı ise kararlara katılma olarak tanımladı. Siyasal iktidarı yalnızca başka insanlar üzerinde amaçlanan etkileri yaratabilme gücü olarak kavramlaştırdı. *Politics: Who Gets What, When, How* (1936; Siyaset: Kim Neyi, Ne Zaman, Nasıl Elde Eder) adlı kitabında iktidarı elinde tutan temel grup olarak gördüğü seçkinler üzerinde yoğunlaştı. Abraham Kaplan'la birlikte yazdığı *Power and Society: A Framework for Political Inquiry* (1950; İktidar ve Toplum: Siyasal Araştırmalar İçin Bir Çerçeve) adlı kitabında kişi, kişilik, grup ve kültür gibi analitik kategorileri inceledi ve genel bir siyasal araştırma çerçevesini kapsayacak biçimde tartışmasını genişletti.

Psycho-pathology and Politics'te (1930; Psiko-Patoloji ve Siyaset) hükmetme arzusunu sağlıklı amaçlara yöneltmenin araçlarını inceleyen Lasswell'in bu tür öteki çalışmaları arasında *World Politics and Personal Insecurity* (1935; Dünya Siyaseti ve Kişisel Güvensizlik) ve *Power and Personality* (1948; İktidar ve Kişilik) sayılabilir. Zamanla ahlakçı bir konuma kayan Lasswell, özellikle toplumsal ve biyolojik bilimlerin, adalet doğrultusundaki demokratik iradeye hizmet edecek bir siyaset bilimine doğru yeniden yönelmeleri çağrısında bulundu. Çağdaş siyaset biliminde, kökleri Lasswell'e dayandırılabilen öteki yaklaşımlar arasında içerik analizi ve sistem kuramları ile işlev ve rol analizleri sayılabilir.

Lasswell'in öteki yapıtları arasında *Propaganda Technique in the World War* (1927; Dünya Savaşı'nda Propaganda Tekniği), *World Revolutionary Propaganda* (1939, D. Blumenstock ile birlikte; Dünyada Devrimci Propaganda), *Politics: Faces Economics* (1946; Siyaset: İktisatla Yüzyüze), *The Policy Sciences: Recent Developments in Scope and Method* (1951, D. Lerner ile birlikte; Politika Bilimleri: Alan ve Yöntemde Son Gelişmeler), *The Future of Political Science* (1963; Siyaset Biliminin Geleceği) sayılabilir.

lastik, taşıt tekerleklerinin, jantı çevreleyen esnek ve çoğunlukla kauçuk dış gövdesi. Darbe ve sarsıntıların soğurulmasının istendiği uçak, otomobil, motosiklet gibi taşıtlarda içi havayla doldurularak şişirilen içli ya da içsiz lastikler kullanılır. Bunlar genellikle dış lastik olarak anılır. Depo ve fabrikalarda kullanılan araçlara ya da çok ağır iş makinelerine ise çoğunlukla dolma (ya da dolu) kauçuk lastikler takılır.

Havalı lastikler esnek olmakla birlikte biçim değiştirmez. Tübles ya da şambriyelsiz lastik olarak da bilinen içsiz havalı lastikler, sıkıştırılmış havanın dışarı kaçmasını engellemek amacıyla geçirimsiz esnek bir astarla kaplanmıştır. Havalı lastiklerin yere değen dış çerçevesi, üzerine dişler

açılmış kalın bir kauçuk taban bölümüyle kaplanmıştır; bu bölüm lastiği yerin aşındırma etkisinden korur. Bu lastikler havayla şişirilmedikçe dolma lastiklerin tersine ne yük taşıyabilir ne de darbeleri sönümlendirebilirler.

Dolma lastikler. İlk olarak 1881'de Londra'da atlı arabalarda ve sonraları da birçok karayolu aracında kullanılan dolma lastikler, başlangıçta çok sertti; bu nedenle kullanımları yasalarca kısıtlandı ve zamanla önemini yitirdi. Otobüs ve kamyonlarda kullanılan büyük boyutlu dolma lastiklerin yerini havalı lastikler aldı, buna karşılık fabrika taşıyıcılarında, traktörlerde yaygın biçimde dolma lastikler kullanılmaya başladı. Dolma lastikler çoğunlukla metal bir taban kuşağı üzerine sıkıca tutturulmuş kauçuktan ya da kimi zaman kauçuk benzeri poliüretan bileşiklerinden yapılır. Bu kuşaklar lastiğin tabanıyla aynı genişliktedir ve lastiğin ana gövdesini oluşturan sert kauçuğa iyi tutunabilmeleri için çoğunlukla üzerlerine kırlangıç kuyruğu biçiminde dişler açılır. Daha sonra sert taban kauçuğunun üzerine, pirinç kaplama yoluyla ya da yapıştırıcı bir katmanın yardımıyla yumuşak kauçuk yapıştırılır. Bu tür lastikler tekerleğin çevresine hidrolik bir presle geçirilir ve lastik ömrünü tamamlayıncaya değin tekerleğin çevresinde kalır. Bazı durumlarda da lastiğin doğrudan tekerleğin metal jantı üzerine püskürtülerek yapışması sağlanır.

Dolma lastiklerin, yük altında yapısı bozulmayacak ve darbeleri sönümlendirebilecek biçimde tasarlanmış birçok değişik türü vardır. Bazılarının yapımında daha yumuşak kauçuk bileşiklerinden yararlanılır ve lastik gövdesinin içinde oluklar bırakılır.

Havalı lastikler. İlk havalı lastiğin patentini 1845'te İngiltere'de Robert William Thomson aldı. Bu lastik, biçimi bozulmayan bir dış lastik ile havanın dışarı kaçmasını önleyen kauçuk bir iç lastikten (şambriyel) oluşuyordu. Thomson'ın ürettiği havalı lastiklerle kupa arabaları 2.000 km kadar yol yapabiliyordu, ama gene Thomson'ın geliştirdiği dolma lastikler daha çok ilgi görünce, havalı lastikler yaklaşık yarım yüzyıl boyunca fazlaca yaygınlaşmadı. 19. yüzyılın ikinci yarısında bisiklet kullanımının yaygınlaşması üzerine lastik tasarımı konusundaki çalışmalara yeniden hız verildi ve 1888'de Belfastlı veteriner hekim John Boyd Dunlop, havalı bir bisiklet lastiği patenti aldı. Fransız kauçuk üreticisi Michelin şirketi ise havalı lastikleri ilk kez bir motorlu taşıta uyarladı. Havalı lastikler altmış yıldan daha fazla bir süre boyunca, havayla şişirilmiş iç lastik ve hem iç lastiği koruyan hem de çekişi sağlayan dış lastikten oluşan bir yapıya sahipti. 1950'lerde otomobillerin çoğunda, lastik patladığında havanın dışarı kaçmasını engelleyen bir yapısı olan içsiz lastikler kullanılmaya başladı.

Günümüzde başlıca üç tür içsiz lastik kullanılmaktadır; bunlar çapraz katlı (bias), kuşaklı çapraz katlı ve kuşaklı radyal katlı lastiklerdir. Çapraz ya da radyal terimleri, iç karkastaki kabloların doğrultusunu tanımlar. Çizimde görüldüğü gibi çapraz katlı lastiklerin kord bezindeki kablolar tekerlek dingiliyle yaklaşık 55°'lik bir açı yapar; üst üste yerleştirilen (iki ya da dört katlı) kord bezlerinin kablo doğrultuları da birbirine çaprazdır (verev ya da bias). Radyal katlı lastikte ise kablolar dingile paralel olarak uzanır. Geleneksel ve eski tür çapraz katlı lastiklerdeki kablolar ya kauçuk dokuma ya da öteki iki türde olduğu gibi naylon, reyon ya da poliesterden yapılır. Kuşaklı çapraz katlı lastiklerde, lastiğin dış yüzeyi ile katlar arasında uzanan kuşaklar cam elyafından yapılır; buna karşılık kuşaklı radyal katlı lastiklerde çelik telden örülen kuşaklardan yararlanılır.

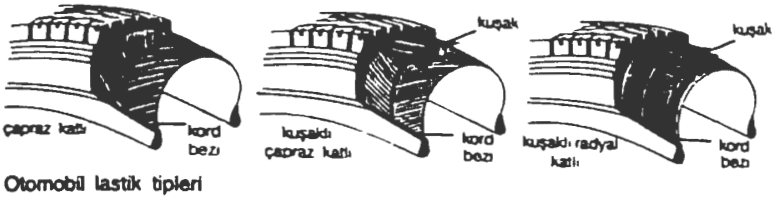

Otomobil lastik tipleri
Consumer Reports Buying Guide Issue, 1972

Kuşaklı çapraz katlı lastikler daha pahalı olmakla birlikte patlamalara karşı daha dayanıklıdır, fren anında durma mesafeleri daha kısadır ve önemli ölçüde yakıt tasarrufu sağlarlar; ayrıca bu lastiklerin ömrü, ötekilerine oranla yaklaşık yüzde 20 daha uzundur. 1970'lerde ABD'de kuşaklı çapraz katlı lastikler yaygınlaşırken Avrupa'da kuşaklı radyal katlı lastikler piyasaya sürüldü. Direksiyon denetimini önemli ölçüde kolaylaştıran radyal lastiklerin yuvarlanma ya da sürtünme direnci de daha düşüktür. Bu tür lastikler yolda daha az ısınır, kötü hava koşullarında daha güvenlidir ve genellikle öteki lastiklerden uzun ömürlüdür. Çapraz katlı lastiklere göre daha pahalı olan radyal lastikler ayrıca biraz daha serttir, bu nedenle de kullanıldıkları araçların süspansiyon sisteminde bazı uyarlamaların yapılması gerekir.

Çok derin dişlere sahip olan kar lastiklerinin çekme yeteneği normal lastiklerden, kar üzerinde yüzde 50, buz üzerinde ise yüzde 30 daha fazladır. Buna karşılık buz üzerinde fren yapıldığında, kar lastiklerinin öteki lastiklerden pek farkı yoktur. Buzlu zeminlerde zincir ya da çivili lastiklerin kullanılması güvenli bir yolculuk sağlar. Çivili lastiklerin yola değen yüzeyinde, tungsten karbür uçlu yaklaşık 100 çivi vardır. Yola zarar verebileceği için, bazı bölgelerde bu tür lastiklerin kullanımı yasaklanmıştır.

Türkiye lastik sanayisi. 1927'de yürürlüğe giren Teşvik-i Sanayi Kanunu ve 1929'da kabul edilen gümrük korumaları Türkiye'de lastik sanayisinin temellerinin atılmasını sağladı. 1932'de İstanbul'da Svenska Gummifabriks Antiebolaget Gislaved adlı bir İsveç firmasının teknik ve mali yardımlarıyla bir lastik fabrikası kuruldu. Önceleri lastik eşyalar üreten bu fabrika iki yıl sonra otomobil iç ve dış lastiği, daha sonra da kamyon lastiği üretimine başladı. Lastik yapımında kullanılan ham kauçuk üzerindeki vergiler artırılınca, kuruluş tekerlek lastiği üretimini durdurdu ve İsveçli ortağından ayrıldı.

Türkiye'de otomobil lastiği sanayisinin gerçek doğuşu 1954'te Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle başladı. Bu yasanın etkisiyle 1958'de Türk Pirelli AŞ, 1960'ta Goodyear Lastikleri TAŞ ve 1961'de Uniroyal Endüstri TAŞ kuruldu. 1960'larda üretime geçen bu tesisler, zamanla genişletilmelerine karşın, talebi karşılamakta yeterli olamadılar ve zorunlu olarak lastik ithalatı sürdürüldü. 1978'de ise Lassa Lastik Sanayi ve Ticaret AŞ yüzde 100 yerli sermayeyle kuruldu ve üretime geçti. Kamu yatırımı olarak kurulan Petlas Lastik Sanayi ve Ticaret AŞ'nin, kara taşıt lastiklerinin yanı sıra Türkiye'de üretimi yapılmayan uçak lastiği de üretmesi öngörülüyordu.

1960'larda kurulmuş Goodyear Lastikleri TAŞ ve Uniroyal Endüstri TAŞ, 1986'da birleşerek, üretimlerini Goodyear adı altında sürdürmektedir. Lastik üreten şirketler 1983'ten bu yana lastik ihracatına da başlamıştır.

1988'de Lassa Lastik Sanayi ve Ticaret AŞ, Japon Bridgestone firmasına hisse satarak ortaklık kurmuş ve ortaklığın adı "Brisa" olarak değiştirilmiştir. 1991'de araç lastiğinde yurtiçi pazar, Goodyear yüzde 34, Brisa (Lassa) yüzde 30, Pirelli yüzde 24 ve Petlas yüzde 3 olarak paylaşılmıştır. 1991'de Türkiye'de toplam 7,6 milyon adet araç lastiği üretilmiş, ihracat ise 2,7 milyon adet olmuştur. Türkiye'deki bütün lastik üreten tesisler yabancı teknoloji ve patentlerle üretim yapmaktadır.

lastikağacı *bak.* kauçuk

Lastman, Pieter (d. 1583, Amsterdam - ö. 1633, Amsterdam, Felemenk), Kitabı Mukaddes'ten ve mitolojiden aldığı konuları Antik Çağ manzaraları içinde betimleyen Felemenkli ressam. Rembrandt da gençliğinde onun Amsterdam'daki atölyesinde çalışmış (1624) ve ondan çok etkilenmiştir.

Lastman, maniyerist akıma bağlı Cornelis van Haarlem'in bir öğrencisinin yanında yetişti. Üslubunun Haarlemli ressam Hendrik Goltzius'un üslubuyla da ortak yanları vardı. Yaklaşık 1603-07 arasında Roma'da çalıştığı sırada ünlü Alman manzara ressamı Adam Elsheimer'den büyük ölçüde etkilendi. 1607'de, manzara resminde Elsheimer'in ışık ve atmosferik etki konusundaki duyarlığını benimsemiş olarak Amsterdam'a döndü. Rembrandt'ın "Melek ve Peygamber Balaam" (1626; Cognacq-Jay Müzesi, Paris) adlı yapıtı, Lastman'ın aynı konudaki daha eski tarihli bir resmine (1622, Palmer Koleksiyonu, İngiltere) dayanır. Ayrıca Lastman'ın "Coriolanus ve Romalı Kadın" (Trinity College, Dublin) ve "Mabeyincinin Vaftiz Edilmesi" (Eski Pinakotek, Münih) adlı yapıtları da Rembrandt'ın ilk dönemlerindeki öyküsel üslubunu etkilemişti.

László I, AZİZ LÁSZLÓ olarak da bilinir, Macarca SZENT LÁSZLÓ (d. 27 Haziran 1040, Polonya - ö. 29 Temmuz 1095, Nitra, Slovakya; azizler listesine kabulü, 1192; yortu günü, 27 Haziran), ülkesinin sınırlarını önemli ölçüde genişleten ve monarşiyi güçlendiren Macaristan kralı. Ülke tarihinin en sevilen hükümdarı olmuştur.

Macaristan kralı I. Béla'yla Polonyalı prenses Rycheza'nın (Ryksa) oğlu olan László sürgünde doğdu. Macaristan'a döndükten sonra erkek kardeşi Géza gibi o da kuzeni Salomon'a karşı taht mücadelesine girmeyi reddetti. Ama sonradan kuzeniyle arası açıldı ve Géza'yla işbirliği yaparak onu Macar topraklarından sürdü (1073). Salomon'un yerine tahta çıkan kardeşinin 1077'de ölmesi üzerine Macaristan kralı oldu.

Transilvanya'da kazandığı topraklarla ülkesinin sınırlarını genişletti. Hırvatistan prensi Zvonimir'den dul kalan kız kardeşinin haklarını korumak amacıyla 1091'de Hırvatistan'ı işgal etti. Piskopos atama yetkisi konusunda baş gösteren anlaşmazlıkta, Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Heinrich'e karşı izlediği uzlaşmacı politikaya karşın, papanın yanında yer aldı. Öte

yandan topraklarında yaşayan putperestlere karşı acımasız bir sertlikle davrandı ve Zagrep piskoposluğunu kurarak (1091) Hırvatistan'a Katolikliği soktu. Ayrıca egemenliği altındaki topraklarda düzeni sağlayan ayrıntılı bir yasa sistemini yürürlüğe koydu. I. Haçlı Seferi'ne hazırlandığı sırada ansızın ölen I.László, azizler listesine kabul edilmesinden çok önce halkı tarafından bir aziz sayılıyordu.

László IV, lakabı KUMAN LÁSZLÓ, Macarca KON LÁSZLÓ (d. 1262 - ö. 10 Temmuz 1290, Kőrösszeg, Macaristan), Dürnkrut Çarpışması'nda Alman kralı I. Rudolf'u destekleyerek Habsburg hanedanının daha sonra Avusturya'yı egemenliği altına almasına katkıda bulunan Macaristan kralı.

Kral V. Istvan'ın oğluydu. 1272'de babasının ölümü üzerine tahta çıktı. Saray darbeleri ile iç savaşların yol açtığı kargaşalıklar reşit olduğu 1277'ye değin sürdü. Karadeniz yöresinden gelip Macaristan'a yerleşmiş Türk kökenli Kumanların prensesi olan annesi, yayılmacı bir politika izleyen Bohemya kralı I. Otakar'ın desteklediği ayaklanmacı vasallarla sürekli mücadele içindeydi. Ortak çıkarlar László'yu, Otakar'a karşı yürüttüğü mücadelede Habsburg hanedanından Rudolf'u desteklemeye yöneltti. 56 bin Macar ve Kuman askerinden oluşan Macar orduları Dürnkrut Çarpışması'nda (26 Ağustos 1278; Marchfeld) Rudolf'un Otakar'ı yenmesine yardımcı oldu.

Yetenekli ama ihtiyatsız bir hükümdar olan László, Bohemya'dan gelen tehdidin ortadan kalkmasından sonra topraklarında yaşayan yerel yöneticilerle çatışmaya girdi. Napoli ve Sicilya kralı I. Carlo'nun kızı olan karısı Elisabetta'yı, Kuman metresleri yüzünden ihmal etti. Öte yandan düşmanları tarafından, göçebe Kumanları Macarlara yeğleyerek Hıristiyanlığa zarar vermekle suçlandı. Bir papalık elçisinin yürüttüğü soruşturmadan sonra savaş açmak zorunda kaldığı Kumanları Mayıs 1282'de Hódmező'de yenilgiye uğrattı, ama çok geçmeden yeniden eskisi gibi davranmaya başladı.

Papa IV. Nicolaus sonunda Macaristan tahtının László'nun kız kardeşi Maria ile Elisabetta'nın erkek kardeşi Napoli ve Sicilya kralı II. Carlo'nun oğlu Carlo Martelo'ya geçmesine karar vererek 8 Ağustos 1288'de László'ya karşı bir Haçlı seferi başlattı.

Bunu izleyen iki yıl iç savaşlarla geçti. Durumunun umutsuzluğuna karşın cesaretle çarpışan László, ülkenin en uzak köşesine sürüldü. 25 Aralık 1289'da çoğu kendisini destekleyen küçük soylulara seslenen bir bildirge yayımlayarak onları yerel yöneticilere ve yabancı destekçilerine karşı kendisiyle birlikte savaşmaya çağırdı. Ertesi yıl, 1282'deki saldırısı nedeniyle kendisini affetmemiş olan Kumanlarca öldürüldü.

László V, lakabı YETİM DOĞAN LÁSZLÓ, Macarca LÁSZLÓ POSTHUMUS, Çekçe LADISLAV POHROBEK (d. 22 Şubat 1440, Komárom, Macaristan - ö. 23 Kasım 1457, Prag) Macaristan (1453-57) ve Bohemya (1444-53) kralı. Çocuk yaşta tahta çıkmış, Hunyadi ailesi ile koruyucusu Cilli kontu Ulrich arasındaki düşmanlığın yol açtığı karışıklıklar içinde hüküm sürmüştür.

Habsburg hanedanından Macaristan, Bohemya ve Alman kralı II. Albrecht'in tek oğlu olarak babasının ölümünden sonra doğdu. Macar soyluları Albrecht'in ölümünün ardından Polonya kralı III. Władysław'ı I. Ulászló adıyla kendilerine kral seçtiler Ama László'nun annesi Erzebet Macaristan başpiskoposunu 15 Mayıs 1440'ta Székesfehérvár'da László'ya taç giydirmeye zorladı. Ardından da yeğeni Friedrich'i (sonradan Kutsal Roma-Germen imparatoru III. Friedrich) László'nun koruyucusu yaptı.

László, Władysław'ın ölmesi üzerine 1444'te Macaristan kralı seçildiyse de Friedrich hem László'nun, hem de Macar tahtının koruyucusu unvanını taşımayı sürdürdü. 1452'de ise koruyuculuk görevini Cilli kontu Ulrich üstlendi. Tam yetkiyle Macaristan valiliğine getirilen János Hunyadi'ye düşman olan Ulrich, Hunyadi ailesine beslediği derin nefreti çocuk yaştaki László'ya aşılamayı başardı.

László henüz reşit olmadan I. Ladislav adıyla Bohemya tahtına da çıkarıldı (28 Ekim 1453). Bundan sonra zamanının büyük bölümünü Prag ve Viyana'da geçirdi. Aynı dönemde Jiří z Poděbrad Bohemya'yı, Hunyadi ise Macaristan'ı naip sıfatıyla yönetmeye başladılar. Hunyadi'nin oğlu László Hunyadi, babasının Ağustos 1146'da ölmesinden kısa bir süre sonra oğlu László Hunyadi Ulrich'i öldürttü. László Hunyadi'nin, László'nun ettiği yemine karşın Mart 1457'de idam edilmesi, ülkede büyük karışıklıklara yol açtı. Prag'a kaçmak zorunda kalan V. László, aynı yılın sonlarında ya vebaya yakalanarak ya da siyasal rakiplerince zehirlenerek öldü.

Lât, el-, İslam öncesinde Kuzey Arabistan'da tapınılan tanrıça.

Mekke yakınlarındaki et-Taif'te kûp biçiminde bir taşla temsil edilen Lât, Kuran'da Kuzey Arabistan'ın öteki iki tanrıçası Menât (Kader) ve Uzza'yla (Güçlü) birlikte anılır (Necm 19-23) ve Tanrı'nın bu putlar için hiçbir kanıt indirmediği, hepsinin uydurma birer ad olduğu vurgulanır. Buna karşılık bazı tarihçiler, Hz. Muhammed'in, bu surenin 20. âyetinden sonra bildirdiği ilk âyetin "onlar yüce garoniklerdir (kutsal kuğu ya da dişi kuğu), şefaatleri umulur" mealinde olduğunu, bu âyetin duyulması üzerine peygamberle Kureyş kabilesi arasında uzlaşma sağlandığını, ama daha sonra bu âyetin Hz. Muhammed'e şeytan tarafından fısıldandığını bildirerek onu iptal eden yeni bir vahyin indiğini öne sürmüşlerdir. Geleneğe bağlı İslam bilginlerinin şiddetle karşı çıktığı bu sav, Hint asıllı İngiliz yazar Salman Rushdie'nin(*) 1988'de yayımladığı *Satanic Verses* (Şeytan Ayetleri) adlı kitapta da yer almış ve İslam dünyasında gene büyük tepkiyle karşılanmıştır.

İslam öncesinde Kureyş kabilesinin üyeleri el-Lât, el-Uzza ve Menât'ı öven şarkılar söyleyerek Kâbe'yi tavaf ederlerdi. Hz. Muhammed'in yıktırmasına değin, üç tanrıçanın da Mekke yakınlarında ayrı ziyaret yerleri vardı. Suriye'de Palmyra gibi uzak yerlerdeki çeşitli Arap kabileleri de bu tanrıçalara tapınırdı.

Latacunga, Ekvador'un ortakuzeyindeki Cotopaxi ilinin merkezi kent. And Dağlarındaki bir havzada, Patate Irmağının yukarı kesiminde, deniz düzeyinden 2.760 m yükseklikte yer alır. Çok sayıda sıcak su kaynağının bulunduğu kent, sömürgecilik öncesi dönemde İnka hükümdarları ve ailelerinin sık sık ziyaret ettikleri bir merkezdi. Etkin bir yanardağ olan Cotopaxi'nin 32 km güneybatısında yer alan Latacunga, yanardağ püskürmelerinden ağır hasar gördü. 1797'deki bir püskürme sırasında tümüyle yıkılan kent, sonradan yeniden inşa edildi.

Latacunga, ekonomisi sığır yetiştiriciliği ve tarıma dayalı çevre bölgenin ticaret merkezidir. Sanayi kuruluşları arasında un fabrikaları ile mobilya, çanak çömlek, barut ve lav kayaçlarından inşaat taşı üreten tesisler sayılabilir. Latacunga 1963'ten bu yana piskoposluk merkezidir. Nüfus (1981 geç.) 55.979.

Latécoère, Pierre (d. 1883, Bagnères-de-Bigorre - ö. 11 Ağustos 1943, Paris, Fransa), Fransız uçak yapımcısı. Uluslararası havayolu taşımacılığının gelişmesine katkıda bulunmuştur

1917'de kurduğu Compagnie Latécoère adlı şirket 25 Aralık 1918'de Toulouse'la (Fransa) Barselona arasında ticari uçak seferlerini başlattı. Daha sonra hizmetlerini genişleterek 1919'da Fas'a, 1925'te de Dakar'a (Senegal) seferler düzenledi. 1927'de Compagnie Générale Aéoropostale adını alan şirket, 1920'lerin sonunda Atlas Okyanusu üzerinden Buenos Aires'e seferler yaptı. 1932'de büyük malı sorunlarla karşı karşıya kalan şirketi Air France satın aldı.

Şirketin ayrıca Toulouse ve Bayonne'da fabrikaları, Biscarrosse'ta da (Landes) deniz uçağı merkezi vardı. Ünlü yazar ve pilot Antoine de Saint-Exupéry şirketin hem havayolu bölümünde, hem de imalat bölümünde görev almıştı.

lateks, hem bitkilerin yaralanması sonucu akan süt görünümündeki doğal sıvı emülsiyonlara, hem de yapay olarak hazırlanan sulu kauçuk ya da plastik emülsiyonlarına verilen ad.

Bitki lateksi reçinelerin, yağların ya da mumların yanı sıra çözünmüş halde tuz, şeker, tanen, alkaloit ya da enzim gibi maddeleri de içerebilen karmaşık bir karışımdır. Lateksin en yaygın olduğu familyalar arasında ipekotugiller (*Asclepiadaceae*), zakkumgiller (*Apocynaceae*), *Sapotaceae*, sütleğengiller (*Euphorbiaceae*), gelincikgiller (*Papaveraceae*), dutgiller (*Moraceae*) ve bileşikgiller (*Asteraceae*) familyaları sayılabilir. Lateks bitkilerde genellikle özel lateks kanallarında, bazen de bağımsız hücrelerde ya da birbirleriyle birleşerek uzamış hücrelerde bulunur. Lateksten elde edilen en önemli ürünler kauçuk(*), gütaperka(*) ve balatadır(*); haşhaş (*Papaver somniferum*) lateksinden, yani afyondan ise çok önemli bir alkaloit olan morfin elde edilir.

1940'ların sonlarından bu yana boya sanayisinde yaygın olarak sulu polimer emülsiyonları kullanılmaktadır. Suda dağılmış bir bağlayıcı içeren bu yapay lateksler su buharlaşırken plastik parçacıkların kaynaşmasıyla ince bir katman oluştururlar Katmanın sertlik, esneklik, dayanıklılık, yapışma, renk tutma ve kimyasal maddelere karşı direnç gibi özellikleri plastiğin bileşimine bağlıdır.

Laterano Antlaşması, 1929 LATERANO PAKTI olarak da bilinir, İtalya'yla Vatikan arasında 1929'dan 1985'e değin yürürlükte kalan antlaşma. İtalyan hükümeti adına Benito Mussolini'nin, papalık adına da Dışişleri Bakanı Kardinal Pietro Gasparri'nin imzaladığı antlaşma 1948 İtalyan Anayasası'yla onaylanmıştır.

Bu antlaşmayla papalık, başkenti Roma olan İtalya devletini tanırken, İtalya da papalığın 44 hektarlık bir alan kaplayan Vatikan Kenti Devleti üzerindeki egemenliğini onaylıyor, papanın tam bağımsızlığını güvence altına alıyor ve birçok başka konuda anlaşma sağlıyordu. Örneğin antlaşmanın 1. maddesiyle Roma'ya "Katolik dünyanın merkezi ve hac yeri" olarak özel bir konum verilmişti. 20. maddeyle de bütün piskoposların devlete bağlılık andı içmeleri koşulu getiriliyor ve piskopos olabilmek için İtalyanca konuşan İtalyan uyruğu olmak zorunlu kılınıyordu.

34. maddeyle ise devlet, Katolik nikâhının geçerliliğini ve kilise yasalarına gore düzen-

lenmesini kabul etti. Böylece evliliklerin geçersiz kılınması konusunda karar yetkisi dinsel mahkemelere bırakılıyor ve boşanma yasaklanıyordu. 36. maddeyle de devlet ilk ve orta dereceli devlet okullarında din eğitimi verilmesini onaylıyordu. Bu eğitimi verecek öğretmenleri atama, görevden alma ve kullanılacak ders kitaplarını seçme yetkisi de piskoposlara bırakılmıştı.

1985 Konkordatosu'nun imzalanmasıyla Katoliklik İtalya'nın resmî dini olmaktan çıktı. Bu karar İtalyan toplumunda, başta devlet okullarında zorunlu din eğitiminin kaldırılması olmak üzere bir dizi önemli değişikliğe yol açtı. Yeni konkordatoyla dinsel kurumların vergiden bağışık tutulması ve Yahudi katakomplarının mülkiyeti gibi çok farklı alanlarda düzenlemelere gidildi.

Laterano konsilleri, Katolik Kilisesi tarihinde, Roma'da Laterano Sarayı'nda toplanan beş ekumenik konsil.

Ekumenik konsillerin dokuzuncusu olan I. Laterano Konsili (1123) II. Calixtus'un papalığı sırasında toplandı. Sonuçta çok sayıda (büyük olasılıkla 22) kilise yasası yayımlandı ama bunların çoğu önceki konsillerin kararlarını yinelemekle yetiniyordu. Tartışmalar büyük ölçüde bir önceki yıl Worms Konkordatosu'yla çözüme bağlanmış olan Tayin Çatışması'na ilişkin disiplinle ilgili ya da yarı siyasal kararlar üzerinde yoğunlaştı. Kilise rütbelerinin alım satımı mahkûm edildi; halkın kilise mülklerini kullanması, bütün tarikatlardaki din adamlarının evlenmesi ve piskoposların kilise yasalarına uygun olmayan biçimlerde kutsanması yasaklandı. İnanca ilişkin herhangi bir bağlayıcı karar alınmadı.

X. ekumenik konsil olan II. Laterano Konsili 1139'da, papanın dünyevi iktidarına karşı çıkan Arnaldo da Brescia'nın(*) izleyicilerini hizipçilikle mahkûm etmek ve karşı-papa II. Anacletus'un seçilmesiyle ortaya çıkan bölünmeye son vermek üzere Papa II. Innocentius tarafından toplantıya çağrıldı. Clairvaux'lu Aziz Bernard'ın ve daha sonra da İmparator II. Lothar'ın desteğini kazanan Innocentius, meşru papa olarak tanındı. Önceki konsil kararlarını onaylayan II. Laterano Konsili, ayrıca büyük tarikatlardan din adamlarının, keşişlerin, keşişlik andı içmeden manastır üyesi olanların ve rahibelerin evliliklerinin geçersizliğini ilan etti. Evlilik töreni, çocuk vaftizi, Komünyon ve din adamlarının takdis edilmesi konularında 12. yüzyılda ortaya çıkan heretik uygulamaları mahkûm etti.

XI. ekumenik konsil olan III. Laterano Konsili'ni 1179'da Papa III. Alexander toplantıya çağırdı. Konsile katılan 291 piskopos Venedik Barışı'nı (1177) ele aldı. Bu anlaşma uyarınca Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Friedrich (Barbarossa) karşı-papayı desteklemeye son vermeyi ve el koyduğu kilise mülklerini iade etmeyi kabul etmişti. Konsil ayrıca papa seçiminde Kardinaller Kurulu'nda üçte iki çoğunluk aranması kuralını getirdi; piskopos adaylarının da 30 yaşını doldurmuş ve meşru bir evlilikten doğmuş olmalarını öngördü. Katharosçuluk (ya da Albi heretikleri) mahkûm edildi ve Hıristiyanların başıbozuk soyguncular karşı silahlanmasına izin verildi. Bu konsil, papalığın yasama otoritesinin gelişmesinde önemli bir aşamayı simgeliyordu.

XII. ekumenik konsil olan IV. Laterano Konsili için (1215) hazırlıklar yıllarca sürdü. Papa III. Innocentius olabildiğince geniş temsilin sağlanmasını istediğinden konsile 400'ü aşkın piskopos, 800 başrahip, birçok Avrupa kralının temsilcileri ve konsil tarafından Batı imparatoru ilan edilen II. Friedrich'in kişisel temsilcileri katıldılar. Konsilin iki amacı vardı: Kilisede reform ve Kutsal Topraklar'ın yeniden ele geçirilmesi. Kilise reformu ve örgütlenmesi konularında alınan kararların çoğu yüzyıllarca geçerliliğini korudu. Konsil, kilise mülklerinin kullanımı, kilise vergisi, yargı usulü ve patriklikler arasındaki öncelik gibi karmaşık sorunlara çözüm getirdi. Yahudilerin ve Müslümanların farklı giyinmelerini emretti; Katoliklerin yılda en az bir kez günah çıkarmalarını ve Paskalya'da Komünyon ayinine katılmalarını zorunlu kıldı. Komünyon öğretisinin doğru tanımı olarak töz dönüşümü teriminin kullanılmasını onayladı, Katharos ve Valdes öğretileri mahkûm edildi. Innocentius yeni bir Haçlı seferinin başlatılabilmesi için Hıristiyan hükümdarlar arasında dört yıllık bir ateşkes uygulanmasını emretti.

XVIII. ekumenik konsil olan V. Laterano Konsili (1512-17) Papa II. Julius tarafından, kendisine düşman bir grup kardinalin Piza'da topladıkları konsile karşılık vermek amacıyla toplandı. Papanın topladığı konsilin temel amacı reformdu. Konsil, savaş halindeki Hıristiyan hükümdarlar arasında barış sağladı. Fransa ile 1438'de yayımlanan *Pragmatique sanction de Bourges* adlı fermanın yerini alacak bir sözleşmeyi onayladı. İnanca ilişkin kararlarında ruhun ölümsüzlüğünü ilan etti, kilise konsillerini papadan daha yetkili kılan Konstanz ve Basel konsillerinin bildirilerini geçersiz saydı.

laterit, güçlü yükseltgeyici ve yıkayıcı koşullar altında çok çeşitli kayaçların ufalanması sonucunda oluşan, demir oksitçe zengin toprak katmanı. İklimin nemli olduğu tropik ve astropik bölgelerde oluşur. Lateritli topraklar kil mineralleri içerebilir, ama silis bakımından fakirdir, çünkü bu malzemeler yağışların etkisiyle yıkanarak süzülür. Laterit gözeneklidir ve kile benzer. İçerdiği başlıca mineraller, götit ($HFeO_2$), lepidokrosit ($FeO[OH]$) ve hematit (Fe_2O_3) gibi demir oksitlerdir. Ayrıca titanyum oksitleri ve hidratlı aluminyum oksitleri içerir; bunların içinde de en bol olanı gibsittir ($Al_2O_3\ 3H_2O$). Lateritin aluminyumca zengin türüne ise boksit denir.

Laterit çoğunlukla pisolitli yapıdadır (bezelye ya da nohut biçiminde). Açık hava etkisi altındaki yüzeyi siyahımsı kahverengiden kırmızıya kadar değişen renklerdedir ve çoklukla cürufumsu, lava benzer bir görünümü vardır. Yeni ufalandığı yerlerde genellikle daha açık renklerde (kırmızı, sarı ve kahverengi) görülür; taşocağından yeni çıkarıldığında yumuşak yapıdadır, ama daha sonra havanın etkisiyle sertleşir.

Lateritler her türlü iklimde, jeolojik konumda ve her türlü ana kayaçtan çok çeşitli süreçler sonucunda gelişebilir. Demir içeren bir ana kayacın, iyi akaçlanan bir yapının, ufalanma sırasında hidroliz için yeterli nemin, görece yüksek yükseltgenme potansiyelinin bulunduğu her ortamda, bu özelliklerin binlerce yıl boyunca varlığını sürdürmesi durumunda laterit oluşur.

Lateritten demir cevheri ve Küba'da nikel cevheri olarak yararlanılır.

laterna, bir manivela aracılığıyla çevrilen silindirin üzerindeki metal dişlerden her birinin, keçe kaplı bir çekici ya da bir mızrabı harekete geçirmesi ilkesine dayalı mekanik çalgılara Türkiye'de verilen ortak ad. Kökeninin, "fener" ve "çark" anlamlarına gelen Latince *laterna* ya da *lanterna* sözcüğü olduğu sanılır.

Türkiye'de farklı yapılarda ve boyutlarda çeşitli mekanik çalgılara rastlanmışsa da, laterna deyince daha çok, İngilizlerin *street piano* (sokak piyanosu) adını verdikleri çalgı anlaşılır. Bu tür laternada, tıpkı konsol piyanodaki gibi, düşey olarak yerleştirilmiş bir tel takımı vardır. Keçe kaplı çekiçler bu tellere vurur. İçinde tellerin yer aldığı düşey ses kutusu, silindiri gizleyen ahşap sandığın üzerindedir. Çekiçler silindire yakın olduğundan, tellere en alt kesimlerinde vururlar. Silindirin üstündeki dişler, belli bir melodinin elde edilebileceği biçimde yerleştirilmiştir. Başka bir melodi dinleyebilmek için laternaya, değişik biçimde dişler yerleştirilmiş başka bir silindir takmak gerekir.

19. yüzyılın sonlarına doğru İstanbul'daki bazı eğlence yerlerinde laternalar görülmeye başladı. Çok geçmeden de sokak laternacıları ortaya çıktı. Gramofonun yaygınlaşmasıyla bunlar yavaş yavaş kayboldu.

Sokak piyanosu türünden bir laterna, 19. yy başları, Metropolitan Sanat Müzesi, New York kenti
Metropolitan Museum of Art, New York kenti

Fransızların *orgue de Barbarie*, İngilizlerin *barrel organ* adını verdikleri daha büyük boyutlu mekanik çalgı da, işleyiş sistemi göz önüne alındığında, bir tür laterna sayılabilir. Bu çalgıda, klavyenin ve çalgıcının yerini silindir almıştır. Körüklü laterna diye de nitelenebilecek olan bu org türünde, silindirin yerine zamanla, üzerinde belli bir melodiye göre delikler bulunan karton bantlar kullanılmaya başladı. Bu sayede hem çalgının sesi güçlendi, hem de birden çok melodinin elde edilmesi olanağı doğdu.

Latif Ağa (SUYOLCU) (d. y. 1815 - ö. y. 1885), Hacı Arif Bey'den önceki şarkı üslubunun başlıca temsilcilerinden Osmanlı besteci.

Yaşamıyla ilgili ayrıntılı bilgi yoktur. Enderun'da yetişti. Daha sonra burada öğretmenlik etti. Muallim İsmail Hakkı Bey, Kanuni Mehmed Bey, Medeni Aziz Efendi gibi müzikçileri yetiştirdi. Mızıka-yı Hümayun komutanlarından Guatelli Paşa ya da Türk müziği dersleri verdi.

Çoğunlukla şarkı formunda yapıtlar veren Latif Ağa'nın üslubu, III. Selim okulunun şarkılarındaki üsluba yakındır. Günümüze ulaşabilen yapıtlarının sayısı 40 kadardır. "Telif edebilsem feleği ah emelimle" (mahur), "Düştün yine bir şuh-i sitemkâre gönül" (mahur), "Açıldı sineme bir taze yâre" (evcârâ), "Yoktur zaman gel, mahum heman gel" (hicazkâr) en tanınmış şarkılarıdır.

Latifî, asıl adı ABDÜLLATİF (d. y. 1491, Kastamonu - ö. 23 Ekim 1582, Kızıldeniz), kendi dönemine değin gelen Osmanlı şairlerini anlattığı tezkiresiyle tanınan Osmanlı yazar ve şair.

II. Mehmed (Fatih) dönemi şairlerinden Hamdi Çelebi'nin torunuydu. Kastamonu'da öğrenim gördü. Muhasebecilik ve kâtiplik yaptı. Defterdar İskender Çelebi'ye sunduğu kasidenin beğenilmesi üzerine imaret kâtibi olarak Belgrad'a gönderildi. 1543'te İstanbul'a döndü ve aynı görevi sürdürdü. Daha sonra Rodos'taki Kanuni İmareti'ne gönderildi. Oradan da Mısır'a gitti. Hüseyin Kevevi'nin (ö. 1601) *Râzname* adlı yapıtında belirttiğine göre Süveyş'ten Yemen'e giderken gemisi yolda batınca boğularak öldü.

1546'da tamamlayıp I. Süleyman'a (Kanuni) sunduğu tezkiresinde 12 yapıt yazdığını belirtirse de, bugüne değin ancak 10 yapıtı saptanabilmiştir. İlk kitabı 1522-25 arasında yazdığı ve İstanbul'u çeşitli yönleriyle tanıtan *Risale-i Evsaf-ı İstanbul*'dur (1977). Ama gerçek ününü sağlayan ve adını günümüze ulaştıran en önemli yapıtı 1896'da *Tezkire-i Latifî* adıyla basılan *Tezkiretü'ş-Şuara*'sıdır. Türkiye Türkçesinde bu türde yazılmış ikinci tezkire olan yapıt üç bölümden oluşur. Birinci bölümde Anadolu'da yetişen ve Anadolu'ya yerleşen şair şeyhler, ikinci bölümde şair padişahlar, üçüncü bölümde de 300'den fazla şair alfabetik olarak ele alınmıştır. Tezkiredeki şairlere ilişkin bilgilerin doğruluğu, daha sonra yapılan araştırmalarla ortaya çıkmıştır. Latifî'nin dört mevsimi anlatan manzum ve düzyazı karışık yapıtı 1870'te *Münazara-i Latifî* adıyla yayımlanmıştır. *Subhanü'l-Uşşak*'ta yüz hadisi birer dörtlükle Türkçeye çeviren Latifî'nin öbür yapıtları arasında Hz. Ali'nin 107 sözünü birer dörtlük halinde çevirdiği *Nizamü'l-Cevahir*, İbrahim Paşa'nın yükseliş ve düşüşünü anlatan *Ahval-i İbrahim Paşa* sayılabilir. Latifî, tezkiresinde 500 kadar gazel ve 33 kasidesini içeren bir *Divan*'ı olduğunu belirtirse de, yapıt bugüne değin ele geçmemiştir.

latifundium, çoğul LATIFUNDIA, Romalıların, İÖ 2. yüzyıldan başlayarak fethettikleri toprakların dağıtılması sırasında ortaya çıkan geniş araziler. Daha önceki dönemlerde, İÖ 5. yüzyılda Yunanlılar, büyük arazileri gelişkin tarım yöntemleriyle işleyerek yüksek kârlar elde ederdi. Sonraları, Helenistik dönemde (İÖ 323 - İÖ 30) büyük araziler hükümdarların, yerel yöneticilerin, zengin kişilerin ve bazı büyük tapınakların eline geçti. Bu araziler üzerindeki çeşitli ekonomik etkinlikler sonucu zamanla geniş bir işbölümü oluştu; özgür kişilerin yanı sıra köle emeğinden de büyük ölçüde yararlanıldı. Zamanla Roma *latifundium*'u hemen tamamen köle emeğine dayalı hale geldi ve tarımda köleci üretim tarzının tipik örgütlenme birimini oluşturdu.

Latifundium'u olan üst sınıftan Romalıların elinde, ekin ve hayvan ıslahına girişecek kadar büyük sermayeler vardı; bu da küçük köylü işletmelerini güç durumda bıraktı. İS 3. yüzyılda küçük çiftlikler neredeyse tümüyle ortadan kalkmış ve *latifundium*, Roma ve eyaletlerinde temel tarımsal birim haline gelmişti. *Latifundium*'larda bir malikâne (*villa*) ile hayvanlar, çiftlik aletleri ve öteki taşınır mallarla eşit statüdeki köleler bulunurdu. Akdeniz çapında dış pazarların varlığı ve ticaret yollarının güvenliğinin yanı sıra, bol ve ucuz köle kaynakları, entansif işletmeciliğe dayalı *latifundium* ekonomisinin başlıca varlık koşullarındandı. İmparatorluğun sonraki dönemlerinde ise köle emeği gittikçe pahalandı ve *latifundium* sahipleri, arazilerini ikiye bölüp, giderek küçülen bir kısmını doğrudan işletmeyi sürdürürken kalanını küçük çiftler halinde eski kölelerine dağıtmaya koyuldular. Bu "kulübeli köle"ler (Latince *servus casatus*; çoğulu *servi casati*) zamanla bağımlı köylülere dönüştüler ve ortaçağ serfliğinin önemli kaynaklarından birini oluşturdular. Öte yandan, hâlâ varlığını koruyan özgür çiftçiler, büyük toprak sahiplerinin koruması ve egemenliği altına girdiler. Her iki yoldan, *latifundia* üzerinde küçük toprakları işleyen kiracı çiftçilerin oluşturduğu koloniler (*colonia*) yükseldi. İmparatorluğun gerilemesi ve Batı'da yok olmasıyla (İS 5. yy) birlikte eski *latifundium*'lar, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda yerel siyasal ve kültürel merkezler olarak da büyük önem kazandılar; karanlık çağların ayakta kalan ilk odaklarını meydana getirdiler.

Latimer, Hugh (d. y. 1485, Thurcaston, Leicestershire - ö. 16 Ekim 1555, Oxford, İngiltere), İngiltere'de Reform hareketinin gelişmesine katkıda bulunan İngiliz Protestan.

Varlıklı bir toprak sahibinin oğluydu. Cambridge Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra 1510 dolaylarında papazlığa

Latimer, kimliği bilinmeyen bir sanatçının pano resminden ayrıntı, 1555; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

atandı. Başlangıçta Katolik inancına bağlıydı, ama 1525'te Martin Luther'in yeni öğretilerinin etkisi altındaki Cambridge'li genç din adamlarının oluşturduğu bir grupla ilişki kurdu. Bu grubun önderi Thomas Bilney'in etkisiyle Protestanlığı benimsedi. Kral VIII. Henry'nin, Aragonlu Catherine'le evliliğinin feshini sağlamak için harcadığı çabaları açıkça destekleyerek kralın yakınlığını kazandıktan sonra, 1531'de Wiltshire'da West Kington'daki kilise mülkü kendisine bağlandı. Kısa süre içinde gittikçe önem kazanan iki reformcunun dostu oldu. Bunlardan biri, sonradan kralın başbakanlığına getirilen Thomas Cromwell, öbürü ise geleceğin Canterbury başpiskoposu Thomas Cranmer'dı. Böylesine güçlü destekleri bulunması bile Latimer'ın heretik vaazlar vermekle suçlanmasını önleyemedi. Ocak 1532'deki sorgulanması sırasında, arafın varlığı ve azizlere saygı gösterme zorunluluğu gibi inançlara bağlılığı reddetti. Bunun üzerine aforoz edilerek hapse atıldı. Nisan 1532'de kiliseye bütünüyle boyun eğmesinden sonra serbest bırakıldı.

Cromwell'in nüfuzu sayesinde Latimer 1535'te Worcester piskoposluğuna getirildi. 1536'ya gelindiğinde, Reform liderlerinden biri olarak kabul ediliyordu. İngiltere'de Katoliklik lehine geçici bir tepki hareketinin ortaya çıkması üzerine 1539'da görevinden çekilmek zorunda bırakıldı. Cromwell'in Temmuz 1540'ta ansızın devrilmesi üzerine saraydaki başlıca desteğini yitirdi.

Henry'nin hükümdarlığının sonraki yıllarında Latimer gölgede kaldı. Zaman zaman heretiklik kuşkularının hedefi oldu ve Londra Kulesi'ne kapatıldı. VI. Edward'ın Ocak 1547'de tahta çıkmasından önceki birkaç ayı da burada tecritte geçirdi. Hızla Protestanlığı benimseyen yeni rejim, Latimer'a yeteneklerini kanıtlaması için yeni bir fırsat yarattı. Özgürce vaaz verebilmek amacıyla piskoposluk görevine dönmeyi reddetti. Konuşmaları büyük kalabalıklar topladı ve çoğu zaman saraydan himaye gördü. Öteki Cromwell'cilerle birlikte, nüfusun azalmasının ve yoksulluğun nedeni olarak gördüğü çitleme hareketini eleştirdi. Ama Reform düşüncesinin halka yayılmasındaki katkısı yüzünden, Katolik Mary Tudor'un tahta çıkması üzerine derhal yasaklamalarla karşılaştı. Eylül 1553'te vatana ihanet iddiasıyla tutuklandı; yargılanmak üzere Oxford'a götürüldü. 16 Ekim 1555'te orada reformcu Nicholas Ridley ile birlikte yakılarak öldürüldü.

latimerya *bak.* koelakant

Latin alfabesi, dünyada en yaygın olarak kullanılan alfabetik yazı sistemi. Avrupa dilleriyle Avrupalılarca sömürgeleştirilmiş ülkelerde konuşulan çoğu dilin standart yazısıdır. İÖ 600 öncesinde, Etrüsk alfabesinden geliştirilmiştir. Tarihi Etrüsk, Yunan ve Fenike alfabeleri yoluyla İÖ y. 1100'de Suriye ve Filistin'de kullanılan Kuzey Sami alfabesine kadar uzanır. Latin alfabesiyle yazılmış en eski yazıt, Praeneste'de (bugün Palestrina) bulunan, İÖ y. 7. yüzyıldan kalma bir broş üzerindeki MANIOS MED FHEFHAKED NUMASIOI (Klasik Latince *Manius me Fecit Numerio*: "Manius beni Numerius için yaratıı") sözcükleridir. Aşağı yukarı aynı tarihlerden kalma bir başka belge de, Roma Forumu'nda bulunan küçük bir sütun üstündeki dikey bir yazıt ile büyük olasılıkla İÖ 6. yüzyıldan kalma, Quirinal yakınlarında bulunan bir vazo üstündeki Duenos yazıtıdır. Uzmanlar bu yazıtların kesin tarihi konusunda görüş birliğine varamamışlarsa da, bu yazıtlar Latin alfabesinin günümüze ulaşan en eski örnekleri olarak kabul edilir.

Klasik Latin alfabesi, 21'i Etrüsk alfabesinden türetilmiş toplam 23 harften oluşuyordu. Ortaçağda *I* harfinin *I* ve *J*, *V*'nin de *U*, *V* ve *W* olarak farklılaşması üzerine harf sayısı 26'ya çıktı. Günümüzde Latin alfabesini benimsemiş bazı Avrupa dilleri *K* ve *W* harflerini kullanmaz, bazıları ise yeni harfler eklemişlerdir (bu harflerin çoğu, Latince harflere ses belirten işaretlerin eklenmesiyle ya da iki harfin tek bir ses olarak okunmasıyla elde edilmiştir).

Eski Roma döneminde, büyük harf ve el yazısı olmak üzere iki tür Latin yazısı vardı. Ayrıca büyük harf, el yazısı ve yarı işlek bir yazıyı birlikte kullanan karma yazı biçimleri de gelişmişti. Yuvarlak büyük harflerin kullanıldığı Latin yazısı, bu karma yazılardan birinin gelişmesiyle İS 3. yüzyılda ortaya çıktı. Ortaçağda, el yazısı ile büyük harf ve yuvarlak büyük harf yazıların gelişmesiyle de birçok Latin yazı biçimi ortaya çıktı. Kitapları kopya etmede kullanılan yuvarlak el yazısından bugün basımcılıkta kullanılan Latin harfleri, 15. yüzyılda İtalya'da hukuki ve ticari metinlerde kullanılan köşeli el yazısından da bugünkü İtalik harfler doğdu.

Latin alfabesinin Türkçenin ses yapısına uyarlanması ve Latincede bulunmayan *ç, ı, ö, ü, ş, ğ* gibi harflerin eklenmesiyle oluştu-

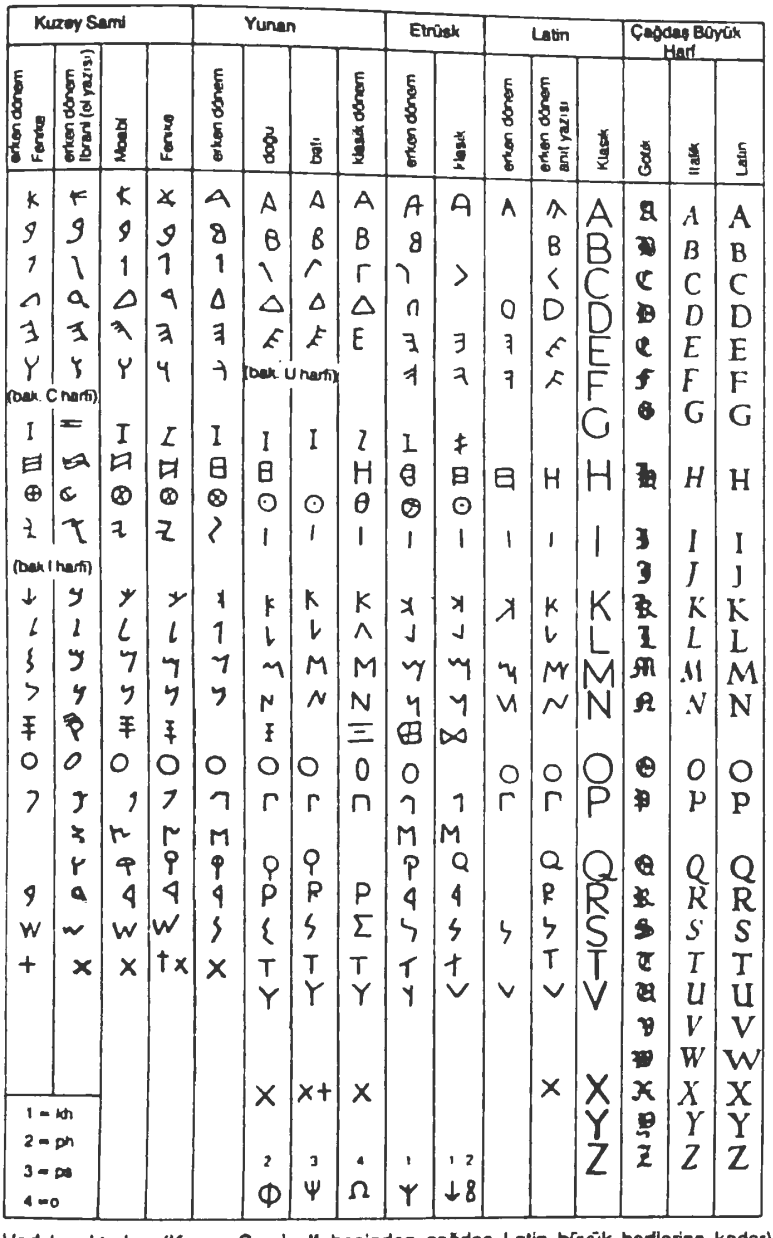

Harf karakterleri (Kuzey Sami alfabesinden çağdaş Latin büyük harflerine kadar). Kuzey Sami, Yunan ve Etrüsk alfabelerindeki simgeler çağdaş kullanımda her zaman aynı sesleri belirtmez

D. Diringer, *The Alphabet. A Key to the History of Mankind*

rulan yeni Türk alfabesi, 3 Kasım 1928'de kabul edilmiş ve 1 Ocak 1929'dan sonra bütün yazışmalarda kullanılmaya başlamıştır.

Latin Amerika, Amerika kıtasında, Roman dillerinin konuşulduğu ülkeleri kapsayan tarihsel ve kültürel bölge. Temel olarak terim, Amerika kıtasının İspanyolca ve Portekizce konuşulan kesimlerini (Güney ve Orta Amerika ile Kuzey Amerika'nın bir bölümü) belirtmek için kullanılırsa da, nüfusun önemli bir bölümünün gene bir Roman dili olan Fransızca konuştuğu Antiller de kimi zaman Latin Amerika içinde düşünülür.

Kolomb öncesi dönem. Moğol ırkından gelen halkların günümüzden en az 20 bin yıl önce Alaska yoluyla Sibirya'dan Amerika'ya geçtikleri sanılmaktadır. Bu halklar, Kuzey ve Orta Amerika'ya yayıldıktan sonra, Panama Kıstağını aşarak Güney Amerika'ya geçtiler ve 3 - 5 bin yıl kadar önce Amerika kıtasının güney ucuna ulaştular. Çok çeşitli kültürler geliştiren bu halklar, sırık ve saz kullanarak yapılan basit kulübelerden İnkaların görkemli taş saraylarına ve Mayaların, üzerlerine tapınaklar kurduğu piramitlere kadar çok değişik yapılar inşa ettiler. Toprağa ve işgücüne egemen olma mücadeleleri sırasında, bazı Yerli kabileleri hiyerarşik bir toplumsal yapı geliştirdi; böylece şefler, soylular, rahipler, soylu olmayan yurttaşlar, ağır işlerde çalıştırılan emekçiler ve köleler gibi farklı sınıflar ortaya çıktı. Bu halkların fiziksel özellikleriyle dilleri de büyük çeşitlilik gösteriyordu ve büyük imparatorluklarda bile dil birliği yoktu.

Koloni dönemi. Latin Amerika ve Antiller'de 15. yüzyıl sonlarında, Yenidünya'ya düzenlenen ilk keşif seferleriyle başlayan koloni dönemi, kıta halklarının bağımsızlık mücadeleleri sonucu 19. yüzyılda sona erdi.

Doğu'nun zengin baharat kaynaklarına ulaşmak için Afrika'nın çevresini dolaşmak yerine, daha kestirme bir yol arayan Cenovalı denizci Kristof Kolomb, İspanyol kraliçesi I. Isabel'in desteğiyle 1492'de Batı Hint Adalarına doğru yola çıktı. Bir süre sonra Papa VI. Alexander, Yenidünya'yı İspanyol ve Portekiz keşif bölgelerine ayırarak Kolomb'un keşfedeceği bütün toprakları İspanya'ya bıraktı. Önce, Española (bugün Hispaniola) Adasına ayak basan Kolomb, 1493'te 1.200 Avrupalıyı taşıyan bir filoyla adaya geri döndü. Yaklaşık 1500'de kâşif Amerigo Vespucci, Hint Adaları olarak adlandırılan toprakların Doğu Asya'nın bir parçası olmadığı sonucuna vardı. Sonradan Vespucci'nin adından esinlenerek Yenidünya'ya "Amerika" adı verildi.

Hernán Cortés 1519'da Meksika'yı fethetmek üzere Amerika'ya gönderildi. Cortés'i yeryüzüne dönmüş bir tanrı olarak kabul eden Aztek kralı II. Montezuma, çok geçmeden İspanyollara teslim oldu. Dört aylık bir kuşatmada Yerlileri katledip Aztek topraklarını ele geçiren Cortés'in başarıları, birçok İspanyol denizciyi Güney Denizinin ötesinde olduğu söylenen altın ülke Eldorado'yu bulmak üzere yeni keşif seferleri düzenlemeye yöneltti. Francisco Pizarro önderliğindeki İspanyollar Peru'ya ayak bastıktan sonra tıpkı Cortés gibi Yerli önderleri birbirine karşı kullanıp halkı kılıçtan geçirerek, zengin altın kaynaklarına sahip İnka İmparatorluğu'nun merkezine ulaşmayı başardılar.

Amerika'daki İspanyol kolonilerinin siyasal örgütlenmesi, İspanyol monarşisinin merkeziyetçi ve mutlakıyetçi yapısını yansıtıyordu. İspanya hükümdarından genel valilere, onlardan da *encomendero*'lara (*bak.* encomienda) kadar uzanan ayrıntılı yasal düzenlemeler, belirsizliklere ve sorunların askıda kalmasına yol açıyordu; bu arada zenginlik de beraberinde yozlaşmayı getirmişti. Aşırı çalışma sonucu Yerli nüfusun önemli ölçüde azalması, toprakların boş kalmasına ve kentlerle madenlerde çalışanların yiyecek gereksinimlerinin karşılanmasında ciddi güçlüklere yol açtı. Bu durum, tahıl ve et üreten büyük İspanyol malikânelerinin (*hacienda*) hızla gelişmesinde önemli rol oynadı. *Hacienda*'larda çalışan Yerliler giderek özgür ücretli işçi sayıldılar ve işlemek üzere küçük toprak parçaları almaya başladılar. Aynı dönemde, Yerli işgücünün ve vergilerin denetimini ele geçirmek için verilen mücadele, bir yandan İspanya tahtı, kilise ve kolonilere yerleşen İspanyollar arasında, bir yandan da Yerlilerin kendi içinde çatışmalara yol açtı.

İspanya'da teknolojinin, hammadde karşılığında kolonilere yeterince bol ve ucuz mamul madde gönderecek düzeyde olmaması, sanayileşmiş Kuzey Avrupa ülkeleri ile tek tek tüccar ve kaçakçıların, büyük bir talep fazlası olan geniş koloni pazarlarını zamanla ele geçirmesine neden oldu. Portekiz de benzer bir durumda olduğu için, beyaz, Yerli ve Afrika'dan getirilen kölelerden oluşmuş Brezilya nüfusunun kumaş gereksinimi, İngiltere tarafından karşılanıyordu. Avrupa'da şeker, kahve, tütün ve deri gibi koloni mallarına talebin artması, Bourbon hanedanından İspanya krallarını ekonomiyi canlandırmak için önlemler almaya yöneltti. Bu doğrultuda İspanya'yla birçok ülke arasında ticaret bağlantısı kuruldu ve kolonilerdeki merkeziyetçi yapıyı değiştirmek amacıyla yönetsel reformlara gidildi. Ama yönetimde ademimerkeziyetçiliğe geçilmesi, ticaret yoluyla elde edilen servet birikimi, *latifundia* adı verilen büyük çiftliklerle plantasyonlarda işçileri borçlandırarak toprağa bağlama uygulaması ve köle emeği, ayrıcalıklı bir Kreol (sömürgelerde doğmuş ikinci kuşak İspanyollar) sınıfı yarattı. Servetin dağılımında, büyük çoğunluğu oluşturan emekçilerle aralarında büyük bir eşitsizlik olan Kreollerin koloni yönetimine karşı duyduğu hoşnutsuzluk, 19 yüzyıldaki bağımsızlık mücadelelerinde önemli rol oynadı.

Aydınlanmacı düşünürlerin insan haklarına ilişkin görüşlerinden derin biçimde etki-

lenen ve İspanyol yönetiminin sağladığı olanaklarla seçkin bir askeri eğitimden geçmiş olan Kreoller, İspanya'nın bütün gücünü ve olanaklarını Napoléon Savaşları (1800-15) için seferber ettiği bir dönemde bağımsızlık savaşını başlattılar. Ama bağımsızlık güçleri arasındaki derin bölgesel ve sınıfsal farklılıklar, savaşın örgütlü biçimde sürdürülmesini engelledi. Venezuela, sonradan Güney Amerika'daki bağımsızlık mücadelesinin simgesi durumuna gelen Simón Bolívar önderliğinde 1811'de bağımsızlığını ilan ettiyse de 1814'te yeniden İspanyol yönetimine girdi. Bunun üzerine, İngiliz tüccarlardan da mali destek sağlayan Bolívar, yurtseverlerin oluşturduğu çeteleri birleştirerek Güney Amerika'nın kuzeyindeki topraklar üzerinde Nueva Granada (bugün Kolombiya ve Panama) adlı bağımsız bir devlet kurdu. Meksika'da İspanyollara karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesine Yerliler ve melezler de katıldı. Brezilya ise bağımsızlığını, 1822'de koloni yönetiminin devrilmesinden kısa bir süre sonra, kansız denebilecek bir mücadele sonucunda kazandı.

Bağımsızlık sonrası dönem. Genç Latin Amerika cumhuriyetleri, 1825-50 arasında toplumsal ve siyasal kargaşa, ekonomik bunalım gibi çok ciddi sorunlarla karşılaştılar. Zorba siyasal şeflere (*caudillo*) kişisel bağlılık temelinde biçimlenen siyasal yaşamda, temsili yönetim geri plana itildi ve halk kitleleri siyasetin dışında kaldı. Aynı dönemde siyaset sahnesinde iki temel güç belirdi: Federalizmi savunan ve güçlü Katolik Kilisesi'ne karşı çıkan kentli aydınlar ile kilise ve güçlü bir hükümetten yana olan İspanyollaşmış toprak sahibi seçkinler. Ekonomik kalkınmanın temel amaç durumuna geldiği 1850'lere değin emekçilerin köleliği andıran çalışma ve yaşam koşullarında düzelme olmadı ve diktatörlük rejimleri varlığını korudu. Latin Amerika ekonomilerinin denizaşırı pazarlara yönelmesi de bu ülkelerin Avrupa ve ABD'ye olan bağımlılığını artırdı. Yabancı sermayenin denetimindeki mali kuruluşların sağladığı kaynaklarla ticarete yönelik büyük ölçekli tarımsal üretime geçildi. Sanayileşmede kullanılan kaynakların büyük bölümü, günümüzde de süren enflasyonist bir borçlanma politikasıyla karşılandı. Öte yandan, Avrupalı işçilere hem kırsal kesimde, hem de kentlerde yeni iş olanakları sunan sanayileşme sürecinde, milyonlarca İtalyan, İsviçreli, Alman, İspanyol ve Portekizli göçmen, düşük nüfuslu Güney Amerika ülkelerine yerleşti.

1914'te Avrupa'da savaş çıktığında, ekonomik dönüşüm ve kentlerin büyümesi sonucu Latin Amerika ülkelerinin siyasal yaşamında önemli değişimler gerçekleşmişti. Kentlerde, teknolojik ilerleme sağlamak ve son derece geri olan eğitim düzeyini yükseltmek amacıyla aydınlar öncülüğünde siyasal bir ittifak oluşturulmuştu. Öte yandan sanayileşmenin gelir dağılımını iyice bozmasıyla toplumsal eşitliksizlikler derinleşmiş, işçi partilerinin kurulması ise işçilerin toplumdaki saygınlığını artırmıştı.

ABD'nin müdahaleci politikasının yarattığı güvensizlik nedeniyle, Güney Amerika ülkeleri İtilaf Devletleri'nin yanında I. Dünya Savaşı'na katıldılar. Antiemperyalist hareketler, savaşı izleyen yıllarda Latin Amerika'nın siyasal yaşamına damgasını vurdu. Aynı dönemde birçok sanayi kuruluşunun millileştirilmesi, bu ülkelere II. Dünya Savaşı sırasında, Müttefiklerin yiyecek ve maden gereksinimlerini karşılama olanağını verdi. Savaş sırasında yaşanan ekonomik canlanma sonucunda 1940'ların ortasında tam istihdama ve rekor bir gayri safi milli hasıla düzeyine ulaşıldı.

20. yüzyılın ikinci yarısındaki en önemli siyasal ve toplumsal olaylar arasında Küba (1958) ve Nikaragua (1979) devrimleri sayılabilir. Gene özellikle, bu dönemde birçok ülkede art arda yaşanan askeri darbeler, siyasal kargaşa ve derin ekonomik bunalımlar sonucu Latin Amerika dünyanın en istikrarsız bölgelerinden biri durumuna geldi. Bununla birlikte geçmişte sık sık darbelere sahne olmuş bazı ülkelerde demokratik sistemi kurumsallaştırma yolunda adımlar atılması, 1987'de Kosta Rika devlet başkanı Oscar Arias Sánchez'in hazırladığı Orta Amerika Barış Planı'nın imzalanması, ekonomik ve kültürel bağımsızlık eğilimlerinin güçlenmesi uzun vadede umut verici gelişmeler olarak değerlendirildi. Dünyanın en ağır borç yükü altında bulunan ülkelerini içeren Latin Amerika'da, yüzyıl sonlarına doğru en önemli sorun, demokrasinin ve ekonomik istikrarın güvence altına alınması olarak görünüyordu.

1784'te Güney Amerika'da İspanya'nın ve Portekiz'in egemen olduğu topraklar

Latin Amerika edebiyatı, Latin Amerika ülkelerinde İspanyolca ve Portekizce yazılmış edebiyat yapıtlarının tümü. İspanyolların kıtayı fethinden önce bölgede gelişmiş Yerli uygarlıklarının yazılı ürünleri de bu edebiyatın parçası sayılır. Latin Amerika edebiyatı 20. yüzyılda konu, üslup ve biçim zenginliğiyle dünya edebiyatının en canlı, en etkili kollarından biri durumuna gelmiştir.

Koloni dönemi (1492-1826). Latin Amerika edebiyatı, kıtaya giden İspanyol ve Portekiz kâşiflerin, gemici ve mısyonerlerin yazdığı rapor ve vakayinamelerle başladı. Hernán Cortés'in İmparator V. Carlos'a gönderdiği mektuplar (1519-26), Bernal Díaz del Castillo'nun Meksika'nın fethini sıradan askerlerin bakış açısından anlatan *Verdadera historia de la conquista de la Nueva España*'sı (1632; Meksika'nın Fethinin Gerçek Tarihi), Dominiken keşiş Bartolomé de las Casas'ın Latin Amerika Yerlilerine yapılan zulmü anlatan *Brevísima relación de la destrucción de las Indias*'ı (1542; Yerlilerin Yok Edilişi Üzerine Kısa Bir Rapor), fetih döneminin en önemli düzyazı belgeleriydi. Daha sonraki yazarlar, Rönesans edebiyatının uzun kahramanlık şiiri geleneğine bağlı kalarak kendi anı ve gözlemlerini epik şiir kalıpları içinde aktardılar. Bu destanların ilki ve şiirsel yönden en başarılısı, Alonso de Ercilla y Zúñiga'nın *La Araucana*'sıydı (1569-89; Arokanlar). İspanyol ordusunun Şili'de Arokan Yerlilerine karşı savaşlarını konu alan ve Yerlilere karşı daha hoşgörülü bir tutumu yansıtan bu uzun şiir, daha ilk yazıldığı günlerde büyük ilgi gördü ve aynı tarzda başka ürünlerin verilmesine yol açtı. Bunların teknik açıdan en başarılısı, Şili'de doğmuş ilk önemli şair olan Pedro de Oña'nın *Primera parte de Arauco domado*'suydu (1596; Arokan Fethinin İlk Bölümü). Dominikli Diego de Ojeda'nın Lima'da yazdığı *La cristiada* (1615; Kurtarıcı) İspanyolca yazılmış en yetkin dinsel destanlardan biriydi. Bernardo de Balbuena'nın yapıtları ise yeni barok üslubun özelliklerini yansıtıyordu. Bunların içinde en önemlisi, México kenti için yazılmış bir övgü olan *La grandeza mexicana*'ydı (1604; México'nun Görkemi). Bir İnka prensesiyle bir İspanyol subayının oğlu olan Garcilaso de la Vega'nın düzyazı vakayinamesi *Comentarios reales que tratan*

del origen de los Incas (1609-17; İnkaların Kökeniyle İlgili Kraliyet Belgeleri) iki kültür arasındaki mücadeleyi konu alır.

Brezilya'da, İspanyolca konuşulan bölgelerde zengin bir tarihsel edebiyat doğmadı. Çünkü Brezilya'da Portekizlilerin karşısına köklü uygarlıklar değil, dağınık Yerli kabileleri çıkmış, bunlar da Portekiz ordularından kaçarak ormanların içlerine çekilmişlerdi. Bu yüzden, ilk dönem Brezilya edebiyatı, iki uygarlık arasındaki destansı mücadeleleri değil, Portekizlilerin yeni buldukları toprakların güzelliğine duydukları hayranlığı yansıtır.

17. yüzyıl başında kıtanın fethi tamamlandı ve her yerde koloni devletleri kuruldu. Latin Amerika edebiyatı, bundan sonra 200 yıl boyunca, Avrupa'daki gelişmeleri izledi ve az sayıda özgün yapıt çıkarabildi. İspanya Krallığı roman ve öykü gibi kurmaca edebiyatı yasakladığı için, bu dönemin en yaygın edebi türü şiirdi. 1585'te Meksika'da yapılan bir şiir yarışmasına katılan 300'ü aşkın şairin yapıtları daha sonra *Ramillete de varias flores poéticas* (1675; Şiirsel Çiçekler Demeti) adlı antolojide toplandı. Kolonilerin belki de en büyük şairi, Meksikalı rahibe Sor Juana Inés de la Cruz'du. Cruz'un "Primero sueño" (İlk Düş) adlı metafizik şiiriyle bazı dindışı lirik şiirleri, bugün bile Latin Amerika edebiyatının en parlak ürünleri arasında yer alır.

18. yüzyıl, Latin Amerika'da koloniciliğe karşı direniş hareketlerinin yayılma dönemiydi. Bu, edebiyata da yansıdı; yaşamöykülerinde ve tarihsel yapıtlarda yergici bir eğilim egemen oldu. Bunların edebi açıdan en başarılısı, Alonso Carrió de la Vandera'nın, Lima ile Buenos Aires arasındaki kurmaca bir yolculuğu anlatan *El lazarillo de ciegos caminantes* (1773; Acemi Yolcular İçin Kılavuz) adlı yapıtıydı. Bir posta memuru olan Carrió, yöneticilerden çekindiği için bu eleştirel yapıtını Concolorcorvo takma adıyla yayımlamıştı. 1789'da, Fransız Devrimi'nden hemen sonra Brezilya'da, öncülüğünü şairlerin yaptığı başarısız bir ayaklanma girişimi oldu. Bu dönemde kıtanın en önemli şairleri, coşkulu tonu ve yurtseverlik motifini işlemesiyle romantizmin başlangıcı sayılan *Poesias*'ın (1825; Şiirler) yazarı Brezilyalı José Bonifácio de Andrade e Silva, yurtseverliği klasik kalıplar içinde işleyen Ekvadorlu José Joaquín Olmedo ve kıtanın Yerli geçmişiyle büyülü doğasını yücelten şiirleriyle tanınmış Kübalı José Mariá de Heredia'ydı.

19. yüzyıl edebiyatı. 1808-26 arası, Latin Amerika'nın siyasal bağımsızlığını kazandığı dönemdi. Edebiyatta bu dönemin en güçlü eğilimi romantizmdi. Romantizm kıtaya Avrupa'dan gelmekle birlikte daha sonra Latin Amerika'nın kültürel bağımsızlığını elde etmesinin de koşullarını hazırladı. Avrupa romantizminde ortaçağ kültürüne duyulan hayranlık, Latin Amerika romantizminde kıtanın Yerli geçmişine ilgi duyulması biçiminde yansıdı. Ayrı bir kültürel bütün olarak Latin Amerika gerçeği, ilk kez yazarların dikkatini çekmeye başladı. Romantiklerin önderlerinden Arjantinli Esteban Echeverría, Arjantin'in yeni diktatörü Juan Manuel de Rosas'ın baskıcı yönetiminden Fransa'ya kaçtıktan sonra yazdığı, yerli temalarla yeni biçimsel denemeleri bütünleştiren "La cautiva" (1837; Tutsak) ile yeni şiirin izleyeceği modeli ortaya koydu. Ayrıca, ulusal yaşamın öne çıkmasıyla birlikte Avrupa edebiyatında benzeri olmayan yeni bir tür, Arjantin ve Uruguay pampalarında göçebe yaşamı sürdüren sığır çobanlarını konu alan goşo edebiyatı(*) doğdu. Arjantinli José Hernández, *El gaucho Martín Fierro* (1872; Goşo Martín Fierro) adlı şiirinde goşoların yaşamını destansı bir anlatımla ele aldı. Romantizmin öteki önemli adları, *Tabaré* (1886) adlı epik şiiriyle Uruguaylı Juan Zorilla de San Martín, *María* (1867) adlı duygusal aşk romanıyla tanınan Kolombiyalı Jorge Isaacs ve Ekvadorlu León Mera'ydı. José Mármol da *Amalia* (1851-55) adlı romanında diktatör Rosas dönemi Arjantin'ini çarpıcı bir anlatımla ele aldı. Bu dönemde ayrıca, tarihsel olayları edebi bir üslupla anlatan *tradición*(*) Perulu mizah yazarı Ricardo Palma'nın elinde yeni bir edebi tür durumuna geldi. Brezilya'da ise romantizm, yücelecek bir ulusal tarih bulamadığı için, ülkenin doğal güzelliklerine ve Yerlilerin basit yaşamına yöneldi. Brezilya romantizmi, Domingo José Gonçalves de Magalhães'in *Suspiros Poéticos e Saudades*'iyle (1836; Şiirsel İç Çekişler ve Özlemler) başladı, ama akımın en tipik temsilcisi Antônio Gonçalvez Dias'dı. Brezilya romantizminin sonraki dönemini temsil eden yapıtlar ise, Manuel Antônio Alvares de Azevedo'nun umutsuzluk dolu şiiri *A Noite na Taverna* (y. 1851; Tavernada Gece) ile siyasal ve toplumsal içerikli şiirler yazan Antônio de Castro Alves'in *Os Escravos*'uydu (1882; Köleler).

Romantizmle başlayan ulusal duyarlık, yazarların ilgisinin Latin Amerika toplumunun özgün ve benzersiz görünümlerine yönelmesini sağladı. Bu da 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekçilik ve doğalcılığın doğmasına yol açtı. Belirli bir yörenin gelenek ve törelerine ağırlık veren *costumbrismo*(*) akımına bağlı yazarların ürünü olan *Cuadros de costumbres* (töresel sahneler) adlı düzyazı anlatıların gelişmesiyle töre romanı ortaya çıktı. Bu tarihten sonra da şiir, eski egemen konumunu roman ve öyküye bıraktı.

Latin Amerika romanının ilk örneği, Brezilyalı Joaquim Manuel de Macedo'nun *A Moreninha*'sıydı (1844; Küçük Esmer Kız). Brezilya edebiyatının bugün de en çok okunan yazarlarından olan José Martiniano de Alencar ise *O Guarani* (1857; Guarani Yerlisi) ve *Iracema* (1865) adlı yapıtlarıyla Yerlilerin yaşamlarını konu alan *Indianista* romanının(*) öncüsü oldu. Ayrıca Brezilya'nın iç kesimlerindeki yaşamı konu alan *O Gaúcho* (1870; Sığır Çobanı) ve *O Sertanejo* (1876) gibi romanlarıyla da bölgesel bir edebiyatın ilk örneklerini verdi. Bölgesel edebiyatın bir başka örneği de Bernardo Guimarães'in *A Escrava Isaura*'sıydı (1875; Köle Işaura). Terimin asıl anlamıyla gerçekçiliği başlatan yapıt ise, Manuel Antônio de Almeida'nın romanı *Memórias de um Sargento Milícias*'tı (1854-55; Bir Milis Çavuşunun Anıları). Arjantinli Eugenio Cambaceres de Zola tarzında doğalcı romanlar yazdı. 1870'lere doğru gerçekçilik, bir yandan eleştirel bir toplumsal ve siyasal boyut kazanırken, bir yandan da bireyin giderek huzursuzlaşan iç yaşamına, psikolojik uyumsuzluklarına eğilmeye başladı. Brezilyalı Aluízio Azevedo'nun *O Mulato* (1881; Melez) ve *O Cortiço* (1890; Çiftlik) adlı romanları birinci eğilimin, Brezilya'nın en büyük romancısı sayılan Machado de Assís'in romanları da ikinci eğilimin yetkin örnekleriydi.

Modernismo. Kıtanın İspanyolca konuşulan ülkelerinde, 19. yüzyıl sonuna doğru göreli bir toplumsal ve siyasal istikrar ortaya çıktı. Bu, edebiyatta geçen yüzyılın daha çok dış gerçeklere, ülke sorunlarına eğilen, ulusalcı, coşkulu, duygulu ya da gerçekçi edebiyatına karşı bir tepkinin başlaması için zemin hazırladı. Birçok yazar, Fransız şiirinin de geçirdiği evrime benzer biçimde, daha soğuk, daha ölçülü, daha içe kapalı, daha işlenmiş bir şiire yöneldi. Eski kuşağın biraz da küçümseyerek *modernista* (modernist) olarak adlandırdığı bu şair ve yazarlar, gözlerini dış gerçeklikten kendi iç dünyalarına, hayal güçlerinin ürünü olan düşsel mekânlara çevirdiler. *Modernismo*(*) akımının gelişmesiyle bu dönem Latin Amerika edebiyatında "sanat için sanat" sloganı etkili oldu. Parnasçılık, simgecilik gibi Avrupa kökenli akımlar, art arda edebiyat sahnesine çıktı. İlk modernistler arasında, Küba'nın İspanya'ya karşı bağımsızlık mücadelesinin kahramanlarından José Martí de vardı. Ama Martí'nin şiiri, güçlü bir duygu patlamasını dengeleyen yalınlığıyla hem romantiklerden hem de *modernismo* şairlerinin daha süslü ürünlerinden farklıydı. *Modernismo*'nun öteki öncüleri ise, Meksikalı Manuel Gutiérrez Najera, Kolombiyalı José Asunción Silva ve Parnasçılığın temsilcisi Kübalı şair Julián del Casal'dı.

Ama *modernismo*'nun asıl kurucusu, İspanyol dilinin en usta şairlerinden biri sayılan Nikaragualı Rubén Darío'ydu. *Prosas profanas y otros poemas*'uyla (1896; Kutsal Olmayan İlahiler ve Başka Şiirler) Darío, *modernismo*'nun bir "kaçış" duyarlığını yansıtan, kozmopolit evresinin en yetkin örneklerini verdi. *Cantos de vida y esperanza*'da (1905; Yaşam ve Umut Şarkıları) topladığı şiirlerinde de biçim alanındaki yenilikçilikle metafizik bir özlemi kaynaştırdı. Darío, İspanya'nın koloni imparatorluğunun çökmesinden ve kıta üzerinde ABD hegemonyasının kurulmasından sonra ise, Latin Amerika'nın İspanyol kültür mirasını ABD'ye karşı savunan, daha toplumsal, daha dayanışmacı bir tutumu benimsedi. *Modernismo* akımının öbür önemli temsilcileri, Doğu mistisizminin etkilerini yansıtan *Elevación* (1917; Yüceliş) adlı şiir kitabıyla tanınmış Meksikalı Amado Nervo, Kolombiyalı şair Guillermo Valencia, hareketin kuramcısı sayılan Uruguaylı düşünür ve denemeci José Enrique Rodó ve Darío'dan sonra bütün bu dönemin en etkili şairi olan Arjantinli Leopoldo Lugones'ti. Lugones, ironik bir anlatımdan karanlık bir barok duyarlığa, oradan da halk şarkılarından beslenmiş yoğun bir milliyetçiliğe yöneldi. Brezilya'da ise romantizme karşı gelişen tepki, İspanyolca konuşulan ülkelerdeki kadar geniş bir yenilikçi hareket doğurmadı. Ama bu ülkede de Raimundo Correia, Alberto de Oliveira ve Olavo Bilac'ın temsil ettiği kısa ömürlü bir Parnasçı akım ortaya çıktı.

20. yüzyıl. Meksika Devrimi (1910-20) bütün Latin Amerika ülkelerinin edebiyatçılarını önemli ölçüde etkiledi. Bunun yanı sıra iki dünya savaşı, 1930'larda bütün dünyayı etkileyen ekonomik bunalım ve İspanyol İç Savaşı da Latin Amerika kültüründe ulusal ve bölgesel sorunların yanında evrensel, toplumsal ve sınıfsal temaların belirginleşmesine yol açtı. Bu evrenselleşmeyle birlikte Latin Amerika edebiyatı, dünya edebiyatının en doğurgan parçalarından biri haline geldi ve başka ülke edebiyatlarını da etkilemeye başladı.

1900'lerin başında Darío ve Lugones daha geleneksel biçimlere dönerken, izleyicileri *modernismo*'nun karmaşık, çok yönlü deneylerini sürdürdüler. Bunlar arasında, bir grup kadın şair dikkat çekti: Uruguaylı Delmira Agustini ve Juana de Ibarbourou, 1945 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Şilili Gabriela Mistral ve Arjantinli Alfonsi-

na Storni, bedensel ve ruhsal aşk, annelik özlemi, erkeklerin egemen olduğu bir toplumda kadın olmanın güçlükleri gibi temaları biçimsel yönden kusursuz bir anlatımla işleyen lirik şiirleriyle önem kazandılar. Perulu José Maria Eguren, Meksikalı Ramón López Velarde ve Kolombiyalı José Eustasio Rivera da şiirlerinde modernist akımın teknik deneyselliği ile yeni yüzyılın imgelerini kaynaştırdılar. Böylece 20. yüzyılda Latin Amerika'da son derece zengin ve karmaşık bir şiir ortaya çıktı. Bazı gruplar, teknik deneysellikte daha da ileri giderek, eski kalıpları tümüyle kırdılar. Porto Rikolu Luis Palés Matos ve Kübalı melez şair Nicolás Guillén gibi şairlerin yapıtlarıyla Afrika geleneği belki de ilk kez modern sanatta ifadesini buldu. Şilili Vicente Huidobro, başlattığı *creacionismo*(*) akımıyla, şairin tümüyle kendine özgü bir dünya yarattığını savundu. Kıtanın en büyük şairlerinden biri olan, 1971 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Şilili Pablo Neruda, ilk şiirlerinde gerçeküstücülükle Marksizmi kaynaştırmaya çalıştı. *Canto general* (1950; Evrensel Şarkı) adlı epik yapıtında ise, bütün kıtanın acılarını dile getirmeyi amaçlayan bir şiire yöneldi. Perulu şair César Vallejo da modernist miras ve gerçeküstücü deneylerle toplumsal bir duyarlığı kaynaştırarak son derece öznel, yer yer belirsiz ama canlı bir şiire ulaştı. Modernist akımın bir başka önemli mirasçısı da Arjantinli şair ve öykücü Jorge Luis Borges'ti. Bu dönemde Buones Aires'te *ultraísmo*(*) akımını başlatan Borges, şiddetli tutkuları dile getiren ve teknik yenilikleri deneyen şiirlerden sonra, daha ölçülü ve daha sakin bir duyarlığa yöneldi. I. Dünya Savaşı sonrasında Brezilya'da gelişen yenilikçi *modernismo* akımı ise, en yetkin ürünlerini Mário de Andrade, Manuel Bandeira, Jorge de Lima, Cécilia Meireles ve Augusto Federico Schmidt gibi şairlerin yapıtlarında buldu.

20. yüzyıl Latin Amerika edebiyatının ana damarlarından biri de, biçimsel yeniliklerden çok, toplumsal sorunların deşilmesine ağırlık veren militan ya da eleştirel düzyazıydı. 1930'larda Brezilya'da gelişen bölgeci edebiyatın en önemli temsilcileri, klasikleşmiş "şekerkamışı" romanlarıyla José Lins do Rego ve proleterlerin yaşamını renkli bir mizahla işleyen romanlarıyla Jorge Amado'ydu. Graciliano Ramos da *Angústia* (1936; Acı) adlı romanında bölgesel edebiyatın bireysel dramları da deşebildiğini ortaya koydu. Bu dönem Latin Amerika edebiyatının en kozmopolit yazarlarından biriyse, en çok *O Tempo e o Vento* (1949-62; Zaman ve Rüzgâr) adlı roman üçlemesiyle tanınmış Érico Veríssimo'ydu.

Meksika Devrimi'nin roman alanındaki en başarılı ürünü, Mariano Azuela'nın devrimi yoksul köylüler açısından anlatan yapıtı *Los de abajo*'ydu (1916; *Ayaklanma*, 1975). 1920'lerin sonunda, Luis Guzmán ve José Rubén Romero gibi romancılar aynı konuyu işledilerse de aynı sanatsal düzeye ulaşamadılar. Ayrıca 20. yüzyıl Latin Amerika romanı, bir önceki yüzyılda olduğu gibi, Yerlilerin yaşamını da konu aldı; ama 20. yüzyılın *Indianista* edebiyatında Yerli, artık *La Araucana*'nın yüceltilmiş "soylu vahşisi" değil, ekonomik ve toplumsal mekanizmaların elinde tutsak olan ve kendini eylemleriyle ifade edebilen kitlesel bir güçtü. Yerlilerin davasını üstlenmiş yazarlar arasında en önemli yeri, katı gerçekçilikleriyle Ekvadorlu romancılar tuttu. Bu grubun etkili üyesi Jorge Icaza, *En las calles* (1934; Sokaklarda) ve öbür romanlarıyla geniş bir okur kesimine seslenebildi. Arjantin ve Uruguay pampalarındaki yaşam da, Uruguaylı Javier de Viana'nın karanlık öyküleriyle, gene Uruguaylı Carlos Reyles'in, Arjantinli Ricardo Güiraldes ve Benito Lynch'in romanlarıyla edebi ifadesine kavuştu. Venezuelalı Rómulo Gallegos da *Doña Bárbara* (1929; Bayan Bárbara) adlı romanında, ülkesinin geniş düzlüklerinde yaşayan köylülerle kent arasındaki çatışmayı işledi. Uruguaylı öykücü Horacio Quiroga tropik bölgeler ve ormanlardaki yaşamı, Şilili romancı Joaquín Edwards Bello ve öykücü Manuel Rojas yoksul sınıfların sorunlarını dile getirdiler. Şilili Eduardo Barrios psikolojik romanlarında, kişinin kendi içindeki ve dışındaki güçlerle çatışmasına eğildi. Tiyatro alanında ise, Avrupa'da gelişen dışavurumculuk gibi akımların etkisiyle 1920'lerin sonları ve 1930'larda özellikle de Brezilya ve Meksika'da deneysel bir tutum egemen oldu. Bu dönemin önemli oyun yazarları arasında, Brezilyalı Joracy Camargo ve Meksikalı Rodolfo Usigli sayılabilir.

20. yüzyılın ikinci yarısında, işledikleri konuların toplumsallığı ya da bireyselliğinden çok, bunları işleyiş biçimleriyle önem kazanan bir dizi öncü romancı ve öykücü ortaya çıktı. Bu romancıların ortak özelliği, çağın gittikçe karmaşıklaşan ruhsal, toplumsal ve ideolojik eğilimlerini daha iyi yakalayabilecek bir dil ve yapı kurma çabasıydı. Bu çaba, deneme ve felsefi düzyazı alanında da ürünlerini verdi: Arjantinli Ezequiel Martínez Estrada *Radiografía de la pampa*'da (1933; Pampaların Röntgeni) ülkenin toplumsal bozukluklarını bütün ayrıntılarıyla çözümlerken, Octavio Paz *El Laberinto de la soledad*'da (1950; *Yalnızlık Dolambacı*, 1978), Meksika'nın kültürel ve toplumsal tarihine psikoloji ve mitolojiden beslenmiş bir ışık düşürmeyi denedi. Paz aynı zamanda, gerçeküstücülükle Meksika'nın Yerli geleneğini ve Doğu mistisizmini kaynaştırarak ülkesinin en üçünç şairlerinden biri olmayı başardı.

Düzyazı alanında gelişen yeni eğilimin öncülerinden biri, umutsuz bir metafizikle ince mizahı ve fantastik öğeleri bir potada eriten Arjantinli yazar Borges'ti. Borges'in *El Aleph*'te (1949) topladığı öyküleri, 20. yüzyılda fantastik edebiyatın başyapıtları arasına girdi. 1967 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Guatemalalı Miguel Ángel Asturias da *El señor presidente* (1946; *Sayın Başkan*, 1967) ve *El Papa Verde* (1954; *Yeşil Papa*, 1967) gibi romanlarında, ülkesindeki diktatörlük rejimini ve ABD'nin emperyalist politikasını, yerli efsanelerle iç içe geçmiş bir anlatımla eleştirdi. Meksikalı Agustín Yañez *Al filo del agua*'da (1947; Suyun Ucu) Meksika Devrimi'nin toplumsal ve psikolojik kaynaklarını James Joyce'u andıran bir ayrıştırma yeteneğiyle betimledi. Bir başka Meksikalı yazar Juan Rulfo da *Pedro Páramo* (1955; *Pedro Páramo*, 1970) adlı romanında, kahramanın kişisel serüveniyle ülkenin kolektif yazgısı arasındaki çatışmayı yoğun bir lanetlenmişlik atmosferi içinde işledi. Çağdaş Latin Amerika romanının öteki önemli adları arasında *La bahía de silencio* (1940; Sessizlik Körfezi) gibi ideolojik ve felsefi içerikli romanlarıyla Arjantinli Eduardo Mallea, Latin Amerika'yı yeni ve benzersiz bir gerçeklik olarak, barok bir dil zenginliğiyle anlatan Kübalı Alejo Carpentier ve ülkesinin yoksul sınıflarının yaşamını anlatan *Gabriela, Cravo e Canela* (1958; *Tarçın Kokulu Kız*, 1973) gibi romanlarıyla mizahı ve eleştiriyi Rabelais'yi andıran bir dilsel coşku düzeyine çıkaran Brezilyalı Jorge Amado yer alır. Bu kuşağın son büyük romancısı ise, bazı eleştirmenlerce Samuel Beckett ve Jean Genet'yle birlikte modernist edebiyatın son temsilcilerinden biri olarak nitelenen, çağdaşı Latin Amerikalı yazarlardan daha "kozmopolit" olmasıyla ayrılan Arjantinli Julio Cortázar'dır. Uzun yıllar Fransa'da sürgünde yaşayan Cortázar, klasik romanın kurgusunu ve olay örgüsünü tümüyle dönüştürmeyi denediği *Rayuela* (1963; *Seksek*, 1988) ve öbür romanlarında Latin Amerika gerçekliğine ancak dolaylı bir biçimde yer verir. Kısa öykülerindeyse, polisiye ve fantastik anlatı gibi türlerin öğelerinden yararlanmıştır.

Bu yazarlardan sonra gelen ve genellikle post-modernizm(*) içinde değerlendirilen romancıları modernist ya da yenilikçi yazarlardan ayıran önemli bir nokta, deneycilikten çoğu kez kaçınmaları ve bunun yerine, klasikleşmiş kalıp ve üslupları dönüştürmeyi seçmiş olmalarıdır. Bu romancıların çoğu, tümüyle kurmaca bir dünya yaratmak yerine, gerçek tarihsel olayları ve kişilikleri bir roman malzemesi olarak kullanmayı, bunları kurmaca ya da fantastik öğelerle kaynaştırmayı seçmişler, kolektif ya da bölgesel mitlerden ve efsanelerden yararlanmışlardır. Bu türün en tanınmış örneği, 1982 Nobel Edebiyat Ödülü'nü kazanan Kolombiyalı yazar Gabriel García Márquez'in *Cien años de soledad*'ıdır (1967; *Yüzyıllık Yalnızlık*, 1974). Yayımlandığı anda bir edebiyat olayı haline gelen roman, hem gerçek bir tarihi yansıtması, hem de kendi sanatsal araçlarını bilinçli olarak gözden geçirmesiyle, türün en başarılı örneklerindendir. Meksikalı Carlos Fuentes, Perulu José María Arguedas ve Mario Vargas Llosa gibi yazarlar ise, Márquez'den farklı olarak, fantastik öğelerden çok, gerçek tarihsel olaylardan yararlanmışlardır. Fuentes'in *La Muerte de Artemio Cruz*'u (1962; *Artemio Cruz'un Ölümü*, 1981) klasik yaşamöyküsü kalıplarına bağlı kalır görünürken, aynı zamanda bu kalıpları altüst etmeyi de başarır. Bu dönemin Kübalı yazarları arasında, Avrupa yenilikçilerine daha yakın bir tutumu benimseyen Guillermo Cabrera Infante'yle post-modernizm içinde değerlendirilen Reinaldo Arenas ve José Lezama Lima sayılabilir. Şilili José Donoso gerçekçi ve fantastik öğeleri kaynaştıran romanlarında feodal toplumun çöküşünü işlemiş, sinemaya da uyarlanan *El beso de la mujer araña* (1976; *Örümcek Kadının Öpücüğü*, 1986) adlı romanıyla ünlü Arjantinli Manuel Puig de romanlarında popüler kültürün birey üzerindeki etkilerini ele almıştır.

Latin Amerika romanı, son 20 yıl içinde yalnızca Latin kültüründe değil, Anglosakson dünyasında da çok etkili olmuş, birçok Kuzey Amerikalı yazar Latin Amerikalı yazarların izinden giderek "tarihsel kurmaca" ve "büyülü gerçekçilik" tarzlarında yapıtlar vermişlerdir.

Türkçede yayımlanan *Çağdaş Latin Amerikan Şiirleri* (1982, der. Ülkü Tamer) ile *Latin Amerika Hikâyeler Antolojisi* (1983, der. Tomris Uyar) Latin Amerikalı şair ve öykücülerin yapıtlarından seçmeler içerir.

Latin Amerika Entegrasyon Birliği, İspanyolca ASOCIACIÓN LATINO-AMERICANA DE INTEGRACIÓN (ALADI), Montevideo Antlaşması (1980) ile kurulan ve Mart 1981'de etkinliğe başlayan, ekonomik işbirliği amaçlı örgüt. Sayısı 11 olan üyeleri üç kategoriye ayrılmıştır: En gelişmişler (Arjantin, Brezilya, Meksika), orta düzeyde gelişmişler (Şili, Kolombiya, Peru, Uruguay, Venezuela) ve en az gelişmişler (Bolivya, Ekvador, Paraguay).

ALADI, Latin Amerika'da bir ortak pazar oluşturmak amacıyla 1960'ta kurulan Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği'nin (LAFTA) yerini aldı. Ama plan fazla bir ilerleme gösteremediğinden, ortak pazar kurmak için herhangi bir takvim söz konusu olmaksızın, iki yanlı tercih anlaşmalarının özendirilmesi gibi daha esnek ve sınırlı bir rol üstlendi.

ALADI örgütünde, üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşan bir bakanlar konseyi, ortak karar gerektiren konularda söz sahibi olan İmzacı Ülkeler Konferansı, ayrıca teknik ve yönetsel işlerden sorumlu bir sekreterlik yer alır.

Latin Amerika Hıristiyan Sendikacılar Konfederasyonu, İspanyolca CONFEDERACIÓN LATINOAMERICANA DE SINDICALISTAS CRISTIANOS (Clasc), sonradan LATİN AMERİKA İŞÇİ MERKEZİ, 34 Latin Amerika ülkesinden üyeleri bulunan işçi sendikaları konfederasyonu. Merkezi Avrupa'da olan Uluslararası Hıristiyan Sendikalar Federasyonu'nun (bugün Dünya İşçi Konfederasyonu) dünya çapında örgütlenmek amacıyla yürüttüğü çalışmalar çerçevesinde 1954'te kuruldu. Hem Hıristiyan eğilimli ulusal sendikalarda, hem de öteki sendikalar içinde çalışan Hıristiyan Demokrat gruplar arasında örgütlenme çalışması yürüten Clasc, 1960'lara değin önemli bir gelişme göstermedi. Aynı dönemde, ABD güdümlü bir hareket olan Amerika Kıtası Bölgesel İşçi Örgütü'ne (Organización Regional Interamericana de Trabajadores) karşı güçlü bir muhalefet başlattı. Clasc, Avrupa'daki Katolik sendikalardan da önemli ölçüde destek görmektedir.

Latin Birliği, Antik Çağda Roma çevresinde 30 kadar köy ve kabilenin oluşturduğu federasyon. Komşu düşman topluluklara karşı, karşılıklı koruma ve savunma birliği olarak kurulmuştur. Birliğin başını Alba Longa kenti çekiyordu. Bu konumuyla dinsel bir merkez niteliği de taşıyan kentin yakınındaki Alban Tepelerindeki Jüpiter'e tapınılırdı. Ayrıca birlik üyeleri davalara bakmak üzere burada toplanıyorlardı.

Roma, İÖ y. 348'de birlikle ittifak kurdu, ama birlik üyelerine siyasal eşitlik tanımadı. Bu nedenle çıkan savaş, İÖ 338'de Roma'nın zaferiyle sonuçlanınca Latin Birliği dağıldı.

Latin edebiyatı, Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde Roma'da, ortaçağ ve Rönesans dönemlerinde Avrupa'da yazılmış Latince yapıtların tümü. Yunanca yapıtların çevrilmesi ve uyarlanmasıyla ortaya çıkmış, ancak kısa sürede kendine özgü bir kimlik kazanmıştır. Latince, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra bir konuşma dili olarak yerini ulusal dillere bırakmışsa da, Katolik Kilisesi'nin resmî dili olarak kalmış, özellikle de uluslararası bilim, felsefe ve edebiyat dili olarak varlığını 18. yüzyıla değin sürdürmüştür.

Erken dönem (İÖ 70'e değin). Latin edebiyatı çok kısa süre içinde doğdu ve hızla gelişti. Bu hızlı gelişimde, İÖ 3. yüzyıldan sonra Roma kentlerini doldurmaya başlayan Yunan kökenli köleler önemli bir rol oynadı. Roma soylularının ve tüccarlarının çocuklarına özel öğretmenlik yapan bu köleler, böylece Yunan kültürünü de Latin toplumuna taşımış oldular. Gerçekte bu, Yunan kültürünün İtalya'ya ikinci girişiydi. Daha önce de Etrüsk sanatı Yunan etkisi altında kalmıştı. Ama Etrüsklerin Latium bölgesinde yaşayan halkla fazla ilişkilerinin bulunmaması ve Etrüsk dilinin Latinceden çok farklı bir dil olması yüzünden Latin edebiyatı uzun süre bu etkilerin dışında yöresel bir gelenek olarak kalmıştı.

Latin edebiyatının ilk önemli yazarı sayılan Livius Andronicus da (İÖ y. 284-y. 204) İÖ 3. yüzyılda Roma'ya getirilen ve sonra azat edilen Yunanlı bir köleydi. Livius İÖ 240'ta, Roma'nın Kartaca karşısındaki zaferini kutlamak için, Yunan kaynaklarından yararlanarak özgün bir tiyatro yapıtı yazdı. Ayrıca *Odysseia*'yı da Latinceye çevirdi. Oyunlarında Yunan şiir ölçüsünü Latinceye uyarlarken, *Odysseia* çevirisinde geleneksel İtalyan ölçülerini kullandı. Bu çeviride Homeros'un zengin söz ve eğretileme dağarcığına Latince karşılıklar bulmakta gösterdiği ustalıkla, Latin edebiyatının sonraki gelişiminin temellerini hazırladı.

Livius'tan sonra, Yunan etkisinin daha belirgin olduğu Güney İtalya'dan gelen Gnaeus Naevius (İÖ y. 270-y. 200), Quintus Ennius (İÖ 239-169) ve Marcus Pacuvius (İÖ 220-y. 130) gibi şairler de klasik Yunan destan ve tragedyalarını Latinceye kazandırırken, Yunan ölçü kalıplarını da Latinleştirdiler. Bu süreç içinde, şiirin yanında düzyazı da gelişti; tragedya, komedya, felsefe yazısı ve söylev gibi türler Latin edebiyatına aktarıldı. Ennius tragedya dilini geliştirirken, Plautus (İÖ y. 254-184) ve Terentius da (İÖ 186/185-159?) Latin komedyasının kurucuları oldular. Bu son iki yazar, Yunan Yeni Komedya çizgisine bağlı kalmakla birlikte, yapıtlarında Roma toplumunun günlük yaşamını yansıtan yerel konuşma dilinden yararlandılar. Plautus, Roma toplumunun törelerini alaya alan komedyalarında, sağlam bir olay örgüsü kurmaktan çok, kaba şakalarla seyirciyi güldürmeyi amaçladı. Bu yönüyle de komik opera türünün temellerini atarak daha sonraki Avrupa komedisinin hemen hemen bütün kalıp tiplerini yarattı. Terentius ise komedyalarında daha sağlam bir yapı kurmayı denedi.

Bu dönemde yazarlar, güçlü ailelerin çevresinde toplanıyordu. Ortaçağ Avrupa'sında da süren "mesen" (koruyucu) geleneğinin kurucusu Roma'ydı. "Mesen" sözcüğü de, bu koruyucuların en zenginlerinden Gaius Maecenas'ın (İÖ y. 70-8) adından türemişti. En geniş yazar ve düşünür gruplarından biri Romalı konsül ve general Scipio Aemilianus'un çevresinde oluşmuştu. Scipio'nun korumasındaki kişiler arasında Yunanlı stoacı filozof Panatios, Yunanlı tarihçi Polybios ve Terentius da vardı.

Altın Çağ (İÖ y. 70-İS 18). Latin edebiyatı, Cumhuriyet döneminin son yıllarıyla Augustus döneminde (İÖ 27-İS 14) imparatorluğun kuruluş yılları arasında en parlak dönemini yaşadı. Roma'nın en büyük hatipleri ve en usta şairleri bu dönemde yetişti. Latin edebiyatının Altın Çağ'ı(*) olarak anılan bu dönem, başlıca iki döneme ayrılır: Cicero'nun damgasını vurduğu, İÖ y. 70'ten İÖ 43'e değin süren Cicero dönemiyle(*) Vergilius, Horatius, Livius ve Ovidius gibi yazarların yetiştiği, İÖ y. 43'ten İS 18'e değin süren Augustus dönemi(*).

Cicero döneminin en önemli temsilcisi, döneme adını veren devlet adamı, hatip, şair, eleştirmen ve filozof Marcus Tullius Cicero'ydu (İÖ 106-43). Cicero, biraz süslü ama açık seçik üslubuyla klasik Latin düzyazısının oluşumunda çok önemli bir rol oynadı. Dönemin aynı zamanda devlet adamı olan bir başka yazarı Julius Caesar'dı (İÖ 100-44); ama Caesar'ın yazılarında, yalın, aydınlık bir anlatımın ardında, açıklama, öğretme amacından çok, ikna etme ve propaganda yapma çabası ağır basıyordu. Dönemin en üretken yazarlarından biri de, "Romalıların en bilgilisi" olarak anılan Marcus Terentius Varro'ydu (İÖ 116-27). Varro, düzyazı ve şiiri birleştirdiği yergici komedyalarıyla etkili oldu. Tragedya alanında, Ennius ve Pacuvius'tan sonra özgün yapıt veren çok az sayıda yazar çıktı. Bunlardan Lucius Accius'un (İÖ 170-y. 86) tragedyaları, ağır ve görkemli üsluplarıyla klasik Roma geleneğinin parlak örnekleri arasında yer alır.

Latin edebiyatı, Yunan modellerine karşı asıl zaferini şiir alanında kazandı. Didaktik şiir alanında en önemli ürün, Lucretius'un (ü. İÖ 1. yy) *De rerum natura*'sıydı (*Evrenin Yapısı*, 1974). Yunanlı düşünür Epikuros'un atomcu madde kuramı üzerine kurulu olan bu uzun şiir, Romalıları aydınlatmak, boşinançlardan kurtarmak amacıyla yazılmıştı. Yapısının sağlamlığı, dilinin zenginliği ve felsefeyi somut gözlemle bütünleştirmesiyle bu yapıt, Latin edebiyatının kusursuz örneklerinden biri sayılır.

Lucretius'tan sonra, gerek şiirde gerek tiyatroda Yunan etkisi yeniden güçlendi. Roma artık Akdeniz'in en güçlü devletlerinden biriydi; bu güvenli ortamda yetişen Romalı yazarlar da daha kişisel, daha oyunlu bir sanata yönelmeye başladılar. Ennius'un ağırbaşlı, trajik ya da destansı üslubuna karşı, *neoteros*(*) olarak bilinen şairlerin yapıtlarında lirik öğe öne çıktı. Bu şairler kuşağının en önemli temsilcisi, Gaius Valerius Catullus'tu (İÖ y. 84-y. 54). Teknik açıdan en başarılı Latin şairlerinden biri olan Catullus, daha çok aşk temasını işlediyse de, dönemin güçlü devlet adamları Caesar ve Pompeius'u eleştiren siyasal şiirler de yazdı. *Neoteros*'ların etkisi, Cornelius Gallus aracılığıyla, Vergilius'a (İÖ 70-19) değin uzandı. Birçok eleştirmenin en büyük Latin şairi saydığı Vergilius, başlangıçta İskenderiyeli şairlerin etkisi altındaydı. Ama zamanla, yarı gerçek yarı düşsel görüntüleri yansıtan pastoral şiirler yazmaya yöneldi. Vergilius da dönemin öteki önemli tragedya ve destan yazarı Varius'la birlikte, Maecenas'ın korumasındaydı. Maecenas'ın meclisine genç şair Horatius'u (İÖ 65-8) tanıtan da oydu.

Altın Çağ'ın ikinci evresini oluşturan Augustus döneminde edebiyat yaşamı daha ulusal bir renk almaya başladı. Vergilius *Georgica*'sında, Romalıların uzun süredir bir yana bırakmış oldukları çiftçilik zevkini yüceltti. Büyük destanı *Aeneis*'te(*) de Romalıların ulusal tarih ve yurt sevgisi duygularını uyandırmaya çalıştı. Yazarın yeni şeyler söylemeye çalışmaktan çok, eski konuları daha iyi işlemeye, daha güzel söylemeye çalışması gerektiği yolundaki klasik anlayış da bu dönemde egemen oldu. Böylece, çeşitli söz sanatları kesinlik kazandı; şaire düşen, kendisinden önce tanımlanmış bu söz sanatlarını ustaca kullanmaktı. Ennius gibi daha eski şairlerin aşırı ölçüde kullandığı aliterasyon ve sesle anlam arasında koşutluk kurma çabaları, *neoteros* döneminde gözden düştükten sonra, Augustus döneminde yeniden önem kazandı. Ama bu katı kuralcılık, Horatius ve Vergilius'taki yücelik duygusuna ulaşmasa bile, özgün buluşlardan güç alan, son derece zarif ve canlı şiirler yazılmasını engellemedi. Roma toplumunun uygar, zarif ve kültürlü bireyinin en tipik örneği olarak değerlendirilen Horatius'un dışında bu dönemin öteki önemli şairleri, ağıtlarıyla ünlü Sextus Propertius (İÖ 55/43-16), Albius Tibullus (İÖ y. 55-y. 19) ve Altın Çağ şiirinin son büyük temsilcisi olan Ovidius'tu (İÖ 43-İS 17). Aşk şiirleriyle ve mitolojik malzemeyi işlemedeki ustalığıyla dikkat çeken Ovidius, siyasal eleştirileri yüzünden Augustus'un

emriyle Karadeniz bölgesine sürgüne yollandı.

Altın Çağ'ın sonuna doğru, düzyazı alanında, Cicero'nun zengin ve aydınlık belagatine karşı, Sallustius'la (İÖ y. 86-35/34) başlayan bir tepki hareketi ortaya çıktı. Sallustius, İÖ 43'te yayımlamaya başladığı tarih yapıtlarında sert, kısa, özlü bir üslupla karamsar bir dünya görüşünü dile getirdi. Ovidius'un beyitlerini de etkileyen bu özlü üslup, daha sonra stoacı filozof Seneca'nın (İÖ y. 4-İS 65) tragedyalarında ve yazılarında sürdü. Bu dönemde yalnızca tarihçi Livius (İÖ 64/59-İS 17) Cicero geleneğine bağlı kaldı.

Gümüş Çağ (İS y. 18-y. 133). Augustus döneminin sonlarında yetişmiş yazarların, örneğin Livius'un yapıtlarında, Roma'nın Altın Çağı'nın artık kapanmakta olduğunu hissettiren belli belirsiz bir umutsuzluk vardı. Ovidius'tan sonra birçok başka yazarın da imparatorların hışmına uğramasıyla bu kanı iyice pekişti. Tarihçi Tacitus (İS y. 56-y. 120) bu karamsarlığı dile getiren yapıtlarında, Roma'da iktidarın hanedanların tekeline geçişini de eleştirdi. Suetonius'un (y. 69-122'den sonra) daha çok dedikoduya dayanan ve okurlara heyecan verme amacını güden imparator yaşamöyküleri, Roma'daki yeni kültürel iklimi yansıtıyordu. Yazarlar büyük, anıtsal, coşkulu ve "yüksek" ürünler vermekten umut kesmiş gibiydiler.

Bu dönemin bir başka önemli yazarı, yakından incelemek için gittiği Vezüv Yanardağının lavları altında kalarak bilim tutkusunun kurbanı olan, *Historia naturalis* (Doğa Tarihi) adlı yapıtın yazarı Yaşlı Plinius'tu (23-79). Yeğeni Genç Plinius (61/62-y. 113) ise aslında yüksek sesle okunmak üzere yazılmış söyleyler olan mektuplarıyla öne çıktı. Seneca'nın, stoacı davranış ve düşünceyi belki de tragedyalarından daha iyi dile getiren mektupları ise daha özentisiz, daha didaktikti. Seneca'nın ahlaki çöküntü karşısında içe çekilmeyi, sade ve erdemli bir bireysel yaşantıya dönmeyi yeterli gören daha iyimser yaklaşımına karşılık, Tacitus'un yazıları, erdemli yaşama olasılığının bütünüyle elden kaçırıldığına inanan düz bir karamsarlığın anlatımıydı. Tacitus gibi şair Iuvenalis de (55/60?-127 ya da sonrası?) karamsarlığını açıkça dile getiren yergilerinde Roma toplumuna saldırdı. Iuvenalis toplumsal bozuklukları, bayağılık ve kabalıkları adeta bir büyüteçle sergilediği şiirlerinde, kendisi de kabalaşmaktan, hatta müstehcenleşmekten çekinmedi. Arkadaşı Martialis'in (y. 38/41-y. 103) özdeyişleri de aynı eğilimi yansıtıyordu. Bu iki şairle birlikte, Avrupa edebiyatında sonraki yüzyıllarda önem kazanacak olan "grotesk" tarzının esin kaynakları arasında sayılan bir başka yazar da konuklarına görkemli bir ziyafet veren ve yemeğin sonunda damarlarını keserek intihar eden Petronius Arbiter'di (1. yy). Petronius birbirinden bağımsız olaylardan oluşan ve bazı eleştirmenlerce roman türünün ilk örneği sayılan *Satyricon* adlı yapıtında, iki gencin serüvenlerini Roma'nın günlük konuşma dilini kullanarak anlatıyordu.

Gümüş Çağ'ın bir başka önemli yazarı da, retorik ustası Quintillianus'tu (y. 35-96'dan sonra). Cicero retoriğine bağlı kalarak yazdığı *Institutio oratoria* (Hitabetin İlkeleri), imparatorluk döneminde söz özgürlüğünün kısıtlanması ve hitabet sanatının gözden düşmesi yüzünden kendi döneminde pek etkili olamadıysa da, sonraki yüzyıllarda bir retorik ve eleştiri kılavuzu olarak yeniden önem kazandı. Dönemin son önemli adları, yapmacık bir söyleyişin egemen olduğu, aşırı süslü şiirler yazan Lucanus'la (39-65) mitolojik konulardan uzak durarak Vergilius öncesi şairlerin çizgisini sürdüren Statius'tu (45-96). Roma'da imparatorluk yönetiminin kurulması, anlatım özgürlüğünün sınırlanması ve kamu yaşamının giderek sönükleşmesi, tragedya ve komedyanın ölmesine yol açtı. İS 1. yüzyıldan sonra, Roma'da önemli bir tiyatro yapıtı yazılmadı.

İmparatorluğun son dönemleri. İmparatorluğun Hadrianus yönetiminde daha da merkezileşmesiyle birlikte sanatçılarda "Roma yurttaşlığı" bilinci gerilerken, Yunan kültürünün etkisi bir kez daha güçlendi. Ama bu etki, bu kez bir kültürel canlanmaya yol açmadı. Daha çok, Yunan kentlerinin son dönemindeki aşırı incelmiş sofist akımı anımsatıyordu. Bu dönemin başlıca yazarları, tarihçi Publius Annius Florus'la (ü. 1. yy sonları ve 2. yy başları) Latin edebiyatında romanın doğuşunu haber veren ikinci yapıt kabul edilen, büyü sonucu bir eşeğe dönüşen bir gencin öyküsü olan *Metamorphoses*'in (*Altın Eşek*, 1950) yazarı Lucius Apuleius'tu (y. 124-170'ten sonra). İmparator Marcus Aurelius'un (121-180) *Ta eis Eauton*'u da (*Kendime Düşünceler*, 1974) stoacı felsefeyi en uyumlu biçimiyle dile getiren yapıtlardan biriydi. Dilbilgisi uzmanı ve eleştirmen Aulus Gellius (ü. 2. yy) ise, eski retorikçiler geleneğini sürdürdü. Roma'nın son önemli klasik yazarları, şair Decimus Magnus Ausonius'la (y. 310-y. 395) Claudianus'tu (y. 370-y. 404).

Ortaçağ. 4. yüzyılda Hıristiyanlığın Roma toplumuna yayılması ve 5. yüzyıl sonlarında kuzeyden gelen barbar kavimlerin Roma İmparatorluğu'nu parçalaması, Latin edebiyatının kurumsal temellerini köklü bir dönüşüme uğrattı. Geçmişte Latincenin sürekliliğini sağlayan Romalı yönetici sınıfın yerini kilise aldı. Bundan sonra Latince, 16. yüzyılın başlarına değin Batı Avrupa'da kiliselerde ve kilise okullarında bir ayin, bilim, felsefe ve edebiyat dili olarak varlığını sürdürdü. Klasik Latince metinlerin daha sonraki kuşaklara geçirilmesini sağlayan da gene kiliseler ve bunların çevresinde yeni yeni kurulmaya başlayan üniversitelerdi.

Hıristiyan Latin edebiyatının ilk örnekleri, 2. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başlayan, azizlerin yaşamları üzerine yazılmış metinlerdi. Bu ilk dinsel yaşamöykülerinin Latin geleneğiyle ilişkisi yoktu. Ama 3. yüzyıldan sonra, imparatorluğa bağlı eyaletlerde, özellikle de Roma'nın Afrika'daki topraklarında, klasik gelenekle yeni inancı bütünleştirme çabaları başladı. 3. ve 4. yüzyıllar bir çeviri dönemiydi; ilkin Çöl Babaları'nın yaşamöyküleri, daha sonra da Eski Ahit'in kendisi Latinceye çevrildi (Vulgata). Bu dönemin önemli yazarları, Hıristiyan Latin edebiyatının kurucuları sayılan Tertullianus, Minicius Felix, Aziz Cyprianus, Arnobius ve Lactantius gibi Afrikalı yazarlardı. Yeni Ahit'in ilk yetkin çevirisini 4. yüzyılın sonunda Aziz Hieronymus yaptı ve bu metin bütün ortaçağ boyunca etkisini sürdürdü.

Bu dönemde Hıristiyan ilahiyatçıların önünde duran önemli sorunlardan biri, Roma'nın pagan geçmişini yeni dinsel bakış açısından açıklamak ve anlamlandırmaktı. Aziz Augustinus *De Civitate Dei*'de (413-426; Tanrı Devleti) tarihi ve geleceği Tanrı'nın yönettiği bir süreç olarak açıkladı. *Confessiones* (y. 400; İtiraflar) adlı yapıtında da Hıristiyanlığı kabul eden bireyin iç hesaplaşmasını anlatırken, Tanrı'nın en günahkâr ruhları bile bağışlayabildiğini göstermeye çalıştı. Daha önce retorik dersleri vermiş olan Augustinus, *De doctrina Christiana* (397-428; Hıristiyan Öğretisi) adlı yapıtında da Hıristiyanların eski pagan Latin okullarının tekniklerinden yararlanabileceğini savundu. Eski kulturle yeni dini uzlaştırma çabaları 5 yüzyılda, özellikle Galya bölgesinde, dinsel şiirin gelişmesini hızlandırdı. Juvencus, Sedulius, Viyanalı Avitus, Dracontius, Prudentius ve Nolalı Aziz Paulinus gibi şairler dinsel konuları, eğitim görmüş bir çevre için epik bir anlatımla şiirleştirdiler. Hıristiyanlık tarihi alanında, Rufinus, Orosius ve Sulpicius Severus'un ortaçağ boyunca kaynak metin olarak kullanılan vakayinameleri de gene bu dönemin ürünüydü. 4. yüzyılın bir başka önemli gelişmesi de Latince Hıristiyan ilahisinin ortaya çıkışıydı.

6. ve 7. yüzyıllarda, Hıristiyan edebiyatı Frank istilaları karşısında savunmaya geçti. Tours'lu Aziz Gregorius'un bugün bile kaynak olarak kullanılan *Historia Francorum*'u (605-664; Franklar Tarihi) ve Fortunatus'un dinsel ve dindışı şiirleri, Galya'da Frank egemenliğinin kuruluş dönemının en önemli edebi ürünleriydi. Aynı dönemde, İtalya'da Ostrogot krallarının hizmetinde çalışan Cassiodorus, *Institutiones divinarum et saecularium litterarum* (Dinsel ve Dindışı Edebiyatın Kurumları) adlı yapıtında, klasik Latin kültürüyle Hıristiyan öğretisinin kaynaştırılmasına dayalı bir eğitim programı ortaya koydu. Felsefe alanında, Romalı Boethius'un *De consolatione philosophiae* (y. 524; Felsefenin Avuntusu Üzerine) adlı yapıtı, klasik Latin retorik sanatının bir uzantısıydı. Aynı dönemde Doğu Roma İmparatorluğu edebiyat alanında Batı kadar verimli değildi. Bizans'ta Latincenin yerini Yunancanın almasından önce yetişen son önemli şair, *Iohannis* adlı destanıyla tanınan Afrikalı Corippus'tu.

7. ve 8. yüzyıllarda Hıristiyanlık Saksonlar arasında yayıldı. Northumbria'lı Aziz Bede'in İngiliz Kilisesi'yle Hıristiyanlığın Roma'daki merkezi arasındaki ilişkileri ve İngilizlerin Tanrı yolunda ilerleyişlerini konu alan *Historia ecclesiastica gentis Anglorum*'u (731/732; İngiliz Halkının Kilise Tarihi) ortaçağ Latin klasiklerinin en önemlilerindendi.

8. ve 9. yüzyıllarda Galya'da Frank egemenliği pekişti. Frank kralları artık kendilerini birer istilacı olarak değil, Galya'nın meşru yöneticileri olarak görüyorlar ve ulusal bir tutum benimsiyorlardı. Kutsal Roma-Germen imparatoru Charlemagne döneminde (768-814) Hıristiyan Latin edebiyatı yeni bir canlılık içine girdi. Charlemagne'ın desteğiyle Latin klasiklerine öykünen yeni yapıtlar yazıldı ve Roma'nın yıkılmasından sonra ilk kez yeniden bir uluslararası kültür ortamı doğdu. Anglosakson Alcuin, Vizigot Orleans'lı Theodulfus, İtalyan Aquileia'lı Paulinus ve Paulus Diaconus gibi şairler, dinsel ve dindışı konularda daha önceki dönemde görülmemiş bir ustalığın ürünü olan, lirik, epik ve didaktik şiirler yazdılar. "Karolenj rönesansı" olarak de nitelendirilen bu yüz yıllık dönemin bir başka önemli katkısı da, destan kahramanlarının dindışı özellikler kazanmasıydı. Yeni epik şiirler, kahramanlık modellerini Charlemagne'ın yaşamından aldılar. Sonraki yüzyıllarda bu destanlar, İngiltere'den Almanya'ya kadar bütün Avrupa'da, Kral Arthur, Siegfried, Tristan ve Isolde romanslarının yazılmasını sağladı. Attila yönetimindeki Hunların Avrupa'yı istilasını konu alan *Waltharius* destanıyla (10. ve 11. yüzyıllar) yerel dille zenginleştirilmiş bir Latinceyle yazılmış *Ruodlieb* (y. 1050) romansı da bu epik geleneğin devamı olarak görülebilir.

Latin ortaçağının en özgün şiirsel ürünü, missa ayininde Kitabı Mukaddes'ten parçalar arasında okunan ardışım(*) şarkılarıydı. Şiirsel düzyazı biçiminde başlayan bu yeni tür, 9. yüzyılda Sankt Gallenli Notker Balbulus tarafından geliştirildi. 12. yüzyılda da uyaklı ve ölçülü bir şiir kalıbına dönüşerek St. Victor'lu Adam'ın yapıtlarıyla kusursuz biçimine ulaştı. Konularını dinsel mitolojiden günlük olaylara kadar çok farklı kaynaklardan alan bu yapıtların dramatik yapısı, daha sonra dinsel tiyatronun ortaya çıkışında önemli bir rol oynadı. 12. yüzyılın önemli yapıtları arasında, Monmouth'lu Geoffrey'nin *Historia regum Britanniae*'sını da (Britanya Krallarının Tarihi) anmak gerekir.

12. ve 13. yüzyıllarda Latin edebiyatının en önemli ürünleri felsefe alanında verildi. Salisbury'lu John, Roger Bacon ve Duns Scotus gibi düşünürlerin yapıtlarında ortaçağ skolastik felsefesi bir yanda iç yaşantıya, öte yanda da dış deneye açıldı. Aynı dönemde Aquino'lu Aziz Tommaso, Hıristiyanlıkla Aristoteles sistematiğini bütünleştiren bir felsefi sistem kurmayı denedi. 12. yüzyılda dinsel romans alanında Petrus Abaelardus'un yapıtları önem kazandı. Abaelardus Héloïse'e duyduğu aşkı anlattığı yapıtları ve ona yazdığı mektuplarıyla, bir "bahtsız aşk" modeli yarattı. Rönesans öncesi Latin edebiyatının son önemli temsilcileri de Fransa'da Thomas à Kempis, İtalya'da Aziz Bonaventura ve İngiltere'de John Pecham'dı.

Rönesans. Rönesans döneminde bir yandan ulusal dillerin oluşumu hızlanırken, bir yandan da Latin edebiyatı yeni yapıtlarla varlığını sürdürdü. Dante, Petrarca ve Boccaccio, bazı yapıtlarını Latince yazdılar. Rönesans yazarlarından Leonardo Bruni, Albertino Mussato, Coluccio Salutati ve Aeneas Silvius Piccolomini (Papa II. Pius) tümüyle ya da daha çok Latince yazmalarıyla öteki lerden ayrıldılar. 15. ve 16. yüzyıllarda Roma'da Pietro Bembo, Giovanni Cotta ve Marco Vida'nın, Floransa'da Marsilio Ficino, Giovanni Pico della Mirandola, Angelo Poliziano ve Francesco Landini'nin, Napoli sarayında da Giovanni Pontano'nun yapıtları, Rönesans edebiyatının en tipik örnekleriydi. Rönesans döneminde İtalya'da en yaygın olan edebi tür pastoral şiirdi. Rönesans döneminde İtalya dışında Latince ürün veren yazarlar arasında Erasmus ve Johannes Trithemius gibi düşünürlerle, Conradus Celtis ve Petrus Lotichius gibi şairler vardı. İngiltere'de 17. yüzyılda bile, başta John Milton olmak üzere, Henry Vaughan, Richard Crashaw ve Abraham Cowley gibi şairler şiirlerinin çoğunu Latince yazdılar. Fransa'da La Pleiade grubuna bağlı şairlerin ürünlerinin çoğu da Latinceydi. 17. yüzyıldan sonra, Latince daha çok uluslararası felsefe ve bilim dili olarak kullanıldı. Francis Bacon, Hugo Grotius, Descartes, Spinoza ve Newton'un temel yapıtlarında kullandıkları dil de Latinceydi.

Latin edebiyatı üzerine kapsamlı bir Türkçe kaynak, Müzehher Erim'in *Latin Edebiyatı* (1987) adlı yapıtıdır.

Latin-Falisk dilleri, bazı dilbilimcilerce Hint-Avrupa dillerinin İtalik kolu içinde sınıflandırılan dil öbeği. Roma'da ortaya çıkan ve zamanla başka bölgelere yayılan Latinceyle Etruria'nın güneydoğusundaki Falerii (bugün Civita Castellana) bölgesinde konuşulan Falisk dilini kapsar. İtalik dillerin öteki alt öbeği, Osk-Umbria dilleridir.

Latin hakları *bak.* ius Latii

Latin yazısı, İtalyan Rönesansı sırasında hümanistlerin Cicero dönemine (İÖ 1. yy) ait bir Roma yazısı sandıkları Karolenj yazısından geliştirdikleri ve gene bu nedenle *littera antica* adını verdikleri yazı. Rönesans yazı ustaları çeşitli Latin ve İtalik (eğik) yazı üsluplarını *littera antica*'dan yola çıkarak yarattılar. Nicolas Jenson ve Aldo Manuzio gibi yayımcı ve basımcılar da tasarladıkları harf karakterlerinde bu üslupları temel aldılar. *Ayrıca bak.* İtalik harf; İtalik yazı; Karolenj yazısı.

latin yelkeni, PENA YELKEN olarak da bilinir, ortaçağ denizciliğinde çok önemli bir yer tutan üç yakalı yelken. Daha önce kullanılan dört yakalı yelkenler yalnızca rüzgâr arkadan geldiğinde tekneyi hareket ettirebiliyordu; latin yelkeni, rüzgârı yandan alabilen ilk yelken türü oldu. Latin yelkenleri direğin tepesine tam ortadan bağlanır ve kıça doğru olan ucu yukarı, ön tarafı da güverteye doğru aşağı gelecek biçimde yerleştirilmiş uzun bir seren

Doğu Akdeniz'de ilk kez 2. yüzyılda kullanılmaya başlayan latin yelkeni
The Ship, 1981, Bjorn Landstrom, Doubleday & Company, Inc.

üzerine çekilir. Yelkenin serbest ucu kıça bağlanarak yelkenin her iki yandan da rüzgâr alması ve böylece teknenin rüzgârın estiği yönde hareket etmesi sağlanır. Latin yelkenleri, yelkenli gemilerin gücünü büyük ölçüde artırmıştır.

Latin yelkeninin önce Mısır ya da Basra Körfezinde kullanılmaya başladığı ve İS 2. yüzyılda Doğu Akdeniz'de yaygınlaştığı sanılmaktadır. Latin yelkenini Araplar bütün Akdeniz'e yaymışlar ve böylece ortaçağdaki ticaretin canlanmasını sağlamışlardır. Latin yelkeninin dört yakalı yelkenle birlikte kullanılması okyanusların keşfinde önemli rol oynayan tam armalı gemilerin yapılmasına yol açtı. Günümüzde *sunfish* sınıfı yelkenli tekneler latin yelkeniyle donatılmıştır.

Latina, İtalya'nın ortagüney kesiminde, Lazio yönetim bölgesine bağlı Latina ilinin merkezi kent. Roma'nın 64 km güneydoğusunda yer alır. Kurutularak yerleşime ve tarıma elverişli hale getirilen Pontino Bataklıklarının ilk merkezi olarak 1932'de kuruldu. Roma ilinden alınan topraklarla Latina ilinin oluşturulduğu 1934'te il merkezi yapıldı. 1947'ye değin hem il, hem de kent Littoria adını taşıdı. Şeker pancarı işlemeciliği, meyve ve sebze konserveciliğiyle cam imalatı gibi sanayilerin bulunduğu kentin yakınlarında bir nükleer enerji santralı vardır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 101.936; (1991) il, 475.633.

Latince, Latince LINGUA LATINA, Hint-Avrupa dil ailesinin İtalik öbeğine bağlı dil. Çağdaş Roman dillerinin atasıdır. Başlangıçta, aşağı Tiber Irmağı kıyılarında yaşayan küçük toplulukların diliydi. Roma'nın siyasal gücünün artmasıyla İÖ 3. yüzyıldan sonra bütün İtalya'ya, daha sonra İAvrupa'nın batı ve güneyindeki birçok bölgeyle Akdeniz'in orta ve batı kesimlerindeki Afrika kıyılarına yayıldı. İS 100'e gelindiğinde, Magna Graecia'daki kolonilerde konuşulan Yunanca dışında, Sicilya'yla Alpler arasındaki bölgedeki bütün lehçelerin yerini almıştı. Roman dilleri, Latincenin Roma İmparatorluğu'nun çeşitli bölgelerinde konuşulan farklı lehçelerinden doğdu. Latince ortaçağda Batı'nın en yaygın olarak kullanılan bilim ve edebiyat diliydi. Ama 16. yüzyıla doğru, Reform hareketinin, milliyetçiliğin ve matbaanın icadının etkisiyle eski önemini kaybetti. Buna karşılık 20. yüzyılın ikinci yarısına değin, Katolik Kilisesi'nin resmî dili olmayı sürdürdü.

Bilinen en eski Latince metin (İÖ y. 7. yy), Praeneste'de (bugün Palestrina) bulunan bir broş üstünde yer alan dört sözcüklük bir yazıdır. Metinde, vurgusuz hecelerdeki tam ünlülerin korunduğu görülür. Buna karşılık sonraki dönemlerde Latincedeki ünlülerin sayısı azalmıştır. Ayrıca, Erken dönem Latincesinde vurgu sözcüğün ilk hecesinde yer alırken, Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemlerinde sözcüğün sondan ikinci ya da üçüncü hecesine geçmiştir.

Klasik dönem Latincesinde ad ve sıfat çekiminde düzenli olarak kullanılan altı durum (yalın durum ile seslenme, tamlayan, yönelme, belirtme ve çıkma durumları) vardır. Bazı adlarda, kalma durumunun izlerine de rastlanır. İlk-Hint-Avrupa dilindeki ikil sayı Latincede ortadan kalkmıştır. Klasik Latincenin önemli bir söyleyiş özelliği de, şiirin temelini oluşturan ama zamanla ortadan kalkan kısa ünlü uzun ünlü ayrımıdır.

Klasik dönemde en az üç tür Latince kullanılmaktaydı: Klasik yazı dili, Klasik hitabet dili ve bölgeden bölgeye farklılık gösteren gündelik konuşma dili. Zamanla dilbilgisi, söyleyiş ve sözcük dağarcığı bakımından büyük değişim geçiren konuşma dili, Klasik Latincenin kurallarından giderek uzaklaştı. Bu dile ilişkin çoğu bilgi, Klasik ve Klasik sonrası dönemlerden kalma çok sayıdaki yazıttan edinilmiştir.

İÖ 3. yüzyıl sonrasında konuşulan Latince, genellikle Halk Latincesi olarak adlandırılır. (Ama bu dil, değişik dönemlerde halkın konuştuğu Latinceyle karıştırılmamalıdır.) Halk Latincesi temel olarak, Roma'da ve Roma'ya bağlı eyaletlerde oturan orta sınıfların konuşma diliydi. Klasik Latinceden türemiş olmakla birlikte, Roma İmparatorluğu sınırları içinde, halkın eğitim düzeyine, Roma'yla yakınlığına ve anadiline bağlı olarak farklılıklar göstermekteydi. Roma İmparatorluğu parçalanıp Hıristiyan Kilisesi Güney ve Batı Avrupa'daki en büyük birleştirici güç durumuna gelince, insanların eğitim düzeyi ve aralarındaki iletişim geriledi. Buna bağlı olarak, söyleyiş ve dilbilgisindeki bölgesel farklılıklar giderek arttı. Yaklaşık 600'den sonra, Halk Latincesinin yerel lehçelerini konuşanlar artık birbirini anlayamamaya başladı. Bu farklılaşma sürecinin sonunda Roman dilleri ortaya çıktı. Bu yüzden Halk Latincesi, birçok özelliği bakımından Klasik öncesi ve Klasik dönemlerde konuşulan Latinceyle Roman dilleri arasında bir geçiş dönemini temsil eder. Roman dillerinin atası olan Halk Latincesine bazen İlk-Roman (Proto-Roman) dili de denir. Ama İlk-Roman dili daha çok, belgelerle

günümüze ulaşan Halk Latincesi için değil, dilbilimcilerin eldeki bulgulara dayanarak oluşturdukları, Çağdaş Roman dillerinin atası sayılan varsayımsal dil için kullanılır.

Latince yazılmış hemen bütün metinlerde Klasik Latincenin biçimleri kullanılmıştır. Bu yüzden, doğrudan Halk Latincesiyle yazılmış metin bulmak çok zordur. Bu dile ilişkin çağdaş bilgiler, az sayıda yazıt ve elyazmalarıyla Romalı dilbilgisi uzmanlarının yanlış kullanımlarla ilgili açıklamalarından eğitim görmüş yazarların yazılarındaki "dil sürçmeleri"nden, klasik biçimlerin yanlış kullanımlarıyla ilgili listelerden ve eğitim düzeyi düşük kişilerce ya da onlar için yazılmış metinlerden edinilmiştir. Ayrıca, Roman dillerinde yazılmış ilk metinler de (9. yy ve sonrası) genellikle daha eski kullanımlara ışık tutar. Dilbilimciler, bu kaynaklara dayanarak, Halk Latincesinin yapısı ve sözcük dağarcığını ancak belli bir kesinlik derecesine kadar yeniden kurabilmiştir.

Halk Latincesiyle yazılmış ya da bu dilde parçalar içeren başlıca metinler, 4. yüzyılda yaşadığı sanılan eğitimsiz bir İspanyol rahibenin yazdığı *Peregrinatio Etheriae* (Etheria Yolculuğu) ile 3. yüzyıl kadar erken bir tarihe ait olduğu sanılan, birçok sözcüğün doğru ve yanlış kullanımlarını içeren *Appendix Probi*'dir (Probus Dizini). Halk Latincesiyle yazılmış dinsel yapıtlar arasında ise Aziz Hieronymus'un Kitabı Mukaddes çevirisiyle (İS 385-404) Aziz Augustinus'un (İS 354-430) yapıtları sayılabilir.

Latincenin sonraki gelişimi iki koldan sürdü. Bir yandan yerel konuşma dillerinin gelişmesiyle çağdaş Roman dilleri ve lehçeleri ortaya çıktı, öte yandan, az çok standart bir yapı kazanan Latince, bütün ortaçağ boyunca din ve bilim dili olmayı sürdürdü. Bu biçimiyle de Batı Avrupa'da konuşulan dillerin gelişiminde önemli bir etkisi oldu. Avrupa'da konuşulan birçok dilin (özellikle de Galce, Cornwall dili, Bretonca, Germen dilleri, Arnavutça ve Bask dili) yanı sıra, Kuzey Afrika'da konuşulan Berberi dilleri de Latinceden alınma birçok sözcük barındırır.

latinçiçeği (*Tropaeolum majus*), latinçiçeğigiller (*Tropaeolaceae*) familyasından, biryıllık otsu bitki. Anayurdunun Orta ve Güney Amerika olmasına karşın dünyanın pek çok yerinde yaygın biçimde süs bitkisi olarak yetiştirilmektedir. Işınsal bir damarlanma

Latinçiçeği (*Tropaeolum majus*)
Derek Fell

özelliği gösteren yuvarlağımsı yaprakları ve huni biçiminde turuncu renkli çiçekleri vardır. Yakıcı, lezzetli genç çiçek tomurcukları ve meyveleri bazen baharat olarak kullanılır.

Latini, Brunetto (d. y. 1220, Floransa ? - ö. 1294, Floransa), İtalyan şiirinin doğuşuna temel olan düşüncelerin yaygınlaşmasına katkıda bulunan Floransalı bilgin.

Guelfoların üyesi olan Latini Floransa'nın siyasal yaşamında önde gelen adlardan biriydi. Guelfoların Montaperti'de yenilmesinden (1260) sonra Fransa'ya kaçtı, ama 1266'da Toscana'ya döndü. 1267'den başlayarak 20 yıl süreyle kamu görevlerinde bulundu ve hitabet ustalığıyla ün kazandı. 1262-66 arasında Fransızca düzyazı bir ansiklopedi olan *Li Livres dou Trésor*'u (Hazineler Kitabı) ve bunun *Tesoretto* adıyla manzum bir İtalyanca özetini yayımladı. Latini'nin yapıtları Dante'yi gençliğinde derinden etkiledi. *La divina commedia*'nın (*İlahi Komedya*, 1956-64, 3 cilt) "Inferno" (Cehennem) bölümünde (Bölüm XV, 30-124) Latini'yi cinsel sapıklığı yüzünden mahkûm eden Dante gene de ona büyük bir saygı duyuyordu.

Latinler, İtalya'da, tarihsel Latium(*) bölgesinde yaşayan antik halka verilen ad.

Latinus, Roma mitolojisine göre Latium'un yerli halkının kralı ve Latin halklarına adını veren kahraman. Yunanlı kahraman Odysseus ile büyücü Kirke'nin ya da Roma tanrısı Faunus ile su perisi (*nympha*) Marica'nın oğlu olduğuna inanılır. Hakkında kesin bir bilgi bulunmayan Latinus'un, aslında Roma'nın kökenini ve Latium ile bağlarını açıklamak amacıyla uydurulmuş bir kişilik olduğu sanılmaktadır.

Vergilius'un *Aeneis* adlı destanının kahramanı Aineias, Tiber Irmağının ağzında karaya çıktığında barışçı hükümdar Latinus tarafından karşılanır; daha sonra Latinus'un kızı Lavinia ile evlenir.

latit, TRAKİTANDEZİT olarak da bilinir, Kuzey Amerika'da sık rastlanan bir tür yüzey korkayacı. Çoğunlukla beyaz, sarımsı, pembemsi ya da gri renklidir. Monzonitin(*) volkanik eşdeğeri olarak kabul edilir. Latitler, ortaklaz feldispat ve öjitten oluşan ince taneli bir matrise gömülü haldeki iri plajioklaz feldispat (andezin ya da oligoklaz) kristallerinden oluşur. Ayrıca gene iri diyopsit, kimi zaman da biyotit ve hornblend kristalleri de içerebilirler. Latitlerdeki eklenti mineraller ise, apatit, zirkon, lösit ve magnetittir. Kimyasal bileşimi trakit ile andezitin arasında yer alan latit, kristal matrisinin bol miktarda kuvars içermesi durumunda dasite dönüşür.

Latium, İtalya'nın ortabatı kesiminde tarihsel bölge. Başlangıçta Alban Tepeleri çevresindeki toprakları kapsayan Latium, İÖ y. 500'e gelindiğinde Tiber Irmağının güneyinde Circeo Tepesine kadar uzanıyordu. Bölgenin kuzeybatısında Etruria (bugün Toscana), güneydoğusunda Campania, doğusunda Samnium, kuzeydoğusunda da Sabini, Ekuvi ve Marsilerin toprakları yer alıyordu. Daha geniş olan bugünkü Lazio yönetim bölgesi Fiora ve Garigliano ırmakları arasındaki bütün kıyı ovasını içine alır ve doğu Apenninler'e kadar dayanır. Latium'un tarihi Roma'nın gelişmesine sıkı sıkıya bağlı olmuştur.

Kökenleri İÖ 2. binyılda İtalya Yarımadasına göç eden Hint-Avrupa kabilelerine dayanan Latinler, İÖ 1. binyılın başlarında çevreden kopuk ve savunulması kolay bir bölge olan Alban Tepelerini yurt edindiler. Buraya yerleşen Latin kabileleri hem İtalya'nın güney kesimindeki Demir Çağı uygarlığından, hem de Etruria'nın güney kesimindeki Villanoven kültürden etkilendiler. Latinler ölülerini yakarak küllerini Villanoven tarzı ayaklı kaplarda ya da ev biçimindeki ayaklı kaplarda saklarlardı. Bu kaplar basit geometrik örgelerle bezenirdi. Benzer örgeler bu mezarlarda bulunan ustura, iğ, broş ve silah gibi tunç parçalar üzerine de kazınmıştır. Alban Tepelerindeki mezarlarda kullanılan malzeme, Roma'da günümüzdeki mezarlarda bulunan malzemeyi andırmakla birlikte, görünümleri genellikle daha kaba ve daha basittir.

Etrüsklerin İÖ 600'de Latium'u işgal ederek Etruria ile Campania arasında bir köprübaşı oluşturan Roma'ya yerleşmesinden sonra Etrüsk uygarlığının ve sanatının etkileri öteki Latin kentlerinde de kendini duyurmaya başladı. Roma çok geçmeden Etruria'nın güney kesimindeki güçlü kentlerin düzeyine ulaşarak üstün bir konum kazandı. Tarihsel kayıtlarda İÖ 509'da Roma'nın öncülük ettiği bir ayaklanmayla Etrüsklerin bölgeden çekildiği belirtilirse de bunun İÖ 475'te Latinlerle Yunanlıların kurduğu ittifakla sağlandığı bilinmektedir.

Etrüsklerin ayrılmasından sonra Latium yoksullaşırken, Roma da çevre kentler üzerindeki üstünlüğünü yitirdi. İÖ 5. yüzyıl boyunca bölgeye Latin Birliği egemen oldu. Bu dönemde Latin kentlerinden gelen delegelerce her yıl seçilen bir diktatör Romalı askerlerin de yer aldığı federal bir orduya komuta ediyordu. Birlik içinde Tusculum'un, Etrüsk dönemindeki Roma önderliğine benzer bir konumu vardı. Roma toprakları ise kentin 11 km dışında son buluyordu.

Antium'da (Anzio) yaşayan Volsklar (Volsci) ile Praeneste (bugün Palestrina) ve Tibur'u (Tivoli) yöneten Ekuviler gibi savaşçı halkların varlığı Latinler için önemli bir tehdit oluşturuyordu. Coriolanus'un efsanevi öyküsü, Roma'nın İÖ 5. yüzyıl başlarında, Volsklara karşı Ardea ve Aricia'yla birlikte savaşarak topraklarını güney yönünde genişletmesini anlatır. 5. yüzyılın sonunda Monti Lepini'de koloniler kuran Roma, İÖ 4. yüzyılda iç çatışmalarla zayıflamış olan öteki Latium kentleri üzerinde yeniden üstünlük kurmaya başladı. Roma ve Latin Birliği İÖ 358'de diktatörün dönüşümlü olarak saptanmasını öngören, eşitliğe dayalı bir ittifak anlaşması yaptılar. Gücünü giderek arturan Roma'nın Volsk topraklarına iki kabile yerleştirmesi üzerine çıkan savaş (İÖ 340-338) sonunda Latin Birliği dağıldı. Latin kentleri özerkliklerini sınırlayan ya da bütünüyle ortadan kaldıran bir statü altına girdi. Böylece hegemonyasını kabul ettiren Roma, bütün bölgeye kendi yönetim sistemini ve yaşam biçimini egemen kıldı.

Latium (İtalya) *bak.* Lazio

Latreille, Pierre-André (d. 29 Kasım 1762, Brive-la-Gaillarde - ö. 6 Şubat 1833,

Latreille, bir portreden yapılmış oymabaskıdan ayrıntı, 1823
H. Roger-Viollet

Paris, Fransa), Fransız zoolog ve Katolik papaz. Kabuklularla böcekleri ilk kez ayrıntılı biçimde sınıflandırarak modern entomolojinin (böcekbilim) öncülerinden olmuştur.

Doğa bilimine büyük ilgi duymasına karşın papazlık eğitimi gördü ve 1786'da Paris'te papazlığa atandı. Modern entomolojinin temellerini atan *Précis des caractères génériques des insectes disposés dans un ordre naturel* (1796; Doğal Bir Sisteme Göre Düzenlenmiş Böceklerin Cins Özelliklerinin Özeti) adlı yapıtıyla dikkatleri çekerek 1799'da Paris'teki Ulusal Doğa Tarihi Müzesi'nin entomoloji bölümünün başkanlığına getirildi. *Histoire naturelle générale et particulière des crustacés et insectes* (1802-05, 14 cilt; Kabukluların ve Böceklerin Ayrıntılı Biyolojisi) başta olmak üzere pek çok yapıtı yayımlandı. 1829'da Latreille, Jean Lamarck'ın yerine zooloji uzmanı olarak Ulusal Doğa Tarihi Müzesi'nde çalışmaya başladı.

Latrobe, Benjamin (Henry) (d. 1 Mayıs 1764, Fulneck, Leeds yakınları, Yorkshire, İngiltere - ö. 3 Eylül 1820, New Orleans, ABD). İngiliz asıllı mimar ve inşaat mühendisi. ABD'de mimarlığı profesyonel bir meslek olarak uygulayan ilk kişi olduğu kabul edilir. Amerikan mimarlığında klasik canlandırmacılık akımının en özgün temsilcisidir.

Almanya'da Niesky'de (Saksonya) okudu. 1784'te İngiltere'ye döndükten sonra yeniklasik mimar Samuel Pepys Cockerell'ın

Latrobe'un tasarımını yaptığı Kutsal Bakire Meryem'in Göğe Çıkışı Bazilikası, 1805, Baltimore
Sanatçı: anc

yanında eğitimini ilerletti. Fransız mimarlığı, özellikle de E.-L. Boullée ve C.-N. Ledoux'nun yapıtları konusunda bildiklerini ondan öğrendiği sanılır. Ayrıca, o sıralarda tanınmış bir inşaat mühendisi olan John Smeaton'ın yanında mühendislik eğitimi de görmüş olabilir. 1790'da kendi başına çalışmaya başladı; tasarladığı ilk yapı Sussex'te Ledoux'nun tabiatındaki Hammerwood Lodge idi.

Karısının ölümü ve bunu izleyen ruhsal sıkıntılarla meslek yaşamı kesintiye uğrayan Latrobe 1795'te ABD'ye göç etmeye karar verdi. Virginia'da Richmond kentindeki Eyalet Hapishanesi (1797-98; 1927'de yıkıldı) buradaki ilk önemli çalışmasıdır. O dönemde başkent olan Philadelphia'ya taşındı ve 1798'de Pennsylvania Bankası'nı yapmaya başladı. Bu yapı bugün ABD'deki Yunan canlandırmacılığının ilk anıtı olarak kabul edilir. Aynı aynı tarihlerde inşa ettiği ve ABD'deki gotik canlandırmacılığın ilk örneği olarak nitelenen Sedgeley Evi'nde de (Philadelphia) görüldüğü gibi Latrobe, kendisini tek bir üslupla sınırlamadı.

Richmond'da Thomas Jefferson ile tanıştı; 1803'te Jefferson onu ABD'deki kamu yapıları denetçiliğine atadı. Bu görevi sırasında Washington'da Capitol'ün yapımında çalıştı. Temsilciler Meclisi ve Senato Binası'nın yapımında mısır, tütün yaprağı gibi Amerikan çiçek örgelerini klasik şemalarla birleştirdi. 1806-07 yıllarında tasarladığı Yüksek Mahkeme Amerika'da klasik üsluptaki iç mekanların en özgün örneklerinden biridir.

Latrobe'un en ünlü çalışması Baltimore'da 1804'te yapımına başlanan Kutsal Bakire Meryem'in Göğe Çıkışı Bazilikası'dır. Bu yapı, onun ölümünden sonra kulelerine eklenen soğan kubbelerle biraz bozulmuş da olsa, zarif oranlarıyla dikkati çeker. Baltimore'daki Borsa Binası da (1820) Latrobe'un başka bir tasarımıdır.

Latrobe mühendislik alanında da etkinlik gösterdi. Tasarladığı yeni makineler, buhar gemileri ve daha başka projeler sonunda onu iflasa sürükledi. Latrobe, bir projeyi tasarımdan yapıma kadar izlemeyi öngören modern uygulama anlayışının öncülerindendir. New Orleans için yaptığı su dağıtım projesini denetlerken sarıhummaya yakalanarak ölmüştür.

Lattes, C(ésare) M(ansueto) G(iulio) (d. 11 Temmuz 1924, Curitiba, Brezilya), 1948'de, Berkeley'deki California Üniversitesi'nde ABD'li fizikçi Eugene Gardner ile birlikte, karbon çekirdeğinin alfa parçacıklarıyla bombardımanı sırasında ağır ve hafif mezonların oluştuğunu kanıtlayan Brezilyalı fizikçi.

1940'larda G.P.S. Occhialini ile birlikte São Paolo Üniversitesi'nde öğrenim gören Lattes, 1946'da gene Occhialini ile birlikte Bristol Üniversitesi'ne gitti. Burada, C.F. Powell'ın da yardımını alarak, Bolivya'da And Dağlarının tepesine yerleştirilen fotoğraf filmlerinin üzerine düşen kozmik ışınların izlerini incelemeye koyuldu ve bu çalışmalara dayanarak iki tür mezonun bulunduğunu gösterdi. 1948'de São Paolo Üniversitesi'nde profesör olan Lattes, bu tarihten sonra Brezilya Üniversitesi'nde de ders verdi. 1950'lerde ABD'de araştırmacı olarak çalıştı.

latticinio, beyaz renkli saydam olmayan cam çubukların saydam bir cam eşyanın yüzeyine düşey ya da sarmal bir desen oluşturacak biçimde gömülmesine dayanan bezeme tekniği. Bu desenler karmaşık olduğunda, örneğin kesişen çubuklar kullanıldığında *vetro di trina* (dantel cam), her bölüntüsünde bir hava kabarcığı olan, ağ benzeri bir desen oluşturduğunda ise *Netzglas* (ağ cam) diye anılır. 16. yüzyılda Venedik'e özgü bir ürün olan *latticinio*, Avrupa'nın her tarafında yaygın biçimde uygulanmıştır.

Lattimore, Richmond (Alexander) (d. 6 Mayıs 1906, Baodingfu, Çin - ö. 26 Şubat 1984, Rosemont, Pennsylvania, ABD), ABD'li şair ve çevirmen. Yunan klasiklerinden yaptığı şiir çevirileriyle tanınmıştır.

Dartmouth College'ın (1926) ardından Rhodes Bursu alarak Oxford Üniversitesi'ni bitirdi. Doktorasını Illinois Üniversitesi'nde tamamladı (1935). Öğrencilik yıllarında Yunan, Anglosakson ve İskandinav geleneklerinin etkisini taşıyan şiirler yazdı. Klasik edebiyat uzmanı olarak metin yorumları yaparken, özgün şiirler yazmaya yöneldi. Bu arada Homeros'un *İlyada* (1951) ve *Odisse*'si (1967) ile *Four Gospels and the Revelation* (1979; Dört İncil ve Vahiy Kitabı) gibi başarılı çevirileri de yayımlandı. David Greene'le birlikte *Complete Greek Tragedies* (1959; Tüm Yunan Tragedyaları) adlı yapıtı yayıma hazırladı. Ayrıca *Story Patterns in Greek Tragedy* (1964; Yunan Tragedyasında Öykü Kalıpları) gibi eleştiri kitapları yazdı.

İlk yapıtları bazı eleştirmenlerce ustalıklı, ama aşırı incelikli bulundu. Şiir yeteneği ve Yunan tarihi ve felsefesi üzerine geniş bilgisiyle zenginleştirdiği, özenli ve aslına bağlı şiir çevirileri ise övgüyle karşılandı. *İlyada* çevirisi genellikle en kusursuz çağdaş çeviri sayılır.

Lattimore 1935'ten emekliye ayrıldığı 1971'e değin, Bryn Mawr College'da Yunanca profesörü olarak çalıştı. Emekliliğinden 13 yıl sonra ve ölümünden bir ay önce, bir ömür boyu şiire yaptığı katkılardan ötürü, Amerikan Şairler Akademisi'nce her yıl verilen ödülü kazandı. Şiirlerinden yapılan bir derleme *Poems from Three Decades* (Otuz Yıldan Şiirler) adıyla 1972'de yayımlandı. Yayımlanan son yapıtı *Continuing Conclusions: New Poems and Translations* (1983; Süren Sonuçlar: Yeni Şiirler ve Çeviriler) kendi yaşamı ve yaşlılığın zorlukları üzerine düşüncelerini yansıttığı yazılardan yapılan bir seçmedir.

Lattorfiyen Kat, Oligosen Bölümde (y. 38-26 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanlarının en alt bölümü ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Rupeliyen Katın altında yer alan Lattorfiyen Kat, adını Almanya'nın kuzeyindeki Lattorf'ta saptanan yüzey oluşumlarından alır. Lattorfiyen yataklar, denizlerin Eosen Bölümde (y. 54-38 milyon yıl önce) oluşan linyitleri basmasıyla çökelmiştir. Bu kata Fransa'da Sanuasiyen denir; buradaki çökeller, acı sularda biriken farklı renklerdeki marnlardan oluşur ve özgün bir yumuşakça faunası içerir. Avrupa'nın çeşitli bölgelerindeki Lattorfiyen Kat kayaçlarında omurgalı fosillerine de rastlanmıştır.

Lattre de Tassigny, Jean (-Marie-Gabriel) de (d. 2 Şubat, 1889, Mouilleron-en-Pareds - ö. 11 Ocak 1952, Paris, Fransa), II. Dünya Savaşı sırasında General Charles de Gaulle komutasındaki birliklerin saflarında başarıyla çarpışan ve I. Çinhindi Savaşı'nın

De Lattre
Bibliothèque Nationale, Paris

(1946-54) en başarılı Fransız komutanları arasında yer alan subay. Ölümünden sonra mareşal rütbesine yükseltilmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde görev aldıktan sonra, 1921-26 arasında Fas'ta çarpıştı. II. Dünya Savaşı'nın başlarında bir kurmay görevinde bulundu. Mayıs 1940'ta ise bir piyade birliğinin komutanlığına getirildi.

Fransa'nın Haziran 1940'ta teslim olmasının ardından Almanlar tarafından tutuklandıysa da Ekim 1943'te Kuzey Afrika'ya kaçmayı başardı. Müttefiklerin 16 Ağustos

1944'te Fransa'nın güneyine yaptıkları çıkarma sırasında Fransız 1. Ordusu'na komuta etti. Müttefik ordularının Fransa üzerinden Almanya ve Avusturya'nın güneyine doğru ilerledikleri harekât sırasında da aynı görevi yürüttü. 8 Mayıs 1945'te Almanya'nın teslimini belgeleyen antlaşmanın imza töreninde Fransa'yı temsil etti.

Savaşın ardından bir süre Batı Avrupa Birliği kara kuvvetleri komutanlığı görevinde bulunan Lattre, yurtsever devrimci Viet Minh hareketine karşı yürütülen savaşta sivil Fransızları seferber etmek üzere Aralık 1950'de Fransız Çinhindi'ne gitti. 1951'de General Giap'ın Kızıl Irmak (Song Hong) deltasına düzenlediği saldırıyı durdurdu. Ama sağlığının bozulması üzerine bir süre sonra Fransa'ya dönmek zorunda kaldı.

Latukalar *bak.* Lotukolar

Lau Adaları, DOĞU ADALARI olarak da bilinir, Büyük Okyanusun güney kesiminde, Koro Denizinin doğusunda Fiji'ye ait adalar topluluğu. Kireçtaşı oluşumlu 57 ada ve adacığı kapsar. Toplam kara yüzölçümü 487 km²'dir. 114.000 km²'lik bir alana yayılır. En önemli adası Vanua Mbalavu'dur. 19. yüzyılda pamuk, günümüzde de kopra ihraç edilen Lomaloma limanı bu adada yer alır. Fiji ve Tonga kültürlerinin buluşma noktası olan Lakemba Adası aynı zamanda Fiji'de Wesleyci misyonerlerin ilk uğradığı (1835) yerdir. Adalar yönetim açısından Lau ilini oluşturur. İl merkezi Tubou, Lakemba Adasındadır. Polinezya ve Melanezya toplulukları arasındaki kaynaşma Fiji'nin batıdaki adalarına göre daha belirgindir. Nüfus (1986) 14.203.

Laud, William (d. 7 Ekim 1573, Reading, Berkshire - ö. 10 Ocak 1645, Londra, İngiltere), Canterbury başpiskoposu (1633-45) ve Büyük Britanya kralı I. Charles'ın dinsel danışmanı. Püritenler ve öteki muhalif dinsel gruplara uyguladığı baskılar nedeniyle Avam Kamarası'nda yargılanarak idam edilmiştir.

Gençliği. Zengin bir giysi imalatçısının oğluydu. Oxford'daki St. John's College'da

Laud, Anthony Van Dyck'ın bir resminden ayrıntı, 1633; Lambeth Sarayı, Londra
Courtauld Institute of Art ve Church Commissioners

öğrenim gördü ve 50 yaşlarına değin gerek üniversite, gerek kilise çevrelerinde başarılı, ama çok da parlak olmayan bir meslek yaşamı sürdü. Bu dönemde, Kilise Babalarından Lancelot Andrewes'un yandaşlarına katıldı. Bu küçük grup, Püritenliğe karşı kilisenin bir kurum olarak sürekliliğini, iç yaşantıya dönük gerçek bir ibadet için dış görünüşte, yani biçim, düzen ve törenlerde de birliğin sağlanması gerektiğini savunuyordu. 1608'de Rochester piskoposu Richard Neile'ın hizmetine giren Laud, onun yardımıyla kilisede adım adım yükseldi. 1611'de saray rahibi oldu ve zamanla Kral I. James'in dikkatini çekti. 1627'de Özel Danışma Kurulu üyeliğine, bir yıl sonra da Londra piskoposluğuna getirildi.

Londra piskoposu olduğu dönemde tüm gücüyle Püritenlere karşı mücadele etti ve ibadet sırasında *Book of Common Prayer*'a (Toplu Dua Kitabı) mutlak biçimde uyulmasını zorunlu tuttu. Laud, 1611'de St. John College'ın başkanlığına, 1629'da da rektörlüğüne seçildi. Yeni yönetmelikler, gelirler ve binalarla güçlenip gelişen üniversite bir öğrenim kurumu olmanın yanı sıra Laud'un görüşlerinin aşılandığı bir merkez durumuna geldi. 1633'te George Abbott'ın ölümü üzerine Canterbury başpiskoposluğuna getirildiğinde Laud, kral adına çıkardığı emirler ve Star Chamber ile Krallıyet Kilise Divanı gibi sorgu mahkemelerindeki uygulamalarıyla zaten bütün ülkede otoritesini kabul ettirmişti.

Püritenlere yönelik baskılar. 1634-37 arasında ülkedeki piskoposluk bölgelerinde yapılan denetlemeler, Anglikan Kilisesi içindeki zaafları ve Püriten uygulamaların ne kadar yaygınlaşmış olduğunu ortaya koyuyordu. Bunun üzerine başpiskopos, bir dizi ayrıntılı önlem önerdi. Püritenler için din adamlarının en önemli görevi olan vaaz, Laud'a göre, giderilmesi ve denetlenmesi gereken dinsel "farklılıklar"ın en tehlikeli kaynağıydı. Ama Alexander Leighton ve William Prynne gibi önde gelen Püriten yazarların hapse atılıp işkence görmesi, Laud için sözün, yazılı halde de yeterince tehlikeli olduğunu gösteriyordu. Laud, özellikle din adamlarına karşı, her zaman düşmanlarının öne sürdüğü kadar acımasız olmadı. Ama gücünü ve niteliklerini hiçbir zaman tam olarak kavrayamadığı Püriten hareketle yapılabilecek bir türlü uzlaşmayı reddetti. Aslında bu hareketle tanrısal yaşantı arayışından vazgeçmeme, kendi görüşünün doğruluğuna kesin biçimde inanma, yozluk ve aşırılıktan tiksinme gibi bazı ortak yanları da vardı.

Ona göre kilisenin gücü devletin gücünden ayrılamazdı. Hiçbir devlet görevi üstlenmemesine karşın Laud, Özel Danışma Kurulu üyeliği ve kral üzerindeki etkisi aracılığıyla toplumsal politikaların biçimlenmesinde rol oynadı: Acımasız toprak sahipleri ve devlet görevlilerine baskı uygulandı; yoksullar ise devletten başka herkese karşı korundu.

Laud'u sonuna kadar destekleyen tek kişi, 1633'te İrlanda naibi yapılan Thomas Wentworth (sonradan Strafford kontu) oldu. Ama 1637'den başlayarak her ikisi de, çok açık biçimde değilse bile yaklaşan fırtınayı görmeye başladılar. Prynne, Bastwick ve Burton gibi radikal Püritenlerin yargılanması ilerledikçe, muhalefetin sağladığı geniş halk desteği güçlendi. Charles'ın Parlamento'ya danışmadan koyduğu vergiler içinde en çok tepki toplayanı olan Gemi Vergisi ise, tüccarların saraya karşı sert tavır almasına yol açtı. Charles ile Laud'un Anglikan ibadet biçimlerini İskoçya'da da yerleştirme girişimleri 1639'da Piskoposlar Savaşı ile sonuçlandı.

İdamı ve değerlendirme. 1640 ilkbaharında Parlamento 11 yıldan sonra ilk kez toplandı. Onunla birlikte Laud'cu kiliselerin ilkelerini yeni bir kilise yasaları dizisi içinde ifade eden Kilise Meclisi de toplantıya çağrıldı. Vatana ihanetle suçlanan Laud, arahkta Londra Kulesi'ne hapsedildi. Avam Kamarası'nın, Strafford ve Laud için yasal kanıt aramaksızın verdiği idam hükmü, Lordlar Kamarası'nca tereddütle de olsa onaylandı ve Ocak 1645'te başpiskopos boynu vurularak idam edildi.

lauda (İtalyancada "kantık", "övgü ilahisi"), çoğul LAUDE ya da LAUDI bir İtalyan şiir biçimi ya da dinsel törenler dışında Meryem Ana, Hz. İsa ve azizleri övmek için söylenen şarkı.

Lauda şiir biçimi olarak dinsel törenlerden geliştirildi. 13. yüzyıl ortalarından 16. yüzyıla değin İtalya'da yaygınlığını korudu, özellikle kardeşlik topluluklarında ve dinsel kutlamalarda kullanıldı. İtalyanca ilk *lauda* Assisili Azız Francesco'nun *Laudes creaturarum o Cantico di frate sole* (y. 1215, Tanrı'nın Yarattıklarına Övgü ya da Güneş İlahısı) adlı yapıtıydı. 13. yüzyıl Fransısken şairi Jacopone da Todi de yerel dilde son derece duygulu ve mistik birçok *lauda spirituale* yazdı. Gene onun yazdığı kabul edilen *Stabat mater dolorosa* adlı ünlü Latince *lauda* ise aynı yüzyıldan kalma *Dies irae* (Gazap günü) adlı Latince *lauda*'yla birlikte yüzyıllarca Katolik dinsel töreninin bir parçası oldu.

Dinsel kardeşlik topluluklarında makamla okunmak üzere yazılan *lauda*'ların konusunu genellikle erdemli yaşam ya da Hz. İsa ve azizlerin yaşamlarından alınan olaylar oluşturuyordu. Bu şarkılar zamanla diyaloglara dönüşerek *sacra rappresentazione* denen İtalyan mucize oyunlarının parçası haline geldi. Rönesans'ta bu dinsel oyunlar dindışı niteliğe bürünürken Rönesans'ın daha geç dönemlerinde bestelenmek üzere de *lauda*'lar yazıldı.

Lauda şarkıları ilk kez 13. yüzyılın başlarında Fransisken keşişler arasında çıktı. Daha sonra Floransa'da ve Kuzey İtalya'nın başka yörelerinde bunları yaygınlaştırmaya yönelik kardeşlik toplulukları (Laudisti) kuruldu. Lauda şiiri yazan pek çok kişi vardı, ama bunların bestecileri çoğunlukla bilinmiyordu. Bunlarda basit, popüler bir üslup kullanılır, dönemin müzik biçimlerinden, bazen de halk ezgilerinden yararlanılırdı. 13. yüzyıldan kalan ilk *lauda*'lar, tek sesli (tek partili) bestelerdi. 16. yüzyılda ise akorlu biçimde çoksesli (birkaç ses partili) örnekleri ortaya çıkmıştı. Azız Filippo Neri'nin (ö. 1595) kurduğu dindışı Oratoryenler Cemaati'nin toplantılarının büyük bölümü *lauda* söylemeye ayrıldığından *lauda* derlemeleri de günümüze ulaşabildi. 16. yüzyılda oratoryonun gelişimine önemli katkıda bulunan *lauda*, 19. yüzyıla değin İtalyan dinsel yaşamındaki önemini korudu.

Lauder, Estée (d. 1910?, New York kenti, ABD), büyük bir parfüm ve kozmetik şirketinin kurucularından ABD'li işkadını.

1946'da kocası Joseph ile birlikte Estée Lauder, Inc. şirketini kurarak ilk ürünlerini New York kentindeki Saks Fifth Avenue'de balka sundular. Cilt bakım malzemeleri, bir ruj ve bir fondötenden oluşan bu ürünler, Lauder'ın kozmetik kimyacısı olan amcasının yardımıyla geliştirilmişti.

Hiçbir ajans 50 bin dolarlık küçük reklam bütçelerinin sorumluluğunu üstlenmeyince, Lauder'lar paralarını numunelere yatırdılar ve bunları defilelerde ya da posta ile dağıttılar. Bu girişim başarıyla sonuçlandı ve 1958'de beş kişilik kadrosuyla 850 bin dolar cirolu bir şirket olan Estée Lauder, Inc. 1973'te bin kişi çalıştıran, 100 milyon dolar cirolu bir şirkete dönüştü. Cilt bakımına ve korumasına ağırlık veren şirket, ürünlerinin dağıtımını da yalnızca büyük mağazalar ve tanınmış parfümeri dükkânları aracılığıyla yapmaktadır. En ünlü ürünleri arasında, Youth Dew (1953) adlı parfüm ve banyo kremi, alerjiye neden olmayan

Clinique adlı çeşitli kozmetikler (1968) ve Aramis adlı erkek kozmetik malzemeleri (1965) bulunur. Bütün hisseleri Lauder ailesine ait olan şirketin ürünleri 70'i aşkın ülkede satılmaktadır.

Lauder'lar, New York kentindeki Central Park'ta çocuklar için üç tane özel oyun alanı inşa ettiler. 1978'de Fransız hükümeti, Versailles Sarayı'nın onarımı için sağladığı katkılardan dolayı Estée Lauder'ı ödüllendirdi.

Lauder, Sir Harry (MacLennan) (d. 4 Ağustos 1870, Portobello, Edinburgh - ö. 26 Şubat 1950, Strathaven yakınları, Lanarkshire, İskoçya), söylediği ve bestelediği İskoç şarkıları İngilizce konuşulan bütün ülkelerde coşkuyla karşılanmış İskoç müzikhol komedyeni.

Sir Harry Lauder
Hulton Picture Library

Profesyonel bir şarkıcı oluncaya değin 10 yıl bir kömür madeninde çalıştı. Önce Belfast, Birkenhead ve başka yerlerde konser veren bir topluluğa katıldı. Kendi yazıp söylediği ilk şarkılar ya İrlanda dilinde ya da İngilizceydi. Mayıs 1900'de Londra'nın Gatti Müzikholü'nde İskoç şarkıları söylemeye başladı. "Lass o' Killikrankie" ile büyük bir çıkış yaptı. "I love a Lassie" ile süssüz ve gösterişsiz şiirsel bir üsluba ulaştı. Bazısının sözlerini başkalarının yazdığı ve kendi bestelerinden oluşan geniş bir repertuarla Amerika, Güney Afrika ve Avustralya'da turnelere çıktı. I. Dünya Savaşı'nda Fransa'daki askerler için söyledi. Savaş giderlerine katkıda bulunmak için pek çok konser verdi ve 1919'da "sir" unvanıyla onurlandırıldı. Yirmi iki kez Amerika turnesi yaptı; II. Dünya Savaşı'nda da askerleri eğlendirdi. Dört anı kitabı yazdı, birçok filmde de rol aldı.

Lauder, William (ö. 1771, Barbados, Batı Hint Adaları), Milton'ın, yapıtlarını başkalarından çaldığını kanıtlama çabasıyla tanınan İskoç edebiyat tarihçisi.

Edinburgh Üniversitesi'nde öğrenim görmüş yetkin bir klasik edebiyat uzmanıydı. Ama sürekli başarısızlıklarla karşılaşması yüzünden umutsuzluğa sürüklendi. 1747'de *Gentleman's Magazine* adlı dergide, sonradan *An Essay on Milton's Use and Imitation of the Moderns in his Paradise Lost* (1750; Kaybedilmiş Cennet Adlı Yapıtında Milton'ın Modernleri Kullanışı ve Taklit Edişi Üzerine Bir Deneme) adı altında topladığı bir dizi makale yazdı. Makalelerini hazırlarken, *Paradise Lost*'un Latince bir çevirisinden bazı bölümleri, Hugo Grotius, Jacobus Masenius, Andrew Ramsay gibi 17. yüzyıl şairlerine ait dizelerin arasına serpiştirmişti. Sonra da bunları ve tahrif ettiği başka dizeleri örnek göstererek *Paradise Lost*'un sağdan soldan derlenen dizelerle oluşturulmuş bir yamalı bohça olduğunu "kanıtladı" Ama çalıntı olduğu öne sürülen bölümlerin çoğu, Latince kaynakların eldeki baskılarında bulunamayınca, Lauder'ın sahtekârlığı ortaya çıktı. 1750'de John Douglas bu düzenbazlığı kesin biçimde kanıtladı. Bunun üzerine önceleri Lauder'ı desteklemiş olan Dr. Samuel Johnson, ondan kamuoyu önünde itirafta bulunup özür dilemesini istedi.

Lauder sonradan bu kötü ününü düzeltmeye çalıştıysa da, hem tutumunu kibirli bir biçimde savunduğu (1753'te Milton'ı 97 ayrı yazarın yapıtlarını çalmakla suçlamıştı), hem de yaptıklarının aslında bir şaka olduğu yolunda inandırıcı olmayan açıklamalarda bulunduğu için, daha da gözden düştü. Ömrünü Batı Hint Adalarında yoksul bir ambar memuru olarak tamamladı.

Lauderdale (8. Kontu), James Maitland, THIRLESTANE BARONU LAUDERDALE (d. 26 Ocak 1759, Ratho, Midlothian, İskoçya - ö. 13 Eylül, 1839, Thirlestane, Berwickshire, İngiltere), İskoçyalı politikacı ve iktisat yazarı. Başlangıçta radikal bir tutum izleyerek Fransız Devrimi'ne açıkça sempati göstermesine karşın, sonradan siyasal yelpazenin tam karşıt ucuna geçerek 1832 tarihli Reform Yasası'na karşı çıkmıştır. Başbakan Arthur Balfour'un büyük dedesidir.

Edinburgh ve Glasgow üniversitelerinde öğrenim gördü. İki kez (1780, 1784) seçildiği Avam Kamarası'nda, yeteneklerine karşın, havai mizacından dolayı güçlüklerle karşılaştı. Özel Danışma Kurulu üyesi olarak Fransa'yla barış için yürüttüğü görüşmelerden sonuç alamadı. 1821'de Order of the Thistle adlı şövalyelik tarikatına seçildikten sonra, liberal siyasal görüşlerinden vazgeçerek koyu bir tutuculuğa yöneldi.

İktisat alanındaki en önemli yapıtı *Inquiry into the Nature and Origin of Public Wealth*'tir (1804; Kamu Servetinin Doğası ve Kökeni Üzerine İnceleme). Birçok konuda klasik iktisatçılardan ayrılan ve özellikle aşırı tasarruf olasılığına ve toplam talep düzeyine ilişkin görüşleriyle Malthus'un önceli sayılan Lauderdale öznel değer kuramı konusunda Jean-Baptiste Say'ı izleyerek üretici olan ve olmayan emek ayrımını reddetti. Yeterince yüksek bir yatırım düzeyi için aşırı tutumluluğu öne çıkarmanın yanlış olduğunu, devlet harcamalarının ve devlet borçlarının özel kişilerin aşırı tasarruf eğilimini dengeleyici bir rol oynadığını savundu. Devlet borçlarını toplumun bir bölümünün öteki bölümüne kaynak aktarması biçiminde ele alan merkantilist yaklaşımı da bu görüşüyle tutarlılık gösterir.

Laudon (Baronu), Gideon Ernest, LOUDON olarak da yazılır (d. 2 Şubat 1717, Tootzen, İsveç Livonyası - ö. 14 Temmuz 1790, Neutitschein), Yedi Yıl Savaşı (1756-63) ve Avusturya'nın 1788'de katıldığı Osmanlı-Rus Savaşı'nda (1787-91) Habsburgların en başarılı komutanları arasında yer alan Avusturyalı mareşal.

İskoç asıllı İsveçli bir subayın oğluydu. 1732'de askeri öğrenci olarak Rus ordusuna girdi. Prusya'nın hizmetine girme girişiminin başarısızlıkla sonuçlanması üzerine 1741'de Avusturya ordusuna katıldı. Avusturya Veraset Savaşı'nda (1740-48) kendini gösterdi. Avusturya ve Prusya'nın Almanya'da üstünlüğü ele geçirme mücadelesi sonucu başlayan ve kısa sürede bütün Avrupa'yı saran Yedi Yıl Savaşı'ndan sonra hızla yükseldi. Prusya kralı II. Friedrich'in (Büyük) ordusunu Kunersdorf (1759) ve Landshut'ta (1760) yenilgiye uğrattıktan sonra, Bohemya, Moravya ve Silezya'daki Avusturya ordularının başkomutanlığına getirildi. Liegnitz'de (1760) Friedrich'in kuvvetlerince bozguna uğratıldıysa da, ertesi yıl düzenlediği ani bir saldırı ile Schweidnitz'i ele geçirmeyi başardı. 1789'da Belgrad'ı Osmanlılardan alarak askerlik yaşamının en parlak başarısını kazandı. Bunun hemen ardından Avusturya orduları başkomutanlığına getirildi.

Laue, Max (Theodor Felix) von (d. 9 Ekim 1879, Pfaffendorf, Koblenz yakınları- ö. 23 Nisan 1960, Berlin, Almanya), kristallerdeki X ışınları kırınımı üzerindeki çalışmalarıyla 1914 Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan Alman fizikçi. Bu çalışmalar sayesinde kristal yapılarının incelenmesi olanaklı duruma gelmiş ve çağdaş elektronik biliminin gelişimine temel sağlayan katılar fiziği doğmuştur.

1912'de Zürich Üniversitesi'nde fizik profesörü olan Laue, aynı yıl ilk kez X ışınları kırınımının kristallerde denenmesi çalışmasını başlattı ve X ışınlarının ışığa benzer elektromagnetik ışınlar olduğunu gösterdi. Laue'nin bu çalışması, kristallerin atom yapısının düzenli olarak yinelenen bir dizilişe sahip olduğu yolundaki görüşün deneysel kanıtını oluşturdu. Laue Albert Einstein'ın görelilik kuramını da destekledi, kuvantum kuramı, Compton etkisi (bazı koşullar altında ışığın dalgaboyunun değişmesi) ve atomun ayrıştırılması konularında araştırmalar yaptı. 1919'da Berlin Üniversitesi'ndeki Kuramsal Fizik Enstitüsü'nün, 1951'de de Berlin'deki Max Planck Fiziksel Kimya Enstitüsü'nün yöneticiliğine getirildi.

Laue kırınım deseni, X ışınlarının, bir kristaldeki paralel atom katmanlarından oluşan gruplar tarafından saçılıma uğratılmasıyla ortaya çıkan ve fotoğraf filminde düzgün dizilmiş beneklerbiçiminde beliren örgü. İnce bir demet biçimindeki X ışınları kristale düşürüldüğünde, belirli dalgaboyundaki X ışınları atom katmanlarına göre belirli bir açı yapacak biçimde yönlenirler ve bunun sonucu olarak da doğrultusu değişmeden geçen X ışınının filmdeki görüntüsünün çevresinde düzgün aralıklarla dizilmiş beneklerden oluşan bir desen görüntülerler. İlk kez Alman fizikçi Max von Laue tarafından gözlenmiş olan Laue kırınım desenlerinin kristal çözümlemesinde önemli bir yeri vardır.

Lauenburg, Almanya'nın kuzeyinde eski düklük. Batıda Holstein, doğuda Mecklenburg düklükleriyle çevriliydi ve Lübeck'in güneyinden Elbe Irmağına kadar uzanıyordu. Toprakları, 1946'da Batı Almanya'nın Schleswig-Holstein eyaletine (*Land*) bağlandı.

13. yüzyılda Aschersleben hanedanının yönetimine giren Lauenburg, 1702'de Welf hanedanından Braunschweig-Lüneburg-Celle dükü Georg Wilhelm tarafından ele geçirildi. Kutsal Roma-Germen imparatoru VI. Karl'ın, Georg Wilhelm'in yeğeni olan Hannover elektörü Georg Ludwig'i (İngiltere ve İrlanda kralı I. George) düklüğün vârisi ilan etmesiyle Hannover'e bağlandı. Viyana Kongresi'nde (1814-15) Prusya'ya bırakıldı ve sonradan Prusya yönetiminde, Pomeranya'nın daha önce İsveç egemenliği altında olan kesimi karşılığında Danimarka'ya verildi. 1864'teki Danimarka-Prusya Savaşı'ndan sonra yeniden Prusya'ya geçince Prusya kralı I. Wilhelm, Lauenburg dükü oldu. Lauenburg, 1876'da Prusya yönetimindeki Schleswig-Holstein'la birleştirildi. Prusya başbakanı ve Alman İmparatorluğu'nun ilk şansölyesi Otto von Bismarck'a Lauenburg'da geniş topraklar verildi. Bismarck 1890'da görevden ayrıldıktan sonra

Lauenburg dükü yapıldıysa da, bu unvanı hiçbir zaman kullanmadı. 1918'de Lauenburg düklüğü kaldırıldı.

Laufer, Berthold (d. 11 Ekim 1874, Köln, Almanya - ö. 13 Eylül 1934, Chicago, ABD), ABD'li sinolog.

Doktorasını Leipzig Üniversitesi'nde Uzakdoğu araştırmaları dalının önde gelen bilim adamlarından ders alarak tamamladı. Himalayalar'a dört büyük keşif gezisi düzenledi. Chicago'daki Field Doğa Tarihi Müzesi'ne bağlı Asya Etnoloji ve Antropoloji Bölümü'nün müdürlüğünü yaptı.

Çin ve Tibet kültürlerinin çok çeşitli özellikleri üzerine 150'yi aşkın monografi yazdı. Genellikle ilkel teknolojinin bazı özel yönlerinin ayrıntılı bir incelemesini içeren bu yapıtlar vazgeçilmez başvuru kaynakları arasına girdi. Laufer eski Tibet, Çin ve Japon toplumlarıyla ilgili derin bilgisi nedeniyle kitap, yazma ve eski sanat yapıtları toplamakla görevlendirildi. Chicago'daki Field Müzesi'ne ve Newberry Kütüphanesi'ne önemli katkılarda bulundu. Başka nüshası bulunmayan çok sayıda eski başyapıt topladı.

Laugerud García, Kjell Eugenio (d. 24 Ocak 1930, Guatemala kenti, Guatemala), Guatemala devlet başkanı (1974-78), savunma bakanı ve silahlı kuvvetler komutanı (1970-74).

Politécnica adlı askeri akademide öğrenim gördü. Mart 1974'te şiddet olaylarının ve hile iddialarının eşlik ettiği bir seçimle Guatemala devlet başkanlığına seçildi. 1 Temmuz'da göreve başladıktan sonra eski hükümet üyelerinin çoğuna yeniden bakanlık görevi verdi ve sıkı para politikasını öngören bir ekonomik program başlattı.

Yönetimi sırasında komşu Belize topraklarının bir bölümünü Guatemala'nın egemenliği altına almak için güçlü bir kampanya yürüttüyse de uluslararası muhalefet karşısında başarılı olamadı. 1977'de Belize sorunu yüzünden ülkesinin Panama ile diplomatik ilişkilerini kesti. Devlet başkanlığı sırasındaki en önemli başarıları Amerika Kıtası Kalkınma Bankası'ndan (IDB) kredi almak ve 1976'daki büyük depremden sonra düzeni sağlamak oldu. Ama şiddet olaylarına karşı herhangi bir önlem almadı ve Uluslararası Af Örgütü tarafından sivil sağcı ölüm mangası Beyaz El'in eylemlerine göz yummakla suçlandı.

Laughton, Charles (d. 1 Temmuz 1899, Scarborough, Yorkshire, İngiltere - ö. 15 Aralık 1962, Hollywood, ABD), sahne ve perdede yarattığı çok çeşitli tiplerle tanınmış İngiliz asıllı ABD'li oyuncu.

Sahneye ilk kez I. Dünya Savaşı sonrasında amatör bir tiyatro topluluğuyla çıktı. Yirmi yaşlarındayken tiyatroyla daha ciddi uğraşmaya karar verdi ve Kraliyet Tiyatro Akademisi'ne (RADA) girdi. 1926'da Londra'da profesyonel oyunculuğa başladı ve birkaç yıl içinde Gogol'un *Müfettiş*, Çehov'un *Üç Kız Kardeş*, Euripides'in *Medeia* gibi oyunlarında büyük başarı kazandı. 1931'de ABD'ye giderek ilk kez New York kentinde sahneye çıktı. Orada rol aldığı oyunlar arasında Brecht'ten *Galileo* (1947) ve Çehov'dan *Vişne Bahçesi* (1950) sayılabilir.

Laughton'ın *The Private Life of Henry VIII* (1933; *Kadınlar Celladı*) filmindeki VIII. Henry rolü sinema izleyicisinin unutamadığı bir kompozisyon oldu. Laughton bu oyunuyla Oscar kazandı ve adını dünyaya duyurdu. Film İngiliz yapımıydı, ama Laughton filmlerinin önemli bir bölümünü 1950'de yurttaşlığına geçtiği ABD'de çevirdi. En ünlü rollerinden ikisi, *Mutiny on the Bounty* (1935; *Gemide İsyan*) filmindeki Kaptan Bligh ve *Ruggles of Red Gap* (1935) filmindeki Ruggles'tı. Çevirdiği filmlerde Rembrandt'tan Quasimodo'ya kadar çok çeşitli karakterler canlandırdı.

Hollywood'da geçen yılları içinde Laughton'ın yönettiği tek film *The Night of the Hunter* (1955; *Caniler Avcısı*) oldu. Yönetmen olarak olumlu eleştiriler almasına karşın oyunculuğa döndü. Bu arada turnelere çıkarak George Bernard Shaw, Stephen Vincent Benét gibi yazarlardan, Kitabı Mukaddes'ten parçalar okudu. Sonraki filmleri arasında *Witness for the Prosecution* (1957; *Beklenmeyen Şahit*), *Spartacus* (1960; *Spartaküs*) ve *Advice and Consent* (1962; *Öneri ve Onay*) sayılabilir. *The Fabulous Country* (1962; Efsanevi Ülke) adlı bir de kitabı olan Laughton'ın yaşamını konu alan iki kitap, karısı Elsa Lanchester'ın yazdığı *Charles Laughton and I* (1938; Charles Laughton ve Ben) ve Charles Higham'ın yazdığı *Charles Laughton*'dır (1977).

lauma (Letonca), Litvanca LAUMĖ ya da DEIVĖ, Baltık folklorunda, uzun sarı saçlı çıplak bir genç kız görünümündeki peri. Ormanlardaki suların ya da kayalıkların yakınında yaşarlar. Çocukları çok sevmelerine karşın doğuramadıkları için bebekleri kaçırarak kendi çocukları gibi büyütürler. Bazen evlenir ve ev işlerinde çok yetenekli kusursuz birer eş olurlar. İplik eğirme ve kumaş dokumada ellerinin çabukluğu ile ünlüdürler. Perşembe akşamları iplik eğirir, öteki günler de gün batımından sonra çamaşır yıkarlar; bu yüzden ölümlü kadınların bu zamanlarda aynı işleri yapması yasaktır.

Lauma'lar, yoksul kızlara ve öksüz çocuklara şefkatle yaklaşan iyiliksever ve anaç varlıklardır; ama özellikle saygısız davranarak kendilerini kızdıran erkeklere karşı son derece kinci olurlar.

Eskiden Litvanyalılar, kâhin (*ragana*) oldukları düşüncesiyle bu perilere *laumė-ragana* derlerdi. Zamanla bu iki kavram birbirine karıştı. 18. yüzyılda *laumė*, kurbağa ve yılana dönüşebilen cadı ya da büyücü kadın anlamında kullanılmaya başlamıştı. Bu *laumė*'ler uçabiliyor, insanları kuşa, köpeğe ya da ata dönüştürebiliyor ve inekleri sütten kesebiliyorlardı. Benzer biçimde modern Letoncada da *lauma* "cadı", *laumineť* "(cadı gibi) büyücülük yapmak" anlamına gelir.

Launceston, Avustralya'da Tasmanya'nın kuzey kesiminde liman kenti. Kuzey ve Güney Esk ırmaklarının birleşerek Tamar Irmağının halicini oluşturdukları noktada, Bass Boğazından 65 km içeride yer alır. 1830'larda bir balina avcılığı limanı ve çevresindeki tarım bölgesinin pazar merkezi olarak gelişti. 1852'de belediye, 1858'de kasaba, 1888'de de kent oldu.

Launceston günümüzde Kuzey Tasmanya'nın ticaret merkezi ve en kalabalık kentidir. Batı ve Doğu Tamar, Tasman ve Midland otoyollarının kesiştiği yerde bulunan kent, eyaletin demiryolu ağının da merkezidir. Kentin çevresindeki verimli düzlüklerde meyve, tahıl ve çiftlik hayvanları yetiştirilir, yün üretilir. Öteki ihraç malları dokuma, kereste ve aluminyumdur. Kentte ağır makine, motor, dokuma, un ve bira fabrikaları vardır. Launceston'da bir yüksekokul, Kraliçe Victoria Müze ve Sanat Galerisi (1824-30), St. John Kilisesi (1824-30) ve Entally Evi (1820) bulunur. Dünyanın ilk hidroelektrik santrallarından biri (1895) Güney Esk üzerindeki Cataract Geçidinde kurulmuştur. Nüfus (1981) 64.555.

Laura, İtalyan şair Petrarca'nın, yaklaşık 20 yıl boyunca yazdığı aşk şiirlerine konu olmuş sevgilisi. Bu şiirlerin büyük bölümü Petrarca'nın *Canzoniere* (Şarkı Kitabı) ya da onur adıyla *Rime* (1368; Şiirler) adlı yapıtında toplanmıştır. Genellikle Laura'nın Laura de Noves adında Avignon'lu evli ve çocuklu bir kadın olduğuna inanılırsa da, Petrarca onun kimliğine ilişkin hiçbir ipucu vermediğinden, bu konuda başka iddialar da öne sürülmüştür. Bazı araştırmacılar ise gerçekte Laura diye birinin olmadığını savunmuşlardır. Petrarca'nın Laura'yı ilk kez 6 Nisan 1327'de Avignon'daki St. Claire Kilisesi'nde gördüğü sanılmaktadır. Şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Laura kendisine pek cesaret vermemiş, ama Petrarca'nın ona olan aşkı, Laura'nın 8 Nisan 1348'de ölmesinden sonra bile süren bir tutkuya dönüşmüştür.

Petrarca birçok kısa ve bir uzun şiirin yanı sıra Laura için 300'den çok İtalyanca sone yazmıştır. *Canzoniere*'de yer alan şiirler, *Rime in vita di Laura* (Laura'nın Sağlığındaki Şiirler) (263 şiir) ve *Rime in morte di Laura* (Laura'nın Ölümünden Sonraki Şiirler) (103 şiir) başlıklı iki bölüme ayrılır. Çok farklı ruh hallerini ve konuları ele alan bu şiirlerde özellikle Petrarca'nın Laura'ya yönelik yoğun psikolojik tepkileri öne çıkar. Ateş gibi yanmak ya da buz gibi donmak türünden pek çok benzetme, "Huzur bulamadım, oysa bitti savaşım" dizesiyle başlayan sonede büyük bir ustalıkla kullanılır. Elizabeth dönemi İngiliz sone şairlerinin de çok sık kullandığı bu benzetmeler, giderek şiirde birer kalıp durumuna gelmiştir. Bazı şiirlerde, sevgiliyle birlikte olmak ya da ondan güler yüz görmek gibi sıradan, insanı istekler dile getirilir. Laura'nın ölümünden sonra şiirlerinde aynı temaları sürdüren Petrarca, duyduğu acıyı dile getirerek, düşlerinde Laura'nın kendisine dönüşünü anlatmıştır.

Petrarca'dan önceki İtalyan şairler de belli bir kadına duydukları aşkı dile getiren pek çok sone yazmışlardı. Ama Avrupa'da, özellikle İngiltere'de en çok çevirisi yapılan ve en sık taklit edilenler Petrarca'nın soneleri oldu. İngiltere'de Sir Philip Sidney, Edmund Spenser, Michael Drayton ve Shakespeare büyük aşk sonelerini yazarken Petrarca'dan esinlendiler.

Laurales, ikiçeneklilerden(*), 11 familya, 68 cins ve 2.800'den çok ağaç, çalı ve tırmanıcı bitki türü içeren takım. Çoğunlukla dünyanın sıcak ve tropik bölgelerine yayılmış olan bu bitkiler odunsu ve aromatik özelliklerinin yanı sıra gövdeden yaprağa giden tek iletim demetleriyle de ayırt edilirler. Daha çok kereste, ilaç, uçucu yağ ve kâfur elde edilen *Laurales* takımının üyelerinin bazılarından süs bitkisi olarak da yararlanılır.

Takımın en önemli familyası olan defnegiller (*Lauraceae*) 30 cins ve çoğu aromatik 2.500 tür içerir. Bir Akdeniz bitkisi olan defne (*Laurus nobilis*) parfüm ve ilaç sanayisinde kullanılan önemli bir uçucu yağın kaynağıdır; yapraklarından baharat olarak yararlanılır. Eski Yunan'da defne dallarından yapılan taçlar zafer kazanan insanlara onur simgesi olarak takılırdı. *Cinnamomum* cinsi, ekonomik açıdan önemli türleriyle dikkat çeker. Bunlardan, 30 m yüksekliğinde gösterişli bir ağaç olan *C. camphora*'dan kâfur, *C. zeylanicum*'un kabuğundan Seylan tarçını, *C. cassia*'dan ise Çin tarçını elde

edilir. Avokado (*Persea americana*) besin değeri yüksek meyveleri nedeniyle pek çok ülkede yetiştirilen değerli bir meyve ağacıdır.

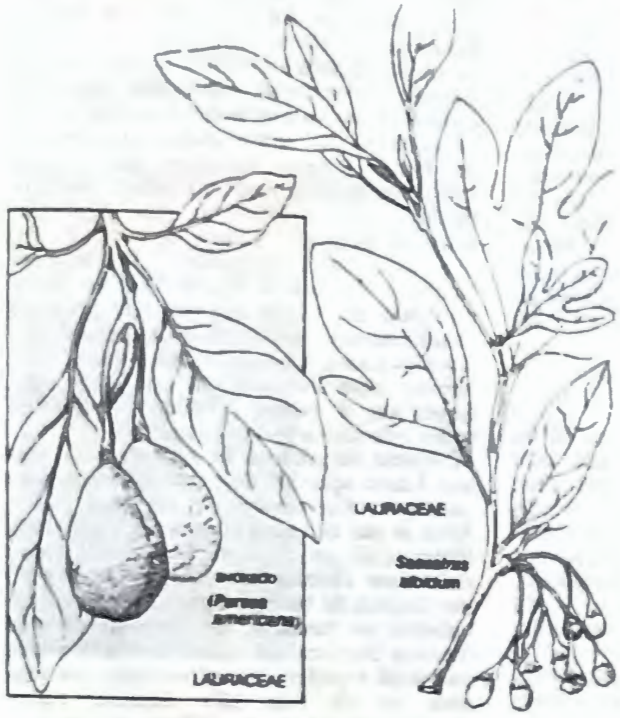

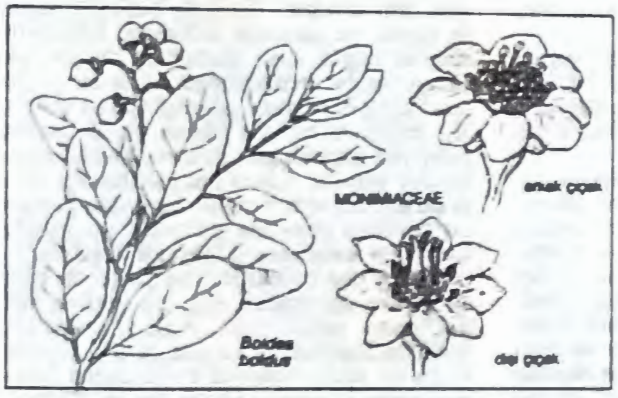

Laurales takımının iki büyük familyasından bilici örnekleri

Esas üreme biçimi tohumla olan bu takımdan bazı türler bitki parçalarıyla yani eşeysiz olarak da çoğaltılabilir; örneğin defnede gövde tabanında oluşan sürgünlerden yeni bitkiler üretilebilir.

Laurales takımının üyeleri öbür organlarının yanı sıra çiçek yapısı açısından da büyük çeşitlilik gösterir. Çiçekdurumları, dallanma tipine bağlı olarak başak, salkım, bileşik salkım ve şemsiye biçiminde olabilir. Genellikle boyutları oldukça küçük olan çiçeklerin en dış halkasını tümüyle taçyaprağa benzeyen, ama gerçekte taçyaprak ve çanakyaprak olarak ayırt edilen iki sıralı bir örtü yaprağı oluşturur. Çiçeklerin ortasında ise dört halkada sıralanmış 12 erkekorgan ile bir meyveyaprağından oluşan dişiorgan vardır. Bazı cinslerde dişiorgan ile erkekorganlar ayrı çiçeklerde bulunursa da çoğunlukla aynı çiçekte yer alır.

Laurales üyelerinin bir ortak özelliği de çiçektozlarının en çok iki oluklu olmasıdır. Tozlaşma *Calycanthaceae*'de kınkanatlılar, *Lauraceae* ve *Monimiaceae*'de ise arılar tarafından sağlanır.

Tozlaşma ve döllenmenin ardından tohumtaslakları tohuma, yumurtalık meyveye dönüşür. Bazı familyalarda, çiçek tüpü meyvenin bir parçası haline gelir ya da meyveyi kısmen (ya da tümüyle) örter. Çoğunlukla üzümsü ya da eriksi meyvelere, daha az olarak da kanatlı meyvelere rastlanır.

Çiçek bölümlerinin daha çok özelleşmiş, meyveyapraklarının ise az sayıda olması gibi bazı yapısal özelliklerden yola çıkarak *Laurales* takımının gene birçok odunsu bitki türünü içeren *Magnoliales* takımına göre daha ileri bir evrim basamağında olduğu kabul edilir.

Laurana, Francesco (d. y. 1430, Vrana, Dalmaçya, Venedik Cumhuriyeti - ö. 12 Mart 1502'den önce, Avignon, Fransa), erken Rönesans dönemi heykelcisi ve madalya yapımcısı. Özellikle zarif kadın portre büstleriyle tanınmış ve Rönesans üslubunun Fransa'da yaygınlaşmasını sağlayan ilk sanatçılardan biri olmuştur.

Sanat yaşamının ilk yılları karanlıktır. 1453'te Aragonlu II. Alfonso tarafından Napoli'deki Yeni Şato'da (Castel Nouvo) çalışmak üzere işe alındığı bilinmektedir. Laurana büyük olasılıkla şatonun büyük giriş kapısını tasarladı ve gerçekleştirdi. 1461-66 arasında Napoli hükümdarlığının rakibi olan Anjou dükü René'nin sarayında çalıştı. 1468'de Sicilya'ya gitti; yaşamının bundan sonrasını Sicilya, Napoli ve Güney Fransa'da geçirdiği sanılmaktadır. Kesin olarak ona ait olduğu bilinen yapıtlar René için yaptığı bir dizi madalya, İtalya ve Sicilya'da bulunan Madonna heykelleri ve

"Aragonlu Eleonora", Francesco Laurana'nın portre büstü, Ulusal Arkeoloji Müzesi, Palermo, Sicilya
Alinari-Art Resource/EB Inc

alçak kabartmalar, Güney Fransa'daki bazı mezarlar ve yapı cephelerindeki heykellerdir. Portre büstleri arasında "Baptista Sforza" (Bargello Müzesi, Floransa), "Aragonlu Beatrice" (Sanat Tarihi Müzesi, Viyana) ve "Ippolita Maria Sforza" (Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.) sayılabilir. Bu yapıtlarında ağırbaşlı, dingin ve ölçülü bir anlatım göze çarpar. Laurana yapıtlarında ayrıntıyı en aza indirmiş, biçimlerin temel geometrik yapısına ağırlık vererek uyumlu bir denge sağlamış, çok net çizgili, soylu inceliğin ideal örneğini oluşturan heykeller yapmıştır. Gerek yalınlaştırılmış biçimleri, gerekse ifadelerdeki ağırbaşlılıkla yapıtları Piero della Francesca'nın yapıtlarına benzer.

Laurana, Luciano (d. y. 1420, Zadar, Dalmaçya - ö. 1479, Pesaro, Papalık Devletleri), Urbino'daki Düklük Sarayı'nın büyük bölümünü yapan mimar. 15. yüzyıldaki en önemli İtalyan mimarlardan biridir.

Nasıl yetiştiği bilinmemektedir. Aragonlu Alfonso'nun Napoli'de yaptırdığı zafer takı ile Laurana'nın Urbino'daki daha geç tarihli

Luciano Laurana'nın tasarımını yaptığı Düklük Sarayı'nın avlusu, Urbino, İtalya
SCALA-Art Resource/EB Inc

yapıtları arasındaki benzerliğe bakarak bazı araştırmacılar onun meslek yaşamına Napoli'de başladığını ileri sürer. 1465'te, Leon Battista Alberti'nin S. Sebastiano Kilisesi'nin yapımını yönettiği sırada Mantova'da olduğu bilinmektedir.

Yaklaşık 1466'dan sonra Dük Federico da Montefeltro'nun Urbino'daki sarayının yenilenmesi çalışmalarını yönetti. 1468'de sarayın başmimarlığına atandı. Montefeltro'nun sarayı 15. yüzyılın ikinci yarısında İtalya'nın en ünlü kültür merkeziydi. Laurana'nın tasarımını yaptığı bu saray daha büyük bir kent planının bir bölümünü oluşturuyordu ve o güne değin gerçekleşti-

rılmış en iddialı ve başarılı plandı. Sarayın kimin yapıtı olduğu açıklık kazanmamışsa da (ilk yapı ortaçağdan kalmadır), yetkin oranlarıyla dikkati çeken avlu ve ön cephesin Laurana'nın elinden çıktığı sanılmaktadır.

Avluda Floransa saraylarından aldığı öğeleri kullanan Laurana, bunları o dönemdeki başka örneklerin tümünü geride bırakan bir ustalık ve incelikle bir araya getirmiştir. Önünde zarif kemerli bir arkad bulunan ilk katın üstünde, dar pencereleri ve bunların arasındaki Korent üslubu pilastrlarıyla ikinci kat yükselmektedir. Bir sonraki kuşağın en önemli mimarlarından Donato Bramante bu yapıdan çok etkilenmiştir. Büyük bir olasılıkla sarayın giriş katını da Laurana tasarlamış ve iç mekândaki ince ayrıntılara yardım etmiştir. Laurana 1472'de Urbino'dan ayrılıp Napoli'ye gitmiş, orada topçuluk uzmanı olarak çalışmıştır. Son yıllarını Pesaro'da bir kale yapmakla geçirmiştir.

Laurel, José Paciano (d. 9 Mart 1891, Tanaunan, Luzon - ö. 6 Kasım 1959, Manila, Filipinler), II. Dünya Savaşı'ndaki Japon işgali sırasında Filipinler devlet başkanı (1943-45).

Filipinler Üniversitesi (1915) ile Yale Üniversitesi'nde (1920) hukuk eğitimi gördü. 1925'te Filipin Senatosu'na seçildi, 1936'da Yüksek Mahkeme üyeliğine atandı.

Pearl Harbor Baskını sonrasında Başkan Manuel Quezon'un önce Bataan'a, sonra

José Laurel
Poppertoto

ABD'ye kaçmasına karşın Manila'da kaldı, Japonların hizmetine girdi. Filipinler'deki ABD egemenliğini eleştirdiği için 1942-43 yıllarında bir dizi yüksek görevde bulundu, sonunda 1943'te başkan seçildi. Aynı yıl Filipinli gerillalar tarafından iki kez vurulduysa da iyileşti. Temmuz 1946'da 132 ayrı maddeden ihanetle suçlandı, ama hiçbir zaman mahkeme önüne çıkarılmadı. Nisan 1948'de genel aftan yararlandı.

1949'da Milliyetçi Parti'den Filipinler Cumhuriyeti başkan adayı oldu. Liberal Parti'nin adayı eski başkan Elpidio Quirino karşısında az farkla yenildi. 1951'de senato üyeliğine seçilen Laurel dönemin savunma bakanı Ramón Magsaysay'ın Liberallerden ayrılıp Milliyetçilerin safına çekilmesine yardımcı oldu. Magsaysay'ın başkan olmasından sonra, 1957'de siyasetten çekildi.

Laurel, Stan ve Hardy, Oliver, tam adları ARTHUR STANLEY JEFFERSON VE OLIVER NORVELL HARDY, JR. (d. 16 Haziran 1890, Ulverston, Lancashire, İngiltere - ö. 23 Şubat 1965, Santa Monica, California, ABD; d. 18 Ocak 1892, Harlem, Georgia - ö. 7 Ağustos 1957, Hollywood, California, ABD), Hollywood sinemasının ilk büyük komedi ikilisi.

Sinema oyunculuğuna başlamadan önce sirklerde, müzikallerde, dramlarda ve vodvillerde sahneye çıkan zayıf Stan Laurel daha önce şarkıcı ve vodvil oyuncusu olarak

Laurel-Hardy
ABC Ajansı

ABD'yi dolaşan ve 1913'ten beri de sessiz filmlerde rol alan şişman Oliver Hardy ile 1926'da bir araya geldi. Sinemaya sesin girmesi ve görsel mizahtan söze dayalı mizaha geçilmesiyle, sahneden yetişme ikilinin ünü yaygınlaştı. Laurel ve Hardy 1920-50 arasında *slapstick* tarzında 200'den fazla film yaptılar.

Filmlerinde, hep hata yapan ve kolayca üzüntüye kapılan saf ve zayıf Laurel sürekli olarak Hardy'nin başını derde sokuyor, çabuk öfkelenen, gururlu Hardy ise ona duyduğu kızgınlığı da gösteren acı bir ifadeyle, uzun uzun kameraya bakıyordu. İkili basit gündelik durumları inanılmaz bir saflık ve budalalıkla, feci bir karmaşaya dönüştürebiliyordu. İkilinin en başarılı filmlerini Hal Roach stüdyolarından Leo McCarey çekmişti. McCarey başlangıçta da onları ikili olarak çalışmaya razı eden kişiydi. En ünlü Laurel-Hardy filmleri arasında *Leave 'em Laughing* (1927), *The Music Box* (1932; Müzik Kutusu) ve *Way Out West* (1937; *Laurel-Hardy Batıya Gidiyor*/*Laurel-Hardy Kovboy*) sayılabilir. İkili Türkiye'de her ikisini birden seslendiren Ferdi Tayfur'un konuşmasıyla tanınmış ve sevilmiştir.

Laurence, (Jean) Margaret, eö WEMYSS (d. 18 Temmuz 1926, Neepawa, Manitoba - ö. 5 Ocak 1987, Lakefield, Ontario, Kanada), Kanadalı yazar. Romanlarında, erkeklerin egemen olduğu bir dünyada ayakta kalma ve kendini geliştirme mücadelesi veren güçlü kadınları anlatır.

İlk yapıtlarında, kocasıyla birlikte gittiği Somali (1950-52) ve Gana'daki (1952-57) yaşamını konu aldı. Ayrıca Somali edebiyatından örneklere yer veren *A Tree for Poverty* (1954; Yoksulluk Ağacı) adlı bir antoloji hazırladı. İlk romanı *This Side Jordan*'da (1960) Gana'nın bağımsızlığına kavuşma sürecinde, eski sömürgecilerin ve Yerli halkın karşılaştığı zorlukları ele aldı. *The Prophet's Camel Bell* (1963) adlı yapıtında ise, Afrika'daki yaşamla ilgili izlenimlerine yer verdi. Afrika'yla ilgili öykülerini de *The Tomorrow-Tamer* (1963; Geleceğin Terbiyecisi) adlı yapıtında topladı.

Laurence'ın sonraki üç romanı, Kanada'da geçen ve kadın sorunlarına ağırlık veren yapıtlardır. *The Stone Angel*'da (1964; Taş Melek) bozkırda büyümüş yaşlı bir kadın, yaşamak için verdiği mücadeleyi anlatır. 1968'de *Rachel, Rachel* adıyla filme çekilen *A Jest of God* (1966; Tanrı'nın Jesti) ve *The Fire Dwellers* (1969; Ateşte Yaşayanlar) adlı romanları ise iki kız kardeşi konu alır. Biri Manitoba'da öğretmen, öbürü Vancouver'da oturan bir ev kadını olan her iki kadın da bir kimlik edinme mücadelesi içindedir. Laurence, *The Diviners* (1974; Kâhinler) ve *Heart of a Stranger* (1977; Yabancının Yüreği) adlı romanlardan sonra, çocuk öyküsü türünde ürünler vermiştir.

Laurencin, Marie (d. 31 Ekim 1883, Paris - ö. 8 Haziran 1956, Paris, Fransa), hafif melankolik kibar kadınları canlandırdığı zarif suluboya resimleriyle tanınan Fransız ressam ve özgün baskı sanatçısı.

Humbert Akademisi'nde öğrenciyken George Braque'la arkadaş oldu. Montmartre'daki kübistlerin arasında yetişmesine karşın, bu akımın ilkelerini benimsemedi. Konularına yaklaşımının, renkçiliğinin ve tekniğinin kadınsı havasından ötürü "La Fauvette" (çalı bülbülü) takma adıyla anıldı.

Şair Guillaume Apollinaire'in yakın arkadaşıydı. Hem onun, hem de başka arkadaşlarının çeşitli portrelerini yaptı. Yapıtlarını ilk satın alanlar arasında Gertrude Stein da vardı. "Topluluk" (1910) adlı resminde Apollinaire'le kendisini, Gertrude Stein, Pablo Piccaso ve başka arkadaşları arasında betimlemişti. Laurencin Rus Balesi (1924) ve Comédie Française (1928) için sahne tasarımları da yaptı.

Laurens, Henri (d. 18 Şubat 1885, Paris - ö. 8 Mayıs 1954, Paris, Fransa), kübizm akımının önde gelen Fransız heykelcisi.

Heykelci olmadan önce taşçı ustası ve dekoratör olarak çalıştı. Rodin'den etkilendi. 1911'de Georges Braque ile arkadaş oldu. 1913'te sergilediği kabartmalarında güçlü bir Kübizm etkisi görülüyordu. Bu yapıtlarında kübik resimlerde olduğu gibi biçimlerin geometrik çözümlemelerini yapan Laurens ayrıca metal, ahşap, kâğıt, alçı vb malzemelerle kübik olmadığı anımsatan çok renkli kolajlar gerçekleştiriyordu. Ama üslubu olgunlaştıkça figüratif heykele duyduğu yakınlık güçlendi. 1920'lerden sonra yapıtlarında eğriler kullanarak organik biçimlere yönelmeye başladı. 1930'larda deniz konularına ilgi duydu, mermer ve tunçtan çıplaklar ve sirenler (yarı kuş yarı kadın) yaptı. Ama "Yıkanan Kız"da (1947) görüldüğü gibi figürü kübik ve bir anlamda dışavurumcu bir perspektif anlayışıyla yorumluyordu. Yapıtlarındaki duyumsallığı ve şiirselliği hep korudu. Birçok yapıtında çağdaşı Maillol'un etkileri görülüyordu. Ölümünden bir yıl önce São Paulo Bienali'nde birincilik ödülünü kazandı.

Laurent, Auguste (d. 14 Kasım 1807, La Folie - ö. 23 Nisan 1853, Paris, Fransa), organik bileşiklerin yapılarının anlaşılmasına katkıda bulunan Fransız kimyacı.

Sanayide çeşitli işlerde çalıştıktan sonra 1838'de Bordeaux Üniversitesi'nde kimya profesörü, 1848'den sonra da Paris Darphanesi'nde ayar uzmanı oldu.

Bazı önemli organik bileşikleri bulan Laurent, Charles Gerhardt'la birlikte, bu bileşikleri sınıflandıran bir sistem geliştirdi, organik bileşiklerin bileşimlerini ve tepkimelerini, atom yapılarıyla açıklayan teknik kuramını geliştirdi. Bileşiklerin artı ve eksi elektrik yüklü iki ayrı bileşenden oluştuğunu öne süren ikici (dualist) kuramın savunucuları Justus von Liebig ve Jöns Berzelius bu kurama karşı çıkıyor. Laurent ayrıca atom ağırlıklarını saptamaya yönelik bir yöntem geliştirerek Avogadro'nun varsayımını destekledi. Ölümünden sonra *Méthode de Chimie* (1854, Kimyasal Yöntem) adlı bir kitabı yayımlandı.

Laurent, François (d. 8 Temmuz 1810, Lüksemburg - ö. 11 Şubat 1887, Gent, Belçika), Belçikalı yönetici, hukuk bilgini ve tarihçi. Dünya tarihi ve medeni hukuk üzerine kapsamlı yapıtlarıyla tanınır.

1832'de hukuk diploması aldıktan sonra Belçika Adalet Bakanlığı'nda bir dairenin başına geçti; 1836'da da Gent Üniversitesi'ne medeni hukuk profesörü olarak atandı. Liberal görüşleri nedeniyle Katolik Kilisesi'nin saldırılarına hedef olduysa da Belçika hükümetiyle yakın ilişkileri sayesinde üniversitedeki kürsüsünü korudu.

En önemli yapıtı, Fransa, Almanya ve İngiltere'de de çok tanınan 18 ciltlik *Études sur l'histoire de l'humanité*'dir (1861-70; İnsanlık Tarihi Üzerine İncelemeler). İnsanın siyasal ve kültürel tarihini ele alan bu çalışma, geniş bir bilgi birikimine dayandığından büyük övgüyle karşılandı. Ama insanlığın ilerlemesini tanrısal bir programlamanın ürünü olarak gören yaklaşımından dolayı eleştiriye uğradı. Öteki yapıtları arasında, önde gelen hukuk bilginlerinden biri sayılmasını sağlayan *Principes de droit civil français* (1869-78, 33 cilt; Fransız Medeni Hukukunun İlkeleri), *Droit civil international* (1880-82, 8 cilt; Uluslararası Medeni Hukuk), Belçika'da ortaçağ komünleri ve kilise-devlet ilişkileri üzerine incelemeleri sayılabilir. 1879'dan sonra hukuk reformu sorunlarıyla uğraşırken *Avant-Projet de révision du code civil*'i (1882-84, 6 cilt; Medeni Kanun Değişikliği Ön Tasarısı) kaleme aldı. Gent'te bir işçi derneği kurulması gibi hayırsever çalışmalara da katıldı.

Laurentide Buz Örtüsü, Pleyistosen Bölümde (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) Kuzey Amerika'yı kaplayan başlıca buzul örtüsü. En geniş döneminde örtünün güney sınırı 37° kuzey enlemine kadar inmişti. Bu dönemde kapladığı alan 13 milyon km²'ye, bazı yerlerdeki kalınlığı ise 2.400-3.000 m'ye ulaşmıştı. Laurentide Buz Örtüsünün, Labrador-Ungava Platosu ile Kanada'da Kuzey Kutup Takımadalarındaki dağların tepelerinden kaynaklandığı ve merkezinin Hudson Körfezine yerleştiği sanılmaktadır. Örtü yayıldıkça buzul kütleleri, Kanada'nın doğusu ile ABD'nin kuzeydoğusundaki yüksek bölgelerde oluşan öteki yerel buz takkeleriyle birleşmiştir.

Laurentide Kayalıkları, Fransızca LES LAURENTIDES, Kanada Kalkanının Québec'teki bölümünü oluşturan dağlar. Ottawa, St. Lawrence ve Saguenay ırmaklarının kısmen çevrelediği bölgede yer alır. Dünyanın en eski dağlık alanlarından biridir ve Prekambriyen kayaçlardan oluşmuştur. Buzul Çağındaki aşınmalar sonucunda genellikle 900 m yükseklikte kayalık bir peneplen biçimini almıştır. Québec kentinin kuzeydoğusunda 1.172 m'ye ulaşır.

Sık ormanların, sayısız göllerle hızlı akışlı ırmakların, zengin maden yataklarının bulunduğu bölgede büyük ölçekli kereste, kâğıt hamuru ve kâğıt fabrikaları, maden ocakları ve hidroelektrik tesisleri vardır. Turizm de gelişmiştir. Laurentide Kayalıkları ve Tremblant Dağı eyalet parkları Montreal ve Québec'ten kolaylıkla ulaşılabilen gözde yaz ve kış tatil merkezleridir.

Laurentius (ö. 6. yy başları, İtalya), 498'de ve 501-y. 505/507 arasında karşı-papa. Papalığa tartışmalı bir biçimde seçilmesi üzerine Roma Katolik Kilisesi'nde ortaya çıkan bölünme onun adıyla anılır.

5. yüzyıl sonlarında Roma'daki Batı Kilisesi'nin Konstantinopolis'teki (İstanbul) Doğu Kilisesi'ne ilişkileri çok gerginleşmişti. Papa II. Anastasius'un uzlaşma girişimleri Roma'daki din adamlarının bir bölümünü kaygılandırınca hizipler ortaya çıktı. Anastasius'un ölümü (19 Kasım 498) üzerine bir yanda onun politikalarını destekleyen başpapaz Laurentius'un önderlik ettiği, öbür yanda da Sardinyalı diyakoz Aziz Symmachus'un başını çektiği hizipler karşı karşıya geldi. Üç gün sonra azınlık Laurentius'u, çoğunluk da Symmachus'u papalığa seçti. O sırada İtalya'ya egemen olan Ostrogot kralı Theoderich'in bu konuda tarafsızlığına inanılıyordu. Bu nedenle her iki hizip de yasal papanın kim olduğuna karar vermesi için ona başvurdu. Theoderich, çoğunluğun oyunu alan Symmachus'tan yana karar verdi.

Laurentius bu karara boyun eğdi; bunun üzerine Campania'da Nocera piskoposluğuna atandı. Ama yandaşlarının muhalefeti sürdürmesi karşısında Theoderich, Symmachus'u Ravenna'ya çağırdı. Papa kaçınca, Theoderich Symmachus'u yargılamak üzere Roma'da bir sinod topladı (501). Symmachus'un yandaşları sinoda gelirken yolda Laurentiusçuların saldırısına uğradılar. Sinodun nihai kararları Theoderich'i hoşnut etmeyince, Laurentius'un Roma'ya dönmesine izin verdi. Laurentius Roma'da yandaşları tarafından papa ilan edildi. Bunu bir iç kargaşa ve hizip savaşları dönemi izledi. 505'te(?) İskenderiyeli diyakoz Dioskoros, Theoderich'i yeniden Symmachus'u papa ilan etmeye ikna etti. Laurentius Roma'yı terk etmek zorunda kaldı ve soylu Festus'un himayesinde emekliye ayrıldı. Hizbinden geriye kalan çok küçük bir grup bölünmeyi sürdürdü.

Laurentius (AZİZ) (ö. 258, Roma; yortu günü, 10 Ağustos), yiğitliğiyle ünlü Hıristiyan din şehidi.

Roma imparatoru Valerianus'un başlattığı kıyım döneminde, kendisinden birkaç gün önce öldürülen Papa Aziz II. Sixtus'un hizmetindeki Romalı yedi diyakozdan biriydi. İnanışa göre, tutuklanmadan önce kilisenin hazinesini yoksullara ve hastalara dağıtmıştı. Büyük olasılıkla boynu vurularak öldürüldü. Bununla birlikte Milano piskoposu Aziz Ambrosius ve Latin şair Prudentius, Laurentius'un öteki tutuklularla birlikte ızgara üstünde kızartılarak öldürüldüğünü ve işkencecilere bir ara "bu tarafım pişti, beni çevirin ve yiyin" dediğini yazarlar. Laurentius'un ölümünden sonra, öldürülmesine tanıklık eden bazı senatörlerle birlikte bütün Roma'da birçok kişinin Hıristiyanlığı benimsediği söylenir. Roma'daki San Lorenzo Bazilikası onun gömüldüğü yerde inşa edilmiştir. Katolik Missa ayininde adı anılır.

Laurentius (CANTERBURY'Lİ AZİZ), LAWRENCE ya da LAURENCE olarak da bilinir (ö. 2 Şubat 619, Canterbury, Kent, İngiltere; yortu günü, 3 Şubat), ikinci Canterbury başpiskoposu.

Papa I. Gregorius (Büyük Aziz) tarafından 597'de İngiltere'de Katolikliği yaymayı amaçlayan ilk Anglosakson misyonuna atandı. Misyonun başında, daha sonra ilk Canterbury başpiskoposu olan Aziz Augustinus bulunuyordu. Laurentius, misyonun çalışmaları konusunda Roma'ya rapor verdikten sonra, 601'de yeni misyonerlerle İngiltere'ye döndü. Augustinus'un ardından yaklaşık 604'te başpiskopos oldu.

Augustinus gibi Laurentius da, Hıristiyan Keltlere Katolikliği benimsetmek için giriştiği başarısız çabalar sırasında Britonların düşmanlığıyla karşılaştı. Kent kralı I. Aethelberht'un ölümü (616) ve oğlu Edbald'ın tahta çıkması üzerine Hıristiyanlık karşıtı tutum da yaygınlaştı.

Laurentius, başpiskoposluk merkezini Londra'da kurmaya çalıştıysa da karşıtları tarafından Londra'dan çıkarıldı ve bölge piskoposluğunun etkinliğini sürdürdüğü Canterbury'ye çekildi. Edbald'ın desteklediği karşıtları yüzünden, yaklaşık 617'de İngiltere'den ayrılarak Fransa'ya gitmeyi düşündü. Ama ölmeden önce Edbald'a Hıristiyanlığı kabul ettirmeyi başardı.

Laurier, Sir Wilfrid (d. 20 Kasım 1841, Saint-Lin, Québec, Aşağı Kanada - ö. 17 Şubat 1919, Ottawa, Kanada), Kanada Dominyonu'nun Fransız asıllı ilk başbakanı (1896-1911). Fransız Kanadası'nın federal devletteki konumunu ve Kanada'nın İngiltere'yle olan ilişkilerini tanımlama çabasıyla anımsanır.

Montreal'de McGill Üniversitesi'nde hukuk okudu, 1864'te baroya kabul edildi. McGill'de bulunduğu sürede, kilise karşıtı ve cumhuriyetçi görüşleri savunan ilerici

Laurier
National Film Board of Canada Photothèque

liberallerin (Les Rouges) kurduğu Institut Canadien'in önde gelen bir üyesi oldu. Sonraki yıllarda radikal gazetelere çeşitli yazılar yazdı. 1860'ların ortalarında bu gazetelerden birinin yayın yönetmenliğini yaptı. 1871'de Québec Yasama Meclisi'ne muhalefet temsilcisi olarak girdi. 1874'te Kanada Avam Kamarası'na seçildi ve yaşamının sonuna değin üyeliği sürdürdü. 1877-78 yıllarında maliye bakanlığı görevinde bulundu.

Laurier siyasal yaşamı boyunca yeni Kanada'nın temel sorunları sayılan konularda bütün yurttaşların görüş birliğini sağlamaya çalıştı. Bunların başında devlet kilise ilişkileri, Fransızca ve İngilizce konuşan Kanadalılar arasındaki çift kültürlü birlik, ülkenin Britanya İmparatorluğu'yla bağlantısı ve ABD ile ilişkileri geliyordu. Laurier'nin başarılı devlet adamlığının yardımıyla liberal politikacılar ve muhafazakâr kilise adamları arasındaki karşıtlık giderek yumuşadı. 1896'dan sonra kilise karşıtı hiç kimse önemli bir devlet görevine getirilmediği gibi, hiçbir din adamı da siyasete resmen karışmadı.

1885'te, Fransız ve Yerli melezlerinin Manitoba'daki ayaklanmasına önderlik ettiği için ölüme mahkûm edilen Louis Riel'in bağışlanması amacıyla gösterdiği çabayla büyük ün kazandı. 1887'de muhalefetteki Liberal Parti'nin önderliğine getirildi.

Laurier 1887-96 arasında parti örgütünü yetkinleştirdi, liberal stratejiyi geliştirdi, siyasal bağlaşıklıklar kurdu, partinin yerel birimlerine birçok üye kazandırdı. 1896 ortalarında Muhafazakâr Parti hükümetinin bölünmesi ve parti örgütünün dağılmasının da yardımıyla, yapılan genel seçimlerde partisini zafere ulaştırdı.

"Ulusal politika". Ulusal birliğe dayalı bir hükümete başkanlık etme isteğiyle Laurier ilk kabinesinin üyelerini, kendi seçim bölgelerinde başarı kazanmış isimlerden oluş-

turdu. Savunduğu "ulusal politika" Kanada sanayisinin korunmasını, batı kesiminin yerleşime açılmasını ve güçlü bir ulaşım ağı kurulmasını öngörüyordu. 1896-1911 arasında ekonomide büyük bir gelişme sağlandı. Laurier'nin toprak ve göç politikası belki de hükümetin en büyük başarısıydı. On beş yıl boyunca bir milyonu aşkın kişi Manitoba'ya ve batı topraklarına göç etti; buralarda 1905'te Saskatchewan ve Alberta eyaletleri kuruldu. Yeni kurulan Prairie Eyaletleri'nde buğday en önemli ürün haline geldi, kentler ve limanlar kuruldu, demiryolları gelişti.

Laurier 1897, 1902, 1907 ve 1911'de Büyük Britanya imparatorluk konferanslarına katıldı. İngilizlerin bağları geliştirme önerilerine, Kanada'nın savunma sorumlulukları üstlenmesini gerektirebileceği düşüncesiyle sürekli karşı çıktı. 1897'de Laurier'ye "sir" unvanı verildi. İngiliz kurumlarına ve liberal politikalarına içten bir hayranlık duyuyordu. Ama Kanada'nın özerkliğini zedeleyebilecek bir girişime asla izin vermedi. Bağımsız devletlerden oluşan yepyeni bir İngiliz Uluslar Topluluğu kavramının ortaya çıkmasında Laurier'nin izlediği bu politikanın etkisi büyük oldu.

1899'da İngilizlerin giriştiği Güney Afrika Savaşı Laurier'nin düşüşünün de başlangıcı oldu. Laurier'nin savaşa bin kişilik bir birlik gönderilmesi yönündeki kararına Québec'li milliyetçiler karşı çıkarken, İngiliz asıllı Kanadalılar sayıyı yetersiz buldu. Ardından, Kuzeybatı'daki mezhep okulları, Pazar Ayini yasaları, Manitoba ve Ontario'da Fransızca kullanma haklarının engellenmesi gibi konularda ortaya çıkan sert tartışmalar, hem doğudaki milliyetçilerle batıdaki yeni Kanadalıların, hem de Laurier ile kabinesinin arasını açtı. 1911 seçimleri yaklaştığı sırada Laurier, ABD'yle karşılıklı ekonomik ayrıcalıklar getiren bir antlaşma yaparak parçalanmış partisini birleştirmeye çalıştıysa da başarılı olamadı. Antlaşma Laurier'nin her uzlaşmasının Fransız Kanadası'nın temel haklarından yeni bir ödün anlamına geldiği yolundaki Québec savlarını yatıştıramadı. İngiliz kökenli Kanadalılar ise bu antlaşmayı, ABD karşısında oportünist bir teslimiyet ve ilhak yolunda bir ilk adım olarak değerlendirdiler. 1911'de bir ay süren seçim kampanyasında 70 yaşındaki başbakan, imparatorluğa bağlı iktisadi çıkarlar ile tutucu milliyetçiliğin güçlü muhalefeti karşısında başarılı olamadı. Kanadalıların kendisinden beklemeye alıştıkları bir vakarla başbakanlıktan çekildi ve yaşamının sonuna değin muhalefet lideri olarak kaldı.

Lausitz, Sorb dilinde LUZIA (*luz*: "çayır"). Orta Avrupa'da Sorbların (ya da Vendler) yaşadığı bölge. 9. yüzyılda Slav kökenli Sorbların oturduğu topraklar batıda Saale Irmağına kadar uzanıyordu. Almanlar bölgeye 928'de, Lehler ise 1002'de sızmaya başladı. Leh egemenliğinin (1018) ardından Almanların eline geçen (1033) bölge Meissen ve Brandenburg arasında paylaşıldı. Sorbların üzerinde kurulan baskıcı yönetim ancak Kutsal Roma-Germen imparatoru IV. Karl'ın bölgeyi Bohemya topraklarına katmasından (1368-70) sonra kalktı. Lausitz 1635'te Saksonya'ya bağlandı. 1815'te Aşağı Lausitz Prusya'ya geçti. Bölgenin doğu kesimlerinde özellikle 1871'den sonra yoğun bir Almanlaştırma kampanyasına girişildi. Lausitz halkı Hitler'in de zulmüne uğradı. 1949'daki bölünmede Lausitz'in batı ve orta bölümleri ADC içinde kaldı. Bu dönemde Sorblara kendi dillerini kullanma ve özgün kültürlerini koruma hakkı tanındı. Bölgenin doğu kesimi ise Polonya'ya bırakıldı.

Lausitz dilleri *bak.* Sorb dilleri

Laut Adası, Endonezya dilinde PULAU LAUT, Endonezya'da, Borneo Adasının güneydoğu açıklarında ada. Güney Borneo iline (*propinsi*) bağlıdır. Banjarmasin kentinin 169 km doğusunda, Makassar Boğazında yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda 96,5 km, doğu-batı doğrultusunda da 32 km boyunca uzanan 2.062 km²'lik bir alanı kaplar. Genelde alçak ve düzdür; kuzeydoğusundaki tepeler 800 m'ye ulaşır. Kıyı kesimlerinde sıcak ve nemli bir iklim görülür. Kasım-mayıs arasında 3.800 mm yağış alır. Nüfusun çoğunluğu geniş plantasyonlarda baharat (özellikle karabiber) ve kauçuk üretimiyle uğraşır. Adanın büyük bir bölümü sagu, hindistancevizi ve mangrov ağaçlarıyla kaplıdır. En önemli sanayi dalı kömür madenciliğidir. Kopra, karabiber ve kömür başlıca ihraç ürünlerini oluşturur. Borneo'yla ulaşımı Laut Boğazından (*selat*) geçen gemiler sağlar. En önemli kasaba ve liman olan adanın kuzey ucundaki Kotabaru, batı kıyısındaki Karambu'ya karayoluyla bağlanır.

Lautaro (d. 1535'ten önce - ö. 29 Nisan 1557, Mataquito, Şili), Şili'nin ortagüney kesiminde İspanyol istilacılara karşı başlatılan Yerli ayaklanmasına önderlik eden Arokan Yerlisi.

Şili'nin kuzeyinde doğduğu sanılmaktadır. Çocukluğunda gelenekler gereğince İspanyol fatih (*conquistador*) Pedro de Valdivia'nın ahırlarında seyis olarak çalıştı. Valdivia'nın 1550'de Arokan Yerlilerinin topraklarını işgal etmeye başlamasından kısa süre sonra, güneye kaçarak Arokanlara katıldı. Dağınık durumdaki Arokan kabilelerini birleştirdikten sonra İspanyollara karşı savaşa soktu. Savaş sırasında geliştirdiği kurnazca taktikler ve savaş hileleriyle İspanyolları birkaç kez yenilgiye uğrattı.

Lautaro Aralık 1553'te yakaladığı Valdivia'yı bir ay sonra öldürdü. Kendisi ise 1557'deki bir çarpışmada yaşamını yitirdi. Arokanlar Lautaro'nun ölümünden sonra da İspanyollara direnmeyi sürdürdüler ve bölge 1880'lere değin denetim altına alınamadı. Şilililerin ulusal kahraman olarak kabul ettikleri Lautaro, Valdivia'nın askerlerinden biri olan Alonso de Ercilla y Zúñiga'nın *La Araucana* adlı epik şiirine konu olmuştur.

Lautréamont Kontu, asıl adı ISIDORE-LUCIEN DUCASSE (d. 4 Nisan 1846, Montevideo, Uruguay - ö. 4 Kasım 1870, Paris, Fransa), Fransız edebiyatının en olağandışı ve anlaşılması zor şairlerinden biri. Rimbaud'yu, Baudelaire'i ve daha sonraları da gerçeküstücüleri büyük ölçüde etkilediği kabul edilir.

Fransız konsolosluğunda görevli bir memurun oğluydu. 1860'ta öğrenim için Fransa'ya gönderildi. 1868'de Politeknik Okulu'nda okumak üzere Paris'e gitti. Yaşamının bundan sonrası karanlıktır. Lautréamont Kontu adını Eugène Sue'nün bir romanının mağrur kahramanından almıştır.

Les chants de Maldoror (*Maldoror'un Şarkıları*, 1989) adlı düzyazı şiiri 1869'da basıldı. Ama şiirin şiddet dolu havasından ürken ve dava açılacağından korkan Belçikalı yayımcı kitabı dağıtmayı reddetti. Daha kısa bir yapıt olan *Poésies* (Şiirler) Haziran 1870'te yayımlandı. Lautréamont aynı yıl Paris'te öldü. Paris Kuşatması sırasında polis tarafından öldürüldüğü sanılmaktadır.

Maldoror'un Şarkıları ancak 1890'da yayımlandı; ama alışılmadık ve birbiriyle ilgisiz görünen imgeleri rahatsız edici bir tarzda yan yana getiren üslubundan etkilenen ve Lautréamont'u örnek alan gerçeküstücülerden önce pek fazla ilgi görmedi. *Maldoror'un Şarkıları*'nın 20. yüzyıl başlarında şairler ve ressamlar arasında büyük heyecan yaratan yönü, her şeyden önce önerdiği başkaldırının vahşiliğiydi.

lav, Yer yüzeyine yaklaşık 700°C-1.200°C arasında değişen sıcaklıklarda fışkıran magma (erimiş kayaç). Ağdalılığı, suyun ağdalılığının 100 bin katından fazladır. Bazen de hiç akmayacak bir kıvama ulaşır.

Bazalt gibi mafik ferromagnezyumlu, koyu renkli lavlar genel olarak akıcıdır. Özellikle Hawaii'de rastlanan bu tür akıntılar düzgün, hafif dalgalı ya da geniş (yayygın) sırt biçiminde yüzeyler oluşturur. İnce ve henüz plastik haldeki kabuk katmanının altından akan lavlar, bu katmanı da sürükleyerek bir kilimin katlanması gibi kırıştırıp katlar ve bükülmüş halat gibi sarar. Mafik lav akıntıları, içeriden doğal sıvı lav kanallarından beslenir ve birbirinin üzerine binerek ilerler.

Bazı mafik lavların yüzeyi ise girintili çıkıntılıdır ve bunların üstü düzensiz kırıntılardan oluşan gevşek bir örtüyle kaplıdır. Bu lavlar çoğunlukla açık kanallar boyunca lav ırmakları biçiminde akar. Bu tür bir ırmak 8-15 m genişliğinde bir yatakta akar; akıntının daha yavaş akan kenar bölümleri kırıntı parçacıklarını da taşır. Akıntının önündeki kırıntılar ise üstten alta düşer ve hamur kıvamındaki lav akıntısının altında kalır.

İnce bazaltlı lav akıntıları genellikle birçok delik ve boşluk içerir; bu boşluklar katılaşan lavdan kaçan gaz kabarcıklarının yerlerindir. Kalın akıntılar ise yavaş soğuduğundan, bunlarda gazlar lav katılaşmadan dışarı kaçar ve böylece daha yoğun ve az delikli bir kayaç oluşur.

Andezitli ya da ara bileşimli lavlar çoğunlukla, blok lav akıntısı denen değişik bir tipi oluşturur. Bunlar da mafik lavlar gibi akar, ama bunların topladığı kırıntılar daha düzgün yapılıdır. Silis bakımından zengin lav akıntıları ise, blok akıntılarından daha bol kırıntı içerir. Soğuyarak kristalleşen magmadan gaz kaçışı, lavın akışı sırasında bir dizi küçük patlamaya yol açar ve birbirinden bir miktar ayrılmış lav bloklarının oluşmasına neden olur.

Lav, Ercümend Behzad (d. 15 Kasım 1909, İstanbul - ö. 16 Mayıs 1984, İstanbul), şair, tiyatro ve sinema oyuncusu. Yenilikçi Türk şiirinin öncülerindendir.

Ercümend Behzad Lav
Ara Güler

İstanbul Sultanisi'ni (bugün İstanbul Erkek Lisesi) bitirdi. Bir süre Darülbedayi'de çalıştı. Berlin'de Stern Konservatuvarı ve Reinhardt Tiyatro Akademisi'nde öğrenim gördü (1921-25). Türkiye'ye döndükten sonra, Muhsin Ertuğrul ve arkadaşlarının kurduğu Ferah Tiyatrosu'nda ve yeniden

Darülbedayi'de oyunculuk yaptı. Ertuğrul'un *Ankara Postası* (1929), *Bir Millet Uyanıyor* (1932), *Karım Beni Aldatırsa* (1933) filmlerinde rol aldı. 1930-35 arasında *Vakit*, *Hareket*, *Akşam* gazetelerinde gece sekreterliği yaptı. Çeşitli dergilerde yazılar yazdı. Ertuğrul Sadi ile Türk Akademi Tiyatrosu'nu (TAT) kurdu. Ankara Radyosu'nda spikerlik, yayın şefliği görevlerinde bulundu (1935-43). 1943-47 arasında halkevi tiyatrolarında yönetmenlik yaptı. Daha sonra İstanbul Şehir Tiyatrosu'na döndü. Burada rol aldığı oyunlar arasında Shakespeare'in *Antonius ve Kleopatra* (1948), İbsen'in *Brand* (1949), Montherlant'ın *Ölü Kraliçe* (1951), Anouilh'nin *Vahşi Kız* (1952), Sutton Vane'ın *Öteye Doğru* (1953), Schiller'in *Hile ve Sevgi* (1955), Sartre'ın *Saygılı Yosma* (1955), Reşat Nuri Güntekin'in *Tanrı Dağı Ziyafeti* (1957), Reginald Rose'un *On İki Öfkeli Adam* (1959) ve Haldun Taner'in *Fazilet Eczanesi* (1960) ile Franz Lehar'ın *Tarla Kuşu* (1961) opereti sayılabilir. Lav bir süre de İstanbul Belediye Konservatuvarı Tiyatro Bölümü'nde öğretmen olarak çalıştı ve 1961'de buradan emekli oldu.

İlk şiirleri 1926'da *Resimli Ay* ve *Servetifünun-Uyanış* dergilerinde yayımlanan Lav, ölçülü uyaklı şüre karşı çıkan ve serbest ölçüyle yazan ilk Türk şairlerindendi. Gelecekçilikten ve toplumcu şiirden yararlanarak dönemine göre çok değişik ürünler verdi. 1931'de çıkan ilk kitabı *S. O. S.* geleneksel sanat yanlısı çevrelerce tepkiyle karşılandı. İkinci yapıtı *Kaos*'ta (1934) dilin olanaklarını aşırı biçimde zorlayan Lav daha sonra *Varlık*, *Çığır*, *Yenilik*, *Seçilmiş Hikâyeler Dergisi*, *Yeditepe* gibi dergilerde yayımladığı (1939-71) ürünlerde şiirinin toplumcu yanını geliştirmeye yöneldi. *Karagöz Stepte* (1940) ve *Alın Gazap* (1971) adlı iki de oyun yazdı. Öbür şiir kitapları *Açıl Kilidim Açıl* (1940), *Mau Mau* (1962) ve *Üç Anadolu*'dur (1964).

lav camı *bak.* volkan camı

lav mağarası, bir lav akıntısının etkinliğinin son dönemlerinde, yüzeyinin soğuması sırasında oluşan oyuk ya da boşluk. Erimiş kayaç henüz akışını sürdürürken, yüzeyinde katılaşmış bir kabuk oluşabilir. Arkadan gelen lav akıntısı, bu kabuğun altındaki magmayı iterek dışarı taşıyabilir ve bunun sonucunda kabuğun altında silindir biçiminde tüneller oluşabilir. Lavın içindeki yanardağ gazları tünelin tavanında toplanır ve mağara boşluğunu destekleyerek çökmesini engeller. Bu gazlar çatıdaki deliklerden giren havayla karışarak yükseltgenir, bunun sonucunda tünelin sıcaklığı yükselir ve tavanındaki lav damlamaya başlar. Bu lav damlaları da donarak sarkıt biçimini alır. Bu tür mağaraların tabanları boyunca genellikle katılaşmış lav akıntıları bulunur. Kimi yerlerde tavanın çökmesiyle kuyular oluşur.

lav seti gölü, yanardağ etkinlikleri sırasında çıkan lavların(*) bir vadinin önünü tıkaması sonucunda oluşan doğal set gölü. Bazı volkanik bölgelerde ise büyük bir çöküntü çukurunu ortasından tıkayan yanardağ dışıkları, bu çöküntü alanının bir bölümünü dış akışa kapatarak büyük boyutlarda bir lav seti gölü oluşturabilir. Türkiye'nin en büyük gölü olan Van Gölü, Tersiyer (Üçüncü) Dönemde (y. 65-2,5 milyon yıl önce) büyük bir çöküntü alanı olan Van-Muş ortak çöküntüsünün, Nemrut yanardağ konisi ile bu yanardağın çıkardığı lavlarla kapanması ve bu setin arkasında suların birikmesiyle oluşmuştur.

Küçük çöküntü ya da vadi oluklarının lavlarla tıkanması sonucunda Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Erçek, Nazik, Haçlı ve Balık gölleri gibi lav seti gölleri oluşur. Van ve Erçek göllerinde olduğu gibi, lav setleri çöküntü alanını dışa akıntısı olmayacak biçimde kapattığında, göl suları acılaşır. Ama lav setinde dışa boşalmayı sağlayacak bir gedik varsa, göl suları Balık, Nazik ve Haçlı gölünde olduğu gibi tatlıdır.

Laval, Fransa'nın kuzeybatı kesiminde, Loire planlama bölgesindeki (*région de programme*) Mayenne ilinin (*département*) merkezi kent. Rennes kentinin doğusunda yer alan kentin eski mahallelerinde 16. ve 17. yüzyıllardan kalma güzel evler ve iki şato vardır. Mayenne Irmağının batı kıyısındaki yamaçlarda kurulmuş olan bu eski mahalleleri, ırmağın her iki yanında yer alan yeni kent çevirir. Laval kontlarının ortaçağdan kalan şatosu onarılarak müze

Mayenne Irmağı üzerinde Eski Köprü ve Laval kontlarına ait şato, Laval, Fransa
Ralph Luce-Shostal/EB Inc.

haline getirilmiştir. Laval Kontları Galerisi olarak da bilinen Yeni Şato Rönesans döneminde yapılmış, 19. yüzyılda onarılıp genişletilerek Adliye Sarayı'na dönüştürülmüştür. Bir bölümü 11. yüzyıldan kalma katedralin büyük bir kesimi yeniden yapılmış ve genişletilmiştir. Laval kentinin çevresinde geliştiği eski şato 10. yüzyıl başlarında Laval'ın ilk beylerinden olan II. Gui tarafından yaptırılmıştır. Sonraları kont unvanını alarak Montmorency ve Montfort gibi sülalelere de kaynaklık eden Laval beyleri Fransa tarihinde büyük rol oynadı. Günümüzde bir keten ve pamuklu dokuma merkezi olan Laval'da ayakkabı ve deri eşya üretilir. Elektronik ve basım sanayileri de gelişmektedir. Nüfus (1982) 49.426.

Laval, Kanada'da, Québec eyaletinin güney kesimindeki Montreal bölgesinin merkezi kent. Montreal Adasının (*île*) hemen kuzeyindeki İsa Adasının tamamını kaplar. Montreal Adasından Prairies Irmağı (*rivière*), kuzeyindeki anakaradan da Mille Îles Irmağıyla ayrılır. Uzunluğu 32 km, genişliği 13 km, yüzölçümü de 246 km² olan İsa Adası, 1681'de yerleşime açıldı. 1699'da Cizvitlere bırakıldı ve Kanada'nın ilk Katolik piskoposu olan François de Montmorency Laval'ın adını aldı. 1702'de adada Saint-François de Sales olarak bilinen bir bölge kilisesi kuruldu.

Adadaki banliyöler II. Dünya Savaşı sonrasına değin oldukça yavaş bir gelişme gösterdi. 1959'da adaya tüzel kimlik tanındı. 1965'te de adadaki Chomedey, Duvernay, Laval-des-Rapides, Laval Ouest, Pont-Viau ve Sainte-Rose kentleriyle Auteuil, Fabreville, Îles-Laval, Laval-sur-le-Lac, Sainte-Dorothée, Saint-François, Saint-Vincent-de-Paul ve Vimont kasabaları birleştirilerek Laval kenti oluşturuldu.

1960'lardan sonra hızla sanayileşmeye başlayan kentte televizyon, radyo, kâğıt, alüminyum, demir-çelik ürünleri, ilaç ve süt üretilir. Nüfus (1986) 284.164.

Laval, Carl Gustaf Patrik de (d. 9 Mayıs 1845, Blasenborg - ö. 2 Şubat 1913, Stockholm, İsveç), yüksek hızlı türbinlerin geliştirilmesine öncülük eden İsveçli bilim adamı, mühendis ve mucit.

1872'de Klosters-Bruck Çelik Fabrikası'nda mühendis olarak çalışmaya başlayan Laval, 1878'de santrifüjlü kaymak makinesini geliştirdi ve daha sonra aynı dönme ilkesini cam şişe üretimine uyguladı.

1882'de ilk itmeli buhar türbinini (impuls türbini) yapan Laval, çalışmalarını daha da ilerleterek 1893'te gemiler için ilk başarılı çift yönlü türbini geliştirdi. 1883'te patentini aldığı bir tepkili türbin (reaksiyon türbini) dakikada 42 bin devir gibi rekor bir hıza ulaştı. Buluşunu daha da geliştiren Laval, 1896'da 235,4 kg/cm²'lik iç buhar basıncıyla çalışan, gerçek anlamdaki ilk termik santralı kurdu. Laval ayrıca, buharı türbin kanatlarına dağıtmakta kullanılan ıraksak lüleyi de (akışkanın akma hızının, ses hızından daha büyük olduğu dışarı püskürtme borusu) buldu ve geliştirdi. Daha sonra, yüksek hızlarda tehlikeli sonuçlar doğurabilen yalpa hareketini önlemek için esnek şaftı ve pek çok buhar türbininin geliştirilmesinde kullanılan çift helisel dişliyi buldu.

Laval, François de Montmorency (d. 30 Nisan 1623, Montigny-sur-Avre, Fransa - ö. 6 Mayıs 1708, Québec, Kanada), Kanada'nın ilk Katolik piskoposu.

Büyük bir Fransız ailesinden gelen Laval 1647'de papazlığa atandı. Sorbonne'da kilise hukuku eğitimini tamamladıktan sonra

François de Montmorency Laval, Frère Luc'ün bir portresi

Évreux bölgesi başdiyakozluğuna atandı. Ama daha sonra bu görevden ayrılarak Jean de Bernières'in yönetimindeki Caen Keşiş Okulu'na girdi (1654-58).

Haziran 1658'de piskoposluğa ve Nouvelle France'ta (Yeni Fransa) papalık temsilciliğine atandı, bir yıl sonra da Québec'e yerleşti. Koloni yöneticileriyle sık sık anlaşmazlığa düştü. Yerlilere içki satılmasına karşı çıkması 1662'de Vali Baron d'Avaugour ile çatışmasına neden oldu. Ağustosta Fransa'ya giden Laval ertesi yıl Baron d'Avaugour'un geriye çağrılmasını sağladı. 1663'te döndüğü Québec'te aynı yıl bir papaz okulu kurdu. Ama çok geçmeden himayesindeki dört kişiyi 1664'te Yönetim Konseyi'nden uzaklaştıran yeni valiyle de çatışmaya girdi.

Laval'ın siyasal gücü, din adamlarının yetkilerini sivil yönetime bağımlı kılmakla görevlendirilen yeni *intendant* (kral temsilcisi) Jean Baptiste Talon'un gelişiyle bir ölçüde azaldı. Ama dinsel konularda otoritesini korudu. 1674'te Québec başpiskoposluğuna atandı. Bütün Kuzey Amerika

topraklarını içine alan bu yeni piskoposluk doğrudan Roma'ya bağlıydı.

Sağlığının bozulması üzerine 1684'te Québec'ten ayrıldı ve krala istifasını sundu. Saray bu istifayı istemeyerek kabul etti. Yerine atanan Monsignor de Saint-Vallier 1685'te piskopos yardımcısı, 1688'de de piskopos unvanıyla görevi devraldı. Laval'ın kurduğu Québec İlahiyat Okulu 1852'de Laval Üniversitesi adını aldı. 1878'de Laval'ın azizler listesine alınması talep edildi. 1960'ta Papa XXIII. Johannes, Laval'ın azizlere özgü erdemler taşıdığını belirten kararnameyi yayımladı.

Laval, Pierre (d. 28 Haziran 1883, Châteldon - ö. 15 Ekim 1945, Paris, Fransa), Fransız siyaset ve devlet adamı. II. Dünya Savaşı sırasında Vichy Hükümeti'nin Almanya ile işbirliğinde önemli rol oynamış, bu yüzden vatana ihanet suçundan idam edilmiştir.

1903'te Sosyalist Parti'ye (PS) üye olan Laval, 1909'da Paris'te avukatlığa başladı. 1914'te Aubervilliers milletvekili seçildi.

Pierre Laval, 1931
Harris & Ewing

I. Dünya Savaşı'nın barış görüşmeleri yoluyla sona erdirilmesini istedi. 1919 seçimlerini kazanamadı. 1920'de Sosyalist Parti'den ayrıldı. 1924'te yeniden milletvekili seçildi. 1927'de Meclis'ten ayrılarak senatör oldu. Bayındırlık bakanı, devlet bakanı (1925), adalet bakanı (1926) ve çalışma bakanı (1930) olarak görev yaptı. Çalışma bakanlığı döneminde Sosyal Sigortalar Yasası'nın çıkmasını sağladı. 1931'de başbakan oldu. Başta dışişleri olmak üzere, birçok konuda bakanlarına danışmadan karar alma eğilimi içine girdi. 1932 seçimlerinden yenilgiyle çıktı. Önce sömürgeler bakanı, daha sonra da sırasıyla Gaston Doumergue ve Pierre Flandin hükümetlerinin dışişleri bakanı oldu. 1935'te yeniden başbakanlığa geldi, ayrıca dışişleri bakanlığı görevini de üstlendi. Dengeli bir Avrupa yaratmak isteyen Laval, güçlü bir Fransız-İtalyan yakınlaşmasını politikasının temel taşı yaptı. Ama bu işbirliği 1936'daki Etiyopya bunalımı yüzünden sona erdi. İçeride ise Fransız Frankı'nı devalüe etmek yerine, harcamaları azaltması mali bir bunalıma yol açtı.

Laval'ın kabinesi, Halk Cephesi'nin 1936'daki zaferinden kısa süre önce iktidardan düştü. Laval 1940'ta Mareşal Pétain hükümetinde devlet bakanı oldu. Paris'te Fransa lehine bir barış antlaşması imzalayabilecek yasal bir hükümetin varlığının yararlı olacağı gerekçesiyle hükümeti Fransa'da kalmaya ve bir ateşkesi kabul etmeye ikna etti. Meclisin kendi kendini feshetmesiyle 10 Haziran 1940'ta Üçüncü Cumhuriyet'in sona ermesinden ve anayasanın değiştirilmesinden de o sorumluydu. Almanya'nın zaferine kesin gözüyle baktığı için, Fransa'ya gelecekte güçlü bir rol sağlamanın en iyi yolunun Almanya'yla işbirliğinden geçtiğine inanıyordu. Ama kendi başına görüşmelere başlaması öteki bakanlarda kendisine karşı güvensizlik uyandırdı. Pétain Aralık 1940'ta Laval'ı görevden aldı.

1942'de başbakan olarak göreve döndüğünde, Fransa artık Almanya'yla işbirliği yapmayı umabilecek durumda değildi; bağımsız bir devlet olarak varlığını korumak için savaşıyordu. Laval Almanya'ya Fransa'nın iyi niyetini göstermek için, Alman sanayilerine Fransız işçi sağlamayı kabul etti. Gönüllü talebinde bulunduğu ünlü konuşmasında (Haziran 1942) Almanya'nın zaferini istediğini açıkladı. Ama Hitler'le pazarlıklarda genellikle Fransa'yı korumaya çalıştı. Bir yandan direniş hareketinin güçlenmesi, öbür yandan Almanların Laval'ı ortak çalışmaya zorladıkları Marcel Déat gibi aşırı işbirlikçilerin saldırılarının artması nedeniyle Laval'ın Fransa'daki etkisi azaldı.

Almanya'nın savaşı kaybetmesi üzerine, Laval İspanya'ya kaçtı. Burada savunmasını hazırladı. Temmuz 1945'te Fransa'ya döndü, vatana ihanetten yargılandı. Kendisini zehirlemeye çalıştıysa da başaramadı. 15 Ekim 1945'te idam edildi.

Laval Üniversitesi, Kanada'da, Fransız dilinde eğitim veren Katolik üniversite. Québec kentinin hemen dışında yer alır. Kanada'nın ilk yükseköğretim kurumu sayılan ve Québec'in ilk piskoposu François de Montmorency Laval tarafından 1663'te kurulan Québec İlahiyat Okulu'nun devamı olarak kabul edilir. 1852'de Kraliçe Victoria'dan üniversite beratı, 1872'de papalık onayı aldı. 1970'te yeniden örgütlenen üniversiteye Québec ulusal meclisince yeni bir berat verildi. Laval Üniversitesi günümüzde Afrika, Avrupa ve Antiller'de Fransızca eğitim veren üniversitelerle etkin bir değişim programı uygulamaktadır. Üniversiteye bağlı birkaç bilimsel araştırma enstitüsü vardır.

Lavalar *bak.* Valar

Lavalleja, Uruguay'ın güneydoğu kesiminde il. Adını, Uruguay bağımsızlık mücadelesinin önderlerinden Juan Lavalleja'dan almıştır. Yüzölçümü 10.016 km²'dir. Cuchilla Grande gibi dağ sıralarının bulunduğu engebeli bir bölgeyi kapsar. Başlıca ekonomik etkinlik, özellikle ilin kuzey kesiminde önem taşıyan hayvancılıktır. İlin güney kesiminde Montevideo pazarına yönelik olarak süt ve sebze ile bazı sanayi malları üretilir. İlde arduvaz ve kireçtaşı çıkarılır. Cuchilla Grande'de mermer, demir cevheri, zımpara ve dolomit yatakları vardır. İl topraklarında güneybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanan Pan-Amerikan Karayolu il merkezi Minas'tan geçer. Lavalleja demiryoluyla Montevideo'ya bağlanır. Nüfus (1985) 61.466.

Lavandula *bak.* lavanta

lavanta, ballıbabagiller (*Lamiaceae* ya da *Labiatae*) familyasının *Lavandula* cinsini oluşturan 20 kadar türün ortak adı. Anayurdu Akdeniz bölgesidir. En önemli türü olan İngiliz lavantası (*Lavandula officinalis, L. spica* ya da *L. vera*) uçucu yağ elde etmek amacıyla yaygın olarak yetiştirilir; ayrıca kurutulmuş yaprak ve çiçek başaklarından koku verici olarak yararlanılır. Gene, koyu mor çiçekli bir tür olan karabaşotu (*L. stoechas*) ile İspanya kökenli *L. lanata* geniş ölçüde yetiştirilen türlerdir. Eski Romalılar banyolarında lavanta kullanırlardı. Türkiye'de de özellikle Batı Anadolu'daki makiliklerde yetişen karabaşotu Osmanlı döneminde antiseptik etkisi nedeniyle kolera tedavisinde kullanılmıştır.

Çoğu kez kısaca lavanta olarak adlandırılan İngiliz lavantası kışın yapraklarını dökmeyen küçük bir çalıdır; grimsi yeşil renkli ince uzun yaprakları ve uzun sapların ucunda seyrek başaklar oluşturan eflatun renkli çiçekleri vardır. Bitkiye koku veren uçucu yağ, çiçek, yaprak ve gövdeleri örten küçük

Bir lavanta türü olan karabaşotu
(*Lavandula stoechas*)
W. H. Hodge

yıldızsı tüylerde bulunur. Kültürü yapılan bitkiler tohum oluşturmadığı için çoğaltma çelik ya da kök parçalarıyla yapılır.

Çiçeklerin damıtılmasıyla elde edilen lavanta esansı linalil asetat, linalol, pinen, limonen, geraniol ve sineol içeren renksiz ya da sarı renkli bir sıvıdır. Başlıca parfüm ve kozmetik sanayisinde kullanılır. Bu esansın başka bazı kokularla karıştırılarak alkolde çözünmesiyle hazırlanan lavanta suyu bazı tuvalet malzemelerinin bileşimine girer. Lavantanın yapraklı ve çiçekli dal uçlarının damıtılmasıyla elde edilen daha düşük kaliteli uçucu yağ ise porselenlerin boyanmasında ve sabun üretiminde kullanılır.

Lavater, Johann Kaspar (d. 11 Kasım 1741, Zürich - ö. 2 Ocak 1801, Zürich, İsviçre), uşçuluğa karşı dinsel ve edebi bir akım olan fizyonominin kurucusu İsviçreli yazar.

Zürich'teki St. Peter Kilisesi'nde vaiz olarak görev yaptı. Fransız Direktuvarı'nın uyguladığı şiddet politikasını protesto ettiği için bir süre Basel'e sürüldü. Fizyonomiye ve "manyetik" esrime koşullarına duyduğu ilgi, dinsel inançlarından kaynaklanıyordu. Bu inançların etkisiyle, insan yaşamındaki tanrısal öğelerin kanıtlanabilir izlerini araştırmaya yöneldi. Zihinle beden arasında etkileşim varsayımıyla, ruhun insanın yüz çizgileri üzerindeki etkilerini inceledi.

Lavater *Physiognomische Fragmente zur Beförderung der Menschenkenntnis und Menschenliebe* (1775-78, 4 cilt; İnsan Kişiliğini Tanıma ve İnsan Sevgisi Üzerine Fizyonomi Denemeleri) adlı yapıtıyla bütün Avrupa'da ün kazandı. Goethe, bu kitap üzerinde Lavater'le birlikte çalıştı ve ikisi arasında sıcak bir arkadaşlık doğdu. Ama Lavater'in dine bağlılığı, aralarının açılmasına neden oldu.

Lavater'in en önemli kitapları, *Aussichten in die Ewigkeit* (1768-78; Sonsuzluk Umudu), *Geheimes Tagebuch von einem Beobachter seiner selbst* (1772-73; Kendi Kendini Gözlemleyen Birinin Gizli Güncesi), *Pontius Pilatus* (1782-85) ve *Nathanael*'dir (1786).

Lavelle, Louis (d. 15 Temmuz 1883, Saint-Martin-de-Villeréal - ö. 1 Eylül 1951, Saint-Martin-de-Villeréal, Fransa), Fransız filozof. Kendini gerçekleştirmenin ve sonul

özgürlüğün, kişinin "içsel" varlığını araştırmasından ve bu varlığı Mutlak ile ilişkilendirmesinden geçtiğini savunan psikometafizik hareketin öncülerinden sayılır. Lavelle'in düşüncesinin büyük bölümü, Nicolas Malebranche ile Aziz Augustinus'un yazılarına dayanır.

Strasbourg'daki Fustel de Coulanges Lisesi'nde doktora çalışmasını tamamladı (1921). Sorbonne'da (1932-34) ve Collège de France'ta (1941-51) felsefe profesörü oldu. 1941'de milli eğitim genel müfettişliğine atandı, 1947'de Manevi ve Siyasal Bilimler Akademisi'ne seçildi. Başlıca yapıtları arasında *La Dialectique du monde sensible* (1921; Duyulur Dünyanın Diyalektiği), *La Conscience de soi* (1933; Öz-Bilinçlilik), *La Présence totale* (1934; Bütünsel Varoluş), *Le Mal et la souffrance* (1940; Kötülük ve Istırap) ve *Introduction à l'ontologie* (1947; Varlıkbilime Giriş) sayılabilir.

Laver, Rod(ney George) (d. 9 Ağustos 1938, Rockhampton, Queensland, Avustralya), Avustralyalı tenis oyuncusu. Tenis tarihinde teklerde bir yıl içinde dört büyük şampiyonluğu birden (Avustralya, Fransa, Büyük Britanya [Wimbledon] ve ABD) kazanarak (1962) granşilem yapan ikinci erkek oyuncu (ilki 1938'de Don Budge). Ayrıca ikinci kez granşilem yapan (1969) ilk oyuncudur.

Annesi ve babası da tenis oyuncusu olan Laver tenise küçük yaşta başladı. On sekiz yaşındayken, Avustralya takımının kaptanı Harry Hapmann'ın dikkatini çekerek Davis Kupası'na katılan Avustralya takımına girdi. 1959'da Robert Mark'la birlikte Avustralya çiftler şampiyonluğunu ve Darlene Hard'la birlikte Wimbledon karma çiftler şampiyonluğunu kazanarak ilk önemli başarısını elde etti. 1960'ta Avustralya tekler birinciliğini kazandı. Wimbledon'da dört kez (1961-62, 1968-69) tekler, iki kez (1959-60) karma çiftler, bir kez (1971) çiftler şampiyonluğunu kazandı. 1962'de granşilem zaferine İtalya ve Almanya tekler birinciliklerini ekledi. 1959-62 arasında Davis Kupası karşılaşmalarında Avustralya takımında oynadı. 1962'de *challenge round*'da (final) yaptığı üç karşılaşmayı da (ikisi teklerde, biri çiftlerde) kazandı.

1963'te profesyonel oldu. 1968'de ilk açık tenis Wimbledon şampiyonluğunu kazandı. Şampiyonluklarını 1970'lerde de sürdüren Laver, dönemin en çok para kazanan oyuncusuydu. 1976'da, San Diego takımıyla Dünya Takımlararası Tenis Karşılaşması'na katıldı ve aynı yıl Yılın Oyuncusu unvanını kazandı.

Laveran, (Charles-Louis-) Alphonse (d. 18 Haziran 1845, Paris - ö. 18 Mayıs 1922, Paris, Fransa), Fransız hekim, patolog ve parazitolog. İnsanda sıtmaya neden olan asalağı bulmuş (1880), bu çalışması ve tekhücrelilerin etken olduğu hastalıklar üzerine sonraki araştırmalarıyla 1907 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü almıştır.

Laveran
Hulton Picture Library

Strasbourg'da tıp öğrenimi gördü; 1870-71 Fransız-Alman Savaşı'nda orduda cerrah olarak görev yaptı. 1897'de Pasteur Enstitüsü'ne girinceye değin orduda çalışmayı sürdürdü ve askeri tıp dersleri verdi.

Tripanozomiyaz, layşmanyaz gibi asalak hastalıkları üzerine çalışmaları ve sıtma konusundaki önemli buluşuyla tropikal hastalıklar dalının gelişiminde büyük rol oynadı. Pasteur Enstitüsü'ne bağlı Tropikal Hastalıklar Laboratuvarı'nı ve Egzotik Patoloji Derneği'ni kurdu.

Önemli yapıtları arasında *Trypanosomes et trypanosomiasis* (1904, Félix Masnil ile birlikte; Tripanozomlar ve Tripanozomiyaz), *Traité des fièvres palustres avec la description des microbes du paludisme* (1884; Sıtma Mikrobunun Tanımlanması ve Sıtma Ateşinin Tedavisi) ile *Traité des maladies et épidémies des armées* (1875; Orduda Hastalıklar ve Salgınların Tedavisi) sayılabilir.

lavi (Fransızca *lavis*), geniş bir yüzeyin sulandırılmış mürekkep, kurum boyası ya da suluboya ile hiç fırça izi kalmayacak biçimde boyanarak örtülmesi. Dış çizgileri mürekkep ya da kalemle yapılan çizimlere renk, derinlik ve hacim kazandırır. Laviyi ilk kez Sandro Botticelli ve Leonardo da Vinci gibi 15. yüzyıl İtalyan ressamları özgürce uyguladılar. Bunu izleyen 100 yıl içinde bu teknik öylesine gelişti ki, lavi, birbirini gölgeleyecek biçimde iki tonlu olarak kullanıldı.

"Nymphaların Baktığı Çocuk Dionysos", Nicolas Poussin'in lavi tekniğinde bir çalışması, 1657; Fogg Sanat Müzesi, Harvard Üniversitesi, Cambridge, Massachusetts
Fogg Art Museum, Harvard University

Özellikle manzara resmi için çok uygun olduğu kabul edilen lavi tekniği 18. ve 19. yüzyılda bu türde çalışan ressamlar arasında çok yayıldı. Tıpkı yağlıboyayla çalışan ressamların sır olarak bilinen saydam boyaları kat kat kullandıkları gibi bu ressamlar da laviyi benzer bir yöntemle uyguluyorlardı. Genellikle önce resmin tüm yüzeyine (vurgulanacak alanlar dışta bırakılarak) tek renkli bir temel kat sürülüyor, sonra resim son haline ulaşana değin değişik renkler ekleniyordu. 19. yüzyılın sonlarından itibaren lavi kullanımı azalmaya başladı.

Lavigerie, Charles (-Martinal-Allemand) (d. 31 Ekim 1825, Bayonne yakınları, Fransa - ö. 25? Kasım 1892, Cezayir), Cezayir ve Kartaca (bugün Tunus kenti) başpiskoposu, kardinal.

Saint-Sulpice İlahiyat Okulu'nda öğrenim gördükten sonra 1849'da papazlığa atandı. Sorbonne'daki profesörlük görevinden, Yakındoğu'da Eğitimi Geliştirme Derneği'ni yönetmek üzere ayrıldı. Lübnan'da Dürzilerin 1860'ta giriştiği kıyımdan sağ kurtulan Hıristiyan Marunilere bu kuruluş aracılığıyla yardım topladı.

Lavigerie, Léon Bonnat'nın bir resminden ayrıntı, 1888; Lüksemburg Sarayı, Paris
H. Roger-Viollet

1863'te Fransa'nın Nancy piskoposluğuna atanan Lavigerie, 1867'de de Cezayir başpiskoposluğuna getirildi. İmparator III. Napoléon'un desteğiyle Cezayirli Müslümanlar arasında sürdürdüğü misyonerlik çalışmalarına karşı çıkan yerel yöneticileri dinlemeyerek yetim çocuklar için köyler kurdu. 1868'de Cezayir'in kuzeyinde etkinlikte bulunmak üzere Afrika Misyonerler Tarikatı'nı (Beyaz Pederler) kurdu. 1878'e gelindiğinde tarikatın misyonları Ekvator Afrikası'na kadar genişlemişti. Etkinliklerini Tunus'u da kapsayacak biçimde yaygınlaştıran Lavigerie, 1882'de Papa XIII. Leo tarafından kardinalliğe, 1884'te de Afrika'nın en yetkili din adamı olarak yeniden düzenlenen Kartaca bölgesi başpiskoposluğuna getirildi.

Lavigerie köleliğe her zaman karşı çıktı ve son yıllarını Orta Afrika halklarını korumak amacıyla kölelik karşıtı dernekler örgütlemekle geçirdi. Beyaz Pederler'in tarikat konumu Papa Aziz X. Pius tarafından 1908'de onaylandı.

Lavinium, bugün PRATICA DI MARE, İtalya'da, Roma'nın 30 km güneyinde antik kent. Erken dönem Latin halklarının dinsel merkezi olarak kabul edilir. Roma geleneğine göre, Troyalı Aineias ve adamları tarafın-

dan kurulmuş, Aineias'ın karısı Lavinia'nın adını almıştır. Aineias'ın burada ev tanrıları Penatlara tapınmayı kurumlaştıran bir tapınak inşa ettiğine inanılır. Romalı devlet görevlilerinin bazı sınıfları Lavinium'da Penatlar ile Vesta'ya düzenli olarak kurban sunarlardı. Lavinium, İÖ 5. ve 4. yüzyıldaki savaşlarda Roma'ya sadık kaldı, ardından da gerilemeye başladı. Bununla birlikte arkeolojik kazılar Lavinium'da yerleşimin erken Villanoven dönem başlarında İS y. 400'e değin sürdüğünü göstermektedir. Kent zamanla Laurolavinium adıyla anılmaya başlamıştır.

Lavoisier, Antoine-Laurent (d. 26 Ağustos 1743, Paris - ö. 8 Mayıs 1794, Paris, Fransa), modern kimyanın kurucusu olarak kabul edilen Fransız bilim adamı. Çok iyi bir deneyci ve çok yönlü bir dâhi olan Lavoisier, bilimsel çalışmalarının yanı sıra etkin kamu görevlerinde de bulunmuştur. Yanma olayını açıklayan yeni bir kuram geliştirerek bir yüzyıldan fazla kimyaya egemen olan filojiston kuramını çürütmüş; yükseltgenme olayı üzerindeki çalışmalarıyla oksijenin kimyasal süreçlerdeki rolünü açıklamış ve yükseltgenmeyle solunum arasındaki benzerliği nicel olarak göstermiş; kimyasal tepkimelerde maddenin korunumu ilkesini ortaya koymuş; elementler ile bileşikler arasındaki farkı açıklamış; kimyaya yeni bir adlandırma sistemi getirmiştir. Lavoisier kimyasal araştırmalarda nicel yöntemleri kullanan ilk bilim adamlarındandı. Buluşlarının yanı sıra deney yapmadaki üstün yeteneği, doğru yöntemleri ve inandırıcı nedenleriyle de kimyada yeni bir çığır açmıştır.

Babası Paris *Parlement*'ında (Yüksek Mahkeme) hukuk danışmanı olan Lavoisier, Collège Mazarin'de klasik dil, edebiyat ve felsefenin yanı sıra matematik, astronomi, kimya ve botanik konularında sağlam bir öğrenim gördü. Aile geleneğini sürdürerek hukuk alanında öğrenimine devam etti ve 1764'te lisans derecesini aldı. Ama fen bilimlerine duyduğu ilgi nedeniyle, jeolog Jean-Étienne Guettard ile birlikte uzun jeoloji gezilerine katıldı ve onun Fransa'nın mineraloji atlasını hazırlamasına yardımcı oldu. Guillaume François Roulle'ün kimya derslerini izleyen Lavoisier'in kimya konusundaki ilk araştırması 1764 sonlarında jipsi (alçıtaşı) çözümlemesi oldu. Kireçtaşı ile sülfürik asiti ısıtarak jipsin bireşimini de başaran Lavoisier, 1766'da da büyük bir kentin en iyi biçimde aydınlatılmasına ilişkin makalesiyle Fransız Bilimler Akademisi'nin altın madalyasıyla ödüllendirildi. Daha sonra çeşitli madensularının çözümlenmesini içeren çalışmasıyla Fransız Bilimler Akademisi'nde yardımcı kimyacılığa getirildi, 1778'de akademinin tam üyeliğine kabul edildi; 1785'te kuruluşun yöneticiliğini, 1791'de de saymanlığını üstlendi.

Yirmi yaşındayken ailesinden bağımsız olarak zengin olan Lavoisier, 1771'de Fransız hükümeti adına dolaylı vergileri toplamakla yükümlü özel bir kuruluş olan *Ferme Générale*'in yüksek görevlilerinden birinin kızı olan Marie Paulze ile evlendi. Marie ona yapıtlarındaki desenlerin çiziminde, deney sonuçlarının kaydedilmesinde ve çeşitli bilimsel makalelerin İngilizceden Fransızcaya çevrilmesinde yardımcı oldu.

Lavoisier ve eşi, Jacques-Louis David'in yağlıboya çalışması, 1788· Rockefeller Üniversitesi, New York kenti
Rockefeller University, New York kenti

1772'de, o dönemin zengin burjuvaları arasında çok yaygın olan bir modaya uyarak babası ona bir soyluluk unvanı satın aldı. Lavoisier'nin kendisi de birkaç yıl sonra Blois yakınlarında bir çiftlik edindi.

Bilimsel çalışmaları. Lavoisier bilim dünyasına adını 1770'te, suyun bir dizi damıtma işleminden geçirilmesi yoluyla toprağa dönüştüğü yolundaki savı deneysel olarak çürüterek duyurdu. Topraksı artığı ve deney öncesi ve sonrasında damıtma aygıtını dikkatlice tartarak, suyun damıtılması sonucunda kalan katı maddenin sudan değil cam kaplardan geldiğini gösterdi. 1 Kasım 1772'de Fransız Bilimler Akademisi'ne sunduğu makalesinde yandıklarında kükürt ile fosforun ağırlıklarının arttığını, bunun nedeninin havayı soğurmaları olduğunu; litarjın odun kömürüyle birlikte ısıtılmasıyla da litarjdan daha hafif olan kurşun metalinin oluştuğunu, bunun nedeninin ise malzemenin hava kaybetmesi olduğunu açıkladı.

O yıllarda havanın gerçek yapısını henüz açıklayamayan Lavoisier 1774'te deney sonuçlarını topladığı ilk kitabı olan *Opuscules physiques et chimiques*'i (Fizik ve Kimya Makaleleri) yayımladı. Aynı yıl İngiltere'de Joseph Priestley de, "kırmızı cıva çökeltisini" ısıtarak filojistondan arınmış havayı (oksijeni) hazırladı. Lavoisier metallerin yanması ve kavrulması sırasında adi (azotlu) havanın yalnızca bir bölümünün kullanıldığını ve bu etkin maddenin yanma sırasında soğurulan "yeni" hava olduğunu, geriye "yaşamsal olmayan havanın" (azot) kaldığını kanıtlayarak Priestley'in buluşunu doğruladı ve geliştirdi. Kuşların bu "çok solunabilen havada" daha fazla yaşadığını gözlemledi ve bu yeni havanın karbonla birleşmesiyle, 1754'te Joseph Black'in elde ettiği "sabit gazın" (karbon dioksit) oluştuğunu gösterdi.

Atmosferin kimyasal tepkimelerde yer alan değişik gazlardan oluştuğunun anlaşılması pek çok maddenin bileşiminin, özellikle de asitlerin tanılanmasını olanaklı kıldı. Lavoisier 1777'de Fransız Bilimler Akademisi'ne sunduğu ve 1779'da okunup ancak 1781'de yayımlanan incelemesinde, bütün asitlerin, oksijen adını verdiği filojistonsuz havanın genellikle ametallerle tepkimesi sonucunda oluştuğu yanılgısına düşerek bu gazı aynı zamanda "asit üretici" olarak adlandırdı. Yanma olayının filojistonun açığa çıkması sonucunda değil, yanan maddenin oksijenle birleşmesi sonucunda gerçekleştiğini açıklayan Lavoisier, 25 Haziran 1783'te de Fransız Bilimler Akademisi'ne suyun oksijen ile hidrojenden oluştuğunu açıkladı. Ama bunu daha önce İngiliz kimyacı Henry Cavendish saptayarak asitlerin metallerle tepkimesinde açığa çıkan gazı "yanar hava" olarak adlandırmış ve 1780'lerde bu gazla havanın birleşmesi sonucunda suyun oluştuğunu açıklamıştı. Lavoisier suyun bileşimi bilgisinden yola çıkarak nicel organik çözümlemeyi başlattı. Alkolü ve öbür yanıcı organik bileşikleri oksijenle yaktı ve oluşan su ile karbon dioksitin ağırlığından bu maddelerin bileşimini hesapladı.

Lavoisier'nin filojiston kuramına açıkça karşı çıktığı *Réflexions sur le Phlogistique* (Filojiston Üstüne Düşünceler) başlıklı makalesi 1786'da yayımlandı. Priestley ve bazı bilim adamlarının bu görüşe karşı çıkmalarına karşılık çok sayıda bilim adamı kısa sürede Lavoisier'yi desteklemeye başladı. Yanma kuramının kimyada gerçekleştirdiği devrim yalnızca filojiston kuramının yıkılmasıyla kalmadı. Lavoisier'nin görüşünü destekleyen Fourcroy, Guyton de Morveau, Berthollet gibi kimyacılardan oluşan bir grup 1787'de yayımladıkları *Méthode de nomenclature chimique* (Kimyasal Adlandırma Yöntemi) adlı yapıtla kimyaya yeni bir adlandırma yöntemi kazandırdı. Aristoteles'ten beri kabul edilegelen dört öğenin yerini, özelliklerine göre sınıflandırmış 55 elementten oluşan bir sistem aldı. Her bileşikteki elementlerin ya da köklerin adından kaynaklanan yeni bir adlandırma sistemi kimyaya yerleşti. Lavoisier bu grupla birlikte 1789'da *Annales de chimie* dergisini yayımlamaya başladı. Yavaş yavaş filojiston kuramı terk edildi ve Lavoisier'nin görüşleri bütün dünyada kabul edildi.

Lavoisier, uzun yıllar süren araştırmalarını ve kuramlarını *Traité élémentaire de chimie* (1789; Temel Kimya Kitabı) adlı yapıtında topladı. Maddenin korunumu ilkesi ve kimyasal denklem kavramına ilk kez bu yapıtında yer verdi; maddenin yaratılıp yok edile-

mediğini, yalnızca değişime ve dönüşüme uğradığını, bir işlemin başındaki ve sonundaki maddelerin miktarının eşit olduğunu ortaya koydu.

Lavoisier kuramsal kimya çalışmalarının yanı sıra matematik ve astronomi bilgini Pierre-Simon Laplace ile birlikte ısıl olayları da inceledi. Bu iki bilim adamı çeşitli ısılkimya incelemeleri yaptılar, doğrusal ve kübik genleşmeyi ölçen bir aygıt geliştirdiler ve Black'in buz kalorimetresinin uyarlanmış bir türünden yararlanarak bir dizi maddenin özgül ısısını belirlediler. Isıyı ağırlığı olmayan bir ısı maddesi olarak tanımlayan Lavoisier katı, sıvı ve gaz halinin maddenin üç biçimi olduğunu, her biçimin maddeyle birlikte bulunan ısı maddesinin miktarına bağlı olduğunu ileri sürdü. Ayrıca mayalanma, solunum ile hayvan ısısı üzerine de çalışmalar yaptı ve bu süreçlerdeki kimyasal olayları inceledi. Hayvan ısısı ve solunumu üzerindeki biyokimya deneylerindeki ölçümlerden solunumun, karbonun yanmasına benzer bir yükseltgenme tepkimesi olduğu sonucuna vardı. Ölümünden çok sonra bulunan bir yazısında da hayvan ve bitki yaşamındaki çevrimsel süreci çok önceden gördüğü anlaşılmıştır.

Kamu görevleri. Lavoisier olağanüstü bilimsel çalışmalarının yanı sıra, maliye, iktisat, tarım, eğitim ve toplumsal refah alanlarında da çok çeşitli kamu görevlerinde bulundu. 1768'de *Ferme Générale*'de çalışmaya başladı ve 1779'da bu kuruluşun sorumlu *fermier général*'leri arasına katıldı. Yetenekli bir maliyeci ve örgütçü olan Lavoisier, 1775'te devletin barut fabrikaları müfettişliğine de getirildi. Güherçile üretimini artırdı ve barut yapımını geliştirdi. Bu tarihten sonra evini ve laboratuvarını Paris Cephaneliği'ne taşıyan Lavoisier, bilimsel çalışmalarını aksatmadan yürüttü.

Kamuyu ilgilendiren konulara bakan pek çok resmî komitenin üyesi olan Lavoisier, 1781'de Paris'e gelen Alman hekim Franz Anton Mesmer'in "hayvan magnetizması"yla tedavi yöntemlerini inceleyen bir komitede Benjamin Franklin ile birlikte çalışarak Mesmer'in yönteminin bir hile olduğunu açıkladı. Bir başka komitede Paris'in hastane ve hapishanelerini inceleyerek buralardaki çok kötü yaşam koşullarını iyileştirecek çeşitli önerilerde bulundu. Fréchines'de örnek bir çiftlik kurarak bilimsel tarımın üstünlüklerini gösterdi. 1785'te hükümetin tarım komitesinde görevlendirildi ve tahıl üretiminin geliştirilmesi için raporlar ve yönetmelikler hazırladı, çeşitli tarım politikalarını yürürlüğe koydu. Orléans eyaletinde toprak sahibi olduğundan 1787'de eyalet meclisine seçildi ve bu bölgedeki toplumsal ve ekonomik koşulları iyileştirmek için tasarruf bankaları, sigorta şirketleri ve atölyeler kurdu, vergi reformları önerdi. 1788'deki kıtlık sırasında Blois ve Romorantin kentlerinde yaşayanlara faizsiz para dağıttı. Ayrıca halk sağlığı, para, top dökümü ve kamu eğitimi komitelerinde çalıştı. 1790'da Fransa'daki ölçü ve ağırlıkların standartlaştırılması için kurulan komitenin mali sekreterliğine getirildi ve bu çalışma metre sisteminin doğmasına yol açtı.

Reformcu ve liberal görüşlü bir kişi olan Lavoisier Fransız Devrimi'nde etkin rol oynadı ve 1789'da *États-généraux* yeniden toplandığında yedek halk temsilcisi seçildi ve meclis tüzüğünü hazırladı. Paris Komünü'ne de seçilen Lavoisier bir planlama grubu olan ilimli 1789 Derneği'ne katıldı. Devlet hazinesinin yönetiminde görev alan Lavoisier, ülkesinin mali durumu ve tarımıyla ilgili ayrıntılı çözümlemeler yaptı. Ancak Lavoisier'nin halk tarafından sevilmeyen *Ferme Générale*'in üyeliğinde bulunmuş olması yöneticilerin ondan şüphelenmelerine yol açtı. Ülkesine yaptığı birçok hizmet ve dünyada tanınan bir bilim adamı olmasına karşın köktenci basının ağır saldırılarına uğradı. 1791'de *Ferme Générale* kapatıldı ve Lavoisier barut fabrikalarındaki görevinden alınarak Cephanelikteki evinden ve laboratuvarından çıkarıldı. 1793'te Terör Dönemi başladı ve Lavoisier'nin bütün çabalarına karşın Fransız Bilimler Akademisi ve aydın dernekleri bastırıldı, aynı yılın sonunda da Konvansiyon *Ferme Générale*'in önde gelen yöneticilerini tutukladı ve Lavoisier 8 Mayıs 1794'te Devrim Mahkemesi'nce 27 arkadaşıyla birlikte ölüme mahkûm edilerek giyotinle idam edildi, cesedi toplu bir mezara atıldı.

lavolta (İtalyancada "dönüş" ya da "dönme"), LA VOLTA, LAVATOE ya da LEVALTO olarak da yazılır, 16. yüzyılda çiftlerin sıçrama ve dönme hareketleriyle yapılan dans. İtalya'da doğmuş, yaklaşık 1750'ye değin Fransız ve Alman saraylarında yaygınlığını korumuştur. Kadınla erkeğin birbirlerine sıkıca sarılmalarını gerektirir. Bu yüzden de İngiltere kraliçesi I. Elizabeth ile Leicester dükü tarafından yapılmasından sonra saygınlık kazanmasına karşın hiçbir zaman ağırbaşlı danslar arasında sayılmamıştır.

Müziği 3'lük olan dans bir dizi karmaşık hoplama, adım, sıçrama ve dönüşlerden oluşuyordu. Erkek, yüksek sıçramalarına yardımcı olmak için kadını sağ kalçasının üstünden sol eliyle kavrıyor, sağ eliyle de kadının göğsünün hemen altındaki sert korse balenasından sımsıkı tutuyordu. Kadın ise sağ eliyle erkeğin sırtını ya da omzunu tutuyor, sol eliyle elbisesinin uçuşmasını engelliyordu. *Lavolta* Fransa'daki Provence'ta bir halk dansı olarak varlığını sürdürmektedir.

Lavrasya, eskiden Kuzey Yarıküre'de yer aldığı düşünülen ve bugünkü Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya'yı (Hindistan Yarımadası dışında) kapsayan büyük kıta. Geçmişte bu tür bir kıtanın var olduğunu ilk kez Güney Amerikalı jeolog Alexander Du Toit, Alman meteorolog Alfred Wegener'in ortaya attığı kıtaların kayması(*) kuramını ele alarak yeniden formüle ettiği *Our Wandering Continents* (1937; Dolaşan Kıtalarımız) adlı yapıtında ileri sürdü. Wegener geçmişte yalnızca Pangaea(*) adlı tek bir büyük kıtanın bulunduğunu savunuyordu; buna karşılık Du Toit, bu biçimde iki ayrı büyük kara kütlesinin yer aldığı, bunların kuzeyde Lavrasya ile güneyde Gondvana(*) olduğu ve bu iki kıtanın arasında Tetis adını verdiği okyanusun bulunduğu görüşünü geliştirdi. Lavrasya'nın Mezozoyik (İkinci) Zamanda (y. 225-65 milyon yıl önce) parçalanarak günümüzdeki kıtalara ayrıldığı sanılmaktadır.

Lavrensiyen Çukurluk, Kuzey Amerika'nın doğudaki kıta sahanlığında yer alan, dünyadaki en etkileyici denizaltı buzul oluğu. St. Lawrence Irmağının ağzından başlayıp St. Lawrence Körfezi üzerinden kıta sahanlığının kenarına, Newfoundland'ın 306 km güneyine kadar uzanır. Ortalama genişliği 80 km, derinliği ise deniz düzeyinden 518 m'dir.

Lavrensiyen Çukurluğun Pleyistosen Bölüm (y. 2,5 milyon-10 bin yıl önce) sırasındaki buzul etkinliklerinin sonucunda oluştuğu sanılmaktadır. Buzulların ilerlemesiyle yerkabuğu çökmüş ve bunun sonucunda çukurluk boyunca batık kıyı hatları ve mil örtüleri oluşmuştur. Çukurluğun tabanı bir vadi oluşturur; ayrıca çukurluktan çevreye dağılan ve çukurluğa karışan başka kollar da vardır.

Lavrensiyen Dizi, Kuzey Amerika'da Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları. Adını, Kanada'daki Superior Gölü bölgesinin eski adı olan Laurentides'den alır. Minnesota'da, Keewatin Dizisi kayaçlarına sokulan granitler ve gnayslar da Lavrensiyen olarak tanımlanır. Kanada'da ise Lavrensiyen kayaçlar bilinen eski granitlerden oluşur.

lavrensiyum (Lr), periyodik tablonun IIIb grubundaki aktinitler dizisinin 14. üyesi olan yapay kimyasal element. Doğada bulunmayan lavrensiyumu ilk olarak 1961'de Albert Ghiorsa, T. Sikkeland, A. E. Larsh ve R. M. Latimer, Berkeley'deki California Üniversitesi'nde, kaliforniyumun (atom numarası 98) en uzun ömürlü izotoplarından oluşan bir karışımı, ağır-iyon doğrusal hızlandırıcısında hızlandırılmış bor (atom numarası 5) iyonlarıyla bombardıman ederek lavrensiyum-257, lavrensiyum-258 ve lavrensiyum-259 izotopları halinde elde ettiler. Dubna'daki Birleşik Nükleer Araştırma Enstitüsü'nden bir grup Sovyet bilim adamı da 1965'te yarı ömrü 35 saniye olan lavrensiyum-256'yı buldu. Berkeley grubu bu izotop yardımıyla lavrensiyumun davranışının, çoğunlukla +2 değerlikli olan nobelyumdan (atom numarası 102) çok, aktinitler dizisindeki +3 değerlikli elementlere benzediğini gösterdiler.

atom numarası	103
en kararlı izotopu	256
değerliği	3
elektronların yerleşimi	2-8-18-32-32-9-2 ya da $(Rn)5f^{14}7s^2$

Lávrion, Latince LAURIUM. Eski Yunanca LAURION, Ege Denizinde, Yunanistan'ın Attikí ilinde (*nomós*) sanayi kenti. İlkçağda gümüş madenleriyle ünlü olan kentin Makrónisos Adası'yla korunan limanında bugün de kömür ithal edilir, maden cevheri yüklenir, sahil ve ada nakliyeciliği yapılır.

Daha İÖ 1000'de işletildiği sanılan madenlerden İÖ 483'te Atinalılar büyük bir filonun yapım masraflarını karşılamak için yararlandılar. Spartalılar İÖ 413'te Dekelia'yı işgal ettiklerinde madenleri kapattırdılar. İÖ 350'ye değin üretim düşük düzeyde kaldı. Bu tarihte Demosthenes'in yaptığı bir konuşma, maden sahiplerinin büyük kazançlar sağladığını gösterir. Buradan çıkarılan gümüşle basıldığı sanılan Atina sikkesi Laurion Baykuşları, ilkçağda her yerde kullanılıyordu. Ama Roma döneminde, Makedonya'daki Pangaion altın ve gümüş madenlerinin rekabeti ve Lávrion'a yönelik korsan akınları yüzünden madenler ihmal edildi. İS 1. yüzyılın başlarında Lávrion madenlerindeki gümüş tükendi. 1860'tan sonra Yunan, Fransız ve Amerikan şirketlerine eski cüruf yığınlarını yeniden işletme hakkı verilince açılan madenlerden kurşun, kadmiyum ve manganez çıkarılmaya başlandı.

En iyi korunmuş eski maden kuyuları ve tünelleri, Lávrion'un hemen batısındaki Verzeko Vadisindedir. Bu vadi Ayios Konstandínos köyünden güneye doğru uzanır. Madenlerden çıkan zehirli duman, Lávrion çevresindeki tüm bitki örtüsünü öldürmüştür. Dumanın zararını azaltmak için atölye bacaları yamaçlara kurulmuştur. Lávrion limanı Atina'ya demiryoluyla bağlıdır. Nüfus (1981) 10.124.

Lavrov, Pyotr (Lavroviç), asıl adı PYOTR LAVROVİÇ MİRTOV (d. 14 Haziran 1823, Melekhovo, Rus Çarlığı - ö. 6 Şubat 1900, Paris, Fransa), Rus sosyalist düşünür. Toplumsal görüşleri 19. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'da etkinlik gösteren çeşitli devrimci örgütlerin eylemlerine kuramsal temel oluşturmuştur.

Toprak sahibi bir ailenin oğluydu. 1842'de Petersburg'daki bir topçu okulundan mezun oldu. 1844-46 arasında gene Petersburg'daki askeri okullarda matematik dersleri verdi. 1857'de yönetim karşıtı etkinliklere katılmaya başladıktan sonra, bir devrimci örgüte girdi ve yasadışı bir gazetenin yayın yönetmenliğini üstlendi. 1867'de tutuklanarak yurtiçinde sürgün cezasına çarptırıldı. Ama sürgünden kaçmayı başardı ve Fransa'ya giderek Paris Komünü'ne (1871) katıldı. Daha sonra gittiği Londra'da Karl Marx ve Friedrich Engels'le dostluk kurdu. Üretken bir yazar olan Lavrov, Narodnaya Volya (Halkın İradesi) adlı devrimci örgütün çeşitli yayın organlarını yayımladı ve başta Paris olmak üzere birçok kentte tartışma kulüpleri kurdu. Önemli yapıtları arasında yer alan *İstoriçeskiye Pisma* (Tarihsel Mektuplar) 1868-69 yıllarında yayımlandı.

lavta, telleri parmaklarla çekilerek çalınan ve Avrupa'da 16. ve 17. yüzyılda çok yaygın olan bir çalgıyla, 19. yüzyılda Türk müziğinde kullanılmış başka bir telli çalgının ortak adı. Rönesans ve barok dönem halk müziğinde önemli bir yeri olan Batı lavtasının kökeni Arap ududur. Lavta Avrupa'ya 13. yüzyılda İspanya üzerinden, se-

"Lavta Çalan Melek", Vittore Carpaccio'nun bir altar panosu için yaptığı resimden ayrıntı; 1510; Venedik Akademisi
SCALA-Art Resource/EB Inc.

lerden dönen Haçlılar aracılığıyla gelmiştir. Ut gibi lavtanın da armut biçimli, kubbeli ve derin bir teknesi vardır. Kısa sapının ucundaki burguluğu keskin bir biçimde arkaya yatıktır. Telleri, çalgının göğsüne tutkalla yapıştırılmış gitarınkine benzer bir köprüyle (eşik) bağlıdır. Göğüs tahtasında oyularak oluşturulmuş, gül adı verilen yuvarlak bir ses deliği bulunur.

İlk Avrupa lavtaları örnek alındıkları Arap çalgıları gibi dört telliydi ve telekten bir mızrapla çalınıyordu. 14. yüzyılın ortalarında teller çiftleşti. 15. yüzyılda mızraptan vazgeçildi, teller parmaklarla çekilerek çalınmaya başladı; altıncı bir tel eklendi ve perdeliğe yerleri değiştirilebilen perdeler takıldı. 16. yüzyılda lavtanın klasik biçimi oluşmuştu. Beşi çift, en üstteki ise tek olmak üzere altı teli vardı; teller *Sol-do-fa-la-re'-sol'* seslerine akort ediliyordu. En kalın tel orta *Do*'nun altındaki ikinci *Sol*'dü. Çalma tekniği sistemleştirilmişti ve müziği de tablatura(*) ile yazılıyordu. Bu sistemde telleri gösteren çizgilerin üstüne yazılan harf ve rakamlar, basılacak perdeleri ve sağ elle çekilecek telleri belirtiyordu.

1600'e gelindiğinde Bologna ve Venedik'te büyük lavta yapım okulları doğmuştu. Buralardaki yapımcılar arasında çalgılarının ince işçiliği ve ses kalitesiyle lavtanın yaygınlaşmasına katkıda bulunan Laux ile Sigismond Maler, Hans Frei, Nikolaus Schonfeld ve Tieffenbrucker'ler vardı. Bu ustalar aynı zamanda çok geniş bir solo müzik repertuvarının, şarkı eşliklerinin ve Luis Milán, John Dowland gibi bestecilerin konsort müziğinin (toplu olarak seslendirilen müzik) oluşmasına da yol açtılar. 1600'lerden sonra Fransız lavtacılar değişik akort düzenleri kullanmaya başladılar. Bu dönemde bas tellerin eklenmesi sonucunda lavtanın sapı genişledi ve burguluğu büyüdü. Bu tür çalgılara bas lavta adı verildi. Kitaron ile torbo(*) da bunlar arasındadır.

Jacques ve Denys Gaultier'nin de içlerinde bulunduğu 17. yüzyıl Fransız lavtacıları daha küçük boyda bir bas lavta olan torbo-lavta (ya da Fransız lavtası) kullanıyorlardı. Bu çalgının repertuvarı son derece özentili ve süslü bir çalma stili ile yeni kırık akorlar (bir akoru oluşturan seslerin aynı anda değil, art arda çalınması) ve bağlı notalar tekniğini gerekli kılıyordu. Bu yeni tekniğin 17. yüzyılın klavsen bestecileri üzerinde de belirgin bir etkisi oldu.

18. yüzyıla gelindiğinde lavta, klavyeli çalgıların gölgesinde kalarak gözden düştü. 20. yüzyılda Julian Bream ve Walter Gerwig gibi lavtacılar, bu çalgının ve repertuvarının yeniden canlanmasını sağladılar.

"Lavta" sözcüğü geniş anlamda, telleri çalgının göğüs tahtasına koşut olarak uzanan ve sapın üzerinden geçerek burgulara bağlanan herhangi bir kordofon (telli çalgı) için kullanılır. Parmakla çekilecek yerde yayla çalınan lavtalara yaylı lavta adı verilir. Afrika'da da lavtanın değişik birkaç türü vardır. Bunlardan en eskisi Orta ve Güneybatı Afrika'nın çok saplı yaylı lavtasıdır (*pluriark*). Batı Afrika'da mızrapla çalınan ve kökeninin Eski Mısır olduğu sanılan *konting*, İbn Battuta'nın 1353'te sözünü ettiği *nkoni* ve bançonun atası olduğu ileri sürülen *khalam* da bir tür lavtadır. Uzun saplı bir başka lavta türü de Güney Afrika'da görülen *ramkie*'dir.

Türk müziğinde 19. yüzyılın ortalarında kullanılmaya başladığı sanılan lavta, Avrupa lavtasından oldukça farklıdır. Teknesi daha sığ ve küçük, sapı daha ince ve uzundur. Üçü çift olmak üzere beş teli vardır; genellikle telleri arasında tam dörtlü aralıklar olacak biçimde akort edilir. Ses alanı, üç oktav kadardır. Uda göre önemli bir farkı sapının perdeli oluşudur. Sesi, teknesinin biçimi ve ses tablasının yapısı dolayısıyla tambura benzer.

Önceleri kemençe ve tefle birlikte köçekçe takımını oluşturan alaturka lavta 19. yüzyılın sonlarına doğru tambur, ut, kanun, ney, keman gibi çalgılardan oluşan ince saza girdi. Belli usuller (ritimler) için belli mızrap vuruşları geliştirildi. Özellikle çeşitli gazinolardaki ve çalgılı kahvelerdeki fasılların aranan çalgısı durumuna gelen lavtayı, çoğunlukla Rum müzikçiler çalardı.

Son büyük lavta virtüözlerinden olan Tamburi Cemil Bey, daha çok bir ritim çalgısı olarak kullanılmış olan lavtanın melodi çalgısına dönüşmesinde önemli rol oynadı. Udilerin de kullandığı, lavtacılara özgü mızrap vuruşları, bu geleneğin son temsilcisi olan udi Yorgo Bacanos'tan sonra unutuldu. 1980'lerin ortalarında, TRT'nin radyo ve TV programlarında lavtaya yeniden yer verilmeye başladı.

Law, (Andrew) Bonar (d. 16 Eylül 1858, Kingston, New Brunswick, Kanada - ö. 30 Ekim 1923, Londra, İngiltere), 23 Ekim 1922-20 Mayıs 1923 arasında İngiltere başbakanı. İngiltere'nin denizaşırı topraklarda doğmuş ilk başbakanıdır.

1900'de Muhafazakâr Parti'den Avam Kamarası'na seçildikten sonra partinin Joseph Chamberlain önderliğindeki yayılmacılık

Bonar Law, 1919
Hulton Picture Library

yanlısı kanadına katıldı. Chamberlain'in 1906'da hastalanarak etkin siyasal yaşamdan çekilmesinin ardından Chamberlain'in oğlu Austen Chamberlain'le birlikte korumacı gümrük politikasının başlıca savunucusu durumuna geldi. Eski başbakanlardan Arthur James Balfour'un 1911 sonlarında Muhafazakâr Parti başkanlığından istifa etmesi üzerine 13 Kasım'da oybirliğiyle Muhafazakâr Parti'nin başkanlığına seçildi.

I. Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından 25 Mayıs 1915'te H. H. Asquith başkanlığında kurulan koalisyon hükümetinde sömürgeler bakanlığına getirildi. Asquith'in 5 Aralık 1916'da başbakanlıktan çekilmesiyle sonuçlanan olaylarda önemli rol oynadı. Asquith'in istifasından sonra kendisinden yeni hükümeti kurmasını isteyen Kral V. George'un önerisini kabul etmeyerek yerine David Lloyd George'u önerdi. Ertesi gün göreve başlayan Lloyd George başkanlığındaki koalisyon hükümetinde maliye bakanı oldu; aynı zamanda Avam Kamarası başkanlığını da üstlendi.

1922'de soyluluk unvanlarının satıldığının anlaşılması üzerine patlak veren skandal, İngiltere'yi Türklerle gereksiz bir savaşın eşiğine getiren Çanakkale sorunu ve genel seçimlere gitme önerisi Muhafazakâr Parti içinde çalkantılara yol açtı. Law 19 Ekim'de Londra'daki Carlton Kulüp'te yapılan bir parti toplantısında yeni bir koalisyonun kurulmasına karşı olduğunu açıkladı. Bunun hemen ardından Lloyd George, önde gelen Muhafazakâr bakanların çoğuyla birlikte hükümetten istifa etti. Law'un Lloyd George'un istifasından sonra kurduğu Muhafazakâr hükümet, Kasım 1922 genel seçimlerinde seçmenlerin büyük bölümünün desteğini kazandı. Başbakanlığı sırasında, Ruhr bölgesini işgal eden Fran[illegible] matik ilişkiler kesildi. Sağlık [illegible] ağırlaşması üzerine Mayıs 1923'[illegible] lıktan istifa eden Law'un [illegible] geçti.

Law, John (v. 21 Nisan 1671, Edinburgh - ö. 21 Mart 1729, Venedik), İskoçyalı para reformcusu.

Londra'da matematik, ticaret ve siyasal iktisat eğitimi gördü. Bir hasmını düelloda öldürdükten sonra Amsterdam'a kaçtı. Amsterdam'da bankacılık işlemleri üzerinde çalıştı. On yıl sonra İskoçya'ya dönerek en ünlü yapıtı *Money and Trade Considered, with a Proposal for Supplying the Nation with Money*'yi (1705; 2. bas. 1720; Para ve Ticaret Üzerine: Ulusa Para Sağlama Yolunda Bir Öneri) yazdı. Bankacılıkta reform planını İskoç parlamentosuna sunduysa da plan geri çevrildi.

Birkaç kez daha geri çevrildikten sonra Law, 1716'da planını Fransa'da deneme iznini aldı. Fransız hükümeti 1715'te ölen XIV. Louis'nin uzun savaşları sonunda ağır borç yükü altındaydı ve Law'un kamu borçlarını azaltmayı vaat eden programı büyük bir çekicilik taşıyordu. Law, paranın iktisadi kalkınmada yaratıcı bir güç olduğu, para miktarındaki artışın daha büyük bir milli hasıla artışına yol açacağı ve ulusal gücü artıracağı düşüncesini merkantilist çağdaşlarıyla paylaşıyordu. Öbür merkantilistlerden farkı, merkez bankasına, kıt olan altın ve gümüş yerine banknotlar biçiminde dolaşacak para üretecek bir kurum gözüyle bakmasıydı.

Law Paris'te banknot çıkarmaya yetkili bir banka kurdu. Daha sonra Kuzey Amerika'da Mississippi Vadisindeki geniş Fransız topraklarında imar ayrıcalığını elinde bulunduran Louisiana Kumpanyası'nı bankasıyla birleştirdi. Law'un planı birkaç yıl iyi işlediyse de kendi istemi dışında bazı spekülasyon oyunlarına ve siyasal entrikalara bulaştı. Halk arasında "Mississippi Balonu" olarak bilinen programın yaratıcısı olduğu için durumdan Law sorumlu tutuldu ve 1720'de Fransa'ya kaçmak zorunda kaldı. Venedik'te yoksulluk içinde öldü.

Law, William (d. 1686, King's Cliffe - ö. 9 Nisan 1761, King's Cliffe, Northamptonshire, İngiltere), Hıristiyan ahlakı ve mistisizmi üzerine yapıtlarıyla tanınmış İngiliz yazar.

Yapıtları, Hıristiyan ahlakına göre ideal insan yaşamını ayrıntılı biçimde ortaya koyması açısından önem taşır. Ayrıca Law, bu yaşamın, kişisel bir mistisizm içinde disiplin uygulamalarıyla nasıl gerçekleştirileceğini de ortaya koymuştur. *Practical Treatise Upon Christian Perfection* (1726; Hıristiyan Yetkinliği Üzerine Uygulamaya Yönelik Bir İnceleme) ve en iyi yapıtı sayılan *Serious Call to a Devout and Holy Life*'ta (1728; Dindar ve Kutsal Bir Yaşam İçin Ciddi Bir Çağrı), Hıristiyan geleneğinin sınırları içinde ılımlı bir mistisizmi savunur. Ama *The Way to Divine Knowledge* (1752; İlahi Bilgiye Giden Yol), *The Spirit of Prayer* (1749; Duanın Ruhu) ve *The Spirit of Love* (1752; Sevginin Ruhu) adlı kitaplarında, yaratan ile yaratılan arasında birliği vurgulaması, ilahiyatçılardan pek kabul görmemiştir. Dönemin ilahiyatçılarından John Wesley, Law'un yapıtlarına çok şey borçlu olduğunu söylemekle birlikte, bu görüşlerini sert biçimde eleştirmiştir.

Lawes, Henry (v. 5 Ocak 1596, Dinton, Wiltshire - ö. 21 Ekim 1662, Londra, İngiltere), İngiliz besteci. Sürekli bas (*continuo*) şarkılarıyla ünlüdür.

Çağının önde gelen İngiliz müzikçilerinden John Coperario'nun öğrencisiydi. 1626'da Kraliyet Şapeli üyeliğine ve 1631'de de kraliyet lavta ve ses müzikçiliğine getirildi. 1634'te Thomas Crew'un *Coelum Britannicum*, Milton'ın da *Comus* adlı maskının müziğini yazdı. 1636'da kardeşi William Lawes'la birlikte Sir William Davenant'ın *Triumphs of the Prince d'Amour*'unu (Aşk Prensinin Zaferleri) besteledi. *Choise Psalmes* (1648; Seçilmiş Mezmurlar) adlı yapıtı kardeşinin müziğini ve Milton'ın bir övgü sonesini içeriyordu. İç Savaş sırasında

Henry Lawes, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması
Faculty of Music, Oxford

(1642-51) saraydaki görevlerinden uzaklaştırılan Lawes Restorasyon'dan (1660) sonra yeniden görevlerine döndü. 1656'da Davenant'ın *The Siege of Rhodes* (Rodos Kuşatması) adlı oyunu için müzik yazdı.

Lawes sözleri "ritmi ve vurgularıyla" müziğe uyumlu kılmaya çaba gösterdi. İtalyan resitatif (*recitativo*) üslubundan etkilenen şarkılarında kafiyeye, sözcük yinelemesine, çok sayıda kadansa ve bilerek yapılan ritmik kesintilere önem verdi.

Lawes, Sir John Bennet, 1. BARONET (d. 28 Aralık 1814, Rothamsted - ö. 31 Ağustos 1900, Rothamsted, Harpenden, Hertfordshire, İngiltere), yapay gübre sanayisini ve ilk tarımsal araştırma istasyonu Rothamsted Deney İstasyonu'nu kuran İngiliz tarım uzmanı.

1822'de babasından miras kalan çiftliğinde, uzun yıllar doğal gübrelerin saksı ve tarla bitkileri üzerindeki etkileri konusunda deneyler yaptıktan sonra, 1842'de fosfat kayalarını sülfürik asitle işlemden geçirerek süperfosfat elde etmeyi sağlayan yöntemin patentini aldı. Aynı yıl ilk yapay gübre

Sir John Bennet Lawes, Theobald Chartran'ın suluboya çalışmasından ayrıntı, 1882; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

fabrikasını kurdu. Kimyacı J. H. Gilbert'le (sonradan Sir Henry Gilbert) yarım yüzyıldan fazla süren işbirliği 1843'te başladı. Değişik gübrelerin ekinler üzerindeki etkilerini inceleyen ikili, hayvan yemlerinin değeri ve hayvansal yağın kaynakları gibi hayvan beslenmesiyle ilgili konularda da araştırmalar yaptı.

Royal Society 1867'de Lawes ve Gilbert'a ortak bir Kraliyet Madalyası verdi. 1882'de baron unvanı alan Lawes, yedi yıl sonra Lawes Tarım Vakfı'nı kurarak Rothamsted'deki deneylerin sürdürülmesini güvence altına aldı.

Lawes, Lewis Edward (d. 13 Eylül 1883, Elmira, New York - ö. 23 Nisan 1947, Garrison, New York, ABD), suçluları topluma yeniden kazandırmaya yönelik uygulamalarıyla tanınan ABD'li cezabilimci.

1920'de New York eyaletinin Ossining kentindeki Sing Sing Eyalet Cezaevi'nin (bugün Ossining Islah Merkezi) yöneticiliğine getirildi. Tiyatro ve film gösterileriyle spor etkinliklerini başlatma, atölyelere iş güvenliği araç ve gereçlerini yerleştirme, merkezi yayın sistemi kurma gibi reformlar gerçekleştirdi. Ayrıca tek tip elbise giymeyi zorunlu kıldı. Ölüm cezasına karşı olmakla birlikte yüzlerce infaza nezaret etti. En tanınmış yapıtı *Twenty Thousand Years in Sing Sing*'dir (1932; Sing Sing'de Yirmi Bin Yıl).

Lawes, William (v. 1 Mayıs 1602, Salisbury, Wiltshire - ö. 1645, Chester, Cheshire, İngiltere), İngiliz besteci. Barok dönemin başlarında çok özgün çalgı müziğiyle ünlenmiştir.

Besteci Henry Lawes'un kardeşiydi. Yaklaşık 1612'de Hertford dükünün hizmetine girdi. 1635'te I. Charles'ın müzikçileri arasına katıldı. İç Savaş (1642-51) sırasında kralcıların safında çarpıştı ve Chester kuşatması sırasında öldü. Başlıca çalgı yapıtları içinde keman, bas viyol, torbo ve arp için *Great Consort*, bir dizi dans süitinden oluşan *The Royal Consort* ile çok güzel fanteziler, *anthem*'ler ve mezmurlar bulunan Lawes cesur armonilerinde olağandışı disonanslar kullandı. Biraz zorlandıktan sonra barok anlatımda ustalaşmış yetenekli bir kontrpuancı oldu. Ayrıca, belli başlı mask bestecilerinden biriydi. James Shirley'nin *The Triumph of Peace* (1634; Barışın Zaferi) ve *The Triumph of Beauty* (1644; Güzelliğin Zaferi), Sir William Davenant'ın da *Triumphs of Prince d'Amour* (1635; Henry Lawes ile birlikte; Aşk Prensinin Zaferleri) ve *Britannia Triumphans* (1638) adlı masklarını besteledi.

Lawler, Ray(mond Evenor) (d. 1921?, Footscray, Melbourne, Avustralya), Avustralyalı oyuncu, yapımcı ve oyun yazarı. *Summer of the Seventeenth Doll* (1955; On Yedinci Bebeğin Yazı) adlı yapıtıyla modern Avustralya tiyatrosunda yeni bir çığır açmıştır.

On üç yaşında okuldan ayrıldı. Çeşitli işlere girip çıktıktan sonra Melbourne'daki Ulusal Tiyatro Topluluğu'na katıldı. 1955'te yeni kurulan Elizabeth Tiyatro Vakfı ilk kez bir Avustralyalı yazarın özgün bir oyununu oynamak üzere onun *Summer of the Seventeenth Doll* adlı yapıtını seçti. Lawler Melbourne'da oyunun başrolünü oynadı (1956). Oyun kazandığı başarıdan sonra Londra'da (1957; başrolü gene Lawler oynadı) ve New York kentinde (1958) sahnelendi; 1959'da sinemaya aktarıldı. Avustralya'nın basmakalıp kültürel değerlerini doğal bir üslupla ve klişelerden uzak bir dille sorgulayan, aynı zamanda geleneksel çizgiden kopuşu yansıtan oyun, Avustralya dramatik gerçekçiliğinde yeni bir döneme esin kaynağı oldu.

Lawler'ın öteki oyunları arasında *Cradle of Thunder* (1949; Gök Gürültüsü Beşiği), *The Piccadilly Bushman* (1959; Piccadilly Eşkıyası), *The Unshaven Cheek* (1963;

Tıraşsız Yanak), *A Breach in the Wall* (1967; Duvarda Bir Çatlak), *The Man Who Shot the Albatross* (1972; Albatrosu Vuran Adam) ve "The Doll Trilogy"ye (Bebek Üçlemesi) ek iki oyun olan *Kid Stakes* (1975; Çocuk Kızakları) ve *Other Times* (1976; Başka Zamanlar) sayılabilir. Lawler 1952'de Avustralya Ulusal Tiyatrosu'nun düzenlediği Uluslar Topluluğu Jübile Oyun Yarışması'nda birincilik ödülünü kazandı.

Lawrance, Charles Lanier (d. 30 Eylül 1882, Lenox, Massachusetts - ö. 24 Haziran 1950, East Islip, New York, ABD), başarıyla çalışan ilk hava soğutmalı uçak motorunun tasarımını gerçekleştiren ABD'li uçak mühendisi.

Yale Üniversitesi'nde öğrenim görürken, boş zamanlarında otomobillerle ilgili çeşitli deneyler yapan Lawrance, üniversiteyi bitirdikten sonra yeni kurulan bir otomobil şirketinde çalışmaya başladı. 1907'deki mali bunalım döneminde şirket iflas edince, Paris'e giderek Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda mimarlık öğrenimine başladı ve Eiffel Laboratuvarı'nda havacılıkla ilgili deneyler yaparak 200 BG'lik 8 silindirli bir uçak motoru tasarladı ve yapımını gerçekleştirdi. Ayrıca taşıma-sürükleme oranı o döneme göre çok yüksek olan yeni bir kanat kesiti tasarladı. Bu kanat tasarımı, I. Dünya Savaşı'nda yaygın biçimde kullanıldı.

1914'te ülkesine geri dönerek araştırmalarını burada sürdüren Lawrance, mühendislik bölümü başkanı olduğu Curtiss-Wright Corporation'ın imalat şefliğine getirildi ve burada sonradan "Wright Whirlwind" olarak adlandırılan bir motor geliştirdi.

Silindir kafalarına yerleştirilmiş soğutma kanatçıklarının hava üflemesiyle soğutulan Whirlwind motoru, ABD kara ve deniz kuvvetlerinin ve sivil havacılık şirketlerinin başarılı modeller geliştirmesini sağladı. 1920'lerin ortalarında Whirlwind motorunun gücü ve güvenilirliği birçok uzun erimli uçuşun yapılabilmesine olanak sağladı. Bu uçuşların en önemlileri, Amiral Byrd'ün Kuzey Kutbu'ndaki uçuşları, Charles Lindberg'in New York'tan Paris'e uçuşu ve Amelia Earhart, Byrd ve Clarence Chamberlin'in Atlas Okyanusunu geçtikleri uçuşlardır.

Lawrance 1930'da Curtiss-Wright Corporation'dan ayrılarak Lawrance Engineering & Research Corporation'ı kurdu. Şirket, birçok projenin yanı sıra, II. Dünya Savaşı'nda kullanılan bombardıman uçakları için binlerce yardımcı elektrik üreteci birimi yaptı.

Birçok onursal derece ve ödül kazanan Lawrance, Lindberg'in ünlü uçuşundan sonra alaycı bir dille yazdığı "Paul Revere'in Atı Kimin Umurunda?" adlı yazısıyla da dikkatleri üzerine çekti.

Lawrence, ABD'de, Kansas'ın doğusundaki Douglas ilinin (*county*) merkezi (1855) kent. Kansas (Kaw) Irmağı kıyısında yer alır. 1854'te, kölelik yanlılarına karşı çoğunluk sağlamak amacıyla, New England Göçmenlere Yardım Şirketi'nin koruması altında bölgeye yerleşen kölelik karşıtı radikallerce kuruldu. New England'lı bir dokuma imalatçısı olan Amos A. Lawrence'ın adını alan kent Yeraltı Hattı olarak bilinen ve kaçak kölelerin Kuzey'e kaçmalarına yardımcı olan dayanışma sisteminin ve Köleliğin Kaldırılması Akımı'nın merkezlerinden biriydi. 1856'da, Missouri'li eski Demokrat senatör David Rice Atchison'ın komutasındaki kölelik yanlısı milislerce yağmalandı. 1863'te William Clarke Quantrill komutasındaki Konfederasyon yanlısı milisler kenti yağmaladılar ve 150'yi aşkın insanı öldürdüler.

Kentte bazı küçük fabrikaların bulunmasına karşın Lawrence ağırlıklı olarak bir üniversite kentidir. Kansas Üniversitesi 1866'da, Haskell Enstitüsü (bugün Haskell Indian Junior College) ise 1884'te kurulmuştur. Baker Üniversitesi (1858), kentin 21 km güneyindeki Baldwin kentindedir. Nüfus (1990) 65.068; metropoliten alan, 81.798.

Lawrence, ABD'de, Massachusetts eyaletinin kuzeydoğusunda, Newburyport ve Salem'le birlikte Essex ilinin merkezini oluşturan kent. Merrimack Irmağının kıyısında, Boston'un 43 km kuzeybatısında yer alır. Aralarında Abbott Lawrence'ın da bulunduğu bir grup Bostonlu işadamı tarafından kurulan Essex Kumpanyası, 1845'te büyük bir enerji kaynağı olan Bodwell Çavlanının bulunduğu yerde dokuma fabrikaları kurarak bölgeyi sanayiye açtı. Adını Abbott Lawrence'tan alan yerleşme, 1847'de Andover ve Methuen'den ayrılarak kent statüsü kazandı. Bugün kapalı olan Boston-Maine Demiryolu'nun ulaşıma açılmasından sonra ABD'nin en büyük yünlü dokuma merkezlerinden biri durumuna geldi. 1912'de Joseph Ettor, William Dudley Haywood ve Elizabeth Gurley Flynn önderliğindeki Dünya Sanayi İşçileri Birliği (IWW) adlı sendikanın başlattığı büyük bir greve sahne oldu. 1950'den sonra sanayinin çeşitlenmeye başladığı Lawrence'ta deri, kâğıt, giysi, kimya, metal ürünler, makine, plastik ve kauçuk üreten fabrikalar vardır. Nüfus (1990) kent, 70.207; Lawrence-Haverhill metropoliten alanı, 393.516.

Lawrence, D(avid) H(erbert) (d. 11 Eylül 1885, Eastwood, Nottinghamshire, İngiltere - ö. 2 Mart 1930, Vence, Antibes yakınları, Fransa), İngiliz şair, romancı, öykü ve deneme yazarı. 20. yüzyılın en önemli ve tartışmalı İngiliz romancıları arasında yer almış, *Lady Chatterley's Lover* (1928; *Lady Chatterley'in Aşkı*, 1943, 1985/ *Lady Chatterley'in Sevgilisi*, 1981, 1985) adlı romanı pek çok ülkede müstehcen bulunarak yasaklanmıştır.

Babası maden işçisi, annesi şiir yazan bir öğretmendi. Nottingham Lisesi'nde okumak için bir burs kazandı (1898). Eastwood'da kısa bir süre kâtiplik ve öğrenci-öğretmenlik yaptıktan sonra 21 yaşında, Nottingham University College'a girdi. 1908'de Eastwood'dan ayrılarak Croydon'a gitti ve Davidson Road Okulu'nda öğretmenlik yaptı.

D. H. Lawrence
Elliot and Fry

Bu arada yazarlığa da başlayan Lawrence ilk öyküsünü *Nottinghamshire Guardian*'da yayımlamıştı. Edebiyat çevresinden ilk arkadaşı olan Ford Madox Hueffer (Ford Madox Ford), *The White Peacock* (1911; Beyaz Tavuskuşu) adlı ilk romanını *English Review*'da yayımlattı. İkinci romanı *The Trespasser*'ı ise (1912, *Günahkâr Ruhlar*, 1961) beğenmedi. Lawrence'ın Helena adını verdiği arkadaşıyla Wight Adasına yaptığı geziyi konu alan bu ikinci romanı o sıralarda Duckworth Co. yayınevi adına değerlendirme yapan Edward Garnett tarafından beğenildi ve Lawrence bir süre için edebiyat alanında, en büyük yardımı Garnett'tan gördü. Nisan 1912'de Frieda Weekley ile tanışması yaşamının sonuna değin sürecek bir dönemi başlattı. Lawrence Nottingham'daki profesörlerinden birinin soylu Alman kökenli karısı olan Frieda'yla (eö von Richthofen) birlikte mayısta Almanya'ya gitti. Böylece başlayan göçebe yaşamları ve aralarındaki zor, ama çok yoğun ilişki Lawrence'ın sonraki romanlarının birçoğunun dayandığı temayı oluşturdu. Lawrence ve Frieda bir süre İtalya'da kaldıktan sonra İngiltere'ye dönduler ve Temmuz 1914'te evlendiler. Olgunluk döneminin ilk romanı olan *Sons and Lovers* (1913; *Oğullar ve Sevgililer*, 1959, 1989) çok satmamasına karşın Lawrence'a ün sağladı. Bu arada ilk öykü kitabı *The Prussian Officer and Other Stories* (1914; Prusyalı Subay ve Başka Öyküler) ve ilk şiir kitabı *Love Poems and Others* (1913; Aşk Şiirleri ve Başka Şiirler) yayımlandı.

I. Dünya Savaşı yılları Lawrence'ın yaşamında karanlık bir dönem oldu. Sıkıntı içinde İngiltere'nin çeşitli yerlerini dolaştığı bu dönemde, yaşadığı dünyanın dehşetinden kaçarak sığınacağı ve "Rananim" adını verdiği ideal bir toplumu düşledi; zaman zaman arkadaşlarını da nerede kurulursa kurulsun bu topluluğa katılmaya çağırdı. Bu arada Edward Garnett ile arasının açılmasına yol açan *The Rainbow* (1915; sansürlü basımı 1916; *Yağmur Kuşağı*, 1975/*Gökkuşağı*, 1984, 1990) adlı romanı müstehcen bulunarak resmen yasaklandı. Hem Lawrence'ın sağlığının bozulması, hem de Frieda'nın pasaportunun sorun çıkarması yüzünden Florida'ya göç etme tasarılarını erteleyen Lawrence çifti 1916'da Cornwall'da St. Ives yakınlarındaki Zennor'a yerleştiler. Mayıs 1916'daki genel askerlik çağrısından sonra ordu yetkilileriyle çatışma içine giren Lawrence daha sonra *Kangaroo* (1923; Kanguru) adlı romanında savaş döneminin sıkıntılarını canlı bir dille anlattı. Yazarlıkla uğraştığı, sakal bıraktığı ve karısı Alman olduğu için çevrede kuşku ve düşmanlık uyandıran Lawrence Ekim 1917'de polis tarafından Cornwall'dan ayrılmaya zorlandı ve savaşın geri kalan bölümünü karısıyla Londra'da ve Derbyshire'da geçirdi.

Savaştan sonra yeniden ABD'ye gitmeyi düşünen Lawrence ABD'li bir yayıncıdan para sağlayabilmek için fazlaca öznel sayılabilirse de çok parlak bir yapıt olan *Studies in Classic American Literature* (1923; Klasik Amerikan Edebiyatı Üzerine İncelemeler) adlı kitabı yazdı. Ekim 1919'da Frieda Almanya'ya, Lawrence da İtalya'ya gitti. Daha sonra birlikte Sicilya'da Taormina yakınlarında bir ev tuttular. Lawrence o sıralarda Sardinya'ya yaptığı bir yolculuktan esinlenerek *Sea and Sardinia* (1921; Deniz ve Sardinya) adlı gezi notlarını yayımladı. 1920'de maddi durumu düzelmeye, yapıtları ABD'de de satılmaya başladı. Londralı yayıncı Martin Secker *Gökkuşağı*'nın yeni basımını ve 1916'da tamamlayarak 1920'de özel olarak yayımlattığı *Women in Love*'ın (*Aşık Kadınlar*, 1970, 1986) ilk İngiltere basımını yapmayı kabul etti. *The Lost Girl* (1920; *Kayıp Kız*, 1982) romanını da Secker'e satan Lawrence 1920 yazında

Frieda'nın annesinin yanında kalmak üzere onunla birlikte Almanya'ya gitti. Orada psikoloji kuramlarını incelediği *Fantasia of the Unconscious*'ı (1922; Bilinçdışının Düş Dünyası), hemen ardından da *Aaron's Rod* (1922; Aaron'un Değneği) adlı romanını tamamladı.

1921 boyunca Lawrence'ın Avrupa'dan ayrılma isteği güçlendi. Frieda'yla birlikte ya da tek başına İtalya, Almanya ve Avusturya'da artan bir huzursuzlukla dolaştı. *Aşık Kadınlar*'ın çevresinde kopan fırtına ve romanın Londra bulvar gazetelerinde, "iğrenç bir ahlaksızlık yapıtı" olarak nitelendirilmesi de Avrupa'ya duyduğu tıksıntıyı artırdı. Bunun üzerine Seylan'da (bugün Sri Lanka) Budacılığı inceleyen bir Amerikalı çiftin çağrısına uyarak Frieda'yla birlikte orada bir bungalova yerleşti. Ama çok geçmeden Budacılıktan ve Seylan'dan soğuyarak Avustralya'ya gittiler. Bu yolculuktan doğan *Kangaroo* romanında Lawrence bir an için cinsellik ve iktidar konularındaki mistik görüşlerinden ve *Aaron's Rod*'daki mesihçi yaklaşımından bıktığını, Frieda'yla sürdüğü yaşam tarzının sonuçlarının bilincine vardığını ortaya koydu. 1922 yazında *Sea and Sardinia*'yı çok beğenen Mabel Dodge adlı zengin bir Amerikalı kadının çağrısını kabul ederek New Mexico'daki Taos'a gitti.

Dodge *Lorenzo in Taos* (1932; Lorenzo Taos'ta) adlı kitabında kendisi, arkadaşlarının çoğunlukla Lorenzo dediği Lawrence, Frieda ve oraya yerleşen öbür insanlar arasındaki zor ilişkileri anlattı. Mart 1923'te Lawrence Meksika'ya gitti. Burada tanıdığı Aztek uygarlığına hayran kaldı. Chapala Golu kıyısında bir yere çekilerek *The Plumed Serpent*'ı (1926; *Kanatlı Yılan*, 1959) yazmaya koyuldu. Temmuzda New York'a gitti. Avrupa'ya dönmeyi tasarlıyordu, ama Meksika'yı özlediğini anlayınca gitmekten caydı. Onun kararsızlığına sinirlenerek tek başına Avrupa'ya dönen Frieda'yla Aralık 1923'te Londra'da buluştu. Çok geçmeden yeni bir toplumun çekirdeğini oluşturmak için, kimlerin kendisiyle Meksika'ya geleceğini öğrenmek üzere arkadaşlarını yoklamaya başladı. Mart 1924'te Lawrence'lar, soylu arkadaşları Dorothy Brett'le birlikte Londra'dan Taos'a gittiler. Orada Brett'in varlığı, Dodge ile Frieda arasındaki sürtüşmeyi daha da artırdı. 1924-25 kışında ciddi bir hastalık geçiren Lawrence'ın sağlığı sonraki yıllarda gittikçe kötüleşti.

Lawrence Eylül 1925'te Avrupa'ya döndü. Aynı yıl incelikli kısa bir roman olan *St. Mawr* ("The Princess" [Prenses] öyküsü ile birlikte) yayımlandı. Bir süre Cenova yakınlarındaki Spotorno'da Lawrence'ın kız kardeşi, Frieda'nın kızı ve sadık dostları Brett'le birlikte yaşayan, bu arada eski dostları eleştirmen John Middleton Murry'le bozuşan Lawrence'lar Nisan 1926'da Floransa'ya taşındılar. Ölümünden sonra yayımlanan *Etruscan Places*'ı (1932; Etrüsk Yerleri) Etrüsklere duyduğu ilgiyle yazan Lawrence son yıllarını daha çok resim yapmakla ve son romanı *Lady Chatterley'in Sevgilisi*'nı tekrar tekrar yazmakla geçirdi. Topluma duyduğu bütün birikmiş kırgınlıklarını yansıttığı bu romanda, erkekle kadın arasında kurulacak yeni bir ilişkinin çökmekte olan uygarlığa olumlu katkıda bulunacağı yolundaki inancını dile getirdi. Floransa'da (1928) ve Paris'te (1929) sınırlı sayıda basılan romanın sansürlü basımı İngiltere'de 1932'de yapıldı. Tam metin ancak 1959'da New York kentinde, 1960'ta da Londra'da yayımlanabildi ve yankılar uyandıran bir davaya konu oldu.

Lady Chatterley'in Sevgilisi üzerinde çalışırken sağlığı hızla kötüleşen Lawrence hafif şiirlerinin yer aldığı *Pansies*'de (1929; Hercai Menekşeler) toplumsal aşağılanmışlığını dile getirdi. *The Man Who Died* (ös 1931; *Ölen Adam*, 1962, 1985) adlı dokunaklı öyküsünü de bu dönemde yazdı. *Lady Chatterley'in Sevgilisi*'nin ABD'de bir korsan basımının yapılması ve Londra'daki resim sergisinin (1929) polis tarafından kapatılması üzerine duyduğu öfkeyi *Nettles* (1930; Isırganlar) ve *Last Poems* (ös 1932; Son Şiirler) kitabında yer alan *More Pansies* (Yeni Hercai Menekşeler) başlıklı şiirlerinde alaycı bir üslupla dışa vurdu. Floransa'dan ayrıldığı Haziran 1928'den 1930'da bir sanatoryumda veremden ölünceye değin umutsuz bir yaşama mücadelesi içinde durmadan gezdi. Ölünceye değin yazarlığı bırakmadı ve son olarak Vahiy Kitabı üzerine *Apocalypse* (ös 1931; Kıyamet) adlı yorumunu bitirdi.

Lawrence'ın kişiliği kendisini tanıyan herkeste hayranlık uyandırmıştır. Bu çekicilik mektuplarında, romanlarında, şiirlerinde, çok sayıdaki yazılarında ve biyografik notlarında belirgindir. Lawrence üzerine çok değişik yargılar öne sürülmüştür. Catherine Carswell'in *The Savage Pilgrimage* (1932; Vahşi Hac Yolculuğu) adlı romanında neşeli, bilgili ve cana yakın biridir. J. M. Murry'nin *Son of Woman, the Story of D. H. Lawrence* (1931, yb 1954; Kadının Oğlu, D. H. Lawrence'ın Öyküsü) adlı yapıtında ise huzursuz, hasta ve nefret dolu biri olarak gösterilir. Çok yönlü ve karmaşık biri olduğu kesindir ve düşüncesi, "mesaj"ı ve sanatı, psikolojik ve toplumsal sorunlarından ayrı düşünülemez. Ama yeteneğini bir ölçüde de olsa imgelemi yoluyla yansıtmayı başarmış özgün bir dâhi olduğu söylenebilir.

Romanları Lawrence'ın dehasını tam anlamıyla yansıtmaz. Romancılık yeteneklerini en kusursuz biçimde gösterdiği *Gökkuşağı* ve *Aşık Kadınlar*'da geniş çerçeveler içinde pek çok ayrıntı belirsiz ya da üstünkörü kalmakla birlikte bütünüyle sürükleyici ve çarpıcı bir etki yaratılır. Her ikisinin de konusu evlilikte kadın erkek ilişkisidir. En iyi yapıtlarında hep cinsel ilişkinin derinlikleri araştırılmış, gerçekliği aydınlatılmış ve anlamı korkusuzca dile getirilmiştir.

Lawrence'ın şiirleri ise ayrı olarak ele alınmalıdır. Gençliğini geçirdiği yörenin lehçesiyle yazdığı şiirlerin dışında, ilk şiirleri genellikle yarı kapalı ve çok "şairane"dir. Geleneksel şiir biçimlerini ustalıkla kullanabildiği söylenemez. Ama şaşılacak bir gelişme göstererek kendine özgü bir tarz yaratmayı başarmış, bu tarzın serbestliği ve kendiliğindenliği sayesinde, kendi sözleriyle, varlığın o titrek anını ve çıplak benliği dile getirilmiştir. Şiirleri, *Look! We Have Come Through*'da (1917; Bak! Bunu da Geçtik) görüldüğü gibi biyografik açıdan çok önemlidir. Gene de şiir sanatına en özgün katkısı, *Birds, Beasts and Flowers* (1923; Kuşlar, Hayvanlar ve Çiçekler) adlı yapıtıdır. Bu kitapta, Akdeniz bölgesinde ve ABD'nin güneybatısında yaşadığı olaylara dayanarak, benzersiz bir doğa şiiri yaratmıştır.

Lawrence'ın yapıtlarının değerlendirilmesinde mektupları da önemli yer tutar. Türkçede *David Herbert Lawrence'ın Mektupları* (1985) adıyla yayımlanan bu mektuplar yapıtlarına genel bir giriş niteliğindedir.

Lawrence kuşkusuz büyük, ama her zaman dikkatli ya da kusursuz olmayan bir yazardı. Duygusallık bazen görüşlerini bulanıklaştırıyor, tekrarcılık üslubunu bozuyordu. Bütün yapıtlarında yaşamı dolaysız olarak yansıtan bir dil kullanmış, ama hızla gelip geçen ya da kavranması olanaksız bazı duyum ve sezgileri yakalamaya çalışırken bazen başarısızlığa uğramış, bazen de fazla ısrarcı ve tekrarcı davranmıştı. Gene de geliştirdiği "organik" kompozisyon üslubu ve aklı tutku ile cüretten yalıtmayı reddetmesi simgeci sanatın olağanüstü başarılı örneklerini vermesine ve ölçülü sanatçıların yapıtlarının bunların yanında yapay ve soğuk kalmasına yol açtı. Romanlarında, şiirlerinde ve denemelerinde, her zaman insanın bütünlüğünü dile getirmeye çalıştı. Uyandırdığı her duyguyu yaşamın içinde yer alan en derin dürtülerle zenginleştirdi. Düzensiz ve karmaşık bulduğu modern dünyada sanat yoluyla biçimi ve tutarlılığı keşfetmeye çalıştı.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Roman. *The Boy in the Bush* (1924, M. L. Skinner ile birlikte; Çalılıktaki Çocuk), *The Virgin and the Gipsy* (1930; *Çingene ve Bakire*, 1944, 1990). Şiir. *Amores* (1916; Aşklar), *New Poems* (1918; Yeni Şiirler), *Bay A Book of Poems* (1919; Körfez: Bir Şiir Kitabı), *Tortoises* (1921, Kaplumbağalar), *Collected Poems* (1928, 2 cilt; Toplu Şiirler), *The Triumph of the Machine* (1930; Makinenin Zaferi) Öykü. *England, My England and Other Stories* (1922; İngiltere, Benim İngiltere'm ve Başka Öyküler), "The Fox" (*Tilki*, 1942) öyküsünü de içeren *The Ladybird* (1923; Uçuçböceği), *Sun* (1926; Güneş), *Glad Ghosts* (1926; Mutlu Hayaletler), *Rawdon's Roof* (1928, Rawdon'un Damı), *The Woman Who Rode Away and Other Stories* (1928; Kaçıp Giden Kadın ve Başka Öyküler), *Love Among the Haystacks and Other Pieces* (1930; *Samanlıkta Aşk*, 1973) Oyun. *The Widowing of Mrs Holroyd* (1914; Bayan Holroyd'un Dul Kalışı), *Touch and Go* (1920; Tehlikeli Durum), *David* (1926) Gezi kitabı. *Twilight in Italy* (1916; İtalya'da Alacakaranlık), *Mornings in Mexico* (1927, Meksika'da Sabahlar) Öbür yapıtları *Movements in European History* (1921, Avrupa Tarihinde Hareketler), *Psychoanalysis and the Unconscious* (1921 Psikanaliz ve Bilinçdışı), *Reflections on the Death of a Porcupine and Other Essays* (1925, Bir Oklu Kirpinin Ölümü Üzerine Düşünceler ve Başka Denemeler), *Pornography and Obscenity* (1929, Pornografi ve Müstehcenlik), *Assorted Articles* (1930, Çeşitli Yazılar), *Phoenix* (1936, 1961, der. Edward D. McDonald, *Anka Kuşu*, 1966'*Anka*, 1982) *Phoenix II* (1968, der. Warren Roberts ve Harry T. Moore, Anka II)

Lawrence, Ernest Orlando (d. 8 Ağustos 1901, Canton, Güney Dakota - ö. 27 Ağustos 1958, Palo Alto, California, ABD), yüksek enerjilere ulaşabilen ilk parçacık hızlandırıcısı olan siklotronu geliştirerek 1939 Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan ABD'li fizikçi.

1927-28'de Yale Üniversitesi'nde fizik asistanlığı yapan Lawrence, daha sonra Berkeley'deki California Üniversitesi'nde ders verdi, 1930'da da profesör oldu.

Lawrence siklotron düşüncesini ilk olarak 1929'da geliştirdi. Öğrencilerinden M. Stanley Livingston projeyi üstlendi ve hidrojen iyonlarını (protonlar) 13.000 elektron volt (eV) enerjiye çıkaran bir gereç geliştirmeyi başardı. Bunun üzerine Lawrence ikinci bir siklotron geliştirmeye çalıştı. Bu araç protonları, çekirdeğin bölünmesine yetecek bir enerji olan 1.200.000 eV'ye çıkarabiliyordu. Lawrence, programı sürdürmek için 1936'da Berkeley'de Işınım Laboratuvarı'nı kurdu ve kuruluşun yöneticiliğini üstlendi.

Doğada bulunmayan ve yapay olarak üretilen ilk element olan teknetyum, Lawrence'ın siklotronlarından birinde üretildi. Lawrence'ın temel tasarımı başka parçacık hızlandırıcılarının geliştirilmesine temel sağladı, bu aygıtlar ise parçacık fiziğinin gelişiminde etkili oldu. Lawrence, hızlandırıcı sayesinde imal edilen yeni yapay elementlerle de kimya, biyoloji ve tıp dallarına önemli katkılarda bulundu. Siklotronla radyoaktif fosforu ve hipertiroit hastalığının tedavisinde kullanılan radyoaktif iyot ile

tıpta kullanılan çeşitli başka izotopları üretti. Ayrıca, kanser tedavisinde nötron ışınları kullanımını başlattı.

II. Dünya Savaşı sırasında atom bombası için uranyum-235'in elektromagnetik yolla ayrıştırılması projesinde (Manhattan Projesi) program şefi olarak çalışan Lawrence, 1957'de ABD Atom Enerjisi Komisyonu'nun Fermi Ödülü'nü aldı. Nükleer fizik alanındaki çalışmalarının yanı sıra, bir renkli televizyon tüpü icat etti ve patentini aldı. Berkeley'deki laboratuvara (Lawrence Berkeley Laboratuvarı), California'daki Livermore'da kurulu olan laboratuvara (Lawrence Livermore Ulusal Laboratuvarı) ve 103 numaralı yapay elemente (lavrensiyum) onun adı verildi.

Lawrence, Gertrude, asıl adı GERTRUD ALEXANDRA DAGMA LAWRENCE KLASEN (d. 4 Temmuz 1898, Londra, İngiltere - ö. 6 Eylül, 1952, New York kenti, ABD), İngiliz oyuncu. Noel Coward'ın incelikli komedilerindeki ve *Lady in the Dark* (Karanlıktaki

Gertrude Lawrence
Cecil Beaton

Kadın) gibi müzikallerdeki yorumlarıyla dikkati çekmiştir.

Babası varyete gösterilerinde ve müzikallerde rol alan bir şarkıcıydı. Gertrude ilk kez Aralık 1910'da *Babes in the Wood* (Ormandaki Bebekler) ile sahneye çıktı ve 1916'da bir Londra revüsünde iş buluncaya değin müzikallerle turnelere katıldı. İki yıl sonra Beatrice Lillie'nin rahatsızlanması üzerine başka bir revüde başrole çıktı. 1924'te Jack Buchanan ve Lillie ile başrolleri paylaştığı revüyle birlikte New York'a gitti. 1926'da New York'ta Gershwin'ın *Oh, Kay!* adlı müzikalinde başrolü oynadı. İlk dramatik rolüne 1928'de Londra'da sahnelenen *Icebound*'da çıktı. Daha sonra *Candle Light* (Mum Işığı), Coward'ın kendisi için yazdığı *Private Lives* (1930; *Hepimiz Paris'te*), *Tonight at Eight-Thirty* (1936; Bu Gece Sekiz Buçukta) ve *Susan and God* (1940; Susan ve Tanrı) gibi oyunlarda rol aldı. Moss Hart'ın müzikal oyunu *Lady in the Dark*'ta (1941) canlandırdığı Liza Elliot isimli en başarılı rolü oldu. İlk kocası İngiliz yönetmen Francis Gordon-Howley'den ayrılan Lawrence 1940'ta ABD'li yapımcı Richard Aldrich ile evlendi ve sonraki yıllarını ABD'de geçirdi. Son kez Rodgers ve Hammerstein'ın *The King and I* (1951; *Kral ve Ben*) müzikalinde Anna rolünde göründü. *A Star Danced* (Bir Yıldız Dans Etti) adlı otobiyografisi 1945'te yayımlandı.

Lawrence, Sir Henry Montgomery (d. 28 Haziran 1806, Matura, Seylan [bugün Sri Lanka] - ö. 4 Temmuz 1857, Lucknow, Hindistan), Pencap'ta İngiliz sömürge yönetiminin yerleşmesinde önemli rol oynayan İngiliz asker ve yönetici.

1823'te Bengal topçu birliğine katıldı. I. İngiliz-Birmanya Savaşı sırasında (1824-26) Arakan'ın ele geçirilmesiyle sonuçlanan çarpışmada görev aldı. 1833'te Kuzeybatı Eyaletleri Araştırma Dairesi'ne girdi. 1839'da Pencap'taki Firuzpur kentinde görevlendirildikten sonra Sihlerin siyasal yaşamı konusunda önemli bilgiler edindi. Kabil'i boşaltan İngiliz birliklerinin Afganlılar tarafından katledilmelerinin ardından, Sihlerin İngiltere'nin müttefiki olarak kalmalarını sağlamak üzere Peşaver'e gönderildi (1841). I. Sih Savaşı (1845-46) başlayınca, vali olarak görev yaptığı Nepal'den Firuzşah'a çağrıldı. 1846'da Lahor vali yardımcılığına, ardından da Lahor valiliğine atandı.

Lawrence'ın Bhairoval Antlaşması'nın (1846) imzalanmasından sonra, kadınların ölen kocalarıyla birlikte kendilerini yakmalarını, çocukların öldürülmesini ve angaryayı yasaklama yetkisini kendisine tanıyan yasaları yürürlüğe koymasıyla İngilizlerin Sih yönetimi üzerindeki etkisi iyice açığa çıktı. 1849'da yeni ilhak edilen Pencap'ın yönetim kurulu başkanlığına getirildi. Başkanlık görevinin yanı sıra siyasal işlerin sorumluluğunu da üstlenen Lawrence, Sih soylularına önemli ayrıcalıklar tanıdı. Bu tutumu vergileri azaltıp toprak sahiplerinin ayrıcalıklarını kısıtlayarak halkın yaşam koşullarını düzeltmeyi amaçlayan mali işler sorumlusu kardeşi John Lawrence'la arasının açılmasına neden oldu.

Lawrence 1852'de Racputana'da görevlendirildi. 1857'de, toprak reformu ve ordudaki ayaklanma nedeniyle ciddi bir siyasal bunalımın yaşandığı Ayodhya'ya çağrıldı. Lucknow'daki isyancıların geçici de olsa silahlarını bırakmalarını sağladıktan sonra, olası bir kuşatma tehlikesine karşı hazırlıklara başladı. 2 Haziran'da ağır biçimde yaralandı ve İngiltere hükümeti tarafından eyalet genel valiliğine atandığını öğrenemeden öldü.

Lawrence, Jacob (d. 7 Eylül 1917, Atlantic City, New Jersey, ABD), ABD'li Siyahların yaşamını ve tarihini canlı ve stilize bir gerçekçilikle betimleyen ressam.

On üç yaşında ailesiyle birlikte New York kentine giderek Siyahların mahallesi Harlem'e yerleşti. Katıldığı ücretsiz sanat kurslarında canlı, dekoratif maskeler yaratmadaki yeteneğiyle dikkati çekti. Sonraları öyküsel resimlerinde bu tür motifleri sık sık kullanacaktı. 1932'de Çalışma Projeleri İdaresi'nin (WPA) desteklediği Harlem Sanat İşliği'nde Charles H. Alston'ın yanında öğrenim gördü.

Guvaş ve tempera Lawrence'ın en çok uyguladığı tekniklerdi. Dış çizgileri ve gölgeleri koyu kahverengi ve siyahla vermesi ise yapıtlarına bir belirginlik havası katıyordu. En çok tanınan yapıtları, arasında "...Ve Göçmenler Gelmeye Devam Etti" (1940), "Harlem'de Yaşam" (1942) ve "Savaş" (1947) gibi resimlerinin de yer aldığı tarihsel ve toplumsal temalı dizilerdir. 1964'te Nijerya'yı dolaşan Lawrence, orada yerel yaşamı canlandırdığı resimler yaptı. Daha sonraki yapıtlarında ırk ayrımına karşı verilen mücadeleleri konu aldı. 1970'te Siyahları Geliştirme Ulusal Derneği'nin (NAACP) Spingarn Madalyası'yla onurlandırıldı. Çeşitli okul ve yüksekokullarda dersler verdi. 1971'de Seattle'daki Washington Üniversitesi'nde güzel sanatlar profesörü oldu.

Lawrence, John Laird Mair, 1. Baron Lawrence (Pencap ve Grately) (d. 4 Mart 1811, Richmond, Yorkshire - ö. 27 Haziran 1879, Londra, İngiltere), Hindistan'da genel vali ve kral naibi olarak görev yapan İngiliz devlet adamı. Pencap'ta kapsamlı ekonomik, toplumsal ve siyasal reformlar başlatmıştır.

1830'da kardeşi Henry'yle birlikte önce Kalküta'ya, ardından da Delhi'ye gitti. Delhi'de 19 yıl boyunca yargıç yardımcısı, sulh yargıcı ve vergi toplayıcısı olarak görev yaptı. 1840-42 arasında izinli olarak İngiltere'de kaldıktan sonra yeniden Hindistan'a döndü ve I. Sih Savaşı (1845-46) sırasında Pencap'ta çarpışan Hint-İngiliz ordusuna Delhi'den malzeme gönderme işini başarıyla yürüttü. Hizmetleri karşılığında kısa bir süre önce ilhak edilen Cullundur'un yöneticiliğine getirildi. Bu görevi sırasında dağ kabilelerine egemenliğini kabul ettirdi, bir bütçe hazırladı, mahkemeler ve karakollar kurdu, kız çocukların öldürülmesiyle, kadınların ölen kocalarıyla birlikte kendilerini yakmalarını yasakladı.

II. Sih Savaşı'nın (1848-49) ardından ağabeyi Henry'nin başkanlık ettiği Pencap Yönetim Kurulu'na girdi. 1853'te Pencap Yönetim Kurulu'nu dağıtan Hindistan genel valisi Lord Dalhousie tarafından sömürge yönetiminin yürütme organının başkanlığına getirildi.

1857'de Hint Ayaklanması'nın başlamasının ardından Hintli askerlerden oluşan Pencap'taki birliklerin sayısını azalttı. Afgan hükümdarı Dost Muhammed Han'la bir antlaşma imzaladı. 1864'te Hindistan genel valiliğine ve kral naipliğine atandı.

Hintli askerlerden oluşan İngiliz ordusunda bölünmelerin başladığı ve yerel hükümdarların gitgide zayıfladığı bir ortamda göreve gelen Lawrence, İngilizlerin güvenliğini koruma gerekçesiyle Hintlilerin yüksek devlet görevlerine atanmalarına karşı çıktı. Öte yandan eğitim olanaklarının artırılması için çaba gösterdi. Dost Muhammed Han'ın 1863'te ölmesinden sonra Afganistan'da başlayan taht mücadelesine ve Arabistan ve Basra Körfezinde çıkan sorunlara müdahale etmekten kaçınarak iktidara gelen bütün hükümdarları tanıdı. 1869'da İngiltere'ye döndükten sonra baron yapıldı.

Lawrence, T(homas) E(dward), lakabı ARAP LAWRENCE, T.E. SHAW (1927'den sonra) olarak da bilinir (d. 15 Ağustos 1888, Tremadoc, Caernarvonshire, Galler - ö. 19 Mayıs 1935, Clouds Hill, Dorset, İngiltere), I. Dünya Savaşı sırasında Ortadoğu'da yürüttüğü istihbarat etkinlikleriyle tanınan İngiliz asker, arkeoloji uzmanı ve yazar. Savaş anılarını *The Seven Pillars of Wis-*

T. E. Lawrence
Lowell Thomas ve Harry A. Chase

dom (1926; Bilgeliğin Yedi Temel Direği) adlı yapıtta toplamıştır.

İlk ilgi alanı olan ortaçağ askeri mimarisi araştırmalarını, önce Fransa'daki, ardından Suriye ile Filistin'deki (1909) Haçlı kalelerini gezerek sürdürdü. Bu konuda sunduğu tezle (ölümünden sonra *Crusader Castles* [1936; Haçlı Kaleleri] adıyla yayımlandı) Jesus College'ın tarih bölümünü birincilikle bitirdi (1910). Daha sonra Magdalen College'dan aldığı özel bir bursla Fırat Irmağı kıyısındaki Hitit yerleşmesi Karkamış'ta yürütülen kazılara katıldı (1911-14). Önce D.G. Hogarth'ın, ardından Sir Leonard Woolley'nin yanında bulundu. Boş zamanlarında kendi başına gezerek yöre halkını tanımaya ve dillerini öğrenmeye çalıştı. 1914 başlarında Woolley ve Yüzbaşı S. F. Newcombe'la birlikte Süveyş'in doğusunda, Osmanlı sınırında yer alan Sina'nın kuzey kesimini keşfe çıktı. Filistin Araştırma Vakfı'nca desteklenen bu keşif, daha çok, yakında büyük bir stratejik önem taşıyacağı anlaşılan Gazze ile Akabe arasındaki bölgenin haritasını çıkarma amacını taşıyordu. Asıl amacı gizlemek için yürütülen çalışmalar bilim açısından da önemli bilgiler elde edilmesini sağladı. Lawrence ve Woolley'nin keşifle ilgili olarak yazdığı *The Wilderness of Zin* (Sina Çölünün Vahşi Doğası) 1915'te yayımlandı.

I. Dünya Savaşı'nın hemen başında Sina'nın askeri haritasını çıkarmak üzere Savaş Bakanlığı Harita Dairesi'nde sivil memur olarak çalışmaya başlayan Lawrence, Aralık 1914'te üsteğmen rütbesiyle Kahire'ye gönderildi. Araplar ve Osmanlıların elindeki Arap toprakları konusunda uzman olduğundan istihbaratta görevlendirildi. Tutsakları sorgulama, harita çizme, düşman hattının gerisindeki ajanlardan gelen bilgileri değerlendirme gibi çalışmaların yanı sıra Osmanlı ordusu üzerine bir elkitabı hazırladı. Ekim 1916'da diplomat Sir Ronald Storrs'ın Arabistan gezisine eşlik ederek, Osmanlılara karşı bir ayaklanma başlatmış olan Mekke emiri Hüseyin bin Ali'nin oğulları Abdullah ve Faysal'la görüştü. Kahire'ye dönüşünde üstlerine ayaklanma çabalarını silah ve altın yardımıyla desteklemeyi ve muhalif şeyhlerin bağımsızlık özlemlerinden yararlanarak bu ayaklanmayı İngilizlerin genel askeri stratejisiyle birleştirmeyi öngören bir plan sundu. Böylece siyasal danışman ve irtibat subayı olarak Faysal'ın ordusuna katıldı.

Medine'nin güneybatısındaki harekât merkezini kullanarak, çok geçmeden ayaklanmanın beyni, örgütleyici gücü, Kahire bağlantısı ve askeri teknisyeni durumuna geldi. Osmanlı hatlarının gerisinde açtığı ikinci cephede köprüleri ve erzak trenlerinin geçtiği demiryolu hatlarını mayınlama, değişik noktalara baskınlar düzenleyerek Osmanlı birliklerini geniş bir alanda hareketsizleştirme gibi gerilla taktiklerine dayalı vurkaç saldırılarına girişti. Şam-Medine demiryolu hattını işlemez hale getirerek Osmanlı takviye birliklerinin ayaklanmayı bastırmasını önledi. Kendisine "Dinamit Emir" adını veren Bedeviler üzerinde güçlü bir nüfuz kurdu. Kuşkucu Arap şeyhlerini bile bir Arap ulusu yaratma düşüne bağladı. Cesaret gösterilerinin yanı sıra İngiliz altını ve ganimet vaatlerini de kullanarak coşkularını ayakta tutmayı başardı.

Düzensiz birliklerle iki aylık bir yürüyüşten sonra 6 Temmuz 1917'de Kızıldeniz'in kuzey ucundaki Akabe'yi ele geçiren Lawrence, Kudüs'e doğru ilerleyen General Sir Edmund Allenby ile eşgüdüm sağlamaya çalıştıysa da kısmen başarılı olabildi. Kasımda Der'a'da Arap kılığında casusluk yaparken Osmanlı kuvvetlerince yakalandı. Bir süre sonra Osmanlıların elinden kaçarak ertesi ay Kudüs'te yapılan zafer geçidine katıldı. Daha sonra Faysal'a bağlı kuvvetlerin kuzeye doğru ilerlemesinde rol oynadı. Düzensiz Arap ordusuyla birlikte Ekim 1918'de Şam'a ulaştığında, bedensel ve ruhsal açıdan tükenme noktasına ulaşmış bulunuyordu. Ateşkesten kısa bir süre önce İngiltere'ye döndü. 31 Temmuz 1919'da yarbay rütbesiyle ordudan terhis edildi.

Lawrence'ın Paris Barış Konferansı'nda (1919) Arapların bağımsızlığı için, ayrıca Suriye ve Lübnan'ın Fransız manda yönetimine bırakılarak öteki Arap ülkelerinden ayrılmasına karşı yürüttüğü mücadele sonuç vermedi. Bu çabalarını sürdürürken savaş anılarını yazmak amacıyla Oxford'daki All Souls College'dan yedi yıllık bir araştırma bursu aldı. Öte yandan Amerikalı savaş muhabiri Lowell Thomas'ın Ağustos 1919'da Londra'da verdiği bir dizi konferans, kamuoyunda Lawrence'ın serüvenlerine karşı geniş bir ilgi uyandırdı.

Lawrence, savaş anılarının üçüncü düzeltmelerini yaparken, Mart 1921'de Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'in Arap işleri danışmanı olarak Ortadoğu'ya gitti. Ama savaş sırasında Araplara vermiş olduğu sözlerden ancak bir bölümünün gerçekleşmesi üzerine danışmanlıktan ayrıldı ve başka bir görev almayı reddetti. *The Seven Pillars of Wisdom*'ı *Oxford Times*'da yayımlanmaya hazır hale getirdikten bir süre sonra, savaş sırasında tanışmış olduğu Mareşal Sir Hugh Trenchard'ın yardımıyla, takma bir ad (John Hume Ross) altında 28 Ağustos 1922'de İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne (RAF) yazıldı. Sıradan bir er olarak hem kamuoyunun ilgisinden uzaklaşmak, hem de yeni bir kitap üzerinde çalışmak istiyordu. Ama gazetecilerin kendisini bulması üzerine Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden çıkarıldı. Daha sonra eski arkadaşı Sir Philip Chetwode'un yardımıyla 12 Mart 1923'te T. E. Shaw adıyla Kraliyet Tank Birlikleri'ne girmeyi başardı. Sonradan resmen aldığı (1927) bu adı seçmesi, genellikle George Bernard Shaw'la 1922'de başlayan yakın dostluğuna bağlanır.

İlk ticari baskısı 1935'te Lawrence'ın ölümünden sonra yapılan *The Seven Pillars of Wisdom*, 20. yüzyıl İngiliz edebiyatında çağdaş kişileri destan kahramanlarına dönüştüren az sayıda yapıttan biridir. "Edebiyat" yapmaya ve dramatik etki yaratmaya yönelik zorlamalara karşın, canlı ve sürükleyici bir anlatımı vardır. Olaylar ve görsel imgeler açısından taşıdığı zenginliğin yanı sıra derinlemesine karakter incelemeleri ve yazarın kendi karmaşık manevi ve ruhsal dönüşümünü dışa vuran yoğun iç gözlem ve sorgulamalarla da doludur. Asıl kitabın baskı masraflarını karşılayabilmek için *Revolt in the Desert* (Çölde Ayaklanma) adıyla Mart 1927'de piyasaya çıkarılan kısaltılmış ticari baskı da büyük ilgi gördü. Bu sırada Hindistan'da bulunan Lawrence, Orta Asya'da casusluk yaptığına ve SSCB'ye karşı bir komploya giriştiğine ilişkin temelsiz söylentiler üzerine 1929'da İngiltere'ye dönmek zorunda kaldı. Bu arada Kraliyet Hava Kuvvetleri'ndeki acemi eğitimine ilişkin yarı kurgusal anı kitabı olan *The Mint*'i (ös 1955; Darphane) tamamladı. Gerçekleri olanca yalınlığıyla aktardığı için hükümet çevrelerini dehşete düşüren bu yapıt, Lawrence'ın sağlığında ancak daktilo nüshasıyla, yakın arkadaşları arasında elden ele dolaştı. Aynı dönemde yayımcı Bruce Rogers'ın siparişi üzerine çevirmeye başladığı Homeros'un *Odysseia*'sı 1932'de T. E. Shaw adıyla, ölümünden sonraki basımlarda ise hem T. E. Lawrence, hem T. E. Shaw adıyla yayımlandı.

Lawrence'ın bu yapıtlar dışında ölümünden önce yayımladığı tek kitap, Adrien le Corbeau'dan J. H. Ross takma adıyla çevirdiği *Forest Giant*'tır (1924; Orman Devi). Savaş sırasında yazarak Kahire'ye gönderdiği ve daha sonra *Seven Pillars of Wisdom*'da kullandığı *Arab Bulletin* (Arap Bültenleri) 1939'da *Secret Despatches from Arabia* (Arabistan'dan Gizli Yazışmalar) adıyla yayımlandı. A. W. Lawrence'ın yayıma hazırladığı *Oriental Assembly* (Doğu Derlemeleri) adlı derleme de gene 1939'da basıldı. Gerilla savaşı üzerine ünlü bir denemeyi ve *The Seven Pillars of Wisdom*'ın dergide yayımlanmak üzere hazırlanmış ilk metinlerinden birini de içeren savaş sonrası ilk yazıları *Evolution of a Revolt* (1968, yay. haz. S. ve R. Weintraub; Bir Ayaklanmanın Evrimi) adlı yapıtta yer aldı. *Minorities* (1971; Karalamalar) Lawrence'ın uzun yıllar boyunca yazarak bir not defterinde topladığı 100'den fazla şiiri kapsayan bir antolojidir. Şiirlerinin her biri Lawrence'ın yaşamıyla ilgili önemli ve açıklayıcı bilgiler içerir.

Lawrence'ın son yılları, hiçbir zaman uçuş izni alamamakla birlikte, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin deniz uçaklarında ve hizmet gemilerinde geçti. Bu arada yüksek hız yapabilecek deniz uçağı hizmet gemileri geliştirmeye yönelik tasarımlar üzerinde çalıştı ve *The 200 Class Royal Air Force Seaplane Tender* (1932; Sınıf 200 Kraliyet Hava Kuvvetleri Deniz Uçağı Hizmet Gemisi) adlı bir teknik elkitabı hazırladı.

Kraliyet Hava Kuvvetleri'nden 26 Şubat 1935'te terhis edildikten sonra Clouds Hill'e yerleşti. Boşluk duygusuna karşın yeni yayın projelerinden dolayı iyimserlikle dolu olduğu bir dönemde bir motosiklet kazasında öldü.

Lawrence'ın yaşam biçimi mazoşizme varan bir çileciliği yansıtır. Yükselebileceği yere gelmeyi reddetme güdüsü bu çileciliğin uç noktasıdır ve simgesel bir intiharla, yani yeni bir ad altında yeni bir yaşam kurmakla kendini dışa vurur. Kendine ait bir dünyada yaşama isteği ile hep öne çıkmasına yol açan çok yönlü dehası arasında sürekli bocalayan Lawrence, kişiliği çevresinde oluşturduğu efsaneyle çağımızın en ilginç tipleri arasına girmiştir.

Lawrence hakkında yazılmış çok sayıda kitap arasında David Garnett'ın *The Essential T.E. Lawrence*'ı (1951), Robert Graves'in *Lawrence and the Arabs*'ı (1927), A.W. Lawrence'ın *T.E. Lawrence, by His Friends*'i (1937, yb 1980) ve B.H. Liddell Hart'ın *T. E. Lawrence, in Arabia and After*'ı (1934, yb 1979) sayılabilir.

Lawrence, Sir Thomas (d. 13 Nisan 1769, Bristol, Gloucestershire - ö. 7 Ocak 1830, Londra, İngiltere), 18. yüzyılın sonlarıyla 19. yüzyıl başlarının en gözde İngiliz portre ressamı ve çizim ustası.

Bir han sahibinin oğluydu. Hana gelenlerin profil portrelerini çizmesi, ona dâhi çocuk olarak ün kazandırdı. Sonraları pastel boyayla çalışmaya başladı. 1780'de ailesi Bath'e taşınınca, ressamlığı meslek edindi. Kısa süreli bir sanat eğitimi görmesine karşın, 1787'de Londra'ya taşındığında yağlıboya ile çalışıyordu. Orada kısa bir süre Kraliyet Akademisi Okulları'na devam etti. Sir Joshua Reynolds onu destekleyip cesaretlendirdi. Yirmi yaşındayken Kraliçe Charlotte'un portresini yapmak üzere Windsor Şatosu'na çağrılan (1789) Lawrence 1791'de Kraliyet Akademisi'ne sınırlı üye ve 1794'te tam üye seçildi.

Lawrence bir süre sonra pastelden vazgeçerek portrelerini kalem ve tebeşirle yapmaya başladı. Genellikle figürün başını, bazen de bütün kompozisyonu tuvale çizerek çalıştığı için bu nitelikteki çizimleri taslak niteliğinde olmayıp bitmiş çalışmalardır.

Reynolds'ın ölümünden sonra Lawrence en önde gelen İngiliz portre ressamı oldu.

"Kraliçe Charlotte", Sir Thomas Lawrence'ın bir yağlıboya resmi, y. 1789; Ulusal Galeri, Londra
National Gallery, Londra; fotoğraf, J. R. Freeman & Co. Ltd.

1810'da onu koruması altına alan veliaht prens 1815'te kendisine "sir" unvanı verdi, 1818'de de askeri önderlerin ve Kutsal İttifak devlet başkanlarının resimlerini yapması için Aix-la-Chapelle ve Viyana kongrelerine gönderdi. Orada yaptığı 24 adet tam boy portre bugün tarihsel birer belge olarak Windsor Şatosu'ndaki Waterloo Odası'nda asılıdır. Lawrence bu yapıtlarıyla Avrupa'nın en önde gelen portre ressamı olarak kabul edildi. 1820'de İngiltere'ye dönüşünde Kraliyet Akademisi başkanlığına seçildi.

Lawrence'ın yapıtlarında akıcılık, zengin renk kullanımı ve dokuları yansıtmada büyük bir ustalık göze çarpar. Modellerini dramatik hatta teatral bir üslupla ele aldığı resimleri romantizmin portre anlayışının en iyi örneklerindendir.

Lawrence ayrıca önemli bir sanat uzmanıydı. Eski ustaların çizimlerinden oluşturduğu koleksiyonu o güne değin toplananların en iyilerinden biridir. Lawrence, Elgin Mermerleri olarak bilinen Eski Yunan kabartmalarının devlet korumasına alınmasında ve Ulusal Galeri'nin kurulmasında etkili olmuştur.

Lawson, Andrew Cowper (d. 25 Temmuz 1861, Anstruther, Fife, İskoçya - ö. 16 Haziran 1952, San Leandro, California, ABD), Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) oluşan kayaçlar üzerinde önemli araştırmalar yürüten Kanada asıllı ABD'li jeolog. 1906'da gerçekleşen son derece şiddetli California depremini incelemekle görevlendirilen komisyonun başkanlığını yapmıştır.

1882'de Kanada Jeolojik Araştırma Kurumu'nda çalışmaya başlayan Lawson, Ontario'nun güneybatısındaki Prekambriyen kayaçları incelemeye girişti. Bu katmanların yapısına ve oluşumuna ilişkin görüşleri jeolojide önemli gelişmelere yol açtı. 1881'de yayımlandığında bilim dışı sayılan bu görüşleri, kısa sürede genel kabul gördü. 1890'da araştırma kurumundan ayrılarak Berkeley'deki California Üniversitesi'ne jeoloji ve mineraloji profesörü oldu ve 1928'de emekli olana değin bu görevde kaldı. Bu üniversitenin mineraloji ve petrografi eğitim programlarını düzenleyen Lawson, jeoloji alan çalışması kursları açtı, akademik ve profesyonel çevrelerde etkili bir otorite durumuna geldi. *Bulletin of the Department of Geology*'yi yayımlamaya başlayan Lawson, 35 yıl boyunca bu derginin yayıncılığını yaptı. Başında bulunduğu komisyonun 1906 California depremiyle ilgili raporu, bu alandaki çalışmalarda çığır açtı. Depremlerin nedenlerinin anlaşılmasında önemli bir dönüm noktası oluşturan rapor, büyük bir depreme ilişkin olarak hazırlanmış en kapsamlı rapor olmanın yanı sıra, bazı depremlerin nedeni olarak şok dalgalarının esnek geri tepmesi kuramının geliştirilmesine yol açtı.

Lawson, Edward Levy- *bak.* Burnham (Hall Barn, Beaconsfield), Edward Levy-Lawson, 1. Baron

Lawson, (Victor) Fremont, FREEMONT olarak da yazılır (d. 9 Eylül 1850, Chicago - ö. 19 Ağustos 1925, Chicago, ABD), gazete yayın yönetmeni ve yayımcı. Dış ülkelerde haber toplamak üzere sürekli muhabir görevlendirme uygulamasını başlatan kişi olarak kabul edilir.

Chicago'da Norveç dilinde yayımlanan bir gazetenin sahibi olan Lawson, 1876'da Melville Elijah Stone'un (1848-1929) bir yıl

Fremont Lawson
Chicago Daily News

önce kurmuş olduğu Chicago *Daily News*'un bazı hisselerini satın aldı. Gazetenin ticari yönetimini üstlenerek tirajını bir yıl içinde önemli miktarda artırdı. 1881'de Stone'la birlikte sonradan *Chicago Record* adını alan (1883) bir sabah gazetesi yayımlamaya başladı. Çeşitli birleşmelerle ad değişiklikleri geçiren ve Lawson'ın hisselerini sattığı 1914'te *Record-Herald* adını taşıyan gazete, *Chicago's American* olarak 1969'da yayımına son verdi. Lawson, ölümüne değin *Daily News*'un sahibi olarak kaldı.

New York mali bültenlerinin Chicago'ya gecikmeli ve tutarsız bilgilerle dolu olarak gelmesi üzerine Associated Press'le (AP) ilgilenmeye başlayan Lawson, araştırmaları sonucunda kârlı bir haber ajansı olan United Press International'ın (UPI) büyük ortaklarının, AP'yi de fiilen denetlediklerini ortaya çıkardı. Batılı gazetecileri bu hileli ortaklığa karşı harekete geçirerek AP'nin yeniden örgütlenerek hızla güçlenmesini sağladı. AP'nin genel müdürlüğünü (1893-1925) ve bir süre de yönetim kurulu başkanlığını (1894-1900) yürüttü. Öte yandan bir posta tasarruf bankasının kurulmasıyla ilgili yasanın (1910) çıkarılmasında önemli rol oynadı.

Lawson, Henry (Archibald) (d. 17 Haziran 1867, Grenfell yakınları, Yeni Güney Galler - ö. 22 Eylül 1922, Abbotsford, Yeni Güney Galler, Avustralya), kırsal yaşamı gerçekçi bir biçimde betimleyen balad türündeki şiirleri ve öyküleriyle tanınan Avustralyalı yazar.

Norveçli bir gemici ile militan bir feministin oğluydu. Dokuz yaşında sağır oldu. Ailesinin yoksulluğu nedeniyle 14 yaşında okuldan ayrılarak çalışmaya başladı. 1884'te Sidney'e gitti. *The Bulletin*'de öyküleri ve şiirleri yayımlandı (1887-88). Aynı yıllarda çeşitli gazetelerde çalıştıysa da zamanının çoğunu dolaşarak geçirdi. Bu deneyimler, canlı ve gerçekçi yazıları için malzeme sağladı. Genellikle ironi ve acının karamsar bir bileşimi olan yapıtlarında Avustralya'daki çalışma koşullarını başarıyla yansıttı. Sonraki yıllarda giderek artan mutsuzluğu yazılarının niteliğini de düşürdü.

Lawson'ın şiirlerini ve öykülerini topladığı yapıtları arasında *In the Days When the World Was Wide and Other Verses* (1896; Dünyanın Büyük Olduğu Günlerde ve Başka Şiirler), *While the Billy Boils* (1896; Çaydanlık Kaynarken), *On the Track and over the Sliprails* (1900; Yolda ve Çitin Ötesinde), *Joe Wilson and His Mates* (1901; Joe Wilson ve Arkadaşları), *Children of the Bush* (1902; Çalılığın Çocukları) ve *Triangles of Life and Other Stories* (1913; Yaşamın Üçgenleri ve Başka Öyküler) sayılabilir.

Lawson, John Howard (d. 25 Eylül 1894, New York kenti - ö. 11 Ağustos 1977, San Francisco, ABD), "Hollywood Onları"ndan ABD'li oyun ve senaryo yazarı. Amerika'ya Karşı Etkinlikler Komitesi'ne siyasal görüşlerini açıklamayı reddettiği için kara listeye alınmış ve hapsedilmiştir (1948-49).

Roger Bloomer (1923) ve *Processional* (1925; Ayin Alayı Ezgisi) gibi ilk yapıtları, dışavurumculuğun önemli örneklerindendi. Daha sonraki yapıtlarında Lawson, işçi sınıfının sorunlarını ele aldı. *The International*'da (1928; Enternasyonal) proletaryanın dünya devrimini, *Marching Song*'da ise (1937; Yürüyüş Şarkısı) bir oturma grevini anlattı. Güçlü ve etkileyici bir üslupla yazdığı bu oyunlarda savunduğu ideolojinin yanı sıra yenilikçi denemelere de yer verdi.

1930'lar ve 1940'larda sinemaya yönelerek *Action in the North Atlantic* (1943; Kuzey Atlantik Harekâtı) ve *Sahara* (1943; Sahra Çölü) gibi filmlerin senaryolarını yazdı. Sinema Yazarları Birliği'nin kurucuları arasında yer aldı ve ilk başkanı oldu. Bu arada, 1936'da basılan *Theory and Technique of Playwriting* (1936; Oyun Yazma Kuramı ve Tekniği) adlı yapıtını gözden geçirerek *Theory and Technique of Playwriting and Screenwriting* (1949; Oyun ve Senaryo Yazmanın Kuramı ile Tekniği) adıyla yeniden yayımladı.

1940'ların sonlarında sinema dünyasında komünistlerin etkin olduğu gerekçesiyle başlatılan kampanyanın da etkisiyle Amerikan kültür geleneğine ilgi duymaya başladı. *The Hidden Heritage: A Rediscovery of the Ideas and Forces That Link the Thought of Our Time with the Culture of the Past* (1950; Gizlenen Miras: Günümüz Düşüncesini Geçmişin Kültürüne Bağlayan Görüşlerle Güçlerin Yeniden Keşfedilmesi) adlı yapıtını bu dönemde hazırladı.

Lawton, ABD'de, Oklahoma'nın güneybatısında Comanche ilinin merkezi (1907) kent.

Cache Çayı kıyısında yer alır. Yerli Toprakları'nda (bugün Oklahoma) Çoktavların yaşadığı topraklar içinde kalan yöreye 1869'da Kiyovalarla Komançiler yerleştirildi. Yerlileri denetim altında tutmak amacıy-

la kurulan Sill Kalesi'nin yakınında gelişen yerleşim alanı 1901'de bir kent olarak düzenlendi. Kentte Apaçilerin önderi Geronimo'yu yakalamakla görevlendirilen General Henry W. Lawton'ın adı verildi. Daha sonra açık artırmayla satışa çıkarılan Yerli Toprakları'nı almak üzere 25 bini aşkın beyaz göçmen bölgeye geldi. Günümüzde Lawton'ın çevresinde çiftlikler, otlaklar, kireçtaşı ve granit ocakları, ayrıca petrol yatakları vardır. Cameron Üniversitesi 1901'de kurulmuştur. Kentin yakınında Wichita Dağları Yabanıl Yaşamı Koruma Alanı yer alır. Sill Kalesi Askeri Bölgesi 6 km kuzeyindedir. Nüfus (1990) 80.561; metropoliten alan, 111.486.

Laxness, Halldór, asıl adı HALLDÓR KILJAN GUDJÓNSSON (d. 23 Nisan 1902, Reykjavík, İzlanda), İzlandalı romancı. 1955 Nobel

Laxness
Myndion, İzlanda

Edebiyat Ödülü'nü ve 1969 Sonning Ödülü'nü kazanmıştır.

Çocukluğu aile çiftliğinde geçti. Gençlik döneminde Avrupa ülkelerinde gezerken Katolik oldu ve dinsel inançlarıyla dünya nimetleri arasında bocalayan genç bir adamın öyküsünü anlatan ilk önemli romanı *Vefarinn mikli frá Kasmír*'i (1927; Keşmirli Büyük Dokumacı) tamamladı. Bu yapıt, Laxness'in Hıristiyanlıktan kopuşunun başlangıcını oluşturur. 1927'de ABD'ye giden Laxness burada kaldığı üç yılda sosyalizme yöneldi. 1930-40 arasında yazdığı romanlarda bu ideolojinin etkisi görülür.

Yeniden İzlanda'ya dönerek İzlanda toplumsal yaşamından kesitleri konu alan bir dizi roman yazdı. Bunlardan *Salka Valka* (1931-32; *Salka Valka ve İzlandalı Bir Genç*, 1957, 1983) İzlanda'nın bir balıkçı köyündeki çalışan insanların kötü koşullarını işler. *Sjálfstætt fólk* (1935; Bağımsız İnsanlar) yoksul düşmüş bir köylünün öyküsünü ve ekonomik bağımsızlık mücadelesini anlatır. Dört ciltlik bir yapıt olan *Heimsljós* (1937-40) ise yoksul bir köylü şairin mücadelesini konu alır. 17. yüzyılın sonlarıyla 18. yüzyılın başlarında geçen *Íslandsklukkan* (1943-46; "İzlanda'nın Çanları") adlı üçlemesi ortaçağ İzlanda sagalarının etkisini taşır. Laxness bu yapıtıyla İzlanda'nın önde gelen yazarları arasına katıldı.

Laxness 1950'lerin sonlarında felsefi konulara ve bireyin sorunlarına yöneldi. Bu dönemdeki yapıtları daha çok lirik özellikler taşır ve iç gözlemlere dayanır. Ayrıca oyun, şiir, öykü, eleştiri ve çevrileri de olan Laxness birçok İzlanda sagasını da yayıma hazırlamıştır. 1970'ler ve 1980'lerde anılarını içeren birkaç yapıt yazan Laxness'in Türkçede yayımlanmış bir başka yapıtı *Atomstation*'dır (*Atom Durağı*, 1971).

Layamon, LAWAMON olarak da yazılır (ö. 12. yy), Orta İngilizce döneminin ilk şairlerinden. Romans ve vakayiname türlerinin özelliklerini birleştiren *Brut* (y. 1200) şiirinin yazarıdır. Kral Arthur ve Yuvarlak Masa Şövalyeleri'yle ilgili efsanelerden oluşan "Britanya konusu"nu işleyen ilk İngilizce yapıt olan *Brut*, Norman İstilası'ndan (1066) sonra yerini Fransızca ve Latince edebiyata bırakan İngiliz edebiyatının 12. yüzyılda yaşadığı canlanmanın en önemli ürünlerindendir.

Kendi ifadesine göre Layamon, Worcestershire'daki Arley Kings'de oturan bir papazdır. *Brut*'u yazarken, Monmouth'lu Geoffrey'nin *Historia regum Brittanniae* (1135-39; Britanya Krallarının Tarihi) adlı yapıtının Wace tarafından yapılan manzum Anglonorman uyarlaması *Roman de Brut*'tan (1155; Brut'un Romansı) yararlanmıştır. Sık sık uyaklarla kısa beyitlere bölünen, yaklaşık 16 bin uzun aliterasyonlu dizeden oluşan *Brut*, Troyalı Aineias'ın torununun çocuğu Brutus'un Britanya'ya ayak basmasından 689'da Saksonların Britonlar üzerindeki kesin zaferine değin Britanya'nın efsanevi tarihini anlatır. Yapıtın üçte biri Arthur efsanesine ayrılmıştır. Ama Layamon, şövalyeliğin yüceltilmiş bir anlatımından çok, savaş sahnelerine ağırlık verir. Kral Arthur'u da Germen geleneğinde olduğu gibi üstün yetenekli bir komutan olarak ele alır. Yuvarlak Masa'nın kuruluşunun öyküsüyle Lear, Cymbeline ve Merlin'in yaşamlarıyla ilgili birçok ayrıntı, Layamon'un özgün katkılarıdır.

Layard, Sir Austen Henry (d. 5 Mart 1817, Paris, Fransa - ö. 5 Temmuz 1894, Londra, İngiltere), Mezopotamya'da gerçekleştirdiği kazılarla Babil ve Asur uygarlıklarına ait çok değerli buluntuları gün ışığına çıkartan İngiliz arkeolog.

1839'da Londra'da çalışmakta olduğu hukuk bürosundaki işini terk etti, at sırtında

Layard, G. F. Watts'ın bir çizimi; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

maceralı bir yolculukla Anadolu ve Suriye'yi gezdi. 1842'de İstanbul'daki İngiliz büyükelçisi Sir Stratford Canning ona yarı resmî diplomatik görevler verdi. Zamanının çoğunu Musul'da geçiren Layard, Kitabı Mukaddes'teki ünlü kentleri saptamak ve ortaya çıkarmak için gittikçe artan bir istek duyuyordu. 1845'te Nimrud'daki Ninive kentine ait olduğunu sandığı kalıntıları kazmaya başladı. Oysa burası Aşur başkenti Kalah'tı. Layard 1851'e değin burada sürdürdüğü kazılarda İÖ 9. ve 7. yüzyıllara ait çok sayıda önemli sanat yapıtı ele geçirdi, British Museum'a gönderdiği bu yapıtlar arasında en önemlileri, Kral Asurnasirpal dönemine ait heykellerle, kanatlı dev bir boğa heykelidir.

Bu büyük başarıdan sonra, 1849'da Musul'un karşısında, Dicle Irmağının doğu kıyısında yaptığı kazıda gerçek Ninive'yi buldu. Bu kazılar, Sinahheriba'nın (Sanherib) sarayının ve çok sayıda sanat yapıtının gün ışığına çıkmasını sağladı. Ama buradaki en önemli keşif, devlet arşivini oluşturan çiviyazısıyla yazılmış çok sayıda tabletin ortaya çıkması oldu. Tabletler Asur ile Babil kültürüne ve tarihine ait önemli bilgiler sağladı. Layard Asur, Babil ve Nippur gibi Mezopotamya kentlerinde de sondajlar yaptı. Bu çalışmalarını anlattığı *Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon* (1853; Ninive ve Babil Kalıntılarında Keşifler) adlı yapıtı büyük ün kazandı.

Daha sonra yönetici ve diplomat olarak da görev yapan Layard 1852-57 ve 1860-69 arasında parlamentoda yer aldı, 1861-66 arasında dışişleri bakanlığı müsteşarı oldu. 1868'de Bayındırlık Komisyonu başkanlığına ve Özel Danışma Kurulu üyeliğine atandı. 1877-80 arasında İstanbul elçiliği yaptı. 1878'de kendisine "sir" unvanı verildi.

Laye, Camara (d. 1 Ocak 1928, Kouroussa, Fransız Gineası - ö. 4 Şubat 1980, Dakar, Senegal), uluslararası üne kavuşan ilk Siyah Afrikalı yazarlardan biri.

Antik bir kent olan Kouroussa'da büyüdü. İslami öğrenim gördü, ayrıca resmî okulda okudu. Daha sonra Oonakry'ye giderek bir teknik okul olan Poiret Okulu'na girdi. Kazandığı bir bursla Fransa'da Argenteuil'de mühendislik kursu gördü. 1956'da Gine'ye dönerek iki yıl mühendislik yaptı. Ardından Haberleşme Bakanlığı'na bağlı Araştırma ve Çalışmalar Merkezi'nin müdürü oldu. Sonraki 10 yıl içinde *Black Orpheus* ve *Présence Africaine* gibi dergilerde çok sayıda öyküsü yayımlandı.

Otobiyografik nitelikteki romantik romanı *L'Enfant noir*'da (1953; Kara Çocuk) akıcı, şiirsel bir üslup ve nostaljik bir duyguyla Gine'de geçirdiği çocukluk günlerini anlatır. Romandaki olaylar insan değerlerinin her şeyden üstün tutulduğu ve Batı teknolojisinin getirdiği toprağa yabancılaşmanın henüz doruğuna ulaşmadığı geleneksel bir Afrika kasabasının doğayla iç içe ortamında geçer. Laye kendisini bu romanı yazmaya yalnızlık duygusunun yanı sıra yurduyla ilgili anıların kaybolması korkusunun yönelttiğini belirtir.

Bazı eleştirmenlerce en iyi yapıtı sayılan *Le Regard du roi*'da (Kralın Debdebesi) beyaz bir adamın Afrikalı bir kralın huzuruna çıkmak için bir cangılda yaptığı yolculuğu konu alır. Tanrı'yı arayış, bilinçaltına yolculuk ya da kimlik arayışı gibi yorumlara açık olan romanın karabasan etkisi uyandıran yoğunluğu, Franz Kafka'nın ve Nijeryalı yazar Amos Tutuola'nın yapıtlarından izler taşır.

L'Enfant noir'ın devamı olan *Dramouss*'da (1966) geçmişe özlem daha az yer tutar ve toplumsal yorumlar öne çıkar. Romanın başkahramanı altı yıl Paris'te kaldıktan sonra yurduna döndüğünde özlemini duyduğu değerlerin ve yaşam tarzının yerini siyasal şiddetin aldığını görür.

Laye, 1964'ten sonra, Senegal'de sürgünde yaşadı. Dakar Üniversitesi İslam Araştırmaları Bölümü'nde öğretim üyesi olarak çalıştı.

layner, işletme yöntemine göre sınıflandırılan başlıca iki ticaret gemisi türünden biri; öteki tramp gemisidir. Laynerler önceden belirlenmiş limanlara uğrayarak, düzenli bir hat üzerinde tarifeli yük ve yolcu taşımacılığı yapar. İlk laynerler 1840'ta İngiliz Samuel Cunard'ın öncülüğünde Atlas Okyanusunda sefere başladı. Bir süre sonra Fransa, Almanya ve ABD hükümetleri de tarifeli laynerler işletmeye başladı ve şirketler yoğun bir rekabete girişti. Laynerler 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın ortaları arasındaki dönemde en parlak çağlarını yaşadı.

Laynerlerin en ünlüleri, Atlas Okyanusunu en hızlı geçme unvanını 23 yıl boyunca elinde tutan "Mauretania"; Cunard'ın dört bacalı son gemisi "Aquitania"; 1917'de New York'ta el konularak "Leviathan" adı verilen ve yıllarca en büyük gemi olarak ün kazanan Alman "Vaterland"; 1940'larda ve 1950'lerde Cunard'ın dev gemileri "Queen Mary" ve "Queen Elizabeth"; Atlas Okyanusunu dört günde geçerek yeni bir rekor kıran ama 1942'de New York limanında yanan Fransız "Normandie" ile 1952'de Atlas Okyanusunu üç gün 10 saatte geçen ve saatte ortalama 35 knot (deniz mili) hız yaparak rekor kıran "United States"tır.

Okyanusaşırı laynerler, hava taşımacılığının gelişmesiyle önemlerini yitirdiler. Yolcu gemilerinden, soğuk hava depolu yük gemilerine kadar değişen büyük bir layner filosu hâlâ dünya denizlerinde seferlerini sürdürmektedir.

layter, kıyıdan açıkta bulunan gemilerin yüklemesinde ve boşaltılmasında kullanılan, genellikle altı düz, sığ su teknesi. Kullanımları fazladan bir hizmet, buna bağlı olarak da daha çok zaman ve harcama gerektirdiğinden, layterlerden, yalnızca rıhtım yapılmasını gerektirecek kadar işlek olmayan limanlarda yararlanılır. Layterler ayrıca, liman çevresindeki kısa mesafelere yük taşınmasında kullanılır.

laytmotif (Almanca *Leitmotiv*: "bağlayıcı motif"), YÖNETİCİ MOTİF olarak da bilinir, genellikle operalarda, bazen de senfonik şiirlerde sık sık yinelenen küçük melodi parçası. Dramatik eylemi güçlendirmek, karakterlere psikolojik ve düşünsel bir iç boyut sağlamak, dinleyicide dramatik olayla ilgili müzik dışı düşünceler çağrıştırmak amacıyla kullanılır. Yapıttaki bir kişinin, bir duygunun ya da bir durumun simgesi olan motif, oyun içinde geldiği yerin anlamına uygun olarak çeşitli biçimlerde, çeşitli tonlarda ve karakterlerde ortaya çıkarak dinleyiciye yol gösterir; aynı zamanda büyük ölçekli yapıların (örn. bir sahnenin) temel taşını oluşturur.

Özellikle Wagner'in yararlandığı bir teknik olarak düşünülen laytmotif, ilk kez onun müzikli dramlarını çözümleyen yazarlar tarafından, yapıtlarına temel özelliklerini kazandıran "temsil edici temalar"ı tanımlamak için kullanılmış bir terimdir. (Wagner'in kendisi *Grundthema* [temel tema] terimini kullanmıştı.) *Der Ring des Nibelungen*'den (Nibelung Halkası) *Tristan und Isolde* ve *Die Meistersinger von Nürnberg*'e (Nürnbergli Usta Şarkıcılar) kadar Wagner'in yapıtlarının müzik yapısında görülen tematik bütünlük büyük bir ustalığı ve keskin bir zekâyı gerektirir; bu yapı içinde temaların bir yandan senfonik olarak doyurucu biçimde gelişmesi, bir yandan da bu temaların dramatik olayları zenginleştirmesi sağlanır.

Laytmotifin tek tek ya da bir arada yerine getirdiği iki farklı işlevi vardır. Bunlardan biri dramatik olayları ya da simgesi olduğu kişileri çağrıştırması, öbürü ise temayı dönüştürmesi ya da sürekli değişikliğe uğratmasıdır. Her ikisi de Wagner'den çok daha önce kullanılan araçlardır. Mozart'ın, aynı adlı operasında yer alan dört ölçülük müzik cümlesi *Così fan tutte* ("Bütün kadınlar böyledir") çağrıştırıcıdır, ama gerçek bir laytmotif olmaktan çok yinelenen bir anahtar cümledir. Bu tür çağrıştırıcı kullanımın en erken örneklerinden bir başkasına da Weber'in *Der Freischütz* operasında rastlanır; birinci perdede kahramanla alay eden koronun sesi, daha sonra kahraman kurtların boğazına inmeye çekinince orkestra tarafından yankılanır.

Weber laytmotifi yalnızca çalgısal tarzda da kullanmıştır; *Euryanthe* adlı operasında orkestra en az 13 motifi dönüştürerek ya da geliştirerek yineler. Berlioz'un *Symphonie fantastique*'inde de (*Fantastik Senfoni*) laytmotif farklı biçimlerde ortaya çıkar: İlkin bir şairin sevgilisini bir ideal olarak düşünmesi, sonunda ise bu kadının cadılar toplantısına katıldığını görerek karabasana boğulması biçimindedir. Ama Berlioz'un *idée fixe* adını verdiği bu motif henüz senfonik dokunun organik parçası olmamıştır.

Wagner'de çağrıştırma ve dönüştürmeye çok sık rastlanır. *Tristan und Isolde*'de üç seslik ölüm teması bütünüyle çağrışımsaldır. Buna karşılık, *Siegfried*'in ikinci perdesindeki korno sesi *Götterdämmerung*'da (Tanrıların Günbatımı) [4/8]'lik ölçüden [4/4]'lük ölçüye dönüşerek, olgun ve yiğit Siegfried'in teması haline gelir; ritim ve dokusunun daha da değişmesiyle de Siegfried'in ölümünden sonraki büyük orkestral ağıtın temelini oluşturur. *Das Rheingold*'da da (Ren Altını) Renli kızların hazinelerinden söz ederken söyledikleri neşeli şarkı, altın cüce Alberich'in eline geçince kötülüğü temsil ettiğinden bu kez dönüşüme uğramış bir tema olarak belirir.

Strauss da müzikal çağrışımı *Der Rosenkavalier* (Güllü Şövalye) operasında olduğu gibi sık sık büyük bir ustalıkla kullandı. Buna karşılık tema dönüştürmelerinin çoğu dramatik çağrışım uyandırmaya değil, müziği geliştirmeye yönelikti. Laytmotifin en dramatik kullanımına olay örgüsünü taşıyan bir sahne eyleminin bulunmadığı senfonik şiirlerinde yer verdi. Wagner'in öbür izleyicileri ise onun çok gelişmiş yöntemlerine fazla katkıda bulunamadılar.

Wagner'in laytmotif kullanımına özgün katkısı, ondan çağrışım uyandırmak için yararlanmasıydı. Daha Berlioz'un yapıtlarında ve Liszt'in senfonik şiirlerinde iyice gelişmiş durumda olan dönüştürme ise onun buluşu değildi. Debussy de bu ilkeyi en arı müzikal biçimiyle (örn. *Pelléas et Mélisande* operasında) kullandı.

Bizet, Puccini ve Verdi temsil edici temaları anımsatmalar biçiminde başarıyla kullandılar. Verdi finaldeki acıklı bir durumda daha önceki bir mutluluğu anımsatmak için, o mutlulukla özdeşleşmiş melodiyi yinelerdi. Gounod da *Faust* operasında, Margurite'in hapiste Faust'la karşılaşması sırasında aynı yöntemi çok etkili bir biçimde kullandı.

Layton, Irving (Peter) (d. 12 Mart 1912, Neamţt, Romanya), Kanadalı Yahudilerin yaşantısını başkaldıran, coşkulu bir üslupla dile getiren şair.

1913'te ailesiyle birlikte Kanada'ya göç etti. Tarım üzerine lisans öğrenimi gördü (1939). II. Dünya Savaşı sırasında Kanada Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne girdi. Klasik biçimlerde lirik ve romantik şiirler yazdı. Betimlemelerin öne çıktığı *Here and Now* (1945; Burada ve Şimdi) ve *Now Is the Place* (1948; Bugün Yeridir) adlı ilk şiir kitaplarından sonra, *In the Midst of My Fever* (1954; Ateşimin Ortasında) ve *The Cold Green Element*'ta (1955; Soğuk Yeşil Cisim) burjuvaziye ve doğallığın düşmanı saydığı herkese karşı nefretini dile getiren katı ve suçlayıcı bir şiire yöneldi. *A Red Carpet for the Sun* (1959; Güneş İçin Kırmızı Halı), *The Swinging Flesh* (1961; Sallanan Et), *Balls for a One-Armed Juggler* (1963; Tek Kollu Hokkabaz İçin Toplar), *For My Brother Jesus* (1976; Kardeşim İsa İçin), *For My Neighbours in Hell* (1980; Cehennemdeki Komşularım İçin) ve *Europe and Other Bad News* (1981; Avrupa ve Başka Kötü Haberler) adlı sonraki kitaplarında, toplumsal yergiden uzaklaşarak insanlığın evrensel durumunu ele aldı. *Collected Poems*'i (1965; Toplu Şiirler) 1971'de gözden geçirilerek yeniden basıldı. Layton'ın ayrıca, çeşitli denemelerini, öykü ve mektuplarını topladığı *Engagements* (1972; Bağlanmalar) ve *Taking Sides* (1978; Taraf Tutmak) gibi düzyazı yapıtları da vardır.

1945-60 arasında Montréal'de öğretmenlik yapan Layton, 1970'ten 1978'e değin de Toronto'daki York Üniversitesi'nde edebiyat dersleri vermiştir.

Lazar, AZİR ya da LAZARUS olarak da bilinir (İbranice *Eliezer*: "Tanrı'nın Yardım Ettiği"), Yeni Ahit'te iki ayrı kişinin taşıdığı ad.

Marta ile Meryem'in erkek kardeşi Lazar, ölümünden üç yıl sonra Hz. İsa tarafından diriltilmesi dolayısıyla anılır. Lazar'ın evi ve mezarı 4. yüzyılda Hıristiyan hacıların ziyaret yeri olmuştur. Lazar'ın dirildiği yer konusunda Yeni Ahit'te yer alan tanımlar (Yuhanna 11:18, 30, 32, 38) 1. yüzyılda Filistin'i ziyaret edenlere aktarılan öyküden kaynaklanmış olabilir.

Luka İncili'ndeki (16) zengin adamla Lazar meselinde de dilenci bu adla anılır. Hz. İsa'nın mesellerinde geçen tek özel ad Lazar'dır.

Lazarev, Pyotr Petroviç (d. 13 Nisan 1878, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 23 Nisan 1942, Alma-Ata, Kazakistan SSC, SSCB), Sovyet fizikçi ve biyofizikçi. İyonların hareketine ilişkin fizikokimya kuramıyla ve bu kuramdan yola çıkarak duyum, kas kasılması ve merkez sinir sisteminin işlevlerini açıkladığı canlılarda uyarılma kuramıyla tanınır.

Moskova Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördü; Strasbourg'da araştırmalar yaptı. 1907'de Moskova Üniversitesi'nde fizik doçenti ve P. N. Lebedev'in yanında asistan oldu. 1912'de Moskova Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nde profesör oldu; 1920-31 arasında bu üniversitede Biyofizik Enstitüsü'nü yönetti. 1938'den yaşamının sonuna değin SSCB Bilimler Akademisi'nin Biyofizik Laboratuvarı'nın yöneticiliğini yaptı.

Lazaristler *bak.* Vincent'cılar

Lazarsfeld, Paul Felix (d. 13 Şubat 1901, Viyana, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 30 Ağustos 1976, New York kenti, ABD), Avusturya asıllı ABD'li sosyolog.

Freud ve Adler'in klinikte çalıştığı, Buhler Psikoloji Enstitüsü'nün kurulduğu düşünsel bir canlılık döneminde Viyana Üniversitesi'nde öğrenim gören Lazarsfeld, doktora çalışmasını uygulamalı matematik dahında tamamladı (1925). Bir Avusturya lisesinde matematik öğretmenliği (1925) yaptıktan sonra, 1929'da Viyana'da bir uygulamalı toplumsal araştırmalar enstitüsü kurdu. Bu enstitüde ampirik araştırmalara dayalı bir yöntembilim geliştirdi. Viyana Üniversitesi'ne uygulamalı psikoloji dersi vermek üzere atandı (1929-33).

Rockefeller Vakfı'nın ABD'de psikolojik araştırma amacıyla verdiği bursla (1933-37) bu ülkeye gelen Lazarsfeld, daha sonra ABD uyruğuna geçti. Princeton Üniversitesi'nde bir Rockefeller projesi olan Radyo Araştırma Dairesi'nin yöneticiliğini yaptı (1937-40). Bu proje 1940'ta Columbia Üniversitesi'ne devredildi ve daha sonra Uygulamalı Toplumsal Araştırma Merkezi adını aldı. Lazarsfeld de bürونun yöneticisi olarak görevini sürdürdü ve üniversitenin sosyoloji kürsüsüne atandı. Büro Lazarsfeld'in önderliğinde (1940-50) programını ve çalı-

şanların sayısını genişleterek ampirik toplumsal araştırma ve staj merkezi olarak ünlü bir laboratuvar durumuna geldi. 1970'te Columbia'dan emekli olduktan sonra Pittsburgh Üniversitesi'nde konuk öğretim üyesi olarak bulundu (1970-76). Daha önce de Oslo (1948-49) ve Sorbonne (1962-63, 1967-68) üniversitelerinde konuk profesör olarak ders veren Lazarsfeld, Sorbonne'un onursal unvanla ödüllendirdiği ilk ABD'li sosyolog oldu.

Lazarsfeld'in çalışma arkadaşları arasında Viyana döneminde Hans Zeisel, Sorbonne'da Raymond Boudon ve dörtlü çizelgesini birlikte geliştirdiği Samuel Stouffer sayılabilir. Columbia'da klasik kuramcı Robert K. Merton ile yöntembilim konusunda sosyoloji tarihinin en ünlü takım çalışmalarından birini gerçekleştirmiştir. Matematiksel sosyolojiden bir yöntem olarak yararlanan Lazarsfeld'in, nicel araştırmaları nitel bir kavrayışla birleştirmesi onun sosyolojiye en önemli katkılarından biridir. İşsizlik, kitle iletişimi, seçimler, siyasal etkinlikler, eğitim, psikoloji, toplumsal araştırmalar, matematiksel sosyoloji ve piyasa araştırması, Lazarsfeld'in 20. yüzyılın ikinci yarısında özellikle önem kazanan toplumsal sorunlara eğilen çalışmalarının başlıca boyutlarıdır.

Yaşamı boyunca ağırlıklı olarak sosyolojiyle ilgilenen Lazarsfeld'in başlıca yapıtları *Radio and the Printed Page* (1940, Cantril ve Stanton ile birlikte; Radyo ve Basılı Sayfa), *The People's Choice* (1944, Halkın Seçimi), *Voting* (1954; Oy Verme) ve *An Introduction to Applied Sociology*'dir (1975; Uygulamalı Sosyolojiye Giriş).

Lazarus, Emma (d. 22 Temmuz 1849, New York kenti - ö. 19 Kasım 1887, New York kenti, ABD), Özgürlük Heykeli için yazdığı "The New Colossus" (Yeni Dev) adlı sonesiyle tanınan ABD'li yazar.

Sefardi kökenli bir aileden geliyordu. Şiir ve çevirilerinin yer aldığı ilk kitabıyla (1867) Ralph Waldo Emerson'ın dikkatini çekti ve onunla yazışmaya başladı. Yirmi bir yaşındayken *Admetus and Other Poems* (1871; Admetus ve Başka Şiirler) adlı kitabını yayımladı. Ayrıca *The Spagnoletto* başlıklı bir trajedi ile Goethe'nin otobiyografisine dayanan *Alide* adlı bir düzyazı romans yazdı; Heinrich Heine'nin şiir ve baladlarını İngilizceye çevirdi. Ezilenlerin sığınağı olarak gördüğü ABD'ye olan inancını dile getirdiği "The New Colossus" (1883) adlı sone Özgürlük Heykeli'nin kaidesinin iç bölümünde, bronz bir levha üstünde yazılıdır.

Lazarus, Moritz (d. 15 Eylül 1824, Filehne, Prusya - ö. 13 Nisan 1903, Meran, Avusturya [bugün Merano, İtalya]), karşılaştırmalı psikolojinin kurucularından Yahudi felsefeci ve psikolog.

Berlin'de İbrani edebiyatı ve tarihi ile hukuk ve felsefe öğrenimi gördü. Bern'de (1860-66), Berlin'deki Savaş Akademisi'nde (1867-73) ve Friedrich Wilhelm Üniversitesi'nde (bugün Berlin Üniversitesi) profesör olarak görev yaptı.

Lazarus'un felsefesinin temel ilkesi, hakikatin, metafizik ya da *a priori* soyutlamalarda değil, psikolojik araştırmalarda aranması gerektiği ve bu araştırmanın bireysel bilinçle sınırlanamayacağı, bir bütün olarak toplama yönelmek zorunda olduğuydu. Psikolog toplumun yapısını oluşturan unsurları, görenekleri, gelenekleri ve temel gelişme eğilimleriyle birlikte çözümleyerek insanoğlunu tarihsel ve karşılaştırmalı bir bakış açısından incelemeliydi. Lazarus *Völkerpsychologie*'yi (karşılaştırmalı psikoloji) geliştirmek amacıyla Alman filolog H. Steinthal ile birlikte *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* dergisini kurdu (1859). Başlıca felsefi yapıtı üç ciltlik *Das Leben der Seele*'ydi (1855-57; Ruhun Yaşamı).

Lazarus 1869 ve 1871'de Leipzig ve Augsburg'da Liberal Yahudi sinodlarının başkanlığını yürüttü. Dönemindeki koyu antisemitizme karşı Yahudiliği savunanların başında gelen Lazarus konuşma yeteneğiyle de tanınırdı. Yahudi sorunları üzerine yapıtları arasında *Treu und Frei: Reden und Vorträge über Juden und Judentum* (1887; İmanlı ve Özgür: Yahudiler ve Yahudilik Üzerine Konuşmalar), Peygamber Yeremya üzerine bir monografi (1894) ve kısa sürede konusunda kaynak bir kitap durumuna gelen *Die Ethik des Judentums* (1898, 1. cilt; ös 1911, 2. cilt; Yahudiliğin Etiği) sayılabilir.

Moritz Lazarus, 1892
Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, Berlin

Lazca, Lazca LAZURİ NENA, Gürcüce CANURİ ENA. Gürcistan'ın Karadeniz'deki kıyılarıyla Türkiye'nin Gürcistan'a komşu bölgelerinde konuşulan, yazısı olmayan dil. Gürcistan'da Lazcanın yazımında Gürcü alfabesi(*) kullanılmaktadır. Bazı dilbilimcilere göre, Lazca ve yakın akrabası Megrelce (Mingrelce) ayrı diller değil, aynı dilin (Svanca) farklı lehçeleridir.

Lazca ve Megrelce dilbilgisi ve ses özellikleri bakımından Gürcüce ve Svancaya oranla daha fazla değişim geçirmiştir. Lazca, Megrelce, Gürcüce ve Svanca birlikte Kartveli ya da Güney Kafkas dil ailesini oluşturur. *Ayrıca bak.* Kartveli dilleri.

lazer *bak.* laser

Lazio, Latince LATIUM, İtalya'nın ortabatı kesiminde yönetim bölgesi. Tiren Denizi kıyısında 17.203 km²'lik bir alanı kaplar. Roma, Frosinone, Latina, Rieti ve Viterbo illerini içine alır. Doğu kesiminde uzanan Orta Apenninler'e bağlı Reatini, Sabini, Simbruini ve Ernici sıradağları Terminillo Dağında (*monte*) 2.213 m'ye ulaşır. Dağların kireçtaşı yapısına karşın vadiler ve alçak etekler verimli topraklarla örtülüdür. Bölgenin batısında Campagna di Roma'yı çevreleyen kıyı ovası kuzeybatı yönünde Maremma'ya, güneydoğu yönünde de Pontino Bataklıklarını aşarak Fondi ve Formia ovalarına doğru yayılır. Roma'nın kuzeybatısında ve güneydoğusunda dört eski yanardağ grubu yer alır. Volsini, Cimini, Sabatini ve Albani adını taşıyan bu dağların her birinde bir ya da birden çok krater gölü (Bolsena, Vico, Bracciano, Albano ve Nemi) vardır. Volkanik kökenli Alban Tepelerinin güneydoğusundaki çıplak Lepini, Ausoni ve Aurunci dağları Lazio'nun güney sınırını oluşturan Garigliano Irmağına doğru uzanırlar.

19. yüzyıl sonlarına değin Lazio'daki alçak alanların büyük bölümü bataklıklarla kaplıydı. 20. yüzyıl başlarında Maremma'da(*), Campagna di Roma'da(*) ve Pontino Bataklıklarında(*) yürütülen ıslah projeleriyle bataklıklar kurutularak yerleşime ve tarıma elverişli hale getirildi. Böylece göçebe hayvancılık büyük ölçüde gerileyerek yerini tarıma bıraktı. Günümüzde ovalarda elde edilen en önemli ürünler buğday, mısır, sebze, meyve, et ve mandıra ürünleridir. Yamaçlarda üzüm ve zeytin yetiştirilir. Ticarete yönelik üzüm bağları Montefiascone yakınlarında, Alban Tepelerinde ve Terracina ile Formia çevresinde toplanmıştır. En önemli balıkçılık limanları Civitavecchia ile Gaeta'dır.

Roma'nın güneyinde yeni kurulan Aprilia, Pomezia ve Latina adlı uydu kentlerde Güney Bölgesini Kalkındırma Fonu'ndan sağlanan kaynaklarla çeşitli hafif sanayi tesisleri kurulmuştur. Bölgenin ticaret ve bankacılık merkezi olan Roma'da sanat ve moda gibi alanlar dışında sanayi pek gelişmemiştir; nüfusun önemli bir bölümü devlet hizmetlerinde çalışır. Bölgenin öteki kesimlerinde kimya, ilaç, gıda, kâğıt ve hafif makine sanayileri vardır. Vatikan'ı da içine alan Roma, İtalya'nın en büyük turizm merkezidir. Alban Tepelerinde, Apenninler'de ve kıyılardaki sayfiye yerlerinde de turizm önemli bir gelir kaynağıdır.

Orta İtalya'nın kara ve demir yollarının buluşma noktası olan ve Avrupa'nın en işlek uluslararası havalimanlarından birini barındıran Roma, Lazio'nun ulaşım ağının da merkezidir. Bölgenin başlıca limanı olan Civitavecchia, Sardinya'yla ticaret açısından önemlidir. Bölgenin tarihi için *bak.* Latium. Nüfus (1991) 5.145.763.

Lazkiye, Arapça EL-LAZİKİYE, Suriye'nin kuzeybatı kesiminde valilik (*muhafaza*) ve valilik merkezi kent. Lazkiye kenti, Akdeniz'e uzanan alçak Ziyare Burnunda (*re's*) yer alır. Fenikelilerin Ramita, Yunanlıların da Leuke Akte adını verdikleri kentin günümüzdeki adı II. Selevkos'un (İÖ 3. yy) annesi Laodikeia'nın adının bozulmuş biçimidir.

Ramita adıyla, daha kuzeyde yer alan ve İÖ 12. yüzyılda yıkılan Ugarit'in (bugün Ras Şamra) yerine kuruldu. Selevkos döneminde (İÖ 3-2. yy) bir liman kenti olarak gelişti ve Suriye'nin kuzey kesimindeki en önemli kentlerden biri durumuna geldi. Sonraki yüzyıllarda depremler sonucu iki kez yıkıldı. İS 638'de Arapların, 1103'te

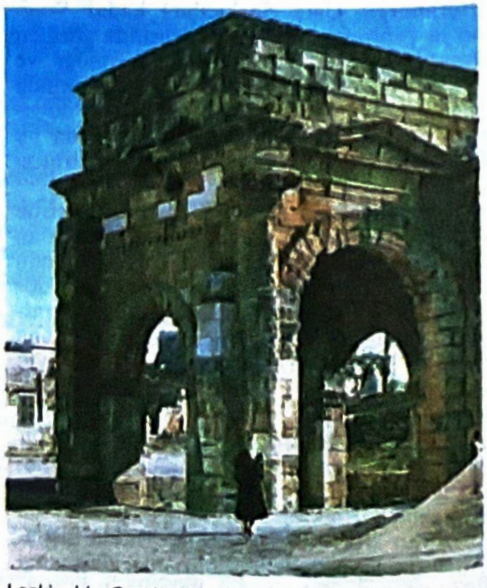

Lazkiye'de Septimus Severus'un yaptırdığı zafer takı, Suriye
Sam Abbaud-FPG/EB Inc

Haçlıların ve 1188'de Salaheddin Eyyubi'nin eline geçti. Daha sonra sırasıyla Trablusşam'daki Hıristiyanların, Hama'daki Müslümanların ve Osmanlıların yönetimine girdi; 1920'de de Fransa'nın Suriye ve Lübnan mandası sınırları içine alındı.

Geniş bir tarımsal hinterlanda sahip olan kent günümüzde Suriye'nin başlıca limanıdır. İhracat ürünleri arasında zift, tahıl, pamuk, meyve, yumurta, bitkisel yağ, çanak çömlek ve tütün sayılabilir. Çırçır ve bitkisel yağ fabrikalarının bulunduğu kentte deri tabaklama ve sünger avcılığı da önem taşır. Lazkiye Üniversitesi (1977'den sonra Tişrin Üniversitesi) 1971'de kurulmuştur. Kent Halep, Trablusşam ve Beyrut'a karayollarıyla bağlanır. Antik Çağdan kalma yapıların çoğu depremler sonucu yıkılmıştır; geriye kalanların en önemlisi Roma zafer takı ile Bacchus Kolonadı olarak bilinen Korent düzenindeki sütunlardır.

Yüzölçümü 2.297 km² olan ve Akdeniz kıyısındaki verimli toprakları içine alan Lazkiye valiliği, büyük miktarlarda tütün, pamuk, tahıl ve meyve yetiştirilen bir tarım bölgesidir. Nüfus (1992) kent, 284.000, valilik, 783.000.

Lazlar, Karadeniz'in güneydoğu kıyısında (Osmanlı döneminde Lazistan bölgesi) yaşayan Güney Kafkasya halklarından bir topluluk. Lazların dili Lazca(*), Gürcüce, Megrelce ve Svanca ile birlikte Kartveli dil ailesini oluşturur.

Kafkasya yöresindeki sistematik etnik sınıflandırma genel olarak kesinlik taşımadığı için Lazların tarihi konusundaki bilgiler de karmaşıktır. Yüzyıllar boyunca farklı topluluklara aynı adların verilmiş olması, sorunu daha da zorlaştırmaktadır. Eski Yunan yazarları Lazlardan söz etmez. Laz adı ilk kez Hıristiyanlığın ortaya çıkmasından sonra kullanılmıştır. Lazların bilinen en eski yerleşim merkezi eski Lazika'dır. Arrhionos'a (İS 2. yy) göre burası Kutsal Liman'ın (Novorossiysk) yaklaşık 130 km kadar güneyinde ve Pitius'un 160 km kuzeyindedir. Kiessling ise Lazları, Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Çerkeslerin (Adıge) baskısı altında güneye doğru göç etmek zorunda kalan ve bir Gürcü kabilesi olan Kerketayların bir parçası sayar.

2. yüzyıldan sonra Lazların önemi arttı ve eski Kolhis(*) bölgesinin tümüne Lazika adı verildi. Lazika büyük olasılıkla, birçok kabilenin oluşturduğu bir konfederasyonun en güçlü üyesinin adıydı. Konstantinos Porphyrogennetos'a göre, Roma imparatoru Diocletianus'ddöneminde (285-305) Bosporos kralı Sauromatos, Laz topraklarını istila ederek Kızılırmak'a ulaşmıştı. Lazlar yaklaşık 6. yüzyılın başlarında Hıristiyanlığı benimsediler. Bizans'ın egemenliğine giren Lazlar kuzeydeki göçebe kabilelerin istilalarına karşı Kafkasya'nın batı geçitlerini korudular. Ama Bizans'ın ticaret tekeline karşı çıkan Kral Gubaz 458'de Sasani kralı II. Yezdegerd'den yardım istedi. Lazika 539-562 arasında Bizanslılarla I. Hüsrev'in yönetimindeki Sasanilerin çatışmalarına sahne oldu. Prokopios'a göre bu dönemde Laz toprakları Phasis Irmağının (Rioni) her iki kıyısında da uzanıyordu, ama kentlerin tümü de (Arkhaiopolis, Sebastopolis, Pitius, Skanda, Sarapanis, Rhodopolis, Mokhoresis) ırmağın kuzeyinde yer alıyordu. Trebizond (Trabzon) yakınındaysa etnik açıdan Lazlardan farklı olmamakla birlikte doğrudan Bizans uyruğu olan "Roma Pontusluları" yaşıyordu.

1204'te Gürcistan kraliçesi Tamara'nın desteğiyle Aleksios Komnenos, Trabzon İmparatorluğu'nu kurdu. Bu imparatorluğun tarihiyle Güney Kafkasya'nın tarihi iç içe sürdü. Nikephoros'a göre hanedanın kurucusu olan Komnenoslar "Kolhis'i ve Laz topraklarını" ele geçirmişti. 1341'de de Prenses Anna Anahutlu, Lazların yardımıyla tahta çıktı.

1461'de II. Mehmed (Fatih) Trabzon'u ele geçirdi. Bunun sonucunda Lazlar Müslümanlığı tanıdılar ve Hanefi mezhebini benimsediler. Trabzon 1519'da Batum'u da içine alan bir eyalet haline getirildi. 1640'ta bölgeye giden Evliya Çelebi'ye göre eyaleti, Canik, Trabzon, Günye (Gonia), Aşağı ve Yukarı Batum sancakları oluşturuyordu. Kafkas adlarındaki benzerliğe aldanan Evliya Çelebi, Lezgi ve Laz adlarının özdeş olduğunu öne sürerek Trabzon'u "eski Lezgi vilayeti" olarak adlandırır. Kâtip Çelebi, Lezgi bölgesinin halklarını Megreller, Gürcüler, Abazalar, Çerkesler ve Lazlar olarak sıraladıktan sonra Trabzon'un yakınında yaşayanların Lazlar olduğunu belirtir.

Lazistan derebeylerinin feodal bağımsızlığına ilk önemli darbeyi 19. yüzyılın başında Trabzon valisi Osman Paşa indirdi. Bölgeyi ziyaret eden Koch 15 Laz derebeyliğinin Atina (iki tane), Bulep, Artaşin (Ardeşen), Viçe (Fındıklı), Kapiste, Arhavi, Kisse, Hopa, Makria, Günye, Batum, Maradit (Kemalpaşa), Perlevan ve Çat olduğunu yazar.

Vilayetler oluşturulunca Lazistan sancağı Trabzon vilayetinin parçası oldu. Önce Batum'da bulunan sancak merkezi, 1878'de burası Ruslar tarafından işgal edilince Trabzon'dan ayrılarak, Lazistan'a bağlanan Rize'ye taşındı. Sancak kadılıklarını Hopa, Pazar ve Rize oluşturuyordu. Cuinet, *La Turquie d'Asie* (Asya Türkiyesi) adlı yapıtında Of'un dördüncü bir kadılık olduğunu öne sürer. 1880'de sancaktaki 364 yerleşim bölgesinde 138.467 kişi yaşıyordu. Bunların 689'u Rum, geri kalanı Müslümandı (Laz, Türkleşmiş Laz, Türk ve Hemşinli). Gerçek Lazların sayısı toplam nüfusun yarısından azdı.

Türkiye'nin başka bölgelerinde Laz sözcüğü genellikle Karadeniz'in güneydoğusunda yaşayan kişileri belirtmek için kullanılır. Ama gerçekte kendilerini Laz olarak adlandıran ve Lazca konuşan topluluklar bugün Hopa ve Pazar ilçelerinde yaşamaktadır. Pazar ilçesine bağlı 69 köyün 64'ünde Lazca konuşulur. Bunlara, eskiden Batum'un güneyindeki Rus topraklarında yaşamış olan ve Moskova Antlaşması'yla (16 Mart 1921) Sarp'a gönderilen çok az sayıdaki Laz da eklenmelidir. Geçmişte genellikle çiftçilik ve bahçecilikle geçinen Lazlara günümüzde Türkiye'nin hemen bütün kentlerinde rastlanır. I. Dünya Savaşı'ndan önce birçok Laz fırıncılık yapmak üzere Rusya'ya gitmiş ve çoğunlukla Müslümanlığı benimseyen Rus kadınlarla evlenerek dönmüşlerdir.

Lazların yazılı edebiyatı olmamakla birlikte Reşid Hilmi, Pehlivanoğlu gibi yerel şairleri vardır. Giderek kendi dillerini unutan Lazlar, onun yerine Türkçeyi Trabzon ağzıyla konuşmaya başlamışlardır.

lazulit, bazik magnezyum ve alüminyum fosfat [$MgAl_2(Po_4)_2(OH)_2$] yapısında, çoğunlukla mavi renkli fosfat minerali. Granit yapılı pegmatitlerde, alüminyumlu başkalaşım kayaçları ile kuvarsitlerde ve kuvars damarlarında camsı kristaller, taneler ya da kütleler halinde bulunur. Elde edildiği başlıca yerler, Avusturya'daki Werfen, İsveç'teki Västarå, ABD'de California'daki Mocalno ve Brezilya'daki Minas Gerais'dir.

Adını Almanca *Lazurstein*'dan (mavi taş) alan lazuliti; *lapis lazuli*'den (laciverttaşı) ayırt eden özelliği, dilinim düzlemlerine sahip olmasıdır. Lazulit çoğunlukla mat ya da yarısaydam olmakla birlikte, değerli taş olarak kullanılmak üzere fasetasız (yuvarlak) tıraşlandığında saydam, taneli bir yapı kazanır. Kristal yapısındaki magnezyumun bir bölümünün yerini çoğunlukla demir alır; doğada, hiç demir içermeyen katışkısız lazulit ile fiziksel özellikleri lazulitinkinin aynısı olan ama hiç magnezyum içermeyen skorzalit arasında bir katı çözeltiler dizisi bulunur. Ayrıntılı fiziksel özellikleri için *bak.* fosfat mineralleri (tablo).

lazurit, sodalit mineralinin mavi renkli bir türü. Yarıdeğerli taş *lapis lazuli*'ye (laciverttaşı) rengini kazandıran bu mineraldir. *Ayrıca bak.* sodalit.

lazzo (İtalyancada "şaka"), *commedia dell'arte*'deki doğaçlama komik diyalog ya da hareketlere verilen ad. Sözcüğün, Arlecchino'nun iki sahne arasında yaptığı komik ara oyunlara verilen *lacci* (İtalyancada "bağlantı", "halka") adından ya da *le azioni* (eylemler) sözcüğünden türediği gibi varsayımlar vardır. *Commedia dell'arte* oyuncularının temel kaynaklarından biri olan *lazzo*'lar günlük siyasal ve edebi konularda izleyiciye yönelik konuşmalardan, şiddet gösterilerinden, yerlere düşmelerden, akrobasi hareketlerinden oluşurdu. *Lazzo*'yu uygulamaya en yatkın tip Arlecchino'ydu; başka bir uşağın yüzüne kiraz çekirdekleri atar, mimle bir sineği yakalayıp yemeyi canlandırdığı olurdu. Zekice yaptıkları *lazzo*'lar pek çok oyuncunun ününe ün katmıştı. Birçok *lazzo* ufak tefek değişikliklerle oynanıp yaygınlaşmış ve *commedia dell'arte* repertuarının parçası haline gelmiştir. Molière ve Shakespeare komedilerinde de *lazzo* izleri taşıyan bölümler vardır.

LC Sınıflandırması *bak.* Kongre Kütüphanesi Sınıflandırma Sistemi

Le HANEDANI, Vietnam'da hüküm sürmüş iki hanedan. Le Hoan'ın kurduğu Erken Le hanedanı 980-1009 arasında, Le Loi'nin kurduğu Geç Le hanedanı ise 1428-1788 arasında hüküm sürmüştür.

Le Loi, Vietnam'ı işgal altında tutan Çin ordularına karşı başlattığı direniş hareketi sonunda 1428'de ülkeyi bağımsızlığa kavuşturdu ve Çinhindi'nin güney bölümünü Hint kültürü taşıyan Çampa Krallığı'ndan geri alma çabalarını başlattı. Geç Le hanedanının en güçlü yöneticisi Le Thanh Tong 1471'de Çampa Krallığı'nı ele geçirdi. Le Thanh Tong, Çin modelinden yola çıkarak Vietnam'ı 13 yönetim bölgesine ayırdı. Devlet memurlarının seçimi için üç yılda bir sınav yapılması sistemini getirdi. Ayrıca Hong Duc Yasaları olarak bilinen yeni bir yasa sistemini yürürlüğe koydu. Çin etkisi taşıyan bu yönetim sistemi bütünüyle Vietnam'a özgü öğeler de içeriyordu.

Le Thanh Tong'dan sonraki hükümdarlar, iktidar hırsı taşıyan feodal beylerin denetimine girdi. 1527'de ise güçlü Mac ailesinin bir üyesi tahtı ele geçirdi. 1533'te Nguyen hanedanının desteğiyle bir Le imparatoru tahta çıktıysa da, Le hanedanı bir daha gerçek anlamda ülkeye egemen olamadı. Kuzeyde Trinh ailesi ile güneyde başkenti Hue olan Nguyen ailesi fiilen denetimi ellerinde tuttular. Yaklaşık 1630'da kuzeyle güney arasındaki bölünme keskinleşti ve güneyliler Dong Hai Ovası boyunca (18° kuzey enlemi) cangıla iki duvar örerek 18. yüzyılın sonlarına değin kuzeyle ilişkilerini kestiler.

1771'de Tay Son kardeşlerin önderlik ettiği bir köylü ayaklanması bütün ülkeye yayıldı ve yedi yıl sonra hanedan devrildi. Buna karşın Fransızların desteğini alan Nguyen ailesi, Nguyen hanedanının yönetiminde ülkede birliği yeniden sağladı.

Le Bel, Joseph-Achille (d. 21 Ocak 1847, Péchelbronn - ö. 6 Ağustos 1930, Paris, Fransa), bazı organik bileşiklerin kutuplanmış ışık düzlemini neden çevirdiklerine ilişkin açıklamasıyla stereokimyanın gelişmesine yardımcı olan Fransız kimyacı.

Le Bel
Harlingue-H. Roger-Viollet

Paris'teki Politeknik Okulu'nda öğrenim gören Le Bel, A. J. Balard ve C. A. Wurtz'un asistanı oldu.

Le Bel, bir karbon atomuna dört değişik atom ya da atom grubunun bağlandığı bir molekülün, ayna görüntüleri birbiri üstüne çakışmayan iki biçimde bulunabileceğini saptadı. Bu çiftlerden her biri bakışımsız olacak ve bu nedenle de optik etkinlik özelliği gösterecekti. Düşüncelerini 1874'te Jacobus van't Hoff'unkilerden bağımsız olarak ve hemen hemen aynı zamanda yayımladı. Le Bel ayrıca öbür elementlerin de optikçe etkin bileşikler verebileceğini öngördü.

Le Blon, Jakob Christoph, Fransızca JACQUES-CHRISTOPHE LE BLOND (d. 2 Mayıs 1667, Frankfurt am Main - ö. 16 Mayıs 1741, Paris), Alman asıllı ressam ve oymabaskı ustası. Baskıda bir renkten bir renge kesintisiz geçişi sağlamak amacıyla her biri ayrı bir renk için olmak üzere ilk kez birkaç metal levhayı birden kullanmıştır.

Roma, Amsterdam, Londra ve Paris'te yaşadı. Londra'da buluşu için bir patent aldı ve kurduğu şirket iflas edince Paris'e gitti; hayatının sonuna değin orada yaşadı. Eski ustaların resimlerinden yaptığı 50 kadar baskısı olduğu bilinmekle birlikte, günümüze bunların çok azı ulaşmıştır.

Le Blond, Alexandre (-Jean-Baptiste) (d. 1679, Paris - ö. 1719, Petersburg, Rus Çarlığı), Peterhof'ta (1944'ten sonra Petrodvorets) I. Petro'nun (Büyük) sarayının bahçelerini düzenleyen Fransız bahçe mimarı.

Bahçe tasarımlarıyla uğraşan tanınmış Fransız ailelerin yanında yetişti. André Le Nôtre ile birlikte gerçekleştirdikleri tarhlarla bölünmüş bahçe düzenlemeleri bahçecilik kuramı ve uygulaması üzerine A. J. d'Argenville'in yazdığı sanılan önemli bir kitapta yayımlandı (1709). I. Petro'nun sarayının yapımı başladığında Le Blond bahçeleri, setleri, manzara noktaları ve çeşmeleriyle Versailles Sarayı'na benzer bir düzenleme yapmak üzere Rusya'ya çağrıldı. Bu düzenleme Rusya'daki büyük bahçelerin ilki ve çarın Batılılaşma programının bir parçasıydı. II. Dünya Savaşı'nda büyük ölçüde zarar gören saray ve bahçe daha sonra özenle onarıldı.

Le Bon, Gustave (d. 7 Mayıs 1841, Nogent-le-Rotrou - ö. 13 Aralık 1931, Marnes-la-Coquette, Fransa), yığınların psikolojik özellikleri konusundaki çalışmalarıyla ünlü Fransız sosyal psikolog ve hekim.

Avrupa, Kuzey Afrika ve Asya'daki gezilerine dayanarak antropoloji ve arkeoloji konusunda çok sayıda kitap yazdı. Daha sonra doğa bilimlerine ve sosyal psikolojiye yöneldi. *Les Lois psychologiques de l'évolution des peuples* (1894; Halkların Evriminin Psikolojik Yasaları) adlı kitabında tarihin ırksal ya da ulusal karakterin bir ürünü olduğu ve toplumsal evrimde başat gücün us değil duygular olduğu görüşünü geliştirdi. Gerçek ilerlemenin entelektüel seçkinlerin ürünü olduğunu, buna karşılık modern yaşamın gittikçe yığınların etkisine girdiğini savundu. En tanınmış yapıtı *La psychologie des foules*'da (1895; *Kitleler Psikolojisi*, 1974, 1976), yığın içinde bireyin bilinçli kişiliği geriye itilirken yığının kolektif zihninin baskın duruma geldiğini, yığın davranışlarının düşünsel açıdan yetersiz ve duygusal olduğunu öne sürdü.

Le Braz, Anatole (d. 2 Nisan 1859, Duault - ö. 20 Mart 1926, Menton, Fransa), Fransız halkbilimci, romancı ve şair. Doğup büyüdüğü yer olan Bretanya'nın masallarını ve halk efsanelerini derleyip yayımlamıştır.

Paris'te öğrenim gördü. Çeşitli okullarda felsefe öğretmenliği yaptı; 1901-24 arasında Rennes Üniversitesi'nde Fransız edebiyatı dersleri verdi. 1906'da Harvard Üniversitesi'nde konferanslar vermek üzere ABD'ye gitti. Bretanya halk geleneğinde ölüm teması üzerine yaptığı araştırmaya dayanarak *La Légende de la mort* (1893; Ölüm Efsanesi) adlı bir kitap hazırladı. Canlı, şiirsel bir dille birçok öykü, gelenek ve uygulamaya yer veren bu kitap en önemli yapıtlarındandır. Ardından *Vieilles Histoires du pays breton* (1897; Eski Bretanya Öyküleri) ve *L'Essai sur l'histoire du théâtre celtique*'i (1903; Kelt Tiyatrosu Üzerine Bir İnceleme) yayımlayan Le Braz'nın edebi yapıtları da gene Bretanya geleneklerine dayanır. Bunlar *La Chanson de la Bretagne* (1892; Bretanya Şarkısı) başlıklı bir şiir kitabı ile *Le Gardien du feu* (1890; Ateşin Bekçisi), *Pâques d'Islande* (1897; İzlanda'da Paskalya), *Contes du soleil et de la brume* (1905; Güneş ve Sis Masalları) adlı roman ve öykü kitaplarıdır.

Le Brun, Charles, LEBRUN olarak da yazılır (d. 24 Şubat 1619, Paris - ö. 12 Şubat 1690, Paris, Fransa), 17. yüzyılın ikinci yarısında Fransa'daki sanat ürünleri üzerinde söz sahibi olan ressam ve tasarımcı. Büyük projeleri örgütleme ve gerçekleştirmede üstün teknik bilgisi ve yeteneği vardı.

"Adalet Bakanı Séguier", Charles Le Brun'ün yağlıboya çalışması, 1661; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon-Art Resource/EB Inc

XIV. Louis'nin hükümdarlığı sırasında, 30 yıl boyunca Fransız hükümetinin ısmarladığı resim, heykel ve dekoratif eşyayı ya kendisi yapmış ya da üretimini denetlemiştir. Yapıtlarıyla, tüm Avrupa'da akademik ve propagandist sanatın örneği olarak kabul edilen uyumlu bir üslup yaratmıştır.

Başbakan Pierre Séguier'nin koruyup desteklediği Le Brun önce ressam Guillaume Perrier'nin, sonra da Simon Vouet'nin yanında yetişti. 1642'de Roma'ya gitti. Orada Nicolas Poussin, Pietro da Cortona ve çağdaşı daha başka barok ressamdan pek çok şey öğrendi. Dört yıl sonra Paris'e döndüğünde büyük dekorasyon işleri ve dinsel resim siparişleri aldı. 1650'lerde Hôtel Lambert'deki çalışmaları ve maliye bakanı Nicolas Fouquet için yaptığı işlerle ün kazandı. XIV. Louis'den ilk siparişini 1661'de aldı. "Dareios'un Çadırı" adlı yapıtı, kendisini çağının İskender'i olarak düşünen Louis'nin hoşuna gitmişti. Le Brun büyük bir aylıkla kralın başressamlığına getirildi ve ölümüne değin Fransa'nın sanat yaşamında benzeri görülmemiş derecede önemli bir yere sahip oldu.

Fouquet'den sonra bakan olan Jean-Baptiste Colbert, Le Brun'ün örgütleme yeteneğini kısa sürede fark etti ve ondan yararlanmaya başladı. Le Brun 1663'te Gobelins fabrikasının yöneticiliğine getirildi. 1660'lardan sonra başta Versailles olmak üzere bütün sarayların dekorasyon işi otomatik olarak Le Brun'e ve yardımcılarına verildi. 1663'te Le Brun, Resim ve Heykel Akademisi'nin yöneticisi oldu. 1666'da Roma'daki Fransız Akademisi'ni kurdu. Bu akademi 100 yıldan fazla bir süre Fransa'daki sanat etkinliklerinde önemli bir rol oynadı.

Le Brun'ün üslubu, Poussin'in durağan ve anıtsal üslubunun daha dramatik ve duyumsal bir çeşitlemesidir; geniş yüzeylerde donuklaşır ve ayrıntılarını yitirir. (Örn. "Horatius Cocles Roma'yı Savunurken", 1644, Dulwich College Resim Galerisi, Londra.) Ama "Banker Jabach ve Ailesi"nde (1647, Prusya Kültür Varlıkları Devlet Müzesi, Batı Berlin) görüldüğü gibi Le Brun portre ressamlığında gittikçe daha ustalaşmıştır. 1683'te Colbert'in ölümünden sonra, kralın desteğine karşın Le Brun'ün durumu sarsılmıştır.

Le Carré, John, asıl adı DAVID JOHN MOORE CORNWELL (d. 19 Ekim 1931, Poole, Dorset, İngiltere), uluslararası casusluk konusundaki gerilimli ve gerçekçi romanlarıyla büyük ün yapan İngiliz yazar.

Le Carré
Horst Tappe, Camera Press-Publix

Oxford'da ve ülke dışında modern diller üzerine eğitim gördükten sonra, Eton College'da Fransızca ve Latince öğretmenliği yaptı. 1960'ların başlarında Almanya'da İngiliz dışişleri görevlisi olarak çalıştı. 1961'de *Call for the Dead*'i (1961; *Ölümüne Davet*, 1990) yayımladı. Yazdığı üçüncü casusluk romanı olan *The Spy Who Came in from the Cold* (1963; *Soğuktan*

Gelen Casus, 1983) büyük başarı sağlayınca, kendini bütünüyle yazmaya verdi. Romanın kahramanı, bir Doğu Alman görevlisini öldürmeye gönderilen, yaşlanmaya başlamış bir İngiliz haberalma örgütü ajanıydı ve alışılmış güçlü casus tipinin tersine, toplumda saygın bir yer edinememiş, yalnız bir kişiydi. Kitap 1965'te aynı adı taşıyan ve başrollerini Richard Burton ile Claire Bloom'un oynadığı çok başarılı bir filme de konu oldu. Bu romanı *The Looking Glass War* (1965; Karmaşık Bir Savaş) ve *A Small Town in Germany* (1968; Almanya'da Küçük Bir Kasaba) adlı yapıtlar izledi.

Tinker, Tailor, Soldier, Spy (1974; *Köstebek*, 1981), Le Carré'nin ünlü karakteri George Smiley ile onun korkulu düşmanı usta Rus ajanı Karla'nın maceralarını konu alan üçlemenin ilk kitabıydı. Bu kitap da Smiley'yi Alec Guinness'in canlandırdığı bir televizyon dizisi haline getirildi. İki ajanın mücadelesi, Avrupa'dan çok Güneydoğu Asya'da geçen, *The Honourable Schoolboy* (1977; *Bir Öğrenci Gibi*, 1978) adlı kitapta devam etti ve Smiley'nin Karla'yı Batı'ya sığınmaya zorladığı, *Smiley's People* (1980; *İnsancıklar*, 1980/*Smiley'in Dönüşü*, 1983) adlı kitapta sonuçlandı. Le Carré 1991'de gene aynı diziden *The Secret Pilgrim*'i (Gizli Hacı) yayımladı. *The Little Drummer Girl* (1983; *Küçük Trampetçi Kız*, 1983) adlı yapıtında İsraillilerle Filistinliler arasındaki çatışmayı ele aldı. Sonraki yıllarda *A Perfect Spy* (1986; *Son Casus*, 1986) ve sinemaya da uyarlanan *The Russia House* (1989; *Rus Evi*, 1989) adlı yapıtları yayımlandı.

Le Chapelier, Jean, ISAAC LE CHAPELIER olarak da bilinir (d. 12 Haziran 1754, Rennes - ö. 22 Nisan 1794, Paris, Fransa), her türlü işçi ve işveren örgütünü yasadışı ilan eden 14 Haziran 1791 tarihli Le Chapelier Yasası'nı Ulusal Meclis'e sunan Fransız siyaset adamı. 1884'e değin yürürlükte kalan yasa, uygulamada yalnızca işçileri etkilemiştir.

Bir süre avukat olarak çalıştıktan sonra 1789'da Rennes'den *États-Généraux*'ya(*) seçildi. Versailles'da, sonradan Jakoben Grubu'na dönüşecek olan Breton Kulübü'nü kurdu. Ağustos 1789'da Ulusal Meclis'e başkanlık etti. XVI. Louis'nin 1791'de Varennes'e kaçmasının ardından ılımlı reformcularla birlikte davranmaya başladı. Sonunda Jakobenlerden ayrılarak oy hakkının mülk sahipleriyle sınırlanmasını savunan Club des Feuillants'a katıldı. Terör Dönemi'nde, İngiltere'ye yaptığı bir ziyaretten dönüşünde tutuklandı ve idam edildi.

Le Chatelier, Henry-Louis (d. 8 Ekim 1850, Paris - ö. 17 Eylül 1936, Miribel-les-Échelles, Fransa), sıcaklık, basınç ve tepken derişiklikleri gibi koşulların değişiminin kimyasal tepkime üzerindeki etkisini önceden görmeyi olanaklı kılan ve kimya sanayisindeki en verimli süreçlerin geliştirilmesini sağlayan Le Chatelier ilkesini geliştiren Fransız kimyacı.

Paris'teki Collège Rollin, Politeknik Okul'da ve Madencilik Okulu'nda öğrenim gören Le Chatelier, iki yıl maden mühendisi olarak çalıştıktan sonra, 1877'de Madencilik Okulu'nda kimya profesörü oldu. Metalurji, çimento, cam, yakıt ve patlayıcılar konularında uzmanlaşan Le Chatelier çalışmalarını ısı üzerine yoğunlaştırdı. Yüksek sıcaklıkları ölçmede kullanılan bir platin-rodyum ısılçiftini (termokupl) ve ışık kaynağından çıkan ışığı çözümleyerek yoğun ısıyı ölçen optik pirometreyi geliştirdi. Kendi adıyla anılan ilkeyi 1884'te açıkladı; basıncın ve öbür koşulların değişiminin etkilerini 1888'de yayımladığı *Loi de stabilité de l'equilibre chimique*'de (Kimyasal Dengenin Kararlılığı Yasası) inceledi. Le Chatelier, bulduğu sonuçların bir bölümünü ABD'li fizikçi J. Willard Gibbs'ın daha önceden bulmuş olduğunun bir süre farkına varmadı. Daha sonra Gibbs'in çalışmalarını Fransızcaya çevirdi.

Le Chatelier'nin önerisiyle 1895'te kaynak yapmada ve metallerin kesilmesinde kullanılmak üzere oksiasetilen hamlacı geliştirildi. 1908'de Paris Üniversitesi'nde kimya profesörü olan Le Chatelier 1914-18 arasında Savaş Bakanlığı'nda çalıştı.

Le Chatelier ilkesine göre, dengelenmiş ya da denge durumunda bir sistemin (bir madde ya da maddeler topluluğu) dengesi bozulduğunda, sistem dengeyi kuracak ve bozulmayı nötrleştirecek biçimde yeniden düzenlenir. Ilke, hidrojen ve azottan amonyak oluşması gibi tersinir bir kimyasal tepkimenin davranışıyla gösterilebilir. $3H_2+N_2 \rightleftharpoons 2NH_3$ eşitliğiyle gösterilen bu tepkimedeki iki yönlü oklar, amonyağın oluşurken aynı zamanda da ayrıştığı anlamına gelir. Amonyak, oluşurken ısı açığa çıkarır, buna karşılık ayrışırken ısı soğurur. Denge durumunda, yani amonyağın oluşma hızı ile ayrışma hızı dengelendiğinde, ortamda belirli miktarda amonyak, hidrojen ve azot bulunur. Le Chatelier ilkesine göre, dengedeki bu karışım ısıtıldığında, denge durumu, sonuçtaki sıcaklık artışı en az olacak biçimde, yani ısı enerjisini tüketecek yönde bozulur. Isı enerjisinin eklenmesi ısı soğuran bir tepkime olan amonyak ayrışmasını hızlandırır ve sonuçta yeni bir denge durumuna ulaşılır. Bu yeni denge durumunda sistemde daha az amonyak ve daha fazla hidrojen ve azot bulunacaktır. Bu nedenle Le Chatelier ilkesi yüksek sıcaklıktaki tepkimede düşük sıcaklıktakine göre daha az amonyak elde edileceğini öngörür. Bu sonuç, sanayideki amonyak üretiminde, yüksek basınç uygulanarak düşük sıcaklıklar kullanılması yönteminin temelini oluşturur.

Le Chatelier ilkesi yalnızca tersinir kimyasal tepkimeler için değil, aynı biçimde buharlaşma ya da kristalleşme gibi tersinir fiziksel süreçler için de geçerlidir.

Le Clézio, Jean-Marie(-Gustave) (d. 13 Nisan 1940, Nice, Fransa), ilk romanı *Le Procès-verbal*'le (1963; Tutanak) Théophraste-Renaudot Ödülü'nü kazanarak üne ulaşan Fransız romancı.

Çocukluk ve okul yılları Güney Fransa'da ve İngiltere'de geçti. Başlangıçta yenilikçi Yeni Roman akımı içinde yer aldı. Daha sonra büyük ve destansı bir dünya yerine, "küçük serüvenler"den oluşan bir dünyanın gerçeklerini küçük alegorik öykülerle aktaran özgün bir üslup geliştirdi. Yapıtlarında görünürdeki dinginliği aşarak insanın iç dünyasındaki karmaşayı ve dış dünyayla çatışmasını ortaya çıkarır. Bu bilince varan karakterleri deliliğin sınırına yaklaşır. *Le Procès-verbal*'deki Adam Pollo da bu kaderi paylaşır. *Le Déluge*'de (1966; Taşkın) her yerde ölümü gören bir adamın içine düştüğü çıkmaz anlatılır. *La Fièvre* (1965; Humma) günlük yaşamın gerginliğiyle zihinsel bozukluklar arasındaki ince sınırı gösterir. Le Clézio'nun edebi görüşlerini dile getirdiği *L'Extase matérielle* (1967) adlı bir yapıtı da vardır. Öteki romanları arasında *Terra amata* (1967; Sevgili Dünya), *La Guerre* (1971; Savaş), *Les Géants* (1973; Devler), *Mondo et autres histoires* (1978; Mondo ve Başka Öyküler) ile *Désert* (1980; Çöl) sayılabilir.

Le Coq, Albert von (d. 1860, Berlin - ö. 1930, Berlin), Fransız asıllı Alman etnolog, arkeolog ve Türkolog. Alman Uygurolojı okulunun kurucularındandır.

Berlin'de Fransız Lisesi'nde okudu. İngiltere'ye (1881), daha sonra ABD'ye gitti. Louisville'de tıp doktoru olduktan (1887) sonra Berlin'e yerleşti (1900). Doğu Dilleri Semineri'nde Türkçe, Arapça, Farsça dersleri verdi. Alman Turfan Kurulu'nun Orta Asya'ya yaptığı Turfan gezilerine katıldı (1904-05, 1905-07, 1913-14). Kuça yakınlarında, Kiriş ve Kuntara'da çeşitli kazıları yönetti. Berlin Etnoloji Müzesi'nin müdürlüğünü yaptı.

Orta Asya gezilerinde 8. ve 9. yüzyıllara ilişkin pek çok Mani metni ve sanat yapıtı ele geçiren Le Coq, Turfan metinleri üzerinde dil çalışmaları da yapmış, özellikle Uygurca metinlerde uzmanlaşmıştı. Çeşitli dergilerde pek çok yazı ve makale yayımladı. Başlıca yapıtları arasında *Die buddhistische Spätantike in Mittelasien* (1922-36, 7 cilt; Orta Asya Budacılığının Son Dönemi), *Bilderatlas zur Kunst-und Kulturgeschichte Mittelasiens* (1925; Resimli Orta Asya Sanat ve Kültür Tarihi Atlası), *Auf Hellas Spuren in Ostturkistan* (1926; Doğu Türkistan'da Yunan İzleri), *Von Land und Leute in Ostturkistan* (1928; Doğu Türkistan Ülkesi ve Halkları) sayılabilir.

Le Duan, LE DUNG olarak da bilinir (d. 7 Nisan 1908, Quang Tri ili [bugün Binh Tri Thien] - ö. 10 Temmuz 1986, Hanoi, Vietnam), 1969'da Ho Şi Minh'in ölümü üzerine İşçi Partisi'nin liderliğini üstlenen ve bu görevi ölümüne değin sürdüren Vietnamlı devlet adamı.

1930'da Çinhindi Komünist Partisi'nin kurucuları arasında yer aldı. Devrimci etkinlikleri nedeniyle Fransızlar tarafından iki kez hapse atıldı. 1941'de Ho Şi Minh'in Fransız sömürgecilere karşı kurduğu Viet-Minh adlı ulusal cepheye katıldı. 1945'te Hanoi'de Vietnam Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra yeni yönetimde önemli bir yer edindi. 1954'te ülkenin ikiye bölünmesinin ardından güneydeki etkinlikleri yönetmekle görevlendirildi. Eylül 1960'ta güneydeki milliyetçileri ABD karşıtı bir cephe kurmaya çağırarak aynı yılın sonlarında Vietnam Ulusal Kurtuluş Cephesi'nin kurulmasında etkili oldu. Ho Şi Minh'in ölümü üzerine birinci sekreter olarak partinin liderliğini üstlendi.

Le Duan, 1975'te Vietnam Savaşı'nın sona ermesinin ardından Vietnam'ın resmi olarak yeniden birleştiği, Kampuçya'nın (bugün Kamboçya) Vietnam tarafından işgal edildiği ve Çin'le ilişkilerin kesildiği zor bir dönemde partiye önderlik etti. 1975'te İşçi Partisi'nin Vietnam Komünist Partisi adı altında yeniden örgütlenmesinden sonra da genel sekreter sıfatıyla parti liderliğini sürdürdü. Yönetimi sırasında Vietnam Sovyetler Birliği'yle bir dostluk anlaşması imzaladı (1978) ve Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin (COMECON) üyesi oldu.

Le Duan'ın yazılarından bazıları Türkçede *Vietnam Sosyalist Devrimi* (1970), *Devrim Sürecinde Kadın ve Gençlik* (1975) ve *Vietnam Devrimi: Temel Sorunlar, Ana Görevler* (1978) başlığıyla yayımlanmıştır.

Le Duc Tho, asıl adı PHAN DINH KHAI (d. 14 Ekim 1911, Nam Ha ili - ö. 13 Ekim 1990, Hanoi, Vietnam), Vietnamlı devlet adamı. 1973'te Henry Kissinger'la paylaştığı Nobel Barış Ödülü'nü almayı reddetmiştir.

1930'da Çinhindi Komünist Partisi'nin kurucu üyeleri arasında yer aldı. Siyasal etkinlikleri nedeniyle Fransızlarca tutuklan-

dıysa da 1940'ta kaçarak Çin'e gitti. 1945'te Hanoi'ya dönerek komünist hareketi İşçi Partisi adıyla yeniden örgütledi, komünistlerin önderliğindeki silahlı direniş örgütü Viet Minh'i kurdu. 1955'te partinin Politbüro üyeliğine getirildi. 1976'da adı Vietnam Komünist Partisi olarak değiştirildikten sonra da partinin Politbüro üyeliğini sürdürdü. 1968-73 arasında Paris barış görüşmelerine katılan Kuzey Vietnam heyetinin önce özel danışmanlığını, daha sonra baş

Le Duc Tho
ABC Ajansı

sözcülüğünü üstlendi. 1973'te ABD'nin Vietnam'dan çekilmesini sağlayan ateşkes antlaşmasını imzaladı. Aralık 1986'da toplanan VI. Parti Kongresi'nde Politbüro üyeliğinden ayrıldı.

Le Fanu, (Joseph) Sheridan (d. 28 Ağustos 1814, Dublin - ö. 7 Şubat 1873, Dublin, İrlanda), İrlandalı hayalet öyküleri ve gizem romanları yazarı. Perili evlerin ürkütücü havasını çok iyi canlandırmasıyla tanınmıştır.

Dublinli eski bir Huguenot ailesindendi. Anne tarafından ünlü oyun yazarı Richard Brinsley Sheridan'la akrabaydı. Dublin'de Trinity College'da öğrenim gördükten sonra, 1839'da avukatlık yapmaya başladı. Ama çok geçmeden gazeteciliğe geçti.

Öğrencilik yıllarında kaleme aldığı, doğaüstü olayları anlatmadaki ustalığını gösteren *The Purcell Papers* (Purcell Belgeleri) 1880'de üç cilt olarak yayımlandı. 1845-73 arasında yayımlanan 14 romanından en ünlüleri *The House by the Churchyard* (1863; Mezarlığın Yanındaki Ev) ile *Uncle Silas*'tır (1864; Silas Amca).

Sahibi ve yayın yönetmeni olduğu *Dublin University Magazine*'de, çoğu hayaletleri ve doğaüstü olayları konu alan öyküler yayımladı (1861-69). Beş uzun öyküden oluşan *In a Glass Darkly* (1872; Gizemli Bir Ayna İçinde) adlı kitap genellikle en iyi yapıtı

Le Fanu, Brindsley Le Fanu'nun bir yağlıboya çalışması, 1916; İrlanda Ulusal Galerisi, Dublin
National Gallery of Ireland, Dublin

sayılır. Le Fanu, *Dublin Evening Mail* ve bazı başka gazetelerin de sahibiydi.

Le Havre *bak.* Havre, Le

Le Loi, BINH DINH VUONG ya da THUAN THEIN olarak da bilinir, yıl adı LE THAI TO (d. Lam Son, Thanh Hoa ili, Vietnam; ö. 1428-43), Vietnamlı hükümdar. 1428'de Vietnam'ı Çin işgalinden kurtararak bağımsızlığına kavuşturmuş ve Le hanedanını kurmuştur.

Varlıklı bir toprak sahibi olan Le Loi Vietnam'ın (o dönemdeki adıyla Dai Viet) Çinli yöneticileriyle işbirliği yaptıkları için Vietnamlı soylulara karşıydı. Vietnam 939'daki ayaklanmadan sonra Çin'e karşı büyük ölçüde bağımsızlık sağlamıştı. Ama 1407'de başlayan Ming egemenliği Vietnam'ın bağımsızlığını ortadan kaldırdığı gibi, soyluların baskısı altında ezilen yoksul halkın durumunu daha da kötüleştirmişti. Halkın çektiği acıdan çok etkilenen Le Loi kendisini "Düşmanı Sindiren Hükümdar" ilan etti ve 1418'de Çinli yöneticileri ülkeden uzaklaştırmayı hedefleyen bir dizi ayaklanmaya önderlik etti. Ayaklanmalar Vietnam'ın kuzeyindeki Kızıl Irmak (Song Hong) vadisinin güneyinde Thanh Hoa ilinde başladı. Burada ovaları koruma altına alan Le Loi Çinlileri adım adım Taydo'ya çekilmeye zorladı. 1424-25'te bu merkezi ele geçiren Le Loi ertesi yıl Hanoi'yi aldı.

Zekice hazırlanmış bir askeri stratejiyle yenilgiye uğrattığı Çin ordusunu geri çekilmesi sırasında da kuşatma altında tutmayı sürdürdü. Daha sonra esnek ilişkiler kurduğu ve haraç ödediği Ming imparatorları 1428'de Le Loi'nin krallığını isteksizce benimsediler. Le Thai To adıyla tahta çıkan imparator Vietnam'ın üçüncü büyük hanedanı olan ve 360 yıl süreyle ülkeyi yöneten Le hanedanını kurdu. Çin, Le Loi'nin tahta çıkmasından sonra, bağımsız bir devlet yapısı kazanan Vietnam üzerindeki denetimini fiilen yitirdi.

Le Loi hükümdarlığı döneminde köylülerin yararına bir toprak reformu yaptı. Kadınlar ve çocuklar da içinde olmak üzere bütün halkın toprak üzerinde eşit pay sahibi olduğunu ilan etti. Buna karşın eşit bir toprak dağıtımı gerçekleştirmedi; sadık askerleriyle komutanlarına ayrıcalık tanıdı. Kraliyet ailesi üyeleriyle akrabaları da topraksız köylülerden daha fazla pay aldı.

Le Maçon, Robert, LE MASSON olarak da yazılır (d. 1365 ?, Anjou - ö. 28 Ocak 1443, Anjou, Fransa), Jeanne d'Arc'ı destekleyenler arasında yer alan Fransa adalet bakanı.

1401'de soyluluk unvanı alan Le Maçon, 1407'den sonra Napoli kralı unvanını taşıyan Anjou dükü II. Luigi'nin (Louis) danışmanıydı. 1414'te Fransa kralı VI. Charles'ın karısı Kraliçe Isabeau'nun, 1418'de ise Burgonyalıların saldırısı üzerine Paris'ten kaçmasına yardım ettiği Touraine dükünün (sonradan VII. Charles) adalet bakanı oldu. 1422'de görevinden ayrıldıysa da 1436'ya değin Devlet Şûrası (*Conseil d'Etat*) üyeliğini sürdürdü.

Le Maistre, Antoine, Arnauld ailesinin üyesi ve Fransa'da Jansenci hareketin önde gelen temsilcisi. *Ayrıca bak.* Arnauld AILESI.

Le Maistre de Sacy, Isaac-Louis, Arnauld ailesinin üyesi ve Fransa'da Jansenci hareketin önde gelen temsilcisi. *Ayrıca bak.* Arnauld AILESI.

Le Mans, Fransa'nın kuzeybatı kesimindeki Loire Bölgesi'nde (Pays de la Loire) Sarthe ilinin (*département*) merkezi kent. Eski Maine ili sınırları içinde, Chartres'ın güneybatısında, Sarthe ve Huisne ırmaklarının birleştiği noktada yer alır.

Adını bir Kelt kabilesi olan Kenomanlardan alan kent, Romalılar tarafından tahkim edildi. Aziz Julien 3. yüzyılda kasaba halkını Hıristiyanlaştırarak burada bir piskoposluk merkezi kurdu. Kent İngiltere ile Fransa arasındaki Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında İngilizler tarafından işgal edildi. Fransız Devrimi sırasında önce kralcılar, daha sonra da cumhuriyetçiler tarafından ele geçirildi; 1871'de de Alman işgaline uğradı. Sarthe Irmağının kuzey kıyısında yer alan ve Galya-Roma döneminden kalma duvarlarla çevrili olan eski kent, çevresindeki yeni kentle çarpıcı bir karşıtlık içindedir.

Romanesk ve gotik üslupların bir bileşimi olan Saint-Julien Katedrali (11-15. yy) eski kente egemen konumdadır. Katedralin sağ kanadında 12. yüzyıla ait kabartmalarla bezeli bir kapı, transeptin sonunda da 12-15. yüzyıllar arasından kalma 64 m yüksekliğinde bir kule vardır. Dışarıdan zarif desenlerle süslenmiş payandalarla desteklenen koroyeri (13. yy), Fransa'daki benzerlerinin en uzun ve en gü ellerinden biridir. Katedralde ayrıca 13. yüzyıldan kalma görkemli vitraylar ve Rönesans üslubunda iki güzel mezar vardır. Notre-Dame-de-la-Couture Kilisesi'nin (10-13. yy) gotik üsluptaki cephesi 13. yüzyıldan kalma heykellerle süslenmiştir. İngiltere kralı II. Henry (hd 1154-89) tarafından yaptırılan Sainte-Jeanne-d'Arc Kilisesi de kentin önemli yapıları arasındadır. Eski kentte, Rönesans döneminden ve 17. yüzyıldan kalma çok sayıda ev vardır.

19. yüzyılın ortasına değin tarım ürünleri için bölgenin pazar merkezi olan kentte daha sonra başta ray, otomobil, tarımsal makineler, elektrikli aletler, tekstil, plastik üretimi ve tütün işleme olmak üzere bazı sanayi dalları gelişti. Son yıllarda da plastik ve elektrikli makine sanayisi ile başta sigortacılık olmak üzere hizmet sektörü önem kazandı.

Her yıl kentin hemen dışında, Sarthe yolundaki yarış pistinde dünyanın en tanınmış otomobil yarışı olan ve 24 saat süren Le Mans Dayanıklılık Grand Prix'si yapılır. Uluslararası Otomobil Federasyonu (FIA) tarafından desteklenen bu yarış, FIA'nın her yıl düzenlediği uluslararası otomobil üreticileri şampiyonluk yarışlarından biridir. Kentin yakınında bir eski otomobil müzesi vardır. Nüfus (1982) 145.976.

Le Mans Dayanıklılık Grand Prix'si, LE MANS 24 SAAT YARIŞI olarak da bilinir, Fransa'nın Le Mans kenti yakınlarında, Sarthe adlı yarış parkurunda, birkaç yıl dışında 1923'ten beri her yıl düzenlenen otomobil yarışı. Dünyanın en ünlü otomobil yarışı sayılır. 1928'de belirlenen düzenlemeye göre yarışta birincilik 24 saatlik zaman içinde en uzun mesafeyi alan otomobile verilir. Yarış parkurunun uzunluğu 13,4 km'dir; yarışa yalnız spor otomobiller (otoyol sürücülüğü için yapılmış ve donanımı bazı eklerle değiştirilmiş otomobiller) katılabilir. Yarış haziran ayında, yılın en kısa gecelerinden birinin yaşandığı bir günde yapılır. Uluslararası Otomobil Federasyonu'nun (FIA) gözetimi altında düzenlenen Grand Prix dünyanın otomobil yapımcısı şampiyonunu belirleyen FIA yıllık yarış serisi içinde yer alır. Yarışı kazanan arabalar için *bak.* spor ve oyunlar: sonuçlar (otomobil yarışı).

Le Nain, Antoine, Louis ve Mathieu (sırasıyla d. y. 1588, Laon - ö. 25 Mayıs 1648, Paris, Fransa; d. y. 1593, Laon - ö. 23 Mayıs 1648, Paris, Fransa; d. 1607, Laon - ö. 20 Nisan 1677, Paris, Fransa), köy yaşamına ilişkin resimleriyle 17. yüzyıl Fransız sanatında benzersiz bir gerçekçiliğe ulaşan ressam kardeşler.

1630'da Paris'te ortak bir atölye kurdular. Hiç evlenmediler. Aynı yapıt üzerinde uyumlu bir işbirliği içinde çalıştıkları söylenir. 1648'de yeni kurulan Académie Française'e üçü birden kabul edildi. Yapıtlarının hepsinde yalnızca "Le Nain" imzası bulunduğundan hangi resmi hangisinin yaptığı kesin olarak bilinmez. 1648'den sonra tamamlanmış hiçbir resimlerinin olmaması "Le Nain" sorununu daha da çözümsüz kılar. 20. yüzyılın başlarında kişilikleri üzerine yapılan değerlendirmelerin çoğu kulaktan dolma bilgilere dayandırılmış, ayrıca yapay bir üslup ayrımına gidilmişti. Oysa bugün sanat uzmanları bu üç kardeşin yapıtlarını ayrıma gitmeden, tek bir sanatçının ürünleriymiş gibi değerlendirmektedir. Le Nain'lerin "Demirci Dükkânı" adlı resmi 19. yüzyılda Louvre Müzesi'ndeki en çok beğenilen ve kopya edilen yapıtlardan biriydi. Ama en önemli yapıtları olarak köylü ve dilenci portreleri sayılır. Köylülerin günlük yaşamını canlandıran bu resimlerdeki sıradan insanlar, insanlık onurunu taşıyan kişilerdir.

1633'te Mathieu La Nain Paris kentinin resmî ressamlığına getirildi ve şövalye unvanıyla onurlandırıldı. Büyük kompozisyonlarda ve portre alanında usta olan Mathieu'nün, atölyesinde üretilen portre ve dinsel konulu yapıtların sayısına bakarak, yanında çeşitli yardımcılar çalıştırdığı sanılmaktadır.

Le Nôtre, André (d. 12 Mart 1613, Paris - ö. 15 Eylül 1700, Paris, Fransa), en büyük Fransız peyzaj mimarlarından biri. Versailles Sarayı'nın bahçeleri başyapıtı sayılır.

Babası Tuileries Sarayı'nda Kral XIII. Louis'nin başbahçıvanıydı. Le Nôtre planlarında titiz bir biçimde uyguladığı perspektif ve optik kurallarını ressam François Vouet'nin atölyesinde çalışırken inceledi. Versailles'ın başmimarı Jules Hardouin-Mansart'ın amcası François Mansart'dan mimarlığın ilkelerini öğrendi. 1637'de babasının yerine geçti ve Tuileries Bahçeleri'ni yeniden düzenledi. Sonraları Champs-Élysées adını alacak olan ana caddeyi uzattı.

Bu çalışmasından sonra bir dizi resmî işle görevlendirildi. Maliye Bakanı Nicolas Fouquet için Melun yakınlarındaki Vaux-le-Vicomte Şatosu'nun arazisini düzenledi. Çiçek tarhlarından başlayarak perspektifi vurgulamak için gittikçe daha sık yerleştirdiği geniş ağaç bloklarıyla çeşmeler, suyolları ve heykeller arasında bir bütünlük sağladı. Ayrıca su düzeylerini iyi değerlendirerek yansıma etkisini olabildiğince güçlendirdi. Bu çalışmasını çok beğenen kral onu 6 bin dönümü aşkın bir alana yayılan Versailles Bahçeleri'ni düzenlemekle görevlendirdi. Le Nôtre, kirli bir bataklığı güzel bir parka dönüştürerek sarayın mimari görünümünü daha belirgin hale getirdi. Yarattığı anıtsal üslupla XIV. Louis sarayının görkemini yansıttı.

Le Nôtre'un başka tasarımları arasında Trianon, Saint-Cloud ve Chantilly parkları ve Saint-Germain-en-Laye ve Fontainebleau parkları sayılabilir. Avrupa'nın önde gelen başkentlerinden çalışma önerileri alan Le Nôtre, 1662'de Londra'yı ziyaret etti. St. James Parkı'nı onun yaptığı sanılmaktadır. 1679'da İtalya'ya gitti. Almanya, Avusturya ve İspanya'da çalışan öğrencileri ve iş arkadaşları onun peyzaj planlama ve bahçe düzenleme üslubunu bütün Avrupa'ya yaydılar. Yüz yıl sonra Pierre-Charles L'Enfant ABD'nin başkenti Washington, D.C. için hazırladığı planda Le Nôtre'un Versailles'da yaptığı arazi düzenlemesinden etkilendi.

Le Pautre, Antoine, LEPAUTRE olarak da yazılır (d. 15 Ocak 1621, Paris - ö. 1691, Paris, Fransa), yaratıcı, pratik tasarımları ve hiçbir zaman gerçekleştirilmemiş cüretkâr önerileriyle kendisinden sonrakileri çok etkilemiş Fransız mimar.

Chapelle de Port-Royal için yaptığı plan kabul edilince (1646'da başlandı) krallık mimarı oldu. 1654'te Paris'te François Miron Caddesi'nde Hôtel de Beauvais'yi tasarlamakla görevlendirildi. Uygulanan tasarımları içinde bu yapının planı, hiçbir kenarı birbirine koşut olmayan düzensiz arsanın ustaca ele alınmasından ötürü Le Pautre'un başyapıtı kabul edilir.

1652'de içinde çok büyük bir şatoya ilişkin ünlü projesinin de yer aldığı özgün baskılardan oluşan *Les Oeuvres d'architecture*'ü (Mimarlık Çalışmaları) yayımladı. Uçlardaki köşkleri yapının merkezine bağlayan yarım daire planlı içbükey bölümler bu şato projesinin özelliklerinden biriydi. İçbükey bölümler, yapının üstüne bir taç gibi oturan kubbesiz kasnağın dışbükey yüzeyi ile karşıtlık oluşturuyordu. Le Pautre oldukça fantastik önerilerini gerçekleştirmesine göz yumacak çok az işveren bulabildiği için desenlerini yayımlama yolunu seçti. Yapıları arasında Saint-Ouen'de bugün yıkılmış olan bir şato (1672) ve Paris'te Hôtel de Gesvres adlı köşk vardır.

Yaklaşık 1675'te Kral XIV. Louis'nin gözdesi Madame de Montespan tarafından Clagny Şatosu'nun yeniden yapımını tasarlama ve yönetmekle görevlendirilen Le Pautre'un planları, daha genç olan Jules Hardouin-Mansart'ın çizimleri karşısında reddedildi. Bu olaydan büyük bir düş kırıklığına uğrayan Le Pautre son yıllarını Palais Royal'in (Kraliyet Sarayı) tiyatrosunun ve başka odalarının restorasyonunu yaparak geçirdi.

Le Play, (Pierre-Guillaume-) Frédéric (d. 11 Nisan 1806, La Rivière-Saint-Sauveur - ö. 5 Nisan 1882, Paris, Fransa), Fransız maden mühendisi ve sosyolog. İstatistiksel örnekleme, onun alan araştırmasıyla elde ettiği verileri karşılaştırarak geliştirdiği "monografik yöntem"in etkisiyle gelişmiştir.

1840'ta Madencilik Okulu'nda başmühendis ve metalurji profesörü olarak çalışmaya başladı. 1848'de aynı okulun müfettişi oldu. Rus hükümeti hesabına Ural Dağlarındaki kömür madenlerini yeniden düzenledi. Yaklaşık 1855'e değin ancak işinden artan zamanlarda sosyolojiyle uğraştı. Bir yandan Fransa'da devrimlerin birbirini izlemesi, bir yandan da Rousseau'nun *Du contrat social* (1762; *Toplum Sözleşmesi*, 1965, 1990) adlı yapıtında yanlış bulduğu görüşlerin yaygın olarak benimsenmesi karşısında madenciliği bırakarak bütünüyle sosyolojiye yöneldi. 1867'de senatör oldu, ama ülkesinin 1870-71 Fransız Alman Savaşı'nda yenik düşmesi üzerine siyaseti de bıraktı.

Le Play, aileyi toplumsal denetimi sağlayan başlıca unsur olarak görüyordu. Aile ahlakının yükseliş ve düşüşüne ilişkin döngüsel bir toplumsal değişim kuramı geliştirdi. Auguste Comte, Herbert Spencer ve Émile Durkheim'in öncülüğünde o dönemde yayılan sürekli ve evrimsel gelişme düşüncesine karşı çıktı. Batı toplumunun zayıflığını öngören ilk düşünür olan Le Play, yaşadığı süre içinde pek ilgi görmedi. Ama daha sonra, bazı düşünürler Fransa'nın 1940'taki çöküşünü onun kuramıyla açıklamaya çalıştılar ve sosyoloji yazılarının birçoğu yeniden yayımlandı.

Başlıca yapıtları arasında *Les Ouvriers européens* (1855; Avrupalı İşçiler), *La Réforme sociale en France*, (1864, 2 cilt; Fransa'da Toplumsal Reform) ve *L'organisation du travail* (1870; Çalışmanın Örgütlenmesi) sayılabilir.

Le Roy Ladurie, Emmanuel Bernard (d. 19 Temmuz 1929, Moutiers-en-Cinglais, Calvados, Fransa), *Annales* okulu(*) geleneğini sürdüren Fransız yeniçağ tarihçisi. Özellikle geç ortaçağ ve erken yeniçağ köylü topluluklarının günlük yaşayış, gelenek ve inanç dünyalarına ilişkin çalışmalarıyla tanınır.

Ecole Normale Supérieure ve Paris Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Sırasıyla lise tarih öğretmenliği (1953-57), Ulusal Bilim Araştırmaları Merkezi'nde araştırmacılık (1957-60), Montpellier Üniversitesi'nde asistanlık (1960-63), Paris Üniversitesi'nde doçentlik (1965-70) ve Paris VII. Üniversitesi'nde coğrafya ve sosyal bilimler profesörlüğü (1970-73) yaptı. 1973'te çağdaş uygarlık tarihi profesörü olarak Collège de France'a kabul edildi. 1987'de Ulusal Kütüphane'nin (bibliothèque Nationale) genel müdürlüğünü üstlendi.

Le Roy Ladurie çalışmalarını Loire Irmağının güneyinde kalan ve kuzeyin maddi refahı ile yüksek uygarlığı altında ezilip silinen bölge üzerinde yoğunlaştırdı. İlk büyük yapıtı *Les paysans de Languedoc*'ta (1966; Languedoc Köylüleri) "zengin bir laboratuvar" konumundaki bu bolgenin eski köylü kültürünü inceledi. Önemli makalelerini topladığı *Le territoire de l'historien*'in (2 cilt, 1973, 1978; Tarihçinin Alanı) ardından, ününü pekiştiren *Montaillou: village occitan de 1294 à 1324* (1978; Montaillou: Oksitan Dili Bölgesindeki Bir Köyün 1294-1324 Arasındaki Tarihi) adlı yapıtında, Katolik Kilisesi'nce heretik ilan edilen Katharos tarikatının direndiği son dağ köyündeki yaşam biçimini Engizisyon tutanaklarına dayanarak canlı bir dille aktardı. Bunu Fransız Din Savaşları sırasında küçük bir taşra kentinin sosyolojisini ortaya koyduğu *Le Carnaval de Romans* (1979; Romans Karnavalı) ve *L'argent, l'amour et la mort en pays d'oc* (1980; Oksitan Dili Bölgesinde Para, Aşk ve Ölüm) izledi. Daha sonra *La sorcier de Jasmin*'de (1983; Jasmin'in Büyücüsü), Jasmin adıyla ün kazanmış Jacques Boé adlı taşra şairinin 1842'de yayımladığı *Françouneto* adlı uzun manzum öykünün ardında gerçek bir köyün, gerçek kişilerin ve gerçek bir büyücünün yattığını ortaya koydu.

Le Sueur, Eustache, LESUEUR olarak da yazılır (v. 19 Kasım 1617, Paris - ö. 30 Nisan 1655, Paris, Fransa), Fransız barok üslubundaki dinsel konulu resimleriyle tanınan ressam. Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi'nin kurucularından ve ilk profesörlerinden biridir.

Ressam Simon Vouet'nin yanında yetişti ve genç yaşta ressamlar loncasına kabul edildi. Bazı resimlerinin duvar halılarına uygulanmasıyla tanındı. Hôtel Lambert için yaptığı, ama bitiremediği dekorasyon işleriyle ünü daha da arttı. "Aziz Paulus Ephesos'ta Vaaz Verirken" (Louvre Müzesi, Paris) ve Chartreaux Manastırı için yaptığı 22 resimlik ünlü dizi "Aziz Bruno'nun Yaşamı" (Louvre Müzesi, Paris) en önemli yapıtları arasındadır. Üslubunda Poussin, Raffaello ve Vouet'nin etkileri sezilen Le Sueur'ün çizimlerinde zarif bir akıcılık vardı. Kompozisyonlarında son derece titiz bir beğeni düzeyi kendini gösterir.

Le Tellier, Michel (d. 19 Nisan 1603, Paris - ö. 30 Ekim 1685, Paris, Fransa), Fransa savaş (1643-77) ve adalet (1677-85) bakanı. Kral XIV. Louis'nin mutlakıyetçi bir yönetim oluşturmasını ve Fransa'nın üstünlüğünü Avrupa'ya yaymasını sağlayan kraliyet ordusunu kurmuştur.

Parisli bir yargıcın oğluydu. 1631'de kraliyet savcılığına atandı. 1640'ta İtalya'daki

Le Tellier, A. Coysevox'nun mermerden portre büst çalışması; Ste. Geneviève Kitaplığı, Paris
Giraudon-Art Resource/EB Inc

Fransız ordusunda *intendant* (krallık temsilcisi) yapıldı. Dört yaşındaki XIV. Louis'nin tahta çıkmasından bir ay önce, o sırada başbakanlık görevini üstlenmiş olan Kardinal Jules Mazarin tarafından savaş bakanlığına getirildi (Nisan 1643). Ayrıcalıkları kısıtlanan soylular tarafından başlatılan ve Fronde(*) olarak bilinen ayaklanmalar sırasında Mazarin'e sadık kaldı. Mazarin'in sürgünde bulunduğu dönemde naibe Anne d'Autriche'in başdanışmanlığını üstlendi.

Fronde deneyimi, Le Tellier ve Louis'ye ordunun soyluların denetiminden çıkarılıp bütünüyle krala bağlanması gerektiğini gösterdi. 1650'lerin ortasında orduyu yeniden örgütlemeye girişen Le Tellier, Louis'nin Mazarin'in ölümünden (1661) sonra oluşturduğu üç kişilik iç kabinenin (*Conseil d'en Haut*) üyesi oldu. Bu arada orduda başlattığı reformları sürdürerek oğlu Louvois markisi François-Michel Le Tellier ile birlikte asker sayısı 100 bine ulaşan düzenli bir ordu kurdu ve komutanlık görevlerine krala sadık subayları getirdi. Ayrıca merkezî bir askeri ulaşım sistemi geliştirdi. Ordudaki düzenlemeler 1789'da Fransız Devrimi'ne değin sürdü.

1677'de adalet bakanlığına atanan Le Tellier bu görevi sırasında hukuk eğitimi ve yargıçların göreve atanması konularında bazı düzenlemeler yaptı. Protestanlığa duyduğu düşmanlık Huguenot'lara karşı girişilen baskıları desteklemesine yol açtı. Ölümünden kısa bir süre önce, Huguenot'ların dinsel özgürlüklerini belli ölçüde güvence altına alan Nantes Fermanı'nın (1598) iptal edilmesini sağladı.

Le Thanh Tong, LE THANH TON ya da THUAN HOANG DE olarak da bilinir (ö. 1497, Hanoi), 1428-1788 arasında Vietnam'ı yöneten Geç Le hanedanının (*bak.* LE HANEDANI) en büyük hükümdarı. Hükümdarlığının ilk yılları tahtını korumak için verdiği mücadelelerle geçmiş, ama sonunda iktidarını sağlam temellere oturtmayı başarmıştır.

Le Thanh Tong 1460'ta tahta çıktıktan sonra, ülkeyi Çin eyaletlerine benzeyen 13 yönetim bölgesine, her bölgeyi de illere (*phu*), ilçelere (*huyen*) ve bucaklara (*chau*) ayırdı. Yönetim birimleri, Konfüçyüsçü gelenek doğrultusunda her üç yılda bir düzenlenen devlet memurluğu sınavlarında gösterdikleri başarıya göre seçilerek merkezden atanan görevlilerce yönetiliyordu. Aynı dönemde nüfus kayıtları tutulmaya, ürünün türüne ve tarlaların büyüklüğüne göre her üç yılda bir yeniden saptanan bir toprak vergisi toplanmaya başladı. Konfüçyüsçü ahlak kuralları temelinde yeni bir medeni kanun ve ceza yasası hazırlandı. Çin'deki Ming hanedanının (1368-1644) uygulamaları örnek alınarak, gene Konfüçyüsçü ahlak kurallarına dayalı öğütlerden oluşan metinler, ülkenin bütün köylerinde düzenli aralıklarla okunmaya başladı.

Le hanedanının Vietnam Yarımadasının güneyinde yayılma politikasını sürdüren Le Thanh Tong, güneyde bir dizi askeri yerleşme kurdu. Sonunda Çampa Krallığı'nı yenilgiye uğratarak (1471) yarımadanın güney ucundaki küçük bir bölge dışında bütün topraklarını ele geçirdi, böylece Çamların Vietnam'a yönelik saldırılarına son verdi.

Le Van Duyet (d. 1763, Quang Ngai ili - ö. 30 Temmuz 1832, Saygon [bugün Ho Şi Minh], Vietnam), Vietnam'la Fransa arasındaki diplomatik ilişkileri yürüten ve ilk Nguyen imparatorlarına karşı Hıristiyan misyonerleri koruyan Vietnamlı devlet görevlisi.

My Tho yakınlarındaki delta bölgesinde yetişen Duyet doğar doğmaz hadım edildi. Genç yaşında Vietnam sarayına girerek önce Prens Nguyen Phuc Anh'ın (sonradan İmparator Gia Long), ardından da İmparator Minh Mang'ın danışmanlığını yaptı. Anh'ın düzenlediği askeri seferlere katılarak, 1801'deki bir deniz savaşında Anh'ın Vietnam tahtı üzerinde hak iddia eden rakiplerini yenilgiye uğrattı. Ardından Fransızlardan sağlanan teknik ve silah desteğinin yardımıyla Anh'ın bütün Vietnam'ı fethedip tahta çıkmasını sağladı (1802). 1813'te Vietnam Krallığı'nın güney topraklarının valiliğine getirildi ve Hue'deki sarayın haremağası yapıldı.

Gia Long'un en güvendiği danışmanlarından biri olan Duyet, Vietnam'ı ziyaret eden Avrupalılarla imparator arasında sık sık aracılık yaptı ve birçok olayda Gia Long'un pek hoşlanmadığı Avrupalı misyonerlerin çıkarlarını korumaya çalıştı. 1820'de Gia Long'un ölmesinin ardından tahta çıkan Minh Mang tarafından Gia Dinh ilinin valiliğine getirildi. Ölümüne değin sürdürdüğü bu görevi sırasında, Batılılardan hiç hoşlanmayan yeni imparatorun verdiği emri çiğneyerek eyalet sınırları içinde yaşayan Katolik misyonerleri öldürmeyi reddetti; bu olayın ardından imparatora yolladığı mektupta da "dişlerimizin arasında hâlâ misyonerlerin bize kıtlık sırasında verdiği pirinç taneleri var" diye yazdı.

Duyet'in ölümünden sonra misyonerleri öldürtmeye, hapse atmaya ya da krallık topraklarından sürmeye başlayan Minh Mang suçlu ilan ettiği Duyet'in mezarının yıkılmasını emretti. Thieu Tri'nin hükümdarlığı döneminde (1841-47) mezar onarıldı ve ulusal bir anıta dönüştürüldü.

Le Verrier, Urbain-Jean-Joseph (d. 11 Mart 1811, Saint-Lô - ö. 23 Eylül 1877, Paris, Fransa), matematiksel yolla Neptün gezegeninin varlığını öngören Fransız astronom.

1837'de Paris'teki Politeknik Okulu'na astronomi öğretmeni olarak atanan Le Verrier, çalışmalarını önce Merkür gezegeninin yörünge kuramı üstünde yoğunlaştırdı ve bu gezegenin devinimine ilişkin son derece gelişkin tablolar hazırladı.

1845'te Uranüs'ün düzensiz yörüngesini araştırmaya yöneldi ve bu düzensizliği bilinmeyen bir gezegenin varlığına bağladı. Aynı konuda çalışan İngiliz astronom John C. Adams'dan bağımsız olarak, bu bilinmeyen gökcisminin boyutunu ve konumunu hesapladı ve Alman astronom Johann G. Galle'den bu cismin araştırılmasını istedi. 23 Eylül 1846'da Galle, bir saatlik bir gözlemden sonra Neptün'ü, Le Verrier'nin hesapladığı konumdan bir derece uzakta saptadı. Bu başarısı nedeniyle Le Verrier, öteki ödüllerin yanı sıra Londra'daki Royal Society'nin Copley Madalyası'nı, Légion d'honneur nişanını ve Paris Kontu unvanını kazandı. Paris Üniversitesi'nde de onun için bir astronomi kürsüsü kuruldu.

1854'te Paris Gözlemevi'nin yöneticiliğine getirilen Le Verrier, bu kuruluşu yeniden güçlendirdi ama uyguladığı katı yönetimin protestolara yol açması sonucunda 1870'te görevinden alındı. Yerine getirilen yeni yöneticinin ölümü üzerine 1873'te aynı göreve yeniden atandı ama yetkileri gözlemevi konseyince sınırlandı.

Gözlemevindeki çalışmaları sırasında gezegen kuramlarını tümüyle yeniden gözden geçiren Le Verrier, bu kuramları gerçekleştirilebilecek en iyi gözlemlerle sınadı. Özellikle 1855'te Merkür gezegeninin devinimini olağandışı özelliklerini inceledi. Merkür'ün yörüngesinin içinde ikinci bir küçük gezegen (asteroit) kuşağının bulunduğu varsayımını ileri sürdü ve amatör bir astronom yeni bir gezegen keşfettiğini ilan edince, Le Verrier bunun kendi öngördüğü küçük gezegenlerden biri olduğunu söyleyerek bu cisme Vulcanus adını verdi. Ne var ki, daha sonraki gözlemler Le Verrier'nin yanıldığını açığa çıkardı. Merkür'ün olağandışı yörünge devinimi ve günberi noktasının (yörüngenin Güneş'e en yakın olan noktası) ilerlemesi olgusu tam olarak 1915'te Einstein tarafından genel görelilik kuramı çerçevesinde açıklanmıştır.

Lea, Eski Ahit'te (özellikle Tekvin'de) Yakub'un ilk karısı ve İsrail'in 12 kabilesinden beşinin geleneksel anası. Lea ile Yakub'un Ruben, Şimeon, Levi, İssakar, Zebulun ve Yahuda adlarında altı oğulları oldu; Levi dışındakilerin her biri daha sonra birer kabilenin başına geçti. Yahuda, Kral Davud'un ve Yeni Ahit'e göre Hz. İsa'nın da atasıydı.

Ağabeyi Esav'ı "büyük erkek evlat" hakkından ve babasının hayır duasından yoksun bırakan Yakub, Esav'ın öfkesinden kaçarak dayısı Laban'a sığınır. Burada Laban'ın küçük kızı Rahel'e âşık olur ve onunla evlenebilmek için yedi yıl Laban'ın yanında çalışır. Ama düğün gecesi Laban Yakub'a "zayıf gözlü" (bir olasılıkla gözü bozuk anlamında) Lea'yı yollayarak onu kandırır. Böylece Laban, Yakub'u Rahel için yedi yıl daha çalışmaya zorlar. Yakub Rahel'i Lea'dan çok sever. Ama Tanrı, Rahel'den önce çocuk doğurmasını sağlayarak Lea'yı avutur. Lea Rahel'den daha çok yaşamışsa da Rahel'in ölümünden sonraki yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur.

Leach, Bernard (Howell) (d. 5 Ocak 1887, Hong Kong - ö. 6 Mayıs 1979, St. Ives, Cornwall, İngiltere), yapıtlarıyla çağdaş seramik sanatını etkileyen İngiliz seramikçi.

Babası kolonilerde görev yapan bir yargıç olduğu için Leach 10 yaşına değin Japonya, Hong Kong ve Singapur'da yaşadı. 1897'den sonra İngiltere'ye gitti ve (1903-08) arasında Slade Sanat Okulu'nda öğrenim gördü. 1909'da Japonya'ya geri döndü ve Pekin'e yaptığı geziler dışında 1920'ye değin orada kaldı.

1911'de seramik yapmaya başladı ve ünlü bir *raku*(*) ustası olan Ogata Kenzan'ın (1663-1743) üslubunu sürdüren altıncı kuşak Japon seramikçilerin yanında çıraklık

etti. Tomimoto Kenkiçi (1886-1963) ile birlikte VII. Kenzan unvanına hak kazandı; bu onun Kenzan seramikçilerinin yedinci kuşağından sayıldığını belirtiyordu. 1920'de İngiltere'ye dönen Leach, arkadaşı seramikçi Hamada Şoci'yle (1894-1978) birlikte St. Ives'te Leach Seramik Atölyesi'ni kurdu. Burada, başta *raku* olmak üzere, Doğu geleneğinde çeşitli seramikler üretti. Yazdığı çok sayıdaki kitap arasında *A Potter's Book* (1940; 3. basım 1976; Seramikçinin Kitabı) ve *Kenzan and His Tradition* (1966; Kenzan ve Gelenek) ile *Hamada, Potter* (1975; Seramikçi Hamada) adlı yaşamöyküleri vardır.

Leach, Sir Edmund (Ronald) (d. 7 Kasım 1910, Sidmouth, Devon, İngiltere - ö. 6 Ocak 1989), özellikle Doğu, Güneydoğu ve Güney Asya kültürlerine ilişkin çalışmalarıyla tanınan İngiliz sosyal antropolog.

Leach, matematik ve mühendislik eğitimi yaptığı Cambridge Üniversitesi'nden 1932'de mezun oldu. Ama London School of Economics and Political Science'ta çalışan Bronisław Malinowski'nin etkisiyle antropoloji dalına geçti. II. Dünya Savaşı çıktığında Birmanya'da (bugün Myanmar) araştırma yapıyordu. Araştırmalarını yarıda bırakarak İngilizlerin Birmanya ordusuna katıldı. Savaştan sonra London School of Economics and Political Science'a dönerek, Raymond Firth'ün gözetiminde doktora tezini yazdı. Kaçinlerin (Çingpolar) toplumsal yapısıyla ilgili olan bu incelemenin bir bölümü daha sonra *Political Systems of Highland Burma* (1954; Birmanya Dağlık Ülkesi'nin Siyasal Sistemleri) adıyla kitap olarak yayımlandı. Daha sonra Borneo ve Seylan'da (bugün Sri Lanka) alan araştırmaları yapan Leach, bu yöreler üzerine etnografya incelemeleri yayımladı. Ayrıca dinsel simgecilik ve genel akrabalık kuramı üzerine yapıtlar yazdı. 1953-79 arasında Cambridge Üniversitesi'nde ders verdi.

Leach, Malinowski'nin işlevselci okulunda yetişmişti. Ama daha sonra yapısalcı Fransız düşünür Claude Lévi-Strauss'un etkisi altına girdi. İngiliz antropologların Lévi-Strauss'u ve çalışmalarını dikkate almalarına katkıda bulundu. 1975'te "sir" unvanı alan Leach'in başlıca yapıtları şunlardır: *Rethinking Anthropology* (1961; Antropolojiyi Yeniden Ele Alırken), *Genesis as Myth and Other Essays* (1969; Yaratılış Efsanesi ve Başka Denemeler) ve *Claude Lévi-Strauss* (1970; *Lévi-Strauss*, 1985).

Leacock, Stephen (Butler) (d. 30 Aralık 1869, Swanmore, Hampshire, İngiltere - ö. 28 Mart 1944, Toronto, Batı Kanada), dünyaca ünlü Kanadalı mizah yazarı.

Altı yaşındayken ailesiyle birlikte Kanada'ya göç etti. Yukarı Kanada Yüksekokulu'nda ve Toronto Üniversitesi'nde okudu. Yukarı Kanada Yüksekokulu'nda sekiz yıl ders verdi. Chicago Üniversitesi'ne girerek 1903'te felsefe doktorasını tamamladı. Aynı yıl Montréal'deki McGill Üniversitesi'nde öğretim üyesi oldu; 1908'de ekonomi ve siyaset bilimi bölümünün başkanlığına getirildi. Bu görevi 1936'da emekli olana değin sürdürdü. Yirmiyi aşkın tarih ve iktisat kitabı yazmasına karşın, asıl ilgi alanı mizah oldu.

Leacock'ın ünü, *Literary Lapses* (1910; Edebi Yanlışlar) ve *Nonsense Novels* (1911; Saçma Romanlar) gibi eğlendirici fantezileriyle başlayan yapıtlarına dayanır. Mizah öykülerinden oluşan kitaplarının sayısı 30'u geçmektedir. Mizah anlayışının temelinde toplumsal bozukluklara güldürücü yönleriyle yaklaşması ve insan davranışlarında görünüş ile gerçek arasındaki tutarsızlıkları işlemesi yatar. Yapıtlarında dokunaklı alaylardan çok, çocuksu bir coşku ve canlı biçimde yansıtılan gülünç durumlar öne çıkar.

Kendi mizah anlayışını *Humour: Its Theory and Technique* (1935; Mizah: Kuram ve Tekniği) adlı yapıtta ele almıştır. *The Boy I Left Behind Me* (1946; Geride Bıraktığım Çocuk) adlı otobiyografisini tamamlayamamıştır.

Leadbelly, asıl adı HUDDIE WILLIAM LEDBETTER (d. y. 21 Ocak 1885, Mooringsport, Louisiana - ö. 6 Aralık 1949, New York kenti, ABD), *folk-blues* şarkıcısı, besteci ve gitarcı. Güçlüklerle dolu bir yaşam sürmüş, çok geniş bir repertuvarı yorumlama yeteneğiyle efsaneleşmiştir.

Yoksulluk, şiddet ve ırkçılığın egemen olduğu bir ortamda yetişen Leadbelly, müzik yeteneğini küçük yaşlarda ortaya koydu; akordeon, 6 ve 12 telli gitar, kontrbas ve armonika çalmayı öğrendi. Bir süre Blind (Kör) Lemon Jefferson'la birlikte ülkeyi dolaşarak şarkı söyledi. 1918'de cinayetle suçlanarak hapse atıldı. Altı yıl yattıktan sonra, cezaevini ziyarete gelen Texas valisinin karşısında şarkı söylerken özgürlük isteğini dile getirdi ve vali tarafından bağışlandı.

Ama hapisten çıktıktan sonra yaşam koşullarında bir değişiklik olmadı. Sonunda cinayet girişimiyle suçlanarak 1930'da Louisiana eyaletindeki Angola'da bir cezaevi çiftliğine kondu. Orada Kongre Kütüphanesi Amerikan Şarkıları Arşivi için şarkı derlemekte olan John ve Alan Lomax adlı iki etnomüzikolog Leadbelly'yi keşfederek salıverilmesi için bir kampanya başlattılar. Bunun sonucunda 1934'te serbest bırakılan Leadbelly, Lomax'ların gözetiminde Doğu'daki yüksekokullarda bir dizi konser verdi. Daha sonra, Büyük Bunalım sırasındaki Siyahların yaşam koşullarını konu alan 48 şarkı ile bir inceleme (1936) yayımladı, birçok plak yaptı. 1937'de New York kentine yerleşti ve politik amaçlarla konserler vermeye başladı. Headline Şarkıcıları adı altında Woody Guthrie, Sonny Terry, Brownie McGhee ve başkalarıyla çalıştı; radyoda konserler verdi. 1945'te bir kısa filmde oynadı. 1949'da, ölümünden kısa bir süre önce Paris'te konser verdi.

Leadbelly beş parasız öldü. Ama The Weavers topluluğunun söylediği "Goodnight Irene" adlı şarkısı, ölümünün üzerinden altı ay geçmeden listelere girdi ve plakları 1 milyon dolayında satış yaptı. "The Midnight Special" ve "Rock Island" gibi şarkıları da büyük başarı kazanarak birçok sanatçının repertuvarında yer aldı.

Leake, William Martin (d. 14 Ocak 1777, Londra - ö. 6 Ocak 1860, Brighton, East Sussex, İngiltere), İngiliz topografya ve Antik Çağ uzmanı. Eski Yunan arkeolojik alanlarının yetkin bir gözlemine dayanan topografik haritaları daha ayrıntılı çalışmaların temelini atmıştır.

Olası bir Fransız saldırısına karşı Osmanlılara yardım etmek üzere gönderilen (1804) Leake, Yunanistan'ın coğrafyasını incelemek ve Arnavutluk'la Peloponnesos (Mora) Yarımadasının kıyı haritasını hazırlamakla da görevlendirildi. Bu görevi sırasında Eski Yunan sikkeleri ve arkeolojik buluntulardan oluşan değerli bir koleksiyon oluşturdu. 1815'te albay rütbesiyle ordudan emekliye ayrılınca bütün zamanını bilimsel çalışmalara ayırdı. Arkeolojik öneminin yanı sıra Yunanistan'ın Osmanlı yönetimindeki son yıllarını canlı bir biçimde betimleyen *Travels in the Morea* (1830; Mora Yolculukları) ve *Travels in Northern Greece* (1835; Kuzey Yunanistan Yolculukları) adlı çalışmalarını yayımladı. Koleksiyonundaki mermer heykelleri 1839'da Londra'daki British Museum'a bağışladı. 1854'te de sikkelerini, tunç parçalarını ve değerli taşlarını Cambridge'deki Fitzwilliam Müzesi'ne sattı.

Leakey, L(ouis) S(eymour) B(azett) (d. 7 Ağustos 1903, Kabete, Kenya - ö. 1 Ekim 1972, Londra, İngiltere), Kenyalı arkeolog ve antropolog. Doğu Afrika'da ortaya çıkardığı fosillerle, ilk insanın o güne değin bilinenden çok daha önce yaşadığını ve

L. S. B. Leakey
AP/Wide World Photos

insanoğlunun geçirdiği evrimin beşiğinin sanıldığı gibi Asya değil, Afrika olduğunu göstermiştir. Ayrıca kendi buluşlarına yönelik tartışmalar yaratan yorumlarıyla da tanınır.

Misyoner bir İngiliz ailenin oğlu olarak doğan Leakey, gençliğini Kenya'da Kikuyu kabilesi arasında geçirdi. Öğrenimini Cambridge Üniversitesi'nde tamamladıktan sonra 1924'te Doğu Afrika'da arkeoloji çalışmalarına başladı. Kendisine, gene bir arkeolog olan eşi Mary Douglas Leakey ile oğulları da yardımcı oldular. İngiliz ve Amerikan üniversitelerinin çoğuyla ilişkilerini sürdüren Leakey, 1945-61 arasında Nairobi'deki Coryndon Müzesi'nin müdürlüğünü yaptı.

Leakey, 1931'de Tanzanya'da Olduvai Boğazı adlı vadide, ünlü buluşlarını gerçekleştireceği araştırmalara başladı. İlk buluntular yalnızca kaba taş aletler ve hayvan fosilleriydi. Ama 1959'da Mary Leakey, 1.750.000 yaşında olduğu sanılan ilk insangil fosilini buldu. Bugün *Australopithecus* içinde sınıflandırılan bu fosile *Zinjanthropus* adını verdiler. Leakey, daha sonra bulduğu ve *Homo habilis* adını verdiği bir fosille farklılıklarına bakarak, *Zinjanthropus*'un modern insanın doğrudan atası olmadığını ileri sürdü. Doğu Afrika'da *Homo habilis*'lerle *Zinjanthropus*'ların aynı dönemde yaşadıklarını, ama *Homo habilis*'in *Homo sapiens*'e giden evrim çizgisi üzerinde daha gelişkin bir insangil tipi oluşturduğunu varsayıyordu. Bugün birçok bilim adamı buluntuların önemini kabul etmekle birlikte, Leakey'nin yorumlarını ve fosil sınıflamalarını onaylamamaktadır.

Adam's Ancestors (1934, yb 1953; *İnsanın Ataları*, 1971), *Stone-Age Africa* (1936; Taş Devri Afrikası), *White African* (1937; Beyaz Afrikalı), *Olduvai Gorge* (1952; Olduvai Boğazı), *Mau Mau and the Kikuyu* (Mau Mau ve Kikuyu), *Olduvai Gorge*

1951-61 (1965; Olduvai Boğazı 1951-61), *Unveiling Man's Origins* (1969, Vanne Goodall ile birlikte; İnsanoğlunun Kökenlerinin Açığa Çıkarılması), *Animals of East Africa* (1969, Doğu Afrika Hayvanları) Leakey'in başlıca yapıtlarıdır. National Geographic Society'nin kuruluşunun 100. yılı dolayısıyla 1988'de yalnızca 15 bilim adamına dağıttığı ödüllerden iki tanesi L. S. Leakey ile karısı Mary Leakey'ye verilmiştir.

Leakey, Mary Douglas, eö NICOL (d. 6 Şubat 1913, Londra), bulduğu çok önemli fosillerle tanınan İngiltere doğumlu arkeolog ve antropolog. Bu fosilleri gene ünlü bir atıropolog olan eşi Louis Leakey inceleyip vardığı sonuçlarla dünyaya tanıtmıştır.

Mary'nin çocukluğunda resim yapmaya doğal bir yeteneği olduğu ortaya çıkmıştı. Arkeolojiye karşı ilgi duydu. Birkaç okul değiştirdikten sonra İngiltere'de, Devon'daki Hembury'de bulunan Neolitik kalıntıların kazısına katıldı. O sırada taş araçların ve öteki aletlerin röprodüksiyon kalitesinde resimlerini çizebilecek kadar ustalaşmıştı. 1933'te Louis Leakey ile tanıştı. 1936'da evlendiler; üç çocukları oldu.

Evlendikten sonra 30 yıl eşiyle birlikte çalışan Mary Leakey, Kenya'da Tarihöncesi buluntuların yer aldığı yörelerdeki kazıları yönetti. 1947'de insansı maymunlarla insanların atalarına benzeyen ve 25 milyon yıl önce yaşadığı anlaşılan, maymun benzeri *Proconsul africanus*'un kafatasını buldu. 1959'da Olduvai Boğazında ilk insangillerden (*Hominidae*) kalma bir kafatası keşfetti. Bugün *Australopithecus* içinde sınıflandırılan bu kafatasını taşıyan insangillere Louis Leakey *Zinjanthropus* adını verdi. Mary 1987'de Olduvai Boğazının güneyindeki Laetoli alanını buldu. Burada, volkanik küller üzerinde 3,5 milyon yıl önce yürümüş insangillerin ayak izlerine rastladı. Bu izleri yapanların insan gibi dik yürüdükleri anlaşılıyordu. Bu buluş insanların iki ayak üzerinde yürümeye başladıkları varsayılan, bilim dünyasının da öteden beri kuşkuyla karşıladığı tarihlerden çok daha eskiye gidiyordu. Mary Leakey'nin kitapları arasında *Olduvai Gorge: My Search for Early Man* (1979; Olduvai Boğazı: İlk İnsanı Bulmak İçin Yaptığım Araştırmalar) ve otobiyografik yapıtı *Disclosing the Past* (1984; Geçmişi Aydınlatmak) sayılabilir.

Leakey, Richard (Erskine Frere) (d. 19 Aralık 1944, Nairobi, Kenya), Kenyalı fiziksel antropoloji ve paleontoloji bilgini.

Tanınmış antropologlar L.S.B. ve Mary Leakey'nin oğlu olan Leakey, önceleri ana babasının mesleğine ilgi duymadı ve safarilerde kılavuzluk yapmaya başladı. 1963'te, Tanzanya'nın kuzeydoğusundaki Natron Gölü yöresinde bir *Australopithecus*'un çene kemiğini bulduktan sonra antropolojiye yöneldi. Londra'ya gidip iki yıllık ortaöğrenim programını altı ayda tamamladıysa da, hem parası, hem de derslere ilgisi tükendiği için üniversite öğrenimi görmeden Kenya'ya döndü.

1967'de, Etiyopya'daki Omo Irmağı vadisine düzenlenen bir araştırma gezisine katıldı. Bu yolculukta Kenya'daki Rudolf (bugün Turkana) Gölü kıyılarında bulunan Koobi Fora yöresi dikkatini çekti ve yaptığı ön çalışmada çok sayıda taş alet buldu. Sonraki 10 yıl boyunca, meslektaşlarıyla birlikte burada, insangillerden yaklaşık 230 bireye ait 400 parça fosil ortaya çıkardı. Onun araştırmalarından sonra Koobi Fora, dünyanın en zengin ve çeşitli Tarihöncesi kalıntılarını içeren yerleşmesi olarak tanındı.

Leakey'nin fosil buluntularıyla ilgili yorumları çeşitli tartışmalara yol açtı. Roger Lewin ile birlikte yazdığı *Origins* (1977; Kökenler) ve *People of the Lake* (1978; Göl İnsanları) adlı kitaplarında, yaklaşık 3 milyon yıl önce yeryüzünde üç insangil türünün yaşadığını savundu: *Homo habilis*, *Australopithecus africanus* ve *Australopithecus boisei*. *Australopithecus*'un bu iki türü zamanla yok olmuş, *H. habilis* ise evrim sürecinde, günümüz insanı *Homo sapiens*'in doğrudan atası olan *Homo erectus*'a dönüşmüştü. Leakey, Koobi Fora'da bu kuramı destekleyen bulgular elde ettiğini ileri sürüyordu. Bulgularının en önemlisi 1972'de 300'den fazla parça halinde bulunup hemen hemen tümüyle birleştirilmiş olan, Kafatası 1470 kodlu fosildi. Leakey, bu fosilin *H. habilis*'e ait olduğunu ve 2 milyon yıldan daha eskiye dayandığını savundu. Bilim çevrelerinde büyük heyecan uyandıran kafatasında, öteki insangillerde rastlanan çıkık kaş kemerleri bulunmadığı gibi, kafatası boşluğunun hacmi *Australopithecus* türlerininkinin yaklaşık iki katı, günümüz insanınınkinin ise yarısından fazlaydı. Leakey bu konudaki görüşlerini *The Making of Mankind* (1981; İnsan Soyunun Oluşumu) adlı kitabında ayrıntılı olarak açıkladı.

1968'de Kenya Ulusal Müzesi'nin müdürü olan Leakey, ayrıca bir fosil müzesi, lisansüstü öğretim merkezi ve laboratuvar olarak hizmet veren Louis Leakey Afrika Prehistoryası Enstitüsü'nü kurdu.

Leamington Spa, ROYAL LEAMINGTON SPA olarak da bilinir, İngiltere'de, Warwickshire iline (*county*) bağlı Warwick ilçesinde (*district*) kent. Avon Irmağının kolu olan Leam Irmağı kıyısında yer alır. Geleneksel olarak İngiltere'nin tam merkezinde bulunduğuna inanılan 900 yıllık meşe ağacı (Midland Oak) kentin 3 km doğusundadır. Leamington başlangıçta kırsal bir yerleşmeydi. 1780'den sonra toplumun önde gelen kişilerinin tuzlu madensuları için kente gelmeye başlamalarıyla bir sayfiye merkezine dönüştü. 1838'de Kraliçe Victoria kaplıcayı ziyaret etti ve kentin adının önüne "royal" (kraliyet) sıfatının eklenmesine izin verdi. George üslubunda inşa edilmiş bazı tarihsel yapıların bulunduğu kent, geniş parkları ve bahçeleriyle dikkat çeker. Leamington günümüzde Coventry ve West Midland adlı sanayi merkezlerinden kolayca ulaşılabilen bir sayfiye merkezidir. Nüfus (1981 geç.) 42.953.

Lean, Sir David (d. 25 Mart 1908, Croydon, Surrey - ö. 16 Nisan 1991, Londra, İngiltere), İngiliz sinemasında II. Dünya Savaşı sonrası yaşanan canlanmanın önde gelen yönetmeni. Filmleri güçlü bir sinemasal duygu ve teknik ustalık ürünüdür.

Lean
AP/Wide World Photos

1928'de en sıradan işleri yaparak girdiği sinema dünyasında kendini hızla geliştirerek kameraman ve yönetmen yardımcısı oldu. 1930'da kurguculuğa başladı ve kısa süre içinde İngiliz sinemasının en büyük kurgu ustalarından biri olarak ün kazandı.

Yönettiği ilk yapıtı olan ödüllü savaş filmi *In Which We Serve*'ü (1942; *Denizler Hakimi*) oyun yazarı Noël Coward ile birlikte çekti. Daha sonra üçü de Coward uyarlaması olan *This Happy Breed* (1944; *Mutlu Kuşak*), *Blithe Spirit* (1945; Neşeli Ruh) ve *Brief Encounter* (1945; *Kısa Tesadüfler*/*Kısa Buluşma*) adlı filmleri gerçekleştirdi. *Kısa Tesadüfler* filmi ilk Cannes Film Şenliği'nde Eleştirmenler Büyük Ödülü'nü aldı. Charles Dickens'dan uyarlanan *Great Expectations* (1946; *Büyük Umutlar*) ve *Oliver Twist*'ten (1948) sonra Lean, başrollerini karısı Ann Todd'un oynadığı *The Passionate Friends* (1949; *Seven Kalpler*), *Madeleine* (1951; *Hüküm Günü*) ve *The Sound Barrier* (1952; Ses Duvarı) filmlerini yaptı. Oscar kazandığı *The Bridge on The River Kwai*'ın (1957; *Kwai Köprüsü*) olağanüstü başarısından sonra çekimi yıllarca süren ve birkaç milyon dolara mal olan gösterişli filmler yönetmeye başladı; giderek adı üstünyapımlarla özdeşleşti. *Lawrence of Arabia* (1962; *Arabistanlı Lawrence*) ile ikinci Oscar'ını kazandı. Daha sonraki yapıtları, farklı eleştiriler alan ama görüntülerinin güzelliğiyle övgü toplayan *Dr. Zhivago* (1965; *Dr. Jivago*) ve *Ryan's Daughter* (1970; *İrlandalı Kız*) ile E. M. Forster uyarlaması *A Passage to India*'dır (1984; *Hindistan'a Yolculuk*). Lean 1984'te "sir" unvanı almıştır.

Leandros *bak.* Hero ile Leandros

Lear, Edward (d. 12 Mayıs 1812, Highgate, Londra yakınları, İngiltere - ö. 29 Ocak 1888, San Remo, İtalya), İngiliz manzara ressamı ve şair. Daha çok saçma şiir(*) türündeki çalışmalarıyla ve limerik(*) biçimini yaygın hale getirmesiyle tanınmıştır.

Edward Lear, William Holman Hunt'ın bir çizimi, 1857; Walker Sanat Galerisi, Liverpool
Walker Art Gallery, Liverpool

Yirmi bir kardeşin en küçüğüydü. En büyük ablası tarafından yetiştirildi ve 15 yaşında yaşamını resim çizerek kazanmaya başladı. 1831'de çizer olarak Londra Zoloji Derneği'ne girdi; 1832'de *Illustrations of the Family of the Psittacidae* (Psittacidae Familyasının Resimleri) adlı yapıtı yayımlandı. Daha sonra British Museum için çalıştı, zoolog John Gould için kuş çizimleri yaptı ve 1832-37 arasında Derby kontunun Knowsley'deki yabani hayvan koleksiyonunu resimledi. İlk *Book of Nonsense*'i (1846; Saçmalıklar Kitabı) kontun torunları için yarattı. Hayvan resimlerini ince ve ayrıntılı biçimde çizmenin gözlerini bozduğunu fark edince 1835'te topografik manzara ressamı olmaya karar verdi. 1846'da Kraliçe Victoria'ya resim dersi verdi.

Eşcinsel ve sıralı olan Lear, 1837'den sonra daha çok İngiltere dışında yaşadı. Melankolik ve ürkek kişiliğine karşın İtalya, Yunanistan, Arnavutluk, Filistin, Suriye, Mısır, sonra Hindistan ve Seylan (bugün Sri Lanka) gibi çeşitli ülkeleri gezdi. Bitmez tükenmez bir enerjiyle çalışarak çok sayıda mürekkep ve suluboya taslak çalışması yaptı. Çevreyi büyük bir dikkatle ve doğru olarak betimlediği ve notlarla desteklediği bu taslakları daha sonra suluboya ya da yağlıboya resimlere dönüştürdü. Bu çalışmalarında Ön-Raffaelloculların etkileri açıktır. Pek çok arkadaşına yazdığı mektupları mizah, sözcük oyunları ve bilerek yapılmış yazım hatalarıyla doludur. Ama onun gerçek dehası saçma şiirlerinde ortaya çıkar. Büyük bir ritim çeşitliliğinin, alttan alta bir melankolizmin görüldüğü bu şiirlerde Lear, anlamsız sözcükler kullanarak fantastik yaratıklarla dolu bir dünya kurmuştur. Sözcüklerinde Tennyson'a özgü bir renk sezilir.

Lear üç cilt kuş ve hayvan çizimleri ile *Journal of a Landscape Painter in Greece and Albania* (1851; Yunanistan ve Arnavutluk'ta Bir Manzara Ressamının Günlüğü) gibi yedi tane resimli gezi kitabı yayımladı. *Book of Nonsense*'ten başka *Nonsense Songs, Stories, Botany and Alphabets* (1871; Saçma Şarkılar, Öyküler, Bitkiler ve Alfabeler), *More Nonsense, Pictures, Rhymes, Botany, etc.* (1872; Başka Saçma Resimler, Şiirler, Bitkiler vb) ve *Laughable Lyrics* (1877; Gülünç Şiirler) adlı üç tane daha saçma şiir kitabı çıkarmıştı. İllüstrasyonlarını yaptığı *Tennyson's Poems* (Tennyson'ın Şiirleri) ölümünden bir yıl sonra, Lady Starchey'nin derlediği *Queery Lear Nonsense* de (Acayip Lear Saçmaları) 1911'de yayımlandı. Vivien Noakes'ın yazdığı *Edward Lear: The Life of a Wanderer* (1968; Edward Lear: Bir Gezginin Yaşamı) eksiksiz bir yaşamöyküsüdür.

Lear, William P(owell) (d. 26 Haziran 1902, Hannibal, Missouri - ö. 14 Mayıs 1978, Reno, Nevada, ABD), kendi kendini yetiştirmiş ABD'li elektrik mühendisi ve sanayici. Kurduğu Lear Jet Corporation özel jet uçaklarının ilk kez sanayi çapında üretimini gerçekleştirmiştir. Lear ayrıca otomobil radyosunu, sekiz kanallı stereo teyp kasetini ve uçaklardaki otomatik pilotu da geliştirmiştir.

Sekizinci sınıfı bitirdikten sonra, makine ustası olmak üzere okuldan ayrılan Lear, 16 yaşındayken, yaşını gizleyerek Deniz Kuvvetleri'ne katıldı. I. Dünya Savaşı sırasında radyolar üzerinde çalıştı ve ordudan ayrıldıktan sonra ilk kullanışlı otomobil radyosunun tasarımını gerçekleştirdi. Ama radyoyu üretebilmesi için yeterli parası olmadığından, 1924'te bu tasarımı Motorola Company'ye sattı.

1934'te herhangi bir radyo ile birlikte çalışabilen bir radyo yükselteci (amplifikatör) tasarladı. Radio Corporation of America (bugün RCA Corporation) bu yükseltecin planlarını satın alarak, Lear'a çalışmalarını sürdürebilmesi için gerekli mali desteği sağladı. 1939'da ABD'deki özel uçakların yarısından çoğunda Lear'ın radyoları ve seyir donanımları kullanılıyordu. Şirket, II. Dünya Savaşı'nda Müttefik uçakları için motor ve bazı duyarlı aygıtlar üretti.

1950-62 arasında Lear, Inc.'in satışları 90 milyon dolara ulaştı. Şirket, Ortabatı ve kıyı kentlerine yeni tesisler kurarak, stereofonik ses sistemleri ve küçük haberleşme uyduları üretmeye yöneldi. Lear, işadamları için yapılacak ucuz ve küçük jet uçakları alanına da yatırım yapmak istedi. Şirketin yönetim kurulu bu yatırımı onaylamayınca hisselerini satarak şirketten ayrıldı. Kansas'taki Wichita'da Lear Jet, Inc.'ı kurdu ve 1963'te ilk uçağını üretti. Lear 1967'de bu şirketteki hisselerini de satarak, buharlı bir araba üretmek için Lear Motors Corporation'ı (1967-69) kurdu.

Çocukluğundan başlayarak kendini buluşlar yapmaya adayan Lear, ölümüne değin yaklaşık 150 buluşun patentini almıştır.

leasing *bak.* finansal kiralama

Léaud, Jean-Pierre (d. 5 Mayıs 1944, Paris), Fransız sinema oyuncusu. 1960'lar ve 1970'lerdeki Fransız Yeni Dalga akımının, özellikle de François Truffaut'nun en önemli bazı filmlerinde başrollerde oynamıştır.

Babası senaryo yazarı, annesi tiyatro oyuncusuydu. Léaud 14 yaşındayken, Truffaut'nun ilk önemli filmi *Les Quatre Cents Coups*'daki (1959; *Dört Yüz Darbe*) toplum dışı bir çocuk olan Antoine Doinel rolü için seçildi. Truffaut'nun dört filminde daha rol aldı, bunlar Doinel'in ergenlik dönemini, gönül maceralarını, baba oluşunu, sonunda da boşanmasını işleyen *L'Amour à vingt ans* (1962; Yirmisinde Aşk), *Baisers volés* (1968; Çalınmış Öpücükler), *Domicile conjugale* (1970; Aile Yuvası) ve *L'Amour en fuite*'ti (1979; Kaçak Aşk). Léaud, erginlik yaşamının sorumluluklarına hazır olmayan, sevimli, masum genç Doinel rolüne çok uygun düşmüştü. Truffaut'nun *Les Deux Anglaises et le continent* (1971; İki İngiliz Kız ve Kıta Avrupası) ve *La Nuit américaine* (1973; *Güneşte Gece/Amerikan Gecesi*) gibi birkaç filminde daha rol aldı. Jean-Luc Godard'ın *Masculin-Féminine* (1966; Erkek-Dişi), *La Chinoise, ou plutôt à la Chinoise* (1967; *Çinli Kız*) ve *Le Week-end* (1967; Hafta Sonu) filmlerinde de oynayan Léaud, bunların yanı sıra Jerzy Skolimowski ve Bernardo Bertolucci'yle çalıştı. Bertolucci'nin *Ultima tango a Parigi*'sinde (1972; *Paris'te Son Tango*) kendi halindeki delikanlı rolünü başarıyla canlandırdı.

Leavis, F(rank) R(aymond) (d. 14 Temmuz 1895, Cambridge - ö. 14 Nisan 1978, Cambridge, İngiltere), İngiliz edebiyat eleştirmeni. Özellikle iki dünya savaşı arasındaki dönemin edebiyatçıları üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır.

Üniversiteyi bitirdikten sonra cankurtaran görevlisi olarak I. Dünya Savaşı'na katıldı. 1925'ten sonra Cambridge'deki Emmanuel College'da ders vermeye başladı. 1930'ların başında Downing College'a geçti ve 1962'de emekli olana değin orada çalıştı; daha sonra çeşitli üniversitelerde konuk öğretim görevlisi olarak ders verdi. 1967'de Cambridge'deki Trinity College'da verdiği dersleri 1969'da *English Literature in Our Time and the University* (Günümüzde İngiliz Edebiyatı ve Üniversite) adıyla yayımladı. 1978'in Yeni Yıl şeref listesine geçti ve C.H. (Companion of Honour) şeref rütbesini aldı.

1932'de, karısıyla birlikte *Scrutiny* adlı bir eleştiri dergisi yayımlamaya başladı. 1953'e değin üç ayda bir yayımlanan dergi, birçoklarınca Leavis'in İngiliz edebiyatına en büyük katkısı olarak kabul edildi. Görüşlerini keskin bir dille ifade eden Leavis, edebiyatın bir anlamda yaşamın eleştirisi olduğunu, bu yüzden de eleştirmenin, edebiyat yapıtını değerlendirirken yazarın ahlaki tutumunu göz önüne alması gerektiğine inanıyordu.

Önceleri çoğunlukla şiir eleştirileri yazan Leavis, T. S. Eliot'tan etkilendiği bu döneminde *New Bearings in English Poetry* (1932; İngiliz Şiirinde Yeni Eğilimler) ve *Revaluation: Tradition and Development in English Poetry* (1936; Yeniden Bakış: İngiliz Şiirinde Gelenek ve Gelişme) adlı yapıtları yayımladı. 1940'larda ise romana yöneldi. İngiliz romanı üzerine genel bir değerlendirme niteliğindeki *The Great Tradition*'da (1948; Büyük Gelenek) Jane Austen, George Eliot, Henry James ve Joseph Conrad'ın geçmişin büyük romancıları, D. H. Lawrence'ın da onların tek varisi olduğunu öne sürdü. Ardından *D. H. Lawrence. Novelist*'i (1955; Romancı D. H. Lawrence), Dickens ve Tolstoy üzerine *Anna Karenina and Other Essays*'ı (1967; Anna Karenina ve Başka Denemeler) ve karısıyla birlikte yazdığı *Dickens the Novelist*'i (1970; Romancı Dickens) yayımladı. *The Common Pursuit* (1952; Ortak Arayış), çalışmalarının kapsamını en iyi ortaya koyan yapıtıdır.

Leavitt, Henrietta Swan (d. 4 Temmuz 1868, Lancaster, Massachusetts - ö. 12 Aralık 1921, Cambridge, Massachusetts, ABD), parlaklıkları düzenli aralıklarla değişen Sefe türü yıldızlar üzerindeki çalışmalarıyla tanınan ABD'li astronom. 1912'de Sefeitlerin periyotlarının gerçek parlaklıklarıyla yakından ilişkili olduğunu ortaya çıkarmış ve böylece yıldızların uzaklıklarının saptanması çalışmalarına önemli bir yöntem kazandırmıştır.

Bir süre gönüllü araştırma yardımcısı olarak çalıştıktan sonra 1902'de Harvard College Gözlemevi'ne atandı. Yıldızların parlaklıkları konusundaki çeşitli çalışmaları yönetti, bir süre sonra da gözlemevinin yıldız fotometrisi bölümünün başına getirildi. Dört nova (birdenbire parlayarak iki üç ay içinde yavaş yavaş sönen yıldız), 2.400 kadar da değişen yıldız keşfetti.

Lebachia, Üst Karbonifer (Karbonifer Dönem y. 345-280 milyon yıl önce) ile Alt Permiyen (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) dönemlerde yaşamış, kozalaklı bitki cinsi. *Coniferales* takımının, *Lebachiaceae* familyasında (bazı uzmanlara göre *Voltziales* takımının, *Voltziaceae* familyası) sınıflandırılan bu soyu tükenmiş bitki cinsinin, porsuk ağacı dışında iğneyapraklıların yaşayan tüm üyelerinin atalarından olduğu kabul edilir. Büyüklüğü kesin olarak bilinmemekle birlikte, tüysü biçimli yan dallar taşıyan ağaç yapısındaki *Lebachia* günümüz bitkilerinden salon arokaryasına benzer bir büyüme özelliği gösteriyordu. Yan dalların uçlarında erkek ve dişi kozalaklar taşıyordu.

lebdeğmez *bak.* dudakdeğmez

Lebedev, Pyotr Nikolayeviç (d. 8 Mart 1866, Moskova - ö. 14 Mart 1912, Moskova, Rus Çarlığı), ışığın cisimlere uyguladığı çok küçük basıncı deneysel olarak kanıtlayan (1910) Rus fizikçi.

Strasbourg'da August Kundt'un yanında fizik öğrenimi gören Lebedev doktora çalışmasını da 1891'de burada tamamladı. 1900'de Moskova Üniversitesi'nde profesör oldu. 1901'de Işık Basıncı Üzerine Deneysel Araştırmalar adlı yapıtını yayımladı. Yer magnetizmasının kökenleri konusunda da çalışmalar yaptı. Moskova'daki fizik enstitüsüne, onun onuruna, P.N. Lebedev Fizik Enstitüsü adı verilmiştir.

Lebedev, Sergey Vasilyeviç (d. 25 Temmuz 1874, Lublin, Polonya - ö. 2 Mayıs 1934, Leningrad [bugün Petersburg], SSCB), SSCB'li kimyacı. Sanayide yapay kauçuk üretilmesine olanak sağlayan bir yöntem geliştirmiştir.

1902'de Petersburg Üniversitesi'nde çalışmaya başladı. 1910'da küçük moleküllerden büyük moleküllerin oluşturulması üzerine yaptığı araştırmalar sırasında bütadienden esmek bir kauçuk üretti. 1925'te Petrol Arıtma Laboratuvarı'nı kurdu; 1928-30 arasında Leningrad'daki Yapay Kauçuk Laboratuvarı'nın başkanlığını yürütü. 1937'de SSCB Bilimler Akademisi'ne seçildi. Etil alkolden bütadien üretimine ilişkin yöntemi II. Dünya Savaşı sırasında Almanya kauçuk sanayisinde de kullanıldı.

Lebedos, bugün GÖNÜLDÜR, Anadolu'nun batı kesiminde İonya bölgesinde antik kent.

İlk halkının Karyalılar olduğu, daha sonra Atina kralı Kodros'un oğullarından Andraemon önderliğindeki İonlarca ele geçirildiği söylenir. Panionion olarak bilinen 12 İon kentinin oluşturduğu birliğe üye olmakla birlikte, tarihi konusunda fazla bilgi yoktur. Ama Lysimakhos'un Ephesos'a(*) yeniden kurucusu sırasında büyük çapta zarar gördüğü bilinir. Döneminde, sahne sanatçılarının oturduğu, her yıl Dionysos onuruna oyunların düzenlendiği bir şenlik kenti durumuna dönüşmüştü. Toprağı çok bereketliydi; özellikle incirleri ünlüydü.

Lebenswelt (Almancada "yaşam evreni"), Husserl'in fenomenoloji kuramında, nesnel bilim dünyasından farklı olarak, günlük yaşamın özneliği içinde doğrudan deneyim ile ulaşılan dünya için kullandığı kavram. *Ayrıca bak.* fenomenoloji; Husserl, Edmund.

Lebesgue, Henri-Léon (d. 28 Haziran 1875, Beauvais - ö. 26 Temmuz 1941, Paris, Fransa), Riemann integralini genelleştirerek matematiksel çözümlemede devrim niteliğinde bir gelişmeyi gerçekleştiren Fransız matematikçi.

1902'de Sorbonne Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladıktan sonra Rennes Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. 1906'da Poitiers Üniversitesi'ne geçti, bir süre sonra burada profesörlüğe yükseltildi. 1921'de Collège de France'ta çalışmaya başladı, ertesi yıl da Paris Bilimler Akademisi üyeliğine seçildi. 1924'te Londra Matematik Derneği'nin onursal üyeliğine, 1930'da Londra'daki Royal Society'nin yabancı üyeliğine seçildi.

Döneminin en büyük matematikçilerinden biri olan Lebesgue topoloji, Fourier serileri ve potansiyel kuramı (korunumlu kuvvet alanlarını betimleyen fonksiyonlar kuramı) konularında değerli katkılarda bulundu. Ama onun matematiğe en önemli katkısı integral alanında oldu.

19. yüzyılın sonlarında matematiksel çözümleme sürekli fonksiyonlar alanıyla sınırlanmış durumdaydı ve giderek daha sık karşılaşılmaya başlayan alışılmadık fonksiyonlarla başa çıkabilmek için yapay kısıtlamalar koymak zorunluluk haline gelmişti. Riemann'ın integral alma yöntemi yalnızca sürekli fonksiyonlar ile süreksiz fonksiyonların pek azına uygulanabiliyordu. Émile Borel, Camille Jordan ve başka matematikçilerin geliştirmiş oldukları ölçüm ve kapsam kuramlarından esinlenen Lebesgue 1901'de kendi ölçüm kuramını ortaya koydu. Ertesi yıl belirli integrale yeni bir tanım getirdi. Modern gerçek çözümlemenin en büyük başarılarından birini oluşturan Lebesgue integrali kavramı uyarınca, sınırlı ve toplanabilir her fonksiyon, Lebesgue ölçümü sıfır olan noktalar topluluğu dışında, belirsiz integralinin türevine eşittir. Lebesgue integrali, Fourier çözümlemesinin uygulama alanını da büyük ölçüde genişletmiştir.

Yaklaşık 50 bilimsel makaleye ek olarak Lebesgue iki önemli kitap yazmıştır: *Leçons sur l'intégration et la recherche des fonctions primitives* (1904; İntegral Alma ve İlkel Fonksiyonların Bulunması Üzerine Dersler) ve *Leçons sur les séries trigonométriques* (1906; Trigonometrik Seriler Üzerine Dersler).

Lebesgue integrali, bir eğrinin altında kalan alan kavramını, çizilebilir grafikleri olmayan fonksiyonları da içerecek biçimde genişleten integral tanımı. Bir fonksiyonun grafiği (bir başka deyişle eğrisi), bu fonksiyonun bütün (x, y) değer çiftlerinden oluşan küme olarak tanımlanır. Bir fonksiyonun grafiği, eğer bu fonksiyon parçalı sürekli ise (bir başka deyişle, fonksiyonun tanımlandığı aralık, fonksiyonun ani sıçramalar yapmadığı alt aralıklara bölünebiliyor ise) çizilebilir. Riemann integrali, alt aralıklar cinsinden tanımlanan Riemann toplamlarına dayandığından, yukarıdaki gibi tanımlanmamış bir fonksiyonun Riemann integrali yoktur.

Örneğin, x rasyonel bir sayı iken değeri 1'e eşit olan, x irrasyonel iken değeri 0 olan bir fonksiyonun sıçramalar yapmadığı bir aralık yoktur, bir başka deyişle bu fonksiyon hiçbir aralıkta sürekli değildir. Bu nedenle de bu fonksiyona ilişkin $f(c_1)\Delta x_1 + f(c_2)\Delta x_2 + \ldots + f(c_n)\Delta x_n$ Riemann toplamının bir limiti yoktur; tersine, bu toplamın değeri, c noktalarının Δx alt aralıklarının nerelerinde seçildiğine bağlı olarak değişik değerler alır.

Sınırlı bir fonksiyonun Lebesgue integralinin tanımında yararlanılan Lebesgue toplamları ise, Riemann toplamları gibi x değerlerinin bölüntülenmesine değil, y değerlerinin bölüntülenmesine dayanır. Bir $[y_i]$ bölüntüsüne $(=y_0, y_1, y_2, \ldots, y_n)$ ilişkin E_i kümeleri, bu bölüntüdeki ardışık iki y_{i-1} ile y_i değeri arasındaki y değerlerinin karşılık geldiği bütün x değerlerinden oluşan kümelerdir. Her E_i kümesi için $m(E_i)$ ile gösterilen ve kümenin ölçümü olarak adlandırılan bir sayı tanımlanır (küme alt aralıklardan oluşuyorsa kümenin ölçümü, bunların uzunlukları toplamına eşittir) ve Riemann toplamında yararlanılan alt ve üst Darboux toplamlarına benzer biçimde, $S=m(E_0)\,y_1+m(E_1)\,y_2+\ldots+m(E_{n-1})y_n$ ve $s=m(E_0)\,y_0+m(E_1)\,y_1+\ldots+m(E_{n-1})\,y_{n-1}$ toplamları oluşturulur; y bölüntüsündeki alt aralıklar 0'a yaklaşırken bu iki toplam da ortak bir değere yaklaşır; bu değer, fonksiyonun Lebesgue integrali olarak tanımlanır.

Lebesgue integrali, E_i kümelerinin aralıklardan oluşmadığı durumlarda (örn. yukarıda verilen ve x rasyonel iken 1'e, irrasyonel iken 0'a eşit olan fonksiyon için), bu kümelerin ölçümü kavramına dayanır (*bak.* ölçüm). Lebesgue integrali, bu nedenle, Riemann integraline göre daha genel niteliktedir.

Lebîd (ö. y. 661), *Muallakatü's-Seba*'ya(*) (Yedi Askı) giren kasidesiyle ünlenmiş Arap şair.

Beni Amir kabilesindendi. Güzel söz söylemesiyle tanındı. Genç yaşta kabilesi tarafından Hire hükümdarı Ebu Kabus Numan'ın sarayına gönderilen kurulda yer aldı. Kabilesine karşı düşmanca bir tavır takınan hükümdara yazdığı bir şiirle onun gönlünü kazanıp kendi kabilesinden yana çekti. Büyük üne kavuştuktan sonra da kabilesine bağlı kaldı. Hicretten sonra Müslüman oldu, Hz. Muhammed'den ilgi ve destek gördü. Hicviye, mersiye, kaside türünde başarılı şiirler yazdı, güçlü betimlemeleriyle dikkati çekti. 1880'de basılan *Divan*'ı bazı Arap dilcilerine araştırma konusu olmuştur.

Leblanc, Nicolas (d. 1742 ?, Issoudun - ö. 1806, Saint-Denis, Fransa), 1790'da, adi tuzdan (sodyum klorür) soda (sodyum karbonat) elde etmeye yönelik, kendi adıyla anılan işlemi geliştiren Fransız kimyacı. Doğrudan ticari uygulamaya yönelik ilk teknik olan Leblanc işlemi, 19. yüzyılda kimya sanayisinin en önemli ve yaygın süreçlerinden biri durumuna gelmiştir.

Bir demir fabrikası yöneticisinin oğlu olan Leblanc, tıp öğrenimi gördü ve 1780'de Orléans dükünün özel cerrahı oldu. Bu tarihten beş yıl önce Fransız Bilimler Akademisi tuzun sodaya dönüştürülmesine yönelik işlemin geliştirilebilmesi amacıyla ödüllü bir yarışma açmıştı. O yıllarda kâğıt, cam, sabun ve porselen yapımında, odun ve deniz yosunu küllerinden kaba yöntemlerle elde edilen soda kullanılıyordu; oysa bu sanayi dallarının gelişmesi için daha ucuz bir yöntem gerekliydi. Tuz ve soda, sodyumun basit bileşikleri olduğundan, bilim adamları bu bileşikler arasında bir dönüşümün olanaklı olduğunu düşünüyorlardı.

Leblanc geliştirdiği bu süreçte önce sofra tuzuna sülfürik asit katarak sodyum sülfat kekini hazırladı. Daha sonra bu keki kireçtaşı ya da tebeşir ve kömür ile kavurarak temel olarak sodyum karbonat ve kalsiyum sülfürden oluşan siyah külü elde etti. Bu külü suyla karıştırarak sodyum karbonatı çözdü ve bu çözeltiden kristalleştirdi.

Leblanc işlemi basit, ucuz ve doğrudan uygulanan bir yöntemdi, ama Leblanc 1790'da deneylerini tamamladığında Fransız Devrimi başlamıştı ve geliştirdiği işlem için bir ödül alamadı. Ulusal Meclis Eylül 1791'de Leblanc'a bu yöntemin 15 yıllık patentini verdi, ama üç yıl sonra çok az bir para karşılığında patentine ve fabrikasına el koydu. Napoléon yaklaşık 1800'de fabrikayı Leblanc'a geri verdi; ama Leblanc fabrikayı yeniden açmak için gerekli sermayeyi toplayamadı ve 1806'da intihar etti.

leblebi, kabuğu çıkarılmış nohutun kavrulmasıyla yapılan kuruyemiş.

Haşlanıp kabuğu çıkarılan nohut kabuksuz çok kalın bakırdan yapılmış özel leblebi tavalarında kavrulur. Nohutun sacda ya da fırında kavrulduğu da olur. En iyi leblebi Çorum'da yapılır. Burada çok az kavrularak hazırlanan leblebi çuvallarla başka

Kumda kavurarak leblebi yapılması, Ağın, Elazığ
Erdal Yazıcı

yerlere gönderilir ve yeniden kavrulup taze olarak satılır. Bu tür leblebiye "sarı" ya da "kaba leblebi" denir. Sarı leblebinin tuzlanmasıyla elde edilen "tuzlu leblebi" de vardır. Şekerle ya da kuru üzümle yenen "leblebi unu" da sarı leblebinin öğütülmesi ya da havanda dövülmesiyle elde edilir. Bu unun şekerle karıştırılıp sıkıştırılmasıyla "leblebi helvası" elde edilir. "Leblebi şekeri" içinde leblebi bulunan şekere verilen addır.

Haşlandıktan sonra kum içinde kavrulan ve kabuğu çıkarılmadığı için beyaz bir renk alan "sakız" ya da "kum leblebisi" de başka bir leblebi çeşididir.

Lebombo Dağları, Afrika'nın güney kesiminde dağ sırası. Volkanik kayaçlardan oluşan ve yaklaşık 800 km boyunca uzanan dağların adı, Zulu dilinde "Koca Burun" anlamına gelen Ubombo sözcüğünden türemiştir. Natal'deki Mkuze Irmağının güneyinden başlayan Lebombo Dağları kuzeydeki Kruger Ulusal Parkı'na uzanarak Natal-Svaziland sınırının yaklaşık 97 km'lik bölümünü çizer. Ardından, gene 97 km boyunca Svaziland-Mozambik sınırını çizdikten sonra Transvaal yönetim bölgesi ile Mozambik arasındaki sınırı oluşturur ve Olifants Irmağının kuzeyinde son bulur. Deniz düzeyinden ortalama yüksekliği 600 m dolaylarındadır. En yüksek noktasına Svaziland'ın güneydoğu köşesindeki Mananga Dağında (800 m) ulaşan dağlar doğuya doğru akan Mkuze, Olifants, Pongola, Ingwaruma ve Usutu gibi akarsularla parçalanmıştır; bunlardan Ingwaruma ve Usutu ilginç görünümlü boğazlar oluşturur. Pongola Boğazında büyük bir baraj kurulmuştur. Dağların bitki örtüsünü çoğunlukla tropik ormanlar ve savanlar oluşturur. İyi akaçlanan sırtlarda demirağacı ve abanoz da görülür. Dar koyaklarda sık ağaçlıklar ve maunu andıran büyük *khoya* ağaçları yer alır.

Lebon, Philippe (d. 29 Mayıs 1767, Brachay - ö. 2 Aralık 1804, Paris, Fransa), aydınlatma gazını (havagazı) bulan Fransız mühendis ve kimyacı.

Önceleri Angoulême'de mühendis olarak çalışan Lebon, daha sonra Paris'teki Köprüler ve Yollar Okulu'nda mekanik profesörlüğüne atandı. 1797'de, ısıtma ve aydınlatmada kullanılmak üzere çeşitli gazlar üzerinde araştırmalara girişti. 1799'da, ağaçtan damıtma yoluyla elde edilen gazla çalışan bir "ısıllamba"nın patentini aldı. 1804'te I. Napoléon'un taç giyme töreni için yapılan hazırlıklara yardım ettiği ve ne var ki tören günü kimliği saptanamayan kişilerce öldürüldü.

Lebon, elektrikli yakıt pompası ve kıvılcımlı ateşlemeyle çalışan bir gaz motoru üzerinde de çalışmalar yaptı. 1801'de de, içten yanmalı motorlarda, yakıtın sıkıştırılması düşüncesini ortaya attı.

Lebowa, Güney Afrika'da, Transvaal'in kuzey kesiminde Bapediler, Balobedular ve Kanga-Koneler gibi kuzeydeki Sotho halklarına ayrılmış yurtluk (*bantustan*). 1980'lerin başında yüzölçümü 22.503 km² olan Lebowa iki büyük ve çok sayıda küçük toprak parçasını kapsıyordu. Birbirinden kopuk bu parçaların ileride birleştirilmesi planlanmıştır.

Bapedilerin 17. ve 18. yüzyıllarda tek bir devlet altında birleştirdiği Sotho halkları, 19. yüzyıldaki bir dizi savaşın ardından sömürge yönetimine girdiler. 1962'de bu halklar için oluşturulan bölge meclisi 1971'de yerini bir yasama meclisine bıraktı. Ertesi yıl Lebowa'ya özerklik verildi. 1973'teki ilk seçimlerden hemen sonra siyasal partiler biçimlendi. Başbakan C. N. Phatudi'nin yönetimindeki Lebowa Halk Partisi yasama meclisinde çoğunluğu elinde tutarken, M. M. Matlala yönetimindeki Lebowa Ulusal Partisi muhalefeti oluşturdu.

Lebowa'nın zengin orman ve elyaflı bitki örtüsü 1960'larda ve 1970'lerde yürütülen ağaçlandırma çalışmalarının ürünüdür. Bölgede sığır, koyun ve keçi besiciliğinin yanı sıra mısır, kocadarı, buğday, muz, mango, turunçgiller ve sebze yetiştirilir. Zebediela Çiftliği dünyanın en büyük portakal yetiştirme alanlarından biridir. Madencilik bu ölçüde gelişmiştir; bölgenin asbest, krom, nikel, fosfat, demir cevherleri, bakır, manganez, platin, andaluzit ve kaolin yatakları henüz işletilmemektedir. Küçük ölçekli sanayi firmı ve tahıl değirmenleriyle bir mobilya fabrikasını kapsar. Bölgenin orta kesimindeki yeni başkent Lebowakgomo ile eski başkent Seshego sanayi merkezleri olarak seçilmiştir. Lebowa 1978'de kuzeydeki Sotho halklarının yüzde 54'ünü barındırmaktaydı. Nüfus (1985) 1.835.984.

Lebowakgomo, Güney Afrika Cumhuriyeti'nde, Transvaal'in kuzeyindeki kabile yurdu Lebowa'nın merkezi kent. Pietersburg'un güneydoğusunda yer alır. 1974'te kurulduğunda nüfusu yalnızca 115 kişi olan kent 1980'lerin başlarında genişledi ve gelişti. Kentteki ticari birimler arasında firmalar, dükkânlar, odun ve kömür depoları ile mezbahalar sayılabilir. Lebowa'nın yakınlarındaki Pietersburg, Potgietersrus, Tzaneen ve Phalaborwa'daki sanayi işletmelerinde çok sayıda Lebowakgomolu işçi çalışır. Karayoluyla Pietersburg'a bağlanan Lebowakgomo su gereksinimini Chuniespoortdam Gölünden karşılar.

Lebrun, Albert (d. 29 Ağustos 1871, Mercy-le-Haut - ö. 6 Mart 1950, Paris, Fransa), Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet'in 14. ve son cumhurbaşkanı (1932-40).

Bir maden mühendisi olan Lebrun, Nancy Lisesi ile Politeknik Okul'da ve Ulusal

Albert Lebrun
Bibliothèque Nationale, Paris

Madencilik Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. 1900'de Lorraine milletvekili, 1920'de senatör, 1931'de senato başkanı seçildi. Aynı dönemde sömürgeler bakanı (1911-13; 1913-14), savaş bakanı (1913), abluka ve kurtarılmış bölgeler bakanı (1917-19) olarak da görev yaptı.

Ilımlı bir muhafazakâr olan Lebrun 10 Mayıs 1932'de cumhurbaşkanı seçildi. Bunun başlıca nedeni, tüm hiziplerin üzerinde uzlaşabildiği bir aday olmasıydı. Arabulucu ve birlik simgesi olarak hem sağ, hem de sol hükümetlere kolayca uyum sağladı. Bakanların atanması ya da hükümet politikaları üzerinde siyasal nüfuzunu pek ender kullandı. 15 Nisan 1939'da yeniden cumhurbaşkanı seçildi.

II. Dünya Savaşı sırasında, Fransa'nın durumu kötüleşince Lebrun hükümetin Almanya ile ateşkes imzalanmasına yol açan Haziran 1940 kararlarına uydu. Ama kendi tercihi bir sürgün hükümetinin başına geçmekti. Temmuzda, Vichy'de Mareşal Philippe Pétain'in devlet başkanı olmasını sağlayan anayasa değişikliklerine de razı oldu. Grenoble yakınında Vizille'e çekildi. Daha sonra Almanlar tarafından Tirol'de Itter'de hapsedildi (1943-44). Alman işgali sona erdikten sonra General Charles de Gaulle'ü geçici hükümetin başı olarak kabul etmekle kendi siyasal kariyerine de son vermiş oldu. Otobiyografisi *Témoignage*'da (1945; Tanıklık) başından geçen karmaşık olaylara açıklık getirmeye çalıştı.

Lebrun, Charles-François, PLAISANCE DUKÜ, İMPARATORLUK PRENSİ (d. 19 Mart 1739, Saint-Sauveur-Lendelin - ö. 16 Haziran 1824, Saint-Mesmes, Fransa), Fransız siyaset adamı. 1799-1804 arasında üçüncü konsül, 1804-14 arasında Napoléon döneminin baş hazinedarı, 1811-13 arasında da Holland genel valisi olarak görev yapmıştır.

Lebrun, Paris'te avukatlık yaparken 1766'da kraliyet sansürcüsü (*censeur royale*) iki yıl sonra da krallık toprakları genel müfettişi oldu. Adalet Bakanı René-Nicolas de Maupeou'nun himayesine girdi. 1771 yargı reformları sırasında sekreterliğini yaptığı Maupeou gözden düştükten sonra, 16 yüzyıl İtalyan şair Torquato Tasso'nun *Gerusalemme liberata* (1851; Kurtarılan Kudüs) adlı yapıtı ile *İlyada*'nın bazı parçalarını çevirmeye başladı.

1789 *Etats-Généraux* toplantılarında Dourdan'dan *Tiers État* temsilcisi olarak yer aldı. Fransız Devrimi'nden sonra da Ulusal Meclis'te Dourdan'ı temsil etmeyi sürdürdü. Ilımlı bir liberal olduğu için Jakobenler tarafından hapse atıldı. Terör Dönemi'ni sona erdiren 9 Thermidor (27 Temmuz 1794) darbesinden sonra Direktuvar'ın yasama meclislerinden *Conseil des Anciens*'de (Yaşlılar Meclisi) Seine-et-Oise *département*'nı (il) temsil etti. Napoléon'un 18 Brumaire (9 Kasım 1799) Darbesi'nden sonra, kralcılara yakınlığı sayesinde muhafazakârları yatıştıracağı düşüncesiyle Napoléon tarafından üçüncü konsüllüğe atandı. Mayıs 1804'te İmparatorluk ilan edilince prens ve baş hazinedar yapıldı. Fransız maliyesinin önemli kurumlarından biri olan *Cour des Comptes*'u (Sayıştay) kurdu. 1805'ten 1806'ya değin Liguria'nın Fransız İmparatorluğu'na katılması işlemlerini denetledi. Napoléon aristokrasisini onaylamamasına karşın, 1808'de Plaisance (Piacenza) dükü unvanını gönülsüz de olsa kabul etti. Holland genel valisi olarak dirayetli ve ılımlı bir yönetim gerçekleştirdiği için, "İyi Stadhouder" lakabıyla anıldı.

Napoléon'un tahttan indirilmesinden sonra XVIII. Louis tarafından *Chambre des Pairs* (Soylular Meclisi) üyeliğine getirildi. Napoléon'un Elbe'den dönmesinin ardından Yüz Gün döneminde Paris Üniversitesi rektörlüğünü kabul etti. Bu nedenle 1815'te Bourbonlar tekrar tahta çıktıktan sonra unvanı alındı, 1819'a değin saygınlığı geri verilmedi. *Memoires*'ı (Anılar) ölümünden sonra 1829'da yayımlandı.

Lecce, İtalya'nın güneydoğu kesiminde, Puglia (Apulia) yönetim bölgesindeki Lecce ilinin merkezi kent. İtalya'nın "topuğu" sayılan Salentina Yarımadasında, Taranto'nun doğusunda yer alır. Bir olasılıkla eski Roma kenti Lupiae'nin yerinde kurulan Lecce, Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra Bizanslılar, Lombardlar ve Müslüman Araplar arasında mücadele konusu oldu. 6. yüzyılda piskoposluk bölgesi yapıldıktan sonra 11. yüzyıl ortalarında Normanlarca kontluk düzeyine yükseltildi. 1463'te Napoli'nin Aragonlu krallarının eline geçti. Bu krallar Lecce'yi surlarla çevirdiler.

Kentteki eski yapılar arasında İÖ 4. yüzyıldan kalma bir yeraltı mezar odası ve bir Roma amfitiyatrosu yer alır. 16. ve 17. yüzyıllarda büyüyen Lecce'de barok mimarinin çok sayıda örneği vardır. Kentteki

binalardan çoğu açık sarı, yumuşak bir kireçtaşı olan *pietra leccese* ile yapılmıştır. Tümü barok üslupta yeniden inşa edilen katedral, Sta. Croce Bazilikası ve SS. Niccolo ve Cataldo Kilisesi önemli yapılardır. Öteki barok yapılar arasında piskoposluk sarayı, ilahiyat okulu ve il müzesini barındıran Palazzo della Prefettura bulunmaktadır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 101.957.

Lecco, İtalya'nın kuzey kesiminde, Lombardiya yönetim bölgesinin Como ilinde kent. Como Gölünün doğu kolunun güney ucunda, Adda Irmağının çıktığı noktada yer alır. Önceleri bir markilik merkezi olan Lecco 11. yüzyılda Como piskoposlarına verildi, 12. yüzyılda da Milano'ya geçti. 14. yüzyılda Visconti ailesince surlarla çevrildi. 1647'de kontluk olana değin sürekli mücadele konusu oldu. Geçmişten kalan yapılar arasında yalnızca, Adda üzerinde 1336-38'de yapılan ve sonra yenilenen Büyük Köprü (Ponte Grande), eski Visconteo Şatosu'ndan kalan ve tarih müzesini barındıran bir kule ile belediye müzesinin bulunduğu 17. yüzyıl sarayı sayılabilir. *I promessi sposi* (1825-27; *Nişanlılar*, 1945) adlı romanında Lecco ve çevresini mekân olarak seçen Alessandro Manzoni'nin anısına burada bir anıt dikilmiştir.

Bir turizm merkezi olan Lecco'da metalurji, makine, dokuma ve konservecilik tesisleri vardır. Yerel peynir pazarı Gorgonzola'sıyla ünlüdür. Nüfus (1981 geç.) belediye, 51.654.

Lechoń, Jan, tam adı LESZEK SERAFINOWICZ (d. 13 Mart 1899, Varşova, Polonya - ö. 8 Haziran 1956, New York kenti, ABD), şair, yayın yönetmeni, diplomat ve siyaset adamı. Kuşağının en önde gelen şairlerinden sayılır.

Yurtseverlik konularını işlediği *Karmazynowy poemat* (1920; Kızıl Şiir) adlı ilk şiir kitabını *Rzeczpospolita Babińska* (1921; Babin Cumhuriyeti) izledi. Lirik şiirlerini 1924'te *Srebrne i czarne*'de (Gümüş ve Siyah) topladı. 1926'da haftalık hiciv dergisi *Cyrulik Warszawski*'nin yayın yönetmeni oldu. 1932'de kültür ataşesi olarak Paris'e atandı. Fransa'nın Nazilere teslim olması üzerine önce Lizbon'a, oradan da Rio de Janeiro'ya geçti.

1941'de New York'a giderek, dört yıl boyunca, Lehçe yayımlanan haftalık bir dergiyi yönetti. *Lutnia po Bekwarku* (Bekwark'ın Lavtası) adlı şiir kitabı 1942'de Londra'da yayımlandı. 1945'te başka bir şiir kitabı daha çıktı. 1952'den intihar ettiği 1956'ya değin Hür Avrupa Radyosu'nda çalıştı.

Lecky, William Edward Hartpole (d. 26 Mart 1838, Newtown Park, Dublin yakınları, İrlanda - ö. 22 Ekim 1903, Londra, İngiltere), uşçuluğu ve Avrupa ahlakını inceleyen İrlandalı tarihçi.

Dublin'deki Trinity College'da öğrenim gördü. İlk yapıtları *Religious Tendencies of the Age* (1860; Çağın Dinsel Eğilimleri) ve *Leaders of Public Opinion in Ireland*'ı (1861; İrlanda'da Kamuoyu Önderleri) imzasız yayımladı. Bu yapıtlar öğrenciliği sırasında seçmeci biçimde okuduklarının ürünüydü ve pek başarılı olamadı. İlahiyatçı Richard Whately ve tarihçi Henry Thomas Buckle'dan etkilenmişti. *History of Rationalism* (1865; Uşçuluğun Tarihi) adlı sonraki yapıtı, bu düşünürlerin izlerini taşımakla birlikte, Charles Darwin'in ve jeolog Sir Charles Lyell'ın çalışmalarıyla evrim kuramını tanıyan okurlarca olumlu karşılandı. Lecky, ortaçağdan bu yana modern bilimsel düşüncenin ve usa dayalı araştırmanın gelişimini oldukça geniş ve farklı bir açıdan ele alıyordu. Bu yapıtın derin bilgi içeriğinin bıraktığı izlenim, iki ciltlik yan çalışması *History of European Morals* (1869; Avrupa Ahlakının Tarihi) adlı kitabının yayımlanmasıyla daha da güçlendi. Bu yapıtta, bir önceki çalışmasında gündeme getirdiği konuları izleyerek mucize inancının zayıflaması, dinsel inancın estetik anlatımlara yönelmesi ve toplumla ahlak arasındaki karmaşık ilişki gibi sorunları derinlemesine irdeledi. Yapıtın bütününde, belirli dinsel ve ahlaki inançların yaygınlığının ardındaki "doğal nedenleri" gösterme isteği egemendi.

Lecky, 1871'de Hollanda kraliçesi Sophia'nın nedimelerinden Elizabeth van Dedem'le evlendi. *History of England in the Eighteenth Century* (18. Yüzyıl İngiltere Tarihi) adlı sekiz ciltlik (1892 bas. 12 cilt) araştırmasını 1878-90 arasında yayımladı.

1892'de Oxford Üniversitesi'ndeki modern tarih kürsüsünü bırakarak siyasete atılan Lecky, 1895'te Dublin Üniversitesi'ni temsil etmek üzere parlamentonun Liberal Birlikçiler grubuna seçildi. Siyasal felsefesini *Democracy and Liberty* (1896; Demokrasi ve Özgürlük) adlı yapıtında dile getirdi. Sosyalizmin geriye dönük olduğunu savunan Lecky milliyetçiliğe ve kitlelerin oyuna dayalı yeni bir devlet despotizminin gelişeceğini ileri sürdü. Parlamentoda İrlanda için özerkliğe karşı çıktı. 1897'de özel danışma kurulu üyeliğine seçildi, 1902'de de Liyakat Nişanı aldı.

Leclair, Jean-Marie (YAŞLI) (d. 10 Mayıs 1697, Lyon - ö. 22 Ekim 1764, Paris, Fransa), kendinden önceki İtalyan okulunun yerini alan klasik Fransız keman okulunun kurucusu kemancı ve besteci.

1722'de Torino'da başdansçı ve bale topluluğu yönetmenliği yapıyordu. G. B. Somis ile keman çalıştı. Daha sonra Paris'e gitti;

Leclair, Jean-Charles François'nın bir oymabaskısı, 1741
The Andre Meyer Collection-J. P. Zolo

1728'de parlak bir kemancı ve besteci olarak ün yapmaya başladı. 1732'de J. G. Walther'in *Musicalisches Lexicon*'unda (Müzik Sözlüğü) hakkında bir yazı yer aldı.

Leclair daha sonra kraliyet oda orkestrasının üyeliğine getirildi, çeşitli prenslerin saraylarını dolaştı. Son yıllarını umutsuzluk ve kuşku içinde geçirdi. Kendisinden soğuyan karısı tarafından öldürüldüğü sanılmaktadır.

Keman ve sürekli bas için dört sonat kitabı, eşliksiz iki keman için iki sonat kitabı, iki keman ve sürekli bas için beş *Récréations* dizisi ve iki de yaylı çalgılar konçertosu yazan Leclair *Scylla et Glaucus* adlı bir de opera bestelemiştir.

Kardeşleri Jean-Marie Leclair (Genç) (1703-77) ve Pierre Leclair de (1709-84) besteciydiler.

Leclanché, Georges (d. 1839, Paris - ö. 14 Eylül 1882, Paris, Fransa), 1866'da, kendi adıyla anılan pili geliştiren Fransız mühendis. Günümüzde yaygın olarak kullanılan kuru piller Leclanché pilinin geliştirilmiş türüdür.

1860'ta teknik öğrenimini tamamladıktan sonra, mühendis olarak çalışmaya başlayan Leclanché, altı yıl sonra, iletken sıvı (elektrolit) olarak amonyum klorür, negatif kutup olarak çinko, pozitif kutup olarak da manganez dioksitten oluşan pilini geliştirdi.

1867'de işinden ayrılarak tüm zamanını bu buluşu üzerindeki çalışmalara ayırdı. Ertesi yıl Leclanché pilleri Belçika'nın telgraf kuruluşu tarafından kullanılmaya başladı. Leclanché daha sonra pil ve elektrikli aygıtlar üretmek üzere bir fabrika kurdu. 1882'de ölümünden sonra fabrikayı kardeşi Maurice yönetti.

Leclerc, Charles (-Victor-Emmanuel) (d. 17 Mart 1772, Pontoise, Fransa - ö. 2 Kasım 1802, Cap-Français, Saint-Domingue [bugün Haiti]), Toussaint-Louverture önderliğindeki Haiti ayaklanmasını bastıran Fransız general.

1791'de orduya girdi ve Toulon Kuşatması'nda (1793) kendini gösterdi. Bu sefer sırasında tanıştığı Napoléon'un sevgisini kazandı ve yaşamı boyunca ona bağlılıkla hizmet etti. Napoléon'un İtalya seferine katıldıktan sonra generalliğe yükseltildi. 1797'de Napoléon'un kız kardeşi Pauline'le evlenmesi, aralarındaki ilişkiyi daha da güçlendirdi. Leclerc, 1799'da Napoléon'un iktidara gelmesiyle sonuçlanan darbede önemli rol oynadı.

Mısır seferinde ve Almanya'daki savaşlarda (1800) komutanlık yeteneklerini kanıtladıktan sonra Napoléon tarafından, o sırada Saint-Domingue olarak bilinen Haiti'deki ayaklanmayı bastırmakla görevlendirildi. En iyi Fransız birliklerinden oluşan 45 bin kişilik bir orduyla 1802'de Haiti'ye ayak basan Leclerc, kısa sürede adanın büyük bölümünü ele geçirerek ayaklanmanın önderleri Henri Christophe, Toussaint-Louverture ve Jean-Jacques Dessalines'le barış yaptı. Ama Toussaint-Louverture'ü yeni bir ayaklanma başlatmak üzere harekete geçtiği gerekçesiyle yakalayarak Fransa'ya göndermesi ve Napoléon'un Guadeloupe'ta köleliği yeniden uygulamaya koyması Siyahlarla barışın bir kez daha bozulmasına neden oldu. Bu sırada Leclerc'in askerleri sarıhummadan kırılmaya başlamıştı. Leclerc'in hastalığa yenik düşerek kasımda ölmesinin ardından saldırıya geçen Christophe ve Dessalines önderliğindeki Siyahlar, bir yıl içinde Fransızları adadan sürdüler.

Leclerc, Jacques-Philippe, tam adı HAUTECLOCQUE VİKONTU PHILIPPE-MARIE, JACQUES-PHILIPPE LECLERC DE HAUTECLOCQUE (1945'ten sonra) olarak da bilinir (d. 22 Kasım 1902, Belloy-Saint-Leonard, Fransa - ö. 28 Kasım 1947, Colomb-Bechar, Cezayir), Paris'in kurtarıcısı olarak ün kazanan Fransız savaş kahramanı.

Soylu bir ailenin oğluydu. Saint-Cyr (1924) ve Saumur askeri okullarında öğrenim gördü. 1939'da bir piyade birliğine komuta ettiği sırada yaralanarak Almanlara tutsak düştüyse de İngiltere'ye kaçmayı başardı. Orada General Charles de Gaulle'ün Özgür Fransız Kuvvetleri'ne katıldı. Bu arada, Fransa'da kalmış olan ailesinin kendisi yüzünden zarar görmemesi için Leclerc adını aldı. De Gaulle tarafından albaylığa yükseltildikten sonra Fransız Ekvator Afrikası'n da bir dizi askeri zafer kazandı. Generalliğe yükselmesinin ardından İngilizlerin 8. Ordu'suyla birleşmek üzere Çad'la Libya'

nın Trablusgarp kenti arasında 1.600 km'lik olağanüstü bir yürüyüş gerçekleştirerek yol üzerindeki İtalyan garnizonlarını ele geçirdi.

1944'te bir Fransız zırhlı tümenine komuta ederek Normandiya-Çıkarması'na katılan Leclerc 25 Ağustos'ta Paris'teki Alman garnizonunun komutanını teslim aldı, de Gaulle'le birlikte ertesi gün Paris'e girdi. 23 Kasım 1944'te Strasbourg'u kurtardıktan sonra birlikleriyle Almanya üzerine yürüyüşe geçerek Berchtesgaden'i ele geçirdi. Temmuz 1945'te Uzakdoğu'da görevli Fransız Sefer Kuvvetleri'nin komutanlığına getirildi. Aynı yıl resmî makamlara başvurarak adını Jacques-Philippe Leclerc de Hauteclocque olarak değiştirdi.

Mart 1946'da Fransız işgali altındaki Çinhindi'ne gönderildi. Bölgedeki sorunların askeri olmaktan çok, siyasal nitelik taşıdığı yönündeki görüşleri Fransa'da tartışmalara yol açınca görevinden istifa etti. Temmuz 1946'da Kuzey Afrika'daki Fransız kuvvetlerinin başmüfettişliğine getirildi. Bir uçak kazasında ölen Leclerc ölümünden sonra mareşal yapıldı.

Leclerc, Jean, Latince JOHANNES CLERICUS (d. 19 Mart 1657, Cenevre - ö. 8 Ocak 1736, Amsterdam), kutsal metinlerin yorumunda ve ilahiyat yönteminde ileri ilkeler getiren ansiklopedist.

Cenevre'de ve Fransa'nın Grenoble ile Saumur kentlerinde öğrenim gördü. Bu üç kent de Kitabı Mukaddes'e ve Kilise Babaları'nın yapıtlarına köktenci yaklaşımlarıyla tanınıyordu. Skolastik Kalvencilikten gitgide uzaklaşan Leclerc, 1684'te Amsterdam'daki Remonstrant İlahiyat Okulu'na atandı. Yönettiği üç ansiklopediyle, Kitabı Mukaddes araştırmalarına kalıcı katkıda bulundu: *Bibliothèque universelle et historique* (1686-93, 26 cilt; Evrensel ve Tarihsel Yapıtlar Dizisi), *Bibliothèque choisie* (1703-13, 28 cilt; Seçme Yapıtlar Dizisi) ve *Bibliothèque ancienne et moderne* (1714-30, 29 cilt; Eski ve Çağdaş Yapıtlar Dizisi). Tora'nın (Musa'nın Beş Kitabı) Hz. Musa tarafından yazılmadığı, Vaiz, Eyub ve Süleyman'ın Meselleri ile Neşideler Neşidesi'nin tanrısal esinle kaleme alınmadığı Kitabı Mukaddes ile ilgili başlıca görüşleriydi.

Leclerc, *Harmonia Evangelica*'nın (1699) yanı sıra Tora (1699) ve öteki Eski Ahit kitapları üzerine yorumlar yazdı, Yeni Ahit'in bir çevirisini yaptı (1703).

Lecocq, (Alexandre) Charles (d. 3 Haziran 1832, Paris - ö. 24 Ekim 1918, Paris, Fransa), Offenbach'tan sonra en ünlü Fransız operet bestecilerinden. Özellikle *La Fille de Madame Angot* (Madam Angot'nun Kızı) adlı yapıtıyla tanınır.

Lecocq
H. Roger-Viollet

Paris Konservatuvarı'nda François Bazin, Fromental Halévy ve François Benoist'nın öğrencisi oldu. Offenbach'ın düzenlediği bir yarışma için yazdığı ilk opereti *Le Docteur Miracle* (Mucize Doktor) Bizet'nin aynı librettoyla yaptığı besteyle birlikte birincı seçildi. Lecocq gerçek anlamda ilk başarıyı üç perdelik *Fleur de thé* (1868; Çay Çiçeği) ile kazandı. Bunu, aralarında *Les Cent Vierges* (1872; Yüz Bakire) ve *La Fille de Madame Angot*'nun da (1872) bulunduğu 11 operet izledi. Avrupa'dan başka ABD'de de sahnelenen bu sonuncu operet 1947'de Gordon Jacob tarafından *Mam'zelle Angot* adıyla baleye uyarlandı. Lecocq ayrıca polkalar, mazurkalar ve daha başka danslar besteledi; şarkılarını beş ciltte topladı. Fransız operetlerinde Offenbach havasını sürdürdü.

Leconte de Lisle, Charles-Marie-René (d. 22 Ekim 1818, Saint-Paul, Réunion - ö. 17 Temmuz 1894, Louveciennes, Paris yakınları, Fransa), Parnasçıların önderi Fransız şair. 1865-95 arasında, artık yaşlanan Victor Hugo dışında ülkesinin en büyük şairi olarak kabul edilmiştir.

Romantizme tepki olarak şiirde kişisellikten kaçınmanın ve disiplinin gereğini vurgulayan Leconte de Lisle, görüşlerini bilinçli olarak abartılı ve kışkırtıcı bir dille ifade etmiştir. Epik şiirleri genellikle aşırı bilgi yüklü ve süslü olmasına karşın, kısa şiirleri çok etkileyici bireysel imgeler içerir. "Qaïn" (1869; Kabil), 19. yüzyılın en etkileyici kısa destanlarından biridir.

Hukuk öğrenimi görmesi için 1837'de ailesi tarafından Rennes Üniversitesi'ne gönderildi. Ama derslerini bırakıp edebiyatla uğraştığı için ailesi onu Réunion'a geri çağırınca 1846'ya değin adada kaldı. Fransa'ya dönünce, Charles Fourier'nin ütopik toplumsal kuramlarını savunan *La Démocratie pacifique* adlı günlük gazetede çalıştı. Sonraki birkaç yıl içinde yazdığı şiirlerde, Yunan mitolojisine özgü simgelerden yararlanarak devrimci görüşlere yer verdi; siyasal makaleler yazdı ve 1848 Şubat Devrimi'ne katıldı. Sonradan sanatçının siyasal eylemlere doğrudan katılmaması gerektiğini savunduysa da bir cumhuriyetçi olarak kaldı.

İlk şiir kitabını 1852'de yayımladı. Yaşamı boyunca değişik kitaplarda çıkan şiirlerini *Poèmes antiques* (Antik Şiirler), *Poèmes barbares* (Barbarlık Şiirleri) ve *Poèmes tragiques* (Trajik Şiirler) adlı kitaplarda topladı. *Derniers poèmes*'i (Son Şiirler) ise ölümünden bir yıl sonra, 1895'te yayımlandı.

Annesini, kız kardeşlerini ve karısını da geçindirmek zorunda olan Leconte de Lisle, yaşamının büyük bölümünü parasal sıkıntı içinde geçirdi. Yunanca ve Latinceden çeşitli çeviriler yaptı; 1871-72 yıllarında, cumhuriyet rejimini savunan ve kiliseye karşı çıkan üç broşür yazdı ve Pierre Gosset takma adıyla *Histoire du Moyen Âge* (1876; Ortaçağ Tarihi) adlı bir kitap yayımladı. 1873'te Senato kütüphanesi müdürlüğüne atandı. 1886'da Académie Française'de Victor Hugo'dan boşalan yere seçildi.

Şiirlerinin temelinde, uçsuz bucaksız ve acımasız evrenin kalıcı olmadığı duygusu yer alır. Çağdaş karşılaştırmalı din çalışmaları ve bilimsel buluşlardan etkilenen Leconte de Lisle, destanlarında Yunan, Hint, Kelt, İskandinav, Polinezya, Yahudi ve Hıristiyan dinleriyle uygarlıklarının ölümünü yansıtmıştır. En güzel şiirlerinden bazılarında bu yıkımı korkudan çok, coşkuyla dile getirir. Bu şiirlerde, geçici bir dünyayı yaratıp yıkan acımasız güçler karşısında şairin, bu dünyanın fiziksel güzelliğinin daha da çok tadına varması gerektiği anlatılır.

Lecoq de Boisbaudran, Paul-Émile (d. 18 Nisan 1838, Cognac - ö. 28 Mayıs 1912, Paris, Fransa), kimyasal çözümlemede kullanılan spektroskopi tekniklerini geliştiren ve 1875'te galyumu, 1880'de samaryumu, 1886'da da disprosyumu bulan Fransız kimyacı.

1858'de ailesinin şarap imalathanesinde çalışmaya başlayan Lecoq de Boisbaudran, boş zamanlarında bilimsel incelemelerini sürdürdü. Spektroskopi tekniğiyle çözümlemeler yaptı ve 1859'da yeni elementler aramaya girişti. Mendeleyev 1869'da eka-alüminyum olarak adlandırdığı elementi de içine alan pek çok bilinmeyen elementin özelliklerini ve varlığını öngördüğü periyodik tablosunu yayımladı. Lecoq de Boisbaudran galyumu keşfettiğinde bu elementin özelliklerinin eka-alüminyumunkilerle aynı olduğunu anladı ve bunun sonucunda Mendeleyev'in öngördüğü bir element ilk olarak bulunmuş oldu. Onun bu buluşu periyodik tablonun genel olarak kabul edilmesini sağladı.

Lecouvreur, Adrienne (d. 5 Nisan 1692, Damery - ö. 20 Mart 1730, Paris, Fransa), yaşamı ölümünden yüzyıl sonra trajik bir oyuna esin kaynağı olan Fransız tiyatro oyuncusu.

On dört yaşındayken amatörlerin sahnelediği Corneille'in *Polyeucte martyr*'inde (Şehit Polyeucte) rol almıştı. Bundan sonra

Adrienne Lecouvreur, P. Vigneron'un bir çizimiden C. Motte'un taş baskısı
Bibliothèque de l'Arsenal, Paris, fotoğraf J.E. Bulloz

oyuncu ve tiyatro yöneticisi Paul Legrand'dan sahne dersleri aldı ve Lille kentinde profesyonel olarak tiyatroya başladı. 14 Mayıs 1717'de Prosper Jolyot Crébillon'un *Électre* adlı oyununda ilk kez Comédie-Française'de sahneye çıktı. Gerek bu oyundaki rolüne, gerekse daha sonra Racine'in *Mithridate*'indaki Monime ve Molière'in *George Dandin*'indeki Angelique rollerine, o dönemin oyunculuk tarzında rastlanmayan bir doğallık ve yalınlık kattı. Getirdiği yenilikler güzelliği ve çekiciliğiyle birleşince olağanüstü bir üne kavuştu.

Dönemin en büyük Fransız tiyatro ustası sayılan oyuncu Michel Baron (1653-1729) dostu ve öğretmeniydi; Voltaire de Lecouvreur'ün hayranları arasındaydı. Lecouvreur, yaşamının en verimli döneminde öldü. Oyunculuk mesleğinden vazgeçmediği için dinsel tören yapılmadan gömüldü.

Komedi rollerinde de başarılı olmakla birlikte Lecouvreur'ün asıl alanı trajediydi. Eugène Scribe ve Ernest Legouvé'nin birlikte yazdıkları *Adrienne Lecouvreur* (1849) adlı oyun, onun yaşamının daha çok sansasyon yaratmış yönlerini ele alıyordu. Bir yaşamöyküsü olarak yetersizliğine karşın bu oyun, Mademoiselle Rachel, daha sonra da Sarah Bernhardt gibi iki büyük oyuncuya Lecouvreur'ü canlandırma olanağı verdi.

lectisternium (Latince *lectum sternere*: "divan sermek"), tanrı ve tanrıçaların yemeklerini sunduğu Eski Yunan ve Roma ayını. Bu ayın sırasında tanrı ve tanrıçaların tasvirleri sofraya, bir divanın üzerine yerleştirilirdi. Yunanistan'da düzenlenen ilk ayinlerde bu divanlar Apollon'la Latona, Herakles'le Diana ve Merkurius'la Neptün olmak üzere belirli tanrı çiftleri için hazırlanıyordu. Yedi ya da sekiz gece süren şölen tek tek kişilerce de kutlanırdı. Yurttaşlar evlerini konuklara açık tutar, borçlular ve mahkûmlar bağışlanır, mutsuzluğu unutturmak için her şey yapılırdı. Daha sonra öteki tanrıların onurunu da benzer törenler düzenlendi. Bu ayin Roma'da, tanrı tasvirlerinin kullanılmadığı *epulum* ve *daps* ayinlerinin yerini aldı. Hıristiyanlık döneminde bu ad ölülerin anısına düzenlenen yortular için kullanılmaya başladı.

Lecythis, *Lecythidaceae* familyasından, çalı ya da ağaç türlerini içeren cins. Güney Amerika'nın tropik kesimlerinde yaygındır. Çoğunun fındıksı meyveleri besin olarak

Lecythis zabucajo
W. H. Hodge

değerlendirilen bu türlerden özellikle *Lecythis zabucajo*'nun meyveleri çok lezzetlidir. Brezilya kökenli *L. ollaria*'nın tohumlarından sabun yapımında kullanılan bir yağ çıkarılır. Bazı türlerin odunu inşaatlarda, mobilya ve alet sapı yapımında kullanılır.

Led Zeppelin, *hard rock* türünün en önemli temsilcisi olan İngiliz müzik topluluğu. Gitarda Jimmy Page (d. 9 Ocak 1944, Middlesex), vokalde Robert Plant (d. 20 Ağustos 1947, Birmingham), bas gitar ve klavyeli çalgılarda John Paul Jones (d. 3 Ocak 1946, Londra) ve davulda John Bonham'dan (d. 31 Mayıs 1947, Birmingham - ö. 1980) oluşuyordu.

Topluluk 1968'de, daha önce adını ünlü Yardbirds'le duyurmuş olan Page'in öncülüğünde New Yardbirds adıyla kuruldu ve hemen ardından Led Zeppelin adını aldı. 1968 sonlarında çıkan *Lep Zeppelin I* albümünden 1971 tarihli *Led Zeppelin IV* albümüne uzanan ilk dört albümüyle *hard rock* türünün öncülerinden biri oldu ve *blues* etkileri taşıyan özgün bir çizgi geliştirdi. "Communication Breakdown", "Whole Lotta Love", "Immigrant Song", "Black Dog" gibi *hard rock* klasikleri ve topluluğun zaman zaman denediği, müziğinin belirgin özelliği olan gerilimi ve duygusal inişçıkışları da yansıtan yumuşak parçalarının en güzel örneği "Stairway to Heaven" bu dönemin ürünleriydi.

Topluluğun parçaları, *rock* müziğinin en yaratıcı ve yetkin gitarcılarından biri olan Page ile vokal tekniğiyle öne çıkan ve türün en güçlü sesleri arasında yer alan Plant'ın imzasını taşıyordu. 1973 tarihli *Houses of the Holy* albümünü satış rekorları kıran *Physical Graffiti* (1975) izledi. 1970'lerin ikinci yarısında yeni arayışlar içine giren topluluk, *Presence* (1976) ve *In Through the out Door* (1979) gibi çalışmalardan sonra Bonham'ın genç yaşta ölümü üzerine dağıldı. 1987'de eski kayıtlarından oluşan *Coda* albümü çıktı.

Leda, Yunan mitolojisinde, Aitolia kralı Thestios'un kızı ve Lakedaimon (Sparta) kralı Tyndareos'un karısı. Bazı ilkçağ yazarlarına göre Kral Agamemnon'un karısı Klytaimestra ile Dioskorlardan(*) Kastor, Leda'nın Tyndareos'tan olan çocuklarıdır. Bir başka inanışa göre, ona kuğu görüntüsünde yaklaşan Zeus'la birleşmesinden, öteki Dioskor Polluks ile Troyalı Helena doğmuştur. Bazı efsanelere göre iki Dioskor'un da babası Zeus, bazılarına göre ise Tyndareos'tur. Tanrıça Nemesis'i Helena'nın annesi olarak tanımlayan efsaneler de vardır.

Ledebour, Georg (d. 7 Mart 1850, Hannover, Almanya - ö. 31 Mart 1947, Bern, İsviçre), Alman sosyalist siyaset adamı. Ocak 1919'daki Spartakist ayaklanmasının önderlerindendir.

1900'de *Reichstag*'a (Parlamento) girdi. Önceleri partisinin merkez sol kanadında yer alırken I. Dünya Savaşı başlayınca, Almanya'nın savaş harcamalarıyla ilgili oylamada (Ağustos 1914) sosyalist Hugo Haase ile birlikte muhalefet oluşturdu. Ardından gene Haase ile birlikte, aynı görüşteki öbür partililere ön ayak olarak Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'yi kurdu (1917). Savaşın son haftalarında Karl Liebknecht ile birlikte Berlin'deki başarısız devrimci ayaklanmayı yönlendiren komiteye önderlik etti (Ocak 1919). Daha sonra Weimar *Reichstag*'ında üye iken (1920-24) küçük bir bağımsız grubun başında yer aldı. 1931'de Sosyalist İşçi Partisi'ne girdi. 1933'te Naziler iktidara gelince Almanya'dan ayrıldı.

Lederberg, Joshua (d. 23 Mayıs 1925, Montclair, New Jersey, ABD), ABD'li genetik bilgini. Bakterilerde genlerin yeniden düzenleniş mekanizmalarını buluşuyla 1958 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü George W. Beadle ve Edward L. Tatum ile paylaşmıştır.

Yale Üniversitesi'nde Tatum'ın öğrencisi olarak 1948'de doktora çalışmasını tamamladı. 1947-59 arasında ders verdiği Wisconsin Üniversitesi'nde tıbbi genetik bölümünü kurdu. 1959'da Stanford Tıp Okulu'nda görev aldı; 1962-78 arasında buradaki Kennedy Moleküler Tıp Laboratuvarları'nın yöneticiliğini yaptı. 1978'de gittiği New York'ta Rockefeller Üniversitesi'nin başına getirildi.

Tatum'la birlikte 1946'da yayımladığı "Gene Recombination in *Escherichia coli*" (*Escherichia coli*'de Genlerin Yeniden Düzenlenmesi) adlı incelemede, aynı bakterinin iki ayrı tipinin birbiriyle karıştırılması durumunda genlerin yeniden düzenlendiğini ve bu yolla yeni bir bakteri tipinin ortaya çıktığını belirledi. Daha önce *E. coli* gibi bakterilerde eşeylilağın varlığına inanmayan biyologlar bu buluşu araştırırken, Lederberg ve öğrencisi Norton D. Zinder "Genetic Exchange in *Salmonella*" (1952, *Salmonella*'da Genetik Değiştokuş) adlı makalede belirli virüslerin bir bakteriden öbürüne gen taşıyabildiğini ileri sürdüler ve bu olguya transdüksiyon olarak adlandırdılar; bu, en az ilki kadar şaşırtıcı bir buluştu. Lederberg'in buluşlarıyla bakteriler genetik araştırmalarda sirke sineği (*Drosophila*) ve *Neurospora* cinsi mantarlar kadar önemli hale geldi. Lederberg ayrıca bakteri genetiğinde yeni çoğaltma teknikleri geliştirdi.

Lederman, Leon Max (d. 15 Temmuz 1922, New York kenti, ABD), ABD'li fizikçi. Nötrinolar üzerindeki ortak araştırmalarıyla, 1988 Nobel Fizik Ödülü'nü Melvin Schwartz ve Jack Steinberger ile paylaşmıştır.

New York City College'da öğrenim gören Lederman 1943'te mezun oldu. New York kentindeki Columbia Üniversitesi'nde fizik alanındaki doktora çalışmasını 1951'de tamamladı. Aynı yıl üniversitenin öğretim kadrosuna katıldı ve 1958'de profesörlüğe yükseldi. Daha sonraları Illinois eyaletinin Batavia kentindeki Fermi Ulusal Hızlandırıcı Laboratuvarı'nın yöneticiliğini yaptı (1979-89).

Lederman 1960-62 arasında New York eyaletindeki Long Island'da bulunan Brookhaven Ulusal Laboratuvarı'nda, kendisi gibi Columbia Üniversitesi'nde araştırmacı olan Schwartz ve Steinberger ile birlikte önemli bir deney üzerinde çalıştı. Deneyin amacı bir parçacık hızlandırıcısını kullanarak laboratuvar yapımı ilk nötrino ışınını elde etmekti. Nötrino, kütlesi ve elektrik yükü bulunmayan ve ışık hızıyla yol alan bir temel (atomaltı) parçacıktır. O sırada nötrinoların maddeyle etkileşime girmesiyle elektronların ya da müon (mü mezon) olarak bilinen elektron benzeri parçacıkların ortaya çıktığı biliniyordu. Ama bunun farklı iki nötrino türünün varlığıyla ilgili olup olmadığı konusunda kesin bilgi yoktu. Üç bilim adamı Brookhaven'daki çalışmalarında müonlar yaratan nötrinoların gerçekten farklı ve daha önce bilinmeyen bir nötrino türü olduğunu belirlediler ve bu türe müon nötrinosu adını verdiler. Müon nötrinolarının bulunması daha sonra bir dizi farklı temel parçacık "ailesi"nin tanınmasını sağladı. Bunun sonucunda hazırlanan standart model günümüzde bütün bilinen temel parçacıkları sınıflandırmakta kullanılmaktadır.

Ledoux, Claude-Nicolas (d. 21 Mart 1736, Dormans-sur-Marne - ö. 19 Kasım 1806, Paris, Fransa), Fransız Devrimi öncesindeki toplumsal görüşler doğrultusunda eklektik ve düşsel bir mimarlık anlayışı geliştiren mimar.

J.-F. Blondel ve L.-F. Trouard'ın yanında yetişti. Subayların devam ettiği bir *café* için askeri simgeler kullanarak yaptığı yaratıcı ahşap dekorasyonla dikkati çekti ve kısa sürede gözde bir mimar oldu. 1760'larda ve 1770'lerin başlarında Fransa'da yüksek sosyete çevreleri için yeni-klasik üslupta evler tasarladı. Bu yapılarından günümüze ulaşanlar arasında Hocquart Köşkü (1764-70), Bénouville Şatosu (1770) ve Madame du Barry için yaptığı Louveciennes'deki ünlü şato (1771-73) sayılabilir.

1770'lerin ortalarında Doubs ilindeki Arc-et-Senans bucağında yeni bir tuzlayla çevresindeki kentin planlarını yapmayı üstlendi. Salines royale de Chaux adlı bu yerleşme için, işçi evlerinin tuz çıkarma fabrikasını eşmerkezli halkalar halinde çevrelediği

merkezi bir plan tasarladı. Projenin yarısının sağ tamamlanmış olmakla birlikte, günümüze ulaşan yapılardan Ledoux'nun küp ve silindir gibi ryice yalınlaştırılmış geometrik biçimler kullanarak klasik örneklerin

Ledoux'nun tasarımını yaptığı Salines royale de Chaux yerleşiminde Yönetim Yapısı, 1773-75, Arc-et-Senans, Doubs İl, Fransa
Caisse Nationale des Monuments Historiques, Paris

basık, ağır, kabaca biçimlendirilmiş çeşitlemelerini ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Hem üretimi kolaylaştırmayı, hem de işçilere sağlıklı ve iyi yaşam koşulları sağlamayı amaçlayan kent planı ise, Robert Owen ve 19. yüzyılın öbür ütopyacı sosyalistlerinin benzer amaçlı tasarımlarının öncüsü sayılabilir.

Ledoux, soylıların yanı sıra halk için de oturma yerleri ayırdığı Besançon Tiyatrosu (1771-73) tasarımıyla devrimci nitelikte bir çalışma gerçekleştirdi. 1780'lerde de Dor düzenine özgü öğeleri çarpıcı bir biçimde kullandığı değişik planlı, alışılmamış görünümde hareketli cepheleri olan evler yaptı. Ledoux'nun meslek yaşamının son döneminde yaptığı en önemli proje, Paris kentinin kapılarında yer alan 60 tane gümrük denetim yapısı oldu. Gösterişsiz ve sıradan bürolar olmaya çok uygun bu yapıları Ledoux bir dizi anıtsal kapıya (Portes de Paris/Paris'in Kapıları) dönüştürdü. Devrimden önceki dört yıl içinde bunlardan 50 tanesi yapılabildi ve günümüze yalnız, ünlü Barrière de la Villette de aralarında olmak üzere, dört tanesi ulaştı. Ledoux'nun basık, dev boyutlu geometrik biçimlere karşı beslediği ilgi burada rustik duvarlarda, Dor düzeninde sütunlarla gerçekleştirdiği rotundalarda, Yunan tapınaklarına benzeyen kütlelerde, portikolarda ve tonozlu bölümlerde en aşırı ifadesini bulmuştu. Yapıların maliyetinin hazineyi iflas ettirecek düzeye yükselmesi üzerine 1789'da Ledoux'nun görevine son verildi. *Barrière* (engel) diye anılan bu yapıların çoğu Devrim sırasında, öfkeli vergi mükellefleri tarafından yıkıldı. Terör Dönemi sırasında Ledoux da tutuklandı. Gerek bu olay, gerekse ailesinden birçok kişinin ölümü, meslek yaşamının sona ermesine yol açtı. Serbest bırakıldıktan sonra yaşamının son yıllarında, kendi yaptığı oymabaskıları içeren *L'architecture considérée sous le rapport de l'art, des moeurs et de la législation* (1804; Sanat, Gelenekler ve Yasalar Açısından Değerlendirildiğinde Mimarlık) adlı bir kitap hazırladı.

Ledoux 18. yüzyıl sonlarında Fransa'da yetişmiş en verimli, yaratıcı ve özgün mimardır. Güçlü ve ustaca yalınlaştırılmış geometrisiyle sonraki kuşakların çok az ilgisini çeken yapılarından, 19. yüzyıldaki toplu yıkımlar nedeniyle ancak pek azı günümüze ulaşabilmiştir.

Ledru-Rollin, Alexandre-Auguste (d. 2 Şubat 1807, Paris - ö. 31 Aralık 1874, Fontenay-aux-Roses, Fransa), İkinci Cumhuriyet dönemindeki radikal siyasal etkinlikleriyle ün kazanan ve genel oy hakkının tanınması için etkin bir mücadele yürüten Fransız siyaset

Ledru-Rollin, Angélique Mongez'un portre çalışmasından ayrıntı, 1853
Ulusal Kütüphane Koleksiyonu, Paris
Bibliothèque Nationale, Paris

1829'da baroya kabul edildikten sonra, siyasal suçlardan mahkeme önüne çıkarılan cumhuriyetçilerin savunmalarını üstlenerek adını duyuru. Öte yandan, 1791-1837 dönemine ait sayılarının yeniden basımını yaptığı *Journal du Palais*'nin (Yüksek Mahkeme Dergisi) 1837-47 arasında çıkan sayılarını ve *Répertoire général de la jurisprudence française*'i (1843-48, 8 cilt; Fransız Hukukunun Genel Hatları) yayımlayarak Fransız hukuk bilimine önemli katkılarda bulundu.

1839'da, genel oy hakkının tanınması ve halk egemenliğine dayalı bir yönetimin kurulmasını öngören bir programla katıldığı seçimleri kazanarak Temsilciler Meclisi'ne girdi. Seçim konuşmalarının içeriği nedeniyle Louis-Philippe yönetimi tarafından mahkemeye verilerek hapis cezasına çarptırıldıysa da, cezanın usul yönünden bozulması için temyize yaptığı başvurunun kabul edilmesi üzerine beraat etti. Öteki solcu milletvekillerinin tersine, cumhuriyet yönetimini ısrarla savunmayı sürdürmesi mecliste yalnız kalmasına yol açınca, görüşlerine daha geniş bir kitle desteği sağlamak amacıyla sosyalist Louis Blanc'la birlikte *La Réforme* adlı gazeteyi yayımlamaya başladı.

Monarşi yönetimine son vermeyi amaçlayan Paris halkının Temsilciler Meclisi'ni işgal etmesiyle başlayan 24 Şubat 1848 Devrimi sırasında, şair ve roman yazarı Alphonse de Lamartine'le birlikte cumhuriyetin ilanını desteklediğini açıkladı. Louis-Philippe'in tahttan çekilmesinden sonra kurulan geçici hükümette içişleri bakanlığını üstlendi ve yeni yasama meclisi seçimleri öncesinde genel oy hakkının tanınmasında belirleyici rol oynadı. Cumhuriyetçilerden daha ileri talepleri olan devrimcilerin mayıs ayındaki yeni bir hükümet kurma girişimlerine karşı çıkması, işçi sınıfının desteğini büyük ölçüde yitirmesine yol açtı.

Ledru-Rollin yeni cumhurbaşkanı Louis-Napoléon'un Haziran 1849'da Roma Cumhuriyeti'ne müdahalesinin anayasaya aykırı olduğunu savunarak 11 Haziran'da cumhurbaşkanı için meclis soruşturması açılmasını istedi. 13 Haziran'da düzenlediği protesto gösterisi muhaliflerince silahlı bir ayaklanma provası olarak nitelendi. Hakkında açılan dava sonucunda sürgün cezasına çarptırılınca İngiltere'ye kaçarak Macar devrimci Lajos Kossuth ile İtalyan devrimci Giuseppe Mazzini'nin kurdukları Avrupa Devrim Komitesi'ne katıldı. 1870'e değin süren

[illegible] devrimci hareket kaleme aldı. 1871'de ilan edilen genel affa Fransa'ya dönüşünün ardından milletvekili seçildiyse de (1871) Ulusal Meclis'e girmeyi reddetti ve 1874'e değin siyasal yaşamın dışında kaldı. Ölümü nedeniyle kısa süren milletvekiliği sırasında genel oy hakkının tanınması için verdiği mücadeleyi sürdürdü. Konuşmaları ve siyasal yazıları 1879'da yayımlandı.

ledün bilgisi, [illegible] olarak da bilinir, tanrısal gizleri kavramayı sağlayan bilgi.

Kur'an, Hz. Musa ile genç yardımcısının (rivâyetlere göre Hızır [illegible]) buluşmasından söz ederken bu kişiyi kendisine Tanrı katından (ledün) bilgi verdiği kul olarak nitelemektedir (Kehf 65). Bu kişi olayların bilinmeyen yön ve boyutlarını bildiği için Hz. Musa'nın hiç anlayamadığı, bu nedenle de karşı çıktığı davranışlarda bulunur. Sonunda davranışlarının nedenini açıklayınca Hz. Musa bunların kendi bilgisinden farklı nitelikler taşıyan bir bilgiye dayandığını anlar. Kur'an yorumcuları bu iki bilgiden birincisinin zahir ve hükümler bilgisi, ikincisinin ise ledün bilgisi ya da olayların içyüzünün (bevâtın-ı umûr) bilgisi biçiminde tanımlamışlardır. İkinci tür bilgi için ilmü'l-gayb ve esrar-ı ilâhiyye adları da kullanılmıştır.

Tasavvufun bilgi kuramı da bu kavramlaştırmaya dayanır. Mutasavvıflara göre zahir bilgisi şeriata, batın bilgisi hakikate ilişkindir. Birincisi çalışma ile elde edilir, ikincisi ise Tanrı'nın bir bağışıdır (ihsan). Ama çalışmayanlar bu bağışa da ulaşamaz. Tanrı'nın Hızır'a öğrettiği bilgi insana ruhsal müşahede ile verilir. Bu nedenle dolaysızdır, keşf ve ilhama dayalıdır. Bu bilgiye sahip olanlar Hızır gibi olayların içyüzünü, tanrısal gizleri bilir. Ama bu bilişi Kur'an'ın "gaybı Tanrı'dan başkası bilemez" yargısına aykırı değildir; çünkü onlar gaybı kendiliklerinden biliyor değillerdir. Tanrı onların beşeri niteliklerini kaldırıp kendi niteliklerinde donattığı zaman bu bilgiye ulaşmaktadırlar; bu durumda da onlar kendilerinde değil Tanrı'da yaşamakta ve onun gözüyle görmektedirler.

Lee, Ann, lakabı ANN ANA (d. 29 Şubat 1736, Manchester, İngiltere - ö. 8 Eylül 1784, Watervliet, New York, ABD), Shaker mezhebini (*bak.* Shaker'lar) Amerikan kolonilerinde yayan İngiliz dinsel önder.

Bir demircinin kızıydı. Fabrikada işçi olarak çalışırken 1758'de Quaker'ların radikal kolu Shaking Quaker'lara katıldı. Çoktandır Shaker'lar adıyla anılmakta olan mezhebin üyeleri, İsa'nın İkinci Gelişi'ni müjdeliyor, Kutsal Ruh'un üzerlerine indiğini hissettikleri an sarsılma nöbetleri geçiriyor, ardından da kehanette bulunmaya başlıyorlardı.

1762'de evlenen Lee, mezhebine yönelik dinsel baskılar sırasında 1770'te bir süre hapis yattı. Bu sırada gördüğü bazı hayallerin etkisiyle, şehvetin Hz. İsa'nın amaçlarının gerçekleşmesini engellediğine ve erkeklerle kadınların ancak bakir kalarak onun yeryüzündeki krallığını ilerletebileceklerine inandı. Dört yıl sonra bir başka hayalin etkisiyle kocasını, kardeşini ve altı yandaşını Amerika'ya göçe ikna etti. Grup, Albany yakınlarında, Niskeyuna'daki ormanlarda bir yerleşme kurdu. Komşu bölgelerden bu inanca bağlananların da katılımıyla Shaker hareketi büyüdü ve New England'da binlerce yandaş topladı. "Ann Ana" olarak tanınmaya başlayan Lee'nin bin yıl inanışının öncüsü olduğuna inanılıyordu; Hz. İsa

nasıl Tanrı'nın ikili doğasının erkek yarısının cisimleşmiş haliyse, Lee de Tanrı'nın dişi yarısının cisimleşmiş hali olarak kabul edildi.

Lee, Gypsy Rose (İngilizce *Gypsy*: "Çingene"), asıl adı ROSE LOUISE HOVICK (d. 9 Ocak 1914, Seattle, Washington - ö. 26 Nisan 1970, Los Angeles, ABD), striptiz sanatçısı. Nükteli ve incelikli bir sahne sanatçısı olarak ün kazanmış, striptize zarafet ve belirli bir üslup kazandıran ilk bürlesk gösterisi(*) yıldızlarından biri olmuştur.

Rose ile daha sonra June Havoc adıyla sinema oyuncusu olan kız kardeşi June'u anneleri Madam Rose küçük yaşta sahneye çıkarmıştı. Madam Rose 1919'da da kızları için Dainty June and Her Newsboys (Tatlı June ile Gazeteci Çocukları) adıyla bir vodvil anlaşması yaptı. Lee daha sonra, June'un yer almadığı Madam Rose's Dancing Daughters (Madam Rose'un Dansçı Kızları) topluluğunun yıldızı oldu. Bürlesk gösterilerinde sahneye çıkmaya 1929'da Kansas kentinde başladı. İki yıl içinde Broadway'deki Republic Tiyatrosu'nun bir numaralı sanatçısı oldu. 1936'da *Ziegfeld Follies*'te yer aldı. Ertesi yıl New York'un bürlesk salonları kapanınca sahneden çekildiğini açıkladı ve Hollywood'a giderek bir dizi filmde oynadı. Daha sonra bürlesk gösterilerini sürdürdü. Ayrıca gece kulüplerinde gösteriler yapıyor ve televizyon programlarına çıkıyordu. *The G-String Murders*

Gypsy Rose Lee, 1944
United Artists Corporation; fotoğraf, Museum of Modern Art Film Still Archive, New York

(1941) ve *Mother Finds a Body* (1942; Annem Bir Ceset Buluyor) adlı iki de polisiye roman yazdı. *Gypsy* (1957) adlı otobiyografisi 1959'da aynı adla müzikal olarak sahneye uyarlandı, 1962'de de filme alındı. Perde uyarlaması *Gypsy'de* (*Striptiz Kraliçesi*) Lee'yi Natalie Wood canlandırdı.

Lee, Ivy Ledbetter (d. 16 Temmuz 1877, Cedartown, Georgia - ö. 9 Kasım 1934, New York kenti, ABD), ABD'de 20. yüzyılda gelişen halkla ilişkiler yöntemlerinin öncüsü.

1898'de Princeton Üniversitesi'ni bitirdi. 1899-1903 arasında New York kentinde gazete muhabiri olarak çalıştı. 1903'te Yurttaşlar Birliği'nde görev aldı. 1906'da bir grup maden işçisinin basın sözcüsü oldu. 1912'de Pennsylvania Railroad Company'nin temsilciliğini üstlendi. Müşterilerinin halk arasındaki imgesini geliştirmede gösterdiği başarıdan dolayı birçok büyük şirketçe aranan bir kişi durumuna geldi. 1917'ye gelindiğinde aralarında Rockefeller'ın şirketlerinin de bulunduğu bir dizi büyük şirkete hizmet vermeye başlamıştı. En büyük yeniliği, basına karşı içten ve açık bir tutum izlemesiydi. Basının sorularını açık biçimde yanıtlamanın yanı sıra temsil ettiği şirketlerde haber değeri taşıyan gelişmeleri de basına aktarıyordu.

Aralarında I. Dünya Savaşı sırasında Amerikan Kızılhaç Örgütü ve Nazi döneminin başlarında Alman boya tröstü de olmak üzere çeşitli kuruluşlarda görev üstlendi. Ayrıca SSCB'nin ABD tarafından tanınmayı sağlamak amacıyla girişimlerde bulunduğu bir dönemde Amerikan-Sovyet Ticaret Odası'na hizmet sundu.

Lee, Laurie (d. 26 Haziran 1914, Stroud, Gloucester, İngiltere), İngiliz şair ve yazar. *Cider with Rosie* (1959) adlı kitabındaki kırsal yaşamı anlatan ve otobiyografik niteliği ağır basan öyküleriyle tanınır.

1940-43 arasında senaryo yazarlığı yaptı. 1944-45'te Haberleşme Bakanlığı'nda yayın yönetmeni olarak çalıştı. 1952'de M.B.E. (Member of the Order of the British Empire) nişanını aldı.

Lee'nin öbür önemli yapıtları arasında şansını denemek üzere Londra'ya yaptığı yolculuğu anlatan otobiyografik yapıtı *As I Walked Out One Midsummer Morning* (1969; Bir Yaz Sabahı Çıktım Yola) ile *The Sun My Monument* (1944; Anıtım Güneş), *The Bloom of Candles* (1947; Mumların Çiçeklenmesi, *My Many-Coated Man* (1955) adlı şiir kitapları ve öykü kitabı *I Can't Stay Long* (1976; Uzun Kalamam) sayılabilir.

Lee, Nathaniel (d. 1649 ? - gömülüşü 6 Mayıs 1692, Londra, İngiltere), İngiliz oyun yazarı. Kahramanlık temalarına yer veren, aşırı bir üslupla yazılmış oyunlarıyla tanınır.

Bir Presbiteryen rahibin oğluydu. Westminster Okulu'nda ve Cambridge'deki Trinity College'da öğrenim gördü. 1688'de mezun olduktan sonra yaşamını Londra'da oyunculuk yaparak kazanmaya çalıştı, ama sahneye çıkarken aşırı bir korkuya kapılması buna olanak vermedi. İlk oyunu *Nero* (Neron) 1674'te sahnelendi. Açık ölçüyle yazılmış manzum trajedisi *The Rival Queens* ise (1677; Rakip Kraliçeler) kendisine ün kazandırdı ve 19. yüzyıla değin popülerliğini korudu. *Lucius Junius Brutus* (1680) adlı oyunu monarşi karşıtı duygular yarattığı gerekçesiyle yasaklanan Lee, *Oedipus* (1678) ve *The Duke of Guise*'ı (1682; Guise Dükü) John Dryden ile birlikte yazdı.

Lee, Robert E(dward) (d. 19 Ocak 1807, Stratford, Westmoreland, Virginia - ö. 12 Ekim 1870, Lexington, Virginia, ABD), Amerikan İç Savaşı sırasında (1861-65) Güney (Konfederasyon) orduları komutanı. 9 Nisan 1865'te Appomattox Mahkeme Binası'nda teslim olmasıyla İç Savaş sona ermiştir.

General Winfield Scott'ın komutasında yüzbaşı olarak katıldığı Meksika Savaşı'nda (1846-48) askeri yetenekleriyle dikkat çekti. Ekim 1859'da izinli olarak Arlington'da bulunduğu sırada Harpers Ferry'de (Virginia) John Brown'ın önderliğinde başlatılan köle ayaklanmasını bastırmakla görevlendirildi. Ayaklanmayı bir saatten daha kısa bir sürede bastırdıktan sonra Texas'taki birliğine döndü. 1 Şubat 1861'de Texas'ın Birlik'ten ayrılan yedinci eyalet olması üzerine komutasındaki kuvvetlerle birlikte eyaleti terk etme emrini aldı. Bunun üzerine Arlington'a dönerek Virginia'nın nasıl bir tutum takınacağını beklemeye başladı. 18 Nisan'da Washington'a çağrılan Lee'ye Birlik'ten ayrılan eyaletlerin yeniden Birlik'e

Robert E. Lee, 1865
Library of Congress, Washington, D.C.

katılmasını sağlamak amacıyla oluşturulan yeni bir ordunun komutanlığı önerildi. Ayrılmaya karşı olmakla birlikte savaşa da karşı olan Lee, Güney eyaletlerinin işgaline yol açacak bir harekete katılmayacağını belirterek bu görevi reddetti. Virginia Yasama Meclisi'nin Birlik'ten ayrılma kararı alması üzerine 36 yıldır hizmet ettiği ordudan istifa etti.

Virginia kuvvetlerinin başkomutanlığını üstlenen Lee ilk iş olarak Kuzey'in saldırıda bulunabileceği önemli noktalara asker, silah ve donanım yığdı. Haziran 1861'de Konfederasyon başkanı Jefferson Davis'in askeri danışmanı oldu. Kuzeylilerin Bull Run yenilgisinden sonra General McClellan komutasında yeni bir ordu oluşturmaları üzerine Güneyliler General Joseph Johnston komutasındaki bir orduyu Richmond'a doğru harekete geçirdiler. General Johnston'ın Fair Oaks Çarpışması'nda (31 Mayıs 1862) ağır biçimde yaralanması üzerine onun yerine Lee getirildi.

Üç hafta içinde Konfederasyon birliklerini yeniden düzenledikten sonra McClellan'a karşı saldırıya geçen Lee, onu Richmond çevresinde yapılan Yedi Gün Çarpışmaları'nda büyük bir yenilgiye uğrattı. Konfederasyon kuvvetlerinin Bull Run Çarpışması'ndan sonra kazandığı en büyük zafer olan bu çarpışma onu halkın gözünde bir kahraman durumuna getirirken askerlerinin kendisine duyduğu güveni de pekiştirdi.

Konfederasyon birliklerinin savaş alanında üstün gelebileceğine inanmayan Lee sonraki iki yıl boyunca düşman kuvvetlerini silah üretim merkezi olan Richmond'la eyaletin kuzeyindeki çiftliklerden uzak tutmaya çalıştı ve düşmanı yıpratma eylemlerine girişti. 1864 ilkbaharına değin düşmanı Richmond'dan uzak tutmayı ve iki kez de eyaletin dışına sürmeyi başardı. 29-30 Ağustos'ta II. Bull Run Çarpışması'nda düşmanı ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra savaş alanını Virginia'nın dışına çıkarmak amacıyla Potomac Irmağını geçerek Maryland'a doğru ilerlemeye başladı. 17 Eylül 1862'de Antietam'da (Sharpsburg) ağır bir yenilgiye uğradıysa da geri kalan kuvvetlerini Potomac Irmağının gerisine çekerek ordusunu yeniden düzenlemeyi başardı. Ardından Aralık 1862'de Fredericksburg'da, Mayıs 1863'te de Chancellorsville'de iki büyük zafer kazandı.

Ama Konfederasyon'un öteki kesimlerinde Birlik ordularının önemli başarılar sağlamış olmasından dolayı zaman aleyhine işliyor ve kayıplarını sürekli olarak kapatma olanağı bulan Birlik kuvvetleri karşısında ordusu gittikçe küçülüyordu. Öte yandan T. J. Jackson gibi yardımcılarını yitirmesiyle komuta gücü zayıflamış, ordusu yiyecek ve giyecek sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Birliklerine malzeme sağlamak ve Birlik ordularını Virginia'dan sürmek amacıyla bir kez daha Potomac Irmağını geçen Lee 1-3 Temmuz 1863'te Gettysburg'de büyük bir yenilgiye uğradı.

Mayıs 1864'te, Birlik kuvvetlerinin komutanlığına getirilen Ulysses S. Grant asker, silah ve süvari bakımından ezici üstünlüğüne dayanarak Lee'ye karşı bir saldırı başlattı. Konfederasyon generali Jeb Stuart'ın birliklerindeki atların bakımsız durumda olmasına, Stuart'ın da çarpışmaların hemen başında ölmesine karşın Lee direnişini sürdürdü. Grant ise mayıs ve haziran başlarında Wilderness, Spotsylvania Courthouse, North Anna ve Cold Harbor çarpışmalarında 50 bin askerini yitirdi. Ama kayıplarını yeni askerlerle kapatarak Richmond yakınlarına ulaşmayı başardı. Lee ise Grant'ın Richmond üzerine yürümekten vazgeçerek James Irmağının güneyindeki Petersburg'a yönelmesi üzerine, yiyecek ve giyecek sıkıntısı çeken kuvvetleriyle Petersburg ve Richmond önlerinde bir savunma hattı oluşturdu. Grant'ın Haziran 1864'te kuşatma altına aldığı iki kenti yaklaşık 10 ay boyunca savunmayı başardıysa da 2 Nisan 1865'te geri çekilmek zorunda kaldı. Lee'nin 9 Nisan 1865'te yolunun kesildiği Appomattox Mahkeme Binası'nda teslim olmasıyla Amerikan İç Savaşı sona erdi.

Geri çekilme ve teslim olmanın getirdiği fiziksel ve ruhsal baskıyı üzerinden atmak için birkaç ay dinlenmesine karşın eski sağlığına hiçbir zaman kavuşamayan Lee, ABD hükümetinin karısının Arlington Plantasyonu'na el koymasıyla yoksulluk içine düştü. Sonunda hem gelir sağlamak, hem de işsiz kalmış eski subay arkadaşları için bir örnek oluşturmak amacıyla Lexington'daki (Virginia) Washington College'in (sonradan Washington ve Lee Üniversitesi) yöneticisi olarak çalışmaya başladı ve bu görevi yaşamının sonuna değin sürdürdü.

Lee, Tsung-Dao (d. 25 Kasım 1926, Şanghay, Çin), paritenin korunumu (temel parçacıkların etkileşiminde uzayda yansıma bakışımı özelliği) ilkesinin geçersiz olduğu durumları öngörerek parçacık fiziğinde önemli gelişmelere yol açan çalışmalarıyla 1957 Nobel Fizik Ödülü'nü Chen Ning Yang ile birlikte kazanan Çin asıllı ABD'li fizikçi.

1946'da ABD'ye göç eden Lee, lisans diploması olmadığı halde Chicago Üniversitesi'nde fizik dalında lisansüstü programına alındı ve doktora çalışmasını 1950'de burada tamamladı. Yang ile birlikte çalışmaya da Chicago'da başladı.

Berkeley'deki California Üniversitesi'nin fizik bölümünde kısa bir süre görev yaptıktan sonra, Princeton'daki Yüksek Araştırma Enstitüsü'nde Yang ile birlikte iki yıl çalışan Lee, 1953'te Columbia Üniversitesi'nde ders verdi.

Lee ve Yang, karşıt pariteli olarak bozundukları için o güne değin farklı parçacıklar oldukları sanılan teta mezon ile tau mezonun aslında aynı parçacık olduğunu öne sürdüler (bu parçacık günümüzde K mezon [kaon] olarak adlandırılmaktadır). Paritenin korunumu yasası, bir parçacığın, pariteleri karşıt olacak biçimlerde bozunmasına olanak tanımadığından Lee ve Yang'ın bu görüşü, paritenin korunumu yasasının, en azından zayıf etkileşimler için geçersiz olduğu anlamına geliyordu. İki fizikçinin bu varsayımın sınanması amacıyla yapılmasını önerdikleri deneyler, 1957'de Columbia Üniversitesi'nden C.-S. Wu tarafından gerçekleştirildi ve Lee ile Yang'ın kuramsal sonuçları deneysel olarak doğrulandı.

1960'ta Yüksek Araştırma Enstitüsü'nde fizik profesörü olan Lee, üç yıl sonra Columbia Üniversitesi'nde Enrico Fermi Kürsüsü fizik profesörlüğüne getirildi. 1964'ten sonra zaman evirtimine ilişkin korunum yasasının bazı zayıf etkileşimlerde geçersiz oluşunun açıklanmasına önemli katkılarda bulundu.

Lee, William (d. 1550 ?, Calverton, Nottinghamshire, İngiltere - ö. 1610 ?, Paris, Fransa), ilk örgü makinesini yapan İngiliz mucit. 1589'da geliştirdiği ve yüzyıllarca kullanılan makinenin çalışma ilkeleri hâlâ geçerlidir.

Calverton'lı bir din adamı olan Lee, söylentiye göre, birlikte olmak istediği bir kadının kendisinden çok, örgüyle ilgilenmesi üzerine örgü makinesini geliştirdi. Yaptığı ilk makine kaba yünlerden çorap örebiliyordu. Kraliçe I. Elizabeth'in, patent başvurusunu geri çevirmesi üzerine Lee, ince ipek dokuma yapan daha gelişmiş bir makine yaptı. Ama kraliçe, ülkedeki birçok el örgücüsünün yararı için bu makinenin de patent başvurusunu geri çevirdi.

Fransa kralı IV. Henri'nin buluşlarını desteklemesi üzerine Lee, Rouen'de çorap üretimine başladı ve 1610'da IV. Henri'nin bir suikastta öldürülmesine değin çalışmalarını başarıyla sürdürdü. Lee'nin ölümünden sonra kardeşi İngiltere'ye dönerek, el örgücülerinin direnmesine karşın, örgü sanayisini geliştirmeye başladı.

Lee, Yuan T(seh) (d. 29 Kasım 1936, Hsinchu, Tayvan), kimyasal tepkime dinamiği üzerine yaptığı çalışmalar nedeniyle 1986 Nobel Kimya Ödülü'nü Dudley R. Herschbach ve John C. Polanyi ile paylaşan Tayvan asıllı ABD'li kimyacı.

Tayvan'da öğrenim gören ve 1965'te doktora çalışmasını Berkeley'deki California Üniversitesi'nde tamamlayan Lee, doktora sonrası çalışmalarını Harvard Üniversitesi'nde ve Berkeley'de sürdürdü. 1968-74 arasında Chicago Üniversitesi'nde ders verdi, 1974'te ABD vatandaşlığına geçtikten sonra Berkeley'e dönerek araştırmalarına burada devam etti.

Herschbach ile birlikte deneyler yapan Lee, onun bulduğu "çapraz molekül demeti tekniğini", daha büyük ve daha karmaşık moleküllerin incelenmesini olanaklı kılacak biçimde daha da geliştirdi. Temel parçacıklar fiziğindeki molekül demeti saçılımından yararlanılan bu teknikle, molekül demetleri sesüstü hızla ve çok iyi denetlenen koşullarda bir araya getirilerek, kimyasal tepkimelerde ortaya çıkan değişikliklerin ayrıntılı biçimde incelenmesi olanaklı kılındı.

Lee-Enfield tüfeği, 1902'de Birleşik Krallık Kara Kuvvetleri tarafından temel piyade silahı olarak benimsenen tüfek. Kısa namlulu ve şarjörlü olan Lee-Enfield tüfeği (Mark I ya da SMLE), ilk kez 1895'te üretilen uzun namlulu Lee-Enfield tüfeğinin yerini aldı. 111,6 cm uzunluğunda ve mekanizmalı olan kısa Lee-Enfield tüfekleri İskoç asıllı bir ABD'li olan James P. Lee tarafından geliştirildi. Yiv ve set standartları, yani ateşlendiğinde mermiye sola doğru dönme hareketi veren beş yiv ise Enfield'daki İngiliz Cephane Merkezi'nde belirlendi. Silahın, ateşlendikten sonra kovanın dışarı atılmasını sağlayan 0,303 kalibrelik tırnaklı fişekler içeren 10 atımlık bir kutu şarjörü vardı. Mermiler şarjöre tek tek doldurulabildiği gibi, beş atımlık fişek bağları biçiminde de yerleştirilebiliyordu. Lee-Enfield tüfeği uzun erimlerde Springfield tüfeğinden(*) daha az duyarlı olmakla birlikte, bu tüfekten iki kat daha fazla mermi alabiliyordu ve daha fazla ateş hızına sahiptı. I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Lee-Enfield tüfeği 0,30-0,60 kalibrelik cephane kullanabilecek biçimde ABD standartlarına uyarlandı ve Springfield tüfeğinin bulunmadığı ABD birliklerinde yaygın biçimde kullanıldı.

Lee Komisyonu, Hindistan'da yüksek kamu görevlerinde İngilizlerle Hintlilerin oranını belirlemek amacıyla, İngiliz hükümetince 1923'te atanan komisyon. Eşit sayıda Hintli ve İngiliz üyeden oluşan komisyonun başkanı Lord Lee idi. Daha önceki Islington Komisyonu'nun raporunda (1917) yüksek kamu görevlerinin yüzde 25'inin Hintlilere verilmesi önerilmişti. Montagu-Chelmsford Raporu'nda (1918) kamu görevlilerinin üçte birinin Hintlilerden oluşması önerilince Islington Komisyonu'nun raporunun geçerliliği kalmamıştı. 1922'de Hindistan'da kamu hizmetine alınacaklar için Londra ve Yeni Delhi'de aynı anda sınav yapılması kararlaştırıldı. Ama siyasi belirsizliklerden dolayı yeterli sayıda İngiliz görev almadı.

Lee Komisyonu 1924'te gelecekte işe alınacakların yüzde 40'ının İngilizlerden, yüzde 40'ının yeni göreve başlayan Hintlilerden, yüzde 20'sinin ise eyalet hizmetlerinde yükselen Hintlilerden oluşmasını önerdi. 1947'de bağımsızlık ilan edildiğinde, yaklaşık bin görevlinin yarıdan fazlasını genellikle uzun bir hizmet deneyimi bulunan Hintliler oluşturuyordu.

Lee Kuan Yew (d. 16 Eylül 1923, Singapur), Singapur'un ilk başbakanı (1959-90). Onun yönetiminde Singapur Güneydoğu Asya'nın en zengin ülkesi durumuna gelmiştir.

19. yüzyılda Singapur'a yerleşmiş varlıklı bir Çinli ailenin oğluydu. İlk dili İngilizceydi; Malay ve Tamil dilleriyle Çinceyi ancak

Lee Kuan Yew
Keystone

siyasete atıldıktan sonra öğrendi. Singapur'daki Raffles College'da okuduktan sonra İngiltere'ye giderek Cambridge Üniversitesi'ne girdi. Hukuk öğrenimini dönem birincisi olarak tamamladı. Bu arada sosyalizmi benimsedi. 1950'de İngiliz barosuna kabul edildi. Aynı yıl Cambridge mezunu Malayalı Kwa Geok Choo ile evlendi. Avukatlık yapmaktan vazgeçerek Singapur'a döndü. Posta İşçileri Sendikası'nın hukuk danışmanlığına atandı. Posta işçilerinin ücretlerinin artırılması için yapılan görüşmelere katıldı; sonradan başka sendikalarda benzer görevlerde bulundu.

Bir İngiliz krallık kolonisi ve Britanya'nın Uzakdoğu'daki başlıca deniz üssü olan Singapur, bu sırada bir vali tarafından yönetiliyordu. Valiye yardımcı olan yasama meclisinin üyeleri de genelde varlıklı Çinli işadamlarından oluşuyordu; bunların çoğu atamayla işbaşına getiriliyordu. Yönetimde reform taleplerinin yükseldiği 1950'lerin başlarında, Lee kendisi gibi siyasete yeni atılan avukat David Saul Marshall ve sendikacı Lim Yew Hock ile birlikte mecliste işadamlarının denetimine son verilmesine yönelik bir mücadele başlattı. Ama çok geçmeden yol arkadaşlarından koparak daha radikal bir tutum benimsedi ve Halk Eylemi Partisi'ni (PAP) kurarak genel sekreterliğini üstlendi. Partide komünistlere de yer verdi.

1955'te kabul edilen yeni anayasayla toplam 32 üyeli meclisin seçimle gelen üyelerinin sayısı 25'e çıkarıldı. Seçimlerde Lee'nin önceki yol arkadaşlarının kurduğu İşçi Cephesi 13 milletvekili, PAP ise üç milletvekili kazandı. Singapur'daki en yoksul Çinlilerin çoğunluğunun oturduğu bölgeden seçilen Lee, ertesi yıl özerklik görüşmeleri için Londra'ya giden heyette yer aldı. Sonuçsuz kalan görüşmeleri izleyen karışıklıklar sırasında bazı PAP önderleri tutuklandı. 1957'de Lee'nin katıldığı Londra görüşmelerinde özerklik konusunda bir anlaşmaya varıldı. Seçim başarısının ardından PAP içinde baş gösteren iktidar mücadelesinde sol kanat tarafından ağustosta genel sekreterlikten uzaklaştırılan Lee, ekimde yeniden göreve geldi ve Singapur'a Uluslar Topluluğu içinde özerk bir statü verilmesi için 1958'de Londra'da yapılan görüşmelere katıldı. Mayıs 1959'da yeni anayasa uyarınca yapılan seçimlerde 51 milletvekilliğinden 43'ünü partisinin kazanması üzerine, hükümet kurmak için öncelikle tutuklu sol kanat üyelerinin serbest bırakılması koşulunu öne sürdü. Bu koşulun yerine getirilmesinden sonra hükümeti kurarak, kadın hakları ve eğitim hizmetlerinin yaygınlaştırılması gibi reformlar ile sanayileşmeyi öngören beş yıllık bir plan hazırladı.

1961'de PAP'tan ayrılan sol kanat üyeleri Sosyalist Cephe'yi (BS) kurdu. Ertesi yıl yapılan bir halkoylaması Lee ile sol kanat muhaliflerini açıkça karşı karşıya getirdi. Halkoylamasından zaferle çıkan Lee, 1963'te Singapur'un yeni oluşturulan Malezya Federasyonu'na katılmasını sağladı. 1964'te federasyon düzeyinde yapılan seçimlerde Çinliler ile Malaylar arasında tırmanan gerilim Singapur'da ayaklanmalara yol açtı. Bunun üzerine Lee Ağustos 1965'te federasyondan çekilme kararını almak zorunda kaldı. Ardından Singapur bağımsız bir devlet statüsü kazandı.

Lee'nin başlıca amacı yeni devletin sınırlarının ve farklı milliyetler arasında hoşgörüye dayanan ulusal kimliğinin korunmasıydı. Çin ve Endonezya gibi güçlü komşuların varlığını göz önüne alarak, İngiltere, Avustralya ve Yeni Zelanda birliklerinin Singapur'dan kademeli olarak çekilmesini öngören bir plan uyguladı. Boşluğu İsrail modeli temel alınarak eğitilen Singapur birlikleriyle doldurma yoluna gitti. Ticaret ve sanayinin gelişmesini, yüksek bir yaşam standardına ulaşılmasını sağladı. Etkili bir yönetim kurarak etnik ve ideolojik kutuplaşmaları önlemeyi başardı. Afrika ve başka yerlerdeki ulusal sorunlara ilişkin ılımlı yaklaşımıyla Uluslar Topluluğu içinde de önemli bir rol oynadı.

BS'nin 1966-80 arasında parlamentoyu boykot etmesi PAP'ın rakipsiz biçimde ülkeyi yönetmesini kolaylaştırdı. 1970'lerin sonunda Singapur'u kişi başına düşen milli gelir bakımından Japonya'dan sonra Asya'nın ikinci ülkesi durumuna getiren Lee, 1980'lerin başında parti içindeki çekişmelerden dolayı sık sık hükümet değişikliklerine başvurdu. Öte yandan siyasal muhalefete karşı sertleşerek 1982'de basına karşı geniş çaplı bir sansür uygulamaya başladı. Özellikle komünist eğilimli yayınları yasakladı. PAP'ın 1984 ve 1988 seçimlerini de kazanmasına karşın, Lee'nin ardılının kim olacağı sorunu gündemi belirlemeye başladı. Lee bu ardıllık sorununu da çözdükten sonra Kasım 1990'da başbakanlıktan çekildi, ama PAP'ın liderliğini sürdürdü.

Leech, John (d. 29 Ağustos 1817, Londra - ö. 29 Ekim 1864, Londra, İngiltere), *Punch* adlı mizah dergisinde yayımlanan karikatürleriyle ünlü İngiliz karikatürcü.

Charterhouse'da öğrenim gördü; yaşamı boyunca arkadaşlığını sürdürdüğü William Makepeace Thackeray ile burada tanıştı. Tıp öğrenimine başladıysa da, sanatın çekiciliği baskın çıktı ve 1835'te Londra sokaklarındaki komik tipleri konu alan *Etchings and Sketchings* (Aside Yedirme Baskılar ve Taslaklar) adlı yapıtı yayımlandı. W. Mulready'nin 1840'ta çizdiği ilk posta pulunun üstündeki resme benzeterek yaptığı bir karikatür büyük başarı sağlayınca, şişe içindeki bir sülüğü gösteren çizimi imza olarak benimsedi. (Leech sözcüğünün bir anlamı da "sülük"tür.) *Bentley's Miscellany* için hazırladığı bir dizi aside yedirme baskıdan sonra çeşitli dergilere yapıt verdi. Hem üslubu, hem de konuları kendisininkine benzeyen George Cruishank ile birlikte çalıştı. Ama sonraları James Gillray ve Thomas Rowlandson'ın etkisiyle, 18. yüzyılın sonundan beri İngiliz karikatürüne egemen olan korkutucu hiciv öğesini yapıtlarında kullanmaya başladı. Karikatürlerinde, sıcaklık içeren bir orta sınıf mizahı geliştirdi. Bunu yarattığı tipler arasındaki karşıtlıkla elde ediyordu. Bu özelliği Dickens'ın *A Christmas Carol*'unun (1843; *Bir Noel Şarkısı*, 1947, 1985), yanı sıra *Comic History of England* (1847-48; İngiltere'nin Gülünç Tarihi) ve *Comic History of Rome* (1852; Roma'nın Gülünç Tarihi) adlı yapıtlar için hazırladığı aside yedirme baskılarda da görülüyordu. Bunları arkadaşı R. S. Surtees'in romanları için yaptığı aside yedirme ve ağaç baskılar izledi. Londra'nın yaramaz sokak çocuklarını konu alan *Portraits of Children of the Mobility* (1841; Hareketli Çocukların Portreleri) adlı yapıtı ile onu izleyen *Fly Leaves* ise (Sinek Yaprakları) taş baskı çalışmalarıdır.

Leech'in yapıtları *Punch* dergisinde ilk kez 7 Ağustos 1841'de yayımlandı. Önceleri toplumsal konular daha çok ilgisini çekiyordu; sonra politik karikatürleri yayımlanmaya başladı. Lord Palmerston, Disraeli, Lord Russel gibi politikacıları ya da Kırım Savaşı'nı konu alan karikatürlerini *General Février Turned Traitor* (1855; General Février Dönek Çıktı) adlı yapıtında topladı. Daha sonra gene toplumsal eleştiriye yöneldi; *Pictures of Life and Character from the Collection of Mr. Punch* (1854, 1860, 1863; Bay Punch'ın Koleksiyonundan Yaşam ve Tip Resimleri) adlı yapıtına bu tür karikatürlerini aldı. Leech, Sir John Tenniel ile birlikte John Bull(*) tipinin de yaratıcısı sayılır. *Punch* dergisinin çıkardığı yıllıklara ve cep kitaplarına, *Once a Week* ile *The Illustrated London News* adlı dergilere de katkıda bulunan Leech, ayrıca romanlar için resimler hazırlamıştır. Bunlardan biri olan *A Little Tour in Ireland* (1859; İrlanda'da Küçük Bir Gezinti) onun duyarlı bir manzara ressamı olduğunu da gösterir.

Leeds, İngiltere'de, West Yorkshire metropoliten ilinde ilçe ve kent. Aire Irmağının kıyısında, Manchester'ın 48 km kuzeydoğusunda yer alır. Yorkshire'ın sanayi merkezidir.

Leeds kenti Aire Irmağının kuzey yakasında bir Anglosakson yerleşmesi olarak kuruldu. Zamanla bir yerel pazar olarak gelişti. Tüzel kimlik kazandığı 1626'da Flaman dokumacıların 14. yüzyılda getirdiği ev dokumacılığıyla geçinen geniş bir bölgenin ürettiği kumaşlara son işlemi yapan bir merkez durumundaydı. Leeds, 16. yüzyılda York ve Beverley'nin yünlü dokuma ticaretindeki üstünlüğünü sarstı. Sanayi Devrimi'nden ve yörede kömür bulunmasından sonra makine yapımı, yünlü kumaş üretiminin önüne geçti. Belirli bir süre için seramik ve keten üretimi de önem kazandı. Leeds ve Liverpool Kanalı'nın 1816'da açılması kentin gelişmesine katkıda bulundu. 1848'den sonra demiryolu hatlarının kurulmasıyla Leeds lokomotif üretiminde önemli bir merkez durumuna geldi. 19. yüzyıl sonlarında hazır giysi üretimi büyük bir gelişme gösterdi. Bu sanayi dalında daha çok Yahudi göçmen işçiler çalıştırıldı.

Günümüzde fabrikalar daha çok kentin güney ve doğu kesimlerinde toplanmıştır. Kentin çeşitlenmiş sanayisi içinde hazır giysi, makine, elektronik, kâğıt ve kimyasal madde üretimiyle basım etkinlikleri önemli yer tutar. Kent ayrıca, bölgeye sigortacılık ve bankacılık hizmetleri veren bir merkezdir.

Perakende alışveriş merkezleri, tahıl ve hisse senedi borsalarıyla Victoria dönemine ait arkadların bulunduğu eski kentin çevresinde Victoria döneminden kalma Belediye Binası (1858) ile daha sonraki dönemlerde inşa edilmiş hükümet binaları ve bir tiyatro vardır. Leeds 1874'te kurulmuş üniversitesiyle İngiltere'nin en önemli kültür merkezlerinden biridir. Headingley (kriket), Elland Road (futbol) ve Moortown (golf) gibi spor sahalarıyla da dünyaca ünlü olan kentte 200'den çok park vardır.

Londra ile Leeds arasındaki M1 Otoyolu, kentin hemen güneydoğusunda Trans-Pennine Otoyolu'yla kesişir. Leeds'in kuzeybatısındaki Yeadon'da bir havalimanı vardır. İlçenin yüzölçümü 562 km²'dir. Nüfus (1981) kent, 451.841; (1988 tah.) ilçe, 709.600.

Leeds (1. Dükü), Thomas Osborne, 2. BARONET SIR THOMAS OSBORNE (1647-73), DANBY VİKONTU LATIMER, KIVETON BARONU OSBORNE (1673-74), DANBY KONTU (1674-89) VE CARMARTHEN MARKİSİ (1689-94) olarak da bilinir (d. 20 Şubat 1632 - ö. 26 Temmuz 1712, Easton Neston, Northamptonshire, İngiltere), İngiliz devlet adamı. Parlamen-

Leeds 1. dükü Thomas Osborne, Sir Peter Lely'nin atölyesinde yapılmış bir resimden ayrıntı, 1689; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

to'da II. Charles'a bağlı bir grubun oluşturulmasında ve III. William ile II. Mary'nin 1689'da İngiltere tahtına çıkmalarında önemli rol oynamıştır.

Yorkshire'lı kralcı bir toprak sahibinin oğluydu. II. Charles'ın 1660'ta tahta çıkmasına değin siyasal yaşamda etkin bir rolü olmadı. 1660'tan sonra Yorkshire'da çeşitli görevler üstlendi ve 1665'te parlamentoya seçildi. Koruyucusu Buckingham 2. dükü George Villiers'in desteğiyle hızla yükselerek 1668'de Kraliyet Deniz Kuvvetleri ikinci hazinedarı, 1673'te de İngiltere hazinedarı oldu. Hükümetin mali durumunu düzeltmede gösterdiği başarı nedeniyle, Charles tarafından başbakanlığa getirildi.

Başbakan olduktan sonra kraldan aldığı desteği ve rüşvet yöntemini kullanarak kralın parlamentoya üstünlüğünü, İnanç Bildirimi Yasası'nın uygulanması yoluyla Anglikanizmin güçlendirilmesini sağlamaya ve Fransa'ya düşmanlığı savunan bir parlamento grubu oluşturmaya çalıştı. Fransa karşıtı ve Protestanlık yanlısı politikasının bir parçası olarak, Charles'ın yeğeni Prenses Mary'nin Fransa'nın kara Avrupa'sındaki en büyük düşmanı olan Felemenk valisi (*stadhouder*) Oranje prensi Willem'le evlenmesini sağladı (1677). Öte yandan Charles'ın isteği doğrultusunda Fransa kralı XIV. Louis'yle gizlice görüşerek Louis'nin Charles'a para yardımında bulunmasına aracılık etti. Papalık Suikastı'nın (1678) yol açtığı karışıklıklar sırasında bu olayın açığa çıkması üzerine parlamentoda yargılanarak suçlu bulundu ve Londra Kulesi'ne hapsedildi (1679).

1684'te serbest bırakıldıktan sonra 1688'de yeniden siyasal yaşama döndü. Oranje prensi Willem'i İngiltere'yi işgal etmeye ve iktidarı Katolik kral II. James'in elinden almaya davet eden belgeyi imzalayan yedi kişi arasında yer aldı. Ardından İngiltere'nin kuzeyine giderek Willem'e destek sağlamaya çalıştı ve 1689'da toplanan Kurucu Parlamento'nun, Willem ve Mary'nin birlikte İngiltere tahtına çıkmalarını onaylamasında önemli rol oynadı. Willem ve Mary'nin, III. William ve II. Mary adıyla tahta çıkmalarının ardından, 1690 ilkbaharında başbakanlığa getirildi. Bunu izleyen dört yıl boyunca birbiriyle çatışan saray grupları arasında güçlükle de olsa denge sağlamayı başardı.

1695'te İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası'ndan rüşvet almak suçundan hakkında parlamento soruşturması açıldı. Bu tarihten sonra nüfuzu giderek azaldı. 1699'da bütün görevlerinden uzaklaştırıldı.

Leeuw, Gerardus van der (d. 18 Mart 1890, Lahey - ö. 18 Kasım 1950, Utrecht, Hollanda), Reform Kilisesi'ne bağlı Hollandalı ilahiyatçı ve dinler tarihçisi. Dinsel deneyimin fenomenolojik (betimleyici) çözümlemesine önemli katkıları olmuştur.

Leeuw, dinsel görünümlerin evriminin temelinde usdışı (mistik) bir geleneğin yattığını öne sürdü. Dinin kendine özgü bir doğası olduğunu, psikolojik ya da antropolojik bir yoruma indirgenemeyeceğini, insanda mistik ve mantıksal düşünme biçimlerinin birlikte bulunduğunu savundu. Yapıtları arasında *Phänomenologie der Religion* (1933; Dinin Fenomenolojisi) ve *Vom Heiligen in der Kunst* (ös 1957; Sanatta Kutsal Olan) sayılabilir.

Leeuwarden, Frizce LJOUWERT, Hollanda'nın kuzey kesiminde, Friesland ilinin (*provincie*) merkezi belediye (*gemeente*). Harlingen-Trek Kanalı ile Dokkum Ee Kanalı'nın birleştiği noktada yer alır. Middelzee kıyısında bir liman olarak kuruldu. 1435'te berat aldı, 1504'te de Friesland'ın merkezi yapıldı. 1582-1747 arasında Oranje-Nassau hanedanından gelen Friesland *stadhouder*'lerinin (vali) merkezi oldu. 16-18. yüzyıllar arasında altın ve gümüş işlemeciliği merkezi durumuna gelen kent, günümüzde de Friesland'ın ekonomik merkezidir. Önemli bir sığır pazarı olan kentte süt ürünleri işlenir, teneke, kereste, kâğıt ambalaj ve inşaat malzemesi üretilir.

Kentteki Frizya Müzesi, Hollanda'nın en büyük il müzesidir. Princessehof Müzesi'nde Doğu'nun sanat ürünleri, Pier Pander Müzesi'nde ise müzeyle aynı adı taşıyan heykelcinin yapıtları sergilenir. Kentteki tarihsel yapılar arasında, başlangıçta Friesland il yönetiminin ve mahkemelerin merkezi olan Rönesans üslubundaki Kanselarij, belediye binası (1724), Oldehove (1529) ve yapımı tamamlanamayan hafif eğik bir kule (40 m) ile St. Boniface Kilisesi sayılabilir. Nüfus (1989 tah.) 85.296.

Leeuwenhoek, Antonie van (d. 24 Ekim 1632, Delft - ö. 26 Ağustos 1723, Delft, Felemenk), geliştirdiği mikroskoplarla bakterileri ve *Protozoa* filumundan tekhücrelileri ilk kez inceleyen Felemenkli doğabilimci. Basit yapılı hayvanlar üzerine çalışmalarıyla kendiliğinden türeme görüşünü

Leeuwenhoek, Jan Verkolje'nin bir portre çalışmasından ayrıntı; Devlet Müzesi, Amsterdam
Rijksmuseum, Amsterdam

çürütmüş, yaptığı gözlemlerle bakteriyoloji ve protozoolojinin temellerini atmıştır.

Yaşamının ilk yılları üzerine pek az şey bilinirse de, kapsamlı bir bilimsel eğitim görmediği kesinlik kazanmıştır. 1648'de üvey babası ölünce, bir kumaş tüccarının yanında çırak olarak çalışmak üzere Amsterdam'a gönderildi. Yirmi yaşında Delft'e dönerek kendi kumaş ve tuhafiye dükkânını açtı. 1660'ta Delft'te mabeyinci olarak devlet hizmetine girdi; böylece elde ettiği gelir, zamanının çoğunu en önemli uğraşı olan mercek kesimine ayırabilmesini sağladı.

Leeuwenhoek odak uzunluğu çok kısa olan yüksek nitelikli tek bir mercekten oluşan mikroskoplar yaptı; o dönemde bu tür mikroskoplar, renk sapıncı sorununu artıran bileşik mikroskoplara yeğleniyordu. Çalışmalarının düzenli bilimsel araştırmadan uzak olmasına karşın, dikkatli gözlem yapabilme yeteneği çok önemli buluşlar yapmasını sağladı. 1674'te, "çok küçük hayvancıklar" olarak adlandırdığı bakteri ve tekhücrelileri incelemeye başladı. Yağmur suyu, su birikintileri ve kuyu suyundan, ayrıca insanda ağız ve bağırsaklardan elde ettiği bu hayvancıkların büyüklüklerini de saptadı.

1677'de insan, köpek ve böceklerde sperma hücrelerini ilk kez saptayıp tanımladı. Göz merceği, çizgili kaslar, böceklerin ağız parçaları ve bitkilerin ayrıntılı yapısını da inceledi; yaprakbitlerinin döllenmesiz üremeyle çoğaldığını buldu. 1680'de mayaların küre biçimli çok küçük parçacıklardan oluştuğunu fark etti. Marcello Malpighi'nin 1660'ta kılcal damarları görüp tanımlamasından sonra alyuvarların ilk eksiksiz tanımını yaptı. Rotiferlere ilişkin gözlemleri sonucunda bu "küçük hayvancıklar"ın, havadaki toz taneciklerinde rüzgârla taşınabildiğini ve açık havayla temas halindeki her tür suda bulunabileceklerini belirledi.

Bir arkadaşı aracılığıyla ilişkiye geçtiği Royal Society ile 1673-1723 arasında yazıştı; 1680'de derneğe üye yapıldı. Buluşlarının çoğu derneğin *Philosophical Transactions* adlı yayınında duyuruldu; ilk bakteri çizimleri de 1683'te bu dergide yayımlandı.

Leeuwenhoek'in basit yapılı hayvanların yaşam çevrimi üzerine yürüttüğü araştırmaların sonuçları, bunların kendiliğinden türemeyle ya da çeşitli maddelerin üremesiyle elde edilebileceği yolundaki görüşü çürütüyordu. Bu çalışmalar, tahıl ambarlarında yaşayan ve o dönemde buğdaydan türediği sanılan hortumlu kınkanatlıların aslında kanatlı böceklerin bıraktığı yumurtalardan çıkan kurtçuklardan geliştiğini ortaya koydu. Leeuwenhoek'in, pirenin yapısını ve geçirdiği başkalaşmayı (metamorfoz) betimlediği inceleme yazısı büyük ilgi uyandırdı. Ne var ki, basit yapılı canlıların kendiliğinden türediği görüşüne karşı çıkan kapsamlı açıklamaları, ayrıntılı gözlemlerinden daha değerli bulundu. Bazı çevrelerin bu hayvanların kumdan ya da tozdan türediklerini ileri sürmesine karşın, Leeuwenhoek pirelerin de öbür kanatlı böcekler gibi ürediğini kanıtladı.

Leeuwenhoek karıncaların yaşam çevrimi konusunda da çalışmalar yaptı ve o zamana değin karınca yumurtası olarak bilinen yapının aslında yumurtadan çıkmaya hazır böceği barındıran pupa, bundan daha küçük olan yumurtaların ise larvaları barındırdığını gösterdi. Ayrıca deniz midyesi ve kabuklu deniz hayvanlarının, deniz kıyısındaki kumlardan ya da dere yatağındaki çamurdan değil, balıkların bıraktığı yumurtalardan oluştuğunu ileri sürdü. Tatlı su midyelerinin embriyonlarını inceleyerek bunların kirpikliler, kamçılılar ve çanhayvanları (*Vorticella*) tarafından tüketildiğini gözlemledi; bu gözlemlere dayanarak her iki midye türünün benzer biçimde geliştiğini savundu.

Gizli tuttuğu mikroskopla inceleme yöntemleri günümüzde de anlaşılmazlığını korumaktadır. Yaşamı boyunca 400'den fazla mercek kesti; bunların çoğu oldukça küçük, bazıları topluiğne başı büyüklüğündeydi. Bunları genellikle birbirine perçinlenmiş iki ince pirinç levha arasına yerleştirdi. Çoğu Royal Society'ye bağışlanan bu merceklerin büyütme güçlerinin 50-300 arasında olduğu belirlenmiştir. Leeuwenhoek'in, merceklerinin büyütme gücünü artırmak amacıyla yatık ışıklandırma ya da buna benzer başka özel teknikler kullandığı sanılmaktadır. Bu konuda herhangi bir açıklama yapmadığı için, kullandığı yöntemler bugün bile tam olarak bilinmemektedir.

Lefebvre, (Pierre-) François-Joseph, DANTZIG DÜKÜ (d. 20 Ekim 1755, Rouffach - ö. 14 Eylül 1820, Paris, Fransa), Mayıs 1804'te Napoléon'un atadığı 18 imparatorluk mareşalinden biri.

Alsace'lı bir değirmencinin oğlu olan Lefebvre 1773'te Fransız Muhafız Alayı'na katıldı. 1789 Devrimi'nin başlangıcında çavuş olan Lefebvre Eylül 1792-Ocak 1793 arasında yüzbaşılıktan tümgeneralliğe yükseldi. 1793 - 96 arasında Ren Ordusu öncü koluna komuta etti, Avusturyalıların geri püskürtüldüğü Fleurus (Haziran 1794) ve Duisburg (Eylül 1795) çarpışmalarındaki

başarılarıyla kendini gösterdi. 1798'de kısa bir süre Sambre ve Meuse Ordusu'na komuta etti. Ertesi yıl Paris valiliğine atandı. Lefebvre'in konumundan yararlanmak isteyen Napoléon, onu 18 Brumaire Darbesi'ni (9 Kasım 1799) desteklemesi konusunda ikna etti. Darbe sonucu Napoléon birinci konsül ilan edildi. Lefebvre 1800'de senatör, 1804'te ise imparatorluk mareşali yapıldı.

Lefebvre, Jena'da imparatorluk piyade muhafız alayına komuta etti (14 Ekim 1806). 27 Nisan 1807'de Danzig kentini ele geçirdi. Başarısı karşılığında 1808'de kendisine Dantzig dükü unvanı verildi. 1808'de İspanya'da görev aldı. Ertesi yıl Bavyera birliklerinin komutanı olarak Eckmühl ve Wagram'da, 1812'de ise Rusya'da savaştı. 1814'te Napoléon'u tahttan indirmek amacıyla harekete geçen Müttefik ordularının Fransa'yı işgal etmesine karşı çıktıysa da Senato'da Napoléon'un tahttan indirilmesi yolunda oy kullandı. Bu tutumundan dolayı XVIII. Louis tarafından Fransız soylusu yapıldı. Ama Yüz Gün döneminde imparatorluğu yeniden ele geçirme girişiminde Napoléon'un yanında yer aldı. Temmuz 1815'te Bourbonlar ikinci kez iktidara gelince bu unvanı geri alındı.

Lefebvre, Georges (d. 6 Ağustos 1874, Lille - ö. 28 Ağustos 1959, Boulogne-Billancourt, Fransa), Fransız Devrimi'nin çeşitli yönlerine ilişkin çalışmalarıyla tanınan Fransız tarihçi.

Temel yapıtı olan *Les Paysans du Nord pendant la révolution française* (1924; Fransız Devrimi Sırasında Kuzeyli Köylüler), köylülüğün devrimdeki rolüne ilişkin 20 yıllık araştırmaların ürünüydü. Lefebvre bu süre içinde ortaokul öğretmenliği yaparak geçimini sağladı. Dört ciltten oluşan yapıtta, yalnızca Nord (Kuzey) ilinin (*département*) devrimden önceki ve devrim sırasındaki kırsal sosyolojisini inceliyordu. Doktora çalışmasını tamamladıktan sonra üniversitede ders vermeye başladı ve 1937'de Sorbonne'da profesörlüğe getirildi. *Napoléon* (1935) ve *Quatre-vingt-neuf* (1939; Seksen Dokuz) öbür yapıtları arasında yer alır. Uzman olmayanlar için yazılmış olan *Quatre-vingt-neuf* Fransa'da ancien *régime*'in (eski rejim) genel görünümü üzerine belki en iyi yapıttır. O dönemde halkın beşte dördü köylülerden oluştuğu ve gerek soylular ile burjuvazinin, gerekse kentli emekçi sınıfların toplumsal konumları büyük ölçüde kırsal nüfusla ilişkileri temelinde tanımlandığı için, Lefebvre'in 18. yüzyıl Fransız köylülüğüne ilişkin derin bilgisi, çözümlemelerinde çok güvenilir bir kılavuzdu.

Lefèvre d'Étaples, Jacques, Latince JOHANNES FABER STAPULENSIS (d. y. 1455, Étaples, Picardy - ö. Mart 1536, Nérac, Fransa), Hümanist, ilahiyatçı ve çevirmen. Reform döneminde kutsal metin incelemelerine öncülük etmiştir.

Papazlığa atandıktan sonra Paris'te yaklaşık 1490'dan 1507'ye değin felsefe dersleri verdi. 1492 ve 1500'de İtalya'ya yaptığı geziler sırasında Yunan klasiklerini ve Yeni-Platoncu mistisizmi inceledi. Paris'te kilise reformcuları Guillaume Farel ile François Vatable üzerinde etkili oldu. 1507'den sonra Paris'te eski öğrencilerinden Guillaume Briçonnet'nin yönetimindeki Saint-Germain-des-Près Manastırı'nda çalıştı. 1516'da Meaux piskoposluğuna atanan Briçonnet, Lefèvre'i 1523'te piskopos yardımcılığına atadı. 1525'te piskoposluk içindeki din görevlilerinin Protestanlığından kuşku duyulması üzerine Lefèvre Strasbourg'a taşındı, daha sonra Kral I. François'nın koruması altında Blois'ya döndü. 1531'de Navarre kraliçesi Margaret d'Angoulême'in kendisine destek olması üzerine Nérac'a kaçtı.

Lefèvre'in çalışmalarında, dinsel araştırmaları daha önceki skolastik tutumdan arındırma çabası belirgindi. 1492-1506 arasında fizik ve matematik dallarında öğrenciler için elkitapları yazdı. Aristoteles'in etik, metafizik ve siyaset konulu kitaplarına notlar ekleyerek yeni çevirilerini yayımladı. 1505'te bir inanç bunalımı geçirdiği tahmin edilen Lefèvre mistisizme yöneldi. Aynı yıl Katalan yazar ve düşünür Ramon Llull'ün düşüncelerini, daha sonra da ünlü mistik Jan van Ruysbroeck ile Nicolaus von Cusa'nın yapıtlarını yayımladı. 1509'da kendi hazırladığı *Psalterium quintuplex*'i (Mezmurların Latince beş çevirisi) yayımladı. Bu yapıtının ve Reform hareketinin ana öğretisini dile getirdiği biçiminde yorumlanan Paulus'un Mektupları üzerine yorumunun (1512) Martin Luther üzerinde etkili olduğu söylenir.

1521'de, İncil'lerde adı geçen üç Meryem'in tek bir kişi olduğu görüşünü reddeden kitabı Sorbonne tarafından mahkûm edildi. İncil'ler (1522) ve Katolik Mektuplar (1527) üzerine Latince yorumlar yazdı. Dinsel ve düzyazı yapıtları için yerel dili kullanmanın önemini anlayan Lefèvre İncil'in tümünü Vulgata (Eski Ahit'in 4. yüzyıldaki Latince çevirisi) metninden Fransızcaya çevirdi (1530).

leff ü neşr, bir beyitte birbirleriyle ilgili sözcüklerin sıralanmasıyla yapılan ve divan şiirinde çok sık kullanılan edebi sanat. İkinci dizede, birinci dizede söylenmiş en az iki şeyle ilgili benzerlik ve karşılıklar verilerek uygulanır. Sözcüklerin birinci ve ikinci dizelerde belli bir sıra gözetilerek söylenmesine leff ü neşr-i müretteb (düzenli leff ü neşr) denir. Örneğin Bâkî'nin "Aldın hezâr bütgedeyi mescid eyledin/Nâkus yerlerinde okuttun ezanları" beytinde birinci dizedeki "bütgede" (kilise) ve "mescid" (cami) sözcükleri ikinci dizedeki "nâkus" (çan) ve "ezan" sözcükleriyle ilgilidir ve beyit içinde düzenli biçimde sıralanmıştır.

Bir beytin ikinci dizesinde, birinci dizede söylenenlerle ilgili sözcüklerin ters bir sıra izlemesiyle ya da karışık olarak bulunmasıyla yapılan leff ü neşr, leff ü neşr-i gayr-i müretteb ya da leff ü neşr-i müşevveş (düzensiz leff ü neşr) adını alır. Örneğin Avnî'nin "Arak kat bâdeye ey meh-pâre/ Karıştır nâri nûra nûru nâra" beytinde birinci dizelerdeki "arak" ve "bâde"nin ikinci dizedeki karşılıkları "nûr" ve "nâr", ters bir sıra izlemektedir.

Lefke, Yunanca LEVKÁS, LEVKÁDIA olarak da bilinir, Yunanistan'da İon Adalarını oluşturan yedi adadan biri. Meganisi Adasıyla birlikte Levkás ilini (*nomós*) oluşturur. Yüzölçümü 303 km²'dir. Kireçtaşı ve bitümlü şeyllerden oluşan ada en yüksek noktasına Eláti Dağında (1.158 m) ulaşır. Adadaki en önemli yerleşme kuzeydoğu köşesinde yer alan Levkás'tır. Antik Çağda adadan bataklık bir kıstakla ayrılmış olan Levkás'ın eski adı Amaksikhi ya da Santa Maura'dır; Santa Maura adı adanın Venediklilerin yönetimi altında olduğu dönemde de kullanılmıştır. Ada halkının büyük bölümü doğudaki ormanlık kıyılarda ve vadilerde yaşar.

Lefke'nin doğu kıyısındaki Nidrî'de ortaya çıkarılan Miken Dönemi kalıntıları adanın çok eski tarihlerde yerleşime açıldığını gösterir. Gene bu kalıntılar, bazı tarihçilerin, Odysseus'un doğum yerinin İthake değil de Levkás olduğunu ileri sürmelerine yol açmıştır.

İÖ 7. yüzyıl ortalarında adanın bugünkü merkezinin hemen güneyinde bir Korinthos kolonisi kuruldu ve kıstağı geçen bir kanal kazıldı. Ada İÖ 2. yüzyılda Roma egemenliği altına girdi; bu dönemde yapılan taş köprünün kalıntıları günümüze ulaşmıştır. İS 167'de Romalılar Lefke'ye özgür kent statüsü tanıdılar. İS 13. yüzyılda Epeiros Despotluğu'nun egemenliğinde bulunan adayı 1479'da Osmanlılar ele geçirdi. Lefke, 1718'e değin Osmanlılarla Venedikliler arasında el değiştirdikten sonra bu tarihte resmen Venedik'e bırakıldı. 1815'te İngiltere'nin protektorası oldu. 1864'te öteki İon Adaları ile birlikte Yunanistan'a devredildi. 1867 ve 1948'deki depremler adaya büyük zarar verdi.

Adanın güneybatı ucundaki Leukatas Burnunda Apollon Tapınağı'nın kalıntıları vardır. Burnun yakınlarında, adanın Yunanca adının kaynağı olan 60 m yüksekliğindeki kıyı uçurumları yer alır. Antik Çağda bu kayalıklar suçlular için bir sınav (ordali) yeri olmuş, uçurumdan denize atlayıp da ölmeyenler suçsuz kabul edilip kıyıda bekleyen kayıklar tarafından kurtarılmıştır. Efsaneye göre umutsuz bir aşka kapılan Sappho buradan denize atlayarak intihar etmiştir.

Adadaki en önemli ekonomik etkinlik zeytinyağı üretimidir. 1859'dan sonra yetiştirilmeye başlayan frenküzümü başlıca ticari ürünlerden biri durumuna gelmiştir. Adada ayrıca pamuk, keten, tütün ve meşe palamudu üretilmekte, üretilen kırmızı şarabın çoğu ihraç edilmektedir. 1903'te kıstağın ortasında bir kanal açılmıştır. Nüfus (1981) 21.863.

Lefkoşa, LEFKOŞE olarak da yazılır, Yunanca LEVKOSÍA, Kıbrıs'ta, Kıbrıs Rum Yönetimi ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) arasında bölünmüş başkent. Kanlı Dere (Pedieos Irmağı) kıyısında, 150 m yükseklikte kuruludur. Kuzeydeki Girne Dağlarıyla güneydeki Karlıdağ (Troödos Dağları) arasında kalan ve Mesarya (Mesaoria) olarak da bilinen İçova'nın ortasında yer alır. Aynı zamanda bağımsız Kıbrıs Kilisesi'nin başpiskoposluk merkezidir.

Kıbrıs'ın inişli çıkışlı tarihi boyunca Bizans (330-1191), Lusignan kralları (1192-1489), Venedik (1489-1571), Osmanlı (1571-1878) ve İngiliz (1878-1960) egemenliği altında kalan Lefkoşa, hem Doğu, hem de Batı etkisinin izlerini taşır. Kentin Antik Çağda Ledra olan ve Bizans Döneminde Levkosî'ya dönüşen adı, Batı dillerine bozulmuş olarak Nicosia biçiminde geçmiştir. İÖ 7. yüzyılda adadaki krallıklardan birini oluşturan Lefkoşa, 4. yüzyılda bir piskoposluk merkezi, 10. yüzyılda da adanın yönetim merkezi oldu. Lusignan krallarından kalan tahkimatın gerisinde daha küçük bir alanı kuşatacak biçimde Venediklilerce yeniden inşa edilen kent surları, 1373'te Cenevizlerin, 1426'da Memlûklerin, 1570'te de Osmanlıların istilasını önleyemedi.

20. yüzyılda kentin sınırları daire biçimli Venedik surlarının dışına taşarken, sur içindeki eski kent de yeniden inşa edildi. Türkiye'nin 1974'teki müdahalesi sonucunda, eski uluslararası havalimanının da bulunduğu kuzey kesiminin bir bölümü, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'yle Kıbrıs Rum Yönetimi'ni ayıran BM Kıbrıs Barış Gücü (UNFICYP) sınır bölgesi içinde kaldı. 1970'lerin ortalarında Lefkoşa'nın Rum kesimine kuzeyden gelen 35 bin kadar Rum göçmen yerleşti.

Lefkoşa'nın en eski yapılarından gotik bir katedral olan Ayasofya, aynı zamanda kentin geçirdiği dinsel ve siyasal değişimi yansı-

tır. Yapımına 1209'da başlanan ve 1325'te tamamlanan katedral, çeşitli istilacıların yağmalarına uğradıktan sonra 1571'de Kıbrıs'ın en büyük camisine dönüştürüldü. Caminin adı Kıbrıs'ın Osmanlılarca fethi sırasında padişah olan II. Selim'in anısına 1954'te Selimiye olarak değiştirildi.

Kentin iç pazara yönelik hafif sanayi kuruluşları arasında pamuk ipliği ve dokuma imalathaneleriyle sigara, un, konfeksiyon, alkolsüz içki, ayakkabı ve giyim eşyası fabrikaları sayılabilir. Adadaki öteki büyük kentlere karayollarıyla bağlanan Lefkoşa'nın 33 km kadar güneydoğusundaki Larnaka'da yeni bir uluslararası havalimanı inşa edilmiştir. Kentteki Kıbrıs Müzesi arkeolojik buluntulardan oluşan birçok koleksiyonu barındırır.

Lefkoşa'nın genel görünümü
ABC Ajansı

İçova'nın büyük bölümüyle güneybatıdaki Karlıdağ'ın bir bölümünü kapsayan ve yüzölçümü 2.714 km² olan eski Lefkoşa ili, günümüzde yönetsel bakımdan iki ayrı ile dönüşmüştür. KKTC'nin denetiminde olan topraklar eski ilin beşte ikilik bölümünü oluşturur. Her iki ili de içine alan bölge batıda Baf (Pafos), güneyde Limasol ve Larnaka, doğuda Gazimağusa (Famagusta), kuzeyde de Girne (Kirínía) illeriyle çevrilidir. Bölgenin kuzeybatı bölümü Akdeniz kıyısındaki Güzelyurt (Morfu) Körfezine kadar uzanır. Bölgedeki suları, Güzelyurt Körfezine dökülen dereler ile kuzeye doğru aktıktan sonra doğuya dönerek Gazimağusa iline giren Kanlı Dere ve Çakıllı Dere (Yialias Irmağı) toplar. Nüfusun çoğunluğu başta buğday, arpa, sebze ve meyve üretimi olmak üzere tarımla uğraşır. Ayrıca keçi ve koyun da beslenir. Sanayi un, giyim eşyası, ayakkabı, kozmetik, dokuma ve mensucat fabrikalarıyla plastik eşya, tuğla ve çanak çömlek imalathanelerine dayanır. Karovostasi yöresinde bakır madenleri işletilir. Bölgenin Güzelyurt, Lefke (Levkás), Palaihori ve Tymbu'yla karayolu bağlantısı vardır. Kuzeybatıda kısa bir demiryolu hattı Lefkoşa'yı Skuriotissa ve Karavostasi'ye bağlar. Nüfus (1990) Rum kesimi, kent, 168.800; (1990 tah.) il, 230.800; (1992) Türk kesimi, kent, 39.496; (1989 tah.) il, 78.772.

Lefter *bak.* Küçükandoniadis, Lefter

Lefuel, Hector-Martin (d. 14 Kasım 1810, Versailles - ö. 1 Ocak 1881, Paris, Fransa), 19. yüzyılın ikinci yarısında Paris'e egemen olan kozmopolit mimarlığın en önemli örneklerinden biri sayılan yeni Louvre'u yapan Fransız mimar.

Bir inşaat müteahhidinin oğluydu. Jean-Nicolas Huyot'nun öğrencisi oldu ve 1839'da akademinin büyük ödülünü kazandı. Fontainebleau için hazırladığı 18. yüzyıl üslubundaki tiyatro projesi beğenilince, L.-T.-J. Visconti'nin ardılı olarak Tuileries ile eski Louvre arasındaki bağlantı bölümünü yapmakla görevlendirildi. Bu işte Visconti'ye ait pek çok düşünceyi uyguladı, ama kendi de bazı yenilikler getirdi; özellikle yapının Rivoli Caddesi'ne bakan cephesine zengin bezemeler ekledi ve malzeme olarak demirden de yararlandı. Daha çok, eski yapılarda kullanılmış strüktür öğelerine dayandıysa da, özgün bir etki yaratmayı başardı. Köşelerdeki ve merkezdeki bölümler bunun en çarpıcı örneğidir. Dik mansard çatının köşelerinden taşan pencerelerin taş sövelerindeki bezemeler Barok üslubu anımsatır. Cour de Carrousel'in iki ucundaki merkezî pavyonların da, neredeyse bir "kare" kubbe biçiminde dışbükey mansard çatıları vardır. Bu tür düzenlemeler, izleyen 30 yıl boyunca dünyanın her yanında taklit edildi ve İkinci İmparatorluk üslubunun simgesi durumuna geldi. Gene de yeni Louvre yapısının kendi döneminde tipik Paris mimarlığının bir örneği sayılmayışı ilginçtir.

Lefuel'in başka yapıtları arasında her ikisi de Paris'te bulunan Hôtel Fould ve Hôtel Nieuwerkerke ile 1855 1. Paris Dünya Sergisi için ahşap olarak tasarladığı geçici bir saray bulunmaktadır.

legatus (Latincede "vekil"), çoğulu LEGATI. Eski Roma'da, İÖ 2. ve 1. yüzyıllarda eyalet vali yardımcısı. Julius Caesar İÖ 1. yüzyılın ikinci yarısında *legatus*'ları lejyonlara komutan olarak atama uygulamasını başlattı. Bu uygulama İmparator Augustus döneminde (İÖ 27-İS 19) geleneksel leşti. İS 1. ve 2. yüzyıllarda birden fazla lejyonun bulunduğu eyaletler *legatus Augusti pro praetore* (imparator tarafından *praetor* yerine atanan *legatus*) unvanı taşıyan askeri komutanlarca yönetiliyordu.

Roma'nın ya da yabancı devletlerin dokunulmazlığı bulunan elçilerine, ayrıca ortaçağda papalığın özel elçilerine de *legatus* denirdi.

Legazpi, LEGASPI olarak da yazılır, Filipinler'de, Luzon Adasının güneydoğu kesimindeki Albay ilinin merkezi kent. Albay Körfezindeki küçük bir girintinin yakınlarında, etkin Mayon Yanardağının(*) güney yamaçlarında yer alır. Yaklaşık 1639'da kurulan kent Filipinleri fetheden ve İspanya'nın Filipinler'deki ilk genel valisi olan Miguel López de Legazpi'nin adını aldı.

Legazpi kopra ve abaka ihraç eden bir bölgenin başlıca limanıdır. Petrol depolama tesislerinin bulunduğu kentte abaka lifi işleyen atölyeler vardır. Liman iyi korunaklı olduğu halde, kıyı sularının derin olmasından ve sık görülen tayfunlardan dolayı liman hizmetleri yetersizdir. Manila-Güney Demiryolu hattının güney ucunda yer alan kentte bir de havalimanı vardır. Bicol Üniversitesi'nin (1969) merkezi de Legazpi'dedir. Nüfus (1990) 121.000.

Legazpi, Miguel López de (d. y. 1510, Zumárraga, İspanya - ö. 20 Ağustos 1572, Manila), İspanya'nın Filipinler üzerinde egemenlik kurmasını sağlayan İspanyol kâşif.

1545'te Nueva España'ya (Meksika) gitti ve bir süre yerel hükümette çalıştı. Fernão de Magalhães (Macellan) Filipin takımadalarını 1521'de keşfettiği halde burada Avrupalılarca hiçbir yerleşme kurulmamıştı. Bu nedenle Nueva España genel valisi Luis de Velasco, Legazpi'yi 1564'te ilk yerleşmeyi kurmak göreviyle Filipinler'e yolladı. Legazpi, Acapulco'dan beş gemiyle yola çıktı. Nisan 1566'da takımadanın güney ucundaki adalardan biri olan Cebu Adasına ulaştı. Günümüzde Cebu kentinin bulunduğu yerde İspanyolların ilk yerleşmesini kurdu.

Legazpi, 1565'ten ölümüne değin Filipinler'in ilk genel valisi olarak görev yaptı. 1570'te kuzeydeki Luzon Adasına bir keşif heyeti yolladı. Ertesi yıl da bu adaya kendisi gitti. Yörenin Müslüman yöneticisini devirdikten sonra 24 Haziran 1571'de Manila kentini kurdu. Manila, İspanya'nın yeni sömürgesinin başkenti ve İspanya'nın Doğu Asya'daki en önemli ticaret limanı oldu.

Legazpi, 1568 ve 1571'de Portekizlilerin iki saldırısını püskürttü ve Filipinlilerin zayıf direnişini kolaylıkla kırdı. Güneydeki adalarda yaşayan Müslümanlar, İspanyol yönetimine karşı 19. yüzyıla değin direnişi sürdürdüler. Ama Luzon'da ve kuzeydeki adalarda İslam etkisi pek güçlü olmadığından Legazpi ve özel rahibi Andrés de Urdaneta, bölgede yaşayan halkın Hıristiyanlaştırılmasının önkoşullarını oluşturmayı başardılar.

Legendre, Adrien-Marie (d. 18 Eylül 1752, Paris - ö. 10 Ocak 1833, Paris, Fransa), Fransız matematikçi. Matematiksel fiziğin en önemli çözümleme (analiz) araçlarından biri olan eliptik fonksiyonlar kuramının temellerini atan ve sayılar kuramına önemli katkılarda bulunan Fransız matematikçi.

1775-80 arasında Paris'teki Askeri Okul'da matematik profesörü olarak görev yapan Legendre, 1795'te Öğretmen Okulu'na geçti. Hep ikincil önemde kamu görevlerine getirilen Legendre'a yeteneklerine uygun bir görev hiçbir zaman verilmedi. Bunun başlıca nedeni ünlü matematikçi Pierre-Simon Laplace'ın kıskançlığıydı; Laplace, Legendre'in çalışmalarının bir bölümünü de, gerekli referansları vermeden sahiplenmişti.

Legendre'ın ilk ele aldığı konulardan biri sferoit (küremsi) kütleler arasındaki çekim problemiydi. Bu konuda dört önemli çalışma yayımlayan Legendre, bunlardan birincisinde, bugün kendi adıyla anılan fonksiyonları ortaya koydu (1783). *Nouvelles méthodes pour la détermination des orbites des comètes* (1806; Kuyruklu yıldızların Yörüngelerinin Belirlenmesi İçin Yeni Yöntemler) adlı yapıtında en küçük kareler yöntemini(*) ilk kez yayımladı ve geniş bir biçimde ele alıp işledi. Jeodezi alanına da önemli katkılarda bulunan Legendre, *Éléments de géométrie* (1794; Geometrinin Elemanları) adlı yapıtıyla büyük ün kazandı. Bu yapıtında, Euklides'ın *Stoikheia*'sındaki (Elemanlar) önermelerin büyük bö-

lümünü yeniden düzenleyip yalınlaştıran Legendre, böylece çok daha düzenli ve etkili bir geometri kitabı ortaya koydu. *Éléments de géométrie*, Avrupa'nın pek çok ülkesinde ve ABD'de geometri öğretiminde temel ders kitabı olarak kullanılan *Stoikheia*'nın yerini aldı, birçok çevirisi yapıldı ve sonradan yazılan geometri ders kitaplarının temelini oluşturdu.

Legendre *Éléments*'da π sayısının irrasyonel olduğuna ilişkin yalın bir kanıt ortaya koydu, π^2 sayısının irrasyonel olduğunu ilk kez kanıtladı ve π'nin bir rasyonel katsayılı cebirsel denklemin kökü olamayacağı sonucuna vardı.

Legendre eliptik integraller konusunu Leonhard Euler, John Landen ve Joseph-Louis Lagrange'ın bıraktığı yerden ele aldı. Matematiksel çözümlemenin bu yeni dalındaki çalışmalarına 1786'da başlayan Legendre, 40 yıl boyunca sürdürdüğü araştırmaların ürünü olan en önemli yapıtını, *Traité des fonctions elliptiques*'i (1825-37; Eliptik Fonksiyonlar Üzerine) ortaya koydu. Bu yapıtta eliptik integraller, günümüzde Legendre'ın adıyla anılan üç standart biçime indirgenmiştir. Eliptik fonksiyonlar kuramı, Niels Henrik Abel ve Karl Jacobi'nin bu yapıtın yayımlanmasını izleyen yıllarda gerçekleştirdikleri buluşlarla büyük bir değişim geçirdi ve modern biçimini aldı.

Legendre, sayılar kuramında kendinden önceki matematikçilerin bulgularıyla kendi araştırmalarının sonuçlarını sistemli bir biçimde sergilediği *Théorie des nombres* (2 cilt, Sayılar Kuramı) adlı yapıtını 1830'da yayımladı. Bu kitapta Legendre kuvadratik karşılılık yasasını ortaya koydu; dönemin en büyük matematikçisi Carl Friedrich Gauss'un "aritmetiğin mücevheri" olarak nitelendirdiği bu yasa, sayılar kuramında Pierre de Fermat'nın 17. yüzyılda ortaya koyduğu sonuçlardan sonraki en önemli katkıdır.

Léger, Fernand (d. 4 Şubat 1881, Argentan - ö. 17 Ağustos 1955, Gif-sur-Yvette, Fransa), çağdaş teknolojik gelişmelerden etkilenerek geliştirdiği "makine sanatı"yla tanınan Fransız ressam. Anıtsal mekanik biçimleri, çarpıcı renkleri ve biçimsel açıdan son derece denetimli kompozisyon düzeniyle dikkati çeker. 1920'lerin ortalarından sonraki yapıtları soyut olmakla birlikte, temelde figüratiftir.

Hayvancılıkla uğraşan Normandiyalı bir aileden gelen Léger, ortaokulu bitirdikten sonra iki yıl Caen'de bir mimarlık bürosunda çalıştı. 1900'de Paris'e gitti; bir süre teknik ressam olarak çalıştıktan sonra bir fotoğrafçının yanında rötuş işleri yaptı. 1903'te Dekoratif Sanatlar Okulu'na girdi. Güzel Sanatlar Yüksekokulu'na girmeyi başaramadıysa da, bu okuldaki iki profesörden özel dersler aldı. 1907'de Salon Automne'da (Güz Salonu) gördüğü Paul Cézanne'ın resimlerinden çok etkilendi. Bu dönemde, izlenimciliğin biçimleri eriten parıltısından ve fovizmin denetimsiz renk kullanımından farklı bir şeyler yapmak isteyen bir grup genç ressam da sergiyi ilgiyle izlemişti. Kübizmin ortaya çıktığı 1908 yılında Montparnasse'taki sanatçı mahallesi La Ruche'te bir atölye kiralayan Léger, kısa sürede *avant-garde* eğilimleri yakından tanıma olanağı buldu. Robert Delaunay, Marc Chagall, Chaim Soutine, Jacques Lipchitz, Henri Laurens, Alexander Archipenko, Guillaume Apollinaire, Max Jacob, Blaise Cendrars ve Pierre Reverdy gibi ressam, heykelci ve şairlerle tanıştı. Özellikle bu gruptaki şairler kübizmle yakın ilişki içindeydi.

O tarihte hem izlenimcilikten, hem de fovizmden izler taşıyan bir üslupla çalışan Léger, bu ortamın etkisiyle giderek üslubunu değiştirdi. 1909'da yaptığı "Terzi" (özel koleksiyon, Paris) bu değişimin ilk ürünüydü. Yapıtta renkleri azaltarak, gri-mavi ile kahverengimsi sarı tonları kullanmış, insan vücudunu ise robotları andırır biçimde levha ve silindirlere indirgemişti. Aynı yıl üzerinde çalışmaya başladığı "Ormanda Çıplaklar"da (1909-10, Kröller-Müller Devlet Müzesi, Otterlo) geometrik biçimlerden oluşan figürleri büyük parçalara ayırdı.

Léger, Arnold Newman'ın bir fotoğrafı, 1941
Arnold Newman

1913'te resimleri artık parlak renklerle dinamik soyut imgelerden oluşuyordu. Kontrast renkler, eğri-düz çizgiler ve kunt biçimlerle yassı düzlemler arasındaki karşıtlıkla resimde en güçlü etkiyi yaratabileceğine inanan Léger'nin üslubu, kullandığı tüpsü biçimlerden ötürü zaman zaman "tübizm" olarak adlandırılmıştır.

İstihkâm birliğinde çarpıştığı I. Dünya Savaşı sırasında Léger'nin gerçeklik duygusu güçlenirken, silindirlere olan ilgisi de arttı. Savaş alanında gördükleri onu çok etkilemişti. Verdun'de yaralanınca uzun bir süre hastanede yattı ve 1917'de terhis oldu. 1919'da artık, yapıtlarında fabrika içleri, çarklar, motor parçaları ve her türlü mekanik görüntünün egemen olduğu "makine dönemi"ne girmişti. 1920'lerin ortalarında Amédée Ozenfant ile Le Corbusier'nin öncülük ettiği pürizme ilgi duydu ve temelde figüratif denebilecek bir üslupta çalışmaya başladı. II. Dünya Savaşı sırasında siyah-beyaz çizim niteliğinde yalnızca dış çizgilerle oluşturduğu figür çalışmalarında rengi figürden soyutlamış ve tuvalin üstüne sanki resim bittikten sonra kalın bir badana fırçasıyla bantlar halinde çekilmiş etkisi bırakacak biçimde uygulamıştı. Bu kısa süreli uygulama dışında yaşamının sonuna değin üslubu fazla değişmedi.

Resim dışında başka sanat dallarına da ilgi duyan Léger, film ve bale dekorları hazırladı. 1926'da Man Ray ve Dudley Murphy'nin fotoğraflarından oluşan *Le Ballet mécanique* (Mekanik Bale) adlı bir film tasarlayıp yönetti. Yaşamı boyunca kamu yapılarına nasıl renk katabileceğini de düşünen Léger, Güney Fransa'da, Plateau d'Assy'deki Notre-Dame de Toute-Grâce Kilisesi'nin mozaik cephesini (1949), Bastogne'daki Amerikan anıtının kripta mozaiğini (1950) yaptı; ayrıca New York kentindeki Birleşmiş Milletler Binası için bir duvar resmi ve başta Audincourt'daki Kutsal Yürek (Sacré-Cœur) Kilisesi'nde (1951) bulunanlar olmak üzere birçok vitray tasarladı.

1945'te Komünist Parti'ye üye olmasına karşın, hiçbir zaman parti önderlerinin yakınlık duyduğu toplumsal gerçekçilik doğrultusunda resimler yapmadı. Son dönemindeki en önemli resimleri, "İnşaatçılar" (1950, Fernand Léger Müzesi, Biot) ve "Büyük Geçit Töreni"ydi (1954, Guggenheim Müzesi, New York). Bu iki yapıt, sonraki birçok çalışmasına da kaynaklık etti.

20. yüzyılda çok az sanatçı, Sanayi Devrimi'ni ve sıradan insanların çağını Léger kadar hoşgörü ve coşkuyla karşılamıştı. Léger'nin bu coşkusu, uzun ve nitelik açısından bazen inişli çıkışlı olsa da, genelde tutarlı sanat yaşamı boyunca sürdü ve yapıtlarına yansıdı. Belli bir dönemin sanatçısı olarak kabul edilmesine karşın, ölümünden sonra ünü arttı. Güney Fransa'daki Biot kentinde yapıtlarına ayrılan bir müze açıldı. Resim üzerine yazıları *Fonctions de la peinture* (ös 1965; Resmin İşlevleri) adı altında yayımlandı. Pierre Descargues'nün *Fernand Léger* (1955) ve Robert Delevoy'ın *Léger* (1962) adlı yapıtları Léger konusundaki başlıca kaynaklardır.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Resim. "Sirkteki Akrobatlar" (1918, Sanat Müzesi, Basel), "Kent" (1919, Philadelphia Sanat Müzesi), "Mekanik" (1920, Louis Carré Galerisi, Paris), "Üç Kadın" (1921, Modern Sanat Müzesi, New York), "Kitaplı Kadın" (1923, Nelson A. Rockefeller Koleksiyonu, New York), "Kompozisyon" (1925, Guggenheim Müzesi, New York), "Vazo" (1927, özel koleksiyon, Chicago), "Siyah Parmaklık" (1943-44, Guggenheim Müzesi, New York), "Büyük Julie" (1945, Modern Sanat Müzesi, New York).

Leges Rusticae *bak.* Çiftçi Yasası

Legg-Calvé-Perthes sendromu, uyluk kemiğinin boynundaki ve başındaki kan dolaşımının herhangi bir nedenle kesintiye uğraması ve doku ölümüyle ortaya çıkan bozukluk. Sıklıkla çocukluk çağında ve erkeklerde görülür. Sorunlu eklem bölgesinin hareketsizleştirilmesi ve travmalardan korunması gerekir. Cerrahi tedavi yeterince etkili olmazsa sakatlıkla sonuçlanabilir.

Legio Maria *bak.* Maria Legio

Legion Condor, Alman Hava Kuvvetleri'ne (*Luftwaffe*) bağlı bir birim. İspanya İç Savaşı (1936-39) sırasında General Francisco Franco'ya bağlı kuvvetlerle birlikte bazı özel görevleri yerine getirmek üzere Hermann Göring tarafından oluşturuldu. Almanların komutasında kalmak koşuluyla İspanya'ya gönderilen askeri birim, her birinde 12 bombardıman uçağı bulunan dört filodan oluşuyordu. Ayrıca uçaksavar ve tanksavar birliklerince destekleniyordu. Legion Condor özellikle Barselona'da birçok baskına katıldı. 27 Nisan 1937'de Guernica'ya(*) saldırarak büyük bir yıkıma ve insan kaybına yol açtı.

Légion d'honneur, Fransızca tam adı ORDRE DE LA LÉGION D'HONNEUR. Fransız Cumhuriyeti'nin en yüksek onur nişanı. Soy ve din ayrımı gözetmeksizin, özgürlük ve eşitlik ilkelerini savunma andı içen kişilere verilmek üzere askeri ve sivil nitelikte bir onur nişanı olarak 19 Mayıs 1802'de birinci konsül Napoléon Bonaparte tarafından ihdas edilmiştir.

Napoléon'un bu nişan konusunda daha sonra benimsenen görüşleri bazı çevrelerin, özellikle de nişanın bütünüyle askeri nitelik taşıması gerektiğini savunanların muhalefetiyle karşılaştı. Napoléon imparator olduktan sonra, 1804'te Paris'te Hôtel des Invalides'te (Harp Malulleri Yurdu) nişanın ilk kez verildiği törene başkanlık etti. 1805'te

nişan sahiplerinin kız çocukları için okullar, daha sonra da hasta ve sakat üyeler için hastaneler açıldı. Restorasyon döneminde Légion d'honneur, *ancien régime*'in (eski rejim) yeniden ihdas edilen askeri ve dinsel nişanlarından sonra gelen bir kraliyet nişanı niteliğini kazandı. Monarşinin yıkılmasından sonra, yeniden Fransa'nın en yüksek onur nişanı oldu.

Napoléon'un bu nişanı ihdas ederken açıkladığı ilkeler uyarınca, Légion üyeliği oldukça eşitlikçi bir nitelik taşır. Erkek ya da kadın, Fransız yurttaşı ya da yabancı, sivil ya da asker herkes rütbe, soy ya da din ayrımı gözetmeksizin Légion'un herhangi bir sınıfına kabul edilebilir. Kişilere ölümlerinden sonra da verilebilen bu nişana hak kazanabilmek için, ya barış döneminde 20 yıl süreyle sivil görevlerdeki başarısıyla tanınmak ya da savaş dönemlerinde olağanüstü askeri cesaret ve yararlık göstermiş olmak gerekir. Savaştaki hizmetleriyle Legion d'honneur nişanına layık görülenler, Fransa'nın en yüksek askeri madalyası olan Croix de Guerre Nişanı'nı(*) taşımaya da hak kazanırlar.

Konsül yönetimi ve birinci imparatorluk döneminde Napoléon, Légion'un birinci şövalyesiydi. Aynı dönemde Légion'un 15 bölgesel biriminin başında, yedi "grand officier"den oluşan bir yüksek konsey bulunuyordu. Günümüzde ise Fransa cumhurbaşkanı birinci şövalyedir. Légion beş sınıftan oluşur. Bunlar yukarıdan aşağıya doğru "grand-croix" (üye sayısı 80'le sınırlıdır), "grand officier" (200), "commandeur" (1.000), "officier" (4.000) ve "chevalier" (sınırsız sayıda) adıyla anılır. Napoléon'un kendisi yaklaşık 48 bin kişiye bu nişanı vermiştir. "Chevalier"nin üzerindeki sınıflardan nişan alan yabancılar, Légion'un üye sayısı sınırının dışında tutulur. Ast sınıflardan üst sınıflara yükselme, ast sınıfta verilen hizmete bağlıdır.

Légion nişanının biçimindeki değişiklikler, Fransız tarihindeki aşamaları yansıtır. Başlangıçta nişanın yıldızında, Napoléon'un başı ile birlikte meşe ve defne dallarından oluşmuş bir çelengin ortasında yer alan bir taç bulunuyordu. Nişanın öteki yüzünde ise, bir kartalın tuttuğu yıldırımın üzerinde *Honneur et Patrie* (Onur ve Yurt) sözleri vardı. Birinci Restorasyon döneminde XVIII. Louis, Napoléon'un başının yerine Fransa kralı IV. Henri'nin başını koydurttu (1814). Nişanın öteki yüzüne ise kraliyeti simgeleyen dönemin hanedan armasındaki zambak (*fleur-de-lis*) figürü işlendi. III. Napoléon, 1870'te nişana eski özgün biçimini verdi. Ama bu dönemde de Napoléon'un başının yerini Cumhuriyet'in simgesi olarak bir kadın başı aldı.

Légion étrangère *bak.* Yabancı Lejyonu

Legnani, Pierina (d. 1863 - ö. 1923, İtalya), İtalyan balerin. Olağanüstü tekniğiyle, Rus dansçıların günümüzde tipik özellikleri olarak kabul edilen teknik üstünlüğe erişmelerinde esin kaynağı oluşturmuştur.

1892'de başbalerin oldu. Milano, Paris, Londra ve Madrid'de sahneye çıktı. 1893'te Petersburg'a gitti; Mariinski Tiyatrosu'nda oynadığı *Külkedisi* balesinde zorlu bir dönüş olan *fouetté en tournant*'ı art arda 32 kez yaparak izleyicileri büyüledi. Kendi buluşu olan bu dönüşü ilk kez Londra'da uygulamıştı. Tek bir sezon için sözleşme yaptığı Rusya'da 1901'e değin dans etmeyi sürdürdü ve Çarlık Balesi'nin ondan başka yalnızca Mathilda Kşessinskaya'ya verdiği *prima ballerina assoluta* (mutlak başbalerin) unvanını aldı.

Kuğu Gölü'nün Petipa-İvanov düzenlemesinde (1895) Odette-Odile rolünü canlandırdı; ayrıca *Coppélia, Mavi Sakal* ve *Raymonda* balelerinde dans etti. Rusya'dan ayrıldıktan sonra 1910'a değin İtalya, Fransa ve Londra'da sahne yaşamını sürdürdü.

Legnano, Latince LEGNANUM. İtalya'nın kuzey kesiminde, Lombardiya yönetim bölgesine bağlı Milano ilinde kent. Olona Irmağı kıyısında yer alır. Önemsiz bir Roma yerleşmesi olan Leunianum'da 11. yüzyılda Milano piskoposlarınca müstahkem bir şato yaptırıldı. İmparator I. Friedrich (Barbarossa) 1176'da Lombardiya Birliği kuvvetlerince burada kesin bir yenilgiye uğratıldı. Enrico Butti'nin anıtı (1876) bu zaferi simgeler.

Kentin ilginç yerleri arasında altar panosunu Bernardino Luini'nin yaptığı S. Magno Kilisesi (1529) ve 13-14. yüzyıllarda İtalya'nın kuzeybatı kesimini denetim altında tutan Visconti ailesine ait şatonun kalıntıları sayılabilir.

Günümüzde Milano'nun kuzeybatısında bir uydu kent olan Legnano'da önemli metalurji ve pamuklu dokuma tesisleri, makine, sabun ve mum fabrikaları vardır. Nüfus (1988 tah.) belediye, 48.648.

Legnica, Almanca LIEGNITZ, Polonya'nın güneybatı kesiminde il (*województwo*). 1975'te oluşturulmuştur. Silezya'nın batısındaki düzlüklerde 4.037 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyde Zielona Góra ve Leszno, doğuda Wrocław, güneyde Wałbrzych ve batıda Jelenia Góra illeriyle çevrilidir. Başlıca sanayi dalları bakır madenciliği, gıda işleme ve elektrikli makine üretimidir. En önemli kentler il merkezi Legnica ile Lubin, Głogów ve Jawor'dur. Legnica kentinin 32 km kuzeyindeki Rudna'da, Polonya'nın 1974'te işletmeye açılan en büyük bakır madeni yer alır. İldeki demir ve kara yolları ile doğal gaz boru hatları eski ticaret yollarını izler. Önceleri Piast krallarınca yönetilen özerk bir prenslik ve önemli bir ticaret merkezi olan Legnica, 1675-1741 arasında Habsburglar tarafından yönetildikten sonra Prusyalıların eline geçti. II. Dünya Savaşı sırasında büyük bölümü yıkıldı ve savaştan sonra Polonya'ya geri verildi. Nüfus (1991 tah.) 515.800.

Legnica, Almanca LIEGNITZ, Polonya'nın güneybatı kesimindeki Legnica ilinin (*województwo*) merkezi kent. Silezya'nın batısındaki düzlüklerde, Kaczawa Irmağı kıyısında yer alır. 12. yüzyılda bir Silezya kalesi olan Legnica, 1248'de özerk bir prensliğin merkezi oldu. 1252'de belediye hakları aldıktan sonra bir ticaret ve dokumacılık merkezi olarak gelişti. Uzun yıllar Piast krallarınca yönetilen kent 1675'te Habsburgların, 1741'de de Prusyalıların eline geçti. II. Dünya Savaşı sırasında büyük hasar gördü. Kentin geleneksel sanayileri arasında metal işleme, dokumacılık ve gıda maddeleri üretimi sayılabilir. Nüfus (1982 tah.) 91.400.

Legrenzi, Giovanni (d. 1626, Clusone, Bergamo yakınları, Venedik Cumhuriyeti - ö. 27 Mayıs 1690, Venedik, İtalya), Venedik baroğunun en büyük bestecilerinden biri sayılan İtalyan müzikçi. Üçlü sonatları Arcangelo Corelli'den önceki dönemin en iyi oda müziği parçaları arasında yer alır.

Legrenzi'nin çocukluğuna ilişkin pek az şey bilinir. Kemancı ve önemsiz bir besteci olan babasından ders aldı. 1651'de papaz oldu. Bergamo'daki Santa Maria Maggiore Kilisesi'nde orgcu ve papaz olarak görev yaptıktan sonra 1656-65 arasında Ferrara'daki Kutsal Ruh Akademisi'nin müzik yönetmeni oldu. İlk operası *Nino il giusto*'yu (1662) bu dönemde besteledi. 1681'de Venedik'teki San Marco Bazilikası'nın ikinci müzik yönetmenliğine atandı. 1685'te bazilikanın birinci müzik yönetmenliğine yükseldi. San Marco'daki orkestrayı genişletti, müziğini tümüyle yeniden düzenledi.

Legrenzi yaşamı boyunca 17 kadar operadan başka sonatlar, missalar, motetler, oratoryolar ve başka parçalar besteledi. Olduğunde ünlü biriydi. Müziği, geç barok üslubun son evresine özgü nitelikler içerir. Dinsel müzikte olduğu kadar opera ve oda müziği bestelemekte de aynı derecede yeteneklidi. Kilise için yazdığı parçalar polifonik müzik yazımına getirdiği yenilikleri yansıtır. Legrenzi'nin çalgı sonatları, özellikle yapılarıyla onun en ileri dönük besteleridir. Bu parçalar Domenico Scarlatti, Antonio Vivaldi ve J. S. Bach'ı güçlü bir biçimde etkilemiştir. Bach, org için yazdığı *Si Minör Füg*'de, G. F. Handel ise *Samson* oratoryosunun korosunda Legrenzi'nin bestelerinden bazı temaları kullanmıştır.

Legros, Alphonse (d. 8 Mayıs 1837, Dijon, Fransa - ö. 8 Aralık 1911, Watford, Hertfordshire, İngiltere), özellikle ölümü çağrıştıran fantastik temaları işlediği grafik çalışmalarıyla tanınan Fransız asıllı İngiliz ressam, aside yedirme baskı ustası ve heykelcı. Londra'da öğretmen olarak çalıştığı sırada bir gerileme dönemünde bulunan İngiliz çizim ve baskı sanatlarını yeniden canlandırdı.

İlk kez babasının profilden bir portresi ile (Tours, Fransa) katıldığı 1857 Paris Salon Sergisi'nde dikkati çekti. "Angelus" (1859, Louvre Müzesi, Paris) ve "Ex voto" da (1861, Dijon) övgü toplayan ilk yapıtlarındandı. Legros bu sıralarda Gustave Courbet, James McNeil Whistler ve Édouard Manet ile yakın ilişki içindeydi; şair Charles Baudelaire ve öbür önde gelen "yeni gerçekçi" sanatçılar tarafından da önemli bir kişi olarak karşılandı. Jean-Auguste-Dominique Ingres geleneğini sürdüren zarif çizimleri, sonraları aşırı duygusal olarak nitelendirildi.

Legros, Whistler'ın yüreklendirmesiyle yerleştiği Londra'da aside yedirme baskı tekniğini öğretmeye başladı. Daha sonra Londra'daki University College'da Slade Kürsüsü güzel sanatlar profesörlüğüne getirildi. 1876-92 arasında ders verdiği bu okulda sağduyulu, konstrüktif yanı ağır basan bir çizim tekniğini sürdürdü.

Leguía y Salcedo, Augusto Bernardino (d. 19 Şubat 1863, Lambayeque - ö. 7 Şubat 1932, Lima, Peru), Perulu siyaset ve devlet adamı.

Peru oligarşisinin seçkin bir ailesindendi. Siyasete atılmadan önce kendi sigorta şirketini kurarak (1896) ve bir İngiliz şeker şirketinin yönetim kurulunda yer alarak iş yaşamında büyük deneyim kazandı. 1903'ten sonra maliye bakanlığı ve başbakanlık yaptı. 1908'de devlet başkanlığına seçildi. Mali ve idari reformların, sağlık sistemini düzeltmeye yönelik yatırımların ve ekonomik kalkınmayı destekleme çabalarının yanı sıra Bolivya ve Brezilya ile uzun ve zorlu görüşmelerden sonra sınır sorunlarını çözdü. Ama genelde Peru oligarşisinin çizdiği sınırların dışına çıkmadı. Başkanlıktan ayrıldıktan sonra Londra'ya yerleşti.

1919'da başkanlık için geri çağrılınca oligarşinin bazı kesimleri ayaklandı. Yandaşlarının bir darbesiyle başa geçtikten sonra,

Peru siyasetine 20 yıl süreyle egemen olan eski oligarşiyle bağlarını kopararak birçok ünlü politikacıyı sürgüne yolladı. Yeni bir anayasa hazırlanması çalışmalarına başkanlık ettiyse de, anayasal kuralları çiğneyerek ülkeyi bir diktatör olarak yönetme yoluna gitti. Ülkesinin koşullarına özgü bir sistem oluşturma programını izlerken bazı ekonomik ve siyasal yenilikleri de destekledi. 1930'da darbeyle görevinden uzaklaştırıldı.

Leguminosae *bak.* Fabaceae

legümen *bak.* badıç

leğen, içinde bir şey yıkamak için kullanılan, fazla derin olmayan ve genellikle metalden yapılan geniş kap.

Geniş çamaşır leğenlerini ilk kez Hititler kullandılar. Eski Yunan ve Roma'da da leğen kullanıldığı bilinir.

12-13. yüzyıllarda Ortadoğu metal sanatının başlıca merkezleri olan Musul ve Suriye'yle Kahire'de yapılmış leğen örnek-

Altın yaldızlı bakırdan bir leğen-ibrik, 19. yy ortaları, Türk ve İslam Eserleri Müzesi, İstanbul
Anadolu Yayıncılık Arşivi

leri vardır. 12. yüzyılda ya da 13. yüzyılın başlarında Anadolu Selçuklularının yaptığı döküm metal leğenlerin çoğu sığ ve yuvarlaktır; üstleri çeşitli tekniklerle bezelidir.

Osmanlı Dönemi leğenlerinde ise daha sade bir bezeme anlayışı içinde stilize bitki örgelerine yer verildiği görülür. 18. yüzyıldan sonra el yıkamada kullanılan ve leğen-ibrik denen bir form ortaya çıkmıştır. Bunda leğenin ortasında sabun ve ibrik koymak için yüksek bir bölüm, çevresinde de kirli suyun altında birikeceği delikli bir ızgara olurdu. Metalden (pirinç, gümüş, altın, bakır ve tombak) başka seramik, porselen, cam, kristal gibi malzemelerden de yapılan leğen-ibriklerin zengin Barok bezemeli ya da resimli, kabartmalı örnekleri Osmanlı sarayında ve zengin çevrelerde yaygınlıkla kullanılmıştır.

Günümüzde bakır leğenlerin yanında aluminyum ve plastikten yapılmış çamaşır leğenleri de kullanılmaktadır.

leğen kemeri, insanda gövdeyi bacaklara bağlayan, gövdeye destek olan ve dengesini korumasını sağlayan, bağırsaklar, idrar kesesi ve iç üreme organlarını barındıran kemik yapı. Önde çatı kemiklerinin bileşkesi, arkada sağrı kemiğiyle birbirine bağlanan bir çift kalça kemiğinden oluşur. Kalça kemiğinin yukarıya ve yanlara uzanan kanat biçimli böğür kemiği, arkada ve alttaki oturga kemiği ve öndeki çatı kemiği olmak üzere üç parçası vardır. Bu üç kemik erişkinliğin ilk yıllarında uyluk kemiğinin küre biçimli başının kalça kemiğine oturduğu çukurda (asetabulum) yer alan dikiş benzeri bir eklemle birleşir. Leğen kemerinin ortasında kalan açıklık kadında doğum kanalı işlevini görür. Gövdeyi destekleyen, bacakları, kalçayı ve gövdeyi hareket ettiren kaslar leğen kemerine yapışır. Leğen kemeri bebeklerde oldukça dardır ve destek işlevinden yoksundur; çocuk yürümeye başladıktan sonra genişler ve eğim kazanır. Sağrı kemiği aşağı çökerek böğür kemiğiyle oluşturduğu eklemi pekiştirir ve omurganın bel bölümünde bir eğrilik ortaya çıkar.

Bir ölçüde dik yürüyecek biçimde uyarlanmış insansımaymunlarda ağırlık merkezi omuz çevresindedir; karın içindeki organlar omurgaya tutunur. Böğür kemiği uzuncadır; leğen kemeri yatay düzlemde genişlemiştir. Ayakta duran insanda ağırlık merkezi vücudun merkezinden geçer; ağırlık leğen kemeri yoluyla omurgadan uyluk, diz ve ayaklara iletilir. İnsanla maymun arasında yapısal farklılıklar vardır. İnsanda böğür kemiği arkaya doğru yelpaze biçiminde genişlemiştir, arkasında derin bir çentik vardır. Böğür kemiğinin üstünde, kalça ekleminin çaprazına gelecek biçimde kemersi bir çıkıntı bulunur; bu çıkıntı insanda ayakta dururken dengenin korunmasına yardımcı olur. Üst ön böğür kemiği dikeni kalça eklemine daha yakındır ve oturga kemiği daha kısadır. İki milyon yıl kadar önce yaşamış olan *Australopithecus africanus*'un leğen yapısı insangillere ait belirgin özellikler taşır. *Homo erectus* ve Neanderthal insanı da içinde olmak üzere, daha sonraki dönemlerden kalan bütün insangil fosillerinin leğen yapısı günümüz insanınınkine benzer.

Erkek ve dişinin leğen yapıları da belirgin farklılıklara sahiptir. Bu farklılık, dişide doğum kanalının dölütün içinden geçmesine izin verecek genişlikte olmasından ileri gelir. Kadında leğen kemeri daha geniştir, yüksekliği daha azdır. Doğum kanalı yuvarlak ve geniş, böğür kemiğindeki çentik geniş ve U biçimli, çatı kemiklerinin bileşkesi kısadır. Bu kemikler birbiriyle geniş açı oluşturarak birleşir; sağrı kemiği kısa, geniş ve biraz eğri, kuyruksokumu kemiği hareketlidir. Bu yapı özellikleri ancak ergenlikte belirgin duruma gelir.

Leh dilleri, Batı Slav dillerine bağlı dil öbeği. Lehçe, Kaşub dili, onun eski biçimi olan Slovenek dili ve artık konuşulmayan Polab dilini içerir. Lehçe dışındaki diller, bazen Pomeranya alt öbeği olarak da sınıflandırılır.

Ortaçağın başlarında, bu dilleri konuşanlar Almanlaştırılmadan önce, Pomeranya dilleri ve lehçeleri Baltık kıyısında, Aşağı Vistül Irmağından Aşağı Oder Irmağına uzanan bölgede konuşuluyordu. Bunlardan Kaşub ve Slovenek dilleri 20. yüzyılda da varlığını korudu. 1970'lerde Polonya'da anadili Kaşub dili olan pek çok insan vardı. Buna karşılık Slovenek dili yalnızca birkaç aile tarafından konuşuluyordu. Ölü Polab dili ise 17. ya da 18. yüzyıla değin Elbe Irmağı bölgesinde oturan Slavların diliydi. Bu dilde yazılmış bir sözlükle bazı deyimler günümüze ulaşmıştır. *Ayrıca bak.* Lehçe.

Lehár, Franz (d. 30 Nisan 1870, Komárom, Macaristan, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 24 Ekim 1948, Bad Ischl, Avusturya), Macar operet bestecisi. *Die lustige Witwe* (1905; *Şen Dul*) operetiyle dünya çapında ün kazanmıştır.

Prag Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Müzikçi olarak ilerlemesi için onu destekleyen Antonín Dvořák'ın tavsiyesine uyarak 1890'da bando şefi olarak Avusturya'yı dolaşmaya başladı. 1896'da, kendi bestelediği *Kukuschka* operetini sahneye koydu. Victor Léon ve Leo Stein'ın librettosu üzerine bestelediği *Şen Dul* operetinde, vals melodilerinin Paris *kankan* dansı taklitlerine belli bir yergi öğesi de katarak yeni bir Viyana operet tarzı yarattı. Yapıt öylesine büyük bir başarı kazandı ki, iki yıl sonra Buenos Aires'te aynı anda beş tiyatroda

Lehár
Österreichische Nationalbibliothek, Viyana

birden oynandı. Bunu, aralarında *Der Mann mit den drei Frauen* (1908; Üç Karılı Adam), *Der Graf von Luxemburg* (1909; Lüksemburg Kontu), *Zigeunerliebe* (1910; Çingene Aşkı), *Das Land des Lächelns*'ın da (1929; *Tebessümler Diyarı*) bulunduğu birçok başka operet izledi. *Şen Dul* ve *Tebessümler Diyarı* gibi birkaç opereti filme çekilen Lehár, bir de pek başarılı olmayan *grand* opera yazmıştı.

Lehçe, Lehçe JĘZYK POLSKI. Batı Slav dillerinin Leh alt öbeğine bağlı dil. Çekçe, Slovakça ve Almanya'nın doğusunda konuşulan Sorb dilleriyle yakın akrabadır. Polonya'nın bugünkü nüfusunun çoğunluğu Lehçe konuşur.

Polonya'nın batısındaki Poznań ile çevresinde konuşulan lehçelere dayanan ve Latin alfabesiyle yazılan çağdaş edebiyat dili 16. yüzyılda oluşmuştur. Günümüze ulaşan ilk Lehçe yazılı belge, Papa II. Innocentius'un Gniezno başpiskoposuna gönderdiği fermanda (1136) yer alan ad listesidir. Yazıya geçirilmiş ilk Lehçe cümle ise, 1270 tarihli bir belgede yer alan bir alıntının çevirisidir. Daha uzun Lehçe metinler içeren yazmalar ancak 14. yüzyılda ortaya çıkmıştır.

Lehçenin sözcük dağarcığı Latince, Çekçe, Almanca, Beyaz Rusça ve Ukrayna dilinden alınma çok sayıda sözcük içerir. Ayrıca İtalyanca, Fransızca ve İngilizceden aktarma bazı sözcüklere de yer verir. Öteki Batı Slav dillerinde olduğu gibi Lehçede de vurgunun yeri değişmez. Ama onlardan farklı olarak Lehçede, Kilise Slavcasının genizsil ünlülerinin türevi sayılabilecek sesler (*ę* ve *ą* olarak yazılır) rastlanır. Lehçenin başlıca lehçeleri Büyük Polonya, Pomeranya, Silezya, Küçük Polonya ve Mazovya dilleridir. Genellikle Lehçenin bir lehçesi olarak sınıflandırılan Kaşub dili ise, tarihsel gelişimi bakımından ayrı bir dil sayılmalıdır.

lehçe, DIYALEKT olarak da bilinir, bir dilin sözcük dağarcığı, dilbilgisi ve söyleyiş özellikleriyle farklılaşmış, sınırlı bir grup insan tarafından kullanılan biçimi. Başlıca iki tür lehçe vardır: 1) Aynı bölgede oturan insanların konuştuğu coğrafi lehçe, 2) aynı toplumsal sınıf, eğitim düzeyi ya da meslek grubundan insanların kullandığı toplumsal lehçe.

Lehçe farklılıklarının ortaya çıkması, dilin sürekli geliştiğini gösterir. Bu farklılıklar, ayrı lehçeleri konuşanların birbirlerini anlayamadığı düzeye ulaştığında, lehçeler ayrı birer dil kabul edilir. Latincenin çeşitli lehçelerinin giderek Fransızca, İspanyolca, İtalyanca, Portekizce ve Rumenceyle bu dillerin çeşitli lehçelerine ayrılması buna

örnek gösterilebilir. Ama bazı durumlarda lehçeler, karşılıklı anlaşılabilir olma gibi dilbilimsel bir nedenle değil, siyasal ve ulusal etkenler yüzünden tek bir dil ya da lehçenin adıyla anılırlar. Örneğin Çin'de, ortak bir yazı dili olmasına karşın, bazı lehçeler birbirinden o kadar farklıdır ki bunlara dil demek daha doğru olur. Ama nüfusun çeşitlilik gösterdiği ülkelerde farklı lehçeleri tek bir dil altında toplamanın birleştirici, dolayısıyla da siyasal bir etkisi vardır. Bu yüzden lehçeyle dil arasındaki ayrım sık sık belirsizleşir.

Lehçeler genel olarak, aynı dili konuşan çeşitli topluluklar arasındaki engellerden kaynaklanır. Bu engeller coğrafi, ekonomik, siyasal ya da toplumsal nitelikte olabilir. Aynı dili konuşan farklı topluluklar arasındaki iletişim ve bunların başka diller konuşan topluluklarla ilişkileri de bu süreçte etkili olur. Ama lehçe farklılaşmasının belki de en önemli nedeni ulus, bölge, etnik grup ya da topluluk bilincinin gelişmesidir. Topluluklar kimliklerini sürdürebilmek amacıyla dillerindeki bazı özellikleri korur ya da değiştirirler.

Bölgesel lehçeler, 19. yüzyılda tarihsel dilbilimin, 20. yüzyılın ilk yarısında da yapısalcı dilbilimin önemli ilgi alanlarından biriydi. Son yıllarda yapılan araştırmalarda ise daha çok toplumsal sınıf farklılıklarından kaynaklanan lehçe farklılaşması üzerinde durulmaktadır.

lehçebilim, dilbilimin lehçeleri inceleyen dalı. 19. yüzyılda Batı Avrupa'da bölgesel lehçelerle ilgili sözlüklerin ve dilbilgisi kitaplarının yazılmaya başlamasıyla ayrı bir bilim dalına dönüşmüştür. Lehçebilim çalışmalarının büyük bölümü, lehçelerin oluşum türleri üzerine bilgi toplamayı ve bir dilin değişen özelliklerinin dağılımını gösteren dil atlaslarının hazırlanmasını içerir. Dilin kendi içinde geçirdiği farklılaşmanın coğrafi dağılımını inceleyen çalışmalar, dilbilimsel coğrafya olarak da adlandırılır.

lehimleme, metal yüzeylerin eritilmeye gerek kalmaksızın, erime sıcaklığı düşük metal alaşımlarıyla birleştirilmesi işlemi. İşlemin başlıca aşamaları şunlardır: 1) Birleştirilecek metal yüzeylerin kimyasal ya da mekanik yolla iyice temizlenmesi, 2) ısıtma sırasında oluşacak oksitlerin giderilmesi amacıyla ve lehimin ana metaller üzerinde iyice yayılarak yüzeyleri ıslatmasını sağlamaya yönelik olarak bir eritici uygulanması, 3) birleştirilecek parçaların, aralarında 0,025-0,125 mm boşluk kalacak biçimde bir araya getirilmesi, 4) ısı uygulanması, 5) bağlantı noktasına lehim uygulanması, 6) parçaların hareket ettirilmeksizin soğutulması, 7) lehim pastası artıklarının temizlenmesi.

Boru döşeme ve elektrik sanayisinde en yaygın kullanılan lehim türü kalay-kurşun alaşımıdır. Bu alaşım pirinç malzemelerin ve bakır otomobil radyatörlerinin lehimlenmesinde de kullanılır. Uygulama türüne bağlı olarak tel, çubuk ya da önceden karıştırılmış macun biçimindeki lehimlerden yararlanılabilir.

Bakır alaşımların lehimlenmesinde çinko klorür temelli eriticiler (lehim pastası) kullanılır. Paslanmaz çeliklerin lehimlenmesinde ise bu eriticiye hidroklorik asit de eklenir. Elektrik devrelerindeki lehimleme işleminde paslanmaya neden olmayan eriticilerden yararlanılır. Taşıyıcı olarak alkol kullanılan reçine kökenli eriticiler bu işlemde iyi bir bağlantı elde edilmesini sağlar. Lehimleme işlemi bir çıra, havya ya da alevli ya da indüksiyonlu bir ısıtıcıyla gerçekleştirilebilir. Otomobil sanayisinde daldırmalı lehimleme, baskı elektrik devresi üretiminde ise dalgalı lehimleme yapabilen aygıtlar kullanılır. *Ayrıca bak.* kaynak; sert lehimleme.

Lehistan *bak.* Polonya.

Lehmann, Johann Gottlob (d. 4 Ağustos 1719, Langenhennersdorf, Pirna yakınları, Saksonya - ö. 22 Ocak 1767, Petersburg, Rusya), modern jeolojinin temeli olan stratigrafiyi (katmanbilim) kuran Alman jeolog.

1741'de Wittenberg Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra Dresden'de jeolojik araştırmalara girişti ve çalışmalarını madenler ve madencilik üzerinde yoğunlaştırdı. 1750'de cevher yatakları ve minerallerin kimyasal bileşimi üzerine yayımladığı makalesi adının duyulmasını sağladı ve Berlin'deki Prusya Bilimler Akademisi'nce, Prusya'daki madencilik çalışmalarının incelenmesi görevine atandı. 1756'da, belirli katmanlardaki mineral yataklarının kökenine ilişkin bulgularını yayımladı. Lehmann, kayaçların bugünkü konumlarının rastlantılar sonucunda oluşmadığını, tarihsel bir süreç içinde diziler halinde çökeldiğini ileri sürdü; onun bu savı modern stratigrafinin ilk temel ilkesini oluşturdu. Lehmann 1765'te de bir teknik araştırma enstitüsü olan Freiberg Madencilik Okulu'nun kurulmasını sağladı.

Petersburg Bilim ve Sanat Akademisi'nin davetini kabul ederek Rusya'ya yerleşen Lehmann, 1761'de Petersburg Üniversitesi'nde kimya profesörlüğüne ve ayrıca akademinin doğa tarihi koleksiyonunun yöneticiliğine getirildi. Lehmann'ın Rusya'da başlattığı araştırmalar onun ölümünden sonra da sürdürüldü.

Lehmann, John (Frederick) (d. 2 Haziran 1907, Bourne End, Buckinghamshire, İngiltere), İngiliz şair, yayın yönetmeni, yayımcı ve edebiyatçı. Çıkardığı dergilerle İngiliz edebiyatına yön vermede önemli rol oynamıştır.

Eton College ve Trinity College'da öğrenim gördü. 1932'den 1936'ya değin Viyana'da gazeteci olarak çalıştı, şiirler yazdı. Daha sonra İngiltere'ye dönerek *New Writing* adlı dergiyi çıkarmaya başladı. 1946'da *Penguin New Writing* adını alan dergi yayınını 1950'ye değin sürdürdü. Bu arada Leonard ve Virginia Woolf'un kurduğu Hogarth Press'in (1938-46) genel yönetmenliğini ve *Geographical Magazine*'in yayın danışmanlığını yaptı (1940-45). Kız kardeşi romancı Rosamond Lehmann'la birlikte John Lehmann Ltd. adlı yayınevini yönetti (1946-53), *The London Magazine* adlı edebiyat dergisini çıkardı (1954-60).

İlk şiir kitabı *A Garden Revisited* (Yeniden Gezdiğim Bahçe) 1931'de yayımlandı. Bunu başka şiir kitapları izledi. Bütün şiirlerini 1963'te *Collected Poems*'de (Toplu Şiirler) bir araya getirdi.

Döneminin edebiyat yaşamını aydınlatan otobiyografisini *The Whispering Gallery* (1955; Fısıltı Koridoru), *I Am My Brother* (1960; Kendimin Kardeşiyim) ve *The Ample Proposition* (1969; Büyük Sorun) adıyla üç kitap olarak yazdı. Kısaltılmış otobiyografisi ABD'de *In My Own Time* (1969; Benim Zamanımda) adıyla yayımlandı. Hogarth Press'te çalışırken Leonard Woolf'la yaşadığı sorunları *Thrown to the Woolfs*'da (1968; Kurtlara Atılmış) anlattı. 1980'de şair Rupert Brooke'un yaşamöyküsünü yayımladı.

Lehmann, Lilli (d. 24 Kasım 1848, Würzburg, Bavyera - ö. 17 Mayıs 1929, Berlin), Alman soprano ve *Lied* şarkıcısı. Özellikle Wagner'in Isolde'sindeki rolüyle tanınmıştır.

Sahneye ilk kez 1865'te Prag'da, Mozart'ın *Die Zauberflöte*'sinde (Sihirli Flüt) Birinci Çocuk rolüyle çıktı. 1870'te Berlin Operası'na girdi, *Die Zauberflöte*'deki Gece Kraliçesi türünde rollerde koloratur soprano olarak sivrildi. Wagner *Der Ring des Niebelungen* (Niebelungen Halkası) adlı çevriminin Bayreuth'taki ilk sahnelenişinde Lehmann'ı Renli kızlardan biri ve Orman Kuşu rolleri için kendisi çalıştırdı. Daha sonra dramatik soprano rollerine çıkan Lehmann, Isolde rolünde döneminin en büyük adı oldu. Beethoven'ın *Fidelio*'sunda da büyük bir başarı kazandı. 1885-89 arasında ve 1891-92 yıllarında New York kentindeki Metropolitan Operası'nda söyledi.

Lehmann dramatik anlatımı, olağanüstü sesi ve her rolün altından kalkabilme yeteneğiyle çok tutulan bir sanatçıydı. Repertuarında Wagner'den Bellini'ye kadar 170 opera rolü ve 600 *Lied* vardı. Unutulmaz *Lied* resitalleri de veren Lehmann seçkin bir Mozart şarkıcısı olarak, 1905'ten sonra Salzburg festivallerinin düzenlenmesinde de etkin biçimde çalıştı. *Mein Weg* (1913; Yolum) adlı otobiyografisinin yanı sıra *Meine Gesangskunst* (1902; Şan Sanatım) adlı bir kitap yazdı.

Lehmann, Lotte (d. 27 Şubat 1888, Perleberg, Almanya - ö. 26 Ağustos 1976, Santa Barbara, California, ABD), lirik dramatik soprano, Robert Schumann'ın şarkıları, Beethoven'ın *Fidelio*'sundaki Leonore ve Richard Strauss'un *Der Rosenkavalier*'indeki (Güllü Şövalye) Marschallin rolleriyle ün yapmıştır.

Müzik eğitimine Berlin'de başladı. Operadaki ilk önemli rolü 1910'da Hamburg'da

Lotte Lehmann, *Der Rosenkavalier*'de Marschallin rolünde
The Granger Collection, New York kanı

oynadığı Wagner'in *Das Rheingold*'undaki (Ren Altını) Freia oldu. 1914'te Viyana Devlet Operası'na girdi. Richard Strauss onu Viyana'da sahnelenen bazı operalarında sahneye çıkarttı. 1933'te de *Arabella* adlı operasının başrolünü onun için besteledi.

Lehmann 1913'ten sonra İngiltere, 1930'dan sonra ABD sahnelerinde de başarılı roller canlandırdı. New York kentindeki Metropolitan Operası'nda belli başlı Wagner rollerinde sahneye çıktı. 1938'de ABD'ye yerleşerek bu ülkenin uyruğuna geçti. 1961'de emekliye ayrılana değin önemli bir yorumcu ve öğretmen olarak sanat yaşamını sürdürdü. *Orplid, Mein Land* (1937; Orplid, Memleketim) adlı bir romanı ve üç anı kitabı vardır.

Lehmann, (Peter Martin) Orla (d. 19 Mayıs 1810, Kopenhag - ö. 13 Eylül 1870, Kopenhag, Danimarka), ülkesinde parlamenter yönetim biçiminin yerleşmesi için çaba gösteren Danimarkalı siyasal reformcu.

Bir öğrenci lideri olduğu 1830'larda mutlakıyetçi yönetime yönelttiği eleştirilerle dikkat çekti. 1840'larda parlamenter bir yönetimin kurulmasını, liberal bir ekonomik sistemin yürürlüğe konmasını ve Schleswig Düklüğü'nün Danimarka ile birleştirilmesini savunan Ulusal Liberal Parti'nin önderleri arasına girdi.

Mart 1848'deki milliyetçi gösterilerin önderleri arasında yer aldı. Bu gösterilerin sonucunda liberal bir anayasa kabul edildi, halkın seçtiği bir hükümet işbaşına geldi ve Schleswig'teki ayrılıkçılara karşı savaşa girişildi. Yeni anayasanın kabul edilmesinden sonra kurulan geçici hükümette devlet bakanı olarak görev alan Lehmann, 1848'den sonra giderek sağa kaydı. 1851'de yeni parlamentonun alt meclisine (*Folketing*) seçildi. 1854-70 arasında ise üst mecliste (*Landsting*) görev yaptı. 1855-66 arasında Devlet Konseyi (*Rigsråd*) üyesi olan Lehmann, 1861-63 arasında Danimarka'nın Prusya ve Avusturya'ya karşı yürüttüğü savaşı sona erdiren Ulusal Liberal hükümette içişleri bakanlığı yaptı.

Lehmann, Rosamond (Nina) (d. 3 Şubat 1903 ?, Londra - ö. 12 Mart 1990, Bourne End, Buckinghamshire, İngiltere), yapıtlarında genç kızların dünyasını duyarlı bir üslupla anlatan İngiliz romancı. Üslupçuluğu ve ruhsal durumlar arasındaki ince ayrımları yakalamadaki ustalığıyla tanınır. Yayımcı ve edebiyatçı John Lehmann'ın kardeşidir.

Özel öğretmenlerden ders aldıktan sonra Cambridge'deki Girton College'da okudu. Çocukluk ve ilkgençlikten olgunluk çağının karmaşık duygularına geçişi yaşayan bir genç kızın öyküsünü büyük bir incelikle anlatan ilk romanı *Dusty Answer*'ın (1927; Tozlu Yanıt) bir bölümü bu okulda geçer. Hafif ama iyi tasarlanmış bir kitap olan *Invitation to the Waltz* (1932; Valse Davet), genç bir kızın toplum yaşamının gerekleriyle ürkek bir biçimde karşı karşıya gelmesini konu alır. Aynı genç kız *The Weather in the Streets* (1936; Sokakların Havası) adlı romanda evli bir adamla ilişki kurar.

Sonraki yapıtlarında Lehmann giderek karmaşık bir üsluba ve daha evrensel konulara yönelmiştir. On dört yaşında bir kızın gözüyle yaşlı, otoriter bir kadının anlatıldığı *The Ballad and the Source* (1944; Türkü ile Pınar) ve genç bir kızın bir aşk üçgenini zamanla fark etmesini işleyen *The Echoing Grove* (1953; Yankılı Koruluk) gibi romanları bu değişime örnektir. Lehmann'ın öbür yapıtları, otobiyografisi *The Swan in the Evening* (1967; Kuğunun Akşamı) ve *A Sea-Grape Tree* (1976; Denizüzümü Ağacı) adlı romandır. 1982'de Lehmann'a C. B. E. (Commander of the British Empire) nişanı verilmiştir.

Lehmbruck, Wilhelm (d. 4 Ocak 1881, Meiderich, Duisburg yakınları - ö. 25 Mart 1919, Berlin, Almanya), özgün baskı sanatçısı, ressam, şair ve Alman dışavurumculuğunun en önemli heykelcilerinden biri. İnsanda acıma duygusu uyandıran ince uzun, çıplak figürleriyle tanınır. Gençlik döneminde akademik gerçekçilik geleneği doğrultusunda çalışan Lehmbruck, 1905'ten sonra ünlü Fransız heykelci Auguste Rodin'in anıtsal yapıtlarından etkiler taşıyan heykeller ("Yıkananlar", 1905, Sanat Akademisi, Düsseldorf) yaptı. Gerçek insan boyutlarındaki "İnsanlık" (1909) adlı yapıtı da Rönesans ustası Michelangelo'ya duyduğu hayranlığı ortaya koyuyordu.

1910'da Paris'e taşınan Lehmbruck, burada heykelden başka birçok resim, aside yedirme ve taş baskı yaptı. "Ayakta Duran Kadın" (1910, Modern Sanat Müzesi, New York) adlı yapıtında figürü cesurca hacimlendirmesi, Fransız heykelci Aristide Maillol'un yeni-klasık tutumu karşısında duyduğu coşkunun bir yansımasıydı. Figürün idealize edilmiş yüzünde ise belki de Eski Yunan heykelinin ünlü ustası Praksiteles'i örnek alan bir yumuşaklık vardı. Yapıt duyarlı, içe dönük ifadesiyle "Diz Çökmüş Kadın" (1911, Modern Sanat Müzesi, New York) gibi Lehmbruck'un olgunluk dönemi

"Oturan Genç", Wilhelm Lehmbruck'un bir heykeli, 1918, Wilhelm-Lehmbruck Müzesi, Duisburg, Almanya
Erben Lehmbruck and the Wilhelm-Lehmbruck Museum, Duisburg, Almanya

çalışmalarının habercisi niteliğindeydi. "Diz Çökmüş Kadın"daki aşırı ince çizgiler Belçikalı heykelci George Minne'in *art nouveau* üslubundaki "Diz Çökmüş Figürler Çeşmesi"nden alınmıştı, ama köşeli çizgilerine karşın kadınsı havalı olan kol ve bacakların uyum içindeki duruşu ve yüzlerdeki hüzün, Lehmbruck'un olgunluk dönemi yapıtlarına özgü karamsarlığı yansıtıyordu. "Ayakta Duran Genç" adlı tunç heykelde de aynı uzatılmış figür anlayışı vardı. Ama "Diz Çökmüş Kadın"ın tersine, bu heykel erkeksi bir sertliği ve saklı bir gücü ortaya koyuyordu.

Lehmbruck I. Dünya Savaşı'nın başlarında Almanya'ya dönerek bir hastanede çalıştı. Ölüm döşeğindeki yaralı askerlerin yanında geçirdiği günlerde edindiği deneyimlerle "Vurulmuş" (1915-16, Bayan Lehmbruck Koleksiyonu, Duisburg) ve "Oturan Genç" (1918; Wilhelm-Lehmbruck Müzesi, Duisburg) gibi yaşadığı büyük bunalımı yansıtan duygusal yapıtlar ortaya koydu. Bu sonuncu heykeli yaptıktan bir yıl sonra intihar etti.

Lehn, Jean-Marie (d. 30 Eylül 1939, Rosheim, Fransa), Fransız kimyacı. Canlılardaki moleküllerin yaşamsal öneme sahip kimyasal işlevlerinin aynısını gerçekleştiren yapay moleküllerin laboratuvarda bireşim yoluyla elde edilmesine yönelik çalışmalarıyla 1987 Nobel Kimya Ödülü'nü Charles J. Pedersen ve Donald J. Cram ile paylaşmıştır.

Kimya alanındaki doktora çalışmasını 1963'te Strasbourg Üniversitesi'nde tamamlayan Lehn, 1970'te Strasbourg'daki Louis Pasteur Üniversitesi'nde kimya profesörü oldu. 1979'dan sonra da Paris'teki Collège de France'ta ders vermeye başladı.

Lehn çalışmalarını, Pedersen'in elde etmeyi başardığı iki boyutlu, halka biçimli organik bileşikler sınıfı olan ve başka molekülleri ayırt ederek tanıyabilen ve onlarla birleşebilen taç eterler üzerinde yoğunlaştırdı. Aynı tepkime özelliklerine sahip üç boyutlu moleküller elde etmeye yönelik çabaları sırasında, beyinde önemli bir kimyasal iletici olan asetilkolin ile bileşebilen bir molekül oluşturdu. Bu çalışması, insan vücudundaki doğal enzimlerden daha üstün özelliklere sahip, tümüyle yapay enzimlerin bireşim yoluyla hazırlanabilmesi olasılığını doğurdu.

Lehtonen, Joel (d. 27 Kasım 1881, Säaminki - ö. 1934, Helsinki, Finlandiya), Zola ve Gorki'nin doğalcı geleneğinde yapıtlar veren Finli romancı.

İlk döneminde, 19. yüzyıl sonlarındaki yeni-romantik akımın etkisi görülür. İlk romanı *Paholaisen viula*'da (1904; Şeytanın Kemanı), büyük ölçüde Selma Lagerlöf'ün *Gösta Berlings saga* (1891; *Gösta Berling*, 1949) adlı yapıtından esinlendi. *Rakastunut rampa* (1922; Âşık Sakat) adlı romanında, gençliğindeki bireycilliği ve dâhilere duyduğu hayranlığı sert bir biçimde reddeder. Romanın başkahramanı, kendisini üstün insan olduğuna inandırmıştır; ama koşullar güçleştikçe, büyük bir utanç duymaya başlar ve sonunda intihar eder. Lehtonen, *Kuolleet omenapuut* (1918; Ölü Elma Ağaçları) başlığıyla kitaplaştırdığı öykülerinde Finlandiya'daki iç savaşı kuşku ve nefretle anlatır. *Putkinotko* (1919-20) adlı romanında insana bakışına nihilizm egemendir. Gelecekten umutsuz olan Lehtonen, sanayi toplumunun gelişmesini bir hastalık olarak değerlendirir. Aynı karamsarlık *Henkien taistelu* (1933; Ruhların Mücadelesi) adlı romanında ve intiharından kısa bir süre önce yazdığı *Hyvästijättö Lintukodolle* (1934; Kuş Yuvasına Elveda) başlıklı şiir kitabında da görülür. Lehtonen'in Fin edebiyatı üzerindeki etkisi zamanla güçlenmiştir.

lei, Hawaii'de karşılama ya da uğurlama anısı olarak verilen, çiçeklerden yapılmış çelenk ya da kolye. Daha çok karanfil, *kika*, yasemin ve zencefil çiçeklerinden ya da orkidelerden yapılan *lei*'ler genellikle 46 cm uzunluğunda olur. Konukseverlik göstergesi olarak bir öpücükle sunulur. Geleneklere göre Hawaii'den ayrılan yolcular kendilerine verilen *lei*'leri gemi limandan ayrılırken denize atarlar. Bir yolcunun attığı *lei* kıyıya sürüklenirse, o kişinin bir gün adaya döneceğine inanılır. *Lei* takma geleneğinin ortaya çıkışı eski Hawaililerin taktıkları kolyelere dayanır. Bu kolyeler yaprak ya da eğreltiotundan örülüyor, bazen de ipe dizilerek boyna asılan kuru kabuk, meyve, hububat tanesi ya da parlak tüylerden yapılıyordu. Hawaililer dostluk geleneklerini simgeleyen *Lei* Günü'nü 1 Mayıs'ta kutlarlar.

Lei-chou Yarımadası *bak*. Leizhou Yarımadası

Lei Gong, Wade-Giles yazımında LEI KUNG (Çincede "Gök Gürlemesi Beyi"), LEI SHEN (Gök Gürlemesi Tanrısı) olarak da bilinir. Çin'de Taoculuğun tanrılarından biri. Göklerden gelen buyrukla hem yeryüzünde gizli suçları olan ölümlüleri, hem de Taoculuğun bilgilerini insanlara zarar vermek için kullanan kötü ruhları cezalandırır. Göğü gürletmek için bir davulla bir tokmak, kötülük yapanları cezalandırmak için de bir keski taşır.

Lei Gong iyilik getiren bir tanrı olmadığı için pençeli, yarasa kanatlı, mavi bedenli ve yalnızca belden dizlerine kadar inen bir peştemal kuşanmış korkunç bir yaratık olarak betimlenir. Çok tapınağı yoktur. Kişisel düşmanlarından öç alması umuduyla bazıları onu özellikle yüceltir.

Lei Gong'un yardımcıları da gök gürlemesi dışındaki göksel olayları üretme yeteneğini taşırlar. Örneğin Dian Mu (Yıldırım Ana) çakıp sönen aynalar kullanarak gökyüzünden yıldırım okları gönderir. Yun Tong

(Bulut Delikanlı) bulutları kamçılar, Yuzı (Yağmur Efendi) kılıcını bir kaba daldırarak sağanak yağdırır. Bulutların arasında bir kaplanın sırtında dolaşan Feng Bo (Rüzgâr Beyi) keçi derisinden bir tulumu sıkıştırarak gürleyen rüzgârlar estirir.

Leib-olmai (Laponcada "Kızılağaç Adam"), Lapların orman tanrısı. Vahşi hayvanları, özellikle de ayıları koruduğuna inanılırdı. Avcılar avın başarılı geçmesini sağlamak için ona küçük yaylar ve oklar armağan ederlerdi. *Leib* ayrıca "kan" anlamına da gelir ve öldürdükleri ayıyla birlikte avdan dönen avcıların üzerine kanı simgeleyen kırmızı kızılağaç özü serpilirdi. *Leib-olmai* avcıların tanrısı olarak kadınları hor görürdü. Bu yüzden avlanma gereçleri kadınlar için tabu sayılır ve av hazırlıklarının yapıldığı yerlere kadınlar giremezdi.

Leibl, Wilhelm (d. 23 Ekim 1844, Köln - ö. 4 Aralık 1900, Würzburg, Almanya), portreleri ve tür resimleriyle tanınan ressam ve özgün baskı ustası. Gerçekçiliğin Almanya'daki en önemli temsilcilerinden biridir. Babası Köln Katedrali'nin müzik yönetmeniydi. Leibl 1864'te Münih Akademisi'ne

"Kilisede Üç Kadın", Wilhelm Leibl'in ahşap üstüne yağlıboya çalışması, 1878-82, Sanat Salonu, Hamburg
Kunsthalle, Hamburg

girdi. 1866-68 arasında Avon Ramberg ile, 1869'da da Karl von Piloty ile birlikte çalıştı. "Bayan Gedon" (1868/69, Eski Pinakotek, Münih) adlı yapıtının sergilendiği 1869 Uluslararası Münih Sergisi'nde Gustave Courbet ile tanıştı. Ertesi yıl onunla çalışmak üzere Paris'e gittiyse de, dokuz ay sonra Fransız-Alman Savaşı başlayınca (1870) geri döndü. Münih'te üç yıl kaldıktan sonra Bavyera bölgesinde çeşitli küçük yerleşmelerde yaşadı (1878-1900) ve köylülerin yaşamını konu alan resimler yaptı.

Leibl'ın yapıtları Almanya'da o günlerde yaygın olan romantik idealizm estetiğine uymaz. Onun nesnel üslubu, Courbet'nin gerçekçiliğine benzer biçimde, doğanın, nesnelerin, kişilerin ve durumların dolaysız olarak, özenle resme geçirilmesine dayanır. En tipik ve beğenilen yapıtları "Holbein dönemi"ne (y. 1870-80) aittir ("Kilisede Üç Kadın", 1878-82, Sanat Salonu, Hamburg). Daha sonra ilk resimlerindeki parlaklıktan uzaklaştı, yumuşak dış çizgilere yöneldi. Renk seçiminde güçlü içgüdüsüne uyarak gördüklerini rahat ve kesin fırça vuruşlarıyla tuvale aktardı ("Mutfakta", 1898, Devlet Galerisi, Stuttgart). Son derece usta tekniği sayesinde hem rahat ve akıcı bir anlatım geliştirdi, hem de ayrıntıları büyük bir özenle betimledi.

Leibniz, Gottfried Wilhelm (d. 1 Temmuz 1646, Leipzig - ö. 14 Kasım 1716, Hannover, Almanya), Alman filozof ve matematikçi. Hem mantık, hem metafiziğe önemli katkılarda bulunmuş, ayrıca diferansiyel ve integral hesabı bulmasıyla ünlenmiştir.

Gençliği ve eğitimi. Lutherci dindar bir ailenin oğluydu. Otuz Yıl Savaşları'nın (1618-48) sonlarında doğdu. Çocukken Nicolai Okulu'na gittiyse de daha çok babasının (ö. 1652) kütüphanesinde, kendi kendini yetiştirdi. 1661'de hukuk öğrenimi görmek üzere girdiği Leipzig Üniversitesi'nde

Leibniz, A. Scheits'ın yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1695; Dük Anton Ulrich Müzesi, Braunschweig
Herzog Anton Ulrich-Museum, Braunschweig

Galileo Galilei, Francis Bacon, Thomas Hobbes ve René Descartes gibi bilimde ve felsefede devrim yapmış kişilerin düşünceleriyle tanıştı; onların çağdaş görüşleriyle skolastiklerin Aristoteles yorumlarını uzlaştırmayı düşledi. Bir ölçüde Lutherci adcılıktan esinlenerek kaleme aldığı *De principio individui* (1663; Teklerin İlkesi Üzerine) adlı bakalorya tezinde tek tek her şeyin varoluşsal değerini ve yalnızca madde ya da biçim yerine, bütünsel varlığıyla (*entitate tota*) açıklanması gerektiğini vurguladı. Bütünsel varlık kavramı, daha sonra geliştireceği "monad" görüşünün ilk tohumuydu. Leibniz 1666'da yazdığı *De arte combinatoria*'da (Birleştirme Sanatı Üzerine) bazı modern bilgisayarların kuramsal atası olan bir model geliştirdi; sözel olsun olmasın bütün usavurmaların ve buluşların sayı, sözcük, ses ya da renk gibi öğelerin düzenli bir bileşimine indirgenebileceğini öne sürdü.

1666'da hukuk öğrenimini tamamladıktan sonra hukuk doktorası için başvuruda bulundu. Yaşının küçüklüğü yüzünden başvurusu reddedilince bir daha dönmemek üzere doğduğu kentten ayrıldı. Nürnberg özgür kentinin üniversite kasabası Altdorf'ta ise *De casibus perplexis* (Şaşırtıcı Davalar Üzerine) başlıklı teziyle hukuk doktoru unvanını aldı, ama profesörlük önerisini geri çevirdi. Nürnberg'de kaldığı sırada zamanın önde gelen Alman devlet adamlarından Baron Johann Christian von Boyneburg ile tanıştı. Hizmetine girdiği Boyneburg aracılığıyla Mainz başpiskoposu Elektör Johann Philipp von Schönborn'un saray çevresine katılan Leibniz burada hukuk ve siyaset sorunlarıyla ilgilendi.

Fransa kralı XIV. Louis Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu için bir tehdit oluşturmaktaydı. Başpiskopos tehlikeyi uzaklaştırmak ve kralın ilgisini başka yere çekmek için Louis'ye önerilecek bir Mısır seferi tasarladı; bahane olarak dını kullandığından, projenin kilisenin yeniden birleşmesini sağlayacağını umduğunu söyledi. Leibniz birleşmeye katkıda bulunmak amacıyla *Demonstrationes catholicae* (Katolik Tanıtlamalar) üzerinde çalışmaya başladı. Araştırması ruhu bir noktaya yerleştirmesine (böylece "monad" görüşüne doğru yeni bir adım atmasına) ve hiçbir şeyin sebepsiz ortaya çıkmadığı yolundaki yeter sebep ilkesini geliştirmesine yol açtı. Leibniz henüz adını koymadığı monadların kendi içlerinde yeterli, dış etkilere kapalı ve bölünemez varlıklar olduğu düşüncesiyle "usun doğruları" ile "olgunun doğruları" arasında ayrım yaptı. Usun doğrularının var olmamalarının düşünülmesiyle çelişkiye düşüldüğünü, olgunun doğrularının varlığınınsa Tanrı'nın özgür seçimine dayandığını ileri sürdü. Tanrı'nın özgür seçimi, varlıkları ussal olarak açıklanamayan olgunun doğrularının gerçekteki varoluşları için yeter sebeptir. Leibniz çeşitli güçlükleri bulunan nokta kuramına ilişkin düşüncelerinde optik, uzay ve hareket konularında karşılaşılan sorunlarla bağlantı kurdu. Bu görüşlerini yayımladığı *Hypothesis physica nova*'da (1671; Yeni Fizik Hipotezi), Johannes Kepler'in kuramındaki gibi, hareketin bir ruhun (Tanrı) eylemine bağlı olduğunu ileri sürdü.

Leibniz Mart 1672'de elektör tarafından diplomatik görevle Paris'e gönderildi. Eylülde Cizvitlere karşı yazılarıyla tanınan Jansenci ilahiyatçı Antoine Arnauld ile tanıştı ve kilise birliğinin yeniden kurulması konusunda ondan yardım istedi. Boyneburg'un Aralık 1672'de, Mainz elektörünün de Şubat 1673'te ölmeleri üzerine koruyucusuz kaldı. Ama bu gelişme ona aynı zamanda kendi bilimsel çalışmalarına yönelme özgürlüğü verdi. Parasal destek sağlamak amacıyla yaptığı hesap makinesini 1673'teki ilk Londra gezisi sırasında Royal Society'ye sundu.

1675 sonunda integral ve diferansiyel hesabın temellerini attı. Bu buluşuyla zaman ve uzayı birer töz olarak ele almaktan vazgeçip monadolojiye biraz daha yaklaştı. Yer kaplama ve hareket kavramlarının hayali bir öğe içerdiklerini, hareketin temel yasalarının da bu kavramların yalnızca doğalarının incelenmesiyle ortaya konamayacağını düşünüyordu. Gene de yer kaplama ve hareket kavramlarının olguların izledikleri yolu açıklamanın ve öngörmenin bir aracı olabileceğini savundu. Sonuç olarak Leibniz, Descartes'ın tersine, bu dünyanın iyi ilişkilendirilmiş bir düş olduğunu öne sürmenin çelişkili olmayacağı görüşündeydi. Görülebilir hareket, yer kaplama kavramında bulunan hayali öğeye bağımlıysa, basit yerel hareket aracılığıyla tanımlanamazdı ve ancak bir kuvvetin sonucu olabilirdi. Mekanik adıyla bilinen Descartes'çı hareket yasaları kuramını eleştiren Leibniz, 1676'da dinamik adıyla bilinen ve hareketin korunumu yerine kinetik enerji kavramını getiren yeni bir kuram geliştirdi. Bu arada ışığın, direnci en az olan yolu izlediği ilkesinden yola çıkarak, doğanın sonul bir amaç ya da neden doğrultusunda düzenlendiğini kanıtlayabileceğini düşündü.

Hannover dönemi. Leibniz çalışmalarını sürdürmekle birlikte hâlâ gelir getiren bir işten yoksundu. Ekim 1676'da Braunschweig-Lüneburg dükü Johann Friedrich'in yanında çalışmayı kabul ettı. 1651'de Luthercilikten Katolikliğe dönen ve 1665'te Hannover dükü olan Johann Friedrich tarafın-

dan önce kütüphaneci olarak görevlendirildi. 1678'de ise asıl istediği danışmanlık görevine getirildi.

Her alanda yararlı olmaya çalışan Leibniz, eğitimin günlük yaşamın gereklerine uygun hale getirilmesini ve akademiler kurulmasını önerdi; hidrolik presler, yeldeğirmenleri, lambalar, denizaltılar, saatler ve çeşitli mekanik aygıtlar üzerinde çalıştı; at arabalarını geliştirmenin yolunu buldu; fosforla deneyler yaptı. Ayrıca Harz Dağlarındaki madenlerden yararlanılmasını kolaylaştıran ve yeldeğirmenleriyle çalışan bir su pompası geliştirdi; 1680'den 1685'e değin aralıklı olarak bu madenlerde mühendislik de yaptı. Buradaki gözlemleri, özellikle de Yer'in başlangıçta erimiş durumda olduğunu öne sürmesi nedeniyle jeoloji biliminin kurucularından sayılan Leibniz bütün bu uğraşlar arasında matematik çalışmalarını da sürdürdü. Mart 1679'da ikili ("iki"yi temel alan) sayma sistemini geliştirdi; aynı yılın sonunda topolojinin ilk biçimi olan situs analizinin (*analysis situs*) temelini attı. Bir yandan da dinamik kuramına ve felsefe görüşlerine ağırlık verdi; Descartes'çılığa gittikçe daha çok karşı çıkmaya başladı. Bu sırada, Dük Johann Friedrich öldü (7 Ocak 1680) ve yerine kardeşi I. Ernst August geçti.

Bu dönemde Fransa kendi sınırları içinde giderek daha hoşgörüsüz, sınır boylarında da daha tehditkâr olmaya başlamıştı. Bir yandan ülkedeki Protestanlar baskı altında tutulurken bir yandan da XIV. Louis barışın henüz bozulmadığı 1681'de Strasbourg'u aldı ve Alsace'taki 10 kent üzerinde hak iddia etti. Artık Fransa, doğudaki Macar ayaklanmasıyla ve ancak II. Viyana Kuşatması'nda (1683) durdurulabilen Osmanlı ilerlemesiyle sarsılmış olan Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu için gerçek bir tehlikeydi. Leibniz bir yurtsever olarak hem prensine, hem de imparatorluğa hizmet etti. Keten üretimini artırmak için bir yol önerdi; suyu tuzdan arındıracak bir işlem geliştirdi; arşivlerin sınıflandırılması çağrısında bulundu; XIV. Louis'ye karşı Fransızca ve Latince sert bir broşür yazdı.

Gene aynı dönemde her şeyin varlığını açıklayabilecek bir evrensel sebep kavramı üzerinde çalışarak metafizik sistemini kusursuzlaştırmaya çalıştı; düşünmenin mantık yürütmeye (ya da düşünce cebrine) indirgenebileceği bir başlangıç noktasına varmak için çaba gösterdi. Matematikle de uğraşarak 1681'de bir daireyle çevrelediği kare arasındaki orantı, 1684'te de katıların direnci konularını ele aldı. Geliştirdiği diferansiyel hesabı *Nova methodus pro maximis et minimis* (1684; En Büyük ve En Küçük İçin Yeni Yöntem) başlığıyla yayımladı.

Aynı dönem yapıtlarından *Meditationes de cognitione, veritate et ideis*'te (Bilgi, Doğruluk ve İdealar Üzerine Düşünceler) bilgi kuramını ortaya koyan Leibniz, Nicolas Malebranche'tan farklı olarak şeylerin Tanrı'nın zihninde ya da usunda içerilmediğini, Tanrı'nın düşünceleriyle insanınkiler arasında bir analoji, kesin bir ilişki ve Tanrı'nın mantığıyla insanınki arasında bir özdeşlik olduğunu öne sürdü. Şubat 1686'da *Discours de métaphysique*'i (*Metafizik Üzerine Konuşma*, 1949) yazdı. 1682'de Leipzig'de yayımlanmaya başlayan *Acta Eruditorum*'un 1686 Mart sayısındaki *Brevis demonstratio erroris memorabilis cartesii et aliorum circa legem naturae* (Descartes'çıların ve Başkalarının Doğa Yasası Konusundaki Unutulmaz Yanılgıları Üzerine Kısa Bir Tanıtlama) başlıklı yazısında dinamik kuramını ortaya koydu. Gene 1686'da yazdığı, ama uzun süre yayımlanmayan bir metinde zorunlu ya da zorunlu olmayan her doğru olumlu önermede yüklemin özne kavramında içerildiğini öne sürdü. 1695'e değin monad sözcüğünü kullanmamasına karşın, 1680'lerin ortalarında monadoloji görüşünü artık tanımlamıştı.

Leibniz, 1685'te Braunschweig hanedanı tarihçiliğine ve buna bağlı olarak saray danışmanlığına getirildi. Görevi, soy araştırmaları yaparak hanedanın kökenlerinin İtalyan Este hanedanına kadar uzandığını kanıtlamak, böylece Hannover'in dokuzuncu elektör olarak kabul edilmesini sağlamaktı. Gerekli belgeleri bulabilmek için Kasım 1687'de yola çıkan Leibniz Güney Almanya yoluyla Viyana'ya gitti; burada imparator tarafından iyi karşılandı ve XIV. Louis'nin bir kez daha savaş hali ilan ettiğini öğrendi. Daha sonra İtalya'ya gitti. Yolculuğu boyunca her yerde bilim adamlarıyla bir araya gelerek kendi araştırmalarını da sürdürdü; gök cisimlerinin hareketi ve şeylerin sürekliliği üzerine denemeler yayımladı. Temmuz 1690 ortasında Hannover'e döndü. Çabaları boşa gitmemişti. Ekim 1692'de Ernst August'un elektörlüğü tanındı.

Leibniz yaşamının sonuna değin görevinin gereklerini yerine getirdi, ama araştırmalarını Braunschweig hanedanıyla sınırlamadı; jeolojik olaylar ve fosillerin betimlenmesi gibi konuları da içeren kapsamlı bir yeryüzü tarihi yazmayı amaçladı. Anıtları ve dilleri inceleyerek halkların kökenlerini ve göçlerini araştırdı; ardından bilimlerin, etiğin ve siyasetin doğuş ve gelişimini, son olarak da *historia sacra*'nın (kutsal tarih) öğelerini anlamaya çalıştı. Bu evrensel tarih projesinde, her şeyin birbiriyle ilişkili olduğu gerçeğini hiç aklından çıkarmadı. Tasarısını yazıya geçiremediyse de eski düşünceleri yeni bileşimler içinde ortaya atarak ve bunlara yenilerini katarak etkili oldu.

Leibniz 1691'de Wolfenbüttel'de kütüphaneciliğe atandı ve buluşlarını bilimsel dergilere yazdığı makalelerle yaydı. Harekete ilişkin dinamik kuramının bir bölümünü açıkladığı *Système nouveau*'da (1695; Yeni Sistem) tözlerin (monadların) birbirleriyle ilişkilerini ve ruh ile beden arasındaki "önceden kurulu düzen"i ele aldı. Ona göre bölünemeyecek ölçüde küçük psiko-fiziksel birimler olan monadlar arasında gerçek bir nedensellik yoktu. Bir monadla ilgili olarak olup biten her şey, monadın kendi içsel doğasından gelen psişik bir nedenler zincirinden kaynaklanıyordu. Çünkü penceresiz olan monadlar, dış nedenlere karşı kapalıydı. Ama tek bir monadda değişme ortaya çıktığında evrendeki bütün öbür monadlar bu değişikliği kendiliğinden yansıtırdı. Bu tıpkı Tanrı'nın zamanın başlangıcındaki yaratıcı tekil eylemiyle, bütün monadlar arasında bir kere ve sonsuza değin bir uyum kurarak evreni eşzamanlı hale getirmesine benziyordu. Yani Tanrı'nın, Malebranche'ın öne sürdüğü gibi, insanların eylemlerini onların düşünceleri aracılığıyla oluşturması ya da bu ikisini birbirine uygun hale getirmek için saati ayarlaması gerekmiyordu; En Yüce Saatçi, ruhla bedeni öylesine dakik biçimde ayarlamıştı ki, bunlar başlangıçtan beri birbirini anlamlı kılmaktaydı ve monadların "önceden kurulmuş uyum" içindeki dünyaları, "olanaklı dünyaların en iyisi"ydi. Yaratabileceği bütün dünyalar arasında, Tanrı'nın başka herhangi bir dünyayı değil de var olan şu dünyayı seçmesi için bir "yeterli sebep" olmalıydı. Leibniz'e göre bu sebep, açık seçik görülen kötülüklerine karşın bu dünyanın "en iyi" olmasıydı; çünkü başka herhangi bir "olanaklı dünya" da daha büyük kötülükler bulunacaktı. Varoluşunu ve zorunlu olmayışını açıklayacak yeterli bir sebep bulunmasaydı bile dünya gerekliliklen dolayı var olurdu. Leibniz 1697'de yayımladığı *De rerum originatione*'de (Şeylerin Kökeni Üzerine) şeylerin kökeninin ancak Tanrı olabileceğini kanıtlamaya çalıştı. *De ipsa natura*'da ise (1698; Doğanın Kendisi Üzerine), doğanın içsel etkinliğini, geliştirdiği dinamik kuramıyla açıkladı.

Leibniz bütün bu yazılarında, imana zarar verdiğine inandığı Descartes'çılığa karşı çıktı. Bu arada Alman akademileri kurma çalışmalarını hızlandırdı. Ernst August'un kızı Elektör Sophie Charlotte'nin (Ocak 1701'de ilk Prusya kraliçesi) yardımıyla 11 Temmuz 1700'de Berlin'de Bilimler Akademisi kuruldu.

2 Şubat 1698'de Ernst August öldü; yerine oğlu Georg Ludwig (daha sonra İngiltere kralı I. George) geçti. Kendisini eğitimsiz, kaba bir prensin, onu geri plana iten bir zevk düşkününün karşısında bulan Leibniz Hannover'den ayrılmak için her bahaneyi kullandı ve sürekli yolculuk yaptı. Tek tesellisi, Sophie Charlotte ile annesi Prenses Sophie'nin dostluklarıydı. Bu dönemde bir kez daha kilisenin birliği için çalışmaya koyuldu: Berlin'de Luthercilerle Kalvencileri birleştirmekle, Paris'te Piskopos Bénigne Bossuet'nin muhalefetini kırmakla uğraştı; 1700'de döndüğü Viyana'da, büyük nüfuzu olan imparatorun desteğini aldı; İngiltere'de ise Anglikanları ikna etmesi gerekti.

Gloucester dükü William'ın İngiltere'de ölmesi, I. James'in torununun oğlu olan Georg Ludwig'in İngiltere tahtının vârisleri arasında yer almasına yol açtı. Braunschweig-Lüneburg hanedanının taht üzerindeki haklarını savunmak da bir hukukçu ve tarihçi olarak Leibniz'e düştü.

Leibniz, Mart 1701'de başlayan ve ancak Eylül 1714'te Baden Antlaşması ile son bulan İspanya Veraset Savaşı'nı XIV. Louis'ye düşman bir yurtsever olarak izledi. Artık filozof ve bilim adamı olarak bütün Avrupa'da ünlenmişti. 1700'de, Paris Bilimler Akademisi tarafından yabancı üyeliğe seçildi. Zamanın en önemli Avrupalı bilginleriyle mektuplaşıyordu. Bu sıralarda üzerinde çalıştığı *Essais de Théodicée* (1710; *Theodicée Denemeleri*, 1946, 1986) adlı yapıtında ilahi adalet üzerine görüşlerini ortaya koydu.

Rus çarı I. Petro'nun (Büyük) kişiliğinden etkilenen Leibniz ilk kez Ekim 1711'de onu ziyaret etti. Ardından Eylül 1714'e değin Viyana'da kaldı ve imparator tarafından imparatorluk danışmanlığına yükseltilerek baron yapıldı. Bu sıralarda yazdığı *Principes de la nature et de la Grâce fondés en raison*'da (Usa Dayalı Doğa ve Kayra İlkeleri) ilk kez bu iki düzen arasında önceden kurulmuş bir tür uyumdan söz etti. 1714'te *Théodicée*'nin felsefesini de kattığı *Monadologie*'yi (*Monadoloji*; 1935, 1986) yazdı. Kraliçe Anne'in Ağustos 1714'te ölmesiyle Georg Ludwig, I. George adıyla İngiliz tahtına geçti. Hannover'e dönen ve neredeyse evinden çıkmasına izin verilmeyen Leibniz, yeniden *Annales imperii occidentis brunsvicenses* (1843-46; Batı İmparatorluğu Braunschweig Yıllıkları) üzerinde çalışmaya koyuldu. I. Petro ile son kez Haziran 1716'da Bad-Pyrmont'ta buluştu. Bundan sonra yakalandığı gut hastalığından kurtulamayarak ölümüne değin yatalak kaldı. Locke'a karşı bir polemik biçiminde geliştirdiği ve yazımı 1704'te tamamlanan önemli yapıtı *Nouveaux essais sur l'entendement humain* (*İnsan Âkilesi Hakkında Yeni Deneyişler*, 1939) ölümünden yaklaşık 50 yıl sonra, 1765'te yayımlandı.

Leicester, İngiltere'de, Leicestershire ilinde (*county*) ilçe ve kent. Soar Irmağı ile Grand Union Kanalı kıyısında yer alır. İlçenin yüzölçümü 73 km²'dir.

Yöredeki Roma yerleşmesinin kalıntıları eskiden Fosse Yolu'nun Soar Irmağını geçtiği noktayı gösterir. Norman istilası sırasında yörede büyükçe bir kasaba bulunuyordu. Ortaçağda inşa edilen şato 1645'te yıkıldığından günümüze yalnızca kalıntıları ulaşmıştır. Bir başka ortaçağ yapısı 1143'ten kalma manastırdır. 1589'da kraliyet beratı alan kasaba, 1832'de kuzeybatıdaki küçük Leicestershire kömür yataklarına bağlanan demiryolu hattının açılmasından sonra hızla sanayileşti. Bu dönemde çorap üretimi ve örgü işleri gibi geleneksel uğraşların yanında ayakkabı imalatı ve çeşitli hafif sanayiler de gelişti.

Kentin odak noktası olan Saat Kulesi, alışveriş yapılan bir dizi caddeye açılır. Kent merkezi II. Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden planlanmış, Sanayi Devrimi döneminden kalma eski konutların yerini yeni yapılar almıştır.

Kentin modern konser salonu, adını Leicester kontu Simon de Montfort'tan alır. 1918'de bir yüksekokul olarak kurulan ve 1957'de tüzel kimlik kazanan Leicester Üniversitesi yakınlardadır. Kentte teknik okullar ve sanat okulları vardır. Lonca Merkezi, şatoya açılan Newarke Kapısı ve Trinity Hastanesi 14. yüzyıldan, Wyggeston Okulu 16. yüzyıldan kalmadır. St. Martin Kilisesi, Leicester'da bir piskoposluğun kurulduğu 1926'da katedrale dönüştürülmüştür. Nüfus (1982 tah.) 282.400.

Leicester (Kontu), Robert Dudley, BARON DENBIGH ya da SIR ROBERT DUDLEY (1550-64) olarak da bilinir (d. 24 Haziran 1532/33 - ö. 4 Eylül 1588, Cornbury, Oxfordshire, İngiltere), İngiltere kraliçesi

Leicester kontu Robert Dudley, Nicholas Hillard'ın bir minyatürü, 1576; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

I. Elizabeth'in gözdesi ve bazı kaynaklara göre âşığı. Yakışıklı ve son derece hırslı bir kişi olan Dudley, kraliçeyle evlenmeyi başaramamış, ama ölünceye değin onun en yakın dostları arasında yer almıştır.

VI. Edward'ın hükümdarlığının son yıllarında İngiltere'yi fiilen yönetmiş olan Northumberland dükü John Dudley'nin beşinci oğluydu. Babasının 1533'te Lady Jane Grey'i tahta çıkarmak amacıyla düzenlediği komplonun başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, Londra Kulesi'ne hapsedildiyse de ertesi yıl serbest bırakıldı ve 1557'de İngiliz ordularının saflarında Fransa'da çarpıştı.

Elizabeth'in 1558'de tahta çıkmasından sonra hızla yükselmeye başlayan Dudley, önce başseyisliğe (*master of the horse*), ardından da Özel Danışma Kurulu üyeliğine getirildi (Nisan 1559). Aynı yıl K.G. (Knight of the Garter) unvanıyla ödüllendirildi. Çok geçmeden kraliçenin sevgisini ve güvenini kazandıysa da, gösterişçi davranışları saray çevresinde tepkilere yol açtı. Karısı Amy'nin (eö Robsart) Eylül 1560'ta ölmesinin ardından, Elizabeth'le evlenebilmek için karısını öldürttüğü dedikoduları yayıldı. Dedikodular kanıtlanamadıysa da Dudley çok geçmeden kraliçeye evlenme teklif etti. Elizabeth, teklifi reddederek ona İskoçya kraliçesi Mary'yle evlenmesini önerdi ve bu tasarısının gerçekleşmesini sağlamak amacıyla Dudley'yi Eylül 1564'te Leicester kontu ve Denbigh baronu yaptı.

1571'de dul Lady Sheffield'le birlikte yaşamaya başlayan Leicester, 1578'de Sheffield'i terk ederek, gizlice Essex kontu Walter Devereux'nün dul eşi Lettice Knollys'le evlendi. Aynı dönemde Püriten inançları doğrultusunda, ülke dışında İspanya'ya, ülke içinde ise Katoliklere karşı sert bir mücadele yürütülmesini isteyen Protestanların önderliğini üstlendi. Bu tutumu, bir Katolik tarafından kaleme alındığı sanılan *Leicester's Commonwealth* (1584; Leicester Cumhuriyeti) adlı bir broşürde sert eleştirilere hedef olmasına yol açtı.

Elizabeth Felemenk Cumhuriyeti'nde İspanya'ya karşı başlayan ayaklanmaya destek olmak amacıyla Leicester'ı 1585'te 6 bin kişilik bir kuvvetin başında Felemenk'e gönderdi. Leicester görevi sırasında hem askeri, hem de siyasal alanda tam bir başarısızlık gösterdi. Kraliçe Elizabeth'in talimatlarını çiğneyerek izlediği politikalar ve kibirli tutumu Felemenkliler arasında büyük tepki doğurunca 1587'de İngiltere'ye geri çağrıldı. Bütün hatalarına karşın Elizabeth tarafından 1588'de İspanyol Armadası'na karşı savaşmak üzere Tilbury'de toplanan ordunun komutanlığına getirildi. Aynı yılın sonlarına doğru Cornbury'deki evinde birdenbire öldü.

Leicester (1. Kontu), Robert Sidney (d. 19 Kasım 1563, Penshurst - ö. 13 Temmuz 1626, Penshurst, Kent, İngiltere), İngiliz asker ve diplomat. İrlanda kral vekili Sir Henry Sidney'in ikinci oğlu, Sir Philip Sidney'in kardeşidir. Oxford'daki Christ Church College'da öğrenim gördü. 1585'te parlamentoya girdi. 1585-87 arasında amcası Leicester kontu Robert Dudley'nin komutasında Felemenk'te İspanya'ya karşı savaştı. 1586'da "sir" unvanı aldı.

1590'da Vlissingen valiliğine atanarak Felemenk'e döndü ve sonraki iki yıl boyunca Orange prensi Nassau'lu Maurits ve Sir Francis Vere'in hizmetinde bulundu. 1593-94 yıllarında diplomatik bir görevle Fransa'da bulunduktan sonra, yeniden Felemenk'e

Leicester 1. kontu Robert Sidney, kimliği bilinmeyen bir sanatçının yaptığı portreden ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

gitti ve Turnhout Çarpışması'na (1598) katıldı.

I. James'in 1603'te tahta çıkmasından sonra İngiltere'ye dönen Sidney, kral tarafından Penshurst baronu yapıldı ve kraliçenin mabeyinciliğine atandı. 1605'te Lisle vikontu yapıldı. 1618'de de amcasının ölümüyle (1588) boşalmış olan Leicester Kontluğu'nun başına geçti. Edebiyatçıların koruyucusu olan Sidney'in kültürel etkinliklerle dolu yaşamı Ben Jonson'ın bir şiirinde övgü dolu bir dille anlatılmıştır.

Leicester (Kontu), Simon de Montfort *bak.* Montfort, Simon de

Leicestershire, İngiltere'de Doğu Midlands bölgesinde il (*county*). Nottinghamshire, Lincolnshire, Northamptonshire, Warwickshire ve Derbyshire'la çevrilidir. Ana eksenini nüfusun büyük bölümünün yaşadığı Soar Irmağı vadisi oluşturur. İli güney-kuzey doğrultusunda boydan boya geçen Soar Irmağı daha sonra Trent Irmağıyla birleşir. Soar Irmağı vadisinin doğusunda, 100-150 m yükseklikte geniş ve güzel manzaralı bir yayla yer alır. Nüfusu çok seyrek olan bu yaylada İngiltere'nin en ünlü tilki avları yapılır.

Soar Vadisinin batısında Charnwood Ormanının ağaçlık tepeleri yer alır. Bu tepeler İngiltere'deki eski ana kayaç katmanlarından bazılarının Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar-570 milyon yıl önce) yüzeye çıkmasıyla oluşmuştur. Ormanın kuzeyinde ve batısında uzanan Leicestershire kömür havzası, İngiltere'de Sanayi Devrimi sırasında ortaya çıkan kanal ve demiryolu ulaşımı gibi yeniliklerin ilk ulaştığı bölgelerden biridir.

Ekonomisi öteden beri hayvancılığa dayanan Leicestershire, koyunları ve Stilton peyniriyle tanınır. İlde çeşitli sanayi dalları görülmekle birlikte çorap üretimi özel bir önem taşır. İlk çorap tezgâhları 1640'ta Hinckley'de kurulmuş ve zamanla ilin öteki kesimlerine yayılmıştır. Çorap üretimi günümüzde de sürdürülmekle birlikte, dış rekabet dolayısıyla üretim miktarı önemli ölçüde düşmüştür. Sanayi tesisleri Leicester ve Loughborough kentlerinin bulunduğu Soar Vadisinde yoğunlaşmıştır.

İldeki en önemli tarihsel yapı Norman döneminden kalma Oakham Şatosu'dur. Ayrıca Leicester, Lutterworth, Melton Mowbray, Ashby-de-la-Zouch gibi yerleşmelerde ortaçağ kiliseleri, Leicester kentinde de bir katedral vardır. Leicester ve Loughborough'da yükseköğretim kurumları bulunur. Yüzölçümü 2.553 km² olan il, yönetsel bakımdan Blaby, Charnwood, Harborough, Hinckley and Bosworth, Melton, North West Leicestershire, Oadby and Wigston, Rutland ve Leicester adlı dokuz ilçeye bölünmüştür. Nüfus (1991 geç.) 860.500.

Leichhardt, (Friedrich Wilhelm) Ludwig (d. 23 Ekim 1813, Trebatsch, Prusya - ö. 4 Nisan 1848'den sonra, Avustralya), Avustralya'nın ilk ulusal kahramanlarından biri olan doğabilimci ve kâşif. 1848'de çıktığı keşif seferinden geri dönmemesi üzerine başlatılan arama çalışmaları yaklaşık 100 yıl boyunca sürdürülmüştür.

Bir süre Berlin (1831,1834-36) ve Göttingen (1833) üniversitelerinde felsefe öğrenimi gördükten sonra doğa bilimleri okumaya karar verdi. 1837'de okulda tanıştığı ve dost olduğu William Nicholson'la birlikte Londra'daki British Museum ve Kraliyet Cer-

rahlık Okulu ile Paris'teki Botanik Bahçesi'nde tıp ve doğa bilimleri öğrenimi gördü. Daha sonra İngiltere, Fransa, İtalya ve İsviçre'de alan araştırmaları yaptı. 1841'de Nicholson'ın sağladığı mali destekle Avustralya'ya gitti.

1842'de Sidney'e ayak basan Leichhardt, 1844'e değin Hunter Irmağı vadisinde araştırmalar yaptı, bitki ve kayaç örnekleri topladı, jeoloji konusunda notlar tuttu ve konferanslar verdi. Ağustos 1844'te altı arkadaşıyla birlikte Sidney'den denize açıldı. Yolda dört kişinin daha katıldığı sefer heyeti, ekimde Darling Downs'daki karakoldan Port Essington'a doğru yola çıktı. Yolculuk sırasında iki kişi geri döndü, bir kişi de Avustralya Yerlilerince öldürüldü. Geri kalanlar Aralık 1845'te Port Essington'a ulaştı. Leichhardt'ın keşif seferinde tuttuğu günlükler 1847'de yayımlandı.

Leichhardt Aralık 1846'da Darling Downs'dan güneydeki Swan Irmağına ulaşmak amacıyla ikinci bir keşif seferi düzenledi. Ama, yemek için yanına aldığı hayvanların ölmesi ve sıtma nedeniyle, çok geçmeden beraberindeki sekiz kişi ile birlikte geri dönmek zorunda kaldı. Haziran 1847'deki yeni sefer girişimi de başarısızlıkla sonuçlandı. Altı kişiden oluşan yeni bir sefer heyetiyle Mart 1848'de bir kez daha yola çıkan Leichhardt'tan 4 Nisan 1848 tarihli mektubunu yazdığı, bugünkü Roma kentinin yakınlarındaki noktadan ayrılmasından sonra bir daha haber alınamadı. Arama çalışmaları 1852'de başladı ve 1930'lara değin sürdürüldü. Leichhardt'ı aramaya çıkan ekiplerden çoğu beraberlerinde getirdikleri değerli bilgilerle kıtada yeni yerleşmelerin kurulmasına katkıda bulundular.

Seferleri sırasında yerleşmeye elverişli geniş araziler ve birçok önemli akarsu keşfeden Leichhardt keşfettiği bölgelerin haritalarını da çıkardı. İlk seferlerindeki başarıları karşılığında 1847 Paris Coğrafya Derneği Ödülü'nü aldı ve Londra'daki Kraliyet Coğrafya Derneği'nin madalyasıyla ödüllendirildi. Bilimsel çalışmaları ve verdiği derslerin notları birçok ülkede yayımlandı.

Patrick White'ın Leichhardt'ın yaşamöyküsüne dayanarak yazdığı *Vass* adlı romanı 1957'de, Leichhardt'ın mektupları ise (3 cilt) 1968'de yayımlandı.

Leiden, İngilizce LEYDEN, Fransızca LEYDE, Hollanda'nın batı kesiminde, Zuidholland ilinde (*provincie*) belediye (*gemeente*). Lahey'in kuzeydoğusunda, Eski Ren (Oude Rijn) ve Yeni Ren (Nieuwe Rijn) ırmaklarının birleştiği noktada yer alır. Roma kökenli eski adı Lugdunum Batovorum, gerçekte İspanyollara karşı direnişe önderlik eden Johan van der Does'in (Janus Dousa) *Nova poemata* (1575; Yeni Şiirler) adlı kitabında kente verdiği addır. Tarihsel kayıtlarda ilk kez Utrecht piskoposluğuna bağlı bir mülk olarak 922'de adından söz edilen Leiden, 12. yüzyılda inşa edilen şatonun (Burcht) çevresinde gelişti. 1266'da berat aldıktan sonra 1420'ye değin Holland kontlarının bir temsilcisi tarafından yönetildi. Dokuma sanayisi 14. yüzyılda Ypres'den (Ieper) göç eden dokumacılarla gelişti. Leuven'li Elzevir ailesinin burada bir basımevi kurmasından (y. 1581) sonra önemli bir basım merkezi oldu. Felemenk'in İspanyol yönetimine karşı giriştiği ayaklanma sırasındaki çetin İspanyol kuşatması (Mayıs-Ekim 1574), ancak kanal setlerinin yıkılmasından sonra Felemenk gemilerinin kent halkına erzak ve ikmal taşımasıyla yarıldı. Oranje prensi I. Willem (Sessiz) kent halkının gösterdiği cesaretten dolayı 1575'te Leiden Devlet Üniversitesi'ni kurdurdu. Üniversite 17. ve 18. yüzyıllarda Felemenk Reform akımıyla bilim ve tıp çalışmalarının merkezi durumuna geldi. Joseph Justus Scaliger, Hugo Grotius, Jacobus Arminius, Daniël Heinsius, Franciscus (Frans) Hemsterhuis ve Hermann Boerhaave gibi bilginler burada yetişti. Üniversiteye bağlı kurumlar arasında Kraliyet Dilbilim ve Antropoloji Enstitüsü, Ulusal Eski Eserler Müzesi, Ulusal Asya Etnoloji Müzesi, Bilim Tarihi Müzesi, botanik bahçeleri (1587) ve Leiden Gözlemevi sayılabilir. 17. yüzyılda Felemenk rönesansının merkezi olan Leiden, aynı zamanda Rembrandt, Jan van Goyen, Jan Steen, Gabriel Metsu ve Gerard Dou gibi birçok ünlü ressamın doğduğu yerdir.

Kentteki tarihsel binalar arasında 1878'de kısmen onarılan Gemeenlandshuis van Rijn (1596), 1957-58 yıllarında onarılan Tartıevi (1658), Belediye Müzesi (1869) ve Kumaşçılar Hanı (Lakenhal) yer alır. 1929'da yanan 17. yüzyıldan kalma belediye binası yeniden inşa edilmiştir. Pilgrim Babaları Evi'nde (1957'de açıldı) Massachusetts'taki Playmouth'a gidip yerleşmeden önce Leiden'de kalan "Pilgrim"lerle (1609-20) ilgili belgeler bulunur. Ortaçağdan kalma St. Peter Kilisesi'nde, papaz John Robinson'a adanmış bir anıt yer alır. Gotik Hooglandse Kerk (St. Pancras Kilisesi) 15. yüzyıldan kalmadır.

18. yüzyılda dokumacılık sanayisinin gerilemesiyle bir süre ekonomik durgunluk içine giren Leiden 19. yüzyıl sonlarında yeni bir sanayileşme hareketine sahne oldu. Günümüzdeki ekonomik etkinlikler arasında metalurji, grafik sanatlar, inşaat malzemeleri üretimi ve gıda işleme yer alır. Leiden'in peynir ve sığır pazarları ülkedeki en büyük pazarlardandır. Kentin batısında çiçek soğanı yetiştiren çiftlikler vardır. Noordwijk ve Katwijk, kent yakınındaki deniz sayfiyeleridir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra kent dışındaki yerleşim alanlarının gösterdiği gelişmeye karşın, eski kent, Leiden'in ekonomik etkinliklerinin merkezi olmaya devam etmektedir. Nüfus (1991 tah.) 111.949; (1983 tah.) metropoliten alan, 175.457.

Leiden Devlet Üniversitesi, Felemenkçe RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN, Hollanda'nın Leiden kentinde üniversite. 1575'te Oranje prensi Willem tarafından Kalvenci öğretinin önemli bir merkezi olan Cenevre Akademisi örnek alınarak kuruldu. 17. yüzyılın başına gelindiğinde bir ilahiyat, bilim ve tıp merkezi olarak uluslararası ün kazanmıştı. Üniversitenin tıp alanında kazandığı ünde büyük katkısı bulunan Hermann Boerhaave çalışmalarını burada yürüttü.

Üniversiteye bağlı kuruluşlar arasında Kraliyet Dilbilim ve Antropoloji Enstitüsü, Oudheden Devlet Müzesi, botanik bahçeleri, Leiden Gözlemevi ve Ulusal Asya Etnoloji Müzesi sayılabilir.

Leiden şişesi, statik elektriği depolayan aygıt. 1746'da, Leiden Üniversitesi'nden Hollandalı fizikçi Pieter van Musschenbroek tarafından bir rastlantı sonucu bulunmuştur; Alman mucit Ewald Georg von Kleist da bu aygıtı 1745'te, Musschenbroek'in çalışmalarından habersiz olarak geliştirmişti. İlk Leiden şişesi, yarısına kadar suyla doldurulmuş, ağzı mantarla kapatılmış küçük bir cam şişeydi, mantarın ortasından şişenin içindeki suya dalacak uzunlukta bir çivi ya da tel geçirilmişti. Şişeyi elektrikle yüklemek için, telin dışarıda kalan ucu sürtünme ile statik elektrik üreten bir aygıta değdiriliyordu. Telin ucu aygıttan ayrıldıktan sonra şişenin elektrikle yüklenmiş olduğu, tele elle dokunulunca duyulan elektrik çarpması etkisinden anlaşılıyordu. Günümüzde Leiden şişesi yalıtkan malzemeden bir şişenin iç ve dış yüzleri metal yapraklarla kaplanarak yapılır, dış yüzdeki metal yaprak toprağa bağlanır; şişenin ağzından geçirilen ve bir ucu iç yüzdeki metal yaprağa değen bir pirinç çubuk aracılığıyla şişe elektrikle yüklenebilir. Günümüzde fizik derslerinde gösterim amacıyla kullanılan Leiden şişesi, elektrik ve elektronik aygıtlarda yaygın biçimde kullanılan elektrik sığaçlarının (kondansatör) ilk örneğidir.

Leidy, Joseph (d. 9 Eylül 1823, Philadelphia - ö. 30 Nisan 1891, Philadelphia, ABD), ABD'li zoolog. Karşılaştırmalı anatomi, asalakbilim ve paleontoloji alanlarında önemli katkılarda bulunmuştur.

Philadelphia Doğa Bilimleri Akademisi'ne 1846'da kütüphaneci ve müdür olarak girdi. Ertesi yıl Müdürler Kurulu başkanlığına getirildi. Batı eyaletlerinde kapsamlı fosil araştırmaları yaparak, ABD'de paleontolojinin temellerini attı. Bu konudaki çalışmalarının ilki olan "On the Fossil Horse of America"da (1847; Amerika'nın Fosil Atı Üzerine), Kristof Kolomb'un gelişinden çok önce Kuzey Amerika'da at soyunun tükendiğini, daha sonraki araştırmalarında ise

Leidy
University of Pennsylvania, Philadelphia

ABD'nin batısında Tarihöncesi dönemlerde aslan, kaplan, deve ve gergedan gibi hayvanların yaşamış olduğunu kanıtladı.

1848'de yayımladığı *Researches into the Comparative Anatomy of the Liver* (Karaciğerin Karşılaştırmalı Anatomisi Üzerine Araştırmalar), bu organ üzerindeki ilk ayrıntılı incelemeydi. Pennsylvania Üniversitesi'ne anatomi profesörü olarak atandıktan sonra (1853-91), asalakbilim alanında da öncülük yaparak sindirim kanalındaki asalaklar üzerine ilk önemli inceleme olan *A Flora and Fauna Within Living Animals*'ı (1853; Yaşayan Hayvanların İçindeki Flora ve Fauna) yayımladı. Domuzlarda *Trichina spiralis* türünü saptaması Rudolf Leuckart'ın insanda trişinoz etkenini bulmasına yardımcı oldu.

Döneminde *Protozoa* filumundan tekhücreliler konusunda ABD'nin en yetkin uzmanı sayılan Leidy, basit yapılı hayvan takımları üzerine birçok yapıt yayımladı. Bunlardan *Fresh Water Rhizopods of North America* (1879; Kuzey Amerika'nın Tatlı Sularında Yaşayan Kökayaklılar) önemli bir başvuru kitabı oldu. Yayımlanan 600'ü aşkın çalışmasından *Elementary Treatise on Human Anatomy* (1861; İnsan Anatomisi Üzerine Temel İnceleme) bu konuda ABD'de yayımlanan temel yapıtlar arasına girdi

Ünlü ABD'li paleontolog Henry Osborn'ün ABD'de yazılmış en önemli paleontoloji incelemesi olarak nitelendirdiği "On the Extinct Mammalia of Dakota and Nebraska" da (1869; Dakota ve Nebraska'daki Soyu Tükenmiş Memeliler Üzerine) önemli yapıtları arasındadır.

Leif Eriksson (ŞANSLI), ERICSON ya da ERIKSON olarak da yazılır (ö. 11. yy), Norveçli kâşif. Kuzey Amerika kıyılarına ayak basan ilk Avrupalı olduğu sanılmaktadır.

Grönland'da ilk Avrupa yerleşmesini kuran Erik'in (Kızıl) oğluydu. *Eirîks Saga*'ya (Erik'in Destanı) göre 1000 yılında Grönland'dan Norveç'e gitti ve Kral I. Olav Tryggvason'un isteği üzerine Hıristiyanlığı kabul etti. Ertesi yıl Kral Olav tarafından Grönland'a yerleşmiş Kuzeyliler arasında Hıristiyanlığı yaymakla görevlendirildi. Grönland'a dönüş yolculuğu sırasında rotasından saparak bilinmeyen bir yöne doğru süreklenmeye başladı. Sonunda Kuzey Amerika'da bugünkü Nova Scotia olduğu sanılan bir bölgeye çıktı ve yabani üzümlerden dolayı buraya Vinland (Şarap Ülkesi) adını verdi. Grönland'a döndükten sonra başta Brattahild'deki ilk kiliseyi yaptıran annesi olmak üzere pek çok kişinin Hıristiyanlığı benimsemesini sağladı.

Günümüzde pek çok araştırmacının *Eirîks Saga*'dan daha güvenilir bir kaynak olarak kabul ettiği *Flateyjarbók*'taki (Şarkı Kitabı) *Groenlendinga Saga*'ya (Grönlandlıların Destanı) göre Leif, Vinland hakkında bildiklerini, oraya 14 yıl önce gitmiş olan İzlandalı Bjarni Herjulfsson'dan öğrenmiştir. Bu destana göre Leif Kuzey Amerika'ya 1000 yılından çok sonra ulaşmış ve Vinland'ın yanı sıra Labrador Yarımadası olduğu sanılan Helluland ve Newfoundland olduğu sanılan Markland'a uğramıştır. Sonraki yıllarda Leif'in kardeşi Thorvald ile İzlandalı Thorfinn Karlsefni Vinland'a seferler düzenlediler.

13. ve 14. yüzyıla ait İzlanda dilindeki yapıtlar Leif'in Kuzey Amerika'ya yapılan ilk seferlere katılan Vikinglerden olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte ilk seferin düzenleyicisi olup olmadığı bilinmemektedir.

Leigh, Vivien, asıl adı VIVIAN MARY HARTLEY (d. 5 Kasım 1913, Darciling, Hindistan - ö. 8 Temmuz 1967, Londra, İngiltere), zarafeti ve güzelliğiyle tanınmış İngiliz sinema yıldızı ve tiyatro oyuncusu.

İlk kez 1934'te *Things Are Looking Up* adlı filmde rol aldı. Ertesi yıl da *The Mask of Virtue*'da (Erdemin Maskesi) sahneye çıktı. *Gone with the Wind* (1939; *Rüzgâr Gibi Geçti*) filmi için yapılan geniş çaplı seçme sonucunda Scarlett O'Hara rolünü aldı, filmdeki büyük başarısıyla da Oscar kazandı. Daha önce tiyatroda canlandırdığı, *A Streetcar Named Desire* (1951; *İhtiras Tramvayı*) filmindeki Blanche du Bois rolüyle ikinci Oscar'ını elde etti. Shakespeare oyunlarında rol alarak Old Vic ve Stratford topluluklarıyla turnelere katıldı. Yirmi yıl evli kaldığı Laurence Olivier ile birçok oyunda birlikte sahneye çıktı. Başarılı oyunları arasında *The Skin of Our Teeth* (*Herşeye Rağmen/Ramak Kaldı*), *Antigone*, *Caesar and Cleopatra* (*Sezar ve Kleopatra*), *The Sleeping Prince* (*Uyuyan Prens*) ve *Duel of Angels* (Meleklerin Düellosu) sayılabilir. Sonraki yıllarda sağlığının bozulmasından ötürü az sayıda film ya da oyunda görülen Leigh son kez *Ship of Fools* (*Aptallar Gemisi*) filminde rol aldı.

Vivien Leigh
Turhan Gürkan Arşivi

Leighton, Frederic, Baron Leighton (Stretton), BARONET SIR FREDERIC LEIGHTON (1886-96) olarak da bilinir (d. 3 Aralık 1830, Scarborough, Yorkshire - ö. 25 Ocak 1896, Londra, İngiltere), yaşadığı dönemde büyük bir ün kazanmış akademik ressam. Avrupa'nın değişik kentlerinde öğrenim gördükten sonra 1852'de Roma'ya gitti. İnsanlarla iyi ilişki kurmadaki yeteneğiyle İngiliz romancı William Makepeace Thackeray, Fransız romancı George Sand ve İngiliz şair Robert Browning gibi birçok ünlü kişinin dostluğunu kazandı.

1855'teki Kraliyet Akademisi sergisinde yer alan "Cimabue'nün Madonnası" adlı yapıtını Kraliçe Victoria satın aldı. Bu yapıt yeni bir kozmopolit akademik anlayışın İngiltere'ye girmesini sağladı. Klasik Yunan ve yüksek Rönesans kökenli biçimlerden yararlanarak büyük ölçekli resimler yaratmaya dayanan bu yeni üslupta, şaka öğesi içeren konulara ya da uydurmaca konulara ağırlık veriliyordu. Leighton bu başarısının tadını çıkarmak üzere 1858'de Londra'ya gitti ve iki yıl sonra temelli olarak oraya yerleşti.

1869'da Kraliyet Akademisi üyesi, 1878'de de başkanı oldu. Aynı yıl "sır" unvanı verilen, 1886'da baronet, ölmeden bir gün önce de baron olan Leighton, böylesine yüksek unvanlarla onurlandırılan ilk İngiliz ressamdır.

Leighton, Margaret (d. 26 Şubat 1922, Barnt Green, Birmingham yakınları, Worcestershire - ö. 13 Ocak 1976, Chichester, West Sussex, İngiltere), klasiklerden çağdaş yapıtlara kadar uzanan çok çeşitli kompozisyonlarıyla tanınmış İngiliz tiyatro ve sinema oyuncusu.

Sahneye ilk kez 16 yaşındayken Birmingham Repertuvar Tiyatrosu'nda çıktı (1938). Daha sonra Birmingham'da, Sir Barry Jackson'ın tiyatro okulunda eğitim gördü. İngiltere'nin seçkin tiyatro topluluğu Old Vic'in oyuncusu olduğu yıllarda eleştirmenlerin övgüsünü kazandı. Londra'da ilk kez 1944'te *Peer Gynt*, New York kentinde de 1946'da *Henry IV* oyunlarıyla sahneye çıktı. Önemli rolleri arasında *The Cocktail Party*'deki (1950; *Koktayl Parti*) Celia Coplestone ve Noël Coward'ın da Magnus tipini canlandırdığı *The Apple Cart* (1953) oyunundaki Orinthia vardı. New York kentinde *Separate Tables* (1956; *Ayrı Masalar*) ve *The Night of the Iguana* (1962; İguana Gecesi) oyunlarındaki tiplemeleriyle iki kez Antoinette Perry (Tony) Ödülü kazandı.

Asıl ününü tiyatroda yapmasına karşın Leighton sinemada da unutulmaz kompozisyonlar çizmişti. Rol aldığı 20'den fazla filmin başlıcaları *The Astonished Heart* (1949; *Şaşkın Kalp*), *The Winslow Boy* (1948), *The Sound and the Fury* (1959; Ses ve Öfke), *The Madwoman of Chaillot* (1969; *Çılgın Kadın*) ve *The Go-Between*'di (1970; *Arabulucu*). *Arabulucu* filmiyle İngiliz Sinema ve Televizyon Sanatları Derneği tarafından en iyi yardımcı kadın oyuncu seçilen Leighton'ın televizyondaki başarılı kompozisyonları arasında 1974 yapımı *Great Expectations*'taki (Büyük Umutlar) Miss Havisham ve *Hamlet*'teki (1970), Emmy Ödülü kazandığı Kraliçe Gertrude rolleri sayılabilir. Stratford-upon-Avon ve Chichester şenliklerinde de sahneye çıkan Leighton son olarak Londra'da *A Fame and a Fortune* (1975; Ün ve Servet) adlı oyunda Alec Guinness ile birlikte rol almıştı.

Leighton, Robert (d. 1611, Londra ? - ö. 25 Haziran 1684, Londra, İngiltere), Presbiteryen İskoç din adamı. Presbiteryen kilise yönetimini savunanlarla piskoposluk temeline dayalı (episkopal) örgütlenmeyi savunanları uzlaştırma çabasıyla İskoçya'da iki Anglikan piskoposluğun sorumluluğunu üstlenmiştir.

Anglikan piskopos William Laud'un kıyımına uğrayan Presbiteryen Alexander Leighton'ın oğluydu. Edinburgh'da öğrenimini tamamladıktan sonra Fransa'da kaldığı birkaç yıl içinde Jansenci hareketin papalık karşıtı tutumundan etkilendi. Genellikle Thomas à Kempis'e dayandırılan *Imitatio Christi* adlı yapıtın da etkisinde kaldı. 1641'de İskoçya'ya döndükten sonra Presbiteryen papazlığına atandı. İki yıl sonra, İskoçya ve İngiltere parlamentoları arasında bir anlaşma niteliğindeki Kutsal Birlik'i(*) imzaladı. 1653'te Edinburgh Üniversitesi rektörlüğüne ve ilahiyat profesörlüğüne atandı.

II. Charles'ın yeniden tahta çıkmasından ve İskoçya'da piskoposluk örgütünün yeniden kurulmasından bir yıl sonra 1661'de Leighton, Dunblane Anglikan piskoposu olarak takdis edildi. Ama Charles ve hükümetinin benimsediği uzlaşmaz tutum nedeniyle, piskoposluğun işlevlerinin değişebileceği umudu boşa çıktı. Presbiteryen din adamlarını Anglikanlarla uzlaştırma çabalarını sürdürdüyse de sonunda bundan vazgeçti. Charles yönetimini Ulusal And yanlılarının kıyımını durdurmaya ikna edemeyince piskoposluktan istifa etmek üzere 1665'te Londra'ya gitti. Charles'ın ısrarıyla görevde kaldıysa da dört yıl sonra Ulusal And yanlıları adına yeniden Londra'ya gitti. 1670'te pek istekli olmasa da Glasgow piskoposluğunu kabul etti. Burada da uzlaşma yolundaki çabaları başarısız kaldı. 1674'te görevinden istifa etti.

Yapıtları arasında *Sermons* (1692; Vaazlar) ve *Rules and Instructions for a Holy Life* (1708; Kutsal Bir Yaşam İçin Kurallar ve Yönergeler) sayılabilir.

Leino, Eino, asıl adı ARMAS EINO LEOPOLD LÖNNBOHM (d. 6 Temmuz 1878, Paltamo, Finlandiya, Rus Çarlığı - ö. 10 Ocak 1926, Tuusula, Finlandiya), Fin şiirinin çeşitli türlerinde ürün vermiş şair. Aynı zamanda düşsel, mistik ve güncel romanlardan broşürlere ve gazete eleştirilerine kadar çok çeşitli çalışmaları vardır.

Helsinki Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra, *päivälehti* (sonradan *Helsingen Sanomat*) adlı liberal gazetede edebiyat ve tiyatro eleştirmeni olarak çalıştı. Verimli ve çok yönlü bir şair olarak tanındı. Ayrıca Dante'nin *İlahi Komedya*'sı gibi birçok klasik yapıtı Fince'ye çevirdi.

İlk şiir kitabı *Maaliskuun lauluja*'da (1896; Mart Şarkıları) neşeli bir hava egemendir, üslup ise özgür ve melodiktir. Leino bu dönemde Fin halk şarkılarından, Finlandiyalı şair J. L. Runeberg'den ve Alman şair Heinrich Heine'den etkilenmişti. Ama yapıtlarındaki neşeli hava giderek karamsarlığa dönüştü; yalnızlık duygularına ve itiraflara yer veren şiirler, Rus baskısı altındaki dönemi eleştiren yurtseverlik şiirleri, hüzünlü baladlar yazmaya başladı. Bu arada mitolojik öğelere de yer verdi; özellikle halk şiirlerindeki ölçü ve temaları kullandığı başyapıtı *Helkavirsiä*'de (1903-16; Kutsal İlahiler) bu öğeler belirgindir.

Leino
Federation of Finnish Writers, Helsinki

Öbür şiir kitapları arasında *Talviyö* (1905; Kış Gecesi), *Halla* (1908; Ayaz) ve tarihsel nitelikteki *Simo Hurtta* (1904-19; Av Köpeği Simo) yer alır. *Naamioita* (1905-11; Maskeler) adı altında topladığı oyunlar, roman, fabl ve denemeler de yazan Leino'nun şiirleri, Fin lirik şiirinin en güzel örneklerindendir.

Leinsdorf, Erich (d. 4 Şubat 1912, Viyana, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu - ö. 11 Eylül 1993, Zürich, İsviçre), Avusturya asıllı ABD'li piyanist ve orkestra şefi.

Viyana Üniversitesi ve Devlet Akademisi'nde müzik öğrenimi gördükten sonra, Anton von Webern yönetimindeki Sosyal Demokrat Sanat Konseyi Koro Derneği'nde önce çalıştırıcı, ardından solo piyanisti olarak görev aldı. 1934'te Salzburg'da Bruno Walter'in yardımcısı oldu ve Arturo Toscanini'nin Viyana'daki özel bir konserine katıldı. Kısa zamanda İtalya'da opera orkestralarını yönetmekle ün kazandı. 1937'de şef yardımcısı olarak New York'taki Metropolitan Operası'na çağrıldı. Aynı yıl içinde şefliğe getirildi ve Alman repertuvarı sorumlusu oldu.

1943'te Arthur Rodzinsky'nin ardından Cleveland Orkestrası'nın şefi olduysa da, ABD ordusunda savaşmak için bu görevinden ayrıldı. Savaştan sonra, 1947'de Rochester Filarmoni Orkestrası'na girdi. On yıl sonra New York Kenti Operası'nda bir sezon çalıştı, ardından Metropolitan'daki görevine döndü. 1962-69 arasında, Charles Munch'ün ardından şefliğe getirildiği Boston Senfoni Orkestrası'nda, 1978-80 arasında da başşef olarak Batı Berlin Radyo Senfoni Orkestrası'nda görev yaptı.

Leinsdorf, Avrupa ve ABD'deki büyük orkestraların hemen hemen hepsini yönetmiş, ayrıca Bayreuth ve Prag festivallerinde konuk şef olarak izleyici karşısına çıkmıştır.

Leinster, Eski İrlanda dilinde LAIGIN. İrlanda'nın güneydoğu kesiminde bölge. Carlow, Dublin, Kildare, Kilkenny, Offaly, Longford, Louth, Meath, Leix, Westmeath, Wexford ve Wicklow illerinden oluşur. Eskiden Meath (Midhe) Krallığı ile kuzeyde Howth Yarımadası ve Liffey Irmağı, batıda da Slieve Bloom Dağlarıyla çevrili olan Leinster Krallığı'nı içine alıyordu. Leinster kralları ortaçağın başlarında, başkentleri Meath'teki Tara'da bulunan Úí Néill kralları ile savaş içindeydiler. Leinster 15. yüzyıl sonlarında ve 16. yüzyıl başlarında Kildare kontlarının yönetimi altında fiilen bağımsızlığını korudu.

Leinster Kitabı, İngilizce THE BOOK OF LEINSTER, sözlü gelenek ve eski yazmalarla 12. ve 13. yüzyıllara ait dinsel ve dindışı kaynaklardan alınma, İrlanda Gaelcesiyle yazılmış düzyazı metin ve şiirler içeren derleme. Kitabın kaybolduğu sanılan *Lebar na Núachongbála* (Noughval Kitabı) olduğu ileri sürülmüş (1907) ama bu bilgi ancak 1954'te kesinleşmiştir. Böylece, daha önce *The Book of Leinster* (Leinster Kitabı) ya da *The Book of Glendalough* (Glendalough Kitabı) adlarıyla ve İrlanda dilindeki çeşitli başlıklarla bilinen kitap olmadığı ortaya çıkmıştır. Tír-dhá-ghlas (Terryglass, Tipperary) başrahibi Áed Hún Crimthaind'in yazdığı sanılan yapıt, kaligrafisi bakımından da değerlidir.

Yaklaşık 1160'ta yazılan ve 1201-24 arasında bir tarihte tamamlanan Leinster Kitabı, Orta İrlanda dili döneminden, özellikle de 12. yüzyılın ikinci yarısında Normanların İrlanda'ya gelişinden önceki dönemden günümüze ulaşan en önemli derlemelerdendir. Kitaptaki metinler arasında, Leinster kral-larının ve kahramanlarının tarihi ve soyağacını yansıtan şiirler, istila ve savaşları anlatan mitolojik ve tarihsel öyküler, 200 kadar yer adının etimolojisini ve tarihini içeren manzum ve düzyazı topografya listeleri, Yunan şairleri ve *bard*'ların kullandığı ölçüler üzerine yazılmış incelemeler, Latince ilahiler, *Táin Bó Cuailnge* (Cooley Boğası Destanı) adlı kahramanlık öyküsünün bir metni ve Deirdre efsanesini anlatan *Oidheadh Chloinne Uisneach* (Usnech'in Oğullarının Yazgısı) adlı yapıtın en eski metni yer alır.

Leiognathidae, *Perciformes* takımından 20 kadar tür içeren balık familyası. Vücudu kaygan, pulları küçük, ağzı körüklü olan bu familya üyeleri Güneydoğu Asya ve yakın adaların kıyılarındaki tuzlu ya da acı sularda yaşarlar. Uzunlukları genellikle 15 cm'yi aşmaz. Ama grubun en iri türü olan *Leiognathus equula* 30 cm uzunluğa ulaşabilir. Bütün familya üyeleri yaşadıkları bölgelerde sayılarının çokluğu nedeniyle öbür balıklar için önemli bir besin kaynağıdır. Eksibalığı (*L. klunzin geri*) Süveyş Kanalı açıldıktan sonra Akdeniz'e girmiş, Afrika kıyıları boyunca Tunus'a, ayrıca Kıbrıs'ın kuzey kıyıları ve Anadolu kıyıları boyunca Ege Denizinin güney kesimlerine kadar yayılmıştır.

Leiothrix, *Passeriformes* (ötücükuşlar) takımının, *Timaliidae* familyasından, iki tür içeren kuş cinsi. Doğal yaşama bölgesi Himalayalar'dan Çinhindi'ne kadar uzanan bu iki türden *L. lutea*, kuş meraklıları arasında Pekin ya da Çin kızılgerdanı adıyla tanınır. *L. argentauris* türü, sarı, boz, kızıl ve siyah renklerde alacalı, *L. lutea* türünün gerdanı altın sarısı, göğsü turuncu ya da kızıl, mavi (erkeklerde ayrıca kızıl) nakışlar bulunan kanatları sarı, çatal kuyruğu dışa doğru kıvrık ve mavi uçludur. 15 cm uzunluğunda olan her iki türün de kısa ve güzel bir ötüşü vardır.

Leipoldt, C(hristiaan Frederik) Louis (d. 28 Aralık 1880, Worcester, Kap Koloni-si - ö. 12 Nisan 1947, Cape Town, Güney Afrika), Güney Afrikalı hekim, gazeteci ve İkinci Afrikaner Dil Hareketi'nin önde gelen şairi.

Tıp öğrenimi görmesine karşın edebiyata yöneldi. Yazarlık yaşamına *De Kolonist*, *Het Dagblad*, *South African News* gibi gazetelerde başladı. Güney Afrika Savaşı'nda (1899-1902) Boer yanlısı çeşitli gazetelerde savaş muhabiri olarak çalıştı. Çok verimli bir yazar olan Leipoldt şiir, oyun, gezi kitabı, polisiye öykü, yemek kitabı gibi değişik türlerde aynı etkileyici üslupla yazdı. Şiirlerinde Afrikanerlerin aşağılanmalarını ve savaş sonrasındaki tepkilerini öfkeli bir dille yansıttı, övücü bir dille Güney Afrika'nın doğal güzelliklerini işledi. Başka bir dile çevrilemeyen *Slampamperliedjie* adını verdiği, metafizik vurgular içeren, çok kişisel ve kapalı bir şiir türü geliştirdi. En güzel şiirleri *Oom Gert Vertel en ander Gedigte* (1911; Gert Amcanın Öyküsü ve Başka Şiirler), *Uit Drie Vèrelddele* (1923; Üç Kıtadan) ve *Skoonheidstroos* (1932; Güzelliğin Tesellisi) adlı kitaplarında yer alır. Öteki yapıtlarından *Die Heks* (1923; Cadı) ve *Die Laaste Aana* (1930; Son Akşam) Afrikaner dilinde yazılmış ilk önemli oyunlardır.

Leipzig, Almanya'nın doğu kesimindeki Saksonya eyaletinde (*Land*) kent. Pleisse, Parthe ve Weisse Elster ırmaklarının birleştiği noktanın hemen yukarısında, Berlin'in 182 km güneybatısında yer alır.

Almanların yaşadığı bölgenin sınırındaki küçük bir yerleşmenin çevresinde gelişti. Kayıtlara ilk kez İS 1015'te Urbs Libzi adlı bir kale olarak geçti. 1170'te belediye statüsü kazandı. Önemli ticaret yolları

Leipzig Yeni Belediye Binası, Almanya
Karl Droste-Bavaria-Verlag

üzerinde bulunması nedeniyle dış ticareti gelişti ve tanınan ekonomik ayrıcalıklar sonucu 1700'lere doğru Almanya'nın en önemli ticaret merkezi durumuna geldi. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) ve Napoléon Savaşları (1800-1815) sırasında pek çok çarpışmaya sahne oldu.

Kentin ekonomik gelişimi, özellikle de basımcılığın gelişimi kültürel yaşamın canlanmasına yol açtı; bu canlanmada Johann Sebastian Bach gibi bestecilerin çalışmaları da önemli rol oynadı. 1839'da Leipzig ve Dresden arasında Almanya'nın ilk demiryolu açıldı ve Leipzig sanayinin gelişmesi sonucu Alman işçi hareketinin merkezlerinden biri durumuna geldi. II. Dünya Savaşı

sırasında büyük hasar gören kentin bir bölümü savaştan sonra yeniden inşa edildi. Öteden beri kürkleri ve basımevleri ile tanınan kentte ağır inşaat makineleri, elektrikli aletler, tekstil, giyim eşyası, kimyasal maddeler ve takım tezgâhları üretilir. Her yıl ilkbaharda açılan Leipzig Fuarı uluslararası ticaret bakımından büyük önem taşır. Leipzig, demir ve kara yollarının kavşak noktasında yer alır. Kente iki havaalanı hizmet verir.

Avrupa'nın kültür merkezlerinden biri olan Leipzig'de çok sayıda müze ve yayın kuruluşu ile tiyatro, müzik tarihi ve grafik sanatlar alanında eğitim veren akademiler vardır. En önemli yükseköğretim kurumu 1409'da kurulmuş olan ve 1953-90 arasında Leipzig Karl Marx Üniversitesi olarak anılan Leipzig Üniversitesi'dir. Kentteki kütüphaneler arasında Alman Kütüphanesi ve Avrupa'nın eğitim konusunda uzmanlaşmış en büyük kütüphanesi olan Komenský Kütüphanesi sayılabilir. Üniversite Kütüphanesi, Leipzig Kent ve İl Kütüphanesi ile Kent Arşivi de önemlidir. Kentin müzik geleneği Thomaner Korosu, Gewandhaus Orkestrası ve Radyo Senfoni Orkestrası tarafından sürdürülmektedir. 1969'da bir opera binası inşa edilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında onarılan tarihsel yapılar arasında Eski Belediye Binası, Eski Ticaret Borsası, pazar meydanları, Auerbach Mahzeni ve 13. yüzyıldan kalma Thomaskirche (St. Thomas Kilisesi) sayılabilir. Kentteki ilginç yerlerden biri de yaklaşık 22 hektarlık bir alanı kaplayan Leipzig Hayvanat Bahçesi'dir. Nüfus (1989 tah.) 545.307.

Leipzig Çarpışması, Napoléon'un kesin yenilgisiyle sonuçlanan ve Fransa'nın Almanya ile Polonya'daki son topraklarını da yitirmesine yol açan çarpışma (16-19 Ekim 1813). Saksonya'nın Leipzig kentinde geçen çarpışmada, Napoléon'un komuta ettiği 185 bin kişilik orduyla Prens Karl Philipp Schwarzenberg, General Gebhard Leberecht Blücher, General Leonti Leontyeviç Bennigsen ve İsveç veliaht prensi Jean Bernadotte'un komuta ettiği Avusturya, Prusya, Rusya ve İsveç birliklerinden oluşan 320 bin kişilik müttefik ordular karşı karşıya geldi. Müttefik ordularının Leipzig'den geçen Fransız ikmal hattını tehdit etmeleri üzerine dikkatini Leipzig üzerinde yoğunlaştırmak zorunda kalan Napoléon, 16 Ekim'de Schwarzenberg'in 78 bin askerle güneyden, Blücher'in ise 54 bin askerle kuzeyden yönelttiği saldırıları başarıyla püskürttü. Ama her iki çarpışmada da kesin bir zafer kazanamadı. Ertesi gün Bennigsen ve Bernadotte komutasındaki birliklerin de katılmasıyla Napoléon'u kuşatma altında tutan birliklerin sayısında önemli bir artış oldu.

Müttefiklerin 18 Ekim'de 300 bini aşkın askerle başlattığı saldırı Leipzig çevresinde dokuz saat kadar sürdü. Sonunda Fransızlar kentin kenar mahallelerine doğru çekilmek zorunda kaldı. Napoléon 19 Ekim sabahı Elster Irmağındaki tek köprü üzerinden batıya doğru çekilmeye başladı. Korkuya kapılan bir onbaşının Fransız birliklerinin geçmekte olduğu köprüyü hiçbir saldırı tehlikesi yokken havaya uçurduğu öğle saatlerine değin çekilme harekâtında herhangi bir sorunla karşılaşılmadı. Köprünün yıkılmasıyla Leipzig'de kapana kısılan 30 bin artçı ve yaralı Fransız askeri ertesi gün tutsak alındı. Fransızlar ayrıca 38 bin ölü ve yaralı verdi. Müttefikler ise toplam 55 bin asker yitirdiler. Napoléon Savaşları'nın (1800-15) en şiddetli çarpışmalarından biri olan Leipzig Çarpışması ile Fransız İmparatorluğu Ren'in doğusundaki topraklarını bir daha geri almamak üzere yitirdi.

Leipzig Üniversitesi, Almanca UNIVERSITÄT LEIPZIG, eskiden (1953-90) LEIPZIG KARL MARX ÜNIVERSITESI. Almanya'nın Leipzig kentinde devlet denetimindeki yükseköğretim kurumu. 1409'da Bohemya kralı VI. Václav'ın (Kutsal Roma-Germen imparatoru Wenzel) dört ayrı ulustan öğrencilerin öğrenim gördüğü Prag Üniversitesi'ni Çeklere devretmesi üzerine bu üniversiteden ayrılan Alman öğrenci ve profesörlerce kuruldu. Aynı yıl bir papalık fermanı ile kuruluşu onaylandı. 1539'da üniversitede Reform hareketi benimsendi ve bu doğrultuda eğitim verilmeye başladı. Leipzig Üniversitesi 17. ve 18. yüzyıllarda aralarında matematikçi Gottfried Leibniz (1646-1716), edebiyat eleştirmeni Johann Gottsched (1700-66), edebiyatçı Johann Wolfgang Goethe (1749-1832), felsefeci Johann Fichte (1762-1814), besteci Richard Wagner (1813-83) ve başka ünlü kişilerin bulunduğu seçkin eğitimci kadrosundan dolayı Avrupa'nın önde gelen edebiyat ve kültür merkezlerinden biri oldu.

Leiria, Portekiz'de il (*distrito*), il merkezi kent ve belediye (*concelho*). Leiria kenti Lizbon'un 115 km kuzeyinde, Atlas Okyanusundan birkaç kilometre içeride yer alır. Romalılar tarafından Collippo adıyla kuruldu. 8. yüzyıl başlarında Magripliler tarafından ele geçirildi. 1135'te kenti geri alan I. Afonso buraya günümüzde de ayakta olan bir Romanesk kilise yaptırdı. Kentteki bir başka önemli yapı da yaklaşık 1300'de onarılarak günümüze değin ulaşan Magrip kalesidir. Portekiz'deki ilk basımevi 1466'da Leiria'da kurulmuştur. Bir piskoposluk bölgesi olan Leiria'da bir de Rönesans katedrali vardır. Verimli bir tarım bölgesinin ticaret merkezi olan kentte tabakhaneler ve çimento fabrikaları bulunur.

Yüzölçümü 3.515 km² olan Leiria ili Portekiz'in en geniş çam ormanını içine alır. Leiria dışındaki önemli yerleşmeler manastırıyla ünlü Alcobaça ve cam sanayisiyle tanınan Marinha Grande ile Peniche ve Nazare adlı balıkçı köyleridir. Nüfus (1981) kent, 12.428; (1987 tah.) belediye, 100.000; (1989 tah.) il, 436.200.

Leiris, Michel (d. 20 Nisan 1901, Paris - ö. 30 Eylül 1990, St. Hilaire, Fransa), kendi zaaflarını, korkularını ve fantezilerini incelediği yapıtlarıyla tanınmış Fransız yazar.

Gerçeküstücülere yakın olduğu ilk döneminde *Simulacre* (1925; Suret) adlı bir şiir kitabı yayımladı. Aynı sıralarda yazdığı romanı *Aurora* ise ilk kez 1946'da basıldı. Gerek bu roman, gerekse şiir kitapları, Leiris'nin ince nüktelerle sözcük oyunlarına ve çağrışımlar yaratmaya olan düşkünlüğünü ortaya koyuyordu. Ruhsal bir bunalım geçirerek 1929'da yazmaya ara veren Leiris, etnoloji öğrenimi görmüş olmasına dayanarak Dakar ve Cibuti'de yapılan bir araştırma gezisine katıldı (1931-33). Fransa'ya döndükten sonra Paris'teki İnsanlık Müzesi'nde çalışmaya ve yeniden yazmaya başladı.

Otobiyografik nitelikteki yapıtı *L'Âge d'homme* (1939, yb 1946; Olgunluk Çağı) büyük ilgi topladı. Kendi kendini cezalandırıcı bir tutumun egemen olduğu yapıt, Leiris'nin fiziksel ve ahlaki zaaflarını ortaya koyduğu "De la littérature considérée comme une tauromachie" (1946; Edebiyatı Boğa Güreşçiliği Gibi Kabul Etmek Üzerine) adlı denemesinde, edebiyatçılığın boğa güreşçiliği kadar cesaret gerektirdiğini savundu. 1948'de ikinci otobiyografisi *La Règle du jeu*'ye (Oyunun Kuralı) başladı. *Biffures* (1948; Karalamalar), *Fourbis* (1955; Karışık İşler), *Fibrilles* (1966; Parçacıklar) ve *Frêle Bruit* (1976; Belli Belirsiz Gürültü) adlarıyla bölümler halinde yayımlanan bu yapıtta, çocukluğunda duyduğu eziklikleri, cinsel fantezilerini, ölüm ve bedensel yıkım üzerine düşüncelerini işledi.

Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi'nde araştırma müdürü olarak çalışırken ve daha sonra Afrika'ya giden Leiris, Antiller ve Çin'de de alan araştırmalarına katıldı. *L'Afrique fantôme* (1934; Hayalet Afrika), *Le Sacré dans la vie quotidienne* (1938; Gündelik Yaşamdaki Kutsal Şeyler) ve *Race et civilisation* (1951; Irk ve Uygarlık) bu alandaki yapıtlarıdır.

Leisewitz, Johann Anton (d. 9 Mayıs 1752, Hannover - ö. 10 Eylül 1806, Braunschweig, Almanya), Alman oyun yazarı. En önemli yapıtı *Julius von Tarent* (1776), Friedrich Schiller'in coşkunluk akımının tipik ürünlerinden sayılan yapıtı *Die Räuber*'e (1781; *Haydutlar*, 1958) esin kaynağı olmuştur.

Hukuk öğrenimi gören Leisewitz, Braunschweig'da önemli kamu görevlerine getirildi. Göttinger Hain (Göttingen Korusu) adlı edebiyat birliğinde bir süre Friedrich Klopstock'un izinden gitti. Etkileyici bir trajedi olan *Julius von Tarent*, Goethe'den çok Lessing'in etkisini taşır. Coşkunluk akımı yazarlarının sık sık kullandığı kardeş katli temasını işleyen oyun, kişisel duygular ile devlet arasında temel bir çatışma olduğu varsayımından yola çıkar. Ölçülü bir üslubu olan oyunun kişileri de çok iyi çizilmiştir. *Die Pfändung* (1775; Rehin) ve *Der Besuch um Mitternacht* (1775; Gece Yarısı Ziyareti)

Leisewitz, Kaurdorf'un bir portresinden C.F.T. Uhlemann'ın yaptığı oymabaskı
Bavaria-Verlag

adlı kısa oyunlarda ise *Julius von Tarent*'teki trajik çatışmanın dışında tutulan toplumsal adaletsizlik temasına daha çok yer verilir.

Leishmania, *Kinetoplastida* takımından kamçılı tekhücreliler cinsi. Omurgalıların asalağı olan bu tekhücreliler kan emici sineklerden *Phlebotomus* cinsi tatarcıklar tarafından bulaştırılır. *Leishmania* omurgalı ve omurgasız konaklarda iki ayrı biçimde görülür. Omurgasızlardaki layşmanya adıyla tanınan biçimi yuvarlak ve kamçısız, tatarcıklardaki leptomonas adıyla tanınan biçimi uzun ve kamçılıdır. İnsanlarda yol açtığı hastalıklar ve bu hastalıkların ortaya çıktığı bölgeler bakımından ayrım göstermesine karşın eş yapılı üç *Leishmania* tipi genellikle ayrı türler olarak sınıflandırılır. Karaciğer, dalak, kemik iliği ve öbür iç

organlara bulaşan *L. donovani* Afrika, Avrupa ve Asya'da kalaazar(*) adı verilen hastalığa neden olur. *L. tropica* Afrika, Avrupa ve Uzakdoğu'da şark çıbanına(*) yol açar. Bu hastalığa yakalanan insanların ayaklarında, bacaklarında ve yüzlerinde küçük sivilcelerden büyük yaralara kadar değişen lezyonlar görülür. Orta ve Güney Amerika'da Amerika layşmanyasına neden olan *L. brasiliensis* türü, ağız ve burun mukozalarında lezyonlara yol açar.

Leisler, Jacob (d. 1640, Frankfurt am Main - ö. 16 Mayıs 1691, New York kenti), New York'taki İngiliz koloni yönetimine karşı ayaklanarak 18 aydan fazla denetimi elinde tutan (1689-91) milis komutanı.

Amerika'ya, 20 yaşında göç ederek New Netherland kolonisinin en zengin tüccarları arasına girdi. Yönetimin 1664'te Hollandalılardan İngilizlere geçmesinden sonra da kolonide kaldı. Koloninin New England Dominyonu adı altında New England'la birleştirilmesine şiddetle karşı çıktı. Bu düzenlemeyi dayatan II. James'in 1689'da tahttan indirilmesinden yararlanarak bir ayaklanma başlattı. Küçük çiftçilerden ve kent emekçilerinden aldığı destekle ayaklanmacıların kurduğu yönetimin başına geçti ve başkomutanlığı üstlendi. Ardından vali yardımcısı unvanını alarak bir konsey atadı ve bütün kolonide denetimi sağladı. Ayrıca Fransızlara ve Yerlilere karşı girişilecek ortak eylemleri planlamak üzere 1 Mayıs 1690'da Kuzey Amerika'daki ilk koloniler arası kongreyi topladı.

Yeni İngiltere kralı III. William'a bağlılığını bildirmekle birlikte, Ocak 1691'de İngiliz askerleriyle birlikte koloniye gelen binbaşı Richard Ingoldsby'nin yetkisini tanımayı reddetti. Martta valiliğe atanan Albay Henry Sloughter'ın gelişinden hemen önce çatışmalar başladı. Teslim olmak zorunda kalan Leisler ihanetle suçlanarak damadı Jacob Milborne'la birlikte idam edildi. El konan mülkleri 1695'te parlamento kararıyla mirasçılarına verildi.

Leitneriales, ikiçeneklilerden(*), tek bir tür (*Leitneria floridana*) içeren takım. ABD'nin güney ve güneydoğu kesimlerindeki bataklık ve ırmak kıyılarında yetişen çalı ya da ağaççık biçimindeki bu tür sınırlı bir coğrafi dağılım gösterir. Reçine kanalları taşıyan, yumuşak, hafif, sık damarlı ve açık sarı renkli odunu ve gövdelere almaşık olarak dizilen düz kenarlı basit yaprakları vardır. Erkek ve dişi çiçekleri ayrı bitkilerde bulunur; erkek çiçeklerin oluşturduğu tırtıllar seyrek ve sarkık, dişi tırtıllar ise diktir. Tozlaşma rüzgâr aracılığıyla olur. Evrimsel akrabalıkları pek bilinmeyen, ama *Hamamelidales* takımındaki bitkilerle ortak bir kökene sahip olduğu düşünülen bu ağaç taksonomik açıdan tek başına değerlendirilir.

Leitrim, İrlanda dilinde LIATROIM (Gri Sırt), İrlanda'da, Connaught (Connacht) bölgesinde il (*county*). Yüzölçümü 1.525 km²'dir. Kuzeyde Donegal, doğuda Kuzey İrlanda ve Cavan, güneyde Longford, batıda da Roscommon ve Sligo ile çevrilidir. Güneyinde buzul birikintileriyle kaplı düzlükler uzanır. Çok sayıda turbalıklara ve küçük göllere karşın, düzlüklerin büyük bölümü tarım alanı olarak kullanılır. İlin batı sınırını oluşturan Shannon Irmağı teknelerle il merkezi Carrick-on-Shannon'a kadar ulaşıma elverişlidir. Allen Gölü (*lough*) yakınlarındaki Drumshanbo'da arazi yüksekliği 425-550 m arasında değişen bir dizi platoya dönüşür. Allen Gölü 36 km²'lik bir alanı kaplar.

Leitrim İngiliz egemenliği öncesinde O'Rourke kabilesinin ülkesi olan eski Bréifne Krallığı'nın bir bölümünü oluşturuyordu. Tiernan O'Rourke 1171'de II. Henry'ye bağlılığını bildirdikten sonra öldürüldü. Sir Brian O'Rourke, 1588'de İngiliz donanmasınca yok edilen Armada'dan(*) kurtulabilen 1.000 kadar İspanyol'a barınak sağladı. Bunun üzerine ülkeden sürülerek 1591'de idam edildi. Leitrim'in nüfusu 1841'den sonra sürekli azaldı.

İldeki toprakların büyük bölümü verimsizdir ve genellikle otlak olarak kullanılır. Güneyde sığır, yüksek kesimlerde sığır ve koyun beslenir. Başlıca ürünler patates ve yulaftır. Küçük pazar merkezleri olan kasabalardaki sanayi dokuma, elektrik aksesuarları ve otomobil parçaları gibi ürünleri kapsar. Nüfus (1986) 27.035.

Leix *bak.* Laoighis

Leixões limanı, Portekizce PORTO DE LEIXÕES. Porto kentine ve Portekiz'in kuzey kesimine hizmet veren liman. Atlas Okyanusu kıyısında, Porto'nun 9 km kuzeybatısında, Matosinhos kenti sınırları içinde yer alır. Yapay bir sığınak olan Leixões biri 1597 m, öbürü 1.232 m uzunluğunda iki kavisli dalgakırandan oluşur. 1890'da tamamlanan dok tesisleri 1930'ların ve 1970'lerin başlarında genişletilmiştir. Limandan ihraç edilen ürünlerin başında Porto şarabı gelir.

Leizhou Yarımadası, Çince LEIZHOU BANDAO, Wade-Giles yazımında LEI-CHOU PAN-TAO, Çin'de, Guangdong yönetim bölgesinin güney kıyısında yarımada. Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 120 km, doğu-batı doğrultusunda ise 48 km boyunca uzanır. Hainan Adasından (*dao*) 16 km genişliğinde dar bir boğazla ayrılan yarımada, doğu kıyısında büyük bir körfez oluşturacak biçimde kavis yapar; bu körfezdeki Naozhou ve Dunghai adaları, Zhanjiang Körfezini (*gang*) denizden gelen rüzgârlardan korur. Yönetsel bakımdan Zhanjiang yöresinin (*diqu*) bir parçası olan yarımada, Tonkin Körfezinin doğu ucunun bir bölümünü oluşturur. Adını 20. yüzyılda Zhanjiang'ın gelişmesine değin Leizhou yöresinin merkezi ve başlıca kenti olan doğu kıyısındaki Leizhou (bugün Haikang) kentinden alır.

Fransızlar, 1898-1946 arasında yarımadanın doğu kıyısı ile açıklarındaki iki büyük adayı kapsayan 842 km²'lik bir alanı kiraladılar. Genellikle Guangchouwan olarak bilinen bu bölgeye Kouang-Tchéou-Wan adını verdiler ve yörenin merkezi olan Zhanjiang'ın adını Fort Bayard olarak değiştirdiler. II. Dünya Savaşı'nda Japon işgaline uğrayan bölge, 1946'da Fransızlar tarafından Çin'e geri verildi. Leizhou Yarımadası, basamaklar halinde denize doğru alçalan dalgalı bir platoyu kapsar; platonun büyük bölümü bazaltlar ve tortul kayaçlardan oluşmuştur. Yarımadanın kuzey ve güney kesiminde yükseklikleri 250 m'ye kadar ulaşan çok sayıda sönmüş yanardağ vardır. Toprak yapısı ve yağış miktarı bölgeden bölgeye farklılıklar gösterir; ortalama yıllık yağış miktarı yarımadanın doğu kesiminde 1.000 mm'yi aşarken bu miktar batıya doğru azalır. Yarımadanın tümü yakındaki anakaradan ve Hainan Adasından çok daha kuraktır; genelde tropik bir iklimin hüküm sürdüğü bölgede kışlar ılık geçer. Ortalama sıcaklık ocakta 16°C-18°C arasında, haziran ayında ise 30°C-33°C arasında değişir. Bu yüzden buharlaşma oranı oldukça yüksektir. Rüzgârın hızını ve buharlaşmayı azaltmak için 1955'te başlatılan ağaç dikme çalışmaları günümüzde de sürdürülmektedir.

Eskiden yarımadanın doğal bitki örtüsünü oluşturan ormanlar, kuzeydeki tepelikler dışında hemen tümüyle yok edilmiş ve bu yüzden ekili olmayan topraklar büyük ölçüde aşınmaya uğramıştır. Günümüzde yarımadanın büyük bölümü fundalıklar, sık çalılıklar ve savanlarla kaplıdır. Genelde ince olan toprak katmanı koruyucu bitki örtüsünün yangınlar ve aşırı otlatma sonucu yok olmasından dolayı yağmurlar ve akarsularla hemen tümüyle sürüklenmiştir. Ekili alanlar yarımadanın yaklaşık yüzde 20'sini kaplar. Başlıca bitkisel ürün tatlıpatatestir. Leizhou Yarımadasında Guangdong'un öteki kesimlerine oranla daha az pirinç yetiştirilir. Bölgede manganez ve cıva yatakları vardır.

Başlıca kentler doğu kıyısındaki Zhanjiang ve Haikang ile yarımadanın güney ucundaki Xuwen ve kentin Haian adlı limanıdır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir demiryolu hattı Zhanjiang'ı Lianjiang'a bağlar. 1958'den sonra, Lianjiang yakınlarındaki Hedi Baraj Gölünden (*shuiku*) başlayan ve Zhanjiang varoşlarından geçerek güneyde Haikang'a ulaşan Gençlik Kanalı yapılmıştır. Bu kanalın başka bir kolu da batı kıyısına doğru uzanır.

Lejeune, Louis-François, Baron (d. 3 Şubat 1775, Strasbourg ? - ö. 29 Şubat 1848, Toulouse, Fransa), general, ressam ve Fransa'da taş baskının sanatsal amaçla kullanılmasını sağlayan taş baskı ustası.

Napoléon'un seferlerinin pek çoğuna katıldı. Savaş alanında yaptığı taslaklara dayanarak gerçekleştirdiği savaş resimleri büyük bir ilgi gördü. 1806 seferi sırasında Münih'te taşbaskının yaratıcısı Aloys Senefelder'in atölyesini gezdi. Gördüklerine hayran kalarak taş üstüne "Kazak" adlı yapıtını çizdi ve hemen 100 tane bastı. Bu kopyalardan birini daha sonra Napoléon'a sundu.

Lejeune birçok manzara resmi ve portre de yaptı. 1837'de Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nun yöneticisi ve Toulouse'daki müzenin müdürü oldu.

Lejitimistler, Fransızca LÉGITIMISTE, Fransa'da, 1830'dan sonra, Bourbon hanedanının en eski kolunun son temsilcisi Chambord kontu Henri Dieudonné'nin Fransa tahtı üzerindeki hak iddiasını destekleyen kralcılara verilen ad. Lejitimistler yalnızca cumhuriyetçilere değil, Bonaparte ve Orléans hanedanı yanlılarından oluşan öteki monarşist partilere de karşıydı. Chambord kontunun uzlaşmaz tutumu, İkinci İmparatorluğun (1852-70) yıkılmasının ardından yeniden monarşiye geçme olasılığının belirdiği koşullarda bile Orléans hanedanı yanlılarıyla Lejitimistler arasında ittifak kurulmasını engelledi. Chambord kontunun 1883'te vâris bırakmadan ölmesinden sonra, Lejitimistlerin çoğu, Orléans hanedanının kral adayı Paris kontu Louis-Philippe-Albert'i desteklemeye başladı.

lejyon (Latince *legio*), Eski Roma'da en büyük sürekli askeri örgütlenme biçimi olarak ortaya çıkan askeri birlik. Roma ordusunun gelişmesiyle birlikte, 4-6 bin dolayında ağır piyadeden oluşan ve bir süvari birliğiyle ok ve mızrak gibi silahlarla donatılmış hafif piyadelerce desteklenen standart bir birime dönüştü. Roma'nın antik dünyayı fethederek egemenliği altına almasını sağlayan askeri sisteme de lejyon adı verildi.

Cumhuriyet döneminde Roma lejyonları taktik açıdan Eski Yunan ve Makedonya'nın *phalanks*'larına(*), ayrıca Pers ve Mısır ordularının çok sayıda askerden oluşan birliklerine göre daha esnekti. Başlangıçta Roma yurttaşları ve egemenlik altındaki halklardan toplanan yedek askerler ayrı lejyonlarda örgütleniyorlardı. İç savaşlar sırasında bu ayrım ortadan kalkarken, arazi ve başka maddi ödüller elde etme beklentisi de yurtseverliğin önüne geçti. Her lejyonun övündüğü kendi gelenekleri vardı. 10. Lejyon Julius Ceasar'ın gözde birliği olarak ünlenmişti. İmparatorluk döneminin ilk yıllarında 28 olan lejyon sayısı, sınır boylarında barbar saldırılarının sıklaşmasıyla daha da artırıldı.

Rönesans sırasında, Machiavelli, Cumhuriyet dönemi Roma'sının lejyon örgütlenmesinin ve yurttaş milislerinin yeniden canlandırılmasını savundu. 18. yüzyılda Saxe kontu Hermann-Maurice de anılarında benzer biçimde örgütlenmiş ideal bir birlik düşüncesini ortaya koydu. Lejyon terimi zamanla seçkin birliklerden oluşmuş karma kuvvetler için kullanılmaya başladı. Bu tür lejyonların örnekleri arasında Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Yarbay Banastre Tarleton'ın komutasındaki piyade ve dragon birliklerinden oluşan Tory Lejyonu ile İspanya'da I. Carlismo Savaşı'nda (1833-39) parlamento kararıyla oluşturulan ve Sir George Evans komutasındaki İngiliz paralı askerlerinden oluşan İspanyol Lejyonu sayılabilir.

Günümüzde lejyon terimi yabancı gönüllülerden ya da paralı askerlerden oluşan birlikler için kullanılmaktadır. Savaş halindeki devletlerin özellikle de bağımsızlık için savaşan küçük devletlerin yabancı gönüllülerden oluşturduğu düzensiz birliklere çoğu kez yabancı lejyonu denir. Bu birliklerin en ünlüsü, Fransa'nın yeni ele geçirilen Cezayir'deki direnişi kırmak için 1831'de Fransız subayların komutasındaki yabancı gönüllülerden kurduğu ve daha sonra başka sömürgelerde de kullandığı Yabancı Lejyonu'dur (Légion étrangère).

lejyoner hastalığı, ilk kez 1976'da tanımlanan ve etkeni *Legionella pneumophilia* olan zatürree türü. Bir savaş gazileri derneği olan Amerikan Lejyonu'nun Philadelphia'da düzenlediği bir toplantı sonrasında, 182 lejyonerin bu hastalığa tutulması ve 29'unun ölmesinden ötürü hastalığa bu ad verilmiştir. Atlanta'daki Salgın Hastalıklar Denetim Merkezi'nin elde ettiği bulgular ve laboratuvar incelemeleri sonucunda hastalık etkeninin birçok özelliği anlaşılmış ve bakterinin daha önce hiç karşılaşılmamış bir tür olduğu saptanmıştır. Araştırmacılar, *Legionella pneumophilia*'nın yavaş büyüdüğünü ve yalnız besince zengin, nemli ve pH'si 6,9-7,0 arasındaki kültür ortamında çoğalabileceğini ortaya çıkardı. Bakteri musluk suyunda bir yıl kadar canlı kalabilir. Saklanan doku ve serum örneklerinde yapılan araştırmalar sonucunda çok farklı bölgelerde ortaya çıkan ve nedeni belirlenemeyen zatürree benzeri hastalıkların aslında lejyoner hastalığı olduğu anlaşıldı.

Hastalığın kendine özgü ilk belirtileri halsizlik, baş ağrısı ve bunları izleyen yüksek ateş ve titremedir. Kuru öksürük, soluk darlığı, göğüs ve karın ağrısı sık görülür; bazı hastalarda zihin bulanıklığı (konfüzyon) ortaya çıkabilir. Lejyoner hastalığı genç ve sağlıklı bireylere de bulaşabilir. Ama bu hastalığa yakalananların daha çok yaşlılar, yatalaklar, kullandıkları ilaç ya da başka bir hastalık nedeniyle bağışıklık mekanizmaları baskı altına alınanlar olduğu saptanmıştır.

Hastalık pnömokok kökenli zatürree gibi bireyler arasında doğrudan temas yoluyla bulaşmaz. Ama birçok Avrupa ülkesinde ve Çin'e gidip gelenlerde görülen hastalığın kesin kaynağı belirlenememiştir. *Legionella pneumophilia*'nın merkezî hava-koşullandırma (klima) birimlerindeki suya bulaşması sonucunda bakterinin havaya su damlacıkları içinde saçılabileceği düşünülmektedir. İçme suyu şebekeleri, su taşıma sistemleri ve inşaatlardaki sular da hastalık kaynağı olabilir.

Tedavide eritromisin adlı antibiyotik yeğlenir; ağır vakalarda buna ek olarak rifampisin de verilir. Hastalığa karşı bir aşı üretme amacıyla çalışmalar yapılmaktadır; Günümüze değin lejyoner hastalığının tanısına yönelik bir test geliştirilememiştir.

Lekain, asıl adı HENRI-LOUIS CAIN (d. 31 Mart 1729, Paris - ö. 8 Şubat 1778, Paris, Fransa), Voltaire'in, dönemin en büyük trajedi sanatçısı saydığı Fransız tiyatro oyuncusu.

Bir kuyumcunun oğluydu. Baba mesleğini sürdürmek üzere yetiştirilmişti, ama tiyatro tutkusu ağır basıyordu. 1748'de amatör oyunlar düzenleyip başrollerini de kendi oynamaya başladı. Bu oyunlardan birini izleyen Voltaire, sanat gücünden etkilenmesine karşın onu tiyatrodan vazgeçirmeye çalıştı. Ama Lekain'i ikna edemeyince bu kez onu çalıştırmaya ve maddi yönden desteklemeye karar verdi. Lekain 1754'te, Voltaire'in *Brutus* trajedisindeki Titus rolüyle ilk kez Comédie-Française'de sahneye çıktı.

Lekain, bir oymabaskıdan ayrıntı, 18. yy sonları
H. Roger-Viollet

Çağdaşları tarafından ufak tefek, çirkin ve kötü sesli olarak tanımlanan Lekain, sahnede halkın büyük sevgisini kazanmıştı. Voltaire'in yazdığı *L'Orphelin de la Chine* (1755; Çin Yetimi) ve *Tancrède* (1760) gibi oyunlarda kazandığı başarılar birbirini izledi. 1759'da bir kraliyet tiyatro okulu kurulması için tasarılar hazırladı. Tiyatro kostümlerinde de yenilikler yapmaya çalıştı. Örneğin Racine'in *Andromaque* oyununda Oreste tipini canlandırdığında geleneksel kahraman giysileri yerine Eski Yunan kostümlerinin taklidi olan giysiler kullandı. Voltaire'in öğrencisi olarak, tiyatroda dekorların daha gerçekçi olması için çaba gösterdi. Ayrıcalıklı izleyicilerin sahnede oturtulmasına karşı başarıyla mücadele etti. *Mémoires* (Anılar) adlı yapıtı ölümünden sonra 1801'de yayımlandı.

leke baskı, AKVATİNTA (Fransızca *aqua* "su" ve *tinte*: "renk") olarak da bilinir, oymabaskı ustaları tarafından çeşitli renk tonları elde etmek için kullanılan bir tür aside yedirme baskı(*). Leke baskı, üstü aside dayanıklı toz reçine ya da şekerle kaplanmış bir bakır levhanın aside batırılmasıyla yapılır. Bu malzeme ile kaplı olmayan bölümleri aşındıran asit oldukça düzgün, çukurlaşmış bir yüzey oluşturur. Ardından tozlar temizlenir ve levha baskıya hazır duruma getirilir. Çukur alanlara boya verilerek baskı yapıldığında suluboyayı anımsatan geniş renk alanları elde edilir (akvatinta adı da bundan kaynaklanır). Levhanın çeşitli bölümleri, farklı kuvvetteki asit banyolarında değişik sürelerde bırakılarak sonsuz sayıda renk tonları elde edilebilir. Biçimin daha belirgin olarak ortaya çıkmasını sağlamak için genellikle leke baskı ile birlikte aside yedirme ya da oymabaskı çizgiler de kullanılır.

Francisco de Goya'nın "Kapriçyolar" dizisinden leke baskı tekniğinde bir çalışma, 1799
Courtauld Institute of Art, Londra

Leke baskı elde etmek için 17. yüzyılda bazı deneyler yapıldıysa da, 1768'e değin önemli bir başarı sağlanamadı. Bu tarihte Fransız baskı ustası Jean-Baptiste Le Prince toz haline getirilmiş reçinenin olanaklarını keşfedince, çalışmalar olumlu sonuçlar vermeye başladı. Leke baskı 18. yüzyıl sonlarında özellikle ilüstratörler arasında yaygınlaştı. Leke baskının dokusal inceliklerini büyük bir ustalıkla kullanan ilk önemli sanatçı, oymabaskılarının büyük bir bölümünü bu yöntemle yapan Francisco de Goya oldu.

Goya'nın ölümünden (1828) sonra bir süre unutulan leke baskı, yüzyılın sonlarına doğru Edgar Degas (1834-1917) ve Camille Pissarro'nun (1830-1903) yeni denemeleriyle bir kez daha gündeme geldi. Daha sonra Pablo Picasso ve Georges Rouault gibi 20. yüzyıl sanatçıları bu yöntemi yeniden canlandırdılar. Günümüzde klişecilerin çoğu

reçine yerine plastik spreyler kullanmaktadır.

leke çizim, görsel sanatlarda kâğıt üstünde rastlantısal lekeler ya da benekler temel alınarak yapılan çizim. Rastlantısal işaretlerin, sanatçının düş gücünü harekete geçirmedeki ve kompozisyona bir temel oluşturmadaki önemini ilk anlayanlardan biri Leonardo da Vinci'dir. Vinci, özellikle duvarlardaki lekelerden yola çıkmıştır.

1876'da Alexander Cozens leke çizim konusunda öğretici bir elkitabı olan *A New Method of Assisting the Invention in Drawing Original Compositions of Landscape*'i

"Ağaç ve Uzak Dağlarla Düşsel Manzara", Alexander Cozens'in leke çizim tekniğinde bir çalışması, 1785-86; British Museum, Londra
British Museum, Londra fotoğraf J.R. Freeman & Co. Ltd.

(Manzara Resminde Yaratıcılığa Yardımcı Olacak Yeni Bir Yöntem) yayımladı. Leke çizim yakın zamanlarda Max Ernst'in otomatizm tekniğini uyguladığı çizimlerinde görüldüğü gibi, gerçeküstücü ressamlar tarafından da kullanıldı. Leke çizimde uygulanan bir başka yöntemde de, boya ya da mürekkep ıslakken üstüne bir kâğıt bastırarak ilginç desenler elde ediliyordu.

lekeci kili, ÇAMAŞIRCI TOPRAĞI olarak da bilinir, soğurma gücü yüksek, ince taneli topraksı doğal malzemelerin ortak adı. Genellikle hidratlı alüminyum silikat içeren lekeci kili, kil minerallerinden montmorilonit ve paligorskitten oluşur. Suyla karıştırıldığında ufalanarak çamur haline gelir. Su, madeni yağ, yağ, boyarmadde gibi maddeleri kolayca soğurur. Bu özelliklerinden ötürü lekeci kili çok eski çağlardan beri dokumaların temizlenmesinde, aklaştırılmasında ve dinklenmesinde (nem uygulayarak çektirme ve kalınlaştırma işlemi) yaygın olarak kullanılagelmiştir. 20. yüzyılda ise sıvı ve katı yağların arıtılmasında ve renklerinin giderilmesinde soğurucu ve doğal ağartıcı olarak uygulanır olmuştur. Lekeci kili, açık kahverengi, sarı ve beyazdan açık ve koyu yeşile kadar değişen renklerde bulunur. Normal kilden daha fazla su içerir; çoğunlukla kayaçların yerinde ayrışması sonucunda, artık malzeme birikintisi halinde oluşur. Bu tür özelliklere sahip herhangi bir malzeme, kimyasal ya da mineral yapısına, dokusuna ve kökenine bakılmaksızın lekeci kili olarak adlandırılır.

lekecilik *bak.* taşizm

Lékoumou, Kongo'nun güney kesiminde il (*région*). Kuzeyde Gabon'la sınırı vardır. Yüzölçümü 20.950 km²'dir. Sibiti, Zanaga, Komono ve Bambama adlı dört ilçeye bölünmüştür. İl merkezi Sibiti kentidir.

Kuzeydoğudaki Ogove ile güneybatıdaki Kouilou ırmak sistemleri arasındaki su bölümü çizgisini oluşturan Chaillu Masifinin üzerinde yer alır. İlin engebeli yapısı ve karayolu ağının yetersizliği nedeniyle Sibiti'nin kuzeyinde kalan yerleşmelere güçlükle ulaşılabilmektedir. İlin büyük bölümünü kaplayan ormanlar batı ve güneydeki kereste atölyelerine hammadde sağlar. Komono ve Sibiti'de palmiye yağı üretilir. Nkayi'de yerfıstığı işlenir. Başlıca ticari ürünler kahve ve pirinçtir. Ayrıca geçimlik düzeyde manyok, yerelması ve mısır yetiştirilir, koyun, keçi ve kümes hayvanları beslenir. Nüfus (1992 tah.) 74.420.

lekton, çoğul LEKTA, tasım mantığında, bir önermenin anlamı. Bir cümleyi oluşturan sözcükler ile cümlenin gerçek içeriği, yani *lekton* arasındaki ayrım stoacı felsefe okulunun önemli bir buluşuydu. Böylece mantığın konusu iletişimin yapısı değil, anlam ilişkileri olarak belirleniyordu.

lektör (Latince *lector*), Hıristiyanlıkta, kilise ayinlerinde kutsal metinleri okumak üzere seçilen ya da görevlendirilen kimse. Ortodoks Kilisesi'nde lektörlük, ruhbanlığa hazırlık niteliğindeki aşamalardan biridir. Katolik Kilisesi'nde ise önceleri bir ruhban adaylığı aşaması iken, Papa VI. Paulus tarafından 1973'te bir kilise görevi olarak belirlenmiş ve cemaat üyelerine de açık hale getirilmiştir. Lektörlük resmen yalnızca erkeklere açık olmakla birlikte, uygulamada kadınlar da resmen atanmaksızın bu göreve getirilebilmektedir.

Protestan kiliselerinde kutsal metin okuyan din adamları ya da cemaat üyelerine de genellikle lektör adı verilir. Öte yandan yükseköğretim kurumlarında bir yabancı dili ve bunun mesleki kullanımını öğretmekle görevli okutmanlara da lektör denir.

lekythos, Eski Yunan'da hamamlarda, *gymnasion*'larda ve cenaze törenlerinde kullanılan yağ kabı. İnce uzun, silindirik gövdesi tabanına doğru hafif bir kavisle

Kırmızı figürlü *lekythos*, İÖ 510; Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston

daralır; boynu incedir ve halka biçiminde bir kulpu vardır. Bezemeleri, geç dönem Attika çanak çömleğinin çoğununkinden daha ileri bir düzeydedir.

Leland, Charles Godfrey (d. 15 Ağustos 1824, Philadelphia, ABD - ö. 20 Mart 1903, Floransa, İtalya), ABD'li şair. Philadelphia'lı Almanların lehçelerini ve mizahını kullandığı *Hans Breitmann's Ballads* (Hans Breitmann'ın Baladları) adlı yapıtıyla tanınır.

Öğrenim görmek için iki yıl kaldığı Almanya'da, Alman kültürüne hayran kaldı. ABD'ye dönünce hukuk öğrenimi gördü ve avukatlık yapmaya başladı. 1853'te gazeteciliğe yöneldi ve birkaç yıl boyunca *Illustrated News*, *Evening Bulletin* ve *Vanity Fair* gibi yayınlarda çalıştı. İlk Almanca-İngilizce şiiri "Hans Breitmann's Barty"nin (1857) yayımlandığı *Graham's Magazine*'de yayın yönetmenliği yaptı. Çok sevilen bu baladlar bozuk bir İngilizce ile Almanca karışımı yazılmıştı. 1860-70 arasında basılan baladlar sonradan toplanıp *The Breitmann's Ballads* (1884; yb 1895) adıyla yayımlandı.

Leland, babasından önemli bir mirasın kaldığı 1869'da gazeteciliği bıraktı; bu tarihten sonra zamanının çoğunu Almanya ile İtalya'da geçirdi ve daha çok halkbilim, mistisizm, gizlicilik gibi konularla ilgilendi.

Leland, Henry Martyn (d. 16 Şubat 1843, Danville, Vermont - ö. 26 Mart 1932, Detroit, ABD), belirlediği kesin ve duyarlı standartlarla otomobilin gelişimine önemli katkılarda bulunan ABD'li mühendis ve sanayici.

Massachusetts'taki Worcester'da bir makine ustasının yanında çıraklık yapan Leland, Amerikan İç Savaşı sırasında Massachusetts'taki Springfield Silah Fabrikası'nda ve daha sonra 18 yıl boyunca Rhode Island'daki Providence'da bir sanayi tesisinde çalıştı ve bu tesisin dikiş makinesi bölümünün yöneticisi oldu.

1890'da Detroit'e taşındı ve kısa bir süre sonra burada otomobil üreticileri için motor yapan Leland & Foulconer Manufacturing Company'yi kurdu. 1903'te A Modeli Cadillac adını verdiği kendi otomobilini yaptı. Oldukça başarı kazanan bu otomobilin üretimi yıllarca sürdürüldü. 1908'de Cadillac'ın İngiltere'deki dağıtımcısı, Leland'ın üretim sisteminin kusursuzluğunu, Londra yakınlarında Brooklands'deki Kraliyet Otomobil Kulübü'nün deney tesislerinde kanıtlamaya çalıştı. Deneyde üç Cadillac'ın bütün parçaları sökülerek karıştırıldı ve üç araba bu parçalarla yeniden monte edildi. Ortaya çıkan yeni otomobiller 800 km'lik deney sırasında kusursuz bir biçimde çalışarak Leland'a Dewar Yarışı'nı kazandırdı.

Leland 1917'de, başkanı olduğu Cadillac şirketinden ayrılarak Lincoln Motor Company'yi kurdu. 1922'de mali sıkıntıya girince, şirket Henry Ford'un eline geçti. Leland'ın otomotiv sanayisine getirdiği yenilikler arasında V-8 motoru ve marş motorunun uyarlanması da vardır.

Leland, John, LEYLAND olarak da yazılır (d. y. 1506, Londra - ö. 18 Nisan 1552, Londra), İngiltere kralı VIII. Henry'nin papazı ve kütüphanecisi. Ünlü bir İngiliz antika uzmanları grubunun en eski üyesidir.

St. Paul's Okulu'nda, 1522'de bitirdiği Cambridge'deki Christ Church College'da, Oxford'daki All Souls College'da ve Paris'te öğrenim gördü. Daha sonra papazlığa atandı. 1530'a gelindiğinde VIII. Henry'nin papazı ve kütüphanecisi olmuştu. 1533'te Leland için kral antikacısı makamı oluşturuldu. Böylece katedral ve manastır kütüphanelerindeki tarihsel değere sahip yazmaları araştırma yetkisine sahip olan Leland, 1534 ya da 1536'dan 1542'ye değin İngiltere ve Galler'de antika topladı. Manastırların kapatılmasının manastırlardaki yazmaları yok olma tehlikesiyle karşı karşıya getirmesine karşın, VIII. Henry'nin kilise politikasını destekledi. Krala gösterdiği sadakat karşılığında Oxford-

shire'daki Hasseley bölge papazlığına ve Oxford'daki Kings's College'ın (sonradan Christ Church College) kilise kurulu üyeliğine atandı. Ayrıca Salisbury Katedrali'nden kendisine bir ödenek bağlandı. Bütün bu görevlerine karşın genellikle Londra'da yaşayan Leland, yaşamının sonlarına doğru ruh sağlığını yitirdi ve bir daha iyileşemedi. Bu durum Mart 1550'de verilen bir raporla belgelendi.

İngiltere ve Galler'deki gezisinin sonunda Leland krala yazmalara ve antikalara ilişkin bir plan sundu. Ayrıca Britanya Adaları ve çevresindeki adalara ilişkin bir kitap yazmak istedi. Ama hastalığı nedeniyle bu isteğini gerçekleştiremedi. Leland'ın manastır kütüphanelerindeki antikalar ve kütüphane katalogları hakkında tuttuğu notlarla beş ciltlik önemli yapıtı Collectanea'yı ve Britanyalı yazarlar konusundaki yapıtını içeren yazmaları birkaç el değiştirdikten sonra 1632'de Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'ne kondu.

Lelantin Savaşı, Euboia (bugün Évvoia, Eğriboz) Adasındaki Khalkís ve Eretria kentleri arasında koloni anlaşmazlıkları ve ticari rekabet sonucunda çıkan savaş (İÖ 8. yy sonları). İtalya'daki Cumae'yi birlikte kuran (İÖ y. 750) iki kentin arasındaki anlaşmazlık Eski Yunan dünyasını da ikiye ayırdı. Samos (Sisam), Korinthos, Tesalya ve Erythrai Khalkís'in, Miletos, Megara ve Khios (Sakız) ise Eretria'nın yanında yer aldı.

Birbiriyle pek bağlantılı olmayan bir dizi çarpışma biçiminde gelişen ve adını Eretria ile Khalkís'i ayıran Lelantin Ovasında Tesalya süvarilerinin Khalkís adına kazandığı çarpışmadan alan savaşın kesin bir sonuca ulaşmadığı sanılmaktadır. İki taraf çok değişik yerlerde girişilen başka çarpışmalarda da karşı karşıya geldi. Batıda Korinthoslular Eretria kolonicilerini Korfu'dan, Khalkísliler ise Megaralıları Sicilya'daki Leontini'den çıkardılar. Messina Boğazının her iki kıyısını da elinde tutan Khalkísliler Sicilya'daki en verimli tarımsal bölgelerde koloniler kurdular. Doğuda Khalkís'in müttefiki Samos hızla geriledi. Eretria Euboia Adasında en önemli kent durumuna gelirken müttefikleri Miletos ile Megara gelişerek Boğaziçi'nin en iyi kesimlerinde koloniler kurdular.

Lelewel, Joachim (d. 22 Mart 1786, Varşova, Polonya - ö. 29 Mayıs 1861, Paris, Fransa), modern Polonya tarih düşüncesinin kurucularından sayılan ünlü Polonyalı tarihçi.

Polonya'ya yerleşmiş bir Alman ailesinden gelen Lelewel, Polonya'nın Wilno (bugün Vilnius) Üniversitesi'nde öğrenim gördü ve aynı üniversitede ders verdi (1815-24). Rus vali tarafından görevden alındıktan sonra Varşova'ya yerleşerek siyasal etkinliklere katıldı. 1830-31 Polonya ayaklanmasının bastırılmasının ardından yaya olarak Almanya üzerinden Paris'e gitti. Rus büyükelçisinin müdahalesiyle Fransa'dan sınırdışı edilince gene yürüyerek Brüksel'e geçti.

Polonya ve Avrupa tarihi üzerine 20'den fazla kitap yazan Lelewel'ın önemli yapıtları arasında *Numismatique du moyen âge* (1835; Ortaçağ Sikkeleri), *Géographie du moyen âge* (1852-57, 5 cilt; Ortaçağ Coğrafyası) ve Lehçe yazdığı dört ciltlik Ortaçağda Polonya (1846-51) sayılabilir.

Leloir, Luis Federico (d. 6 Eylül 1906, Paris, Fransa - ö. 2 Aralık 1987, Buenos Aires, Arjantin), Arjantinli biyokimyacı. Karmaşık karbonhidratların parçalanarak basit şekerlere dönüştüğü biyokimyasal süreçler konusundaki çalışmalarından ötürü 1970'te Nobel Kimya Ödülü'nü kazanmıştır.

1934-35'te Buenos Aires Üniversitesi Fizyoloji Enstitüsü'nde asistanlık yaptıktan sonra bir yıl Cambridge Üniversitesi biyokimya laboratuvarında çalıştı. 1937'de Fizyoloji Enstitüsü'ne geri dönerek yağ asitlerinin yükseltgenmesi konusunda araştırmalar yaptı. 1947'de Buenos Aires'te Biyokimya Araştırmaları Enstitüsü'nü kurdu. Vücutta laktoz (süt şekeri) oluşumu ve parçalanması konusundaki çalışmaları sonucunda doğal karbonhidrat metabolizmasının anahtar elementleri olan şeker nükleotitlerini buldu. Ayrıca glikojen oluşumuyla kullanımına yönelik incelemeler yaptı ve glikojen bireşiminde rol oynayan bazı karaciğer enzimlerini saptadı.

Lelouch, Claude (d. 30 Ekim 1937, Paris), zengin görsel üslubuyla tanınmış Fransız sinema yönetmeni. Özellikle *Un Homme et une femme* (1966; *Bir Kadın ve Bir Erkek*) adlı filmiyle anımsanır.

Bir işadamı olan babası, üç kuşak boyunca Cezayir'de yaşamış Yahudi bir ailenin oğluydu. Lelouch 13 yaşındayken çektiği *Le Mal du siècle* (Yüzyılın Kötülüğü) adlı

Claude Lelouch (solda) Geneviève Bujold ile bir filmin setinde, 1977
Turhan Gürkan Arşivi

filmle Cannes Film Şenliği'nde amatörler arasında ödül kazandı. Profesyonel sinema yaşamına 1956'da başladı. Bir süre televizyon için reklam filmleri çekti. 1957-60 arasında askerlik yaptıktan sonra ailesinin sağladığı destekle ilk uzun metrajlı filmini gerçekleştirdi. Senaryosunu yazıp rol de aldığı *Le Propre de l'homme* (1960; Erkeklere Özgü Olan) adlı bu film başarılı olamadı. Lelouch, arada yaptığı birkaç filmin ardından *Bir Kadın ve Bir Erkek*'le uluslararası bir üne ulaştı. Anouk Aimée ve Jean-Louis Trintignant'ın başarılı oyunlarıyla seçkinleşen film, Cannes Film Şenliği'nde kazandığı büyük ödülden başka, en iyi yabancı film ve en iyi özgün senaryo dallarında iki Oscar'la ödüllendirildi. Lelouch ertesi yıl, bu kez Annie Girardot ve Yves Montand'ın başrolleri oynadığı *Vivre pour vivre* (*Yaşamak İçin*) filmiyle başarısını sürdürdü.

Kusursuz bir teknisyen olarak kabul edilen Lelouch, filmlerini kendi yapım şirketi adına çekmiş, çoğunun senaryo yazımına katılmış ve bir bölümünün de kameramanlığını yapmıştır. Daha sonraki filmleri arasında *La Vie, l'amour, la mort* (1969; *Hayat, Aşk ve Ölüm*), *La Bonne Année* (1973; *Yeni Yıl*), bir bölümü Türkiye'de çekilen *Tout une vie* (1974; *Tüm Bir Yaşam*), *Robert et Robert* (1978; *Robert ve Robert*), *A nous deux* (1979; İkimize), *Les Uns et les autres* (1981; Birileri ve Diğerleri), *Viva la vie* (1984; *Yaşasın Hayat*), *Partir, Revenir* (1985; Gitmek, Dönmek) ve *Un Homme et une femme: Vingt ans après* (1986; Bir Kadın ve Bir Erkek: Yirmi Yıl Sonra) sayılabilir.

Lely, Sir Peter, asıl adı PIETER VAN DER FAES (d. 14 Ekim 1618, Soest, Vestfalya [bugün Almanya'da] - ö. 7 Aralık 1680, Londra, İngiltere), yaşadığı dönemin İngiliz soylularını betimlediği, van Dyck'ın etkisindeki portreleriyle tanınan barok ressam.

"Cleveland Düşesi", Sir Peter Lely'nin yağlıboya çalışması; Courtauld Sanat Enstitüsü, Londra
Earl Spencer; fotoğraf, Courtauld Institute of Art, Londra

Holland'da, Haarlem kentinde öğrenim gördü ve 1637'de oradaki loncaya üye oldu. 1643 dolaylarında İngiltere'ye gitti; I. Charles ve York dükü James'in portrelerini yapıp sarayın desteğini kazandı. I. Charles'ın resim koleksiyonunu (1649-53) oluşturmasına yardımcı oldu. 1651'de Whitehall'daki hükümet binalarına duvar resimleri yapmak için parlamentoya başvurdu. Lely aynı zamanda çok değerli bir sanat koleksiyonuna da sahipti. Cromwell Cumhuriyeti sırasında, sonra da Restorasyon döneminde iyice zenginleşti; en iyi portrelerini de bu dönemde yaptı. 1661'de kendisine aylık bağlandı; 1679'da "sir" unvanı verildi.

Van Dyck'ın ölümünden sonra İngiltere'de teknik açıdan en yetenekli ressam durumuna geldi. Cumhuriyet dönemi sırasında sert ve yalın bir üslup geliştirmişti; Restorasyon dönemindeki kadın portrelerinde ise (örn. "Windsor Güzelleri", 1660'lar, Hampton Court, Londra) yumuşak renkler kullandı, ipek kumaşları ustalıkla yansıttı ve resme kattığı duyumsal havayla dikkati çekti. Aynı dönemde Greenwich'te yaptığı "Amiraller" (1666-67) dizisinin en iyi örneklerinde sert ve erkeksi bir hava egemendir. Son resimlerinde eski canlılık kaybolmuş, üslubu abartılı bir hal almıştır.

Lelystad, Hollanda'nın ortakuzey kesimindeki Doğu (Oostelijk) Flevoland Polderi'nde belediye (*gemeente*). IJssel Gölü (IJsselmeer) kıyısındadır. 1957'de IJssel Gölünün bir bölümünün kurutulmasıyla Doğu Flevoland Polderi'nin oluşturulmasından sonra, toprağa çakılan kazıklar üzerinde kurulmuştur. Adını, IJssel Gölünü barajla kapatarak tarım arazisine dönüştürmeyi amaçlayan Zuiderzee Projesi'ni hazırlayan Cornelis Lely'den (ö. 1929) almıştır. Lelystad'da balıkçı tekneleri için küçük bir liman vardır. Tekneler, Oostvaarder Kanalı yoluyla Amsterdam'a kadar ulaşabilirler. *Polder*'lerdeki birkaç iç kanal çevredeki tarım arazisine su sağlar. Lelystad'da birbir-

lerinden parklarla ayrılmış beş ayrı konut bölgesi vardır; sanayi bölgeleriyse kentin dış kesimlerindedir. IJssel Gölünün üzerinden geçen ve Lelystad ile Enkhuizen'ı birbirine bağlayan yol ve setin yapımı 1976'da tamamlanmıştır. Oostvaarderplassen olarak bilinen su kuşlarını koruma alanı kentin güneybatısındadır. Nüfus (1984 tah.) 55.141.

Lemaire de Belges, Jean (d. y. 1473, Bavai, Hainaut [bugün Belçika'da] - ö. y. 1525), Fransızca yazan Valon şair ve tarihçi. Gerek üslup, gerek düşünce bakımından Rönesans dönemi Fransız ve Flaman hümanistlerin öncülerindendir. Ayrıca retorikçiler(*) olarak tanınan şairlerin son ve en iyi temsilcilerinden biridir. Çeşitli prenslerin hizmetinde gezginci bir yaşam sürmüş, sık sık Felemenk naibi Avusturyalı Margaret'in (ö. 1530) sarayında bulunmuş, Malines'de onun kütüphaneciliğini yapmıştır.

Düşünsel ilgi alanı geniş bir yenilikçi olan Lemaire'in güzellik anlayışı yapıtlarını çağdaşlarınınkinden ayırıyordu. Şiirlerinin çoğu bazı prenslerin anısına yazılmıştı. *Épitres de l'amant vert* (1505; Yeşil Aşığın Nameleri) adlı yapıtı, Felemenk naibi Avusturyalı Margaret'in papağanının, sahibesinin yokluğunda duyduğu hüznü anlatan hafif şiir türünde nükteli iki mektuptan oluşuyordu. Lemaire İtalyan kültürüne hayrandı. 1510'dan sonra yayımlanan ve 1947'de yeni basımı yapılan *Concorde des deux langages* (İki Dilin Uyumu) adlı yapıtında, İtalyan Rönesansı'nın etkisiyle Fransız geleneğini bağdaştırmaya çalıştı. En kapsamlı yapıtı, düzyazı türünde efsanevi bir romans olan *Illustrations de Gaule et singularités de Troie*'dır (1513; Galya'nın Betimlemesi ve Troya'nın Benzersiz Yönleri). Lemaire'in bu yapıtı Antik Çağ'a coşkulu bir düş gücü ve çağdaş bir kavrayışla yaklaşır.

Lemaître, Georges (d. 17 Temmuz 1894, Charleroi - ö. 20 Haziran 1966, Leuven, Belçika), evrenin oluşumuna ilişkin büyük patlama (*big-bang*) kuramını geliştiren Belçikalı astronom ve kozmolog. Bu kurama göre evren, başlangıçtaki bir "süperatom" un hızla genleşmesi sonucunda oluşmuştur.

İnşaat mühendisliği öğrenimi gören Lemaître, I. Dünya Savaşı sırasında Belçika ordusunda topçu subayı olarak görev yaptı. Savaştan sonra bir ilahiyat okuluna girdi ve 1923'te papaz oldu. Daha sonra 1923-24'te Cambridge Üniversitesi'nin Güneş fiziği laboratuvarında, 1925-27 arasında da Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde astrofizik öğrenimi gördü. Bu dönemde ABD'li astronomlar Edwin P. Hubble ile Harlow Shapley'nin, evrenin genişlemesine ilişkin bulgularını inceledi. 1927'de Leuven Katolik Üniversitesi'ne astrofizik profesörü olarak atandı ve aynı yıl büyük patlama modelini(*) ortaya attı. Lemaître bu kuramında, gökadaların gerilemesini Albert Einstein'ın genel görelilik kuramı çerçevesinde açıkladı. Genişleyen evren(*) düşüncesine dayalı çeşitli modeller daha önceleri de, özellikle de Hollandalı astronom Willem de Sitter tarafından ortaya atılmıştı; ama Lemaître'in, sonradan George Gamow tarafından yeniden tanımlanan kuramı, kısa sürede en yaygın benimsenen kozmoloji kuramı durumuna geldi.

Lemaître, kozmik ışınlar ve uzayda birbiri üzerinde çekim etkisinde bulunan üç ayrı cismin matematiksel tanımına ilişkin üç cisim problemi üzerinde de çalışmalar yaptı. Başlıca yapıtları, *Discussion sur l'evolution de l'univers* (1933; Evrenin Evrimi Üzerine Tartışma) ve *L'Hypothèse de l'atome primitif*'tir (1946; İlk Atom Varsayımı).

Lemaître, (François-Élie-) Jules (d. 27 Nisan 1853, Vennecy - ö. 4 Ağustos 1914, Tavers, Fransa), izlenimci ve çok kişisel bir üslupla kaleme aldığı edebiyat eleştirileriyle

Jules Lemaître
H. Roger-Viollet

tanınan Fransız eleştirmen, öykü ve oyun yazarı.

Öğretmen Okulu'nu bitirdikten sonra, bir süre lise öğretmenliği yaptı. Daha sonra Grenoble Üniversitesi'nde ders vermeye başladı. Ama bütün zamanını yazmaya verebilmek için üniversiteden ayrıldı. Bağımsız düşünme yeteneğini ve canlı üslubunu ortaya koyan, Fransız tarihçi ve oyun yazarı Joseph Renan'la ilgili ilk denemesi (1894) uzun sürecek edebiyat ve tiyatro eleştirmenliğinin başlangıcı oldu. *Journal des Débats*'da yayımlanan eleştiri yazıları, *Les Contemporains* (1885-99, 1.-7. cilt; 1918, 8. cilt; Çağdaşlar) ve *Impressions du Théâtre* (1888-98, 1.-10. cilt; 1920, 11. cilt; Tiyatro İzlenimleri) adlı kitaplarda toplandı.

Lemaître eleştiride bağnazlığa ve sistem oluşturmaya karşıydı. Çağdaşı Anatole France gibi o da edebiyat yapıtlarını, yalnızca bilgi ve beğeniye dayanan kişisel ve insani bir yaklaşımla ele aldı. Denemeleri, döneminin edebiyatı üzerine değerli belgeler olmalarının yanı sıra, içerdikleri geniş bilgi ve bilgiçlikten uzak, nükteli üsluplarıyla bugün de okunabilir niteliktedir.

Lemaître'in ayrıca, düşünür Jean-Jacques Rousseau (1907), Fransız trajedi yazarı Jean Racine (1908), yazar ve siyasetçi Fénelon (1910) ve birçok başka konuda, bu alanlara derinlemesine nüfuz eden derslerinden derlenmiş kitapları da vardır. Oyunları *Revoltée* (1889; Asi Kadın), *Les Rois* (1893; Krallar) ve *La Massière* (1904; Hazinedar) fazla başarı sağlayamamıştır. En iyi öykü kitapları arasında, *Serenus*'la (1886) klasik tarih ve edebiyat yapıtlarının kahramanlarını konu alan öykülerden oluşan *En marge des vieux livres* (1905-07; Eski Kitapların Kenarlarında) vardır.

Léman Gölü *bak.* Cenevre Gölü

Lemass, Sean F(rancis) (d. 15 Temmuz 1899, Dublin - ö. 11 Mayıs 1971, Dublin, İrlanda), 1959-66 arasında İrlanda başbakanı.

Henüz 16 yaşındayken Dublin'de İrlanda'nın bağımsızlığı için mücadele veren gruplara katıldı. Paskalya Ayaklanması'nda (Nisan 1916) ve İngilizlere karşı girişilen başka eylemlerde yer aldı. Bu etkinliklerinden dolayı birçok kez tutuklandı. Serbest İrlanda Devleti'nin kurulmasını öngören antlaşmanın imzalanmasından (6 Aralık 1921) sonra antlaşmaya karşı çıkan Eamon De Valera'yı destekledi. 1922'de İrlanda Cumhuriyet Ordusu'nun (IRA) karargâh kurmay heyeti üyeliğine getirildi. 1926'da Fianna Fáil adlı partinin kurucuları arasında yer aldı. De Valera'nın 1932-53 arasında kurduğu hükümetlerin tümünde görev aldı ve özellikle sanayi ve ticaret bakanlığı ile başbakan yardımcılığı görevlerinde başarılı oldu.

1959'da De Valera'nın cumhurbaşkanı olması üzerine başbakanlık görevini üstlenen Lemass, De Valera'ya göre daha dışa açık bir politika izledi ve İrlanda'nın Avrupa Ekonomik Topluluğu'na (Ortak Pazar) girmesi için çaba harcadı. Sağlık durumunun bozulması üzerine 1966'da parti başkanlığından, 1969'da da siyasetten çekildi. İrlanda'nın Ortak Pazar'a girmesi, ancak ölümünden sonra, 1973'te gerçekleşti.

LeMay, Curtis E(merson) (d. 15 Kasım 1906, Columbus, Ohio - ö. 1 Ekim 1990, March Hava Kuvvetleri Üssü, California, ABD), II. Dünya Savaşı'nda çarpışmış ABD Hava Kuvvetleri subayı. Bombardıman teknikleri konusundaki deneyimi Müttefiklerin Uzakdoğu'da yapılan hava

LeMay
U.S. Air Force

savaşlarında bazı önemli zaferler kazanmalarında etkili olmuştur.

1928'de ABD Kara Kuvvetleri Hava Birliği'ne girdi. 1942'de bombardıman grubu komutanlığına getirildi. 1942-44 arasında 8. Hava Kuvvetleri'nde görev yaptı ve bombardıman uçakları için geliştirdiği planlı bombardıman gibi taktiklerle ünlendi. Hindistan'da ve Çin'de "B-29"lara komuta ettikten sonra (1944), Mariana Adalarındaki 21. Bombardıman Komutanlığı'nın başına getirildi (Ocak 1945). Bu görevi sırasında Müttefikler tarafından yıl sonunda istila edilmesi planlanan Japonya'nın daha önce teslim olmasını sağlamak üzere alçaktan bombardıman taktikleri uygulayarak Tokyo'nun bir bölümünü ve bazı Japon kentlerini yakıp yıktı.

Savaştan sonra ABD'nin Avrupa'daki hava kuvvetlerinin komutanlığına getirildi ve 1948'de Berlin hava indirme harekâtını yönetti. 1948'de ABD Stratejik Hava Komutanlığı (SAC) başkanlığına getirilen LeMay 1951'de de generalliğe yükseltildi.

1968 başkanlık seçimlerinde Amerikan Bağımsız Partisi başkanı George C. Wallace'in listesinde başkan yardımcısı adayı olarak yer aldı.

Lemdiye, MEDAYE olarak da bilinir, Cezayir'in ortakuzey kesiminde il (*vilaye*). Kuzeydeki Tel Atlasları'ndan güneydeki step görünümlü Yüksek Platoların ucuna kadar uzanır. Kuzeyde Buleyde, doğuda Buyra, güneydoğuda M'Sila, güneyde Celfe, güneybatıda Tihert ve batıda da eş-Şelif illeriyle çevrilidir. 1974'te oluşturulmuştur. Büyük bölümü dağlarla kaplı olan ilin yüzölçümü 6.704 km²'dir. Üzüm bağları ve meyve bahçeleri ile kaplı olan alçak kesimlerde geçimlik düzeyde buğday ve arpa yetiştirilir. İç kesimlerinde sedir, Halep

çamı ve pırnal meşesi ağaçlarından oluşan ormanlar görülür. İl merkezi Lemdiye kentinin dışındaki önemli yerleşmeler Kasrü'l-Buhari, el-Omariye ve el-Aziziye'dir. İlde şarap yapılır, Berugiye'de (Bervagiye) hidrolik valf üretilir. Nüfus (1987) 652.863.

Lemdiye, MEDAYE olarak da bilinir, Cezayir'de, Lemdiye ilinin (*vilaye*) merkezi kent. Cezayir kentinin 90 km güneyinde, Tel Atlasları'yla Kabiliye Dağlarını birbirinden ayıran platoda yer alır. Kuzeybatısında Nador Dağı (1.126 m) yükselir; kenti çevreleyen verimli ve sulak topraklar Şelif, Şiffa ve Isser ırmakları arasında bir set oluşturur. 10. yüzyılda I. Yusuf Bülükkin tarafından eski bir Roma askeri karakolu olan Lambdia'nın yerinde kuruldu. 16. yüzyılda Osmanlıların eline geçti. 1835'te Cezayirli milliyetçi önder Abdülkadir tarafından alınan kent 1840'ta Fransız işgaline uğradı. Fransız şair ve oyun yazarı Jean Richepin'in (1849-1926) doğum yeri olan Lemdiye dikdörtgen kent planı, parkları ve kırmızı kiremitli evleriyle bir Fransız kenti görünümündedir. Kentin çevresindeki tepeler bağ ve meyve bahçeleriyle kaplıdır. Ovalarda tahıl yetiştirilir. Kentte pompa, sulama araç ve gereçleri ile şarap ve çeşitli el işleri üretilir. Nüfus (1987 geç.) belediye, 84.062.

Lemercier, Jacques, LE MERCIER olarak da yazılır (d. 1585, Pontoise - ö. 4 Haziran 1654, Paris, Fransa), yeni-klasik üsluptaki yapılarıyla tanınan Fransız mimar. François Mansart ve Louis Le Vau gibi mimarlarla birlikte klasikçi Fransız mimarlığının yaratıcılarından sayılır.

Mimar yetiştirmekle ünlü bir aileden geliyordu. 1607'den 1614'e değin kaldığı Roma'da Rosato Rosati'nin yanında yetiştiği sanılmaktadır. Lemercier, en tanınmış yapıtı olan Paris'teki Sorbonne Kilisesi'nde Rosati'nin S. Carlo ai Catinari Kilisesi'ni örnek aldı.

1616'da C. Métezeau'nun başladığı l'Oratoire Kilisesi'ni tamamlamasından sonra, Fransa'daki klasikçilik akımının yeni ustası olarak kabul edilmeye başladı. XIII. Louis onu Pierre Lescot'nun yaptığı Louvre Sarayı'nın avlusunu büyütmekle görevlendirdi. Lemercier burada Kare Avlu'nun (Cour Carrée) büyük bir bölümü ile Saat Pavyonu'nu gerçekleştirdi.

Bir süre sonra Kardinal Richelieu ona iş vermeye başladı. Onun için Paris'te daha sonra Palais Royal (Kraliyet Sarayı) adıyla tanınacak olan Hôtel Richelieu adlı malikâneyi yaptı (1629). Buradaki tiyatro, Fransa'da salt tiyatro olarak kullanılmak üzere yapılmış ilk yapıydı ve sahnesi İtalya'daki benzerleri gibi derinlik görüntüsü verecek biçimde düzenlenmişti. Lemercier, yapımına 1626'da başlanan Sorbonne Kilisesi'ni de Richelieu için tasarlamıştı. Bu yapı, kubbesi yüksek bir kasnak üstüne oturan Fransa'daki ilk uygulama olarak bilinir. Lemercier'nin Richelieu için gerçekleştirdiği en önemli yapı ise Indre-et-Loire ilindeki Richelieu'de bulunan şato ve çevresindeki kent tasarımı idi. Bunların yapımına 1631'de başlandı.

Lemercier 1623'te Liancourt dükünün Paris'teki malikânesini büyüttü. Sonraki Paris malikâneleri için örnek alınan bu yapının içi her biri bağımsız olarak kullanılabilen bölümlerden oluşuyordu.

Lemercier 18. yüzyılda Paris'in en önde gelen kilisesi Saint-Roch'un yapımına başladıktan kısa bir süre sonra öldü. O dönemde âdet olanın tersine, yapılarını gerçekleştiren müteahhitlerden rüşvet almamakla tanınan Lemercier ömrünün son dönemini yoksulluk içinde geçirdi.

Lemercier, (Louis-Jean) Népomucène (d. 21 Nisan 1771, Paris - ö. 7 Haziran 1840, Paris, Fransa), Fransız tarihsel komedisinin ilk örneklerini veren oyun yazarı ve şair. Romantizme karşı klasik trajedi anlayışını savunan son yazarlardandır.

Bir kaza sonucunda vücudunun bir bölümüne felç gelen Lemercier, yazmaya çok erken yaşta başladı. Dokuz yaşındayken bir

Lemercier, Boilly'nin bir oymabaskısı, 1820
H. Roger-Viollet

komedi kaleme aldı. İlk trajedisi *Méléagre* Comédie-Française'de sahnelendiğinde, henüz 16 yaşına basmamıştı. Büyük gürültü koparan *Tartuffe révolutionnaire* (1795; Devrimci Sahtekâr) adlı oyunu, dönemin siyasal olaylarıyla ilgili cüretli dokundurmaları yüzünden hemen yasaklandı. Klasik kurallara bağlı kalarak yazdığı *Agamemnon* (1794) adlı trajedisi, belki de en beğenilen oyunuydu. 1640 Portekiz Devrimi'ni konu alan tarihsel komedisi *Pinto* (1800), tarihsel olayları trajedinin ağırbaşlı havasından, şiirsel ve süslü dilinden arındırarak anlatmasıyla Eugène Scribe'ın tarihsel oyunlarının habercisi oldu. Lemercier bu deneysel tutumu, Shakespeare tarzında bir komedi olan *Christophe Colomb*'la (1809) Shakespeare ve Nicholas Rowe'un yapıtlarını taklit ettiği *Richard III et Jeanne Shore* (III. Richard ve Jeanne Shore) adlı oyununda da sürdürdü. Bu oyunlarında olduğu gibi zaman zaman klasik tiyatro anlayışının dışına çıksa da, hiçbir zaman romantizme yakınlık duymadı. 1810'da kabul edildiği Académie Française'de romantik yazarlara sürekli karşı çıktı, Hugo'nun akademiye kabul edilmemesi için oy kullandı. Son oyunları içinde en başarılısı *Frédégonde et Brunehaut* (1821; Frédégonde ve Brunehaut) "kurallara uygun" bir trajediydi. Bu oyununda Lemercier, klasik mitolojideki Atreusoğulları öyküsünü eski Fransız tarihine uyarlayarak çağdaş bir yorumla ele aldı. Birçok oyunun başarısında, büyük trajedi oyuncusu François-Joseph Talma'nın güçlü yorumlarının payı vardır. Lemercier ayrıca, felsefi konuları işleyen bazı epik şiirler yazmıştır.

Lemercier idealist bir cumhuriyetçi, ayrıca Napoléon'un hayranı ve yakın arkadaşıydı. Ama sonradan imparatorluğu sözünü sakınmadan eleştirince gözden düştü. Restorasyon'dan sonra siyasal açıdan bağımsız kaldıysa da, eski ününü yeniden kazanamadı.

Lemesós *bak*. Limasol

lemming, *Rodentia* (kemiriciler) takımının *Cricetidae* familyasından 11 memeli türünün ortak adı. Başlıca Kuzey Amerika ve Avrasya'nın kuzey ılıman ve kutup bölgelerinde yaşayan bu hayvanlar dört cins altında toplanır: *Dicrostonyx* (yakalı lemmingler; dört tür), *Lemmus* (gerçek lemmingler; dört tür), *Myopus* (orman lemmingi; bir tür) ve *Synaptomys* (bataklık lemmingleri; iki tür). Lemmingler bacakları kısa, kulakları küçük, kürkleri uzun tüylü ve yumuşak, uzunlukları küçük kuyruklarıyla birlikte 10-18 cm dir. Üst bölümleri boz kahverengi ya da kızıl kahverengi olan postlarının alt bölümleri daha soluktur. Orman lemmingi (*Myopus schistocolor*) Eskidünya'da yaşar. Rusya ve Kanada'nın kutup bölgelerinde yaşayan yakalı lemminglerin sırtları boyunca ve başlarında uzanan koyu renkli çizgiler kışın kaybolurken postları tümüyle beyazlaşır. Lemmingler yerdeki oyuklarda ve kaya çatlaklarında barınır, çeşitli kökler, filizler, otlar ve öbür bitkilerle beslenirler. Üreme mevsimleri ilkbaharda sonbahara değin sürer. Dişiler 20-22 gün süren gebelik dönemini ardından en çok dokuz yavru doğurur.

Lemmingler sayılarındaki düzenli dalgalanmaların yanı sıra dönemsel göçleriyle de dikkat çekerler. *Lemmus* cinsinde 3-4 yıllık aralarla görülen aşırı sayı artışının nedeni tam olarak anlaşılamamıştır. Ama son göçlerinin ardından sayılarında ortaya çıkan doğal artış ve bunu izleyen azalma, bir göçten sonra lemmingleri avlayan hayvanların sayısındaki azalma ve lemmingleri üremesine en uygun koşulların ortaya çıkması söz konusu dalgalanmayı yaratan temel etkenler arasında sayılmaktadır.

Lemmingler en çok ilkbaharda ve sonbaharda göç eder. Norveç lemmingleri (*Lemmus lemmus*) birçoğu göç sırasında

Yaz posturu bürünmüş yakalı lemmingler (*Dicrostonyx groenlandicus*)
Walt Disney Productions

denizde boğularak ölmektedir. Lemming göçlerinin nedeni bilinmemekle birlikte, en önemli göç etkeninin doğal yaşama ortamındaki mevsimlere bağlı değişiklikler olduğu sanılmaktadır. Lemmingler merkezden dört bir yana doğru ve genellikle öbür hayvanların ya da insanların açtığı yollardan göç eder. Suya girmek istemedikleri için göç sırasında ırmakları ya da gölleri yüzerek geçmekten kaçınır ve uygun bir geçit bulana değin kıyı boyunca ilerlemeyi yeğlerler.

Lemmon, Jack, asıl adı JOHN UHLER LEMMON III (d. 8 Şubat 1925, Boston, ABD), özellikle komedilerde başarı sağlayan ABD'li sinema oyuncusu.

Harvard Üniversitesi'nde okurken tiyatroyla ilgilendi. ABD Deniz Kuvvetleri'nde askerliğini yaptıktan sonra New York kentindeki gece kulüplerinde piyano çaldı. Radyo oyunlarında rol aldı ve tiyatro oyunculuğu yaptı. 1954'te, başrollerini Judy Holliday'le paylaştığı *It Should Happen to You* (Şöhret Delisi) filmiyle sinema oyunculuğuna başladı. Ertesi yıl yardımcı erkek oyuncu Oscar'ını kazandığı *Mister Roberts* (*Belalı Kaptan*) filmiyle ün kazandı. Billy Wilder'ın iki başyapıtı *Some Like It Hot* (1959; *Bazıları Sıcak Sever*) ve *The Apart-*

ment'taki (1960; *Garsoniyer*) incelikli oyunlarıyla ününü pekiştirdi. 1966'da *The Fortune Cookie*'de birlikte oynadığı Walter Matthau ile başarılı bir ikili oluşturdu. 1971 yapımı *Kotch*'la yönetmenliği denedi.

Jack Lemmon *Dünyanın Kaderi* filminde, 1979
Turhan Gürkan Arşivi

1973'te *Save the Tiger* (*Kaplan Zor Durumda*) filmiyle en iyi erkek oyuncu dalında Oscar kazandı. *Irma La Douce* (1963; *Sokak Kızı Irma*), *The Great Race* (1965; *Büyük Yarış*), *The Out-of-Towners* (1970; *İki Taşralı*), *The Front Page* (1974; *Baş Sayfa*) gibi komedilerde büyük başarı gösteren Lemmon, giderek dramatik roller almaya başladı. 1979 tarihli *China Syndrome* (*Dünyanın Kaderi*) ve 1982 yapımı *Missing*'de (*Kayıp*) etkileyici bir biçimde çizdiği bıkkın ve umutsuz insan tipleriyle Cannes Film Şenliği'nde iki kez en iyi erkek oyuncu seçildi. Sinema yaşamı boyunca yedi kez en iyi erkek oyuncu Oscar'ına aday gösterilen Lemmon, *Macaroni* (1985) ve *That's Life!* (1986; İşte Hayat!) filmleriyle yeniden komediye döndü.

Lemna *bak.* sumercimeği

Lemnos *bak.* Limni Adası

Lemonnier, (Antoine-Louis-) Camille (d. 24 Mart 1844, Ixelles - ö. 13 Haziran 1913, Ixelles, Brüksel yakınları), Belçika'daki Fransız edebiyatında 19. yüzyılda gelişen canlanma hareketinin önemli temsilcilerinden romancı, öykü yazarı ve sanat eleştirmeni.

İlk önemli romanı *Un Mâle* (1881; Bir Erkek) Zola'nın öncüsü olduğu doğalcılığın

Lemonnier, kimliği bilinmeyen bir sanatçının mürekkep çizimi, Kraliyet Kütüphanesi, Brüksel
Bibliothèque Royale Bruxelles

etkisini yansıtır. Öbür romanları gibi bu da içgüdü ve tutkularını dizginlemeyen karakterleri konu alır. *Happe-chair* (1886) adlı yapıtı ise, fabrika işçilerinin ağır yaşam koşullarıyla ilgilidir. Lemonnier sonraki yıllarda ruhsal çözümlemelere ağırlık veren, burjuvaların tutuculuğunu eleştiren yapıtlar vermiş, ama daha sonra yeniden doğalcılığa dönmüştür. Bu dönemde üslubunun, gücünden hiçbir şey kaybetmeksizin yumuşayıp inceldiği görülür. Bu yılların ürünü olan *Le Petit Homme de Dieu* (1902; Tanrının Küçük Adamı) adlı romanı, birçok eleştirmence Lemonnier'nin başyapıtı kabul edilir.

Lemonnier'nin ağır ve gösterişli üslubu, sık sık yeni sözcükler üretmesi ve yer yer zorlama bir dil kullanması yapıtlarının bugün de aynı ilgiyle okunmasını güçleştirir. Bununla birlikte romanları, psikolojik derinlikleri, doğaya karşı duyarlı yaklaşımları ve Flaman kırlarını gerçeğe uygun betimlemeleriyle günümüzde de okunmaya değer niteliktedir.

Lemoyne, Jean-Baptiste (d. 15 Şubat 1704, Paris - ö. 25 Mayıs 1778, Paris, Fransa), özellikle portre büstleriyle tanınmış Fransız heykelci.

Önce babası Jean-Louis Leymone'den, daha sonra Robert Le Lorrain'den heykel yapmasını öğrendi. XV. Louis'nin heykelciliğine atandı ve birçok portresini yaptı. İçlerinde Bordeaux (1743) ve Rennes'dekiler (1754) gibi büyük boyutlu heykellerle küçük büstlerin de bulunduğu bu yapıtların çoğu Fransız Devrimi sırasında parçalandı. Lemoyne ayrıca Voltaire (1748), Montesquieu (1767), Madame de Pompadour (1761) gibi kendi döneminin önde gelen kişilerin heykellerini de yaptı. Bir rokoko inceliği de içeren yapıtları barok üsluptadır.

18. yüzyılın önemli heykelcilerinin çoğu Lemoyne'den ders almıştır. Jean-Antoine Houdon, Étienne-Maurice Falconet, Jean-Baptiste Pigalle ve Jean-Jacques Caffiéri bunlar arasındadır.

Lempa Irmağı, İspanyolca RIO LEMPA, Orta Amerika'da ırmak. Toplam uzunluğu 320 km'dir. Guatemala'da Esquipulas yakınlarından doğar. Honduras'ı geçtikten sonra Citalá'da El Salvador'a girer. El Salvador'un kuzeyindeki sıradağları aştıktan sonra yaklaşık 130 km boyunca doğuya doğru akar; ardından güneye döner ve güneydeki sıradağları aştıktan sonra Büyük Okyanusa dökülür. El Salvador'un en geniş ve ulaşıma en elverişli ırmağıdır. Kuzeyindeki vadide bulunan hidroelektrik santrallar El Salvador'un büyük bölümüne elektrik sağlar. Irmağın güney havzası başta sisal olmak üzere çeşitli ürünlerin yetiştirildiği bir tarım bölgesidir.

Lempira, Honduras'ın güneybatı kesiminde il. Güneyde El Salvador'la çevrili olan ilin yüzölçümü 4.290 km²'dir. Opalaca Dağları ile üzerinde ülkenin en yüksek doruğu Las Minas Tepesinin (2.849 m) bulunduğu Celaque Dağlarında yer alır. Sularını güneye doğru akan Lempa ile kuzeye doğru akan Ulua ırmaklarının kolları toplar. Nüfus genellikle kırsal olmakla birlikte il topraklarının üçte birinden daha azı tarıma elverişlidir ve bu alanın da yalnızca beşte biri ekilidir. Başlıca ürünler arasında buğday, saman ve kereste sayılabilir. Yörede kümes hayvanları ve domuz yetiştirilir. 1969'da Honduras'la El Salvador arasında patlak veren savaş ve 1980'lerin başındaki iç karışıklıklar sırasında kente çok sayıda El Salvadorlu mülteci yerleşti. İlin yönetim merkezi ve en büyük kenti olan Gracias ülkenin öteki kesimlerine karayoluyla bağlanır. Nüfus (1991 tah.) 180.000.

Lemurlar, LARVALAR olarak da bilinir, Roma dininde ölülerin kötü ve korkunç hayaletleri. Garip ve ürkütücü biçimlere bürünerek ortaya çıkan bu hayaletlerin, hayatta olan akrabalarına zarar verdiğine inanılırdı. Onları yatıştırmak ve ev halkından uzak tutmak için her yıl 9, 11 ve 13 Mayıs tarihlerinde Lemuria denen dinsel törenler yapılırdı. Bir söylentiye göre öldürülen kardeşinin kefareti için Romulus'un başlattığı bu törenlerde her aile babasının gece yarısı kalkarak ellerini temizledikten sonra ruhların toplanması için havaya siyah fasulye taneleri savurması ve uzaklaşmaları için de yakarışta bulunması gerekiyordu.

Lena Irmağı, Rusya Federasyonu'nda, dünyanın en uzun akarsularından biri. Orta Asya'daki Baykal Gölünün batısında yer alan küçük bir Sibirya dağ gölünden doğar. Toplam uzunluğu 4.400 km'dir. Kuzey yönünde Rusya topraklarını geçtikten sonra bir delta oluşturarak Laptyev Denizine dökülür.

Yaklaşık 2.490.000 km²'lik bir alanın sularını toplayan Lena'nın başlıca kolları Vitim, Aldan, Büyük Patom, Olyokma ve Nyuya ırmaklarıdır. Her biri 1.500 km'yi bulan üç ana bölüme ayrılır. Yukarı bölüm ırmağın doğduğu yerden Vitim Irmağıyla birleştiği yere, orta bölüm Vitim Irmağından Aldan Irmağının ağzına, aşağı bölüm de Aldan Irmağından Laptyev Denizine kadar uzanır. Irmağın yukarı bölümü, gittikçe genişleyerek orta bölümün yukarı yarısında büyük bir ırmak yatağına dönüşen derin bir vadide akar. Çevredeki yumuşak eğimli ve ormanlık yamaçların gerisinde birçok küçük gölle kaplı geniş bir sulak çayır yer alır. Orta bölümün aşağı yarısında vadinin yapısı birdenbire değişir; ırmak dik ve kırık yamaçlı dar bir vadinin tabanında akmaya başlar. Bu yöre turistler ve dağcılık sporuyla uğraşanlar için gözde bir yerdir. Irmağın Orta Yakut Ovasına girmesiyle başlayan aşağı bölümde ırmak yatağı genişler ve sulak çayırlar yeniden belirir.

Lena Irmağı havzasında karasal bir iklim hüküm sürer. Kışın şiddetli soğuklar görülür; ocak ayı ortalama sıcaklıkları −30°C ile −40°C arasındadır. Temmuz ayında ortalama sıcaklık 10°C ile 20°C arasında değişir. Denizden uzaklığın etkisiyle az olan yağışlar genelde yazın düşer. Yıllık ortalama kar yağışı miktarı en çok 50 mm'yi bulur. Lena Irmağı havzasının tipik bir özelliği yazları görülen ani taşkınlardır. Irmağın yıllık ortalama debisi 16.400 m³/sn'dir. Bazı kesimlerde ırmak yatağı ve taşkın alanları sürekli buzludur. Havzanın geniş bir bölümü taygayla kaplıdır. Kuzey Kutup Dairesi yakınındaki aşağı bölümde tundra örtüsüne rastlanır.

Orta Yakut Ovasındaki kolektif çiftliklerle devlet çiftliklerinde tahıl üretilir, hayvan yetiştirilir. Havza fosil mineraller bakımından zengindir; altın ve kömür yatakları da işletilebilir miktardadır. Lena Irmağı kıyısındaki sanayi ve kültür merkezlerinin en önemlisi Yakutsk'tur. Irmağın önde gelen modern limanı ise Osetrovo'dur.

Lena Katı, Rusya'da Alt Kambriyen Dönemde (Kambriyen Dönem y. 570-500 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Amga Katının altında yer alan Lena Katına, Rusya'nın hemen her bölgesinde rastlanır. Sibirya Platformunda, daha kısa zaman dilimlerini gösteren çeşitli fosil kuşakları vardır; bu kuşaklar, çeşitli trilobit cinsleri ile *Archaeocyatha* filumundan oluşur. Lena Katının Kafkaslar ile Asya'nın orta kesimlerindeki bölümlerinde şistler ve mermerler, Timan'daki bölümünde ise dolomitler egemendir.

Lenard, Philipp (Eduard Anton) (d. 7 Haziran 1862, Pressburg, Macaristan [bugün Bratislava, Slovak Cumhuriyeti] - ö. 20 Mayıs 1947, Messelhausen, Almanya), katot ışınları (elektronlar) üzerindeki çalışmalarıyla 1905 Nobel Fizik Ödülü'nü kazanan Alman fizikçi. Elde ettiği sonuçlarla elektroniğin ve nükleer fiziğin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

Lenard
Bavaria-Verlag

1893'te Bonn Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olduktan ve Heinrich Hertz'in asistanlığını yaptıktan sonra 1894'te Breslau (Wrocław) Üniversitesi'nde fizik profesörü oldu, daha sonra 1895'te Aachen, 1896'da Heidelberg ve 1898'de Kiel üniversitelerinde görev yaptı. 1907'de tekrar Heidelberg'e döndü ve 1931'de emekli olana değin burada fizik profesörü olarak çalıştı. Katot ışınlarının ince metal yaprakların arasından geçtiğine ilişkin bulgusundan yararlanarak 1898'de, ışınların bir alüminyum pencereden açık havaya yayıldığı bir katot ışını lambası geliştirdi. Fosforışıl bir ekran yardımıyla, ekran lambadan uzaklaştırıldıkça ışınların giderek azaldığını ve belirli bir uzaklıkta da tümüyle yok olduğunu gösterdi. Bu deneylerle ayrıca, maddelerin ışınları soğurma gücünün kimyasal özelliklerine değil yoğunluklarına bağlı olduğunu ve ışınların hızı arttıkça soğurmanın azaldığını kanıtladı. Gene benzer deneylerle 1899'da, katot ışınlarının, ışığın metal yüzeylere çarpması sonucunda oluştuğunu gösterdi; bu olgu daha sonraları fotoelektrik etki olarak adlandırılmıştır.

Lenard morötesi ışık, alevlerin elektriksel iletkenliği ve fosforışıma üzerinde de araştırmalar yaptı. Katot ışınları ile benzeri konular üzerinde pek çok kitap yazan Lenard'ın en tanınmış yapıtları, *Über Kathodenstrahlen* (1906; Katot Işınları Üzerine) ve *Deutsche Physik*'tir (1936-37, 4 cilt; Alman Fiziği).

Lenau, Nikolaus, asıl adı NIKOLAUS FRANZ NIEMBSCH VON STREHLENAU (d. 13 Ağustos 1802, Csatád, Macaristan - ö. 22 Ağustos 1850, Oberdöbling, Viyana yakınları), döneminin kötümserliğini ve kendi umutsuzluğunu yansıtan hüzünlü lirik şiirleriyle tanınmış Avusturyalı şair. *Gedichte* (1832; Şiirler) ve *Neuere Gedichte* (1838; Yeni Şiirler) adlı kitaplarındaki ilk şiirlerinde, romantizmin *Weltschmerz* (dünya acısı) kavramıyla dile getirdiği kötümser ruh halini yansıtır ve doğayla kişisel, neredeyse dinsel bir ilişki kurar.

Yaşamı, büyük bir bunalım ve doyumsuzluk içinde geçti. Hukuk, tıp ve felsefe fakültelerine devam ettiyse de hiçbirini tamamlayamadı. 1830'da kendisine bir miras kalınca bütün zamanını yazmaya verdi. Mutsuz aşk ilişkilerinin, bir türlü bir yere yerleşememenin yol açtığı sıkıntılar ve 1832-33'te ABD'de geçirdiği sorunlarla dolu bir yıl, yaşamı ve sanatıyla ilgili düş kırıklıklarına yenilerini ekledi. Kendisinin de zamanla fark ettiği gibi, bunalımının olduğu kadar sanatının da kaynağı, şiiriyle yaşamının ayrılmaz biçimde iç içe geçmiş olmasıydı.

Sonraki yıllarda yazdığı şiirleri içeren *Gesammelte Gedichte*'yle (1844, 2 cilt; Toplu Şiirler) dinsel içerikli epik şiirleri *Savonarola* (1837) ve *Die Albigenser* (1842; Albililer), Lenau'nun aşk, doğa ve inanç gibi alanlarda sonuç alamadan da olsa ısrarla sürdürdüğü düzen ve sadakat arayışını yansıtır. *Faust. Ein Gedicht* (1836, yb 1840; Faust: Bir Şiir) adlı yapıtını büyük ölçüde Goethe'den esinlenerek yazdıysa da, Lenau'nun Faust'u tıpkı yazarın kendisi gibi, hiçbir mutlak değer içermeyen anlamsız bir yaşamla karşı karşıyadır.

Lenau, yaşamı boyunca ruhsal bunalımlardan kurtulamadı. 1844'te ruh sağlığı tümüyle bozuldu, daha sonra da neredeyse bütün vücudu felç oldu. *Don Juan* adlı epik şiiri ölümünden sonra 1851'de, âşık olduğu Barones Sophie von Löwenthal'e yazdığı mektuplar ise 1968'de yayımlandı.

Lenbach, Franz von (d. 13 Aralık 1836, Schrobenhausen, Bavyera - ö. 6 Mayıs 1904, Münih, Almanya), 19. yüzyıl sonlarında Almanya'da en beğenilen portre ressamı. I. Wilhelm, Richard Wagner, Franz Lizst, Helmholtz ve Gladstone gibi çağının önde gelen kişilerinin portrelerini yapmıştır. Sayıları 80'e ulaşan Bismarck portreleri de ünlüdür. Üslubu Tiziano, Rembrandt, Velázquez ve Joshua Reynolds gibi ressamların ışık-gölge kullanımlarını, renklerini ve resim tekniklerini içerir.

Lenbach 1857'de Karl Piloty'nin öğrencisi oldu ve onunla birlikte İtalya'yı dolaştı. Bu ilk gezisinde doğadan yaptığı resimlerinde "önemsiz gerçekler"i betimlediği için eleştirildi. 1862'de Almanya'ya dönüşünden kısa bir süre sonra Weimar'daki akademide profesörlüğe atandı. 1863'ten 1868'e değin özel koleksiyonlar ve özellikle de Kont Schack için Almanya, İtalya ve İspanya'daki müze ve özel koleksiyonlarda yer alan eski ustaların yapıtlarının kopyalarını yaptı. Daha sonra kendisini yalnızca portre çalışmalarına verdi.

Lenclos, Ninon de, asıl adı ANNE DE LENCLOS, LANCLOS olarak da yazılır (d. 1620, Paris - ö. 17 Ekim 1705, Paris, Fransa), salonunu dönemin önde gelen edebiyatçılarına ve siyaset adamlarına açan Fransız sanatsever.

Lenclos, kimliği bilinmeyen bir Fransız sanatçının portre çalışması, 17. yy; Versailles Müzesi, Fransa
Giraudon-Art Resource/EB Inc.

Hazcı yaşam felsefesini benimsemiş Henri de Lenclos'nun kızıydı. Bir cinayet işleyen babası 1632'de Fransa'dan kaçmak zorunda kaldı. Ninon ise Paris'te kaldı ve dönemin önde gelen edebiyat ve siyaset adamlarının devam ettiği bir salon açtı. Âşıkları arasında Gaspard de Coligny, d'Andelot markisi Louis de Bourbon ve d'Enghien dükü (sonradan Büyük Condé); hayranları arasında ise, oyun yazarı Molière, şair Paul Scarron ve felsefeci Saint-Évremond bulunuyordu.

Lenclos, davranışlarını dine aykırı bulan Kral XIV. Louis'nin annesi Anne d'Autriche tarafından 1656'da bir manastıra kapatıldıysa da hayranlarının girişimiyle kısa sürede serbest bırakıldı. Felsefesini ve davranışlarını *La Coquette vengée* (1659; Koket Öcünü Aldı) adlı kitabında savundu. 1670'lerde sonradan XIV. Louis'yle evlenecek olan Scarron'un dul eşinin koruması altında kaldı.

Sonraki yıllarda toplum içinde kendine saygın bir yer edinen Lenclos, yaşamının son yıllarında malı işlerinin yönetimi için Voltaire'in babası François Arouet'yi görevlendirdi ve vasiyetinde kitaplarının basılması için genç Voltaire'e para bıraktı. Yaşamına ilişkin başlıca kaynak Émile Magne'nin son baskısı 1948'de yapılan *Ninon de Lanclos* adlı kitabıdır.

lenf, AKKAN olarak da bilinir, canlılarda dokularda yer alan, vücudun sıvı dengesinin korunmasını sağlayan, bakteri ve yabancı hücreleri dokulardan uzaklaştıran ve kanal ve kanalcıklardan oluşan özel bir dolaşım ağıyla kan damarlarına dökülen renksiz sıvı.

Lenf sıvısının başlıca hücresel bileşenleri vücudu yabancı mikroorganizmalardan koruyan lenfositler ve makrofajlardır. Üstün yapılı hayvanlarda lenfositler bağışıklık mekanizmasında oldukça önemli bir rol oynar; yabancı mikroorganizmalar arasındaki farkları ayırt etme yetenekleri basit yapılı hayvanlardaki lenfositlere göre daha fazladır. Lenf sıvısı dalak ve timus gibi organlardan ve lenf düğümlerinden geçip süzüldükten sonra lenf damarları yoluyla dokulardan toplardamarlara taşınır.

Lenf damarlarındaki basınç kan damarlarındakinden daha düşüktür ve lenf sıvısı kandan daha yavaş akar. Lenf damarlarındaki hücre duvarlarının geçirgenliği kılcal damarların duvarlarından daha fazladır. Bu nedenle, kanla dokulara taşındığı halde büyüklüğü nedeniyle kılcal damarlara giremeyen proteinler, ayrıca dokularda biriçimlenen büyük proteinler ve metabolizma yıkım ürünleri kan dolaşımına lenf damarlarından geçerek döner.

Omurgalılarda lenf damarları genellikle büyük toplardamarların kalbe girdiği bölgenin yakınında kan dolaşımına boşalır. Memelilerde lenf sıvısı göğüs lenf kanalı (*ductus thoracicus*) yoluyla köprücükaltı toplardamarına dökülür. Balıklarda lenf damarları kuyruk toplardamarına açılır. Lenf damarları hücrelere ulaşana değin sürekli bölünerek daha küçük dallara ayrılır. Büyük lenf damarlarında bulunan kapakçık sistemi sıvının yalnız tek yönde akmasını sağlar.

Memelilerde lenf damarlarındaki sıvı, öncelikle damarı çevreleyen kasların hareketiyle damar içinde ilerler. Daha basit yapılı hayvanlarda, lenf damarları boyunca lenfi vücuda pompalamaya yarayan ve lenf kalpleri adı verilen kas kümeleri vardır. Kurbağalarda, öndeki lenfi omurga toplardamarına gönderen, arkadaki lenfi böğür toplar-

damarına pompalayan iki çift lenf kalbi vardır. Omuz ve kuyruksokumu bölgesinde yer alan bu kalplerin hareketi vücut yüzeyinden de gözlenebilir. Çörel ve benzer yapıdaki amfibyumlarda çok sayıda lenf kalbi vardır. Kuşlarda gelişim sürecinin belirli bir aşamasında gövdenin arkasında lenf kalpleri bulunur. Bu organlar yalnızca devekuşu ve öbür uçamayan kuşlarda erişkinlikte de varlığını korur.

Bütün çokhücreli hayvanlar kendi hücreleriyle yabancı mikroorganizmaları ayırt edebilir, yabancı hücreleri zararsızlaştırıp sindirebilir. Örneğin, böceklerde dolaşım sıvısında yer alan proteinler bu işlevi yüklenir. Makrofajlar yabancı maddeleri çevreleyip sindiren büyük, hareketli hücrelerdir. Amfibyumlar ve daha üstün yapılı bütün omurgalılarda makrofaj ve lenfosit içeren lenf dokusu kümeleri vardır. Memelilerde dalak, timus ve lenf düğümleri lenf dokusundan oluşur; ayrıca vücutta mikroorganizmaların en kolay ulaşabileceği bölgelerde de (örn. insanda sindirim sistemi ve bademcikler) lenf dokusu yoğundur.

Taşemenlerde ve daha üst düzeyde evrimleşmiş bütün hayvanlarda timus ve lenfositler vardır. Lenfositler yavrularda timusta yapılırken, erişkin hayvanda kemik iliğinde yapılan kök hücrelerinden oluşur ve kan dolaşımıyla vücudun öbür lenf dokularına taşınır.

Vücutta dokulara ulaşan bakteri ve öbür yabancı hücreler lenf sıvısı tarafından lenf düğümlerine taşınır. Yabancı hücrenin vücutta oluşturduğu yanıtın sonucunda çoğalmaya başlayan lenfositlerin bir bölümü lenf düğümünde kalır, öbürleri vücudun başka bölgelerindeki düğümlere dağılır. Bu hücrelerden bazıları yabancı hücreye karşı antikor üretirken, bazıları da hücreye doğrudan saldırarak onu sarar ve içine alır.

Lenf sisteminin başlıca işlevi protein ve vücut sıvılarının kana geri dönmesini sağlamaktır. Bununla birlikte, birçok enfeksiyon ve hastalık sırasında lenf düğümlerinde toplanan bakteriler, alerji yapan yabancı cisimler ve kanser hücreleri lenfosit yapımını uyarır, düğümün şişmesine neden olur.

Lenf dolaşımının herhangi bir nedenle kesintiye uğramasıyla lenfin dokularda birikmesi dokularda lenfödem olarak bilinen şişmeye neden olur. Ağır vakalarda lenf dokuları çok şişer, lenf damarları genişler ve fil hastalığı (elefantiyazis) olarak bilinen durum ortaya çıkar. Lenf kanallarının doğuştan tıkalı olduğu Milroy hastalığı ve tropik bölgelerde sivrisineklerce taşınan ipliksolucanlarının neden olduğu filaryozda lenfödem görüldüğü gibi kanserliler ve kanser tedavisi görenlerde de lenf damarları tıkanabilir.

Lenf sistemini etkileyen en önemli hastalıklar lenf hücrelerinin aşırı derecede çoğalmasıyla ortaya çıkan lösemi ve lenfomadır. Sıklıkla çocuklarda görülen ve çok kötü huylu olan akut lenfositik lösemide kandaki lenfositlerin sayısında çarpıcı bir artış vardır. Kırk beş yaşın üstündekilerde daha sık görülen kronik lenfositik lösemide lenf hücrelerinin artışı bu kadar fazla ve hızlı değildir. İki hastalıkta da kansızlık görülür. Hodgkin hastalığı ve öbür lenfomalarda lenf hücrelerinin çoğalmasının yanı sıra lenf düğümlerinde büyüme de ortaya çıkar.

Frengi, bulaşıcı mononükleoz, amiloidoz, veba ve verem gibi hastalıklarda lenf düğümlerinde büyüme görülebilir; ayrıca hemen bütün enfeksiyonlarda enfeksiyonun etkülediği bölgedeki lenf düğümleri şişer.

lenf dokusu, bağışıklık sistemini oluşturan ve her biri bağışık yanıtta özel bir işlev yüklenen hücre, doku ve organların ortak adı. En işlevsel biçimde düzenlenmiş lenf dokuları kolayca tanımlanabilen yapıları ve çevrelerini saran bir kapsülü bulunan timus ve lenf düğümleridir. Dalaktaki lenf dokusu, küçük atardamarların çevresinde sütunlar oluşturacak biçimde, aralıklı bir yapı içinde toplanan hücrelerden oluşur. Kemik iliğinde lenf dokusu kan yapıcı hücrelerle karışıktır, belirli bir düzeni yoktur. Sindirim kanalını ve solunum sistemini döşeyen epitelin altındaki gevşek bağdokuda yer alan lenf hücreleri, mikroorganizmalar ve antijen özelliği taşıyan yabancı maddelerle karşılaşır. Lenf düğümcükleri olarak bilinen bu yapılarda yabancı maddelere karşı hücreler üretilir. Bademcikler, apandis ve incebağırsak mukozasındaki Peyer plakları gibi bazı düğümcükler oldukça kalıcı yapılardır. Öte yandan lenf düğümcüklerinin çoğu yerel gereksinimlere yanıt olarak ortaya çıkar ve kaybolur.

Lenf sisteminde birçok farklı hücre türü vardır. Ağsı (retiküler) hücreler lenf organlarının çoğunda iskelet görevini gören ince lifsi yapıyı oluşturur. Makrofajlar yabancı maddeleri içine alır ve bağışık yanıtı başlatmak üzere onların yapısını değiştirir. Bu hücreler lenf düğümlerinde olduğu gibi sabit ya da gevşek, bağdoku aralıklarındaki gibi hareketli olabilir. Lenf dokusunda en çok bulunan hücre lenfosittir. Makrofajlar gibi lenfositler de kemik iliğindeki kök hücrelerinden oluşur ve kan dolaşımı yoluyla lenf dokusuna girer. T lenfositleri, öbür lenf dokularına (örn. dalak) gitmeden önce timusta olgunlaşır. B lenfositleri kemik iliğinde olgunlaşır ve doğrudan lenf dokusuna gider. İki tür de, enfeksiyona neden olan mikroorganizmalara karşı oluşan bağışık yanıtta önemli görevler üstlenir.

lenf dolaşımı, vücudun sıvı dengesinin düzenlenmesinde rol oynayan, bakteri ve yabancı cisimleri dokulardan uzaklaştıran ve bağışıklık yanıtlarının oluşmasında önemli görevler üstlenen lenf sıvısının lenf damarları yoluyla taşınması. Lenf dolaşımının kan dolaşımından en önemli farkı, sıvının vücuda pompalanmasını sağlayan kalp benzeri özel bir organın olmamasıdır. Lenf, damarlarda kandan daha yavaş akar; sıvının hareketi yerçekiminden önemli ölçüde etkilenir. *Ayrıca bak.* lenf.

lenf düğümcüğü, sıklıkla sindirim kanalı, solunum yolları ya da idrar kesesinin içini döşeyen epitelin altında yer alan küçük lenf dokusu topluluğu. Mikroorganizmalara ya da yabancı maddelere en çok maruz kalan bölgelerde oluşan lenf düğümcükleri, vücudun kendini bu maddelere karşı savunmasında yardımcı olur. Lenf düğümünde olduğu gibi bağdoku yapısında bir kapsülü bulunmaz; ayrıca lenf damarı boyunca yerleşmediğinden lenf sıvısını süzme işlevi de yoktur. Lenf düğümcüklerinde bölgesel lenfosit yapım merkezleri vardır. İncebağırsaktaki lenf düğümcüğü topluluklarına Peyer plağı(*) adı verilir. *Ayrıca bak.* lenf düğümü.

lenf düğümü, lenf damarları boyunca yer yer yoğun lenf dokusu kümelerinden oluşan böbrek biçimli küçük yapı. Lenf sıvısındaki mikroorganizmalar ve öbür yabancı maddeler lenf düğümünde fagositler ve lenfositlerle karşılaşır. Lenf damarları düğümün dışbükey yanından girer, içbükey yanındaki çentikten çıkar.

Lenf sıvısı düğümün içinden süzülürken mikroorganizmalar ve öbür yabancı hücreleri içine alma özelliğine sahip fagositlerle karşılaşır. Lenfositler yabancı hücrelere doğrudan ya da bunlara karşı bireşimledikleri antikorlarla saldırır. Lenf düğümlerinin bir işlevi de içinden geçen lenf sıvısına lenfosit ve antikorlar vererek bu hücrelerin bütün vücuda yayılmasını ve bağışık yanıtın bütün lenf sistemini kapsamasını sağlamaktır.

Normal olarak lenf düğümü küçük ve çevresindeki dokulara gömülüdür. Bakteri kökenli bir enfeksiyon nedeniyle iltihaplanan lenf düğümleri 1-2 cm'ye kadar büyüyebilir. Vücutta lenf damarları boyunca dağılan lenf düğümlerinin yanı sıra ense, kasık ve koltuk altı gibi belirli bölgelerde lenf düğümü kümeleri bulunur.

Lenf düğümlerinin kanserin yayılmasında önemli bir rolü vardır. Vücutta çok yaygın bir lenf damarı ağı olduğundan kötü huylu urların lenf dolaşımı yoluyla yayılması çok kolaydır. Urdan kopan hücreler lenf düğümüne taşınır, burada tutulur, büyümeye başlar ve ikincil urlar oluşturur. Bu nedenle kanser tedavisinde, vücudun urdan tümüyle temizlenmesini sağlamak amacıyla birçok lenf düğümünün ameliyatla çıkartılması gerekir. *Ayrıca bak.* lenf düğümcüğü.

L'Enfant, Pierre-Charles (d. 2 Ağustos 1754, Paris - ö. 14 Haziran 1825, Prince Georges ili, Maryland, ABD), Fransız kökenli ABD'li mimar, yapı mühendisi ve kent tasarımcısı. Washington, D.C.'nın düzenleyici planını yapmıştır.

1771'den 1776'ya değin Fransa'daki Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi'nde öğretmen olan babasının yanında eğitim gördü. Sonra ABD ordusuna gönüllü yazıldı. ABD'deyken eski Devrim Ordusu subaylarının kurduğu Cincinnati Derneği'nin madalyasıyla diplomasını tasarladı. Paris'e dönünce de bu örgütün Fransa şubesini kurdu. 1784'te gene ABD'ye gitti ve New York kentine yerleşti. Burada başka tasarımların yanı sıra Merkezî Hükümet Binası adıyla tanınan ve içinde ABD Kongresi'nin çalıştığı eski belediye yapısının yenileştirilmesi işlerine baktı (1787). Bu yapıda kullandığı Dor düzenindeki sütunları, yeni ülkesinin onuruna yıldızlarla süsledi.

ABD Kongresi Potomac Irmağı üstünde yeni bir başkent kurmaya karar verdiği zaman, Başkan Washington, L'Enfant'dan bir kent planı hazırlamasını istedi (1791). L'Enfant'ın tasarımı düzensiz dikdörtgen biçimindeki yapı adaları üstüne çaprazlamasına yerleştirilmiş geniş anayollardan oluşuyordu. Bunların kesişme noktalarına Capitol, başkanlık konutu gibi önemli yapılar getirilmişti. Ayrıca bu kesişme noktalarında ortaya çıkan daire ya da üçgen planlı alanlarda anıt ya da çeşmelerin yapılması öngörülmüştü. Plan, düzgün olmayan araziden yararlanmayı amaçlıyor ve daha ileride doğacak trafik gereksinimi için de önlemler içeriyordu. Bu çalışması sırasında devlet bakanı olan Thomas Jefferson, L'Enfant'a çeşitli Avrupa kentlerinin planlarını sağlamıştı, ama o bunlardan birini olduğu gibi uygulamak yerine hepsinden belli bir düşünceyi alıp kullanmayı yeğledi. Planda en çok André Le Nôtre'un Versailles tasarımındaki barok planlama ilkelerinin etkisi görülüyordu. Ayrıca Christopher Wren ile John Evelyn'in hazırladıkları Londra planlarıyla da benzerlikler vardı.

Kentin yapımıyla ilgilenen komisyon üyelerine karşı dikbaşlı davranışlarını sürdürdüğü, özellikle de bulvarlardan birini açmak için kentin önemli kişilerinden biri olan Daniel Carroll'ın evini başına buyruk bir biçimde yıktırdığı için Başkan Washington 1792'de L'Enfant'ın işine son vermek zorunda kaldı. Buna karşılık kentte onun

koyduğu planlama ilkelerinin uygulanmasına devam edildi. L'Enfant daha sonra tasarım bedeli olarak 95.500 dolarlık bir istekte bulundu. ABD Kongresi de ona hizmetleri için yeterli gördüğü 3.800 dolarlık bir ödeme yaptı. L'Enfant yaşamının son günlerini arkadaşlarıyla birlikte Maryland'deki Green Hill adlı malikânede geçirdi ve orada yoksulluk içinde öldü. Kemikleri 1909'da Arlington Ulusal Mezarlığı'na kaldırıldı ve Amerikan Kongresi tarafından burada onun için bir anıt yapıldı.

lenfoma, lenf dokusunun aşırı derecede ve anormal hızla büyümesi. Lenfoma terimi genellikle Hodgkin hastalığı(*) ve Burkitt lenfoması(*) gibi lenf dokusunun kötü huylu urları için kullanılır. *Ayrıca bak.* retikulum hücreli sarkom.

lenfosit, bağışıklık sisteminde önemli bir işlevi olan akyuvar türü. İnsanda lenfositler toplam akyuvar sayısının yüzde 20-25'ini oluşturur.

Başlıca iki tür lenfosit vardır: B lenfositleri ve T lenfositleri. Her ikisi de kemik iliğindeki kök hücrelerinden gelişir ve kanla dalak, bademcik, lenf düğümleri gibi lenf dokularına taşınırlar. Yüzeylerinde yer alan alıcı moleküller yardımıyla mikroorganizmaları ve antijen adı verilen öbür yabancı maddeleri bağlayarak bunları vücuttan uzaklaştırabilirler. Her lenfositte belirli bir antijene bağlanan alıcılar vardır. Kanda, her biri farklı ve eşi olmayan alıcılar taşıyan milyonlarca lenfosit olduğundan vücut karşılaştığı hemen bütün antijenlere yanıt verebilir.

Bakteri ya da virüs gibi bir antijen, B hücresine bağlanıp uyardığında, hücre antikor üreten özdeş plazma hücreleri üretmeye başlar. Bu antikorların yapısı, yanıtı başlatan B hücresinin alıcılarına uygundur. Antikorlar kan ve lenf sıvısına salındıklarında hedef antijene bağlanıp onu nötrleştirmeye ya da yıkmaya başlar. Antikor üretimi, antijen tamamen ortadan kalkana değin birkaç gün sürer. Bellek hücreleri adı verilen bazı B hücreleri de, antikorların salınmasını değil, çoğalmasını uyarırlar. Böylece antijen yeniden ortaya çıktığında otomatik olarak antikor salgılanmaya başlar.

T hücreleri lenf dokularına ulaşmadan önce timusta olgunlaşarak yardımcı T hücreleri ve hücre öldürücü ya da baskılayıcı T hücreleri olarak çoğalıp farklılaşır. Uygun antijen tarafından uyarılan yardımcı T hücreleri, B hücrelerinin antikor üretmesini sağlayan lenfokinleri salgılar. Bunlardan enterlökin-2, mikrop (özellikle virüs) bulaşmış hücrelere bağlanan ve bunları öldüren hücre öldürücü T hücrelerini harekete geçirir. Tam olarak anlaşılmayan karmaşık bir süreç sonucunda baskılayıcı T hücreleri öbür lenfositlerin verdiği yanıtları düzenler.

Öldürücü hücreler T ve B hücrelerine benzerse de, doğrudan bir antijene bağlanmaz. Mikrop bulaşmış hücrelere önceden bağlanan antikorlarla birleştikten sonra, hücrenin ölmesine yol açan bir madde salgılar.

T lenfositlerinin çoğu uzun ömürlüdür, ortalama yaşam süreleri 2-4 yıl, bazılarında 10 yıldan fazladır. B hücrelerinin ortalama yaşam süreleri ise bir hafta ile birkaç ay arasında değişir. *Ayrıca bak.* akyuvar.

lenfositli koryomenenjit, beyin zarları ve beynin beyin-omurilik sıvısının basıncını düzenleyen bölgesinin virüs kökenli iltihaplı hastalığı. En belirgin özelliği beyin-omurilik sıvısında bol miktarda lenfosit bulunmasıdır. Belirli yörelerde, özellikle de fare gibi hayvanlarda yaygın görülür; insana virüs içeren tozların solunmasıyla geçtiği düşünülmektedir. Hiç belirtisiz olabileceği gibi gribe de benzeyebilir. Kimi zaman belirgin bir menenjit tablosu gelişir. Genellikle 2-3 hafta içinde tam iyileşme görülür.

Lenfödem, lenf sisteminin boşalım düzeninde, lenf sıvısının dokularda birikmesine yol açan anormal durum. Lenfödem, biçimi açısından birincil ya da ikincil olabilir. Birincil lenfödem genellikle doğumda ortaya çıkan, ama ailesel (kalıtımsal) olmayan basit doğumsal lenfödem olarak görülür. Buna benzeyen ailesel lenfödem türleri ise, Milroy hastalığı ile Noonan sendromu gibi bozukluklarda görülür. Bütün bu türlerinde lenfödem genellikle her iki bacakta dizlerin alt bölümünde ortaya çıkar ve ayaklarda ağrılı olmayan bir şişkinlik olarak başlar, ilerledikçe bacağa doğru yayılır. Lezyon başlangıçta ağrısızdır. Buna karşılık, çok şiddetli olgularda bacağın hareketlerini etkileyebilir ve bacağın dış görünüşü istenmeyen bir hal alabilir. Birincil lenfödeme kadınlarda daha yaygın olarak rastlanır; hasta ayakların düzenli olarak yukarıda tutulmasıyla ve esnek çoraplarla dıştan baskı uygulayarak tedavi edilir. Çok şiddetli vakalarda, tıkanan lenf yollarının boşalımını sağlamak için cerrahi müdahale zorunlu hale gelebilir. İkincil biçiminde lenfödem, çoğunlukla efeksiyon sonucu ortaya çıkar; ayrıca kanser tedavisinde lenf düğümlerinin cerrahi müdahalesiyle çıkarılmasından ya da ışın tedavisinden sonra oluşabilir. Enfeksiyondan kaynaklanan lenfödem antibiyotiklerle tedavi edilir.

lenger, kenarı yayvan, dibi geniş, sahandan büyük bakır yemek kabı. Bakırı tencereninkinden daha kalın olur. Tekke, imaret gibi yerlerde yoksullara ve dervişlere yemek lenger içinde çıkarılırdı. Kalabalık aile sofralarında da yemekler bu kaptan yenirdi. Büyük meydan sinilerinin ortasına da sofradaki kişi sayısına göre büyük ya da küçük lengerler konurdu. Eski evlerin mutfaklarında irili ufaklı en az birkaç lenger bulunurdu.

Lenglen, Suzanne (d. 24 Mayıs 1899, Compiègne - ö. 4 Temmuz 1938, Paris, Fransa), altı kez Wimbledon şampiyonu olan Fransız tenisçi. Oyun biçimi, huysuzluk ve kaprisleri, ayrıca korttaki cüretkâr giysisiyle büyük ilgi toplamıştır.

1919'dan profesyonelliğe geçtiği 1926'ya değin bayanlar amatör çim tenisinin bir numaralı adı olan Lenglen çim tenisinde Wimbledon tek ve çift bayanlar (1919-23,1925) ile karışık çiftlerin (1920, 1922, 1925) yanı sıra Fransa tek bayanlar (1920-23, 1925-26), çift bayanlar (1925-26) ve karışık çiftlerde (1925-26), Belçika'nın Anvers kentinde yapılan 1920 Olimpiyat Oyunları'nda da tek bayanlarda ve karışık çiftlerde altın madalya kazandı. Dünya sert kort şampiyonluğu karşılaşmalarında ise dört kez tek bayanlar (1914, 1921-23), üç kez çift bayanlar (1914,1921-22), üç kez karışık çiftler (1921-23) birinciliği elde etti. Amatör çim tenisinde tek yenilgisini 1921'de New York kentindeki Forest Hills'de düzenlenen ABD Turnuvası'nda Molla Bjurstedt Mallory'ye karşı aldı. ABD'li büyük tenisçi Helen Wills'le 1926'da Fransa'nın Cannes kentinde yaptığı tek karşılaşmayı 6-3 ve 8-6'lık setlerle kazandı. Aynı yıl profesyonel bir turneye katılmak üzere ABD'ye gitti. Öldürücü anemiden öldü.

Lenica, Jan (d. 4 Ocak 1928, Poznań, Polonya), film afişleri ve fabl türü çizgi filmleriyle tanınmış Polonyalı grafik sanatçısı ve canlandırma sinemacısı. Tanınmış bir ressamın oğluydu. Müzik ve mimarlık öğrenimi görürken bir yandan da çeşitli dergiler için desenler hazırlıyordu. 1950'lerde tümüyle grafik sanatlara yöneldi ve çalışmalarını afiş alanında yoğunlaştırdı. Afiş tasarımcısı olarak sinema dünyasına girdi. Film afişleriyle sergilere katıldı ve ödüller kazandı. 1961'de Paris'te kazandığı Toulouse-Lautrec Ödülü'yle adını uluslararası alanda duyurdu. Afiş çalışmalarında kolaj tekniğinden yararlanan ve kesin çizgilerle belirlenmiş, kolay anlaşılır figürler kullanan Lenica, 1972 Münih Olimpiyat Oyunları'nın afişlerini hazırlamakla görevlendirildi.

Lenica, 1957'den sonra çizgi film çalışmalarına da yöneldi. Walerian Borowczyk ile birlikte *Byl sobie raz* (1957; Bir Zamanlar) ve *Dom* (1958; Ev) gibi ilginç filmler yaptı. 1959'dan sonra çalışmalarını Polonya, Fransa, Almanya ve ABD'de tek başına sürdürdü. Bu dönemdeki filmlerinden *Labirynt* (1962; Labirent), *Die Nashörner* (1963; Gergedanlar), *The Automobile* (1970; Otomobil) ve *Ubu Roi* (1977; Kral Übü), canlandırma sinemasının en iyi örnekleri arasında yer alıyordu. Lenica çizgi filmlerinde genellikle, kargaşanın egemen olduğu ürkütücü bir atmosferin ortasında kalmış sıradan insanın çaresizliğini işledi. Örneğin 1965'te Fransa'da yaptığı *A* adlı filmde dev harfler, huzurlu bir evi işgal edip ortadan kaldırıyordu. Lenica ayrıca çocuk kitapları yazmış ve resimlemiştir.

Lenin, 1957'de SSCB tarafından Leningrad'da (bugün Petersburg) yapılan, dünyanın nükleer güçle çalışan ilk buzkıran gemisi. 134 m uzunluğunda, su taşırma (deplasman) ağırlığı 16 bin ton olan "Lenin", normal sularda saatte 18 deniz mili (knot) hız yapabilmektedir. İkisi normal koşullar için, üçüncüsü ise yedek olarak kullanılan üç nükleer reaktörü vardır. Başlangıçta üretim maliyetinin yüksekliğine karşılık, seyir eriminin çok zor koşullar altında bile hemen hemen sınırsız olması, gemilerde nükleer güç kullanımının birçok üstünlükleri olduğunu kanıtlamıştır.

"Lenin" nükleer buzkıran gemisi
Tass-Sovfoto

Lenin, Vladimir İliç, asıl adı VLADİMİR İLİÇ ULYANOV (d. 22 Nisan 1870, Simbirsk [sonradan Ulyanovsk], Rus Çarlığı - ö. 21 Ocak 1924, Gorki [bugün Nijni Novgorod], Moskova yakınları, SSCB), 1917 Sovyet Devrimi'nin esin kaynağı ve önderi olan Marksist düşün, siyaset ve eylem adamı. İlk başkanlığını yaptığı (1917-24) yeni Sovyet devletinin temellerini atmış, dünya işçi hareketinin yeni öncü örgütü olarak III. Enternasyonal'i (Komintern) kurmuştur. Tarihin en büyük devrimcilerinden biri ve Marx sonrası dönemin en et-

kili sosyalist düşünürü olarak kabul edilir. Marx'ın kuramlarına yaptığı katkılardan dolayı, 20. yüzyılda komünist hareketin dayandığı ideolojik ve siyasal platform genellikle Marksizm-Leninizm olarak anılmıştır.

Gençliği. Lenin iyi eğitim görmüş kültürlü bir ailenin altı çocuğundan üçüncüsüydü. Annesi bir hekimin kızı, babası ise müfettişliğe kadar yükselmiş bir öğretmendi. Zeki ve sağlam bünyeli bir çocuk olan ve sıcak, mutlu bir aile ortamında yetişen Lenin, beş

Lenin, 1918
Tass-Sovfoto

yaşındayken annesinden okumayı öğrendi ve piyano dersleri aldı. Okumaya ve öğrenmeye daha küçük yaşlarda doymak bilmeyen bir tutkuyla bağlandı. Lise öğrenimi sırasında özellikle Latince ve Yunanca derslerindeki başarısıyla dikkat çekti ve okulu birincilikle bitirdi. On altı yaşına geldiğinde devrimci akımlarla tanışıklığı yalnızca ateizme yönelik düşüncelerle sınırlıydı. Ama çarlığın seçkin aydınlara bile medeni ve siyasal haklar tanımayan baskıcı yapısı, ailenin bütün çocuklarını hızla devrimci saflara itti.

Lenin'in delikanlılık yıllarında uğradığı iki darbe devrimci harekette yer almasında önemli rol oynadı. Bu darbelerin birincisi babasının, zamansız ölümünden kısa bir süre önce eğitimle ilgili ilerici görüşlerinden dolayı erken emeklilik tehdidiyle karşılaşmasıydı. 1887'de de Petersburg Üniversitesi'nde (bugün Sankt Petersburg Devlet Üniversitesi) okuyan, çok sevdiği ağabeyi Aleksandr, Çar III. Aleksandr'a suikast planlayan *Narodnaya Volya*'ya bağlı bir gruba katıldığı için yakalanarak asıldı. Böylece Lenin daha 17 yaşındayken, "devlet aleyhine suç işlemiş bir kişi"yi yetiştirmekle damgalanan bir ailenin en büyük erkeği durumuna geldi.

Çeşitli siyasal baskılar görmeye başlayan aile, annenin aldığı dul aylığı ve anneye kalan mirasla maddi olarak ayakta kalmayı başardı. Lenin lise müdürünün (1917 Şubat Devrimi'nden sonra başbakanlık yapan ve Ekim Devrimi'yle devrilen Aleksandr Kerenski'nin babası) verdiği olumlu referansla 1887 sonbaharında Kazan Üniversitesi'ne bağlı hukuk fakültesine girdi. Ama üç ay geçmeden yasadışı bir öğrenci toplantısına katıldığı gerekçesiyle okuldan atıldı. Ardından güvenlik gözetiminde tutulmak üzere, ablasının da bir süreden beri sürgün kaldığı Kokuşkino köyüne gönderildi. 1888 sonbaharında Kazan'a dönmesine izin verildiyse de yeniden üniversiteye girmesi önlendi. Bu sırada daha yaşlı sürgün devrimcilerle tanışarak, büyük bir istekle devrimci siyasal literatürü okumaya yöneldi. Özellikle Marx'ın *Das Kapital*'i, üzerinde derin bir etki bıraktı. Bu okuma süreci içinde Marksizmi benimsedi.

Devrimci bir parti kurma çalışmaları. Mayıs 1889'da ailesiyle birlikte Samara'ya taşınan Lenin, uzun çabalardan sonra hukuk fakültesi sınavlarına dışarıdan girme izni alarak Kasım 1891'de mezun oldu. Özellikle yoksul köylülerin ve zanaatçıların davalarına girdiği Samara'daki ilk avukatlık yıllarında hukuk sisteminin temelinde yatan sınıf ayrımcılığına karşı derin bir nefret beslemeye başladı. Ağustos 1893'te Petersburg'a (1914-24 arasında Petrograd, 1924-91 arasında Leningrad) yerleşti; avukat olarak çalışırken Marksist çevrelerle de ilişkilerini geliştirdi. 1895'te Rusya'nın en etkili Marksist düşünürü Georgi Plehanov ve öteki sürgün devrimcilerle bağlantı kurmak üzere arkadaşları tarafından Avrupa'ya gönderildi. Dönüşünde L. Martov ve başka önderlerle birlikte başkentteki Marksist grupları İşçi Sınıfının Kurtuluşu İçin Mücadele Birliği'nin çatısı altında birleştirmeyi başardı. İşçiler arasında Marksist düşünceleri yaymaya çalışan örgütün öteki yöneticileriyle birlikte Aralık 1895'te tutuklanarak 15 ay hapis cezasına çarptırıldı. Bu cezayı çektikten sonra üç yıllık bir dönem için Sibirya'daki Şuşenskoye'ye sürgün edildi. Daha önce Petersburg'daki Marksistlerin bir toplantısında tanışmış olduğu nişanlısı Nadejda Krupskaya ile orada evlendi. İkilinin Sibirya'da Sidney ve Beatrice Webb'in *Industrial Democracy* (1897; Sanayi Demokrasisi) yapıtını çevirme görüntüsü altında gizli parti yazışmalarını yürütmekle başlayan beraberlikleri ömür boyunca sürdü.

Sürgün cezasını bitirerek Ocak 1900'de yurtdışına çıkan Lenin, ilk iş olarak Marksist bir yayın organı kurma tasarısını gerçekleştirmeye koyuldu. Rusya ve Batı Avrupa'daki dağınık Marksist Rus gruplarını bir araya getirerek tutarlı bir partinin temellerini atmayı amaçlayan *İskra*'nın(*) yayın kurulunda Plehanov, Martov ve öteki üç üyeyle birlikte yer aldı. Derginin yayın politikasının belirlenmesinde önemli rol oynadı.

Lenin'in *İskra*'ya katılmadan önceki yazılarında üzerinde durduğu üç temel konu kapitalizmin Rus toplumunda yarattığı değişiklikler, Sosyal Demokratların ve işçilerin mücadelesini ekonomik hedeflerle sınırlama eğiliminin eleştirisi ve köylülük sorunuydu. Bu sırada Rus aydınları arasında etkili olan Narodniklerin(*) görüşleri Marksizmin yayılmasının önünde büyük bir engel oluşturuyordu. Ortak toprak mülkiyeti ve köy komünleri nedeniyle Rusya'da kapitalizmin gelişemeyeceğini savunan Narodniklere göre, proletaryanın yok denecek bir düzeyde olduğu bir köylü toplumuna Marksist kuramlar uygulanamazdı. Bu yaklaşımı daha 1880'lerde eleştiren Plehanov, hızlı sanayileşmenin de gösterdiği gibi kapitalizm evresine geçen Rusya'da geleceği proletaryanın temsil ettiğini savunmuştu. Plehanov'a göre Rusya'daki gelişmeler iki aşamalı bir devrim sürecini zorunlu kılıyordu. Birinci aşamayı oluşturan burjuva devrimi demokratik bir cumhuriyetin kurulmasını ve kapitalizmin serpilmesi için gerekli koşulların oluşmasını sağlayacak, olgunlaşan kapitalizmin yüksek bir siyasal örgütlenme, sosyalist bilinç ve kültür düzeyine ulaşmış kalabalık bir proletaryayı doğurmasından sonra proletarya devrimiyle sosyalizme geçilecekti.

Bu görüşü 1880'lerin sonunda benimseyen Lenin, Narodniklere karşı tartışmalarında köylülere toprak dağıtımının serbest piyasa mekanizması aracılığıyla yeniden kapitalizmi doğuracağını ve kırsal kesimde üretim araçları üzerindeki özel mülkiyeti ve piyasa sistemini yalnızca sosyalizmin ortadan kaldırabileceğini belirterek köylü sorununa yeni bir bakış açısı getirdi. Köylü sorunuyla ilgili olarak sürgün yıllarında da yürüttüğü araştırmaların ürünü olan *Razvitie kapitalizma v Rossi* (1899; *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*, 1971, 1988) adlı yapıtında kapitalizmin köy komünlerini hızla yıktığını ortaya koydu. Buna bağlı olarak da Narodniklerin homojen bir sınıf olarak nitelendirdiği köylülüğün gerçekte hızla ayrışmaya uğradığını ve köylülüğün yaklaşık yarısını oluşturan yoksul ve mülksüz alt katmanın sanayi proletaryasının müttefiki durumuna geldiğini savundu.

İskra'nın Rus aydınlarını Marksizme çekmede sağladığı başarılardan sonra Lenin ve yoldaşları devrimci bir parti kurma zamanının geldiğine karar verdiler. Bundan önce 1898'de Minsk'te aynı amaçla düzenlenen I. Kongre, delegelerin çoğunun kongreden hemen sonra tutuklanması nedeniyle hedefine ulaşamamıştı. 1903'te Brüksel'de toplanan, ama polis baskısı üzerine çalışmalarını Londra'da sürdüren kongrenin oturumları üç haftaya yakın bir zaman aldı. Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin(*) (RSDRP) gerçek bir örgüt kimliğiyle ortaya çıkmasını sağlayan kongrede birçok konuda yürütülen çetin tartışmaların odak noktasını partiye üyelik koşulları, parti disiplini ve partinin işçi sınıfıyla ilişkisi sorunu oluşturdu.

Kongrede bu noktada beliren görüş ayrılığının temeli Lenin'in Marksist çevrelerdeki dağınıklığı gidermek için kaleme aldığı *Çto Delat* (1902; *Ne Yapmalı?*, 1968, 1990) ve parti örgütlenmesiyle ilgili öteki yazılarında yer alıyordu. Kapitalizmin işçileri kendiliğinden sosyalizme doğru çektiği görüşüne karşı çıkan Lenin, işçilerin günlük mücadelede "sendika bilinci"nin ötesine gidemeyeceğini, kapitalizmi yıkarak kesin kurtuluşa ulaşmak için gerekli "sosyalist bilinç" öğesinin işçilere dışarıdan taşınması gerektiğini savunuyordu. Lenin'e göre "proletaryanın öncü gücü" olan devrimci parti son derece disiplinli ve merkezi bir yapıya dayanmalı, işçiler arasında sosyalist bilinci yaymaya çalışmalı ve gerçek sınıf çıkarlarının nerede yattığını gösterme konusunda eğitici ve yol gösterici bir rol üstlenmeliydi.

İkinci kongrede *İskra* grubunun parti yapısı konusunda bölünmesiyle azınlık durumuna düşen Lenin, mutlak bir disiplini öngören "demokratik merkeziyetçilik" ilkesine dayalı "yeni tipte bir parti" tezini kararlı biçimde savunarak daha da geliştirdi. Deneyimli profesyonel devrimcilerin oluşturduğu, ideolojik bakımdan homojen, dar kapsamlı ve çelikten bir çekirdeğin çevresinde kenetlenmiş olan ve işçi sınıfıyla öteki muhalif grupları toplumda dal budak salmış örgütler aracılığıyla yönlendiren bir parti modelini ortaya koydu. Görüşlerini "Bize bir devrimciler örgütü verin, Rusya'yı altüst edelim!" biçiminde özetleyen Lenin, *İskra* günlerinde sıkı işbirliği yaptığı Plehanov, Martov ve Troçki gibi karşıtlarının "Jakobenlik", "parti içi özgür tartışma ortamını bastırma", "diktatörlük" gibi sert saldırılarına karşın, bu türden bir partinin inşası için her çabayı gösterdi.

Yahudi sosyal demokrat birliği Bund'un(*) kongreden ayrılmasıyla az farkla çoğunluk durumuna geçen Lenin'in öncülük ettiği Bolşevikler ile Martov'un başını çektiği Menşevikler arasındaki görüş ayrılığı, sonraki yıllarda politika, taktik ve program düzlemine de çıkarak sürekli derinleşti.

Bolşevik grup 1912 Prag Konferansı'nda Menşevik grupla bütün bağlarını koparararak ayrı bir partiye dönüştü.

1905 Devrimi ve I. Dünya Savaşı. Rusya'yı sarsan 1905 Devrimi(*) sırasında Lenin'in sınıf ittifakları ve devrim sonrası yönetimin karakteri konusunda ortaya attığı yeni görüşler, RSDRP'nin iki kanadını yeniden karşı karşıya getirdi. Menşevikler proletaryanın demokratik devrime önderlik etmesi gereken burjuvaziyle ittifak kurması ve iktidarı alan liberal burjuvazıye karşı muhalefet konumunu benimsemesi gerektiğini savunuyordu. Ocakta başlayan ayaklanmalar sırasında İsviçre'de sürgün bulunan ve ancak kasımda Rusya'ya dönebilen Lenin, proletaryanın demokratik devrimde "hegemonya"yı ele geçirmesi gerektiği yolundaki görüşlerini daha da netleştirerek devrimin itici gücü olan proletaryanın tek güvenilir müttefikinin köylülük olduğunu savundu. Bu dönemdeki tartışmaların ürünü olan *Dve taktiki Sotsial-Demokratii v demokratiçeskoy revolyutsii* (1905; *İki Taktik*, 1967, 1974/*Demokratik Devrimde Sosyal Demokrasinin İki Taktiği*, 1976,1978) adlı yapıtında, liberal burjuvazinin devrimden ürkerek karşıdevrim | saflarına | geçmesi nedeniyle, işçi-köylü ittifakına dayanarak "proletarya ve köylülüğün devrimci diktatörlüğü"nü kurma hedefini ortaya koydu. Ayrıca devrimin birinci aşamada kalmayarak kesintisiz bir biçimde ikinci aşamaya geçebileceğini öne sürdü. Devrimci dalganın sosyalist devrime gebe Batı Avrupa'nın sanayi işçilerini harekete geçirmesiyle ortaya çıkacak elverişli koşulların, tarım proletaryası ve yarıproleterlerin desteğini alan Rus proletaryasına kapitalizmin üstesinden gelerek sosyalizme geçme yolunu açacağını belirtti.

1905 Devrimi'nin yenilgisinden sonra partide yeniden birliği sağlama çabalarına karşın, iki kanat arasındaki sınır çizgileri daha da belirginleşti. 1907'de yeniden sürgün yaşamına dönmek zorunda kalan Lenin, Menşeviklerin yanı sıra Bolşevikler içinde de çeşitli eğilimlerle yoğun bir mücadele yürüttü. Çarlık rejiminin ağır baskısının ve bazı alanlarda gerçekleştirdiği sınırlı reformların parti saflarında yarattığı yılgınlığa ve uzlaşmacılığa karşı devrim hedefini sürekli önde tuttu. Bu çerçevede felsefeden ulusal soruna, tarım programından seçim taktiklerine kadar uzanan bir dizi alanda sert tartışmalara girişti. Menşeviklerin ülke içinde giderek artan gücüne karşın, ilkelerde anlaşma sağlanamadığı sürece birlikte hareket edilemeyeceğini savundu. Prag'da bir parti konferansı düzenleyerek (1912) Bolşevikleri ayrı bir örgüt çatısı altında toplama yoluna gitti.

I. Dünya Savaşı başladığında (Ağustos 1914) Avrupa'daki sosyalist partiler, II. Enternasyonal'in emperyalist savaşa karşı direnmeyi öngören savaş öncesi kararlarına uymayarak kendi hükümetlerinin yanında yer aldılar. Bu tutumu "sosyal-şovenizm" olarak niteleyen Lenin, sosyalistlerin önüne "emperyalist savaşı iç savaşa dönüştürme" hedefini koydu. Cepheye gönderilen işçilerin ve askerlerin silahlarını kendi burjuvazilerine çevirmeleri yönünde propaganda yapmak gerektiğini savundu. Ama bu görüşleri Bolşevikler arasında bile tam bir destek bulmadı. Bunun üzerine tarafsız bir ülke olan İsviçre'ye geçerek (Eylül 1914) savaş karşıtı Bolşevik ve Menşevik siyasal göçmenlerden oluşan küçük bir gruba katıldı. Savaş koşulları yüzünden Rusya'yla hemen hemen bütün bağları koptu. Benzer görüşleri savunan sosyalist çevrelerin 1915-16 yıllarında Zimmerwald ve Kienthal'da düzenlediği iki savaş karşıtı konferans, Lenin'in "emperyalist savaşı iç savaşa dönüştürme" formülü yerine "ilhaksız ve tazminatsız hemen barış yapılmasını ve ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını" öngören bir kararı benimsedi. Böylece Lenin ve Bolşevikler savaş karşıtı sosyalist hareket içinde de azınlık durumunda kaldı.

Savaşın gerçek nedenleri, sosyalistlerin enternasyonalizme ihanetinin gerisinde yatan etkenler, adil ve demokratik bir barış için devrimin zorunluluğu gibi sorunlara ağırlık veren Lenin, görüşlerini çağın kuramsal bir çözümlemesi olan ve ilk kez *İmperializm, kak noveyşi etap kapitalizma* adıyla basılan *İmperializm, kak vısşaya stadiya kapitalizma* (1917; *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, 1965, 1989) adlı yapıtında sistemleştirdi. Yayılmacı ve açgözlü bir karakteri olan emperyalizmin 19. yüzyılın ikinci yarısında sermayenin belirli ellerde toplanmasıyla gelişen tekelci mali kapitalizmin ürünü olduğunu, sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki hammadde ve pazarların sağladığı yüksek kazançların dünya ölçeğinde bir rekabete yol açtığını ve rakip emperyalist kamplar arasındaki dengesizliğin yeniden paylaşımı gündeme getirerek savaşı zorunlu kıldığını savundu. Ayrıca emperyalist devletlerin yüksek kazançların küçük bir bölümünü işçi sınıfının belirli bir kesimine aktararak bir "işçi aristokrasisi" yarattığını ve "satın alınan" bu kesimin sosyalist hareket içinde "teslimiyetçi ve sosyal-şoven" eğilimleri besleyip ayakta tuttuğunu belirtti. Emperyalizmle birlikte kapitalizmin bağrındaki çelişkilerin daha da keskinleşmesi nedeniyle çağın devrimlere gebe olduğu sonucuna vardı.

Sovyet Devrimi'ne önderlik. Avrupa'da bütün yıkıcılığıyla süren savaş, 1917'ye gelindiğinde artık kitlelerin coşkulu bir desteğine dayanmıyordu. Tersine işçiler ve askerler arasındaki tepkiler giderek artıyordu. Savaşın olumsuz etkileri yoğun çelişkilerin yaşandığı, geri ve zayıf bir sisteme dayalı Rusya'da çok geçmeden sarsıcı boyutlara vardı. Petrograd'da ayaklanan işçiler ve askerler kısa sürede çarlık düzenini yıktı (8-15 Mart 1917). Bu gelişmeler üzerine bir an önce yurda dönmek isteyen Lenin, Alman yetkililerden aldığı izinle Almanya ve İsveç üzerinden gizlice Rusya'ya geçti.

Lenin'in Petrograd'a ulaştığı sırada (16 Nisan) iktidarda burjuva liberal partilerin önderlerinden oluşan Geçici Hükümet bulunuyordu. Devrim sonrasında fabrikalardan seçilen işçi temsilcilerinin yer aldığı Petrograd Sovyeti'nin en etkili siyasal güç olmasına karşın, bu organda çoğunluğu ellerinde tutan Menşevikler ve Sosyalist Devrimciler iktidarı Geçici Hükümet'e bırakma yoluna gitmişti. Öte yandan ülkenin hemen bütün büyük kent ve kasabalarında işçi, asker ve köylü sovyetlerine dayalı bir örgütlenme hızla yayılıyordu.

Bolşeviklerin de büyük ölçüde Geçici Hükümet'in otoritesini tanıdığını gören Lenin, hemen ünlü Nisan Tezleri'ni açıklayarak siyasal gelişmeleri çok değişik bir yaklaşımla ele aldı. Lenin'e göre ülke bir "ikili iktidar" dönemi içinde bulunuyordu. Burjuva ve emperyalist bir karakter taşıyan Geçici Hükümet, hemen barışı sağlama, köylülere toprak dağıtma ve işçilerin temel taleplerini yerine getirme gibi sorunları çözemezdi. Bu sorunların üstesinden ancak işçilerin, askerlerin ve köylülerin doğrudan yönetimi gelebilirdi. Bu nedenle Bolşeviklerin işçileri, askerleri ve köylüleri "oportünist" önderlerin burjuvaziye teslim ettiği iktidarı geri almaya ikna etmesi gerekiyordu. Hükümetin devrimci partileri bastırmaması koşuluyla bu geçişin barışçı yoldan da sağlanabileceğini savunan Lenin, dönemin temel siyasal hedefini "Bütün İktidar Sovyetlere!" biçiminde özetledi.

Lenin'in sabırlı ve kararlı bir mücadeleyle Bolşevik Parti Merkez Komitesi'ni kendi çizgisine çekmesinden sonra toplanan partı konferansı, onun görüşlerine uygun bir program benimsedi. Buna göre Bolşevikler Geçici Hükümet'e verdikleri desteği çekerek bütün güçlerini sovyetlerde çoğunluğu ele geçirme hedefi üzerinde yoğunlaştıracaktı. Konferans, kurulacak sovyet iktidarının yapacağı ilk işleri de bütün cephelerde genel bir barış için hemen görüşmeye oturma, toprak sahiplerinin mülklerine el koyma, bütün toprakları kamulaştırarak köylülere dağıtma ve özel sanayi üzerinde işçilerin yararına sıkı bir denetim kurma biçiminde belirledi.

Temmuzdan sonra Aleksandr Fyodoroviç Kerenski'nin başkanlık ettiği Geçici Hükümet, savaş bitkinliğinin ve çöken ekonominin yarattığı hoşnutsuzlukların da etkisiyle giderek halk desteğini yitirmeye başladı. Kerenski'nin düzenin sağlanmasından sonra kurucu meclis seçimlerine gitme yolundaki kararı, devrime sırt çevirmenin bir işareti olarak işçiler arasındaki hayal kırıklığını daha da derinleştirdi. Bu ortamda "Barış, Toprak ve Ekmek" sloganını işleyen Bolşevikler, sonbahara doğru başta Petrograd olmak üzere ülkenin hemen her yanındaki sovyetlerde çoğunluğu kendi saflarına çekmeyi başardılar.

Kerenski hükümetince "Alman ajanı" olarak suçlandığı için temmuzda yeraltına geçmek zorunda kalan Lenin, koşulların olgunlaştığını savunarak partinin Geçici Hükümet'i devirmek üzere silahlı ayaklanma hazırlıklarına girişmesi gerektiğini öne sürdü. Gizlilik koşullarında yaşarken yazdığı *Gosudarstvo i revolyutsiya* (1917; *Devlet ve İhtilâl*, 1934, 1989) adlı broşürde Marksizmin öğretileri doğrultusunda kapitalizmden sosyalizme geçişin "proletarya diktatörlüğü" aracılığıyla gerçekleşeceğini vurguladı. Buradan hareketle var olan devlet mekanizmasını parçalayarak yerine silahlı işçilerin ve köylülerin yönetimini kurma hedefini ortaya attı. Lenin'e göre Rusya'daki devrimin ortaya çıkardığı sovyetler tam da bu devrimci iktidarın organlarını oluşturuyordu. Rusya'nın o sırada "savaşan ülkelerin en özgürü" olmasına karşın, açıkça karşıdevrim saflarına geçen Geçici Hükümet "burjuva diktatörlüğü"nü temsil ediyordu. Bu nedenle Rusya'nın önünde sovyet cumhuriyeti ya da parlamenter cumhuriyet biçiminde kesin bir yol ayrımı bulunuyordu.

Finlandiya'da kaçak olarak yaşayan Lenin, eylülün son günlerinden başlayarak Petrograd'a birbiri ardı sıra gönderdiği makale ve mektuplarda Merkez Komitesi'ni gecikmeksizin silahlı ayaklanmayı örgütlemeye çağırdı. Bütün zorlamalarının sonuç vermemesi üzerine, 20 Ekim'de gizlice Petrograd'a giderek Merkez Komitesi'nin 23 Ekim'de düzenlediği gizli toplantıya katıldı. Yaklaşık 10 saat süren hararetli tartışmaların ardından çoğunluğun yanında tutum almasını sağladı. Böylece Bolşevikler Petrograd Sovyeti'ni savunma görüntüsü altında işçi milislerini silahlı ayaklanma için hazırlamak ve askerlerin desteğini kazanmak üzere yoğun bir çalışmaya girişti. Ama Merkez Komitesi'nde ciddi bir muhalefet sürdüğünden hazırlıklarda da duraksamalar ortaya çıktı. Bu arada ayaklanma konusunda Lenin'in görüşlerini destekleyen Troçki'nin Petro-

grad Sovyeti'nin başkanlığına getirilmesi, Bolşeviklere önemli bir mevzi sağladı. Ayaklanmanın daha fazla ertelenmesinin ele geçirilen uygun fırsatı kaçırmaya yol açmasından çekinen Lenin, II. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi'nin bir gün sonra toplanacağını da göz önüne alarak, 6 Kasım gecesi Merkez Komitesi üyelerine hemen harekete geçme yolunda bir mektup gönderdi.

Bolşeviklerin yönettiği Kızıl Muhafızlarla devrimci asker ve denizciler 7-8 Kasım gecesi pek bir direnişle karşılaşmadan Geçici Hükümet'i devirdiler. Hemen ardından II. Tüm Rusya Sovyetleri Kongresi, Bolşeviklerin ve Sol Sosyalist Devrimcilerin oylarına dayanan ezici bir çoğunlukla bütün iktidar yetkilerini elinde topladığını ilan etti, Lenin'i Halk Komiserleri Konseyi'nin başkanlığına getirdi ve onun hazırlamış olduğu barış ve toprak kararnamelerini onayladı.

Devrimi koruyup geliştirme. Bir kaçak durumundayken 47 yaşında dünyanın en büyük ülkesinin başına geçen ve iktidar duygusunu "insanın başını döndüren bir şey" olarak nitelendiren Lenin, kararlı bir tutumla devrimci iktidarı pekiştirme ve barışı gerçekleştirme hedeflerine yöneldi. Bazı Bolşevik önderlerin hükümette öteki sol partilere de yer verilmesi yönündeki baskıları üzerine, Menşeviklerin ve Sağ Sosyalist Devrimcilerin karşı çıktığı sovyetlere dayalı bir yönetim biçimini kabul etme koşuluyla bir koalisyona razı olabileceğini açıkladı. Sol Sosyalist Devrimciler dışındaki partiler bu çağrıya olumsuz yanıt verdi. Böylece iktidarı paylaşma yükünden kurtulan Bolşevikler, hükümete bazı sol sosyalist devrimcileri almakla yetindi. Ocak 1918'de toplanan Kurucu Meclis'in çoğunluğu oluşturan Menşeviklerin ve Sağ Sosyalist Devrimcilerin etkisiyle sovyetizmi reddetmesi karşısında, Lenin aynı kararlı tutumu takınarak hiç duraksamadan meclisin dağıtılması emrini verdi.

İtilaf Devletleri'nce tanınmayan Sovyet yönetimi, Lenin'in talimatı doğrultusunda İttifak Devletleri'yle tek başına barış görüşmelerine oturdu. Brest-Litovsk'ta yürütülen görüşmelerde çok ağır koşulların öne sürülmesi üzerine, bazı Bolşevikler Sovyet yönetimini tehlikeye atma pahasına devrimci bir savaşın savunuculuğunu yapmaya başladı. Ama halk arasındaki güçlü barış özlemini ve darmadağın olmuş bir ordunun etkili bir direniş gösteremeyeceğini göz önüne alan Lenin, istifa tehdidini de kullanarak, Merkez Komitesi'nin büyük toprak ödünlerini öngören Brest-Litovsk Antlaşması'nı (Mart 1918) onaylamasını sağladı.

Barış yönünde atılan adım, karşıdevrimci güçlerin ve onlara destek veren İtilaf Devletleri'nin Sovyet yönetimini devirme çabalarını daha da şiddetlendirdi. Önceki hükümetlerce alınmış bütün dış borçların tanınmaması ve yabancılara ait malların tazminatsız millileştirilmesi, bu çabaları silahlı ayaklanmaya dönüştürdü. 1920'ye değin milyonlarca kişinin ölümüne ve büyük yıkıma yol açan iç savaştan ilk zarar görenlerden biri Lenin'in kendisi oldu. Ağustos 1918'de konuşma yaptığı bir fabrikadan ayrılırken Fanni Kaplan adlı bir Sosyalist Devrimcinin saldırısına uğrayan Lenin, ağır biçimde yaralandı. Ama sağlam bünyesi sayesinde kısa sürede iyileşti.

Genellikle eski çarlık generallerince yönetilen ve İtilaf Devletleri'nden geniş çaplı para, silah ve asker yardımı alan karşıdevrimci Beyaz Ordu'ya bağlı kuvvetlerin amansız saldırıları boşa çıkarıldı. Lenin, Troçki'nin komuta ettiği Kızıl Ordu'nun kuruluşuna ve izlediği stratejiye yön vermenin yanı sıra Sovyet yönetiminin halk desteğiyle ayakta kalmasını sağlayan etkili önlemler aldı. Ayrılma hakkını da kapsamak üzere ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını tanıyarak Rus olmayan milliyetlerin etkin desteğini, bazı yerlerde de hayırhah tarafsızlığını kazandı. Ayrıca bu politikayla çokuluslu bir devlet yapısına dayanan Rusya'nın bütünüyle dağılmasını önledi. Yiyecek karneleri, konut ve siyasal katılım gibi alanlarda sanayi işçilerine öncelik vererek yönetimin sınıf temelini sağlamlaştırdı. Toprak dağıtımı programıyla köylülerin yönetimin yanında yer almasını sağladı.

Ama iç savaşın yarattığı ekonomik çöküntü bir süre sonra Sovyet yönetimini güç duruma düşürdü. Kızıl Ordu'yu ve kentleri beslemek için gerekli tahıl ürünlerini almada para ve mal sıkıntısı baş gösterince, Lenin "Savaş Komünizmi" çerçevesinde köylülerin tahıl fazlasını karşılıksız olarak devlete teslim etmesini öngören bir sistem kurdu. Köylülere karşı bu politika değişikliği başlangıçta güçlü bir direniş doğurdu. Ama Beyazların egemen oldukları yerlerde toprakların eski sahiplerine geri verilmesi ve topraklara el koyan köylülerin acımasızca cezalandırılması, köylüleri yeniden Sovyet yönetiminin safına çekti. Beyaz Ordu tehlikesinin alt edilmesinden sonra köylüler bir kez daha tahıl fazlasını devlete vermeyi reddetmeye yöneldiler. Bu davranışın kitlesel bir ayaklanmaya dönüşme eğilimi göstermesi üzerine, Lenin hemen geri bir adım atma gereğine işaret etti. Sovyet yönetimi Mart 1921'de NEP olarak bilinen Yeni Ekonomi Politikası(*) programını benimseyerek köylülerin ürünlerini açık pazarda satmasına izin verdi.

Lenin devrimin ilk günlerinden başlayarak öteki Avrupa ülkelerinde devrimci mücadeleyi yükseltmeye ve Sovyet yönetimine karşı birleşik bir emperyalist cephe oluşmasını önlemeye yönelik bir dış politika izledi. 1924'e gelindiğinde ABD dışındaki bütün büyük devletlerin Sovyet yönetimini resmen tanımasıyla ikinci hedefine büyük ölçüde ulaştı. Ama devrimin dünya çapında zafer kazanması yolundaki beklentisi sonuçsuz kaldı. Böylece Sovyet Devrimi kapitalist devletlerin oluşturduğu düşmanca kuşatmayı kıramadı.

Lenin bu kuşatmaya karşın Sovyet Devrimi'ni uluslararası düzeyde etkili bir güç odağı durumuna getirmeyi başardı. Bu doğrultuda atılan adımlardan biri yeni adıyla Rus Komünist Partisi'nin (Bolşevik) öncülüğünde Mart 1919'da III. Enternasyonal'in (Komünist Enternasyonal-Komintern) kurulması oldu. Program ve örgütlenme açısından Bolşevikleri örnek alan partilerin yer aldığı bu kuruluş, uluslararası işçi hareketi içinde II. Enternasyonal'in çizgisine karşıt yeni ve güçlü bir akımın gelişmesini sağladı. III. Enternasyonal'e bağlı partiler hükümetlerinin Sovyet Devrimi'ne yönelik askeri müdahalesini engellemek amacıyla etkili bir mücadele yürüttü. Lenin *Proletarskaya revolyutsiya i renegat Kautski* (1920; *İşçi Sınıfı İktidarı ve Kautsky Melunu*, 1934/*Proletarya İhtilâli ve Dönek Kautsky*, 1969-1989) adlı yapıtında II. Enternasyonal çizgisine sert ideolojik darbeler indirirken, *Detskaya bolezn "levizni" v kommunizme*'de (1920; *"Sol" Komünizm, Bir Çocukluk Hastalığı*, 1970, 1978/*Komünizmin Çocukluk Hastalığı "Sol" Komünizm*, 1991) III. Enternasyonal içindeki "sol" eğilimlerle de mücadele ederek Rusya'daki devrimci deneyimlerden çıkan dersleri özlü bir biçimde ortaya koydu.

Son yılları. Lenin iç savaşın sona ermesiyle birlikte Sovyet yönetimini pekiştirmek üzere muhalefete karşı sert bir sindirme kampanyası başlattı. Bu politikası parti içinde de geniş çaplı bir temizlik hareketini getirdi. Ama parti ve yönetim sisteminde bozuklukların uç vermeye başladığı 1922'de sosyalizm için en büyük tehlikeyi bu alandaki "yozlaşma" olarak saptadı. Parti ve devlet aygıtının bürokratlaşarak hantallaşması, yetkilerin sovyetlerin elinden çıkarak merkezi organlara kayması, Rus olmayan milliyetlere karşı Büyük Rus şovenizminin hortlaması gibi olumsuz gelişmelere işaret ederek sosyalizme karşıt eğilimleri düzeltmeye ağırlık verdi. Bu arada Nisan 1922'de parti genel sekreterliğine getirilen İosif Stalin'in elinde geniş yetkiler toplanmaya başladı.

1922 ilkbaharında ciddi biçimde hastalanan Lenin, suikast sonrasında boynunda kalan kurşunun çıkarılması için ameliyat masasına yattı. Ameliyatın ardından hızla iyileşme belirtileri göstermesine karşın, bir ay sonra kısmi felç geçirerek konuşma yeteneğini yitirdi. Haziranda durumu biraz düzelince, devlet yapısının Stalin tarafından öngörülen üniter sistem yerine, federal sistem temelinde yeniden düzenlenmesine yönelik çalışmalara girişti. Aralıkta sağlığının bozulmasıyla yeniden parti ve devlet çalışmalarından elini çekmek zorunda kaldı. Bununla birlikte 23-26 Aralık 1922 ve 4 Ocak 1923 tarihlerinde sekreterine Lenin'in Vasiyeti(*) olarak bilinen belgeyi yazdırdı. Bu yazılarda Stalin ve Troçki gibi birbirine aykırı güçlü kişilerin önderliği altında partinin çatışmalara sürüklenebileceğine ilişkin kaygılarını dile getirdi. 10 Mart 1923'te yeni bir rahatsızlık geçirip konuşma yeteneğini tümüyle yitirmesinden sonra parti ve devlet yönetimiyle bağı koptu. Yaklaşık bir yıl felçli olarak yaşadıktan sonra 54 yaşında öldü.

Lenin'in *İskra, Vperyod, Proletari, Sotsial-Demokrat, Raboçaya Gazeta, Prosveşçeniye* ve *Pravda* gibi dergi ve gazetelerde çıkan makalelerle birlikte büyük bir hacmi bulan yazıları ve konuşmaları ölümünden sonra *Soçineniya* (Toplu Yapıtlar) adı altında yayımlanmıştır. En eksiksiz derleme olan yapıtın beşinci baskısı (1958-65) toplam 55 cilttir. 1970-71 yıllarında üç cilt olarak yayımlanan *İzbrannıya Proizvedeniya* (Seçme Yapıtlar) ise en önemli kitap, broşür ve makalelerini içermektedir. Lenin'in Batı dillerinde çeşitli konu başlıkları altında derlenerek yayımlanan çok sayıda kitabı Türkçeye de çevrilmiştir. Sayıca 100'ü geçen bu kitaplar arasında *Marksist Felsefe Yazıları* (1976), *Materyalizm ve Ampiriokritisizm* (1968, 1988), *Din Üzerine* (1975, 1990), *Kadınların Kurtuluşu* (1975, 1978), *Sanat ve Edebiyat* (1968, 1990), *Sosyalizm ve Savaş* (1970, 1987), *Bir Adım İleri, İki Adım Geri* (1969, 1979), *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi* (1969, 1989), *Kitle İçinde Parti Çalışması* (1971, 1989), *Toprak Meseleleri* (1969, 1977), *İşçi ve Köylü İttifakı* (1970, 1975), *Uluslarını Kaderlerini Tayin Hakkı* (1968, 1979), *Doğuda Ulusal Kurtuluş Hareketleri* (1970, 1978), *Seçme Yazılar* (1966, 1976), *Mektuplar* (1969, 1976), *Son Yazılar Son Mektuplar* (1975, 1989) sayılabilir.

Lenin Doruğu, Rusça PIK LENİNA. Kırgızistan ile Tacikistan sınırındaki Trans-Alay Sıradağlarının en yüksek noktası (7.134 m). Eskiden Sovyetler Birliği'ndeki en yüksek doruk olduğu sanılırken, 1928'de Komünizm Doruğu, 1943'te de Zafer Doruğunun keşfedilmesiyle ülkenin üçüncü yüksek doruğu olduğu anlaşılmıştır. 1871'de Rus kâşif A. P. Fedçenko tarafından keşfedilen doruğa ilk kez, 1928'de SSCB Bilimler

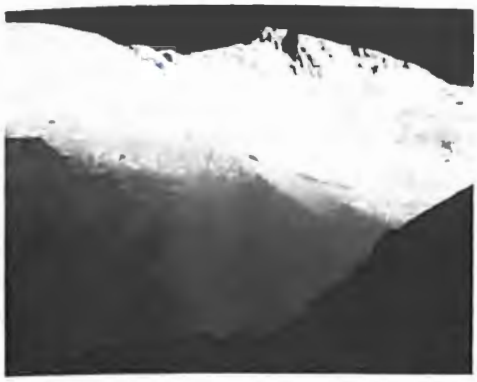

Lenin Doruğu, Trans-Alay Sıradağları, Kırgızistan-Tacikistan sınırı
ABC Ajansı

Akademisi'nin İlk Pamir Keşif Gezisi'ne de katılan Alman dağcılar güneyden tırmandı. 1934'te de Sovyet dağcılar kuzey yamacından doruğa ulaşmayı başardılar.

Lenin Kütüphanesi, tam adı SSCB LENİN NİŞANLI V.İ. LENİN DEVLET KÜTÜPHANESİ, Rusça GOSUDARSTVENNAYA ORDENA LENİNA BİBLİOTEKA, S.S.S.R İMENİ V.İ. LENİNA, Moskova'da kurulu devlet kütüphanesi. Özellikle eski baskı kitapları ve aralarında eski Slav yasalarının da bulunduğu yazma koleksiyonlarıyla ünlüdür.

Kütüphane 1917 Devrimi'nden sonra, Rus ve Batı Avrupa kütüphanelerini iyi tanıyan

Lenin Kütüphanesi'nin okuma salonu, Moskova, Rusya
Tass-Sovfoto

Lenin'in önderliğinde düzenlendi. Kuruluşunda açık raf sistemi, planlı dağıtım, örgütlü ödünç verme ve halkın kütüphane işlerine katılımı ilkeleri gözetildi. El konan özel kütüphanelerden ve Rumyantsev Müzesi'ndeki koleksiyondan sağlanan kitaplarla açıldı.

Dünyanın en büyük kütüphanelerinden biri olan Lenin Kütüphanesi'nde 11 milyondan fazla kitap, 17 milyon dergi, gazete, yıllık ve bülten gibi basılı yayın ve seri yayın ile 345 bin yazma vardır. Eski SSCB'de basılan her yayının bir kopyası bu kütüphaneye gönderilirdi. Kütüphanenin adı 1992'de Devlet Kütüphanesi olarak değiştirilmiştir.

Lenin Nişanı, eski SSCB'nin en büyük sivil nişanı. 1930'da SSCB Merkezî Yürütme Komitesi'nce oluşturuldu. Araştırma, sanat, teknoloji, ekonomi gibi alanlarda ya da ülke için yaşamsal konularda üstün başarı gösteren kişi, kolektif, kurum ya da örgütlere, ayrıca SSCB ile başka ülkeler arasındaki dostluk ve işbirliğinin güçlenmesine katkıda bulunan yabancılara verilirdi. "Sovyetler Birliği Kahramanları" ve "Sosyalist İşçi Kahramanları" bu nişanı otomatik olarak alırlardı.

Nişan, Lenin'in altın çavdar başaklarıyla çevrelenmiş yuvarlak bir portresinden oluşuyordu. Üstte Lenin'in adı bulunan kızıl bayrak, solda kızıl yıldız ve altta orak-çekiç amblemi vardı.

Leninâbad *bak.* Hocent

Leninakan *bak.* Kumayri

Leningrad *bak.* Petersburg

Leningrad Kuşatması, 900 GÜN KUŞATMASI olarak da bilinir, II. Dünya Savaşı'nda Alman ve Fin ordularının SSCB'nin Leningrad (bugün Petersburg) kentini 872 gün boyunca abluka altında tuttuğu kuşatma (8 Eylül 1941-27 Ocak 1944).

Haziran 1941'de SSCB'ye giren Alman orduları eylül başlarında batıdan ve güneyden Leningrad yakınlarına ulaştı. Finli müttefikleri de aynı anda Karelya Kıstağının aşağısından kentin kuzeyine yaklaştı. Kızıl Ordu'ya bağlı 200 bin askerin savunduğu kentin çevresinde tanklara karşı siperler inşa etmek üzere bütün kent halkı seferber edildi. Kısa sürede sağlam bir savunma hattı oluşturuldu. Buna karşılık kasım başlarında her yandan kuşatılan kentin Rusya'nın iç kesimleriyle bütün kara ve demir yolu bağlantısı kesildi.

Alman ablukası ve saldırıları sonucunda yalnızca 1942'de 650 bin Leningradlı yaşamını yitirdi. Bu ölümlerin başlıca nedeni açlık, soğuk, hastalık ve Alman toplarının bombardımanıydı. Ladoga Gölünün suları üzerinden yazları mavnalarla, kışları da el arabaları ve buzda çekilen kızaklarla kente ulaştırılan gıda ve yakıt ikmali çok kısıtlıydı. Gene de bu malzemelerle 1942'de kentteki silah fabrikalarının çalışması ve 2 milyon kentlinin yaşamını sürdürebilmesi sağlandı. Bu arada sayıları 1 milyonu bulan çocuk, hasta ve yaşlı da tahliye edildi. 1943'e gelindiğinde kentteki açık alanların çoğunu kaplayan yeni sebze bahçeleri, halkın ancak açlığını bastırmasını sağlayacak düzeyde sürdürülen gıda dağıtımına belirli bir rahatlama getirdi.

1943'ün başlarında Sovyet saldırılarıyla Alman kuşatması yarıldı ve Ladoga Gölünün kıyıları boyunca Leningrad'a daha çok miktarda malzeme ulaştırılmaya başladı. Ocak 1944'teki başarılı Sovyet saldırısıyla Almanlar kentin varoşlarından batıya püskürtüldü ve kuşatma sona erdi.

Sovyet hükümeti tarihin en çetin ve unutulmaz kuşatmalarından birine başarıyla karşı koyduğu için 1945'te Lenin Nişanı verdiği Leningrad'ı 1965'te de Sovyetler Birliği'nin Kahraman Kenti ilan etti.

Leningrad Olayı, Stalin'in yakın çalışma arkadaşı ve Merkez Komitesi sekreteri Andrey A. Jdanov'un ani ölümünün (31 Ağustos 1948) ardından Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (KPSS) Leningrad (bugün Petersburg) örgütünde gerçekleştirilen tasfiye hareketi. Rus SFSC önderlerini de kapsayan tasfiye, çoğu Jdanov'un çalışma arkadaşı ve yandaşı olan binlerce parti görevlisinin idam edilmesi ya da çalışma kamplarına gönderilmesiyle sonuçlandı. Jdanovculara yöneltilen başlıca suçlama ayrı bir Rus SFSC Komünist Partisi Merkez Komitesi örgütlemeye ve başkenti Moskova'dan Leningrad'a taşımaya çalışmaktı. Bununla birlikte tasfiyenin altında yatan gerçek neden bugün de tam olarak bilinmemektedir. Aralarında Batı'ya sığınan SSCB'li bilim adamlarının da bulunduğu araştırmacılar tasfiyeye Georgi M. Malenkov-Lavrenti P. Beria ile Jdanov hizipleri arasında tırmanan iktidar mücadelesinin yol açtığı kanısındadır.

Leningrad Olayı sırasında idam edilenler arasında Nikolay A. Voznesenski (Politbüro üyesi ve Devlet Planlama Komitesi başkanı), Aleksey A. Kuznetsov (devlet güvenlik organlarından sorumlu Merkez Komite sekreteri), Pyotr S. Popkov (Leningrad parti örgütü birinci sekreteri), Mihail N. Rodionov (Rus SFSC Bakanlar Kurulu başkanı) ve Nikolay A. Voznesenski'nin kardeşi Aleksandr A. Voznesenski (Rus SFSC eğitim bakanı) bulunuyordu.

Tasfiye hareketi Nikita S. Kruşçev'in Şubat 1956'da Merkez Komitesi'nde yaptığı gizli konuşmada ilk kez resmen açıklandı. Kruşçev tasfiye edilenlere yüklenen suçların uydurma olduğunu ileri sürdü ve dönemin güvenlik örgütü başkanı Lavrenti P. Beria ile 1947-51 arasında devlet güvenlik bakanı olan V. S. Abakumov'u, duruşmaları Jdanov ve yandaşlarının aleyhine çevirmek ve Stalin'i suçlamaların doğruluğuna ikna etmeye çalışmakla suçladı. Ayrıca Malenkov'u "tasfiyeyi örgütleyenlerden biri" olarak belirledi. Abakumov tasfiyede oynadığı rolden dolayı Aralık 1954'te idam edildi. Malenkov'un tasfiyeye karıştığı savı, Kruşçev'in parti önderliğindeki konumunu güçlendirmesini sağladı.

Lenin'in Vasiyeti, resmî adı KONGRE'YE MEKTUP, Rusça PISMO K SYEZDU, eski SSCB'nin kurucusu Lenin'in ağır felçli olarak hasta yatarken, ileride toplanacak Komünist Partisi kongresinde okunmak üzere 23-26 Aralık 1922 ve 4 Ocak 1923 tarihlerinde yazdırdığı iki bölümden oluşan belge. Lenin'in Sovyet siyasal sisteminde yapılmasını istediği değişikliklere ilişkin temel önerilerini ve altı parti önderine (Stalin, Troçki, Zinovyev, Kamenev, Buharin ve Pyatakov) ilişkin değerlendirmelerini içeren vasiyet, Stalin'in parti genel sekreterliğinden alınması öğüdüyle sona erer. Lenin'in belgeyi ardılının belirlenmesinde partiye yol göstermek ya da iktidarı ele geçirme çabası içinde gördüğü parti önderlerinin olumlu ve olumsuz yanlarını sergileyerek herhangi birinin tek başına kendi yerine geçmesini önlemek amacıyla yazdırdığı sanılmaktadır.

Vasiyetnamenin birinci bölümünde Merkez Komitesi'nin genişletilmesi önerilir. Ayrıca Merkez Komitesi içindeki birliğe yönelik en ciddi tehdidi Stalin ile Troçki arasındaki gergin ilişkinin oluşturduğu belirtilir. Lenin daha sonra Stalin'in, elinde toplamış olduğu büyük gücün gerektirdiği ölçüde temkinli olmadığını, Troçki'nin ise Merkez Komitesi içindeki en yetenekli kişi olmakla birlikte kendine çok fazla güvendiğini ve salt yönetsel işlere aşırı derecede eğilim gösterdiğini ileri sürer. Diyalektiği tam anlamıyla özümleyemediğine işaret ettiği Nikolay Buharin'den ise partinin en yetkin kuramcısı olarak söz eder. Son olarak Lev B. Kamenev ile Grigori Y. Zinovyev'in Ekim 1917'de Bolşeviklerin hükümet darbesine karşı çıkmalarından ve ayaklanma planlarını yayımlamalarından dolayı mahkûm edilmemeleri gerektiği uyarısında bulunur.

Belgenin ikinci bölümü, Stalin'in Gürcistan'daki muhalefetin bastırılması sırasında yanlış yöntemler kullandığı ve karısı Krupskaya'ya kötü davrandığı konusunda ikna

olan Lenin'in daha sonra yazdırdığı bir ek not niteliğindedir. Bu ekte Stalin "çok kaba" biri olarak tanımlanır ve kongrede genel sekreterlikten alınması konusunun düşünülmesi önerilir.

Birden çok kopyası çıkarılan vasiyetname, Lenin'in talimatıyla ileride kendisi tarafından, ölümü durumunda da Krupskaya tarafından açılmak üzere zarfa konarak mühürlendi. Krupskaya XIII. Parti Kongresi'nin toplanmasından birkaç gün önce Lenin'in isteğine uyarak vasiyetnameyi Merkez Komitesi'ne iletti (Mayıs 1924). Ama Stalin'in egemenliğindeki Merkez Komitesi, vasiyetnamenin kongrenin tümüne sunulması yerine tek tek delegasyonlara okunması gerektiğine karar verdi ve alıntı biçiminde bile olsa yayımlanmasını ya da yeniden çoğaltılmasını yasakladı. Bu baskının sonucu olarak SSCB'de büyük çoğunluk vasiyetnamenin varlığını öğrenemedi. Böylece yaklaşık 30 yıl boyunca vasiyetnameden açık olarak hiç söz edilmedi.

İçeride yasak altında tutulan vasiyetname çok geçmeden Sovyetler Birliği dışına çıkarıldı. Max Eastman vasiyetnameden ele geçirdiği bölümlere 1925'te *Since Lenin Died* (Lenin Öldükten Sonra) adlı yapıtında yer verdi. Vasiyetnamenin tümü Ekim 1926'da Stalin'e karşı muhalefete katılan Krupskaya'nın dolaylı aracılığıyla ele geçirilerek *The New York Times*'da yayımlandı. Ama vasiyetname SSCB'de pek bilinmediğinden, Stalin'in iktidara yükselmesine engel oluşturmadı. Nikita S. Kruşçev, 1956'daki XX. Parti Kongresi'nde Stalin'e yönelik suçlamalarını temellendirmek ve Stalinizmden uzaklaşma kampanyası için Lenin'in adından yararlanmak amacıyla, Merkez Komitesi'nde okuduğu gizli raporda vasiyetnamenin bazı bölümlerini de açıkladı.

Leninizm, Marksizm(*) içinde kendilerini Lenin'in öncülüğünü yaptığı teorik ve pratik geleneğe bağlı sayanlara göre, Karl Marx(*) ve Friedrich Engels(*) tarafından ortaya konan bilimsel sosyalizm anlayışının geliştirilmiş aşaması. Odak noktası proletaryanın iktidar mücadelesi ve sosyalist toplumun inşası olan Leninizm, bunun için işçi sınıfının kendiliğinden eylemliliğinin yanı sıra bir komünist partinin devrimci müdahalesini gerekli görür. Parti, "sınıf bilinçli" devrimcilerden oluşmalı, "demokratik merkeziyetçilik" ilkesine uygun olarak merkezi bir biçimde örgütlenmelidir. Parti aynı zamanda, işçi sınıfına sınıf bilincini ve devrimci teoriyi "dışarıdan" götürecek bir araçtır. Leninizme göre iktidar ancak devrimci mücadele yoluyla ele geçirilebilir ve bunun sonunda kurulacak siyasal rejim bir proletarya diktatörlüğü(*) olmak zorundadır.

Leninizm, kapitalizmin uluslararasılaşmasını onun "en yüksek" ve son aşaması olarak nitelendirir ve emperyalizm diye adlandırır. Emperyalizm, dünyayı egemen sanayi ülkeleri ile sömürge (ve yarı sömürge) ülkelere ayırır ve dünya savaşlarına yol açar. Bu, dünya kapitalist sisteminin istikrarının bozulduğu ve devrim için elverişli koşulların oluştuğu bir çağdır. Lenin, II. Enternasyonal partilerinin I. Dünya Savaşı'nda kendi ulusal hükümetlerini desteklemelerine karşı çıkarak yeni bir uluslararası örgütlenmenin gerekliliğini savunmuş, Sovyet Devrimi'nin ardından 1919'da III. Enternasyonal'in (Komintern) kurucusu olmuştur. Lenin'e göre, emperyalizmin beraberinde getirdiği "eşit olmayan gelişme" olgusu, proletarya devrimlerinin ilk önce gelişmiş kapitalist ülkelerde değil, kapitalizmin "zayıf halkası" durumundaki, göreli olarak azgelişmiş ülkelerde gerçekleşmesini olanaklı kılar. Yerli burjuvazinin zayıf olduğu, ama sınıf bilincine sahip bir proletaryanın oluşmasına elverecek bir sanayileşme düzeyine ulaşmış Rusya gibi bir ülke bunun tipik örneğidir. Öte yandan, metropol burjuvazisi sömürgelerden elde ettiği aşırı kârların bir bölümüyle kendi işçi sınıfının bir bölümünü (işçi aristokrasisi) edilginleştirebilir. Azgelişmiş ülkelerde sosyalist devrim olasılığı, devrimci değişimin bir öznesi olarak köylülerle ittifak sorununu gündeme getirir. Lenin'e göre köylüler burjuva devriminde önemli bir toplumsal güç olarak rol oynarlar; sosyalist düzenin kuruluşu aşamasında ise köylülüğün yoksul ve orta katmanları işçi sınıfına destek verirler.

Lenin'in önderliğindeki Sovyet Devrimi'nin başarısı, Leninizmi uluslararası sosyalist ve komünist hareket içinde egemen konuma getirdi ve aynı zamanda, bu çizgiyi Sovyet devletinin uygulamalarıyla özdeşleştiren bir bakış açısının yaygınlaşmasına yol açtı. Bu yaklaşım dünya proletaryasının çıkarlarının Sovyetler Birliği'nin çıkarlarıyla özdeş olduğunu öne süren Stalin ile sistemlilik kazandı. Stalin'in tanımına göre Leninizm "emperyalizm ve proletarya devrimleri çağının Marksizmi", "özel olarak proletarya diktatörlüğünün teorisi ve taktiğidir". (*Ayrıca bak.* Stalinizm.) Daha o dönemde bazı Marksistler Stalin'in Leninizm yorumunun Lenin'in gerçek teorik ve pratik mirasını çarpıttığını ileri sürdüler.

1970'lerde oluşan Avrupa komünizmi(*) akımı ise, Lenin'in politikasının dönemin Rusya'sına özgü olduğu gerekçesiyle Leninizmi reddetti. Avrupa komünistlerine göre Batı ülkelerinde ancak daha açık ve demokratik, daha az merkeziyetçi bir komünist parti başarılı olabilirdi. Ayrıca komünistlerin Batı'da iktidara gelebilmeleri için, Leninizmin öngördüklerinden farklı sınıfsal ve siyasal ittifaklar kurmaları, sözgelimi devlet aygıtını parçalamaktan çok, onu içeriden dönüştürmeye çalışmaları gerekirdi. Bu yaklaşımın doğal uzantısı, en azından Batı Avrupa (ve daha bir dizi ileri kapitalist ülke) için proletarya diktatörlüğü düşüncesinin terk edilmesi oldu. Öte yandan 1985'te Sovyetler Birliği'nde Gorbaçov önderliğinde başlayan reformlar ve sonunda SSCB'nin dağılması, Doğu Avrupa ülkelerinde de tek parti sosyalizmlerinin yıkılması, Leninizmin her yerde tükenişi olarak yorumlandı.

Leninsk-Kuznetski, eskiden (1925'e değin) KOLÇUGINO. Rusya Federasyonu'nun ortagüney kesimindeki Kemerova yönetim biriminde (*oblast*) kent. Obi Irmağının bir kolu olan İnya Irmağı kıyısında yer alır. Bir Fransız şirketi 1912'de, bölgede kömür madeni işletmeye başladı. Kent 1930'lardan sonra hızla gelişti ve zamanla önemli bir kömür madenciliği merkezi haline geldi. Günümüzde birçok kömür ocağının bulunduğu kentte kimyasal madde, madencilik makineleri, elektrik ampulleri ve ahşap eşya üreten sanayi tesisleri de vardır. Nüfus (1989) 165.000.

lenk fahte, Türk müziğinde 10 zamanlı, 6 vuruşlu bir küçük usul. Küçük usullerin hemen hepsi şarkı formunda kullanıldığı halde, lenk fahte usulüyle ölçülmüş şarkı yoktur. Özellikle beste ve peşrevlerde kullanılan bu usulün, sık rastlandığı nakış bestelerde, kalıplaşmış ve melodik çizgiyi yönlendiren bir kullanımı vardır.

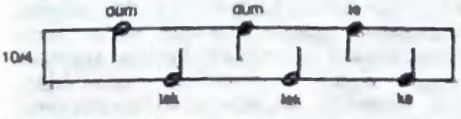

Lenk fahte usulünün vuruşları
Anıl Yayınevi'ne Arşivi

Lenkalar, Honduras'ın kuzeyindeki dağlık bölgede ve El Salvador'da yaşayan Yerli halk. Kuzeydeki Mayalar ile güneydeki Antil halklarından (örn. Kunalar) etkilenmişlerdir. Günümüzde hemen tümüyle ortadan kalkmış olan geleneksel kültürlerine ilişkin çok az bilgi vardır. Geçmişte her köyün özerk olduğu ve bu köylerin her türlü anlaşmazlığı sonuca bağlamaya yetkili bir meclis ve şef tarafından yönetildiği sanılmaktadır.

Günümüzde Lenka köylerinin örgütlenme biçimi kentten kente büyük değişiklik gösterir. Eski sınıf sistemi büyük ölçüde ortadan kalkmıştır; şeflerin (*cacique*) bir bölümü seçimle belirlenirken, bir bölümü de eskiden olduğu gibi veraset yoluyla başa geçmektedir. Köyün ortak malı olan toprak işlenmek üzere bireylere dağıtılır; dağıtma yöntemi köyden köye değişiklik gösterir. En önemli tarım ürünü mısırdır; ayrıca meyve ve sebze de yetiştirilir. Çanak çömlek yapımı ve sepetçilik başlıca el sanatlarıdır. Dokumacılık hemen tümüyle ortadan kalkmıştır.

Lenkalar çevrelerindeki çağdaş kültürlerden büyük ölçüde etkilenmişlerdir. Görünüşte Katolik olmalarına karşın geleneksel inançlarının ve törenlerinin çoğunu sürdürmektedirler. Hastaların iyileştirilmesinde köy sihirbazları önemli rol oynar.

Lenkoran, Azerbaycan'da kent. Hazar Denizi kıyısında, Bakû'nun güneybatısındadır. Adı kayıtlara ilk kez 17. yüzyılda geçen kent 18. yüzyılda İran'daki Taliş Hanlığı'nın başkentiydi. 1728'den 1735'e değin Rus egemenliğinde kaldı; 1813'te kesin olarak Rus topraklarına katıldı. Günümüzde, çay ve turunçgiller gibi bitkilerin yetiştirildiği verimli bir tarım bölgesinin merkezidir. Kentte tuğla, mobilya ve kereste atölyeleri vardır. Nüfus (1979) 40.312.

Lennep, Jacob von (d. 24 Mart 1802, Amsterdam - ö. 25 Ağustos 1868, Oosterbeck, Hollanda), evrensel romantizme karşı ulusal romantizmi savunan Hollandalı romancı ve şair.

Lennep tarihsel roman yazmaya oldukça erken başladı. İlk romanı *De pleegzoon* (1833; Evlatlık Oğul) Hollanda'da bu türde yazılan ilk romanlardan biriydi. Lennep'in gerek bu yapıtı, gerekse onu izleyen başkaları psikolojik ve biçimsel bakımdan çok başarılı olmadı. Nükteli ve gerçekçi bir anlatımla yazdığı, çekici ve yaratıcı bir öykü olan *De lotgevallen van Ferdinand Huyck*'ta (Ferdinand Huyck'un Serüvenleri) başarıyı yakalayan Lennep, Sir Walter Scott ve çağdaşı Fransız yazarların hayranıydı; ama Scott'ın tarihe bakış açısı onda yoktu. Fransız yapıtlarını örnek alarak yazmaya giriştiği modern romanı *De lotgevallen van Klaasje Zevenster* de (1865; Klaasje Zevenster'in Serüvenleri) bir yankı uyandırmadı.

Lenngren, Anna Maria, eö MALMSTEDT. (d. 18 Haziran 1754, Uppsala - ö. 8 Mart 1817, Stockholm, İsveç), İsveçli şair. Yeniklasik üsluptaki yergileri ve pastoral idilleriyle denge ve ılımlılık gibi Aydınlanma'ya özgü kavramları yansıtır. Neşeli ve zarif şiirleri günümüzde de okunmaktadır.

Babası tarafından eğitilen Lenngren, ilk şiirlerini 18 yaşında yayımladı. 1780'de, J. H. Kellgren'le birlikte *Stockholmsposten*

gazetesini kuran ve sonradan yayın yönetmenliğini üstlenen Carl Lenngren ile evlendi. Daha sonra bu gazetede imzasız şiirleri çıktı. En iyi yapıtlarını 1790'larda verdi.

Anna Maria Lenngren, H. Casselle'in portre çalışması, Gripsholm Şatosu, İsveç
Svenska Portraitarkivet, Stockholm

"Den glada festen" (1796; Neşeli Festival) ile "Pojkarne" (1797; Delikanlılar) en ünlü idilleridir. Yergileri arasında da "Portraiterne" (1796) ile "Grefvinnans besök" (1800; Kontesin Ziyareti) dikkati çeker. Kendisinin de söylediği gibi yaşamı çoğunlukla evde geçmişse de, Lenngren dünya hakkındaki bilgisini, dünyanın kusurlarına yönelik hoşgörüsüyle birleştirmeyi başarmıştır. 1819'da bir araya getirilen şiirleri, biçim açısından klasiktir; üslup ve söyleyiş açısındansa denetim ve arılıklarıyla dikkati çekerler.

Lennoaceae, üç cins ile dört ya da altı asalak bitki türünü içeren familya. Besinlerini sağlamak üzere kök benzeri emeçleri yardımıyla başka bitkilerin köklerine girerek, orada büyüyen bu bitkilerin sarı ya da kahverengi etli gövdeleri, çiçek başçıkları ve klorofil içermeyen pulsu yaprakları vardır.

Familyanın en tipik üyesi olan *Lennoa* cinsinden *L. madreporoides* genellikle *Tithonia* türlerinin köklerinde yaşar. Şapkalı mantarların saplarını andıran, 5-15 cm uzunlukta oval gövdeleri pullarla kaplıdır. Mor renkli ve yıldız biçimli küçük çiçeklerin oluşturduğu kubbemsi çiçek başakları vardır. Meksika'nın orta kesimlerinde, 1.500 m yüksekliktekı ekin tarlalarında bulunur. Mavi çiçekli bir tür olan *L. caerulea* México kenti yakınlarındaki yüksek bölgelerde ve Puebla'da yetişir. *Ammobroma* ve *Pholisma* cinsleri ise Kuzey Amerika'da yaygındır.

Lennox, Charlotte, eö RAMSAY (d. 1720, New York kenti, ABD - ö. 4 Ocak 1804, Londra, İngiltere), ABD asıllı İngiliz romancı. Özellikle *The Female Quixote* (1752; Kadın Kişot) adlı yapıtı, Samuel Johnson, Henry Fielding, Samuel Richardson gibi çağdaşlarından övgü toplamıştır.

Lennox 1735'te New York kentinden ayrılarak Londra'ya gitti ve 1748'de Alexander Lennox'la evlendi. Shakespeare'in yapıtlarına kaynak olmuş malzemeleri karşılaştırmalı olarak incelediği *Shakespeare Illustrated*;... (1753-54; Açıklamalı Shakespeare; ...) bu alandaki ilk çalışmadır. Bu kitabın hazırlanmasında Lennox'a, Dr. Johnson'ın yardımcı olduğu sanılmaktadır. Lennox yoksulluk içinde ölmüştür.

Leno, Dan, asıl adı GEORGE GALVIN (d. 20 Aralık 1860, Londra - ö. 31 Ekim 1904, Londra, İngiltere), 19. yüzyılda en parlak dönemini yaşayan İngiliz müzikhollerinin en önde gelen yıldızlarından. 1901'de VII. Edward'a özel bir gösteri sunarak kralın huzurunda oynamak onuruna ulaşan ilk müzikhol sanatçısı oldu.

Bir gezginci tiyatrocu aileden gelen Leno sahneye ilk kez dört yaşında, akrobatlık yaparak çıktı. Beş yıl içinde usta bir *clog* dansçısı oldu. Dans ederken bir yandan da şarkı söylüyor, komiklik ediyordu. 1888'den ölünceye değin, Neol'lerde Drury Lane'de sunulan pantomimlerin başlıca yıldızıydı. Yılın geri kalan bölümünde İngiltere'yi dolaştı, müzikholleri dolduran kalabalıklar karşısında gösterilerini kapalı gişe sürdürdü. Canlı ve komik taklitleriyle kendini izleyicilere sevdirdi. Otobiyografisi 1901'de yayımlandı.

Lenoir, (Jean-Joseph-) Étienne (d. 12 Ocak 1822, Mussy-la-Ville, Belçika - ö. 4 Ağustos 1900, La Varenne-Saint-Hilaire, Fransa), ticari başarı kazanan ilk içten yanmalı motoru geliştiren Belçikalı mucit.

Lenoir'ın motoru, yakıt-hava karışımının içeri girmesini ve egzoz gazlarının dışarı atılmasını sağlayan sürgülü supaplarla donatılmış çift etkili bir buhar makinesinden oluşuyordu. İki zamanlı olan bu motorda yakıt olarak havagazı-hava karışımı kullanılıyordu. Motor, tüketilen yakıtın yalnızca yüzde 4'ünden verim alabiliyor olmasına karşılık son derece dayanıklıydı ve herhangi bir arıza çıkarmıyordu (bazı Lenoir motorları 20 yıl hiç bozulmadan çalışmıştır). 1865'te Fransa'da 400 kadar, İngiltere'de ise 1.000'den fazla üretilen Lenoir motorları, pompalarda ve baskı makinelerinde yaygın olarak kullanıldı.

1862'de Lenoir, içten yanmalı bir motorla çalışan ilk otomobili yaptı. Leonir'ın bu araçta kullandığı motor, önceki motorunun sıvı yakıtla çalışabilecek biçimde uyarlanmış bir türüydü ve bu araçla 10 km'lik bir uzaklığı alabilmek için 2-3 saat gerekiyordu. Lenoir'ın öteki önemli buluşları arasında, trenler için bir elektrikli fren donanımı (1855), bir deniz motoru (1886) ve derilerin ozonla sepilenmesi yöntemi de vardır.

Lenormand, Henri-René (d. 3 Mayıs 1882, Paris - ö. 16 Şubat 1951, Paris, Fransa), I. ve II. Dünya savaşları arasında bilinçaltı güdülenime önem veren yazarlar arasında başta gelen Fransız oyun yazarı.

Bir bestecinin oğlu olan Lenormand Paris Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Yazar olarak daha çok tiyatroya ilgi duydu. Duygusal, iç çelişkileri araştıran, kaderlerinin insanlara yaşattığı trajedileri konu alan kasvetli oyunlar yazdı. Oyunlarında içgüdülere ve güdülenime dayanarak kişilikleri parçalayıp çözümledi.

Lenormand'ın, kaderlerinin insanlara yaşattığı trajedileri araştıran ilk oyunu *Le Temps est un songe*'du (1919; Zaman Bir Düştür). En ünlü oyunu *Les Ratés*'de (1920; *Tutunamayanlar*, 1952) bir oyun yazarı ile sıradan bir oyuncu olan sevgilisinin fiziksel ve moral çözülüşlerini, zorluklar karşısında yaşamlarına kendi elleriyle son vermelerini anlattı. İnsan ruhunu aydınlatmak için, oyunlarında normal dışı ve hastalıklı kişilere yer verdi ve onların iç çatışmalarını "tablo"larla canlandırmayı denedi. Sahnenin yalnızca bir köşesinde birbirini izleyen kısa bölümler halinde oynanan bu tablolar, karakterlerin iç dünyalarından çeşitli kesitler ortaya koymaya yarıyordu. Bu tür simgeciliğin yer aldığı sahne düzenlemeleri ve efektler Lenormand'ın birçok oyununda temel öğe durumundaydı.

Le Simoun (1920) oyununda Lenormand bir Avrupalının, tropik iklimin ve yaşam koşullarının etkisiyle, kendi kızına karşı duyduğu ensest tutkuyu anlattı. *Le Lâche* (1925; Korkak) adlı oyun, savaşa katılmak üzere olan bir askerin korkularının psikolojik bir araştırmasıydı. *Le Mangeur de rêves* (1922; Düş Yiyici) ve *L'Homme et ses fantômes* (1924; Adam ve Hayaletleri) adlı iki oyununda Oidipus karmaşasını araştırması, Leormand'ın Freudcu olarak tanınmasına yol açtı. Öbür oyunları arasında *Les Possédés* (1909; Ecinniler), *A l'Ombre du mal* (1924; Kötülük Gölgesi), *Un Vie secrète* (1929; Gizli Yaşam) ve *Asie* (1931; Asya) sayılabilir. Lenormand'ın oyunlarının birçoğunun Paris'teki ilk sahnelenişleri yönetmen ve sahne tasarımcısı George Pitoëff ile oyuncu Firmin Gémier'nin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

Lenormand, Louis-Sebastien (d. 1757 - ö. 1839, Fransa), paraşütle atlayan ilk insan olarak kabul edilen Fransız havacı. Eski Çin'de geliştirildiği sanılan paraşüt o zamana değin Avrupa'da bir çeşit oyuncak olarak görülüyordu.

Lenormand'ın yaşamına ilişkin bilinenler çok azdır; ilk atlayışını bir ağacın tepesinden yaptığı sanılmaktadır. Lenormand Aralık 1783'te Fransa'daki Montpellier Gözlemevi'nin kulesine tırmanarak, 4,3 m'lik paraşütüyle kendini boşluğa bırakmış ve hiç yara almadan yere inmeyi başarmıştır. Lenormand, paraşütün yangın sırasında binalarda mahsur kalan insanların kurtarılmasında kullanılabileceğini öne sürmüştür.

Lenormant, François (d. 17 Ocak 1837, Paris - ö. 9 Aralık 1883, Paris, Fransa), Fransız Asur uygarlığı uzmanı ve nümizmat. Akadca olarak bilinen dilde çiviyazısıyla yazılmış yazıtları çözerek Hıristiyanlıktan 3 bin yıl önceki Mezopotamya uygarlığı üzerine bilgi edinilmesini sağlamıştır. Arkeoloji konusundaki ilk yazısını 14 yaşında yayımladı ve çalışmalarını sürdürerek çok başarılı bir araştırmacı oldu. Yayımlanan yapıtları arasında üç ciltlik *La Monnaie dans l'antiquité* (1873-79; Antik Çağ Paraları), *Les Sciences occultes en Asie* (1874-75; Asya'da Büyü) ve *Les Origines de l'histoire d'après la Bible et les traditions des peuples orientaux* (1880-82; Kitabı Mukaddes'e Göre Tarihin Kökeni ve Doğu Halklarının Gelenekleri) yer almaktadır.

Lenox, James (d. 19 Ağustos 1800, New York kenti, New York - ö. 17 Şubat 1880, New York kenti, ABD), ABD'li hayırsever ve kitap koleksiyoncusu.

İskoçyalı varlıklı bir tüccarın oğluydu. Babasından kendisine birkaç milyon dolar ve New York kentinde kıymetli mülkler miras kaldı. 1818'de Columbia College'ı bitirdikten sonra baroya kaydolan Lenox, yaşamı boyunca zamanının büyük bölümünü ender bulunan kitapları, yazmaları ve sanat yapıtlarını toplamaya ayırdı; bunların yanı sıra hayır işleriyle de yakından ilgilendi. Bir koleksiyoncu olarak özellikle ilgilendiği yapıtlar Kitabı Mukaddes'ler Kuzey ve Güney Amerika konusunda yazılmış kitaplar, *Encyclopedia Americana*'nın ilk örnekleri, keşifler çağındaki büyük gezileri gezginlerin ağızından aktaran kaynaklar, John Bunyan, William Shakespeare ve John Milton'ın yapıtlarının tüm baskılarıydı. Başlangıçta yalnızca araştırmacıların yararlanmasını öngördüğü koleksiyonunu 1870'te halka açtı. 1895'te yaklaşık 85 bin kitap içeren Lenox Kütüphanesi'nin, Astor Kütüphanesi ve Til-

den Vakfı'yla birleştirilmesiyle New York Halk Kütüphanesi oluşturuldu.

Lens, Fransa'nın kuzeyinde, Nord-Pas-de-Calais planlama bölgesindeki (*région de programme*) Pas-de-Calais ilinde (*département*) sanayi kenti. Lille'in güney-güneybatısında yer alır. Pas-de-Calais kömür havzasının (bir bölümünün 1983'ten sonra kapanması öngörüldü) en önemli kentsel alanıdır. Kentsel yığışım Liévin, Brulay-en-Artois ve Hénin-Liétard madencilik yerleşmelerini içine alır. Kent hizmet sektörünün yanı sıra ticaret bakımından da hareketlidir. Bu nitelikleri, kent ekonomisinin sanayiden hizmet sektörüne yönelmesini kolaylaştırmıştır. I. Dünya Savaşı'nda tümüyle yıkılan kent II. Dünya Savaşı'nda da hasar görmüştür. Nüfus (1982) 38.006.

Lenthall, William (d. Haziran 1591, Henley-on-Thames, Oxfordshire - ö. 3 Eylül 1662, Burford, Oxfordshire, İngiltere), İngiliz siyaset ve devlet adamı. Parlamento yanlılarıyla Kralcılar arasındaki İngiliz İç Savaşları sırasında Avam Kamarası başkanı (*speaker*) olarak çatışmaların ortasında yer aldı. Daha sonra Kralcılarla işbirliğine gitmesi siyasal fırsatçı olarak nitelenmesine neden oldu.

Lenthall, S. Cooper'ın portre çalışması, 1652, Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, Londra

Hukuk öğrenimi gördü. Kasım 1640'ta, Uzun Parlamento'nun başlangıcında, Avam Kamarası başkanı seçildi. 4 Ocak 1642'de Kral I. Charles beş muhalefet önderini bizzat tutuklamak için Avam Kamarası'na girince aranan önderlerin nerede olduklarını söylemeyi reddetti. İç Savaş sırasında Parlamento'dan yana oldu. 1677'de Presbiteryenlerle Bağımsızlar arasında çıkan iktidar kavgasında Bağımsızları destekledi.

Cromwell Cumhuriyeti sırasında 1645'te toplanan Yeni Parlamento'da başkan olarak görev yapan Lenthall, 1659'da Cromwell Cumhuriyeti'nin yıkılmasından sonra kurulan Uzun Parlamento'nun da başkanlığını üstlendi. 1660'ta Kral II. Charles'ın kralılık yönetimini yeniden kurmasını desteklediyse de devlet görevi alması yasaklandı. Lenthall kısa bir süre sonra, I. Charles'ın duruşmasında ve idamında (1649) görevli birine karşı açılan davada bu kişi aleyhine tanıklık ederek Kralcıların gözüne girdi.

Lentulus, Publius Cornelius, lakabı BALDIR. Latince SURA (ö. İÖ 5 Aralık 63, Roma), Romalı devlet adamı. İÖ 63'teki Catilina komplosunun elebaşlarından biridir.

İÖ 81'de Lucius Cornelius Sulla'nın *quaestor*'u (konsül yardımcısı) oldu. Sulla tarafından kamuya ait fonları savrukça harcamakla suçlanınca top oynayan çocukların kurallara aykırı bir harekette bulundukları zaman cezalandırılmak için yaptıkları gibi, alaylı biçimde baldırını tuttu ve bu tarihten sonra "Baldır" lakabıyla anıldı. İÖ 74'te *praetor* (yüksek yönetici), İÖ 71'de konsül oldu. İÖ 70'te ahlaksızlık nedeniyle Senato'dan çıkarıldıysa da İÖ 63'te yeniden *praetor* seçildi. Bu görevi sırasında Catilina ile işbirliğine gitti. Catilina, Cicero'nun *In Catilinam* söylevinden sonra Roma'dan kaçınca kentte kalan komplocuların önderliğini üstlendi. Cicero'yu öldürmeyi ve Roma'yı yakmayı planlayan Lentulus, yardım sağlamak umuduyla bu planlarından Alobraj kabilesinin Roma'daki elçilerine söz etti. Elçiler ona ihanet edince Lentulus öteki komplocularla birlikte tutuklandı; itirafa zorlandıktan sonra idam edildi.

Lentulus Crus, Lucius Cornelius (ö. İÖ 29 Eylül 48, Mısır), Romalı siyaset adamı. Julius Caesar'a muhalefet eden Senato yanlılarının önderlerindendir.

İÖ 68'de Publius Clodius'u bir şenlik sırasında kutsal şeylere saygısızlık etmekle suçlayanların başında yer aldı. İÖ 58'de *praetor* (yüksek yönetici) oldu. İÖ 49'da konsül sıfatıyla, Senato ile çatışmaya giren Caesar'ın barış koşullarının tümüyle reddedilmesini savundu. İç Savaş çıkınca (İÖ 49) Dyrrhachium'da Pompeius'un Senato yanlısı birliklerine katıldı. Pompeius'un ordusu İÖ 48'de Pharsalos'ta ağır bir yenilgiye uğrayınca Mısır'a kaçtı ve orada öldürüldü.

Lentulus Spinter, Publius Cornelius (ö. İÖ y. 48), Romalı devlet adamı. Büyük Pompeius ile Julius Caesar arasındaki mücadelenin yol açtığı İç Savaş'ta (İÖ 49-45) Pompeius'un önde gelen destekçileri arasında yer almıştır.

Bir *curule aedile* (yüksek belediye görevlisi) olarak, İÖ 63'te Cicero'nun hükümeti devirmeyi amaçlayan Catilina komplosunu bastırmasına yardım etti. İÖ 60'ta *praetor* (yüksek yönetici) oldu. İÖ 59'da Caesar'ın yardımıyla Yakın İspanya (Hispania Citerior) eyaleti valiliğine atandı. İÖ 57'de konsül olarak görev yaptıktan sonra İÖ 56-53 arasında Kilikya'yı yönetti. Caesar'a borçlu olmasına karşın İÖ 49'da Pompeius yanlılarına katıldı. İtalya'daki Corfinium Çarpışması'nda yakalandıysa da Caesar tarafından bağışlandı. Daha sonra yeniden Pompeius'un birliklerine katıldı. Pompeius İÖ 48'de Tesalya'daki Pharsalos'ta kesin yenilgiye uğrayınca Rodos'a kaçtı. Ama kısa süre sonra yakalanarak idam edildi.

Lenya, Lotte, asıl adı KAROLINE BLAMAUER (d. 18 Ekim 1900, Penzing, Avusturya - ö. 27 Kasım 1981, New York kenti, ABD), Avusturyalı oyuncu ve şarkıcı. İlk kocası besteci Kurt Weill'ın birçok bestesini popülerleştirmiş, Weill'ın ve uzun süre birlikte çalıştığı arkadaşı Bertolt Brecht'in müzikli oyunlarında sık sık sahneye çıkmıştır.

1914-1920 arasında Zürich'te bale ve tiyatro öğrenimi gördü. Zürich Kent Tiyatrosu bale topluluğuna girdi. 1920'lerde Berlin'de Shakespeare'in oyunlarında oynadı. 1926'da Weill ile evlendi ve 1927'deki Baden-Baden Festivali'nde Brecht ile Weill'ın üzerinde çok tartışılan yapıtları *Mahagonny*'de rol aldı. Daha sonra *Die Dreigroschenoper*'deki (1928; *Üç Kuruşluk Opera*) Jenny ve Lucy rollerini dönüşümlü olarak oynadı ve Weill'ın başka yapıtlarının başoyuncusu oldu. Bunlar arasında *Aufstieg und Fall der Stadt Mahagonny* (1928; Mahagonny Kentinin Yükselişi ve Düşüşü) adıyla *Mahagonny* oyununun opera uyarlaması da vardı.

Lenya ile Weill Nazi Almanyası'ndan kaçarak 1933'te Paris'e gittiler. Lenya orada Brecht ve Weill'ın onun için yazdıkları bir bale-oyun olan *Die sieben Todsünden*'de (1933; *Anna'nın Yedi Ana Günahı*) sahneye çıktı. Ardından Weill çifti New York kentine gitti; Lenya'nın ABD'de ilk sahneye çıkışı *The Eternal Road*'daki (1937; Sonsuz Yol) Miriam rolüyle oldu. *Candle in the Wind*'de (1944; Rüzgârdaki Mum) Cissy ve *The Firebrand of Florence*'ta (1945; Florence'ın Meşalesi) düşeş rollerini canlandıran Lenya, daha sonra Weill'a bestelerinde yardım etmek üzere birkaç yıl sahneden ayrıldı. Kocasının ölümünden (1950) bir yıl sonra *Barefoot in Athens*'deki (1951; *Yalınayak Sokrates*) Ksantippe rolüyle tiyatroya geri döndü. 1950'ler boyunca Kurt Weill'ı anma konserlerinin yanı sıra, eski oyunlarının yeni yapımlarında sahneye çıktı. Bunlar içinde en dikkati çekeni, uzun süre sahnede kalan Off-Broadway(*) yapımı *Üç Kuruşluk Opera*'ydı. Lenya ayrıca New York ve Londra'da (1962) *Brecht on Brecht* (Brecht Üzerine Brecht) revüsünde, Almanya'daki Ruhr Şenliği'nde *Mutter Courage und ihre Kinder* (1965; *Cesaret Ana ve Çocukları*) oyununda ve *Cabaret*'de (1966; *Kabare*) oynadı. Aralarında *Die Dreigroschenoper* (1930), *The Roman Spring of Mrs. Stone* (1960; *Roma'da Bahar*), *From Russia with Love* (1964; *Rusya'dan Sevgilerle*) ve *The Appointment*'ın da (1969; Randevu) bulunduğu birkaç filmde rol aldı. *Roma'da Bahar*'daki oyunuyla 1961'de Oscar'a aday gösterildi. Ayrıca pek çok plak doldurdu, televizyona çıktı, Almanya'da ve ABD'de konserler verdi.

Lenz, Jakob Michael Reinhold (d. 12 Ocak 1751, Sesswegen, Livonya - ö. 24 Mayıs 1792, Moskova, Rus Çarlığı), 19. yüzyıldaki doğalcılık ve 20. yüzyıldaki dışavurumculuk akımlarının en önemli habercilerinden Alman şair ve oyun yazarı.

Königsberg Albertus Üniversitesi'nde ilahiyat okurken, von Kleist ailesinden iki genç barona ders vermek ve onlarla arkadaşlık etmek için Strasbourg'a gitme önerisi alınca 1771'de üniversiteyi bıraktı. Strasbourg'da Goethe'nin çevresine girdi; coşkunluk akımı oyun yazarlarından çok etkilendi. Orada yazdığı garip, didaktik bir komedi olan *Der Hofmeister oder Vorteile der Privaterziehung* (1774; Özel Öğretmen ya da Özel Öğrenimin Yararları) ve en iyi oyunu sayılan *Die Soldaten*'le (1776; Askerler) üne ulaştı. Oyunlarında güçlü karakterlere ve karşıtlık içeren durumların yan yana getirilmesine dayanan dramatik ve komik etkilerden yararlandı. 1774'te çıkan yapıtı *Anmerkungen übers Theater*'de (Tiyatro Üzerine Görüşler) Shakespeare'den yaptığı *Love's Labour's Lost* (Aşkın Boşa Giden Emeği) çevirisine, ayrıca dramaturji konusunda kendi kuramlarına ve coşkunluk akımının öbür yazarlarıyla paylaştığı tiyatro anlayışına yer verdi. Kitapta klasik kurallara, özellikle de zaman ve mekân birliğine karşı çıkıyor, karakterlerin tümüyle gerçekçi bir anlatımla betimlenmesi gerektiğini savunuyordu.

Lenz kendini Goethe ile bir tutuyordu. 1776'da o da Goethe gibi Weimar sarayına gitti, Goethe'nin yaşamını ve yazı üslubunu taklit ederek kendini küçük düşürdü. Garip

davranışları sarayda zararsız ve eğlendirici bulunuyordu. Ama bir parodisindeki patavatsız bölümler dükü kızdırınca saraydan kovuldu. Ömrünü bundan sonra amaçsızca oradan oraya dolaşarak geçirdi ve sonunda aklını yitirdi. Teknik açıdan Lenz'in getirdiği yeniliklere çok şey borçlu olan 19. yüzyıl oyun yazarlarından Georg Büchner, onun deliliğinin öyküsünü *Lenz* (1839; *"Lenz", Georg Büchner Bütün Oyunları* içinde, 1982) adlı anlatısında canlandırdı.

Lenz yasası, elektromagnetizmada, indüklenen elektrik akımının, bu akımı indükleyen değişikliğe karşı koyacak yönde olacağını belirleyen yasa. 1834'te Rus fizikçi Heinrich Friedrich Emil Lenz (1804-65) tarafından ortaya konmuştur.

Sarılmış telden oluşan bir bobinin içine bir mıknatıs çubuğu sokulursa bobinde bir elektrik akımı indüklenir; bu akım bobinin çevresinde bir magnetik alan oluşturur, böylece bobinin kendisi bir mıknatıs durumuna gelir. Bobinde indüklenen akımın yönü Lenz yasası uyarınca şöyle belirlenir: Mıknatıs çubuğunun kuzey kutbu bobine yaklaştırılmakta iken indüklenen akımın yönü, bobinin mıknatıs çubuğuna yakın tarafı kuzey kutup olacak (ve bu nedenle yaklaştırılan çubuğu itecek) biçimde bir magnetik alan oluşturmasını sağlayan akım yönüdür. Mıknatıs çubuğu bobinin içinden çekilip çıkartıldığında ise indüklenen akımın yönü tersine döner; bu durumda akım, bobinin çubuğa yakın tarafı, uzaklaşan çubuğu çekmek üzere, güney kutup olacak yönde akar.

Mıknatıs çubuğunun, indüklenen akımın oluşturduğu bu magnetik kuvvete karşı gelerek bobinin içine sokulması ya da dışarı çekilmesi sırasında, değeri küçük de olsa, bir iş yapılır. Bu işe karşılık gelen enerji, indüklenen akımın bobin telinde dirençle karşılaşması sonucunda oluşan ısı biçiminde ortaya çıkar. Lenz yasası enerjinin korunumu ilkesini doğrular. Akım, Lenz yasasının belirlediği yönün tersi yönde indüklenseydi, ısıl etkisine ek olarak mıknatıs çubuğunun bobine doğru çekilmesine de neden olur, bu da enerjinin korunumu ilkesine ters düşerdi.

Leo *bak.* Aslan

Leo I (AZİZ), lakabı BÜYÜK LEO (d. Toscana ? - ö. 10 Kasım 461, Roma; Batı'da yortu günü 11 Nisan, Doğu'da yortu günü 18 Şubat), 440-461 arasında papa.

Aziz III. Sixtus'un ardılı olarak 29 Eylül 440'ta göreve başlayan Leo, kilisede yozlaşma ve dağılmanın nedeni saydığı heretik akımları bastırmaya girişti. Ama ilahiyat alanındaki en önemli katkısı resmî öğretiyi olumlu bir biçimde tanımlamasıydı. Monofizit öğretiyi savunan Konstantinopolisli (İstanbullu) başkeşiş Eutykhes'e karşı tutumu da bunun örneğiydi. Eutykhes, Konstantinopolis patriği Flavianos tarafından aforoz edilmesi üzerine Leo'ya başvurmuştu. Leo, Eutykhes'in öğretisini reddederek Hz. İsa'nın bedenleşmesi ve her iki doğasının birliğiyle ilgili öğretiyi dile getirdiği ünlü *Tomus*'unu (Kitap) Flavianos'a gönderdi (449). Eutykhesçiliği mahkûm etmek amacıyla toplanan Khalkedon (Kadıköy) Konsili (451) Leo'nun *Tomus*'unun kesin doğruluğunu onayladı. Böylece Leo'nun *Tomus*'u kilisede, Hz. İsa'nın iki doğasının yan yana var olduğu ve bedenleşmenin insan doğasını tanrısal ya da mutlak varlıkla yetkin bir birliğe kavuşturduğunu gösterdiği yönündeki öğretiyi temellendirdi.

Leo 432 mektubu ve 96 vaazıyla kilise örgütlenmesinde papanın üstünlüğü kavramını dile getirdi. Hz. İsa'nın papalık yetkisini yalnızca Aziz Petrus'a verdiğini ve bu yetkinin Petrus tarafından ardıllarına aktarıldığını ileri sürdü. Papalığın saygınlığını daha da güçlendirdi ve Batı'dan gelen barbar halklarla pazarlık ederek papalığı

I. Leo, bir minyatürden ayrıntı, 10. yy; Vatikan Kütüphanesi
Biblioteca Apostolica Vaticana

Batı'nın önderi durumuna getirdi. Kuzey İtalya'yı tehdit eden Hunların Roma'ya saldırmamalarını (452) sağladı. Üç yıl sonra da kenti işgal eden Vandalların Roma'yı yağmalamasını önledi. Leo 1754'te Papa XIV. Benedictus tarafından kilise bilgini ilan edildi.

Leo II (AZİZ) (d. Sicilya - ö. 3 Temmuz 683; yortu günü 3 Temmuz), 681 - 683 arasında papa.

Aziz Agatho'nun ardından yaklaşık Aralık 681'de papa seçildi. Bizans imparatoru IV. Konstantinos'un onayının gecikmesi üzerine ancak 17 Ağustos 682'de takdis edilebildi. Heretik Monotelit görüşleri ve Papa I. Honorius'un (ö. 638) uzlaşmacılığını mahkûm eden III. Konstantinopolis (İstanbul) Konsili'nin (VI. Ekumenik Konsil) (680-681) kararını onayladı. Bizans imparatoru II. Konstans'ın 666'da papanın yargı yetkisi dışına çıkardığı Ravenna piskoposluğu Leo'nun papalığı döneminde Konstantinos'un emriyle yeniden papalığa bağlandı.

Leo III (AZİZ) (d. Roma - ö. 12 Haziran 816; azizler listesine kabulü 1673, yortu günü 12 Haziran), 795-816 arasında papa.

Papa I. Hadrianus'un yerine 26 Aralık 795'te papa seçildiğinde kardinaldi. Doğu ile Batı'nın gitgide birbirinden uzaklaşması karşısında bağımsız kalabilmek için Charlemagne'ı Bizans imparatoruyla dengelemeye çalışan Hadrianus'un tersine Leo hemen Charlemagne'a boyun eğdi ve onu kilisenin koruyucusu ilan etti. Nisan 799'da Roma'da düzenlenen bir ayin alayı sırasında, Hadrianus'un yandaşlarının kışkırttığı bir grubun saldırısına uğradı. Papayı kör edip dilini keserek görevini yapamaz duruma getirmeyi amaçlayan saldırganların elinden kaçan Leo Alp Dağlarının ötesinde Paderborn'da bulunan Charlemagne'ın yanına sığındı. Bunun üzerine yapılan pazarlıklar bütünüyle bilinmemekle birlikte Leo kasımda Roma'ya döndü ve saldırganlar yakalandı.

Roma'da kargaşanın sürmesi üzerine Charlemagne 800'ün sonbaharında kiliseyi eski düzenine kavuşturmak üzere Roma'ya gitti. Leo 23 Aralık'ta Charlemagne'ın huzurunda kendini suçlamalardan arındırdı. İki gün sonra San Pietro Bazilikası'nda toplanan büyük bir kalabalığın önünde Charlemagne'ın oğlu I. Ludwig (Sofu) kral olarak takdis edilirken Leo beklenmedik biçimde Charlemagne'a imparatorluk tacını giydirdi. Böylece daha önce Charlemagne karşısında küçük düştüğü izlenimini silerek imparatorluk tacını yalnızca papanın ihsan edebileceği hükmünü kurumlaştırmış oldu. Doğu'daki Bizans İmparatorluğu'nun yanı sıra Batı'da yeni bir imparatorluk yaratma çabası, Bizanslıların Charlemagne'ı tahtı zorla ele geçirmekle suçlaması yüzünden sonuçsuz kaldı. Böylece Doğu ve Batı arasında ortaya çıkan ayrılık 13. yüzyıla değin bir çekişme biçiminde sürdü.

Papa ile imparator arasındaki ilişkiler dostça olmasına karşın Charlemagne imparatorluk yönetimini ve kilise reformunu denetim altında tutuyordu. 809'da Charlemagne'ın ilahiyatçılarının isteği üzerine Leo, Nikaia (İznik) Amentüsü'ndeki *filioque* maddesinin (Kutsal Ruh'un hem Baba'dan hem de Oğul'dan kaynaklandığı öğretisi) dogmatik doğruluğunu onayladı. Ama bu madde Doğu kiliselerince sürekli reddedildiği için, Bizanslılarla barışı korumak isteyen Leo bu maddenin cemaatle ibadette okunmamasını istedi.

Aziz III. Leo, bir mozaikten ayrıntı, 8. yy; S. Giovanni Kilisesi, Roma
Alinari-Art Resource/EB Inc.

Leo IV (AZİZ) (d. Roma - ö. 17 Temmuz 855, Roma; yortu günü 17 Temmuz), 847-855 arasında papa.

Benedikten keşişi olan Leo, Papa IV. Gregorius'un hizmetinde çalıştı. Papa II. Sergius tarafından kardinal papazlığa atandı. Sergius'un ardından papa olduktan sonra, 846'da Müslümanlarca yağmalanan Roma'yı yeniden inşa etti ve gelecekteki saldırılara karşı kentin çevresini surlarla çevirdi. 849'da İtalya'daki bazı Yunan kentleri arasında bir birlik oluşturdu; bu kentlerin birleşik kuvvetleriyle İtalya'da Ostia açıklarında bir Müslüman donanmasını yenilgiye uğrattı. 854'te Müslümanların önemli hedeflerinden biri olan Civitavecchia kentinin çevresini surlarla çevirdi. Kente

onun onuruna Leopoli adı verildi. Roma'da Nisan 850'de toplanan bir sinodda Frank imparatoru I. Lothar'ın oğlu II. Ludwig'e ikinci imparator olarak taç giydirdi. Önde gelen din adamlarının yolsuzluklarına karşı mücadele etti. 853'te din adamlarının Roma'ya bağlılığını güçlendirmek amacıyla San Marcellus Kilisesi kardinal papazı Anastasius'u (sonradan karşı-papa Kütüphaneci Anastasius) aforoz etti.

Leo V (d. Priapi ?, İtalya - ö. Eylül 903), Temmuz-Eylül 903 arasında papa. IV. Benedictus'un ardılı olarak seçilen Leo'nun papalığı, papalık tarihinin karanlık bir dönemine rastlar. Karşı-papa Christophorus tarafından devrilerek hapsedilmiştir. Christophorus ya da kendi ardılı III. Sergius tarafından öldürüldüğü sanılmaktadır.

Leo VI (d. Roma - ö. Aralık ? 928, Roma), Mayıs - Aralık 928 arasında papa. Papa VIII. Johannes'in başbakanlığını yaptıktan sonra kardinal papaz olduğu sırada Romalı güçlü Crescentii ailesinin başı olan ve Papa X. Johannes'i görevden alan Maroiza tarafından papalığa seçildi. En önemli etkinliği Dalmaçya'daki kilise hiyerarşisini düzenlemek oldu.

Leo VII (d. Roma - ö. 13 Temmuz 939, Roma), 936-939 arasında papa. Spoleto dükü II. Alberico'nun hapsettiği XI. Johannes'in yerine geçti. 936'da İtalya kralı Provence'lı Hugues'ün Roma'yı kuşatmasından sonra, Hugues ile Alberico arasındaki sorunu çözmesine yardımcı olması için Cluny Manastırı başkeşişi Aziz Odo'yu davet etti. Alman din adamları arasında reform girişimlerini destekledi. Mainz başpiskoposu Friedrich'in Yahudileri zorla Hıristiyanlaştırmasını yasakladı, ama Hıristiyanlığı kabul etmeyen tüm Yahudileri sürmesine izin verdi.

Leo VIII (d. Roma - ö. 1 ? Mart 965), 963-965 arasında papa ya da karşı-papa.

Papa XII. Johannes, Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Otto'ya (Büyük) karşı silahlı komplo düzenlediği gerekçesiyle, Aralık 963'te toplanan bir Roma sinodunda görevden alınarak sürgüne gönderildi. Ordusuyla Roma'ya girerek sinodu toplantıya çağıran Otto, o sırada din adamı bile olmayan Leo'nun seçilmesinde etkili oldu. Otto kentten ayrıldıktan sonra Johannes ve yandaşları Roma'ya dönerek Şubat 964'te Johannes'ın yönettiği bir sinodda Leo'yu görevden aldılar. Bunun üzerine Leo, Otto'ya sığındı. Johannes mayısta ansızın öldü. Otto'nun adayı Leo'yu yok sayan Romalılar Benedictus'u papa seçtiler. Buna öfkelenen Otto yeniden Roma'ya giderek Haziran 964'te Leo'nun papalığını zorla kabul ettirip Benedictus'u uzaklaştırdı. Bazı araştırmacılar Leo'yu Otto'nun zorla kabul ettirmesine değin karşı-papa olarak kabul ederken, ötekiler ya Leo'yu ya da Benedictus'u karşı-papa sayarlar.

Leo IX (AZİZ), asıl adı BRUNO-GRAF (kont) VON EGISHEIM UND DAGSBURG (d. 21 Haziran 1002, Egisheim, Alsace, Yukarı Lorraine - ö. 19 Nisan 1054, Roma; yortu günü 19 Nisan), 1049-54 arasında papa. 1054 Doğu-Batı Bölünmesi'ne yol açan gelişmeler papalık dönemine damgasını vurmuştur.

Soylu bir aileden geliyordu. Toul'da öğrenimini tamamladıktan sonra 9 Eylül 1027'de burada piskoposluğa atandı. Reform çalışmalarını hızlandırarak piskoposluk bölgesindeki önemli manastırların ahlaki düzeyini yükseltmek amacıyla sık sık toplantılar düzenledi. Bu çabalarının sonucunda İmparator III. Heinrich tarafından papalığa atandı. Ama Roma halkı ve din adamları tarafından seçilmedikçe göreve başlamamakta ısrar etti. Romalıların da onayını aldıktan sonra 12 Şubat 1049'da papalık tacını giydi.

IX. Leo'un amacı dönemin en zararlı uygulamaları olarak gördüğü papaz evliliklerine, kilise makamlarının alım ve satımına ve kilise görevlilerinin kilise dışı hükümdarlarca atanmasına son vermekti. Bu amaçlara ulaşabilmek için Katolik Kilisesi'nin Hıristiyan toplumunun ve yaşamının merkezi durumuna getirilmesi gerekiyordu. Bu nedenle Toul piskoposu olduğu dönemden tanıdığı birçok kişiyi Roma'ya çağırdı. Reform zorunluluğunun farkında olan bu kişiler aynı zamanda seçkin birer bilgin ve yöneticiydi. Üçü de kardinalliğe atanan Moyenmoutierli Humbert, Lorraineli

IX. Leo, Metz başkeşişi Warinus'un sunduğu St.-Arnould-de-Wetz Kilisesi'nin maketini kutsarken, 11. yy; Burgerbibliothek, Bern, İsviçre
Burgerbibliothek, Bern

Frédéric (sonradan Papa IX. Stephanus) ve Remiremontlu Hugues bunlar arasındaydı. Cluny Manastırı'nın önemli keşişlerinden olan Hildebrand da (sonradan Papa VII. Gregorius) çağrıya uyarak Roma'ya gitti. Leo aynı zamanda Pier Damiani ve Cluny başkeşişi Hugues gibi ünleriyle çevrelerini etkileyen, Hıristiyan toplumunu yeniden düzenleme yönündeki kararların benimsenmesini sağlayabilecek önde gelen kilise adamlarıyla da ilişkiler kurdu.

Bu kişiler papalığı yerel bir Katolik kurumu olmaktan çıkararak uluslararası bir güç durumuna getirdiler. Bu ileri görüşlü ve yetenekli grup papalık ideolojisini toplumsal bir gerçekliğe dönüştürmeye kararlıydı. Bu ideolojinin temelini papanın Aziz Petrus'un ardılı olduğu görüşü oluşturuyordu. Papalığın örgütsel yapısı bu dönemde büyük ölçüde genişledi. Uzaktaki kilise görevlilerine gönderilmek üzere evrensel geçerliliği olan yasa ve yönergelerin düzenlendiği yazı işleri merkezi papalık örgütlenmesinin odağı durumuna geldi.

Bu önlemler etkisini hemen göstermediyse de sonraki başarılı uygulamaların temelini attı. IX. Leo'nun papalığı sırasında kardinaller papanın en yakın danışmanları olarak gitgide daha büyük ağırlık kazandılar, birkaç yıl sonra da Kardinaller Kutsal Kurulu'nu oluşturdular.

Kilise makamlarını alıp satan piskoposlarca atanmış papazların yetkilerinin geçerliliği, birçok ilahiyatçının karşı çıkmasıyla önemli bir sorun durumuna geldi. IX. Leo bu yolla takdis edilmiş papazların "yeniden atanmasını" buyurdu. Bu buyruk birçok karışıklığa yol açtı ve sorun ancak uzun yıllar sonra çözümlenebildi. Leo'nun başkanlığında toplanan bir sinodda (1050) Tours'lu Bérenger'in (ö. 1088) Komünyon'da ekmek ve şarabın yalnızca simgesel olarak Hz. İsa'nın bedenine ve kanına dönüştüğü yönündeki görüşü heretik sayılarak mahkûm edildi.

IX. Leo Roma dışına da çıkarak papanın öncelikli konumunu vurgulamak istiyordu. Bu amaçla, önceki konsillerin ve papaların buyruklarını yeniden uygulamaya koymak ve Hıristiyan toplumunu olumsuz yönde etkileyen unsurları ortadan kaldırmak için İtalya, Fransa, Almanya ve Sicilya'da konsiller topladı. Aziz Petrus'un ardılının bu konsillere şahsen katılması ve başkanlık etmesi papalığın saygınlığının hızla artmasına katkıda bulundu. Sık sık seyahat etmesi papanın üst ve alt kademelerdeki din adamları ve önde gelen cemaat üyeleriyle doğrudan ilişkiye geçmesini sağladı.

IX. Leo'nun papalık döneminin en önemli olayı olan Doğu Kilisesi'nin ayrılması, bir ölçüde talihsiz bir askeri müdahaleden kaynaklandı. 11. yüzyılın başlarında Sicilya'ya yerleşen Normanlar papalığa karşı önemli bir tehlike oluşturuyordu. İmparator III. Heinrich ile birlikte Normanlara karşı bir sefer düzenlemeye karar veren Leo, Heinrich'in geri çekilmesi üzerine komutasındaki zayıf ve deneyimsiz orduyla Normanlarla tek başına savaşmak zorunda kaldı. Papalık ordusu üzerinde ezici bir zafer kazanan Normanlar 18 Haziran 1053'te papayı tutsak aldılar. Ama Leo'nun dış dünyayla ilişki kurmasına ve ziyaretçi kabul etmesine izin verildi, dokuz ay sonra da serbest bırakıldı.

Norman tehlikesi, papalığı, 8. yüzyıldan beri İtalya'nın güneyi ile Sicilya'nın geniş bölgelerinde egemenlik kurmuş olan ve Konstantinopolis'ten (İstanbul) yönetilen Doğu Kilisesi'yle çatışmaya soktu. Leo'nun papalığı döneminde papanın önceliğinin güçlü bir biçimde vurgulanması Konstantinopolis patriği I. Mikhail Keroullarios tarafından bir kışkırtma sayılarak Roma ile Konstantinopolis arasındaki ilişkilerin daha da bozulmasına yol açtı. Patrik, Konstantinopolis'teki Batı kiliselerini kapattı, özellikle Komünyon ayini konusunda Katolik Kilisesi'ne karşı ağır suçlamalarda bulundu. Buna karşılık Kardinal Humbert de, Konstantin'in Bağışı(*) adlı düzmece belgeden uzun alıntılar yaparak Roma'nın üstünlüğünü öne sürdü ve patriğe karşı çıktı. Humbert'in başkanlığında bir elçilik heyeti Nisan 1054'te Konstantinopolis'e doğru yola çıktı. Patrik, Bizans imparatoru ve heyet üyeleri arasında yapılan birkaç toplantıya karşın somut bir sonuç elde edilemedi. 1 Temmuz 1054'te Humbert cemaatin gözleri önünde, heyetin Roma'dan ayrılmasından önce hazırlanan aforoz fermanını Ayasofya'nın duvarına astı. Patrik de buna karşılık olarak elçilik heyetini ve yandaşlarını aforoz etti. Gerçekte Leo üç ay önce ölmüştü. Ama elçiler ve aforoz fermanı resmen papalığı temsil ediyordu. Dolayısıyla Doğu-Batı Bölünmesi'nin resmî nitelik kazanması IX. Leo'nun papalık döneminin ürünüydü.

Leo X, asıl adı GIOVANNI DE'MEDICI (d. 11 Aralık 1475, Floransa - ö. 1 Aralık 1521, Roma), 1513-21 arasında papa. Roma'yı

Avrupa'nın kültür merkezi durumuna getirmiş, papalığın Avrupa'da önemli bir siyasal güç olmasını sağlamıştır. 1521'de Martin Luther'i aforoz etmiştir.

Floransa Cumhuriyeti'nin yöneticisi Lorenzo de'Medici'nin (Muhteşem) ikinci oğluydu. Bu nedenle gelenekler uyarınca din

X. Leo, 16. yüzyılda yapılmış bir madalyon; Vatikan Kütüphanesi
Leonard von Matt-EB Inc.

adamı olmak üzere yetiştirildi. On üç yaşındayken Dominika'da Sta. Maria'nın kardinal diyakozu oldu. Babasının sarayında, filozof Pico della Mirandola (1463-94) gibi özel öğretmenlerden Avrupa'da düşünülebilecek en iyi eğitimi aldı. 1489-91 arasında Piza Üniversitesi'nde ilahiyat ve kilise hukuku öğrenimi gördü. 1492'de Kardinaller Kutsal Kurulu'nun üyesi oldu ve Roma'ya taşınmaya karar verdi. Ama aynı yıl babasının ölümü üzerine Floransa'ya ağabeyi Piero'nun yanına geri döndü. Kasım 1494'te cumhuriyete ihanet ettikleri gerekçesiyle Medici ailesinin öteki üyeleriyle birlikte sürgün edildi. Bunu izleyen altı yıl boyunca Avrupa'nın kuzeyini dolaştı. 1500'de İtalya'ya döndü ve Roma'ya yerleşti. Ağabeyi Piero'nun ölümü üzerine Medici ailesinin başına geçti. Eylül 1503'te, önce III. Pius'u, ekimde de II. Julius'u papalığa seçen kardinaller meclisi toplantılarına katıldı. 1511'de Bologna ve Romagna'ya papanın elçisi olarak atanan Giovanni, bir yıl sonra Floransa'da Medici egemenliğinin yeniden kurulmasını sağladı. Floransa Cumhuriyeti'nde ilk sırayı kardeşi Giuliano'nun almasına karşın yönetim kardinalin elindeydi.

II. Julius'un 21 Şubat 1513'te ölmesi üzerine toplantıya çağrılan Kardinaller Kutsal Kurulu barış yanlısı Kardinal de'Medici'yi 11 Mart'ta papalığa seçti. X. Leo adını alan yeni papa önce 15 Mart'ta papazlığa atandı, 17 Mart'ta da Roma piskoposu olarak takdis edildi.

X. Leo'nun taşıdığı Rönesans ülküleri asker yaratılışlı önceki papayla çarpıcı bir karşıtlık içindeydi. II. Julius'un 10 yıllık yönetiminden sonra Roma'nın dinginlik gereksinimini çok iyi yansıtan Leo hem kilisenin parasını, hem de kendi servetini büyük bir cömertlikle harcadı. Onun döneminde Roma yeniden Batı dünyasının kültür merkezi oldu. II. Julius döneminde başlayan San Pietro Bazilikası'nın yapımına hız verildi. Vatikan Kütüphanesi zenginleştirildi, güzel sanatlar gelişip serpildi. Borgia papaları III. Calixtus ve VI. Alexander döneminde kuşkuyla bakılan papalığın dinsel saygınlığı da yeniden kazanıldı.

Yeni papa görevinin ilk beş yılında V. Laterano Konsili'yle (1512-17) ilgilendi. Ölümünden iki yıl önce II. Julius'un toplantıya çağırdığı konsilin amacı, papaya karşı konsilleri yetkili kılma yönündeki hareketi yeniden canlandırmak üzere Piza'da bir konsil toplanması için çağrıda bulunan dokuz kardinalin çabalarını etkisizleştirmekti. Önce Alman imparatoru I. Maximilian'ın (1459-1519), ardından da Fransız kralı XII. Louis'nin (1462-1515) desteklerini çekmesine karşın Laterano Konsili 1512'de açıldı. Konsil, bir yılını doldurmadan X. Leo'nun yetkisine girdi. X. Leo Protestan Reform hareketinin hemen öncesinde kilisenin çok gereksindiği geniş kapsamlı reformların başını çekmeye pek gönüllü değildi. Yaklaşık 40 yıl sonra Trento Konsili'nin (1545-63) toplanmasını gerekli kılan olaylara benzer ivedi bir durum da yoktu. Konsil Martin Luther'in Doksan Beş Tez'ini ilan etmesinin hemen öncesinde hiçbir önemli karar alamadan dağıldı (16 Mart 1517).

X. Leo yalnızca Hıristiyan Kilisesi'nin başı değil, aynı zamanda Papalık Devletleri'nin dünyevi hükümdarı ve Floransa Cumhuriyeti'ni yöneten Medici ailesinin de başıydı. İtalya'da nüfuzunu kullanabilmek için çeşitli görevlere akrabalarını atadı. Floransa'daki güçlü başpiskoposluğa kuzeni Giulio de'Medici'yi (sonradan Papa VII. Clemens) atadı. Küçük kardeşi Giuliano ile yeğeni Lorenzo'yu Romalı soylular sınıfına kattı. Giuliano'nun 1516'da zamansız ölümü papanın kendisi için merkezi bir İtalya krallığı oluşturma planlarını sona erdirdi. Leo, 1517 başlarında uğradığı suikast girişimi üzerine 31 yeni kardinal seçerek Kardinaller Kutsal Kurulu'nda kendisinden yana bir grup oluşturdu.

İtalya'da egemenlik kurma mücadelesinde Leo'nun karşısına İspanya'nın büyük gücü ve Fransa krallarının kararlılığı çıktı. Fransa kralı XII. Louis, Milano ve Napoli üzerindeki iddialarını gerçekleştirmek üzere 1513'te İtalya'ya girdi. Leo isteksizce de olsa İspanya'nın yardımıyla Mechlin Birliği'ni kurdu. Fransızlar Novara'da yenildi ve Louis iddialarından vazgeçerek ordusunu geri çekti. Ama Fransız tahtına 1515'te I. François'nın (1494-1547) çıkmasıyla savaş yeniden başladı.

Leo, imparatorluk ile İspanya ve İngiltere arasındaki koalisyonu yenilediyse de Marignano Çarpışması'nı (14 Eylül 1515) François kazandı. Bunun üzerine papa Fransız kralıyla Bologna Konkordatosu'nu imzaladı. 18 Ağustos 1516'da bir papalık fermanı olarak ilan edilen antlaşma Fransa'da sonraki 275 yıl içinde kilise devlet ilişkilerini düzene soktu. Fransız krallarına piskopos ve başkeşişliklere aday gösterme hakkı tanınırken, papaların saraya bağlı mülklere aday gösterme hakları da korundu. Papanın her zaman kralın bir adayını veto etme yetkisi bulunmakla birlikte, uygulamada kralın tercihi atama anlamına geliyordu. 16. yüzyılda Fransa'da monarşinin Protestanlığa çok az ilgi göstermesinin bir nedeni de Fransız krallarının kilise üzerindeki bu denetimiydi.

1519'da İmparator I. Maximilian'ın ölmesi üzerine Leo siyasal alanda daha etkili olmaya başladı. Habsburgların imparator adayı İspanya kralı I. Carlos, ana tarafından Aragon kralı II. Fernando'yla (1452-1516) Kastilya kraliçesi I. Isabel'in (1451-1504) torunuydu. Şimdi de baba tarafından büyükbabası Maximilian'ın yerine geçerek güçlü Alman tahtına oturmayı planlıyordu. Ama hem I. François, hem de Saksonya elektörü III. Friedrich (Akıllı) hemen kendi adaylıklarını koydular. İmparatorluk Fransa ya da İspanya ile birleşirse İtalya'nın galip tarafın yönetimine gireceğinden korkan Leo ise Friedrich'i destekledi. Sonunda I. Carlos'un V. Karl (Şarlken) adıyla Kutsal Roma-Germen imparatoru seçilmesi Fransa ile İspanya arasında savaşa yol açtı. Leo, tarafsız kalmayı yeğlemesine karşın, François İtalya'yı yeniden işgal edince yeni imparatorun safına geçti.

Papalığın harcamaları X. Leo'yu sürekli yeni gelir kaynakları aramaya itiyordu. Fransa'yla savaşlar, güzel sanatları savurganca desteklemesi, San Pietro'nun inşası ve Osmanlılara karşı planlanan Haçlı seferi papalığın mali açığını artırmıştı. Uzun süredir endülcansların para karşılığında bağışlanması önemli bir gelir kaynağıydı. Leo papa olduktan kısa süre sonra bu uygulamayı canlandırdı. Bir Dominiken rahibi 1517'de Mainz ve Magdeburg (Almanya) başpiskoposluk bölgelerinde halkı endülcans satın almaya çağıran vaazlar vermeye başladı. Buna tepki olarak Martin Luther Doksan Beş Tez'ini Wittenberg'de Schlosskirche'nin (Kale Kilisesi) kapısına astı.

Ertesi yıl (1518) Luther'in görüşleri Roma'ya ulaştı. Leo, Luther'in üyesi olduğu Augustinusçu tarikatın başkanından, Luther'i denetim altına almasını istedi. Bunu başaramayınca Saksonya elektörü III. Friedrich aracılığıyla sonuç alma çabası içine girdi ama bunda da etkili olamadı. 15 Haziran 1520'de Luther'i 41 noktada heretiklikle suçlayan bir belge yayımlayarak 60 gün içinde Roma'ya boyun eğmezse aforoz edileceğini bildirdi. O güne değin Almanya'da önemli kişilerin desteğini kazanmış olan Luther papaya açıkça meydan okudu. Böylece Leo'nun bir aforoz fermanı yayımlamaktan (3 Ocak 1521) başka seçeneği kalmadı. Almanya'daki siyasal ortam da Luther ve yandaşlarına karşı güçlü bir eyleme girişmeye uygun değildi. Yeni akım kuzeyde, papalığın görece yumuşak davranmasıyla hızla yayıldı. X. Leo ansızın öldüğünde İtalya'da siyasal karışıklıklar, Kuzey Avrupa'da da dinsel çalkantı yaygınlaşıyordu.

Leo XI, asıl adı ALESSANDRO OTTAVIANO DE' MEDICI (d. 2 Haziran 1535, Floransa - ö. 27

XI. Leo, Alessandro Algardi'nin yaptığı mezar anıtından ayrıntı, 1634-44; San Pietro Bazilikası, Roma
Alinari-Art Resource-EB Inc.

Nisan 1605, Roma), 1-27 Nisan 1605 arasında papa. Papa XIII. Gregorius tarafından 1573'te İtalya'da Pistoia piskoposu, 1574'te Floransa başpiskoposu, 1583'te de kardinal yapıldı. 1 Nisan 1605'te Papa VIII. Clemens'in yerine geçen Leo aynı ay içinde öldü.

Leo XII, asıl adı ANNIBALE SERMATTEI DELLA GENGA (d. 22 Ağustos 1760, Spoleto yakınları, Papalık Devletleri - ö. 10 Şubat 1829, Roma), 1823-29 arasında papa.

1783'te papazlığa atanan Della Genga, özel sekreterliğini yaptığı Papa VI. Pius tarafından 1793'te İsviçre'de Luzern'e büyükelçi olarak gönderildi. 1794'te Köln'e büyükelçi olarak atandıktan sonra birkaç Alman mahkemesinde görev aldı. Papa VII. Pius tarafından 1816'da Senigallia'nın kardinal piskoposluğuna atandı. Bu görevinden 1818'de istifa etti. 1820'de Roma'da piskopos yardımcısı oldu.

Avusturya'nın itirazına karşın 28 Eylül 1823'te güçlü *zelanti* (V. Pius'un uzlaşmacı politikasına ve Kardinal Ercole Consalvi'nin reformcu liberalizmine karşı çıkan tutucular) tarafından papa seçildi. Leo'nun döneminde Papalık Devletleri'nde otoriter yönetime geri dönüldü. Bu nedenle burjuva sınıfı "papazlar hükümeti"ne tepki duymaya başladı. Leo'nun, harcamaları ve vergileri azaltmasına karşın istikrarsız ekonomik durumda bir düzelme olmadı. Yeni papa öğreti alanında liberal düşüncelerin gelişmesini önlemeye ve Enkizisyon'un etkinliğini güçlendirmeye çalıştı.

Leo Papalık Devletleri'nde mali yönetimi yeniden örgütlemeye çalışırken baskıcı bir politika izledi. Öteki hükümetlerden dış politikasına yönelen tepkiler karşısında tutumunu değiştirdi. *Zelanti*'nin esinlendirdiği bazı becerikiz girişimlerden sonra, liberal propagandanın artması ve papanın gücünün kısıtlanmasını savunan Gallikanizmin yeniden canlanması karşısında yumuşama zorunluluğunu kavradı. Consalvi'nin ılımlı yolunu izleyerek Hannover (1824) ve Felemenk'le (1827) papalık lehine antlaşmalar yaptı. İspanya'nın Latin Amerika kolonilerinde yeniden düzenlediği piskoposluk bölgelerini, bir kararsızlık döneminden sonra resmen tanıdı (1827).

Leo XIII, asıl adı VINCENZO GIOACCHINO PECCI (d. 2 Mart 1810, Carpineto Romano, Papalık Devletleri - ö. 20 Temmuz 1903, Roma), 1878-1903 arasında papa. Kilisenin bilimsel ilerlemeye ters düşmemesine özen göstermiş, dönemin dinsel ve toplumsal gereksinimlerini dikkate alarak hükümetler ile kilise arasında uzlaşma sağlamıştır.

Viterbo ve Roma'da ilk eğitimini tamamladıktan sonra Roma'da Soylu Papazlar Akademisi'ni bitirdi. 1837'de papazlığa atandı ve Papalık Devletleri'ne bağlı diplomatik görevler aldı. Zayıf bünyesine karşın çalışkanlığı ve enerjisiyle hızla yükseldi. 1838'de Benevento delegesi (bölge valisi düzeyinde), 1841'de daha önemli bir görev olan Perugia delegesi oldu. Ocak 1843'te Brüksel'e papalık elçisi olarak atandı, kısa süre sonra da başpiskoposluğa getirildi.

Belçika'da bulunduğu üç yılık süre içinde, Katoliklerin modern bir meşruti yönetimde parlamenter sistemden ve basın özgürlüğünden nasıl yararlanabileceğini gördü. Ama aynı zamanda papalık elçisi olması, sonunda genç piskoposun görevden alınmasına yol açtı. Birkaç hassas durumda kişisel yetkisini kullanarak bağımsız davrandığı için eleştiriye uğradı. Önceki elçi kadar uysal olmadığını gören Kral I. Leopoldo, Pecci'nin hemen geri çağrılmasını istedi.

XIII. Leo, 1878
The Bettmann Archive

Pecci 1846'da küçük bir bölge olan Perugia piskoposluğuna atandı. 1853'te kardinalliğe atanmasına karşın 32 yıl boyunca burada kaldı. Roma'nın desteğini kazanmak için birçok girişimde bulunduysa da başarılı olamadı. Papalık Devletleri'nde 1848 Roma Devrimi'ne karşı çıkanlarla ilgili acımasız yargıları ve 1860'ta Umbria'nın ilhakından sonra İtalyan yetkilileriyle gereksiz çatışmalara girmekten kaçınması, Roma'da onun dünyevi güçler karşısında çekingen ve liberal eğilimli olduğu yönünde yanlış bir kuşku doğmasına yol açtı.

Buna karşın Pecci, piskoposluk bölgesini sistemli bir biçimde yeniden düzenlemeye girişti. Hıristiyan felsefesindeki yenilenmeyle ilgilendi, özellikle Aquino'lu Aziz Tommaso'nun yapıtlarını inceledi. Kilise ile çağdaş toplum arasındaki ilişkileri yeniden inceledi, kilise yetkililerinin dönemin yenilikleri karşısındaki ürkek ve olumsuz tutumunun yanlışlığını gitgide daha çok kavradı. Bu sessiz olgunlaşmanın sonunda 1877 ve 1878'de yazdığı dinsel mektuplar İtalya'nın dışında da büyük ilgiyle karşılandı. Kilisenin baş yöneticisi görevini üstlenmek üzere 1877'de *camerlengo*'luğa atandığında da dikkatleri üzerinde topladı.

Papanın ölmesi üzerine Pecci'nin adı adaylar arasında sayılmaya başladı. Özellikle İtalyanlar dışındaki kardinallerin desteğiyle 20 Şubat 1878'de üçüncü oylamada papa seçildi. Eğitime gösterdiği ilgi, dünyevi hükümetler karşısındaki uzlaşmacı tutumu ve Katolik Kilisesi'nden kopmuş Hıristiyanlarla bağ kurma çabası dolayısıyla hayranlık duyduğu XII. Leo'nun anısına onun adını aldı.

XIII. Leo da önceki IX. Pius gibi papanın dünyevi hükümranlığı ilkesini savunuyor ve Hıristiyan devleti öğretisini bir ülkü olarak benimsiyordu. Gene en az IX. Pius kadar masonluğa ve laik liberalizme karşıydı. Genel kilise yönetiminin, ulusal kiliselerden çok papalığın elinde toplanmasının önemini vurguladı ve papalık elçilerinin gücünü artırdı. Kilisenin uşçuluğa yönelik suçlamalarını yeniledi, Aquino'lu Aziz Tommaso'nun felsefi görüşlerinin canlanmasına katkıda bulundu.

Başka alanlarda ise papalığa yeni bir anlayış getirdi. Sivil hükümetlerle ilişkilerde diplomasiye öncelik verdi ve bu yolla yadsınamaz başarılar kazandı. Siyasetle papalık görevini ayırt etmeye özen gösterdi. Ayrıca bilimsel ilerlemeye ilgi duyuyor, Katolik Kilisesi'nin bu ilerlemeye açık olması gerektiğine inanıyordu. Kilise ile dünya arasındaki ilişkileri yenileme çabasını özellikle dünyadaki tüm Katoliklere yönelik genelgelerinde dile getirdi. 1893'te yayımladığı *Providentissimus Deus* adlı genelgede Katoliklerin Kitabı Mukaddes'i yorumlarken izlemesi gerektiği ilkelerini açıkladı. Birkaç genelgesinde kilise ile devletin çağdaş toplum anlayışıyla barış içinde birlikte yaşaması gerektiğini vurguladı. 1891'de yayımladığı *Rerum Novarum*'da ise sakıngan bir biçimde de olsa papalığın işçi sınıfının sorunlarıyla ilgilendiğini gösterdi. Anglikan Kilisesi ile Roma arasında bağlantı kurmaya çalıştı, Doğu kiliselerinin geleneklerine saygı gösterdi. Papalığının son yıllarında kilise politikasında bir katılaşma görülmekle birlikte, papalığın diplomatik saygınlığının artmasını sağladı.

Leo AFRICANUS, İtalyanca GIOVANNI LEONE, Arapça asıl adı EL-HASAN IBN MUHAMMED EL VAZZAN AZ-ZAYYATI ya da EL-FASI (d. y. 1485, Granada, Granada Krallığı - ö. 1554, Tunus), yapıtları Avrupa'da yaklaşık 400 yıl boyunca İslam dünyasıyla ilgili temel kaynak olan gezgin.

Fas'ın Fez kentinde öğrenim gördükten sonra genç yaşta ticari ve diplomatik görevlerle bütün Kuzey Afrika'yı dolaştı. Bu arada bir olasılıkla Timbuktu'ya (bugün Mali'de) ve Nijer Irmağı vadisine de uğradı. 1516-17'de Mısır'dayken Nil Irmağı boyunca Assuan'a kadar ilerledi. Ülkesine dönerken Akdeniz'de Hıristiyan korsanların eline düştü. Olağanüstü zekâsıyla kendini belli ettiği için armağan olarak Papa X. Leo'ya sunuldu. Derin bilgisinden etkilenen papa, onu Hıristiyan olmaya ikna etti ve bir yıl sonra serbest bıraktı. 1520'deki vaftiz töreninde de vaftiz babalığını yaptı. Leo Roma'nın bilim çevrelerinin gözdesi oldu. Bu arada İtalyanca ve Latince öğrendi, Arapça dersleri verdi. En büyük yapıtı *Descrittione dell'Africa*'yı (1550; Afrika'nın Betimi) 1526 dolayında tamamladı. Sonunda Kuzey Afrika'ya dönen Leo'nun burada bir Müslüman olarak öldüğü sanılmaktadır.

Leo, Heinrich (d. 17 Mart 1799, Rudolfstadt, Thüringen - ö. 24 Nisan 1878, Halle, Almanya), Prusyalı muhafazakâr tarihçi.

Jena ve Göttingen üniversitelerinde öğrenim gördükten sonra öğrenci birliğinin radikal devrimci kanadına katıldı. Ama Edmund Burke ile Albrecht Haller'i okuduktan ve bir arkadaşının gerici oyun yazarı August von Kotzebue'yi öldürmesinden sonra radikal görüşlere karşı çıkarak muhafazakâr bir çizgiye kaydı. 1826-78 arasında Berlin ve Halle üniversitelerinde ders verdi.

Leo, devletlerin gelişmesinde toplumsal ve coğrafi öğelerin önemine ilk dikkati çeken tarihçilerdendir. İlk önemli yapıtı *Geschichte der italienischen Staaten* (1829-32; İtalyan Devletleri Tarihi), en iddialı yapıtı ise, 6 cilt halinde yayımlanan *Lehrbuch der Universalgeschichte*'dir (1839-44; Evrensel Tarih Elkitabı). Tarihçi olduğu kadar iyi bir filolog da olan Leo ülkçağ Alman dilleri hakkında da kitaplar yazdı. Leo, Prusyalı tarihçi Leopold von Ranke'nin karşıtlarının en önde gelenlerinden biriydi.

Leo, Leonardo (Ortensio Salvatore de) (d. 5 Ağustos 1694, S. Vito degli Schiavi, Brindisi yakınları, Napoli Krallığı - ö. 31 Ekim 1744, Napoli), komik operaları ile ünlü Napolili besteci. Opera besteciliğinde Napoli üslubunun oluşumuna katkıda bulunmuştur.

1709'da Napoli'de Pietà dei Turchini Konservatuvarı'na girdi. Orada yazdığı dinsel bir oyun olan *L'infidelità Abbattuta* (Acı İhanet), 1712'de öğrenci arkadaşları tarafından sahnelendi. Bu, Leo'nun bilinen ilk yapıtıdır. Leo 1714'te saray tiyatrosu için *Pisistrato* adlı bir opera hazırladı. Daha sonra kraliyet şapelinde çeşitli görevlerde bulundu ve konservatuvarda ders verdi. *La'mpeca scoperta, Demofoonte* (1736) ile *L'Olimpiade* (1737) ve *Amor Vuol Sofferenze* (1739) gibi operalar yazdı. Dinsel yapıtları arasında *S. Elena al Calvario* (1732) gibi beğenilen 6-7 oratoryo ve iki koro için yazılmış bir *Miserere* vardır. Ayrıca çeşitli çalgı yapıtları arasında viyolonsel ve yaylı çalgılar için yazılmış altı konçertosu, org füğleri ve klavsen tokataları bulunur.

Leoben, Avusturya'nın orta kesiminin güneydoğusunda, Steiermark federal eyaletinde (*Bundesland*) kent. Mur Irmağı kıyısında, Graz kentinin kuzeybatısında yer alır. Eski bir yerleşme olan Leoben'e Bohemya kralı II. Otokar tarafından 1263'te kent statüsü verildi. Ortaçağdan kalma yapılar arasında, görkemli gotik vit-

raylı pencereleri olan Maria am Waasen Kilisesi (12. yüzyıl, 15. yüzyılda yeniden yapıldı) ve kentin simgesi olan çan kulesi bulunur. Kentte, 1840'ta kurulan Madencilik ve Metalurji Üniversitesi ve başka teknikokullar da vardır. Yukarı Styria (Steiermark) linyit madenciliğinin merkezi olan kenttę demir, dokuma ürünleri ve bira üretilir; Leoben aynı zamanda bir turizm merkezidir. Sanayi banliyöleri olan Donawitz ve Göss 1939'da Leoben'e bağlanmıştır. Nüfus (1981) 32.006.

Leofric (ö. 31 Ağustos 1057, Bromley, İngiltere), Mercia'nın Anglosakson kontu. Bu unvanı 1032'den önce aldığı sanılmaktadır. 11. yüzyılda İngiltere'de, devlet işlerinde önemli rol oynayan üç büyük konttan biriydi. Kral Canute'un ölümünden (1035) sonra taht kavgasında Hardecanute'a karşı Canute'un evlilik dışı oğlu Harold'ı destekledi. 1051'de, Kral Edward'la (Dindar) Wissex kontu Godwine arasındaki çekişmede arabulucu rolü oynadı. Leofric'in çabalarıyla iç savaş önlendi ve önerisine uyularak anlaşmazlığın çözümü için *witan*'a(*) başvuruldu.

Leofric, Chester'da bulunan malikânesinden dolayı Chester kontu olarak da bilinir. Efsanelerde Lady Godiva olarak geçen karısı Godgifu'yla birlikte kiliseye yaptığı cömert bağışlar arasında Coventry'deki Benedikten manastırı da yer alır.

Leokhares (ü. İÖ 4. yy ortaları), Romalılar tarafından yapılmış kopyası Vatikan Müzeleri'nde bulunan "Belvedere Apollonu" adlı yapıtın yaratıcısı olduğu düşünülen Eski Yunanlı heykelci. İÖ y. 353-350 arasında Halikarnassos'ta (Bodrum) Dünyanın Yedi Harikası'ndan biri olan Mausoleion'un yapılmasında Skopas ile birlikte çalışanlardan biri olduğu sanılmaktadır. Yaşamına ilişkin bilgilerin çoğu eski yazılı kaynaklardan gelir. Ama Atina'da adının yazılı olduğu bir heykel kaidesi bulunmuştur. Büyük İskender'i aslan avında gösteren bu heykel tunçtandır ve Leokhares ile Lysippos tarafından Delphoi'de yapılmıştır. Makedonya kralı Philippos, Leokhares'i krallık ailesindeki bireylerin altın ve fildişi heykellerini yapmakla görevlendirmiş, bu yapıtlar İÖ y. 338'de Olimpia'daki Philippeion'a yerleştirilmiştir. Vatikan Müzeleri'nde bulunan "Ganymedes ve Kartal" adlı yapıtın ise Leokhares'in bir heykelinin kopyası olduğu sanılmaktadır.

Leominster, ABD'de, Massachusetts'ın ortakuzey kesimindeki Worcester ilinde (*county*) kent. Fitchburg'un güneydoğusunda, Nashua Irmağı kıyısında yer alır. 1701'de Nashua Yerlilerinden satın alınan yöre başlangıçta Lancester'a bağlıydı. 1740'ta ayrı bir kasaba olarak tüzel kimlik kazandı. 1775'te Obadia Hills'in hayvan boynuzlarından yaptığı taraklar, zamanla kentin başlıca gelir kaynağı durumuna geldi. 20. yüzyılda tarak yapımında selüloitin kullanılmaya başlamasından sonra giyim, mobilya, makine, kimyasal ve plastik maddelere dayalı çeşitlenmiş bir ekonomik yapı gelişti. Efsanevi gezgin bahçıvan John Chapman'ın (Johnny Appleseed) doğum yeri olan Leominster'da her haziranda Chapman'ın anısına kutlamalar düzenlenir. Benjamin Hill ve Pheasant Run kayak merkezleri yakınlardadır. Nüfus (1990) kent, 38.145; Fitchburg-Leominster metropoliten alanı, 102.797.

Leominster, İngiltere'nin Hereford-Worchester ilindeki (*county*) Leominster ilçesinde (*district*) bucak (*parish*). Wyn Irmağının bir kolu olan Lugg Irmağı kıyısında yer alır. Önceleri Aziz Petrus ve Paulus Manastır Kilisesi'nin bulunduğu yörede 660'ta başka bir dinsel yapı kurulmuştur. Leominster 1554'te tüzel kimlik kazandı. 13-18. yüzyıllar arasında yün ticaretinin merkezi oldu. Günümüzde ekonomisi tarım ürünlerine ve hayvancılığa dayanır, sığır ve koyun pazarları kurulur. Tarım araç ve gereçleri de imal edilir. Yarı ahşap yapılar arasında 17. yüzyıldan kalma, restore edilmiş belediye binası bulunur. Nüfus (1981) 9.127.

Leon I (ö. 3 Şubat 474), 457-474 arasında Doğu Roma imparatoru.

Trakyalı olan Leon, Alan soyundan gelen komutan Flavius Ardaburius Aspar'ın(*) koruması altında askerliğe başladı. Leon'u Konstantinopolis'te (İstanbul) Doğu Roma imparatoru ilan eden (7 Şubat 457) Aspar, onu bir kukla gibi kullanmayı amaçlıyordu. 457'de Maiorianus'u Batı Roma imparatoru olarak tanıyan Leon, 461'de onun ardılı Libius Severus'un imparatorluğunu tanımadı. Bundan altı yıl sonra Anthemius'u Batı Roma imparatorluğuna getirdi. 468'de Anthemius'la birlikte, Kuzey Afrika'da Kral Gaiseric komutasındaki Vandallara karşı büyük bir sefer başlattı. 1.113 gemi ile 100 bin kişilik bir ordu gönderdiği söylenen Leon, komutayı kayınbiraderi Basiliskos'a bırakarak büyük bir hata işledi. Gaiseric Basiliskos'u yendi ve Roma donanmasını yok etti. Bu yenilgi, Roma hazinesinin neredeyse boşalmasına yol açtı.

Leon geleneksel kilise öğretisine derinden bağlıydı. İmparatorluğunun ilk birkaç yılında Aspar iç politikada sürekli etkili oldu. Leon onun denetiminden kurtulmak için bir Isauria birliğiyle işbirliği yapmaya ve Aspar'ın Germenlerden oluşan birliklerini dengelemeye çalıştı. 471'de Aspar'ın tasfiye edilmesi ve öldürülmesi üzerine Leon'un iktidarı rakipsiz kaldı. Ekim 473'te torunu II. Leon'u ardılı ilan etti.

Leon II (ö. 10 Kasım 474), Doğu Roma imparatoru. I. Leon'un torunu, Zenon'un oğludur. Gitgide sağlığı bozulan I. Leon, ardılını belirlemek zorunda kalınca İsauryalı damadı Zenon'un yerine beş yaşındaki torununu önce "caesar", sonra "augustus" yaparak tahta ortak etti. Leon büyükbabasının ölümünden (3 Şubat 474) sonra imparator ilan edildi, babası Zenon da tahta ortak oldu (9 Şubat). Ama Leon birkaç ay sonra ölünce tahta Zenon çıktı.

Leon III, lakabı ISAURYALI LEON (d. y. 675/680, Germanikeia [bugün Kahramanmaraş, Türkiye], Kommagene, Suriye - ö. 18 Haziran 741, Konstantinopolis [İstanbul]), 717-741 arasında Bizans imparatoru. İsaurya hanedanının kurucusudur. Arap istilasına başarıyla karşı koymuş ve dinsel tasvirlerin kullanılmasını yasaklayarak yüz yıl sürecek bir çatışmayı başlatmıştır.

Varlıklı ailesiyle birlikte çocuk yaşta Trakya'daki Mesembria'ya gitti. 705'te tahtı yeniden ele geçirmesine yardımcı olduğu İmparator II. Justinianos tarafından saygın bir rütbe olan *spatharios*'luğa atandı. Ama kısa süre sonra güvenini yitirdiği Justinianos, bir daha geri dönemeyeceği düşüncesiyle onu tehlikeli bir görevle doğu sınırında yaşayan Alanların arasına gönderdi. Ama Leon bu zor görevi yerine getirerek sağ kalmayı başardı. Sonraki İmparator II. Anastasios (713-715) tarafından Küçük Asya'daki en büyük yerel yönetim birimi olan Anatolikon Theması'nın komutanlığına getirildi. 715'teki bir askeri ayaklanma sonucunda Anastasios tahttan indirilerek bir manastıra sürülünce yerine III. Theodosios geçti. Leon, Küçük Asya'nın ikinci büyük yerel yönetim birimi olan Armeniakon Theması komutanı Artavasdos'la birlikte yeni imparatoru tanımayı reddederek Anastasios'u destekledi. Bu arada Anadolu'yu istila etmiş olan Arapları işbirliği sözüyle kandırarak tahtı ele geçirme girişiminde onların desteğini elde etti. Böylece Arapların engellemesiyle karşılaşmadan Konstantinopolis üzerine yürüdü. Diremmenin yararsız olduğunu gören III. Theodosios'un yerine 25 Mart 717'de imparator oldu.

İlk işi, aldatıldığını anlayan Mesleme bin Abdülmelik komutasındaki Arap birliklerine karşı Konstantinopolis'in savunmasını örgütlemek oldu. Araplar kenti 15 Ağustos 717'den 15 Ağustos 718'e değin karadan ve denizden kuşattılar. Zorlu kış koşulları, Arap donanmasında firarların başlaması ve Trakya'da kamp kurmuş Araplara karşı Bulgarların giriştiği saldırılar Mesleme'yi geri çekilmeye zorladı. Leon böylece Arapların Konstantinopolis'i ele geçirmeye yönelik ikinci ve en önemli girişimini boşa çıkardı. Bu zafer Müslümanların Güneydoğu Avrupa'da bir köprübaşı kurmasını önleyerek Arap yayılmasını durdurmakta önemli bir rol oynadı.

Leon, Sicilya'daki bir ayaklanmayı ve subaylarla devlet görevlilerinin II. Anastasios'u yeniden tahta çıkarmak için başlattıkları girişimi bastırarak iktidarını pekiştirdi. Daha sonra kızı Anna'yla evlendirdiği Artavasdos'la ittifakını güçlendirdi. Hükümdarlığı süresince Artavasdos'u birçok önemli askeri göreve getirerek imparatorluğun en güçlü ikinci adamı yaptı. Karısı Maria'dan olan oğlu Konstantinos'u 720'de vâris ilan etti, 733'te de Hazar hanının kızıyla evlendirdi. Bu evlilik sayesinde Kafkasya'da Araplara karşı Hazarlarla önemli bir askeri ittifak kurdu.

Kuzeyde Bulgarlarla iyi ilişkiler kurarak askeri olanaklarını Anadolu'daki Arap tehdidine karşı yoğunlaştırdı. 740'ta Akroinos'ta (Afyonkarahisar) Araplara karşı büyük bir zafer kazandı. Bu zafer, Anadolu'yu Arap istilasından kurtararak gelecekte oğlu V. Konstantinos'un (hd 741-775) bazı toprakları geri almasına olanak sağladı. Leon ayrıca Konstantinopolis'in geniş surlarını onardı. Çok büyük bazı *thema*'ları daha küçük birimlere bölerek, komutanlarının tahtı ele geçirmek için girişimde bulunmalarını önledi. Öldüğünde Bizans ordusu eskisinden çok daha etkin durumdaydı. Ama kapsamlı bir toplumsal ve kurumsal reforma girişmedi.

Leon, askeri başarılarıyla gerek ordu, gerek halk içinde kazandığı desteğe dayanarak dinsel politikasını zorla uygulamay-

III. Leon, altın sikke, 8. yy; British Museum, Londra
Peter Clayton

koydu. 722'de Yahudilerin ve heretik Montanusçuların zorla vaftiz edilmelerini emretti. Öteki heretik gruplardan Paulusçularla ilgili bir soruşturmaya giriştiyse de bunlara karşı baskı uygulamadı. Kilise geleneğine bağlı olmakla birlikte, dönemin en önemli dinsel gelişmesi olan İkonoklazmı (tasvir kırıcılık) destekledi. Kutsal tasvirlerin kullanımına karşı olduğunu 726'da açıkça belirtmeye başladı. Bu öğretiye karşı çıkanların 727'de Kyklad Adalarında giriştiği ayaklanma başarısızlıkla sonuçlandı.

Leon 730'da İkonoklazmı devletin resmî politikası ilan etti. Kutsal tasvirlerin kiliselerden çıkarılıp yok edilmesini buyurdu. Buyruklarına uymayı reddeden Konstantinopolis patriği I. Germanos'u görevden alarak yerine Anastasios'u atadı. Boyun eğmeyen din adamlarına karşı gerektiğinde dayak ve hapis gibi cezalar uyguladı. Bu politika, özellikle manastır çevrelerinin yoğun muhalefetiyle karşılaştı. Ayrıca hem Papa II. Gregorius, hem de Papa III. Gregorius, İtalya'nın Bizans egemenliği altındaki bölgelerinde İkonoklazmı zorla kabul ettirme çabalarına şiddetle karşı çıktılar. Bunun üzerine Leon, İtalya'nın güneyinde papalık gelirlerine el koyarak misillemeye girişti. Ayrıca Sicilya, Calabria ve Illyria kiliselerini papalığın yetki alanından çıkararak Konstantinopolis patrikliğine bağladı. Bu durumda papalar Frank krallarının koruyuculuğunu gittikçe daha fazla aramaya başlarken, Bizans'ın İtalya Yarımadasındaki konumu da zayıfladı. Leon uyguladığı ağır vergiler ve sıkı yönetsel önlemlerle Sicilya ve Güney İtalya'daki desteğini daha da azalttı. Yetenekli bir komutan olmasına karşın, Batı Akdeniz'de güçlü deniz kuvvetleri bulundurmayı ihmal ederek Bizans'ın bu bölgede gerilemesine yol açtı.

Leon'un en önemli uygulamalarından biri 726'da *Ecloga*(*) adlı yasa derlemesini yayımlamasıydı. İmparator yargıçlara ve benzeri görevlilere hediye ve rüşvet verilmesinin önüne geçmek amacıyla da mahkemelerde görev yapanlara düzenli ücret bağladı. Bazen ona dayandırılan Askerler Yasası adlı askeri hukuk derlemesini gerçekte kimin hazırladığı ise bilinmemektedir. İlahiyat dışındaki düşünsel ilgi alanları konusunda da bilgi yoktur. Çocukluğundan beri Arapça konuşabildiği kuşkusuzdur. Bir kilise akademisini İkonoklazma karşı çıktığı gerekçesiyle kapatarak Konstantinopolis'te yükseköğretime son verdiği öne sürülürse de bunun doğruluğu kanıtlanamamıştır. Leon'un dönemindeki ekonomik ve demografik gelişmeler de aydınlatılabilmiş değildir. Ama çok sayıda depremin, kentlerde ve kırsal alanlarda büyük hasara yol açtığı bilinmektedir. Tasvir düşmanlığını ve askeri ustalığını oğlu V. Konstantinos'a aktararak onun bu uygulamaları daha da pekiştirmesini sağlamıştır. Konstantinopolis'te Havariyyun Kilisesi'ne gömülmüştür.

Leon IV, lakabı HAZAR LEON (d. 25 Ocak 749 - ö. 8 Eylül 780), 775-780 arasında Bizans imparatoru.

Babası V. Konstantinos'un ölümünden (775) sonra tahta çıktı. Ertesi yıl, hem ordunun isteği, hem de Senato ile Konstantinopolis (İstanbul) halkının desteğiyle Leon'un küçük oğlu Konstantinos ortak hükümdar ilan edildi. Böylece Leon'un üvey kardeşi "caesar" Nikephoros atlanmış oluyordu. Nikephoros'u başa geçirmek üzere harekete geçenler bastırılarak sürgüne gönderildi. Leon, Bulgarlar arasındaki anlaşmazlıklardan yararlanarak Bulgar hanı Telerig'e Konstantinopolis'e sığınma hakkı tanıdı ve onu karısı Eirene'nin kuzeniyle evlendirdi. Böylece Balkanlar'daki Bizans egemenliğini sağlamlaştırdı. 777-780 arasında da Araplara karşı üç sefer düzenledi.

Hükümdarlığının ilk yıllarında babasının uzlaşmaz İkonoklazm politikasını sürdürmedi. İkon yanlılarına büyük bir hoşgörüyle davrandı, bazılarını piskoposluğa bile atadı. Bu tutumu bir olasılıkla kilise geleneklerine çok bağlı olan karısı Eirene'nin etkisinden kaynaklanıyordu. Ama ölümünden kısa süre önce bu politikasını değiştirerek ikon yanlılarına yönelik ağır baskılar uygulamaya başladı.

Leon V, lakabı ERMENİ LEON (ö. 25 Aralık 820, Konstantinopolis [İstanbul]), 813-820 arasında Bizans imparatoru. Bizans İmparatorluğu'nda İkonoklazm (tasvir kırıcılık) hareketini yeniden canlandırmıştır.

Bardanes Turkos'la I. Nikephoros arasındaki taht kavgası sırasında (803) önce Bardanes'in, sonra da Nikephoros'un yanında yer aldı. I. Nikephoros ve I. Mikhail dönemlerinde askeri başarılarıyla sivrilerek imparatorluğun Anatolikon Teması'nın *strategos*'luğuna (komutan) getirildi. 813'te Bulgarlara karşı düzenlenen sefere katıldı. Ama Mikhail Bulgarların barış koşullarını kabul etmeyince Leon'un komutasındaki birlikler Adrianopolis (Edirne) yakınlarındaki Versinikia Çarpışması'na katılmayıp geri çekildiler. Leon aynı yılın temmuz ayında I. Mikhail'i devirerek yerine geçti.

Bu arada Bulgar hanı Krum, Konstantinopolis surlarına ulaşmıştı. Bulgarları geri püskürtmeyi başaran Leon, Krum'un ardılı Omortag'la iki ülke arasındaki sınırı belirleyen ve 30 yıl süren bir barış antlaşması yaptı. Mart 815'te Patrik Nikephoros'u görevden aldı; ertesi ay da Hiereia Sinodu'nun (754) İkonoklazma ilişkin kararlarını onaylayan bir sinodu toplantıya çağırdı.

Leon, 820 yılının Ayasofya'da yapılan Noel ayininde, bir gün önce hainlik suçlamasıyla ölüme mahkûm ettiği Amorionlu Mikhail'in yandaşlarınca öldürüldü. Mikhail, suikasttan sonra II. Mikhail adıyla tahta çıktı.

Leon VI, lakabı BİLGE LEON ya da FİLOZOF LEON (d. 866 - ö. Mayıs 912), 886-912 arasında Bizans imparatoru.

Makedonyalı I. Basileios ile ikinci karısı Eudokia İngerina'nın oğluydu. 870'te ortak imparator ilan edildi. Babasının ölümünden (886) sonra tahta çıktı. Hükümdarlık dönemi Araplar ve Bulgarlarla mücadeleyle geçti. Güney İtalya'da Lombardlara karşı başarılı bir sefer yürüten Başkomutan Nikephoros Phokas'ın (Yaşlı) Balkanlar'da yardıma çağrılmasından sonra Bizans Batı'da art arda kayıplara uğradı. 902'de Sicilya Arapların eline geçti, Thessalonike (Selanik) Trablus emiri Leon tarafından yağmalandı, Ege kıyılarıyla adalar sık sık Arap korsanların saldırısına uğradı. Bizans donanmasının gücünü artırmak için alınan önlemler sonucunda 908'de Arap donanması Ege'de yenildi. Ama 911-912 yıllarındaki deniz seferinde Bizanslılar Trablus emiri Leon karşısında bozguna uğradılar.

Bizans'ın kuzeydeki düşmanı, Simeon'un yönetimi altındaki Bulgarlardı. Ticari anlaşmazlık nedeniyle Bulgarlarla 894'te çıkan savaşta Bizans, Tuna ile Dinyeper ırmakları arasındaki bölgede yaşayan Macarların yardımıyla Simeon'u ateşkese zorladı. Ama Simeon 896'da göçebe Peçeneklerin yardımıyla Bizans'ı yendi. Bizans her yıl Bulgarlara haraç vermeyi kabul etmek zorunda kaldı. 907'de filosuyla Konstantinopolis'e giden Rus prensi Oleg, Rus tüccarların durumunu düzenleyen bir antlaşma yapılmasını sağladı. Antlaşma 911'de resmen onaylandı. Erkek vârisi olmadığı için dört kez evlenen Leon kilisenin tepkisini çekti.

Patrik Photios'un öğrencisi olan Leon'un bilgin kişiliği askerliğinden daha önemlidir. Yalnızca babasının başlattığı yasa derlemesi Basilika'yı(*) tamamlamakla kalmamış, dinsel ve dindışı sorunları ele alan birçok kitap yazmıştır. Öteki yapıtları arasında babası Basileios için yazdığı bir mersiye, ilahiler, vaaz ve söylevler, şiirler ve askeri yazılar yer alır.

León, İspanya'nın kuzeybatı kesimindeki Castilla-León özerk bölgesinde (*comunidad autónoma*) il. Eski León Krallığı'nın kuzey kesiminden oluşur. Yüzölçümü 15.468 km²'dir. Kuzeyde yüksek Cantabria Dağları yer alır. Bu dağların en yüksek tepesi Torre de Cerredo'dur (2.648 m). Kuzeybatıda sularını Sil Irmağının (*río*) topladığı bir düzlük olan El Bierzo'da tarımın yerini madencilik almıştır. Meseta Central (Orta Plato) Orbigo Irmağı boyunca verimli şeritlerle bölünen bir çöl niteliğindedir. Ana su toplama bölgesi, Duero (Portekizce Douro) Irmağının bir kolu olan ve Ricobayo'da büyük bir baraj alanı oluşturan Esla Havzasıdır.

León, İspanya'da şerbetçiotu üretilen başlıca bölgedir. Öteki önemli ürünler tahıl ve ketendir. İlde ayrıca kayın, meşe, kestane ormanlarından oluşan kereste kaynakları vardır. Önemli maden yatakları bulunan bölgede antrasit, demir, bitümlü kömür ve mika çıkartılır. Ponferrada büyük bir kömür ve demir havzasıdır. İlin yönetim merkezi León'daki kimya fabrikalarında antibiyotik üretilir. Nüfus (1986 tah.) 527.493.

León, İspanya'nın kuzeybatı kesiminde, Castilla-León özerk bölgesindeki (*comunidad autónoma*) León ilinin yönetim merkezi kent. Meseta Central'in (Orta Plato) kuzeybatısında Bernesga ve Torío ırmaklarının kesiştiği bölgede yer alır. Romalıların 7. Gemina Lejyonu'nun karargâhı olarak gelişen kentin günümüzdeki adı da Latince *legio* (lejyon) sözcüğünden türemiştir. 6. ve 7. yüzyıllarda Gotların elinde bulunan kent, daha sonra Magriplilere geçti ve 850'ye değin onların yönetiminde kaldı. 10. yüzyılda I. García sarayını Oviedo'dan buraya taşıyınca, Asturias ve León Krallığı'nın başkenti oldu. Ortaçağ boyunca, Santiago de Compostela'ya kadar uzanan hac yolu üzerinde önemli bir siyasal, kültürel ve ekonomik merkez işlevi gördü. Çok çeşitli zanaatçı loncaları, ünlü fuar ve pazarlarıyla önemli bir ticaret merkeziydi. Kentin eski kesimindeki sokak adları, ortaçağ kentinin yapısını ve devlet birimlerinin anısını sürdürür. Zengin sanatsal yapılarıyla anıtsal bir görünüm taşıyan kent turistlerin ilgisini çeker. Bunlar arasında, özellikle 1199'da gotik üslupta yapılan ve Pulchra Leonina olarak bilinen vitraylarıyla ünlü Santa María de Regla Katedrali, romanesk San Isidoro Kilisesi (11. yy) ile daha sonra devlet tarafından işletilen bir otele (*parador*) dönüştürülen Rönesans üslubundaki San Marcos Kilisesi sayılabilir.

Kentin ekonomik etkinliği 16. yüzyılda gerilemiş, ancak 19. yüzyılda madenciliğin gelişmesinden sonra yeniden canlanmıştır. 20. yüzyılın ortalarında León, bir sanayi merkezi olarak yeniden önem kazanmıştır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 137.758.

León, Meksika'nın orta kesiminde, kuzeybatı Guanajuato eyaletinde kent. Deniz düzeyinden 1.884 m yükseklikteki Turbio

Irmağı (*río*) üzerinde verimli bir ovada kurulmuştur. León de los Aldamas'ta ilk yerleşim 1552'de başlamıştır. 1576'da resmen kurulmuş, 1836'da da kent konumu kazanmıştır. Geçmişte büyük taşkınlarla karşılaşan kent, bugün büyük bir barajla korunmaktadır. Kent çevredeki geri bölgeler için önemli bir ticaret ve sanayi merkezi özelliği taşır. Ayrıca Meksika'nın en zengin tahıl üretim merkezi olarak bilinir. Kentte deri eşya, altın ve gümüş işlemeler, dokuma ürünleri ve sabun üretilir. Ayrıca tabakhaneler ve un değirmenleri vardır. México kentinin kuzeybatısında, Guanajuato'nun kuzeydoğusunda yer alan bu kente, kara, hava ve demir yoluyla ulaşım sağlanır. Nüfus (1990) 872.453.

León, Nikaragua'nın batı kesimindeki il. Doğuda Managua Gölü, güneybatıda ise Büyük Okyanusla çevrilidir. Görece engebesiz, toprakları verimli, düzenli yağış alan bir bölgedir. Yüzölçümü 5.234 km²'dir. İlin başlıca ürünleri mısır, pamuk, şeker, susam, pirinç, tütün, sebze, meyve ve peynirdir. Özellikle El Limón yakınlarındaki yataklarıyla aynı zamanda bir altın madenciliği merkezidir. Santa Rosa del Peñón yakınlarında da bakır rezervleri bulunur. İlin yönetim merkezi León, kara ve demir yoluyla ulusal başkent Managua'ya ve Chinandega kentine bağlanmıştır. İkinci bir demiryolu kuzeydeki El Sauce'u León'a bağlar. Nüfus (1990 tah.) 344.500.

León, Nikaragua'nın batı kesimindeki León ilinin yönetim merkezi kent. 1524'te Managua Gölü kenarında kuruldu. 1610'daki depremden sonra, Sutiaba kutsal tapınağının bulunduğu eski Yerli başkentine taşındı. Granada'nın siyasal ve ticari rekabetine karşın, 1855'e değin İspanyollarca oluşturulan ilin ve Nikaragua Cumhuriyeti'nin yönetim merkezi oldu. İki kent arasındaki çekişme iç savaşlara yol açtı. Bu savaşlar, ABD'den gelen William Walker'ın bir ara Nikaragua'da devlet başkanlığını ele geçirmesiyle sonuçlandı. 1978-79 yıllarında hükümet güçleriyle Sandinista gerillaları arasında çıkan yoğun çatışmalar, kent merkezinin büyük bölümünü harabeye çevirdi.

León öteden beri ülkenin liberal siyaset ve kültür merkezlerinden biri olarak önem taşımaktadır. León Üniversitesi (kuruluşu 1812) 1952'de Nikaragua Özerk Ulusal Üniversitesi'ne bağlandı. İspanyol Amerikası'nın en büyük şairlerinden Rubén Darío, uzun yıllar bu kentte yaşadı. Nikaragua'nın ikinci büyük kenti olan León, aynı zamanda bir tarım ve ticaret merkezidir. Başlıca ürünleri pamuk, şekerkamışı ve pirinçtir. İhraç amacıyla sığır beslenir; sanayi ürünleri, işlenmiş pamuk, puro, ayakkabı ve saraciyedir. Başkent Managua'ya ve öteki kentlere Pasifik Demiryolu ve bir karayoluyla bağlanır. Nüfus (1985) 100.982.

León, Juan Ponce de *bak.* Ponce de León, Juan

León, Luis de (d. 1527, Belmonte, Cuenca ili - ö. 23 Ağustos 1591, Madrigal de las Altas, İspanya), İspanyol Rönesans edebiyatına önemli katkılarda bulunmuş mistik ve şair.

Salamanca'da öğrenim görerek keşiş olduktan sonra 1561'de ilk kürsüsünü elde etti. 1544'te girdiği Dominiken tarikatıyla Augustinusçular arasındaki akademik mücadeleye katıldı. Büyükannesinin annesi Yahudi olduğu için, Vulgata (Eski Ahit'in 4. yy'daki Latince çevirisi) metnini eleştirdiği gerekçesiyle Enkizisyon'a ihbar edildi. 1572-76 arasında hapis yattıktan sonra aklanıp görevine dönmesine izin verildiyse de, yokluğunda yerine başkası atandığı için istifa etti. Daha sonra gene Salamanca'da yeni bir kürsü kazandı. 1582'de Enkizisyon'a ikinci kez yapılan ihbar sonuçsuz kaldı. Başyapıtı *De los nombres de Cristo* (1583-85, İsa'nın Adları Üzerine) İspanyol klasik düzyazı üslubunun en iyi örneklerindendir. Son derece açık olan bu görkemli yapıt inceden inceye tasarlanmış olmasına karşın doğal, kendiliğinden bir akış içinde gelişir. Diyalog biçiminde yazılan ve kutsal metinlerde İsa'ya verilen çeşitli adlarla ilgili bir inceleme olan yapıt, Erasmus'un yandaşlarınca tanıtılıp yaygınlaştırılmıştır. León'un Yunanca, Latince, İbranice ve İtalyancadan yaptığı çeviriler arasında kendi yorumlarını da eklediği Neşideler Neşidesi ve Eyub Kitabı yer alır. Çoğu *De los nombres de Cristo*'daki motifler üzerine yazılmış olan şiirleri ölümünden sonra 1631'de Quevedo tarafından yayımlandı.

Luis de León, Pacheco del Río'nun bir oymabaskısı
Archivo Mas, Barselona

Bunun başlıca nedeni, biçimden çok içeriğe önem verilerek yazılmış ve içten bir anlatımın egemen olduğu bu şiirlerin, Gongoracıların dili yeniden Latinleştirme çabalarına karşı verilen mücadelede bir dayanak oluşturmasıydı. 18. yüzyıl İspanyol klasikçilerinin de örnek aldığı bu şiirlerin en ünlüleri "Vida retirada" (1557; Münzevi Yaşam) ve "Noche Serena"dır (1571; Sakin Gece). León'un şiirleri, kendisinin benimsediği Horatiusçu ılımlılık ülküsü ile entrikalarla dolu kilise çevresinde ve çatışmaların, kinin yönlendirdiği akademi politikasının içinde yer alan dürüst bir kişilik arasındaki gerilimi yansıtır. Öbür yapıtları arasında Kitabı Mukaddes ve çeşitli mezmurlar üstüne Latince yorumlar ile ilahiyat incelemeleri yer alır.

Süleyman'ın Meselleri (31:10-31) üzerine İspanyolca bir yorum olan *La perfecta casada*'da (1583; Kusursuz Zevce), dönemin kadınlara ilişkin geleneklerinin pitoresk özellikleriyle ortaçağdaki sofu kadın düşmanlığına özgü nitelikler iç içe geçmiştir.

León Krallığı, İspanya'da ortaçağ krallığı. Başlangıçta León, Salamanca ve Zamora kentleriyle çevredeki toprakları kapsıyordu. León krallarının egemenliği altındaki bölgeler arasında Galicia, Asturias ve 1139'da bağımsızlığını kazanan, Portekiz Kontluğu'nun büyük bölümü de yer alıyordu.

León Krallığı'nın yükselişi Asturias Krallığı'nın(*) başkentini Oviedo'dan León'a taşıyan I. García (hd 910-914) ile başladı. Hıristiyan İspanya'daki León egemenliği, Navarra kralı III. Sancho Garcés'in (Büyük) (hd 1005-35) fetihleriyle ve Kastilya'nın kontluktan krallığa yükselmesiyle büyük ölçüde sarsıldıysa da VII. Alfonso'nun ölümüne (1157) değin sürdü. Endülüs Emevilerinin en güçlü olduğu 10. yüzyılda fiilen Kurtuba halifelerinin egemenliğini tanımak zorunda kalan León, gene de Asturias Krallığı'ndan devraldığı Vizigot gelenklerini canlı tutarak "Reconquista"ya (İspanya'nın yeniden fethi) yönelik çabalara öncülük etti. León kralları zaman zaman İspanya kralı ya da imparatoru unvanını aldılar.

Kastilya'nın ayrılmasından sonra León, küçük bir krallık olarak II. Fernando (hd 1157-88) ve IX. Alfonso (hd 1188-1230) tarafından yönetildi. Kastilya'yla sık sık çatışmaların ortaya çıkmasına karşın siyasal istikrar sürdü ve Extremadura'da Emevilere karşı önemli zaferler kazandı. Kastilya'yla kesin birleşmeden (1230) sonra da León'un siyasal ve yönetsel kurumları bir süre daha ayakta kaldı. Parlamento (*Cortes*) kayıtları León'da ayrı bir siyasal kimlik bilincinin 14. yüzyılın ilk yarısına değin bir ölçüde sürdüğünü göstermektedir.

León Krallığı'nın kuruluşunu izleyen yüzyıl içindeki geniş çaplı Mustarib göçmen akını dil ve kültür alanında güçlü bir Arap etkisini de getirdi. Ortaçağ Kastilya ayrılıkçılığını haklı çıkarma kaygısıyla hareket eden modern İspanyol tarihçileri León Krallığı'nı genellikle Magriplilerle uzlaşmaya hazır, modası geçmiş Bizans tipi bir devlet olarak nitelendirirler. Ama bunun için gösterilen kanıtlar inandırıcı olmaktan uzaktır. Endülüs Emevilerinin saldırılarına başarıyla karşı koyan León Krallığı, aynı zamanda İber Yarımadasında temsili halk kurumlarına öncülük etmesiyle de İspanyol tarihinde önemli bir yer tutar.

Kabaca León Krallığı'nın sınırları içinde kalan bugünkü León, Salamanca ve Zamora illeri, 1979'dan sonra Castilla-León(*) özerk bölgesine (*comunidad autónoma*) bağlanmıştır.

Leonard, Benny, asıl adı BENJAMIN LEINER (d. 7 Nisan 1896, New York kenti - ö. 18 Nisan 1947, New York kenti, ABD), ABD'li hafif sıklet boks şampiyonu. Freddy Welsh'i dokuzuncu rauntta nakavtla yendiği 28 Mayıs 1917'den boksu bıraktığı 15 Ocak 1925'e değin bu unvanı elinde tutmuştur. Boks tarihinin en akıllı savunmacı boksörlerinden biri olarak kabul edilir.

1911-42 arasında profesyonel olarak yaptığı 210 karşılaşmadan 89'unu (45'i nakavtla) kazandı; 115 karşılaşmada da berabere kaldı. Konuşarak rakiplerinin dikkatini dağıtmasıyla tanınırdı. Hafif sıklet şampiyonu unvanını yedi kez başarıyla korudu. Orta sıklet şampiyonluğu için Jack Britton'la yaptığı karşılaşmada faullü dövüştüğü gerekçesiyle yenik sayıldı (26 Haziran 1922). Birkaç yıl ringlerden uzak kaldıktan sonra 1931'de yeniden boksa döndü ve orta sıklette çok sayıda karşılaşma yaptı. 7 Ekim 1932'de Jimmy McLarnin'a nakavtla yenilince boksu kesin olarak bıraktı. St. Nicholas Arena'da bir boks maçını yönetirken öldü.

Leonardi, Piero (d. 29 Ocak 1908, Valdobbiadene, İtalya), İtalyan jeolog ve Tarihöncesi uzmanı. Triyas Dönemine (y. 225-190 milyon yıl önce) ait omurgasızlar ile Permiyen Döneme (y. 280-225 milyon yıl önce) ait omurgalılar üzerindeki paleontoloji ve stratigrafi (katmanbilim) araştırmalarıyla tanınır.

1935-49 arasında Ferrara Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışan Leonardi daha sonra profesörlüğe yükseltildi ve üniversitenin jeoloji enstitüsünün yöneticiliğine getirildi. Tektonik ve stratigrafi üzerine pek çok araştırma yaptı, kitaplar yazdı. Dolomitlerin evrimine ilişkin yeni bir kuram geliştirdi. Ayrıca yeni bir

Mousterien tarihöncesi kültür olan Bernardinien kültürü keşfetmiştir. Başlıca yapıtları, *L'evoluzione dei viventi* (1950; Canlıların Evrimi), *Carlo Darwin* (1966), *Le Dolomiti* (1967; Dolomitler) ve *Trattato di geologia*'dır (1963; Jeoloji İncelemesi).

Leonardiyen Kat, ABD'de Alt Permiyen Dönemde (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) oluşan kayaç katmanları ve bu kayaçların çökeldiği zaman dilimi. Volfkampiyen Katın üstünde yer alan Leonardiyen Kat, özellikle ABD'nin güneybatı kesimlerinde gelişkindir; ilk saptandığı yer olan Texas'taki Glass Dağlarının Lenox Tepelerinde, 600 m kalınlığında, ardışık olarak sıralanmış gri-milli şeyl ile açık gri kireçtaşı katmanlar halindedir. Tanıtıcı fosil faunası, gelişkin sürüngenler ile amfibyumlardan oluşur.

Leonardo DA VINCI (d. 1452, Vinci, Floransa Cumhuriyeti - ö. 2 Mayıs 1519, Cloux, Fransa), dehasıyla Rönesans hümanizminin simgelerinden biri olmuş İtalyan ressam, heykelci, mimar ve mühendis. "Son Akşam Yemeği" (1495-97, Sta. Maria delle Grazie Manastırı, Milano) ve "Mona Lisa" (1503-06, Louvre Müzesi, Paris) adlı

"Kendi Portresi", Leonardo'nun tebeşir çizimi, Kraliyet Sarayı, Torino, İtalya
Alinari-Art Resources/ES Inc.

yapıtları Rönesansın en tanınmış ve etkili resimleridir. Tuttuğu defterler bilimsel araştırıcılığını, buluşları da çağından yüzyıllarca ileri olan düşünce yapısını ortaya koyar.

Gençliği ve yetişmesi. İlk Floransa dönemi. Leonardo, Floransalı bir noter ve toprak sahibi olan Ser Piero'nun evlilik dışı çocuğuydu. Köylü bir kadın olan annesi Caterina onun doğumundan sonra o yöredeki bir sanatçıyla evlenmişti. Ser Piero birkaç kez evlenmesine karşın bir çocuk sahibi olamamıştı. O nedenle Leonardo babasının evinde, onna meşru çocuğuymuş gibi büyüdü, o çağa özgü temel eğitimi aldı; yani okuma ve yazma, biraz da aritmetik öğrendi. Latinceyi ise çok daha ilerde, çalışmaları için kendisine gerektiğinde öğreninceye değin ciddiye bile almamıştı. Daha yüksek düzeydeki matematik ve geometri ile de ancak 30 yaşına gelince ilgilenecekti.

Leonardo'nun sanatçı eğilimleri daha erken yaşlarda ortaya çıkmış olmalıdır. On beş yaşındayken babası onu Andrea del Verrocchio'nun yanına verdi. Bu sanatçının atölyesinde çok yönlü bir eğitim gördü, yalnız resim ve heykel konusunda değil, araç yapımı gibi teknik ve mekanik sanatlarda da bilgi edindi. Aynı zamanda komşu atölyenin sahibi Antonio Pollaiuolo'nun yanında da çalıştı. Büyük bir olasılıkla onu buraya bu sanatçının yaptığı anatomi incelemeleri çekmişti. 1472'de Floransa Ressamlar Loncası'na alınmasına karşın öğretmeninin atölyesinde beş yıl daha çalıştığı anlaşılmaktadır. Bundan sonra da 1481'e değin bağımsız olarak gene Floransa'da çalıştı. Yeteneğinin bu dönemde kendini göstermeye başladığı söylenebilir. Özellikle keskin gözlemciliği ve yaratıcı zekâsıyla öne çıkıyordu. Ustalığı Verrocchio'nun bazı resimlerine yaptığı katkılarda görülür. Bu dönemde az sayıdaki yağlıboya resimlerinin yanı sıra kurşunkalem ve mürekkeple de pek çok çizim yapmıştı. Bunların arasında pompalar, silahlar, bazı mekanik araçlar vardı. Bu yetkin çizimler onun bu konulardaki ilgi ve bilgisini ortaya koyuyordu.

Birinci Milano dönemi (1482-99). Leonardo 1482'de Milano dükü Ludovico Sforza'nın hizmetine girdi. Bu onun için biraz beklenmedik bir gelişmeydi, çünkü henüz 30 yaşındaydı. Ayrıca kendi yurdu olan Floransa'da da ustasının atölyesinde başlamış olduğu bazı yapıtları bitirmek için siparişler almıştı. Büyük bir olasılıkla, Milano'da bulmayı umduğu daha serbest çalışma ortamı bu kararını önemli ölçüde etkilemişti.

Leonardo, Ludovico Sforza'nın yönetimi yitirdiği 1499'a değin Milano'da kaldı. Kayıtlarda adı *pictor et ingeniarius ducalis* (dükün ressam ve mühendisi) olarak geçiyordu. Burada ressam, heykelci ve saray eğlenceleri için tasarımcı olarak çalıştı. Ayrıca mimarlık, savunma yapıları ve askerlik konularında danışmanlık yapıyor, su yapılarıyla ilgili mühendislik işlerini de görüyordu. Yaşamının bu döneminde dehasının doruğuna ulaştığı söylenebilir. Ama kendi kendine koyduğu amaçların sınırsızlığına bakıldığında, onun yaşamını bir bitmemiş senfoni olarak nitelendirmek de olanaklıdır.

Leonardo, Milano'da bulunduğu 17 yıl içinde yalnız altı resim bitirdi. Bunlar Cecilia Gallerani ile bir müzikçinin portreleri, iki çeşitleme olarak yaptığı "Kayalıklar Madonnası" (y. 1483-85, Louvre Müzesi, Paris; 1494-1508, Ulusal Galeri, Londra) adlı altar resmi, Sta. Maria delle Grazie Manastırı'ndaki "Son Akşam Yemeği" adlı anıtsal duvar resmi ile Sforzesco Şatosu'nun Asse Salonu'ndaki tavan resmidir. Bunların dışında yaptığı söylenen üç resim ise ortada yoktur. Bunlar ya kaybolmuş ya da hiç başlanmamıştır.

Leonardo'nun bitmemiş yapıtları arasında heykeller de vardı. Sforza soyunun kurucusu olan Francesco Sforza'yı at üstünde gösteren anıtsal heykel bunlardan biriydi. Leonardo, bu yapıt üzerinde aralıklarla tam 12 yıl çalışmıştı. Heykelle ilgili pek çok taslak çizmiş, bunların en etkileyici olanları 20. yüzyılda, not defterlerinden birinin Madrid'de bulunmasıyla ortaya çıkmıştı. 1493'te heykelin kilden yapılmış modeli halka gösterildi. Verrocchio'nun yaptığı atlı Bartolomeo Colleoni heykelinin yaklaşık iki katı, yani 5 m yüksekliğinde olacak bu yapıtın tunçtan dökülmesine başlanmadan savaş çıkması üzerine eldeki malzeme top yapımında kullanıldı. Dükün yönetiminin sona ermesiyle de tasarı tümüyle bırakıldı; kil model ise savaştan sonra parçalandı.

Leonardo Milano'dayken bilimsel çalışmalarla da uğraştı. Bunları düzenli ve neredeyse zamanının tümünü alacak biçimde sürdürüyordu. Gözlemlerini ve deneylerini yazmak isteği, sanat tarihinde bir benzeri bulunmayan not defterlerini ortaya çıkardı. Büyük bir olasılıkla o çağlarda sanat konularını ele alan yapıtların yayımlanması onun bu davranışı üstünde etkili olmuştu. Leon Battista Alberti'nin *De re aedificatoria* (Mimarlık Üzerine) adlı yapıtı 1485'te basılmış, Francesco di Giorgio ise mimarlığa ilişkin yapıtının ilk baskısını Leonardo'ya armağan olarak vermişti. Piero della Francesca'nın *De prospectiva pingendi* (Resimde Perspektif Üzerine) adlı yapıtı, derinlik çizimini konu alan örnek bir kitaptı. Leonardo'nun arkadaşı olan matematikçi Lucas Pacioli 1494'ü izleyen yıllarda iki kitap çıkarmış, bunlardan *Divina Proportione*'nin (İlahi Oran Üzerine) çizimlerini de Leonardo hazırlamıştı.

Bütün bunlar Leonardo'da düşüncelerini dile getiren bir yapıt yazma isteğini uyandırmış olmalıdır. Amacı "resim bilimi" üstüne bir kitap yazmaktı. Biri derinlik

"Kayalıklar Madonnası"ndan bir ayrıntı, 1494-1508; Ulusal Galeri, Londra
Anadolu Yayıncılık Arşivi

çizimini, öteki de oranları konu alan Alberti ile Piero della Francesca'nın yapıtları, bu yoldaki ilk adımlar olmuştu. Ama Leonardo bunu daha da ileri götürmek istiyordu. Ona göre duyuların en önemlisi görsel algılamaydı. Çevresinde gözlenebilecek ne varsa onları gözlemeye, gözlemlerini de en ince ayrıntılarına kadar yazmaya başladı. 1490-95 arasında onu yaşamının sonuna değin uğraştıracak konular belirlenmişti. Kitaplarından biri resim, biri de mimarlık üstüne olacaktı. Üçüncü konu mekanikti, dördüncüde ise anatomiyi ele alacaktı. Jeofizik, botanik, hidrolik ve havacılık konuları üstündeki araştırmalarını da bu dönemde yaptı. Kitaplardan edindiği bilgilere kendi gözlemleriyle öğrendiklerini de katıyordu.

Pek çok çizimle desteklenmiş bu bilgileri sık bir yazıyla not defterlerine işledi. Her biri tek tek yapraklar üstüne yazılı bu notlar binlerce sayfa tutuyordu. Bunlara Leonardo'nun başka yapıtlardan çıkardığı bilgileri, yapacağı resimlere ilişkin taslakları, dinsel ya da sivil mimarlıkla ilgili notlarını da eklemek gerekir. Otuz bir tanesi günümüze ulaşan bu not defterleri çeşitli ülkelerin müzelerinde saklanmaktadır.

Leonardo'nun notlarında iki özellik kendini gösterir. Bunlardan biri yazıyı tersten yazması, öteki de yazılı sözle çizili resim arasında ilişki kurmasıdır. Ters yazı, solak olan Leonardo'ya zor gelmemiş olmalıdır. Onun amacı kimsenin okuyamayacağı gizli bir yazı kullanmak değildi, çünkü bunları okumak isteyen birinin, karşısına bir ayna tutarak yazdıklarını açık ve seçik olarak okuma olanağı vardı. Oysa o, taslaklarını bile böyle yazıyordu.

Leonardo'nun notlarındaki ikinci özellik yazının yanında çizime verdiği ağırlıktı. Açık, ama gene de etkileyici bir anlatım sağlamaya özen gösteriyordu. Canlı ve zengin sözcük dağarcığı, İtalyan bilim dilinin gelişmesine önemli bir katkıdır. Gene de Leonardo'nun not defterlerinde ağırlık çizimlerdeydi; öyle ki, çizimi yazıları açıklayacak biçimde kullanacağı yerde, yazıyı çizimi tamamlayacak biçimde kullanıyordu. Böylece bilimsel çizimin de öncüsü oldu.

İkinci Floransa dönemi (1500-06). Fransızların Milano'yu işgal etmesi üzerine Leonardo 1499 sonu ya da en geç 1500 başında Lucas Pacioli ile birlikte bu kenti terk etti. Önce Mantova'da kaldı, orada kendilerini ağırlayan Düşes Isabella d'Este'nin bir portresini yaptı. Oradan Venedik'e gitti. Kısa bir süre sonra Floransa'ya geçti ve büyük bir coşkuyla karşılandı. Bir manastır için yapması istenen "Meryem ve Çocuk İsa Azize Anna ile Birlikte" (1501-12, Louvre Müzesi, Paris) adlı yapıtının taslakları (1499, Ulusal Galeri, Londra) üstünde çalışmaya başladı. "Madonna ve Yün Eğiren" (1501, Buccleuch Dükü Koleksiyonu, Boughton, Kettering) adlı resmi de bu dönemde yaptı. Büyük bir olasılıkla bitirilmemiş olan bu yapıtın yalnız kopyaları günümüze gelmiştir.

1502'de Floransa'dan ayrılan Leonardo askeri mimar ve mühendis olarak Papa VI. Alexander'ın oğlu Cesare Borgia'nın hizmetine girdi. O sıralarda 27 yaşında olan Cesare Borgia büyük bir hırsla, papaya bağlı bölgelerde egemenlik kurma mücadelesindeydi. Gücünün doruğunda ve çağının en korkulan kişisiydi. Leonardo, Borgia'nın yanındayken çeşitli yerleri dolaştı, gördüğü kentlerin planlarını, çevrelerindeki arazinin de haritalarını yaptı. Bu çalışmaları da çağdaş haritacılığın öncüsü oldu.

1503'te Floransa'daki Vecchio Sarayı'nın Beş Yüzler Salonu için bir duvar resmi siparişi alan Leonardo üç yıl bu anıtsal yapıt üstünde çalıştı. "Anghiari Savaşı" (1503-06) adlı 7 m × 17 m boyutlarındaki bu resim "Son Akşam Yemeği"nden neredeyse iki kat daha büyüktü, ama o da Michelangelo'nun "Cascina Savaşı" gibi bitirilemedi. Leonardo "Mona Lisa" ("La Gioconda") adlı portresi ile "Leda" (1503, Borghese Galerisi, Roma) adlı resmini de bu yıllarda oluşturdu. Bitirilemeyen bu sonuncunun da günümüze ancak kopyaları ulaşmıştır.

Leonardo Floransa'da da bilimsel araştırmalarını sürdürdü. Sta. Maria Nuova Hastanesi'nde insan anatomisi üstündeki çalışmalarını derinleştirdi. Ayrıca sistemli bir biçimde kuşların uçuşunu gözlüyordu. "Suyun doğası ve devinimi" konulu çalışmasında da bu sıvının özelliklerini, akıntıların bağlı olduğu kuralları araştırıyor, bunları hava akımlarıyla karşılaştırıyordu.

İkinci Milano dönemi (1506-13). 1506'da Fransa kralı adına Milano'da valilik yapan Charles d'Amboise, Leonardo'nun bir süre Milano'ya gelmesi için Floransa Yürütme Konseyi'nden (*Signoria*) izin istedi. Kısa olacağı düşünülen bu gidiş, politik nedenlerle, beklenenden uzun sürdü. Leonardo'nun öneriyi hemen kabul etmesi "Anghiari Savaşı"nın yarıda kalmasına yol açtı. Ama bunun gerçek nedeni, Leonardo'nun boyalar üstünde yaptığı başarısız deneylerden sonra bu resme ilgisini yitirmesi olmalıdır, yoksa hem tasarı hem de uygulama açısından büyük bir yapıtı yarıda bırakmasını açıklamak zordur.

Leonardo Milano'da altı yıl kaldı. Yalnız bir kez, 1507-08 yıllarında altı aylık bir süre için Floransa'ya gidebildi. Bu sırada da heykelci Giovanni Francesco Rustici'ye, Floransa Vaftizhanesi heykellerinin tunç döküm işinde yardım etti. Milano'da Fransa kralı XII. Louis ile vali Charles d'Amboise'ın saygı ve sevgisini kazanmıştı. Kendisine 400 dukalık bir yıllık bağlanmıştı, bunun karşılığında, özellikle mimarlık konularında düşüncelerine başvuruluyordu. Leonardo bu arada Milano ile Como Gölünü birbirine bağlayacak Adda Kanalı tasarımı üstünde de çalışıyordu. Milano'da kaldığı sürede çok fazla resim üretmedi. Fransa kralına söz verdiği iki Madonna'ya başlamadı bile. "Meryem ve Çocuk İsa Azize Anna ile Birlikte" ve "Leda" üzerinde çalışmayı sürdürdü. Çevresine gene öğrenciler toplanmıştı. Bunlardan Ambrogio de Predis ile "Kayalıklar Madonnası"nın ikincisini bitirdi. Eski öğrencileri olan Bernardino de' Conti ile Salai de atölyedeki yerlerini almışlardı. Bunlara Cesare da Sesto, Giampetrino, Bernardino Luini gibi yeniler katıldı. Ölümüne değin Leonardo'nun dostu ve yoldaşı olarak kalan Francesco Melzi adlı genç bir soylu da Leonardo'nun çevresindekiler arasındaydı.

Leonardo bu arada önemli bir heykel siparişi aldı. Ludovico Sforza'nın düşmanı olan Gian Giacomo Trivulzio, kenti alan Fransız ordusuyla birlikte Milano'ya dönmüştü; mezarı için bir heykel istiyordu. Komutanı ata binmiş olarak gösterecek yapıt S. Nazaro Maggiore Kilisesi'ne konacaktı. Leonardo'nun bununla ilgili olarak hazırladığı çizimlerin bir bölümü günümüze kalmıştır. Ama yıllar süren hazırlıklardan sonra Trivulzio kendisini daha alçakgönüllü bir anıtın temsil etmesine karar verdi. Böylece Leonardo'nun almış olduğu bu ikinci önemli heykel siparişi de gerçekleştirilemeden kaldı.

Buna karşılık bilimsel çalışmaları ilerliyordu. Pavialı Marcantonio della Torre ile işbirliği yapması, anatomi çalışmalarına yeni bir boyut kazandırmış, genel bir anatomi kitabının çatısını kurmuştu. Yapıt, insan gövdesi ile çeşitli organlarının ayrıntılı çizimlerinin yanı sıra, karşılaştırmalı anatomi, hatta fizyoloji alanının tümünü kapsayan bilgiler de içerecekti. Leonardo anatomi bölümünü 1510-11 kışında bitireceğini düşünüyordu. Bunların ötesinde matematik, optik, mekanik, jeoloji ve botanik konularında sayısız araştırma ile dolan not defterlerinin sayısı artıyordu. Bütün bunlar onun "algısal evreni" için birer veri niteliğindeydi. Kuvvet ve hareketin, temel mekanik etkenler olarak canlı ve cansız doğada görülen bütün biçimleri yarattığına inanıyor, ayrıca bu güçlerin düzenli, uyumlu yasalara bağlı olarak işlediğini kabul ediyordu.

Son yılları (1513-19). 1513'te Fransızların geçici olarak Milano'dan çıkartılması gibi siyasal olaylar yüzünden 60 yaşındaki Leonardo gene yollara düştü. Öğrencileri Melzi ve Salai ile birlikte Roma'ya gitti. Orada eski işverenlerinden biri olan Papa X. Leo'nun kardeşi Giuliano de' Medici aracılığıyla iş bulacağını düşünüyordu. Giuliano onu çok iyi karşıladı, ona sarayında bir oda ayırdı; yüklüce bir aylık bağladı. Ama Leonardo'nun beklediği siparişler gelmedi. Bu kentte üç yıl neredeyse bir köşeye atılmış olarak yaşadı. Oysa burada canlı bir çalışma ortamı vardı, bir yandan Donato Bramante San Pietro Bazilikası'nı yapıyor, öte yandan Raffaello papanın yeni sarayının duvar resimleri üstünde çalışıyordu. Michelangelo da Papa Julius'un mezarını bitirmeye uğraşıyordu. Ayrıca Peruzzi, Timoteo Viti ve Sodoma gibi daha genç sanatçılar da oradaydılar. Gönderilmemiş mektup taslakları, ya atölyesinde matematik üstünde çalışmakla ya da kenti dolaşıp eski yapıtları incelemekle zaman geçiren bu yaşlı ustanın düş kırıklığını yansıtır. Yalnız 1514'ten kalan usta işi bir harita, onun Giuliano de' Medici tarafından Pontino Bataklıklarını kurutma projesinde görevlendirildiğini gösterir.

Leonardo'nun arkadaşlık ettiği Bramante de 1514'te ölmüştü. Bunun dışında Roma'da bulunduğu sırada başka sanatçılarla yakınlık kurduğuna ilişkin bir kayıt yoktur. Bütün bunlar onun, 65 yaşında olmasına karşın, birdenbire genç Fransa kralı I. François'nın önerisini kabul edip hizmetine girmesini açıklar. 1516 sonunda kendisine en bağlı öğrencisi Francesco Melzi ile birlikte İtalya'dan ayrıldı. Yaşamının son üç yılını François'nın Loire Irmağı kıyısında, Amboise'daki yazlık sarayının bulunduğu küçük bir kent olan Cloux'da (sonradan Clos-Lucé) geçirdi. "Kralın birinci ressamı, mimarı ve makine mühendisi" gibi şatafatlı bir unvanı vardı, ama genç kral onu istediğini yapması için tümüyle serbest bırakmıştı. Artık resim yapmıyor, yalnızca elindeki, Aragon kardinalinin portresi olduğu bilinen "Vaftizci Yahya" (Louvre Müzesi, Paris) adlı resmi bitirmeye çalışıyordu.

Fransa kralı için Romorantin'de yapılacak bir saray tasarlamıştı. Fransız ve İtalyan yapı geleneklerinin özenli bir bireşimi olan bu tasarım da bölgede sıtma salgını çıkması üzerine uygulanamadı. Saraydaki eğlenceler için de bazı taslaklar yapıyordu, ama kral ona saygın bir konuk gibi davranmaktaydı. Kral yıllar sonra Benvenuto Cellini ile konuşurken bile, ona karşı duyduğu hayranlığı dile getirecekti. Leonardo ise zamanının çoğunu araştırmalarını düzene sokmakla geçiriyordu. Resim bilimine ilişkin çalışmasının son bölümü ile anatomi kitabının birkaç sayfası ortaya çıkmıştı. Ama Leonardo bunlar da tamamlanamadan öldü ve sarayın kilisesi Saint Florentin'e gömüldü. Burası daha sonra, Fransız Devrimi sırasında hasara uğradı, 19. yüzyılın başında da yıkıldı. Bu nedenle bugün Leonardo'nun mezarının yeri bilinmemektedir. Yapıtları ve bilimsel çalışmaları Francesco Melzi'ye kalmıştır.

Değerlendirme. Leonardo'nun resimlerinin sayısı çok değildir. Onun olduğu kesin olarak bilinen yalnız 17 yapıt günümüze kalmıştır; bunların bir bölümü de bitmemiştir. "Anghiari Savaşı" ile "Leda" adlı iki önemli yapıtın ise yalnız kopyaları vardır. Gene de bunlar, onun ressam olarak büyüklüğüne tanıklık edecek kadar yetkindir. Leonardo temelde bir ressamdır; geniş renk bilgisi, perspektif, anatomi, mekanik gibi bütün öteki konulardaki araştırmalarının tek amacı, daha iyi resim yapabilmektir. Onun için anlatım önde gelmiş, her zaman daha iyi bir anlatıma ulaşmak için çalışmıştır. Yapıtları taslak durumunda bile olgunluklarıyla, erişmiş oldukları plastik anlatım gücüyle, yetkin düzenlemeleriyle dikkati çeker.

Leonardo en ünlü yapıtlarından biri olan "Mona Lisa"yı Floransa'da bulunduğu 1500-06 arasında yapmıştır. Bir tüccarın

karısının portresi olan bu resim, gerek yumuşak çizgilerle sağladığı üçboyutluluk duygusu, gerekse arka plandaki renklerin maviye kaçarak uyandırdığı derinlik duygusuyla Leonardo'nun bilim alanındaki bilgilerini de kullandığı bir başyapıt olmuştur. Mona Lisa'nın yüzündeki gizemli gülümseme ise yüzyıllar boyunca sanatçılar kadar bilim adamlarının da ilgisini çekmiş, bu anın nasıl yakalandığını açıklamaya çalışan kuramların ortaya atılmasına neden olmuştur. Resim, üstünde çalışıldığı sırada bile hayranlıkla izlenmiş, daha sonra da ideal bir portre için örnek sayılmıştır. Leonardo bu yapıt üstünde çalışırken Raffaello'nun onu izlediği, kendisi için taslaklar çizdiği, bunları da daha sonra "Maddalena Doni Portresi"nde (y. 1505, Pitti Sarayı, Floransa) kullandığı bilinmektedir.

Leonardo resmin yanı sıra heykelcilikle de uğraşmış, ama iki önemli yapıtı da uygulanmadan taslak halinde kalmıştır. Francesco Sforza ile Mareşal Trivulzio'yu canlandıracak bu heykeller için çizdiği taslaklar günümüze ulaşmıştır. Bunlar Leonardo'nun ne denli iyi bir gözlemci olduğunu, canlı bir atın oranlarından duruşuna, kaslarının gerginliğine kadar nasıl en küçük ayrıntıları bile kaçırmadığını gösterir. İki yapıt da anıtsal boyutlarda olmak üzere tasarlanmıştır. Leonardo'nun bunları, düşündüğü gibi bir seferde, tek parça olarak dökebilmesi, çağının teknik olanakları düşünülürse biraz kuşkulu gibi gözükmektedir. Böyle bir girişimi göze almış olması bile onun bu tür sorunlara ne kadar yürekli yaklaşabildiğini gösterir.

Ludovico Sforza'ya iş için başvurduğu mektubunda Leonardo kendini deneyimli bir mimar, askeri mühendis ve su yapıları mühendisi olarak tanıtmaktadır. Gerçekten de mimarlık konularıyla yaşamının sonuna değin ilgilenmiştir. Ama bu alandaki etkinliği çoğu kez danışmanlık düzeyinde kalmıştır. Çeşitli yapılar için hazırladığı taslak çizimleri vardır. Bir de Milano Katedrali'nin kubbesi için bir maket hazırlamış, ama önerisi benimsenmemiştir. Fransa'da yapılacağını düşündüğü Romorantin Sarayı ile bahçesine ilişkin tasarımları onun bu konuyu hem estetik, hem de teknik sorunları başarıyla çözecek düzeyde bildiğinin en iyi kanıtıdır. Daha sonra bulunan not defterlerinden, savunma yapıları ile su yapıları alanında da başarılı tasarımlarının bulunduğu, bunların bir bölümünün de uygulandığı anlaşılmaktadır.

Leonardo'nun bilimsel araştırmalarının odağı resim bilgisi üstündeki çalışmalarıdır. Ayrıca not defterlerine yaptığı çizimler resimleme alanında da büyük bir usta olduğunu ortaya koyar. Dünya görüşünü en iyi yansıtan çalışmalarını ise anatomi alanında yapmıştır. Anatomi başlangıçta onun için daha iyi resim yapma amacına yönelik bir çalışmayken, kısa zamanda kendi başına bir araştırma konusu olup çıkmıştır. Leonardo gördüklerini en ince ayrıntısına kadar çizmiş, göremediklerini de doğruluk oranı çok yüksek kestirimlerle tamamlamıştır. Hazırladığı insan gövdesine ilişkin kesit çizimlerini, arka arkaya konduklarında birbirini tamamlayan saydamlar gibi düzenleyerek, insan vücudunun nasıl çalıştığını anlamak istemiştir. Kendisinin de kadavralar üstünde çalıştığı, Milano'daki Sta. Maria Nuova Hastanesi'nde 30 kadar otopsi yaptığı bilinmektedir.

Leonardo mekanik konusunda da incelemeler yapmış, pek çok makine tasarlamıştır. 1490'ların sonunda Milano'da yayımlamış olduğu küçük bir kitapçık bu konudaki kuramsal çalışmalarını yansıtır. Makinelerin çalışması hep ilgisini çekmiş, bununla insan gövdesinin çalışması arasında ilişkiler kurmaya çalışmış, sonunda da doğadaki en önemli öğenin hareketi sağlayan güç olduğu düşüncesine varmıştır. Bu konulardaki çalışmaları için de sorunları en açık biçimde anlatan yetkin çizimleri vardır.

15. yüzyıl sona ererken skolastik öğreti gerilemeye, yerini hümanist düşünceye bırakmaya başlamıştı. Leonardo ise çağdaş denebilecek üçüncü bir yaklaşımın temsilcisiydi. Bu yaklaşımda, duyularıyla edindikleri izlenim ve deneyimleri başkalarına aktaran sanatçılar önemli bir rol oynarlar. Leonardo da sanatçı gözüyle doğaya bakmış, onun gizlerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Her alanda ansiklopedik bilgi sahibi olunabileceğini düşünmesi, onun hâlâ skolastiğin etkisinde olduğunu gösterir. Ama araştırmalarını deneye dayandırması yeni, bilimsel bir çağın açılmasına katkıda bulunan en önemli etkinliklerden biri olmuştur.

Leonardo belki kendi kendine dil öğrenen, doğa bilimlerini, düşün konularını, tarihi kavramak için notlar tutan ampirik bir gözlemcidir. Ama tam bu noktada ona özgü "bilgi kuramı" ortaya çıkar. Bu, bilimle sanatı birbiriyle kaynaştıran bir yaklaşımdır. Onun yaratıcı dehasına bu gözle bakılınca, kaç yapıtını bitirip kaçını bitirmediği önemsiz kalır. Önemli olan onun içindeki akılcı yaratma gücüdür. İşte bu güç onun yapıtlarında yaşamış, varlığını da günümüze değin sürdürmüştür.

ÖBÜR ÖNEMLİ YAPITLARI. Resim. "Meryem'e Müjde" (1472-77, Uffizi Galerisi, Floransa), "Meryem'e Müjde" (y. 1472-77, Louvre Müzesi, Paris), "Karanfilli Madonna" (y. 1474, Eski Pinakotek, Münih), "Ginevra de' Benci'nin Portresi" (y. 1475-78, Ulusal Sanat Galerisi, Washington, D.C.), "Madonna Benois" (1478-1500'den sonra, Ermitaj, Leningrad), "Aziz Hieronymus" (y. 1480, Vatikan Müzeleri, Roma), "Münecccim Kralların Tapınması" (1481, Uffizi Galerisi, Floransa), "Müzikçi" (y. 1490, Ambrosius Resim Galerisi, Milano), "Erminli Kadın" ("Cecilia Gallerani", y. 1490, Ulusal Müze, Kraków, Polonya). Çizim ve not defterleri. Fransız Enstitüsü, Paris; British Museum, Londra; Uffizi Galerisi, Floransa; Ambrosius Kütüphanesi, Milano; Venedik Akademisi; Kraliyet Kütüphanesi, Windsor Şatosu; Kraliyet Kütüphanesi, Torino; Ulusal Kütüphane, Madrid; Victoria ve Albert Müzesi, Londra.

Leonardo PISANO, asıl adı LEONARDO FIBONACCI (d. y. 1170, Piza ? - ö. 1240'tan sonra), Hint ve Arap matematiği üzerine Avrupa'da yayımlanan ilk yapıt olan *Liber abaci*'yi (1202; Abaküs Kitabı) yazan ortaçağ İtalyan matematikçisi.

Yaşamı. Matematik yazılarından öğrenilen birkaç olgunun dışında Leonardo'nun yaşamına ilişkin olarak bilinenler pek azdır. Çocukluğu sırasında, Pizalı bir tüccar olan babası Guglielmo, Kuzey Afrika'da bir liman kenti olan Bougie'deki (bugün Bicaye, Cezayir) Pizalı tüccarlar topluluğunun başına yönetici olarak atanmıştı. Guglielmo burada Leonardo'yu hesap öğrenmesi için bir Arap ustanın yanına verdi. Leonardo daha sonraları *Liber abaci*'de anlattığı otobiyografisinde "dokuz Hint rakamı sanatı"nı öğrenmekten büyük zevk duyduğunu yazacaktı. Leonardo Mısır, Suriye, Yunanistan, Sicilya ve Bizans'a yapılan ticari amaçlı gezilere de katıldı ve buralarda kullanılan değişik sayı sistemlerini ve hesap yöntemlerini öğrendi. Ama hiçbiri onu Hint-Arap sayıları kadar doyurmadı.

Leonardo'nun *Liber abaci*'si ilk yayımlandığında, Hint-Arap sayılarından yalnızca birkaç Avrupalı aydın haberdardı; onlar da bunu, 9. yüzyıl Arap matematikçisi ve astronomu Harizmi'nin yapıtlarının çevirilerinden öğrenmişlerdi. Leonardo kitabına şöyle girer: "Dokuz Hint rakamı, 9 8 7 6 5 4 3 2 1'dir. Bu dokuz rakam ve 0 işaretiyle herhangi bir sayı yazılabilir." Kitabın ilk yedi bölümünde sayıların gösterimini ele alır, rakamların yeri (basamaklar) ile sayının değeri arasındaki ilişkiyi açıklar ve aritmetik işlemlerinde bu rakamların nasıl kullanılacağını gösterir. Daha sonra bu teknikleri kâr marjı, para bozma, takas, ortaklık, faiz hesabı, ağırlıkların ve ölçülerin çevrilmesi gibi pratik ticari problemlere uygular. Yapıtın büyük bölümü oranlı, kök bulma ve sayıların özellikleri gibi daha çok kurgusal (spekülatif) matematik problemleri üzerinedir; son bölümünde ise bir miktar geometri ve cebir vardır. Leonardo, 1220'de tümüyle geometri üzerine kısa bir kitap olan *Practica geometriae*'yi (Geometri Uygulamaları) yazdı; sekiz bölümlük bu kitabında Eukleides'in *Stoikheia* (Elemanlar) ve *Peri diaireseon biblion* (Şekillerin Bölünmesi Üzerine Kitap) adlı yapıtlarına dayalı teoremler verdi.

Kısa sürede yaygın biçimde kopya ve taklit edilmeye başlayan *Liber abaci*, bilim adamlarını korumasıyla ün salan Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Friedrich'in dikkatini çekti. Leonardo, 1220'lerde imparatorun huzuruna çıkarılmak üzere Piza'ya davet edildi ve burada imparatorun maiyetindeki bilim adamlarından Palermolu Giovanni, Leonardo'ya bir dizi problem sordu. Leonardo daha sonraları bu problemlerden üçünü kitaplarına alacaktı. Bu üç problemden ikisi, 3. yüzyıl Yunanlı matematikçi Diophantos tarafından geliştirilen "Arap türü" belirsiz denklemlere ilişkindi. İki ya da daha çok bilinmeyen içeren bu denklemlerin çözümünün rasyonel sayı (tamsayı ya da adi kesir) olması gerekiyordu. Üçüncü problem ise (modern cebirsel gösterimle) $x^3 + 2x^2 + 10x = 20$ biçimindeki bir üçüncü derece denklemiydi. Leonardo, problemi yaklaşım olarak adlandırılan bir sınama yanılma tekniğiyle çözerek sonucu, $1^{0}\ 22^{I}\ 7^{II}\ 42^{III}\ 33^{IV}\ 4^{V}\ 40^{VI}$

$$\left(1 + \frac{22}{60} + \frac{7}{3.600} + \frac{42}{216.000} + \cdots\right)$$

biçiminde, altmışlık kesirler (tabanı 60 olan Babil sayı sistemine dayalı kesir) halinde elde etti; modern onlu sayı sisteminde bu, 1,3688081075 sayısına karşılık gelir, bu da 9 ondalığa kadar doğrudur. Leonardo'nun problemlere getirdiği çözümler, yaratıcılığın ve kesinliğin birer ürünüydü.

Sayılar kuramına katkıları. Leonardo birkaç yıl boyunca imparator ve onun bilim adamlarıyla mektuplaştı, karşılıklı problem değiş tokuşunda bulundu; *Liber quadratorum* (1225; Kare Sayılar Kitabı) adlı kitabını da imparatora ithaf etti. Tümüyle Diophantos'un ikinci dereceden denklemleri üzerine olan *Liber quadratorum* Leonardo'nun başyapıtı olarak kabul edilir. Yapıt, sistematik biçimde düzenlenmiş bir teoremler topluluğundan oluşur; bu teoremlerden pek çoğunu Leonardo'nun kendisi geliştirmiş ve kendi kanıtlarıyla genel çözümlere ulaşmıştır. Belki de en yaratıcı çalışması ise, eşleşik sayılar, yani belirli bir sayıya bölündüklerinde aynı artanı veren sayılar üzerine olanıdır. Bir kare sayıya eklendiğinde ya da ondan çıkarıldığında bir kare sayı veren sayıların bulunmasına yönelik olarak da özgün bir çözüm geliştirdi. Leonardo'nun; $x^2 + y^2$ ile $x^2 - y^2$'nin ikisinin birden kare olamayacağını belirlemesi, rasyonel dik üçgenlerin alanlarının bulunmasına önemli bir açılım getirdi. Leonardo'nun *Liber abaci* adlı yapıtı çok daha kapsamlı ve etkili olmakla birlikte, *Liber quadratorum*'u, Diophantus ile 17. yüzyıl Fransız matematikçisi Pierre de Fermat arasında, sayılar kuramına yapılmış en önemli katkı olarak kabul edilir.

Leonardo 1228'de *Liber abaci*'yi yeniden gözden geçirdi ve İmparatorun baş bilgini olan Michael Scott'a ithaf etti. Bu tarihten sonra, Leonardo hakkında bilinen tek şey Piza'ya yaptığı hizmetlerden ötürü 1240'ta 20 Piza Lirası yıllık maaş bağlandığıdır. Ölüm tarihi ise saptanamamıştır.

Leonardo, Hint-Arap rakamlarının kullanımını yaygınlaştırmanın yanı sıra, matematiğe pek çok başka katkıda da bulunmuştur. Günümüzde matematikçiler onu, *Liber abaci* kitabında ortaya attığı ve indirgemeli dizilerin ilk örneği olan Fibonacci dizisiyle anarlar. Leonardo şu soruyu sorar:

> Adamın biri her tarafı duvarla çevrili bir yere bir çift tavşan koymuş. Eğer bir çift tavşan her ay yeni bir çift tavşan dünyaya getirirse ve dünyaya gelen her yeni çift bir ay sonra üretken duruma gelirse, bir yıl sonra kaç tavşan olur?

Leonardo yaptığı hesap sonucunda 1, 1, 2, 3, 5, 8, 13, 21, 34, 55 sayı dizisini elde etti. Dizideki her sayı, kendisinden önceki iki sayının toplamına eşittir. Bu dizi, 17. yüzyılın başlarında cebirsel gösterimin geliştirilmesinden sonra, 1634'te Fransız asıllı Felemenkli matematikçi Albert Girard tarafından, $U_{n+2} = U_{n+1} + U_n$ biçiminde formülleştirildi; burada U terimi, alttaki ise terimin dizideki sırasını gösterir. 1753'te Glasgow Üniversitesi'nden matematikçi Robert Simson, dizideki sayılar büyüdükçe, ardışık iki sayı arasındaki oranın da giderek, klasik sanatta çok önemli bir yer tutan "altın kesim"i veren 1,6180 (ya da $[1+\sqrt{5}]/2$) sayısına yaklaştığını belirledi. 19. yüzyılda ise Fransız matematikçi Edouard Lucas, Fibonacci dizisinin botanik açısından ilginç özellikler taşıdığını, örneğin papatya tomurcuklarının ortalarında yer alan sarmalların sayısının iki ardışık Fibonacci sayısına eşit olduğunu saptadı. 1962'de de ABD'deki California'da, "Fibonacci sayıları ve ilgili konular üzerine araştırmaları desteklemek amacıyla" Fibonacci Derneği kuruldu.

Leonardo da Vinci Ulusal Bilim ve Teknoloji Müzesi, İtalyanca MUSEO NAZIONALE DELLA SCIENZA E DELLA TECNICA "LEONARDO DA VINCI", Milano'da ulaşım, metalurji, fizik ve denizciliğe ilişkin konularda bilimin 15. yüzyıldan günümüze değin geçirdiği gelişimin sergilendiği müze. 16. yüzyıl başlarından kalma San Vittore Manastırı'nda bulunmaktadır. Yapı Bernardino Luini'nin zarif freskleriyle bezelidir. Leonardesca Galerisi'nde çeşitli makinelerin ve Leonardo da Vinci'nin icatlarının maketleri sergilenmektedir. Öteki galerilerde de fizik, astronomi, radyo iletişimi, optik ve telekomünikasyona ilişkin aletler bulunmaktadır. Müzenin bir de eski otomobil koleksiyonu vardır. Yapı dışındaki bir pavyonda ise bazı buharlı lokomotifler ve uçaklara yer verilmiştir.

1922'de kurulan ayrı bir bölümde gemi maketleri ve seyir aletleri yer almaktadır.

Leoncavallo, Ruggero (d. 8 Mart 1858, Napoli - ö. 9 Ağustos 1919, Montecatini Terme, Floransa yakınları), *Pagliacci* (*Palyaço*) operasıyla ünlü Napolili opera bestecisi. Bu opera ile Mascagni'nin *Cavalleria rusticana*'sı (1890; *Cavalleria rusticana/Köylü Namusu*), Wagner'e ve romantik İtalyan operasına duyulan tepkiyi dile getirir. Her iki operada da yarı tarihsel olay örgüsü yerine, günlük yaşamdan alınma çarpıcı öykülere yer verilmişti.

Leoncavallo Napoli Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. Geçimini sağlamak için *café*'lerde konserler verdi, piyano ve şan öğretmenliği yaptı. Alfred de Vigny'nin oyunundan uyarladığı *Thomas Chatterton* ve İtalyan Rönesansı'ndan esinlenerek bestelediği bir üçlemenin ilk bölümü olan *I Medici* (Mediciler) gibi ilk operaları başarı kazanamadı. Bunları Mascagni'nin gerçekçi üslubuyla bestelenmiş olan *Palyaço* izledi ve 1892'de Milano'da sahnelendiğinde büyük başarıya ulaştı. Leoncavallo'nun *La Bohème* operası ise 1897'de, Puccini'nin aynı adlı operasından bir yıl sonra sahnelendiği için, onun gölgesinde kaldı. Daha sonraki operaları da kalıcı başarılar kazanamadı.

Leoncavallo
C. Caubouë-J.P. Zolo

Operalarının çoğunun librettolarını da kendi yazan Leoncavallo bunlarda edebiyat yeteneğini ve tiyatroya yönelik sezgi gücünü ortaya koymuştur.

Leone, Sergio (d. 3 Ocak 1921, Roma - ö. 30 Nisan 1989, Roma, İtalya), "spaghetti *western*" adı verilen türün yaratıcısı İtalyan sinema yönetmeni. Daha sonra ABD tarihinin değişik dönemlerinde geçen gösterişli filmler yapmıştır.

Babası İtalyan sinema endüstrisini kuranlardan biriydi. Leone, 18 yaşında, Vittorio De Sica'nın *Ladri di biciclette* (*Bisiklet Hırsızları*) filminin ekibinde çalışarak sinemaya girdi. Bu filmde rol de almıştı. Daha sonra çeşitli İtalyan yönetmenlerine ve İtalya'da çekim yapan Mervyn LeRoy, Robert Wise, William Wyler, Raoul Walsh ve Fred Zinnemann gibi sinemacılara asistanlık etti. 1961'de *Il Colosso di Rodi* (Rodos Heykeli) adlı önemsiz bir tarihsel filmle yönetmenliğe başladı. 1964'te Akira Kurosava'nın *Yocimbo*'sundan esinlenerek gerçekleştirdiği ve Bob Robertson adını kullandığı *Per un pugno di dollari* (*Bir Avuç Dolar*) sinemada yeni bir akımın başlangıcı oldu. Görülmemiş bir ticari başarı kazanan bu filmin ardından Leone, birer yıl arayla çektiği *Per qualche dollari in più* (*Birkaç Dolar İçin*) ve *Il Buono, il bruto, il cattivo* (*İyi, Kötü ve Çirkin*) ile "spaghetti *western*" olarak anılacak türü yarattı. Tümüyle İtalya'da, çoğu İtalyan oyuncularla çekilen bu filmler, Amerika'da Batı'da geçiyor ve klasik *western* türünü stilize ediyordu. Clint Eastwood ve Lee Van Cleef gibi oyuncuları da üne kavuşturan bu filmler, yakın ve ağır çekimlerin bolca kullanıldığı ve şiddet dozunun çatışma sahnelerindeki abartılı anlatım aracılığıyla iyice artırıldığı yapımlardı.

Leone, 1968'de yaptığı *C'era una volta il west* (*Batı'da Kan Var*) ile ABD tarihinin değişik dönemlerini ele alan filmlere yöneldi. Bu film ve onu izleyen *Giù la testa* (1972; *Yabandan Gelen Adam*) gene abartılı şiddet sahneleri ve gösterişli anlatımlarıyla öne çıkıyor, ama gelişmiş öyküleri ve ince bir mizah içeren havalarıyla da dikkati çekiyordu. Leone, 1984'te görkemli yapıtı *Once Upon a Time in America* (*Bir Zamanlar Amerika*) ile yeniden adından söz ettirdi. New York Yahudi mafyasını içki yasağı döneminden 1960'lara değin izleyen film, göz alıcı gerçekçiliğinin yanı sıra, mafya mitlerini de eleştiren etkileyici bir sinema şöleniydi. Leone, Leningrad Kuşatması'nı konu alan dev bir projenin hazırlıkları içindeyken geçirdiği kalp krizi sonucu öldü.

Leoni, Leone (d. 1509, Arezzo, Floransa Cumhuriyeti - ö. 1590, Milano), Floransalı heykelci, kuyumcu ve madalyon yapımcısı. İspanyol heykel sanatını da etkilemiştir.

Meslek yaşamının çoğunu Milano'da imparatorluk darphanesinin yöneticisi olarak geçirdi. En önemli yapıtları olan İspanyol kraliyet ailesinin portrelerinin yer aldığı madalyonlarda ve İspanya'da yaşayan oğlu Pompeo ile birlikte San Lorenzo del Escorial Kraliyet Manastırı'nda gerçekleştirdiği büyük altarda zarif çizgiler ve klasik bir nitelik izlenir. "İmparator I. Carlos'un (V. Karl) Büstü"yse (1553-55) Leoni'nin gözlem yeteneğini ve derin duyarlılığını ortaya koyar.

Leoni'nin başka tanınmış yapıtları arasında "Öfkesini Bastıran I. Carlos" (1549-55) ve "Anlaşmazlığı Yenen I. Carlos" sayılabilir. Leoni'nin, avlusunda Marcus Aurelius'un at üstünde bir heykelinin yer aldığı Milano'daki Omenoni Evi (1565-70) adlı malikânesi, sanatçının bu imparatora beslediği saygının bir ifadesi gibidir.

Leoni, Pompeo (d. 1533, Milano - ö. 13 Ekim 1608, Madrid), geç Rönesans dönemi İtalyan heykelci ve madalyon yapımcısı. Babası Leone Leoni gibi portre heykelleriyle tanınmıştır.

1556'da babasına yardım etmek için İspanya'ya gitti, ama daha çok heykellerin döküm işinde çalıştı. 1570'te II. Maximilian'ın kızı Avusturyalı Anna ile evlenen İspanya kralı II. Felipe'nin düğünü için büyük ölçekli bir heykel yaptı. Gene aynı yıl, kralın da desteği ile, en ünlü yapıtları olan I. Carlos (sonradan V. Karl) ile II. Felipe ve ailelerinin tunçtan portre büstlerini gerçekleştirdi. Bu büstler bugün El Escorial'deki San Lorenzo del Escorial Kraliyet Manastırı'nın kilisesinde ana altarın iki yanında durmaktadır.

Daha sonra kral naibinin hizmetine atanan Leoni, Madrid'e yerleşti. 1576-87 arasında, Enkizitör Don Fernando de Valdés'in mezarı için gerçek insan boyutlarındaki mermer heykelleri yaptı. Yapıtlarındaki İspanyol etkisi, değerli taşları kullanmasında açıkça görülmektedir.

Leonidas (ö. İÖ 480, Thermopylai, Lokris), Sparta kralı. Thermopylai Geçidinde, istilacı Pers ordusuna karşı gösterdiği kahramanca direniş efsaneleştirilerek, olağanüstü güç koşullarda gösterilen cesaretin simgesi durumuna gelmiştir.

Agiades hanedanından geliyordu. Büyük olasılıkla İÖ 490'da üvey kardeşi I. Kleomenes'in ölümü üzerine kral oldu. Kleomenes'in kızı Gorgo ile evlenen Leonidas'ın, onun öteki Yunan devletlerine karşı giriştiği savaşları desteklediği sanılır.

Leonidas İÖ 480'de Pers kralı Kserkses'in ordusunun Thermopylai'den geçmesini engellemeye çalışan küçük bir Yunan askeri birliğine komuta etti. İki gün boyunca Pers saldırılarına karşı koyduktan sonra askerlerine geri çekilme emri verdi. Ama kendisi 300 kişilik muhafız birliğiyle birlikte ölünceye değin savaşmayı sürdürdü. Bu olay Spartalıların hiçbir zaman düşmana teslim olmadıkları yolundaki efsanenin daha da güçlenmesine yol açtı.

Leonidas (TARENTUMLU) (ü. İÖ 3. yy'ın ilk yarısı), epigram türünün öncülerinden Yunanlı şair.

Helenistik dönemin ilk epigram şairlerindendi. Günümüze ulaşan 100 kadar epigramının ikisi dışında tümü Yunan Antolojisi'nde yer alır. Leonidas, şiirlerinde kendisinden, evinden uzakta ölmeyi bekleyen yoksul bir gezgin olarak söz eder.

Kolay ve ustalıkla yazmasına karşın büyük bir yetenek olduğu söylenemez. Ölen kişilerle ilgili epigramları, gerçekte mezar taşlarına konmak için yazılmamıştır; hatta ölü kişilerin de uydurulmuş olduğu sanılır. İthaf epigramları ise süslü sıfatları bol bol kullanabilmek için yazılmış gibidir. Ölümünden sonra kuşaklar boyunca pek çok epigramcı Leonidas'ın üslubunu taklit etmiş ve onun epigramları üzerine çeşitlemeler yapmıştır.

Leonidov, Leonid Mironoviç, asıl adı L. M. VOLFENZON (d. 22 Mayıs 1873, Odessa, Rus Çarlığı - ö. 6 Ağustos 1941, Moskova, SSCB), Rus tiyatro ve sinema oyuncusu, yönetmen ve eğitmen. Sahne çalışmalarında ve derslerinde, Konstantin Stanislavski'nin koyduğu kurallara bağlı kalmıştır.

Moskova'daki Çarlık Tiyatro Okulu'nda eğitim gördü. Kiev, Odessa ve Moskova'da oyunculuk yaptıktan sonra 1903'te Moskova Sanat Tiyatrosu'na girerek Stanislavski'nin öğrencisi oldu. Burada ilk kez Maksim Gorki'nin *Na dne* (*Ayaktakımı Arasında*) oyununda Pepel rolüyle sahneye çıktı. Anton Çehov'un *Ivanov* oyunundaki Borkin ve Aleksandr S. Griboyedov'un *Gore ot uma* (*Akıldan Bela*) oyunundaki Skalozub gibi birkaç komedi rolünde başarı kazandıysa da, dramatik rollerdeki oyunculuğuyla daha büyük övgü topladı. En parlak başarısını 1910'da sahnelenen *Bratya Karamazovi*'de (*Karamazof Kardeşler*) Dmitri Karamazof rolünde elde etti. Öteki önemli rolleri arasında *Julius Caesar*'daki (1903) Cassio ile *Peer Gynt* (1912) ve *Othello*'daki (1930) başrolleri sayılabilir.

Leonidov 1919'da sinemada da rol almaya başladı. Özellikle *Krylya kholopa* (1926; Bir Serfin Kanatları) filmindeki Korkunç İvan tiplemesi ve *Gobsek* (1935) filmindeki başrolüyle dikkatleri çekti. Yönetmeni Stanislavski'nin kuram ve uygulamalarını tiyatroya yeni başlayanlara aktarmada son derece becerikliydi. 1935'te Devlet Tiyatro Sanatları Enstitüsü'nde ders vermeye başladı. 1939'dan ölümüne değin bu enstitünün başkanlığını ve sanat yönetmenliğini yürüttü.

Tiyatro yönetmenliği de yapan Leonidov, V. İ. Nemiroviç-Dançenko ile birlikte Lenin üzerine bir oyun sahnelemeye hazırlanırken öldü. 1936'da SSCB Halk Sanatçısı unvanıyla ödüllendirilmiş, ayrıca Lenin ve Kızıl Emek nişanlarıyla onurlandırılmıştır.

Léonin, Latince LEONINUS (ö. 12. yy sonları), kuşağının önde gelen dinsel müzik bestecisi. Notre Dame ya da öbür adıyla Paris beste okulunun içinde yer alır. Yaşamı konusunda ayrıntılı bilgi yoktur. Dinsel yılın bütün ayinlerini kapsayan, özellikle de *Graduale*, *Aleluya* ve *Responsoryum* dinsel ezgilerine yer veren iki sesli *organum* (paralel beşli aralıklarla yapılmış çokseslilik) besteleri derlemesi olan *Magnus liber organum* (y. 1170; Büyük Organum Kitabı) ona atfedilir. *Magnus liber*'de *melisma*'lı (bir hecede birkaç notanın seslendirilmesi) ya da *discantus*(*) üslupları, ritmik modların(*) yani üçerli ritimde yinelenen kısa kalıpların kullanıldığı kompozisyonlar içinde birbirine kaynaşır. Léonin'in *discantus* üslubu notaya karşı nota biçiminde değil, vuruşları aynı olmakla birlikte temel dinsel ezgiye göre bazı küçük ritmik değişiklikler içeren ikinci sesin (ya da öteki seslerin) ilk örneğidir. *Ayrıca bak.* organum.

Leonov, Aleksey Arhipoviç (d. 30 Mayıs 1934, Kemerova yakınları, Rus SFSC), SSCB'li kozmonot. Uzayda yürüyen ilk insandır.

Kaliningrad'da okuduktan sonra 1953'te SSCB Hava Kuvvetleri'ne katıldı. Uçuş eğitimini 1957'de bitirdi. Bir süre avcı uçağı

Aleksey Leonov, 1968
Tass-Sovfoto

pilotu olarak görev yaptıktan sonra, 1959'da kozmonot seçildi.

Pavel Belyayev ile birlikte 18 Mart 1965'te uzaya gönderildi. "Voshod 2" adlı uzay aracının Yer çevresindeki ikinci dönüşü sırasında Kırım'ın yaklaşık 177 km üzerinde araçtan ayrıldı. Bir hava kompartımanıyla araca bağlı olarak çeşitli gözlemler yaptı, filmler çekti ve çeşitli hareketler yaparak boşlukta ilerlemeyi denedi. Uzayda 10 dakika kadar kaldıktan sonra Batı Sibirya üzerinde araca döndü. "Voshod 2" Yer çevresinde 26 saat süren 17 turu tamamlayarak Yer'e indi. Leonov 17 Temmuz 1975'te de Yer yörüngesinde ABD uzay aracı "Apollo" ile kenetlenen SSCB "Soyuz" uzay aracına komuta etti.

Leonov, Leonid Maksimoviç (d. 31 Mayıs 1899, Moskova, Rus Çarlığı), psikolojik betimlemelere ağırlık verdiği yapıtlarıyla tanınan Sovyet romancı ve oyun yazarı.

Köylü kökenli bir şair ve gazetecinin oğluydu. Kendisi de 1915-18 arasında Arhangelsk'te gazetecilik yaptı; ilk şiir ve öykülerini de orada yayımladı. Bir süre gönüllü olarak Kızıl Ordu'da hizmet verdikten sonra 1922'de Moskova'ya yerleşerek yazarlığa başladı. Karakter betimlemeleri ve olay örgüsü, Maksim Gorki'nin de belirttiği gibi Dostoyevski'yi andırır; karakter içeriden araştırılıp ortaya konur, olay örgüsü ise birden çok düzlemde kurulur. Devrim öncesi ve sonrasındaki Rusya'yı konu alan *Barsuki* (1924; Porsuklar) ile 1920'lerin başlarındaki Moskova yeraltı dünyasından değişik tiplerin çizildiği *Vor* (1927; Hırsız) buna örnektir.

Ruhsal ve ahlaki sorunları yansıtmada usta olan Leonov, yapıtları hakkındaki eleştiriler doğrultusunda toplumcu gerçekçiliğe yönelmeye çalıştı. *Soi* (1935) adlı romanına hem okurların, hem de eleştirmenlerin ilgisiz kalması üzerine 1953'e değin başka roman yazmadı. Ama 1936-46 arasında 12 oyun yazdı. On biri Moskova tiyatrolarında oynanan bu oyunların sonuncusu sansür tarafından yasaklandı. Adı ulusal yaşamın ana kaynağını simgeleyen *Russki les* (1953; Rus Ormanı) romanı 1957'de Lenin Ödülü'nü kazandı. 1960'larda ve 1970'lerde önemli bir yapıt yayımlamayan Leonov 1972'de SSCB Bilimler Akademisi'ne seçildi.

Leonowens, Anna Harriette, eö CRAWFORD (d. 5 Kasım 1834, Carnarvon, Carnarvonshire, Galler - ö. 19. Ocak 1914, Montreal, Kanada), Siyam (bugün Tayland) sarayındaki yaşantısını anlattığı kitaplarıyla ün kazanmış İngiliz öğretmen. Siyam kralı Mongkut'un (IV. Rama) oğlu Veliaht Prens Chulalongkorn'a ve öteki çocuklarına özel öğretmenlik yapmıştır.

Hindistan ordusunda görevli olan kocası öldükten sonra, bir süre çocuklarıyla birlikte Singapur'da yaşadı. 1862'de Kral Mongkut kendisini, çocuklarına öğretmenlik yapması için sarayına çağırdı. Beş yıl boyunca kraliyet ailesiyle birlikte yaşadığı Bangkok'tan ayrıldıktan sonra, *The English Governess at the Siamese Court* (1870; Siyam Sarayındaki İngiliz Öğretmen) ve *The Romance of the Harem* (1872; Haremin Masalı) adlı iki kitap yazdı. Kral Mongkut'un yaşamöyküsü *Mongkut, the King of Siam*'ın (Siyam Kralı Mongkut) yazarı Rahip Low Moffat ise, Siyam sarayıyla ilgili bu öykülerin fazlasıyla abartılı olduğunu ve Leonowens'ın Kral Mongkut'u acımasız bir tiran gibi göstermekle haksızlık ettiğini belirtti.

Margaret Landon'ın *Anna and the King of Siam* (1944; Anna ve Siyam Kralı) adlı kitabı, Leonowens'ın Siyam'daki serüvenlerine dayanır. Kitap, Richard Rodgers ile Oscar Hammerstein'ın yazdığı *The King and I* (1951; Kral ve Ben) adlı müzikale, ayrıca iki film ile bir televizyon dizisine esin kaynağı olmuştur.

Leontief, Wassily (d. 5 Ağustos 1906, Petersburg, Rus Çarlığı), ekonometride girdi-çıktı analizini geliştiren Rus asıllı ABD'li iktisatçı. 1973'te Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanmıştır.

Leningrad (1921-25) ve Berlin (1925-28) üniversitelerinde öğrenim gördü. 1931'de ABD'ye gitti ve 1931-75 arasında Harvard Üniversitesi'nde ders verdi. 1948-75 arasında aynı üniversitede Amerikan Ekonomisinin Yapısı Üzerine adlı araştırma projesinin yöneticiliğini yaptı. 1975'te New York Üniversitesi iktisat profesörlüğüne getirildi. Üç yıl sonra, bu görevinin yanı sıra aynı okula bağlı İktisadi Analiz Enstitüsü'nün müdürlüğünü üstlendi.

Leontief'in geliştirdiği girdi-çıktı analizi(*) sıralarla sütunlardan oluşan ve her sanayinin öbür bütün sanayilerle arasındaki mal değişim ilişkisini gösteren bir tabloya dayanır. Bu tablolar ekonominin bütünü ya da belirli bölümleri için oluşturulabilir. Girdi-çıktı analizi günümüzde 50'den fazla sanayileşmiş ülkede değişik biçimlerde iktisadi planlama amacıyla kullanılmaktadır.

Leontief, "Leontief Paradoksu" diye adlandırılan ve ABD'de emek yerine sermayenin görelî olarak daha kıt üretim faktörü olduğu yolundaki bulgusuyla da tanınır. Girdi-çıktı analizinin yanı sıra karmaşık ekonomik sorunların çözümünde kullanılan doğrusal programlama adlı matematiksel modelleme tekniğini de geliştirmiştir.

Başlıca yapıtları arasında, *The Structure of the American Economy 1919-1929: An Empirical Application of Equilibrium Analysis* (1941; Amerikan Ekonomisinin Yapısı 1919-1929: Denge Analizinin Ampirik Bir Uygulaması) ve *Input-Output Economics* (1966; Girdi-Çıktı Ekonomisi) sayılabilir.

Leontinoi, Sicilya'nın güneydoğusunda, antik Yunan kenti. Syrakusa'nın (Siracusa) 35 km kuzeybatısında yer alır. Başlangıçta Sikullerin elinde bulunan ve kuzeydeki ve-

rimlı ovaya egemen bir konumda olan kente İÖ 729'da Naksos Adasından gelen, Khalkidikja Birliği'ne bağlı koloniciler yerleşti. İÖ 5. yüzyıl başlarında Gelalı Hippokrates kenti ele geçirdi. İÖ 476'da ise, Catana (Catania) ve Naksos kentlerini yıkan Syrakusalı Hieron, bu kentlerde yaşayanları Leontinoi'ye yerleştirdi. Sonraki yıllarda Leontinoi'nin yardım istemesi üzerine Atinalılar, Sicilya'ya başarısızlıkla sonuçlanan iki sefer düzenledi. İlk sefer İÖ 427'de, Syrakusalıların kente saldırması üzerine yapıldı. Leontinoili demokratların Syrakusa'nın desteğindeki oligarşi yöneticileri tarafından sürgün edilmesini ikinci sefer izledi (İÖ 415). İÖ 214'te Marcus Claudius Marcellus'un, 846-847 yıllarında da Müslümanların saldırılarına uğrayan Leontinoi 1693'teki depremde tam bir harabeye döndü.

Tarihçi Polybios, kentin, birer akropolisin yükseldiği iki tepe arasındaki bir vadide kurulu olduğunu anlatır. 1950'deki kazılarda bir Sikul köyü ve doğudaki akropoliste bulunan bir ortaçağ şatosunun kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

Nüfusu 20 bini geçen bugünkü Leontini kenti, Sicilya'nın gelişmiş bir tarım merkezi olarak, asıl kentin kuzeybatısında yer alır.

Leontios (BIZANSLI) (d. y. 485, Konstantinopolis [İstanbul]? - ö. y. 543, Konstantinopolis), Bizanslı keşiş ve ilahiyatçı. Aristoteles'in mantık kategorilerini ve Yeni-Platoncu ruh kuramını Hıristiyan ilahiyatına sokmuş, böylece 6. yüzyılda Hz. İsa'nın İnsani doğasının tanrısal doğasıyla birliği üzerindeki tartışmaların terminolojisine yenilik getirmiştir. Yapıtları, Hıristiyan ilahiyatının düşünsel gelişmesinde ortaçağ kültürü boyunca etkili olmuştur.

Leontios genç yaşta keşiş oldu ve Roma'da dönemin ilahiyat tartışmalarına etkin biçimde katıldı. Yaklaşık 520'de Kudüs yakınlarında yeni bir manastıra yerleşti. 531'de bir konsil toplantısına katılmak için, yaklaşık 542'de de manastır ilahiyatıyla ilgili bir anlaşmazlık konusunda görüş almak üzere Konstantinopolis'e gitti. Hz. İsa'nın kişiliğiyle ilgili tartışmada önce Nasturileri destekleme eğilimindeydi. Monofizitlerin kilise yetkisini hileli kullandıklarını göstererek Eutykhes ve yandaşlarını eleştirdi. Ama daha sonra Nasturiliğin başlıca karşıtlarından İskenderiyeli Kyrillos'un etkisiyle *Libri tres contra Nestorianos et Eutychianos* (Nasturilere ve Eutykhesçilere Karşı Üç Kitap) adlı temel yapıtında daha ılımlı bir tutum benimsedi, çeşitli ilahiyat okullarının görüşlerini olduğu gibi aktardı. Bu yapıtında ayrıca 431'de Ephesos'ta (Efes) ve 451'de Khalkedon'da (Kadıköy) toplanan konsillerin sonuçlarını bütünleştirdi. Burada geliştirdiği düşünceler 553'te Konstantinopolis'te toplanan konsilde resmi öğretiye uygun bir formül üzerinde uzlaşma sağlanmasında belirleyici oldu.

Leontyev, Aleksey Nikoleviç (d. 5 Şubat 1903, Moskova, Rus Çarlığı - ö. 1979, SSCB), SSCB'li psikolog. İnsanın beceri ve yeteneklerinin fizyolojik temeli olan beynin işlevsel gelişimine ilişkin özgün bir kuram oluşturmuştur.

Moskova Devlet Üniversitesi'nde öğrenim gördü. Öğrencisi olduğu L. S. Vigotski ile A. R. Luria'nın denetiminde ilk psikoloji çalışmalarını gerçekleştirdi. Coşkusal tepkiler ve ruhsal yapının gelişimi üzerine deneysel çalışmalar yaptı. 1931'de ilk yapıtı *Razvitie Pomyati*'yi (Belleğin Gelişimi) yayımladı.

1932'de Harkov'da bir grup genç psikologla birlikte, çocukların gözlenebilir zihinsel etkinlikleri ve bilinçlilikle ilgili çalışmalar yaptı. 1935'te Moskova Devlet Üniversitesi'nde, duyular ile ruhsal yapının gelişimi arasındaki ilişkileri araştırdı. 1940'ta duyuların kökeni konusundaki deneysel çalışmalarını tamamladı.

II. Dünya Savaşı sırasında, savaşta kurşunla yaralanan kişilerdeki hareket bozukluklarının düzeltilmesi amacıyla çalışmalar yaptı ve A. V. Zaporojeti ile birlikte *Vosstanovlyenie dvijyeniya* (1945; Hareketlerin Rehabilitasyonu) adlı bir kitap yayımladı. Aynı yıl, üniversitede felsefe bölümüne bağlı olan psikoloji altbölümünün başkanlığına getirildi.

Savaştan sonra çalışmalarını, ruhsal yapının sistemli gelişimi konusunda yoğunlaştırdı. Bu arada çocuk ve eğitim psikolojisiyle ilgilenmeyi de sürdürdü. 1951'de SSCB Bilimler Akademisi ile Pedagojik Bilimler Akademisi'nin ortak toplantılarında, Pavlov'un fizyoloji öğretisinden yola çıkarak zihinsel süreçlerdeki refleks ilişkilerini inceledi. Daha sonra özellikle ruhsal yapının dışavurumu üzerine çalışmalar yaptı.

SSCB Bilimler Akademisi ve Pedagojik Bilimler Akademisi üyesi olan Leontyev, 1963'te Ruhsal Yapının Gelişim Sorunları adlı yapıtıyla Lenin Ödülü aldı. 1968'de Paris Üniversitesi'nden onursal doktor unvanı aldı, 1973'te Macar Bilimler Akademisi onur üyesi oldu.

Deneysel ve kuramsal çalışmalarında ruhsal yapının oluşumu, biyolojik ve toplumsal-tarihsel gelişimi, çocukluktaki biçimlenişi ve zihinsel işlevlerin gelişimini inceledi. Duyuların kökenine ilişkin araştırmalarında, birbirine benzer yapılar içeren bir ortamda yaşamın, farklı öğeler taşıyan bir çevrede biçimsel ve işlevsel değişime uğradığı sonucuna vardı. İnsanın gözlenebilir etkinliği ile düşünsel etkinliği arasında yapısal bir bütünlük olduğunu savundu.

Leontyev, Konstantin Nikolayeviç (d. 25 Ocak 1831, Kudinovo, Kalvga yakınları - ö. 24 Kasım 1891, Moskova yakınları, Rus Çarlığı), Rusya'nın Avrupa'daki çağdaş gelişmeleri izlemesinin yararlarını sorgulayan Rus denemeci. "Rusların Nietzsche'si" olarak nitelendirilmiştir.

Askeri cerrah olarak Kırım Savaşı'na katıldı. Rusya'nın Girit, Edirne ve Selanik konsolosluklarında görev aldı. 1879'da *Varşavski dnevnik* gazetesinin yayın yönetmeni yardımcısı oldu. Ertesi yıl Moskova Sansür Kurulu'na girdi. 1887'de Optina Manastırı yakınlarında küçük bir eve yerleşerek gizlice keşişlik yemini etti. Ama hiçbir zaman katı manastır disiplini altında yaşamadı.

Rus siyasal düşünürlerinde ender rastlanan açık ve kararlı bir üslup kullanan Leontyev, ticari zihniyetli demokratik Batı'ya tepki içindeki Doğu dünyasını çağdaşlaştırma yollarını Rus Çarlığı'nda aradı. Bu konuyu derinlemesine işleyerek çeşitli çözümler getirdiği denemelerinin büyük bölümünü *Vostok, Rossiya i slavyanstvo* (1885-86; Doğu, Rusya ve Slavlık) adlı kitabında topladı. Ayrıca romanlar, öyküler ve *Moya literaturnaya sudba* (1875; Edebiyat Dünyasında Yaşadıklarım) adını verdiği aydınlatıcı bir otobiyografi yazdı.

leopar *bak.* pars

Leopardi, Giacomo (d. 29 Haziran 1798, Recanati, Papalık Devletleri - ö. 14 Haziran 1837, Napoli), İtalyan şair, bilgin ve filozof. Felsefe ve başka konulardaki yapıtları ve kusursuz güzellikteki lirik şiirleriyle 19. yüzyılın en büyük yazarları arasında yer alır.

Soylu bir aileden geliyordu. Doğuştan sakat olmasının ve kendisine karşı duyarsız bir aile ortamında yetişmesinin de etkisiyle bütün enerjisini okumaya verdi. On altı yaşına geldiğinde Leopardi, kendi kendine Eski Yunanca, Latince ve birkaç modern dil öğrenmiş, klasik yapıtlar çevirmiş, iki trajedi, İtalyanca şiirler ve birçok bilimsel yorum yazmıştı. Sonunda aşırı çalışmaktan sağlığı iyice bozuldu. Bir gözü kör oldu ve merkez sinir sistemini etkileyerek yaşamı boyunca ona acı çektirecek bir hastalığa yakalandı. Hastalığı yüzünden çalışmalarına sık sık ara vermek zorunda kalıyordu. Umutlarını ve acılarını 1816'da yazdığı *Appressamento della morte* (1835, Yaklaşan Ölüm) gibi şiirlerinde dile getirdi. *Terza rima* yla(*) yazılmış düşsel bir şiir olan *Appressamento*, Petrarca ve Dante'den izler taşımakla birlikte Leopardi'nin şiirdeki ustalığını da ortaya koyar.

Leopardi'nin, evli kuzini Gertrude Cassi'ye duyduğu umutsuz aşk ve çok sevdiği Terese Fatonni'nin veremden ölmesi, onu daha da koyu bir karamsarlığa itti. Cassi, *Diario d'amore* (Aşk Günlüğü) adlı günlüğü ile "Il primo amore" (İlk Aşk) adlı elejisine konu olurken, Fattorini için, en güzel lirik şiirlerinden biri olan "A Silvia"yı yazdı.

1818'de yurtsever bilgin Pietro Giordani'nin kendisini ziyaret edip evin bunaltıcı havasından uzaklaşmaya zorlaması Leopardi'yi biraz olsun rahatlattı. Sonunda 1822'de Roma'ya gitti; ama ne orada, ne de birkaç ay sonra döndüğü evinde huzur bulabildi. Bu dönemin tek güzel olayı, 1824'te *Canzoni* adlı şiir kitabının yayımlanmasıydı. 1825'te Milano'da Cicero'nun yapıtlarını yayına hazırlaması için yapılan öneriyi kabul etti ve sonraki birkaç yıl boyunca Bologna, Recanati, Piza ve Floransa arasında gidip geldi. Bu arada, yeni eklemeler yaparak *Versi* (1826; Sesler) adı altında şiirlerini ve umutsuzluğa dayalı öğretisinin felsefi açıklaması olan diyalog biçimindeki *Operette morali*'yi (1827; Ahlak Üzerine Küçük Çalışmalar) yayımladı.

1828-30 arasında parasızlık yüzünden Recanati'de yaşamak zorunda kaldıysa da, sonunda arkadaşlarının yardımıyla Floransa'da yeni şiir kitabı *I canti*'yi (1831; Şarkılar) yayımladı. Floransalı Fanny Targioni-Tozzetti'ye duyduğu umutsuz aşk en acılı bazı lirik şiirlerine esin kaynağı oldu. Antonio Ranieri adında Napolili bir genç, tek dostu ve avuntu kaynağıydı.

Leopardi Roma'ya, oradan da Floransa'ya gitti ve sonunda 1833'te Napoli'ye yerleşti. Napoli'de başka yapıtların yanında uzun şiiri *Ginestra*'yı (1836; İspanyol Süpürgesi) yazdı. Şiir, Leopardi'nin ölümünden sonra, Ranieri'nin yaptığı bir derlemede yer aldı (1845). Tek kurtuluş yolu olarak gördüğü ölüm, Leopardi'yi Napoli'deki bir kolera salgınında yakaladı.

Leopardi'nin dehası, boşa çıkan umutları ve acıları parlak, yoğun ve akıcı bir müziği olan şiirlerinde ifade bulur. En iyi şiirlerinin, içinde "A Silvia"nın da yer aldığı *Idilli* (İdiller) adlı kitapta toplandığı söylenebilir.

Leopold I, lakabı YAŞLI DESSAULU (d. 3 Temmuz 1676, Dessau - ö. 7 Nisan 1747, Dessau, Prusya), Anhalt-Dessau prensi ve Prusya mareşali. Demir tutek harbisini ve modern süngüyü geliştirmiş, Prusya'da kurduğu askerlik sistemi 1806'ya değin değişmeden kalmıştır.

İlk kez 1695'te Fransızlara karşı savaştı. İspanya Veraset Savaşı'nın (1701-14) büyük bölümünde müttefik ordularına bağlı Prusya birliğine komuta ettı. İmparatorluk feld-

mareşali olan Prens Eugène de Savoie-Carignan'ın yakın dostu olarak Almanya, İtalya, Hollanda ve Fransa'da savaştı. Özellikle Höchstädt an der Donau (Bavyera, 1703), Cassano d'Adda (İtalya, 1705), Torino (1706), Tournai (Belçika, 1709) ve Malplaquet (Fransa, 1709) çarpışmalarında kendini gösterdi. 1715'te Prusya ordusuna komuta ederek İsveç kralı XII. Karl'ı Stralsund'da ve Rügen Adasında yenilgiye uğrattı.

Bunu izleyen uzun barış döneminde örgütçülük yeteneklerini gösterme fırsatını buldu. Dayanıksız tahta harbilerin yerine demir harbiyi, tüfeği ateşlemek için namludan çıkarılması gereken eski süngülerin yerine modern süngüyü ve 1690'ların sonunda da uygun adım yürüyüş düzenini geliştirerek bu yenilikleri 1715'ten sonra bütün Prusya ordusuna yaydı. Uyguladığı katı ve sıkı eğitim sayesinde Prusya piyadelerinin disiplin düzeyini ve ateş gücünü büyük ölçüde arturarak II. Friedrich'in çok daha büyük ordular karşısında zafere ulaşmasını sağladı. Bütün bu uygulamalarında Kral I. Friedrich Wilhelm'in de (hd 1713-40) güven ve desteğini elde etti.

1740'ta II. Friedrich'in tahta çıkmasından sonra savaş yeniden başladı. Artık yaşlanmış olan Leopold bir kez daha savaş alanında komutanlığı üstlendi. 14 Aralık 1745'te Friedrich'in destek birlikleri göndermeye çalıştığı bir sırada kendisinden üstün bir Avusturya ve Saksonya ordusunu Kesselsdorf'ta (Saksonya) yenilgiye uğrattı. Bu, katıldığı son çarpışma oldu.

Léopold I, tam adı LÉOPOLD-GEORGES-CHRÉTIEN-FRÉDÉRIC, Felemenkçe LEOPOLD GEORGE CHRISTIAAN FREDERIK (d. 16 Aralık 1790, Coburg, Saksonya-Coburg-Saalfeld - ö. 10 Aralık 1865, Laeken, Belçika), Belçika'nın ilk kralı (1831-65).

Saksonya-Coburg-Saalfeld dükü Franz'ın dördüncü oğluydu. Napoléon Savaşları'nda (1800-15) müttefikler safında Napoleon'a

I. Léopold, Nadar'ın bir fotoğrafı
Archives Photographiques, Paris

karşı savaştı. 1816'da, geleceğin Büyük Britanya kralı IV. George'un tek çocuğu Charlotte'la evlendi. Prensesin 1817'de ölmesine karşın, Léopold 1831'e değin İngiltere'de yaşadı. 1830'da Yunanistan tahtına çıkması önerisini geri çevirdi, 1831'de Belçika tahtına çıkmayı kabul etti. İlk iş olarak orduyu güçlendirdi. Fransa ve İngiltere'nin de yardımlarıyla Hollanda kralı I. Willem'in saldırılarını püskürttü. I. Willem 1838'e değin Belçika'nın bağımsızlığını tanımadı.

1836'da büyük kentlere ve kırsal kesime daha fazla siyasal özerklik tanıdı. Léopold'un da desteklediği ve ülkede eğitimin yaygınlaşmasına önemli katkıda bulunan Liberal-Katolik koalisyonu I. Willem'in Belçika'yı tanıması üzerine 1839'da sona erdi. Leopold Prusya (1844) ve Fransa'yla (1846) ticari antlaşmalar imzaladı ve tarafsızlık politikasını özellikle Kırım Savaşı (1853-56) boyunca başarıyla sürdürdü. 1848 Devrimleri Belçika'da önemli bir karışıklığa yol açmadı. III. Napoléon'un başa geçmesiyle birlikte (1852) Fransız tehdidinin artması üzerine, Anvers bölgesinin tahkim edilmesi için başlattığı çalışmalar 1868'de tamamlandı.

Léopold Avrupa diplomasisinde çok etkiliydi. Fransa, Avusturya ve İngiltere ile bağlarını güçlendirmek için evliliklerden yararlandı. 1832'de Fransa kralı Louis-Philippe'in kızı Orléans'lı Marie-Louise ile evlendi. 1840'ta yeğeni İngiltere kraliçesi Victoria'yı, bir başka yeğeni Saksonya-Coburg-Gotha prensi Albert'le evlendirdi. Ayrıca 1857'de kızı Carlota'nın, daha sonra Meksika imparatoru olan Avusturya arşidükü Maximilian'la evlenmesini sağladı. III. Napoléon'un ve Prusya'da da Otto von Bismarck'ın güç kazanması Léopold'un etkinliğini azalttı.

Léopold II, tam adı LÉOPOLD-LOUIS-PHILIPPE-MARIE-VICTOR, Felemenkçe LEOPOLD LODEWIJK FILIPS MARIA VICTOR (d. 9 Nisan 1835, Brüksel - ö. 17 Aralık 1909, Laeken, Belçika), 1865-1909 arasında Belçika kralı. Kongo Bağımsız Devleti'ni kurmuş (1885),

II. Léopold, Louis-Joseph Ghemar'ın portre çalışması
Bibliothèque Royale Albert I, Brüksel

bu devlet 1908'de Belçika Kongosu (bugün Zaire) adıyla Belçika Parlamentosu'nun denetiminde bir sömürge yönetimine dönüşmüştür.

İlk Belçika kralı I. Léopold ile ikinci eşi Orléanslı Marie-Louise'in en büyük oğluydu. 1846'da Brabant dükü oldu ve Belçika ordusunda görev aldı. 1853'te Avusturya arşidükü ve Macaristan palatini Joseph'in kızı Maria Henrietta'yla evlendi. Aralık 1865'te babasının ölümü üzerine Belçika kralı oldu. Hükümdarlığı döneminde ülkenin siyasal gündemini, oy hakkı ve eğitim sorunları üzerinde liberal ve Katolik partiler arasındaki mücadele belirledi. Léopold ise Fransız-Alman Savaşı (1870-71) boyunca Belçika'nın korumayı başardığı tarafsızlık politikasının Fransa ve Almanya'nın artan gücü karşısında tehlikeye düştüğünü görerek ülkenin savunmasını güçlendirmeye yöneldi. 1887'de parlamentoyu Liège ve Namur'un istikhâm edilmesi konusunda ikna etti. Uzun süre ilgilendiği zorunlu askerlik yasası ölümünden kısa bir süre önce kabul edildi.

Bu arada Léopold, Kongo ile yakından ilgilenmeye başlamıştı. Bölgeyi keşfetmek amacıyla 1876'da Sir Henry Morton Stanley'nin başkanlığında Uluslararası Kongo Derneği'ni kurdu. 1884-85'te bir İngiliz-Portekiz saldırısına karşı Kongo Havzasını savundu. ABD ile Avrupa'nın büyük devletleri tarafından, yüzölçümü Belçika'dan 80 kat daha büyük olan Kongo Bağımsız Devleti'nin hükümdarı olarak tanındı. Başlıca sanayi olan kauçuk üretimi özellikle 1891'den sonra kârlı hale geldi. Ama kauçuk üretiminde çalışan yerli halka karşı çok baskıcı bir politika izlemesi 1904'ten sonra kamuoyunun tepkisine ve Léopold'un bölgedeki etkinliğinin azalmaya başlamasına yol açtı. ABD'nin de desteğiyle İngiltere Belçika'ya Kongo Devleti'ni ilhak etmesi ve "kauçuk zulmüne" son vermesi için baskıda bulundu. Kasım 1908'de bölge Belçika'nın parçası durumuna geldi. Léopold'un tek oğlu kendisinden önce öldüğü için yerine yeğeni I. Albert geçti.

Léopold III, tam adı LÉOPOLD-PHILIPPE-CHARLES-ALBERT-MEINRAD-HUBERTUS-MARIE-MIGUEL, Felemenkçe tam adı LEOPOLD FILIPS KAREL ALBERT MEINRAD HUBERTUS MARIA MIGUEL (d. 3 Kasım 1901, Brüksel - ö. 25 Eylül 1983, Brüksel), II. Dünya Savaşı'nda Almanlara teslim olduğu için savaştan sonra tahttan çekilmek zorunda kalan Belçika kralı.

I. Albert ile Bavyeralı Elisabeth'in oğluydu. I. Dünya Savaşı'ndaki son seferde er olarak çarpıştı. 10 Kasım 1926'da evlendiği İsveç prensesi Astrid'den (ö. Ağustos 1935) Joséphine-Charlotte, Baudoin (Boudewijn) ve Albert adlarında üç çocuğu oldu. Babasının 17 Şubat 1934'te ölmesi üzerine tahta çıktı. Almanların Ren Bölgesini işgal etmesinden sonra (1936) Belçika'yı hem Fransa'yla oluşturduğu askeri ittifaktan, hem de Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya'yla imzaladığı Locarno Paktı'ndan çekti. İngiltere ve Fransa'nın da yardımıyla saldırılardan korunmak amacıyla, Almanya'ya karşı Namur-Anvers arasında bir savunma hattı kurulmasını sağladı.

II. Dünya Savaşı patlak verince, Léopold Belçika ordusunun başkomutanlığını üstlendi. Alman işgalinin 18. günü olan 28 Mayıs 1940'ta kuşatılmış birlikleriyle birlikte Almanlara teslim oldu. Londra'daki sürgün hükümeti, Léopold'un teslim olma ve ordusunun yanında kalma kararını tanımadı. Almanlar Léopold'u 1944'e değin Brüksel yakınındaki kraliyet sarayında, daha sonra da savaşın bitmesine değin Avusturya'da tutsak bulundurdular. Léopold 1942'de Hitler'e yazdığı bir mektupla, yaklaşık 500 bin Belçikalı kadın ve çocuğun Almanya'daki cephane fabrikalarına sevkini engellemeyi başardı. 11 Eylül 1941'de evlendiği Mary-Lilian Baels'i Réthy prensesi yaptı. Alexandre, Marie-Christine ve Maria Esmeralda adlı üç çocukları oldu.

1944'te kardeşi Charles'ın (Karel) kral naipliğine atanmasından sonra İsviçre'de kalarak (1945-50) yeniden tahta çıkması konusundaki anlaşmazlığın sonuçlanmasını bekledi. 12 Mart 1950'de yapılan bir plebisitte seçmenlerin yaklaşık yüzde 58'i kralın geri dönmesini istedi. Bu oran büyük ölçüde Katolik Flaman desteğini yansıtıyordu. Ama Liberaller, Sosyalistler ve Valonların muhalefeti karşısında Léopold 11 Ağustos 1950'de taht üzerindeki haklarından feragat etti. Ertesi yıl oğlu Baudouin tahta çıktı. Buna karşın Léopold eşiyle birlikte, oğlunun 1969'da evlenmesine değin Belçika krallarının Laeken'deki geleneksel ikametgâhında yaşadı.

Leopold I (d. 9 Haziran 1640, Viyana - ö. 5 Mayıs 1705, Viyana), Osmanlılara ve Fran-

sızlara karşı yürüttüğü mücadelenin sonucunda Avusturya'yı Avrupa'nın büyük güçlerinden biri durumuna getiren Kutsal Roma-Germen imparatoru (1658-1705). Uzun

I. Leopold, portre büstünden ayrıntı, y. 1700; Viyana Sanat Tarihi Müzesi
Kunsthistorisches Museum, Viyana

süren hükümdarlığı sırasında mutlak monarşi yönetimi ve merkeziyetçi yönetim anlayışı güç kazanmıştır.

Gençliği. III. Ferdinand'ın İspanya kralı III. Felipe'nin kızı Maria Anna'yla yaptığı ilk evlilikten doğan ikinci oğluydu. Aralarında kültürlü bir kişi olan Kont Johann Ferdinand Portia'nın da bulunduğu değerli öğretmenlerden iyi bir eğitim aldı. Leopold'un sonradan saray vekilharçlığına atadığı Portia, 1665'te ölene değin eski öğrencisi üzerindeki etkisini korudu. Yetenekli ve hevesli bir öğrenci olan Leopold Latince, İtalyanca ve İspanyolca öğrendi, tarih, edebiyat, doğa bilimleri ve astronomi konularında kendini yetiştirdi ve en sevdiği uğraş olan müzikle yoğun biçimde ilgilendi. Öte yandan koyu dindar kişiliğiyle, Habsburg hanedanının temsil ettiği ortodoks Katolik anlayışın simgesi durumuna geldi.

Tahta çıkışı. Ağabeyi IV. Ferdinand'ın 9 Temmuz 1654'te aniden ölmesiyle, Leopold Avusturya Habsburglarına ait toprakların vârisi durumuna geldi. Aşağı Avusturya soylularının 1655'te kendisine bağlılık yemini etmelerinin ardından, aynı yıl Macaristan kralı seçilerek taç giydi. Ertesi yıl da Bohemya tahtına çıktı. 1657'de babasının ölmesi üzerine Kutsal Roma-Germen imparatorluğuna aday gösterildi. Adaylığına karşı çıkan Fransa'ya karşı yürütülen uzun ve zorlu mücadelelerin ardından imparator seçilerek 1658 yazında taç giydi.

Leopold, 1666'da İspanya kralı IV. Felipe'nin kızı Margarita Teresa'yla yaptığı evlilik sonucunda İspanya tahtı üzerinde hak sahibi oldu. Margarita Teresa'nın 1673'te ölmesinin ardından Avusturya Habsburglarının Tirol kolundan Claudia Felicitas'la ikinci evliliğini, 1676'da da Pfalz Neuburglu Eleonore'yle üçüncü evliliğini yaptı. Bu son evliliğinden aralarında geleceğin imparatorları I. Joseph ve VI. Karl'ın da bulunduğu 10 çocuğu oldu.

Yorulmak bilmez ve görev duygusu güçlü bir insan olan Leopold, alışılmadık biçimde davranarak yönetim işlerini kendisi üstlendi. Tahta çıktıktan sonra, başta Osmanlılarla olmak üzere birçok savaşa katıldı. Osmanlıların 1683'te Viyana'yı kuşatmalarının ardından maiyetiyle birlikte başkenti terk ederek, savaşın sonucunu beklemek üzere Passau'ya geçti. Kuşatmadan sonra bir imparatorluk ordusu toplandı ve Osmanlılar Viyana'dan püskürtülerek savunmaya çekilmek zorunda bırakıldılar. Osmanlıların gerilemesi dönemin en büyük askerlerinden biri olan Prens Eugène de Savoie Carignan'ın sahnede belirdiği 1696'dan sonra daha da hız kazandı. 1699'da imzalanan Karlofça Antlaşması'yla Macaristan topraklarındaki Osmanlı egemenliği hemen bütünüyle son buldu.

Leopold'un karşı karşıya kaldığı ikinci sorun Macar soylularının muhalefeti oldu. Çoğunluğu Kalvenci olan Macar soyluları, Osmanlı egemenliğinin yerini ülkede Karşı-Reform hareketini başlatacak merkezî bir Habsburg yönetiminin almasını istemiyorlardı. Leopold, "Soylular Suikastı" olarak bilinen olayın ardından verilen ağır cezaları bağışlamayı kesinlikle reddetti. Önde gelen üç Macar soylusunun idam edilmesi, Macar direnişinin yeniden alevlenmesine ve kanlı Kuruc Ayaklanması'nın patlak vermesine yol açtı.

Fransa'yla mücadele. Leopold başlangıçta Katolik Fransa'ya karşı kararsız bir politika izlediyse de, sonunda denizlerde büyük bir güce sahip olan Protestan Felemenk ve İngiltere'yle ittifak kurmaya karar verdi. Fransa'yla Habsburglar arasındaki uzun yıllar süren mücadele sırasında imparatorluk orduları çeşitli askeri başarılar elde etti; ama sonuçta zafer kazanan, en kritik anlarda düşman cephesini parçalamayı başaran Fransız diplomasisi kararsız davranmakla suçlanan Leopold'un izlediği politikaların başarısızlığa uğramasında, gerçekten de bu kişilik özelliklerinin payı vardı. Savaş imparatorluk açısından son derece olumsuz koşullar içeren Rijswijk Antlaşması'nın (1697) imzalanmasıyla sona erdi. Strassburg'un Fransa'ya bırakılmasını da öngören antlaşma Leopold'un saygınlığının önemli ölçüde zedelenmesine neden oldu.

Leopold uzun süren hükümdarlığı boyunca yönetimi için sağlam bir mali temel oluşturamadı ve hazinenin yönetimini yıllarca Kont Sinzendorf'un beceriksiz ellerine bıraktı. Elçilik görevlerine de her zaman uygun kişileri atamayı başaramadı. Ama kendisine dürüstlüklerini ve içtenliklerini kanıtlayan danışmanlarına, soylu olup olmadıklarına bakmaksızın sarayda önemli yönetim görevlerine yükselme şansı tanıdı.

Hükümdarlığının sonlarına doğru imparatorluğun yönetiminden çok, Habsburg hanedanının güçlenip saygınlık kazanması ve Habsburg topraklarının geleceği ile ilgilenmeye başladı. Aynı bütünün parçaları olarak gördüğü Habsburg hanedanının iki kolunu birleştirme düşüncesiyle, başlangıçtan itibaren İspanya tahtına çıkmaya yönelik bir dış politika izledi. Çocuğu olmayan İspanya kralı II. Carlos'un 1700'de ölmesinin ardından, vasiyeti gereğince tahtı ve geniş İspanya toprakları Fransa kralı XIV. Louis'nin torunlarından Anjou dükü Philippe'e geçti. İspanya tahtını ele geçirmek için silaha sarılmaktan kaçınmayan Leopold, İspanya Veraset Savaşı (1701-14) sırasında öldü ve Viyana'daki Habsburg Mezarlığı'na gömüldü.

Değerlendirme. Tahta çıkmak için yetiştirilmemiş olan Leopold hükümdarlığı sırasında olayların akışına ender olarak müdahalede bulundu. Koyu dindar bir kişi olmasının verdiği inançla uzun hükümdarlığı süresince en ciddi bunalımlar karşısında bile gücünü yitirmedi. Öte yandan karşı karşıya olduğu askeri ve mali sorunlara karşın, egemenliği altındaki ülkelerde kültür ve sanatın gelişmesine önemli katkılarda bulundu ve Viyana'yı önde gelen bir kültür merkezi durumuna getirdi. Bu dönemde Avusturya'da barok kültür ilk ürünlerini vermeye başladı.

Leopold II (d. 5 Mayıs 1747, Viyana - ö. 1 Mart 1792, Viyana), 1790-92 arasında Kutsal Roma-Germen imparatoru. "Aydın despotlar" olarak bilinen 18 yüzyıldaki reformcu hükümdarların en yeteneklilerinden biridir.

Habsburg hanedanından Maria Theresia ile İmparator I. Franz'ın üçüncü oğluydu. 1765'te babasından Toscana grandükü unvanını devraldı. Aydınlanma düşüncesinin etkisi altında, feodal çıkarları gerileterek iyi işleyen bir devlet aygıtı kurma hedefini benimsedi. Toscana'yı yönettiği 25 yıl boyunca vergi ve gümrük sistemlerini düzeltti ve temsilî kurumların gelişmesini sağladı.

Ağabeyi II. Joseph'in ölümü (Şubat 1790) üzerine imparator seçildi; aynı zamanda Macaristan kralı ve Avusturya arşidükü oldu. Joseph'in Habsburg topraklarında kurmuş olduğu merkezî devlet aygıtının bazı bölümlerini ortadan kaldırmakla birlikte köylülere ve Katolik olmayanlara tanınan özgürlükleri korudu. Fransız Devrimi'nin Avrupa'da yarattığı gergin ortam karşısında önce ihtiyatlı bir tutum takındı. Daha sonra Prusya ile birlikte hareket ederek Fransa'da monarşi yönetimini ayakta tutmak için Avrupalı hükümdarlara güç kullanma çağrısında bulunan Pillnitz Bildirgesi'ni (Ağustos 1791) yayımladı. Şubat 1792'de Avusturya ve Prusya bir savunma ittifakı kurdular. Leopold, Fransa'nın Avusturya'ya savaş açmasından yaklaşık iki ay önce öldü.

Leopold, Carl Gustaf af (d. 26 Mart 1756, Stockholm - ö. 9 Kasım 1829, Stockholm, İsveç), İsveçli saray şairi. Aydın bir hükümdar olan III. Gustaf ile onun ardından başa geçen IV. Gustaf'ın hizmetinde çalışmıştır.

Uppsala ve Greifswald'da öğrenim gördü. 1792'de, bazı makaleleri ve polemik türündeki denemeleriyle dikkat çekti. Bu yazılarında Aydınlanma'nın uşçu düşüncelerini savunarak genç kuşak romantikleri eleştirdi. 1786'da kurulan İsveç Akademisi'nin ilk üyelerindendi. Şair ve eleştirmen J. H. Kellgren'in ölümünden (1795) sonra klasik yapıtlar konusunda başlıca otorite oldu.

Carl Gustaf af Leopold, J. G. Sandberg'in bir yağlıboya çalışması, 1832; Gripsholm Şatosu; İsveç
Svenska Porträttarkivet, Stockholm

Felsefi, didaktik şiir anlayışının en iyi örneği "Försynen" (1793; Öngörü) adlı oddur.

1809'da soyluluk unvanı alan Leopold'un son yılları, kör olması ve karısının delirmesi nedeniyle acı içinde geçti.

Leopold, Jan Hendrik (d. 11 Mayıs 1865, 's Hertogenbosch - ö. 21 Haziran 1925, Rotterdam, Hollanda), özgün anlatımı ve usta tekniğiyle tanınan Hollandalı şair. Bu özellikleriyle, Felemenk edebiyatının 1880'lerde yaşadığı canlanmanın mirasçıları arasında seçkin bir yeri vardır. Sağırlığı-

nın da etkiniyle, ruhun umutsuz yalnızlığını anlatan şiirlerine, arzu dolu, melankolik bir hava egemen olmuştur. Kendisi şiirini "upuzun bir yakınma" olarak tanımlar.

Leopold başlangıçta, 1880 hareketinin önde gelen şairlerinden Pieter Cornelis Boutens ve Herman Gorter'den etkilendi. Ama kısa süre sonra kendine özgü bir üslup geliştirdi. Yapıtları ilk kez 1893'te, *De nieuwe gids* adlı dergide yayımlandı. Daha sonra Albert Verwey'in çıkardığı *Tweemaandelijks tijdschrift* adlı dergide yazdı.

En fazla değer verilen yapıtı, "Keops" (1915) adlı epik şiiridir. Bu şiir, bir firavunun ruhunun, ölümünden sonra evrenin tinsel yörelerine yaptığı yolculuğu ve düş kırıklığına uğramış bir halde piramitteki mezarına dönüşünü zengin, müziksel bir dille anlatır.

Leopoldo II (d. 3 Ekim 1797, Floransa - ö. 29 Ocak 1870, Roma), 1824-59 arasında hüküm süren son Toscana grandükü.

Babası III. Ferdinando'nun ardından 18 Haziran 1824'te başa geçti. Yönetim, yargı ve eğitim alanlarında kendisinden önce

II. Leopoldo, Ottavio Giovannozzi'nin portre biraktı, 1840; Uffizi Galerisi, Floransa

başlatılan liberal reformları sürdürdü ve ulaşım sistemini geliştirdi. Reformları ve uygulamalarıyla liberal düşüncelerin İtalya'da yaygınlaşmasını sağlayan IX. Pius'un papa seçilmesinden sonra, temsili yönetime geçişi öngören bir anayasayı benimseyen (17 Şubat 1848) ilk İtalyan yöneticilerden biri oldu. Radikal akımların güçlenmesi üzerine, tasarlanan kurucu meclisle uzlaşmaya yanaşmayarak Toscana'yı terk etti (30 Ocak 1849).

Avusturyalıların Piemonte birliklerini Novara'da yenilgiye uğratmasından (23 Mart) sonra Toscana Meclisi bir diktatörü başa geçirdi. Ama diktatörün başarısız yönetimi üzerine Leopoldo'yu Toscana'ya geri çağırdı (12 Nisan). Avusturya birlikleriyle gizli bir anlaşma yaparak kente önce onların girmesini (25 Mayıs) sağlayan Leopoldo Toscana'ya ancak 28 Temmuz'da döndü. Eylül 1850'de meclisi tatil etti, 5 Mayıs 1852'de de anayasayı feshederek Toscanalı devrimcileri tutuklattı.

Avusturya askerlerinin 1855'te Toscana'dan çekilmesini sağlamasına karşın, eski saygınlığını kazanamadı. Muhalefetin artması üzerine 27 Nisan'da sessizce Toscana'yı terk etti. Temmuzda yerine oğlu IV. Ferdinando geçtiyse de krallığı tanınmadı.

Léopoldville (Zaïre) *bak.* Kinşasa

Leotykhidas (d. İÖ y. 545 - ö. İÖ y. 469), Eurypontidai ailesinden gelen Sparta kralı ve Pers Savaşları'nın başarılı komutanı.

Delphoi kâhinine rüşvet veren I. Kleomenes'in, birlikte hüküm sürdüğü öteki kral Demaratos'u gayri meşru ilan ettirmesinden sonra, Demaratos'un yerine kuzeni Leotykhidas tahta çıktı (İÖ 491). Leotykhidas'ın, Atina ve Aigina Adası arasında ateşkes sağlama girişimi sonuçsuz kaldı. İÖ 479'da, Pers istilacılarının büyük bölümü Yunanistan'dan sürüldüğünde Leotykhidas Yunan donanmasının komutanıydı. Aynı yıl Pers ordusunu ve donanmasını Lidya kıyısındaki Mykale'de ağır bir yenilgiye uğrattı. Bu zafer, Anadolu'nun batı kesimindeki Yunanlıların Pers egemenliğinden kurtulmasının yolunu açtı. İÖ 476'da Leotykhidas, Perslere yardım etmiş olan soylu Aleuadai ailesini cezalandırmak üzere Tesalya'ya gönderilen ordaya komuta ettı. Ama orduyu geri çekince rüşvet aldığı suçlamasıyla karşılaştı. Bu nedenle Sparta'da yargılanarak mahkûm edilince Arkadia'daki Tegea'ya kaçtı. Bunun üzerine sürgün cezasına çarptırıldı, evi yerle bir edildi. Yerine torunu II. Arkhidamos tahta çıktı.

Leotykhidas, II. Messenia Savaşı'nda (İÖ y. 650) Messenialılara karşı savaşan aynı adlı öteki Sparta krallıyla karıştırılmamalıdır.

Leovigild, LEUVIGILD olarak da yazılır, İspanyolca LEOVIGILDO (ö. Nisan/Mayıs 586, Toledo, İspanya), Vizigot egemenliğindeki İspanya'nın son Arianocu hükümdarı. Vizigot Krallığı'nı eski gücüne kavuşturmak için çaba göstermiştir.

Kral Athanagild'in (ö. 567) erkek kardeşiydi. Athanagild'in ölümünden sonra Vizigot Krallığı'nın Pireneler'in güneyinde kalan kesiminin hükümdarı oldu (568); öteki kardeşi Liuva ise Septimania'nın yönetimini üstlendi. 572'de kardeşinin ölümünden sonra tek başına hüküm sürmeye başlayan Leovigild'in hükümdarlığı sürekli savaşlarla geçti. 569'da Suevlerden Leon ve Zamora'yı, 571-572'de ise, Yunanlılardan Córdoba'yı aldı. Frank kralı Sigbert'in kızı Ingund'la evlenen oğlu Hermenegild, Katolikliği benimsedikten sonra kendisine cephe alınca Leovigild tüm cephelerde birden savaşmak zorunda kaldı. Önce Suevleri yenilgiye uğratarak topraklarını ilhak etti; ardından iki yıl süren (581-583) bir kuşatmadan sonra, Seville kentini ele geçirdi. 585'te Hermenegild yakalandı ve idam edildi; karısı ise Afrika'ya kaçtı. Bunun üzerine Frank kralları II. Childebert ve Guntram, Ingund'a yapılanların öcünü alma gerekçesiyle Septimania'ya saldırdılar ve Suevlere yardım için bir filo gönderdiler. Ama Leovigild onları yenilgiye uğratarak iktidarını sürdürmeyi başardı. Ölümünden sonra, yerine hayattaki tek oğlu Reocared geçti.

Lepçalar, RONGLAR olarak da bilinir, Nepal'in doğusunda, Bhutan'ın batısında, Hindistan'ın Sikkim eyaletiyle Batı Bengal'e bağlı Darciling ilinde yaşayan halk. Sayıları 46 bin dolayındadır (Sikkim'da 25 bin; Hindistan'ın öteki bölgelerinde 11 bin; Bhutan'da 10 bin). Sikkim'ın ilk yerleşik halkı oldukları sanılan Lepçalar Tibet'ten göçetek Sikkim'a yerleşen Bhutanın kültürünün pek çok öğesini benimsemişlerdir. Çobanlık yapan Bhutlar yüksek dağlarda, Lepçalar ise genellikle vadilerde yaşar. Aralarında evlilikler olmakla birlikte, her iki halk da ayrı yaşamayı ve Tibetçenin lehçeleri olan kendi dillerini konuşmayı yeğlemektedir. Lepçaların ve Bhutların, 18. yüzyıldan sonra Sikkim'a göç eden ve 20. yüzyılın sonlarında eyalet nüfusunun yaklaşık üçte ikisini oluşturan Nepalli Hindularla ilişkileri azdır.

Lepçalar arasında tekeşlilik yaygın olmakla birlikte, evli bir erkek tarlasını ve karısını, evine aldığı küçük erkek kardeşiyle paylaşabilir. Zaman zaman erkeklerin birden fazla kadınla evlendiği de görülür. Geniş klanlar halinde yaşayan Lepçaların aile düzeni babayanlıdır.

Lepçalar, Bhutların etkisiyle Tibet Budacılığını benimsemişlerdir. Ama tinsel varlıklara ve şamanlara inançlarını sürdürmekte ve tapınaklarını korumaktadırlar. Şamanlar hastaları iyileştirmekte, tanrılarla bağlantı kurmakta, doğum, evlilik ve ölüm törenlerini yönetmektedir.

Geleneksel olarak avcılık ve toplayıcılıkla uğraşan Lepçalar günümüzde çiftçilik ve hayvancılık da yapmaktadırlar.

Lepenski Vir, Yugoslavya'nın Tuna kıyılarında, Demir Kapı adlı boğazın yakınlarında, ilginç yapı ve heykelleriyle tanınan Neolitik Çağ yerleşmesi. 1960'ta ortaya çıkarılmış ve ilk kazılar 1966-70 arasında, Demir Kapı Barajı'nın kurulması nedeniyle, kurtarma çalışmaları biçiminde Dragoslav Srejović tarafından yapılmıştır. Toplam 2.500 m²'lik bir alan açılmış, önceden bilinmeyen bir kültürün ortaya çıktığı yerleşme, açık hava müzesi olarak koruma altına alınmıştır.

Toplam dolgu kalınlığı 3,5 m olan alanda dört ana evre saptanmıştır. Birinci evre Proto Lepenski Vir olarak adlandırılır; altı yapı katına ayrılan ikinci ve üçüncü evreler asıl Lepenski Vir kültürüne, iki yapı katının bulunduğu dördüncü evre ise Starçevo kültürünün ilk dönemlerine aittir. Lepenski Vir kültürünün başlangıç dönemi karbon 14 tarihleme yöntemiyle İÖ y. 5500'e (uyarlanmış karbon-14 tarihleme yöntemiyle İÖ 6000'e), asıl Lepenski Vir evresinin bitimi ise gene aynı yöntemle İÖ 4600'e (uyarlanmış karbon-14 tarihleme yöntemiyle 5100'e) tarihlenmiştir.

Lepenski Vir kültürü tümüyle Demir Kapı yöresine özgü, Avrupa ve Balkanlar'ın başka yerlerinden farklı nitelikler taşır. Benzer özelliklerin bulunduğu tek kazı yeri, gene aynı bölgedeki Vlasaç'tır. Bu iki kültürün belirleyici özelliklerinden biri, yerleşmelerin, yapım ve düzenleme açısından kesin ölçülere bağlı birimlerden oluşmasıdır. İki yerleşmeyi eşzamanlı benzerlerinden ayıran bu özellik dinsel kurallarla açıklanmaktadır. Yapılar, düzgün sıralar halinde yerleştirilmiş yamuk prizma biçimli kulübelerdir. Hepsinin geniş cephesi ırmağa bakmakta, giriş de bu cephede yer almaktadır. Tabanları yanmış kırmızı renkli kireçle sıvalı yapıların ortasında, yerdeki bir çukur ocak olarak kullanılır. Ölüler ocağın yakınına açılmış, derin olmayan çukurlara sırtüstü gömülmüştür. Mezarlarda armağan olarak bırakılmış boncuk, nazarlık, geyik boynuzu gibi nesnelere rastlanır. Her yapıda girişin karşısında, ocağın yanında en az bir heykelcik bulunmaktadır. Boyları 10-60 cm arasında değişen bu heykelcikler, yüz çizgileri çok belirgin ve ayrıntılı, çeşitli simgelerle bezenmiş, stilize insan ve hayvan figürlerindir. Bunların yanında bazı simgesel figürler de vardır. Lepenski Vir'de, en azından birinin tapınak olduğu sanılan 86 yapı ve 80 kadar heykelcik bulunmuştur.

Lepenski Vir'in ilk üç evresi çanak çömlek öncesi döneme aittir. Yaşamın, Neolitik Çağ başlarında bulunan başka yerleşmelerden farklı olarak tümüyle balıkçılık, avcılık ve toplayıcılığa dayandığı, yani Balkanlardaki başka yerleşmelerde Neolitik Çağa geçildiği halde, burada henüz Mezolitik Çağ

özelliklerinin sürdüğü anlaşılmaktadır. İlginç bir olgu da insan iskeletlerinin fiziksel özelliklerinin, eşzamanlı başka yerleşmelerde bulunanlardan farklı olarak, iri yapılı Cro-Magnon insanını andırmasıdır. Bu nedenle Lepenski Vir ve Vlasaç topluluklarının, Tuna boyundaki dağlık bölgede kapalı kalmış, ilk tarım topluluklarıyla ilişki içinde olmayan ve Paleolitik Çağ geleneğini sürdüren bir halk olduğu kabul edilir.

Lepenski Vir'in dördüncü evresinde görülen Starçevo kültürü, daha güneyden gelen, çanak çömlek yapımını bilen ilk çiftçi toplulukların etkilerini taşımaktadır. Bu dönemde başlayan tahıl tarımı ve sürü hayvancılığının Tuna kıyılarında doğal dengeyi bozarak toprakta aşınıma yol açtığı ileri sürülmektedir. Lepenski Vir kültürünün büyük bir beyelan ile son bulduğu da bilinmektedir.

Lepenski Vir'de ortaya çıkarılan bütün buluntular ve yapılar, yerleşme baraj gölünün altında kalacağı için, daha yüksekte, aslına özgün durumuna benzeyen bir yere taşınmıştır.

Lepidodendron, kibritotlarından, yaygın olarak rastlanan soyu tükenmiş ağaçsı bitki cinsi. *Lepidodendrales* takımı içinde (*Lycopsida* sınıfı ya da altbölümü) sınıflandırılan bu cinsin Üst Karbonifer Dönemde (Karbonifer Dönem y. 345-280 milyon yıl önce)

Lepidodendron fosil kalıntısı
Louise K. Broman, Photo Researchers-EB Inc.

yaygın olan bazı üyelerinin boyu 30 m'yi aşıyor, çapları da 1 m'yi buluyordu. *Lepidodendron* cinsi, bu cinse ait oldukları kesin olmamakla birlikte, bulunan bazı bitki organlarına göre form cinslere ayrılmıştır: Kozalaklar (*Lepidostrobus*), yapraklar (*Lepidophylloides* ya da *Lepidophyllum*), tohumlar (*Lepidocarpon*) ve toprakaltı bölümleri (*Stigmaria*).

lepidolit, bazik potasyum ve lityum alüminosilikat yapısında, sık rastlanan bir mika minerali. Lityumun temel kaynağıdır. Belirli oranda rubidyum içeren birkaç mineral-

Brezilya'dan lepidolit örneği
John H. Gerard-EB Inc.

den biridir ve bu nedenle stronsiyum-rubidyum oranına dayalı olarak gerçekleştirilen tarihlendirme çalışmalarında yararlanılır. Çoğunlukla granit pegmatitlerde bulunur. Kimyasal formülü ve ayrıntılı fiziksel özellikleri için, *bak.* mika (tablo).

Lepidoptera *bak.* pulkanatlılar

Lepidus, Marcus Aemilius (ö. İÖ 152), cumhuriyet döneminde en yüksek devlet görevlerinde bulunan Romalı devlet adamı. İÖ 200'de Roma'nın Yunanistan, Suriye ve Mısır büyükelçiriydi. Bu sırada V. Philippos'a bir ültimatom vererek, herhangi bir Yunan devletiyle savaşa girmemesi konusunda Makedonya'yı uyardı. İÖ 187 ve İÖ 175'te konsül, İÖ 179'da *censor*, İÖ 188'den sonra *pontifex maximus* (başrahip). İÖ 179-İÖ 152 arasında *princeps senatus* (birinci senatör) oldu. Ligurlara karşı savaştı, Ariminium'dan (Rimini) Placentia'ya (Piacenza) kadar Aemilia Yolu'nun (Via Aemilia) yapımını sağladı. Ayrıca Mutina (Modena) ve Parma'da Roma kolonilerinin kurulmasına öncülük etti. İtalya'nın kuzeyindeki Emilia onun adını taşımaktadır.

Lepidus, Marcus Aemilius (ö. İÖ y. 77, Sardinya), Romalı senatör. Diktatör Sulla'nın dayattığı anayasayı ortadan kaldırma girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

Lepidus, Sulla'nın iktidara gelmesini desteklemişti. Ama İÖ 78'de Sulla'nın muhalefetine karşın Pompeius'un yardımıyla konsül seçildi. Aynı yıl Sulla'nın ölmesi üzerine, diktatörün getirdiği yasaları yürürlükten kaldırmaya çalıştı. Ucuz tohumluk buğday dağıtımının yeniden başlamasını, sürgünlerin geri çağrılmasını, el konmuş toprakların geri verilmesini ve *tribunus*'luk makamının yeniden oluşturulmasını önerdi. Senato'nun bu önerileri reddetmesi üzerine Etruria ve Gallia Cisalpina'da topladığı birliklerle Roma üzerine yürüdü. İÖ 77'de yeniden konsül seçilmeyi talep etti. Quintus Lutatius Catulus, Roma'daki Milvia Köprüsü'nde Lepidus'un kuvvetlerini püskürttü. Lepidus daha sonra Etruria'da Pompeius karşısında da yenilgiye uğradı. Sardinya'ya kaçtı ve kısa süre sonra burada öldü. Oğlu Marcus Aemilius Lepidus Roma'yı İÖ 43'ten sonra yöneten triumvirliğin üyesi oldu.

Lepidus, Marcus Aemilius (ö. İÖ 13/12), İÖ 43'ten sonra Roma'yı yöneten triumvirliğin üyesi.

Aynı adı taşıyan ünlü siyaset adamının (ö. İÖ y. 77) oğluydu. Caesar'la Pompeius'un yandaşları arasındaki iç savaş (İÖ 49-İÖ 45) sırasında Caesar'ın yanında yer aldı. İÖ 48-İÖ 47'de İspanya'nın bir bölümünü yönetti, İÖ 46'da konsül seçildi. İÖ 45'te Caesar'ın *magister equitum*'u (süvari komutanı) oldu. Caesar'ın öldürülmesinden sonra suikastçılara karşı Marcus Antonius'a katıldı. Antonius, Lepidus'u *pontifex maximus* (başrahip) makamına getirdi. İÖ Ekim 43'te Lepidus, Antonius ve Octavianus (sonradan İmparator Augustus) Bononia'da (bugün Bologna) triumvirliği oluşturdular. Lepidus İÖ 42'de yeniden konsül oldu. Ama bir süre sonra Antonius ve Octavianus, Lepidus'u yetkilerinin büyük bölümünden yoksun bıraktılar. Galya ve İspanya eyaletleri Lepidus'tan alındı, yalnızca Afrika'daki toprakların yönetimi ona bırakıldı. Lepidus İÖ 37'de yeniden oluşturulan triumvirlikte yalnızca biçimsel olarak yer aldı. İÖ 36'da Octavianus'a karşı Sicilya'yı ayaklandırmaya kalkıştıysa da askerleri onu yalnız bıraktı. *Pontifex maximus* makamında kalmasına izin verildi, ama devlet görevlerinden ayrılmak zorunda bırakıldı.

Lepisosteus, *Holostei* altsınıfının *Lepisosteidae* familyasından yedi (bazı sınıflandırmalarda sekiz) türden oluşan ilkel kemikli balık cinsi. Kuzey ve Orta Amerika'da yaşayan bu iri yapılı balıklar temel olarak tatlı sularda yaşamakla birlikte acı ve bazen tuzlu sulara da girer, durgun sularda sık sık yüzeye çıkarak kumbuzu biçimde dururlar. Kan damarları ile tatlı hava keseleri sonoferdeki havayı da soluyabilmelerini sağlar. Gagaya benzeyen çenelerinde keskin dişler vardır. Vücutlarını eşkenar dörtgen biçimli, mozaik gibi dizilmiş kalın ganoyit pullar örter.

Lepisosteus üyeleri Eosen Bölümünde (y. 54-38 milyon yıl önce) Kuzey Amerika'nın yanı sıra Avrupa'da da yaşamıştı. Yumurta sarısıyla doğu, görece iri, yeşilimsi yumurtalarının yutucu balıklar için son derece zehirli olması günümüze değin varlıklarını sürdürebilme nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. İlkbaharda yumurtalarını sığ sulara döken bu balıkların yavruları, küçük balıklara doymak bilmez bir iştahla saldırarak hızla büyür. Yaşadıkları yörelerde ekonomik değeri yüksek tatlı su balıklarına önemli ölçüde zarar verdiklerinden sayıları genellikle azaltılmaya çalışılmaktadır. Gaga *L. osseus* türünde çok uzun ve ince, *L. spatula* türünde geniş ve görece kısadır. Uzunluğu 3 m'ye ulaşabilen kısa gagalı tür tatlı suda yaşayan en iri balıklardan biridir. Bu cins üyelerinin eti yenebilir olmasına karşın yalnızca belli yörelerde tüketilmekte, mineli pulları bazen süs eşyası ve takılarda kullanılmaktadır.

lepistes (*Lebistes reticulatus*), GUPPY ya da GÖRKUŞAĞI BALIĞI olarak da bilinir, *Poeciliidae* familyasından, çok renkli, yaygın biçimde akvaryumlarda yetiştirilen tatlı su balığı. Bakımı kolay, dayanıklı, hareketli ve üreme

(Üstte) erkek ve (altta) dişi lepistes
(*Lebistes reticulatus*)
Jane Burton-Bruce Coleman Inc.

yeteneği yüksek olan bu tür, familyanın öbür üyeleri gibi doğurarak üreyerek. Uzunluğu 4 cm'yi geçmeyen erkekler dişilerden çok daha parlak renklidir. Lepisteslerin renk, desen, kuyruk ve sırt yüzgeçlerinin biçim ve boyutu bakımından farklılık gösteren birçok gösterişli soyu üretilmiştir. *Ayrıca bak.* Poeciliidae.

Lepontine Alpleri, İtalyanca ALPI LEPONTINE, Fransızca ALPES LÉPONTIENNES, Almanca LEPONTI(N)ISCHE ALPEN. Orta Alpler'in İtalya-İsviçre sınırı boyunca uzanan kesimi. Güneybatıda Simplon Geçidi ve Pennine Alpleri, kuzeyde Yukarı Rhône ve Vorderrhein Irmağı vadileri, kuzeydoğuda Splügen (Spluga) Geçidi ve Raetia Alpleri, güneyde de İtalya'nın göller bölgesiyle çevrilidir. Batı ucunda en yüksek doruğu olan Leone Dağı (3.553 m) yer alır. Güney yamaçları boyunca Leventina ve Mesolcina vadileri uzanır. Lepontine Alpleri üzerindeki en önemli geçitler Simplon, Sankt Gotthard (San Gottardo), Lucomagno (Lukmanier) ve San Bernardino geçitleridir. Lepontine

Alpleri'nin St. Gotthard Geçidinin doğusunda kalan kesimi Adula Alpleri olarak da anılır; Rhône ve Ren ırmaklarının kaynakları dağların bu kesimindedir. Yörede dağcılık yaygındır.

lepra *bak.* cüzam

leprechaun, İrlanda folklorunda, çoğunlukla kıvrık kenarlı bir şapka ve deri bir önlük giymiş minik bir ihtiyar olarak betimlenen cin. Yalnızlığı sever, uzak köşelerde yaşar, ayakkabı ve postal üretir. Varlığı çekicinin sesinden anlaşılır. Saklı bir küp altını vardır. Yakalanıp şiddet kullanmakla tehdit edilmediğinde, yakalayan kişi gözlerini ondan ayırmazsa altınları sakladığı yeri söyleyebilir. Ama onu yakalayanlar sonunda boş bulunarak gözlerini başka yöne çevirirler, cin de yok olur.

Alfred Perceval Crave'in *Irish Fairy Book* adlı kitabından *leprechaun*, 1909
Folklore Society Library, University College, Londra; fotoğraf R. B. Fleming

Leprechaun, Eski İrlanda dilinde "küçük beden" anlamına gelen *luchorpan* sözcüğünden türemiştir.

Lepsius, Karl Richard (d. 23 Aralık 1810, Naumburg an der Saale, Saksonya - ö. 10 Temmuz 1884, Berlin), Eski Mısır uygarlığı uzmanı ve modern bilimsel arkeolojinin kurucularından. Arkeolojik kalıntıları kataloglayarak Eski Mısır kronolojisinin çıkarılmasına önemli katkıda bulunmuştur.

Arkeolojik filoloji ve karşılaştırmalı dilbilim okudu. Daha sonra Berlin Üniversitesi'nde

Lepsius
Deutsche Staatsbibliothek, Berlin

okutman oldu. 1843-45 arasında Prusya kralı IV. Friedrich Wilhelm'in koruması altında, Mısır ve Sudan'a düzenlenen arkeolojik keşif gezilerine başkanlık etti. İÖ 3000'den kalma piramit kalıntıları buldu; Eski Krallık dönemine (İÖ y. 2686-2160) ait 130 tane *mastaba*'yı inceledi ve Tel el-Amarna'da (eskiden Ahetaton) firavun Ahenaton'un (IV. Amenofis) kişiliğini ortaya çıkaracak ilk bulguları gün ışığına çıkardı. Bibanü'l Mülük'ta (Kral Mezarları Vadisi) ölçüm yaptı, tapınaklardaki kabartmaların ve yazıtların kalıplarını çıkardı, birçok çizimi denetledi, papirüsler ve eski buluntuları topladı. Ama belki bütün bunlardan da önemlisi, Mısır tarihinin gelişim çizgisini kavrayan ilk araştırmacı olmasıydı.

Prusya'ya döndükten sonra Berlin Üniversitesi'ne profesör oldu (1846) ve bugün de ilgi çeken yapıtlar yayımladı. Bunlar arasında özellikle *Chronologie der Ägypter* (1849; Mısırlıların Kronolojisi), *Königsbuch der Alten Ägypter* (1858; Eski Mısırlıların Kralar Kitabı) ve 12 ciltlik *Denkmäler aus Ägypten und Äthiopien* (1859; Mısır ve Etiyopya Anıtları) sayılabilir. Lepsius 1866'da Mısır'a dönerek Rosetta Taşı'na benzer bir yazıt olan Kanopos Fermanı'nı ortaya çıkardı. Bu belge, Mısır uygarlığı uzmanı Jean-François Champollion'un hiyeroglifleri çözülmesi konusundaki bulgularını destekliyordu. Lepsius'un yönetiminde Berlin Müzesi'ndeki Mısır koleksiyonu dünyanın en iyi koleksiyonlarından biri oldu. Lepsius 1873'te Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nin de müdürlüğüne getirildi.

Leptaena, *Brachiopoda* filumundan soyu tükenmiş omurgasız cinsi. Fosillerine genellikle Ordovisiyen Dönem ile Misisipiyen Dönem arasında (y. 500-325 milyon yıl

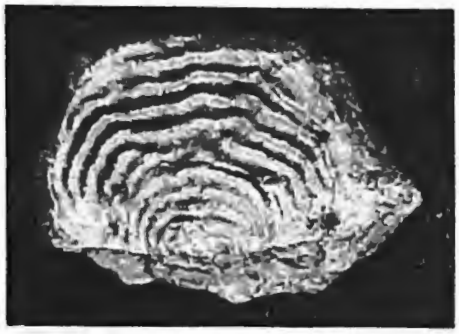

Leptaena
British Museum of Natural History

önce) oluşan tortul kayaçlarda rastlanan bu hayvanların kabuğu dalgalı kabartılar ve ince çizgilerden oluşan deseniyle ayırt edilir.

Leptis, Afrika'da iki antik kentten biri. Günümüzde Libya'da el-Hums yakınlarında yer alan Büyük Leptis (Latince Lepcis, Pön dilinde Lpqi, bugün Lebda) geçmişte Trablusgarp bölgesinin en büyük kentiydi. Fenikelilerin mevsimlik bir ticaret merkezi olarak kurduğu kent, büyük olasılıkla İÖ 6. yüzyılın sonunda Kartacalılarca sürekli bir

Leptis'te Caracalla döneminde tamamlanan bazilika, 216
British School at Rome

yerleşmeye dönüştürüldü. Verimli topraklarından dolayı çok geçmeden Afrika kıtasının iç kesimleriyle de ticareti gelişti. II. Kartaca Savaşı'ndan sonra İÖ 202'de başında Masinissa'nın bulunduğu Numidya Krallığı'na bağlandı; İÖ 111'de krallıktan koparak Roma'nın müttefiki oldu. Ama Kartaca'yı örnek alan yönetim biçimini ve resmi Pön dilini 2. yüzyıla değin korudu. İmparator Traianus döneminde (98-117) *colonia* (yurttaşlık haklarının tümüne sahip Roma yerleşmesi) statüsü kazandı. Leptis'te doğan İmparator Septimius Severus (hd 193-211), kente *ius Italicum* (mal ve arazi vergilerinden bağışıklık hakkı) verdi. Kentin büyük yapılarından birçoğu onun döneminden kalmadır. Bölgeye yönelik dış saldırılar ve imparatorluğun artan ekonomik güçlükleri sonucunda hızla gerileyen Leptis, Arapların fethinden (642) sonra, eski canlılığını yitirdi.

Leptis Magna'nın yerleşim yeri olarak seçilmesinde önemli rol oynayan Lebda Irmağının ağzındaki doğal demirleme yeri, 1. yüzyılda ve Severus döneminde yapay olarak geliştirilmiştir. Kartacalıların kurduğu ilk yerleşmenin yakınlarında Roma egemenliğinin başlarında kentin merkezini oluşturan eski forumun kalıntıları yer alır. Sonraki yıllarda Roma kentinin iç kesimlere ve kıyı boyunca batıya doğru hızla yayıldığı anlaşılmaktadır.

Hadrianus döneminde inşa edilen ve günümüze değin ayakta kalan büyük hamam, 2. yüzyıla ait önemli bir yapıdır. Kentin önde gelen anıtsal yapıları Severus döneminden kalmadır. Nitelik, ölçü ve sağlamlık bakımından Antik Çağın en güzel kalıntıları arasında sayılan bu yapıların başlıca örnekleri yeniden inşa edilen liman, 19 km uzunluğundaki sukemeri, işlemeli zafer takı ve ırmağın sol yakasında özenle inşa edilmiş yapı topluluğudur. Irmağın yanı başındaki yeni mahalle, her iki yanında özenle yapılmış arkadların sıralandığı 410 m uzunluğunda anıtsal bir caddenin çevresinde planlı olarak düzenlenmiştir. Mahallenin girişinde dev bir *nympheum*'un egemen olduğu, daire biçimli bir meydan bulunur. Aşağı uçta limandaki iskelelere açılan mahallenin batısında anıtsal bir forum ve bazilika y· alır. Bazilika oldukça büyük üç nefli ve ko.onadlı bir salondan oluşur. Her iki ucunda yarım daire biçimli birer apsis ve yan neflerinin üzerinde galeriler bulunur. Orta nef 40 m genişliğinde, 70 m uzunluğunda ve en az 33 m yüksekliğindedir.

Kazılarda ortaya çıkarılan öteki önemli anıtlar arasında, bir amfitiyatro (İS 56), 460 m uzunluğunda bir *Circus* (2. yy), 4 yüzyıldan kalma bir batı kapısı, sayısız kemer, bir okul (*schola*) ve Av Banyoları sayılabilir.

Günümüzde Tunus'ta Manastır'a (Ruspinum) 16 km uzaklıkta yer alan Küçük Leptis (Latince Leptimunus, bugün Lemta), Kartaca yönetiminde küçük bir kentken, Roma döneminde zeytin yetiştirilen zengin bir bölgenin merkezi durumuna geldi. İÖ 46'da Thapsus Çarpışması'ndan önce Julius Caesar tarafından askeri üs olarak kullanıldı. Justinianos döneminde, Kafsa ile birlikte Byzakenia eyalet komutanının oturduğu iki kentten biri daha sonra piskoposluk merkezi yapıldı.

Leptodactylidae, *Anura* takımından 600'ü aşkın türü içeren kurbağa familyası. Genellikle Güney ve Orta Amerika'da görülen bu kurbağalar suda, karada ve ağaçta yaşar. Yaklaşık 225 türden oluşan *Eleutherodactylus* cinsinin üyeleri Orta Amerika ve Batı Hint Adaları'na dağılmıştır. Bu cinsin yavruları yumurtadan çıktıklarında tipik kurbağa larvası olan iribaşlardan çok, ergin kinlere benzer.

Leptodactylus cinsinden kurbağalar üreme davranışları bakımından büyük bir çeşitlilik gösterir. Bazı türler yumurtalarını köpüğe benzer bir topak halinde yere bırakır. Yavrular yağmurla birlikte su birikintilerine sürüklenene değin bu köpük içinde yaşar.

Panama ve Güney Amerika'da görülen ve uzunluğu 20 cm'yi aşabilen *L. pentadactylus* türü yenen kurbağalar arasındadır.

Leptodactylidae familyasından *Leptodactylus pentadactylus*
Cy La Tour / Philadelphia 200

Gözleri arasında çıkıntı yapan derisinden ötürü boynuzlu kurbağa adı verilen *Ceratophrys* cinsinin üyeleri Güney Amerika'ya dağılmıştır. Başları ve ağızları çok geniş olan bu kurbağaların uzunluğu küçük türlerde yaklaşık 2,5 cm'den başlayarak Amazon'da yaşayan *C. cornuta* türünde 20 cm'yi aşar. Boynuzlu kurbağalar ürktüklerinde saldırgan davranışlar gösterebilir ve bazen tehlikeli biçimde ısırırlar.

Genellikle *Myobatrachidae*(*) familyasında sınıflandırılan Avustralya ve Afrika'ya özgü birçok kurbağa türü bazı uzmanlar tarafından *Leptodactylidae* familyasına alınmaktadır.

Leptodesma, soyu tükenmiş çiftçenetli cinsi. Midyeye benzeyen bu hayvanların fosillerine Silüriyen Dönem ile Misisipiyen Dönem arasında (y. 430-325 milyon yıl

Leptodesma
H. Shimer ve R. Shrock, *Index Fossils of North America*, M.I.T. Press, Cambridge, Massachusetts; Massachusetts Institute of Technology

önce) çökelmiş kayaçlarda rastlanır. Kabukları önde oval biçimli olmasına karşın, arkada yana doğru keskin bir çıkıntı yapar. Bu kabukların üstünde belirgin büyüme çizgileri vardır.

Leptodus, *Brachiopoda* filumundan soyu tükenmiş omurgasız cinsi. Fosillerine Permiyen Dönem (y. 280-225 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanan bu cins üyeleri son

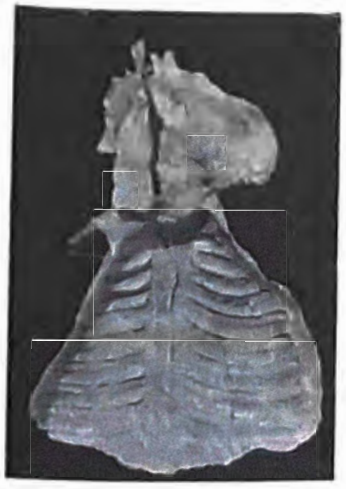

Leptodus
British Museum of Natural History

derece özelleşmiş alışılmadık kabuk biçimleriyle ayırt edilir. Birbirine eklemli olan kabuklarının alt parçası istiridyeye benzer bir biçim alarak sert yüzeylere tutunmalarını ya da olasılıkla öbür kabuklara yapışmalarını sağlar. Üst kabuk yassı ve çok incedir. *Leptodus* cinsinin Permiyen Dönemde Kuzey Amerika'yı çevreleyen sığ denizlerdeki resiflerin kenarlarında yaşadığı sanılmaktadır.

Leptolepis, günümüzde yaşayan balıkların büyük bölümünü içeren kemiklibalıkların atası olduğu sanılan balık cinsi. Jura Döneminin (y. 190-136 milyon yıl önce) denizlerinde çok geniş bir dağılım gösteren ve bol bulunan bu balıklar hem görünüşleri, hem boyutları bakımından ringaya benziyordu.

Solnhofen'de bulunmuş *Leptolepis sprattiformis*
Buffalo Museum of Science, Buffalo, N.Y.

Gerek daha eski, gerekse sonradan oluşmuş kayaçlarda bulunan kalıntılar *Leptolepis* cinsinin Jura Döneminden önce ortaya çıktığını ve varlığını bu dönemden sonra da sürdürdüğünü göstermektedir. Bazı anatomik özellikleri nedeniyle bu balıkların daha ilkel yapılı *Holostei* grubundan balıklar ile kemiklibalıklar arasında bir geçiş aşaması oluşturduğu sanılmaktadır.

lepton, parçacık fiziğinde, yalnızca elektromagnetik, kütleçekimsel ve zayıf etkileşimlere giren, kuvvetli etkileşime girmeyen fermiyon türü. Leptonlar, bütün fermiyonlar gibi buçuklu spine (fırıl) sahiptir (spin, bir parçacığın sahip olduğu açısal momentuma karşılık gelir). Leptonlar, Pauli dışlama ilkesine uyar; bir başka deyişle belirli bir topluluktaki iki özdeş fermiyon aynı kuvantum durumunda bulunamaz. Leptonlar temel parçacıklardır, yani daha küçük parçacıklardan oluşmuş değildirler.

Elektron, müon ve tau olmak üzere üç tür lepton vardır. Bunların üçünün de elektrik yükleri eksidir; buna karşılık her birinin kütlesi farklıdır. Kütlesi en küçük lepton olan elektronun kütlesi proton kütlesinin yalnızca 0,0005'i kadardır. Müonun kütlesi, elektron kütlesinin 200 katından biraz fazladır. Taunun kütlesi ise elektron kütlesinin yaklaşık 3.700 katıdır. Her lepton türüne ilişkin bir de nötrino vardır, bunlar elektron nötrinosu, müon nötrinosu (ya da mü nötrinosu) ve tau nötrinosu olarak adlandırılır. Nötrinolar elektriksel olarak yüksüzdür, kütleleri de sıfıra eşittir. Bütün leptonların (nötrinolarla birlikte) karşıt parçacıkları vardır, bunlar karşıt lepton olarak adlandırılır. Bir karşıt leptonun kütlesi leptonun kütlesine eşittir, bütün öteki özellikleri ise leptonun özelliklerinin karşıtıdır.

Parçacık tepkimelerinde leptonların sayısı değişmeden kalır. Bu özellik, matematiksel olarak, toplam lepton sayısı olarak adlandırılan ve leptonların sayısı ile karşıt leptonların sayısının farkına eşit olan L sayısının sabit kalacağı biçiminde ifade edilir. Buna ek olarak her türden lepton için ayrı ayrı geçerli olan bir korunum yasası da vardır. Örneğin elektronların ve elektron nötrinolarının sayısı, müonların ve müon nötrinolarının sayısından bağımsız olarak, korunumludur. Bu korunum yasasının çiğnenme olasılığı, günümüzdeki bilgilere göre, milyonda bir dolayındadır.

1960'ların sonlarında ortaya konmuş olan ve elektromagnetik etkileşim ile zayıf etkileşimi birleştiren Weinberg-Abdüsselam kuramı lepton etkileşimlerinin daha iyi anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Bu önemli kuramsal kazanım, bir yandan da birçok yeni problemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kuvvetli etkileşim ile zayıf etkileşimi ve elektromagnetik etkileşimi birleştirmeye yönelik yeni kuramsal görüşlerin de benzer etkileri olmaktadır. Baryonlar (kuvvetli etkileşime giren fermiyon türü, örneğin proton) için de lepton sayısının korunumuna benzer bir korunum yasası geçerlidir. Yeni "büyük birleşik" kuramlar, protonun bozunarak leptonlara ve başka parçacıklara dönüşeceğini, böylece hem lepton sayısı hem de baryon sayısına ilişkin korunum yasalarının çiğnenmiş olacağını öngörmektedir. Bu kuramlarda korunumlu olan nicelik, B−L sayısıdır (baryon sayısı ile lepton sayısının farkı). *Ayrıca bak.* ayar kuramı; fermiyon.

leptosomik tip bak. astenik tip

Leptospermum, mersingiller (*Myrtaceae*) familyasından, kışın yapraklarını dökmeyen 40 kadar çalı ve küçük ağaç türünün oluşturduğu cins. Anayurdu Avustralasya olan bu türlerin bazıları gülü andıran göste-

Leptospermum scoparium
A to Z Botanical Collection-EB Inc.

rişli çiçekleri nedeniyle seralarda süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Anayurdu Avustralya olan, 6 m yüksekliğindeki *Leptospermum laevigatum* parçalanarak dökülen kabukları ve beyaz renkli çiçekleriyle ayırt edilir. Kumlu topraklardaki aşınımı önlemek ve yeni araziler kazanmak üzere dikilir. *L. lanigerum* öbür türlerden tüylü genç sürgünleriyle ayrılır. Yeni Zelanda kökenli bir tür olan *L. scoparium*'un süs bitkisi olarak yetiştirilen beyaz, pembe ya da kırmızımsı çiçekli çeşitleri vardır.

leptospiroz, BULAŞICI SARILIK olarak da bilinir, *Leptospira* cinsi bakterilerin neden olduğu, kimi zaman insanlara da geçen bulaşıcı hayvan hastalığı.

Leptospira'ları vücutlarında barındıran kemiriciler ve başka evcil hayvanlar canlı bakteriyi idrarla dışarı atar. Hayvanın vücudundan çıkan bakteri tatlı suda birkaç hafta yaşayabilir. Hastalık, insana, mikrop taşıyan hayvanların idrarıyla doğrudan ya da kirli su ve yiyeceklerle dolaylı olarak bulaşır. *Leptospira*'lar mukozalardan kolayca geçebilirse de, sağlam deriyi aşarak vücuda girmeleri çok zordur. Burun mukozası ve göz, ayrıca derideki çizikler ve kesikler de mikrobun vücuda girmesi için son derece

elverişli bölgelerdir. Bu nedenle leptospiroz vakalarının çoğu mikroplu sularda yürüyen, oynayan, yüzen ya da herhangi bir biçimde temas edenlerde, ayrıca çeltik tarlalarında çalışanlarda ve hayvanlarla doğrudan temas halinde bulunanlarda ortaya çıkar.

Hastalık belirtileri hastalığa neden olan bakterinin türüne bağlı olarak değişir. Yaklaşık bir hafta süren kuluçka devresinin ardından ateş, bacaklarda, sırtta, karın kaslarında ağrılar ve halsizlik görülür; bulantı, kusma ve ishal de ortaya çıkar. Hastalığa özgü belirtilerden biri de gözde, korneanın çevresindeki damarların kanla dolup şişmesidir. İlk haftanın sonlarında sarılık ortaya çıkar. Ağır geçen sarılıklı vakalarda ölüm oranı yaklaşık yüzde 30'dur.

Lerdo de Tejada, Sebastián (d. 25 Nisan 1827, Jalapa, Veracruz, Meksika - ö. Nisan 1889, New York kenti, ABD), 1872-76 arasında Meksika cumhurbaşkanı.

Küçük yaşta babasını yitirerek yoksul düştüğünden, öğrenimini büyük güçlükler içinde tamamladı. Hukuk profesörü olduktan

Lerdo de Tejada
Library of Congress, Washington, D.C.

sonra, México kentindeki San Ildefonso Yüksekokulu'nun rektörlüğünü yaptı. Fransızların Meksika'ya müdahale ettiği dönemde (1861-67) Benito Juárez'in öncülüğünde mücadele eden liberallere katıldı. Yüksek Mahkeme başkanlığı ve 1867'den sonra fiilen cumhurbaşkanı yardımcılığı yaptı.

Juárez'in ölümünden (1872) sonra cumhurbaşkanlığını üstlendi. Çok geçmeden Juárez'in yardımcılarından Porfirio Díaz'la çatışmaya girdi. Juárez'in antiklerikal reformlarında oynadığı rolden dolayı kiliseden de tepki gördü. Ayrıca merkeziyetçi yönetim anlayışından rahatsız olan yerel güç odaklarının ve bayındırlık çalışmalarını ihmal etmesini eleştiren ilericilerin muhalefetiyle karşılaştı. 1877'de Díaz'ın önderliğindeki bir ayaklanma sonucunda devrildi ve sürgüne gönderildi.

Lérida, İspanya'nın kuzeydoğu kesiminde Katalonya özerk bölgesinde (*comunidad autónoma*) il. Doğuda Gerona ve Barselona, güneyde Tarragona, batıda Zaragoza ve Huesca illeri, kuzeyde de Fransa ve Andorra ile çevrilidir. 1833'te oluşturulmuştur. Barselona, Gerona ve Tarragona ile birlikte 1979'da oluşturulan Katalonya özerk bölgesinin dört ilinden biridir. Yüzölçümü 12.028 km²'dir. Kuzey yarısı Pireneler'in Akdeniz'de kalan kesiminde yer alır; ilin bu kesimi Aran ve Cerdaña vadileri ve geniş ormanlık alanlarıyla çok güzel bir manzaraya sahiptir. Sularını çok sayıda akarsu toplar; bunların en önemlisi Ebro Irmağının bir kolu olan ve üzerinde birçok hidroelektrik santral bulunan Segre Irmağıdır. İlin güney kesimi ise Ebro'ya doğru uzanan, engebeli ve iyi akaçlanan bir ovadan oluşur. Tarım büyük ölçüde makineleşmiştir; şarap, yün, kereste ve sığır ticareti il ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. Geleneksel katır ve at ticaretinin önemi ise gitgide azalmaktadır. Borjas Blancas kentinde üretilen zeytinyağı saflığıyla ünlüdür. İlden başta armut ve limon olmak üzere meyve ihraç edilir. Sanayi gelişmemiştir; sanayi tesisleri yönetim merkezi Lérida kentinde yoğunlaşmıştır. Segre Irmağını besleyen kaynakların yakınında yer alan Seo de Urgel, tarihsel bakımdan Andorra ile ilişkileri bulunan bir piskoposluktur. Nüfus (1988 tah.) 354.026.

Lérida, İspanya'nın kuzeydoğu kesiminde, Katalonya özerk bölgesindeki (*comunidad autónoma*) Lérida ilinin merkezi kent. Segre ve Ebro ırmaklarının birleştiği yerin yakınlarında kurulmuştur. İberler tarafından kurulan kent o dönemde Ilerde olarak biliniyordu. Roma İç Savaşı sırasında, Julius Caesar tarafından Gnaeus Pompeius Magnus'tan geri alındı (İÖ 49). 5. yüzyılda Vizigotların yönetimi altına girdi. 713'te kenti ele geçiren Magripliler ona Lareda ya da Lerita adını verdiler. Aragon hükümdarı IV. Ramón Berenguer 1149'da kenti Magriplilerden geri aldı. 13. yüzyılda kentte kurulan üniversite, İspanya Veraset Savaşı'ndan sonra Cervera'ya taşındı (1717); Lérida bu savaş sırasında Arşidük Karl'ı destekledi.

Kentteki en önemli tarihsel yapı Magrip üslubunun da izlerini taşıyan gotik katedraldir; yapımına 1203'te başlanan katedral 1278'de hizmete açılmış, günümüzde onarılarak koruma altına alınmıştır. Öteki önemli yapılar arasında 1761-81 arasında inşa edilen katedral, San Lorenzo Kilisesi (14. yy), 13. yüzyıldan kalma cephesiyle dikkat çeken La Paheria Sarayı, belediye meclisi binası ve La Alcazaba Şatosu (1149) sayılabilir; La Alcazaba, Segre'nin sağ kıyısındaki eski mahalleye egemen konumdadır. Irmağın sol kıyısında ise modern banliyöler bulunur.

Ekonomisi tarıma dayanan kent, sığırı ve meyvesiyle tanınır. Nüfus (1990 tah.) belediye, 111.825.

Lérins Manastırı, yaklaşık 410'da, Arles'lı Aziz Honoratus tarafından Cannes'ın (bugün Fransa'da) karşısında bulunan bir Akdeniz adası üzerinde kurulan Cistercium manastırı. Çok geçmeden bir düşünsel etkinlik merkezi durumuna gelen manastıra çok sayıda iyi eğitilmiş keşiş yerleşti. Manastırın ilahiyatçısı Lérinsli Vincent'dı. Aziz Hilarius ile Arles'lı Aziz Caesarius da uzun yıllar Lérins'de yaşadılar.

Manastır yaklaşık 660'ta Benedikten Tüzüğü'nü benimsedi. Müslümanların adayı işgal etmelerinden (y. 732) sonra çok sayıda keşiş katledildi ve manastır kapatıldı. 10. yüzyıl sonlarında Cluny'nin yeniden kurduğu manastır, sonraki yüzyıllarda hızla geliştikten sonra 15. yüzyılda bir gerileme dönemine girdi. 1786'da kapatıldı; 1791'de de yapıları satıldı.

1871'de bir Cistercium cemaati adada bir yerleşme oluşturdu ve manastırı yeniden inşa etti. Manastırın, aralarında birkaç eski şapelle bir kulenin de bulunduğu bazı bölümleri günümüze kadar ulaşmıştır.

Lerma (Dükü), Francisco Gómez de Sandoval y Rojas (d. 1553, Sevilla - ö. 17 Mayıs 1625, Valladolid, İspanya), İspanyol devlet adamı. Habsburg hanedanından gelen kralların 17. yüzyılın sonuna değin İspanya'yı yönetmesini sağlayan gözdelerin (*valido*) ilkidir.

Denia 4. markisinin oğluydu. Amcası Cristóbal de Rojas'ın başpiskopos olduğu Sevilla'da yetiştirildi. II. Felipe döneminde soyluluk unvanı alarak kraliyet maiyetine girdi. Veliahtlığı sırasında güvenini kazandığı III. Felipe tarafından 1598'de devlet işlerinin başına getirildi. 1599'da da Lerma dükü yapıldı.

Avrupa'da İspanyol üstünlüğünü sürdürmek amacıyla İspanyol kraliyet ailesi üyeleri ile Avusturya Habsburgları ve Fransa Bourbonları arasında çeşitli evliliklere ön ayak oldu. 1604'te İngiltere ile Londra Antlaşması'nın, 1609'da da Felemenk Cumhuriyeti ile 12 yıllık bir ateşkes antlaşmasının imzalanmasını sağladı.

Yaklaşık 350 bin *Morisco*'nun (Hıristiyanlığı benimsemiş görünen Endülüs Müslümanı) İspanya'dan sürülmesine ilişkin fermanların (1609-14) çıkarılmasında önemli rol oynadı. Bu davranışının temelinde *Morisco*'ları İspanyol Hıristiyanları içinde eritme çabalarının sonuç vermemesi üzerine tırmanan gerginliği bir çatışmaya dönüşmeden sona erdirme düşüncesi yatıyordu.

Görevi sırasında olağanüstü bir servet edinen Lerma, düşmanlarının bu noktada yönelttiği sert eleştirilere hedef oldu. Olivares kontunun (sonradan dük) kendisine karşı düzenlediği komploya oğlu Uceda dükü Cristóbal da katıldı. Gözden düştüğünü anlayarak, kendiliğinden görevden çekilmek istedi. Ama önce Papa IV. Paulus'tan kardinal rütbesi aldı (Mart 1618). Birkaç ay sonra (Ekim 1618) yönetim görevlerinden uzaklaştırıldı.

Lerma Irmağı, İspanyolca RÍO LERMA, Meksika'nın ortabatı kesiminde akarsu. Toluca'nın 24 km güneydoğusundaki iç platodan doğar. Kuzeybatı yönünde México eyaletinden geçerek, Querétaro ve Michoacán eyaletleri arasındaki sınırın küçük bir bölümünü oluşturur. Ardından menderesler çizerek Guanajuato içlerinde ilerler. Güneye doğru kıvrıldıktan sonra, Guanajuato ile Michoacán ve Michoacán ile Jalisco eyaletlerini birbirinden ayırır. Toplam 560 km'lik çığırının sonunda, La Barca'nın 24 km güneybatısındaki Chapala Gölüne dökülür. Chapala Gölünden çıkarak kuzeybatı yönünde Büyük Okyanusa doğru 400 km kadar akan Grande de Santiago Irmağı, bazen Lerma Irmağının bir uzantısı olarak kabul edilir. Ulaşıma elverişli olmayan Lerma Irmağından hidroelektrik enerji üretiminde ve sulamada yararlanılır. Grande de Santiago ve Laja, Apaseo ve Turbio gibi büyük kollarıyla birlikte Meksika'nın en büyük ırmak sistemini oluşturan Lerma Irmağının kıyısında, başta Toluca, Guanajuato ve Jalisco havzalarında olmak üzere birçok büyük kent yer alır.

Lermontov, Mihail (Yuryeviç) (d. 15 Ekim 1814, Moskova - ö. 27 Temmuz 1841, Pyatigorsk, Rus Çarlığı), Rus romantik şairlerinin önde gelenlerinden ve Rus yazarlar üzerinde derin bir etki bırakan *Geroy naşevo vremeni* (1840; *Zamanımızın Bir Kahramanı*, 1944, 1984/*Çağımızın Kahramanı*, 1970) adlı romanın yazarı.

Yaşamı. Emekli bir yüzbaşı olan Yuri Petroviç Lermontov ile Mariya Mihaylovna'nın (eö Arsenyeva) oğluydu. Üç yaşındayken annesi ölünce Penzenskaya'da oturan büyükannesi Yelizaveta Alekseyevna Arsenyeva tarafından büyütüldü. Rusya'nın doğal güzellikleri, halk şarkıları ve öyküleri, gelenek ve töreleri, serflerin zorla çalıştırılması ve köylü ayaklanmalarıyla ilgili öykü ve efsaneler, kişiliğinin gelişmesinde çok etkili oldu.

1827'de büyükannesiyle birlikte Moskova'ya yerleşti. Moskova Üniversitesi'nde,

Lermontov, Pyotr Yefimoviç Zabolotski'nin yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1837; Tretyakov Devlet Galerisi, Moskova
State Tretyakov Gallery, Moskova

soyluların çocuklarının devam ettiği yatılı okula girdi. Şiir yazmaya ve resim yapmaya da bu yıllarda başladı. 1828'de, o dönemin genç Rus yazarları üzerinde çok etkili olan İngiliz romantik şairi Lord Byron'dan esinlenerek *Çerkesi* (Çerkesler) ve *Kavkazski plennik* (Kafkas Mahkûmu) adlı şiirlerini yazdı. İki yıl sonra ilk şiiri *Vesna* (İlkbahar) yayımlandı. Aynı yıl Moskova Üniversitesi'ne girdi. Üniversite o yıllarda Aleksandr Herzen, Nikolay Platonoviç Ogaryov gibi demokrat görüşlü soyluların okuduğu, çok canlı bir kültür ve düşün merkeziydi. Öğrenciler büyük bir coşkuyla siyasal ve felsefi sorunları, serflerin zor yaşam koşullarını ve Dekabristlerin ayaklanmasını tartışıyordu. Bu ortamın etkisiyle Lermontov birçok lirik ve öykülü şiir, ayrıca oyunlar yazdı. *Strannı Çelovek* (1831; Garip Bir Adam) adlı oyunu, öğrenciler arasında yaygın olan akımları, çarlık rejimine ve serflik kurumuna duyulan nefreti yansıtıyordu. 1832'de, gerici bir profesörle uyuşamaması üzerine üniversiteden ayrıldı. Petersburg'a giderek harp okuluna girdi ve 1834'te asteğmen oldu. Petersburg yakınlarındaki Tsarskoye Selo'da karargâh kurmuş olan Hafif Süvari Muhafız Alayı'na atandı. Zamanının önemli bir bölümünü genç bir subay olarak başkentte geçirdi. 1835'te, oradaki soyluların yaşamına ilişkin eleştirel gözlemlerini dile getirdiği *Maskarad* (ös 1842; Maskeli Balo) adlı oyunu yazdı. Bu dönemde Varvara Lopuhina'ya duyduğu, yaşamı boyunca süren derin ama karşılıksız aşk, *Knyaginya Ligovskaya* (*Prenses Ligovskaya*, 1945) adlı şiirine ve başka yapıtlarına yansımıştır.

Şair Aleksandr Puşkin'in 1837'de bir düello sonucu ölmesi Lermontov'u çok sarstı. Gerek Puşkin'in katilini, gerekse olayın gerçek sorumluları ve özgürlük cellatları olarak gördüğü saray soylularını suçlayan ve Rus ulusunun Puşkin'e duyduğu derin sevgiyi dile getiren bir ağıt yazdı. Şiir, I. Nikolay'ın sarayında duyulur duyulmaz Lermontov tutuklanarak Kafkasya'daki bir alaya sürüldü. Yeni yerler görmesi, Kafkasya'da sürgünde bulunan Dekabristlerle tanışması ve Gürcü aydınlarla, bu arada tanınmış şair İlia Çavçavadze'yle ve Tiflis'teki öteki önemli Gürcü şairlerle temasları Lermontov'un ufkunu genişletti. Kafkasya'nın doğal güzelliklerinden, halk kültürü ve şiirinden etkilenen Lermontov, yörede konuşulan dilleri öğrenerek Azeri öyküsü "Aşık Kerib"i (*Aşık Garip*, 1945) geliştirerek Rusçaya uyarladı. Kafkasya'yla ilgili tema ve imgeler, Lermontov'un şiirleri ve *Zamanımızın Bir Kahramanı* adlı romanıyla resim ve çizimlerinde de önemli bir yer tutar.

Büyükannesinin ve dönemin etkili şairlerinden V.A. Jukovski'nin çabaları sonucunda 1838'de Lermontov'un başkente dönmesine izin verildi. Bu arada şiirleri de yayımlanmaya başlamıştı. Bu dönemdeki en önemli çalışmaları arasında romantik şiiri *Pesniya pro tsaria Ivana Vasilyeviça, molodogo opriçnika i udalogo kupıca Kalaşnikova* (Çar İvan Vasilyeviç, Genç Muhafızı ve Yiğit Tüccar Kalaşnikov Üzerine Şarkı), gerçekçi yergili şiirleri *Tambovskaya kaznaçeyşa* (1838; Tambov Hazinedarının Karısı) ve 1839'da yazdığı *Saşka*'yla (ös 1862), romantik şiiri *Demon* (*İblis*, 1937) yer alır. Lermontov, kısa sürede büyük ilgi toplayarak Puşkin'in ardılı olarak nitelendi. Özgürlükçü şiirleri nedeniyle sürgün edilmiş olduğu için de büyük övgü topladı. Batı yanlısı aydınların önde gelen dergisi *Oteçestvenniye Zapiski*'nin yayın kurulundan arkadaşlar edindi. 1840'ta Lermontov'u Rus edebiyatının büyük umudu olarak niteleyecek olan, dönemin önde gelen ilerici eleştirmenlerinden V. G. Belinski ile tanıştı. Böylece Petersburg'daki yazar çevresine girmiş oldu.

1830'ların sonlarında Lermontov'un yapıtlarının temel yönü belli olmuştu. "Duma" (Düşünce) ve "Ne ver sebye..." (Kendine Güvenme...) gibi felsefi lirik şiirleri, özgürlükçü duygularına ve içinde yaşadığı döneme ilişkin kuşkucu değerlendirmelerine yer verir. Lermontov aynı içeriği, yaşamının geri kalan bölümünde üzerinde çalıştığı Kafkasya şiirleri *Mtsiri* (1840) ve *İblis*'in romantik ve fantastik imgelerinde de özgün bir biçimde yorumlar. Olgunluk döneminin ürünü *Zamanımızın Bir Kahramanı* adlı romanında ise, o dönemdeki yaşamın eleştirel bir tablosunu çizer, çağdaş toplumla ve kuşağının kaderiyle ilgili düşüncelerinin bir özetine yer verir. Romanın kahramanı Peçorin, çok başarılı olan ve başka her şeyi denedikten sonra kendini insanlık durumlarıyla deneyler yapmaya adayan, sinik bir kişidir. Zengin bir toplumsal ve psikolojik içeriği olan, ustaca bir üslupla yazılmış bu gerçekçi roman, Rus düzyazı edebiyatının gelişiminde önemli bir rol oynamıştır.

Lermontov, Şubat 1840'ta Petersburg'da Fransız büyükelçisinin oğluyla düello yaptığı için askeri mahkemeye çıkarıldı ve düello başına buyruk şairi cezalandırmak için kullanıldı. Lermontov Çar I. Nikolay'ın talimatıyla bir kez daha Kafkasya'ya sürgüne yollandı ve bu kez tehlikeli askeri harekâtlara hazırlanan bir piyade birliğine gönderildi. Süvari saldırılarında ve göğüs göğüse çarpışmalarda görev almak zorunda bırakıldı. Valerik Irmağındaki yoğun çatışmalarda cesareti ve soğukkanlılığıyla üstlerinin takdirini topladı. "Valerik" ve "Ya k vam pişu..." (Sana yazıyorum...) adlı şiirleri, bu çarpışmaları konu alır.

Büyükannesinin çabaları sonucunda Şubat 1841'de Lermontov'a kısa bir izin verildi. Başkentte geçirdiği birkaç hafta boyunca daha önce yazmaya başladığı yapıtlar üzerinde çalıştı, yeteneğini ve düşüncesinin vardığı olgunluğu yansıtan "Rodina" (Vatan) ve "Lyubil i ya v bylye godi" (Ve Aşık Olmuştum) adlı şiirlerini kaleme aldı. Bir dergi çıkarmayı, yeni romanlar yazmayı tasarladı ve Belinski'nin eleştirilerine başvurdu. Ama kısa bir süre sonra birliğine dönme emrini alarak yola çıktı. Uzun dönüş yolculuğu sırasında yaratıcı enerjisini olanca gücüyle ortaya koydu. Son defterine, Rus lirik şiirinin başyapıtlarından "Utes" (Tepe), "Spor" (Tartışma), "Svidanie" (Toplantı), "Listok" (Yaprak), "Net, ne tebya tak pylko ya lyublyu" (Yok, Çılgınlar Gibi Sevdiğimi Sen Değildin), "Vihoju odin ya na dorogu" (Yalnız Çıkıyorum Yola) ve son yapıtı "Prorok"u (Peygamber) yazdı.

Lermontov birliğine dönerken, tedavi olmak için Pyatigorsk kentine uğradı. Orada Petersburg sosyetesinden gençlerle karşılaştı. Bunların arasında, sarayda sevilmediğini bilen ve hakkında olumsuz duygular besleyenler de vardı. Kimi ününü kıskanıyor, kimi keskin dilinden çekiniyordu. Kışkırtmalar sonucu, Lermontov'la N.S. Martinov adlı bir başka subay arasında bir tartışma çıktı. Bunu izleyen düello, Lermontov'un ölümüyle sonuçlandı. İki gün sonra Lermontov, bütün kent halkının katıldığı bir törenle belediye mezarlığına gömüldü. Cenazesi daha sonra Tarhana'ya götürülerek, 23 Nisan 1842'de Arsenyev aile mezarlığına gömüldü.

Değerlendirme. Öldüğünde henüz 27 yaşında olan Lermontov, kısa yaşamına karşın parlak ve üstün yetenekli bir şair-düşünür, yazar ve oyun yazarı olduğunu kanıtlamış. Puşkin'in ardılı ve Rus edebiyatının en önemli geleneklerinin savunucusu olarak övgü toplamıştır. Gençliğin dinamizmi ve özgürlük tutkusuyla dolu lirik şiirlerinde insanları mücadeleye çağırmış, gücünü yapıtlarına aktarmaya çalışırken çektiği acıları ve kahramanlıkla ilgili düşlerini dile getirmiştir. Dönemin siyasal olaylarından derin bir biçimde etkilenmiş, 1830 köylü ayaklanmaları ona "Çarların taçlarını yitireceği" bir geleceği düşündürmüştür. Fransa'daki 1830 Temmuz Devrimi ve X. Charles'ın tahttan indirilmesi üzerine yazdığı şiirlerinde görüldüğü gibi, Batı Avrupa'daki devrimci hareketleri coşkuyla karşılamış, *Saşka* gibi sonraki şiirlerinde de Fransız Devrimi'ni konu almıştır.

Lermontov'un yapıtları, Rus tarihindeki kahramanlık geleneğinden, Puşkin döneminin romantik şiirinden ve Puşkin'in de etkisinde kaldığı Byron'ın şiirlerinden beslenmekle birlikte, temel olarak 1830'ların tarihsel gerçekliğinin ürünüdür. Byron'ın şiirleri, Lermontov'un tutkuyla bağlandığı idealleri dile getirmesinde ve yapıtlarının ana temasını oluşturan bireysel özgürlük düşüncesini ortaya koymasında önemli bir rol oynamıştır. Ama Lermontov'un romantizmi dünyaya gerçekçi bir yaklaşımı da içerir. Bu yaklaşım, özellikle tarihsel olaylar ve kişiler üzerine yazdığı şiirlerinde kendini belli eder. Lermontov, zamanla ilk yapıtlarındaki sıradan romantik imge ve deyişleri, bunların "sahte gösterişini" ve "kulakları sağır eden dilini" geride bırakmıştır. Zenginlikleriyle dikkati çeken sonraki yapıtlarında, romantik yaklaşımı yerini nesnel betimlemelere, belirli bir toplumsal ortamın, gündelik yaşamın ve halktan kişilerin betimlenmesine bırakmıştır.

Lermontov'un şiirinde felsefi ve toplumsal temalarla öznel ve kişisel motifler iç içedir. Lermontov Rus şiirine cesur bir söyleyiş ve düşünceyi ifade etme gücü kazandırmıştır. Geleceğe ilişkin duyduğu coşkuyla Rus toplumunun ve serfliğin kaldırılması hareketinin manevi gereksinimlerini dile getirmiş, yaratıcılığıyla Rus edebiyatında yeni bir altın çağ başlatmıştır. Turgenyev, Tolstoy, Dostoyevski ve Nekrasov'un yapıtlarının yanı sıra Blok ve Mayakovski'nin şiirlerinde de Lermontov'un etkisi görülebilir. Ayrıca birçok Rus ressam, besteci, tiyatro ve sinema sanatçısı yapıtlarında Lermontov'dan esinlenmiştir. Lermontov'un tiyatro yapıtları, Rus sahne sanatının gelişmesinde önemli bir rol oynamış, yaşamı birçok roman, şiir, oyun ve filme konu olmuştur.

Yapıtlarının ilk toplu basımı 1889-91 arasında *Sochineniya M. Yu. Lermontova* (M. Yu. Lermontov'un Yapıtları) adıyla 6 cilt olarak yayımlanmıştır. Lermontov'un Türkçede *İsmail Bey* (1946) ve *Hançer* (1983, 1985) adlı yapıtları da vardır.

Lerner, Alan Jay (d. 31 Ağustos 1918, New York kenti - ö. 14 Haziran 1986, New York kenti, ABD), ABD'li libretto ve şarkı sözü yazarı. Besteci Frederick Loewe(*) ile birlikte Broadway'in en beğenilen müzikallerinden *Brigadoon* (1947), *Paint Your Wagon* (1951; Vagonunu Boya), *My Fair Lady* (1956; *Bir Kadın Yarattım/Pygmalion*) ve *Camelot* (1960) ile *Gigi* (1958) adlı filmi gerçekleştirmiştir.

İngiltere'de Bedales'te, ABD'nin Connecticut eyaletindeki Wallingford'daki Choate Okulu'nda ve New York kentindeki Juilliard Müzik Okulu'nda eğitim gördü. 1940'ta mezun olduğu Harvard Üniversitesi'nde öğrenciyken "Hasty Pudding" gösterileri için şarkı sözü yazdı. 1940-42 arasında 300'den fazla radyo skeci yazdı. 1942'de tanıştığı Loewe ile Broadway'de sahneledikleri iki müzikal fazla ilgi görmedi; 1947'de ise *Brigadoon* büyük başarı kazandı.

İkilinin George Bernard Shaw'un *Pygmalion* (1913) adlı yapıtından uyarladığı ve beşinci müzikalleri olan *Bir Kadın Yarattım*, Amerikan tiyatrosunda eşi görülmemiş ölçüde başarılı oldu. Yapımcılığını Columbia Broadcasting System'ın (CBS) üstlendiği oyun, Londra ve New York'ta en uzun süreyle sahnede kalma rekorunu kırdı; 20'den fazla ülkede sahnelendi; 11 dile çevrildi; birkaç yıl süreyle ABD'nin her yanında oynandı ve 1980'de yeniden sahneye kondu. Plağı 5 milyondan fazla satan oyunun 1964'te yapılan ve Türkiye'de *Benim Tatlı Meleğim* adıyla gösterilen filmi, sekiz Oscar Ödülü kazandı. *Brigadoon* (1954), *Paint Your Wagon* (1969) ve *Camelot* da (1967) ilgi çeken filmler oldu. Lerner ve Loewe'nin doğrudan film olarak gerçekleştirdikleri tek ortak çalışma *Gigi*, dokuz Oscar Ödülü kazandı.

Lerner ayrıca Kurt Weill'ın *Love Life* (1948; Aşk Yaşamı) adlı müzikalinin metnini ve şarkı sözlerini yazdı. Çok sayıdaki film senaryolarından *An American in Paris* (1951; *Paris'te Bir Amerikalı*) ile Oscar Ödülü kazandı. 1960'larda besteci Richard Rodgers'la birlikte çalışmayı denediyse de bu ortaklık başarılı olamadı. Lerner'ın *On a Clear Day You Can See Forever* (Aydınlık Bir Günde Sonsuza Değin Görülebilir) adlı oyununun bestesini Burton Lane yaptı. Oyun 1965'te Broadway'de sahnelendi; 1970'te de Vincente Minnelli tarafından filme çekildi. Lerner *Carmelina* (1979) adlı oyunda gene Lane'le, *Coco* (1969) adlı oyunda besteci André Previn'le ve *1600 Pennsylvania Avenue* (1976; Pennsylvania Caddesi 1600) adlı oyunda da besteci Leonard Bernstein ile birlikte çalıştı.

Adını *Bir Kadın Yarattım* müzikalinin ünlü bir şarkısından alan otobiyografisi *The Street Where I Live* (Yaşadığım Sokak) 1978'de yayımlandı.

Lernet-Holenia, Alexander (d. 21 Ekim 1897, Viyana - ö. 3 Temmuz 1976, Viyana, Avusturya), Avusturyalı oyun yazarı, şair ve romancı. Çoğu yapıtında I. Dünya Savaşı öncesi Avusturya soylu sınıfından özlemle söz etmiş, özellikle *Die Standarte* (1934; Bayrak) adlı romanında 1918'de Sırbistan'da yaşanan karışıklığı anlatarak dağılmakta olan imparatorluktaki otorite boşluğuna dikkati çekmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda Avusturya ordusunda süvari subayıydı. Savaştan sonra sosyete komedilerinden fars ve melodrama kadar birçok başarılı oyun yazdı. Bunlardan *Österreichische Komödie* (1927; Avusturya Komedisi) ve *Ollapotrida* (1926; Arapsaçı) 1926'da sahnelendi. Ertesi yıl *Erotik*, 1928'de de *Parforce* (Elbette) sahnelendi ve yayımlandı. Gene 1928'de sahnelenen *Die nächtliche Hochzeit* (1929; Gece Düğünü) 1930'da roman olarak yayımlandı. Onu *Die Frau des Potiphar* (1934; Potiphar'ın Karısı) izledi. Lernet-Holenia şiirlerini topladığı *Pastorale* (1921), *Das Geheimnis Sankt Michaels* (1927; Aziz Mikhail'in Gizi) ve *Die goldene Horde* (1935; Altın Orda) adlı yapıtlarında klasik gelenekle çağdaş eğilimleri birleştirdi. 1930'larda ayrıca *Ich war Jack Mortimer* (1933; Ben Jack Mortimer'dim) ve *Die Auferstehung des Maltravers* (1936; Maltraver'in Dirilişi) gibi polisiye kitapları ve serüven romanları yazdı.

II. Dünya Savaşı'nda bir süre ordudaki film merkezlerinden birinde çalıştı. Savaş yılları dışında başta Güney Amerika olmak üzere dünyanın pek çok yöresini dolaştı. *Prinz Eugen* (1960; Prens Eugen) adlı romanı ve *Mayerling* (1960) adlı öykü kitabı gibi son dönem yapıtlarında eski Avusturya'ya duyduğu özlemi dile getirdi.

Léros Adası, Ege Denizinde, Yunanistan'a ait Oniki Adadan biri. Kyklad Adalarının doğusunda, Türkiye'nin güneybatı kıyısı açıklarında yer alır. İrili ufaklı pek çok adacıkla çevrilidir. İki kıstakla birleşen üç yarımadadan oluşur. Yüzölçümü 53 km²'dir. Birçok burnu ve koyu vardır. Dağlık yüzeyi 327 m'ye kadar yükselir. Doğu ve batı kıyılarında plajlar bulunur.

Bir inanışa göre, Léros ile hemen güneydoğusundaki Kálymnos, Homeros'un sözünü ettiği Kalydria adalarını oluşturur. Eski çağlarda balı ve Artemis tapınağıyla ünlü olan Léros'a ilk kez Karyalılar, daha sonra sırasıyla Giritliler, İonlar, Bizanslılar ve Rodoslular yerleşti. Bizanslılar ve Rodoslular arasındaki çatışma 1319'da Rodosluların üstünlüğüyle sona erdi. Taşınmaz malların kız çocuklara miras bırakılması geleneğinden dolayı adadaki mülklerin büyük bölümü kadınlara aittir. Eski Dionysios yarışmalarının bir devamı niteliğindeki geleneksel yıllık şenlik, bir önceki yıl düğün yapılmış evlerde kutlanır. Şenlikte yetişkinlerin yazdığı yergi şiirleri keşiş giyimli çocuklar tarafından okunur. Başlıca ekonomik etkinlikler tarım ve balıkçılıktır. Adanın merkezindeki verimli vadilerde zeytin, incir, keçiboynuzu, tütün, meyve ve şaraplık üzüm yetiştirilir. Léros Adası ile Pire, Rodos ve Sámos arasında feribot bağlantısı vardır. Nüfus (1981) 8.127.

Leroux, Gaston (d. 6 Mayıs 1868, Paris - ö. 15/16 Nisan 1927, Nice, Fransa), beyazperde ve sahneye de uyarlanan *Le Fantôme de l'opera* (1910; Operadaki Hayalet) yapıtıyla ünlü Fransız romancı.

Leroux, okulu bıraktıktan sonra bir avukat bürosunda çalıştı. Boş zamanında denemeler, kısa öyküler yazmaya başladı. 1894-1906 arasında gazete muhabiri ve röportajcı olarak dünyayı dolaştı; 1905 Rus Devrimi gibi içinde yaşadığı olayları Paris'teki gazetesine iletti. 1900'lerin başında roman yazmaya başladı. İlk başarısına *Le Mystère de la chambre jaune* ile (1907; *Sarı Odanın Esrarı*) kavuştu. Romanın kahramanı gazeteci ve amatör dedektif Joseph Rouletabille'in serüvenlerini *Le Parfum de la dame ennoir* (*Siyahlı Kadın*) gibi birkaç romanında daha sürdürdü, ama bunlar ilki kadar çok tutulmadı. *Le Fantôme de l'opera* roman olarak yayımlanmadan önce 1910'da küçük bölümler halinde basıldı. Ama pek fazla satmadı; eleştirmenlerce de beğenilmedi. İnsanlardan kaçarak Paris operasının mahzenlerinde yaşarken, genç ve güzel opera şarkıcısına âşık olan yüzü yanmış zavallının melodramı kimsenin ilgisini çekmemişti. 1925'te ABD'li sinema oyuncusu Lon Chaney'nin başrolünü canlandırdığı film, *Opera'daki Hayalet*'i bütün dünyanın tanımasına yol açtı.

Leroux başka romanlar ve birkaç da oyun yazdıysa da, adını, polisiye romanlara meraklı olanlar dışında, geniş bir okuyucu kitlesine duyuramadı.

Leroux, Pierre (d. 17 Nisan 1797, Paris yakınları - ö. 11 Nisan 1871, Paris, Fransa), Fransız panteist filozof, iktisatçı ve savaş karşıtı. Kurulmasına yardımcı olduğu çeşitli dergiler ve gazeteler aracılığıyla sosyalizmi yaymaya çalışmıştır.

1824'te Paul-François Dubois ile *Le Globe*'u yayımlamaya başladı. Yedi yıl sonra bu dergiyi Saint-Simoncu sosyalistlerin yayın organı durumuna getirdi; dergiye yazan Barthélemy-Prosper Enfantin'in serbest aşkı savunması üzerine 1832'de bu çevreden ayrıldı. *Revue Encyclopédique*'i kurduktan sonra Jean Reynaud ile birlikte yalnızca sekiz cildi yayımlanan *Encyclopédie nouvelle*'i çıkardı (1838-41; Yeni Ansiklopedi). 1840'ta en önemli felsefi yapıtı olan *De l'humanité*'yi (İnsanlık Üzerine) yayımladı.

Pythagorasçı gelenek doğrultusunda sayılarla ilgilenen Leroux, *triad*'ların (üçlü) önemini vurguladı. İnsanın duyu, duygu ve zihinden oluştuğunu, Tanrı'da güç, sevgi ve zekâ biçiminde ortaya çıkan bu üç öğenin bir araya gelerek toplumsal uyumu yaratığını savundu. Ücret sistemini, aile kurumunu, özel mülkiyeti ve "milyonerler ile kapitalistlerin günümüzün soyluları" sayıldığı ekonomik sistemleri eleştirerek, gerçek bir demokrasiye doğru ilerlemenin insanları Tanrı'ya daha çok yakınlaştıracağını ileri sürdü. *Revue Encyclopédique*'te yer alan "De l'Individualisme et du Socialisme" (1834; Bireycilik ve Sosyalizm) adlı makalesinde ilk kez sosyalizm kavramını inceledi. *Sept discours sur la situation actuelle de la Société et de l'esprit humain*'de (1841; Toplumun Bugünkü Durumu ve İnsan Ruhu Üzerine Yedi Konuşma) toplumun görevinin "her bireyin gereksinimine, yeteneğine ve çalışmasına göre, düşünce, sanat yapıtı ya da maddi zenginlik biçimini alan ortak emeğin ürünlerinden pay almasını sağlamak" olduğu görüşünü işledi. George Sand ile birlikte *La Revue Indépendante*'ı (1841), 1843'te de *Revue Sociale*'ı çıkardı.

Leroux 1848 Devrimi'nden sonra Boussac belediye başkanı seçildi ve Ulusal Meclis'in üyesi oldu. Bir yıl sonra, Yasama Meclisi'ne seçildi. Mecliste aşırı sosyalist kanatla birlikte oy kullandı. Louis-Napoléon Bonaparte'ın Aralık 1851'deki darbesiyle Yasama Meclisi dağıtılınca, Fransa'dan ayrılmak zorunda kaldı. 1869'daki genel aftan yararlanarak Paris'e dönünceye değin yurtdışında yaşadı.

LeRoy, Mervyn (d. 15 Ekim 1900, San Francisco, California - ö. 13 Eylül 1987, Beverly Hill, California, ABD), ABD'li film yönetmeni. Çektiği filmler arasında *Little Caesar* (1930; *Küçük Sezar*), *I Am a Fugitive from the Chain Gang* (1932; *Ben Bir Pranga Kaçağıyım*), *Thirty Seconds*

over Tokyo (1944; Tokyo Üzerinde Otuz Saniye) gibi dramlar; *Tugboat Annie* (1933; Römorkör Annie), *Waterloo Bridge* (1940; *Waterloo Köprüsü*), *Random Harvest* (1942; Rasgele Hasat) gibi romantik öyküler; *Anthony Adverse* (1936), *Quo Vadis* (1951) gibi destansı yapıtlar; *Three Men on a Horse* (1951; Bir Atta Üç Adam), *Mister Roberts* (1955; *Belalı Kaptan*) gibi komediler ve *Gold Diggers 1933* (1933; 1933'ün Altın Arayıcıları), *Lovely to Look at* (1953; Bakılacak Kadar Güzel), *Gypsy* (1962; *Striptiz Kraliçesi*) gibi müzikaller yer alır. LeRoy, *The Wizard of Oz* (1939; Billur Köşk/Küçük Kızın Rüyası) gibi birkaç filmin de yapımcılığını üstlenmiştir.

Gençliği yoksulluk içinde geçen LeRoy gazete satarak yaşamını kazanmaya çalıştı; sonra dokuz yıl vodvillerde oynadı. Sinema dünyasının öncülerinden biri olan akrabası Jesse L. Lasky ona stüdyolarda gardropçuluk işi verdi. LeRoy sinema çevresinde adım adım ilerleyerek 1927'de ilk filmi *No Place to Go*'yu (Gidecek Yer Yok) çekti. *Little Caesar* ile adını duyurduktan sonra 41 yıllık yönetmenlik yaşamı boyunca düzinelerle film çevirdi. Linç etmeye yönelen kalabalıkları, kötü cezaevi koşullarını yansıtan çekimleriyle halkın bilincini etkiledi. 1946'da yaptığı ve hoşgörüsüzlüğe yöneltilen bir suçlama niteliğindeki *The House I Live in* (Yaşadığım Ev) belgeseliyle özel bir Oscar Ödülü kazandı. 1957'de Sinema Sanat ve Bilimleri Akademisi yöneticilerini etkileyerek Oscar için aday gösterilecek en iyi oyuncu ve yardımcı oyuncu seçimlerinin stüdyolarca değil, akademi tarafından yapılmasını sağladı. Dick Kleiner'la birlikte yazdığı anıları *Mervyn LeRoy: Take One* (Mervyn LeRoy: Birinci Çekim) 1974'te yayımlandı. 1976 Oscar dağıtım töreninde LeRoy'a yapımcı olarak sinemaya yaptığı olağanüstü katkılar nedeniyle Irving G. Thalberg Anısal Ödülü verildi.

Lerroux, Alejandro (d. 4 Mart 1864, Córdoba - ö. 27 Haziran 1949, Madrid, İspanya), İspanyol Radikal Partisi lideri. Merkez-sağ hükümetler döneminde (1933-35) dört kez başbakanlık yapmıştır.

Bir başçavuşun oğlu olan Lerroux, bir süre avukatlık ve Barselona'da gazetecilik yaptıktan sonra Radikal Parti lideri oldu. 1901'de İspanyol Parlamentosu'na girdi. Partisinin Katalan milliyetçileri karşısında 1903 seçimlerinde kazandığı zafere öncülük etti. Cumhuriyetçi görüşlerinden dolayı 1907'de sürgün edilince Arjantin'e kaçtı. Genç partililerin 1909'da Barselona'da giriştiği manastır yakma eylemlerinden sonra aşırı politikalardan kaçınmaya başladı. Böylece Radikaller ılımlı orta sınıf liberalizminin temsilcisi durumuna geldi.

Lerroux 1931'de İkinci Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle kurulan geçici hükümette dışişleri bakanı oldu. Kasım 1933 genel seçimlerinin ardından başbakanlığa getirildi. Sağcı partilerin desteğine dayanarak Radikallerden oluşan bir hükümet (Kasım 1933-Nisan 1934) kurdu. Cumhuriyetin fazla sola kaydığı düşüncesiyle, tutucularla uzlaşmaya çalışması solcu grupların tepkisini çekti. Ekim 1934'te solcuların giriştiği geniş çaplı ayaklanmanın şiddetle bastırılmasından sonra sağın parlamentodaki lideri José María Gil Robles'le işbirliği yaptı. Büyük ölçüde etkisiz kalan çeşitli koalisyon hükümetlerine başkanlık etti.

1935 sonlarında bazı yakınlarının ve Radikal Parti üyelerinin kumar ayrıcalıkları karşılığında rüşvet aldığına ilişkin suçlamalarla ortaya çıkan "Straperlo" skandalı, siyasal yaşamına büyük darbe vurdu. Radikallerin bozguna uğradığı Şubat 1936 seçimlerinde parlamentodaki sandalyesini yitirdi. İç Savaş (1936-39) sırasında Portekiz'e gitti ve 1947'ye değin İspanya'ya geri dönmedi.

Lerwick, İskoçya'nın 210 km kuzeyindeki Shetland Adalarının yönetim merkezi kasaba. Mainland'ın doğu kıyısında, Bressay Boğazına bakan korunaklı bir doğal limanda yer alır. Bir balıkçı köyü olarak kuruldu. 19. yüzyılda bir ringa balığı limanı olarak önem kazandı. Kıyı boyundaki "eski kasaba"da Cromwell'in inşa ettirdiği ve yakıldıktan sonra III. George'un onartarak karısının adını verdiği Charlotte Kalesi ile 17. yüzyıldan kalma birçok yapı bulunur. Ekonomisi her dönemde balıkçılığa dayanan Lerwick'ten 18. yüzyılda tuzlanmış balık ihraç edilirdi. 19. yüzyılda balina, ardından ringa avcılığı öne çıktı. Günümüzde ise başlıca deniz ürünlerini alabalık, yengeç ve istakoz oluşturur. Balık dondurma ve işleme tesisleri bulunan limandan çok sayıda yabancı gemi yararlanır. 1970'lerde ve 1980'lerde Shetland Havzasının doğusundaki zengin petrol rezervlerinin işletilmesiyle liman trafiği büyük ölçüde arttı. Bir petrol ikmal merkezi durumuna gelen Lerwick'te makine yapımı ve gemi onarımı sanayileri de gelişti.

Adını Eski İzlanda dilindeki bir sözcükten alan Lerwick, Viking geleneğinin derin iz bıraktığı yerlerden biridir. Her yıl ocak ayı sonunda düzenlenen Ateş Şenliği'nde (Up-Helly-Aa) gerçek boyuttaki bir Viking gemisi fener alayı eşliğinde kasabada gezdirilir ve daha sonra yakılır. Shetland Adaları Bölge Meclisi'nin merkezi Lerwick'tedir. Nüfus (1981) 7.901.

Les Cayes, CAYES ya da AUX CAYES olarak da bilinir, Haiti'nin güneybatı kesimindeki Sud ilinin (*département*) merkezi kent. Antil Denizi kıyısındadır. 1786'da kurulan kent sömürge döneminde salgın hastalıklar ve korsan saldırılarıyla karşı karşıya kaldı. Güney Amerika bağımsızlık mücadelesinin önderi Simón Bolívar Haitililerin kendisine yardım olarak verdiği silahları ve askerleri almak için 1815'te kente geldi. Kent 1908'deki yangından ve 1954'teki kasırgadan büyük hasar gördü. Haiti'nin güney kesiminin başlıca limanı olan kentten şeker, muz, kahve, pamuk, kereste ve deri ihraç edilir. Kentteki başlıca tarihsel yapılar korsanlardan kalma bir cephanelik ile birkaç kaledir. Nüfus (1987 tah.) 35.829.

Les Combarelles, Fransa'da, Dordogne'daki Les Eyzies yakınlarında bulunan, Tarihöncesi kazıma resimleriyle ünlü mağara. Geç Aurignacien dönemden orta Magdalenien döneme değin uzanan zaman dilimi içinde yapılmış binlerce kazıma, mağaranın uzun süre bir avcılık kültünün merkezi olarak kullanıldığını gösterir. En çok bizon ve ren geyiği figürlerine rastlanırsa da yarı hayvan, yarı insan figürleri de görülür. Bunların tuzak ya da av büyüsü amacıyla yapıldığı sanılmaktadır. Hayvan figürlerinin bir bölümü hareket halinde, bir bölümüyse hareketsizdir. Les Combarelles bilim adamlarının çoğunluğu tarafından Buzul Çağının en değerli ürünleri arasında sayılır.

Lesage, Alain-René, LE SAGE olarak da yazılır (d. 6 Mayıs 1668, Sarzeau - ö. 17 Kasım 1747, Boulogne, Fransa), yergi türünde çok sayıda yapıt veren Fransız oyun yazarı. *Histoire de Gil Blas de Santillane* (1715-35; *Gil Blas de Santillane'ın Maceraları*, 1945) adlı klasik romanı pikaresk türün Batı edebiyatına girmesinde önemli rol oynamıştır.

On dört yaşında öksüz kalmasına ve sürekli yoksulluk çekmesine karşın Bretanya'daki bir Cizvit okulunda iyi bir öğrenim gördü. Daha sonra Paris'te hukuk okudu, ama edebiyatla uğraşmaya karar vererek hukuk stajını tamamlamadı. Daha sonra kendisine bir gelir bağlayan Lyonne başkeşişinin etkisiyle İspanyolca öğrendi ve İspanyol tiyatrosuyla ilgilendi.

Lesage ilk oyunlarını İspanyol örneklerinden uyarladı; bunlardan 1707'de Théâtre Français'de sahnelenen *Crispin, rival de son maître* (Efendisinin Rakibi Crispin) adlı komedisiyle büyük başarı kazandı. *Le Diable boiteux* (1707; Topal Şeytan) adlı düzyazı yapıtında da İspanyol edebiyatından esinlenmekle birlikte Paris sosyetesini yermeyi amaçladı. *Turcaret* (1709; *Turcaret*, 1946) adlı oyununun yol açtığı skandal üzerine Théâtre Français'den ayrıldı. Yazarlara daha özgür bir ortam sağlayan görece popüler Théâtre de la Foire'a geçerek bu tiyatro için 100'den çok komedi ve vodvil yazdı. Bu yapıtlarıyla Molière'in ardılı olarak değerlendirildi.

Alain-René Lesage, J.-B. Guélard'ın bir oymabaskısı, 18. yy
British Museum, Londra; fotoğraf J.R. Freeman & Co. Ltd.

Lesage'ın *Gil Blas de Santillane'ın Maceraları* adlı yapıtı gerçekçi romanın ilk örneklerindendir. Genç ve uysal bir uşağın efendileri tarafından eğitilmesi ve başından geçen olayları konu alır. Efendilerinden sahte hekim Sangrado'nun hizmetindeyken yoksul hastalara o bakar ve kısa sürede yüzde 100 ölüm oranıyla efendisinin rekoruna ulaşır. Ünlü ırz düşmanı Don Mathias'ın hizmetindeyken efendisinin ününü geride bırakır. Neşeli havasıyla pikaresk geleneğin kabalıklarından arınmasına yardımcı olan *Gil Blas* türün birçok örneğinin tersine mutlu sonla biter; genç uşak evlenir ve huzur içinde kırda yaşamayı seçer.

Lesage, Jean (d. 10 Haziran 1912, Montreal - ö. 12 Aralık 1980, Québec yakınları, Kanada), 1960'ların başındaki reform döneminde Québec eyalet başbakanlığı yapan Kanadalı siyaset adamı.

1945'te Kanada Avam Kamarası üyeliğine seçildi. Bu dönemde kabinenin önde gelen üyelerinin yardımcılığını üstlendi ve Birleşmiş Milletler delegesi olarak görev yaptı. 1953'te doğal kaynaklar ve kalkınma bakanlığına getirildi. 1958'de Québec Liberal Partisi'nin başkanlığına seçilince hükümetteki görevinden ve Avam Kamarası üyeliğinden istifa etti. 1960 eyalet seçimlerinde, 1944'ten beri iktidarda bulunan tutucu Ulusal Birlik Partisi'ni yenilgiye uğratarak partisini iktidara getirdi.

Başbakan olduktan sonra toplumsal ve kültürel reformlarla daha geniş özerkliği öngören ve "Sessiz Devrim" olarak adlandırılan bir programı uygulamaya girişti. Değişik görüşlü kişilerden oluşan ve *l'équipe de tonnerre* (fırtına ekip) olarak adlandırılan bir kabine kurdu. Kabinesinin üyeleri arasında daha sonra bağımsızlık yanlısı Québec Partisi'nin başkanı olan sol eğimli René Lévesque, düzen yanlısı, tutucu Claude Wagner gibi adlar ile Québec yasama meclisinin ilk kadın üyesi vardı.

Lesage 1962 eyalet seçimlerinde hidroelektrik enerji santrallarının millileştirilmesini savunarak büyük bir zafer kazandı. Québec'te bir eğitim bakanlığı oluşturdu, okulları ve kamu hizmetlerini modernleştirdi, kilisenin etkisinin azalmasını sağladı.

Başbakanlığın yanı sıra maliye bakanlığı ile federal hükümet-eyalet ilişkileri bakanlığını da üstlenen Lesage, federal hükümetten önemli miktarda mali yardım almayı başardı. Ayrıca Fransa ile kültür ve eğitim alanlarında daha yakın ilişkiler geliştirdi.

1966 seçimlerinde yeniden güçlenen Ulusal Birlik Partisi karşısında yenilgiye uğradı. 1970'e değin ana muhalefet partisi liderliğini sürdürdü. Bu tarihte parti başkanlığından istifa ederek yerini Robert Bourassa'ya bıraktı.

Lesage'ın *Un Québec fort dans une nouvelle confédération* (1965; Yeni Bir Konfederasyonda Güçlü Bir Québec) adlı bir yapıtı vardır.

Lesbos *bak.* Midilli

Lescaze, William (d. 27 Mart 1896, Cenevre, İsviçre - ö. 9 Şubat 1969, New York kenti, ABD), İsviçre asıllı ABD'li mimar. George Howe ile birlikte tasarladığı Philadelphia Savings Fund Society Binası'yla (1931-32) ünlenmiştir. Uluslararası Üslup denen çağdaş mimarlık akımının ABD'de tanınmasını sağlayan yapı II. Dünya Savaşı öncesinin en başarılı gökdelen tasarımlarından biri sayılır.

Lescaze Zürich'te Karl Moser'in öğrencisi oldu. Bir süre Fransa'da çalıştıktan sonra 1920'de ABD'ye gitti. Mimarlık çalışmalarını önce Cleveland'da, daha sonra da New York'ta yürüttü. İlk önemli yapıtı olan Philadelphia yakınlarındaki Dak Lane Country Okulu'nda pek çok öğeyi (örn. merdivenler) çocuk ölçülerine göre düzenledi; düşen çocukların dizleri yaralanmasın diye yer kaplamalarında mantar kullandı. 1929-34 arasında Howe ile ortak çalıştıktan sonra kendi bürosunu açtı. Manhattan'daki evi (1934) ile Longfellow Binası (1941) Uluslararası Üslubun ABD'deki ilk önemli örneklerinden sayılır.

Lesch-Nyhan sendromu, merkez sinir sistemini etkileyen ve eşgüdüm bozukluğu, zekâ geriliği ve saldırgan davranışlarla ortaya çıkan kalıtsal metabolizma bozukluğu. Normal olarak beyin hücrelerinde kısmen etkin olan ve pürin metabolizmasında yer alan hipoksantin-guanin fosforiboziltransferaz enziminin eksikliğinden kaynaklanır. Eşey kromozomlarıyla çekinik kalıtımla aktarılır ve daha çok erkeklerde görülür. Hastalık genini taşıdığı bilinen kadınlarda gebelikte yapılan incelemelerle dölütün hastalıklı olup olmadığı saptanabilir.

Lescot, Pierre (d. y. 1515, Paris - ö. 1578, Paris, Fransa), yarattığı bezemeci üslupla Fransa'da klasik geleneğin temelini atan mimar.

Birçok hukukçu yetiştirmiş varlıklı bir ailenin çocuğuydu. Gençliğinde matematik, mimarlık ve resim öğrenimi gördü. Tasarımlarının çoğu klasik üslupta olmasına karşın bilindiği kadarıyla İtalya'ya hiç gitmedi; mimarlık bilgisini resimli kitaplardan ve Fransa'daki Roma dönemi kalıntılarından edindi.

Lescot, Julie Charpentier'nin yaptığı mermer büst 1814; Versailles Müzesi, Fransa
Archives Photographique

Lescot'nun mimarlığa en önemli katkısı I. François'nın isteği uyarınca 1546'da yeniden yapımına başladığı Louvre Sarayı'dır. Louvre'daki çalışması üslup ve tasarım açısından Fransız mimarlığında klasik öğelerin etkisini gösterdiği yeni bir dönemin başlangıcıdır. Ön cephede Fransız mimarlığının geleneksel öğeleriyle klasik üslup özelliklerini kaynaştırması Fransız klasikçi üslubun doğmasına yol açmıştır. Lescot'nun öteki yapıları arasında Carnavalet Malikânesi (1545), Saint-Germain-l'Auxerrois'da bir perde duvar (1554), Masumlar Çeşmesi (1547-49) ve Vallery Şatosu bulunmaktadır. Bunların hiçbiri günümüze tam olarak ulaşamamıştır.

Lesdiguières (Dükü), François de Bonne (d. 1 Nisan 1543, Saint-Bonnet-en-Champsaur - ö. 21 Eylül 1626, Valence, Fransa), Fransız komutan. Din Savaşları sırasında Huguenot'ların saflarında çarpışmış, daha sonra Protestanlıktan vazgeçerek başkomutanlığa yükseltilmiştir.

Paris'te hukuk öğrenimini sürdürdüğü sırada Dauphiné'de bir Huguenot birliğine katıldı. Dağlık arazilerde yapılan çarpışmalarda büyük başarı gösterdi. 1575'te Huguenot'ların taşrada sürdürdükleri direniş eyleminin önderliğini üstlenerek Protestanlara daha iyi koşullar sağlanması için yıllarca savaştı.

1585'te Fransa tahtının vârisi Navarre'lı Henri'yi (sonradan IV. Henri) desteklemek amacıyla yeniden silaha sarıldı. 1588-89'daki ateşkesin ardından Dauphiné'nin Henri'nin egemenliğine girmesini sağladı. Sonraki birkaç yıl boyunca Fransız ordusunda İspanyollara ve Savoia'lılara karşı çarpıştı. 1609'da mareşalliğe yükseltildi; 1611'de de Lesdiguières dükü yapıldı. 1612'de Dauphiné valiliğine getirildi. Sonraki yıllarda Huguenot'ların kendilerine siyasal ve dinsel özgürlük tanıyan Nantes Fermanı'na dayanarak öne sürdükleri talepleri yumuşatmaya çalıştı. 1622'de Protestanlıktan vazgeçtiğini açıklayarak güneyde Protestanlara karşı çarpıştı. Ardından Fransa orduları başkomutanı oldu ve Saint Esprit Tarikatı'nın şövalyelik unvanını aldı. Lesdiguières'in resmî yazışmalarının bir bölümü 1878-84 arasında yayımlanmıştır.

Leshan, Wade-Giles yazımında LE-SHAN, Çin'de, Sichuan yönetim bölgesinin (*sheng*) batı kesiminde kent. Hem il (*xian*) merkezi, hem de Leshan yöresinin (*diqu*) yönetim merkezidir. Min Irmağı (*jiang*) ile onun batı kolu Dadu Irmağının (*he*) birleştiği noktada yer alır. Bu noktada, Dadu Irmağı vadisinden geçerek Tibet Özerk Bölgesi'ne ve Sichuan'ın batı yaylalarına giden yol ovaya iner. Leshan aynı zamanda Min Irmağında çalışan orta boy yelkenlilerin ve küçük vapurların başlangıç iskelesi, küçük tekne ve sallarla iki ırmaktan aşağı indirilen yüklerin aktarma noktasıdır. İpek dokumacılığının da merkezi olan Leshan'da kâğıt, çimento, kimyasal maddeler ve özellikle fosfat gübresi üretilir. Budacıların ünlü kutsal dağı ve güzel manzaralı bir bölge olan Omei Shan batıdadır. Nüfus (1989 tah.) 334.600.

leshy, Slav mitolojisinde orman cini. İnsanlara oyun etmeyi seven muzip bir cindir, ama öfkelendiği zaman hainlik de edebilir. Ender olarak gözle görülebilir; ormanda gülüşü, ıslık çalışı ya da şarkı söyleyişi ise duyulabilir. Görüldüğünde kolayca tanınabilir. Çünkü çoğunlukla insan görünümüne bürünmesine karşın kaşları, kirpikleri ve sağ kulağı yoktur. Başı biraz sivridir, şapkası ve kemeri yoktur. Kendi ormanında ağaçlar kadar uzundur, ama oradan dışarı adım atar atmaz, küçülerek ot boyuna iner.

Leshy sık ormanlık yörelerde yaşayan, Slavların çoğunun yakından bildiği, hayli türdeş özellikleri olan bir cindir. Steplerde yaşayan Ukraynalılar arasında ise *leshy*'nin özellikleri ayrıntılı olarak tanımlanmamıştır.

lesitin, FOSFATİDİL KOLİN olarak da bilinir, hücre yapısında ve metabolizmasında önemli bir rol oynayan fosfolipit (fosfogliserit) bileşiklerinin ortak adı. Lesitinlerin bileşiminde fosforik asit, kolinler, gliserin esterleri ve iki yağ asiti bulunur. Yağ asitlerinin zincir uzunluğunun, doymamışlık derecesinin ve çift bağlarının konumunun değişmesiyle biyolojik işlevleri farklı lesitinler oluşur. Arı lesitin havayla temas ettiğinde koyulaşan beyaz renkli mumsu bir maddedir. Ticarette kahverengi ile açık sarı arasında değişen renklerde, plastiksi bir katı ya da sıvı halinde satışa sunulur.

Lesitin terimi ayrıca lesitin, sefalin (özellikle fosfatidil etanolamin) ve fosfatidil inositol gibi fosfogliseritlerin oluşturduğu bir karışım için de kullanılır. Çoğunlukla soya yağından elde edilen ve bileşiminde bu karışımla birlikte yüzde 35 oranında nötr yağ bulunan ticari lesitinler özellikle ıslatıcı ve emülsiyon yapıcı olarak hayvan yemi, pastacılık ürünleri, çikolata, kozmetik, sabun, boya, böcek öldürücü ve plastik üretiminde kullanılır.

Lesklen, August (d. 8 Temmuz 1840, Kiel, Holstein - ö. 20 Eylül 1916, Leipzig), karşılaştırmalı Hint-Avrupa dilbilimine katkılarda bulunmuş Alman dilbilimci. Baltık ve Slav dillerini konu alan yapıtı, günümüzde de bu alanda yazılmış en yetkin yapıtlardan sayılır. Leskien ayrıca, "ses yasalarında kuraldışı yoktur" görüşünü, yani dilbilimsel değişimlerin gelişigüzel ya da rastlantısal süreçler olmadığını, yasalarca tanımlanabilir değişmez koşullarda ortaya çıktığını savunan ilk dilbilimcidir.

Leipzig Üniversitesi'nde ders verdiği sırada (1870-1916) Yeni Dilbilgiciler(*) adlı dilbilim okulunun önde gelen savunucusu oldu. Öteden beri üzerinde çalıştığı, Baltık ve Slav dilleriyle ilgili yapıtını 1871'de *Handbuch der altbulgarischen Sprache* (Eski Bulgarca Elkitabı) adıyla yayımladı. Kitabın daha sonraki basımlarında Eski Kilise Slavcası (Eski Bulgarca) olarak bilinen edebiyat dilinin titiz ve ayrıntılı bir çözümlemesini sundu.

Leskien'in öteki yapıtları arasında Slav, Baltık ve Germen dillerinde ad çekimi üzerine bir incelemeyle (1876) Litvancada ve Slav dillerinde vurgu sistemi üzerine çeşitli incelemeler sayılabilir. Leskien Eski Kilise Slavcasıyla ilgili çalışmalarını bir dilbilgisi kitabıyla (1909) sürdürmüş, Sırp-Hırvat dili üzerine hazırladığı dilbilgisi kitabının ise ancak birinci cildini tamamlayabilmiştir (1914). Litvancayla ilgili çalışmaları arasında, uzun yıllar okullarda ders kitabı olarak kullanılan bir dilbilgisi ve okuma kitabı (1919) yer alır. Leskien'in Litvan ve Güney Slav halk şiiri üzerine de önemli araştırmaları vardır.

Leskov, Nikolay Semyonoviç, takma adı STEBNİTSKİ (d. 16 Şubat 1831, Gorohovo - ö. 5 Mart 1895, Petersburg, Rus Çarlığı), Rus öykü ve roman yazarı. Birçoklarınca ülkesinin en usta öykü anlatıcısı kabul edilir.

Çocukluğunda büyükannesi tarafından çeşitli manastırlara götürüldü. Rusya'daki

Leskov
Novosti Press Agency

manastır yaşamına ilişkin bu anılarını *Soboryane* (1872; Katedral Cemaati) adlı ünlü romanında değerlendirdi. Oryol ve Kiev'de ağır ceza mahkemesi kâtipliği yaptıktan sonra bir İngiliz şirketine girerek bütün Rusya'yı dolaştı. Roman ve öykülerinin çoğunun malzemesini de bu yolculuklarından çıkardı. Yazarlık yaşamına gazetecilikle başladı. 1865'te yayımladığı *Ledi Makbet Mtsenskovo uezda* (Mtsensk Bölgesinde Bir Lady Macbeth) adlı ünlü öyküsünde yaşamına ve ölümüne şiddetin egemen olduğu tutkulu bir kadını anlattı. En sevilen öyküsü ise Gogol tarzı komedinin başyapıtlarından sayılan *Skaz o Tulskom kosom Levşe i o stalnoy Blohe* (1881; Tulalı Solak Şaşıyla Çelik Piresinin Masalı) oldu; bu yapıtında Tulalı cahil bir demircinin bir İngiliz ustayı becerisiyle alt etmesini konu aldı. *Oçarovanni strannik* (1873; Büyülü Gezgin) adlı pikaresk öyküsünü 1872'de Ladoga Gölünde manastır yaşamının hüküm sürdüğü adaları gezdikten sonra yazdı. *Nekuda* (1864; Çıkmaz Yol) ve *Na nojah* (1870-71; Can Düşmanı) adlı ilk romanları Rus devrimci hareketine karşı uzlaşmaz bir tavır içerdikleri gerekçesiyle Rus radikallerinin şiddetli eleştirilerine hedef oldu. Leskov daha sonra bu tutumunu değiştirdi.

Leslie, John, LESLEY olarak da yazılır (d. 29 Eylül 1527, İskoçya - ö. 31 Mayıs 1596, Brüksel yakınları), Katolik İskoç piskopos, tarihçi ve İskoçya kraliçesi Mary Stuart'ın danışmanı.

Bir rahibin evlilik dışı çocuğu olarak dünyaya geldi. Aberdeen, Paris ve Poitiers üniversitelerinde öğrenim gördü. Yaklaşık 1554'ten başlayarak Aberdeen'deki King's College'da kilise hukuku dersleri verdi ve piskoposlukta bir görev üstlendi. Kocası Fransa kralı II. François'nın ölümü üzerine 1561'de İskoçya'ya dönen Kraliçe Mary Stuart'ın danışmanı oldu. Yargıçlığın yanı sıra, Özel Danışma Kurulu üyeliği, 1566'dan sonra da Ross piskoposu görevlerini üstlendi. Mary'nin Bothwell kontuyla ilişkisinden rahatsız olan Leslie, kontu kara büyü yaparak kraliçeyi baştan çıkarmakla suçladı. Mary İskoçya tahtından çekilmek zorunda bırakıldıktan sonra da kraliçeye sadık kaldı. Kraliçe Elizabeth'in York'ta topladığı (4 Ekim 1568) soruşturma kurulu önünde Mary'yi savunmaya çalıştı. 1569'da da Kraliçe Elizabeth nezdinde Mary'nin temsilcisi oldu.

Leslie, Ocak 1569'da Kuzey İngiltere'de patlak veren başarısız ayaklanmaya katıl-

John Leslie, bir oymabaskıdan ayrıntı
Hulton Picture Library

makla suçlandıysa da aklandı. Daha sonra Londra'da yaşayan Floransalı tüccar Roberto Ridolfi'yle işbirliği yaparak daha büyük çapta bir ayaklanma örgütledi. İspanyol ordusunun yardımıyla Elizabeth tahttan indirilerek öldürülecek, yerine geçecek Mary ise Norfolk 4. dükü Thomas Howard'la evlendirilecekti. Leslie'nin itirafları (Ekim-Kasım 1571) ve öteki kanıtlar, Norfolk dükünün ihanetle suçlanarak idam edilmesine (2 Haziran 1572), kendisinin de hapsedilmesine yol açtı. 1573 sonunda serbest bırakılan Leslie, Avrupa'daki hükümdarların Mary'ye yardım etmelerini sağlamaya çalıştıysa da başarılı olamadı. 1578'de Roma'da *De origine, moribus et rebus gestis Scotorum* adlı İskoçya tarihini yayımladı.

Leslie, Sir John (d. 10 Nisan 1766, Largo, Fife - ö. 3 Kasım 1832, Coates; İskoçya), ilk yapay buzu elde eden İskoçyalı fizikçi ve matematikçi.

Leslie'nin 1802'de kılcal etkiye ilişkin olarak yaptığı açıklamalar, bu konu üzerinde bugün kabul gören kurama oldukça benziyordu. Leslie, 1804'te *An Experimental Inquiry into the Nature and Propagation of Heat* (Isının Doğası ve Yayılması Üzerine Bir Deneysel Araştırma) başlıklı yapıtını yayımladı. Ertesi yıl Edinburgh Üniversitesi'nin matematik kürsüsü başkanlığına getirilen Leslie, 1819'da da doğa felsefesi kürsüsüne atandı. 1832'de "sir" unvanı aldı.

Leśmian, Bolesław, asıl adı BOLESŁAW LESMAN (d. 12 Ocak 1878, Varşova - ö. 5 Kasım 1937, Varşova, Polonya), Polonyalı şair. Polonya şiirinde simgeciliğin ve dışavurumculuğun öncülerindendir.

Yahudi asıllıydı. Kiev'de öğrenim gördü ve ilk şiirlerinden bazılarını Rusça yazdı. Yaşamının büyük bölümünü bir taşra kasabasında avukatlık yaparak geçirdi. Ömrünün sonuna doğru Polonya Edebiyat Akademisi'ne seçildi.

Az sayıdaki yapıtları arasında, *Sad rozstajny* (1912; Meyve Bahçesi), kendisine ün kazandıran *Łąka* (1920; Çayır), *Napój cienisty* (1936; Karanlık İçki) ve *Dziejba leśna* (1938; Orman Masalı) yer alır. Kusursuz yapıtları genellikle simgesel özellikleri yüzünden zor anlaşılan Leśmian'ın ünü ölümünden sonra yayılmıştır.

Leśniewski, Stanisław (d. 30 Mart 1886, Serpuhov, Rus Çarlığı - ö. 13 Mayıs 1939, Varşova, Polonya), Polonyalı mantıkçı ve matematikçi. Varşova mantık okulunun kurucularından ve önde gelen temsilcilerindendir.

Sibirya'daki *Gymnasium*'u bitirdikten sonra Avrupa'da çeşitli üniversitelerde okudu. 1912'de Polonya'nın o dönemde Avusturya'ya bağlı kesimindeki Lwów (bugün Lvov, Ukrayna) Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Doktora tezini, Polonya'nın düşünsel yaşamındaki yaygın etkisinden dolayı çağdaş Polonya felsefesinin babası sayılan Kazimierz Twardowski onayladı. Twardowski, fenomenolojinin kurucusu Edmund Husserl gibi Viyana'da Franz Brentano'nun öğrencisi olmuştu. Skolastik geleneğe bağlı Aristotelesçi bir filozof olan Brentano, biçimsel mantığa ilgi duymamakla birlikte felsefi sorunlarda kesin ve ayrıntılı analizleriyle ün kazanmıştı. Leśniewski, Twardowski'nin etkisiyle, önce 19. yüzyıl İngiltere'sinde John Stuart Mill'le Avusturya okulundan Husserl ve başkalarının ilgisini çekmiş olan felsefi mantığın bazı sorunlarına eğildi. 1911'de yazdığı doktora tezinde tikel önermelerin analizini ele aldı.

Leśniewski'nin düşünsel etkinliği üç ayrı döneme ayrılır. Birincisi, doktora tezini yazmasından 1916'da toplayıcı kümeler kuramıyla ilgili ilk yapıtının yayımlanmasına değin uzanır. Leśniewski felsefe alanında gerçek yönünü bulmasında, Twardowski'nin bir başka öğrencisi olan Jan Łukasiewicz'in belirleyici rol oynadığını belirtmiştir. Sonradan mantık tarihine çok önemli katkılarda bulunan Łukasiewicz, o sırada Alman mantıkçıları Gottlob Frege ile Ernst Schröder'in çalışmalarını inceliyordu; ayrıca matematiksel mantık dersleri vermeye başlamıştı. Łukasiewicz'in *O Zasadzie Sprzeczności u Arystotelesa* (1910; Aristoteles'te Çelişki İlkesi Üzerine) adlı kitabı, Leśniewski'yi, tümdengelime dayalı bütün bilimlerin temellerini sarsan mantıksal ve matematiksel çatışkıların belirlenmesinin yol açtığı sorunlarla ilgilenmeye yöneltti.

Leśniewski daha sonra felsefeye kesin olarak sırt çevirerek bütünüyle mantığa yönelecek ve kendisini "bir felsefe döneği" olarak niteleyecekti; ama başlangıçta matematiksel mantıktan edindiği izlenim oldukça olumsuzdu. Kullanılan biçimsel teknik simgeler, gündelik dille ilişkisine hemen hiç önem verilmemesi ve öbek, içerme, doğru gibi terimlerin kullanımındaki belirsizlikler nedeniyle matematiksel mantığa güven duymuyordu. Ama Russell'ın yapıtındaki belirsizlikleri açıklığa kavuşturmaya girişince kısa sürede gündelik dilin kesinlikten uzak ve çok savruk olduğunu, matematiksel mantığın biçimsel ve yapay dilinden vazgeçilemeyeceğini anladı. Bu dönemde, matematiksel mantığın kesinlik taşıyan yöntemlerini benimsemesinden önce kaleme aldığı yazılarındaki görüşlerini sonradan bütünüyle reddetti.

1916-27 arasındaki dönemi yoğun ve yaratıcı araştırmalarla geçirdi, ama araştırma sonuçlarını yayımlamaktan kaçındı. 1915'te Varşova Üniversitesi'nin yeniden açılması

üzerine Łukasiewicz Lwów'dan çağrılarak felsefe profesörlüğüne getirilmişti. Leśniewski, Varşova'daki bir *Gymnasium*'da iki yıl ders verdikten ve savaş yıllarını Moskova'da geçirdikten sonra Łukasiewicz'in ardından Varşova'ya dönerek matematik felsefesi profesörü oldu. Łukasiewicz'le birlikte kısa sürede her alandaki yetenekli öğrencilerin büyük ilgisini çeken başarılı bir araştırma merkezi oluşturdu.

Leśniewski sonunda, henüz dilediği kadar kusursuz olmasa da bazı buluşlarını yayımlamaya başlaması gerektiği sonucuna vardı. 1927'de matematiğin temelleriyle ilgili ilk olgun yapıtıyla başlayarak, ölümüne değin mantık ve matematikle ilgili kuramlarının ana çizgilerini açıklayan bir dizi makale yayımladı. Bu yayınlar, Varşova felsefe okuluna dünya çapında ün kazandırdı. Ama bu ünün doruğa ulaştığı bir sırada Leśniewski II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ansızın öldü. Savaş kısa sürede Polonya'nın yazgısına benzer biçimde Varşova okulunun da sonunu hazırladı.

Leśniewski öldüğünde buluşlarının çoğu henüz yayımlanmamıştı. Elyazmalarının hepsi savaş sırasında yok oldu. Ama yayımlanmamış araştırma sonuçlarının çoğu daha sonra Bolesław Sobociński ve Alfred Tarski gibi öğrencilerinin çalışmaları aracılığıyla gün ışığına çıktı.

Leśniewski'nin ayırt edici ve özgün katkısı, Yunancadan türeterek prototetik, ontoloji ve mereoloji adını verdiği birbiriyle ilişkili üç mantık sistemi kurmasında yatar. Kuramın bütününün mantıksal temelini oluşturduğu için bu adla anılan prototetik (Yunanca *protos*: "ilk"), önermeler arasındaki ilişkiler üzerine geliştirilmiş en kapsamlı kuramdır. Öbür iki sistem ise dağıtıcı bir öbekle toplayıcı bir öbek arasındaki ayrıma dayanır. Leśniewski'ye göre, Russell'ın mantıksal çatışkılar konusunda karşılaştığı güçlükler bu ayrımı yapmamasından kaynaklanır. Bir öbek deyimi, dağıtıcı kullanımda, genel bir adla özdeştir: Bir kişinin Polonyalılar öbeğine ait olduğunu söylemek, o kişinin Polonyalı olduğunu söylemek demektir. Ontoloji (Yunanca *on*: "varlık") adların mantığıdır ve prototetik ile birlikte hem tasım mantığı ile mantıksal cebrin, hem de kümeler ve ilişkiler mantığının bütün teoremlerini sağlar. Mereoloji (Yunanca *meros*: "parça") ise, fiziksel olarak parçaları tarafından oluşturulmuş gibi görülen bir bütünün, yani toplayıcı öbeğin mantığıdır. Örneğin Chicago'daki bütün otomobillerin öbeği hepsinin toplamından oluşur. Mereoloji, parça ile bütün arasındaki ilişkinin genel bir kuramıdır.

Leśniewski, kuramlarının metamantığını da belirlemeye büyük özen gösterdi. Bu amaçla, bir yandan konuşmanın parçalarıyla ilgili geleneksel öğretiye, öte yandan da Husserl'in "anlam kategorileri"ne benzeyen genel bir semantik kategoriler kuramı geliştirdi.

Leśniewski bu sistemleri, matematiksel kesinlik için yeni bir standart oluşturulmasını sağlayan bir açıklık ve kesinlikle geliştirmişti. Bu sistemlerin içermeleri klasik matematiğin bütününe mantıksal bir temel sağlayacak kadar güçlüydü. Leśniewski geliştirdiği sistemlerin, mantıksal çatışkıların üstesinden öbür bütün çözümlerden daha başarılı ve daha doğru biçimde geldiğini savundu. Leśniewski'ye göre modern matematikçiler ve mantıkçılar, insanın gerçeklikle ilgili saf ve temel sezgilerini hor görmeseler bile, çoğu zaman gerekli özenle ele almıyorlardı. Bu nedenle sonradan ABD'ye yerleşen öğrencilerinden Alfred Tarski onun konumunu "sezgisel biçimcilik" olarak adlandırdı. Leśniewski, mantık ve matematiği yalnızca bir simgeler oyunu olarak gören saf biçimciliği açıkça eleştirmişti. Biçimci yöntemleri sağlamlıkları ve kesinlikleri dolayısıyla savunduğu ve kullandığı doğruysa da, bir kuramın sonuçta gerçekliğe uygunluğu açısından değerlendirilmesi gerektiğini öne sürüyordu. Ama geliştirdiği mantık sistemlerinin, metafizik varsayımlara dayanmamaları ve birbirinden çok farklı, hatta çatışan felsefi yorumlara aynı ölçüde uygulanabilirlikleri bakımından yansız olduğu kanısındaydı.

Lesotho, resmî adı LESOTHO KRALLIĞI, İngilizce KINGDOM OF LESOTHO, eskiden BASUTOLAND, Afrika'nın güneyinde bağımsız krallık. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin ortadoğu kesimindeki topraklar içinde kalır. Yüzölçümü 30.355 km², başkenti Maseru'dur. Kuzey-güney doğrultusunda en uzun yeri yaklaşık 515 km, doğu-batı doğrultusunda en geniş yeri yaklaşık 432 km'dir. 1992 tahmini nüfusu 1.854.000'dir.

LESOTHO

Doğal yapı. Lesotho topraklarının yaklaşık üçte ikisi deniz düzeyinden ortalama 3.000 m yükseklikteki dağlarla kaplıdır. En yüksek doruklar kuzeydoğudaki Draken Dağlarında yer alır. Kuzeydoğu sınırındaki Thabana Ntlenyana (3.482 m) Lesotho'nun ve Güney Afrika'nın en yüksek noktasıdır. Arazi batıya doğru gidildikçe alçalır; yükseklik, dağların eteklerinde 1.500-1.800 m arasında değişir. Daha batıdaki verimli ve yoğun nüfuslu düzlükler Caledon Irmağı boyunca uzanan 40 km genişliğinde dar bir koridor oluşturur. Güney Afrika'nın en büyük iki ırmağı, orta kesimin kuzeybatısındaki Maloti Dağlarından doğar; bunlardan biri doğuya akan Tugela Irmağı, öteki batı doğrultulu Orange Irmağıdır.

Lesotho'da ılıman bir astropik iklim egemendir. Sıcaklık ortalaması yaz aylarında 20°C, kış aylarında ise 10°C'dir. Kuzeydoğudaki yaylalarda sıcaklık farkı daha büyüktür ve sık sık don görülür. Yıllık yağış ortalaması 711 mm dolayındadır. Yağış genellikle taşkınlara yol açan şiddetli yağmurlar biçiminde düşer. Doğu kesimlerde 1.200 mm dolayında olan yıllık yağış miktarı, batı kesimlerde 900 mm'ye kadar iner. Maloti Dağlarının dorukları kışları genellikle karla kaplıdır. İklim koşulları özellikle otlaklar için çok uygundur. Dağ yamaçlarındaki astropik çayırlar sığır ve koyun için elverişli otlaklardır. Buralarda yetiştirilen koyunlardan, ülkenin başlıca hayvansal ürünleri olan yün ve tiftik elde edilir. Yörede, zeytin ve söğütün yanı sıra çeşitli çalımsı bitkiler, sarısabır ve sarmısak yetişir. Hayvan varlığıysa antilop, tavşan ve bazı sürüngen türleriyle sınırlıdır.

Lesotho'nun en önemli doğal kaynağı elmastır. Elmas madenlerinin büyük bölümü kuzeydoğudadır. Demir cevheri, jips ve kuvars, madenciliğe elverişli miktarlarda değildir. Ülkenin hızlı akışlı ırmakları hidroelektrik santrallar için büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Lesotho Platosu Su Projesi ile Oxbow Projesi'nin ülkenin enerji sorununu büyük ölçüde çözmesi beklenmektedir.

Nüfus. Lesotho'da nüfusun neredeyse tamamını, Bantu dillerinden birini konuşan Sotholar oluşturur. Sotholar içinde en kalabalık topluluk Kvenalardır. Öbür Sotho halkları arasında Natal (Kuzey) Angunileri, Mahlapeler ve Kap (Güney) Angunileri (Thembular) bulunur. Beyazlar (Afrikaner ve İngiliz), Asyalılar ve Renkliler çok küçük birer azınlıktır. Güney Sotho dili ve İngilizce resmî dillerdir. Ülkede Afrikaner, Zulu, Zosa (Xhosa) dilleri ve Fransızca da konuşulur. Nüfusun yüzde 43,5'ini (1980) oluşturan Katolikler en büyük dinsel gruptur. Öteki dinsel topluluklar, Lesotho Evanjelik Kilisesi (yüzde 29,8), Anglikan Kilisesi (yüzde 11,5), öteki Hıristiyan mezhepleri (yüzde 8) ve kabile dinleriyle (yüzde 6,2) öbür dinlere bağlı olanlardır.

Güney Afrika'ya yönelik göçlere karşın doğal nüfus artış hızı (1990-95) binde 29,2 gibi çok yüksek bir düzeydedir. Doğum ve ölüm oranları (1990-95) sırasıyla binde

40,2 ve binde 11'dir. Nüfus yoğunluğu (1992) kilometrekarede 61,1 kişidir. Bu sayı dağlık bölgelerde azalırken, düzlüklerde üç katına çıkar. Nüfusun yüzde 18,9'u (1988) kentlerde yaşar. 1986'da 109.382 kişinin yaşadığı başkent Maseru dışındaki kentlerin hiçbirinin nüfusu 100 bini geçmez.

Ekonomi. Lesotho'da gelişmekte olan karma bir ekonomi yürürlüktedir. Tarım ile elmas madenciliği ve ihracatı ekonominin temelini oluşturur. Ayrıca Güney Afrika Cumhuriyeti'nde çalışanların gönderdiği paralar ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), ABD ve çeşitli uluslararası kuruluşlardan alınan yardımların da ekonomiye önemli bir katkısı vardır. 1990 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 832 milyon ABD Doları, nüfustan daha hızlı büyüyen kişi başına milli geliriyse 470 ABD Doları'ydı.

GSMH'nin yaklaşık yüzde 15'i tarımdan sağlanır (1990). Lesotho kralı, ulus adına bütün toprakların mülkiyetini elinde tutar ve kabile reisleri ekilebilir arazileri bireylere ya da ailelere kiralarlar. 1979 tarihli Toprak Kiralama Yasası uyarınca kral, çiftçilere toprağı 99 yıllığına kiralayabilir. Tarımda verimlilik düşüktür; başlıca ürünler mısır, kocadarı ve buğdaydır. Ancak bunların üretimi de Güney Afrika Cumhuriyeti'nden yapılan ithalatla desteklenmektedir. Ayrıca önemli miktarlarda yün ve tiftik ihraç edilir.

Elmas üretimi Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki De Beers Consolidated Mines Ltd'nin denetimindedir. Bu şirket Lesotho hükümetine, ihracat gelirlerinin yüzde 10'u tutarında vergi öder. Elmas üretiminde devletin de hissesi vardır. 100 bini aşkın Lesotholu işçi madenlerde ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki sanayi işletmelerinde çalışır. GSMH'nin yüzde 13'ünü yaratan ulusal imalat sanayisinin gelişmesi için Lesotho Ulusal Kalkınma Kurumu destek sağlamaktadır.

Lesotho'nun dış ticareti Güney Afrika Cumhuriyeti'nin denetimindedir. Lesotho, Güney Afrika Gümrük Birliği'nde yer almakta, ayrıca 1975 ve 1979 tarihli Lome sözleşmeleriyle AET'yle bağları bulunmaktadır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Meşruti monarşiyle yönetilen Lesotho'da, 1986'daki darbenin ardından yönetimi yeni oluşturulan Askeri Konsey üstlendi. Devlet başkanı hiçbir siyasal gücü bulunmayan kraldı. Hükümetin başında ise Askeri Konsey başkanı bulunuyordu. Mart 1993'teki seçimlerin ardından anayasal düzene geçildi. En yüksek yargı organı olmakla birlikte İstinaf Mahkemesi'nin temyiz yetkisi sınırlıdır. Lesotho'nun ulusal bir ordusu yoktur, ama kolluk kuvveti ve paramiliter kuvvetleri bulunmaktadır.

Sağlık koşullarının kötü olduğu Lesotho'da, ortalama ömür (1990-95) erkeklerde 54 yıl, kadınlarda 63 yıldır. Bebek ölüm oranı (1985-90) binde 100'dür. Sağlık hizmetleri kentsel bölgelerde yoğunlaşmıştır ve ciddi bir sağlık personeli sıkıntısı çekilmektedir. Kamu sağlığı hizmetleri de yetersizdir. Nüfusun büyük bir bölümünün içilebilir suyu bulunmamaktadır. Afrika'nın öteki kesimlerinde görülen sıtma ve şistozomiyaz gibi hastalıklara rastlanmamakla birlikte verem, solunum enfeksiyonları, zührevi hastalıklar, kronik romatizma, mide ve bağırsak enfeksiyonları yaygındır. Ülkede kötü beslenme de ciddi bir sağlık sorunudur.

Lesotho, okuryazarlık oranı açısından Afrika ülkeleri arasında ilk sırada yer almaktadır. On beş yaşın üzerindeki nüfusun yüzde 74'ü (1985) okuryazardır. Bu oran erkeklerde yüzde 62, kadınlarda yüzde 84 dolayındadır. Yedi yıllık ilkokullarda ücretsiz olan eğitim zorunlu değildir. Okul yaşındaki çocukların büyük bölümü ilkokula gitmekle birlikte yalnızca onda biri ortaokula devam eder. Ülkede mesleki ve teknik eğitim okulları vardır. Lesotho Ulusal Üniversitesi Maseru yakınlarındaki Roma'dadır.

Kültürel yaşam. Lesotho'da eğitimin yaygınlaşmasıyla birlikte canlanan güçlü bir edebiyat geleneği vardır ve folklor hem yazılı, hem sözlü biçimlerde büyük bir gelişme göstermektedir. Duvar süslemeleri, ahşap işçiliği, çanak çömlek yapımı, dokumacılık ve sepetçilik gibi zanaatlar da serpilip gelişmektedir. Koro halinde şarkı söylenmesi yaygındır.

Tarih. Lesotho'ya ilk yerleşenlerin Sanlar olduğu sanılmaktadır. Sanların ardından bölgeye 18. yüzyılda Zulu dili konuşan Anguniler geldi ve Sanların çoğunu buradan sürdüler. 18. yüzyıl sonlarında bölgeye yerleşen ve Sotho dili konuşan kabileler, 19. yüzyıl başlarına değin Angunilerle uyum içinde yaşadılar. Bu tarihlerde Zulu kralı Shaka'nın(*) imparatorluğunun merkezi, bugün Güney Afrika Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölgedeydi. 19. yüzyıl başlarında günümüzde Lesotho'nun bulunduğu topraklara saldıran Shaka'nın ordusu, genç Sotho (Basuto) kralı I. Moshesh'in kuvvetlerince geri püskürtüldü.

Bu tarihten sonra Moshesh, ölümüne değin (1870) Sotholların tartışmasız önderi olarak kaldı. 1843'te Sotholarla Boerler arasında gerginlik tırmanınca Moshesh, İngiliz koruması altına girmek üzere bir anlaşma yaptı. 1868'de Lesotho İngiliz topraklarına katıldı. Moshesh'in ölümünden sonra Kap Kolonisi'nce ilhak edildi (1871). Kap Kolonisi yönetiminin, Sotho geleneklerini dikkate almayışı ve 1880'de, hükümetin halkı silahsızlandırmaya girişmesi üzerine ayaklanma başladı. 1884'te Lesotho, Kap Kolonisi'nden ayrılıp İngiliz kolonisi oldu. İngilizler kabile reislerinin yönetimlerini gelenek ve göreneklerine göre sürdürmesine izin verdiler. İngiliz denetiminde, Lesotho'nun kendi kendini yönetmesinde, bölgeye önceden yerleşmiş görevlilerin ve Büyük Reis Lerotholi'nin rolü olduğu kabul edilir. 1905'te Lerotholi ölünce ulusal konsey, İngilizlerin de onayıyla Lerotholi'nin oğlu Letsie'yi büyük reis seçti.

1909'da dört Afrika kolonisinin Güney Afrika Birliği adı altında birleşmeleri sırasında Lesotho İngiliz denetiminde kaldı. Güney Afrika Birliği, eninde sonunda Lesotho'yu ilhak edeceğini varsayıyordu, ama 1965'te yapılan bir seçimde Reis Leabua Jonathan önderliğindeki Lesotho Ulusal Partisi zafer kazandı. 4 Ekim 1966'da Lesotho, İngiliz Uluslar Topluluğu'nda yer alan bağımsız bir krallığa dönüştü. Büyük Reis Motlotheli (II. Moshesh) ilk devlet başkanı, Reis Jonathan da ilk başbakan oldu. Anayasanın tanıdığından daha fazla yetki isteyen II. Moshesh tutuklandı. Daha sonra, anayasal sınırlamaları kabul ettiğini açıklayınca serbest bırakıldı. 1970'te Reis Jonathan, Basutoland Kongre Partisi'nin (BCP), seçimde Basutoland Ulusal Partisi'ne karşı zafer kazandığını öne sürmesi üzerine olağanüstü hal ilan etti. Olağanüstü hal sırasında anayasa askıya alındı ve Moshesh tutuklandı. Reis Jonathan'la uzlaşan Moshesh yeniden devlet başkanlığına getirildi. 1973'te Reis Jonathan olağanüstü hali kaldırdı. BCP'nin bazı üyeleri 1975'te bir darbe girişimi sonrasında vatana ihanet suçuyla yargılandı.

1970'ler boyunca Lesotho, bir yandan Güney Afrika Cumhuriyeti'ne olan ekonomik bağımlılığı, öte yandan Afrika Birliği Örgütü'nün (OAU) siyasal baskıları arasında zor bir dönemden geçti. 1980'lerin başında, BCP'nin yeraltı kolu Lesotho Kurtuluş Ordusu'nun silahlı eylemleri ve Güney Afrika Cumhuriyeti silahlı kuvvetlerinin saldırıları görüldü. Ocak 1986'daki askeri darbeyle Tümgeneral Justin Metsino Lekhanya yönetimi ele geçirdi ve yeni oluşturulan Askeri Konsey'in başkanlığını üstlendi. Şubat 1990'da Kral II. Moshesh'in yürütme yetkileri elinden alındı. Kasım 1990'da da kral tahttan indirildi ve yerine oğlu Prens Mohato, III. Letsie adıyla tahta çıktı. Nisan 1991'deki ayaklanmanın ardından Lekhanya Askeri Konsey başkanlığından istifa etti ve yerine Albay Elias Phisoana Ramaema geçti. 1992'de eski kral II Moshesh iki yıllık bir sürgün döneminin ardından ülkesine döndü. Sivil yönetime geçmek için Mart 1993'te yapılan çok partili seçimler BCP'nin ezici üstünlüğüyle sonuçlandı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANA YILLIK.

Alfabetik sıralama sözcük esasına göre yapılmıştır.

Lesseps (Vikontu), Ferdinand (-Marie) (d. 19 Kasım 1805, Versailles - ö. 7 Aralık 1894, La Chenaie, Guilly yakınları, Fransa), Süveyş Kanalı'nın yapımcısı olarak tanınan Fransız diplomat.

Lesseps
Culver Pictures

Uzun süre kamu görevlerinde çalışmış bir aileden geliyordu. 1825'te Lizbon'da konsolos ikinci yardımcısı oldu. 1828'de Tunus'ta görevlendirildi. 1832'de gönderildiği İskenderiye'de, Napoléon'un emrindeki J.-M. Le Père adlı bir mühendisin hazırladığı Süveyş Kanalı projesine ilgi duydu. Mısır hıdivi Mehmed Ali Paşa ve oğlu Said Paşa'yla kurduğu yakın dostluğa güvenerek Le Père'in başlattığı kanal çalışmalarını sürdürmeye karar verdi. Ama o sırada planlarını gerçekleştirme olanağı bulamadı. 1833-37 arasında konsolosluk yaptığı Kahire'de bir veba salgınına karşı yürüttüğü başarılı mücadeleyle ün kazandı. 1839'da Rotterdam'da, ardından Málaga'da ve başkonsolos olarak Barselona'da görev yaptı. Fransa'da İkinci Cumhuriyet'in ilanından sonra, 1848-49 arasında Madrid'de Fransız ortaelçisi olarak görevlendirildi. Mayıs 1849'da Roma'da cumhuriyet ilan eden

Mazzini ile, Roma'dan kaçmak zorunda kalan Papa IX. Pius arasında arabuluculuk girişiminde bulundu. Ama mayısın sonunda, tutucu nitelikteki Fransız Yasama Meclisi'nin de cumhuriyetçi görüşleri savunan Kurucu Meclis'in isteğine uyması üzerine geri çağrılarak Devlet Şûrası (*Conseil d'État*) kararıyla görevden alındı. Bu arada Fransız birlikleri kilisenin Roma'da yeniden yönetimi ele geçirmesini sağladı. Lesseps 1854'te, hıdivliğe yeni atanan Said Paşa'dan aldığı çağrı üzerine Mısır'a gitti. 30 Kasım 1854'te Said Paşa'dan Süveyş Kıstağını delerek kanal açma imtiyazını elde etti.

Kızıldeniz'i Akdeniz'e bağlayacak kanalla ilgili ilk projeyi Linant Bey ve Mougel Bey'le (L.M. Linant de Bellefonds ve E. Mougel) birlikte kısa sürede hazırladı. Bu proje 1856'da bazı küçük değişikliklerle uluslararası bir mühendisler kurulunca onaylandı. Bundan cesaret alan Lesseps, çalışmalarına hız vererek şirket kuruluşu için gerekli sermayeyi toplamayı başardı. Sermayesinin yarısından çoğu Fransız yurttaşlarınca taahhüt edilen şirket 1858'de kuruldu. Kanalın yapımına, 25 Nisan 1859'da ilk kazmanın Lesseps tarafından vurulmasıyla Port Said'de başlandı. Süveyş Kanalı 10 yıl sonra 17 Kasım 1869'da Hıdiv İsmail Paşa'nın çağrısıyla Mısır'a gelen Fransa imparatoriçesi Eugénie tarafından resmen işletmeye açıldı. 1875'te İngiliz hükümeti Başbakan Benjamin Disraeli'nin girişimleri sonucunda İsmail Paşa'nın paylarını satın alarak kanal şirketinin en büyük hissedarı oldu. Lesseps, Fransızlara güvenmedikleri için daha önce kanal yapımını engellemeye çalışmış olmalarına karşın İngilizlerle iyi ilişkiler geliştirdi ve şirket denetimini ele geçirmelerinde onlara yardımcı oldu. Siyasetten genellikle uzak durmakla birlikte, 1869'da Bonapartistlerin adayı olarak Marsilya'dan Temsilciler Meclisi seçimlerine katıldı, ama sonradan Üçüncü Cumhuriyet'in kurulmasına önemli katkılarda bulunan Leon Gambetta karşısında yenilgiye uğradı.

1879'da Paris'te toplanan Uluslararası Coğrafya Bilimleri Kongresi Panama Kanalı'nın yapımına karar verince 74 yaşındaki Lesseps inşaatın zorluğunu yeterince dikkate almadan projeyi yürütme görevini üstlendi. Projenin özel bir şirketin olanaklarıyla gerçekleştirilemeyeceğinin anlaşılması üzerine, kurduğu şirket 1889'da feshedildi. 1892'de resmî bir soruşturmanın ardından Fransız hükümeti şirket yöneticilerine karşı dava açtı. Lesseps Şubat 1893'te oğlu Charles (1849-1923) ile birlikte 5 yıl hapis cezasına çarptırıldı, ama yalnızca Charles cezaevine konuldu. Haziranda bir üst mahkeme önceki kararı iptal etti. Öte yandan hükümet üyelerinin ve milletvekillerinin Lesseps'in şirketinden rüşvet almakla suçlanması üzerine Panama Kanalı olayı siyasal ve mali bir skandala dönüştü.

Lesseps Académie Française'in, Fransız Bilimler Akademisi'nin ve başka pek çok bilimsel kuruluşun üyesi idi. Ayrıca Légion d'honneur ve Hint Yıldızı nişanlarıyla Londra onursal hemşerilik unvanını aldı.

Lessing, Doris (May) (d. 22 Ekim 1919, Kirmanşah [bugün Bahteran], İran), İngiliz yazar. Roman ve öykülerinde daha çok 20. yüzyılın toplumsal ve siyasal çalkantılarında rol oynayan kişileri konu almıştır.

Babasının İngiliz subayı olarak İran'da görev yaptığı sırada doğdu. Ailesi 1924'te Rodezya'da bir çiftliğe taşındı. Yirmi beş yıl orada kalan Lessing 1949'da İngiltere'ye yerleşti. İlkgençlik yıllarında etkin bir komünistti. *In Pursuit of the English* (1960; İngilizlerin Peşinde) adlı yapıtında İngiltere'deki ilk aylarını anlattı. *Going Home*'da (1957; Yuvaya Dönüş) kısa bir süre için döndüğü Rodezya'ya duyduğu tepkiyi dile getirdi.

Yayımlanan ilk kitabı *The Grass Is Singing*'de (1950; *Türkü Söylüyor Otlar*, 1983), Rodezya'da yaşayan çiftlik sahibi beyaz bir karı kocayla Afrikalı hizmetçilerini konu aldı. Güney Afrika'da büyüyerek İngiltere'ye yerleşen Martha Quest adlı kahramanına ilişkin iki ciltlik roman dizisi *Children of Violence* (1964-65; Şiddet Çocukları) başlığıyla yayımlandı. En karmaşık ve en çok okunan romanı olan *The Golden Notebook*'ta (1962; *Altın Defter*, 1992, 2 cilt) sanatı aracılığıyla yaşadığı çağla uzlaşmaya çalışan bir kadın yazarı konu aldı. *The Memoirs of a Survivor* (1975; Sağ Kalanın Anıları) ileriyi görmeye çalışan bir fantezi niteliğindeydi. Usta bir öykü yazarı olan Lessing *A Man and Two Women* (1965; Bir Adam ve İki Kadın) ve *The Story of a Non-Marrying Man* (1972; *Evlenmeyen Adamın Hikâyesi*, 1990) gibi kitaplar yayımladı. Bazıları *Afrika Öyküleri* (1985) adıyla Türkçeye çevrilen Afrika'ya ilişkin öykülerini *This Was the Old Chief's Country* (1973; Burası Yaşlı Şefin Ülkesiydi), *The Sun Between Their Feet* (1973; Güneş Ayaklarının Arasında) ve *Stories* (1978; Öyküler) adlı kitaplarında topladı.

Lessing *Canopus in Argos; Archives* (Kanobos Argos'ta: Arşivler) adlı dizisiyle bilimkurgu türüne yöneldi. Dizide *Shikasta* (1979), *The Marriage Between Zones Three, Four, and Five* (1980), *The Sirian Experiments* (1981), *The Making of the Representative for Planet 8* (1981) ve *Documents Relating to the Sentimental Agents in the Volyen Empire* (1983) başlıklı kitapları yayımlandı. *Lessing The Diary of a Good Neighbour* (1983; İyi Bir Komşunun Günlüğü) ve *If the Old Could...* (1984; Yaşlılar Yapabilselerdi) adlı romanlarında tanınmamış yazarların sorunlarını gözler önüne sermek için Jane Somers takma adını kullandı. 1985'te Londra'daki bir grup devrimciyi anlattığı *The Good Terrorist*'i (*Terörist*, 1992) yayımladı. Bunu 1988'de, anormal bir çocuğun ailesini sürüklediği yıkımı konu alan dehşet öyküsü *The Fifth Child* (*Beşinci Çocuk*, 1990) izledi.

Lessing'in Türkçede yayımlanan öteki yapıtları *Sevme Alışkanlığı* (1990) ve *Siyah Madonna* (1991) adlı öykü kitaplarıyla *Yaz Yağmuru* (1991) adlı romanıdır.

Lessing, Gotthold Ephraim (d. 22 Ocak 1729, Kamenz, Yukarı Lausitz, Saksonya - ö. 15 Şubat 1781, Braunschweig, Almanya), Alman oyun yazarı ve eleştirmen. Felsefe ve estetik konularında da yazıları vardır. Alman tiyatrosunun klasik tiyatroyla Fransız tiyatrosunun etkisinden kurtulması için çaba göstermiş, ilk önemli Alman oyunlarını kaleme almıştır. Eleştirel denemelerinin Alman edebiyatı üzerinde büyük etkisi olmuştur. Bu denemeleriyle tutuculuğa, bağnazlığa ve ikiyüzlülüğe karşı çıkarak, dinsel ve entelektüel bir hoşgörüyü, önyargısız bir gerçek arayışını savunmuştur.

Eğitimi ve ilk tiyatro yapıtları. Lessing'in babası çok saygın bir ilahiyatçıydı. Başpapazlığa kadar yükselmiş olmasına karşın, kalabalık ailesini geçindirmekte güçlük çekiyordu. Lessing 12 yaşındayken Meissen'de soyluların okuduğu ünlü St. Afra okuluna girdi. Daha o yaşta tam bir kitap kurdu, yetenekli ve meraklı bir öğrenciydi. Yunanca, İbranice ve Latinceyi çok iyi öğrendi. Plautus ile Terentius'un oyunlarına duyduğu hayranlıkla güldürüler yazmaya yöneldi.

1746 sonbaharında ilahiyat öğrencisi olarak Leipzig Üniversitesi'ne girdi. Ama edebiyat, felsefe ve sanata daha çok ilgi duyuyordu. O günlerde, yetenekli ve enerjik bir tiyatro oyuncusu olan Caroline Neuber'in çalışmalarıyla yeni bir canlılık kazanan Leipzig'deki tiyatro dünyası, Lessing'i büyüledi. Neuber de bu genç şairle ilgilendi ve 1748'de onun *Der junge Gelehrte* (Genç Bilgin) adlı komedisini başarıyla sahneye koydu. Oyun kibirli, yüzeysel, gösteriş düşkünü ve alıngan bir bilgin üzerine yazılmış hoş bir yergiydi ve Lessing aslında kendi kitap düşkünlüğüyle alay ediyordu. Leipzig'de 1747-49 arasında yazdığı *Dämon*, *Die alte Jungfer* (Yaşlı Kız), *Der Misogyn* (Kadın Düşmanı), *Die Juden* (Yahudiler), *Der Freigeist* (Bağımsız Düşünür) gibi başka komedilerinde bağnazlık, önyargılı davranma, zor beğenirlilik, servet avcılığı, çöpçatanlık, dalaverecilik, ikiyüzlülük, yozlaşmışlık ve hoppalık gibi insana özgü zayıflıklar üzerine nükteli yorumlar getirmişti. Bu tür zayıflıkları olan kişilerin karşısına ise, anlayışlı, fedakâr, duyarlı, yardımsever, içten, aşkta sadık ve erdemli erkeklerle kadınları koymuştu. *Die Juden*'de aklın yüceliğini övüyor, gettolarda yaşamak zorunda bırakılan Yahudilere karşı hoşgörüyü savunuyordu. Kendine Almanya'nın Molière'i olmayı hedef seçmişti. Bu komedilerinde, geleneksel oyun tiplerinden uzaklaşarak karakterlerini, kim oldukları kolaylıkla anlaşılabilen kişiler arasından seçmeye başladı.

Gotthold Ephraim Lessing, Georg May'ın bir yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1768; Gleimhaus, Halberstadt, Almanya
Gleimhaus, Halberstadt, Almanya

Lessing'in Leipzig'de tiyatro ile uğraşmasını hoş karşılamayan annesiyle babası, 1748'in başlarında onu eve geri çağırdılar. Ama Lessing tıp öğrenimi görmek için onların onayını almayı başararak Leipzig'e döndü. Neuber'in topluluğundan bazı kişilere cömertçe kefil olmuştu ama kendisinin de ağır borçları vardı; bu yüzden sıkıntıya düştü. Topluluk kapanınca, ödeyemediği borçlarından ötürü tutuklanmamak için 'Leipzig'den kaçtı. Aynı yıl Berlin'e gitti. Orada tanınmış bir yayımcı olan kuzeni Mylius'un yardımıyla bir gazetede iş bulabileceğini umuyordu. İzleyen dört yıl boyunca çeşitli işlerde çalıştı. Fransızca ve İngilizceden tarih ve felsefe kitapları çevirdi. Bu arada, kitap köşesini yönettiği *Berlinische privilegierte Zeitung*'da çıkan çarpıcı ve nükteli eleştirileriyle adını duyurdu. Aynı dönemde çıkarmaya başladığı *Beiträge zur Historie und Aufnahme des Theaters* adlı dergi 1750'de yayımına son verdi.

Oyun yazarı ve eleştirmen olarak ününün yayılması. Lessing 1751-52'de Wittenberg'de tıp öğrenimini tamamladı. Daha sonra Berlin'e dönerek *Theatralische Bibliothek* adında yeni bir dergi çıkarmaya başladı; ama bu dergi de dört sayı sonra kapandı. Lessing 1753-55 arasında altı cilt halinde basılan yapıtlarına, Leipzig'de yazdığı komedilerin en önemlilerinden başka, Alman edebiyatındaki ilk büyük orta sınıf trajedisi olan *Miss Sara Sampson*'ı da (*Miss Sara Sampson*, 1948) almıştı. Orta sınıf yazarları edebiyattaki geleneksel sınıf ayrımını ortadan kaldırmaya çalışıyorlardı. Bu ayrıma göre, kahramanlık ve trajedi temalarını soylu karakterler canlandırır, orta sınıftan karakterler ise yalnızca komedilerde yer alırdı. Gerçekte Lessing bu geleneği yıkmaya çalışan ilk Alman yazar değildi. Ama *Miss Sara Sampson* adlı oyunuyla onun, Alman sahnelerinde o dönemde hâlâ egemenliğini sürdüren klasik Fransız tiyatro anlayışından kopuşu gerçekleştirdiğini söylemek yanlış olmaz. Lessing yapıtı kaleme alırken George Lillo'nun *The London Merchant* (1731; Londralı Tüccar) adlı oyunundan, Samuel Richardson'ın orta sınıf kadınlarının erdemlerine övgüler düzen romanlarından ve bir ölçüde de 18. yüzyılın başlarında yaşayan Fransız oyun yazarı Pierre-Claude de La Chausée'nin öncülüğünü yaptığı duygusal acıklı komedi (*comédie larmoyante*) türünden esinlenmişti. Trajik bir kaderin bütün yükünü burjuva karakterlerin taşıdığı ilk Alman oyunu olan *Miss Sara Sampson* ilk kez 1755'te Frankfurt an der Oder kentinde, başarıyla sahnelendi.

Lessing'in bu dönemdeki yazılarının tipik örneği, keskin üslubu ve açık seçik mesajı ile olağanüstü bir yapıt olan *Rettungen* (Kurtarmalar) adlı kitabıydı. Kitapta yer alan dört denemede Lessing, haksız yere hakarete uğrayan ve baskılarla karşılaşan Johannes Cochlaeus ve Gerolamo Cardano gibi Reform döneminin bağımsız düşünürlerini savunmayı amaçlamıştı. Keskin ve parlak bir polemik yazısı olan *Vade Mecum für den Herrn Samuel Gotthold Lange* (1754; Bay Samuel Gotthold Lange İçin Cep Kitabı) adlı yapıtını, aşırı kibirli bir bilgin olan S.G. Lange'nin, Horatius'un şiirlerinden yaptığı özensiz ve kötü çevirilere karşı yazdı. Bu saldırının Lange'nin edebiyattaki saygınlığını yok etmesinden sonra Lessing, keskin kalemiyle korku uyandıran bir yazar oldu. Filozof Moses Mendelssohn ile yazar ve yayımcı C.F. Nikolai, Lessing'in Berlin'deki önde gelen arkadaşlarıydı. Onlarla trajik tiyatronun estetiği üzerine, gerçekten çığır açıcı nitelikte yazışmalar yaptı (*Briefwechsel über das Trauerspiel* [1756-57; Trajedi Üzerine Mektuplaşma]). Lessing'e göre trajedi, ahlak değerleri koymak yerine, izleyicinin duygusal katılımının kanıtı olarak, hayranlık ve acıma duygusu uyandırmalıydı.

Lessing, 1755-58 arasında Leipzig'de, 1758-60 arasında da Berlin'de yaşadı. Berlin'de Nikolai'nin çıkardığı *Briefe, die neueste Literatur betreffend* (En Yeni Edebiyata İlişkin Mektuplar) adlı dergiye çağdaş edebiyat üzerine denemeler yazdı. Bu yazıların tümünde Fransız tiyatrosunu, özellikle de 17. yüzyıl trajedi yazarı Pierre Corneille'in yapıtlarını örnek alan bir tiyatroyu savunan eleştirmen J. C. Gottsched'e yönelik amansız bir saldırı vardı. Lessing'e göre, Fransa'nın saray kökenli, yapmacık tiyatrosu Alman ruhuna yabancıydı. Bunun yerine, gerçek anlamda ulusal, halka ait, doğaya ve gerçekliğe bağlılık temeli üzerine kurulu bir tiyatroyu savunuyordu. Alman oyun yazarlarını Shakespeare'i örnek almaya çağırdı. Bu yazılardan "17. Literaturbrief"te ("17. Edebiyat Mektubu") kendi kaleme aldığı ve henüz tamamlanmamış Faust oyunundan ilginç bir bölümü yayımladı. Yapıtta Şeytan'la anlaşma yapmış olmasına karşın, dinmek bilmeyen araştırma isteği Tanrı katında kabul gören, "kötülüğe kapılmamış bir Faust" tipi çizmişti. Böylelikle genç çağdaşı Johann Wolfgang von Goethe'ye ve onun yazacağı büyük *Faust* oyununa giden yolu açmış oldu.

Lessing 1759'da, çoğu toplumsal eleştiri ağırlıklı, ustaca yazılmış bazı masallar ve masal türü üzerine bir deneme yayımladı. Bu denemede, masalın didaktik ve alegorik yapısını çözümleyerek, türün özgül yasalarını ortaya koydu. 1760'ta, Silezya askeri valisi General Tauentzien'in kâtibi olarak Breslau'ya (bugün Wrocław) gitti. Orada kütüphanelerde felsefe ve estetik konularında çalıştı. Bu çalışmaları sonucunda *Laokoon: oder über die Grenzen der Malerei und Poesie* (1766; *Laocoon* [*Laokon*], 1935) başlığını taşıyan önemli incelemesini yazdı. Kitapta, çağdaşı olan sanat tarihçisi Johann Winckelmann'ın Helenistik dönemde yapılmış ünlü "Laokoon" heykeli üzerine yorumunu ele alarak, resim ile şiirin birbirinden farklı işlevlerini tanımlamaya çalıştı. Ona göre resim, mekân içinde yakınlığı gözetmek, dolayısıyla da olaylar zincirindeki en belirleyici, en anlamlı anı seçip işlemek zorundaydı. Şiirin görevi ise, bir olayı organik olarak ve zamanın akışı içinde ele almaktı. Dolayısıyla şiirin özü betimlemede değil, geçici olanın, yani hareketin sunuluşunda yatıyordu.

Lessing'in Breslau'da yazdığı bir başka yapıt da klasik Alman komedisinin doğuşunu müjdeleyen *Minna von Barnhelm*'di (1767; *Minna von Barnhelm*, 1942). Goethe bu oyunu, güncelliği ve ulusal bir önem taşıyan ana teması (Yedi Yıl Savaşı'nda, Prusya ile Saksonya arasındaki mücadele) nedeniyle övgüyle karşıladı. Oyunun başkişileri Prusyalı binbaşı Tellheim ile Thüringenli zarif bir genç kız olan Minna idi. Erdemli bir insan olan subayın aşırı dürüstlüğü ve onur kurallarını katı bir biçimde yorumlaması, Minna ile ilişkisini tehlikeye sokuyordu. Sevimli ve canlı bir kişiliği olan Minna bunun üzerine olayların gidişine müdahale ediyor, kalbinin sesini dinleyerek savaşın ve işgalin ilişkilerine getirdiği engelleri kararlı bir biçimde alt ediyordu. Böylelikle vicdanıyla mutluluğun gerekleri arasındaki çelişkiyi de bir çözüme kavuşturuyordu. Oyun, güçlü bir biçimde canlandırılmış ikinci derecede karakterlerle desteklenmişti. Lessing'in usta diyalogları bugün bile izleyicinin ilgisini ayakta tutabilecek nitelikteki canlı dramatik yapıyı daha da zenginleştirmişti.

Lessing 1765'te Berlin'e dönünce, kraliyet kütüphanesinin müdürü olmak için başvuruda bulundu. Ama II. Friedrich'in (Büyük) gözdesi olarak sarayda yaşayan Voltaire ile tartışmaya girdiği için, Alman yazarlara pek değer vermeyen kral, Lessing'in başvurusunu geri çevirdi. Lessing bunun üzerine, bazı Hamburglu tüccarların kurduğu, özel fonlarla desteklenen bir ulusal tiyatroda danışman ve eleştirmen olarak çalışma önerisini kabul etti. Ama bu girişim bir yıl içinde iflas etti ve Lessing, Alman ulusal tiyatrosunun kuruluş zamanının henüz gelmediğini acı bir biçimde anladı. Bu arada 50'den fazla oyun üzerinde çalışmış, değerlendirmeler yapmıştı. Bu notlarını tiyatronun temel ilkelerini ele alan 104 tane kısa deneme biçimine sokarak *Hamburgische Dramaturgie* (1767-69; Hamburg Dramaturjisi) adıyla yayımladı. Bu kitabında da Corneille ve Voltaire'in tiyatrolarını örnek alan trajedilere karşı çıkıyor, ama çağdaş Fransız yazarı Denis Diderot'un, orta sınıfın yaşamına ilişkin oyunlarındaki gerçekliği övüyordu. Aristoteles'in çok tartışmalı ünlü *katharsis* kavramını, trajik olaylara tanık olanların yaşadıkları gerilimin hemen ardından gelen duygusal rahatlama olarak yorumlamıştı. Acıma ve korkunun doğurduğu duyguların erdemli eylemlere dönüşerek izleyici üzerinde ahlaksal bir etkı bırakması gerektiğini öne sürdü. 1768-69 yıllarında Halle'li profesör C. A. Klotz'un kendini beğenmiş ve seçkinci tavırlarına karşı çıkarak *Briefe antiquarischen Inhalts* (Eski İçerikli Mektuplar) adlı kitabını yayımladı. Bu tartışmanın bir başka ürünü de, konuyu açık seçik ve çok yönlü bir biçimde ele aldığı *Wie die Alten den Tod gebildet* (Eskilerin Ölüm Anlayışı Üzerine) adlı kitabı oldu.

Wolfenbüttel'deki son yılları. Lessing, malı bakımdan çok zor durumda bulunduğu için 1770'te Wolfenbüttel'deki bir kütüphanede çok az bir maaşla çalışmaya başladı. Orada mutsuz ve çalkantılı, ama ürün bakımından oldukça verimli yıllar geçirdi. O sıralarda ölen Kitabı Mukaddes eleştirmeni ve bilgini H. S. Reimarus'un yazılarından, oldukça radikal düşünceler içeren bazı parçaları *Fragmente eines Ungenannten* (1774-77; Adsız Birinden Parçalar) adı altında yayımlayınca, yazarlık yaşamının belki de en sert tartışmasına girmek zorunda kaldı. Hıristiyan inancının temel ilkelerini reddeden Reimarus'un radikal tezlerine karşı, daha orta yolcu bir tavır takındıysa da, din bilginleri bu yayınları dine karşı ciddi bir saldırı olarak değerlendirdiler. Lessing din adamlarına karşı savaş açarak, önderleri Hamburg başrahibi J.M. Goeze ile şiddetli tartışmalara girdi. Yazdığı "Anti-Goeze" (1778) adlı keskin polemik yazısında gerçeği arayışın, dinsel tutuculuğa sarılmakla elde edilecek kesinlikten çok daha değerli olduğuna ilişkin inancını dile getirdi.

Bu arada sahne yapıtları yazmayı da sürdürüyordu. 1772'de *Emilia Galotti* (*Emilia Galotti*, 1955) adlı trajedisi sahnelendi. Yoğun ve keskin bir dille yazdığı oyunda Lessing, bir İtalyan prensinin sarayında geçen vicdan çatışmasını parlak bir kurgu içinde ele alıyordu. 1779'da *iambos*(*) ölçüsüyle yazılmış bir "dramatik şiir" olan *Nathan der Weise*'si (*Bilge Nathan*, 1966, 1982) yayımlandı. Teolojik ve felsefi nitelikli bu didaktik oyun, ahlak derinliğini komik değinmelerle birleştiren, şiirsel değeri ve dramatik gerilimi yüksek bir yapıttı. Oyunun başkişisi Bilge Nathan (Lessing bu rolle eski dostu Moses Mendelssohn'u anlatmıştı), ahlak temelleri bakımından üç büyük dinin eşitliğini simgeliyordu. Üç dinin temsilcileri olan Müslüman Salaheddin Eyyubi, Hıristiyan Templier şövalyesi ve Yahudi Nathan'dan, yalnızca sonuncusu en yüce insan idealine ulaşmaya yakındı. Yalnızca o, kendini tümüyle inkâr edebilecek güçteydi ve en güçlülere bile gerçeği çekinmeden söyleyebilecek cesareti vardı. Oyunun kahramanlarının, sonunda akraba olduklarını keşfetmeleri, hepsinin büyük insanlık ailesinin üyeleri olduğu düşüncesini vurguluyordu.

Son yapıtı *Die Erziehung des Menschengeschlechts* (1780; İnsan Soyunun Eğitimi) Lessing'in zihninin çalışmasını çok iyi yansıtan ve insanın yetkinliğe ulaşabileceğine inancını dile getiren bir denemeydi. Lessing, dünya dinleri tarihinde gittikçe gelişen bir manevi bilincin bulunduğuna ve bunun,

eninde sonunda bütün dogmaları ve öğretileri aşarak, evrensel kardeşlik ve manevi özgürlük doruğuna varacağına inanmıştı.

Lessing, Wolfenbüttel'deki son 10 yılında birçok felsefi ve edebi ürün verdi. Ama yaşamı, başka yönlerden sıkıntılarla doluydu. Sağlığı bozulmaya başlamıştı. Tekdüzelikten kurtulmak için birkaç kez geziye çıkmıştı; bunun dışında yapayalnız yaşıyordu. Sonunda 1776'da, dul bir kadın olan ve uzun süreden beri arkadaşlık ettiği Eva König ile evlendi. Ama karısı 1778'de tek çocuklarını doğururken öldü. Lessing bundan sonra gene yalnızlık ve yoksulluğa gömüldü. Öldüğü zaman belediye tarafından yoksullar mezarlığında toprağa verildi.

L'Estrange, Sir Roger (d. 17 Aralık 1616, Hunstanton, Norfolk - ö. 11 Aralık 1704, Londra, İngiltere), ilk İngiliz gazetecilerinden. İngiliz İç Savaşları ve Cromwell Cumhuriyeti döneminde (1649-60) kralcı hareketi var gücüyle destekledi. Bu tutumu daha sonra basın müfettişliğine atanmasıyla ödüllendirildi. Bu görevinde yayıncılara ruhsat verme ve basını denetleme yetkilerini elinde tutan L'Estrange, hükümet karşıtı propaganda yapan tüm yayınları yasakladı.

1644'te kral karşıtı güçlerin elinde bulunan Norfolk'taki Lynn kasabasını geri almayı amaçlayan başarısız girişime katıldığı için dört yıl hapis cezasına çarptırıldı. Hapisten çıktıktan sonra Felemenk'e yerleşti. Monarşinin yeniden kurulmasından hemen önce yayımladığı bir broşürde cumhuriyetçi şair John Milton'ı eleştirdi. Milton'ın körlüğünü kastederek yapıtına *No Blinde Guides* (1660; Kör Kılavuzlara Hayır) adını verdi. 1663'te müfettişliğe atandı ve 1663-66 arasında *Intelligencer* ve *News*, 1681-87 arasında ise *Observator* adlı gazeteleri çıkardı. Ayrıca hükümeti destekleyen çok sayıda broşür yayımladı. Cizvitlerin Kral II. Charles'ı öldürmeyi planladıkları savıyla ortaya atılan ve Papalık Suikastı adıyla bilinen düzmece

L'Estrange, John Michael Wright'ın yaptığı sanılan bir yağlıboya çalışmadan ayrıntı, y. 1680; Ulusal Portre Galerisi
National Portrait Gallery, Londra

öykünün içyüzünün ortaya çıkarılmasında oynadığı rol nedeniyle "sir" unvanıyla ödüllendirildi.

1688'deki "kansız devrim"de Kral II. James tahtını, L'Estrange de görevini yitirdi. Daha sonra yaşamını çevirilerle kazandı. Bunlar arasında özellikle *Fables of Aesop, and other Eminent Mythologists: with Morals and Reflexions* (1692; Aisopos Masalları ve Mitolojinin Öbür Büyükleri: Kıssadan Hisseler ve Düşünceler) önemlidir.

Lestres, Alonié de *bak.* Groulx, Lionel-Adolphe

Lesueur, Jean-François (d. 15 Şubat 1760, Drucet-Plessiel, Abbeville yakınları - ö. 6 Ekim 1837, Paris, Fransa), dinsel ve dramatik yapıtlarıyla tanınan besteci. Devrim sırasında Fransız müzik beğenisinin değişmesine katkıda bulunmuştur.

1781'de Dijon Katedrali'ne, 1786'da da Paris'teki Notre Dame'a müzik yönetmeni olarak atandı. Burada dramatik yönden etkili olacağı düşüncesiyle missalarını büyük orkestra eşliğinde seslendirmesi tartışmalara yol açtı. Operayı sevenlerin beğendiği

Lesueur, bir oymabaskı
J.P. Ziolo

missaları yüzünden Notre Dame'a *L'Opéra des gueux* (Dilenciler Operası) dendiyse de Lesueur bunlarda dinsel ve dindışı müzik tarzlarını kaynaştırmayı başardı. Böylelikle de Hector Berlioz ve Charles Gounod'nun dinsel yapıtlarının, ayrıca Verdi'nin *Requiem*'inin habercisi oldu. Gregorius dinsel ezgisini iyi biliyordu; eski Yunan modlarını da inceledi. Noel oratoryosunda temaları Wagner'in laytmotifi kullanışını anımsatır biçimde dönüşüme uğrattı. 1789'dan sonra Devrim'i kutlamak için düzenlenen açık hava gösterilerinde çok büyük korolar ve çalgı toplulukları tarafından seslendirilmek üzere odlar ve dinsel ezgiler besteledi. 1793-96 arasında *La Caverne* (Mağara), *Paul et Virginie* ve *Télémaque* operalarını yazdı. 1795'ten 1802'ye değin Paris Konservatuvarı'nın denetçisiydi. 1804'te I. Napoléon'un hizmetinde müzik yöneticiliğe getirildi ve *Ossian ou les bardes* (Ossian ya da Bardlar) operasını ona adadı. Daha sonra XVIII. Louis'nin müzik yönetmeni, 1818'de de konservatuvarda kompozisyon profesörü oldu. Berlioz, Gounod, Ernest Guiraud ve Ambroise Thomas konservatuvardaki öğrencileri arasındaydı.

Leszno, Almanca LISSA, Polonya'nın ortabatı kesiminde il (*województwo*). 1975'te kurulan ve 4.154 km²'lik alan kaplayan il kuzeyde Poznań, doğuda Kalisz, güneyde Wrocław ve batıda da Legnica ve Zielona Góra illeriyle çevrilidir. Ekonomisi tahıl ve patates tarımının yanı sıra elektrikli makine, inşaat malzemesi ve kimyasal madde üretimine dayanır. Leszno'nun kuzeydoğu bölümündeki Gostyń kasabası yakınlarında çıkarılan doğal gaz bütün ilde kullanılır ve borularla Polonya'nın orta kesimine taşınır. Poludniowy ve Obry kanalları ilin kuzey bölümünde yer alır. İl merkezi Leszno kentidir. Nüfus (1991 tah.) 386.800.

Leszno, Almanca LISSA, Polonya'nın ortabatı kesimindeki Leszno ilinde (*województwo*) kent. Bir demiryolu kavşağında bulunan kent tarım ve sanayi merkezi olarak önem taşır. 15. yüzyılda tanınmış Leszczyński ailesi tarafından kuruldu. 16. yüzyılda Bohemya'dan kovulan Protestanların oluşturduğu Unitas Fratrum grubu Leszno'yu Reform hareketinin merkezi durumuna getirdi. Eğitim reformcusu ve dinsel önder Jan Amos Komenský burada ders verdi. 17. ve 18. yüzyıllarda kent bir tekstil ve eğitim merkezi olarak gelişti. Sırasıyla Prusya ve Rusya yönetiminde kaldıktan sonra, I. Dünya Savaşı sonrasında Polonya'ya geri verildi. Nüfus (1982 tah.) 50.400.

leş kargası (*Corvus corone*), *Corvidae* familyasından Palearktik bölgeye dağılmış karga türü. Uzunluğu 45 cm olan bu türün *C. c. corone* alttürü İtalya dışında Batı Avrupa'da yaşar. Kuzgun gibi tümüyle siyah renkli ve mavi parıltılı tüylerle kaplı olmasına karşın ondan çok daha küçük yapılıdır. Özellikle seyrek ağaçlı yerlerde yaşar, ama yerleşim birimlerinde de görülür. Sık sık kalabalık sürüler halinde bir araya gelmelerine karşın toplu olarak yuva yapmazlar. Hepçil olan bu kuşlar yazın kuş yuvalarını yağmalar, leşin yanı sıra böcek, solucan, tohum gibi hemen hemen her şeyi yiyerek beslenirler.

Palearktik bölgede çok daha geniş bir dağılım gösteren *C. c. cornix* sırt, ense ve karın bölümünün boz renkte olmasıyla öbür alttürden kolayca ayırt edilebilir. Türkiye'nin her yerinde rastlanan bu alttür davranışları bakımından *C. c. corone*'ye benzer.

leş yiyen, LEŞÇİL olarak da bilinir, tümüyle ya da bir ölçüde leşle beslenen hayvan. Leşböceği gibi birçok leş yiyen omurgasız, çürüyen hayvansal maddeler üstünde yaşar. Bunlardan bazıları sıçan gibi oldukça iri hayvan ölülerini gömer ve bunların içine girerek beslenir.

Akbaba gibi bazı omurgalılar yalnız leş yemesine karşın öbürleri beslenme konusunda genellikle daha az seçici davranır. Örneğin dazlak kartal koşullara göre balık avlar, leş yer ya da balık kartalının avladığı balıkları yağmalar. Aslan ve kurt gibi iri memelilerin çoğu yırtıcı olmasına karşın öbür hayvanların öldürdüğü hayvanları da yerler. Büyük ölçüde leşle beslenen sırtlanların kemikleri kolayca kırmalarını sağlayan güçlü çeneleri vardır. Sırtlanlar yalnız yaşadıklarında büyük ölçüde leşle beslenirlerken sayılarının arttığı yerlerde sürüler oluşturarak geceleri avlanmaya çıkarlar. Sayıları 30'u bulan bir sırtlan sürüsü kalabalık olmayan bir aslan grubunun elinden avını kapabilir.

leşböceği, *Coleoptera* (kınkanatlılar) takımının *Silphidae* familyasını oluşturan yaklaşık 230 böcek türünün ortak adı. Bu böceklerin büyük bölümü ölmüş hayvanlar-

Leşböceklerinden *Silpha ramosa*
Herbert Lanks

la beslenerek, organik maddelerin ayrışma sürecinde önemli bir işlev görür. Leşböcekleri arasında arı kovanlarındaki ölü böcekleri ve artıkları yiyenlerin yanı sıra mağaralarda yaşayan ve yarasa dışkılarıyla beslenen gözsüz türler de vardır. Uzunlukları birkaç milimetre ile 35 mm arasında değişirse de genellikle 12 mm dolayındadır. Birçoğu turuncu, sarı ya da kırmızı renklerde ve

parlak, öbürleri siyahtır. Yassı ve esnek vücutları ölü hayvanların altına kolaylıkla girmelerini sağlar. Leşlerin içine bırakılan yumurtalardan çıkan uzun ve yassı larvaların uçlara doğru incelen vücudu, sivri birer üçgen yaparak sonlanır. Birçok türün larvası yumurtadan çıktıktan sonra ilk birkaç gün erişkinlerin ağızlarından çıkardıkları kahverengi bir sıvıyla beslenir.

Leşlerin altını kazarak gömülmelerini sağlayan birçok leşböceği türü bu davranış biçimlerinden ötürü gömücüböcek adıyla da tanınır. Gömücüböceklerin ölü bir fareyi çok kısa bir sürede toprağa gömdükleri ve bazen bu leşleri 1 m kadar, kazılması daha kolay bir yere taşıdıkları bilinmektedir.

leşçiçeği, ipekotugiller (*Asclepiadaceae*) familyasının *Stapelia* cinsini oluşturan 100 kadar kaktüs benzeri bitki türünün ortak adı. Anayurdu Güney Afrika'nın tropik kesimleri olan bu bitkiler adını kötü kokulu

Leşçiçeği (*Stapelia gigantea*)
E.S. Ross

çiçeklerinden alır. Bu koku, sinekleri çekerek tozlaşmayı sağlar. Leşçiçeği bitkilerinin kalın, dört köşe ve oluklu gövdeleri genellikle renklidir. Yapraklar diken ya da pul haline gelmiştir. Gövdenin köşelerinden çıkan mor, kırmızı ya da sarı çizgili ve lekeli iri çiçekleri vardır. Bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir.

Leşker-i Bazar Sarayı, Afganistan'da Bust kenti yakınlarında Gazneli hükümdarı Mahmud ve oğlu Mesud tarafından yaptırılan saray. *Ayrıca bak.* Gazneli sanatı.

leşya (Sanskrit dilinde "ışık", "açık renk"), Caynacılıkta, ruhun çevreye yaydığı özel renk ya da koku. Dokunma ve tat duyularıyla da tanımlanabilen bu nitelik insan, hayvan, şeytan ya da kutsal her tür yaratığın ulaştığı tinsel gelişme aşamasını gösterir. *Leşya*'nın kaynağı, iyi ya da kötü eylemlerin sonucu olan *karman*'ın (kişinin geçmiş eylemleri) ruha yapışmasıdır.

Caynacılıkta bütün canlı varlıklar (*civa*) iyi ya da kötü duyguların egemen oluşuna göre sınıflandırılır. *Leşya*'sı olanlar (*saleşi*) bu duygulardan en az birinin egemenliği altındadır; *leşya*'sı olmayanlar (*aleşi*) ise acı, haz ya da başka hiçbir duyguyu yaşamayan, kurtuluşa ermiş ruhlardır (*siddha*). Üç kötü duygu (kötü niyet, kıskançlık ve sadakatsizlik) *leşya*'ya acı bir tat, koyu ya da kasvetli bir renk, inek leşinin kokusuna benzer bir koku, testere ağzından daha kaba bir doku verir. Üç iyi duygu (iyi niyet, iyilikle bütünleşme ve yalınlık) ise güzel çiçek kokuları, tereyağı yumuşaklığı, meyveden ya da baldan daha tatlı bir tat ve parlak kırmızıdan kar beyazına kadar değişen hoş bir renk verir.

letaifname, eğlenceli ve gülünç fıkralardan oluşan kitap. Dönemlerinin dil ve söyleyiş özellikleriyle deyimlerini yansıtmaları açısından önemli olan letaifnameler, Osmanlı mizah edebiyatında çoğu zaman hezl, hiciv, tehzil vb konulu kitaplara da ad olmuş düzyazı yapıtlardır. Çağın tipik kişilerinin de zaman zaman eleştirilerek konu edildiği letaifnamelerde gülünç olaylar anlatılırken, gerçek adlar yerine düşsel kahraman adları verilebilir. Bazılarında ünlü kişilerin yaşamları ve kişilikleri ile ilgili bilgilere de rastlanır. Osmanlı edebiyatındaki başlıca letaifnameler şöyle sıralanabilir: *Letaif-i Hoca Nasreddin Efendi* (1838), Lamiî Çelebi'nin, oğlu tarafından tamamlanan *Mecmaü'l-Letâif*'i (*Latifeler*, 1978), Zatî'nin *Letaif*'i (1970), Cinanî'nin *Bedayiü'l-Asâr*'ı, Hüsam Şahraviyyü'l-Gülûgî'nin (ö. 16. yy) *Harname*'si, Azmi'nin (ö. 16. yy) *Letaifname*'si, İbrahim Kemali'nin *Letaif-i Kemali*'si (1873), Faik Reşad'ın *Gencine-i Letaif*'i (1882) ve *Külliyat-ı Letaif*'i (1912), Şemseddin Sami'nin *Letaif*'i (1883-84, 2 cilt), Mehmed Tevfik'in *Hazine-i Letaif*'i (1885), Ahmed Fehmi'nin *Letaif-i Fıkarat*'ı (1887), Karabet Palamutyan'ın *Letaif Hazinesi* (1897), Avanzade Mehmed Süleyman'ın *Letaif Cüzdanı* (1899).

Lethbridge, Kanada'da, Alberta eyaletinin güney kesiminde kent. Calgary'nin 217 km güneydoğusunda, Kanada Kayalık Dağlarının eteklerinde, St. Mary ile Oldman ırmaklarının birleştiği yerin aşağısında, Oldman Irmağı kıyısında yer alır. 1880'lerde bir maden kasabası olarak Coalbanks adıyla kuruldu. Kömür madeninin hâlâ önemini korumasına karşın, yörede petrol ve doğal gaz bulunması ve tarımın gelişmesi ekonomiye çeşitlilik kazandırmıştır. Lethbridge, 1900'de başlatılan ve Kanada'daki en yaygın sulama ağı durumuna gelen sistemin merkezinde bulunur. Bu sistemde 400 bin ha arazi sulanmaktadır.

Nikka Yuko 100. Yıl Bahçesi (1967) Kuzey Amerika'daki en büyük gerçek Japon bahçesidir. Kanada Kraliyet Atlı Polisi karargâhının yer aldığı kentte her yıl temmuz ayında Whoop-Up Günleri sergisi ve rodeo düzenlenir. Lethbridge Üniversitesi 1967'de, Lethbridge Community College ise 1957'de kurulmuştur. Kasaba olarak 1891'de, kent olarak 1906'da tüzel kimlik kazandı. Nüfus (1981) 54.072.

Lethe, Yunan mitolojisinde Kavga Tanrıçası Eris'in kızı ve unutuşun kişileşmesi. Ayrıca Hades(*) ülkesindeki bir pınarın ya da ovanın adıdır. Mistik niteliklı Orpheus kültüne göre, yeraltı dünyasının girişi olduğuna inanılan Lebadeia yakınlarında, Trophonios kâhininin bulunduğu yerde bir bellek pınarıyla (Mnemosyne) bir unutuş pınarı (Lethe) vardır.

Leticia, Kolombiya'nın güneydoğu kesiminde, Amazonas yönetim biriminin (*comisaria*) merkezi. Amazon Irmağı üzerinde Kolombiya, Brezilya ve Peru sınırlarının kesiştiği noktada yer alır. Perululların 1867'de askeri bir karakol ve ırmak limanı olarak kurduğu orman köyü 1930'larda Kolombiya'nın eline geçti. Son yıllarda büyümesine, turizme açılmasına ve düzenli hava seferlerine karşın, Leticia bir ileri karakol havasını korumaktadır. Avcılık ve toplayıcılıkla geçinen Yerliler kasabanın çevresinde yaşar. Hemen hiç sanayi kuruluşunun bulunmadığı Leticia'da kauçuk toplama başlıca ekonomik etkinliktir. Bir gümrük noktası bulunan kasabanın yolu yoktur. Ama ırmak yoluyla Iquitos (Peru), Manaus (Brezilya), Florencia (Caquetá ili) ve öteki orman kasabalarıyla düzenli bağlantıları vardır. Nüfus (1973) 5.849.

Leto, Latince LATONA. Yunan mitolojisinde Koios ile Phoibe'nin kızı, Apollon ile Artemis'in annesi. Leto'ya ilişkin efsanede adı geçen başlıca yöreler Delos ile Delphoi'dir. Efsaneye göre Leto Zeus'tan hamile kalır ve doğum yapabileceği bir yer arar. Sonunda çorak Delos Adasına ulaşır. Bazı anlatılara göre dalgaların oradan oraya sürüklediği bir kaya olan Delos Adası, Apollon ile Artemis'in doğması için denizin dibine yapışır. Sonraki anlatılarda ise Leto'nun doğum yapmak üzere sığınacak bir yer arayışı Zeus'un karısı Hera'nın kıskançlığına bağlanır. Apollon'un doğumunun hemen ardından Delphoi kurulmuştur.

Likya tanrıçası Lada'yla da özdeşleştirilen Leto, aynı zamanda bir bereket tanrıçası olarak ve Kourotrophos (Hemşire) adıyla da tanınırdı.

Leto, Giulio Pomponio *bak.* Laetus, Julius Pomponius

Leton edebiyatı, Letonca yazılmış edebiyat yapıtlarının tümü. Letonya'nın 13. yüzyılda siyasal bağımsızlığını yitirmesi, Leton halk şiirinden doğal bir evrimle yeni edebi biçimlerin gelişmesini engelledi. Leton edebiyatının büyük bölümü, halk edebiyatıyla yeniden bağlantı kurma çabasının ürünüydü. Yazılı edebiyat oldukça geç bir tarihte, Alman din adamlarının etkisiyle ortaya çıktı. Dındışı edebiyat ise, 18. yüzyılda Aydınlanma döneminin ruhunu yansıtan didaktik öyküler ve kırsal yaşamı yücelten şiirler yazan G.F. Stender'le başladı. Stender kendi yazdığı şarkıların halk şarkılarının yerini alması için çalıştıysa da başarılı olamadı. Ama halk şarkılarının (yaklaşık 400 bini yayımlandı, 1 milyona yakını da yazıya geçirildi) çağlar boyunca Leton edebiyatı üzerinde büyük etkisi olduğunu ortaya koydu. 17. yüzyılda da, şiire yeni bir ölçü ve uyak düzeni getiren şair Cr. Fuereccerus Leton halk şarkılarının üslup özelliklerinden yararlanmayı denemiş, Leton düzyazısının kurucusu G. Mancelius ise halk kültürünü tümüyle karşısına almasa da aşmaya çalışmıştı.

Letonlar (Letler) 19. yüzyıl ortalarındaki "ulusal uyanış" hareketi sırasında, edebiyat alanında da bağımsızlık kazandılar. J. Alunāns'ın şiir kitabı *Dziesmiņas* (1856; Küçük Şarkılar), çağdaş Leton lirik şiirlerinin başlangıcını oluşturdu. Auseklis'ın (M. Krogzems) lirik şiirlerinde ve A. Pumpurs'un epik şiiri *Lāčplēsis*'te (1888; Ayıyı Öldüren) görüldüğü gibi, halk şiiri edebiyatın esin kaynağı olmayı sürdürdü. Leton edebiyatının ilk önemli romanı, R. ve M. Kaudzītes'in yazdığı, Leton köylülerinin yaşamını gerçekçi bir biçimde anlatan *Mērnieku laiki*'ydi (1879; Kadastrocular Zamanında). Çağdaş Leton edebiyatında oyun ve öykü türleri ise R. Blaumanis'le başladı.

1890'larda ortaya çıkan "yeni hareket"le birlikte gerçekçilik önem kazandı ama o yılların önde gelen şairi Rainis (J. Pliekšāns) dönemin sorunlarını ele alan yapıtlarında, halk şiirinin imgelerinden yararlanarak simgeci bir anlatımı benimsedi. Karısı Aspazija (E. Pliekšāna, eö Rozenberga), yapıtlarıyla kadın hakları mücadelesine ön ayak olduysa da, sonraki yıllarda daha çok romantik bir tarza yöneldi. J. Poruks yeni-romantizm akımını başlatırken, daha sonra ortaya çıkan "Dekadanlar" ya da "simgeciler" sanat için sanat anlayışını savundular.

1905 Devrimi sırasında Letonlar Rus yayılmacılığından ve Alman vesayetinden kurtulmaya çalıştılar. Bu yüzden devrim, Leton yazarlar için büyük bir duygusal deneyim oldu.

Bu dönemden sonra edebiyatta lirik bir üslup ağır bastı. Büyük şair Kārlis Skalbe şiir ve masallarında halk şiirinin ahlaksal dünyasını yeniden kurdu. Letonya 1918'de bağımsızlığına kavuşunca, yeni bir yazarlar kuşağı ortaya çıktı. J. Akuraters yapıtlarında, Nietzsche'yi andıran estetik idealleri olan romantik kahramanları ve kendini anlattı. Ayrıca doğaçlamaya dayanan güçlü lirik şiirler yazdı. Fransız ve Rus doğalcılığından esinlenen A. Upītis, işçi sınıfı kökenli kahramanları yüceltti. E. Virza (E. Lieknis) klasik biçimlere sıkı sıkıya bağlı kalan lirik şiirler yazdı, *Straumēni* (1933) adlı düzyazı şiirinde ataerkil çiftlik yaşamını övdü. *Aija*, *Atbalss* ve *Ziema* adlı yapıtlardan oluşan roman üçlemesiyle ünlü J. Jaunsudrabiņš ise, lirik ve duygusal edebiyata daha denetimli, daha ölçülü bir anlatım kazandırdı. I. Dünya Savaşı, aralarında K. Strāls'ın Kars (1922-27), Anna Brigadere'nin *Kvēlošā lokā* (1922) ve A. Grīns'in *Dvēseļu putenis*'inin de (1932-34) bulunduğu birçok yapıta konu oldu. Savaş sonrasının atmosferi de J. Ezerinš ve K. Zariņš'in sağlam yapılı öyküleriyle dile getirildi. J. Veselis, çağının ve Leton halk şiirinin ruhunu birleştirmeye çalıştı. Zinaida Lazda, Andrejs Eglītis ve Veronika Strēlerte'nin şiirleri bu çabanın en başarılı örnekleri arasında yer alır.

Leton edebiyatçılar 20. yüzyılda bütünlüklü bir dünya görüşü geliştirmede güçlük çekerek, daha çok psikolojik ayrıntılara yöneldiler. M. Bendrupe öykülerinde Freud'dan etkilendi. E. Ādamsons, çağdaş insanın bunalımlarını konu aldı. Anšlavs Eglītis insanın belirli özelliklerini abartarak, karikatürleştirerek anlattı. Çağdaş Leton oyun yazarlarının en başarılısı sayılan M. Ziverts ise, tarihsel trajedisi *Vara* (1944) ve başka yapıtlarıyla, sonunda büyük bir monologun yer aldığı, tek perdelik uzun oyun biçimini geliştirdi.

20. yüzyılda da pek çok şair, halk şarkılarından etkilenmeye ya da esinlenmeye devam etti. Ama A. Čaks (A. Cadarainis), serbest nazımla yazdığı yapıtlarında, banliyölerdeki yaşamı abartılı imgelerle betimleyerek yeni bir gelenek yarattı. En önemli yapıtı, I. Dünya Savaşı'nda çarpışan Leton askerleri konu alan *Mūžības skārtie* (1938; Sonsuzluğun Sınırında) adlı balad dizisiydi. Čaks, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı'ya göç eden şairler kuşağını da etkiledi.

Sonraki şairlerden Velta Snikere, eski Leton halk kültüründeki büyü formüllerini andıran şiirlerinde, yer yer gerçeküstücü öğelerden yararlandı. A. Čaks'ın şiiriyle Letonların büyük Amerikan kentlerindeki deneyimlerinin etkileşimi, L. Tauns ve G.Salipš gibi şairlerin yapıtlarında ürünlerini verdi. Čaks'ın şiirleri aşırı yenilikçi anlatımları yüzünden günümüz Leton şiirinde yankı bulamadı. Çağdaş Letonya'nın yetenekli şairlerinden Vizma Belševica, O. Vācietis ve I. Ziedonis, dış baskıların sınırladığı deneyimlerini ve iç dünyalarını bireysel bir tarzda dile getirmeye çalıştılar. Batı'ya göç eden Astrīde Ivaska, Aina Kraujiete ve Baiba Bičole gibi şairlerin yapıtlarında da yeni açılımlar görüldü. Düzyazı alanında ise, Letonya'da yaşayan önde gelen yazarlardan A. Bels, gerçekliği çok çeşitli yönleriyle ele almaya çalıştı. Batı'da ise Ilze Škipsna, *Neapsolūtās zemes* (1971) adlı romanında olduğu gibi, varoluşçuluktan çeşitli düzeylerde kendini belli eden derin bir simgeciliğe yöneldi.

Letonca, Letonca LATVIEŠU VALODA, yaygın olarak Letonya'da konuşulan Doğu Baltık dili.

Letonca en eski metinler, her ikisi de gotik yazıyla yazılmış, 16. yüzyıldan kalma Katolik ve Lutherci inanç ve ibadet kılavuzlarıdır. Letoncanın ilk dilbilgisi kitabı 18. yüzyılda ortaya çıkmış, edebiyat dili 19. yüzyıl sonlarına doğru gelişmiştir. Letoncanın yazımında 1922'de Latin alfabesi kullanılmaya başlamış, ama alfabede bazı değişiklikler yapılmıştır.

Letoncada üç lehçe öbeği vardır: Doğu ya da Yüksek Letonca, Batı Letonca (Livonca) ve Merkezî Letonca. Eski yapısını ötekilere oranla daha çok koruyan Merkezî Letonca, çağdaş edebiyat dilinin temelini oluşturur.

Letonca, Litvancayla yakın akraba olmasına karşın, bu dile oranla yeniliğe daha fazla açıktır. Örneğin, sözcüğün son hecelerindeki ünlülerin düşmesi, Letoncada çok daha yaygındır. Ayrıca, Fincenin etkisiyle vurgu sözcüğün birinci hecesine geçmiştir.

Letonya, resmî adı LETONYA CUMHURİYETİ, Letonca LATVIJAS REPUBLIKA. Avrupa'nın kuzeyinde ülke. Baltık Denizi ve Riga Körfezi kıyılarında yer alır. Kuzeyde Estonya, doğuda Rusya, güneyde Litvanya ile çevrilidir. Yüzölçümü 64.500 km², başkenti Riga, 1992 tahmini nüfusu 2.685.000'dir.

Doğal yapı. Letonya'nın büyük bölümü dalgalı bir düzlükten oluşur. Yükseklik doğuya doğru gidildikçe artar. Ülkenin doğu kesimindeki Orta Vidzeme Yükseltilerinin en yüksek noktası 311 m'dir. Batıya doğru akan Vetna Irmağı batıdaki Kurzeme (Kurland) Yükseltilerini iki kesime ayırır. Orta Vidzeme Yükseltileri ile ülkenin en doğusundaki Latgale Yükseltileri arasında Doğu Letonya Düzlüğü uzanır.

Letonya'nın iklimi Atlas Okyanusundan gelen hava kütlelerinin etkisi altındadır. Yazlar genellikle serin ve yağışlı geçer; aralık ortasında başlayan kış, martta sona erer. Yeraltı kaynakları çakıl, kum, dolomit, kireçtaşı, balçık ve turbayla sınırlıdır. Kurland Yarımadasında bulunan petrol rezervleri henüz işletmeye açılmamıştır. Ülkenin yüzde 67'si ormanlar, çayırlar, otlaklar, bataklıklar ve boş alanlarla kaplıdır. Ülkede yaşayan başlıca hayvanlar sincap, tilki, tavşan, vaşak, porsuk ve gelinciktir. Alınan koruma önlemleri sonucunda bölgedeki geyik ve karaca sayısı artmış, kunduzların çoğalması sağlanmıştır. Kuş türleri arasında ardıç bülbülü, sarıasma, kara bakal, ağaçkakan, baykuş, ormantavuğu, keklik, bıldırcın, toygar, leylek ve balıkçıl sayılabilir.

Nüfus. Nüfusun yüzde 52'sini Letonlar (Letler) oluşturur. Rusların toplam nüfus

İşaretlerin büyüklüğü kentlerin göreceli büyüklüğünü gösterir

içindeki oranı yüzde 34'ü bulur. Ülkede Ukraynalılar, Litvanlar ve Beyaz Ruslar da yaşar. Yaygın ve resmî dil Doğu Baltık dillerinden biri olan Letoncadır.

Nüfus yoğunluğu (1992) km²'de 41,6 kişidir. Nüfusun yüzde 71'i kentlerde yaşar.

Letonya'nın başkenti Riga'da eski kentten bir görünüm
ABC Ajansı

Başkent Riga dışındaki önemli yerleşmeler, Daugavpils, Liepāja, Jelgava ve Jurmala'dır.

Ekonomi. Sanayileşmiş bir ülke olan Letonya'da nüfusun yaklaşık yüzde 30'u imalat ve madencilik sektörlerinde çalışır. Başlıca sanayi dalları makine yapımı ve metal işlemedir. Radyo, laboratuvar araçları, buzdolabı, çamaşır makinesi ve motosiklet üretimi de önemlidir. Ülkede ayrıca gemi, tramvay, dizel motor, jeneratör ve tarım makineleri üretimi gibi ağır sanayi dalları da gelişmiştir. Başlıca hafif sanayi dalları dokumacılık ile ayakkabı ve giyim eşyası üretimidir.

Letonya enerji gereksiniminin yaklaşık yarısını kendi kaynaklarından sağlar. 1990 verilerine göre elektrik üretimi 6,6 milyar kW-sa'dır. Gene aynı yılın verilerine göre gayri safi milli hasıla (GSMH) 20,6 milyar ruble, kişi başına düşen milli gelir ise 7.676 rubledir.

Letonya'da ulaşım demiryolu, karayolu, havayolu ve iç suyolları aracılığıyla sağlanır. Riga'da uluslararası bir havalimanı vardır. Ticaretin büyük bölümü yıl boyunca açık olan Riga ve Ventspils limanlarından yapılır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Letonya 1991'e değin SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerden biriydi. O dönemde ülkenin siyasal yaşamına Letonya Komünist Partisi yön veriyordu ve en yüksek yönetim organı Yüksek Sovyet'ti. Yüksek Sovyet'in kendi içinden seçtiği Prezidyum bu kurulun etkinlikleri arasında eşgüdüm sağlardı. Üyeleri gene Yüksek Sovyet tarafından seçilen Bakanlar Kurulu ise yürütmeden sorumluydu.

1980'lerin sonlarında SSCB'de yürürlüğe konan reformlar Letonya'da milliyetçi eğilimlerin güçlenmesine yol açtı. 1989'da yapılan anayasa değişikliğiyle Komünist Partisi'nin üstünlüğüne son verildi. Ülkenin bağımsızlığını amaçlayan Letonya Halk Cephesi üyeleri 1989'da yapılan ilk çok partili seçimlerde çoğunluğu elde ettiler. 4 Mayıs 1990'da ülkenin bağımsızlığı ilan edildi; 21 Ağustos 1991'de de yeni anayasa onaylanarak yürürlüğe girdi. SSCB'deki başarısız darbe girişiminin ardından Sovyet Devlet Konseyi 6 Eylül'de Letonya'nın bağımsızlığını tanıdı. Letonya aynı yıl Birleşmiş Milletler'e (BM) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK) kabul edildi. Haziran 1993'te yapılan ilk serbest seçimlerde sağ partiler meclis üyeliklerinin dörtte üçünü kazandı.

On bir yıl süren ilk ve orta öğrenim parasız ve zorunludur. Başlıca eğitim dilleri Letonca ve Rusçadır. Letonya Bilimler Akademisi'ne bağlı 10 yükseköğretim kurumu ve 10 bilimsel kuruluş vardır. Sağlık koşullarının oldukça iyi durumda olduğu Letonya'da yaklaşık 202 kişiye bir doktor düşer. Ortalama yaşam (1990) erkeklerde 64,2 yıl, kadınlarda 74,6 yıldır.

Kültürel yaşam. Amatör sanat çalışmaları çok yaygındır. Ülkede çeşitli kulüpler, özel tiyatro toplulukları, korolar, müzik toplulukları, orkestralar ve dans grupları etkinlik gösterir. Letonya'da 1873'ten bu yana şarkı festivalleri yapılmaktadır. Ülkede bir müzik konservatuvarı ve güzel sanatlar akademisi ile müzik, resim ve uygulamalı sanatlar gibi alanlarda uzmanlık eğitimi veren kuruluşlar vardır. Letonya'nın önde gelen bestecileri arasında Jazeps Medins, Janis Medins ve Emelis Melngailis sayılabilir.

Pumpurs'un 19. yüzyılın sonlarında yayımlanan *Lāčplesis* (Ayı Öldürücü) adlı epik şiir çağdaş Leton edebiyatının başlangıcı olarak kabul edilir. Devrim öncesi dönemin önde gelen yazarlarından Rainis 1929'da ölmüştür. Leton edebiyatı devrimden sonra da gelişimini sürdürmüş, ama bu dönemde yayımlanan kitapların yarısından çoğu Rusça basılmıştır. Altı ciltten oluşan Letonya edebiyatı tarihi 1963'te yayımlanmıştır. Letonya'nın tarihi için *bak.* Baltık ülkeleri (Tarih).

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bak. ANAYILLIK.

Letoon, bugün BOZOLUK ya da BOHSULU, Anadolu'nun güneybatısındaki antik Likya bölgesiyle Ksanthos (Kınık) kentinin kutsal alanı. Kınık'ın 4 km güneyindedir. Burada Likya'nın ulusal tanrıçası olan Leto'ya ve çocukları Apollon ile Artemis'e Roma dönemine değin tapınılmıştır. Letoon'da 1962-79 arasında Fransız arkeolog Henry Metzger, 1980-88 arasında da Christian Le Roy kazı yapmıştır. Bu kazılarda üç tapınak ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan ilki İon düzenindedir; kısa kenarlarında altı, uzun kenarlarında 11 sütun vardır. İÖ 150-100 arasına tarihlenen bu tapınağın doğusunda benzer planlı ama daha sonra yapılmış bir tapınak bulunmaktadır. İkisinin arasında ise daha eski tarihli, küçük üçüncü bir tapınak yer alır. Yazıtlarından Leto, Artemis ve Apollon'a adandıkları anlaşılan tapınaklar zamanında bir duvarla kuşatılmaktaydı. Tapınakların doğusundaki yamaçta bir tiyatronun kalıntıları vardır. Letoon İS 7. yüzyıldan sonra tümüyle terk edilmiştir.

Letoon'daki tapınakların kalıntıları, Bozoluk, Antalya
Nazih Başgelen

Lettow-Vorbeck, Paul von (d. 20 Mart 1870, Saarlouis, Ren eyaleti, Prusya - ö. 9 Mart 1964, Hamburg). I. Dünya Savaşı'nda Afrika'daki küçük Alman birliğine komuta eden yarbay.

1914'te Güneybatı Koloni Birlikleri'ne katıldı. Herero ve Koikoilerin ayaklanmasının bastırılmasında görev alarak çalılık arazide çarpışma deneyimi kazandı. Aynı yıl Alman Doğu Afrika Koloni Birlikleri komutanlığına getirilerek kasımda Tanga'ya (Tanzanya) yönelik bir İngiliz çıkarmasını püskürttü. Dört yıl boyunca 3 bini Alman ve 11 bini *askari* (Afrika yerlisi) olmak üzere toplam asker sayısı 14 bini geçmeyen bir birlikle İngiliz, Belçikalı ve Portekizlilerden oluşan ve asker sayısı 130 binle yaklaşık 300 bin arasında tahmin edilen çok büyük bir kuvvetin ilerlemesini durdurdu.

Ocak 1919'da Almanya'ya döndüğünde bir kahraman olarak karşılandı. Temmuz 1919'da Hamburg'un Spartakistlerin eline geçmesini önlemek amacıyla sağcı gönüllülerden oluşan bir birliğe komuta etti. Mayıs 1929-Temmuz 1930 arasında *Reichstag* (Parlamento) üyesi oldu. Sağcı olmakla birlikte Nazilere katılmadı. Hitler'e karşı muhafazakâr temelde bir muhalefet örgütleme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı.

lettre de cachet (Fransızcada "kaşeli mektup"). Fransa'da, *ancien régime* (eski rejim) döneminde, özellikle bir kişinin tutuklanmasını sağlamak amacıyla kullanılan ve altında kralla birlikte bir bakanın da imzası bulunan kral buyrultusu. 17. ve 18. yüzyıllarda yaygın biçimde kötüye kullanıldığından, 1789 *États-Généraux*'sunu sunulan şikâyet listesinde öne çıkan konular arasında yer almıştır.

Lettre de cachet'ler kamu düzenini koruma ve devlet kurumlarının düzgün biçimde işlemesini sağlama gerekçesine dayanarak çıkarılırdı. Bu belgeyle bir kamu görevlisi kraldan herhangi bir kişiyi belli bir süre için tutuklama yetkisini alabilirdi. Savcılar da bir sanığı mahkemeye çıkarılmadan önce tutuklamak amacıyla *lettre de cachet* isteyebilirdi. Kral, *lettre de cachet* yoluyla *États-Généraux* gibi meclisleri toplantıya çağırabilir, bu meclislerin belli bir konuyu tartışmalarını emredebilir ya da istemediği kişilerin toplantılara katılmasını yasaklayabilirdi. *Lettre de cachet*'ler kuşkulu yabancıların ya da casusların tutuklanması için de kullanılırdı. Ayrıca özel kişilere de, başka bir kişiye karşı hukuk yollarına başvurabilmelerini sağlamak için *lettre de cachet* verilebilirdi.

Lettre de cachet uygulaması *ancien régime* hukukunda, kralın mahkemelerden bağımsız olarak adaleti yerine getirme yetkisini kendi elinde tutmasının ifadesiydi. Aynı şekilde kralın, mahkemelerin suçlu bulduğu kişilere *lettre de grâce* (af mektubu) verme yetkisi de vardı.

Lettre de cachet uygulamasına Kurucu Meclis'in kararıyla Mart 1790'da son verildi.

Leuckart, (Karl Georg Friedrich) Rudolf (d. 7 Ekim 1822, Helmstedt - ö. 6 Şubat 1898, Leipzig, Almanya), çağdaş asalakbilimin kurucularından Alman zoolog ve öğretmen. Tenya ve karaciğer kelebeği gibi bazı asalakların karmaşık yaşam çevrimlerini açıklamış, trişinoz gibi insan hastalıklarına çeşitli solucan benzeri türleri kapsayan filumlardan çokhücrelilerin neden olduğunu göstermiştir. *Die menschlichen Parasiten* (1863-76; İnsandaki Asalaklar) adlı önemli bir ders kitabının yanı sıra birçok bilimsel makalesi vardır.

Daha çok asalakbilim çalışmalarıyla tanınmasına karşın, zooloji alanında başka öncü çalışmalar da yaptı. Örneğin, denizanası gibi knidlilerle denizyıldızı gibi derisidikenlilerin ortak özelliği olan ışınsal bakışımın, bu iki grup arasında yakın bir ilişkinin kanıtı sayılamayacağını ortaya koydu.

Öğrenim gördüğü Göttingen Üniversitesi'nin ardından Giessen ve Leipzig üniversitelerinde ders verdi.

Leucobryum, *Bryales* takımından, nemli ormanlarda ve bataklık arazilerde yetişen karayosunu cinsi. Çapı 1-100 cm arasında değişen, 3-10 cm yükseklikte yastıksı kümeler oluşturur. Su tutabilen bu kümeler kolayca parçalanarak toprak yüzeyine dağılır. Her kümenin kenarındaki dişi bitkilerden eşeysiz olarak yeni bitkiler oluşur; bu, gövde ucunda yer alan yapraklardaki köksü oluşumların toprağa düşerek köklenmesiyle gerçekleşir. *Leucobryum* türlerinin sivri uçlu mızraksı yaprakları ve güzün olgunlaşan kırmızımsı kahverengi spor kapsülleri vardır.

Leucosolenia, LEUCOSELENIA olarak da bilinir, *Porifera* filumunun *Calcisponglae* sınıfından boru biçiminde dallanma gösteren sünger cinsi. En basit yapılı süngerler olan askon tipi süngerlerin büyük bölümünü kapsayan ve geniş bir coğrafi dağılım içinde yaşayan bu cins üyelerinin birçok türüne gelgit göletlerinde ve iskele kazıklarında rastlanır.

Leucosolenia türlerinin yüksekliği genellikle 2,5 cm'yi geçmez. Dibe ya da çeşitli sert yüzeylere tutunmalarını sağlayan köke benzer bir yapıyla bağlantılı ince uzun borular biçiminde koloniler oluştururlar. Çok sayıda gözenekten geçerek ortadaki boşluğa giren su, oskulum denen uçtaki geniş delikten dışarı atılır. Su akımını sünger boşluğunu çevreleyen hücrelerin kamçıları sağlar. Gövdenin dış yüzeyini pinakosit denen ince ve yassı hücreler örter. İki hücre katmanı arasında yer alan ve *mesoglea* denen jelatin yapısındaki ara katman içinde genellikle serbest biçimde hareket eden amipsi hücreler ve iskeleti oluşturan üç ya da dört uçlu yıldız biçiminde iğnecikler bulunur. Boru biçimindeki sünger gövdesini destekleyen bu iğnecikler özelleşmiş amipsi hücreler tarafından üretilir.

Yeni süngerler genellikle amipsi hücrelerin oluşturduğu yumurtalardan çıkan serbest yüzme yeteneğindeki kamçılı larvalardan gelişir. Sünger boşluğuna geçtikten sonra oskulumdan dışarı çıkan bu larvalar daha sonra yaşamlarını sürdürecekleri bir yüzeye tutunurlar. *L. botryoides* gibi bazı türler ise tomurcuklanma yoluyla da üreyebilir. Önce anaç gövdenin üstünde parmak benzeri çıkıntılar yapan bu yeni gelişen bireyler daha sonra koparak bir yüzeye yapışır.

Leucothoë, fundagiller (*Ericaceae*) familyasından, anayurdu Kuzey ve Güney Amerika ile Doğu Asya olan 50 kadar çalı türünün oluşturduğu cins. Çoğunluğu, genellikle kışın dökülmeyen büyük yaprakları ve pembemsi beyaz renkli çiçekleri nedeniyle süs bitkisi olarak yetiştirilir. Genellikle 1,8 m'ye kadar büyüyebilen bu bitkilerin dallara almaşık olarak dizilen kısa saplı ve dişli kenarlı yaprakları vardır. Ağız bölümü beş küçük dişle çevrili olan vazo biçimli çiçekleri dallar boyunca ya da dal uçlarında demetler oluşturur.

Leuenberger, Niklaus, (d. y. 1611 - ö. 6 Eylül 1653, Schönholz bei Rüderswil, Bern), İsviçreli köylü önder. Bern'de başlatılan köylü ayaklanmasına (1653) önderlik etmiştir.

17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İsviçreli köylüler kentlerin egemenliğine ve ezici vergilere karşı kararlı bir mücadeleye girişmişlerdi. Okuryazarlığı ve yetenekleri sayesinde arkadaşlarının güvenini kazanan Leuenberger, 23 Nisan 1653'te Sumiswald'de toplanan kantonlar arası bir köylü meclisinde hareketin önderliğine getirildi. Mayıs 1653'te 16 bin köylüden oluşan bir birliğin başında Bern'e doğru yürüyüşe geçti. Burada köylülerin istekleri doğrultusunda bazı kazanımlar elde ettiyse de federal kuvvetler kısa bir süre sonra duruma müdahale ettiler. 8 Haziran 1653'te Herzogenbuchsee'deki yenilginin ardından köylü hareketi dağıldı. Leuenberger 12 Haziran'da yakalanarak Bern'de kurşuna dizildi.

Leukippos (ü. İÖ 5. yy Miletos ?, Batı Anadolu), Aristoteles ve Theophrastos tarafından atom öğretisinin kurucusu olarak anılan Eski Yunanlı filozof. Leukippos'un bu öğretiye katkısını en ünlü öğrencisi Demokritos'un katkısından ayırt etmek zordur. Yazılarından yalnızca bazı parçalar günümüze ulaşmıştır. *Megas diakosmos* (Büyük Dünya Sistemi) ve *Peri nou* (Zihin Üzerine) onun yapıtları olarak kabul edilir. Öğretisi, maddenin yapıları bakımından özdeş olan sonsuz sayıda küçük bölünemez öğeden oluştuğunu öne sürer. Bu atomlar sürekli hareket halindedir; bunların çarpışmaları ve bir araya gelişleri çeşitli madde bileşiklerini oluşturur. Evren, atomların çarpışmalarıyla oluşan bir "girdap"tır. Davul biçimindeki Yer, insan evreninin orta noktasındadır.

Leukothea (Yunancada "Ak Tanrıça"), Yunan mitolojisinde deniz tanrıçası. Adı ilk kez Homeros'un *Odysseia*'sında, Odysseus'u boğulmaktan kurtarması dolayısıyla geçer. Geleneksel olarak Fenikeli Kadmos'un kızı İno'yla özdeşleştirilir. Tanrı Dionysos'un bebekliğinde onu emzirdiği için Tanrıça Hera, İno'nun kocası Athamas'ı(*), bazı anlatılara göre ise İno'yu ya da hem İno'yu hem kocasını delirtir. Athamas, oğlu Learkhos'u, İno da öbür oğlu Melikertes'i öldürür ve cesedini yanına alarak denize atlar. Bunun üzerine deniz tanrıçasına dönüşen İno Leukothea adını, deniz tanrısına dönüşen Melikertes de Palaimos adını alırlar. Ardından, bir yunus Melikertes'in cesedini Korinthos Kıstağına taşır ve bir çam ağacının altına bırakır. Melikertes'i orada bulan dayısı Sisyphos, onu Korinthos'a götürür ve onuruna İsthmia Oyunları'yla kurban törenlerini başlatır. Leukothea'nın Kadmos'la olan bağı, Sami kültürüyle bağlantılı olduğunu düşündürür. Tapınma amacıyla çocuk kurban edilen Melikertes, Fenike tanrısı Melkart'la özdeş olabilir.

Leukothea, Tanrı Dionysos'a içki verirken, alçak kabartma, Laterano Müzesi
Alinari-Art Resource/EB Inc

Leuktra Çarpışması, Boiotia'nın güneyindeki Leuktra Ovasında (bugün Levktra yakınlarında) geçen ve Epaminondas'ın komutasındaki Boiotia ordusunun, Kral Kleombrotos'un komutasındaki Sparta ordusunu yenilgiye uğratmasıyla sonuçlanan çarpışma (İÖ 371). Boiotia ve Atina'nın Sparta'ya karşı İÖ 379'da giriştiği savaşı noktalayan çarpışma, aynı zamanda Spartalı *hoplites*'lerden (ağır zırhlı piyade) oluşan *phalanks*'ın ününü kırmış ve Yunanistan'da Thebai hegemonyasının (İÖ 371-362) kurulmasını sağlamıştır.

Epaminondas'ın Thebaili kuvvetleri 6 bin *hoplites*'ten ve sayıları tam olarak bilinmeyen süvarilerden oluşuyordu. *Hoplites*'lerden oluşan *phalanks* birliğinin yanaşık düzen içinde süvarilerin arkasında, komutanının da sağ kanatta yer almasına dayalı alışılmış savaş düzenini bir yana bırakan Epaminondas, sol kanadında 50 askerlik saflar halinde yerleştirdiği *hoplites*'leri orta ve sağ kanadın önüne geçirdi. Üstün Thebai süvarileri Sparta süvarilerini bu *phalanks* birliğine doğru sürünce, Thebaililerin sol kanadı saldırıya geçerek Spartalıların sağ kanadını çökertti. Bu arada Sparta kralı Kleombrotos da öldürüldü. Tarihçi Ksenophon, çarpışmada 1.000 kadar Sparta askerinin öldüğünü belirtir.

Leutze, Emanuel (d. 24 Mayıs 1816, Schwäbisch-Gmünd, Württemberg, Almanya - ö. 18 Temmuz 1868, Washington, D.C., ABD), tarihsel konulu resimleriyle ünlü Alman asıllı ABD'li ressam. "Washington Delaware Irmağını Geçerken" (1851, Metropolitan Sanat Müzesi, New York) adlı yapıtı Amerikan tarihine ilişkin bir sahneyi canlandıran en tanınmış resimdir ve pek çok röprodüksiyonu yapılmıştır.

Leutze, 25 yaşına geldiğinde yetenekli bir ressam olarak ünlenmişti. Resimlerinden, özellikle de portrelerinden elde ettiği gelirle Düsseldorf Akademisi'nde eğitim görme olanağı buldu. Yirmi yıl kadar kaldığı Almanya'da özellikle tarihsel konular üze-

rinde durdu ve Amerikan tarihine ilişkin bir dizi resim yaptı. Öyküsel içeriklı ve duygusal niteliklı bu resimleri, renkleri ve inceliklı ayrıntılarıyla Düsseldorf okulunun son derece özenli üslubunu yansıtır.

Leutze, ABD'ye döndükten (1859) bir yıl sonra Kongre tarafından Washington, D.C.'de, Capitol'deki bir merdiveni dekore etmekle görevlendirildi. Bu iş için, büyük boyutlu bir kompozisyon olan ve Batı'nın yerleşime açılmasını canlandıran "İmparatorluk Batı'ya Doğru Yayılıyor"u hazırladı (bu resim çoğu kez yanlış olarak "Batı'ya Doğru" ["Westward Ho"] adıyla anılır).

Leuven, Fransızca LOUVAIN, Belçika'nın orta kesiminde, Brabant ilinde belediye. Brüksel'in doğusunda, Dyle Irmağı kıyısında yer alır. Bir kanalla Schelde'ye bağlanır. 9. yüzyılda Alman imparatorunun Normanlara karşı yaptırdığı bir kalenin çevresinde gelişmiştir. Adı, Aşağı Almanca *loo* (çalılık tepe) ve *veen* (bataklık) sözcüklerinden gelir. 11. yüzyılda Leuven kontlarının merkezi olarak önem kazanan kent, kontlar Brabant dükü olduklarında (1190) düklüğün başkenti durumuna geldi.

Leuven'de St. Peter Kilisesi, Belçika
İnbal

14. yüzyılda önemli bir dokumacılık merkezi ve Avrupa'nın en büyük kentlerinden biriydi. Aynı dönemde soylularla halk arasında bir mücadele başladı. 1379'da belediye binasında 17 soylunun katledilmesi üzerine intikam alma arzusuna kapılan dük, 1383'te kent halkına boyun eğdirdi. Bu yüzden çoğu dokumacının Flandre'a ya da İngiltere'ye kaçması üzerine kent eski önemini yitirdi; dük de Vilvoorde'ye taşındı ve 26 km batıdaki Brüksel, Leuven'in yerine Brabant Düklüğü'nün merkezi oldu.

Leuven, eski ticari gücüne bir daha ulaşamadıysa da bir öğrenim merkezi olarak yeniden önem kazandı. 1426'da, Felemenk'in ilk üniversitesi olan Leuven Katolik Üniversitesi burada kuruldu. 1914'te Almanlar kenti yaktıklarında üniversite kütüphanesi de yok oldu. 1921-28 arasında, ABD'li mimar Whitney Warren'ın tasarımına göre yeni bir kütüphane yapıldı.

Hâlâ önemli bir kültür merkezi olan Leuven, aynı zamanda bir tarım pazarıdır. Başlıca sanayi kolları gıda işleme, mayalı içki, deri eşya, makine ve kimyasal madde imalatı, kerestecilik ve çan dökümüdür.

Başmimar Mathieu da Layens'in yaptığı üç katlı belediye binası, gotik üslubun en tipik örneklerindendir. Pek çok kez onarım geçirmiş olan gotik St. Peter Kilisesi'nde ressam Dirck Bouts'un iki resmi ile çoğu Quentin Massys'e ait demir ve pirinç işi ürünler yer alır. Ortaçağdan kalma öteki önemli binalar tüccar loncalarının eski toplantı yeri olan "Yuvarlak Masa", çeşitli kiliseler, iki manastır ve bir *béguinage* (herhangi bir tarikat ve manastıra bağlı olmayan rahibelerin çekildikleri yer) sayılabilir. Yakınlardaki Kessel-Lo'da bulunan Benedikten manastırı Vlierbeek (1127), tasarımını L.-B. Dewez'in yaptığı kilisesiyle ünlüdür. Heverlee'de 16. yüzyıldan kalma Arenberg Şatosu, Leefdaal'da gene aynı dönemden kalma başka bir şato bulunmaktadır. Nüfus (1983 tah.) belediye, 85 068.

Leuven Katolik Üniversitesi, Belçika'da 1970'te kurulan iki üniversite. Her ikisinin de kökeni 1425'te Leuven'de (Louvain) kurulmuş olan aynı adlı ünlü yükseköğretim kurumuna uzanır. Felemenkçe öğretim yapan Katholieke Universiteit te Leuven bugün de Leuven'dedir. Fransızca öğretim yapan Université Catholique de Louvain ise eski Leuven'in 24 km kadar güneybatısındaki Louvain-la-Neuve'de (Yeni Louvain) kurulmuştur.

Leuven Üniversitesi Brabant dükü IV. Jean'ın buyruğuyla Papa V. Martin tarafından Paris Üniversitesi örnek alınarak kuruldu. Felemenkli bilgin Desiderius Erasmus 1517'de Yunanca, Latince ve İbranice öğretmeyi amaçlayan Collegium Trilinguae'nin kuruluş çalışmalarına katıldı. 16. yüzyılda Justus Lipsius ve Gerardus Mercator da üniversitenin öğretmenleri arasında yer aldı. O dönemde Leuven Reform karşıtı düşüncelerin merkeziydi. Fransız Devrimi'ni destekleyen güçler 1797'de üniversiteyi kapattı. Ama 1834'te Belçika piskoposluğu, Fransızca eğitim yapan bir Katolik üniversitesi olarak okulu yeniden açtı.

1930'larda üniversitede bazı dersler Felemenkçe verilmeye başladı. Daha önce üniversitelerde Felemenkçe kullanımını yasaklamış olan Belçika hükümeti Felemenkçe konuşan nüfusun artan baskısı karşısında 1932'de politikasını değiştirdi. 1969'da öğrenci olayları ve etnik protesto hareketleri sonunda, üniversite Felemenkçe ve Fransızca eğitim veren iki ayrı birim biçiminde yeniden düzenlendi. 1970'te her iki birime de ayrı hukuki statü tanındı. Louvain-la-Neuve'deki ilk fakülteler 1972'de kuruldu.

Levalloisien teknik, Tarihöncesi Avrupa ve Afrika kültürlerine özgü bir taş alet üretme yöntemi. Kaplumbağa sırtı biçiminde hazırlanmış bir taş çekirdekten geniş yongalar koparılarak uygulanır. Yongalar çoğu zaman daha fazla düzeltilmeden bırakılır. Bir yanları düz, bir yanları keskin olan bu yongaların deri yüzmek için kullanıldıkları sanılmaktadır. Bazılarının dip bölümlerinde bir sapa bağlandıklarını düşündüren izler vardır. Levalloisien teknik Avrupa'nın birçok yerinde Üçüncü Buzularası Çağı ile onu izleyen Dördüncü (Würm) Buzul Çağı boyunca Acheuleen kültürün yerini almıştır. Afrika'da çekirdek hazırlama yönteminin, Acheuleen kültürün gelişimiyle ilişkili uzun bir geçmişi vardır. Levalloisien teknikle yonga üretimi Avrupa, Asya ve Kuzey Afrika'daki Mousterien kültürlerde çok yaygındır; ayrıca Afrika'da Pleyistosen Bölüm sonlarında Sahra'nın güneyindeki başka kültürlerde de (örn. Stillbay kültürü) kullanılmıştır.

levalorfan, yapay yollarla elde edilen, morfin ve morfin türevlerine karşıt etki gösteren kimyasal madde. Afyon alkaloitlerinin kullanımı ve bağımlılığı sırasında ortaya çıkan solunum baskılanmasını tedavi amacıyla kullanılırsa da, günümüzde levalorfanın yerini nalokson hidroklorür almıştır. Levalorfanın kendisi de solunum baskılanmasına yol açtığından, afyon alkaloitlerinin dışındaki uyuşturucuların (örn. barbitürat, anestezik, benzodiazepin) neden olduğu solunum sorunlarında kullanılmamalıdır; yerinde kullanıldığı zaman da, hastanın solunum yetersizliğine girebileceği göz önünde bulundurulmalı ve gereğinde solunumu yeniden canlandırıcı önlemler alınacak biçimde hazırlıklı bulunmalıdır. Bunun dışında ağızdan alınan çeşitli maddelerin yol açtığı zehirlenmelerde kusmayı sağlamak için verilen apomorfinin uzun süreli kusturucu ve solunumu baskılayıcı etkisini ortadan kaldırmak için verilebilir. Morfin ve morfin türevi bağımlılarına verildiğinde yoksunluk belirtilerine yol açtığı için kronik bağımlılığın saptanmasında da kullanılır.

Levant, Akdeniz'in doğu kıyılarındaki ülkelere verilen tarihsel ad. Doğu anlamında "güneşin doğması" için kullanılan Fransızca *lever* sözcüğünden türetilmiştir.

Venedikliler ve öteki Avrupalı tüccarlar aracılığıyla günlük dile giren adın yaygınlaşması, Haçlı seferleri sonunda Sur ve Savda gibi kentlerle ticaretin geliştiği döneme rastlar. Küçük Asya (Anadolu) ve Suriye kıyılarını kapsayan Levant, bazen Yunanistan ve Mısır'ı da içine alacak biçimde geniş tutulmuş, bazen de Anadolu anlamında ya da Ortadoğu ve Yakındoğu'yla eşanlamlı olarak kullanılmıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda Uzak Levant terimi Uzakdoğu'yu belirtirdi. I. Dünya Savaşı sonrasında Fransa'nın Suriye ve Lübnan mandalarına verilen Levant Devletleri adı, 1946'da bağımsızlıklarını kavuşan bu ülkeler için günümüzde de bazen kullanılmaktadır.

levant, Akdeniz'in batı kesimi ile Fransa ve İspanya'nın güney kıyılarında esen sert rüzgâr. Ilık, nemli ve yağmur taşıyıcıdır. Orta Avrupa üzerindeki yüksek basınç merkezinin saat ibresi yönünde yarattığı rüzgârlarla, Akdeniz'in güneybatı kesimi üzerindeki alçak basınç merkezinin saat ibresinin ters yönünde yarattığı rüzgârların birleşmesiyle ortaya çıkar. En çok ilkbahar ve sonbaharda görülür. Doğudan esmiği için Akdeniz'in doğu kıyılarına verilen "Levant" adıyla anılır. En yüksek yoğunluğa ulaştığı Cebelitarık'ta bazen doğu yönünde uçan uçakları neredeyse havada tutar. İspanya kıyılarında iki gün kadar süren sisli havalara yol açar.

Levanten, Fransızca LEVANTIN ("Doğulu"), Osmanlı döneminde, özellikle Tanzimat sonrasında İstanbul'da ve büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan, Müslüman olmayan azınlıklar.

13. yüzyıldan sonra İstanbul'un iş ve ticaret yaşamında önemli bir ağırlık kazanan Venedikli ve Cenovalı tüccarlar, kentin Osmanlılarca alınmasından sonra da kendilerine tanınan ayrıcalıklardan yararlanmayı sürdürdüler. 16. yüzyılda yeni kapitülasyonların verilmesiyle, bu kesime önce Fransız, sonra İngiliz uyruklu tüccarlar da katıldı. Özellikle İstanbul'un Galata, Haliç gibi ticaret merkezlerine, Boğaziçi'ne ve Adalar'a yerleşen ve çoğunluğu Hıristiyan olan bu azınlıklar, din ve dillerini korumakla birlikte evlilik yoluyla yerli halkla akrabalık ilişkileri kurdular, zamanla Osmanlı gelenek ve göreneklerini benimsediler. Devletin özel korumasından da yararlanarak önemli bir ekonomik güç kazandılar. Farklı uyruklarda ve ayrı kiliselere bağlı olmalarına karşın, çıkar ortaklığına, azınlık psikolojisine ve akrabalık ilişkilerine dayanan ortak bir yaşama düzeni oluşturdular.

Bu süreç sonunda İstanbul, İzmir, İskenderun gibi önemli liman kentlerinde ve ticaret merkezlerinde, ne tam Doğulu, ne de tam Batılı, özgün bir topluluk ortaya çıktı. Levanten adı verilen bu azınlıklar 18. yüzyıldan başlayarak Osmanlı ekonomisin-

de ve Avrupa ülkeleriyle siyasal, diplomatik ilişkilerde etkin, çoğu kez de belirleyici rol üstlendiler. Osmanlı uyruğundaki Rum ve Ermenilerden de Levantenlerle özdeşleşmeyi, onlarla aynı ayrıcalıklardan yararlanmayı başaranlar oldu. Bu yeni Levantenler ve aynı doğrultuda çaba gösteren yerli Rum ve Ermenler, ötekilerden farklarını vurgulamak açısından, Müslümanlar tarafından "Tatlısu Frengi" olarak anılıyordu.

Tanzimat Fermanı (1839) ve Islahat Fermanı (1856) Levantenlere yeni ayrıcalıklar getirdi. Levantenler bu dönemde Batı sermayesiyle ortaklıklar kurarak madeacılık sektörünü ellerine geçirdiler ve devlet tahvili komisyonculuğuyla büyük ekonomik güç elde ettiler. Osmanlı uyruklarının devlete karşı olan yükümlülüklerinden bağışık tutulmaları, devlet nezdindeki saygın konumları ve Avrupalılara özenen giyim kuşamı ve görenekleriyle Osmanlı aydınlarının ve Türk milliyetçilerinin tepkisini çektiler. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra Levantenlerin, özellikle ekonomik etkinliklerini azaltmaya yönelik önlemler alındı. Bunun üzerine birçok Levanten Avrupa ülkelerine ve ABD'ye göçtü. Türkiye'de kalanlar da Cumhuriyet'in ilanından (1923) sonra kapitülasyonların kaldırılması, iş ve ticaret yaşamına Türklerin egemen olmaya başlamasıyla ayrıcalıklarını ve güçlerini kısa sürede yitirdiler.

Levantenler İstanbul, İzmir gibi büyük kentlerde toplumsal ve kültürel yaşamı önemli ölçüde etkilemişlerdir. "Alafranga" olarak anılan yaşam biçimi Türkiye'ye Levantenlerle girmiştir. Sayıları iyice azalmış olmakla birlikte İstanbul, İzmir, İskenderun gibi kentlerde, günümüzde de bazı Levanten aileler yaşamaktadır.

Levassor, Émile (d. 1844 ? - ö. 1897, Fransa), otomobillerde organların ve parçaların temel yerleşim düzenini belirleyen Fransız mucit ve işadamı.

Ağaç işleme makineleri üreten bir şirketi satın alarak işletmeye başlayan Levassor, 1886'da René Panhard ile ortak oldu ve şirketin adını Panhard-Levassor olarak değiştirerek metal işleme makineleri de üretmeye yöneldi. 1890'da Gottlieb Daimler'in otomobil motoru patentlerinin Fransa'daki haklarının denetimini ele geçirmeyi başardı. 1891'de Daimler motoruyla çalışan yeni bir otomobilin tasarımını gerçekleştirdi. O güne değin sürücünün altına yerleştirilen motoru arabanın önüne koyarak, ön tekerleklerin daha iyi bir çekiş kazanmasını sağladı. Ayrıca kayışlı transmisyon düzeneği yerine, farklı dişlilere geçirildiğinde farklı hız oranları sağlayan bir kavramadan oluşan şaftdişli transmisyon (diferansiyel) düzeneğini yerleştirdi. Levassor, şirketinin 1892'de satışa sunduğu otomobillerde, bu buluşlarını ve tasarım yeniliklerini oldukça etkili bir biçimde birleştirdi. Yaptığı araçlar özitmeli biçimde uyarlanmış basit arabalardan çok, gerçek otomobillerin ilkel bir türüydü.

Haziran 1895'te, Paris'ten Bordeaux'ya gidiş-dönüş 1.200 km'lik bir yolda yapılan ve 18 benzinli, buharlı ya da elektrikli arabanın katıldığı yarışı birinci bitirerek, geliştirdiği otomobilin verimliliğini görkemli bir biçimde kanıtladı. Levassor, 1897'de bir yarışta aldığı yaralar sonucunda öldü.

leve *bak.* sedde

Levellers (İngilizcede "Düzleyiciler"), LEVELERS olarak da yazılır, İngiltere'de, İç Savaş ve Cromwell Cumhuriyeti döneminde cumhuriyetçi ve demokratik bir akım. İngiliz burjuva devrimi olarak da bilinen 1640 Devrimi'nin(*) sol kanadında yer almış ve "mülkiyet farklarını ortadan kaldırmaya" çalışmakla suçlanmış, adını da buradan almıştır.

Düzleyicilik akımı 1645-46 yıllarında Londra ve dolaylarında, radikal parlamento yandaşları arasında ortaya çıktı. Akım içinde yer alanlar egemenliğin kral ve soyluların elinden alınarak Avam Kamarası'na devredilmesini, erkeklere genel oy hakkı verilmesini, parlamentodaki sandalyelerin yeniden dağıtılmasını, parlamentonun her yıl ya da iki yılda bir toplanarak gerçek anlamda temsili bir yasama organı durumuna getirilmesini ve yönetim işlerinin yerel topluluklara bırakılmasını savunuyorlardı. Akımın küçük mülk sahiplerinin çıkarları doğrultusunda hazırladığı reform programı, yasalar önünde tam eşitliğin sağlanmasını, ticaret tekellerinin kaldırılmasını, çitlenmiş arazilerin yeniden ortak kullanıma açılmasını, toprak üzerindeki tasarruf haklarının güvence altına alınmasını, zorunlu askerlik ya da askerlere konaklayacak yer sağlama uygulamasına son verilmesini, köklü bir hukuk reformunun gerçekleştirilmesini, ondalık vergisinin kaldırılmasını, dinsel ibadet ve örgütlenmede tam bir özgürlüğün sağlanmasını öngörüyordu. Parlamentonun bu taleplere karşı takındığı olumsuz tutum, Levellers yandaşlarını doğrudan halk arasında ve Yeni Örnek Ordu tabanında destek kazanmaya yöneltti.

Nisan 1647'de ordu tabanında büyük ölçüde Levellers görüşlerinden etkilenen kişiler temsilci olarak seçildi. Komutanlar bu sıradan askerlerin de yer aldığı bir ordu konseyi oluşturulmasına izin vermek zorunda kaldı. Ekim 1647'de Putney'de toplanan konsey, Levellers yandaşlarınca hazırlanan ve parlamentonun İç Savaş'ta kazandığı zaferle yıkılan devlet yapısını yeniden düzenlemeyi amaçlayan Halkın Sözleşmesi adlı belgeyi tartıştı. Putney'deki tartışmaların çıkmazı girmesi üzerine komutanlar zor kullanarak orduda disiplini yeniden sağladı. Mart 1649'da John Lilburne ve öteki Levellers önderleri hapsedildi. Levellers birliklerinin Londra'da giriştiği ayaklanma ile mayısta Oxfordshire'da patlak veren daha ciddi bir Levellers ayaklanması da bastırıldı. Böylece Levellers akımı örgütlü bir siyasal güç olmaktan çıktı.

Deniz yeşili bayraklarıyla Londra sokaklarında düzenledikleri gösterilerde coşkulu konuşmalarla askerleri etkileyebilen Levellers yandaşları, görüşlerini ülke çapında yayamadıklarından kilisenin ve toprak sahibi soyluların köklü etkisini kıramadılar. Ayrıca ordunun desteğini de tam olarak sağlayamadılar. Öne sürdükleri görüşler tarımda komün sisteminin kurulmasını amaçlayan Diggers(*) ya da "Kazıcılar" akımına göre daha ılımlıydı. Ama nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan küçük mülk sahiplerinin ve zanaatçıların desteğini kazanmaya yönelik programlarını bu çevrelere ulaştıramadılar.

Levellers yandaşlarının Kitabı Mukaddes öğretileri ve görenekler yerine aklı temel almaları, siyasal düşüncenin gelişmesinde önemli bir aşama olmuştur. Bazı Levellers önderlerinin yazdığı broşürler İngiliz halk edebiyatında düzyazı geleneğinin gelişmesinde önemli bir yer tutar. Akımın bazı toplumsal görüşleri sonradan Quaker'larca benimsenmiştir.

Leven (1. Kontu), Alexander Leslie (d. y. 1580 - ö. 4 Nisan 1661, Balgonie, Fife, İskoçya), İngiliz İç Savaşları sırasında parlamento yanlılarının saflarında çarpışan İskoç ordusunun komutanı.

1605'te İsveç ordusuna katıldı. Orta Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları (1618-48) sırasında

Leven, kimliği bilinmeyen bir sanatçının portre çalışması, İskoçya Ulusal Portre Galerisi, Edinburgh
Scottish National Portrait Gallery, Edinburgh

üstün başarı gösterdi. İsveç kralı II. Gustaf'ın yönetimi sırasında mareşal oldu. 1628'de imparatorluk komutanı Wallenstein'e karşı Stralsund'u başarıyla savunarak ün kazandı.

1637'de İskoçya'ya döndüğünde, Presbiteryen İskoçya Kilisesi yerine Anglikan Kilisesi'ni geçirmeye çalışan Kral I. Charles'ın girişimleri nedeniyle ülke kargaşa içindeydi. Presbiteryen Kilisesi'ni savunmaya hazır olan Leslie İngiltere ile İskoçya arasındaki I. ve II. Piskoposlar savaşlarında (1639 ve 1640) İskoçya ordusuna komuta etti. Ağustos 1640'ta İngiltere'nin kuzeydoğusunu işgal etti ve burayı savaşın sonuna değin elinde tuttu. I. Charles Leslie'yi kendi safına çekmek amacıyla ona Leven kontu ve Lord Balgonie unvanlarını verdiyse de (Ekim 1641) Leven, kralı desteklemeyi reddetti.

1642-43'te İrlanda'daki Katolik ayaklanmacılara karşı gönderilen İskoçya birliklerine komuta eden Leven Ocak 1644'te parlamento yanlılarına yardım için İngiltere'ye gönderilen ordunun komutasını üstlenmek üzere İskoçya'ya döndü. 1644-45'teki seferlerde önemli bir rol oynadı. Mayıs 1646'da I. Charles, Nottinghamshire'daki Newark'ta Leven'e teslim oldu. Leven Ocak 1647'de kralı parlamentoya teslim ettikten sonra İskoçya'ya döndü ve etkin görevden çekildi. 1648'de İskoçyalı kralcıların İngiltere'ye askeri birlikler göndermelerini önleyemedi. I. Charles'ın Bağımsızlarca (Radikal Püritenler) idam edilmesi üzerine Kral II. Charles'ı destekleyen kralcılara katıldı. 1650-51'de, Oliver Cromwell'in işgal ordusuna karşı İskoçya'yı savunan kuvvetlere komuta etti. Ağustos 1651'de Alyth'de İngiliz birliklerince yakalandı ve 1654'e değin tutuklu kaldı.

Leven Gölü, İskoçya'nın Tayside ilinde, Perth-Kinross ilçesinde alabalıklarıyla ünlü göl. Yaklaşık 5 km çaplı kaba bir daire biçimindedir. İskoçya'nın en sığ göllerinden biridir; ortalama derinliği ancak 4,5 m'yi bulur. Doğa koruma alanı olarak düzenlenmiş olan göl ördekler için dinlenme, kış aylarında da kazlar için tüneme yeridir. Bir *Salmo trutta*'nın bir alttürü olan kahverengi alabalık ya da Leven Gölü alabalığı dünyanın çeşitli yerlerindeki sulara götürülerek yaygın biçimde üretilir.

Göldeki yedi adanın en büyüğü olan St. Serf, 1150'de St. Andrews Augustinusçuları için yapılmış bir manastırın kalıntılarını barındırır. Castle Adasında aralarında İskoçya kraliçesi Mary'nin de bulunduğu birçok ünlü kişinin hapsedildiği, 14. yüzyıl

sonlarında yapılmış bir şatonun kalıntıları vardır. Tahttan feragat belgesini 1567'de burada imzalayan Mary'nin 1568'de kaçışı

Leven Gölü üzerinde uçan yaban kazları
David ve Kate Urry-Bruce Coleman Ltd.

sırasında göle atılan şato anahtarları 300 yıl sonra bulunmuştur.

Levend, Agâh Sırrı (d. 26 Ocak 1894, Rodos - ö. 28 Ekim 1978, Ankara), edebiyat tarihçisi. Türk dil ve edebiyat tarihini bilimsel bir yaklaşımla incelemeye çalışmıştır. Darülfünun-ı Osmani Edebiyat Medresesi'ni bitirdi (1919). 1922'de kurduğu Özel İstiklal Sultanisi'nde ve İstanbul Erkek Lisesi'nde (bugün İstanbul Lisesi) edebiyat öğretmenliği yaptı. 1935'te Eminönü Halkevi başkanı oldu. 1939-46 arasında Aydın milletvekili olarak TBMM'de bulundu. 1947'de Gazi Terbiye Enstitüsü'nde edebiyat öğretmeni olarak çalışmaya başladı; 1949'da emekliye ayrıldı. *İnönü Ansiklopedisi*'nin (sonradan *Türk Ansiklopedisi*) çalışmalarına genel sekreter olarak katıldı (1945-51, 1961-63). 1949'da Türk Dil Kurumu (TDK) Yönetim Kurulu üyesi oldu.

Levend
Ara Güler

1951'de yapılan olağanüstü kurultaydan sonra 1960'a değin kurumun genel sekreterliğinde bulundu. Bu dönemde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde edebiyat tarihi dersleri de verdi. 1963-66 arasında TDK başkanlığı yaptı.

İlk yazısı Konya'da çıkan *Babalık* gazetesinde yayımlanan (1913) Agâh Sırrı, gençlik yıllarında edebiyatın çeşitli türlerinde yazdı. *Acılar* (1928) adlı romanından sonra daha çok edebiyat araştırmalarıyla edebiyat tarihi çalışmalarına yöneldi. Mehmet Servet (Berkin) ile birlikte *Felsefe ve İçtimaiyat* (1927-30) dergisini çıkardı. Araştırma yazılarının büyük bölümü Eminönü Halkevi'nin yayın organı olan *Yeni Türk* dergisinde, eğitim, toplumbilim ve edebiyat alanındaki yazıları *Ulus*, *Türk Dili*, *Son Posta*, *Vakit*, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* gibi yayın organlarında çıktı.

Agâh Sırrı Levend özenli ve ciddi çalışmalarıyla geniş kapsamlı ve ilgi çekici edebiyat tarihi araştırmaları yayımlamış, edebiyat tarihini kişilerin tarihi olmaktan çıkarmak amacıyla kişileri edebi türlerin gelişimi içinde incelemeye önem vermiştir. Başlıca yapıtları arasında *Edebiyat Tarihi Dersleri* (1931-38, 3 cilt), *Maarifimiz ve Milli Terbiyemiz* (1940), *Eserler ve Şahsiyetler*, *Tahlil ve Tenkit* (1940), *Nâbi'nin Surnamesi* (1944), *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Safhaları* (1949; 2. bas. *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, 1960), *Gazavatnâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavatnâmesi* (1956), *Türk Edebiyatında Şehrengizler ve Şehrengizlerde İstanbul* (1958), *Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında Leylâ ve Mecnun Hikâyesi* (1959), *Tarih Boyunca Türk Dili* (1961), *Hüseyin Rahmi Gürpınar* (1964), *Ali Şir Nevaî* (1965-68, 4 cilt), *Şemsettin Sami* (1969), *Türk Edebiyatı Tarihi* (1973, 1. cilt) sayılabilir.

Levendoğlu, Tarık, asıl soyadı SEVENLER (d. 9 Eylül 1913, İstanbul - ö. 8 Eylül 1978, İstanbul), sahne tasarımcısı ve yönetmen. Ankara Devlet Tiyatrosu'ndaki tiyatro çalışmalarının yanı sıra çevirileriyle de tanınmıştır. Soyadını kayınpederi Agâh Sırrı Levend'e beslediği sevgi nedeniyle değiştirmiştir. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde resim eğitimi gördü. Daha sonra İtalya'ya gitti ve Milano'daki Brera Güzel Sanatlar Akademisi'nde sahne tasarımı okudu. Dönüşünde bugünkü Devlet Tiyatroları'nın temelini oluşturan Tatbikat Sahnesi'nde teknik müdürlük görevine getirildi (1940). Bir yandan Tatbikat Sahnesi'nde birçok oyunun sahne tasarımlarını yaparken, bir yandan da yönetmenliği denedi. Aynı yıllarda başladığı Ankara Devlet Konservatuvarı'ndaki öğretmenliğini 1963'e değin sürdürdü.

Levendoğlu, Devlet Tiyatroları'ndan başka İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları'nda, Dormen, Gen-Ar ve Site gibi özel topluluklarda da çalışmalar yaptı. 1951'de Chicago Uluslararası Fuarı'ndaki Türk Pavyonu'nun dekorasyonunu gerçekleştirmek üzere ABD'ye gittiği sırada Chicago'daki DePaul Üniversitesi'nde bir süre dekor ve kostüm dersleri verdi. Anıtkabir'in tavan freskleri ve Ankara'daki Yeni Sahne'nin düzenlemesi de Levendoğlu'nundur.

Levendoğlu C. Goldoni, T. Wilder, P. Levi, D. Fabbri, H. Leonard, L. Pirandello gibi yazarlardan oyunlar çevirmiş, çalışmalarıyla yurtiçinde ve yurtdışında birçok ödül kazanmış, 1970'te Türk-İtalyan kültür ilişkilerine katkılarından ötürü İtalyan Cumhurbaşkanlığı'nın "Cavaliere" nişanıyla ödüllendirilmiştir.

Levene, Phoebus (Aaron Theodor), asıl adı FIŞEL AARONOVIÇ LEVİN (d. 25 Şubat 1869, Sagor, Rus Çarlığı - ö. 6 Eylül 1940, New York kenti, ABD), nükleik asitlerin araştırılmasına öncülük eden Rus asıllı ABD'li kimyacı.

Levene 1891'de Petersburg Çarlık Tıp Akademisi'nden tıp doktoru olarak mezun olduktan sonra, ülkedeki Yahudi düşmanlığından kaçarak New York kentine yerleşti. Orada hekimlik yaparken Columbia Üniversitesi'nde kimya öğrenimi gördü ve çalışmalarını kimya üzerinde yoğunlaştırdı. 1905-39 arasında Rockefeller Tıp Araştırmaları Enstitüsü'nde çalıştı.

Levene hemen hemen bütün organik bileşikler üzerine araştırma yaptı, ama nükleik asitler üzerine yaptığı araştırma bunların en önemlisiydi. Nükleik asit molekülünün temel yapı taşları olan nükleotitleri ayırmayı başardı ve 1909'da ribonükleik asit (RNA) molekülünün beş karbonlu bir şeker olan D-riboz'u ayırdı. Yirmi yıl sonra da D-riboz'dan bir oksijen atomunun çıkmasıyla oluşan ve dezoksiribonükleik asit (DNA) molekülünün bir bölümü olan 2-dezoksiribozu buldu. Levene ayrıca nükleik asit bileşenlerinin nükleotitleri nasıl oluşturduklarını ve nükleotitlerin bir zincir biçiminde nasıl birleştiklerini de belirledi. Levene çalışmalarına başladığında, nükleik asitlerin önemi bilinmiyordu, ama sonraki buluşlarla DNA ve RNA'nın kromozomlarının temel bileşeni olduğu ve yeni dölleri kalıtsal bilgiyi aktardığı anlaşıldı.

levent, Osmanlı Devleti'nde donanmadaki bir sınıf askere (gemi leventleri) ve eyaletlerin güvenlik işlerinde görev alan paralı milislere (kara leventleri) verilen ad.

Donanma ya da gemi leventleri, kıyı bölgelerinden alınan Türk gençlerinden oluşurdu. Aralarında levend-i Rumi denen az sayıda Rum genci de bulunurdu. Paralı deniz piyadesi durumundaki leventlerin silahları tüfek, kılıç ve mızrak'tı. 17. yüzyılın ikinci yarısında serbest leventler de (korsanlar) donanmaya alınmaya başladı. Ellişer kişilik bölükler halinde bir ocak oluşturan gemi leventlerinin disiplini ve eğitimi için 1793'te bir kanunname çıkarılarak Levent Çiftliği kuruldu. Bir bölümü timarlı olan leventlerin deniz savaşlarında istenen başarıyı gösterememeleri üzerine kalyoncu(*) sınıfına ağırlık verildi ve 19. yüzyılın başında leventlerin yerini tümüyle kalyoncular aldı. Geleneksel giysileri kırmızı berata (başlık), kollu beyaz gömlek, kırmızı yelek, sarı kuşak, dizkapağı üstünde kalan mavi kısa şalvar olan leventler, bellerinde de bıçak taşırlardı. Donanmanın İstanbul'da bulunduğu zamanlarda Üsküdar, Galata, Beşiktaş, Eyüp ve Haskköy'deki kışlalarda barınırlardı.

Celali Ayaklanmaları sırasında ortaya çıkan kara leventleri, beylerbeylerinin kayıp halkı(*) içinde yer alıyordu. Kadroları dağılınca kapısız leventat denen çetelere katılıyorlardı. Osmanlı yönetimi, Anadolu'daki toplumsal düzeni bozan levent olaylarını önleyemeyince, bunları paralı asker olarak orduya alma yoluna gitti. Miri levent denen bu askerler, cephe savaşlarına ve sınır kalelerine gönderilmeye başladı. Ama Anadolu'daki levent eylemlerinin gene de önü alınamadı ve 1776'da bir fermanla leventlik yasaklandı. 1790'larda daha köklü önlemlere başvurulunca, leventlerin bir bölümü Akkâ valisi Cezzar Ahmed Paşa'ya sığındı; yakalananlar da öldürüldü.

Lever, Charles James (d. 31 Ağustos 1806, Dublin, İrlanda - ö. 1 Haziran 1872, Trieste, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu), Napoléon sonrası dönemde İrlanda'da ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde geçen romanlarında canlı, pikaresk kahramanlar yaratan İrlandalı yazar.

Cambridge Trinity College'da öğrenim gördükten sonra 1831'de tıp doktoru oldu. Gelirine ve kendisine kalan mirasa karşın, kumara düşkünlüğü ve savurganlığı yüzünden parasız kalarak yazarlığa başladı. *The Confessions of Harry Lorrequer* (Harry Lorrequer'in İtiraflar) 1837'de *Dublin University Magazine*'de tefrika edildi ve büyük başarı kazandı. İrlanda'nın batısında bulunan Yarımada Savaşı'na (1808-14) kadar uzanan *Charles O'Malley* [illegible]

1841'de, *Jack Hinton* ve Fransa İmparatorluğu'nun hizmetinde bulunan bir İrlandalının etkileyici öyküsü olan *Tom Burke of "Ours"* ise 1843'te yayımlandı.

1842'de *Dublin University Magazine*'in yayın yönetmenliğine getirilen Lever, 1845'te kara Avrupa'sına gitti. Tatil yerlerini dolaştı; La Spezia ve Trieste'de İngiliz konsolosu olarak görev yaptı. Bu arada roman yazmayı da sürdürdü. *The Knight of Gwynne* (1847; Gwynne Şövalyesi), *Confessions of Con Cregan* (1849; Con Cregan'ın İtirafları) ve *Roland Cashel* (1850) gibi bu dönem romanları gençliğinin gevşek kurgulu pikaresk yapıtlarından, *The Fortunes of Glencore* (1857; Glencore'un Talihi) ve *Lord Kilgobbin* (1872) gibi daha az coşkulu, ama daha çözümleyici son yapıtlarına geçiş niteliğindeydi. İlk romanları da kaba ve basmakalıp olmalarına karşın hem üslubunun canlılığı, hem de pervasız, işleri yolunda orta sınıfla onlara katılan başıboş kişileri İrlandalılara özgü bir gerçekçilikle betimlemesi yüzünden sürekli ilgi gördü.

Lever Sanat Galerisi, tam adı LADY LEVER SANAT GALERİSİ. İngiltere'de, Bebington'da, işçiler için kurulan bir örnek köy olan Port Sunlight'ta müze. 1. Vikont Leverhulme tarafından 1913'te ölen karısının anısına halka armağan edilmiştir. 1914'te yapımına başlanarak Aralık 1922'de açılan galeride sergilenen yapıtlar Lord Leverhulme'un koleksiyonudur ve onun İngiliz yapıtlarına, özellikle de Victoria dönemine yönelik kişisel beğenisini yansıtır. Koleksiyonda ayrıca değerli Çin seramikleriyle Napoléon'un, ölüsünden alınma kalıpla yapılmış tunç bir maskını da içeren eşyaları yer alır. Galeride görkemli bir İngiliz mobilyaları ve eşsiz bir Wedgwood seramikleri koleksiyonu da sergilenmektedir. Ön-Raffaellocularla Millais, Holman Hunt, Lord Leighton ve Ford Madox Brown gibi izleyicilerinin önemli resimlerinin yanı sıra Reynolds, George Romney ve John Hoppner'dan örnekler içeren önemli bir dizi 18. yüzyıl portresi vardır.

Leverhulme, William Hesketh Lever, BATI ADALARI 1. VİKONTU, BOLTON-LE-MOORS BARONU LEVERHULME (1917-22) ya da BARONET WILLIAM HESKETH LEVER (1911-17) olarak

Leverhulme, Augustus John'un yağlıboya çalışmasından ayrıntı, 1920
Unilever Ltd. Londra

da bilinir (d. 19 Eylül 1851, Bolton, Lancashire - ö. 7 Mayıs 1925, Hampstead, Londra, İngiltere), Lever Brothers adlı uluslararası şirketi kuran İngiliz sabun ve deterjan üreticisi.

1885'te kâr getirmeyen, küçük bir sabun işletmesini kiralayarak sabun işine girdi. Kardeşi James Darcy Lever ile birlikte donyağı yerine sebze yağlarından sabun üretmeye başlayarak "Sunlight" markasını tescil ettirdi. Kurdukları şirket 1888'de Port Sunlight'ta örnek bir sanayi köyü oluşturdu. Şirket kısa sürede işçileri için emekli aylığı, sağlık yardımı, işsizlik tazminatı, kâr paylaşımı ve ücretsiz sigorta gibi birçok sosyal hak sağladı. 1920'lerin ortalarında sayısı 250'yi bulan bağlı şirketler ağıyla uluslararası pazarlarda yaygın biçimde etkinlik gösteriyordu.

William Lever 1906'da parlamentoya seçildi. 1917'de baron, 1922'de ise vikont oldu. "Leverhulme" adı kendi adıyla karısının kızlık soyadı Hulme'nin birleştirilmesinden oluşmuştur.

Leverkusen, Almanya'nın kuzeybatısında, Kuzey Ren-Vestfalya (Nordrhein-Westfalen) eyaletinde (*Land*) kent. Köln'ün hemen kuzeyindeki Dhünn Vadisinde, Ren Irmağı üzerinde ve Wupper Irmağının ağzında yer alır. 1930'da Schlebusch, Rheindorf ve Steinbüchel köylerinin Wiesdorf kentiyle birleşmesi sonucunda kurulan kentin kara ve demir yolu ağı gelişmiştir. Kimyasal madde, ilaç ve fotoğraf filmleri üreten Bayer AG tesisleri buradadır. Kentte demir-çelik ve dokuma ürünleri de üretilir. Morsbroich Şatosu'nda bir modern güzel sanatlar müzesi vardır; şato konser ve tiyatro salonu olarak da kullanılır. Kentte çok sayıda park ve yeşil alan vardır. Nüfus (1990) 159.800.

Levertin, Oscar Ivar (d. 17 Temmuz 1862, Stockholm yakınları - ö. 22 Eylül 1906, Stockholm, İsveç), İsveçli şair ve

Levertin, C.O. Larsson'un yağlıboya çalışması, 1906
Svenska Portrattarkivet, Stockholm

bilgin. 1890'larda İsveç romantizmine önderlik eden kişilerdendir.

Uppsala Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1899'da Stockholm Üniversitesi'nde edebiyat profesörü oldu. İlk karısının ölümünden sonra vereme yakalanarak İsviçre'de Davos'a gitti. Bu arada önceleri yakınlık duyduğu doğalcılıktan vazgeçerek romantizme yöneldi. Davos'ta bitirdiği ilk şiir kitabı *Legender och visor* (1891; Efsaneler ve Şarkılar) ile romantik akımın önderlerinden oldu. "Mor damarlı siyah" sıfatını yakıştırdığı bu şiirlerinde ortaçağ efsane ve sanatından, ayrıca soyundaki Yahudiliğin gelenek ve tarihinden yararlandı. Ernest Renan ve Friedrich Nietzsche'nin ortak etkisinde kaldığı *Nya dikter*'de (1894; Yeni Şiirler) daha az hüzünlü bir hava ve renklere yer verdi. *Dikter*'de (1901; Şiirler) daha yalın ve yoğun bir üslupla İsveç'e özgü temaları ele aldı. En son ve belki de en güzel şiir yapıtı *Kung Salomo och Morolf*'da (1905; Hz. Süleyman ve Morolf) ise Doğu masallarından ve ortaçağ romanslarından yararlandı.

Edebiyat tarihçisi olarak 18. yüzyılı inceleyen Levertin, *Rococonoveller* (Rokoko Romanları) adlı öykü kitabındaki olaylar için de 18. yüzyılı seçti. 1897'den ölümüne değin *Svenska Dagbladet*'in en önemli edebiyat eleştirmeni olarak çağdaş okurları ve yazarları büyük ölçüde etkiledi. Sanat tarihi konusundaki en önemli kitabı *Jacques Callot*'dur (1911).

Levertov, Denise (d. 24 Ekim 1923, Ilford, Essex, İngiltere), İngiliz asıllı ABD'li şair. Düzyazı bir anlatım izlenimini veren şiirleriyle tanınır.

II. Dünya Savaşı'nda gönüllü hemşire olarak, Londra'daki bombardımanlar sırasında görev aldı. İlk şiir kitabı *The Double Image* (1946; İkili İmge) pek tutulmadı. Bir yıl sonra kocasıyla birlikte New York'a gitti ve 1955'te ABD uyruğuna geçti. Kısa, açık ve nesnel bir anlatım biçimi olan William Carlos Williams'ın etkisi altında canlı bir Amerikan üslubu geliştirdi. *Here and Now* (1957; Burada ve Şimdi) adlı yapıtını *Overland to the Islands* (1958; Karadan Adalara) ve 1960'larda yayımlanan beş kitap izledi. Edward Dimock, Jr. ile birlikte Budacılığı işleyen bir kitabı *In Praise of Krishna: Songs from the Bengali* (1967; Krişna'ya Övgü: Bengal Dilinden Şarkılar) adıyla İngilizceye çevirdi. *Relearning of the Alphabet* (1970; Alfabeyi Yeniden Öğrenmek) adlı yapıtında toplumsal konuları ele aldı. Vietnam Savaşı'na karşı çıkarak Savaşa Direnenler Birliği'nde etkin görev aldı. Birlik için *Out of the War Shadow* (1967; Savaş Gölgesinin Dışında) adlı derlemeyi yayıma hazırladı. *Footprints* (1972; Ayak İzleri) adlı yapıtında ilk şiirlerindeki mistik havaya döndü. Sonraki yapıtları arasında *Candles in Babylon* (1982; Babil'deki Kandiller) ve *Breathing the Water* (1987; Suyu Solumak) gibi şiir derlemelerinin yanı sıra, deneme ve düzyazılarının yer aldığı *The Poet in the World* (1973; Dünyadaki Şair) gibi kitaplar sayılabilir.

Lévesque, René (d. 24 Ağustos 1922, New Carlisle, Québec - ö. 1 Kasım 1987, Montreal, Kanada), Kanada'nın Québec eyaleti başbakanı (1976-85). Çoğunluğu Fransız kökenlilerin oluşturduğu Québec'in Kanada'dan ayrılmasını savunan hareketin önderlerindendir.

Gaspésie'de öğrenim gördükten sonra Québec'teki Laval Üniversitesi'ne girdi. Daha öğrenciliği sırasında gazeteci olarak çalışmaya başladı. II. Dünya Savaşı sırasında hukuk öğrenimini yarıda bırakarak ABD kuvvetlerine bağlı muhabir olarak Avrupa'ya gitti (1944-45). Savaştan sonra Québec'e döndü ve 1946'da Canadian Broadcasting Corporation (CBC) adlı radyo-televizyon kuruluşunun dış haberler bölümüne girdi. 1952'de Kore'de savaş muhabirliği yaptı. 1956-59 arasında sevilen bir televizyon programında sunucu olarak çalıştı.

1960'ta Gouin'den Québec Liberal Partisi'nin adayı olarak katıldığı seçimleri kazanarak Québec Yasama Meclisi'ne girdi. 1960-61'de Jean Lesage hükümetinde bayındırlık ve su kaynakları bakanı olarak görev yaptı. 1961-65 arasında yeni oluşturulan doğal kaynaklardan sorumlu devlet bakanlığına getirildi. Lesage hükümetinin son aylarında aile ve sosyal refah bakanlığı yaptı. Bu arada, 1962 ve 1966 seçimlerinde Laurier bölgesinden meclise girmeyi başardı.

Ekim 1967'de Birlik İçinde Egemenlik Hareketi'nin kurucuları arasında yer aldı. Bu örgütün ertesi yıl başka ayrılıkçı gruplarla birleşerek Québec Partisi'ni oluşturması üzerine bu partinin başkanlığına getirildi. 1970 ve 1973 seçimlerini kazanamayınca yeniden gazeteciliğe dönen Lévesque, 1976'ya değin *Journal de Montréal* ile *Journal de Québec* adlı gazetelerde siyasal

makaleler yazdı. 1976'da partisinin Québec Yasama Meclisi'nde çoğunluğu ele geçirmesi üzerine eyalet başbakanı oldu. 20 Mayıs 1980'de Québec'in bağımsızlığıyla ilgili bir halkoylaması yapıldı. Lévesque ve hükümetince savunulan "birlik içinde egemenlik" tercihinde Québec'in kendi yasalarını çıkarabilmesi, vergi toplayabilmesi, yabancı ülkelerle serbestçe ilişki kurabilmesi ve Kanada'nın öbür kesimiyle ortak para birimine dayalı ekonomik bir birlik oluşturulması öngörülüyordu. Québec tarihinin en yüksek katılımlarından birinin gerçekleştiği halkoylamasında Lévesque'in önerisi seçmenlerin yüzde 59,6'sının oyuyla reddedildi. Uğradığı başarısızlığa karşın kişisel saygınlığını koruyan Lévesque 1981'de başbakanlığa yeniden seçildi.

Haziran 1985'te büyük ölçüde sağlığının bozulması nedeniyle partisinin liderliğinden ayrıldı. Daha sonra partisinin zayıflamaya başladığı bir sırada eyalet başbakanlığından çekildi.

Levh-i Mahfuz (Korunmuş Levha), İslamda, olmuş ve olacak her şeyin yazılı olduğuna inanılan kitap. Kuran'da yalnız bir yerde (Burûc 22) bu adla anılır. Ayrıca gökte ve yerde gizli olan her şeyin yazılı bulunduğu Kitab-ı Mübin (Apaçık Kitap) (Neml 75), bütün kirlerden arıtılmış, meleklerden başkasının dokunamayacağı Kitab-ı Meknun (Saklanmış Kitap) (Vâkıa 78), yeryüzünde ve insanların nefislerinde ortaya çıkacak bütün musibetlerin yazıldığı kitap (Hadîd 22), her şeyin saptanmış olduğu kitap (Kaf 4), Kuran'ın aslının yazılı olduğu ana kitap (Ra'd 39) olarak tanımlanır. Hz. Muhammed'den aktarılan hadislere göre de Levh-i Mahfuz her şeyin yazılı olduğu kitaptır. Tanrı önce kalemi, arkasından Levh-i Mahfuz'u yaratmış ve kaleme kıyamete değin olacak her şeyi yazmasını buyurmuştur. Henüz hiçbir şey yaratılmadan her şey, bütün iyilik ve kötülükler, insanların kaderleri Levh-i Mahfuz'a yazılmıştır. Bu özelliği nedeniyle Levh-i Mahfuz'a Kader Kitabı da denir.

levha, bir avukatın mesleğini yürütebilmek için, sürekli çalıştığı bölgedeki baronun üyesi olarak kaydolduğu sicil. Baro levhasında her avukatın adı, soyadı, büro ve konut adresi bulunur. Baro levhasına yazılmış olan avukat, sürekli olmamak koşuluyla, ülkenin her yerinde avukatlık yapabilir. Meslekten çıkarılan avukatların ruhsatnameleri iptal edilerek, adları levhadan silinir.

levha cam *bak.* düz cam

levha tektoniği, PLAKA TEKTONİĞİ olarak da bilinir, geçmişteki ve günümüzdeki depremleri, yanardağ etkinliklerini ve dağoluşumu süreçlerini, Yer yüzeyini oluşturan çok büyük kabuk bloklarının (levhalar) karşılıklı hareketleriyle (çarpışmaları ve ayrılmaları) açıklayan kuram.

Yerkabuğu bir düzine kadar büyük levha ile bir dizi küçük levhadan oluşur. Levhalardaki kayaçlar esnemez (rijit) bir kütle halinde hareket eder; bunlar fazlaca bükülmez (fleksür) ve pek az sismik ya da volkanik etkinlik gösterir. Levhaların kenarları (sınırları) ise dar kuşaklar biçimindedir; dünyadaki depremlerin ve yanardağ etkinliklerinin yüzde 80'i burada yer alır. Üç tip sınır vardır. Bunlardan birincisi, okyanus ortasında 80 bin km boyunca uzanan uzun, etkin sırtların tepe noktalarını izleyen ve çekme gerilimlerinin yol açtığı çok ince bir sığ depremler (odağı 65 km'ye kadar olan depremler) kuşağıdır. İkinci tip sınıra ise, bu sırtların düzlüklere karıştığı etek alanlarında rastlanır. Bu bölgelerdeki kırıklar boyunca gerçekleşen depremler çok daha şiddetlidir; bu depremler, kırığın her iki yakasındaki levhaların ters yönlerde birbirlerine sürtünerek hareket etmesinden kaynaklanır. Üçüncü sınır tipini oluşturan depremler daha seyrek dağılmış olmakla birlikte, çok daha derin odaklıdır (145 km'den daha derin). Bu depremler, okyanus tabanının normal düzeyinden çok daha derinlere (10,5 km'ye kadar) indiği çukurluklar boyunca çok ince bir kuşak oluşturur. Bu sınırdan uzaklaştıkça maksimum deprem derinliği bir eğim düzlemi boyunca giderek artar; çukurlukların sınır bölgelerinde iyice sığlaşan depremlere ise temel olarak buralardaki yanardağ etkinlikleri neden olur.

Sırtların tepe noktalarındaki depremlere, her iki yakadaki levhaların ters yönlerde hareket etmesi sonucunda oluşan gerilmeler yol açar. Bu hareket aynı zamanda alttaki sıcak kayaçlar üzerindeki basıncın açığa çıkmasını sağlayarak bunların erimeye başlamasına da neden olur. Böylece oluşan magmalar yükselerek yanardağları oluşturur (İzlanda'da olduğu gibi), ardından katılaşarak germe kuvvetlerinin süren etkisiyle çatlar. Bu süreçle her levhanın kenar bölümlerine yeni volkanik kayaçlar eklenir ve levhalar "yapıcı" sınır ya da ıraksak sınır olarak adlandırılan bu sınırlar boyunca büyür. Levhaların hareket etmekte olduğunu gösteren tek kanıt depremlerin yapısı değildir; okyanusların zemininde oluşan volkanik kayaçların yaşı da bu olguya işaret eder. Kayaçların yaşı, bunların üzerine çökelen tortulların içerdiği fosillere bakılarak ya da gemilerden gerçekleştirilen ölçümlerle bu kayaçların magnetizmalarındaki sapmaların belirlenmesi ve yorumlanmasıyla saptanabilir. Bu çalışmaların sonucunda, en genç volkanik kayaçların okyanus ortası sırtlarını tepe noktalarında ve en yaşlıların da en derin bölgelerde, yani okyanus çukurluklarında yer alanlar olduğu belirlenmiştir. Ama hiçbir yerde 190 milyon yıldan daha yaşlı kayaca rastlanmamıştır; daha yaşlı okyanus kayaçlarının karşılık okyanus kayaçlarının mantoya gömüldüğü bölgelerdir. Kıta kayaçlarının yoğunluğu düşük olduğundan, bunlar mantoya batmaz, bir çukurluğa taşındıklarında çarpışarak dağ zincirlerinin oluşmasına neden olurlar. Örneğin Alpler, Afrika ile Avrupa'nın; Himalayalar ise Hindistan ile Asya'nın çarpışması sonucunda ortaya çıkmıştır.

Levhaların yanal büyüklüğü oldukça iyi belirlenmiştir, ama kalınlıklarına ilişkin bulgular daha belirsizdir. Okyanus sırtlarının doruklarında levhalar çok incedir, ama ısı akışı ve sismik bulgular, doruktan aşağıya inildikçe levhaların tabanının hızla derinleştiğini, doruktan 9-19 km aşağıda 48-57 km'ye, 960 km aşağıda da 115 km'ye ulaştığını göstermektedir. Levhaların kalınlığı 145 km'yi çok ender aşar. Her levha katı ya da esnemez manto kayaçları ile okyanus kabuk kayaçlarından oluşur; bunlarda her zaman kıta kayaçlarının bulunması gerekmez (örn. Pasifik levhasında hiç kıta kayacı yoktur). Katı manto ve kabuk kayaçlarından oluşan bölgeye taşküre (litosfer) denir; manto kayaçlarının daha yüksek sıcaklıklarda bulunduğu ve bu nedenle tektonik gerilimler altında plastik biçim bozulmasına uğradığı kuşak ise astenosfer olarak adlandırılır. Karalarda, taşkürenin altında her zaman astenosfer bulunmaz. Ayrıca, elmaslı kimberlit gibi volkanik kayaçların varlığı, kıtalardaki taşküre kalınlığının en az 190 km olduğunu ve levha hareketlerine neden olan manto akışının daha da derinlerde gerçekleştiğini göstermektedir.

Manto hareketleri, Yer'in iç kesimlerinde radyoaktif bozunum sonucunda oluşan ısının yüzeye aktarılması zorunluluğundan kaynaklanır; bu nedenle ısıl taşınım (konveksiyon) düzeni, zamana bağlı olarak değişir. Eski levha sınırlarının yerinin değişmesi de bu olgudan kaynaklanır. Kuzey Amerika'daki Batı Cordilleraların oluşmasına neden olan dalma-batma süreci 10 milyon yıl kadar önce büyük ölçüde tamamlanmıştır (gene de benzer bazı etkinlikler zaman içinde tahrip olduğu düşünülmektedir.

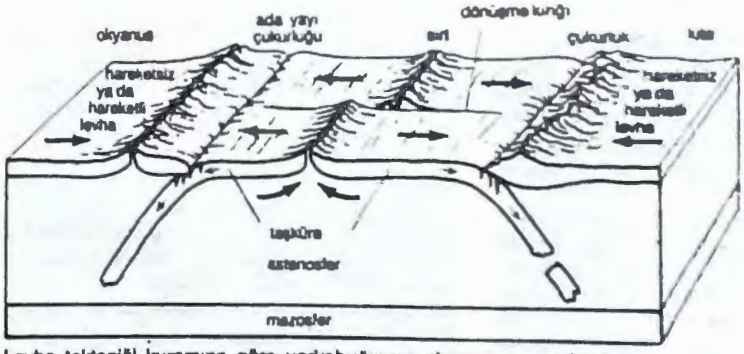

Levha tektoniği kuramına göre yerkabuğunun oluşması ve yok olması

Çukurluk sınırı "yıkıcı" sınır ya da yakınsak sınır olarak tanımlanır, çünkü bu bölgede okyanus kayaçları bir eğim düzlemi boyunca yermantosunun içine taşınır. Bu tür yerlere dalma-batma bölgesi denir. Herhangi bir kıtanın dalma-batma olayı gerçekleşen kenar bölümlerinde yanardağ etkinlikleri karalardaki kayaçların yapısını değiştirir ve And Dağları gibi sıradağların ya da dağ zincirlerinin oluşumuna yol açar. Öteki yerlerde ise yanardağ etkinlikleri, Büyük Okyanusun güneybatısında olduğu gibi ada yaylarının oluşmasına yol açar. Yıkıcı sınırlar, kıta kabuk kayaçlarının oluştuğu, buna yanardağlar üretmeye [örn. Washington'daki Saint Helens Yanardağının süren püskürmeleri] ve Alaska'da depremlere neden olmaya devam etmektedir).

Yüz milyonlarca yıllık bir zaman süreci içinde manto taşınımındaki değişmeler, iki büyük blok (Lavrasya[*] ve Gondvana[*]) halinde bulunan eski kıtaların 160-180 milyon yıl kadar önce ayrılarak Atlas ve Hint okyanuslarının oluşmasına yol açmıştır. Benzer biçimde, kıtalar arasında gerçekleşen bir dizi çarpışma, Kuzey Amerika'nın doğusundaki Apalaş Dağları ile Avrupa ve Afrika'daki Kaledoniyen-Hersiniyen dağlarının oluşmasına neden olmuştur. Manto taşınımı hızı, temel olarak manto içindeki ısı üretiminin karekökünü bağlıdır.

Yani, radyojenik ısı üretiminin bugünkünden beş kat daha fazla olduğu 3 milyar yıl önce, taşınım hızı da bugünkünden en az üç kat daha fazlaydı. Ama bu tür hareketlerin yüzeyde aldığı biçimlerin daha farklı olduğu sanılmaktadır. Çünkü 4 milyar yıl öncesinde taşküre çok inceydi ve mantoya kolayca gömülüyordu, bu nedenle de kıta kayaçları bulunmuyordu. Yer tarihinin büyük bölümünde gerçekleşen levha tektoniği etkinliklerinin doğası henüz belirlenememiştir. *Ayrıca bak.* deniz dibi yayılması kuramı; kıtaların kayması.

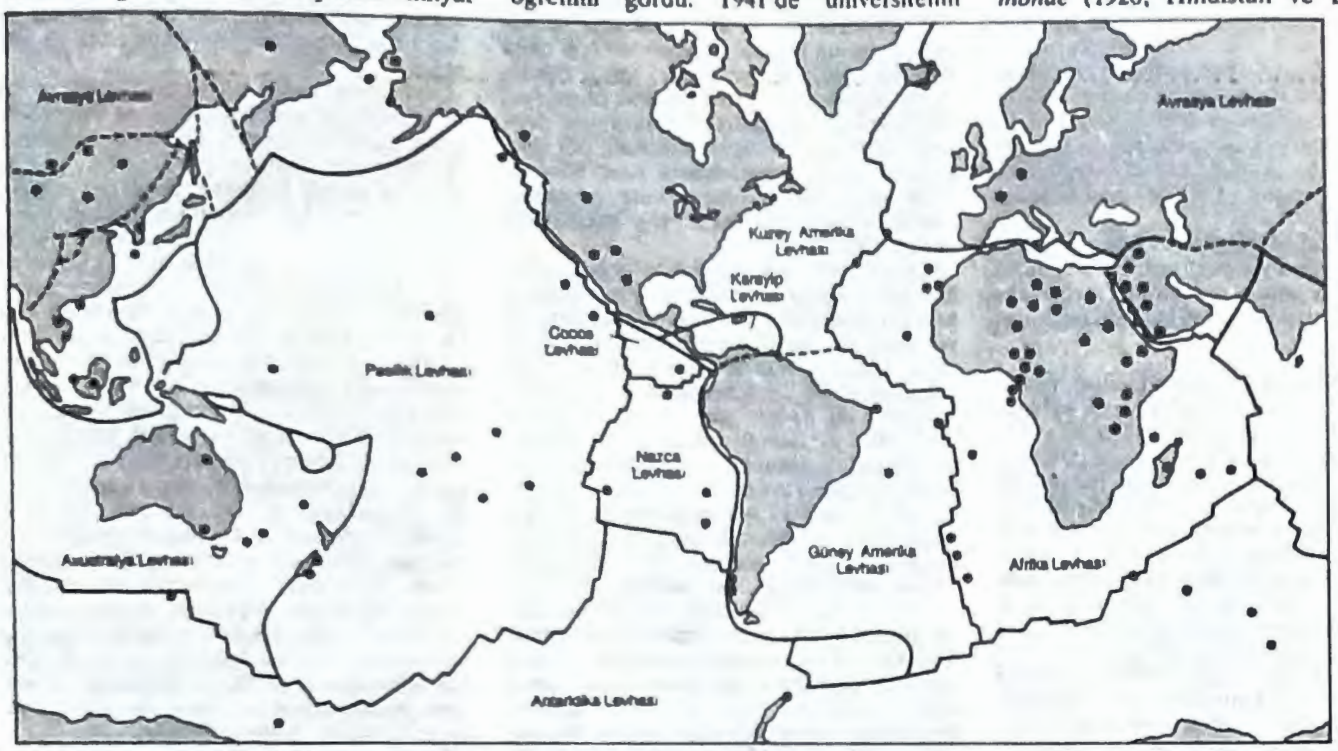

Yer'in taşküresini oluşturan başlıca levhalar. Çok küçük levhalar alınmamıştır. Yıldızlar levhalararası yanardağları göstermektedir.
Scientific American Inc

Levi *bak.* Matta (İNCİL YAZARI, AZİZ)

Levi, Carlo (d. 29 Kasım 1902, Torino - ö. 4 Ocak 1975, Roma, İtalya), İtalyan yazar, ressam ve siyasal gazeteci. İlk belgesel romanı uluslararası düzeyde yankı uyandırmış, ayrıca savaş sonrası İtalyan edebiyatında toplumsal gerçekçiliğe yönelişi başlatmıştır.

Antifaşist etkinliklerinden dolayı güneydeki Lucania bölgesine sürüldüğünde (1935-36) ressamlık ve hekimlik yapıyordu. *Cristo si è fermato a Eboli* (1945; *İsa Bu Köye Uğramadı*, 1961) adlı yapıtı, bir ressamın görsel duyarlılığını ve bir hekimin sevecen nesnelliğini yansıtır. Edebi bir başyapıt olarak büyük ilgi gören kitap, birçok dile çevrildi.

İlk romanından sonra başka önemli yapıtlar da yazdı. *Paura della libertà* (1947; Özgürlük Korkusu) adlı yapıtında, insanoğlunun geçmişten devraldığı korkuya karşın düşünce özgürlüğünün gerekliliğini savundu. *L'orologio*'da (1950; Saat) Roma'da savaş sonrası dönemde baş gösteren bir hükümet bunalımını, *Le parole sono pietre*'de (1955; Sözcükler Taştır) Sicilya'yı, *La doppia notte dei tigli*'de (Ihlamur Ağaçlarının İki Yönlü Gecesi) savaş sonrası Almanya'yı anlattı.

Bir süre Floransa'da bir dergi yöneten Levi, birçok dergiye de yazı yazdı. Daha sonra kendini tümüyle resme verdi.

Levi, Primo (d. 31 Temmuz 1919, Torino - ö. 11 Nisan 1987, Torino, İtalya), Yahudi asıllı İtalyan yazar ve kimyager. Nazi toplama kamplarından nasıl sağ kurtulduğunu anlattığı çarpıcı otobiyografik yapıtlarıyla ünlüdür.

Levi, Torino'daki küçük Yahudi cemaati içinde büyüdü. Torino Üniversitesi'nde öğrenim gördü. 1941'de üniversitenin kimya bölümünden en üstün başarıyla mezun oldu. İki yıl sonra Kuzey İtalya'da direnişe başlayan arkadaşlarına katıldı, ama yakalanarak Auschwitz'e gönderildi. I. G. Farbenindustrie'nin sentetik kauçuk fabrikasında tutsak işçi olarak çalıştırıldı. Auschwitz 1945'te Sovyetler tarafından ele geçirilince Torino'ya döndü. Orada boya, emaye ve sentetik reçine üreten bir fabrikaya girdi. 30 yıl çalıştığı bu fabrikada 1961'de genel müdürlüğe yükseldi.

Levi ilk kitabı *Se questo è un uomo*'da (1947; *Bunlar da mı İnsan*, 1967) insanoğlunun olağanüstü niteliklerini ve tanığı olduğu işkenceleri çözümlemedeki tarafsızlığını ortaya koydu. Daha sonra yazdığı otobiyografik yapıtları *La tregua* (1963; Ateşkes) ve *I sommersi e i salvati* (1986; Boğulmuş ve Kurtarılmış) savaş sırasında yaşadıklarıyla ilgili anılarını içeriyordu. Levi'nin yapıtları arasında belki eleştirmenler kadar okuyucuların da en beğendiği *Il sistema periodico* (1975; Periyodik Tablo) fizik, kimya ve ahlak alanları arasındaki benzerlikleri dile getiren ve her biri bir kimyasal elementin adını taşıyan 21 meditasyondan oluşan bir koleksiyondu. Levi ayrıca şiir, roman ve öyküler de yazdı. Ölümünün intihar olduğu sanılmaktadır.

Lévi, Sylvain (d. 28 Mart 1863, Paris - ö. 30 Ekim 1935, Paris, Fransa), Budacılık sözlüğüyle ünlü Fransız Doğubilimci.

Paris'te öğretim üyeliğine atandıktan (1886) sonra Sorbonne'da Sanskrit dersleri verdi (1889-94). 1890'da tamamladığı doktora tezi *Le Théâtre indien* (Hint Tiyatrosu), bu konuda temel başvuru kitabı oldu. Ölümüne değin görev yapacağı Collège de France'a profesör olarak atandıktan (1894) sonra Hindistan ve Japonya'yı gezdi (1897-98). Bu geziden sonra *La Doctrine du sacrifice dans les Brâhmanas* (1898; Brahman Dininde Kurban Öğretisi) adlı kitabı yayımladı. Ayrıca üç ciltlik *Le Népal: Étude historique d'un royaume hindou*'yu (1905-08; Nepal: Bir Hindu Krallığı Üzerine Tarihsel İnceleme) yayımladı. *L'inde et le monde* (1926; Hindistan ve Dünya) adlı yapıtında Hindistan'ın uluslararası alandaki durumunu inceledi.

Uzakdoğu ülkelerine yaptığı öteki gezilerden (1921-23) sonra Japon araştırmacı Takakusu Cunciro'yla birlikte en önemli çalışması olan *Hôbôgirin, Dictionnaire du Bouddhisme d'après les sources chinoises et japonaises*'i (1929; Hobogirin, Çin ve Japon Kaynaklarına Göre Budacılık Sözlüğü) kaleme aldı. Fransız dilbilimci Antonie Meillet'yle birlikte İS 1. binyılda Çin Türkistanı'nda konuşulan Tohar dili üzerinde ilk incelemeleri yaptı. Tohar B dilindeki ilk metinlerin yazım tarihini belirledi ve *Fragments de textes koutchéens* (1933; Kuqa'da Bulunan Metinlerden Parçalar) başlığıyla yayımladı.

Levi ben Gerşom, GERSONIDES, LEO DE BAGNOLS, LEO HEBRAEUS ya da (kısaca) RALBAG olarak da bilinir (d. 1288, Bagnols-sur-Cèze - ö. 1344, Fransa), Yahudi kökenli Fransız matematikçi, filozof, astronom ve Talmud bilgini.

Levi, 1321'de yazdığı *Sefer hamispar* (Sayı Kitabı) adlı ilk kitabında, aritmetik işlemlerini, bu arada kök bulmayı inceledi. *De sinibus, chordis et arcubus* (1342; Sinüsler, Kirişler ve Yaylar Üzerine) başlıklı yapıtında ise düzlem üçgenler için sinüs kuramını geliştirdi ve beş basamaklı sinüsler tablosu hazırladı. Meaux piskoposu Philippe de Vitry'nin talebi üzerine bir geometri kitabı yazdı; yalnızca Latince çevirisi günümüze kalan *De numeris harmonicis* (1343; Sayıların Uyumu Üzerine) başlıklı bu yapıtında Eukleides'in ilk beş kitabını inceledi ve özgün aksiyomlar geliştirdi.

Aristoteles'in ve 12. yüzyıl Arap filozofu İbn Rüşd'ün yapıtlarından etkilenen Levi, 1319'da yazdığı *Sefer ha-hekkesh ha-yashar*

(Doğru Analoji Kitabı) adlı yapıtında, Aristoteles'in bazı kanıtlamalarını eleştirdi; ayrıca her iki filozofu da yorumladı.

Levi'nin, din konusunda bilgi sahibi, ortaçağ astronomi yazınına alışık ve İbn Rüşd'ün yapıtlarından haberdar bir okuyucu kitlesine yönelik olarak kaleme aldığı başyapıtı *Sefer milhamot Adonai* (1317-29; Tanrı'nın Savaşları Kitabı) başlığını taşır. Altı bölüme ayırdığı bu yapıtında Levi, ölümsüzlüğü, düşleri, kehaneti ve öngörüyü, tanrısal bilgiyi, ilahi takdiri, gök cisimleri ve bireysel zihinler ile bunların Tanrı'yla ilişkisini, dünyanın yaratılmasını, mucizeleri ve gerçek peygamberin tanıtıcı özelliklerini derinlemesine ele aldı. Beşinci bölümde, gökcisimleri arasındaki açısal uzaklığı ölçmekte kullandığı ve "Yakub'un değneği" adını verdiği aleti tanımladı.

Levi'nin görüşlerini cesurca sergilediği yapıtları ağır eleştirilere uğramış, ama 19. yüzyıla değin etkili olmuştur.

Levi-Civita, Tullio (d. 29 Mart 1873, Padova - ö. 29 Aralık 1941, Roma, İtalya), diferansiyel hesap ve görelilik konularındaki çalışmalarıyla tanınan İtalyan matematikçi. Padova Üniversitesi'nde öğrenim görürken (1891-95), Curbastro Gregorio Ricci'nin öğrencisi oldu. Levi-Civita, günümüzde tansör çözümlemesi(*) olarak bilinen soyut diferansiyel hesabı Ricci ile birlikte kurmuştur. Aynı üniversitede 1898'de öğretim görevlisi, 1902'de rasyonel mekanik profesörü olan Levi-Civita, 1918-38 arasında Roma Üniversitesi'nde ders verdi. Yahudi kökenli olması nedeniyle bu üniversitedeki görevine 1938'de son verildi.

Tansör hesabının öncü çalışması olan *Méthodes de calcul différentiel absolu et leurs applications* (1900; Soyut Diferansiyel Hesabın Yöntemleri ve Uygulamaları) adlı yapıtı Ricci ile birlikte yazdı. 1917'de, matematiğin bu dalına en önemli katkısını, genel eğrilmiş uzaylarda paralel yer değiştirme kavramını ortaya koyarak yaptı. Bu kavram kısa sürede birçok uygulama alanı buldu, görelilikte elektromagnetik ve kütleçekimsel alanların birleşik ifadesine temel oluşturdu. Bu kavramın, kuramsal matematikte de, genelleştirilmiş topolojik uzayların modern diferansiyel kuramının geliştirilmesinde önemli bir yeri vardır.

Levi-Civita diferansiyel geometri, hidrodinamik ve mühendislikle de ilgileniyordu. Birbirlerinin çevresinde dönen üç cismin devinimine ilişkin üç cisim problemine önemli katkıları oldu. *Questioni di meccanica classica e relativistica* (1924; Klasik ve Göreli Mekaniğin Problemleri) ve *Lezioni di calcolo differentiale assoluto* (1925; Soyut Diferansiyel Hesap Dersleri) adlı yapıtları örnek başvuru kitapları niteliğindedir. *Lezioni di meccanica razionale* (1923-27, 3 cilt; Rasyonel Mekanik Dersleri) adlı kitabı ise alanında klasikleşmiş bir yapıttır.

Levi-Montalcini, Rita (d. 22 Nisan 1909, Torino, İtalya), İtalyan asıllı ABD'li nörolog. Sinir hücrelerinin büyümesini sağlayan maddeyi bularak 1986 Nobel Fizyoloji ya da Tıp Ödülü'nü Stanley Cohen ile paylaşmıştır.

Torino Üniversitesi'nde tıp öğrenimi gördükten sonra, vücut dokularının, sinir hücrelerinin büyümesi üzerindeki etkilerini araştırdı. Yahudi kökenli olduğu için, İtalya'nın Alman işgali altında bulunduğu 1943-45 arasında saklanmak zorunda kaldı; çalışmalarını savaştan sonra Torino'da sürdürdü. 1947'de ABD'ye giderek St. Louis'deki (Missouri) Washington Üniversitesi'nde, civciv embriyonlarında sinir dokusunun gelişimini inceleyen zoolog Viktor Hamburger ile çalışmaya başladı.

Levi-Montalcini ve Hamburger 1948'de, farelere ait ur hücrelerinin civciv embriyonlarına şırınga edildiğinde sinir dokusunun büyümesini uyararak hızlandırdığını buldular; bu etki, ur dokusunda bulunan ve sinir büyüme etkeni olarak adlandırdıkları bir maddeden kaynaklanıyordu. Levi-Montalcini, ur hücrelerinin, laboratuvar koşullarında canlılığı korunan sinir dokusu kültürlerinde de benzer bir etki gösterdiğini ortaya koydu. Bu yıllarda Washington Üniversitesi'ndeki çalışmalarını birlikte sürdürdüğü Stanley Cohen, ur dokusundan sinir büyüme etkenini elde etmeyi başarmıştı. Çevrel (periferik) sinir sisteminde sinir hücrelerinin ve liflerinin büyümesinde önemli rol oynayan bu madde, hayvanların vücudundan elde edilen ilk hücre büyüme etkeni oldu. Levi-Montalcini bu alandaki çalışmalarını 1977'ye değin Washington Üniversitesi'nde, daha sonra da Roma'daki Hücre Biyolojisi Enstitüsü'nde sürdürdü. 1986'da bu çalışmalarından ötürü Albert Lasker Temel Araştırmalar Ödülü'nü aldı. Otobiyografik çalışması *In Praise of Imperfection* (Mükemmel Olmayana Övgü) 1988'de yayımlandı.

Lévi-Strauss, Claude (d. 28 Kasım 1908, Brüksel), yapısalcılığın kurucusu kabul edilen Fransız antropolog. Kültürel sistemlerin (örn. akrabalık ilişkilerinin ve mitlerin), öğeleri arasındaki yapısal ilişkilerle açıklanabileceğini öne sürmüş, birer iletişim sistemi olarak gördüğü kültürleri yorumlamak

Lévi-Strauss
AP/Wide World Photos

için kurduğu modellerde yapısal dilbilimden, bilişim kuramından ve sibernetikten yararlanmıştır.

Babası ressamdı. Küçük yaşta ilginç nesneler toplamaya ve jeolojiyle ilgilenmeye başladı. Daha sonra psikanalize ve Marksizme yakınlık duydu. Paris Üniversitesi'nde hukuk ve felsefe öğrenimi gördü (1927-32); Comte, Durkheim ve Mauss gibi büyük Fransız sosyologlarının yapıtlarını inceledi. Bir süre lise öğretmenliği yaptı ve Jean-Paul Sartre'ın çevresindeki düşünürlerle tanıştı. 1934-37 arasında Brezilya'da São Paulo Üniversitesi'nde sosyoloji profesörüydü. 1939'a değin kaldığı Brezilya'da yaptığı alan araştırmaları, Bororo Yerlilerinin toplumsal örgütlenmesini konu alan ilk antropoloji makalesine (1936), daha sonra da Nambikvara ve Tupi-Kavaip Yerlileri üzerine yazılarına yol açtı. 1939'da askere çağrıldığı için Fransa'ya dönen Lévi-Strauss, Alman işgali üzerine ülkesinden kaçtı. 1941-45 arasında New York'taki New School for Social Research'te öğretim görevlisiydi. New York'ta Roman Jakobson'un dilbilim çalışmalarından etkilendi; 1945'te "L'analyse structurale en linguistique et en anthropologie" (Dilbilim ve Antropolojide Yapısal Çözümleme) adlı makalesini yayımladı. Ülkesine döndükten sonra Fransız kültür ataşesi (1946-47) olarak yeniden New York'a gönderildi. Kısa bir süre de alan araştırmaları için Doğu Pakistan'da (bugün Bangladeş) bulundu. 1950-79 arasında Paris Üniversitesi Uygulamalı Yüksek Araştırmalar Okulu'nda sosyal antropoloji çalışmaları yöneticisiydi. 1959'da atandığı Collège de France'taki sosyal antropoloji kürsüsünde 1982'ye değin kaldı.

Lévi-Strauss *Les Structures élémentaires de la parenté* (1949; Akrabalığın Temel Yapıları) adlı ilk önemli yapıtında yakın akrabalar arasında cinsel ilişki yasağını ele aldı. *Race et histoire*'a (1952; Irk ve Tarih, 1985) izleyen *Tristes tropiques* (1955; Hüzünlü Dönenceler) ile yaygın üne kavuştu. 1958'de ilk ciltini (2. cilt, 1973) yayımladığı *Anthropologie structurale*'de (Yapısal Antropoloji) antropolojiye yaklaşımının yöntem ve ilkelerini açıklığa kavuşturdu. Kitabın *Din ve Büyü* (1963) başlığıyla Türkçeye çevrilen bölümünde mitlerin yapısını belirlemeye yönelik kendi yöntemini ortaya koydu. 1962'de yayımladığı *Le Totémisme aujourd'hui* (Günümüzde Totemcilik) ve *La Pensée Sauvage* (Yaban Düşünce, 1984) adlı yapıtlarında da, açıkladığı yapısal yöntemi uyguladı. Mitlerin mantığını çözümlediği *Mythologiques* adlı dört ciltlik büyük çalışmasını *Le Cru et le cuit* (1964; Çiğ ve Pişmiş), *Du miel aux cendres* (1967; Baldan Küle), *L'Origine des manières de table* (1968; Sofra Adabının Kökeni) ve *L'Homme nu* (1971, Çıplak İnsan) başlıklarıyla yayımladı. *La voie des masques*'ta (1975, 2 cilt; Maskelerin Yolu) Amerika'nın kuzeybatı kıyılarında yaşayan Yerlilerin sanat, din ve mitlerini çözümledi. Bunları *Le regard éloigné* (1982; Uzaktan Bakış) ve *La parole donnée* (1984; Verilmiş Söz) gibi yapıtları izledi. CBS radyo televizyon konuşmaları ise *Myth and Meaning* (1977; *Mit ve Anlam*, 1986) başlığıyla derlendi.

1964'te Légion d'honneur nişanını, 1968'de de Fransa'nın en yüksek bilim ödülü olan Ulusal Bilimsel Araştırma Merkezi altın madalyasını alan Lévi-Strauss, 1973'te Académie Française üyeliğine seçildi.

Levi Strauss & Company, dünyanın en büyük pantolon üreticisi. Özellikle tescilli marka adıyla Levi's olarak bilinen blucin pantolonlarıyla tanınır. Günümüzde klasik pantolon, ceket, şapka, gömlek, etek ve kemer de imal etmekte, tuhafiye eşyası için üretim lisansı vermektedir. Merkezi San Francisco'dadır. Elliden fazla ülkede dağıtım şirketleri vardır.

Şirketin geçmişi, altına hücum döneminde San Francisco'ya yerleşen (1850) Bavyerah bir göçmen olan Levi Strauss'a (1829-1902) değin uzanır. Madencilere satmak üzere yanında manifatura eşyası getiren Strauss, madencilerin dayanıklı pantolonlara gereksinim duyduğunu öğrenince, kiraladığı bir terziye çadır bezinden giysiler yaptırdı. (Daha sonra çadır bezinin yerini pamuklu kumaş aldı ve cep dikişlerine bakır perçinler eklendi.) Levi işlerini büyütünce 1853'te kardeşleri Jonas ve Louis ile bir ticari ortaklık kurdu.

Strauss'un ölümü (1902) üzerine şirketin yönetimi, dört erkek yeğenine, 1918'den sonra da evlilik yoluyla akrabası olan ve günümüzde şirketin hisselerinin çoğunu elinde tutan Haas ailesine geçti. Şirket, toptancılığı bırakarak yalnız kendi markasıyla giyim eşyası imalı üzerinde yoğunlaşmaya karar verdiği 1946'dan sonra en parlak gelişmeyi sağladı. Bir zamanlar yal-

nızca Batı kovboylarının giydiği Levi's ve öteki blucinler 1960'lara doğru bütün dünyada tutulur oldu; hatta şık bir moda durumuna geldi. Levi Strauss & Company 1984'te, moda tasarımcısı Perry Ellis ile bir dizi spor giysinin pazarlanması konusunda sözleşme imzaladı.

Levililer Kitabı, İbranice VAYİKRA (Ve Rab Çağırdı), Eski Ahit'in üçüncü kitabı. Levililer adı, kitabın öncelikle, Levioğullarından(*) Harun'un soyundan gelen din adamları (*kohen* [*]) ve görevleriyle ilgili olduğunu belirtir. Temelde bir dinsel yasalar kitabı olmakla birlikte bazı öyküleri de içerir (8-9; 10:1-7; 10:16-20; 24:10-14). Genellikle beş bölüme ayrılır: Kurban Yasaları (1-7), *kohen*'liğe giriş ve bu göreve ilişkin yasalar (8-10), temizlik ve arınma yasaları (11-16), İsrailoğullarının kutluluğunu düzenleyen kurallar (17-26), sunu ve adaklara ilişkin kurallar (27).

Araştırmacılar Levililer Kitabı'nın, Eski Ahit metinlerinden bazılarına kaynaklık eden "kohenler geleneği" içinde yer aldığı konusunda görüş birliği içindedir. Bir kurama göre İÖ 7. yüzyılda yazılan bu kitap Ezra ile Nehemya'nın reformlarını dayandırdıkları yasaları içerir. Ama daha eski dönemlerde oluşmuş bazı malzemeler de (örn. 17-26) kitapta yer alır.

levin, LEVİNİT olarak da bilinir, kimyasal bileşimi ve yapısı kabazitinkinin benzeri olan zeolit minerali. *Ayrıca bak.* kabazit.

Levin, Meyer (d. 8 Ekim 1905, Chicago, ABD - ö. 9 Temmuz 1981, Kudüs), Yahudiler üzerine yazdığı tarihsel romanları ve bilimsel yapıtlarıyla tanınan ABD'li yazar.

Meyer ilk kez *Yehuda* (1931) adlı romanıyla tanındı. Polonya'dan çıkarılan ve daha sonra Filistin'de birleşen Yahudileri anlatan Filistin konulu ilk film *My Father's House*'un (1945; Baba Evi) senaryosunu yazdı ve yapımını üstlendi. Güncel olayları işlediği başlıca yapıtları arasında, 1937'de 10 grevcinin öldürüldüğü Chicago'daki çelik grevini konu alan *Citizens* (1940; Yurttaşlar) ile Leopold-Loeb cinayet davasını anlatan *Compulsion* (1956; *Kayboldan Gençlik*, 1958) sayılabilir.

Levin 1933-39 arasında *Esquire*'da yayın yönetmeni yardımcılığı, film eleştirmenliği ve İspanya İç Savaşı'nda Kralcıların cephesinde muhabirlik yaptı. II. Dünya Savaşı'nda da savaş muhabiri olarak çalıştı.

Öbür yapıtları arasında *Gore and Igor; An Extravaganza* (1968; Gore ve Igor: Bir Fantezi), *The Haggadah Retold* (1968; Yeniden Anlatılan Haggada), *The Settlers* (Göçmenler) ile Yahudi göçmenlerin Polonya'dan İsrail'e göç edişlerini anlatan *The Illegals* (1977; Yasadışı Kişiler) adlı film sayılabilir.

Levine, Jack (d. 3 Ocak 1915, Boston, Massachusetts, ABD), ABD'de 1930'ların toplumsal gerçekçilik okulunun en önemli temsilcilerinden olan ressam.

Massachusetts eyaletindeki Roxbury'de Yahudi Yardımlaşma Merkezi'nde, ardından Boston Güzel Sanatlar Müzesi Okulu'nda eğitim gördü. 1929-31 arasında Harvard Üniversitesi'nde okudu. 1935'te Çalışma Projeleri İdaresi'ne (WPA) bağlı olarak Federal Sanat Projesi'ne (FAP) katıldı. Atölyesini Boston'un yoksul mahallelerinden birinde kurarak yoksulların ve yoz politikacıların portrelerini yaptı. Teknik açıdan Avrupalı dışavurumcuların dramatik biçim bozmalarının etkisinde kaldı. 1936'da "Uzmanlar Grubu", 1937'de de "Saf Aklın Şöleni" adlı resimlerinin sergilenmesiyle üne kavuştu. 1939'da New York'ta ilk kişisel sergisini açtı. "Duruşma" (1953-54, Chicago Sanat Enstitüsü), "Gangsterin Cenazesi" (1952-53), "Moskova Patriğinin Kudüs'ü Ziyareti" (1975) ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin hayali bir toplantısını işlediği "Bütün Uluslar" (Panethnikon)

Jack Levine, 1970
Budd Studio

adlı yapıtlarıyla keskin toplumsal yergilerini sürdürdü.

Levine, Dışişleri Bakanlığı'nın 1959'da Moskova'da düzenlediği sergide yer alan bazı yapıtlarındaki yergi öğesi yüzünden Başkan Dwight D. Eisenhower'ın sert eleştirilerine hedef oldu. Buna karşılık Vatikan, yapıtlarına daha çok değer verdi; Papa VI. Paul 1973'te "Habil ile Kabil" adlı resmini satın alırken Levine'ın Vatikan Müzeleri'nde her zaman yeri olacağını söyleyerek onu ABD'li sanatçılar için alışılmadık biçimde onurlandırdı. 1978'de de New York Kenti Yahudi Müzesi onuruna bir toplu sergi düzenledi. Ressam Ruth Gikow'la evlenen Levine'ın kızı Susanna da ressam oldu.

Levine, James (d. 23 Haziran 1943, Cincinnati, Ohio, ABD), ABD'li piyanist ve orkestra şefi. New York kentinde Metropolitan Operası'ndaki çalışmalarıyla ünlüdür.

İlk konserini üstün yetenekli bir çocuk piyanist olarak 1953'te Cincinnati Senfoni Orkestrası'yla verdi. New York kentindeki Juilliard Okulu'nda Rosina Lhevinne'den piyano, Jean Morel'den orkestra şefliği dersleri aldı. 1964'te George Szell tarafından Cleveland Orkestrası'nda yardımcı şef olarak çalışmaya çağrıldı ve 1970'e değin burada kaldı. 1971'de Metropolitan Operası'nda şef olarak ilk kez *Tosca* ile izleyici karşısına çıktı; 1973'te baş orkestra şefi, 1975'te müzik yöneticisi, 1983'te de sanat yönetmeni oldu. ABD ve Avrupa'da konuk sanatçı olarak bulundu, Ravinia (Illinois) yaz festivalinde Chicago Senfoni Orkestrası'nın şefliğini yaptı. Mozart ve Verdi'nin operaları ile Brahms ve Mahler'in senfonileri önemli plakları arasındadır. Ayrıca viyolonselci Lynn Harrel ile birlikte oda orkestralarında çalmış ve plak doldurmuştur.

Levinson, Salmon Oliver (d. 29 Aralık 1865, Noblesville, Indiana - ö. 2 Şubat 1941, Chicago, ABD), "savaşın hukuk dışılığı" hareketini başlatarak yaygınlaştıran ABD'li avukat.

1891'den sonra Chicago'da avukatlık yaptı. Zor durumdaki şirketlerin mali sorunlarına çözüm getirmedeki becerisiyle ün kazandı. 9 Mart 1918 tarihli *The New Republic* dergisindeki makalesinde ulus-devletlerin şiddete başvurmasının hukuka aykırı bir eylem olarak ilan edilmesi gerektiğini savundu. Bu görüşün, I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru birçok alandaki etkili kişilerce desteklenmesini sağladı. Daha sonra savaşı hukuk dışı ilan eden Kellogg-Briand Paktı'nın (1928) hazırlanmasına katkıda bulundu.

Levioğulları, Hz. Musa döneminde altın buzağıya tapanları öldürmeyi üstlendikleri (Çıkış 32:25-29) için özel dinsel görevler verildiğine inanılan kabile.

Kesin olmayan verilere göre, Levioğullarının başlangıçta özel bir dinsel görevi yoktu. Kabilenin adı, bazı araştırmacılara göre yalnızca simgesel olarak, Hz. Yakub ile karısı Lea'nın üçüncü oğlu Levi'den geliyordu. Gene bazı araştırmacılara göre, İsrailoğulları Vaat Edilmiş Toprakları yurt edindikleri sırada bu kabile artık yoktu; çünkü İsrail'in On İki Kabilesi'nin tersine Levioğullarına özel bir toprak verilmemiş, ülkenin tümüne dağılmış 48 kente yerleşmeleri buyurulmuştu (Sayılar 35:1-8). Ama başka araştırmacılara göre Levioğullarının özel bir dinsel işlevi olmasa bile toprak edinmeleri uygun değildi; çünkü onların "mirası, İsrail'in Tanrı'sı Rabbin ateşle yapılan takdimeleri"ydi (Yeşu 13:14).

Bu kabilenin öteki bütün kabilelerden temsilcileri de içermesi olasılığı Levioğullarının tarihini daha da belirsizleştirmektedir.

Levioğullarının dinsel görevleri yüzyıllar boyunca değiştiği için, tarihçiler Levioğulları ile Levioğullarından Harun'un soyundan gelen *kohen*'ler(*) arasındaki ilişkiyi bütünüyle çözümleyememişlerdir. *Kohen*'lerin din adamlığını tekellerine aldıkları kuşkusuzdur. Harun soyundan gelmeyen Levioğulları ise toplu ibadetle ikincil hizmetleri üstlenmişlerdir. Günümüzde sinagoglardaki ibadet sırasında Tora'nın ikinci bölümünün okunuşunu Levioğullarından gelen birinin kutsaması gerekir.

levirat (Latince *levir*: "kayınbirader"), KAYINALMA olarak da bilinir, kocası ölen kadının öncelikle, bazı durumlarda da zorunlu olarak kayınbiraderiyle evlenmesini öngören gelenek ya da yasa.

Kitabı Mukaddes'te (Tesniye 25:5-10) yer alan ve eski Yahudi toplumunda yaygın olan *levirat*, çocuğu olmayan bir erkeğin ölmesi durumunda soyunun sürmesini sağlardı. Bazı yazısız toplumlarda bu tür evliliklerde ilk kocaya ait hak ve görevler sürer. Örneğin Sudan'da yaşayan Nuerlerde yeniden evlenen kadının çocukları ilk kocanın soyundan sayılır. Kadının yeni kocasından olan çocuklar da, kadının ilk kocasını babaları olarak kabul ederler. Eski yengesiyle evlenen erkek kardeş genellikle ölen kocanın vekili sayıldığından yeni bir evlilik sözleşmesi yapılmaz. "Kardeş", ölmüş kocanın gerçekten bir yakını ya da böyle olduğu varsayılan biri olabilir. Kadının yeniden evleneceği kişinin ölen kocadan daha genç olmasının zorunlu olduğu durumlarda, geleneğe "genç *levirat*" denir.

Yahudilerin *halitsa* (İbranicede "serbest kalış") ayini, dul bir kadının *levirat* yükümlülüğünden kurtulması amacıyla yapılır. Bu ayin, Kitabı Mukaddes'te şöyle anlatılır. "...ihtiyarların önünde kardeşinin karısı onun yanına gelecek ve onun ayağından çarığını çıkaracak ve onun yüzüne tükürecek; ve cevap verip diyecek: Kardeşinin evini bina etmeyen adama böyle yapılır" (Tesniye 25:9). Kadının sözlerinden ve davranışlarından anlaşıldığı gibi, dul kalan yengesiyle evlenmeyen erkek aşağılanmaktadır. Çarığın çıkarılması, erkeğin, kardeşinin "mülkünü" edinmeme niyetini belirtir.

Hıristiyanlıktan çok önceki dönemlerde, hahamlar *levirat* evlilik yerine *halitsa*'yı

yeğlemişler ve bunu izlenecek tek uygun yöntem olarak öğütlemişlerdir. *Halitsa* ayini, ölenin erkek kardeşinin evli olması durumunda doğacak olan çokeşlilik sorununu ortadan kaldırmakta, ayrıca Tora'da yer alan, erkek kardeşin karısıyla ilişki konusundaki yasağa (Levililer Kitabı 18:16) uyulmasını sağlamaktadır.

Günümüzde İsrail Devleti'nde *halitsa* yasal bir zorunluluktur. *Levirat* için gereken koşulların bulunduğu durumlarda, dine sıkı sıkıya bağlı hiçbir haham, *halitsa* töreni tamamlanmadan önce bir evlilik töreni yapmaz. Reformcu Yahudiler *levirat* evliliğini modası geçmiş bir kavram olarak kabul ettikleri için *halitsa*'yı da göz ardı ederler.

Bu tür evliliklere eskiden Anadolu'nun kırsal kesimlerinde az da olsa rastlanırdı. Kocası ölmüş genç kadının, kendisinden küçük de olsa kayınbiraderiyle evlendirilmesinde miras bütünlüğünü sağlamak ve işgücünü azaltmamak amacı güdülürdü. Günümüzde bu gelenek hemen hemen kalkmış gibidir.

Levisiyen Karmaşık, LEVISIYEN GNAYS olarak da bilinir, İskoçya'nın kuzeybatısında Prekambriyen Zamanda (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) oluşan kayaçların başlıca bölümü. Levisiyen kayaçlar bulundukları bölgede zemini, yani en alt kayaç katmanlarını oluşturur; yüzey uzantılarına İskoçya'nın batı kıyılarında rastlanır. Radyometrik tarihlendirme yöntemiyle, en eski Levisiyen kayaçların 2,4-2,6 milyar, en gençlerinin ise 1,6 milyar yaşında olduğu saptanmıştır. Korkayaçlardan ve tortul kayaçlardan oluşan Levisiyen kayaçlar daha sonraları ısı, basınç ve çeşitli çözeltilerin etkisiyle değişime uğrayarak özgün kimyasal bileşimlerini ve yapılarını kaybetmiştir. Karmaşığa egemen olan kayaç türü, kuvars feldispat ve demirli mineraller bakımından zengin, grimsi renkli gnaystur. Loch Maree ve Güney Harris'ten elde edilen ve özgün tortul özelliklerini bir oranda koruyan örnekler üzerinde yapılan incelemeler, ilk tortulların şeyller, kumtaşları ve bazı kireçtaşlarından oluştuğunu göstermiştir. Levisiyen kayaçlarda granit, pegmatit ve dolerit gibi bazı korkayaç sokulmalarına da rastlanır. Torridoniyen Dizinin üstünde yer alan Levisiyen Karmaşık Skuriyen, İnveriyen ve Laksfordiyen karmaşıklar olarak üç ana alt bölüme ayrılır. Levisiyen kayaçlar, iki büyük biçim bozulması (deformasyon) döneminden etkilenmiştir; bunlardan biri Skuriyen Karmaşık, ötekisi ise Laksfordiyen Karmaşık tarafından temsil edilen zaman aralıklarında gerçekleşmiştir. Levisiyen'e ilişkin olarak gerçekleştirilen radyometrik ölçümler sonucunda elde edilen tarihler, bu dönemlere aittir.

Levita, Eliya, İbranice tam adı ELIYAHU BEN AŞER HA-LEVI AŞKENAZI, lakabı BAHUR (Genç Adam ya da Öğrenci) (d. 13 Şubat 1469, Neustadt an der Aisch, Nürnberg - ö. 28 Ocak 1549, Venedik), Alman asıllı İtalyan dilbilgisi uzmanı. Yapıtları ve öğretisiyle, Yahudilere karşı düşmanlığın yaygın olduğu bir dönemde Avrupa Hıristiyan dünyasında İbranice araştırmalarının gelişmesini sağladı.

Genç yaşta İtalya'ya gitti ve 1504'te Padova'ya yerleşti. Orada, İbranice üzerine bir elkitabı yazdı (1508). Ama metni kopya eden Benjamin Colbo, bazı ekler yaparak kitabı kendi adıyla yayımladı. Yapıt, Yahudilik ve Hıristiyanlık üzerinde çalışan araştırmacılarca büyük ilgiyle karşılandı. Kitabın gerçek yazarının Levita olduğu ise ancak 1546'da, yapıtın düzeltilmiş basımının yayımlanmasıyla ortaya çıktı.

Padova'nın 1509'da Cambrai Birliği tarafından ele geçirilip yağmalanması üzerine Levita kenti terk etmek zorunda kaldı. Önce Venedik'e, 1513'te de Roma'ya yerleşti. Roma'da, Augustinusçu tarikatın başkanı, sonradan kardinal olan Viterbolu Gilles'in korumasına girdi. Onun desteğiyle İbranicenin dilbilgisiyle ilgili bir inceleme kaleme aldı. Birçok basımı yapılan *Sefer ha-Bahur* (1518; Bahur'un Kitabı) adlı bu yapıt, dönemin temel başvuru kaynaklarından biri oldu. Levita, aşağı yukarı aynı yıllarda, Kitabı Mukaddes'teki kuralsız eylem biçimlerinin açıklamalı bir sözlüğüyle dizileri (*paradigma*) içeren bir tablo yayımladı. Bunu 1520'de, sesbilgisini ve İbranice dilbilgisinin çeşitli özelliklerini ele alan *Pirke Eliyahu* (Eliyah'ın Bölümleri) izledi.

1527'de, Roma'nın imparatorluk ordularınca yağmalanması sırasında Levita'nın birçok yazması kayboldu. Levita da kenti terk etmek zorunda kalarak yeniden Venedik'e yerleşti. Orada, İbranice metinler basan bir matbaacının yanında düzeltmenlik yaparak ve ders vererek geçimini sağladı. Bir yandan da başyapıtı kabul ettiği, Masoretik (Geleneksel) ya da İbranice Kitabı Mukaddes konkordansı olan *Sefer ha-zahronot*'u (Anılar Kitabı) tamamlamaya çalıştı. Yapıt, hiç yayımlanmamasına karşın Levita'nın kilise piskoposlarından, prenslerden ve Fransa kralı I. François'dan ders verme önerileri almasına yol açtı, ama Levita hepsini reddetti. Gene İbranice Kitabı Mukaddes üzerine yazdığı *Massarot ha-massarot* (1538; Geleneğin Geleneği) adlı yapıtı ise, İbranice bilginleri arasında yaklaşık 300 yıl tartışma konusu oldu. Levita, son yıllarında iki büyük yapıt verdi. Bunlardan *Sefer meturgeman* (1541; Çevirmenin Kitabı) Eski Ahit'in Aramca çevirileri (*targum*) üzerine hazırlanmış ilk sözlüktü. Öteki yapıtı *Tişbi* (1542) ise, daha önceki iki önemli sözlüğü tamamlamak üzere hazırlanmış, İbranicenin geç dönemine ilişkin geniş bilgi içeren bir sözlüktü.

Levitski, İvan, asıl adı IVAN NEÇUY-LEVITSKI (d. 25 Kasım 1838, Steblev, Kiev - ö. 15 Nisan 1918, Kiev, Ukrayna), Ukraynalı gerçekçi romancı. Öğrenimini bir ilahiyat okulunda tamamladıktan sonra taşrada öğretmenlik yaptı. Ukrayna edebiyatında eğitim görmüş alt sınıfları anlatan ilk toplumsal romanları yazanlardan biridir. Serfliğin kaldırılmasını izleyen reform dönemini ele alan yapıtları arasında *Priçepa* (1869; Saldırgan), *Hmıari* (1874; Bulutlar), *Kaydaşeva semya* (1879; Kaydaşev Ailesi) ve *Burlaçka* (1881; İşçi Kız) sayılabilir. Nesnel anlatımı ve folklorik öğelerde ayrıntılara inmesi yapıtlarındaki gerçeklik etkisini güçlendirir.

levizit, kimyasal savaşta kullanılan zehirli gaz. I. Dünya Savaşı sırasında ABD tarafından geliştirilmiştir. Kimyasal adı diklora (2-klorovinil) arsindir. Solunduğunda ya da deriyle doğrudan temas ettiğinde buharı çok zehirli etkide bulunur. Deride içi sıvı dolu kabarcıkların oluşmasına yol açar ve akciğerleri tahriş eder. Vücudun bu sıvı ya da buharla temas eden bölgesinde iltihap, yanık ve doku yıkımı olur. I. Dünya Savaşı'nda Almanların gaz saldırılarına karşılık vermek amacıyla geliştirilmişse de, üretim aşamasında ateşkes imzalandığından gerçekte hiçbir zaman kullanılmamıştır.

Lévka Dağları, Yunanca LEVKA ÖRI, MADHARES ÖRI olarak da bilinir, Girit'in batı kesiminin en yüksek ve sarp kütlesi. Yunanistan'ın Hanya ilinde (*nomós*), ilin ve Girit'in merkezi olan Hanya kentinin birkaç kilometre güneyinde yer alır. Kireçtaşından oluşan dorukları, aşınarak yüksek düzlükler dönüşmüştür. Bunlardan biri olan Omalós (500-1.000 m), 18 km uzunluğunda ve 300 m derinliğindeki Samaria Boğazı ile Lákkoi köyü arasındaki ulaşımı sağlar.

Yağışlı mevsimde içinden bir ırmağın aktığı Samaria, Lévka Dağları üzerinden güney kıyıya uzanan tek transit güzergâhı oluşturur. Dağ kütlesi batıda, Hanya-Aya Irini

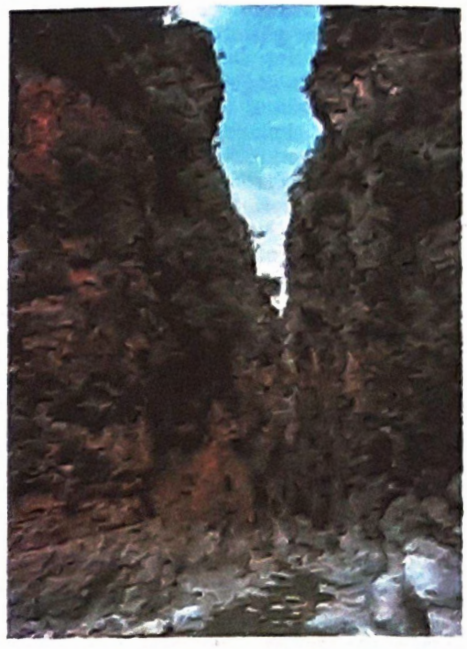

Lévka Dağlarında Samaria Boğazı, Girit
J. Edwardes-Robert Harding Picture Library, Londra

yolunun geçtiği bir çöküntü alanıyla Apopigádhi Dağından (1.310 m) ayrılır. Doğu sınırları ise Vrísai-Khóra Sfakíon yolunun bulunduğu çöküntü alanıyla belirlenir. Lévka Dağlarının doruklarından dördü 1.980 m'yi aşar. En yükseği Lévka Tepesidir (2.452 m). Bu tepeden kaynaklanan başlıca ırmak olan Plataniás, kuzeybatıya yönelerek Lákkoi'den geçer ve Hanya Körfezine dökülür. Bölgenin, Girit yaban keçisinin son yaşadığı yer olduğuna inanılır.

Levkás *bak.* Lefke

levkit, (*Rutilus frisii*). *Cypriniformes* takımının *Cyprinidae* familyasından tatlı su balığı. Yakın akrabası olan çamçağa benzeyen bu türün yanlardan az basık ve uzunca gövdesini kiremit gibi dizilmiş pullar örter. Yan çizgisinde 53-68 pul bulunur. Sırt yüzgecinin yüksekliği anüs yüzgecinden daha fazladır ve ucu düzdür. Üreme mevsimi nisan-mayıs aylarına rastlar ve bu dönemde vücudunda küçük kabarcıklar belirir. Uzunluğu 70 cm'ye ve ağırlığı 6 kg'ye ulaşabilen bu balık Karadeniz ve Azak Denizi havzalarında bulunur. Türkiye'de ise Anadolu'nun kuzeybatı kesimindeki akarsular ile Terkos ve İznik göllerinde yaşadığı bilinmektedir. Levkit, eti lezzetli ve ekonomik değeri yüksek tatlı su balıkları arasında yer alır.

Levkosía *bak.* Lefkoşa

Levnî, asıl adı ABDÜLCELİL (d. 17. yy sonları, Edirne? - ö. 1732, İstanbul), Lale Devri'nin en ünlü minyatürcüsü.

Gençliğinde İstanbul'a giderek Topkapı Sarayı'ndaki nakkaşhanede tezhip sanatını öğrendi. II. Mustafa döneminde başnakkaş oldu. Daha sonra tahta geçen III. Ahmed döneminde de büyük bir olasılıkla bu görevini sürdürdü.

Levni, Lale Devri'nin yaşam biçimine uygun olarak yapıtlarında çoğunlukla eğlence sahnelerini işledi. Minyatürlerinde bir yandan geleneksel kalıplar doğrultusunda klasik çizgiyi sürdürürken, bir yandan da perspektif kullanmak gibi yenilikler uyguladı. Ayrıca portreye modelin kişisel özellikleri katması, figüre kıvraklık kazandırması, kompozisyonu bütün resim yüzeyine yayması ve resmin bütünü içinde renk uyumuna özen göstermesiyle de minyatür sanatında yenilikçi bir yer edindi. 1710-20 arasında yaptığı, çoğu imzalı kadın ve erkek figürleri bir albümde toplanmıştır. İçki içen, müzik yapan, dinlenen, çiçek toplayan vb pozlarda canlandırılmış tek figürlerden ya da ikili üçlü gruplardan oluşan bu minyatürler sanat değerlerinin yanı sıra, dönemin yaşam biçimini ve giysilerini betimleme açısından da önem taşır.

Levni'nin bir başka çalışması da 1. Osman'dan III. Ahmed'e kadar bütün Osman-

"Şehzade ve Silahtarları", Levni'nin bir minyatürü, 18. yy; Topkapı Sarayı Müzesi
Ara Güler Arşivi

lı padişahlarının portrelerine yer verdiği *Sıfatlıname*'dir. Bu yapıtta yer alan 45 portrenin 43 tanesi Levni'nin elinden çıkmıştır.

Şair Seyyid Vehbi'nin, III. Ahmed'in şehzadelerinin 1720'deki sünnet düğününü konu eden *Surname*'sindeki minyatürler Levni'nin en önemli yapıtları arasındadır. Toplam 137 minyatürün yer aldığı *Surname*'de Levni sünnet düğününde geçit yapan esnaf loncalarını, geceleri Haliç'te düzenlenen ateş oyunları gibi çeşitli eğlenceleri, şölenleri, Haliç kıyısında sıralanan yapıları gerçekçi bir biçimde işlemiştir.

Levni'nin minyatür ressamlığı yanında âşıklık yönü de vardır. Özellikle atasözlerini nazma çekerek oluşturduğu "Atasözleri" bu türün ilk ve en güzel örneğidir. "Demişler" redifli bu destana daha o zamanda birçok âşık nazire söylemeye başlamış ve böylece yeni bir destan türü ortaya çıkmıştır. Selanik'ten İstanbul'a yolculuğunu anlattığı uzun bir destanı ile "uymuş" redifli tekerleme destanı da Levni'den günümüze kalmış güzel örneklerdir.

levrek, *Perciformes* takımının *Moronidae* familyasını oluşturan 12 kadar balık türünün ortak adı. Genellikle ılık ve tropik denizlerin sığ kesimlerinde yaşayan bu balıklardan bazıları denizle bağlantılı acı ve tatlı sulara da girer. Vücutları iğ biçiminde ve yanlardan az basık, solungaç kapakları ikişer yassı dikenli, pulları oldukça iri ve deriye iyice yapışık, genellikle yanları beyaz, alt bölümleri gümüş renginde ve altta yüzgeçleri sarımsıdır. En iri türlerin uzunluğu 1 m'yi aşabilir. Birbirinden ayrı iki sırt yüzgecinin önde olanı 8-10 diken ışınlı, arkada olanı bir diken ışınlı ve 11-14 yumuşak ışınlıdır. Ayrıca karın yüzgecinde bir, anüs yüzgecinde üç diken ışın bulunur.

Türkiye denizlerinde yaşayan iki türünden düz ya da bayağı levreğin (*Dicentrarchus labrax*) damağında bulunan dişler hilal biçiminde kümeler oluşturur. Uzunluğu en çok 1 m, ortalama 30-55 cm'dir. Türkiye'yi çevreleyen bütün denizlerde yaşar. Öndeki

Düz levrek (*Dicentrarchus labrax*)
Ara Yüyücüoğlu Arşivi

damak dişleri raptiye biçiminde kümelenmiş olan benekli levrek (*D. punctatus*) önceki türden sırt ve yanlarında bulunan çok sayıdaki siyah renkli beneklerle de ayırt edilebilir. Uzunluğu en çok 70 cm, ortalama 20-40 cm olan bu tür Türkiye'yi çevreleyen sulardan Ege Denizinin güney kesimlerinde ve Akdeniz'de yaşar. Levrekler en lezzetli ve ticari değeri en yüksek balıklar arasında yer alır.

Bazı sınıflandırmalarda *Percichthyidae* adıyla geçen *Moronidae* familyası bazen hamileri de içeren *Serranidae* familyasının bir altfamilyası olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca *Percidae* familyasından birkaç tür de tatlı su levreği(*) adıyla tanınır.

Levski, Vasil, asıl adı VASİL İVANOV KUNÇİV (d. 6 Temmuz 1837, Karlovo, Rumeli - ö. 6 Şubat 1873, Sofya yakınları), Bulgaristan'ın Osmanlı egemenliğinden kurtuluş mücadelesine önderlik etmiş Bulgar devrimci.

Bir süre keşişlik yaptıktan (1858-64) sonra kendini Bulgaristan'ın kurtuluşu mücadelesine adadı. Cesaretinden dolayı Levski (Aslan gibi) lakabıyla anılmaya başladı. Sırbistan'da 1862 ve 1868'de kurulan iki Bulgar gönüllü alayını birleştirdiyse de Sırp hükümetinden umduğu desteği alamadı. Bunun üzerine mücadeleyi yurtdışından ülke içine taşıyarak Bulgar ulusal hareketinde yeni bir evreyi başlattı. Lyuben Karavelov'la birlikte 1869'da Bükreş'te Bulgar Merkezi Devrimci Komitesi'ni kurdu. Bulgaristan'da bu komiteye bağlı kişi ve hücrelerden bir ağ oluşturdu. 1872'de Bulgaristan'a görevle gizlice gidişlerinden birinde Osmanlılarca yakalanarak idam edildi.

Lévy, Léopold (d. 1882, Paris - ö. 1966, Paris, Fransa), Türkiye'de yürüttüğü eğitim çalışmalarıyla tanınan Fransız ressam ve oymabaskı sanatçısı.

Sanata ilgi duyulan bir aile ortamında yetişti. Ressam olmaya gençlik yıllarında karar verdi. Dekoratif Sanatlar Okulu ile Güzel Sanatlar Yüksekokulu'nda öğrenim gördü. 1900'lerin başında Henri Matisse, Albert Marquet ve André Derain ile tanıştı. Yaşamını daha çok dergilere resimler çizerek ve desinatörlük yaparak kazanıyordu. 1937'de İstanbul'a gitti. Orada Güzel Sanatlar Akademisi Resim Bölümü başkanlığına getirildi. Kasım 1949'a değin görev yaptığı akademide birçok Türk ressamın yetişmesine katkıda bulundu ve resim üslubunun bu dönemdeki gelişimini etkiledi.

Lévy birçok çağdaş akımın ortaya çıktığı 1900'lerin başında Paris'te bulunmasına karşın, bunların hiçbirine katılmamıştı. Yeniliğe açık olmakla birlikte, bu akımları geçici olarak niteliyordu. Doğanın akıl ve duygularla yorumlanması gerektiğine inanıyor, öğrencilerini kendi üslûplarını geliştirmede özgür bırakıyordu. Ama Lévy'nin biçimsel sorunları vurgulaması ve rengi ikinci plana atması akademi çevrelerince sık sık eleştirilmiyordu. 1940'larda Yeniler Grubu'nu oluşturan ressamlar Lévy'nin öğrencileriydi. Lévy akademide İbrahim Çallı ve Hikmet Onat gibi sanatçıların atölyelerini korumuş, Bedri Rahmi Eyuboğlu, Zeki Faik İzer, Cemal Tollu, Nurullah Berk ve Sabri Berkel gibi genç kuşak ressamlarını akademi kadrosuna öğretmen olarak almıştır. Ölümünden sonra akademide yapıtlarıyla anısına bir serp düzenlenmiştir (1967).

Lévy, Paul (-Pierre) (d. 15 Eylül 1886, Paris - ö. 15 Aralık 1971, Paris, Fransa), olasılık kuramı üzerindeki çalışmalarıyla tanınan Fransız maden mühendisi ve matematikçi.

1910-13 arasında Paris'teki Saint-Étienne Madencilik Okulu'nda profesörlük yapan Lévy, Ulusal Madencilik Yüksekokulu'nda (1914-51) ile Paris'teki Politeknik Okul'da da (1920-50) görev yaptı.

Olasılık kuramına katkılarda bulunan Lévy, fonksiyonel çözümleme ile öteki çözümleme problemleri, özellikle de kısmi diferansiyel denklemler ve seriler üzerine çalışmalar yaptı. Aynı zamanda geometriyle de ilgilendi. Başlıca yapıtları, *Leçons d'analyse fonctionelle* (1922; Fonksiyonel Çözümleme Dersleri), *Calcul des probabilités* (1925; Olasılıklar Hesabı), *Théorie de l'addition des variables aléatoires* (1937-54; Çoklu Değişkenlerin Toplanması Kuramı) ve *Processus stochastiques et mouvement brownien*'dir (1948; Rasgele Süreçler ve Brown Hareketi).

Lévy-Bruhl, Lucien (d. 19 Nisan 1857, Paris - ö. 13 Mart 1939, Paris, Fransa), Fransız düşünür. İlkel halklar üzerindeki psikolojik araştırmaları, toplumsal düşünce sistemleri ile ilkel dinler ve mitolojinin içerdiği usdışı unsurların incelenmesinde antropolojiye yeni bir yaklaşım kazandırmıştır.

1899-1927 arasında Sorbonne Üniversitesi'nde felsefe profesörü olarak görev yaptı. İlk önemli yapıtı *La Morale et la science des moeurs* (1903; Ahlak ve Töreler Bilimi) Auguste Comte'un olgucu yaklaşımını yansıtıyordu. Lévy-Bruhl, kuramsal olarak geliştirilmiş ahlak sistemlerinin geçerli olamayacağını savunduğu bu yapıtla çoğulcu ve göreci bir sosyolojinin temellerini attı. Bundan sonraki çalışmalarında büyük ölçüde ilkel düşünme biçimlerini inceledi. Bu konudaki ilk kapsamlı çalışmasını *Les Fonctions mentales dans les sociétés primitives* (1910; İlkel Toplumlarda Zihinsel İşlevler) başlığıyla yayımladı. Fransız sosyolog Émile Durkheim'dan *représentations collectives* (ortak tasavvurlar) kavramını alarak, bunun ilkel insan ile çağdaş Batılı insan arasındaki uslamlama farkının temelini oluşturduğunu savundu. Buna göre, ilkel düşünce ve algı mistisizmin etkisi altındaydı; ilkel düşünme biçimi mantık yasalarına karşıt değilse bile yalnızca bu yasaların yönlendirmesi altında da değildi.

Lévy-Bruhl ilkel düşünme biçimi ile çağdaş düşünceye geçiş evrelerini birkaç başka yapıtında daha inceledi. Bunlar arasında *La Mentalité primitive* (1922; İlkel Zihniyet), *L'Âme primitive* (1927; İlkel Ruh), *Le Surnaturel et la nature dans la mentalité primitive* (1931; İlkel Zihniyette Doğaötesi ve Doğa) sayılabilir. *La Philosophie d'Auguste Comte* (1900; *Auguste Comte Felsefesi*, 4 cilt, 1940-43) ve *İlimlerin Felsefesi* (1942) Lévy-Bruhl'ün Türkçede yayımlanan yapıtlarıdır.

Lévy-Roussy sendromu, kasılarda esgüdüm bozukluğu, ilerleyici atrofi ve iskelet

sisteminde yapı bozukluklarıyla ortaya çıkan kalıtsal bozukluk. Atrofi ve kasılara ilişkin öbür belirtilerin sinir sistemindeki bir kusurdan kaynaklandığı düşünülmektedir. Belirtiler yaşamın ilk yıllarında ortaya çıkar ve ağır ağır ilerler. Hastanın denge duyusu bozulur, ayakta durmak ve yürümek zorlaşır; dizkapağı ve ayak bileği refleksleri kaybolur. Omurgada skolyoz adı verilen eğrilik ortaya çıkabilir; kemiklerdeki yapı bozukluğu nedeniyle ayak içe ya da dışa doğru bükülebilir.

Levyatan, İbranice LİVYATAN. Yahudi mitolojisinde, çok eskiden var olan deniz yılanı. Kitabı Mukaddes öncesi Mezopotamya söylencelerinden, özellikle de Ugarit'teki Baal söylencesinden kaynaklanır. Mezmurlar Kitabı'nda (74:14) Tanrı'nın öldürdüğü ve çöldeki İbranilere yiyecek olarak verdiği bir deniz yılanı olarak anılır. İşaya Kitabı'nda (27:1) Tanrı'nın kılıçtan geçireceği İsrail düşmanlarını simgeleyen bir yılandır. Eyub Kitabı'nda (41) ise bir deniz canavarı ve Tanrı'nın yaratma gücünün bir simgesidir.

levye *bak.* kaldıraç

Lewald, Fanny (d. 24 Mart 1811, Königsberg, Prusya - ö. 5 Ağustos 1889, Dresden, Almanya), genellikle aile, evlilik ve toplumsal sorunlar üzerine yazan popüler Alman romancı ve feminist.

Gazeteci ve yayımcı kuzeni August Lewald'ın özendirmesiyle 30 yaşında yazarlığa başladı. *Clementine* (1842) ve *Jenny* (1843) adlı romanlarında aile değerleri çerçevesinde sınırlı yaşantıları ele aldı. Üç ciltlik *Die Familie Darner* (1888; Darner Ailesi) ve sekiz ciltlik *Von Geschlecht zu Geschlecht* (1863-65; Kuşaktan Kuşağa) adlı gerçekçi romanlarında birkaç kuşak boyunca aile bireylerinin yaşamını anlattı. 1847'de yayımlanan *Diogena* adlı yapıtını, rakibi Hahn-Hahn kontesi Ida'nın *Gräfin Faustine* (Kontes Faustine) adlı duygusal romanına parodi olarak yazdı. Üç ciltlik tarihsel romanı *Prinz Louis Ferdinand*'ın (1849) başkişisi 19. yüzyılın başında Berlin'deki evini edebiyatçılara açan Rahel Varnhagen von Ense'ydi.

Lewald ayrıca İtalya, İskoçya ve İngiltere ile ilgili gezi kitapları ve üç ciltlik *Meine Lebensgeschichte* (1861-62; Yaşamımın Öyküsü) başlıklı bir otobiyografi yazdı. 1845'te İtalya'da karşılaştığı Adolf Stahr ile 1854'te evlendi. Yazmaya başladığı tarihte yapıtlarına bütün Almanya'da sıkı bir sansür uygulanmakta olan Genç Almanya(*) hareketi üyelerinden etkilendi. Hareketin savunduğu kadınların kurtuluşu görüşünü benimsedi. Ayrıca Fransız yazar George Sand'dan da etkilendi.

Lewandowski, Louis (d. 3 Nisan 1821, Września, Polonya - ö. 4 Şubat 1894, Berlin), Yahudi korobaşı (*hazzan*) ve koro yöneticisi. Ayrıca sinagog müziği bestelemiştir.

On iki yaşındayken Berlin'de bir koroda söylüyordu. Keman ve piyano eğitimi gördü; Berlin Üniversitesi'ne kabul edildi ve Güzel Sanatlar Akademisi'ne alınan ilk Yahudi oldu. 1840'ta Berlin'deki Eski Sinagog'da müzik yönetmenliğine başladı; 1866'da da Yeni Sinagog'a geçti. Ayrıca Yahudi Cemaat Okulu'nda ve Yahudi Öğretmen Okulu'nda ders verdi. Yaşlı ve Yoksul Müzikçiler Enstitüsü'nün kurucusu ve yöneticisiydi.

Lewandowski Aşkenazilerin geleneksel dinsel ezgileriyle çağdaş armonileri birleştiren, çoğu zaman da çalgı eşliği gerektiren bir üslup benimsedi. Korobaşının sololarında genellikle geleneksel ezgilere bağlı kalırken koro bölümlerinde Felix Mendelssohn ve öbür çağdaş bestecilerden etkilendi. Gene önemli bir sinagog bestecisi olan Salomon Sulzer'inki kadar romantik olmayan üslubu önce Almanya'da ve zamanla başka yerlerde büyük ölçüde yaygınlaştı. Yayınları arasında bir ve iki parti için *Kol rinna u-tefilla* (1871; Şarkı ve Duanın Sesi) solocu, koro ve org için *Tova ve zimra* (1876-82, 2 cilt; Şükran ve Şarkı) solocular, koro ve org için düzenlenmiş çok sayıda mezmur bestesi ile şarkı, uvertür ve senfonilerin de yer aldığı bir dizi dindışı yapıt vardır.

Lewanika (d. y. 1842, Nyengo Bataklığı yakınları, Barotseland - ö. 4 Şubat 1916, Lealui, Barotseland Protektorası [bugün Batı ili, Zambia]), Afrika'nın güneyindeki Barotseland'ın kralı. Batıda Portekizlilerin, doğuda Bandebelelerin (Matabeleler) oluşturduğu tehditler karşısında, Barotseland'da İngiliz protektora yönetiminin kurulması için çaba göstermiştir.

Sebetwane'nin ölümünün ardından Barotseland'ın denetimini yeniden ele geçiren Lozi krallarının soyundan geliyordu. Önceleri Robosi (Lubosi) olarak bilinen Lewanika, 1876'da tahta çıktıysa da 1884'te yönetimden uzaklaştırıldı. 1885'te yeniden kral olduktan sonra Lewanika adını aldı ve bu tarihten ölümüne değin kral olarak hüküm sürdü. Tahta çıkar çıkmaz Barotseland'da İngiliz protektora yönetiminin kurulması için harekete geçti. Bu çabasında Bamangwato kralı III. Khama'dan ve yakın bir dostluk ilişkisi kurduğu Fransız misyoner Peder François Coillard'dan yardım gördü. Hükümdarlığı sırasında Barotseland'da köleliğe ve köle ticaretine son verdi.

Lewes, İngiltere'de, East Sussex ilinde (*county*) ilçe (*district*). Kuzeybatıda West Sussex ili, güneybatıda ise Brighton ilçesiyle (*borough*) çevrilidir. Yüzölçümü 292 km²'dir. Manş kıyıları boyunca uzanan ilçe toprakları güneydeki Newhaven limanını ve Seaford'u içine alır. South Downs'ın kireçli yamaçları doğu-batı doğrultusunda uzanarak ilçe topraklarını boydan boya geçer. Ouse Irmağının oluşturduğu yarma vadide il merkezi Lewes kenti, bu vadinin doğusunda da ünlü opera merkezi Glyndebourne yer alır. Nüfus (1982 tah.) 79.500.

Lewes, İngiltere'de, East Sussex ilindeki (*county*), Lewes ilçesinin (*district*) merkezi kent ve bucak (*parish*). Ouse Irmağının South Downs'da oluşturduğu yarma vadide yer alır.

11. yüzyılda inşa edilen bir şatonun çevresinde gelişti; bu şatonun kalıntıları günümüzde de kente egemen bir konumdadır. Lewes, zamanla önemli bir pazar merkezi ve ırmak limanı durumuna geldiyse de Newhaven'ın gelişmesi karşısında bu konumunu yitirdi. 1264'te kentin yakınlarında yapılan Lewes Çarpışması'nda Simon de Monfort İngiltere kralı III. Henry'yi yenilgiye uğrattı.

Kentteki başlıca tarihsel yapılar, her ikisi de 16. yüzyıldan kalan Barbican Evi ve Shelleys'tir; eskiden Barbican Evi VIII. Henry'nin dördüncü karısı Cleves'li [Anne'in ikametgâhı, Shelleys ise bir handı. Bir başka önemli yapı da gene 16. yüzyıldan kalma Southover Çiftliği'dir.

Günümüzde de önemli bir pazar merkezi olan kentte bazı hafif sanayi dalları gelişmiştir. Kente 5 km uzaklıkta ünlü opera merkezi Glyndebourne yer alır. Nüfus (1981 geç.) 13.770.

Lewes, George Henry (d. 18 Nisan 1817, Londra - ö. 28 Kasım 1878, Londra, İngiltere), İngiliz felsefeci, edebiyat eleştirmeni, oyun yazarı, aktör, bilim adamı ve yayımcı.

Oyuncu Charles Lee Lewes'in torunu ve Liverpool ilahi Kralıyet Tiyatrosu yönetiminin oğluydu. İki yıl Almanya'da kaldıktan

Lewes. Anne Gliddon'ın kurşunkalem çizimden ayrıntı, 1840; Ulusal Portre Galerisi, Londra

sonra 1840'ta Londra'ya döndü. Sonraki 10 yıl boyunca çeşitli dergilere yazılar yazdı. 1840'ların başlarında John Stuart Mill'le yazıştı. 1850'de dostu Thornton Leigh Hunt'la birlikte *The Leader* adlı haftalık radikal bir dergi çıkardı; dergiyle edebiyat ve tiyatro yazılarını da kaleme aldı. *Comte's Philosophy of the Sciences* (1853; Comte'un Bilimler Felsefesi) adlı kitabı dergide makale dizisi olarak yayımlandı.

Lewes 1841'de evlendi. Anne karısıyla aynı evi paylaştıkları Hunt'tan üç çocuk doğurması üzerine bu beraberlik bozuldu. Lewes 1851'de George Eliot(*) adıyla tanınan ünlü romancı Mary Ann Evans ile tanıştı ve 1854'ten yaşamının sonuna değin onunla birlikte yaşadı. Lewes'un bütün önemli yapıtları bu beraberliğin etkisiyle ortaya çıktı. Lewes'un bilimsel çalışmalara yönelmeden önce yazdığı *Life and Works of Goethe* (1855; Goethe'nin Yaşamı ve Yapıtları) günümüzde de İngilizcede Goethe'yi tanıtıcı niteliktekiyapıtların en iyilerinden biri sayılır. Lewes, hareket ve duyu sinirleri üzerine çeşitli yazılarının yanı sıra *Seaside Studies* (1858; Deniz Kıyısı Araştırmaları), *Physiology of Common Life* (1859-60, 2 cilt; Günlük Hayatın Fizyolojisi) ve *Studies in Animal Life* (1862; Hayvanlarla Yaşamı Üzerine İncelemeler) adlı kitaplarını yayımladı. Daha sonra Aristoteles üzerine bir incelemeyle (1864) en önemli yapısı olan *Problems of Life and Mind*'ı (1873-79, 5 cilt; Yaşam ve Zihin Sorunları) kaleme aldı. Bu arada 1865-ön yıllarında *Fortnightly Review* adlı derginin yayın yönetmenliğini yaptı, dergide bilim ve siyaset yazıları ile edebiyat eleştirileri yazdı.

Lewes'un en önemli katkısı deneysel metafiziğin gelişmesi yönünde oldu. Özellikle zihinsel olguları toplumsal ve tarihsel koşullarla ilişki içinde ele almak, psikolojide önemli bir ilerleme sağladı.

Lewin, Kurt (d. 9 Eylül 1890, Mogilno, Prusya, Almanya - ö. 12 Şubat 1947, Newtonville, Massachusetts, ABD), alan kuramı(*) ile tanınan Alman asıllı ABD'li sosyal psikolog. Ayrıca Gestalt psikolojisinin ABD'de tanınmasına katkıda bulunmuş, Gestalt ilkelerini sosyal psikolojiye uygulamaya çalışmıştır.

Almanya'da Freiburg, Münih ve Berlin üniversitelerinde öğrenim gördü. 1914'te Berlin Üniversitesi'nde doktora çalışmasını tamamladı. I. Dünya Savaşı'na katılıktan

sonra Berlin Psikanaliz Enstitüsü'nde çalışmaya başladı. 1933'te ABD'ye yerleşti. Bir süre Stanford ve Cornell üniversitelerinde ders verdikten sonra Iowa Eyalet Üniversitesi'ndeki Çocuk Sağlığı Araştırma Merkezi'ne geçti. 1945'te Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde Grup Dinamiği Araştırma Merkezi'ni kurdu ve başkanlığını üstlendi. Ölümüne değin bu görevini sürdürdü.

Kuramını fizik ve matematik terimleriyle açıklayan Lewin, insan davranışının belli bir sürekliliğin parçası olduğunu öne sürmüştür. Buna göre normdan bireysel sapmalar, "ben"in algıları ile çevre arasındaki gerilimin bir işlevidir. İnsan davranışını tam anlamıyla kavramak ve önceden kestirebilmek için, kişinin yaşantı ve etkinliklerinin gerçekleştiği psikolojik alan ya da "yaşam mekânı"nın incelenmesi gerekir. Bu yaşam mekânı içindeki olaylar bütünü, kişinin herhangi bir zamandaki davranışını belirler.

Lewin, kuramını desteklemek amacıyla psikolojik etkenleri grafiklerle betimlemeye çalıştı. Bir grubun, kendini oluşturanların bireysel davranışlarını değiştirdiği inancıyla yaşamının son yıllarında grup dinamiği üzerine araştırmalar yaptı. Çocuk gruplarında demokratik, otokratik ve liberal liderlik yöntemlerinin etkilerini incelemeye yönelik deneylerine dayanarak, küçük gruplarda en başarılı yöntemin demokratik liderlik olduğunu savundu.

Lewis GLYN COTHI, LLYWELYN Y GLYN olarak da bilinir (ö. 1447-86), yapıtlarında Gal ulusal bilincini yansıtan Galli halk ozanı (*bard*).

Carmarthenshire'ın yerlisi olduğu söylenen Lewis, Güller Savaşları (1455-85) sırasında Lancaster hanedanının ve İngiltere kralı VII. Henry'nin amcası Jasper Tudor'un ateşli bir yandaşıydı. Can düşmanı olan Chester'lıları yermek için güçlü bir od (*awdl*) yazdı. (Söylentiye göre temsilcilerinin onayını almadan bir dulla evlendiği için bu kentten kovulmuştu.) Çoğu kendi el yazısıyla yazılmış günümüze ulaşmış 230 şiirinden 154'ünü içeren bir derleme 1837'de Londra'da yayımlandı. Galler Ulusal Kütüphanesi ve Galler Üniversitesi Yayın Kurulu'nun işbirliği ile 1953'te yayımlanmaya başlayan bütün yapıtlarının yayına hazırlanmasını Evan David Jones üstlendi.

Lewis, Sir (William) Arthur (d. 23 Ocak 1915, St. Lucia, İngiliz Batı Hint Adaları - ö. 15 Haziran 1991, Barbados), İngiliz iktisatçı. İktisadi kalkınma konusundaki incelemeleri ve azgelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasındaki ticaret hadlerini bu ülkelerin tarım alanındaki emek üretkenlik düzeylerine bağlayan yeni modeliyle 1979 Nobel Ekonomi Ödülü'nü Amerikalı Theodore W. Shultz'la paylaşmıştır.

London School of Economics'ten 1937'de mezun olarak ertesi yıl iktisat doktorasını tamamladı. Aynı okulda doçent (1938-47), Manchester Üniversitesi'nde iktisat profesörü (1947-58), Batı Hint Adalarındaki University College'da müdür (1959-62), Batı Hint Adaları Üniversitesi'nde rektör yardımcısı (1962-63), Princeton Üniversitesi'nde profesör (1963-68) olarak çalıştı. İktisadi kalkınma konusunda birçok uluslararası komisyona ve çeşitli Afrika, Asya ve Antil Adaları hükümetlerine danışmanlık yaptı. Kuruluşuna katkıda bulunduğu Antiller Kalkınma Bankası'na 1970-73 arasında başkanlık etti. 1963'te "sir" unvanı aldı.

Yazdığı birçok kitap arasında *The Principles of Economic Planning* (1949; İktisadi Planlamanın İlkeleri), *The Theory of Economic Growth* (1955; İktisadi Büyüme Kuramı), *Development Planning* (1966; Kalkınma Planlaması), *Tropical Development 1880-1913* (1971; 1880-1913 Arasında Tropiklerde Kalkınma), *Growth and Fluctuations 1870-1913* (1978; 1870-1913 Arasında Büyüme ve Dalgalanmalar) sayılabilir. Lewis'in *The Evolution of the International Economic Order* adlı yapıtı Türkçede *Uluslararası Ekonomik Düzenin Evrimi* (1983) adıyla yayımlanmıştır.

Lewis, C. Day *bak.* Day-Lewis, C(ecil)

Lewis, C(larence) I(rwing) (d. 12 Nisan 1883, Stoneham, Massachusetts, ABD - ö. 3 Şubat 1964, Cambridge, ABD), ABD'li mantıkçı, bilgi felsefecisi ve ahlak kuramcısı. Analitik felsefe geleneğinin önde gelen temsilcilerindendir.

Harvard Üniversitesi'nde öğrenim gören Lewis 1920'den sonra aynı üniversitede ders verdi. 1930'da Edward Pierce Kürsüsü'nde felsefe profesörü oldu ve 1953'te emekli olana değin bu görevi sürdürdü. ABD'nin çeşitli kuruluşlarından ödüller alan Lewis'in başlıca yapıtları şunlardır: *Symbolic Logic* (1932, C. H. Langforth ile birlikte; Simgesel Mantık), *An Analysis of Knowledge and Valuation* (1947; Bilginin ve Değerlendirmenin Analizi), *The Ground and Nature of the Right* (1955; Haklılığın Temeli ve Yapısı).

Bilgi kuramı ve etik görüşü açısından Kantçı çerçeve içinde kavramcı bir pragmatist olan Lewis deneysel gerçeklikte temellenen felsefi kavramlar geliştirmeye çalıştı. Bireylerin katıksız duyu izlenimleri konusunda yanılamayacağı ve bu yüzden de duyusal deneyimin doğru bilgi ve kesinliğin güvencesi olduğu biçimindeki geleneksel görüşe karşı, bilgi sorunlarında bireylerin duyu deneyimleri üzerine öznel yorumlarının önemli bir yeri olduğunu ileri sürdü. Lewis'e göre olanaklı tek kesinliğin kaynağı, gerçeklik üzerinde deneysel olarak doğrulanmış önermelerden oluşan sonuçlandırıcı yargılardır. Sonuçlandırıcı yargılar görünür olgulara ilişkin olmak zorundadır; oysa sonuçlandırıcı olmayan yargılar başka nesnelere ya da değerlere ilişkin olabilir. Temelde bir sonuçlandırıcı yargı bulunması koşuluyla sonuçlandırıcı olmayan yargılar da kesinlik ve anlam taşıyabilir.

Maddi gerektirmenin kullanıldığı biçimsel mantık sistemlerini eleştiren Lewis, sıkı gerektirmeye dayalı almaşık bir mantık sistemi önerdi. Buna göre mantık, deneyimde örtük olarak bulunanın dışına çıkmamalıydı. Lewis'e göre kavramlar deneyimden çıktığı için, hiçbir kavram değişmez ya da vazgeçilmez değildi; geleneksel mantığın soyut kategorileri de değişmeye açıktı.

Lewis, C(live) S(taples) (d. 29 Kasım 1898, Belfast, İrlanda - ö. 22 Kasım 1963, Oxford, İngiltere), İngiliz romancı ve araştırmacı. Çoğu Hıristiyan ilahiyatını savunmayı amaçlayan 40'ı aşkın yapıtı arasında en ünlüleri *The Screwtape Letters* (1942) ile bir fantezi klasiği sayılan *Chronicles of Narnia*'dır (Narnia Öyküleri).

Özel eğitim gören Lewis, Malvern College'da bir yıl okudu. I. Dünya Savaşı'nda, Fransa'daki Somerset hafif piyade birliğinde görev yaptı. 1918'de Oxford'daki University College'a devam etti. Burada klasik yazarlar üzerine çalışmalarıyla ün kazandı. 1925'ten 1954'e değin Oxford Magdalen College'da öğretim üyeliğinde bulundu. 1954-63 arasında da Cambridge Üniversitesi'nde ortaçağ ve Rönesans dönemi İngiliz edebiyatı profesörlüğü yaptı.

İlgi uyandıran ilk yapıtı *The Pilgrim's Regress: An Allegorical Apology for Christianity, Reason and Romanticism* (1933; Hacının Ricatı: Hıristiyanlık, Akıl ve Romantizm Adına Alegorik Bir Savunu) olda 1936'da, birçoklarına göre en büyük yapıtı olan *Allegory of Love: A Study in Medieval Tradition* (Aşkın Alegorisi: Ortaçağ Geleneği Doğrultusunda Bir İnceleme) yayımlandı. O dönemde pek az bilinen bilimkurgu türündeki ilk yapıtı *Out of the Silent Planet* (1938; Sessiz Gezegenden) Hıristiyanlığın savunusuyla alegoriyi birleştiriyordu. Bu kitabı *Perelandra* (1943) ve *That Hideous Strength* (1945; Şu İğrenç Güç) başlıklı aynı ölçüde ilginç iki roman izledi. Bazı eleştirmenlere göre bu üç roman bilimkurgu türünde en başarılı üçlemeler arasında yer alıyordu. *The Problem of Pain* (1940; Acı Sorunu) adlı yapıtı, kilise dışı bir apoloji yazarı olarak Lewis'e büyük ün kazandırdı. Ama yaşlı bir şeytanın genç çırağına günahı özendirme sanatının inceliklerini öğrettiği *Screwtape Letters* adlı romanı çok daha büyük ilgi gördü. Lewis'in çocuklar için 1956'da yayımladığı ilk öykü, *The Lion, the Witch and the Wardrobe* (*Aslan, Cadı ve Sihirli Dolap*, 1982) Narnia ülkesinde geçen yedi masaldan birincisiydi. Lewis'in öteki yapıtları arasında otobiyografik nitelikteki *Surprised by Joy: The Shape of My Early Life* (1955; Sevinçten Şaşkın: Ömrüm Böyle Başladı) ile Psyche ve Cupid'in öyküsü üzerine kurulu bir roman olan *Till We Have Faces: A Myth Retold* (1956; Çehremiz Olana Değin: Yeniden Anlatılan Bir Mit) sayılabilir. Lewis'in mektupları, kardeşi W. H. Lewis'in anılarıyla birlikte, 1966'da yayımlanmıştır.

Lewis, G(ilbert) N(ewton) (d. 23 Ekim 1875, Weymouth, Massachusetts - ö. 23 Mart 1946, Berkeley, California, ABD), geliştirdiği elektron çifti kuramıyla, ortaklaşım bağının anlaşılmasını olanaklı kılan asit ve baz kavramlarını genişleten ABD'li kimyacı.

Doktora çalışmasını 1899'da Harvard'da tamamlayan Lewis, Leipzig ve Göttingen'de çalıştı ve 1905'te Cambridge'deki Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde termodinamik üzerine araştırmalara başladı. 1912'de fiziksel kimya profesörü oldu ve Berkeley'deki California Üniversitesi'nin Kimya Yüksekokulu dekanlığına getirildi. Yaklaşık 1916'da kimyasal bağın elektron aktarımının yanı sıra değerlik elektronlarının paylaşılmasıyla da oluşabileceği düşüncesini geliştirmeye başladı. Bu görüşlerini 1923'te *Valence and the Structure of Atoms and Molecules* (Atom ve Moleküllerin Yapısı ve Değerliği) adlı yapıtında açıkladı. Ayrıca 1923'te Merle Randall ile birlikte *Thermodynamics and the Free Energies of Chemical Substances* (Kimyasal Maddelerin Termodinamiği ve Serbest Enerjileri) başlıklı ders kitabını yayımladı.

Hidrojenin bir izotopu olan döteryumu ilk olarak 1933'te ayrıştırdı ve arı bir ağır su (döteryum oksit) örneği hazırladı. Daha sonraki araştırmalarıyla da, flüorışımanın, fosforışımanın ve organik maddelerdeki renklerin anlaşılmasına yardımcı oldu.

Lewis, Isaac Newton (d. 12 Ekim 1858, New Salem, Pennsylvania - ö. 9 Kasım 1931, Hoboken, New Jersey, ABD), I. Dünya Savaşı sırasında ve daha sonra yaygın biçimde kullanılan Lewis makineli tüfeğini geliştiren ABD'li subay ve mucit.

1884'te West Point'teki (New York) ABD Askeri Akademisi'ni bitirdi. 1891'de topçular için yaptığı bir uzaklık saptama aygıtının

patentini aldı. Başarı kazanan ötekı askerı kuruluşları arasında, kıyı topçuları için uzaklık saptama ve ateş yönetimi sistemi, çabuk ateşlenebilen sahra topu ve gazla çalışan bir torpil de vardır. Lewis ayrıca, otomobiller için elektrikli aydınlatma sistemi ve rüzgârla çalışan elektrikli aydınlatma sistemi gibi daha birçok buluşun da patentini almıştı.

Lewis 1911'de makineli tüfeğinin patentini aldı, ama bu tüfek ABD Kara Kuvvetleri tarafından benimsenmedi. 1913'te albay rütbesiyle ordudan emekliye ayrıldıktan sonra Avrupa'ya gitti ve burada tanıttığı silahı büyük bir ilgiyle karşılandı. Belçika'da, Liège'de bir fabrika kurarak silahın üretimine başlayan Lewis, I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine İngiltere'ye geçti ve Birmingham Small Arms Company ile ortaklık kurarak silah üretimini sürdürdü. Savaş sırasında İtilaf ordularında 100 binden fazla Lewis tüfeği kullanıldı. Geri tepmesi çok az olduğundan silah uçakları da takılmaya başladı. Lewis makineli tüfeği, yeni deneylerden ve sert tartışmalardan sonra ABD Kara Kuvvetleri'nce de kabul edildi.

Lewis, Jerry, asıl adı JOSEPH LEVITCH (d. 16 Mart 1926, Newark, New Jersey, ABD), komedi sinemasında kendine özgü bir yer edinmiş ABD'li sinema oyuncusu, yönetmen, senaryo yazarı ve yapımcı.

Ortaöğrenimini yarıda bıraktı ve çeşitli işlerde çalışmaya başladı. Sahnelerde komedyenlik yaptıktan sonra 1946'da şarkıcı ve oyuncu Dean Martin ile bir ikili oluş-

Jerry Lewis
Ara Güler

turdu. Gösterilerinde, Martin'in söylediği şarkılar sürekli olarak Lewis'in komikliklerinyle kesiliyordu. Kısa sürede ülkenin en tutulan komedyenleri arasına girdiler ve 1949'da Paramount Pictures Corporation'la anlaşarak sinemaya adım attılar. İlk filmleri *My Friend Irma*'da (1949; Arkadaşım İrma) yardımcı rolde gözüktükten sonra 1950 tarihli *My Friend Irma Goes to West*'te (Arkadaşım İrma Batı'ya Gidiyor) başrole yükseldiler ve 1956'da ayrılana değin 15 filmde daha oynadılar. Lewis-Martin ikilisi bu filmleriyle Türkiye'de "Cancığer Kardeşler" olarak tanındı.

1956'dan sonra özellikle Avrupa'da, Amerika'yı ve Amerikalı olmayı en iyi kavrayan komedyenlerden biri olarak nitelenen Lewis, 1960'taki *Bellboy*'la (*Asansörcü*) kendi filmlerini yönetmeye de başladı. Yapımcılığını üstlendiği, senaryo yazımına katıldığı ve kendisinin ya da çoğunlukla Frank Tashlin'in yönettiği filmleriyle 1960'ların en sevilen komedyenlerinden biri oldu. Abartılı mimik ve jestleriyle, sakar ve telaşlı hareketleriyle, hazırcevaplığıyla kendine özgü bir tarz geliştirdi. 1970'te sinemayı bıraktı. 1979'da hem yönetip, hem oynadığı *Hardly Working*'le sinemaya döndüyse de, umduğu ilgiyi bulamadı. Ama Martin Scorsese'nin *The King of Comedy*'sinde (1983; *Kahkahalar Kralı*) çizdiği, yüzü gülmeyen yorgun komedyen tipiyle usta oyunculuğunu bir kez daha ve parlak bir biçimde kanıtladı.

Lewis, John (Aaron) (d. 3 Mayıs 1920, La Grange, Illinois, ABD), ABD'li caz piyanisti ve besteci-düzenlemeci. Modern Caz Dörtlüsü'nün kurucusudur.

New Mexico'da büyüdü ve çocuk yaşta piyano dersi almaya başladı. 1942'ye değin New Mexico Üniversitesi'nde antropoloji ve müzik öğrenimi gördü. ABD Kara Kuvvetleri'ndeki hizmetinden (1942-45) sonra piyanist olarak Dizzy Gillespie'nin orkestrasına katıldı; bu orkestra için "Two Bass Hit", "Emanon", "Minor Walk" adlı düzenlemeleri ve "Toccata for Trumpet and Orchestra" adlı bestesini yaptı. Daha sonra birlikte çalıştığı Miles Davis'in *Birth of the Cool* adlı albümü için "Move", "Budo" ve "Rouge" adlı parçaları düzenledi. Charlie Parker, Lester Young ve Illinois Jecquet ile de plak yaptı.

Lewis'in 1952'de kurduğu Modern Caz Dörtlüsü caz tarihinin en uzun ömürlü ve en beğenilen topluluklarından biri oldu. Vibrafoncu Milt Jackson, basçı Percy Heath ve davulcu Conny Kay ile Lewis'ten oluşan dörtlü 1950'ler ve 60'lar boyunca varlığını sürdürdükten sonra 1974'te dağıldı. Topluluğun ince ve zarif müziği Barok oda müziğini andırıyor ve çoğunlukla *cool jazz* olarak niteleniyordu. Caz dışında da besteler yapan Lewis ayrıca sinema, bale ve tiyatro için müzik yazdı; zaman zaman da dörtlüsüyle yaylı çalgıların yer aldığı programlara katıldı. "Django" adlı bestesi başkalarınca en sık çalınan yapıtı oldu. 1974'te New York Kent Üniversitesi City College'daki Davis Gösteri Sanatları Merkezi'nde öğretim üyeliğine getirildi.

Lewis, John L(lewellyn) (d. 12 Şubat 1880, Lucas yakınları, Iowa - ö. 11 Haziran 1969, Washington, D.C., ABD), ABD'li işçi önderi. 1920-60 arasında Birleşik Maden İşçileri Sendikası'nın (UMWA), 1936-40

John L. Lewis, 1963
AP/Wide World Photos

arasında da kurucusu olduğu Sanayi Örgütleri Kongresi'nin (CIO) başkanlığını yapmıştır.

Galler'den ABD'ye göç etmiş bir madenci ailesinden geliyordu. Ortaöğrenimini yarıda bırakarak 15 yaşında maden ocaklarında çalışmaya başladı. 1905'te UMWA'nın temsilcisi oldu, 1920'de de aynı sendikanın başkanlığına getirildi. 1935'te Amerikan İşçi Federasyonu (AFL) adına geniş çaplı üretim yapan sanayilerde işçiler sendikaları kurma çalışmalarını başlatarak ülke çapında ün kazandı. Ama AFL'nin çoğunluğunu oluşturan meslek sendikası üyeleri işçilerin düzeyinde örgütlenmeye karşı çıkınca, yeni kurulan sendikalar federasyondan çıkarıldılar. Lewis bunun üzerine, AFL'den ayrılan sendikaları Sanayi Örgütleri Komitesi (CIO) adı altında örgütledi (1936). 1938'de toplanan ilk kurultayda adı Sanayi İşçileri Kongresi olarak değiştirilen CIO militanca ve çetin mücadeleler sonucunda çelik, otomobil, lastik, kauçuk ve elektrik gibi sanayi kollarında örgütlenmeyi başardı. Yolculuk süresi için ücret ödenmesi ve bir sosyal yardım fonu oluşturulması hakkını kazanan ilk sendika da CIO oldu.

Önceleri bir Cumhuriyetçi olan Lewis 1932 ve 1936'daki başkanlık seçimlerinde Demokratların adayı Franklin D. Roosevelt'i destekledi. Ama Roosevelt'in üçüncü bir dönem daha başkan olmasına karşı çıkarak CIO başkanlığından istifa edeceğini bildirdi. Roosevelt'in seçimi kazanması üzerine, 1940'ta CIO başkanlığından istifa etti. 1942'de UMWA'nın CIO'dan ayrılmasını sağladı. UMWA'nın başkanlığından ayrıldıktan sonra da bu sendikanın sosyal yardım ve emeklilik fonunun yönetim kurulu başkanı olarak görev yaptı.

Lewis, Matthew Gregory, takma adı MARK LEWIS (d. 9 Temmuz 1775, Londra - ö. 14 Mayıs 1818, denizde), İngiliz romancı ve oyun yazarı. Gotik romanı *The Monk*'un (1796; Keşiş) büyük başarı kazanmasından sonra "Keşiş" Lewis olarak anılmıştır.

Westminster Okulu ve Oxford Christ Church College'da öğrenim gördü. Lahey'deki İngiliz Büyükelçiliği'nde ataşe olarak

Matthew Gregory Lewis, H. W. Pickersgill'in yağlıboya çalışmasından ayrıntı; Ulusal Portre Galerisi, Londra
National Portrait Gallery, London

çalıştı. 1796'dan 1802'ye değin parlamentoda yer aldı. 1812'de miras yoluyla büyük bir servet ve Jamaika'da geniş araziler edindi. Arazilerinde çalışan 500 kadar kölenin yaşam koşullarıyla yakından ilgilendi. Batı Hint Adalarına iki yolculuk yaptı. İkinci dönüş yolculuğunda sarıhummaya yakalanarak denizde öldü.

Lewis'in henüz 19 yaşındayken kaleme aldığı *The Monk*, önde gelen gotik romancı Ann Radcliffe ve dönemin Alman gotik edebiyatının etkisini taşır. Dehşet, şiddet ve erotizm öğeleriyle dolu olan roman, yapılan biçimde okunduysa da her yerde büyük tepkiyle karşılandı. İkinci büyük başarısını Richard Brinsley Sheridan'ın sahneye koyduğu *The Castle Spectre* (1798; Şatodaki Hayalet) adlı popüler müzikal oyunuyla kazandı. Bir başka kalıcı yapıtı olan *Journal of a West Indian Proprietor*'da (1834; Batı Hint Adalarında Bir Mülk Sahibinin Güncesi) insalcıl ve liberal kişiliğini yansıtır.

Lewis, Meade, takma adı LUX (d. 1905, Louisville, Kentucky - ö. 7 Haziran 1964, Minneapolis, Minnesota, ABD), piyanoda *boogie-woogie* üslubunun başlıca temsilcilerinden olan ABD'li müzikçi. Önce keman çalmayı öğrendi, daha sonra Chicago gece kulüplerinde piyano çalmaya başladı. 1929'da ödünç aldığı ve yedi yıl sonra keşfedilen

"Honky Tonk Train Blues" adlı tek bir plakla, biraz gecikmiş olarak üne kavuştu. *Boogie-woogie* üslubunun en canlı ve en neşeli örneklerinden olan plak, 1930'ların ikinci yarısında bu tür müziğin geçici de olsa çılgın bir tutku haline gelmesi yüzünden çok sevilmişti. Lewis bu temayı en az dört kez yeniden plağa doldurdu. Ayrıca ünlü altı el piyano grubunun üyesi olarak Pete Johnson ve Albert Ammons ile birlikte çaldı. Meslek yaşamının son 20 yılını tıpkı başlangıçtaki gibi gece kulüplerinde çalarak geçirdi. Israrlı sağ el figürleri ve güçlü sol el ritimleriyle çalış tarzı, *boogie-woogie* üslubunu çok büyük ölçüde etkiledi.

Lewis, (Harry) Sinclair (d. 7 Şubat 1885, Sauk Centre, Minnesota, ABD - ö. 10 Ocak 1951, Roma yakınları, İtalya), yapıtlarında toplumsal eleştiriye yer veren ABD'li romancı. Geniş bir okuyucu kitlesine seslenen

Sinclair Lewis
The Granger Collection

yergili romanlarıyla Amerikan umursamazlığını kırmayı başarmış, Nobel Edebiyat Ödülü'nü (1930) alan ilk ABD'li olmuştur.

Yale Üniversitesi'ni bitirdikten (1907) sonra bir süre muhabirlik yaptı ve çeşitli yayınevlerinde çalıştı. İlk romanı *Our Mr. Wrenn*'le (1914; Bizim Mr. Wrenn) eleştirmenlerden olumlu tepki aldıysa da fazla okuyucu bulamadı. Bu arada *The Saturday Evening Post* ve *Cosmopolitan* gibi popüler dergilerde çok başarılı yazılar yayımladı, ama ciddi bir romancı olma tutkusunu hiç yitirmedi. Dergilerde çıkan öyküleri gibi çabuk başarı sağlamayacağını düşünerek başladığı *Main Street* (1920; Ana Cadde) adlı romanıyla büyük üne kavuştu. Roman ABD'nin Doğu kesiminden gelen ve Ortabatı'dan bir doktorla evlenerek Minnesota' da bir kasabaya yerleşen Carol Kennicott'un bakış açısından yazılmıştı. Romanın gücü, yerel dili, görenekleri ve toplumsal yaşamın inceliklerini özenle aktarmasından kaynaklanıyordu. Yalnız kasaba halkının değil, onları küçümseyen yüzeysel entelektüelliğin de yerildiği *Main Street* zamanla bir roman olmanın ötesinde, Amerikan taşralılığı üzerine temel bir metin haline geldi.

Lewis 1922'de yayımladığı *Babbitt* (İbret, 1975) adlı romanında Rotary kulüplerinin, iş dünyasının biçimlendirdiği değerlerin ve uyum gösterme eğiliminin etkisiyle bireyselliği yok olan kayıtsız Amerikalıyı işledi. "Babbitt" adı konuşma dilinde iyimser, kendinden hoşnut, ama ufku yaşadığı kasabanın sınırlarını aşamayan orta yaşlı işadamını nitelemek için kullanılır oldu.

Bu başarısının ardından Lewis hekimlik mesleğini alaycı bir yaklaşımla ele aldığı *Arrowsmith*'te (1925; *Arrowsmith*, 1955) bilimsel ideallerin nasıl gerçekleşemediğini vurguladı. *Elmer Gantry*'de (1927) Protestan Kilisesi'ne sızan cahil, kaba, yağmacı önderleri eleştirdi. Emekli bir işadamı ile karısının Avrupa yolculuğunu anlattığı *Dodsworth*'te ise (1929) ABD ve Avrupa değerleri ile adam ve karısının değişik mizaçlarını karşılaştırma olanağını buldu.

Lewis sonraki kitaplarında 1920'lerdeki yapıtlarının düzeyine ulaşamadı. ABD'de faşist bir darbe olasılığına değindiği *It Can't Happen Here* (1935; Burada Olamaz) 1936'da Federal Tiyatro'da sahnelendi. *Cass Timberlane*'den (1945; *Seni Sevmek Kaderim*, 1958, 1983) sonra yayımlanan *Kingsblood Royal*'ın (1947) konusu ırklar arasındaki ilişkilerdi.

Lewis son yıllarının büyük bölümünü yurtdışında geçirdi. 1930'dan sonra ünü gittikçe azaldı. Mark Schorer'ın yazdığı *Sinclair Lewis: An American Life* (Sinclair Lewis: Bir Amerikalı Yaşamı) adlı yaşamöyküsü 1961'de yayımlandı. Türkçeye çevrilmiş yapıtları arasında *Vahşi Aşk* da (1945, 1961) yer alır.

Lewis, (Percy) Wyndham (d. 18 Kasım 1882, Amherst yakınlarında bir yatta, Nova Scotia, Kanada - ö. 7 Mart 1957, Londra, İngiltere), İngiliz ressam ve yazar. I. Dünya Savaşı'ndan önce resim ve edebiyatta sanayi süreciyle sanat arasında bir ilişki kurmaya çalışan soyut vortisizm(*) akımının kurucusudur.

Yaklaşık 1893'te, babasından ayrılan annesiyle birlikte Londra'ya yerleşti. On altı yaşında bursla Londra'daki Slade Sanat Okulu'na girdi; ama üç yıl sonra öğrenimini yarıda bırakarak Paris'e gitti. Burada resim çalışmaları yaptı ve Sorbonne Üniversitesi'nde derslere katıldı. 1909'da Londra'ya döndüğünde öykü yazmaya başladı ve resimlerini sergiledi. 1911'de Camden Town Grubu'na katıldı. Ertesi yıl Roger Fry'ın düzenlediği ikinci ard izlenimciler sergisinde Avrupa'daki ilk temsili olmayan soyut örneklerden sayılan yapıtları yer aldı. 1913'te Omega İşlikleri'nin çalışmalarına katıldıysa da çok geçmeden Fry'la bozuşarak buradan ayrıldı. Bu arada vortisizm akımının ilkelerini geliştirerek 1914'te akımın yayın organı niteliğindeki *Blast*'ın iki sayısının birincisini yayımladı. Dergide çıkan yazılarında imgeciler adıyla bilinen şairlerin etkisi belirgindi. Resimlerinde ise hem kübistlerden, hem gelecekçilerden esinlenmekle birlikte her iki akımı da eleştirdi. Kübistlerin gelecekçilerdeki yaşamsallık ve canlılıktan, gelecekçilerin de kübistlerdeki plastik değerlerden yoksun olduğu görüşündeydi. Lewis bu yaklaşımdan yola çıkarak özgün bir soyut anlatım geliştirdi.

I. Dünya Savaşı'nda önce cephede topçu subayıydı. Daha sonra savaş ressamı olarak çarpışmaları betimleyen ilginç resimler ve çizimler yaptı. 1918'de *Tarr* adlı ilk romanını yayımladı. 1919'da vortisizmi canlandırmak amacıyla yeni bir grup oluşturduysa da pek başarılı olamadı; 1926'ya değin gözlerden uzak yaşadı. O yıl çok ilgi çeken bir dizi kitabı yayımlanmaya başladı. Bunlardan *The Art of Being Ruled* (Yönetilme Sanatı)

Wyndham Lewis, 1934
Hulton Picture Library

siyaset kuramıyla ilgiliydi; *Time and Western Man* (Zaman ve Batılı İnsan) öznelliğe ve çağdaş sanattaki hızlı değişiklik kültüne karşı bir saldırı niteliğindeydi; *The Lion and the Fox* (Aslan ve Tilki) Shakespeare ve Machiavelli üzerine bir incelemeydi. *The Wild Body* ise öykülerini ve yergi üzerine denemelerini içeriyordu. Varlıklı sanat meraklılarını şiddetle yerdiği *The Apes of God* (Tanrı'nın Maymunları) adlı dev yergi romanı Londra edebiyat çevrelerinde büyük öfke yarattı.

Lewis 1930'larda büyük başarılarla, ama para sıkıntısıyla dolu yıllar yaşadı. "Barselona'nın Teslim Oluşu" (1936) ve T. S. Eliot'ın portresi (1938, Durban Belediye Sanat Galerisi, Güney Afrika) gibi en önemli resimleriyle edebiyat eleştirisine ayırdığı *Men Without Art* (1934; Sanatsız İnsanlar), anılarından oluşan *Blasting and Bombardiering* (1937; İnfilak ve Bombardıman) ve *The Revenge for Love* (1937; Aşk İntikamı) adlı romanı gibi kitaplarının rastladığı bu dönemde büyük borç altına girdi. 1932'de açılan iki hakaret davasını kaybetmesi de yayımcıları yıldırdı. Faşizmi öven makale ve kitapları yüzünden birçok dostunu da kaybeden Lewis sonradan siyasal hatalarını kabul etti, ama bir daha eski saygınlığını kazanamadı.

1939'da karısıyla ABD'ye giden Lewis burada portre siparişleri alarak ve konferanslar vererek mali durumunu düzelteceğini umuyordu. II. Dünya Savaşı çıkınca dönüş olanağı kalmadı. Bir süre New York'ta kaldıktan sonra Kanada'ya gittiler. Toronto'da ucuz bir otelde üç yıl yoksulluk içinde yaşadılar. *Self-Condemned* (1954; Kendini Mahkûm Edenler) adlı romanında Lewis bu yıllarını anlattı.

Savaş bitince Lewis karısıyla İngiltere'ye dönerek *The Listener* adlı derginin sanat eleştirmenliğini üstlendi. 1951'de kör olmasına değin dergide yayımlanan yazılarında Michael Ayrton ve Francis Bacon gibi sonradan ünlenen genç İngiliz ressamlarını övdü. *Rude Assignment* (1950; Kaba Görev) adlı ikinci anılar kitabını, *Rotting Hill* (1951; Çürüyen Tepe) başlığıyla yayımlanan yergili öykülerini ve 1928'de başladığı birkaç ciltlik alegorik fantezinin devamı niteliğindeki *The Human Age*'i (1955-56; İnsanlık Çağı) yazdı. Ölümünden bir yıl önce Londra'daki Tate Galerisi'nde onuruna bir toplu sergi düzenlendi. Lewis'in yapıtlarından *Socialism and the Individual*, Türkçede *Sosyalizm ve Birey* (1966) başlığıyla yayımlanmıştır.

Lewis Dağları, Kayalık Dağların kuzey bölümünde sıradağ. Kanada'nın Alberta eyaleti sınırındaki Waterton Gölü yakınlarından, ABD'nin Montana eyaletinin kuzeybatı kesimindeki Blackfoot Irmağına kadar 260 km boyunca uzanır. Başta Cleveland Dağı (3.144 m) olmak üzere 3.000 m'yi geçen bir dizi doruğu vardır. Kuzey kesimi Waterton Buzullar Uluslararası Barış Parkı, öteki kesimi de Flathead, Lewis ve Clark ormanları ile Bob Marshall Yabanıl Yaşam Bölgesi içinde kalır. Marias Geçidinden (1.565 m) demir ve kara yolları geçer. Park alanında gelişmiş olan turizm, ulaşımın güç olduğu güney kesiminde sınırlı bir düzeyde kalmıştır.

Lewis-Harris Adası, İskoçya'nın batı kıyısı açıklarında, Dış Hebridler'in kuzey ucunda kalan en büyük ada. Anakaradan 39 km genişliğindeki Kuzey Minch Boğazıyla ayrılır. Tek bir kara parçasından oluşmasına karşın, iki ayrı ada gibi anılır. Daha büyük olan kuzeydeki Lewis Adası, Ross-Cromarty ilinde (*county*) yer alır. Güneydeki Harris Adası ise Inverness ili sınırları içindedir.

Her iki bölgedeki yerel yönetim işlerini 1975'te oluşturulan Batı Adaları Bölge Meclisi yürütür.

Ekime elverişli alanların büyük bölümü genelde 3 hektardan küçük arazileri işleyen kiracı çiftçilerin elindedir. Adada bu türden yaklaşık 4 bin arazi ve kiracı çiftçilerin oturduğu 168 yerleşme vardır. Geçmişte bu

Lewis Adasında bir çiftlik, İskoçya
Tourist Photo Library

çiftçiler geçimlerini kıyı balıkçılığından sağladığından, yerleşmelerin hemen hepsi deniz kıyısında kuruludur. Buharlı trol gemilerinin ortaya çıkışıyla birlikte yerel balıkçılığın önemi azalmıştır. Daha sonraları Harris'te gelişen tüvit kumaş sanayisi adalılar için yeni bir gelir kaynağı yaratmıştır. Kuzey Denizi petrol sanayisinin Batı Adalarına yararı yok denecek düzeydedir. Dış Hebridler'in tek büyük kasabası ve başlıca limanı olan Stornoway, ticaret ve yönetim merkezi olarak ada nüfusunun dörtte birini barındırır. Nüfus (1981) 23.390.

Lewis kuramı, 1923'te ABD'li kimyacı Gilbert N. Lewis'in asitler ve bazlar için ortaya koyduğu genel tanım. Bu kurama göre bir asit, bir kimyasal tepkimede başka bir molekülün eşlenmemiş elektron çiftine tutunabilen bir bileşiktir. Kullanılabilir bir elektron çifti bulunan molekül ise baz olarak adlandırılır. Bir asit ile bir baz arasındaki tepkime (nötrleşme) sonucunda, kimyasal bağı oluşturan elektron çiftinin yalnızca tepkenlerden birisinden geldiği bir katılma bileşiği oluşur. Metal iyonları, kükürt, fosfor ve azot gibi bazı ametal oksitleri, hidrojen iyonu ya da proton açığa çıkarabilen maddeler, alüminyum klorür, bor triflüorür, silis ve alümina gibi belli katı bileşikler Lewis tanımına giren asitler arasındadır.

Hidrojen iyonu ve proton açığa çıkaran maddeler dışında Lewis tanımınca asit olarak kabul edilen maddeler Lewis asitleri olarak adlandırılırlar. Amonyak ve organik amonyak türevleri, alkali ve toprak alkali metallerin oksitleri ve eksi elektrik yüklü atom ve moleküllerin (anyonlar) çoğu ise Lewis bazları arasındadır.

Lewis ve Clark Keşif Seferi, Büyük Okyanus kıyılarına karadan düzenlenen ilk ABD seferi (1804-06). Yüzbaşı Meriwether Lewis ve Teğmen William Clark yönetiminde gerçekleştirildi. Sefer hazırlıkları Louisiana Alımı'ndan (1803) önce Başkan Thomas Jefferson tarafından başlatıldı. Sefer için yaşları 29-33 arasında değişen, sıkı bir bedensel eğitimden geçmiş ve botanik, meteoroloji, zooloji, yıldızlara bakarak yön saptama, Yerli işaret dili, marangozluk, silah onarımı ve tekne kullanımı gibi konularda yetişmiş 40'a yakın kişi seçildi.

Sefere katılanlar 14 Mayıs 1804'te üç tekneyle Missouri Irmağının yukarısına doğru yola çıktılar. Kasım ayına gelindiğinde Missouri Irmağı üzerindeki yolculuğun zor bölümünü tamamlayarak, sonradan Kuzey Dakota adını alan bölgeye ulaştılar. İlkbaharda yeniden yola çıkmadan önce, Lewis ve Clark Fransız asıllı bir Kanadalı olan Toussaint Charbonneau'yu çevirmen olarak tuttu. Charbonneau'nun Yerli karısı Sacajawea, Şoşonların dostluğunun kazanılma-

Patrick Gass'ın *Voyage des capitaines Lewis et Clark* (1810) adlı yapıtından bir oymabaskı
Library of Congress, Washington, D.C.

sına yardımcı oldu. Sefer daha sonra batıya, bugünkü Montana'ya doğru sürdü. Kıta Bölümü'nü at sırtında aşarak Clearwater Irmağının başlangıcına varan ekip, kanolarla Clearwater Irmağından aşağıya Snake Irmağına, oradan da 15 Kasım'da Columbia'nın ağzına ulaştı. Clatsop Kalesi'ni kurarak kışı burada geçirdikten sonra, mart ayında dönüş yolculuğuna başladı. Önce Marias ve Yellowstone ırmaklarının, ardından Missouri Irmağının aşağısına doğru yol alarak 23 Eylül 1806'da St. Louis'e döndü.

Yolculuk boyunca tutulan günlüklerin ve çıkarılan haritaların sağladığı geniş bilgiler, bölgenin tanınmasında, ayrıca Kuzeybatı Geçidi konusunun aydınlatılmasında önemli rol oynadı. Daha sonra Lewis Louisiana Toprakları'na, Clark ise Missouri Toprakları'na vali olarak atandı.

Lewis ve Clark Mağaraları, ABD'de, Montana eyaletinin güneybatı kesimindeki Jefferson ilinde (*county*) kireçtaşı mağara. Madison ve Missouri ırmaklarının birleşme noktasının yakınında, Butte kentinin 76 km doğusunda yer alır. Kuzeybatı bölgesinin en büyük mağarası olarak, bir eyalet parkının odak noktasını oluşturur. Maden arayıcısı Don Morrison tarafından 1902'de bulundu. Tahribata uğramasını önlemek amacıyla 1912'den sonra bir süre kapalı tutuldu. Mağaranın renkli sarkıt ve dikitlerden oluşan karmaşık bölümleri günümüzde rehberler tarafından gezdirilmektedir.

Lewisham, Londra metropoliten alanında ilçe (*borough*). Yüzölçümü 35 km²'dir. İlçedeki çeşitli hafif sanayi kuruluşları ve elektrikli makine üreten fabrikalar özellikle Ravensbourne Irmağı vadisinde toplanmıştır. Ayrıca büyük bir alışveriş merkezi vardır. 1843'te New Cross Yolu'nda kurulan, Londra Üniversitesi'ne bağlı Goldsmith's College günümüzde öğretmen eğitimi ve sosyal bilimler alanında uzmanlaşmıştır. İlçedeki yeşil alanlar arasında Horniman Müzesi ve Kütüphanesi'nin de yer aldığı Horniman Bahçeleri, Beckenham Place Parkı, Blackheath'in bir bölümü, Ladywell Fields ve Deptford Parkı sayılabilir. Nüfus (1982 tah.) 233.600.

Lewiston, ABD'de, Idaho eyaletinin kuzeybatı kesiminde, Nez Perce ilinin (*county*) merkezi (1861) kent. Snake ve Clearwater ırmaklarının birleştiği noktada, Moscow kentinin hemen güneyinde yer alır. Batıda Clarkston'a (Washington) bitişiktir. Kente adını veren kâşif Meriwether Lewis ile William Clark'ın kamp yaptıkları arazide (1805, 1806) altın madenciliği kasabası olarak kurulmuştur. Eyaletin tüzel kımlık kazanan (1861) ilk yerleşmesi ve topraklar statüsü taşıdığı dönemdeki ilk yönetim merkezidir (1863-64). Ekonomisi kerestecilik ve tarımın yanı sıra küçük sanayi işletmelerine dayanır. Lewiston limanı (1958) Astoria-Portland'dan (Oregon) gelen mavnaların son uğrak noktasıdır. Lewis-Clark Eyalet Yüksekokulu'nun (1893) merkezi kenttedir. 16 km doğuda yer alan ve Nez Perce Ulusal Tarih Parkı'nın bir bölümünü oluşturan Lapwai, Nez Perce Yerleştirme Kampı'nın merkezidir. Nüfus (1990) 28.082.

Lex XII Tabularum (Latincede "On İki Levha Yasaları"). Roma hukukunun en eski yasa derlemesi. Mahkeme kararlarının, yalnız dar bir patrici grubunun bildiği, yazılı olmayan örf ve âdet kurallarına dayanarak verilmesinden zarar gören pleblerin baskısıyla oluşturulan 10 kişilik resmî bir kurul (*decemviri*) tarafından İÖ 451-450 yıllarında hazırlanmıştır.

Patrici sınıfının ayrıcalıklarını, ataerkil aile düzenini, borcunu ödemeyenlerin köleleştirilmesi kuralını, hukuk uyuşmazlıklarında dinsel örf ve âdetlere başvurulmasını koruyan "Lex XII Tabularum"un miras hakları ve sözleşmeler konusunda dönemine göre oldukça ileri içeriği, *decemviri*'nin getirdiği değişikliklerden çok, Roma'da zenginlik ve hareketliliğin yaşandığı bir dönemde ticari kuralların gösterdiği gelişmeyle açıklanabilir. "Lex XII Tabularum"un özgün metninden günümüze yalnızca az sayıda alıntı kalmıştır; yasanın içeriği konusudaki bilgiler sonraki hukuk yapıtlarında yer alan göndermelere dayanır. Romalılar "Lex XII Tabularum"a temel bir hukuk kaynağı olarak büyük saygı gösterirlerdi.

lex commissoria, Roma hukukunda, alıcının belli süre içinde satış parasını ödememesi durumunda, satıcıya sözleşmeyi feshetme olanağı tanıyan anlaşma. Rehinle alınan bir borcun vadesinde ödenmemesi durumunda alacaklıya rehinli malın mülkiyetini kazandıran anlaşma da bu kavramla ifade edilirdi. Rehinle ilgili bu türden anlaşmalar daha sonraları Constantius tarafından yasaklandı.

Günümüzde *lex commissoria*, deniz ticareti hukukunda geçen bir kavramdır. Türk hukukuna göre, ipotekli gemi ve ipoteğin kapsamına giren eşya, alacağın vadesinin gelmesinden önce, malikin ya da üçüncü bir kişinin eylemi sonucunda teminat olma değerini kaybedebilir ya da böyle bir tehlikeyle karşı karşıya kalabilir. Bu gibi durumlarda ipotekli alacaklıyı korumak amacıyla kendisine bazı haklar tanınır. İpotek sözleşmesine de böyle bir durumda alacağın hemen ödeneceğine ilişkin bir koşul konabilir. Bu koşul alacaklıya, vadesi gelmeden alacağını elde etme amacıyla geminin kendisine devredilmesini isteme ya da cebri icra yolu dışında bir usulle gemiyi satıtırma hakkını vermez.

lex fori, uluslararası hukuka ilişkin bir davada, başvurulan mahkemenin bağlı olduğu hukukun uygulanması. İç hukuk düzeni bakımından, tarafları yalnızca yurttaşlardan oluşan davalarda *lex fori* kuralının uygulanması egemenlik ilkesinin zorunlu bir sonucudur. Kavram, daha çok uluslararası özel hukuk açısından önem taşır. Bu alanda

farklı hukuk sistemlerinin varlığı, olaya uygulanacak usul hukuku ve maddi hukuk kurallarının hangileri olacağı sorusunu gündeme getirir. Usul hukukuna ilişkin sorunların *lex fori*'ye tabi olması, bütün hukuk sistemlerinde geleneksel olarak kabul edilmiş bir ilkedir. Maddi hukuka ilişkin olduğu kabul edilen sorunlarda ise yabancı hukuk ile yargıcın hukuku arasında bir seçim yapılması gerekir. Çeşitli hukuk sistemlerinde hangi konuların maddi hukukun, hangilerinin usul hukukunun alanına girdiği konusunda birlik olmaması, belirli bir karışıklık yaratır. Özellikle kara Avrupa'sı hukuk sistemleri ile Angloamerikan hukuk sistemi arasında, bu bakımdan önemli farklar bulunmaktadır.

lex loci, dava konusunun ilgili olduğu yer yasası. Kavramın hangi konuya ilişkin olduğu, sonunda yer alan sözcüğe bağlıdır. Örneğin *lex loci actus* eylem ya da işlemin yapıldığı yer yasasını, *lex loci contractus* sözleşmenin yapıldığı yer yasasını, *lex loci celebrationis* evlilik sözleşmesinin yapıldığı yer yasasını, *lex loci delictus* suçun işlendiği yer yasasını, *lex loci delicti commissi* haksız eylemin işlendiği yer yasasını, *lex loci domicii* ikametgâhın bulunduğu yer yasasını ifade eder. Bu kavramlar uluslararası özel hukuk açısından önem taşır. Tarafların farklı hukuk sistemlerine bağlı kişiler olması durumunda uygulanacak maddi hukuk kuralları, olayın özelliklerine dayanarak, yukarıda anılan ilkelere göre saptanır. Ama çeşitli hukuk sistemleri arasında kavramların içeriğine ilişkin bir birlik yoktur. Örneğin haksız eylemlere ve bunlardan kaynaklanan borçlara ilişkin *lex loci delicti commissi*'de ilke, haksız eylemin yapıldığı yer hukukunun uygulanması olmakla birlikte, haksız eylemin yapıldığı yerden eylemin başlayıp bittiği yerin mi, yoksa zarar verici sonucun doğduğu yerin mi anlaşılması gerektiği tartışma konusudur. Yaygın olan uygulama kavramın, başvurulan mahkemenin bağlı olduğu hukuk sistemi içinde değerlendirilmesi yolundadır.

Lex Salica, 5. yüzyılda Galya'yı ele geçiren Sal Franklarının yasası. Töton yasalarının (*leges barbarorum*) en eskisi olmamakla birlikte, en önemlisidir. Merovenj hanedanının kurucusu Clovis'in hükümdarlığının sonlarında çıkarıldı (507-511). Clovis'in ardılları ve Karolenj hanedanı dönemlerinde iki kez daha düzenlendi. Birbirini izleyen değişiklikler sonunda sistemli bir yapı kazandı ve Eski Yüksek Almancaya çevrildi. "Lex Salica" temelde çeşitli kabahatler ve cürümler için uzun bir ceza listesi (*compositio*) içeren bir ceza ve usul yasasıdır. Ama bazı medeni hukuk düzenlemelerine de yer verir. Yasanın, toprak mülkiyetinin miras olarak kız çocuklara geçemeyeceğine ilişkin hükümleri, sonraları kadınların tahta geçmesinin engellenmesinde dayanak olarak kullanılmıştır.

Yasanın özgün metni Vizigotların ya da Burgonyalıların kurallarında görülen dinsel etkileri taşımaz. "Lex Salica", Latince yazılmış olmasına karşın, Roma hukukundan da fazla etkilenmemiştir. Metinde geçen bazı Frank hukuk terimlerinin Latinceleştirilmesine karşın, *mallus* ya da *mallobergus* adı verilen Frank mahkemelerinde yaygın biçimde kullanıldığı sanılan Frank terimleri olduğu gibi bırakılmıştır.

Fransa'da kadın vârislerle bunların soylarından gelenleri tahta geçme hakkından yoksun bırakan Sal veraset kuralı, adını "Lex Salica"dan alır. Capet hanedanı döneminde IV. Philippe'e (ö. 1314) değin bütün krallar geride en az bir erkek çocuk bıraktığından, veraset konusunda hiçbir sorunla karşılaşılmadı. 14. yüzyıl başlarında Capet hanedanının sona ermesi üzerine Fransa tahtına bir kadının geçemeyeceği kuralı kondu. Aynı dönemde bir Fransız kralının kızının soyundan gelenlerin de tahta çıkma konusunda hiçbir hak iddia edemeyeceği ilkesi kabul edildi. Kadınların tahta geçmelerini engelleyecek hukuki dayanaklar bulma çabalarından dolayı önem kazanan "Lex Salica", 16. yüzyılda krallığın temel yasası olarak benimsendi. 1593'te Fransa kralı II. Henri'nin torunu Isabel'in Fransa tahtına çıkmasını engellemek için "Lex Salica"ya açıkça gönderme yapıldı.

İngiltere, İskandinavya ve Anjou hanedanı yönetimindeki Napoli'de erkek çocukların bulunmadığı durumlarda kız çocukların tahta geçmesini engelleyen bir kural yoktu. İspanya'da ise bu kural Fransız Bourbon hanedanından gelen V. Felipe'nin başa geçmesiyle 1713'te geçerlilik kazandı.

lex talionis *bak.* kısas

Lexington, ABD'de, Virginia eyaletinin batı kesiminde kent. Rockbridge ilinin (*county*) merkezi olmakla birlikte ondan bağımsız olarak yönetilmektedir. Shenandoah Vadisinde, Maury Irmağı kıyısında Lynchburg'un 48 km kuzeybatısında yer alır. 1777'de Virginia Meclisi tarafından il merkezi ilan edilen kent adını, Lexington ve Concord çarpışmalarından (19 Nisan 1775) almıştır. 1796'daki yangından büyük zarar gördü. İç Savaş sırasında da General David Hunter'a bağlı Federasyon birlikleri tarafından bombalandı (10 Haziran 1864). Kentteki en önemli yükseköğretim kurumu 1749'da Augusta Akademisi adıyla kurulan Washington ve Lee Üniversitesi'dir; üniversitenin adı George Washington ile 1865-70 arasında rektörlüğünü yapan General Robert E. Lee'den gelir. Kampustaki Lee Anısal Şapeli'nde Lee aile mezarlığı ile bir müze vardır. Bir başka önemli öğretim kurumu da Virginia Askeri Enstitüsü'dür. Enstitüde Thomas Jonathan Jackson ve kâşif Matthew Fontaine Maury gibi ünlü kişiler ders vermiştir. Sam Houston'ın ve orak makinesinin mucidi Cyrus McCormick'in de doğum yeri olan Lexington hayvancılık ve mandıracılık yapılan bir tarım bölgesinin ticaret merkezidir. Nüfus (1990) 6.959.

Lexington-Fayette, ABD'de, Kentucky eyaletinin ortakuzey kesiminde kent ve kentsel il (*urban county*). 1974'te Lexington kenti ve Fayette ilinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Bluegrass bölgesinin odak noktası ve önemli bir at yetiştiriciliği merkezidir. Adını Lexington Çarpışması'ndan (1775) alan kent Virginia Yasama Meclisi'nin kararıyla 1782'de tüzel kimlik kazandı.

Lexington'da "Red Mile" yarışları, Kentucky
Tom Dennis/Shoal/EB Inc

Kentucky Yasama Meclisi 1792'de ilk oturumunu burada yaptı. ABD'de ilk Beethoven senfonisi 1817'de burada çalındı. Lexington 1880'lerin başında Transylvania College'ı (bugün Transylvania Üniversitesi; 1780), ışıklandırılmış caddeleri, halka açık kütüphanesi, tiyatrosu ve müzik derneğiyle Batı'nın Atina'sı olarak övünen bir kültür merkeziydi.

Kent çayırının 1788'de at yarışlarına kapatılması üzerine, yarışlar için bir hipodrom inşa edildi. At sevgisi günümüzde de yerel bir tutku olarak sürmekte. "Keeneland" (düz) ve "Red Mile" (tırıs) yarışları büyük ilgi toplamaktadır. Amerikan Safkan At Yetiştiricileri Birliği'nin merkezi Lexington'dadır.

Zengin tarım alanlarıyla çevrili olan kent et sığırı, koyun ve süt kuzusunun yanı sıra salkımotu tohumu ve tütün gibi tarımsal ürünler için önemli bir pazardır. Sanayi ürünleri arasında viski, kâğıt ürünleri ve elektronik malzeme sayılabilir. Kentte 1865'te kurulan Kentucky Üniversitesi ve Lexington İlahiyat Okulu'nun yanı sıra iki işletmecilik yüksekokulu bulunmaktadır. ABD Uyuşturucu Bağımlıları Devlet Hastanesi ve Lexington-Bluegrass Ordu Depo Merkezi de buradadır.

ABD başkan yardımcısı John C. Breckinridge (1857-61), Konfederasyon generali John Hunt Morgan, Todd ailesi ve Senatör Henry Clay Lexington Mezarlığı'nda gömülüdür. Clay, Morgan ve Mary Todd Lincoln'ün evleri halka açık yerlerdir. Headley Müzesi'nde değerli taşlardan yapılmış mücevherler sergilenir. Nüfus (1990) kent, 225.366; metropoliten alan, 348.428.

Lexington ve Concord çarpışmaları, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nı başlatan çarpışmalar (19 Nisan 1775). Massachusetts valisi General Thomas Gage'in Londra'dan aldığı emir üzerine birliklerine, ayaklanmacıların Concord'daki levazım depolarını ele geçirme emri vermesiyle başladı. Boston'dan yola çıkan 700 kişilik İngiliz kuvveti, Lexington Green'de 77 kişilik bir Amerikan gönüllü birliğiyle karşılaştı. İngiliz saldırısını önceden haber alan Paul Revere öncülüğündeki atlılar ve başka kuvvetler de gönüllülere katıldı. Lexington'da Amerikalıların direnişini kıran İngiliz kuvvetleri, Concord'a doğru ilerlemeye başladı. Amerikalılar, onlar Concord'a gelmeden ellerindeki askeri malzemenin çoğunu saklamışlar ya da imha etmişlerdi. Sonuçta 320-400 arasında askerden oluşan bir Amerikan birliği, Concord'un Kuzey Köprüsü'nü tutan İngiliz kuvvetlerini püskürtmeyi başardı. Amerikalılar, Boston'a çekilmeye çalışan İngiliz askerlerine yol kenarındaki evlerden, çiftliklerden, ağaçlardan sürekli ateş ettiler. İngilizlerin toplam kaybı 273, Amerikalıların ise 95'ti. Bu deneyimle İngilizlere karşı daha sonra da etkili bir savaş biçimi olarak yararlanılacak gerilla yöntemlerinin kullanılması başlamış oluyordu. Lexington ve Concord çarpışmaları kolonilerle İngiltere arasındaki kopukluğu kesin biçimde gösterdi. Bu çarpışmaların etkisiyle 16 bin New Englandlı ayaklanmaya katılarak Boston Kuşatması'nı başlattı ve Mart 1776'da İngilizlerin Boston'dan çıkarılmasını sağladı.

Ley, Robert (d. 15 Şubat 1890, Niederbreidenbach - ö. 25 Ekim 1945, Nürnberg, Almanya), Nazi siyasetçi ve Hitler yanlısı işçi örgütünün başkanı. II. Dünya Savaşı sırasında tutsakların köle olarak çalıştırılması uygulamasını yönetmiştir.

Küçük bir toprak sahibinin oğluydu. Jena ve Bonn üniversitelerinde öğrenim gördü. Kimya dalında doktorasını tamamladıktan sonra IG Farbenindustrie AG adlı şirkette çalışmaya başladı. 1928'de "siyasal etkinliklerinden" dolayı işine son verildi. 1929'da

Nazi Partisi'nden Prusya Meclisi'ne (*Diet*), 1932'de de *Reichstag*'a (Parlamento) seçildi. Hitler'in iktidarı ele geçirmesinden sonra işçileri örgütlemekle görevlendirildi. Hitler'i destekleyecek tek bir işçi örgütü oluşturmak amacıyla demokratik işçi sendikalarını ortadan kaldırdı. Toplumun askerileştirilmesi ve savaş hazırlıklarının yürütülmesi hedefine yönelik güçlü bir işçi örgütü kurdu. Ayrıca Ülke Dışında Yaşayan Almanlar Birliği adlı örgütün başkanlığını üstlendi.

II. Dünya Savaşı sırasında, Alman ve yabancı işçilerin savaş malzemesi üretiminde çalıştırılması işini yürüttü. Savaşın sonlarına doğru Berchtesgaden yakınlarındaki dağlara kaçtı ama 16 Mayıs 1945'te ABD birliklerince ele geçirildi. İntihar girişiminde bulunduysa da bunu başaramadı. Yargılanmak üzere 23 Nazi savaş suçlusuyla birlikte tutulduğu Nürnberg Hapishanesi'nin tuvaletinde bir havluyla kendini astı.

Leyla Hanım *bak.* Saz, Leyla

Leyla Hanım (d. İstanbul - ö. 1848, İstanbul), 19. yüzyılın en ünlü Osmanlı kadın divan şairi. Yaşamına ilişkin fazla bilgi yoktur. Kazasker Moralızade Hamid Efendi'nin kızıydı. Dayısı Keçecizade İzzet Molla'nın desteğiyle şiire başladı. Mevlevi tarikatına bağlandı. Şiirlerinden, hiçbir eleştiriye kulak asmadan gönlüne göre bir yaşam sürdüğü ve son yıllarını büyük sıkıntılar içinde geçirdiği anlaşılmaktadır. Abdülmecid'in kızlarının doğumlarına, bazı ünlü kişilerin ölümlerine ve dönemin bazı önemli olaylarına tarihler düşürmüştür. Gazellerinin çoğu İzzet Molla'ya naziredir. Sanattan çok içtenliğin ağır bastığı münacaat, na't, mersiye, gazel ve şarkılardan oluşan divanı basılmıştır (*Divan-ı Leyla Hanım*, 1844, 1851, 1882).

Leyla vü Mecnun, Fars ve Türk edebiyatlarında ortak mesnevi konusu. Bir Arap efsanesine dayanan bu aşk öyküsünün kahramanlarından Mecnun, bazı araştırmacılara göre şair Kays bin el-Mülevveh el-Amiri'nin lakabıdır ve sonradan adının yerini almıştır. Bu öykü onun şiirlerinin yorumundan doğmuştur. Leyla'nın gerçek adıysa Leyla binti Mehdi bin Sadi'l-Amiri'dir. Bazılarıysa bu öyküyü gizli biçimde amcasının kızını seven bir Emevi gencine mal ederler. Konu kısaca şöyledir: Necid çöllerinde Beni Amir kabilesinden Kays ile Leyla küçük yaşta birbirlerini severler. Bu aşka karşı çıkan ailesi Leyla'yı çadıra kapatır. Kays onu göremeyince çöllere düşer ve bir süre sonra da Mecnun (deli) diye anılmaya başlar. Kays'ın babası Leyla'yı ister. Kızı vermezler. Sağlığına kavuşur umuduyla Kâbe'ye götürülen Kays, aşkını ve derdini artırması için Tanrı'ya yakarır. Duası kabul olur; o da çöllerde vahşi hayvanlarla birlikte yaşar. Bu arada Leyla başkasıyla evlendirilmiş, ama kendini ona teslim etmemiş ve üzüntüsünden ölmüştür. Kays da Leyla'nın mezarı başında can verir.

Arap edebiyatında Ebu'l-Ferec el-Isfahani, Halid bin Kulsüm, Ebu Bekrü'l-Valibi, İbnü'l-Müberred (ö. 1504), Şemsüddin Ali bin Tulunu's-Salihi gibi yazarlar tarafından değişik biçimlerde ve bölük pörçük ele alınan Leyla vü Mecnun öyküsü bir bütünlük içinde ve mesnevi biçiminde ilk kez İran'da işlenmiştir. Genceli Nizamî'nin 1188'de yazdığı ilk *Leyla vü Mecnun* mesnevisi doğrudan Arap kaynaklarına dayanır. Yapıt 1943'te A.N. Tarlan tarafından Türkçeye çevrilmiştir. İran edebiyatında aynı konuyu işleyen başka şairler arasında Hüsrev-i Dehlevi, Camî, Mektebî (ö. 1512), Kâtibî (ö. 1436), Derviş Eşref (ü. 15. yy), Süheylî (ö. 1502) ve Misali-ı Kâşânî (ü. 15. yy) sayılabilir.

Mir Muhammed Hüseyin Tecelli (ü. 18. yy), Muhammed Vezir Han, Mirza Mehdi Han, Muhammed Kadir gibi yazarlarla Urdu edebiyatına da giren Leyla vü Mecnun öyküsünü Türk edebiyatında işleyen şairlerin çoğu Nizamî'nin etkisinde kalmıştır. Türk edebiyatında Çağatay şairi Ali Şir Nevaî'nin, Osmanlı şairlerinden Fuzuli'nin ve Hamdullah Hamdi'nin *Leyla vü Mecnun* mesnevileri ünlüdür. Ali Şir Nevaî'nin yapıtı 1967'de yeni harflerle ve kısaltılarak yayımlanmıştır. Fuzuli'nin tasavvuf yaşantısıyla yetkin bir lirizmi birleştirerek oluşturduğu yapıtı da 1943, 1958 ve 1981'de yeni harflerle basılmıştır. Türk edebiyatında *Leyla vü Mecnun* mesnevisi yazan başka şairler arasında Şahidî, Ahmed Rızvan (ü. 15-16. yy), Behiştî, Kadimî (ü. 16. yy), Celalzade Salih (ö. 1565), Celilî, Sevdayî (ü. 16. yy), Larendeli Hamdi (ü. 16. yy), Halife (ö. 1572), Kul Atâ Azeri (ü. 16. yy), Kafzade Faizî, Örfî Muhammed (ü. 18. yy), Türkmen şairi Andelib ile Azeri şairi Nakâm (ü. 16. yy) sayılabilir. Ayrıca ele geçmemiş olmakla birlikte, 15. yüzyılda Ahmed Paşa, Hayati, Türâbî, Mahvî ve Necatî, 16. yüzyılda Çakeri, Hakîri, Hayali, Halili, Arif Fethullah, Kara Fazli, Sinan Çelebi, Zamîrî, Muhyî, Muhibbî, Çelebi ve Muîdî gibi şairlerin de *Leyla vü Mecnun* mesnevileri yazdıkları bilinmektedir.

Leyla vü Mecnun öyküsü halk edebiyatında da ele alınmıştır. Genel olarak Fuzuli'nin yapıtının benzeri olan bu öyküler yalın bir dille ve resimli olarak, bazen de araya şiirler serpiştirilerek kitap haline getirilmiş, 1847'den başlamak üzere birçok kez taş baskı olarak basılmış ve Karagöz oyunları arasında da yer almıştır. Rusça, Ermenice, Almanca gibi dillere de çevrilen Leyla vü Mecnun öyküsü birçok kez filme alınmış ve operaya uyarlanmıştır.

leylak, zeytingiller (*Oleaceae*) familyasının *Syringa* cinsini oluşturan 30 kadar çalı ve küçük ağaç türünün ortak adı. Avrupa'nın doğusu ile Asya'nın ılıman kesimlerinin yerlisi olan bu türlerin bazıları ilkbaharda açan gösterişli ve hoş kokulu çiçekleri nedeniyle bahçelerde yaygın olarak yetiştirilir. Çoğunlukla düz kenarlı, koyu yeşil yaprakları ve çeşitli renklerde, gösterişli çiçek salkımları vardır. Meyve derimsi bir kapsüldür.

Adi leylak (*Syringa vulgaris*)
State of New Hampshire; fotoğraf Ernest Gould

Anayurdu Avrupa'nın güneydoğusu olan adi leylak (*S. vulgaris*) dünyanın ılıman iklimli yerlerinde sıklıkla süs bitkisi olarak yetiştirilir. Yaklaşık 6 m'ye kadar yükselebilen bu ağacın mor, eflatun, mavi, kırmızı, pembe, beyaz ya da açık sarı renkli, düz ya da katmerli çiçekleri olan yüzlerce çeşidi vardır. Genellikle kök ya da gövde sürgünlerinden çoğaltılır.

İran'dan Çin'e kadar yayılmış olan İran leylağı (*S. persica*) 2 m yüksekliğinde, ince gövdeli bir çalıdır. Çiçekleri genellikle açık eflatun ise de daha koyu ya da beyaz renkli çeşitlerine de rastlanır. Her ikisi de yaklaşık 3-4 m yüksekliğinde, pembemsi çiçekli bitkiler olan Kore leylağı (*S. velutina*) ve Çin kökenli *S. reflexa* ile gene 3 m'ye değin uzayabilen, mavimsi mor renkli, kokusuz çiçekleri olan Macar leylağı (*S. josikaea*) bu cinsin iyi bilinen öbür süs bitkileridir. Çin leylağı (*S. chinensis*), İran leylağı ile adi leylağın çaprazlanmasıyla üretilmiş kalın dallı bir melezdir.

leylek, *Ciconiiformes* (leyleksiler) takımının, *Ciconiidae* familyasını oluşturan, balıkçıl, flamingo ve aynaklarla akraba, uzun boyunlu, iri yapılı 17 kuş türünün ortak adı. Yaklaşık 60 cm'den başlayan yerden yükseklikleri bazı türlerde 150 cm'yi bile aşar. Başları ve boyunlarının üst bölümü tümüyle ya da kısmen tüysüz ve parlak renkli olabilir. Ses telleri yeterince gelişmediği için hemen hemen hiç ses çıkaramazlar. Ama bazıları coşkulu anlarında gagalarını takırdatarak ses çıkarır. Boyunlarını öne, bacaklarını geriye doğru uzatarak uçarlarken kanat çırpma ve süzülme hareketleri birbirini izler.

(Üstte) Afrika orman leyleği (*Ibis ibis*); (altta) ak leylek (*Ciconia ciconia*)
M. P. Kahl

Leyleklerin büyük bölümü Afrika, Asya ve Avrupa'da, üç türü Yeni dünya'nın Florida'dan Arjantin'e kadar uzanan kesimlerinde, tek bir türü Avustralya'da görülür.

Leyleklerin çoğu çiftler halinde çevreye dağıldıkları üreme mevsimi dışında sürüler halinde yaşar ve gündüzleri etkinlik gösterir. Çoğu, sığ sularda ve tarlalarda yakaladıkları küçük hayvanlarla beslenir. Afrika'da yaşayan marabu leyleğiyle Hindistan'da yaşayan iki *Leptoptilos* türünün temel besin kaynağı leştir. Erkekle dişi birlikte, ağaçların ve kayalıklardaki çıkıntıların üstüne ya da ak leylekte görüldüğü gibi, çatı ve bacaların tepesine, genellikle koloniler halinde, geniş bir tepsiye benzeyen çırpıdan bir yuva kurar. Erkekle birlikte nöbetleşerek kuluçkaya yatan dişi, yuvaya beyaz renkli 3-6 yumurta bırakır ve yumurtalar yaklaşık beş haftada açılır. Taksonomik bakımdan leylekler, tipik leylekler (*Ciconiinae* altfamilyası) ve orman leylekleri (*Mycterünae* altfamilyası) olarak ikiye ayrılır. Orman leyleklerinin (*Mycteria* cinsinden bir tür ve *Ibis* cinsinden üç tür) gagası aynaklarınki gibi eğri, gerçek leyleklerin gagası ise düz ya da düze yakındır.

Hindistan'da ve Asya'nın güneydoğusunda yaşayan *Leptoptilos dubius* ve *L. javanicus* türlerinin tüysüz baş ve boyunlarını pembe bir deri örter.

Afrika orman leyleği (*Ibis ibis*) yaklaşık 100 cm boyunda, gagası sarımsı, yüzünün derisi kızıl olan bir türdür. Avrupa, Asya ve Afrika'da yaşayan kara leylek (*Ciconia nigra*) yaklaşık 100 cm boyundadır. Siyah tüylü vücudunun karın bölümünde beyaz bir leke bulunan bu türün gagası ve bacakları kırmızıdır.

Afrika'nın tropik bölgelerinde yaşayan *Anastomus lamelligerus* ve Asya'nın güneyinde yaşayan *A. oscitans* türleri su salyangozlarıyla beslenen küçük yapılı leyleklerdir. Açık gagalı leylek adıyla tanınan bu kuşların gagaları kapandığında yanlardan geniş bir aralık kalır. Bu aralığın salyangozları kolayca avlamayı sağlayan bir uyarlanma biçimi olduğu sanılmaktadır. Eyer gagalı leylek (*Ephippiorhynchus senegalensis*), Afrika'nın tropik bölgelerinde yaşayan, çok uzun boyunlu ve bacaklı alaca bir leylek türüdür. Boyu 120 cm'yi aşan bu leyleğin hafifçe yukarı dönük, kırmızı gagasındaki enine uzayan geniş ve siyah bant gözlerinin önünde sarı bir levha tarafından örtülmüştür.

Avrasya'da geniş bir coğrafi dağılım içinde üreyen ak leylek (*Ciconia ciconia*) Güney Afrika'nın güney kesimlerinde kışlar. Yaklaşık 100 cm boyunda ve beyaz renkli olan bu türün siyah kanat telekleri, koyu kırmızı bir gagası ve kırmızımsı bacakları vardır. Yaşama alanlarının insanlar tarafından yok edilmesi sayılarını giderek azaltan önemli etkenlerden biridir. Özellikle *Ciconia ciconia boyciana* alttürünün sayısı çok azalmıştır.

Yenidünya orman leyleği (*Mycteria americana*) ABD'nin güneyinden Arjantin'e kadar uzanan bölgelerde yaşar. Kanatlarıyla kuyruğu siyah, öbür bölümleri beyaz, gagası eğridir.

Türkiye'de görülen iki türden ak leylek yazın uygun yaşama ortamının bulunması koşuluyla her bölgede görülür. Orta ve Doğu Avrupa leylekleri Afrika'daki kışlaklarına gidip gelirken deniz üzerinde mümkün olduğunca az uçmak için göç zamanı İstanbul Boğazı üzerinden geçerler. İlk ve son baharda Boğaz üzerinde 1,5 ay içinde 300 bin kadar leylek sayılabilir. Kara leylek ise başta Karadeniz olmak üzere Türkiye'nin güneyi ve güneydoğusu dışındaki bölgelerde, daha çok ağaçlık ve ormanlık yörelerin yakınındaki sulak alan ve akarsu çevrelerinde görülür. *Ayrıca bak.* çekiçbaş; jabiru; marabu; pabuçgaga.

leyleksiler *bak.* Ciconiiformes

Leyle'l-Ahyeliye (Arapça *ahyel*: "atmaca") (ö. 699/700, Save, İran), mersiyeleriyle ünlü Arap kadın şair. Ukayl bin Ka'b kabilesindendi. Babası onu kendi kabilesinden sevgilisi Tevbe bin Hümeyyir ile evlendirmedi ve başkasına verdi. Leyle'l-Ahyeliye, kavuşamadığı sevgilisi için yazdığı mersiyelerle Arap edebiyatında büyük ün kazandı. Kocasına ve kendisine hicviyeler yazan şair Nabıga el-Ca'di'ye şiddetle karşılık verdi. Hz. Osman'ın ölümü üzerine de bir mersiye yazdı. Emevi halifelerinden I. Muaviye, Abdülmelik bin Mervan ve devlet adamı Haccac bin Yusuf'un saraylarında bulundu, onları öven şiirler söyledi. Rivayete göre Horasan valisi Kuteybe bin Müslim'in yanına giderken yolda öldü. *Divan*'ı 1967'de yayımlanmıştır.

Leyster, Judith (d. 28 Temmuz 1609, Haarlem - ö. 10 Şubat 1660, Heemstede, Amsterdam yakınları, Felemenk), çağında ünlenebilmiş az sayıdaki kadın ressamdan biri. En tanınmış yapıtları portreleri, ölüdoğaları ve tür resimleridir.

Bir bira üreticisinin kızıydı. Oldukça küçük yaşta resim yapmaya başladı. Yirmi dört yaşında Haarlem Ressamlar Loncası'na kabul edildi. Çağdaşı Felemenkli ressamlardan daha çeşitli konuları işledi. Tür resminde ev içi sahnelerini ilk kez konu alanlardan biriydi. Frans Hals'tan etkilendi; Utrecht okulunun tenebrizm (*bak.* Caravaggioculuk) doğrultusundaki uygulamalarına da ilgi duydu. Tarihi bulunan yapıtlarının çoğu 1629-35 arasına aittir. 1636'da tür ressamı Jan Meinse Molenaer ile evlendi ve Amsterdam'a taşındı.

Eskiden Leyster'in yapıtlarının çoğu çağının erkek sanatçılarına atfedilmişti. En ünlü yapıtları arasında "Teklif" (1631) ve "Flüt Çalan Çocuk" (y. 1635) sayılabilir.

Leyte Adası, Filipinler'de, Visayalar'da yer alan ada. Camotes Deniziyle ayrıldığı Cebu ve Bohol adalarının doğusunda yer alır. Kuzeydoğusundaki Samar Adasına San Juanico Boğazını aşan 2.162 m uzunluğundaki bir köprüyle (tamamlanışı 1973) bağlanır. Samar Denizi kuzeyine, Mindanao Adası ise güneyine düşer. Yüzölçümü 7.213 km²'dir. Leyte Körfezi Leyte Adasının doğusu ve Samar Adasının güneyi arasında geniş bir havzayı kaplar.

Leyte kıyıları, Filipinler
Popperfoto

Adanın belkemiğini oluşturan engebeli dağlar, orta kesimdeki Lobi Dağında 1.349 m'ye ulaşır. Dağlardan inen suların oluşturduğu kısa ırmaklar kuzeydeki Carigara ve doğudaki Leyte körfezlerine doğru akar. Dağlar adanın en dar kesiminde bir karayolunun geçtiği alçak bir geçitle kesintiye uğrar. Kıyı bölgelerinde, özellikle kuzeydeki Tacloban ile Ormoc yakınında engebeli düzlükler vardır.

16. yüzyıl İspanyol kâşifleri adayı Tandaya adıyla biliyordu. Adanın nüfusu 1900'den sonra, özellikle Leyte ve Ormoc vadilerinde hızla arttı. II. Dünya Savaşı'ndaki Japon işgali ABD kuvvetlerinin çıkarma harekâtının (20 Ekim 1944) ve Leyte Körfezi Deniz Savaşı'nın ardından sona erdi.

Ekilebilir toprakların aşırı kullanım sonucundan verimliliğini yitirmesi nedeniyle çok sayıda insan Mindanao Adasına göç etmiştir. Adada yaşayanlar genellikle çiftçilikle uğraşır; balıkçılık yan bir etkinliktir. Yetiştirilen başlıca ürünler pirinç ve mısırdır. Ticari ürünler arasında hindistancevizi, abaka, tütün, muz ve şekerkamışı sayılabilir. Adada manganez yatakları vardır. Adanın kuzeybatısında kumtaşı ve kireçtaşı çıkarılır.

Ormoc ve Tacloban liman kentleri dışında adadaki önemli yerleşim merkezleri Barugo, Carigara, Baybay, Burauen ve Maasin'dir. Nüfus (1990 tah.) komşu adalarla birlikte, 1.897.714.

Leyte Körfezi Deniz Savaşı, II. Dünya Savaşı'nın sonucunu etkileyen hava ve deniz savaşı (23-26 Ekim 1944). Japonya Birleşik Filosu'nun çökertilmesini, ABD'nin Filipinler'i işgalini ve Müttefiklerin Pasifik'i denetim altına almasını sağlamıştır.

Çarpışma ABD kuvvetlerinin 20 Ekim'de Filipinler'in orta kesimindeki Leyte Adasına bir amfibi saldırısı düzenlemesiyle başladı. Japonlar buna kuzeyde, San Bernardino Geçidinin uzağında bulunan ABD 3. Filosu'nu tuzağa düşürmeyi amaçlayan Zafer Harekâtı'yla (Şo-Go) karşılık verdiler. Bu arada üç ayrı kuvveti de çıkarma harekâtını engellemek üzere Leyte Körfezine gönderdiler. 1. Saldırı Kuvveti kuzeyden hareketle Sibuyan Denizi ve San Bernardino Geçidi üzerinden, 2. Saldırı Kuvveti ve C Kuvveti ise güneyden Mindanao Denizi ve Surigao Geçidi üzerinden körfeze yönelecekti.

Japon kuvvetlerinin Leyte Adasının güneybatısında konumlanmaları sırasında ABD 7. Filosu'na bağlı denizaltılar 1. Saldırı Kuvveti'nin yerini belirlediler ve 23 Ekim'de Palawan'ın batısında iki Japon ağır kruvazörünü batırdılar. Özellikle Sibuyan Denizinde, neredeyse aralıksız süren bir dizi hava ve deniz çarpışması oldu. Bu arada ABD 3. Filosu Japonların yem olarak öne sürmüş olduğu gemileri kovaladı. 25 Ekim'de hemen hemen aynı anda üç büyük çarpışma gerçekleşti. 7. Filo'ya bağlı savaş gemileri ve kruvazörler Surigao Geçidinde C Kuvveti'ni yok ettiler ve 2. Saldırı Kuvveti'ni geri çekilmeye zorladılar. Bu arada 1. Saldırı Kuvveti, savunmasız San Bernardino Geçidinden geçti ve Samar açıklarındaki 7. Filo'ya bağlı nakliye gemilerine ağır zarar verdi, ama çıkarma birliklerine saldırmaya hazır göründüğü sırada beklenmedik biçimde geri çekildi. Kuzeyde, Engaño Burnu açıklarında 3. Filo'ya bağlı gemilerden bir bölümü Japonların yem olarak kullandığı nakliye gemilerini batırırken, bir bölümü de güneye indi ve 1. Saldırı Kuvveti'ne saldırarak kovaladı.

Lezama Lima, José (d. 19 Aralık 1910, Havana - ö. 9 Ağustos 1976, Havana, Küba), Kübalı şair, romancı ve denemeci. Havana'da hukuk öğrenimi gördükten sonra *Verbum* (1937) gibi edebiyat dergilerinin kuruluşuna katıldı, onları destekledi. *Orígenes* (1944-56) adlı dergi çevresinde toplanan edebiyatçıların başına geçti. Bu grup Küba edebiyatında bir devrim gerçekleştiren çok sayıda genç ve yetenekli şairin yapıtlarını yayımladı.

Altın Çağ İspanyol klasikleri ve Fransız simgecileri üzerine derin bilgisi Lezama'nın ilk şiirleri üzerinde çok etkili oldu. İlk şiir kitabı *Muerte de Narciso* (1937; Narkissos' un Ölümü) geniş kültür birikimini açıkça gösteriyordu. *Enemigo rumor* (1941; Düşman Söylentisi) adlı yapıtında şiirin özüne ilişkin estetik düşüncelerinin yanı sıra edebi yaratma sürecinin dinsel ve metafizik olanaklarla dolu olduğu yönündeki inancını ortaya koydu. *Aventuras sigilosas*'ta (1945; Sessiz Serüvenler) ise çocukluk ve gençlik yıllarını yeniden canlandırdı, annesi Rosa Lima'nın (ö. 1964) yapıtları üzerindeki büyük etkisini ele aldı. Başyapıtı sayılan *Paradiso* (1966; Cennet) adlı romanının da benzer bir içeriği vardı.

La fijeza'da (1949; İstikrar) toplanan şiirleri Lezama'nın geçmişteki deneyimleri yeniden yakalama ve bunları düşünselleştirme çabasını yansıtır. Denemelerinin derlendiği *Analecta del reloj*'da (1953; Saatin Seçme Yapıtları) yer alan "Las imágenes posibles" (Olanaklı İmgeler) Lezama'nın şiir anlayışını yansıtması açısından önemlidir. *La expresión americana* (1957; Amerikan İfadesi) Latin Amerika gerçeğinin özünü yakalamaya çalışan denemelerini içerir. Şiir yöntemini açıklamayı sürdürdüğü *Tratados en la Habana* (1958; Havana Üzerine İncelemeler) adlı yapıtının yayımlanmasından sonra Lezama Ulusal Kültür Konseyi'ne bağlı Edebiyat ve Yayınlar Dairesi'nin yöneticiliğine getirildi. *Dador* (1960; Verici) adlı kitabında daha önce ele aldığı konuları yeniden işleyen şiirler yer alır.

lezbiyenlik, kadın eşcinselliği. *Ayrıca bak.* eşcinsellik.

Lezgi dilleri, Rusya Federasyonu'nun Dağıstan bölgesiyle Azerbaycan ve Gürcistan sınırları içinde kalan bir köyde konuşulan dil öbeği. Lezgi (Kuri), Agul, Tsahur, Rutul, Arçi, Buduh, Hinalug, Kız (Dzkek) ve Udi dillerini kapsar. Bunlardan Arçi ve Hinalug dilleri, öbeğe bağlı öteki dillerden oldukça farklıdır. Lezgi dilleri genellikle Lak-Dargva ve Avar-Andi-Dido dilleriyle birlikte Nah-Dağıstan ya da Kuzeydoğu Kafkas dillerinin Dağıstan öbeği içinde sınıflandırılır. *Ayrıca bak.* Dağıstan dilleri.

lezginka, Kafkasya'da yaşayan Lezgilerden kaynaklanan bir halk dansı. Kılıçlı tek bir erkek ya da bir çift tarafından yapılır. Kartalı taklit eden erkek dizleri üzerinde çöker, yukarıya doğru sıçrar, kısa adımlarla, güçlü ve keskin kol ve beden hareketleriyle dans eder. Çiftler dans ederlerken birbirlerine dokunmazlar. Kadın erkeğin yaptıklarını izlerken yavaşça dansını sürdürür.

LH *bak.* lutein yapıcı hormon

Lha-mo, Tibet Budacılığında, dinsel yasanın koruyucusu "Sekiz Korkunçlar" arasında tek tanrıça. *Ayrıca bak.* dharmapala.

lezyon, fizyolojide, bir hastalık sürecinin ya da bir yaranın, bir organda ya da bir dokuda oluşturduğu yapısal ya da biyokimyasal değişiklik. Bu değişiklik, örneğin mide ülserinin mide ağrısına neden olması gibi, kendine özgü hastalık semptomlarıyla birlikte olabilir ya da kanserin ilk evrelerinde olduğu gibi herhangi bir belirti oluşturmadan seyredebilir. Frengide cinsiyet organlarında görülen şankr gibi bazı lezyonlar, belirli bir hastalığın tanısal bulgusunu oluşturur ve erken olarak ortaya çıkan fiziksel ya da biyokimyasal bozukluklar, hastalığın sonradan daha ciddi bir biçimde ortaya çıkmasını önlemeye yardımcı olabilir. Dolayısıyla, hastalık lezyonlarının tanınması ve sınıflandırılması, patolojinin önemli bir parçasını oluşturur.

Lezyonlar, hiçbir araç olmadan gözlemlenebilen anatomik lezyonlar, yalnızca mikroskopla saptanabilen histolojik lezyonlar ya da yalnızca kimyasal çözümleme aracılığıyla saptanabilen biyokimyasal lezyonlar biçiminde sınıflandırılabilir. Tipik bir düzensiz anatomik lezyon bir kolon kanser tümörü olabilir; bu düzensiz tümörden önce ortaya çıkan ya da onu kuşatan atipik hücreler (displazi) buna karşılık düşen histolojik lezyonu; bazı kolon kanseri hastalarının kanında saptanan anormal karsinoembriyoma antijeni ise aynı hastalıkla birlikte saptanan biyokimyasal lezyonu oluşturabilir.

Lhasa, Wade-Giles yazımında LA-SA, Çin Halk Cumhuriyeti'nde, Tibet Özerk Bölgesi'nin yönetim merkezi kent. Tibet (*Tetis*) Himalayaları'nda, 3.650 m yükseklikte ve Brahmaputra Irmağının kollarından Skyid (Lhasa) Irmağı kıyısında yer alır.

9. yüzyılda Tibet'ın başkenti olan Lhasa, Tibet kralının öldürülmesinin (842) ardından merkezi iktidarın zayıflamasıyla bu konumunu yitirdiyse de, sonraki yüzyıllarda

Potala Sarayı, Lhasa, Tibet Özerk Bölgesi, Çin Halk Cumhuriyeti
Ewing Galloway

dinsel bir merkez olarak önem kazandı. Bu dönemde nüfusunun çoğunluğunu Budacı keşişler ve görevliler oluşturuyordu. 1642'de yeniden başkent yapıldı. 1951'de Çin kuvvetlerinin işgaline uğradı, 1959'da da doğrudan Çin yönetimine bağlandı.

Kentin merkezinde 7. yüzyıl ortalarında inşa edilen ve Tibet'teki en kutsal tapınak kabul edilen dört katlı Gtsug-lag Tapınağı (*khang*) yer alır. 1951'de Çin yönetiminde konukevine dönüştürülmesine karşın, 1972-75 arasında başlayan onarım çalışmalarının ardından 1979'da yeniden ibadete açılmıştır. Kentteki öteki önemli yerler arasında Klu Tapınağı, bir zamanlar Dalay Lama'nın kışlık konutu olan görkemli Potala Sarayı ve günümüzde Halk Eğlence Parkı olan, Dalay Lama'nın eski yazlık sarayı Nor-bu-gling-ka (Mücevher Sarayı) sayılabilir. 'Bras-spungs (Drepung) ve Se-ra manastırları günümüzde askeri amaçlarla kullanılmaktadır.

Çin işgalinden önce kentin ekonomisi Çin, Hindistan, Nepal ve Bhutan'dan gelerek Lhasa'da birleşen tarihsel ticaret yollarına dayanıyordu. Kentte el sanatları dışında yalnızca bir cephane fabrikası ve darphane vardı. 1980'lerde Lhasa'yı yeniden dış ticarete açan Çin yönetimi, kent dışında deneme çiftlikleri kurarak hayvancılıkta bilimsel ıslah çalışmalarını özendirdi. Günümüzde kentin küçük ölçekli sanayisi kimyasal madde ve elektrik motoru imalathaneleri ile halı, kilim, sepileme, yün işleme, motorlu araç bakım ve onarım atölyelerinin yanı sıra ilaç, gübre, traktör montaj ve çimento fabrikalarını kapsar. Kentte bir eğitim fakültesi ve bir havalimanı vardır. Lhasa, Sichuan ve Qinghai yönetim bölgeleriyle Sinkiang Uygur Özerk Bölgesi'ndeki büyük kentlere karayoluyla bağlanır. Nüfus (1988 tah.) 106.000.

Lhasa apso, evlerde bekçi köpeği olarak kullanılan Tibet kökenli köpek soyu. Güçlü yapısı, zekâsı ve tehlikelere karşı uyanıklığıyla tanınan bu soyun gövdesi uzun, omuz yüksekliği 25-30 cm, ağırlığı 6-7 kg'dir.

Lhasa apso
Sally Anne Thompson-EB Inc

Vücudu gibi sık ve uzun tüylü olan kuyruğu sırtına doğru kıvrılır, başındaki tüyler gözlerini örter. Postu sarımsı kahverengi tonlarda alacalı olanlar yeğlenmekle birlikte renkleri çok çeşitli olabilir.

L'Hermite, Tristan *bak.* Tristan L'HERMITE

Lhevinne, Josef (d. 13 Aralık 1874, Oryol, Rus Çarlığı - ö. 2 Aralık 1944, New York kenti, ABD), romantik geleneğe bağlı piyano virtüözü. Ustalıklı tekniği, dolgun tonu ve özenli müzikçiliğiyle tanınmıştır.

Moskova Konservatuvarı'nda öğrenim gördü. İlk kez 1889'da Moskova'da izleyici karşısına çıktı. 1895'te de çok değer verilen Rubinstein Ödülü'nü aldı. 1902'den 1906'ya değin Moskova Konservatuvarı'nda piyano profesörüydü. 1906'da ABD'deki ilk konseri üzerine 1907-08 mevsiminde bu ülkede 150 konser vermesi önerildi. Avrupa ve ABD'deki konserlerini sürdürürken bir yandan da Berlin'de ders verdi. I. Dünya Savaşı sırasında Almanya'da enterne edildi. 1919'da ABD'ye yerleşerek hem özel, hem de New York kentindeki Juilliard Müzik Okulu'nda (bugün Juilliard Okulu) ders verdi. Seçkin bir piyanist ve öğretmen olan karısı Rosina Lhevinne (eö Bessie; 1880-1976) ile birlikte iki-piyano resitalleri de verdi.

L'Hospital, Michel de, L'HÔPITAL olarak da yazılır (d. 1507, Aigueperse - ö. 13 Mart 1573, Bellebat, Fransa), Fransız devlet adamı, hukukçu ve hümanist. Adalet bakanı olarak görev yaptığı dönemde (1560-68) yönetimin Huguenot'lara(*) karşı hoşgörülü davranması için çaba göstermiştir.

Toulouse'da hukuk öğrenimi gördüğü sırada babası, vatana ihanetle yargılanan Bourbon 8. dükü Charles ile işbirliği yapmakla suçlanınca Fransa'dan ayrılmak zorunda kaldı. Yarıda bıraktığı hukuk öğrenimini Padova ve Bologna'da sürdüren L'Hospital, Fransa'ya yaklaşık 1534'te dönebildi. 1537'de Paris *Parlement*'ında (Yüksek Mahkeme) danışman oldu. 1547'de II. Henri tarafından Trento Konsili elçiliğine atandı. 1553'te Lorraine kardinali Charles'ın önerisi üzerine krala verilen dilekçelerden sorumlu saray görevlisi yapıldı. 1555'te Muhasebe Divanı'nın (*Chambre des Comptes*) ilk başkanı oldu. 1560'ta II. François'nın kısa süren hükümdarlığı sırasında adalet bakanlığına getirildi ve bu görevini naip Catherine de Médicis'nin yönetimi sırasında da sürdürdü.

Hükümet politikalarının biçimlendirilmesinde ve uygulanmasında önemli rol oynayan L'Hospital Huguenot'lar ile Katolikler arasındaki ilişkilerin gerginleştiği bir dönemde dinsel hoşgörüyü savunarak taraflar arasında uzlaşmanın sağlanması için çaba gösterdi. *Traité de la réformation de la justice* (Adalet Reformu Üzerine İnceleme) ile *Mémoire sur la nécessité de mettre un terme à la guerre civile* (y. 1570; İç Savaş'ın Sona Erdirilmesinin Zorunluluğu Üzerine Rapor) adlı yapıtlarında da dinsel hoşgörüyü savundu ve hükümdarların dinler arasında ayrım yapmaması gerektiğini öne sürdü. Hoşgörüye dayanan görüşleri ve adalet bakanlığı sırasındaki uygulamaları Fransa'da sonraki yıllarda ortaya çıkan ve Din Savaşları'nı sona erdirmeye çalışan "Siyasiler" adlı ılımlı Katolik grubun kurucusu olarak görülmesine yol açtı. Şiddete karşı çıkan L'Hospital monarşiyi kutsal bir kurum, kralı ise en yüksek yasa koyucu olarak görüyor, ama kralın *États Généraux*'yu sık sık toplayarak uyruklarıyla yakın ilişki içinde olması gerektiğine inanıyordu.

L'Hospital görevde bulunduğu yıllarda yargı alanında çeşitli reformların yapılması için çaba gösterdi. 1566'da Moulins Yönetmelikleri'ni çıkararak adli yönetimdeki birçok soruna çözüm getirdi; ayrıca kraliyet topraklarının yönetimi ve merkezileştirilmesi için politikalar geliştirdi. Eylül 1567'de iç savaş yeniden patlak verince Catherine L'Hospital'ın hoşgörü siyasetine güvenini yitirdi. Gözden düştüğünü görünce görevden alınmasını isteyen L'Hospital malikânesine çekildi (1568) ve sonraki yıllarını yapıtlarını kaleme alarak geçirdi. Toplu yapıtları 1824-26 arasında *Oeuvres complètes* başlığıyla yayımlandı.

Lhote, André (d. 5 Temmuz 1885, Bordeaux - ö. 24 Ocak 1962, Paris, Fransa), Fransız ressam, heykelci, yazar, eğitimci ve modern sanatın en önde gelen eleştirmen ve öğretmenlerinden biri.

On yıl kadar yaşamını ahşap oyma işleri yaparak kazandı. 1906'da Afrika heykellerini ve Gauguin'in resimlerini görünce çok etkilendi ve kendi kendine resim çalışmaya başladı. Önceleri fovizme ilgi duydu, ama 1910'larda kübistlerle tanışıktan sonra kübizme yöneldi. Yarı geometrik düzlemler, özenli dış çizgiler ve saf renklerle gerçekleştirdiği "Rugby" (1917, Paris Modern Sanatlar Müzesi) gibi olgunluk dönemi resimleri kübik üsluptaydı. Sıradan nesnelerle günlük sahnelerin dışında liman görünümleri ve spor etkinlikleri en sevdiği konulardı.

Lhote, 1962
Étienne Hubert

Ayrıca ölüdoğalar, iç mekân resimleri ve portreler yaptı. 1955'te Bordeaux'daki Tıp Fakültesi için yaptığı duvar panolarıyla Ulusal Sanat Ödülü'nü kazandı.

1922'de kurduğu özel Montparnasse Akademisi'nde çok sayıda sanatçı yetiştirdi. Okuluna Fransızların dışında çok sayıda yabancı öğrenci de devam ediyordu. Nurullah Berk, Cemal Tollu, Zeki Faik İzer, Eşref Üren ve Bedri Rahmi Eyuboğlu gibi D Grubu(*) sanatçılarından başka Fikret Mualla ve Adnan Çoker de Lhote'un öğrencisi oldular. 1952'de bir geziye çıktığı Rio de Janeiro'da akademisinin bir şubesini açtı.

Modern sanatın ateşli bir savunucusu olan Lhote, 1917-40 arasında *La Nouvelle Revue Française*'de eleştiriler yayımladı. Ayrıca üretken bir yazar olarak 1923-50 arasında birçok kitap yazdı. En önemli çalışmaları *Traité du paysage* (1939; Manzara Çalışmaları) ve *Traité de la figure*'dür (1950; Figür Çalışmaları).

Lhotse Dağı, E' olarak da bilinir, Himalayalar'da doruk. Yüksekliği 8.516 m'dir. Nepal-Tibet (Çin) sınırında yer alan doruk hemen kuzeyindeki Everest Dağına 7.600 m yüksekliğinde bir sırtla bağlanır. Doruğa ilk olarak 18 Mayıs 1956'da, Fritz Luchsinger ve Ernest Reiss adlarındaki iki İsviçreli dağcı tırmandı. Bazı kişilerce Everest Dağının bir parçası kabul edilen doruğun adı Tibet dilinde "güney doruğu" anlamına gelir. E' adı ise, 1931'de doruğun ölçümünü yapan Hindistan Kadastro İdaresi'nce verilen "Everest 1" adını simgelemektedir.

lıka, mürekkep hokkasının içine konan ham ipek yumağı. Kamış kalemin mürekkebi rahatça almasına yaradığı gibi, ucunun hokkanın dibine vurarak bozulmasını da engeller. Hokkaya konmadan önce didiklenip kabartılır, sonra üstüne yeterli miktarda mürekkep konur. Bir parça lıka 2-3 yıl kullanılabilir. Çok ufak parçalar halinde kaleme takılmaya başlayınca bozulduğu anlaşılır ve yenilenir.

LISP, 1960'ta geliştirilen ve o dönemin programlama dillerinden çok farklı yapıda olan bir bilgisayar programlama dili. Sayısal (nümerik) olmayan dil türlerinden biri olan LISP, *LIS*t *P*rocessor (Liste İşlemcisi) sözcüklerinin kısaltılmasıyla adlandırılmıştır. Çok basit bir dil olmasına karşın, daha yaygın kullanılan FORTRAN'a alışmış çoğu programcı için uzun süre neredeyse bir bilmece olarak kalmıştır. Bu dilin temeli simgesel ifadeye dayanır; simgesel ifadeler, ya tekil simgeler ya da bir liste yapısı biçimindedir. Verilerin yanı sıra bunlara uygulanacak işlemler de simgesel ifadeler biçimindedir; bazı simgesel ifadelerin değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan da gene bir simgesel ifadedir. Yani bu dilde yazılmış bir program ile bu programın girdi ve çıktısı aynı yapı ya da biçimdedir.

Bir LISP programının geçişi, simgesel ifadelerden oluşan bir bilgi kümesinin değerlendirilmesi biçimindedir; simgesel ifade, bir yordama (prosedür) değil, bir formüle karşılık geldiğinden, LISP matematikçilere önemli kolaylıklar sağlar.

li, Çin'de ilk örnekleri Shang hanedanı döneminde (İÖ y. 1766-1122) yapılmış bir tür tunç kap. Geniş ağızlı bir yemek pişirme kabıdır. Gövdeyle uyumlu bir bütün oluşturan, kabın iç boşluğunun uzantısı biçimindeki üç ayak üstüne oturur.

Neolitik Çağdan (İÖ y. 3000-1500) kalma topraktan yapılmış bir *li* örneği vardır. Bu

Li tunç kabı, Batı Zhou hanedanı (İÖ y. 1111-771); Güzel Sanatlar Müzesi, Boston
Museum of Fine Arts, Boston

kabın biçimi sonradan Shang hanedanı döneminde tunç kaplarda yeniden uygulanmış, Zhou hanedanı dönemi (İÖ 1111-256/255) sonrasına değin de varlığını korumuştur. Tunçtan dinsel tören kaplarının tipik bezemesi olan hayvan örgeleri *li* kaplarında pek az görülür.

li, Konfüçyüsçülükte, "doğru davranış" ya da "doğruluk" anlamına gelen kavram. Başlangıçta toplumsal ve evrensel düzeni korumak amacıyla düzenlenen büyü törenlerini belirten *li*'yi Konfüçyüsçüler, eski kuşakların evrenin yapısından çıkarsayarak topluluk yaşamını düzenlemekte kullandıkları toplumsal davranış biçimleri anlamında yorumladılar. Böylece *li*, geleneksel kalıplar yerine uzlaşıma dayalı ölçüleri belirtmeye başladı. Bu anlamda, doğru davranış biçimini belirleyen içselleştirilmiş uygarlık kurallarını tanımlayan bir kavrama dönüştü. Konfüçyüsçülüğün temel kitaplarından *Li ji*'de (Ayin Kayıtları) bu kavram ayrıntılarıyla işlenir. Ama bu bağlamda bile *li* yalnızca görgü kuralları ya da uzlaşımın ötesine geçer; çünkü doğanın düzeninin bir türevi olarak insan ile doğa arasında uyumlu ilişkiyi sağlama işlevini görür.

Li Ao (ö. y. 844, Çin), Budacılık ve Taoculuk karşısında eski önemini yitirmeye başlayan Konfüçyüsçülüğün yeniden yaygınlaşmasında önemli rol oynayan Çinli bilgin ve devlet memuru. Song hanedanı döneminde (960-1279) ortaya çıkan Yeni-Konfüçyüsçülük için gerekli temelin oluşturulmasına yardımcı olmuştur.

Tang hanedanının (618-907) yüksek devlet görevlilerinden biri olmasına karşın yaşamına ilişkin çok az bilgi vardır. Konfüçyüsçü düşünür ve şair Han Yu'nun arkadaşı ya da izleyicisi olduğu sanılmaktadır. Ama Buda-

cılığa şiddetle karşı olan Han Yu'nun tersine, Budacılıktan etkilenerek, birçok Budacı düşüncenin Konfüçyüsçülükle bütünleştirilmesine katkıda bulundu ve Konfüçyüsçü ahlak düşüncesini doğrulayacak metafizik bir çerçeve geliştirmek için çaba gösterdi. İnsanın doğasına ve kaderine ilişkin soruların Konfüçyüsçülüğün odak noktasını oluşturduğu yolundaki görüşü sonraki yıllarda ortaya çıkan Yeni-Konfüçyüsçülüğün çekirdeğini oluşturdu. Li ayrıca *Da xue* (Büyük Bilgi), *Zhong Yong* (Ortalamanın Kuramı) ve *Yi Jing*'den (Dönüşümler Klasiği) yaptığı alıntılarla, zamanla Konfüçyüsçü klasikler arasına giren bu yapıtların tanınmasına katkıda bulundu. Mengzi'nın, Yeni-Konfüçyüsçüler tarafından neredeyse Konfüçyüs kadar kutsal bir kişi olarak kabul edilmesinde de önemli rol oynadı.

Li Bo, Wade-Giles yazımında LI PO, LI TAIBO olarak da bilinir (d. 701, Sichuan yönetim bölgesi - ö. 762, Dangtu, Anhui yönetim bölgesi, Çin), Du Fu'yla birlikte Çin'in en büyük iki şairinden biri.

Li Bo kendini imparatorluk ailesinin bir üyesi saymaktan hoşlanıyordu, ama gerçekte aynı soyadı taşıyan daha az soylu bir aileden geliyordu. On dokuz yaşında evini terk ederek Taocularla inzivaya çekildi. Bir süre ülkeyi dolaştıktan sonra evlendi ve karısının ailesiyle birlikte oturduğu Hanzhou'a yerleşti. Daha o zamandan şiir yazmaya başlamıştı. Kâtip olarak iş bulmak umuduyla şiirlerinden bazılarını devlet görevlilerine gösterdi, ama bu amacına ulaşamadı. 734'te Çin'in kuzeydoğusunda oturan bir arkadaşına yaptığı ziyaret yeni bir gezginlik döneminin başlangıcı oldu. 742'de sarayda bir görev almak umuduyla başkent Chang'an'a gitti. Resmî bir görev elde edemediyse de saraydaki olayları anında şiir söyleyerek kutlamakla görevli bir grup kalburüstü şairin arasına kabul edildi. Ama içine düştüğü entrika ortamından hoşlanmadığı için 744 sonbaharında yeniden ülkeyi gezmeye başladı.

Bu sırada henüz kendisi kadar ünlü olmayan Du Fu ile karşılaştı. Du Fu yaşlı Li Bo'nun atılganlığının ve canlılığının etkisi altında kaldı. Taoculuk ve simyayla gittikçe daha çok ilgilenen Li Bo, Taocu bir önderin onayıyla bu cemaate katıldı.

756'da imparatorun 16. oğlu Prens Lin'in ordusunun başşairi oldu. Kısa süre sonra prens, bağımsız bir krallık kurmayı amaçladığı suçlamasıyla idam edildi. Li Bo da tutuklanarak Jiujiang'daki hapishaneye kapatıldı. Cezaları gözden geçirmekle görevlendirilen yüksek rütbeli bir yetkili, Li Bo'yu serbest bırakarak maiyet kâtibi yaptı. 758 yazında yeniden suçlanan Li Bo Yelang'a sürgün edildi. Ama oraya ulaşmadan genel aftan yararlanarak özgürlüğüne kavuştu. Doğu Çin'e geri döndü ve bir akrabasının evinde öldü. Halk arasında yaygın bir efsaneye göre, sarhoş bindiği sandalda giderken ayın sudaki yansımasını yakalamaya kalkışınca dengesini yitirerek boğulmuştur.

Li Bo yaşam görüşü ve şairliği bakımından bir romantikti. Çin'in köklü içki geleneğinin en ünlü şarapçılarından olan Li Bo, şiirlerinde sık sık içki içmenin coşkusunu dile getirdi. Dostluk, yalnızlık, zamanın akışı ve doğanın sevinci gibi konuları da işledi. Arthur Waley'in Li Bo'nun yaşamöyküsünü anlatan *The Poetry and Career of Li Bo* (Li Bo'nun Şiiri ve Yazarlığı) adlı yapıtı 1951'de yayımlanmıştır.

Li Chi *bak.* Li Ji

Li Ch'ing-chao *bak.* Li Qingzhao

Li Dazhao, Wade-Giles yazımında LI TA-CHAO (d. 6 Ekim 1888, Hebei yönetim bölgesi - ö. 28 Nisan 1927, Pekin, Çin), Çin Komünist Partisi'nin (ÇKP) kurucularından.

Tianjin'de ve Tokyo'daki Vaseda Üniversitesi'nde öğrenim gördükten sonra, Batı'daki yeni edebiyat ve kültür akımlarının sesi niteliğindeki *Xin qing nian* adlı gazetenin yayın yönetmeni oldu. 1918'de Pekin Üniversitesi'nin kütüphane müdürlüğüne atandı ve bu görevi 1920'de tarih profesörü olduktan sonra da sürdürdü. 1917'deki Sovyet Devrimi'nin başarısından etkilenerek Marksizmi benimsedi ve bir süre sonra bu alanda ders vermeye başladı. Bu görevi sırasında görüşleriyle pek çok öğrencisini etkiledi; bu öğrenciler arasında kütüphane memuru olarak işe aldığı Mao Zedong da bulunuyordu.

Temmuz 1921'de Komünist Parti'nin kurucuları arasında yer alan Li, partinin Kuzey Çin temsilcisi olarak görev yaptı. III. Enternasyonal'in (Komünist Enternasyonal) belirlediği politikaların yaşama geçirilmesinde ve ÇKP ile ulusal önder Sun Yat-sen'in Kuomintang'ı arasında işbirliği oluşturulmasında önemli rol oynadı. 1927'de sığınmış olduğu Pekin'deki Sovyet Büyükelçiliği'nde Mançuryalı savaş ağası Zhang Zuolin tarafından ele geçirildi ve idam edildi.

Yeni ufuklar açan bir Marksist düşünür olan Li, parti önderi olmaktan çok bir parti kuramcısıydı. Çin işçi sınıfının kendi başına devrim yapacak kadar güçlenmediğini düşündüğünden Marksizm-Leninizm'in temel dayanaklarından biri olan proletaryanın sınıf mücadelesi öğretisini dikkate almadı ya da önemsemedi. Komünist devrimi, emperyalizmin sömürü ve baskısına karşı gerçekleştirilecek bir halk devrimi olarak gören Li yoksul Çin köylülerinin bu devrimde en önemli rolü oynayacağına inanıyordu. Li'nin emperyalizmin saldırılarına karşı büyük bir tepki duyan, gerikalmışlığın sancılarını çeken ve büyük çoğunluğu köylülerden oluşan Çin halkının özlemlerine karşılık gelen bu görüşleri, daha sonra devrim mücadelesinde köylülere özel bir önem veren ve izlenecek askeri stratejinin ana hatlarını belirleyen Mao Zedong'un düşüncesinin çekirdeğini oluşturdu.

Li Gonglin, Wade-Giles yazımında LI KUNG-LIN, LI LONGMIAN olarak da bilinir (d. 1049, Shucheng, Anhui yönetim bölgesi - ö. 1106, Çin), Kuzey Song döneminde (960-1127) aydın-memur çevresinin en beğenilen sanat uzmanı ve ressamlarından.

"Ana Baba Saygısı", Li Gonglin'in yaptığı sanılan el rulosundan ayrıntı; Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi, New Jersey
Art Museum, Princeton University

Aydın bir ailenin çocuğuydu. 1070'te *jinshi* (ileri araştırmacı) payesini aldı ve başkent Kaifeng'da devlet memuru oldu. Burada şair-kaligraf Su Dongpo ve ressam-eleştirmen Mi Fei gibi ileri gelen aydınlarla tanıştı. Eski ustaların yapıtlarını toplayarak ve kopya ederek sanat konusundaki bilgisini olgunlaştırdı. Kendi resimlerinde salt betimleyici olmaktan ve ustalığını ortaya koymaya çalışmaktan kaçındı; "amatör aydın ressamlar"ın (*bak.* Wenren ressamları) ülküsüne bağlı kalarak eski üslupları öğrenmeyi ve kendini bu üsluplar içinde ifade etmeyi seçti. Çin resminde Li Gonglin'e atfedilen çeşitli tarz ve yaklaşımda yapıtlar varsa da, kesinlikle onun elinden çıkığı bilinen bir resim günümüze ulaşmamıştır. Genellikle at, manzara ve figür resimleri yaptığı, Budacılıkla ilgili konuları ele aldığı kabul edilir.

Li He, Wade-Giles yazımında LI HO (d. 791, Çin - ö. 817, Changgu), Çinli şair. Yirmi altı yaşında ölmesiyle, Çin şiirinin en büyük deneyimlerinden biri yarıda kalmıştır.

Li He'nin *guicai* (şeytansı yetenek) sahibi olduğu, şiirlerini at sırtında yazdığı söylenir. Söylentiye göre, atla dolaşırken süslü siyah bir torbaya doldurduğu kâğıt parçalarına dizeler yazar, akşam eve dönünce bunları birleştirerek şiirlerini oluştururdu. Yedi yaşında şiir yazmaya başlayan Li He, devlet memuru olabilmek için girmesi gereken edebiyat sınavlarını geçeceğinden emindi. Ama son derece önemsiz bir ayrıntı yüzünden sınavlara alınmadı. Bu yüzden uğradığı düş kırıklığının sağlığını yitirmesine, birkaç yıl sonra da ölümüne yol açtığı söylenir. Kullandığı canlı imgeler, garip - söyleyiş tarzı, sözcükleri alışılmadık biçimde sıralayışı ve sürekli karamsar havası, şiirlerinin en belirgin özelliklerindir.

Li Hongzhang, Wade-Giles yazımında LI HUNG-CHANG (d. 15 Şubat 1823, Hefei, Anhui yönetim bölgesi - ö. 7 Kasım 1901, Pekin, Çin), Çinli devlet adamı ve diplomat. Ülkesini çağdaşlaştırmak için büyük çaba göstermiş, Bo Hai'ın genel valisi olarak görev yaptığı dönemde (1870-95) ticaret ve sanayi alanlarında kapsamlı projeleri uygulamaya koymuş ve uzun süre Çin ile Batılı ülkeler arasındaki ilişkileri yürütmüştür.

Li Hongzhang
Charles Phelps Cushing

1844'te başkent Pekin'de devlet memuru olarak çalışmaya başladı. 1847'de bürokraside üst kademelere yükselmek için gerekli olan, Konfüçyüsçü klasikler alanındaki bilgi düzeyinin ölçüldüğü sınavları kazanarak *jinshi* (ileri araştırmacı) payesini aldı.

1850'de patlak veren Taiping Ayaklanması kendi yaşadığı bölgeyi de tehdit eder duruma gelince babasıyla birlikte yerel bir milis gücü örgütledi. 1856'da yargıç oldu. 1860'ta, Taipinglere karşı düzensiz birlikler örgütleyen Liangjiang yönetim bölgeleri genel valisi Zeng Guofan'ın kurmayları arasına katıldı. 1862'de Jiangsu yönetim bölgesi vali yardımcılığına atandı. Sonraki birkaç yıl boyunca "Hep Muzaffer Ordu" adlı paralı birliğin komutanı Charles George Gordon gibi yabancıların da yardımıyla Şanghay çevresinde Taipinglere karşı önemli zaferler kazandı.

1865-70 arasında Çin'in orta, kuzey ve batı kesimlerinde patlak veren yeni ayaklanmaların bastırılmasında önemli rol oynadı. Ayrıca Batı'dan ve Japonya'dan gelebilecek olası saldırılara karşı Çin'i güçlendirmek amacıyla Nanjing ve Şanghay'da cephanelikler kurdu.

1870'te Bo Hai genel valiliğine getirildi. Yirmi beş yıl süren genel valiliği sırasında Batı ülkelerinin baskısıyla ticarete açılan, Yangtze Irmağının kuzeyindeki limanların denetlenmesi görevini de yürüttü. Çin'in Batı'yla diplomatik ilişkilerini yürütmek üzere Pekin'de yeni bir Hükümet Dairesi (*Zongli Yamen*) oluşturulmuş olmasına karşın zamanla yabancıların en çok tanıdığı Çinli görüşmeci durumuna geldi. Öte yandan hem merkezî hükümet, hem de eyalet yönetimindeki görevleri, askeri gücü ve yurtdışındaki saygınlığı sayesinde genel valilik görevinde o döneme değin en uzun süreyle kalan kişi oldu.

Bu görevi sırasında ülkesini çağdaşlaştırmak için çaba gösteren Li, bu amaçla bir demiryolu, bir telgraf hattı, bir çırçır fabrikası, bir askeri akademi, modern bir darphane, iki yeni deniz üssü, Tianjin'de bir cephanelik ve bir buharlı gemi şirketi kurdu; bir grup Çinli genci eğitim için ABD'ye gönderdi ve bir kömür madenini işletmeye açtı. Ayrıca, devlet memurları için büyük güçlük yaratan Konfüçyüsçü sınavların kaldırılmasının gerekliliğinden ilk söz eden kişilerden biri oldu.

Li bu dönemde Japonya, İngiltere, Fransa ve öteki ülkelerle yoğun diplomatik ilişkiler kurarak ülkesinin konumunu güçlendirmek için çaba gösterdiyse de Çin'in askeri alandaki güçsüzlüğü nedeniyle bu girişiminde başarılı olamadı. 1876'da bir İngiliz subayın öldürülmesi üzerine Çin hükümeti olaydan duyduğu üzüntüyü belirtmek üzere İngiltere'ye bir heyet yolladı. Aynı yıl Japonya, Çin'in, Kore Yarımadasındaki geleneksel egemenlik hakkını tanımayarak Kore ile bir antlaşma yaptı. 1879'da Çin, Ryukyu Adalarını (Okinava) Japonya'ya bırakmak zorunda kaldı. Çin-Fransız Savaşı (1883-85) sonunda Annam Fransızların egemenliğine girdi. Li'nin Kore üzerinde yeniden egemenlik kurma yönündeki çabaları ise Japonlarca engellendi. 1885'te Li ve önde gelen Japon devlet adamı İto Hirobumi, Kore Yarımadası üzerinde ortak bir protektora yönetimi kurmak üzere anlaştılar. Ama 1894'te Japonya, Kore'yi ele geçirmek için Çin'e savaş açtı. Savaştan yenik çıkan Çin, Tayvan ile Liaodong Yarımadasını Japonlara bırakmak, Kore'nin bağımsızlığını tanımak, yeni antlaşma limanları açmak, Japonya'ya büyük savaş tazminatları ödemek ve Batılılara eşitsiz antlaşmalar uyarınca tanınmış olan bütün ayrıcalıklardan Japonların da yararlanmasını kabul etmek zorunda kaldı. Bu yenilgi nedeniyle saygınlığını önemli ölçüde yitiren Li, Mart 1895'te Japonya'da barış görüşmelerini başlattı. Ama, burada fanatik bir Japon'un saldırısına uğrayarak yaralandı; bu olayın Japon kamuoyunda yarattığı üzüntü ağır barış koşullarının bir ölçüde yumuşamasını sağladı.

Uğradığı yenilgilere karşın pek çok Batılının gözünde eski önemini koruyan Li, 1896'da Rus çarının taç giyme töreninde bulundu ve Rusya'yla bir antlaşma imzaladı. Bütün Batı Avrupa ülkelerini gezmiş ve Washington, D.C.'de Başkan Cleveland tarafından kabul edilmiş olmasına karşın, geri dönüşünde soğuk karşılandı. Bununla birlikte dış ticaretin denetlenmesi görevini sürdürdü ve 1899'da Liangguang yönetim bölgeleri genel vali yardımcılığına atandı. Çin'de yaşayan yabancılara karşı başlatılan Boxer Ayaklanması'nın (1900) ardından Batılı ülkelerle yapılan görüşmeleri yürütmekle görevlendirildi. Çin'in ayaklanmadan zarar gören yabancı devletlere ağır bir tazminat ödemesini öngören antlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra öldü.

Li-Hsien Irmağı *bak.* Kara Irmak

Li Hsiu-ch'eng *bak.* Li Xiucheng

Li Hung-chang *bak.* Li Hongzhang

Li Ji, Wade-Giles yazımında LI CHI (d. 1896, Zhongiang-Hubei yönetim bölgesi, Çin), Çin'de yarı efsanevi Shang hanedanı konusundaki çalışmaları yöneten arkeolog. Hanedanın egemenlik dönemi genellikle İÖ y. 1766 - y. 1122 arasına yerleştirilmekle birlikte bu tarihler tartışmalıdır.

Çin'i modernleştirme amacıyla Batı'ya gönderilen öğrencilerden biri olan Li Ji antropoloji okudu ve 1923'te Harvard Üniversitesi'nde doktorasını tamamladı. Kısa bir süre Washington, D.C.'deki Freer Sanat Galerisi'nde çalıştıktan sonra ülkesine dönerek bir süre öğretim üyeliği yaptı. 1928'de ulusal araştırma kurumu Çin Bilimler Akademisi'nde arkeoloji bölümü yöneticisi oldu. 1928 sonlarına doğru Henan yönetim bölgesinde eski Shang başkenti Anyang'da sondajlara girişti ve 1929'da Çin Bilimler Akademisi ve Freer Sanat Galerisi'nin ortaklaşa finanse ettikleri kazıları başlattı. Sert iklim koşullarının yalnızca kısa kazı mevsimlerine elvermesi, toprağın bozulmasına karşı Çinlilerin geleneksel tepkisi, iç savaş (1930), büyük çapta mezar yağması ve eşkıya tehlikesi gibi nedenler 1937'ye değin süren arkeoloji çalışmalarını olumsuz etkiledi. Son kazı mevsimleri, silahlı muhafızlar ve Çan Kay-şek'in resmî koruması altında çok verimli geçti. Dördü kral mezarı olmak üzere 300 mezar açıldı. Shang döneminden kaldığı kesin olan yaklaşık 1.100 iskelet ve hayvan kemikleri saptandı.

Japon istilası (1937) ve Milliyetçi Çinlilerin ihracı (1949) sırasında Li'nin Anyang kalıntılarıyla ilgili notlarının ve buluntuların büyük bölümü kayboldu. Tayvan'a kaçan Li, 1950'de Tayvan Ulusal Üniversitesi'nde Antropoloji ve Arkeoloji Bölümü başkanlığını üstlendi ve Anyang bulgularının yayına hazırlanmasını yürüttü. 1957'de *The Beginnings of Chinese Civilization* (Çin Uygarlığının Başlangıç Dönemi) adlı yapıtı yayımlandı.

Li Ji, Wade-Giles yazımında LI CHI (Çincede "Ayin Kayıtları"), Konfüçyüsçü Çin yazınının Beş Klasiği'nden (*Wu Jing*) biri. Kitabın ilk metnini Konfüçyüs'ün (İÖ 551-479) oluşturduğu söylenir. Ama İÖ 2. yüzyıl dolaylarında Yaşlı Dai (Da Dai) ile kuzeni Genç Dai (Xiao Dai) tarafından yeniden işlendiği için, başlangıçtaki *Li Jing* (Ayinler Klasiği) olan adından *jing* (klasik) sözcüğünün çıkarıldığı ve bu sözcüğün Konfüçyüs'le daha doğrudan bağlantılı metinlerle sınırlandığı sanılmaktadır.

Li Ji saray kuralları, ayinlerin gelişmesi, ayin nesneleri, adaklar, eğitim, müzik, bilginlerin davranış biçimi gibi konuları ve orta yol öğretisini işleyerek ilgili ahlak ilkelerini aktarır.

Yeni-Konfüçyüsçü düşünür Zhu Xi 1190'da *Li Ji*'nin iki bölümüne ayrı başlıklar verdi ve bunları iki başka Konfüçyüsçü metinle birlikte *Si Shu* (Dört Kitap) adı altında topladı. Bu derleme Çinli öğrencilerin Konfüçyüsçü yazına giriş kitabı olarak kullanılır.

Li Kung-lin *bak.* Li Gonglin

Li Lisan, Wade-Giles yazımında LI LI SAN (d. 1896, Liling, Hunan, Çin - ö. 1967, Çin), 1928-30 arasında Çin Komünist Partisi (ÇKP) içindeki iktidar mücadelesinde Mao Zedong'un başlıca rakibi olan Çinli devrimci onder.

ÇKP'ye 1921'de Paris'te katıldı. Çin'e döndükten sonra partinin işçi sınıfı içindeki başlıca örgütçülerinden biri oldu. 1928'de partinin fiili önderi durumuna geldi. III. Enternasyonal'in (Komintern) talimatı üzerine, kentsel merkezlerde büyük çaplı işçi ayaklanmalarını temel alan ve daha sonraları "Li Lisan çizgisi" olarak anılan stratejiyi uygulamaya koydu. Li'nin komünistlerden oluşan küçük ordusu Temmuz 1930'da Hunan'ın yönetim merkezi Changsha'yı ele geçirdi. Üç gün sonra hükümet kuvvetleri komünistlere ağır kayıplar verdirerek kenti yeniden aldı. Bunun üzerine ÇKP'nin eylemlerinin ağırlığı, kırsal kesimde köylülere dayalı bir mücadeleyi savunan Mao'nun gerilla kuvvetlerine kaydı. Komintern'in Changsha'daki yenilgiden sorumlu tuttuğu Li, eğitim çalışması için Moskova'ya çağrıldı.

1945'te Çin'e döndüğünde ÇKP Merkez Komitesi'nin Kuzeydoğu Bürosu'nda görevlendirildi. 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin (ÇHC) kurulmasından sonra çalışma bakanı oldu. Parti önderleriyle çatışmaya girince 1954'te bu görevinden ayrıldı. Bundan sonra parti içinde pek önemli olmayan görevlerde bulundu. 1967'de Kültür Devrimi sırasında ağır eleştirilere uğrayan Li'nin intihar ettiği açıklandı.

Li Peng, Wade-Giles yazımında LI PENG (d. Ekim 1928, Chengdu, Sichuan, Çin), Çinli devlet adamı. 1988'de başbakanlığa getirilmiştir.

1930'da Kuomintang tarafından idam edilen yazar Li Shouxun'ün oğluydu. Bakımını 1939'dan sonra Zhou Enlai'ın karısı Deng Yingchao üstlendi. 1948'de Moskova'ya gönderildi ve Moskova Enerji Enstitüsü'nde eğitim gördü. 1955'te Çin'e döndü. 1979'a değin Çin'deki birçok büyük enerji projesinin yapımında yönetici görevler aldı. 1979-82 arasında enerji işleri bakan yardımcısı ve bakanı, ardından su kaynakları ve elektrik enerjisi birinci bakan yardımcısı görevlerinde bulundu. Bu arada ÇKP içinde de yükseldi. 1982'de Merkez Komitesi'ne girdi. 1985'te eğitim bakanlığına getirildikten sonra, ÇKP XII. Kongresi'nde Merkez Komitesi sekreterliği ile Politbüro üyeliğine seçildi. 1987'de Politbüro'ya bağlı Daimî Komite'ye girdi. Nisan 1988'de, Başbakanı Zhao Ziyang'ın ÇKP genel sekreterliğini üstlenmesi üzerine Deng Xiaoping tarafından başbakanlığa getirildi.

Ekonomide liberalleşmeye temkinli yaklaşan Li özellikle merkezî yönetimin önderliğinde ekonomik ve siyasal istikrarın korunmasına önem verdi. Nisan 1989'da daha demokratik bir yönetim istemiyle Pekin'de patlak veren kitlesel öğrenci pro-

testoları karşısında, gösterilerin gerekirse zora başvurarak bastırılmasını savunanların başında yer aldı. Bu konuda Deng'in desteğini kazanınca Pekin'de sıkıyönetim ilan etti. Gösterilerin silahlı kuvvetlerce bastırılması yüzlerce kişinin ölümüyle sonuçlandı. Li, ÇKP'nin Ekim 1992'de toplanan kongresinde de parti yönetimindeki konumunu korudu.

Li Po *bak.* Li Bo

Li Qingzhao, Wade-Giles yazımında LI CH'ING-CHAO (d. 1081, Jinan, Shandong yönetim bölgesi - ö. 1141'den sonra, Jinhua, Zhejiang yönetim bölgesi, Çin), Çin'in en büyük kadın şairi. Yalnızca bir bölümü günümüze kalan yapıtlarıyla, bugün de yaşadığı dönemdeki kadar ilgi görmektedir.

Edebiyatla uğraşan bir ailenin çocuğuydu. 1101'de, ünlü bir eski yapıtlar uzmanı olan Zhao Mingcheng ile evlendi. Jin hanedanı Kaifeng'ı ele geçirince ikisi bu bölgeden kaçarken Zhao Mingcheng öldürüldü (1129). Tek başına yoluna devam eden Li Qingzhao, 1132'de Hangzhou'a ulaştı. İki yıl sonra da, yaşamının sonuna değin kalacağı Jinhua'ya kaçtı. Yazdığı yedi deneme kitabı ile altı şiir kitabından günümüze, yalnızca bazı şiirler kalmıştır. Li Qingzhao'un şiirlerinin çoğu, bestelenmek üzere yazılan ve her dizedeki hece sayısı farklı olan *ci* tarzındaydı. Şiirleri, yansıttığı kadın duyarlılığı ve çarpıcı söyleyiş biçimiyle önem kazanır.

Li Shangyin, Wade-Giles yazımında LI SHANG-YIN (d. 813, Henei, Henan yönetim bölgesi - ö. 858, Zhengzhou, Henan yönetim bölgesi, Çin), zarif ve güç anlaşılır yapıtlarıyla tanınan Çinli şair.

Song hanedanı döneminden (960-1279) başlayarak bilginlerin üzerine önemle eğildiği Li Shangyin Çin'de en çok tartışılmış şairlerden biridir. Garip imgeler, güç anlaşılan kinayeler, siyasal alegoriler, geçmişten ya da kendi döneminden olaylara ve kişilere yönelik yergiler içeren şiirlerinin karmaşık bir yapısı vardır. Bu yüzden şiirlerinin başka dillere çevrilmesi güçtür.

Li Shangyin'in yaşadığı dönemin toplumsal ve siyasal koşullarını yansıtan yapıtları, Song döneminin başlarında yaşayan şairleri de önemli ölçüde etkilemiştir.

Li Shaojun, Wade-Giles yazımında LI SHAO-CHÜN (ü. İÖ 2. yy, Çin), Taoculuğun halk arasında yaygın mistik boyutlarını geliştirmesiyle ünlü Çinli düşünür. Simyayla uğraştığı bilinen ilk Taocu ve bazı sağlık önlemlerini Taoculuğa sokan ilk kişidir. Taoculuğun en yüksek amacının *xian* (fiziksel ölümsüzlük) konumuna ulaşmak olduğunu ilk kez Li ortaya atmıştır.

İÖ 133'te Han imparatoru Wu Di'nin güvenini kazanan Li, onu altına dönüştürülmüş zincifre bir kaptan yemek yiyerek ölümsüzlüğün elde edilebileceğine inandırdı. Li'ye göre, bu yemeği yiyen kişi efsanevi ölümsüzlük adalarında (Penglai) yaşayan bilgeleri görecekti. Bu ölümsüz bilgelere bakarken belirli ayin gereklerini yerine getirirse ölümsüzlüğe ulaşacaktı.

Li'ye göre, zincifreyi altına dönüştürmenin ilk adımı, Fırın Prensi Zao Jun'e dua etmekti. Bu dualar sonradan Taocu ayinlerin değişmez bir unsuru durumuna geldi. Li'nin ölümünden hemen sonra Zao Jun de Taocuların ilk büyük tanrısı oldu.

Li, olağan koşullarda gerçekçi bir kişi olan Wu Di'yi kendisinin birkaç yüzyıl yaşında olduğuna, ölümsüzlük formülünü Wu'nun zamanından çok önce keşfettiğine inandırmıştı. İmparatorun ona olan güveni Li'nin ölümünden sonra bile sarsılmadı. Li'nin gerçekte ölmediğini, yalnızca eski bedenini terk ederek başka bir biçime dönüştüğünü ilan etti.

Li Shizhen, Wade-Giles yazımında LI SHIH-CHEN (ü. 16. yy, Çin), Ming hanedanı döneminde (1368-1644) yaşamış Çinli bilgin. İki binden fazla ilacı tanımlayıp 8 bini aşkın reçetenin nasıl hazırlanacağını gösterdiği *Bencao gangmu* (Büyük Farmakope) adlı kitabıyla tanınır. 1578'de tamamlanan kitap, aynı türden benzer küçük yapıtların bir araya getirilmesinden oluşuyordu. İçinde 1.074 bitki, 443 hayvan ve 217 mineral kaynaklı maddeyi gösteren 142 resim ve tanım yer almaktaydı. Li, damıtma gibi çağdaş sayılacak yöntemler ile civa, efedrin, şolmogra yağı ve iyot kullanımını, hatta çiçek hastalığına karşı aşılama yöntemini de tanımlamıştı.

li-shu *bak.* lishu

Li Si, Wade-Giles yazımında LI SSU (d. İÖ 280 ?, Chu, Orta Çin - ö. İÖ 208, Xianyang), Çinli devlet adamı. Savaş halindeki Çin devletlerini ilk merkezi imparatorluğu kuran Qin hanedanı altında birleştirmek için yasalcılık felsefesinin acımasız ilkelerini uygulamıştır.

İÖ 247'de sonradan Shi Huangdi (İlk Egemen İmparator) olarak anılan Qin hükümdarının hizmetinde memurluğa başladı. Başdanışman olarak İÖ 221'den sonraki köktenci siyasal ve kültürel yeniliklerin çoğuna damgasını vurdu. İmparatorluğu merkezden atanan görevlilerce yönetilen 36 bölgeye ayırdı. Sikkelerle ağırlık ve ölçü birimlerinin standartlaştırılmasına, ayrıca kuzeydeki barbar kavimlere karşı Çin Seddi'nin inşa edilmesine ön ayak oldu. Çin'de tek bir yazı sisteminin kullanılmaya başlamasında da önemli rol oynadı. Devlete yönelik yıkıcı düşüncelerin gelişmesini önleme gerekçesiyle İÖ 213'te tarih eğitimini yasakladı ve "kitapların yakılmasını" emretti. Bu davranışından dolayı sonraki Konfüçyüsçü bilgin kuşaklarca nefretle anıldı. Shi Huangdi'nin ölümünden (İÖ 209) sonra imparatorun vasiyetini değiştirerek çocuk yaştaki oğlunu tahta çıkarmak üzere hadım saray görevlilerinin başı Zhao Gao'la birlikte bir komplo düzenledi. Ama aralarında çıkan anlaşmazlıktan dolayı Zhao Gao tarafından idam ettirildi.

Li Sixun, Wade-Giles yazımında LI SSU-HSÜN (d. 651 - ö. 716), Tang hanedanı döneminde ortaya çıkan çok renkli manzara resmi üslubunun en önde gelen temsilcisi Çinli ressam. "Amatör aydın ressamlar"ın Güney okulunu karşı gelişen ve profesyonel ressamların yer aldığı Kuzey okulunun da kurucusudur.

Tang imparator ailesiyle akrabalığı vardı. Dalgalı bir siyasal yaşam sürdü; sürgüne gönderildi, bağışlandı, onursal generallik rütbesine yükseltildi. Oğlu Li Zhaodao da ünlü bir ressamdı. Bazen baba Büyük General Li, oğul da Küçük General Li olarak anılırdı. Özgün yapıtlarının hiçbiri günümüze ulaşmamakla birlikte, her ikisinin de son derece bezemeci ve özenli bir üslupları olduğu, mavi ve yeşili çoğu kez beyaz ve altın yaldızla birlikte kullandıkları bilinir. Li Sixun ile Güney okulunun kurucusu Wang Wei'in üslupları arasında sonradan Dong Qichang(*) tarafından yapılan ayrım, Kuzey-Güney farklılığını abartursa da, Tang dönemi manzara resmi geleneğinin çeşitli anlatım olanaklarını yansıtması açısından önemlidir.

Li Tang, Wade-Giles yazımında LI TANG (d. Heyang, Henan yönetim bölgesi; ü. y. 1080 - y. 1130), Kuzey ve Güney Song hanedanları döneminde yaşamış Çinli ressam. Güney Song döneminin akademik manzara üslubunun temelini oluşturan bir üslup yaratmıştır.

İmparator Hui Zong'un resim akademisinde en yüksek yere ulaştı. Moğolların ülkenin kuzeyini istila etmesi üzerine güneye giderek İmparator Song Gao Zong'un saray akademisine girdi. Li Tang'ın manzara resimleri, daha önceki ve özünde Kuzeyli anıtsal manzara resmiyle Maxia okulunun daha lirik Güneyli üslubu arasında bir köprü oluşturur. Bu resimlerden 1124 tarihli bir tanesinin (Taipei Ulusal Saray Müzesi) Li Tang'a ait olduğu kesinlikle bilinmektedir. Li Tang, "balta vuruşu" diye de adlandırılan dokulu fırça vuruşunu kusursuzlaştıran sanatçıdır. Güney Song sanatçıları bu tekniği kullanarak özellikle kaya tasvirlerine dokusal bir özellik kazandırmış ve gerçeklik duygusu uyandırmışlardır.

"Dağlarda Fısıldaşan Çamlar", Li Tang'ın el ruloso, 1124; Ulusal Saray Müzesi, Taipei
National Palace Museum, Taipei

Li Tieguai, Wade-Giles yazımında LI-T'IEH-KUAI, Çin mitolojisinde, Sekiz Ölüm-

Li Tieguai'yi demir asası ile gösteren bir resim, Philipp Üniversitesi Tahıyat Koleksiyonu, Marburg, Almanya
Foto Marburg-Art Resource/EB Inc.

süz'den (Ba Xian) biri. Kırk yıl boyunca genellikle yemeden, içmeden ve uyumadan çileci bir yaşam sürer. Sonunda, gene Li soyadını taşıyan Laozi'nın yeryüzüne geri dönerek Li'nin kabilesine dünya yaşamının boşluğunu öğretmeye razı olması üzerine inzivadan çıkar. İnanışa göre bir gün, Laozi'yı gökyüzünde ziyaret edip döndükten sonra, bedenini emanet ettiği müridinin onu yakıp kül ettiğini görür. Bunun üzerine, açlıktan ölmüş bir dilencinin çarpılmış bedenine girerek yeni bir kimliğe bürünür. Bu yüzden sanat yapıtlarında Li, omzunda ya da elinde bir sukabağıyla, demir asalı (*tieguai*) bir ihtiyar olarak betimlenir. Li, geceleri sukabağının içinde uyur ve yoksullara dağıttığı ilaçları onun içinde saklar. *Ayrıca bak.* Sekiz Ölümsüz.

Li Tzu-ch'eng *bak.* Li Zicheng

Li Xiucheng, Wade-Giles yazımında LI HSIU-CH'ENG (ö. 7 Ağustos 1864, Nanjing), 1850-64 arasında Güney Çin'in büyük bölümüne yayılan, dinsel ve siyasal nitelikli Taiping Ayaklanması'nın önderlerinden. 1859'dan sonra Taipingler iç çatışmalar, yolsuzluklar ve önderlerin zayıflığı nedeniyle eski güçlerini yitirmeye başladıklarında, askeri dehası ve önderlik yeteneğiyle ayaklanmanın sürmesini sağladı. 1860-62 arasında Çin'in başlıca ticaret kenti Şanghay'ı ele geçirerek kuzeye doğru yayılmak için harekete geçti. Bunun üzerine kentte üslenmiş bulunan Batılı güçler imparatorluk hükümetine yardım etmeye başladılar. Taiping orduları defalarca Batılı paralı askerler tarafından geri püskürtülünce Li çabalarından vazgeçmek zorunda kaldı ve Taipinglerin başkenti olan Nanjing'in savunulmasına yardımcı olmak üzere geri çekildi. 1864'te başkent düşmanın eline geçtiğinde en iyi atını Taiping tahtının genç vârisine veren ve kötü bir atla kaçmaya çalışan Li, hükümet birlikleri tarafından yakalandı ve idam edildi.

Li Yu, Wade-Giles yazımında LI YÜ (Çincede "Son Hükümdar") (d. 937, Jinling [bugün Nanjing] - ö. 15 ? Ağustos 978, Bian [bugün Kaifeng], Henan, Çin), Çinli şair ve Güney Tang hanedanının (937-975/76) son hükümdarı.

Şair olan babası Li Jing'in yerine 961'de geçti. Song hanedanının (960-1279) kurucusu Tai Zu'ya vergi ödemesine karşın, 974'te toprakları Song kuvvetlerinin istilasına uğradı. Bir yıl sonra başkenti Jinling'in düşmesi üzerine teslim oldu ve Song başkenti Bian'e götürüldü. Göstermelik bir soyluluk unvanı almakla birlikte acı dolu bir yaşam sürdü. Tai Zu'nun ölümünden (976) sonra tahta çıkan kardeşi Tai Zung'un, şiirlerine öfkelenmesi nedeniyle zehirlenerek öldürüldü.

Li Yu bir *ci* (her dizedeki hece sayısı farklı olan şiir biçimi) ustasıydı. Otuzdan çok lirik şiiri günümüze ulaşmıştır. Bir bölümü melankolik izler taşımakla birlikte, ilk şiirleri sarayındaki eğlenceli ve debdebeli yaşamı yansıtır. Ama edebi gücünün doruğuna, hükümdarlığını yitirmesinden duyduğu acıyı ve umutsuzluğu dile getirdiği son dönem şiirlerinde ulaştı. Şiirlerinin dolaysız ve güçlü duygusallığı uzun yıllar yaygın biçimde okunmasını sağladı. Şairliğinin yanı sıra ressam, kaligraf, koleksiyoncu ve müzisyendi.

Li Yuanhao, Wade-Giles yazımında LI YÜAN-HAO, LI NANXIAO olarak da bilinir, öz sıfatı (*shi*) WULIE DI, soy sıfatı (*xi xia*) JING ZONG (ü. 11. yy, Çin), Çin'in kuzeybatısında yaşayan Tibet kökenli Tangut kabilelerinin önderi. Genellikle Xia (Batı Xia) olarak anılan Xia hanedanını (1038-1227) kurmuştur.

Tangutların Çin'deki Song hanedanına (960-1279) bağımlılığına 1038'de son vererek kendini Xia imparatoru ilan etti. Çin'dekine benzer bir yönetim sistemi oluşturmaya çalıştı. Çin ideogramlarına dayalı bir Tangut yazı dili benimsedi. Savaşçı bir devlet olan Xia, Moğol istilasına (1209) değin bağımsızlığını korudu. Moğolların yol açtığı büyük yıkımdan dolayı Tangut halkı ve kültürüne ilişkin pek az şey bilinmektedir.

Li Yuanhong, Wade-Giles yazımında LI YÜAN-HUNG (d. 1864, Hubei yönetim bölgesi - ö. 5 Haziran 1928, Tianjin, Çin), Çin Cumhuriyeti'nin iki dönem boyunca görevde kalan tek cumhurbaşkanı.

Tümen komutanı olarak Wuhan kentinde (Hubei yönetim bölgesi) bulunduğu sırada cumhuriyetin kurulmasıyla sonuçlanan 1911 Devrimi patlak verdi. Ayaklanmanın daha sonraki bir tarihte başlatılması kararlaştırıldığı için herkesin üzerinde birleştiği bir önder bulunmuyordu. Devrimcilerle daha önce ilişkisi olmamasına karşın bölgeden kaçmayan tek üst rütbeli subay olduğu için yeni hükümetin başkanlığını Li'nin üstlenmesi kararlaştırıldı. Yurtdışında bulunan ulusal önder Sun Yat-sen ülkeye döndükten sonra 29 Aralık 1911'de cumhurbaşkanı seçildi. Cumhurbaşkanı yardımcılığına seçilen Li, bu görevini Sun Yat-sen'in eski general Yuan Shikai lehine görevinden çekilmesinden sonra da sürdürdü. Yuan'in Haziran 1916'da ölmesi üzerine Li onun yerine cumhurbaşkanı oldu ve çocuk imparator Puyi'nin kısa bir süre için yeniden tahta çıktığı Temmuz 1917'ye değin bu görevde kaldı. 1922'de cumhurbaşkanlığını yeniden üstlenmeye ikna edildiyse de ertesi yılın eylül ayında istifa etmek zorunda bırakıldı. Li, Çin'i askeri güç kullanmak yerine görüşmeler yoluyla birleştirmek için çeşitli girişimlerde bulunduysa da bu çabaları sonuçsuz kaldı.

Li Zicheng, Wade-Giles yazımında LI TZU-CH'ENG (d. 3 Ekim 1605?, Mizhi, Shaanxi yönetim bölgesi - ö. 1645, Hubei yönetim bölgesi, Çin), Ming hanedanından (1368-1644) gelen son Çin imparatoru Chongzhen'ı tahttan indiren ayaklanmacı.

Ülkenin kuzeyinde toplumsal huzursuzluklara yol açan büyük kıtlığın ardından 1631'de ayaklanmacılara katılarak kuzeybatıdaki Shaanxi'de karargâh kurdu. Bu dönemde Zhuang Jiang (Atak Komutan) adını aldı ve yandaşlarının sayısı artınca komşu bölgelere akınlar düzenlemeye başladı. 1639'dan sonra kendisini desteklemeye başlayan bilginlerin önerilerine uyarak, yağmalamayı yasakladı, el koyduğu yiyecek ve toprakları yoksullara dağıttı. Ayrıca kendisini yücelten öykü ve destanların bütün ülkeye yayılması için çaba harcadı. Denetimi altına aldığı topraklar üzerinde bağımsız bir hükümet kurarak unvanlar dağıttı ve kendi adına para çıkardı, 1644'te de kendini Da Shun ya da Büyük Shun adını verdiği hanedanın ilk imparatoru ilan etti. Aynı yıl başkent Pekin üzerine yürüyen Li, hadım komutanlardan birkaçı imparatora ihanet ettiklerinden kenti kolayca aldı. Ama başkentte uzun süre kalamadı. İmparatorun sadık komutanlarından Wu Sangui (1612-78) kuzeydoğu sınırındaki Mançu kabilelerini Çin'e girmeye ve Ming hanedanını yeniden kurmaya ikna etti. Ming ve Mançu birliklerinden oluşan birlikler Li'yi başkenten çekilmeye zorladılar. Kuzeydeki Hubei'e kaçan Li'nin yöredeki köylüler tarafından öldürüldüğü sanılır.

Liang Chenyu, Wade-Giles yazımında LIANG CH'EN-YÜ (d. 1510, Kunshan, Jiangsu yönetim bölgesi - ö. 1580, Çin), Çinli oyun yazarı. Kunshan şarkılı oyun okulunun ilk yazarıdır. Ünlü oyuncu Wei Liangfu yeni, daha incelikli ve gösterişsiz bir şarkılı oyun üslubu geliştirince, dostu Liang Chenyu'den bu üslubu sergileyecek bir oyun yazmasını istedi. Liang da bunun üzerine *Huan sha ji* (İpek Atkının Yıkanması) adlı oyunu kaleme aldı. Wu ve Yue eyaletleri arasındaki savaşı ele alan oyunun konusu çok önemli değildi. Oyun daha çok zarif şiirleri ile ince ve yumuşak müziği dolayısıyla büyük hayranlık uyandırdı. Kunshan okulu Çin tiyatrosuna 18. yüzyılın sonuna değin egemen oldu.

Liang Kai, Wade-Giles yazımında LIANG K'AI (d. y. 1140, Dongping, Shandong yönetim bölgesi - ö. y. 1210, Çin), Çinli ressam.

Güney Song döneminde Hanzhou'daki imparatorluk resim akademisine devam etti; ama bir süre sonra Budacı Chan (Zen) rahibi olmak için akademiyi terk etti. Günümüzde de bu yönünü belirten resimleriyle tanınır. Güney Song hanedanının başkenti Hanzhou yakınlarındaki bir tapınakta rahip oldu. Çinli koleksiyoncular Konfüçyüsçü beğenileri yüzünden genellikle Chan, özellikle de Güney Song dönemi resimlerine önem vermedikleri için, Liang Kai'ye ait olduğu kabul edilen yapıtların hepsi Japonya'da toplandı. Bunlara Japonya'da çok değer verildi ve kopyaları yapıldı. Liang Kai'nin birbirinden çok farklı yapıtları bulunmakla birlikte, bunların yarattığı genel etki Chan inancına uygun düşer. Yoğun, tutkulu, bilerek ve ustalıkla yapılmış bu resimler, aynı dönemin başka bir Chan Budacı ressamı olan Muqi Fachang'ın resimlerinden daha canlıdır.

Liang Qichao, Wade-Giles yazımında LIANG CH'I-CH'AO (d. 23 Şubat 1873, Xinhui, Guangdong yönetim bölgesi - ö. 19 Ocak 1929, Pekin, Çin), 20. yüzyıl başlarında Çinli aydınların önderi.

Liang, Çin kültürü için önerdiği köklü yenilikleri savunmak için gelenekten yararlanmak amacıyla Konfüçyüs Klasikleri'ni yeniden yorumlayan büyük bilgin Kang Youwei'nin öğrencisiydi. Japonya'nın Çin'i ağır bir yenilgiye uğratmasından (1894-95) sonra Kang ve Liang'ın yazıları imparatorun dikkatini çekti ve Yüz Gün Reformu'na (*) ortam hazırladı. Bu süre içinde (1898 yazı) imparator, devlet sistemini yenilemek için bu bilginlerin öğütlerine göre davrandı. Önerilen reformlar arasında, modern okullar kurulması, 2 bin yıllık devlet memurluğu sınav sisteminin yenilenmesi ve hükümetin hemen her etkinliğinin yeniden örgütlenmesi gibi önlemler bulunuyordu. Dul İmparatoriçe Cixi reform hareketini fazla kapsamlı olduğu gerekçesiyle durdurdu. Üstelik Kang, Liang ve öteki reformcuların tutuklanmalarını emretti. Japonya'ya kaçan Liang, sürgün yıllarında yerleşik gelenekleri sorgulayan gazeteciliğiyle Çin'de bütün bir genç kuşağı etkiledi.

Liang 1912'de Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Çin'e döndü. Chinputang'ın (İlerici Parti) kurucuları arasında yer aldı. Sun Yat-sen'e ve onun partisi Kuomintang'a karşı, otokratik eğilimli Cumhurbaşkanı Yuan Shikai'ın yanında yer aldı.

Ama Yuanin cumhuriyet rejimini yıkarak kendini imparator ilan etme girişimine karşı başarılı bir direniş örgütledi.

Liang Shiqiu, Wade-Giles yazımında LIANG SHIH-CH'IU (d. 8 Aralık 1902, Pekin, Çin - ö. 3 Kasım 1987, Taipei, Tayvan), modern romantik Çin edebiyatına yönelttiği eleştirilerle tanınan edebiyat eleştirmeni.

Çin'de başladığı öğrenimini Colorado Springs'deki (ABD) Colorado College'da sürdürdü. Daha sonra Harvard ve Columbia üniversitelerine devam etti. Tutucu edebiyat eleştirmeni Irving Babbitt'in etkisi altında kaldığı Harvard'da çağdaş Çin edebiyatının aşırı romantikliği üzerine bir inceleme kaleme aldı. Batı'nın edebiyat biçimlerinden yararlanan yeni bir Çin edebiyatının gelişmesini savundu. Daha sonra bu düşüncelerini *Langmandi gudiendi* (1927; Romantik ve Klasik) adlı bir kitapta topladı, kitap Çin'de de yayımlandı.

1926'da Çin'e döndüğünde Liang, edebi yaratıcılığın estetik ve bağımsız amaçlarını vurguladı. Hu Shi, Zhimo ve öbür yazarlarla birlikte 1927'de Hilal Derneği'ni kurdu. Grubun üyeleri düşüncelerini *Xinyue* adlı dergide açıkladılar. Liang 1949'da komünistler iktidara gelinceye değin Çin'de yazarlık ve öğretmenlik yaptı. Bu tarihten sonra Tayvan'a yerleşti.

Çin ve Batı edebiyatı üzerine pek çok eleştirel yapıt kaleme alan Liang önemli çeviriler de yaptı. Başlıca çevirileri arasında Petrus Abaelardus'un Héloïse'a yazdığı aşk mektupları, oyun yazarı Sir James Barrie'nin *Peter Pan* adlı yapıtı ve Emily Brontë'nin *Wuthering Heights* (*Rüzgârlı Bayır*) adlı romanı da yer alır. 1931-67 arasında Shakespeare'in bütün yapıtlarını Çinceye çevirmiştir.

Liang Shuming Wade-Giles yazımında LIANG SHU-MING (d. 9 Eylül 1893, Guilin, Guangxi, Çin), 20. yüzyılda Çin'de Konfüçyüsçülüğün önemini koruduğunu kanıtlamaya çalışmış Yeni-Konfüçyüsçü filozof. Çin Komünist Partisi ile Kuomintang arasında orta yol arayışı başarısızlıkla sonuçlanan Demokratik Birlik adlı siyasal örgütte etkin rol oynamıştır.

Budacı kökenli olan Liang 1917'de Pekin Üniversitesi'ne Budacılık profesörü olarak atandı. Böylece Çin tarihinde bu dalda ders veren ilk üniversite görevlisi oldu. 1918'de babasının intiharı üzerine Konfüçyüsçülüğü benimsedi. *Dongxi wenhua ji qi zhexue* (1921; Doğu'nun ve Batı'nın Kültürleri ve Felsefeleri) adlı kitabıyla, tabulara karşı çıkan Batılılaşmış Çin aydınlarına Çin kültürünün, özellikle de Konfüçyüsçülüğün önemini kanıtlamaya çalıştı. Batılıların yaklaşım biçimini mücadele, Çinlilerin tutumunu düzeltmeler aracılığıyla uyum, Hint yaklaşımını da kaçış olarak tanımladı. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Batı kültürünün egemen olduğunu, bu dönemin yerini kısa süre sonra Çin yaklaşımının alacağını ve Batı'nın maddi başarılarını insanın ahlaki ve manevi gereksinimlerine uyarlayacağını öne sürdü. Daha sonraki bir çağda da Hint yaklaşımı baskın çıkacaktı.

1930'larda Liang, Batı'nın yöntem ve öğretilerinin hiçbir zaman Çin'e uygun olmayacağı, Çin'in kırsal toplumunun bir kez aydınlatılıp uyandırıldığında geleneksel Konfüçyüsçü değerlere sarılacağı, Çin halkı için mücadele ve devrim döneminin böylece sona ereceği gibi görüşler benimsedi. Bu amaçla, Shandong Kırsal Kalkınma Araştırmaları Enstitüsü'nün kuruluşuna ön ayak oldu. 1937'de Çin-Japon Savaşı (1937-45) yüzünden enstitüsü kapanınca Demokratik Birlik'in kurucu üyesi oldu. Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1949'da kurulmasından sonra ülkesinde kaldı, ama yoğun eleştirilere karşın Marksizmi kabul etmedi. 1980'de, anayasanın yeniden düzenlenmesi amacıyla oluşturulan komitede yer alan Liang, bilim adamlarından oluşan bir danışma kurulu niteliğindeki Çin Halkı Siyasal Danışma Konferansı'nın da başkanlar kurulu üyeliğinde bulundu.

Lianyungang, eskiden XINHAILIAN, Wade-Giles yazımında LIEN-YÜN-KANG ve HSIN-HAI-LIEN, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Jiangsu yönetim bölgesinde (*sheng*), yöre düzeyinde belediye (*shi*), kent ve liman. Changwei Irmağının ağzı yakınında, Yunyan Irmağını çevreleyen kanal ağının kuzey ucunda yer alır. Jiangsu'nun kuzey kesimindeki kıyı bölgelerinde işletilen çok sayıdaki tuzlayla bağlantılıdır.

549'da bugünkü yerinin biraz daha doğusunda Haizhou adıyla kurulmuştu. 7. yüzyıla doğru bir tuz üretim merkezi olarak gelişti. Ming hanedanı döneminde (1368-1644) üst yöre (*fu*) olarak Huaian'a bağlandı. 1726'da bağımsız bir yönetim birimine dönüştürüldü. Çin Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1911'de il (*xian*) merkezi yapıldı. Dış ticarete 1905'te açıldı. Zamanla tuzun dışında iç bölgelerden gelen tarımsal ürünlerin de toplandığı bir merkez durumuna geldi. Bu mallar buradan gemilerle Shandong yönetim bölgesindeki Quingdao'a ve Şanghay'a gönderiliyordu. Kentin yakın dönemdeki gelişimi, Wei Vadisinde, Shaanxi yönetim bölgesindeki Baoji'den geçen doğu-batı doğrultusundaki Longhai Demiryolu hattının yapımıyla başladı. Demiryolunun doğu ucunu Changwei Irmağı ağzındaki Dapu'da inşa edilen liman oluşturuyordu. Bu limanın çok geçmeden ırmağın taşıdığı mille dolması üzerine, 1933'te demiryolu kıyıdaki Laoyao köyüne kadar uzatıldı ve Dangxilian Adasının karşısında Lianyungang adıyla yeni bir liman kuruldu. Bir Hollanda şirketinin 1933-36 arasında inşa ettiği liman beklenmedik bir gelişme sonucunda mille doldu. Limanın bir bölümü verimli biçimde işletilemeyen Longhai Demiryolu hattınca, bir bölümü de Caozhuang maden ocaklarından gelen kömürü ihraç eden Zhongxing adlı şirket tarafından kullanılıyordu. Batıda Shaanxi'deki Xi'an'a (Changan) kadar uzanan kentlere bağlanan ve bir kanal ağının odağını oluşturan liman, hızlı bir gelişme gösteremedi ve Qingdao gümrük idaresine bağlı kaldı. Kentin asıl gelişmesi 1938'deki Japon işgaliyle başladı. Yeniden inşa edilen limandan Japonya'ya büyük miktarda kömür, fosfat, demir cevheri, tuz ve tahıl ihraç edildi. Japonlar çekilmeden önce limanın büyük bölümünü yıktı.

1949'dan sonra Haizhou ile eski ırmak limanları Xinpu ve Dapu birleştirilerek bir belediye oluşturuldu. Belediyenin Xinhailian olan ilk adı sonradan Lianyungang olarak değiştirildi. Bir liman olarak büyümesini sürdüren ve tesisleri geliştirilen kentte balıkçılık ve tuz sanayileri de kuruldu. Ülkede yabancı yatırımları teşvik eden "açık kapı" politikasının başlamasıyla kent 1984'te Çin'in "açık" kentlerinden biri olarak belirlendi. Nüfus (1989 tah.) 330.700.

Liao HANEDANI, göçebe Kitan kabilelerinin bugünkü Mançurya'yı (Kuzeydoğu Eyaletleri), Moğolistan'ı ve Çin'in kuzeydoğu bölgesini egemenlik altına alarak kurduğu hanedan (907-1125). Kitanlar fethettikleri topraklarda ikili bir yönetim oluşturdular. İmparatorluğun Çin'de kalan güney bölümünde, yıkılmasında önemli rol oynadıkları Tang hanedanının (618-907) yönetim biçimini örnek alırken, İç Asya steplerindeki göçebeleri kabile esasına dayalı bir yönetim altında birleştirdiler. Çinli danışmanlardan ve yönetim anlayışından yararlanmakla birlikte, kendi kabile ayinlerini, günlük yaşam biçimlerini ve göreneklerini sürdürerek kimliklerini korumaya çalıştılar. Çince kullanmayı reddederek kendi dillerinde bir yazı sistemi geliştirdiler.

Çin topraklarında Song hanedanının (960-1279) kurulmasından sonra, Kuzey Çin'in denetimi konusunda iki hanedan arasında bir sınır savaşı başladı. Savaş Songların yıllık bir haraç ödemeyi kabul etmesiyle 1004'te sona erdi. Kültürel alanda giderek Song etkisi altına giren Liao hanedanı, Songlardan yardım gören Ruzhen kabilelerinin ayaklanmasıyla 1125'te yıkıldı. Ruzhenler daha sonra Songları da yenerek Jin hanedanı adı altında Kuzey Çin'e egemen oldular. Jin hanedanı büyük ölçüde Liaoların yönetim sistemini benimsedi.

Liao Irmağı, Çin'in Liaoning yönetim bölgesi ile İç Moğolistan Özerk Bölgesi'nde akarsu. Liao ırmak sistemi, Kuzeydoğu Çin'in orta kesimindeki Liao ve Songhua ovalarının güney bölümündeki suları toplar ve Songhua Havzasından bir toprak şeridiyle ayrılır. Bu şerit Mezozoik (İkinci) Zamandan (y. 225-65 milyon yıl önce) sonra hafifçe yükselirken, ovalık bölge de yavaşça çökmüştür. Yakın jeolojik dönemlerde su bölümü çizgisinde görülen yoğun yükselmeye güney kesimde başlayan volkanik etkinlikler eşlik etmiştir. Bir bütün olarak kalın tortul katmanlardan oluşan ova son derece düz ve yer yer batakhktır.

Liao Irmağı yukarı çığırında iki ana sisteme ayrılır. Doğu sistemi, Kuzeydoğu'nun doğusundaki dağların eteklerinden inen suları, batı sistemi ise yukarı kolları Laoha Yingjin ve Xinkai ile birlikte İç Moğolistan'ın güneydoğu kesimindeki kurak Chengde Yaylalarının sularını toplar. Irmağın yaz aylarında en yüksek düzeye çıkan su hacmi mevsimden mevsime büyük değişiklikler gösterir. Ovadaki eğim çok düşüktür; geniş çaplı set sistemine karşın, Aşağı Liao Irmağı vadisi her yaz taşkınlardan zarar görür. Irmak büyük miktarda mil de taşır. Bölge yılın yaklaşık üç ayı buzla kaplıdır; bahardа buzlar çözülürken sık sık yoğun taşkınlar olur. Liao Irmağının uzunluğu 1.345 km, su toplama alanı ise 215.000 km²dir.

Suyolu olarak fazla önem taşımayan Liao Irmağı, Yingkou limanı yakınlarındaki ağzının sürekli mille dolmasına karşın, doğu ve batı kollarının ayrıldığı Sanjiangkou'ya kadar küçük vapurlarla ulaşıma elverişlidir. En önemli kolu Hun Irmağıyla ağzına yakın bir yerde birleşir. Liaodong Yarımadasının eteklerinde Changbai Dağlarından (*shan*) doğan Hun Irmağı, Liaoning yönetim bölgesindeki Shenyang'dan (eskiden Mukden) geçer.

Liaodong Yarımadası, Wade-Giles yazımında LIAO-TUNG, Çin'de, Liaoning yönetim bölgesinin güney kıyısında güneybatı yönünde uzanan büyük yarımada. Yarımadayı içine alan dağ kuşağı kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda Bohai Boğazından (*haixia*) geçerek Shandong Yarımadasındaki dağları izler ve Kuzeydoğu (Mançurya)-Kuzey Kore sınırındaki Changbai Dağlarıyla (*shan*) sürer.

Liaodong ve Shandong yarımadalarının batısında bulunan Bo Hai Körfezi görece yakın jeolojik çağlarda oluşmuştur. Yarımadanın omurgasını oluşturan tepeler ve dik

yamaçlar, bazıları doğuda Yalu Irmağına, bazıları batıda Liao Irmağına, bazıları da denize dökülen karmaşık bir akarsular sistemiyle derinlemesine yarılmıştır. Irmak vadileri geniş alüvyon ovaları oluşturamayacak kadar dardır. Bir bütün olarak dağ sistemine bazen Fenshui Ling, ana sıradağa da Qian Shan adı verilir. Dağlar ender olarak 1.000 m'yi aşar. Yarımadanın güney bölümü daha az engebelidir ve çok az yerde 500 m'ye ulaşır.

Liaodong Yarımadasında kışlar, Çin'in kuzey kesiminin bu yörelerine oranla daha ılık geçer. Tarım mevsimi genellikle 200, en güneyde 220 gündür. Bölgede meyve bahçeleri (özellikle elma) çok yaygındır; pirinç, buğday ve mısır da yetiştirilir. Yeraltı kaynakları arasında demir cevheri, altın ve magnezit sayılabilir. Yarımadanın güney ucunda, Dalian (Dairen) ve Lushun (Port Arthur) limanlarından oluşan Lüda belediyesi yer alır. Yarımadanın batısında, kuzey-güney doğrultusunda Lüda'yı Shenyang'a (eskiden Mukden) bağlayan bir demiryolu bulunur.

Liaoning, Çin'in kuzeydoğu kesimindeki Mançurya bölgesini oluşturan üç yönetim bölgesinden (*sheng*) en güneyde yer alanı. Kuzeydoğuda Jilin yönetim bölgesi, doğuda Kuzey Kore, güneyde Sarı Deniz (Huang Denizi), güneybatıda Hebei yönetim bölgesi, kuzeybatıda ise İç Moğolistan Özerk Bölgesi'yle çevrilidir.

Qing (Mançu) döneminde (1644-1911/12) Shengjing olarak anılan bölge 1903'te yeni bir düzenlemeyle Fengtian adını aldı. 1928'de bugünkü adıyla sınırları yeniden belirlendi. 1932-45 arasında Japonya'ya bağlı kukla devlet Manzhu Guo'nun (Mançukoku) bir parçası durumuna geldi. Başkent Mukden (bugün Shenyang), 1948'de komünistlerin eline geçti. Liaoning, 1954'te tek bir yönetim bölgesi olarak düzenlendi. 1956'da bugünkü sınırları çizildi.

Liaoning, ortasında Mukden'in yer aldığı, doğusu ve batısı dağlarla çevrili ovalık bir bölgedir. Doğudaki dağların güney uzantısı Liaodong Yarımadasını oluşturur. Yaz yağmurları genellikle taşkına yol açar. Sert rüzgârların estiği ilkbaharda ise yağış çok azdır.

Nüfusunun büyük bölümü Han soyundan gelen Çinlilerden oluşur. Önemli azınlık grupları, Liao Vadisinde ve Mukden'de yerleşik Mançular ile İç Moğolistan sınırı yakınlarında yaşayan Moğollardır.

Liaoning'de başta demir cevheri ve kömür olmak üzere zengin yeraltı kaynakları vardır. Manganez ve magnezyum cevheri rezervleri ile bakır, kalay, çinko, boksit ve altın yatakları bunlar arasındadır. Yönetim bölgesi, Çin'in ağır sanayi üretiminde de ilk sırada yer alır. Demir-çelik, çimento ve ham petrol üretiminin yanı sıra Liaoning Çin'in elektrik üretiminin beşte birini gerçekleştirir. Shenyang, Anshan, Lüda, Fushun ve Benxi sanayi üretiminin büyük bir bölümünün toplandığı beş kenttir.

Tarımsal gelişme sanayinin gerisinde olmakla birlikte makine kullanımı, Çin standartlarına göre oldukça yüksektir. Ekili alanların küçük bir bölümü sanayi ve ihracata yönelik ürünlere ayrılmıştır; genellikle tahıl, sebze ve soya yetiştirilir.

Çin'de demiryolu taşımacılığı olanaklarının en çok geliştiği ve en çok yük taşınan eyalet Liaoning'dir. Karayolu ağı geniş, ama düşük niteliktedir. İç deniz ve akarsu ulaşımına çok az başvurulur. Buna karşılık Çin'in öteki bölgelerine yapılan taşımacılıkta deniz ulaşımı önemlidir. En büyük liman Lüda, ikincisi Yingkou'dur. Yüzölçümü 151.000 km²'dir. Nüfus (1990) 39.459.697.

Liaoyang, Çin'de, Liaoning yönetim bölgesinin (*sheng*) orta kesiminde kent. Yöre düzeyinde bir belediye (*shi*) olan Liaoyang Taizi Irmağı (*he*) kıyısında, Shenyang'ın (eskiden Mukden) 50 km güneybatısında ve büyük sanayi kenti Anshan'ın 20 km kuzeydoğusunda yer alır.

Han hanedanının (İÖ 206-İS 220) İÖ 2. yüzyılda kurduğu Liaoyang Komutanlığı'nın merkezi Pingxiang günümüzde aynı adı taşıyan kentin kuzeybatısındaydı. İS 4. ve 5. yüzyıllarda bölge birbirini izleyen Yan krallıklarının topraklarına katıldı. 640'ta Tang hanedanı (618-907) Kore bölgesini istila etmek için burayı bir üs olarak ele geçirdi. 756'da Mançurya'nın güney kesimi üzerindeki Çin protektorasının sona ermesiyle Liaoyang 8. ve 9. yüzyıllarda gelişen Pohai (Kore dilinde Parhe) Devleti'nin kuzey sınır bölgesini oluşturdu. 10. yüzyıl başlarında bölge Kitanlarca istila edilerek Liaodong Devleti'ne katıldı. Kitan kralı 919'da kenti yeniden inşa etti, Çinli ve Pohaili tutsakları buraya zorla yerleştirdi. Liaoyang 928'de Liao hanedanının doğu başkenti oldu. Gerek Liaolar, gerek onları izleyen Ruzhenler (Jin) döneminde (12. yy ile 13. yy başları) başkentlerden biri olarak konumunu korudu.

13. yüzyıl başlarında bölgede çıkan ayaklanma 1215-16'da Moğollarca bastırıldı. Liaoyang 1269'dan 1367'ye değin Liaoyang Lu yönetim bölgesinin merkezi oldu. Ama Moğollar nüfusun büyük bölümünü sürdüler. Ming hanedanının (1368-1644) ilk dönemlerinde kent kuzeydoğu sınırı açısından çok önemli bir savunma üssü oldu. 1368-72'de surlarla çevrildikten sonra karakollar (*wei*) ve garnizonlar ağının merkezi durumuna geldi. 1621'de Mançuryalı kabile reisi Nurhaçi'nin eline geçti. Nurhaçi burayı merkez edinerek 5 km doğuda daha büyük yeni bir başkent yaptırmaya başladı. Ama büyük bir alana yayılan kent hiçbir zaman tamamlanamadı. 1625'te, Nurhaçi sarayını Mukden'e taşıyınca terk edilen yeni başkent harabeye dönüştü. Bundan sonra Liaoyang bir üst yöre (*fu*) oldu ve önemli bir yönetim merkezi olarak varlığını sürdürdü.

Stratejik konumundan dolayı Rus-Japon Savaşı (1904-05) sırasında Liaoyang şiddetli çarpışmalara sahne oldu. Çin Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla (1911) il (*xian*) merkezi yapılan kent, zengin ve yoğun nüfuslu bir tarım bölgesinin pirinç, arpa, soya, pamuk, *tussah* (bir ipekböceği türü) ipeği, çeşitli sebze ve gıda maddeleri merkezi olarak gelişmeyi sürdürdü. Tarımla bağlantılı bazı sanayi kolları ortaya çıktı. 1930'lardan sonra Çin'in başlıca sanayi merkezlerinden biri olan Anshan'ın hızla gelişmesi sonucunda Liaoyang'ın ekonomisi büyük ölçüde bu kentin gereksinmelerine bağımlı duruma geldi. Anshan'da tüketilen gıda maddelerinin büyük bölümü Liaoyang'dan sağlanır. Büyük bir çırçır fabrikası ile makine ve çimento fabrikaları da bulunan kent, demiryoluyla Shenyang, Anshan ve Lüda'ya bağlanır. Nüfus (1989 tah.) 474.600.

Liaoyuan, Wade-Giles yazımında LIAO-YÜAN, DONGLIAO (Wade-Giles yazımında TUNG-LIAO) olarak da bilinir, Çin'de, Jilin yönetim bölgesinin (*sheng*) güneybatı kesiminde kent. Siping yöresinde (*diqu*) il düzeyinde bir belediyedir (*shi*). Dongliao Irmağının (*he*) yukarı çığırının kuzey kıyısında, Changchun'un yaklaşık 100 km güneyinde yer alır.

Kentin bulunduğu bölge başlangıçta Mançuların av alanıydı. İlk kez 19. yüzyıl sonlarında Çinli çiftçilerce resmen yerleşime açıldı. Daha sonra tarım ürünleri için bir pazar ve toplama merkezi oldu. 1911'de bölgede kömür bulundu ve Liaoyuan büyük bir kömür çıkarım merkezi oldu. Xi'an (Changan) ve Pinggang gibi komşu merkezlerde maden ocakları açıldı. Bölgede çoğu bitümlü iyi nitelikli çok geniş kömür rezervleri vardır. II. Dünya Savaşı'nda büyük hasar gören maden ocakları, 1950'lerin başlarında büyük ölçüde yeniden donatıldı ve SSCB yardımıyla yenilendi. Liaoyuan'da ayrıca büyük bir termik santral vardır. Bu santral Kuzeydoğu Çin'in belli başlı sanayi merkezlerini birleştiren enerji şebekeleriyle bağlantılıdır. Makine, kimyasal madde ve gübre tesisleri, kâğıt, pamuklu dokuma, ipek makara ve yağ fabrikaları kentin öteki sanayi tesisleri arasında yer alır. Kent, Changchun ve Tonghua'ya Siping üzerinden demiryoluyla bağlanır. Nüfus (1989 tah.) 337.800.

Liard Irmağı, Kanada'nın kuzeybatı kesiminde ırmak. Yukon Toprakları'ndaki Pelly Dağlarından doğar. Önce güney yönünde İngiliz Kolumbiyası'ndan geçen ırmak 1.115 km yol aldıktan sonra kuzeydoğuya dönerek Kuzeybatı Toprakları'nda bulunan Fort Simpson'da Mackenzie Irmağına dökülür. Irmağın yukarı çığırında ivintiler ve kanyonlar vardır. Aşağı çığırında ise Fort Simson'dan 265 km yukarıdaki Fort Liard'a kadar küçük teknelerle ulaşım olanaklıdır. Vadinin bir bölümünden Alaska Karayolu geçer. Kolları arasında Hyland, Kechika, Coal, Beaver, Petitot, Fort Nelson ve Güney Nahanni sayılabilir. Irmağın adı, kıyısı boyunca uzanan kavak ağaçlarından (*liard*) gelir.

Liatris, bileşikgiller (*Asteraceae*) familyasından, Kuzey Amerika kökenli 30 kadar çokyıllık otsu bitki türünü içeren cins. Çok sayıda pulsu bürgüyle (yapraksı yapı) çevrili, pembemsi mor renkli çiçek başçıklarının oluşturduğu uzun, başaksı demetleri vardır.

Liatris squarrosa
H. R. Hungerford

Gövde boyunca almaşık olarak dizilen ince yapraklarının üzerinde reçinemsi benekler bulunur. *Liatris*'in bazı türleri süs bitkisi olarak yetiştirilir.

libade (Arapça *lebâde*: "yağmurluk"), 19. yüzyıl sonlarında İstanbul ve öteki büyük kentlerde yaygın olarak giyilen, kısa ve dik yakalı kadın hırkası.

Yün ipliğinden örülen geleneksel hırkadan farklı olarak kumaştan yapılır, astarı ve yüzü arasına pamuk tabakası yerleştirildik-

ten sonra çapraz dikişle kapitone olarak dikilirdi. Çapraz dikişler, sırt bölümünde balık sırtı oluşturacak biçimde kavuşturulurdu. Düğmeli olmadığından önü kapanmaz, bele kadar inen eteği, önünün iki yanı ve kol yenleri oya (harç) ile süslenirdi. Bol olan kollarının yenleri bileğin üç, dört parmak üzerinde kalırdı. Bazı libadelerde yakaya da işleme yapılırdı.

Libanios (d. 314, Antiokheia [Antakya] - ö. 393), Yunanlı sofist ve hatip. Söylevleri ve mektupları Antiokheia'nın ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun 4. yüzyıldaki siyasal, toplumsal ve ekonomik yaşamına ilişkin temel bir kaynaktır.

Konstantinopolis'te (İstanbul) başladığı öğretmenliği Nikomedia'da (İzmit), 354'ten sonra da Antiokheia'da kurduğu ve kısa zamanda ünlenen okulunda sürdürdü. Derslerinde ve yazılarında klasik yazarlara ağırlık vererek yükselen Roma karşısında Yunan geleneğini korumaya çalıştı. İmparator Iulianus'un dostluğunu kazandı. Tanıdığı ve değer verdiği Hıristiyanlar vardı, ama Hıristiyanlık olgusunu göz ardı ederek yaşadı ve yazdı. Yapıtları dönemin eğitim dünyasına ilişkin çok önemli bilgiler verir.

Libavius, Andreas, Almanca ANDREAS LIBAU (d. y. 1540, Halle - ö. 25 Temmuz 1616, Coburg, Almanya), gerçekleştirdiği pek çok kimyasal buluşun yanı sıra yazdığı ilk modern kimya ders kitabıyla tanınan Alman kimyacı, simyacı ve hekim.

1586-91 arasında Jena Üniversitesi'nde tarih ve edebiyat profesörlüğü yapan Libavius, daha sonra kent hekimi ve Rothenburg'daki *Gymnasium*'un (üniversite hazırlık okulu) müfettişi oldu. 1605'te de Coburg'da Gymnasium Casimirianum'u kurdu.

Hepsi de açık, şüpheye yer vermeyecek biçimde yazılmış çok sayıdaki çalışması arasında en önemli olanı, 1606'da yayımladığı *Alchymia* (Simya) adlı ders kitabıdır. Bu yapıt 17. yüzyılda Fransa'da bir dizi yeni kimya ders kitabının yazılmasına ön ayak oldu. Libavius temel metallerin altına dönüştürülebileceğine inanmakla birlikte Alman asıllı İsviçreli simyacı Paracelsus'un izleyicilerin mistisizmine şiddetle karşı çıktı ve kimyada çözümsel (analitik) yaklaşıma öncülük etti. Amonyum sülfat, antimon sülfür, hidroklorik asit, süksinik asit ve kalay tetraklorürün elde edilmesi yöntemleri buluşları arasındadır.

Libby, Willard Frank (d. 17 Aralık 1908, Grand Valley, Colorado - ö. 8 Eylül 1980, Los Angeles, ABD), arkeologlar, antropologlar ve yerbilimciler için çok değerli bir teknik olan radyoaktif karbonla (karbon-14) tarihleme yöntemini geliştirerek 1960 Nobel Kimya Ödülü'nü kazanan ABD'li kimyacı.

Doktora çalışmasını Berkeley'deki California Üniversitesi'nde tamamlayan Libby 1933-45 arasında aynı okulda fiziksel kimya dersleri verdi. 1941-45 arasında Manhattan Projesi'nde yer aldı ve atom bombasının yapımında en önemli aşama olan uranyum izotoplarının ayrılması yöntemini geliştirdi. 1945'te de Chicago Üniversitesi'ndeki Nükleer Araştırmalar Enstitüsü'ne girdi ve 1959'a değin çalışmalarını burada sürdürdü. Libby 1946'da hidrojenin en ağır izotopu olan trityumun kozmik ışınların yardımıyla üretilebileceğini gösterdi. Ertesi yıl öğrencileri ile birlikte karbon-14'le tarihleme tekniğini geliştirdi. 1955-59 arasında ABD Atom Enerjisi Komisyonu'nda (AEC) görev aldı ve 1959'da da Los Angeles'daki California Üniversitesi'nde kimya profesörü oldu. Libby, 1952'de *Radiocarbon Dating* (Radyokarbonla Tarihleme) adlı yapıtını yayımladı.

Liber *bak.* Dionysos

Liber Iudiciorum, Kastilya dilinde FUERO JUZGO (Yasalar Kitabı), ortaçağ İspanyol hukukunun temelini oluşturan Vizigot yasa derlemesi. Kral Recceswinth tarafından 654'te çıkarıldıktan sonra 681 ve 693'te bazı değişikliklere uğrayan metin, Latince yazılmış olmanın yanı sıra Roma hukuk geleneğinin de belirgin etkisini yansıtır.

Derlemenin getirdiği başlıca yenilik bölgesel hukukların düzenli bir yapıya kavuşturulmasıydı. Derlemede yer alan 500 yasanın çoğu gözden geçirilmiş biçimiyle Kral Leovigild (ö. 586) döneminden kalma yasalardan oluşuyordu. Bu yasalar 12 konuyu kapsamaktaydı: Adli yönetim, mahkemeler, evlilik, aile ve miras, sözleşmeler, ağır suçlar ve işkence, soygunculuk, mala karşı cürümler, sığınma hakkı (özellikle asker kaçaklarıyla ilgili olarak), arazilerin bölünmesi, hekimlere ve tacirlere ilişkin kurallar, dine karşı gelenlerin, kamu görevlilerinin ve Yahudilerin cezalandırılmalarına ilişkin kurallar. Derlemenin günümüz için asıl ilginç yönü, Vizigot Krallığı'nın yönetim yapısını ayrıntılı biçimde aktarmasıdır.

Liber ile Libera, Roma dininde, bereket ve verimliliği simgeleyen tanrı ve tanrıça çifti. Kökenleri konusunda kesin bilgi yoktur. İtalya'nın eski yerel tanrılarından olan Liber zamanla Dionysos'la özdeşleştirilmiştir. Ceres, Liber ve Libera'dan oluşan üçlü, Roma'da başlangıçtan beri ve sürekli bir Yunan etkisi altında Eleusis tanrılarından Demeter, İakkhos-Dionysos ve Kore (Persephone) üçlüsünü temsil etmiştir. Roma'da 17 Mart'ta kutlanan Liberalia şenliklerinde, erginleşen delikanlılara *toga virilis* (erkeklik *toga*'sı) giydirilirdi. Lavinium'da ise Liber'e tapınmak için bütün bir ay ayrılır, bu şenliğin tohumların yeşermesini sağladığına inanılırdı.

Liberal Cumhuriyetçi Parti, ABD'de, Başkan Ulysses S. Grant yönetimini eleştirerek Cumhuriyetçi Parti'den ayrılan ve Kasım 1872 seçimlerine rakip bir aday listesiyle katılan reformcu kanadın oluşturduğu parti. Senatör Charles Sumner ve Carl Schurz, yayıncı Horace Greeley gibi tanınmış kişilerin önderliğinde Mayıs 1872'de Cincinnati'de (Ohio) toplanan Liberal Cumhuriyetçiler, başkanlık için Greeley'i aday gösterdiler. Memurluk sisteminin yeniden düzenlenmesini, gümrük tarifelerinin düşürülmesini ve Güney'e karşı daha uzlaşmacı bir Yeniden İnşa politikası izlenmesini içeren reformcu bir programla Demokrat Parti'nin de desteğini kazandılar. Ama bu desteğe karşın, İç Savaş sonrasının ekonomik refah ortamında Cumhuriyetçilerin resmî listesi karşısında başarılı olamadılar. Grant ikinci başkanlık döneminde Liberal Cumhuriyetçilerin önerilerinden bir bölümünü benimsedi. 1876'ya gelindiğinde bu muhaliflerin büyük bölümü yeniden Cumhuriyetçi Parti'ye katılmıştı.

liberal demokrasi, HÜRRİYETÇİ DEMOKRASİ olarak da bilinir, otorite ile özgürlük, iktidar ile muhalefet, çoğunluk ile azınlık arasındaki çelişki ve karşıtlıkları uzlaştırıcı yöntemlerle, karşılıklı çıkar ve dengeleri, özellikle de azınlığın haklarını korıyarak çözme ilkesine dayalı demokrasi. Çoğulcu ve özgürlükçü siyasal sistemleri anlatmak, ayrıca bunların otoriter ya da totaliter rejimlerden, "sosyalist demokrasi"den ya da "halk demokrasileri"nden farkını belirtmek için kullanılır.

Geniş anlamıyla "Batılı demokrasi" modelini ifade eden "liberal demokrasi" deyimi, özel olarak Batı demokrasilerinin ve devletlerinin "sosyal" bir nitelik kazanmasından önceki aşamasını da belirtir. Bireysel özgürlük ve hukuki eşitlik ilkelerine dayanan 18 yüzyıl devrimleri iktisadi ve siyasal liberalizmi(*) kurumsallaştıran siyasal yapılar getirmiş (anayasalı yönetim, seçimler, güçler ayrılığı vb), ama devlete ekonomik ve sosyal alanda aktif ve dengeleyici bir rol tanımamıştı. Soyut bir hukuki eşitlik ile bireyler arasındaki ekonomik ilişkilerde devletin tarafsızlığı ve karışmama ilkesine dayanan liberal ya da klasik demokrasi, halk kitlelerinin mücadelesi ve egemen sınıfların verdikleri ödünler sonucunda, 20. yüzyılda yerini devletin sosyal adaleti sağlama görevini de üstlendiği "sosyal demokrasi"ye bırakmaya başladı. Ama liberal demokrasi teriminin Batı demokrasilerinin henüz sosyal nitelik kazanmadığı dönemi anlatmak için de kullanılması, günümüzde "sosyal demokrasi" denen Batı demokrasilerinde liberal demokrasilerin tarihteki temel ilke ve kurumlarının yadsındığı ve ortadan kalktığı değil, bunların devlete ve demokrasiye yüklenen toplumsal ödevlerle tamamlandığı ve geliştirildiği anlamına geliyordu.

Liberal demokrasinin dayandığı temel ilke ve kurumlar, devletin yapısı ve devlet-birey ilişkileri ile ilgili olmak üzere başlıca iki alanda toplanır. Devletin yapısı ile ilgili temel ilke, siyasal iktidarın sınırlılığıdır. Yazılı ve katı anayasa sistemi, anayasaların üstünlüğü, yasaların anayasaya uygunluğu, güçler ayrılığı, yürütmenin ve idarenin yasaya bağlılığı, hukuk devleti, yargı bağımsızlığı vb siyasal iktidarın sınırlanmasını sağlayan başlıca güvencelerdir. Bazı ülkelerde (özellikle ABD), federalizm de liberal demokrasinin öğelerindendir. Liberal demokrasinin devlet ve birey ilişkileri konusundaki temel felsefesi, bireyin devlete karşı ileri sürebileceği dokunulmazlık alanları ve muhalefet haklarının bulunduğu, azınlıkların da çoğunluk haline gelebilecekleri, yani iktidarın el değiştirebileceği inancına dayanır. "Temel hak ve özgürlükler", "kamu özgürlükleri" ya da daha geniş bir deyimle "insan hakları" gibi terimlerle ifade edilen bu hak ve özgürlükler demeti, liberal demokrasinin bir başka dayanağı olan "çoğulculuk" ilkesi ile tamamlanır. Bu nedenle de çağdaş Batı demokrasilerinden söz edilirken "çoğulcu" ve "özgürlükçü" (liberal) sıfatları çoğu kez birlikte kullanılır.

Liberal demokrasi 18. yüzyıldan başlayarak kapitalizm ve burjuvaziyle birlikte gelişen, daha sonraki yüzyıllarda da emekçi sınıfların mücadeleleri ile olgunlaşan (genel oy sistemine ve sosyal demokrasiye geçiş) bir oluşumdur. Bunun temelinde iktisadi liberalizmin ve ekonomik refahın yattığı genellikle kabul edilir. Bu tablo günümüz Üçüncü Dünya ülkelerinde liberal demokrasinin kurulabilmesinde karşılaşılan zorlukları da bir ölçüde açıklar. Gerçekten de, dünyanın ekonomik refah haritası (Batı Avrupa, Kuzey Amerika) ile liberal demokrasilerin çakıştığı, geri kalmış bölgelerin ise (Asya, Afrika, Güney Amerika) genellikle otoriter rejimlere sahne oldukları görülmektedir. Ama ekonomik gelişmenin zorunlu olarak liberal demokrasiyi yaratmadığı ya da sürdürmeye yetmediği, hatta kriz dönemlerinde totaliter rejimlere yol açabildiği faşizm ve Nazizm örneklerinde görülmüştür. Bunun gibi sosyoekonomik geriliğin liberal demokrasi koşullarında siyasal istikrarı tümüyle olanaksız kılmadığı da ortadadır (örn. Hindistan). Ayrıca Üçüncü Dünya ülkelerinde siyasal istikrarsızlıklar ve sık sık otoriter-askeri rejimlerle karşılaşılmasına karşın, liberal demokrasiyi kurma yönünde genel bir eğilimden de söz edilebilir.

Liberal-Demokrat Parti, Japonca CIYUMINŞUTO. Japonya'nın en büyük siyasal partisi. Kurulduğu Kasım 1955'ten 1993'e değin iktidarda kalmıştır. Genelde ABD yanlısı bir dış politika izlemiştir.

Liberal-Demokrat Parti'nin kökeni 19. yüzyıl partilerine dayanır. Eski bir monarşi karşıtı gruptan doğan Liberal Parti 1880'de ulusal meclisli bir anayasal yönetim için kampanya başlattı. Daha ılımlı bir grubun oluşturduğu İlerici Parti ise İngiltere benzeri bir siyasal sistemi öngören bir programla ortaya çıktı. 1889 Meici Anayasası bu siyasal partilere parlamenter sistem içinde etkinlik gösterme olanağı verdi. 1918-31 arasında Liberal Parti Meşrutiyetçi Yönetim Dostları, İlerici Parti ise Demokratik Parti (1927) adı altında önemli ölçüde güç kazandı. Militarist eğilimlerin güçlenmesiyle etkilerini yitiren bütün partiler 1940'ta dağıtıldı.

Japonya'nın II. Dünya Savaşı sonunda teslim olmasından sonra, ülke siyasal yapının yeniden biçimlendiği dört yıllık bir geçiş dönemi yaşadı. Bu dönemde eski partilerin ayakta kalmış örgüt ve üyeleri yeni partilere dönüştü. Meşrutiyetçi Yönetim Dostları'nın siyasal mirası üzerinde Liberal Parti yükseldi. Meşrutiyetçi Yönetim Dostları ve Demokratik Parti geleneklerinden gelen bazı gruplar da İlerici Parti'yi kurdu. Liberaller imparatora ve Japonya'ya bağlılığı önde tutarken, İlericiler sosyal refaha ağırlık verdiler. İttifaklar birçok kez değişti. İlerici Parti 1945-54 arasında sırasıyla Demokratik Parti, Ulusal Demokratik Parti ve Reform Partisi olarak üç kez ad değiştirdi. Öte yandan 1946 seçimlerinde oyların yüzde 19'unu aldıktan sonra 1947 ve 1948'de sol kanat partileriyle aynı koalisyon hükümetinde yer aldı. 1949'da oy oranının yüzde 16'ya düşmesi üzerine sağa kaydı ve Kasım 1954'te Liberal Parti'den ayrılan bir hiziple birleşerek Japonya Demokrat Partisi adını aldı. Bu parti daha sonra geri kalan Liberallerle birleşerek 1955'te Liberal-Demokrat Parti'yi oluşturdu.

Japonya'nın 1950'lerde ve 1960'ların başında gösterdiği olağanüstü ekonomik gelişme, Liberal-Demokrat Parti'nin oy oranını sürekli yüzde 60 dolaylarında tutmasını sağladı. Ama 1960'ların ortalarında sol muhalefetin güçlenmesi ve artan iç çekişmeler bu oranı yüzde 50'ye kadar düşürdü. 1983'e değin parlamentonun (*Kokkai*) her iki meclisinde çoğunluğu elinde tutan parti, bu tarihte yapılan seçimlerde, skandalların ve ekonomideki yolsuzlukların da etkisiyle birinci meclisteki çoğunluğunu yitirdi. Bir süre yeni katılmalarla ve küçük partilerden alınan destekle iktidarı sürdürdükten sonra, 1986 seçimlerinde yeniden çoğunluk durumuna geçti. 1990 seçimlerinde de gücünü büyük ölçüde korumasına karşın, partiyi art arda sarsan skandallar yüzünden birkaç kez liderini değiştirmek zorunda kaldı. Temmuz 1993'teki genel seçimlerin ardından, muhalefet partilerinin oluşturduğu koalisyon iktidara geldi.

Liberal Parti, ABD'nin New York eyaletinde, Amerikan İşçi Partisi'ne komünistlerin sızdığını ileri sürerek ayrılan ılımlı kanat önderlerince Mayıs 1944'te kurulan küçük siyasal parti. Genellikle Demokrat Parti adaylarının yanında yer aldı. Başkan Franklin D. Roosevelt'in 1944'te New York eyaletinde ilk tur seçimlerini kazanmasında önemli rol oynadı. Bazı durumlarda New York kenti belediye başkanı John V. Lindsay, Senatör Jacob K. Javits gibi liberal eğilimli Cumhuriyetçileri de destekledi. Büyük bir örgüt kurmayı başaramamakla birlikte New York kentinde 100'e yakın parti birimi kurabilecek bir güce ulaştı. Partinin bir genel komitesi, sendika konseyi, gençlik örgütü ve anadili İspanyolca olanlar için ayrı bir kolu vardır.

Liberal Parti, İngiltere'de, 19. yüzyıl ortalarında Whig'lerin ardılı olarak ortaya çıkan siyasal parti. Uzun bir dönem Muhafazakâr Parti'nin başlıca rakibi olmasına karşın, 1918'den sonra ana muhalefet partisi konumunu İşçi Partisi'ne kaptırarak küçük bir partiye dönüşmüş, 1988'de Sosyal Demokrat Parti'yle birleşerek Sosyal ve Liberal Demokrat Parti'yi oluşturmuştur.

Avam Kamarası'nda daha önce çoğunlukla soylularca temsil edilen Whig'lere ilk Reform Yasası'ndan (1832) sonra, artan sayıda orta sınıf üyesi, 1850'den sonra da Peelcilerle (korumacılık karşıtı Tory'ler) birlikte hareket eden Radikallerin bir bölümü katıldı. Liberal Parti terimi ilk kez 1839'da Lord John Russell tarafından kullanıldı. Bazı tarihçiler Russell'ın 1846'da, bazıları ise Lord Palmerston'ın 1855'te kurduğu hükümeti ilk Liberal hükümet olarak kabul ederler. Tartışmasız Liberal sayılan ilk yönetim Gladstone'un 1868'de kurduğu hükümettir. Farklı eğilimleri tek bir parti çatısı altında kaynaştıran ve 1865'ten sonra kişiliği ve politikalarıyla bu partiye damgasını vuran Gladstone, toplam 12 yılı aşkın bir süre iktidarı elinde tuttu. Liberal Parti Gladstone'un önderliğinde bir ulusal eğitim sisteminin kurulması, gizli oy, sendikaların yasallaştırılması, kırsal bölgelerde işçilere oy hakkı verilmesi, ordunun yeniden düzenlenmesi ve adalet reformu gibi önemli işler gerçekleştirdi. Ama Gladstone'un İrlanda'ya yönetsel özerklik verilmesi planına karşı çıkan Liberal Birlikçilerin ayrılmasıyla (1886) önemli güç kaybına uğradı. 20. yüzyıl başlarına değin süren zayıflamaya karşın, Muhafazakârlar arasında çıkan bölünmeyle yeniden iktidar olmayı başardı. Refah devleti yönünde temel adımların atıldığı 1906-15 arası, Liberallerin iktidarı tek başlarına ellerinde tuttuğu son dönem oldu.

I. Dünya Savaşı sırasında Liberal H. H. Asquith 1915'te Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi'nin de yer aldığı bir koalisyon hükümeti kurdu. 1916'da başbakanlığa Liberal David Lloyd George getirildi. Parti 1918'de Lloyd George ve Asquith yanlısı Liberaller olarak ikiye bölündü. Aynı yıl İşçi partisi ana muhalefet konumuna yükseldi.

1923'te birleşerek oyların yüzde 30'unu alan Liberaller, daha sonra yeniden bölünerek seçmen desteğini sürekli yitirmeye başladılar. Ulusal Hükümet'e (1931-32) ve II. Dünya Savaşı sırasındaki koalisyon hükümetine bakan vermekle birlikte, uygulanan dar bölge seçim sistemi nedeniyle bir daha eski güçlerine kavuşamadılar. 1983 ve 1987 seçimlerinde Liberal Partı ile yeni kurulmuş olan Sosyal Demokrat Parti ittifak oluşturdu. Bu ittifak 1988'de birleşmeyle sonuçlandı.

Büyük bir siyasal parti olduğu dönemde Liberal Parti'nin çizgisini belirleyen etken, kesin bir ideolojiden çok, belirli bir yaklaşımdı. Liberal yaklaşımın odağında insan kişiliğine verilen değer yatıyordu. Akılcılık, ilerleme düşüncesine ve bireyciliğe bağlılık, insan haklarını öne çıkarma, baskı ve kısıtlamalar altında yaşayan kesimleri özgürleştirme tutkusu bu inançtan kaynaklanıyordu. Ama devletin müdahale alanını genişletmeye gösterilen tepki, zamanla partinin eşitlikçi siyasal yönelimiyle çatışma noktasına geldi. Liberallerin boş bıraktığı bu alanı çok geçmeden İşçi Partisi doldurdu. Liberal Parti bir yandan merkezleştirici ve engelleyici saydığı devlet iktidarına karşı bireyi, serbest ticareti ve özel girişimi savunurken, bir yandan da özel gücün kötüye kullanımını önlemek, toplumsal adaleti sağlamak, eğitim, sosyal refah ve işçi-işveren ilişkileri alanında devletin rolünü genişletmek amacıyla etkin bir toplumsal örgütlenme politikasının izleyicisi oldu. Bu doğrultuda sürekli yönetim sisteminde reformlar yapmaya çalıştı. İngiltere'deki siyasal kurumların birçoğu bu reformlarla biçimlendi. Liberallerin denizaşırı politikalardaki tutumu barışçı ve enternasyonalistti. 19. yüzyıldaki sömürgeci yayılma döneminde ihtiyatlı bir tutum takınan parti, 20. yüzyılda sömürge halklarının bağımsızlığını destekledi. Sürekli olarak uluslararası işbirliğinin geliştirilmesinden yana oldu.

Liberale DA VERONA, LIBERALE DI JACOPO DALLA BRAVA olarak da bilinir (d. y. 1445, Verona, Venedik Cumhuriyeti - ö. 1526/29, Verona), döneminin en iyi kitap bezeme ustalarından biri olan erken Rönesans sanatçısı.

Adını, doğup büyüdüğü ve bir minyatürcü ve pano ressamı olarak eğitim gördüğü

"Mesih, Kudüs'ün Kapıları Önünde"
Liberale da Verona'nın yaptığı bir kitap resmi, 1470-74; Piccolomini Kütüphanesi, Siena, İtalya
SCALA-Art Resource/EB Inc

Verona kentinden alır. Andrea Mantegna'dan ve birlikte koro kitapları bezediği (1467-69) Girolamo da Cremona'dan etkilendi. Zaten Girolamo da Mantegna üslubunda çalışan bir sanatçıydı. Liberale 1470-74 arasında, bugün Piccolomini Kütüphanesi'nde bulunan Siena Katedrali koro kitaplarını bezedi. O dönemin en iyi ve en zengin İtalyan minyatürlerinden sayılan bu resimlerindeki kaligrafiyi andıran üslubuyla ve kullandığı imgelerle Matteo di Giovanni ve Francesco di Giorgio gibi Sienalı sanatçılar üzerinde büyük bir etki bıraktı. Yaklaşık 1488'de Verona'ya geri dönen Liberale, S. Anastasia Kilisesi Bonaveri Şapeli için bazı freskler (y. 1490) yaptı. "Ölü İsa'ya Ağıt" gibi fresklerinde güçlü ve etkileyici bir sanatçı olarak ortaya çıkmasına karşın Liberale'nin kitap bezemelerinin düzeyine ulaşan pano resmi pek azdır. Daha sonraki yapıtlarında yöresel etkiler altında kaldığı ve üslubunun yozlaştığı görülür.

liberalizm, devlet, toplum ve birey arasındaki ilişkilerde önceliğin bireyin hak ve özgürlüklerinde olması gerektiğini savunan iktisadi ve siyasal düşünce akımı. Gelişme süreci içinde içeriğinin ciddi değişikliklere uğramasına karşın 18. ve 19. yüzyıllardaki

biçimiyle özdeşleştirilme eğiliminin sürmesi, ayrıca sözcülerinin toplumsal sorunlarda genellikle pragmatik bir yaklaşımı benimsemeleri ve devletin müdahale alanının genişliği konusunda anlaşamamaları yüzünden kapsamlı bir tanımının yapılması zordur.

Felsefi temelleri. 18. ve 19. yüzyılın klasik liberalizmi, Avrupa orta sınıfının mutlakıyetçi devlet düzenlerine ve teolojik dünya görüşüne karşı mücadelesi içinde biçimlenen dünya görüşünün parçası olarak doğdu. Bu dünya görüşü en çok doğal hukuk öğretisi ile faydacılık felsefesinden etkilendi. Doğal hukuk öğretisine göre insanın, doğuştan gelen birtakım dokunulmaz hakları vardı; bunların başında da mülkiyet hakkı geliyordu. Çağdaş toplum ve devlet düzeninin dayandığı "toplumsal sözleşme"nin amacı öncelikle bu hakkın istikrarlı bir hukuk sisteminin güvencesi altına alınmasıydı. Özellikle İngiliz filozof John Locke'un (1632-1704) yapıtlarında liberal ideolojiye en uygun biçimine kavuşan bu doğal haklar yaklaşımını, klasik siyasal iktisadın babası sayılan Adam Smith (1723-90) iktisadi açıdan temellendirdi. Smith ve öteki klasik iktisatçılar, toplumun iktisadi yaşamını doğal bir organizma olarak tanımladılar. Onlara göre kapitalist ekonomiye nesnel, insanların iradesinden bağımsız yasalar yön verirdi. Bu yasaların herhangi bir bozulmaya uğramadan işlemesi için en elverişli ortam serbest rekabetti. İşbölümü ve serbest rekabet düzeninde her iktisadi birim, ister üretici ister tüketici olsun, kendi kişisel çıkarının peşinde koşarken aynı zamanda ve kendiliğinden bütün toplumun refahına da hizmet etmiş, böylece faydacı filozoflar Bentham (1748-1832) ve J. S. Mill'in (1806-73) "en çok sayıda kişiye en yüksek düzeyde mutluluk" ilkesinin gerçekleşmesine katkıda bulunmuş olurdu. Piyasa mübadelelerinin bu mutlu sonucu doğurmasını sağlayan, fiyat mekanizmasıydı: Talebi çok olan malın fiyatı yükselir; fiyatı yükselen malı üretmeyi kârlı bulan üreticiler o malın arzını artırırlar. Talep ile arz arasında yaklaşık bir denge kurulup da malın fiyatı bu kez düşme eğilimi içine girince üreticiler, kaynaklarını başka malların üretilmesine yöneltirler. Böylece fiyatlardaki oynamalar, hiçbir dışsal müdahaleye gerek bırakmaksızın, toplumsal gereksinmeler ile üretimin bileşimi arasındaki uyumu sağlar ve iktisadi etkinlik sorununu çözer. Serbest piyasa, etkin olduğu kadar adil bir iktisadi düzendir; insanların gelirlerini belirleyen üretim faktörleri fiyatları, bu faktör sahiplerinin üretime yaptıkları gerçek katkıyı yansıtır.

Siyasal liberalizm. Siyasal liberalizm, yani devlet iktidarının ne pahasına olursa olsun sınırlandırılması gerektiği görüşü büyük ölçüde liberal iktisadi öğretinin türevidir. Ama bu türev niteliği siyasal liberalizm ile iktisadi liberalizm arasında sürekli gerginliğe, hatta zaman zaman kopmalara yol açar.

İktisadi liberalizmin piyasa savunusunun temelinde, kendi öz çıkarını kollamakla topluluğun çıkarını da en çoklaştıran rasyonel *homo oeconomicus* (iktisadi insan) kurgusu vardır. Rasyonel bireyin çıkarını kimse ondan iyi bilemeyeceğinden birey iradesinin dışındaki iradelerin, sözgelimi devletin piyasaya müdahalesi, toplumun toplam mutluluğunun en çoklaştırılması ilkesini zedelemekten başka sonuç doğurmaz. O halde devlet piyasanın ve ekonominin dışında tutulmalıdır. Bu görüş *laissez faire, laissez passer* ("bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler") ilkesinde ve örneğin ABD başkanlarından Thomas Jefferson'ın "en iyi hükümet en az hükümet edendir" özdeyişinde ifadesini bulur. Liberaller arasında devleti yol, aydınlatma ve sağlık hizmetleri gibi alanlardan bile uzak tutmak isteyen uç görüş sahiplerine (örn. Herbert Spencer) bile rastlanır. Devlet işlevlerinin gerçekçi bir dökümünü ise Adam Smith yapmıştır: 1) Toplumu dışarıdan gelecek şiddete karşı koruma, yani savunma, 2) tek tek toplum üyelerini, öteki yurttaşlardan gelebilecek adaletsizlik ya da baskılara karşı koruma, 3) toplumun yararına olmakla birlikte, tek tek bireyler açısından yeterince kârlı olmayan "kamu kurumları ve bayındırlık işlerini" üstlenme. İşlevleri, özel mülkiyetin korunması ve (Smith'in sıralamasında açıkça yer almasa da) sözleşme hükümlerinin yerine getirilmesini gözetmekle sınırlandırılan bu "liberal devlet" (bekçi devlet) kuşkusuz yalnızca bir "ideal tiptir"; somut liberal devlet örneklerini tıpatıp betimlemeye değil, gerçeklikteki sapmaları belirlemeye yarar.

Çağdaş siyasal literatürde liberal devlet bireyler arasındaki ekonomik ve toplumsal farklılıklardan doğan eşitsizlikleri düzeltmeye çalışmayan, toplumsal ve ekonomik alanda etkin ve düzenleyici bir rol oynamayan devlettir; "bakem devlet" ya da "jandarma devlet" terimleriyle de ifade edilir. 20. yüzyılın, ekonomik ve toplumsal alana müdahalede bulunan devleti ise "sosyal devlet" diye anılır. Bununla birlikte sosyal devlet, liberal devletin siyasal demokrasiyle ilgili ilkelerini yadsımamış, hatta bunları daha "katılımcı" bir temelde geliştirmiş, liberal devlet düzenini sosyalleştirerek güncelleştirmek işlevini yüklenmiştir.

Güçler ayrılığı. Liberal düşünürler ve anayasa hukukçuları devlet gücünü sınırlandırmak için yazılı anayasanın yanı sıra federalizm (özellikle ABD'de), çift meclis, güçler ayrılığı gibi çeşitli kurumsal öneriler geliştirmişlerdir. Bunlardan sonuncusunun, yani devlet iktidarının yasama, yürütme ve yargı organları arasında bölüştürülmesi, bu erklerin her birinin öbürlerini denetlemesi ve dengelemesi ilkesine dayalı uygulamanın klasik örnekleri İngiliz ve ABD anayasal rejimleridir. Bu ilkenin düşünsel kökleri de Locke'ta ve İngiliz siyasal sistemiyle ilgili gözlemlerini sistemleştiren Montesquieu'de (*De l'esprit des lois*, 1748; *Kanunların Ruhu Üzerine*, 1963-65, 2 cilt) bulunur.

Liberalizmin çelişkileri. Her mübadele ve sözleşmenin tarafların özgür iradesini yansıttığını varsayması ve taraflar arasındaki ekonomik ve toplumsal güç eşitsizlikleri üzerinde fazla durmaması öteden beri liberalizme yönelik eleştirilerin odak noktasını oluşturdu. Ayrıca, hükümetler üzerindeki en etkili denetimin hükümetleri seçen, bir sonraki seçimde ise yeniden seçmeyebilecek olan seçmenlerden kaynaklanacağı açıkken liberal düşünürler, seçmenlerin kimlerden oluşması gerektiği konusunda bireysel özgürlük ülküsüyle bağdaşmayan bir tutarsızlıktan uzun süre kurtulamadılar. Bu tutarsızlığın ardında mülk sahibi sınıfların, tam demokrasinin özel mülkiyeti tehlikeye düşürebileceğinden korkmaları yatıyordu. Gerçekten de liberalizmin uygulanmasında oy verme hakkı uzun süre yalnız mülk sahiplerine ve belli bir vergi ödeyenlere tanınmış bir ayrıcalık olarak kaldı (sınırlı oy sistemi). Birleşik Krallık'ta seçme hakkı üstündeki kısıtlamalar 1867 tarihli Reform Yasası'ndan sonra da bütünüyle kalkmadı; 1789 ve 1830 burjuva devrimlerinin (erkekler için) genel oy hakkı ilkesinin savunuculuğunu yaptığı Fransa'da, yükselmekte olan burjuvazinin tahta çıkardığı Louis-Philippe döneminde seçmen sayısı, yaklaşık 30 milyon nüfusa karşılık 200 bini geçmiyordu; kapitalizmin ortaçağ kalıntılarınca engellenmeden gelişebildiği ABD'de bile (beyaz erkekler için) oy hakkı ancak 1860'ta tanındı. Bu durum yalnızca liberal düşünce ile uygulama arasında bir aykırılık da değildi. Aralarında Amerikalı Benjamin Franklin ve John Adams, İngiliz Thomas Babington, ünlü Fransız tarihçi ve devlet adamları François Guizot ve Adolphe Thiers'in de bulunduğu bazı liberal düşünürler iktisadi özgürlüğün siyasal eşitlikle bağdaşamayacağı inancındaydılar. Liberal saflardan demokrasiye yöneltilen itirazların bir başka nedeni çoğunluk tahakkümü kaygısıydı. Bu kaygıyı en çarpıcı bir biçimde dile getirenlerden Benjamin Constant'a göre birey açısından, tek bir despotla toplumu oluşturan öteki bireylerin çoğunluğunun tahakkümü arasında fark yoktu; hatta tek bir despotun zulmünden, onu öldürerek kurtulmak olanaklıyken çoğunluk tahakkümü karşısında böyle bir çare bile söz konusu olamazdı.

Liberal çözüm. Liberalizm bu sorunlara başlıca iki düzlemde çözüm aradı. Birinci önlem, tarihin belli bir anındaki seçmen çoğunluğunun işbaşına getirdiği hükümetin iradesini, farklı zamanlarda dile getirilmiş başka çoğunlukların iradeleriyle dengelemek ve sınırlamaktı. Anayasalar ve bunları seçmenlerin onayına sunan referandumlar, ikinci meclisler, ara seçimler ve önemli konularda düzenlenen halkoylamaları bu amaçla geliştirilmişti. İkinci önlemler dizisi, liberalizmin temel esin kaynağı olan bireyin özerkliği ve dokunulmazlığı ülküsüyle bağlantılıydı. Buna göre yurttaş olarak her bireyin, seçme ve seçilme hakkının yanı sıra söz ve yazı, toplanma ve örgütlenme, özellikle de mısillemeye uğrama korkusundan bağışık olma özgürlükleri bulunmalıydı. Kaldı ki birey, yurttaş olduğu kadar da kişiydi ve bu sıfatla, devletin karışamayacağı bir özel yaşamı olmalıydı. 18. ve 19. yüzyıl liberalleri devlete karşı korunmuş bu alanın içine kişisel özgürlüklerin (din ve vicdan, düşünce ve sanat özgürlükleri vb) ve güvencelerin (*habeas corpus*) yanı sıra bireylerin ekonomik etkinliklerinin tümünü de sokuyorlardı. Bütün bu hakların İngiliz Haklar Bildirisi (1689), Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi (1776), Amerikan Anayasası (1787), Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi (1789) gibi belgelerde ifadesini bularak yerleşmesi (bu haklardan toplumun alt sınıflarının fiilen yararlanamayışları konusunda sosyalist akımların yönelttiği eleştirilerdeki doğruluk payı bir yana bırakılırsa) insanlığın ilerlemesinde büyük bir aşamayı temsil etti.

Çağdaş liberalizm. 19. yüzyıldan 20. yüzyıla geçilirken ileri sanayi ülkelerinde yaşanan büyük ekonomik değişiklikler liberalizmin iktisadi temelinin ya da piyasa ekonomisi ülküsünün sarsılmasıyla sonuçlandı. Sanayide yönetim ile mülkiyetin birbirinden ayrılması, mülkiyetle üretken katkı arasındaki bağı kopararak özel mülkiyetin haklı gösterilmesini zorlaştırdı. Sanayi ve ticaret etkinliklerinin az sayıda büyük şirketin elinde toplulaşmasına eşlik eden mülksüzleşme servet ve gelir dağılımını bozdu. Bu gelişme piyasa mübadelelerinin gönüllülük ve özgürlük temeline dayandığı savına gölge düşürmenin ötesinde piyasa mekanizmasının işlerliğini de aksattı; geniş kitlelerin satın alma gücünün üretim aygıtının üretme potansiyelinin gerisinde kalması ekonomik bunalımlara yol açtı. Çağdaş liberallerin bu gelişmelerden çıkardıkları ders, kâr sisteminin özüne dokunmak değil, onun sonuçlarını düzeltmek ve denetlemek gereği oldu; bu

amaçla da-başlıca iki strateji güttüler. Bir yandan işçileri ve tüketicileri örgütlenmeye özendirerek bu kesimlerin işverenler ve üreticiler karşısındaki pazarlık güçlerini artırmaya çalıştılar; bir yandan da toplumun yoksul katmanlarının desteğini arkalarına alarak, ABD ve İngiltere'de "refah devleti", kara Avrupa'sında daha çok "sosyal devlet" diye bilinen bir dizi kamu politikasıyla (parasız ya da sübvansiyonlu eğitim ve sağlık hizmetleri; kaza, hastalık ve işsizlik sigortaları; emeklilik ödenekleri; asgari ücret vb) refah düzeyleri arasındaki eşitsizlikleri hafifletmeye yöneldiler. Çağdaş liberal düşünürler liberalizme bu yeni çehreyi kazandırırken J. M. Keynes'in *General Theory of Employment, Interest and Money* (1935-36; *İstihdam, Faiz ve Para Genel Teorisi*, 1969, 1980) ile açığı çağırdan esinlenerek, piyasanın ortaya çıkardığı gelir bölüşümünü düzeltici politikaların kapitalizmin işleyişini de rasyonelleştireceğini, onu efektif (satın alma gücüyle desteklenen) talep yetersizliğinden kaynaklanan dönemsel bunalımlardan koruyacağını ileri sürdüler. Bu gelişmeler sonunda özellikle ABD'de "liberal" terimi, bir anlam kaymasına uğrayarak, iktisadi ve siyasal görüşler yelpazesinin (aşağı yukarı Avrupa sosyal demokrasisine benzer biçimde) "merkez-solunu" anlatır hale geldi.

Yeni-liberalizm. Hemen bütün Batılı ülkelerde 1970'lerin ortalarında patlak veren bunalım, ekonomi üzerinde bir yük gibi gösterilen sosyal devlet ilkesini reddeden, devletin ekonomik işlevlerinin en aza indirilmesini, kaynak dağılımının bütünüyle piyasanın gereklerine bırakılmasını savunan bir akımın ortaya çıkmasına yol açtı. Yeni-liberalizm olarak anılan bu akım 1980'lerde ABD'de Başkan Ronald Reagan, İngiltere'de de Başbakan Margaret Thatcher yönetimleriyle uygulama alanı buldu; öteki Batı ülkelerinin çoğunda da değişik ölçülerde ekonomi politikalarına damgasını vurdu. Ekonomide özellikle monetarizmle(*) ve özelleştirme(*) politikalarıyla belirginleşen yeni-liberalizm siyasal düzeyde de yeni-tutuculuk ya da yeni-sağcılık olarak adlandırılan akımlarla özdeşleşti. Yeni-liberalizmi klasik liberalizmden ayıran önemli özelliklerden biri, devletin ekonomik etkinliklere katılımı bakımından "küçültülmesini" savunurken, özel mülkiyetin ve piyasa ekonomisinin korunabilmesi için güvenlik işlevleri bakımından daha da güçlendirilmesini savunması, toplum üzerindeki siyasal ve kültürel denetim araçlarına sahip çıkması ve tutucu ideolojilerle desteklenmesiydi.

1990'ların başlarına gelindiğinde, yeni-liberal politikaların da iddialarını gerçekleştirebilmekten uzak kaldığı, hem gelir dağılımındaki uçurumları derinleştirdiği, hem de dev bütçe açıklarına ve işsizler ordusunun büyümesine yol açtığı kabul edilmeye başlanmıştı.

Türkiye'de liberalizm. Liberalizmin iktisadi ve siyasal boyutları arasındaki gerginlik ve ıraksama Türkiye'de daha da belirgin olarak gözlemlenebilir. Hatta Türkiye'de liberalizmi hem iktisadi, hem siyasal boyutlarıyla tutarlı bir bütünlük içinde savunmuş herhangi bir düşünce akımına ya da düşünüre (Prens Sabaheddin gibi, doğrudan politikanın az çok kenarında kalmış ve düşüncelerini uygulamaya koyma olanağını bulamamış bir iki örnek dışında) rastlanmadığı bile söylenebilir. Türkiye'de iktisadi liberalizmden anlaşılan da, bu akımın ilk doğduğu Batı Avrupa'daki gibi devletin ekonomiye olabildiğince az karışmasından çok, özel kesimin üstlenebileceği ekonomik etkinliklere girmemesi, daha önce girmişse bunları zamanla özel girişimcilere terk etmesi, ama çeşitli özendirici önlemlerle özel kesimi desteklemeyi sürdürmesidir. Bu durum, Batı'dakinin tersine Türk orta sınıfının oluşumunda (özellikle de Osmanlı Devleti içindeki Müslüman olmayan orta sınıflar karşısında güç kazanmasında) devletin büyük rol oynaması, bu sınıfın dünya pazarında ileri sanayi ülkelerinin rekabeti karşısında daha baştan zayıf kalması, dolayısıyla da devlet korumasına gereksinim duymasıyla açıklanabilir.

19. yüzyıl ortalarında Tanzimat reformlarının otoriter yöntemlerle yürütülmesine karşı "özgürlük" yanlısı bir muhalefet olarak biçimlenen Yeni Osmanlılar hareketi (Namık Kemal, Şinasi, Ali Suavi, Ziya Paşa vb) Türkiye'de liberalizmin ilk temsilcisi sayılabilir. Gene de bu grubun iktisadi görüşleri, liberalizmden çok, ılımlı bir korumacılığa yaklaşır. Jön Türk hareketi de, padişahın mutlak otoritesini sınırlandırıp meşrutiyeti ilan ettirmeyi amaçladığı ölçüde Türkiye'deki liberal geleneğin parçası sayılmalıdır. Ama neredeyse yalnızca "serbesti" şiarı çevresinde bir araya gelen bu hareket içinde Prens Sabaheddin'den başka, liberalizmi iktisadi ve siyasal yönleriyle tutarlı bir program temeline kavuşturma çabasına pek rastlanmaz. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden çok, Ahrar Fırkası'na yakın duran Prens Sabaheddin'in bütün Türk liberalizmi içindeki ayırt edici yanı, hem ekonomide ("teşebbüs-i-şahsi") hem de siyasette ("ademimerkeziyet") liberal ilkeleri savunmuş olmasıdır. II. Meşrutiyet iktisat politikası alanında, başını Cavit Bey'in çektiği "liberalizm" (serbest ticaret) yanlıları ile Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Tekin Alp gibi "devletçilik" (usul-i himaye) yanlıları arasındaki tartışmalara dayanıkoldu.

Cumhuriyetin ilanından sonra tek parti rejimine karşı "liberal" tepkiler, kısa sürelerle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF) ve Serbest Fırka (SF) çıkışlarında ifadesini buldu. Bu çizginin devamı sayılabilecek olan Demokrat Parti (DP) ile Adalet Partisi (AP) ise, liberalizmden çok "karma ekonomi"ye sahip çıktı. 1950'de kamu iktisadi kuruluşlarını özelleştireceği vaadiyle işbaşına gelen DP'nin 10 yıllık iktidarı döneminde kamunun ekonomideki payını genişletmiş olması, Türkiye'nin sosyoekonomik ve siyasal yapısının liberalizmin önüne çıkardığı engellerin ilginç bir göstergesiydi. 1961 Anayasası'yla sosyal devlet, Türkiye Cumhuriyeti'ni tanımlayan temel ilkeler arasına girdi. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonra yapılan 1982 Anayasası'nda da sosyal devlet ilkesinin korunmasına karşın, 1983-91 arasındaki Anavatan Partisi iktidarı döneminde yeni-liberal bir anlayış ekonomik politikalara egemen oldu.

Liberator *bak.* B-24

Liberec, Almanca REICHENBERG. Çek Cumhuriyeti'nde, Kuzey Bohemya (Severočeský) ilinde (*kraj*) kent. Dev Sıradağlar (Krkonoše) arasındaki Nisa (Neisse) Irmağı vadisinde yer alır. 13. yüzyılda kuruldu, 1577'de ilk beratını aldı. Sudet Almanlarının siyasal birliğine önderlik eden Konrad Henlein burada doğdu. Çekoslovakya'nın bazı bölgelerinin Almanya'ya bırakılmasına yol açan 1938 Münih Bunalımı'nın çıkmasında Henlein'ın çabaları önemli rol oynadı. Nüfusun çoğunluğunu oluşturan Almanlar II. Dünya Savaşı sonrasında kentten sürüldü.

"Bohemya'nın Manchester'ı" olarak bilinen ve 16. yüzyıldan bu yana bir dokumacılık merkezi olan kentte en çok yünlü kumaş, halı, duvar halısı, pamuklu ve ipekli dokumalar üretilir. Kuzey Bohemya Müzesi'nde Bohemya cam ve sanayi ürünlerinin yanı sıra seçkin bir ortaçağ Flaman duvar halıları koleksiyonu sergilenir. Kente Çeklerin yeniden yerleştiği 1945'ten sonra, geleneksel dokumacılığı ve cam imalatını da kapsamak üzere sanayide yeni bir canlanma başlamıştır. Nüfus, (1990) 101.934.

Liberius (d. Roma - ö. 24 Eylül 366, Roma), 352-366 arasında papa.

17 Mayıs 352'de Aziz I. Julius'un ardından papa seçildi. Roma imparatoru II. Constantius I. Nikaia (İznik) Konsili (325) kararlarına ve İskenderiye başpiskoposu Aziz Athanasios'a karşı Ariusçuluğu destekliyordu.

Liberius ilk iş olarak Constantius'a yazıyla başvurarak Athanasios'la ilgili sorunları tartışmak üzere Aquileia'da (İtalya) bir konsil toplanmasını istedi. Ama imparator kendi başına davranarak Athanasios'u mahkûm etti. 355'te imparatorluk emriyle Milano'da bütün Batılı piskoposlara zorla imzalatılan ve Athanasios'u mahkûm eden belgeyi imzalamayı reddeden az sayıdaki piskopos arasında Liberius da vardı. Bunun üzerine Constantius, Liberius'u Beroia'ya (bugün Véroia, Yunanistan) sürgüne gönderdi. Ardından Ariusçu başdiyakoz Felix (II) papalığa getirildi.

Liberius 357'nin sonlarında Sirmium'a (bugün Sremska Mitrovica, Yugoslavya) gitti. Nikaia Amentüsü'nü inkâr etmese de önemli ödünler içeren bazı belgeleri imzalamayı, ayrıca Athanasios'la ilişkilerini kesmeyi kabul etti. Bu gelişmeler, Roma halkının gerçek papanın geri dönmesini istemesiyle birleşince Constantius onu Roma'ya geri çağırdı. İmparator, papalığı Felix ile Liberius arasında paylaştırmaya çalıştı. Ama Liberius'un dönüşünden sonra Felix Porto'ya kaçtı.

Bu imparatorluk emri uygulanmadığı halde Liberius'un saygınlığı yara aldı. Ariusçuluk bunalımını sona erdirmek için 359'da İtalya'nın Rimini kentinde toplanan Ariminum Konsili'ne iki papa da çağrılmadı. Constantius'un 361'de ölmesinden sonra, Liberius Ariminum Konsili'nin kararlarını feshetti. 362'de bazı Doğu piskoposlarını kabul ederek onların Nikaia Amentüsü'nü benimsemelerini ve Ariminum Konsili kararlarını mahkûm etmelerini sağladı. Felix'in 365'te ölmesiyle de iki papalı yönetim sona erdi.

Libertas, Roma dininde, özgürlüğü ve kişisel kurtuluşu simgeleyen dişi. İÖ y. 238'de Aventinus Tepesinde Libertas adına bir tapınak kuruldu. Daha sonra adına iki ayrı tapınak daha yapıldı ve Roma Forumu'na bir heykeli yerleştirildi. Libertas genellikle zeytin dalından yapılmış bir çelenk ya da bir *pileus* (serbest bırakılan kölelere verildiği için özgürlüğü simgeleyen koni biçiminde keçe başlık) taşıyan bir kadın olarak canlandırılırdı.

libertus, LIBERTINUS olarak da bilinir, kadınlar için LIBERTA ya da LIBERTINA. Roma hukukunda azatlı köle. Köle durumundayken sonradan özgürlüğünü kazanmış kişi, yurttaş sayılsa bile, anadan doğma özgür olan kişilerle aynı statüyü taşımaz, özellikle siyasal haklar alanında bazı sınırlamalar altında tutulurdu. Eski köle sahibi de azad beyanından sonra *libertus*'un *patronus*'u (efendi) sıfatını kazandırdı. *Patronus*'un kendisiyle evlenmek için azad ettiği köle kadın, boşandığında yeniden köle durumuna düşer ye özgür bir kişiyle evlenme hakkını kazanamazdı.

Liberty Adası, eskiden (1956'ya değin) BEDLOE'NUN ADASI, ABD'de, New York ken-

tinde, Manhattan Adasının güney ucu açıklarında ada. Yukarı New York Körfezinde yer alır. Yüzölçümü yaklaşık 4 hektardır. Ünlü Özgürlük Heykeli'ni ve Amerikan Göç Müzesi'ni barındırır. Yerlilerin Minnissais, ilk kolonicilerin de Great Oyster Bay (Büyük İstiridye Koyu) olarak andığı ada, 1660'larda Isaac Bedloe'nun mülkiyetine geçtikten sonra onun adını aldı. 1758'de New York kentince satın alındı, 1796'da federal yönetime bırakıldı. Ulusal Parklar İdaresi'ne devredilinceye değin, adada Wood Kalesi bulunmaktaydı (1841-1937).

liberum veto, Polonya tarihinde, her *Sejm* (Ulusal Meclis) üyesine tanınmış olan, bir yasa tasarısını tek başına karşı oy kullanarak engelleme, *Sejm*'i feshetme ve oturumlar sırasında aldığı bütün kararları geçersiz kılma hakkı. Polonya soylularının siyasal yönden tam eşit olduğu varsayımına dayanan bu veto hakkının gerçekte yalnızca sembolik bir anlamı vardı. Çünkü uygulamada *Sejm*'e getirilen her yasa tasarısının oybirliğiyle kabul edilmesi zorunluydu. İlk kez 1652'de *Sejm*'in bir oturumunu feshetmek için kullanıldı. Zamanla rüşvet almayı alışkanlık haline getiren *Sejm* üyelerince, kendi çıkarlarına ters düşen yasaların çıkarılması tehlikesi bulunan oturumların ertelenmesi için yaygın biçimde kullanıldı. Böylece hükümet sık sık çalışamaz duruma geldi. Bağımsızlıklarına düşkün soyluların karşı olması nedeniyle yönetimin merkezileşmesi olanaksızlaştı, Polonya yabancı devletlerin etkilerine karşı zayıf düştü.

II. Stanisław August Poniatowski (hd 1764-95), *liberum veto* hakkının sınırlanmasını da kapsayan anayasal reformlara girişti. Ama bu tutumu bir iç savaşın çıkmasına ve Polonya'nın Birinci Taksimi'yle sonuçlanan Rus müdahalesine yol açtı. Bu olumsuz gelişmelerin ardından siyasal önderler, 3 Mayıs 1791 Anayasası'yla *liberum veto*'yu kaldırdılar.

Liberya, resmî adı LİBERYA CUMHURİYETİ, İngilizce REPUBLIC OF LIBERIA, Batı Afrika'da küçük kıyı ülkesi. Kuzeyde Gine, kuzeybatıda Sierra Leone, doğuda Fildişi Kıyısı, güney ve batıda da Atlas Okyanusu ile çevrilidir. Toplam 99.067 km²'lik bir alanı kaplar. Siyah Afrika'nın sömürge yönetimi görmemiş tek ülkesi ve kıtanın en eski cumhuriyetidir. Başkenti Monrovia, 1992 tahmini nüfusu 2.780.000'dir.

Doğal yapı. Oldukça karmaşık yüzey şekilleri olan Liberya'nın yaklaşık 560 km'yi bulan kumlu ve alçak kıyı şeridi boyunca lagünler, bataklıklar ve yer yer kayalık burunlar uzanır. Genişliği 23-40 km arasında değişen bu kesimin gerisindeki hafif engebeli tepeler birdenbire yükselerek yerini dar bir orman kuşağına bırakır. Ortalama yüksekliği 180-300 m olan bu kuşağı orman örtüsünün seyrekleştiği bir plato izler. Vadilerle yarılmış olan bu platonun yüksekliği 450-650 m arasında değişir. Ülkenin kuzeybatısındaki dağlık bölgenin en görkemli yükseltisi olan Nimba Dağları, Gine sınırında bulunan Guest House (Konuk Evi) Tepesinde 1.381 m'ye ulaşır.

Dağlık bölgeden doğan Mano ve Moro ırmakları güneybatı yönünde akarak Atlas Okyanusuna dökülür. Fildişi Kıyısı sınırını oluşturan Cavalla Irmağının bir bölümü ulaşıma elverişlidir. Öteki önemli akarsular Lofa, St. Paul, St. John ve Cestos'dur. St. Paul Irmağı üzerinde, başkentin 27 km kuzeydoğusundaki çavlanlarda kurulan baraj önemli bir hidroelektrik enerji kaynağıdır.

Ülke topraklarının tabanında yer alan granit, şist ve gnays oluşumlu kayaç katmanı yoğun kıvrılma ve kırılmalara uğramıştır. Bu katmanın arasına yer yer demir içeren itabirit oluşumları sokulur. Kıyı boyunca kumtaşı yatakları uzanır. Egemen toprak dokusunu daha çok ağaçların yetişmesine elverişli olan ince lateritli topraklar oluşturur.

İklim özellikle kıyı kesiminde yıl boyunca sıcak ve nemlidir. Yağış mevsimi mayıstan ekime, kurak mevsim ise kasımdan nisana değin sürer. Aralık aylarında Sahra'dan kıyıya doğru esen ve harmattan olarak bilinen tozlu ve kuru çöl rüzgârları da iklimi etkiler. Yıllık ortalama sıcaklık 18°C-29°C arasında değişir. Kıyı yeridinde 5.080 mm'yi bulan yıllık yağış miktarı iç kesimlere doğru azalarak 1.780 mm'ye kadar iner.

Tropik yağmur ormanları ülke topraklarının yaklaşık yüzde 40'ını kaplar. Sayıca 26 değişik türü kapsayan kerestelik ağaç türlerinin başında demirağacı, *Baphia nitida* ve maun gelir. Ormanlarda birçok maymun, antilop ve kemirici hayvan yaşar. Ayrıca cüce suaygırına ve bazı karıncayiyen türlerine rastlanır. Fil, yabanıl manda ve pars giderek ortadan kalkmaktadır. Sürüngen varlığı oldukça zengindir. Başlıca yılan türleri siyah kobra ve engerektir. Üç ayrı timsah türü belirlenmiştir.

Kısmen ve öteki kabilelerden oluşur. Resmî dil İngilizcedir. Hıristiyanların oranı üçte ikiyi biraz geçer. Müslümanlar toplam nüfusun yaklaşık yedide birini oluşturur. Geleneksel dinleri sürdürenlerin oranı ise beşte bire yakındır.

Nüfus yoğunluğu (1992) kilometrekare başına 28,1 kişidir. Toplam nüfusun (1988) yüzde 54'ü kırsal kesimde yaşar. Kıyıdaki Montserrado, iç kesimdeki Bong ve kuzeybatıdaki Lofa illerinde yoğunlaşmış olan köylerin yerleşme dokusu kabilelere göre bazı değişiklikler gösterir. Modern bir görünümü olan ve bir dizi banliyö ile çevrili olan başkent Monrovia, ülke nüfusunun yaklaşık beşte birini barındırır. II. Dünya Savaşı sonrasında bazı yeni madencilik kasabaları gelişmiştir.

Öteki Afrika ülkelerinde olduğu gibi yüksek bir düzeyde olan doğal nüfus artışı (1990-95) yüzde 32,6'dır. Doğum ve ölüm oranı sırasıyla binde 46,7 ve binde 14,1'dir. Bunun sonucu olarak nüfus çok genç bir yapı gösterir. 15 yaşın altındaki grubun toplam nüfus içindeki oranı (1994) yüzde 43 dolayındadır.

LİBERYA

Nüfus. Liberya'nın kuruluşunda en belirleyici rolü oynayan ve tarihsel olarak Amerika-Liberyalıları olarak bilinen topluluğun kökeni, çoğu 1820-65 arasında Yeni Dünya'dan göç eden Siyah azatlı kölelere dayanır. Bu göç hareketinin sonraki yıllarda da aralıklarla sürmesine karşın, 1980'e değin ülke yönetiminde söz sahibi olan Amerika-Liberyalıları hep bir azınlık olarak kalmışlardır. Ülkenin yerli Afrika halkları üç dil grubu altında toplanabilir: Mande, Kua ve Batı Atlantik. Mande grubu içinde yer alan Kipelle, Toma ve Mano kabileleri ülkenin kuzey, kuzeybatı ve orta kesimlerinde yaşarlar; bu kabilelerin bazı kolları komşu ülkelere yayılmıştır. Kua grubu kıyıdaki Basa, De, Grebo ve Kru kabileleriyle ülkenin güney yanısı ve iç kesimdeki Kran, Sapo ve Öbür kabileleri kapsar. Batı Atlantik grubu ise kuzeyde yaşayan Golalar,

Ekonomi. Liberya'da büyük ölçüde tarıma ve demir cevheri ihracatına dayanan, gelişme yolunda bir piyasa ekonomisi yürürlüktedir. Yakın dönemde açık kapı politikasının ve yabancı sermayeye tanınan kolaylıkların katkısıyla sağlanan yüksek ekonomik büyüme hızı, 1980'lerin başlarında artan ithal petrol maliyetinin ve dünya çapındaki ekonomik durgunluğun etkisiyle bir yavaşlama sürecine girmiştir. 1988 verilerine göre ülkenin gayri safi milli hasılası (GSMH) 975 milyon ABD Doları, büyüme hızının nüfus artışının gerisinde kalması nedeniyle oldukça düşük bir gelişme seyri izleyen kişi başına milli gelir ise 400 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1988) yüzde 36 olan tarım sektöründe toplam işgücünün yüzde 68'i çalışır. Başlıca ticari ürünler kauçuk, kahve ve kakaodur. Kauçuk üretiminin büyük bölü

münü Firestone Tire & Rubber Company gibi yabancı şirketlere ait geniş plantasyonlar sağlar; bu plantasyonlarda çok sayıda Siyah işçi çalışır. Öteki ticari ürünler kola, palmiye yağı ve tohumu, şekerkamışı, yerfıstığı ve pamuktur. Temel gıda ürünlerinin başında pirinç, manyok ve tatlıpatates gelir. Pirinç üretimi artan iç gereksinimi karşılayamadığından, genellikle ithalata başvurulur. Koyun, keçi, domuz, sığır ve cümes hayvanları yetiştiriciliği yaygındır.

Zengin orman varlığı ekonomiye önemli bir katkıda bulunur. 1970'lerin ortalarında üretime geçen büyük bir bıçkıhane ve kontrplak fabrikasıyla kerestecilikte sağlanan hızlı gelişme, daha sonraları dünya piyasalarında kereste fiyatlarının düşmesiyle bir ölçüde kesintiye uğramıştır. Kıyı topluluklarının yürüttüğü geleneksel balıkçılığın yanı sıra ticari balıkçılığı geliştirme yolunda da bazı adımlar atılmaktadır.

GSYİH'nin yaklaşık yüzde 17'sini (1988) yaratan madencilik ve imalat sektörlerinde toplam işgücünün yalnızca yüzde 4'ü çalışır. Liberya başta Bomi Tepeleri ve Nimba Dağları olmak üzere ülkenin değişik yerlerindeki zengin yataklarıyla dünyanın önde gelen demir cevheri üreticileri arasında yer alır. Demir cevheri yataklarının büyük bölümü Bethlehem Steel Corporation'la bağlantılı Liberian-American-Swedish Minerals Company (LAMCO) tarafından işletilir. Öteki önemli maden kaynakları elmas, altın, kurşun, manganez ve grafittir. İmalat sektöründe ithal ikamesi malları üreten küçük ölçekli işletmeler ağır basar. Ayrıca demir cevheri ve kauçuğa dayalı bazı yan sanayiler gelişmiştir. Dış yardımların ve bir ölçüde de imtiyazlı maden şirketlerince gerçekleştirilen projelerin katkısıyla gelişkin bir altyapının kurulmuş olmasına karşın, iç pazarın ve yatırıma dönük kaynakların sınırlılığı sanayileşme önünde ciddi engeller oluşturur. Büyük ölçüde hidroelektrik santrallardan elde edilen elektriğin yıllık üretim miktarı (1990) 565 milyon kW-sa düzeyindedir.

Liberya hükümeti öteden beri yabancı yatırımları özendirmeye yönelik bir açık kapı politikası izlemektedir. Yabancı deniz taşımacılığı şirketlerine tanınan kolaylıklar nedeniyle, kayıtlı gemi tonajı bakımından Liberya dünyada ilk sıralarda yer alır. Öte yandan başta ABD olmak üzere bir dizi Batı ülkesinin yanı sıra Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar da bağış ve kredi biçiminde Liberya'ya önemli miktarda yardım yapmaktadır. Demir cevheri, kauçuk, kahve, kereste, kakao ve elmasa dayanan ihracat gelirleri genellikle ithalat giderlerini geçer. Başlıca ithalat kalemleri gıda ürünleri, makine ve ulaşım donanımı, petrol ve petrol ürünleri, temel mamul mallarla kimyasal maddelerdir. Dış ticaret içinde en önemli yeri ABD, Almanya, İtalya, Hollanda ve Fransa tutar.

Yabancı şirketlerce kurulmuş demiryolları yalnızca demir cevheri taşımacılığında kullanılır. Toplam uzunluğu (1987) 8.064 km olan karayolu ağının çok küçük bir bölümü kaplanmıştır. Denizyolu taşımacılığı serbest liman olan Monrovia ile Greenville, Harper ve Buchanan'dan yürütülür. Monrovia yakınlarında iki büyük havaalanı vardır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Samuel L. Doe'yu işbaşına getiren 1980'deki askeri darbenin ardından 1986'da halkoylamasıyla kabul edilen anayasa uyarınca, doğrudan halk tarafından seçilen başkan hem devlet ve hükümet başkanı, hem de silahlı kuvvetler başkomutanıydı. Doe'nun 1990'da ayaklanmacılarca yakalanıp öldürülmesinin ardından Amos Sowyer başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu. 1993'ün başlarında henüz seçimlere gidilmemişti ve geçici hükümet işbaşındaydı.

Yeni ve gelişmiş sağlık kuruluşlarını yaygınlaştırma yolunda sağlanan ilerlemeye karşın, sağlık koşulları genelde kötüdür. Sıtma, verem, kansızlık ve cüzam gibi hastalıklar ciddi sağlık sorunları oluşturur. Bebek ölüm oranı (1985-90) binde 142 gibi çok yüksek bir düzeydedir. Ortalama ömür kadınlarda 57 yıl, erkeklerde 54 yıldır. Büyük ölçüde ithal malzemeyle inşa edilen konutların maliyeti yüksektir. Monrovia'nın dış mahallelerinde modern konut alanlarıyla geleneksel kabile yerleşmeleri yan yana yer alır. Ücretler Batı ölçülerine göre son derece düşük olduğundan, genel yaşam düzeyi de çok geridir. Pazar ekonomisi iç kesimlere doğru yakın dönemde yayılmaya başlamıştır. Bu nedenle kıyı şeridi ile kırsal alanlar arasındaki toplumsal ve ekonomik dengesizlikler çok daha keskindir.

Eğitim 1939'dan beri 6-16 yaş arası çocuklar için zorunludur. Bununla birlikte okul çağındaki çocuklar arasında okula gidenlerin oranı hâlâ yüzde 50 dolayındadır. Buna bağlı olarak genel okuryazarlık oranı da (1990) yüzde 39,5 düzeyindedir. Altı yıllık ilköğrenimi üç yıllık ortaokul ve üç yıllık lise öğrenimi izler. Ülkenin en eski ve en önemli yükseköğretim kurumu 1862'de Liberia College adıyla açılan ve 1951'de üniversite statüsü kazanan Liberya Üniversitesi'dir.

Kültürel yaşam. Devlet çeşitli kurumlar aracılığıyla geleneksel kültürleri koruma çalışmalarını desteklemektedir. Ulusal Kültür Merkezi'nde sergilenen konut tipleri 16 farklı kabile kültürünü yansıtır. Sanatsal özellikler taşıyan insan ve hayvan maskları da kabilelerin toplumsal yapılarıyla bağlantılı farklılıklar gösterir. Gençlere Afrika efsanelerini, şarkılarını ve el sanatlarını öğreten kurumlar vardır. Kırsal kesimdeki şenlik ve tören müziklerinde geleneksel ritimler kullanılır. Yüksekokullarda yılda birkaç kez müzik gösterileri ve oyunlar sahnelenir; ayrıca çeşitli yabancı oyun ve bale toplulukları da çağrılır.

Tarih. Eski çağlarda Fenikeli ve Kartacalı denizcilerin uğradığı Liberya kıyılarında ilk Avrupa yerleşmeleri 1364-1413 arasında Fransa'dan gelen tüccarlar tarafından kuruldu. 1461'de Portekizli bir denizcinin dolaştığı kıyı şeridi, dönemin değerli bir ticaret ürünü olan ve "cennet tahılı" olarak da anılan *Aframomum melegueta* adlı bitkiden dolayı Tahıl Kıyısı olarak anılmaya başladı. İngilizlerin bölgeyi denetlemek için 1663'te kurduğu iki ticaret merkezi bir yıl geçmeden Felemenklilerce yıkıldı.

Uzun bir süre dış dünyaya kapalı kalan Tahıl Kıyısı'na karşı ilgi 19. yüzyıl başlarında yeniden canlandı. Bunun nedeni bölgenin Amerika'daki azatlı Siyah köleler için uygun bir yurt olarak tasarlanmasıydı. Bu planı gerçekleştirmek üzere 1817'de oluşturulan American Colonization Society (Amerikan Kolonizasyon Derneği) ABD yönetiminin desteğiyle 1821'de yerel kabile şeflerinden Mesurado (Montserrado) Burnu topraklarını satın almayı başardı. Amerika'dan gelen ilk azatlı köle kafilesi 1822'de Mesurado Irmağının ağzındaki Providence Adasına çıktı. Aynı yılın sonlarında küçük koloninin yönetimini üstlenen Metodist rahip Jehudi Ashmun bağımsız bir devlet yolunda ilk adımları atarak kârlı bir dış ticaretin temellerini attı. 1824'te bölgeye Liberya, Mesurado Burnunda kurulan kente de Monrovia adı verildi. Ashmun'un koloniden ayrılmasından (1828) sonra kıyı kesiminde ve St. John Irmağı boyunca yeni yerleşmeler oluşturuldu. Liberya'nın beyaz olmayan ilk valisi Joseph Jenkins Roberts 1847'de koloninin bağımsızlığını ilan etti. ABD, birçok büyük devletçe tanınan yeni cumhuriyetle ancak 1862'de resmen ilişkiye girdi.

ABD örneğine dayalı bir anayasayla yönetilen ve gücünü küçük bir göçmen Siyah topluluktan alan yeni devletin sınırlarını genişleterek otoritesini yerel Siyah kabilelere kabul ettirme girişimi başlangıçta sınırlı bir başarı kazandı. İlk başkan olarak seçilen ve 1856'ya değin bu görevde kalan Roberts, Liberya limanlarından yürütülen yasadışı köle ticaretine son vermek için de çalıştı. 1856'dan sonra kendi gücüne dayanmayı ve Yerli kabilelerle işbirliği yapmayı savunan Gerçek Bağımsızlık Partisi siyasal etkisini önemli ölçüde artırdı. İzlediği politikalarla büyük tepki gören ve ilk dış borçlanmaya ön ayak olan ikinci başkan E. J. Roye 1871'de devrildi. Yerine getirilen Roberts 1875 sonuna değin başkanlık yaptı.

Daha Liberya'nın kurulduğu ilk yıllarda komşu toprakları ellerinde tutan İngiliz ve Fransız sömürgecileriyle sınır anlaşmazlıkları baş göstermişti. Sürekli bir sorun kaynağı olan bu anlaşmazlıklar, 1885'te İngiltere, 1892'de de Fransa ile imzalanan antlaşmalarla sona erdi. 1904'te kabilelerle doğrudan işbirliği politikasını başlatan Başkan Arthur Barclay, 1907'de İngiltere'den borç alarak ciddi reformlara girişti. Ama ağır borç yükü altında etkili bir otorite sağlayamayan Liberya yönetimi, iç kesimde denetleyemediği 5.180 km²'lik bir alanı bir anlaşmayla Fransa'ya bırakma yoluna gitti.

Bu arada Liberya'nın içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar üzerine 1912'de ABD'nin girişimiyle oluşturulan bir uluslararası konsorsiyum, 1912'de Liberya'ya geniş çaplı bir kredi açtı. Bu borç karşılığında da ülkenin gümrük gelirlerinin yönetimi ilgili devletlerin atadığı görevlilerden oluşan bir kurula bırakıldı. Ayrıca ABD subaylarının örgütlediği bir sınır kolluk kuvveti oluşturuldu. I. Dünya Savaşı'nda ihracattan sağlanan gelirlerin normal düzeyin dörtte birine kadar inmesiyle ülkenin mali durumu yeniden bozuldu. Dış borç ödemelerinde güçlüğe düşen Liberya yönetimi, 1926'da 5 milyon ABD Doları tutarında bir kredi karşılığında, kauçuk plantasyonu kurmak üzere 400 bin hektarlık bir araziyi ABD şirketi Firestone Tire & Rubber Company'ye verdi. Yeni kredi sözleşmesi ülkenin daha ağır bir yük altına girmesiyle sonuçlandı. Bir süre sonra Afrika'daki İspanyol plantasyonlarına Siyah işçi sevkıyatına karışan Liberya yönetimi hakkında, 1931'de Milletler Cemiyeti tarafından zorla çalıştırma ve kölecilik gibi suçlara katıldığı iddiasıyla soruşturma açıldı. Suçlanan yöneticilerin görevden çekilmesinden sonra, Milletler Cemiyeti'nin öngördüğü yardım planı çerçevesinde Firestone ile borç ödemeleri konusunda yeni bir anlaşmaya varıldı. Böylece Liberya mali bunalımdan bir ölçüde kurtulma olanağını buldu.

II. Dünya Savaşı sırasında Liberya'daki kauçuk plantasyonlarının stratejik önemi artınca, ABD 1942'de Liberya ile bir savunma antlaşması imzaladı. ABD askeri korumasını öngören bu antlaşmaya bağlı olarak geniş çaplı bir karayolu yapımı başladı, uluslararası bir havalimanı açıldı ve Monrovia'da bir açık deniz limanı inşa edildi. 1944'te başkanlığa seçilen William V.S. Tubman'ın uzun süreli yönetimi altında Liberya'nın ABD ile yakın ilişkileri daha da

gelişti. Birleşmiş Milletler'in ve Afrika Birliği Örgütü'nün (OAU) ilk üyeleri arasında yer alan Liberya, uluslararası planda ve Afrika sorunlarında daha etkin bir rol oynamaya başladı.

Ülke yönetimine tam anlamıyla ağırlığını koyan Tubman, yedinci kez başkanlığa seçilmesinden kısa bir süre sonra Temmuz 1971'de öldü. Yerine geçen yardımcısı William R. Tolbert, demir cevheri ve kauçuk fiyatlarındaki düşüş yüzünden bozulan ekonomiyi ABD kredileriyle ayakta tutmaya çalıştı. Ama Nisan 1980'de Başçavuş Samuel K. Doe'nin öncülük ettiği bir darbeyle devrildi. Böylece Gerçek Bağımsızlık Partisi'nin yarım yüzyıllık yönetimi sona ererken, Amerika-Liberyalılarının Yerli Siyah kabileler üzerindeki siyasal egemenliği de ortadan kalktı. Ülke yönetimini üstlenen Halk Kurtuluş Konseyi'nin hazırladığı yeni anayasa 1986'da yürürlüğe girdi. 1985'te çeşitli partilerin katılımıyla yasama organı ve başkanlık seçimleri yapıldı. General rütbesini almış olan Doe, hile karıştırıldığı öne sürülen seçimler sonunda başkanlık makamına geçti. Ekonomik sorunların üstesinden gelemeyen Doe yönetimi, yolsuzluklar ve insan haklarına aykırı uygulamalar nedeniyle dış dünyada çeşitli tepkilerle karşılaştı. 1989'da Doe'yu devirmeye yönelik bir girişim bastırıldı ve yüzlerce Liberyalı Fildişi Kıyısına kaçtı. Ocak 1990'da ülkenin kuzeydoğusunda başlayan çatışmalar zamanla Doe'yu destekleyen Krehn kabilesiyle Dan ve Mano kabileleri arasındaki bir savaşa dönüştü. Bunun üzerine Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) ülkeye kısaca ECOMOG olarak tanınan bir barış gücü gönderdi. Ama ECOMOG da çatışmaları önlemeyi başaramadı ve ayaklanmacılar Eylül 1990'da Doe'yu yakalayarak öldürdüler. Doe'nun ölümünün ardından hem ayaklanmanın önderlerinden Charles Taylor ve Prens Yormie Johnson; hem de Doe'ya bağlı tugayların komutanı David Nimblay başkanlık üzerinde hak iddia ettiler. Sonunda ECOWAS'ın desteklediği Amos Sawyer başkanlığında geçici bir hükümet kuruldu. Ama Taylor ve Johnson hükümeti tanımayı reddettiklerinden çatışmalar sürdü. Ekim 1991'de bir barış antlaşması imzalandıysa da çatışmalar 1992'de yeniden başladı.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

libido, Sigmund Freud'un, ilk döneminde cinsel dürtüler, daha sonraki yazılarında ise yapıcı insan etkinliklerinin tümüyle ilişkili fizyolojik ya da psişik içgüdüsel enerjiyi belirtmek için kullandığı kavram. Bu ikinci anlamında *eros* ya da yaşam dürtüsü niteliği kazanan libido, yıkıcı duyguların kaynağı, ölüm dürtüsü *thanatos*'un karşısında yer alır. İki güç arasındaki etkileşim, insanın davranış ve etkinliklerindeki çeşitliliği oluşturur.

Freud ruhsal bozuklukların, libidonun yanlış yönlendirilmesi ya da yetersiz boşalımının sonucu olduğunu öne sürdü. Carl G. Jung ise libidoyu, bütün canlılardaki her türlü yaşam sürecini içeren daha geniş bir kavram olarak kullandı. Sonraki güdülenim kuramlarında genellikle libido yerine dürtü ve gerilim gibi terimler yeğlendi.

Libitina, Roma dininde cenaze tanrıçası. Bir olasılıkla Esquilinus Tepesinde (Mons Esquilinus) bulunan kutsal koruluktaki tapınağına her ölü için bir miktar para bırakılırdı. Cenaze işlerini yürütenlerin (*libitinarii*) merkezi buradaydı ve bütün ölümler istatistik amacıyla buraya kaydedilirdi. Böylece Libitina sözcüğü, genellikle cenaze işleri anlamını kazandı; şairlerce de ölüm anlamında kullanılır oldu. Libitina bir olasılıkla başlangıçta doğanın bereketi ve yaşamın zevkleriyle ilişkili bir toprak tanrıçasıydı. Bu tür tanrıların tümü yeraltıyla ilişkili görüldüğü için, zamanla ölüm tanrıçası durumuna geldi ve bu yönü ağır basmaya başladı. Libitina sık sık İtalyanların bahçe tanrıçası Venus Lubentia (Lubentina) ile karıştırılır.

Libra *bak.* Terazi

libre, günümüzde İngiltere ve ABD'nin yasal ağırlık ve ölçü sistemleri içinde yer alan *avoirdupois* sisteminde ağırlık birimi. 16 onsa (*ounce*) bölünmüş olan *avoirdupois* libresi 7.000 buğday tanesine (*grain*) ve 0,4536 kilograma eşittir. 12 onsa bölünmüş olan kuyumcu (*troy*) ve eczacı (*apothecary*) libresi ise 5.760 buğday tanesine ve 0,37 kg'ye eşittir. Libre sözcüğü, Roma İmparatorluğu'nda kullanılan temel ağırlık birimi *libra*'dan, ons sözcüğü ise *libra*'nın 12'de birine eşit olan *uncia*'dan gelmektedir. Eski İngiltere'de *libra*'dan kaynaklanan farklı ağırlık birimleri vardı. Bunların en eskilerinden biri, standardı Londra Kulesi'ndeki Kraliyet Darphanesi'nde saklandığı için Kule libresi (*Tower pound*) olarak adlandırılmıştı ve değerli madenlerle ilaçların tartılmasında kullanılıyordu. Gümüş ve altın standardı olarak Kule libresinin yerini 1527'de kuyumcu libresi (*troy pound*) aldı. *Troy* sözcüğü Fransızca'daki Troyes kentinin adından gelmektedir. Fransa ile giderek artan ticari ilişkiler sonucunda 16. yüzyılda 16 onsluk *avoirdupois* libresi kabul edildi.

libretto (İtalyancada "kitapçık"), bir operanın ya da operetin sözleri. Daha seyrek olarak, sahnelenme amacı taşımayan müzik yapıtı anlamında da kullanılır. Libretto yazmak, oyun sözü yazmaktan farklı teknikler gerektirir. Müzik, konuşmadan daha ağır ilerler ve orkestra bir oyunda açıklanmak zorunda olan duyguları iletiyor olabilir. Bir şarkı sözü, ustalıkla kaleme alınmış bir edebiyat yapıtı olsa bile müziklenmek için elverişli olmayabilir. Doğal ve düzgün olmayan kimi sözcük dizimleri şarkı olarak söylendiğinde dinleyicinin karşısına gereksiz sorunlar çıkarabilir. Buna karşılık yalın sözcükler kullanılması ve bazı kısımların yinelenmesi metnin anlaşılmasına yardımcı olur.

1597'de müziğini Jacopo Peri'nin bestelediği, Ottavio Rinuccini'nin *Dafne*'si ile (bu yapıt yitiktir) başlayan ilk operalar saray eğlenceleriydi. Şenliğin anısına operanın sözlerini içeren bir kitapçık yani "libretto" basıldı. 1630'larda Venedik operası yaygın bir seyirlik gösteri durumuna gelmişti ve seyirciler oyunu izlemek için basılı librettolardan yararlanıyorlardı. İlk Fransız ve İtalyan libretto yazarları yapıtlarını şiirsel dram olarak kabul ediyorlardı. Besteciden sözcük vurgularına sadık kalması bekleniyordu. Bununla birlikte Venedik'te sözlerin daha lirik bir biçimde işlenmesi yolunda bir akım gelişti ve daha çok müziği ön plana alan anlayış, şiiri gözeten ve ona kesin biçimde uyma zorunluluğunu katı olarak savunan anlayışa ağır basmaya başladı. Bestecinin rolünün artmasına karşılık metniyle ve müziğiyle bütün operayı kapsayan partisyonlar seyrek olarak basılıyor, basılanlarda ise alışıldığı gibi yalnızca libretto yazarının adı yer alıyordu.

17. yüzyıl başlarında libretto yazarları konularını pastoral oyunlardan aldılar. Claudio Monteverdi'nin beste lediği Alessandro Striggio'nun *Orfeo*'su (1607) buna örnektir. Çok geçmeden başka eğilimler de gelişti. 1642'de Gian Francesco Busenello müziğini Monteverdi'nin yaptığı *L'incoronazione di Poppea*'sını (Papanın Taç Giymesi) Neron'un yaşamındaki olaylar üzerine kurmuştu. Tarihsel librettolar, operanın maddi bakımdan bağımlı durumda olduğu soylu sınıfını övüyordu.

18. yüzyıl librettolarının üslubu için Pietro Metastasio ile Apostolo Zeno'nun yapıtları örnek alınabilir. Her iki sanatçı da ciddi operadan komik karakterleri atarak ve yüce şiirsel oyunlar yazarak librettonun düzeyini yükseltmeyi amaçlıyorlardı. Ama bu yüceltici üslupları, doğal olmamakla ve yer yer de anlamsız olmakla eleştirildi. Bu konuda reform sayılabilecek eğilim en belirgin biçimde Gluck'un yapıtlarında fark edilir. Ranieri Calzabigi, *Orfeo ed Euridice*'nin librettosunu Gluck'la çok yakın bir çalışma içinde yazdı. Sonuçta, çağındaki örneklerden belirgin biçimde farklı olarak libretto, Gluck'un müzikte amaçladığı yalınlık ve derinliğin gerçekleşmesine katkıda bulundu.

18. yüzyılın başlarında libretto yazarları mitolojiden ve Antik Çağdan uzaklaşmaya başladılar. Ciddi operanın tersine, komik opera her zaman gerçek yaşamdan alınan konuları işledi ve bu dönemde ciddi amaçlara yönelik yapıtların çatısı haline geldi. Librettosunu Emanuel Schikaneder'in yazdığı Mozart'ın *Die Zauberflöte*'si (1791, Sihirli Flüt) bunun bir örneğidir. 1789 Fransız Devrimi'nden sonra despotluğa direniş temasıyla "kurtuluş operası" yaygınlık kazandı. Bu tür, Jean-Nicolas Boilly'nin *Léonore* adlı oyununa dayanan Beethoven'ın *Fidelio*'suyla doruğuna ulaştı.

19. yüzyılın romantizmi, ortaçağ tarihini ve doğaüstü söylenceleri ele alan metinlere ağırlık verdi. Weber'in *Der Freischütz*'ü (1821; Nişancı) için Friedrich Kind'in yazdığı libretto ile, Eugène Scribe'in Giacomo Meyerbeer için yazdığı *Les Huguenots* (1836; Huguenot'lar) gibi librettolar bunlara örnek olarak gösterilebilir. 19. ve 20. yüzyıl librettolarına egzotik konular, folklor ve yöresel kültürlerden alınan temalar girdi. Bunların arasında, Karel Sabina'nın, Smetana'nın *Prodaná nevěsta*'sı (1866; *Satılmış Nişanlı*) için yazdığı libretto ile Puccini'nin *Turandot* (1926) operası için Carlo Gozzi'nin bir Doğu masalından uyarlanmış olan librettosu sayılabilir. Bu arada edebi bakımdan yüksek düzeyli librettolara da talep artmıştı. Wagner, operalarının librettolarını kendisi yazıyordu. Berlioz (örn. *Les Troyens*, 1858; *Troyalılar*) ve daha sonra Alban Berg, Leoš Janáček, Arnold Schoenberg ile Gian Carlo Menotti gibi besteciler de aynı yolu izlediler.

Oyun metinlerinin başarıyla müziklendiği ender örnekler arasında Debussy'nin, librettosunu Maurice Maeterlinck'in yazdığı *Pelléas et Mélisande*'ı (1902) ile Richard Strauss'un, Oscar Wilde'ın *Salomé*'si (1905) için yaptığı beste vardır. Tiyatro yapıtlarında gerçekçiliğin gelişmesi operayı da etkilemiştir. Bunun seçkin örneklerinden biri Bizet'nin, Prosper Mérimée'nin romanına dayanan *Carmen*'idir.

Libreville, Gabon Cumhuriyeti'nin başkenti. Komo-Mondah yönetim bölgesinin (*département*) ve Estuaire ilinin merkezidir. Gine Körfezine dökülen Gabon Halicinin kuzey kıyısında yer alır. Korunaklı bir limana bakan tepelerde kuruludur. Eskiden Avrupalıların oturduğu, günümüzde de önemli yönetim ve ticaret binalarının yer aldığı modern semt, hemen kıyıdan başlayan bir plato boyunca yukarıya doğru

yükselir. Geleneksel Afrika köyleri bu semti kısmen kuşatarak haliç kıyısına kadar uzanır. Uluslararası havalimanı kentin 11 km kuzeyindedir. Gelişmekte olan karayolları ağı, kenti iç kesimlerdeki kasabalara bağlar.

16. yüzyılda halice yerleşen Pongueleri (Mpongwe) 19. yüzyılda Kamerun bölgesinden güneye göç eden Fanglar izledi. Fransızlar halicin kuzey kıyısında 1843'te Aumale Kalesi'ni, ertesi yıl da bir Katolik misyonu kurdular. "Elizia" gemisiyle getirilen azatlı kölelerin kurduğu yerleşmeyle çevredeki bir grup Pongue köyüne 1849'da Libreville (özgür kent) adı verildi. Fransızlar 1850'de kaleyi terk ederek bugünkü modern semte yerleştiler. 1860-74 arasında çeşitli İngiliz, Alman ve ABD şirketlerinin etkinlik gösterdiği Libreville, 1888'den 1904'e değin Fransız Ekvator Afrikası'nın başkentiydi. Günümüzde bir liman ve ekonomik merkez olarak Port-Gentil'in gerisine düşmüş olmasına karşın sanayisi oldukça gelişmiştir. Ülkenin eğitim merkezi olarak Omar Bongo Üniversitesi'ni (1970), bir kütüphaneyi (1960), tropik tarım ve hayvancılık, jeoloji, madencilik ve ormancılıkla ilgili çeşitli araştırma enstitülerini barındırır. Ayrıca bir hastanesi, Katolik ve Protestan kiliseleri ve bir de camisi vardır.

Sanayideki gelişmeyle 1960'larda nüfusu iki kattan fazla artan Libreville, 15 km güneydoğuda yeni inşa edilen Owendo limanıyla birlikte Estuaire ilinin ihracatını elinde tutar. En önemli ihracat ürünlerini *okoumé* (Gabon maunu), abanoz, ceviz ve maun gibi ağaçlardan elde edilen kerestenin yanı sıra kakao, kauçuk ve palmiye ürünleri oluşturur. Başlıca sanayi kuruluşları arasında kereste, kontrplak, basma, un ve bira fabrikalarıyla tersaneler sayılabilir. Kentin kuzey açıklarında denizden petrol çıkarılır. 1970'lerde 42 km kuzeydoğudaki Akok'ta deneysel pirinç üretimine başlanmıştır. Nüfus (1988) 352.000.

Libya, resmî adı LİBYA ARAP SOSYALİST HALK CEMAHİRİYESİ, Arapça EL-CEMAHİRİYETÜ'L-ARABİYETÜ'L-LİBİYETÜ'Ş-ŞA'BİYETÜ'L-İŞTİRAKİYE, Kuzey Afrika'da kıyı ülkesi, Kuzeyde Akdeniz, doğuda Mısır, güneydoğuda Sudan, güneyde Nijer ve Çad, batıda da Cezayir ve Tunus'la çevrilidir. Büyük bölümü Sahra içinde kalan 1.775.500 km²'lik bir alanı kaplar. Kuzeyden güneye yaklaşık 1.320 km, batıdan doğuya ise 1.450 km boyunca uzanır. Yüzölçümü bakımından Afrika'nın dördüncü büyük ülkesi olmasına karşın, genelde kıyı şeridinde toplanmış küçük bir nüfusu barındırır. Ülkenin fiili başkenti Trablusgarp, yasal başkenti Bingazi'dir; ama yasama organı Sirte'de (Surt) toplanır. Libya'nın 1992 tahmini nüfusu 4.447.000'dir.

DOĞAL YAPI. Yüzey şekilleri. Ortalama yüksekliği 200-600 m olan Libya, geniş Kuzey Afrika Platosunun kuzey yamaçlarını oluşturur. Platonun tabanındaki eski Prekambriyen (y. 4 milyar - 570 milyon yıl önce) kayaçları zamanla birikmiş tortullar örter. Bazı yerlerde eski volkanik oluşumların izlerine de rastlanır. Ülke fiziksel coğrafya bakımından üç ana bölgeye ayrılır: Trablusgarp, Berka (Sirenaika) ve Sahra.

Kuzeybatıdaki Trablusgarp'ın kıyı kesimini bir dizi vahadan oluşan, üçgen biçimli Cifare Ovası kaplar. Ovada kumullar ve tuzlu bataklıklar da bulunur. Kireçtaşı oluşumlu bir plato olan ve yüksekliği 600-900 m arasında değişen Cebel Nefusa, doğu-batı doğrultusunda yaklaşık 320 km boyunca uzanarak Cifare Ovasını kuşatır. Ülkenin en verimli tarım alanlarını barındıran Trablusgarp, nüfus yoğunluğunun da en yüksek olduğu bölgedir.

Kuzeydoğudaki Berka'da el-Merc olarak bilinen dar kıyı ovası 32 km kadar içeride birdenbire yerini Cebelü'l-Ahdar'a bırakır. Kireçtaşlı bir kütle olan Cebelü'l-Ahdar daha güneyde yarı çöl görünümlü çayırlık alanlarla birleşir.

Libya topraklarının büyük bölümünü kaplayan Sahra Platosu, geniş bir alana dağılmış az sayıda vaha dışında çıplak kayaçlardan ve rüzgârla sürüklenen kum örtülerinden oluşur. Güneybatıdaki Fizan bölgesinde kumulların oluşturduğu hafif yükseltiler yaklaşık 160 km uzunluğunda bir sıra biçimini almıştır. Ülkenin orta kesiminde bazalt oluşumlu bir plato olan, 800 m yüksekliğindeki el-Harucü'l-Esved bir dizi volkanik dorukla kaplıdır. Daha doğudaki geniş

Sirte (Surt) Havzası başlıca petrol yataklarını barındırır. Cebel Nefusa'nın gerisinde geniş bir alana yayılan Hamra Hamadası, çıplak kayalıklarla belirlenen bir platodur. Ana kütlesi Çad'da bulunan Tibesti Dağlarının Libya içlerine sokulan kolu sınırdaki Bette Doruğunda 2.286 m'ye ulaşır.

Akarsular ve toprak dokusu. Yıl boyunca akan ırmaklardan yoksun olan Libya'daki sayısız ırmak yatağı, yağışlar sırasında taşkın sularıyla dolduktan sonra kısa sürede kurur. Bununla birlikte zengin yeraltı su kaynaklarıyla beslenen artezyen kuyuları ve kaynaklar, vahaların su gereksinimini yeterince karşılar. Kıyı şeridi boyunca *sebha* denen tuzlu göller bulunur. Batı kıyısındaki kurşuni-kahverengi topraklar son derece tuzludur. Doğu kıyısında Cebelü'l-Ahdar ile deniz arasındaki ince ve verimli topraklar potas ve fosforik asit içerir. Ülkenin geri kalan kesimine kumluk ve taşlık çöller egemendir.

İklim. Libya'nın kurak çöl iklimi kıyı kesiminde denizin etkisiyle bir ölçüde yumuşar. Gündüz ve gece arasındaki sıcaklık farklılığı özellikle Sahra'da çarpıcı boyutlara varır. Ocak ayı sıcaklık ortalaması kuzeyde 11°C, güneyde 17°C'dir. Aynı bölgelerin temmuz ayı ortalaması ise sırasıyla 28°C ve 38°C'dir. Cifare Ovasındaki el-Aziziye'de, dünyanın gölgedeki en yüksek sıcaklığı (58°C) saptanmıştır. Kuzeydeki tepelik alanlarda 400-500 mm arasında değişen yıllık yağış miktarı, güneyde birçok yerde 125 mm'nin altına, Libya Çölünde ise 25 mm'ye kadar iner. Her 5-6 yılda bir yaşanan kuraklık bir ya da iki yıl sürer. Sahra'nın bazı yerlerinde yılın yaklaşık üçte ikilik bölümünde hiç yağış düşmez. Fizan bölgesindeki *sebha* dünyanın en kurak yerleri arasında yer alır. Güneyden esen ve büyük miktarda kum tozu taşıyan sıcak *gibli* (fön) rüzgârı kuraklığı daha da artırır.

Bitki örtüsü ve hayvan varlığı. Ülkenin iyi yağış aldığı yıllarda kıyı ovalarını çirişotu gibi otsu bitkilerden oluşan bir örtü kaplar. Cebelü'l-Ahdar'ın Akdeniz'e bakan kuzey yamaçlarında ardıç ve sakız ağaçlarının ağırlıkta olduğu sık ormanlar bulunur. Ayrıca brom, salkımotu ve delice gibi biryıllık bitkiler yetişir. Orman ve ot örtüsü dağın güney yamaçlarında seyrekleşir.

Kurak dönemlerde daha çok kazayağı ve yavşan gibi bitkilere rastlanır. Gerçek çöl koşullarının hüküm sürdüğü bölgelerde bitki örtüsü vahalardaki hurma ağaçları ve

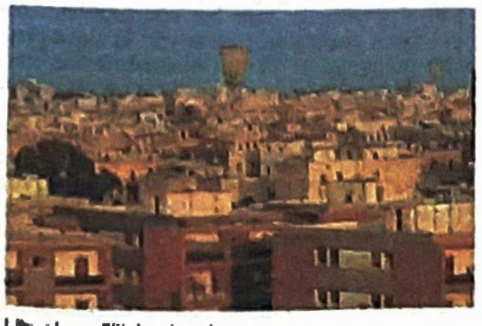

Libya'nın fiili başkenti Trablusgarp'tan bir görünüm
ABC Ajansı

kurumuş ırmak yataklarında yetişen otlarla sınırlıdır.

Yabanıl hayvan varlığı çöl kemiricilerinin yanı sıra sırtlan, tilki, çakal, ceylan ve yaban kedisi gibi türleri kapsar. Vahalarda ve su kaynakları çevresinde engerek gibi zehirli yılanlar yaşar. İç kesimlerde göçmen çekirge ve kuş sürülerine rastlanır. Ülkeye özgü kuşlar arasında tahtalı güvercin, keklik ve tarlakuşu sayılabilir. Kartal, şahin ve akbaba gibi kuşlar da yaygındır.

NÜFUS. Uzun yıllar Libya'nın toplumsal yapısına damgasını vuran kabile düzeni büyük ölçüde çözülmeye yüz tutmuştur. Bununla birlikte kabile örgütlenmesinin kalıntıları hâlâ varlığını korumaktadır. Günümüzde nüfusun büyük çoğunluğunu köken olarak Bedevi ve Berberi toplulukların karışımına dayanan Libyalı Araplar oluşturur. Geçmişte ülkenin başlıca etnik topluluğu olan Berberiler özümleme süreci sonunda büyük ölçüde Araplaşmıştır. Arapça resmî ve temel dildir. Hami dil ailesine bağlı özgün Berberi dilini sürdüren bir azınlığın varlığına karşın, bu Berberilerin çoğu aynı zamanda Arapça da konuşur. Eski kölelerin soyundan gelen Siyahlar özellikle batı kıyılarında toplanmıştır. Geçmişte önemli bir azınlık durumunda olan İtalyanların, Rumların ve Yahudilerin toplam nüfus içindeki oranı günümüzde yok denebilecek bir düzeydedir. Buna karşılık Mısırlı ve Tunuslu Araplar önemli birer azınlık durumuna gelmiştir. Ülkede Kuzey Afrika ve Ortadoğu'dan gelme çok sayıda yabancı işçi de çalışmaktadır. Toplam nüfusun yüzde 97'si Sünni Müslümandır; Hıristiyanlar küçük bir azınlık oluşturur.

Nüfus yoğunluğu (1992) kilometrekarede 2,5 kişidir. Büyük ölçüde kıyılarda toplanmış olan kentlerde yaşayanların toplam nüfus içindeki oranı (1990) yüzde 70,2'dir. Trablusgarp ve Bingazi toplam kentsel nüfusun yaklaşık üçte ikisini barındırır. Geleneksel olarak ülkenin başlıca nüfus merkezleri olan Trablusgarp, Berka ve Fizan bölgeleri ıssız ve geniş çöllerle birbirinden ayrılır. Kırsal kesimde göçebe ve yarı göçebe hayvancılıktan yerleşik yaşam biçimine geçişin oldukça yakın bir geçmişi vardır. Köylerin çoğu eski kervan yolları üzerindeki vahalarda kuruludur.

Doğal nüfus artış hızı (1988) binde 39 gibi yüksek bir düzeydedir. Bunun temelinde binde 46'yı bulan doğum oranının (1988) yüksekliği yatar. Sağlık koşullarındaki gelişmeye bağlı olarak hafif, ama sürekli bir düşüş gösteren ölüm oranı (1988) binde 7 ile dünya ortalamasının altına düşmüştür. Toplam nüfus içinde 15 yaşın altındaki grubun oranı yüzde 47,2'dir. Nüfusun cinsiyete göre dağılımında kadın oranının düşük bir düzeyde oluşu (yüzde 47,6), öteki birçok Arap ülkesinde görüldüğü gibi Libya'da da kız çocuklarını nüfusa kaydetmeme alışkanlığının bir ölçüde sürdüğünü gösterir.

EKONOMİ. Libya'da merkezî planlamaya göre yönlendirilen ve büyük ölçüde petrol üretimi ve ihracatına dayanan bir ekonomi yürürlüktedir. Son yıllarda petrol gelirleriyle finanse edilen geniş çaplı altyapı yatırımlarına girişilmiştir. Kalifiye işgücü açığı nedeniyle bu projelerde ve petrol tesislerinde çok sayıda yabancı teknisyen ve işçi çalıştırılmaktadır. 1989 verilerine göre ülke gayri safi milli hasılası (GSMH) 23,3 milyar ABD Doları, Afrika kıtasında en yüksek düzeyi oluşturan kişi başına milli gelir ise 5.310 ABD Doları'dır.

Gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) içindeki payı (1989) ancak yüzde 5,5 olan tarım sektöründe toplam işgücünün (1989) yaklaşık yüzde 20'si çalışır. Libya tarımsal üretim bakımından kendi kendine yeterli olmaktan uzaktır. Temel tarım ürünü iklim ve toprak koşullarına kolaylıkla uyum sağlayabilen arpadır. Arpa rekoltesi yıldan yıla önemli farklılıklar gösterir. Kuzeyde arpanın yanı sıra buğday, kocadarı ve tütün yetiştirilir. Zeytinlikler daha çok Cifare Ovası ve Cebel Nefusa'da toplanmıştır. Vahalarda yetiştirilen başlıca ürünler hurma ve incirdir. Dağ yamaçlarında üzüm bağları bulunur. Öteki önemli ürünler arasında turunçgiller, badem, domates ve patates sayılabilir. Kamulaştırılan arazileri çok düşük bedellerle köylülere dağıtan devlet, arazi ıslahı, sulama ve ilaçlama konusundaki yatırımların yanı sıra tohum, gübre ve makine kredileri yoluyla da tarıma geniş çaplı destek vermektedir.

Çayır ve otlaklar ülke topraklarının yaklaşık yüzde 8'ini kaplar. Koyun ve keçi yetiştiriciliği özellikle Berka'da önemli bir geçim kaynağıdır. İngiltere'den ithal edilen sığırlarla bu alanda da gelişme sağlanmıştır. Kıyı açıklarındaki balık ve sünger avcılığını daha çok Yunan, İtalyan ve Malta balıkçı tekneleri yürütür.

Libya'nın en önemli yeraltı zenginliği 1991'de toplam rezervi 3,6 milyar tonu bulan petroldür. Afrika'nın en büyük petrol üreticisi olan Libya, dünya petrol üretiminde de onuncu sırada yer almaktadır. Ülkenin en önemli petrol yatakları Sirte Havzasında ve Bingazi çevresindedir. Petrolle birlikte bulunan doğal gaz dışındaki başlıca madenler arasında natron, potas, alçı, demir cevheri ve linyit sayılabilir. Temelde petrol ve doğal gaz üretimine dayanan ve toplam işgücünün ancak yüzde 2,4'ünün çalıştığı madencilik sektörünün GSYİH'ye katkısı yüzde 27,5'tir. Çoğu uluslararası petrol şirketinin Libya'daki mal varlığının 1973'te millileştirilmesine karşın, daha sonraları üretimde gerekli çoğunluk hissesinin Libya'nın elinde kalması koşuluyla bazı yabancı şirketlerin petrol aramasına izin verilmiştir. Petrol rafinerileri yapımının finanse edilmesinde İtalyan sermayesinin katkısı önemli bir düzeydedir. Önemli yatakları limanlara bağlayan petrol boru hatlarının yanı sıra çok sayıda petrol işleme ve doğal gaz sıvılaştırma tesisi inşa edilmiştir. Öte yandan Japonya, Yugoslavya ve İsveç'ten satın alınan tankerlerle petrol taşımacılığında dışa bağımlılığa büyük ölçüde son verilmiştir. Demir cevheri ve öteki madenlerin çıkarımı da devletin denetimindedir.

GSYİH'nin yaklaşık yüzde 7,8'inin yaratıldığı imalat sektöründe toplam işgücünün yaklaşık yüzde 9,3'ü çalışır. Devlet imalat sanayilerini geliştirmek amacıyla yabancı yatırımları özendirici bir politika izlemektedir. Sanayileşmenin önündeki başlıca engeller petrol dışındaki doğal kaynakların yetersizliği, iç pazarın darlığı ve nüfus dağılımının dengesizliğidir. Dokuma, halı, kilim ve ayakkabı gibi ürünlere dayalı geleneksel sanayi dallarının yanı sıra son yıllarda petrokimya ürünleri ve yapı malzemeleri üretiminde de bir gelişme görülmektedir. Sanayi kuruluşlarının büyük bölümü Bingazi ve Trablusgarp'ta toplanmıştır. Termik santrallardan elde edilen elektriğin yıllık üretim miktarı (1990) 19 milyar kW-sa düzeyindedir. Kişi başına elektrik tüketimi çoğu Afrika ülkelerindeki miktardan daha yüksektir. Son yıllarda Nijer'den ithal edilen uranyuma dayalı olarak nükleer enerji tesisleri kurma yolunda bazı adımlar atılmıştır.

İhracat gelirlerinin tamamına yakını ham petrolden sağlanır. Başlıca ithalat kalemlerini makine ve ulaşım donanımı, yatırım ve tüketim malları, silah, gıda ürünleri ve kimyasal maddeler oluşturur. Libya'nın dış ticaretinde en önemli yeri İtalya, Almanya, İspanya, Japonya ve İngiltere tutar. Daha önce başlıca petrol alıcılarından olan ABD 1982'de Libya'dan petrol ithalatına yasaklama getirmiştir.

Mısır ve Tunus sınırları arasında kıyı boyunca uzanan ana karayolları ikincil hat-

larla iç kesimlere de bağlanır. Toplam uzunluğu (1987) 19.300 km'yi bulan karayollarının yarıdan fazlası kaplanmıştır. Ulaşım ve iletişim ağını geliştirmek üzere Japon ve İngiliz firmalarına ihale edilen büyük projelerin yapımı sürmektedir. Boru hatlarıyla taşınan ham petrol es-Sider ve Bureyke limanlarından ihraç edilir. İthalatın tamamı ve öteki ihracat işlemleri Trablusgarp ve Bingazi limanlarından yürütülür. Trablusgarp'ın yanı sıra Bingazi dışındaki Beninn'da da uluslararası havalimanı vardır.

YÖNETSEL VE TOPLUMSAL KOŞULLAR. Libya'nın kendine özgü sosyalist yönetim biçimi, ülkenin tek siyasal partisi Arap Sosyalist Birliği'nin egemenliğine dayanır. Yetişkin yurttaşların hemen hepsi Arap Sosyalist Birliği'ne üyedir. 1969 Anayasası'nda 1977'de yapılan köklü değişikliklerle benimsenen doğrudan demokrasi ilkesi uyarınca halkın yönetime katılımını Genel Halk Kongresi sağlar. Yerel düzeyde seçilmiş ya da atanmış 750 üyeden oluşan Genel Halk Kongresi'nin belirlediği genel politikalar Genel Sekreterlik olarak bilinen, beş üyeli bir daimi kurul aracılığıyla uygulanır. Kongre aynı zamanda devlet başkanı sayılan "devrimci önder"i ve bakanlar kurulu işlevini gören Genel Halk Komitesi'ni seçer. Bu karmaşık işleyişe karşın, yalnızca "devrimci önder" sıfatını taşıyan Muammer el-Kaddafi'nin ülke yönetimi üzerinde belirgin bir ağırlığı vardır.

Ülke yerel yönetim açısından 13 belediyeye ayrılmıştır. Belediyelerin altındaki birimlerde yaşayan yurttaşlar temel halk kongrelerini oluşturur. Bu yerel kongrelerin başında, üyeleri atamayla belirlenen birer devrim komitesi bulunur. Yargı sistemi en son temyiz mercii olan Yüksek Mahkeme, bölge temyiz mahkemeleri, asliye ve sulh mahkemelerinden oluşur. Ayrı bir statüsü olan din mahkemeleri 1973'te kaldırılmıştır. Bütün mahkeme kararları şeriat kurallarına dayandırılır. Silahlı kuvvetler kara, hava ve deniz birimlerini kapsar.

Son yıllarda sosyal hizmetler alanında gerçekleştirilen büyük çaplı yatırımlarla sağlık koşullarında çarpıcı bir gelişme sağlanmıştır. Ülkenin hemen her yanında bulunan hastane, klinik ve sağlık merkezleri parasız bakım ve tedavi hizmeti verir. Avrupa'dan ve öteki Arap ülkelerinden getirtilen sağlık görevlileriyle personel açığı büyük ölçüde kapatılmıştır. Sıtma ve trahom gibi hastalıkların denetim altına alınmış olmasına karşın, tifo, hepatit, şistozomiyaz, menenjit gibi hastalıklar ciddi bir sağlık sorunu oluşturmaya devam etmektedir. Ortalama ömür (1990-95) kadınlarda 65 yıl, erkeklerde 61,6 yıldır. Bebek ölüm oranı (1985-90) binde 82 gibi yüksek sayılabilecek bir düzeydedir. Sosyal sigorta sistemi emeklilik, işgörmezlik, dul ve yetim aylığının yanı sıra hastalık, annelik ve iş kazası yardımı gibi hizmetleri kapsar.

Kırsal kesimden yoğun göç alan kent ve kasabalarda konut alanlarını geliştirmeye büyük önem verilmektedir. Geleneksel kısıtlamalardan önemli ölçüde kurtulmuş olan kadınların toplum içindeki konumunda da hızlı bir değişim gözlenmektedir.

Eğitim bütün kademelerde parasız ve 6-15 yaşlar arasında zorunludur. 1950'lerin başlarında yüzde 20 dolayında olan okuryazarlık oranı, 1990'da yüzde 64'e ulaşmıştır. Bu oran erkeklerde yüzde 75, kadınlarda yüzde 50'dir. Altı yıllık ilköğretimi iki aşamalı ve gene altı yıllık ortaöğretim izler. Ayrıca orta ve lise dengi meslek okulları vardır. Başlıca yükseköğretim kurumu olan Libya Üniversitesi 1973'te el-Fetih (Trablusgarp) ve Gar Yunis (Bingazi) üniversitelerine ayrılmıştır. Çok sayıda Libyalı öğrenci de yurtdışında okur.

KÜLTÜREL YAŞAM. Libya kültürünün odak noktasını büyük ölçüde İslam etkisi taşıyan halk sanatları ve gelenekleri oluşturur. İslamın canlı varlıkların tasvirlerini yasaklamış olması nedeniyle dokumacılık, işleme sanatı, metal oymacılık ve deri işleri gibi geleneksel el sanatlarında insan ve hayvan figürleri ender olarak kullanılır. Geometrik ve girift bezemelerin en iyi örnekleri Trablusgarp'taki Karamanlı ve Gurgi camilerinin duvar süslemeleri ve çinilerinde görülür. Günümüzde de yaşayan geleneklerin başında şenlikler, at yarışları ve halk dansları gelir. Temelde Arap makamlarına dayanan müzikte davul ve def gibi vurmalı çalgılarla kaval önemli bir yer tutar. Özellikle 1960'lardan sonra gelişen ve belirgin bir Mısır etkisini yansıtan dindışı edebiyatta milliyetçi temalar ağır basar. Devlet kültürel alanda ulusal bilincin geliştirilmesine ve güzel sanatlarla folklorun korunmasına geniş çaplı destek vermektedir.

En önemli kültürel kurumlar arasında Trablusgarp'taki Devlet Kütüphanesi ve Arşiv İdaresi, Bingazi'deki Halk Kütüphanesi, üniversite kütüphaneleri, Leptis Magna Eski Eserler Müzesi, Doğa Tarihi Müzesi ve Sabratha Eski Eserler Müzesi sayılabilir. Doğu bölgesindeki Ptolemais ve Apollonia arkeolojik sitleri koruma altına alınmıştır. Sebha Müzesi'nde Fizan bölgesinde bulunmuş antik eşyalar sergilenir.

TARİH. Eskiçağ ve İslamın yayılması. Eski Yunanlılar İÖ 2000'lerde Berka'nın (Kyrenaika) doğusunda yaşayan bir kabileden dolayı Nil'in batısında kalan Kuzey Afrika topraklarını Libya olarak anıyordu. Fenikelilerin İÖ 7. yüzyılda koloniler kurduğu Trablusgarp (Tripoli) bölgesi, sonradan Kartaca Devleti'ne bağlandı. Aynı yüzyılda Berka kıyılarına yerleşen Yunanlılar bir dizi kent kurdular. Bölgenin Roma egemenliği altına girdiği İÖ 1. yüzyılda Trablusgarp Yeni Afrika (Africa Nova) eyaletinin bir parçasını oluştururken, Berka da Girit'le birlikte ayrı bir eyalete dönüştürüldü. Garmantes halkının yaşadığı Fizan (Phazania) bölgesi ise Romalılarca İÖ 19'da fethedildi. Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonra bütün bölge Bizanslıların denetimi altında kaldı.

7. yüzyılın ilk yarısında başlayan İslam akınları yerel Berberi kabilelerin direnişini ancak 8. yüzyıl başlarında kırabildi. İslamlaştırılan Berberilerin büyük bölümü Harici mezhebini benimsedi. 8. yüzyıl ortalarında Kuzey Afrika'da başlayan Harici ayaklanmaları Emevi egemenliğinin sarsılmasında önemli rol oynadı. Abbasilere bağlı Aglebilerin Trablusgarp'ı denetim altında tutmasına karşın, Libya topraklarının büyük bölümünde Berberi kabilelerin başına buyruklu sürdü. Berka'nın tamamına yakını ise Mısır'daki Abbasi valilerinin yönetimi altında kaldı.

10. yüzyılda başlayan Fatımi egemenliği bölgenin yalnızca kıyı kesiminde etkili oldu. Bununla birlikte 11. yüzyılda Fatımilerin desteğinde başlayan geniş çaplı Bedevi istilaları bölgenin toplumsal, ekonomik ve kültürel yapısında köklü değişiklikler yarattı. Bunu izleyen karışıklık dönemi çeşitli kabilelerin yerel düzeyde egemenlikler kurmasıyla sonuçlandı. Fatımilerin zayıflamasından sonra Libya toprakları Muvahhid akınlarına hedef olmaya başladı. Trablusgarp'taki Muvahhid egemenliği 13. yüzyılın ilk yarısında yerini Hafsi egemenliğine bıraktı. Bu dönemde Kuzey Afrika'daki Berberi hanedanların birbirleriyle çekişmeleri ve zaman zaman Araplarla çatışmaya girmeleri sürekli savaşlara yol açtı. 16. yüzyıl başlarında artan İspanyol tehdidi Hafsi sultanını Türk korsanların yardımına başvurmaya yöneltti.

Osmanlı egemenliği. Türk korsanlardan Oruç Reis'in ve ardından beylerbeyi unvanı alarak Osmanlı hizmetine giren Hızır Reis'in (Barbaros Hayreddin Paşa) giriştiği fetihler, Mısır dışındaki Kuzey Afrika topraklarının da Osmanlı egemenliğine girmesini sağladı. 1536'dan sonra Cezayir'de oturan bir beylerbeyi aracılığıyla yönetilen bu topraklar, 1587'de üç eyalete bölündü. Böylece Trablusgarp, Berka ve Fizan bölgeleri Trablusgarp adı altında ayrı bir Osmanlı eyaletine dönüştü. Osmanlıların atadığı paşalar çok geçmeden eyalet yönetimini yeniçeri başlarına bıraktı. Bu arada iç kesimlerde yerel güç odaklarının üstünlük kazanmasıyla Osmanlı denetimi bazı kıyı kesimleriyle sınırlandı.

Trablusgarp'ta 1711'de kurulan Karamanlı hanedanı, belirli bir özerklikten yararlanarak zamanla üç geleneksel bölgeyi kendi yönetimi altında birleştirdi. Karamanlılar arasında beliren iç çekişmeler ve yerel karışıklıklar Osmanlıların 1835'te yeniden doğrudan bir yönetim kurmalarına olanak verdi. Bu arada Berka'da ortaya çıkarak hızla yayılan Senusiye tarikatı, önemli bir güç odağı durumuna geldi. Osmanlılar Fransız sızmasına karşı tarikatın gelişmesini destekleyici bir tutum takınmakla birlikte, tarikatın Berka'da siyasal nüfuzunu artırmasını da önlemeye çalıştı. II. Meşrutiyet'in ilanından (1908) sonra yönetimi yeniden düzenlemek için gösterilen çabalar sonuca ulaşmadan Afrika'da yeni topraklar ele geçirmek isteyen İtalyanlar Libya'ya çıkarma yaptı (1911). İşgali önlemek için yetersiz kuvvetlerle savaşa giren Osmanlılar, 1912'de barış istemek zorunda kaldı. Uşi (Ouchy) Antlaşması'yla Osmanlıların Libya üzerindeki egemenliği resmen sona erdi.

İtalyan sömürgeciliği ve bağımsızlık. İtalya Libya'da yerel kabilelere boyun eğdirmede büyük güçlüklerle karşılaştı. İtalyan işgaline karşı direniş I. Dünya Savaşı boyunca da sürdü. Savaştan sonra İtalyan yönetiminin Trablusgarp'taki milliyetçi kuvvetlerle ve Berka'daki Senusilerle uzlaşmaya varmak için yürüttüğü görüşmeler sonuçsuz kaldı. Faşistlerin başa geçmesiyle (1922) birlikte Libya'ya yönelik tam bir sömürgeleştirme politikası başlatıldı. Ertesi yıl Trablusgarp'taki milliyetçi hareketin bastırılmasına karşın, Berka'da Ömer Muhtar'ın öncülük ettiği Senusi direnişi 1931'e değin sürdü.

İtalyan yönetimi Libya'da tarım kolonileri oluşturmak ve karayolu ağını geliştirmek amacıyla 1920'lerde ve 1930'larda büyük çaplı yatırımlara girişti. Bu dönemin en önemli projelerinden biri de Benito Mussolini'nin Libya'ya İtalyan göçmenler yerleştirmek üzere 1935'te başlattığı kolonileşme hareketiydi. II. Dünya Savaşı başladığında (1939) Libya'ya yerleşen İtalyan göçmenlerin sayısı 150 bine (toplam nüfusun yaklaşık yüzde 18'i) ulaşmış bulunuyordu. Savaş döneminde Kuzey Afrika'daki harekâtlar (1941-43) İtalyan sömürgeciliğine ağır darbeler indirdi. Berka üç kez el değiştirirken, İtalyan göçmenlerin hepsi ülkelerine geri döndü. Trablusgarp'ta İtalyanların kurduğu ekonomik ve yönetsel yapının bir ölçüde sürmesine karşın, Berka Libyalı milliyetçilerin denetimine girdi. Bu arada büyük yıkıma uğrayan Libya'da belirgin bir bölgesel farklılaşma ortaya çıktı.

Savaş sonrasında büyük devletlerin Libya'nın geleceği konusunda yürüttüğü görüşmeler çeşitli çekişmelere sahne oldu. Senusilere daha 1942'de bağımsızlık konusunda söz vermiş olan İngilizlerin baskısıyla İtalyan vesayeti ve Sovyet mandası gibi öneriler reddedildi. Sonunda Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Kasım 1949'da Libya'nın birleşik bir krallık olarak en geç 1 Ocak 1952'de bağımsızlık kazanmasını öngören bir karar aldı.

Üç geleneksel bölgenin ayrı birer meclisle temsil edileceği federal bir devlet yapısına dayalı anayasanın hazırlanmasından sonra toplanan bir ulusal meclis, Senusi tarikatının İngiliz yanlısı önderi Sidi Muhammed İdris'i 1950'de kral seçti. Aralık 1951'de Libya'nın bağımsızlığını ilan eden I. İdris, meclisi ve orduyu denetim altına alarak güçlü kabile reislerinden ve zengin eşraftan destek alan otoriter bir yönetim kurdu. 1953'te Arap Birliği'ne katılan Libya, Süveyş Bunalımı (1956) sırasında da İngiliz birliklerinin kendi topraklarından harekâta girişmesine izin vermemekle birlikte genelde Batı yanlısı bir dış politika benimsedi.

1959'da zengin petrol yataklarının keşfedilmesi, ABD ve İngiliz üsleri karşılığında alınan yardımlarla ayakta duran ülkenin geri ekonomik yapısında köklü bir değişim yarattı. Petrol gelirleri kamu harcamalarında olağanüstü bir genişlemeye yol açmanın yanı sıra genel yaşam düzeyini de önemli ölçüde yükseltti. Bununla birlikte I. İdris'in tutucu politikaları ve Arap dünyasına karşı takındığı olumsuz tutum, özellikle aydınlar, subaylar ve kentli orta sınıf arasında yaygın tepkiler doğurdu. Sonunda Yüzbaşı Muammer el-Kaddafi öncülüğündeki Özgür Subaylar Hareketi 1 Eylül 1969'da bir darbeyle krallığa son vererek cumhuriyet ilan etti.

Kaddafi yönetimi. Albay rütbesiyle silahlı kuvvetler başkomutanlığını ve Devrim Komuta Konseyi başkanlığını üstlenen Kaddafi, İslam ilkelerine dayalı ve sola dönük bir yönetim kurdu. ABD ve İngiliz üslerini kapatmanın yanı sıra yabancı petrol şirketlerini büyük ölçüde millileştirdi. Arap milliyetçiliği doğrultusunda Batı karşıtı bir dış politikaya yöneldi. Öte yandan Afrika ve Ortadoğu'daki çeşitli devrimci örgütlere geniş destek sağladı. Kaddafi'nin öncülüğüyle değişik dönemlerde Mısır, Sudan ve Tunus'la birleşmek için hazırlanan planlar, ortaya çıkan görüş ayrılıkları yüzünden gerçekleşemedi.

Kaddafi'nin 1973'te bürokrasiye karşı mücadele amacıyla başlattığı "kültür devrimi" hareketi toplumsal ve siyasal alanda yeni bir örgütlenme getirdi. 1976'da ülkenin en üst yönetim organı olarak Genel Halk Kongresi toplandı. Ertesi yıl Devrim Komuta Konseyi dağıtıldı ve ülkenin resmî adı Libya Arap Sosyalist Halk Cemahiriyesi olarak değiştirildi. Genel Halk Kongresi sekreterliğini 1979'da bırakmakla birlikte ülke yönetiminde ağırlığını sürdüren Kaddafi, 1980'lerde bozulan ekonominin de etkisiyle belirli bir muhalefetle karşı karşıya geldi. Ama baskıcı önlemlerle muhalefetin siyasal bir güç kazanmasını önledi. Kaddafi'nin Ortadoğu sorununda Red Cephesi olarak bilinen sertlik yanlısı ülkelerin yanında yer alması, Libya'nın bazı Arap ülkeleriyle ilişkilerinin bozulmasına yol açtı.

1980'lerde Libya'nın ABD ile ilişkilerinde de sürekli tırmanan bir gerginlik yaşandı. Karşılıklı ticari tahrip etmelerin ve Akdeniz'deki askeri sürtüşmelerin ardından ABD uçakları 1986'da Trablusgarp ve Bingazi'yi bombaladı. Bu saldırı Kaddafi'nin içeridekî konumunu yeniden güçlendirdi. Aynı dönemde bir iç savaşın yaşandığı Çad'a gönderilen Libya kuvvetleri yenilgiye uğradı. ABD Aralık 1988'de Libya'yı kimyasal silah üreten büyük bir tesis kurmakla suçladı. ABD uçaklarının Ocak 1989'da iki Libya avcı uçağını düşürmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden gerginleşti. Batı ülkelerinden destek görmeyen bu saldırının ardından ABD'nin ticari ambargoyu kaldırmasıyla ilişkilerde belirli bir yumuşama oldu. Körfez Bunalımıyla birlikte Libya'nın ekonomik durumunda belirli bir iyileşme gözlendi. Bunun nedeni petrol fiyatlarındaki geçici yükselme ve Libya petrollerine olan talebin artmasıydı. 1991'de 32 siyasal muhalifin idam edilmesini protesto için Bingazi'de düzenlenen gösterilerde yaklaşık 20 kişi öldü. Birleşmiş Milletler (BM) Mart 1992'de, dört yıl önce İskoçya'nın Lockerbie kenti üzerindeyken düşen Pan Am uçağına bomba yerleştirmekten sanık iki Libyalının İskoçya ya da ABD'de yargılanmak üzere 15 Nisan'a değin yetkililere teslim edilmesini istedi. Libya bu karara uymayı reddedince, Libya'yla BM üyesi ülkeler arasındaki ticarete ve uçuşlara ambargo kondu.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Libya Çölü, Arapça ES-SAHRAÜ'L-LİBİYA, Sahra Çölünün kuzeydoğu bölümü. Libya'nın doğu kesiminden başlar, Mısır'ın güneybatısından geçerek Sudan'ın kuzeybatı ucuna kadar uzanır. Çıplak kayalık platoları ve taşlı ya da kumlu ovaları kurak ve yerleşime elverişsizdir. En yüksek noktası, üç ülke sınırının kesiştiği yerde bulunan Uveyna Dağıdır (1.934 m). Mısır'daki Kattara Çöküntüsü denizden 133 m aşağıdadır. Çölün sınırlı nüfusu Mısır'daki Siva, el-Bahriye, el-Ferafire, ed-Dahile, el-Harice ve Libya'daki el-Kufre vahalarında toplanmıştır. Libya Çölünün Mısır'da kalan ve Batı Çölü (es-Sahraü'l-Garbiye) olarak anılan bölümü, II. Dünya Savaşı'nda önemli harekâtlara sahne olmuştur.

Licata, İtalya'da, Sicilya Adasının güney kesimindeki Agrigento ilinde kent ve liman. Ragusa'nın kuzeybatısında, Salso (eskiden Himera Meridionalis) Irmağının (*fiume*) ağzında yer alır. Dağlık bir burun olan Sant'Angelo'nun (eskiden Ecnomus) eteklerinde, antik Phintias kentinin (İÖ y. 281) bulunduğu noktada kuruludur. II. Dünya Savaşı sırasında Kuzey Afrika'dan gelen Müttefik kuvvetlerinin 10 Temmuz 1943'te karaya çıktıkları ilk istila noktasıdır. Yöresinde sebze ve tahıl yetiştirilir, kükürt çıkarılır ve ihraç edilir. Başlıca sanayi ürünleri kimyasal gübre, makarna ve undur. Nüfus (1989 tah.) belediye, 42.638.

Lice, topraklarının bir bölümü Güneydoğu Anadolu Bölgesi, daha büyük bölümü Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan, Diyarbakır'a bağlı ilçe ve ilçe merkezi kasaba. Yüzölçümü 1.083 km² olan Lice ilçesi doğuda Kulp, güneydoğuda Silvan, güneyde Hazro, güneybatıda Kocaköy ilçeleri, batıda Hani ilçesi, kuzeybatı ve kuzeyde de Bingöl ilıyle çevrilidir.

İlçenin kuzey kesimini Güneydoğu Toroslar'a bağlı Çötele Dağının güney uzantıları ve İnceburun Dağları (Kuştaşı Tepesinde 1.726 m) engebelendirir. Güneye doğru alçalan dalgalı düzlükler Dicle'nin kollarından Birkılin ve Ambar çayları ile Batman Çayına katılan Sarım Çayı tarafından derin biçimde yarılmıştır. İlçenin kuzeybatı kesiminin sularını toplayan Birkılin Çayı vadisinde üç mağaradan oluşan İskender-i Birkılin Mağaraları vardır. Tersiyer (Üçüncü) Döneme (y. 65-2,5 milyon yıl önce) ait kalkerlerin Kuvaterner (Dördüncü) Dönemde (y. 2,5 milyon yıl öncesinden günümüze) çökerek tıkadığı vadide akarsu oymasıyla oluşan mağaraların adı, İskender'in Doğu seferi sırasında ordularını burada konaklattığına ilişkin efsaneden gelir. Genişliği 5-6 m, yüksekliği ise 10-15 m olan tünel biçimindeki ilk mağaranın uzunluğu 900 m'dir. 150 m uzunluğundaki ikinci mağaranın girişinde Asurlardan kalma kabartma ve yazıtlar vardır. 500 m uzunluğundaki üçüncü mağarada pek çok sarkıt ve dikite rastlanır.

İlçe halkı geçimini tarımdan sağlar. Başlıca bitkisel ürünler buğday, arpa ve üzümdür. Az miktarda badem, ceviz, pamuk ve baklagiller yetiştirilir. Yakın zamana değin uyuşturucu madde üretimi ve kaçakçılığının yaygın olduğu ilçede, geçmişte çok miktarda keten ve kenevir yetiştirilirdi. Az miktarda yetiştirilen ve sarma sigaralarda kullanılan tütün, Lice'nin ünlü bir ürünüdür.

Asur kaynaklarında Şirişa adıyla anılan bölgede yer alan ilçenin yerleşim tarihi çok eskiye dayanır. Tarihsel geçmişi genelde Diyarbakır'la aynıdır. Adının, İllyrisis ve İlice biçimlerinden geçerek Lice'ye dönüşen Holuris'ten geldiği sanılır. Lice 19. yüzyıl sonlarında Diyar-ı Bekr vilayetinin Amid sancağına bağlı bir kaza merkeziydi.

İlçenin orta kesiminde yer alan kasaba, il merkezi Diyarbakır'a 84 km uzaklıkta, kırsal nitelikli, küçük bir yerleşmedir. Kasabada bir salça fabrikası ve devlet hastanesi vardır. 6 Eylül 1975'te meydana gelen Lice depremi(*), kasaba ve çevresinde önemli can kaybına ve yıkıma yol açmıştır.

İlçedeki başlıca tarihsel yapılar Selevkoslara ya da Romalılara ait olduğu sanılan Dacianus kenti surları ve sarayı, kentin kuzeyindeki kilise, İÖ 6. yüzyılda yapıldığı sanılan Zülkarneyn Kalesi, 14. yüzyılda Artuklular tarafından kurulduğu sanılan Atak (Antak) kenti surları ile buradaki Akkilise ve Akminare kalıntılarıdır. Vakıf Ahmed Bey Camisi olarak da bilinen Lice Ulucamisi'nin 13. yüzyılda yapıldığı sanılmaktadır.

Lice Belediyesi 1915'te kurulmuştur. Nüfus (1990) ilçe, 35.930; kasaba, 5.414.

Lice depremi, 6 Eylül 1975'te Lice'de oluşan şiddetli yer sarsıntısı. Şiddeti Richter ölçeğine göre 6,6 olarak belirlenen deprem sonucunda Lice'de ve çevre köylerde 2.385 kişi yaşamını kaybetmiştir. Deprem sonucu Hani, Hazro, Kulp, Dicle, Silvan, Ergani ve Diyarbakır çevresindeki yapıların 8.159'u ağır, 4.550'si orta ve 7.283'ü hafif hasar görmüştür.

Konumu 38°51' kuzey enlemi, 40°77' doğu boylamı olarak belirlenen bu depremde, Genç ilçesinin yolu üzerinde, Korha köyünün batısında, kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda 5-10 cm düşey ve 8-10 cm yatay atımlı 200-300 m uzunluğunda sağ doğrultulu bir kırık (fay) oluşmuştur.

Lice, kuzeyden güneye doğru, kireçtaşı, kumtaşı, marn ve alüvyondan oluşan bir zemin üzerine kurulmuştur. Üçüncü derece deprem bölgesinde yer alan ilçe, Hani-Lice-Kulp deprem hattı üzerindedir. Bölge ayrıca Bingöl-Muş kırık hattının ve bölgesel kırık sistemlerinin etkisi altındadır. Bu özellik bölgenin, çevrede oluşan depremlerden hafif hasar görmesine neden olur. İlçenin zeminini oluşturan yapı toprak aşınmasıyla taşınan killi, kumlu, çakıllı toprak katmanıyla örtülmüştür. Yeraltı suyunun düzeyi genellikle yüksektir.

Lichtenberg, Almanya'da Berlin'in doğu kesiminde bölge. 1280'den önce kuruldu-

ğu sanılır. 1870-71 Fransız-Alman Savaşı ile I. Dünya Savaşı arasında hızla sanayileşti. 1920'de Friedrichsfelde ve öteki kırsal yönetim birimlerinin topraklarına katılmasıyla genişledi ve yönetim açısından Berlin kentine bağlandı. Bugün yüzölçümü 26 km²'dir. Kent merkezine yakın sanayi ve yoğun konut bölgelerinin yanı sıra, çevredeki açık alanlar da Lichtenberg sınırları içindedir. El aletleri, giyim eşyası ve mobilya yapımı başlıca sanayi kollarıdır. Ayrıca bir elektrik santralı vardır. Belediyeye ait Merkez Mezarlığı'nda sosyalist önderler Karl Liebknecht ve Rosa Luxemburg ile sanatçı Käthe Kollwitz'in mezarları bulunur. Nüfus (1989 tah.) 177.158.

Lichtenstein, Roy (d. 27 Ekim 1923, New York kenti, ABD), konularını kitle kültürünün olgularından alan pop sanatın(*) ABD'deki öncülerinden.

Ohio Eyalet Üniversitesi'ndeki lisansüstü sanat eğitimini 1949'da tamamladı. 1946-51 arasında aynı üniversitede, 1957-60 arasında Oswego'daki New York State University College'da, 1960-63 arasında da New Brunswick'te bulunan Rutgers Üniversitesi'ndeki Douglass College'da ders verdi.

Lichtenstein
Fred W. McDarrah

1951'deki ilk yapıtları modern sanat üslupları doğrultusunda gerçekleştirdiği kovboy ve Yerli resimleriydi. 1950'lerin sonlarına doğru kısa bir süre soyut dışavurumculuğu denedi, ama pop sanat daha çekici gelmişti. 1960'ta kendi çocukları için yaptığı bir Miki Fare resminden sonra çizgi romana ilgi duymaya başladı. Metal bir levhayı klişe gibi kullanıp asıl desendeki tram noktalarını büyüterek çizgi roman tiplerini tuvale geçirdi. Sonuç, grafik sanatla soyutlamanın bir birleşimiydi. Parlak renkleri siyah dış çizgilerle sınırlandırması, yoğun bir görsel etki yaratıyordu. 1962'de New York kentinde açtığı ilk sergisi büyük bir olay oldu. 1968'de, yapıtlarına duyulan büyük ilgi sonucunda Londra'daki Tate Galerisi'nde sergi düzenledi. Bu galeride sergi açan ilk Amerikalı sanatçıydı.

Lichtenstein, konularını duygusal aşk öykülerinin yer aldığı dergilerden seçerek, konuşma balonları kullanarak, çizgi romanlardaki türden manzaralar yaparak 1960'lar boyunca aynı çizgiyi sürdürdü. 1967-68 yıllarında yaptığı bir heykelde 1930'lardaki, bükülmüş krome boruların ve camın kullanıldığı üslubu bilinçli olarak yeniden canlandırdı. 1970'lerde ve 1980'lerde gerçekleştirdiği yapıtlar, gerek fırça vuruşları, gerekse konuları (ölüdoğalar) açısından daha önceki üslubundan belirgin bir biçimde farklıydı. Çok daha eklektik bir sanat anlayışının uzantısı olan bu yapıtlar sanat tarihinin çeşitli dönemlerinden etkiler, özellikle de Picasso, Matisse ve Dalí'den izler taşımaktadır.

Licinius, tam adı VALERIUS LICINIANUS LICINIUS (ö. 325), 308-324 arasında Roma imparatoru.

Illyrialı bir köylüyken orduya girdi ve hızla yükseldi. Arkadaşı Galerius imparator olduktan sonra Kasım 308'de kendisine "augustus" unvanı verdi. Galerius tüm batı eyaletlerinin yönetimini ona bırakmak istiyordu; ama Galya ve Britanya'nın Constantinus'un egemenliğinde bulunması, Maxentius'un da Afrika ile İtalya ve İber yarımadalarının yönetimine el koymuş olması nedeniyle Licinius, Pannonia ile yetinmek zorunda kaldı. Galerius 311'de ölünce, Licinius onun Avrupa'daki topraklarının yönetimini ele geçirdi. Ardından 313'te Constantinus'un üvey kız kardeşi Constantia ile evlendi. Aynı yıl, Hadrianopolis'in (Edirne) doğusunda Doğu Roma imparatoru Maximinus'u yenerek Asya içlerine doğru sürdü. Böylece imparatorluğun doğu toprakları tümüyle Licinius'un denetimine girdi.

Licinius kısa bir süre için Constantinus'la uzlaştıysa da, çok geçmeden Pannonia ve Moesia'yı ona vermek zorunda kaldı. Bunu izleyen 10 yıllık zoraki barış döneminde, kendi ordusunu kurdu ve büyük bir servet edindi. 324'te Hadrianopolis'te, ardından da Khrysopolis'te (bugün Üsküdar) Constantinus'a yenilince teslim oldu. Bir süre Thessalonike'de (Selanik) sürgün yaşadıktan sonra ayaklanma girişiminde bulunduğu gerekçesiyle idam edildi.

Maximinus'a karşı düzenlediği sefer sırasında Licinius, ordusunda tektanrılı bir ibadet biçimini benimsetmeye çalışmış, 313'te de Hıristiyanlara hoşgörü gösterilmesini buyuran bir ferman yayımlamıştı. Bu yüzden yazar Lactantius ve Piskopos Eusebios gibi bazı çağdaşları, onun Hıristiyanlığı kabul ettiğini öne sürdüler. Oysa Licinius giderek Hıristiyanlara karşı tutumunu değiştirmiş ve 320'de onlara baskı uygulamaya başlamıştı.

Licking Irmağı, ABD'de Kentucky eyaletinde ırmak. Eyaletin doğu kesimindeki Magoffin ilinden (*county*) doğan ırmak, genellikle kuzeybatı yönünde 515 km aktıktan sonra, Cincinnati'nin (Ohio) tam karşısındaki Covington'da (Kentucky) Ohio Irmağına karışır. Pendleton ilindeki Falmouth yakınlarında kuzey ve güney kollarını alır.

Bir bölümü ulaşıma elverişli, eski bir ticaret yolu olan ırmak, çok sayıda tuzlu kaynağın bulunduğu bir bölgede akar. Irmağın yakınlarında, Lexington'ın 64 km kuzeydoğusunda, Amerikan Bağımsızlık Savaşı sırasında Kentucky'li kolonicilerin bir İngiliz-Yerli birliği tarafından yenilgiye uğratıldığı yerde (19 Ağustos 1782) Blue Licks Savaş Alanı Eyalet Parkı bulunur.

lictor, çoğul LICTORS ya da LICTORES. Eski Roma'da yüksek devlet görevlilerine eşlik eden muhafızlar. Roma'da bu sınıfın krallık döneminde kurulduğu ve Etrüsklerden alındığı sanılır. *Lictor*'lar, hizmetinde oldukları devlet görevlisinin *fasces*'ini(*) taşır, topluluk içine çıktıklarında onlara eşlik eder, onlar adına suçluları yakalayıp cezalandırırlardı. Ayrıca bu devlet görevlilerinin evlerini korumaktan sorumluydular.

Önceleri imparatorların 12 *lictor*'u olurdu. Domitianus'tan (hd İS 81-96) sonra bu sayı 24'e çıktı; ayrıca *dictator*'ların 24, konsüllerin 12, *praetor*'ların altı, *legatus*'ların beş, rahiplerin de bir *lictor*'u vardı.

Lictor'lar genellikle askerlik yapmakla yükümlü olmayan, azat edilmiş kölelerdi. Bu göreve belirli bir ücret karşılığında bir yıllığına getirilirler, atamaları her yıl yenilenirdi. Cumhuriyet döneminin sonlarına değin *Comitia Curiata*'yı (Halk Meclisi) *lictor*'lar toplantıya çağırdı. Halkın 30 bölüme ayrılmasıyla oluşan *curia*'lar(*) da, 30 *lictor*'a temsilcilik yetkisi vermişti.

Liçchaviler, LIÇÇAVİLER olarak da bilinir, İÖ 6-5. yüzyıllarda Hindistan'da, günümüzde Bihar eyaleti sınırları içinde kalan topraklarda yaşamış halk. Ganj Irmağının kuzey kıyılarına yerleşmişlerdi. Başkentleri, bugünkü Muzafferpur ilinde bulunan Vaişali'ydi (Vişala). Liçchaviler, önde gelen Kshatriya ailelerinin başkanlarından meydana gelen bir genel kurul tarafından yönetilir ve günümüz cumhuriyetlerine benzeyen bu yönetim biçimleriyle tanınırlardı. Bir dönem büyük güç kazandılar ve öteki kabilelerle Vricci ya da Vacci adında bir birlik kurarak, gittikçe güçlenen Magadha Krallığı'yla rekabet ettiler.

İS y. 4. yüzyıla değin Hindistan'ın kuzey kesimi ve Nepal'de etkili oldular. Nepal tarihinde, İS 110'da başlayan bir dönem Liçchavi Çağı olarak anılır.

liçi (*Litchi chinensis*), ÇINKIRAZI olarak da bilinir. *Sapindaceae* familyasından, Çin'in güney kesimlerinin yerlisi olduğu sanılan ağaç. Sık bir taca sahip olan bu ağacın elips biçimli yaprakçıklardan oluşan bileşik yaprakları ve dal uçlarında, kimi kez 30 cm'ye varan uzunlukta demetler ya da salkımlar oluşturan küçük çiçekleri vardır.

Liçi (*Litchi chinensis*)
Donald P. Watson-EB Inc.

Yaklaşık 25 mm çapındaki oval ya da yuvarlak biçimli kırmızı meyvelerinin içinde beyaz, sulu ve saydam bir etli bölüm ile tek bir iri tohum bulunur. Bu hoş kokulu meyveler taze olarak yendiği gibi kurutularak ya da konserve yapılarak da tüketilir. İlk kez 1775'te Jamaika'ya götürülerek Batı'ya tanıtılan liçi Akdeniz çevresinde, Güney Afrika'da, Hindistan'ın birçok yerinde ve Hawaii'de yetiştirilmektedir. Genellikle tohumla ve daldırma yöntemiyle çoğaltılır. Özel bir bakım gerektirmeyen ve nemli toprakları seven bu ağaç 3-5 yaşlarında meyve vermeye başlar.

Lidarhöyük. Urfa'nın Bozova ilçesinde Kalkolitik Çağdan beri sürekli yerleşime sahne olmuş höyük. *Ayrıca bak.* Aşağı Fırat Projesi (Urfa).

Liddell, Henry George (d. 6 Şubat 1811, Bishop Auckland, Durham - ö. 18 Ocak 1898, Ascot, Berkshire, İngiltere). İngiliz sözlük yazarı. Standart *Greek-English Lexicon*'un (1843, 8. bas. 1897; yb H.S. Jones vö 1940; kısaltılmış basım, 1957; Yunanca-İngilizce Sözlük) yazarlarından biridir. 1834'te Oxford'da öğrenci olan arkadaşı Robert Scott'la birlikte *Lexicon*'u hazırlamaya başladı. Bu çalışmalarda Breslau (Wrocław) Üniversitesi'nde profesör olan Francis Passow'nun Yunanca-Almanca sözlüğü temel alındı.

Oxford'da Balliol College'da öğretmenlik yapan (1836-45) Liddell 1838'de İngiltere Kilisesi'nde papazlığa atandı. 1846'da Prens Albert'in özel rahipliğine getirildi. Oxford'da Christ Church'te dekan olarak görevlendirilmeden önce Westminster Okulu'nun müdürlüğüne yaptı (1856-91). Bu arada *Lexicon*'u sürekli gözden geçirerek genişletti. İki ciltlik *History of Ancient Rome*'un (1855, Antik Roma Tarihi) kısaltılmış basımı 1871'de *The Student's Rome. A History of Rome from the Earliest Times to the Establishment of the Empire* adıyla yayımlandı. Lewis Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland* (1865, *Alis Harikalar Diyarında*; 1956, 1989) adlı yapıtını Liddell'in kızı Alice için yazmıştı.

Liddell Hart, Sir Basil (Henry) (d. 31 Ekim 1895, Paris, Fransa - ö. 29 Ocak 1970, Merlow, Buckinghamshire, İngiltere), mekanize savaş yöntemlerini savunmasıyla tanınan İngiliz askeri tarihçi ve stratejist.

Cambridge Üniversitesi'nde okurken, öğrenimini yarıda bırakıp subay olarak I. Dünya Savaşı'na katıldı (1914). 1920'de ordunun resmî *Infantry Training* (Piyade Eğitimi) kılavuzunu yazdı. Bu kitapta 1917'de geliştirdiği "savaş talimi" sistemi ile 1917-18 yıllarında uygulanan sızma taktiklerinden esinlenerek ortaya attığı ve "genişleyen sel" adını verdiği hücum yöntemlerini anlattı. Liddell Hart hava gücünün ve mekanize tank savaşının ilk savunucularından biri oldu. Stratejiyi, "politik amaçların gerçekleştirilmesi için askeri olanakların kullanımı sanatı" olarak tanımlayıp, düşmanı yerinden sökmeyi ve direnme araçlarını azaltmayı amaçlayan "dolaylı yaklaşım"ı savundu. Kendi savaş deneyimlerine dayanarak hareket ve şaşırtma öğelerini ön plana çıkardı.

1924'te sakatlanan Liddell Hart, 1927'de yüzbaşı rütbesiyle emekliye ayrıldı. 1925-35 arasında *The Daily Telegraph*'ta askeri muhabirlik, 1935-39 arasında *The Times*'da askeri danışmanlık yaptı. 1937-38 yıllarında Savaş Bakanı Leslie Hore-Belisa'nın özel danışmanlığını yaptı ve savunduğu reformlardan birçoğunun uygulanmasını sağladı. Orduyu tank ve uçaksavarlarla donatma çabalarına komutanların birçoğu karşı çıktı. Liddell Hart'ın yazıları, İngiltere ve Fransa'dan çok Almanya'da etkili oldu. Zırhlı savaşın Almanya'daki öncüleri, General J.F.C. Fuller'in tankların kullanımı üzerine öğretilerinin yanı sıra onun "genişleyen sel" kuramını da benimsediler ve "yıldırım savaşı"nın (*blitzkrieg*) temel anlayışı olarak kabul ettiler. Bu savaş yöntemi 1939-41 arasında Avrupa'daki kara savaşlarında Alman orduları tarafından ustalıkla uygulandı. Liddell Hart, savaş boyunca *Daily Mail*'e yazdı. Nükleer caydırıcılığa güvenemediğinden, savaştan sonraki yıllarda konvansiyonel savunma güçleri üzerinde ısrarla durdu, topyekûn savaş kavramına da karşı çıktı. 1966'da "sir" unvanı aldı.

Liddell Hart, birçok askeri biyografi ve askeri strateji yazısının yanı sıra, bir de II. Dünya Savaşı tarihi yazdı.

Lidice. Çek Cumhuriyeti'nin Orta Bohemya (Středočeský) ilinde (*kraj*) köy. Prag'ın hemen kuzeybatısında yer alır. II. Dünya Savaşı öncesinde Kladno kömür havzasında bir madenci köyü olan Lidice, 10 Haziran 1942'de, SS başkan yardımcısı Reinhard Heydrich'in (Cellat Heydrich) Çekoslovakyalı yurtseverlerce öldürülmesine misilleme olarak Almanlar tarafından yakılıp yıkıldı. 9 Haziran'da, Heydrich'in bomba yaraları sonucu ölümünden beş gün sonra SS'ler köy halkını topladılar. Yaklaşık 450 kişilik köy halkından 172 erkek ertesi gün kurşuna dizildi. Kadınların yedisi kaçarken öldürüldü, geri kalanlar da Ravensbrück toplama kampına gönderildi; burada 49'u öldü, üçü de "ortadan kayboldu". Çocukların biri kaçarken öldürüldü; geri kalan 90 çocuk elemeden geçirilip "ırksal bakımdan katışıksız" bulundu ve yeni adlarla Alman olarak yetiştirilmek üzere Almanya'nın çeşitli yerlerine gönderildi. İlk toplamada gözden kaçan 19 erkek madenci daha sonra Prag'da idam edildi. Kıyım ve sürgün tamamlanınca SS'ler köyü yakıp yıktılar.

Lidice olayından iki yıl sonra, benzer bir kıyım Fransız köyü Oradour-sur-Glane'da yaşandı.

1947'de eski yerleşmenin yakınlarında yeni bir köy yeri seçildi. Günümüzde eski köyün bulunduğu yerde içinde bir anıt ve gül bahçesi bulunan bir müze vardır. Nüfus (1970 tah.) 505.

Lidman, Sara (d. 30 Aralık 1923, Missentträsk, İsveç), II. Dünya Savaşı sonrası İsveçli yazarlar kuşağının en beğenilen ve en çok okunan romancılarından.

İsveç'in kuzeyindeki Västerbotten bölgesinde büyüdü. Uppsala Üniversitesi'ndeki öğrenimi vereme yakalanması nedeniyle yarıda kaldı. Kırsal kesimde geçen çocukluğunu ve genç kızlık yaşamını ele aldığı ilk iki romanı *Tjärdalen* (1953) ve *Hjortronlandet*'le (1955; Boğürtlen Ülkesi) hemen ün kazandı. *Regnspiran* (1958; Yağmur Kuşu) adlı yapıtı da başarılı oldu. 1960'larda Afrika'ya gitti ve Siyahlar üzerindeki baskıları protesto eden iki roman yazdı. *Samtal i Hanoi*'de (1966; Hanoi'de Konuşma) Vietnam gezisinin anılarını, *Fåglarna i Nam Dinh*'de (1972; Nam Dinh'de Kuşlar) ise Vietnam Savaşı'nı anlattı.

Lidman
Lennart Nilsson

Lidman'ın yerel romanlarında gerçekçilikle masallara özgü bir hava kaynaşmıştır. Toplumsal eleştiri içeren yapıtları ise ayrıcalıksız sınıflara duyduğu içten bağlılığı dile getirir. İlk romanlarındaki yaklaşımından gitgide uzaklaşarak toplumsal koşulları işlediği yapıtlara yönelmiştir. *Gruva* (1968; Maden Ocağı), Laponya'daki demir ocaklarında çalışan maden işçilerini konu alır. *Marta, Marta* (1970) bir halk masalıdır. *Din Tjänare hör* (1977; Uşağın Dinliyor) adlı romanında ise Lidman, ilk yapıtlarına egemen olan kırsal ortama geri döner ve gene sıradan insanların kötü yazgısını konu alır.

Lidner, Bengt (d. 16 Mart 1757, Göteborg - ö. 4 Ocak 1793, Stockholm, İsveç), İsveç'te romantizm akımının ilk temsilcilerinden olan manzum oyun yazarı ve epik şair.

III. Gustaf'ın sarayında çok tutulan Lidner'in Avrupa gezilerinin giderleri kraliyet bütçesinden karşılandı. En iyi yapıtlarını 1783-87 arasında yazdı. Bir kantat metni olan *Grefvinnan Spastaras Död* (1783, Soylu Bayan Spastara'nın Ölümü), deprem sırasında oğlunu kurtarmaya çalışan bir kadını konu alır. Ama ikisi de ölürler ve şiir, annenin cennete giderek Lidner'in çocukken yitirdiği annesiyle karşılaşmasıyla sürer. 1784'te yazdığı opera librettosu *Medea*'da kocası tarafından aldatılan bir kadın sahnede oğullarını öldürür. *Yttersta Domen* (1788; Son Karar) adlı destanın kahramanı ise Havva'dır. Bu oyun ses ve ışık oyunlarıyla gergin bir ölüm havasının yaratıldığı giriş bölümüyle ünlüdür. Lidner'in kendine ilke edindiği *In lacrimis voluptas* (Gözyaşlarının da zevki vardır) sözleri, yapıtlarındaki duygu yüklü havayı yansıtır.

lidokain, tıpta çoğunlukla hidroklorür tuzu halinde kullanılan ve yapay olarak elde edilen yerel anestezik etkili madde. Prokainden daha hızlı, daha güçlü ve daha uzun süreli anestezi sağlar. Yüzde 0,5-2'lik sulu ya da serum fizyolojik içindeki çözeltileri, sinirlerde uyarı iletimini kesmek amacıyla ya da omurilik anestezisinde yaygın olarak kullanılır. Ayrıca mukoza anestezisi sağlamak için mukozalara yüzde 2-4 yoğunluğundaki çözeltileri uygulanabilir. Lidokain bazı kalp ritim bozukluklarının (aritmi) tedavisinde de kullanılır.

Lidya, LYDIA olarak da yazılır. Batı Anadolu'nun orta kesiminde antik bölge. Kuzeyde Misya, batıda İonya ve Eolis (Aiolis), güneyde Karya, doğuda da Frigya bölgeleriyle çevrilidir. Güney sınırını Messogis (bugün Aydın) Dağları oluşturur. Batı sınırı Magnesia ad Sipylum'a (bugün Manisa) doğru uzanır. Kuzeyde Temnos (bugün Demirci) ve Dindymos (bugün Murat) dağları Lidya ile Misya bölgelerini birbirinden ayırır. Doğuda Frigya ile arasında kesin bir sınır yoktur. Bugünkü Manisa ilinin hemen hemen tümünü, İzmir ilinin de doğu kesimini, bir başka deyişle Gediz (Hermos) ve Küçük Menderes (Kaystros) vadilerini içine alır.

Bu yöreye daha İÖ 4. binyılda yerleşilmişse de, Lidya halkının ne zaman geldiği açık değildir. Hint-Avrupa ailesine bağlı

bir dil konuşan bu halkın, Lidya'da İÖ 2. binyılın ikinci yarısından sonra yaşadığı bilinmektedir. İÖ 1500'lerde Atys hanedanının yönetmeye başladığı Lidya'da, daha sonra iktidara sırasıyla Heraklid (Herakleides) ve Mermnad (Mermnadai) hanedanları geçti. Homeros'un Mainoialılar diye söz ettiği Lidyalılar Troya Savaşı'nda Yunanlılara karşı Troyalıların yanında yer aldılar.

İÖ 680'de Gyges ile başlayan Mermnad hanedanı döneminde Lidya Devleti gittikçe güçlendi ve yayılmacı bir politika izlemeye başladı. İÖ 7. yüzyılın ilk yarısı içinde ülke üç kez Kimmer saldırısına uğradı. Ardys, Sadyattes ve Alyattes'ten (hd İÖ y. 619 - y. 560) sonra tahta çıkan son Mermnad kralı Kroisos (hd İÖ y. 560 - y. 546) zenginliğiyle ünlüydü. Onun yönetimi sırasında Lidya doğuda Halys'e (Kızılırmak) kadar uzanan büyük bir devlet durumuna geldi. Bu devlete İÖ 547/46'da başkent Sardes'i ele geçirerek yakıp yıkan Pers kralı II. Kyros (Büyük) son verdi. Ülke bu tarihten İÖ 334'e değin Perslere bağlı kaldıktan sonra İskender'in (Büyük) eline geçti. Onun ölümü (İÖ 323) üzerine komutanlarından Lysimakhos'un, İÖ 282'de I. Selevkos'un, daha sonra da III. Antiokhos'un egemenliğine girdi. İÖ 188'de Romalılarla III. Antiokhos arasında yapılan Apameia Barışı sonrasında Pergamon (Bergama) kralı II. Eumenes'e verildi. İÖ 133'te Roma'nın Asya Eyaleti'ne bağlandı.

Lidya'nın en önemli kenti Sardes'tir. Tmolos Dağlarının (Bozdağlar) kuzey eteklerinde, Hermos Irmağı vadisinin bereketli topraklarında kurulu olan kentin içinden akarak Hermos'a karışan Paktolos (Sart) Çayının suları altın içermesi nedeniyle eskiçağda ün kazanmıştı. Tarihte ilk sikkeleri altın ve gümüşten Lidyalılar dökmüşlerdi. Altın dökümhanelerinin bulunduğu Sardes'te en önemli endüstri dokumacılıktı. Tmolos Dağlarının güney eteklerinde, Kaystros Irmağı vadisi içindeki en önemli Lidya kenti ise Hypaipa'ydı. Bu kent yün dokumacılığı ve kök boyalarıyla tanınırdı. Misya sınırındaki Thyateria (bugün Akhisar) kenti yüncülük, yün boyacılığı ve dericilikte ileri gitmişti. Bölgenin doğusu ve Hermos Irmağının kaynaklarına yakın bölümü Katakekaumene adını taşıyordu. Yanık ülke anlamına gelen bu ad, yöredeki volkanik araziden kaynaklanıyordu. Katakekaumene'nin şarapları çok lezzetli ve ünlüydü. Lidya'nın doğudaki en tanınmış kenti Philadelpheia (bugün Alaşehir). Pergamon kralı Eumenes'in kardeşi Attalos Philadelphos tarafından kurulmuştu ve eskiçağda sık sık deprem felaketine uğramıştı. Maionia, Iulia Gordos (bugün Gördes), Saittai ve Silandos (bugün Karaselendi) yörenin başka kent ve kasabalarıydı.

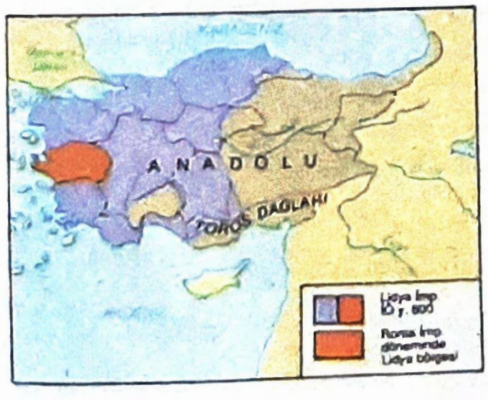

Lidya
W. Shepherd, Historical Atlas, 1964, Barnes & Noble Inc.

Akdeniz ikliminin egemen olduğu Lidya bölgesinde özellikle Hermos ve Kaystros ırmaklarının vadileri Antik Çağda da günümüzdeki gibi zengindi. Bugün tütün, pamuk, meyve ve üzüm bağlarının yer aldığı Lidya vadileri, o zaman geniş otlaklarla kaplıydı. Fındık, nar, elma, kestane ve ceviz ağaçlarının bulunduğu Tmolos Dağlarında, şarapçılıkta kullanılan üzüm de yetiştiriliyordu. Gene bu dağlardan toplanan safrandan yapılan kokular, Antik Çağda sevilen lüks tüketim malları arasında ön sırayı alıyordu. Maden bakımından da zengin olan Tmolos'tan gümüş, bakır, boya yapımında kullanılan arsenik ile ilaç yapımında yararlanılan antimon çıkarılıyordu. Bölgenin bir başka maden zenginliği de cıva idi. Kaystros Vadisinin doğusunda eskiçağın en kaliteli cıva yatakları bulunuyordu. Cıvadan, metal levhaları parlatarak ayna yapmakta yararlanılıyordu. Lidya'nın dokuma ve battaniyeleri de çok ünlüydü.

Lidya dili, Batı Anadolu'daki Lidya Krallığı'nda konuşulan, Hint-Avrupa ailesine bağlı ölü dil. ABD'li arkeologların Lidya Krallığı'nın başkenti Sardes'te ortaya çıkarttıkları Lidya dilindeki metinlerin en eskileri İÖ 6. ya da 5. yüzyıllardan, büyük bölümü ise İÖ 4. yüzyıldan kalmadır. Bu metinlerde kullanılan alfabe, Doğu Yunan alfabesinden türetilmiştir. İtalyan araştırmacı Piero Meriggi 1936'da Lidya dilinin Hint-Avrupa kökenli olduğunu göstermiş, Onofrio Carruba da 1959'da bu dilin Hitit, Luvi ve Pala dilleriyle ortak özellikler taşıdığından yola çıkarak, Hint-Avrupa ailesinin Anadolu alt öbeği içinde sınıflandırılması gerektiği konusunda güçlü kanıtlar ortaya koymuştur. *Ayrıca bak.* Eski Anadolu dilleri.

Lidya modu, müzikte, sekiz ortaçağ kilise modunun beşincisi. *Ayrıca bak.* kilise müziği modları.

Kısaltmalar için cildin başındaki tabloya bakınız.

Lie, Jonas (Lauritz Idemil) (d. 6 Kasım 1833, Hokksund in Eiker - ö. 5 Temmuz 1908, Stavern, Norveç), yapıtlarında memleketi Norveç'in doğasını, halk yaşamını ve toplumsal ruhunu yansıtmayı amaçlayan romancı. Henrik Ibsen, Bjørnstjerne Bjørnson ve Alexander Kielland ile birlikte 19. yüzyıl Norveç edebiyatının "dört büyükleri"nden biri sayılır.

Kristiania'da (bugün Oslo) hukuk öğrenimi gördükten sonra avukatlığa başladı, ama 1868'de iflas etti. Karısının büyük desteği ve katkısıyla ilk romanı *Den fremsynte eller billeder fra Nordland*'ı (1870; Nordland'dan Manzaralar) yazdı. Bunu, Norveç edebiyatında deniz ve iş yaşamıyla ilgili ilk öykü olan *Tremasteren "Fremtiden" eller liv nordpå* (1872; "Gelecek" Adlı Yelkenli) izledi. Doğalcı döneminde kaleme aldığı iki romanından biri olan *Livsslaven* (1883; Yaşamın Kölesi) evlilik dışı doğan bir erkek çocuğun toplumda karşılaştığı güçlükleri işler. Zamanın en gözde konularından olan kadın sorunuyla ilgili öteki romanı *Familien paa Gilje* (1883; Gilje'li Aile) Norveç edebiyatının klasikleri arasına girmiştir.

Lie, yaşamının sonuna doğru *Trold* (1891-92; Büyü) adlı iki ciltlik bir masal kitabı yayımlanmıştır.

Lie, (Marius) Sophus (d. 17 Aralık 1842, Nordfjordeid - ö. 18 Şubat 1899, Kristiania [bugün Oslo], Norveç), cebirsel değişmezler ve diferansiyel denklemler kuramlarına önemli katkılarda bulunan Norveçli matematikçi.

1869'da Berlin'e giden Lie, orada tanıştığı matematikçi Felix Klein ile daha sonraları ortak makaleler yazdı. 1870'te Paris'te iken

Sophus Lie, 1885
Archiv für Kunst und Geschichte, Berlin

değme dönüşümlerini buldu. Bu dönüşümlerden yararlanılarak doğrular ile küreler arasında birebir bağıntı kurulabilmesi, böylece birbirine teğet kürelerin kesişen doğrulara karşılık getirilmesi olanaklı duruma geldi. 1871'de Kristiania Üniversitesi'nde öğretim üyesi yardımcısı oldu, aynı yıl teğetsel dönüşümler üzerindeki doktora çalışmasını tamamladı. 1872'de profesör olan Lie ertesi yıl sürekli dönüşüm grupları konusundaki araştırmalarına başladı.

Ernst Engel ile dokuz yıl birlikte çalışmasının ürünü olan *Theorie der Transformationsgruppen* (1893, 3 cilt; Dönüşüm Grupları Kuramı) adlı yapıtı Lie'nin sonlu sürekli ornatma gruplarının genel kuramı üzerindeki araştırmalarının sonuçlarını içerir. Üç yıl sonra *Geometrie der Berührungstransformationen* (1896; Değme Dönüşümlerinin Geometrisi) yayımlandı. Lie, 1886'da Leipzig Üniversitesi'nde Klein'dan boşalan profesörlüğe atanmıştı. 1898'de kendisi için özel olarak oluşturulan görevi kabul ederek Kristiania Üniversitesi'ne döndüğünde sağlığı iyice bozulmuştu; kısa bir süre sonra da öldü.

Günümüzde kendi adıyla anılan dönüşüm gruplarını tanımlamasının yanı sıra diferansiyel geometriye ve diferansiyel denklemler kuramına da önemli katkıları bulunan Lie'nin yapıtları arasında *Differentialgleichungen* (1891; Diferansiyel Denklemler) ve *Vorlesungen über continuierliche Gruppen* (1893; Sürekli Gruplar Üzerine Dersler) vardır. Yapıtları toplu olarak *Gesammelte Abhandlungen* (1922-37, 6 cilt; Toplu Yapıtlar) başlığı altında yayımlanmıştır.

Lie, Trygve (Halvdan) (d. 16 Temmuz 1896, Kristiania [bugün Oslo] - ö. 30 Aralık 1968, Geilo, Norveç), Norveçli siyaset adamı, diplomat ve Birleşmiş Milletler'in (BM) ilk genel sekreteri (1946-52).

Kristiania Üniversitesi'nden mezun olduktan sonra avukatlığa başladı. Bu arada siyasete atılarak Norveç İşçi Partisi'nin önde gelen üyelerinden biri durumuna geldi. Almanların Nisan 1940'ta Norveç'i istila etmesinden sonra, Londra'da sürgünde bulunan Norveç hükümetinin dışişleri bakanlığına getirildi.

Sovyet delegesi Andrey A. Gromiko'nun önerisiyle aday gösterildiği BM Genel Kurul başkanlığını Belçikalı Paul-Henri Spaak'a kaptırdıktan sonra 1 Şubat 1946'da beş

yıllık bir dönem için BM genel sekreterliğine seçildi. İlk işlerinden biri Sovyet birliklerinin İran'ın kuzeyinden çekilmesini sağlamak oldu. 1947'den başlayarak ilk Arap-İsrail çatışmasıyla, 1948'de de Hindistan ve Pakistan arasındaki Keşmir anlaşmazlığıyla

Trygve Lie
H. Roger Viollet

uğraştı. Ama bu sorunlara ancak geçici çözümler getirebildi.

1950'de "20 Yıllık Barış Programı"na destek sağlamak ve Milliyetçi Çin'in BM'den çıkarılmasını isteyen SSCB'nin girişimlerini önlemek amacıyla SSCB ve ABD başkentlerine bir "barış heyeti" gönderdi. Aynı yıl BM'nin Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanıması doğrultusunda çaba gösterdi.

BM birliklerinin Kore Cumhuriyeti'ne (Güney Kore) yardımla görevlendirilmesinden (27 Haziran 1950) sonra, Lie Sovyet delegelerinin sürekli saldırı ve engellemeleriyle karşı karşıya kaldı. SSCB'nin Güvenlik Konseyi'nde yeniden seçilmesini veto edeceği kesinleşince, Genel Kurul'ca resmî seçim yapılmadan görev süresi üç yıl uzatıldı. Bunun üzerine SSCB Lie'yi genel sekreter olarak tanımayacağını duyurdu. Lie ayrıca Senatör Joseph R. McCarthy'nin BM içindeki komünistleri açığa çıkarma gerekçesiyle yürüttüğü soruşturmanın sonunda "vatana bağlılığından kuşku duyulan" ABD yurttaşlarına iş vermekle suçlandı, ama bu suçlamalar kanıtlanamadı.

Arabuluculuk işlevini yerine getirmesinin olanaksızlaştığını gören Lie, 10 Kasım 1952'de istifa etti. 1954'te *In the Cause of Peace* (Barış Uğruna) adlı kitabı yayımlandı.

Lieber, Francis, asıl adı FRANZ LIEBER (d. 18 Mart 1798, Berlin - ö. 2 Ekim 1872, New York kenti, ABD), Alman asıllı ABD'li siyasal düşünür ve hukukçu. *Code for the Government of Armies in the Field* (1863; Savaş Alanında Ordulara Yönetimi İçin Kurallar) adlı yapıtı, savaşa ilişkin uluslararası sözleşmelerin temelini oluşturmuştur.

Üniversite öğrenimini Jena'da tamamladı. Liberal görüşlerinden ve siyasal eylemlerinden dolayı Prusya yönetimince iki kez hapse atıldı. İngiltere'ye kaçarak 1827'de ABD'ye göç etti. ABD'de *The Encyclopedia Americana*'nın birinci baskısının yayın yönetmenliğini yaptı (1829-33). South Carolina College'da (Columbia) tarih ve siyasal iktisat profesörlüğüne atandı (1835). Daha sonra New York'ta Columbia College'da ders vermeye başladı (1857). En önemli kitaplarından *Manual of Political Ethics* (1838-39, 2 cilt; Siyasal Ahlak Elkitabı) ile *On Civil Liberty and Self Government*'ı (1853, 2 cilt; Yurttaşlık Hakları ve Kendi Kendini Yönetme) bu dönemde yazdı. Amerikan İç Savaşı sırasında Birlik Ordusu için hazırladığı *Code for the Government of Armies in the Field*'da savaşın yol açtığı yıkımı azaltacak, sivil halkı koruyacak ve savaş tutsaklarına karşı davranışları düzenleyecek sistemli ve kurumsallaşmış bir davranış kuralları derlemesine olan gereksinimi vurguladı.

Liebermann, Max (d. 20 Temmuz 1847, Berlin - ö. 8 Şubat 1935, Berlin, Almanya), yoksulların yaşamını konu aldığı nesnel çalışmalarıyla tanınan ressam ve özgün baskı sanatçısı. Alman izlenimciliğinin önderidir.

1866-68 arasında Steffeck ile çalıştıktan sonra Weimar Güzel Sanatlar Okulu'nda öğrenim gördü (1868-72). İlk sergilenen resmi "Kaz Yolan Kadınlar"dakı (1872, Ulusal Galeri, Batı Berlin) dolaysız gerçekçilik ve içtenlik, dönemin gerçeği romantik bir biçimde idealize etmeye dayanan sanat

"Keten Eğirenler", Max Liebermann'ın yağlıboya çalışması, 1887
Ulusal Galeri, Berlin
Staatliche Museen zu Berlin, National-Galerie, Berlin

anlayışıyla çarpıcı bir karşıtlık oluşturuyordu. Resim, Liebermann'a "çirkinlerin müridi" lakabının takılmasına neden oldu. Liebermann 1873 yazını Barbizon'da geçirdi; orada Jean-François Millet ile tanıştı, Corot, Constant Troyon ve Charles-François Daubigny'nin yapıtlarını tanıdı. Bunların sonucunda resimlerinde daha aydınlık renkler kullanmaya başladı.

1878'de Münih'e döndü, 1884'te de Berlin'e yerleşti. Bu dönemde konularını Amsterdam yetimhaneleriyle yaşlı yurtlarından, Alman ve Hollandalı köylülerle işçilerin yaşamlarından seçti (örn. "Keten Eğirenler", 1887). Bu resimleriyle Alman sanatına yaptığı katkı, Millet'nin Fransız resmine kazandırdıklarıyla karşılaştırılabilir.

Liebermann'ın 1890'dan sonraki üslubu Fransız izlenimcilerinin (başlarda Manet'nin, sonra da Degas'nın) etkilerini taşır. Akademik çevrelerin benimsemediği izlenimcilik ve *art nouveau* gibi üslupları destekleyen Berlin Sezessionu'nun kurucusu ve önderi olmasına karşın, 1898'de Berlin Akademisi'ne üye, daha sonra da başkan seçilmiştir.

Liebig (Baronu), Justus (d. 12 Mayıs 1803, Darmstadt, Hessen-Darmstadt - ö. 18 Nisan 1873, Münih, Almanya), organik kimyanın sistemleştirilmesine, kimyanın biyolojiye uygulanmasına (biyokimya), tarım kimyasının temel ilkelerinin geliştirilmesine ve kimya eğitimine önemli katkılarda bulunan Alman kimyacı.

Kısa bir süre eczacılık öğrenimi gören Liebig, o dönemin önde gelen kimyacılarından Karl Wilhelm Gottlob Kastner ile çalışmak ve kimya öğrenimi görmek için Bonn Üniversitesi'ne girdi. Daha sonra Kastner ile birlikte Erlangen Üniversitesi'ne geçti ve 1822'de doktora çalışmasını tamamladı. Öğrenimini Paris'te sürdürebilmek üzere Hessen hükümetinden burs aldı ve Alexander von Humboldt'un yardımıyla Joseph-Louis Gay-Lussac'ın özel laboratuvarında çalışma olanağını elde ettı.

1824'te Giessen Üniversitesi'ne giren Liebig, 1826'da profesör oldu ve burada genç kimyacılara kimyasal araştırma yöntemlerinin sistemli olarak öğretildiği ilk laboratuvarı kurdu. Bu laboratuvar çok geçmeden dünyanın en ünlü kimyasal araştırma merkezlerinden biri durumuna geldi ve buraya Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden Liebig ile çalışmak isteyen öğrenciler gelmeye başladı. Von Hoffmann, Sir Edward Frankland, F. A. Kekule von Stradonitz ve Charles-Adolphe Wurtz gibi bir sonraki kuşağın en önemli kimyacıları bu öğrenciler arasındaydı. Liebig'in laboratuvarı kimya eğitimine bir yön kazandırdı ve uygulanan bu eğitim yönteminin 19. yüzyıl sonlarında Almanya'da kimyanın gelişmesine büyük katkısı oldu. 1845'te baron unvanı alan Liebig 1852'de Münih Üniversitesi'nde kimya profesörü oldu ve ölene değin bu üniversitede görev yaptı.

Liebig, F. Hanfstaengl'in bir fotoğrafı, 1868
Gesellschaft Liebig Museum, Giessen, Almanya

Liebig inorganik ve organik kimyanın pek çok alanında çalıştı. Siyanat asit ile fulminik asidin izomerliği (eşizlik) üzerine yaptığı ilk araştırmalar o dönemdeki kimyacıların çalışmalarını etkiledi ve Liebig'i organik kimyaya yöneltti. Organik kimya üzerinde çalışırken bir başka değerli kimyacı olan Friedrich Wöhler ile tanıştı. Bu iki kimyacının arkadaşlığı yaşamları boyunca sürdü ve çok sayıda araştırmayı birlikte yürütüler. Aynı kimyasal grubun çeşitli tepkimelerde değişmeden kaldığı acıbadem yağı (benzaldehit) üzerine yaptıkları çalışma bunlar arasında en önemlisidir. Liebig, kök (radikal) adı verilen bu tür gruplar üzerinde gerçekleştirdiği çalışmalarla kök kuramının geliştirilmesine önemli katkılarda bulundu. Kök

kuramı, organik kimyanın sistemleştirilmesine yönelik ilk büyük girişimdir.

Liebig'in karbon ve hidrojenin kimyasal çözümlemesine yönelik olarak geliştirdiği basit teknikler organik kimya çalışmalarında çok yararlı oldu. Halojenlerin kimyasal çözümlemesi için de bir yöntem geliştiren Liebig, polibazik organik asitler üzerine makaleler yayımladı ve asitlerin hidrojen kuramını destekleyen çalışmalar yaptı. Günümüzde de çoğu laboratuvarda damıtma işleminde kullanılan Liebig yoğunlaştırıcısının yaygın olarak kullanılmasını sağladı (Bu aygıtı Liebig'in kendisi geliştirmemiştir).

Liebig 1838'den sonra bitki ve hayvan kimyasıyla ilgilenmeye başladı. Vücuttaki sıvıların ve dokuların çok sayıda kimyasal çözümlemesini yaptı ve hayvan organizmasındaki azotlu bileşikler üzerine araştırmalar yürüttü. Daha sonra tarım sorunlarıyla çok yakından ilgilendi ve 1840'ta *Die organische Chemie in ihrer Anwendung auf Agrikulturchemie und Physiologie* (Organik Kimyanın Tarım Kimyasına ve Fizyolojiye Uygulanması) adlı yapıtını yayımladı. Bu kitap tarımla uğraşanlara çok yardımcı oldu. Liebig bitkilerin humusla beslendiği konusundaki eski kurama karşı çıktı ve bitkilerin toprak ve havadan amonyak, su ve karbon dioksit aldığını gösterdi. Toprakta eksilen öbür elementlerin mineral gübreler yoluyla verilmesi gerektiğini savundu.

Son yıllarında Liebig'in ünü çok yaygınlaştı ve kimyasal olaylarda en son sözü söyleyecek kişi olarak kabul edildi. Bazen çok katı olan düşüncelerini açıklamakta hiç çekinmediğinden her zaman haklı olmadığı bilimsel tartışmalara sıkça katıldı. Çalışmalarının çoğu 1832'de kurduğu *Annalen der Pharmacie*'de yayımlandı. Bu yayının adı daha sonra en önemli süreli kimya yayını olan *Annalen der Chemie* olarak değişti. Liebig Münih'te profesörlüğü kabul ettikten sonra, laboratuvar çalışmalarını bıraktı, yeni öğrenciler yetiştirmeyi kabul etmedi ve kimya konularında makaleler yazmaya ağırlık verdi. Sık sık girdiği polemiklerin yanı sıra, bu makaleleriyle de kimyanın daha geniş biçimde insan yaşamına uygulanması gerektiğini savundu.

Liebknecht, Karl (d. 13 Ağustos 1871, Leipzig - ö. 15 Ocak 1919, Berlin, Almanya), Rosa Luxemburg ve öbür radikallerle birlikte, Berlin'de Spartakistler adlı yeraltı grubunu kuran Alman sosyal demokrat. Bu grup sonradan Alman Komünist Partisi'ne (DKP) dönüşmüştür.

Karl Liebknecht, 1913
[illegible]

Wilhelm Liebknecht'in oğlu olan Karl, babasının yönettiği Almanya Sosyalist İşçi Partisi'ne (1891'den sonra Almanya Sosyal Demokrat Partisi-SPD) karşı Antisosyalist Yasa'nın yürürlükte olduğu yıllarda faaliyetdi. Partinin mali yardımıyla önce Leipzig'de, ardından doktorasını tamamladığı Berlin'de hukuk ve siyasal iktisat okudu.

Potsdam'da İmparatorluk Ordusu Muhafızları'nda askerlik (1893-94) ve bir süre Vestfalya'da avukatlık yaptıktan sonra 1898'de Berlin'e döndü. Babasının ölümünü 1900'de Julie Paradies'le evlendi ve onden üç çocuğu oldu. On yıl sonra karısı olunca, Heidelberg Üniversitesi mezunu olan Rus asıllı Sophin Ryss'le ikinci evliliğini yaptı.

1904'te Königsberg'deki bir mahkemede, Doğu Prusya'dan Çarlık Rusyası na sosyalist propaganda yapmakla suçlanan toprak-sız köylüleri hiçbir ücret almaksızın savundu. Savunmasını sosyal demokrasinin haklılığı tezine dayandırdı ve davayı militarizmi yargılandığı bir platforma dönüştürdü. 1907'de Stuttgart'ta Uluslararası Sosyalist Gençlik Örgütleri Birliği'nin kurulmasında önemli rol oynadı. Aynı yıl *Militarismus und Antimilitarismus* adlı kitabından dolayı 18 ay hapis cezasına çarptırıldı. Silezya'daki Glatz'da cezasını çekerken, Prusya eyalet meclisine (*Landtag*) seçildi. Sonraki yıllarda SPD içinde Marksist kuramı gözden geçirmek isteyen ve giderek güçlenen akımın karşısında bir turum takındı. Partinin sol kanadının baş sözcüsü olarak 1912'de *Reichstag*'a (Parlamento) girdi.

I. Dünya Savaşı sırasında savaş hükümetine karşı muhalefetin ön saflarında yer aldı. *Reichstag*'da savaş kredilerine karşı oy kullanan ilk milletvekili oldu. Ocak 1915'te savaşın bir iç savaşın ya da sınıf savaşına dönüştürülmesi için açıkça çağrıda bulundu. Hükümetçe cephe gerisinde hizmet vermek üzere askere alındıysa da *Reichstag*'da ve Prusya eyalet meclisinde temsil görevini sürdürmesine izin verildi. Ekim 1915'te hastalanana değin Rusya Cephesi'nin Duna bölümünde ağaç kesme, patates soyma ve tarlalardaki çürümüş artık ve kokleri yakma gibi işlere koşuldu. Sosyal Demokrat Parti yönetimine karşı yürüttüğü muhalefetten dolayı 1916'da partiden çıkarıldı. Rosa Luxemburg'la birlikte yeraltında Spartakistler adıyla savaş karşıtı devrimci bir hareketin kurulmasına önderlik etti. Güçlü bir örgütlenme ağı aracılığıyla çeşitli devrimci propaganda eylemlerine girişen hareketin gizli yayın organı *Spartakusbriefen*'i çıkardı.

1916'da Berlin'deki 1 Mayıs gösterisinde hükümetin devrilmesi ve savaşa son verilmesi çağrısında bulundu. Bunun üzerine yargılanarak hapsedildi. Devrimci hareketin hızla yükseldiği Ekim 1918'de hükümetin çıkardığı affla serbest bırakıldı. Rusya'daki Sovyet yönetimi serbest bırakılmasını Berlin'deki elçilik konutunda onurona verdiği bir akşam yemeğiyle kutladı.

Bu sırada Friedrich Ebert önderliğindeki SPD devrimci dalgayı ılımlı bir yörüngeye çekmeye çalışıyordu. Sovyet modeline uygun bir devrimci ayaklanmayı hedef alan Liebknecht, kitleleri bu doğrultuda harekete geçirecek bir örgütlenmeye girişti ve Alman Komünist Partisi'nin oluşturulmasında önemli rol oynadı. Bu parti radikal unsurları örgütlemede beklenen başarıyı gösteremedi. Monarşinin devrilmesinden sonra Ebert'in kurduğu geçici hükümetle birlikte baş gösteren kanlı çatışmalar tırmanma eğilimine girdi. Geçmişte babasının yolunu izleyerek, şiddete dayalı taktiklere karşı çıkmış olan Liebknecht Ocak 1919'da bir darbeyle iktidarı ele geçirmeyi denedi. Bu girişim karşıdevrimin yükseliyini hızlandırdı ve Rosa Luxemburg'la birlikte [illegible] Ocak 1919'da tutuklayan [illegible] gerekçesiyle kaçırılmasına gitmekte [illegible] bulduğu kurşunla öldü.

Liebknecht, Wilhelm (d. 29 Mart 1826, Giessen, Hessen - ö. 7 Ağustos 1900, Berlin, Almanya), Karl Marx'a yakın olan ve Almanya Sosyal Demokrat Partisi'nin (SPD) kurucularından Alman siyasetçi. Giessen, Marburg ve Berlin üniversitelerinde öğrenim gördü. Bu dönemde Fransız sosyalist düşüncesine ilgi duymaya başladı. İsviçre'de bir süre ikamet ettikten sonra 1847'de İngiltere'ye gitmeye karar verdi. İngiltere'de [illegible]

Wilhelm Liebknecht, y. 1890
[illegible]

Şubat Devrimi'ne zamanında yetişemeyince, Almanya'ya geçerek [illegible] kurulanan çeşitli devrimci ayaklanmalara katıldı. Baden'de gerilemekte olan devrimci mücadeleyi yeniden canlandırma girişimi sırasında yakalandı ve [illegible] ay hapis cezasına çarptırıldı. Serbest bırakıldıktan sonra İsviçre'ye döndü. Ama İsviçreli işçiler arasında artan etkisinden korkan Avusturya ve Prusya hükümetleri Cenevre'den çıkarılmasını sağladılar. İngiltere'ye giderek Londra'daki Komünistler Birliği'ne katıldı. Karl Marx ve Friedrich Engels ile yakın ilişkiye girdi. Bu arada *Augsburger Allgemeine Zeitung*'un Londra muhabiri olarak çalıştı. 1862'de Prusya hükümetince affedilince Berlin'e döndü ve *Norddeutsche Allgemeine Zeitung*'un yazarları arasına girdi. Çok geçmeden sosyalistler arasında etkili bir konum kazandı. 1862'de başbakan olan Otto von Bismarck, Liebknecht'in işçi sınıfı üzerindeki etkisinden rahatsızdı. Onu kendi safına çekmeyi başaramayınca 1865'te Prusya'dan atılmasını sağladı.

Leipzig'e yerleşen Liebknecht, Ferdinand Lassalle tarafından 1863'te kurulan ve görevler içinde bulunan Alman İşçi Dernekleri'ne (ADAV) katıldı. Orada August Bebel'le yakın bir dostluk kurdu. Farklı özellikleriyle her bakımdan birbirini tamamlayan bu ikili yüzyılın sonuna değin Alman sosyalizmine önderlik etti. Leipzig'de sosyalizme yeni yandaşlar kazanmak için etkin bir çalışma yürüten Liebknecht, kitleleri eğitme çabalarını *Demokratischer Wochenblatt* dergisi aracılığıyla sürdürdü. 1867'de İşçilerin oylarıyla Kuzey Almanya *Reichstag*ına (Parlamento) seçildi. *Reichstag*'da Lassalle'in devlet sosyalizmi anlayışına karşı çıktı. 1869'da Eisenach'ta toplanan kongrede Bebel'le birlikte Almanya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ni kurdu ve merkezi Londra'da bulunan I. Enternasyonal'e (Uluslararası İşçiler Birliği) katılmasını sağladı.

Fransız-Alman Savaşı (1870-71) sırasında savaş kredileri oylamasına katılmayarak savaşı ve hükümete karşı yazılar yazdı. 1872'de "vatana ihanete teşebbüs" suçlamasıyla tutuklandı. Aynı suçla yargılanan Bebel'le birlikte Hubertusburg Kalesi'nde 2 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Prusya'nın savaşta kazandığı askeri zafer Alman sosyalistlerinin *Reichstag*'daki gücünü kıramadı. Liebknecht Bismarck'ın önünde bir engel olmaya devam etti. Bismarck'ın sosyalistleri sindirmeye yöneltmesi, Lassalle ve Liebknecht yandaşlarının 1875'te Gotha'da Almanya Sosyalist İşçi Partisi adı altında birleşmesini sağladı. Bir uzlaşma ürünü olan ve devlet destekli üretim birliklerini öngördüğü için Marx'ın sert eleştirilerine hedef olan Gotha Programı uzun bir süre Alman sosyalizmine yön verdikten sonra 1891'de yerini Marksist ilkelere göre hazırlanan Erfurt Programı'na bıraktı. Bu arada Bismarck sosyalistlere başta yayın dünyası olmak üzere çeşitli alanlarda yasaklar getiren Antisosyalist Yasa'yı 1878'de Reichstag'dan geçirmeyi başardı.

Yıllarca süren baskılara karşın sosyal demokratların gücü sürekli arttı. Yasanın yürürlükten kalktığı 1890'da sosyal demokratlar seçimlerde büyük başarı gösterdi. Bu başarı aynı zamanda Liebknecht'nin kitleleri eğitmeyi temel alan taktiğinin olumlu sonuçlar verdiğini ortaya koydu. Çalışmaları serbest bırakılan parti 1891'de Erfurt'ta Almanya Sosyal Demokrat Partisi adını aldı. Liebknecht yaşamının son dokuz yılında partinin en etkili gazetesi *Vorwärts*'taki yazılarıyla partinin önde gelen sözcülerinden biri oldu.

Liechtenstein, resmi adı LIECHTENSTEIN PRENSLIĞI, Almanca FÜRSTENTUM LIECHTENSTEIN, Avrupa'da, İsviçre ve Avusturya arasında küçük prenslik. Yüzölçümü 160 km², başkenti Vaduz. 1992 tahmini nüfusu 29.600'dür.

Ülkenin doğuda kalan üçte ikilik bölümü, Orta Alpler'in bir parçası olan Rhätikon Masifinin engebeli eteklerinden oluşur. Yüksekliği 1.800-2.623 m arasında değişen dağların aşağı yamaçları yaprakdökmeyen ağaçlar ve alp tipi çiçeklerle kaplıdır. Çıplak dorukları ise karla örtülüdür. Üç büyük vadiyle yarılan dağların sularını Samına Irmağı toplar. Ülkenin batı kesimini Ren Irmağının taşkın ovası kaplar. Ill Irmağı vadisiyle birlikte bu ova, kuzeye doğru genişleyen, üçgen biçiminde bir düzlük oluşturur. Bir zamanlar bataklık olan ırmak vadisi, 1930'da başlatılan akaçlama çalışmalarıyla tarıma son derece elverişli hale getirilmiştir.

Liechtenstein

Fön rüzgârlarının etkisiyle ülkede ılıman bir iklim hüküm sürer. Yıllık yağış miktarı, bölgeye göre 914-1.143 mm arasında değişir. Kış aylarında sıcaklık ender olarak −15°C'nin altına düşer; yazın ise ortalama 20°C-28°C arasındadır. Bu iklim koşulları, dağlık bir bölge için pek elverişli olmayan üzüm ve mısır ekimini olanaklı kılmıştır.

Başkent Vaduz yakınlarında eski bir şato ve kilise
Ken Lambert/Camera Press

Liechtenstein'ın bitki örtüsü, sazlıklardan otsu bitki ve ağaç topluluklarına kadar büyük çeşitlilik gösterir. Suyıldızı, çuhaçiçeği ve orkide gibi çeşitli çiçeklere rastlanır. Ormanlar kayın, akçaağaç, çınar, dişbudak gibi ağaçlardan oluşur. Ayrıca zengin bir hayvan varlığı vardır. Ormanlarda geyik, karaca, elik, tavşan, marmot, sülün, ormantavuğu, keklik, tilki, porsuk, sansar, kakım, kokarca, gelincik gibi hayvanlar yaşar.

Ren Irmağının suladığı ovalarda her dönemde yerleşim vardı. Yüzyıllar boyunca vadiye, Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'na bağlı Vaduz ve Schellenberg feodal beylikleri egemen oldu. Bu iki beylik, 1719'da Liechtenstein prenslerinin yönetimi altında birleşmiş olmalarına karşın, günümüzde bile Yukarı Ülke ve Aşağı Ülke adlarıyla ayrı seçim bölgeleri oluştururlar. Tarihi boyunca dış etkilere kapalı, sakin, kırsal bir ülke olan Liechtenstein, II. Dünya Savaşı'ndan sonra hızlı bir sanayileşme yaşamıştır.

Meşruti bir monarşi olan Liechtenstein'da prenslik babadan oğula geçer ve yönetim hanedanın kurallarına göre belirlenir. 1921 anayasası ile dört yıllık bir süre için seçilmiş 25 üyeden oluşan tek meclisli bir parlamento (*Landtag*) kurulmuştur. Yirmi yaşın üzerindeki bütün erkek yurttaşların seçme ve seçilme hakkı vardır. 1984'ten beri 20 yaşın üzerindeki kadınlar da genel seçimlere katılabilmektedir, ama yerel seçimlere katılma hakları yoktur.

Hükümet, *Landtag*'ın önerisiyle prens tarafından dört yıllık süreler için atanan bir hükümet başkanı ve yardımcısı ile üç bakandan oluşur. Ülke, üç yıl için seçilen belediyelerin yönetimindeki 11 özerk bucağa (*Gemeinde*) bölünmüştür. Ülkede sembolik bir polis gücü vardır, ama ordu 1868'de dağıtılmıştır.

Hemen hemen hiçbir doğal kaynağı bulunmayan Liechtenstein, kereste de dahil bütün hammaddeleri dışarıdan alır. Bu yüzden sanayileşme, öteki ülkelerde olduğu gibi çevre kirliliğine yol açmamıştır. Yaklaşık 4.200 hektarlık alan kaplayan ormanların tümü, doğal dengeyi korumak ve aşınımı önlemek amacıyla koruma altına alınmıştır. Ağır sanayi yoktur; küçük imalat işletmeleri ülkenin tümüne yayılmıştır. Buralarda ülke nüfusunun yaklaşık yüzde 33'ü çalışır. Madeni eşya, ilaç, tüketim maddeleri imalatı ve gıda işleme belli başlı sanayi kollarıdır. 1921'de İsviçre Frankı'nı resmî para birimi olarak kabul eden Liechtenstein, 1924'ten beri de İsviçre gümrük birliği üyesidir. 1990 verilerine göre gayri safi milli hasılanın (GSMH) 940 milyon ABD Doları olduğu ülkede kişi başına 32.790 ABD Doları düşmektedir.

Kilometrekare başına 185,2 kişinin (1992) düştüğü ülkede nüfusun giderek daha az bir bölümünün (1990'da yüzde 2,4) tarımla uğraşmasına karşın, çiftlik alanları gün geçtikçe büyümektedir. En büyük tarım işletmeleri hayvancılığa ve mandıracılığa ayrılmıştır. Mısır ve patates geleneksel tarım ürünleridir: bunun yanında tahıl ve sebze üretimi de artmaktadır. Bağcılık ise gelişmemiştir. Yaz aylarında dağ yamaçları otlak olarak kullanılır.

Hükümet tarafından desteklenen turizm Vaduz yöresinde yoğunlaşmıştır. Turistlerin çoğu çevredeki Avrupa ülkelerinden gelir. Ülkede şubesi bulunan yabancı firmaların ödediği vergiler ek bir gelir kaynağı oluşturmaktadır. Liechtenstein, çok gelişkin bir karayolu ağıyla komşu ülkelere bağlanır. Paris-Viyana ekspres hattının bir parçası olan demiryolu, ülkenin kuzey kesimlerinden geçer. Havaalanı yoktur.

Liechtenstein'lılar İS 500'den sonra bölgeye yerleşen Alamanların soyundan gelmektedir. Resmî dil Almanca olmakla birlikte, telaffuz ve sözcük dağarcığı bakımından yerel özellikler gösteren bir Alaman lehçesi konuşulur. İsviçre'nin Valais kantonundan gelip 13. yüzyıl sonlarında Triesenberg'e yerleşen göçmenlerin soyundan olan Valserler ise çok farklı bir lehçe konuşmaktadır. Nüfusun çoğunluğu Katoliktir.

Güneyde yer alan sanayileşmiş Yukarı Ülke Vaduz, Balzers, Triesen, Triesenberg, Schaan ve Planken bucaklarından; kuzeydeki Aşağı Ülke ise Eschen, Mauren, Gamprin, Ruggell ve Schellenberg bucaklarından oluşur. Savaş sonrası sanayileşmenin etkisiyle birçok insan büyük bucaklara göç etmiştir. Nüfusu en yoğun olan bucaklar, yönetim ve ticaret merkezi Vaduz ile başlıca sanayi merkezi olan Schaan'dır.

Sağlık işleri, başında bir devlet görevlisi bulunan Halk Sağlığı Kurulu'nun denetimindedir. Liechtenstein'ın sağlık kuruluşları yetersiz olmakla birlikte, halk İsviçre'deki kuruluşlardan yararlanabilmektedir. Bu nedenle Liechtenstein, İsviçre'deki sağlık kuruluşlarına parasal destek verir. Sosyal güvenlik, çeşitli zorunlu sigorta sistemleriyle sağlanır. Bu kapsamlı sistemlerin parasal yükü çalışanlar, işverenler ve devlet tarafından paylaşılır. Bu konudaki finansman açıklarını devlet kapatır.

Eğitim, Ulusal Eğitim Kurulu'nun denetimindedir. İlköğretim sekiz, ortaöğretim üç yıldır. Ülkede bir meslek okulu, bir üniver-

site hazırlık okulu, bir yüksek ticaret okulu, bir müzik okulu ve bir teknik yüksekokul vardır. Yedi yaşın üzerindeki bütün yurttaşlar okuryazardır.

Liechtenstein prenslerinin dünyaca ünlü resim koleksiyonları Vaduz'un merkezindeki Engländerhaus'ta (İngiliz Evi) sergilenmektedir. Burada Rubens, van Dyck, Brueghel, Teniers gibi önde gelen Flaman ressamların yanı sıra Ostade, Steen, Rembrandt, van Ruisdael, Cuyp, Hobbema ve van de Velde gibi Felemenk ressamların yapıtları da yer alır. 1969'da açılan Devlet Sanat Koleksiyonu'nda Frans Hals, van Dyck ve Jan van Goyen'in resimlerine ait bir bölüm ile 20. yüzyıl sanatçılarının yapıtlarından oluşan bir modern sanat bölümü bulunmaktadır.

1930'da kurulan Liechtenstein Posta Müzesi'nde, 1912'den sonra basılan ulusal pullar ile Liechtenstein'ın Evrensel Posta Birliği'ne (UPU) üye olduğu 1921'den bu yana alınan pullar sergilenir. Vaduz'daki Liechtenstein Ulusal Müzesi'nde çoğunlukla ilkçağ ve Roma dönemi sanat yapıtları bulunur. Burada ayrıca Liechtenstein'ın sanat tarihinin gelişimini gösteren bir koleksiyon ile ülke folkloruna ayrılan bir bölüm vardır. Devlete ait Liechtenstein Ulusal Kütüphanesi 1961'de kurulmuştur.

Son yıllardaki gelişmelere ilişkin ayrıntılı bilgi ve istatistikler için *bak.* ANAYILLIK.

Lied (Almancada "şarkı"), bir şiirden şarkı olarak söylenmek üzere yapılmış beste. Soylu kadınlara duyulan aşkı (*Minne*) konu eden şair ve şarkıcıların (*Minnesinger*) elinden çıkan ilk *Lied* örnekleri 12. ve 13. yüzyıllardan kalmadır. *Minnelied* denen bu yapıtların günümüze ulaşan birçoğu Güney Almanya kökenlidir ve daha geç tarihli bazı yazmalarda toplanmıştır. Bu şarkıların bazı şiir kalıplarına dayanan çeşitli formları vardır. Gerçek *Lied*, başka formların birçoğunda olduğu gibi genellikle iki bölümlüdür: Değişik üç kıtadan oluşan şiirin ilk iki kıtası, müziğin ilk cümlesi (a) ile söylenir. Son kıta ise, müziğin (a'ya göre farklı bir melodi olan) ikinci cümlesiyle (B) söylenir. Böylece ortaya aaB formu çıkar. Alman bestecilerin çok tuttuğu ve çeşitli biçimlerde yayılan bu forma *Bar* denir.

Teksesli (tek melodi çizgili) *Minnelied*'ler, çok sayıda küçük sıçrayış içeren canlı parçalardır. Ana çizgileri (*contour*) gösterişli bir biçimde öne çıkarılmış olan bu *Minnelied*'ler, majör-minör dizilerin ortaya çıkmasından önce ortaçağ ve Rönesans müziğinde görülen modal dizileri (makam) kullanır. Bu dönemin müzik yazısında ritim değerleri kesin bir biçimde belirtilmediğinden, *Minnelied*'lerin ritimleri konusundaki yorumlar tartışmalıdır. Önemli *Minnesinger*'ler arasında Walter von der Vogelweide, Tannhäuser, Wolfram von Eschenbach ve Neidhart von Reuenthal sayılabilir. Bunlardan ilk üçünün adı günümüzde Richard Wagner'in operalarından bilinir.

14. yüzyılda teksesli *Lied* gerilerken, iki ya da daha çok ses ya da ses ve çalgı için çoksesli *Lied*'ler ortaya çıktı. En tanınmış çoksesli *Lied*'lerden biri, Oswald von Wolkenstein'ın (1377-1455) "Wach auff myn Hort"udur.

15. yüzyılda çoksesli *Lied*'ler daha da gelişti, ses sayısı dörde kadar çıktı. Bunlar *Minnelied*'ler gibi yalnız saraylılara değil, aynı zamanda aydınlara ve din adamlarına da sesleniyordu. Daha çok *Bar* formunun kullanıldığı ve romantik sözlerin ağır bastığı bu *Lied*'lerde bölümsel tekrarların bulunmadığı göze çarpar. Melodili bölümü genellikle orta parti (tenor) söyler, tenora eşlik eden partilerin çoğunu çalgılar seslendirir. Tenor parti genellikle daha önce var olan, bilinen bir melodidir, çoksesli *Lied* için yeni ve özel olarak bestelenmemiştir. Fransız-Flaman etkileri, partiler (genellikle üç parti vardır) arasındaki ilişkilerde kendini belli eder. Müziğin dokusu bazen akorlarla kurulu olur (armonik yazı). Bunun dışındaki durumlarda partilerden biri, bir cümlenin bir parçasında başka bir partinin melodisini taklit edebilir (taklitli kontrpuan yazısı). Yalnızca söylenen ya da çalınan ve söylenen üç partinin var olduğu durumlarda ise, tenor ve üst parti (*discantus*) armonik bir birlik oluştururken, üçüncü parti (kontrtenor) serbest hareket eder; öbür iki partinin arasına ve aşağıya sıçramalar yapar.

Çoksesli *Lied*'ler 16. yüzyıl ortalarında Ludwig Senfl ve çağdaşlarının şarkılarıyla doruğa ulaştı. Matbaanın keşfi, dindışı çoksesli *Lied*'lerin yayılmasında etkili oldu ve tutulan *Lied*'lerin birçoğu, yalnızca yeni sözler yazılarak dinsel parçalar haline getirildi. Böylece *Lied*'ler Protestanlığın yayılmasında önemli bir rol oynadı. Rönesans'ın sonlarına gelindiğinde (y. 1580), *Lied*'ler özellikle İtalyan üslubunda besteleniyordu. İtalyan madrigalinin bütün Avrupa'da yayılmasıyla eski *Lied* geleneği önemini yitirdi.

19. yüzyılda Alman besteciler yeniden *Lied* formuna döndüler. 18. yüzyıl sonları ile 19. yüzyıl başlarında romantizm akımı sırasında ciddi konuları işleyen popüler şiir büyük bir hız kazandı ve müzikçiler Goethe gibi ustaların birçok şiirini *Lied* olarak beste lediler. Toplam 600'den fazla *Lied* bestesi olan Franz Schubert'in yanı sıra Robert Schumann, Johannes Brahms ve Hugo Wolf 19. yüzyılın en iyi *Lied* bestecileri arasındaydı. *Lied*'lerdeki şiirlerin düzeyi genellikle çok yüksek olmamakla birlikte, romantik sanatçılar şiirle müziği eşdeğerde tutmuşlardı. Romantik anlayışla yazılan *Lied*'ler genellikle piyano eşliğinde insan sesi için düşünülmüştü. Piyano partisi sıradan bir eşlik değil, yer yer bir virtüöz tekniği gerektiren, zor ve sanatlı bir yazıydı ve kompozisyon bütünlüğünde *Lied*'in ezgisi kadar önemli bir yeri vardı. *Lied*'lerin müziği çağdaş operanın geniş kapsamından yoksundu, ama daha içten ve duygu açısından daha incelikliydi. Besteciler çoğunlukla *Lied* çevrimleri yazdılar. Bunlar tek bir konuyu ele almakla birlikte, müziksel geliştirmeye geniş olanaklar sağlıyordu. Bir *Lied*'de sözler ya baştan sona (eksiksiz, tekrarsız ve dize sırasıyla) besteleniyor ya da bazen her dize, bazen de bazı dizeler ve kıtalar müziğe göre tekrarlanıyordu. Bazı *Lied*'ler büyük orkestra eşliği için, bazıları da yaylı ya da üfleme çalgılardan oluşan oda müziği toplulukları için düzenlenmişti.

Liège, Flamanca LUIK, Almanca LÜTTICH. Belçika'nın doğu kesiminde il. Yüzölçümü 3.862 km²'dir. Doğuda Almanya'yla sınırı vardır. Huy, Liège, Verviers ve Waremme adlı dört ilçeye (*arrondissement*) ayrılır. Merkezi Liège kentidir. Ağırlıklı olarak Fransızca konuşulan bir bölge olmakla birlikte Almanca konuşulan Eupen-et-Malmédy ve Sankt Vith ile Almancanın hâlâ yaygın biçimde konuşulduğu eski tarafsız bölge Moresnet'yi de içine alır.

Liège yaklaşık 1.000 yıl boyunca Yukarı Gelderland'dan Fransa sınırına (Champagne) kadar uzanan bir bölgeyi denetimleri altında tutan Liège'deki prens-piskoposların merkezi oldu. Burgonya Felemenki'nin kuzeybatı ve güneydoğu bölgeleri arasında yer alması nedeniyle 15. yüzyılda özel bir önem kazandı. Bölgedeki prens-piskoposlar 16. yüzyıldan sonra genellikle Felemenk'in Habsburg hükümdarlarıyla işbirliği yaptılar. Fransa 17. yüzyılda bir saldırı düzenlediği bölgeyi Fransız Devrim Savaşları sırasında tümüyle ilhak etti (1795). 1815'te Felemenk'e bırakılan Liège, 1830'da Belçika'ya bağlandı.

Liège, çok çeşitli tarım ürünlerinin yetiştirilmesine elverişli verimli topraklarla kaplıdır. Sularını Maas (Meuse), Amblève, Ourthe ve Vesdre ırmakları toplar. Killi bir balçık tabakasıyla kaplı tebeşir oluşumlu bir plato olan kuzeybatıdaki Hesbaye'de tahıl ve şeker pancarı yetiştirilir, sığır beslenir. Kuzeydoğudaki Pays de Herve Platosunun nemli killi topraklarında otlaklar ve meyve bahçeleri yer alır; ilin bu kesiminde şurup ve peynir üretilir. Maas Vadisinde bostancılık ve mandıracılık yapılır. Güney ve güneydoğuda tarımın ancak sınırlı ölçüde yapılabildiği Condroz ve Hautes Fagnes (Hohes Vehn) bölgeleri yer alır. Yaylalarda domuz ve süt hayvanları beslenir; vadilerde ise mandıracılık yapılır, yulaf, çavdar, buğday, yonca, patates yetiştirilir. Spa ile Outhre ve Amblève ırmakları boyunca turizm gelişmiştir. Ardennes'lerin bazı kesimleri özellikle de Eupen-et-Maldémy bölgesi sık ormanlarla kaplıdır. Hautes Fagnes fundalıkları doğal yaşamı koruma bölgesi olarak ayrılmıştır.

Sanayi tesisleri Maas Vadisindeki Liège ve çevresindeki uydu kasabalarla Vesdre Vadisindeki Verviers'nin çevresinde toplanmıştır. Sambre-Maas kömür havzasının doğu ucu il sınırları içindedir. Maas Vadisi boyunca kömür ocakları, kok fırınları, çelik fabrikaları ve kimya ile metalurji fabrikaları uzanır; bölgedeki kömür üretimi gitgide azalmaktadır. Verviers Belçika yün sanayisinin merkezidir. Öteki önemli yerleşmeler arasında Maas Vadisindeki Huy ile Ardennes'deki Eupen, Spa, Stavelot ve Sankt Vith adlı pazar ve sayfiye kasabaları sayılabilir. Ulaşım kanal içine alınmış Maas Irmağı, Albert Kanalı, altı ana karayolu ve birkaç uluslararası demiryoluyla sağlanır. Başta Amblève ve Ourthe vadileri olmak üzere ilin pek çok yerinde eski şatolar ve manastırlar vardır. Nüfus (1991) 999.646.

Liège, Flamanca LUIK, Almanca LÜTTICH. Belçika'nın doğu kesimindeki Liège ilinin merkezi kent. Maas (Meuse) Irmağı kıyısında, ırmağın Ourthe Irmağı ile birleştiği noktada yer alır. Tarihöncesi dönemde yerleşmeye açılan bölge Romalılarca Leodium olarak adlandırılırdı. 705'te kentte öldürülen Maastricht piskoposu St. Lambert'in anısına Liège'de bir şapel yapıldı. St. Hubert kendi piskoposluk merkezini 721'de buraya taşıyınca Liège bir kasaba oldu.

Yörenin ilk piskopos-prensi Notger'in döneminde Liège Prensliği'nin ve Mosan Okulu'nun merkezi olarak önem kazandı ve Avrupa'nın belli başlı kültürel merkezlerinden biri durumuna geldi. 1195'te berat aldı. Loncaların kent meclisinde temsil edilmeye başlamasından sonra, loncalarla soylular arasında iktidar mücadelesi başladı. Ani bir saldırı karşısında yenilgiye uğrayan soyluların taraftarları 1312'de, Saint-Martin Kilisesi'nde toplanan halk tarafından yakılarak öldürüldü. 1313'te ticaret loncalarının çoğuna siyasal eşitlik tanındı.

15. yüzyılda Felemenk'in Burgonya'nın egemenliği altında bulunduğu dönemde Charles'a (Cesur) teslim olmayan kent 1467 ve 1468'de bu hükümdar tarafından yağmalandı. Charles'ın ölümünden sonra yeniden inşa edildi ve 16. yüzyılda Evrard de La Marck adlı piskopos-prensin yönetimi sırasında en parlak dönemini yaşadı. 1684'te piskopos-prenslerle vatandaşlar arasındaki çatışma yeniden alevlenince bundan en fazla demokratik kurumlar zarar gördü. Kent, 1691'de Fransızlar tarafından bomba-

Liège, Belçika
Photo Research International

landı, İspanya Veraset Savaşı (1701-14) sırasında da İngilizlerin eline geçti (1702). 1789'daki kansız bir devrim soyluların yönetimine son verdi. 1795'te Fransa'ya bağlanan Liège 1815'te Belçika'nın öteki kesimleriyle birlikte Hollanda Krallığı'na bırakıldı. Liègeliler 1830'daki Belçika Devrimi sırasında önemli bir rol oynadılar.

Belçika'nın bağımsızlığını kazanmasından (1830) sonra hızla genişleyerek büyük bir sanayi merkezi durumuna gelen kent 1891'de tahkim edildi. Her iki dünya savaşında da Almanlar tarafından işgal edildi ve özellikle II. Dünya Savaşı'nda bombardımanlardan büyük zarar gördü.

Günümüzde önemli bir sanayi bölgesi olan Maas Vadisinin başlıca ticaret merkezi olan kentte demir ve çelik dökümhaneleri, cam fabrikaları, kömür madenleri, silah fabrikaları ve bakır arıtma tesisleri vardır. Liège aynı zamanda, Batı Avrupa'nın üçüncü önemli ırmak limanı ve ülkenin ikinci büyük demiryolu merkezidir. Kentin yakınlarındaki Bierset'te bir havalimanı vardır.

Eskiden Saint-Paul Manastır Kilisesi olan katedralde St. Lambert ve Cesur Charles'ın eşyaları saklanır. Öteki önemli romanesk ve gotik kiliseler arasında Saint-Denis, Saint-Jacques, Saint-Martin, Sainte-Croix ve 1108'den kalma vaftiz kurnasıyla dikkat çeken Saint Barthélemy Kilisesi sayılabilir. Piskopos-prenslerin 15. yüzyılda inşa edilen, 18. ve 19. yüzyıllarda onarılan sarayı günümüzde Adalet Sarayı'dır. Eski bir Benedikten manastırı olan Saint-Laurent 1796'dan bu yana askeri hastane olarak kullanılmaktadır.

Belçika'nın Valonların yaşadığı kesiminin başlıca kültür merkezi olan kentte, konser salonları, tiyatrolar, bir opera ve birçok müze vardır; bu müzelerin en önemlileri dekoratif sanatlara ayrılmış Ansembourg Müzesi, Maison Curtios'daki (y. 1600) arkeoloji müzesi, silah müzesi, besteci César Franck'ın evi ve Valonların yaşam biçimini gözler önüne seren örneklerin sergilendiği müzelerdir. Liège Devlet Üniversitesi (1816) 1960'larda güneydeki bir bölgede tümüyle yeniden inşa edilmiştir. Kraliyet Müzik Konservatuvarı (1887) Eugène Ysäye tarafından kurulan keman okuluyla ünlüdür. kentte ayrıca birkaç ulusal araştırma laboratuvarı ile büyük sanayi kuruluşlarına bağlı teknik okullar vardır. Nüfus (1990 tah.) 196.825.

Liège Devlet Üniversitesi, Fransızca UNIVERSITÉ DE L'ÉTAT A LIÈGE, Belçika'nın Liège kentinde, karma eğitim uygulayan ve Fransızca eğitim veren kısmen özerk, yükseköğretim kurumu. 1816'da Hollanda kralı I. Willem tarafından kuruldu. Belçika'nın bağımsızlığını kazanmasından birkaç yıl sonra bir devlet üniversitesi oldu (1835). Devletin mali destek sağladığı üniversitenin felsefe, edebiyat, fen, hukuk, ekonomi, sosyal bilimler, tıp, veteriner, mühendislik ve mimarlık fakülteleri bulunur. Ayrıca üniversiteye bağlı psikoloji, eğitim ve beden eğitimi enstitüleri ile bir iş idaresi okulu vardır.

Lieh-tzu *bak.* Liezi

Liepāja, Almanca LIBAU, Rusça LIBAVA, Letonya'da kent ve liman. Letonya'nın batısında, Baltık Denizinin kıyısında, Liepāja Gölünün kuzey ucunda yer alır. Adı kayıtlara ilk kez 1253'te, küçük bir Kur yerleşmesi olduğu sırada geçen Liepāja'da Töton Şövalyeleri 1263'te bir kale inşa ettiler. Liepāja, 1625'te kent statüsü kazandı. 1697-1703 arasında kenti denize bağlayan bir kanal açıldı ve kıyıda bir liman inşa edildi. Büyük Kuzey Savaşı sırasında İsveç kralı XII. Karl'ın eline geçtiyse de (1701), savaşın sonunda Polonya topraklarına katıldı. Polonya'nın Üçüncü Taksimi sırasında ise (1795) Rusya'ya geçti.

1876'da Ukrayna'daki Romni kentinden gelen demiryolu hattının ulaşıma açılmasıyla Liepāja'nın liman olarak taşıdığı önem daha da arttı ve tahıl ihracatı büyük önem kazandı. 1893'te kentte askeri bir liman inşa edildi. Büyük hasar gördüğü I. ve II. Dünya savaşlarından beri askeri üs olarak kullanılan Liepāja'da bugün çelik, tarım makineleri, linolyum, şeker, konserve balık, kumaş ve ayakkabı üreten sanayi tesisleri vardır. Kent aynı zamanda bir açık deniz balıkçılığı merkezidir. Eğitim kuruluşlarının başında bir denizcilik yüksekokulu ile Riga Politeknik Enstitüsü'ne bağlı bir okul gelir. Nüfus (1991 tah.) 114.900.

Liepmann, Wilhelm (d. 5 Aralık 1878, Danzig, Almanya [bugün Gdańsk, Polonya] - ö. 18 Mart 1939, İstanbul), Türkiye'de ebelik eğitimine katkılarıyla tanınan Alman hekim.

Berlin Tıp Fakültesi'ni bitirdi. Robert Koch'un yanında bakteriyoloji ve patolojik anatomi öğrenimi gördü. Kadın-doğum alanında uzman olduktan sonra 1907'de doçentlik tezini verdi.

Askeri doktor olarak I. Dünya Savaşı'na katıldı. 1918'de profesör, 1921'de de ordinaryus profesör oldu. 1925-33 arasında Cecilienhaus Enstitüsü ve kliniklerinde yöneticilik yaptı; tıp fakültesinde öğretim üyesi olarak görev aldı. 1933'te kısa bir süre İspanya'da Barselona Tıp Fakültesi'nde konuk profesör olarak bulunduktan sonra aynı yıl Türkiye'ye çağrıldı. Yeni kurulan İstanbul Üniversitesi (İÜ) Tıp Fakültesi Kadın Hastalıkları ve Doğum Kliniği'ne atandı. Buradaki çalışmaları sırasında modern jinekolojinin, doğum teknik ve yardımlarının uygulanmasına, öğretilmesine öncülük etti. Tıp fakültesinde iki büyük kadın-doğum kliniği açılmasına ve modern ebelik eğitiminin gelişmesine büyük katkıları oldu.

Yaşamının sonuna değin İÜ Tıp Fakültesi'ndeki çalışmalarını sürdüren Liepmann'ın başlıca yapıtları *Tabellen zu Klinisch-Bakteriologischen Untersuchungen* (1909; Klinik-Bakteriyolojik Araştırma Tabloları), *Das Geburtshilfliche Seminar* (1910; Doğuma Yardım Semineri), *Kurzgefastes Handbuch der Gesamten Frauenheilkunde* (1914; Kadın Hastalıkları Üzerine Bir Özet), *Der Geburtshilfliche Phantomkurs*'tur (1922; *Pratik Doğum [Talebeler Fantom Kursları]*, 1935). Türkçede ayrıca, *Doğum ve Ameliyatları* (1936) ve *Pratik Jinekoloji Ders Kitabı* (1938) başlıklarıyla bazı ders notları yayımlanmıştır.

Lier, Fransızca LIERRE, Belçika'nın kuzeyinde, Anvers ilinde belediye. Anvers kentinin güneydoğusunda, Büyük ve Küçük Nete ırmaklarının kesiştiği noktada yer alır. 8. yüzyılda kurulduğu sanılan Lier, eski ahşap bir kilisenin kalıntıları üzerine inşa edilen St. Peter Şapeli'nin (1225) çevresinde gelişti. 14. yüzyılda önemli bir dokumacılık merkezi durumuna geldi. Brabant dükü I. Henri ve I. Jean'ın çeşitli ayrıcalıklar tanıdıkları kent, 1582'de İspanyollar, 1595'te Felemenkliler, İspanya Veraset Savaşı sırasında da (1706) İngilizler tarafından kuşatılıp ele geçirildi. Belçikalı milliyetçiler 1830'da Lier'de bir Hollanda saldırısını püskürttüler.

1914'teki bombardıman sırasında kentin bir bölümü yıkıldıysa da aralarında 13. yüzyıldan kalma *béguinage* (herhangi bir tarikat ve manastıra bağlı olmayan rahibelerin çekildikleri yer), gotik çan kulesi (1369) ve St. Gommarus Kilisesi'nin de (1425-1577) bulunduğu bazı ortaçağ yapıları ayakta kaldı. Brabant geç gotik üslubunun güzel bir örneği olan St. Gommarus Kilisesi vitraylı pencereleri, tabloları ve heykelleriyle olduğu kadar müzesiyle de ünlüdür. Belediye binası (1740) eski Kumaşçılar Hanı'nın yerini almıştır. Kentin en önemli yapılarından biri de adını yörede yaşamış bir gökbilimci ve saat yapımcısından alan 17. yüzyıldan kalma Zimmer Kulesi'dir; kulede dört bir yöne yüzü olan bir astroloji saati bulunur. Sanat müzesinde Felemenkli ve Flaman ustaların yapıtları sergilenir. Kentte bir öğretmen okulu (1817) ile bir devlet yüksekokulu (1843) vardır. Flaman yazar Felix Timmermans Lier'de doğmuştur. Geleneksel sanayilerin başında giysi, boncuklu çanta ve müzik aletleri üretimi gelir; dantel ve nakış işleri de önemlidir. Nüfus (1983 tah.) belediye, 31.291.

Liesegang halkaları, fiziksel kimyada, jellerde (pıhtılaşmış koloit çözeltileri) rastlanan eşmerkezli halkalar biçimindeki çökeltiler (çözeltiden oluşan çözünmez madde) dizisinin ortak adı. Liesegang halkaları agat gibi pek çok mineralde bulunan halkalara çok benzer ve bu tür minerallerin oluşumunu açıkladığına inanılır. Adını, bu halkaları bulan 20. yüzyıl Alman kimyacısı Raphael Eduard Liesegang'dan alır.

Lietzmann, Hans (d. 2 Mart 1875, Düsseldorf, Almanya - ö. 25 Haziran 1942, Locarno, İsviçre). Luthera Alman kilise tarihçisi.

Jena (1905-24) ve Berlin (1924-42) üniversitelerinde klasik filoloji ve kilise tarihi profesörlüğü yaptı. 23 ciltlik *Handbuch zum Neuen Testament*'ın (1906-31, Yeni Ahit Elkitabı) yayımını başlattı ve yönetti. Kitabı Mukaddes yorumlarının dilbilim bakımından derinliğinden etkilenen meslektaşlarına 1920'de Lietzmann'ı *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft* adlı dergisinin yönetmenliğine seçtiler. Lietzmann, yerleşik düşüncelere karşı çıktığında bile, yazılarının derinliği nedeniyle büyük saygı gördü. *Messe und Herrenmahl* (1926, Misa ve Son Akşam Yemeği) adlı kitabında Kutsal Ayin'in evrimine ışık tuttu. Burada, 1. ve 2. yüzyıllarda kullanılan iki ayrı ayin türünün zamanla kaynaşmış olabileceğini öne sürdü. Aziz Petrus ve Aziz Paulus'la ilgili geniş araştırmaları, 1. yüzyılda Roma'daki kilise örgütlenmesi konusunda önemli ipuçları sağladı. *Geschichte der alten Kirche* (1953; Eski Kilisenin Tarihi) adlı dört ciltlik yapıtı Lietzmann'ın araştırmacı olarak önemini kanıtlar.

Lievens, Jan, LIEVENS DE OUDE, LEVIUS JOHANES LE VIEUX ya da JOHANNES LEVENS olarak da bilinir. LIEVENSZOON, LEYRENS ya da LEYRENS olarak da yazılır (d. 24 Ekim 1607, Leiden - gömülüşü 4 Haziran 1674, Amsterdam, Felemenk), üslubu hem Felemenk, hem de Flaman barok sanatından izler taşıyan çok yönlü ressam ve oymabaskı ustası.

Rembrandt'ın çağdaşıydı. Amsterdam'da Joris van Schooten'ın (1616-18) ve Rembrandt'ın hocası Pieter Lastman'ın öğrencisi (1618-20) oldu. Bir süre Leyden'de yaşadıktan sonra 1632-35 arasında İngiltere'de, 1635-44 arasında da Anvers'te çalıştı. 1644'te döndüğü Amsterdam'da önemli sipanişler aldı, yapıtları çok tutuldu. Ama gene de ömrünün son yılları borç ve yalnızlık içinde geçti.

Lievens bugün en çok Leiden dönemi çalışmalarıyla tanınır. Bu resimlerinde aynı atölyeyi paylaştığı ve rekabet içinde olduğu arkadaşı Rembrandt'ın etkileri görülür. O dönemde dinsel, alegorik ve mitolojik konular, portreler, tur ve manzara resimleri yaptı. Manzara resimlerinde bazısının uzun süre arkadaşı Adriaen Brouwer'in yapıtı olduğu sanıldı. Anvers dönemi resimleri van Dyck'ın üslubundan izler taşıyordu. Daha sonra Holland'da kaldığı sırada, Flaman sanatının görkemli üslubundaki (*grand manner*) ustalığı, Amsterdam belediyesi ve daha başka resmi yapılar için dekoratif resimler hazırlamak gibi önemli sipanişler almasını sağladı. Aynı yediğine teknikiyle hazırladığı ilk baskılarının bazısının niteliği Rembrandt'ınkilerden aşağı değildi.

Liezi, Wade-Giles yazımında LIEH TZU, asıl adı LIE YUKOU, Wade-Giles yazımında LIEH YU-KOU (ö. 10. 4. yy, Çin), Taocu düşüncenin temel ilkelerini geliştiren üç düşünürden biri. Büyük olasılıkla, kendi adını taşıyan Taocu metnin yazarıdır (*bak.* Liezi). Ama bu kitapta yer alan parçaların çoğunun sonradan kaleme alınmış sahte metinler olduğu da saptanmıştır. Gerek bu durum, gerekse tarihçi Sima'nın 10. yüzyılda hazırladığı yaşamöyküleri derlemesinde Liezi'nin adının bulunmaması, onun gerçekte hiç yaşamadığı kanısını doğurmuştur.

Liezi'nin müridleriyle birlikte, birbirleriyle savaşan birçok devlete bölünmüş durumdaki Çin'i baştan sona dolaştığı ve kralların hükümdarlara danışmanlık ettiği dönemi yaşamına dişlin bilgi vektir. Yaşamın özünün sakinlik ve benliğinin felsefe yoluyla yok edilmesi olduğu belirgindir. Onun büyük Taocu filozoflar olan Lao-tzu ve Chuang-tzu'dan farkı, onların durumundan kaderin değil, neden sonuç ilişkisinin sonucu olduklarını savunmasıdır.

Liezi, Wade-Giles yazımında LIEH TZU, [illegible] Çin'de [illegible] Yalınlık ve Boğluğun Yetkin Erdeminin Arı Kitabı) olarak da bilinir. Taocu düşünür Liezi'nin adıyla anılan klasik Çin metni. Geniş çapta yaratılmış eski Taocu metnin gibi, *Lao-tzu*'nun da ana konusu *tao*'dur (*bak.* yol). *Liezi*'ye göre *tao*, insan yaşamının uyması gereken, sürekli değişme durumundaki nüvesi ve bilinmez kozmik gerçekliktir. Bugünkü biçimiyle *Liezi*'nin 15. 3. yüzyılda kaleme alındığı sanılmaktadır.

"Metnin "Yang Zhu" adlı bölümü, kitaba özel bir önem kazandırır. 4. yüzyılda yaşadığına inanılan efsanevi bir kişinin adını taşıyan bu bölüm, *tao*'ya dirençsizlik boşunalığını belirtir. Bütün insanların bu yaşamda ancak cinsellik, müzik, fiziksel güzellik ve madde bolluğa umut bağlayabileceği sonucuna varır; ama bunların bile her zaman gerçekleşmeyeceğini vurgular. Bu "kaderci" görüşün yol açtığı kötümser tavır çıkarımı, Taoculuğa yeni bir çelişmedir. Buna göre kimse, başkalarının iyiliği için yaşamdan bir tel bile feda etmemelidir.

lif *bak.* elyaf

lif levha, düşük niteliklı odun liflerinin hamur haline getirilerek, bağlayıcı ile suya ve ateşe karşı dayanıklılığı arttıran katkı maddeleri eklendikten sonra levha biçiminde sıkıştırılması yoluyla elde edilen yapı malzemesi. Levhalar keçeleştirildikten sonra yaş ya da kuru işlemle levhadaki liflerin birbirine yapışması sağlanır. Lif levhalar, sıkıştırma arasında uygulanan basıncın miktarına bağlı bir pekişkinliğe göre yan sert yalıtım levhası, sert yalıtım levhası, orta sert, çok sert ve özel olarak sertleştirilmiş (ekstra) lif levhalar olarak sınıflandırılır. Sert lif levhalar dolgu levhası olarak ya da dış kaplamada, düşük sertliktekiler ise yalıtım amacıyla kullanılır. Lif levhalar, üzerlerine cesenler yapılarak ya da kaplamalar yapıştırılarak süslenebilir.

Lifar, Serge (d. 2 Nisan 1905, Kiev, Rus Çarlığı - ö. 15 Aralık 1986, Lozan, İsviçre), Rus asıllı Fransız dansçı ve koreograf. Paris Opera Balesi'nin yönetmeni (1929-45, 1947-58) olarak topluluğun repertuvarını zenginleştirmiş, eski ününe yeniden kavuşmasını

Lifar
Hulton Picture Library

sağlamış ve ölümüne dek balerinlerin ağırlığı bastığı topluluğa erkek dansçıların önemini artırmıştır.

1920'de Bronislava Nijinska'nın öğrencisi olarak dansa başladı. Sergey Diaghilev'in Pus Balesine katılmak için yönetimiyle Fransa'da kurulan Cesketti'den beş yıl [illegible] topluluğun [illegible] olarak Cocteau ve Massine'in *Le fils prodigue* (1929, Savurgan Çocuk) gibi yapıtlarda [illegible] sahnede [illegible] Karşılaşmasıyla [illegible] doğumu olmuştu ve [illegible] Stravinsky'nin *Le Renard* (1929, Tilki) adlı yapıtı.

1929'da Diaghilev ölünce Lifar Paris Opera Balesi'ne bağlanıp, olarak kendi [illegible] topluluğun yönetmenliğini üstlendi. Çok geçmeden haftalık bale gösterilerini [illegible] kadınların yalnızca operaya özgü [illegible] sahnelenmesi uygulamasını sona erdirdi. 1932'de *professeur de danse* (dans profesörü) unvanını aldı. Operanın okulunda [illegible] çağdaş bale yapıtlarını, özellikle de kendi hazırladıklarını sahnelemesine olanak verecek düzenlemelere girişti.

Lifar balede dansın müzik ve dekordan daha önemli olduğu, bale tekniğinin [illegible] kendi yapısından kaynaklandığından, koreografinin müzikten [illegible] olmasının gerektiğini savunuyordu. Tartışmalara yol açan bu konusunun ilk kez, bazıların da [illegible] *Icare* (1935, Icarus) adlı yapıtıyla sahnede uygulandı. Yapıt, koreografinin tamamlanmasından sonra eklenen yormuş çalışı [illegible] sahnelendi. Lifar sonraki yapıtlarında daha [illegible] müzikler kullanılsa da [illegible] müziklerini hazırlayan besteci ve dekoratörlerin, koreografisine tümüyle uyan dansçılar müzik oluşturmalarını şart koştu.

Klasik baleleri yeniden sahnelemesinin yanı sıra Lifar, Opera Balesi'nde, *Promethée* (1929), *Da al triomphant* (1936), *Le Chevalier et la damoiselle* (1941, Şövalye ve Soylu Kız), *Joan de Zarissa* (1942), *Le Mirage* (1947, Serapları), *Phèdre* (1950) ve *Les Noces fantastiques* (1955, Dünya Düğünleri) gibi yapıtları da kapsayan 50'den fazla yeni bale sahnelediği. Balelerinin çoğu çağdaş ama yapı bakımından klasik olarak değerlendirildi. Konuları çoğu kez klasik mitoloji ve efsanelerden ya da Kitabı Mukaddes'ten alınmıştı. Anlatımı müziğe dayanmayan bir teknik ve koreografiyle üretmeye çalışılmış, opera geleneğine eski bir tutumla erkek dansçılara ikinci bir roller verilmişti.

Yüksek nitelikli Alman subaylarıyla bir arada görülmesi yüzünden II. Dünya Savaşı'ndan sonra Paris Opera Balesi'nde görevine son verilen Lifar, daha sonra aktörlük Opera'ya döndü (1947). Son kez 1959'da sahneye çıktı. 1958'den sonra ünlü Avrupalı topluluklar için koreografiler hazırladı, baleler sahneye koydu. İlkeleri, *Le Testament d'Orphée* (Orpheus'un Vasiyetnamesi) adlı filmde oynadı. Dans kuramı üzerine çok sayıda kitabı ve *Ma Vie* (1965, Yaşamım) adlı otobiyografisi vardır. Lifar Güzel Sanatlar Akademisi üyesi (1959) ve Légion d'honneur nişanı sahibiydi.

Life, ABD'nin New York kentinde yayımlanan (1936-72) resimli haftalık dergi. Fotoğraf gazetecilliğinde bir çığır açarak bu alandaki gelişmelerde önemli rol oynamıştır. Uzun süre en beğenilen ve en çok satılan Amerikan dergilerinden biri olmuştur.

Time dergisinin yayımcısı Henry Luce tarafından kurulduktan sonra, kısa sürede Time-Life Yayınları'nın temel taşı durumuna geldi. Daha başlangıçta fotoğraf, ağırlık vererek, uluslararası konuları ele alan haberlerini olağanüstü güzellikte ve [illegible] fotoğraflarla süsledi. Life'ın fotoğrafçılık sanatın en önde gelen temsilcileri

dünya çapında ovgü topladı. Dergide II. Dünya, Kore, Vietnam savaşlarıyla çeşitli bölgesel savaşları ve öbür olayları yansıtan canlı, özgün ve etkileyici fotoğraflar çıktı. Zamanla derginin sayfalarında yazılar daha çok yer almaya başladı. *Life* yazarları ve yayın yönetmenleri de fotoğrafçıları gibi özenle seçiliyordu. Dergi reklamlardan elde ettiği gelirleri aşan yayına hazırlık, basım ve postalama giderlerinden dolayı yayınına son verdikten sonra birkaç özel sayı daha çıkardı. 1978'de daha küçük çapta ve aylık derci olarak yeniden düzenli yayınlanmaya başladı.

Lifij, (Hüseyin) Avni (d. 1886, Samsun - ö. 2 Haziran 1927, İstanbul), romantik ve simgeci bir yaklaşımla yaptığı lirik resimlerle tanınan 1914 Kuşağı ressamı.

İlk resim çalışmalarına Numune-i Terakki İdadisi'nde (bugün İstanbul Lisesi) başladı. Kısa bir süre Sanayi-i Nefise Mektebi'ne gittikten sonra Osman Hamdi Bey'in önerisi ile Halife Abdülmecid tarafından Paris'e gönderildi. 1909-12 arasında Fernand Cormon'un (1845-1924) atölyesinde çalıştıysa da, hocasının katı kuralcı tavrına pek yakınlık duymadı. Daha çok Puvis de Chavennes'in Sorbonne Üniversitesi ve Panthéon'daki duvar resimlerinden etkilendi. Türkiye'ye döndükten sonra çeşitli okullarda resim dersleri verdi. Sanayi-i Nefise Mektebi'ndeki eğitimi yeterli bulmayan bir grup sanatçının oluşturduğu Serbest Resim Atölyesi'nde Ruhi Arel, Ali Sami Boyar, İbrahim Çallı ve Hikmet Onat'la birlikte bir süre resim kursları yönetti. I. Dünya Savaşı sırasında, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın kurdurduğu Şişli'deki atölyede Nazmi Ziya Güran, H. Onat, İ. Çallı ve Namık İsmail ile birlikte savaş resimleri yaptı. 1924'te Sanayi-i Nefise Mektebi'nde ders vermeye başladı.

Avni Lifij, "Kendi Portresi", 1907.
İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi
Anadolu Yayıncılık Arşivi

Lifij, 1914 (ya da Çallı) Kuşağı adıyla anılan ressamların izlenimci tavrını benimsemekle birlikte, daha simgeci bir anlatım geliştirdi. Parıltılı ışık yerine, kullandığı gizemli akşamüstü ışığıyla yapıtlarında şürsel bir atmosfer yarattı.

Kuşağının sanatçıları içinde güçlü bir çizim ustası olarak öne çıkan Lifij, figürlü kompozisyonlara ve portreye manzaradan daha fazla ilgi duymuş, bu eğilimini mimari yapıları konu aldığı resimlerinde de göstermiştir. Bugün her ikisi de İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan "Alegori" ("Savaş", 1917) ve "Kadıköy'de Belediye Çalışmaları" ("Kalkınma") gibi büyük boyutlu figürlü kompozisyonlarıyla "Acı" (1917, Ankara Devlet Resim ve Heykel Müzesi) ve "Mezarlık" (y. 1920, İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi) gibi resimlerinde güçlü bir çizim anlayışı ve kullandığı turuncu tonları nedeniyle hüzünlü, şürsel bir hava vardır. Desenleri 1984'te *Poşadlar* adıyla yayımlanmıştır.

lifkabağı, kabakgiller (*Cucurbitaceae*) familyasının *Luffa* cinsini oluşturan altı kadar tekyıllık, tırmanıcı bitki türünün ortak adı. Eskidünya'nın tropik bölgelerinin yerlisidir.

Lifkabağı (*Luffa cylindrica*)
A to Z Botanical Collection-EB Inc

Hıyara benzeyen, silindir biçimli meyveleri gençken yeşil renkli olmasına karşılık yaşlandıkça sarıya döner. Meyveler kuruduğunda geriye süngeri andıran lifli bir artık kalır. Bitkisel süngeri adıyla anılan bu artık evlerde temizlik malzemesi ve sanayide filtre olarak kullanılır. Mısır ve Arabistan kökenli *Luffa cylindrica* ılıman ve sıcak bölgelerde büyük ölçüde yetiştirilir. *L. vulgaris*'in bazı çeşitlerinden sebze olarak yararlanılır.

Lifou Adası, Fransızca ÎLE LIFOU. Büyük Okyanusun güneybatı kesiminde Fransa'ya bağlı ada. Fransız denizaşırı topraklarından (*territoire d'outre mer*) Yeni Kaledonya'daki Loyauté Adalarının en büyüğü ve en kalabalığıdır. Yüzölçümü 1.196 km²'dir. Adalar grubunun merkezinde yer alan Lifou'da yükseklik 60 m'yi geçmez. Verimli mercanlı kireçtaşı toprakları tarımı elverişli kılmakla birlikte yüzey akıntılarının oluşmasını engellemektedir. Bu yüzden ancak mağaralarda ve kuyularda tatlısu bulunur. Halk gölevez kökü, yam, muz yetiştirir ve ihracata yönelik olarak kopra üretir. Batı kıyısındaki Sandal Koyunda yer alan Chépénéhé, adanın başlıca kentsel bölgesi ve yönetim merkezidir. Nüfus (1981 tah.) 8.358.

lifsikurt *bak.* filarya

lifting uskuru, iki çubuğun diş açılmış uç bölümlerini birbirine bağlayan ve bunların belirli gerginlikte ya da uzunlukta ayarlanmasını sağlayan mekanik araç. Aynı çizgi üzerinde bulunan ve biri sol dişe öteki ise sağ dişe sahip olan iki deliği vardır. Bu deliklerdeki dişler, çubukların ucundaki sağ ve sol dişlere uyacak biçimdedir. Bir yöndeki dönme hareketiyle çubukların uçları birbirine yaklaşır, ters yöndeki dönmeyle de uçlar birbirinden uzaklaşır.

Lifting uskuru

ligand, kimyada, bir düzenleşim (koordinasyon) bileşiğinde ya da karmaşık bileşikte çoğunlukla metal olan merkezdeki atomu çevreleyen atomların ya da moleküllerin (bağlanık grup) ortak adı. Ligandlar hemen hemen her zaman, metal atomu ile oluşturdukları elektron çifti bağında (düzenleşim ortaklaşım bağı) elektron çifti verici olarak işlev gören gruplardır. Nötr (yüksüz) su molekülleri (H_2O), amonyak molekülleri (NH_3), karbon monoksit molekülleri (CO) ve klorür (Cl^-), siyanür (CN^-) ve hidroksil (OH^-) anyonları en sık rastlanan ligandlardır. Ligandlar kimi zaman da NO^+, $N_2H_5^+$ gibi katyonlar ve elektron çifti alıcıları olabilir. Bir karmaşık bileşikteki ligandlar, $Fe(CO)_5$ karmaşığındaki CO ligandları ve $Ni(H_2O)_6^{+2}$ karmaşığındaki H_2O ligandlarında olduğu gibi birbirinin aynısı ya da $Co(CO)_3(NO)$ karmaşığındaki CO ve NO ligandlarında olduğu gibi birbirinden farklı olabilir. Tek bir atomla merkezdeki metal atomuna bağlanan ligandlar tek dişli ligandlar, iki ya da ikiden çok atomla bağlananlar ise çok dişli ligandlar olarak adlandırılır. *Ayrıca bak.* bağlanık alan kuramı.

ligaz *bak.* sentetaz

liger, erkek aslanla dişi kaplanın yavrusu. Adı Türçede "aslanka" ya da "asplan" olarak karşılanabilen liger, erkek kaplanla dişi aslanın yavrusu olan tigon gibi, hayvanat bahçelerinde üretilen bir melezdir. Aslan ve kaplanın davranışlarında ve yaşama ortamlarında önemli farklar olduğu için

Liger
Sally Anne Thomson-Animal Photography

doğada ligere ve tigona rastlanması olasılığının düşük olduğu söylenebilir. Liger ve tigon, ana ve babadan gelen özellikleri farklı oranlarda taşırsa da genellikle her ikisinden daha koyu renkli ve daha irdir. Bu hayvanların erkeklerinin hemen hemen hepsinin kısır olmasına karşın dişiler bazen doğurabilmektedir.

Ligeti, György (d. 28 Mayıs 1923, Diciosânmartin [bugün Tîrnăveni, Romanya], Transilvanya, Macaristan), Avrupa'da *avant-garde* müziğin daha çok değişen kitlesel sesler ve tınılarla ilgilenen dalının önde gelen bestecilerinden.

Müzik öğrenimi gördüğü Macaristan'da 1956'ya değin müzik öğretmenliği yaptı. 1956 olayları üzerine Macaristan'dan ayrılarak Köln, Darmstadt, Stockholm ve Viyana'daki yeni müzik çevrelerine katıldı. Bu dönemde hem *Artikulation* (1958; Eklemleme) gibi elektronik müzik, hem de icracılar tarafından seslendirilecek besteler yaptı

1960'ların başlarında *Future of Music — A Collective Composition* (1961; *Müziğin Geleceği-Kolektif Bir Kompozisyon*) ve *Poème symphonique* (1962; *Senfonik Şiir*) adlı yapıtları büyük olay yaratı. Bunlardan ilki sahneden dinleyiciyi izleyen besteci ile dinleyicinin buna tepkilerinden oluşuyordu. İkincisi ise 10 kişinin çalıştırdığı 100 metronom için yazılmıştı.

Ligeti 1950'lerin sonlarından başlayarak kompozisyon yaklaşımlarına köklü yenilikler getirdi. Müziğinde belirgin müziksel aralıklar, ritimler ve armoniler çoğunlukla ayırt edilememekle birlikte hepsi birden bazen son derece pürüzsüz bir dinginliğin, bazen de öfkeli dinamik bir hareketin öne çıktığı bir müzik yaratıyordu. Bu efektlerin en iyi örnekleri orkestra için *Atmosphères* (1961) ve soprano, mezzosoprano, iki koro ve orkestra için *Requiem*'de (1963-65) görülür. *Atmosphères*'de yaylı çalgılar da içinde olmak üzere orkestra içindeki her çalgının kendine özgü bir melodi çizgisi vardır; bütün partiler birbiriyle kontrast renkler oluşturan büyük ses birleşimleri içinde yerini alır. Ligeti'nin vokal ve çalgı sesleri arasındaki farkları ortadan kaldırmaya çalıştığı *Aventures* (1962; *Serüvenler*) ve *Nouvelles Aventures*'deyse (1962-65; *Yeni Serüvenler*) şarkıcılar geleneksel anlamda neredeyse hiç "şan" yapmazlar.

Viyolonsel konçertosunda (1966) solocu ile orkestra arasındaki alışılmış karşıtlığı çok uzun dizelerden oluşan, ağır ağır değişen ve geleneksellikten çok, uzak bir doku içinde en aza indiren Ligeti'nin öbür yapıtları arasında kadınlar korosu ve orkestra için *Clocks and Clouds* (1973; *Saatler ve Bulutlar*) ile orkestra için *San Francisco Polyphony* (1974) yer alır.

Liggett Group Inc., tütün ürünleri, alkollü içki ve evcil hayvan maması alanlarında büyük yatırımları bulunan ABD şirketler topluluğu (konglomera). Merkezi Kuzey Carolina'daki Durham'dadır.

1849'da John Edmund Liggett, St. Louis'de (Missouri), kökeni 1822'ye dayanan bir aile şirketinin uzantısı olarak J.E. Liggett and Brother adlı şirketi kurdu. George S. Myers'ın 1873'te katıldığı ortaklık 1878'de Liggett & Myers Company adıyla anonim şirket haline geldi. ABD'de tütünün büyük ölçüde çiğnenerek tüketildiği 1885'e gelindiğinde şirket, dünyanın en büyük çiğneme tütünü imalatçısı olmuştu. Sigara üretimine ise ancak 1890'larda başladı.

1899-1911 arasında Liggett & Myers Amerikan tütün tröstünün (*bak.* American Brands, Inc.) bir parçası olduysa da, tröstün ABD Temyiz Mahkemesi'nce dağıtılmasından sonra, 1911'de Liggett & Myers Tobacco Company adıyla yeniden anonim şirket haline geldi; merkezi de Durham'a taşındı.

1964'e değin şirket, başta Chesterfield ve L & M sigaraları, Granger ve Velvet pipo tütünleri gibi bilinen markalar olmak üzere yalnız tütün ürünleriyle uğraştı. 1964'te ise Alpo ve başka evcil hayvan mamaları üreten Allen Products Company'yi satın alarak üretimini çeşitlendirmeye başladı. İki yıl sonra, J & B viskileri, Grand Marnier likörleri, Campari gibi alkollü içkilerin ithalatçısı olarak tanınan Paddington Corporation ile Carillon Importers Ltd.'nin denetimini ele geçirdi. Ardından başka kuruluşları da satın alan şirketin adı 1968'de, Liggett & Myers Incorporated olarak değiştirildi; 1976'da ise şirket bugünkü adını aldı. Spor malzemeleri ve oyunlar üreten Diversified Products Corporation 1977'de Liggett Group ile birleşti.

1980'de Liggett Group, merkezi İngiltere'de bulunan Grand Metropolitan PLC (Grand Met) adında bir holding tarafından satın alındıysa da, 1984'te yeniden ABD'li hissedarların eline geçti.

Ligne (Prensi), Charles-Joseph (d. 23 Mayıs 1735, Brüksel - ö. 13 Aralık 1814, Viyana), Belçikalı asker ve edebiyatçı. Anılarının yanı sıra Jean-Jacques Rousseau, Voltaire gibi Avrupa'nın önde gelen kişilerine yazdığı mektuplar Belçika edebiyatını önemli ölçüde etkilemiştir.

Ligne prensi Claude Lamoral'ın oğluydu. Hainaut'da ve Kutsal Roma-Germen İmparatorluğu'nda uzun bir geçmişi olan ailenin başına geçti. 1755'te Lichtenstein'lı Marie-Françoise'yla evlendi. Yedi Yıl Savaşı'nda (1756-63) Avusturya saflarında önemli yararlıklar gösterdi. Kutsal Roma-Germen imparatoru II. Joseph'in sırdaşı ve danışmanı oldu. İmparator tarafından 1780 ve 1786'da Rus çariçesi II. Yekaterina'ya (Büyük) elçi olarak gönderildi. 1787'de Yekaterina'yla yolculuğa çıktı. Osmanlı-Rus Savaşı'nda 1788-89 yıllarında Rusya ve Avusturya saflarında savaştı.

Anıları ve mektupları, 1789 Belçika ayaklanması üzerine sürgüne gönderilmeden önce Avrupa'nın önde gelen saray ve salonlarının gözdelerinden biri olarak başından geçenleri yansıtır. Yapıtları arasında *Mélanges militaires, litteraires et sentimentaires* (1795-1811, 34 cilt; Çeşitli Askeri, Edebi ve Duygusal Yazılar) ve *Fragments de l'histoire de ma vie* (1927; Yaşamöykümden Parçalar) sayılabilir.

lignin *bak.* odunözü

Līgo Şenliği, Baltık dinlerinde, Güneş Tanrıçası Saule onuruna düzenlenen kutlama. *Ayrıca bak.* Saule.

Ligorio, Pirro (d. 1510, Napoli - ö. 30 Ekim 1583, Ferrara), İtalyan mimar, ressam, bahçe mimarı ve antikacı. Günümüze özgün biçimiyle ulaşan Tivoli'deki Este Villası'nın planını çizmiştir. Kardinal Este için yapılan bu malikâne, tepedeki büyük

Pirro Ligorio'nun Papa IV. Pius için yaptığı pavyon; 1558-62; Vatikan
Anderson-Alinari, Art Resource/EB Inc

yapıya kadar set set yükselen büyük bir bahçe içindedir ve tasarım yönünden aynı dönemin ünlü sanatçıları Bramante ile Raffaello'nun düşüncelerinden de esintiler taşır. Ligorio ayrıca Vatikan Bahçeleri'nde Papa Pius IV için bir pavyon, Baldassare Peruzzi'yle (1481-1536) birlikte de Rotunda olarak bilinen yapıyı yaptı. Yapılarında alçı bezemeler kullandı; Vatikan Bahçeleri'ndeki pavyon bunun iyi örneklerinden biridir. Ligorio Eski Roma yapıtlarını konu alan bir ansiklopedi hazırlamaya da girişmiş, bunun amfitiyatrolarla ilgili bölümünü *Libro delle antichità di Roma* (1553; Eski Roma Yapıtları Kitabı) adıyla yayımlanmıştır.

Liguori, Alfonso Maria de' (AZIZ), Alfonso, ALPHONSUS olarak da yazılır (d. 27 Eylül 1696, Marianella, Napoli Krallığı - ö. 1 Ağustos 1787, Pagani; azizler listesine kabulü, 1839; yortu günü, 1 Ağustos), 18. yüzyılın önde gelen ahlak ilahiyatçılarından İtalyan din adamı. Kutsal Kurtarıcı tarikatının kurucusudur. 1950'de Papa XII. Pius tarafından ahlakçıların ve günah çıkaran papazların koruyucusu ilan edilmiştir.

Sekiz yıl avukatlık yaptıktan sonra 1726'da papazlığa atandı. 1732'de Scala'da Kutsal Kurtarıcı tarikatını kurdu. Ama cemaat içindeki ayrılıklar 1777'de doruğa ulaştı. Liguori, düşmanlarından birinin hazırladığı yeni bir tarikat tüzüğünü yanlışlıkla imzalayınca, eski tüzüğe bağlı olanlar cemaatten ayrıldı. Papa XIII. Clemens 1762'de Liguori'yi Napoli yakınındaki Sant'Agata del Goti piskoposluğuna atadı. 1775'te, sağlığının bozulduğu gerekçesiyle bu görevden istifa etti. 1871'de Papa IX. Pius tarafından kilise bilgini ilan edildi. Liguori'nin kapsamlı çalışmaları üç gruba ayrılabilir: Ahlak ilahiyatıyla ilgili çalışmalarının en iyi örneği *Theologia moralis*'tir (1748). İkinci grupta çilecilik ve ibadetle ilgili çalışmaları yer alır. Son grubu ise papanın yanılmazlığı ve duanın gücü gibi konulara ilişkin dogmatik yazıları oluşturur. Liguori'nin yapıtları 20. yüzyıl ortalarına değin binlerce baskı yapmış ve 60 yabancı dile çevrilmiştir.

Ligur dili, Roma döneminin öncesinde ve başlarında İtalya'nın kuzeybatısında (ve büyük olasılıkla Fransa'nın güneyiyle İspanya'nın kuzeydoğusunda) oturan Ligurların konuştuğu dil. Hint-Avrupa kökenli olduğu sanılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre, İtalik diller ve Kelt dilleriyle akrabadır; dilbilimsel açıdan da bu iki dil arasında yer alır. Ligur dili üzerine çağdaş bilgiler, temel olarak klasik yapıtlarda yer alan az sayıdaki açıklamadan edinilmiştir.

Liguria, İtalya'nın kuzeybatı kesiminde yönetim bölgesi. 5.418 km²'lik yüzölçümüyle ülkenin üçüncü küçük yönetim bölgesidir. Liguria Denizi kıyısında yer alır. Cenova, Imperia, La Spezia ve Savona illerini kapsar.

Roia Irmağının ağzından Magra Irmağına ve Fransa sınırından Toscana'ya kadar uzanan, hilal biçiminde bir bölgeyi içine alır. Bölgenin Cadibona Geçidine (*colle*) kadar uzanan kesiminde Deniz Alpleri, bu noktanın doğusunda da Liguria Apenninleri yükselir. İtalyan Rivierası olarak bilinen güzel manzaralı, girintili çıkıntılı, dar kıyı şeridi ikiye ayrılır: Kıyı şeridinin Cenova yakınındaki Voltri'nin batısında kalan kesimine Batı Rivierası, doğusunda kalan kesimine de Doğu Rivierası adı verilir. Nüfus bu kıyı bölgesinde yoğunlaşmıştır.

Adını Roma Dönemi öncesinde yörede yaşayan Ligurlardan alan bölge, 10. 1. yüzyılda Roma egemenliğine girdi. Ardından kısa sürelerle Lombardların ve Frankların yönetimi altında kaldı. 11. yüzyıl başlarında güçlenmeye başlayan Cenova 1400'e doğru bütün bölgeyi denetimi altına aldı. Aynı dönemde ticaret ve denizcilik alanında Avrupa'nın başlıca güçleri arasına giren Cenova, rakipleri, özellikle de Venedik'le girdiği çok sayıda çatışmaya karşın, bölgenin Napoléon'un yönetimi altına girdiği tarihe değin bağımsızlığını korudu. Viyana Kongresi'nde (1815) alınan bir kararla Piemonte'ye bağlanan Liguria, İtalyan Risorgimento (Yeniden Yükseliş) hareketinde önemli bir rol oynadı ve İtalyan birliğinin

oluşturulmasına önemli katkılarda bulundu. Çevresindeki dağlarla kış rüzgârlarından korunan bölgenin çeşitli kesimlerinde, özellikle de batısında turfanda sebze, çiçek, zeytin ve üzüm yetiştirilir. Bölgenin ılıman iklimi sayesinde kıyı şeridindeki sayfiyeler birer turizm merkezi olarak gelişmiştir.

Sanayi kuruluşları bölge ve il merkezi Cenova'nın çevresinde, Savona kentinde, La Spezia Körfezi kıyılarında yoğunlaşmıştır. Ülkenin en önemli tersaneleri Cenova ve La Spezia'dadır. La Spezia ülkenin başlıca denizcilik merkezi, Savona ise İtalyan demir sanayisinin başlıca odaklarından biridir. Kimya, tekstil ve gıda sanayileri de önemlidir. Nüfus (1991) 1.701.788.

Liguria Cumhuriyeti, Fransızca REPUBLIQUE LIGURIENNE, İtalyanca REPUBBLICA LIGURE, Napoléon Bonaparte'ın ele geçirdiği Cenova kenti ve çevresinde, 15 Temmuz 1797'de kurduğu cumhuriyet. Fransa'daki Direktuvar(*) yönetimi örnek alınarak yönetilen cumhuriyet, bir ittifak anlaşmasıyla Fransa'ya bağlanmıştı. 1803'te, Fransa'ya doğrudan bağlı bir askeri bölge haline geldi ve devlet başkanının Napoléon tarafından atanmasına karar verildi. Mayıs 1805'te de Fransız İmparatorluğu'nun bir parçası oldu.

Liguria Denizi, Latince MARE LIGUSTICUM, İtalyanca MARE LIGURE, Fransızca MER LIGURIENNE, Akdeniz'in İtalya'nın kuzeybatı kıyılarına doğru sokulan kesimi. Kuzeyinde Liguria, doğusunda Toscana, güneyinde de Korsika Adası yer alır. Apennin Dağlarından doğan birçok akarsuyun döküldüğü denizin derinliği Korsika'nın kuzeybatısında 2.850 m'ye ulaşır. Liguria Denizi kuzeydeki Cenova Körfezini içine alır ve güneydeki Toscana Takımadaları aracılığıyla Tiren Denizine bağlanır.

Ligurlar, Eski Yunan ve Roma yazarlarına göre, İÖ 1. binyılda İspanya'nın kuzeydoğu kesimiyle İtalya'nın kuzeybatı kesimi arasında uzanan bölgede yaşayan halk. Günümüz arkeologları da bu bölgede ele geçen Neolitik Çağa ait buluntuların yer aldığı katmana Ligur adını vermiştir.

Ligustrum *bak.* kurtbağrı

lijia, Wade-Giles yazımında LI-CHIA, Çin'de Ming hanedanı döneminde (1368-1644) toplumsal örgütlenme sistemi. *Ayrıca bak.* baojia.

lijin, Wade-Giles yazımında LI-CHIN, 19. yüzyılın ortalarında Çin'de tüccarların ödediği özel vergi. Çeşitli malların satıldığı dükkânlardan satış vergisi, transit mallardan da harç biçiminde alınırdı.

İlk olarak 1853'te, Çin'in orta kesimindeki Jiangsu'da Taiping Ayaklanması'nın (1850-64) bastırılmasına yardımcı olacak birliklere mali kaynak sağlamak için toplanmaya başladı. 19. yüzyılın ikinci yarısında, Batı'yla kurduğu ilişkiler sonunda Çin'in ticaret hacmi genişleyince önemli bir gelir kaynağı durumuna geldi ve 1860'a değin ülkenin hemen bütün bölgelerine yayıldı. Birkaç yıl sonra *lijin* gelirlerinin bir bölümü imparatorluk hazinesine aktarılmaya başladı. *Lijin*'in Qing (Mançu) hanedanının (1644-1911/12) başlıca mali kaynaklarından biri durumuna gelmesiyle köylüler üzerindeki vergi yükü bir ölçüde hafifledi.

Çin'e giren mallardan *lijin* nedeniyle alınan harç, bu ülkeyle ticaret yapan Batılı ülkelerin tepkisine yol açtı. Çinliler 1928'de 19. yüzyılda Afyon Savaşları sonucunda imzalanan eşitsiz antlaşmalarla ellerinden alınmış olan gümrükleri denetleme hakkının geri verilmesi karşılığında *lijin*'i kaldırmayı kabul ettiler.

Likaonya, LYKAONIA olarak da yazılır, Orta Anadolu'da antik bölge. Doğuda Kapadokya, güneyde Kilikya, batıda Pamfilya ve Pisidya, kuzeyde de Frigya ve Galatya ile çevrilidir. Bugünkü Konya ilinin büyük bölümünü kaplar.

Roma İmparatorluğu döneminde Likaonya bölgesi
W. Shepherd, *Historical Atlas*, 1964, Barnes & Noble Inc.

Antik Çağda Anadolu'da önemli bir rol oynamayan Likaonyalılar dağlarda yaşayan, özgürlüklerine düşkün, savaşçı bir halktı; görenek ve geleneklerini tarih boyunca korudular. Anadolu'da İÖ 6. yüzyılın ortalarında başlayan Pers egemenliğine boyun eğmediler ve geçimlerini daha çok yağmacılıktan sağladılar.

İÖ 133'ten sonra Romalıların, Kapadokya Krallığı'na bıraktığı Likaonya İÖ 100'de Roma'nın Kilikya Eyaleti sınırları içine alındı. İÖ 37'de Antonius tarafından, Pamfilya ve Pisidya, bölgeleriyle birlikte Galatya kralı Amyntas'a bırakıldı. Onun ölümünden sonra da İÖ 25'te Augustus tarafından Roma'nın Galatya Eyaleti'ne bağlandı. Likaonya'nın eskiden Tatta (Tuz) Gölü yöresindeki kuzey kesimi soğuk ve su bakımından oldukça yoksuldu. Hayvancılık, dağlık kesimlerin en önemli gelir kaynakları arasındaydı. Bölgenin en başta gelen kenti Ikonion'du (Konya).

Likasi, eskiden (1966'ya değin) JADOTVILLE, Zaire'nin güneydoğusundaki Shaba bölgesinde kent. Likasi Irmağı kıyısında, Lubumbashi'nin 140 km kuzeybatısında yer alır. 1892'de Belçikalılar, Likasi'de ve 24 km kuzeybatıdaki Kambove'de bakır yatakları buldular. 1917'de kurulan Likasi 1943'te kentsel bir bölge oldu. Günümüzde Zaire'nin en önemli maden işleme merkezlerinden biridir. Bakır ve kobalt arıtma tesisleri, sülfürik asit ve gliserin gibi kimyasal maddeler üreten fabrikalar ve bir bira fabrikası, başlıca sanayi kuruluşlarıdır. Kentte bir arkeoloji ve madencilik müzesi de bulunmaktadır. Likasi kara ve demir yollarıyla Lubumbashi'ye bağlanır. Nüfus (1990 tah.) 216.818.

Likdan (ö. 1634, Tibet), 1604-34 arasında Moğol hanı. Büyük Moğol hanlarının sonuncusudur.

Moğol Hanlığı'nı elinde tutan Çahar hanedanındandı. Moğolların, geleneksel Şamanist inançlarını bırakarak Tibet Budacılığını benimsedikleri dönemde hüküm sürdü. Budacı tapınaklar yaptırdı ve dinsel metinleri Tibet dilinden Moğolcaya çevirtti.

Öte yandan, kendi kabilesi dışında hanlığı tanınmadı. Komşu kabileler üzerinde denetim kurma çabaları da sonuçsuz kaldı. Bununla birlikte Likdan, komşularına korku saçan çetin bir savaşçı olarak tanınırdı. Düşman Moğol kabileleri ve Çin'de iktidara yükselmekte olan Mançuların saldırıları karşısında, çoğu Çaharla birlikte batıya kaçmak zorunda kaldı. Onun ölümüyle de Çahar hanedanı sona erdi.

likenler, algler (genellikle yeşil ya da mavi-yeşil algler) ve mantarların ortakyaşamları sonucu oluşan ve 15 bin kadar tür içeren bitki benzeri, tallı organizmalar grubu. Dünyanın hemen her yerine dağılmış olan bu organizmalara çöllerden tundralara ve kutuplara, deniz seviyesinin altından çok yüksek dağlık kesimlere kadar uzanan

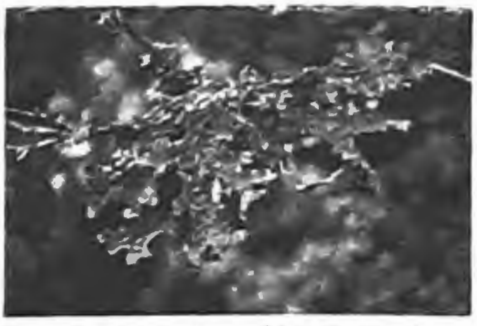

Ağaç gövdelerinde ve nemli kayalık yerlerde yaşayan ciğer likeni (*Lobaria pulmonaria*)
Vernon Ahmadjian

çeşitli ortamlarda rastlanır. Likenler başlıca, kayalarda, toprağın yüzeyinde ve ağaçların üzerinde yaşar.

Genellikle yaprakyosunlarıyla karıştırılan ve çok uzun bir süre algler ya da yaprakyosunları içinde sınıflandırılan likenler M. E. Hale'in sınıflandırma sistemine göre, ortakyaşama giren mantarlara bağlı olarak üç büyük sınıfa ayrılır: *Ascomycetes*, *Basidiomycetes*, *Fungi Imperfecti*. Bu sınıflar çok sayıda familyayı ve 200'den çok cinsi kapsar.

Geçmişte besin, ilaç ve boya olarak kullanılan likenler özellikle Kuzey Kutbu'na yakın kesimlerde ren geyikleri için önemli bir besin kaynağı oluşturur.

Likenlerin gövdesine tal adı verilir. Tallar yapısına katılan alg ve mantarların durumuna göre homomerik ve heteromerik olarak iki tipe ayrılır. Homomerik tallar çok sayıdaki alg hücresinin (fikobiyont) daha az sayıdaki mantar hücresi (mikobiyont) arasında dağılmış olmasıyla, heteromerik tallar ise mantar hücrelerinin baskın olmasıyla ayırt edilir. Talları bulunduğu yere bağlayan ipliksi çıkıntılara rizin denir. Likenler biçimlerine göre üç grupta toplanır. Bulunduğu yere sıkıca bağlanan kuru ve yassı likenlere kabuksu likenler, gevşekçe bağlanan, dallanmış ve dik tallı likenlere çalımsı likenler, yüzeye yayılan yaprak görünümlü büyük likenlere ise yapraksı likenler adı verilir.

Likenlerin ilk kez ne zaman oluştukları kesin olarak belli değilse de bu birleşmenin alg ve mantarların ayrı ayrı gelişimlerini tamamlamalarından sonra gerçekleştiği bilinmektedir. Karşılıklı yarar ilişkisine dayalı olan bu ortaklıkta alglerin oluşturduğu basit karbonhidratlar mantar hücrelerince alınarak başka karbonhidratlara dönüştürülür. Algler ayrıca mantarların gereksinim duyduğu vitaminleri de üretir. Mantarlar ise bu ortakyaşama havadan su buharı emerek ve ışığa duyarlı canlılar olan alglere gölge sağlayarak katkıda bulunur.

Likenler oldukça yavaş büyüyen organizmalardır. Çoğalmalarına ilişkin çok sayıdaki tartışmalı görüş içinde en yaygın olanı likenlerin ana gövdeden kopan parçalar aracılığıyla yani eşeysiz olarak ürediklerini savunan görüştür.

likidite tercihi, iktisatta, servet sahiplerinin elinde nakit parayı ya da banka mevduatlarını devlet tahvili gibi likit olmayan, sağlam varlıklarla değiştirmek için talep etmeleri prim. Başlangıçta John Maynard Keynes'in kullandığı biçimiyle halkın elinde tutmak istediği para miktarı ile faiz haddi arasındaki ilişkiye işaret ediyordu. Elde para tutma eğilimini olağan alışverişler için nakit gereksinimine, olağandışı harcamalar için ihtiyat olarak para ayrılmasına ve spekülatif amaçlı kullanıma bağlayan Keynes'e göre, spekülatif amaçla elde tutulan para miktarı faiz haddiyle ters orantılı olarak değişir.

Keynes'in kuramındaki en önemli nokta, faiz haddinin çok düşük olduğu durumlarda, para arzındaki artışların yem yatırımları özendirme yerine spekülasyon amacıyla elde tutulan parada artışa yol açacağını öngörmesidir. Bunun nedeni faiz oranının servet sahiplerinin paralarını likiditesi daha düşük olan servet biçimleriyle değiştirmeye özendirmeyecek kadar düşük olması ve bunların faiz oranlarının ileride artacağına ilişkin beklentileridir. Likidite tercihi kavramı Keynes tarafından 1930'lardaki uzun süreli durgunluğu açıklamak için kullanılmıştır.

Likit varlıklar sınıflamasını genişleten Keynes sonrası çözümlemelerde, para talebi ile daha çok sayıda değişken arasında ilişki kurma yoluna gidilmiştir. Bu değişkenler faiz haddinin yanı sıra serveti ve servetin elde tutulduğu değişik biçimleri, bu değişik biçimlerin farklı getirilerini ve gelir düzeyini kapsar.

likopen, izoprenoitlerden, domatese, kuşburnuna ve çeşitli meyvelere kırmızı rengini veren organik bileşik. Likopen sarı renk maddeleri olan karotenlerin izomeridir. Bu bileşiklerin molekül formülü ($C_{40}H_{56}$) aynı olmasına karşın, yapısı farklıdır. Likopen ilk kez 1873'te dövülmüşavratotundan (*Tamus communis*), 1875'te de domatesten elde edildi.

likör, alkol oranı yüzde 24 ile yüzde 50 arasında değişen, kokulu ve tatlı, damıtılmış içki. Likörler genellikle meyve ya da kokulu bitkiler eşliğinde, alkol ve şekerle hazırlanır.

Likör sözcüğü, Latince sıvı hale getirmek anlamındaki *liquefacere*'den gelir. Likörün ilk kez ortaçağda keşişler ve simyacılar tarafından ticari amaçlarla üretildiği sanılmaktadır. İksir ya da yağ denen bu içkiler yüzyıllar boyunca ilaç, tonik, aşk iksiri ve afrodizyak olarak kullanılmıştır.

Meyve likörü üretiminde, meyveler kokusunun, tadının ve renginin alkole geçmesi için alkole yatırılır. Gerçekte renksiz olan, ama isteğe bağlı olarak sonradan renklendirilen bitki likörleri ise, süzerek özütleme ya da damıtma yöntemleriyle üretilir. Süzerek özütleme yönteminde kahve makinesine benzeyen bir aygıt kullanılır. Bitkinin tümü ya da istenen parçası (yaprak, tohum, kabuk vb) aygıtın üst, alkol ise alt bölümüne konur. Yukarı doğru pompalanan alkol bitki parçalarının tadını ve kokusunu alır. Damıtma yönteminde ise bitkisel ürün alkolde yumuşatıldıktan sonra damıtılır, elde edilen alkol tatlandırılır, süzülür ve renklendirilir. Hazırlanan likörler isteğe göre bekletilir ya da hemen şişelenir.

Ayrıntılar altında pazarlanan likör türleri farklı formüllere göre yapıldığından, tadları farklı olabilir. Kayısı likörü, ananas likörü, kakao ve vanilya ile tatlandırılan kakao likörü, ahududu likörü, nane likörü, menekşe ve vanilya esanslarıyla yapılan menekşe likörü (*parfait amour*), Curaçao Adasının yeşil portakallarının kurutulmuş kabuklarıyla yapılan Curaçao, içinde baharat ve altın zerrecikleri bulunan Danziger Goldwasser (bir tür altın likörü) ve renksiz bir tür Curaçao olan Triple Sec bunların başındır.

Genelde gizli formüllere göre hazırlanan özel markalar, belli firmalar tarafından üretilir ve tescilli adlarla pazarlanır. Fransa'daki özel markalar arasında ilk kez 1510'da üretilen ve formülü gizlenen Benedictine, formülü 1605'de geliştirilmiş olan hem baharatlı hem aromatik Chartreuse, Triple Sec'in özel bir türü olan Cointreau, Cognac yöresinde üretilen bir portakal likörü olan Grand Marnier ve Bordeaux'da yapılan bitki likörü Vieille Cure sayılabilir. İtalyan likörleri arasında baharatlı Liquore Galliano ve Strega ünlüdür. İngiliz likörlerinden Drambuie ilk kez 1745'te İskoçya'ya getirilmiş bir Fransız formülüne göre, İskoç viskisi ve balla hazırlanan bir likör çeşididir. Irish Mist de İrlanda viskisi ve balla yapılan baharatlı bir likördür. Cherry Heering Danimarka'da üretilen bir kiraz likörüdür. ABD'de *brandy* ve greyfrutla yapılan Forbidden Fruit ile menekşe renkli ve kokulu Creme Yvette başlıca likör çeşitleridir. Kahveli türler arasında Meksika'nın Kahlua'sı ile Jamaika'nın romdan hazırlanan Tia Maria'sı sayılabilir. Yeşil çay tadındaki O Zha ile kivinin tadındaki Midori, Japon likörleridir. Van der Hum ise Güney Afrika'da üretilen baharatlı ve aromatik bir içkidir.

Tatlı olmaları ve sindirimi kolaylaştırıcı özellikleriyle likörler genellikle akşam yemeği sonrasında içilir. Sek olarak buzla ya da başka likör ve konyak türleriyle karıştırılarak sunulabilir. Ayrıca bazen tatlıların hazırlanmasında çeşni olarak da kullanılır.

Liksos, Fas'ta, bugünkü Larache (el-Arayş) limanının kuzeyinde kurulmuş antik yerleşme. Lukkos Irmağının (*oued*) sağ kıyısında yer alıyordu. İlk kez İÖ 7. yüzyılda Fenikelilerin yerleştiği kent, zamanla büyük önem kazandı ve sonradan Kartaca egemenliğine girdi. Kartaca'nın yıkılmasından sonra bir Roma kolonisi oldu. İmparator Claudius'un döneminde (İS 41-54) zenginliğinin doruğuna ulaştı.

Bazı Eski Yunan yazarlarına göre, Hera'ya armağan edilen altın elmalı ağacın bekçisi Hesperidlerin bahçesi de Liksos'ta bulunuyordu.

Likud Cephesi (İbranicede "Birleşme" ya da "Birlik"), İsrail'de bazı sağcı partilerin oluşturduğu siyasal koalisyon. Menahem Begin ve Yitshak Şamir'in önderliğinde 1977-92 arasında (1984-90 döneminde İşçi Partisi'nin ortaklığıyla) iktidarda kalmıştır.

1973'te kurulan koalisyonun en büyük ortağı Herut (Özgürlük) Partisi'yle Liberal Parti'nin oluşturduğu Gahal blokuydu. Kökleri 1920'lerde ve 1930'larda Rusya'da gelişen Siyonist harekete inen Herut Partisi, bazıları İngiliz yetkilileri tarafından terörist sayılan Irgun Zvai Leumi ve Haganah gibi bağımsızlık öncesi grupların bir araya gelmesiyle resmen 1948'de kurulduğu Polonya doğumlu bir Yahudi olan Begin, Irgun'un önderiydi. Gahal blokunun öbür üyesi olan Liberal Parti, 1961'de Genel Siyonist Parti (1948-61) ile daha küçük bir parti olan İlerici Parti'nin birleşmesiyle ortaya çıktı ve 1967 Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra İsrail'in ele geçirdiği bütün toprakların ilhak edilmesini savundu.

Likud Cephesi'nin diğer ortakları görece küçük olmakla birlikte güç dengesinde oynadıkları rolün önem kazanmasıyla ilk kez etkili oldular. Bu küçük ortaklardan biri Tehiya'dır. 1977 seçimlerinden sonra kabinesi Shlomzion (Zion'un Barışı) partisi ile birlikte Likud'a katılmıştır. Bu da başka bir küçük ortak olan Tehiya'nın kuruluşuna 1981'de Herut'la birleşen Tsomet'de.

Bütün koalisyon partileri kendi bağımsız yapılarını sürdürdüklerinden Likud Cephesi'nin İsrail Parlamentosu (*Knesset*) dışında tüzel bir örgütlenmesi yoktu. Likud Cephesi ve İşçi Partisi 1984'te Şamir ve Şimon Peres'in ortak önderliği altında bir koalisyon hükümeti kurdular. Ortaklık 1986'da sona erdi. Mart 1988'de İşçi Partisi koalisyondan çekilince Şamir başkanlığındaki hükümet güvensizlik oyuyla düşürülür. Ama hazırlanan Şamir, ultra sağcı ve kökten dinci unsurlarla birlikte yeni bir koalisyon hükümeti kurmayı başardı. Haziran 1992'deki seçimlerde ağır bir yenilgiye uğrayan Likud Cephesi iktidarı İşçi Partisi'nden gelen bir koalisyona bıraktı.

Likya, Lykia olarak da yazılır. Anadolu'nun güneybatı kesiminde, Teke Yarımadasında antik bölge. Doğu ucuyla güneybatıda Akdeniz, kuzeybatıda Karya, kuzeyde Frigya, kuzeydoğuda Pisidya ve Pamfilya ile çevrilidir. Bugünkü Muğla ilinin doğu, Antalya ilinin batı bölümünü içine alır.

İÖ 3. binyılın başlarında yerleşildiği bilinen bölgede İÖ 2. binyılda, Doğu Akdeniz'e korsanlıklarıyla dehşet saçan Lukoi (ya da Lukular) yaşamaktaydı. Bu halkın daha sonraki Likyalıların atası olduğu sanılır. Homeros'un *İlyada*'da Troyalıların yanında savaştığını anlattığı Likyalılar Herodotos'a göre Girit kökenliydi.

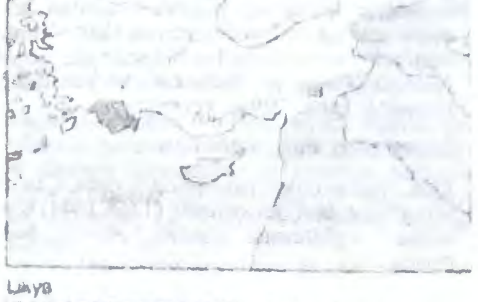

Likya

W. Spratt, Travels and Researches in Asia Minor, 1864 (Barnes & Noble, Inc.)

Likyalılar, Kadeş Savaşı'nda Hititlerin müttefiki olarak katıldılar. İÖ 7. yüzyılın ilk yarısında da yerel bir krallık kurdular. İÖ 6. yüzyılın ortasında Persler Anadolu'yu işgal edince onların egemenliği altına girdiler ve satraplar tarafından yönetildiler. İÖ 5. yüzyılın ortalarında Perslere karşı oluşturulan Delos Birliği'ne vergi ödediler. İÖ 4. yüzyılda Perikles adında yerel bir prensin önderliğinde bir Likya birliği kurmaya çalıştılar. İÖ 362'de Perslere karşı yapılan ayaklanmaya katıldılar. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra Likya İÖ 4. yüzyılın ortalarında Karyalı Mausolos'un yönetimine bırakıldı. İÖ 334'te İskender'in (Büyük), onun ölümünden sonra generallerinden I. Antigonos Monophthalmos'un İÖ 310'da Ptolemaiosların, İÖ 301'de de Lysimakhos'un eline geçti. İÖ 296'da bir kez daha Ptolemaiosların egemenliği altına girdi. İÖ 190'daki Magnesia Savaşı'ndan sonra Rodoslular tarafından Rodos'a bırakıldı. İÖ 167'de de Roma'nın tanıdığı bir özerklikle özgürlüğüne kavuştu. Bu sırada Likya Birliği tam anlamıyla oluşturulmuş. İÖ 88'de

Pontus kralı VI. Mithradates bölgeyi işgal ettiği de, onlar karşısında yenik düşünce Likya yeniden bağımsızlığına kavuştu (ama bir yüzyıla bitmez). Olympos ve Phaselis gibi kentler kendilerine ilân edilmesi zorunlu sınırlarından yoksunlaştı. İmparator Claudius dönemiyle Roma toprağı olduktan (10-45) sonra her yeniden gelişme zenginleşmeye başladı. (S. 141'deki bir depremde büyük zarar gördü. 240 tonluk bir heykel depremle yeniden ortaya çıkarılan bazı Likya kentlerinin güzelleşmesine katkıda bulundu.) 3. yüzyılda başlayan Arap akınları sonucunda bölge gerileme ve onarım süreci yaşadı.

Akdeniz iklimi özelliklerini taşıyan Likya'nın en büyük akarsuyu Xanthos'tur (Kocaçay ya da Eşen Çayı). Bölgenin en büyük kenti, Xanthos'tur ve bugün olmak üzere Demre Çayı'nın ağzı yakınındaki Myra, Xanthos'un kuzeyinde ve Eşen Çayı'nın oluşumundaki Tlos, Avşa Çayı'nın batı yakasındaki Pinara, Xanthos'un güneyindeki Patara ve Antalya Körfezinin batı kıyısındaki Olympos'tur.

Likya'ya ekonomik yönden kazanç sağlayan doğal zenginliklerin başında sedir ve serv ağaçları gelmektedir. Bu ağaç türleri Antik Çağda gemi yapımında son derece önemli idi. Xanthos, Patara, Myra başta olmak üzere çeşitli kentlerde yürütülen arkeolojik araştırmalar bölgenin en belirgin mimari özellikleri olan yapıların tahlil edildiği mezarlar konusunu ortaya koymuştur.

Likya alfabesi. Anadolu'nun güneybatısında yaşamış Likyalıların 10.5-4. yüzyıllarda kullandığı yazı sistemi. Yunan alfabesiyle yakınlığı olduğu bilinmekle birlikte iki alfabe arasındaki ilişki üzerine henüz kesin bir bilgi yoktur. Likya alfabesindeki bazı harflerin de Girit ve Kıbrıs yazı sistemlerindeki simgelerle yakınlığı olduğu sanılmaktadır. Altısı ünlü, toplam 29 harften oluşan Likya alfabesi, Yunan alfabesinde gösterilmeyen bazı seslere de yer verir. Bu alfabeyle yazılmış en önemli yazıt, Kanalıbo'da (Kınık) ortaya çıkarılmış bir sütunun üstündedir ve henüz çözülememiştir. Üstünde Yunanca ve Likya dilinde dizilmiş yazılar bulunan üç şaft mezar anıtı da ele geçmiştir.

Lawrence Adams, *The Discovery of Lycian Language*, Science in the Nineteenth Century adlı kitabından, John W. Spargo, Indiana University Press, 1965, Harvard C.

Zambak (*Lilium umbellatum*)

Likya dili, eskiden Anadolu'nun güneybatısında konuşulan ölü dil. Bazı Yunan alfabesine dayanan Likya alfabesiyle yazılmıştır. Bu dilin günümüze ulaşan yazıtlar, 10. yüzyıl - 10. yüzyıl 200 arasından kalmadır. Araştırmacılar uzun süre Likya dilinin Yunanca ya da Farsçanın yakın akrabası olduğunu düşünmüşlerdir. 1965'te Danimarkalı dilbilimci Holger Pedersen, Likya dilinin Anadolu dillerine bağlı olduğunu ortaya koyan çalışma ile bu görüşü çürütmüştür. Sonraki yıllarda Fransız Emmanuel Laroche ve başka dilbilimciler de bu dilin Luvi diliyle yakınlığını göstermişlerdir. Bugün birçok dilbilimci Likya dilinin bir Hint-Luvi lehçesinden türediği görüşünde birleşir. *Ayrıca bak* Luvi dili.

Lilburne, John (d. 1614?, Greenwich, Londra yakınları - ö. 29 Ağustos 1657, Eltham, Kent, İngiltere), İngiliz İç Savaşı sırasında Levellers denen radikal demokratik hareketin önderi. İngiliz devrimci. Yazdığı broşürler ve ajitasyon çalışmalarıyla çok çiftçilerin kazanmasına karşın, hareketin, ayakta kalmasını sağlayacak bir toplumsal temel sağlayamamıştır.

Bir orta sınıf ailesinden gelen Lilburne 1638-39 arasında Londralı bir kumaş tüccarının yanında çırak olarak çalıştı. Bu sırada Kral I. Charles'ın Anglikan Kilisesi'ne ilişkin politikalarına muhalefet edenPuritenlere katıldı. Felemenk'te basılan Puritan broşürlerini İngiltere'ye gizlice sokulmasına yardım etti. 1638'de tutuklanarak Star Chamber denen özel mahkemede yargılandı. Para cezasına çarptırıldı, halk önünde kamçılandı ve boynundan vurularak teşhir edildi. Kasım 1640'ta Oliver Cromwell'in önerisi üzerine Uzun Parlamento tarafından serbest bırakıldı. Ertesi yıl Londra'da piskoposlara karşı düzenlenen gösterilerde önemli rol oynadı.

İç Savaş başlayınca yüzbaşı olarak Parlamento Ordusuna girdi. Kasım 1642'de Brentford'da tutsak düştü. İhanet suçundan yargılanmaktan kıl payı kurtulduktan sonra değiş tokuş edildi. Nisan 1645'te yarbay rütbesindeyken, İngiltere Kilisesi'nde Presbiteryen ilkeler uvarınca reform yapılmasını öngören Kutsal Birlik'e imza atmayı reddederek ordudan ayrıldı.

Levellers hareketini yaymak için yazdığı broşürlerde din özgürlüğünün yanı sıra zanaatçılara ve küçük mülk sahiplerine oy hakkı verilmesini ve yasa önünde tam eşitliği savundu. Doğal hakların, emsal kararlarıyla örf ve âdet hukukuna dayanan gelenek hukukundan (*common law*) üstün olduğunu öne sürdü. Bu taleplere uygun değişiklikleri yapmaktan kaçınan parlamentoyu ve orduyu şiddetle eleştirdi. Bu yüzden Ağustos 1645-Ağustos 1647 arasındaki dönemin büyük bölümünü hapiste geçirdi. 1648'de ordunun iktidara el koymasından sonra Levellers hareketi bastırıldı. Bununla birlikte Londralılar arasında popülerliğini koruyan Lilburne, 1649'da vatana ihanet suçlamasıyla yargılandığı davada jüri tarafından suçsuz bulundu. 1653'te ikinci kez aklanmasının ardından Oliver Cromwell yönetimini kaygıya düşüren büyük bir gösteriyi ortaya çıkardı. Bu nedenle 1655'e değin hapiste tutuldu. Hapiste Quaker inancını benimseyen Lilburne, yasadışı işlere girişmeyeceği yolunda güvence vermece serbest bırakıldı. İki yıl sonra da öldü.

Liler, Çin'in güney kıyısı açıklarındaki Hainan Adasının yerli halkı. Adanın dağlık güney bölümünde yaşarlar. Miaolarla birlikte Hainan Li-Miao özerk yöresinin nüfusunu oluştururlar. Tay ve Malezya-Polinezya (Avustronezya) dilleriyle akraba çeşitli lehçeler konuşurlar. 1990'ların başlarında nüfusları 980 bin dolayında olan Liler'in çoğu, yüksek bölgelerdeki ırmak vadilerine yerleşmiştir. Burada sulu pirinç tarımı yapar; başta inanda olmak üzere ağır yerleri ürler. Atalarının ruhları ve öteki ruhların yanı sıra yerel toprak tanrılarına tapırlar.

Lili Marleen, II. Dünya Savaşı boyunca hem Alman, hem de Müttefik askerleri arasında çok yaygın olan Almanca şarkı sözlerini Hans Leip (1893-1983) yazmıştır. Leip'in bu şiiri I. Dünya Savaşı'nın başlarında bir gece kışlanın kapısı önündeki fenerin altında nöbet tutarken yazmaya başladığını anlatır. Gerçekten de şarkı bunu anlatan sözlerle başlar: "Kışlanın kapısı önünde bir sokak feneri vardı..." Şarkının adı da Leipzig'in kendi sevgilisi Lili ile bir asker arkadaşının sevgilisi Marleen'in adlarını birleştirdiği şekle dönüştürülmüştü. Leip şarkının sözlerini ancak 1937'de Tamamlayıp *Die Kleine Hafenorgel* (Küçük Liman Orgü) adlı şiir kitabında yayımladı. Bundan bir yıl sonra Norbert Schultze (d. 1911) melodisini bestelediyle şarkı ilk kez 13 Ağustos 1941'de Hazlet tarafından Güney Afrika'dan Müttefik birliklerine propaganda amacıyla radyoda yayınlanınca doğru fazla ilgi çekmedi. Başlangıçta Almanya'da şarkıcısı Lale Anderson'ın seslendirdiği "Lili Marleen" Almanya adlı Amerikan filmi yıldızı Marlene Dietrich tarafından plak yapılınca daha da fazla ün kazandı. Şarkı özellikle de savaş kaynağı oldu. Ekim 1944'de Alman film yönetmeni R. W. Fassbinder aynı adı taşıyan bir film yaptı.

Lilburne (Zambakgiller), *Liliales* takımından, yaklaşık 250 cins ve 3.700'den çok otsu çalımsı bitki türü içeren familya. Ilıman ve astropik bölgelerde yaygındır. Familya üyeleri genellikle altı parçalı çiçekleri ve üç gözlü kapsül tipi meyveleriyle (ender olarak etli meyvelerle rastlanır) ayrılır. Çoğunlukla birkinin tabanında kümeler oluşturan, kimi türlerde ise gövde boyunca almaşık ya da çevrel olarak dizilen paralel damarlı yaprakları ve kökü, sapı, kormus ya da yumru gibi kısımda depolayan toprakaltı organları vardır. *Liliaceae* familyası çok sayıda önemli süs bitkisi içerir. Bunların başında sümbül (*Hyacinthus*), zambak (*Lilium*), müge (*Convallaria*), kraltacı (*Fritillaria*), tukmacıçiçeği (*Ornithogalum*), kardelen (*Galanthus*), mahmuz süleymanı (*Polygonatum*), arapçatı (*Muscari*), günguzeli (*Hemerocallis*), sumbülteber (*Polianthes*), lale (*Tulipa*), *Aspidistra*, *Ornithogalum* ve *Gloriosa* sayılabilir.

Liliales, birçok bitkiler, 30 familya, 400'den çok cins ve 8 bin kadar çoğunlukla çokyıllık otsu bitki, daha az olarak da tırmanıcı bitki, çan ve ağaç türü içeren takım. Ekonomik açıdan önemli üyeleri arasında kuşkonmaz, soğan ve yam sayılabilir. Sümbül, zambak ve müge değerli süs bitkileridir.

Çoğu birçok bitkiler gibi *Liliales* takımı da tabanda kümeler oluşturan paralel damarlı yaprakları ek olarak, soğan ya da korsan gibi toprakaltı organlarıyla ve gösterişli çiçekleri (dişiyken de erkekken de her ikisi de üzerinde) çiçekleriyle ayrılır.

Dünyanın hemen her yerine dağılmış olan bu takımın üyeleri başlıca astropik ve ılıman bölgelerde yaygındır. Tür sayısının en çok olduğu bölgeler Güney Afrika, Kuzey Amerika, Batı Asya ve Avustralya'dır.

Liliales takımında, tür sayısının çokluğu ve geniş coğrafi dağılım nedeniyle yetişme koşullarına ilişkin genelleme yapmak oldukça güçtür. Bazı *Agave* türleri Meksika'nın kuzeyindeki çöllerde, çeşitli sarısabır (*Aloe*) türleri ise Güney Afrika'daki kurak bölgelerde yaşar. Şili çöllerinde yetişen bir *Leucocoryne* türü, uzun bir süre yağışsız geçen mevsimlere dayanabildiği halde sümbülü (*Eichhornia crassipes*) sucul bir bitkidir.

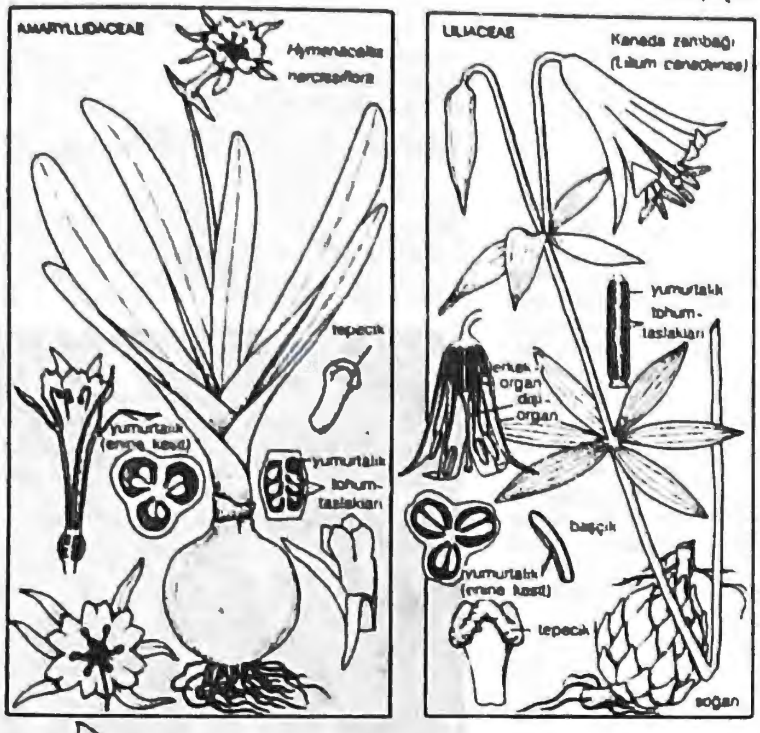

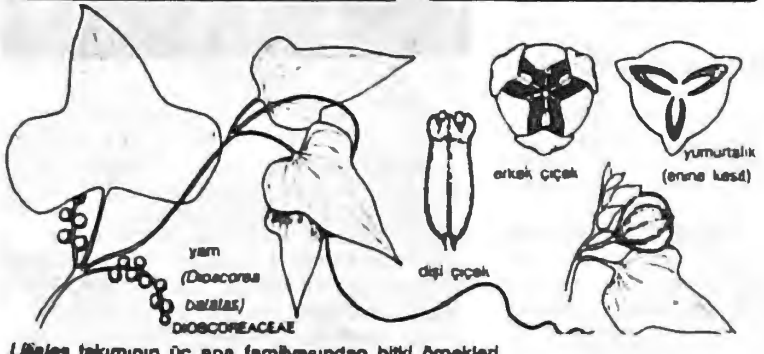

Liliales takımının üç ana familyasından bitki örnekleri
M. Moran'ın çizimi

Takımın en önemli familyalarından biri olan zambakgiller (*Liliaceae*) yeni sınıflandırma sistemlerine göre 250 cins ve 3.700 türden oluşmaktadır. Familyaya adını veren zambak (*Lilium*) türleri en gösterişli bahçe çiçeklerindendir. Bir taban gövde üzerine dizilmiş pullardan oluşan zambak soğanına karşılık lale soğanı silindir biçimli yaprak tabanlarından oluşur ve ortadan yeni yapraklar çıktıkça şişkinleşir. Doğu Avrupa ve Anadolu kökenli *T. gesnerana*, birkaç yüzyıldan bu yana uygulanan seçme ve ıslah yöntemleri sonucu geliştirilmiş günümüz lalelerinin atasıdır. *Liliaceae*'nin öbür önemli süs bitkileri arasında baharda çiçeklenen sümbül (*Hyacinthus*) ve yazın çiçeklenen güngüzeli (*Hemerocallis*) yer alır. Güngüzelinin bahçecilikte değerli pek çok ırkı geliştirilmiştir. Afrika'nın tropik kesimlerinde yetişen sarısabırlar ise uzun, etli yapraklarıyla sevilen sukkı bitkileri olmalarının yanı sıra, eczacılıkta ilaç hammaddesi olarak da değerlendirilirler.

Yaklaşık 30 cins ve 670 tür içeren *Alliaceae* familyasının en iyi tanınan cinsi *Allium*'dur. Batı Asya'nın yerlisi olan soğan (*A. cepa*) bitkisinin, yaygın biçimde kurutularak tüketilen çeşitlerinin yanı sıra taze sebze olarak yenen çeşitleri de vardır. Sarımsak(*A. sativum*) ve pırasa (*A. porrum*) öbür önemli türlerdir.

Her iki yarıküremin de ılıman bölgelerinde yaygın olan *Agavaceae* familyası yaklaşık 22 cins ve 720 türü kapsar. Kuzey ve Güney Amerika'da yetişen agave (*Agave*; 300 tür) ve avizeağacı (*Yucca*; 40 tür) cinsleri kurak bölgelerde yoğunlaşmıştır. Bazı agave türlerinin yapraklarından lif (örn. heneken ve sisal) çıkarılır, çiçek kümelerindeki özsudan ise tekila adı verilen bir içki hazırlanır.

Yaklaşık 500 kadar tür içeren *Dioscoreaceae* familyasının bazı üyelerinin bol nişastalı yumruları tropik bölgelerde yaşayanlar için önemli bir besin kaynağı oluşturur. *Dioscorea* (yam) cinsinden Güney Amerika ve Batı Hint Adalarının yerlisi olan *Dioscorea trifida*, Hindistan ve Malakka Yarımadasında tarımı yapılan *D. alata* ve *Testudinaria* (ya da *Dioscorea*) *elephantipes* bunların başında gelir. Bu bitkiler köklerindeki zehirli alkaloitlerden ötürü yalnızca pişirilerek yenir. Doğada kendiliğinden yetişen Meksika kökenli bazı *Dioscorea* türlerinden ise hormon yapısında kimyasal bileşikler elde edilir.

Başlıca tropik ve astropik bölgelerin yerlisi olan nergisgiller (*Amaryllidaceae*) familyası çok sayıda değerli süs bitkisini içerir. Bunların içinde en yaygın olanlar, soğanları bazı ülkeler için önemli bir ticari ürün oluşturan nergizambağı (*Amaryllis*), şövalyeyıldızı (*Hippeastrum*) ve nergistir (*Narcissus*).

Liliales takımının üyeleri genellikle ana soğanın yanında oluşan soğancıklar aracılığıyla çoğalır. Döllenme olmaksızın yumurtalığında geliştirdiği tohumlarla (gerçekte iç tomurcuk) çoğalan *Zephyranthes* türleri gibi ayrıksı örneklere de rastlanır. Bu yaygın eşeysiz üreme yöntemlerine ek olarak *Liliales*'in büyük bir bölümü tohumlar yoluyla da üretilebilir. *Liliales* bitkilerinin birbirine benzeyen altı parçalı çiçek örtüsü, altı erkekorganı ve birleşik üç meyveyaprağından oluşan bir dişiorganı vardır. Dişiorganın yumurtalığı içinde çok sayıda tohumtaslağı bulunur. Tozlaşma genellikle arılar, çeşitli böcekler ve kolibriler aracılığıyla gerçekleşir. Tozlaşma ve döllenmenin ardından tohumtaslakları tohuma, yumurtalık meyveye dönüşür. Bu takımın üyelerinin bazı ayrıksı örnekler dışında (örn. kuşkonmazın üzümsü meyveleri vardır) genellikle olgunlaştığında açılan kuru kapsül tipi meyveleri vardır.

Liliencron (Baronu), (Friedrich Adolf Axel) Detlev (d. 3 Haziran 1844, Kiel, Holstein - ö. 22 Temmuz 1909, Alt-Rahlstedt, Hamburg yakınları), yenilikçi şiirleriyle köklü romantik geleneği sarsan Alman edebiyatçı. *Adjutantenritte und andere Gedichte* (1883; Yaverin Atlı Gezintileri ve Başka Şiirler) adlı kitabındaki şiirleri, Alman şiirinde lirik bir canlanışın başlangıcı sayılır. Yaşadığı çağda genç şairleri etkilemiş ve gerçekçilik hareketine öncülük etmiştir.

Liliencron 1866 ve 1870-71 harekâtlarında subay olarak orduda görev aldı. 1875'te borçları yüzünden askerlikten ayrıldı. Bir süre ABD'de kaldıktan sonra devlet hizmetine girdi. Daha sonra Holstein'daki Kellinghusen'in yönetiminde görevlendirildi ve 1887'ye değin bu görevde kaldı. İlk şiir kitabı *Adjutantenritte*'da yeni bir iyimserlik ve bireysellik havası egemendi. Subay çevresiyle sınırlı bir dünyası olmasına karşın, özgün görüşleri ve gözlemleri vardı. Alışılmış kalıpların tuzaklarına düşmeden, doğayı yeni bir gerçekçilikle betimliyordu. Şiirlerinin en önemli özelliği, izlenimlerindeki canlılık ve ayrıntılardaki kesinlikti. *Kriegsnovellen* (1895; Savaş Öyküleri) adlı yapıtındaki düzyazıları çok başarılıydı. *Poggfred, ein kuntar-buntes Epos* (1896; Poggfred, Baş Aşağı Bir Destan) adlı yergili destanı da ilgiyle karşılandı.

Lilienthal, Otto (23 Mayıs 1848, Anklam, Prusya - ö. 10 Ağustos 1896, Berlin, Almanya), havacılık alanındaki öncü çalışmalarıyla tanınan Alman mucit.

Potsdam'daki ticaret okulunu ve Berlin Ticaret Akademisi'ni bitirdikten sonra, kanat çırpan uçak modelleri ve kanatlı planörlerle deneyler yaptı. Kuşların uçuşu üzerine yazdığı *Der Vogelflug als Grundlage der Fliegekunst* (1889; Uçma Sanatının Temeli: Kuş Uçuşu) adlı kitap ve uçan makineler konusundaki makaleleri (1834) havacılık alanındaki temel çalışmalar olarak tanındı. Lichterfelde yakınlarındaki yapay bir tepeden, kendisinin tasarımladığı tek ve çift kanatlı planörlerle 2 binden çok uçuş gerçekleştirdi. Planörünün, Almanya'da Rhinow yakınlarında bulunan Stölln'de yere çakılması sonucu 1896'da öldü.

Liliopsida *bak.* birçeneklilerr

Lilium *bak.* zambak

Liliuokalani, asıl adı LYDIA KAMAKAEHA, LYDIA PAKI LILIUOKALANI ya da LILIU KAMA

KAHTIA olarak da bilinir (d. 2 Eylül 1838, Honolulu - ö. 11 Kasım 1917, Honolulu, Hawaii), Hawaii'nin ilk ve fiilen hüküm süren tek kraliçesi. Aynı zamanda, 1898'de

Kraliçe Liliuokalani
Bernice P. Bishop Museum

ABD'nin ilhak ettiği adaların son bağımsız hükümdarıdır. *Oni pa'a* (Sağlam Dur) hareketini destekleyerek ilhaka şiddetle karşı çıkmış, 1895'te, Sanford B. Dole başkanlığındaki geçici cumhuriyete karşı bir ayaklanma başlatmıştır.

Kral III. Kamehameha'nın danışmanlarından Keohokalde'nin kızıydı. Öteki Hawaii prensesleri gibi misyoner geleneği içinde yetiştirildi. Batı kültürünü yakından tanıdı ve bu arada müziğe olan yeteneğini geliştirdi; en ünlüsü "Aloha Oe" olan birçok şarkı besteledi. Prens naibi olan erkek kardeşi W.P. Leleiohoku'nun 1877'de ölmesi üzerine tahtın ikinci dereceden vârisi oldu. 1891'de ağabeyi David Kalakaua'nın ardından tahta çıktı.

Hükümdarlığı boyunca Hawaii tahtına yitirdiği gücünü yeniden kazandırmaya çalıştı. Kral Kalakaua'nın 1886'da imzaladığı karşılıklı işbirliği antlaşmasına karşı çıkarak eğilimlerini önceden ortaya koymuştu. Antlaşma ABD'ye ticari ayrıcalıklar tanıyor ve Pearl Harbor limanını bu ülkeye bırakıyordu. Bu tavrı ile Liliuokalani, Hawaii'deki yabancı işadamlarının (*haole*) düşmanlığını çekti.

Sanford Dole önderliğindeki Misyoner Partisi Haziran 1893'te Liliuokalani'den tahttan çekilmesini istedi ve tahttan azledildiğini ilan ederek, ABD'ye ilhak gerçekleşinceye değin görev yapacak geçici bir hükümetin kurulduğunu açıkladı. Liliuokalani, kan dökülmesini önlemek için teslim olduysa da, yeniden tahta çıkarılması için ABD Başkanı Grover Cleveland'a başvurdu. Cleveland kraliçenin yeniden tahta çıkarılmasını emretti, ama Dole, Cleveland'ın müdahale yetkisi olmadığını öne sürerek buna karşı çıktı. Kraliçe yanlısı Robert Wilcox önderliğinde 1895'te başlayan ayaklanma da Dole tarafından bastırıldıktan sonra, Liliuokalani vatana ihanetle suçlanarak evinde göz hapsine alındı. Hapsedilen isyancıları kurtarmak için de tahttan çekildiğine dair resmî bir belge imzalamayı kabul etti (Ocak 1895). Daha sonra toplumsal yaşamdan çekildi ve 1898'de *Hawaii's Story by Hawaii's Queen* (Hawaii Kraliçesinin Ağzından Hawaii'nin Öyküsü) adıyla yayımlanan anılarını yazdı.

Lille, Fransa'nın kuzey kesiminde, Nord ilinin (*département*) ve Nord-Pas-de-Calais planlama bölgesinin (*région de programme*) merkezi kent. Deûle Irmağı kıyısında, Paris'in 219 km kuzeydoğusunda, Belçika sınırına karayoluyla 14,5 km uzaklıkta yer alır.

18. yüzyıla değin adı L'Île (Fransızcada "ada") biçiminde yazılan Lille önceleri küçük bir köydü. 11. yüzyılda Flandre kontu IV. Baudouin'in emri üzerine tahkim edildi. Ortaçağda birçok kez yıkıldı ve el değiştirdi. 1667'de XIV. Louis'nin birliklerince kuşatıldı. 1708'de Marlborough dükünün ele geçirdiği kent 1713'te Utrecht Antlaşması'yla Fransa'ya bırakıldı. I. ve II. Dünya savaşları sırasında büyük hasar gördü ve Alman işgaline uğradı.

Lille Tourcoing ve Roubaix'yle birlikte Fransa'nın en büyük bitişik kentler kümesinden birini oluşturur. Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) üyesi olan kuzey ülkelerine yakınlığı ve ulaşım açısından iyi bir konuma sahip oluşu kentin sanayisini ve ticari etkinliklerini olumlu yönde etkilemektedir. Önemli bir demiryolu kavşağı olan kent Belçika'dan Paris ve Akdeniz'e uzanan karayolunun üzerinde yer alır. Yakınlarında bir de havaalanı vardır. Ulaşımda kanal içine alınmış Deûle Irmağından da yararlanılır. Lille Ticaret Odası 18. yüzyılda kurulmuştur. Bölgesel ekonomik gelişme komisyonunun etkinlik gösterdiği kentte Fransa Merkez Bankası'nın bir şubesi vardır. 1925'ten bu yana kentte her yıl uluslararası bir ticaret fuarı açılmaktadır. Öğretim kurumları arasında kente 1885'te Douai'den taşınan ve 1970'te yeniden örgütlenen devlet üniversitesi, Katolik üniversitesi ve meslek okulları sayılabilir; kentte ayrıca Pasteur Enstitüsü'ne bağlı bir araştırma kuruluşu etkinlik göstermektedir.

Lille, Fransa'nın geleneksel dokuma merkezidir. Öteki sanayi dalları arasında demir-çelik, makine ve kimyasal madde üretimi ile gıda işleme sayılabilir. Güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan Özgürlük Bulvarı kuzeydeki eski kenti güneydeki yeni kentten ayırır. Caddenin kuzeybatı ucunda beşgen planlı bir kale (1667-70) yükselir. Kale, tasarımını Fransız mühendis Sébastien Le Prestre de Vauban'ın (1633-1707) yaptığı askeri binaların en iyi korunmuş olanıdır. Eski kentin çevresindeki surların büyük bölümü yıkılmış olmakla birlikte kemerli Paris Kapısı (1682) hâlâ ayaktadır. 1236'da kurulmuş olan Kontes Hastanesi 15. ve 17. yüzyıllarda yeniden inşa edilmiştir. Bir başka önemli tarihsel yapı olan 17. yüzyıldan kalma Eski Borsa (Vieille Bourse), bu kentte doğmuş olan General de Gaulle'ün adını taşıyan meydanın kenarındadır. 15-20. yüzyıllar arası dönemden kalma resimlerin bulunduğu kent müzesi Fransa'nın en zengin sanat koleksiyonlarından birine sahiptir. Kentin merkezindeki eski evlerin hepsi yıkılmış ve yerlerine modern gökdelenler yapılmıştır. Bitişik kent kümesini oluşturan üç kentin arasına bölgesel yönetim merkezi olarak Villeneuve d'Ascq adlı yeni bir kasaba kurulmuştur. Nüfus (1982) 167.791.

Lille danteli, 16. yüzyıldan beri Lille kentinde (eskiden Flandre'da, bugün Fransa'da) üretilen iğ danteli. *Ayrıca bak.* dantel.

Lille Üniversiteleri I, II ve III, Fransızca UNIVERSITÉS DE LILLE I, II, ET III, Fransa'nın kuzeyindeki Lille kentinde, karma eğitim veren, özerk, devlet tarafından finanse edilen yükseköğretim kurumları. Fransız yükseköğretiminde reform yapan 1968 tarihli yasa uyarınca 1970'te kuruldular. 1560'ta Douai'de kurulan ve Fransız Devrimi sonrasında kapatılan Lille Üniversitesi, bu okulların çekirdeğini oluşturdu. Devrim dönemlerinden sonra Lille ve Douai'de fakülteler kurulmuş, bunlar 1887'de Lille'de birleştirilmiş, 1896'da da üniversite olarak yeniden örgütlenmişti.

1863'te üniversitenin fen fakültesi dekanlığına atanan Louis Pasteur, üniversiteler ile sanayi arasında ilişki kurulması gerektiğine inanıyordu. Bu amaçla deneysel dersler ve işçiler için akşam dersleri koydu. Ayrıca öğrencilere fabrikaların gezdirilmesi gibi programlar ve uygulamalı dersler başlattı. Kendisi de mayalanma üzerine ilk deneylerini Lille'de gerçekleştirdi.

Günümüzde Lille I, bilim ve teknoloji konularında yoğunlaşmıştır; Lille II'de hukuk, tıp, eczacılık, dişçilik, beden eğitimi, Lille III'te de beşeri bilimler, matematik, sosyal bilimler ve psikoloji öğrenimi verilir. Üniversiteler kendi içlerinde, her birinin akademik ve yönetsel özerkliği olan ayrı öğretim ve araştırma birimlerine ayrılmıştır.

Lillie, Beatrice (Gladys), lakabı BEA LILLIE, evlendikten sonra LADY PEEL (d. 29 Mayıs 1898, Toronto, Kanada - ö. 20 Ocak 1989, Henley-on-Thames, Oxfordshire, İngiltere), İngiliz ve Amerikan revülerinde incelikli oyunuyla ün yapan komedi yıldızı.

İlk kez 1914'te Londra'da duygusal baladlar söyleyerek sahneye çıktı. I. Dünya Savaşı sırasında bir dizi revüde rol alarak komedi alanındaki üstün yeteneğini kanıtladı. 1920'de, Sir Robert Peel ile (1925'ten sonra Peel 5. baronu) evlendi. 1924'te New York'ta sahneye çıktı; ünü artık bütün dünyaya yayılmıştı. *Exit Smiling* (1926) adlı sessiz filmle sinema dünyasına girdi ve bundan sonra arada bir beyazperdede görünmeyi sürdürdü. George Roy Hill'in *Thoroughly Modern Millie*'si (1967; *Tatlı Kızın Aşkı*) rol aldığı son filmlerden biri oldu. Lillie *Inside U.S.A.* (1948-50; ABD'nin İçinde), *An Evening with Beatrice Lillie* (Beatrice Lillie ile Bir Akşam), *Auntie Mame* (1958) gibi oyunlarda unutulmaz kompozisyonlar çizdi. Noël Coward'ın *Blithe Spirit* (*Ruhlar Gelirse/Ben Çağırmadım*) adlı oyununun 1964'te New York kentinde sahnelenen müzikal uyarlaması *High Spirits*'teki Madame Arcati rolüyle de önemli bir başarı elde etti. 1973'te *Every Other Inch A Lady* adını taşıyan otobiyografisi yayımlandı.

Lillie, Frank Rattray (d. 27 Haziran 1870, Toronto, Kanada - ö. 5 Kasım 1947, Chicago, ABD), ABD'li zooloji ve embriyoloji bilgini. Yumurta hücresinin döllenmesine ve eşeyin belirlenmesinde hormonların rolüne ilişkin buluşlarıyla tanınır.

Meslek yaşamının büyük bölümünü (1900-47) embriyoloji profesörü, zooloji bölümü başkanı ve biyoloji bilimleri bölümünün dekanı olarak görev yaptığı Chicago Üniversitesi'nde geçirdi. Hayvanlarda yumurta hücresinin karbonhidrat ve proteinden oluşan ve fertilizin adını verdiği jelatinimsi bir maddeyle kaplı olduğunu buldu. Bu maddenin sperma hücrelerini çevreleyen ve antifertilizin denen maddeyle etkileşimi, spermanın yumurtaya yapışmasını ve içine girmesini sağlar. Bu sürecin aynı zamanda yumurtanın yalnız kendi türüne özgü sperma hücrelerince döllenmesini güvenceye aldığı düşünülmektedir. Lillie'nin bir başka buluşu sığırlarda hormonların etkisiyle oluşan aracılıklıkla ilgilidir. Sığırlarda ikiz gebeliklerde iki erkek, iki dişi dölüt olabile-

ceği gibi, dölütlerin biri erkek, biri de erkek iç üreme organları taşıyan dişi olabilir. Sığırda ikiz dölütlerin eşey hormonlarının serbestçe birbirinin kan dolaşımına geçmesinden yola çıkan Lillie, erkekten gelen androjen hormonların etkisiyle dişi dölütün genetik yapısının erkekleştiği sonucuna vardı.

Uzun yıllar çalıştığı Woods Hole Deniz Biyolojisi Laboratuvarı'nda (Massachusetts) başkanlık (1908-26) ve mütevelli heyeti üyeliği (1926-42) yaptı. Ayrıca Woods Hole Okyanusbilim Enstitüsü'nü kurarak ilk yöneticisi (1930-39) oldu. Başlıca yapıtları *Development of the Chick* (1908; Civcivlerin Gelişimi) ve *Problems of Fertilization*'dır (1919; Döllenme Sorunları).

Lillo, George (d. 4 Şubat 1693, Londra - ö. 3 Eylül 1739, Londra, İngiltere), İngiliz tiyatrosunda öncü etkisi olan oyun yazarı. Alışılagelmiş soylu kahramanların yerine orta sınıf üyelerini konu alan *The London Merchant: or, the History of George Barnwell* (1731; Londralı Tüccar ya da George Barnwell'in Öyküsü) adlı oyunu İngiltere'de olduğu kadar Almanya ve Fransa'da da, burjuva tiyatrosunun gelişmesini büyük ölçüde etkilemiştir.

Lillo, Felemenkli bir kuyumcunun oğluydu. Baladlı bir opera olan ilk yapıtı 1730'da sahnelendi. Elizabeth dönemi pasyon oyunlarından (örn. yazarı belirsiz *A Yorkshire Tragedy*'den [Bir Yorkshire Trajedisi]) esinlenerek kaleme aldığı *The London Merchant*'ta, ustasını üç kez soyan ve en sonunda amcasını öldüren Londralı bir çırağın öyküsünü anlatıyordu.

Lilongwe, Malavi'nin başkenti. İç kesimdeki ovalık bir alanda kuruludur. Lilongwe yönetim birimiyle Orta bölgesinin yönetim merkezi ve ülkenin ikinci büyük kentidir. Verimli Lilongwe Platosunun tarım merkezi olan Lilongwe, 1965'te Başkan Banda tarafından Kuzey ve Orta bölgelerini kapsayan kalkınma projesinin odak noktası seçildi. 1968'de yeni başkent yapılması kararlaştırıldı; 1975'te resmen bu konumu üstlendi.

Kent iki merkez arasına yayılmıştır. Bunlar Kuzey ve Orta bölgelerinin geleneksel hizmet ve dağıtım merkezi olan eski kent ile hükümet dairelerinin, elçiliklerin, polis müdürlüğünün, siyasal kuruluşların merkezlerinin, bankaların ve mahkemelerin yer aldığı, 5 km uzaktaki Capital Hill'dir. 1970'lerde ve 1980'lerde yürütülen kalkınma projeleri yeni bir uluslararası havalimanını, Salima'yı batıdaki Zambia sınırına bağlayan demiryolunu, kentin kuzeyindeki sanayi bölgelerini ve Lilongwe Platosunun verimli tütün tarlaları için hazırlanan çok amaçlı geliştirme programını kapsamaktadır. Nüfus (1987) kent, 223.318; yönetim birimi, 986.411.

Lilongwe Platosu, ORTA BÖLGE PLATOSU olarak da bilinir, Malavi'deki en geniş kesintisiz düzlük. Yüzölçümü 23.310 km²'dir. Kuzeyinde Chimafiro Tepeleri ve Viphya Dağları, doğusunda Doğu Afrika Rift Vadisi, batısında Dwangwa Irmağı, güneyinde Kirk ve Dzalanyama sıradağları yer alır. Platonun ortadoğu kesiminin, yüksekliği 760-1.400 m arasında değişen hafif dalgalı bir yapısı vardır. Ortabatı bölgesi ise aralarında fazla yükseklik farkı olmayan (1.430-1.500 m) tepelerle kaplıdır. Lilongwe, Bua ve Dwangwa ırmaklarının geniş vadileri doğu-kuzeydoğu doğrultusunda platoyu boydan boya geçer. Irmakların kolları bataklıklara (*nadambo*) dağıldığından akış halindeki su azdır. Platonun büyük bölümü verimsiz, kumlu topraklarla kaplıdır; bu yüzden otlak olarak kullanılır ve tarımsal yerleşmeler seyrektir. Ama Lilongwe bölgesindeki verimli killer sayesinde bölge, Malavi'deki tütün üretimine önemli bir katkıda bulunur.

Lily, William, LILYE olarak da yazılır (d. 1468?, Odiham, Hampshire - ö. 25 Şubat 1522, Londra, İngiltere), Rönesans döneminde yetişmiş İngiliz bilgin ve klasik dilbilgisi uzmanı. Yunanca öğreniminin İngiltere'de yayılmasına öncülük etmiştir. Ayrıca, çeşitli düzeltme ve değişikliklerle 19. yüzyıla değin yaygınlıkla kullanılan bir Latince dilbilgisi kitabının yazarları arasındadır.

1486'da Oxford Üniversitesi'ne girdi. Edebiyat dalından mezun olduktan sonra Kudüs'e hacca gitti. Dönüşte Rodos'a uğradı. Orada, Osmanlıların İstanbul'u fethinden sonra adaya sığınan çok sayıda Yunanlıyla tanıştı. Sonra İtalya'ya geçerek Roma ve Venedik'te derslere girdi. Dönüşünde Londra'ya yerleşerek özel dilbilgisi dersleri vermeye başladı (Londra'da Yunanca dersi veren ilk kişi olduğu sanılmaktadır). Yakın dost olduğu Thomas More'la da Londra'da tanıştı. 1510'da, St. Paul Katedrali'nin başrahibi ve St. Paul Okulu'nun kurucusu John Colet tarafından okulun ilk başöğretmenliğine getirildi.

Lily's Grammar (Lily'nin Dilbilgisi Kitabı) adlı yapıtı, okuldaki öğretmenlerden sert eleştiriler aldı ve kitapta birçok değişiklik yapıldı. Kitaba yöneltilen en önemli eleştiri, öğrencilere Latince sözdizim kurallarını öğretmeyi amaçlamasına karşın, bu kuralları Latince açıklıyor olmasıydı. Bu eleştiriler sonucunda, Latincenin sözdizim ve kurallarıyla ilgili bölümler 17. yüzyıl dilbilgisi uzmanlarınca İngilizceye çevrilerek kitaba eklendi.

Lily's Grammar'ın kabul gören bazı düzeltmeler içeren yeni basımları da Cambridge (1634 ve 1640) ve Oxford (1636 ve 1687) üniversiteleri tarafından yayımlandı. John Ward'un hazırladığı basım (1732) 18. yüzyılda İngiliz okullarında yaygın olarak kullanıldı. 1758'de gözden geçirilen kitap, Eton College tarafından *The Eton Latin Grammar* (Eton Latince Dilbilgisi Kitabı) adıyla yeniden düzenlendi. On yıl sonra yerini *Public School Latin Grammar*'a (Özel Okullar İçin Latince Dilbilgisi) bıraktı.

Lilybaeum *bak.* Marsala

Lim Fiyordu, Danca LIMFJORDEN, Danimarka'da, Jutland Yarımadasının kuzeyinde, Kuzey Denizini Kattegat'a bağlayan ve Vendsyssel'le Thy bölgelerini anakaradan ayıran boğaz. Uzunluğu 180 km dir. Koylar ve adacıklarla dolu bir dizi fiyorttan oluşan boğaz, orta kesiminde 24 km genişliğinde bir lagüne açıldıktan sonra Ålborg ve Kattegat arasında daralır. En derin yeri 15 m dir. Bazı kesimleri oldukça sığ olduğundan gemilerin işleyebilmesi için derinleştirilmiştir. Boğazın Vikingler döneminde açık olan Thyborøn'daki batı çıkışı ortaçağda mil kapanmış ve bunun sonucunda fazla sularını boğazın doğu ucundan Kattegat'a boşaltan tatlı su gölleri oluşmuştur. Kuzey Denizindeki gelgit sonucu, 1825'te boğazın batı ucu yeniden denize bağlanmış ve çıkışı açık tutmak için 1875'te Thyborøn Kanalı açılmıştır.

İşlek bir denizyolu olan boğaz istiridye ve midyeleriyle de ünlüdür. Kıyılarda tekne rastlanan kil ve kil *moler* denen hafif özel tuğlaların yapımında kullanılır. Boğazdaki en büyük adı Mors, başlıca limanlar ise Ålborg, Nørresundby, Løgstør, Nykøbing Mors ve Thisted'dir.

Lima, Peru'nun orta kesiminde yönetim bölgesi. Ülkenin başkenti Lima'yı da içine alan bölgenin yüzölçümü 33.821 km²'dir. Batıda Büyük Okyanus kıyılarından doğuda And Dağlarının en batıdaki sırası olan Batı Cordillera'ya kadar uzanır. İlin kıyı kesimi çok az yağış alır ve yalnızca And Dağlarından gelen ırmakların geçtiği yerlerde kanallarla sulama yapılabilir. Kıyı bölgesinde özellikle hazirandan ekime değin kalın bir bulut katmanı görülür. Deniz düzeyinden 760-1.200 m yüksekliktе bulunan, sürekli bulutlarla kaplı dağ yamaçlarında *loma* denen mevsimlik, otsu bitkiler yetişir. *Loma* kuşağının daha yukarısındaki toprakları ekim-nisan arasında yağış alır.

Lima, Peru'nun en yoğun nüfuslu yönetim bölgesidir. Lima kenti çevresinde ve Callao'ya doğru uzanan kesimde, ülke nüfusunun dörtte birinden fazlası yaşar. 1972'de çıkarılan bir yasayla kurulan ve yönetim bölgesiyle aynı adı taşıyan metropoliten alan, Lima kentini, Lima yönetim bölgesindeki 25 kentsel ilçeyi ve Callao ilinin kentsel kesimlerini içine alır.

Lima-Callao metropoliten alanının dışında, halkın çoğu çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşır. Ovalarda sulamayla şekerkamışı, pamuk ve sebze yetiştirilir. Callao ve Huacho kıyıları açıklarında balıkçılık yapılır. Huacho ve Chilca'da denizden buharlaştırma yoluyla tuz elde edilir. Casapalca'da bakır, Oyón'da da kömür madenleri vardır. Pan-Amerikan Karayolu kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda uzanarak bölgeyi boydan boya geçer. Lima bölgesi ülkenin öteki kesimlerine hava, demir ve kara yollarıyla bağlanır. Nüfus (1991 tah.) 6.431.800.

Lima, Peru'nun başkenti ve Lima yönetim bölgesinin merkezi. Rímac Irmağının güney kıyısında, Büyük Okyanus kıyılarından yaklaşık 13 km içeride, deniz düzeyinden 156 m yüksekte yer alır. Çöl özellikleri gösteren kıyı düzlükleriyle çevrili olan kentin doğusunda And Dağları yükselir. Lima metropoliten alanının yüzölçümü 3.900 km²'dir. Nüfus (1990) kent, 6.115.700; (1987 tah.) metropoliten alan, 5.875.900'dür.

Doğal yapı ve genel görünüm. Lima çevresinde uzanan gri-kahverengi, çıplak düzlüklerin ortasında bir vaha kenti görünümündedir. Tropik iklim kuşağında yer almasına karşın soğuk Peru (Humboldt) Akıntısının etkisiyle oldukça serin bir iklime sahip olan kentte, ortalama sıcaklık kış aylarında (mayıs-kasım) 17°C, yaz aylarında ise 24°C dolayındadır. Nem oranı çok yüksek olmakla birlikte, ortalama yıllık yağış miktarı 50 mm'yi aşmaz.

Bugünkü kentin çekirdeğini oluşturan Eski Lima, 16. yüzyılda İspanyol kolonileri

Lim Fiyordu
Eski Fiskeri Tricinde

tarafından kurulmuş. 17. yüzyılda da surlarla çevrilmiştir. 19. yüzyılda büyük bölümü yıkılan bu suların bir bölümü hâlâ ayaktadır. Günümüzde kuzeyde Rimac Irmağı, güney, doğu ve batıda da modern, geniş caddelerle çevrili olan Eski Lima, birbirini dik açıyla kesen yollarıyla dama tahtası görünümünü bugün de korumaktadır. Koloni döneminden kalma yapıların çoğu büyük depremlerde yıkıldığından, öteki Latin Amerika başkentlerinin tersine Lima'da pek az tarihsel yapı yardır. Bunların en önemlisi Tagle Kulesi Sarayı, katedral ve Başpiskoposluk Sarayı'dır. Başta Başpiskoposluk Sarayı olmak üzere kentteki tarihsel yapıların çoğunda Arapir üslubunun etkisi görülür. Kentin en önemli iki meydanı olan Armas Meydanı (Plaza de Armas) ve Bolivar Meydanı (Plaza Bolivar) koloni dönemine özgü, kapalı, ahşap balkonlu evleriyle dikkat çeker.

Lima Kent Merkezi ve (çerçeve içinde) Metropoliten Alan

Tramvayların sefere konduğu 19. yüzyılın ortalarına değin surlarını dışına hemen hiç taşmayan kent, sonraki yıllarda, özellikle de 1930'larda hızla büyüdü. Kentin batıdaki Callao'ya doğru uzanan kesimi sanayi bölgesi, güneydeki Magdalena'ya doğru genişleyen kesimi ise sayfiye bölgesi olarak gelişti; doğularda Vitarte'ye doğru da düşük gelir gruplarının yaşadığı bacalıyollar ve sanayi bölgeleri kurulabildi. 1950'lerde göçlerin artmasıyla birlikte kentte çevresinde *barriada* (gecekondu kampı) ya da *pueblo joveno* (yeni kent) olarak adlandırılan gecekondu mahallelerin oluştu.

Nüfus. 1930'larda kentin görünümü ile birlikte nüfusu da büyük değişikliğe uğradı. Bu dönemde kent nüfusu bir yandan hızla artarken bir yandan da son derece heterojen bir yapı kazandı. Göçlerle birlikte konut sorunu ortaya çıktı ve altyapı tesislerinin yetersizliği çeşitli sorunlara yol açtı. Günümüzde varlıklı kesimin yaşadığı semtler, göç sonucu ortaya çıkan gecekondu bölgeleriyle büyük karşıtlık gösterir. Nüfusun büyük bölümü Katolikler.

Ekonomi. Ülke ekonomisinde önemli bir yere sahip olan Lima, Peru'nun toplam sanayi üretiminin beşte üçünü karşılar. Sanayi tesisleri Callao-Lima-Vitarte koridorunda yoğunlaşmıştır. Sanayi etkinlikleri gemi yapımından giysi üretimine kadar değişen bir çeşitlilik gösterir. Başlıca sanayi ürünleri tekstil, plastik ve kimyasal maddeler. Kentte ayrıca otomobil, çimento, ilaç ve mobilya fabrikaları ile gıda işleme tesisleri vardır. Ama ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunlar nedeniyle bu fabrikaların çoğu düşük kapasiteyle çalışmaktadır.

Eski kentten başlayan karayolu ağı kuzeyde Pan-Amerikan Karayolu, güneyde de Merkezi Karayolu'yla birleşir. Lima'dan başlayıp Andlar'a tırmanarak kuzeydoğudaki La Oroya'ya ulaşan Merkezi Karayolu dünyanın en yüksek noktaya ulaşan standart ray açıklıklı demiryoludur. 1850'de tamamlanan Lima-Callao demiryolu Güney Amerika'daki en eski demiryolu hattıdır. Callao'da uluslararası bir havalimanı vardır.

Kent içi ulaşım yaklaşık 10 yolcu alabilen taksiler ve yaklaşık 20 yolcu alabilen küçük otobüslerle sağlanır. *Colectivo* olarak adlandırılan bu ulaşım biçiminin yanı sıra, belediyeye ait otobüsler de bulunmakla birlikte, bunların çoğu kullanılmaz durumdadır.

Yönetsel ve toplumsal koşullar. Lima metropoliten alanı Lima yönetim bölgesindeki 25 kentsel ilçeyi ve Callao ilinin kentsel kesimlerini içine alır; ilçelerin her biri yönetsel bakımdan özerk bir yapıya sahiptir. 1984'te çıkarılan bir yasayla Lima Metropoliten Alanı Konseyi'nin oluşturulmasına karşın, bu özerk yapı ilçeler arasındaki eşgüdümü engellediğinden kentin gelişimi olumsuz yönde etkilenmektedir. Öte yandan 1963'ten bu yana her ilçe kendi kaynağını kendisi yaratmakla yükümlü olduğundan yoksul ve varlıklı ilçeler arasında sunulan hizmet bakımından büyük farklılıklar vardır. İlçeler, çoğu yatırımlar için gerekli kaynağı bulabilmek için merkezi hükümete ve Dünya Bankası'na başvurmuşlardır.

Kültürel yaşam. Lima içinde bulunduğu çeşitli sorunlara karşın ülkenin kültürel merkezi olma özelliğini bugün de korumaktadır. Başlıca yükseköğretim kurumları ülkenin en eski üniversitesi olan San Marcos Ulusal Üniversitesi (kuruluşu 1551) ile 1917'de kurulmuş olan Peru Katolik Üniversitesi'dir. Kentteki öteki önemli kültür kuruluşları Peru Kültür Evi, konservatuvar, güzel sanatlar okulu ve ulusal tiyatrodur. Ulusal Kütüphane ile Peru Ulusal Arşivi ülkenin en zengin kitap koleksiyonuna sahiptir. Kentte ayrıca Lima'nın tarihsel zenginliklerini sergileyen çok sayıda müze vardır. Lima'nın güneyinde kolonî dönemi öncesindeki en önemli kentlerden biri olan Pachacamac'ın kalıntıları bulunur.

Lima'da çok sayıda dergi ve gazete yayımlanır; bunların en önemlileri 1839'da kurulmuş olan *El Comercio* adlı gazete ile *Caretas* adlı haftalık dergidir. Çeşitli radyo ve televizyon kuruluşlarının merkezlerinin bulunduğu kentte çeşitli spor dallarına ayrılmış açık alanlar yer alır. Geleneksel halk müziği günümüzde de büyük ilgi çekmekte ve *peña* denen halk dansları çok tutulmaktadır. Lima güzel yemeklerinin yanı sıra, özel birası, şarabı ve *pisco* adı verilen içkisiyle de tanınır.

Tarih. Lima'nın çevresi yaklaşık 1.000 yıl önce yerleşime açıldı ve İnka öncesi erken ara dönemde (İÖ y. 200 - İS 600) yörede pek çok yerleşme kurulduğu. Bunların en önemlisi İnka döneminde de önemli bir din merkezi olan Pachacamac'tı.

Bugünkü Lima kentini 6 Ocak 1535'te İspanyol fatihi (*conquistador*) Francisco Pizarro kurdu. Pizarro'nun kente verdiği Ciudad de los Reyes (Kralların Kenti) adı, hiçbir zaman kullanılmadıysa da, Lima çok geçmeden Peru genel valiliğinin yönetim merkezi oldu. 17. yüzyıldan 19. yüzyılın ortalarına değin alan ve nüfus bakımından önemli bir gelişme göstermeyen kent 1746'daki depremden büyük zarar gördü.

Lima'nın modern bir kent olarak gelişimi 1851'de Lima-Callao demiryolu hattının tamamlanmasıyla başladı. Sonraki 20 yıl içinde Miraflores, Ancón ve Chosica'ya uzanan demiryollarının tamamlanması kentin gelişimini daha da hızlandırdı. 1920'lerde ve 1930'larda Lima'yı ülkenin öteki kesimlerine bağlayan karayollarının yapılmasıyla kente ilk göçmenler gelmeye başladı. 1940-80 arasında yaklaşık 2 milyon göçmenin yerleştiği Lima'da göç dalgasını başta konut yetersizliği olmak üzere çeşitli sorunlar izledi. Son yıllarda aşırı nüfus, yoksullık ve altyapı yetersizliğinin yol açtığı sorunlar daha da derinleşmiş ve başkentin Lima'dan Cuzco'ya taşınması yolunda görüşler ortaya atılmıştır.

Lima, Jorge de (d. 23 Nisan 1895, União dos Palmares - ö. 15 Kasım 1953, Rio de Janeiro, Brezilya), Brezilyalı şair ve romancı. Brezilya'da 1920'lerde ortaya çıkan bölgesel şiir akımının önde gelen temsilcilerinden biridir.

Brezilya'nın kuzeydoğu kesimindeki bir şeker plantasyonunda yetişen Lima, hekim olarak çalışmaya başladı. İlk şiirlerinde Parnasçı Fransız şairlerinin etkisi belirgindi. *O Mundo do Menino Impossível* (1925; İnanılmaz Çocuğun Dünyası) adlı yapıtı Avrupa geleneğinden koparak, *modernismo* akımına bağlandığını gösteriyordu. Gilberto Freyre ve öbür şairlerle birlikte, kuzeydoğunun bölgeci şiir hareketine etkin biçimde katıldı. 1930'larda bu hareket doğrultusunda "Afrika-Brezilya" tarzında pek çok şiir yazdı.

1935'te dine döndükten sonra metafizik ve dışavurumcu şiirlerin yanı sıra romanlar da yazdı. En ünlü şiirleri arasında *A Túnica Inconsútil* (1938; Dikişsiz Tunik), *Poemas Negros* (1947; Kara Şiirler) ve *Invenção de Orfeu* (1952; Orpheus'un Buluşu) sayılabilir. Romanları arasında özellikle *Calunga* (1935) ve *A Mulher Obscura* (1939; Karanlık Bir Kadın) ünlüdür.

Lima, Manuel dos Santos (d. 28 Ocak 1935, Silva Porto, Angola), Angolalı şair, oyun ve roman yazarı. Yapıtlarında, Angola'nın Portekiz sömürgeciliğinden kurtuluş mücadelesinden esinlenmiştir.

1956'da Paris'te toplanan Uluslararası Siyah Yazarlar ve Sanatçılar Kongresi'nde, 1962'de de Kahire'deki Afrikalı-Asyalı Yazarlar Kongresi'nde Angola'yı temsil etti. Angola Halk Kurtuluş Hareketi (MPLA) Örgütleme Komitesi'nin üyesiydi. Ayrıca Angola Halk Kurtuluş Ordusu'nun askeri önderleri arasındaydı. Yapıtlarında bu deneyimlerden yararlandı. Daha sonra Montreal'e yerleşerek Fransızca öğretmenliği yaptı.

Lima'nın ilk romanı *As Sementes da Liberdade* (1965; Özgürlüğün Tohumları) Rio de Janeiro'da, ülkesinin kurtuluş savaşını romanlaştıran *As Lagrimas e o Vento* (1975; Gözyaşları ve Rüzgâr) ise Lizbon'da basıldı. Ayrıca *Kissange* (1961) adlı bir şiir kitabı ve *A Pele do Diabo* (1977; Şeytanın Derisi) adlı bir oyunu yayımlanmıştır.

Lima Barreto, Afonso Henriques de (d. 13 Mayıs 1881, Rio de Janeiro - ö. 1 Kasım 1922, Rio de Janeiro, Brezilya), Brezilyalı gazeteci, roman ve öykü yazarı. Acımasız toplumsal eleştirileriyle de tanınır. Rio de Janeiro kentini ve halkını yüzyılın başındaki özellikleriyle karikatürleştirerek yansıtmıştır. Yaşamı boyunca Rio'da yaşayan Lima yapıtlarında Brezilya'daki yeni cumhuriyet döneminin (özellikle 1890'larla 20. yy'ın ilk 10 yılı) başlıca olayları ile bunalıcı yaşamını aktarır. Makineleşmiş kentsel toplum, militarizm ve devlet örgütü karşısında çaresiz kalan melankolik ve Don Quijote'yi andıran kahramanları Lima'nın alaycı mizahını belirginleştirir.

Lima Barreto'nun en ünlü romanları arasında *Vida e Morte de M. J. Gonzaga de Sá* (1919; M. J. Gonzaga de Sá'nın Yaşamı ve Ölümü), *Recordações do Escrivão Isaías Caminha* (1909; Noter Isaías Caminha'nın Anıları), *O Triste Fim de Policarpo Quaresma* (1915; Polykarpos Perhizinin Acıklı Sonu), *Numa e a Ninfa* (1915; Numa ile Su Perisi) ve 1904'te yazdığı ama ancak ölümünden sonra basılan *Clara dos Anjos* sayılabilir.

liman, kıyılarda gemilerin sığınarak demirleme, yük alıp boşaltma ya da yolcu indirip bindirme amacıyla yararlanabileceklerı, rüzgâra, dalgalara ve akıntılara karşı korunaklı sığınak. Limanlar, kullanılış amaçlarına ve işlevlerine göre çeşitli tesislerle donatılmıştır.

Limanların en önemli özelliği, teknelere açık deniz etkilerinden korunma olanağı sunmasıdır. New York ve San Francisco limanları gibi bazı limanlar, dar boğazlar ve kıyı setleriyle açık denizin etkilerinden doğal bir biçimde korunur. Buna karşılık birçok limanın rüzgâr ve dalgaların etkisine açık bir bölümü vardır. Bu etkiyi azaltmak amacıyla, açığa bakan tarafı büyük kayalardan, beton bloklardan ya da birbirine bağlanmış kalın metal levhalardan, kıyıya bakan tarafı ise moloz ya da küçük taşlardan yapılan dalgakıranlar(*) inşa edilir. Hindistan'daki Madras gibi açık kıyılarda yer alan bazı limanlar tümüyle dalgakıranlarla yapay olarak kurulmuştur.

Limanlarda aranan bir başka özellik de derinliktir. Modern büyük gemilerin yanaşabilmesi için limanlardaki su derinliğinin kimi zaman en az 30 m olması gerekir. Doğal limanların çok azı bu derinlikte olduğundan, bunların periyodik olarak taranarak derinleştirilmesi gerekir. Tarama işleminde uzun süre kepçeli taraklardan yararlanıldı. Bu araç, taranacak alana geçici olarak demirleyen bir tekneden ve teknenin üzerinde, kepçelerin istenilen derinlikte sürekli hareket etmelerini sağlayan bir kayış

zıralığıyla tutturulduğu bir merdivenden oluşuyordu. Kepçeler tabandan topladıkları malzemeyi yukarı çıkarıyor ve merdivenin tepesinde yer alan bir kanala boşaltıyordu. En yeni emmeli taraklarda ise, dipteki mil suyla birlikte çekilerek silolara doldurulur ve silodaki su boşaltılır. Siloda kalan mil ya açık denizlere dökülür ya da kıyılardaki çeşitli dolgu işlerinde kullanılır.

Limanların çoğunun denetim dermiliği dip haritası çıkarılmıştır; bu haritalarda, gemilerin karşılaşabileceği sığlıklar gösterilir. Gemiler limana girerken renkli şamandıralardan oluşan kanallarla yönlendirilir. Ayrıca bu şamandıralar gemileri sığlık, kayalık ve batık enkazı gibi engellere karşı uyarır.

Gemiler liman içine çeşitli yöntemlerle yerleştirilir. Bazı limanlarda gemilerin liman tesislerinden (dok gibi) uzakta demir atabilecekleri bölgeler vardır. Ama bu bölgelerdeki deniz tabanı, geminin rüzgâr ve akıntılarla demir taramasına engel olabilecek bir yapıda olmalıdır. Birçok liman tesisi yük taşımak amacıyla kullanılır ve çok çeşitli yöntemlerle inşa edilir. Beton ağırlık duvarlarının arkası ağırlığa bağlı olan dengeyi sağlamak için toprakla doldurulur. Bu yapının dayanıklılığı, tek parça beton bloklar ya da önceden hazırlanmış kesonlarla desteklenen daha derin temellerin kazılmasıyla artırılabilir. İskeleler, deniz tabanının derinliklerine gömülen çelik, betonarme ya da ağaç kazıklarla yapılır. Kazıklı iskele olarak da bilinen bu yapılar oldukça dayanıklıdır. Son zamanlarda geliştirilen levha kazıklı iskelelerde ise dayanıklılığı daha da arttıran ve birbirine bağlanmış derin olukları bulunan çelik levhalar kullanılır. Bu levhalar aynı zamanda deniz üzerinde bir tür duvar oluşturur.

Büyük limanlarda bir dizi yük iskelesi ile yük boşaltma ve yükleme amacıyla kullanılan tesisler vardır. New York limanının kıyı uzunluğu 773 km'dir; ama buna yaklaşık 240 km uzunluğundaki yanaşma iskeleleri de eklenirse, limanın toplam uzunluğu 1.000 km'yi aşar. Bazı limanlarda geleneksel dokların yanı sıra dev tankerlerle büyük miktarlarda petrol taşınmasını sağlayan iskeleler de vardır. Tankerler büyük bir boş alana, derin sulara gerek duyar. Bu yüzden dolum tesisi limandaki öteki hizmetlerin görüldüğü yerden açıkta, bir boru hattını bu tesise ulaştıran hafif bir iskelenin ucunda yer alır. Büyük limanlarda bulunan öteki tesisler arasında, gemi teknesinin onarılabilmesi amacıyla içindeki suyun boşaltılabileceği kapalı kanal-havuzlardan oluşan kuru doklar(*) da vardır.

Limanlar, insanlar teknelerle denize açılmaya başladıklarından bu yana uygarlığın gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Tarihte deniz engelini aşabilen kentler giderek güçlendi. İÖ 13. yüzyılda Fenikeliler Sayda ve Şur kentlerine yapay limanlar yaptı. Antik İskenderiye kentinin girişinde bugüne değin kalan büyük bir liman yapıldı ve Ptolemaios'un ünlü İskenderiye Fenerı'yle kullanılır duruma getirildi. Eski Yunanlıların ve Romalıların Akdeniz'deki limanları, imparatorluklarında çok önemli bir yer tutuyordu.

Limanların çoğu doğal olmakla birlikte, geçmişi binlerce yıl öncesine uzanan yapay limanlar da vardır. Bu yapay limanların büyük bir çoğunluğunda 18. yüzyılın ortalarına değin herhangi bir değişiklik ya da ek tesis yapılmadı. İlk gemilerin küçük olması nedeniyle dünyadaki doğal limanlar deniz taşımacılığı için yeterliydi. Sanayi Devrimi ile birlikte ticaretin gelişmeye başlaması ve bunun sonucunda da daha büyük gemilerin ortaya çıkması, doğal limanları yapay yollarla derinleştirme ve büyütme zorunluğunu doğurdu. Modern limanların büyüklükleri, ticari niteliği olmayan küçük gemilerin bağlandığı küçük sığınaklardan, binlerce metrekarelik alanları kaplayan ticari limanlara kadar değişiklik gösterir.

Türkiye'de limanlar Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD) ve Türkiye Denizcilik İşletmeleri tarafından işletilir. Başlıca büyük limanlar İstanbul, İzmir, Mersin, Bandırma, Tekirdağ, Antalya, İskenderun, Trabzon, Giresun, Derince ve Samsun'dadır. Bunların Avrupa çapında olanları arasında İstanbul, Trabzon, İzmir ve Mersin limanları başta gelir.

Türkiye'nin ihracatında İzmir, İstanbul ve Mersin, ithalatında ise İstanbul, İzmir ve Mersin limanları ilk sıraları alır. İstanbul limanının en önemli rıhtımı Haydarpaşa'dır. İstanbul limanı, toplam uzunluğu 4.244 m olan altı rıhtım ve dört iskeleden oluşur. Limanda 434 ton kapasiteli 45 vinç çalışmaktadır.

Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin Akdeniz'deki en büyük limanı olan Mersin limanı 1980'lerin başında kapasite açısından Türkiye'nin ikinci, Avrupa'nın onuncu büyük limanı haline gelmiştir. Çok kısa sayılabilecek bir geçmişe sahip olan Mersin limanı 19. yüzyılın ikinci yarısında Çukurova'nın pamuk üretimine açılmasıyla gelişmeye başlamış ve 1954'te yapılan modern liman tesislerinden önce ve sonra yapılan eklemelerle günümüzdeki durumunu almıştır.

Türkiye'nin en eski limanı olan İzmir limanı 1876'da işletmeye açılmıştır. Limanın yetersiz kalması üzerine Alsancak'ta yeni limanın yapımına başlanmış ve 1972'de işletmeye açılmıştır. Ama bunun da yetersiz oluşu birçok yeni tesisin yapılmasını gerektirmiştir.

liman gölü, ırmak ağızlarında oluşan bir tür lagün(*). Yüksek olmayan bir kıyıda, haliç biçimindeki bir koyun ön bölümünün kapanmasıyla oluşur. Liman gölünün oluşması için, kıyıya kadar uzanan bir platonun kenarındaki akarsu ağızlarının deniz suları altında kalması gerekir. Bu olay, ya deniz düzeyinin yükselmesi ya da karanın çökmesi sonucunda gerçekleşir. Sular altında kalarak haliçe dönüşen akarsu ağzı, kıyı okları ya da kıyı setleriyle kapanarak liman adıyla anılan kıyı biçimi oluşur. Bu kıyılara limanlı kıyı denir.

Limanlı kıyıların başlıca örneklerine Karadeniz'in kuzeyinde Azak Denizi ve Odessa Körfezi kıyılarında rastlanır. Bu bölgedeki koylar için kullanılan "liman" sözcüğü, daha sonra anlamını genişletmiş ve coğrafi bir terim olarak yaygınlaşmıştır.

Dinyeper, Dinyester ve Don vadilerinin aşağı kesimleri son deniz ilerlemesi (transgresyon), sırasında sular altında kalarak haliç biçimini almış, sonra da bunların önü kordonlarla tıkanarak limanlar oluşmuştur.

Liman von Sanders, Otto (d. 17 Şubat 1855, Stolp, Pomeranya - ö. 22 Ağustos 1929, Münih, Almanya), Alman asker. I. Dünya Savaşı sırasında Çanakkale, Filistin ve Suriye cephelerinde Osmanlı ordularına komuta etmiştir.

Askerlik mesleğine 1874'te Essen Muhafız Birliği'nde başladı; 1911'de tuğgeneralliğe yükseldi. 1913'te, Osmanlı ordusunu yeniden örgütlemekle görevlendirilen Alman askeri kurulunun başkanı olarak İstanbul'a gitti ve 1. Kolordu komutanı oldu. Rusya'nın bu durumu resmen protesto etmesi üzerine görevinden alındı. 1914'e değin Osmanlı ordusunda bazı yeni düzenlemeler yaptı. Ağustos 1914'te 1. Ordu komutanı, Mart 1915'te Çanakkale'deki 5. Ordu'nun komutanı oldu. Çanakkale Boğazını ve Gelibolu Yarımadasını düşman saldırılarına karşı başarıyla savundu. Mart 1918'de Suriye ve Filistin'de 4., 7. ve 8. ordulardan oluşan Yıldırım Ordaları Grubu'na komuta etti. Bir süre için İngiliz kuvvetlerinin ilerlemesini engelledi ise de daha sonra Halep'e çekilmek zorunda kaldı. Mondros Mütarekesi'nden (30 Ekim 1918) sonra, savaş sırasında Osmanlı ordusunda çarpışan Alman askerlerinin ülkelerine dönmesiyle ilgili çalışmaları yönetti. Almanya'ya dönüşten sonra *Fünf Jahre in der Türkei* (1920; *Türkiye'de Beş Sene*, 1921, yb 1968) adıyla anılarını yayımladı.

Limanda, *Pleuronectidae* (pisibalıkları) familyasından. Atlas Okyanusu ve Büyük Okyanusun kuzey kesimlerinde yaşayan yassı gövdeli balık cinsi. Gözleri genellikle başlarının sağ yanında yer alan bu balıkların Avrupa kıyılarında oldukça bol bulunan *L. limanda* türü değerli bir sofra balığıdır. Bu türün uzunluğu genellikle 25 cm'yi aşmaz. Açık kahverengi olan vücudunda bazen koyu benekler bulunur.

Öbür türler arasında, Atlas Okyanusunun batısında yaşayan sarı kuyruklu, kahverengi üstüne pas renginde benekli *L. ferruginea*, Büyük Okyanusta yaşayan kahverengimsi renkte *L. aspera*, gene Büyük Okyanusta yaşayan, kahverengi üstüne açık renk benekli ve vücudunun kenarları sarı olan *L. proboscidea* sayılabilir.

Limasawa, Filipinler'in Güney Leyte ilinde tarihsel bakımdan önem taşıyan küçük ada. Leyte Adasının güney ucundan yaklaşık 6 km uzaklıkta, Sogod Körfezinin tam ağzında yer alır. Deniz düzeyinden en yüksek noktası 200 m'dir. Fernão Magalhães (Macellan) Filipin Yerlileriyle ilk kez bu adada ilişki kurdu (28 Mart 1521). Filipinler'deki ilk Katolik ayini de 31 Mart 1521'de bu adada yapıldı. Limasawa'da geçimlerini tarım ve balıkçılıkla sağlayan Visayalar yaşar.

Limasol, Yunanca LEMESOS, Kıbrıs Cumhuriyeti'nde (Kıbrıs Rum Kesimi) il, il merkezi kent ve liman.

Adanın ikinci büyük kenti olan Limasol, güneydeki Agratur Körfezinde, Lefkoşa'nın (Levkosia) güneybatısında yer alır. Antik Amathus ve Kurion (Curium) kentleri arasındaki küçük bir pazar kasabasından büyük bir liman kentine dönüşmesi Bizans İmparatorluğu'nun son dönemine rastlar. 1191'de burada adaya çıkan I. Richard (Aslan Yürekli), o dönemden kalma iki yapıdan biri olan ve günümüzde müze olarak kullanılan şatonun kilisesinde Navarralı Berengaria ile evlendi. Cenevizlerin 1372'de Magosa'yı (Famagusta) ele geçirmesinden sonra limanın önemi daha da arttı. Ama 1414-26 arasındaki yoğun saldırılar, 1571'de Osmanlılar tarafından fethi ve arkasından gelen feci deprem adanın gerilemesine ve 1815'te nüfusunun 150 kişiye kadar düşmesine yol açtı. Adanın İngiliz yönetimine geçtiği 19. yüzyıl sonlarında yeniden canlanmaya başladı.

1960'larda liman tesislerinin genişletilmesinden sonra, 1974'te büyük tekneleri de barındıracak kapasitede yeni bir liman hizmete açıldı. Aynı yıl Türkiye'nin müdahalesiyle adanın en önemli limanı Magosa'nın kapanması, Limasol'u Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başlıca limanı durumuna getirdi. Önemli bir ticaret merkezi de olan Limasol'dan şarap, meşrubat, meyve ve sebze ihraç edilir. Kentin önemli ekonomik etkinlikleri arasında tuğla, kiremit, ayakkabı, dokuma, mobilya, çimento, düğme ve alkolsüz içki imalatıyla meyve konserveciliği, krom ve asbest işlemeciliği sayılabilir.

Yüzölçümü 1.393 km² olan Limasol ili batıda Baf (Páfos), kuzeyde Lefkoşa, doğuda Larnaka illeri, güneyde de Akdeniz'le çevrilidir. Agratur İngiliz Bağımsız Üs Bölgesi'nin bir parçası olan Agratur Yarımadesini da içine alan güneydeki kıyı ovaları dışında, ilin tamamını Troodos Dağları (Karlıdağ) kaplar. Jeolojik kıvrımlarla parçalanmış korkuyaçlardan oluşan bu dağlarda bol miktarda çam, bodur meşe, servi ve sedir yetişir. Kayalık ve girintili çıkıntılı kıyı şeridinde uzun kumsallar görülür. Troodos Dağlarından doğan Kuris ve Yermasoya ırmakları güney yönünde akarak Akdeniz'e dökülür.

Halkın büyük çoğunluğu tarım ve bağcılıkla uğraşır. Başlıca ürünler baklagiller, sebze, portakal, limon, greyfurt, fındık ve elmadır. Ayrıca keçi ve sığır beslenir, balıkçılık yapılır. Sanayi ürünleri arasında konservelenmiş meyve, et ve balık, deri ürünleri, giyim eşyası ve plastik eşyalar sayılabilir. Tuz göllerinden elde edilen tuzun dışında demir, pirit, asbest ve bakır çıkarılır. Limasol kentü karayoluyla Moni, Agratur ve Episkopi'ye bağlanır. Nüfus (1990) kent, 132.100; (1990 tah.) il, 166.900.

limbo, Katolik ilahiyatında Cennet ile Cehennem arasındaki sınır. Sonsuz cezaya çarptırılmamakla birlikte, Cennet'te Tanrı huzurunda sonsuza değin yaşama sevincinden yoksun bırakılan ruhların burada yaşadığına inanılır. Toton dilinden kaynaklanan sözcük "sınır" ya da "bitişik" anlamına gelir. Kavram büyük olasılıkla ortaçağda gelişmiştir. Bu inanışa göre iki tür limbo vardır: 1) Eski Ahit'te adı geçen kutlu kişiler Hz. İsa'nın "Cehennem'e inişi"ne ve onları kurtarışına değin *limbus patrum*'a (babalar limbosu) kapatılmışlardır, 2) günah işlemeden ölen, ama ilk günahları(*) vaftiz yoluyla temizlenmemiş olan ruhlar ise *limbus infantum* ya da *puerorum*'a (çocuklar limbosu) girerler. Zihinsel özürlülerin ruhları da "çocuklar limbosu"ndadır.

Vaftiz edilmeden ölen çocukların yazgısı Hıristiyan ilahiyatçılarının karşılaştığı ilk sorunlardan biriydi. Bu konuda Yunan Kilise Babaları genel olarak iyimser, Latin Kilise Babaları ise karamsar bir tutum takındılar. Bazı Yunan Kilise Babaları, Pelagiusçu görüşe çok yakın bir biçimde, vaftiz edilmeden ölen çocukların, Tanrı'nın Krallığı'na girmeseler bile sonsuz yaşama kavuşacaklarını savundular. Azizi Augustinus ise bu görüşleri tepkiyle karşıladı, "kurtuluşa ermiş" ve "lanetlenmiş" kullar arasında kesin bir ayrım gözetti. Sonraki ilahiyatçılar da Augustinus'u izleyerek Cennet ile Cehennem arasında bulunan kalıcı bir yer düşüncesini reddetmekle birlikte, günahlan sorumlu tutulamayacak durumda olanlarla vaftiz edilmeyenlerin ruhlarının yazgısı konusunda olabilecek en ılımlı tutumu takındılar.

Katolik Kilisesi 13. ve 15. yüzyıllarda limbo konusunda bir dizi bağlayıcı karar aldı. Buna göre, ilk günahtan arınmamışların ölenler (yani vaftiz edilmemiş çocuklar) Cehennem'e gidecek, ama günah işlemişlerden daha hafif cezaları çarptırılacaktı. Bu kararlarda çocukların Cehennem'deki yeri ve çekecekleri cezalarla ilgili ayrıntılar ise belirsiz kalmıştı. Trento Konsili'nden (1545-63) sonra, çocuk ruhlarının çarptırılacağı cezalar konusunda büyük görüş ayrılıkları ortaya çıktı. Bazı ilahiyatçılar, limbodaki çocuk ruhlarının uğradıkları yoksunluğu hissederek üzüntü çekeceğini, bazıları ise çocukların, gerek şimdi ruhlarıyla, gerekse diriltildikten sonra bedenleriyle her türlü doğal mutluluğu tadabileceğini öne sürdüler. Limbo kavramı çağdaş Katolik öğretisi içinde de belirsizliğini korumaktadır.

Limbular, Nepal'ın yerli halklarından Kirantilerin ikinci en kalabalık kabilesi. Himalayalar'ın doğu ucunda, Arun Irmağı ile Hindistan'ın Sikkim eyaleti arasındaki bölgede yaşarlar. Nüfusu yaklaşık 200 bin olan Moğol kökenli bir halktır. Tibet-Birman dillerinden Kirantinin Nepal'e özgü bir lehçesini konuşurlar. Denizden 800-1.200 m yükseklikte kurulmuş Limbu köyleri, kuru tarım yapılan tarlalarla çevrilmiş 30-100 kadar taş evden oluşur. Babasoylu klanlara ayrılmış olan kabile *subba* adındaki önderlerce yönetilir; *subba*'ların çoğu eski Gurkha askerleridir. Kendine yeterli bir ekonomileri olan Limbular, sekili tarlalarda sulama ile pirinç, buğday ve mısır yetiştirir, yılda yalnız bir kez ekim yaparlar. Ayrıca manda yetiştirip eti için keçi, tavuk ve koyun beslerler. Tibet'e yakınlığı nedeniyle Budacılıktan ve çevredeki lama manastırlarından etkilenmekle birlikte Limbular, geleneksel inançlarını da sürdürmektedir. Niva Buma adında bir büyük tanrı ile dağ ve ırmak tanrılarına taparlar. Ayrıca her ailenin, kendi atası olarak kabul ettiği bir tanrısı ve aile içindeki ayinleri yöneten *şamba* ya da *fedangba* adlı bir dinsel önderi vardır.

Limburg, Fransızca LIMBOURG, Belçika'nın kuzeydoğu kesiminde il. Kuzey ve doğuda Hollanda'yla olan sınırını Maas (Meuse) Irmağı çizer. Yüzölçümü 2.422 km²'dir. Hasselt, Maaseik ve Tongeren adlı üç ilçeye (*arrondissement*) ayrılır. Eskiden Limburg Düklüğü'nün bir parçası olan ilin büyük bölümünde Flamanca konuşulur.

İlin kuzey kesiminde kumlu topraklar, çalılar ve yer yer bataklıklarla kaplı, kurak ve verimsiz bir plato bölgesi olan Kempenland(*) yer alır. Kempenland'ın tarımına elverişli hale getirilmiş kesimlerinde çavdar, yulaf, patateş, sebze ve hayvan yemi üretilir, çiftlik hayvanları beslenir. Ülkenin toplam kömür üretiminin yaklaşık yarısı Kempenland'da bulunan ve I. Dünya Savaşı'ndan bu yana gitgide önem kazanan kömür ocaklarından sağlanır. Bölgenin fundalık kesimlerinde çinko ve öteki demir dışı metallerin işlendiği tesislerle kimyasal madde ve cam fabrikaları vardır. İl merkezi Hasselt'in(*) çevresinde çeşitli sanayi kuruluşları yer alır. Anvers ile Liège arasındaki Albert Kanalının yapımı (1930-39), eskiden yoksul olan bölgenin ekonomik gelişimine hız kazandırmıştır.

Kempenland'ın güney ucundaki Demer Vadisinin nemli alüvyonlu topraklarında mandıracılık, kenarlarında da bostancılık yapılır. Limburg'un güney kesimindeki Hesbaye Platosunun kumlu ve killi toprakları ise meyve, tahıl, şeker pancarı ve sebze üretimine elverişlidir. İlde gıda işleme ve şeker arıtma gibi tarıma dayalı sanayi dalları gelişmiştir. İl merkezi Hasselt dışındaki önemli yerleşmeler Kempenland'daki Genk, Maaseik ve Tessenderloo ile Hesbaye Platosundaki Sint-Truiden ve Tongeren'dir.

Ulaşım Albert ve Zuidwillems-vaart kanalları ve birkaç demiryolu hattıyla sağlanır. Kempenland'da üç doğal yaşamı koruma alanı vardır. Bir açık hava müzesine sahip olan Bokrijk (1958), değişik bitki türleriyle tanınan Meschelse Heide (1967) ve Maas Irmağı boyunca uzanan Kokom. Nüfus (1991) 750.435.

Limburg, Hollanda'nın güneydoğu kesiminde il (*provincie*). Kuzeybatıda Noordbrabant belediyesi (*gemeente*), kuzeyde Gelderland ili, doğuda Almanya, güney ve batıda ise Belçika'nın Limburg ve Liège illeriyle çevrilidir. Yüzölçümü [illegible] dır. Sularını Geul, Gulp, Roer ve Maas (Meuse) ırmakları toplar. Maas Irmağı ilin güneybatı sınırının bir bölümünü [illegible] ve kuzey kesimini [illegible] ve Eskiden Limburg Düklüğü'nün bir parçası olan Limburg, 1815'te Hollanda Krallığına bağlandı. 1839'da Hollanda ile Belçika arasında imzalanan antlaşma [illegible] nın Hollanda'nın bir bölümü ile Belçika'nın parçası oldu.

Limburg'un Sittard'a kadar uzanan güney bölümü loslu topraklarla kaplı kayalık platodur; platonun bazı yerlerinde [illegible] mur yatakları vardır. Buğday, çavdar, pancar ve meyve yetiştiriliyor. Bazı yerlerde çapta mandıracılık da yapılır. Heerlen, Kerkrade ve Geleen çevresinde yapılan kömür madenciliği 1970'lerin başlarına kadar [illegible] gin önemini korumuştur. İldeki [illegible] ırmak limanları Born ve Stein'dir. Ilımlı [illegible] zi Maastricht'i önemli bir sanayi kentidir. [illegible] gen kalan kesimindeki kumlu topraklarda çoğunlukla karma tarım yapılır. Domuz ve kümes hayvanları beslenir. Venlo çevresinde bostancılık yapılır. [illegible] genellikle Roermond, Sittard, Venlo ve Weert gibi büyük yerleşmelerin çevresinde yoğunlaşmıştır; buralarda halı, [illegible] giyim eşyası, çorap ve kimyasal madde üretilir. Maas'ın doğusunda, Venlo ile Roermond arasında kalan bölge [illegible] tuğla ve kiremit üretim merkezidir. Nüfus (1990 tah.) 1.103.900.

Limburg Düklüğü, bugün Belçika'nın [illegible] lerinin bulunduğu topraklarda kurulmuş eski düklük. 11. yüzyılın ikinci yarısında Aşağı Lorraine Düklüğü'nün parçalanmasıyla ortaya çıkan çok sayıdaki küçük devletten biridir.

Arlon 1. kontü Walram'ın soyundan gelen Limburg ve Leuven hanedanları arasında 1155'te yapılan barıştan sonra, düklüğe Limburg adı verildi. Bu tarihten sonra Maas (Meuse) Irmağı kıyısındaki topraklar Limburg, batıdaki daha yeni topraklar ise Brabant adıyla anılmaya başlandı.

Limburg'e 1262'ye değin Arlon hanedanı yönetti. Ardından Limburg'un [illegible] ailesi evlilik yoluyla Gu[illegible] kontü Reginar'a geçti. Ama Kutsal Roma-Germen İmparatoru Bergli V. Adolf'a aynı hakları tanıyınca iki hükümdar arasında savaş çıktı. Adolf haklarını silahla korumayacak kadar güçsüz olmadığından, bunları Brabant'lı I. Jean'a satıp, Jean, Reinald ve müttefikleriyle [illegible] beş yıl savaştıktan sonra zafer [illegible] Limburg, Jean'ın yönetimi altında Brabant ile birleştirildi, ama kurum ve yasalar korunuldu. Limburg Düklüğü 1430'da Burgonya dükü III. Philippe'in yönetimi altında Felemenk'in geri kalan bölgeleriyle birleştirildi. 1482'de de Habsburg hanedanına geçti.

Vestfalya Barışı (1648) ile ikiye bölünen Limburg'un kuzeyi İspanya tarafından, Felemenk Cumhuriyeti'ne bırakıldı. 1714'te Rastatt Antlaşması yürürlüğe girince Limburg'un güney kesimi Avusturya Habsburglarının eline geçti ve 1794'teki Fransız işgaline değin Avusturya Felemenk'inin bir parçası olarak kaldı. Limburg Fransız egemenliği sırasında, Ourthe ve Meuse-Inférieure illerinin (*départements*) bir parçası oldu. 1815'te yeni kurulan Hollanda Krallığına bağlandı ve yeniden eski adını aldı. Sonraki yıllarda Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında birkaç kez el değiştirdikten sonra 1866'da Hollanda'ya bağlandı.

Limburg, Pol, Herman ve Jehanequin de, LIMBOURG olarak da yazılır. [illegible]

d. 1385'ten sonra, Nijmegen, Brabant - ö. 1416'dan önce), geç gotik dönemin en ünlü kitap bezeme ustaları sayılan üç Fleman kardeş. Aynı çağda yaşamış başka bezeme ustalarının üsluplarını başarılı bir biçimde birleştirerek oluşturdukları ortak üslup, ağırbaşlı çizgileri, özenli tekniği ve ayrıntı işçiliğiyle dikkat çeker. Heykelci Arnold van Limburg'un oğlu ve Burgonya dükünün ressamı Jean Malouel'in yeğeni olan Limburg kardeşler bazen "Malouel"

Limburg kardeşlerin resimlediği *Très riches heures du duc de Berry* adlı kitaptan bir sayfa, 1416, Condé Müzesi, Chantilly

Giraudon-Art Resource

adıyla da anılırlar. Birlikte çalıştıkları için üsluplarını birbirinden ayırmak zordur.

1400'lerde Paris'te bir kuyumcunun yanında çıraklık eden üç kardeşten Pol ile Jehanequin 1402-04 arasında gene Paris'te Burgonya düku için çalıştılar. Bugün Paris'teki Ulusal Kütüphane'de bulunan *Bible moralisée* adlı kitabın bezemelerini bu sırada gerçekleştirdikleri sanılmaktadır. 1404'te Burgonya düku ölünce, kardeşi Berry dükünün hizmetine girdiler ve en güzel dua kitabı bezemelerini onun için hazırladılar. Üç kardeşin en ünlü yapıtı kabul edilen ve bugün Condé Müzesi'nde (Chantilly) bulunan *Très riches heures du duc de Berry* (Berry Dükünün Dua Saatleri Kitabı), kitap bezeme sanatının en önemli aşamalarından biridir ve uluslararası gotik üslubun en üstün örnekleri arasında yer alır. Saray için hazırlanmış olan bu zarif ve inceliklı yapıtın, ayrıntıları doğalcı bir biçimde ele alınmıştır, bütünü ise bezemesel bir etki uyandırır. Bu bezemelerde o döneme özgü İtalyan kaynaklı etkilerin varlığı, üç kardeşten en az birinin İtalya'da bulunduğunu akla getirmektedir. 1416'da yarım kalan *Très riches heures*'ü yaklaşık 1485'te Jean Colombe tamamlamıştır. Limburg kardeşler doğal görünümleri doğru ve gerçeğe uygun olarak betimleyen ilk sanatçılardandır ve 15. yüzyılda erken Felemenk sanatının gelişmesine büyük katkıları olmuştur.

Limburger, inek sütünden dinlendirilerek yapılan, kabuğu keskin kokulu, çok belirgin bir tadı olan orta yumuşaklıktaki sürülebilir peynir. Belçika'nın Liège ilinde özgü olan bu peynir türü ilk kez Limburg'da pazarlandığı için bu adla anılır. Günümüzde Limburger üretimi büyük bölümü Almanya ve ABD'de gerçekleştirilmektedir.

Limburger özgün olarak, kare ya da küp biçiminde küçük kalıplar halinde üretilir. İnce kırmızımsı kabuğunu oluşturan korinebakteriumlar peynirin sürülebilir yumuşak bir doku kazanmasını sağlar. Limburger'in ünlü kokusu peynir dinlendikçe artar ve birkaç hafta içinde iyice keskinleşir. Limburger'in tadı da çok belirgin olmakla birlikte kokusu kadar güçlü değildir.

limburjit, bazalta benzemekle birlikte normal olarak feldispat içermeyen koyu renkli volkanik kayaç. Temel olarak nefelinli ve lositli bazaltlarla ilişkilidir; ayrıca monşikit ile birlikte bulunur ve bu mineralden ayırt edilmesi oldukça zordur. Sürüklenme molozu, mil ya da dayk biçiminde rastlanan limburjit, kimi zaman boşluklar içerir.

Temel olarak olivin ile ojitten oluşan limburjit, ikinci kuşak ojit kristallerinin gömülü olduğu, kahverengi, camsı bir hamur (matris) biçimindedir. Ender olarak hamurda olivin kristalleri de bulunur. Başlıca eklenti mineraller ise titanlı demir oksitler ile opatittir; bazı limburjit örneklerinde, dağınık halde yayılmış iri hornblend ve biyotit kristallerine, bazılarında ise sodalı ortoklaza ve anortoklaza rastlanır. Bu gruptan kayaçlara özellikle Almanya'daki Ren Bölgesinde, Çekoslovakya'daki Bohemya'da, İskoçya'daki Haddington'da, Fransa'daki Auvergne bölgesinde, İspanya'da, Afrika'daki Kilimanjaro'da ve Brezilya'da rastlanır.

lime *bak.* misketlimonu

Limeira, Brezilya'da, São Paulo eyaletinin ortadoğu kesiminde kent. Piracicaba Irmağının (*rio*) bir kolu olan Tatu Irmağının (*ribeirão*) kaynağının yakınlarında yer alır. Eskiden Tatuibi, Rancho de Limeira ve Nossa Senhora das Dores de Tatuibi gibi adlarla anılan Limeira, 1863'te kent statüsü kazandı. Kentte şekerkamışı, pirinç, pamuk, kahve ve portakal gibi yerel ürünler işlenir, otomobil yedek parçaları, makine, şapka ve kibrit üretilir. Bu mallar kara, deniz ve hava yoluyla 130 km güneydoğudaki eyalet merkezi São Paulo'ya ve komşu kent merkezlerine gönderilir. Nüfus (1980) 137.812.

Limerick, İrlanda dilinde LUIMNEACH (Çorak Ülke), İrlanda'nın güneybatısında Munster bölgesinde il (*county*). Yüzölçümü 2.686 km²'dir. Kuzeyde Clare ilyle sınırını Shannon Irmağı ve halici oluşturur; ili ikiye ayıran Maigue Irmağı kuzey yönünde akarak Shannon'la birleşir. Batıda Kerry ili sınırı 300-600 m yüksekliktekı platolardan geçer. Doğuda Tipperary ili sınırı, Shannon'dan Shevefelim'e 465 m boyunca uzandıktan sonra Golden Vadisini geçerek Galty Dağlarındaki Galtymore Doruğunda (920 m) sona erer. Güneyde Cork ili sınırı, Galty Dağlarının uzantısı Ballyhoura Tepelerini izler. Limerick düzlükleri genelde engebeli bir yapı gösterir; volkanik kökenli tekil dorukların da yer aldığı tepelerle birbirinden ayrılan, buzul sürüklenmesiyle oluşmuş çeşitli yüzey şekillerine rastlanır. Eskiden düzlüklerin bir bölümünü kaplayan turbalıklar büyük ölçüde temizlenmiş, böylece çok sayıda hayvan çiftliği kurulmuştur. Çiftliklerin ortalama büyüklüğü 20-32 hektar kadardır. Ardpatrick ve Dysert'te yuvarlak kulelerin, Lough Gur'da Tarihöncesi anıtların, Limerick kenti ve öteki yerleşmelerde çok sayıda manastırın kalıntıları vardır.

İrlanda'nın batısındaki en büyük kent olan il merkezi Limerick, daha geniş bir alanın dağıtım merkezidir. İl topraklarının büyük bölümü, verimli otlakları ve mandıra ürünleriyle ünlü Golden Vadisinde yer alır. Başlıca gelir kaynağı hayvancılıktır. Domuz yetiştiriciliği yaygındır; beykın üretimi Limerick kentinin eski bir sanayi dalıdır. İmalat sanayisi alüminyum aksam, otomotiv yedek parçaları, beton boru ve büro eşyaları üretimini kapsar. Nüfus (1991 geç.) 161.856.

Limerick, İrlanda dilinde LUIMNEACH (Çorak Ülke), İrlanda'da Limerick ilinin (*county*) merkezi kent ve liman. Shannon Irmağının ağzında, ırmağın her iki yakasını ve King Adasını kaplar. Yöredeki ilk yerleşim merkezini 812'de yağmalayan Vikingler, burayı Limerick Krallığı'nın başkenti yaptılar. İrlanda kahramanı Brian Boru'nun 10. yüzyıl sonlarında Vikingleri kovmasından sonra, 1106-74 arasında Thomond (Kuzey Munster) krallarının merkezi oldu. 1197'de I. Richard'dan berat aldı. Kral John döneminde (1199-1216) William de Burgh'a verildi; William English Town'ı kurarak burada bir şato yaptırdı. 15. yüzyılda surlarının Irish Town'ı da içine alacak biçimde genişletilmesiyle krallığın en güçlü kalesi durumuna geldi. III. William'ın başarısızlıkla sonuçlanan kuşatmasının ardından, 1691'de Limerick Antlaşması'yla direnişi sona erdi. Eski surların bazı bölümleri günümüze kalmıştır. 1888 Yerel Yönetim Yasası'yla Limerick, kent meclisi olan il statüsünde bir ilçe yapıldı.

Kent, English Town (King Adasında), Irish Town ve Newtown Pery (kuruluşu 1769) bölümlerine ayrılır. English Town'da eski kentin çekirdeği bulunur. Newtown Pery'den büyük modern caddeler geçer. Shannon'ın ana kolunun üzerinde Thomond

Shannon Irmağı üzerindeki Thomond Köprüsü ve Kral John Şatosu, Limerick, İrlanda

G. F. Allen-Bruce Coleman

ve Sarsfield (Wellesley) köprüleri vardır. Protestan St. Mary Katedrali (1142-80) ortaçağdan kalmadır. Katolik St. John Katedrali, gotik üslupta inşa edilmiştir. İç kesimle suyolu ulaşımını bir kanal sağlar. Irmağın iki yakasında doklar yer alır. Limerick'ten balık ve tarımsal ürünler ihraç edilir. Başlıca ithal malları ise tahıl, kereste, petrol ve kömürdür. Sanayi un, beykın ve süt işleme fabrikalarını kapsar. Limerick som balıkçılığının merkezidir. Yöredeki Shannon hidroelektrik santralı sanayileşmeye önemli katkıda bulunmuştur. 1972'de açılan Ulusal Yükseköğretim Enstitüsü, İrlanda Ulusal Üniversitesi'ne bağlıdır. Kentte ayrıca bir öğretmen okulu ve Thomond Eğitim Yüksekokulu vardır. Nüfus (1991) 52.040.

Limerick danteli *bak.* ağ üstüne işleme

limerik, mizah öğeleri içeren, genellikle saçma çağrışımları olan kaba bir dille yazılmış kısa ve popüler şiir biçimi. Uyak düzeni *a a b b a* olan beş dizeden oluşur. En yaygın ölçüsü, üçüncü ve dördüncü dizelerde iki ayak, ötekilerde üç ayağın yer aldığı, iki vurgusuz heceyi bir vurgulu hecenin izlediği *anapaistos* ölçüsüdür. Kökeni bilinmemekle birlikte, limerik adının 18. yüzyılda İrlandalı askerlerin söylediği bir şarkıda yer alan "Will You Come Up to Limerick?" (Limerick'e Gelir misin?) nakaratından geldiği sanılmaktadır. Şarkıda bu bölümü doğaçlama söylenen, gerçekdışı olaylar ve ince kinayelerle dolu dizeler izliyordu.

İngilizcedeki ilk limerik derlemesi, yaklaşık 1820'den kalmadır. Limeriklerini resimleyerek *Book of Nonsense* (1846; Saçmalıklar Kitabı) adlı kitabında toplayan Edward Lear, bu şiirlerinde bir çocuk tekerlemesinden esinlendiğini ileri sürmüştür.

19. yüzyılın sonuna doğru, pek çok tanınmış şair bu türe ilgi gösterdi. W.S. Gilbert'ın yazdığı bir dizi limerik, Sir Arthur Sullivan tarafından bestelenerek *The Sorcerer* (1877; Büyücü) operasının şarkılarını oluşturdu. Limerik, 20. yüzyılın başında daha da büyük bir yaygınlık kazandı. Birçok dergi ve şirket, limerik yarışmaları düzenlemeye başladı. Ama bu türe düşkün şairler, ses oyunlarına dayanan daha karmaşık tekerlemeler yazmaya yöneldiler. Bazı şairler, Fransızca ve Latince limerikler kaleme aldılar. Bazıları da İngilizcenin yazımındaki aykırılıklardan yararlanan ya da felsefi konularla ilgili kısa ve özlü gözlemlerini yansıtan ürünler verdiler.

limes (Latincede "patika", "yol"), Eski Roma'da, birliklerin üzerinde ilerleyerek düşman topraklarına girdikleri açık arazi parçası. Sözcük giderek, üzerinde gözetleme kuleleri ve kaleler bulunan askeri yol anlamında kullanılır oldu. En sonunda ise, doğal ya da yapay bir sınır anlamını aldı. *Limes* boyunca kule ve kalelerin sayısı arttı, aralarındaki yol da yerini sürekli bir engele bıraktı.

Böyle sürekli bir savunma hattı biçimindeki *limes*'lerin en iyi örnekleri Büyük Britanya'da ve Batı Almanya'da görülebilir. Ren ve Tuna ırmakları, İS 9'dan sonra Roma İmparatorluğu'nun doğal sınırları kabul edilmişti. Sonraki yıllarda Roma egemenlik alanını Kara Ormanlar'a kadar genişletti; Hadrianus (hd 117-138) ve Antoninus Pius'un (hd 138-161) imparatorlukları sırasında da iki ırmağın arasında bir *limes* oluşturuldu. Bu, uzunluğu 500 km'yi bulan, yan yana çakılmış ağaç kazıkların önüne toprak yığılarak yapılmış, yaklaşık 2,5 m genişliğinde bir setti. Daha sonra bu setin yerine taş ve topraktan bir duvar yapıldı. Yaklaşık 260'ta Alamanlar *limes*'i geçince, Roma sınırı bir kez daha Ren ve Tuna ırmaklarına geri çekildi. Büyük Britanya'da iki *limes* vardı. Bunlardan biri Tyne ve Solway ırmakları arasındaki Hadrianus Duvarı(*), öteki ise daha kuzeyde, Forth ve Clyde ırmakları arasında bulunan, turbalardan yapılmış Antoninus Duvarı'dır(*).

Bir tahkimat sistemi olarak *limes* İS 2. yüzyıl boyunca başka sınırlarda da kullanıldı; coğrafi ve askeri koşullara göre değişen çeşitli biçimlerde uygulandı. Romanya'nın Dobruca bölgesinde Traianus-Hadrianus dönemlerinden kalma bir *limes*'in kalıntıları bulunmuştur. Ama görünüşe göre bu noktadan doğuya ve batıya uzanan kaleler dizisi istihkâmlarla birbirine bağlanmış değildir.

Anadolu'da ise, Romalılar yolları ve ırmak geçitlerini denetim altında tuttukları için, sürekli bir savunma hattını gerekli görmemişlerdir. Buna karşılık Suriye'de, yalnız göçebe yerli nüfusu ve kervan yollarını denetlemek için değil, Part ve Sasani saldırılarına karşı bir savunma oluşturmak için de gelişmiş bir *limes* sistemi kurmuşlardır. Bu *limes*'in ana bölümü, 7. yüzyıldaki Arap istilasına değin ayakta kalmıştır. Kuzey Afrika'da da göçebeleri denetlemeyi gerekli gören Romalılar yollar, kaleler ve gözetleme kuleleriyle bir savunma sistemi hazırlamışlar, bunların arasını da ayrıca bir hendek ve taş ya da topraktan bir duvardan oluşan sürekli bir engelle birleştirmişlerdir.

limit, matematikte, "yakınlık" kavramına dayalı olarak belirlenen ve özellikle, bir fonksiyona, değerinin tanımlanmamış olduğu bir noktada, bu noktanın yakınında bulunan noktalardaki değerlerine uygun düşen bir değer atamak amacıyla yararlanılan kavram. Örneğin $(x^2-1)/(x-1)$ fonksiyonu $x=1$ için tanımsızdır, çünkü sıfırla bölme geçerli bir matematiksel işlem değildir. x'in 1'den farklı olması koşuluyla, (x^2-1) çarpanlarına ayrılır ve $(x-1)$'e bölünürse $(x+1)$ elde edilir; $(x+1)$ ifadesi x'in 1'den farklı bütün değerleri için $(x^2-1)/(x-1)$ bölümüne eşittir; $x=1$ için ise $(x+1)$ ifadesi 2'ye eşit olduğu halde bölümün değeri tanımsızdır. Bu 2 değeri, $(x^2-1)/(x-1)$ fonksiyonuna, bu fonksiyonun $x=1$ için değeri olarak değil, fonksiyonun, x değişkeni 1'e yaklaşırkenki limiti olarak atanır.

Bir $f(x)$ fonksiyonunun x_0 noktasındaki limiti

$$\lim_{x \to x_0} f(x)$$

biçiminde gösterilir. Bir fonksiyonun limiti şöyle tanımlanabilir: Eğer x_0'ın yöresinde yer alan ve x_0'ın kendisini içermeyebilen bir aralık için $g(x)=f(x)$ olacak biçimde bir sürekli $g(x)$ fonksiyonu varsa,

$$\lim_{x \to x_0} f(x)=g(x_0).$$

Limitin süreklilik kavramından bağımsız daha temel bir tanımı yapılabilir. İstenildiği kadar küçük her ε için, x_0'ın yöresinde, $f(x)$'in değerinin L'den farkı ε'dan daha küçük kalacak biçimde bir aralık varsa (bir başka deyişle, $x-x_0|<\delta$ iken, $|f(x)-L| < \varepsilon$ kalmasını sağlayan

$$\lim_{x \to x_0} f(x)=L$$

dir. Bu ikinci tanımdan, verilen bir değerin, fonksiyonun bir limiti olup olmadığını belirlemek amacıyla yararlanılır; ama limitin değerinin bulunması birinci tanım aracılığıyla mümkün olur. Limitlerin hesaplanmasında (özellikle iki ifadenin oranı olarak verilen fonksiyonlar için), fonksiyonun limiti açıkça belli olacak bir biçime sokulması gerekir; yukarıda verilen $(x^2-1)/(x-1)$ fonksiyonu bu yönteme örnek olarak verilebilir.

Fonksiyonların türevi(*), limit kavramından yararlanılarak tanımlanır. Matematiksel çözümlemenin hemen her alanında, limitlerden, bir niceliğin gerçek değerine yaklaşan değerlerin bulunması amacıyla yararlanılır; örneğin eğrilerle sınırlanmış bir bölgenin alanı, dikdörtgen alanları toplamının limiti olarak tanımlanır.

limit hız *bak.* son hız

limited ortaklık, sigortacılık ve bankacılık dışındaki alanlarda, bir ticaret unvanı altında etkinlik göstermek amacıyla en az iki, en çok 50 gerçek ya da tüzel kişi tarafından kurulan, ana sermayesi belirli ve ortaklarının sorumluluğu taahhüt ettikleri sermayeyle sınırlı ortaklık. Türk Ticaret Kanunu'nda (TTK) düzenlenmiştir. Sınırlı sorumluluk ilkesine dayanan limited ortaklığın medeni haklardan yararlanma ehliyeti işletme konusuyla sınırlıdır. Ortaklığın ana sözleşmesi usulüne uygun olarak değiştirilmedikçe sermayede artırma ya da eksiltme yoluna gidilemez.

Limited ortaklıkta temel sermaye payı, anonim ortaklığın tersine birbirine eşit olma zorunluluğu bulunmayan ve değerli kâğıtlara bağlanamayan bölümlerdir. Ortakların koyacakları sermaye birbirinden farklı olabilmekle birlikte her ortak ancak bir pay sahibi olabilir. Oysa anonim ortaklık her ortağa birden fazla pay edinme olanağı verir. Temel sermaye payları limited ortaklıkta bölünmez bir bütün oluşturur. Bu, temel sermaye payının eşitsizliğinin ve ortakların kişiliğine bağlı olmasının bir sonucudur. TTK'nın 537. maddesi gereğince ortaklık sözleşmesinde tersi öngörülmüş olmadıkça her ortağın oy hakkı koyduğu sermaye tutarına göre hesaplanır.

Limited ortaklık sözleşmesinin yazılı olarak yapılması ve noterce onaylanması zorunludur (TTK m. 505). Bunlar sözleşmenin geçerlik koşullarıdır. TTK'nın 506. maddesi sözleşmede bulunması gereken ticaret unvanı, faaliyet merkezi, işletmenin konusu, ana sermaye ile ortakların temel sermaye payları vb kayıtları da belirtmiştir. Noterce onaylanmış olan sözleşme Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na sunularak kuruluş izni alındıktan sonra ortaklığın tescili için ticaret sicil memurluğuna başvurulur. Ortaklık ancak tescilden sonra tüzel kişilik kazanır.

Ortaklar yıllık kâra katılma, yeni pay alma, oy kullanma, yönetime katılma, denetleme ve ortaklıktan çıkma hakkına sahiptir. Buna karşılık her ortak, ortaklık borçlarında ortaklığa karşı ilke olarak sermaye payıyla sınırlı bir sorumluluk taşır. Ortaklık ise alacaklılarına karşı bütün malvarlığıyla sorumludur.

Limited ortaklık TTK'nın 549. maddesine göre şirket sözleşmesinde öngörülmüş olan durumlarda, sözleşmede tersine hüküm yoksa ana sermayenin dörtte üçüne sahip ortakların dörtte üçünü oluşturan bir çoğunlukça verilecek kararla, ortaklığın iflas etmesiyle, ortaklardan birinin istemi üzerine mahkemenin vereceği kararla ve yasada yazılı öteki nedenlerle sona erer. İflastan başka nedenlerle meydana gelen sona erme durumları tescil ve ilan edilmek üzere ticaret siciline bildirilir.

Limni Adası, Yunanca LIMNOS, Ege Denizinde Yunanistan'a ait ada. Aynaroz (Athos) Dağı ile Türkiye kıyısının tam ortalarında, öteki adalardan uzak bir konumdadır. Yönetim açısından Lesbos (Midilli) iline (*nomós*) bağlıdır. Büyük ölçüde volkanik kayaçlardan oluşan dalgalı batı kesimi, Múrtzeflos Burnunda (*ákra*) 430 m yüksekliğe ulaşır. Daha düz bir yapısı olan doğu kesimi ise kuzeyde Purnia (Paradisos), güneyde de Mondros (Múdhros) adlı iki derin körfez ile batıdan ayrılır. Yüzölçümü 476 km² olan adanın batısı tümüyle çıplaktır; ama vadiler ve doğudaki ovalar çok verimlidir. En büyük kenti ve başlıca limanı batı kıyısında yer alan ve Kastro olarak da bilinen Mírina'dır (Antik Çağda Myrina). Limni'nin ve güneydeki Áyios Evstrátios adlı adanın metropoliti burada oturur. Adanın ikinci büyük kenti olan Mondros, aynı adlı körfezde, Ege'nin en iyi doğal limanlarından birinde kurulmuştur. Adada büyük bir havaalanı bulunur.

İtalyan Okulu'nun 1931-36 arasında doğu kıyısındaki Poliokhni'de yürüttüğü kazılarda, üst üste kurulmuş dört ayrı yerleşim ortaya çıkarılmıştır: En üstte İlk Tunç Çağı (İÖ y. 3000), onun altında Kalkolitik Çağ (İÖ y. 5000) yerleşimleri, en altta da Ege'de bugüne değin bulunmuş en gelişkin Neolitik uygarlığı temsil eden, taştan hamamlarla donatılmış iki kentin kalıntıları bulunur. Antik Hephaistia kenti yakınlarında, İÖ 8-6. yüzyıllardan kalma büyük bir nekropol (kent dışı mezarlığı) bulunmuştur. Purniás Koyu (*órmos*) kıyısındaki Hephaistia, Antik Çağda Limni'nin en büyük kenti olmuştur. Bugün Palaiópolis köyünün bulunduğu yörede çok sayıda Hephaistia sikkesi, daha az sayıda da Mírina sikkesi ele geçmiştir.

İÖ 6. yüzyılın sonlarına doğru ada, Pers kralı Dareios'un komutanlarından Otanes tarafından fethedildi. İÖ 477'de Delos Birliği'ne katıldı. Spartalıların eline geçtiği kısa bir dönem dışında, uzun süre Atina egemenliğinde kaldı. Roma, İS 197'de bağımsızlığını tanıdıysa da, 166'da adayı yeniden Atina'ya bıraktı. Atina, Roma imparatoru Septimius Severus dönemine (193-211) değin adadaki egemenliğini sürdürdü.

4. yüzyılda Bizans'a bağlı bir piskoposluk olan ada, VI. Leon'un hükümdarlığı (928) sırasında metropolitlik yapıldı. 11. ve 12. yüzyıllarda adaya Venedikli tüccarlar yerleşti. 1204'te Bizans İmparatorluğu'nun buradaki gücünü yıkmesi üzerine ada, Venedik grandüklerinin eline geçti, ardından Cenovalıların denetimine girdi. İstanbul'un fethinden bir süre sonra Osmanlı 'Devleti'nin yönetimine giren (1456) Limni, daha sonra birkaç kez Osmanlılarla Venedikliler arasında el değiştirdi. 1479'da iki devlet arasında yapılan bir antlaşma sonunda kesin olarak Osmanlı topraklarına katıldı. 1670'ten sonra Osmanlılarca bir sürgün yeri olarak kullanıldı. Balkan Savaşları'ndan (1912-13) sonra da Yunanistan Krallığı'na bağlandı. I. Dünya Savaşı sırasında, İttifak Devletleri'nin başarısız Çanakkale Boğazı çıkarması (1915) Mondros Körfezinden başlamıştı. Mondros Mütarekesi de (1918) gene aynı yerde imzalandı. Limni toprağı (*Lemnia sphragis*), Antik Çağda yılan sokmasına karşı ve yaraları tedavi etmek için, 16. yüzyılda da vebaya karşı ilaç olarak kullanıldı. Toprak, yılda bir kez Hephaistia yakınlarındaki bir tepeden törenle kazılarak çıkarılırdı. Nüfus (1981) 15.721.

Limnocharitaceae, *Alismales* takımından, tropiklerde yetişen dört cins ve 12 kadar tatlı su bitkisi türünü kapsayan familya. Tropik Amerika kökenli *Hydrocleys nymphoides* ve *Limnocharis flava* türleri göllerde ve akvaryumlarda yetişir.

Limnodromus, *Charadriiformes* takımının *Scolopacidae* familyasından üç türü içeren kıyı kuşu cinsi. Su çulluğuna benzeyen bu uzun gagalı ve tıknaz gövdeli kuşların alt bölümleri çiftleşme mevsiminde kızıla çalar. Kuyruksokumları ve sırtlarının alt bölümü beyazdır. Genellikle sığ kıyılarda geniş sürüler oluşturur, birbirlerine çok yakın uçar ve yere konup beslenmek için çevreye yayılmadan önce bir süre dinlenirler. Üreme bölgeleri Sibirya'nın kuzeydoğusu ile Hudson Körfezi arasındaki tuzlu bataklıklardır. Kışı ABD'nin güneyi ile Güney Amerika'nın kuzeyi arasındaki kıyılarda geçirirler. *L. scolopaceus* türü gagasıyla birlikte yaklaşık 30 cm uzunluğundadır ve üreme dönemini *L. griseus* türüne göre daha kuzeybatıda geçirir. *L. semipalmatus* türüyse Asya'da yaşar.

Limnodromus griseus
A. A. Allen-Bird Photographs Inc

limnoloji, GÖLBİLİM olarak da bilinir, hidrolojinin tatlı sularla, özellikle de tatlı su göl ve göletleriyle ilgili alt dalı. Bu tür göl ve göletlerin oluşumunun biyolojik, fiziksel ve kimyasal özelliklerinin incelenmesini de kapsar. Limnoloji fizik, kimya, jeoloji ve coğrafya ilkelerinin ve yöntemlerinin çevre sorunlarına uygulanmasını konu edinen hidrobiyoloji ile yakından ilintilidir.

Limnoria, *Isopoda* (eşayaklılar) takımından, ahşap malzemeye oyarak zarar veren deniz kabukluları cinsi. Yaklaşık 20 türden oluşan bu cins üyeleri algleri yiyerek, suda sürüklenen tahtaları ya da deniz araçlarının su kesimi altında kalan ahşap bölümlerini ve iskele ayaklarını oyarak beslenir. Sualtı kablolarının ahşap olmayan yalıtım maddesinde bile oyuklar açar. Bazen, 1 cm³'lük ahşap malzeme içinde açtıkları tünel sayısı 12-15'i bulabilir.

Kuzey Yarıküre'nin bütün denizlerinde görülen ve uzunluğu 5 mm'ye ulaşabilen *L. lignorum* türü tahtayı yaklaşık 12 mm derinliğe kadar oyabilir. Boz renkte olan vücudu, birbirinden belirgin bir biçimde ayrılmış 14 bölütten oluşur. *L. tripunctata* türü Atlas Okyanusunda New England'dan (ABD) Venezuela'ya ve Büyük Okyanusta California'dan Meksika'ya kadar uzanan sularda yaşar. Ahşabı oyarak zarar veren omurgasızlara karşı başarıyla kullanılan kreozot gibi koruyucu kimyasal maddeler bile bu türlerin çoğu için yeterince etkili değildir. *L. pfefferi* Büyük Okyanus ve Hint Okyanusunda, *L. saseboensis* ABD'nin güneydoğusundaki Atlas Okyanusu sularında ve Japonya kıyılarında yaşar.

Limnos *bak.* Limni Adası

Limnoscelis, soyu tükenmiş ilkel sürüngenler cinsi. Fosillerine Kuzey Amerika'da-ki Alt Permiyen Dönem (Permiyen Dönem y. 280-225 milyon yıl önce) kayaçlarında rastlanan bu hayvanların daha gelişmiş sürüngenlerin atası olduğu sanılmaktadır. *Limnoscelis* üyelerinin uzunluğu 1,5 m, iskeleti sağlam yapılı, uzun ve güçlüydü. Yankafa kemikleri arasında bulunan epifiz bezi deliği üçüncü bir göze benziyordu. Burun delikleri kafatasının uç bölümünde yer alırken çene kenarları çok sayıda keskin dişle donanmıştı. En öndeki dişleri öbürlerinden iriydi. Ayrıca damağında da dişler vardı.

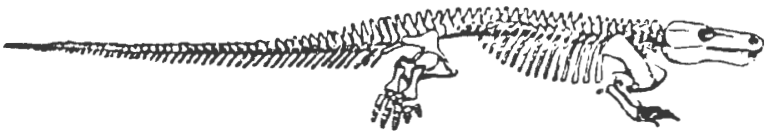

Limnoscelis iskeleti
University of Chicago

Limoges, Fransa'nın ortagüney kesiminde, Limousin planlama bölgesinin (*région de programme*) ve Haute-Vienne ilinin (*département*) merkezi kent. Vienne Irmağının sağ kıyısında kuruludur. Paris'in güneybatısına düşer.

Lemovices adlı Galya kabilesinin merkezi olan Limoges, kendi senatosu ve para birimi bulunan önemli bir Roma kentiydi. İS 3. yüzyılda, Aziz Martialis'in öncülüğünde Hıristiyanlığı benimsedi. Aziz Martialis'ın mucizeleri hızla yayılınca İspanya'nın kuzeyindeki Santiago de Compostela'ya giden hacıların uğrak yeri ve Hıristiyanlığın en önemli kutsal yerlerinden biri oldu. 9. yüzyılda Limoges'un çok yakınında Aziz Martialis'in mezarı üzerine bir manastır inşa edildi. Bu manastır çevresinde hızla gelişen kent, kısa sürede komşu piskoposluk merkeziyle rekabet etmeye başladı. İngiltere ile Fransa arasındaki Yüz Yıl Savaşları'nda (1337-1453) karşı saflarda yer alan iki kent arasındaki ayrılık 1792'ye değin sürdü.

16. yüzyıla değin Limoges sık sık yangın, veba salgını ve açlıkla karşı karşıya kaldı. 18. yüzyılda, özellikle yüzyılın ikinci yarısında porselen imalatının başlamasıyla eski refah düzeyine ulaştı.

Modernleştirilen ve yeni üretim teknikleri uygulamaya başlayan porselen fabrikaları günümüzde doğal gaz ile çalışmaktadır. Yörede uranyum da çıkarılır. Deri eşya, pamuklu dokuma ve makine, başlıca imalat ürünleridir. Canlı hayvan ticaretinin de yapıldığı Limoges, Paris-Toulouse arasındaki ana demiryolu hattı üzerinde önemli bir kavşaktır.

Günümüzde birleşmiş ve yeni kent tarafından kuşatılmış olan iki eski ortaçağ kenti, dar ve dolambaçlı sokaklarıyla çevredeki öbür kentlerden ayrılır. 13. yüzyılda yapılmış Saint-Étienne Katedrali, sekizgen planlı zarif çan kulesiyle tanınır; bu tür çan kuleleri, yöredeki gotik kilise lerin tipik özelliğidir. Saint-Michel-des-Lions Kilisesi'nin (14-15. yy), 65 m yüksekliğinde, tepesinde büyük bir tunç küre bulunan sivri bir kulesi vardır. Kilisede ayrıca 15. yüzyıldan kalma zarif vitraylar yer alır. 18. yüzyıldan kalma Piskoposluk Sarayı, günümüzde belediye müzesi olarak kullanılmaktadır ve zengin mineli eşya koleksiyonuyla dikkat çeker. Adrien-Dubouché Ulusal Seramik Müzesi'nde bir seramik ve porselen koleksiyonu yer alır. Kentteki en önemli öğretim

kurumu 1808'de kurulan Limoges Üniversitesi'dir; 1840'ta kapatılan üniversite 1965'te yeniden açılmıştır. Limoges bugün de bir piskoposluk merkezidir. Nüfus (1990) belediye, 133.000

Limoges minesi, Fransa'nın Limoges kentinde yapılan mineli işlere verilen ad. 16. ve 17. yüzyılda Avrupa'da üretilen benzerleri içinde en zarifi olarak kabul edilir. Pek çoğu, Pénicaud, Limosin ve Reymond gibi birkaç aileden gelen sanatçıların elinden çıkmıştır. İlk örneklerinde geç gotik üslupta dinsel sahneler betimlenirdi. 1520'lerde

"Cupido ile Psyche", Pierre Courteys'in bir Limoges minesi; 16. yy ortaları; Walters Sanat Galerisi, Baltimore
Walters Art Gallery, Baltimore

özellikle Leonard Limosin ve Pierre Reymond'un yapıtlarının özelliği olarak Rönesans örgeleri ortaya çıktı. Kabartmaya benzetmek için grizay tekniğinde mineler de yapılıyordu; III. Jean Pénicaud bu konuda uzmanlaşmıştı. 16. yüzyılın son çeyreğinde Limoges minelerinin niteliği bozuldu; Jean ve Suzanne de Court gibi sanatçılar daha eski ustaların uyguladığı yumuşak ve uyumlu renklerden uzaklaşıp canlı renkler ve metal varaklar kullanarak gösterişli bir etki elde etmeye yöneldiler. 17. yüzyılda mine işlerinin üretimini elinde tutan Laudin ailesi Limoges'daki son önemli mine ustalarını yetiştirdi. *Ayrıca bak.* Limosin, Léonard; Pénicaud ailesi.

Limoges porseleni, 18. yüzyıldan bu yana Fransa'nın Limoges kentinde daha çok sofra takımı olarak üretilen porselen eşya. 1736'dan sonra bu kentte düşük nitelikli kalay sırlı seramik yapılmaya başlamıştı. Sert hamurlu gerçek porselen üretimine ancak 1771'de geçildi. Buradaki üreticiler, Fransa'daki en zengin kil ve porselen taşı yataklarının bulunduğu Saint-Yrieix'e yakın olmanın avantajından yararlanıyorlardı. İmalathane 1784'te Sèvres'deki kraliyet imalathanelerinin bir bölümü haline getirildi, bundan sonra her iki imalathanede üretilen porselenlerin bezemeleri birbirine benzemeye başladı. 1797'den sonra başka imalathaneler açıldı ve Limoges'da ABD'ye ihraç edilmek üzere Haviland porseleni adı altında seri üretim yapılmaya başladı. Günümüzde bu tür porselen artık ABD'de de üretilmektedir.

Limón, Kosta Rika'nın doğu kesiminde il. Kuzeyde Nikaragua, doğuda Antil Denizi, güneydoğuda da Panama'yla çevrilidir. Yüzölçümü 9.300 km²'dir. Büyük bölümü kıyı düzlükleriyle kaplı olmakla birlikte Talamanca Cordillerası'na doğru yükselerek ülkenin en yüksek doruğu olan Chirripó'yu (3.819 m) içine alır. Yıllık yağış miktarının oldukça yüksek olması (2.500 mm) yılda bir kez şekerkamışı ve iki kez de mısır hasadına olanak sağlar. Bir zamanlar United Fruit Company'ye ait geniş muz plantasyonlarının bulunduğu yöre 1930'lardaki Panama hastalığından büyük zarar gördüyse de bir süre sonra hastalığa dayanıklı yeni bir muz türünün geliştirilmesiyle üretim yeniden arttı. İl merkezi Limón kentidir. Limón'da yöreye yıllar önce muz plantasyonlarında çalışmak üzere gelen işçilerin torunları olan ve İngilizce konuşan 30 bini aşkın Jamaikalı yaşar. Nüfus (1991 tah.) 219.485.

Limón, Kosta Rika'nın doğu kesiminde Limón ilinin merkezi kent. Antil Denizi kıyısında, Kolomb'un 1502'de karaya çıktığı yerin yakınındaki bir doğal limanda kurulmuştur. Büyük gemilerin yanaşmasına elverişli olan liman açıklarındaki bir kıyıdiliyle fırtınalardan korunur. Koloni döneminde İspanyol tüccarlar ve kaçakçılarca kullanılan liman zaman zaman korsanların ve Miskito Yerlilerinin saldırılarına hedef oldu. 1850'lerde önemi artmaya başladı ve 1867 dolaylarında dış ticarete açıldı. 1890'da Limón'u başkent San José'ye bağlayan demiryolu hattının tamamlanmasından sonra muz üretimi ve taşımacılığı gelişti. United Fruit Company 1900'den sonra yörede geniş muz plantasyonları kurdu. 1930'larda Panama hastalığı yüzünden muz üretimi büyük bir düşüş gösterdiyse de hastalığa dayanıklı bir muz türünün geliştirilmesiyle üretim yeniden arttı. Limón ülkenin en fazla yükleme yapılan limanıdır. Başta ABD ve Avrupa'ya olmak üzere ülke ihracatının yüzde 40'ı buradan gerçekleştirilir. Başkentle karayolu bağlantısı bulunmayan kentte bir havalimanı vardır. Nüfus (1984) 43.158.

limon (*Citrus limon*), turunçgiller (*Rutaceae*) familyasından küçük bir ağaç ya da yayvan çalı ve bunun meyveleri. Budanmadığı zaman 3-6 m arasında boylanabilen bu ağacın gençken kırmızımsı olduğu halde olgunlaştıkça yeşile dönen derimsi yaprakları vardır. Bazı çeşitlerinde genç dallar köşelidir, bazıları ise yapraklarının koltuğunda sivri dikenler taşır. Hoş bir kokuya sahip olan çiçekleri tek olarak ya da küçük salkımlar halinde yaprakların koltuğundan çıkar. Taçyaprakların iç yüzü beyaz, dış yüzü kırmızımsı mor renklidir.

Limon (*Citrus limon*)
Ahmet Kuzak

Ortalama 8-10 bölmeden oluşan meyveler yumurta biçimli olup uç bölümünde sivri bir çıkıntı vardır. Üzerinde salgı bezekleri bulunan dış kabuk sarı, kabuğun sungersi iç katmanı ise beyaz renktidir. Hemen hemen tatsız olan bu sungersi katman önemli bir pektin kaynağıdır. Meyvelerin içi son derece eksidir. Tohumlar küçük, oval ve sivri uçludur.

Eski Yunan ve Romalılarca bilinmediği sanılan limon 1000-1200 arasında Uzakdoğu'dan İspanya ve Kuzey Afrika'ya getirilmiş, daha sonra da Haçlılar tarafından tüm Avrupa'ya yayılmıştır. 1494'te, Azor Adalarında limon yetiştirilmeye başlanmış, elde edilen ürünün büyük bir bölümü gemilerle İngiltere'ye taşınmıştır.

Günümüzde dünyanın hemen her yerinde yaygın olarak yetiştirilen limon ağaçları portakal, greyfurt, mandalina ya da turunç anaçlarının üzerine aşılanarak üretilmektedir. Çoğunlukla 5-6 m arayla dikilen ve dikildikten en erken üç yıl sonra meyve vermeye başlayan ağaçlar genellikle yıl boyunca çiçek açar ve yılda 6-10 kez hasat edilir. Bir limon ağacından yılda ortalama 1.500 limon elde edilir. Meyveler genellikle henüz yeşilken toplanır ve beklettiler sarartılır.

C vitaminince zengin bir meyve olan limon ekşi tadından ötürü meyve gibi yenmez, ama suyu sıkılarak çorba, sebze yemekleri, et, balık, salata ve soslar başta olmak üzere çeşitli yiyeceklere ve içeceklere katılır. Ayrıca, su ve şekerle karıştırılarak limonata adı verilen bir içecek hazırlanır. Limondan başlıca sitrik asit, limon esansı ve pektin gibi yan ürünler elde edilir. Bunlardan limon esansı parfüm ve sabun, sitrik asit ise meşrubat üretiminde kullanılır. Pektinden ise başlıca meyve jölelerinin yapımında ayrıca bağırsak bozukluklarının tedavisi ile kanamayı durdurucu ve plazma hacmini artırıcı olarak tıpta yararlanılır.

ABD ve İtalya önde gelen limon üreticileri olup dünya üretiminin yarısını karşılamaktadır. Öbür önemli üretici ülkeler İspanya, Yunanistan, Türkiye, Arjantin, Lübnan, Şili, Brezilya, İsrail, Avustralya, Tunus, Güney Afrika, Cezayir, Kıbrıs, Portekiz ve Fas'tır. Türkiye'de yıllık 335 bin ton dolayındaki limon üretiminin neredeyse tamamına yakını Akdeniz Bölgesi'nden sağlanır.

Limón, José (Arcadio) (d. 12 Ocak 1908 Culiacán, Sinaloa, Meksika - ö. 2 Aralık 1972, Flemington, New Jersey, ABD) Meksika asıllı ABD'li dansçı ve koreograf

Limón, 1965
Marka Sergio

İnsanın güçlü yanlarıyla zayıflıklarını irdeleyen yapıtlarıyla çağdaş dans repertuvarını genişletmiştir.

Sanat eğitiminde ilerleyemeyeceği kanısına vararak 1930'da Doris Humphrey ve Charles Weidman'dan dans dersleri almaya başladı, onların New York kentindeki toplu

luklarında 1940'a değin dans etti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra, sanat yönetmenliğini Humphrey'nin yaptığı kendi topluluğunu kurdu. Müziği Henry Purchell'in olan *The Moor's Pavane* (1949; Magriplinin Pavanı) adlı ilk önemli yapıtında Shakespeare'in *Othello*'sundaki kıskançlık, öfke ve pişmanlık duygularını görkemli bir saray dansının çatısı içinde vanıştırdı. Çoğunlukla doğal hareketlerden geliştirdiği koreografisinde tarih, edebiyat ve dinden alınmış temalar aracılığıyla insanoğlunun büyüklüğünü, onurluluğunu ve soyluluğunu dile getirdi. Dansının temel özelliği de yapı ve biçim açısından kesin olarak tanımlanmasıydı. Limón öbür başarılı yapıtlarından müziği Zoltán Kodály'ın olan *Missa Brevis*'te (1958) II. Dünya Savaşı bombardımanlarından sağ kurtulanların sarsılmayan inançlarını betimledi. *La Malinche* (1949) ise bir Meksika efsanesine dayanıyordu. Başrolleri çoğu kez kendisi ve topluluğunda yıllarca konuk sanatçı olarak dans eden Pauline Koner canlandırdı.

Limón'un topluluğu, ABD Dışişleri Bakanlığı Uluslararası Kültürel Değişim Programı çerçevesinde desteklenen toplulukların ilki olarak 1954'te Güney Amerika'da yapıtlarını sahneledi. Topluluk daha sonraları Orta Amerika, Avrupa ve Uzakdoğu turneleri gerçekleştirdi. ABD'de yıllık turnelere çıktı. Limón ayrıca Meksika'daki Ulusal Dans Akademisi'nde dansçı ve koreograf olarak çalıştı. Kurucusunun ölümünden sonra da varlığını sürdüren José Limón Dans Topluluğu ABD'de ve ülke dışında gösteriler sahnelemektedir.

Limón Körfezi, Panama'da, Antil Denizi kıyısında doğal liman. Panama Kanalı'nın kuzey ucunda yer alır. Yaklaşık 7 km uzunluğunda ve 4 km genişliğindedir. Girişinde yer alan bir dalgakıran körfezi fırtınadan korur. Limón, kanala girecek gemilerin bekleme yeridir. Doğu kıyısında Cristóbal ve Colón kentleri yer alır.

Limonciyan, Hampartzum *bak.* Hamparsum

limonen ($C_{10}H_{16}$), çam, limon, portakal ve turunçtan çıkarılan uçucu yağlarda bol olarak bulunan limon kokulu renksiz sıvı. Sanayi ve ev ürünlerinde koku verici olarak kullanılır. Ayrıca kimyasal aramadde olarak da yararlanılır.

Limonenin molekül formülleri aynı, yapıları farklı olan iki izomeri vardır. Bunlar, kutuplanmış ışık düzlemini saat yönünün tersine çeviren *l*-limonen ile saat yönünde çeviren *d*-limonendir. Turunçgil meyvelerinin sularının özütlenmesi sırasında bir yan ürün olarak elde edilen *d*-limonen karamankimyonunun uçucu yağında da vardır; *l*-limonen çam yapraklarında ve kozalaklarında bulunur. Eşit miktardaki *l*- ve *d*-izomerlerin bir karışımı olan *dl*-limonen (ya da dipenten) ise terebentinin bileşenlerinden biridir.

Dipentenden kukurtlendirmeyle, ağır makinelerde kullanılan yağlayıcıların verimliliğini artırıcı katkı maddeleri üretilir. Ayrıca sanayide limonenden *l*-karvon elde edilir.

limonit, hidratlı demir (III) oksit ($Fe_2O_3 \cdot H_2O$) mineralı. En önemli demir cevherlerinden biridir. Önceleri demir oksitler dizisinin bir üyesi olduğu sanılmış, sonraları ise götit(*) ve lepidokritin ayrı biçimlenmiş (amorf) bir türü olduğu düşünülmüştür. Ne var ki X ışınlarıyla yapılan incelemeler sonucunda limonitin gerçekte götit olduğu anlaşılmıştır.

Limonit adı yalnızca, koloit (asıltı) yapılı ya da ayrı biçimlenmiş, katışıklı hidratlı

Ironwood ve Montgomery'den limonit örnekleri
Field Museum of Natural History Chicago, fotoğraf John H. Gerard-EB Inc

demir oksitler için kullanılır. Genellikle kahverengi ve topraksı olan limonit, öteki demir minerallerinin değişime uğraması sonucunda oluşur; bu değişim, hematitin su alması (hidratlanması) ya da siderit ve piritin yükseltgenmesi ve su alması yoluyla gerçekleşir.

limonluk *bak.* sera

limonotu (*Aloysia triphylla* ya da *Lippia citriodora*), mineçiçeğigiller (*Verbenaceae*) familyasından, Arjantin ve Şili kökenli çokyıllık çalı. Sıcak iklimlerde boyu 3 m'yi aşan bu bitki saksıda yetiştirildiğinde yaklaşık 25 cm kadar büyür.

İnce uzun, sivri uçlu ve sarımsı yeşil renkli yaprakları ile leylak renkli çiçekleri vardır.

Limonotu (*Aloysia triphylla*)
G. R. Roberts

Uçucu yağca zengin olan limonotu, limonu andıran kokusu ve tadından ötürü tatlı içeceklerde, jöle ve pudinglerin hazırlanmasında kullanılır. Ayrıca kolonyalarda koku verici olarak da yararlanılır. Yapraklı ve çiçekli dallarından hazırlanan çay, iştah açıcı ve yatıştırıcı olarak içilir.

Limosin, Léonard, LIMOUSIN olarak da yazılır (d. y. 1515, Limoges, Fransa - ö. y. 1577?), gerçekçi bir tutumla yaptığı mine işi portreleriyle tanınan Fransız ressam. 16. yüzyılda Limoges kentinde çalışan ünlü bir mineciler ailesinin en başarılı üyesiydi. Ona ait olduğu kesinlikle bilinen en eski yapıt 18 tane mine işi madalyondan oluşan *İsa'nın Çektikleri* konulu bir diziydi (1532) ve Albrecht Dürer'in oymabaskılarından esinlenilerek yapılmıştı. Alman sanatı etkisi 16. yüzyılın ortalarında, I. François'nın yaptırdığı Fontainebleau Şatosu'nun dekorasyonunda çalışan Francesco Primaticcio, Giovanni Rosso, Giulio Romano ve Antonio Solario gibi İtalyan maniyeristlerinin etkisiyle dengelendi.

Limosin 1530'da ressam ve özel hizmetkâr olarak I. François'nın hizmetine girdi, II. Henri döneminde de bu görevlerini sürdürdü. Her iki kral için de çok sayıda mine işi zarif portre yaptı. Bunlar arasında Henri'nin gözdesi Diane de Potiers'yi çeşitli pozlarda gösteren mineli madalyonlar da vardı. Limosin bu tür resimlerden başka birçok tabak, vazo, sürahi ve fincan da süsledi. Çok renkli mine işleriyle ün kazanmakla birlikte, kabartma etkisi elde etmek amacıyla grizay tekniğini de uyguladı. Ayrıca döneminde yağlıboya resimleriyle de tanınan bir ressamdı.

Son imzalı yapıtları 1574 tarihini taşır. Limosin'in yaptığı 2 bin tane mine işi içinde

"Montmorency dükü Anne", Léonard Limosin'in mine işi çalışması; Louvre Müzesi, Paris
Giraudon-Art Resource

en ünlüleri, portrelerinden çok, 1553'te Paris'teki Sainte Chapelle Kilisesi için hazırladığı, her biri 23 madalyondan oluşan iki adak tabletidir (Louvre Müzesi, Paris).

Limousin, Fransa'nın orta kesiminde planlama bölgesi (*région de programme*). Corrèze, Haute-Vienne ve Creuse illerini (*département*) içine alır; eskiden Limousin bölgesinin bulunduğu topraklar üzerinde kurulmuştur. Yönetim merkezi Limoges, yüzölçümü 16.942 km²'dir. Kuzeyinde Indre ve Cher, doğusunda Allier, Puy-de-Dôme ve Cantal, güneyinde Lot, güneybatısında Dordogne, batısında Charente, kuzeybatısında ise Vienne illeri yer alır.

Limousin adı, Galya'da bir kent devleti (*civitas*) kuran Lemovices kabilesinden gelir. Kent devleti, İÖ y. 50'de Akitanya

1789'da Limousin İli

eyaletinin bir parçası olarak Roma egemenliğine girdi. Romalıların *pagus Lemovicinus* (Lemovices bölgesi) adını verdiği bu topraklar, Merovenjler döneminde (IS 6-8 yy) rakip krallar arasında mücadele konusu

oldu. Karolenjler döneminde ise (İS 8-10. yy), önce imparatorluğa bağlı bir krallık, ardından düklük yapılan Akitanya'nın denetimine girdi. 6-12. yüzyıllar arasında, başta Limoges'daki Saint-Martial olmak üzere, bölgedeki manastırlar önemli birer kültür merkezi işlevi gördü.

Limousin, 10. yüzyılda birkaç feodal birime ayrılmıştı. Kuzeyde Marche Kontluğu kurulmuş, öteki bölgeler de komşu Auvergne· Angoulême ve Poitou kontluklarına bağlanmıştı. Geri kalan topraklar da 11. yüzyıl ortalarına değin Limoges, Comborn, Turenne ve Ventadour vikontlarının eline geçti; vikontların tümü Akitanya düküne bağlıydı.

Limousin, 12-15. yüzyıllar arasında İngiltere ile Fransa arasında çatışma konusu olan bölgelerden biriydi. Akitanyalı Eleanor, sonradan II. Henry olarak İngiltere tahtına çıkan Anjou'lu Henry ile evlenince (1152), Limousin de İngiliz egemenliğine girdi; ama 13. yüzyıl başlarında II. Philippe (Auguste) tarafından geri alındı. Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) sırasında, Calais Antlaşması'yla (1360) İngiltere'ye bırakıldı; daha sonra 1370'te Fransa kralı V. Charles tarafından geri alındıysa da 1374'te gene İngiltere'ye geçti. Savaş sırasında birkaç kez daha el değiştirdikten sonra, kesin olarak Fransa'ya bağlandı. Limoges Vikontluğu'nun da topraklarına katılması (1607) ve Turenne'in satın alınmasıyla (1738) konumu güçlendi.

17. yüzyılda kurulan Limousin valiliği (*gouvernement*), ortaçağdaki Limousin'i oluşturan feodal birimlerden yalnızca dört vikontluğu içeriyordu. Bugünkü planlama bölgesi, Fransız Devrimi sırasında bölgede kurulmuş olan üç ilin birleşmesiyle 1960'ta oluşturuldu.

Fransa'nın Massif Central bölgesinde yer alan Limousin'de okyanus iklimi hüküm sürer. Yıllık yağış miktarı yüksektir ve 750-1.200 mm arasında değişir.

Özellikle gençlerin başka bölgelere göç etmesi sonucu, 1891-1980 arasında nüfus, üçte birden daha fazla azalmıştır. Geride yaşlı bir nüfusun kalmış olması nedeniyle, bölgenin doğum oranı ülke ortalamasının oldukça altındadır. Nüfusun büyük bölümü kırsal kesimde yaşar. Creuse ve Corrèze'in nüfusu azalırken, Limoges'daki sanayileşmenin etkisiyle Haute-Vienne'inki artmıştır.

Kırdan kente göç, çiftliklerin birleştirilmesi, tarım yapılmayan, terk edilmiş toprakların artmasıyla sonuçlanmış; orman alanları da genişlemiştir. Creuse'deki çiftliklerde, Mayenne ve Sarthe'tan gelen göçmen işçiler çalışır; mülk sahiplerinin çoğu, topraklarını kendileri işlemedikleri gibi, çiftliklerinde de oturmazlar. Hayvancılık başlıca uğraştır; en çok kesimlik sığır ve koyun yetiştirilir. Güneyde buğday ve yem bitkileri üretilir.

Otomobil ve elektrikli araçların üretildiği Limoges dışında, sanayi gelişmemiştir. Haute-Vienne'deki Bessines-sur-Gartempe önde gelen uranyum üreticisidir. Dordogne Irmağından elde edilen hidroelektrik enerji dışarı satılır. Limousin, karayoluyla Paris ve Toulouse'a, demiryoluyla Bordeaux, Clermont-Ferrand ve Lyon'a bağlanır. Turizm etkinlikleri Corrèze'in doğu kesiminde yoğunlaşmıştır. Nüfus (1990) 722.901.

Limpopo Irmağı, Afrika'nın güneydoğusunda ırmak. Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Witwatersrand'den Krokodil Irmağı adıyla doğar ve önce kuzeydoğuya, ardından doğuya doğru 1.770 km boyunca bir yarım daire çizerek aktıktan sonra Hint Okyanusuna dökülür. Kaynağından Magaliesburg'a doğru kuzey yönünde akarken, üzerinde bir sulama barajının yer aldığı Hartbeespoort Geçidini keser. Ardından verimli Bosveld Havzasını aşar ve granit kayaçlarla örtülü çıplak bir araziye girer. Burada soldan Marico Irmağını alır. Bu noktadan sonra Limpopo adıyla anılan ırmak, kuzeydoğuya dönerek 400 km boyunca Transvaal-Botsvana sınırını çizer. Bu sırada bazı mevsimlik akarsular ırmağa karışır. Transvaal'le Zimbabve arasında doğuya kıvrılan Limpopo Irmağı, Shashi Irmağıyla birleştikten sonra Mozambik sınırına kadar 240 km daha akar ve burada yükseklik kaybetmeye başlar. Başta Malala, Molukwe ve Quiqueque'deki ivinti yerleri olmak üzere, 44 km içinde 240 m alçalan ırmak, kıyıdan 208 km içeride Olifants Irmağıyla birleşinceye kadar ulaşıma elverişsizdir. Ağzının bir bölümü kum şeridiyle kaplı olan ırmağa gelgit sonucu sular kabardığında küçük teknelerle girilebilir. Limpopo Irmağının Guijá yakınındaki ağzından 100 km kadar içeride inşa edilen barajın çevresinde tarımsal bir yerleşme gelişmiştir.

Krokodil Irmağının Hartbeespoort Barajı'ndaki kaynaklarının ortalama yıllık debisi 152.954.000 m³'tür; debi şubatta aylık 30.000 m³'le en yüksek düzeyine ulaşırken ağustosta en düşük düzeyine iner. İklim değişiklikleri Limpopo Irmağının aşağı ve orta çığırlarında kendini iyice belli eder. Kış aylarında suyu azalan ırmak bir dizi gölcüğe dönüşürken, yazları taşkınlara neden olacak kadar kabarır.

Limpopo Irmağında dolaşan ilk Avrupalı 1498'de ırmağın ağzına demir atan Vasco da Gama oldu. Gama'nın Rio de Espiritu Santo (Kutsal Ruh Irmağı) adını verdiği Limpopo'nun aşağı çığırını ise St. Vincent Whitshed Erskine (1868-69) keşfetti. Yüzbaşı J.F.Elton da 1870'te Tolo Azimé Çağlayanının ötesine geçmeyi başardı.

Limyra, Anadolu'nun güneybatısındaki Likya bölgesinde antik kent. 1969-85 arasında Alman arkeolog Jurgen Borchhardt tarafından kazılmıştır.

Likya dilindeki adı Zemu olan kentin geçmişi İÖ 6. ya da 5. yüzyıla değin gider. En canlı dönemi, Pers egemenliği altında bulunduğu İÖ 4. yüzyılın ilk yarısıdır. Bu dönemde Perikles adlı yerel bir prens, bir Likya birliği kurmak amacıyla Limyra'yı başkent yaptı. İÖ 334'te İskender'in (Büyük) eline geçen kent, onun ölümünden sonra önce Makedonyalı Antigonos Monophthalmos'un, İÖ 310'da Ptolemaiosların, İÖ 301'de Lysimakhos'un, İÖ 276'da da yeniden Ptolemaiosların yönetimine girdi. İÖ 197'de Selevkos kralı III. Antiokhos'un, sonra da Rodos'un denetiminde kaldıktan sonra İÖ 167'de Roma egemenliğine geçti.

İÖ 2. yüzyılda kurulup gelişen Likya Birliği döneminde, yörenin birçok kenti gibi Limyra da özerk oldu. İÖ 1. yüzyılda kesin olarak Roma'ya bağlandı ve İS 2. yüzyıla değin parlak bir dönem yaşadı. 141'deki depremden oldukça zarar gördü. Bizans egemenliği sırasında piskoposluk merkezi oldu. 8. ve 9. yüzyıllardaki Arap akınları yüzünden önemini yitirdi ve terk edilmeye başladı.

Kentin akropolisi kuzeydedir ve bir içkale ile güneye doğru üçgen biçiminde genişleyen aşağı kaleden oluşur. Surlar, sarnıçlar ve Bizans kilisesinin yanı sıra, İÖ 4. yüzyılda Likyalı Perikles adına yapılmış anıtmezar aşağı kaledeki en ilginç kalıntıdır. Kentin güneyindeki düzlükte ise büyük bir tiyatro ve bunun da hemen güneyinde, çevreleri surlarla çevrili doğu ve batı mahalleleri yer alır. Kuzeydoğuda surun üzerindeki iki kuleli bir kapıdan girilen doğu mahallesinde bir Bizans kilisesinin ve bir sarayın kalıntıları vardır. Kentin üçüncü kesimini nekropol oluşturur. Çok yoğun olmayan mezarlar tiyatronun batı, kuzey ve doğusuna dağılmış durumdadır. Limyra, en çok kaya mezarı bulunan Likya kentidir.

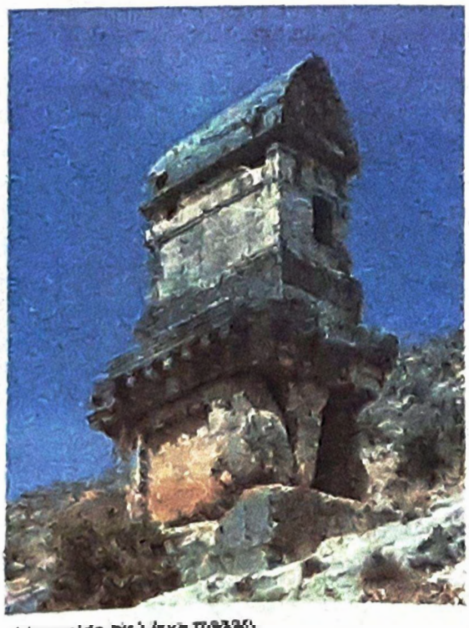

Limyra'da bir Likya mezarı.
Nazih Başgelen

Lin Biao, Wade-Giles yazımında LIN PIAO (d. 5 Aralık 1907, Huanggang, Hubei yönetim bölgesi, Çin - ö. 13 Eylül 1971, Moğolistan Halk Cumhuriyeti), 22 yıllık devrim mücadelesine Kızıl Ordu'nun komutanı olarak katkıda bulunan Çinli asker ve siyasal önder. 1971'de Mao Zedong'u devirerek iktidarı ele geçirmeye giriştiği öne sürülmüş, ülkeden kaçarken uçağının düşmesi sonucunda ölmüştür.

Gençliği ve askerliği. Lin Biao, toprak sahibi orta halli bir ailenin oğluydu. İlk-

Lin Biao, 1967
Eastfoto

öğrenimini köy okulunda gördü. 1921'de bölge başkenti Wuchang'daki ortaokula girdi. Ortaokul yıllarında, Çin rönesansı olarak da nitelenen Yeni Kültür Hareketi'nden derin biçimde etkilendi. Kısa süre sonra sosyalizme ilgi duymaya başlayan Lin Biao, ortaokulu bitirdikten sonra 1925'te Sosyalist Gençlik Birliği'ne katıldı. Aynı yıl Wampoa Askeri Akademisi'ne yazılmak üzere güneye, Guangzhou'a (Kanton) gitti. Sun Yat-sen'in ardılı Çan Kay-şek'in yönetimindeki Wampoa Askeri Akademisi'nin amacı devrimci ordu için subay yetiştir-

mekti. Lin Biao, akademide daha birinci yılını doldurmamışken Çan Kay-şek Temmuz 1926'da kuzey seferini başlattı. Lin çok geçmeden askerlik yeteneğini gösterdi. Seler, Orta Çin'deki Yangtze Irmağına ulaştığında, müfreze komutanı yardımcılığından tabur komutanlığına yükselmişti. Ama 1927'de Çan Kay-şek komünistlere karşı şiddetli bir saldırıya girişince Lin öğretmenini terk etti ve komünistlerin safına geçti.

Lin Biao, 1928 ilkbaharında Orta Çin'in güneyindeki dağlarda Mao Zedong'un kuvvetlerine katıldı. Burada kısa süre içinde Mao'nun küçük, ama hızla gelişen Kızıl Ordu'sundaki en yetenekli ve etkin komutanlar arasına girdi. 1928'den 1934'e değin Jiangxi yönetim bölgesinde komünistlerin denetimindeki toprakların genişlemesine katkıda bulundu ve Kuomintang'ın sürekli saldırılarına karşı bu bölgeyi savundu. 1932'de kolordu komutanlığına yükseltildi. Kuomintang'ın 1934'te komünistleri Jiangxi üssünden sürmesi üzerine Lin Biao'ın 1. Kolordu'su, Uzun Yürüyüş olarak bilinen destansı harekâtın öncü grubu olarak geri çekilmeye başladı. Bir yıl sonra kuzeydeki Shaanxi yönetim bölgesine varan komünistler burada yeniden örgütlenme olanağı buldular. Bu sırada 28 yaşında olan Lin, daha o zaman hiç çarpışma yitirmemesiyle ünlü efsanevi bir komutan durumuna gelmişti. Shaanxi'de Kızıl Ordu Akademisi'nin yöneticiliğine getirildiği sırada, önemli askeri önderlerden Zhu De ve Peng Dehuai'dan hemen sonra gelen az sayıdaki subay arasında yer alıyordu.

Kuomintang'la komünistler arasındaki şiddetli iç savaş 1937'de geçici olarak kesildi; iki taraf birleşerek ortak düşman Japonya'ya karşı birleşik cephe oluşturdular. Eylül 1937'de Japonya'yla savaşın patlak vermesinden hemen sonra, Kızıl Ordu'nun üç tümeninden birinin komutanı olan Lin Biao Japon istilacılara karşı önemli bir zafer kazandı. Ertesi baharda çarpışmada yaralandığı için savaşın geri kalan bölümünde cepheden uzak kaldı. Tedavi için Sovyetler Birliği'ne gitti ve burada üç yıl kaldı. 1942'de Çin'e döndükten sonra kısa bir süre ÇKP'nin Kuomintang'la ilişkilerini sürdüren bağlantı ekibinde görev aldı. 1943'te komünistlerin başkenti Yenan'daki (Yan'an) Askeri ve Siyasal Akademi'nin yönetimine getirildi. 1945'te Japonya'yla savaş sonuna yaklaşırken Lin Biao, Çin Komünist Partisi'nin 44 üyeli Merkez Komitesi'ne seçildi.

II. Dünya Savaşı sona erince Çin'de iç savaş yeniden başladı. Bir kez daha cepheye dönen Lin, daha sonra 4. Ordu adını alan ünlü birliğin komutanı olarak Çin'in kuzeydoğusundaki Mançurya'ya gitti. Mao'nun stratejisini uygulayarak Mançurya kentlerini Kuomintang'a bıraktı, bunun yerine köylülerin desteğini sağlamaya önem verdi. Gerilla savaşı yoluyla, sabırlı ve sistemli bir biçimde, sayıca üstün düşmanını yavaş yavaş yok etti. Zamanla kentlerdeki Kuomintang kuvvetlerini tecrit etti; sonunda Kuomintang garnizonları birbiri ardına teslim olmak zorunda kaldılar. Lin'in başlangıçta 100 bin kişilik olan ordusu 1948 sonuna gelindiğinde 800 bin askerden oluşuyordu ve Mançurya'nın tümünü ele geçirmişti. Lin'in Mançurya'daki zaferi Çin'in öteki kesimlerinde Çan Kay-şek komutasındaki Kuomintang kuvvetlerinin hızla çökmesi sonucunu doğurdu. Lin'in kuvvetleri güneye yöneldi ve Ocak 1949'da Pekin'i, mayısta Wuhan'ı, ekimde de Guangzhou'u ele geçirdi.

Halk Cumhuriyeti'ndeki görevleri. Lin Biao Ekim 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra hükümet ve partide pek çok yüksek göreve getirildi. Önce, altı yönetim bölgesinden oluşan "Orta Güney"in hem yöneticisi, hem de parti sorumlusu oldu. 1954'te merkezî hükümetin yeniden düzenlenmesiyle Devlet Konseyi'nin ve Ulusal Savunma Konseyi'nin başkan yardımcılarından biri oldu. Ordu hiyerarşisinde ise yaşlı Zhu De ile o sırada savunma bakanı olan Peng Dehuai'dan hemen sonra geliyordu. 1955'te ÇKP Merkez Komitesi'nin 13 üyeli Politbüro'suna yükseldi, mayısta da Politbüro'nun yedi üyeli Daimî Komitesi'ne seçildi.

1958 sonlarında Lin Biao orduda ve partide birdenbire daha etkin ve önemli bir rol oynamaya başladı. Savunma Bakanı Peng Dehuai Eylül 1959'da Mao'nun ekonomi ve savunma politikalarına karşı çıktığı için görevden alındı ve yerine Lin Biao getirildi. Lin'in girişimiyle hem askerlerin siyasal eğitimine önem veren, hem de askeri eğitimin niteliğini yükselten bir reform hareketi başlatıldı. Bu hareketin amacı, Mao'nun öğretileri doğrultusunda hem profesyonel askerlikle siyasal bilincin kaynaştırılabileceğini, hem de partiyle birlikte toplumun tümünün öyküneceği bir örnek oluşturmaktı. "Halk Kurtuluş Ordusu'ndan Öğrenin" sloganıyla özetlenen bu hareket, sonunda 1965'lerde parti içinde, Büyük Proleter Kültür Devrimi (*bak.* Çin Kültür Devrimi) olarak anılan kapsamlı temizlik hareketine dönüştü. Kültür Devrimi'nin sonucunda görevinden alınan (1968) en önemli kişi, 20 yılı aşkın bir süredir Mao'dan sonraki ikinci adam olan Liu Shaoqi'ydi. Lin Biao Ağustos 1966'da Liu'nun yerine Mao'nun ardılı oldu. Bu konumu Nisan 1969'da yeni anayasaya konulan bir maddeyle resmen ilan edildi. Çin yönetiminde daha önce partinin oynadığı rolü 1966-71 arasında fiilen ordu üstlendi. Ama 1971'e gelindiğinde, Lin Biao ve ordu büyük olasılıkla Mao'nun düşündüğünden çok daha fazla siyasal yetkiyi elinde toplamıştı. Lin Biao ve öteki bazı yüksek rütbeli komutanlar tasfiye edilmemek için umutsuz bir çabayla başarısız bir darbe girişiminde bulundular. Lin Biao'ın 13 Eylül 1971'de Sovyetler Birliği'ne kaçarken Moğolistan'da uçağının düşmesi sonucunda öldüğü açıklandı. Bu tarihten sonra Lin, sağcı bir gerici ve Çin komünizmi davasına ihanet etmiş biri olarak eleştirildi.

Lin bir düşünce adamından çok bir eylem adamıydı. Pek az olan yazılarında ağırlıklı olarak askeri strateji sorunlarını, özellikle de çok usta olduğu taktik sorunlarını ve siyasal bilinçlendirme konusunu işledi. Bir komutan olarak Lin'in belirgin özelliği ataklık ve parlaklıktan çok, titizlik ve tedbirlilikti.

Lin Biao'ın en az iki kez evlendiği bilinmektedir. Kültür Devrimi sırasında siyasal ağırlık kazanan ve Nisan 1969'da 21 üyeli Politbüro'ya seçilen son karısı Ye Chun'un da aynı uçakta Lin Biao'la birlikte öldüğü açıklandı.

Lin-fen *bak.* Linfen

Lin Shu (d. 8 Kasım 1852, Fuzhou, Fujian yönetim bölgesi - ö. 9 Ekim 1924, Pekin, Çin), 170'i aşkın yapıtı Batı dillerinden Çinceye kazandıran çevirmen. Yabancı dil bilmeyen ve hiç yurtdışına çıkmayan Lin Shu, çevirilerini yapıtları okuyup kendisine sözlü olarak aktaran çevirmenler aracılığıyla yaptı. Böylece İngiliz, Amerikan, Fransız, Rus, İsveç, Belçika, İspanyol, Norveç, Yunan ve Japon edebiyatından birçok yapıtı akıcı bir dille klasik Çinceye çevirdi. Edebiyatta yerel lehçelerin kullanılmasına karşıydı. Yergili öykülerinde, yerel dilde yazan genç kuşaktan Çinli yazarları alaya aldı. Çevirileri, doğrudan doğruya özgün metne dayanmadığı için pek güvenilir değildir ve yanlışları yüzünden sert eleştiriler almıştır. Ama Lin Shu, edebî Çinceyi ustalıkla kullandığı için büyük övgü toplamıştır. Çevirileri de, Batı edebiyatını Çin'e tanıtmaları açısından önemini korumaktadır.

Lin Yutang, Wade-Giles yazımında LIN YU-TANG (d. 10 Ekim 1895, Lunji, Fujian yönetim bölgesi, Çin - ö. 26 Mart 1976, Hong Kong). İngilizce ve Çince kaleme aldığı çeşitli yapıtlarıyla tanınmış yazar. 1930'larda çıkardığı, toplumsal konuların yeren yayınlarla Batı tarzı dergiciliğin Çin'deki ilk örneklerini vermiştir.

Çinli bir Presbiteryen papazının oğluydu. Papaz olmak üzere eğitildiyse de 20 yaşlarında Hıristiyanlığı reddederek İngilizce dersleri vermeye başladı. 1919'da ABD'ye ve Avrupa'ya giderek Harvard ve Leipzig üniversitelerinde öğrenim gördü. Çin'e dönünce öğretmenliği sürdürdü ve İngilizce yayımlanan bazı dergilerin yayın yönetmenliğini üstlendi. Ayrıca, Çince yayımlanan edebiyat dergilerinde denemeleri çıktı.

1932'de çıkarmaya başladığı *Lunyu banyuegan* adlı 15 günlük dergi, Lin Yutang'ın Çin'deki ününü doruğuna ulaştırdı. Batı'da yayımlanan türden ilk yergi dergisi olan bu yayın büyük başarı kazanınca Lin Yutang çok geçmeden iki dergi daha çıkardı.

1935'te, Lin Yutang'ın çok sayıdaki İngilizce yapıtından ilki *My Country and My People* (Ülkem ve Halkım) yayımlandı. Kısa sürede başarıya ulaşan ve birçok dile çevrilen yapıt, uzun yıllar Çin üzerine yazılmış temel kaynaklardan biri kabul edildi. Lin Yutang ertesi yıl New York kentine taşınarak art arda birçok roman ve tarihsel öykü yayımladı. 1942'de *The Wisdom of China and India* (Çin ve Hindistan'ın Bilgeliği) adlı yapıtı çıktı.

Lin Yutang 1943'te ve 1954'te kısa süreler için Çin'e döndü. Ama, Çinli komünist edebiyat eleştirmenlerinden farklı olarak, edebiyatın yalnızca toplumun eğitimine ve propagandaya değil, kişisel ifadeye de yönelmesi gerektiğini savunduğu için eleştirilere hedef oldu. Bunun üzerine bir daha ülkesine dönmedi; ABD'de Çin tarihi ve felsefesi üzerine yeni kitaplar yazdı. Ayrıca *Famous Chinese Short Stories Retold* (1952; Yeniden Kaleme Alınmış Ünlü Çin Öyküleri) gibi, Çin edebiyatının bazı başyapıtlarını da başarıyla İngilizceye çevirdi.

Lin Zexu, Wade-Giles yazımında LIN TSE-HSÜ (d. 30 Ağustos 1785, Houguan, Fujian yönetim bölgesi - ö. 22 Kasım 1850, Chaozhou, Guangdong yönetim bölgesi, Çin), Çinli bilgin ve devlet görevlisi. Afyon Savaşı'nın (1839-42) başlamasında rol oynamıştır. Geleneksel Çin düşüncesi ve kurumlarının canlanmasını amaçlayan Öz Güçlenme Hareketi'nin öncülerindendir.

Devlet görevinde yükselişi. Bütün amacı, çocuklarının devlet görevinde iyi bir yerlere gelmesini sağlamak olan yoksul bir öğretmenin ikinci oğluydu. Konfüçyüs Klasikleri'ne dayalı bir öğrenim gördükten sonra, 1804'te girdiği sınavları kazanarak yaşadığı bölgenin valî yardımcısı oldu. Bu görevde geçirdiği yıllar, almış olduğu eğitimin soyut, ahlaki ve edebî niteliğini bir ölçüde dengeledi. 1811'de, en yüksek derecedeki *jinshi* (ileri araştırmacı) sınavlarını kazanan Lin, imparatora danışmanlık görevleri yapan ve resmî belgelerin hazırlanmasına katkıda bulunan Hanlin Akademisi'ne girdi. 1820'den başlayarak da bürokrasi içinde en yüksek sorumluluk taşıyan kademelere

kadar yükseldi. Tuz tekelinde çalışmaya başladıktan sonra çeşitli yörelerde su sistemlerini ve vergi toplama işini denetledi; yerel yargıçlık görevi arasında kendisine saygı ifadesi olarak "Bulutsuz Gökyüzü Lin" lakabı verildi. Lin'in bu ani yükselişi, erkeli bir yönetici ve hırslı bir bürokrat olduğunu ortaya koyuyordu.

Afyon Savaşı ndaki rolü. Babasının ölümü üzerine geleneklere uygun olarak başladığı yas ve inziva döneminde düşünme ve yazma olanağı buldu. Bu dönemin ardından en yüksek devlet kademelerinde bürokratik yaşama döndü. 1830'ların ortalarında, bazı Çinlilerin İngilizlerle birlikte yürüttüğü afyon kaçakçılığı çığından çıkınca Lin, İmparator Daoguang'ın emriyle, afyon alım satımının yasallaştırılması önerisini kınayan bir memorandum yayımladı. Genel valilik yapmış olduğu bölgelerde uyuşturucu kaçakçılığını engelleyen önlemler aldı. Yaklaşık 20 yıldır afyon ithalatı üzerindeki yasağı boş yere uygulamaya çalışan imparator, bu çabaları destekleyerek 1838'in sonlarında Lin'i olağanüstü yetkilerle imparatorluk komiseri atadı. Ardından afyon ticaretinin merkezi Guangzhou'ya (Kanton) giden Lin, orada İngiliz tüccarların elindeki afyon stoklarına el koydu ve onlardan bir daha ülkeye afyon sokmayacaklarına dair güvence aldı. Bu arada, el konan malları denize dökerek okyanusu kirlettiği için, denizler tanrısından özür dilemek amacıyla kısa bir şiir yazdı.

Görevini başarıyla uygulamasına ve aldığı sert önlemlerin imparatorca da desteklenmesine karşın Lin, İngilizler misilleme olarak Güney Çin'i yağmalamaya başlayınca görevden alınarak kuzeybatı sınır bölgesine sürüldü. Ama bir süre sonra önemli bir görevle başkente geri çağrıldı; ardından, Yunnan yönetim bölgesindeki Müslüman ayaklanmasını barışçı biçimde sona erdirdiği için Tahtın Vârisinin Büyük Muhafızı unvanıyla ödüllendirildi. 1850'de, Taiping Ayaklanması'nın bastırılması için yardıma giderken yolda öldü.

Değerlendirme. Lin'in önemi, yalnızca devlet hizmetindeki başarılarından kaynaklanmamaktadır. O, "Günündeki yeniliği, geçmişin ışığında değerlendir" sloganıyla yola çıkan, yenilikçi bilginler ve devlet görevlilerinden oluşmuş küçük ama etkili bir grubun üyesiydi. Bu grup, yabancı ülkelerden coğrafya ve tarihi de içeren birçok konuda yararlı bilgilerin derlenmesine öncülük etti. Döneminin en deneyimli ve bilgeliğe kişilerinden olan Lin, gene de Guangzhou'ya giderken afyon kaçakçılığına karşı giriştiği mücadelenin sonuçlarını tam olarak görememişti. Politik konularda rol oynayan ticari çıkarları hiç hesaba katmaksızın, yıllar boyu Orta Asya kabilelerini birbirine karşı kullanarak devleti yöneten memurlar kuşağının geleneklerini sürdürdü. Bu yüzden İngilizlerin, bir ticaret imparatorluğu kavramına dayalı taleplerini anlayamadı. Guangzhou'dan Kraliçe Victoria'ya yazdığı mektupta, onun, afyon gibi zehirli bir maddenin ülkesine sokulmasına izin verip veremeyeceğini soruyor ve kraliçeden tebaasının bu maddeyi Çin'e getirmesini yasaklamasını istiyordu.

Öz Güçlenme Hareketi onun reform önerilerini benimsediyse de, Lin'in sonraki kuşakları, özellikle devrim sonrasında Çin'in kültürel yaşamına fazla bir şey kattığı söylenemez. Ama İngilizler karşısındaki yurtseverliği ve kararlılığıyla her zaman ulusal bir kahraman olarak anılmıştır.

Linaceae (ketengiller). *Geraniales* takımından, 14 kadar çalı ve otsu bitki türü içeren familya. Bu familyanın en önemli üyesi olan keten(*) (*Linum usitatissimum*) lifi ve tohumu için olduğu kadar süs amacıyla da yetiştirilir. *Reinwardtia* cinsinin alçak boylu çalı türleri çoğunlukla seralarda ve sıcak iklimli yerlerdeki bahçelerde süs bitkisi olarak yetiştirilir. *R. indica* büyük sarı çiçekleriyle gösterişli bir türdür.

Linaria *bak.* nevruzotu

Lincoln, ABD'de Nebraska eyaletinin ve eyaletin güneydoğusundaki Lancaster ilinin (*county*) merkezi (1869) kent. Tasarımı 1859'da Lancester adıyla yapıldı. 1867'de eyalet merkezi olarak seçilince Başkan Abraham Lincoln'in adını aldı. 1870'te Plattsmouth'dan başlayan Burlington-Missouri

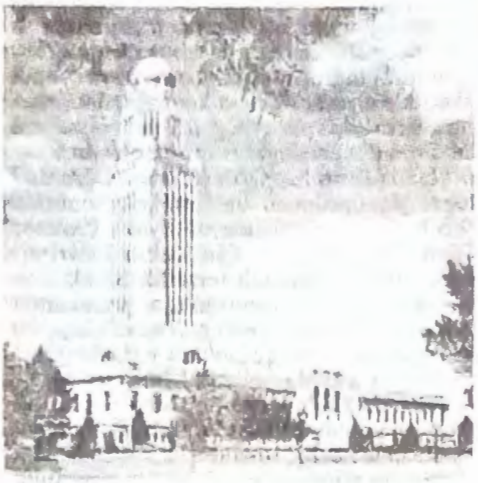

Lincoln Eyalet Meclisi Binası, Nebraska

demiryolu hattı kente ulaştı. 1890'lara gelindiğinde Lincoln 19 ayrı demiryolu hattının geçtiği önemli bir ulaşım merkezi durumuna gelmişti. Sonraki yıllarda kentin Havelock adlı banliyösünde lokomotif yapım ve onarım atölyeleri açıldı. Kentin çevresindeki Havelock, University Place, College View ve Bethany adlı kasabalar 1926-30 arasında Lincoln'la birleşti.

Sulama yoluyla verimli hale getirilmiş geniş tarım bölgesinde kurulmuş olan kentte un fabrikaları, tahıl depoları ve et paketleme tesisleri vardır. Kentte ayrıca kauçuk ürünleri, tarım makineleri, telefon donanımı, tuğla ve ilaç üretilir. Aynı zamanda bir sigortacılık merkezi olan kentte 30'dan fazla sigorta şirketinin merkezi bulunur.

Eğitim kurumları arasında Nebraska Üniversitesi (1869), Yedinci Gün Adventistlerinin kurduğu Union College (1891) ve Metodistlerce kurulan Nebraska Wesleyan Üniversitesi (1887) sayılabilir. Nebraska Üniversitesi'nin arazisinde birkaç müze ile sanat galerisi vardır. Nebraska Sanat Birliği, Lincoln Senfoni Orkestrası ve Lincoln Tiyatro Topluluğu kentteki kültür topluluklarını oluşturur. Tasarımını, ABD'li mimar Bertram Grosvenor Goodhue'nun yaptığı Eyalet Meclisi Binası (1932) 120 m yüksekliğindeki kulesiyle dikkat çeker. Bir başka önemli yapı, 1887-1921 arasında kentin siyasal yaşamına damgasını vuran avukat William Jennings Bryan'ın evidir; Demokrat Parti'nin önderleri arasında yer alan ve üç kez ABD başkanlığı için adaylığını koyan Bryan'ın Fairview olarak bilinen evi onarılarak koruma altına alınmıştır. Nebraska Ulusal Ormanı ve Oglala Ulusal Otlağı'nın yönetim merkezi Lincoln'dadır. Nüfus (1990) kent, 191.972; metropoliten alan, 213.641.

Lincoln, İngiltere'de Lincolnshire ilinde (*county*) ilçe (*district*) ve kent. Witham Irmağının kireçtaşı oluşumlu Lincolnshire Tepesini kestiği noktada, deniz düzeyinden 60 m yükseklikte kurulmuştur. Yüzölçümü 36 km²'dir.

Çevresindeki tarım bölgesinin ticaret merkezi olan kentin sanayisi tarıma dayanır; ağır makine sanayisi de gelişmiştir. İngiltere'nin doğusundaki ana karayolu ve demiryolu hatlarının kavşak noktasında yer alması kentin önemini daha da artırmaktadır.

Lincoln Katedrali, Lincolnshire
Ray Manley Shoot/EB Inc

Roma döneminde Lindum adını taşıyan ve 9. Lejyon'un kalesi olarak kullanılan kent, Fosse ve Ermine yolları üzerinde önemli bir yerleşmeydi. İS 71'de emekli lejyon askerleri için sivil yerleşim yeri işlevini gören bir *colonia* (koloni) oldu. Kenti çevreleyen surların yapımına da bu dönemde başlandı; kalıntıları günümüze kadar ulaşmış olan Newport Kemer bu dönemde inşa edilmiştir; Potter Kapısı ve Stonebow ise ortaçağdan kalmadır. Roma döneminden kalma öteki yapılar arasında meydan çeşmesi, mezarlıklar ve hamamlar sayılabilir. Kent müzesinde Roma dönemine ait zengin bir koleksiyon sergilenir.

9. yüzyılda Danların yönetimi altına giren kent en önemli Dan kentlerinden biri durumuna geldi. Kent halkı, 1154'te II. Henry'nin verdiği bir beratla City of London halkınınkine benzer ayrıcalıklar ve özgürlükler elde etti. 13. yüzyılın sonlarında yün, deri ve post ticareti yapılan bir merkez durumuna gelmesiyle kentin önemi daha da arttı.

Kentteki ünlü yapıların çoğu ortaçağdan kalmadır. Bunların en önemlisi Norman döneminden kalma katedral ile katedralin tam karşısında, Lincolnshire Tepesinde yer alan Lincoln Şatosu'dur (1068). Kireçtaşından inşa edilmiş olan katedralin dış cephesi hava koşullarından bozulmuş olmakla birlikte, iç mekânı gotik mimarinin önemli örneklerinden biridir. Katedralin yakınlarında çokgen planlı papazlar meclisi binası (1225) yer alır. Nüfus (1982 tah.) 76.600.

Lincoln, Abraham, lakabı DURUST ABE, ÇİFTÇİ ÖRGÜTÜSÜ, BÜYÜK KURTARICI (d. 12 Şubat 1809, Hodgenville, Kentucky - ö. 15 Nisan 1865, Washington, D.C., ABD), ABD'nin 16. başkanı (1861-65). Amerikan İç Savaşı sırasında Birlik'in ayakta kalmasını ve kölelerin özgürlüğe kavuşmasını sağlamıştır. Yoksul ve geri bir ortamda kendini yetiştirerek başkanlığa kadar yükselmesiyle, ayrıca insancıl kişiliği, demokrasiye tutkunluğu ve parlak hitabet yeteneğiyle tanınır.